

Sc1
1871

INSTITVTIE,
OFTE
ONDERWIISINGHE
IN DE CHRISTELICKE
RELIGIE,

In vier Boecken begrepen:

DOOR

IOANNEM CALVINVM.

Wt de Latijnsche ende Fransoyische sprake ghetrouwelick verduytschet.

Met den Sendtbrief des selven Calvini aen den Coninck van Vranckrijcke.

Daer is oock achter aen geboecht een schoone tafel Augustini Marlorati, inhoudende de voornaemste poincten der heyligher *Schrijtuere*/ de welcke noyt te dozen daer by en is gheweest.

Op een nieu overghesien ende ghebetert.

Noch van nieuws hier achter aen gheboecht een schoon stuccken van de Reformatie der Christelicker Kercke in het Pausdom / ghemaecht int Latijn door den selven Aucteur: Ende nu ghetrouwelick overgheset in onse Nederduytsche sprake / door CAR. AGRIC. Leeraer der Ghemeente tot Sijnsburth.

TOT LEYDEN,
By Ian Paedts Iacobsz. ende Ian Bouvensz.

ANNO M. DC. II.

Iohannes Calvinus tot den Leser.

Dewijle ick / doe dit Boeck eerstmael ghedruckt wert / niet en dochte dat het soude soo veer begheert ende ghetrocken worden / ghelyck God oorz syne groote goedicheit ghewilt heeft / soo hadde ick het ten meesten deele met lichter hant ghemaect / ghelyckmen cleyn wercken pleecht : Maer doe ick versont dat het bynae van alle Godsalighen aenghenomen ende ontfanghen wert met sulcke liefde ende gonste als ick niemmermeer en hadde derten begeeren noch hopen: ghelyck ick van herten groote boelde datmen my veel meer toe schreef dan ick verdient hadde / also achtde ick oock dat het soude groote ondankbareheyt wesen / waert dat ick sulcker grooter liefde ende gonste die so tot my draghen / ende van selfs mijn neersichicht verwerken / niet minnes nae mijn cleyn vernoghen / ghenoech en dede. Ende dit hebbe ick ghesocht te doen / niet allenlick doe dit Boeck de tweede reyse ghedruckt wert / maer soo menichmael als het is wederom ghedruckt geworden / is het eenichsins vermeerderd ende ghebetert gheworden. Ende hoewel my den arbeet die ick datmael dede / my niet en beroude noch berddoor / soo hebbe ick nochtans my selven niet eer connen ghenoech doen / tot dat ick het gheboecht ende gheschickt hebbe in sulcke oorden als ghy nu siet / ende ghelyck ick hope / dat ghy r sult pynsen.

Voortwaert hoe neersichich ende begeerich ick gheweest hebbe om de Ghemeynte Gods hier inne te dienen / dat mach daer mede claerlick betuycht zyn / dat ick den laetst-voorleden Winter / doe ick me / ende dat my de vierde coortse soude den doot aenghebracht hebben / hoe my de siechte meer quelde / hoe ick my selven oock te wepniger spaerde / tot dat ick desen Boeck volpndicht hadde / op dat hy nae mynen doot soude overblyven / ende bewysen / hoe seer ick den ghenen / die nu eenighen voortganc ghedaen hadden / ende noch begheerden meerderen voortganc te doen / socht te ghenoech te doen. Ick hadde het wel willen eer ghedaen hebben / maer het comt haest tijt ghenoech. Ist dat het wel comt. Ende (soo veel my aengaet) ick sal dan meynen dat het wel te tyde upt ghecomen is / als ick sal verstaen dat het der Ghemeynte Gods overbloediger ducht aen ghebracht heeft dan te vooren : want dit is mijn eenighe begheerte. Ende het soude voortwaert seer qualick met my gaen / ten ware dat ick / te vreden / ynde dat het den eenighen Gode aengenaem is / der ongheliker der menschen dwaes ende berkeert gheboelen / ofte der ongheschieckter menschen ongherechtighe ende boos oordeel niet en berachte. Want hoewel God mijn herte gantschlick heeft ghewent om sijn Rycke te verbeypden / ende niet ghemeyn mit ende boozdeel te soecken ende helpen : ende alsoo mijn conscientie my oock goede ghetuyghenisse gheeft / jae de Enghelen selve tot ghetuyghen hebbe / dat van dien tyt aen dat ick het Predick ampt in de Ghemeynte aengenenomen hebbe / mijn booznemen niet anders gheweest en is / dan der Ghemeynte Gods boozdelick te zyn / de oprichte leere der Godsalicheit bevestigende : soo meyne ick nochtans dat daer niemant en is die seerder door lasteringhe verladen / ghebeten ende berfscheurt wordt. Doe nu desen bryef onderhanden was / hebbe ick seker tydinghe ontfanghen / dat te Augsburch / daer de vergaderinghe der Staten des Ryck ghehouden wert / een gheruchte ghesaeyt was / dat ick wederom aen het Pausdom soude zyn ghevallen : ende dat dit gheruchte lichtelicker dan het behoorde / in der Princen hoven was aenghenomen. Ende dit was den danck der ghenen / welken voortwaert selve niet en was verborghen mijne soo menichmael wel-berpoeft stantvasticheit / de welcke ghelyckse soo een onbeschaeinde leughen lichtelick conde dooden / soo hadse my oock by alle vromme ende oupachtighe Rechetes wel behooren te verontschuldigen. Maer de Duvel sal hem selven met al sijnen aenhanck jammerlick bedroggen blinden / in dien hy meynt dat hy my met die ghelicke stinckende leughen obervallende / door sulcke onweerdicheit flauheitigher ende tragher sal maken : want ick betrouwe dat God my door sijn ongemeten goetheit sal gheben / dat ick sal in den loop sijnder hepligher roepinghe met stantvastighe luidsaemheyt volherden : van welke sake ick den godsalighen Leseren een nieu bewijs in den druck deses Boeck gheve. Mijn booznemen is in desen arbeet gheweest / dat ick de ghene die hen tot het lesen der hepligher Schrifsture begheben / hebbe willen alsoo boozbercypden ende onderwijfen / om eenen lichten toeganck daer toe te hebben ende sonder stooren oft struwekelen daer in voort te gaen. Want ick meyne dat ick de somma der Religie in allen stucken alsoo verbact / ende in sulcker oorden ende wijse gheboecht hebbe / dat het den ghenen die dese somma sal weten / niet en sal swaer wesen te oordeelen wat hy booznamelick moet in de Schrifsture soeken / ende tot wat eynde hy moet schikken al wat daer in verdaert is. Daerom dewijle ick nu desen wech bereept hebbe / soo sal ick in de uitlegginghe der Schrifsture / soo ick namaels eenighe make / coyt zyn : Want het en sal my niet noodich wesen langhe disputatien van de articulen der Religie te schryben / noch eenighe ghemeyne plaetsen bree te handelen. Door desen middel sal de Godsalighe Leser van groote moepte berloft worden / soo verre hy hem selven te vooren met de kennisse deses Boeck versien heeft : Maer dewijle dit mijn booznemen in soo vele mijne Commentarien ofte uitlegginghen der Schrifsture / claerlick ghelyck in eenen spiegel ghelien wort / soo hebbe ick het liebet met der daet te verclaren hoedanich het zy / dan niet woorden daer van te roemen. Daert wel Godsalighe Leser : ende ist dat ghy upt mijnen arbeet eenighe ducht gheericht / soo helpt my met uwe ghebeden by God onse Vader. Tot Geneven / den eersten dach Augusti / int Jaer M. D. LXX.

Augustinus Epist. 7.

Ick bekenne my selven te zyn vant ghetal der ghenen, die toenemende schrijven,
 ende schrijvende toenemen.

DEN GROOTMAGHTICHSTEN

ENDE DOORLVCHTICHSTEN H. HEERE

FRANCISCO, ALDERCHRISTELICKSTEN

Coninck van Vranckrijck, sijnen Landtvorste,

wenscht Iohannes Calvinus welvaren ende

salicheyt in Christo Jesu.

Is ick dit vverck aldereerst in de hant nam, Grootmachtichste Coninck, en dacht ick niet eens, dat ick yet wilde schrijven, dat uwe Co. M^{te}. namaels soude moghen behantreyckt werden: maer mijn voornemen was alleen so. omighe aenleydinghen voor te stellen tot een Christelick bericht ende onderwijninge der ghenen, die de waerachtige Religie toegedaen zijn. Ende soodanigen arbeyt dede ick voornamelick tot dienste onser Françoysen, onder de welcke ick haerder vele bemerkte die wel nae Christo hongher ende dorst hadden, maer vernam haerder seer weynighe, die maer in eene matelicke bekentenisse der selve Religie te recht onderwesen ofte geleert waren. Ende voorwaer dat dit mijn opsiettelick voorneuen ghewest zy, betuycht het boeck selve, dewijle ick een gantch eenvoudige ende slechte

maniere van onderwijninghe daer inne voorghestelt hebbe. Maer als ick naederhant verstont dat eenighe quaetwillige in uwe Conincklicke M^{te}. Rijke soo seer de overhant hadden genomen, dat de ghesonde leeringhe daer inne gheen plaetse en werde ghelaten, soo dachte ick wel daer aen te doen, dat ick beyde te ghelijck, henlieden onderwese, ende voor uwe Conincklicke M^{te}. mijn belijdenisse dede, waer uyt de selve mochte bekennen wat dit voor een leeringhe zy, teghen de welcke haer met soodanighen toorne ende bitterheyt de ghene ontfetten die uwe M^{te}. Coninckrijcke niet vyer ende swaert hedenfdaechs in onruste stellen. Want icken wil my niet onthouden vry nyt te bekennen dat ick hier vast te samen hebbe getogen de somma der leeringe, de welcke dese lieden opentlicken uytcondigen ende roepen datse met ghevanckenisse, verjaginghe, banninghe, jac met vyer ende swaert, te water ende te lande uytgheroeyt behoort te worden. My en is sekerlick niet onbekent, met wat heftighe aenclachten sy uwe Conincklicke M^{te}. ooren ende herte vervult hebben, om onse sake by uwe Conincklicke Majesteit verdachtich ende vuyl te maken. Maer het staet uwe Conincklicke M^{te}. toe genadichlicken te overweghen, dat noch in woorden, noch in wercken ymmernmeer eenich onschult sal plaetse hebben, daer men alleen de aenclachten aen neemt. Voorwaer indien yemant om dese onse sake hatich te maken, staende wilde houden, dat dese leeringhe, van de welcke ick uwe Conincklicke Majesteit rekenschap wil gheven, by een gelijcke overeenstemminge van alle Staten verdoemt, ende in vele Gerichts-bancken alreede zy veroordeelt: Die en soude anders niet seggen, dan dat dese leeringe eenfdeels door tyrannie ende macht van de vyanden der selve met geweld onder de voeten gheworpen, ende eenfdeels oock door leughenen, practijcken, ende valsche beschuldigen, looslicken ende bedrieghelicken verdruckt zy gheworden. Het is ghewelt, de sake onverhoort een bloet-oordeel daer over nyt te spreken: Het is bedroch datse ontschuldichlick van oproer en boofdadicheyt werdt beticht. Ende op dat niemant en dencke dat wy t'onrechte claghen, can uwe Conincklicke Majesteit selfs onse ghetuyge zijn met wat valsche leugenen haer dese leeringhe voorgebracht wort, te weten, dat sy tot gheen ander eynde en strecke, dan dat sy den Coningen het swaert uyt de hant rucke, alle Rechten, ende Gherichts-banckē om verre werpe, alle Staten ende Regeeringen uytroeye, de gemeyne vrede ende ruste verstoore, alle Wetten te nicre make, alle eygdomme ende besittinge der goeden wech neme, ende in somma alle dingen met malcanderen sonder onderscheyt over eenē hoop legge ofte werpe. Ende dit is noch wel het alderminste dat uwe Conincklicke Majesteit voor hoeft comt. Want onder het gemeyn volck werden noch onghelijck schandelicker dingen meer voortgestooten, de welcke, indiense waerachtich waren, soo mocht de gantche werelt de selve met alle hare leeraers ende aenhangeren wel te recht, oock tot duyfent vyeren ende dooden veroordeelen. Wie soude dan hem selven nu willen verwonderē dat tegen haer een algemeyn hate is ontfleken, daermen alle dese onbehoorlicke valsche opleggingen ende aenclachten ghelooft gheeft? Dit is de oorfake waer door alle Staten der werelt in de verdoeminghe van ons ende onse leeringhe aldus onderlinge over- een stemmen, ende de hoofden te samen steken. Als nu de Rechters met soodanige passien ende inbeeldinge ghequelt zijn, soo souden sy hare vooroordeelen, daer sy mede van huys comen, voor rechtveerdige vonnissen, ende laten haer duncken, sy hebben haer ampt seer wel uytgericht, als sy niemant tot de straffe laten betrecken, dan die van te voren, oft door sijn eygē selfs bekentenisse ofte volcomene getuygenisse zy overtuycht. Maer van wat misdaet? Van dese vermaleddijde leeringe seggen zy. Iae met wat recht isse overtuycht? Nu hier lach het hoofstuck der bescherminghe, niet om dese leeringe te verloochenen, maer als voor de oprechte te verdedigen. Maer hier wert terstont alle vryicheyt benomen, om eens den mont tot dien eynde te vercroeren. En hieromme

en bidde ick uwe Conincklicke M^{te}. niet met onreden, dat haer ghelieven wil te nemen de rechte kennisse deser fake, de welcke tot hier toe int verwert ende sonder eenige ordentlick proces van rechte, jae veel meer door een ontsinnighe haesticheyt, dan door een rechtmatighe bedachtsaenheyt ofte ernste, uytgericht ende ghedreven is gheworden. Ende en sal uwe Conincklicke M^{te}. oock niet denken, dat ick hier in den sin hebbe, voor my selven int bysonder te spreken, als oft ick hier soude willen verloecken om met vryicheyt wederomme in mijn Vaderlandt te mogen keeren, tot het welcke, hoewel ick uyt der natueren, soo dat behoort, een sonderlingen toetreck hebbe, soo sal ick toch het selfde, nae dat de saken daer nu staen, seer wel maken te derven: maer ick neme hier aen de algemeyn fake van alle Christgeloovigen, jae de fake Christi selve te verdedighen, de welcke in uwe Conincklicke Majesteys rijk heden daechs alsoo gantsch ende gaer onder de voeten leyt, ende is vertreden, datter nauwelix eenighe hope meer schijnt overghebleven te zijn, om de selve weder op te richten: Ende dit al veel meer door tyrannie van eenighe Pharizeen, dan door uwe Conincklicke Majesteys wille ende voorweten. Hoewel het hier, wie de rechte schult daer aen heeft, onnoodich is te verhalen, dan soo vele ist, dat de fake Christi leyt vast jammerlick verlaten: want de godloosen hebbent soo verre gebracht, dat de waerheyt Christi Iesu, hoewel sy niet t'eenmael t'onder gebracht ende uytgejaecht is, haer selven nochtans, als of sy alreede waer begraven, schandelicken moet verbergen ende vercruppen: ende dat daerenboven de arme Kercke, ofte in een schrickelick bloetbadt swemmende, ofte in ballinckschap verdreven, ofte door dreymementen verschrift zijnde, niet eens en derf kicken. Ende en houden noch niet op de muere, die nu schijnt te vervallen, en die sy al bestaen hebben door te breken, na hare ghewoonlicke raserie voorts te bestormen ende omme te storten. Ondertusschen isser niemant die hem selven tegens deser lieden uyt sinnige raserie eenige bescherminge soude derren bestaen aende hant te nemen. Ende of daer wel sommige zijn die ghesien zijn willen de waerheyt toe ghedaen te wesen, die houdent daer voor, datmen de dwalinghe ende het onverstant van de onwedervaren menschen wat behoort te verdragen. Want also spreken dese coelsinnige lieden, ende noement een dwalinghe ende onverstant, dat sy de oprechte waerheyt Gods weten te zijn: sy heeten se onwedervare menschen, der welcker verstant sy toch sien, dat Christo niet soo gantsch onaensienlick zy geweest, Iae dat hy den selfden de verborgentheyt sijnder hemelsche wijsheyt niet onweerdich en heeft geacht. Dus seer schame sy hen vast alle des Euangeliums. Maer het wil grootmachtichste Coninck uwe Majesteyt beramen, haer herte en ooren van soodanige rechtveerdige bescherminge niet af te keeren, voornamelick in soo een gewichtige fake. Daer het hieromme te doen is, hoe dat Gods eere op aerden mach werden gehanthoudet, hoe dat de waerheyt Gods hare weerdicheyt behonde, en hoe de Heere Christo Iesu sijn rijcke onvervalle onder ons mach blijven. Dat is voorwaer een fake voor uwe Conincklicke M^{te}. ooren weerdich om te verhooren, weerdich dat de selve de kennisse daer van neme, weerdich dat sy voor haer Richterstoel come: aengesien dese overweginge eenen rechten Coninck maect, te weten, dat hy bekenne, dat hy in de regeeringhe sijns Rijcx een dienaer Gods zy. Ende die en regeert geen Coninckrijcke, maer veel meer een moorders regiment, die niet also en regeert, dat hy Gods eere daer inne diene. Oock is die seer verdwaelt, die een langduerighe welvaert in een Coninckrijcke verwacht dat met den scepter Gods, dat is door sijn heylighe woort niet en wort gheregeert. Dewijle doch de Godlicke spreuke niet en can saelgeeren, in de welcke gheseyt wort: *Psalm 29. 18.* Dat het volck woest ende wildt wort, wanneer de Prophetie uyt is, ofte op houdt. Ende van dit losselick voornemen en behoort uwe Co. M^{te}. niet te laten verschrieken, de verachtighe van onsen nederigen staet en arme conditie. Ons en is voorwaer niet onbekent, wat wy voor cleyne en arme liedē zijn, namelick voor God ellendighe sondaers, in de ooghen der menschen t'eenmael veracht, ja des werelts vuylnisse en uytvaechsel, ende wat noch onweerdigers genoemt mach worden: alsoo datter niet over en blijft, dies wy ons voor God mogen hebben te beroemen, dan sijne eenige barmherticheyt, door de welcke wy tot de hope der eeuwige salicheyt, sonder eenige onse verdienste, op ende aenghenomen zijn: maer by den menschen niet veel meer dan onse swackheyt, de welcke maer ten alderweynichsten te bekennen onder hen lieden de aldermeeste schande is. Maer soo veel onse leeringhe belangt, die moet doch boven alle heerlickheyt ende geweld des Werelts verheven ende onverwinlick blijven, dewijle sy niet de onse, maer des levenden Gods is, ende sijnes Ghesalften, welcken de *Psalm 72. 8.* Vader tot eenen Coninck ghestelt heeft, dat hy regeere van de eene Zee tot de andere, ende van de *Dani. 2. 52.* wateren tot aen het eynde der Werelt: Iae alsoo regeere, dat hy de geheele Werelt met de eenige roede *Ezai. 11. 4.* sijns monts slaende, de selve met alle haer macht ende heerlickheyt, als een aerde vat ontwee breke: Ghelijck dan van de heerlickheyt sijns rijcx de Propheten voorseyt hebben: Dat hy de Coninckrijken soo hardt als yser ende stael, ende so claer als gout en silver, soude verbreken. Het is wel waer dat onse vyanden ons wedersprekende verwijten, dat wy Gods woort bedriechlick voorwenden, van het welcke, so sy seggen, wy zijn de alderarchste vervalschers. Doch uwe Conincklicke M^{te}. sal na hare wijsheyt lesende, dese onse bekentenisse selfs connen oordeelen, dat dit verwijt niet alleen zy een seer boose, maer oock een gantsch onbeschaemde leugen. Dan het en sal evenwel niet quaet zijn hier yet te segghen, dat uwe Conincklicke M^{te}. den wech opene tot de selfde overlesinghe. De heylighe Paulus willende dat alle Prophetie met de geloove gelijkformelick over een soude comē, heeft een gantsch seker richtsnoer ghestelt, nae het welcke alle uytlegginghe der heylighe Schriftuere soude beproeft worden. Indien nu onse leeringe nae desen regel des geloofs can gheprobeert en bevesticht worden, soo hebben wy de victorie alreede in de hant: Want wat comt doch met den geloove beter over een, dan als wy bekennen dat wy van alle deuchden ontbloomt zijn, om van God becleedt te worden?

Dat

Psalm 72. 8.

Dani. 2. 52.

Ezai. 11. 4.

Psalm 2. 9.

Rom. 12. 6.

Dat wy van alle goet ydel ofte ledich zijn, om van hem vervult te worden? Dat wy dienstknechten der zonden zijn, om van hem ghevrijdt te worden? Dat wy blind zijn, om van hem verlicht te worden? Dat wy lam zijn, om van hem opgherichte te worden? Dat wy cranck zijn, om van hem onderhouden ende ghenesen te worden? Dat ons alle oorsaken van ons selven te beroemen, benomen zijn, op dat hy alleen groot ghemaeckt soude werden, ende wy ons in hem mochten beroemen? Als dese ofte diergelicke dinghen van ons gheleert worden, soo roepen onse wederpartien daer teghen, ende claghen dat hier mede wort omgestooten, ick en weet wat verblind licht der narueren, de versierde voorbereydinge, van ons selven bequaem te maken voor God te comen, de vrijen wille, de verdiendelicke wercken des eeuwighen levens, met hare overtollighe goede wercken, die sy meer doen dan de Wet vereyscht, ofte dan sy selfs tot de salicheyt behoeven. Daeromme dat sy niet en connen lijdē dat den gantschen roem ende lof alles goets, aller deuchden, rechtveerdicheyt ende wijfheyte, by God alleen sal staen ende blijven. Nu en lesen wy noch nergens dat sy ghestraffd zijn gheworden die te veel uyt de fonteyne des levens hebben ghedroncken. Maer bevinden ter contrarie, datse de Propheet wel hardt beschuldicht, die haer selven stinckende ende ondichte poelen hadden ghegraven, die gheen water condē houden. Daerenboven wat can het gheloove doch eyghentlicker naecomen, ende ghelijck zijn, dan datmen hem selven God als een ghenadighen ende lieven Vader voorstelle, daer Christus voor een broeder ende versoender bekent wort? Datmen alles goets van hem sekerlick verwachtē, wiens onuytsprekelicke liefde haer tot ons soo wijt heeft verspreyt, dat hy sijnen eenighen Sone niet en heeft ghespaert, voor ons in den doot over te gheven? Datmen in een sekere hope der salicheyt, ende des eeuwighen levens gheruyst is, als men denckt dat ons de Vader Christum heeft ghegheven, in den welcken alle dese schatten zijn verborghen? Hier vallen sy alle ghelijck op ons, ende roepen, dat een soodanich seker betrouwen ende groote stouticheyt ende vermetelheyt zy. Maer ghelijck wy ons selven niets, soo moeten wy ter contrarie God alles toe schrijven ende toe betrouwen, ende wy en connen door anders gheen middel van de ydele beroeminghe werden ontledicht, dan dat wy ons in den Heere leeren beroemen. Wat sal ick meer segghen? Aenmerck, grootmachtichste Coninck, alle de poincten van onse sake, ende uwe Majesteit houde ons voor de aldererchste boeven op aerden: mer wat gheltet indien uwe Majesteit niet opentlick en bevint, dat wy verdrückt ende veracht worden, om dat wy onse hope op den levenden God stellen, om dat wy ghelooven, dat dit het eeuwighē leven zy, den eenighen waerachtighen God te bekennen, ende dien hy ghesonden heeft, Iesum Christum? Om dese hope werden eenighe onder ons in ketenen ghebonden, eenighe met roeden gheslaghen, eenighe tot een schoufel ghestelt, de sommighe ghebannen, de sommighe onbarmhertelick ghepijnighet, de sommighe verloopent: wy moeten vast alle ghelijck daerom lijdē, vervloest, ghelaltē, ende gantsch onweerdichlick ghehandelt worden. Vwe Conincklicke Majesteit aenmercke nu oock aen d'andere zijde onse teghenpartien (ick meyne de Mis-papen, welcken te gevalle alle d'andere oock onse vyanden worden) ende wilt een weynich met miy overweghen ende ter herten nemen wat sy in den schilt voeren, ende met wat passien sy worden ghedreven. Sy en maken niet veel wercx daer van haer selven ende anderen toe te gheven, datmen de waerachtighe Religie, de welke ons in de heylighe Schrift gheleert wort, ende van alle menschen bekent behoort te worden, niet en wete, niet en hebbe, ende niet en achte, lae meynen daer zy weynich aen gheleghen, wat een yeghelick van God ende van Christo houde, ofte niet en houde, als hy alleen door een verdraeyt ende slecht simpel gheloove (soo sy dat noemen) sijne meyninghe her oordeel der Kercke wil onderwerpen: ende en treckent oock niet seer ter herten, al hooren ende sien sy Gods eere met opentlicke lasteringhe besmetten: als hem alleen niemant yet wat en laet ontvallen, dat onse Moeder de heylighe Kercke, dat is, de Stoel van Roome, aen haer croone raken, ofte te nae gaen soude. Waeromme strijden sy doch niet soodanighen toorne ende verwoetheyt voor de Misse, het Vaghevyer, de Bevaerden, ende dierghelicke beuselinghen meer: Alsoo, dat sy ontkennen dat de oprechte Godsdienst eenichsins bestaen can, indien alle dese dinghen niet gheloof, ende met een verwerret slecht gheloove (soo te spreken) aenghenomen ende voor waerachtich ghehouden en worden, hoewel sy der selve niet een met Gods woort connen bewijfen? Waeromme segghe ick, anders dan om dat haren buyck haer God, ende haer keucken haer Godsdienst is? De welke wech ghedaen, ende hen benomen zijnde, sy niet alleen en ghelooven dat sy gheen Christenen, maer dat sy daerenboven gheen menschen meer zijn souden: Want of wel eenighe onder hen vol-op hebben, om lekkerlick daer van te leven, ende andere wederomme alleen haren poot suyghen, ende sulcx nauwelijcx aen een corstken broot dertren knaghen, soo leven sy doch alle uyt eenen por, de welke sonder behulp ende onderstokinge van dese voorgaende dinghen, niet alleen soude vercouden, maer oock t'eenmael moeste bevriesen. Ende hieromme die onder hen lieden aldermeest in de keucken hebben, ende voor haren buyck de forchvuldichste zijn, die zijn oock wel de sterckste ende yverichste voorvechters van haer gheloove. In somma, het is hen lieden alleene daeromme te doen, dat sy hun rijck oft staende houden, ofte haren buyck moghen vol houden. Ende daer en is niet eene onder hen allen die maer een cleyne concxken van eenen oprechten Christelicken yver van hen gheve. Ende en houden evenwel niet op onse leeringhe te beschuldighen, ende de selve met alle onbehoorlicke middelen, soo vele hen moghelicken is, by alle menschen, ofte hatelicken, ofte anders verdachtich ende twijfelachtich te maken. Sy noemense een nieuwe, ende eerst onlancx opghecomē leeringhe. Sy segghen datse twijfelachtich ende onseker is: ende vraghen met wat miraculen sy bevesticht is gheworden. Sy willen de redene

weten, waeromme dat sy het consent van soo veel Oudt-vaderen, ende van soo een lange gewoonte, soude te boven gaen. Sy dringhen daer op dat wyse voor een ketterfche behooren te bekennen, als die teghen de Kercke strijde: of dat de Kercke al over vele hondert jaren zy ghestorven, in de welke diefghelicken noyt ghehoort is gheworden. Eyndelick segghen sy, dat sy alreede niet veel bewijs ofte ghetuyghenisse en behouwen, alsoo men uyt de vruchten seer lichtelicken can oordeelen wat het voor een leeringe zy: te weten, de welke soo een groote menichte van Secten, soo veel myrterien ende oproerten, ende soo een onghehoorte vryicheyt tot alle boofheyte veroorsaect ende inghebracht hadde. Voorwaer het valt dese lieden boven de mate seer licht dat sy ons by het slecht ghemeen volck, datmen doch wel haetelick can doen ghelooven, een voordeel af sien in een sake die (soo te segghen) defert is, dat is, die verlaten wort, ende daer niemant de handt aen en houdt: Maer mocht het ons oock eenmael ghebeuren vry uyt te spreken, ick soude wel meynen, dat de bitterheyte ende hitte, waer mede sy nu teghen ons soo wreedelicken schuymbecken, ende uytbersten, al wat soude verkoelen. In den eersten dan, dat syse een nieuwe leeringhe noemen, daer aen doen sy God ghewelt ende onrecht, wiens heylighe woort niet en behoort beticht te worden van eenighe nieuwicheyt. Voorwaer soo veel henlieden belangt, ick en twijfele niet oft sy is hen nieuwe: dewijle doch Christus selve ende sijn Euangelium hen nieu zijn. Maer de ghene die weten dat dese predicatie Pauli oudt is, te weten, dat Christus Iesus is gheltorven voor onse zonden, ende verweckt om onse rechtveerdicheyt, die en sullen by ons niet nieus vinden. Dat nu dese leeringhe dus langhe onbekent ende begraven is ghebleven, daer van is de boofheyte der menschen de schult te gheven, ende want sy ons nu door Godes ghenade wederomme wort ghegheven, soo behoortmen se ten minsten oock wederomme in hare oude aensie ende weerdicheyt te ontfangen. Even uyt de selve oorspronck der onwetentheyte comt oock dat sy de selve twijfelachtich ende onseker achten te wesen. Ende dit ist voorwaer, daer van de Heere door sijne Propheten claecht: dat een osse sijnen Heere, ende eenen ezel de cribbe sijns Meesters heeft ghekent: maer dat hy van sijn volck selve onbekent zy gheweest. Doch hoe seer sy dese leeringhe van onsekerheyte bespotten, als sy de hare met hun eygen bloet ende verlies des levens souden moeten befehlen, dan soudemen wel sien hoe veel sy daer van hielden. Maer het heeft niet ons ghelooove verre een ander insicht: het welke haer noch voor de vreesse des doots, noch voor Gods oordeel laet verschrieken. Dat sy van ons miraculen ofte wonder-teeckenen willen hebben, daer aen betoonen sy hare onbeschaemde boofheyte. Want wy en smeden ons selven niet een nieu Euangelium, maer behouden even het selfde, om de waerheyte van het welke te bevestighen, alle de wonder-wercken dienen die Christus ende sijne Apostelen oyt ghedaen hebben. Maer dit hebben sy boven ons bysonders ende meer dan wy hebben, dat sy haer leeringhe connen bevestighen met ghestadighe miraculen ende wonder-wercken, tot op den dach van heden: maer het zijn foodanighe miraculen, die eenen goethertighen, anders wel gheruft zijnde, veel meer onrustich ende dwalende souden maken: alsoo gantsch ydel ende spottelicken zijn sy in hare miraculen, jae soo stinckende ende leughenachtich. Ende ghenomen sy waren soo wonderbaerlicken als sy ynmermeer mochten, soo en behooren sy evenwel teghen de waerheyte Gods niet gheweerdert te worden: Dewijle doch den naem Gods altyts ende boven al moet werden gheheylicht, het zy door wonder-wercken, ofte door den ordentlicken ganck ende loop der natuere. Ende soude misfchien haer voorstel hier eenighen schijn hebben, indien ons de Schriftuere niet en leerde, van het eyghentlick ende wertelick ghebruyck der miraculen: Want de heylighe Marcus seyt: Dat de wonder-teeckenen die de Apostelen ghedaen hebben, tot bevestinghe van haerlieder predicatien ghedient hebben. Desghelijcx seyt de heylighe Lucas: Dat de Heere het woort sijnder genade betuycht hebbe, als hy de teeckenen ende wonder-wercken door de handen der Apostelen liet gheschieden. Ende hier mede comt over een de spreucke des Apostels: Dat de salicheyt door de vercondinghe des Euangeliums bevesticht zy gheworden in het ghene dat God daer van heeft betuycht met teeckenen, wonder-wercken, ende menigherley crachten. Sullen wy dan nu de wonder-wercken, die wy hooren dat seghelen des Euangeliums zijn, ghebruycken ofte keeren om het ghelooove des Euangeliums daer mede om te stooren? Dat alleen tot versfghelinghe der waerheyte inghestelt is, willen wy het selve tot versterkinghe der leughenen misbruycken? Daeromme moet de leeringhe, de welke de miraculen voor gaet, soo d'Euangelist seyt, eerst onderfocht ende beproeft worden, ende als sy recht ende goet wert bevonden, dan behoortse van de miraculen met goede redenen bevesticht te worden. Maer de proeve van de oprechte leeringhe, nae de ghetuyghenisse Christi, is dese, als sy niet tot der menschen, maer tot Gods eere streckt. Dewijle dan Christus dese proeve der leeringhe stelt, soo en connen die niet voor rechte miraculen werden ghelouden, die tot een ander eynde strecken dan om den name Gods daer door groot te maken. Ende wy hebben mede te bedencken, dat oock de Satan selve sijne miraculen heeft, de welke hoewel sy niet dan spoockfelen en zijn, ende veel meer bedrochs met haer brenghen, dan eenighe waere crachten, soo zijnsse doch alsoo gheaert, datse den onwedervarenen ende eenvoudighen lichtelicken connen misleyden. De Waersegghers ende Toovenaers zijn t'allen tijden vernaemt gheweest van groote wonder-teeckenen: D'afgoderie der Heydenen heeft door vele onghehoorte wonder-teeckenen lanx soo meer toegenomen, alle de welke nochtans niet genoegsaem en zijn om ons te bewegen, de superstition ende bygheloooven der Heydenen ende Waerseggheren voor goet aen te nemen. Ende onder het decksel van veel miraculen te connen doen, hebben in voortijden de Donatisten de eenvoudicheyt des ghemeenen

Rom. 4. 25.

Eesai. 1. 3.

Marc. 16. 20

Aclor. 14. 3.

Hebr. 2. 4.

Ioan. 7. 18.
ende 8. 50.

meenen volcx op eenen dool-wech ghebracht. Waer over wy oock teghen onse vyanden met het selfde antwoord op de baen comen, het welcke te dien tijde de heylighe Augustinus den Donatisten heeft ghegheven, te weten, dat de Heere ons teghen dese wonder-werckers eenmael ghenoech heeft ghewaerschout: als hy voorseyt ende ghepropheteert heeft, darrer veel valsche Propheten souden op staen, die door groote reekenen ende wonder-wercken, oock selve de nytvercorene souden verleyden, indient moghelic waer. Wy hebben oock de waerschouwinghe Pauli, dat het rijcke des Antichrists zijn sal met allerley crachten, leughenachtighe reekenen ende wonder-wercken. Maer onse miraculen (segghen sy) en gheschieden noch door Beelden, noch door Toovenaers, noch door valsche Propheten, maer door de Heylighen, recht oft wy niet en verltonden, dat dit des Duyvels practijcke is, hem selven in een Enghel des lichts te veranderen. De Egyptenaers hebben hier voormaels eenen God ghemaect van Ieremiam, die in haer landt was begraven: hem offerhanden ende alle andere eere aen doende, die sy hare Goden pleghen te bewijfen. Hebben sy daer mede den heylighen Propheet niet misbruyckt tot hun afgoderie? Ende nochtans quamen sy tot daer toe, datse van de beten der Slanghen ghenesen zijnde, haer lieten duncken datse door de vereeringhe van sijn graf-stede, foodanighe weldaet tot een belooninghe ontfinghen. Wat sullen wy hier toe segghen, anders dan dat dit vallen tijden gheweest is, ende noch sal zijn een rechtverdighe wrake Gods, om allen den ghenen die de liefde der waerheyt niet aenghenomen en hebben, een crachtighe dwalinghe over te senden, datse de leughenen sullen gheloof gheven? Soen ontbreekt het ons dan niet aen de miraculen, jae die seker zijn, ende buyten alle twijfelinghe: maer de selve van onse vyanden, ende met de welke sy te voorschijn comen, zijn niet dan loofse practijcken ende spoockfelen des Satans, dewijle sy het volck van den waerachtighen Godsdienst afkeeren tot wagheloove ende superstitie. Her is oock wel een verkeerde sake dat sy ons de Vaderen, ick meene de Schrijvers der eerster Kercke, teghenworpen, recht of die deser lieden godloofse meeninghe toe stonden: Maer soo verre ist daer van, waert dat den strijt die russen ons beyden is, door het oordeel der Vaderen ghesicht ende ter neder gheleyt mochte worden, het meeste deel der overwinninghe soude over onse zijde hanghen. Maer aenghesien veel dinghen eenfdeels wel ende wijsfelicken van den Vaderen gheschreven zijn gheworden: ende sy in eenighe saken wederomme, dat allen menschen can ghebeuren, ghedwaelt, ende haer selven hebben vergrepen, soo comen nu dese sijne lieden, nae hare aert, verstant, ende goede meyninghe die sy hebben, ende aenbidden ofte omhelsen alleen hare ghebreken ende dwalingen, ter contrarie niet eens waer nemende, ofte anders opsettelic verwtijghende ende vervalshende dat van den Vaderen wel ende loffelick is gheschreven, alsoo dat dese ghesellen gheen dinck soo seer en schijnen te besorghen, dan veel drecx uyt het gout te willen vergaderen. Ende noch en houden sy niet op ons nae te roepen dat wy de Vaderen verachten, ende hare vyanden zijn. Maer soo verre ist daer af dat wyse souden verachten, dat het my, indient hier te propooft quame, niet swaer en soude vallen, het meeste deel, dat wy staende houden, ende hedenfdaechs leeren; met de ghetuyghenisse der selven te bewijfen. Maer wy lesen hare schriften met sulcken oordeel, dat wy het woort Pauli altijt voor ooghen hebben: te weten, dat alle dinghen ons zijn, om ons te dienen, ende niet datse over ons souden de heerschappie hebben, ende dat wy alle Christo alleen toe behooren, den welcken wy sonder uytneeminghe in alles ghehoorsaem zijn moeten. Die dir onderscheyt niet en houden, die comen in saken der Religie, ofte het gheloove aengaende, nemmermeer eenighe sekerheyt hebben, aenghesien de heylighe mannen daer wy hier van handelen, veel dinghen ofte niet en hebben gheweten: ofte haer saken onder elckanderen niet eens en zijn, ende daer toe meermaels haer selven wederstrijden. Salomon, segghen sy, en verbiet ons niet sonder oorsake, de oude palen, die ons onse voor-onderen ghestelt hebben, te overtreden. Maer wy moeten weten, dat wy in de afmetinghe der lantpalen, ende in een sake die de ghehoorsaemheyt des gheloofs aen gaet, niet eenderley regel ende rechtsnoer hebben te honden: Want ons gheloove moet alsoo zijn ghestelt ende gheschepen, dat het ons doet vergheten ons volck, ende het huys onses Vaders. Daerenboven, dewijle sy altijt in eenen gheestelicken sin ofte bediedinghe soo grooten lust hebben, waeromme en nemen sy niet veel liever de Apostelen als eenighe andere voor hare Vaderen, diemen hare palen doch gheensins en behoort te overtreden? Want aldus heeft het de heylighe Ieronymus uytgheleyt, wiens woorden sy in hare Canones verhalen. Ende noch willen sy dat de palen der Out-vaderen, die sy meynen, sullen werden onderhouden. Maer hoe derren sy die, alst haer te passe comt, selis soo stoutelick overtreden? Sy waren van het ghetal der Vaderen, onder de welke eene heeft gheseyt: Onse God en etet noch en drincker niet: ende en behoeft daeromme noch schotelen noch drinckbekers. Een ander der Out-vaderen heeft geseyt, dat de Sacramenten der Christenen noch gout noch silver van doen en hebben, ende om des gouts wille Gode niet aengenaem en zijn. Soo overtredē sy dan dese palen, als sy in hare Ceremonien met soo veel Gouts, Silver, Marber, Yvoor, costelicke ghesteente, ende zijde te pronck staen: ende dencken dat God niet en can geerit worden, of alle dese dingen moeten daer vol-op ende in alle overvloedicheyt by zijn. T'was oock een Out-vader, die seyde, dat hy in de Vasten vry soude derren vleesch eten, als hen andere daer van onthielden, daeromme dat hy een Christen was. Soo overtreden sy dan de palen, als sy hem in den ban doen, ofte den Duyvel over gheven, die in de Vasten vleesch heeft ghegeten. Het waren Vaderen, onder de welke een seyde, dat een Monick die met sijn handen niet en arbeyde, eenen roover ghelijck gheacht worde. Een ander Out-vader seyde, dat het den Monicken niet toe en stont van andere lieden goet te leven, al waert oock dat sy haer in aen-

August. in
Ioan. tract.
13.
Mat. 23. 24.
2. Thes. 2. 9.

2 Cor. 11. 14
Ieronymus in
de voorredes
over Iere-
miam.

2. Thes. 2. 11

1. Cor. 3. 21.

Prov. 22. 28.

Psal. 45. 11.

Acatius Tri-
partit. hist.
lib. 1. cap. 6.
Ambr. lib.
2. de officio,
cap. 28.

Spiridon. Tri-
partit. hist.
lib. 1. cap. 10.
Tripart. hist.
lib. 8. cap. 1.
Augusti de
opp. Monach.
cap. 17.

dachinghe, in ghebeden ende studeren, sonder ophouden becommerden. Dese merck-pale hebben sy oock al overghetreden, als sy dese luye ende dicke Monicx buycken in de hoer-huylen (dat is in de Cloosters) hebben gesteken, om van ander lieden goet ende sweet versadicht ende gemest te worden. Het was een uyt den Vaderen, die seyde, dat het eenen verschrickelickē grouwel was, datmen een gheschildert beelt Christi, ofte van eenich Heylich in een Christelicken Tempel sien soude. Ende sulcx en is niet alleen door eens menschen stemme uytgheproken gheweest, maer oock van een Kerckelick Concilium besloten, dat het ghene datmen aanbiddt, niet en zy gheschildert, noch afghe-maelt: soo verre ist daer van, dat sy dese pale niet en soude overtreden, dat sy oock niet een cleyn hoecxken in hare Tempelen ledich en laten, sy vervullen met hun beeldeken. Een ander uyt den Vaderen heeft gheraden, datmen de dooden, nae dat sy eerlicken ter aerden gebracht zijn ende begraven, voorder behoort te late rusten. Dese limiten hebben sy oock in ghebroken, willende datmen van hun afgeltorvene een eeuwighe geheuchenisse sal souden. Het was een uyt den Vaderen, die seyde dat in het Avontmael het wesen ende natuere des broots ende wijns even alsoo blijven als de menschelicke natuere in Christo Iesu blijft, met sijn Goddelick wesen vereenicht zijnde. Daeromme en houden sy hen niet aen dese limiten, als sy willen doen gelooven, dat terstont nae dat de vijf woorden zijn ghesproken, het wesen of de natuere des broots ende wijns te niere ghedaen zy, om in wesentlick vleesch ende bloet verandert te worden. Hy was onder tghetal der Vaderen, die loochende dat in het Sacrament des Avontmaels, onder het broot, het lichaem Christi zy besloten: maer dat het alleen zy (dit zijn sijn eygen woorden) een verborgentheyt sijns lichaems. Soo gaen sy dese mate dan selfs te buyten, als sy seggen dat het lichaem Christi daer zy begrepen, ende hem op een vleesche-licke maniere aanbiddend, recht oft hy plaetselick daer in wate besloten. Het waren Vaderen, de welcken, ghelijck sy de gantsche Ghemeynte maer een Avontmael uyt deelden, ende daer van alle openbare godloosen ende lasteraers uyt sloten, alsoo deden syse alle in den ban die hun by het ghemeyn ghebruyck des selfs niet tegenwoordich en lieten vinden. Maer hoe verre zijn sy wel van dese mercksteen afghewecken, dewijle sy niet alken de Kercken, maer oock bysondere huysen met hun Missen vervult hebben, ende om de selve te aenthouwen alle man toe laten: ende voornamelick den genen, de welcke, of sy wel onreyn ende godloos zijn, in de gelt-tellinge nochtans de aldermiltse ende ghereetste zijn: ende tot het gheloove aen Christum, ende tot der Gheloovighen alghemeyn ghebruyck ende oeffeninge der Sacramenten, niem ant en nooden, maer vercoopen veel meer haer eyghen selfs verferde wercken voor de ghenade ende verdienste Christi. Het was een uyt den Vaderen, die besloten hadde datmen se van het ghebruyck des heyligen Avontmaels Christi t'eenemael soude uyt sluyten, die het selfde alleen onder eenderley ghedaente ghebruyckende, van de andere hen onthielden. Een andere uyt den Vaderen wil onbeweechlick staende houden, datmen de Christelicke Gemeynte niet en moet ontrecken het bloet haers Heeren, voor wiens bekentenisse hun wert bevolē oock haer bloet te vergieten. Maer sy zijn dit peyl oock al verre te boven ghegaen, als sy onder een harde straffe een ende het selfde dinck verbieden, dat eene der Ouden met den ban ghestraft, ende de ander met goede ende crachtige redenē heeft verdoemt. T'was een uyt den Vaderen, die't voor een groote vermeteltheyt achtete, van eenige duytere saken yet wat te besluyten, sonder clare ende onwedersprekelicke getuygenisse der heyliger Schriftuere. Maer dit perck hebbē sy vergeten, als sy soo veel insectingen, regulen, ende soo veel meesterlicke statuyten ende ordonnantien sonder eenich Gods woort ingevoert hebben. Het was een van de Vaderen, die Montano onder andere ketterien op leyde, ende verweet dat hy d'eerste was die het ghebot van de Vasten opgericht hadde. Dese mate hebben sy insghelick t'eenemael overghetreden, als sy de Vasten met soo enge wetten bepaelt hebben. Hy is oock onder t'ghetal der Vaderen gheweest, die niet en wilde toe laten, datmen den Kercken Dienaren den echtelicken staet soude verbieden, maer verclaerde dat de echtelicke t'samen-comste eerbaer ende cuysch was. Het waren oock Vaderen die dese sijne verclaringe toe vielen, ende met hem daer in over een stemden. Desen tuyn zijn sy oock al verre ovetgesprongen, als sy hare Priesteren de onthoudingee des houwelicx hebben gheboden. Het was een van den Vaderen die schreef, datmen Christum alleen moeste hooren, van den welcken gheseyt is gheworden: Dien sult ghy hooren. Ende datmen niet en hadde te sien op het ghene wat andere voor ons gheseyt of ghedaen hebben, maer veel meer, wat Christus, die voor allen is, heeft bevolen. Dit ooghenmerck stellen sy haer selven niet voor, ende en laten oock niet toe datment andere voor honde, dewijle sy haer selven ende anderen veel liever allerley meesters, dan Christum hebben voor oogen te stellen. T'was een uyt den Vaderen, die wil hebben dat de Kercke haer selven boven Christo niet en sal verheffen: daeromme dat hy t'allen tijden waerachtichlick oordeelt: ende om dat de Richters der Kercke, soo sy doch menschen zijn, ghemeynlick connen worden bedroghen. Welck mercktecken sy oock aen d'een zijde stellende, wel vermetellick derren seggen dat het aensien ende de weerdicheyt der Schriftuere hangt aen het goet-behagen der Kercke. Alle de Vaderen hebben oyt met een hert ende gemoet eenē grouwel ghadt, ende vervloect dat het heylige woort Gods door eenige archlistighe Sophisterie, ende twistighe redenen der wereltwijfen besmet ende verwerret soude worden. Houden sy hen binnen dese limiten, als sy alle haer leven lanck anders niet en doen, dan de eenvoudicheyt der Schriftuere door ontallicke veel twisten, ende meer dan neufwijsighe vragen te verdonckeren ende begraven? Alsoo dat de selve Vaderen, indien sy weder op staen mochten, ende hen soodanige constelicke twist-reden (de welke sy een diepsinnighe Gods-geleertheyt noemen) voor quame, sy en souden niet eens dencken dat soodanige disputatien

ofte

Epiphani. in Epist. ab Ieromimo versa.

Concilio Elibert. cap. 36.

Ambr. lib. de Abrahami. 1. cap. 6.

Gelasius Papa in Con. Romano.

Chrysof. in 2. cap. Ephes.

Calixt. Papa de Consecrat. distinct. 80.

Gelasius Canone Comperimus, de consecrat. dist. 2. Cyprianus Epist. 2. lib. 1. de lapsis.

August. lib. 2 de pec. mer. cap. ultimo.

Paphnuti. Tripartit. hist. lib. 2. cap. 14. Cyprianus Epist. 2. lib. 2.

Augustin. lib. 2. contra Cresconium Gratianum.

ofte reden-conste van God soude voortcomen. Maer ick soude hier nemmermeer een eynde hebben, indien ick int lange soude willen voort varen te vertellen, hoe moet willichken dese lieden het jock der VADEREN, welcker seer gehoorfame kinderen sy zijn willen, van haer werpen: voorwaer jaré ende dagen soude ick daer inede door brengen. Ende sy zijn nochtans soo seer onbeschaemt, dat sy ons wel stoutelick derren opleggen, dat wy ons niet en ontsien de palen ende limiten der VADEREN londer alle onderscheyt te overtreden. Voorts dat sy ons wijfen op de oude ghewoonte, daer mede en connen sy niet veel uytrichten: Want het soude wel een quade sake zijn, dat wy souden zijn ghedrongen de ghewoonte te wijcken. Het is wel waer, dat men de gewoonte, indien de menschelike oordeelen oprecht waren, van de vromē wel soude mogen voor goet over nemen: maer het giet bywijlen al wat seltsaem daer mede, ende anders dan men somtijts wel verwacht: Dewijle herghene dat men van velen siet geschieden seer haest tot het recht der ghewoonte ghetogen, ofte voor een gewoonlick ghebruyck wert aenghenomen. Het en heeft hier oock noyt op aerden met het leven der menschen (soo wel gheslaen, dat de meeste menichte der selve het alderbeste heeft behaecht. Soo is dan uyt veelder menschen bysondere ghebreken dickwils een ghemeyne dwalinge, ofte veel meer een algemeyne bewillinghe tot het gebreck ontsien: het welcke niet te min dese sijne lieden willen, dat men nu voor een wer sal aen nemen. Maer die niet gantsch blint en zijn, connē lichtelick vernemen, dat (soo te spreken) een groote menichte der Zee-bāren des quaets den aertbodem overtort hebbe, ende dat de gantsche wijde Werelt met veel doodelicke fenijns der schadelicke leeringe is vervalscht, ende in somma dat alle dinghen soo over hoop ligghen, dat wy bevreesd zijn, of van den wilstant der menschen den moet'renmael verlore te gheven, ofte anders tegens foodanige quade ghewoonte ende inbreck genootsacēt worden in tijts te versien, jae de selve genoech niet ghewelt wederomme sullen moeten afbrenghen. Ende noch en wilt men dit remedie, oft dese noothulpe niet aen de hant nemē, uyt oortake, dat wy tot het ghene dat ons ten aldermeesten schadelick is, alreede soo lange gewent zijn, ende geoeffent. Maer al waert nu soo dat een alghemeyne dwalinghe in wereltlicke saken der menschen d'overhant name, soo moet nochtans in het rijcke Gods, sijne eenighe eeuwige waerheyt voor algehoort, ende ten alderhoochsten gewaerdeert worden: de welcke haer selven noch door eenich voor-gebruyck ofte bestittinge van lange jaren, noch door oude gewoonte, noch door eenige onderlinge te samen spanninghe ofte rotterte, ymmermeer sal laten onder ons ghe welt brengen. Alsoo heeft de Propheet Esaias in voortijden de uytvercorene Gods gheleert, dat sy niet en souden roepen, Conspiratie ofte verbondt, over al daer het volck riep Conspiratie ofte verbont, dat is, dat sy niet ghelijckelick met het volck in eenich godloos verbont souden bewilligen, ende haer niet laten verschricken van't ghene daer voren het volck bevreesd ende verschrickt was: maer dat sy veel eer den Heere der Heerscharen souden heylighen, ende laten hem hare vreesde ende verschrickinghe zijn. Dese lieden moghen ons dan nu soo vele exempelen der onde tijden, ende die nu daghelijcx gheschieden, voor werpen als sy willen, indien wy alleen arbeyden den Heere der Heerscharen te heylighen, soo en sullen sy ons daer mede niet seer connen verschricken. Want of wel over vele hondert jaren, de menschen in ghelijcke goddeloose meyninghe ende oeffeninghe hebben bewillicht, soo is de Heere doch sterck ende machrich ghenoech om wrake te doen tot in het derde ende vierde gheslacht, ende oft schoon de gantsche werelt de selfde boofheyt soude willen toe vallen, soo heeft hy doch door de wedervarentheyt ooghen schijnlicken laten vernemen, hoedanich den uytganck der ghenen gheweest zy, die met den meesten hoop sondighen, als hy het gantsche menschelike gheslachte met den Suntvloet vernielde, uytghenomen Noah met weynich zielen, op dat hy door het eenich gheloove des vromen Oudt-vaders, de gheheele werelt soude verdoemen. In somma, een quade ghewoonte en is anders niet, dan een alghemeyne pette, in de welcke die soo wel sterven die onder een groote menichte sterven, als oft sy alleen sterven. Boven desen behoorden sy wel te overweghen, het ghene dat Cyprianus op een plaette schrijft: te weren, dat de selven, die door onwetentheyt sondighen, of sy haer selve niet wel van alle schult en connen ontledighen, nochtans eenichsins moghen zijn te verontschuldighen, maer dat de ghene die de waerheyt hartneckelicken verwerpen alse hen door Gods ghenade wordt aengheboden, gheen onschult der werelt connen voorwenden. Sy en moghen ons oock met dit argument ofte inreden niet al te seer benauwen, waer door sy arbeyden ons soo verre te brengen, dat wy souden moeten bekennen dat de Kercke of over veel langhe jaren zy gheslorven, ofte dat wy nu teghen de Kercke strijden. Voorwaer de Kercke Christi leeft, ende sal leven, soo langhe als Christus ter rechter handt des Vaders sal regeeren, door wiens handt sy wordt onderhouden, door wiens bescherminghe sy is bewapent, door wiens cracht ende vermoghen sy werdt ghesterckt, hy sal sonder eenighen twijfel vervullen het ghene dat hy eens heeft beloofd, te weten, dat hy tot het eynde der Werelt by den sijnen sal blijven. Teghen dese Kercke en nemen wy nu gheen oorloghe aen de hant: dewijle wy door een ghelijcke overeencomste ende bewillinghe met alle Christ-gheloovighe Ghemeynten, eenen God, ende eenen Christum den Heere aenbidden ende eeren, ghelijck hy van sijne gheloovighe dienaren t'allen tijden aenghebeden ende gheert is gheweest. Maer dese lieden zijn wel verre van de waerheyt, als sy anders gheene Kercke en bekennen, dan die sy met den ooghen aenschouwen, ende willen de selve tusschen sekere palen besluynen, onder de welcke sy gheensins can worden begreken. Ende dit zijn de hoofstucken, om de welcke wy teghen elckanderen strijden. In den eersten, dat sy de gheslaltenisse der Kercke alrijdt sichtbaerlick, ende ooghen schijnlick willen hebben:

Doct. dist.
8. cap. 51.
Exir. de Cor-
inth. 12.

Esai. 8. 12.

Genes. 9. 11.

Hebr. 11. 7.

Cyprian.
Epist. 3. li. 2.
In Epistolarum
ad iulian. de
heret. baptis-
mo.

Mat. 28. 20.

Ten anderen, dat sy de selfde ghestaltenisse op de Stoele der Roomse Kercke duyden, ende op den staet van hare Prelaten. Maer wy segghen daerenteghen, dat de Kercke sonder ooghschijnlike ghestaltenisse ofte ghedaente bestaen can, ende dat haer ghedaente niet by den uytwendighen schijn, de welcke sy soo hoogh verheffen, maer by een onghelyck ander, ende contrarie merck-tecken bekennt werde, te weten, by de reyne vercondinghe van Gods woort, ende het oprechte ghebruyck der Sacramenten. Sy murmureren, allinē de Kercke niet alijt als metten vingher en can wijfen. Maer hoe menichmael is sy by het loodtsche volck in foodanighe onghedaente ghecomen, dat bynae gheene ooghschijnlike ghestaltenisse aen haer was te mercken? Wat aensienlike ghedaente heeft sy ghehadt, als Elias claechde dat hy in de selfde alleen was overghebleven? Hoe langhe heeft sy nae de toecomste Christi, sonder eenighe uysterlike ghedaente int verborghen gheleghen? Hoe menichmael is sy van die tijt af, met oorloghe, beroerten, ende ketterie soo seer bespronghen ende verdrückt gheworden, datmen haer ghestaltenisse nauwelicx conde ghewaer worden? Oft dese sijne lieden dan in die tijden gheleeft hadden, souden sy wel gheloof hebben, dat daer oock yewaerts eene Kercke gheweelt ware? Soo moeten sy dan ten laetsten aen de Godlike antwoorde ghedencken die Eliæ werde ghegheven, te weten, dat daer noch seven duysent mannen waren over ghebleven, die hare knyen voor den Baal niet en hadden gheboghen. Ende het is buyten alle twijfelinghe, of Christus heeft alijt op der aerden gheregeert, nae dat hy ten Hemel is opgeharen. Indien nu de Christgheloovighen ten tijden van foodanighe verwoestinghe, yewaerts eenighe uytwendighe ghedaente der Kercke hadden willen hebben, souden sy den moet niet bynae verloren hebben ghegheven? Ende voorwaer, Hilarius heeft het alreede te sijnen tijde voor een groote feyle ende zondē gheacht, dat veel menschen verblindt zijnde door een sorte eerbiedinghe die sy droeghen tot de weerdicheyt van hare Bisschoppen, niet eens en aenmercken wat schadelicke pesten onder foodanighe mom-aensichten somtijts waren verborghen: want alsoo spreekt hy: Een dinck vermane ick ulieden: Wacht u voor den Antechrist. Ghy vergrijpt u selven aen de sorte liefde der mueren, ghy en eert de Kercke Gods niet te rechte, ten aensien van hare costelicke daecken ende Paleysen: ende misbruyckt daer onder den name des vreden. Twijfelen wy dan dat den Antechrist aldaer sijnen Stoel sal stellen? Ick wil myselven veel liever, ende met meerder verlekertheyt laten vinden tusschen de berghen ende bosschen, aen de staendewateren, ende kerckeren, ende holen, want in de selfde hadden voortijden de Propheten haer verblijf ende wooninghe als sy propheteerden. Nu wat is het doch anders dat de werelt heden daechs in dese ghehoornde Bisschoppen soo seer verwondert ende vereert, dan dat sy die voor de weerdichste houdt, die hare Stoelen ofte Bisdommen in de grootste Steden ghestelt hebben? Wech dan met foodanighe sorte weerderinghe: naer laet ons het wederspel doende, sulcx veel liever den Heere op gheven, als die alleen wetende wie de sijne zijn, den menschen somtijts den uysterlicken schijn sijnder Kercke wil ontrecken. Ende dit is voorwaer wel een schrickelicke wrake Gods over den aertbodem. Maer als de menschen door hun goddeloose wesen sulcx verdient hebben, waeromme willen wy ons de rechtveerdighe straffe Godes onderstaente wederstrijden, op dese wijte heeft God in voortijden der menschen groote ondanckbaerheyt ghewroken: Want dewijle sy nae sijne waerheyt niet en wilden luysteren, ende sijn licht uytbluschten, soo heeft hy toeghelaten dat sy in hun verstant verblindt zijnde, met grove leughenen vervoert ofte misleyt, ende in de alderdiepste duysternisse der onwetentheyt begraven souden worden, alsoo dat bynae niet eens en sonde schijnen datter een oprechte Kercke waer over ghebleven. Maer hy heeft niet te min ondertusschen de sijne hier ende daer verstroyt, ende int verborghen zijnde, oock in het midden der dwalinghen ende duysternissen, van het verderven bewaert ende behouden. Ende dit en is hem niet nieus, noch wy en hebben ons dies oock niet soo seer te verwonderen: want hy heeft het wel gheleert, de sijne te bewaren, oock in de verwerringhe selve van Babylon, ende in de yervlammen des bernenden ovens. Soo veel nu de uytwendighe ghedaente der Kercke belangt, de welcke sy lieden ick en weet niet met wat pronckerie, arbeiden in grooten aensien ende weerdicheyt te brenghen, ende hoe schadelick het selfde haer voorstel zy, wil ick uwe Coninecklike Majesteit met weynich woorden, ick en segghe niet verclaren, maer alleen aen roeren, op dat ick het haer niet te langhe en make. De Paus van Roomen (segghen sy) die de Apostolische Stoel besit, ende die van hem tot Bisschoppen sijn ghesalfrende ghewyt, als sy maer eenen staf ende mijter hebben, soo representeren ende zijn sy de Kercke, ende behooren daer voor gehouden ende aenghesien te worden, ende en connen over sulcx oock niet dwalen. Waeromme dat? Want (segghen sy daer op) het zijn Herderen der Kercke, ende zijn den Heere ghewijet. Aaron ende de andere voorstanders des volcks, waren die oock niet Herders? Maer Aaron ende sijne sonen alreede tot Prieesteren ghewijet zijnde, hebben niet te min ghedwaelt, als sy het gulden Kalf hebben ghegoten. Waeromme en soudenmen dan nae de selfde reden de vier hondert Propheten die Achab bedroghen, niet ghehouden ofte aenghesien hebben voor de Kercke? Maer de rechte Kercke hielt de partije van Micha, die daer wel alleen stont, ende vracht was: maer uyt wiens mont de waerheyt te voorschijn quam. Hadden niet den name ende het aensien der Kercke de Propheten, die met een ghedruysch alle ghelijck teghens Ieremiam op stonden, ende haer wel stoutelick beroemden, dat het niet en conde gheschieden, dat de Prieesteren in de Wet souden dwalen, ende den wijfen Raets soude ontbreken, ende dat de Propheten souden onrecht leeren?

2. Reg. 19. 11

Hilar. contra Auxent.

2. Tim. 2. 19.

Exod. 32. 4.

1. Reg. 22. 13

1. Jer. 18. 18.

leeren? Teghen dese gantsche menichte der Propheten werde Ieremias alleen uyt ghesonden, om hen in den name des Heeren der Heyrscharen aen te segghen, dat het den Priester aen sijn Wet, ende den Wijfen aen sijnen raet, ende den Propheet aen sijn woort seer wijt soude faelgeeren. Was niet soo eenen schijn in het Concilium, dat de hooghe Priesteren, Schriftgheleerden, ende de Pharizeen vergaderden, als sy onder hun van de doot Christi wilden beraetflaghen? Dat sy nu henen gaen, ende hen aen dese uytwendighe mommerie houden, om Chritum ende alle Propheten Gods meer voor Ketter te schelden, ende des Duyvels dienaren, daerenteghen tot instrumenten des heylighen Gheests te maken. Indient henlieden oock ter herten gaet dat sy voor gheven, soo begheere ick dat sy my ter goeder trouwen hier op willen antwoorden, ende segghen: In wat landt ende plaetse de Kercke haer residentie ofte woonstede heeft ghehouden ten tijde als de Paus Engenius door het Concilium van Basel van de Roomsche Stoele afghestelt, ende in sijn stede Amadeus Hertoghe van Savoyen ghecoren is gheworden? Al souden sy van hoochmoet bersten, soo en connen sy doch niet ontkennen, of het selve Concilium, soo vele de uytwendighe beleydinghe aengaet, zy goet ende wettelick gheveest, ende het welke niet van eenen Paus alleen, maer van hen beyden is beschreven ende aenghestemt. Nu soo is in het voorseyde Concilie de Paus Engenius als eenen ketter, wederspannighe, ende onghehoorsamighe in den ban ghedaen ende verdoemt gheworden, met alle sijn gheselschap, beyde Cardinalen ende Bisschoppen, ende die met hem tot verscheuringhe van't Concilium ghearbeert hadden: Ende is nochtans door gunste van eenighe Princen naederhant wederomme in sijnen Pauselicken Stoel, ende eerste weerdicheyt ghedronghen: Daer ter contrarie de verkiesinghe Amadei, met ract ende daet eenes heylighen ende alghemeynen Conciliums wel ordentlick te weghe ghebracht zijnde, tot niet, ende (soo te spreken) in d'assche is gheloopen: uytghenomen alleen dat hy, even als men eenen blaffenden hont een stuck broods in den mont werpt, met een Cardinaels hoer ghepaeyr is gheworden. Wt desen hoop ende aenhanck Engenii, van het Concilium daer te vooren tot Ketteren, rebellen, ende moerwillighe veroordeelt, zijn naederhant voorts ghecomen alle andere Pausen, Cardinalen, Bisschoppen, Abten ende Papen. Hier is het dan daer sy haer selven moeten ghevanghen gheven. Want welke van beyden partijen sullen sy doch den name der Kercke willen toe schrijven? Souden sy wel derren loochenen, dat het een alghemeyn Concilium gheweest zy, aen het welke, soo vele de uytwendighe Majesteyt aen ginck, doch niet en ontbrack? Dewijle het ymmers met twee groote Bullen wel solemnelicken uytghecondicht, door des Roomschen Stoels Legaet, die daer de hoochste plaetse hadde, wettelicken inghewyt, met alle vereyichte Ceremonien seer wel gheordonneert, ende met ghelijcke hoochweerdicheyt tot den eynde toe uytghevoert is gheworden. Sullen sy wel willen bekennen dat Engenius niet sijnen gantschen aenhanck, van de welke sy doch alle ghelijck hare wyinghe hebben, een Ketter zy? Soo moeten sy dan daer toe comen, dat sy een ander ghedaente ofte ghestaltenisse der Kercke beschrijven: of wy moeten haer al te samen, soo veel alser zijn, nae haer eyghen selfs leeringhe, voor Ketteren houden, als die mer haren wille ende voorweten van de Ketteren ghewijet ende gheordonneert zijn gheweest. Ende ick neme men heeft van te vooren noyt gheweten, dat de Kercke niet aen eenighe uytwendighe prale ofte pompeusicheyt zy ghebonden, soo souden sy ons doch daer van ghenoech een tucker voorschrift gheven, als sy onder den schoonen tijtel ende het decksel van een Kercke, haer selven soo eenen langhen tijt de gheheele werelt verschrickelick ghemaect, ende tot een ontsich ofte verwonderinghe ghestelt hebben, daer sy doch in den gront niet dan een dootlicke peste gheweest zijn. Ick en spreke hier niet van hare zeden, ende lantcondighe boevenstucken, van de welke hun gantsche leven t'eenemael vervult is, dewijle sy haer niet en schamen te bekennen dat sy Pharizeen zijn, de welke men wel schuldich zy te hooren, maer niet nae te volghen. Ende uwe Conincklike Majesteyt sal voorwaer ooghschijnlick bevinden, dat even de selve leeringhe, door de welke sy by alle menschen willen ghehouden zijn voor de rechte Kercke, niet anders dan een wreede zielmoorderie, jae een verderselick vyer, een onderganck ende verwoestinghe der Kercke en zy, indien uwe Conincklike Majesteyt om onse schriften te lesen, maer een weynich tijts gheneghen is te verkiesen. Eyndelick, ist wel een onredelick stuck dat sy ons deren op legghen, dat de predicatie van onse leeringhe, een oorfake gheve van groote oproerte, twist, ende oneenicheyt, ende dat men sulcx uyt de vruchten der selve in veel menschen, diese aen hanghen, wel can vernemen. Maer de schulde van alle dit quaet, de welke men anders de booftheyt des Satans behoorde toe te schrijven, werdt voorwaer de leeringhe t'onrecht over den hals ghedronghen. Want het is met Gods woort eyghentlick alsoo ghestelt, dat het nemmermeer te voorschijn en comt, of men maect oock met een den Satan terstont wacker om dat te comen bestormen: Zijnde sulcx een gantsch seker ende onwederlegghelick merckteecken om het selfde te onderscheiden van alle andere valsche leeringhen, de welke haer lichtelicken openbaren, om dat sy vast van alle man ghewillichlick werden aenghenomen, ende sulcx de gheheele werelt wel behaghen ende aenlachen. Even alsoo heeft de Vorst deser werelt, nu eenighe hondert jaren, als alomme niet dan een diepe duysterheyte regneerde, bynae met alle menschen sijnen spot ghedreven, ende niet anders als een traghe Sardanapalus, in goede vrede stil sittende, sijnen wellust ende tijt-verdrijf ghehad. Want hoe soude hy sijnen tijt doch anders dan met lachen ende spelen doorgebracht hebben, dewijle hy in soo een stille ende gheruflighe possessie ofte besittinghe sijn Rijck was gheseten? Maer soo haest als het licht van boven schijnende, sijne duysternisse eenichsins bestont

stont te verdrijven, soo haest als de stercke ghewapende sijn Rijck heeft begoft te bestormen ende verstooren, alsoo haest is hy oock uyt dese sijnen stillen slaep ende traecheyt ontspronghen, ende heeft de wapenen wackerlicken aen de hant ghenomen: daer toe ten aldereersten beweect hebbende groot ghewelt ende macht van menschen, om door de selve de opcomende waerheyt crachtelicken te onderdrucken, maer siende dat hy daer mede niet en conde uytrichten, heeft hy't met subtylheyte ende heymelicke laghen aengheleyt: als hy naemaels door sijne Wederdoopers ende dierghelicke quaet ghespuys, veel seten ende verscheydenheyt der opinien heeft verweckt, om de selve waerheyt te verdonckeren, ende eyndelick t'eenemaal uyt te blusschen. Ende hy bestormt haer oock heden/daechs met de selve twee muerbrekers ofte wapenen: dewijle hy alle vlijticheyt aenwendt om dit oprechte zaet met ghewelt ende macht van menschen tot in den gront toe uyt te loeyen, ende met sijn oncruyt, soo vele in hem is, arbeyt te verdrucken ende onderdempen, op dat het sijn wasdom niet en hebbe, noch vruchte van hem gheve. Maer dit nochtans alle te vergheefs, ist dat wy alleen de waerschouwinghe des Heeren ter herten nemen, die ons sijne arch-listighe behendicheyt al over langhe heeft ontdeckt, om van hem niet verrascht te worden: ende heeft ons tot dien eynde teghens alle sijn gheschut ende aenloopinghe volcomelick toegheruyst ende versorcht. Wat is het oock voor een schandelicke boosheyt, het woort Gods te beswaren, ofte van nijdicheyt ende oproerten die de sorte ende herseloofse menschen teghen de selve verwecken, ofte van seten, die de verleyders alomme teghen haer zaeyen? Ende dit en is nochtans niet nieuw: Want Elias oock ghevraecht worde, of hy de man niet en was die Israel verstoorde? Christus selve is van den Ioden voor een oproermaker ghehouden. Men heeft de Apostelen beschuldicht als oft sy het volck tot oproer verweckt hadden. Wat doen sy doch heden/daechs anders die ons van alle beroerten, sedition, ende oneenicheden die teghen ons ontsaen, selve de oorfake op legghen? Maer hoemen soodanighen behoort te antwoorden, heeft ons Elias gheleert, te weten, dat wy niet en zijn die de dwalinghen zaeyen, ofte eenighe oproerten beweghen: maer dat sy de selve zijn, die de cracht Gods wederstrijden. Ghelijck dan nu dese eenighe redene ghenoech is, hare moetwillicheyt te wederlegghen, soo ist aen d'ander zijde wederomme seer hooch van noode de swackheyt der sommighe voor te comen, die door soodanighe erghernisse ghemeynlick voor't hooft ghestooten ende verschrickt, ende in haer verschrickinghe wanckelmoedich ghemaect worden. Dese dan, op dat sy gheen oorfake en vinden haer selven door soodanighe aenstootinghe te bedroeven, ende den moet verloren te gheven, sullen weten, dat den Apostelen even het selve te haren tijde is wedervaren, dat ons nu oock teghenwoordelick bejehent. Daer waren datmael veel ongheleerde ende onstantvastighe lieden, de welke, soo de heylighe Petrus verhaelt, het ghene dat van den heylighen Paulo godsalichlick was gheschreven, tot haer eyghen selfs verdoemenisse vervalschten. Daer waren sommighe Gods verachters, de welke om dat sy hoorden dat de zonde machtich gheworden was, op dat de ghenade te overvloedigher zijn soude, terstont daer uyt besloten, ende den Apostel wederomme voor wierpen, segghende: Soo sullen wy dan in de zonde blijven, op dat de ghenade meerder worde. Als sy hoorden dat de gheloovighen niet onder de Wet en waren, antwoorden sy: Soo willen wy dan sondighen, dewijle wy niet en zijn onder de Wet, maer onder de ghenade. Daer waren eenighe die hem op leyden dat hyleerde, datmen het quaet wel doen mochte. Veel valsche Propheten hebben hen selven in ghedronghen, om de Kercke, die hy opgebout hadde, te vernielen. Sommighe predickten Christum door nijdicheyt ende twist, ende niet oprechtelick, meynende sijne banden daer door noch meer te beswaren. Op eenighe plaetsen en hadde het Euangelium gheenen sonderlinghen voortganck: Een yeghelick socht het sijne, ende niet dat Christi was. De sommighe ginghen te rugghe, hen als de honden weder keerende tot hun uytspou-spel, ende ghelijck de ghewasschen seughen tot de wentelinghe in het slijck. Andere misbruyckten de vryheyt des gheests tot de vryheyt des vleeschs. Vele gaven haer uyt voor broeders, van de welke den Gheloovighen naederhant niet dan groote periculen hadden te verwachten: onder den broederen selve sachmen grooten twist ontsaen. Maer wat stont den Apostelen hier te doen? Was het hen voordelick, ofte voor eenen tijt lanck te veynsen, ofte anders t'eenemaal achter weghen te laten, ende te verloochenen het Euangelium, dat sy saghen te zijn een wortel van soo veel strijds, een materie van soo groote periculen, ende een oorfake van soo menigherley erghernissen? Maer in dese aenvechtinghen zijn sy ghedachtich gheweest, dat Christus zy een steen der aenstootinghe, ende een rotzsteen der erghernisse, tot eenen val ende opstandinghe van velen ghestelt, ende tot een teecken dat wederproken wordt. Met soodanich ghemoet ende hartelick betrouwen ghewapent zijnde, zijn sy alle periculen, oproeren, ende erghernissen, wel ghetrooft over ghepasseert, ende te boven ghecomen. Even met desen sin moeten wy ons selven oock nu verstercken, dewijle de heylighe Paulus betuycht dat dit des Euangeliums ghestadich-duerende eyghenschap ende nature is, dat het een reucke des doots tot den doot zy den ghenen die verloren blijven, hoewel het ons anders veel meer daer toe was verordineert, dat het een reuck des levens tot het leven, ende een cracht der salicheyt ware allen die daer aen ghelooven. Het welke wy dan oock in der daet alsoo souden bevinden, indien wy door onse ondancckaerheyt dese uynnemende weldaet Gods niet en verhinderden, ende selfs tot onse verderffnisse tooghen, dat ons anders het alderhoochste middel der salicheyt behoorde te wesen. Maer ick keere my selven nu wederomme tot uwe Conincklicke Majesteit, die haer ymmers niet en behoort te laten beweghen door de valsche

1. Reg. 18 18

3. Pet. 3. 16.

Rom. 6. 1. 15.

Phil. 1. 15.

3. Pet. 2. 22.

Luc. 2. 34.

sche aenclachten ende opspraeck, daer mede onse vyanden uwe Conincklicke Majesteyt pooghen in eenighe vreesse ende verschrickinghe te brengen, als en soude door dit nieuwe Euangelium (want soo noemen sy tselve) niet anders ghesocht worden, dan een oorfsake van beroerten, ende van een ongebonden vryheyt tot alle boofheyt ende sonden. Want onse God en is gheen God der oneenicheyt ofte scheuringhe, maer een God des vredes: ende de Sone Gods is niet een dienaer der zonde, maer is ghecomen om de wercken des Duyvels te verstooren. Ende wy worden van foodanighe aenflagen ende voorstel, voorwaer t'onrechte beschuldicht, dewijle wy doch tot gheenen tijden daer van het alderminste vermoeden, yemant ter werelt hebben ghegheven. Siet, wy souden de lieden die in den sinne hebben de Coninckrijcken te verwoesten: daermen van ons doch noyt een eenich woort en heeft ghehoort dat oproerichheit sinactte, ende die wy daer voor bekent zijn, dat wy onse leven al tijt in eenvoudicheyt ende stilheyt doorghebracht hebben, soo langhe wy in uwe Conincklicke M^{ts}. landen hebben gheleeten, ende oock nae dat wy nu nyt onse woonplaetfen zijn ghedreven, niet op en houden voor uwe Conincklicke Majesteyt, ende de welvaert des Coninckrijcx, den Almachtighen te bidden. Siet, wy souden den vryen toom tot alle zonde ende boofheyt soecken toe te gheven, in de wandelinghe van de welcken, al ist (dwelck wy gheerne bekennen) datmen wel veel dinghen mach begripen, soo en is de selve onse wandelinghe nochtans niet soo ongheschickt, datmen se daeromme soo seer behoort te verachten. Ende wy en hebben (God lof) in den Euangelio niet soo qualick toegheghe, dat onse leven ende conversatie, oock dese onse beschuldigers ende achterclappers, niet selve tot eenen spieghel der suiverheyt, vriendelickheyt, barmherticheyt, maticheyt, lijdtsaemheyt, beleefdicheyt, ende van vele andere goede deuchden soude moghen dienen. Ende dat wy voorwaer God niet een reyn opricht herte vreesen ende eeren, is meer dan openbaer. Dewijle vast alle onse begeherte daer nae staet, dat beyde in onse leven ende sterven, sijnen name gheheylicht mach worden. Iae de quade nijders tonghen selve zijn ghenootsaeckt gheweest ghetuyghenisse der onschult ende uytterlicke vromicheyt, soo vele die by den mensche can zijn, van eenighe nyt den onsen te gheven, diemen om het ghene heeft doen sterven, daermen hen anders sonderlinghe o.n hadde behooren te prijfen. Ende oft daer wel eenighe zijn mochten (diemen nochtans tot noch toe in uwe Majesteyts Coninckrijcke gheene en heeft vernomen) die onder het deckfel des Euangeliums alle dinghen in oproer stellen, ofte die anders haer ongebonden wandelinghe ende schantvlecken, met den mantel van de vryicheyt der ghenade Gods souden willen bedecken (ghelijck ick dan foodanige lieden eenighe wel kenne) regen de selve zijn de Werten, ende wettelicke straffen gheordonneert ende ingheselt, door de welcke sy nae de gheleghentheyt van hare misdaden wel strenghelicken behooren gecorrigeert te worden: maer datmen ondertusschen het Euangelium Gods niet en lastere ende beschuldighe, om eenighe quade stueken, die sommighe boefdoenders moetwillichlicken bedrijven. Soo heet dan uwe Conincklicke Majesteyt tot hier toe volcomelicken ghenoech ghehoort, de fenijnighe ende bittere aenflagen van onse teghenpartien, op dat uwe Conincklicke Majesteyt hare ooren niet al te seer en neyge om deser lieden valsche aenclachten eenich gheloove toe te stellen. Ende ick sorghe dat ick het uwe Majesteyt hier veel te langhe ghemaect hebbe, dewijle dese Voorreden bynae een gantsche verantwoordinghe begriipt: Hoewel ick door de selve des voornemens niet en was, een volcomen onschult voor ooghen te stellen, maer alleen tot ghenadige verhooringhe onser sake, uwe Conincklicke Majesteyts herte ende ghemoet een weynich te bemorwen, het welcke nu wel van ons aghewent ende vervreemt, jae oock niet toorne is ontfteken: Maer hopen dies niet te min, dat wy hare Majesteyts ghenadighe gunste eenmael wederomme sullen vercrijghen, indien uwe Conincklicke Majesteyt anders dese onse bekentenisse, de welcke wy haer in de plaetse van een verantwoordinghe hier voor stellen, met een sachtsinnighe ende goedertieren affectie ofte ghemoet ghelieven wil eens te overlesen. Maer ist dat ter contrarie der quaetwillighen valsche aenclachten uwe Conincklicke Majesteyts ooren soo seer hebben in ghenomen, dat den verweerders by de selve gheene plaetse der verantwoordinghe altoos en zy overghebleven: ende dat aen d'ander zijde dese onrustighe gheelten, ende moortdadighe bloethonden ten aensien ende ooghluyckinghe van uwe Conincklicke Majesteyt sonder ophouden met ghevanckenissen ende roeden, met vyer ende sweert, met in sacken te steken, met beroovinghe ende vernielinghe der goederen, vast voort varen te wouden, soo sullen wy doch eyndelick, niet anders dan als schapen ter slachtbancke gheeyghent, tot de alderuyterste benantheyt worden gedreven: doch alsoo, dat wy dies niet te min onse sielen in lijdtsaemheyt besitten, ende de stercke hant des Heeré even blijdelick sullen verwachten: de welcke haer dan te sijnder tijt wel toegeruust sal openbaren, soo wel om den armen nyt hare benantheyt te verlossen, als oock om de verachters te straffen, die haer nu teghenwoordichlicken soo stoutelick verblijden. De Heeré der Heeren, ende Coninck aller Coninghen, wil uwe Conincklicke Majesteyts throone, ymmers met rechtveerdicheyt, ende hare Majesteyts Stoele met equiteyt ende billickeyt bevestighen.

*Ghegheven tot Basel den eersten dach
Augusti M. D. XXXVI.*

Het Inhoudt des eersten Boecks.

Van de kennisse Gods des Scheppers.

Capittelen xvij.

- 1 **D** At de kennisse Godes ende de kennisse ons selfs, dingen zijn aen malcanderen verbonden, ende hoe sy aen malcanderen hanghen.
- 2 Wat het zy God te kennen, ende tot wat eynde sijn kennisse dient.
- 3 Dat de kennisse Godes natuerlick is in der menschen vernuft in gheplant.
- 4 Dat de selve kennisse Gods eensdeels door onwetenthey, eensdeels door booshey, wort verstickt ofte verdorven.
- 5 Dat de kennisse Gods in het maeckfel ende gheduerige regeeringhe der werelt, schijnt.
- 6 Dat het noodich zy door de Schriftuere gheleydt ende gheleert te worden, om tot God den Schepper te comen.
- 7 Met wat ghetuyghenisse de Schriftuere moet bevesticht worden, (te weten, met de ghetuyghenisse des Gheefts) op dat haer auctoriteyt seker zy: ende dat het een ongoddelick ghedichtfel is, dat haer gheloove ende sekerhey in het oordeel der Ghemeynte zy gheleghen.
- 8 Dat daer bewijsinghen ghenoech zijn (soo verre het menschelick vernuft streckt) om de sekerhey der Schriftuere te bevestighen.
- 9 Dat de gantsche gront der Godsalicheyt door de rasende mensché verstoort wort, die de Schriftuere verlatende, tot openbaringen hare uytvlucht nemen.
- 10 Dat de Schriftuere om alle superstitie wech te nemen ende te beteren, den waerachtighen God alleen, alle andere uytgesloten, stelt tegen alle de Goden der Heydenen.
- 11 Dat men niet en moet Gode eenighe sienlike gedaente toeschrijven, ende dat sy alle int ghemeyn van den waerachtighen God af wijcken, die hen selven Afgoden ofte Beelden oprichten.
- 12 Dat God van de beelden ghescheyden wort, op dat hy gantschelick alleen ghedient worde.
- 13 Dat van de Scheppinghe der werelt aen wort in de Schriftuere geleert een eenich wesen Gods, dwelck drie perfoonen in hem begrijpt.
- 14 Dat de Schriftuere oock in de Scheppinghe der werelt, ende aller dinghen, den waerachtighen God met sekere merckteecken en onderscheyt van de ghemaeckte ende ghedichte Goden.
- 15 Hoedanich de mensche is geschapen: waer oock van de machten der ziele, van het beelt Gods, van den vryen wille, ende van de eerste gheheelhey der natuere ghehandelt wort.
- 16 Dat God door sijn cracht de werelt die van hem geschapen is, onderhoudt ende beschermt, ende een yghelick deel daer van door sijn voorsienichcyt regeert.
- 17 Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nutticheyt weten.
- 18 Dat God alsoo der godloosen dienst ghebruyckt, ende hare herte buycht om sijne oordeelen te volbrenghe, dat sy sijn ver van alle vleckes blijft.

Inhoudt

Van de kennisse Gods des Scheppers.

Voorgbenomen hebbende te spreken van de kennisse des almoghenden Scheppers, die sijnck voor al, ende ten claerlicksten vertoont in de schieppinghe des menschen, heeft d'Authent het voor goet ende stichtich gheacht dat hy te ghelijck oock van den mensche in desen eersten Boeck soude handelen. Daerom dan nu ten eersten in ganck twee de voornaemste poincten al hier worden verhandelt, als wesen de de principielste hoofstucken van de andere naevolghende Boecken: Te weten, ten eersten van de kennisse Gods, ende daer nae van de kennisse des menschen. Van beyden te ghelijck wort in het eerste Capitel ghesproken, doch alsoo dat naeder hant elck van dien oock bysonder, ende wit breeder verclaert wort; ende dat oock daer beneffens noch eenighe andere stucken, wel van minderen ghewichte, niet te min nochtans tot eenen van desen tweeën gheboorende, aengheroert, ende nae voreysch aersaken verhandelt worden: Als daer sijn de stucken van de heylighe Schriftuere: Item van den Beelden, eyghentlick ghehoorende tot het poinct van de kennisse Gods, ende volgens oock noch andere drie, namelick, van het ghebouwe deser werelt, van den Enghelen, ende van den Duyvelen, die alle ghehooren tot 't stuck van de kennisse des menschen: wat nu voordere ghetraecteert wort van de voorsienicheyt Gods, ende forme van gouvernemēt die hy in het regeeren der werelischen saken ghebruyct, selve ghehoort tot beyden den hoofstucken te ghelijck.

Nopende nu het eerste hoofst-poinct, te weten, de kennisse Gods, stelt hy voor allen wat voor een kennisse zy, die God van ons vcreyscht, wijst sulcx aen capit. 2. Daer nae leert hy oock waer de selfde te soecken zy, namelick beginnende van het derde Capittel tot aen het negenste, wijst sulcx aen, niet in den mensche, de welke, alhoewel hy natuerlicker-wijse eenichsins daer mede begaeft is, nochtans ofte door onwetentheyt, ofte door aengheboorne ende moettwillighe boosheit in hem wederom verstaet ende versmoort wort: hier van schrijft hy capit. 3. ende 4. Oock sooen is die niet te vinden in het ghebouwel deser werelt: want, alhoewel dat oock daer in de kennisse Gods verschijnt, is het nochtans onser botticheyt schult, dat soodanige heldere ghetuyghenssen van ons niet recht betrachtet, ende daerom als vruchteloos in de wint gheslaghen worden, jae ghelijck als eenen roock verdwijnē, ende dit int vijfste capittel. Soo dat hy daer over dan bestrijtende de selfde alleen in der heyligher Schriftuere aenwijst, capit. 6. waer uyt hy dan stoffe neemt om breeder ende claerder te spreken van de weerdicheyt der selfden heyligher Schriftuere, sulcx vervolghende capp. 7. 8. 9. Ten derden volcht hier op, wat, ende hoedanich dat God zy, capit. 10. Ten vierden, hoe een ongodlick werck dat het zy, Gode toe te legghen eene sichbare ghedaente, alwaer hem oorsake wort ghegheven breeder te spreken van de Beelden, ende haren oorspronck, misgaders de vereeringhe ende aenbiddinge der selfden, capit. 11. Ten vijfften bewijst hy naeteluck recht ende billick te sijn, dat Godt alleen, ende int gheheel van den mensche aengebēden ende ghedient worde, cap. 12. Eynelick handelt hy van het eenighe ondcybare wesen der Godlicker Majesteit, die in drien onderscheydenen personen sijnck gheopenbaert heeft, capit. 13.

Belanghēde nu het ander de hoofst-poinct, te weten, de kennisse des menschen, handelt hy eerstelick van de Scheppinghe deser werelt, van den Enghelen, ende Duyvelen, om dat de selfde alle ten dienste, ende van weghen des menschen gheschapen sijn, cap. 14. Daer nae comt hy tot den mensche selve, ende ondertaft grondelick sijn natuere ofte eygē. hē, capit. 15. Maer op dat hy dan beyde dese fundament-stucken te duytlicker verciare, daeit hy nederwaerts tot het gheverf allerley menschelicker handelighen, ende tot het gouvernemēt der gantscher werelt, ende sulcx teghen ghemēen ghevoelen van de fortunē, ofte gheluck ende ongheluck, oock teghens beroemde stuck der Philosophischer leeringhe van het Fatum, dat is nootdwanck der voorvallende saken, capp. 16. 17. 18.

Tafel des eersten Boecx. Capit. xviii.

Het eerste Boeck van de kennisse Gods des Scheppers, heeft twee doornafste plaatsen: van welken de eerste is van de kennisse Gods: De ander van de kennisse des mensches: van welken hy eerst int gemeen handelt int eerste Cap. daer nae dan sck bysonder.

En ten eersten soo veert de kennisse Gods aen gaet.

Daer nae so veert de kennisse des menschen aen gaet.

Ten eersten toont hy hoedanich de kennisse is die hy opsecht/ Capit. 2.

Ten 1. niet in den menschen / want hoewel die des menschen vernuft dan namieren ingheplantet is / Capit. 3. eensdeels dooz ontrentheyt / eensdeels oock dooz hoosheyt versticket woijt / Capit. 4.

Daer nae / niet in het maeksel der werelt / want hoewel die in de selve claerlicken schijnet / dat wy nochtans soo plomp ende onuerstandich zijn / dat wy soodanige gherupgenisse / hoelaer die oock zijn / sonder byucht vergheten / Capit. 5.

Maer in de Schrijsuere / dooz welker oorsake toe die ghebyacht zijn / des /

Ten eersten bewijst dat God op gheen ander maniere can bekend worden / Capit. 6.

Daer nae met war manieren haer aushoytept bevesticht woijt / Capit. 7 & 8.

Ten derden / dat het gantsch niet en bezaemt / datmen de Schrijsuere verlaten soude / ende tot de openbaringhe uerblucht maken / Capit. 9.

Ten 3. Hoedanich God zy / Cap. 10.

Ten 4. hoe onbillich dat het is God eenige lienlike gedaente toe te schijven: Daer hy oock van den beelden / hare aenbedinghe / ende haren oorspronck handelt / Capit. 11.

Ten 5. Dat het billich ende recht is / dat hy gantschelic alleene ghebent woijde / Capit. 12.

Ten laetsten handelt hy van de eenicheyt des Godlicken wofens / ende onderschepdentheyt der personen / Capit. 13.

Ten eersten op dat hy hem een wech bereyde / soo handelt hy vande schepinghe der

VVeck.
Der Enghelen.
Der Duyvelen.

Ende dat dese al te samen om des menschen wille gheschapen zijn / Capit. 14.

Daer nae tot den mensche selue comende / soo examineert ende ondersoekt hy sijn nature ende crachten / Capit. 15.

Ten eersten toont hy de bloote leere daer van / Capit. 16.

Daer nae wijst hy aen / waer toe men die ghebyuerten sal / Capit. 17.

Ten laetsten / dat God / hoewel hy der Godloofte dienften gebuyet / nochtans supder dan alle blicken dijst / Capit. 18.

Op dat hy nu beyde de kennisse / te weten / Gods en onse eygen te beteren / soe clint hy weder tot de geringe aler menschen handel / ende gatscher werke te gerirghe / regens de soytupne / ende onuermgdelicken noot faum ghenamt.

Onderwijſinghe der Chriſte- licker Religie.

HET EERSTE BOECK.

Van de kenniſſe Gods des Scheppers.

Capittel j.

Dar de kenniſſe Gods ende de kenniſſe ons ſelfs dinghen zijn, aen malcanderen verbonden: ende hoe ſy aen malcanderen hanghen.

De gantsche ſomnia onſer wiſſheyt (de welcke alleen oprechte wiſſheyt moet geacht worden) is byna in twee ſtukken gheleghen: te weten in de kenniſſe Gods/ende in de kenniſſe ons ſelfs. Maer hoewel deſe twee met vele banden onder malcander verknoopt ende verbonden zijn/ ſoo en iſt nochtans niet licht te onderschepden/welck van beyden de eerste is/ende d'ander booz gact/ en ypt haer baert. Want ten eerſten en can niemant hem ſelven aenſien/ ten 3p dat hy ſijne ſinnē terſtont wende tot het aenſchouwen Gods/ in den welcken hy leeft ende ſweet. Want het is gheheel openbaer/ dat de gaben daer mede wy begaeft zijn/gheenſins ypt ons comen: jae dat oock ſelfs die/ dat wy zijn/niet anders en is dan een weſen ofte ſubſiſtentie in den eenighen God. Ten anderen worden wy van dit goet/dwelck ypt den Heemel als by druppelen tot ons druppelt/ ghelijck van de wateradreckens tot de fonteyne ghelept. Maer nu wort de ongemeten grootheyt der goeden die in God zijn/ beſt gheſien in onſe arinoede. Dooz nemelick deſe ellendighe val/in den welcken ons des eerſten menſchen aſtwijkinghe heeft ghezacht ende te neder gheloopten/ bedwingt ons de ooghen opwaerts te heffen:niet alleenlick om dat wy nuchter ende hongherich zijnde/ ſouden van daer halen dat ons ghebecker: maer op dat wy dooz byeſe ontwaect zijnde/ſouden oormoedicheyt leeren.Want dewijle in den menſche een werelt aller ellendigheden ghebonden wort/ende van dat wy van de godlike bereyeringe berooſt zijn/ de ſchandelicke naechtheyt den onmatelicken hoop der oneerlicheyt ontdeckt:ſo wort een peggelick van noots weghe dooz het ghevoelen ſjnder epgener ongeluckicheyt ghepuckelt/ om pinners tot eenighe kenniſſe Gods te comen. Alſoo dooz het ghevoelen onſer epgener ontweentheyt/ ydelheyt/ ſwackheyt/ ende boosheyt/ ende verdozenthheyt worden wy bekennde/ dat het waerachtighe licht der wiſſheyt/ de oprechte deucht/ de volcomen oberbloedicheyt alles goets/en ſupberheyt der rechtveerdicheyt/ nergens in/dan in den Heere ghelegen zijn: ende wy wordē dooz onſe quaat verwerck/ om Gods goet te bemercken: ende en connē niet met ernſt ſoecken tot hem te comen eer wy beginnen ons ſelven te miſſagen. Want wat menſche en ſoude niet begeeren op hem ſelven te ruſten? ende wie en ruſt oock niet op hem ſelven/ſoo lange hy hem ſelven niet en kent/ dat is/ſoo lange hy niet ſijne gabē te byede is/ ende ſijne ellendicheyt niet en weet/ ofte niet en gedenckt? Daerom een peggelick wort dooz de kenniſſe ſijns ſelfs niet alleenlick verweckt om Godt te ſoecken/ maer

wordt daer toe als metter handt ghelept.

Wederom/ het is vaſt dat de menſche nemmermeer en comt tot de ſupber kenniſſe ſijns ſelfs/ ten 3p dat hy eerſt het aſſelijn Gods aengemerckt hebbe / ende dooz d'aenſchouwen des ſelbes come hem ſelven te aenſien. Want ons is een hooberdicheyt aengeboren/ dat wy ons ſelven altnits ſchijnen rechtveerdich ende oprecht/ ende wijs / ende heplich te zijne / ten 3p dat wy dooz openbare bewijſingen oberwonnē worden onrechtveerdich/ ſchandelick/ dwaes en onreyn te zijne. Ende wy en woorden niet oberwonnē/ als wy alleenlick ons ſelven/ ende niet oock den Heere aenſien/ die de eenighe reghel is/waer nae dit oordeel moet geſtrekē worden.Want dewijle wy alle zijn van natuere ghenegen tot gebeynſtheyt/ ſoo denckt ons eenick ydel ſchijn der wiſſheyt oberbloedichlick geneoch booz de wiſſheyt ſelve te zijne. Ende om datonder ofte omme ons niet geſien en wort/ dat niet met ſeer veel onreyntheyt beſmet en is: Daerom ſoo langhe wy onſe vernuſt binnen de eynde der menſchelicker beronteyninghe houden/het ghene dat niet ſeer onreyn is/ behaecht ons gelijck oft het ſeer reyn ware: Eben ghelijck een ooghe/ dooz de welcke anders niet en comt dan dat ſwart is / oordeelt dat albertwitſt te zijne/dat nochtans met dupſter wit/ oft oock met eenige bypnicheyt beſprengt is. Jae wy connen oock ypt lichamelick geboulen noch het onderschepden/hoe qualick wy ſien in de weerderinghe de crachten der ziele. Want als wy des middaerchs nae de aerde neder ſien/ oft de dinghen aenſien die rontomme booz onſe oogen zijn/ſoo ſchijnen wy ons ſelven ſeer ſterck ende ſcherp geſichte te hebben: maer als wy opſien nae de Sonne/ en die met opgehoben oogen bemercken/ dan wort de cracht des geſichts/ die yptnemende ſterc was in de aerde/ terſtont dooz ſoo groote claerheyt plomp ende dupſter/ſoo dat wy bedwonghen worden te beſijden dat onſe ſcherpicheyt in het bemercken der aertſcher dinghen/ enckel plompheyt is/als wy comen tot de Sonne. Alſoo comet oock in de weerderinge onſer geestelicker goeden. Want ſoo lange wy niet omme en ſien buyten der aerde / ende met onſe epgen rechtveerdicheyt/ wiſſheyt ende ſterckte wel te byede zijnde / ſoo flatteren wy ons ſelven ſeer luſtelick/ ende ſchijnen ons ſelvē byna halbe goden te zijne. Maer iſt dat wy eenmael beginnen onſe gedachten tot Godt te verheffen/ ende te oberleggen hoedanich die is/ en hoe volcomen de volmaechtheyt ſjnder rechtveerdicheyt/ wiſſheyt/ende crachts 3p/na welcker rechtmoer wy ons moeten ſchicken/ſoo ſal tgene dat ons te worden dooz boozwendinghe der balſcher rechtveerdicheyt behaechde/ als yptnemēde ſocheyt ſticken: dat enen ſchijn der ſterckheyt hadde/ ſal bebonden worden ſeer ellendige onmacht te zijne: ſoo ſeer qualick comet met de godlike ſupberheyt ober een / dat in ons ſchijnt het alderbolmaeckſte te zijn.

Mer ypt comt de berggruwinghe ende berſchickin

De werckin-
ghe der ken-
niſſe Gods.

1. Sy doet te
niet onſe hoo-
veerdicheyt.

2. Sy ont-
deckt de ghes-
beynſtheyt.

Belofte dooz
een gheleycke-
niſſe.

Cicero de Na-
tura Deorum.

3. Sy betoont
dat de volco-
menheyt in
God in alle
deelen vol-
maeckt / ende
onſe ellendiche-
heyt ſondet
epude is.

De ſtrcken
der waer-
wiſſheyt.

1. De kenniſſe
Gods.

Mat. 17. 28.

2. De kenniſſe
ons ſelfs.

Yare beſchey-
dinghe ende
werckinghe.

Diet Calbur.
in Johan.
cap. 4. 10.
De berey-
ninghe der
beyder ken-
niſſen.

Wat ander bewijs genomen bā eeren ziele.

schijkinghe / dat de Schijsturee alomme verhaelt dat de Hepligen / soo wanneer sp de tegenwoordicheyt Gods gheboelden / verslagen ende bedrukt zijn geweest. Want dewijle wy sien dat de ghene die int afwesen Gods gerust ende vast stonden / alsoo beroect ende verfsaecht worden / als hy sijn eerlicheyt openbaert / dan sp dooz de gruwinghe des doots neder ballen / jae versonden worden / en bpnæ niet en zijn: soo moet men daer upt verflaen / dat de menschje nemmermeer genoech gheraerct ende geroect en woxt dooz de kennisse sijnder nederheyt / dan als hy hem selben heeft by de Majesteit Gods aengemerct. Deser verschickinge hebbe wy vele exempelen / bepde in de Rechters ende Propheeten: soo secc dat dit woort onder het volck Gods gewoonlick was: Wy sullen sterben / want de Heere is ons verschenen. Hierom oock de historie Job om de menschen dooz het gheboelen harer sothept / onmacht ende onreynicheyt / neder te slaen / neemt meest alrijdts hare bewijs / reden van de beschijkinghe der Godlicker wijsheyt / cracht ende supberheyt. Ende dat niet sonder oorsake / want wy sien hoe Abrahā hem bekent / dat hy aerde ende stof is / na dat hy naerder is geromen om de eerlicheyt Gods te sien: ende hoe Elias niet en heeft comen met ongedekten aensichte sijn toecomste verwachten: soo groote byeselicheyt is in sijn aenschouwē. Ende wat soude de mensche doen die doch verrottinge ende een woym is / dewijle de Cherubim selve moeten dooz de selve byese haer aenschijn bedecken: dit ist boozwaer dat de Propheet Esaias seyt: De Sonne sal haer schamen / ende de Māne beschæmt worden als de Heere der hepschare sal regneren / dat is / als hy sijn claerheyt sal bertoonen en laten naerder schijnen / dan sal al wat anders seer lichtich is / daer by met dupsternisse overgoten worden. Nochtans hoe doch de kennisse Gods ende ons selfs onder malcanderen aen een gebonden ende verknoot zijn / soo epsicht nochtans de ozdeninghe om recht te leeren / dat wy van de kennisse Gods eerst handelen / ende dan daer nae af comen tot de handelinghe der liefde ons selfs.

1. Der hepliger Wadern.

Jub. 13. 22. Esai. 6. 5. Ezech. 1. 28. ende 3. 14. Genes. 18. 27. Job 9. 4. etc. 1. Reg. 19. 13.

2. Der hepliger Engelen.

3. Der Sonnen ende der Mānen. Esai. 24. 2. Esa. 2. 10. 19.

De beschijkinge van de kennisse Gods onses Scheppers (want van de beschijkinghe sal tot siner plaecte ghehantelt worden.)

Onverschiet der kennissen Gods.

NW/ de kennisse Gods verstaet ick / alleenlick waer dooz wy niet begripen / datter een God is / maer weten oock het ghene dat wy behooren van hem te weten / dat nu is tot sijn eere / ende eyndelick dat booyderlick is. Want eygentlick sprekende en sullen wy niet seggen / dat God bekent woxt daer geen Religie noch godsalicheyt en is. Ende hier en coere ick de kennisse noch niet aen / waer dooz de menschen in hen selven verdozen en verbloect / God den verlosser aengripen in Christo den middelaer: maer ick sprekke alleenlick van de eerste en sichte kennisse tot de welke de aengebozen ozden der natuere ons soude leyden / hadde Adam gheheel ghebleven. Wāt hoe wel nu in dese verballenheyt des menschelic geslachts / niemant eenichsins en sal God als eenen Vāder / oft auctor der salicheyt / ofte eenichsins ghenadich ghevoelen / tot dat de middelaer Christus voortcome om hem ons te versoenen: nochtans ist een ander dinc / te gevoelen dat God onse schepper ons dooz sijn mogētheyt onderhoudt / dooz sijn boozsieninge regeert / ende dooz sijn goetheyt bewaert / en met alleleyfsemmige begaeft: en een ander dinc ist / de genade der versoeninge aennemen / die ons in Christo is

boozgheset. Daerom dewijle de Heere ons eerst enckelick als de schepper verschijnt / alsoo wel in de scheppinghe des werelts / als in de ghemene leertinge der Schijsturee / en daer nae in het aenschijn Christi als de verlosser: hier upt rijst twee clep kennisse Gods: waer van de eerste nu is te handelen / en de andere sal daer nae ozdentlick volghen. Ende hoe wel onse vernust niet en can God aengrijpē / ten zy dat wy hem eenigē dienst toe schijven: nochtans en salt niet genoech zijn / sterckelick te houden / dat hy alleen is die behoort van eenen yghelicken gheert ende aengebeden te worden: ten zy dat wy oock ghelooben dat hy de fonteyne alles goets zy / op dat wy niet erges pet dan in hem en soecken. Dit neme ick alsoo / niet alleenlick dat hy dese werelt / ghelijck hys eenmael heeft geschapen / alsoo oock dooz onmachtelike groote mogenthēyt onderhoudt: ende dooz wijsheyt maticht / ende dooz goetheyt bewaert / en het menschelick ghesachte booznemelick met rechtveerdicheyt en oordeel regeert / met barmherticheyt dyaecht / ende met hulpe beschermt: maer om dat nergheens niet en dypel wijshepts ende lichts ofte rechtveerdicheyts / ofte mogenthēpts / ofte rechticheyts / oft oprechtēter waerhepts / en sal gebonden worden: die niet van hem en bloept / en waer van hy niet de oorsake en zy: te weten op dat wy leere alle dese dingen van hem verwachten / ende bidden / ende met dancksegginge bekennē / dat wyse van hem ontfangen. Want dit geboelen der deuchden Gods is ons een bequaem meester der Godsalicheyt / upt de welke de religie comt. Godsalicheyt noeme ick eerbiedinge met liefde Gods bereent / de welke comt dooz de kennisse sijnner weldadē. Want eer de menschen geboelen dat sp alle dinc van Gode ontfangen / ende dooz sijn vaderlike bezorginghe bewaert worden / dat hy hen de auctor alles goets is / soo dat sp buyten hem niet en hebben te soecken / en sullē sp hen selven nemmer hem met ghewillighe eerbiedinge onderwoopen: ja ten zy dat sp hare volcomen ghesuchticheyt in hem setten / so en sullē sp nemmer meer hen selve geheel van herte tot hem begebē.

De sonna ende gebuyt deser kennisse.

Wat de Gods falseheyt zo.

Capittel ij.

Wat het zy, God kennen: ende tot wat eynde sijn kennisse dient.

2 Soo dan die spelen allenlick / met roude speculation en bedenkingen / die in dese byaghe blijben / wat God zy: dewijle ons meer noodich is te weten hoedanich God zy / ende wat met sijn natuere over een comt. Want waer toe dienet met Epicuro eenē God te bekennen die de bezorginghe der werelt verlatende / alleenlick in ledicheyt sijnner lust heeft? Ende wat sielert enen God te bekennen met den welcken wy niet te doen en hebben? Waer lieber moet sijn kennisse hier toe crachtich zijn: ten eersten dat sp ons tot byese en eerbiedinge onderwijse: ten anderē dat wy dooz hare leydinge ende onderwijfinge leere alle goet van hem begeert / ende hem toe schijven. Want hoe can u in den sin comē God te bedencken / ten zy dat ghy ter stont mede denckt / dewijle ghy sijn schepsel zyt / dat ghy dooz recht der scheppinghe / tot sijn heerlichappie gebeden ende verbondē zyt? dat hy moet booz uwe leven gedanckt worden? al wat ghy boozneemt ende doet / moet tot hem gheschickat worden? Ende ist dat dit aldus is / soo volcht nu booz waer daer upt / dat uwe levē verkeerdelick verdozen woxt / en zy dat het tot sijn ghehoorzaamheyt gheschickat woxt: dewijle sijn wille ons moet een wet ende regel des levēns zijn. Wederom en cont ghy hem niet claerlic beniercken / ten zy dat ghy hem bekent te zijn als een fonteyne en oorspronck alles goets: waer upt een begeerte om hem aen te haughen / en een betrouwen op hem soude comē / waert dat des menschē vernust

2. Weder beclarunge des selven ghebyr / mits gaders een nootzakelike wederlegginghe der Godssoeter ende Epicurische newwysicheyt.

2. Beschijkinge van die God / die de Godsalige beliden / op dat de goddoose ende Epicurische newwysicheyt niet meer en meer openbaert woxt.

vernust niet dooz sijn eyghen boosheyt van de rechte onderfoeckinge afgelept en woꝛde. Want ten cersten een godsalich herte en byoomt hem selben niet allelep God/ maer aenstet alleenlick den eenigen en waerachtigen God: noch en versiert aen God niet al wat hem gelust/ maer is te byeden dien sulek te houden/ ghelijck als hy selve hem selbe opbaert: en siet toe met grooter neerssticheyt/ dat het niet dooz soute roeckeloofheyt boven sijnen wille uytloopende / verkeerdelick en dwale. Ende desen dien het alsoo bekent (dewyle het verstaet dat hy alle dinck regeert) bestrout het hem eenē vooꝛstander ende beschermē te zijne/ ende daerom begeeft het hem selben geheel onder sijn ghetrouwicheyt: ende dewyle het verstaet dat hy de ooypponeit alles goets is / soo neemt het cerstont sijn toeblycht toe sijn bewaeringhe/ hulpe van hem verwachtende/ soo wanneer het eenich verdriet ofte ghebyerk lghdt: ende dewyle het vast geloofst dat hy goet ende barmhertich is / soo rust het op hem niet een vast betrouwen / en en twiffelt niet dat in sijne goedertierenheyt altyts berepde medicijne is tegen alle sijn verdriet. En dewyle het bekent dat hy Heere ende Vader is/so acht het den selben oock weerdich te zijne/ wiens heersehappijne het in alle dingen sal aenstien/ sijn hoocheyt verwonderen/ sijn eerlichheyt bezorgen te byeeren/ ende sijnen geboden onderdanich ziju: ende dewyle het siet dat hy een rechtveerdich Retsjer is/ en met eyghene strengicheyt gewapent om de boosheyt te wreken / soo set het des selven rechtstoel hem selben altyts vooꝛ oogen/ ende wederhout en bedwingt hem selben van Godes toornicheyt te verweken. Nochtans en woꝛdet dooz het gevoelen des oordeels Godes niet alsoo verschrickt dat het hem wil daer van ontrecke ofte blieden / al waert dat daer oock eenighe uytblycht open ware : maer omijstet alsoo seer den wyker der boosen/als den weldader der godsalighen / dewyle het verstaet alsoo wel tot Godes eere te dienen dat de godloosen ende boosen straffe by God bewaert is/ als dat den rechtveerdigē de loon des eeuwigen levens is wech ghelept. Boven desen bedwingt het hem selben niet alleenlick van sondigen dooz byese der wyake : maer dewyle het God als sijnen vader lief heeft ende byest / ende als sijnen Heere waer neemt ende dient/ al ware daer geen helle/ soo growwelt het nochtans alleen vooꝛ sijn vertoorninghe. Siet daer wat de supber ende oprechte religie zy / te weten het gheloobe met ernstige byese Godes vereenijst: soo dat de byese in haer begrijpt ghewillighe cerbiedinge/ende met haer byengt opzichten Godf-dienst/suleken als in de Wet bevolen woꝛt. Ende dit moetmen dies te neersstichliker aen teekenē / om dat alle menschen int gemeen wel God eeren/ maer seer weynich hem byesen / dewyle alomme groote ghebeer der ceremonien/ maer selden opzichtigheyt int herte is.

3 Den ghenen die dit recht oordeelen / sal het vooꝛwaer altyts bekent ziju / dat een gheboelen der Godheyt is in de herien der menschen ingeblycht / het welcke nemmermeer en ran uytghevischt woꝛden. Jac dat dit vast gevoelen/datter eenich God is/allen menschen is natuerlick aen ghebozen/ ende gantseheliclyc binnen (ghelijck in het merck) ingheplant/ dir woꝛdt ons rijckelick berupcht dooz der godloosen hartneckicheyt/ de welcke met wysinnighe woꝛstelinghe hen selben nochtans niet en connen verlossen van de byese Godes. Diagoras ende sijn ghelucke/ontlachen wel spottichlick al wat te allen tijde is van de religie gheloofst gheweest : ende Dionysius bespot

wel het hemelsche oordeel: maer dit is een Sardonsch (dat is een bitter ende onlustich) gelach/ want sy woꝛden binnen van den woꝛm der conscientie ghepynckelt / de welcke scherper is dan alle byantijeren. Ick en segghe niet met Cicero, dat de dwalingen woꝛden dooz de onzicheyt werch ghenomen / ende dat de Reltigie daghelijc mere wast ende beter woꝛt. Want de werelt (ghelijck weynich hler naer moet gheseyt woꝛden) arbeyt om alle kennisse Godes (so veel in haer maecht is) af te woꝛpen / ende signen dieust allesins te verbaalschen. Maer ick segghe alleenlick dit/hoewel de plompe harttschlicheyt die de godloose om God te versmaden/ begeerichlick indymken/ in hare herten woꝛdt verclontert/dat nochtans het ghevoelen der Godheyt (dwelelyc sy seer begeeren uytgeblusche te hebben) crachtich in hen is/ende somtijts op comt. Waer uyt wy verstaet dat het niet en is een leeringhe die eerst in de scholen zy te leeren/ maer waer van een pghelick hem selben van moederlyc burcke af een meester is/ende de welcke de natuere selve niemands en laet vergeten/ hoewel vele alle haer cracht daer toe ghebyrcken. Nu/ist dat alle menschen op dese conditie gebozen sijn en leven/ dat sy soude God bekennen: ende ist dat de kennisse Godes lichtveerdich en pdel is/ten zy dat sy dus verre come: soo ist openbaer dat die alle veraerde ende afwijcken van de Wet haerder scheppinge/ die niet alle gedachten ende werckē haers levens/na dit merck ende eynde en schrieken. Het welcke oock de Philosophen niet en is verbozghen gheweest. Want niet anders en ist dat Plato heeft ghewilt / daer hy dickmael leert dat de gelijcknisse Godes het opperste goet der ziele zy/ als sy sijn kennisse begrepen hebbende/ gheheel in hem woꝛdt verandert. Daerom argumenteert die Gryllus by Plutarchum seer wyselick / als hy bebesticht dat de menschen (ist dat haer leven eenmaal sonder Reltigie is) niet alleenlick de ouredelicke beesten / niet te boben en gaen / maer beelings veel elendigher zyn: te weten / om dat sy soo menigherlep ongerief onder woꝛpen zynde/altijts een beroert ende ongherust leven leyden. Ende dat het daerom de Godf-dienst alleen zy/ diese beter maecht / ende dooz den welcken alleen men tot onsterffelicheyt comt.

Capittel iij.

Dat de kennisse Gods natuerlick is in der menschen vernust gheplant.

Dat eenich gheboelen der Godheyt zy in der menschen vernust / ende dat dooz natuerlicke ingebinghe/ dat houden wy sonder twyfel te zijne. Wat op dat niemant en soude tot de vooꝛwendinghe der onwetenheyt een uytblycht nemen / soo heeft God selve eenen pegelicken eenighe kennisse sijnder grootheyt ingegeben/wiens ghedachtenisse hy sonder ophouden vernieut/ ende ondertusschen nieuwe dyppele in dyppt: op dat de menschen (dewyle sy alle verstaen dat daer een God is / ende dat hy haer sceppe is) dooz haer eygen getuygenisse berdoemt woꝛde/ om dat sy hem niet ghedient/ noch haer leven tot sijnen wille ghepleit en hebben. Dooꝛwaer soo men ergens menschen sochte die gheen kennisse Godes en hadden / die en souden nergheens connen bet ghebonden woꝛden / dan onder de plompe volckē/ ende die van menshelicke vercieringen en gewoontē alder byemst sijn. Maer daer en is gheen natte oock (ghelijck de Heydensche Cicero spzeet) so barbarisch/ noch geē volc so seere verwildert/ dat niet dit geboelē en hout/

Dat de kennisse Godes mit natuerlicke verstande der menschen zy gheplant.

In Phedone en Theeteto.

Merck hoe danich de mensche sijn/ die sonder Godf-dienst leven.

Dese kennisse Godes/ welcke allen mensche booz den ooghen is/ beucent den godloosen alle onschult. Rom. 1. 20.

Cicer. de Nat. Deorum.

De somma van al tghene welck ons de by. Schijft ghebidt/ van God te leeren kennen.

Welck de oprechte religie ofre Godf-dienst zy.

De Godes loosen en connen niet wysinnighe woꝛstelinghe haer van de byese Godes uyt verlossen.

dat haer eenich God is. Ende die in andere stuc-
ken des levens seer wepnich sejnē van de bee-
sten verscheptē te zjine / die behouden nochtans
eetwielich eenich zaet der Religie: soo seer heeft
dit ghemeyn voornemen aller menschen herten
inwendich beseten / ende soo vast hanghet in al-
ler menschen binnenste leden. Dewyle dan van
den beginne der werelt aen geen lant/geen stad/
jae gheen hupsgein geweest en is/ dat heeft con-
nen sonder Religie zjn: soo is hier in een heyme-
like belijdinge/ dat het gevoelen der Godheyt is
in aller menschen herte ghescheven. Ja oock is
de afgoden-dienst een groot bewijs van desen
voornemen. Want wy weten hoe noode hem de
mensche vernedert om ander creatueren boven
hem selven te verheffen. Daerom dewyl hy lie-
ver heeft hout ende steen te dienen/ dan geacht
te worden gheenen God te hebben / soo ist vast
dat dese indrukkinge vande Godheyt seer crach-
tich is / de welke soo qualick ran upt des men-
schen herte uptghefchzapt worden/ datter lichter
zy de ghesluyttheyt ende beweginghe der natuere
te byken: ghelijck die boozwaer gebroken wozy/
als de mensche hem selven van de natuerlike
opgheblasentheyt van selfs vernedert tot de al-
derminste dinghen/ om eenighen God te eeren.
2 Daerom ist seer pdel dat van sommigen ge-
sezt wozyt / dat de Religie dooz wepnicher men-
schen listicheyt en bedroch bedecht en gebonden
is / om dat sy dooz dese conste souden het rechte
volck in reghel behouden: hoewel die nochtans
selve die den anderen oorsake waren om God te
dienen/ geen dinck min en geloofden dan datter
eenich Godt zy. Ick bekenne wel dat listighe
menschen vele dinghen in de Religie ghedicht
hebben/ om daer mede het volck tot eerbiedinge
ende byesse te byenghen / op dat hare herten te
ghehoorzamer worden. Maer dit en hadden sy
nergens connen te wegie bynghen/ hadden de
herte der menschen niet nu eerst met dese stant-
vaste meyninghe van eenighen God besprengt
geweest/ upt de welke als upt eenen zadel/ comt
de gheuegheyt tot der Religie. Ende het en is
niet gheloovelick dat oock de selve gantschlick
sonder kennisse Gods waren/ die onder den tytē
der Religie de ongeschickte menschen also bedro-
gen. Want hoevel booztijden sommige geweest
zjn/ ende vele te desen tijde opstaen/ die verjaken
datter eenich Godt zy/ nochtans het zy met ha-
ren wille ofte ontwille/ sy gevoelen onder tuschen
het gene dat sy begeeren niet te weten. Men leest
van niemant die tot stouten en onmatigen ver-
achtinghe Gods is dooz gebroken/ dan C. Cali-
gula: nochtans en heeft niemant ellendigher
verschept geweest als eenich tecken der God-
licker doornicheyt vertoont wert: soo seer byesse
hy God teghen synen wille/ den welcken hy ar-
bejdde niet voozghenomen wille te versnaden.
Dit machmen alomme sien geschiedē in de gene
die Caligule gelijck zjn. Want hoe een pegelick
Godt stoutelicker verjmaet / soo veel te lichtelic-
ker wozyt hy ooc dooz het gerupsch eens vallende
loofs beroert. Waer upt comt dit anders dan
upt de wyake der Godlicker majestejt / de wel-
ke hare consentie so veel te crachtelicker ver-
jaet/ hoe sy seer der arbeden om die te ontblien?
Sy soecken alle onne wel waer sy hen selven
moghen verbergghen van de teghenwoozdicheyt
Gods/ ende hoe sy die wederom upt haer herte
uptschzabben: maer het zy met haren wille ofte
ontwille/ sy worden altyt in den strieken gehou-
den. Ende hoevel sy somtijt eenen ooghenblick
tyts sejnē te verswinden/ soo comt sy nochtans
dickmael wederom/ ende valt met eenē nieuwen

oplooy aen: soo dat haer ruste/soo sy eenige heb-
ben/ van de benaughte der conscientie/ niet seer
onghelijck en zy den slape der dromen ofte ra-
sender menschen / de welke oock selfs slapende
niet byedsaemlick en rusten / om dat sy met
grouwelike dromen sonder ophouden grouwel
wozden. So dan/ oock selfs de godloose zjn met
haer exempel een bewysinghe dat altyt eenighe
kennisse Gods crachtelick is in aller menschen
herten.

Capittel iij.

Dat dese selve kennisse Gods een sdeels door
onwetenheyt, een sdeels door boof heyt wort
verstickt ofte verdorven.

Maer gelijck het dooz beproebinghe ende be-
vindinghe berupcht wozyt / dat in alie men-
schen is een zaet der Religie van Gode inghege-
ven: alsoo wozyt nauwe onder hondert een be-
bonden / die dat ontfanghen zaet in sijn sierte
voedt/ ende niet een in welcken het rijpe wozyt: so
verre ist dat sijn byucht soude te sijnē tyde gesien
wozden. Nu of het zy dat sommighe in hare su-
perstitien verpdelc wozyden/ of dat sommighe boos-
selick willens van Gode afballen / sy wijcken
ende veraerden nochtans alle van de waerachtig-
he kennisse Gods. Also comt dat geen oprecht-
te godsalicheyt in de werelt en blijft. Dat ick ge-
sezt hebbe dat sommighe dooz dwaltinghe tot su-
perstitieusheyt vallen/ dat meyne teken niet alsoo/
ghelijck of haer seestheyt hen van zonde by
maecte/ daerom dat de blintheyt daer mede sy
bevangen zjn/ bynae altyt niet pdelc hoover-
dicheyt/ ende ergensinnicheyt vermengt is. De
pdelcheyt/ die oock met hooverdicheyt is vere-
nigt wozyt hier in bevonden/ dat ooc de ellendige
menschen in God te soecken/ niet (ghelijck het
betamende) boven hen selven en klimmen/ maer
meten God nae de mate harer vleeschelicker on-
verstandicheyt/ ende de waerachtige ende rechte
ondersoekinghe verlatende/ curieuslick loopen
tot pdele dromen en versieringen. Ende also en
begrijpen sy God niet soodanich als hy hem sel-
ven boozhoudt en vertoont/ maer soodanich als
sy hen dooz haer lichtverdieptheit gesmet en ge-
dicht hebben. En als dese stroomkuyt is geopent/
so moeten sy (waerwaert sy oock hare voer wen-
den) altyt tot het verderf neder slozten. Want
al wat sy daer nae arbejden te doen tot dienst
oft ghehoorzameheyt Gods / dat en connen sy
niet rekenen Gode gedaen te zjine: want sy niet
God/ maer eer een gedichtsel ende droom haers
herte booz God dienen. Dese verkercheyt teek-
ent Paulus claerlick aen / segghende dat sy
dwaes zjn ghewozden als sy begeerden wijs te
zjine. Erst hadde hy geseyt dat sy verpdelc wa-
ren in hare ghedachten: maer op datse niemant
en soude achren sonder schult te zjine/ soo seyt hy
daer na/ dat sy te rechte verblint wozyde/ om dat
sy niet soberheyt niet te byede zijnde/ maer meer
dan gheoozlost is/ hen selven toe schijvende/ sel-
ve dupsternisse op hen halen / jae niet pdelen
ende verkerden hoochmoet hen selven dwaes
maken. Waer upt oock volghet dat hare dwaes-
heyt niet onschuldlick en is / wiens oorsake
niet alleenlick pdele curieusheyt en is/ maer oock
een volck betrouwen met een begeerte om: mee te
te weten van het betaemt.

2 Maer dat David seyt dat de godloose ende
ontwisse ghevoelen in haer herte datter gheen
God en is: dat wozyt ten eersten van die gheseyt/
die het licht der natuere verstickt hebbende/
willens hen selven onverstandich maken / ghe-
lijck wy wepnich hier nae sullen wederom sien.
Ghelijck

Werk de af-
kerplouwen.

Teghenwooz-
pinghe: Dat
de religie ende
geboortē van
God een ghe-
dichtsel zy vā
schalcke ende
listighe men-
schen.

Wederleg-
ginghe.

Calv. lib. de
scandalis.

Bewijs/ ghe-
nomen van
exempelē der
Godbergeren
ende godloo-
sen mensche.

Bewijs/ ghe-
nomen van
een ghelijck-
nisse.

De andere
teghenwooz-
pinghe. Dat
de kennisse
Gods in be-
len niet gesien
en wort maer
schijn gāsch
uptgeblusht
te zjn.

Antwoorde.
Daerom en
zjn sy niet te
ontschuldighen.

De eerste re-
den. En dat
haer dwal-
ghe niet pdel-
cheyt en hoo-
verdieptheit
vermenicht is.

Rom. I. 22.

1 Mal. 3. 2.
2. Daer nae
is sy betree-
nicht met ons
ghehoorzame-
heyt / verghe-
selchapt zjn-
de niet gods-
looticheyt
ende een on-
ghenelicke
duinnicheyt.

Ghelijck wy vele menschen sien die nae dat sy dooz stouticheyt tot sondigen/ en dooz gewoonte verhart zijn / uyt sinnichlick alle ghebachtenisse Gods verwoyen/ de welke nochtans hen van selfs dooz het gheboelen der natuere van binnen woort in ghegheben. Nu op dat sy haer uyt sinnicheyt te vergruwelicker make / soo seyt sy van hen coyt af/ dat sy verlaten datter een God sy / hoewel sy hem sijn wesen niet en benemen/ maer om dat sy hem van sijn oordeel ende boozseninge beroovende/ ledich in den hemel besluyten. Want dewijle geen dinck minder met Godt ober een en comt/ dan de regeeringhe der werelt af te leggen/ ende der soytupne ober te gebē/ ende der menschen boosheyt dooz de bingeren te sien/ op dat sy bypelicke ende ongestraft moerwillicheyt bedryben: soo wie de vzeese des hemelschen oordeels afghelēpt hebbende / gherustelick hem selven toe geest ende flatteren/ die verfaecht datter een God is. Ende dit is de rechtveerdighe wzake Gods / dat sy den herten verticheyt aen brengh/ op dat de godloose nae dat sy hare oogen ghesloten hebben/ siende niet en sien. Ende David leyt ergens alderbest hem selven uyt / als sy seyt dat de vzeese Gods niet en is in de ooghen der godloosen: Item/ dat sy hen selven in boosde daden soo naerdichlick pluymsirreken / om dat sy hen selven wys maken datter God niet en aensiet. Soo dan/ hoewel sy bedwongen zijn eenighen God te bekennen/ nochtans verpdelē sy sijn eerlicheyt/ hem sijn mogentheyt ontreckende. Want gelijck/ (soo Paulus betuycht) God en can hem selven niet verlaten / om dat sy altyts hem selven gelijck blijft: also woort van dese waerachtichlick ghesept: dat sy God verlaten / dewijle sy van hem een doot ende pdel verldt maken. Soben desen ist oock te aenmercken / hoewel sy teghen haer epghen gheboelen stryden/ ende begeren God niet alleenlick daer uyt/ maer oock uyt den hemel te stooten/ nochtans haer onderstant nemmermeer tot sulcke cracht en comt / dat sy God niet somtijts tot sijnen rechtstoel en treckt. Maer dewijle sy dooz gheen vzeese wederhouden en worden van gheweldichlick teghen God te loopen / soo ist vast dat een beestelicke verghetenheyt Gods in hen regneert/ soo langhe sy dooz dit gheweldich onderstant ghedryben worden.

3 Aldus woort de pdel bescherminghe te niete ghemaect/ daer mede vele pleghen haer superstitie te bedecken. Want sy meyden dat eenighe oeffeninge der Religie (hoedanich ende hoe verkeerdt dat die oock sy) ghenoech is: maer sy en bemercken niet/ dat de waerachtighe Religie behoort na den wille Gods/ als nae den eeuwigen reghel) gheschickt te worden: ende dat God altyts hem selven ghelijck blijft: dat sy niet en sy een pdel gesichte ofte droom/ welck nae eens pghelick begheerte soude moghen verandert worden. Ende men mach boozwaer sien / met wat leughenachtigher verwe de superstie God bespot/ als sy socht te doen dat hem aenghenaem sy. Want sy neemt bynae die dinghen alleenlick aen/ de welke sy betuycht heeft hem niet te behagen. Ende dat sy bevelt ende verelaert hem aenghenaem te sijn/ dat heeft sy in verachtighe/ ofte verwoypt oock sonder bepisen. Soo dan/ sy dienen ende aenbidde hare epghen raserien/ alle die Gode versterden dienst oprichten: want sy en souden gheenins doyen alsoo met God beuselen/ ten ware dat sy God eerst ghedicht hadden met de ongheschiedelicken haer beuselen ober een te comen. Daerom wert de ongheslabidge ende dwalende meynunge van der God-

heyt/ dooz den Apostel geoordeelt onwetenheyt Gods te sijn: Doe ghy (seyt sy) God niet en kendet/ soo diendet ghy den gheuen die van natuere geene gode en waren. Ende ergens seyt sy dat de Ephefien sonder God waren/ doe sy van de rechte kennisse des eenighen Gods af dwaelden. Ende daer en is niet veel aen gelegen (pimmers in desen deele) oft ghy eenen God of vele goden begrijpt: want ghy wijckt en valt altyts af van den waerachtigen God/ ende als dese is verlaten/ so en is u niet anders obergebleve dan een verbloecht afgod. Soo moeten wy dan met Laetantio besluyten/ datter geen oprechte Keltigie en is/ dā die met der waerheyt is vereenicht.

4 Hier toe comt oock de tweede zonde / te weten/ dat sy nemmermeer op God en achten/ dan bedwongen zijnde: noch tot hem en comen/ eer sy teghenwoystelende daer toe ghetrocken worden: ende en worden oock dan niet behanghen met ghewillige vzeese die uyt de eerweerdicheyt met de dienstbare en bedwongen vzeese/ de welke hen dooz het oordeel Gods woort uytgedronghen / het welke sy vzeesen om dat sy t niet en comen ontblen/ maer vzeesent nochtans alsoo/ dat sy t ooc haten. Wāt op de godloosheyt (ende oock op die allenlick) valt dat woort Statii bequamelick/ Dat de vzeese eerst in de werelt heeft goden ghemaect. Die een herte hebben dat vzeemde is van de rechtveerdicheyt Gods / die begeren seer/ dat de rechtstoel (welckē sy bekenen tot wzahe der overtredding te staen) te niete ware. Het welke ghesintheyt sy tegen God stryden/ die niet en can sonder oordeel sijn: maer als sy verstaē dat sijn onsehwelicke macht aen comt / soo vzeesen sy die / om dat sye noch verhinderen/ noch ontgaen en comen. Soo dan/ op dat sy niet en schijnen hem alomme te verachten/ dooz wiens majestept sy gepytelick worden/ soo gebuycken sy eenigherley schijn der religie: nochtans en laten sy hierentusschen niet af hen selven met allerley zonden te ontrepnighen/ ende boosheyt aen boosheyt te knoopen/ tot dat sy de heylighe Wet des Heren in allen stricken overtreden / ende sijn gantsche rechtveerdicheyt te niete ghemaect hebben: of pimmers en worden niet alsoo wederhouden dooz de gebepnde vzeese Gods / dat sy niet lustelick in hare zonden en rusten/ en hen selve pluymsirreken/ ende der onmaticheyt haers bleefsch liever toe gebē/ dan die met den toom des heyligen Geests bedwingen. Maer dewijle dese schaduwē der Religie pdel en leugenachtich is/ ende oock nauwe weerdich een schaduwē genaemt te worden/ soo woort hier uyt wederom stichtelick bemerckt / wat grooter bescheydenheyt dese onbescheyden kennisse Gods heeft van de godsalicheyt die alleenlic in der geloobigen herten woort ingedruypt/ uyt de welke eerst de Religie comt. En nochtans wille de gebepnde hypocrisie dooz cromme ommeganger maken/ dat sy Gode (welcken sy blien) schijnen nae by te sijn. Want daer een gheduerighe eeboudicheyt der gehoozfaemheyt behoort in het gantsche leven te sijn/ daer sijn sy bynae in alle wercken sozghelooftich tegen God weberspannich/ en arbeypden alleenlick met wepnige offerhandekens hem te paepen: daer sy hem behoorden met heyligheyt des levens/ en geheelheyt des herten te dienen/ daer dichten sy pdele beuselen/ en onbeugende onderhandingen om sijn vrienteschap daer mede te gecrygen. Zoe sy slapen dies met te grooter bysheyt in haren schuppi ende dreck/ om dat sy betrouwen dat sy t comen met gupheselche versoeningē goet by hem maken.

Gal. 4. 8.

Eph. 2. 12.

3. De boosheit is oordeel/ dat de godloosen nemmermeer met oprechte beweginghe des herten/ maer ghebewongen/ ende niet vte zonden ende gebepnsheyt beladen sijn/ de / tot Godt maken.

Gal. 6. 9.

Psal. 36. 2.

Psal. 10. 11.

2. Tit. 2. 13.

Bedruyt/ dat der superstitieuser menschen dechmantel pdel sy. Welck sy eestmaect met een scher rede/ daer naer met dat ghetuyghe/ nisse der Apostelen bevesticht.

Woben desen daer het betrouwen behoorde vast op Godt te staen / daer rusten sy op hen selven / ofte op creatueren / hem verachtende. Ten eynde berwerpen sy hen selven in soo grooten hoop der dwalingen / dat de bonckens de welke glinsterden om de eerlickheyt Gods te sien / verstickt ende ten eynde uytghebluscht worden dooz de dupsternisse der boosheyt. Nochtans blijft dat zaet / dwelck geensins en can van den wortel afgeschoyt worden / te weten / datter eenige Godtheyt is: maer dit selve is soo seer verdooven / dat het niet dan seer boose vrycht boozt en bzyngt. In hier uyt woxt vastelicker bebonden het gene dat ick nu bevestighe / te weren dat in de herten der menschen is natuerlick een ghevoelen der Godtheyt inghedruet / want oock de verworpenne dooz noot bedwongen worden die te belijden. Als alle saken in ruste ende vrede sijn / dan bespotten sy Godt lustichlick: jae sy zijn wel gebercht ende seer clapperich om sijn macht te verminderen: maer als hen eenige vertwifelinghe ofte onmatighe swaricheyt aen coemt / die verweckse om Godt te soecken / ende leertse coyte ghebeden: waer uyt het mach openbaer sijn / dat sy niet gantschelic sonder kennisse Gods en sijn / maer dat die dooz hartneckicheyt was t'onder ghedruet / de welke behoorde eer verschenen te hebben.

Capittel v.

Dat de kennisse Gods in het maeckel ende gheduerighe regeringhe der werelt schijnt.

Boben desen dewijle het opperste eynde des gheluckighen levens is ghelegghen in de kennisse Gods: soo heeft Godt (om dat de toeganch tot de gheluckicheyt niet en soude penande gestoren sijn) dit zaet der religie daer van wy gesproken hebben / niet alleenlick in de herten der menschen gegeben / maer heeft oock hem selven alsoo gheopenbaert in het gantsche schepsel der werelt / ende set hem selven daghelick alsoo booz / dat sy hare ooghen niet en connen op doen / sy en worden bedwonghen hem aen te sien. Sijn wesen is wel onbegrijpelic / so dat sijn Godtheyt verre buyten alle menschelick gevoelen is: maer hy heeft in alle sijne wercken seker teekenen (sijnder eerlickheyt ingedruet / de welke so claer ende merkelic sijn / dat de onwetensheyt (hoe grof ende onberstandich de menschen oock sijn) niet en can onschuldich wozde: Daerom roept de Propheet met goeden rechte / dat Godt niet den lichte als met eenen cleede berlet is: gelijk of hy wilde seggen / dat hy doe eerst heeft begonnen met sichbaerlickheyt merckelic boozt te comen / nae dat hy sijne teekenen heeft in de scheyppinghe der werelt vertoont / met de welke hy nu rierlick ghesien woxt / soo wannere wy de ooghen herwaerts ofte ginswaerts ommedraepen. Van den selven Propheete worden oock ter selver plaetse de hemelen gelijk die uytgheericht sijn / vergeleken by sijne Conincklike tente: hy seyt dat hy sijne solderen heeft ghelept in de wateren / dat de wolcken sijne waghnen sijn / dat hy rijdt op de blercken der winden / dat de winden ende bliremen sijne raffeje bodē sijn. Ende dewijle de eerlickheyt sijnder mogentheyt ende wijsheyt volcomelicker opwaerts ghesien woxt / daerom woxt de hemel alom ghenaeemt sijn palaps. Ende tenersten waer ghy uwe ooghen henen keert / daer en is niet een deelken des werelts / in het welke niet pnumers eenige bouckens sijner heerlickheyt gesten en worden te glinsteren. Ende dit aldergrootste ende rierlickste werck / soo wijt het hem bestreckt / en cont

ghy niet eens aensien / sonder van de onmateliche cracht der claerheyt gheheel van allen zijden overvallē te wozde. Daerom naemt de auctor der Epistel totten Hebreen seer wetenlick de werelt een schouspel der onsenlicker dinghen / om dat sulcke bequame schtekinghe der werelt ons is als een spiegel / in het welke wy Godt (die anders onsenlick is) mogen aenmercken. Om welker saken wille de Propheete den hemelschen creatueren een sprake toeschijft die geenē volcke onbekent en sy: om dat daer in een soo luchtighe betuppinghen der Godtheyt ghesien woxt / datse alle volck / hoe onberstandich het oock sy / moet aenmercken. Ende de Apostel dit claerlicker uytleggende / seyt dat het ghene dat nut was van Godt te weten / den menschen is gheopenbaert: want sy alle te samen het ghene dat aen Godt onsenlick is / (oock sijn eeuwighe cracht ende Godtheyt) sien / dwelck uyt de scheyppinge der werelt verstaen woxt.

2 Daer sijn ontallike vele bewijsingen bepde in den hemel ende op der aerde / die sijn wonderlickhe wijsheyt betupghen: niet alleenlick die verbozghenste om de welke bet te aenmercken de Astrologie / Medicijne / ende de gantsche wetensschap der natuerlicker dinghen dient: maer die oock die al'oo in aller ongheschickter ende onleerder menschen aenschouwen comen / dat sy hare ooghen niet en connen op doen / sonder bedwongen te worden daer van getuppen te sijn. Doozwaer die de wijse consten doozleert ofte ooc gesmaect hebben / worden (dooz der selver hulpe) veel hooger gebrecht om de secreten der godlicker wijsheyt in te sien: nochtans en woxt niemandt de selve niet wetende / berhindert overbloedichlick ghenoech conste te sien in de wercken Gods / waer dooz hy tot verheffinghe des constenaers gebrecht wozde. Doozwaer om der gesteruten loop te ondersoeken / ende woonsten te bedeele / ende wijdde der versheypdenheyt te meten / ende eyghenschapen te bemercken / is meerder conste ende vernuft noodich: en dewijle dooz deser dinghen bemerkinge de voorszichte heyt Gods haer claerlicker vertoont / so betamet ooc dat het herte daer dooz wat hooger op elime / om Gods eerlickheyt te aensien. Maer dewijle oock de ghemepne ende onghelcerste menschen die alleenlick hare lichamelicke oogen hebben / niet en connen der uytnemender godlicker conste onwetende sijn / die haer ban sels in dese ontallike (ende nochtans soo onberseypde ende gheschickte) versheypdenheyt des hemelschen heytcrachtes vertoont: so is openbaer datter niemandt en is / dien Godt sijn wijsheyt niet overbloedichlick en openbaert. Desgelick het maeksel / de tsamenbenge / de gelijkmaticheyt / schoonheyt / ende gebuyck des menschelickē lichaems so constichlick te overmerckē als Galenus doet / is een were van groote sechepstunicheyt. Maer nochtans nae aller menschen bejijdinghe gheeft het lichaem des menschen soo constichlickē tsamenboeginghe uyt / dat de constenaer daerom te rechte gheacht woxt wonderlickē te zijne.

3 Ende daerom hebben booztijden sommighe Philosophen niet t'onrechte den mensche ghe-naemt cleyn werelt om dat hy een selfsaem bewijs is der moghentheyt / goetheyt / ende wijsheyt Gods / ende wonders genoech in hem verbaet om onse sinnen te becommeren / soo vertehet niet en verdziet dat te aenmercken. Daerom Paulus vermaent hebben de dat Godt oock van de blinde met tasten can bebonden worden / seyt terfont daer hy / dat hy niet verre en is te soeken / te weten om dat een peghelic de hemelsche ghenade /

In somma / dat ghevoelen en eendrachtich toestemen van der Godtheyt by den Goddijzen en ende beewopenen / en bzyngt van haer selven anders niet boozt dan de alderquaetste buchten.

Dat onsen delick en onbegrijpelic wesen Gods heeft hem op eenigher manieren siende lick vertoont in sijne wercken.

Psal. 104. 1.

Hoe heerlick dese herooninghe sy.

Job. 11. 3.

Psal. 19. 7.

Rom. 1. 19.

Daer van gheeft getuigenisse d' eerste: soote der wercken Gods / namelijk die wonderbaerliche scheyppinge des hemels ende der aerden.

Daer nae / Al wat booz des hater ooghen coemt.

En derden / Het maeksel des menschelickē lichaems. Libris de usu Partium.

Doch insonderheit is dit in den mensche aldermeer openbaer.

Daerom dat oock de mensche genaemt woxt t' cleynē werelt.

Acto. 17. 27.

ghenade/ waer dooz hy gheret ende gesterck
wozt/sonder twijfel gevoelt. Ende ist dattet niet
noodich en is buypen ons selbe te gaen om Godt
te binden/ hoe sal des menschen luyheyt verdrin-
nen bergebe te wozen/dien het verdrzet in hem
selven te gaen. Dit is ooc de selve oorsake waer-
om David/ nac dat hy den wonderlicken naem
ende rierlickheyt Gods die alomme haren schijn
gheben/ met coyte woorden heeft gheprezen/ter-
stont upt roept/ segghende: Wat is de mensche
des welckes du ghedachtich bist. Item upt den
monde der onmondige ende soogeltingen hebstu
sterckte bevesticht. Want hysept dat niet alleen-
lick in het menschelike gheslachte een claer spie-
ghel der wercken Gods openbaer is/ maer dat
oock de onmondighe kinderckens als sy aen der
moederen bozzen haughen/genoech beschedpen
spzaecken hebbe om sijn erlickheyt te prediken/
soo dat gheene andere ozatozen noodich en zyn.
Waerom hy ooc niet en twyfelt der selver mon-
den vooyt te bzingen tot den stryt/ als die crach-
tichlick gewapent zyn om de upstunneheyt dier
menschen neder te legghen/die nae haer dupvel-
sche hooberdicheyt begheeren den naem Gods
te niete te maken. Waer upt oock dat coemt dat
Paulus vooyt bzingt upt Arato, dat wy Gods
gheslachte zyn: om dat hy ons met soo groote
schoonheyt vercierde/ betuypt/ dat hy ons een
Vader is: ghelijck oock de Heydensche Voeten
upt een ghemeen gevoelen/ ende als dooz bevin-
dinge/ hem den Vader der menschen noemden.
Ende niemant en sal hem selven van selfs ende
ghewillichlick Godt begheben tot onderdanc-
heyt / dan die des selven vaderlike liefde ghe-
smaect hebbede/ ghetrocken zy om hem we-
derom lief te hebben ende eeren.

Mat 8.5.
Een werden/
heeft Godt
ghedopenbaer
sine bevelick-
heit aen den
onmondigen
kinderen.

Acto 17. 28.

Tis dan een
schandelike
ondancbaer-
heit der ghe-
net/ welke
Godt dien sy
in haer selven
op so verdrin-
ken manieren
ghevoelen/
berachten.
Maer noch
is het schan-
deliker/ dat
se van hare
ziele/ die niet
soo edele ga-
ven veruert
is/ tot den
Schepper
selfs niet om
hooghe en
elumen.

4 Ende hier wozyt de schandelike ondanc-
baerheyt der menschen ondracht / de welke in
hen selven een werckhups met ontallicke vele
Wercken Gods veruert / ende oock mede eenen
winckel hol met onwaerdeerlicken goede heb-
bende/ daer sy behoozen upt te bzyke om Godt
te loben/ zyn daerenteghen niet soo veel te meer-
der hooberdicheyt opgheblasen. Sy ghevoelen
in wat wonderlicker wyse God in sijn werck/
ende wozen oock selfs dooz het ghebyrck ghe-
leert/ wat grooter verschedenheyt der goede sy
upt sijne mildicheyt besitten. Dat dese dingē zyn
teekenen der Godtheyt/ dat wozyt sy bedwon-
ghen te bekennen/ het zy niet wille onwille:
Hocwel sy nochtans de kennisse in hen verstic-
ken / ende verdrucken. Het en is niet noodich
buypen hen selven te gaen soo verre sy hen selven
niet toe en schryden dat upt den hemel is ghege-
ben / ende in de aerde graben dat haren sinnen
licht geest om Godt claerlick te sien. Ja de aerde
dzaecht te desen tyde vele ongheschiedte ges-
ten/ die alle dat zaet der Godtheyt dat in de nature
der menschen ghezact is/ niet en ontsien te ge-
huypken tot verdupsteringe des naems Gods.
Ick bidde u hoe growwelick is dese upstunne-
heyt/ dat de mensche in synen lichame ende ziele
Godt wel hondertmael bindende/ dooz dese selve
vooywendige der hoocheyt verfac dat daer een
Gode is? Sy en sullen niet segghen dat sy dooz
abenture oft geval verscheden zyn van de on-
redelike dieren/ maer verdupstert Godt alleen-
lick de nature (de welke sy vooz den constenaer
aller dingen houden) als een bedercksel over hem
treckende. Sy sien soo upnemende groote con-
ste in hare leden van den mont ende ooghen aen
tot de uperste nagelen der voeten: hier setten sy
voock de nature in Gods stede. Maer vooyne-
melick de voeringe der ziele die soo wakker zyn/

ende de crachten die so upnemende zyn/dese soo
selfsame gaven betuygen een Godtheyt die haer
niet liehtich en laet verbergen: ten ware dat de
Epicurische menschen als Cyclopes, upt dese
hoocheyt soo veel te hoochmoedelicke kringel te-
ghen Godt woerden. Sullen dan alle de schaiten
der hemelscher wyshheit te hoope comen om een
woymken van vyf voeten te regeren? sal de
ganse werelt desen lof niet hebben. Ten eer-
sten pet instrumentelich te setten in de ziele dat
met allen stucken over-en comt / en dient niet
alleenlick niet om de eerlickheyt Gods te ver-
dupstere/ maer verclact die veel meer. Laet
Epicurus antwoozden dooz wat overeencomin-
ghe der stofkens de spijse ende drancs verteret
wozt/ ende een deel uptwoyzsel/ een deel tot bloet
maecht: ende laet hem maken dat alle ledē sude-
se geschickelicheyt hebben om haer werre te doen/
ghelijck of soo vele zielen niet ghaneynen tade
een lichaem regerden.

5 * Waer te en hebbe mi niet dien swijnen-
stal niet te doen / maer spzke meer die aen / die tot
verkeerde scherpsinnicheden begheben zijnde/ de
roude reden Aristotels soecken verkerdelick te
verdraypen/ also wel om de onsterffelicheyt der
ziele neder te legghen/ als om Godt sijn recht te
ontnemen. Want om dat de machten der ziele
instrumentelich zyn / daerom willen sy die niet
dese vooywendinge also aen het lichaem binden/
dat sy daer sonder niet en can wesen: ende dooz
den lof der nature verdupstere sy den naem
Gods soo veel in hen is. Maer het is verre dat
de machten der ziele soude in de wercken die den
lichaem dienen/ besloten zyn. Wat gaet dit het
lichaem aen/ dat ghy den hemel cont meten/ het
ghetal der sterren rekenen / eener peghelicke
grootte weten/ ende hoe wydt sy van malcandere
verscheden zyn / met wat rafficheyt ofte
traerheyt sy haren loop volbzinghen / hoe vele
schieden sy herwaerts oft gantwaerts af wyse-
ken? Ick bekenne wel dat der Astrologie eenige
nutticheyt is: maer ick bewyse alleenlick dat in
dese hooghe ondersoekinghe der hemelscher din-
ghen gheen instrumenteliche ghelijckmaticheyt
en is/ maer dat de ziele hare deelen heeft die van
den lichame zyn verscheden. Ick hebbe een
erempel voozgeset/upt den welcken de lesers sul-
ten lichtelike andere verstaen. De roerlickheyt
der ziele is voozwaer menigherlep/ waer dooz sy
hemel ende aerde doozlypstert/ voozleden dinghen
niet de toecomende verkenicht/ ende in ghedach-
tenisse houdt dat sy over langhen tijt ghehooyt
heeft/ jae al wat sy wil/ haer selbe afbeeldet: ende
oock de scherpinnicheyt waer mede sy onghes-
loobelike dinghen bedenckt ende bindt/ ende die
de moeder soo veler consten is/ dese dinghen zyn
in den menschen selver teekenen der Godtheyt.
Wat/ dat sy slapende niet alleenlick haer selven
omme en roert ende wendt/ maer oock vele nut-
te dinghen vooyneemt/ van vele dinghen handel-
ende oor toecomende dinghen vooysept? Wat sal
men hier segghen / anders dan dat de teekenen
der onsterffelicheyt die in den menschen ghe-
druct zyn / niet en connen upghelwischte wozy-
den? Nu wat reden sal dat mede bzinghen/ dat
de mensche sal godlick zyn/ ende gheenen schep-
per bekennen? Te weten/ sullē wy dooz het ooz-
deel dat in ons is ghegeven / recht ende onrecht
onderschedpen/ ende sal daer gheen lichter zyn
in den hemel? Sullen wy oock slapende eenich
verstandt behouden / ende en sal gheen Godt de
wachte houden in de regeringhe der werelt?
Sullen wy soo veler consten ende nutter dinghen
binders geacht wozen/ op dat Godt van sijnen

+ Epicurus rens
Philosofy/
sette de op-
perste gelick-
kerheit in
ongeboelick-
heit/ en ach-
tede dat alle
dinghen dooz
gebal ghes-
chiedde.
Cyclopes was
niet
niet fultke
hoochmoed-
dicheyt dat
so (gelick de
Doele schyn-
ben) oock den
goden gewalt
deden/ en ar-
beidden om
die upde bes-
mel te stoorē.
Epicurus se-
de/ dat de we-
relt was van
onderelike
dingen gelick
stofkens zyn/
ende dat alle
dingen ghe-
len dooz ont-
moetinghe
sulcker stof-
kens teghen
malcandere.
Epicurus is ee
sijn geacht/
oock in de
verstandighe
Heydenen.
Ten hundert
der heerliche-
heyt Gods
niet / dat in
der zielen pet
instrumen-
telich ghesete
wozt.
* Want de
crachten ende
werckingen
der zielen ge-
ven alle men-
schen te ken-
nen / dat de
ziele hare se-
kerre deelen
heeft van den
lichaem ver-
schiede: ende
dat se onsterf-
felick is wozt
met stercke
reden bewes-
sen.
* Suler ghe-
tuyghen/ haer
wackerheyt
ofte siellic-
heyt/
Oozdeel/
Sedachtens
Scherpsin-
nicheyt.
+ Shestadi-
ghe voeyn-
ghe.
+ De onsterf-
felicheyt der
menschen is
bereynicht
niet het ghe-
voelen ende
kennisse der
Godtheyt.

lof berooft worde: daer wy nochtans dooz be-
 bindinghe ghenoech gheleert worden / dat het
 ghene dat wy hebben / ons by verschepden ma-
 ten en wijzen woijt van eenen anderen gegeven?
 Nu dat sommige van de heymelike ingevinghe
 des Gheests / die de gantsche werelt in hare sterck-
 te ende gefontheyt houdt / bassen ende snateren /
 dat en is niet alleenlic cranck / maer oock ongod-
 lick. De ghemeyn reden Virgiliu bejaecht hen
 wel / daer hy seyt / Ten eersten woijt hemel / ende
 aerde / ende zee / ende de luchtige vloot der Diane /
 ende de gesterte der Sonne / dooz enen Gheest
 van binnen geboedt: ende eenen gheest die alle de
 leden dooz is ingestoyt / roert dat gantsche sware
 werck / en vermengt hem in dat groote lichaem.
 Hier van heeft het gheslachte der menschen ende
 beesten / ende het leven der voghelen / ende de on-
 geschickte dieren die de zee heeft onder de wate-
 ren / een byerighe cracht / ende hemelschen ooz-
 spyonck / etc. Te weten / op dat de werelt die tot
 een schouwsel der eerlichheit Gods is ghescha-
 pen / sy selve haers selfs schepper. Want aldus
 schryft de selve ergheens / het gemeyn ghevoelen
 der Griekischen ende Latijnischen naevolgende.

* Men seyt dat de Spen een deel des Godlick
 ende Hemelschen gheests hebben: want de God-
 heyt dooz alle aertrijck / ende zee / en hemel gaet:
 waer upt de beesten / clepne ende groote / ende de
 menschen / ende alle wilde dieren / een veghelick
 hem selven (als sy ghebozen worden) subtile
 zielen halen: te weten dat alle dingen als sy ber-
 bozen ende vergaen zijn / wederom hier toe ge-
 bracht worden / ende dat de doot gheen plaerse
 en heeft / maer dat sy levende bliegen in het ghe-
 stal der ghesiernten / ende in den hooghen hemel
 comen. Siet / dese heeft coude ende cranckie be-
 denkinghe van den alghemeynen gheest die de
 gantsche werelt leven ende sterckte gheest / wat
 die vermacht om godsalicheyt in de herten der
 menschen te baren ende boeden. Het welcke ooc
 bet verstaen woijt upt de godloose woorden des
 onsupveren Lucretii, die upt desen oozspyonck
 ghetrocken zijn. Dat is enen God in dupster-
 heyt maket / op dat de oude God den welke wy
 souden bzeesen ende dienen / verre van hem wech
 sy. Ich bekenne wel dat dit ran Godlick geseyt
 worden / so het upt een godlick herte quame / dat
 de naturre God is: maer dewyle dit een harde
 ende onepghen wijse van spreken is / (dewyle de
 naturre meer is een ozdenninghe die God gheset
 heeft / dan God selve) so ist schadelick in sooge-
 wichtighe saken / ende in de welke men sonder-
 linghe Godbzeesentheyt schuldich is / God on-
 beschepdenlick te vermenghen met den neder-
 sten loop sijnder wercken die hier beneden zijn.

Daerom wanneer een veghelick sijn naturre
 aenmerck / so laet ons dan gedencken datter een
 God is / die alle naturren alsoo regeert / dat hy
 wil dat wy op hem sien / op dat onse geloobe tot
 hem beweert worden / ende dat hy van ons ge-
 dient ende aengebden worde: want geen dinck
 en geschiet verkeerdelick / dan dat wy soo upt-
 nemende selboone gaben gebzupken / de welke
 in ons de Godheyt betuygen / den authour ver-
 geten / die ons de selve booz niet ende onbedient
 gerse. Nu niet wat oberelare bewijsingen trecht
 ons sijn mogentheyt / om hem te bemerken: ten
 sy dattet moghlick ons can verbozen sijn / wat
 grooter cracht het sy dese onepndelike grootte
 des hemels ende der aerde met sijn woort te on-
 derhouden: alleynlick met eenen wench den he-
 mel te doen beben dooz des donders crachten
 ende dooz bliuen de lucht ontstekt / ende wat hy
 wil verbranden: de lucht nu met menigherlep

onweder beroeren / en wederom alst hem bestet /
 op een hantwyl clauer maken: De zee (die dooz
 hare hooge diepte alijts bertwoefinge des aert-
 rijcks dreycht) te bedwingen ghelijck oft sy in
 de lucht hinge: ende die nu dooz der winden ghe-
 wolt grouwelic te beroeren / nu wederom de wa-
 teren stillende / gherust te maken. Hier dient den
 lof der mogentheyt Gods / die upt de ghetupge-
 nisse der naturre comt / ende in vele plaetsen ghe-
 lesen woijt / booznemelick in den boeck Job / ende
 by Esaim / de welke ick nu willens boozby
 gaet / want sy ergens bequamer plaerse sullen vin-
 den / daer ick upt der Schryftuere sal handelen
 van de scheppinge der werelt. Ich hebbe nu al-
 leenlick willen roeren dat dit beppe den bzeem-
 den ende hupgenooten een gemeyn wech is om
 God te soeken / dat sy dese linnen en bewoynin-
 gen volgen / de welke opwaerts en nederwaerts
 God lebendichlic afbeelden. Nu de mogentheyt
 beweert ons om sijn eeuwichheit te bedencken:
 want het is noodich dat die / van welcken alle
 dinghen haren oozspyonck hebben / eeuwich sy /
 ende het begin upt hem selven heeft. Doozt ist
 datmen nae de oozsake bzeacht / waer dooz hy is
 beweert getweest / om alle dese dinghen eenmael
 te maken / ende nu beweert woijt om de selve te
 onderhouden: wy sullen bevinden dat hy alleen-
 lick sijn goetheyt booz een oozsake heeft. En hoe-
 wel dese alleen de oozsake is / soo moet sy noch-
 tans meer dan genoech sijn om ons tot sijn lief-
 de te trecken / dewyle gheen creatuere en is (ghe-
 lijck de Pzopheet vermaent) in de welke sijn
 barmherticheyt niet en sy upt ghestoyt.

Ende in den tweeden aert sijnder wercken / te
 weten / die boben den ozdentlicken loop der na-
 turre geschen / worden oock bewijsingen sijnder
 mogentheyt gesien / die oock niet dupster en sijn.
 Want in de regeeringhe des menschelicken ghe-
 selfschaps matich hy alsoo sijn boozsieninge / dat
 hy / hoewel hy dooz ontellicke vele wijzen tot alle
 menschen byndelick ende goetbadich is / noch-
 tans niet openbare ende dagelicksche tecken
 sijn goedertierenheyt den godsalighen / ende sijn
 strengicheyt den godloosen ende boosen ver-
 toont. Want de straffen daer mede hy de boose
 wercken strafte / en sijn niet dupsterlick een be-
 wijs dat hy de beschermer ende oock wyker der
 onnooselheyt is / dewyle hy het leven der goeden
 dooz sijnen zeghen boozspoedich maecht / hen in
 haren noot te hulpe comt / de boeseheit ver-
 sacht ende vertroost / de ellendicheben verlicht / ende al-
 lesing haer salicheyt boozdert. Want dat hy de
 boose ende straffelike menschen laet dickmael
 onghestraft hen selven verheughen / ende de goe-
 de ende ontschuldighe met vele regenspoet quel-
 len / ende oock dooz der godloosen booseheit ende
 ongerechticheyt verdzucht worden / dat en moet
 sijnen eeuwichen regel der rechtbeerdicheyt niet
 verdupsteren. Ja liever moet ons een deel ander
 ghedachte in den sijn comen: te weten / dat hy al-
 le booseheit haet: als hy een booseheit strafte met
 openbare bewijsinghe sijnder toornicheyt / ende
 dat een ander oozdeel sal comen / tot des welke
 straffinghe die uptgestelt worden / want hy hier
 vele onghestraft laet. Desgheliker / wat grooter
 oozsake gheeft hy ons om sijn barmherticheyt te
 aenmercken / als hy de ellendighe sondaers dick-
 mael met onbedientelike goedicheyt inboelst /
 tot dat hy haer booseheit dooz welbaben bzecht /
 ende meer dan met vaderlike goedertierenheyt
 tot hem trecht?

7 Tot dit epnde verhaelt de Pzopheet / dat
 God den ellendigen en bynae verloze menschen /
 in sware ellendicheiden onverschens / wonderlick /
 ende

De tweede
 soorte der
 wercken
 Gods / te be-
 ten / die daer
 boben den oz-
 dentlick loop
 der naturre
 gheschieden /
 stelt ons ooc
 booz ooghen
 clare bewijs-
 singhen der
 Goddeliker
 deughden.
 Want daer
 in schijnt
 herlike Gods
 goetheyt / ge-
 rechticheyt /
 ende barm-
 herticheyt.

† Daer na ooc
 sijn boozsich-
 ticheyt / wel-
 ke leer aert-
 dich afghe-
 schildert is.
 † Psal. 107.

Teghentwoor-
 pinghe. Dat
 ter een eenige
 Ziele sy / die
 de gheheele
 Werelt in
 hare sterckte
 ende ghesont-
 heyt houdt.
 1. 1. 1. 1. 1.
 1. 1. 1. 1. 1.

Antwoorde /
 de welke dese
 godloose
 tegenwerpin-
 ghe ontdeckt:
 namelijk / dat
 de werelt een-
 wigh sy. Dat
 is / haers selfs
 Schepper / en
 (dien volgen-
 de) den ander-
 en God.
 * Georg. 4.

Dese teghent-
 wooringhe
 berstert eenen
 piden ende
 bergankelic-
 ken God.

Wesint van
 de boben ge-
 sepde dinghen:
 dat wy Gods
 Macht / eeu-
 wicheyt ende
 goetheyt upt
 dese eerste
 soorte sijnder
 wercken /
 welke de oz-
 dentlick loop
 volghen / con-
 nen leeren.

ende boven hope te hulpe comt / tzy dat hysse in de woestijne dwalende / van de wilde dieren beschermte / ende ten eynde tot den wech byengt / ofte den hongcrigē ende gebreccigen spijse geest / ofte de ghebengene yde de verschtickelike grafen ende pieren bewaernissen ynt laet / ofte de schipbrekinghe ghesont in de haven byengt / ofte de half doode ghesont maect / ofte de aerde dooz hitte ende doztiehept verbrant / ofte dooz verbozghen vochtige der genade vuchtbaer maect / ofte de alderverachtste des gemeynen volcx verheft / ofte de Wyntēn upt hooge eerticheypt neder woyst / en dusdanige exempelē dooz setten de / bewijst hy dat alle de gheschiedenissen die avontuerliche ghebellen gheacht worden / getuygenissen sijn der hemelscher voorszieninghe / ende voornemelic der vaderlike goederterenheyt / en dat hier upt den godsaligen woyst oorsake der blyghchap ghegeven / en den verworpenē de mont ghesloopt. Waer om dat de meeste hoop der menschen dooz hare dwalinghe verdozben zijnde / in desen soo claren schouwele blint sijn / daerom roept de Propheet dat het een seltsamē ende sonderlinge wysheyt is / de wercke Gods wijsfelic te overlēgghen / dooz de welker aenschouwen oock die geenē vooytganck en doen / die ander schijnen seer scherpsinnich te sijne. Ende voozwaer hoe seer de eerticheyt Gods haren schijn gheeft / soo is nautwe de hondertste man een waerachtich aenschouwer der selver. Sijn mogentheyt ende wijsheyt en sijn oock niet in duysternissen verbozge / waer van de eerste seer luchtlich versloopt / als der godlooser (nae aller menschen meeninge) onverwinliche wozeetheyt / op een hant wyl woyst weder staen / ende de hooverticheyt ghetemt / ende de overstercke sterckten afghewozpen / ende de wapen ende gheschut gebreyc / de cracht gebroken / de listighe vonden om gheslooten / end dooz hare epghe swarteheyt omme ballen / als de stoutheyt die haer selven boven de hemelen verhoef / wozt tot in het diepste der aerde neder gheslaghen : Wederom als de nederighe wozen upt het stof verheben / ende de arige ynt den dreck opgheweckt / de verdozchte ende bedroefde ynt de hoochste benaudenten ghetrocken / als die daer geen hope van en was / tot goede hope wozen weder ghebracht : als de gewapende van de naecte / bele van wepninghe / ende sterke van cranche overwonnen wozen. Ende sijn wijsheyt is openbaerlic uptnemende / dewyle hy alle dinck met d'alderbeste ghelegghentheyt schickt / alle scherpsinnicheyt der werelt tot schande maect / de listighe in hare listicheden vangt : ende int coyte / alle dinck op de alderbeste wyse matht.

8 **D**us sien wy dat gheen langhe noch arbeydelicke bewysinghe noodich en is / om ghetuyghenissen boozt te byenghen / die dienen mochten tot verclaringhe ende bevestinghe der Goddeliker Wareheyt. Want upt weynige die wy aengeroert hebbe / is her vast dat sy alom waer ghycomt / soo seer bereyt ende vooz ooghen sijn / dat menselichelich can niet oogen bemerkē / ende niet vingeren bereckenē ende wijzen. Ende hier is wederom te aensien / dat wy geroepen wozen tot de kennisse Gods / maer niet tot sulcke die niet pdele bedenkinghe te byde zijnde / alleenlic in de top dyaepē / maer die vast ende vuchtbaer sal sijn / soo sy behooylicken wozt van ons begrepen / ende in onse herten ghewozter. Want God wozt van sijne deuchden gheopenbaert / ende dewyle wy der selver cracht binnē ons geboelen / ende sijne weldaden gebreycen / so moeten wy wel leudichlicher dooz sijn kennisse ge-

roert wozen / van oft wy eenē God bedachten / den welken wy niet en ghevoelden. Waer upt wy verstaen dat den alder rechtsten wech en bequaemste oyden is om God te soecken : niet wilen mee stoute curieuseht dooz byinghen tot onversoekinghe sijn wesen / (het welcke is meer te aenbidde / dan sozchvuldelike te ondersoeken) : maer dat wy hem aenschouwē in sijne wercken / dooz de welcke hy hem selven ons nae hy / ende ghemeynsaem / eentichsins declachtich maect. Hier op sach de Apostel doe hy seerde dat hy niet verre en is te soecken / te weten / dewyle hy met sijne seer gheboelike macht woont in eenen pēghelicken onder ons. Daerom David te vozen beleden hebbende dat de groothēyt Gods is onuytsprekelic / seyt daer nae / tot de gebreuteusse sijn der wercken gheromen zijnde / dat hy die sal upt spreken. Daerom betaent ons oock tot dese ondersoekinghe Gods te arbeyden / die het verlust alsoo in haer selfs verwonderinghe houde / dat het die oock mede crachtichelike ghevoele. Ende ghelijc Augustinus ergens leert / Dewyl wy hem niet en connen begripen / soo betamēt dat wy als onder sijne groothēyt beswijckende / sijne wercken aensien / op dat wy dooz sijn goetheyt verquicke wozen.

9 **H**oven desen en moet ons sulcke kennisse niet alleenlic vermanen tot Gods dienst / maer oock verweken en opheffen tot de hope des eertwighen levens. Want als wy aenmercken dat de teekenē die de Heere van sijne goederterenheyt en strengicheyt gheeft / alleenlic begonnen ende maer half en sijn / soo betamēt ons sonder twyfel te achten dat hy alsoo een vooytsel gheeft tot grooter dingē / der welker openbaerighe ende volle vertooninghe wozt tot een ander leven upt gheset. Wederom als wy sien dat de godsalighe wozen van de goddeloofse met verdozckinghen beswaert / met ongelic en onrecht aengevochten / met valsche ende leugenachtighe beschuldighen verdozucht / ende met versmadinghe ende oncre verscheurt / ende dat darentēgen de boose bloepen / voozspoet hebben / ende in byde ende eere sijn / en dat ongestraft : soo moeten ter slont daer upt verstaen / datter een ander leven sal wesen / in het welcke de wrake der ongherechicheyt / ende den loon der rechtbeerdicheyt is wech ghelept. Hoven desen als wy verbinden dat dickmael de gheloobighe met des Heeren roeden gecastijde wozen / soo machmen wel op het aldersekerste ooydeelen dat de goddeloofse sullē namaels veel min de straffe ontgaen. Want Augustinus seyt wijsfelic : Waert dat alle zonde nu met openbare straffe ghestraft woze / soo en soude men niet meynen dat eenige straffe tot het upterste ooydele bewaert woze. Wederom waert dat God nu gheen zonde openbaerlic en straffe / soo en soude men niet ghelooven dat daer eenighe godlike voorszieninghe ware. Soo moeten dan belijden dat in eenen pegelicken wercke Gods / ende voornemelic in allen int ghemeyn / de deuchden Gods gelic in een tafel sijn afgebeeld / dooz de welcke egantsche menselich ghesachte tot sijn kennisse / ende van de kennisse tot de waerachtighe ende volmaecte ghe-luckicheyt gheroepen ende ghetrocken wozt.

Ende hoewel de deuchden Gods hen selve daer seer clare vertoonen : nochtan waer toe die voornemelic dienen / wat cracht sy hebben / ende tot wat eynde wy die moeten aenmercken / dat verstaen wy dan eerst / als wy in ons selven dalen / ende aenmercken op wat wysen de Heere sijn leven / en wijsheyt / en macht in ons vertoont / ende sijn rechtbeerdicheyt / goetheyt en goederterenheyt

Endelick sine mogentheyt

Psal. 113. 7.

Ende wijsheit. 1. Cor. 3. 19.

Wat soodanighe dinghen wozen ghetuyghenissen ghenomen / welcke de Warehent Gods beschermē ende heerlic maken / ende lozen welcke de wucht ende ghebruyck der selver so te wesen : de kennisse Gods bereenicht met waerē Godsalicheyt.

Acto. 17. 27.

Psal. 145

August. in Psal. 144.

Tghewyck en de bycht deser kennisse is eertelick / datse de Godsalighe verwekt ende opheft tot de hōe des toecommēden levens.

Ten tweeden / betuicht sy / dat den godloofen swaerere straffen bereyt sijn.

Psal. 37. 25. ende 73. ende 92. 8.

1. Pet. 4. 17. 18. Job. 11. 31.

Lib. 1. de civit. Del. Cap. 8.

Ten derde / bringt sy in de herten der Godsalighen en uptnemende ghebouwen der Goddeliker goetheyt.

Psal. 92. 7.

hept tegen ons gebuypt. Want hoewel David te rechte claecht / dat de onghelovighe sonder wijsheyt zyn / om dat sy den diepen raet Gods in de regeeringhe des menschelicken gheslachts niet en overlegghen: nochtans is dit seer waerachtich dat de selve erghens seyt / dat de wonderlicke wijsheyt Gods in desen deele de hazzen onses hoofdes te boven gaet. Maer dewyle dese sake namaels sal in hare oorden volcomelicker ghehandelt worden / soo laet telise nu baren.

Psal. 40. 13.

Lib. 1. cap. 16. lect. 6. 7. 8. 9.

Dat andere deel des Capitelz des schrybende de plompicheyt / daer inne ontleerde ende geleerde gheslaghen worden / door dien dat sy de alghemeine oordeninghe der natuerlike dinghen / ende de wonderbaerlicke regeeringhe der Soddeliker voorlichtinghe der forsmen daer schryben.

10 Ende hoewel de Heere hem selven ende sijn onsterffelick rijcke in sijne wercken als in eenen spiegel met grooter claerheyt booz ooghen set / nochtans is onse onbestant soo groot / dat wy dooz soo doozluchtrige betuygingen alstijts plompen worden / soo dat die bergaen / ende wy gheen booztganc daer dooz en doen. Want aengaende het maecksel ende overschoon oordeninghe der werelt / onder hoe vele is onser een / die sijne oogen nae de Hemel opslaende / of dooz verschepden landen des aertrijc onniewendende / sijn herte tot bedenkinghe des scheppers wendt / en niet veel meer den aetheur vergheende / in het aenschouwen der wercken ledich sit? Ende aengaende de dinghen die dagelijc buyten de oordeninghe des natuerlicken loops gheschijen / onder hoe vele is daer een die niet meer en acht dat de menschen eer dooz de blinde lichtbeerdicheyt der fortunne gherolt ende ghewentelt / dan dooz de boozsieninghe Gods geregert worden? Ist dat wy somtijds dooz sulcher saken lepdinghe ende betuyginghe bedwonghen worden God te aenmercken / (het welke nootzakelick allen menschen geschiet) nochtans als wy lichtbeerdichlic een gheboelen eenigher Godheyt begrepen hebben / so vervallen wy terstont tot onses vleeschs caserien of verkerde dichtinghen / ende verbaeschen de supber waerheyt Gods dooz onse ydelheyt: Ende zyn wel daer in malcanderen onghelijck / dat een peghelick bysonder eenighe eyghen dwalinghe aen neemt: maer hier in zyn wy seer ghelijck / dat wy alle tesamen van den eenighen waerachtigen God tot ongheschiede ydel beuselen afwijcken. Van welke cranckheyt niet alleenlick de stichte ende onbestandighe / maer oock de seer uptnemende en sonderlinge scherpsinnighe menschen bevangen worden. Hoe langhe heeft het gheheel geslachte der Philosophen sijn onwijsheyt ende ongefoutentheyt vertoont. Want (op dat wy de andere spaten die veel ongheschieder zyn) Plato die onder allen de Godsweesenste ende nuchterste is / wordt oock selve niet sijnen ronden cloot verjdelst. Ende wat en soude den anderen niet gheschijen / dewyle de boozganghers die den anderen souden voozlichteren qualick sien ende hen selven stooten? Desgelijc hoewel de regeeringhe des menschelicken gheslachts soo openbaerlick de boozsieninghe Gods bewijst / datse niet en ran ver acht worden / soo en comt nochtans daer niet meer van / dan ghelijc of men gheloofde dat alle dinghen dooz den lichtbeerdighen wille der fortunne opwaerts ende nederwaerts ghewentelt worden: soo groot is onse genegentheyt tot ydelheyt ende dwalinge. Van de boozneemste vernuftten spreke ick alstijc / ende niet van de ghemeyne / derwelcker ytsinnicheyt in de waerheyt Gods te verdupstelen / is onnatich gheworden.

11 Hier upt comt den onnatigen grooten poel ende vermenginghe der dwalinghen / waer dooz de gantsche werelt verbult en bederct is: want eens pegelick mensches vernuft is hem als eenen doolhof / soo dat het gheen wonder en is dat een pegelick volck der Heerden is tot verschepden

ghedichtelen ghebracht: ende niet alleenlick dat / maer dat bynae een peghelick mensche heeft sijn eyghene goden ghehad: want gelijck tot onwetentheyt ende dupsternisse comt lichtbeerdicheyt ende bertelheyt / alsoo en is daer bynae nocht een ghebonden / die hem selven niet eenen afgod of ydel gesichte in Gods stede gesmeedt en verfiert heeft. Doozwaer ghelijck upt een groote wijde fonteyn daer de wateren upt quelen / alsoo is oock de onnatighe menichte der goden upt des menschen vernuft gebloeyt / dewyle een pegelick veel te ydelick herwaerts ende gintwaerts dwaalende / dit ofte dat verkeerdelick van God dichter. Nochtans en ist hier niet noodich alle de supersstieten in welke de werelt is verweret gheweest / als in een rekenboeck te verhalen: want daer en soude gheen eynde zyn: en of men schoon daer va niet een woott en sepde / so schijnet nochtans ghenoech upt soo vele verbalschinghen / hoe grouwelick de verblintheyt des menschelicken vernuftes is. De grobe ende onghelere de stichte lieden late ick baren: maer wat schandelicke verschepdenheyt is onder de Philosophen / die ghearbept hebben om met reden ende leeringe dooz den hemel te dzinghen? Ghelijck een pegelick onder hen met hoogher vernuft / ende konst / ende wetenschap is verciert geweest / alsoo is hy geschenen sijn gheboelen met lustiger verwen te verciere: de welke nochtans alle (ist dat ghy naerder insiet) bebonden worden ydele bestrijkinghen ende vercieringen te zyn. De Stoische Philosophen schenen hen selven scherpsinnichlick te segghen / dat upt alle deelen der natuer mogen verschepde namen Gods genomme worden / ende dat nochtans daerom den enighe God niet verscheyt en wozt / dat is boozwaer geseyt ghelijck of wy niet te seer tot ydelheyt ghenegen en waren / ten ware dat menigerley verscheyt der goden ons booz ghewoopen / ons boozder ende crachtelicker in dwalinghe verlepde. De bezozgen Theologie der Egyptischen / bewijst oock dat sy alle neerstichlick daer toe gearbept hebben / dat sy niet en souden schijnen sonder reden dwaes te zyne. Ende mogelic soude in het eerste aenschouwen eenich dinc als der waerheyt ghelijck / de stichte ende onwijse mensche comen bezietghen: maer gheen mensche en heeft opt pet gebonden / daer mede de selighe niet en is schandelick verdozen. Ende dese soo seer verwerede verschepdenheyt / heeft den Epicurischen en anderen groben verachter der godsalicheyt / stouticheyt ghegeven om alle gheboelen van God te verwoopen. Want dewyl sy saghen dat oock de alderwijste selven niet verschepden meyningen tegen malcanderen te strijden / soo hebben sy niet gertwyfelt upt der selver tweedracht / ende oock upt eens peghelick ydel ende ongeschichte leeringhe te dencken / dat de menschen te bergheefs ende dwaeselic hen selven quellen / als sy enen God soekew / de welke niet is. En dit meyndt sy ongestraft te doen / om dat het beter ware roztelick te versaken: datter een God is / dan onseker goden te dichten / en daer na twist boozt te byengen die gheen eynde en soude hebben. Maer dese rekenen ende argueren boozwaer heel te onwijselick / ofte bzinghen eer een wolcke boozt om hare goddeloosheyt daer mede te decken / upt der menschen onwetentheyt / dooz de welke God niet en ran sonder onrecht beroyt worden. Maer dewyle sy alle bekennen dat beyde de geleerde ende ongeleerde van geen ander dinc soo twislich zyn / soo wozt hier upt verstaen dat der menschen vernuft meer dan onbestandich ende blind is in de hemelsche bezozgenheyt / dewyle het soo

Tot beboij van sulcr / zyn Thales, Empedocles, etc.

2. De Stoische Philosophen.

3. De bezozgen Theologie der Egyptischen.

4. De Epicurische Philosophen.

Den oorzpronek van de Epicurische secte.

Maer want een afsticke dwaesheit en blintheyt by desen wozten comt. I. Coz. 2. 14.

Dit getuygen de oude Philosophen.

Plato, die de boozneemste van haer is.

Wat dese meyningen der Philosophen te werge bzinghen.

So hebben ingeboert een schandelicke ende afgrijselike beethent der venderscher Godeu / ende niet alleen onnatich: ic vele / maer oock teghens malcanderen stredende opinen van God.

het soo dwaelt in de ondersoekinghe Gods. De antwoorde Simonidis wort van anderen gepresen/ de welck gebrachyt zijnde van Hierone den Cyprian/ wat God ware/ begeerde eenen dach te hebben om hem te bedencken. Ende als Hierodes ander daechz het selfde brachde/ begheerde hy twee daghen/ ende alsoo het ghetal der dagen dickmael gedubbelt hebbede/ antwoorde hy ten eynde/ Hoe ick langer bemercke/ soo veel te dufferder schijnt my de sake. Dese mach boozwaer het oordeel van de sake die hem duffer was/ wijselick vertroocken hebben: nochtans schijnet hier upt/ dat de menschen (als sp alleenlick natuerlick gheleert zijn) niet seker/ noch vast/ noch ondersthepdelick weten: maer alleenlick aen de verwerede beginselen hanghen/ dat sp den onbekenden God aenbidden.

12 Nu moetmen oock weten/ dat alle die de supbere Religie verbalschen/ (ghelyck het noodich is allen te gheschieden/ die op haer epghen ineyninge staen) van den eenigen God af wijcken. Sp sullen wel roemen dat sp anders in den sin hebben: maer wat sp arbeden te doen/ oft wat sp hen selven wijs maken/ dat en doet niet veel totter sake: dewijle de heplighe Gheest vercondicht dat sp alle afwijckers zijn die nae de dufferster haers vernufts/ Duppelen in Gods plaerse setten. Hierom seyt Paulus dat de Ephesien sonder God ware/ tot dat sp upt den Euan gelio geleert hadden/ wat het was den waerachtighen God te dienen. Ende dit en moet niet gheacht worden alleenlick van eenen volcke der Heydenen gesept te zijne/ dewijle hy erghens int gemeyn betuycht/ dat alle menschen zyn in hare gedachten verijdel/ nae dat hen in het maeksel der Werelt de Wajesteit des scheppers was gheopenbaert. Ende daerom wort alle Godheyt die booztijden was onder de Heydenen geeert en gedient dooz de Schyftuere (op dat sp den eenigen God plaerse make) booz ydelheyt ende leughen gestraft: ende geen Godheyt gelaten/ dan in den berech Zion/ daer de sonderlinge kennisse Gods bloeyde. Doozwaer ten tijde Chyristi sechen onder de Heydenen de Samaritanen der waerachtiger godsalicheyt aldernaest te zyne: en nochtans hoozen wy upt den mont Chyristi/ dat sp niet en wisten wat sp dienden: waer upt oock volcht/ dat sp dooz ydel dwalinghe bedrogghen waren. Int cozte/ hoewel sp niet alle met grove gebreken en hebben behanghen geweest/ noch in openbaer afgoderije gheballen zyn: nochtans en heeft daer geen supber ende oprecht Religie geweest/ die alleenlick op gemeyn gheboelen ghesondeert was. Want hoewel eenighe werpighen niet en hebben met den gemeynen hoop geraest/ nochtans blijft de leere Pauli vast/ dat de wijsheyt Gods niet en wordet van de Wyzen deser werelt begrepen. Ist dat alle de boozneemste gedwaelt hebben/ wat salmen segghen van den schupme der menschen? Daerom ist geen wonder dat de heplighe Gheest alle de Godsdiensten die dooz der menschen goetdunckē gedicht zyn/ als verkeerde verwoypt. Want in hemelsche verborghentheden/ is de meyninghe die van menschen ontfanghen is/ de moeder der dwalingen/ al ist dat sp schoon niet altyts groote menichten der dwalinghen en baert. Ende of daer schoon niet boosers toe en comt/ soo en is dit nochtans gheen cleyn sepl/ datmen den onbekenden God by geballe aenbidt: Waer van nochtans alle die dooz den mont Chyristi beschuldicht worden/ die dooz de Wet niet en zijn gheleert wat Godt sp behooren te dienen. Ende boozwaer die de beste gesette-gebers zyn geweest/ en zyn niet boozder

gheromen/ dan dat de Religie soude in het ghemeyn eendrachtich gheboelen ghesondeert zyn. Iae oock hy Xenophon puyt Socrates de antwoorde Apolinis, waer dooz hy gheboort dat een peghelic nae vaderlantse wyse/ ende nae de ghewoonte der stad/ soude de goden dienen. Waer waer van hebben te menschen dat recht/ dat sp dooz hare autoiteyt souden ordineren dat vere boben de werelt is? ofte wie sal connen alsoo in der ouden leeringhen/ ofte des volck in settinghen gherust zyn/ dat hy sonder dwyfelinge eenen God aen neme/ die hem op menschelicke wyse gheleert wort? Lieber sal een peghelic op sijn epghen oordeel staen/ dan hem selven onder anderer menschen goetdunckē setten. Daerom dewyl der stad ghewoonte ofte der ouden eendrachtich gheboelen naevolghen in God te dienen/ veel te cranck ende swack een bandt der godsalicheyt is/ soo moet God selve upt den hemel van hem selven ghetuyghen.

13 Soo luchten ons dan te bergheefs soo vele luchten in het schepfel der werelt ontflecken/ om de eerlickheyt des Scheppers te verclaren: de welke van alle zyden alsoo op ons stralen/ dat sp ons nochtans niet en connen dooz hen selven tot den rechten wech byenghen. Ende sp ontflecken boozwaer wel eenige boncxkens: maer alsulcke/ dat sp eer verstickt worden/ dan volcomender claerheyt van hen gheben. Daerom den Apostel te dier selver plaerse daer hy de werelt naemt en afbeeldinghe der onsenlike dinghen/ seyt oock daer hy datmen dooz het gheloobe verstaet datse dooz het woort Gods berept is: alsoo te kennen ghevende dat wel de onsenlike Godheyt wort dooz sulck een schoufel der scheppinge der werelt booz ooghen gheset: maer dat wy gheene ooghen en hebben om dat te dooz sien/ ten zp dat wy met inwendighe openbaringhe Gods dooz het gheloobe verlicht worden. Ende Paulus/ daer hy seyt dat het ghene dat van God moet gheweten worden/ gheopenbaert wordet upt de scheppinghe der Werelt/ en gheeft sulck gheen openbaringhe te kennen/ die dooz menschelicke scherpsinnicheyt begrepen wordet/ maer bewijst meer dat die niet boozder en dient/ dan op dat sp niet onschuldichlick en worden. Ende de selve oock/ hoewel hy erghens seyt dat God niet bere en is te soecken/ als die in ons woont: leert nochtans op een ander plaerse waer toe sulcke waerheyt Gods dient. In vooxledē eeuwē (seyt hy) heeft God de Heydenen laten in hare weghen wandelen/ maer en heeft nochtans hem selven niet sonder ghetuyghenisse ghelaten/ hen goet doende/ upt den hemel ghevende reghen/ ende byuchtbare tijden/ ende de herten der menschen verbullende met spijse en byolichheyt. So dan/ hoewel oock de Heere niet onbetuycht is/ dewijle hy met vele ende menigerleyp goedicheyt de menschen lieflick tot sijn kennisse treckt: nochtans en laten sp daerom niet af hare weghen/ dat is/ dootlicke dwalinghen te volghen.

14 * Ende hoewel onse natuerlickē macht niet ghenoechsaem en is om tot supber en clare kennisse Gods te comen: nochtans dewyl het ghebreck des onbetants in ons is/ soo is alle wylucht benomen. Want wy en connē de onwetenheyt niet alsoo boozwenden/ dat selfs onse conscientie selve ons niet te allen tijde en oberuytughe dat wy lup ende ondantbaer zyn. Te weten/ sal dese ontschuldige weerlich zyn toe ghelaten te worden/ dat de mensche seyt dat hy geen oorzē heeft om de waerheyt te hoozen/ om de welke te bercondigen de stomme creatueren oberbyloedichlick lupde stemmen hebben/ dat hy claercht

des aldertrouwe
felcxste dhr
tofoaphs
welcke hem
is ingheghe
ben van den
gheest der
dwalinghen.

Wat het be
den-verhael
de volcht/
met teghen
staende dat
het wonder
baerlicke licht
Gods onse
Scheppers/
de menschen
ober al soo
oberstraelt/
dat nochtans
sp lieben niet
op en houde
haer epgen
wegen te vol
ghen.

Rom. 1. 19.

Acto. 17. 27.

Acto. 14. 16.

* Al eben wel
wordē sp met
rechten van
alle onschulte
verleken/ om
dat se van we
ghen hare in
wendighe
pionpicheyt/
verstoep
loopende/
berdwalen:
daer noch
tans berde
de Schepwin
ghe ende de
Aegeringhe
der Werelt
den rechten
wech anwyl
sen.

Antwoorde.
Do zyn alle
ghelyck van
God afgewe
ken/ ende den
supberen
Gods dienst
dooz haer ge
dichselz ber
balscheide/
hebben so ge
volcht de co
stumeren der
Dolckereu/
ofte hebben
bruyliche est
aenghenomen
de godloose
outheit.
Ephes. 2. 17.
Rom. 1. 21.

Job. 2. 18.

Joan. 4. 22.

1. Cor. 2. 8.

Joan. 4. 22.

Wetongs ghe
nomen van
de werpinghe

claercht dat hy niet en can ghesien/ dat de creatuieren sonder ooghen toonen? dat hy de swachheyt des vernufts dooz went/ daer alle onredelike creatuere *Leermesters* zijn? Daerom wordt ons te rechte alle ontschuldighge benomen/ om dat wy ongheslachts/ herwaerts ende gints waerts afwijckende/ dwaalen/ daer alle creatuieren den rechten wech toonen. Want hoewel het den gebreke der menschen moet toeghescheyden worden/ dat sy het zaet der kennisse Gods (dat upt de wonderlike scheypinghe der natuere is in haer verstant ghesaeyt) terstont berderben/ dat het tot geen goede ende oprechte brucht en come: nochtans ist waerachtich dat wy dooz dese naerchte ende fleyche betuppinghe (die der eerlickheyt Gods wordt van de creatuieren eerlick ghegheben) niet ghenoech gheleert en worden. Want terstont als wy eenen cleynen smake der Godheyt upt de bemerkingshe der werelt gheproeft hebben: soo rechten wy doozmen ende pdele ghesichten onses vernufts op/ in de stede des waerachtigen Gods/ den welken wy boozhy gaen: ende den lof der rechtveerdicheyt/ wijsheyt/ goetheyt/ ende moghentheyt benemen wy Gode der fonteyne/ ende schijvensen desen ende dien toe. Ende sijne daghelickche wercken berdupsteren ofte verkeeren wy alsoo/ (die verkeerdelick achtende) dat wy hen hare eerlickheyt/ ende den autheur sijnen behooylicken lof benemen.

Capittel vj.

Dat het noodich zy door de Schriftuere gheleyt ende gheleert te worden, om tot God den Schepper te comen.

Maer God heeft dooz een beter behulp/ te weten/ dooz de claerlynde stemme sijnis woorts/ sijne uptderzoeken getrocken tot de kennisse sijnis Naems.

Derom hoewel de ondancbaerheyt der menschen overbloedichlick genoech van alle ontschuldighge berooft wozt/ dooz de claerheyt in de scheypinghe ende onderhoudinghe des hemels ende der aerde/ die in aller menschen aenschouwen comt: (gelijck God om het mensche like gheslachte met der selver schult te bevanghen/ eenen pghelicken sonder uptnemen sijn Godheyt in de creatuieren afgebeidet/ boozset:) nochtans is ons een ander ende beter hulpe noodich/ om ons wel tot den Schepper der Werelt te leyden. Soo dan/ hy en heeft niet te vergeefs het licht sijnis woorts daer toe ghegheben/ om daer dooz bekent te worden tot salicheyt. Ende dit boozdeel heeft hy gheweerdicht dien te gheben/ die hy heeft willen naerder ende ghemeysaemlicker tot hem versamelen. Want dewijl hy sach dat aller menschen herten met dwaalende ende onghesladsighe roeringhe omme ghezeben worden: soo heeft hy de Joden hem tot een sonderlinge kudde verzozen/ ende als traken omme hen gheset/ dat sy niet en souden (ghelijck andere) pdel worden ende vergaen. Ende niet sonder oorzake en houdt hy ons dooz den selven middel in sijn supber kennisse: Want anders souden terstont oer die af ballen ende wech bloepen/ die boven andere seghinen vast te staen. *Te weten/ gelijck oude menschen/ ende die dzuppemde ofte eenichsins dupstere oogen hebben/ al ist dat ghy hen eenen seer schoone boeck booz oogen bzingt/ so sullen sy nochtans nauwe comen twee woorden daer in spellen: hoewel sy bekennen dat daer wat is in ghescheyden: maer gheholpen zijnde dooz den hyl/ welken sy daerentusschen opsetten/ sullen sy bescheydelick beginnen te lesen. Alsoo versamelt de Schriftuere de kennisse Gods/ die anders onbescheyde in ons is/ ende berdzijft de dupsternisse/ ende toont ons den waerachtighen God claerlijck. Soo is dan dit een sonder-*

linghe gabe daer God om sijn ghemeypnte te onderwijsen/ niet alleenlick stormie meesters en ghebruyekt/ maer oock den heplighen mont op doet/ ende niet alleenlick openbaert dat daer eenich God moet ghedient worden: maer verondicht oock mede/ dat hy selbe die zy/ die daer moet ghedient worden: ende leert de uptvertorene niet alleenlick op God sien/ maer set hem selven oock booz ooghen op welken sy sien sullen. Dese ozdentlige heeft God van den beginne aen teghen sijn gemeynte gehouden/ dat hy boven de ghemeypne bewijsinghen/ oock heeft sijn woort daer toe ghegheben/ het welck een rechter ende sekerder teeken is om hem te bekennen. En het is sonder twijfel/ dat Adam/ Noë/ Abraham/ ende de andere Vaders dooz dese hulpe zijn dooz ghebozonghen tot een sonderlinghe kennisse Gods/ waer dooz sy eenichsins van de onghelooovige verscheyden waren. Ich en spreke noch niet van de eyghen ende sonderlinghe leere des ghelooofs/ waer dooz sy verlicht waren tot de hope des ewighen lebens. Want om van der doot dooz te gaen tot het leven/ was het niet alleenlick noodich God te kennen als den sceppeper/ maer oock als den verlosser: gelijck sy boozwaer dat beude vercregen hebbe upt den woortde. Want den aert der kennisse waer dooz is te kennen gheghen wie die God zy/ dooz welcken de werelt is geschapen/ ende geregeert wozt/ is ozdentlick booz ghegaen. Daer nae is de ander inwendighe kennisse daer toe ghedaen/ de welke alleen de doode zielen lebendich maect/ dooz de welke God niet alleenlick en wozt beskent een schepper ende een eenich autheur ende rechter aller dingen te zijne/ maer oer een verlosser in den persoon des Middelaers. Maer dewijle wy noch niet en zijn tot de val der werelt ende verderffnisse der natuere ghecomen/ soo late ick oock af van de verlossinge te handelen. Dat dan de Lesers ghedachtich zijn/ dat ick noch niet en spreke van dien verbonde daer mede God Abrahamis kinderē heeft aengenomen: noch van dien deele der leeringe/ waer dooz eyghentlick al tijts de ghelooovighe zijn van de godloose Heydenen verscheyden gheweest/ om dat sy in Christus ghesondeert was: maer ick handele hier alleenlick/ hoemen behoort upt der Schryft te leeren/ dat God die de schepper der werelt is/ niet sekere teekenē van den gantschen hoop der versierden Goden verscheyden wozt. Daer nae sal ons de ozdeninge selve bequamenlick tot de handelinghe der verlossinghe leyden. Ende hoewel wy sullen vele ghetupghenissen upt den nieuwen Testamente hier toe ghebruycken/ ende sommige upt de Wet ende Propheeten/ daer Christus uptbruyckelick ghemelder wozt: so sullen nochtans die alle tot dit eynde dienen/ te weten/ dat God de schepper der werelt ons in der Schryft geopenbaert wozt: ende dat ons daer in beclaert wozt waemien behoort van hem te gheboelen/ op dat wy niet dooz omganghen eenighen onsekeren God soeken.

2 Ende oft zy dat God den baderen is bekent gheworden dooz godlike aenspraken ende ghesichten/ of dat hy dooz menschen dienst heeft inghegeben/ dwelck sy souden boozt den naemeren als van hande tot hande ober gheben: soo ist nochtans ontwijfelich/ dat daer een vaste versekertheyt der leeringe is in hare herten gebuyct geweest/ soo dat sy vaste hielden ende verstonden dat het van Gode was ghecomen/ dat sy geleert hadden. Want God heeft al tijt ghemaect dat sijn woort een ontwijfelick gelooe hadde/ het welke boven alle meyninghe ware. Ende ten laetsten

Ende dat van des Wetelicks scheypinghe af.

Joan. 5. 24.

Maer een bequame ozden der leere.

Maer van lib 2. ghehandelt wozt van het 6. Cap. tot het eynde, Genes. 12. 3. ende 16. 10.

Wer selick dooz Goddelicke aenspraken/ gesicht/ ende dienst der Patriarchen.

laetste/om dat de waerheyt der leere soude niet geduerigen voortgange in alle eeuwen ende tijden in de werelt blijven heeft hy de selve godlike woorden die hy by de Vaders hadde doe bewaren/ willen als in openbare gemeyne Tafel versegelen. Om deser oorzaken wille is de Wet gegeven gheweest: tot de welke daer na upleggers de Propheten zijn gegeven. Want hoewel het gebuyck der Wet menigerley was / gelijck men bet te synder plaetse sal sien: ende Moyses en alle de Propheten voornemelik vooz hadden de wijse der versoeninghe tusschen God ende de mensche te leeren/(waer upt oock Paulus Christusum het eynde der wet noemt) nochtans verhaele ick wederom/ dat de schryftuere (boven de leere die eygentlick van den geloove ende bekereninghe is/ de welke Christusum den Middelaer voozstelt) den eenighen ende waerachtigen God soo verelt hy de werelt heeft geschapē/ ende regert/mer sekerer mercken ende teekenen vertert / op dat hy niet vermengt en worde met de hoop der valscher goden. So dan hoewel de mensche behoort ueerlichtlick sijne oogen op te slaen om de wercken Gods te bemerken / dewijle hy in dit seer lustich schoufel gheset is om een aenschouwer der selver te zijne: soo betamet nochtans de oogen tot het woort te rehten/ om beterē woortganck te hebben. En daerom en ist geen wonder dat de gene die in duysternisse geboze zijn/ meer in hare onderstant verhardē: want daer zijn seer weynige/ die (op dat sy bumen de palen blyuen) hen selven laten leerē/maer verheugē eer in hare ydelheyt. Maer wy moeten al' o houdē / dat het begin moet van de leere gheschieden / op dat de waerachtighe Gelighe ons schijne: ende dat niemant en can oock niet de alderminste smake der rechter ende gesonder leere begriepē/ dan die der Schryftuere discipel geweest zy. Wet de welke oock het beginfel des waerachtighen verstant comt / als wy eerweerdichlick aennemen dat God daer heeft willen van hem selven betuygē. Wāt niet alleenlick het volmaecte ofte alleins volcomen geloove/ maer oock alle oprechte kennisse Gods heeft haren oorzponck van gehoorfaemheyt. Ende voozwaer in desen deele heeft God niet sonderlinge voorsichticheyt den menschen tot alle tijden voozsien.

3 Want ist dat wy oberleggē hoe stoberich de val des menschelickē vernufts zy tot vergetenheyt Gods/ende hoe groot de ghenegentheyt zy tot allerley dwalinge/ende hoe groot de begeerte zy/ om ditsmael nieuwe en gemaecte Geligien en godsdiensten te dichten: so sullen wy wel sien hoe nootzakelick sulcke versegelinge der hemelscher leerunge geweest zy/ op dat sy niet en soude door bergelicsheyt vergaen/ ofte door dwalinge verpdelte/ of door mēschelicke stouticheyt vervalschet worden. Dewijle dan het openbaer is/ dat God allen den genen die hy opt heeft willen niet byzucht onderwijsen / de hulpe sijns woorts daer toe gegeven heeft / om dat hy voozsach dat sijn beelt in de overschoone gedaente der werelt uytgedruyck/ niet crachtich genoegh en was: soo ist nut desen rechten werch in te gaen / ist dat wy soecken tot de oprechte bemerkninghe Gods te comē. Tot het woort (segge ick) moet men comē waer in God ons recht ende lewendichlick woort van sijne wercken beschreuen/ als de selve werckē niet upt de verkeertheyt onses oordeels/maer na de regel der ewighe waerheyt graecht ende gewaer deert wordē. Ist dat wy vā desen woort de afwijcken / (gelijck ick weynich te boze geseyt hebbe/hoe groote rassicheyt wy gebuycken/soo en sullē wy nochtans nimmermeer tot het vooz-

gesette merck ende eynde comen/ dewijl dat onsen loop sal buyten den rechten wech zijn. Want wy moeten aldus dencken/ dat de claerheyt des godliken aenschijns tot de welke (gelijck de Apostel seyt) niemant en can in gaen/ ons is als een verwerret doolhof / ten zy dat wy door de linc des woorts daer in bewereht wordē: soo dattet beter zy in desen wech creupel te gaen/ dan buytē dien seer snellick te loopen. Daerom David die mael leerende dat de superstuen behoort upt de werelt wechgenomen te wordē/ op dat de super Gelighe haer cracht hebbe/beschijnt dat God regneert: en met dat woort/regneren, en gheeft hy niet te kennen de macht die hy heeft/ ende in de gātsche regeeringe der creaturē toont/ maer de leere waer door hy de oprechte heerschappie hem selven aentree: om dat de dwalingen nimmermeer en connen upt de herten der menschen uytgeroep wordē/ tot dat de waerachtighe kennisse Gods daer in gheplant zy.

4 Daerom de selve Prophete nae dat hy beghaelt heeft dat de eerlichheyt Gods woort van de hemelen verlaert/ ende van den firmamente de wercken sijner handen verordicht/ende van de opdenckelike vervolginge der daghen en nachten/ sijn Darsseyt gepredickt: comt daer na af tot de meldinge sijns woorts. De Wet des Heerē (seyt hy) is onbeveleckt/ende bekeert de zielen: de getuygenisse des Heerē is getrouwe/ ende geeft de cleuen wijsheyt: de rechtverderhedē des Heerē zijn rechte/ ende verblijden de herten: het ghebot des Heeren is lutchich/ en geeft den oogen licht. Want hoewel hy oock andere ghebuycken der Wet begriijpt/ so geeft hy nochtans int gemeent te kennē dat dit is de sonderlinge schole der kindere Gods / dewijle God alle volckē te vergeefs roept door het aenschouwen des hemels en der aerde. Tot dit selve dient den 29. Psalm / in den welcken de Prophete gepredickt hebbende van de verschickelike stemme Gods/ de welke door donderslagen/winden/regen/draeywinden ende ontwedder de aerde beroert/ de bergē doet beben/ de cedarboomen byceet: seyt ten laetste daer toe/dat sijnen lof woort in sijn heylighdom gesonghen/ want tot alle de stemmen Gods die in de lucht geschieden/ zijn de godlose doof. Gelijc hy enen anderen Psalm in den welcken hy de verschickelike vloeden der zee heeft beschreuen/aldus beslupt/ Dijne getuygenissen zijn seer waerachtich: de cieclichheyt d'gins Tempels is heylicheyt in lanckheyt der dagen. Hier upt comt oock dat Christus tot de Samaritaēsche vrouwe seyde/ dat haer volck en alle andere Heydenē aebadē dat sy niet en wistē: en dat de Jode alle de rechten godsdienst hieldē. Wāt dewijle het mēschelick vernuft na syn swaerheyt gheensins en cā tot God gerakē/ tē zy door sijn heyligh woort geholpen en opgehebdē: so was het noodich dat te dier tijt alle mensche (uptgenomen de Joden) in ydelheyt ende dwalinghe wandelden/om dat sy God sonder sijn woort sochten.

Capittel vij.

Met wat getuygenisse de Schriftuere moet bevelticht worden (te weren met de gheruygenisse des Gheefts) op dat hare autoriteyt seker zy: ende dat het een ongodlick ghedichtsel is, dat haer geloove ende lekerheyt is in het oordeel der ghemeynte gheleghe.

Mer eer ick voozder gaē/ is het nut sommighe dinghen hierentusschen te handelen van de autozitept der Schryftuere / welke dinghen niet alleenlick de herten moghen bereyden om haer in eertweerdicheyt te houdē/ maer oock alle

Daer nae/ door de verordeninghe des Wets/ en predication der Propheten. Lib. 2. Cap. 7. ende 8.

Act. 10. 4.

Om watter oorzaken wille de leere vā God is schryftelick opgheteykent.

Dewijl ghehouden ceclick van de bekeertheyt onser natuer/ die sudaich is / soo wie daer God recht wil kennē/ dat hem van noodē is tot sijn woort hem te keeren.

1. Tim. 6. 16.

Ten tweedē/ van gene dat David die wilts beschijnt. dat God tegeereet. Psal. 93. 96. 97. 99. ende die ghebylcke.

Ten derde/ van sommige openbare gesinghenissen/ upt de 19. 29. en 93. Psalmen genomē. Psal. 19. 1.

Psal. 29.

Psal. 93. 96.

Joan. 4. 22. Ten vierdē/ van de spreucke Christi.

De autozitept der heyligher Schryftuere en hāgt niet aen de mēschē maer aen de Gheest Gods.

alle twijfelinge benemen. Nu als het seker is dat het Gods woort is dat voorgehet woort / soo en is niemant met soo roeckeloose stouticheyt (ten zy dat hy moghelick van het ghemeyn ghevoelen / ende oock selfs van den menschelicken aert berooft zy) dat hy den ghenen die heeft gheschryven / soude doven gheloove weygheren. Waer dewijle niet daghelic Godlike antwoorden uyt den Hemel ghegheben en worden / ende de Schryftuere alleen voorszanden is / waer mede het God belieft heeft sijn waerheyt tot een eeuwige ghebachtenisse te heylighen / soo en heeft die ooz gheen ander recht volcomen autozitept by de ghelovighe / dan als sy oorzdeelen die uyt den Hemel ghecomen te zijne / ghelijck of de levendighe woorden Gods selve daer ghehoort worden. De sake is voorzwaer seer wel weerdich byeder ghehandelt / ende meerstelicker aenghemerckt te worden. Waer de Lesers sullen my vergheben / ist dat ick meer aensie wat het voorzghenomen werck van verdraghden / dan wat de grootheyt deser salie epscht. Daer is een seer schadelicke dwalinge by velen crachtich / te weten / dat in de Schryftuere soo veel is ghelegghen / als haer dooz de buwillinghe der Ghemeynte woort toeghelaten. Dat is voorzwaer ghelijck of de eeuwige ende onberanderliche waerheyt Gods op der menschen goetdunchen stonde: want aldus byzagen sy met groote bespottinge des heylighen Gheests / wie soudet ons ghelovelic maken dat dese dinghen uyt God sijn genomen? Wie soude ons te kennen gheben datse ghesont ende onghesont sijn tot onsen tijt ghesomen? Wie soude ons wijs maken dat desen boeck is met eereweerdicheyt aen te nemen / ende de ander uyt den ghetale uyt te roepen: ten ware dat ons de ghemeynte eenen sekeren reghel van desen allen gaeve? Daerom staet dat (segghen sy) in het oordeel der ghemeynte / beyde wat eerbiedighe men der Schryftuere schuldich is / ende welcke boecken in haer getal sijn te rekenen. Aldus dese menschen die Gode het sijne ontroobe / Willende onder de voorzwenbinghe der ghemeynte een onghelonden tyranie in brenghen / en hebben gheen acht met wat ongheselichheden sy hem selven ende andere verstricken / soo verre sy dit alleenlick behouden / dat de ghemeynte alle dinck by de slechte mensche vermach. Waer ist dat dit alsoo is / wat sal dan den ellendigen conscientien gheschren die vaste gherusticheyt des eeuwighen levens soechen / ist dat alle de beloften die daer van sijn gheschreven / alleenlick op der menschen oordeel steunen ende staen? Sullen sy oock / sulche antwoorde ontfanghen hebbende / aflaten onseker ende onvaste te zijne? Wederom hoedanighen bespottinghen der godloosen woort onse geloove onderwoyde / in wat grooter quaset vernoenen wordet by alle menschen gebrecht / ist dat men ghelooft dat het dooz menschen / ende niet anders dan een gheleende autozitept heeft?

2. Naer sulcke onschamele roepers worden sijnlick oock met eeren woorde des Apostels wederlept. Want dese betuycht dat de ghemeynte op het fundament der Propheten ende Apostelen staet. Ist dat het fundament der ghemeynte is de Prophetische ende Apostolische leere: soo moet dese hare vasticheyt hebben / eer de ghemeynte begint te zijne. Ende sy en hebben hier niet spottelick teghen te wozen / hoewel de ghemeynte daer uyt haren oorzprone neemt / dat het nochtans twijfelachtich blijft / welcke geschryfte men den Propheten ende Apostelen moet toeschrybe / te zy dat het oordeel der ghemeynte dat opbare. Wat ist dat de Christelike ghemeynte is dooz de

geschryfte der Propheten / en predikingen der Apostelen eerstmael gefondeert: so is de beproevinge en versekeringe deser leeringe (waer sy oock bevonde woort) alreys eer gewerck daer de ghemeynte: wat sonder die en soude nimmermeer ghemeynte gewerck hebbē. So ist daer seer ydel dichtsels / dat de ghemeynte macht heeft de Schryftuere te oorzdeelen / soo dat hare sekerheyt soude op der ghemeynte goetdunchen staen. Daerom als de ghemeynte de Schryftuere aenecmt / en de selve met hare stemme versegelt / en maect syse niet seker en beproeft die onseker en twijfelachtich was: maer geest haer erre sonder vertoeven / (gelijck sy naer hare godsalicheyt behoort) om dat sy bekent dat die de waerheyt hares Gods is. Nu dat sy byzagen / waer uyt sullen wy wijs worden dat de Schryftuere is vā God gecome / te zy dat wy onse toeblucht nemē tot het oordeel der ghemeynte? Dat is eben gelijck oft pemant byzacht / Waer uyt sullen wy leerē het licht van der dupsternisse / het witte van den swarten / het soete van den sueren ondersepden? Want de Schryftuere byngt een also clare gevoelen haerder waerheyt mede / als witte ende swarte dingen een clare gevoelen haerder verwe / en soete ende bittere dinghen haerder smake mede byngghen.

3. Ick weet wel dat de reben Augustini ghemeynlick woort voorzghebracht / daer hy seyt dat hy den Euangelio niet en soude gelooven / waert dat hem de autozitept der Ghemeynte daer toeniet en roerde. Maer hoe verkeerdelic ende t'onrechte hy tot sulc gevoelen woort voorzghebracht / dat is uyt de schijkinge en verbolginghe sijnder reden licht te bemerken. Hy handelde tegen de Manicheen / de welcke wilden datme soude sien sonder twijfelen gelooven / dewijle sy seyden dat sy de waerheyt haddē voorz haer / maer en toonden die niet. Ende dewijl dese om haren Manicheum te bevestigen / het Euangelium gebruycten / soo byzacht hy Augustinus wat sy souden doen / oft sy by eenigen mensche quamen die ooden Euangelio niet en ghelooft / met wat wijsmakinge sy dien souden tot haer gevoelen trefken: En daer na seyt hy / Ick en soude de Euangelio niet gelooven / etc. te kennen ghevende dat hy doen sy byzachte was van den geloove / niet en rone anders betweecht wordē om het Euangelium voorz de seker waerheyt Gods aen te nemen / dan dooz de autozitept der ghemeynte overwonnen zijnde. En wat wonder ist dat pemant Christum noch niet kennende / de mensche aensiet. So en leert dā Augustinus daer niet dat het geloove der Godsalighen is op de autozitept der Ghemeynte gefondeert / noch en verstaet niet dat de sekerheyt des Euangelij daer op staet: maer stichtelick dat de ongelovige grē sekerheyt des Euangelij en seude hebbē / waer dooz sy mochtē Christum toegewonnen worden / waert datse de eendrachticheyt der ghemeynte niet en betweechde. En dit bevesticht sy claerlic wepnish te voze / aldus schijvende: Als ick sal prisen dat ick ghelooft / en bespotten dat ghy geloof / wat meyn ghy dat ons staet te oorzdele ofte te doen / anders dan dat wy / die verlaet die ons roepē om dingen die seker sijn te kennen / en daer na bevelen onsekerer dingē te geloove / die na volge die ons roepē om eerst te gelooven dat wy noch niet machtich en sijn te sien: op dat wy dooz tgelooft stercker wozen / weerdich worden te verstaen dat wy gelooven / als nu niet de mensche / maer God selve inwendelick onse verstant versterck ende verlicht? Dit sijn voorzwaer de woorden Augustini / uyt de welcke een pghelick canlichtelick verstaen / dat de heylighen Man

De wederlegginge van de andere rege wooringhe.

De plaets te rege de fons dankt brief int 5. Cap. De acumerunge van de derde rege wooringhe voorzghebracht int Augustini re den.

De eerste te gewooringhe: Dat de heylighe Schrift staet in het oordeel der Ghemeynte.

Antwoort. Eerlic dese dwalinge onderwerpt Gods waerheyt onder goetdunchen der mensche. 2. Doet sy den heylighen Geest onghelick. 3. Byngt sy in der Ghemeynte een tyranie. 4. Sy niet nichselicht de dwalinge. 5. Sy maect de edicentien onghelick. 6. Sy onderwoort misgheloove der Godloosen bespottungen. En ander antwoort: dat de woorden des Apostels ghemeynt. Ephel. 2. 20. De verstant woordinghe van een ure de der wederpartzen.

In den selven boeck Cap. 4. Augustinus seyt hem selve den uyt.

niet

niet en was van dien sinne/ dat hy het gheloobe dat wy der Schryftuere gheben souden/aen den wille ende goetduncken der ghemeynte hangen: maer alleenlick dat hy wilde te kennen gheben (dwelck wy oock belijden waer te zijne) dat de gene die noch niet en zijn door den Geest Gods verlicht/ door de eelweerdicheyt der Gemeynte beweert woerden tot leerlickeijheyt: dat sy laten hen het gheloobe Christus wpt den Euangelio leeren: ende dat also de autoziteyt der ghemeynten een inlepdinghe zy / waer door wy tot het gheloobe des Euangelij bereyt woerden. Want de sekerheyt der godsalighen wil hy (ghelijck wy sien / datse op een veel ander fondament steune. Anders en versake ick niet dat hy de swaicheit dieckmael met de eendzachticheyt der gantscher ghemeynte dzyngt / als hy de Schryftuere de welcke sy verwoorpen / in den 3. boeck wil goet maken. Waer wpt oock dat verwoyt comt tegen Faustum/ dat hy hem niet en begheeft onder de Euangelische waarheyt/ die soo seer ghesondeert ende soo seer bevesticht/ ende niet soo groote eerlickeijheyt vermaert ende beruchricht / ende door seker successie ende nadoelgtinghe van der Apostelen tijden aen/ is aengheraden. Maer nergens en dienen de woerden Augustin daer toe dat hy soude bewijzen dat de autoziteyt die wy der Schryftuere toeschrijven/ aen der menschen beschrijvinge ofte oordeel hangt: maer alleenlick (het welcke in de sake seer crachtich was) dzyngt hy het ghemeyn oordeel der ghemeynte vooz / in het welcke hy sijn teghenstrydren te boben was. Ick dat remant volcomender bewijs hier van begeert die lese het boecken Augustin van de nutticheyt des gheloobens: in het welcke hy binden sal/ dat gheen ander lichticheyt des gheloobens en wozt geprefen/ dan alleenlick die ons eenen toegancck make ende een bequaem beginsel zy om te onderfoecken / ghelijck hy spreekt: ende dat men nochtans niet en moet in meyninghen ghecrust zijn/ maer op de seker ende vaste waarheyt steunen.

4 Wp moeten vast houden dat ick wepnich te bozen ghesert hebbe / te weten dat de sekerheyt der leere niet en wozt bevesticht/ eer dan ons ontwyselick is wijs gemacckt dat God de autheur daer van is. Soo dan de opperste bevestinghe der Schryftuere woel alomine van den persoon Gods diese ghesproken heeft / ghebonden. De Propheten ende Apostelen en roemen niet op haer sekerpfunicheyt/ noch op eenighe dinghen die des sprekers woorden geloobeliker maken/ noch en staen op gheene redenen: maer hzengen den heplighen name Gods woort/ waer door de gantsche werelt tot ghehoorsaemicheyt ghedronghen woerde. Nu moctmen sien hoe het niet door meyninghe die der waarheyt ghelijck zy / maer door de enkel waarheyt selve openbaer zy / dat den naem Gods niet lichtveerdichlick noch bedriegelijck voozghewent en wozt. Ende ist dat wy nu willen den consrientien: wel voozsten dat sy niet eeuwichlick niet onghefadedighe twyfelinghe en woerden omghedreven/ noch wankelbaer / noch oock niet allerley seer clepne swarteheben beladen en woerden/ soo moet dese wysmakinghe hoogheer gehacckt woerden dan van menschelike redenen ofte oordeelen ofte gissinghen/ te weten / van het verborghen ghetupghentisse des geests. Het is wel waer/ wanneer men wilde niet argumenten ommegeaen/ in souder wel vele voozdzynghen / door de welcke men soude lichtrellick bewijzen / ist dat daer eenich God in den hemel is/ dat de Wer ende Propheten/ ende het Euangelium van hem comen zijn. Ja/ hoe-

wel gheleerde ende sonderlinghe vernustighe mannen hier tegen opstaen/ ende alle cracht des vernusts in dit gheschilt by en bzynghen ende vertoonen: nochtans te zy dat sy tot upnemen de onbeschaemtheyt verhart zijn / soo sullen sy bedwongen wordē te belijden/ dat in de Schryftuere openbaer teekenē Gods die daer spreek/ ghesien woerden / wpt de welcke het claer zy dat haer leere hemelsch is. Ende wpnich hier nae sullen wy sien dat alle de boecken der hepligher Schryftuere alle andere gheschiften (hoedanich sy oock zijn) verre te boben gaen. Iae ist dat wy supbere ooghen ende gheheele sinnen daer toe bzyngghen / soo sal terstont de Majesteit Gods haer vertoonen / de welcke sal de stoutheyt van teghenstryden t'onderbzyngende / ons bedwingen haer onderdanich te zijne. Nochtans doen die veckerdelich/ die arbeypden om niet disputeeren te maken dat der Schryftuere grondelick gelooobe ghegheben woerde. Ick voozwaer/ hoewel ick noch seer groote bequaemheyt / noch welspreekentheyt en hebbe: nochtans wanneer ick strydt hadde met de alderlistichste verachterē Gods/ de welcke willen constich ende cluchtrich schynen in het vercrachten der Schryftuere/ soo betrouwe te dat het my niet en soude swaer wesen hare teghenstrijpende stemmen te bedwingen: ende wanneer den arbeyp in hare spottinghen te weddelegghen nut waer / ick soude niet clepder inoepzē de roeminge die sy in hoerken minnuelen te mēte maken. Maer wanneer pēmant het woort Gods van der menschen lasteringhen bevynde/ die en soude nochtans niet terstont de versekertheyt die de godsalicheyt eyscht/ in de herten geben. De ongodlicke menschen (om dat de selighe hen schijnt alleenlick op meyninghe te staen) begeeren ende eyschen dat men hen niet reden bewijzen dat Moses ende de Propheten van Gods weghe gesproken hebben. Maer ick antwoorde dat de ghetupghentisse des Gheests inder is dan alle reden. Want ghelijck God alleen een bequaem ghetupghe is van hem selven in signē woorde: also en sal dat woort gheen gheloobe hebben in der menschen herten/ eer het niet de nuwendighe ghetupghentisse des Gheests verseggelt wozt. Daerom ist noodich dat de selve gheest / die door den mont der Propheten heeft ghesproken/ in onse herten come/ op dat hy ons wijs make/ dat sy ghetrouwelick hebben wptghesproken dat van Gode bevolen was. Ende dese tsamenbindinghe des woorts ende des gheests/ wozt seer voegelijck van Esaia gheseyt in dese woorden: Mijn gheest die in dy is) ende de woorden die ick hebbe ghegheben in dijnen ende dijns zaets mont/ en sullē inder eeuwichheyt niet vergaen. Sommighe goede menschen zijn ontrufft dat sy gheen claer bewijs bereep en hebben / als de goddeloose hypelick teghen het woort Gods murmureren. Maer daerom woerde de gheest een zeghel ende pōnt ghenaemt / om het gheloobe der godsalighen te stercken / om dat sy altyts onder vele twyfelinghen onghestadich zijn / tot dat hy de herten verlicht.

5 Daerom laet dit vast blijven / dat die/ die de heplighe Geest binnen leert / grondelick in de Schryftuere ghecrust zijn: ende dat de Schryftuere haer selven versekeret ende ghelooftweerdich maect/ ende niet en moet der bewysinghe noch der redenen onderwoorpen woerden: ende dat sy nochtans de sekerheyt die sy behoort by ons te hebben/ veretncht door de ghetupghentisse des geests. Want hoewel sy van sels door haer Majesteit eerbiedinghe ghecricht: nochtans beweert

Suler moet oock alle geleeerde te stemmen te zy dat die ghebeert sonder schakel te zijn.

De vierde tegeborvinge/ welke de ongoddelicken menschen gemeynis. Antwoort.

Esai. 51. 16.

2. Corin. 1. 22. ende 5. 5. Ephe. 1. 13. eff 4. 30.

Het laeste beslyt dwelc oock nootdasselic volcht/ is / dat door t'gemeynse des hepligher Gheests de antouert der hepligher Schryftuere in de herten det Godsalighen besegelt wozt.

Bestant dat de heilige Schrift van den spreke de God haer antwoort ontfaangt.

De consrientie der Godsalighen gewisheit salcr.

beweert sp ons dan eerst ernstlick / als sp dooz den gheest in onse herten versegghelt is. So dan / dooz sijn cracht verlicht zijnde / gheloovent wv nu niet dooz onse ofte anderer menschē oozdeel dat de Schijsture van Gode comt: maer boven menschelick oozdeel stellen wv't sekerder dan seker (niet anders dan gelijk of wv Gods Godshept selve aenschoude) dat sp dooz menschen bedieninghe is van den mont Gods selve tot ons gecomen. Wv en soecken noch argumentē noch redenen die der waerhept ghelijck zijn / waer op ons oozdeel mochte steunē: maer wv onderwoopen ons oozdeel ende vernuft als onder een dinc dat buyten alle onghestadichept ende verghel des oozdeels is. Ende dit en doen wv niet ghelijck sommitighe pleghen somtijts een onbekende sake aen te grijpen / de welke terstont wel inghesien zijnde / nusschaecht: maer om dat wv wel weten dat wv de onberwinnelike waerhept hebben. Noch oock ghelijck de ellendighe menschen pleghen haer ghevanghen herte tot superstitie te begheven: maer om dat wv gheboelen dat een ontwijfelicke cracht Gods daer in crachtichlick werckt / waer dooz wv wel willens ende wetsens / maer nochtans levendichlicker ende crachtichlicker dan menschelike wille ofte wetscheyt can maken / tot ghehoorzaemhept getrocken ende ontflecken wordē. Daerom roept God dooz Esaiam met seer goeden rechte / dat de Propheeten met alle den volcke hem ghetuppen zijn / om dat sp dooz Propheeten volleert zijnde / waerachtichlick ende ontwijfelick hielden dat sonder bedroch ofte twijfelachtichept God ghesproken hadde. Soo ist dan sulckie wijniakinge die geene redenē en eyscht: ende sulcke kennisse die met seer goede reden besaet / te weten / waer in het herte gherustelicker ende stantvastichlicker rust / dan in eenighe redenen: ende het is oock sulck een gheboelen / dwelck niet en can anders dan upt hemelsche openbaringe comen. Ick en spreke niet anders dan dat een peghelick ghelooventich mensche by hem selven proeft: maer de woorden blijven berre onder de behooyzliche verclaringe der sake. Ick late nu meer te segghen om dat ergens sal wederom plaetse comen om van dese sake te handelen: laet ons nu alleenlick weten dat dit eerst een waerachtich gheloovent is / dat dooz den Gheest Gods in onse herten versegghelt wort. Iae met dese eenighe reden sal de matighe ende leetelike Leser te vrede zijn. Esaias beloofst dat alle de kinderen der bernieuder ghemeynte sullen Gods discipulen zijn. Daer geeft God een sonderlinge privilegie den uptverzoenen alleenlick / de welke sy van den gantschē menschelicken gheslachte onderschept. Want wat beginsel is der waerachtigher leere / anders dan een bereyde blymoedichept om de stemme Gods te hoorē? Nu God beghieert ghesoorē te zijne dooz den mont Moses / ghelijck geschreven is: En segt niet in uwe herte: Wie sal opclimmen in den hemel: of / Wie sal af comen inden afgront? siet het woort is in dinen monde. Ick dat God desen schat des verstants heeft willen sijnen kinderen wech legghen / so en ist gheen wonder dat in den gemeynen hoop der menschen so grooter ontweertichept ende onverstandichept ghesien wort. Den ghemeynen hoop der menschen noeme ick ooc alle de boozneemste tot dat sp in het lichaem der ghemeynte geplamt zijn. Hier toe dient oock dat Esaias vermaent dat de Prophetische leerlinge niet alleenlick den vreedēden / maer oock den Joden / de welke wilden hupsghenooten gheachte worden / sal onghelooventich zijn / ende sept oock mede de oozsake. Want de arm Gods

en sal niet enen peghelicken geopenbaert worden. Daerom soo wanneer ons de cleynhept des ghetals der ghelooventighen beroert / laet ons daer entegghen ghedencken dat gheene andere de berbozgentheden Gods begripen / dan dien het gegeven is.

Capittel viij.

Dat der bewijsinghen genoegh zijn (so verre menschelick vernuft streckt) om de sekerheyt der Schrift te bevestighen.

W Mer dese versekerthept niet en is / de welke hooger ende stercker is dan alle menschelic oozdeel / daer sal de autozitept der Schijsture te bergeefs met argumenten ghewapent / ofte met der ghemeynten eendzachtichept gheskerck / oft dooz andere behulp bevesticht worden. Want eer dit fondament ghelept is / blijft sp altyts onseker. Ende wederom als dese eenmael is van ons godzyesentlick ende nae hare weerdichept aenghenomen ende van alle twijfelachtichept bezigt: dan zijn die dingen seer bequamen behulpinghen die anders niet crachtich genoegh en waren / om haer in onse herten te versekeren. Want het is wonder wat grooter versterkinghe daer upt comt / als wv niet strenghe neersichept oberlegghen hoe dat God de uptdeelinghe sijnder wijshept wonderlick heeft daer in geordineert ende gheschickt / hoe hemelsch de leere alomme zy / ende gheenen aertlichen reucke en gheeft: hoe schoone eendzachtichept aller leden onder malcander / ende ander dieghelike bequame dinghen / waer dooz de gheschiften moghen majestept gheerijghen. Ende dan worden onse herten noch grondelicker versterck / als wv bedencken dat wv meer dooz weerdichept der dinghen dan dooz de aengenameichept der woorden tot hare verwonderinghe ghetrocken worden. Want dit is oock niet sonder uptnemende boozsichtichept Gods gheschiet / dat de hooghe berbozgentheden des hemelschen rijer ten meesten deele onder brachtelike nedershept der woorden gheleert worden: op dat / (wanneer sp met lustiger uptsprake bericiert worden) de godsoofse niet en sporten dat alle de cracht der welsprekenthrpt daer in regneert. Maer nu bewijle de ongheterde / ende bynae ongeschickte stichtichept grooter eerbiedinghe tot haer bertwerck dan eenighe welsprekenthept der Oratozen: wat machmē anders oozdeelen dan dat de cracht der waerhept der Schijsture so machtich staet / dat haer gheen consten der woorden noodich en zy? Daerom bewijst de Apostel niet sonder redē dat het gheloovent der Cozinthēren is gefondeert dooz Gods cracht / ende niet dooz menschelike wijshept / want sijn predikinghe onder hen niet en hadde aenghenaem geweest dooz aenprijelike woorden der menschelicker wijshept / maer dooz vertooninghe des gheests ende crachts. Want de waerhept wort van alle twijfelachtichept bezijdt / als sp op gheen byende hulpe steunen de / selve alleen ghenoechsaem is om haer selven te onderhouden. Ende hoe epgentlick dese cracht der Schijsture toecomet / is daer upt openbaer / dat onder de gheschiften der menschen hoe constichlick sp oock verricert zijn / gheen soo crachtich en is om ons te beweghen. Lees Demosthenem of Ciceronem: leest Platonem, Aristotelem, oft eenighe ander upt dien hoop: ick bekenne dat sp u sullen wonderlick aenlocken / behagen / bewegē / en treckē / maer ist dat ghy van daer comt tot het lesen der Schijsture / die also levēdichlick beroert / het zy met uwē wille ofte ontwille / en also dooz uwē herte dzingē / ende

Esa. 53. 1.
Matth. 13. 10.
Matr. 4. 11.
Lucr 8. 9.

De tweede behulpselen om te bevestighen de waerhept der hogher Schijsturen mit ghemeyn.

1 De oozdelicke behulpselen om te bevestighen de waerhept der heyligher leere.
2 De weerdichept.
3 De waerhept.

4 De ebonichept.

1. Cor. 2. 4.

5 De crachtige werckinge.

De sekerhept bā die getupghenisse.

Esa. 43. 10.
Wetijst wv de spreke des Propheetē Esai. 43. 10.

Wv de bebinninge der geestelicken.

Wt ez ander getupgenisse.
Esa. 54. 13.
Joan. 6. 45.
Jere. 31. 33.

Deut. 30. 10.
Rom. 10. 6. 7.

ende also in het merck sitten / dat hy de crachtige wercklinghe deses gheboelens / de cracht der Oratozen ende Philosophen bynae sal verwinden ende ydel wylde: So dat het licht zy te bemerken dat de heylighe Schryftueren wat godlijer upt gheben / de welke alle gaben ende genaden des menschelicken vernufts soo verre te boben gaen.

2 Ick bekenne wel dat sommighe Prophteten een schoon ende luytighe / ja oock uytnemende lustige maniere van spreken hebben / so dat hare welsprekenheyt den werelicken schrybere niet en wyckt. Dooz sulcke exempelen heeft de heylighe Gheest willen bewyzen dat hem geen welsprekenheyt en heeft gheboeken als hy ergens grove en slechte sprake ghebruyckt heeft. Maer of het zy dat ghy Davidem / Esaiam ende dergelijcke leeft / der welker woorden lustichlick en behaechlick bloeyen: oft Amos die veeherder / Jeremiam / en Zachariam / der welker spreucken boerachtich is: alom sal de majesteit des Geests (daer van ick gesproken hebbe) openbaer zijn. Het en is my coek niet verborghen / dat de Duvvel (gelijck hy in vele dingē God gebeynsdelick na volcht / om dooz de bedriegelike gelijchheyt te bet in de herten der eenhoudigher menschen te geraken) oock de ongodliche dwalingen daer mede hy de ellendighe menschen bedrooch / heeft listichlick niet ongeleerde en bynae barbarisch en vzeemde sprake gezeert / ende dieckmael oude afgelede wyzen van spreke ghebruyckt / om onder desen valschen schijn syn bedroech te dectē. Maer hoe ydel ende hatelic dese verkeerde neerslicheyt zy / dat can een pegelick sie die niet middelmatighen verstande begaeft is. Ende so veel de heylighe Schryftuere aēgaet / hoe wel hooverdige ende bertel menschen arbedē om vele daer aen te sinaghen / nochtans ist vast dat sy vol sententien is die niet en hebben connen van menschen begrepen worden. Men sie in enen pegelicken Prophte: daer en sal niet een bebonden worden die niet en zy verre boben menschelike mate gegaē: so dat de gene die in deser leere geen smaek en hebben / gantschelic te achte zijn sonder smake te zijne.

3 Andere hebbe dese sake oberbloedichlick geyhandelt / daerom sal het hier genoech zijn alleenlick weynige dingē aengeroot te hebben die tot de sumina der sake aldermeest dienen. Boben de dingen die ick nu aengeroot hebbe / heeft ooc de outheyt der schryftuere geen cleyn gewichte. Want hoe wel de Gyeeche schrybers veel spreken van de Egyptische Theologie / so en is nochtans nergens geen teekē eeniger Religie te vinden / dat niet langhe na Moyses tijde en zy. Ende Moyses en dicht niet enen nieuwen God: maer geest te kennen het gene dat de Isracliten hebbe van den ewelighen God dooz haer Daders in laegeordentlike achtervolginge der tijden geleert / ende als van hande tot hant ontfanghen. Want wat doet hy anders dā dat hyse wederoept tot het verbont Gods met Abraham ghemaect? Hadde hy een ongehoort dinck booztgebracht / so en hadde hy geenē vryen toeganck tot de volcke gecregen: maer de verlossinghe ypt de dienstbaerheyt daer in sy gehouden ware / moeste een sake zijn onder hen allen wel bekend ende gehandelt / so dat der selver meldinge haerder aller herste ter stont opyclitde. * Ja het is der wachheyt gelijck / dat hy oock van den getale der vier hondert jaren geleert waren. Nu moet men oberleggen met wat geooter outheyt de heylighe Schryftuere alle andere gheschryften te boben gaet / dewyle Moyses (de welke nochtans selve soo me-

nighen tijdt booz alle andere schrybers is) de oberghedinghe synder leere van soo hooghen ende verre beginne verhaect.

4 Ten zy dat wy moghelicst lust hebben den Egyptischen te gelooben / die haer outheyt uytrecken tot ses duysent jaren booz de seheppingē der werelt. Maer dewyle haer ghesclap oock van alle Heydensche schrybers is alrijcs bespoe gheweest / soo en heb ick niet te arbeden om sulcke te wederlegghen. Iosephus teghen Appionem byengt ghetuyghenissen booz die weerdich zijn verhaect te worden / upt seer oude Schrybers: waer upt men mach verstaen dat nae aller Heydenen eendzachtich gheboelen / de leere die in de Wet ghegheven is / van de eerste tijden aen is vermaert ende in eere gheweest / hoe wel sy noch ghelesen noch waerachtichlick bekent en was. Nu om dat hy de boose gheen quaet vermoeden en soude blijven / noch de ongheschichte gheen oorzake hebben tot spotten / soo neemt God beyde dese perijckelen wech dooz seer goede middelen. Te weten als Moyses verhaect wat Jacob dooz goddelike inghevinghe bynae byt hondert jaren te bozen berondicht heeft van sijne nacomeren. Hoe edel maect hy syn ghelachte? Ja hy teerkent dat niet ewelighē schade in den persoon Levi: Simeon (sept hy) ende Levi vaten der ongherechtheyt: mijn siele en come niet in haren raet / noch mijn tonghe in haer secrete. Hy hadde boozwaer die oneere mogen verstuigen / niet alleenlick om synen vader te verschoonen / maer oock op dat hy hem selven met synen gantschen hupse niet eensdeels metter sellder schande en besprengde. Hoe salmen connen van Moese quaet vermoeden / als dat hy soude ongetrouwelick gheschreven hebben / dewyle hy ghewillichlick dooz den heylighen Gheest vercondigende dat den eersten autheur sijns geslachts zy grouwelijck gheweest / noch sijn eyghen erre en soecht / noch en wepghert in den haet sijns volck te comen / den welcken dat sonder twijfel swaer was. Ende als hy oock de ongoddelike murmuringhe Aaronis sijns natuerlichen broeders ende Marie sijnder suster verhaect / sulden wy segghen dat hy upt den gheboelen sijns bleefchs spreckit / oft dat hy het bevel des heylighen Gheests ghehoorzaem is? Boben desen dewyle hy de opperste autoziteyt hadde / waerom en laet hy het recht des oppersten piesterchaps niet synen kinderen / maer verwoypt die tot de laetste ende verachtste plaetse. Wt velen dinghen roere ick alleen weynighe aen: maer in de Wet sullen alomme vele bewysinghen ghebonden worden / de welke volcomen ghetrouwicheyt Moysi toewijzen / soo dat hy sonder twijfel gelijck een Enghel Gods upt den Hemel booztome.

5 Nu soo vele ende uytnemende miraculen die hy verhaect / zijn alle bevestinghen der Wet ende leere van hem ghegheven. Want dat hy dooz de wolcke is opghenomen inden berech: dat hy daer tot veertich daghen is gheweest buyten alle menschelike verkeerdinghe: dat in de ghebtnghe der Wet sijn aensichte blikede ghelijck met radien der Sonnen: dat de bliemen alomme lichteden / ende in de gantsche licht donder ende gherupsch ghehoort / dat oock de basupne met gheenen menschelicken monde opgheblasen basupnde: dat den inganck des Tabernakels wert dooz de wolcke die daer teghen stont / van het ghesichte des volck ontnomen: dat de autoziteyt Moysis wert wonderlick bezyjt met soo grouwelicken verberbe Toze / Datjan / ende Abiton / ende

Welcke tegde de Egyptische raemmen met rechten ghesit wort.

2 De autoziteyt en dat groote aensie.

Gen. 49.5.

Num. 12.7.

3 De miraculen.

Erod. 24.18.

Erod. 34.29. Erod. 19.16.

Erod. 40.34.

Num. 16.24

6 De Heerlicheyt welke in de Woerheersche schryften haer schijnfel gheeft.

Besondere bewysende wt den ouden Testamente.

1 De outheyt der boecken Moysis.

7 Gen. 15.13. Erod. 12.40. Judi 5.10. Esai. 3.17. Hro. 7.6.

der gantscher ongodlicker vende : dat de steen-
rootse met sijn roede gheslagen zijnde / heeft ter-
stont enen waterstroom upgewoopen : dat tot
sijn ghebet is **¶** Dan upt den Hemel ghereghent:
heeft niet hier mede **¶** God vanden Hemel Mo-
sen als enen ontwijfelicke **¶** Prophete aenghe-
pzen. **¶** Ist dat permant teghenwoypt dat ick de
dinghen sette als seker ende bekent / de welke
nochtans niet en zijn sonder twijfelinghe: dit woyt
lichtelick wederlept. **¶** Want dewijle Moses alle
dese dingen heeft in de vergaderinge der Israe-
liten verhaelt / mochte daer eenighe plaerse zijn
om te liegghen by de ghene die de sake hadde met
hare epgghen oogghen ghesien ? soude hy dooz het
volck ghecomen zijn / ende dat van ongheloobic-
heyt / hartneckicheyt / ondancbaerheyt / ende an-
dere boossheden straffende / daerentusschen vooz
haer aenschijn gheroeme hebben dat sijn leere
met sulcke miraculé bevesticht ware / die sp ner-
ghens ghesien en hadden?

6 **¶** Want dat is weerlich aengemerckt te wo-
den: dat so wanneer hy van miraculen verhaelt /
oock daer mede andere dingen hatelic verhaelt /
die het gantsche volck hadden moghen verwec-
ken om te weder spreken / hadden sp daer in een
de alderminste oorzake ghebonden. **¶** Waer upt
het blijckt / dat sp niet anders en zijn beweert
gewoonden om sulcx te bekennen / dan dat sp dooz
de behindinghe ende beproevinghe waren meer
dan ghenoech overwonnen. **¶** Waer dewijle de sa-
ke soo clær was datse de Heydensche schrybers
niet en hebben moghen versaken / te weten / dat
van Mose miraculen zijn ghedaen / soo heeft de
vader der leughen hen een valsche beschuldiginghe
in ghegeven / dat sp die souden den swarten con-
sten toe schryven. **¶** Maer dooz wat giffingen be-
schuldigen sp dien niet swarte consten / den wel-
ken dese superstitie soo groot een grouwel is / dat
hy beveelt die doot te steenigen / die van de swar-
te constenaers ende waerseggers alleenlick raet
brachden? **¶** Doozwaer gheen bedriegher en gaet
met verstrickinghen noch tooverie om / die niet
en arbept om de herten des volcx te verblinden /
op dat hy enen naem gheerijghe. **¶** Sulcx doet
Moses niet : maer dewijle hy roept dat hy ende
sijn byoeder **¶** Maron niet en zijn / maer alleenlick
volbringhen dat **¶** God geboden heeft / so weder-
lept hy ghenoech alle quade beschuldiginghe. **¶** Ende
ist dat wy de saken selve aenmercken / dooz wat
tooverie heeft hy doch connen maken dat het
Dan soude alle dage upt den Hemel reghenen /
ende ghenoechsaem zijn om het volck te voeden:
ende dat de ghene die daer van boven de behoor-
like mate hadden wech ghelept / soude upt de
verrottinghe verstaen dat haer ongheloobicheyt
van Gode gestraft wert? **¶** Hier toe dient oock dat
God signen dienstkneccht heeft met vele ernstige
verfoekinghe laten alsoo beproeven / dat nu de
ontedelicke menschen die hem teghenspreken /
geenen voozganck en moghen geerijgen. **¶** Want
soo wanneer nu het geheel volck is hooverdich-
lick ende dertelick teghen hem op ghesaen / nu
sommighe onder malcanderen een oproerische
bende makende / hebben ghearbept om den hep-
ligen dienstkneccht Gods te niete te maken: hoe
heeft hy haer raserte conné met tooverie oft ver-
schytlinge bedrieghen? **¶** De uptcomste leert oock
opentlick dat dooz sulcke wijse sijn leere is tot al-
len tijden ende eeuwen bevesticht ghewoonden.

7 **¶** Boven desen / dat hy in den persoon Jacobs
den gheslachte Jude het rijcke toe schryft / wie
can versaken dat sulcx niet en zy dooz den Pro-
phetischen geest gheschiet : vooznelick ist dat
wy de sake selve gelick sp met de uptcomste be-

bonden is / overdencken? **¶** Of selsoon Moses de
eerste aultheur deser prophete ware : nochtans
van dier tijdt aen doe hy dit heeft geschreue / zijn
daer niet hondert jaren dooz geleden / eer dat van
den scepter int gheslachte Jude gemelbet woyt?
Doe Saul was tot het rijcke verrozen / scheen
niet de Conincklike macht in het geslachte Ben-
jamin geset te zijn? **¶** Als David van Samuel ge-
salft wert / wat middel was daer om de croone
van Saul op David te byenghen / wie hadde ge-
hoopt dat upt eené flechten hupse eens bee-her-
ders soude een Coninck gecomen hebben? **¶** Ende
dewijle daer seuen byoeders waren / wie soude
den minsten de ere toe gheschreven hebben? **¶** En
dooz wat middel is hy daer nae tot het rijcke ge-
comen? **¶** Die sal segghen dat sijn salvinge is dooz
menschelicke conste ofte vernuft oft voozsichtic-
heyt gheregeert gheweest / ende dattet niet veel
meer een volbringinghe der hemelscher prophete
en sp? **¶** Desghelijcx dat hy voozsept (hoe wel buy-
sterlick) van de Heydenen tot het verbont Gods
aen te nemen / dewijle het ontrent twee duysent
jaren daer nae is gheschiet / woyt niet daer dooz
openbaer dat hy dooz Godlike ingebinge heeft
ghesproken? **¶** Ick late andere voozsegginghen / de
welcke soo gantschelick Godlike openbaringhe
upt gheben / dat het alle menschen die wel hare
sinnen hebben / openbaer is / dat God die is die
daer spreect. **¶** Ant cozte / de eenighe sancck Mo-
sis is en luchtich spiegel waer in God claerlick
ghesien woyt.

8 **¶** Dit woyt oock claerlicker in de andere Pro-
pheten gesien : upt de welke ick alleenlick wep-
nighe exempelen wil upt lesen / want het ware te
grooten arbept die alle te versamelen. **¶** Ten eer-
sten / hoe wel ten tijden **¶** Esais het rijcke Jude ge-
rust was / ende ooc meynde hy de Chaldeen hul-
pe te binden: so vercondichde nochtans **¶** Esais
te dien tijde dat de stadt soude verdooven / ende
het volck gevangen werch gelept woynen. **¶** Ende
of wy toe lieten dat dit gheen clær bewijs ghe-
noech en was van Godlike inghebinge / dat hy
lange te vozen dinghen voozsept / die doen sche-
nen fabulen te zijn / ende namaels waerachtich
bebonden zijn : nochtans de propheten die hy
oock mede vande verlossinghe voozsept / en con-
nen wy niet segghen van permante anders dan
van Gode gecomen te zijne? **¶** Hy noemt **¶** Cyrus
dooz den welken de Chaldeen souden te onder
gebracht / ende sijn volc tot bypheyt verlost wo-
den. **¶** Ende van dien tijde doe de **¶** Prophete dit al-
bus voozsept / zijn meer dan hondert jaren dooz
geleden eer **¶** Cyrus ghebozen wert. **¶** Want hy is
eerst in het hondertste jaer nae des **¶** Propheten
doot ghebozen. **¶** Niemand en conde doen giffen
noch raden dat daer soude een **¶** Cyrus wesen die
tegen de **¶** Bablonische soude krijgen / ende sulck
een gheweldich / eenhoofdich rijcke onder sijn
hant gebracht hebende / soude een epnde der ge-
vangenis des **¶** Israeltischen volcx maké. **¶** Dese
naecte verhalinge sonder eenighe bercteringe der
wooyden / bewijst sp niet gantschelick dat de din-
gen die **¶** Esais spreket / met menschelicke giffin-
ghen / maer ontwijfelicke voozseggingen Gods
zijn? **¶** Wederom als **¶** Jeremias wepnich rijts eer
het volck wert ghevanghen wech ghelept / vooz-
sept dat de ghevangenis soude met seuen-
tich jaren een epnde hebben / ende dat het volck
soude byp weder keeren / moeste sijn tonghe niet
dooz den Geest Gods geregeert worden? **¶** Waer
dat niet groote onbeschaemheyt / te versake dat
de autozrept der **¶** Prophete is met sulcke bewij-
singhe bevesticht gheweest / ende dat het verbult
zy dat sp roemen om haren wooyden geloobe te
gheben?

Num. 20. 10.
Num. 11. 9.

Wederleg-
ginge van een
ongoddelicke
tegenwooy-
ghe.

Een andere
godeloofse re-
genwooynghe.
Wederleg-
ginghe.

Exod. 7. 11.
Exod. 20. 6.
Exod. 16. 7.

Exod. 16. 15.
18.

4. De Pro-
pheten.

De Heers-
schappie des
Kijcx is toe-
gevoegt den
naame Ju-
de.
Genes. 49. 10.

1. Sam. 17. 15.

1. Sam. 16. 13.

De berocpin-
ghe der Hey-
denen.

5 De vooz-
seggingen der
andere Pro-
pheten.

Deut. 32.

Den onder-
ganck van Fe-
rusalem ende
de weder-
romste des
volcx up **¶** Ba-
bel / dooz den
dientstba **¶** Cy-
rus.

Esai. 45. 1.

¶ Monarchia.

Jerem. 25. 12.
12.

Esa. 42. 9.

6 De eer-
drachtighe
overtueninghe.

Daniels
heerliche
Prophete.
Cap. 9. etc.

gheben? Te weten/ de eerste dingē zyn geschiet/
ende ick vercondighe u nieuwe: eer sp comen sal
ickse u te kennen geven. Ick late varen dat Je-
renmias ende Ezechiel/ hoe wel sp soo wijt ver-
schepden waren/nochtans bepde ten selven tijde
propheetende/ in allen woorden so wel over een
comen/ gelijk of sp malanderen hadden in ge-
gheben wat sp souden segghen. Ende wat sullen
wy segghen van Daniele? schryft hy niet alsoo
propheeten van dinghen die bynae gheschieden
souden nae ses hondert jaren/ ghelijck of sp een
histozie beschrebe van dinghen die geschiet ende
nloim bekent waren? De Godsalige die dese din-
ghen wel overdacht hebben/sullen overvloedich-
lick ghewapent zyn om der godlooser tegenblas-
singhen te bedwinghen. Want dese bewysingen
zijn openbaer datse niet geene spottische reden
connen wederlept worden.

De eerste te-
genwoordighe
die segghen
J. Moses ende
de Propheete.

9 Ick weet wel wat sommighe ondegghende
menschen in hoeken teghenscherterden om de
scherpinnicheit haers verstants in de besoz-
minge der waerheyt te betonnen. Want sp vza-
gen wie ons heeft versekerd dat de Schryftuere
door Moses ende de Propheeten zijn gheschreven/
die onder hare namen gheseyt worden. Ick sp
dozven oock een vraghe op werpen / of oock opt
eenighe Moses gheweest zyn. Nu waert dat yem
antwoorde in twiselinghe setten oft oock een-
ge Plato ofte Aristoreles, of Cicero gewest zyn/
wie en soude niet segghen dat sulcke upstinnic-
heyt ware niet wisten ofte niet coeden te straf-
fen. De wet Moyses is meer door godlike booz-
sichticheyde dan door menshelike neersticheyt
wonderlick bewaert gheweest. Ende hoe wel sp
door der Priesteren onachtzaamheyt heeft wep-
nighen tijt ghelijck begraven gheweest / so is sp
van dien tijde aen doense de Godsalige Coninck
Josias heeft ghebonden / altijts sonder ophou-
den in der menschen handen geweest. Ende Jo-
sias en heeftse niet als eenen oft onbekent dinc
voortgebracht: maer als die altijts hadde open-
baer gheweest / ende waer van noch ghemeyne
ende versche gedaentnisse was. De wet gelijck
sp alder eerst was beschreven/wert in den Tempel
bewaert / ende een copie daer upt wert be-
waert onder des Coninck vzielen. Het was al-
leenlick gheschied dat de Priesters hadden door
onachtzaamheyt afgelaten de wet nae gewoon-
like wijze te vercondigen / ende het volck hadde
oock van de gewonlike lesinghe gheen werck
ghemaect. Ende dat meer is / daer en is noyt
eruwe voozbyghegaen / waerin de autoriteyt
der wet niet en zyn bevesticht ende vernieut ghe-
weest. Heeft Moyses bā die niet bekent geweest
die Davident lasen? Maer op dat ick van allen
int ghemeyn spreke / het is meer dan seker dat
hare geschryften niet anders en zijn tot de naco-
mers gheromen/ dan van de Vaders diese een-
deels hebben hoorzen spreken/ende eendeels van
de toehoorders upt verscher ghedaentnisse ge-
hoort hebben/ dat sp also gesproken hebbe: en also
zijn sp te alle tijde van nacomers tot nacomers
als van hant tot hant ober genomen geworzen.

De andere te-
genwoordighe.

10 Ende dat sp upt de histozie der Machabeen
boort brengen om de sekerheyt der Schryftuere
te verminderen: dat is sodanich dat geen bequa-
mer dinc en can bedacht worden om de selve te
bevestighen. Nochtans sullen wy eerst de verwe-
die sp daer aen strieken / afwitselen: ende daer
nae dat gheschut dat sp tegen ons setten/ op hen
selven wederkeeren. Dewijle Antiochus/ seggen
sp heeft alle de boeken doen verbzanden / van
waer zijn de exemplaren ghecomen die wy nu
hebben? Hier op vraghe ick wederom / in wat

1. Mach. 1. 59

Antiochus.

winckel de selve hebben connen so cozts gesmeet
worden/dewijle het vast is dat sp terfont als de
vervolginge ophielt/waren/ ende van allen god-
salighen diese (in der selver leere opgevoet zijnde)
seer wel kennen/zijn bekent geworzen? Ja oock
hoewel alle godloose menschen (ghelijck of sp te
samen geswozen hadden) de Joden hooverdich-
lick bespot hebben / soo en heeft nochtans noyt
yemant daer van hen teghengeworzen dat sp
souden valsche boeken op valsche namen heb-
ben laten upt gaen. Want hoewel sp de Jodische
Religie verachteten / soo bekenden sp nochtans
Mosen den autheur daer van te zyn. Wat doen
van dese bidercers anders dan dat sp haer hont-
sche onschamelheyt openbaren/ als sp liegen dat
de boeken der welcker heylige outheyt dooz al-
ler histozien eendzachtich ghevoelen is geprezen/
zijn valschelick onder valsche namen wigegaan?
Maer op dat ick niet te vergefs te veel arbeys
en doe in soo hatelike valsche beschuldighen te
wederleggen/laet ons liever hier upt oberleggen
hoe sochthuldichlick God sijn woort heeft be-
waert/dewyl hy dat upt de wercheyt diens seer
grouwelicken Opzans heeft als upt een gewel-
dich vyer/hoben aller menschen verwachtinghe
verloft: ende heeft de godsalighe Priesters met
sulcke standvasticheyt gewapet/ dat sp niet ont-
sien hebben desen schat oock met verlies haers
levens (haddet noodich gheweest) den nacom-
ren te bewaren / ende heeft de ondersoekinghe so
veler stadthouderen verblint ende te niete ghe-
maect. Wie en soude dat uptnemende en won-
derbaer werck Gods niet bekennen/dat de heyl-
ighe boeken de welke de godloose menschen
meynden gantschelick uptgheroept te zijne/ zijn
terfont wederom int openbaer gheromen/ende
dat in grooter eerwerdicheyt dan sp te voren
waren? Want sp zijn daer nae in Griekische tale
overgheset geworzen/ waer dooz sp der gant-
scher werelt zijn openbaer gheswozen. Ende dit
mirakel en is niet alleenlick daer in gesehen/
dat sp de tafels des verbonts heeft van de bloet-
gierige geboden Antiochie verlost/maer dat on-
der so vele ende menigherlyk ellendicheden ende
verwoesingen des Jodischen volck/ waer dooz
het dickmael veracnoet ende by nae verdozven
was/nochtans de wet ende Propheeten zijn on-
ghesient ober ghebleven. De Hebreeuse tale
lach niet alleenlick sonder grooten naem / maer
oock by nae onbekent: ende voozwaer hadde
God niet willen der waerachtiger Religie booz-
sien/ de tale ware gantschelick te niete ghegaen.
Want hoe wijt sp van den natuerlickien ghe-
bruyck der Daderlantscher tale zijn afgeweken/
nae dat sp upt de Bablonische ghevanckenisse
zijn weder gekeert / dat is openbaer upt de Pro-
pheten die te dien tijde zyn gheweest: het welc-
ke daerom is mit aenghemerck te zijne/ om dat
upt dese vergheelijkinghe de outheyt der wet
ende Propheeten te beter ghesien woort. En dooz
welcke menschen heeft God de leere der salic-
heyt die in de wet ende Propheeten is begrepen/
boort ons bewaert / op dat Christus mochte te
sijnen tijde geopenbaert worden/ te weten/ dooz
de alder ongeloovichste vanden Christi/ name-
lick de Joden: de welke Augustinus te rechte
noemt boeckwaerders der ghemeynte Christi/
om dat sp ons de boeken hebben toeghedient/
der welcker ghebruyck sp selve niet en hebben.

Van de won-
derbaerliche
doersichte-
heit Gods in
het bewaren
van de hee-
re der heyl-
ghe Schrif-
ture in soo
veel eentwe-
nder so beek
vrande ende
weerde bet-
volginghen.

De Griek-
sche wileg-
singhe.

De neer-
sticheyt der Jo-
den.

Besondere
beloofredene
tot den me-
we Testamē-
te.
1 Der drien
Euangelisten
eendzachtich
aceroort/ ende
hare optue-
mende ebow-
dichent in het
schryven.

11 Nu ist dat wy come tot het nieuwe Testa-
ment: heeft de waerheyt des selven niet seer ba-
ste steunen? De drie Euangelisten verhalen de
histozie met nederige ende verachtelike woo-
den. Dese slechticheyt is velen hooverdighen

waighelick: te weten / om dat sy gheen acht en hebben op de boozneemste hoofdstucken der leere / uyt de welcke het licht ware te verstaen / dat sy bove menschelick begryp van hemelsche dinghen spreken. Doozwaer alle die een dnyppel natuerlike schaemte hebben sullen dooz het lesen des eersten Capittels Luce beschaemt worden. Ende de predikingen Christi der welcker summa van de drie Euangelien rozelick wert begrepen / connen haer gheschyzten lichtelick van alle verachttinghe bezynen. Ende Joannes van hooge donderede / de gene die sy niet en dwingt tot ghoozsaemheyt des gheloofs / dier hartnechiepht laet sy te neder sterckelicker dan eenighen bliem. Laet nu de schimpliche berispeers doozt comen / die seer grooten wellust hebben als sy de eerweerdicheyt der Schyzituere uyt haer en anderer menschen herten stooten. Laetse het Euangelium Joannis lesen: sy sullen daer in (het 3p met wille ofte onwille) dupsent sentetien binden / die ten minsten sullen haer onverstandicheyt opwecken: ja die grouwelick sullen in hare consciencia een byantmerck byanden / om haren schimp te bebwingen. Dit elue gheschiet oock inde gheschyzten Pauli ende Petri: in de welcke hoe wel het meeste deel der menschen blint is / so wordten sy nochtans van de godlike Majesteit tot haer verbonden ende als ghevangen gehouden. Ende dit eenige verheft hare leere overbloedichlick ghenoech boven de werelt / te weten / dat Mattheus te vozen in sijn tolhups tot ghewinsat / Petrus ende Joannes in hare scheepkens verkeerden / ende alle grove ongeleerde mensche waren / niet gheleert hebbende in der menschen schole dat sy den anderen mochten leeren: ende dat Paulus niet alleenlick ten openbaer / maer oock een wyeet ende bloetgierich byant zijnde / is tot eenen nieuwe mensche berandert / ende heeft niet de onboozien ende onberhooyte beranderinghe bewesen / dat sy dooz goddelicke ghewelt bedwonghen was de selbe leere te bevestighen / die sy bevochten hadde. Laet die honden verfaeken dat de heplighe Gheest is op de Apostelen ghecomen / oft laet hen pinnerg de sekerheyt der histoze te niere maken: de sake selbe betuypht nochtans dat sy zijn van den Gheest geleert geweest / die te vozen onder het gemeyn volck selsa verachtelick zijnde / terstont soo hooghelick hebben begonnen van hemelsche verhozgentheden te spreken.

12 Daer zijn oock andere seer goede redenen / waerom het eendzachtich geboelen der gemeyn te niet onghewichtich en 3p. Want het en is niet cleyn te achten dat van dien tijden aen doe de Schyzituere is geopenbaert gheweest / de willen en herte der menschen so veler tijden zijn in hant ghoozsaemheyt over een ghecomen: ende hoe wel de duphel met de gatsche werelt heeft wonderlick ghearbept om die tonder te dzycken ofte gantschelick uyt te wiffchen / ende uyt de ghedachtenisse der menschen te byenge: dat sy nochtans altijts ghelijck palme is teghen de swaricheyt opgherisen / ende de oberhant heeft behouden / ende onberwinnelick is ghebleben. Want daer en heeft bynae gheen vernustich Sophist noch Oratooz gheweest / die niet heeft sijn cracht teghen de Schyzituere bewesen: ende nochtans en hebben sy alle geenen booztganc geereghen. We gantsche cracht des aertgret heeft haer ghewapert om de Schyzituere uyt te roepen: ende alle haer arbeyt is als rooch gheworden. Hoe hadde sy van allen zijden so crachtliche aengevocht zijnde / weder staen / hadde sy alleenlick dooz mensche hulpe beschermt geweest? Ja tis meer daer

upt te besurpen dat sy van Gode 3p / bewijle sy teghen aller menschen teghenstrijdende arbeyt / is nochtans dooz haer cracht altijt doozt ghecomen. Dier toe dient oock dat niet alleenlick een stad / ofte niet een volck en heeft de Schyzituere eendzachtelick aengenomen: maer soo wijt ende bzeet haer de werelt sterck / heeft sy met heplighe eendzachticheyt haer autoziteit getrengen onder so vele volcken / die anders gheen diuck onder malcanderen ghemeyn hadden. Nu hoewel dese suleke soo veler verscheyden herten eendzachticheyt / die byna in alle ander dinghen ontens waren / ons behoort seer te bewege om dat sy schijnt dooz Godlike cracht te comen: soo en ryst hier uyt nochtans geen cleyn ghewichte / als wy der gener die also zijn eendzachtich geworden / Godsalicheyt aensien. Ick en spreke niet van allen / maer van die / die God als licht synder gemeyn ten heeft doen lichten.

13 Nu niet wat grooter gherusticheyt moeten wy dese lere aennemen / de welcke wy sien met soo veler hepligher mannen bloet bevesticht ende betuypht te zyne. Dese die leere enmael aeghenomen hebbende / en hebben niet ghewijfelt booz de selbe stout ende onbezeeft / jae oock met groote blymoedicheyt den doot aen te gaen: en hoe en souden wyse die met sulcker versegelinge is tot ons gecomen / niet met vasten ende onbevechlichen geloobe aennemen? Soo en is dan dat geen cleyn bevestinge der Schyzituere / dat sy met so veler ghetuygen bicoet is versegelt gheweest / booznemelick als wy overdencken dat sy om ghetuygenisse des geloofs te gheben / hebben den doot aengegaen / niet dooz rafende uyt sinnicheyt / ghelijck somtijts dwalende geesten plegen: maer dooz vaste ende gestadige ende gematticheyt vpericheyt tot God. Daer zijn noch vele andere redene / die de weerdicheyt en majesteit der Schyzituere connen niet alleenlick in de Godsalige herten bevestigen / maer oock tegen der balscher beschuldigers listicheyt sterckelick houden staende: nochtans en zijn die dooz haer selve niet raechtich ghenoech om van der Schyzituere vaste versekertheit te gheben / tot dat de hemelsche Vader sijn Godheyt daer in openbarende / haer eerweerdicheyt ba alle twijfelinghe bezyjt. Daer om sal de Schyzituere dan eerst ghenoechsaem zijn tot de salichmakende kennisse Gods / als hare versekertheit sal dooz de inwendige aeradinge des hepligen Geests ghesondeert zijn. Ende de menschelike ghetuygenissen die tot haer bevestinghe dienen / en sullen dan niet ydel zijn / als sy gelick grove uytwendighe behulpselen onser swachheyt / de meeste ende opperste getuygenisse na volgen. Daer dien doen ongeschickelick / die den ongheleovighen willen bewijfen dat de Schyzituere 3p Gods woort: het welcke alleenlick dooz het geloobe can bekent worden. Daer om vermaet Augustinus te rechte / dat de Godsalicheyt en vrede des herten moeten boozgaen / op dat de mensche van soo groote bliughen was versta.

Capittel ix.

Dat de gantsche gront der Godsalicheyt doot de rafende menschen verstoort wort, die de Schrifituere verlatende, tot openbaringhen de uytvlucht nemen.

Nu die de Schyzituere berwoyden / ende ick en weet niet wat werch om tot God te comen / in haer herten diehten / die en worden niet so seer dooz dwalinge als dooz raserie gedreben. Want daer zijn onlanck sommighe menschen volberdzapinghe booztgheworden / die seer hooberechtiglick

2 Joannis / Pauli etc. in heerlicheyt. Marc. 3. 17.

3 De heroevinghe der Apostelen. Matth. 9. 9 Marc. 2. 14. Luc. 5. 27. Matth. 4. 18. Marc. 1. 16. Matth. 9. 1. Luc. 17. 18. ende 22. 6. ende 20. 9. 10. 15. Tim. 1. 13. 4 De berkeeringhe Pauli.

Matth. 2. 4. 11.

Wesoff reden niet uot de kerckelike historie. Die altijt gheduerende eenicheyt der kerckē in het aennemen en bewaren van de waerheyt.

2 De onberwinnelike stercke der selver waerheyt.

3 Dat oere endzichten der Godsaligen / welke anders delins op so veel manere onder malcanderen beverscheyden sijn.

4 De Godsalighe bevestinghe der ghescheeden manen.

5 De volstandicheyt der Martelaren.

Heb. 11. 36.

Wesoff / dat aldan eerst sulcke geruyghenissen niet te vergeefs en sullen zyn / als maer de versekerheyt der Schyzituere sal wesen geged in der mensche herte / dooz de onwendighe oberdinghe des hepligen Gheestes.

De aert ende dwalinge der kerckelike waerheyt haer gescheide woort / oock teken bevestighen.

dichlick de meesterfchap des Gheests boozwen-
de/ selve het lefen der Schyftuere verwoyden/ en
bepotten de fichticheyt der ghener die de doode
ende doodende letter (gelijck sp die noemen) noch
volgen. Maer ick wilde wel van hen weten/ wy
doch de geest zp / dooz des welcken ingebinge sp
tot sulcke hoocheyt opgheboert worden / dat sp
dozben de leere der Schyftuere als kindifch en
nederich verachten. Want ift dat sp antwoorzen
dat die de geest Chyfti zp / fo is sulcke hare ghe-
rusticheyt veel te bepottelick : want sp sullen
(mepne ick) kinnen dat de Apoftelen Chyfti en
andere gheloobighe in de eerste ghemepnte/ met
geenen anderen gheest en zijn verlicht gheweest.
Maer niemant onder hen en heeft daer upt ghe-
leert het woort Gods te verachte/maer ee pege-
lick is meer met merder eerbiedinge bevangen
geworzen: gelijck hare geshyften dat seer clae-
rick betuppen. Ende het was boozwaer dooz den
mont Cata alsoo boozsept. Want als hy seyt:
Mijnen gheest die in dy is/ ende de woorzen die
ick in d'gnen mont hebbe ghegheben / en sul-
len van dijnen monde niet wijcken/ noch van de
monde dijns zaets inder eeuwichheit: daer mede
en verbint hy dat oude Ifraelitisch volck niet aē
de uptwendighe leere gelijck of het een beginne-
line inder leere ware/ maer leert meer dat dit sal
een waerachtighe ende volcomen gheluecheyt
der nieuwer gemepnte wesen/ dat sp beyde met
den woorde Gods/ ende met den geest Gods sal
gheregeert worden. Waer upt wy verfaen dat
de listige bedregers Gode het sijne ontrooven/
als sp dese twee dingē (namelick het woort ende
den geest) van ee scheurende/ welcke de Prophe-
te heeft met ontshetpdelicke knooye tsamen ge-
knooyt ende ghebonden. Hier toe dient oock dat
Paulus is tot inden deden hemel ophetoghen
geweest/ ende nochtans niet en heeft afghelaten
hem selven in de leere der Wet ende Propheeten
te oeffenen: ghelijck hy oock den sonderlinghen
Leeraer Timotheum vermaet/ dat hy neerstlich
zp in het lefen. Ende de lof daer mede hy de
Schyftuere prijst/ is weerdich gemeldet te wo-
zen/ te weten/ dat sp nut is om te leeren/ berma-
nen/ en straffen/ op dat de dienftknechten Gods
volmaect worden. Wat grooter dupbelscher
rafarie is/ te dichten dat het gebuyt der Schyft-
tuere zp berganchelick ende tijclick/ dewijle sp de
kinderen Gods tot het boozghesette eynde leyt?
Woben desen wilde ick dan sp hyer op ant-
woorzen/ te weten/ of sp eenen anderē geest heb-
ben ontfanghen/ dan dien Chyftus sijnen Disci-
pulen beloofde. Hoewel sp met uptnemende ra-
ferie gequelt worden/ so en mepne ick nochtans
niet dat sp met so groote uptsinnicheyt gedzeben
woyden/ dat sp soudē dozbe sulcx roemē. Maer
hoedanigen geest vercondicht hy als hy dien be-
looft? te weten/ die niet en soude upt hem selven
spjeken/maer soude hare herten gedachtich ma-
ken / ende hen ingheben dat Chyftus selbe dooz
sijn woort geleert hadde. Soo en is het dan des
beloofden geests ampt niet/ nieuwe ende onghes-
hoorde openbaringen te dichten/ of nieuwe leere
te smeden/ waer dooz wy soudē van de aenghe-
nomen leere des Euangelij afgelept wordē: maer
sijn ampt is de selve leere die ons dooz het Euā-
gelium woort aengeprijen/ in onse hertē te verse-
ghelen.

2 Hier upt verfaen wy lichtelick dat wy moes-
ten in het lefen ende hoorē der Schyftuere neer-
stich zijn/ ift dat wy willen eenige vzych en nut
van den geest ontfangen: (ghelick oock Petrus
prijst den arbept der gener die neersticheyt de-
dē in de Propheetische leere/ de welcke nochtans

mocht e schijnen een eynde te hebben nae dat het
licht des Euangelij was opgegaē) ende hieren-
tegen/ ift dat eenich geest twoort Gods aen zij-
de set/ ende ons een ander leere in geest/ dat die te
rechte behoorē van pdelheyt ende leugē vermoet
ende vebacht te zijne. Want wat? Dewijle de
Dupbel hem selven tot eenen Enghel des lichts
verandert / wat autoptept sal eenich gheest by
ons hebbe/ hy en zp niet ee seer seker teekē on-
derscheyden? En de geest is ons boozwaer dooz
de stemme Gods claelick beteckent/ ten ware
dat de ellendighe menschen van selfs soecken tot
haer verberf te dwalen / dewijle sp meer eenen
gheest van hen selven/ dan van Chyfto soecken.
Maer sp bzingen boozt dat het onberamelick is
dat de Geest Gods/ den welcken men alle dinc
moet onderwoyde/ soude der Schyftuere onder-
woyden zijn. Dat is gesproken gelijck of het den
heyligen Gheest sehande ware/ dat hy alomme
hem selven ghelijck is/ ende in allen met hem sel-
ven wel ober een comt / ende nergens verander-
lick en is. Boozwaer waert dat hy onder men-
schelicken/ oft engelischen/ ofte eenighen anderen
byeenden regel gedwongē wozyde/ so mocht men
seggen dat hy berneder/ aē oock tot dienftbaer-
heit gebrocht wozyde. Maer nu als hy met hem
selven wozyt verghelicken ende in hem selven be-
merckt/ wie sal seggen dat hem daer mede wozyt
onrecht gedaen. Maer aldus (seggē sp) wozyt hy
onderfocht ende beproeft. Ick kenne dat / maer
daer mede wil hy sijn Majesteyt by ons bebes-
sicht hebben. Het moet ons oberbloedichlic ge-
noech zijn/ als hy hem selbe ons te kenne geest.
Maer op dat niet onder sijnē naē des Dupbels
geest toeganck tot ons en neme/ daerom wil hy
van ons bekent wozyde by sijn gelijkenisse ende
veelt/ dwelck hy in de Schyftuere heeft uytge-
druckt. Hy is de autheur der Schyftuere/ hy en
ran niet beandereclck noch onghelijck van hem
selven zijn. Daerom hoedanich hy hem selven
daer in geopenbaert heeft/ sodanich moet hy al-
tijts blijben. Dit en is hem geen sehande: ten zp
dat wy misshien eerlick achten van hem selven
te wijcken ende te vererden.

3 Nu dat sp ons bespotten dat wy op de letter
staen: daer in worden sp om hare verachtighe-
der Schyftuere ghestraft/ want het is openbaer
genoech dat Paulus te dier plaetse steyt tegē de
balsehe Apoftele/ die de Wet sonder Chyfto aen-
prijen / ende het volck aftrieden van de weldaet
des nieuwen Testaments/ waer mede God be-
looft/ dat hy sijn Wet sal in der gheloobigen bin-
nenste leden drucken/ ende in hare herten schij-
ven. Soo is dan de letter doot / ende de Wet des
Heeren doodet hare Lesers/ als sp van de gena-
de Chyfti wozyt bersephen/ ende allenclck in de
oozen luyt sonder het herte te genake. Maer ais
sp dooz den geest wozyt crachtelick in de hertē
ghedruyct / ende als sp ons Chyftum vertoont/
dan is sp het woort des lebens/ de zielen verke-
rende/ ende den clepen wijsheyt ghebende/ etc.
Iae oock te dier selver plaetse noemt de Apoftele
sijn pzedikingē eenen dienst des geests/ te weten/
te kinnen gebende dat de heylige Geest also aen
de waerheyt die hy in de Schyftuere heeft uyt-
gedruyct/ is gehecht/ dat hy dan eerft sijn cracht
booztzingt/ ende vertoont / als het woort met
behoorlicke weerdicheyt ende eerbiedinge wozyt
ontfangen. Ende hier tegen en steyt niet dat wy
wepnich te bozen gheseyt hebben / te weten/ dat
het woort selbe ons niet seer seker en is / ten zp
dat het dooz de ghetuygenisse des gheests bebes-
sicht wozyt. Want de Heere heeft de sekerheyt
des geests ende des woorts also aen malcandere
ghebonden:

En eer-
sten wordē sp
daer mede
tweoerleert/
dat de Apofte-
len ende alle
ware Chyfti-
nen dat ghe-
schebē woort
Gods aenge-
nomē hebbe.

2 Betuys ghe-
nomen upt de
woorde Esa.
59. 21.
Esa. 59. 22.

3 Het ander be-
tugs genomē
bā het erem-
pel ende derē-
den Pauli.
2. Cor. 12. 4
1. Tim. 4. 13.

2. Tim. 3. 16.

En anderem
dat de heylig-
he Gheest de
leere des ghe-
schebē woort
Gods in de
herten der
gotsalighen
berseleit.
Joan. 16. 13.

1. Petri. 19.

Gal. 1. 8. 9.
2. Joan. 10.
Ten berden/
dat Salhaus
bebruegheer
anders met
dan dooz hul-
pe van het ges-
chebē woort
Gods en can
ontsette wozyt
den.
2. Cor. 11. 14.

De eerste te-
genwoydinge
der Libertinē.

Antwoort.

1. Petri 1.

De tweede
tegenwoydinge
ge ghenomē
upt des Apa-
stels woort.
Antwoort.
Welcke de
in Pauli ber-
raert.
2. Cor. 3. 6.
Iere. 31. 33.

3. Sal. 19.
2. Cor. 3. 3.

Antwoort op
een Inreede/
waer mede
betoot wozyt
de outberbe-
kelicken bant
des heyligen
Gheests ende
des gheschebē
woorts.

ghebonden: op dat wy het woort niet baster eer-
 biedinghe in onse herten ontfangen / als de geest
 ons also verlicht dat hy ons maect het af schijn
 des Heeren daer in te aenschouwen: ende weder-
 om op dat wy den gheest sonder vrees des be-
 drochs ofte dwalunge aenmerpen / als wy hem in
 sijn beelt / dat is / int woort bekennē. Het is vooz-
 waer alsoo. God en heeft sijn woort niet int opē-
 baer ghebracht tot een haestighe ende cozte ver-
 tooninge / welcke dooz de toecomste sijns geests
 soude terstont werch genomē wozden. Maer die
 selve geest dooz wiens cracht hy het woort neest
 zoeghedient / heeft hy ghefonden om sijn werck
 dooz crachtighe bevestighe des woorts te vol-
 brengen. Op dese wyse heeft Christus den twee
 Discipulen den sijn gheopent / niet om dat sy sou-
 den de Schriftuere verwerpen / ende dooz haer
 selven wijs sijn: maer om dat sy de Schriftuere
 souden verstaen. Desghelger oock Paulus de
 Thessalonicensen vermaende dat sy den gheest
 niet en soude upblusschen / en treckse niet hoo-
 ghe op tot pdele bedenkinghen sonder woort:
 maer set terstont daer by datmen niet en moet
 de Propheten verachten. Waer mede sonder
 twyfel woort te kennen ghegheven / dat het licht
 des geests verlicht woort / wanneer de Prophe-
 ten veracht wozden. Wat sullen de opgeblasen
 geestdijners daer toe segghen / die gheen ander
 berispinghe achten te deughen / dan als sy het
 woort Gods sozgelooch verlatende ende ver-
 woepende / stoutichlich ende lichtbeerdichlich aē-
 nemen al wat hen is doomende in den sijn ge-
 men? Maer het betaemt voozwaer den kindere
 Gods andere maticheyt te hebben: de welke
 sien dat sy sonder den Geest Gods van alle licht
 der waerheyt berooft sijn / ende weten dat het
 woort Gods een instrument is / waer dooz de
 Heere de verlichtinge sijns geests upredeyt. Wāt
 sy en kennen geenen anderen geest dan die in de
 Apostelen heeft ghewoont ende gesproken: dooz
 des welcken godlike vermaninghen sy sonder
 ophouden tot het gehoor des woorts getrocken
 wozden.

Capittel x.

Dat de Schriftuere (om alle superstitie te
 rechte brengen) den waerachtigen God alleē,
 alle ander uytgefloten, set tegen alle de goden
 der Heydenen.

Mer dewijle wy geleert hebben dat de ken-
 nisse Gods (de welke anders in het schep-
 sel der werelt en in alle de creaturen woort claer-
 lich vooz oogen gestelt) gemeynsaemlicher ende
 oock opentlicker woort dooz het woort verclaert:
 soo ist nu mit te overlegghen of God hem selven
 sulck vooz oogen set in de Schriftuere / gelijk hy
 te voren gesien is in sijne wercken afgebeeldet te
 zijne. Dit ware voozwaer een lange saete / waer
 dat penant daer in wilde langhe vercreeren om
 die neerstichlich te handele. Maer het sal ny ge-
 noech sijn een aenwysinge vooz oogen gheset te
 hebben / waer dooz de godsalighe herten moghen
 vermaent wozden / ende weten watter boogne-
 melick zy van Gode in de Schriftuere te onder-
 soecken / ende tot ee seker eynde der selver onder-
 soekinghe bereecht wozden. Ziet en coere noch
 dat sonderlinge verbont niet af / waer dooz God
 heeft Abrahams gheslaechte van de andere Hey-
 denen verscheppen. Want God is doen als een
 verlosser verschenen / de gene die vanden ware /
 dooz onderdiende aenwysinge tot kinderen ma-
 kende. Maer wy handelen noch de kennisse die
 in de scheppinge der werelt is gelegen / ende niet
 en comt tot Christus den middelaer. Ende hoe-

wel het wy nuch hier na sal nut wesen sommige
 plaetsen upt den nieuwen Testamente by te by-
 gen (gelick oock daer upt de megenicheyt Gods
 des scheppers ende sijn voozichtigheyt in de on-
 derhoudinge der eerster natuere bewesen woort)
 nochtans wil ick de Lesers vermaent hebben /
 wat ick nu voozghenomen hebbe te doen: op dat
 sy niet ober de palen en treden die hen voozgeset
 sijn. Somma het zy tegenwoordichlich genoech
 te weten hoe God de schepper des hemels ende
 der aerde de werelt regeert / die van hem gescha-
 pen is. Sijn vaderliche goedicheyt en sijnen wil-
 le tot weldoē genegē / woort alomne vercondicht:
 ende daer wozden exempelē sonder strengicheyt
 getoont / de welke belangen dat hy ee rechtvee-
 dich wzeke der boosheyt is / voozuemelick als
 hy met sijne verdzaechsaemheyt de hartneckige
 niet en wint.

2 Nochtans woerde ons in sekerre plaetsen cla-
 re beschynvingen vooz oogen geset / dooz de wel-
 ke sijn naturlich aensichte ons woort lebendich-
 lich vertoont. Want als Moses het aensichijn
 Gods beschryft / schijnt hy voozwaer te willen
 int cozte begripen als wat den menschen moge-
 lick is van God te verstaen / Heere (sept hy)
 Heere / * God barmhertich ende jachtmoedich /
 verdzaechsaem / en van vele ontfermherticheyt
 ende waerachtich / de barmherticheyt bewaert
 tot dupsenden / die de ongherechtigheden en zom-
 den werch nemeft / by welcken de ontschuldighe
 niet en sal ontschuldich sijn / die de ongherech-
 tigheden der vaderen den kinderen ende kintē kin-
 deren vergelbet. Hier in hebben wy te aenmer-
 ken dat sijn eeuwichheyt ende sijn * selfstandich
 wesen woort vercondicht dooz dien hoogen naem
 tweemaal verhaelt: (de welke ghelyck hy in het
 Hebzeuseche staet / te weten / Iehova, Iehova, is
 soo veel te segghen / als / die alleen ende dooz hem
 selven is) en dat daer nae sijne deuchden verhaelt
 wozden / met de welke hy ons niet en woort be-
 selzevē hoedanich hy zy by hē selve / maer hoe-
 danich hy zy tegē ons / so dat dese kennisse Gods
 meer zy ghelegghen in een lebendich gheboelen /
 dan in pdele bedenkinghen. Ende wy hooren
 dat hier de selve deuchden bertelt woerde / die wy
 bemerkē hebben in de scheppinghe ende onder-
 houdinghe des hemels ende in der aerde te schij-
 nen: te weten / jachtmoedicheyt / goedicheyt /
 barmherticheyt / rechtbeerdicheyt / oorzdel / ende
 waerheyt: Want sijn cracht ende moghentheyt
 woort begrepe onder dat Hebzeusech woort / Elo-
 him. Dese selve titelen geven hem oock de Pro-
 pheten / als sy sijnen heylighen naem willen vol-
 comelick verclaren. Ende op dat wy niet ghe-
 dwonghen en wozden vele plaetsen ober hoop
 te byenghen / soo sal ons hier eenen Psalm ghe-
 noech sijn / in den welcken de somma sonder
 deuchden ende eghensschappen soo neerstich-
 lich woort verhaelt / dat daer mach schynen niet
 achter ghelaten te zijne. Ende nochtans en woort
 daer niet verhaelt dat niet en can in de creatu-
 ren bemerkē wozden. So seer connen wy dooz
 bevindinghe gheboelen dat God sulck is / gelick
 hy hem selve dooz het woort openbaert. Zy Ze-
 remiam (daer hy vercondicht hoedanich hy wil
 van ons bekent wozden) set hy een beschynvin-
 ghe vooz oeghen / die niet soo volcomen en is /
 maer comt gantschelich met het selve ober een.
 Soo wie siet hy roemt / die roeme daer in / dat
 hy my den Heere kent / ick die barmherticheyt /
 oorzdel / ende rechtbeerdicheyt doe ey de aerde.
 Deze drie dinghen sijn ons voozwaer seer noo-
 dich te weten / navelich / sijn barmherticheyt
 in de welke alleen onser aller salicheyt is
 ghele-

Luc. 24. 27.

1. Thes. 5. 19.

Psal. 29. 17.

Der Libertie
nē vermach-
te opgeblas-
sentheyt.

Te wort / eru-
 wich / goet /
 die daer dort
 barmhertige
 genicheyt ende
 goedicheyt
 in der waer-
 heyt ghelyck
 Moses / Das
 bid ende Je-
 remias ghe-
 tungen.
 Ero. 34. 6.
 * Iehova,
 Iehova,
 * El.
 Erod. 20. 5.

Iehova,

Verclaringe
van dese ey-
 genschappen
 Gods.

Psal. 145.

Jer. 9. 23.

1. Cor. 1. 31.
 2. Cor. 10.
 E. 1. 65. 16.

Psal. 19. 1.
 Rom. 1. 20.
 In keert wo-
 derom tot de
 verclaringhe
 der kennisse
 Gods / daer
 in bewesen
 woort / dat
 God hem ion
 in der Schrift-
 ueren ons
 vooz oeghen
 stelt / ghelyck
 hy hem in sijn
 wercke af-
 gebeeldet heeft.

Gen. 12. 1. 2. 3.

gelegen: sijn oordeel dat daghelter tegen de boose woijt bewesen / ende oock swaerlicker staer over hen te comen tot de ewighe verderbinge: ende sijn rechtveerdicheit waer dooz de gheloobighe woijden goederterentlick onderhouden. Als wy dese dinghen hebben begrepen / soo betuycht de Propheete dat wy oberbloedichlick genoech hebben/waer van wy moge in God roemen. Ende nochtans en woijt hier dooz sijn waerheyt / oft macht/ofte heplicheyt / ofte goetheyt niet nage-laten. Want hoe soude de wetenschap (die hier gheepscht woijt) sijnder rechtveerdicheyt / ende barmherticheyt/ende oordeels bestaen/ten ware dat sy op sijn onderanderelick waerheyt steun-de? Ende hoe soudermen gelooft dat hy het aert-rijcke met oordeel en rechtveerdicheyt regeert/ten ware dat sijn cracht verstaen woide? Ende waer upt comt sijn barmherticheyt/anders dan upt sijn goetheyt? Ten laetsten is dat alle sijne wegen sijn barmherticheyt / oordeel ende recht-veerdicheyt/so is oock sijn heplicheyt openbaer. Nu de kennisse Gods die ons in de Schryftuere woijt booz geseit/en is tot geen ander eynde dan de gene die in de creatueren is uptgedrukt ende luchtet oft selijnet: te weten / sy verweckt ende roept ons ten eerste tot de vzele Gods/ daer na tot vertrouwen: te weten op dat wy hem leeren dienen met volmaecte onnooselheyt des lebés/ ende met ongeveynde ghehoorzaamheyt: ende dan gheheel op sijn goetheyt staen.

3 Maer wy hebben hier boozghenomen de Somma der ghemeyner leere te versamelen. Ende ten eersten sullen de Lesers acmmercken/ dat de Schryftuere om ons tot den waerachtighen God te beweghen / claerlick alle Heyden-sche goden verwerpet ende upt sluyt: want de Religte heeft bynae te allen tyden vervalscht ge-weest. Het is wel waer dat de naem des eenigen Gods is alomme bekét ende vermaert geweest. Want oock die vele goden dienden / de selve als sy nae het rechte ghevoelen der natuere sprekten/ hebben slichelick den naem Gods ghebuycht/ ghelijck of sy niet eenen God hadden te vrede geweest. Ende dit heeft Justinus de Martelaer wijselick aengeteekent/ de welke daerom heeft eenen boeck geschreven van den * eenhoofdigen rijcke Gods/ in den welcken hy upt seer vele getuygenissen bewijst dat de eenicheyt Gods sy in aller menschen herten geschreven. Dit selve bewijst oock Tertullianus upt her ghemeyn spreken. Maer dewijle sy alle ghelijck zijn dooz hare pdelheyt ghetrocken ende gheballen tot valsche dichtinghen/ende alsoo hare sinnen zijn verijdelst ghewoorden / soo heeft alle her ghene dat sy van den eenighen God natuerlick gheboelden / niet boozder cracht ghehad/ dan dat sy zijn ghewor-den niet ontschuldichlick. Want oock de alder-wijste onder hen gheben opentlick de onghesta-dighe dwalinghe haers herten te kennen/ als sy willen dat hen eenich God bysta/ ende alsoo on-sekere goden in haer ghebet anroepen. Boven desen hoe wel sy niet soo ongheschiedelick noch grobelick als her ghemeyn volck ghevoelt en hebben van Iupiter, Mercurius, Venus, Minerva, ende andere: nochtans als sy menigerley natuere Gods hebben in haer herte ghebuycht / soo en zijn sy oock niet wy gheweest van des Dup-bels bedroch. Ende wy hebben eeghens boven gheseyt / dat alle de wtbluchren die de Philoso-phen scherpsinnichlick bedarjt hebben/ de schult der afwijkinghe niet upt en wiffenhen dat de waerheyt Gods niet en soude van hen allen ver-balscht zijn. Hierom Habacuc/ alle de afgode ver-doemt hebbende/ bekeelt datmen God soecke in

sijnen Tempel/ om dat de gheloobighe gheenen anderen God en souden toe laten / van dien die hem selven heeft dooz sijn wooyt gheopenbaert.

Capittel xj.

Datmen niet en moet Gode eenighe sinne-nelicke ghedaente toeschrijven, ende dat sy alle int ghemeyn van den waerachtighen God afwijcken, die hen selven afgoden of beelden oprichten.

Mer ghelijck de Schryftuere soeckende den groven ende onghelcerden verstaende der menschen te hulpe te comen/ pleecht ghemeyn-samelick te spreke: alsoo willende den waerachtighen God van de valsche goden onderscheyden/ sicut sy hem vooznemelick tegghen de afgoden en beelden. Niet dat sy prijst het gene dat te scherp-sinnichlick ende constichlick woijt van de Philo-sophen geleert: maer om dat sy soude te veront-decken hoe sottelick/ jae hoe wtsinnichlick de werelt God soelckit/ soo langhe en reghelick op de ghedachten sijns herten staet. So dan de wts-luytende beschrijvinghe die alomme ghelesen woijt/maect alle de Godheyt te niete/ die de menschen dooz haer epgen goetduncken smeden: Want God selve is alleen bequaem ghetuyghe van hem selven. Hierentusschen dewijle dit be-selck onverstant der gantscher werelt heeft be-banghen/ dat sy sienlicke ghedaenten Gods be-gheeren / ende alsoo upt hout/ steen/ gout/ silber ende andere doode ende verberbelicke materie goden maken: soo moeten wy dese * grontreden weten ende houden/ te weten dat de eere Gods met goddeloose leughenen vervalscht woijt/ soo wanneer hem eenighe ghedaente ofte foyme woijt aengedicht. Daerom als God alle eere der god-heyt heeft alleenlick hem selven acnghetrocken in de Wet/ daer hy wil leeren wat dienst hem be-haecht/ende wat dienst hy verwoypt: soo set hy ter stont daer by: Du en salt dy gheen beelt noch ghelijckenisse maken: met welke wooiden hy onse lichtveerdighe stouticheyt verbiet / dat wy niet en arbeypden om hem met eenighe sienlicke ghedaente ofte foyme booz ooghen te setten. Ende hy verhaelt int royte allerley ghedaenten/ dooz de welke nu boozijnden sijn waerheyt was dooz superstitie tot leugen verandert. Want wy we-ten dat de Persen hebben de Sonne aengebede. Ende de dwale Heydenen hebben hen selven soo vele goden ghebuycht / als sy ghesnernten in den Hemel sagen. Daer en is oock byna geen Dier dat den Egyptenaren niet en sy een beelt Gods ghetweest. Ende de Sycken zijn boven alle an-der Heydenen wijs ghescheneen / om dat sy God onder menschelicke ghedaente dienden. Maer God en vergelijct niet met de beede met malra-deré/ geljck of d'een bequaemer ware dan d'an-der: maer verwoypt sonder uptnemen alle beel-den/ende ghelijckenisse ende andere teckenene/ dooz de welke de superstitieuse meypden dat God hen soude by zijn.

2 Dit is lichtelick te verstaen upt de redenen die hy by het verbot set. Ten eersten by Moysen seyt hy/ Gheденckit dat de Heere tot u heeft gesproken in het dal Wozeb. Ghy hebt een stemme ghehoort/ maer gheen lichaem en hebt ghy ghesien. Daerom hoedt u selven / dat ghy niet mis-schieten bedrogghen zijnde/ u eenighe ghelijckenisse en maect/ etc. Wy sien hoe opentlick God sijn stemme set tegghen alle beelden ende ghelijckenis-sen / op dat wy weten dat die alle van hem af-wijcken/ die sijne sienlicke ghedaente soecken. Dit de Propheeten sal ons Esaias alleen ghenoech zijn/ de welke in dese bewijninghe oberbloedich

den afgod den geseit op dat alle menschen verstaen moghen dat hy alleen van hem selven te bequaem ghetuyghe is.

Ende beruict ooc met wts-ghebruyckte wooiden/ dat meinant hem verborstere met eenighe sieldelcke ghedaente God booz ooghen te setten.

* Principium.

Exod. 20. 4.

Deut. 4. 15
De redenen van sulck een verbot staen gheschreven by Moysen/ Esaias ende Pantum: daer by noch toeghebaen wooidt de clachte van eenen beede/ ten eynde de afgoden die naes beschaent ghemaeckt wer-den.

Esai. 40. 18, ende 41. 7. 29, ende 45. 9, ende 46. 5

Het einde der kennis.

Op dat de Schryftuere ons tot de waeren God lende / soo stantse upt alle de Goden der Heydenen die eenicheyt Gods bekennt hebben.

• Monarchia.

Tab. 2. 20.

is / om te leeren dat de Majestept Gods woꝝdt met oneerliche ende ongeschickte dichtinge ontveert / als hy die sonder lichaem ende onstentich / ende een geest ende onepndelick ende onmetelic is / woꝝt hy een lichaem / hy een stentlich beelt / hy een dinck sonder leven / ende hy een stuck hout / steens oft gouts vergeleken. Op dese selve wijs leert oock Paulus / seggende: Dewijle wy Gods geslachte sijn / soo en moeten wy niet achten dat God den goude oft silbere oft steene constelick gesneden / ofck eenighe menschelicken gedichtsele gelijck zy. Waer upt het openbaer is / dat alle beelden die oppgerecht worden / ende alle gelijkenissen die geschildert ende ghemaelt worden om God af te beelden / hem gantschelic misghagen als verontteeringhen sijn der Majestept. Ende wat wonder ist dat God dese vermaningen upt den hemel af dondert / dewijle hy oock ellendige ende afgoden-dienaers upt der aerde tot dusdanighe belijdinghe dwingt. Die slaghe van Seneca is wel bekent / de welke oock hy Augustinum woꝝt ghelesen / daer hy seyt : De heplighe onsterfelicke ende onberanderlicke goden heplighen sy in seer onweerdighe ende onedel materie / ende trecken den selven ghedaenten der menschen ende beesten aen / ende oock sommige van vermengden aert ende herschepden lichaem: ende noemen de dinghen goden / die sy souden booz onnatuerlicke ende onghelijckte gruwelen achten / waert dat hem sulcx yet levende teghen quame. Hier upt ist wederom openbaer dat de beschermers der beelden ten coude upt blucht nemen / die boozwenden dat de beelden den Zoden verboden waren om dat sy tot superstitie gheneghen waren. Want het en gaet niet alleenlick een volck aen / dat God upt sijn eeuwich wesen ende onepndelicke ordeninghe der natuere woꝝt byngt. Ende Paulus sprack niet tot de Zoden / maer tot de Atheniensen als hy de dwalinghe der afbeeldinghen Gods wederlepde.

3 God heeft wel somtijts booz sekere teekenen de teghenwoꝝdicheyt sijn der Godheyt verdoont / soo dat hy geleyt wert aensichte aen aensichte gesien te woꝝden: maer alle de teekenen die hy opt heeft gegeven / waren bequaem tot leeringhe / ende vermaenden oock mede de menschen ooyntlick van sijn onbegrijpelic wesen. Want hoewel de wolcke / ende roock ende blanne / teekenen waren der hemelscher eerlickeheyt / soo bedwonghen sy nochtans als niet eenen thoom aller menschen herten dat sy niet en doysden arbeypden / om dieper daer in te dvinghen. Daerom en heeft oock Moyses selve (den welcken noehrans boven anderen hy hem selven heeft geopenbaert) bidden: de niet vercreghen / dat hy dat aenschijn Gods soude sien: jae hy heeft een antwoorde ontfanghen dat de mensche soo groote claerheyt niet en kan verdraghen. De heplighe Gheest is verschenen in de ghedaente ender dupbe: maer dewijle hy terfont is verswonden / ende niet meer ghesien / wie en verstaet niet dat de gheloobighe door dat haestelic vergangen teekenen sijn vermaent gheweest / dat sy moesten geslooden dat de Geest onstentlich is: op dat sy met sijn ghenade ende etacht te byden zijnde / gheen uptwendighe figuren en souden soecken. Want dat God somtijts is verschenen in menschen ghedaente / dat was een voorspel der toecomender openbaringhen in Christo. Soo en hebben dan onder dese voorswendinghe de Zoden niet moghen een teeken der Godheyt oppichten in menschelicke figuren. Ende de ghenaden

stoel waer upt God onder de Wet sijn tegenwoꝝdicheyt toonde / was alsoo ghemaect / dat daer door wert te kennen ghegheben / dat dit het beste aensien der Godheyt is / als de herten woꝝden door verworderinghe boven hem selven getoghen. Want de Cherubim verberchden den ghenadenstoel met hare uptghebyende bleugelen / ende het seyl bedekte hem / ende selfs de berre verbozghen plaerse bedekte hem ghenoech in haer selven. Daerom ist openbaer dat die uptsmittich sijn / die arbeypden door vier Cherubim exempel de beelden Gods ende der heplighen te bescherimen. Want ick bidde u / wat bedupden die beeldkens der Cherubim / anders dan dat daer gheene bequame beelden en sijn om de verbozghentheyt Gods af te beelden / ende booz ooghen te setten: Want sy waren alsoo ghemaect / dat sy met hare bleughelen den ghenadenstoel bedeckende / niet alleenlick der menschen ooghen / maer oock alle ghevoelen berhinderten van het aenschouwen Gods / ende alsoo de liecheverdiehten straffen. Hier toe dient oock dat de Propheten ons de Seraphim die hen in gesichte getoont sijn / beschryben / dat sy sijn met bedeckten aensichte: waer mede sy te kennen geben dat de claerheyt der godlicker glozie so groot is / dat oock selve de Engelen van het rechte aenschouwen berhindert sijn / ende dat de clepne bonckens daer van / die in de Engelen upt blicken / van onse ooghen sijn verbozghen. Hoewel aengaende de Cherubim daer van wy nu spraken / alle die recht ooynde / bekennen dat die tot de onde onderwysinghe der Wet behooyden. Daerom ist teghen reden / die alsoo te trecken / tot een exempel dat te onsen tijde soude moghen dienen. Want de kinderlicke tijde (op dat ick alsoo sprake) is booz by ghegaen / tot den welken sulcke grove onderwysinghen beroydent waren. Ende het is boozwaer schande dat de Heydenseliche schrybers bequamer uptlegghers der Wet Gods sijn dan de Dapisten. Juvenalis verwoyt den Zoden spottelick dat sy enkel wolcken ende Godheyt des hemels aenbieden. Hy doet dat wel verkeerdelick en ongoddelick: maer speecht nochtans waerachtichcliker / versakende dat by hen eenige gelijcknisse Gods zy / dan die Dapisten die snateren dat daer eenighe stentlicke beelde gheweest zy. Nu dat dat volck is dickmael met haestighe hitteheyt tot afgoden gheloopt / niet anders dan gelijck de wateren upt een groote fonteyne met grooter craecht upt quelen: daer upt sullen wy liever leeren / hoe grootelick onse vernuft zy tot afgoderie gheneghen: op dat wy onse ghemeyne schult op de Zoden woꝝpende / niet onder den pden wellust tot sondighen / tenen doorlicken slaey en slapen.

4 Tot dit selve dient oock dit: De afgoden der Heydenen sijn goud ende silber / wercken der handen der menschen. Want de Prophete bewijst upt de materie dat die greene Goden en sijn / der welcker beelt ende ghedaente gouden ende silberren is: ende set dat als openbaer ende bekent / dat al wat wy upt ons eyghen ghevoelen van God begrijpen / niet anders en is dan een dwars ghebrek. Ende hy noemt de afgoden Gout ende silber / liever dan sijnck of steen / op dat sy noch door sehoochheit noch door diebaerheyt geeweerdicheyt en gertigge: maer beslupt nochtans int gemeyn dat geē dinc leugenachtiger en is dā dat upt eenighe doode materie Goden ghesmeet worden. Hierentusschen bewijst hy ooc niet min dat andere / te wete / dat de menschen niet veel te dulle lichtbeerdicheyt opgeblasen sijn / de welke hoewel sy alle oogeblic hare yggelickelike geleedē

Dan de beyschynghen Gods. Erod. 25-17. 18. 21.

De beelden der cherubim bewijst dat se niet en sijn bequaem om de verbozghentheyt Gods af te beelden.

E sai. 6. 2.

Daerrens de / de Cherubim behooren tot de onde inderdinghe des Wets.

De stoffe der afgode selbe / wederlept meer dan ge: noech der afgoden-dienaren versterkinge van God. Psal. 115. 4. ende 135. 10.

Actoꝝ. 17. 29.

Erod. 19. 16.

Int selste boec van de Stadt Gods / cap. 10

Deut. 4. 11.

En aenrekinge van een tege woꝝpinge / welke ge: noemen is upt bescherpde plaecten by Moosen. Erod. 33. 13. Matth. 3. 16.

ende gebedeldē Adam moeten in trecken/ noch-
tans doynen de eere Gods den afgoden gheben.
De mensche wozt bedwongen te belijde dat hy
een Dier is/alle dage sterffelick/en wil nochtans
datmen een metael booz God achtē dien hy den
oorspronck der Godheyt soude ghegheben heb-
ben. Want waer upt hebben de afgoden haeren
oorspronck anders dan upt der menschen goet-
duncken? Daerom is de bespottinge des Poeten
recht/ daer hy eenen afgod in byenge/ aldus spre-
kende: Doozgeden was ick een bygenbloek/ een
onnut hout: maer doe de schijnwercker twij-
felde of hy een hantck wilde van my maken of
eenen Priapum/so heeft hy hem selven bedenc-
kende/lieber ghehad dat ick een god zyn soude.
Daer upt ben ick/ etc. Te werten een aerdich
menschelken dat bynae te allen ooghenblick den
adem verliest/ sal dooz sijn conste den naem ende
eere Gods enē dooden bloke geben. Maer de-
wijle de Epicuretsche Poete lustichlic spottende/
geen Religie en achtede/ so sullē wy sijn en sijn
gelijcken redenē achter laten/en ons laten bewe-
gen/jae doozsnyden met de scheldinghe des Pro-
pheten/daer hy seyt dat de menschen te vele upt-
smatch zyn/ die upt den selven bloke hen selven
warmen/ den oben heeten om byoot te baken/
vlesch hyden of steden/ ende eenē God snyden/
booz den welcken sy hen selven tee aerdē byngen
om hem te aenbidden. En daerom beschuldicht
hyse ergens niet alleenlic upt de Wet/ maer ver-
wijt hen oock dat sy upt de fondamentē der aer-
de niet geleert en hebben: te weten/ dewyle geen
dinch soo onghewoeghelick en is/ als te willen
God/ die onmetelick/ ende sonder begin/ ende
sonder eynde is/ tot een mate van vyf voeten
bynghe. Ende nochtans bewijst de gewoonte
dat dese onnatuerlike ongheschickte sake den
mensche dooz te verdoynsheyt natuerlick is.
Men moct ooc weten dat de afgoderne alomme
niet dese wijse van spreken aengereekent wozt/
te weten / dat sy zyn werken der handen der
menschen/en geen godlike autozicte en hebbē:
op dat dit vast ende seker zy dat alle godsdienstē
die de menschen upt hen selven bedacht hebben/
verbloekt zyn. Dese raserije verswaert de Pro-
phete in den Psalm/om dat de menschen de din-
gen die noch leven noch gevoelē en hebben/ aen-
roepen om hulpe/ hoewel sy daerom niet ver-
stant begaet zyn/om dat sy souden wetē dat al-
le dinc dooz de cracht Gods geroert wozt. Maer
dewyle alle volcken ende oock een pghelick by-
sonder dooz de verdoynsheyt der nature tot so
groote uptsinnicheyt wozt ghetrocken: daerom
doudert de Geest ten eynde met eenen grontwe-
licken vloech/ seggende: Laet de gene diese ma-
ken/ ende alle die daer op betrouwen/hen gelick
worden. Men moet oock aenmercken dat alsoo
wel de ghemaelde ofte gheschilderde/als de ghe-
graven oft ghesneden beelden verboden zyn:
waer dooz de onnutte ontschuldige der Grie-
cken wederlept wozt. Want sy meynen wel hare
dinghen ghedaen te hebben / als sy geenen God
en grabē noch snyden/ hoewel sy in maeldernien
ende seilydernen meer dertelheyt bezynen dan
eenighe andere Heydenen. Maer God en ver-
bict niet allenlick hem eenige ghelijcknisse van
den beeldsnyder op te rechten/ maer oock van
eenighen constnaer te dichten: want hy wozt
t onrechte ende met schande ende versmadinghe
synder Majestept alsoo vergheliken.

5. Ick weer wel dat het een seer ghemeyn seg-
gen is/ Dat de beelde zyn der ongeleerden bac-
ken. Dat heeft Gregorius ghelept: maer den
Geest Gods oordeelt veel anders/ in des welckē

schole soo Gregorius aengaende dese sake hadde
gheleert gheweest/ soo en soude hy noyt alsoo
ghesproken hebben. Want dewyle Jeremias
seyt dat het hout is een leeringhe der ydelheyt:
ende Habacuc leert dat het beelt is eē leeraer der
leughen: soo moetmen boozwaer hier upt de ge-
meyn leere verslaen/ te wete/ dat het al ydel ende
leughen is/ wat de menschen upt beelden van
God leeren. Ist dat niemant hier tegen seyt dat
die van de Propheten ghestraft wozen/ die de
beelden tot goddeloose superstie misbyrcken:
Ick bekenne dat wel: maer ick segge oock daer
by het ghene dat allen openbaer is te weten/ dat
van hen gantschelick verdoemt wozt het ghene
dat de Papisten booz een vast fundament hou-
den/ namelijk/ dat de beelden zyn als boecken.
Want de Propheten setten de beelden teghen
God/ ghelijck dinghen die teghen malcanderen
stryden/ ende die neimmermeer comen niet mal-
canderen eens zijne. Dese vergelijkinghe wozt
geset in de plaetsen die ick weynich te bozen ver-
haelt hebbe: te weten/ Dewyle daer alleenlick
een waerachtich God is/ den welcken de Joden
dienden/ soo wozen verkeerdelick en valsche-
likenelike figuren gedicht om God booz oogren
te setten. Ende dat alle de menschen ellendichlic
bedyoghen wozen/ die de kennisse Gods daer
upt halen. Ten laetsten/ ware niet alle de ken-
nisse Gods die upt de beelden ghehaelt wozt/
valsche ende bedyegelick/ soo en soudense de Pro-
pheten niet alsoo mit gemeyne verdoemen. Ter-
minsten behoude ick dit/ dat wy niet anders dan
van woorde tot woort en verhalen dat de Pro-
pheten gheleert hebben/ als wy leeren dat het al
ydelheyt ende leughen is/ dat de menschen wil-
len God mit beelden maken ende afmalen.

6. Men lese boven desen het ghene dat Lactan-
rius ende Eusebius hebben van dese sake ghe-
schreven: de welke niet en hebben ghetwifelt
booz seker aen te nemen/ dat alle die der welker
beelden ghesien worden/ zyn sterffelicke men-
schen gheweest. Ende Augustinus en ghevoelt
oock niet anders/ de welke oordeelt ongeoorloft
te zijne/ niet alleenlic datmen de beelden aenbidt/
maer oock datmense Gode oprecht. Nochtans
seyt hy niet anders dan dat vele jaren te bozen
is in het Elibertinsche Concilium veroydent/
waer van dit het sferdertichste Capittel is. Het
heeft ons behaecht geene malerijen ofte schilde-
ren te hebbē in de kercken: op dat niet het gene
dat aenghebeden wozt/aen de wanden gheschild-
dert ofte ghemaelt worde. Maer het ghene dat
Augustinus ergēs upt Varrone by byenge/ ende

mit sijn oordeel bevesticht/ is booznemelic weer-
dich verhaelt te wozen: te weten/ Dat de gene
die eerstmael de beelden der goden hebben in ge-
byacht/ de vzeese wech ghenomen/ ende de dwa-
linghe vermeerderē hebben. Waert dat Varro
alleen dat seyde/ soo soude het moghelick wep-
nich autozitepts hebben: nochtans soude het
selve ons niet rechte schaeinte aen byngen/ dat
een Heydensch mensche in de dupsternisse ta-
stende/ is tot een sulck licht gheromen / dat hy
geleert heeft dat de lichamelike beelden daerom
der godlike Majestept onweerdich zyn/ om
dat sy de vzeese Gods verminderen in de men-
schen/ende de dwalinghen vermeerderen. Dooz-
waer de sake selve betuypt/ dat dit niet waer-
heyt ende wijshheit is ghesproken: maer Augu-
stinus dit van Varrone ghenomen hebbende/
byngt het selve boozt als upt sijn eygen ghevoe-
len. Ende hy vermaent ten eersten dat de eerste
dwalinge van God daer in de mensche verwer-
ret zyn/ haer eerste beginsel niet en hebbē van de
beelden/

Antwoort.
1. De heilige
Geest (Jerem.
10. 3. ende
Hab. 2. 18.)
sprecht/ dat
de beelden zyn
leeraers der
ydelheyt ende
leughen.
Jerem. 10. 3.
Hab. 2. 18.

2. De oude
Theologan-
ten hebben de
operchtighe
en den dienst
der beelden
gantsch ver-
woyten.

Int 4. boeck
van de stad
Gods/ Cap. 9
ende 31.

Horat. I.
Serm.
Saty. 12. 8.

Bewijs/ ghe-
nommen uit
het ghetunge-
nisse Esau
ende der an-
deren Pro-
pheten.
Esai. 44. 12.

Esai. 40. 21.

Esai. 2. 8.
ende 31. 7.
Ose. 14. 4.
Mich. 5. 13.

Psalm. 115. 8.

Der Grieken
ontschuld-
gunghe.

Leghentwoort
punghe/ Dat
de beelde zyn
boeken der
kercken.

beelden / maer dat sy dooz dese nieuwe materie zyn ghewassen ende vermeerderd. Daer nae beduydt sy dat de yecse Gods daerom woxt dooz de beelden vermindert of wech ghenomen / om dat sijn Godheyt lichtelick can in de dwaesheyt ende ongheschiedicheyt / ende onbequame dichtsinge der beelden veracht woerden. Ende och oft wy niet soo seer en behonden dit tweede waerachtich te zyn. Daerom soo wie wil wel ende rechte geleert worden / die en leere upt de beelden niet wat sy van God behoort te weten.

3. De oede-
dadighe ende
hoerachtighe
derreueighe
der beelden in
den Wapstij-
schele kercken/
sloot om de
bescheyninge
der seluer.

7 Daerom ist dat de Papisten eenige schaemte hebben / soo en sullen sy voorzaen niet meer dese uytvlucht ghebyupck / te weten / dat de beelden zyn de boecken der onghelcerder menschen / het welke soo openlick woxt mer seer vele ghetuygenissen der Schrytuere wederlept. Ende of ick hen die toe liete / soo en souden sy nochtans daer mede niet vele maken om de afgoden te beschermen. Het is openbaer welcke ongheschiediche dinghen sy willen de menschen voor eenen God in de hant stellen. Ende de beelden die sy den heyligen maken / wat zyn die anders dan exempelen van verlozen cost ende onreynicheyt / de welcken so hem pemant wilde geheelick make / die ware weerdich niet staven geslagen te worden. Dooz waer in de bozdeelen ende hoeren-hupsen zyn schaemtelick ende matichlicker vertierde hoeren / dan maechden-beelden in de kercken. Den Martelaren en maken sy doch ghen betamelick wesen. Daerom laette haer beeldé ym- mers een wepnich schaemtelick maken / op dat sy wat beschaemdelick moghen liegen dat sy boecken zyn van eenighe heyligheyt. Daer wy sullen oock dan antwooyden dat dit gheen wyse en is om het ghelouighe volck in herlighe plaetsen te leere / het welke God wil met een veel ander leere onderwesen hebben dan mer die beu- selen. Sy heeft geboden dat men daer scude een al- leen genepn leere voor setten in de predikinghe sijns woorts en heilige verhoergheden: hier in bewysen die hare herten wepnich beronnint te zyne / die niet de ooghen omme dzyren om de Beelden te bemerkhen. Welcke noemen dan de Papisten sulcke onghelcerde / die alleenlick con- nen met beelden ghelcort worden? Te weten / die de Weere behet voor sijn Discipule / die sy wter- dich acht sijne hemelische wijsheyt te openbaren / die sy niet de salighe verborgheden sijns ryck wil gheleert hebben. Ick bekenne wel ghelijck de sake is / datter te desen tijde veel zyn die sulcke boecken niet en moghen missen noch verben: maer ick bidde u / waer van comt de onbestan- dicheyt / anders dan dat hen de leere woxt ont- houden die alleen bequaem is om hen te leeren? Want de Dienaers der Ghemeenten en heb- ben om geen ander oorzake den beelden het leer- ampt oetghegheben / dan om dat sy selbe ston- waten. Paulus betuyecht dat Christus dooz de waerachtighe predikinghe des Euangelij woxt afghebeelder / ende eenichsins voor onse ooghen gheruyft. Daerom wat noot waert alomme in de kercke soo vele cruppen van hout / steen / silver / ende gout op te richten / waert datter getrouwe- lck ende wel geleert wojde / dat Christus is ghe- slozven om in het cruppe onsen bloeck te dzagen / ende onse zonden dooz de offerhande sijns doots te versoenen / ende met sijnen bloede upt te was- schen / ende ons Gode den Vader weder aenge- naem maken? We dit alleenlic mochten sy meer leeren / dan upt dypsent houté ofte steenen crup- pen: want op gouden ende silveren cruppen staen moghelick de gierighe herten seerder de oogen / dan op eenighe woorden Gods.

4. De kercke
Gods heeft
een andere
manere dan
de menschen
te onderwij-
sen in de ware
godsalicheyt.

Galat. 3.1.

Galat. 3.13.

8 Jan van den oorspronck der Afgoden / is by- nae een ghemeyn gheboelen dat in het boeck der wijsheyt is gheschreven: te weten / dat die zyn de eerste autheuren daer van gheweest / die dese eere hebben den dooden gedaen / dat sy hare gedach- tenisse hebben superstitieuslick geert. Ende ick kenne voorwaer dat dit quade ghebyupck seer out is: noch en verake oock niet dat hier dooz als dooz een byer de rasertje der menschen tot af- goderge is hittigheer gewoorden / nochtans en late ick niet toe dat dit zy de eerste fonteyne deses quaets gheweest. Want datmen afgoden ghe- byupclit heeft eer de eergiericheyt in de beelden den dooden te heplighen was op gheromen / (de welke de Heydenische schryvers dickmael mel- den) dat is openbaer upt Moese. Want als sy verhaelt dat Rachel heeft haers Vaders Afgo- den ghestolen / soo en spreect sy niet anders als van gemeynen ghebyupcke. Waer upt men mach verstaen dat des menschen vernuft een eeuwighe werckwinkhel der afgoden is. Nae de Dilubie ofte Sontbloet wast als een wedergeboorte der werelt: nochtans met vele jaren daer na hebben de menschen hen selven nae haren lust Goden gemaect. Ende het is gelouclick dat noch bin- nen des Heyligen Patriarchen leven sijne neben hebben tot afgoderge begheben gheweest / soo dat sy niet sonder seer bittere droesheyt heeft ghesien de aerde met afgoden ontrepncht wo- ren / wiens onreynicheyt God onlancks met soo grouwelicken oorzake ghesupberc hadde. Want Thare ende Parhoz waren nu voor Abrahams gheboorte Afgoden-dienaers / gelijk Zoue be- tuyecht. Dewyle de nacomers Sem / soo coztz zyn afgeballen / wat sullen wy houden van de nacomers Cham / die te boyen in haren vader verbloect waren? Het is voorwaer alsoo / ghe- lict het herte des menschen is vol hooverdic- heyt ende lichtveerdicheyt / alsoo derf het na sijn begrip God dichten: ghelijck het met plomp- heyt ende stouticheyt is bevanghen / ende onder seer grove onwetentheyt leyt / alsoo bedencht het leughen ende pdel ghesichten voor God. Tot dit quae comt een nieuwe ongeschiedicheyt / te we- ten / dat de mensche wil God sulck upt dzucken ende maken / ghelijck sy hem heeft in het herte begrepen. Soo dan het herte genereert den af- god / ende de hant baert hem. Dat dit zy de oor- sponck der Afgoden / te weten / dat de menschen niet en gheloooben dat God by hen is / ten zy dat sy hem selben lichamelick vertoone / dat maecht het exempel der Israeliten openbaer. Want sy segghen / wy en weten niet wat desen Moisi is gheschiet: maecht ons goden die ons voor gaen. Sy wisten wel dat die God was / wiens crachte sy in soo vele miraculen bevonden ende beproeft hadden: maer sy en betrouden niet dat sy by hen was / ten ware dat sy een lichamelick teer- ken sijns aenschijns saghen / dat hen een ghetuy- ghenisse Gods ware diese regerde. Soo heb- ben sy dan van een voorgaende beeldt willen be- ken en / dat God de leydeman haerder reyse ware. Dit leert de daghelickse bebindinghe / dat het bleesck altyds ongherust is / tot dat het heeft een dichtsels hem ghelijck ghebonden / waer in het hem selven als in Gods beelc pdelic troost. Wynac te allen tijde van de scheypinghe der we- relt aen / hebben de menschen (om dese blinde begheerte ghehoorzaem te zyne) teekenen op ghericht / waer in sy ghelooofden dat God hert voor de ooghen was.

Dat andere
deel des Ca-
pitels / hant-
delende van
der Afgoden
ende Beelden
oorspronck.
Cap. 14. 15.

Gen. 31. 19.

Jof. 24. 1.

Exod. 32. 1. 2.

9 Nae dusdanich dichtsels volcht terstont de aenbiddinghe. Want doe de menschen meynen dat sy God in de beeldé aenschouwen / so hebben sy hem

Van de aen-
reynighe des
beelden

sp hem oock daer in gebient. Ten eynde gheheel met herten ende met ooghen daer aen ghehecht zijnde/ hebben sp begonnen beestelicker ende on- verstandigher te woorden / ende de beelden ghe- lijck oft daer eenighe Godheyt in ware / te ver- wonderen ende verheffen. Nu ist openbaer dat de mensche niet tot afgoden- dienst en vallen/ eer sp enige grove meyninghe verreeghen hebben: niet dat sp de beelden achten gode te zijne/ maer dat sp dencken dat eenighe cracht der Godheyt daer in woont. So dan het 3p dat ghy God ofte een creatiure in selve vooz set in het beelt/ als ghy daer vooz tot eerbiedinge neder vakt/ soo zijt ghy nu met eenighe afgoderge betoobert. Hierom heeft de Heere niet allenlicke verboden gemaecte Beelden op te rechten om hem te verghelijcken/ maer oock dat men gheenerley tijtlen noch ste- nen en soude hepligen om die te aenbidden. Om de selve oorsake woijt in het ghebodt der Wet oock het ander deel van de aenbiddinge daer by ghestelt. Want soo haest als men Gode heeft een sichtsbaerliche figure ghediecht / soo bindt men oock sijn cracht daer aen. Soo onverstandich zijn de menschen / dat sp God daer hechten/ waer sp hem ghediecht hebben: ende daerom en connen sp niet laten hem te aenbidden. Ende daer is gheen verschil in / of sp sechtelick het beelt eeren/ ofte God in het beelt: want dit is altyts afgoderie/ als men den brede godliche eere doet / op wat wyse het oock 3p. Ende dewijle God niet en wil superstitieuselic oft met val- schen dienst ghebient zijn/ soo woijt hem ont- nomen al wat den beelden ghegheven woijt. Laet die hier toe hoozen die arme boozwendighen ende dackselen soecken/ om de grouwelicke afgoderie te beschermen/ dooz de welcke de waerach- tigher religie is vele boozleden tijden te niete ghe- weest. Sp segghen: De beelden en woorden niet vooz goden gheacht. Antwoozde. De Joden en waren oock niet alsoo gheheel onbedacht/ dat sp niet en souden ghedachtich geweest hebben dat die de God was/ dooz wiens handt sp uyt Egp- yten ghebracht waren/ eer sp het kalf maecten. Ja oock als Aaron septe dat die de gode waren dooz de welcke sp uyt Egnpten- lant verlost wa- ren/ hebben sp onvertsaechdelic dat toe gestaen/ claerlick te kennen gevende/ dat sp God der ver- lossen wilden behouden / alleenlick mochten sp hem in het kalf sien vooz gaen. Het en is ooc niet ghelooftich dat de Heerden soo onverstandich waren / dat sp niet en souden verstaen hebben/ dat God wat anders was dan hout ofte steen. Want sp veranderden de beelden nae haer goet- duncken / ende hielden altyts de selve goden in het herte: ende sp maecten enen gode veel beel- den/ ende dichteden nochtans na de beelheyt der beelden niet vele goden. Boven desen heplichden sp dagelijcx nieuwe goden/ ende meynden noch- tans niet dat sp nieuwe goden maecten. Men lese de ontschuldighen die Augustinus schrijft van den afgoden-dienaren te synen tijde vooz- ghewent te zijne. Te weten/ als sp berispt wo- zen/ antwoozden de gemeyne sterchte menschen/ dat sp niet dat sichtsbaerliche en eerden/ maer de Godheyt die ontsichtsbaerlicken daer in woonde. Ende die van supberder religie waren/ (ghelijck sp sprecker) sepen dat sp noch beelde noch duy- bel en eerden: maer dat sp dooz de lichamelicke beelden aensagen het rechte des dinc dat sp be- hoozden te aenbidden. Wat ist dan? alle de afgoden-dienars of sp Joden ofte Heerden zijn ge- weest/ en hebben niet anders ghelint gheweest/ dan nu gheseyt is: te weten/ met te byeden zijnde mettingestelicken verstande/ meynden dat hen

God soude sekerder ende naerder wesen dooz de beelden. Ende nae dat hen dese verkeerde ver- lijkinghe ende afbeeldinghe Gods eenmael be- haecht heeft/ soo en is daer geen eynde geweest/ tot dat sp diekmael met nieuwe betooberinghen verstrickt zijnde/ meynden dat God sijn cracht vertoonde in de beelden. Ende niet te min hiel- den de Joden dat sp onder sulcke beelden den eeuwighen God/ den eenighen ende waerachtig- ghen Heere des Hemels ende der Aerden / dien- den: ende de Heerden desghelijker dat sp hare (hoe wel valsche) goden dienden / de welcke sp nochtans dichteden in den hemel te woonen.

10 Die versaken dat dit voortijden is geweest/ ende oock te onsen tijde gheschiet/ die segghen on- beschaemdelick. Want waerom vallen sp vooz de beelden neder? Waerom als sp bidden willen/ wenden sp hen tot haer gelijck tot Gods oozen? Want het is waer dat Augustinus seyt: Dat niemant en bidt noch en aenbidt alsoo het beelde aensende / die niet alsoo en 3p ghelint / dat sp meyt daer van verhoort te woorden/ ofte hoopt daer van te erijgen dat sp bidt. Waer van is on- der de beelden des selven Gods soo groot onder- scheidt/ dat men de ene veracht oft sechtelic eert/ en de ander allerley groote eere oen doet? Waer- om maken sp moede leden/ behoofde repen ende persequinagen doende tot de beelden / der wel- ker gelijcke sp te huns hebben? Waerom stryden sp te desen tijde soo seer daer vooz oock totter doot/ soo dat sp lichtelicker souden verdrage dat hen den eenighen God ontnomen wojde / dan dat men hare beelden verwoozpe? Ende nochtans en verhaele ick noch de grove dwalinghen des ghemeynen volcx niet / die bynae ontallick zijn/ ende schier aller menschen herten bebangē heb- ben: maer ick gheve alleenlick te kennen wat sp belijden als sp hen selven willen aldermeest van afgoderie ontschuldighen. Sp segghen/ wy en noemense onse goden niet. Dat en deden oock de Joden noch de Heerden voortijden niet/ ende nochtans en lieten de Propheeten niet alomme hen de hoerertje die sp met hout ende steen be- den/ te verwijzen/ alleenlick om dier dingē wille die dagelijcx gheschien van de ghene die willen Christenen gheacht woorden / te weten / om dat sp God in hout ende steen vleeschelick eerden.

11 Hoewel het en is in sp niet verborzen/ noch en is oock niet te bedecken dat sp ontblien met een scherpsinnighe onderschepdinghe/ de welcke wepnich hier nae sal wederom volcomelicker ghemelbet woorden / Te weten / sp segghen dat den dienst welcken sp de beelden doen/ 3p Idolo- dulia, maer niet Idololatria, dat is (ghelijck sp willen) beelden dieninge/ maer niet beelde eerin- ghe / hoewel bejde die Griekische woorden be- teekenen een dinc/ want also spreken sp als sp leeren/ dat dien dienst welck sp Dulia noemen/ mach den beelden mede gedeelt woorden sonder Gode onghelick te doen. Soo dan/ sp achten hen selven ontschuldich te zijne/ als sp alleenlick beel- den dienaers zijn / ende niet beelden eerbars. Maer ist niet liechter pemandt te eeren / dan pe- mants dienstmaecte te zijne? Ende nochtans als sp in het Griekische woort bederkinge soecken/ soo stryden sp seer kinderlick teghen hen selven. Want dewijle Latrevin by den Griekē niet an- ders en is te seggen dan dienen eneeren/ so is het gene dat sp seggen/ soo vele ghelijck of sp beelden dat sp hare beelden dienden/ maer sonder dienst- en eerden/ maer sonder eere. Sp en hebben in oock niet te beschuldighen dat ick secke in de woorden te banghen / maer sp selve/ dewijle sp willen de ooghen der eenboudiger verdupstieren/ gheven

Der Dapiste teugenachtig- ge uordliche/ ende het ober- een- draghen met de onder afgoder- die- naets/ woode ontdeckt.

En ander loof ende schatcke ont- blicht woort wederent/ daer mede sp een onder- schiet in- zinghen in- sche de Grie- sche woorden Dulia ende Latria. Siet int con- de lect. 16. ende cap. 17. lect. 2.

De deckman- tels/ welcke de afgoden- dienaers ghe- bucken tot bescherminge van de beelde/ worden ne- der gheslept.

In den 3. sal. 113.

gheben haer onwetentheit te kennen. Nochtans hoe seer wel sp ter sprake zijn / soo en sullen sp nochtans nemmermeer met hare welsprekenheit daer toe comen / dat sp souden bewysen dat eene ende de selve sake soude twee zijn. Laet hen (segghe ick) bewysen dat in de sake eenich onderschept is / op dat sp moghen gheacht worden den ouden afgoden-dienaren niet gelijck te zijne. Want ghelijck een ober-speelder ofte dootslagher niet en can sijn schuldt ontblen / daer mede dat sp sijner boosheit eenen anderen naem gheeft: alsoo en betamet niet dat dese afgoden-dienars souden dooz eenen listichlijcken ghebichten naem onschuldiich gheacht worden / ist dat sp in de sake geen onderschept en hebben van de afgoden-dienars / de welcke sp oock selve bedwongen worden te verdoemen. Ende nu en verscheyden sp niet alleenlick haer sake van de oude afgoden-dienars / maer volghen meer die verkerdelick nae / (het welcke de fonteyne des quaets is) dewijle sp teercken met haer vernust dichten / ende met hare handen maken / daer mede sp Gode willen af beelden.

12 Nochtans ben ick niet alsoo superstiteus / dat ick soude achten gantschelick geene beelden ijdelick te zijne. Maer dewijle het sijn den ofte graben / ende malen of schildere Gods gave zijn / soo eyfche ick het oppecht ende supber gebuyck daer van: op dat de dinghen die ons de Heere heeft tot sijn ere ende onsen nut ghegheben / niet en worden dooz onse gebuyck ontreynicht / noch oock tot onse verders verkeret. God niet steilicke gedaente te maken / dat achten wy ongeoorloft te zijne: want hy selve heeft dat verboden / en het en can sonder eenige mismakinghe sinder eerlickheit niet gheschiet. Ende op dat men niet en meyne dat wy alleene in dit gevoelen zijn: alle wijse en rechte schryvers hebben alijt sulck gheschicht / ghelijck dat bevonden wort van de ghene die der selver gheschichten lesen. Ist dat het niet gheoorloft en is Gode niet selfs een lichamelick veelt te maken: so ist veelt min geoorloft sulck een veelt vooz God / ofte God daer in te eeren. Soo en moet van de Majesteit Gods / die verre bobé het gevoelen der oogen is / met onbehoozliche gesichten niet verbalscht worden: maer alleenlick de dinghen mogen gesneden oft gegraben / ende ghemalen ofte geschildert worden / die de oogen rouwe begrijpen. Sulcke zijn eenfdeels histozien ende geschiedenissen / de welcke eenich gebuyck hebben in leeren ende vermanen: eensdeels beelden ende figuren der lichamen sonder beteeckeninge eenigher geschiedenisse: dese en sie ick niet war sp comen doen dan den ooghen behaghen. Ende nochtans ist openbaer dat byna alle menschen beelden die men dus langhe heeft in de kercken ghesien / zijn sulck gheweest. Waer upt men mach oordeelen dat sp niet en zijn dooz verstant ofte verkiefinghe daer ghestelt / maer dooz dwase ende onboozsichtighe hegeerte. Ick bewijghe hoe verkerdelick ende onbetamelick sp ten meesten deel zijn ghemaect / ende hoe vyele de beelddrijvers ende maelbers haer dertelheit hier in hebbe bewesen / het welcke ick weynich te bozen hebbe aen gheroert. Dit segghe ick alleenlick / wanneer daer schoon gheen sepl in en ware / so en deugt sp nochtans niet om te leeren.

13 Waer laet ons dit onderschept laten baren / ende hierentusschen oberlegghen of het nut zy gantschelick eenighe beelden in de kercken te hebben die geschiede dingen of menschen lichamen af beelden. Ten eersten ist dat de autoriteyt der ouder ghemeynte ons pte beveecht / soo laet ons gedencken dat de Christelike kercken zijn

int genieyn sonder beelden gheweest bynae byf hondert jaren / in de welcke de keligie noch bloeyde / ende de opprecht leere haren loop hadde. Soo zijn dan de beelden doen eerst aengenomen tot vercieringe der kercken / als de opprechticheyt des dienst begonste verbalscht te worden. Ic en wil niet disputeren wat reden sp hadden die de eerste auteurs daer van gheweest zijn: maer ist dat wy eeuwe met ceutwe / ende tijt met tijt vergelijcken / so sullen wy sien dat sp seer zijn afgetoeken van de gheschept der gener die sonder beelden waren. Ende wat / meynen wy dat de heplige Vaders souden de kercken soo lange sonder beelde gelaten hebben / hadden sp die niet en salich gheacht? Maer boozwaer dewijle sp sagen dat daer in geene of clepne nuttichheit was / maer vele perijckels / soo hebben sp die meer met reden en raet berwoopen / dan dooz onwetentheit ofte onachtsaemheit achter gelate. Dit betuycht oock Augustinus met clare woorden / seggende: Dewijle sp in dese plaetsen in hooge eerlickheit geset worden / op dat sp van de ghene die bidden ende die offeren ghesien worden / soo maken sp dooz de ghelijckheit der levender leden ende sinen (hoewel sp sonder leven ende ghevoelen zijn) dat sp den swacken herten schijnen leven ende adem te hebben / etc. Ende eghens / de figure ende afbeeldinge der leden maect ende dwingt eenichsins / dat de ziele die in een lichaem leeft / te meer meyne dat dat lichaem gevoelen heeft / dat sp siet haren lichame seer gelijck te zijne / etc. Ende weynich daer nae / De beelden zijn crachtigher om de ellendighe ziele te crommen en verclepden / om dat sp mont / oogen / ooren / en voeten hebben / dan om te rechten ende op goeden wech te brengen / om dat sp noch spreken / noch sien / noch hooren / noch wandelen en connen. Dit schijnt boozwaer de oorake te zijne / waerom Joannes ons gheboden heeft / niet alleenlick den beelden dienst / maer oock selfs de beelden te schoutwen. Ende dooz de gruwelike raferie die vooz desen tijt bynae tot verlies der gantscher godsalicheyt heeft de werelt behanghen / hebben wy veelt te wel bevonden / dat een teercken der afgoderie wort opgericht / soo haest als beelden in de kercken geset worden. Want de dwaesheit der menschen en can haer niet onthouden / sp moet terstont tot superstiteusen ende afgodischen dienst vallen. Ende oft schoon daer in soo groot perijckel niet en ware / nochtans als ick oberlegge tot wat eynde de kercken zijn verzoent / so schijnt my / ick en weet niet hoe / der kerck heplicheyt niet te betamen / dat daer andere beelden in comen / dan de levende / die God dooz sijn woort heeft gheheplicht: te weten de Doop / ende het Nachmael des Heeren / met de andere ceremonien / met de welcke onse ooghen behoozen soo neerstichlick becommert / ende soo lebendichlick beveecht te worden / dat sp gheene beelden dooz menschen vernust ghemaect / en begheeren. Siet daer den grooten nut der beelden / dat met gheen verghebighe en can betaelt worden / ist dat wy den Dapisten ghelooen.

14 Dit ware (meyne ick) van dese sake gheuech gesproken / ten ware dat ick bynae gevangen worde met dat Piteensche Concilie. Siet met dat eerlich Concilie dat Constantinus Magnus sijt / maer dat dooz het bevel ende hulpe der keiserinne Irenes is ober acht hondert jaren ghelhouden. (Want daer in is verzoent dat men soude niet alleenlick beelden in de kercke hebben / maer oock aenbidden.) Want wat ick segghe / daer teghen brengt de authoriteyt den Concilium groot boozdeel. Hoewel op dat ick de waer-

Ist laetste deel / waer in eerstelick ghehandelt wort van het eerste gebuyck en nussupck der beelden.

2. De waeghe wort ondersocht / of het stichtelic is / dat de Christenen in haer kercken beelden hebben. Siet in de boozede van dit werck / en lib. 4. c. 9. sect. 9.

In den 40. brief.

In den 113. Psalm.

I. Joann. 5. 21.

3. De onnatuerlike hoodveerdicht van een Piteensche Concilie wordte ontdeckt / waer in men seer gesterden heeft dooz de aenbiddinghe der Beelden.

be waerheyt segghe / ick en brynghe dit niet soo seer by om dat het my seer beweecht/als om dat het den Leseren soude openbaer zijn / waer toe de raserie der ghenen 3p gecomen/ die de beelden seerder begheert hebben dan het den Christenen betaemt. Maer laet ons dat eerst bezoyten. Die te desen tjde het ghebyuyck der beelden beschermen/ die ghebyuycken deses Piceenschen Conciliums. En daer is een wederlegboek onder den naem Caroli Magni, den welken men mach upt de maniere van schrybē verstaen te dier selver tyt gemaect te zijne. Daer in worden verhaelt de sententien der Bisschoppen die in dat Concilium waren/ ende ooc de argumentē ende bewijsinghen daer mede sp streden. Joannes de Legaet ofte bode der Oosterseher ghemeynten/ seude: God heeft den mensche geschapen na sijn beeldt en gelijkenisse: ende hier upt bewijst hy/ datmen daerom moet beelden hebben. De selve meynt dat de beeldē ons sijn aengeradē dooz dese sententie: Toont my dijne aensichte/want het is cierlick. Een ander om te bewijsen datmē moet beelden hebben op de altaren/ heeft dese ghetuyghenisse dooyt gebzacht: Fremant en ontsteekt een licht om onder een kazenmate te setten. Een ander om te bewijsen dat het aenschouwen der beeldē ons nut is/ heeft dit versien upt dē Psalm dooyt ghebzacht: Heere het licht dijns aenschijns is op ons versegelt. Een ander heeft dese ghelijkenisse gebzuyckt/ Gelyck de Patriarchen ende voozvaders der Heydenē offerhandē gebzuyckt hebben/ dat oock alsoo de Christenen moeten de beelden der Heylighen hebben vooz de afgoden der Heydenen. Tot dit selve hebben sp oock dit ghedzucht: Heere ick hebbe de cierlicheyt dijns hups lief gehad. Maer bovē alle is dese uplegginghe vernustich: Ghelijck wy t' ghehooyt hebben/ alsoo hebben wy t' oock ghesien. Soo wozyt dan God bekenit niet alleenlick dooz het ghehooyt des wooyts/maer ooc dooz het aenschouwen der beelden. Sulck is oock dat scherpsinnich argument Theodozi/ als hy seyt: God is wonderlick in sijne Heylighen: ende daer staet erghens ghescheyden: Den Heylighen die op der aerde zyn: Soo van/dit moet van de beelden verstaen wozyden. Somma het zyn soo schandelicke onwijse redenen/ dat ick my schame die te verhalen.

15 Ende daer sp van het aenbidden der beelden disputeren / daer wozyt hy ghezuycht de aenbidtinghe Pharaons/ ende der roede Joseph/ ende des naems welckē Jacob heeft opgetecht (hoe wel in dit leske en vervalschen sp niet alleenlick de Schryftuere/maer bzyngen ooc voozt dat nergens gevondē wozyt. Item dit: Aenbidt de boetbaerck sijnder voeten/ende aenbidt in sijnen heyligen berck:ende/Dijn aensichte sullen alle rijcke des volck aenbidden. Dese schijnt hen seer stercke ende bequame bewijsinghen. Maer waert dat pemandt upt spot wilde den beschermers der beelden eenen spottelicke persoon maken/ soude die oock connen grober ende ongeschickter redenen versamelen? En op dat daer geen twijfelingen meer en bleve/soo heeft Theodosius de Mirrensche Bisschop soo ernstichlick met dzoomen sijnz Archidiekens bestericht / dat de beelden behoozden aenghebeben te wozyden / ghelijck of hy daer van een hemelsch bebel hadde. Laet nu de beschermers der beelden gaen / ende ons met de bezoydeninge des Conciliums dzeygen: ghelijck of de eertweerdighe Vaders niet gheheel hen selven ongheloofoewerdich en maecten / als sp de Schryftuere so kinderlick handelen/ ofte soo ongoddelick ende schandelicck verscheuren.

16 Nu come ick tot de ongheschickte ongod-

lickheden/ van de welcke is te verwonderen dat sp die hebben dozyden uptstoyten:ende dat sp niet en zyn van eenen peghelicken met grooter vergrouwinge en verwozpinghe weder staen/dat is dobbel te verwonderē. Maer het is nut datmen dese schandelicke boose upstinnicheyt openbaerlicke vertoont/ op dat pnnich dat deksel der oozheyt dat de Papisen voozwenden/ van dē beelden dienst afgetrocken wozyde. Theofius de Bisschop Antroi blaest ende pocht den van teghen alle die niet en willen datmen de beelden aenbidde. Eē ander roept dat de ongevallē des Grickschen ende Oosterschen landts / come dooz dese boosheyt dat de beelden niet en zyn aengebēden. Wat grooter straffe hebben dan de Prophten ende Apostelen ende Martelarē verdient / in der welckter tyden ghene beelden en waren? Boven desen segghen sp: Ist datmen den Keyserlicken beelde teghen gaet met wieroock/ soo is men dese eere veel meer den beelden der Heyligen schuldicke. Ende Constantinus den Bisschop der stadt Constantia in Cyyzo / belijdt dat hy de beelden eertweerdichlick aen neemt / ende betuycht dat hy hen de eere sal bewijsen die men der levendichmakenden Drievidichsheyt schuldicke is: ende alle die dat selve wepgheren te doen/ die verbanct hy ende verwoypt met de Manicheen ende Marcioniten. Ende op dat ghy niet en dinct dat dit eens epgghen menschen ghevoelen is / de ander ghevoelen mede alsoo. Iae Johannes de ghesonden bode der Oosterschen ghemeynten dooz hitticheyt hooger geboert zijnde/ vermaent dattet beter ware dat alle bozdele ende hoerhupsen toeghelaten wozyden in der stadt/dan dat den dienst der beelden versaeckt wozyde. Ten epnde ist van allen eendzachtichlick bezoydent/ dat de Samaritanen hooser zyn dan eenige ketters: maer dat de Beelden-stoymers hooser zyn dan de Samaritanen. Ende op dat dit spel niet en 3p sonder sijne Plaudite ende vzolick epnde/ soo wozyt hier mede besloten: Laetse hen verheughen ende verblijden die de beelde Christe hebben/ ende haer offerhande doen. Waer is nu dat onderscheyt tusschen Latria ende Dulia, oft dienst ende eere / waer mede sp Gods ende der menschen ooghen pleghen te verblinden? want het Concilium gheeft sonder upnemen soo beelden beelden/ als den levendighen Gode.

Capittel xij.

Dat God van de beelden ghescheyden worr, op dat hy gantschlick alleen ghedient worr.

Wij hebben in het eerste geseyt dat de kennisse Gods niet en is ghelighen in roude bedenkingen/ maer bzyngt Gods-dienst mede. Ende wy hebben oock daerentusschen gheroert hoe hy behooylick ghedient wozyt/ twelcke sal op ander plaetsen bzyeder verclaert wozyden. Nu verchale ick alleenlick wederom int roye / dat de Schryftuere niet alleentlic en strijt om den naeckten naem/ soo wanneer sp betuycht dat daer eenenich God is: maer dat sp oock ghebetet datmen het ghene dat der Godheyt toe comt / niet eenen anderen toe en schrybe. Waer upt het oock openbaer is / wat onderscheyt daer 3p tusschen de superstricte ende super religie / ofte tusschen den valschen ende opzichten Godf-dienst. Dooz waer dat wooyt Eusebia, daer mede de Grieken de religie ofte Godf-dienst beteekenen / is so veel te seggen als rechtē dienst: Want sp blint in dupsternisse tastende/ hebben gevoelt datmen moeste eenen sekere reghel houden/ op dat God niet verkeerdelick ghedient en wozyde. Ende

E ij hoewel

Enighe lastelicke woorden van sommighe oude beelden-beerders/ welcke van dese manwe/ se niet wooyden als met der daer zyn hooyt gort bekenit.

Dophterijen ofte verkeren zinghen de H. Schryftuere tot bescherminghe van de opzichtighe der beelden in de kercken.

Matth. 5. 15. 1 Marc. 4. 21. Luc. 8. 16. ende II 22.

Enighe ghetuyghenissen tot bevelinge van den dienst der beelden wozyt voozt gebzacht.

De H. Schryft den eenighen God bekenende/en heeft gheen wooyden-strijt misghefelt: maer gheeft God alle erre ende aendachtigen Godf-dienst. Twelcke wozyt bewisen:

Eerstelic upt de epgschap des wooyts selve.

Religio.
1. Van de na-
ture der go-
den.

hoewel Cicero waerachtichlick ende wetent-
lick seyt/ dat het woort Religio (dwelck in La-
tijn bereekent Godsdiens) comt van relegere,
dat is weder overlesen/ soo ist nochtans een ghe-
bronghen ende berre-ghעהaelde reden die hy by
byengt/ te weten/ dat de Godsdiens daerom zp
in Latijn ghenacmt Religio, om dat de rechte
Dienaers dickmael weder overlesen ende neer-
sichlick handelen wat waerachtich zp. Ic achte
meer dat dese naem woort gheset tegden de licht-
veerdighe ende ongheschiedighe vyzpheet/ om dat
het meeste deel der werelt lichtveerdichlick aen-
grijpt wat hen te bozen comt/ jae dwaelt oock
onghestadichlick herwaerts ende ginswaerts:
maer de Godsalicheyt willende in vasticheyt
staen/ heeft haer selven uptghelesen ende verfa-
melt binnen hare palen: gelck inp oock dunct
dat het woort superstitio (dwelck beduydt val-
schen ofte onrechten of vervalschtē Godsdiens/
oft een onrecht gheboelen in Goddelicke saken)
zp daer van ghenomen/ dat de menschen niet te
vreden zijnde met de voorgescheven wijse ende
mate/ eenen overvloeden ende onnutten hoop
der pbeler dingen by een vyzpghen. Maer op dat
wyp de woorden laten baren/ het is in alle eeu-
wen altyt een eendzachtich gheboelen geweest/
dat de Religie ende Godsdiens woort dooz val-
sche dwalngen vervalscht ende berkeert. Waer
upt wip verstaen/dat/ wannere wip dooz een on-
boozsichtige vpericheyt ons selven alle dinck toe
laten/ alsdan de boozwendighe daer mede de
superstitieuse menschen hen selvē willen berken/
bangender weerde en is. Maer hoewel een pe-
ghelick dit belijdt / soo openbaren sp nochtans
hare schandelicke ontwerthep: te weten / dat
sp hen selven niet en houden aen den eenighen
God/ noch gheen onderschept en setten in sinen
diens/gelck wip te bozen geleert hebben. Maer
God (op dat hy sijn recht beschermē) coept dat
hy het sal strengelich wylck ist dat hy met eeni-
ghen gemaecten God hermengt woort. Boven
desen beschrijft hy oock den rechten dienst / op
dat hy het menschelicke ghesachte in ghehoor-
saemheyt houde. Dit beyde begrijpt hy in sijn
Wet/ waer in hy ten eersten de gheloobighe aen
hem verbint/ op dat hy haer eenighe wet-gever
zp: daer nae beschrijft hy eenen regel om na dien
recht nae sijnen wille ghedient te worden. Ende
van de wet/ wienis ghebruyck ende eynde men-
igheleyp is / sal ick te haerder plaetse handelen.
Maer nu roere ick alleenlic dit stuck aen / dat
daer is den menschen eenen toom in den mont
ghegheven / op dat sp tot gheene valsche Gods-
diensken af en wjcken. Ende dat moet men vast
houden dat ick ter eerster plaetse gheseyt hebbe:
te weten / dat God van sijn ere woort berooft/
ende dat sijn dienst woort vervalscht/alsmen hem
niet toe schrijft al wat der Godheyt epghentlick
toe comt. Ende hier betaemt neerstichlic te aen-
mercken wat listen de superstitie ghebruyck.
Want sp en verballt niet also tot vzeemde goden/
dat sp soude schijnen den oppersten God te ver-
laten/ ofte den anderen gelijck te maken. Maer
hem de opperste plaetse latende / ommeringt sp
hem met eenen hoop minderet goden/den wel-
ken sp sijne epghe werven toe deyt. En alsoo
woort (hoewel ghebepndelick ende listichlick) de
eere der Godheyt versecurt dat sp niet by den
eenigen God en blijve. Aldus hebben boozrijden
de oude/ alsoo wel Joden als Heydenen/ met ge-
lijck geboelen dien grooten hoop der Goden ge-
maect/ die souden nae hare ozen het regiment
des hemels ende der aerde met den oppersten
God gemeyn hebben. Aldus zijn ober sommige

Superstitie.

2. Dat het
ghetuygenisse
Gods selve/
welcke coept
dat hy is ja-
loers ende een
wreker/ so hy
niet eenighen
bedachten
God ber-
weygt woort.

tijden de Heyligē die van deser werelt bersehepe-
den waren/ Gods medeghesellen gemaect/dat
sp in sijn stede ghedient/ aengebeden/ende getert
wozden. En wip achten dat de Dajseyst Gods
met sulckē gruwel niet selfs berduyftert en woort/
hoewel sp ten meesten deele verduyctt ende upt-
ghebluscht woort/ anders dan dat wip een coude
meyninghe van sijne opperste macht behouden.
Hierentusschen woorden wip dooz bewimpelin-
ghen ende boozwendigghen bedzoghē/ende tot
menigheleyp goden ghedept.

2. Jae hier toe is oock dat onderschept gedicht
tusschen Latria ende Dulia, ghelijck sp die noe-
men / ofte tusschen dient ende eere / om dat de
Godlicke eere soude schijnen vpyelick den En-
ghelen ende den dooden te mogen toegeschreven
wozden. Want het is openbaer dat de dienst
welcke de Papisien den Heylighen doen / gheen
onderschept en heeft van den dienst Gods: want
sp aenbidden God ende de Heylighen sonder on-
derschept. Maer als sp ghedrongen woorden / soo
neemē sp haer uptvlucht tot dese onderscheptin-
ghe/ te weten / dat sp God ongesicht beworen
dat hem toe comt / dewijle sp hem Latriam ofte
de eere laten. Maer dewijl den twist is van de
sake ende niet van den naem/ wie soude hem toe
laten in een de aldergrootste sake soo gerustich-
lick te spotten? Maer (op dat wip dit oock laten
baren) sp en lullen met dese hare onderscheptin-
ghe niet anders maken/ dan dat sp den eenighen
God eere doen/ ende den anderen dienst. Want
Latria by den Grieken is soo veel te seggen als
Cultus by de Latinsche / her welcke wip eere
noemen: maer Dulia bereekert engentlic dienst-
baerheyt ofte dienst / ende nochtans en woort dit
onderschept dickmael niet gehoudē in de Schrif-
tuere. Nu op dat wip sehoon toelatē dat het eeu-
wich zp / soo ist nochtans t'ondersoecken wat
cracht dese twee woorden hebben: Dulia betee-
kent wel dienstbaerheyt: ende Latria eere. Nu
en twyfelt niemant daer aen/ dirne is wat meer
dan eeren/ want het soude dickmael swaer zijn
in diens dienste te zyne / dien men niet en soude
wepgheren te eeren. Ende aldus soude dat een
onrechte bedeeelinghe zyn/ het meeste den Heyli-
gen toe te schryven/ende het minste Gode laten.
Maer vele oude Schrijvers hebben dit onder-
schept ghebruyck. Wat ist dan? dewijle sp alle
sien dat het niet alleenlick onepghen ende onbe-
quaem/ maer oock ondeughende is.

3. Laet ons dese listighe scherpsinnichedē ber-
laten/ ende de sake oberlegghen. Als Paulus de
Galaten doet ghedencken hoedanich sp waren
eer sp verlicht woorden in de kennisse Gods/ dace
hy seyt dat sp Duliam, dat is dienst gedaen heb-
ben den ghenen die van natuere gheen goden en
waren. Of hy sehoon Latriam, dat is de eerin-
ghe niet en noemt / sal daerom haer superstitie
ofte afgoderie te ontshuldighen zyn? Dooz waer
de berkeerde superstitie / de welcke hy Duliam
noemt/ en straf hy niet min dan of hy den naem
Latria hadde uptghebruyck. Ende doe Christus
des Dypbels aelooop weder stont met dese woort-
den: Daer is geschreven/ Du salt den Heere dij-
nen God aenbidden/ doe en was van Latria by-
name gheen twist / want de Dypbel begheerde
niet dan een aanbiddinghe ende knepuygtige.
Wesghelict als Joannes van den Enghel ghe-
straf woort dat hy op sijn knipen viel/ en moetert
wip niet verstaen dat Joannes soo upstinnich
was / dat hy de eere diemē alleenlick Gode
schuldic is/ wyl den Enghel toe schryven. Maer
dewijle de eere die upt Religie oft Godsdiens-
heyt gheschiet / altyt wat Godlichepts mede
byengt/

Dat onder-
schept van de
naem Dulia
ende Latria,
dwelck tegen
dese vperiche-
te eere is inge-
boert, enhelpt
de Papisien
niet niet al:
sac eer soo
bestraft het
haer hā groos-
ter godlooslic-
heit/ ghelick
wip de betee-
knisse der
woorden be-
toont woort.

Ghetuyghes-
nissen der
Schrifftueren/
die dit Papi-
stische onder-
schept ont-
stooten/ ende
den waeren
dienst ende
bereringhe/
die men den
eenigen God
schuldic is/
beschermē.
Gal. 4.8.

Matth. 4. 10.
Deut. 6. 13.
ende 10. 20.
1. Sam. 7. 3.
Apoc. 19. 10.

byngt / daerom en conde Joannes niet op sijn knipen vallen vooz den Enghel / sonder de eere Gods te vercoyten. Wp lesen wel dickmael dat menschen hebben aenghebeden gheweest: maer dat was Bozgherlike ofte Politische eere (op dat ick alsoo spyeke:) maer de Religie is een ander sake / de welke terstont vercoytinge der godliker eere mede byngt / soo haest als sy eenigen anderen eenighe eere biedt. Dit selve machmen oock in Coznelio sien. Want hy en was soo ongheschickt niet in de godsalicheyt / dat hy niet en soude Gode de opperste eere ghegeven hebben. Daerom dat hy vooz Petrum neder valt / en doet hy voozwaer niet met sulcker niepninghe / dat hy hem wilde aanbieden in Gods stede. Nochtans verbiet hem Petrus ernstlich / dat hy sulcx niet en doe. Waeromme? niet anders dan om dat de menschen neimmermeer soo bescheppelick onderschept en maken tusschen de eere Gods ende der creatueren / dat sy die niet en vermengen / ende der creatuere toe schryben dat eyghentlick Gode toe comt. Daerom ist dat wy willen eenen eenighen God hebben / soo moeten wy ghedencken dat wy niet een hayz van sijne eerlichheit en ontnemen / maer hem late behouden dat hem eygen is. Daerom Zacharias sprekende van de vernieuwinghe der Kercke / gheeft bescheppentlick te kennen dat daer niet alleentlic sal een eenich God zyn / maer dat hy oock sal eenen eenighen naem hebben: te weten / op dat hy niet ghemeyn en hebbe met de afgoden. Hoedanighe eere God epscht / sal erghens te sijnder plaetse ghesept worden. Want hy heeft dooz sijn Wet willen den menschen vooz houde wat recht ende behooplick z: ende heeftse daerom willen aen eenen sekeren reghel verbinden / om dat niet een pegghelick soude bestaen wat dicnst ende eere hy wilde / te dichten: Daer dewijle het niet nut is den Leser met veler dinghen vermenginghe te verladen / soo en roere ick dat stuck noch niet aen. Het z: ghenoech dit te onthouden dat alle wercken der godsdiensticheyt die tot pet anders dan tot den eenigen God verkeert worden / niet en zyn sonder broovinge der eere Gods. Ende de superstitie heeft wel in het eerste der Sonne ende andere gesternten oft afgoden godlike eere toeghedicht: maer daer nae is de eergiericheyt ghecomen / de welke heeft bestaen te ontheplighen al wat heplich was / ende de sterffeliche menschen te vercleren met den roof welken sy Gode hebben afghetrocken. Ende hoewel dese gront bleef / te weten / Den oppersten God dienen / nochtans heeft daer oock een gebuyck gewrest / dat sy den gheesten ende minderen goden ofte princelicken gestozven menschen sonder onderschept hebben offerhande ghedaen. Soo seer lichtelick valmen in dit sepl / dat het ghene dat God ernstlich hem selven alleentlick toe schryft / den grooten hoope ghemeyn maect.

Acto 2. 10. 25.

Zach. 14. 9.

Verarghes ringhen des Goddelicken dienstes.

De Schrift lerende dat het wesen Gods onmetelick ende geestelick is / wederlegte niet alleen de afgoden / die naers / ende des werelts dwars-wijse / maer oock de Manicheen ende Anthropomorphiten.

Capittel xij.

Dat van de scheppinge der Werelt aen wort in de Schrifte gheleert een eenich wesen Gods, dwelck drie personen in hem begrijpt.

Dat van het oneyndelicke ende gheestelike wesen Gods geleert wort in de Schrifte: re / moet niet alleentlick dienē om de saecten des ghemeynen volcks te niet te maken / maer oock de listicheden der onhepliger Philosophie te wederleggen. Een upt de oude Philosophen meynde wijsselick gesept te hebben / dat God is al wat wy sien ende wat wy niet en sien. Ende op dese wijse hielt hy dat de Godheyt z: in een pegghelick stuck ende deel der werelt uptgestoet. Daer

hoewel God ons om in soberheyt te behouden / gesparichlick handelt van sijn wesen / nochtans met de twee voornoemde woorden dic hem toegeboecht worden (te weten / Oneyndelichheit ende Geestelichheit) neemt hy niet alleentlic de grobe gedachten wech / maer wederhoudt oock de stouticheyt der herten der menschen. Want sijn oneyndelichheit moct ons voozwaer so verschrycken / dat wy niet en bestaen hem met onsen verstande te meten: ende de gheestelike natuere en laet niet toe pet aertsch oft vleeschelick van haer te bedencken. Hier toe dient oock dat hy dickmael te kennen gheeft / dat sijn woonstede is in den hemel. Want hoewel hy nae sijne onbegrijpelicheit oock de aerde verult: nochtans dewyle hy siet dat onse herte (na hare traechte) blijben in het aertsche / soo roept ende verheft hy ons te rechte boven de werelt / op dat sy onse luyfheyt ende onderigenheyt verdygbe. Ende hier valt de dwalinghe der Manicheen / de welke twee beginselen settende / hebben den Dupbel bynae soo groot gemact als God. Voozwaer dat was de eenicheyt Gods als byeken / ende de oneyndelichheit cozen. Want dat sy bestaen hebben sommighe ghetupghenissen der Schrifte te misbyrcken / dat quam upt een schaudelcke ontrentheyt / ghelijck de dwalinghe is gecome upt ee growelike onsinlicheyt. Ende de Anthropomorphiten die God achtē een menschelick gestalte te hebben / en dencken dat God lichamelick is / om dat de Schrifte hem dickmael mont / oozen / ooghen / handen / ende voeten toe schryft / worden oock lichtelick wederlept. Want wie isser met eenighe vernust / die niet en verstaet dat God eenichsins met ons samelt ghelijck de voesters pleghen met de slepne kinderkens? Daerom sulcke maniere van byeken / en ducken niet soo claerlick upt hoedanich God is / als sy sijn kennisse schicken na de cleynicheyt onses begrijps. Ende op dat dit geschiede / moet hy verre onder sijn hoocheyt dalen.

Een rote wederlegginghe der Manicheen ende Anthropomorphiten.

2 Daer hy gheeft hem selven oock te kennen met een ander sonderlick teeken / waer dooz hy mach bekēt worden. Want hy vercondicht hem selven alsoo een te zyne / dat hy nochtans onderscheppentlic z: te aenmercken in drie personen: de welke soo wy niet en houden / soo is alleentlick den naekten ende pdcie naem Gods sonder den waerachtighen God in onse vernust dyvende. Ende op dat niemant eenf dierley God dpoone / ofte meyne dat het enckel ende eenvoudich wesen Gods met drie personen verscheurt woort: soo moeten wy hier een beschrybinge soeken / die licht z: om te verstaen / ende ons upt alle dwalinghe helpe. Daer dewijle sommighe hatelick sprekē van den naem persoon / gelijck oft hy menschelick gebonden ware / soo indeten wy eerst sien met wat gherechticheyt sy dat doen.

In dit eenige wesen Gods zyn drie personen / alsoo nochtans dat ter geen dier dierley God en z: noch oock niet dat het eenbone dach wesen Gods dooz drie personen verscheurt woort.

Als de Apostel den Sone Gods noemt het uptgheduyckte beelt des * persoons des Vaders / soo schryft hy sonder twijfel den Vader een substantie oft persoon toe / waer in hy onderscheppen z: van den Sone. Want dat woort (Hypostasis dwelck Paulus daer gebuyckht) te nemen vooz het wesen (ghelijck sommighe uptleggghers ghedaen hebben / ghelijck of Christus als een was met den seghel gheduyckht / des Vaders substantie boozhield) en soude niet alleentlick hardt / maer oock ongheschickt zyn. Want dewijle het wesen Gods enckel ende ondeelick is / die dat gheheel in hem houdt / niet dooz deelinghe ofte toebloepinghe / maer met ghehele volmaecticheyt / die soude onepghentlick / jae onbeguamelick sijn uptgheduyckte beelt ghenoeemt worden.

Hebr. 1. 3. * Hypostasis.

Wat in desen handel dat woort (Persoon) betuyckent. Of / de beschrybinghe van dit woort.

Maer dewyl de Vader hoe wel hy dooz syn eghenschap is onderschepden/nochtans hem selven heeft gheheel in den Sone uptgebruct/ soo wozt wel van hem gheseyt dat hy sine³ persoon of substantia heeft in den Sone openbaer ghesmaect. Ende hier mede comt dat wel ober een/ dat ter stont wozt daer by geset/ te weten/ dat hy zp het schepfel sijnder eerlichheyt. Doozwaer upt de woorden des Apostels verstaen wy dat het de eygen persoon oft substantia in den Vader is/ die in den Sone schijnt. Waer upt oock wederom de persoon oft substantia des Soons lichtelick verstaen wozt/ waer mede hy van den Vader is verschepden. Aldus is het ooc van den heylighen Gheests: want wy sullen ter stont bewyzen dat hy God is: en het is noodich te achte dat hy niet en zp de Vader. Dit onderscheyt en is niet int wesen/ welke niet en mach menigley gemaeckt worden. Dacrom ist dat het ghetuggenisse des Apostels geloof wozt/ soo volcht daer upt dat in God zijn drie personen ofte substantien. Ende dewyle de Latijnsche dit selve hebben uptghedrukt met den woorde persoon/ soo ist een groote verachtighe ende oock hardnechticheyt/van so claer ee sake te twisten. Wilde men wozt met woort oberfetten en uptleggen/ soo soude het Griex woort Hypostasis, van de Latijnsche genaemt worden Substantia. Ende vele hebben in den selbe sin gebuyck dat woort Substantia. Ende niet alleenlick en hebben de Latijnsche den naem Persona gebuyck: maer oock de Griekische desghelijc/ (moghelick om haer ooreencominghe te bewyzen) hebben gheleert dat in God zijn drie Prosope, dat is personen. Ende de ghene die van den woorde onder malcanderen oneens zijn/ Grieken oft Latijnen/ de selve comen in de Somma der sake wel ober een.

*Hypostasis.

Job. 11.3.

Tegen de gene/welcke dat woorden in desen handel berwerpen. 3 Matt. 28.19.

3zare teghen woordinghe.

1 Antwoort/ wat het gheen bzeem woort en zp.

3 Nu of schoon van den naem persoon/ de ketters teghen bassen/ ofte sommighe die te eygensinnich zijn daer teghen stryden/ segghende dat sy desen naem die dooz menschen goetduncken gedicht is/ niet toe en laten. Dewyle sy ons niet en connen benemen dat daer drie genaemt worden/ der welcke een yegelick gantschelick God zp/ ende dat daer nochtans alleenlick een eenich God zp/ wat ongheschiedicheyt is dit/ dat sy de woorden verwoyen die niet anders en verclaren dan dat dooz de Schryftuere betuycht ende versegghet is: Het ware beter (segghen sy) niet alleenlick onse gheboelen/ maer oock onse woorden te houden binnen de palen der Schryftuere/ dan bzeemde woorden te zaepen / waer upt oneentcheyt ende stryt sal ryzen. Want alsoo wozt men by den woorden stryt verstant/ alsoo wozt de waerheyt dooz twistinghe verlozen/ ende alsoo vergaet de liefde dooz hatelike kuyvinge. Ist dat dese dat een bzeemt woort noemen dat met de selfste syllaben niet en can in de Schryftuere getoont worden/ soo legghen sy ons voozwaer een sware ende onverdaggelike wet op/ dooz de welke alle uplegginge verdoemt wozt/ die niet en zijn van woorde te woorde upt der Schryftuere ghenomen. Maer ist dat sy dat bzeemde noemen dat curieuselic wozt ghedicht/ ende superstitieuselic wozt besicht met/ ende meer dient tot twistinghe/ dan tot stichtinghe/ende dat onbeguamelic ofte sonder byzucht wozt gebuyck/ ende met sijne hardicheyt de Godsalighe ooren ergheet/ ende van de eenvoudicheyt des woorts Gods af trekt: der sulcker sobscheyt die alsoo ghevoelen is my van herten aengename. Want ich achte datmen niet en moet met minder godbzeesentheyt van God spreken/ dan dencken.

Want wat wy upt ons selbe van hem dencken/ dat is dwaesheyt/ en wat wy van hem upt ons selven spreken/ dat is onwysheyt. En daer moet eenighe mate gehouden zijn:men moet eenen sekeren regel van dencken ende spreken upt de Schryftuere nemen/ na den welcken de gedachten des herten/ ende de woorden des monits geregelt worden. Maer waerom en soudenmen de dinghen die in de Schryftuere onsen verstande verwerret ende onclær zijn/ niet mogen uptleggen met claerderer woorden/ die nochtans godbzeesentlic ende getrouwelick der waerheyt der Schryftuere dienen/ ende matichlick ende ghesparichlick/ende niet sonder oofsake ghebuyck en worden? Van welke sache exempelen genoech zijn. Maer wat? Als het bewesen wozt dat de ghemeente dooz grooten noot is bedwonghen dese woorden Drieuldicheyt, ende Persoon te gebuycken/ ist dat pemant van de nieuwichheyt der woorden straf/ sal die niet met recht geacht woide het licht der waerheyt qualick te nemen/ dewyle hy alleenlick dat straf/ dat de waerheyt wozt verclaert ende verlicht?

4 Ende dese nieuwichheyt der woorden (ist dat men se alsoo sal noemen) wozt dan meest ghebuyck/ als de waerheyt moet beschermt worden teghen de lasteraers/ diese met uptbluchten misbuycken ende bespotten. Het welke wy te desen tyde meer dan ghenoech bevinden/dewyle wy seer veel te doen hebben in het overwinnen der vpanben der swyber en ghesonder leere. Dese slangen ontvlien niet soo seer crome ende sibberighe keeren/ ten zp dat sy stijf ghedrukt ende ghegrepen ende ghedrongen worden. Aldus zijn de Oude dooz vele stryden teghen valsche Leerers/ bedwonghen gheweest niet uptgedruckte claricheyt upt te spreken dat sy ghevoelden/ om dat sy niet en souden eenighe crome uptbluchten den godloosen toe laten/die hare dwalinghen met de bewimpelinghe der woorden bedecken. Arius bekende dat Christus is God/ en Gods Sone: want hy en conste de clare Schryftuere niet wederstaen/ ende ghelijc of hy syn dunckel wet gedaen hadde/ vepnside hy eenige eendrachticheyt met de andere. Maer hierentusschen en liet hy niet af te segghen dat Christus is geschapen/ ende een begin gheschadt heeft/ ghelijc andere creatueren. Dacrom hebben de Oude (om syn sibberighe schalckheyt te ontdekken) voozder voozt gegaen/ Christum noemende den eenwighen Sone des Vaders/ ende van ghelijcker substantie met den Vader. Hier werdt de godloofheyt seer hittich/dewyle de Arrianen begonsten den naem Homousios (dat is vander selver substantie) seer te haten ende lasteren. Vadden sy int eerste oprechtichlick ende van herten beleden dat hy God is/ sy en souden niet verfaecht hebben dat hy vander selver substantie met de Vader is. Wie soude bestaen die eerbare manne als swybers ende twistmakers te schelden/ om dat sy om een woorden niet sulcken hittighen twist zijn verwerint ghe worden/ende de gerusticheyt der gemeente verstoort hebben? Maer dit woorden maecte een onderscheyt tussche de rechtgheloovighe Christenen/ ende lasterighe Arrianen. Daer noe is opgheslaen Sabellius, die de namen des Vaders/ ende des Soons/ ende des heylighen Gheests/ byna heeft vooz niet geacht/ seggende dat die namen niet en zijn om eeniges onderscheyts wille gheset/ maer dat sy zijn verschepden namen Gods ghegheden/ gelyck daer vele zijn in de Schryftuere. Als sy quam te disputeren/ soo beleden sy dat sy ghelooften den Vader God/ de Sone God/ende den h. Gheest God

Maer is daerom ghebuyck: en dat de heylighe verdoz gene dinghen niet platiere woode impleyct souden werden: alsof dat ayulcke het licht der waerheyt qualick nozghen bedzagen/ die dit woorden berwerpen.

2. Antwoort. Dese noot zijn de rechtgheloovende lasteraers gdwongen om te ghebuycken de woorden/ Drieuldicheyt/ ende wesenlick/ ende Persoon niet alleen om te lichter de gesonde leere te verbedig/ maer oock de ketters te oberwinnen.

Bewijs ghenomen van de exempel der Arrianen ende Sabellianen upt de laerrelieke bysque.

Consubstantialis.

God te zijne. Maer daer nae hadden sy een be-
 repde upblucht / te weten / dat sy niet anders
 gheseyt en hadden/dan gelijck of sy God sterck/
 ende rechtveerdich/ ende wijs genaemt hadden.
 Soo sanck sy dan wederom een ander liedt / te
 weten/ dat de Vader de Sone is/ en dat de heyl-
 lighē Gheest de Vader is/sonder eenighē ozden/
 ende sonder eenich onderschept. De rechte Lee-
 raers den welcken de godsalicheit doen ter her-
 ten ginck/ om deses mensches ongheschrickheyt
 te bjecken / rlepen daer teghen datmen moeste
 waerachtichlick in eenen God dyle epgenschap-
 pen bekennen. En om hen selven met open ende
 eendvoudige waerheyt teghen sulcke verdraepde
 listicheden te wapenen / hebben sy gheseyt dat
 waerachtichlick in den eenighen God/ ofte (het
 welke eben vele is) in de eenheyt Gods/ sy
 dyleuldicheyt der personen.

5 Daerom ist dat de namen niet en zijn licht-
 veerdichlick ghehouden: soo moeten wy toe sien
 dat wy niet van hoooverdighe lichtveerdicheyt
 gestraft en worden/ soo wyse verwoyden. Ende
 ocht of dese namen begraefde waren / ende onder
 alle menschen vastelick gheloost worden/ dat de
 Vader/ ende de Sone / ende de heylighē Gheest
 een God sy: ende dat nochtans noch de Sone
 en sy de Vader/ noch de Gheest de Sone/ maer
 dat sy met eenighē epgenschap zijn onderschept-
 den. Ick en ben soo over-hart niet/dat ick soude
 willen om de bloote woorzen stryden. Want ick
 sie dat de oude Vader die met groote godbye-
 sencheyt van dese dingē sycken/ noch met mal-
 canderē/ noch een peghelick oock met hem sel-
 ven/ wel ober een en comen. Want wat wijen
 hebben van sycken hebben de Conclien ghebyrck/
 de welke Hilarius beschermt / En tot wat bys-
 heyt breect Augustinus somtijts up? Hoe groot
 onderschept is daer tusschen de Griekische ende
 Latijnische? Daer het sy genoech dese verchept-
 denheyt een exempel te toonen. Dooz dat Griec
 woorz Homoulios, hebben de Latijnse ghe-
 sept Consubstantialis, (dat is vander selver sub-
 stantie) te kennen ghevende dat de Vader/ ende
 de Sone zijn van eender selver substantie: ende
 hebben alsoo dat woorz Substantia ghebyrck
 vooz Essentia (dat is Wesen.) Hier up Hiero-
 nymus schrijvende tot Damasum / dat het een
 Gods-lasteringe is/ te segghen dat in God dyle
 Substantien zijn. Maer men mach meer dan
 hondertmael by Hilarium vinden / dat in God
 dyle Substantien zijn. Ende hoe verweret is
 Hieronimus in dat Griec woorz Hypostasis?
 Want hy vermoet dat daer sijn in sy/ als men
 dyle Hypostases in God noemt: Ende soo pe-
 mant dit woorz met een godsalich gevoelen ghe-
 byrck/ soo en verbercht hy niet dat die manie-
 re van sycken oneygen is. Ist nochtans dat hy
 onghedepndelick alsoo ghesproken heeft/ ende
 niet meer de Oosterse Bisschoppen die hy ha-
 tede/ en heeft ghesocht wetens ende willens met
 onrechte beschuldighe te bewaren. Dooz waer
 dit en betuycht hy niet seer opzichtiglick/dat in
 alle werelliche scholen Ousia niet anders en is
 dan Hypostasis: het welke alom dooz het ghe-
 meyn ghebyrck wort wederlept. Augustinus
 is matiger ende beleefder/ de welke wel seyt dat
 dit woorz Hypostasis, in desen sin meu is in den
 Latijnsechen ooren: maer en beneemt nochtans
 niet alleenlic den Grieken haer wise van sycken
 / maer verdraecht oock liefelick de Latijn-
 sche die de Griekische wise van sycken waren
 nae gebolcht. En dat Socrates daer van schrijft
 in het sesse boeck Tripartite/ dat luyt
 ghelijck oft sy ware van ongheloevede menschen

verkeerdelick tot dese sake gebuyrck. Ende Hi-
 larius rekent den ketteren dat toe als een groote
 schult/ dat hy dooz haer onghescheikeyt be-
 dwonghen wort de dinghen onder het peyckel
 der menschelicker sprake te bzingen/die behoort
 den in de godbyesentheyt des herten behouden
 te blijven: ende en verfaect niet dat onuytpe-
 kellicke dinghen sycken/ ende ongeoozlos de
 dinghen vooznamen / is doen dat niet en betaemt.
 Een wepnich daer nae maect hy noch groote
 onschult/ dat hy beslaet nieuwe namen dooz te
 bzinghen. Want als hy de namen der natuere
 gheset heeft/ te weten/ Vader/ Sone/ ende heyl-
 lighē Gheest: soo seyt hy daer nae/ dat al wat
 men daer boven soecht/ is buyten de beduydinge
 der sprake/ buyten het ondersoeken der sinnen/
 ende buyten het begriyp des verstandts. Ende
 erghens seyt hy dat de Bisschoppen in Galia
 gheueckich zijn / die gheen ander belijdinghe en
 hadden upghedruickt noch aenghenomen/ noch
 oock gantschelick gheskent/dan de orde ende seer
 eendvoudige/die van der Apostolen tijde aen was
 by alle gemeenten gheuonlick. Sulck is oock
 Augustini onschuldige/ dat dit woorz sy dooz
 noot afghedzonghen gheweest om der mensche-
 licker upspraken gebrueckelicheyt in soo groote
 een sake/ niet om up te dnycken het gene dat is/
 maer om dat niet en soude verfweghen worden
 hoe de Vader/Sone/ ende Gheest dyle zijn. Ende
 dese maticheyt deser heyliger Mannen behoort
 ons te vermanen / dat wy niet eerstont die soo
 wreedelick straffen noch verdoemen/ die niet en
 willen de woorzen aen nemen die wy bedacht
 hebben / soo verre sy dat niet en doen dooz hoo-
 veerdicheyt/ ofte hartneckicheyt/ ofte boose stou-
 ticheyt. Maer sy behoort wederom te aenmerck-
 ken wat grooter noot ons dzengt also te sycke/
 op dat sy met den tijt tot de nutte maniere van
 sycken ghewent worden. Ende dat sy oock lee-
 ren toetsen dat sy gheen oorzake en gheue om te
 vermoeden dat sy Arrii ofte Sabellii discipulen
 zijn / dewyle sy dat qualick niemen dat hen be-
 den de upblucht wort benomen/ als men op de
 eene zijde de Arrianen/ ende op d'ander zijde den
 Sabellianen moet wederstaen. Arrius seyt dat
 Chyristus God is / maer hy mumelt dat hy is
 ghemaect/ende beginsel heeft ghehad. Hy sepe
 dat Chyristus een is niet den Vader: maer blaest
 den sijnen heymelick in de ooz / dat Chyristus is
 een met den Vader gheworden/ ghelijck andere
 gheloobighe / hoewel met een sonderlinghe pre-
 rogattve ende voordeel. Maer als men seyt dat
 Chyristus is vā der selver substantie des Vaders:
 daer mede wort den listigen Arrii den valschen
 schijn afghetrocken:ende nochtans en wort hier
 in niet toeghebaen tot de Schizmatiere. Sabellius
 seyt dat dese namen/ Vader/Sone/ ende Gheest/
 gheen verscheppen dinck in God en bedupden.
 Ist dat ghy seyt dat sy dyle zijn/ so sal hy roeyen
 dat ghy dyle Goden noemt. Ist dat ghy seyt dat
 in het eenige wesen Gods is dyleuldicheyt der
 personen: soo seyt ghy met eenen woorde dat
 de Schizmatiere up gheest/ ende ghy wederstaet
 de pdel clappinghe Sabellii. Nu ist dat eenighē
 menschen met sulcke benaude superstie zijn be-
 vanghen/dat sy dese namen niet en verdzaghen/
 so en is nochtans nu nieman die eenichsins can
 versaken/ dat als men seyt/ Een God/ men moet
 verstaen eenicheyt der substantie: ende dat als-
 men seyt dyle in een wesen/dyle personen betwe-
 sen worden in dese dyleuldicheyt. Ende als dit
 sonder bedorch is beliden/ en maken wy van de
 woorzen geen werck. Maer ick hebbe ober lan-
 ghen tijt ende oock dieckmael bevonden / dat alle
 die hart-

3. Antwoort.
 Hoewel de
 oude Vaders
 in de ver-
 schendenheit
 der woorzen
 menichmael
 schijnen te
 verstellen:
 nochtans soo
 comen sy
 ober een in
 het acmenen
 van den rechte
 ten in der sel-
 der dinghen:
 Ghelijck dat
 beuaghen
 Hilarij, Hiero-
 nymj, ende
 Augustini,
 verchepte
 meymingen in
 dat gebuyrck
 der woorzen/
 Essentia,
 Substantia,
 Hypostasis.
 Dat is / des
 Wesens/
 Selbstand-
 cheyt / Per-
 soons.
 1. Homoulios.

Jnt 2 boeck
 van der Dyle-
 buldicheyt.

Van de Con-
 clien.

4. Antwoort.
 Nieman en
 behoort so ep-
 genimich en
 so stue te we-
 sen / dat hy
 om de selue
 woorde thar-
 nas soude
 willen aen-
 tecken: Eis
 ghenoech dat
 hy den rechte
 ten in/ ende
 de alre-ghes-
 buerige eime-
 cheyt der kette-
 ren Chyrist
 nae volcht.

Consubstan-
 tialis.

Maer die des-
 se Dainen
 verwerpen/
 ende ober
 dese woorde-
 kenis harts-
 neckelick
 twisten/ dese
 boeden mit
 verborghen
 de ketterge
 van Arrius
 ofte Sabel-
 lius.

In 5. boeck
 van der Dyle-
 buldicheyt/
 cap. 8. ende 9.

die hartneekichlick om die woorden strijden/ verborghen sijn in boeden : soo dat het beter is de selve te verwecken/dan om harent wille dup- sterlicker te spreken.

Hy comt van de beschul- dinghe des woorts / tot de beschul- dinghe der sa- ken selfs/ de welke hy oock daer nae uytlegt.

6 Maer ick late den woorden twist varen/ende wil beginnen van der sake selve te spreken. By dit woort Persoon, meyne ick een subsistentie in het wesen Gods/ de welke tot de andere ghere- fereert zijnde/ ende nae het aensien dat sy niet de andere heeft/woyt van de andere onderscheyden met een eegenschap die den anderen niet en can mede ghedept worden. Ende met den woortbe Subsistentie, willen wy wat anders verstaen hebben dan het wesen. Want ware het woort enckelick ende sterckelick God/ ende hadde het daerentusschen niet eegens/ soo soude Joannes te berghees gheseyt hebben/dat het woort is al- tijts by God geweest. Ende als hy daer ter stont by set / dat ooc het woort selve zy God geweest: soo wederoept hy ons tot eenich wesen. Maer dewijle hy niet en conste by God zyn / ten ware dat hy in den Wader ware / hier uyt comt die subsistentie / de welke wel is onderscheydelick met het wesen/ en en can niet daer van gheschep- den worden/maer heeft nochtans een sonderlick tecken/ waer mede sy daer van onderscheyden is. Nu segghe ick dat een peghelick deser drier Subsistentien ofte persoonen/tot de andere ghe- refereert zijnde/woyt niet een eegenschap onder- scheyden. Ende hier woyt opentlick een relatie ofte aensien uytghedrukt: Want als men encke- lick ende sonder onderscheyden God medet/ soo en comt de naem God/niet min den Sone ende den Gheest toe/dan den Wader. Maer soo haest als de Wader woyt met den Sone vergheleken/ soo woyt een pegelick met sijn epgghenschap van den anderen onderscheyden. Ten derden segghe ick dat al wat eenen peghelicken epgghen is/ niet en can den anderen mede gedept worden: want al wat den Wader woyt toe gheschreven tot een teckē der onderscheydinge/ dat en can de Sone niet toe comē noch toegeschreven worden. Ende de beschijvinghe Tertulliant en misshaecht my niet/als sy bequaemlick genomē woyt/te weten/ dat de Drievuldicheyt der persoonen is een ordē- ninghe ofte dispositie in God/ dooz de welke de eenheyt des wesens niet en woort berandert.

Joan. 1.1.

In het boeck legē Traxam.

2. The ceulwiz- ghe Godheyt des Soons woort bewesen met beschep- de bewijs- rebenen. De eerste be- wijns reden. De Sone is dat woort Gods des ewighen Waders. Soo is dan de Sone ewi- wich God.

1. Pet. 1. 11.

Genes. 1.

7 Nochtans er ick booyder hoozt bare/ moet ick de Godheyt des Soons ende des heplighen Gheests bewijsen. Ende daer nae sullen wy sien hoe sy van malsanderē schillen. Doozwaer als het woort Gods ons woort in de Schrijtuere woort gheset/ware het seer onghewoelick/dat- men soude alleenlic een vergaenckelick ende pdel stemme bedencken / de welke in de lucht ghesproken/buyten God quame: sulck als de God- liche aenspraken den Waderen geschiet/ende alle de Prophten gheweest zyn: dewijle dooz den naem woort, meer de wijsheyt die by God is/ woort te kennen ghegheben/ waer van alle God- liche aenspraken ende Prophten zyn gecomen. Want (ghelick Petrus betuycht) niet min en hebben de oude Prophten dooz den Gheest Christy ghesproken/ dan de Apostelen/ ende alle die daer nae de hemelsche leere bedient hebben. Maer dewijle Christus noch niet en was geopē- haert/ soo ist noodich te ver staen dat het woort is uyt den Wader gegenerreert eer de werelt was. Ist dat die gheest/ wiens instrumenten de Pro- pheten zyn gheweert/ des Woorts was/ soo ver- staē wy dat hy sonder twijfel waerachtich God was. Ende dat bewijst Moses claerlic genoech in de scheppinghe der werelt / als hy het woort als eenē middel hoozet. Want waerom verhaelt

hy beschepdentlick dat God in de scheppinghe eens peghelick werck gheseyt heeft/ Dit ofte dat woort/ anders dan op dat de ondoozfoerckelike eerlickheyt Gods/ in sijn beel schijne/ Dit con- nen de neuswijse ende clapachtighe menschen lichtelick wederleggen/ seggende/dat dat woort woort genomen booz een bevel ende gebot. Maer de Apostelen zyn beter uytleggers/ te weten/ die daer leeren dat de werelt zy dooz den Sone ghescheyden/ ende dat hy alle dinc dyaerjt dooz sijn machtighe woort. Want hier sien wy dat het woort/ woort genomen booz den wille ende bevel des Soons / die selve is het ewighe ende wes- sentliche woort des Waders. Ende het en is den rechte verstandighen ende matighen menschen niet verborghen/ dat Salomon seyt/ daer hy de wijsheyt boozt brengt/van God ghegenerreert te zijne / eer de werelt was / ende dat sy is over de scheppinghe aller dingen/ende over alle de wercken Godes. Want eenen tijlickelike ofte vergaen- kelicke wille Gods te dichten/ dat ware dwaes- heyt ende pdelheyt: dewijle God doen heeft wil- len sijnen vasten ende ewighen raet/ende oock wat dat seer verborghen was/ vertoonen: waer op ooc dat woort Christi stiet/daer hy seyt: Mijn Wader ende ick wy werken tot op desen dach. Want als hy betuycht dat hy van het eerste be- ginsel der werelt aen is sonder ophouden in het werck geweest met den Wader/ so leyt hy claer- licker uyt dat Moses coylicker hadde gheroert. Soo verstaen wy dan dat God heeft al het ghes- sprokē dat het woort heeft sijn deel in het werck ghehad/ ende dat alsoo de werckinghe hen bep- den ghemeen was. Ende Joannes spreekt al- derclaerlickst / als hy seyt dat het woort dat van den beginne God zynde/ by God was/ mede met den Wader de oorsake aller dingen is. Want hy schrijft den woortbe een volle ende blijvende wesen toe/ en beteeckent wat sonderlic in hem/ ende bewijst claerlick hoe God zy sprekende/ de schepper der werelt gheweest. Daerom ghelijck alle openbaringhen die van God zyn gecomen/ te rechte Gods woort gheenaemt worden: alsoo ist betamelic datmen dat wesentlike ende sub- stantiale woort / sette in den oppersten graet als een fonteyne aller godlicker openbaringhen: het welke geener veranderlichheyt en is onder- woopen / maer blijft ewewichlick het selve by God/ ende is God selve.

Egghenwoort- pinghe. Antwoort.

Hebr. 1. 2.

Job. 8. 22.

Joan. 5. 27.

Joan. 1. 3.

8 Hier bassen sommighe honden teghen / de welke dewijle sy niet en doozt opentlic Christo sijn Godheyt ontnemen/ soo stelen sy hem hep- melick sijn ewewichheit. Want sy seggen dat het woort doen eerst begonst te zijne / als God in de scheppinghe der werelt sijnen heplighen mont opende. Maer sy dichten beel te ondoozsichtelick een vernieuwinge in de substantie Gods. Want ghelijck de namen Gods die van dat uytwen- dighe werck comen / sien zyn begonnen toeghe- schreven te worden van dat het werck is begon- nen te zijne (ghelick dat hy schepper des hemels ende der aerden genaemt woort) alsoo en bekent de godsalicheyt niet/ noch en laet niet toe eenigē naem die beteeckent dat Gode in hem selven pet- ricus zy toegheromen. Want wanneer hem pet- wate aengheromen / soo soude de reden Jacobi vallen/ te weten/ dat alle volmaekte gabe comt van boven van den Wader der lichten / by den welken gheen veranderlinge noch keerende bes- chaduwinghe en is. Daerom en is het niet ber- dzaghelick datmen soude een beginsel diens woort dichten / dat al tijts is God gheweest/ ende daer na de Schepper der werelt. Maer hoe secherysinnichlick spreken sy/ als sy segghen/dat

Tegghenwoort- pinghe. Dat woort heeft sijn be- ginsel gehad als God de werelt schep- pende/ ghespro- ken heeft. Antwoort/ welke is be- vesticht met gheminghe- missen ende seer stercke redenen.

Jac. 1. 17.

Moses

Moses verhalen de dat God heeft doen eerst gesproken / daer mede te kennen gheeft dat gheen woort en 3p in hem gheweest: wat mach spottelickers gesept worden? Want om dat een dinc is te sekieren tijde begonnē openbaer te worden / daer upt en moesten niet verstaen dat het niet en 3p te bozen gheweest. Ick besupte veel anders / te weten / dat het Woort 3p lange te bozen gheweest / want in de selve wijle als God septe: Het woort licht / is de cracht des Woorts voort gheromen ende gheweest. Ende oft pemandt sochte hoe langhe / die en sal gheen beginsel binden. Want hy en set geen sekier langde des tijts / als hy selve septe: Wader verclaert den Sone met de eerlichheit die ick in den beginne by dy hebbe beseten / eer de gront des werelts gelept wert. Dit en heeft oock Joannes niet versweghen: Want eer hy tot de scheyppinge der werelt comt / septe hy dat het Woort 3p in het beginne by God gheweest. Soo besuppen wy dan wederom / dat het woort buyten het begin des tijts van God begrepen 3p by hem eeuwichlick geweest / waer upt sijn eeuwichheit ende waerachtich wesen / ende Godheit wort bewesen.

Ende hoewel ick den Persoon des Middelaers noch niet aen en roere / maer late dat tot in die plaetse in de welke sal van de verlossinghe ghehandelt worden: nochtans dewyl het moet by allen sonder twyfel vast 3yn / dat Christus is dat Woort met vleeschlic berieet / soo sullen hier seer beguaem 3yn alle de ghetuyghen die de Godheit Christi bevestigen. Als in den vnsenveertichsten Psalm wort gheseyt: Dijn thoon blijft God altijt ende eeuwichlick. De Joden soekē een upvlucht / seggende / dat de naem Elohim / welke te dier plaetse is in het Hebzeusche / ende is te seggen / God / oock den Engheleu ende opperste machten toe comt. Maer daer en is nergens sulck gheen plaetse in de Schriftuer / die der creatuere eenen thoon opricht. Want hy en wort niet sterclich God genaemt / maer oock een eeuwich regeerder. Boven desen en wort dese naem God / niemanden ghegeven sonder yet meer daer by te setten / gheleick daer wort gesept dat Moses soude Pharaonis God 3yn. (Andere lesen: Dwe thoon is van God / maer seer ontwijffelich.) Ick bekenne wel dat driemaal Goddelick genaemt wort / dat sonderlick uptnemende is: maer het is claer ghenoech upt het vervolch / dat sulcx harde ende ghebonghen is / ende niet ober een en comt (in sulcke plaetse.) Maer oft schoon haer hartneckichheit niet en wijck / soo wort nochtans boozwaer de selve Christus van Esara claerlick by ghebracht God te 3yne / ende mer de opperste macht verciert / het welck den eenighen Gode erghentlick toe comt. Dit is (septe hy) de naem daer mede 3p hem sullen noemen / sterck God Vader der toecomender Werelt / etc. Vier claghen oock de Joden teghen / ende verkeren dese plaetse aldus: Dit is de naem daer mede hem de stercke God de Vader der toecomender Werelt / etc. sal noemen / soo dat 3p den Sone alleenlick dat laten / dat hy ghenoeint worde een Prince des vzeets. Maer waer toe soudem te dier plaetse so vele namen Gode den Vader ghegeven worden / dewijle de Prophete daer heeft voozghenomen Christum te verrieren met luchtighe teercken / dooz de welke onse geloobe ende betrouwen op hem souden gheslijt ende ghesterct worden. Dacrom en ist gheen twyfel / hy wort alsoo hier sterck God ghenaeint / gheleick hy weplich te bozen is Inmanuel ghenaeint. Ende men can niet claerders binden dan de plaetse Jeremie /

daer hy septe dat dit sal de naem 3yn daer mede de spruyte Davids sal genaemt worden. Heere onse rechtveerdicheit. Want dewijle de Joden selve leeren dat de andere namen Gods niet anders en 3yn / dan bynamen / ende dat alleenlick de name Iehova (den welcken 3p segghen onuptsprakelick te 3yne) 3p sijn epgghen naem / waer mede sijn wesen wort uptgedrukt: soo verstaen wy dat de Sone is de eenighe ende eeuwighe God / die erghens betuycht dat hy sijn eere niet en sal eenighen anderen gheben. Hier soeken 3p wel uptvluchten en beberkingen / om dat Moses dien naem heeft dien altare ghegheben die van hem gemaect was: ende Ezechiel der nieuwer stad Jerusalem. Maer wie en siet niet dat de altare wort ghemaect tot ghedachtenisse dat God is de verheffinghe Moyses / ende dat Jerusalem niet en wort niet de naem Gods vereert / anders dan om de teghenwoordicheit Gods te betuyghen? Want aldus spreckt de Prophete. De naem der stad sal wesen van dien dage aen / de Heere is daer. Ende Moses spreckt aldus. Hy stichtede eenen altare / ende noemde hem / de Heere is mijn verheffinghe. Maer daer blijft noch een swaerder strijt upt ee ander plaetse Jeremie / daer dese selve lof wort der stad Jerusalem ghegē even / met dese woorden: Dit is de naem daer mede 3p haer sulck noemen / de Heere onse rechtveerdicheit. Maer dese ghetuygenisse en is niet alleenlic der waerheit die wy beschermen / niet hinderlick / maer bevesticht die veel meer. Want als hy te bozen betuycht hadde dat Christus de waerachtighe Heere is van den welcken de rechtveerdicheit comt / soo berondrecht hy nu dat de ghemeypnte Gods dat sal soo waerachtichlick alsoo gevoelen / datse oock selfs mach van den naem roemen. Soo wort dan ten eersten de fonteyne ende oorsake der rechtveerdicheit gheset: daer nae wort oock haer vrycht ende werck daer by ghestelt.

It dat hier mede den Joden niet en wort genoerch gedaen: dat de Heere Iehova soo dickmael wort in den persoon eens Enghels boozghestelt / en ick niet waer mede 3p dat connen wederleggen. De Engel wort gesept den heyligen Vader te verschijnen: ende de selve treck hem selven den naem des eeuwigen Gods aen. It dat pemandt wil segghen dat sulcx gheseyt wort den persoon aengelsen / des welcken bebel hy doet: de knoop en wort alsoo niet gheopent / noch de swaricheit werch genomen. Want alsoo en soude een dienstknecht die toe liete datmen hem offerhande dede / Gode sijn eere niet nemē. Ende de Engel wepgerct hooft te eten / ende bebeelt een offerhande den Heere Iehove te doen. Daer na bewijst hy met der daet dat hy de Heere Iehova is. Ende also verstaet Manufa ende sijn wijf upt dat trecken / dat 3p niet eenen Engel alleenlick / maer God ghesien hebben: soo dat 3p daer upt segghen: Wy sullen sterben / want wy hebben den Heere gesien. Ende als het wijf antwoort / hadde Iehova ons willen dooden / soo en hadde hy de offerhande van onse handen niet ghenomen / daer mede belijde 3p boozwaer dien God te 3yne / die weplich te bozen een Enghel is ghenaemt. Boven desen neemt oock de antwoorde des Enghels alle twijfelinghe wech / als hy septe: Dacrom vzaecht ghy van mijnē naem / de welke wonderlick is: Daerom is de godloosheit Servetus te grouwelick / als hy houde staende dat God noyt en is Abraham noch den anderen Vadersen gheopenbaert geweest: maer dat in sijn stede een Enghel 3p aengebden gheweest. Maer de rechtswinighe Leeraers der ghemeypnte

Genes. 1.3.

Joan. 17.5.

De tweede brugs-reden. De Sone wort genaemt God ende Iehova, ende wort niet meer andere namen in den ouden Testamēts berect / welke den eeuwighen Vader worden toegheschreven. Soo is hy dan eeuwich God. De wederlegginge van der Joden tegenwoordinghe.

Exod. 7.1.

Ch. 9.6.

Een ander te gensooynghe wort onghenoemt.

Jer. 23.6. Iehova.

Esai. 42.8?

Antwoort op der Joden vryacht.

Ezech. 48.36.

Iehova.

Exod. 17.15.

Iehova.

Jer. 33.16.

Iehova.

Antwoort op een ander vryachte.

Iehova.

De derde brugs-reden. God verschijnende den H. Vadersen onder de wet in eens Enghels persoon / bekent dat hy Iehova 3p. Maer nu is de selve dat woort des eeuwighen Vaders. Som is dan oock de Sone eeuwich God. Iud. 6. 11; Iud. 13. 16.

Jud. 13.22. ende 23.

Jud. 13.18.

Servetus godloosheit wort te gemde gewoont.

Waarom de
Sone eerst
verfchenen is
onder de ver-
foon eens
Enghels.

ghemeynte hebben recht ende wifelich uytghe-
lept / dat de voornemste Enghel zp het Woorz
Gods geweest / die doen alreede als in een boorz-
spel begonst het ampt des Middelaers te be-
dienen. Want hoewel hy noch niet en was met
den bleesche beleeft / soo is hy nochtans op der
aerde verfehnen / om ghemeynsaemliker tot de
gheloobighe te comen. Soo heeft hy dan dooz
dese naeder ghemeynsaemheyt / den naem des
Engels gheregen: ende hierentuffchen heeft hy
behouden dat sijn eyghen was / te weten / dat hy
is God van onuytspreekelike eerlichheyt. Dit
selve wil oock Ofas / de welke den strijt Za-
cobs met den Engel verhaelt hebbende / sept / le-
hova, God der heylscharen / Ichova is sijn naem
der gedachtenisse. Hier tegen spreckt wederom
Serverus, dat God heeft de Perfoon des Engels
ghedraghen. Maer bevesticht de Propheet niet
het ghene dat Mose was gesept: Wat vzaechstu
nae mijnen naem? Ende de belijdinghe des heyl-
lighen boorzvaders verclaert genoegh dat hy niet
en was een geschapen Engel / maer dat de volle
Godheyt in hem was: want hy sept: Ick heb-
be God gesien aensichte aen aensichte. Hier uyt
ist oock dat Paulus sept: dat Christus is de
Leydtsman des volcs gheweest in de woestijne.
Want hoewel de tijt synder vernederinghe noch
niet en was ghetomen / soo heeft nochtans dat
eewighe Woorz voorgeset een beelt sijn ampts /
tot het welke hy was veroydent. Dooz / ist dat-
men het tweede Capittel Zacharia overlept son-
der twijlinghe / de selve Enghel die den anderen
Enghel seynt / wozt terfont genaemt / God der
heylscharen: ende hem wozt de opperste macht
toe ghescheyven. Ick late ontellicke vele ghetup-
gheffen achter / in de welke onse geloobe mach
sonder perncel rusten / hoelael de Jode niet seer
daer dooz beweecht en wozen. Want also by
Esaiam ghesepst wozt: Siet dese is onse God:
dese is de Heere: wy sullen hem verwachten /
ende hy sal ons behouden: soo is het den ghenen
die verstant hebben / openbaer dat God daer ge-
toont wozt / die wederom opsaet tot verlossinge
des volcs. Ende dat crachtighe toonwozdekken
(dese / dese) tweemaal verhaelt / en luyt niet dat
die plaetse tot yemant gerooken woze / anders
dan tot Christus. Ende de plaetse: Malachie is
noch claerder ende vaster / daer hy beloofst dat de
regeerder ende Heere die doen verwacht wozt /
sal comen tot sijnen tempel. Doozwaer de tem-
pel en was niet geheplicht anders dan den eenig-
ghen oppersten Gode: ende nochtans schijft de
Propheet den tempel Christus toe. Hier uyt vol-
ghet dat Christus zp de selve God die altyds is
aenghebeden gheweest by den Joden.

11 Ende het nieuwe Testament is vol ontel-
licke vele ghetupghemissen daer van. Daerom
moeten wy ar beyden om liever coytelick formi-
ghe uyt te kiesem / dan om aller over hoop by te
huyghen. Ende hoewel de Apostelen van hem
gesproken hebben nae dat hy nu Middelaer ge-
weest hadde in den bleesche: nochtans al wat ic
sal by brynghe / dat sal wel dienen om sijn eeu-
wighe Godheyt te bevestighen. In den eersten
is dat weerdtich sonderlinghe aen ghemerckte te
zijne / dat de Apostelen leeren dat de dinghen die
van den eenighen God voorszeyt waren / nu in
Christo volbracht zyn / ofte namaels sullen vol-
bracht wozen. Want dat Esaias voorszeyt dat
de Heere der heylscharen soude den Joden ende
Israeuiten zyn tot een steenrotte der eghernisse
ende steen der aenstotinge: dat sept Paulus in
Christo verbult te zijne. Soo verclaert hy dan
dat Christus is de Heere der heylscharen. Des-

ghelijc sept hy ergheins: Wy moeten alle ghe-
stelt wozen dooz den richtstoel Christi / Want
daer is ghescheyden: Dooz my sal alle knipen ge-
boghcn wozen / ende alle tonge sal my sweeren.
Dewijle God by Esaiam dit selve vercondicht
van hem selven / ende Christus dat selve in metter
daer volbringe / soo volcht daer uyt dat Christus
is die God / wiens eere niet en mach eenen an-
deren ghegeven wozen. Ende dat Paulus oock
tot de Ephesien verhaelt uyt de Psalmen / het is
clær dat het selve alleenlick Gode toe comt / te
weten: Hy is opgerommen in de hoorchde / ende
heeft de ghevanghenisse gebangen gelept. Waer
mede Paulus verhaelt dat sulcke opclimninghe
doen was afghebeeldt / als God sijn macht ver-
toonde met uytneemende overwinninge teghen
de bryende Heydenen: ende geest te kennē datse
is volcomelicker in Christo bewesen. Alsoo be-
tuycht Joanes dat het de eerlichheyt des Soons
gheweest zp / die Esaias is dooz een ghesichte ghe-
openbaert: hoewel nochtans de Propheet selve
schijft / dat hy de eerlichheyt Gods heeft gesien.
Ende dat de Apostel tot de Heydenen Christus toe-
schijft / het is openbaer dat het seer claren lof
Gods zp: Ghy hebt Heere in den beginne hemel
ende aerde ghesondeert / etc. Item: Aenbidt hem
ghy alle sijne Enghelen. Ende nochtans en mis-
bruyckt de Apostel dese plaetsen niet als hyse tot
Christum treckt: want hy alle hebet al verbult
dat in de Psalmen wozt ghesongen. Want hy is
de ghene die opstaende / is Spon barinhertich
gewest: Hy is die / die aller Heydenen ende heyl-
landen rijke heeft in ghenomen. Ende waerom
soude Joannes ontsien hebben de Majestept
Gods Christus toe te schryven / dewijle hy te vo-
ren ghesepst hadde / dat het Woorz zp altyds God
gheweest? Waerom soude Paulus ontsien heb-
ben Christum in den richtstoel Gods te setten /
dewijle hy te vozen sijn Godheyt soo opentlick
gheyzelen hadde / als hy septe dat hy is God in
der eeuwichheyt gepresen. Ende op dat het open-
baer zp / hoewel hy hier in niet hem selven over-
een comt / so schijnt hy ergheins dat God is in
den bleesche geopenbaert. Is hy God inder eeu-
wichheyt te yzgen / soo is hy die van welken hy
op een ander plaetse getuycht / datmen hem alle
eere is schuldich. Ende hy en verbercht dat niet /
maer roept openbaerlick / dat hy doen in de ghes-
taltentisse Gods was / niet en soude vooz roof
gheacht hebben / hadde hy hem selven bewesen
Gode ebrn ghelijc te zijne: maer dat hy heeft
van selfs hem selven veruydt. Ende om dat de
godloose niet en souden segghen dat hy eenich
ghemaecte God ware / soo gaet Joannes vooz-
der / segghende / dat hy waerachtich God / ende
het eeuwighe leven is. Hoewel het behoort ons
overbloedighlick ghenoech te zijne / dat hy wozt
God ghenaemt: voornemelic van dien ghetup-
ghe die claerlick betuycht dat daer niet vele god-
den / maer een God zp. Dese is Paulus die aldus
spreckt: Hoewel daer vele goden genaemt wo-
zen / het zp in den hemel ofte op de aerde / soo
hebben wy nochtans eenen God uyt den wel-
ken alle dinck is. Ende dewijle wy uyt den sel-
ven mont hoorzen dat God is geopenbaert in den
bleesche / ende dat God heeft niet sijn bloet hem
selven een ghemeynte vercreghen: wat dichten
wy eenen anderen tweeden God / welken hy
gheenstns en bekent? Ende sonder twijfel alle
godsalighe hebben het selve gheboelen ghehad.
Desgelijc heeft voozwaer Thomas hem open-
lick sijnen Heere ende God ghenoemt / ende daer
mede beleeden dat hy de eenighe God is / welken
hy altyds aenghebeden hadde.

Ofse 12.2.

Gen. 32.29.
30.

1. Cor. 10.4.

Esai. 25.9.
Ichova.

1 Mal. 3.1.
De tweede
belovnis-reden
genomen int
de beert: ke
getuyghnisse
des Heeren
Gest. dat de
Sone Gods
bekent wozt
een Heere der
heylscharen /
den Hechter
des Werelts /
een God der
glozen / een
Schepper
des werelts /
een Heere der
Engelen / een
Connck der
kerck te zyn
Dat eeuwich
Woorz God
in et eeuwich-
heit geloof /
God in den
bleesche ghe-
openbaert /
Sode gelick /
De waer
God ende dat
eewighe leet.
Een Heere en
God aler ge-
loobighen.
So is hy dan
eewich God.
Esai. 8.14.
Rom 9.23.

Rom. 14. 10.

Esai. 45.23.

Ephes. 4.8.
Psal. 68.19.

Joan. 1.14.
Esai. 6.1.

Ijob. 1.10.
ende 6.

Joan. 1.1.

2. Cor. 5.10.
Rom. 9.5.
1. Tim. 3.16.
1. Tim. 1.17.
Phil. 2.6.

1. Joan. 5.20.

1. Cor. 8.5.
1. Tim. 3.16.
Act. 20.28.

Joan. 20.28.

De vijftende
wys-reden.
Christus is
een Schepper/
Ende hier
der Verlosser/
ende on-
verschiet
der heeren.
Daerom soo
is hy eenwigh
33.
† Joan. 5.17.

Job. 1.3.

Esai. 43.25.

Matth. 9.6.

Matth. 9.4.

De selve be-
wys-reden.
Christus
heeft mirake-
len ghedaen
door sijn e-
ghen cracht/
ende geeft den
anderen de
gade ende
cracht om
mirakelen te
doen. Daer-
omt al bli-
uet dat hy een-
wigh God is.
Matth. 10.8.
Marc. 13.15.
enoc 6.7.

Acto. 3.6.
Joan. 5.36.
ende 10.37.
ende 14.11.

De selvend
bewys-reden.
Siet den
eenwighen
God en is
ge salicheit/
ghen gerech-
theit noeh
ghen leven.
maer in Chri-
sto 3m alle
dese dinghen.
Doo volcht
dan dat hu
eenwigh God
is.
† Matth. 19.17

12 Ende ist dat wy willen sijn Godheyt ach-
ten upt sijne werckē/ welcke hem de Schrifte-
re toe schryft/ soo sal sy daer upt noch clarecker
geopenbaert worden. † Want doen hy sepe dat
hy van den beginne aen tot nu toe mede met den
Vader werckē/so geboelden de Joden (die noch
tans in sijne andere woorden seer onberstandich
ware) dat hy de Godlike macht hem selven
toefheeft. Ende daerom (ghelick Joannes ver-
haelt) sochten sy te meer hem te dooden/ om dat
hy niet alleenlick den Sabbath en verbrackē/
maer oock sepe dat sijn Vader God was/ hem
selven eben ghelick met God makende. Hoe on-
berstandich sijn wy dan/ ist dat wy niet en ghe-
voelen dat sijn Godheyt hier upt gantscheit
woydt bewesen? Ende voozwaer de werelt met
voozichteit ende cracht regeeren / ende doo
het goerdinckē sijn der cracht aller dine besche-
ken (het welcke de Apostel hem toe schryft) dat
comt alleenlick den Schepper der Werelt toe.
Ende hy en heeft niet alleenlick de regeringhe
der werelt ghemeyn met den Vader/ maer oock
alle andere wercken / die niet connen den ande-
ren creatueren toe ghebept worden. De Heere
roept doo den Propheete: Ick bent/ ick bent/ die
dijne ongerechtigheden wech neme om inghent
wille. Bewyle de Joden inepnden na dese reden
dat God ghelaster ende vermindert wurd/ om
dat Christus de zonden vergaf: soo heeft hy niet
alleenlick met woorden/ maer oock inet miracu-
len bewesen dat dese macht hem toe comt. Soo
sien wy dan dat niet alleenlick de dienst der ver-
ghebinghe der zonden / maer oock de macht by
hem is/ de welke (ghelick de Heere sepe) gheen
anderen ghegeven en wozt dan den eenigen
Gode. Nu oock de heymelicke ghedachten der
herten doozien / comt dat niet alleenlick Gode
toe? Maer dit heeft oock Christus gedaen: waer
upt sijn Godheyt verstaen wozt.

13 Ende in de miraculé wozt sy seer claer ende
openbaer. Want hoe wel de Propheeten en Apo-
stelen dierghelijcke gedaen hebben: soo is noch
tans daer in groot ondershept/ dat dese hebben
de gaben Gods met saren dienst uptghebept/
maer Christus heeft sijn eyghen cracht bewesen.
Hy heeft wel somtijts tgebet gebuyelt/ om den
Vader de eere te gheben: maer wy sien dat hy
meest altyds sijn eyghen crachte heeft vertoon.
Ende hoe en soude hy niet de waerachtighe au-
theur der miraculen sijn/ die selve doo sijn out-
reptt anderen macht geeft die te doen? Want de
Euangeliste verhaelt dat hy den Apostelen heeft
macht ghegeven dooden te verweken/ de me-
laetsche te heplen/ dupvelen upt te wopen/ etc.
Ende sy hebben dat also bedient/ dat sy genoerch
bewesen dat de cracht van meinaende en quam
anders dan van Christo. In den name Jesu
Christi (sepe Petrus) staet op en wandelt. Daer-
om en ist geen wonder dat Christus om der Jo-
den ongheloochteit te verwinen / sime mira-
culen heeft vooz ghewoopen / als die doo sijn
cracht gedaen zijnde / seer crachtelike sijn God-
heyt betuycken. Boven desen / ist dat by den
God geē salicheit en is/ noch rechtveerdicheit/
noch leven: ende dese dinghen alle in Christo
sijn: soo wozt hy voozwaer bewesen God te zij-
ne. Ende dat wy hier niemant tegen en woypē/
† dat God het levē ofte de salicheit heeft in Chri-
stum uptghehoert: want hy en wozt niet ghesep
de salicheit ontfanghen te hebben / maer selve
de salicheit te zijne. Ende ist dat niemant goet
en is dan alleen God: hoe soude Christus alleen-
lick mensche sijn/ bewyle hy niet alleenlick goet
ende rechtveerdich / maer de goetheit en recht-

veerdicheit selve is? Hier toe dient oock dat (ge-
lijck de Euangeliste sepe) het leven in hem 3p
gheweest van den eersten beginne der scheppin-
ghe: ende hy doe alkerde leven zijnde / was het
licht der menschen. Daerom doiden wy (op
sulcke bewysingen stemende) onse geloove ende
hope op hem setten: Hoewel wy weten dat die
doo hare godloofheyt hee sijnne outrooven / die
jaer betrouwen op creatueren setten. Christus
sepe / † geloofte ghy in God/ so geloofte ooc in my.
En aldus sepe Paulus dese twee plaatsen scate-
urt: † Soo wie op hem hoopt/ die en sal niet be-
schaemt worden. Item: Hy sal sijn upt de wo-
tel Ist / die sal opstaen om de volcken te rege-
ren: in hem sullen de Heydenen hope. En waer
toe willen wy hier van niet gheruygenissen der
Schriftuere by brenghen/ bewyle dese reden soo
dichmael wozt gespoken: † Wie in my geloofte/
die heeft het eenwige leven. Nu de aenroepinghe
die op het gheloove staet/ comt hem oock toe/ de
welcke der Godlikeer Majesteit eyghentlick
toe comt / ist dat sy anders yet eyghens heeft.
† Want de Propheete sepe: So wie de naem des
Heeren aenroept die sal salich wesen. Ende een
ander: † De naem des Heere is een oberster die
toeren: tot desen sal de rechtveerdige vrede/ ende
behoude worden: nu wozt de naem Christus aen-
gijeroepen tot salicheit: soo volcht dan daer upt
dat hy is de Heere. Dese aenroepinghe hebben
wy ee exempel in Stephano/ als hy sepe: † Heere
Jesu / ontfangt mynen gheest: ende oock in de
gantsche gemeente / gelick Ananias betuycht
in den selven boeck / segghende: Heere ghy weet
hoe veel quaets dese heeft gedaen allen heylicen
die dijne naem aenroepen. Ende op dat clare-
ker verstaen wozt / dat de gantsche volcheit der
Godheyt lichamelick in Christo woont / † soo
bekent de Apostel dat hy gheen ander leere en
heeft onder de Jozinthen uptgegebe dan de ken-
nisse Jesu Christi / ende dat hy niet anders en
heeft gepredicht dan dese. Ic bidde u/ hoedamich
ende hoe groot een dinck is dit: / dat alleenlic des
Soons naem ons wozt vercondicht/ die wy van
Gods bevel hebben in sijn kennisse alleenlick te
roemen. Die soude doozien seggen dat hy enlic-
lick een creatuere is / wiens kennisse alleen onse
roem is? Hier toe dient oock dat Paulus in de
groetenissen die horen in sijn Sendbrieve staen/
de selve weldadē bidt van den Sone/ die hy van
den Vader bidt: waer upt wy gheleert worden/
dat wy niet alleenlick doo sijn voozspake en ge-
ringhen dat de Vader gheeft/ maer dat de Sone
oock selve de autheur daer van is / bewyle hy de
macht niet den Vader ghemeyn heeft. Ende dese
kennisse die te wercke wozt ghelept / is sonder
twifel sekerder ende vastter dan alle pde specu-
latie: ende bedenckinghen: want daer siet ende
handelt bynae een godsalich herte God alder-
crachtelick / daer hier ghevoelt hem selven le-
vendich / verlicht / salich / rechtveerdich / ende
ghelich ghemaect te worden.

14 Daerom moet de bewysinge der Godheyt
des gheestes oock upt de selve fonteynen vooz-
meke gehaelt worden. † De geruygenisse Moysis
in de historie der scheppinge / is wel claer / te we-
ten / dat de Gheest Gods was uptghebept ober-
den afgront ofte onghescheekte materie. Want
daer doo wozt bewesen dat niet alleenlick de
schoonheit der werelt die nu ghesten wozt / hare
cracht ende ghesontheit heeft doo de cracht des
Gheestes: maer dat de Gheest oock doe in de on-
derhoudinghe dier onghescheekte materie heeft
ghewoacht. Ende het en is ooc niet wederleg-
lick dat hy Esaiam sepe wozt: En nu heeft my

Joan. 1.4.

De achtste be-
wys-reden.
Daer op dat
wy ons be-
trachten ende
hope setten/
den welcken
wy aenroepē/
ende dien de
gemeente der
ghelooighen
bekent dooz
haren salich-
maker wiens
kennisse alle
het salicheit
voozgedaen
wozt in waer
kennisse alle
de godsalighe
daer betuy-
men / ende die
de ewighe
weldadē mede
beent: de selve
meest nootfa-
liche eenwigh
God sijn.
† Marc. 16.
† Matth. 16.
† Joan. 17.
† Esai. 26.16.
† Rom. 10.11.
† ende 15.12.
† Joan. 3.36.
† ende 6.47.
† ende eide 8.
† Joel. 2.32.
† Job. 18.16
† 1 hova.
† Acto. 7.59.
† Acto. 9.13.
† Col. 2.9.
† 1 Cor. 2.2.
† Act. 9.24.

Bewys-reden
niet tot be-
scheyninghe
van de eenwi-
ghe Godheyt
des heiligen
Gheestes.

1. Is hy een
Schepper en
ouderhouder
des werelts.

* Gen. 1.2.

Esai. 48.16.

* Ichova.

de * Heere ende sijn Gheest ghesonden : want de opperste macht in de sendinge der Propheeten is doek den hepligen Gheest gemeyn : waer upt oock sijn Godlike majestept openbaer wordt. **Maer** (gheijck ick geseyt hebbe) de beste bevestinge sullen wy hebben upt het ghemeynsaem ghebyrck. Want het is verre van de creatueren dat sien de Schijfuere toe schrijft / ende dat wy selve met sekere bebindinge der godsalicheyt leerren. Want hy is de gene die alomnie uptgestoet zijnde / alle dinck onderhout / sterck en levendich maect in den hemel ende op der aerde. **Maer** doot dit selve is hy boven alle creatueren / te weten / dat hy met gheene eynden bepaelt en wordt : **Maer** dat hy sijn cracht in alle dingen uptstoetende / den selven wesen ende leven ende roeringhe in gheest / dat is geheel Gods werck. **Boven desen** ist dat de wederbaringhe tot het onberganckelick leven / verre is boven de tegenwoordighe onderhoudinge / wat sal men van dien geboelen doot wiens cracht sy comt? Ende dat hy de autheur der wedergeboorte is / niet doot gheleende / maer doot eygē cracht / dat leert de schrijft op vele plaetsen : ende niet alleenlick der wedergeboorte / maer oock der toecomender ontsterffelichheyt. **Somma** / gelijck alle de aldereyghenke wercken der Godheyt den Sone wordt toe geschreben / alsoo oock den geeste. * Want hy doot soeck de diepten Gods die geenē raetsman onder de creatueren heeft. * **Hy** geeft wijsheyt ende macht te spreken / hoewel nochtans de Heere **Mose** vercondicht dat sulcx te doen hem alleen toe comt. Alsoo comen wy oock doot hem tot de ghemeynschap Gods / dat wy eenichsins sijn levendichmakende cracht aen ons geboelen. **Dise** rechtverdrichmakinghe is sijn werck. **Van hem** comt de macht / de levendichmakinge / de waerheyt / de ghenade / ende al wat men goets can bedencken : want hy is de eenige Gheest van den welcken allerley gaben vloepen. **Want** de reden **Paul** is sonderlinge aen te merken / hoewel de gaben verscheden sijn / ende de uptdeelinghe menigerley / soo ist nochtans de selve gheest. **Want** hy en maect hem niet alleenlick het beginfel ende den oorspronck / maer oock den autheur der gaben. **Het** welke hy oock weepnich daer nae claerlicker upt ducht met dese woorden : **Alle dese deelt de eenighe ende de selve Gheest** upt alsoo hy wil. **Want** waer hy niet een subsistentie in God / hem en soude noch wille noch goetduncken toe geschrebe worden. **So** schrijft dan **Paul** seer claerlick den Gheeste Goddelicke macht toe / ende bewijst dat hy persoonlick in God is.

3. Hy maecht alle dinghen levendich.

4. Hy is over al.

5. Hy wederbaert de heylighen totten onderberbesicken leven.

6. Alle wercken der Godheyt worden hem toegheschreben.

1. Cor. 2. 10. 16

* 1. Cor. 12. 10.

* Mat. 10. 20

1. Cor. 4. 11.

1. Cor. 12. 11.

7. Hy wort God ghe-naemt.

1. Cor. 3. 17.

1. Cor. 6. 19.

2. Cor. 6. 16.

Tot Maximiminij Epist. 66.

1. Cor. 5. 3. 4.

hadde / sept dat hy niet den mensche / maer **Gode** heeft gelogen. **Ende** daer **Esaias** des Heeren der heylighen woorden boort brenge / daer leert **Paulus** datse de heylige Gheest heeft gesproken. **Zae** daer de Propheeten alomnie segghen dat de woorden die sy spreken / zyn des Gods der heylighen / Christus ende de Apostelen schrijven die selve den heplighen Gheest toe. **Soo** volcht dan daer upt / dat hy de waerachtighe Ichova is / de welke de voornemste autheur is der Propheeten. **Wederom** daer **God** claecht dat hy doot de hartueckicheyt des volcx is tot toornicheyt verweckt / daer boort schrijft **Esaias** dat sijn heylige Gheest bedroeft is. **Ten** laetsten ist dat de lasteringhe tegen den heplighen Gheest niet en wort bergheven / noch in dese werelt / noch in de tocomende / daer de ghene die teghen de Sone heeft gelastert / berghevinghe gheerijcht : soo wort hier upt sijn Godheyt opentlick bewesen / de welke te lasteren ofte vercoorten / een onberghebelicke zonde is. **Ick** gae wetens en willens vele getuyghenissen voozby die de oude gebruycke hebben. **Het** schenken hen behaghelick upt den Psalmen boort te brenghen : **Doot** het woort des Heeren zyn de hemelen vaste ghemaect / ende alle hare cracht doot den gheest sijns monts : en hier mede wilden sy bewijzen dat de scheppinge der werelt niet min des heplighen Geests werck en is / dan des Soons. **Maer** dewijle in de Psalmen ghe woonlick een dinck tweemaal met verscheden woordē gesproken wort : en dewijle by **Esaiam** de geest des monts is genomen vooz het woort : soo is dese reden swack. **Soo** hebbe ick dan alleenlick gesparichlick willen vooztzengē waer op de Godsalighe herten moghen vaste steunen.

Esai. 6. 9. Act. 28. 25. 26

Esai. 63. 10. Mat. 12. 31. 8. De lasteringhe in den H. Gheest wort nemmermeer bersegheben. Soo is hy dan eenwigh God met den Vader ende den Sone. Mat. 3. 09. Luc. 12. 10. Psal. 33. 6. Genes. 1. 6. ende 2. 1.

Esai. 11. 4.

Wat bierde stuck des eerste deels / daer in berclaert wort / wat wy van de heylighe Dreubulderheyt sullen gheloooven. Ephes. 4. 5.

16 **Ende** gelijck **God** hem selven heeft doot de tocomisse **Christi** claerlicker geopenbaert : alsoo is hy oock gemeynsaemlicker in drie personen bekent geworden. **Maer** upt vele getuyghenissen sal ons dit eenighe genoech sijn. **Want** dese drie / **God** / Gheloove / ende **Doop** / bint **Paulus** also tesamen / dat hy van het een argumenteert tot het ander : te weten / dewijle daer een eenich Ghe-loove is / daer upt bewijst hy dat daer een eenich **God** zy : en dewijle daer ee eenich **Doop** is / daer upt bewijst hy oock dat daer een eenich **Gheloo**ve zy. **Daerom** ist dat wy tot het **Gheloo**ve ende religie des eenigen Gods begheven worden doot den **Doop** : soo moeten wy dien achtē den waerachtighen **God** te zyne / in wiens naem wy ghedoopt worden. **Ende** sonder twijfel als **Christus** septe : **Doopte** in den naem des Vaders / en des Soons / ende des heplighen Geests : heeft met dese ghewoonlicke noeminge willen betuygen / dat het volcomen licht des geloofs nu ghegeven is : want dat is even soo vele als gedoopt te worden in den naem des eenighen Gods / die met vaste en seker claerheyt is verschenē in den **Vader** / **Sone** / en heplighen **Gheest**. **Daer** upt het oos gantschelick vast is / dat in het wesen Gods zyn drie personen / in de welke de eenighe **God** bekent wort. **Ende** voozwaer dewijle het **Gheloo**ve niet en moet hertwaerts ende ginfwaerts ommesien / noch tot menigherley dinghen loopen / maer op den eenighen **God** sien / op hem staen / aen hem hanghen : soo volcht hier upt lichrelick dat daer meer goden zyn dā een / ist dat daer verscheden gelooven sijn. **Maer** dewijle de **Doop** een **Sacrament** en tecken des gheloofs is / soo wort ons daer doot de eenicheyt Gods bevesticht / dewijle daer alleen een **Doop** sel is. **Hier** upt volcht oock datmen niet en mach anders dan in den eenigen **God** gedoopt worden : want wy nemen diens geloove aen / in wiens naem wy ghedoopt worden.

Der Christen Doop bewijst drie personen in dat eenighe wesen Gods. Mat. 28. 19.

woyden. Daerom als Christus beveelt in den naem des Vaders/en des Soons/ende des heyligen Geests gedoopt te woyde/wat wil hy daer mede anders dan datmen moet met den selven Gheleoue in Vader/ ende Sone/ ende heylighe Gheest gheloooven? Ende wat is dit anders dan claerlick betuyghen dat de Vader/ Sone/ ende Gheest een God zijn? Daerom dewyle het vast blyft dat daer een eenich God is/ ende niet meer goden/ so achten wy dat het Woorjt en de Geest niet anders en zijn dan het wesen Gods selve. De dwaesheyt der Arianen was seer ongheschiedt/ die de Godheyt des Soons belede/ ende sijn Godlike substantie versaeckten. Ende de Macedoniaensche zijn oock niet diergelijcke raeserte gheuele/ de welke wilden dat men by den Gheest soude alleenlick verstaen de gaven der ghenade die in de menschen woerden upt gestort. Want gelijck wijsheyt/ verstandicheyt/ boozsichticheyt/ sterckicheyt/ ende vrees des Heeren van hen comen: alsoo is hy de eenighe Gheest der wijsheyt/ boozsichticheyt/ sterckicheyt/ ende Godsalicheyt. Ende hy en woijt niet gedeelt na de verdeelinge der genaden ende gaven: maer hoewel die menigkerly gedeelt woerden/ so blyft nochtas een ende de selve Gheest ghelijck de Apostel seyt.

17 Wederom daer wojde een onderscheyt tusschen den Vader ende het Woorjt/ ende tusschen het Woorjt en den Gheest bewesen in de Schriftuere: maer de hoocheyt der verborghentheit vermaent ons selve/ met wat grooter Godvreesentheit ende soberheyt/ men dat moet ondersoecken. Ende boozwaer de redē Gregorii Nazianzenī behaecht wy seer wel/ daer hy seyt: Ick en can dat een niet dencken/ ick en wojde niet de dye ommenschen: ick en can de dye niet onderscheyden/ ick en wojde terfont tot een wederbyacht. Daerom en sullen wy oock niet boozmen sulcke Ouyebuldicheyt der perfoonen te bedencken/ die het gedaechte soude afgetrockē houdē/ en niet terfont tot de eenheyt weder byenghen. Boozwaer de namen Vader/ Sone/ ende Gheest/ gheben een waerachtich onderscheyt te kennen/ oyt dat niemant en dencke dat sy naeckte bywoorden sijn/ met de welke God verscheydelick van sijne werckē beteeckent wojde/ een onderscheyt segge ick/ maer niet een verdeelinge. Dat de Sone een eygenschap heeft van den Vader verseyden/ dat bewysen de plaetsen die wy nu hebbe by gebjacht. Wāt het Woorjt en hadde by God niet gheweest/ waer het niet een ander dan de Vader. Het en hadde oock sijn eelckicheyt niet by den Vader/ waer het niet onderscheyden van hem. Desgelijck onderscheyt hy den Vader van hem/ als hy seyt: dat daer een ander is die getuygenisse van hem geeft. Ende hier toe dient dat/ dat ergens gheseyt woijt/ dat de Vader heeft alle dinck dooz het Woorjt geschapen: het welke hy niet en conste doen/ anders dan eenichsins van hem onderscheyden zijnde. Boven desen en is de Vader niet neder ghedaelt op der aerde/ maer de gene die van hem is uptgegaen. Hy en is oock niet ghestoyden noch weder opghestaen/ maer de gene die van hem is gefonden. Ende dit onderscheyt en is niet doen eerst gecomen/ als de Sone heeft het vleesch aenghenomen: maer het is openbaer dat oock daer te vozen de eengheborren Sone zy in den schoot des Vaders geweest. Want wie sal seggen dat de Sone zy doen eerst in den schoot des Vaders gecomen/ als hy is upt den Hemel neder gedaelt om de menschelicke natuer aen te nemen? Soo was hy dan te voze in den schoot des Vaders/ ende hadde sijn eelckicheyt by den Vader. Het onderscheyt tusschē den

heyligen Gheest ende den Vader/ geest Christus te kennen/ als hy seyt dat hy boozt comt van den Vader. Ende van hem selve onderscheyt hy den Gheest/ waerom hy hem enen anderen noeme/ gelijck als hy seyt/ dat hy sal enen anderē trooster senden: het welke hy ergens dieckmael doct.

18 Nu en weet ick niet of het niet zy ghelijckicheyt te ontleenen van menschelicke dingen/ om de cracht des onderscheyts wt te drucken. De Oude plegghen dat wei somtijts te doen/ maer sy belghen oock mede dat in het selve dat sy booz gelijcknisse by byengen/ groot verschil is. Daerom ontste ick in hier alle stouticheyt: oyt dat ick niet pets onbequaems boozt byengende/ de boosen oorzake en ghebe tot lasteren/ ofte den ongelerden tot dwalen. Nochtans en betamiet niet dat onderscheyt te verwysen/ dat wy sien van de Schriftuere aengewesen te zijne. Dat is/ dat den Vader woijt tooghelijchēven het beginel des werer/ ende de fonteyne ende oorzpronck aller dinghen: ende den Sone/ wijsheyt raet/ ende de beschickinge des werer: maer den heyligē Geest woijt de cracht des werer toe geseheben: Booz hoewel de eeuwichheit des Vaders is oock des Soons ende des Gheests eeuwichheit/ dewyle God noyt en heeft sonder sijn wijsheyt en cracht connen zyn: ende hoewel in de eeuwichheit niet en is te soeken welck eerst ofte laetst zy/ soo en is nochtans de aenmerckinge der oydeninghe niet pdel noch te vergeefs als de Vader woijt de eerste ghetelt/ daer nae upt hem de Sone/ en ten laetsten upt hen beyde de heylighe Gheest. Want eens pegelick menschen verstant woijt van selve daer toe beweecht dat het ten eersten God aenmercke: daer nae de wijsheyt die upt hem rijst: ten laetsten de cracht waer dooz hy het boozmen sijns raets volbyngt. Waer upt de Sone gheseyt woijt alleentlick van den Vader te zijne: ende de Geest van den Vader en van den Sone: ende dat geschiet wel in vele plaetsen/ maer nergens claerlicker dan in het achtste Capittel tot de Romeynen/ te weten/ daer de selve Gheest genaemt woijt nu de Gheest Christi/ nu des geens die Christus heeft van de dooden opgheweest. Ende dat niet t'ouerechte/ Wāt Petrus betuyghet oock dat het de Gheest Christi zy gheweest/ dooz den welcken de Propheten ghepropheteert hebben/ den welcken de Schriftuere soo dieckmael leert den Gheest Gods des Vaders te zijne.

19 Ende de aldereenoudichste eenicheyt Gods en woijt dooz dit onderscheyt niet alleenlick niet verhyndert noch verrozt: maer men mach oock daer upt bewysen dat de Sone een God is niet den Vader/ want sy beyde eenen Geest hebben: ende dat de Gheest niet en is pet anders verscheyden van den Vader ende den Sone/ want hy is de Gheest des Vaders ende des Soons. Want in eene pegelicke der dye Perfoone woijt de gheheele Godlike natuer verstaen/ ende het gene dat den selve perfoon eygentlick toe comt. De Vader is gheheel in den Sone: ende de Sone gheheel in den Vader: ghelijck hy oock selve berupcht/ segghende: Ick ben in den Vader/ ende de Vader in my. Ende de Christelicke schryvers en laten niet toe/ dat d'een van den anderen soude de ghescheyden woerden dooz eenich onderscheyt in het wesen. Augustinus seyt: Met dese namen die een onderscheyt beteeckenen/ en woijt niet de substantie te kennen ghegeven/ maer de relatie/aensten ende overeencominge die sy tot malcanderen hebben. Met dusdanigen verstande moet men de sententie der ouden schryvers vereenigē/ de welke anders schijnē wat tegē malcanderen te striden. Wāt sy leerē somtijts dat de Vader zy

De ketterie der Arianen ende Macedonianen.

I. Cor. 12. 11. Van het onverscheyt der daer persoonen.

In het Sezen vanden heylighen Boep.

En en sijn niet verdeen/ maer onderscheyden/ gelyck dat blyct upt de navolghende ghescheydenissen.

Joan. 5. 32. ende 8. 16. ende elders.

Heb. 1. 2.

Joan. 1. 18.

Joan. 14. 6. ende 15. 20.

Joan. 14. 16.

Mer moeten wy ons wachten van de ghelijckicheyt/ tusschen welke ghemenen worden van menschelicke dinghen: ende dat om twee daken onstaē. Waer upt der Schriftuere sullen wy sodanicheyt ghetreckē: misse nemen/ die oock de aenmerckinge der oydeninghe aenzyt.

2. Pet. 1. 21.

Waerom dat de dye perfoonen de alderenoudichste eenicheyt Gods niet wech en nemen/ iac beelcē bebesstighen.

Joan. 14. 10.

Augustinus Homil. de temp. 38. de Trinit. 8cc. col. ad Pascē. Epist. 174. Cyril. lib. 7. de Trinit. Idem lib. 7. Dialog.

August. in
Phil. 109.
Et tractat. in
Joan. 39.

August. in
Phil. 61.

de oorspronck ende begin des Soons: ende som-
tijts leeren sp dat de Sone sijn Godheyt en wes-
sen heeft van hem selven / ende een begin ende
oorspronck is met den Vader. De oorsake deser
verschepdenheyt verclaert Augustinus eghens
wel ende dupdelick/ als hy aldus spreckt/ Chri-
stus tot hem selven gerefereert/ dat is in hem sel-
ven aengesien/ ofte met hem selven vergheleken/
wozt God genaemt/ en tot de Vader gerefereert/
wozt hy Sone ghenaemt. Wederom de Vader/
tot hem selven gerefereert/ wozt God genaemt:
ende tot den Sone gerefereert/ wozt hy Vader
ghenaemt. Soo verre hy de Vader ghenaemt
wozt tot den Sone gerefereert/ en is hy de Sone
niet: ende soo verre hy de Sone ghenaemt wozt
tot den Vader gerefereert / en is hy de Vader
niet: maer soo verre de Vader tot hem selven ge-
refereert/ wozt God genaemt/ ende soo verre de
Sone tot hem selven gerefereert/ wozt God ge-
naemt/ ist een ende de selve God. Daerom als
wp slechtelic ende eenvoudichlich van den Sone
sprecken sonder aensien des Vaders/ soo segghen
wp wel ende epgentlick/ dat hy van hem selven
is: ende noemen hem daerom het eenige begin.
Maer als wp dat aensien/ ende de vergheleken-
ghe beteekenen/ welck hy heeft met den Vader/
dan segghen wp te rechte dat de Vader is het be-
gin des Soons. Tot verclaringhe deser sake is
het vijfte boeck Augustini van de Dyeuldic-
heyt gheheel ghemact. Ende het is veel nut-
ter te blijven by dat aensien ende relatie/ ofte
verghelijkinghe die hy leert/ dan dooz vele pde-
le speculatiën ende bedenckingen upt den werck
te dwalen/ scherpsinnichlick doozdinghende tot
die hooghe verbozghentheyt.

20 Daerom die de soberheyt lief hebben/ ende
met de mate des gheloofs te vrede zijn / die mo-
ghen in het cozte leeren dat nut is te weten: na-
melick/ dat als wp belijden dat wp ghelooven in
eenē God/ onder den naem God/ wozt verstaen
een eenich ende enkel wesen / in het welcke wp
dye persoonen begrijpen: ende dat daerom / soo
wanneer de naem God/ wozt enkelic ende son-
der meer geset/ also wel de Sone ende de Geest/
als de Vader wozt beteekēt. Maer als de Sone
wozt by den Vader ghestelt/ dan heeft die relatie
oft aensien/ oft verghelekinghe plaetse: en alsoo
maken wp onderscheyt tusschen de persoonen.
Ende dewijle de epgenschappen in de persoonen
een oordeninghe mede byngen/ dat in den Vader
3p het begin ende oorspronck/ daerom wozt de
naem God/ sonderlinghe den Vader ghegeven/
soo wanneer de Vader wozt met den Sone ofte
met den Gheest ghemeldet. Op dese wijze wozt
de eenicheyt des wesens behoude/ ende de orde-
ninge en wozt niet vergeten noch verwoyden: de
welcke nochtans de Godheyt des Soons/ noch
des Geests niet en vermindert. Ende boozwaer
dewijle wp hoven gesien hebben/ dat de Aposte-
len betuygen dat de Sone Gods die is/ de wel-
cken Moses ende de Propheten betuygen te zijne
Iehova. so ist alijts noodich te comen tot de een-
heyt des wesens. Daerom houden wp dat booz-
eenen groutwelicken roof des heplichdoms/ soo
permant sept dat de Sone 3p een ander God dan
de Vader. Want de enkelic naem God / en ver-
mach gheen relatie noch aensien: noch God tot
hem selven gerefereert/ en can niet gesept wo-
den dit oft dat te zijne. Nu dat de naem Iehova
sonder onderschepdinge ghenomen/ Chri-
stus toe comt/ is openbaer upt de woorden Pauli/ daer
hy sept: Daerom hebbe ick driemaal den Heere
gebeden. Wat als hy verhaelt heeft de antwooz-
de Chri-
stus: **Paulē mīn ghemade is u gheuoerch-**

saem / soo sept hy terstont daer nae: **Op dat de**
**cracht Chri-
stus in my woone.** Want het is seker
dat de naem Heere / daer gheset is booz Iehova:
en daerom waer pdelheyt en kintshereyt dat den
persoone des Widdelaers alleenlic toe te boegen/
dewijle in die woordē de Sone niet en wozt met
den Vader vergeleken. En wp wēt dat de Apo-
stelen alomme (upt het gewoonlic gebuyck der
Grieken) de naem Kyrios (dat is Heere) setten
in de plaetse des Hebrayshen naems Iehova.
Ende op dat wp geē verre exempel en soercken/
Paulus en heeft den Heere met geen ander ghe-
voelen aengebeden dan gelijck de plaetse Joels
wozt van Petro vooztghebracht: **Soo wie den**
naem des Heeren aenroep/ die sal salich wesen.
Daer dese naem wozt sonderlinge van de Sone
toe geschreyden/ daer ist op een ander wijze gelijck
het te sinder plaetse sal openbaer wozen: maer
nu ist ghenoech te weten dat Paulus enkelick
God ghebeden hebbende / terstont Chri-
stum noemt. Alsoo wozt oock van Chri-
sto de gantsche
God ghenaemt Gheest. Want wat verhindert
dat wesen Gods gheestelicker te zijne / in het
welcke de Vader/ ende Sone/ ende heplige Geest
wozt begrepen? Ende dit is selve oock claer upt
de Schri-
tuere. Want ghelijck wp daer hoorzen
dat God wozt Gheest ghenaemt / alsoo hoorzen
wp oock dat de heplige Gheest/ soo verre hy is
een persoone des gantschen wesens / gesept wozt
Gods/ ende van God te zijn.

21 Nu de dupbel om onse gheloobe gantsche-
lick te ntere te byngen/ heeft alijts grootē twi-
fch booz ghebracht/ eensdeels van het Godlicke wes-
sen des Soons ende des Geests/ ende eensdeels
van het onderscheyt der persoonen: ende ghelijck
hy te allen tyde heeft godloose geesten verwerck/
die de rechtsinnighe Leeraers souden in desen
deele quellen / alsoo arbept hy oock nu te desen
tyde / om upt de oude boncken een nieu vper te
ontfeken. Daerom ist nu hier sommiger men-
schen raserien te wederstaen. Dus verre hebbe
ick de ghene die leelick zijn/ als met der hant ge-
lepdt/ ende met de twi-
fchgerighe niet gestreden:
maer nu moet de waerheyt die heftick ver-
toont is/ van alle valsche beschuldige be-
wijst wozen. Nochtans sullen wp booznemelick daer toe ar-
beyden/ dat de gene die den woordē Gods goet
ghehoor geben / moghen hebben waer in sy va-
stelick sullen staen. Boozwaer ist datmen trgens
in de verholen verbozghentheden der hepligher
Schri-
tuere moet soberlick ende met groote ma-
tichheyt filosofheren / soo moetmen dat veel
meer doen in dese handelinghe / op dat noch het
ghedachte / noch de tonghe boozder en gae dan
de palen des Godlicken woorts haer bestrecken.
Want hoe sal des menschen verstant na sijn ma-
te het onepdelicke ende onmatige wesen Gods
beschryden / dewijle het noch niet en heeft con-
nen sekerlick verschepden/ hoedantich het lichaem
der Sonne 3p/ het welcke nochtans alle dage wozt
met ooghen gesien? **Zae hoe sal de mensche dooz**
sijn epgen bewezinghe comen tot de substantie
Gods te ondersoeken/ dewijle hy sijns selfs sub-
stantie niet en begrijpt? Daerom sullen wp geern
Godē sijns selfs kennisse laten. Want (ghelijck
Pilatus sept) hy alleen is hem selven een be-
quaem getuyge/ de welke niet en is bekent anders
dan dooz hem selven. Wp sullen ooc toe laten
dat wp hem soodanich bedenckē/ als hy hem sel-
ven ons openbaert: en en sullen van hem niet on-
dersoeken/ anders dan in sijn woort. Van deser
sake heeft Chri-
stus domus vnt sermoone beschry-
den eghen de Anomeos, waer in de nochtans
de Sophisten niet en constē bedwongen wozen
daer

Joel. 2. 28.
Acto. 2. 21.

Joan. 4. 24.
2. Co. 13. 17.

Wat laetse
deel des Ca-
pitels dwelt
betact in den
Athenen/
Scherp-
strij-
des ende
circumstancien
te wederlegē
ghen.

En waer-
schouwinge
die insonder-
heyt in desen
handel noot-
dich is aen te
mercken.

In eerste
boek van de
Dyeuldic-
heyt.

Beant des
eersten dwelt
en de somma
van eghene/
dat men moet
gelooven van
dat eenighe
wesen Gods/
ende de drie
persoonen.

haer stout geclay te laten. Want sy en hebbe hen selven niet matichliker in dese sake ghedraghen/ dan sy in alle andere saken plegghen. Maer dooz dat ongeluckich eynde haer sulcker ydel lichtbeerdicheyt moeten wy ons laten vermanen/ dat wy liever met leerelicheyt/ dan met scherpsinnicheyt in dese sake arbeeyden/ ende niet vooz en nemen God erghens te soecken/ dan in sijn heplich woozt/ noch yet van hem te dencken/ dan dat ons sijn woozt in geest/ noch yet te spreken dan dat wyt sijn woozt is genomen. Ist dat het onderschept dat in de eenighe Godheyt des Vaders/ des Soons/ ende des heyligen Geests is/ sommigher menschen vernist meer maect te doen/ dan het nut is (ghelijck het swaer is te verstaen) soo sullen sy ghedencken dat de menschen in een doolhof comen als sy hare curieusheyt volghen: ende sullen alsoo hen selven laten regeren met het woozt Gods/ hoewel sy de hoocheyt der verborghentheden niet en verstaen.

22 Het getal der dwalinghen daer mede vooz tijden de oprechticheyt des gheloofs in dit stuck der leere is versocht geweest/ ware te lanck ende te verdyetelick te verhalen. Ende vele ketters hebben alsoo bestaen de gantsche eerlicheyt Gods met groote raserien te verducken/ dat het hen ghenoech was de ongeleerde te beroere ende wederstaen. Ende terstont zijn van weynighe menschen vele seuten uptghespyoten/ de welcke eensdeels het wesen Gods verseurden/ ende eensdeels het onderschept dat tusschē de persoonen is/ te niete maecten en vermengden. Maer ist dat wy vast houden dat te vozen is genoechsamelick upt de Schyftuere bewesen/ te weten/ dat het wesen des eenighen Gods zy enkel ende onbersepdenlick het weleke den Vader/ ende den Sone/ ende den Gheest toe comt: ende wederom/ dat de Vader met eenighe eyghenschap is versepden van den Sone/ ende de Sone van den Gheeste: ist dat wy die vaste houden/ soo is niet allenlick Arrio en Sabellio, maer oock den anderen ouden outheure der dwalingen/ de toeganck benoemt. Maer dewijle te onsen tijde sommige upt sinnighe menschen zijn opgestaen/ gelijck Servetus ende sijns ghelijcke/ die alle dinck hebben niet nieuwe verstickinge verweret: soo ist nut haer bedroech met cozte woozden neder te leggen. Servetus achte de naem Drieuldicheyt/ soo hatelick ende gruwelick/ dat hy sepde/ dat de Drieuldighenens (de welcke hy alsoo noemde) alle godloos waren. Ick late de onnutte woozden varen/ die hy tot lasteringhe heeft bedacht. Ende dit was de somma sinder sperulatie ende bedenkinghen/ te weten/ Dat God wozt verdeelt in drie/ alsme seyt dat in sijn wesen zijn drie persoonen. Ende dat dese Drieuldicheyt zy een ghedicht dinck/ want het strijct met de eenicheyt Gods. Hierentusschē sepde hy dat de persoonen waren eenighe uptwendighe gedaenten die niet waerachtelic en zijn in het wesen Gods/ maer God met dese ofte die gedaente afbeelden. Ende dat in het begin niets onderscheyden en was in God/ want het woozt was vooztijden het selve dat de Gheest was: waer van dat Christus is voozt ghecomen God upt God/ soo is oock een ander Gheest God zijnde/ upt hem voozt ghecomen. Ende hoewel hy sijne beuselinghen sommigts bereiet met allegorien/ ghelijck als hy seyt dat het eeuwighe woozt Gods zy gheweest de Gheest Christi by God/ ende een wedersehijn sinder gedaente. Item dat de Gheest zy geweest een schaduwe der Godheyt: nochtans maect hy daer nae der heyder Godheyt te niete/ seggende/ dat nae de mate der uptdeelinghe een deel

Gods zy in den Sone en in den Gheest/ gelijck de selve Gheest substantialick in ons/ en oor in houten ende steenen/ een deel Gods is. Wat hy van den persoon des Middelaers seyt/ dat sullen wy te sijner plaetse sien. In dit ongeschick gedichtsel/ dat de persoon niet anders en is dan een sienlick aenschijn ofte gedaente der eerlicheyt Gods/ dat en is niet noodich met vele woozden wederseyt te worden. Want dewijle Joannes seyt dat het woozt zy God geweest/ doen de werelt noch niet en was ghescheyden/ soo maect hy een wijt onderschept tusschen het woozt/ ende tusschē een ghedaente. Ende ist dat doe ende van de upterste eeuwigheyt aen dat Woozt dat God was/ is by den Vader gheweest/ ende is by den Vader met sijne eyghene eerlicheyt bereiert geweest/ soo en conste voozwaer dat gheen uptwendich ofte siquelic schijnfel zijn: maer daer voleht nochtendichlick upt/ dat hy zy een persoon gheweest die in God selve is. En hoewel van den Gheest niet gemeldet en wort/ anders dan in de Historie der scheppinge der werelt/ soo en wort hy nochtans daer niet voozt gebracht als een schaduwe/ maer als een wesentlicke cracht Gods/ als Moyses verhaelt dat oock die woeste ende onghescheekte masse is dooz hem onderhouden gheweest. Soo dan dat hy zy een eeuwighe Geest alijts in God geweest/ is doe geschenen/ als hy de vermengde ende ongeschickte materie des Hemels ende der Aerde heeft gesterckt en onderhouden tot dat sy is met schoonheyt ende ordeninghe bereiert gheworden. Voozwaer hy en conste doen noch geen ghedaente noch afbeeldinghe Gods zijn/ ghelijck Servetus dooemt. Maer hy wozt erghens bedwonghen sijn ongodlickeyt opentlicke te ontdecken/ segghende/ dat God dooz sijn eeuwighe reden hem selven den sienlick Sone bescheydende/ heeft alsoo hem selven sienlick voozgheset ende bewesen. Want ist dat dit waer is/ soo en wozt Christus gheen ander Godheyt ghelaten/ dan so verre de Sone is dooz het eeuwighe vooznemen Gods verozdent. Hier toe dient ooc dat hy de gesichten die hy set in de stede der persoonen/ alsoo berandert/ dat hy hem niet en ontstiet nieuwe accidentia oft toevallen Gode te diehten. Ende dit is boven alle seer grootwelick/ dat hy den Sone Gods ende den Gheest vermengt in alle creatieren. Wāt hy seyt opentlic/ dat in het wesen Gods zijn deele ende deelingen/ der welcke een pegelick deel God zy: ende vooznemelick dat de gheesten der gheloobighen sijn in de eeuwighe ende vander selver substantie met God: hoewel hy erghens de substantiale Godheyt niet allenlick der ziele der menschen/ maer oock anderen ghescheyden dinghen toe schrijft.

23 De desen pool is een ander ongheschickte dinck ghecomen/ dat desen niet onghelick en is. Want sommighe bedrieghers willende den haet ende sehande der godloosheyt Serveti ontblen/ hebben wel beleeden dat daer drie persoonen zijn/ maer hebben dese reden daer toe gedaen/ dat de Vader die waerachtelicke ende eyghentlicke de eenighe God is/ heeft den Sone ende Gheest gemaeckt/ ende sijn Godheyt in hen gestoet. Ende sy en onthoude hen selven niet van dese grootwelicke wijse van spreken/ dat den Vader wozt met dit teerken onderscheyden van den Sone en den Gheest/ te weten/ dat hy alleen is de Essenciator ofte gheber des wesens. Hier aen strjcken sy ten eersten dese verwe/ dat Christus alom wozt de Sone Gods genaemt: waer upt sy verstaen dat eyghentlick niemandt God is/ dan de Vader. Maer sy en aenmercken niet dat de naem God/ oock mede den Sone toe comt ende ghemeyn

Joan. 1. 1.

Joan. 17. 5.

Genes. 1. 2.

De ketters van den anderen Trinitarien dat/ namelick/ de Vader in der waerheit en eygentlicke de eenighe God zy/ ende die alleen dat wesen geest wozt tot het eynde des Capits/ tets wederwoet. Ende wozt eerlicke belwesen/ dat het haer geen voozdeel doet/ dat ober al Christus genoeint wozt den Sone Gods: oermits in oock genaemt wozt de waer ende de eenighe God.

Dewijle den ouden ketters in de 17. 18. 19. afdeelinghe de denre toegh. slaten is: soo valt hy Servetus ende de mensche Trinitarien aen/ hoort/ ende stoet om in dese afdeelinghe de ketterrie van Servetus.

D ij is/ hoe=

is/ hoewel hy somtijes boozemelick woort den Vader toe gheschreven / om dat hy de fonteyne ende oorspronck der Godheyt is: ende dat om de enckel eenicheyt des wesens te bereckenē. Hier teghen segghen sp: **Ist dat hy waerachtichlick Gods Sone is / soo woort hy ongheluckelick gheacht eens persoons Sone te zijne.** Ick antwoorde dat het beyde waer is/ te weten/ dat hy Gods Sone is / want het Woorjt is vooz de tijden der werelt van de Vader gegeneroert: (want wy en spyken noch niet van den persoon des Middelaers) ende dat nochtans tot verclaringhe/ de persoon moet aenghesien tū onderschepden woorden/ soo dat de naem God/ hier niet enckelick ghenomen en woort/ maer vooz den Vader. Want ist dat wy den Vader allen achten God te zijn/ so woort claerlick de eere ende weerdicheyt den Sone benomen. Daerom soo wanneer de Godheyt ghemelcket woort/ en incetmen niet alsoo den Vader ende Sone tegen malcander setten/ gelijck of de naem God/ alleenlick den Vader toe quame. Want voozwaer God die Esaiē is verschenen/ was de eenighe ende waerachtige God: ende nochtans seyt Joannes/ dat Christus zp die geweest. Ende die oock dooz den mont Esaiē betuycht heeft/ dat hy soude de Zonden zijn tot enen steen der ergheernisse / die was die eenighe God: ende Paulus vercondicht dat die zp Christus geweest. Die dooz Esaiam roept: **Ick lebe/ alle knyen sullen vooz my bidden/ die is de eenige God:** ende de selve Paulus leyt dat upt op Christum. Hier toe dienen oock de getuyghenissen die de Apostel voozt byengt/ ghy God hebt Hemel en Aerde ghesondeert. Item/ Alle de Enghele Gods sullen hem aenbidden. Welcke ghetuyghenissen alleenlick den eenigen Gode toe comen: ende nochtans betuycht hy datse eyghen ghetuyghenissen zijn van Christo. Ende dese teghenwoydinghe en is van gheender cracht/ namelijk/ dat het ghene dat Gode eyghentlick toe comt/ woort Christo toe gheschreven/ om dat hy is het wederchijnselfijnder eerlicheyt. Want dewyle daer alomme de naem Gods Iehova gheset is / soo volcht daer upt dat hy aengaende de Godheyt/ upt hem selven is. Want ist dat hy Iehova is/ so en kunnen niet versaken dat hy de selve God is/ die eyghens by Esaiam roept: **Ick bent/ ick bent/ ende kuyten my en is geen God.** Het betaemt oock datmen dese plaetse Jeremie bedenckt. De godē die den Hemel ende de Aerde niet ghemaect en hebben/ moeten verderben ende vergaen vander aerde die onder den Hemel is. Want men moet hier teghen belijden/ dat de Sone Gods die is / wrens Godheyt dickmael woort by Esaiam/ upt de scheppinghe de werelt bewesen. Ende hoe sal de Schepper die alle dinghen haer wesen gheeft / sijn eyghen wesen upt eenen anderen hebben/ ende niet upt hem selven zijn? Want soo wie seyt dat de Sone sijn wesen heeft van den Vader / die verfaect dat hy van hem selven is. **Maer de heplige Gheest spreccht daer teghen/ hem noemende Iehova.** Nu ist dat wy toestaē dattet geheel wesen zp in den Vader alleenlick/ so sal het gedeelt woort/ of den Sone ontuomen woort / ende alsoo sal hy van sijn Godlick wesen berooft zijnde/ alleenlick met den naem God zijn. Het wesen (ist dat wy desen beuselaren ghelooven) comt alleenlick den Vader toe / soo verre hy allene is / ende den Sone sijn wesen gheeft. **Maer aldus sal de Godheyt des Soons wat zijn dat afgetrocken zp van het wesen Gods/ of een deel van het gheheele.** Soo moetē sp nu toe laten / achtervolgende haer sondament/ dat de Gheest is alleenlick des Vaders.

Want ist dat hy een astretchel is vant eerste wesen/ dwelck alleenlick den Vader eyghen zp/ soo en sal hy niet recht niet gheacht woort des Soons gheest te zijne: dwelck nochtans dooz ghetuyghenisse Pauli wederlept woort/ daer hy hem Christo ende den Vader ghemeyn maect. **Wobē desen ist dat de persoon des Vaders woort upt de driebuldicheyt werch ghenomen/ waer in sal hy van den Sone ende van den Gheest onderschepden woort / anders dan dat hy alleen God is?** Sp belijden dat Christus zp God/ ende dat hy nochtans van den Vader is onderschepden. **Wederom moet daer eenich teekē des onderscheppts zijn/ dat de Vader niet en zp de Sone.** Die dat teekē des onderscheppts setten in het wesen/ die maken openbaerlick de waerachtige Godheyt Christi te niete / de welke niet en can zijn sonder het wesen/ jae niet sonder het geheele wesen. **Doozwaer de Vader en is van den Sone niet onderschepden/ ten zp dat hy wat eyghens hebbe in hem selven/ dat hem niet de Sone niet gemeyn en zp.** Wat sullen sp nu binden waer in sp hem moghen onderschepden? **Ist dat het onderscheppt is int wesen / lactse antwoorden of hy dat niet met den Sone ghemeyn en heeft.** Ende dat en conde niet eensdeels zijn / want ten soude niet betamen enen halve God te smeden. Ende sp soudē op dese wyse het wesen Gods schandelick verscheuren. **Soo moet dan het Goddelick wesen gheheel ende gantschlick den Vader ende den Sone ghemeyn zijn.** Ende ist dat dit also is / soo en is voozwaer aengaende het wesen de een van den anderen niet onderschepden. **Ist dat sp hier teghen seggen dat de Vader het wesen ghevende/ niet te min de eenighe God blijft/ by den welcken het wesen is.** Soo is dan Christus een ghemaect God / ende alleenlick God met den naem / maer niet metter daet: want gheen dinc en comt God eyghentlicker toe dan het wesen/ achtervolgende dat woort: **Die is**

Exod. 3:14.

24 Ende dat sp segghen / dat de Vader zp alleenlick te verstaen/ soo wanneer God enckelick ghemelcket woort in de Schijtuere: dat dit valsch is / can lichtelick upt vele plaetsen bewesen woort. Ende in de selve plaetsen die sp vooz hen selven voort byenghen / toonen sp schandelick haer eyghen onbedachtsaemheyt/ want de naem des Soons/ woort oock daer by ghestelt. **Waer upt het claer is dat den naem Gods daer woort relative ende met een aensien genomen/ en daerom totten persoon des Vaders ghetrocken.** Ende haer teghenwoydinghe woort met een woort te neder ghelept. **Sp seggen: Ware de Vader niet alleen waerachtich God/ soo soude hy sijns selfs Vader zijn.** Wāt ten is niet ongeschickt dat om der ordeninghe wille die sonderlinge woort God ghenaeint / die niet alleenlick en heeft sijn wijsheyt upt hem selven ghegeneroert/ maer is oock des Middelaers God/ gelijck ic te sijnder plaetse sal volcomelicker verclaren. **Wāt Christus woort den Sone Gods ghenaeint / van dat hy in den vleesche gopenbaert is/ niet alleenlick soo verre het ecutighe woort is vooz de tijden der werelt upt de Vader gegeneroert/ maer om dat hy den persoon ende het anpēt des Middelaers heeft aenghenomen/ om ons met God te vereenigen.** Ende dewyle sp soo stoutelick den Sone berooven van de eere Gods / soo wilde ick wel weten of hy hem selven verfaect goet te zijne / als hy betuycht dat niemant goet en is dan de eenighe God? **Ick en spreke nu niet van sijn menschelike natuere/ op dat sp niet hier tegen en seggen/ dat alle het goet dat daer in is / sp upt de onber-**

De derde be-
derlegginghe.
De name
Gods / want
meer hy wort
alleen ghestelt/
woort som-
tijts van den
Sone ghesep
ghelick oock
van den Va-
der.

De vierde
beederlegginghe.
God als
ien is goet.
De Sone is
goet. Soo is
hy dan ecut-
lich God.
Matth. 19:17

Esa. 6:1.
Joan. 12: 42.
Esa. 8:14.
Rom. 9:33.
Esa. 45:23.
Rom. 14:11.
Heb. 1:10.
ende 6.
Psal. 102:26.
Psal. 97:7.

Esa. 44:6.
Jer. 10:11.

De tweede
beederlegginghe
genomen
van de god-
loose onghes-
cunde duyge/
welcke haren
oorspronck
wonen upt
deser boeken
hetterge.

diende

diende gabe gheromen: maer ick braghe of het woor: Gods goet is oft niet? **Ist** dat sy het ver-
saken / soo is haer godloosheyt ghenorch ober-
wonnen: ende ist dat sy het bekennen / soo kelen
sy hen selven. Ende dat Christus schijnt int eer-
ste aensien den naem goet / van hem te berwer-
pen / dat bevesticht onse gevoelens te meer: want
dewijle dat een sonderlinge lof des eenigē Gods
is / soo berwoypt hy de valsche eere / soo verre hy
uyt ghemepe ghewoonte ghegroet was / ende
bermaent dat de goetheyt die hy heeft / Godlick
is. **Ick** braghe oock / als Paulus seyt dat God
alleen onsterffelick / wijs / ende waerachtich is / of
Christus dooz dese woorzen woxt onder het ghe-
tal der sterffelicken dwafen / ende bedreygheren
getelt. **Sal** hy dan niet onsterffelick sijn die van
den beginne aen is het liden gheweest / om den
Engelen onsterffelickheyt te gheven? **Sal** hy
niet wijs sijn / die de eeuwige wijsheyt Gods is?
Sal hy niet waerachtich sijn / die de waerheyt
selve is? **Boven** desen braghe ick oft sy gevoelen
dat Christus te aenbidden is? **Want** ist dat hy
te rechte dat hem selve aen treckt dat alle knipen
booz hem gebogen werden / soo volcht daer uyt /
dat hy de God is / die in de Wet verboden heeft
peinant anders dan hem te aenbidden. **Ist** dat
sy willen dat van den Vader alleē verstaen heb-
ben dat by Esaiam geseft woxt: **Ick** bent / ende
niemant anders dan ick: dese selve ghetupghe-
nisse wende ick wederom tegen hen / dewijle wy
sien dat Christo woxt toegescreven al wat Gods
is. **Oock** en can haer teghenwoydinghe gheen
plaetshe hebbē / te wetē / dat Christus is int vleesch
verheben gheweest / in het welke hy hadde ver-
nedert gheweest: ende dat hem nae den vleesche
alle ghewelt is gegeven in hemel ende op aerde.
Want hoewel de Majesteit des Conincks ende
Richters haer op den gehele persoon des Mid-
delaers bestreckt / nochtans ware God niet ghe-
openbaert in den vleesche / soo en hadde hy niet
conne tot so groote hoocheyt verheben worden /
of God soude teghen hem selven gestreden heb-
ben. Ende dese questie neemt Paulus seer wel
werch / als hy leert dat Christus Gode eben ghe-
lijck was / eer hy hem selven verneerde onder de
ghestalte eens dienstknechts. **Au** hoe soude de
even gelijckheyt sijn / hadde hy niet die God ge-
weest / wiens naem is / **Yae** ende **Iehova**. die rijt
op de Cherubim / die de Coninc is der gantscher
aerden / ende de Coninc der eeuwen. Ende hoe
seer sy daer teghen staen / soo en can Christus niet
benomen worden dat Esaias ergens seyt: **Dese**
dese is onse God / want wy hebben hem ber-
wacht: want met dese woorzen beschijft hy de
toornste Gods des verlossers / de welke niet
alleenlick en soude tvolck weder byenghen uyt de
Babylonische ghebavkenisse / maer soude oock
de Ghemeynte allesing volcomelick weder op-
richten. **De** ander teghenwoydinghe doet hen
oock gheen voordeel / te weten / dat Christus sy
God gheweest in sijnen Vader. **Want** hoewel
wy bekennen aengaende de ordeninghe / dat het
begin der Godheyt is in den Vader / soo segghen
wy nochtans dat dit een grouwelck gebichtsel
is / dat het wesen sy eyghentlick des Vaders al-
leenlick / ghelijck of hy den Sone God maecte:
want alsoo soude het wesen menigerley sijn / oft
sy fouden Christus alleenlic met den naem ende
met de bedenkinghe oft imaginatie God ma-
ken. **Ist** dat sy seggen dat de Sone wel God is /
maer na ende onder den Vader / so sal nu in hem
een ghegenerereert / ende ghemaect wesen sijn /
het welke in den Vader onghegenerereert ende
ongemaect is. **Ick** weet weder dat vele neerswijfe

daer mede spotten / dat wy het onderschept der
persoonen halen uyt de woorzen **Mosis** / daer
hy God aldus maectt sprekende: **Laet** ons den
mensche maken nae onse ghelijckentse. **Noch-**
tans de godsalige **Lesers** sien wel hoe onbecua-
melick ende coudelick **Moses** die spake soude
woort byengen / waren daer niet meer persoonen
in den eenighen God. Ende die / tot de welke de
Vader daer spreect / en sijn sonder twyfel niet
gheschapen gheweest: ende daer en is niet onge-
schapen dan de eenighe God selve alleen. **Daer-**
om ist dat sy niet toe en laten dat de macht om
te scheppen ende te bevelen / sy den Vader / ende
Sone / ende Gheeste ghemepe gheweest / soo sal
daer uyt volghen / dat God niet en heeft alsoo in
hem selven ghesproken / maer tot andere werck-
meesters buyten hem. **Ten** laetsten sal een een-
ghe plaetshe hare twee teghenwoydingen lichte-
lick te niete maken. **Want** dat Christus selve be-
tuycht dat God sy Gheest / dat betaemt niet van
den Vader alleenlic verstaen te worden / gelijck
of het woort niet ware van geestelike natuer.
Ende ist dat den naem **Gheest** / alsoo wel den
Sone als den Vader toe en comt / soo versta ick
daer uyt dat onder de enckel ende onbescheyden
naem Gods / oock de Sone woxt begrepen.
Nochtans seyt hy weynich daer nae / dat de Va-
der gheene andere dienaers aengemaent en sijn /
dan die hem in den geest ende waerheyt aenbid-
den. **Daer** uyt wat anders volcht / te weten / dat
Christus sijn leer ampt onder den Vader als on-
der sijn hooft bedienende / den naem God / den
Vader toe schijft / niet om sijn sels Godheyt
te niete te maken / maer om ons als by trappen
daer toe te byenghen.

25 **Sy** seplen daer in dat sy sulcke individua
ofte persoonen droomen / die souden een pegelick
een deel des godlickens wesen hebben. **Daer** wy
leeren uyt der **Schrytuere** dat daer wesenlick
alleen een God is / ende dat daerom oock twee
des Soons ende des Gheests is ongenegereert.
Daer soo verre de Vader de eerste is aengaende
de ordeninghe / ende heeft uyt hem selven sijn
wijsheyt gegenerereert / soo woxt hy te rechte (ghe-
lijck weynich te bozen gheseyt is) gheacht het
begin ende den oorspronck der gantscher God-
heyt te sijn. **Alsoo** is God enckelick ende sonder
onderschept ghenomen oughegenerereert: ende de
Vader is oock den Persoon aengaende / onghes-
generereert. **Sy** meynen ooc dwafelick dat sy on-
se gevoelen verstaen / dat wy een vierbuldicheyt
maken / om dat sy tegedichtsel haers sels hooft
valschelick ende te onrechte ons toe schijben /
ghelijck oft wy hielden dat uyt een wesen drie
persoonen als **Libieren** uyt vloeyden. **Want** uyt
onse schijften is het openbaert dat wy de perso-
nen niet af en trecken van het wesen / maer dat
wy een onderschept tusschen die maken / hoewel
sy in het selve wesen sijn. **Daer** reden soude mo-
gelick eenen schijn hebben / waert dat de perso-
nen waren van het wesen verscheyden: maer op
die wijse soude daer een driebuldicheyt der go-
den sijn / ende niet der persoonen die de eenighe
God in hem heeft. **Also** woxt haer onnutte bra-
ghe neder ghelept / daer mede sy bragen / of oock
het wesen niet mede daer toe en comt om de
driebuldicheyt te maken: het welke sy bragen
ghelijck of wy dochten dat uyt het wesen drie
goden quamen. Ende uyt het selve onverschant
comt oock dat sy ons teghenwoyden / dat dan de
driebuldicheyt soude sonder God sijn. **Wāt** hoe-
wel de Godheyt niet comt in de onderscheptin-
ghe als een deel ofte lide / soo en sijn nochtans de
persoonen niet sonder haer ofte buyten haer.

Genes. 1 26.

Joan. 4 24.

1. Tim. 1. 17.
De onse we-
derlegginghe.
God alleen is
onsterffelick/
wijs / waer-
achtich / ende
alleen aen te
bidden. Doo-
danich is
Christus. Is
derhalven
eewich God.
Joan. 1. 4-6.

Phil. 2. 10.

Esa. 44. 6.
Wederleg-
ginge van een
teghenwoy-
dinghe genos-
men uyt den
Moyseten
Esa.

Wederleg-
ginge van een
andre teghen-
woydinghe.

1. Tim. 3. 16.

Phil. 2. 7.

Esa. 25. 9.

De derde te-
genwoydinge
woxt weder-
leert / ende de
selve weder-
legginge van
de ketterge
der Unitaris
nitaren woxt
uyt **Mosis**
historie da de
Dreydinghe
daer by ghe-
brecht.

De sebeste
wederlegginge.
So seplen
daer in /
datse in het
wesen Gods
individua
droomē daer
een weder
deel des gods-
delicken wes-
sens soude
hebben / ende
lassen dat
de rechtge-
boelende Lees-
ers een
vierbuldich-
heyt maken.

De wederleg-
ginge van de
derde tegen-
woydinghe is
met blif te
lesen ende aen
te merken.

Want de Vader en hadde niet conuenen Vader zijn / ware hy niet God : en de Sone is niet anders Sone / dan om dat hy God is. Soo seggen wy dan dat de Godheyt enckelick uyt haer seluen is. Daerom belyden wy oock dat de Sone uyt hem seluen is / soo verre hy God is buyten het aensien des persoons. Maer soo verre hy de Sone is / segghen wy dat hy is uyt den Vader / alsoo is sijn wesen sonder begin: maer het begin des persoons is God selue. En alle de rechsinnighe schryvers die boortijden van de Drievuldicheyt gesproken hebben / die hebben dien naem alleenlick den persoon toe geschreuen: Want het wesen te begripen in de onderschepdinghe selue / dat en ware niet alleenlic een ongeschickte dwaalinghe / maer oock een veel te groote ongodlicheyt. Want die willen dat dese drie in de onderschepdinghe comen / te weten / het Wesen / de Sone / ende de Geest / die maken opentlick twesfen des Soons ende des Gheests te niete / want anders souden die deelen onder malcanderē vermenget zijn / ende te niete woorden / het welke in allen onderschepdinghe een seyl is. Ten laetsten waren dese twee woorzen / Vader ende God / eben veel te segghen: soo soude de Vader den anderen de Godheyt gheuen / ende de Sone en soude niet zijn anders dan een schaduwē der Godheyt / ende de Drievuldicheyt en soude niet anders zijn dan een vereeninghe des eenighen Gods met twee gheschepden dinghen.

26 Dat sy teghenwoorpen dat Christus te onrechtē wordt de Sone Gods ghenaemt / ist dat hy epgheentlick God is. Daer op is nu gheantwoort / dat in sulcke woorzen in de welke d'een persoon wort met den anderen vergheleken / de naem God / niet wort enckelick ende onbeschepden ghenomen / maer alleenlick voor den Vader / soo verre hy is het begin der Godheyt / niet ont dat hy het wesen gheest ghylyck de onheylighe rasen / maer de ordeninghe aengaende. Albus wozden de woorzen Christi verstaen / daer hy seyt tot den Vader. Dit is het eeuwighē leven / dat sy gheloooben dat du de eenighe waerachtigē God bist / ende Jesus Christus welke du hebst ghesonden. Want hy sprekende in den persoon des Middelaers / houdt een middelmate tusschen God ende de menschen: ende nochtans en wort sijn Majesteit daerom niet vernindert. Want hoewel hy hem selue heeft vernedert / so en heeft hy nochtans sijn eerlickheyt die voor de werelt verborghen was / niet verlozen by den Vader. Aldus de Apostel tot de Hebreen in het tweede Capittel / bekent wel dat Christus is een wermich tijts minder ghe worden dan de Engheleu: maer en twyfelt oock mede niet te bevestighen / dat hy de eeuwighē God is die de aerde ghesondeert heeft. Soo moeten dan weten dat Christus wanneer hy in de persoon des Middelaers den Vader aen sprekent / onder den naem God / de Godheyt begriipt die oer hem selue toe comt. Alsoo als hy seyt tot de Apostelen: Het is nut dat ick opclimme tot den Vader / want de Vader is meerder: daer mede en schryft hy niet hem selue eenighe tweede Godheyt alleenlick toe / dat hy aengaende het eeuwighē wesen / soude minder zijn dan de Vader: maer dewijle hy de hemelsche eerlickheyt heeft vercregen / soo versamelt hy de gheloobigē tot de ghemeynshap des seluen. Hy set den Vader hoogher / te weten / soo verre de sienliche claerheyt sijnder Majesteit die in den hemel ghesien wort / schijnt van de mate der eerlickheyt die in hem ghesien wert / als hy met den vleesche beleedt was. Op dese selue wijse seyt Paulus ergens / dat Christus sal het rijcke Gode

ende den Vader ober gheuen / op dat God sy al in allen. Het ware seer ongheschick / dat men de ewicheyt wech name vā de Godheyt Christi. Ist dat hy nemmermeer en sal ophouden Gods Sone te zijn / maer sal alreits de selue blyden die hy is van den beginne aen gheueert: soo volcht dat het eenighe wesen Gods / dwelck hem beyden ghemeyn is / onder den naem des Vaders wort begrepen. En boozwaer daerom is Christus tot ons gheromen / om dat hy ons tot den Vader ophessende / soude oock mede verheffen tot hem seluen / soo verre hy een is met den Vader. Soo en ist dan niet recht noch grootloft den naem God alsoo epgheentlick tot den Vader te reeken / dat hy den Sone benoemt worde. Want Joannes betuyft oer hierom dat hy waerachtich God is / op dat niemant en meyne dat hy sy in den tweeden graet der Godheyt / ende minder dan de Vader. En ick verwondere my wat dese smeden der nieuwer goden willen / als sy belyden dat Christus waerachtich God is / en hem nochtans terstont van de Godheyt des Vaders uyt sluyten: gelyck of een waerachtich God mochte zijn die niet en sy de eenighe God: ofte ghelyck of de inghefrozte Godheyt (die sy in Christo stellen) niet en ware een nieu ghedichtsel.

27 Dat sy vele plaetsen versamelen uyt Ireneo / daer hy leert dat de Vader Christi is de eenighe ende eeuwighē God Isracl / dat is een schandelicke onwetichheyt / ofte een groote boosheyt. Want sy moesten aengemerckē hebben dat de heylighe Man handelt ende seydt teghen de uptsinnighe menschen / die versaken dat de Vader Christi / die God is / die is / die boortijde door Moesen ende de Propheten heeft ghesproken / maer seiden dat hy was en phantastich ghesichte uyt de verdoortheyt der werelt voort gheromen. Daerom is Ireneo gheheel arbeydende om te bewysen ende openbaer te maken / dat in de Schyftuere gheen ander God vercondericht en wort / dan de Vader Christi / en dat men verkeerdelic eenen anderē God bedenckē. Daerom en ist gheen wonder dat hy soo menichmael beslypt dat de God Israels gheen ander en is / dan die van Christo ende de Apostelen vercondericht wert. Alsoo oock nu als men verschepden dwalingen moet wederstaen / sullen wy met der waerheyt segghen dat de God die boortijden is den Vaders vercrenen / gheen ander en is dan Christus. Ende ist dat hier teghen pement seyt dat de Vader de selue was: soo sullen wy een berepde antwoorde hebben / te weten / dat wy den Vader niet uyt en sluyten / als wy voor de Godheyt Christi stryden. Wilden de Lesers desen raet Ireneo aenmercken / soo soude alle twisf en epnde hebben. Ende oock uyt het seste Capittel des derden boerks wort den gantsche twisf lictelick gheepndicht / daer de godsalighe Man wil dit alleenlick bewysen dat die waerachtelick de eenighe God is / die enckelick ende onbeschepden wort God ghenaemt in de Schyftuere: ende dat Christus wort enckelick God ghenaemt. Laet ons gedachtich zijn dat dit de gront ende hoofstuck des twisf was / ghelyck het uyt het gantsche verbolech openbaer is / ende boozneemlick in het 46. Cap. des tweeden boeck / dat hy niet en ist op eenichmatighe ofte parabolighe wijse Vader ghenaemt. Maer dat hy waerachtelick God is. Hier toe dient oock dat hy ergheus leert / dat de Vader ende de Sone beyde te samen / zijn van de Propheten ende Apostelen vercondericht God te zyne. En daer nae schryft hy hoe dat Christus die aller Heere / ende Coninc / ende God / ende Richter is / heeft vā dien die aller God is / macht ontfaen

Breedere betclaringhe van d'etste werderlegginghe / daermede beswefen wort / dat de name Gods niet en moet also op den Vader ghetrocken worden / dat de selue den Sone onsen Middelaer niet en soude vercreuen.

2. 6. 9.

Joan 16. 7.

2. 1. 5. 24.

Joan. 1. 1.

Antwoort op de ingebiechtē plaetsen uyt Ireneo / daer hy leert dat Christi Vader sy de eenighe ende eeuwighē God Israels.

Des Leeraers Ienai raet.

Int berbe boeck cap. 9.

Int selbe boeck cap. 12.

ontfaen

ontfangen: te weten/ nae het aensien der onderwoydinghe. Want hy is vernebert gheweest tot de doot des crucys. Hierentussche seyt hy weynich daer nae/ dat de Sone is de maker des Hemels ende der Aerde/die de Wet heeft dooz Moesen ghegeven/ ende is den Vaderen bersehenen. **I**st dat nu permant wil seggen dat nae het gheswaeren/ de Vader alleen is de God Israels: teghen dien wil ick booytzyngghen dat de selve Schryber opentlick leert / te weten / dat Christus de selve ende eenighe God is: ghelijck hy oock de getupgenisse Habacuc op hem duyt/ God sal comen van den Zupden. Tot dit selve dient oock dat gheschryven is in het neghenste Capittel des vierden boeck/ So is dan Christus selve met den Vader de God der levendighen. Ende in het twaelfde Capittel des selfden boeck/ beduyt hy dat Abraham heeft in God ghelooft: om dat Christus de schepper des Hemels ende oer Aerde/ ende de eenighe God is.

28 Sp byngghen oock Tertullianum booyt tot haer bescherminghe/maer niet min te onrecht. Want hoewel hy somtijts hardt ende dupster is in sijn wijse van spreken / soo leert hy nochtans claerlick de somma der leere die wy beschermen: te weten / hoewel daer alleenlick een eenich God is/dat nochtans sijn wooyt dooz sekere dispensatie ofte oydninghe alsoo met hen is:dat daer een eenich God is nae de eenicheyt der substantie/ ende dat nochtans dese eenicheyt woyt dooz verborghender dispensatie onderschepden in drie buldicheyt: ende dat daer drie zijn niet nae den staet oft nae het wesen/maer na den graet: noch nae der substantie/maer nae de soyme: noch nae de macht/maer nae de oydninghe. **H**y seyt wel dat hy beschermt / dat de Sone de tweede nae den Vader is / maer hy en verstaet niet dat hy een ander is dan dooz onderschepdinge. **H**y seyt wel ergghens dat de Sone sienlick is:maer als hy op bevde zyden heeft ghesproken / soo beschept hy dat de Sone insienlick is / soo verre hy het wooyt is. Ende ten laetsten betuyghende dat de Vader dooz sijnen persoon beteekent woyt/ bewijst hy hem selven seer byemde te zijne van die gedichsel/ dat wy wederlegghen. Ende hoewel hy gheen anderen God en bekent dan de Vader/ soo leyt hy nochtans in het naefte verbolch hem selven upt / bewijsende dat hy daer mede den Sone niet upt en sluyt: want hy seyt dat die gheen ander God en is/ dan de Vader: ende dat daerom de eenige heerschappie ofte Monarchia Gods niet geseht en woyt dooz de onderschepdinge der personoen. Ende men mach upt sijnen gheduerigen raet lichtlick den sin sinder wooyden verstaen. Want hy bewijst tegen Diaream/ dat hoewel God in drie personoen is onderschepden/ nochtans niet meer goden en wozyden/noch die eenheyt niet verseurt en is. Ende dewyle nae Diareas ghedichsel / Christus niet mochte God zijn/soo hy niet de Vader en ware/daerom arbept Tertullianus so seer in de onderschepdinge. Ende dat hy den Sone den Gheest noemt een deel van het gheele/hoewel dattet een harde wijse van spreken is / soo can sy nochtans ontschuldicht ende geleden worden/ dewyle her niet en is ghesproken vander substantie/maer alleenlick vander dispositie en oydninghe/die den personoen alleenlick toe comt / ghelijck Tertullianus selve betuycht. **H**ier upt is oock dat hy seyt: **O** verkeerde Diareas/ hoe vele personoen denck ghy daer te zijne/anders dan soo vele namen als daer zijn? Ende alsoo oock weynich daer na: **O**p dat sy den Vader en den Sone ghelooven/ eenen peghelicke in sijnen naem ende persone. **I**ck

mepne dat de onbeschaemtheyt der gener die de slechte eeboudighe menschen soeken dooz de autozitept Tertulliani te bedryegghen / can hier mede ghenoechsamelick wederlept wozyden.

29 Ende boozwaer soo wie de gheschryften der Ouden neerstlicklyc by malsanderen oberlept/ die en sal by Trencum niet anders vinden / dan dat oock andere die nae hem gheromen zijn/ geleert hebben. **J**ustinus een van de alderoudeste/ gheboelt allesins met ons. **S**y mogen hier tegen segghen/ dat van hem ende oock van de andere/ de Vader Christi woyt de eenige God genaemt. **D**at selve leert oock Hilarius/ ja hy spreekt ooc hardelicker/ seggende/ dat de eenwicheyt in den Vader is. **M**aer seyt hy dat om den Sone het goddelick wesen te benemen: neen: maer hy beschermt dat gheloope dat wy volghen met aller macht. Ende nochtans en schamen sy hem niet/ ick en weet niet hoedanighe afgheheinde redenen upt te plucken/waer upt sy willen wijs maken dat Hilarius sy beschermte ende ee patroon haerder dwalinghe. **D**at sy Ignatium booyt byngghen / ist dat sy willen dat het van eenigher weerde sy / soo moeten sy eerst bewijsen dat de Apostelen eenighe wet hebben ghegheven van den vasten ende dierghelijcke verbalschinghen. **H**oe schandelick zijn de dinghen die onder den naem Ignatij zijn in het licht ghecomen? **D**aerom is de onbeschaemtheyt der sulcker te onderdaghelicker / die hem selven met sulcke valsche schijnen/ wapenen om te bedryegghen. **W**ooyt de eendrachticheyt der ouden / woyt claerlick ghenoech hier upt bemerkat / dat Arius oock int Niceensche Concilium/ niet heeft bestaen eenich bedryoch te maken met permants upt de gepresen ende aenghenomen schryvers autozitept: ende dat niemant upt de Griekische ofte Latijnische hem selven en ontschuldicht dat hy niet de schryvers die booz hen gheweest zijn / niet eenhinc en gheboelt. **E**n hoe neerstlicklyc Augustinus (van welken dese boeke grootelicker wooyt haren byant houden) een peghelic gheschryften heeft doozlesen/ ende in wat grooter weerde hy die heeft gehoude/dat en is niet noodich te verhalen. **W**ooyt waer hy pleecht oock in de alderminste swaricheden te bewijsen waerom hy bedwonghen sy anders te ghevoelen/ dan de andere geboelt hebben. Ende wat hy oock in dese sake heeft ghelesen/ dat dupster ofte twijfelachtich was/ dat en verbercht hy niet. Ende nochtans houdt hy als vast en seker/ dat de leere die van dese menschen woyt bestreden / is van de upterste outhept sonder geschil ende wederspreken aengenomen geweest. Ende nochtans dat hem niet verborghen en was wat andere booz hem gheleert hadden/ dat is ooc upt een wooyt openbaer/daer hy seyt: dat de eenheyt is in de Vader/in het eerste boeck der Christelicker leere. **S**ullen sy segghen dat hy doe vergheten heeft wat hy te vozen gesept hadde? **M**aer hy bezyt hem selven ergghens van dese beschuldiginghe / daer hy de Vader noemt tbegin der gantsche Godheyt/ om dat dat hy va niemande en is dan van hem selven: ende oberlept wijselick dat de naem God/ wozyt sonderlinghe den Vader toe geschreven/ om dat de enkel eenheyt Gods niet en can begrepen wozyden / ten sy dat men van den Vader beginne. **D**e Godsalighe **L**eser sal (ghelijck ick hope) bekennen dat hier mede alle valsche teghenwoydinghen neder ghelept zijn/ daer mede de Satan tot noch toe heeft ghearbept om het gheloope der repne: leere te verkeren ofte verdupsteren. Ende ten laetsten betrouwe ick dat de gantsche somma deser leere/ is ghetrouwelick vercloert / soo verre de **L**eser een mate

In selbe boeck cap. 16.

In selbe boeck cap. 8. ende 23.

Antwoorde op de booyt-ghebrachte plaatsen van den Auticet: intaren upt Tertulliano.

De onbe theologa: ten / onder welke 300 Iulianus ende Hilarius, we: berlegghen oberbloedich de Anticet: ticus? ende bekennen de oprechte leere van de heylighe Drieen: heyt.

Ignacius, een schryver.

In eerste boeck der Christelicker leere.

Des Lectaers Tertulliani onderanderen licken en in den handel van de heylighe Drieen: heyt.

Bestemt den handes van de heylighe Drieen: heyt.

een mate setten teghen de curieusheyt/ ende niet seerder dan het betaemt/ moepelike sware ende berwerrede disputatiën en soecken. Want ich en neme gheensins aen die te paepen/die tot onmatighe speculatiën ende bedenkinghen lust hebben. Ick en ben voorwaer gheen dūch listichlick vooyb ghegaen/dat ick inwendeteghen in te zijn. Maer dewijle ick de stichtinge der Ghe-meynte soecke / soo hebbe ick het best gheacht heel dingen niet te roeren/die weynich voordeels souden doen/ ende souden de Lesers niet onnutte moepelicheyt beswaren. Want waer toe dienet te disputere of de Vader altyts genereert? Want wanneer het claer is/dat van der eeuwelicheyt aen drie personen zijn in God gheweest/ soo wyxt dat gheduerighe werck der generetivghe/ dwaeslich ghedicht.

Capittel xiiij.

Dat de Schriftuere oock in de scheppinghe der werelt ende aller dinghen, den waerachtighen God met sekerer merckteeken onderscheyt van de ghemaecte ende ghedichte goden.

Hoewel den dienaren der valscher goden haer onberstandicheyt te rechte van Esaia wyxt verweeten/ te weten/ dat sy upt de fondamenten der aerde/ ende upt den omloop ende begriyp der hemelen niet en hebben gheleert wie de waerachtige God is: nochtans om de traerheyt ende bocheyt onses verstandts/was het noodich den waerachtigen God den ghelooyigen claerlicker af te beelven/ om dat sy niet en souden tot de ghedichte goden der Heydenen vallen. Want dewijle de alderverdraghelickste beschrywinghe by de Philosophen ydel is/ te weten/dat God de gheest of te ziele der werelt is: soo is het noodich dat sy beter ende naerder van ons bekent wozyde/ op dat wy niet altyts in twijfelinghe wanckelbaer ende onghestadich en blyven. Daerom heeft sy de Historie der scheppinge willen openbaer maken/ waer op het gheloobe der Ghe-meynte soude steunen/ ende gheenen anderen God soecken dan die van Mose is voor gheset/ de schepper ende maker der werelt te zijne. In de Historie is eerstaemal de tijt bewesen / om dat de ghelooyighe souden mogen dooy dat aenhouddende ende onghelyken verbolch der jaren/ comen tot den eersten ooytponck des menschelicken gheslachts ende aller dinghen: welke kennisse een seer nut dinc is / niet alleenlick om de ongheschichte fabulen die in Egypten ende in andere hockken der werelt gedreben wozyden/ te wederlegghen / maer oock om dat wy het begunsel der werelt wetende/souden de eeuwelicheyt Gods claerlicker sien/ende meer om te verwonderen ghyetrocken wozyden. Ende wy en moeten ons niet laten beroeren dooy de godloose teghenwoyninghe der gheuer die segghen dat het is te verwonderde waerom het Gode niet eer en is in den sin gecomen/den hemel ende de aerde te maken/ maer heeft ledich zijnde/ eenen onmetelicken tijt laten dooy bloepen/ de welke hadde moghen te voren veel dupsent eeuwen maken daer de werelt die nu naech ten eynde is/ noch niet en is tot ses dupsent jaren gheromen. Want waerom God so lange vertoeft heeft/ dat en betaemt ons niet te ondersoeken / noch ten is ons oock niet nut. Want ist dat het vernuft des menschen wil soo verre loopen/ soo sal het hondertmaal in den werch seplen. Ende het en soude niet nut zijn te weten dat God selve om de maticheyt onses gheloofs te beproeben/ heeft willens verborghen ghelaten. Ende de godsalighe oude man van

eenen hoobeedigen spottichlick gebjaecht zijnde/ wat God dede eer hy de werelt maecte / antwooyde wetentlick / dat hy de helle maecte om de curieuse menschen. Dese sware ende strenghe vermaninghe behooyt de bertelheyt te bedwinghen/ dooy de welke vele menschen gehittelt/ jac oock ghedreben wozyden tot verjaepde boose ende schadelicke speculatiën ende bedenkingen. Laet ons ghedencken dat de God die onsentlick is/ ende wiens wijsheyt/ cracht ende recheberdicheyt is onbegrijpelic / ons heeft de Historie Mosis tot enen spiegel vooy geset/ waer in sijn levende beelt sijnen schijn gheest. Want ghelyck de ooghen / die dooy outheyt oft dooy eenich ander gebreck blank ende dupster zijn/ geen dinc onderschepdelick en sien/ ten zy dat sy mer den byl gheholpen wozyden: alsoo is onse swackheyt seog groot/ dat wy in God te ondersoeken/ tersfont ydel wozyden/ ten zy dat ons de Schriftuere beweghe. Ende de ghene die hare hoobeedicheyt toe gheben ende volgen/ dewijle sy hen niet en laten vermanen/ soo sullen sy ten laetsten dooy het grouwelick verderf gheboelen / hoe veel het beter is den verborghen raet Gods met eerbiedinghe te verwonderen/ dan lasteringhen upt te stoyten/ om den hemel te verdupstieren. En Augustinus claecht te rechte / dat Gode onrecht wozyt ghedaen / daer een onysake ende causa der dinghen gheepsicht wozyt / die boven sijnen wille is. De selve vermaent oock wyslick dat het niet min onrecht en is/ een yraghe op te wozyden van de langte des onmetelicken tijds/ dan van de grootte der plaetsen die niet en connen gemeten wozyden. Voorwaer hoewel de omloop des hemels seer wijt is/ so can sy nochtans eenichsins ghemeten wozyden. Ist dat nu yemant wil met God lijven dat het ydele buyt den hemel hondertmaal grooter is / sullen niet alle Godsaitighe dat achten groote bertelheyt te zijne? Tot de selve raserie vallen die / die veel maken van de ledicheyt Gods/dat sy niet en heeft na haer goetduncken de werelt ober ontalliche veel dupsent jaren ghemaect. Sy soecken buyten de werelt te gaen om hare begeerlicheyt genoech te doen: gelijck of in desen so wyden ommeeloop des hemels ende der Aerde/ niet ghenoech vele dinghen vooy en quamen/ die dooy hare elacheyt alle onse verstant wech nemen: ghelijck of God in ses dupsent jaren niet ghenoech vele bewysinghen en hadde ghegeven/ waer in onse verstant mach met gheduerige overdenkinghe hem selven oefenen. Soo dan laet ons ghewillighlick binnen dese traken bestoten blyven / in de welke God ons heeft willen beslypen / ende onse sinnen in houdē om dat sy niet en souden herwaerts ende ginswaerts ynt dwalen ende vergaen.

2 Tot dit selve verhaelt oock Mose dat het werck Gods niet en is volbracht in eenē oogenblich tijts/ maer in ses dagen. Want wy wozyden oock hier dooy asgeroepen van alle dichtseien tot den eenighen God / die in ses daghen heeft sijn werck gheschickt / om dat het ons niet en soude swaer zijn / ons leven lanck hem te bedencken. Want hoewel onse ooghen waer sy hen heeren keeren/ bedwoynghen wozyden te wandelen in de aenschouwinghe der wercken Gods: nochtans sien wy hoe verganckelick dat aenmerken is/ ende hoe haestelick de goede ghedachten vooyb vliegghen als wy eenighe hebben. Hier staet oock t'menschelick vernuft teghen / ghelijck of sulcke booytganc niet wel met de mogentheyt Gods over ee en quame/tot dat het tot de gehooysaemheyt des geloofs gebjaecht wozyt/ en leert de ruste houdē/tot de welke wy dooy de heplichmakinge des se

Welck ghe-nomen van een schoone sijncke eens godsalighen sinnen mans.

Rom. 2.

Lib. de gen. contra Manich.

Lib 11 de civitate Dei.

Hoewel dat God upt de scheppinghe des werelts behoort ghekent te wozyden: nocht. is op dat de gelooyighe niet en soude besvallen tot de ghedichtseien der Heydenen/ heeft hy ghe-wilt dat in der Schryf-ture soude bekent staen de historie van de Scheppinghe/ ende de aentep-kennighe des istes.
* Esa. 40. 28
Genes. 1. 1.

En god: of tegenwooyinghe/ waerom dat God niet eer de werelt ghescheypen heeft.

Onbegrijp.

Genes. 2. 2. Tot dien selven ende is dat werck Gods niet in eenen oogenblich/ maer in ses daghen volbracht.

Genef. 2.2.
 Ecod. 20.11.
 Daer nae
 wort oock de
 oydeninge be-
 scheyden/ dat
 te weten/
 Adam met
 eer en was
 ghescheyden/
 dooz al dat
 hem God
 overbloedich/
 ende dooz sy-
 ne vaderlike
 ke goetheit
 wonderbaer-
 tek hadde
 verfaegt.
 * Genef. 2.7.

des lebenden daechs/ gheroepen worden. Ende in de oydeninghe der dinghen is de vaderlike liefde Gods tot het menschelike geslachte/ neer- stichlick aen te merken / dat hy niet en heeft Adam eer geschapen/ dan als hy de werelt hadde met alle goet overbloedichlic verbult. Want hadde hy hem op de aerde geset doe sy noch on- bychtbaer ende pdel was/ hadde hy hem het le- ven gegeven eer het licht was/ soo hadde hy mo- gen schijn niet seer Adams voordeel te soecken. Maer dewijle hy nu den loop der Sonne en der gesternten heeft verozdent tot des menschen ge- byzucht/ ende de aerde/ ende de wateren/ ende de licht met ghedierten verbult/ ende overbloedi- gheit aller byzuchten voort gebzacht tot ghenoech- same onderhoudinghe ende spijse: soo heeft hy de sorghe eens boozsichtigghen ende neerstighen hupsvaders aennemende/ sijn wonderlike goet- heyt tot ons bewesen. Ist dat een pegelick neer- stichlick by hem selven overlept dat ick alleen- lick in het coyte aen roere / soo sal het bevonden worden/ dat Moses is een seker ghetunge ende vercondigher gheweest/ des eenighen Gods des Scheppers. Ie gae boozhy dat ick nu verclaert hebbe / te weten/ datter niet alleenlick en woort ghemeldet van het naeckte wesen Gods: maer dat oock sijn eeuwige wijsheyt ende Gheest ons woort booz gheset: op dat wy gheenen anderen God en dzoornen/ dan die in dat uytghedruclite beelt wil bekent worden.

3 Maer eer ick volcomelicker handele van de natiere des menschen / soo moet ick hierentus- schen wat spreken van de Enghelen. Want hoe- wel Moses hem selven boeghende nae de gro- vicheyt des volcks/ geene andere werckē Gods en meldet in de Historie der scheppinge/ dan die in de ooghen en comen: nochtans als hy daer nae de Enghelen als Gods dienaers meldet/ soo ist licht om verstaen dat die haer Schepper is/ dien sy haren dienst doen. Daerom hoewel Mo- ses nae het begrip des volcks sprekende/ niet en heeft terfont van het eerste beginsel aen de En- ghelen verhaelt onder de creatueren Gods / soo en verbiedt ons nochtans gheen dinck/ het gene dat de Schryftuere erghens daer van leert/ claer- lick ende duplick woort te leeren. Want ist dat wy begeeren God uyt sijne werckē te bekennen/ soo en moeten wy een soo uptnemende ende edel bewijs niet boozhy gaen. Ende dit deel der leere is oock seer noodich om vele dwalinghen te we- derlegghen. Vele menschen zijn dooz de uptne- mende natiere der Engelen alsoo verstrickt ge- weest/ dat sy meenden dat den Engelen onrecht gheschiede / als men leerde dat sy onder God/ ende de heerschappie des eenighen Gods onder- woopen waren. Oec uyt heeft men hen God- heyt toegedicht. En Manicheus met sijn seker- te is oock boozt gecomen/ de welke heeft twee be- ginselen ghemaect: te weten/ God/ en den dup- bel: en den oozspionck der goeder dinghen schreef hy Gode toe/ maer de boose natiere rekende hy den dupbel toe. Waren onse herten in dese case- rie vertweret/ soo en soude God sijn eere van de scheppinge der werelt niet behouden. Want de- wijle gheen dinck Gode seerder eppen en is dan eeuwicheyt/ ende aurusa, dat is van hem selven sijn wesen te hebben/ die dit selve den dupbele toe schryden / schijnen die niet eenichsins hem met Godheyt te berccieren? Ende wact sal de almo- genitheyt Gods sijn/ ist dat de dupbel sulcke heer- schappie woort toe gelaten/ dat hy tegen den wil- le Gods mach doen wat hy wil? Maer dat eent- ghe sondamet dat de Manicheen hebben (te we- ren) dattet onghoeplost is Gode toe te schryben

dat hy soude eenich quae dinck geschapen heb- ben) dat en schaet het rechtestinnich geloove niet/ dwelcke met toe en staet dat eenige quade natie- re sy in de gantsche scheppinge der werelt: wact noch de verdzachtheyt ende quaetheyt des men- sches/ noch des dupbels/ oft/ de zonden die daer uyt rijzen/ en sijn niet uyt de natiere/ maer uyt de verderbinge der natiere: en van den beginne aen en heeft gantschelick niet gheweest/ wact in God niet en heeft een bewijs sinder wijsheyt ende rechtveerdicheyt ghegeven. Daerom on- dese verdzachpde godtsichle te wederstaen/ moe- ten wy onse sinnen hoogher op heffen dan onse ooghen comen sien. Wis der wartheyt ghelijck/ dat hierom in den Nicceenschen Credo/ de onse- llike dinghen uytduchelich ghemeldet sijn/ daer God ghenaemt woort den schepper aller dinghen. Nochtans moeten wy sorglic dzaghen / dat de mate die den reghel der godsalicheyt leert / ghe- houden woort/ op dat de Lesers niet en worden booz te hooghe speculativen ende bedenkinghen af ghelept van de cenboudicheyt des geloofs tot dwalinghen. Ende boozwaer dewijle de gheest ons altes leert dinghen die ons nut sijn/ ende die verswichet of wepnich ende als boozhy gaende oen roert/ die niet seer en dienen tot stichtinghe/ soo betamet ons oock gheerne de dinghen niet te weten die niet nut en sijn.

4 Mengaende de Enghelen / dewijle sy Gods dienaers sijn verozdent om sijne bevelen te vol- bzengen/ soo ist sonder twyfel dat sy oock Gods creatueren sijn. Ende ist dat pemandt wil twi- fte boozt bzengen van den tijt oft oiden waer in die ghescheyden sijn / sal dat niet meer uyt hartne- kicheyt dan uyt neersticheyt comē? Moses ver- haelt dat de aerde ende de hemel sijn volmaect met alle hare heyzcracht: waer toe dient het be- naudelick te ondersoecken ten hoe veelsten dage boben de gesternten ende planeten/ ooc de andere verbozgender hemelsche heyzcrachten/ ghescha- pen sijn? Ende op dat ick niet te lanc make/ laet ons hier ghebedenken dat hier in gelijck oock in de gantsche leere der religie / moet een reghel ende maticheyt en soberheyt gehouden worden/ dat wy van dupsiere dingē niet anders en spre- ken noch geboelen/ noch oock en soecken te we- ten/ dan ons dooz Gods woort is gheleert: ende dat wy int lesen der schryft altyts arbeeden om de dinghen te soeckē ende bedencken/ die tot stich- tinghe dienen / ende dat wy ons niet en gheben tot curteuseheyt oft ondersoeckinghe der dinghen die niet nut en sijn. Ende dewijle de Heere ons heeft willen niet in pdele bzaghen / maer in vol- maecte godsalicheyt/ ende vcese sijns naems/ ende in waerachtich betrouwen/ ende in heplige werckē onderwijsen/ laet ons niet dese wijsheyt te vreden sijn. Daerom ist dat wy wille te rechte wijs sijn / soo moeten wy de pdele questie verla- ten/ die van ledige menschen van de natiere/ oz- den ende getal der Engelen/ worden geleert buy- ten Gods woort. Ick weet wel dat sommighe meer begeerte ende lust hebbē tot sulcke dinghen/ dan tot de gene die in het dagelickhe gebyzucht sijn: maer ist dat het ons niet en verdziet Disci- pulen Christi te zijne / soo en moet het ons niet verdzieten den regel der leere ons van hem booz gegeven/ nae te volgen. Alsoo sullen wy met sijn meesterchap te vrede zijnde/ ons niet alleenlick onthouden van pdele bedenkinghen/ de welke hy ons verbiedt / maer wy sullen oock daer van eenē grouwel hebben. Niemandt en can versaken dat die Dionysius vele dinghen heeft sublijck en scherpsinnichlick gehandelt in sijn hemelsche hierarchie: maer soo pemandt die naerder on- dersoekt/

Reghel der godsalicheyt.

Psal. 103.
 1. De Enghelen sijn van God geschapen: doch in wat tijt ofte met wat oydē/ en staet ons niet te ondersoecken. Gelyck als Petrus Lombardus doet lib. 2. dist. 2. ende soo boozts tot de weiffse.
 † Genef. 2.1.

Eenen Chris- telicken re- ghel.

De plaetse van den Enghelen wort uytghelept.

1. Om dat wy oec God om de zonden keer kennen.

2. Om dat wy teghen de dwalinghen van de Enghelen aenbid- ders ende der Manicheen souden ghe- wapent sijn.

Wederleg- ginghe der seckte der Manicheen/ welke ware beguselen seken.

der soecht / die sal bevinden dattet een groot deel enckel getlaps is. Eē leeraer Gods en moet niet vooz nemen de oozen te behaghen met clappen: maer met waerachtige / sekerre en nutte leeringe de conscientien te verstercken. Waert dat ghy dien boeck laest / ghy mocht meyne dat die mensche upt den hemel gecomen ware / en verhaeide niet dat hy geleert / maer dat hy met oogen ghesien hadde. Maer Paulus die boven den berden hemels getrocken gewest / en heeft niet alleentlick sulcx geopenbaert / maer heeft ooe betuycht dat het den mensche was onghedooft de verhogentheden te spreke die hy geseen hadde. Wy sullen dan die besclachtighe wylheyt laten baren / ende het gene dat ons de Heere seest laten van sijne Enghele weten / sullen wy upt de eendoudighe leeringhe der Schrytuere beinercken.

5. Dat de Engelen zyn hemelsche geesten / der welker dienst God ghebyucht om te volbrengen al wat hy vooz neemt / dat lesen wy alomme in de Schrytuere : waer van sp oock den naem hebben dat sy Engelen / dat is / boden ghenaeint zyn / om datse God als boden ghebyucht om dooz hem selven den menschen te openbaren. Ende oock andere namen daer mede sy verclert worden / zyn upt gelgelike oofsalie genomen. Sy worden heyscheatē genoemt / om dat sy als ita=waanten ende dienaers haren Prince onnertmighen / syn Wajestept vercleren ende verclaren / ende gelgelc ruychschuytē altgts de ooge hebben op het tecken haers doofmans / ende zyn soo berept om sijn bevel te doen / dat sy also haest als hy eenen wenck heeft gegeven / hen selvé tot het werck wenden / jac in het werck zyn. Sulek een beelc des thoons Gods beschryben de Propheten om sijn groote eerlickheyt te verclaren: ende sonderlinghe Daniel / daer hy seyt datter dupsentich dupsent / ende thien dupsentichmael thien dupsent by God stonden / als hy was op den Richestoel gheseten. Ende dewyle God de cracht en sterckheyt snyder handen wonderlick dooz hen toont ende verclart / so worden sy daer upt crachtē genaemt. Ende dewyle hy sijn heerschappe in de werelt dooz hen ghebyucht ende bedient / so worden sy daerom somtijts Oberheden / somtijts Machtē / somtijts Heerschappien ghenaemt. Ten laetsten dewyle de eerlickheyt Gods eenichsins op hen rust / daerom wordē sy oock Thronen genaemt. Hoewel van dit laetste en wil te niet vast betuygen / want een ander beduydinghe is alsoo wel of oock bet voeghende. Maer desen naem Thronum achter lāende / ghebyucht de heylige Gheest de andere namen dirlmael tot pyus des Engelsche dienst. Want het en betaemt niet die instrumentē sonder eere te laten / dooz de welke God sijn tegenwoordicheyt sonderlinghe vertoont. Jac sy worden oock dirlmael gōden ghenaeint / om dat sy in haren dienst eensdeels de Godheyt als in eenē spiegel vooz houden. Want hoewel het ny niet en mishaect dat de Oude Schryvers / daer de Schrytuere verhaelt dat de Engel Gods is Abraham / Jacob ende Moisi verschenen / uptlegghen dat Christus zp de Enghel gheweest: nochtans daer van alle Engelen gemeldet wozt / daer wozt hen de naem dirlmael ghegeven. Ende dat en moet geen wonder schijnen / want ist dat den Prince ende Stadt hōderen die eere wozt gegeven / om dat sy de plaatsē Gods die de opperste Coninck ende rechter is / in haer ampt bedienen. Soo is daer veel grooter oorsake om die den Engelen te gheben / in de welke de claerheyt der Godlicker eerlickheyt veel overbloedigher schijn gheest.

6. De Schrytuere ghebyucht meest neerstlic-

heyt in dat te leerē / dat aldermeest mach dienē tot onse verterostinge en versterkinge onses geloofs: te weten / dat de Engelen zyn lypdeels ende toediēers der Godlicker weldadicheyt tot ons. En daerom seyt hy dat de Engelé de wachste houden vooz onse salicheyt / ons aen nemen te beschermen / onse wege rechte / ende ons bewegen / ende sozge vooz ons dragen / op dat ons niet hinderliker toe en come. Het zyn al gemeyne sententen die vooz nēmelck Christum het loofc der Ghemeyne / ende daer na alle gheloofigen aengien. Namelick dese: hy heeft sijnē Enghele bevolen van dy / dat sy dy bewaren in alle uwe weghen. Sy sullen u in hare handen dragen / op dat ghy niet missechten uwe voeten en stoot aen eenen steen. Item / de Enghel des Heeren blyft rontomme de ghene die hem vreesen / ende verlostē. Met welke woordē God te kennē geest / dat hy de bescherminghe der ghene die hy aen neemt te bewaren / sijnē Enghele bevelt. Dae dese wyse wozt Azar doe sy vluchtē / van den Enghel des Heeren vertroost / ende vermaent dat sy haer soude niet hare vrouwe versoenē. Abraham belooft sijnē dienstlicke dat de Enghel sal de Leptman sijn wechē zyn. Jacob bidt in de seghentinghe Ephraim ende Manasse / dat de Enghel des Heere vooz den welcken hy verlost was van allen quade / hen ghelucklich ende voozspodich make. Alsoo was de Enghel ghestelt om den heylleger des volcs Israel te bedeckē. Ende soo wanneer God heeft Israel willen verlossen upt de handen der vanden / so heeft hy dooz den dienst der Engelen ruyckers ende beschermers verweckt. Ten laetsten (op dat het niet noodich en zp meer te verhalen) alsoo hebben de Engelen Christo gedient / ende stonden hen by in alle sijnē benaetheden. Sy hebben den wyvé sijn wederopstandinghe / ende den Discipulen sijn eerlike wedercomste verrondicht. So dan om desen dienst onser bescherminghe te volbrengen / steyden sy teghen den duvel en alle onse vanden / ende bedienen ende volbrengen de wyke Gods teghen de ghene die ons quellen: ghelick wy lesen dat de Enghel Gods om de stadt Jerusaleem van de belegeringe der vanden te verlossen / heeft in den heylleger des Coninck van Assyrien hondert ende vyf ende tachtentich dupsent verflaghen op eenen nacht.

7. Dooz of een pghelick gheloovich mensche eenen eyghenen Enghel heeft tot sijn bescherminghe / dat en doofte ik hier vast segghen. Vooz waer als Daniel meldet van den Enghel der Persen / ende van den Enghel der Grieken / soo gheeft hy daer mede te kennen / dat seker Engelen zyn als Stadthouders verozdent tot Kingen ende Landtschappen. Ende als Christus seyt dat de Engelen der kinderē altyts het aenstijn des Vaders sien / soo geest hy te kennen dat daer sekerre Engelen zyn / den welcken der kinderen salicheyt bevolen is. Daer teken weet niet of men daer upt moet verstaen / dat een pghelick sijn Enghel heeft. Dit moet men vooz seker hēden / dat niet alleentlick een Enghel en socht vooz eenen pghelicken van ons: maer dat alle de Enghele eendzachtlick de wachte houden vooz onse salicheyt. Want van allen Engelen te ghelijck / wozt gheseyt / dat sy meer vcruchde hebben ober eenen / sonder die tot betringhe beherit is / dan ober negen ende tnegentich rechtvordighe die in de rechtveerdicheyt zyn blyvé staede. Dit is oock van vele Enghele ghesproken / dat sy de ziele Lazari hebben in Abrahams schoot ghebragen. Oock en toont Euseus niet sonder oofsalie sijnē dienaar soo veel vperige wagenen die hem

3. Sp zyn lypdeels / ende bedienen der godlicker weldadicheyt tot ons.

Psal. 91. 11.

Psal. 34. 8.

Genes. 16. 9.

Genes. 24. 7.

Genes. 48. 16.

erod. 24. 19. ende 23. 30.

Judi. 2. 1. ende 6. 11.

ende 13. 10.

Math. 4. 11.

Luc. 22. 43.

Math. 28. 5.

Luc. 24. 5.

Acto. 1. 10.

2. Reg. 19. 36.

Est. 37. 36.

4. Sp zyn als voozitters vā Coninck ruycken ende Landtschappen: doch niet sonderheyt hoeders ende bewaerders van Gods vperber conent. Ende ten is niet seker dat eenen pghelick van ons sijnē Enghel als eenen beschermert by ghest soude zyn. Als ons gdenoed / dat alle Engelen te wachte houden vooz de salicheyt in kercken.

1. Dan. 10. 13. 20.

ende 21. 1.

St. arch. 18. 10.

Luc. 15. 7.

Luc. 16. 23.

2. Reg. 6. 17.

1. Cor. 12. 1.

2. Den uwe re der Enghele / hanc ampten ende verclerēde namen. Psal. 103.

Luc. 2. 13. Mat. 25. 31.

Dan. 7. 10.

Col. 1. 10.

Ephes. 1. 21.

Genes. 18. 1. ende 32. 2. ende 28. Jos. 5. 14. Jud. 6. 14. ende 13. 22.

Psal. 82. 6.

Acto. 12. 15.

hem sonderlinge toegheschickt waren. Daer is een plaetse die claerder schijnt om te bevestighen dat een pegelick sijnen Enghel heeft. Want doe Petrus upt de gebankenisse gelept zijnde/ hadde aen de deure geclopt daer de broeders vergaderd waren: als die niet en couden vermoeden dat hy daer was / sepden sy dat het sijn Enghel ware. Dat schijnt hen in den sin gheromen te zijne upt een gemeyne ineyninge/ dat eenen peghelicken geloobighen mensche sijn eyghen Enghel is toegheschickt. Hoewel men mochte hier op antwoorden datmen daer mach verstaen eenen Engel den welcken de Heere doe de sorghe van Petro bevolen hadde/ ende dat nochtans de selve niet altyts zijn bewaerder en was/ gelijc de menschen gemeynlick dencken dat eē pegelick heeft twee Engelen/te weten/ eenen goeden ende eenē quaden. Maer tē is ons niet noodich benaudelic te ondersoeken/ dat ons niet seer aen en gaet te weten. Want ist dat yemande dit niet ghenoech en is / dat alle de ozdenen des Hemelschen heylighers de wachte houden booz sijn salicheyt: ick en weet niet wat boozdeel die can daer upt hebben/ dat hy verstaet dat hem eenen Enghel sonderlick is tot bewaringe ghegeven. Ende die de sorghe die God booz eenen peghelicken van ons draecht/aen eenē Engel binden/die doen hen selven ende alle liematen der gemeynten groot onrecht: gelijc of alle die menichte der hulperen te vergeefs heloofte ware/ vā de welke wy van alsen zijden onnumeringt ende ghewapent zijn / op dat wy des te moedigher stryden.

De beelhept ende ozdenen der Enghelen en moge geens bescheiden worden. * Dan. 12. 1. Jude 9. 1. Thes. 4. 16.

8 Die bestaen de beelhept ende ozdenen der Engelen te beschrijven/ die moghen toefien wat fondament sy hebben. * Ic bekēne dat Michael woxt by Daniēlem een groot Wyneer genaemt: en Judas noemt hem ArchEngel: ende Paulus leert dat die sal ArchEngel zijn/die de menschen sal met de basupne tot het oozdeel roepen. Maer wie cā hier upt oozdeele wat eere d'ē Engel boden den anderen heeft / oft eenē pegelickē Engel met sijn vercieringe onderschepdē/ en eenē pegelickē sijn plaetse toeschijddē? Wāt die twee namē die men in de Schryftuere vint / te weten/ Michael ende Gabriel / ende so men wil den derden daer by setten upt Tobias historie/ die moghen schijnen tot een bedupdinghe den Enghelen ghegeven te zijn nae het begriyp onser swachhept. Hoewel ick hebbe liever dat onghoerdeelt te laten. Mengaende het getal der Engelen/ wy hooren upt den mont Christi van vele legtoenen/ ende upt Daniēle van vele thiendupfenden. De dienstaenrecht Elifas sach waghnen vol Enghelen. Ende de Schryftuere beduyt een seer groot getal / segghende: dat sy haren legher maken romme de gene die God byeefen. Het is vast dat de gheesten sonder forme ofte gedaente zijn: ende nochtans en beschrijftē de Schryftuere na de mate onses vernufts niet te verghieffs ghebleughelt onder de Cherubim ende Seraphim/ op dat wy secker zijn / dat sy sullen altyts met onbegrijpelicke rassicheyt by ons zijn om ons te helpen/ soo wanneer het de sake epsche: ghelijck of een bliem upt den Hemel ghewoopen met sulcke rassichheyt als die pleecht / tot ons blyghen. Al wat meer van hare beelhept ofte ozden mach ghebraccht worden/ wy sullen achten dat het van de verbozgentheden is/ der welker volcomen openbaringhe woxt tot den laetsten dach toe upghefelt. Waerom laet ons ghedencken dat wy ons moeten onthouden van te groote ruckelijcheit in het byzagen / ende van te groote stouticheyt int spreken.

Matth. 26. 55. Dan. 7. 10. 2. Reg. 6. 17. Psal. 34. 8.

Waerom dat de Enghelen ghebleughelt boozghefelt worden.

9 Waer du is vast te ghelooben/ dwelck som-

mighe ongherufte menschen twijfelachtich maken te weten / * dat de Engelen zijn dienstbare geesten/ der welker dienst God ghebyzicte tot bescherminghe sijns volcx/ ende dooz de welke hy sijne welbaden onder de menschen updeelt/ ende ooc andere wercken volbringt. De Sadiuceen voortijden hadden de ineyninghe dat dooz de Enghelen niet betreeckt woxt dan de roeringhen die God den menschen in gheest / ofte de bewysinghen sijnder cracht die hy bercoont. Maer dese raserte woxt van soo veel getuyghenissen der Schryftuere wederlept / dat het wonder is/ dat soo grove onwetentheyt heeft connen onder dat volck gheleden worden. Want op dat ick de plaetsen booz wy ga die ick boven verhaelt hebbe / daer dupfenden / en legioenen der Engelen gemeldt wordē / * daer hen woxt byeuchde toe gescheven/ daer van hen geseft woxt / dat sy de geloovige op hare handen byzagen / ende hare zielen in de ruste byzengē / en het aenschijn des Vaders sien / ende diergelijcke dinghen: daer zijn noch andere plaetsen upt de welke seer claerlick bewesen woxt / dat sy waerachtichlick sijn gheesten / een persoonlick waeren hebbende. Want als Stephanus ende Paulus seggen/ dat de Wet is gegeve dooz de hant der Engelen. En als Christus seft dat de uptverozene sullē na de wederopstandinge dē Engelen gelijck zijn: en dat den dach des oozderls ooc dē Engelen niet bekent en is: en dat hy alsdan sal comen met sijne heylige Engelen: dese plaetsen en cannen so seer niet draepen/ dattet niet noodich en zy die also te verstaen. Desgelijc als Paulus Timotheum in de teghenwoordicheyt Christi en sijnder heyligher Engelen betuycht/ dat hy de gheboden bewaere / so en spreect hy niet van eenige ingebingen ofte qualitepten sonder substantie/ maer van waerachtige geesten. Anders en can ooc dat niet blyben staende dat gelesen woxt in den Sendtbyzief tot den Hebreē (te weten dat Christus is eerlicker gheworden dan de Engelen: dat de werelt niet is hen onderwoopen/ dat Christus niet heeft der Engelen/ maer der menschen natuere aengemen) ten zy dat wy dat van de salige geeste verstaen / de welke tot sulcke verghelijkinghe bequaem zijn. Ende de outhere des selven byezes leyt hem seer upt als hy de zielen der geloobigen ende de Engelen by malcanderen set int rijk Gods. Boven desen dat wy bovē verhaelt hebben dat de Engelen der kinderen altyts het aenschijn Gods sien / dat sy wy dooz haer hulpe beschermt worden / dat sy haer verblijden in onse salicheyt / en dat sy hen verwonderen dat so menigerlepe genade Gods is in de ghemeynte dooz Christum onse hooft. Hier toe dient oock dat de Engelen zijn so menichmael onder menshelicke gedaenten den Vaders verschenen/ hebben gesproken / en zijn ooc te gaste ontfangen gewest. En Christus selve woxt om der hoocheyt wille die hy heeft in den persoon des Middelaers/ een Engel ghenamt. Dit hebbe ick willen roztelick aentooten/ om de eenboudighe Lesers te wapenen teghen de dwase ende ongheselicke ghebachten die voortijden zijn van den dupvel boozghebraccht / ende diemael wederom upt spruyten.

Jeb. 1. 7. 4. 5 * So sijn dienstbare geesten ende gheerliche substantien. Matth. 22. 23.

De dwalinge der Sadiuceen/ welke dat Engheliche wesepte niet te ken/ woxt wederlept.

† Dan. 7. 10. † Matth. 26. 55. * Luc. 15. 7. * Psal. 91. 12. † Luc. 16. 23. † Matth. 18. 10.

Acto. 7. 53. Gal. 3. 19. Matth. 23. 30. Matth. 24. 36. Matth. 25. 31. Luc. 9. 26.

1. Tim. 5. 22.

Jeb. 2. 1. 4. Jeb. 2. 16.

Jeb. 2. 22.

Matth. 16. 10.

Luc. 15. 7.

Jub. 15. 10. Gen. 15. 3. ende 19. 2. Jeb. 13. 2. Mat. 3. 1.

10 Nu moet wy oock teghen die superstitie spreken/ die gheneynlick pleecht in te cruppen/ alsmen seft dat de Enghelen ons alle goet toe dienen ende gheben. Want des menscheu vernuft valt terstont daer toe/ dat het meynt dat men moet alle eere doen: ende also woxt het gene dat alleenlick Gode ende Christo toe comt / den Enghelen toegeschycken. Aldus is in voorleiden

De Hendeniche dwalinge die d' Enghel op Gods troon siet/ woxt neer gelept/ eerlick niet ghebruyghem der heyligher Schryft.

tijde de eere Chyfti menichfins verdupstert ge-
weest/ als de Enghelen met onmatigen lof bup-
ten Gods woort verheben worden. Ende daer
en is byna gheen ouder dwalinghe onder de ge-
ne die wy ten desen tijde bestyden. Want het
sejnt dat oock Paulus grooten strijt hadde te-
ghen sommighe die den Enghelen soo hooge set-
ten/ dat Chyftus bynae soo seer vernedert wert/
ghelijck of hy niet en ware boden de Enghelen.
Hierom seyt hy so strengelijck ende sozelyvde-
lick in den Sendtbyc tot de Colossensen/ dat
Chyftus niet alleenlic en is te achten boven alle
Engelen/maer oock dat hy de selven de auther
alles goets is: op dat wy niet Chyftum en ver-
laten ende ons tot de Engelen wenden: de wel-
cke niet en hebben upt hen selven/maer scheppen
met ons upt de selve fonteyne. Doozwaer dewij-
le de claerheyt der Godheyt des Heeren een we-
derschijn in hen geest/ so souden wy lichtelic ge-
negen worden/ om dooz een verwonderinge ne-
der te ballen ende hen te aenbidden/ en boozt hen
alle dinc toe te schyben/ dat alleenlic Gode toe
comt. Het welcke oock Joannes in sijne open-
baringe belijt hem geschiet te zijne: maer hy seyt
ooc mede daer by/ dat hem is geantwoort: Siet
dat ghy het niet en doet/ Ick ben u mededienst-
knecht: aenbidt God.

Col. 1. 76.
vnde 26.

1. Cor. 19. 10.

Daer na met
argumenten
upt der heyl-
tiger Schrift
gheacht: ende
wozt met een
niet beuelsen
waerom dat
Soo de dienst
der Enghelen
ghebypct.

11 Daer die perijckel sullen wy wel ontblen/
ist dat wy aenmerckē waerom God liever dooz
hen/ dan sonder haren dienst pleecht sijn mogē-
heyt te berclaren/ der geloovigen salicheyt te be-
sozgen/ en de gaben sijnder goedadicheyt upt te
deelen. Doozwaer hy en doet dat niet upt be-
dwanck/ ghelijck of hy niet en soude sulck doen
sonder hen. Want so wanneer hy wil/ volbringt
hy sijn werck sonder hen/ oock alleenlic niet ee-
nen went/ so verre ist dat sy hem souden te hulpe
comē om de swaricheyt des werck te verminde-
rē. So doet hy vā dat tot troost onser swachheyt/
op dat ons gē dinc en gebreke dat diēt om onse
herte tot goede hope/ op te rechte/ oft in gerustic-
heyt te versterckē. Dit alleen behoode wel ober-
loedichlic genoech te zijne/ te wetē/ dat de Heere
betuyct dat hy selve onse beschermē is. Daer
als wy siē dat wy van so vele perijckelen/ van so
viele hinderlicke dingē/ en vā so vele vbandē om-
meeringt wordē: so soude wy (dewijle onse cranc-
heyt en swachheyt so groot is) wel somtijts vol
verschrikkingen wordē/ of in vertwijfelingē bal-
len/ te ware dat God de tegenwoordicheyt sijn-
der ghenade ons na onse mate vertoonde ende
liet bevolen. Hierom en beloofte hy niet alleenlic
dat hy sal booz ons sozghen/ maer dat hy oock
ontallike veel te awanten heeft/ den welcken hy
be sozghē onser salicheyt heeft bevolen: dooz der
welcker bescherminge ende hulpe (so langhe wy
daer mede gewapent ende ommeeringt sijn) wy
bupten alle perijckel des quaets gestelt sijn. Ick
belijde dat het niet reyt van ons en gheschiet/
dat wy boven de eenvoudige ende enckel belofte
van de bescherminge Gods/ noch onmesicē van
waer ons mach hulpe comen. Daer dewijle de
Heere na sijne onghemeten goedertierenheyt en
vriendelicheyt wil desen onsen ghebreke te hul-
pe comen/ so en moeten wy dese sijne soo groote
welbaet niet verachten. Hier van hebben wy een
exempel in dē dienstknecht Eliser: de welcke siē-
de dat den berch Zion wert metten Syrischen
hepzerachte beleght ende omringt/ en dat daer
geen vrblycht en was/ wert met vzeefe weder-
slage/ gelijc of het vā hem en sijnē heere nu al ge-
daen ware. Doen heeft Eliseus God ghebeden
dat hy soude des dienstknechts oogen openen/ so
sach hy tersont den berch vol perijghe wagens

ende peerden/ te weten/ de veelheyt der Engelen
dooz de welcke hy ende de Propheete soudē be-
waert wozen. Dooz dit ghesichte wert hy be-
sterck/ ende quam wederom tot hem selven/ en
conde onvertsacht de vbanden verachten / dooz
der welcker aenschouwingē hy byna doot hadde
gheweest.

12 Daerom al wat van den dienst der Engelen
ghesept wozt/ dat sullen wy tot dien eynde ghe-
bypctien/ dat al onse misrouwen worden ober-
wonnē/ ende onse hope sterckelicker op God be-
vesticht. Want dese bescherminge sijn ons van
Gode gheset / om dat wy dooz de veelheyt der
vbanden niet en soudē verschiet worden/ gelijc
of de vbandē stercker ware dan sijn hulpe: maer
souden tot die dingen ons sijn. So ist dan eē seer
verkeert dinc datmen dooz de Enghelen wozt
afgelept van God/ dewijle sy daer toe sijn veroz-
dent op dat sy ons te crachtelicker de berepde
hulpe Gods betuygen. Sy lepde ons van God/
als sy ons niet als metter hant recht aen tot
hem en leyden/ op dat wy hem alleen booz onsen
hulper aensien/ roepen/ en loben: als wy se niet en
aenmercken als de handē Gods/ de welcke haer
tot geen were en roeren dan dooz sijn bewegingē
ge/ als sy ons niet en houden aen Chyftum den
eenigen Middelaer/ op dat wy gantschelijck aen
hem hangen/ op hem staē/ tot hem drijuen/ ende
in hem gerust sijn. Want het moet gantschelijck
vast binnen in onse herte blijven/ dat in het ghe-
sichte Jacobs is beschreue/ te weten/ dat de En-
gelen af dalen ter aerden tot de menschen / ende
van de menschen opclimmen in den Hemel niet
de leeder/ op de welcke de Heere der heylighen
siet. Daer mede wozt te kennen ghegheuen/ dat
het alleenlic dooz de voorszake Chyfti geschiet/
dat den dienst der Engelen tot ons comt/ gelijc
hy selve betuyct/ seggende: Dooztaen sult ghy
sien de hemelen gopen/ ende de Engelen af co-
men op den Sone des menschen. So van Aba-
hams dienstknecht der bewaertinghe des Engels
bevolen zijnde/ aenroepet daerom den Engel/ niet
dat hy hem te hulpe come / maer gherust zijnde
dat hy den Engel bevolen was/ stoyt sijn ghebet
booz den Heere/ en bidt dat den Heere sijn barm-
herticheyt tot Abraham bewijse: Want ghelijck
God de Engelen niet daerom en maect dienaers
sijnder goetheyt en mogentheyt/ om dat hy sijn
eerlicheyt soude hem mede deelen: alsoe en be-
loofte hy ons niet daerom sijn hulpe dooz haren
dienst/ om dat wy soudē also wel op hen gelijck
op hem ons betrouwen setten. Daerom laet va-
ren die Platonische philosophie / die leert een
toeganch tot God soecken dooz de Engelen/ ende
de Engelen tot diē eynde dienen/ om dat sy sou-
den God te vriendelicker tot ons maken: welcke
philosophie de supersticieuse ende curieuse men-
schen hebben van den beginne aen ghesocht in
onse religie op te vzenghen/ ende arberden daer
in tot op desen dach.

1. Pet. gebuick
en het einde
der Leere van
den Engelen
die in der
Schrifturen
verbaet staet.

1. Cor. 25. 12.

1. Joan. 1. 51.

1. Cor. 24. 7.

Vide Plat. in
Epinomie &
Ciatylo.

† De plaetse
van den qua-
den Engelen/
of Dimpelē/
is in vree
stucken bes-
crepen. Eer-
stelic dat wy
ons bequa-
melic bes-
werpen soude
regen de liē/
lagen en aen-
stooten van
desen seer
crachtighen
wederpar-
tien.

† Vā de dup-
belen.

* 2. Cor. 4. 4.
Luc. 11. 21.
† 1. Pet. 5. 8.

13 Dat de Schryftuere leert: vā de dimpelē/
dat is byna tot dien eynde / om dat wy soudē
sozchuldich sijn om ons booz haer listen en la-
gen te horden: ende om dat wy ons soudē met
de wapenen boozten / die sterck ende machtich
ghenoech sijn om de seer machtighe vbanden te
wederstaen. * Want dewijle Satan genaemt
wozt de god ende Hyzine deser werelt / ende een
sterck ghewapende/ ende een geest die de moech-
des liest heeft/ ende een byselhende Leer: die
namen ende beschrijvingen dienen epgentlic om
dat wy soudē dies te voorszichtigē en wakker-
der/ en ooc berepder sijn toiten strijt. Welcē ooc
somsijt nact upt d'vckelicke woorden vermaent
wozt.

2. Tim. 6. 17.

woyt. Want als Petrus heeft gesept / dat de dup-
 vel omme gaet gelijc een byschende Leeu / soe-
 kende wien hy sal verfinden / soo set hy terfont
 een vermaninghe daer by / dat wy hem souden
 sterckelick metten gheloude wederstaen. Ende
 als Paulus vermaent heeft dat wy de strijt heb-
 ben niet met vleesch en bloet / maer met de Prin-
 ren des lichts / ende niet de machte der dupster-
 nisse / en met de geestelike boosheide / so gebiet hy
 terfont de wapene aē te trecke / die tot so grootē
 en so zoghelicken strijt bequaem zijn. Daerom
 sullen wijt oock al tot dit eynde ghebyrcken / op
 dat wy vermaent zijnde dat de vpant / ende sulc
 een vpant na ons staet / die dooz stouticheyt seer
 bereyt is / ende niet cracht seer sterck / niet bedroch
 seer listich / niet neerscheit ende rassicheyt on-
 vermoeplick / niet laghen seer oberbloedich / ende
 niet weeschap des strijts seer behendich is: ons
 niet en laten dooz onse slapericheyt ofte lupheyt
 oberballen / maer met verwecken ende opghe-
 ven herte ons vast stellen om te wederstaē: ende
 dewijle desen strijt niet en woyt anders dan dooz
 de doot gheepndicht / ons selven tot volherdinge
 bermanen. Ende boozneemlick sullen wy onse
 swackheyt ende ongheschicktheyt bekennen-
 de / God om hulpe aenroepen / ende niet aen gaen
 anders dan dooz het betrouwen op hem / dewijle
 hy alleen die is / die raet / ende stercke / ende her-
 te / ende wapenen gheeft.

Ephes. 6. 12.

14 Ende op dat wy hier toe meer verweckt
 ende ghebroghen worden / soo vercondicht ons
 de Schriftuere dat de vbanden niet zijn een of
 twee / of sommighe wepnighe / maer dat sy zijn
 groote heyzscharen die tegen ons krijch boeren.
 † Want van Maria Magdalena is geseheben /
 dat sy is verlost van seven dupvelen diese besate:
 ende Christus betuucht dat dit ghewoonlick ge-
 schiet / seggende: † als ghy de dupvel die cenmael
 uyt u is ghewoepen / wederom plaetse gheeft / so
 neemt hy met hem seven dupvelen die booser
 zijn dan hy / ende comt wederom in sijn epghe
 besit. Jaē men leest oock dat een geheel legioen
 heeft eenen man beseten. Soo worden wy dan
 hier dooz gheleert / dat wy moeten teghen de on-
 tallicke menichte der vbanden strijden / op dat
 wyse niet als wepnighe en verachten / ende slay
 worden tottē krijch: noech ons oock tot lupicheyt
 en begheven / somtijts meynde dat eenwighe
 ruste ende vrede ghesgheden zp. Maer dat dieka-
 mael den Satan oft dupvel woyt boozgheset / in
 het getal van een / daer mede woyt de heersehap-
 pie der ongherechtigheyt bereekent / de wels-
 ke den rijcke der rechtbeerdicheyt teghen staet.
 Want ghelijc de gemeynte ende het gheselschap
 der heyligen / Christusum heeft tot een hooft: alsoo
 woyt ons oock de bende der goddeloosen ende de
 goddeloosheyt selve afgebeeldet met haren Prin-
 ce / die daer de opperste regeeringe heeft. Op dese
 wijse seyt Christus: Gaet ghy verbroeckte in
 het eenwighe vper / dwelck bereyt is den dupvel
 ende sijnen Enghelen.

Op dat wy
 dooz haet
 groot ghetal
 verweert ende
 gesongesou-
 den werden
 toe oeffen-
 inge der Gods-
 lichen.
 † Marc. 16. 9.
 † Matth. 12.
 42.
 † Marc. 16. 9.
 † Matth. 12.
 42.

Luc. 8. 30.

Maerom dat
 de Dumbel int
 getal van ee-
 diuwils woyt
 boozgheset.

Matth. 25. 41.

Dat wy tot
 gheueinghen
 strijt teghens
 hem ontfleke
 souden wer-
 den / dewijl hy
 ober al ghe-
 naemt wordt
 Gods ende
 der menschen
 vpant.

15 Wy behooren oock hier dooz tot eeuwigen
 strijt teghen den dupvel verweckt ende ontfle-
 te worden / te wete / om dat hy alomme woyt ge-
 naemt Gods ende onse tegenstrijder. Want ist
 dat ons de eere Gods ter herten gaet / gelijc het
 betaemt / so moeten wy met alle macht dien we-
 derstaen / diese soect onder de voeten te byngen.
 Ist dat wy tot de bescherminge des rijck Christi
 genmoet zijn / gelijc her betaemt / so moeten wy
 onderfoenlicker krijch hebben tegen dien / die tot
 de verwoestinghe des rijck Christi / krijch boert.
 Wederom ist dat wy eenige sozghen hebben booz
 onse salicheyt / so en moeten wy noch vrede noch

bestant niet dien maken / die sonder opghoude la-
 ghen leyt / om de selve te verderben. Sulck woyt
 hy ons beschreven in het eerste boec Mosi cap.
 3. daer hy den mensche van de ghehoorzamicheyt
 die hy Gode schuldich was / af treckt / om alsoo
 God van sijn behoelliche eere te berooven / ende
 den mensche totten val ende verderf te byngen.
 Sulck woyt hy oock beschreven van den Evan-
 gelisten / daer hy woyt vpant genaemt / ende van
 hem betuucht dat hy oncrupt zaert om het zaet
 des eeuwigen lebens te verderben. Somma dat
 Christus betuucht van hem dat hy is van de be-
 ginne aen een mensche moorder ende leugenaer
 geweest / dat bebinden wy in alle sijne wercken.
 Want hy besoynt de waerheyt Gods met leu-
 genen / ende bedeckt het licht met duysternissen /
 verwerret de herten der menschen in dwalinge /
 verweckt haet / ontseeckt twist ende strijt / ende
 dit alom het rijcke Gods te verwoesten / ende de
 menschen in het eeuwige verderf te versinken:
 waer uyt het vast is / dat hy bā natere verkeret
 ende quaet / en vol booshepts is. Wāt in dat ver-
 nuft dat gemaect is om de eere Gods ende salic-
 heyt der menschen te bestrijden / moet een over-
 groote verkeret heyt zijn. Dit geest oer Joannes
 te kennen in sijnen Sentbyest als hy schryft dat
 de dupvel van den beginne aen sondicht. Want
 hy verstaet daer mede dat de selve is de auther /
 Aepstman / ende opperste werckmeester aller
 boosheyt ende ongherechtigheyt.

Matth. 23.

Joan. 8. 44.

Joan. 3. 8.

16 Maer dewijle de dupvel is van God ghe-
 schapen / so moeten wy gedencken dat dese boos-
 heyt die wy synder natuere toeschrijven / niet en
 is uyt de scheppinge / maer uyt de verdoepinge.
 Want wat verdoemelic in hem is / dat heeft hy
 dooz afgeweken en afballen gerregen. Het welke
 ons de schifstiere daerom vermaent / op dat wy
 niet Gode toe en schryben daer hy seer byeemde
 van is / meynde dat hy zp sodanich van God
 gemaect. Hierom vercondicht Christus dat de
 dupvel uyt sijn epgē spzeet / als hy leuge spzeet:
 en seyt oock de oozfack / te weten / om dat hy niet
 en is in de waerheyt blighen staende. Wozwaer
 als hy seyt dat de dupvel niet en is in de waer-
 heyt gebleven / so geest hy te kennē / dat hy heeft
 te eenigen tijde in de waerheyt gheweest. En als
 hy hem noemt vader der leugen / so beneemt hy
 de onschult / dat hy niet en mach Gode de zonde
 toeschrijven / daer van hy selve de oozfack is. Nu
 hoewel dit is coztelick ende niet seer clarlick ge-
 spzoken / so is het nochtans oberbloedichlick ge-
 noech om de goddelicke Majesteit van alle bal-
 selse beschuldinge te bezijnen. En wat hebbē wy
 meer oft tot een ander eynde pet van de dupvelē
 te weten? Sommige murmureren dat de schif-
 tuere niet ordentlic en beschepdentlic die val des
 dupvels / en de oozfack en de wijse / en den tijt en
 gedaete daer vā op vele plaetsen verclaert. Maer
 dewijle dese dingen ons niet aen en gaen / so was
 het beter die wepnich aē te roeren / als mensē niet
 mochte die sechelic verfwijgen. Want het en be-
 taemde oer den heyligen Geest niet / de curieu-
 heyt niet pdele historien sonder byucht te boede:
 en wy sie dat des Heere boozneemen is geweest /
 geen dine inde heilige schifstiere te openbaren /
 dwelck wy niet en souden tot stichtinghe leeren.
 Daerom op dat wy niet lāge in onnoedige din-
 gē en bliuē / so sullē wy te vrede zijn dit int coyte
 van de natuere der dupvelē te weten / dat sy aen-
 gaede de eerste scheppinge / zijn Engelen Gods ge-
 weest: maer hebben hen selve dooz afredinge en
 veraerdinge verdozen / en zijn in strumeten ge-
 worden om andere te verderben. Dit (dewijle
 het nu was te weten) woyt clarlick van Petro

En Ihered /
 des Dubvels
 boosheit is
 niet uyt de
 Scheppinge /
 maer uyt de
 verkeretheyt.

Joan. 8. 44.

En een waer-
 wijcheit en
 te verghes
 dat men gac
 onderfoeken
 d' oozfack /
 manere t. dt
 ende gedaente
 van den val
 der quader
 Enghelen.

2. Pet. 2. 17

Jub. 6.

1. Tim. 1. 5.

Des dubbels macht is so danich / hoe wel hy niet de wille ende arbeyt / dat da hem ic heb alent de gheest te teghen is: dat hy noch is niet met alen ran met rechten / dan so verre God wil ende toelaet.

† Job. 1. 6. ende 2. 1. † 1. Reg. 22. 20 * 1. Sa. 16. 14 ende 18. 10. * Psal. 73. 49.

2. Thess. 2. 9. 11.

ende Juda gheleert / als sy segghen / dat God de Enghele niet en heeft ghespaert die gesondicht hadden / ende haren eersten oorspronck niet en hadden bewaert / maer hadden haer woonste verlaten. Ende als Paulus seyt uptvercozt Enghele / soo set hy sonder twijfel / berwijghende de berwoyden Enghele daer teghen.

17 So veel de tweedyacht ende den strijt aengaet die de Satan heeft teghen God / dat moeten wy alsoo verstaen / dat wy daerentusschen baste houden dat hy niet vermacht te doen / dan so verre God wil ende toelaet. † Wat wy lesen in de historie Job / dat hy hem selvē stelt booz God om de bevelen aen te nemen / ende dat hy niet en beslaet booz te baren om cenich werck te volbrēngen / eer hy heeft oorslof daer toe gheetege. * Aldus neemt hy aen eē leugenaerich Geest te bedrieghen: ende hy volbrēngt dat / van God gesonden zijnde. * Ter sulcker oorsake wort hy ooc ghenaemt de boose gheest des Heeren / die soude Saul quellē / om dat dooz hem als dooz een geestel der zonden des Continck gestraft worden. * En daer is erghens ghescheyden dat de Egyptische zyn van God dooz de boose Engelen geplaecht gheweest. Nesterbolghende dese sonderlinghe ekenyelen / betuycht Paulus int gemeyn / dat de verblindighe der ongheloobighe is een werck Gods / hoewel hy dat selve te bozen hadde een werckinghe des Satans ghenaemt. Soo is het vast dat de Satan is onder de macht Gods / en dat hy alsoo wort van God nae sijn goetdunken gheetegeert / dat hy bedwonghen is hem gehoozsaemheyt te bewijnen. Ende als wy seggen dat de Satan staet teghen God / ende dat des dubbels wercken zyn tegen de wercken Gods / soo segghen wy oock dat dese tweedyacht ende strijt hangt aen de toelatinghe Gods. Ick en spreke nu niet van den wille / noch oock van den arbeyt / maer alleenlich van het volbrēngen. Want dewijle de dubbel van natuere boos is / so en is hy niet genegen om den goddelicken wille ghehooszaem te zyne / maer is gheheel tot hertnechticheyt ende wederspannichheyt ghedreven. Daerom heeft hy dat van hem selven / ende van sijn eygen hoosheyt / dat sijn begeerte ende booznemen strijt teghen God. Dooz dese hoosheyt wort hy gepriekelt om dingē te bearbeyden die hy meynt aldermeest teghen God te zyn. Maer dewijle God hem hont gebonden ende bedwonghen mercken toom sijnder moghentheyt / so volbrēngt hy de dinghen alleenlich / die hem worden van God toegelaten: ende alsoo is hy (het zy met wille ofte onwille) sijnen scheppce onderdanich / want hy wort bedwonghen allen dienst te doen waer hy van God wort henen ghedreven.

18 Nu dewijle God de onreyn gheesten herwaerts ende ginswaerts buycht na sijnen wille / so maticht hy de regeeringe also dat sy de geloobighe niet ergh oeffenen / met lagen bespyngen / met oploep beswaren / met strijt dzingen / en ooc dieckmael vermoeven / beroeren / verlichziken / en ooc somtijts wondē / maer nimmermeer overwinnen noch tonder dyckē: ende dat sy de godloose onder hen trecken / ende heerschappie veroeren over hare zielen ende lichamen / ende als staen misbyrcken tot alle hoosheyt. Mengaende de geloobighe / om dat sy van sulcke byanden beroert worden / daerom worden hen dese vermaningen gegebē. † En wilt de dubbel geen plaetse geven. Item / De dubbel uwe byant gaet rontomme ghelijck een byeschende Leeu / soeckende wien hy sal verfinden / wederstaet hem sterck in het geloobe / ende diecgelijcke. Dan dusdanighen

Daer nu / son buycht God alsoo herwaerts ende ginswaerts de onreyn gheesten / dat hie toelaet / de geloobighe alleenlich te oeffenen ende over de ongelobighe ende godloose heerschappie te boeren. † Psal. 25. 3. * Ephes. 4. 27. * 1. Pet. 5. 8.

strijt belijt Paulus hem selven by gheweest te zyne / als hy schryft dat hem tot een mederijne om de hooverdichtheyt te temmen / is ghegheben een Enghel des Satans / om van dien vernedert te worden. So is dan dese oeffeninge allen kinderen Gods ghemeyn. Ende dewijle de belofte van het hooft des Satans te murfelen / Christo ende alle sijnē leden int ghemeyn toe comt / daerom segge ick / dat de geloobighe nimmermeer en connen overwonnen worden. Sy worden wel verlichzikt / maer comen wederom tot hen selvē: sy vallen wel dooz het geweld der slaghen / maer worden daer na wederom opgheheben: sy worden ghewont / maer niet dootlick: somma / sy zyn also in lijden den gantschen loop des lebens / dat sy ten eynde de overwinninghe behouden: het welcke ick nochtans niet en spreke van alle handelinghen. Want wy weten dat God heeft dooz rechdeverdighe wyake Davidem booz enen tyden dyvel over ghelaten / dat hy dooz des selven ingebinge heeft het volck ghetelt. Ende Paulus en laet niet te vergeess de hope der vergebinge / oock den ghenen die in des dubbels stricken zyn verweret gheweest. Daerom bewijst ergens de selve Paulus / dat de belofte boven verhaelt / begint in dit leven daer in wy moetē strijden / ende datse naden strijt verbult wort / te waten / als hy seyt: De God des vrides sal den Satan cozts onder uwe voeten bertreden. In Christo onse hooft heeft dese overwinninghe altjts volcomen gheweest: want de Prince deser werelt en heeft in hem niet gehad: maer in ons / wy die sijnē lidmaten zyn / schijnt die belofte eensdeels / ende sal dan volbracht worden / als wy onse bleesch / dooz tweleke wy noch der swachheyt onderwoyden zyn / sullen afghelept hebben / ende vol des hepligen Gheests zyn. In dese werelt daer het rijke Christu wort begoft ende opgerecht / valt de dubbel met sijnē macht: ghelijck de Heere selve seyt: Ick sach den Satan gelijck eenen blizem bandē Hemel vallen. Want met dese antwoorde bevesticht hy tgene dat de Apostelen verhaelden van de macht haerder predicatie. Item / Wanneer eē Prince sijnen hof bewaert / soo is het al in vrede wat hy besit: maer wanneer daer een stercker over comt / so wort hy uytgetwoyden / etc. Ende tot dit eynde heeft Christus sterbende den dubbel overwonnē / die het geweld des doots hadde / ende van alle sijn heyrtaechten getriumphiert / op dat sy der gemeynte niet hinderlic en zyn. Want anders soude de dubbel hondertmael in elcken oogenblicke de gemeynte te gronde verder vē. Wat dewijle onse swachheyt soo groot is / ende hy soo ract met stercheyt / hoe souden wy connē pet te gen sijnē so menigerlep en so geduerigen omloop staen / waert dat wy niet en steunde op de overwinninge Christi onses Leptsmans? So laet dā God den dubbel gheen heerschappie toe over de zielen der geloobigē / maer geeft hem alleenlic de godloose en ongelobighe te regeren / die hy niet en geweerdicht onder sijn kudde te tellen. Want hy heeft dese werelt sonder wederspreken te besiten / tot dat hy van Christo wort uptghesloft. Item / Te verblindē alle die den Euangelio niet en geloobē. Item / Sijn were te volbrēngen in de ongehoozsame kinderen: En dat te rechte / want alle de ongelobighe zyn baten des toorns. Daerom wien soude die bet onderwoypt zyn / dan den dienaar der wyake? † Eelact sē / sy herten oock upt den vader de dubbel te zyne. Want gelijck de geloobighe daer in bekent worden kinderen Gods te zyn / dat sy sijn beelt dzaghen / ende hem ghelijck zyn. Alsoo worden de ongelobighe upt het beelt des dubbels / tot het welcke sy verandert ende

2. Cor. 12. 7. 2. Tim. 3. 15. 1. Job. 24. 16. 2. Sam. 24. 1. Rom. 16. 20. Joan. 14. 30. Luc. 10. 18. Luc. 11. 21. Coloss. 2. 15. 2. Cor. 4. 4. Ephes. 2. 2. Joan. 8. 44.

1. Joan. 3. 8. ende veracrdt zijn/ gheacht epgentlick sijne kin-
deren te zijne.

19 Nu gelijk wy boven wederlept hebben de
beuselachtighe Philophite van de heylige Engelen /
dooz de welke gheleert wozt dat sp niet anders
en zijn dan goede ingebingen ende vermaningen/
die God in de herten der menschen verwerkt:
alsoo moeten oock hier die wederproken worden/
die seggen dat de dupvelen niet anders en zijn/
dan quade gheneghentheden ende beroringhen /
die ons wozen vanden bleesche ingebingen. Ende
dit can met cozte woozden gescheden/ want daer
zijn veel getupgenissen der heyliger Schryftuere/
die tot dese sake claer genoegh zijn. Ten eersten
als sp genacmt worden onrepe ne gheesten /
ende afvallighe Engelen/ die van haren oospyronck
zijn veracrdt ende afgheweken/ so gheben selfs
den namen ghenoech te kennen/ dat de dupvelen
niet en zijn roeringen oft gheueghentheden der
herten / maer zijn metter waerheyt dat sp
ghenacmt wozen/ te weten/ gesken die sinnen
ende verstant hebben. Desgelijck daer de kinderen
Gods ende de kindere des dupvels wozen alsoo
wel van Christo als van Joanne niet malcanderen
vergheleken: soude de vergelijcktinghe niet
onbequaem zijn waert dat de naem dupvel/
niet anders bedupde dā boose ingebinghen?
Ende Joannes seyt oock wat noch claerlicher
te weten/ dat de dupvel sondicht vanden
beginne aen. Desgelijck als Judas verhaelt
hoe dat Michael de Archangel strijt teghen den
dupvel/ so set hy voorwaer den goeden Engel
tegen den boosen ende afvalligen. Hier mede
comt oock wel oer een datmen leest in de
Historie Job/ te weten/ dat de Satan is met de
heylighe Engelen dooz God ghecomen. Ende
de plaetsen zijn alder claerst/ die de straffe
meldt de welke de dupvelen beginnē te
geboelen van het oozdeel Gods/ ende
sullent dooznemelick gheboelen in de
wederopstandinghe. Ghy Sone Davids
waerom zijt ghy ghecomen om ons te
quellen dooz den tijt? Item/ Gaet ghy
vermaledigde int ewighe byer/ het
welcke bereyt is den dupvel ende synen
Engelen. Item/ ist dat hy sijne epgene
Engelen niet en heeft ghespaert/ maer
heeft se met ketenen afgetrocken/ in de
dusternisse gewozen om tot de
ewighe verdoemenisse te bewaren/ etc.
Hoe onbequaem souden dese woordē
zijn/ (te weten/ dat de dupvelē zijn
verozdent tot de ewighe verdoemenisse/
dat hen het ewighe byer is bereyt/
dat sp nu gequelt ende gepijnicht worden
dooz de eelckheyt Christi) waert dat
daer gantschelick gheene dupvelen en
waren. Waer dewijle het niet noodich en
is van dese sake te disputeren by de
gene die de woorde Gods gelooue
geben/ en by de pdele speculerers oft
bedenckers/ den welken niet en
besaecht dan dat nieu en is/ niet
bele en can bedreben worden met
de getupgenissen der Schryftuere:
so dencke ick gebaen te hebben dat
ick begeerde/ te weten/ dat de
godsalige herten souden tegen sulcke
raseren ghewapent zyn/ daer mede
de onrepe menschen hen selven
ende andere die eenvoudich en
slecht zijn/ beroeren. Ende het was
noodich dit ooc aen te roeren/
op dat niet eenighe menschen in
dese dwalinge verweret zijnde/
trager ende onvoorzichtigter en
wozen om te wederstaen/ mepnen-
de dat sp gheenen byant en hebben.

Joan. 7. 44. Jude 6. 2. Pet. 2. 4.

1. Joan. 3. 8. Jude 9. Job. 1. 6. Matth. 8. 29. Matth. 25. 41. 2. Pet. 2. 4.

Met laeste deel des capitelis dwerle rozelech begruut de historie der Scheyppinge/ welcker kennisse ons leert / wat ons noodich is van God te weten.

godsalighe ghedarhten te oberlegghen/ tot
wat epnde die van God ghemaectk zijn /
hoewel dit niet het voornemste bewijs
des gheloofs en is/ so is het nochtans
(ghelick wy erghens gheseyt hebben)
het eerste aengaende de ozden der
nature. Daerom op dat wy met
waerachtighen gelooue begripen dat
ons noodich is van God te weten/
so moeten wy voornemelick de
historie der scheyppinghe verstaen
ghelick die is int cozte van Moze
verhaelt/ ende daer nae van heylighe
mannen/ voornemelick van Basilio
ende Ambrosio bieder verclaert. Daer
upt sullen wy leeren dat God
heeft dooz de macht sijnis Woords
ende geests/ den hemel ende de
aerde upt niet geschapen: ende
daer upt allerley levende Dieren
ende onlevende dinghen
voortgebracht / ende de ontallickē
verscheydenheyt met wonderlickē
ozden onderscheyden/ eenen
peghelicken aert der dinghen
sijn nature gegeven/ werck
ende plaetse geset/ ende
toeghesien dat een peghelick
aert soude totten laersten
dach bewaert wozen/ hoewel
alle dingh en oer vergancklickheyt
zijn onderwozen. Dat hy
daerom sommighe dinghen
op verborghen wijse ophout /
ende nieuwe sterckten hen
als in duyp: en den sommigen
heeft cracht tot genereringe
ende verbyepinghe ghegheven/
om dat sp in hare epgen
verderbinge of in haer sterben/
niet en souden gantschelick
vergaen. Alsoo dat hy den
hemel ende de aerde heeft
met de alder volcomenste
oberbloedicheyt die wesen
mach/ aller dinghen/ ende
met verscheydenheyt ende
schoonheyt wonderlick
verciert/ gelijk era groot
ende lustich hups met seer
opnemende ende seer
oberbloedighen huptraet
doornen ende verbult. Ende
ten laesten / heeft hy het
alderluchtrichste bewijs
sijnder wercken voortgebracht/
makende den mensche
met soo groote schoonheyt/
ende den selven verciertende
met soo vele ende so
groote gaben. Waer
dewijle ick niet en hebbe
voorzgenomen de
scheyppinge der werelt
upt te legghen/ soo salt
ghenoech zyn dat ick dit
een wepnich heb
wederom als dooz hy
gaende/ aengeroot. Want
het is beter het volle
verstant deser plaetsen
te halen (ghelick ick
nu den leser hebbe
vermaent) upt Moze
ende andere die de
historie des werelts
hebben ghetrouwelick
ende neerstlick int
openbaer ghebracht.

21 Waer toe de be-
merkinghe der wercken
Gods dient / ende tot
wat epnde die moet
gheschick wozen / dat
en is niet noodich met
vele woorden te
disputeren: dewijle dese
braghe erghens is ten
meesten deele verclaert/
ende so veel de teghen-
woordighe handelinghe
aengaet / can met cozte
woorden gherpndicht
wozen. Dooz waer soo
permant wilde nae de
weerdicheyt der sake
verclaren/ hoe seer de
onwaerdeelliche wijsheyt/
moghentheyt/ rechtver-
diecht ende goetheyt
haren schijn gheeft in
de scheyppinghe ende
schickinge der werelt/
grē schoonheyt noch
vercieringhe der woorden
en soude tot de
hoocheyt sulcker
grooter sake ghenoech-
saem zijn. En sonder
den twijfel God wil
dat wy in dese heylige
oberlegginghe zijn
sonder ophouden
becommen/ op dat wy
den ongemeten
schat ende rijkdom der
wijsheyt/ rechtverdiecht
goetheyt en mo-
gentheyt Gods in alle
de creaturen/ als in
spegelen aenschouwende/
die niet met blieden
oogen/ en lichtbeerdich
aensien en oberloopen/
maer lange oberdencken/
en ernstlick en
getrouwelick in onse
herten oberleggen/ en
dicmael tot gedachte-
nisse brenghe. Waer
dewijle wy desen boeck
schrijven om in het
cozste en op het
bequaemste te leeren/
so betamet ons de
dinghen dooz by te
gaen/ die te langhe
bewegliche ozatten
epfchen.

De selbe is daer toe unsonderheyt dienlicke/ dat wy de bruchden / welke God almachtich ons in sijne creaturen soo etact boozselt/ met geen onbare bare onbedachtfaemheyt ofte bergethenit soude gaen.

Daerom op dat ick het royt make / de lesers sul-
len weten dat sy dan met waerachtighen geloof-
be begrepen hebben / wat het 3p / dat God de
schepper des hemels ende der aerden is / ist dat
sy ten eersten die alghemeyn regel volghen / dat
sy die crachten Gods die hy in sijne creatueren
sichthaelich vertoont / niet boozhy en gaen met
ondankbare onbedachtfaemheyt ofte berghe-
tenheyt : ende ten anderen leeren die alsoo hem
selven aantrecken ende toe boegen / dat sy binnen
in hare herten daer dooz beweecht worden. Van
het eerste is dit een exempel / als wy oberleggen
wat grooter conste het 3p geweest / dese menich-
te der sterren die in den hemel zijn / met so schiet-
kelicke ozyden te boeghen / dat gheen sierlicher
dinc om te aensien en can bedacht worden : de
sommighe alsoo te planten ende hechten in hare
plaetsen / dat sy niet en conuen beweecht wordē /
den anderen eenen vryen loop te laten / maer alsoo
dat sy niet buypen het gesette ruyt en dwalen :
aller loop alsoo te matighen / dat sy de dagen ende
nachten / maenden / jaren ende tijden des jaers
af meten : ende dese onghelijckheyt der daghen
die wy sien tot sulcke mate te byenghen / dat daer
in gheen berwerringhe en comt. Alsoo oock als
wy sijn macht aenmercken in de onderhoudbin-
ge deses so grootē werck / in soo rasschen omloop
ende beweghelickheyt des hemels te regeeren :
ende dierghelijcke. Want dese wepnighe exem-
pelen verclaren genoegh wat het 3p de crachten
Gods in de scheppinge der werelt te bekennen.
Anders so yemant wilde de gehele sake (gelijck
bozen geseyt is) met woorden verhalen / daer en
soude noch mate noch eynde zijn : want daer zijn
so vele wonderdaden der godlicker macht / ende
so vele tecken der goetheyt / ende soo vele be-
wijssinghen der wijsheyt Gods / als in de werelt
zijn menigerley gestalten der dingen / ja als daer
dingen zijn groote oft cleyne.

ons met eenen ydelen titel der gifte te bespottē.
So en sal ons dan nimmermeer te bezeken so
veel onse salicheyt aengaet. Ten laetsten / op dat
ick eenmael een eynde make / soo wanneer wy
God noemen de schepper des hemels ende der
aerden / soo sal ons oock in gedachtenisse comen /
dat de beschickinghe aller dingen die hy geseha-
pē heeft / is in sijn hant ende macht / ende dat wy
sijne kinderen zijn / de welke hy heeft in sijne
trouwē ende bewaernisse aenghenomen te boe-
den ende op te byengen / op dat wy de somma al-
les goets van hem verwachten / ende vaste hope
hebben dat hy ons nimmermeer en sal der din-
ghen die tot onse salicheyt noodich zijn / laten ge-
breeck hebben : op dat wy onse hope niet en setten
op eenich ander dinc / op dat wy onse vidden en
wenschen tot hem warden / wat wy begheeren :
ende bekennen sijn zegeninge te zijne al wat ons
goets over comt of geschiet / ende dat met danc-
legginghe belijden : op dat wy dooz de soetheyt
soo grooter goedicheyt ende weldadicheyt ghe-
trocken zijnde / arbeypden om hem met gantscher
herten lief te hebben / ende te dienen.

Capittel xv.

Hoedanich de mensche is geschapen, waer
oock van de machten der ziele, van het beelt
Gods, van den vryen wille, ende van de eerste
gheheelheyt der natuere ghehandelt wort.

ND moeten wy van de scheppinge des me-
sches spreken : niet alleenlick om dat die is
onder alle de wercken Gods dat alder edelste en
alder luttelichste bewijs sijnder rechtbeerdig-
heyt / wijsheyt ende goetheyt : maer om dat (ge-
lijck wy in het begin gheseyt hebben) God niet
en can grondelick ende claerlick bekent worden /
ten 3p dat oock de kennisse ons selfs daer toe co-
me. Ende hoewel dese tweedelep is / te wete / de
kennisse hoedanich wy in de eerste scheppinghe
zijn ghemaect / ende hoedanich onse conditie is
begoft te zijne na Adams val : so sullen wy noch-
tans nu te byden zijn met de beschickinghe der
gheelder ende onverdoyden natuere : hoewel het
gheen groot voordeel en soude doen / onse scep-
pinge te weten / ten ware dat wy in desen byoc-
vinghen val bekenden / hoedanich de berdovent-
heyt ende misnaectheyt onser natuere is. Ende
voorzwaer het is noodich te weten hoedanich de
mensche is in het begin gheschapen / eer wy tot
de ellendige conditie comen / onder de welke de
mensche nu is begeben. Want wy moeten toes-
sien / dat wy niet en schijnen het natuerlick quaet
des mensches / den authew der natuere toe te
schrijven / als wy dat alleen bewijssen. Want de
boosheyt dencht haer selven dooz dese boozwen-
dinghe ontschults genoegh te hebben / als sy can
voorz warden dat alle het seyl dat sy heeft / is ee-
nichstus van God gecomen / ende en ontsiet haer
niet als sy gestraft wort / met God selve te klybē /
en de schult hem op te leggē / daer vā sy te rechtē
beschuldiche wort. Ende die willen schijnē god-
bysefentlicker van God te spreken / die soekten
nochtans bedriegelic haer boosheyt te ontschul-
dighen dooz de natuere / niet denckende dat sy
alsoo (hoewel bedecktelicker) oock God beschul-
dighen / wrens schande het soude zijn / waert dat
betwesen worde dat in de natuere eenich seyl
ware. Daerom dewijle wy sien dat het vleesch
aller sy uptvluchtē soecht / daer mede het meynt
sijn eyghen schult eenichstus van hem op eenen
anderen te woypen / soo moetmen dese boosheyt
ueerlichlick wederstaē. So dan de ellendicheyt
des menschelicken geslachts / moermen alsoo han-
delen / dat alle uptvlucht benomen / ende de recht-
beerdig-

Exempel van
de eerste ken-
nisse.

2 Daer nae
oor daer toe /
(dwelck t ge-
toode nader
aensiet) dat
wy soude be-
keime dat als
te dungen om
onsent wille
geschapē sijn /
op dat wy te
meer verweest
souden wer-
den / om op
God te ver-
trouwē / hem
aen te puyken
en lief te heb-
ben.

22 Daer is noch een ander deel dat den geloof-
be naeder comt, te weten / als wy aenmerckē dat
God heeft alle dinc verdozent / tot onsen booz-
deele ende salicheyt / ende als wy oock mede in
ons selven ende in so vele groote dinghen die hy
ons heeft gegont / sijn macht ende ghenade ghe-
voelen / dat wy daer dooz ons selven verwecken
om op hem te vertrouwen / hem te aenroepen /
pyjssen / ende lief te hebbē. Dat de Heere alle dinc
maect om des menschen wille / dat heeft hy selfs
niet de ozyden der scheppinge bewesen / gelijck ick
wepnich te bozen vermaent hebbe. Want het en
is sonder oozsake niet / dat hy de scheppinge der
werelt bedeckt in ses dagen : hoewel het hem niet
suaerder en was het gehele werck gantschelick
allesins te volbyngen op eenen oogeblick tyns /
dan dooz sulcke booztgant met den tijdt tot de
volmakinghe te comen. Maer hier in heeft hy
sijn boozsentinge en vaderliche sochvuidicheyt
over ons willen te kernen gheben ende aenpyj-
sen / dewijle hy alle dinghen die hy boozsack den
mensche nut / ghesont ende salich te zijn / heeft te
bozen becept / eer hy hem heeft ghemaect. Wat
grootter ondankbarheyt soudet nu zijn / te wij-
selen of dese over-goede Vader sozghē booz ons
draget / welken wy sien dat hy eer wy geboren
waren / is booz ons sochvuidich gheweest. Doe
ongoddelick soude het zijn dooz onghelooicheyt
te byeefen / dat sijn goedicheyt ons soude ergens
in noot verlaten / dewijle wy sien dat sy ons eer
wy geboren waren / is met grooter overbloedig-
heyt aller dinghen bereyt geweest. Voben desen
hooren wy upt Mose / dat al wat in de gantsche
werelt is / ons is dooz de mildicheyt Gods on-
derwoypen. Dat is boozwaer niet gheschiet om

Tweedelep
kennisse des
mensche booz
ende nae den
val. Dan de
eerste wort in
dit capittel
ghehandelt.

Sommige re-
ghelen ofte
waerschon-
wingen die in
desen handel
insonderheyt
aen te merck-
ken sijn.

beerdicheyt Gods van alle beschuldiging bezijne woerde. Daer nae sullen wy te sonder plaetse lie/ hoe verre de menschen zijn van de supberheyt daer mede Adam was begaest. Ende ten eersten salmen weten/ dat hem de hooberdicheyt wort als met eenē toom wederhoudē/ als hy upt aerde ende slijck ghemaect wert. Want gheen ongheschkicker dinc/ dan dat soubde van hooberheyt roemen/ die niet alleenlick en woont in een aerden hutteken/maer is selve eenbeels slijck en affsche. Maer dat God dat aerden vat heeft gheweerdicht niet alleenlick met leven te begaven/maer oock een woonstede des onsterffelicken Geests te maken : in dese soo groote mildicheyt Gods sijns scheppers/ heeft Adam te rechte moghen roemen.

2 Nu dat de mensche heeft ziele ende lichaem/ dat is sonder twijfel: ende by de ziele verstaet een onsterffelick wesen/het welke nochtans geschapen is. Ende dit selve is het edelste deel des mensches/ende wort somtijts Geest ghenaemt. Want hoewel dese namen (te weten Ziele ende Geest) als sy by malcander staen/van malcanderen schillen in beduydinghe/nochtans bebuyt het woort/Geest/ als het alleen staet/ so vele als ziele:gelijck als Salomon seyt/van de doot sprekende/dat de Geest dan wederheert tot God die hem ghegheben heeft. Ende als Christus sijnen Geest den Vader/ende Stephanes oock Christus beveelt / soo en verstaen sy anders niet dan dat God de ziele eeuwichlick bewaert/ als sy is van de ghebanckenisse deses vleeschs verlost. Maer die meynen dat de ziele is daerom Gheest ghenaemt / om dat sy is eenen blas ofte een cracht van Gode in de lichamen inghesoet / soo dat sy gheen wesen en hebbe: de sake selve ende oock de gantsche Schrijtuere bewijst / dat de sulcke een seer groot onberstant hebben. Het is wel waer/ dat de menschen onberstandich worden als sy meer dan te seere aen de aerde ghehecht zijn/ jae dat sy van den * Vader der lichten verbejert zijnde/mer dupsternisse verblint worden/soo dat sy niet en dencken dat sy sullen nae de doot blijven levende. Nochtans hierentusschen en is het licht niet alsoo in de dupsternisse uptghebluscht/ dat sy niet eenick gevoelen haerder onsterffelicheyt en hebbe. Doozwaer de confidentie de welke onderschept makende tusschen goet en quaet/ met Gods oordeel over een comt/ de selve is een ontwijffelic tecken des onsterffelicken Geests. Want hoe soude een coeringe sonder wesen tot den Richters stoel Gods comen/ ende haer selven dooz de bekenninge der sulcker schult verchicken? Want het lichaem en wort niet getoert dooz byese der geestelicker straffe : maer alleenlick de ziele. Waer npt het volcht dat sy ee wesen heeft. Ende oock de kennisse Gods betuycht genoeg dat de zielen/dewyle sy voordr comen dan haer de werelt stretkt/ onsterffelick zijn: want ee verganckelicke cracht en soude tot de fonteyne des lebens niet geraken. Ten laetsten/dewyle so vele overschoone gaben daer mede de Geest des menschen verciert is/ betuyghen dat wat Goddelic is in hem ingheduecht/ soo zijn die alle getuygissen sijns onsterffelicken wesens. Want het gevoelen dat in de onredelike Dieren is / dat en stretkt hem niet buytē het lichaem : of pincerst niet boozder dan tot de dinghen die hem mogen booz oogen comen:maer de coeringe des Geests des menschen doozlypftert hemel ende Aerde/ ende de verbozghenheden der natuere/ ende begriipt alle eeuwen met verstant ende ghedachtisse/alle dingē oydentlick schickende/ ende upt de boozgangē dingē de toecomende verstaende/

waer mede sy claerlick bewijst/ dat in den mensche wat is dat bercheypden is vanden lichame. Wy begriypen den onsielickē God ende de Engelen niet onse verstant / het welke niet en gheschiet vanden lichame. Wy verstaen wat recht ende rechtbeerdich ende eerlick is / het welke dooz het lichamelick gevoelen is verbozghen. So moet dan dat een Geest zijn/daer in dit verstant is. Ja oock den slaep selve (die den mensche het verstant benemende/ schijnt hem oock van het leven te berooven) is een slaer ghetuyge der onsterffelicheyt/want hy en byngt niet alleenlick gedachten der dingen die noyt en zijn gheweest/maer ooc verstant der dingen die in toecomende dingē sullen geschien. Ick roere dese dingē coztelick aen/ de welke oock de Heydensche schrijvers seer verheffen met lustighe vercieringhe der woordē: maer by de godsalige Lesers sal de enckel vermaninge ghenoech zijn. Ende waert dat de ziele niet en ware en wesentlick dinc/en onbercheypden vande lichame/so en soude de schrijtuere niet leeren dat wy in aerden hupsen woonen/ en dooz den doot verchupsen upt de Tabernakel des vleeschs/en updoe dat verberffelt is/ op dat wy ten eynde ten laetsten dage loon hebben na dat ee pegelic gedaē heeft in het lichaem. Want boozwaer dese plaetsen ende diergestelcke/ die alom gelsen woerden/ en onderscheypden niet alleenlick openbaerlick de ziele van het lichaem/maer geve ooc te kennē dat sy is het boozneemste deel des mensches/dewyle den naem des menschen haer wort toegeschreve. Ende als Paulus de geloovige vermaent/ dat sy hen sullen reynigen van alle besmettinghe des vleeschs ende des geests/ soo stelt hy twee deelen in de welke de onreynicheyt der zonde is. Ende als Petrus Christus noemt de Pastoor en Bisschop der zielen/so soude hy qualte gesproken hebben/ waren de ziele niet de welke Christus niet sulckē ampte dient: ja waert dat de zielen niet haer eyghen wesen en hadden/so en soude het oock niet connē staen/ dat hy seyt van de eeuwighe salicheyt der zielen:ende dat hy gebiet de zielen te supberē/ en seyt dat de boose begeerten strijden tegē de ziele: biden desen dat den aetheur des byes tot den Hezyen:seyt dat de Pastoren de wachten houden om rekenenschap te geben booz onse ziele. Hier toe dient ooc dat Paulus God aenroeyt tot getuyge sijnder ziele: want sy en soude booz God niet schuldich worden/waer sy niet der pijnige ende straffe onderwoyden. Het welke oock claerlicker uptgheduyt wort in de woorden Christi/ als hy bevelt dien te byersen/die na dat hy het lichaem geboot heeft / ooc can de ziele werpen int hellsche byer. Bobē desen en heeft de aetheur des Sendbyes tot den Hezyen niet mogen claerlicker het wesen der zielen bevestigē/ dan als hy de baders onses vleeschs onderschept van God die de eenige Vader der geesten is. Ende waert dat de ziele vā de gebanckenisse des lichaems verlost zijnde/ niet en leeden/so soude Christus ongeschietelick seggen/dat de ziele Azari in blyschap is/en wederom dat de ziele des Anckē met groutelicker pijnē gestraft wort. Dit selve bevesticht Paulus/ als hy leert dat wy upt woonen van God/ so lāge als wy in het vleesch woonen: en dat wy sijn tegenwoozdicheyt gebuycken/als wy buytē het vleesch zijn. En op dat ic het niet te lanc make in een sake die niet seer dupstert en is/ so wil ic alleelic dat hier toe seggen/ dat by Lucam dit onderde dwalinghen der Sadduceen ghereelt wort / te weten/dat sy niet en gheloofden dat daer Engelen ende gheesten waren.

Lib. 2. Cap. 1. ende 2. ende 3.

Wat ons dat leert/ dat ons lichaem upt den slijcke gemaect is/ en niet het leden begaest.

De onsterffelicheyt der ziele wort bevest. Gen. 2. 27.

Eccle. 12. 7.

Luc. 23. 46. Act. 7. 59.

* Jacob. 1. 17.

1 Met het getuyghenisse der confidentie.

2 Met de kennisse Gods.

3 Met de geestelike gaben/daer mede sy is verciert.

4 Dooz de wonderlicke benedickingē/ welke in den doort gheschicent.

5 Met vele entallicke bebozgedenen int de beynige Schatnere ghenouen. 2. Cor. 5. 1. ende 5. en 10. Rom. 2. 6.

1. Cor. 7. 1.

1. Pet. 2. 25.

1. Pet. 1. 9.

1. Pet. 2. 11.

Heb. 13. 17.

2. Cor. 1. 23.

Matth. 10. 28.

Luc. 12. 5.

Heb. 12. 6.

Luc. 16. 22.

2. Cor. 5. 6.

Acto. 23. 8.

* Wā het ebbē beelt Gods: tot stercke bevestinghe van de onsterffelicheyt der zielen.

3 * Dese sake can ooc daer mede sterckelic bevesticht E iij

besticht worden / dat geschreven is / dat de mensche 3p geschapē na de gelijckenisse Gods. Want hoewel de eerlickheyt Gods oock haren schijn geeft in den uptwendighen mensche / so is nochtans sonder twijfel sijn beelt en gelijckenisse eygentlic gelegen in de ziele. Ic en versake niet dat de uptwendige gedaente / so verre wy daer dooz verscheyden zyn van de onredelike dieren / ons Gode gelijcker maect. **Ic** dat pemant wil oock dit onder het beelt Gods achten / dat de mensche is geschapen met den mont opwaerts / ende geboden den Hemel te aensien / ende het aensichte na den Hemel te heffen / daer alle andere Dieren zyn geschapen metten hoofde na de aerde / ick en sal niet seer daer teghen stryden / so verre dit vast blijft / dat het beelt Gods het welck in dese uptwendige dingen gesit wozt oft sijne schijn geeft / geestelic is. Want Osiander (welcken sijne eygē geschryften betuygen verkeerdelic verstandich te zijne / in onnutte gedichtelen) vermengt den hemel met de aerde / als hy het beelt Gods also wel in het lichaem als in de ziele set. Hy seyt dat de Vader / Sone / en heylige Geest haer beelt setten in den mensche / om dat of schoon Adam hadde in geheelheyt gebleve / Christus nochtans soude mensche ghe worden hebben. Also na der sulcker gevoelen / was het lichaem dat Christo verordēt was / het exemplaar ende boozbeelt der lichameliker figure die doen was ghemaect. Daer waer sullen sy vinden dat Christus 3p het beelt des Geests? Ic behenne boozwaer dat de eerlicheyt der gantscher Godheyt haren schijn geeft in den persoon des Middelaers: maer hoe sal het eeuwige Woort ghenaeemt worden een beelt des Geests / dewijle het na de ordeninge booz gaet? **Ic** cozte / het onderschept dat tusschen den Sone en den Geest is / wozt te niete gemaect / ist dat de Geest dē Sone sijn beelt noemt. Boven desen begheere ick van hem te weten / hoe Christus int vleesch dat hy heeft aengenome / den Geest uptduyt / en met wat teekenen en bewoypingen hy des selven gelijckenisse afbedet. En dewijle die woorden: Laet ons den mensche maken / etc. oorden persone des Soons toe comē / so sal dat upt volgen / dat hy sijns selfs beelt en gelijckenisse is: het welcke tegen alle reden is. Boven desen is de mensche geschapen alleenlic na het boozbeelt of te exempel Christi / so verre hy mensche is / ist dat wy het gedichtel Osiandri aennemen / ende also is Christus / so verre hy soude metten vleesche berleet worden / de gedaente geweest na de welke Adam ghemaect is. Daer de Schrytuere leert veel andersins / dat de mēsche is na het beelt Gods geschapen / om dat hy Christus (die het eenige beelt Gods is) ghelijck was. Daer in dit en is oock niet sekens. Daer en is oock gheen cleyn gescht van het beelt ende ghelijckenisse / dewijle de uptleggers een onderschept soecken tusschen dese twee woorden die doch gheen onderschept en hebben / anders dan dat het woort ghelijckenisse / is booz een uptlegsel ende verclaringe daer hy gheset. Wy weten ten eersten dat het den Hezbeen seer gewoonlick is / een dinc met verscheyden woorden tweemaal te verhalen ende verclaren: ten anderen en is in de sake selve geen twijfelinghe / dat de mensche wozt het beelt Gods ghenaemt / om dat hy Gode ghelijck is: Waer upt het openbaer is / dat die spottelick doen / die scherpsinnichlick filosofophen in de woorden / het 3p dat sy het beelt / welke de Hezbeen noemen Zelem, achten in de substantie der ziele te zijne / ende de gelijckenisse de welke sy Demurh noemē / in de gedaente ofte hoebantschede: het 3p dat sy pet anders boozbyngē. Want als God

heeft boozghenomen den mensche te scheppen nae sijn beelt / soo verhaelt hy het ghene dat duyster was / verclarende met dit woordken: **Daer** sijn ghelijckenisse: ghelijck of hy segghen wilde / dat hy den mensche soude maken / in den welcken hy soude als hem selven afbeelde om de teerkenen sinder ghelijckenisse die in den mensche ghedrukt zyn. Soo dan Moyses wernich daer nae selve verhalende / noemt tweemaal tbeelt Gods / sonder de ghelijckenisse te melden. Ende het is van clernder werbe dat Osiander te ghenwoypt / te weten / dat niet een deel des mensches / oft de ziele met hare gaben / en wozt het beelt Gods ghenaemt: maer de ghehele Adam / de welke heeft van der aerde / daer van hy ghemact was / sijnen naem ghereghen. **Ic** segghe dat alle Lesers dit sullen achten gheen ghewichte te hebben. Want hoewel de gehele mensche wozt Mortalis (dat is sterffelick) genaemt / soo en is nochtans daerom de ziele niet der doot onderwoyen: ende wederom als hy ghenaeemt wozt / een redelick Dier / en comt daerom de reden ofte het verstant dē lichame niet toe. Daerom hoewel de ziele geen mensche en is / soo en ist nochtans niet wonderlick noch ongeschickt / dat hy nae der ziele wozt het beelt Gods ghenaemt: hoewel ick houde dat fondament dat ick wernich te vozen geset hebbe / te weten / dat het beelt Gods hem streckt tot de ghehele uptnemende bercleringe / waer mede de natuere des mensche de andere Dieren te bobē gaet. Ende met desen woorde / beelt oft ghelijckenisse Gods / wozt berclent de ghehele ooste volmaecticheyt die Adam hadde / doe sijn verstant noch recht sijne genegentheden na de redelicheyt gesel ickt / sijne sinnē met rechter ordeninge getenperet ende gematicht waren / ende met waerachtelike uptnemende gaben de hoocheyt sijns scheppers uptduycten. En hoewel het beelt Gods booznemelt was int herte en ghemoet / oft in de ziele en hare machten oft werckingen / nochtans en was in hem geen deel (oock tot het lichaem toe) waer in niet eenige bonckē dier gelijckenisse en glinsterden. Het is vast dat oock in alle deelen der werelt enige teekenen der eerlicheyt Gods schijnen: waer upt men mach verstaē / dat de mensche als God sijn beelt in hem set / wozt verheben boven alle andere creatuere / ende als van gemeyne dingen onderscheyden. Men moet niet versake dat de Engelen zyn na de gelijckenisse Gods geschapen / dewijle (gelijck Christus beruypt) onse oppeerste volmaectheyt is den Engelen gelijck geworden. Daer Moyses pruyt niet te vergeefs de genade Gods tot ons met desen sonderlinge lof / als hy alleenlick sienliche dinghen metten mensche verghelijckte.

4 Daer noch en schijnt geē volcomen beschuyvinge deser beelde gegeven te zijne / tē 3p dat het claerder geopent woerde / met wat dinghen de mensche te boben gaet / ende waer in hy moet geacht worden een spiegel der eerlicheyt Gods te zijne. Ende dit en can nergens upt bet dan upt de wederoprechtinghe der verdoznen natuere / bekent worden. Dat Adam van sijnen staer afvallende / is dooz de afwijckinge verbzcent geworden vā God / dat is sonder twijfel. Daerom of wy schoon toelaten dat het beelt Gods in hem niet en is gantshelick te niet geworden ende uptgewischt / so is het nochtans also verdozen / dat al wat daer van is overgebleve / 3p eē grouwelike mismaectheyt. Daerom is het begim om onse salicheyt wederom te geerigen / in de wederoprechtinge ghelegghen / de welke wy hebben dooz Christum: de welke ooc om deser sake wille ge-

Genes. 1. 27.

Ovid. Metamorph. Lib. 1. Dat en hoe. Daer en hoe. Ebenbeelt 3p.

Osianders raserie dā het beelt Gods wozt wederleert.

Gen. 1. 26.

Osianders beuselungen siet Lib. 2. Cap. 12. sect. 5. &c.

2. Cor. 4. 4. Phil. 2. 6. Col. 1. 15. Heb. 1. 3. Of tusschen het beelt ende ghelijckenisse een onderschept 3p.

Gen. 1. 27.

En ander te genwoypte van Osiander.

Antwoort.

In den beelt Adam openbaerde hem dat beelt Gods.

Matth. 22. 30.

In wat manieren dat beelt Gods in der ziele sal geacht moere woze is upt de werbeoprechtinghe dooz Christus sijn af te nemen.

Gen. 3. 8.

noemt woꝛt/den tweedē Adam/ om dat hy ons heeft de waerachtige geheele volmaectheyt weder gegeven. Want hoewel Paulus de oberbloedige genade Gods in de wederghewoorte prijs/ den levendichmakenden geest/ daer mede de ge- loobige van Christus begaefte woꝛden/ stellende tegen de lebende ziele/ in de welcke Adam was geschapē/ so en neemt hy nochtāns dat ander hoof- stuk niet wech/ te weten/ dat dit zy het epnde der wederghewoorte/ namelijk/ op dat Christus ons nae het beelt Gods vermaeke ende vernieu- we. Daerom leert hy erghens dat den nieuwen mensche vernieut woꝛt nae het beelt des ghenes die hem heeft gheschapen/ waer mede dat oock ober een comt: Doet aen den nieuwen mensche/ die na God is gheschapen. Nu moeten wy sien wat Paulus voornemelic begrijpt onder dese vernieuwinge. Ten eersten set hy bekenninghe/ ten anderen opzichte rechtveerdicheyt ende heyl- licheyt/waer uyt wy verstaen/ dat in het begin het beelt Gods/in het licht des gemoets oft ver- stants/ in de rechticheyt des herten/ ende in de ghesontheit aller deelen des menschen/ was een merckelich beelt Gods. Want hoewel ich bekē- ne dat het zjn onepghen ende spreedochtsche wgsen van speke/so en can nochtans dese gront niet benomen woꝛden/ te weten/ dat het ghene dat het voornemste is in de vernieuwinghe des beelt Gods/ oock zy het opperste ghewest in de sehoppinghe. Tot dit selve dient oock dat hy er- ghens seyt/ dat wy niet ontdecken aensichte de eerlicheyt Christi aenschouwende/ na het selve beelt verandert woꝛdē. Wy sie nu hoe dat Chri- stus een seer volmaect beelt Gods is / nae de welcke wy gemaect zijnde/also weder opgerecht woꝛden / dat wy in waerachtige Godsalicheyt/ rechtveerdicheyt/ supberheyt ende verstant/ het beelt Gods dragen. Als wy dit weten/ soo sal de meyninge Osianri vā de figure des lichaems lichtelich hy haer selven vergaen. Dat de man alle uyt het beelt en eerlicheyt Gods genoemt hy Paulum/daer het wijf van de eere woꝛt uyt- gestoten/ dat woꝛt van de Politische ordeninghe verstaen/ ghelijck het claer is uyt het vervolck. Maer dat onder het beelt (vā het welcke wy nu sprekē) begrepen woꝛt al wat tot het goestelick ende eeuwige leven behoort/dat is nu/gelijck ick nu meyne) ghenoechsaemlic bewesen. Dit selve bevesticht Joannes ergens niet andere woꝛdē/ seggende/dat het eeuwige leven dweck van den aenbeginne was in het eeuwige Woꝛt Gods/ is het licht der mensche geweest. Want voorge- nomen hebbende de sonderlinge ghenade Gods te prijsen/daer mede de mensche de andere Die- ren te bobē gaet/ om hem van het gemeyn getal der dingen af te sonderen/om dat hy een sonder- linge leven heeft vererege/dat niet den lichte des verstants is vereenicht/soo bewijst hy mede hoe hy is na het beelt Gods geschapen. Daerom de- wyle het beelt Gods is de geheele uptnemende cterlicheyt der menschelicker natuerre/ de welcke in Adam was dooꝛ de afvallinghe/ ende is daer na also gheschent en hy na te niete gemaect/dat npt dien val niet en zy overgebleven/onberwer- ret/onghebroken ende onbesmet : soo woꝛt sp nu eesdeels gesē in de uytberoyene/ so verre sp zjn dooꝛ den geest wederbozen/ maer sal haer volco- men claerheyt hebben in den hemel. En op dat wy weten waer in die gelegen is/soo is het nood- dich te handelen van de crachten ende wercken der ziele. Want de speculatie ende bedenkinghe Augustini/ heeft gheen basticheyt/ te weten/ dat de ziele zy eenen spiegel der Dievuldicheyt/ om dat sp het verstant/ den wille/ende de gedachte-

nisse in haer heeft. Ende oock en is de meyninge der waerheyt niet gelijck die sommige hebben/ die de gelijkenisse Gods setten in de heerschap- pie die den mensche is gegeven: gelijck of hy al- leenlick hier in Gode ghelijck ware / dat hy een heere ende besteter aller dinghen ghemaeckt is. Want het beelt Gods is in den mensche ende niet buyten den mensche te soecken/ ja het is het binnenste goet der ziele.

Maer eer ic boozder boozt ga/is het noodich de raserie der Dancicheit te wederstaen/ de wel- ke Serverus heeft gesocht te desen tyde weder- om op te brengen. + Om dat Idoseo schijnt dat God heeft in het aensichte des mensches eenen blas des levens ingheblasen/ daer uyt hebben sommighe ghemeynt dat de ziele zy yet van de substantie Gods in den mensche ghebracht/ ge- lijck of eenich deel der onghemeten Godheyt/ ware in den mensche gevloeyt. Maer wat gro- ver ende schandelicker ongheschiedheden dese dupbelsche dwalinghe niet haer brengt/ dat is licht met coꝛte woꝛdē te bewijzen. Want ist dat de ziele des mensches is uyt het wesen Gods ge- comen/ soo sal daer uyt volghen / dat de natuerre Gods is niet alleenlick de veranderinge ende der gheneghentheden/ maer oock de onwetentheyt ende boose begeerlicheiden/ ende der swaachheyt ende alle sepien ende ghebreken onderwoyden. Een onghestadiger dinc dan de mensche/ om dat sijn ziele dooꝛ verscheyden roetinghen woꝛt menigherley wijse beroert/ende hierwaerts ende ginswaerts gedreven. Somtijts dwaelt den mē- sche dooꝛ onwetentheyt/ hy woꝛt dooꝛ alleley seer clepne versoekinghe overwonnen. Wy wetē dat de ziele selve is den poel aller onreynicheyt. Dese dingen alle woꝛden der natuerre Gods toe- geschreven / ist dat wy aennemen dat de ziele zy uyt het wesen Gods / ofte dat sp verboꝛgentlick van de Godheyt bloeyt. Wie en soude hier van niet verschyke? Paulus seyt wel waerachtich- lick uyt Arato, dat wy zjn het gelaeste ofte af- comste Gods/maer dat en is niet nae substan- tie/ maer nae de hoedanicheyt oft qualiteyt / te weten/so verre hy ons heeft niet goddelicke ga- ben verclert. Maer het wesen des Scheppers te verscheyden/op dat een wegelijck een deel hebbe/ dat is te groote uytinnicheyt. So meētē dan vaste houden dat de zielen (hoewel hen het beelt Gods inghedrukt) niet min en zjn gheschapen dan de Engelen. Ende de sehoppinghe en is niet een stoytinge ofte bloeyinge eens dincsuyt een ander/maer een begin eens wensens uyt niet. En men moet niet terfont seggē/ dat de ziele is uyt de substantie Gods ghenomen / om dat sp van God is ghegeven/ ende uyt het vleesch verhuys- sende/tot God weder keert. Ende Osiander ver- weret ooc in desen deele hem selven in godloose dwalinge/dewijle hy hem selven te seere berseft in sijne bedriegerien/ het beelt Gods in den mē- sche niet bekēnende sonder eē wesentlike recht- veerdicheyt : ghelijck of God ons niet en conde hem selven gelick maken dooꝛ de onbegrijpelic- ke craft sijn Gheests/ten zy dat Christus hem selven substantialich in ons uytstoyt. Nē mach dese verstrickinge vercleren ende bestijckē niet wat verwe men wil: nochtans en sullē sp de oos- gen des verstandigen Lesers nimmermeer also verstricken / datmen niet en sal sien datse uyt de dwalingeder Dancicheit comē. Maer als Paulus hābelt vā de vernieuwinge des beelts Gods/ so canmen lichtelich uyt sijne woꝛden verstaen/ dat de mensche Gode gelijck was/ niet dooꝛ in- bloeyinge der goddelicker substantie/ maer dooꝛ de genade en cracht des heyligen Geests. Want hy seyt

1. Cor. 15. 45.

Col. 3. 10.

Eph. 4. 24. Dat onder dese wedecops rechtinge begrepen woꝛt.

Genes. 2. 7.

2. Cor. 3. 18.

1. Cor. 11. 7.

Joan. 1. 4.

Wat dat het beelt Gods gheschiet is booz den val: waer in dat het nu gesien woꝛt wāneer ende waer het volcomē hem sal betoonē.

In het 10. boeck van de heylige Dievuldicheyt: ende in het 11. boeck van de Stadt Gods.

Er hy vā de crachten der ziele handelt/ verwe dr hy de raserie der Dancicheit ende Serbert van den oorspronck der ziele.

Genes. 2. 7.

Act. 17. 28.

Eccl. 12. 7.

Es de raserie van Osian- der, die het beelt Gods in den mensche niet en bekē sonder de wesentlike ghe- rechticheyt.

hy seyt

2. Cor. 3. 18.

hy seyt dat wy de eerlickheyt Gods aenfiende/ tot het selve beelt verandert worden/ als van de geest des Heerē/ de welke boozwaer also in ons werckit/ dat hy ons nochtans niet en maect van der selve substantie met God.

Om te comen tot de verclaringhe van de crachten der ziele/wijst hy eerstele aen/ dat de leere boecans¹ van alle Philosophen zo ver- schepde/ onse- ker/ ende dups- ster.

6 Het ware dwaesheit de beschrijvinghe der ziele te soecken by de Philosophē/ onder de welke hy na nienauw/ uytgenomen Plato) vastelick en seyt dat de substantie der ziele onsterffelick is. De andere Socratische Philosophen/ roerē ooc die aen/ maect also dat niemant opentlic en leert dwelck hy selve niet vast en hielt. Maer het geboelen Platonis is daerom rechter / om dat hy het beelt Gods aenmerckt in de ziele. De andere herhten de machten ende wercken der ziele soo seer aen dit tegenwoordige leven / dat sy bypren het lichaem haer niet en laten. Maer wy hebben te vozen gheleert upt de Schijtuere/ dat de ziele is een substantie sonder lichame: nu moeten wy daer by setten/ dat sy/ hoewel sy epghentlick niet en wozt in eenighe plaetse begrepen / nochtans is in het lichaem ghegeven/ ende daer in woont als in een hups/ niet alleenlick om allen den deelen des lichaems leven te gheven / ende de leden nutte ende bequame instrumenten te maken tot haer wercken/ maer ooc om de oberhant te hebben in de regeeringe des levens des mensches/ ende dat niet alleenlick aengaende de wercken des aerdischen levens / maer oock om den mensche te verwerken dat hy God eere ende diene. Hoewel dit laetste niet en wozt claerlich ghesien in dese verdozben natuere/ nochtans zijn eenighe overblijffelen selfs in de seplen ende ghebezeken ghebleven. Want waer upt zijn de menschen soo seer soezelvdich booz de faem oft goeden naem/ ten zo upt schaemte? Ende waer upt comt de schaemte/ anders dan upt het aensie der dencht? der welker begin ende oozsake is / dat de menschen verstaen hen selven ghebozen te zijn om rechtveerdicheyt te onderhouden: ende hier in ist zaet der religie besloten. Ende ghelijck sonder twijfel de mensche is gheshapen om het hemelliche leven te bedencken/ ende hem selven daer toe te bereyden/ also ist vast dat de kennisse daer van is der ziele inghebducht. Ende booz waer de mensche en soude het boozneemste ghebyrte des verstantis niet hebben/ waert dat hem sijn epghen gheluckicheyt verbozghen ware: der welker volmaechtheyt is by God ende met God bereenicht te zijn. Daerom is het boozneemste werck der ziele na dit selve te staē/ ende daerom hoe een peghliche meer arbept om tot God te comen / soo veel te meer verstantis ende redelicheyts bewijst hy hem selven te hebben.

Daer is maect eē ziele in elcken mensche.

Die meer dan een ziele seiten in den mensche/ te weten/ een gheboelende/ ende een redeliche ziele/ hoewel der sulcker woorden eenen schijn der waechtheyt hebben/ nochtans bewijle daer in geē vasticheyt en is / soo moeten wyse verwozpen/ ten zo dat wy ons willen in onnutte ende liehtveerdighe dinghen Quellen. Sy segghen dat tuschen de instrumentische roeringhen / ende het redelich deel der ziele / grootē teghenstrijdinghe is. Ant woort. Maer de reden selve is oock met haer selven oneens / ende hare reden stijden als vbandische heyticharen de een teghen den anderen. Maer dewyle dese beroerte ende verwerringe is upt de verdozventheyt der natuere/ so wozt daer upt verkeerbelick verstaen / dat daer twee zielen zijn/ om dat de machten ende werkingen der ziele niet ober een en comen in sulcker mate als sy behooren. Doozt van de machten ende wercken der ziele scherpsinnelick te handelen/ dat late ick den Philosophen ober: ons sal een

1 2 3 cozt verhael der Philosophē meninghe van de crachten der zielen.

stichte beschrijvinge genoech zijn/ om de Godsalicheyt te sichten. Ick belienne dat de dinghen die sy daer van leeren/ zijn waerachtich/ ende lustich/ ende nut/ ende wel van hen verstaen ende besloten/ ick en verbiede oock niemant dit te lesen die begeerich is om te leeren. So late ick dan ten eersten toe/ dat daer zijn vijff sinnen/ de welke nochtans Plato liever heeft instrumenten te noemen/ dooz de welke alle dinghen die den mensche booz comen/ worden in het gemeyn geboelen/ als in een seker vat/ inghedruppt. Daer nae volcht phantasia de bedenkinghe die de dinghen oozdeelt die sy van het ghemeyn geboelen heeft aenghgrepen. Daer na de reden/ de welke het alghemeyn oozdeel heeft. Ten laetsten het verstant het welke met ernstighe ende geruste aenselhouwinge bemerckt dat de reden pleecht herwaerts ende ginswaerts uytlooppende te roerē. Item dat met dese drie machten/ waer dooz wy bekenen/ te weten/ het verstant/ de reden/ ende de phantasia/ oock drie machten dooz de welke wy begeeren/ ober een comen/ te weten/ de wille wiens anpt is/ te begeeren het gene dat het verstant ende de reden booz sette/ ende de macht tot tooznichheyt / de welke aengrijpt het ghene dat van de reden ende de phantasia is booz gegeven: ende de macht tot begheerlichheyt/ de welke de dinghen aengrijpt die van de phantasia ende het geboelen is boozgewoone. Of dese dingē schoon waerachtich zijn / ofte punnes der waechtheyt ghelijck: so achte ick nochtans best die achter te laten / om dat ick byseef dat sy ons souden meer in dupssterheyt verwerren dan helpen. Ist dat pemant wil de machten der ziele op een ander wijse deele/ so dat de eene zo de macht tot de begheerlichheyt/ de welke hoewel sy sonder reden is/ nochtans der reden ghehoofsaem is/ soo verre sy geleyt en beweecht wozt: en de andere/ de macht tot verstaen ghenaemt wozt/ de welke in haer selven zo de reden deelachtich: ick en sal dit niet seer wederleggen. Ick en wilbe ooc dit niet wederleggen dat daer drie beginselen zijn/ waer upt al het doen des mensches comt/ te weten het geboelen/ het verstant/ en de begheerlichheyt. Maer laet ons liever een deelingē nemen die een pegelich mach verstaē/ de welke boozwaer niet en mach upt de Philosophen gehaelt worden: want als die willen op het alder stichtste syken/ so deelen sy de ziele in begheerte oft lust/ ende int verstant. En dese twee maken sy wederom dobbel: want sy seggē dat het verstant somtijts is contemplatijf/ ende allentlic in de aenmerkinge besich/ als dat met de kennisse alleentlic te byede zijnde/ geert roeringe en heeft tot doen oft wercken: dese sake meyn Cicero berekent te zijne met dat Latijnsh woort Ingenium, (het welke wy somtijts seggen beernst.) Ende dat somtijts het verstant zo dadich/ dooz het aengrijpen des goets ofte des quaets/ den wille mentchins roerende. Ende hier onder is de wetsenschap van wel en rechtveerdichlic te leven/ begrepe. Den lust deelē sy oock in wille ende begheerlichheyt. Als den lust der reden ghehoofsaem is/ so noemē sy dat wille: maer als hy het joc der reden verwozpende/ uytloopt tot onnatcheyp/ dan wozt hy begheerlicheyt oft beroerlicheyt genaemt. Also bedencken sy dat in den mensche altijt de reden sulck is/ dat hy hem daer mede can recht ende wel regeren.

in Theleto.

Arist. Lib. 1. Eth. cap. ult. Ich. li. 6. cap. 2.

Wat is filosofie? hier Philosophen meynen ge te gheboelen 39.

Themist. lib. 3. de anima. Cap. 46. De duplici intellectu.

De fin. lib. 5.

7 Van dese wijse van leeren worden wy bedwonghen wepnich af te wijcken / om dat de Philosophen (den welken de verberdinghe der natuere/ die upt de straffe der afwijkinge is gecomen/ onbekent was) de twee standen des mensches die seer verschepe zijn/ verkeerdelick vermengen.

De afdeelingē van de ziele crachten in t'berstrecke de wille / comt meer met de chustelike leere over een.

mengen. Laet ons dan aldus achten/ te weten/ dat daer zijn twee deelen der ziele des mensches die tot den teghentwoordighen handel bequaem zijn/nameliick/het verstant ende den wille. Ende dat het ampt des verstants zy/ de dingen te onderscheyden/ die de mensche booz comen/na dat het een pegelicht acht te pyijen oft te straffen. En dat den wille bekiest ende na volcht het ghene dat het verstant betuycht goet te zijne: en dat hy veracht ende vliet het gene dat het verstant mispyijst. Wy en moeten ons hier niet laten verhin- deren in dat elepne dat Aristoteles seherpsin- nichliick voozbringe/ dat het verstant eygentlic in hem selven geen roeringen en heeft/ maer dat de bekietsinge den mensche coert. Want op dat wy niet worden in onnoodige bzagē verweert so sal het ons genoechlyc zijn dat het verstant is als de leptsiman en regeerder der ziele: en dat de wille altyts op des verstants wencken ende behagen siet/ ende niet en begeert dan na sijn ooydeel. Op dese wijse leert de selve Aristoteles met der waer- heyt/ dat schuwen en begeere sulc is in den lust/ als bebestinghen of berfakē in het verstant. Maer hoe seker de regeringhe des verstants nu is om den wille te bewegen/ dat sullen wy erghens sien. Hier willen wy alleenliick dit seggen/ dat in de ziele geen macht en is/ die niet en can wel on- der een deser twee deelen gherekent worden. En aldus begripen wy het geboelen onder het ver- stant: het welcke sommighe Philosophen alsoo daer van onderscheyden/ dat sy segghen dat het gheboelen ghenegen is tot wellust/ ende het ver- stant tot het ghene dat goet ende eerlick is/ ende dat het daer upt comt/ dat de begheerte des ghe- boelens wort begheerlickheyt ende lust: ende dat de ghesintheyt ofte genegentheyt des verstants/ wort wille. Wederom booz den naem lust/ ghe- bypcken wy de naem wille/ de welcke gemeyn- liker ghebruyck wort.

So heeft dan God de ziele des mensches met verstant begaest/ daer mede sy soude goet van quaet en recht bā onrecht onderscheyde/ en booz het licht der reden sien wat te begeeren is ofte te schuwen. Daer toe heeft sy ooc gegeve de wille/ in den welken de bekietsinghe is. Met dese seer schoone gabe was de eerste conditie des men- sches upnemende/so dat de redē/verstant/booz- sichtsicheyt/ende ooydeel/niet alleenliick genoech- saem waren tot de regeringhe des aerdischen le- vens/ maer dat de mensche daer mede ooc mocht- ten klimmen tot God/ ende tot de eeuwige ghe- lueckheyt/ende dat daer hy oock soude de bekiets- singhe comen die de lusten sonden regeeren/ende alle de instrumentische roeringen matigen: ende dat alsoo de wille soude gantscheliick met de re- geeringhe der redenen over een comen. In dese volmaecktheyt ende gheheelheyt hadde den men- sche vzyen wille/ waer dooz hy mochte/ soo hy wilde/ het eeuwige leven ende de salicheyt ber- erijghen ende erben. Want hier wort ontydeliick de bzagen inghevoert van de verbozghen pzedes- tinatie ofte verozdeninghe Gods. Want men handelt hier niet wat mochte geschie of niet ge- schie: maer hoedamich de natuere des mensches was. So mochte dan Adam blijve staede/ hadde hy gewilt/ dewijle hy niet en is geballe dan dooz sijnē eygenē wille. Maer dewijle sijnē wille was beweechliick op beyden zyden/ en gheen stant- vasticheyt en hadde om volstandich te blijven/ daerom is hy soo haest ende liehteliick gevallen. † Nochtans was de bekietsinge des goets ende des quaets vyz/ ende niet alleenliick dit/ maer in het verstant ende in den wille was seer groote rechticheyt/ ende alle de instrumentische deelen

waren behoorlick te samen gheboecht ende ghe- maeckt tot ghehoozsaemheyt/ tot dat de men- sche hem selven verdervende/ heeft sijn goet ghe- schent. Hier upt zijn de Philosophen in so groote dypsterheyt/ om dat sy in het vervallen huys een wel ghemaeckte wooninge/ ende in het ver- bysterde ende vercheurde/ bequaem rnamen- voeinghe sochten. Sy hielden desen gront/ te weten/ dat de mensche niet en soude een redeliick Dier zijn/ ten ware dat in hem ware de bekiets- inge des goets en des quaets. Men quam oock in den sin dat het onderschept tusschen de deuch- den ende zonden sonden anders weegghenomen zijn/ waert dat de mensche niet en conde sijn le- ven schicken dooz sijnen eygenen raet. Dit was wel recht/ hadde in den mensche gheen verder- belicke veranderinghe gheweest/ maer dewyle dese hen verbozghen was/ soo en ist gheen won- der dat sy den Hemel met de Aerde vermengen. Maer die hen selven belghden Christus Discipu- len te zijne/ ende nochtans in den mensche die geschent ende in het geestelike verderf verfont- lien is/ noech het vyzē goetdunchen soecken/ die onderscheyden de Philosophische ende de He- melsele leere also onverstandelic/ dat sy noech de Hemel noch de Aerde en raken: Maer dit sal te snyder plaets beter ghandelt wordē. Nu moet- me alleenliick dit werē/ nameliick/ dat den mensche beel anders was in de eerste scheppinge/ dā alle sijne naconiers/ de welcke upt den verdozven mensche haren oospyonē hebben/ de effe- llike smerte oock mede van hem hebben. Want alle de deelen der ziele waren gemaect tot rech- ticheyt/ ende het verstant hadde sijn goetheyt ende gheheelheyt/ ende den wille was vyz tot de bekietsinghe des ghenes dat goet was. Ist dat pemant hier teghen wil segghen/ dat den wille was als op een slybertighe plaets gestelt/ dewij- le sijn macht swak was. Antwoorde. Dien sel- ven stant oft graet was ghenoech en de on- schuldighen wech te nemen. Want het en was niet recht dat God soude met sulcken Dier ver- bonden zijn/ dat hy de mensche soude sulck ma- ken/ dat hy gantscheliick niet en soude con- nen noch willen sondighen. Dat hadde wel een be- ter natuere gheweest/ maer soo nauwe teghen God te sijn/ghelijck oft hy dat hadde moeten den mensche gheven/ dat is meer dan onrecht: want het stont in sijnen wille soo beel te gheven als hem goet dochte. Ende waerom God den mensche niet en hielt staende met de gabe der volherdinghe/ dat is in sijnen raet verbozghen: ende het betaemt ons niet soberheyt wijs te zij- ne. De mensche hadde wel ontfanghen de gabe om te moghen/ hadde hy ghewilt: maer hy en hadde den wille niet/ daer mede hy soude moghen: want nae sulcken wille soude vol- herdinghe ghevolcht hebben. Hy en is noech- tans niet ontfeludeliick die het ontfanghen heeft/ alleenliick om hem selven te verderven. Maer God en was gheenims bedwonghen dat hy hem niet en soude eenen middelwari- ghen ende oock veranderlicken wille gheven/ om upt des mensches val/ ende materie/ ende ooyfakē snyder eerlickheyt te nemen.

Capittel xvij.

Dat God door sijn cracht de VVerelt die van hem gheschapen is, onderhout ende beschermt, ende een yegelic deel daer van door sijn voorlienticheyt regeert.

VDozt † datmē soude God sulcken berganc- licken Schepper maken/ die soude alleen- lick eenmael sijn werck volbracht hebben/dat en soude

Ita Plaro in Phaidro.

Lib. Eth. 6. Cap. 2.

Lib. 2. Cap. 2. vā de 12. sect. tot de 26.

Dat were en de cracht des verstants en wilkens in de mensche booz den val.

Sijnen vzyen wille.

Gen. 2. 16. Ecel. 15. 14. 15.

* Ecel. 15. 17. 18. Gen. 3. 20. Welck vzyen wille heeft de eerste mēsche dooz sijnē val verdozven. Welck den Philosophen onbekent is gheweest.

Der Beta: gansen ende Papisten a: sijn.

Lib. 2. Cap. 2.

Genes. 1. 27. Ecel. 15. 14.

En teghen woopingē vā den val des mensche wes derloft.

August. lib. 12. supet Ge. Cap. 7.

De cortex & gran. ad Valē. Cap. 11.

† De godlose sen bekennen dooz rgeboe- len des vles- sches God er- nē Schepper te zijn.

sonde gheen berwe hebben. Ende het betaemt ons hier in booznemelic versheypden te zijn van de onsheplighe menschen/dat ons de tegenwoordichheit der goddelicheit cracht niet min en lechte in den gheduerighen kant der werelt/ als in haeren eersten oorzprouck. Want hoewel oock de herten der goddeloosen dooz het eenich aenschouwen des hemels ende der aerde bedwonghen woerden hen op te heffen tot den Schepper: soo heeft nochtans het gheloove sijn sonderlinghe mate/waer dooz het den volcomen lof der scepplinge Gode toe schryft. Hier toe diēt dat woort Pauli dat wy boven verhaelt hebbē / te weten/ dat wy niet anders dan dooz het geloove en verstaen dat de werelt is * dooz het woort Gods ghemaect. Want ten 3p dat wy tot sijn boozsteninghe comen / soo en verstaen wy noch niet recht/wat het 3p/ dat God de Schepper is/ hoe seer wy dat schijnen met den verstaende te verstaen/ ende met de tonghe te belijden. Want als het geboelen des bleeschs heeft de cracht Gods in de scepplinghe eenmael hem selven boozgheset/soo blyft het daer staende: ende als het ten alderboozsten comt / soo bemerkēt ende oberlegt alleenlick het gene dat hem selven van selfs vercoont/oock den ghenen die het niet en soecken/te weten/de wijsheit/ende macht ende goedicheit des authents in de boozsteninghe sulcx sijns werct: ende in de onderhoudinghe ende regeeringhe daer van/ eenighe ghemein werkinghe waer upt de cracht der roeringhe comt. Ende-lick het meynē dat de cracht die God heeft van den beginne aen daer in ghegheben/ ghenoechsaem is om alle dinghen te onderhouden. Maer het gheloove moet hooger ende boozder comen/ te weten / dat het terstont verstaet dat die / die de Schepper aller dinghen is/ oock is de eeuwighē kegerder ende bewaerder: en dat niet met eene algheime roeringhe de gantsche Werelt ende alle hare deelen voerende:maer met een sonderlinghe boozsteninge een pegelic dinck dat hy gemaect heeft (oock tot de minste Mussche toe) onderhouden/ende/boerdende ende besozghende. Aldus comt David op de geduerige boozsteninge/ als hy met cozte woerden heeft gheseyt / dat de werelt is van God gheschapen/seggende: Dooz het woort des * Heeren zijn de hemelen vast gemaect/ende alle hare cracht dooz den blas sijns monts. Ende terstont daer nae seyt hy: De Heere heeft ghesien op de kinderen der menschen/en so woort/dat hy meer tot sulken meyningē daer by stelt. Want hoewel sy niet alle soo wetenlick en beschepdeic en arguenteren / nochtans dewyle het niet geloovelick en soude zijn/ dat God de mensche besozcht/ ware hy niet de Schepper der werelt:ende dewyle niemāt met ernst en geloost dat de werelt van Gode gheschapen is/ten 3p dat hy oock gheboele dat God sozge dyaerht booz sijne werckē:so en leyt ons David niet sonder oorzake met een seer goede ozdeninghe van het ene tot het andere. Dat int gemeyn alle deelen der werelt onderhouden woerden dooz de verbozghen inspiratie of ingebinghe Gods/dat leeren oock de Philosophen/ ende het verstant des menschen begriyp sulcx. Maer hierentusschen en comen sy daer toe niet/daer se David toe leyt/ende alle de godsalighe met hem berhest/seggende: Alle dinghen sien op u / op dat ghy hen spijse gheest tot haerder tijt: als ghy gheest/dan versamelen 3p: als ghy u hant open doet/ dan woerden sy met goet versadicht. Soo haest als ghy u aensichte af went/ so woerden sy verschyckit: als ghy den gheest weder neemt/so vergaen sy/ende keeren wederom tot aerde. Als ghy wederom

den gheest geest/so woerden sy gheschapen/ ende ghy vernieuwet het aenschijn der aerden. Ja oft sy schoon met de woerden Pauli ghevoelen/ dat wy in God zijn/ende leven ende werven:soo 3p

Act. 17. 28.

2 Op dat dit onderscheyt te claerder 3p / soo moet men weten dat de boozsteninge Gods/ gelijk de Schrytuere die leert/ woort ghesest tegen de soztupne ende het gheval. Nu dewyle in alle eeuwen den ghemeinen man gheloost dat alle dinghen by ghevalle gheschiet/welcke meyningē oock bpna ten desen tijde in alle menschen is: so ist seker dat het ghene dat men behoort van de boozsteninghe te behouwen/dooz dese verkeerde meyninghe niet alleenlick en woort verdupstert/ maer ooc bpna begraven. Ist dat yemant is onder de roobers ghevallen/ oft onder wyerde wilde Dieren / ofte dooz haestighen wint heeft in de Zee schipbreucke geleden/ ofte is onder een hups ofte boom boot ghevallen: ist dat een ander in de woe stijne dwalende / vint spijse om sijnen hongher te stillen/ of van de waterbaren gheslagen zijnde/tot de haben comt / oft alleenlick eenen vingher breekt van de doot zijnde/ wonderlick ontgaet: dese gheluckighe ende ongeluckige toecominghen schryft het vernut des bleeschs de soztupne toe. Maer soo wie dooz den mont Christi geleert is/ dat alle de oorzake boozder soecken/ende achten dat alle geschiedenissen woerde dooz den verbozgenen raet Gods geregeert. Ende de dinghen die gheen leven en hebben/moetmen also achten/dat sy hoewel een pegelick sijn natura-liche epgenschap heeft / nochtans haer cracht niet upt en gheben / van soo verre sy dooz de teghenwoozdige hant Gods beweecht woerden. So zijn sy dan niet anders dan instrumenten in de welke God sonder ophouden so veel crachts in dzypt als hy wil/ ende na sijnen wille tot dit oft dat werck buycht ende keert. Geen creatuere heeft wonderlicker noch lustigher cracht dan de Sonne: Want boven dat sy de gantsche Werelt lichteich maect dooz haer schijnen/so is dat een groot dinck dat sy alle Dieren onderhoudt ende sterckit met haer hitte / ende met hare stralen de aerde vzychthaer maect/ende upt de zaden (als sy die in den schoot der aerde verwermt heeft) grassich groensel treckit / het welke sy met nieuvoet sel onderhoudt ende vermerct/ende sterct tot dat het pijpen ende stroo woort. Dat sy dat niet geduerigen doomp voedt/tot dat het bloeye/ende upt de bloeme vzychth hebbe: ende dat sy dan ooc de vzychth dooz hitte rijpe maect. Item besghe-lijcx dat de boomen ende Wijnstocken van der Sonne verwarmt/ ten eersten bottē ende blade- ren/ende daer na bloeme upt woerden / en tijt de bloemē vzychth boozt zijngē. Maer God willen- de den gantschen lof deser dinghen hem selven alleenlick aentrecken/ heeft eerst het licht ende de aerde met alderlep crupt ende vzychth gemaect/ eer hy de Sonne heeft gheschapen. Daerom een godsalich mensche en sal de Sonne niet achten te zijne de booznemste ofte noodighe oorzake dier dinghen/ die booz de scepplinge der Sonne gheweest zijn / maer dat sy alleenlick is een instrument dat God ghebuzpriet om dat hy alsoo wil: hoewel hy daer sonder / can eben wel dat werck doen dooz hem selven. Boven desen / dewyle wy lesen dat de Sonne is tot de begerete Josue twee dagen blyvē staende in enen graet/

De Epicurez woerden waer- leyt/ welke d: soztupne ende de dinge die by ghebal ghescheden/ stellen tege de boozsteninghe Gods die ons in der heylighe Schryft gheleert woort.

Matth. 16. 30.

De Sonne is een heerliche ghetuyge der Goddelicheit boozsteningheent tegen de Epicureen.

Maer de Godsalige en bekennen met alle heere geloove God en Schepper/ maer ooc dat hy is wijs/ machtich/en een seer goede regeerder en ghewerighen onderhouder van alle ende weder geschapen dinck. 1 Job. 11. 3. * Gen. 1. 6. 3 Mat. 33. 6. 1 Joan. 1. 18.

Dit selve geloove steunt op t woort Gods daer van sommige getuigenissen boozghesacht woorden.

1 Mat. 33. 6.

* Iehova.

1 Mat. 33. 13.

1 Mat. 103. 27. 29. 30.

1 Josue 10. 13. 2. Reg. 20. 11. ende

ende dat haer schadulwe tot gonste des Coninc
Ezechie / is thien graden achterwaerts gegae.
Mer dese woynige wonderdaden heeft God be-
wesen / dat de sonne niet also alle dage door bli-
de inghevinghe der natiere op gaet ende onder
gaet / maer dat God oock om de ghedachtenisse
sijner vaderlicker gonste tot ons te vernieuwe /
haren loop regcrt. Daer en is gheen natuerlic-
ker dinc / dan dat de spzengtijt comt na de Win-
ter / ende de Somer na den spzengtijt / ende de
Herst na den Somer. Nochtans wordt in dese
ordeninghe soo groote ende soo onghelelike
verschepdenheyt ghesien / dat het wel lichtelick
is te mercken / dat een peghelick Jaer / Maent /
ende nach / door een nieuwe ende sonderlinghe
voorsieninghe Gods / wordt ghematticht ende
gheregeert.

3 Ende voorwaer God neemt hem selven de
almoghentheyt aen / ende wil dat wy hem die
toe schrijven : niet sulcke almoghentheyt als de
Sophisten dichten / die ydel / ledich / ende bynae
in slaep ghevallen sy: maer een wacker cracht-
ge ende werckachtighe almoghentheyt / die son-
der ophouden is in het doen: soch oock sulcke
als die alleenlick sy een gemeyn begin der onbe-
schepden roeringhe / ghelijck oft hy der riviere
gebode te vloeyen door de valleye haer eemnael
verordent : maer die oock in alle ende eene peg-
lick roeringe haer werck doet. Want hy wort
almachtich genaemt / niet om dat hy alle dinc
is machrich te doen / ende nochtans daerentus-
schen ledich en stille sidt / oft de orden der natiere
die hy heeft geset / door een algemeyn ingevinge
hout in hare loop: Maer om dat hy den Hemel
ende de Aerde / door syn voorsieninge regerende /
alsoo alle dinghen macticht / dat daer niet sonder
synen raet en gheschiet. Want als in den Psalin
geseyt wort / dat hy doet al wat hy wil / so wort
daer een seker en berade wille betreckent. Want
de woorden des Prophete en moeten niet op
Philosophische wijs uytghelept worden / te
weten / dat God sy de eerste wercker oft roerer /
om dat het begin ende de oorsake aller roeringe
is : want de gheloovighe verlichten haer eer in
teghenspoet met desen troost / dat sy niet en ly-
den dan door de ordeninge ende het bevel Gods /
om dat sy onder syn haent sijn. Ist dat de reg-
ringhe Godes haer selven alsoo uytbreyt tot
alle sijne wercken / so ist een kindersich dinc / dat
men die beslypt in de invloeyinghe der natiere.
Ende die de voorsichticheyt Gods soo nauwe
bepalen / ghelijck oft sy alle dinc liete gaen met
vpen loope nae de ewighe Wet der natiere:
die berooven God van sijne eere / ende hem sel-
ven van seer nutte leere. Want wat ware ellen-
dighers dan de mensche / ware hy alleen roer-
ghen des Hemels / des Lichts / ende der Aerde /
ende des Waters onderwoyen? Ende aldus
soude oock de sonderlike goedicheyt Gods tot
renen pegelicken mensche / veel te seer vercleyn
worden. David roept dat de kinderlicns die
noch aen des Moeders borst hanghen / wel spze-
kende ghenoecht sijn / om de eerlickicheyt Gods te
pijnen / te weten / om dat sy terstont uyt des
Moeders bupck ghetomen sijn / door de God-
delicke sochtvuldicheyt bereyt / boedtsel vanden.
Dit is voorwaer int ghemeyn waerachtich
(ten sy dat het voer onsen ooghen ende sinen
berborghen is / dat de bedwinginghe opentlick
betuyft) dat sommige moeders volle ende ober-
bloedighe boesems ende borsten hebben / ende de
sommighe bynae doore / nae dat God wil de ee-
ne rijclielick / d'ander ghesparichlick voeden.
Ende die der almoghentheyt Gods behoort-

lien lof toe schrijven / die hebben daer uyt dobbel
bruyt: ten eersten / dat God die den Hemel ende
de Aerde besidt / ende op wiens wille alle crea-
turen sien om hem selven tot syn gehoorsamen-
heyt te gheben mach / ende bequaemheyt ghe-
noech heeft om wel te doen : ten anderen / dat
men mach gherustichelick in syn bescherme-
ghe rusten / onder wiens goerdincken alle din-
ghen zint onderwoyen / die erghens moghen
ghebreest worden : door wiens heersehappit de
duyvel als niet eenen toom bedwonghen wort
niet alle sijne furten / cids sijn ghehele toer-
singhe ende bereydinghe : ende onder wiens
wille alle dinc staet dat teghen onse salicheyt
is. Ende die onnatighe ende supersticieuse
vrees die wy dickmael uyt de voorszegwor-
pen perckelen hebben / en can niet anders
ghebeter noech ghesit worden. Ick segge
dat wy supersticieuslick bebreest sijn / hi dat
wy (soo wanneer ons de creaturen dreyghen /
oft eenighe vreeselicheyt aenbrenghen) alsoo
verschrickt sijn / gheleek of sy uyt hem selven
eenighe cracht ofte macht hadden om te seha-
dighen / oft ghelick of sy te verghesens ende
by gheval schadichden / ofte ghelijck of teghen
hare hinderinghe niet hulpe ghenoech in God
en ware. Stenpel. De Prophete verbiet de
lunderen Gods de sterren ende teckenien des
Hemels te vreesen ghelijck de ongheleovighe
pleghen. Hy en strafte voorwaer niet allerley
vrees. Maer dewijse de ongheleovighe de re-
geringhe der werelt Gode benemen / ende
den gesterten toe schrijven / soo dichten sy dat
haer gheleek oft eilendicheyt hangt aen de
ordeninghen ende voorsorgingen der ghesster-
ten / ende niet aen den wille Gods / ende al-
soo en vreesen sy niet dien / welken alleenlick
sy behoorden te vreesen / maer vreesen de ster-
ren ende cometen. Daerom soo wie hem sel-
ven wil hoeden van dese ongheleovicheyt /
die moet altijts ghedachtich sijn / dat in de
creaturen niet en is een dwalende macht of
werckinghe ofte roeringhe / maer dat sy alsoo
door den verborghen raet Gods gheregeert
worden / dat daer niet en gheschiet dan hy we-
ten ende wilkens heeft verordent.

4 Soo sullen dan ten eersten de Lesers wete /
dat voorsieninge genaemt wort niet daer mede
God ledich uyt den Hemel aensiet dat in de we-
relt gheschiet / maer daer mede hy ghelijck het
stier houdende / alle geschiedenissen regcrt. An-
dus comt de voorsieninghe Gods niet in den
handen Gods / dan sijnen ooghen toe. * Want
doe Abraham tot sijnen soen seide: God sal het
voorsien / en wilde hy niet alleenlick seggen / dat
God de roecomende geschiedemisse te vozen wi-
ste: maer wilde de sorghe der onbescheiden salie
in Gods wille stellen / die in verwerende ende
sware dinghen / pleecht een uytcomste te ghe-
ven. Hier uyt volcht dat de voorsieninghe ghe-
stelt wort in het werck. Want vele spzeken veel
te onwetentlick van de naecte voorsieninghe.
Soo groef en is de dwalinghe niet der geener die
een ghemeyn ende onbeschepden regeringhe
Gode toe schrijven / ghelijck voorsiet te: te we-
ten / waer door hy de ganse werelt met alle
hare deelen niet een algemeyn roeringe stiert /
maer eens peghelick ghescheyden dinc werck
sonderlinghe niet en bewescht. Nochtans en is
dese dwalinghe niet te verdragen: want sy lee-
re dat dese voorsieninge (de welcke sy algemeyn
noemen) noch de creaturen en verhindert con-
tingenter ende by ghevalle gheroert te worden /
noch den mensche hem selve door het byre goet-

Twederley
burchen
blecom uyt
de ware ken-
nisse der
Goddeliker
almachtich-
heyt.

Jer. 10. 2.

Hoe men de
ongheleovig-
heyt moet
uyden.

De beschij-
vinghe der
voorsichtich-
heyt Gods /
waer mede
werelde
wort de dwa-
linghe der
Philosopher
van de onor-
dentelike oft
onkerere-
geringhe des
werelts.
* Sen. 22. 8.

1. Cor. 10. 13.

En wed-
legginghe der
Sophisten van
de ledighe al-
machticheyt
Gods.

Psal. 115. 3.

En rechte af-
wekinghe
der almach-
ticheyt Gods
met sijn
voorsichtich-
heyt.

Psal. 8. 3.

duncken sijns wilkes herwaerts en ginswaerts te wenden. Ende alsoo deelen sy tusschen God en de mensche/te wete/ dat God door syn cracht den mensche de roeringhe in gheeft / waer door hy mach wercken nae de natuere die hem is in ghegheben: ende dat den mensche sijn werck regeert nae den raet sijns wilkes. Int cozte/ dat sy willen dat de werck/der menschen dingen/ ende de mische selve/ geregeert wordē door de macht Gods/maer niet door de selckinge Gods. Ick verfwynghe de Epiureische met welke pestē de werelt altyts is vol gheweest/ die eenen ledigen ende onderghenden God doonmen:ck verfwynghe oock andere die niet wijser en zijn/ende hebben ghedicht dat God/ alsoo regneert boven de helft des lichts/dat hy dit onderste der fortwyne toe laet. Want teghen so openbare onsinneheyt roepen de stomme creaturen ghewoeth. Maer wy willen nu dat gewoelen wederleggē/ dat byna alomme ghehouden wort: het welke alleenlick een blinde / ende ick en weet niet wat twyfelachtighe roeringhe / Gode toelaet/ ende het voornemste hem benemst/ te weten/dat hy door onbegripelike wijsheyt / een pghelick dinc beweecht ende schickt tot sijn eynde: ende alsoo wort God alleenlick metten woerde / ende niet metter daet den regerder der werelt ghemaeckt/want de regeringe wort hem benomē. Want wat is regeren/ anders dan alsoo over de dingen zijn/dat hyse niet eē gheschiet ende voornemmen oordeninghe beweecht? Nochtans en verwoyde ick dat niet gantschelic dat van de algemeine voorneminge geseyt wort: soo verre sy my wederom toe laten/ dat de werelt van God geregeert wort/ niet alleenlick om dat hy de oordeninghe der natuere beschermt en bewaert die hy gheset heeft/maer om dat hy een sonderlinge sorghe draecht over een pghelick sijn wercken. Het is wel waer dat een pghelick aert der dinghen wort door verborghen inghevinge der natuere gheroert/ghelick eēt sy eenen eerwigeit ghebode Gods ghehoorsam waren: ende dat het gene dat God heeft eenmael verozdent/van selfs vloeyt. Ende hier van mogen de woorden Christi verstaen worden / als hy seyt/ dat hy en sijn Vader altyts vanden begime aen in het werck sijn gheweest: ende dat Paulus leert dat wy in hem leven/ sweten/ ende zijn. Ende dat de authour des Sentbriefs tot de Hebreen wilende de Godheyt Christi bewyisen/seyt/dat alle dinghen door sijnen machtighen wille onderhouden worden. Maer met dese voornemdinge wort de speciale ende sonderlike voorneminge eens pegelick dinc verkeerdelick bedeckt ende verduysert / de welke niet soo sekere ende clare ghetuyghnisse der Schriftuere bewesen wort/ dat het wonder is dat penant heeft comē daer aen twyfselen. Ende voornemende de selve/diese niet dit voornemde decksel bedecken / die worden selve bedwonghen tot verbeteringhe daer by te segghen/ dat vele dinghen gheschieden door een sonderlinghe sorghe Gods/ maer sy benouwen ende binden dat verkeerdelick aen sommighe wercken alleenlick. Daerom moeten wy bewyisen/ dat God alsoo een pghelick gheschiednisse ende upcomste regeert / ende dat sy alsoo alle van sijnē sekere goozdendē raet comen/ dat geen dinc door gheval en gheschiet.

5 + Ick dat wy toe laten dat het begin der roeringhe sy in de macht Gods/ maer dat alle dinc van selfs oft by gheval daer henen drijft / daer toe het door de beweginghe der natuere ghedronghen wordt: soo sal het onderlinghe vervolgh der daghen ende nachten/ oock

des Winters ende Somers / Gods waer zijn/ soo verre hy eenen pegelick sijn werck geveende/een seker Wet ghestelt heeft: te weten/ waer dat de daghen die de nachten volghen / ende de maenden die na de maenden comen/ ende de Jare die na de Jaren volgē/eēvoudichlic altyts des selfste mate en wyse hieldē. Maer dat nu de onmatighe hitte niet doorzichte veemicht alle vzychte verbyant/nu de ontydigē regē het groē koren verderft / dat door haghel ende onweder onvoorsien jammer gheschiet/ dit en sal Gods werck niet zijn/ten sy misseghen om dat het onweder ofte schoon weder/ coude oft hitte/ haren oorspronck hebben upt den loop der gesterten/ oft andere natuerlike oorsaken. Maer aldus en wort noch der vaderlike gonste Gods/ noch sijnen oordeelen/ geen plaetse ghesaten. Ick dat sy segghen dat God weldadich gheuoelich is tot het menschelike ghesachte / en dat hy den Hemel ende de Aerde een oordenliche cracht in gheeft/waer door sy voetsel voortbrayghen: dat ghedichtsel is veel te cranck ende ontylich/ gelyc oft de vzychbaerheyt des eenen Jaers niet en ware een sonderlinghe zegheninghe Gods/ ende de onvzychbaerheyt ende hongere-noot eē verbloekinghe ende wrake. Maer dewyle het te lanck ware alle de bewyseden by een te byngghen/ soo laet de autozitept Gods selve genoech zijn. Hy verondicht dichmael in de Wet ende Propheeten/† dat hy sijn genade ende gonste bestuyelt / soo wanneer hy de Aerde met regen en dau vochtich maekt:ende dat het een tercken is van seker ende sonderlinghe wrake / als hy den Hemel ghelick pser verhart door sijn bevel: als de groene vzychē door droochte ende hitte vertert ende verbyant worden / ende wanneer de velden met haghel ende onweder gestlagen worden. Ick dat wy dit aenemen / soo ist seker dat niet een druppel regens en valt sonder seker bevel Gods. David pyist wel de algemein voorneminge Gods / dat hy den jongen kaben synse gheeft die hem aenroepen. Maer dewyle God selve de Dieren dreycht met honger/ bewyist hy niet genoech dat hy alle dierē voedt/ nu met gesparighen/nu met overvloedighen cost/ nae dat het hem behaecht. Het is kindisch (gelick voornemde) dat op sommighe wercken alleenlick te dypden:want Christus sonder upneminghe/als hy seyt / dat niet een mussche (het welke noch tans van seer clepider weerde is) op de Aerde en valt/ sonder de wille des Vaders. Doorwaer ist dat het vliegen der Voghelen wort door sekeren raet Gods geregeert/ soo is het noodich dat wy met den Propheete behiden/ dat God alsoo in de Hoorchde woont / dat hy hen selven verneert om te sien al wat in den Hemel ende op de Aerde gheschiet.

6 Maer dewyle wy weten dat de Werelt is voornemlick gheschayen om het menschelike ghesachte/ soo moeten wy oock in de regeringhe der werelt dit eynde aensien. De Propheete Jeremias roept: * Ick weet Heere dat den werck des menschen niet en is in sijnē macht / noch in de macht des mans sijn stappē te bewegen. En Salomon: * De stappē des mans zijn van den Heert/ende hoe sal de mensche sijnen werck schyken? Laetse nu segghen dat de mensche wort van God gheroert na de beweginghe sijnē natuere/maer dat hy sijn roeringhe went waert hy wil. Maer waert dat dat waerachtich ware/ soo soude den werck des mensches in sijnē cyghen goetduncken staen. Dit sullen sy mogelic verfaē om dat de mensche niet en be-mach sonder de macht Gods. Maer sy en comē hier

De doonmen gen der Epiureen ende Herpatenschen.

De beredvinge van de bysondere voorsichticheyt Gods.

Joan. 5. 17.

Act. 17. 28.

Job. 1. 3.

† Dat ter een besondere voorsichticheyt Gods is wordē eersichlick bewesen met bewyseden genomen upt de aenemeringhe der barmherticheyt ende gerechticheyt Gods.

Daer na niet getuygenissen der heyliger Schrifturen/ ten aensien des hemels/der aerden/ende der levende creaturen. † Deut. 11. 14. 17. ende 28. 11. 23. † Ieri. 26. 19. † Sal. 146. 9.

† Matt. 10. 29.

† Sal. 113. 5.

† Item ten aensien van dat menschelike ghesachte/est sulc voornemlick/dewyle de werelt om des selve wille is gheschayen. † Jer. 10. 23. † Ps. 20. 24.

hier mede niet outcome/ dewyle de PropHERE en oock Salomon niet alleenlick de macht/ maer oock de verkiefinghe ende de fchielinghe Gode toefchrijven. Ende dese lieftveerdicheyt der menfchen/ die hen felven een eynde vooz fetten sonder God aen te sien/ gheleyt of fy doorz syn hant niet ghelept en worden/ befpot Salomon ergens luftichlick/ als hy feyt: De fchielinghe des herten is des menfches / ende de bercedinge der tongen is des Heeren. Het is voozwaer een fpoeteliche Gupftuicheyt dat de menfchen vooznemen te doen sonder God/ dewyle fy niet felvs en eoumen uptfprekē anders dā dat hy wil. En de Schrifture onderwozpt God oock die dinghen/ die aldermeest feynen by gheval te gefchiet/ om dat fy soude te fierkelicker bewyfen dat gantschlick niet en ghefehiet in de werelt dan upt syn verordeninghe ende fchielinge. Want wat foude uiter dooz een gheval gefchiet/ dan als eenen tack vanden boom bykende/ ceuen voozby gaden kēper doot valt? Maer de Heere ghevoecht veel anders / de welke bekent dat hy felve hem heeft in de handen des dooders over ghegheuen. Wederom wie en soude het lot niet der blintheyt der Fortynne toe fchrijven? Maer God en laet dat niet toe / maer fehyft dat oordeel daer van hem felven toe. Hy en feyt niet fimpelic dat het dooz syn macht gefchiet dat de lotfckenkens in den fehoot gheworpen / ende wtyghetrocken worden: maer dat gheue dat men hadde mogen den ghevalle toe fchrijven / dat betuycht hy van hem te comen. Tot dit felvedient oock dat Salomon feyt: De arme ende de woelcher aer ghe moeten maltranderen: ende de Heere verlicht haerder heyder oogen. Want hy vermacnt hoewel de fuycke zyn niet de arme in dese werelt vermengt / dat God nochtans / die allen menfchen licht gheeft/ niet blint en is/ ceuen pegelicken fyn conditie toe fchielende. Ende alsoo vermaet hy de arme tot lytfaemheyt: want fo wie niet fyn conditie niet te byeden en is / die arbept om het laft dat hem is van God opgelept / van fynen hals te fchudden. Also ftraft oock een ander PropHERE die onhepfliche menfchen die het den menfchen ofte der Fortynne toe fchrijven/ dat sommighe in verachtinghe liggen/ ende sommighe tot groote eere op thinnen. De verheffingen (feyt hy) en comen noch van Oosten noch van Weften / noch van der Woefijne: want de Heere is de Rechter / hy vernevert defen/ hy verheft dien. Dewyle God niet en can het Rechter aruip af legghen/ daer upt acht de PropHERE dat het dooz den verborghen raet Gods ghefehiet/ dat sommighe in eerlicheyt uptuinen / ende sommighe in verachtinghe blyden.

7 Jae ick fegge dat oock de particulier ende sonderlicke ghefehiedemiffen/ zyn ghetuygeniffen der sonderlingher voozfientinghe Gods mit ghemeyn. God heeft in de Woefijne eenē Zupden wint verwekt / de welke den volcke overbloedicheyt der vogelen aen brachre. * Als hy wilde Jonam uptgheworpen hebben in de Zee/ heeft hy ceuen ftercken wint verwekt. Die niet en achten dat God de werelt regeert / fullen feggen dat fulcr is ghefehiet byten gemeyn gebuyeli ende ghewoonte. Maer ick verftae daer upt dat min: armer gheen wint op en ryst/ ten zy door een sonderlinge bevel Gods. Ende her en soude anders niet waer zyn dat David feyt / dat God de winden fyne boden maecht / ende het blamighe vper fyne dienacs: dat hy de Wolcken maecht fyne waghenen / ende dat hy rijdt op de vlercken des wints: waert dat hy de Wolcken ende winden niet omme en dreye nae fyn goet

duncken/ ende een sonderlinghe teghenwooz die heyt fyne crachts daer in en toonde. Alsoo worden wy oock gheleert / als de Zee dooz der winden blas/ op woelt/ ende als berghen oytzift/ dat dooz fulck ghewelt de sonderlinghe tegenwooz dieheyt Gods betuycht wort. Hy ghetuet ende verwekt den blas des onwoers ende verheft de bloet der Zee om hooghe: daer na maecht hy dat onwoer te ftaen in fullicheyt / soo dat de bloet des fchijpwaerts ophout: gelijk hy ergens vercondicht/ dat hy het volck heeft geftraft niet byandende winden. Alsoo hoewel den menfchen is natuerliche cracht tot genereringhe in ghegheuen/ wil God nochtans vooz een sonderlinghe ghenade gheacht hebben dat hy sommighe laet sonder kinderen / ende sommighe gheweerdicht kinderen te gheuen: Want de vrucht des bartels is fyn gabe: Daerom feyde Jacob: Ben ick als God / dat ick by soude kinderen gheuen. Ende op dat ick eenmael een eynde make / daer en is gheen dunck ghewoontlicher in de natuer / dan dat wy dooz broot ghevoet worden. Maer de Geest vercondicht dat niet alleenlic de vrucht der Aerde een sonderlinghe gabe Gods is/ maer oock dat de menfchen niet alleenlick dooz broot en leue: want de verfaecher felve en voerfe niet / maer de zeggeninghe Gods. Gheleyt hy oock hierenteghen dreyt / dat hy falde onderhoudinghe des broots byken. Hoe foude oock anders het ghebedt vanden dagelichelichen broode/ verfaen ende ghenomen worden / waert dat God ons niet dooz fyn Daberliche hant fnyfe en gabe. Daerom feyt de PropHERE dat God allen vterliche fnyfe gheeft / wille den ghelodigen maken te verftaen / dat God in hare onderhoudinghe het werck eens fere goeden huyfaders volbyengt. Ten laetsten / als wy op d'een zyde hozen. De ooghen des Heeren zyn ober de rechtveerdighe / ende fyne ozen tot hare ghebeden: ende op d'ander zyde: De ooghe des Heeren is ober de goddelofse om hare ghedachteniffe upt te roepen van der Aerden/ fo laet ons weten / dat alle creatueren opwaerts ende nederwaerts tegenwoozdieh ende berept zyn tot fyn gehoort faemheyt / op dat hy die feikelte tot wat ghebyrpe hy wil. Maer upt verftaen wort dat niet alleenlick fyn alghemeyn voozfientinghe crachtich en is in de creatueren / om de ozden der nature te houden in haren loop: maer dat fy oock tot een feker ende eyghen eynde ghevoecht wozen / dooz fynen wonderlicken raet.

8 Die willen dese leere in haer byenghen/ die befchuldighenfe dat sy is een leeringhe der Stoifcher Philofophen de Fato (dat is van den onvernemdelichen noot): het welke oer vooz tijden is Augustino verwteten gheweeft. Maer hoewel wy niet gheerne van de woorden en ftrijden / soo en nemen wy nochtans dat woort Fatum niet aen / eensdeels om dat het van dier woorden aert is / der welkeer ydel uenwichheyt Paulus ons leert vlen / ende eensdeels om dat sy dit woort hatende / foeken de waerheyt Gods te befwaren. Maer de leeringhe felve wordt ons boofelick opgheworpen. Want wy en diehten gheenen noot gheleke de Stoifche upt de eenwighe keten ende verborghen ordeninghe der caufen ende ozfaken die foude in de nature zyn: maer wy feten God tot ceuen Rechter ende Regeerder alker dinghen / de welke nae fyn wijfheyt heeft vā de uiterfte eenwichheyt af verozdent wat hy foude doe: en volbyengt in dooz fyn inogetheyt dat hy verozdent heeft. Waerom wy feggen dat dooz fyn voozfientinghe niet alleenlic de Heimel en

Wjo. 16. 1.

Erod. 21. 13.

Wjo. 16. 33.

Wjo. 29. 13.

Wfal. 75. 7. Eccl. 35. 15.

Epndelick/ met exempel genomen upt de hiforie des volck Israels/ Jo ne/ Jacobi des Bartar: chen ende der bagelickscher beuindinghe. * Erod. 19. 13 * Joie 1. 4.

Wfal. 104. 4.

Pfal. 107. 25 29.

Gen. 30. 2.

Went 8. 3.

Efaie 3. 1.

Pfal. 136. 25.

Pfal. 34. 16. Pfal. 34. 17.

De dwalinge worden nedergelept: die de waerheyt der leere van de boozfichtheit Gods fchenden. Eerftelic/ dat Stoifche Fatum, dat is dē ondermydelichen noot. † Lib. ad Bonifacium: 2. cap. 6. & alibi. † I. Tim. 1. 4. ende 4. 7. ende 6. 2. Tit. 3. 9.

W. 107. 2. 23; 1. 107. 1. 20;

de aerde/ende de onlevende creatueren/ maer ooc der menschen raet en wille also geregeert woort/ dat sy recht na het eynde dat hen van de voorszieninghe Gods is voorgeset/ ghebreven worden. Menant mocht segghen/wat gheschiet dan geen dinc by gheval? Ick antwoorde dat Basilus Magnus wel ende recht gheseyt heeft/ dat Fortupne ende geval Heydenische woorden sijn/ met der welcker beduydinghe de herten der godsalligen niet en moeten becommert worden. Want ist dat alle gheluckighe uptcomste Gods zegheninghe is: ende alle janmer ende tegenspoet sijn verwoestinghe/ so en blijft onder der menschen dinghen nu geen plaetse voor de Fortupne ofte het gheval. Ende dat woort Augustin moet ons oock beweghen/ als hy seyt/ In de boeckten teghen de Academische en behaecht my niet/ dat ick soo dickmael de Fortupne genaemt hebbe: hoewel ick niet en hebbs willen met dien naem eenighe Goddinne verstaen hebben/ maer een avontuerische uptcomste in uptwendich goet ofte quaet/ ghelijck wy in gheineyn sprake segghen/moghelijck/ misselijck/ by avonture/ by gheval/hoewel men het al moet der goddeliker voorszieninghe toeschryben. Ende dit en hebbe ick niet verwegghen/ segghende: Moghelijck dat Fortupne ghenaeint woort/ woort oock dooz een verborghen ordeninghe geregeert. Ende het geval en noemen wy anders niet dan een uptcomste wiens cause ende oorzake ons verborghen is. Ick hebbe wel dit gheseyt/ maer het is my leet dat ick de Fortupne alsoo ghenaeint hebbe: dewijle ick sie dat de menschen een seer boose ghewoonte hebben/ dat sy daermit behoort te segghen: Dat heeft God ghewilt/ segghen: Dat heeft de Fortupne ghewilt. Sonna hy leert alom dat de werelt lichtverdelick draepet/ ist datmen de Fortupne yet toelaet. Ende hoewel hy erghens seyt dat alle dinghen eensdeels dooz de vryen wille des menschen/ende eensdeels dooz de voorszieninghe Gods gheregeert worden: nochtans dat de menschen sijn onder de voorszieninghe Gods/ ende van haer gheregeert worden/ dat bewijst hy wespuch daer nae ghenoech/ nemende die grontreden/ dat niet ongelouelic-lic en is/ dan dat yet gheschiet anders dan dooz de verordeninghe Gods/ want het soude sonder oorzake gheschien. Hierom sluyt hy oock upt de maghelicke geschiedenisse die aen des menschen goetdincen hangt: ende verfaect daer na claerlicher datmen gheen oorzake des goddelicken willes en moet seker: Ende so wanmeer hy de belofte meldet/ hoe dat sulcx moet verstaen sijn/ dat sal upt een plaetse seer claer worden/ daer hy bewijst dat de wille Gods is de opperste ende eerste cause aller dinghen: want daer en geschiet niet anders/ dan dooz sijn bevel ofte toelatinge. Doozwaer hy en dicht niet dat God in een ledighe wachte sit/ als hy wat wil toe laten/ want hy seluyt hem eenen daerigen wille toe/ de welke niet en soude anders moghen de oorzake gheacht worden.

een Christen herte: maer ont dat de oorzake/ orden/ eynde/ ende nootdadelichsejt ghenep-lick is verborghen in den raet Gods/ ende niet en woort dooz menschelike meyninghe begrepen: daerom de dinghen die sonder twyfel upt den wille Gods comen/ sijn ons also avontuerisch ende by gheval/ want sy en gheben gheenen anderen sejn/ het sy dat wyse in hare natuere acumercken/ ofte nae onse wetenschap ende oorzdeel waerdeeren. Laet ons denck woor een exempel dat een Coopman die met ghe-^otronwe geselschap is in den bosch ghegaen/ ont- wetende af dwaelt van sijn medegezellen/ ende alsoo dwalende comt in den roovers nest/ ende valt onder der roovers handen/ ende woort vermoort. Sijn doot en was niet alleenlick dooz Gods ooghe te voren ghesien/ maer oock dooz Gods ordeninghe bevesticht. Want God woort gheseyt niet alleenlick te voren ghesien te hebben hoe lauck eens pegelic leven soude wesen/ maer oock pelen ende eynde verordent ende gheset te hebben/ die niet en comen voor by ge- gaen worden. Nochtans soo veel onse verstant ran begripen/ alle dinghen sejn in sulcke gheshiedenisse avontuerisch ende by gheval te sijn. Hoe sal dan een Christen hier van ghevoe- len? Te weten/ al wat in sulcken doot toe comt/ sal hy achten ghelijck het is/ van natuere avontuerisch ende by geval te sijn: maer en sal nochtans niet twyselen dat de voorszieninghe Gods daer over gewest is/ om de Fortupne tot haer eynde te beweghen. Dese selve wyse is in de toe- comende gheshiedenissen die mogelijck geschien sullen. Alle toecomende gheshiedenissen han- ghen wy alsoo in twyfel (ghelijckhe ons onseker sijn) gelijk oft sy op dese ofte op die zyde mocht- ten vallen. Nochtans blijft in onse herten ghe- druck/ dat niet en sal geschien dat de Here niet en heeft voorszien. Nae dit verstant woort hy Ecclesiasten dickmael dat woort uptcomste ghebruyekt: want niet het eerste aenschouwen en comen de menschen niet tot de eerste cause oft oorzake/ de welke verre verborghen is. Ende nochtans het ghene dat van de verborghen voorz- sieninghe Gods is gheopenbaert in de Schryf- tuere/ en is noch alsoo uptgewischt geweest in de herten der menschen/ dat niet altyt sommighe boucken daer van in de duysternisse geglin- stert en hebben. Alsoo hoewel de waer segghers der Philistinen twyfelachtich wanhelden/ nochtans schryben sy het teghensoedich geval eensdeels Gode/ en eensdeels der Fortupne toe: als sy segghen: Ist dat de Arcke dooz dien wech gaet/ so sullen wy weten dat God die is/ die ons heeft gheslaghen: maer ist dat sy gaet dooz eenen anderen wech/ soo is het een geval over ons ge- werst. Sy nemen wel dwaelt haer uptblucht tot de Fortupne/ als sy niet haer waer seggerie bedrogghen sijn: maer hierentusschen sien wy dat sy bedwonghen worden ende niet en bestaen dat te achten avontuerisch ende by gheval te sijn/ dat hen ongheluckelick toeghecomen was. Dooz hoe God allerley uptcomsten niet den toom sinder voorszieninge buycht ende dwingt waer henen hy wil/ dat sal dooz ee schoon exem- pel openbaer worden. Siet op den selven tydt doen David was in de woestijne Mahon ghe-^ohouden/ bycken de Philistinen in het lant: Saul woort bedwongen David te laten. Ist dat God willende de welbaert sijn die stinerichts voorde- ren/ heeft Saul dese verlunderinge aergedat/ so en sullen wy niet segge dat het by geval geschiet is/ hoewel de Philistinen haestichlick buyten der menschen meyninghe/ hebben hen selben tot de

En floeden/ de Fortupne ende het geval by den Heydenen.

1. Regard. 2. p. 1.

Job. 14. 9

En werden worden woort de avontuerische dinghen ende uptcomsten/ so sy van den verborghen en nochtans rechtoerbighe en seer wysen raet Gods afgeshepdaer worden.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1. 2. 3. 4.

Hoe dat de ongen by ge- luek ghesent worden te ge- schiedt/ welcke gheschieden dooz de seker- te raet Gods.

1. Sam. 6. 9.

Exempl.

1. Sam. 23. 26. 27.

En ander exempel.

Exo. 12. 46.
Dan. 9. 12.
Joan. 19. 36.

Den inhoud der leere van de voorlichticheit Gods.
1. Desecke sy hier niet tot den boozleef of coccomenden tyt.
2. Desecke God door middel sonder middel regt middelf.
3. Desecke hu sozge voor menscheleke geslachte niet namen en sonderlicke booz sijn kecke.
4. Ho heeft ghemeyn ick sijn heymelike maer nochtans alre soze bilheke oorzaken van regeren.
* Act. 17. 25.

tot de wapen gheswent. Maer dat ons schijnt avontuursich/ ende by gheval te zyne/ dat sal het ghelooove aechten een verborghen stieringe Gods te zyne. Daer en wort niet alreys sulcke oorzake gesien/ maer men moet sonder twyfel also aechten/ dat alle veranderingen die in de werelt ghesien worden/ comen uut de verborghen roeringe des hants Gods. Hierentusschen moet het gene dar God verordent heeft/ also nootsalich gheschien/ dat het nochtans niet enkelich noch gauwschelic/ noch na sijn naturee nootsalich en is. Neemt een exempel in de beenen Christus. Dewyle hy een lichaem heeft aengenomen onsen lichame ghelych/ so en sal niemant wel gesmit zynde/ verfallen dat sijn beenen soek byschelick waren/ de welke nochtans het onmogelick was te bylien. Hier wyl sien wy wederom/ dat niet te verghhefs en zyn in de scholen die onderschepdinghen ghebonden van den neot nae te nich aensien/ ende van dat gantschelic noot is. Item het onderschepent consequentis ende consequentie: want God heeft de beenen sijnz Soons die hy der booscheyt hadde onderworpen/ van bykinghe by gemacelt/ ende heeft also het ghene dat natuerlich gheschien mochte/ aen den noot sijnz raets ghebonden.

Capittel xvij.

Tot wat eynde dese leere dient, op dat wy haer nutticheyt weten.

Voorz dewyle des menschen vernuft is tot vpbete scherpsinnicheden gheneghen/ soo can het nau gheschien dat die niet met verwerede knoopen verstrickt en worden/ die het goede en rechte ghebyepel deser leeringhe niet en weten. Daerom sal het mit zyn hier niet cozte woordē te roert/ tot wat eynde de Schryftuere leert dat alle dinghen worden van Gode verordent. En ten eersten moeten weten dat de boozsieninge Gods is aen te merken also wel aengaeude de boozleden/ als den toe comenden tyt. Ten anderen/ dat sy alsoo alle dinghen regeert/ dat sy nu door middelen/ nu sonder middelen/ nu teghen alle middelen/ werckit. Ten laersten/ dat sy daer toe diē/ om te bewysen dat God voor het gantsche menscheleke gheslachte sozge vzaecht/ ende dat hy sonderlinge de waechte hout in de regeringhe der Gemeente/ de welke hy gewerdicht naerder aen te sien. Nu moeten oock dit hier toe segghen/ hoewel de Waderliche gonste ende wesdadichheit Gods/ ofte de strengicheyt sijnz oordeels/ dickmael in den gantschen loop der boozsieninghe haren schijn gheeft/ soo zyn nochtans somtijts de oorzaken der dinghen die gheschieden/ verborghen: soo dat den menschen dit gedachte ober comt/ dat de dingen der menschen door een blinde dwyvinghe der Fortuynē ghewentelt ende gherolt worden: ofte somtijts door haer vlesch beweert worden om teghen God te spreken/ ghelijck of hy niet de menschen sijn spel hadde/ die gelijck vallen wozyende. Yet is wel waer dat het waert dat wy niet geruffte herten bereyt waren om te leeren/ ten eynde in de imtconste gheopenbaert wort/ dat God seer goede oorzake sijnz raets heeft/ het zy om de sijnē te onderwysen tot verdzachsachicheyt/ ofte om hare boose gheschijheden te beteren/ ende de dertelicheyt te temmen/ ofte om tot haers selfs versakinghe te dwingen/ ofte haer slapericheyt te verwecken: wederom om de hoovverdige ter aerden te slaen/ om der godloosen listē te verhinderen/ ende haren arbeit te niete te maken. Nochtans hoewel wy de oorzaken niet en weten/ soo moeten vast houden/ dat sy by God

verborghen zyn/ ende daerom moeten met David uproepen: Heere ghy hebt dijne vele wonderlike dinghen ghedaen/ ende dijne ghesdachten over ons en zyn niet te ordineren: Ist dat ick die wil verholen/ soo zyn sy te groot om upt te spreken. Want hoewel in ellendicheden onse zonden ons moeten alreys booz ooghen comen/ op dat wy door de strafte betweert worden tot beteringhe: wy sien nochtans hoe Christus door den verborghen raet des Vaders meer rechts betuyt/ dan dat hy sende eenē pegelickeit nae sijn verdienste straffen. Want van dien die bliv geboren was/ sprecket hy aldus: Nocht dese en heeft ghebondicht noch sijn ouders/ maer ey dat in hem de eerlicheyt Gods geopenbaert worde. Want haer in maniere het gevoelen des mensches/ als de ellendicheyt ooc comt booz de gheboorte/ ghelijck of God de ghene die het noch niet verdient en hebben/ also ongenadichelick verduchte. Maer Christus betuyt dat in sulcken schouwsel/ de eerlicheyt des Vaders haren schijn gheeft/ so verre wy sijnbere ooghen hebben. Maer wy moeten mate houden/ op dat wy God niet en dwingen om oorzake te geven/ maer also sijnē verborghen oordeelen vzeelen en ceren/ dat sijn wille ons een seer rechtveerdighe oorzake aller dinghen zy. Als de Hemel niet dieke wolcken behanghen wort/ ende ghewaldich onweder op rijt/ en dwoevighe dwysierisse booz onse oogē comt/ ende de donder in de ooren slaet/ ende alle de sinen door vzeese verschieke wozyden/ soo schijnt ons dat alle dinghen vernengt ende verwerret worden: nochtans blijft in den Hemel alreys het selve schoon en gerufft warden. Also oock als onse oordeel wort door de beroerten der dinghen in dese werelt verhindert/ moeten wy aechten dat God dese selve beroeringhen door het licht sijnber rechtveerdicheyt niet seer wel geschickte ordeninghe regeert ende schickt tot het rechte eynde. Ende boozwaer vele rasen in desen deele ongeschicktelick/ die niet te groote stouticheyt bestaen de werken Gods tot haer rekeninghe te trecken/ ende sijnen verborghen raeten te doozsoecken/ ende ooc van onbekende dinghen lichtveerdich oordeel te geven/ niet meerder vryheyt/ dan van werken der menschen. Want wat is seerder verkeert dan tegen de gene die ons ghelijck zyn/ dese matichheit te ghebyrcken/ dat wy liever ons onthouden van oordeelen/ dan een teeken der lichtveerdicheyt geven: ende de dwysere oordeel Gods wycedelick te bespotten/ de welke wy behooyden met eerbiedinghe te verwonderen.

2. Daerom en sal niemant de boozsieninghe Gods behooslich ende nuttelich overleggen/ dan die ghedenckende dat hy niet sijnen Scheyper/ ende niet de maker der werelt heeft te doē/ hem selven met behoosliche ootmoedicheyt tot vzeese ende eerbiedinghe onderwoyt. Hier wyl comet dat te desen tyde so vele honden niet sernighe tanden/ ofte rymmer met bassen teghen dese leere staen: om dat sy willen dat Gode niet meer en sy gheoorloft/ dan sy door haer eyghen vernuft begripen. Ende ons lasteren sy oock met so groote raserie als sy comen/ om dat wy niet de ghelobden der Wer/ in de welke de wille Gods is begrepen/ niet te vreden zijnde/ seggen dat de Werelt oock door sijnen verborghen raet geregeert wort. Dit doē sy gelijc oft wy dit wyl onse herseuen gedicht hadde dat wy leere/ en gelijc oft de geest niet alomme dit selve claerlic en niet ontellicke vele maniere vā spreke en vhaelde. Maer dewyle sy door eenige schaemte niet en doze hare lasteringē tegē de hemel upstontē/ so

Psal. 40. 6.

Joan. 9. 3.

Dese laetse aemmercken/ ge vā de boozsichicheyt Gods handende van de verborghene en rechtveerdighe oorzake der selber/ wort wijtloos pigher betslaect.

De raserien van sommige ongoddelicke menschen/ welke loozchenen dat de werelt geregeert wort door den hemelicken raet Gods woordē wederent niet verschenen/ de ghemeynissen in der heyligheit Schijft.

achten ende dichten sy dat sy tegen ons kijven/ op dat sy te bypelicker moghen rasen. Maer ist dat sy niet toe en laten dat al wat in de werelt geschiet/ dooz den onbegrijpelicke raet Gods geregeert wort/ so laetse antwoerden waerom de Schijfscruere seyt/ dat sijne oortheel eenen diepe afgront zijn. Want dewijle Moses roept dat de wille Gods niet en is verre in de wolcken/ noch in den diepen afgront te soecken/ om dat hy is ghemeynsamelijk in de Wet verlaert/ so volcht daer upt/ dat niet dien diepen afgront eē ander verborzge wille wort vergeleken: van den welcken oock Paulus roept: O diepte des ruydoms en wijsheits ende kennisse Gods: hoe onbegrijpelic zijn sijne oortheelen/ en ondoorzoeckelich sijne wegē: Want wie heeft den wech des Verren bekenē? ofte heeft sijn raetsman geweest. Ende het is wel waer dat in de Wet ende in het Euangelium verborzghen verbegepen zijn/ die verre gaen boven de mate onses verstant: maer dewijle God de herten der sijner met den geest der wijsheyt verlicht/ om dese verborzgheden te begripen die hy gheweerdicht heeft in sijn woort te openbaren: so en is daer nu geē afgront/ maer een wech in welcken men moet onbezeest wandelen/ en een heerlicht om de voete te regeeren/ ende eē licht des lebens/ en een schole der sekerer ende opēbarer waerheyt. Maer de wonderlike wijse Gods daer mede hy de werelt regert/ wordt te rechte een afgront ghenaemt: want dewijle sy ons is verborzghen/ soo moeten wyse met eerbiedinge aenbidde. Dit beyde heeft Moses met weyninge woordē wtgedruickt/ seggende: Onse God heeft sijne verborzgheden: maer dat hier gheseheven is/ dat gaet u en uwe kinderen aen. Want wy sien hoe hy ons niet alleenlick en gebiet neersticheyt te doe om de Wet te bedencken/ maer oock de verborzghen voorszieninge Gods met eerbiedinge te verwonderen. Deseer hoocheyt is oock een lof bescheyven in dē boeck Job/ dat sy onse herten vernedert. Want als de auther heeft de werelt opwaerts ende nederwaerts doozlystert/ ende hoochlick van de werken Gods gesproken/ so seyt hy daer na ten eynde: Siet dese zijn de uytterste eynde sijnder wegen/ ende het is seer wepnich dat daer in gehoorz wort. Daerom maect hy ergens een onderscheyt tusschen de wijsheyt die by God is/ en de mate van wijs te zyne die hy den menschen geset heeft. Want als hy van de verborzgen dinghen der natuere heeft gesproken/ seyt hy dat het een wijsheyt is die Gode alleenlick bekenē is/ en voor de oogen aller drie leuen verborzge is. Maer wepnich daer na seyt hy/ dat sy is geopenbaert/ op dat sy ondersocht worde: want tot den mensche geset is: Siet de vrees Gods is wijsheyt. Hier toe dient ooc dat Augustinus seyt: Dewijle wy niet alle dingē en weten die God met seer goede ordeninge vā ons doet/ dat wy in dē goeden wille alleenlick nae de Wet doen/ ende in andere dinghen nae de Wet ghebreuen worden: want sijn voorszieninghe is een onveranderlike Wet. Daerom dewijle God een recht der regeringhe der werelt hem selven aentreckt dat ons onbekent is/ soo sal dit een Wet der soberheyt en maticheyt zijn/ met Gods opperste heerschappie te vreden te zijn/ op dat sijnen wille ons sy de eenighe regel der rechtverdiecheyt/ ende de alderrechtste doozsake aller dinghen. Niet de enkel wille/ waer van de Sophisten clappen/ met ongodlike ende onheylighe tweedracht sijn rechtverdiecheyt verselghende van sijn mogēheyt: maer de voorszieninghe die alle dinghen regert/ van de welcke niet en comt dan dat recht

is/ hoe wel de weghen en oorzaken ons verborzghen zijn.

3 Alle die in dese maticheyt sullen gheoeffent zijn/ die en sullen om des voorzeden tegenpoets wille/ niet teghen God murmureren noch de schult haerder boosheyt hem oplegghen/ ghelech Agamemnon by Homerum, als hy seyt: ick en heb de oorzake niet/ maer Iupiter ende de onverhinderlike noot: noch en sullen wederom ghelech dooz onverhinderlike noot heuen gegrepen/ hen selven niet upt vartwyseninghe wech wozen in het verderf/ ghelick de Jonghelick by Plaurum, als hy seyt: Het gheval der dinghen is onghestadich/ ende de onverhinderlike noot drijft den mensche na sijnen lust: ick wil my vzeeghen tot de rotsē/ om daer mijn goet ende leuen te verderuen. Noch sy en sullen nae eens anders Jongelinc erenwel hare boose stuelē niet met den naem Gods bedercken. Want aldus sprecht Lyconides in eē ander Comedie/ seggende: God heeft de ingheber ende toedruyver gheweest/ ick geloobe dat het de Goden gewilt hebben. Want ic weet/ waert dat sy met en wilde/ het en soude niet gheschien. Maer sy sullen niet upt de Schijfscruere ondersoeken ende leeren wat God de behaghelich sy/ op dat sy dooz de beweginghe des geests daer na arbeiden/ oock mede bereyt zijnde God na te volge/ waer hy ooc henē roept/ sullen sy met der daet beluuen/ dat gheen nutter dinc en is dan dese leere. De onheylighe menschen zijn dwaaselic oproerich met hare ongeschickheden/ soo dat sy byna (ghelickmen seyt) den hemel ende de Aerde vermenghen (ghelick als sy segghen:) Ist dat de Heere den punck onses doots heeft geset ende gheteecken/ so en canmen niet ontgaen: so doet men dē arbeyt te vzeeghees in hoedinghe ende waerhinghe. Daerom dat d'een niet en derf hem selven tot de reyse begheuen die hy hoorz vzeeselic te zijne/ op dat hy niet van de roovers vermoort en worde: dat d'ander laet Mederijmneesters halen/ ende vermoert hem selven niet medecyne om sijn leuen te helpen: dat dese hem selven onthout van grove spise/ op dat hy sijn swache ghesontheyt niet hinderlick en sy: dat d'ander hem onthet in een bouwallich ende verot huys te woonē: somna dat een pegelick wegen bedenckt ende niet groote neersticheyt dieht/ om te vercrighen dat hy soeck: alle dese dinghen zijn pdel/ die gesocht ende gebuyt worden om den wille Gods te verbeteren/ of de doot en het leuen/ de gesontheyt ende cranckheyt/ de vrede ende crijch en worden dooz de seker ordeninge Gods niet geset noch geeyndicht/ noch oock andere dinghen die de menschen soecken dooz hare neersticheyt te ghetrijen ofte ontgaen/ na dat sy die begeere ofte haren. Ja sy verstaen oock dat de gebeden der geloovige niet alleenlick en souden te vergerfs/ maer ooc woos ende verkeret zijn/ dooz de welcke begeert wort/ dat God de dingē voorszie die hy nu van der eerwichheyt aen verozdent heeft. Somma sy nemē wech allerlep raet die tegen toeromende dinghen genomen wort/ ghelick of sulcr ware teghen de voorszieninghe Gods (de welcke heeft sonder peinant daer toe te roepen) verozdent wat sy wil laten geschien. Zoben desen al wat nu gheschiet is/ dat rekenen sy also der voorszieninghe Gods toe dat sy dē mensche dooz de vingerē sē die het selve gedaen heeft. Heeft een moozder eenen goeden burger doot geslagen? sy seggen: hy heeft dē raet Gods volbracht. Heeft peinant ghestolen ofte ghehoerret? dit is een dienaar der voorszieninge Gods/ want hy heeft gedaen dat van den Heere voorszien en verordenit was. Heeft een sone

Dese leere hā den heymelicke raet Gods in de regerighe des werelts/ en versterct gesins de Gods deloosheit der ghenē/ welke de schult de boosheit op God leggen: noch der ghenē/ welke de boosheit oock andere mischē dwaalige/ die alle ordeninge der Godesheyt verachten.

Isal. 36. 6.
Deut. 30. 11.
12.

1. Cor. 11. 33.

Isal. 119.

Deut. 29. 29.

Job 26. 14.

Job 28. 21-28

Lib 83. quest.
Cap. 87.

hijns Vaders doot sozgelooftelick verwacht / de medigheyn verachtende / die en conde God niet wederstaen die dat alsoo hadde van der eeuwigheyt aen verordent. Alsoo worden van hen alle boossheden gheuoemt deuchden / om dat sy der Godlicker ordeninghe ghehoosfacm zijn.

Op dat de boozgaende rasenen meer mogen bingken: dewijle alle die dinghe welke tegen die hoofstine der leere plege tegen gewoopen te werde moghen ghehoort werde tot de toecomenden ofte zotten boozledē tgr: wo: t eestelike aen: ghewesen dat de raetslagen der menschen gheensins en souden tegen de boozdennē heyt Gods. 7 Psa. 16. 9.

4 Maer so veel de toecomende dinghe aengaet / Salomon veremicht lichtelick de raetslagen der menschen met de boozsieninge Gods. Want ghelijck sy de dwaesheyt der gheuet bespot / die sonder God alle dinck stoutelick aengaeu gelijc of sy dooz sijn hant niet geregeert en wordē: alsoo syreert hy ergens aldus: Het herte des mensches bedenckē sijnē wech / ende de Heere sal sijnē stuypen bewegen / waer mede hy te keunen geeft / dat wy dooz den eeuwigē raet Gods niet verhin- dert en worden / ons selven onder sijnē wille te boozsien / ende alle onse dinghen te schietken / ende verordenen. Ende dit en is niet sonder openbare reden. Want God die onse leuen heeft niet sijnē eynden bepaelt / heeft oock mede de sozghē daer van ons beuolen / ende middelen ende hulpen ge- gheuen tot des selues bewaringhe: heeft oock de kennisse des toecomenden perijckels ghegeuen / om dat het niet en soude onboozsienē ober- comen / ende heeft hoedingen ende remedien gege- ven. Nu is het openbaer wat wy behooren te doen / te weten / ons leuen te behermen / ist dat God ons dat heeft te bewaeren geueen: hulpe te gebuycken / ist dat hy die geeft: niet roeckelooftelick ons in perijckel te woopen / als hy ons dat te vozen toont: remedien niet te verachten / ist dat hy die geeft. Maer men mochte seggen: geē perijckel en sal hinderlick zijn / dan dat eyndelick is verordent / het welke niet en can niet eenighe hulpe ofte remedie verhindert worden? Maer wat: of de perijckelen daerom niet en zijn eynde- lick verordent noch onverhinderlick / om dat de Heere u heeft middelen geset om die te verhinde- ren ende overwinnen? Siet hoe uwe rekeningē niet de oorden der Godlicker beschickinghe ober- comt. Ghy verstaet datmen niet en moet vooz het perijckel hoeden: want dewijle het niet eyndelike en is van God verordent / so sullen wy sonder hoedinge dat selue ontgaē. Maer de Heere gebiet u daerom de hoedinge / om dat hy niet en wil dat eyndelick ober u verordent hebben. De onsinighe menschen en overleggen niet dat vooz de oogen is / te weten / dat de wijsheyt ende wetenschap tot raetslagen ende hoedingen / is dē mensche van God inghegeuen / om dat sy daer mede souden sijnē boozsieninge bedienstich zijn in de bewaringhe haers eygen leuens: ghelijck sy oock daerenteghen dooz onachtfaemheyt ende ouerstandicheyt dat quaet op hen halen / dat God hen verordent heeft: Want hoe comet dat een boozsichtich man hem selven helpende / het aetcomende quaet ontgaet / daer de dwaes dooz onberaden lichtverdrichheit vergaet: anders dan om dat heyde de dwaesheyt ende boozsich- ticheyt zijn instrumentē der goddeliker beschie- kinge op heyde zyden? Daerom heeft God ons alle toecomende dingen willen verberghen / om dat wy souden die als de dwyfelachtige weder- staen / ende niet op en houden de geueen midde- len daer tegen te gebuyckē / tot dat sy overwon- nen sijn / ofte alle sozghē ende meersicheyt ober- wormen hebben. Daerom hebbe ick boden ver- maent / dat de boozsieninghe Gods ons niet al- tijts naecht vooz en comt / maer na dat God die eenichsins met middelen berleet.

5 + De selue trecken de gheschiedenissen des voorledē tijts / verheerdelic en onbedachtfaemlic tot de naechte boozsieninge Gods. War om dat

alle dinghen die gheschiet / daer aen hanghen: daerom segghen sy en wordē noch dieftē / noch ober spel / noch dootslach bedyuen / ten zy dat de wille Gods daer in zy. Daerom sal dan segghen sy die dieftē gestraft worden / dewijle hy dien berooft heeft / welken God wilde niet ar- moede straffen? Daerom sal een dootslager ge- straft worden / die dien mensche heeft ghedoot / wiens leuen de Heere hadde geuendicheyt? Ist dat sulcke mensche alle dē wille Gods dient / waer- om sullen sy gestraft worden? Maer ick versake dat sy den wille Gods dienen. Want wie dooz een quaet herte wozt ghedeyuen / dien en sullen wy niet seggen / dat hy den beuele Gods dienft doet / dewijle hy der booser begeerlicheyt alteen- lick ghehoosfacm is. Die is Gode ghehoosfacm / die sijnē wille geleert hebbende / daer nae staet / daer toe hy wordē van hem ghecroepen. Maer waer upt worden wy van den wille Gods ge- leert / anders dā upt sijn woort? Daerom moete wy in onse doen die wille Gods aensic / die ons dooz sijn woort verclaert wordē. God cyschet van ons dat eenighe / dat hy gebiet. Ist dat wy yet doen teghen het ghebot / dat en is geen ghe- hoodichheit / maer hartuelichheit ende over- tredinge. Maer (nocht niet seggē) waert dat hy niet en wilde / wy en souden sulcr niet doe. Dat bekenne ick / maer vyaghe oock / of wy tot dit eynde quaet doen / naimelick / om hem ghehoos- facmheyt te bewyzen? Nu en gebiet hy ons geē- sins sulcr / maer wy dyuen meer daer toe / niet denckende wat hy wil / maer alsoo rasende dooz de onnatichheit onser booser begheerte / dat wy niet voozgenomen rade teghen hem arbeiden. En aldus sijn wy niet quaet doe / sijn der recht- verdrigher ordeninghe bedienstich: want na de onghemeten groothheit sijn der wijsheyt / weet hy boose instrumenten wel ende recht te ghe- buycken tot goet doen. Ende siet hoe ongefou- ten ende onwys der sulcker argumēt is: sy wil- len dat de gheue die boose stucken bedyuen / sul- len onghestraft sijn / om dat sulcr niet en wordē uptgericht dan dooz de beschickinge Gods. Te late meer toe / te weten / dat dieuen / moozders / ende ander boosdoenders / sijn der goddeliker boozsieninge instrumenten / de welke God sel- ue ghebuyckē / om de oordeelen upt te rechten / die hy heeft by hem seluen voozgenomen: maer ick versake dat hier upt eenighe ontschuldighe hareer boosheyt comt. Want wat? sullen sy God niet hen in de selue engerrechticheyt verweren? of haer boosheyt niet sijn rechtverdrichheit be- deken? Sy en connen noch d'een noch d'ander. Sy en connen hen selven niet ontschuldige / de- wijle sy dooz haer eygen consciētie oberwonne worden: sy en connen God niet befehuldige / de- wijle sy de gantsche boosheyt in hen selue bevin- den / en by God anders niet dan een behoorlick ende recht ghebuyckē haer der boosheyt. Maer (inachmen seggen) God weret dooz hen. Ja ick bidde u / van waer comt de stanch in een doot li- chaem dat dooz de hute der Sonne gherot ende groepent is? Een pegelick siet dat de stanch wozt dooz der adien der Sonne verwert / nochtans en seft daerom niemant dat de radien stincken. Al- so dewijle in den boosen ende quaden mensche de materie en schult der boosheyt is / waerom sal- men God achten eenichsins befinet te zijne / als hy sulcr mensches dienst gebuyct na sijnē wil- le? Daerom wech niet sulcke hontsche onbe- schaemtheyt / de welke wel can van verre tegen de rechtverdrichheit Gods vassen / maer die niet ghenaken.

6 + Maer dese valsche befehuldigē / ofte meer

De eerste ee- den is / ober- mis sulcke geactedoers den gheopen- baeren wille Gods teghen staen.

Daer nae so worden sy dooz haer ey- gen consciē- tie berwonne.

En derden schuilt by sulcke de ma- terie en schult des quaets / niet tege- staes de dat Gods baren dienst ghebuyckē.

+ Een heyligh bedenckē van de goddelike boozdennē heyt.

+ So veel aē- gaet de booz- leuen dingē / so is het eē on- geschicht seg- gē der gheue / die daer aen- den genen die haer quaet ghebaen heb- ben / met wille- renigē straffe gedaē hebbe / obermits dat sulcr niet son- der de be- schickinghe Gods en ge- schiet.

ontfijniger menschen raserien/ sullen lichtelick te niete worden door Gods salige en heylighe bedenkinge der voorszieninge/welcke bedenkinge ons de regel der Godsalicheyt leert/ op dat ons daer wylt seer goede ende liefdelicke byzucht come. Soodan een Christen mensche/ dewijle hy seer vast houdt dat alle dinghen door de schielinghe Gods gescheien/en niet by aboutiere ofte geval/ so sal hy altyds de ooghen wenden tot God/ als tot de voorneemste oorsake aller dinghen: en sal nochtans de mindere oorsaken die daer onder zyn/ te haer plaetse aensien. **Woven desen en sal hy niet twijfelen dat de sonderlinge voorszieninge Gods de waerheit hont/ om hem te bewaren: de welke niet en sal laten gescheien dan tot sijn voordeel ende salicheyt. Ende dewijle hy ten eersten niet menschen/ ende ten anderen niet andere creaturen heeft te doen/ soo sal hy gheloooven dat in beyde de voorszieninge Gods regneret. Aengaende de menschen sal hy bekennen dat (of sy goet zyn ofte quaat) haer raet/ wille/ arbeijt ende macht zyn onder de hant Gods/ so dat het in sijn wille staet die te buygen/ waer toe hy wil/ en te bezingen so die maet hy wil: Dat de sonderlinge voorszieninge Gods de waerheit hont voor de salicheyt der Geloovigen/ dat betuygen seer vele en lichtige beloften. **Woyt in de sorge op den Heere/ en hy sal u voeden: en en sal nimmer meer den rechtveerdighen laten wanckelen: want hy soeycht voor ons. **Wie onder de hulpe des Alderhoochsten sidt/ die sal in de bescherminghe Gods des Hemels woenen. **Wie u aentast/ die tast nimmer ooghen appel aen. **Ick sal u schilt zyn/ en metalen muir: ick sal wederstaen den ghenen die u wederstaen. **Oft selhoon een moeder hare kinderen vergeet/ soo en sal ick nochtans u niet vergeten. **Ja dit is het voorneemste eynde in de Bybelsche historien/ op dat sy leeren dat de wegen der heyligen niet soo groote neersicheyt bewaert worden vande Heere/ op dat sy hen niet selfs aen eenen steen en stooten. **Sodan/ ghelijck wy weynich te vozen hebben te rechte verwozen de meyninge der gener die sulcke een algheimeyne voorszieninge Gods dichten/ die haer niet sonderlinge en soude vernederen om een pezelicke creatuere bysonder te bezorgen: alsoo is het nochtans noodich dese sonderlinge sorge voor ons te bekennen. **Daerom als Christus betuycht heeft dat oock niet een mischick (dwelc van seer slepner werde is) op de aerde en valt sonder den wille des Vaders/ so went hy dat terstont daer toe/ op dat wy achtet dat God met so veel meerder sorge ons voorsziet/ als wy meer zyn dan de mischicken: en streckt de sorge Gods so wylt wy/ dat hy ons doet betrouwen dat alle de hapen onses hoofts getelt zyn. **Wat comt wy anders begeeren/ ist dat oock niet een hap/ en can van onsen hoofde vallen/ anders dan wy sijnen wille? **Ick en sprek niet alleenlic van het menscheleke geslachte: maer dewijle God de gheneynte heeft vercozen hem tot een woonste/ so toont hy sonder twijfel in de regeringe daer van sijn vaderlike soeychbuldicheyt niet sonderlinge bewysinghen.**********************

1 Dat alle dinghen gheschieden door de beschickinghe Gods.
 2 Dat den goddelike alles gedeyt is byten.
 3 Dat de herte der mensche ende alle haer doe staen in de hant Gods.
 Psal. 127. 4.
 4 Dat de voorszieninge Gods de waerheit hont voor der ghelooovigher salicheyt.
 Psal. 55. 23.
 1. Per. 5. 7.
 * Psal. 91. 1.
 † Zach. 2. 8.
 † Esa. 26. 2.
 * Esa. 29. 15.
 5 Dat God ee bysondere sorge draecht over de sijnen.
 Psal. 91. 12.
 6 Dat hy de vanden sijnder kerche vernieuwet/ of dwingt/ of sicheyt op bescreven onderduyckt.
 7 Een dienstknecht Gods met dese beloften en erenypelen versterkt zynde/ sal oock hier toe doen de getuygenissen die leeret dat alle mensche zyn onder de macht Gods/ het zy dat men haer vrientshap soecket/ het zy dat haer boosheit is te verhinderen/ op dat sy geen hinder en doen. **Wan de Heere is die/ die ons genade geeft/ niet alleenlic by de gene die ons goestich zyn/ maer oock in de oogen der Egyptische: ende hy weet de ongheschiedicheyt onser vanden menigerley**

wijse te byehen: want somtijts beneemt hy hen haer verstant / op dat sy het gheue dat ghesont ofte nietster is/ niet en connen verstaen: ghelijck hy den Satan laet gaen / om den mont aller Propheten vol leugens te make/ op dat Acljab bedroggen woerde. **Aerchabeam maectt hy ons wijs door jonghelinghen raet / op dat hy dooy sijn dwarsheyt van den kuycke berooft woerde. **Somtijts laet hy hen haer verstant/ en maect se so verseycht ende verlagen/ dat sy oock het ghene dat sy hebben voorgeuomen/ niet en dooven eenichsins aengaen. **Somtijts oock als hy hen heeft toegelate te arbeiden na het gene dat hen haer boose lust ende raserie heeft geraden/ so byeckit hy haer ghewelt te bequamen tyde/ ende en laet se niet ten eynde byenge dat sy hebben begonnen. **Alsoo heeft hy den raet Aclitophel die tot Davids verderf soude gewest hebben/ voor den hert te niete ghemaectt. **Also is hy soeychbuldich om tot nut en salicheyt der sijnre alle creaturen te regeren/ ende oock selfs den duyvel/ de welken wy sien dat hy niet en heeft besaen yet te aengaen tegt. **Job/ sonder de toelatinge ende bevel Gods. **Ja dese kennisse volcht noot salichelikelijckbaerheyt des herten in voorszpoet/ ende lutsaemheyt in tegenspoet/ ende oock voortaan onuytspreekelike gherusticheyt. **Daerom soo wat ons geluckelichlic en na onse begeerte toe comt/ dat salmen al Gode toe schryuen/ ende hem daer vozen danken/ het zy datme sijn goetdadicheyt gevoelt door dienst der menschen/ het zy datmen van onlovede dinghen wort gheholpen. **Want men sal aldus in het herte overleggen: **De Heere is voorwaer die/ die der menschen herte tot ny beweeycht heeft/ diese heeft aen ny verbonden om dat sy soude wesen instrumenten sijnder goedicheyt tot ny. **In overvloet der byzuchten sal me denken / dat God die is / die den Hemel verhoort/ op dat de Hemel de aerde verhoort/ ende dat oock de aerde hare byzuchten verhoort: ende ende in andere dinghen en salmen niet twijfelen dat het de zegeninghe Gods alleenlic is/ waer door alle dinghen voorszpoedich gemacckt worden: ende men sal door soo vele saken vermaent zijnde/ niet ondankbaer zyn.**********************

8 Ist dat eenighe teghenspoet overtoont/ soo salmen oock hier in het herte ophessen tot God/ wiens hant seer veel vermacht om ons lutsaemheyt ende gheruste maticheyt des herten in te byzichten. **Hadde Joseph gebleven in de bedenkinge der boosheit sijnre voederen/ hy en hadde nimmer niet connen wederom een vaderlicke herte tot hen hebben. **Jaer dewijle hy sijn herte heeft afghewent tot God / soo heeft hy dat onghelijck vergheuen/ ende is tot sachtmoedicheyt beweeycht / soo dat hy oock van selfs sijnre voederen vertroost ende seyt: **Ghy en zijt niet die ny vercoecht hebt in Egypten/ maer door den wille Gods be ic voor u gesonde / om u het levē te behouden. **Ghy hebt wel ghedacht ny quaat te doe/ maer de Heere heeft dat verandert tot goet. **Hadde Job hem selven gelwent tegen de Chaldeen/ van de welke hy berooft was/ soo hadde hy terstont tot wale outsteken ghelowden: maer dewijle hy oock het werck des Heeren beskende/ so heeft hy hem selven niet seer schoone reden vertroost: **De Heere hebet ghegheden/ de Heere hebet werck ghenomen: de naem des Heeren zy gheprezen. **Alsoo oock David/ hadde hy sijnre ooghen op den mensche ghewent/ doen hem Semei met laster-woorden ende met steenen bewerp / soo soude hy sijn volck tot wrake gheroert hebben: maer dewijle hy verstaet dat Semei dat niet en doet sonder des Heeren roeytinghe/**************

1. Reg. 22. 22.
 1. Reg. 12. 10.
 ende 15.
 2. Sam. 17. 7.
 ende 14.
 7 Dat hy als le creaturen/ oock selve de duyvel/ ten besse ende te salicheyt van de godsaligen regeret.
 * Job. 1. 12.
 8 Dat het bederck der voorszichteheyt Gods de godsalighe gelwent/ maect tot gedult ekk maticheyt des herten/ door het eremvel van Joseph/ Job/ oft David.
 † Gen. 37. 18.
 Gen. 45. 8.
 Job. 1. 25.

2. Sam. 16. 10

Psal. 38. 10.

Eph. 6. 11.

9. Dat het de slapere hant der god salighen uyt dyost/ ende haer tot bekeerunge aen yozt. 1. Dent. 28. 2. ett.

Ecbi. 26. 13.

1. Tem. 3. 38. Amos 3. 6.

Esa. 45. 7.

10. Dat het ons in het rechte ghebyrck der doofaken die hier beneden zyn/ onder recht.

ringhe/ soo verfacjt hy liever sijn volck/ seggende: Laet hem/ want de Heere heeft hem gheboeden te lasteren. Met desen toom bedwingt hy ergheus de onmatighe droefheyt: Jek hebbe (sept hy) ghesweghen/ ende ben stom gheworden/ want ghy hebt dat gedaen Heere. Dewyle gheen dinck crachtigher is teghen toornicheyt ende onlijtfaenheyt / soo en heeft die voozwaer gheenen cleynen vooztganclick ghedaen/ die gheleert heeft de voozsteninghe Gods in desen deele bedencke/ op dat hy sijn herte mach altyts hier toe wenden: De Heere hevet alsoo ghewilt/ ergo ick niet het lyden: met alleenlick om dat ick niet en mach wederstaen/ maer om dat hy niet en wil da dat rechtverderich/ maer mit is. Somma/ ist dat wy t'onrechte van de menschen beschaidicht zynde / haer onghescheitshypt vergheuen/ (de welke niet en soude anders doen dan onse droefheyt verbitteren/ ende herte verwerken tot wyake) ende gedentken op te elinnen tot God/ ende vast leeren houden dat het door sijn rechtverderighe beschickinghe is toegelaten ende toegesonden/ al wat onse vyant heeft boofelick teghen ons bedreven. Paulus willende ons verhuideren van onghelyck te vergelden/ vermaent wyfelic / dat wy niet den stryt en hebben met vleesch ende bloet/ maer met den gheselicken vyant/ uamelick den duyvel/ op dat wy ons tot de stryt becepde. Maer om alle cracht der toornicheyt te stillen/ is dit de aldersterkste vermaninghe/ te weten / dat God also wel den duyvel als alle godloose wapent tot den stryt/ ende sidt als een stryt-richter om onse lytfaenheyt te oeffenen. Ist dat het ongherief ende de ellendicheyt die ons benant/ ons over comt souder menschen toedoen/ soo sal ons de leere der Wet / in ghedaenisse comen/ te weten/ dat alle geluck dat ons toe comt / vloeyt uyt de fonteyne der zegheninghe Gods: ende dat alle teghenpoet is sijn vervloekinghe. Ende die grouwelicke vercondinghe sal ons verschyden. Ist dat ghy roeckelooftich tegen my wandelt/ so sal ick oock roeckelooftich teghen u wandelen. Met welke woorden onse onderstandicheyt gestraft wort/ als wy na het gheneyn gheboelen des vleeschs achten avontuerich ende by gheval te zijne/ al wat op beyde zijden gheschiet: ende alsoo noch door de weldaden Gods verwerket en worden tot sijnen dienst/ noch door sijn straffinge tot beterninge geprickelt. Dit is de selve doofake waerom Jeremias ende Amos hebben de Jode bitterlick bekeven/ te weten/ om dat sy mernde dat also wel het goede als het quade gheschiede sonder Gods bevel. Hier toe dienen oock de woorden Esaie: Jek de Heere die het licht scheppe/ en de duysterisse make/ die vrede make en quaet scheppe/ Jek God make dit alle.

9 Nochtans en sal een Godsalich man hierentusschen de munder ende onderste doofake niet door de vingeren sien. Want hoewel hy de gene van welke hy hulpe ende weldaet ontfange/ sal achten Dienaers der Godlicher goedicheyt te zijne/ daerom en sal hy die niet verachtelick voozby gaen/ ghelyck of sy niet hare vriedelickheyt gheenen danck verdient en hadden: maer hy sal van herten bekennen/ dat hy aende sulcke verbonden is/ ende dat geerne behyden/ ende sal arbeyden om nae sijn vermoghen danckbaer te zijne. Spindelick / hy sal God in de ontfanghen gaven vreesen/ ende loben als den voornemisten Aetheur: maer sal de menschen als Gods dienaers eeren: ende sal verstaen (ghelyck het oock waer is) dat hy door Gods wille aen die is verbon-

den/ door der welcker hant God sijn weldaet heeft bewesen. Ist dat hy eenighe schade heeft gheleden door onachtfaenheyt ofte onboozsichicheyt / soo sal hy by hem selven achteen dat sulck wel niet des Heeren wille is gheschiet/ maer sal dat selve oock hem selven werten. Ist dat yemant is door eenighe stercke ghesloven/ den welken hy onachtfaenlick heeft ghesloven/ daer hy hem behoerde besocht te hebben: hoewel hy sal weten dat de sulcke is tot sijn ghesette ende onboozhyganclick eynde ghecomen/ soo sal hy nochtans daer mede sijn zonde niet lieke maken: maer sal dat alsoo nemen ghelyck of door sijn onachtfaenheyt de selve ghesloven ware/ om dat hy hem niet gherouwelic (ghelyck hy behoerde) besocht en heeft. Veel min sal hy hem selven niet de voozwendighe der Godlicher voozsieninghe ontfchuldighen/ als hy door bedroch ofte voozghenomen boofheyt des heren/ heeft dootslach ofte dieste bedreven: maer sal in het selve stuck der Godlicker rechtverdericheyt/ ende de menschelicke boofheyt (ghelyck die beyde haer selven elarlick openbaeren) beschepdentlick aenmercken. Ende in toecomende dinghen vooznemelick sal hy op sulcke munder ende onderste doofaken achte hebben. Want ist dat hy niet en wordt verlaten van menschelicke hulpe die hy mach ghebruycken tot sijn weldaet / dat sal hy onder de zegheminghen Gods rekenen. Daerom en sal hy niet craghe zyn in raet te nemen/ noch slaperich in dier hulpe te begheren / die hy niet ghenoech hebben / waer door hy mach ghesloven worden: maer sal achten dat alle de creatueren die hem moghen eenich voozdeel doen/ hem worden van den Heere in de hant ghegeven/ ende sal de selve als behoerlike instrumenten der Godlicher voozsieninghe / tot sijn ghebruyck voeghen. Ende dewyle hy onseker is wat eynde de saken die hy aengaet/ sullen hebben (dan dat hy weet dat God sal in allen/ sijn voozdeel voozsien) so sal hy niet neersticheyt daer nae staen/ dat hy acht hem alder muste te zyn/ soo verre hy niet verstant ende sinen can begripen. Nochtans en sal hy in raetslaghen / sijnen zghenen sin niet volghen / maer sal hem selven der wyfheyt Gods bevelen ende over gheven / om door hare leydinghe ten rechten eynde beuercht te worden. Doozt en sal hy sijn betrouwen alsoo niet setten op uytwendighe hulpe/ dat hy daer in soude soghelooftick gherust zyn/ als hy die heeft: ote als verlaten verschyckit zyn / als hy die niet en heeft. Want hy sal sijn herte altyts ghehercht hebben aen de eenighe voozsieninghe Gods/ ende en sal hem selven vande vaste benrekinghe der selver niet laten afleypen door het aenfehjouwen der teghenwoozdigher dinghen. Alsoo hoewel Joab bekent dat de uytromste des cruchs is in den wille ende hant Gods/ soo en heeft hy nochtans hem selven niet tot swyheit ghegheven/ maer is neerstich in sijn beroepinghe/ ende laet den Heere het eynde regeren. Wy sullen (sept hy) sterckelick staen vooz onse volck/ ende vooz de steden onses Gods: ende de Heere doe dat goet is in sijne ooghen. Dese selve kennisse sal ons alle liekveerdicheyt ende verkerct betrouwen af trecken / ende dwinghen tot geduerige aenroepinghe Gods/ ende onse herten niet goede hope verstercken/ soo dat wy niet en sullen twyfelden de yernickelen die rontomme ons zyn/ gerustelic en sterckelic te verachte.

11. Dat het de onachtfaenheyt oft onboozsichicheyt der Godsalighe in haer ampt te doof/ambighe: den ende sy niet beschickinghen haer schult sonden bekennen.

12. Dat het der quaetdoers boofheyt der doem.

13. Dat het een rechte aenrekinghe der toecomende dinghen te weghe bregt/ ende maect Gods knechte ten doofsticht blinck/ en wacker.

14. Het maect/ dat Gods knechte ten haer selve Gods wilsheyt ende als machtrehent obergheben/ ende middeleert in hare beroepinghe neerstelick wandelen.

2. Sam. 10. 12

15. Hoewel dat het menscheleke veel tegenpoets (geleyc hier naec t'leiden a' geschildert is) omringt wordt: nochtans soo isst dat de Godsalighe welcke rusten op de doortichticheyt des aldergoetbeckeren den Gods haer met een d'alle gheluckicheyt verbygden.

10 In desen deele vertoont haer de onbegryppelike gheluckicheyt der herten der Godsalighen. Daer is ontellicke veel quaets dat onse leven onnuerigt / waer van ons oock soo vele dooden ghedreycht worden. Op dat wy niet buyten ons seiven en gaen: dewijle het lichaem is drifent cranckheden onderwoopen / jae de oorsake der cranckheden in hem besloten hout ende voedt / so en can de mensche hem seiven niet draghen / sonder menigherley ghedaenten sijns verderfs met hem te draghen / ende het leven eenichsins niet der doot vermengt te trecken. Want wat comt ghy anders segghen / daer men noch hitte noch coude en hyl sonder perijckel? Ende waer ghy u heuen wicut / al dat rontomme u is / en is niet alleenlick van twyfelachtigher trouwe / maer dreycht oock bynae openlick / ende schijnt nae onse doot te staen. Treet in een schip / soo zijt ghy eenen voet van der doot. Sidt op een peert / soo hangt uwe leven aen het seplen eens voets. Gaert achter de wegghen der stadt / soo zijt ghy onder soo menich perijckel als daer tichelen op het dach zyn. Ist dat een yseren instrument is in uwe ofte in uwes vyants hant / soo is daer hinder beroyt. Soo vele wyede dieren als ghy siet / die zyn tot uwe verderf ghewapent. Ist dat ghy arbeeyt om u in een wel ghewapent hof te besluypen / daer niet anders dan lust voor oogghen en zy / daer sal somtijts een slanghe verborghen zyn. Het huys altyt den byande onderwoopen zynde / dreycht u des dachts verarmodinghe / ende des nachts verfrichinghe. De acker dreycht u niet onvruchtbaerheyt / ende daer wy niet hongher / dewijle hy den haghel / vorst / ende droochte / ende anderen onweder is onderwoopen: Ick versuyghe tooverien ende seminghevinghen / listen / rooverien / ende openbaer ghewelt / de welcke eensdeels ons te huys beclgheren / ende eensdeels van huys volghen. Moet niet de mensche seer elkendich zyn onder dese benaetheden / als die in het leven half doot is / ende nau den benaeden ende swacken adem ran verhalen / ende is ghelyck oft hem altyt het sweert over den hals hinghe? Ghy sult segghen dat dese dinghen selden gheschien / ofte minners niet altyt / noch peggheliken / ende minnermeer al te sauen. Ick bekenne dat / maer dewijle wy door anderer crampelen vermaent worden / dat oock ons ran suler toe comen / ende dat ons leven niet moet meer upegrawen worden dan andere menschen leven: so en comen wy niet zyn sonder die te vreesen / gelyck off sy ons stouden toe te comen. Daerom wat menicht ghy bedencken / dat elendigher zy dan sulcke bedreestheyt: Hier toe dient oock dat het niet en is sonder Gods lasteringe / ist dat men seyt dat hy den mensche die de edelste onder de creatueren is / heeft onder alle blinde en roekeloose slaghen der sortynne onderwoopen. Maer ick hebbe hier alleentlick voor ghenomen te spreken / van de elendicheyt des mensches / de welcke hy soude ghevoelen / waer hy onder de heerschappie der sortynne ghestelt.

11 Maer soo wonderde mensche is esmael met het licht der Godlicker voorsieninghe verlicht / so wort hy verheyt ende verlost niet alleentlick van de yptwendige benaetheyt ende vreesen daer mede hy beladen was / maer oock van alle sorghe. Want gelyck hy te rechte voor de sortynne grondwelf / alsoo darf hy hem seiven gerustichlick Gode over gheben. Dit (segghen ick) is de troest / dat de mensche verstaet dat de Hemelsche Vader alle dunck hout in syn macht / ende

alsoo nae synen wille ende bevel regeert / ende alsoo na syn wysheyt maticht / dat gheen ding en gheschiet anders dan door syn verordeninge en beschickinge: ende dat hy in des selwes getrouwe bewarunge is aenghenomen / dat hy is den Engelen bevolen / op dat sy hem besorghen: dat hy noch door water / noch door vyert / noch door sweert / en ran beschadicht worden / anders dan soo verre hem God de regeerder plaerf gheeft. Wat aldus singt de Psalm: Want hy sal u verlossen van den stricke des jagers / ende van schadelicke peste. Hy sal u onder sijne vlechte beschermen / ende op sijne pennen sult ghy betrouwen: syn waerheyt sal voor eenen schilt zyn: Ghy en sult niet vreesen van de nachtvreesen / noch van de pijl die in den dach vlicht / noch van de peste die in dunsterusse wandelt / noch van de schade die in den middach drijft / etc. Hier wyt comt ooc dit betrouwen en roemen in de hepligen: De Heere is mijn hulpe / ick en sal niet vreesen wat my het vleesch can doen. De Heere is mijn beschermer / wat sal ick vreesen? Of schoon heylegers tegen my stouden / of ick wandelde midden onder de schadulwe des doots / soo en sal ick niet af laten goede hope te hebben. Ick bidde u waer van hebben sy dat / dat heu haer gherusticheyt minnermeer en wort ontnome / anders dan om dat sy weten dat God alomne werclit (oock daer de werelt schijnt nae het aensien sonder cause ofte oorsake te wentelen) wiens weert sy betrouwen tot haer welbaert te zyn? Nu ist dat haer welbaert wort van de dupvel ofte van boose menschen bestoymt: so moeten sy terstont vallen / ten zy dat sy door de overdenkinge ende gedachtenisse der hemelscher voorsieninge versterct worden. Maer sy hebben overbloedich om hem seiven mede te verdroosten / als sy ghedachtich worden / dat de dupvel ende den gantschen hoop der boosen / alsoo allesins wort door de hant Gods / als door eenen toom gedwongen / dat sy niet en comen eenige boose daet tegen ons bedencken / noch bearbeyden / als sy die schoon bedacht hebben / noch enen vinger roeren om dat te volbrengen / of sy schoon dat willen seer bearbeyden / te zy so verre hy dat toe laet / ja ten zy so verre hy dat heeft geboden: ende dat sy niet alleentlick en worden niet boepen gebonde gheloude / maer ooc mettē toom bedwonge worden om hem dieerste te doē. Want gelyc het des Heeren weert is haer raserie te wapenen / ende te werden en schickē waer het hem belieft: also is het ooc syn weert / daer in ee epude en mate te setten / op dat sy hen selvē niet te vreesen na hare boose begeerte en verblide. Met dit gevoelen Paulus versterct zynde / siet hy erges syn reyse in de toelatinge Gods / die hy op ee ander plaecfe heeft geseit van den Satan verhindert te zyne. Hadde hy alleentlick geseit dat de verhinderinge was van de Satan / so hadde hy geseuen dien te veel in achts toe te schryben / gelyck oft hy rone oock den raet Gods verhinderen ende te niete make: maer in dewijle hy God seit also den rechter aen wiens toelatinghe alle reysen ende wegghen hangen / soo bruynt hy oock mede / dat de Satan niet en ran vertryghen / anders dan door Gods wille / wat hy oock raest ende arbeeyt. Aldus ooc David (om de menigherley veranderingen waer door des menschen leven wort sēder ophouden gewentelt ende ghevoert) tot dit secreet syn toelucht nemende / heeft gheseyt dat syn tyden in den leey des levens / oft den tijt / in het ghetal van een: waer niet dat woort / tyden / hec t l y Wilken te kennen gheben / dat alle de veranderingen die die mensche gheschiet:

Psalm 91.36

Psalm 118.6

Psalm 27.3-5
ende 56.5
en elbers.

1. Cor. 16.7

1. Thess. 2.18

Psalm 31.16

Dat gebint ende profyt van de boozgadede bedrekingen / nutsgades en verclaringhe der seiven / welcke alle Godsalighe herten teghen alle perijckelen wapent ende onderwinneck maect.

geschieden/ en de conditie der menschen/ hoewel die seer veranderlic is/van God geregeert wort. Hierom worden Kasin ende de Coninck Israel ghenacnt vanden Propheete rookende byantrostelc/ als die niet conde anders dan wat rooeyt wooyen/ hoewel sy hare crachtē tot verdervinghe Jude by malanderen gebracht hebben/ de/ sehenen byandende sachels tot verdervinghe des lants ontfeken te zinne. Alsoo wordt oock Pharao by de Zeebeeste/ende sijn heyyer acht by de visschen gelesen: hoewel hy dooy macht ende sterelike/ ende mensliche sijns heyyerachts/ was allen verseytelick. Maer God vercondicht/ dat hy den leyfman ende den heyyleger sal niet sijnen hanghel vanghen/ ende trecken waer henen hy wil. Somma/ op dat ic niet langer hier in en blijue / ghy sult liekelic sien / ist dat ghy achte daer op hebt/ dat de voozsieninghe Gods niet te wete/ is de alder ellendichste ellendicheyt: ende dat in de kennisse der seluer zy de opperste gheluckicheyt gheleghen.

12 Daer ware nu ghenoech van de voozsieninghe Gods gheseyt / soo veel tot grondelicke onderwysinghe ende troost der ghelooyghen mit is (want om der ydelc menschen curioosheyt ghenoech te doen/en can geen dinc genoech zyn/noch het en is niet te wenschen dat hen genoech gedaen worde) maer daer zyn sommighe weyninghe plaetsen / die seynen teghen dat boven verclaert is/te kennen te gheuen / dat de raet Gods niet en zy seker noch stantvastich/ maer veranderlich/na dat de sekinge der dincgen deser werelt is. Ten eerste wordt het leetwesen Gods somtijts by gebeycht/ i gelick dat het hem beroude dat hy den mensche hadde ghescheyden/ ende dat hy Saul hadde Coninck gemaect: * Item dat het quaet dat hy voozgenomen hadde sijnen vole aen te doen / hem sal berouwen so haest als hy sal hare bekeerunge gevoelen. Daer nae wordten oock sommighe afzeken sijnor oordeelen verhaelt. Hy hadde dooy Jonam vercondicht/ dat Ninue soude na veertich daghen vergaen: maer terfont is hy dooy haer leetwesen beweecht tot een sachter oordeel. Hy hadde Ezechie dooy den mont Esaie de doot vercondicht: maer dooy des seluen ghebet ende tranē wert hy beroert om die te vertreckē. Hier ynt verstaen veel menschen/ dat God de dincgen der menschen niet en heeft met eeuwigen vooznemen veroydent: maer dat hy na dat een pegelelic verdyent/ oft nae dat hy het goet ende rechte acht/ alle jare/ende daghe/ ende ure/ dit ofte dat veroydent. Aengaende het leetwesen moet men verstaen/ dat sulc niet meer in God en is/ dan onwetensheyt/ ofte dwaalunghe/ ofte onmacht. Want ist dat niemant weteis ende willens yet en doer dat hy weet dat het hem moet leet zyn: so en sullen wy Gode geen leetwesen toefschryue/ ten zy dat wy oock segghen/ dat hy niet en weet wat toecomen sal/ ofte dat selue niet en can ontgaen/ ofte dat hy lichtveerdichlic en onbedachtfaenlic tot een oordeel valt / dat hem terfont leet is. Maer dit is so verre van het gevoele des heylighen Geests/ dat hy selfs van leetwesen en berouwe sprekende/ seyt dat Gode niet en can berouwen/ om dat hy gheen mensche en is/ den welcken yet mach leet wesen. Ende het is te aemerenken dat het beyde in het selue Capittel also by een ghevoecht is / dat de verghelijkinghe des ees by het ander/ die beyde wel vereenicht/ daer in sy seynen tegen male anderen te stryden. De veranderinge wort op een onepghen wijse van sprekken gheleert/ dat Gode is berouwen dat hy Saul hadde Coninck ghemacnt. Ende wey

mech daer nae/wordt daerby gheseyt: De sterckheyt Israels en sal niet lieghen / noch dooy berou vinghen/ want hy en is gheen mensche dat hem soude yet berouwen. Mer dese ende dieghelike woorden wordt de onberanderlickeheyt openbaerlick sonder onepghenschap der woorden betuycht. Soo ist dan seker ende vast/ dat de ordeninge Gods in de bedieninghe der mensche sicker dinghen / is eeuwich ende boven alle berou. Ende op dat sijn stantvasticheyt niet en soude twyfelachtrich wesen / so zyn oock sijne teghenstryders bedwongen ghetwingnisse daer van te geuen. Want Sikan moeste oock tegen sijnen wille toe dese stemme upbreken/ ende segghen: Dat God niet en is ghelyck een mensche/ dat hy soude lieghen / noch ghelyck een sone des mensches/ dat hy soude veranderen: ende dat niet moghelick en is dat hy niet en soude doen wat hy gheseyt heeft / ende dat hy niet en soude volbringhen/ so wat hy ghesproken heeft.

13 Wat betreecht dan dit woordelic berou? Antwoort. Dat selue dat alle andere wijse vā sprekken/ dooy de welcke God ons beschreyen wordt op menschelike wijse. Want dewyle de swachheyt onses verstaets niet en can tot de hoocheyt Gods gerakē/so moet de beschryuinghe daer van die ons gheleert wort/ tot de mate onses verstaets vernedert wordt/ op dat sy van ons verstaē worde. En dit is de wijse deser veranderinghe/ te weten/ dat hy ons hem seluen afbeelde / niet sulc als hy in hem seluen is/ maer sulc als hy van ons can gevoelt worden. Daerom hoewel hy byten alle belodeninghe der roerlickeheyt is / so betuycht hy nochtans dat hy ober de sondacs verbolghen ende toornich is. So dan ghelijck wy niet en moeten dencken dat in Gode eenighe berouinge is/ als wy hooren dat hy verbolghen / ofte toornich is / maer moeten meer achten dat dese wijse van sprekken is ghenomen na de mate onses ghevoelens: also en moeten wy oock niet anders verstaen/ onder den naem des berous/ dan eē veranderinge sijnor wercken oft daden: want de menschen plege haer misshagen te bewijzen/ dooy de veranderinge haerder wercken die sy eerst ghebaen hebben. Daerom dewyle alle veranderinghe onder de menschen is een verbeteringhe des dinc dat hen misshacht/nae dat sy t ghebaen hebben/ ende de verbeteringhe comt ynt berou: soo wort dooy den naem berou / dat betreecht / dat God in sijn wercken verandert. Hierentusschen en wordt noch sijnen raet noch sijnen wille omghekeert/ noch sijn gesintheyt verandert: maer dat hy vā der eeuwichheyt aen hadde voorsie/ goet gearcht/ ende voozghenomen/ dat verboleht hy stantvastichlick met eeuwige ordeninge/ hoewel het in het aenschouwe der menschelicker oogē schijnt haestighe veranderinghe te zinne.

14 Ende als de heylige historie verhaelt/ dat de verdervinge die den Ninibiten vercondicht was/ hen wort vergheden: * ende dat het leben Ezechie is verlaugt / daer hem de doot vercondicht was: daer inde en bewijst sy niet dat het vooznemen ende de veroydeninghe Gods is te niere ghemacnt. Die also gevoelen/ die en verstaen sulclic sententien niet recht: de welcke ynt het eynde verstaen worden / dat sy een conditie verbatē/hoewel sy enckeliclic jae luyden. Want waerom sandt de Heere Jonam tot de Ninibiten/ om den val des stads te voorsieggē? Waerom heeft hy Ezechie den doot vercondicht dooy Kasin? Want hy hadde de stadt ende desen Coninck connen verderuen sonder dat te berou te booteschappen. Soo heeft hy dan dat

Num. 23. 19.

Waarom dat berou Gode toegeeschreyen wort.

Esaie 7. 4.

Ezec. 29. 4.

Dat andere deel des capittels daer in wederleyt worden ewe tegwooyning: daer van deerste is dat de heylighe Schriftuere Gode toefschryft eenige veranderinge des boornemens ofte berou: dat daerom sijn doorlichticheyt niet schijnt vast te wesen.
7 1. Sam. 6. 6.
7 1. Sam. 15. 11.
7 Jer. 18. 8.

Jon. 3. 4. 10.

Esaie 38. 1. 5.
2. Reg. 20. 1. 5

Antwoort op de eerste tegwooyninghe daer in die Schriftuere lieke plaetsen bewisen wort dat hy God geen sijn eenich berou mist.

1. Sam. 15. 29

De andere tegwooyninge daer in boozgheleht wort die te metmakinge des boornemens Gods/ die in der heylighe Schrift is beschreyd/ welcke te nietemakinghe schijnt de boozlichticheyt Gods wech te nemen.
1. Jon. 3. 10.
7 Esaie 38. 5.

tot een ander eynde ghedaen/dan om dat sy sou- den haer verderf te vozen weten/ ende van verre sien comen. Te weten /hy en heeft niet ghewilt dat sy souden verderben/ maer dat sy hen selven souden beteren/ op dat sy niet en verdooven. So da dat Jonas voorszeyt/ dat Amide sal na bere- tich daghen vergaen/ dat gheschiet om dat sy niet en souden vergaen. Dat Ezechie de hope langhe ter leven wordt af ghecozt/ dat gheschiet om dat hy soude langher leven vercragen. Wie en siet nu niet dat de Heere heeft niet sulelic drye- ginghen willen die tot beteringe roepen/ die hy verschrickte om dat sy souden dat oordeel ont- blien/ dat sy niet hare sonden verdient hadden? Jst dat dit wel over een comt/ so leyt ons de na- tuere der dinghen daer toe/ dat wy onder de ene- kel vercondinghe sullen een conditie verstaen. Het welcke oock met ghelijcke exempelen wort bevesticht. Oen Abimelech hadde Abrahams wijf ontvomen/ soo straffe hem de Heere met dese woorden: Siet/ ghy sult sterben/ want sy heeft eenen man. Maer nae dat Abimelech hem selve heeft ontfchuldicht/ spreckt God aldus: Geest dat wijf haren manne wederom/ want sy is ee- Propheet/ ende sy sal vooz u bidden/ op dat ghy meucht leue. Anders/ weet dat ghy sult de doot steruen/ en al wat ghy hebt. Siet ghy hoe God niet het eerste gebot Abimelechs herte verschric- te om hem tot beteringe te bewegen: en dat hy niet het ander elaelich sijne wille upt leyt? De- wijle in ander plaetsen gelijcke oorsake is / so en verstaet upt de sulelic niet dat van den voozgaen- den raet des Heeren pet is af ghebroken/ om dat hy het ghene dat hy vercondicht hadde/ heeft te niet ghemaecht. Want als God straffe vercon- digende/ die tot beteringe vermaent die hy wil sparen/ so bereyt hy sijner eenwiger oederninge een- nen wech/ dan dat sy sijnen wille pet veran- dert/ oock niet selfs met de woorden: anders dan dat hy het ghene dat lichtelick en verstaen worden/ niet met alle syn spilaben upt en drukt.

Esaie 14.27.

Want dat woort Esaie moet waerachtich blij- ven: De Heere der heyligharen heeft het vooz- dent/ ende wie mach het af bryken? syn hant is wtgheuecht/ ende wie sal die afwenden?

Capittel xviiiij.

Dat God alsoo der goddeloofen dienst ge- bruyckt, ende hate herten buycht om sijne oordeelen te volbrenghen, dat hy suyver van alle vleeke blijft.

De ghesint- heyt des vleesches is een oorspronc van teghen- wooringhen/ die daer vooz- ge siet wordt segg de vooz- sichtenheyt Gods.

Maer rijsse een swaerder vyaghe upt andere plaetsen die betuyghen dat God den dup- vel selve ende alle verwozen menschen nae syn goetduncken buycht of treckt. Want hoe hy door de sulelic werckende / door haer boosheyt geemus besmet en wort/ ja hoe hy sijne dienere rechtverdelich straffe/ ende selfs ontfchuldich is in een werck dat hy niet hem genepu heeft/ dat can het geuoelc des vleesches nau verstaen. Hier upt is dat onderscheyt ghecomen tusschen doen ende toelaten: want desen kloop seheen velen niet ontbindelich te zijne/ te weten/ dat de dup- vel ende alle goddeloofe alsoo zyn onder de hant en heerschappe Gods/ dat hy haer boosheyt be- weecht tot wat eynde sy wil/ ende die gebuyet om sijne oordeelen te volbrengen. Ende moghe- lick ware dier maticheyt te ontfchuldighen/ die door den schijn der ongechickicheyt verschrickt zijn/ waert dat sy niet en sochten verkerdelich met een leugenachtige bescherminghen/ de recht- verdelicheyt Gods te beynnen va alle quaet ver- noeden. Het schijnt ongeschiedt te zyne dat door

den wille ende het bevel Gods / de mensche ber- blint wordt/ die terstont sal van sijne verblin- heyt ghestraft worden. Daarom nemen sy een upvlucht/ segghende: dat sulic gheschiet allen- lich door de toelatinghe/ ende niet door den wil- le Gods. Maer dewijle God openbaerlich be- tuycht dat hy selve dat doet / soo verwozt hy de upvlucht. Ende dat de menschen niet en doen dan door den verborzen wille Gods/ ende niet en handelen door hare raetslaghen/ anders dan dat hy te vozen heeft by hem selven veroz- dent/ ende nu door syn verborzghen beschickinge voozneemt/ dat wordt door oit allucke vele ende elare ghetuyghissen bewesen. Dat wy boven hebben upt de Psalmen by ghebrachte/ dat God doet al wat hy wil / dat is souder twyfel te ver- staen oock van alle wercken der menschen. Jst dat God is de beschicker des vyzers / ende des crychs / ghelijck daer gheseyt wordt / ende dat sonder eenighe upneminghe/ wie sal doozen seg- ghen dat de menschen sonder syn weten ofte toedoen worden sonder cause door blinde roe- ringhe ghebozen: Maer upt sonderlinge exem- pelen sal meer liekts comen. Wy weten upt het eerste Capittel Job / dat de dupvel comt vooz God om de bevelen Gods te ontfanghen/ alsoo wel als de Engelen die ghewillichlick ghehoorsaem zijn: sy doen dit wel op verschep- den wijse / ende tot verscheyden eynde / maer nochtans alsoo / dat sy niet en comen aen- gaen anders dan door den wille Gods. Ende hoewel daer nae sehyne een toelatinghe Gods betreckt te zyn / dat de dupvel soude den heylighen man verdrucken: nochtans dewijle de woorden Job waerachtich zijn: De Heere heeft ghegheuen / de Heere heeft wech ghevo- men: ghelijck het den Heere behaecht heeft/ al- soo is het gheschiet: soo verstaen wy daer upt dat God sy ghelweeft de autheur dier verfoet- kinghe / die de dupvel ende boose doovers be- driden. De dupvel soeckt den heylighen man door vertuyfelinghe te trecken tot aserie: De Sabten grijpen ende rooben wreddelich ende ongoddelich eens anders goet. Job bekent dat hy is door God van alle sinen goede berooft ende arm gheworzen / om dat het Gode also behaecht heeft. Soo dan wat de menschen doen / ofte oock de dupvel selve / God houdt nochtans het stier om haren arbeyt te schic- ken tot volbruinghe sijnder oordeelen. God wil dat de trouweloofe Achab bedrogghen wor- de: de dupvel moet sijnen arbeyt tot de salie: hy wordt ghesonden met een seker bevel / dat hy sy een leughenachtich gheest in den mont al- ler Propheeten. Jst dat de verblindinghe ende onsinneicheyt Achabs is Gods eyndeel / soo is dat dichtsels der uackter toelatinghe te niet: want het ware te bespotten dat een richter soude alleentlic toelaten / ende niet oock ordineren wat hy wilde gedaen hebbe / en de volbruinghe synen dienere bevelen. De Joden hebbe vooz- ghenomen Christum upt te roepen: Dilatus en de crychslanethien zijn der selver voozter rasende begeerte ghesoosfacen. Nochtans bekene de Dis- ripul in haer gebet/ dat de godloofe niet gedaen en hebbe dan dat de hant en raet Gods verordet hadde: gelyc oock Petrus te voze gepredict had- de/ dat Christus is door verordet de raet en vooz- sieninge Gods overgelevert gewest om: gedoot te worde: gelyc of hy seyde dat God de welken van de begunne sen gecome en is verborzen ge- weest/ wetens en willens verordet hadde/ dat de Jode volbracht hebbe: gelyc hy ergens dat we- derom phaelt/ seggde: dat God die het door alle

Te eerste tes- genwooringhe scheidt Gods toelatinge va synen wille.

Psal. 135. 3. Antwoort: De goets en quade Engelen ende menschen niet upt/ dan dat dat God is be- siet.

1. Exempel. Bewijs ghes- nomen van clare en upt- ghebrachte exempelen. Job. 1. 11.

Job. 1. 22.

2. Exempel. 1. Reg. 22. 20

3. Exempel. Acto. 4. 28. Acto. 2. 23.

1. Met. 3. 18.
 2. Sam. 16. 22
 4. Exempcl.
 2. Sam. 12. 12
 Jer. 50. 25.
 Esai. 10. 5.
 5. Exempcl.
 Esai. 5. 26.
 6. Exempcl.
 Esai. 19. 25.
 2. Sam. 16. 10
 7. Exempcl.
 1. Reg. 11. 31.
 1. Sam. 2. 34.

ijne Propheeten heeft te vozen vercondicht / dat Christus lyden soude / heeft dat alsoo volbracht. Abalon heeft dooz schandelicke byslapinge sijns vaders bedde ontcringhende / een groutwelick stuck bedreven: nochtans betuycht God dat selve sijn werck te zijne. Want dit zijn sijne woorden: ghy hebt dat ghedaen int verborzen: maer ick sal het int openbaer doen / en vooz dese Sonne. Jereias vercondicht dat alsoe de wsercheyt die de Chaldeen in Judea bedryben / is Gods werck. Also woort Nabucadnezar Gods dienstliocht ghenacint. God roept alomne dat de godloose dooz sijn blasen ende tynsen / dooz het geluydt synder basupne / dooz sijn heerschappe en hebel / verweckt woerde tot den cruch. Hy noemt den Assyrische Coninc een roede sijns toozens / ende een byl die hy met sijn hant roert. Het verderf der heyliger stad / ende den val des tempels noemt hy sijn werck. David die tegen God niet en murmurert / maer bekent dat hy een rechtveerdich Richter is / bekent nochtans dat de lasteringen Semei comen uyt sijn bevel. De Heere (sepe hy) heeft hem bevolen te lasteren. Men vindt dickmael in de heylige Historie / dat het al van den Heere comt waer daer gheschiet: ghelyck de afvallinghe der thien geslachten. De doot der kinderen Eli / ende vele diergelycke dingen. Die pet in de Schryftuere gheoeffent sijn / die sien dat ick uyt vele ghetuygenissen allenlich weynighe voortbringhe om cozt te maken: uyt de welke het nochtans openbaer ghenoech is / dat die onbequamelick doen / die in de plaetse der voorszinnighe Gods / een naelike toelatinghe stellen / ghelyck of God in een waelst-toyren sate / ende de toecomerende geschedenisse verwaecte: ende sijne oordeelen hynghen aen der menschen goetduncken.

De andere besondere wserdeslegginghe van die tegewooringhe / sepe bende de toelatinghe van den wille Gods: daer mede betoont woort / dat de verwozghene bewegingen / dooz een hemmelick doch rechtveerdich ingelē Gods tot sijn eynde gherechte worden.
 1. Prob. 27. 1.
 1. Eszech. 7. 26.
 1. Lebit. 26. 36.

1. Sam. 26. 12
 De eerste inrede.
 Antwoort.
 Rom. 11. 8.
 Erod. 8. 15.
 De tweede inrede.

2. Zoo veel de verborzghen roeringen aen gaet / dat Salomon betuyche van het herte des Conincs dat het herwaerts ende ginc waerts ghebruycht woort / nae dat het God hebaecht: dat bestreicht hem voozwaer tot het gantsche menschelike geslachte / ende is soo veel als oft hy gesep hadde / dat al wat wy in het herte vooznemen / woort dooz hemmelicke ingewinge Gods tot sijn eynde beweercht. Ende voozwaer waert dat God niet en wrochte binne in de herte der menschen / sou en soude niet recht gesep zijn / dat hy de lippe wech neemt van de waerachtinghe / ende de wysheyt van de oude: dat hy het herte wech neemt van de Princen der aerde / op dat sy dwaalen in plaetsen daer gheen wech en is. Hier toe dient oot dat dickmael woerde in de Schryftuere gelesen / dat de mensche bezeest zijn nae dat hare herten wordē met Gods verschrekinge bevangen. Also is David uyt Sauls heyliger ghecomen sonder yemant daer van te weten: want de slaep Gods was op allen gevallen. Maer men mach niet elcaders begeere / dan dat hy so dickmael sept / dat hy de herte der mensche verblint / ende niet draepinge slaet / met de geest des slaeps droncken maecht / niet onsummeheyt slaet / en de herten verhardt. Dese dingen trecken oock vele menschen tot de toelatinghe / ghelyck of hy de godloose verlatende / herte van de Satan verblint worden. Maer dewyle de geest elclicke uyt druckt / dat sy dooz het rechtveerdich oordeel Gods worden niet blint hert ende onsummeheyt geslagen / soo is dit een goede uytlegginghe. De Schryftuere seint dat God het herte Pharaonis heeft verhart. Itein / verwaert ende versierkt. Dese manieren van spreken wederleggen sommige niet een onwysse uytvlucht. Want dewyle ergens geschreue is / dat Pharaon selve sijn herte

verwaert heeft / soo woort sijn wille gheset als de cause der verhardinge. Maer dese twee dinghen comen seer veel over een / hoewel op verseyden wyse / te weten dat de mensche als hy van God geroert woort / oock mede werckt. Ende het gheue dat sy hier teghen woorden / dat weide ick wederom teghen hen: want ist dat verjarden bebidt naelike toelatinge / soo en sal de roeringhe der hartuelicheyt niet erguelich zijn in Pharaone. In hoe plomp ende onwysse soude de uytlegginghe sijn / ghelyck of Pharaon hadde allenlich hem selve laten verhardt. Maer de Schryftuere beueint sulcke uytvluchten. Ick sal (sept God) sijn herte houden. Ende van de naboozders des lants Canaan sept Mozen / dat sy sijn voort ghecomen in den streyt / om dat God hare herten gesterckt hadde. Ende dit selve woert van eenen anderen Propheete verhaelt / seggende: Hy lieerde haer herte op dat sy souden sijn volck haren. Desgelyc vercondicht hy dooz Esaiam / dat hy de Assyrische sal seuden tegen dat bedrieghelicke volck / ende dat hy hen sal ghebieden den roof te nemen / ende wech te draghen. Niet om dat hy de godloose ende hartuelighe menschen wil leeren ghewillich ghelooz sijn / maer om dat hye sal hynghen om sijn oordeelen te volbringhen / ghelyck of sy sine bevelen in hare herten gebuyct draegen. Waer uyt het is clarr / dat sy dooz een seker verordeninghe Gods / sijn ghebieden gheueest. Ick bekene wel dat God die innael in de verwozghene werck dooz de dienst des Satans: maer also dat de Satan dooz Gods drijwinghe sijn werck doet / ende voort gaet soo verre hem ghegheuen is. De boofte gheest verstoort Saul: maer dat woort gheschreven van God te zyne / op dat wy weten dat Sauls raserie comt van de rechtveerdighe wreake Gods: Van den seluen Satan is oock beschreven / dat hy der ongheloozighen herten verblint: maer waer uyt comt dat anders dan om dat de cracht der dwaalinge comt van God / op dat die de leuzghenen gheleiden die niet en hebben willen der waerheyt ghelooz sijn? nae de eerste wyse woort ghesep / ist dat een Propheete heeft leugen gesproken / ick God hebbe dien bedroghe: ende na de ander wyse woort God gesept selve de menschen te gheuen tot eenen verkeerden sin / ende te wozen in schandelicke begertelicheyt. Want hy is de voozneemste autheur synder rechtveerdiger wreake / ende de Satan is allenlich de dienaar. Maer dewyle dese sake moet wederom gehandelt worden in den tweeden boeck / daer wy sullen spreken van den vyen open dienstbaren wille des mensches / soo meyne ick nu ghenoech hier van ghesproken te hebben. Soo vele dese plaetse esicht. Dit sal de somma sijn. Als de wille Gods ghesep woort te zijn de oorlike alle dinghen / soo woort sijn voorszinnighe gestelt als een regerster in alle raden ende wercken der menschen / soo dat sy niet allenlich haer cracht en toont in de uytverzoen / die dooz den heylighen Gheest gheregeert worden / maer oock de verwozghene dwingt tot gheloozsaemheyt.

Eerste antwoort.
 De tweede antwoort.
 Erod. 4. 27.
 Josu. 11. 20.
 Psal. 105. 25.
 Esai. 10. 9.
 De derde inrede.
 Antwoort.
 1. Sam. 16. 14
 2. Eoz. 4. 4
 Ezech. 14. 9
 Rom. 1. 28.
 Cap. 4. sect. 3-4.
 De brete somme van alle de gheueven antwoorden op de eerste teghenwooringhe.
 Ten anderen mael woort ontloopt de fonteyne van de eerste ende de naboozgers de teghenwooringhen: naemlicke de geest der hooverdicheyt ende lasteringhe.

roert. Ofte ist dat sy openlick lasteren/wat sul-
 len sy maken teghen den heimel spoutwende? Dit
 exempel der dertelheyt en is niet men/ wāt daer
 hebben te allen tijde godloose ende onheylighe
 menschen gheueest/ die niet rasende monde heb-
 ben teghen dese leeringhe gebassen. Maer sy sul-
 len niet der daet gheuoelen/ dat de Gheest heeft
 booytjden ghesproken dooz den mont Davids/
 op dat God overwinne als hy geoozdeit woxt.
 Davids straf bederckelick de ontsinnicheyt der
 menschen in dese soo omnatighe vyzpheyt/ dat sy
 niet haren sijcke niet alleenlick teghen God en
 sghen/ maer trecken oock hen seluen de macht
 aen/hen te verdoemen. Ende hierentussche ver-
 maent hy niet cozte woorden/ dat de lasteringhen
 die sy teghen den heimel upstorten/ tot God niet
 en gheraken/ soo dat hy niet en soude de wolcken
 der lasteringhen verduynde/ sijn rechtverdie-
 heyt verclaren/ ende dat oock onse ghelooue (de-
 wyle het int woozdt Gods ghesondeert zynde/
 boden de gantsche werelt is) niet sijn hocheyt
 sulcke wolcken veracht. Want datse ten eersten
 teghenwozpen: Ist dat gheen dinc en geschiet
 anders dan dooz Gods wille/ soo sijn in God
 twee willen die teghen mekanderen stryden:
 want hy verozdent dooz sijnen verbozgen raet/
 dat hy heeft openlick dooz sijn Wet verboden.
 Dit woxt lichtelick wederlept/nochtans eer ick
 hier op antwoozde/ wil ick de Lesers wederom
 vermaent hebben/ dat dit niet teghen mi/ maer
 teghen den heylighen Gheest ghezaept woxt/ de
 welcke boozwaer den heylighen man Job dese
 beylidighe geleert heeft: Ghelijck het den Here
 behaecht heeft/ alsoo is het gheschiet. Doen hy
 dooz de roobers was beroost/ heeft hy in der sel-
 ver onrecht ende boosheyt/ de rechtverdighe
 straffe Gods bekent. Wat seyt de Schriftuere
 ergheus? De hunders Eli en waren haren vader
 niet ghehoorzaem/ om datse God wilde dooden.
 Een ander Propheete roept oock/ dat God die in
 den heimel sit/ doet al wat hy wil. Ende ick heb-
 be nu openlick genoeg bewesen/ dat God woxt
 de auther aller dinghen genoemt/ die dese rich-
 ters willen hebben alleenlick dooz sijn ledighe
 toelatinghe te geschien. Hy betruyct dat hy het
 licht ende de duysterisse scheidt/ dat hy het goe-
 de ende het quade maekt: dat niet quaets en ge-
 schiet dat hy niet en doet. Ic bidde laeste nu seg-
 ghen/ of hy willens recht doet ofte onwillens.
 Maer ghelijck Moses selve leert/ dat die by ghe-
 val dooz het afvallen der bijle van den steel woxt
 ghedood/ is van God overghegeben in de hant
 des doobers: alsoo seyt de gantsche gemeente hy
 Lucan/ dat Herodes en Pilatus sijn niet mal-
 tanderen eens ghewoeden om te doen dat de hant
 ende de raet Gods hadde verozdent. Ende vooz-
 waer ware Christus niet dooz den wille Gods
 gecrupelicht/ waer dooz souden wy de verlossin-
 ghe hebben? Nochtans en strijt God daeromme
 niet met hem selve/ noch de wille Gods en woxt
 niet verandert/ noch en verijst niet gelick of hy
 niet en wilde dat hy wil: maer hoewel sijne wil-
 le eenich ende euclic is/ soo schijnt die ons menig-
 gherley/ om dat wy dooz de swackheyt onses
 verstants niet en begripen hoe hy op verhep-
 den wijse een dinc wil/ en niet en wil dat het ge-
 schie. Paulus gheseyt hebbende/ dat de roepinghe
 der Heydenen is een verholen verbozghentheyt/
 seyt oock wepnich daer nae/ dat de menigherley
 wijsheyt Gods daer in is geopenbaert. Sullen
 wy hierom moeten doozomen dat in God eenige
 veranderinghe is/ ghelijck of hy sijnen raet om
 keerde/ ofte niet hem selve oneens ware/ om dat
 dooz de plomphent onses verstants sijn wijsheyt

ons schijnt menigerley te zijne? Jae als wy niet
 en verstaen hoe God wil ghedaen hebben dat hy
 verbiedt te doen/ soo laet ons onse swackheyt in
 ghedachrenisse comen/ ende laet ons oock mede
 overdencken/ dat niet te vergherfs ghehzyden
 en is/ datmen niet en ran toe het licht comen/
 daer in God woont/ want het is niet duyster-
 nisse bedekt. Daerom sullen alle godsaitige ende
 matighe menschen liehtelick met dese woorden
 Augustin gheuoelen/ dat somtijts de mensche
 niet goeden wille war wil/ dat God niet en wil:
 ghelijck dat een goet sone wil dat sijn vader leue/
 den welcken God wil dat hy sterve. Wederom
 dat het mach geschien/ dat de mensche een dinc
 wil niet quade wille/ dwelck God wil niet gee-
 den wille: ghelijck als een quae sone wil dat sijn
 vader sterf/ ende God dat oock wil. Soo wil de
 eerste sone dat God niet en wil/ ende dese laeste
 wil dat God oock wil. Ende nochtans comt de
 godsaiticheyt des eerste beter niet God over een/
 hoewel hy anders wil/ dan des laetsten godloos-
 heyt/ hoewel hy dat selve wil dat God wil: soo
 veel is daer aen ghelegghen/ hoe de wille met den
 mensche/ ende hoe hy niet God over een comt/
 ende tot wat opude eens peghelicks wille zy/ op
 dat hy goet ofte quae gheacht woze. Want
 dat God te rechte wil/ dat volbringt hy niet de
 boose willen der menschen. Wepnich te vozen
 hadde hy gheseyt/ dat de Enghele dooz hare
 afvallinge/ ende alle de verwozene hebben ghe-
 daen dat God niet en wilde/ soo veel hen aen-
 gaet: maer gheensins soo veel de almogentheyt
 Gods aengae. Want als sy teghen den wille
 Gods doen/ soo is sijnen wille van hen geschiet.
 Hierom roept de Propheete: De wercken Gods
 sijn groot/ ende wtrnemende in alle sijn willen:
 soo dat het op wonderlike ende oock onuyt-
 spreke like wijse niet en gheschiet buyten sijnen
 wille/ dwelck nochtans oock teghen sijnen wil-
 le geschiet: want het en soude niet gheschien/
 licte hy het niet geschien: ende hy en laet het niet
 gheschien onwillens/ maer willens: ende hy die
 goet is/ en soude niet laten qualick gheschien/
 waer dat hy die almachtich is/ niet en conde
 oock van het quade wel doen.

4 Aldus woxt oock de ander teghenwozpinge
 wederlept/ jae woxt van selfs te niete/ te weten
 diese ist: dat God niet alleenlick der godloosen
 dienst gebuyt/ maer oock haren raet ende ges-
 smheden regert/ so is hy de auther aller boos-
 heyt: ende alsoo worden de menschen te onrechte
 verdoent/ ist dat sy volbringhen dat God heeft
 verozdent: want sy sijn sijnen wille ghehoorzaem.
 Want de wille woxt verkerdelick niet den be-
 vele verniegt/ de welcke seer verre daer vā schilt/
 ghelijck het met ontalliche vele exempel en clare
 is. Want doe Absalon sijns vaders wyden be-
 sliep/ hoewel God niet die schande wilde Da-
 vids overspel straffen/ soo en heeft hy nochtans
 daerom den boosen sone niet geboden dat schan-
 delick stuck te beduyden/ ten zy mogelijk soo veel
 Davids straffe aen giuck/ ghelijck hy sprecht
 van de lasterwozden Semei. Want als hy be-
 lijst dat Semei hem lastert dooz het bevel Gods/
 soo en puyt hy dat niet als ghehoorzaemheyt/ ge-
 hlyck of de onschamele hont den bevel Gods ge-
 hoorzaem ware: maer verdoercht de straffe lya-
 saemlick/ bekennende dat de roughe Semei een
 geffel Gods is. Dit moctmen weten/ als God
 dooz de godloose volbringt dat hy dooz sijne ver-
 bozgen raet heeft verozdent/ dat sy daerom niet
 en sijn te ontfchuldighen ghelijck of sy sijnen
 ghebode ghehoorzaem waren/ dwelck sy wil-
 lens nae hare boose begheerte overtreden.

Psal. 51. 6.

1. Joan. 5. 4.

De andere teghenwozpinge/ welcke woerdelept steydende wille in God stellen.

De eerste antwoozt.

Job 1. 21.

1. Sam. 2. 25.

De tweede antwoozt. Psal. 115. 3.

Esa. 45. 7. Amos 3. 6.

De derde antwoozt. Deut. 19. 5.

Acto. 4. 28.

De eendoudige ende eenige wille Gods/ waerom hy den mensche menigherley schijnt te wesen.

Ephe. 3. 10.

De vierde antwoozt.

1. Tim. 6. 16.

Enchir. ad Laur. cap. 101.

En exempel/ dwelcke alle de boden-der haelde verantwoozdinghen verclart.

En ander exempel.

Psal. 111. 2.

De derde teghenwozpinge. Dat God een auther als ter boosheyt is/ etc.

1. Antwoozt/ beweyst met exempel en ghenomen sijn Davids bylozic.

2. Sam. 16. 20.

2. Sam. 16. 10.

De tweede antwoort/ genomen upt de hystorie van de trouloose afwankinghe der Koninghe. 1. Reg. 12. 20

Wet 8. 4.

Wet 13. 11.

1. Reg. 11. 22.

1. Reg. 12. 15.

2. Reg. 10. 7.

5. Nu hoe het upt God 3v / ende door sijn ver-
 boeghen voorzieninghe gheregeert woort / dat de
 mensche booselick doent / daer van is de verlic-
 singe des Coninc Jerobeam een claer bewijs /
 om de welke de lichteveerdicheyt ende onsinne-
 heyt des volcks strengelick ghestrast woort / dat
 het de ordeninge van God ghestelt / heeft veran-
 dert / ende ontrouwelick van het huys Davids
 afgheweken. En nochtans weten wy dat God
 ghewilt heeft dat Jerobeam soude gefalst wor-
 den : waer upt oock de wooyde Osee seynen te-
 ghen inaleanderen te stryden / om dat de Heere
 claecht dat dit rijke Jerobeam is byten sijn
 weten ende willen op gherecht : ende ergens be-
 tuycht hy dat hy de Coninc Jerobeam heeft
 ghegeven in synen toorn. Hoe sullen dese twee
 dinghen over een comen / dat Jerobeam niet en
 heeft door God gheregeert / ende dat hy van
 God is Coninc ghemaect? Te weten / om dat
 het volck niet en conde af vallen van het huys
 Davids / sonder dat joek van synen hals te wor-
 pen / dat hem was van God opgheloyt : ende
 nochtans en is Gode de vryheyt niet ontnomen
 gheweest / dat hy niet en soude Salomons on-
 danckbaerheyt alsoo straffen. Soo sien wy dan
 hoe God de ongetrouwicheyt des volcs niet en
 wil / ende nochtans de afvallighe rechtveerdich-
 liek wil tot een ander eynde. Daerom woort Je-
 robeam boven hope door de heylighe salvinghe
 ghedronghen tot het Rijke. Hier upt seyt de
 Schryftuere dat God heeft eenen vbandt ver-
 weckt / die Salomons sone soude een deel des
 Rycs ontnemen. De lezers moete het beyde wel
 aenmercken / te weten / dat het Rijke teghen
 Gods wille gesehent woort in twee deele / want
 het behaelt Gode / dat het volck soude onder
 eenen Coninc gheregeert worden : en dat nocht-
 tans het begin der scheuringe quam van synen
 wille. Want voorwaert / dat Jerobeam die niet
 sulck en dacht / woort van den Propheete door
 wooyden ende door het tecken der salvinghe be-
 roert tot de hope des Rycs / dat en gheschiet niet
 sonder de wetenschap ende den wille Gods / de
 welke heeft bevolen dat het also soude geschien:
 ende nochtans woort de wederspannigheyt des
 volcs te rechte ghestrast / dat het is gelijck tegen
 den wille Gods van Davids naemers afghe-
 wiken. Hier upt is oock daer by ghestelt / dat
 Achabeam heeft de bedde des volcs hoodevdich-
 liek verwoyen / dat sulcks is van den Heere ge-
 schiet / om dat woort te bevestighen / dat hy door
 de hant Ahijs syns dienstknechts hadde ghe-
 sprolien. Siet hoe de heylighe eenticheyt woort
 teghen den wille Gods verscheurt / en hoe nocht-
 tans door synen wille de thien gheslachten ver-
 brennt wordē van den sone Salomons. Men
 brenghē hier toe oock een ander gelijck exempel /
 daer de kinderen des Coninc Achab woorden

ghedoodt / ende het gantsche gheslachte uptghe-
 roept door bewillinge / jaer door hulpe des volcs.
 3. Jeshu verhaelt wel niet der waerheyt / dat niet
 upt de wooyden Gods en is in de aerde gheval-
 len / maer dat hy gedaen heeft al wat hy gespro-
 ken hadde door de hant Eie sijn dienstknechts.
 Ende nochtans en noopt hy niet te vergeets de
 Burgeren der stadt Samaria / dat sy hare dienst
 daer in betwēken hadden / als hy seyt : Lyt ghy
 rechtveerdich? It dat ick ben teghen minen
 Heere opgheslaen / wie heeft alle dese ghedoodt?
 Ick hebbe mi te vozen (so ick meene) verclaert /
 hoe dat in een selve werck de boosheit des men-
 sches haer selven vercoont / ende de rechtveerdich-
 heyt Gods haren sehn gheeft. Ende den genen
 die inate houden / sal dese antwoorde Augustini
 altyts ghenoech doen. * Dewyle de Vader heeft
 synen Sone overghegeven / ende Christus syn
 lichaem / ende Judas synen Heere / waerom is
 in dese overghevinghe God rechtveerdich / ende
 de mensche schuldich? anders dan om dat in de
 selve sake / de welke sy ghedaen hebben / niet en
 is de selve oorfake gheweest waerom sy het ghe-
 daen hebben. Ende ist dat yemant meer woort
 verhuudert door het ghene dat wy nu segghen /
 dat God niet over een en comt niet de mensche /
 als de mensche door de rechtveerdighe steringe
 Gods doet dat hem niet en is gheoorloft : die 3v
 gedachtich dat de selve Augustinus ergens seyt :
 " Wie en soude in dese oordele niet verschrieken /
 als God oock in de herte der boosen doet al wat
 hy wil / hen nochtans vergelende nae hare ver-
 dienften? En voorwaert hoevel God wilde dat
 synen Sone soude overghelevert worden / ende
 heeft selve hem overghelevert tot de doot / soo en
 is nochtans niet meer gheoorloft de schult God
 toe te schyben in de trouloosheyt Jude / dan den
 lof der verlossinghe Jude te gheven. Daerom
 vermaent de selve Schryver ergens wel / dat
 God in dit oordeel niet en ondersoclet wat de
 menschen hebben comen doen / ofte wat sy ghe-
 daen hebben / maer wat sy hebben willen doen /
 op dat de raet ende wille ter rekerschap come.
 Dien dit seynt hart te zijne / die bedercken een
 weynich hoe verdraghelick haer eyghen sinne-
 heyt 3v / als sy een dinc dat niet clare ghetuy-
 ghenissen der Schryftuere betuycht is / verwoy-
 pen / om dat het boven hare verstant is : ende
 achtent schande in het openbare te brenghen / dat
 God nimmermeer en soude door sijn Propheeten
 ende Apostelen hebben doen leeren / hadde hy
 niet gewere dat het nut is sulck te weten. Want
 onse wijs- zijn en moet anders niet zijn / dan met
 sachtmoedighe leerlicheyt aen nemen / ende dat
 sonder uptneminghe al wat in de H. Schryftuere
 geleert woort. Ende die hoodevdichlick teghen-
 staē / die en zijn geen langer wederlegginge wer-
 dich / dewyle het vast is dat sy tegen God bassen.

De derde antwoort / ghetoecken ont de hystorie van de hystorie ende Jeshu. 2. Reg. 10. 10

1. Reg. 21. 29

Augustin toelemmus ghe / ende de vierde antwoort genoms men upt de hystorie van Christus doot / daer mede beswaert woort den alle de boorigaende verantwoordingen / ende woort alle wysheit des vleesches der mont toegefloten.

* Epist. 48. ad Vincentium. De gratia & lib. arbit. ad Valen. Cap. 20.

De waere wysheit der Christenen.

Het eynde des eersten Boecks.

Het inhoudt des tweeden Boecks.

Van de kennisse Gods des Verlossers, de welcke eerstmael den Vaderen onder de Wet, ende daer nae ons in den Euangelio is gheopenbaert.

Capittelen 17.

- 1 **D**at door Adams val ende afwijckinghe het gantsche menschelike gheslachte is der vervloekinghe onderworpen, ende van den eersten ooripronck afgheweken ende veraert, waer in ghehandelt wort van de erfsonde.
- 2 Dat de mensche nu is van de vryheyt des goetdunkens berooft, ende tot ellendighe dienstbaerheyt ghecomen.
- 3 Dat uyt de verdorven natuere des mensches niet en comt dan dat verdorven is.
- 4 Hoe God werckt in de herten der menschen.
- 5 Wederlegginghe der teghenworpinghen, die tot bescherminghe des vryen goetdunkens pleghen by ghebracht te worden.
- 6 Dat de verdorven mensche moet salicheyt in Christo soecken.
- 7 Dat de Wet is ghegheven, niet om het Israëlitische volck onder haer te behouden, maer om de hope der salicheyt in Christo te voeden tot dat hy quame.
- 8 Wtlegginghe der Wet der zeden.
- 9 Dat Christus, hoewel hy onder de Wet den Ioden bekend is gheweest, nochtans eerst door het Euangelium voor ooghen ghestelt is.
- 10 Van de verghelijkinghe des Ouden ende Nieuwen Testaments.
- 11 Van her onderscheyt des Ouden ende Nieuwen Testaments.
- 12 Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrenghe, moeste mensche worden.
- 13 Dat Christus heeft de waerachtighe substantie des menschelicken vleeschs aenghenomen.
- 14 Hoe de twee natueren den persoon des Middelaers maken.
- 15 Datmen om te weten waer toe Christus ghesonden is, ende wat hy ons aen ghebracht heeft, moet voornemelick drie dinghen in hem aenmercken, te weten, het Propheetische ampt, het Coninckrijcke, ende het Priesterschap.
- 16 Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft, om ons de salicheyt te verkrijghen: waer oock van sijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimminghe ten Hemel ghehandelt wort.
- 17 Dat het recht ende eyghentlick gheseyt wort, dat Christus ons heeft de genade Gods, ende de salicheyt verdient.

Inhoudt des tweeden Boecks.

Van de kennisse Gods des Verlossers in Iesu Christo.

Als nu de Auteurs in recht-volghende ordeninghe voor ghenomen heeft te handelen van de kennisse Gods des Verlossers, is het recht dat hy ten eersten // reecte van de oorsake der selfden, te weten, van den val onser eersten Ouderen: waer op hy dan tot het stuck van de verlossinghe selve ordentlick voort gaet: alsoo dat hy in desen Boeck dese twee hoofst-stucken aldus af handelt, dat hy namelick van het eerste deel in de vijf eerste Capittelen, ende volghens van het tweede stuck in de volghende twaelf Capittelen spreeckt.

Aengaende het eerste stuck, en handelt hy niet alleenlick int generael van den val Adams, maer oock van eenighe andere hier aenlevende stucken, als van de erfsonde, van den knechtelicken Wille, ende hoe dat God in der menschen herten werckt, cap. 1. 2. 3. 4. 5.

Het tweede deel vertoont ons wie dat de ghene zy, in den welcken de mensche sijne verlorne salicheyt hebbe te soecken, te weten Iesus Christus, capit. 6.

Voorts soo wijft hy aen hoe dat dese Christus de werelt condt ghemaect, gheopenbaert, ende vertoont zy: te weten, op tweederley wijze: Eerstelick onder de Wet, waer uyt hy dan oorsake ende stoffe neemt de thien Geboden te verclaren, en noch eenige andere dingen de Wet belangende, af te handelen, cap. 7. 8.

Ten anderen onder den Euangelio, alwaer hy oock materie heeft om van soo wel van de ghelyckheyt als van de onderscheyt des ouden ende nieuwen Testaments te spreken, capit. 9. 10. 11.

Ten derden: wat voor een persoon dat de Middelaer heeft moeten zijn, namelick God ende mensche, capit. 12. 13. 14.

Ten vierden, ten welcken cynde dat hy van den Vader in de Werelt ghesonden zy, cap. 15.

Eyndelick, hoe, ende door wat middelen, graden, ofte trappen, hy des Middelaers ampt volvoert heeft: uyt welke oorsake hy dan een goet deel der artuculen onses Christelicken gheloofs uytleyt, ende onderscheyt van de verdiensten Christi handelt, capit. 16. 17.

Tafel des tyveden Boecks, Capittelen 17.

	Ten eersten iac ghemeyn / alwaer hy oock van de erfzonde, Capit. 1.	Ten eersten / eenboudelicken houde / dat den byen wille de bynicheyt beroofte / ende der ellendigher dienftbaerheyt tor ghesdaen 3p / Capit. 2.	Ten eersten / eenboudelicken houde / dat den byen wille de bynicheyt beroofte / ende der ellendigher dienftbaerheyt tor ghesdaen 3p / Capit. 2.	Ten eersten / eenboudelicken houde / dat den byen wille de bynicheyt beroofte / ende der ellendigher dienftbaerheyt tor ghesdaen 3p / Capit. 2.
	Ten eersten handelt hy van de oorzake der verlossinge / dat is / van den val des mensches, en dat	Daer na stijcht hy neder by speete / om te handelē van den dienst des vryen willes, alsoo nochtans dat hy	Daer nae bevesticht hy dat van den wercken / Capit. 3.	Ten derden / om beter te mogen verstaen, bewijst hy hoe God in de herten der menschen wercket / Capit. 4.
	Ten eersten toont hy / wie die zy in den welcken de salicheyt des verloren mensches te soeken zy, te weten in Christo / Capit. 6.	Daer na hoe dese Christus de werelde geopenbaert 3p / te weten	Ten eersten onder de Wet, upt welker oorzake hy	De Wet verclaert / ende haer eynde of te ghebyrck
Het twee de boeck van de kennisse Gods des Verlossers, heeft twee boornaeftie stucken.	Daer na soe beel de verlossinge selfs aen gaet.	Daer naer onder den Euangelio, Capittel 9, waer doo; hy	Van de gelijkentisse / Capit. 10.	Capit. 7, 8.
	Ten derden / hoedanich hy ghelooft 3p / ende zijn moet / te weten / God ende mensche, Capit. 12. alwaer hy oock	Ten vierden / waer toe hy van God den Vader in de Wereld ghesonden 3p gheworden / ende dit upt syn	De menschwerdinge Christi met velen bevestighet teghens de Marcioniten ende Manicheen / Capit. 13.	Ende hoe de twee naturen des Middelaers een persoon maken / leert hy Capit. 14.
	Ten laetsten / hoe ende met wat trappen hy dat ampt der verlossinghe becbult ende volbracht heeft / daer hy	Ten grooten deel des geloofs verclaert / Capit. 16.	Prophetische Conincklike ende Priesterlike	ampt / Capit. 15.
	Ten laetsten / hoe ende met wat trappen hy dat ampt der verlossinghe becbult ende volbracht heeft / daer hy	Ende van de verdiensten Christi bysonder handelt / Capit. 17.	der beyder Testamenten handoelt.	Capit. 17.

Onderwijſinghe der Chriſte- licker Religie.

HET TWEED E BOECK.

Van de kenniſſe Gods des Verloſſers / de welckie eerſtmael den Vaders onder de Wet / ende daer nae ons in den Euangelio is gheopenbaert.

Capittel j.

Dat door Adams val ende afwijkinge het gantsche menſchelicke gheſlachte is der ver- vloekinghe onderworpen, ende van den eer- ſten oorſpronck afgheweken ende veraert. Waer in ghehandelt wort van de Erfſonde.

De kenniſſe ons ſelven is een ſeer noot- ſakelic diuck.

MEt en is niet ſonder oorſake dat de menſche de kenniſſe ſijns ſelfs altyds is door het oude ſpreckwoort (te weten/ kent u ſelven) bevolen gheweest. Want iſt dat het is booz (ſchande geacht niet te wete dat het lede des menſches aen gaet: ſoo is het veel ſchandelicker hem ſelven niet te kennen / waer door wy ellendichlick ſeylen ende blint worden/ als wy van eenighe noodige ſake raetſlaghen. Maer hoe de vermaninghe (des booznoeinden ſpreckwoorts) nutter is/ ſo veel te naerſtlicker moeten wy toe ſien/ dat wy die niet verkeerdelick en ghebyrcken: het welcke wy ſien ſommighe Philoſophen gheſchiet te zijn. Want als die den menſche vermanen / dat hy hem ſelven kenne / ſoo leeren ſy oock tot wat eynde/ te weten / op dat den menſche ſijn weer- dichheyt ende hoocheyt niet verborghen en zy: ende willen allenlick dat hy ſulcx aemmercke/ waer upt hy niet pdel betrouwen ende hoover- dichheyt opgheblaſen worde. Maer de kenniſſe ons ſelfs is booznemelick daer in ghelegen/ dat wy (overlegghende wat ons in de ſcheypinghe ghegheven / ende wat milder gonſte God ons blyft bewijſende) weten hoe uptnemende onſe nature zy/ ware ſy gheheel ghebleven: ende dat wy nochtans oock mede overdencken / dat niet eyghens in ons en is / maer dat wy het onber- dient hebben al wat God ons heeft ghegheven/ om dat wy ſouden gantschelick op hem ſtaen. Waer nae dat ons oock booz oogen comen onſe ellendighe conditie nae Adams val / door der welcker gheboelen alle onſe roem ende betrou- wen moet neder gheſlagen / ende wy beſchaemt ende vernedert worden. Want gelijc God ons heeft in het eerſte nae ſyn gelijckniſſe gemaect/ om onſe herte tot oeffeninge in der dencht / ende tot bedenkninghe des eeuwiggen levens op te heffen: alſoo oock op dat ſoo groote edelheyt die ons van de onredelike Dieren onderſcheyt / niet en worde door onſe onderſtandicheyt verdozde / ſoo is het noodich te weten dat wy hierom zijn niet reden ende verſtant begaect / op dat wy heyl- lichlick ende eerlick levende / ſouden tot de booz- gheſette ſalighe onſterffelickheyt comen. Nu de eerſte weerdicheyt en can ons niet in ghebachte- niſſe comen / ten zy dat ter ſtont op d'ander zyde ons de droevighe aenſchouwinghe onſer ſchan- delickheyt booz ooghen come / dewijle wy zijn in des eerſten menſches perſoon van onſer ooz-

Op dat wy de ſelve wel ghebyrcken moghen / ſoo moeten wy alle hoover- die wech doe.

Daer nae ſal men aemmer- de waere oot- moedicheyt / die ons tot aemmerckin- ghe van des menſche dat ende tot aen- nemighe der barmhertig- heyt Gods in Quado mach leyden. Gen. 1.27.

ſpronck upt gheballen. Hier upt comet dat wy ons ſelven haten ende miſſhagen / ende waerach- tichlick verootmoedighen / ende met nieuwe neerſticheyt God ſoecken / in den welcken een pghelick dat goet wederom getreijcht / daer van wy bevonden worden gheheel pdel te zijn.

Rom. 5.14.

2 Dat wy in ons ſelfs onderſoekinghe moe- ten dit ſoecke / dat leert ons de waerheyt Gods: te weten / ſy eyffcher ſulckie wetenſchap / die ons verre af roepe van alle betrouwen onſer eygener macht / ende alle oorſake des roemens af legghen / ende tot vernederinghe leyde. Deſen regel moe- ten wy houden / iſt dat wy willen comen tot recht verſtaen ende doen. Ick weet wel / hoe veel behaghelicker dat ghevoelen is / dat ons meer verweckt om onſe goet te overlegghen / dan om onſe ellendige armoede met ſchanden te bedent- ken / van de welcke wy ons behoort te ſchamen. Want de menſche en begeert niet ſeerder dan be- haghelicke dingen te hoozen: ende daerom geeft hy veel te groot geloove als hy hoozt ſyn gaben pzyſen ende groot make. Daerom is het te min te verwonderen / dat hier ſoo ſeer ſchadelick ghe- ſeylt is van den meeſte deel der menſchen. Want dewyle allen menſchen is meer dan blinde liefde haer ſelfs in ghebozen / ſoo maken ſy ſeer gerne hen ſelven te verſtaen / dat in hen niet en is dat niet recht moet harellick zijn. Ende alſoo wyde deſe ſeer pdel meyninghe alomme ghelooft ſon- der penants aemadinge / te weten / dat de men- ſche in hem ſelven gheneuecht heeft om wel ende gheluckichlick te leven. Iſt dat eenighe willen een matrichlicker ghevoelen hebben van hen ſel- ven / deſe hoewel ſy Gode wat laten / op dat ſy niet en ſchynen alle diuck hen ſelven toe te ſchyn- ven: maken nochtans ſulckie deelinghe dat altyds de meeſte materie ende oorſake des roemens ende betrouwes / by hem blyve. Ende iſt dat nu hier toe oock pzyſende woorden comen / die des men- ſches in het merck jochende hooverdicheyt niet hare behaghelickheden kittelen / ſoo en is gheen diuck aenghenamer. Daerom hoe een pegelick heeft de weerdicheyt des menſches ſeerder ghe- pzyſen / ſoo veel te behaghelicker ende aenghenam- mer heeft hy bynae te allen tijde geweeſt. Maer ſulckie aenpzyſinghe der menſchelicker weerdic- heyt / die den menſche leert op hem ſelven geruſt zijn / zy ſoodanich als ſy mach / ſy en doet anders niet dan dat ſy niet hare ſoetichheyt gheneuechte maect / ende bedriecht ſoo ſere / dat ſy de ghene die haer gheloove gheven / ſchandelick verderft. Want waer toe dient het darinnen gantschelick op een pdel betrouwe ſtaende / raetſlaecht / booz- neem / aengae / ende verſoekt / dat men meynit tot der ſake te dienen: en in het eerſte begin noch recht verſtant noch waerachtige cracht te heb- ben / ende nochtans alſoo gheuyſtichlick booz te gaen / tot dat wy gantschelick in het verderf vallen?

Ende hoort de meyninghe behaghelick is / welcke ons tot pzyſen van ons ſelven berweert: nochtans ſyn len wy de an- dere alle aen nem / welcke ons burcht ende lede tot waere vernederinge onſer ghemoots.

En booz dinghe onſer hooverdie.

De ellendighe pdelheyt des ſondighen menſches.

vallen? Door waer het en mach dien niet anders gaen die betrouwe dat sy door haer eyge tracht yet vermoghen. Daerom soo wie sulcke meester hooft / die ons besich houden alleenlick in onse goet te overlegghen / die en sullen gheenen voorzgauck doe in de kennisse haers selfs / maer sullen in seer schadelicke onwetentheyt vallen.

3 Daerom hoewel de waarheyt Gods hier in over een comt met het ghenen gheboelen aller menschen / dat het tweede deel der wysheyt is in de kennisse ons selfs ghelegghen / soo is nochtans groot gheschil / hoe men moet hem selven kennen. Want de mensche denckt na het oordeel des vleesches / hem selven dan wel beproeft te zyne / als hy op sijn verstant ende volmaechtheyt betrouwende / hem selven verstant ende verwekt tot deuchdelicke wercken: ende hem selven tegen zonde ende ondericht stellende / arbeyt met aller neersticheyt om te doen dat deuchdelick ende eerlick is.

Maer soo wie hem selven insiet ende beproeft na het recht noer des godlicken oordeels / die en vindt niet / waer door hy sijn herte soude tot een goet betrouwen ophieven / ende hoe hy hem selven grondelicker ondersoekt / soo veel te meer wort hy vernedert / tot dat hy gantschelick van alle betrouwen berooft zijnde / niet en heeft om wel ende reyt te leven. Nochtans en wil God niet dat wy sullen onse eerste edelheyt vergheten / de welke hy hadde Adam onsen vader gegeven: te weten / als die ons te rechte behoort tot oeffeninghe in rechtveerdicheyt ende goedicheyt te verweken. Want wy en tonnen onsen eersten oorzpronck / ende waer toe wy gheschepen zyn / niet overdenken / sonder verwekt te worden om nae de onsterffelicheyt te staen / ende het rycke Gods te begeren. Maer dese bekenninge en gheeft ons niet alleenlick geenen moet / maer bekennt ons dien / ende roeyt ons tot vernederinge. Want welck is onse oorzpronck? Te weten / wpt den welcken wy zyn gheballen. Welck is dat eynde onser scheppinghe? Te weten / daer van wy gantschelick zyn afgewent / op dat wy dan onse ellendige conditie walghende / suchten: ende sichjende nae de verlore werdicheyt haerken. Als wy segghen / dat de mensche niet en behoort yet in hem selven te sien / dat hem moedich make / so verstaet wy dat in hem niet en is / waer op hy soude hooverdichlick betrouwen. Daerom laet ons (soo het behaghelick is) de kennisse sijns selfs / die de mensche behoort te hebben / aldus deelen / dat hy ten eersten overlegge tot wat eynde hy gheschepen zy / ende met eerlike gaben begaeft / op dat hy door dese bederkinge tot den dienst Gods / en het toecomende leven verwerckte worde. Daer na sal hy sijn macht / ofte pinners ghebreck der macht overlegghen: op dat hy dese aensende / gheheel vernieticht ende beschaeemt worde. De eerste aemmerkinghe dient daer toe / dat hy bekeme wat hy behoort te doen. De andere / op dat hy bekeme wat macht hy heeft om dat te doen. Van dese beyde sal van ons gheschandelt worden / alsoo als de oordeninghe om te leeren eyscht.

4 Dewyle de misdaet niet licht / maer seer groutwelick moet zyn / die God soo strenghelick heeft gestraft / soo moeten wy aenmercken hoe danich de zonde in Adams val gewest zy / die de groutwelicke wyake Gods over het geheel menschelick gheslachte heeft ontfeken. Het is kindisch dat men ghewoonlick heeft gheleert van Adams gulsicheyt: gelyck of de sonna ende het hooft aller deuchden hadde daer in ghelegen gewest / dat hy hem soude van ee vrucht onthouden hebben / als hy op allen zijden overbloedich-

lick hadde al wat lustich ende begheerlick was / ende als in soo gheluckighe vruchtbaerheyt der aerde / niet alleenlick vele / maer oock menigherley dinghen waren tot wellust. Soo moet men dan dieper sien / want de verbiedinge des booms des weteschaps des goets ende quaets / was een beproedinghe der ghehoorzaemheyt / om dat Adam ghehoorzaem zynde / soude bewijzen dat hy gheerne was onder de heerschappie Gods. De naem selve bewijst dat sulck ghebodt een ander eynde hadde / dan dat de mensche soude met sijn conditie te vrede zyn / ende hem selven niet hoogher verheffen. Ende de belofte waer door hem was geboden een eerdich leven te hopen / soo lange hy van den boom des levens ate: ende wederom de groutwelicke beoendinge des doots / wannere hy soude van den boom des wetenschaps des goets ende quaets smaken: dese dinghen dienden tot beproedinghe ende oeffeninghe sijns gheloofs. Hier wpt is het licht te verstaen / op wat wijse ende maniere Adam heeft de toornicheyt Gods op hem verwekt. Augustinus en ghevoelt niet qualick / als hy seyt / dat de hooverdicheyt zy het begin alles quaets gheweest. Want hadde de mensche niet door eergiericheyt hem selven hoogher verheve / dan het betaenide / ende dan hem geoorloft was / soo hadde hy moeghen in sijne graet bliuen. Nochtans moeten men een volcomender beschrydinghe neemen wpt de wijse der verfoekinghe die Moses schryft. Want dewyle het wpt wort met de listicheyt der satynghe door onghelooibicheyt af ghelept van het woort Gods / soo schijnet in dat de ongheloozsaemheyt zy het begin des vals gheweest. Dit selve bevesticht oock Paulus / schryvende / dat alle menschen zyn door enes ongheloozsaemheyt verdooven. Men moet nochtans ooc mede aemmerckē dat de eerste mensche is van de heerschappie Gods afgheweken / om dat hy niet alleenlick en is door de verlockinghe des duyvels beweest / maer oock de waarheyt veracht / ende tot de leughen geweken is. Ende voorwaer als het woort Gods veracht wort / soo wort oock alle de ere ende vrese verworpen / die men hem is schuldich: want anders en is sijn Majesteit niet onder ons / noch sijn dienst en blijft niet ongheschept / ten zy dat wy sijn woort waer nemen / ende daer op staen. Daerom is de onghelooibicheyt een wortel der afwijkinghe gewest. Hier wpt is de eergiericheyt ende de hooverdicheyt gecomen / by de welke oock was ondanchbaerheyt / om dat Adam niet begheerende dan geoorloft was / heeft soo groote muldicheyt Gods daer niet hy begaeft was / onoverdichlick veracht. Dit was een ongheluckighe godloofheyt / dat het den aerdische mensche wegnich seheen nae de ghelijkenisse Gods ghemaect te zyne / maer wilde oock even zyn ghelick God. Ist dat de afwijkinghe door de welke de mensche hem selve van de heerschappie sijns Scheppers ontrekt / ende sijn yock dertelick verwoypt / is een schandelicke ende groutwelicke boofheyt / soo wort Adams zonde te vergheefs verclept. Hoewel het en was gheen sterche afwijkinge / maer met schandelicke lasteringhe Gods vermengt / dewyle sy des duyvels valsche beschuldiginghe aen namen / door de welke God werde van leughen / haet / ende boofheyt beschuldicht. Sonna / het ongheloope was oorsake der eergiericheyt: ende de eergiericheyt was de moeder der hartneelicheyt / dat de menschen de vrese Gods af legghende / hen selven hebben werch geworpen / waer henen sy door haer boose begeren te ghebruyen worden. Daeromme leert Ber-

Maer hoe men moet hem selven kennen ghevoelt anders.

De wysheyt des vleesches.

Ende

De Conscientie / welke haer selven ondersoekt nae het recht noer des goddelicken oordeels.

Worts / soo zyn daer twee deelen deser kennisse. Het eerste deel is in het eerste boec / cap. 15. beschandelt. Dit laerte neemt hy in in handen.

Om dat selve te verclaren / comen ons twee dinghen te voorn. 1. hoe t ghecomen is / dat Adam hem ende egerliche menschelike gheslachte in sulcke schuldicheyt ghescheldicht wort.

Genes. 3.1.

Rom. 7.19

Dit en is niet gecomen wpt een onbestichtent des wellusts / maer wpt onsgelooibicheyt (waer wpt dat oock andere groutwelicke zonden ghebloepet zyn) dat hy daer door van God is afgeweken / in welke ken allen sijn hoofste ghesluchsalcheit was gheselt.

En het haer der selver zonden die wpt des eersten mensches onsgelooibicheyt door t ghecomen zyn.

nardus wel ende recht / dat de deure der salicheyt ons wort gheopent als wy heden het Euan- gelium in onse oozen ontfanghen: ghelijck door de selve vensters de doot wert in ghelaten / doen sy voor den dypvel open stonden. Want Adam en soude nemmermeer bestaen hebben teghen het bevel Gods te doen / hadde hy niet den woorden Gods onghelooft gheweest. Doorwaer de beste toom om alle ghenegentheden recht te ma- tighen / was dit ghevoelen / dat niet beters en is dan met gheschoot / saemheyt der gheboden Gods hem selven offeren in rechtveerdicheyt: ende dat de opperste ghelucklicheyt zy van Gode be- munt te zyn. Soo heeft dan de mensche door des dypvels lasternighen verleyt zijnde / alle de eer- licheyt Gods (soo veel in hem was) te niet ghemaccht.

5 Ghelijck het leven des geestelicken Adams was met sijnen schepper vereenicht te bliuen: alsoo is de verbycninghe daer van de doot der ziele. Ende het en is gheen wonder / dat hy sijn gheslachte heeft verdooven door sijn afwijkinghe / dewijle hy de gantsche oorden der natuere heeft verkeert / in den hemel ende op de aerde. Paulus seyt dat alle de creaturen sichten / der verdervinge onderwoopen zijnde niet willens. Ist dat niet de oorsake soekt / sonder twyfel sy draghen een deel der straffe die de mensche heeft verdient / tot wiens ghebyrck sy gheschapen waren. Daerom dewijle de verbloekinghe die haer in alle eynde der werelt bestreckt / is alom- zne opwaerts ende nedertwaerts uyt des men- sches schuilt ghetomen / soo en is het gheen won- der dat sy oock is op alle sijne nacomers gheco- men. Daerom nae dat het hemelste he beest is in hem ghescheynt geweest / soo en heeft niet alleen hy de straffe ghebragen / dat in de stede der wijs- heyt / macht / heylicheyt / waerachticheyt / ende rechtveerdicheyt (met welke vertieringhen hy beleet was) zijn seer boose pesten gecomen / als blintheyt / omnacht / onreynicheyt / ydelheyt / ende onrechtveerdicheyt: maer hy heeft oock sijn gheslachte in de selve ellendigheden verweret ende verfonten. Dit is dat eubeliche verderf / het welke de onde hebben / zonde ghenocnt / verstaende onder de naem / Zonde de verdracht- heyt der natuere / die te vozen goet en reyn was. Ende van dese sake is onder hen veel stryts ghe- weest / dewijle gheen diuick voor het ghemeyn ghebeelen vyeender en was / dan dat alle men- schen sonden schuldich zijn om eenes mensches schuilt / ende dat de zonde soude alsoo ghemeyn worden. En dit schijnt de oorsake te zijne waer- om de oude leeraers der Ghemeynte hebben dit hoofstuck alleenlick dypsterlick aen gheroert / ofte punners niet soo claerlick uyt ghelept als het betaende. Nocht as en heeft dese vertfacht- heyt niet verhindert Pelagium voort te comen: wiens onheyllich ghedichtsel was / dat Adam heeft alleenlick tot sijn schade ghesondicht / ende den nacomeren gheen achterdeel ghedaen. Te weten / de dypvel heeft niet dese listicheyt de cranckicheyt deckende / ghesocht onghenelicheit te maken. Ende als hy overwonnen wort door openbaer ghetringheuse der Schyftuer / dat de zonde is van den eersten mensche gecomen op alle de nacomers: soo heeft hy een uytblucht ge- wonen / dat het is op hen ghetomen door nae- volginge / maer niet door genereringe. Daerom hebben goede mannen (ende voornemlick Au- gustinus) ghearbept / om te bewisen dat de menschen niet en worden door aenghenomen boosheyt verdooven / maer dat sy de onreyni- cheyt van moeders buck mede byenghen. Het

welcke te versaken / was een seer groote onbe- schaenicheyt. Maer niemant en sal de lichtheit- dicheyt der Pelagianen ende Celestianen ver- wonderen / die uyt des heyligen Augustini boec- ken verstaen heeft / hoe gantsche onbeschaende beesten sy in alle andere dinghen gheweest zijn. Het en is doorwaer niet twyfelachtich / dat David belijdt / dat hy is in ongherechticheiden ghegenerert / ende van sijn moeder in zonden ontfangen. Hy en straft daer noch sijns vaders / noch sijns moeders misdaet / maer verhaelt de behoudinghe sijnder epgheuer verdrachticheyt van moeders buck aen / op dat hy alsoo de goedich- heyt Gods tot hem / bet prijle. In dewijle het seker is / dat dit niet en is in Davide een sonder- lick noch uytneemende diuick duyt / andere men- schen / soo volcht daer uyt / dat de ghemeyn con- ditie des menschelicken gheslachts / wort in sijn exempel betreckent. So dan wy alle die zijn van den onswberen zade af ghetomen / worden be- sijnert ghebozen met de sinerte der zonde: jae wy zijn onreynicht ende belect voor het aenschijn Gods / eer wy het lieck deses levens aensten. Want wie soude enien repnen mensche gheben van eenen onreynen zade? Niet een doorwaer / ghelijck in het boeck Job is gheschreven.

6 Wy hooren dat de onreynicheyt der ouden alsoo comt in de kinderen / dat sy alle sonder cenighe uytneeminghe zijn in haeren oorspronck be- sijnert. Ende deser besijnertinghe en sal geen eynde gevonden worden / ten zy dat wy tot den eersten vader aller menschen / als tot de Fonteyne op- elinnen. Alsoo moetmen doorwaer achten / te weten / dat Adam zy gheweest niet alleenlick de genererender / maer oock als de wortel der men- schelicke natuere / ende dat daerom in sijn ver- dervinghe het menschelicke gheslachte is te recht- te gheseynt. Ende dit maecht de Apostel claer / daer hy Adam met Christo vergelijckt / seggende: Ghelijck de zonde is door enien mensche in de gantsche werelt ghetomen / ende door de zonde de doot (de welke is tot alle menschen door ge- gaen / dewijle sy alle ghesondicht hebben) alsoo is ons door de ghenade Christi de rechtveerdich- heyt ende het leven weder gebrecht. Wat sullen de Pelagianen hier teghen segghen / dat Adams zonde is door navolginghe verbruyt? Hebben wy dan uyt de rechtveerdicheyt Christi anders gheen voordeel / dan dat sy ons is tot een exem- pel voor ghestelt om nae te volghen? Wie soude soo grooten kerckhof lijdē? Ist dat het sonder twyfel is / dat de rechtveerdicheyt Christi / ende daer uyt het leven / onse is door mededeelinghe: soo volcht daer uyt / dat beyde rechtveerdicheyt ende leven zy alsoo in Adam verlozen gheweest / dat sy in Christo weder gheeregen worden: ende dat de zonde ende de doot alsoo zijn door Adam in gecomen / dat sy door Christum te niete wor- den. De woorden en zijn niet dypster / dat vele door de gheschooticheyt Christi gerechtveerdicht worden / ghelijck sy door Adams onghes- chooticheyt waren tot sondaers gheset. Ende dat daerom tusschen hen beyde dese relatie ende vergelijkinghe zy / te weten / dat Adam ons heeft in sijn verderf verstrickt / en Christus heeft ons door sijn ghenade weder ghebracht tot salicheyt. Ich meyne dat in soo claer een liecht der waerheyt / gheen langher noch arbedelicker bewijsinge noodich en is. Also oock in den eer- sten Sendtbrief tot de Corinthen / als hy wil de Godsalige in het betrouwen der wederopstan- dinghe bevestighen / soo bewijst hy dat het leven wort in Christo weder gheregghen / dwelck in Adam was verlozen. Die betuycht dat wy alle

Daer na / hoe wy dese besijnertinghe voort gaet.

1. Tot de on- schuldighs creatieeren.

Rom. 8. 22.

2. Tot alle nacomers gen Adams.

Dit is de erf- feliche ver- derfinghe / ofte erfzonde / en verheert- heyt der na- tueren welke te vozen was goet ende reyn.

Pelagius.

Welcke is ghetomen op alle Adams nacomers / tegen de Pe- lagianen ende Celestianen / die anders ghebeelt heb- ben. Rom. 5. 12.

Psal. 51. 7.

Job. 14. 4.

Niet alleen door enich nabolghen / maer oock door het vers- breyde dwelck wort bewest.

1. Door ver- ghelijkinghe Adams met Christo. Rom. 5. 10.

Rom. 5. 12.

Welcks van d'eerste redt uyt het ghe- ringheuse des Apo- stels.

1. Cor. 15. 12.

zijn in Adam gestorven/ die betuycht oock mede openlick dat wy alle in hem zijn met der zonde besmet. Want de verdoemenisse en soude tot die niet comen/ die gheen schult der ongherechtheyt en hadden. Maer men can niet claerlicker verstaen wat hy wil/ dan wy het aensien des anderen deels/ daer hy leert dat de hope des levens is weder ghegheven in Christo. Nu weetmen wel ghenoeck/ dat dit niet anders en gheschiedt dan als Christus door de wonderlike mededelinghe de cracht synder rechtveerdicheyt in ons sozt/ ghelyck eghens geschieden is/ dat de geest ons is het leven om der rechtveerdicheyt wille. Daerom en mach oock dit niet anders wyt gheseyt worden/ dat gheseyt is/ dat wy in Adam doot zijn/ dan dat hy sondighende/ niet en heeft hem selven alleenlick in dat jaener en verders ghelovopen/ maer heeft oock onse natuer tot ghelycken val gebracht. Ende dat niet door sijn zonde alleenlick/ als die niet en soude ons toe behooren/ maer om dat hy het gantsche zaet heeft niet dat gezeck daer in hy gedaen is/ besmet. Want anders en souden de woorden Pauli niet bestaen/ dat alle menschen zijn van natueren kinder des toorns/ waert dat sy niet alreede in des moeders buick verbloect en waren. Ende dat daer ghesproken wort van der natuer/ niet ghelyck die is van God ghemaect/ maer ghelyck sy is in Adam verdoevé/ dat is licht te verstaen. Want het en betaemt niet dat men soude God den aenheit des doots maken. Soo heeft dan Adam hem selven alsoo verdoevé/ dat de besmettinghe daer van is op alle de nacomers gecomen. Ende de hemelsche richter selve/ namelick Christus/ betuycht ghenoeck dat alle menschen worden boos ende ghebreckelick gebozen/ als hy seyt: dat al wat wyt vleesch gebozen is/ vleesch is/ ende dat daerom de deure des hemelschen levens is allen menschen gesloten/ tot dat sy wedergebozen zijn.

7 En om dese sake te verstaen/ en ist niet noodich benaidelick te disputeren (daer mede de Gude hen selven niet woenich ghequelt en hebben) oft de ziele des soons comt wyt de ziele des vaders/ om dat de onrymicheyt is vooymelic in de ziele ghelegghen. Wy moeten daer mede te verde zyn/ dat de Heere de gaben daer mede hy de menschelike natuer wilde verciere/ heeft Adam te bewaren ghegheven. Ende dat Adam daerom als hy de ontfangen gaben heeft verlorren/ niet en heeft die vooz hem selven alleenlick/ maer oock vooz ons allen verlorren. Wie sal van de afcomste der ziele soezvuldich zyn/ als hy hoorz dat Adam de gaben die hy verlorren heeft/ also wel vooz ons/ als vooz hem selven ontfanghen hadde: ende dat sy niet en waren alleenlick eenen mensche ghegheven/ maer der gantscher menschelicker natuer toe gheschickt: Daerom en ist gheen wonder/ dat de natuer wort naectt ende aen ghelaten/ nae dat Adam is van sijn gaben berooft/ dewyle de besmettinge der zonde daer mede hy besmet was/ is in de natuer ghebleven. Soo zyn dan van eenen verdoevé wortel/ verdoevé taelen gheromen/ die oock haer verdoevéheyt hebben vooz ghegheven in andere spuyten/ die wyt hen zyn gheresen. Want de kinderen zyn alsoo in den vader verdoevé/ dat sy oock haren nacomeren hebben verdoevéheyt aen ghebracht: dat is/ de oorspronck der verdoevéheyt is alsoo in Adam gheweest/ dat sy sonder ophouden van de voozouder in de nacomers vloeyt. Want de verdoevéheyt ofte sinette en heeft haer oorsake niet in de substantie des vleeschs/ ofte der ziele/ maer om dat

het alsoo van God verdoevé was/ dat de eerste mensche soude de gaben die hem ghegeven waren/ also wel vooz hem/ als vooz sijn nacomers houder ote verciere. Dat de Pelagianen segghen/ dat het der waerheyt niet ghelyck en is/ dat de kinderen verdoevéheyt hebben van godsalighe ouden/ dewyle sy mee behooven door der selver reuicheyt gheeyrecht te worden: dit wort heftelick wederleert. Want sy en comen niet van hare gheestelike wedergeboozte/ maer van de vleeschelike gheboozte. Daerom (ghelyck Augustinus seyt:) Nocht de verdoevé ongheloovighe/ noch de gherechtveerdiche gheboovighe/ en genereren gheene rechtveerdige/ maer verdoevé kinderen: want sy genereren wyt verdoevé natueren. Ende dat de kinderen eenichsins der ouden heyligheyt deelachtich worden/ dat is een sonderlinghe zegghinghe des volcs Gods/ de welke niet en verciert dat de eerste en alghenem verbloetunge des menschelicken gheestelics vooz gaet. Want de schult is wyt der natuer: maer de gheestelichmakinghe wyt ghenade boven natueren.

8 Ende op dat dit niet en sy van een onseker ende onbekende sake ghesproken/ soo sullen wy de erfzonde beschynven. Idaer ick en hebbe niet vooz gheromen alle de beschynvinghen die van de seynwers gheselt zyn/ te overleggghen: maer wil eene alleenlick vooz byengen/ die wy schyn seer wel niet der waerheyt over een te comen. Soo schyn dan de erfzonde te zyne een erbelike verdoevéheyt ende verdoevéheyt onser natueren/ in alle de deelen der ziele wytghesort/ de welke de mensche ten eerste maectt der onrymicheyt Gods onderwoopen/ ende ten anderen vuchten in ons vooz vrechghen/ de welke de Schriftuere noemt vuchten des vleeschs. Ende dit is dat Paulus diehnael noemt zonde. Ende de wretchedaer dat wyt risen/ als overspel/ horrerie/ diefte/ haet/ dootslaghen/ brasserien/ noemt hy (nae de wyse) vuchten der zonde: hoewel die alomme in de Schriftuere/ ende oec van Paulo selve worden oock zonden genoot. Soo moeten dan dese twee verseghentlic aenmercken: te weten/ dat wy alsoo in alle deelen onser natuer verdoevé ende verdoevé zynde/ nu om sulcke herderbinghe alleenlick te rechte verdoevé ende overwonnen zyn vooz God/ den welken niet aengenaem en is dan rechtveerdicheyt/ onnooselheyt/ ende reynicheyt. Ende dit en is niet een beschynvinghe vooz eens anders misdaet. Want al sine seyt dat wy zyn vooz Adams zonde schuldich geworren in het oordeel Gods/ dat is niet alsoo te nemen/ ghelyck of wy wyten onse verdienste de schult sonder misdaet droeg: maer dewyle wy vooz sijn overtredinge zyn niet de verbloetkinghe beleet/ soo wort van hem gheseyt/ dat hy ons heeft daer aen verstrickt. Nochtans is van hem niet alleenlick de straffe op ons ghetomen/ maer de pest die van hem is in ons gecomen/ blyft in ons/ de welke te rechte ghestrafft wort. Daerom hoewel Augustinus die diehnael noemt een veynde zonde (om te claerlicker te bewysen dat sy vooz de genereringhe in ons comt) so betuycht hy nochtans oock mede dat sy eenen peghelicken eyghen is. Ende de Apostel selve betuycht seer dumdich/ dat de doot daerom is over alle menschen gheromen/ om dat sy alle ghesondicht hebben/ dat is/ in de erfzonde verstrickt/ ende niet haer sinetten ontrenicht zyn. Ende daerom zyn oock de kinderen/ hoewel sy haer verdoemenisse mede brengen van moeders buick/ niet vooz eens anders misdaet/ maer vooz haer eygen seyl verbonden.

En ander zegen wynghe. De kinderen en hebbe hare verdoevéheyt niet van den godsalighen ouden.

Antwoort. Lib. contra Pelag. & Calet.

En beschynvinghe van de erfzonde.

Salut. 5. 19.

Twee strecken in de beschynvinghe.

Verelaringe des laetsen siers: Dat de zonde ons als te schuldich maectt des toorns Gods.

Cum alibi sepe, tum vero de peccatorum merit. Sc rem. ca. 3.

Rom. 5. 12.

Rom. 8. 10. Het tweede bewys.

2. Vooz het gheuegenisse van alle menschen: dat wy te weten zyn van natueren kinderen des toorns.

Eph. 2. 3.

3 Om dat het vleesch is/ wat wy den vleesche gebozen is. Rom. 3. 6.

Eggenwarpunge. Soo de zonde vooz gheromen is op Adams nacomers/ soo zyn dan de ziele oock ex tunc, dat is/ vooz beebiedinge der natuer van den eeren tot den anderen gecomen. Antwoort.

Want

Want hoewel sy noch niet en hebben eenighe
 vrycht haerder ongerechtigheyt voortgebracht/
 soo hebben sy nochtans het zaet in hen besloten:
 jae haer gantsche natuere is eenichsins een zaet
 der zonde: ende daerom en can sy niet anders dan
 hatelick ende gruwelick zyn voor God. Waer
 upt oock volcht / dat sy voor God epghentlick
 woert zonde gheacht: want daer en soude gheen
 verdoeninghe zyn sonder schult. Daer na comt
 hier toe het ander/ te witten/ dat dese verdoen-
 heyt nimmermeer in ons en rust/ maer sonder
 ophouden menighe vrychten baert/ te witten/ de
 werken des vleeschs die wy boven beschreiben
 hebben/ ghelijck een vlyandende oven/ vlainnie
 ende voncken upt woert/ ofte ghelijck een font-
 pne sonder ophoude water upt geeft. Daerom
 die de erfzonde beschrijven dat sy is het ghebreck
 der ervelicker rechtverdieht / die besoorde in
 ons te zyn: die verbat wel al wat in de sake is/
 maer en hebben nochtans de eracht daerom niet
 dupdelick ghenoech uptghedruckt. Want onse
 natuere en is niet alleenlick pdel ende arm van
 het goede/ maer is soo vrychtbaer ende vol alles
 quaets/ dat sy niet en can ledich zyn. Die geseyt
 hebben dat de erfzonde is boose begheerlichheyt/
 die en hebben gheen woort ghebruyck dat te
 vzeinde was/ so verre men daer by sepe dwelck
 van desen niet en woert toegelaten) dat al wat
 in den mensche is/ van den verstande aen tot den
 wille/ ende van de ziele tot het vleesch toe/ is van
 dese begheerlichheyt gheheel besien: ofte om co-
 telicker te segge/ dat de gantsche mensche in hem
 selven niet anders en zy dan begheerlichheyt.

9 Daeromme hebbe ick gheseyt: dat alle de
 deelen der ziele zyn van der zonde beseten ghe-
 weest / van dat Adam is van de fontpne der
 rechtverdieht afgeweken. Want niet alleen-
 lick en heeft hem de onderste lust verlost/ maer
 het opperste ende sterckste der ziele was met on-
 sprekelicke godloosheyt beseten / en de hooft-
 dieht is tot in het binnenste des herten gheco-
 men: soo dat het erandichheyt ende dwaesheyt is/
 dat sonninge de verdoentheyt die daer upt is
 ghecomen/ niet voorder dan tot het sinnelick ge-
 voelen en streken / ofte die oorspronck ofte
 bronck namen/ daer door alleenlick het deel dat
 sy sinnelichheyt noemen / woert tot zonde ver-
 lost / verweckt ende ghetrocken. Hier in heeft
 Petrus Lombardus een groote onwetentheyt
 gheopenbaert / de welke den zate deser verdoen-
 theyt soeckende / seyt dat sy is in het vleesch
 (ende neemt Paulus tot een getuyge daer van)
 niet epghentlick / maer om dat sy in het vleesch
 meer ghesien woert. Maer Paulus en beteeckent
 niet alleenlick een deel der ziele / maer de geheele
 natuere/ de welke hy stelt teghen de genade die
 boven natuere is. En Paulus neemt alle ruy-
 selinghe wech / lerende dat de verdoentheyt
 niet en sidt in een deel alleenlick/ maer dat in den
 mensche niet repn en is/ noch onverdoen van
 die dootlicke peste. Want als hy van de gebre-
 kelicke natuere handelt/ en verdoent hy niet al-
 leenlick de ongheregheder roeringhen des lust
 die hen selven verdoonen / maer wil voornem-
 lick segghen / dat het verstant is der blindheyt/
 ende het herte der boosheyt onderwoepen. Ende
 dat derde Capittel tot de konnepen en is niet
 anders dan een beschrijvinghe der erfzonde. Dit
 woert claerder upt de vernieuwinghe. Want de
 Gheest die teghen den ouden mensche gheselt
 woert / en beteeckent niet alleenlick de ghenade/
 door de welke het sinnelicke ofte onderste deel
 der ziele ghebeter woert/ maer verbat een vol-
 comen vernieuwinghe aller deelen. En daerom

beveelt Paulus niet alleenlick de grove lusten te
 niere te maken / maer oock door den gheest des
 verstants te vernieuwen: ghelijck hy oock ergens
 ons beveelt te veranderen in nieuwichheyt des
 verstants. Waer upt oock volcht / dat het selve
 deel daer in de edelheyt der ziele alhiermeer haren
 schijn gheeft/ niet alleenlick en is gewont/ maer
 oock alsoo verdoen/ dat het noot heeft niet al-
 leenlick gedept te worden / maer bynae een an-
 der natuere aen te doene. Hoe verre beyde het
 verstant ende het herte is van der zonde beseten/
 dat sulen wy hier nae sien. Ick hebbe hier wil-
 len alleenlick niet cozte woerden aen roeren/ dat
 de gantsche mensche is van den hoofde tot de
 voeten/ alsoo als van een vloet overvallen ende
 overloopen / dat gheen deel vry en zy van der
 zonde: ende dat daerom al wat van hem comt/
 is zonde gherekent. Aldus seyt Paulus dat alle
 de gesintheden des vleeschs/ ofte gedachten/ zyn
 bypantfchap teghen God/ ende daerom de doot.

10 Laet mi die gaen/ die bestaen hare seplen
 God op te segghen/ om dat wy segghen dat de
 menschen zyn upt der natuere gebrekelick. Sy
 soeken verkeerdelick het werck Gods in hare
 besiettinge/ het welke sy behoorden in Adams
 natuere/ doen sy noch gheheel ende onghesienit
 was/ ghesocht te hebben. Soo is dan onse ver-
 derf van de schult onses vleeschs / ende niet van
 God: dewyle wy niet anders en verderven/ dan
 om dat wy zyn van onse eerste conditie afgewe-
 ken ende veract. En dat oock hier niet peinant
 teghen en roepe / dat God hadde moghen onse
 salicheyt beter voorszien / hadde hy Adams val
 verhindert. Want dese teghenwoyninghe moe-
 ten de Godsalighe herten om de stoute curcus-
 heyt die daer in is/ verwoepen/ ende sy behoort
 oock tot de verborghentheyt der pcedestinatie/
 waer van hier nae te harer plaerse sal gehandelt
 worden. Daerom sulen wy gedencken dat wy
 onse val moete der verdoentheyt onser natuere
 toe schrijven / op dat wy God den Aert-
 der natuere niet daer inede en beschuldigen. Het
 is vast dat de dootlicke woude is in de natuere/
 maer daer is groot onderscheyt in/ of die ergens
 is van daer in ghecomen / ofte of sy is van den
 beginne aen daer in ghetweest. Nu is het open-
 baer dat sy is door de zonde daer in gheslaghen.
 Daerom en hebben wy ons niet te beclaghen/
 anders dan van ons selve/ het welke de Schrif-
 tuere heeft neerstlich beteeckent. Want Et-
 clestafes seyt: Ick weet dit / dat God heeft de
 mensche recht ghemaect: maer sy hebben hen
 selven vele bonden gesocht. Het is clac dat men
 behoort alleenlick den mensche sijn verderf toe
 te schrijven / dewyle sy rechticheyt vercreghen
 hebende door de nuldicheyt Gods/ is door sijn
 selfs onsinlichheyt in pdelheyt ghevallen.

11 Soo segghen wy dan dat de mensche is
 verdoen door natuerliche ghebrekelichheyt/
 de welke nochtans niet en is van natuere ghe-
 comen. Wy segghen dat sy niet en is van de na-
 tuere ghecomen/ om te kennen te gheben dat sy
 meer is een qualiteyt ofte hoedamichheyt die den
 mensche is aen ghecomen/ dan een substantiale
 eyghenschap die van den beginne soude in den
 mensche ghemaect zyn. Ende wy seggen nocht-
 ans dat sy natuerlick is/ op dat niemant en
 dencke dat sy door boose gewoonte woert ver-
 creghen / dewyle sy niet ervelicken rechte heeft
 alle menschen betanghen. Ende dit en doen wy
 niet sonder Aertseur/ want om dese selve oors-
 ke leert Paulus / dat wy alle van natuere zyn
 kinderen des toorns. Hoe soude God op sijn al-
 bereidste creatuere toornich zyn / den welken
 oock

Fren/ datfe
 in ons de
 werken des
 vleeschs
 woert brengr.

Dat eerste
 stuck in de
 beschrijvinge
 (te witten dat
 in alle deelen
 der ziele de
 aengheboorne
 boosheit ver-
 breyt is) woert
 upt gheseyt.
 7 Hier lib. 4.
 cap. 15. sect.
 10. 11. 12.

Rom. 7. 18.

Ephes. 4. 17.
 18.

Ephes. 4. 23. 1

Rom. 12. 2.

Cap. 2.

Rom. 8. 7.

De stucken
 in de beschij-
 vinge der erf-
 zonde aldus
 verclaert zyn-
 de/ volgt/ dat
 God gheueit
 antheyt der
 zonden en is/
 nabemaet dat
 gantsche mis-
 sechelicke ghe-
 sachte door
 natuerliche
 ende epgen
 gebrekelicke
 heyt verdoen-
 den is.

Cap. 7. 29.

Maer dese
 verkeerthent
 is gheensins
 van der ma-
 nieren gheco-
 men/ maer is
 eenen toebal/
 die den mens-
 che is aen-
 ghecomen.

Ephes. 2. 3.

oock sijne swacke wercken behaghen? Maer hy is meer toornich over de verdervinghe sijns wercks/dan over sijn werck. Daerom ist dat de mensche niet onwyselick en wort om de verdooven natuere gheseyt natuerlick grouwelick te zijne vooz God/ soo en sal hy oock niet onbeguamelick gesept worden/ natuerlick verdract ende ghetreckelick te zijne: gheluck ooch Augustinus hem niet en outsiet/aenghesien de verdooven natuere te segghen dat de zonden natuerlick zijn/ die nootfakelick in onse vleesch regneren/ daer de ghenade Gods niet is. Aldus wort dat dwase ghedichtsel der Manicheen te niet/ de welke een substantiale boosheyt in den mensche dichtende/ hebben bestaen oock eenen anderen schiepper daer toe te dreyten/ om dat sy niet en souden schijne de cause ende het begin des quaets Gode toe te schyden.

Het ij. Capittel.

Dat de mensche nu is van de vryheyt des goetdunkens berooft, ende tot ellendighe dienstbaerheyt ghecomen.

Dewijle wy gesien hebben dat de heerschappye der zonde/ van dat sy den eersten mensche haer heeft onderwoypt/ niet alleenlick haer en bestreckt over het gantsche menschelick gheslacht/ maer oock gantschelick eene peghelicke ziele besit: soo moeten wy nu naerder ondersoeken/ of wy (nae dat wy tot dese dienstbaerheyt ghecomen) zijn van alle vyshheyt berooft: ende ist dat noeh eenich deelken is over gebleven/ hoe verre sijn cracht haer bestreckt. Maer op dat wy te lichtelicker tot de claerheyt deser waerheyt comen/ so wil ick coytelick een merck vooz doegsetten/ tot het welke de gantsche somma hier van moet geschicht worden. En dit sal de beste middel zijn om dwalingen te vermijden/ ist dat wy de verrijckelen aenmercke die op beyde zijden zijn. Wat als den mensche alle rechticheyt wort benomen/ so neemt hy terstont daer upt oozsake tot ledicheyt: ende dewijle hy gheseyt wort gheen macht te hebben tot de oeffeninghe der rechtiveerdicheyt/ so en vyaerht hy daer na niet/ gheluck of het hem nu niet aen en ginghe. Wederom en mach hen niet (hoe weynich het zy) toe gheschreyden worden/sonder Gode sijn eere te bruenen/ ende den mensche met lichtveerdich betrouwen te swacken. Daeromme op dat wy aen dese steentocsen niet schijpbreucke en hyden/ soo moeten wy desen loop houden/ te weten/dat de mensche oudenwisen zijnde dat in hem niet goets en is/ ende dat hy van allen zijden is niet ellendighen noot onneringt/ ghelckert worde nochtans nae dat goet daer van hy ydel is/ ende nae de vyshheyt daer van hy berooft is/ te staen: en dat hy scherpelicker upt de luyshheyt verwerckt worde/ dan of men hem dichte met seer groote machyt booslic te zijn. Hoe nootfakelic dit laeste is/ dat siet een peghelick wel. Maer van het eerste siet ick dat meer mensche twyfselen dan het betaende. Want also dit bruyten twyfselinghe is gester/ dat men den mensche niet en moet per van het sijne benemen/ soo moet het openbaer zijn/ hoe veel daer aen ghelegghen is/ dat hem de valsche roeninghe benomen worde. Want ist dat oock doen niet en is den mensche toeghelaten op hem selven te roemen/als hy dooz de mildicheyt Gods was met seer groote gaven verriect/ hoe seer betaemt het hem nu vernedert te worde/als hy om sijnder ondanckbaerheyt wille is upt de uptrennende eerlicheyt vshoozt/ tot in de uytste sehandelicheyt? Ick segghe dat te dien tijde doen hy in de opperste eere was/ de Schryftuere

hem anders niet toe en schijft dan dat hy is geschapen na het beelt Gods/waer mede sy te lienen geest/ dat hy niet dooz sijn eygen goet/maer dooz de gabe Gods gheluckich was. Wat sal hy dan nu doen/ anders dan dat hy in van alle eerlicheyt naelick ende berooft zijnde/ God bekenne/ vooz wiens weldaet hy niet en conde danckbaer zijn doe hy den veldom sijnder ghenade overbloedichlick hadde: ende dat hy hem pinneris nu dooz de beschinghe sijnder epgheiter armoede eere/ den welcken hy niet en heeft dooz de bekenninghe sijnder weldaden gheceert. Het is oock ons alsoo seer mit/ als het grootelic dient tot de eere Gods/ dat ons alle lof der wysheyt ende machyt afghetrocken worde: soo dat die onsen val niet herckroof verrieten/ die ons per sonder waerheyt toe schijven. Want almen ons leert dooz onse epgheiter cracht stryden/ wat doemen anders dan dat men ons op eenen rietstoel/ hooge verheft/ op dat wy terstont als die bycree/ neder vallen? Hoewel onse machyt wort noch te seer ghezyesen/ als sy by eenen rietstoel wort verghelcken. Want het is roock al wat de ydele menschen daer van ghedicht hebben ende elaypen. Daerom en wort niet sonder oozsake dese schoone reden soo dicke mael van Augustino verhaelt/ te weten/ dat het byre goetdunken meer wort dooz sijne beschermers af ghewoyzen ende verdooven/ dan bevesticht ofte versterct. Dit hebbe ick moeten seggen eer ick tot dese sake comt/ om sommigher menschen wille/ die dese gantsche handelinge (die nochtans in de religie seer noodich/ ende ons seer nut is) seer haten/ gheluck of sy niet alleenlick te verghreys/ maer oock sozghelick waer/ als sy hooren dat de menschelicke machyt wort gantschelick te niet ghemaeckt/ op dat de cracht Gods in den mensche bevesticht worde.

Dewijle wy weynich boven gesept hebben/ dat de machten der ziele sijn gelegen in het verstant ende in het herte: soo laet ons nu aenmercken wat dese twee deelen vermogen. De Philosophen seggen voozwaer met grooter eendrachticheyt/ dat de reden sit int verstant/ om geluck een sackel in allerley raetslaghen te lichten/ ende om gheluck een Coninginne den wille te regeren. Want sy alsoo is niet godlicken licht begaest/ dat sy seer wel can raden: en sulcke cracht heeft dat hy seer wel can regeren. Hierenteghen dat het ghevoelen oft de sinnen zijn alsoo slaperich ende qualick siende/ soo dat sy altyt ter aerden cruypen/ ende in grovedingen beroumert zijn/ ende hen selven renumermeer op en heffen tot waerachtich verstant. Dat de lust (als hy wil der reden gehoozfaen zijn/ ende hem niet en laeden sinnen onderwoyzen) ghenegen is tot oeffeninghe der deuchden/ ende den rechticheyt hout/ ende verandert wort in wille: maer is dat hy hem selven wech wozyt tot dienstbaerheyt der sinnen/ dat hy dan daer dooz verdooven wort ende verkerct/ soo dat hy veract tot boose begheerlicheyt. Ende dewijle gantschelick na hare roeninghe de boozwoende machten in de ziele zijn/ te weten/ het verstant/het ghevoelen/ ofte de sinnen/ ende de lust ofte wille (welcke naem nu ghewoonlicker gebruykt wort) soo segghen sy dat het verstant zy begaest met der reden/ de welke een seer goede regerster is/ om wel ende saltrich te leven/ so verre het hem selven in sijn edelheyt houdt/ ende sijn natuerliche machyt gebruykt. Ende dat sijn nederste regeringhe/ de welke men noemt het ghevoelen ofte de sinnen (waer dooz hy wort afghetrocken tot dwalen ende qualick sien) sulck zy/ dat sy can dooz redere ghetent/

Item baas schadelicke ende ongheslynde ding/ welckeluyten mit het verreckel der hooverdies heyt.

Dat andere deel des Capittels dwelt verhaelt der ander menschen/ Enghelick der Philosophen in dese ende naefolgende afpeelinghe. Lib. 1. cap. 15. sect. 7. & 8.

En tamen boeginge des boozgaenden Capittels met de vier naefolgende. Maer op datter bequaemlick moecht een sonderment ghelept worden van den handel des vrien willens/ doet hy upt den weghe eenige grobe onseftheneden/ ofte twee sware perrekelken/ te weten/ ledicheyt ende vooceerdicheyt.
 † Condamnt en de somme deses gantsche handels.
 * Hec duo precipicia notat Augustinus Epist. 47. & in Ioan. cap. 12.

De baste tinneringhe deses sonderments/ ende sterke aenwylinghe is genomen van een dewygsreden sykenende van het merke dat het wylste.

ghetenit / ende met der tijt verdrucken woerden. Ende den wille stellen sy nuiden tusschen de redenden ende sinnen / als die vyz ende haers selfs is / het zy om der reden ghehoorzaem te syn / het zy om hem selven den sinnen over te gheven.

3 Sy bekennen wel somtijts (te weten door de bebindinghe oberwommen zynde) niet wat grooter arbcyt ende swaricheyt het rijcke der redenden wort in den mensche bevesticht / dewijle hy wort nu niet de gheneuchte der wellusten gekintelt / nu niet eenen valschen schijn des goets bezogen / nu niet onnatighe beroeringen swaerlich gheslaghen / ende als met koordeu ofte zenuwen (ghelyck Plato seyt) tot verscheyden dingen ghetrocken. Waerom Cicero oock seyt / dat de vortkens die van der natuere zijn ghegheben / door verkeerde meyningen ende voo: e zeden terstont uytghebluseht woerden. Maer als sulcke siecken ende cranckhede hebben eenmael de herten der menschen beseten / dan bekennen sy die gheweldiger te zijne / dan dat mensche soude connen ichtelich bedwingen: sy en twyfelden oock niet die te vergheleken met wyrede peerden / die de reden uytgheflozt / ofte den voorman af geworpen hebvende / onnatighe dertelheyt bezuden. Prochtans setten sy dit bunten twyfelinghe / dat de deuchden ende ondeuchde zijn in onse macht. Want ist dat het (segghen sy) in onse verkiefinghe is / dit ofte dat te doen / so is het oock in onse verkiefinghe sulcx niet te doen. Ende wederom / ist dat het in onse verkiefinghe is dat niet te doen: soo is het oock in onse verkiefinghe dat te doen. Nu het schijnt dat wy niet vyer verkiefinghe doen dat wy doen / ende laten dat wy laten: Soo dan / ist dat wy pet goets doen als het ons belieft / soo connen wy dat laten: ende ist dat wy pet quaets doen / dat connen wy oock blien. In sommighe syn tot alsulcke dertele vyphyt ghecomen / dat sy seiden / dat het wel der Goden gabe is dat wy leven: maer dat het onse gabe is dat wy wel ende heplichlick leven: waer uyt oock de woerden Ciceros comen in den persoon Cotte, dat noyt penant God gedaenit en heeft voor de wijsheyt / om dat een pegelick vooz hem selve deucht vercricht. Wat om der deucht wille (seyt hy) woerden wy ghepreken / ende in de deucht roemen wy: het welke niet en soude gheschien / ware de deucht een gabe Gods / ende niet uyt ons. Ende wepnich daer nae: Dit is aller menschen ghevoelen / dat men de fortunne moet van God begeeren / maer de wijsheyt van hem selven nemen. Soo is dan dit de somma des ghevoelens aller Philosophen / dat de reden des menschelicken verstaens ghenoechsaem is tot goede regeertighe: ende dat de wille die daer onder is / wel wort van de sinnen tot quaet ghevoert / maer dat hy vye verkiefinghe hebvende / niet en can verhindert wordē de reden als sijnen leydtman / in allen dinghen te volghen.

4 Onder de Christē oude Leeraers en Schrijvers des Christelicker ghemeynte / en heeft niemant gewoest die niet en bekende dat de gesontheyt der reden in den mensche is swaerlich door de zonde gewondt / ende dat de wille is seer in de boose begeerlichede verwerret: maer nochtans hebben vele onder hen den Philosophen te veel ghelijc ghegeven. Onder de welke schijnen de oude daerom de macht des mensches alsoo bezeyden te hebben / om dat sy niet en souden door de dypdelicke beclidinghe dee menschelicker onmacht / de Philosophen (teghen de welke sy doen streben) tot spotten verwerken: noch den bleefte (diwelck van selfs veel te traghe is tot goet) nicuwoe oorzake tot luyheyt gheben. Soo

hebben sy dan de leere der Schrijtuere met der Philosophen leeringen half ghelecht te vereenighen / om dat sy niet en souden leeren dat den gemeynen gevoelen der menschen mochte vrecnit zijn: ende dat sy vooz nemelech ghesocht hebben der luyheyt gheen plaets te gheben / dat schijnt aen hare woerden. Chysofostomus seyt ergens: Dewyle God goet en quaet heeft in onse macht gheset / soo heeft hy vyz goetdrucken der verliesinghe ghegheben: ende en treckt ons niet tegen onsen wille / maer omhelt de ghewillige. Item / Wichmael die quaet is / wordt goet / ist dat hy wil: ende die goet is / valt door luyheyt af / ende wort boos: Want de Heere heeft onse natuere ghemaccht vyz goetdrucken te hebben: ende hy en leyt gheenen noot op: maer gheeft bequame middelen / ende laet het gheheel in des crancken goetdrucken ligghen. Item / Ghelijck wy nimmermeer en connen pet wel doen / ten zy dat wy door Gods ghenade ghesolpen woerden: alsoo en sullen wy niet conne de hemelsche gonste vercrigen / ten zy dat wy het onse daer toe bzingen. Hy hadde te voren gheseyt / dat wy oock moeten daer wat toe bzingen / op dat het niet geheel en zy van de Goddelicke hulpe. Ende dit woordt ghebruyckit hy seer gewoonlich / te werten: Laet ons dat onse daer toe bzingē / het ander sal God volbzingen. Hier mede comt over een dat Hieronymus seyt / dat het beginnen onse is / ende Gods het volbzingen: dat wy moeten toe bzingen dat wy connen / ende God sal volbzingen dat wy niet en connen. Hier siet ghy voozwaer dat sy niet sulcke woerden hebben tot de oeffeninghe der deucht den menschen meer toe gheschreven / dan het recht was: want sy meynen dat sy niet anders en conden die aenghebozen traechte die in ons is / verweken / hadden sy niet betwefen dat wy oock daer door alleenlick sondighen. Maer hoe gheluckichlick sal dat ghedaen hebben / sullen wy hier nae sien. Voozwaer dat dese redenen die wy nu verhaelt hebben / seer valsch zijn / dat sal terstont openbaer wesen. En hoewel de Griekische vooz nemelech / ende onder hen Chysofostomus sonderlinge / gheen mate ghouden en hebben in de verhesinghe der macht des menschelicken willes / soo spreken nochtans alle de oude (uytgenomen Augustinus) so veranderinglich / ofte wanckelic / ofte onclarellick / dat men byna niet sekens en can uyt hare boerken halen. Daerom en sullen wy niet arbedē om eens ghelijc ghevoelen te verhalen / maer sullen hier ende daer soo veel uyt eenen pegelicken plucken / als de verclaringhe deses handels sal schijnen te epshen. Die daer nae zijn ghecomen / zijn d'een nae den anderen tot ergher gheballen / (dewijle een pegelick vooz hem selve sochte los der scherpsinnicheyt in de bescherminge der menschelicker natuere) tot dat de sake soo verre is gheromen / dat de ghemeynen man ghemeynt heeft dat de mensche zy allenlick aengacude het sinnelicke deel verdozen / ende de reden gantschelic gesont hebbe / en oock den wille ten meesten deele. Ende hierentusschen was dit in aller menschen mont / dat de natuerliche gaben in den mensche verdozen zijn / ende die werch ghenomen die boben natuere waren. Maer tot wat eynde dit diende / heeft nau de hondertste mensche een wepnich gesmaect. It soude voozwaer met dese woerden lichtelick te vrede zijn / als ick wilde clarellick leeren hoedanich de brede vinghe der natuere zy. Maer daer is veel aen ghelegghen / dat het necstichlick overlept wordē wat de mensche vermach die in alle de deelen sijnder natuere is bezeyden / ende van de gaben die bobē natuere zijn / berooft.

Welcks ten deele uyt de Philosophie ten deele uyt de Theologie sijn tamen ghesmolten.

Homil. de Prodic. Jude.

Homil. 18. in Gen.

Dial. 3. contra Pelag.

Daerom zijne ofte valsche / ofte al te hooch verheben / ofte verwert / ofte verseyden ende teghen matanderen sluyvende.

† Siet seet. 12. † In de hercke heeft de seer groote liefte tot de ongoddelicke philosophie / berduy seet de kennisse Gods ende onses selfs: Maer op dat de meyningen der oude Leeraers beter oorelept moghen werden / sullen wy de beschybinge van de vyzpen wille stellen: waer in sy leden gheens sijn ober een connen.

Der Philosophen dool boden.

6.

Lib. 1. de leg. Lib. 3. Tull. Quest.

Vide Arist. lib. 3. Ethic. cap. 5.

Seneca.

Cicero lib 3. de nat. deorū.

De somma van t ghevoelen aller Philosophen.

En anderen / de meyninge der ouden Theologhen van de dienstbarighen ende vyzpen wille.

ker ooft. Soo hebben dan de ghene die roemden hem selven Christi Discipulen te zijne / veel te filosofophetick van dese sake ghesproken. Want dit woort vyz goetduncken / is alreys by de Latijnse gebleven / gheleel of de mensche noch onverdorven ware. Ende de Grieksehe en hebben hem selven niet geschaemt een veel hooverdiger woort te gebruiken / te weten / aut exousion, met welken woort de sy willen te kennen geven / dat de mensche de macht sijns selfs hadde in hem selven. Daerom bewijse alle menschen / jaec oock de geneyne man op desen gront gebracht zyn / dat de mensche vyz goetduncken heeft / en sommige onder hen die wilden uptnemende schynen / niet en weten hoe verre dit hen bestreckt: so sullē wy de cracht deses woorts eerst ondersoeken / ende daer nae upt de reboudicheyt der Schrijtuere bewijsen / wat de mensche dooz sijn eyge natuere vermach tot goet ofte quaet. Hoewel de naem vyz goetduncken in aller leeraers boecken dickmael woort gevondē / so hebbe nochtā sēc wernighe beschreven / wat het vyz goetduncken zy. Origenes schijnt nochtans het ghene daer in sy alom ober te quame gestelt te hebbe / als sy seyt / dat vyz goetdunckē is macht der reden om goet ofte quaet te onderscheiden / en macht des willes om goet en quaet te verkiezen. Augustinus comt ooc met hem ober een als sy leert / dat vyz goetduncken is macht der redē ende des willes / waer dooz het goede woort uptvertozen dooz de hulpe der genade: ende het quade dooz het verlaten der genade. Bernardus spreckt bysterlicker / willende scherpsinnighelick sprecken / seggende / dat vyz goetduncken is een eendrachticheyt om de onderlicselicke vyzheyt des willes en onvernuydelick ooydel der reden. Oock en is Anselmus beschrijvinge met clare genoech / de welke seyt dat vyz goetduncken is / een macht om rechticheyt te hondē om haer selfs wille. Daerom heeft Petrus Lombardus ende de Schoolsehe Leeraers / meer de beschrijvinge Augustini aengenomen / om dat die claerder was / ende de genade Gods niet upt en sloot / sonder de welke sy saghen dat de wille in hem selven niet ghe-noechsaem en was vooz hem selven. Sy brenghen nochtans oock het selve het hare daer by / om dat sy meynden dat beter te zijne / ofte tot meerder verclaringhe te dienen. Ten eersten comen sy daer in ober een / dat de naem goetduncken / meest der redē aen gaet / wiens anuyt is onderscheyt te maken tusschen goet en quaet / ende dat het by woort / vyz / eyghentlick den wille toe comt / de welke op beyden zijden can bygghen. Daerom dewijle de vyzheyt eygentlick den wille te quaem / seyt Thomas de Aquino dat het seer wel ober een comt / datmen segghe dat vyz goetduncken zy een macht om te verkiezen / de welke wel is upt het verstant ende den lust ofte wille vermengt / maer nochtans meer tot den lust gheneghen is. Nu hebben wy ghehoort waer in sy leeren de cracht des vyzen goetduncken geleghen te zijne / te weten / in de reden ende in den wille. Nu moeten wy oock in het coyte sien hoe veel sy dese twee dinghen toe selzjven.

5 Sy plegen ghemeenlick de middel-dingen / te weten / die tot het rycke Gods niet en dienen / onder den vyzen raet des mensches te stelle: ende de waerachtighe rechtveerdicheyt der sonderlinghe genaden Gods / ende der geestelicker wederghewoorte toe te selzjven. Ende de Autheur des boeckes van de roepinghe der Heydenen dit willende bewijsen / stelt byderley wille: te weten / des ghevoelens ofte den sinnelicken wille / ende den onredelicken ende den gheestelicken;

ende hier van seyt sy dat de twee eerste vyz zijn in den mensche / ende dat de laetste is een werck des heylighen Gheests in den mensche. Of dit waer zy / dat sal te synder plaetse gehandelt worden: want ick hebbe nu vooz ghenomen coytelick anderer ghevoelen te verhalen / maer niet te wederleggen. Hier upt comt het dat de Schynvers / als sy van het vyz goetduncken handelen / niet en ondersoeken wat het vermach tot politische ofte iurwendige werken / maer wat het vermach tot de ghehoorzamenheit der Godlicker Wet. Maer ick bekenne alsoo dat dese laetste ondersoekinghe nootfakelick is / dat ick daerentusschen niet en achte dat die ander zy gantschelick te vergheten. Ende van dit gevoelen sal ick (ghehyck ick hope) goede oorsaken bewijsen. Daer is een onderscheydninghe in de Scholen ghebleven / de welke byderley vyzheyt telt / te weten / de eerste van den noot / de tweede van der zonde / ende de derde van de ellendicheyt: ende dat de eerste hier van alsoo iur der natuere in den mensche is / dat sy gheensken en can ontmen worden: maer dat de twee andere zijn dooz de zonde verloren. Dese onderscheydninghe neme ick gheerne aen / anders dan dat daer de noot woort verkeerdelick niet bedwanch vermengt: maer wat onderscheyt hierentusschen zy / ende hoe nootfakelick het zy aen te mercken / dat sal erghens verclaert worden.

6 Ist dat dit woort aen ghenomen / soo is het sonder twyfel dat de mensche gheen vyz goetduncken en heeft tot goede werken / ten zy dat sy gheholpen worde dooz genade / ende dat dooz sonderlinge genade / waer mede alleenlicke de uptvertozene begaest wordē dooz de wedergeboorte. Want die uptstimmighe en achte ick niet / die clappē dat de genade zy allen gelick int geneyn vooz gheset. Maer het en is noch niet clare of de mensche zy gantschelick berooft van de macht tot wel doe / ofte noch eenige macht hebbe / maer die seer cleyn ende swack zy / de welke wel dooz haer selven niet en vermach / maer oock haer werck doet / als de genade helpt. Als de Meester der sententien dit wil bezonen / leert sy dat ons tweederley genade nootdich is / om tot goet werck bequaem te worden. Ende de een genade noemt sy de werckende ghenade / de welke maect dat wy crachtichlic goet willen: en de ander noemt sy de medelwerckende genade / de welke de godden wille volcht / dien helpende. In dese declinghe misshaecht het my dat sy de crachtighe begheerte des goets / der ghenade Gods toeschyvende / te kennen geeft dat de mensche nu upt sijn natuere eenichsins het goede begheert / hoewel niet crachtichlick: gelick oock Bernardus seyt / dat de goede wille wel is Gods werck / maer schijft nochtans de mensche toe / dat sy upt eyghen roeringhe sulcken goeden wille begheert. Maer dit is verre van het gevoelen Augustini / van den welken nochtans Lombardus wil schijnen sijn declinghe ghenomen te hebben. In het tweede deel misshaecht my de twyfelachticheyt / upt de welke een verkerde upleggunghe is gecomen. Want sy hebben daerom gemeynt dat wy mede werken niet de tweede ghenade Gods / om dat het in onse macht is / de eerste genade te niete te maken / die verwoypende / oft te bevestigen / die ghehoorzamenlick volghende: het welke de Autheur des boeckes van de roepinghe der Heydenen / aldus upt drukt: Dat den genen die het ooydel der reden gebruiken / vyz is van de genade te wijken: soo dat het loon ende prijs zy / niet afgheveken te hebben: ende soo dat het ghene dat niet en can gheschijn sonder de medelwerckende

orig. lib 3

lib. 2. sent. dist. 24.

Part. 1. quaest. 83. art. 3.

Maer booz dinghen dat de onse leeraers onbeden vyzen wille plegghen te stellen / in sonderheit de Schoolleeraers. Lib. 1. Cap. 2.

Van sect. 12. tot 18.

Item / hoe veeldeley vyzheyt de ghevoelens by haer zy.

De Schoolleeraers Theologantē watliche den in de beclaringe deser quaest.

Lib. 2. dist. 16.

De libero arbitrio.

Lib. 2. Cap. 4.

werkinghe des Gheests/hare verdiensten toegerekenit worde/door der welker wille het hadde connen niet geschien. Dese twee hebbe ic wilsen roytelick aenteckenen / om dat de Leser nu soude sien/ hoe veel anders ick ghevoele / dan de School-leerers die repinst in de leere zijn. Wát ick ben veel wijder van het ghevoelen der Sophisten/ die onlangher vooz onsen tijt gheweest zijn : te weten/ soo veel als de selve voozder van de oude leere zijn afgeweken. Wy verstaē noch tans eenichsins upt dese doelinghe/op wat wijse sy den mensche vyz goetduncken ghegeven hebben. Want Lombardus seyt ten epide/dat wy niet daerom vyz goetduncken en hebben / om dat wy even groote macht hebben om goet ende quaet te doen ofte te dencken/ maer alleenlic om dat wy vyz zijn van de bedwinginghe. Welcke vyzheyt niet en wordt verhindert / hoewel wy quaet / ende dienstknechten der zonde zijn / ende niet anders en connen dan sondighen.

7 Soo wort dan de mensche geleert vyz goetduncken te hebben/ niet om dat hy vyz verlicsinghe heeft des goets alsoo wel als des quaets: maer om dat hy quaet doet wilses ende niet bedwonghen. Dit is wel seer recht: maer waer toe diende het/ soo cleyn en sake soo hooveerdighen naem te geven? Het is doch een schoon vyzheyt/ dat de mensche wel niet en wort bedwongen om der zonde te dienen / maer is nochtans soo ghewillich een dienstknecht / dat synen wille wort niet boepender zonde ghevaughen ghehouden. Ick hate voozwaer de woordens-striden / door de welcke de gheneynte te vergheefs wort ghequelt/ maer acht dat mē behoort niet Godvreesentheyt de woorden te schuwien/ die yet onghesichtich luyden: vooznemelick daer men schade-lick can dwalen. Ick bidde u / onder hoe vrel mensche isser een/ die hoozende dat den mensche wort vyz goetduncken toe ghescheyden/niet terstont daer upt en denct/ dat hy heeft macht over sijn verstant ende wille/ende hem selven can upt hem selven buygē op beyde zjden? Maer (maesly pemandt segghen) dit verjckel sal verhindert sijn/ ist dat het volck neerstichlick ende vlytsichlick vermaent wort van de bedwypinghe des woortz. Antwoorde. Iae delwijle het mensche-lick vernuft van sels hangt nae het valsche/soo sal het eer dwalinghe trecken upt een woortde-ken/dan de waerheyt upt een langhe verclarin- ghe des woortz. Het welcke wy in dit selve woort daer van wy nu handele/ beter bevinden dan het was te wenschen. Want delwijle de na- comers de wptlegginghe der ouden verclatende/ op de waerachtighe bedwypinghe des woortz staen/soo sijn sy tot een verderuelick betrouwen ghecomen.

8 Ist dat ons de autozytept der VADERē roert: dese hebben wel altyts dit woort vyz goetdun- ken / in den mont / maer verclaren oock mede hoe groot sy dat geacht hebben/ voornemelick Augustinus/ de welcke niet en twijfelt dat selve een dienstbaer goetduncken te noemen. Ende erghens scheldt hy de ghene die versaken dat het goetduncken vyz sy. Maer hy verclaert de voornemste oorsake daer van/ also hy seyt: Al- leenliclyc op dat niemant en besfa alsoo het goet- duncken des wilsen te versaken / dat hy soude wilsen de zonde ontschuldighen. Maer hy belijt voozwaer erghens/ dat de wille des mensche- niet vyz en is sonder den gheest / delwijle hy den begheerlichheden die hem verbinden ende over- winne/is onderworpen. Item/ dat de nature heest de vyzheyt verlozen / delwijle de wille is overwonnen door de zonde daer in hy is geval-

len. Item / Daer de mensche die sijn vyz goet- duncken heest qualick gebuyckit/ heeft hem sel- ven en sijn goetduncken verlozen. Item/Dat het vyz goetduncken is ghevaughen/op dat het niet en vermacht tot de rechtveerdicheyt. Item/Dat het niet en sal vyz zijn dat de genade Gods niet en heeft vyz ghemackit. Item / Dat de recht- veerdicheyt Gods niet volbrachte en wordt/ als de Wet ghebedt / ende de mensche als door sijn macht dat doet: maer als de geest / ende de wille des mensches die niet vyz en is/ maer van God vyz ghemackit is/ ghehoorsacm is. Ende van allen desen gheest hy int royte de oorsake als hy erghens seyt: dat de mensche heest groote macht des vyzen goetdunckens ontfanghen / doe hy gheschayen wert: maer heest sondivgende die ver- lozen. Daerom erghens bewesen hebbe/dat het vyz goetduncken comt door de ghenade/ scheldt hy die seere/ die dat hem selven toe schij- ven sonder ghenade. Hoc docten (seyt hy) de el- sendige menschen roemen ende hooveerdich sijn van het vyz goetduncken/ eer sy vyz gemaect worden: ofte van hare macht/als sy in sijn vyz ghemackit? Ende en aemmercken niet dat sels in den naem des vyzen goetdunckens/oock vyz- heyt luyt. Nu daer de Geest des Heeren is/ daer is vyzheyt. Daerom ist dat sy dienstknechte der zonde sijn / wat roemen sy van het vyz goet- duncken? Want van wien peinant is overwon- nen/ diens dienstknecht is hy verbonden. Ende ist dat sy vyz gemaect sijn/ wat roemen sy als van hare eyghen werck? Sijn sy soo seer vyz dat sy oock niet en wilsen diens dienstknechten sijn/ die seyt: Sonder ny en cont ghy niet doen? Iae wat sullen wy segghen/ dat hy oock op een an- der plaetse schijnt sels te spotten met het ghe- buyck deses woortz/ als hy seyt/ dat het goet- duncken wel vyz is: maer niet vyz ghemackit/ te weten / vyz van der rechtveerdicheyt / ende dienstbaer tot der zonde. Welcke woorden hy oock erghens wederom verhaelt ende upt seyt/ daer hy leert dat de mensche niet vyz en is van der rechtveerdicheyt / anders dan door het goet- duncken des wilsen : ende dat hy van der zonde niet vyz en wordt / anders dan door de ghenade des Salichmakers. Die betuyft dat de vyz- heyt des mensches anders niet en is dan vyz- makinghe ofte los-latinghe van de rechtveer- dicheyt/ die schijnt den ydelen naem der vyzheyt wel te bespotten. Daerom ist dat pemant tge- buyck deses woortz sonder boos verstant toe- laet / die en sal van my daerom niet ghequelt worden: maer delwijle ick achte dat het niet en can sonder groot perijckel behouden worden/ ende dat het der gheneynte groot voozdeel sal doen ist dat het afghelept wort : soo en begheere ick het niet te gebuycken / ende sonde wenschen dat de andere (waert dat sy my raet vzaechden) hen selven daer van onthielden.

9 Ick sal mogelick schijnen my selven groot voozoordeel en hinder aen ghevzaecht te hebben/ delwijle ick beloden hebbe dat alle de oude Lee- rers/ uptgenomen Augustinus/ so twijfelaech- rich ende menichsins in dese sake gesproken heb- ben/ dat men niet seker en can upt hare boeckē halen. Want dit sullen sommighe alsoo wptleg- ghen/ ghelijck of ick hare ghetuyghenisse hadde wilsen verwoyppen / om dat sy my alle teghen staen. Maer ick en hebbe niet anders aengehen dan dat ick eenvoudichlic ende met goede trou- we hebbe der Godsaligen Leeren voozdeel geso- chit / de welcke sullen altdts onseker sijn ende wanckelen/ist dat sy der ouden Leeren geboe- len in desen deele soerken: Want nu leeren sy den mensche

Lib. 3. ad Bo- nifac. Cap. 8.
Lib. 3. Cap. 7.
Lib. 1. ad Bo- nifac. Cap. 3.
Lib. 3. Cap. 7.
Libro de verb. Apolt. scim. 3.
Liber de Spirt- tu & litera. Cap. 30.
2. Cor. 3. 17.
Rom. 6. 16.
Joan. 15. 5.
De corrup. & grat. Cap. 13.
En hoewel de Ouden (uptgenomen Augustinus) alsoo gespro- ken hebbe van dat vyz goet- duncken des menschen nae den bal/ dat- men niet ghes- wilsen upt haer schryven en can beene- men: nochtans in dese twij- felachtighe manere van spreken / der menschen macht niet ofte seer wey- nich weerde- zende/ hebben sy den heelen lof alles goets de beg- higen Gheest opgedraghen.

Lib. 2. sent. distinct. 25.

2. Esclupt/ dat futeke een cleme sake so seer niet en behoort de bes- heben gewest te hebben.

En tegghen- woypinge der ghenet/ die de nienwe woort- den in der kercken be- houden. Antwoort.

En andere antwoort. Dat de Vaders (inson- heyt Augustinus) hoe- wel sy dat woort (Soet- duncken) heb- ben gehouden/ nochtans soo ist dat sy de leere der ket- teren / die de genade Gods werchnamen/ berwoyppen hebben.

Lib. 1. con- tra Iulianum. Hom. 53. in Ioan. Ad Anath. Iptil. 44. De pens. iust. 1. Euch. ad 1 au- gent. Cap. 30.

menschē tot de genade alleenlick bliē/ als van de macht des vyzen goetdunckens berooft zyn= de: nu wapenen sy den menschē / ofte seynen hem te wapenen met syne eyghen macht. Het ware nochtans licht openbaer te maken/ dat sy in sulcke twyfelachtighe wyse van spreken/ der mensche macht niet ofte seer weynich achten= de/ den gantschen lof alles goets hebbe den heyligen Gheest toegeschreven: ist dat ick alleenlick sonninge haer woorden hier by byenge/ met de welke sulck claerlick gheleert wort. Want wat willen anders de woorden Cypriam/ de welke Augustinus soo dickmael verhaelt / te weten/ Wy en moghen van geen druck roemen/ want gheen druck en is onse: anders dan dat de mensche by hem selven gantschlick verindelt zynde/ leere geheel op God staen. Wat wille de woorden Augustini ende Eucherij/ als sy seggen/ dat Christus is het hout des levens/ tot het welke soo wie sijn hant upt steekt/ die sal leven: ende dat goetduncken des willes is het hout des werenschaeps des goets ende quaets/ ende so wie de ghenade verlatende daer van eet/ die sal sterben: Wat willen ooc de woorden Christophorni: Wat alle menschen niet alleenlick natuerlick son= daers/ maer oock gheheel zonde zyn? Ist dat niet goets onse en is/ ist dat de mensche van den hoofde tot de voeten geheel zonde is/ ist dat hem niet selfs gheoorloft en is te besoecken wat de macht des goetdunckens vermacht/ hoe sal men nu den lof des goetd werer Gode ende den mensche moghen deelen? Ick conde vele diergelicke redenen upt de andere by byengen: maer op dat niemant my teghen en wyze/ dat ick alleenlick upt soetlic dat tot mijn sake dient / ende listich= lick vooz by gae dat daer teghen is/ soo onthou= de ick my van sulcke allegatie ende verhalinge. Ick darf nochtans vast seggen/ hoe wel sy som= tijts het vyzē goetduncken te seer verheffen/ dat dit haer voornemen sy gheweest/ te weten/ dat sy wilden den mensche leeren hem selven gant= schlick van het betrouwe sijns machts afwen= den / ende alle sijn tracht in den eenighen God hebben. Nu come ick tot de eenvoudighe vercla= ringhe der waerheyt / in de aenmerkinghe der natuere des mensches.

10 Maer dat ick in het begin deses Capittels gheseyt hebbe / moet ick wederom verhalē / te weten/ dat een pegelick soo grooten vooztganck heeft gedaen in de kennisse sijns selfs/ als sy seer verflaghen ende verschyckte is dooz het gheboe= len synder ellendicheyt/ armoede/ naecticheyt en schande. Want het en is niet te vreesen / dat de mensche soude comen hem selven te vele af trec= ken ende te arm bekenen / soo verre hy gheleert wort dat hy het ghene dat hem gebracket / moet in God weder erigen. Maer hy en can niet (hoe cleyn het oock sy) hem selven toe schryben/ son= der hem selven niet ydel betrouwen te verder= den/ ende Gods eere tot hem selve treckende/ in swaer kerckroof schuldich te worden. En vooz= waer soo wanier ons dese begheerte bevangt/ dat wy begeeren wat te hebben dat onse eyghen sy/ te weten/ dat niet in ons dan in God ghele= ghen sy: soo moeten wy weten / dat sulck ghe= dachste ons van gheenen anderen dan van dien raetsman wort ingegeve / die onse eerste anders heeft daer toe ghebracht/ dat sy wilden den go= den ghelijck zyn/ weterende goet ende quaet. Ist dat het een dupvelsch woorz is dat den mensche in hem selven verheft/ soo en laet ons den selven gheen plaetse gheben: ten sy dat wy willen van onsen vpant raet halen. Het is wel soete soo veel eygen macht te hebben/ dat men met hem selven

macht te vrede ende gerust zyn/ maer op dat wy tot sulck ydel betrouwen niet verlockt en worz den/ so sullen wy ons laten daer af verschycken/ dooz so vele swaer sententien dooz de welke wy swaerlick worden te neder gheslaghen. Sulcke zyn dese: Dat die verdoelst is die in den mensche betrouwt / ende maect van het vleesch sijnen arm. Item/ Dat God geen en lust heeft aen de sterckte des peerts: dat hem des mans beenen niet en behaghen/ maer wort bevercht over de ghene die hem vreesen/ ende sijn goedicheyt ver= wonderen. Item / Dat hy is de ghene die den vermoepde macht geeft/ ende des vteren aen den sterckte vermeerder: die maect dat de jonghe= lingen vermoep wt worden / ende dat de jonghe= Wannen hen stoeten / en dat de gene die op hem alleen hopen / versterct worden. Welcke sen= tentien alle daer toe dient / dat wy niet en sullen op eenige waen ouer sterckheyt staen/ hoe cleyn die oock sy / ist dat willen de gonsse Gods hebben/ die den hooverdighen wederstaet/ ende den ootmoedigen genade gheeft. Wy sullen ooc dese belosten ghedencken: Ick sal het water uptstorten over de dootliche / ende de stroomen over de doure aerde. Item / Comt tot het wa= ter ghy alle die dootet. Welcke belosten te ken= nen gheben / dat niemant en wort toeghelaten om de segheninghen Gods te ontfanghen / dan die dooz het ghevoslen haerder armoede versta= ghen zyn. Men moet oock sulcke belosten niet vooz by gaen/ als dese is by Esaiam: Ghy en sult niet meer de Sonne hebben om te lichten des daechs / noch de Maene om te lichten des nachts: maer de Heere sal u wesen tot een eeuwigh licht. Dooz waer de Heere en beneent noch dienstknechte de claerheyt der Sonne noch der Maene met: maer de wylde hy wil alle eerlick in hen ghesien worden / soo roept hyse verre af/ oock van het betrouwen op de dingen/ die schijn= nen na haer meyninge seer uptienede te zyne. 11 Dat woorz Christophorni heeft my vooz= waer altyts seer beschacht / te wete/ dat de gront ende fondament onser Philosophie/ sy ootmoe= dichheyt: ende noch meer dat woorz Augustini/ als hy seyt: Gelijck de Oratooz gebracket zyn= de welck het eerste was in de leeringe der Ely= toyelic/ heeft gheantwoort/ de wptsprake: ende gebracket zijnde wat het tweede was/ heeft we= derom gheantwoort / de wptsprake: ende ghe= bracket zijnde wat het derde ware/ heeft des ghe= lye geantwoort/ de wptsprake: alsoo waert dat ghy my brachtet van de leere der Christelicke Religie/ welck het eerste/ tweede/ en derde ware/ ick soude altyts willen antwoorde/ de ootmoe= dichheyt. Ende en verstaet niet sulcke ootmoe= dichheyt/ waer dooz de mensche yet goets in hem selven bekenende / hem selven onthoudt van hooverdicheyt en grootshheyt: maer waer dooz hy hem selven bekenet sulck te zyne/ als die geen toeblycht en heeft dan in de ootmoedicheyt: ge= lijk hy erghens verclaert / als hy seyt: Nie= mant en klattere hem selven / de dupvel is van hem selven: maer daer van de Godsalige is/ dat heeft hy alleenlick van God. Want wat hebt ghy van u selven/ anders dan zonde? Neemt de zonde de welke uwe is: want de rechtverdie= heyt is Gods. Item/ Wat heeft men so hoch vermoeden van de macht der natuere? sy is gewondt/ ghescheut/ ghequelt / ende verdooven: Haer is waerachtighe belindinghe ende niet leu= ghenachtighe ontfeludinghe woorlich. Item/ Als een peghelick bekenet dat hy in hem selven niet en is / ende gheen hulpe van hem selven en heeft/ so zyn de wapenen op hem gebroken/ ende

Dit selve woorz behescht / eerstlick / met schrijftuerliche spreken. Jac. 17. 5. Pl. 1. 10.

Esai. 40. 29.

Jac. 4. 6.

Esai. 35. 6. ende 41. 18. ende 43. 19. ende 44. 3. Esai. 55. 1. Joan. 7. 38. Apoc. 2. 2. 17.

Esai. 60. 19. Zach. 14. 7. Apoc. 21. 23.

Apoc. 22. 5.

Daer na met gheruygensin der omden Theologantē.

Hom. de perf. Euang. Epilt. 56. ad Diofco.

Hom. in Ioan. 49.

Libr. de natura & gratia cap. 52.

In Pal. 45.

Hij de strijt

Libr. de praedict. sanct. Item ad Bonifac. Lib. 4. ende erghens Lib. in Genefin.

Homil. 2. in adventu.

Dat laetste deel deses Capittels/ dwelt de eenvoudige leere der waerheyt in de aenmerkinghe der mensche licker natuere / voozstet.

Ende dit is het fundament dat de mensche sijn verdoovenheit kenne/ als den eerst in de kennisse sijns selfs hem achten sal toghenomen te hebbe. Genes. 3. 5.

de strijt ghestelt. Ende het is noodich dat ghy naect blijft/ende geen hulpe in u selven en hebt/ op dat alle wapenen der goddeloosheit ghebroken/ genurfelt/ ende verbrant worden. Hoe ghy in u selven swaeker zyt/ soo veel te seerder neemt God u aen. Alsoo op den tseventichsten Psalm schrybde/ verbiet hy ons onse rechtveerdicheyt te ghedencken/ op dat wy de rechtveerdicheyt Gods bekenmen: ende bewijst dat God ons alsoo sijn genade prijst/ op dat wy weten dat wy niet en zyn: ende dat wy alleenlich dooz de barmherticheyt Gods staen/ dewyle wy in ons selven niet dan quact en zyn. Daerom en laet ons hier in niet met God liden om onse recht/ gelijck of wy soo vele in onse salicheyt verlozen/ als wy hem toe schryben. Want gelijck onse nederheyt is sijn hoocheyt: alsoo heeft de belijdinghe onser nederheyt sijn barmherticheyt tot bereyde hulpe. Ick en epfsehe niet dat de mensche overwonnen van selfs wijcke/ ende sijn herte van sijn machte (ist dat hy eenighe heeft) afwende/ op dat hy hem selven tot waerachtighe ootmoedicheyt vernedere: maer dat hy epghen liefde/ ende liefde om de oberhant te hebben/ (dooz de welcke hy verblint zynde/ hem selven te hooghe werchest) af legghen/ ende hem selven in den ghetrouwen ende waerachtighen spiegel der hepligher Schryftuere/ te rechte aemmercke.

12 Ende die gheneyne sententie de welcke uyt Augustino is genomē/ bejaecht my wel/ te weten/ dat de naturliche gaven in den mensche zyn verdozven gheweest dooz de zonde: ende dat hy van de gaven die boven natuere zyn/ berooft is. Want niet dit laetste verstaen sy het licht des geloofs ende de rechtveerdicheyt/ die ghenoechsaem zyn mochten om het hemelsche leven/ ende de eeuwighē geluckicheyt te gerygen. Soo dan dewyle hy hem selven heeft uyt het rycke Gods gewozzen/ soo is hy oock mede van die gheesteliche gaven berooft/ met de welcke hy voorszien was tot de hope der eeuwigher salicheyt. Daer uyt volcht dat hy alsoo is uyt het rycke Gods ghebaumen/ dat al wat tot het salighe leven der ziele dient/ is in hem uytgheblusht/ tot dat hy dat selve dooz de genade der wedergeboorte weder cryghe. Hier onder is het ghelooft/ de liefde Gods/ de liefde des naecten/ de oeffeninghe der heplicheyt en rechtveerdicheyt. Dewyle alle dese dingen ons worden dooz Christum weder ghegeven/ soo worden sy gheacht dinghen te zyn die niet onse epghen/ maer boven natuere zyn: ende daerom verstaen wy dat sy zyn te niete geweest. Wederom de ghesontheyt des verstant/ ende de rechticheyt des herten waren oock mede wech: en dit is de verdervinge der naturlicker gaven. Want of schoon noch wat verstant ende oozdeels is in ons overgebleven/ niet den wille: soo en sullen wy nochtans niet segghen dat het verstant gheheel ende ghesont is/ dewyle het veranderlich ende in veel duyternisse ghesonchen is: ende de verkeerticheyt des willes is al te seer bekent. Dewyle dan de reden/ dooz de welcke de mensche onderschept maect tusschen goet ende quact/ en verstaet ende oozdeelt/ een naturliche gabe is/ so en conde sy niet gheheel te niete worden: maer is een deels getranck/ en een deels geschet geweest/ soo dat daer een onsen verballen werck gesien wort. Naec dit gevoelen seyt Joannes dat het licht noch in duyternisse licht/ maer van de duyternisse niet begrepen en wort: met welcke woorde dit bejde claerlich wort uytgedruet/ te weten/ dat in de verdozven natuere des mensches noch sommighe bonckens glinsteren/ de welcke bewijzen dat hy een redelick dier is/ ende

onderschepden hem van de onredeliche dieren/ dewyle hy niet verstant begaet is: en dat noch tans dit licht wort met groote onwettheyt verstrickt/ soo dat het niet en can traetlichlich verschijnen. Alsoo en is oock de wille niet vergaen/ dewyle hy niet en can van de natuere des mensches gheschepden worden: maer is also den boosen begheerlichheden onderwozen/ dat hy niet goets en can begheeren. Dit is wel de volle beschrybinge/ maer moet met meer woorden verclaert worden. Daerom op dat onse handelinghe voozt gae naec dat eerste onderschept/ waer dooz wy de ziele des mensches gedeut hebben in verstant ende wille: soo laet ons de cracht des verstant ten eersten ondersoeken. Den mensche sulcke eeuwighē duyternisheit op te legghen/ dat hem gheen verstant in eenighe dinghen ghebleven en waer/ dat en strijt niet alleenlich tegē het voozt Gods/ maer oock tegen de gheneyn bebindinghe. Want wy sien dat ick en weet niet wat begaerte om de waerheyt te ondersoekē/ is in des mensches vernuft gheplant/ naec de welcke hy niet en soude staen/ hadde hy niet eerst eenighe reucke daer van ontfanghen. Soo is dan dit een licht des menschelike verstant/ dat hy naturlich wort dooz de liefde der waerheyt getrocken: op de welcke de beesten gheen acht en hebben/ bewijfende daer mede dat grof ghevoelen sonder reden dat in hen is. Hoewel dese selve swacke begheerte valt af eer sy wel op den looy comt/ want sy halt tersont tot pdelheyt. Want het verstant des mensches is so plomp/ dat het den rechten wech om de waerheyt te ondersoeken/ niet en can houden/ maer valt herwaerts ende ginswaerts tot menigherley dwalunghe/ ende stoot hem selven somtghs (gheueck die in duyternisse tast) tot dat het ten epnde dwalende verswint/ ende alsoo de waerheyt sockerende/ bewijst het hoe onbequaem het zy om die te soeken ende vinden. Boven desen is het niet noch een ander pdelheyt swaerlich bevaughen/ te weten/ dat het dickinacks niet en onderschept naec welcker dinghen waerachtighe kennisse het nut zy te staen. Daerom quelt het hem selven met spotteliche curteysheit in ondersoekinghe der dingen die onmoedich ende van geener weerden en zyn: ende dinghen die noodich zyn te weten/ en aemmerlich het niet/ ofte went hem selven onachtsaemlich ende selden daer toe: ymmer arbeyt het nau te eenigen tijde met uersticheyt daer toe. Van dese berdaeptheyt elagen alomme de Heydensche schrybers/ ende worden byna alle daer in verweret bevonden. Hierom als Salomon in gheheel sijnen Wyedickboeck de oeffeninghe verhaelt heeft/ in de welcke sy hen selven schijnen seer wijs te zynē/ soo betuycht hy datse nochtans pdel ende onnut zyn.

13 Nochtans en is de arbeyt des verstantes niet altnix alsoo te vergeefs/ dat het niet en soude wat uwerchten/ voornemlich als het hem selven tot dese nederste dingen bestreckt. Iae het en is soo plomp niet/ dat het niet en soude oock van de opperste dingē wat proeven/ hoewel het die onachtsaemlich ondersoekē: maer niet met gelijcke macht. Want als het boven dit teghenwoordighe leven hem selven sterckt/ dan wordet het voornemlich swack bevonden. Daerom op dat wy beter sie hoe verre het naec de mate sijnder macht in een pghelike sake can comen/ soo is het noodich dat wy een onderschepinghe dooz ooggen stellen. Dit sal dan de onderschepinghe zyn/ te weten/ dat daer een ander verstant is der aertlicher dinghen/ ende een ander der hemelscher dinghen. Aertliche dinghen woenen ick die/ die haer

Daer naec neemt hy beyde ick bysonder aen te verclaren: en booz eerst des verstant te ondersoeken/ beginnende van dese afdeplinge tot de 26. Doch soo brenge hy booz d'eerst by/ eenige algemeene dinghen te weten/ dat het menschelike verstant noch eenich licht heeft/ dwelck nochtans niet verbercpen pdelheyt ghecrancht is.

Dit fondament ghelept zynde/ op dat hy soude beproeven hoe beel dat naec den val/ des mensche verstant en wille toe te geben zy: seyt hy eerstelich van alle beyde mit gemeen (ende dat naec het segghen van Augustinus ende den school-leeraers) dat de naturliche gaven verdozven zyn/ maer de boven-naturliche garsche ende gheheel verclozen.

Joan. 1.5.

Ecclesiastes.

Boven dien/ so is dit verstant hem bestreckt tot de aertliche/ ende bemelsche dinghen.

Hoe veel het
bestant be-
mach om te
begrypen de
kennisse der
aertse / in
gen / dat wort
aenghewesen
in dese ende de
brie naebest-
ghende / te
weten 14. 15.
16. 17. afdep-
tinghe.

1 Ende eerste
sich soo veel
als de aert-
sche dinghen
aengaan / soo
binden in den
uincelen noch
sommighe
crachten des
bestands.
Want de
staet-reger-
ringhe ende
ghewoonten
ghewoonten al-
le menschen
soo en / dat
met allen en
verstaen dat
alle vergader-
ringhen der
mensche moe-
ten onder den
wetten staen
maer oock so
ist dat sy der
selven dinghen
grondt ende
begyn begre-
pen enoede
aertse ende
boontanders
der dingsche
becluypen.

die haer tot God en sijn rijcke / tot de waerach-
tighe rechtveerdicheit / ende tot de salicheit des
toecomende levens / niet en bestricken: maer sijn
alleenlich dat teghenwoordich leven aengacnde /
ende eenichsits binnen de palen des selven be-
sloeten. Demeelsche dinghen noeme ick de sijnber ken-
nisse / Gods / de wysse der waerachtigher recht-
veerdicheit / ende de verborghenheiden des he-
mischelen mer. 1 Onder de aerdse dinghen sijn
de staet-reggeringhe / de huys-reggeringhe alle
hantconsten / ende letterconsten: onder de heim-
seche sijn de kennisse des Gods / hem willess / ende
de reghele om het leven daer nae te sechtien. Van
de aerdse moemen dit bekennen / dewyle de
mensche is een dier dat van natuer ghescheyd
soet / soo is het oock natuerlich ghenoghen om
dat ghescheyd te onderhouden ende bewaren:
ende daerom sijn wy dat in aller menschen her-
ten sijn ghewone indringhen eengher bur-
gerlicher oordeninghe ende eerlicheit. Hier wyt
is her dat menant bevonden en wort die niet en
verstaet dat alle vergaderinghen der menschen
moeten onder wetten ghehouden worden / ende
die der selver wetten greut ende begin niet in sijn
verstant en hebbe. Hier wyt comt de gheduerige
eendrachticheit aller Heyden / ende ooc eens pe-
ghelicheit mensches / in de wetten / om dat het zaet
der Wetten is in eenen peghelichen geplant son-
der jDeester ofte Wertgeber. Ick en hebbe gheen
aethe op de wyssten ende stryden die verstant op-
rissen als sommighe begeeren / dat alle recht te
niete / ende alle insettinghen der Coninghen ghe-
bysen worden / ende dat alleenlich de boose be-
gheerte sy in des rechts stede / ghelijck de dieven
ende moorders doen / ende dat sommighe (het
welck een seer ghewone ghebreck is) meppen
dat onrecht te zijne / dat andere als recht bevestri-
ghen: ende willen daeroverghen dat het ghene
dat andere verbieden / eerlich sy. Want de sul-
ke en haten niet daerom de Wetten / om dat sy
niet en wetten dat sy goet ende heplich sijn: maer
sy stryden teghen openbaer reden / rasende dooz
boose begheerten / ende dat sy dooz het verstant
pynsen / dat selve verwoopen sy nae hare boosen
lust. Dese laetste strydt is sulck / dat hy dat cer-
ste begryp der gerechticheit niet wech en neemt:
want hoewel de menschen onder maekanderen
van de hoefstuelen der wetten stryden / soo co-
men sy nochtans in eenighe somma der ghe-
rechticheit over een. Waer in voorwaer de
swachheide des menshelichen verstands haer
openbaert / de welke oock dan een pynsel en want-
kelbaer is / als sy sechne den rechten wech te
volghen. Nochtans blyst dit / dat in alle men-
schen sy een zaet der burgerlicher oordeninghe
ghelant. Ende dit is een groot tecken dat geen
mensche en sy sonder licht der reden in de be-
schickinghe des levens.

14 Hier nae volghen de consten / beyde hant-
consten en letterconsten / om de welcke te leeren /
dewyle in ons allen eenige bequaemheyt is / soo
wordt daer in de cracht des menshelichen ver-
stands geopenbaert. Ende hoewel niet alle men-
schen bequaem en sijn en alle consten te leeren /
soo is nochtans dit bewys ghenoech der ghe-
wone cracht / dat bynae geen mensche bevon-
den en wordt / wiens verstant hem niet en ver-
toone in eenige conste. Ende de mensche en heeft
niet alleenlich macht ende cracht om te leeren /
maer ooc om in eene pegeliche conste wat meug-
te bedenken / ofte om te vernederen ofte ver-
cieren dat hy van anderen geleert heeft. Gehelck
dit Platonem heeft te onrecht beweert te seg-
ghen / dat sulcke leeringhe ofte begrypinghe niet

anders en sijn / dan een wederom gebekinghe:
alfoo worden wy hier dooz te rechte beweert te
bekennen / dat de gront fondament ende begri-
daer van is / in des mensches vermits ghebozen.
Soo betuyghen dan dese betuygingen openlich /
dat der ghewone begrypinghe der reden ende
des verstants / sy natuerlich in den mensche.
Nochtans is het alsoo een gewone goet / dat een
peghelich vooz hem sijn moet daer in de son-
deringhe genade Gods bekennen. Endetof dese
dankbaerheyt beweert ons de maker der na-
tuere selve overvloedighich / als hy sommighe
laet dwaes ghebozen worden / in de welke hy
vooz opse stelt niet wat gaben de ziele des men-
schen verrent is / ten sy dat sy niet het Godde-
liche licht overgoet in woordenwelck licht soe na-
tuertlich is in alle menschen / dat het gantschlich
sy in eenen peghelichen een overdiende gabe
sonder goetdadticheit. De vindinge der consten /
de wysse ende oorden die te leere / de ruerliche ende
wytmenende wetenschap daer van de welke op-
ghentlich weynghe toe comt) en is wel gheen
grondelich bewys eener ghewone scherpsin-
nighe: nochtans dewyle selder den Godsaligen
ende godloosheit ghewone toe comt / soo wort
het te rechte onder de natuerliche gaben gelyck.

15 Daerom soo wanneer wy comen Heyden-
sche schryvers te lesen / sullen wy dooz dat licht
der waerheyt / desele in hen wonderlich schyn /
vermaet worden / dat het verstant des mensches
hoewel het van sijn ghecelheyt verfallen ende
verlicert is / nochtans noch niet wytmenende
gaben Gods verleet ende verrent is. Ist dat wy
achten dat de Gheest Gods is de eenighe Fon-
tayne der waerheyt / so en sullen wy de waerheyt
niet verwoopen noch verachten / waer die oork-
sel sijn / ten sy dat wy willen den Gheest Gods
kasteren: want de gaben des Gheests en worden
niet cleyn geacht sonder hem te verstaen. Ende
wat / sullen wy verstaen dat de onide Wertghe-
leerde niet en waer met der waerheyt bescheyden /
die de burgerliche oordeninghe ende reggeringe
hebben niet soo groote gherechticheit voortge-
bracht? Sullen wy segghen dat de Philosophen
sijn bliut gewest / beyde in de wytmenende aen-
merkinge ende constige beschuyvinghe der na-
tuere? Sullen wy segghen dat die geen verstant
en hadden / die Dialecticam / dat is de conste om
een sake wetentlich met woorden te handelen /
ghemaect hebende / ons hebben leeren niet re-
den secken? Sullen wy segghen dat die wylsi-
nich ghewest sijn / die de conste der medicijne in
het licht brengende / ons sijn niet haer verstant
voorderlich gheweest? Wat sullen wy segghen
van alle letterconsten ende leeringen? sullen wy
meppen datse sijn wylsiwigher menschen rase-
rien? Iae wy en sullen der ouden gheschryften
van dese dinghen niet comen sonder groote ver-
wonderinghe lesen: want wy sullen verwonder-
ren / om dat wy sullen bedwonghen worden te
bekennen / dat sy overschoone sijn. Sullen wy
niet loflich ofte overschoone achten / dat wy
niet en bekennen van God te comen? Wy mo-
gen ons schamen van soo groote ondankbaer-
heyt / in de welke de Heydenische Docten niet
en sijn ghevallen / de welke bekent hebben dat
de Philosophic / de Wetten / ende alle goede con-
sten sijn der goden vonden. Daerom dewyle
wy sien dat de menschen die in de Schryftuere
worden ghemaent natuerlich / sijn soo verstan-
dich ende scherpsinnich gheweest in de onder-
soekinghe deser wereltlicher dinghen / soo mogen
wy dooz sulcke exempel leeren / hoe veel goets
de Heere heeft der menshelicheit natuer ghe-
laten /

Doch sooda-
miche mach-
de verstant
is een soo al-
ghewone goet /
dat niet te
min de be-
scheyde eens
peghelichen
bysonder
mede ghe-
deelde gaben
genoechsaem
van de ghe-
nade Gods
ghetuyghen.

Tghewone
ende l'ende
deser kennisse
ende deses
verstants
dwelck in de
aerdse ding-
gen besich is /
bestaet daer
in / dat wy
bekennen dat
mensche sijn
alhoewel hy
van sijn
oprechticheit
is verballen
nochtans niet
wytmenende
gaben Gods
ooc alnoech
verciert is.

En anderen
soo becluy-
poch / men-
schen bes-
stant om te
leeren ende
aan te nemen
eenighe con-
sten.

laten/ nae dat sy han het waerachtighe goet be-
rooft is.

16 Ende hierentusschen en sulken wy niet ver-
gheten dat dese dinghen die God tot gemeynen
nut des menschelicken geslachts uytdeelt wien
hy wil/ sijn seer schoone gaven des Goddelicken
Geests. Wat ist dat Besceel en Onab moesten
de wijsheert ende wetenschap die tot het maech-
sel des tabernakels noodich was/ van den Geest
Gods hebben: soo en is het geen wonder dat de
kennisse der dinghen die in het leven der menschen
de voornemste sijn/ geseyt wort door den Geest
Gods ghegeven te sijn. Ende hier en heeft nie-
mant te vraghen wat gemeynschap de ongod-
delicke/die van God gantsch vreedende sijn/hebben
met God? Want dat de Gheest Gods gheseyt
wort alleenliick in de ghelooovige te wonen/ dat
moetmen verstaen van den gheest der heyligh-
makinge/ door den welken wy Gode tot een-
pelen gheheyligh worden. Maer dies niet te min
verbuil/ roert ende sterckt hy alle dunck door de
cracht des selven Geests/ ende dat nae de epen-
schap eens pegelicken acerts die hem in de schep-
pinghe is gegeven. Ist dat God ons heeft wil-
len laten helpen door der godloosen arbeit ende
dienst in de kennisse der natuerlicker dinghen/ in
de conste van dinghen met woorden te handelen/
ende in ander diergelijcke letterconsten ende lee-
ringhen: soo laet ons die ghebyrcken / op dat
wy niet rechveerdachtich om onser luyheyt wille
ghestraft en worden/ist dat wy de gaven Gods
verachten / dic ons in hem sijn onverdient ghe-
gheven. Maer op dat niemant en dencke dat de
mensche seer rijckie ende ghelucklich sy / als hem
soo groote cracht om de waerheyt in de elemen-
ten ende leeringhe deser werelt te begripen/ wort
toeghescheyden: soo moetmen oock mede daer toe
segghe/ dat dese gantsche cracht des verstants/
ende de kennisse die daer uyt volcht / is een ver-
ganchelick ende poel dunck voor God / als daer
gheen vast fondament der waerheyt by en is.

17 Dit sy de somma/ dat in het gantsche men-
schelick geslachte wort ghemerck dat onse na-
tuere eygentlick reden heeft/ waer door wy van
de onredelicke dieren worden onderscheyden/ge-
lijck de selve onredelicke dieren sijn door het ghe-
voelen onderscheyden van de onlebeide dinghen.
Want dat sommighe worden sot ofte ongedoe-
lich ghebozen/ dat ghebreck in weynighe en ver-
duyftert de ghemeyn genade Gods met: ja wy
worden meer door het aenschouwe sulcker din-
ghen vernacnt/ dat de gaven die in ons gheble-
den sijn / behoor te rechte der Godlicher ghe-
nade toeghescheyden te worden: want hadde hy
ons niet ghespact/ soo soude de afvallinghe een
berberdinghe der gantscher natuere mede ghe-
bracht hebben. Ende dat sommighe met scherps-
sinnicheyt / sommighe met oordeel uyt nemen
ende den anderen te boven gaen / ende den som-
mighen het verstant rasscher is om dese ofte die
conste te leeren / in dese verschepdenheyt bewijst
ons God sijn ghenade/ op dat niemant het gene
dat uyt sijn eickel ghenade comt/hem selven als

sijn eyghen toe schijde. Want waer toe neemt
d'een uyt boven den anderen/ anders dan op dat
de sonderlinghe genade Gods ghesien woerde in
de ghemeyn natuere / de welcke vele menschen
sulck niet ghevende/ gheeft te kennen/ dat sy het
nemanden schuldich en is? Hier toe dient oock
dat God sonderliche roeringhen in gheest nae
eens peghelick betoeyninghen: van welcker sake
vele epenypelen sijn in den boeck der Aechteren/
in welken ghescheyden is / dat de Gheest des
Heeren die heeft aen ghedaen / die hy gheropen
hadde om het volck te regereen. Somma in al-
le uytneimende daden is een sonderlinghe inghe-
vinghe. Hier uyt is het dat de sterck der welc-
ker herten God gheroert hadde / sijn Saul nae
ghevoelcht. Ende als Samuel de salbringhe ende
veroydeninghe tot het kijnckie voorsayt / spreect
hy aldus: de Geest des Heeren sal over u comen/
ende ghy sult een ander man wesen. Ende dat
gaet den gheheelen loop der regeringe aen: ghe-
lijck daer nae ghescheyden is van David/ dat de
Gheest des Heeren is over hem gheromen van
dien dach voort. Maer dit selve wort ergheyn
gheleert aengaende sonderlinghe roeringhen/ Ja
oock by Homerum wordt gheseyt dat de men-
schen reden ende wijsheyt hebben/niet alleenliick
nae dat Iupiter eenen pegelicken gegeven heeft/
maer nae dat hyse van daghe te dage beweecht.
Ende voorwaer derwijl de gheue de aldervernuft-
richst ende scherpsinnichst waren/die kinael met
wysfelinghe wederlagen worden/ soo leert ons
sels de bevindinghe / dat het verstant der men-
schen is in de hant ende goetduncken Gods/ op
dat hy dat te allen oogheblich regere. Hier uyt
wort gheseyt dat hy de sinnen der voorsichtigen
wech neemt/ op dat sy buyt den wech dwalen/
maer in dese verschepdenheyt sien wy nochtans
eenige overgebleven teekenen des beelts Gods/
die het gantsche menschelicke gheslachte onder-
scheyden van de andere creatueren.

De eerste
den.
De tweede
reden sijn
exempelen.
Jud. 6. 34.
1. Sam. 10. 23
1. Sam. 10. 6.
1. Sam. 16. 13.
Ody. 6.
De derde
reden.
Psal. 107. 40

18 Nu moeten wy verclaren wat de reden der
menschen can wytrechten / als wy tot het rijckie
Gods ende tot de gheestelicke wijsheyt comen:
de welcke in drie dinghen voornemlick is gele-
ghen/ te weten/ in de kennisse Gods/ ende sijn-
vaderlicker gonste tot ons/ in de welcke onse sa-
lichheit is gheleghen: ende in de sekinghe des
leuens na de regel der Wet. Aengaende dese twee
eerste dinghen / ende eyghentlick aengaende het
tweede / sijn de alderscherpsinnichste menschen
blinder dan molten. Ick en versalie niet dat in
vele plaatsen by de Philosophen sommighe din-
ghen van God gelefen worden/ die seer wetent-
lick ende bequaemliick sijn gesproken: maer sijn
nochtans soo ongestadich/ dat daer in hare ver-
werede ghedachten ghesien worden. God heeft
hen wel (ghelick voorsayt is) een cleyn smake
sijnder Godheyt ghegheven / op dat sy niet en
souben haer godloosheyt bederken met onwe-
tentheyt: ende heeftse sommijts bedwongen som-
nighe dinghen te spreken/ door der welcker be-
lijdinghe sy mochten over woonne worden: maer
het ghene dat sy saghen/ hebben sy alsoo gesien/
dat sy door sulck aenschouwen niet en worden
tot de waerheyt beweert / ende veel min daer
toe quamen. Ghelijck een Aepser midden op het
belt de claerheyt des bliems in der nacht verre
ende wijt siet enen oogheblich tijts/ maer dat
dupsicht is soo vergaenliick / dat hy van de
dupsichtusse der nacht wort wederom bebang-
er hy can enen voet verseten/ soo verre is het/
dat hy soude door sulcke hulpe tot den wech co-
men. Bobe desen de dupsichtusse der waerheyt
met de welcke sy hare boecken als by gheval be-
springhen/

Dat Andere
deel des ban-
dels spreckde
van de macht
des mensche-
lick vernufts
ofte der Reys/
in de heime-
sche ende gee-
stelicke din-
ghen: begun-
nende van des-
se 18 afbe-
linghe tot
de 26.
† Ende alsoo
de geestelicke
dinghen in
drie hoof-
stueck besta-
te weten/ in
het verstant
der kennissen
Gods/ in
d'aermeeninge
tot kinderen/
ende de wille
Gods: dat in
dese drie stue-
ken de mens-
schen verblint
sijn / word-
niet seer ster-
ke reden met
een schoone
ghelickenisse
betreect sijn-
de/ bewesen.

In somma/
daer is noch
wat in men-
schen natuere
overgebleven:
maer wat het
is/ selve moet
der ghenaden
Gods toege-
scheyden wer-
den.

sprenghen/ met hoe vele ongheschiedte leugenen
 zijn die bebleekt? Evidelick de sekerheyt der
 Goddelicker goetwillichheyt tot ons (sonder de
 welke het veruult des mensches moet niet ont-
 ghemeten veruerringhe veruult worden) en
 hebben sy selfs noyt geroken. Soo dan de reden
 des mensches en naerdert / noch sterckt / noch
 secht haer selven tot dese waerheyt niet / dat sy
 soude verstaen / wie de waerachtighe God zy/
 ende hoedanich hy wil tot ons zyn.

19 Maer bewijle wy door den valschen waen
 onser wijsheyt droncken zynde / ons seer noode
 ende waerelick laten wys maken / dat onse reden
 in Godlike dinghen gheheel blind ende onghes-
 voelich is: soo achte ick het beter dat niet getuy-
 ghenissen der Schryfture / dan met redenen te
 bewijzen. Dit leert Joannes seer claerlic in de
 plaetse die wy boven by gebracht hebben / also hy
 schryft dat het leven is van den beginne in God
 gheweest / te weten / dat leven / dwelck het licht
 der menschen was: dat dit licht in de dupster-
 nissen lichtet / ende dat het van de dupster-
 nissen niet en wort begrepen. Wy gheeft wel te kennen
 dat de ziel des mensches wort van de claerheyt
 des Goddelicke lichts bescheyden / so dat sy voo-
 waer nimmermeer en is sonder een klein vlam-
 me / ofte pynners ten minsten sonder een vone-
 ken daer van: maer dat sy door sulcke verlich-
 tinghe God niet en begriipt. Waerom dat? om
 dat haer scherpsinnicheyt / soo vele de kennisse
 Gods aengaet / enkel dupsternisse is. Want als
 de Gheest de menschen nocht dupsternissen / soo
 berooft hy te eenē male van alle macht des gee-
 stelicken verstantes. Daerom seyt hy dat de ghe-
 loobighe die Christus aen nemen / niet en zyn
 uyt den bloede / noch uyt den wille des vleesches
 ofte des mans / maer uyt God ghebozen. Ghe-
 licks of hy wilde segghen / dat het vleesch niet en
 can soo hooghe wijsheyt vaten / dat het soude
 God / ende dat God aengaet / begripen / ten zy
 dat het door den Gheest Gods verlicht worde:
 ghelijc oock Christus betuycht heeft dat het een
 sonderlicke openbaringhe Gods was / dat hy
 van Petro bekent wert.

20 Waert dat wy gheloofden (het welke be-
 nocht sonder twyfelinghe te zyne) dat onse na-
 tuere ghebreckelick is in alle het gene dat de ve-
 melsche Vader sinen uytvercozenen door den
 gheest der wederghewoont gheeft / soo en soude
 hier gheen oorsake zyn om te wanckelen. Want
 het gheloovige volck sekerlyc by den Propheete
 aldus: "Want by u is de fonteyne des levens / en
 in u licht sullen wy het licht sien. Dit selve be-
 tuycht oock de Apostel / als hy seyt: "dat niemant
 en can seggen dat Jesus de Heere is / anders dan
 door den heylighen Gheest. + Ende Joannes de
 Dooper seide het onverstent sijnder Discipu-
 len / roept dat niemant en can yet ontfanghen/
 ten zy hem van boven ghegheven. Dat hy niet
 de gabe neempt de sonderlinghe openbaringhe /
 ende niet de ghemeyn gabe der natuere / dat is
 daer uyt openbaer / dat hy claerlyc dat hy niet be-
 dreven en hadde niet so vele woorden / daer mede
 hy Christus hadde sinen Discipulen aenghe-
 ppen. Ick sie wel (seyt hy) dat de woorden niet
 en connen de mensche maken Godlike dingen
 te verstaen / ten zy dat de Heere door sinen Geest
 het verstant gheve. Ick oock Moses als hy den
 volck haer verghetentheyt veruult / soo gheeft
 hy nochtans oock mede te kennen / dat sy niet en
 connen wyser zyn in de verborghenede Gods /
 ten ware door sijn ghenade. Wie ooghen (seyt
 hy) hebben ghesien de groote tecken en won-
 deren: ende de Heere en heeft u gheen herte ghe-

gheven om te verstaen / noch oogen om te hoo-
 ren / noch oogen om te sien. Wat soude hy meer
 segghen / waer dat hy ons blocken ende steenen
 noemde in de aenmerkinge der werckē Gods?
 Hier uyt is het dat God als een sonderlinghe
 ghenade beloofst door den Propheete / dat hy den
 Isracliten sal een herte gheven / op dat hy van
 hem bekent worde: waer mede hy voozwaer te
 kennen gheeft / dat de menschen soo veel verstaen
 in gheestelike dinghen / als sy van God seer ver-
 liche zyn. Dit selve heeft oock Christus met sijn
 stemme bevesticht / als hy seide dat niemant en
 can tot hem comen / dan dien het van sinen Va-
 der ghegheven ware. Ende wat? is hy niet het
 levende beest des Vaders / in het welke ons de
 gheheel claerheyt sijnder eerlicheyt wort uyt-
 ghedrukt? Soo en heeft hy dan niet beter con-
 nen bewijzen hoedanich onse macht is om God
 te kennen / dan als hy seyt / dat wy gheene oogen
 en hebben om sijn beest te sien / als het ons soo
 openbaerlick wort voorgefelt. Ende is hy niet
 in de werelt gecomen om den wille des Vaders
 den menschen te openbaeren? Heeft hy niet sijn
 bootsechay ghetrouwelick ghedaen? Ick vooz-
 waer: nochtans en wort door sijn predikinghe
 niet bedruet / ten zy dat de inwendige Leerme-
 ster / naimelick de Gheest / den werch bereyde tot
 het herte. Daerom en comen gheene tot hem/
 anders dan die het van den Vader gehoort ende
 geleert hebben. Wat wijse van hoozen en leeren
 is dit? Te weten / als de Gheest door wonderlic-
 he ende sonderlicke cracht oozen maect om te
 hoozen / ende verstant om te verstaen. Ende op
 dat dit niet merwe en schijne / soo bryngt hy de
 ghetuyghenisse Esai vooz / daer hy de vernieu-
 winghe der gheeynte belovende / leert dat die
 sullen Gods Discipulen zyn / die tot de salicheyt
 sullen versanct worden. Ick dat God daer wat
 sonderlinghe sinen uytvercozenen voozseyt / so is
 het openbaer dat hy niet en sprecket van de lee-
 ringhe die oock den godloosen ende onghelighen
 gheneyn is. Soo moeten wy dan verstaen dat
 de inganc tot het kycke Gods niemant open
 en is / dan dien de heylige Gheest heeft door sijn
 openbaringhe een nieu verstant gemaect. Ende
 Paulus sprecket alderlaerste de welke dese sa-
 lie handelende / nae dat hy de gantsche wijsheyt
 der mensche heeft van sekerheit ende ydelheyt be-
 schuldicht / ende gantschelic te niete gemaect /
 soo beslypt hy ten eynde dat de natuerlike men-
 sche niet en can vaten dat des Geests Gods is:
 dat het hem dwarsheyt is / ende en can het niet
 verstaen / om dat het geestelic wort onderschey-
 den. Welken mensche noemt hy natuerlick / te
 weten / dien / die op het licht der natuere stant.
 Dese segghe ick en verstaet niet in de geestelike
 verborgheneden Gods. Waerom? om dat hyse
 door liphcheit veracht? Ick of hy sechoon daerom
 arbeit / soo en vermach hy niet: te weten / om
 datse worden geestelick onderscheyden. Wat is
 dat te segghen? Om dat sy gantschelic zyn den
 menschelicken verstande verborghen / soo worden
 sy alleenlick door de openbaringhe des Geests
 ghopenbaer: soo dat sy vooz dwarsheyt geacht
 worden / daer de Gheest Gods sijn licht niet en
 geeft. Daer boven hadde hy de dingen die God
 bereyt heeft den ghenen die hem lief hebben / bo-
 ven het begriip der ooghen / oozen / ende des ver-
 stantes verheve: Ick hadde betuycht dat de men-
 schelike wijsheyt is als een deghel waer door
 het verstant wort verhindert dat het God niet
 en can sien. Wat wille wy? de Apostel betuycht
 dat de wijsheyt deser werelt is van God sot ge-
 maect: ende sullen wy haer scherpsinnicheyt
 H ig toe

Jer. 24. 7.
 Joan. 6. 44.
 65.
 Eben dit
 selve worde
 mee seer
 reachtighen
 argumenten
 bevesticht.
 Dat eerste
 argument.
 Heb. 1. 3.
 Joan. 17. 14.
 Joan. 6. 45.
 Esai. 45. 7.
 Joan. 6. 45.
 Dat tweede
 argument.
 1. Cor. 2. 14.
 1. Cor. 1. 20.
 Dat derde
 argument.

Daer na met
 ghetuyghenisse
 der heylighe
 ghe Schryf-
 turen / waer
 uyt besloten
 wort: eerlic-
 lick / dat
 waans kin-
 der? wel niet
 eenich licht
 begaert zyn /
 maer datse
 God daer
 mede niet en
 connen be-
 gripen.
 De eerste
 reden.
 Joan. 1. 4.

Joan. 1. 13.

De andere
 reden.
 Mat. 16. 17.

2. De aen-
 minge tot
 kinderen
 Gods en
 wort niet van
 der natuere /
 maer van den
 heylighen
 Vader door
 den Gheest
 der wederge-
 boorte in den
 uytvercoz-
 nen besegelt:
 daerom so uyt
 dat het be-
 stant de ding-
 die onse salic-
 heyt aengaan /
 vooz de wes-
 derghewoont-
 ghemeyn en
 begriipe / ghe-
 lyck als uyt
 beschepe
 plaecten der
 H. Schryf-
 ture te sien
 is.

Psal. 36. 9.
 1. Cor. 12. 3.
 Joan. 3. 27.

Out. 29. 23.

toe schryfde daer mede sy souden comen tot God ende tot de secreten des hemelschen rycks doozdinghen? Derre zy dese caserie van ons.

21 Daerom het ghene dat hy hier den menschen ontrectt, dat selve schryft hy ergens Gode toe, in syn gebedt/ seggende: God ende de Vader der eerlickheyt gheve u den gheest der wysheyt ende der openbaringhe. Nu hoort ghy dat alle wysheyt ende openbaringhe is Gods gave. Wat volcht daer meer? Dat hy ghevedat de ooghen in wes verstant verlicht worden. Doozwaer ist dat hen in ewe openbaringhe noodich is / soo sijn sy van hen selven blind. Daer naevolcht daer/ op dat ghy weet welke de hope inder roepinghe zy/ etc. Soo belijt hy dan/ dat des mensches verstant niet wijs ghenoech en is om syn roepinghe te kennen. * Dat hier niet eenich Pelagianus teghen en roepe dat God deser onderstandicheyt ofte ongheloorde te hulpe comt/ als hy dooz de leere sijnns woordes het verstant des mensches daer toe beweeyt ende leydt/ daer het niet en conde sonder leytsman comen. Want David hadde de Wet/ in de welke alle wysheyt was begrepen die men mochte begeren: noch tans daer mede niet te vrede zynde / begheert hy dat sijn ooghen ontderlic worden/ op dat hy de verborghentheden der Wet aenmercke. Met welke woorden hy doozwaer te kennen gheeft/ dat de openbaringhe des woorts Gods den menschen is/ ghelyck der aerde de oppganch der Sonne. Maer dat sy daer upt gheen groot voozdeel en hebben/ tot dat de ooghen ghegevene ofte gheopent worden van dien die daerom genaemt is de Vader der liechten/ om dat het al wozt van de dupsternisse beseten/ waer hy dooz sijnen Gheest sijn licht niet en gheeft. Also waren ooc de Apostelen wel van den alderbesten Meester behoorlick ende overvloedichlick gheleert: nochtans hadden hen de gheest der waarheyt niet noodich ghelweest/ die hare herten souden onderwysen in dese selve leere/ welke sy te voozen gehoort hadden/ soo en hadde hen Christus niet gebode dien te verwachten. Ist dat wy bekennen ons dat re ghebreken dat wy van God begheeren / ende ist dat hy in het ghene dat hy belooft/ onse ghebet ende armoede bewyft: soo en moet nu niemant twyfel en behyden dat hy soo veel vermach om de verborghentheden Gods te verstaen / als hy seer dooz sijn genade verlicht is. Wie hem selven meer verstaens toe schryft/ die is dies te blindet/ om dat hy sijn blintheyt niet en behent.

22 Nu is daer noch het derde deel / te weten/ van de kennisse des reghets om het leven wel te schickken/ de welke wy te rechte de rechtveerdicheyt der wercken noemen. Hier in schijnt het mensche verstant wat sekerplichtiger te zyne van in de voozgaende dringen. Want de Apostel betuycht dat de Heydenen die geen Wet en hebben/ hen selven een Wet sijn/ doende de wercken der Wet / ende bewysen dat het werck der Wet is in hare herten gheschreven/ dewyle haer conscientie hen ghetuyghenisse gheeft/ ende de ghedachten hen onderlinge beschuldighen ofte onschuldighen vooz het oordeel Gods. Ist dat de Heydenen de rechtveerdicheyt der Wet hebben natuerlick in hare herten geschreven/ soo en sulken wy voozwaer niet seggen/ dat sy in de wech des levens gantschlick blind sijn. Ende daer en is niet ghenepder in der menschen mont/ dan dat de mensche dooz de natuerlike Wet (van de welke de Apostel daer spreekt) ghenoechsaemlick wozt in den rechten vrgel des levens onderwesen. Maer laet ons overdencke waer toe dese kennisse der Wet is den mensche inghegheben:

dan sal het terstont openbaer sijn / hoe verre sy daer dooz tot het voozghesette merck der reden en der waarheyt ghelept worde. Dat selve wozt oock openbaer up de woordt Pauli/ ist dat wy het verwolet hier plaetse aenmercken. Hy hadde weynich te voozen gheseyt/ dat die dooz de Wet gheoordeelt worden / die in de Wet ghesondicht hebben: ende dat die sonder Wet vergaet/ die sonder Wet ghesondicht hebben. Dewyle dit hadde moghen wonder schijnen dat de Heydenen sonder vergaen sonder eenich voozgaende oordeel/ soo seyt hy terstont daer nae / dat haer conscientie hen is vooz een Wet: ende dat die daerom genoechsaem is/ tot haer verdoemenisse. Soo is dan het eynde der natuerlike Wet, dat de mensche wozt niet ontschuldich. Ende en sal niet qualick aldus beschreven worden/ te weten/ dat de Wet der nature is de bekenninghe der conscientie / de welke tusschen recht ende onrecht genoechsaemlick onderscheyt/ om den menschen de voozwendighe der onwetentheyt te bekenmen/ dewyle sy dooz haer eyghen ghetuyghnisse overwommen worden. De mensche gheeft hem selven soo seer toe / dat hy in het beduyden der boosheyt/ sijn verstant geene soo verre het moghelick is/ altyts afweert van het ghevoelen der zonde. Waer upt Plato schijnt beweyt te zyne/ om te segghen / datmen niet en sondicht anders dan dooz onwetentheyt. Dat soude wel bequaemlick van hem gheseyt sijn / waer dat de ghebepuytcheyt der menschen soo veel vernoochte in de bedekinghe der zonden / dat de conscientie haer selven niet schuldich en kende vooz God. Maer dewyle de sonder het onderscheyt des goets ende quaets dat hem is ingedruicht/ vliet/ ende wozt nochtans somtijts wederom getrocken tot dat selve/ ende en can hem selven so blind niet make dat hy niet / het zy willens of onwillens / bedwonghen en worde/ sijn ooghen op te doen. So is het valsche dat men seyt/ dat de mensche alleenlick dooz onwetentheyt sondicht.

23 Themistius heeft beter met der waarheyt ghesproken/ lerende dat het verstant selven scyft in de univrsale ofte ghemeyne beschryvinghe ofte aenmerkinghe: maer dat het blind wozt als het voozder gaet/ te weten/ als het wil aenwerken eenich particulier ofte sonderlinge dinc dat onder het ghemeyn wozt begrepen. Exempel: Ist datmen int ghemeyn vzaecht van doot/ slach / daer en sal niemant wesen die niet en sal segghen dat dootslaghen quaet is: maer nochtans die den doot sijnns vbandes soeckt/ die raetslaecht daer van als van een goede sake. Overspel int ghemeyn/ sal oock de overspeler verdoemen: maer in sijn sonderlike overspel sal hy hem selve slatteren. Dit is dan de onwetentheyt / te weten / dat de mensche tot een sonderlick stueck comende / den reghel ende dat oordeel verghet/ dat hy over sulcke sake int ghemeyn heeft ghegeven. Van dese sake spreekt Augustinus seer wel / in de uytlegginghe des eersten veers des 57. Psalms. Doelwel dit en geschiet niet altyts. Want de schande der zonde dringt somtijts de conscientie soo seer / dat de mensche in het quaet valt/ niet hem selven dooz enen valschen schijn des goets bedrieghende/ maer wetens ende wilkens. Dit sulcke vdoerte comen dese woorden: Ick sic ende prijfe dat beter is / ende volghe dat booser is. Daerom achte ick dat Aristoteles seer weterenlick heeft een onderscheyt gemackit/ tusschen incontinentia ende inemperantia, (welcke woordt beyde onmaticheyt beduyden. Daz incontinentia regneret / daer wozt (seyt hy) de sonderlinghe kennisse des dinc den verstante benomen/

Dat hierde argument. De heylighe Schaystere gheeft God allen de eere onse aemeringhe tot kinde ende onse salicheit. Soo ist dan dat het verstant des mensche verstant is in hemelike saken/ om sy dat het wozt verlicht. 1 Ephef. 1. 15. * En wedersegginge van het eerste teghenwozpinghe.

Psal. 119. 18.

Jac. 1. 15.

Joan. 14. 26.

3. Dat het mensche verstant de waer kennisse des Wets Gods niet en heeft/ Rom. 2. 14.

Welck wozt bewisen met het ghetuyghenisse des Apostels.

* Daerna met een reden/ upt het selve ghetuyghenisse doozghebracht.

Ten derde/ daer upt dat aenmerck wozt het eynde de beschryvinghe van de Wet der naturen.

In Protagora. Maer int dat begheert/ dat de voozgaende woort/ welke sijn/ dat alle sonder ghevoelen upt onwetentheyt.

Themistius come de waarheyt waer daer de welke des verstante bespelinghe acht te come/ want neer wil bekenne eenich particuliere ofte bysondere dinc gheet. * Para. in 3. de anima, cap. 46.

Dit houdt niet altyt te ghe.

Medea apud Ovidium.

Libr. Ech. 7. cap. 3.

benomen/ door de beroerde ghesintheyt/ soo dat de mensche in sijn doen dat quaet niet en aenmerckt / dat hy wel siet in ghelycke dinghen int ghemeyn: en als die beroerde ghesintheyt voorsz is / dan volcht daer terstont berou. Maer in-temperantia en woijt door het ghevoelen der zonde niet uytghecluscht noch gebroken/ maer blijft hartneckichlick volstandich in de voorge-
nomen verliesinghe des quaets.

24 Nu als wy hooren dat de mensche een ghemeyn oordeel heeft in de onderschepdinghe des goets en quaets: soo en denckt niet dat het alom gheheel ende ongeschent is. Want ist dat de herten der menschen alleenlick tot dit eynde begaest zijn / met onderschepdinge des goets en quaets/ te weten/ op dat sy hen selven niet en comen ont-
schuldighen door voorszendinge der onwetent-
heyt / soo en ist niet noodich dat sy de waerheyt in alle dinghen sien: maer het is ghenoech dat sy soo verre verstant hebben/ dat sy geen uytvlucht en comen nemen/ dat sy niet en moeten door het ghetuyghenisse der consciencie nu oberwinnen zynde / voorsz den rechtsoel Gods / beginnen te verschycken. Ende ist dat wy willen onse reden beproeben met de Wet Gods / de welke is een erenwylact der waerachtigher rechtverdrichtheyt/ soo sullen wy bevinden in hoe vele dinghen wy blint sijn. Voorsz waer de voorszneemste dinghen in de eerste tafel en ystaet noch begriypt sy niet/ als/ van het betrouwe op God/ van den lof der cracht en rechtverdrichtheyt hem toe te schyiven/ van de aenroepinghe sijns naems/ van de onder-
houdinghe des waerachtigen rustdaechs. Wat ziele op natuerlick verstant betrouwende/ heeft opt ghesinaecht dat in dese ende bierselijcke dinghen de waerachtighe Godsdiens is ghelogen. Want als de ontheplyge menschen God dienen/ so vallen sy altyt wederom tot hare pdele beu-
selen/ of sy sehoon hondertmael worden weder-
roepen om die te verlaten. Sy segghen wel dat de offerhanden Gods niet en behaghen / ten zy dat de opzachticheyt des herten daer by zy: waer mede sy betuyghen dat sy wat verstaen van den gheestelicken Godsdiens/ den welcken sy noch-
tans terstont met valsche ghedichtselen verkeer-
ren. Want sy en comen niemmermeer gelooben dat het al waerachtich is/wat de Wet daer van ghebedt. Sullen wy sulck vernuft pnyssen/ het welke niet en can door hem selven pet verstaen/ noch den bemaninghen ghehoorz gheven? In de gheboden der tweeder tafel heeft het vernuft niet verstants / want die naerder comen tot de onderhoudinghe der burgherlicker ghemeyn-
schap onder de menschen. Noewel het wort be-
vonden somtijts oock hier in te seplen: want het is den verstandigen menschen wonder/ dat men ongherechtighe ende te harde heerschappie ver-
draecht/ soo verre men die can afwoyze op wat wijse het zy. Ende de menschelike reden en heeft daer van gheen ander oordeel / dan dat de ver-
draechsaenicheyt sulcker dinghen comt uyt een dienstbaer ende neder gheslaghen herte: ende dat de eerlicke ende edele herten behooze dat van ha-
ren hals te woypen. Jae oock by de Philoso-
phen en wort de wekinghe des onghelijker geen sepl geacht. Maer de Heere verdoent sulck hoo-
ghe ende al te edel herte/ ende ghebedt den sijnen die schandelicke verdraechsaenicheyt. Ende onse scherpsinnicheyt in de aenmerkinghe der gantscher Wet/ en bekent de zonde der booser begere-
te niet. Wat de natuerlickhe mensche en laet hem selven daer toe niet brenghen/ dat hy de sieliken sijnder booser begheerten soude bekennen. Het licht der natuerre woijt verstrickt eer het tot den

ingauck deses afgronts comt. Wat als de Philo-
sophen die onnatighe roeringhen des herten voorsz zonde ofte gebreke rekenen/ soo meynen sy daer mede de beroerten des herten die wytwen-
dich schijnen/ ende hen met grove teckenē ver-
toonē: maer op de boose begertten die het her-
te liecklic kittelen/ en hebben sy gheen acht.

25 Daerom gheuyt Plato boven te rechte wederproken is / om dat hy alle zonden oock der onwetentheyt toe geschreven/ alsoo is oock die menschen meyninge te verwoyzen/ die seg-
ghen dat in alle zonden zy voorszghenomen boos-
heyt ende verdraechttheyt. Want wy bevinden veel te wel hoe menichmael wy vallen niet onse goede meyninghe. Onse reden ende verstant woijt niet soo veel blintheyt overvallen/ ende is soo vele dwalinghen onderwoyzen/ ende valt in soo vele verhinderinghen/ ende woijt in soo vele benaetheden verweret / dat het verre is van rechte ende seler beweginge. En hoe wep-
nich de mensche zy voorsz God in alle stucke des leuens/ dat bewyft Paulus wel / * als hy seyt dat wy niet bequaem en sijn om yet uyt ons selven te dencke als uyt ons selven. Hy en spreect niet van den wille ofte ghesintheyt / maer beneemt ons oock dit/ dat wy niet en souben dencken dat ons yet can in den sin comen hoe eenich dinc moet behooylich ghedaen worden. Is dan alle vernuft/ scherpsinnicheyt/ verstant/ neerlicheyt daer door niet goets noch rechts en can voorsz de Heere bedacht worden? Dit schijnt voorsz waer ons veel te hardt te zyne / dewyle wy ons niet gheerne en laten van de scherpsinnicheyt der re-
den berooben de welke wy achten een seer uyt-
nemende gabe te zyn: maer den hepligen Geest is het seer recht / de welke weet dat alle de ghe-
dachtē der wysen pdele sijn/ ende betuyche elcker-
lick dat alle gedichtsel des herten der menschen alleenlick boos is. Ist dat het altyt boos is al wat onse vernuft begriypt/ bederlt/ voorszneemt/ ende arbeyt / hoe soude ons in den sin comen pet voor te nemen dat Godde behagheclich ware/ den welcke heplicheyt ende rechtverdrichtheyt alleen aenghenaeen is? Alsoo machmen oock sien dat de reden onses verstants (sy wende haer waer henen sy wil) is ellendichlick der pdeicheyt onderwoyzen. Dese swa-
rlicheyt behende David in hem selven/ doer hy badt dat God hem verstant gabe om de gheboden des Heeren te rechte te le-
ren. Want die bogheert dat hem een nieu ver-
stant ghegheven woerde / geeft te kennen dat het sijn niet ghenoechsaem en is. Ende hy en doet dit niet alleenlick eernaem/ maer verlaet byna dit selve gebedt thienmael in eenen Psalm: met welke verhalinge hy genoech te kennen geeft/ wat grooter noot hem dringt om sulck te bid-
den. * Ende dat David voorsz hem selve begeert/ dat selve pleecht Paulus den ghemeynten int gemeyn te wenschen/ * wy en houden (sept hy) niet op voorsz u te biddē ende te begeeren dat ghy meucht vervult worden niet de kennisse Gods in alle geestelicke voorszichticheyt ende verstant/ op dat ghy weerdichlick wandelt/ etc. Ende soo dircmael als hy dese sake acht een gabe Gods te zyne/ sullen wy ghedachtich sijn/ dat hy oock mede betuycht dat sy niet en is in des menschen macht geleghen. * Ende Augustinus * heeft dit ghebrek des vernufts om dinghen te verstaen die God aengaet/ soo seer bekent/ dat hy de ghe-
nade der speubaringe niet nuu noodich en acht den verstante te zyne / dan het licht der Sonne den ooghen. En daer mede niet te vreden zijnde/ verbeteret hy sijn woort/ segghende/ dat wy onse ooghen

Theamilius
dwaelt oock
daer in/ dat
hy leert dat
het verstant
in de alghemeyne
dincen seer sel-
den mist.
* Erste rede.
Want soo
het mensche-
like verstant
gebrocht wort
tot den reghel
des Godde-
licken Wets:
daer blyckt
als dan des sel-
ven blint-
heyt.

Niet alleen
sen aentien
van d'eerste
tafel.

Maer oock
ten aentien
van de tweede
tafel.

De tweede
reden.

De derde
reden.

De vierde
reden.
* Matt. 5. 44.
Luc. 6. 27.

Soo salmen
aan den mid-
delwerck hou-
den/ dat niet
alle de zonden
tegerelieven
worden der
onwetentheyt/
noch ooc dat
wy gelooben
dat in alle
zonde soude
zyn een voorsz
ghenomen
boosheyt.
* Daer nae/
al wat het
menschelike
vernuf. boorz
weyrt: dat
all dan de
crachten ons-
ses verstant
seer wyzeint
zyn van de
rechte besle-
tinge: jae dat
het al quaet
is / wat in
de dinghen
ons verstant
gegen/ end
dz. se/ end
onderwint.
* 1. Cor. 3. 5.

Psal. 94. 17.
Genes. 6. 3.
ende 8. 21.

Psal. 119. 34.

* Ten derde/
dat ons van
nooden is alle
ooghenblich-
tens een ghes-
tabighe bestes-
tinghe.

* Phil. 1. 4.
Colof. 1. 9.
* Endelick/
dat de gabe
der berlich-
tinge en lou-
tere ghenade
Gods is / est
ons so noot-
wendich als
licht der
Sonne is
nisten oogen.
Welches als
les niet uyt-
gebrukt te ge-
tuyghenissen
der h. Schrif-
turen woort
basi gemaect.
* Lib. 2. de
peccat. merit.
remil. cap. 5.

ooghen

ooghen op doen/ om het licht te sien: maer dat de ooghen des verstant's gefloten blyven/ is het dat sy van God met gheoyent en worden. Ende de Schryftueren en leert niet dat onse verstant op eenen dach allenlick verlicht word/ op dat het daer nae upt hem selvé sie: want dat wy boven hebben upt Paulo by ghebracht/ dat is van den gheduerigen voortganck ende wasdom te verstaen. Ende dit betuycht David claclick met dese woorden: *Ick hebbe u in geheel mijn herte gesocht/ en maectt my niet te dwalen van uwe gheboden.* Want hoewel hy wedergebozen was/ ende gheen en kleuen voortganck gedaen en hadde in de waerachtighe godsalicheyt/ soo bekenit hy nochtans dat hem te allen tyde sonder ophouden beweginge noodich is/ op dat hy van de wetenschap die hem is ghegheven/ niet af en wijcke. Daerom bidt hy ergheus dat de rechte geest den welcken hy dooz sijn zonde verlozen hadde/ in hem verment worde: want van den selven God dien in het eerste ghegeven hadde/ moct hy ons weder ghegheven worden/ als hy ons voor eenen tijt ontnomen is.

Psal. 119. 10.

Psal. 51. 12.

In dese ende naevolghende afdoelinge wort den wilte ondersocht.

1. Wijn hy aen dat de natuerlike begheerte des goets/ dwelt in allen dinghen gheplant is/ gantsch niet niet allen en doet tot belangs van de vryheyt des goets dunckens.

26 Nu moeten wy den wille onder soecken/ in den welcken voornemlick de vryheyt des goetdunckens gheset wort. Want wy hebben boven ghesien dat de verkiezinghe meer den wille dan den verstande toe comt. Ten eersten/ op dat het niet en schijne tot de rechticheyt des willes te behooren/ dat van de Philosophen gheleert/ ende met ghemeyn eendrachticheyt is aenghenomen/ te weten/ dat alle dinghen dooz natuerlike inghevinghe het goede begeeren: soo moeten wy aenmercke dat de cracht des vryen goetdunckens niet en is te aenmercken in sulcke lust ofte begeerte/ die meer comt upt de gheneghentheit des wensens/ dan upt de veradinge des verstant's. Want de School-leeraers behuden oock selve dat het vrye goetduncken gheen werck en heeft/ dan als de reden haer went tot verseyden dinghen: waer mede sy verstaen dat het ghene dat den luste voor comt/ moet sulck sijn/ dat daer verkiezinghe op valle: ende dat de veradinghe vryen gaet/ om der verkiezinghe den wech te maken. Ende voorwaer ist dat me aenmerckit hoedanich de natuerlike begeerte in de mensche is/ soo sullen wy bevinden dat hy dat niet de onredelike dieren ghemeyn heeft. Want die begeert en oock dat het hen wel gaet: en waer eenen schijn des goets is waer dooz haer gevoelen gheroert wort/ daer nae staen sy. Maer de mensche selfs/ het ghene dat hem goet is nae de edelheyt sinder onseffelicke natuer/ dat en verkieft hy niet dooz sijn redelick verstant/ om niet neersticheyt daer nae te staen: noeh en draecht de rede niet om raet/ noch leyt het verstant niet te wercke: maer volcht de gheneghentheit der natuer ghelijck een beeste/ sonder reden/ ende sonder raet. Daerom en gaet dit de vryheyt des goetdunckens niet aen/ of de mensche dooz het ghevoelen der natuer wort getrokken om te begeeren dat hem goet is: maer in het vry goetduncken wort ghepsecht/ dat de mensche met rechter reden ende verstant oorbeele/ ende verlicke dat hy bekenit/ ende soeckte te gheerighen dat hy vercozt heeft. Ende op dat niemant eenighes waricheyt hier en behoude/ soo moeten aenmercken dat in dit argument dobbel valscheit is. Want dese begheerte (waer mede een pghelick dunck begett dat hem goet is) en is gheen eyghen roeringhe des willes/ maer is een natuerlike gheneghentheit/ ende sulck goet en is niet goet der dencht ofte der rechtveerdicheyt/ maer der conditie/ te weten/ op dat de

mensche wel bare. Ten laetsten of schoon de mensche over-seer begheert te gheerighen dat goet is/ soo en staet hy nochtans niet daer nae. Gelijck daer en is niemant dien de eeuwige geluchicheyt niet aenghenamen en sy/ en nochtans en staet niemant daer nae/ anders dan dooz de drijvinghe des geests. Daerom dewijse de menschelicke begheerte des welvaerts met en dient om de vryheyt des goetdunckens te bewijfen/ met meer dan de gheneghentheit die metael ende steenen ende andere dinghen hebben tot de volmaektheyt haerder natuer/ soo moeten wy bemerken of in andere dinghen de wille alsoo gantichelick op allen zijden ghescheit ende verdozen is/ dat hy niet dan quaet en bare: of dat hy in eenighen deele is onghescheit ghebleven/ waer upt goede begheerten mochten comen.

27 De ghene die der eerster ghenaden Gods toe schryven dat wy connen crachtichlick wilen/ die schijnen daerenteghen te kernen te gheven/ dat de ziele macht heeft van selfs nae het goede te staen/ maer dat die macht niet sterck ghenoch en is om een vaste gesuchteyt te worden/ ofte neersticheyt te verweken. Ende sonder twyfel de School-leeraers hebben dese meynunge in het ghemeyn aenghenomen/ ghelijck sy die van Origene ende sommighe andere oude Leeraers hebben ontfanghen: dewijse sy pleghen den enckelick natuerlike mensche sulck te achten/ als hem Paulus beschryft in dese woorden: *Ick en doe niet dat goede dat ic wil/ maer ick doe dat quade dat ick niet en wil.* Ick hebbe wel den wille/ maer het volbzenghen en vinde ick niet. Maer op dese wyse wort de ghehele handelinghe die Paulus daer dwyft/ verkerdelick verdract. Wat hy handelt daer van den Christelicken stryt (den welcke hy met cozter woordt roert tot de Galaten) den welcken de ghelovighen in den crijch des vleeschs tegen den gheest altyts in hen ghevoelen. Nu de geest en is niet van der natuer/ maer van de werdegboorte. Ende dat de Apostel daer spreect van de wedergebozene/ dat is daer upt openbaer/ dat hy gheseyt hebbende dat in hem niet goets en woont/ daer een uptlegginghe by set/ dat hy sulck verstaet van sijn vleesch. Ende daerom seyt hy dat hy die niet en is die het quade doet/ maer de zonde die in hem woont. Wat wil hy niet die verbeteringhe: *In my/ dat is/ in mijn vleesch?* Te weten/ gelijck of hy op dese wyse sprake: *Het goede en woont in my niet upt my selven: want in mijn vleesch en is niet goets te vinden. Daer nae volcht de wyse van te ontfelvdighen: Ick en doe selve het quade niet/ maer de zonde die in my woont/ welcke wyse allenlick den wedergebozenen toe comt/ de welke met het voornemste deel der ziele staen na het goede. Boven desen het beslypt dat daer nae volcht/ verclaert dit gheheel oentlick. Ick hebbe (seyt hy) behaghen in de Wet nae den inwendighen mensche: maer ick sie een ander Wet in mijne leden/ de welke stryt teghen de Wet mijns verstandes. Wie can sulcke tweedracht in hem selven hebben/ anders dan die dooz den Gheest Gods wedergebozen zijnde/ het overblijffel sijns vleeschs noch niet hem draecht? Daerom heeft Augustinus sijn uptlegginghe die hy te bozen gheschryven hadde/ meynende dat Paulus dese woorden van der menschen natuer ghesproker hadde/ wederroepen als valsche ende onbequaem. Ende voorwaer ist dat wy dat aen nemē dat de menschen sonder ghenade hebben eenighe roeringhe tot het goede/ hoe clepne die sy/ wat sullen wy dan Paulo antwoorden/ de welke seyt dat wy*

2. Ten is gheentius te plegen dat de School-leeraers der eerster ghenaden Gods roefschybbode/ dat wy connen crachtichlick wilen/ daer mede te kenne geben/ dat de ziele soude van selfs macht hebben na het goede te staen/ maer datse niet sterck ghenoech en is om tot een vaste ghesuchteyt te comen/ ofte tot het werck te wercken te moeghen worden. Ende teghen den School-leeraers worden de uptgeduckte gherughenissen der Schryf-tiere tot wederlegginghe van haer boortghebracht. Rom. 7. 15. Gal. 5. 17.

Reden.

Maer hier moent leet op tweedelep dat schent van den Sophisten/ de staende in het woort/ Wedergeerte ende Goet.

Lib. ad Bonif. 1. cap. 10. & in retract.

Rom. 7. 22.

2. Cor. 3. 5. niet

niet bequaem en zijn selfs om pet te dencken? Wat sullen wy Gode antwoorden / die dooz Mozen vercondicht / dat alle gebichtfel des herten der menschen alleenlick boos is? Daerom dewijle sy dooz het valsche verstand eender plaetse sijn gebwaelt / soo en hebben wy na haer ghevoelen niet te vraghen. Maer dat woort Christi moet niet geacht sijn / dat de ghene die zonde doet / een dienstknecht is der zonde. Wy sijn alle van nature sondaers : daerom sijn wy alle onder het jock der zonde. Ist dat de mensche geheel onder het geweld der zonde leyt / soo moet voorwaer de wille die de voornemste sate daer van is / met seer nauwe boepen daer van gebonden sijn. Oock waert dat eenighe wille ginghe vooz de ghenade des gheests / soo en soude dat woort Pauli niet bestaen / te wete / dat God die is / die de wille in ons werelt. Daerom laet varen al wat vele rasen van de voozberoydinghe : want hoewel de gheloobighe somtijts bidden dat haer herte gheschielick worde tot ghehoofdenheyt der Wet (ghelijck David in vele plaetsen doet) soo moctmen nochtans aenmercken / dat oock dese begeerte tot bidden van God is : het welke men can iyt sijn woorden verstaen. Want dewijle hy bidt dat een nieu herte in hem ghescheyden worde / soo en schrijft hy voorwaer het begin der scheyppinghe hem selven met toe. Daerom sal dat woort Augustini siever plaetse by ons hebben : De Heere sal u voozcomen in alle dinghen / voozcomt ghy oock somtijts sijnen toeyen. Hoe? Behent dat ghy sulcx al van God hebt : ende dat al wat ghy goets hebt / van hem is : ende van u al wat quaet is. Ende weynich daer nae / gheen dinc en is onse / uptghenomen de zonde.

Het iij. Capittel.

Dat uyt de verdorven natuere des mensches niet en comt dan dat verdoemelick is.

Mer de mensche en can niet beter in beyde deelen der ziele bekent worden / dan als hy met sulcken lof woort voozgheset / daer mede hy in de Schriftuere verriert woort. Ist dat hy geheel woort met desen woorden Christi beschreven : Wat iyt vleesch gebozen is / dat is vleesch : soo woort de mensche overtuycht een arm dier te sijne. Want de ghesintheyt des vleeschs (gelijck Paulus seyt) is de doot / want sy is vyantscheyt teghen God / ende daerom en woort sy der Wet Gods niet onderdanich / noch en can niet onderdanich worden. Is dan het vleesch also verkeert dat het niet alle sijn ghesintheyt vyantscheyt tegen God bewijst : dat het niet en can gevoelen met de Wet Gods : sonna / dat het geen dinc en can bare anders dan materie des doots? Reemt nu dat in de natuere des mensches niet en is dan vleesch : ende treckt daer pet goets iyt ist dat ghy comt. Maer (mochte yemandt segghen) dit woort vleesch / gaet alleenlick het sinnelick deel der ziele aen / ende niet het opperste deel der ziele. Maer dit woort dooz de woorden Christi en oock des Apostels genoegh wederleeyt. Want het argument Christi is / dat de mensche moet wedergebozen worden / om dat hy vleesch is. Hy en ghebidet niet nae het lichaem wedergebozen te worden. Ende nae de ziele en woort hy niet wedergebozen / ist dat alleenlick eenich deel der ziele ghebeterd wort : maer als sy geheel vernieut wort. Het welke bevesticht wort met de vergelijkinghe die in beyde de voornemste plaetsen gheset is. Want het vleesch woort also met den geest begeleke / dat daer niet ghelaten en woort midden tusschen hem beyden.

Daerom al wat niet geestelic en is in den mensche / dat woort nae dese wijse vleesch ghenaemt. Ende wy en hebben niet geestelich anders dan dooz de wedergeboorte. So is het dan al vleesch wat wy van de natuere hebben. Ende waert dat wy van dese sake mochten anders eenighe twijfelinghe hebben / so woort ons die van Paulo benomen : de welke den onse mensche beschreven hebbende / den welcken hy seyt verdoort / bezie sijn dooz de begeerten der dwalinghe / soo ghebidet hy ons vernieut te worden in den gheest onses verstants. Ghy siet dat hy de boose en onghewoosde begeerten niet en sielt alleenlick in het sinnelicke deel der ziele / maer oock in het verstant : ende daerom ghebidet hy dat te vernieuten. Ende weynich te voze hadde hy sulck een beelt der menschelicker natuere beschreven / het welck verdoort dat in ons gheen deel en is onberdoort ende onverkeert. Want dat hy van de Heydenen schrijft / dat sy in de ydelheyt haers gemoots wandelen / ende verdwinstert sijn in haer verstant / ende verzoeyndt van het leuen Gods / om de onwetentheyt die in hen is / ende om de verblintheyt haers herten : die comt sonder twijfel allen menschen toe / die de Heere noch niet en heeft tot de rechticheyt sinder wijsheyt en rechtverdrichheit vernieut. Het welke openbaerder woort iyt de vergelijkinghe die terstont daer by gheset woort : daer hy de gheloobighe vermaent / dat sy Christus niet en hebben alsoo gheleert. Want iyt die woorden verstaen wy dat de ghenade Christi is de eenighe middel / waer dooz wy van de blintheyt ende van het quaet dat daer iyt belicht verlost worden. Want alsoo heeft oock Esaias voorszeyt van het rijelic Christi / daer hy beloofst dat de Heere sal sijn tot een ewelich licht sinder Gheymeynte : als daerentusschen de aerde sal dooz dinsternissen / ende de wolcken dooz donckerheyt bedeckt worden. Dewijle hy betuycht dat het licht Gods sal alleenlick in de Gheymeynte oprijzen / soo en laet hy voozwaer buyten de Gheymeynte niet anders dan dinsternisse ende blintheyt. Ick en sal niet van stueck tot stueck verhalen al wat alomme / voornemelick in de Psalmen ende Prophteren / ghesproken woort teghen de ydelheyt des mensches. Het is veel dat David schrijft / te weten : Waert dat de mensche worde teghen de ydelheyt gheweghen / hy soude ydelder sijn dan de ydelheyt selve. Het menschelick vermist woort swaerlick doozschoten / als alle de ghedachten die daer iyt comen / worden als dwase / onnutte / rasende / ende verkeerde ghedachten bespot.

2. Het herte en woort oock niet min verdoort / als het woort bedrieghelick ende verkeert gheuoent boven alle dinghen. Maer dewijle ick cortheyt soecke / so sal ick niet een plaetse alleenlick te vreden sijn / de welke nochtans sal als een doozluetich spiegel sijn / waer in wy het gantsche beelt onser natuere moghen aenschouwen. Wat als de Apostel wil de hooberdicheyt des menschelicken gheslachts te neder wozen / soo ghebruyckt hy dese ghetuyghenissen : Daer en is niemant rechtverdrich / noch verstandich / ofte die God soekt. Sy sijn alle afgewelcken / sy sijn te ghelijcke onnut gheworden / daer en is niemant die goet doet / oock niet een. Daer hiele is een open graf / sy doen bedroch met hare tonghen / slaughen se sijn in onder hare lippen. Der welcker mont is vol verdoeringhe ende bitterheyt : der welcker voeten sijn rasch om bloet te stoyten / in der welcker wegen is vernielinge ende ellidicheyt / de welke de vrees Gods niet

Genes. 8. 21.

Joan. 8. 34. 3. Rae dien de gantsche mensche onder der zonde ghevelt len / volcht dat de wille / welke is de voornemste lit plaetse der zonde / niet seer nauwe boepen dan nooden heeft ghebonden te sijn / ende dat wy vooz onselven anders niet dan zonden en hebben. 1 Phil. 2. 13. 3 Sal. 31. 12.

De verbis Apok. ser. 10.

Het verstant ende den wille van den gantschen mensche is verdoort.

Joan. 3. 6. Want hy woort vleesch ghenaemt. Rom. 8. 6.

Wiele woort (vleesch) gaet alleenlick dat gheboelicke deel der ziele aen / ende niet het opperste deel der ziele dat is / het verstant. 3 Joan. 3. 6.

Dwelck met seer crachtige bewyngingen der heyligher Schriftuere vast gemact woort. Ephes. 4. 23.

Ephes. 4. 17.

E sai. 60. 2.

Psal. 62. 10.

Jere. 17. 9. Dat herte woort ooc met even alsulcke verdoort / heyt besmet.

Rom. 3. 10.

E sai. 59. 7.

niet vooz ooghen en hebben. Hier mede en don-
 dert hy met op sommighe menschen alleenlick/
 maer op het gheleyt gheslacht der kinderen
 Adams. Noeh en roept niet teghen de verkeerde
 zeden eender ofte twee eeuwen / maer beschul-
 dicht de geduerighe verdozventhept der natie-
 re. Want sijn vooznemen en is daer niet de men-
 schen schiepelic te beschelden/ om dat sy hen sel-
 ven souden beteren: maer meer te leeren dat sy
 alle sijn niet onbermydelieke ellendichept over-
 vallen / upt de welcke sy niet en connen ontco-
 men / te zy dat sy door de barinherichept Gods
 daer upt ghetrocken worden. Ende dewyle dit
 niet en soude bewesen worden eer het claer ware/
 dat de natuere is in sulck verderf ghefallen: soo
 heeft hy dese ghetuyghenissen voozt ghebracht/
 dooz de welcke bewelen woort / dat onse natuere
 meer dan verdozen is. Daerom laet dit vaste
 blyben / dat de menschen niet alleenlick dooz
 boose ghevooute sulck sijn / ghelyck sy hier be-
 schreuen worden / maer oock dooz de booshept
 der natuere: dewyle het argument des Apostels
 niet en can anders bestaen / te weten: Dat de
 mensche geen salichept en heeft anders dan van
 de barinherichept Gods: want hy is in hem
 selven verdozen ende hulpeloos. Ick en wil
 hier niet seer arbeyden om de bybrenginge ende
 toevoeringhe deser ghetuyghenissen goet te ma-
 ken / op dat sy niet en schynen te ontgde ende on-
 bequamelick ghebruyekt te sijn. Ick wil ne-
 men ghelyck of die plaetsen waren eerst van
 Paulo ghesproken / ende niet upt de Propheeten
 ghenomen. Ten eersten beneemt hy den men-
 sche de recheverdiecht / dat is / de ghehechthept
 ende sijnverhept: daer nae het verstant. Ende
 het ghebreck des verstants bewysyt hy dooz de
 afballinghe van God / den welcken te soeken/
 is de eerste trap der wijshept. Maer die van
 God afvallen / moete onverstantich sijn. Daer
 nae seyt hy dat sy alle sijn afgeweken / ende ghe-
 leyk verrot ghehouden: dat daer niemant en is
 die goet doet. Boven desen stelt hy oock daer hy
 de booshept / daer mede sy een peghelick harer le-
 den outrepuighe / die eenmael sijn tot de booshept
 ontbonden. Ten laersten betuyelt hy dat sy sijn
 sonder vrees Gods / nae wiens regel sy behoort
 den hare wegghen te schicken. Ist dat dese dinc-
 ghen sijn de erbelicke gaven des menschelicken
 gheslachts / soe woort te verghaets per goets in
 onse natuere ghehoelt. Ick bekenne wel dat alle
 dese boose stucken niet gesien en worden in eenen
 peghelicken mensche: maer nochtans en can men
 niet loochenen / dat het zact daer van is in eens
 peghelick hert verborghen. Want ghelyck een
 lichaem als het nu de oorsake ende materie der
 sieckte in hem verborge voedt / niet en sal gesont
 gheacht worden / hoewel de smerte der sieckte
 noeh niet seer groot en is: alsoe en sal oock de
 ziele niet ghesont geacht worden / dewyle sy vol
 sulcke onreynichept is. Hoewel dese ghelycke-
 nisse in alle dingen niet over een en comt. Want
 hoewel het lichaem eenich ghebreck heeft / soo is
 nochtans de cracht des levens daer in: maer de
 ziele in desen verdervelicken stroom van ver-
 soncken zynde / en is niet alleenlick ghebrecke-
 lick / maer oock pdel van alle goet.

3 + Daer nae rijst wederom byna de selve by-
 aghe die te vozen becozt is. Want daer hebben in
 alle eeuwen sommighe menschen gheweest / die
 dooz de lepdinghe der natuere hen selven hebben
 hare gantsche leven launch in der deucht ghecoef-
 sent. Ende ick en byaghe daer niet nae dat men
 soude connen vele seplen in haer leven bewisen:
 want sy hebben nochtans dooz de neerstichept

in der deucht bewesen / dat in haer natuere eeni-
 ge reynichept is. Van wat werde sulcke deucht
 den sijn vooz God / dat sal wel volcomelicke
 ghehandelt worden / als wy sullen speken van
 de verdiensten der wercken / maer moet noeh-
 tans oock te deser plaetse gheseyt sijn / soo verre
 het noodich is tot de verclaringhe des teghen-
 woordighen handels. Soo schijnen dan sulcke
 exempel ons te vermanen / dat wy de mensche-
 like natuere niet en sullen achten gantscheleke
 verdozen te sijn: dewyle dooz haer ingebinge
 ende beweginghe sommighe menschen niet al-
 leenlick en hebben uptnemenende schoone stucken
 bedreven / maer hebben oock hen selven in den
 gantschen loop haers levens / seer eerlick gedra-
 ghen. Maer hier moeten wy aemmercken dat in
 de verdozventhept der natuere / noeh eenighe
 plaetse is vooz de genade Gods: niet om de na-
 tuere te sijnveren / maer om de verdozventhept in
 te houden ende te bedwingghen. Want waert dat
 de Heere liete eenen peghelicken mensche onghet-
 toont allerlep boose begheerte volghen / soo en
 soude voozwaer niemant sijn / die niet en soude
 niet der daet bewysen / dat alle de seplen ende
 ghebreken daer mede Paulus de menschelieke
 natuere verdoemt / in sijn waren. Want wat
 wilt ghy u selven upt nemen upt dier menschen
 ghetal / der welcke voeten rasch sijn om bloet
 te stozten / ende de handen outrepuelt met roof
 ende dootlach / ende de helen den openen graven
 gelyck / de tongen bedrieghelick / de lippen seyn-
 nich / de wercken onnut / onrechtveerdich / verrot
 en doothelick / der welcke herte is sonder God /
 der welcke binnenste is booshept / der welcke
 ooghen sijn tot bezoch / ende het ghenoot tot
 spot opgegeven: somma / alle leden tot ontellie-
 ke vele boose stucken bereyt. Ist dat een peghe-
 like ziele is sulcker wonderlicher booshept on-
 derwozen / (ghelyck de Apostel dat stoutelick
 betuyelt) soo sien wy voozwaer wat te ver-
 wachten zy / ist dat de Heere de menschelieke na-
 tuere laet nae haer genegenthept dwalen. Daer
 en is gheen rasende berse die soo bisterlick ghe-
 dreuen woort: noeh geen waterstroom soo rasch
 ende gheweldich / wiens bloet soo crachtelick
 upt stozt ende overvloeyt. De Heere heyt de
 siekten in sijn upvercozere / op sulcke wyse als
 wy cozt hier nae sullen verclaren: maer in de
 andere bedwingt hy die alleenlick ghelyck met
 eenen toom / alleenlick op dat sy niet upt en bre-
 ken / soo verre hy voozset dat nut te sijn tot de
 ghemeyn onderhoudinghe aller dincghen. Hier
 upt is het dat sommighe dooz schacante / sommi-
 ghe dooz vrees der werten wederhouden wo-
 den / dat sy niet tot menigherlep schandelicke
 stucken voozt en gaen / hoewel sy ten meesten
 deele haer onreynichept niet en bedecken. Som-
 mighe staen eenichsins nae een eerlick leven / om
 dat sy dat achten alle te sijn: sommighe comen
 oock boven de ghemeyn wijshe / ende houden niet
 haer majestept de andere in ghehoosacinehept.
 Alsoe wederhoudt God dooz sijn voozsieninghe
 de verdozventhept der natuere / als niet eenen
 toom / op dat sy niet upt en breke tot het werck /
 maer hy en reynichtse niet van binnen.

4 + Maer noeh en is de beswaringhe niet wech
 ghenomen. Want wy moeten segghen dat Ca-
 millus ende Carilina gelijck sijn: ofte wy sullen
 in Camillo een exempel hebben dat de natuere
 niet ghehele van alle goethept pdel en is / waert
 dat sy neerstelick in der deucht gcoeffent wo-
 de. Ick bekenne voozwaer dat die schoone ga-
 ven in Camillo sijn Gods gaven gheweest /
 ende sijn te rechte prijselick gheacht / ist dat sy
 in haer

Ende is nu
 also in gemeen
 mensche gatsch
 niet te vinden
 eenige opzech-
 tichept / ofte
 kennisse / ofte
 vrees Gods.

Antwoort.
 Dese verdoz-
 venthept en
 is niet geslap-
 veert / maer al-
 leen van bin-
 nen bedwons-
 ghen.

Rom. 3. 13.
 Sie de dan des-
 se antwoort.

Mal. 14. 3.

Rom. 3. 13.

+ Een inrede.
 Van twee
 een moet dan
 wesen / ofte
 de heydenen
 ghebreckelick
 ende deucht
 delick zynde /
 sullen be-
 schacant ghe-
 maect wo-
 den: ofte die
 niet beurhoert
 teffcler des
 gaet sijn ge-
 weest / ghe-
 ven te kennen
 dat de men-
 schelike na-
 tuere noeh
 eenich goet
 by haer beest /
 soe want
 sy ghecoeffent
 mach woort.

+ Tegenwoz-
 pinghe. Som-
 mighe heyden-
 nen sijn niet
 heerlike
 deuchte ende
 gade beurt
 gheweest.
 Waer upt
 dat volcht /
 dat des men-
 schen natuere
 niet int geheel
 en schijnt ver-
 dozen te we-
 sen.

in haer seluen aemmeret worden. Maer hoe sul-
 len sy erenipelen der natuerliker eelichheit in
 hem zyn? Moeten wy niet wederom comen tot
 het herte/ ende dusdanich een argument makē?
 Ist dat die een natuerlick mensche zijnde / heeft
 also gheheel ende oprecht in zeden gheweest/ so en
 ghebreekt hem gheen natuerlike macht tot de
 oeffeninghe der deucht. * Maer of het herte zy
 boos geweest ende verdraeyt/ en geen dunck nū
 gefocht en heeft dan rechticheyt? En het is son-
 der twyfel sulc geweest/ ist dat wy toe laten dat
 hy zy ee natuerlic mensche geweest. Wat machte
 der menschelicker natuer tot goet salmen hier
 bewyzen/ ist dat sy bevonden wordt oock in den
 seer grooten schyn der ghehechheit / altyt tot
 verdoventheyt genegen te zyn? Daerom gelijc
 ghy eenen mensche niet en moet van der deucht
 wysen / wiens ondeuchde u onder den schyn der
 deucht bedrieghen/ alsoo en moet ghy de machte
 wat goets te begeeren/ den menschelicken wille
 niet toe schynen/ soo lange als hy aen sijn boos-
 heyt ghehecht is. Hoewel die is de sekerste ende
 liefste beooytinghe deser vage/ te wete/ dat sulc-
 ke dinghen niet en zyn ghemeyne gaben der na-
 tuere/ maer sonderlinghe ghenaden Gods/ de
 welke hy verseydenlick ende op seker mate
 oock den menschen / die anders ongodlick zyn/
 uytdeelt. Waer upt wy ons niet en ontfien in
 gemeene sprake te segghen/ dat dese is een wel-
 ghebozen mensche/ ende dat de ander een boose
 natuer heest. Ende nochtans en laten wy niet
 af dese hepde te besluyten onder de gemeene con-
 ditie der menschelicker verdoventheyt: maer
 wy geden te kennen / wat sonderlinghe ghenade
 de God den eenen heeft ghegheven / welke hy
 den anderen niet en heeft willen geven. Doe hy
 wilde Saul Coninck maken/ soo heeft hy hem
 als eenen menschen mensche ghemackct. Ende
 hierom seyt Plato dat der Coninghen kinderen
 niet eenich sonderlick teeken verciert/ ghebozen
 worden/ om dat God het voordeel des mensche-
 licken gheslachts soeckende/ die mael den ghe-
 nen die hy tot het rijcke verodent / een sonder-
 linghe hooghe natuer gheeft / ende upt desen
 werck-winkel is gecomen al wat de historien
 der grooter hanfen verheffen. Dit selve moet-
 men oock van andere ghemeyne menschen ach-
 ten. Maer dewyle te allen tijde een pegelick hoe
 hy uytnemender was / soo veel te seerder wert
 door sijn eergiericheyt ghebeven (met welke
 sinette alle deuchden also ontreynicht worden/
 dat sy booz God alle aenghenamicheyt verke-
 sen) soo en is het al niet te achten wat soflick ge-
 sien wort in ongodlike menschen. Zoven desen
 het voozmeinste deel der rechticheyt ghebreekt
 daer/ waer gheen begheerte ende neerflicheyt en
 is om de eerlicheyt Gods te verclaren: daerom
 zyn die alle ydel/ die door den Gheest niet en zyn
 wederghebozen. Ende niet te verghees en wort
 by Esaiam gesept / dat de Gheest der vrees
 Gods rust op Christum: waer door wy geleert
 worden dat alle die vreenit zyn van Christo/
 oock de vrees Gods niet en hebben / de welc-
 ke het begin der wysheit is. * Aegard de deuch-
 den de welke ons niet eenen valschen schyn be-
 drieghen/ die sullen in het rijchheys en in het ge-
 meyn geuulthe der mensche/ haer plaecte hebben:
 maer booz den rechtstoel Gods en sullen sy van
 geener weerden zyn om rechtveerdicheyt te ver-
 dienen.

5 : Zoo is dan de wille in sulcke dienstbaer-
 heyt der zonde ghevanghen/ dat hy hem seluen
 niet en can tot het goede verroere/ veel min daer
 toe voregen : want sulcke roeringhe is het begin

der bekeeringe tot God de welke in de Schrif-
 tuere gheheel der ghenade Gods wordt toeghe-
 scheven: gelijc oock Jeremias den Heere bidt
 dat hy hem bekeere/ ist dat hy hem wil bekeert
 hebben. Daerom oock de Propheete in het selve
 Capittel de verlossinghe des ghesloovigen volc
 beschryvede/ seyt dat hy zyn verlost van de hant
 des sterckeren: te weten/ te kennen gevende met
 wat nauwer hoepen de zondaer gevanghen is/
 soo langhe als hy van den Heere verlaten / ende
 onder des Dinvels pot is. Niet te min de wille
 blijft/ de welke niet seer gheneghen gesintheit
 is bereyt ende haestich tot sondighen: want als
 de mensche hem seluen heeft in dese noot gewor-
 pen/ en is hy niet berooft geweest van den wille
 / maer van de ghesontheit des willes. Ende
 Bernardus en seyt niet qualic/ lerende dat wy
 alle den wille hebben/ maer dat goet wille comt
 van de beteringe/ ende quaet willen van de ver-
 derunghe. Daerom comt het eueckel willen den
 mensche toe: ende quaet willen comt der ver-
 doven natuer toe/ maer goet willen comt der
 genade toe. Nu dat ick segge dat de wille is van
 sijne vyphet berooft/ en nootwendichlick wort
 tot quaet getrocken ofte beweect / het is won-
 der dat dit penant schijnt een harde maniere
 van spreken te zyn / dewyle daer in niet onghes-
 chicts en is / ende de heplige Leeraers dit selve
 ghebruyck hebben. Maer sommighe zyn daer
 in gheerghert/ die tusschen noot ende bedwanch
 geen onderscheyt en weeren te maken. Maer oft
 penant hem vracchede/ of God niet nootfakelic
 goet en is / of de dupbel niet nootfakelic boos
 en is: wat sullen sy antwoyden? Want de goet-
 heyt Gods is also aen sijn goetheyt verknoot/
 dat hy alsoo nootfakelic goet/ als God is. En
 de dupbel is door den val alsoo van het goede
 verdyent / dat hy niet can anders dan quaet
 doen. Ist dat eenich lasterac hier teghen nū-
 mereert dat God clepnen lof heeft upt sijn goet-
 heyt/ tot de welke hy bedwonghen wordt: wie
 en sal niet heytelick comen hier op antwoor-
 den / dat het niet door gheweldich bedwanch/
 maer door sijn onghemeten goetheyt is/ dat hy
 niet en can quaet doen. Daerom ist dat de wille
 Gods niet en wordt verhindert by te zyne in
 het goet doen / om dat hem noodich is goet te
 doen: is het dat de dupbel die niet en can anders
 dan quaet doen / willens sondich / wie sal seg-
 ghen dat de mensche daerom te min willens
 sondich / om dat hy niet den noot tot sonde-
 ghen is bevanghen? Dewyle oock Augustinus
 alomme desen noot leert / ende oock doen Cele-
 stinus de selve leere indichlick lasterende / niet en
 heeft ghetwifelt die te bevestighen met dese
 woorden: Door de vyphet is de mensche tot
 zonde ghevallen: maer de verdoventheyt die
 daer nae is ghevoleht / heeft upt vyphet noot
 ghemackct. Ende soo wannere hy comt dese
 sake te melden/ en ontfiet hy hem niet op dese
 wyse te spreken van de nootfakelic dienstbaer-
 heyt der zonde. So salmen dan dit onderscheyt
 onthouden / te weten / dat de mensche ghelijc
 hy door de val is verdovent/ nochtans sondich/
 ende niet teghen sijnen wille noch bedwonghen:
 met seer gheneghen gesintheit des herten/ ende
 niet door gheweldich bedwanch: door de roerin-
 ghe sinder ephener hooser begheerte/ ende niet
 door uytwendich bedwanch: ende dat nochtans
 sijn natuer alsoo verdovent is / dat hy niet en
 can anders dan tot quaet gheroert ende be-
 weecht worden. Ist dat dit waer is / soo is
 het voozwart openbaer ghenoech / dat de
 mensche is niet den noot tot sondighen

Haec disputat.
 Augustinus
 Lib. 4. contra
 Iulianum.
 * De eerste
 antwoort.

De tweede
 antwoort.
 Dese deuchde
 en zyn gheen
 gemeene gaben
 der natueren
 maer bysondere ge-
 naden Gods.

1. Sam. 10. 6.

Welcke van
 den eergerige
 hepdenen be-
 bleekt zyn.
 † Esa. 11. 3.
 * Psal. 111. 10
 * En hoewel
 sy bo de me-
 schen haeren
 lof hebben/
 nochtans en
 zyn sy dan
 geeder weer-
 den om eenige
 gerechticheyt
 by God te
 verdienen.
 † Zoben die/
 hoewel dat
 na den val de
 wille in den
 mensche is
 ghebleven: so
 ist nochtans/
 dat de ghe-
 sontheit des
 willes in hem
 niet en wort
 gebonden/ wat
 hy is niet
 door noot in
 der zonden
 dienstbaer-
 heyt geballe/
 maer upt sijn
 ephen wille.

Den noot
 meenen van
 het bedwanch
 onderschey-
 den.

Dan desen
 noot verinck-
 den ooc som-
 mighe oude
 Theologarē.
 Libro de perf.
 iustū dā.

Denat. &
 giat. & alibi

Ser. super can- sica. 88.

bedanghen. Bernardus ghevoelt met Augusti-
 no/ schryvende aldus: Alleen de mensche is vyz
 onder de Dieren / ende nochtans dooz de zonde
 hijt hy selve eenich ghewelt: maer dat is van den
 wille ende niet van de natuere / soo dat hy oock
 niet selfs also van syn aenghebozen vyzheyt be-
 rooft en wordt. Want dat ghewillich is/ dat is
 oock vyz. Ende wepnich daer nae/ aldus: Ick
 en weert niet op wat verkerde ende wonderlie-
 ke wyse de wille selve dooz de zonde hem selven
 tot erghter berandert zijnde/ noot aen bzenge/so
 dat den noot (delwyle die dooz den wille is) niet
 en ran den wille ontschuldighen: noch de wille
 (delwyle hy verlost is) niet en can de noot upt-
 sluytē. Want dit is eenichsins een onbedwongē
 ende ghewillighe noot. Daer na seyt hy dat wy
 onder een jock zyn/ maer dat het alleenlick is eē
 jock eender ghewillighe dienstbaerheyt: ende
 dat wy daerom aengaende de dienstbaerheyt/
 zyn ellendich ende jammerlick: maer aengacn-
 de den wille/ met ontschuldighen: want de wil-
 le vyz zijnde / heeft hem selve tot dienstbaerheyt
 der zonden begeben. Ende ten eynde beslyt hy
 niet dese woordē/ aldus: Op een wonderlicke en
 boose wyse wordt de ziele onder desen ghewilli-
 gen ende verkerdelick: vyzen noot beyde dienst-
 baer ende vyz ghehouden: dienstbaer dooz den
 noot / ende vyz dooz den wille: ende (het welcke
 is wonderlicker ende jammerlicker) is schuldich
 om dat sy vyz is: ende is dienstbaer om dat sy
 schuldich is: ende is dienstbaer om dat sy vyz is.
 Hier upt bekennen de Lesers voozwac/ dat ick
 niet nieuws voozt en bzenge: maer dat Augusti-
 nus vooztijde heeft upt het eendrachtich gevoe-
 len aller Godsalighen voozt ghebracht/ ende is
 bynae dupstet Jaren daerna in der Monicken
 Cloostren gebleven: maer Lombardus heeft
 der schadelicker dwaalinge een oozsake gheghe-
 ven/ delwyle hy den noot niet en wiste te onder-
 scheidē van het bedwanck.

6 Hier tegen moetmen oock aenmercken hoe-
 danich de hulpe der Goddelicker ghenade zin/
 ende waer dooz de verdorvenheyt der natuere
 ghebetert ende gheheelt wort. Want delwyle de
 Heere ons te hulpe comende/ ons is gevende dat
 ons ghebreck / soo sal onse ghebreck terfont
 openbaer worden/ als het verlaert sal zyn/ hoe-
 danich syn werck in ons is. Als de Apostel Pau-
 lus seyt tot den Philippensen/ te weten/ dat hy
 betrouwt dat God die het goede werck in hem
 heeft begonnen / sal dat selve oock volbzenghen
 tot den dach Jesu Christi: soo betreckernt hy son-
 der twyfel met het begin des goeden werck/ den
 oozspone der bekeringe/ welke is in de wille.
 Soo begint dan God het goede werck in ons/
 liefde ende begheerte/ ende oeffeninge der recht-
 veerdicheyt in onse herten verwekkende: ofte (op
 dat wy eyghentlicker spreken) onse herten buy-
 ghende / makende ende beweghende tot recht-
 veerdicheyt: ende sy volmaect dat/ ons tot vol-
 herdinge sterckende. Ende op dat niemant hier
 teghen en segghe dat het goede werck in ons be-
 gonnen wort van den Heere: om dat de wille die
 in hem selven swach is/ wordt van hem ghesol-
 pen: soo verlaert de Scheest ergens wat de wil-
 le in hem selven vermach. Ick sal (seyt hy) u een
 nieu herte gheven / ende ick sal eenen nieuwen
 geest setten midden in u: ende ick sal dat steenich
 herte wech nemen van uwen vleesche/ ende sal u
 een vleeschen herte geven/ ende sal mijnen Geest
 midden in u setten/ ende sal maken dat ghy sult
 in mijne gheboden wandelen. Wie sal segghen
 dat de swache wille dooz hulpe gestrekt wort/
 op dat hy crachtichlick nae de verkiepinghe des

goets staet: want hy moet gheheel verandert ende
 verniet worden. Ick dat in eenen steen eenighe
 sachticheyt is / de welke dooz hulpe ende in u-
 del weckel wordt/ ende ran eenichsins ghebogen
 worden/ so en sal ick niet versaken dat des meit-
 selen herte bewegelic en buygelic is tot gheooz-
 saenheyt des goets/ so verre het ghene dat in hē
 outvoimaect is / dooz de genade Gods verblut
 wort. Maer ist dat God heeft niet dese ghejelic-
 nisse wille bewijzen/ dat nimmermeer yet goets
 en sal upt onse herte gebuet worden / ien zy dat
 het gheheel een ander herte wordē: so en laet ons
 gheen deel ons selven toe schryven van het gene
 dat God gheheel hem alleenlick aen treet. Daer-
 om ist dat eenen steen wordt tot vicech/ veran-
 dert/ als God ons tot de oeffeninghe der deucht
 bekeert/ soo wordt al wat onsen eyghenen wille
 toe comt/ wech genomen/ ende wat in de plaet-
 se comt/ dat is gheheel van God. Ick segge dat
 de wille wordt wech ghenomen / niet soo verre
 hy de wille is: want in des mensches bekeern-
 ghe blift dat gheheel/ dat der eerste natuere toe
 comt. Ick segghe oock dat de wille wordt nieu-
 we ghescheyen/ niet op dat hy begonne wille te
 worden/ maer op dat hy/ die quaet is/ goet wor-
 de. Dit (segghe ick) wordt gheheel ende al van
 God gemaect/ want wy en zyn niet bequaem
 om seifs yet te dencken/ ghejelic de selve Apostel
 betuycht. Daerom leert hy ergens dat God
 niet alleenlick onsen swacken wille en helpt/ of-
 te onsen boosen wille beret: maer dat hy den
 wille in ons werckt. Hier upt wordt lichtlick
 verstaen dat ick gheseyt hebbe/ te weten/ wat in
 onsen wille goet is / dat is een werck der ghenade
 alleenlick. Wt sulck gevoelen seyt hy ergens/
 dat God alle dinc werckt in allen. Want hy
 en spreckt daer niet van de algheneypen rege-
 ringhe / maer leert dat de lof alles goets dat in
 de gheloovighe is / alleenlick Gode toe comt.
 Ende als hy seyt dat God alle dinc werckt/ so
 maect hy voozwac/ God den Aetheer des
 geestelicken levens van den beginne tot het ey-
 de: het welcke hy te voren met andere woorden
 gheleert hadde/ segghende / dat de gheloovighe
 zyn upt God in Christo: in welke plaetsē hy
 opentlick de nieuwe scheppinghe puyt/ dooz de
 welke wort wech ghenomen dat van de ghe-
 meyne natuere is. Want men moet daer onder
 verstaen de verghelijkinghe tusschen Adam
 ende Christum/ de welke hy ergens claerlicker
 upt seyt/ daer hy leert dat wy zyn Gods maec-
 sel/ ghescheyen in Christo tot goede werken die
 hy bereyt heeft / op dat wy daer in wandelen.
 Want hier mede wilt hy bewysen dat onse sake-
 heyt is onverdiedt: om dat het begin alles goets
 is de tweede scheppinge de welke wy in Chri-
 sto gheringhen. Waert dat nu eenighe oock de
 aldermiste macht upt ons ware / soo soude
 oock daer eenighe verdienen zyn. Maer op dat
 hy ons gheheel ydel make/ so bewijst hy dat wy
 niet verdien en hebben/ want wy zyn in Chri-
 sto ghescheyen tot goede werken die God be-
 reyt heeft: met welke woorden hy wederom te
 keunen gheeft / dat de goede werken in allen
 sturke van de eerste roeringhe aen/ eyghentlick
 Gode toe comen. Aldus oock nuē dat de Pro-
 phete in den Psalm gheseyt heeft / dat wy zyn
 Gods maecsel/ soo stelt hy terfont daer hy op
 dat de mensche dat werck niet met God en de-
 le/ wy en hebben ons selven niet gemaect. Dat
 hy daer van de wedergeboorte spreckt de welke
 het beginsel des geestelickē levens is/ dat is opē-
 baer upt het verbolch/ delwyle terfont daer nae
 volcht/ dat wy sijn volc zyn/ en de schape sinder
 werpde.

Dit selve
 wort met een
 ghelijckenisse
 van een steen
 nich en bleet
 sehetick herte
 upt Ezechiel
 bewisen: daer
 nae met ghe-
 tuppghensien
 der heylighe
 Schryftueren.

Dooz der
 welcker ghe-
 tuppghensien
 Lombardi
 onachtfaem-
 heyt bestraft
 wort.

De medecij-
 ne ofte ghe-
 sontheyt des
 menschelecke
 willems is de
 bekeeringhe
 tot God.

Phil. 1. 6.

Die niet al-
 leen wort be-
 gonnen/ maer
 oock is ghe-
 duertich ende
 wordt vol-
 bracht: alsoo
 dat het begin
 de volhardin-
 ghe ende vol-
 bringinghe
 Gode allen
 wort toeghe-
 schreven.
 Ezech. 36. 26.

1. Cor. 3. 5.

Phil. 2. 13.

1. Cor. 12. 6.

Ephes. 1. 7.

Ephes. 2. 10.

Psalm. 100. 3.

wepde. Wy sien dat het hem niet genoegh en is / den lof onser salicheyt enckelick Gode ghegheben te hebben : maer sluyt oec ons claerlick uyt van de ghenepynschap des selven Iesus: gelyck of hy wilde segghen / dat de mensche gauchsch niet en heeft waer in hy mach roemen : want het is al van God.

7 Maer daer zijn moghelick sommighe die sullen toe laten dat de wille dooz hem selven van het goede af gekeert zijnde / wort alleenlick dooz de crachte Gods bekeert : maer alsoo nochtans / dat hy bereypt zijnde / daer nae oec sijn deel in het werck heeft : + gelyc Augustinus leert dat de genade alle goet werck dooz gaet / ende dat sy den wille leyt / maer niet ghelept en wort van hem: ende dat de wille niet woort en gaet / maer nae volcht. Het welcke niet en is van den heylighen man qualick ghelept / maer wort van Pietro Lombardo verkeerdelick hier toe ghebraycht. Maer ick segge dat also wel in de woorden des Propheeten die ick verhaelt hebbe / ende oock in andere plaetsen / twee dingen claerlic beteecken woerden: te wetē / dat de Heere onsen boosen wille betert / ofte eer wech neemt: ende van hem selvē eenen goeden wille geeft. Soo verre de ghenade dooz den wille gaet / late ick wel segghen dat de wille (gelyck een camenierster) na volcht: maer dewyle hy vernaeckt en vernieut zijnde / Gods werck is / so wort verkeerdelick den mensche toe ghelept / dat hy der doozcomender genade ghehoort is met den bedienistige wille. * Daerom en schijft Chrysostomus niet wel / dat noch de ghenade sonder den wille / noch de wille sonder de genade yet en wercken: want de ghenade maecht oock selfs den wille / gelyc wy wepnich te voren hebben uyt Paulo ghesien. Ende doen Augustinus seyd / dat de wille des mēsches gelyc een camenierster de ghenade nae volcht / en hadde hy niet dooz genomen den wille de twee de plaecte in het goede werck te geven: maer alleenlick dooz ghenomen hebbende de seer boose leere Pelagii te wederlegghen / die de eerste cause ende oorsake der salicheyt stelde in de verdienstes des mēsches / soo betuycht hy dat ghene dat genoegh was tot de sake die hy doe handelde / te wetē / dat de genade is eer dan eenige verdienste: ende de andere vraghe van het geduerich werck der genade, heeft hy daer laten varen / de welcke hy nochtans ergens seer wel handelt. Want dewyle hy somtijts seyt / dat de Heere den onghewillighen doozcomet / op dat hy wille: ende den gewilligen na volcht / op dat hy niet te vergerfs en wille / soo maecht hy God ganchelick den Kucheur des goede werck. + Overwel sijne woorden van deser sake sijn so claer / dat sy geen lange bewysinge en oeffenen. * De menschen (seyt hy) arbeiden om yet te vinden in onsen wille dat onse zy / ende niet uyt God: ende ick en weet niet hoc yet sulen en gevonden worden. Ende in dē eersten boeck tegen Pelagum ende Celestium daer hy dese woorden Christi uytlept. + So wie het van mynen Vader ghehoort heeft / die comt tot my. Het goetmicken (seyt hy) wort also geholpen / dat het niet alleenlick en weet wat hem staet te doene / maer dat het oock doe dat het weet. Daerom als God leert / niet dooz de letter der Wet / maer dooz de genade des Gheests / soo leert hy also / dat een pghelick niet alleenlick bekennende en sie dat hy geleert heeft / maer oock willende begheere / ende doende volbrænghe.

8 Ende dewyle wy nu sijn in het voornemste deser sake / so laet ons de somma daer vā niet wepnighe ende seer clare ghetuyghenissen der Schryftuere bewysen ende leeren. Ende daer na

belwysen dat dese waerheyt de welcke wy seggē uyt der Schryftuere genomen te zijne / oock van den heyligē man Augustino betuypt is: op dat ons niemant en beschuldige dat wy de Schryftuere verkeerdelick verbraycen. Want ick en acht te het niet nut / dat ick soude oydentlick een pegelelike plaecte verhaelen uyt de Schryftuere / die tot bevestinghe onses gevoelens soude voort gebraycht worden: maer dat allenlick uyt de wtghelesen plaetsen welcke sullen voort ghebraycht worden / eenen wech ghemaect worde / om alle de andere die hier ende daer ghelesen worden / te verstaē. Ende wederom achte ic het niet quaet / dat ick openbaer make / dat ick niet dien man wel ober een come / den welcken de Ghenepynre te rechte houdt in grooter weerde. Doozwaer dat het begin des goets nergheens van en comt dan van God allec / dat en lichtelick openbaer worden. Want daer en sal geenē wille gebonden worden die tot het goede genegen zy / anders dā in de nybtvercozic. Ende de oorsake der verkiefinge / moet men buyten de menschen soekē: waer uyt volcht dat de mensche den goede wille niet en heeft van hem selvē / maer uyt dat selve welbehagē vloeyt / dooz het welcke wy dooz de scheyppinghe der werelt sijn vercozen. Hier toe comt noch een ander bewys dat niet onghelyc en is: want dewyle het begin om wel te willen en wel te doen / is uyt den geloove / so moet nē sien waer uyt het gheloove selve is. Ende dewyle de ganchelike Schryftuere roept / dat het gheloove is eē onverdiente gabe Gods / so volcht daer uyt / dat het uyt enckel genade comt / als wy beginnen goet te willen / dewyle wy niet gantscher herten sijn naeruelic tot quaet genegen. * Daerom als de Heere dese twee dingen stelt in de bekeeringe sijn volc / te wetē / dat hy hē het steene herte wech neemt / en eē vleeschen herte geeft / so betuycht hy openelick dat het ghene dat uyt ons is / moet wech genomen worde / op dat wy tot de rechtverdrichheit bekeert worde: ende dat al wat in die stede comt / van hem is. + Ende dit betuycht hy niet alleenlick op een plaecte: want hy seyt by Jeremiam: Ic sal hen een herte geven ende eenen wech / op dat sy my vreesen te allen tijde. Ende wepnich daer na: Ic sal de vreesen myns naens geven in haer herte op dat sy van my niet af en wycken. Wederom by Ezechiel: Ic sal hen een eenich herte / geven / ende eenen nieuwen gheest sal ick in hare binnenste leden geven. Het steenen herte sal ick van haren vleesche wech nemen / ende sal hen een vleeschen herte gheben. Hy en coude niet trachtelicker hem selven toefschyven ende ons benemen wat in onsen wille goet ende recht is / dan als hy betuycht dat onse bekeeringhe is een scheyppinghe eens nieuwen gheests ende eens nieuwen hertes. Want hier uyt volcht altyts / dat uyt onsen wille niet goets en comt eer hy vermaect ende vernieut is / en dat hy na de vernieuwinghe / soo verre als hy goet is / niet en is uyt ons / maer uyt God.

9 Wy lesen oock dat de Veyligen aldus ghebeden hebben / ghelyckli doen Salomon seyde: * De Heere bewege sijn herte tot ons / op dat wy sijn gheboden houden. Wy bewysen de hartnackicheyt onses herte / dat het uyt der nature wederspannigh is teghen de Wet Gods / ten zy dat het ghebruycht worde. Dit selve is oock in de Psalmen: + Buycht mijn herte tot dijne getuygenissen. Want men moet altyes aemmercken / hoe dat de verkerde en boose roeringhe des hertes daer mede het tot verachtighe ende hartnackicheyt gheneghen is / wort ghestelt teghen dese

Wederlegginghe van bersebede tegenwoordingen tegen de doode berbael de Lerre. 1. De wille wort wel van God bekeert: maer dooz bereypt zijnde / heeft hy sijn deelen. Sintwoort uut Augustino. Ad Bonif. Epist. 106.

* De twee tegenwoordinghe. Dat de genade niet en is sonder de wille / noch dat den wille sonder de genade niet en can uprichten. Sintwoort.

Dese selve genade werckt den wille. Want God doozromt de genen die niet en wil / op dat hy wille: ende den genen die wil volcht hy na / op dat hy niet te verghiefs en wille. + De andere antwoort uyt bersebeden plaetsen Augustini by en vergaert. 1 Lib. 2 de remissio peccatorum, Cap. 8. + Joan. 6. 45. * Bewys van d'eerste antwoort op de tweedte tegenwoordinghe: Daer en sal gheenē wille tot het goet genecht gebonden worden / dan in de uytvercozic. Maer nu is de oorsake der verkiefinge buyten den mensche te soekē. Maer uyt volcht / dat de goede wille uyt het welbehaghen Gods / gheeft als oec onse berkefinghe / moet vloeyen

Ephef. 1.4.

Wat andere bewys het beginsel om wel te willen / ende wel te doen is uwe den geloove. Maer dat geloove is eē gabe Gods. So wort daer daer uyt befloten / dat het is dooz de loutere genade Gods geschiet / als wy beginnen het goede te willen / dewyle wy tot het quaet van nature en genecht sijn. + Ezer. 36. 26 + Dat verbe bewys / genomen uyt de genemincissen der heyligher Schryftuere. Jer. 32. 39. + Ezer. 11. 19. * Dat vierde bewys: Ghy de gebede der heylighen. Maer uyt drie ghewisse geneminge gemect worden.

1. Dat God den mensche niet allos te dozen bereydet / dat hy daer nae van hem selvē wat goets mach dof: maer dat allec hy daer dooz gheacht wort / dat sijn wille antfangt enigē liefde tot het goede / dat hy daer toe wyl beeft / en dat hy dooz gebede ende beverche om sulcke d'inghe te volghen. * 1. Reg. 8. 58. + Sal. 119. 36

verbeteringhe / daer mede het woijt tot gehoort saemheyt ghedwonghen. Ende als David geboelende dat hy enen tijt lanc was berooft van de beweghende ghenade / God bidt / dat hy een supber herte in hem scheppet / ende den rechten Gheest vernieuwe in sijne binnenste leden: bekent hy niet dat alle de deelen sijns hertes zijn vol onreynhepts / ende dat sijnen Gheest is in verzaepde woosheyt verweret? En als hy de reynicheyt om de welke hy bidt / noemt een schepfel ende creature Gods / bekent hy niet dat hy gheheel van God comt? Ist dat yemant hier tegen seyt / dat sels het ghebied is een teeken dat David Godsalichlick ende heylighlick gesint was / hier op is licht te antwoorden / dat David hoewel hy in eenseels bekent was / nochtans sijnen eersten stant vergheleket met dien droevighen val / welchen hy ghevoelt hadde. Soo dan David den persoon eens mensches die van God verzeemt is / aennemende / bidt te rechte dat hem ghegheven worde al wat God sijnen uptverzoenen gheeft in de wedergeboorte. Daerom hy ghelijck doot zijnde / bidt dat hy wederom ghescheyden worde / op dat hy upt een slave des Dupvels / worde een instrument des heylighen Geests. Doozwaer de lust onser hooverticheyt / is wonderlick ende ongheslycht. De Heere en eyscht gheen dinck strengelicker / dan dat wy met groote Godvreesenicheyt sijnen rustdach houden / te wete / rustende van onsen wercken: ende gheen dinck en can qualicker van ons vercreghen worden / dan dat wy onse wercken laten varen / ende den wercken Gods haer behoortlike plaetse gheben. Waert dat onse wetsumicheyt niet en verhuiderde / Christus heeft ghenoech clare ghetuyghenisse van sijn ghenade ghegheben / op dat hy niet verdupstert en worde. Ick ben (seyt hy) de wijnstock / ghy zyt de wijnrancken / ende mijn Vader is de Lantman. Ghelijck een wijnrancke niet en can vrucht draghen van haer selven / ten zy dat sy in den wijnstock blybe: alsoo ghy oock niet / ten zy dat ghy in my blyft: want sonder my en conde ghy niet doen. Ist dat wy niet anders upt ons selven vrucht en draghen dan ghelijck een rancke die van der aerde afgescheurt / ende van vruchticheyt berooft is: so en is het niet noodich langher te draghen hoe bequaem onse natuere zy tot het goede. Ende dese beslyptreden en is niet dupstet noch twyfelachtich / te weten: Sonder my en cont ghy niet doen. Wy en seyt niet dat wy te swack sijn / om in ons selven ghenoech te zijne: maer maectt ons gantsch tot niet / allen meyningen ende waen onses machts ende vermoegens (hoe cleyn die mochten sijn) wtslyptende. Ist dat wy in Christo gheplant zijnde / vrucht draghen / ghelijck een wijnstock die van de vruchticheyt der aerde / ende van den Hemschen dau / ende warinte der Sonne / cracht des wasdoms heeft: soo sie ick dat wy niet met allen en behouden in het goede werck / is het dat wy Gode gantschelick ende gheheel gheben dat sijne is. Dier wozytmen te vergheers teghen / te weten / dat het say nu is in de wijnrancke bestoten / ende oock de cracht om vruchten te draghen / ende dat sy daerom niet alle dincken haelt van der aerde / ende van den eersten woysel / dewyle sy wat van den haren daer toe doet. Want Christus en verstaet noch en wil anders niet / dan dat wy een doyre ende ondeughende hout sijn / als wy van hem sijn verscheyden: want in ons selven en hebben wy gheen macht om wel te doerne: ghelijck hy oock erghens claerlick seyt / te weten: Alle boom welken mijn Vader niet

gheplant en heeft / sal uptgheroept worden. Daerom wordt hem van den Apostel Paulo de gantsche ende gheheele somnia toegheschryven in de boben-verhaelbe plaetse / als hy seyt God is het die in u werckt / het willen ende het volbrengen. Het eerste deel des goeden wercks is de wille: het tweede is crachtige wersticheyt in het volbrengen: ende dit beyde comt van God. Daerom stelen wy Gode al wat wy ons selven toe schrijden / het zy in den wille ofte in het volbrengen. Waer het dat hy seyd dat God onsen swacken wille te hulpe comt / soo soude hy ons wat laten: maer als hy seyt dat God is die den wille maectt / soo stelt hy byten ons al wat daer in goets is. Ende dewyle oock den goeden wille woijt door de swaricheyt onses vleeschs overvallen / so dat hy niet en can daer upt comen: daerom seyt hy daer by / dat om sulcke swaricheden te overwinnen / woijt stantvasticheyt ghegheben tot het volbrengen / want anders en conde het niet blyven staende dat hy erghens seyt / te weten / dat de eenighe God die is / die alle dinck in allen volbrengt: waer in de gantsche loop des gheestelicken levens begrepen wordt / ghelijck wy geleert hebben. Hierom als David ghebeden heeft / dat de wegen Gods hem geopenbaert worden / om in sijn waerheyt te wandelen / bidt hy ooc mede terstont / seggende: Vereenicht mijn herte om dinen naem te vreesen. Het welke wooyde hy te keure geefte / dat oock de ghene die wel ghesint sijn / sijn so meingherlep afstreckinghe onderwoyen / dat sy lichtelick afdwalen / oft pdel worden / ten zy dat sy tot stantvasticheyt ghesterckt worden. Alsoo oock erghens / nae dat hy ghebeden heeft / dat sijne voeten beweert worden om Gods woort te bewaren: begheert hy oock dat hem sterckte ghegheben worde tot den strijt. Wat (seyt hy) gheen ongherrechticheyt heerschappic over my en hebbe. So dan op dese wyse begint ende volbrengt de Heere het goet werck in ons / soo dat het sijn werck is dat de wille begint het goede lief te hebben / dat hy gheueghen woijt om daer nae te staen / dat hy verwerckt ende geroert woijt om daer in te arbeypden: daer nae / dat de verkiepinghe / begheerte ende arbeyp / niet en verballen / maer wooytgaen tot het volbrengen / ten laetste / dat de mensche stantvastichlick daer in wooytgaet / ende volstandich blyft tot het eynde.

10 Ende hy roert onsen wille / niet gelijck in vele eeuwen lanc is gheleert ende gheloofte geweest / alsoo dat het daer nae zy in onse verkiepinghe sulcker roeringhe ghehoortsaem te zijne / ofte die te wederstaen: maer dien crachtichlick beweghende. Daerom moetmen dat verwoypen dat Chypstomus soo dickmael verhaelt: dat God den ghewillighen treckt. Waer mede hy te kernen geefte / dat God alleenlick met uptgherecter hant verwacht oft het ons behaecht van hem ghesolpen te worden. Wy bekennen dat de mensche vooz den val sulck was dat hy hem conde op wat zijde hy wilde / luygen: maer dewyle hy dooz sijn erempel geleert heeft hoe elcedich het vrye goetdunck is / te zy dat God in ons de wille en de macht geve: wat sal ons wesen ist dat hy ons alleenlick op sulcke mate sijn genade deelt? Ja wy selve verdupsterten en verminderen die dooz onse ondancbaerheyt. Want de Apostel en leert niet dat ons de ghenade des goede willes wooyt geve / ist dat wyse aenemene: maer dat hy ooc sels de wille in ons maectt: het welc niet anders en is te segge / dan dat de Heere onse herte dooz sijnen Gheest beweert / luycht / en regert / en daer in gelyck in sijn eyghen best / reguereet.

De tweede antwoort.

Whil. 2. 13.

De derde antwoort.

1. Cor. 12. 6.

Sect. 6.

Psal. 86. 11.

Psal. 119. 133

De vierde te gewooynghe. Antwoort.

De vyfste te gewooynghe. Antwoort.

Gen. 1. 27. Ecl. 15. 14. 15.

Whil. 2. 13.

Bevestigunge van dese antwoort gewaspen niet belegen genys gemisse up de h. Schryfures te ende up s. Augustino.

2. Dat de bercke onghelycricheyt est booztichheit: ge niet en beswack maer tot het werck toe booztichheit.

7 Psal. 51. 12.

3. Dat de mensche daer in doost adich booztichheit / est tot den conde toe boohart.

Erob. 20. 10.

Gheb. 4. 10. 11

Joan. 15. 1.

De derde te gewooynghe.

De vierde antwoort.

Mat. 15. 13.

Ezech. 11. 19. ende 36. 27.

Joan. 6. 45.

Lib. de praedest. sanct.

Matt. 11. 28. Esai. 54. 1.

De verbis Apost. Scm. 11

Joan. 6. 44.

Joan. 3. 9.

De volherdinghe en is oock ban ons niet/maer b. l. God. 1. 1 De sesse tegenwo:pinghe. Antwoort. Daer is tweederle dwalinghe in dese teghen:wo:pinghe.

regneert. Ende by Ezechielm belooft hy den uytvertozenen sijnen Geest te geven/ niet alleelick tot dat eynde/te weten/dat sy souden moge in sijne wegghen wandelen: maer op dat sy niet der daet daer in wandelen. Ende dese woorden Christi: Soo wie het van mijnen Vader heeft ghehoort / die come tot my / en comen met anders ghenomen worden/dan dat hy leert dat de ghenade Gods van haer selven crachtich is: gelijck Augustinus betuycht. Welcke ghenade hy niet en gheweerdicht eenen pegelicken mit ghemeen te geven/ gelijckamen gewoonlick seyt dat sy niemant ghewerghert en wort die doet dat in hem is. Men moet wel de menschen leere dat de goediheyt Gods bereyt is allen menschen souder uytneemen/diese soeche: maer dewyle die alleenlick beginnen de goediheyt Gods te soeclicen/dien het door Gods ghenade is in gegeven/ so en behoort men ooc dit deel niet van sijnen lof te trecken. Dit is voorwaer der uytvertozenen privilegie ende voordeel/dat sy door den Gheest Gods wedergebozen zijnde/door sijn beweginge gelept ende geregeret worden. Daerom bespot Augustinus te rechte de gene die eenich deel des willens sien selven toe schryven: gelijck hy oock de ghene strafte die meppen dat de ghetuyghnisse der onverdierder verlichsinge / de welcke een sonderlick dinck is/ wort eenen pegelick ghegheven. De nature (seyt hy) is allen ghemepn/ maer niet de ghenade. Ende hy seyt dat de ghene die de ghenade also alghemeen maken tot allen/ de welcke God gheeft dien hy wil/ een scherpsinnicheyt hebben eenen byooschen glase gelijck / des welckes seghen enkel ydelheyt is. Ende erghens seyt hy: Hoe zyt ghy ghecomen? te weten/ gheloovende. Vreest dan dat ghy niet van den rechtveerdigē wech en bergaet / u selve toe selijvende dat de rechtveerdighe werch is in u ghevoinden. Ghy segt: Ick ben gecomē door mijn bye goetduncken: ick ben ghecomen door mijnen eyghenen wille. Daerom wort ghy opgheblasen? Wilt ghy weten dat oock dit u is ghegeven? Hoozt Christus roepen: Niemant en comt tot my/ te se dat mijn Vader hem trecke. Ende sonder twijfel uyt Joannus woordē wort verstaen/dat de herten der Godsaligen so crachtichlick van God geregeret worden/dat sy niet en onverschijndelic ghesintheyt volghen. Wie uyt God seyt hy geboren is/die en can niet sondighen / want het zaet Gods blift in hem. Want de middelmatighe roeringhen van de Sophisten bedacht / die men soude conen byplick volghen oft wederstaen / die wordt hier gelijck wy sien openbaerlick uytghehoort / daer de crachtich staetvasticheyt om te volherden wort betuycht.

11 De eyndelicke staetvasticheyt soude oock sonder twijfel een onverdierende gade Gods gheacht worden / hadde de boose dwalinge niet de overhant ghetreghen/dat suler wort ghegeven nae der menschen verdienste/na dat een pegelick hem selven niet en heeft ondanckbaer bewesen der eerster ghenade. Maer dewyle dese dwalinghe is daer uyt ghecomen / dat de menschen meyniden dat het in onse macht se de aengheboende ghenade aen te nemen ofte verwozen / so valt sy oock terieder/ als de meyninghe woort wech genomen. Hoewel hier in is dobbel dwalinghe. Want sy en leeren niet alleenlick dat onse danckbaerheyt die wy der eerster ghenade bewijzen/ ende onse recht gebuyck daer van wort niet de nabolghende gaven vergolden/ maer segghen oock boven dien/dat de ghenade nu niet alleen in ons en werckit / maer alleenlick met

ons werckit. Van het eerste metmen aldus gevoelen/te werck/dat de Heere (als hy sijne dienste knechten daghelic niet uieuwe gaven sijnder ghenade verrijckit / om dat het werck dat hy in hen heeft begonnen/ hem is aengenaem) in hen vint dat hy wil niet grooter ghenade begaven. Ende hier toe dienen die redenen: Den ghenen die heeft/sal ghegheven worden. Item/By ghy goede dienstknecht / om dat ghy hebt in wepnich ghetrouwe geweest / daerom sal ick u over vele stellen. Maer hier moeten hoeden dooz twee dinghen / te weten/ dat men niet en segghet dat het rechte ghebruyck der eerster genade vergolden wort/mer de nabolghende genade/ gelijck oft de mensche dooz sijn eygen neerlicheyt de ghenade Gods crachtich maecte/oft dat men niet en achte de nabolghende gade Gods alsoo een vergheldinghe te zijne / dat sy niet langher en se Gods ouwerdiende ghenade. Soo behenme ick dan/ dat de gheloovinghe moeren dese zeghinghe Gods verachten/dat sy sulken niet so veel meerder gaven verrijckit worden / als sy de voorgaende ghenade wel ghebruyckit hebben. Maer ick segghe dat oock sulck ghebruyck van God comt / ende dat dese vergheldinghe uyt de onverdierende goetwillicheyt Gods gheseynt: ende dat ghewoonlick onderscheyt tusschen de werckende ende mede-werckende genade/ woort verlickerdelick ende onghelickelick gebuyckit. Het is wel waer/dat het Augustinus heeft ghebruyckit/maer dat selve verfoctende niet en bequame beschryvinghe: te weten/ dat God mede werckende volmaect dat hy werckende begint/ ende dat het de selve ghenade is/maer dat sy nae de verscheyden wijse des werer verscheyden namen heeft. Hier uyt volcht dat hy niet en deel den mensche / ende een deel Gode toe en schryft/ gelijck of deser verder roeringhe onderlinghe ober een quame: maer hy betuyft de vernemichbuldinghe der ghenade. Hier toe dient oock dat hy erghens seyt / dat vele gaven Gods den goeden wille des mensches voor gaeu/ onder de welcke de goede wille selve is. Hier uyt volcht/dat hy niet en laet eenich dinck den wille toeschryven/het welcke oock Paulus heeft by name uytghedrukt. Want gheseyt hebbende / dat God den wille ende het volghen in ons werckit / seyt hy oock terfont daer by/dat hy het beyde doet nae sijnen goeden wille: niet welcke woorden hy te kennen gheeft/dat het uyt de onverdierende mildicheyt Gods comt. Nu dat sy plegghen te segghen dat onse neerlicheyt mede werckit met de tweede ghenade/ nae dat wy der eerster ghenade hebben plaesce ghegheven: daer op antwoorde ick: Ist dat sy verstaen dat wy oemael dooz de cracht des heeren tot de geschootsamenheyt der rechtveerdicheyt gheternt zijnde/ ghewillichlick voozt gaeu/ende ghenegghen zijn om de wercklinghe der ghenade te volghen: ick en stryde hier niet tegē. Want dat is sonder twijfel / dat die in welke de genade Gods regneert/ alsoo bereyt ende veerdich zijn om gehoorsamen te zijn. Maer waer uyt comt dat / anders dan dat de Gheest Gods alomne hem selven ghehlyck zijnde/die ghesint tot gehoorsamenheyt die hy te vozen heeft gheschapan ende ghemacht/ oock onderhout ende sterckit / om staetvastichlick te volherden. Maer ist dat sy willen dat de mensche dat heeft van hem selven/ dat hy mede werckit met de genade/ so zijn sy in een seer schadelicke verbluicheyt.

12 Ende hier toe woort dooz onwetentheyt verlickerdelick verdraeyt / dat de Apostel seyt: Ick hebbe meer geatbeyt dan die alle: met ick/

De wederlegginghe ban d eerste.

Matt. 25. 21. Luc. 19. 17. ende 20.

De dwalinghe van waer schouwinghe is hier waer te nemen.

Philip. 2. 13.

De wederlegginghe ban de laeste dwalinghe gesproten mit de sesse tegenwo:pinghe.

Ephes. 1. 4. ende 2. 10.

De sebnste tegenwo:pinge/ die npt de onderscheydinge van de mede-werckende genade ghetogenis. 1. Cor. 15. 10.

maer de ghenade Gods met my. Want sy verstaen dat alsoo/ghelyck of Paulus (dewyle het mochte schynen te hooberdichlich ghesproken te zyne dat hy hem selven sette boven alle de andere) sijn woorden verbeterde/ den lof daer vander ghenaden Gods toe schryvende: maer alsoo dat hy sy een medewercker der ghenade. Het is wonder dat soo vele menschen die anders niet boos en waren/ hen selven aen dese so cleyn sake gescoort hebben. Want de Apostel en schryft niet dat de ghenade des Heeren met hem ghezoocht heeft/so dat hy hem selve mede delectich in den arbeit make: maer gheeft meer den gantschen lof des arbeits alleenliki der genade/ als hy seyt: Ick en ben die niet die ghearbeit hebbe/ maer de genade Gods die met my was. De twyfelachtige wyse van spreken heeste bezoghen: ende meer de verkeerde oversettinghe in de welcke de cracht der Griekischer woorden niet wel en was uptghedrukt. Want als men die van woorde te woorde over set/ so en seyt hy niet dat de ghenade sy sijn mede-wercker gheveest/ maer dat de ghenade die met hem was/ selve dat al ghezoocht heeft. Ende dit leert Augustinus claerliki/ hoewel coytelick/ als hy aldus spreect: De goede wille des mensches voorgeet vele Gods gaben/maer niet alle. En welcke gaben sy voorgeet/ in de selve is sy ooc. Daer nae volcht reden: want daer is gheschreven: Sijn barmherticheit is my voorgegeuen. En/ Sijn barmherticheit sal my nae volghen. Den ongewillighen is sy voorgeheromen soo dat hy wil: den ghewillighen is sy geuolcht soo dat hy niet te berghcefs en wil. Hier mede comt oock Bernardus over een/ als hy de Gheneynte maect aldus sprekende: Trecht my die eenichsins ongewillich ben/ op dat ghy my gewillich maect: trecht my die traghe ben/ op dat ghy my maect loopende.

13 Laet ons nu Augustinum hoorē met sijn eyghene woorden/ op dat de Pelagianen deses tijts/ dat is/ de Theologische Sophiste/ niet na haer ghewoonte en roepen dat alle de oude Leeraers teghen ons zyn: want hier in volghen sy Pelagium haren Vader nae/ van den welcken Augustinus voortijden was tot desen strijt getrocken. In den boeck van de beteringe ende genade tot Valentinum/ handelt hy dit byeder/ het welcke ick sal int coyte/ ende nochtans niet sijne woorden verhalē: De genade (seyt hy) om volstaendich te bliuen in het goede/ was Adam ghegheuen soo hy wilde: ende ons woort ghegeuen dat wy willen/ende met den wille de quade begeerlichheit te overwinnen. Soo hadde dan Adam de macht so hy wilde: maer niet de wille om te moghen. Ons woort de wille en de macht geueuen. De eerste byzheit was te mogen niet sondighen; onse byzheit is veel meerder/ te weten/ niet te moghen sondighen. Ende op dat men niet en meyne dat hy spreect van de toecomen- de volstaendichheit in de onsterflichheit (ghehe hem Lombardus verheerdelic daer toe daept) soo beneemt hy dese swaricheit weynich daer na/ als hy seyt/ dat der Hepligen wille also woort dooz den hepligen Geest ontfeken/ dat sy daerom comen/ om dat sy alsoo willen: ende dat sy daerom willē/ om dat God in hen werct dat sy alsoo willen. Want waert dat in so groote swaricheit (in de welcke nochtans de cracht Gods moet volbracht worden om de berheffinghe en hooberdichheit te wederstaē, hen hare wille gelaten worde/ soo dat sy de hulpe Gods mochten gebruycken waert dat sy wilden: ende dat God in hen niet en woort so dat sy wilde/ so soude

de wille dooz sijn swaricheit in soo vele verfoetkinghen overwonnen worden/ ende daerom en souden sy niet comen volstaendich bliuen. Soo is dan de swaricheit des menschelicken willes gheholpen/ dat hy dooz de Godlike ghenade woort also betweecht/ dat hy niet en can wyken noch aflicten/ noch dooz sijn swaricheit beswijcken. Daer na handelt hy byeder hoe onse herte nootfalselich de roeringhe Gods volghen: ende seyt wel dat God de mensche met haren wille treet/ maer dat hy selve die wille eerst ghezoocht heeft. Nu is hier dooz Augustini niet betuycht/ dat ick voornemelic hebbe willen bevestighen/ te weten/ dat de ghenade woort niet alleenliki alsoo geueuen/ dat sy dooz een pegeliche byzhe verkiefinge can aengenomen ofte verwoyden worden: maer dat de ghenade selve in het hert de verkiefinge en den wille maect/ so dat alle het goede werck dat daer nae volcht/ is het werck ende byzucht der ghenade: ende en heeft ghemien anderen wille die haer ghehoofsaem is/ dan welcken sy selve heeft ghemact. Want hy seyt oock op een ander plaets/ dat alleenliki de ghenade alle goet werck in ons maect.

14 Ende dat hy ergens seyt/ dat de wille niet en woort dooz de ghenade werck genomen: maer woort upt quaet gemaect/ goet te zinne: ende gheholpen woort als hy goet is. Daer mede wil hy alleenliki segghen/ dat de mensche niet en woort also ghetrocken sonder roeringe des hertes/ gelyck een steen die dooz upwendich ghewelt/ getrocken ofte ghezeuen woort: maer dat hy van binnen also woort beuecht/ dat hy upt het hert te ghehoofsaem is. Dat de ghenade woort sonderlinghe ende onuerdient den onuerdorenen geueuen/ dat schryft hy aldus tot Bonifacium. Wy weten dat de ghenade Gods niet en woort allen menschen ghegheuen: ende dat sy den ghenen dien sy woort ghegeuen/ niet en woort ghegeuen nae de verdienste der wercken/ noch nae verdienste des willes/ maer upt onuerdiende genade. Dien sy niet en woort geueuen/ wy weten dat sy hen dooz het rechtuerdige oordeel Gods niet geueuen en woort. Ende in den seluen Scrubrief wederlept hy sterckelick de meyninge der menschen die meynen dat de nae volghende ghenade/ woort den menschen om hare verdiensten ghegeuen: om dat sy de eerste genade niet verwoyden/ hebben hen selven weerlich gemaect. Want hy wil dat Pelagius beuecht/ dat de genade ons noodich is tot een pegelick werck/ ende dat sy niet en woort den wercken vergolden/ op dat sy waerachtichliki ghenade sy. Maer de sake en can niet coytelicker veruater worden/ dan met sijne woorden in den achtsten boeck tot Valentinum van de beteringhe ende genade/ daer hy ten eersten leert: Dat de wille des mensches niet de ghenade en verericht dooz byzheit/ maer de byzheit dooz genade: Dat de wille dooz de selve ghenade woort dooz een inghedrukte gemintheit gheuerfacin gemaect: Dat hy woort niet onuerwinliche cracht ghesterck: Dat hy so lange de ghenade regneert/ immermeer af en valt: maer terstont als sy hem verlaet: Dat hy dooz de onuerdiende barmherticheit Gods woort bekeert tot het goede/ende bekeert zynde/ daer in volstaendich blijft: Dat de beweginge des menschelicken willes tot het goede/ ende nae de beweginge de stantvasticheit hangt alleenlic aen den wille Gods/ sonder eenighe sijn verdienste. So dan de mensche behout (nliki een byzhe goetduncken (ist dat wy het willen alsoo noemen) als hy erghens schryft/ dat niet en can tot God bekeeren/ noch in God bliuen staende/ anders dan

Antwoort.

Belofte/ dwelck het getinge/ nisse van Augustinus ende Bernardus bevesticht is. 33 sal. 59. 11. 33 sal. 23. 6.

Setm. 2. in caat.

Dat laetste deel des capittels daer in sijn vele plaets beueften woort/ dat dit de selve meyninghe Augustini gheueest is/ te weten/ dat niet alleen de ghenade van God aenghebooen woort/ welcke dooz een pegeliche byzhe bekiefinge ontfanghen woort ofte verwoyden: maer dat het de selve is/ welcke in t herte de bekiefinghe ende den wille is makende. 4 Lib. de corrupt. & graua. Cap. 2.

Cap. 14.

Epist. 105. De achtste regen woort ghe/ daer in Augustinus hen selve te gheuen gheueit woort: dwelck niet andere getuygenissen dan den selue Theologant upgelept is.

Epist. 106.

dan dooz ghenade: ende dat het dooz de ghenade vermach al wat het vermach.

Het iij. Capittel.

Hoe God werckt in de herten des menschen.

DAt de mensche is also met het roek der sonde ghevanghen / dat hy niet en can uyt syn uatuere het goede begheeren / noch niet neerstric- hept daer nae staen: dat is nu (alsoo ick meyne) genoetsfaemlick bewesen: **S**oben desen hebben wy een onderschept gemact tusschen bedwane ende noot: waer uyt het claer is / dat de mensche / hoewel hy uyt noot sondicht / nochtans niet te min wilkens sondicht. **M**aer dewyle hy tot de diefbaerhept des dupbels begeve zijnde / schijnt meer na des dupbels goetduncken ghezeven te worden / dan na het syne / soo moeten wy nu be- rozen hooftanich harer beyder werck zy: **D**aer na moeten wy oock dese vraghe beantwoorden: **O**ftmen pet in de boose werckē moet Gode toe schryven / in de weleke hy nae het uytwijzen der Schyftuere oock wat doet. **A**ugustinus verge- lickt ergens de wille des mensches by ee peert / het welcke hoerct nae den wille ende bevel syus ridders: ende **G**od ende den dupbel ghelijck hy by ridders. **I**st (sept hy) dat **G**od den wille des mensches berij / so regeert hy dien geschickelic gelijc een bequaem en geleert rjder: hy verweert de traechtept / verhindert de overgroote haest- hept / bedwingt de dertelhept ende oberdaet / we- derstaet de hartneekichept / ende sept hem in den rechten werck. **M**aer ist dat de dupbel den wille heeft beseten / die traect ende drijft hem (ghelijck een dwaes ende dertel rjder) buyten den wech / dwingt hem in grachten / rolt hem van hooghe steple plaetsen af / verweert hem tot hartneekic- hept ende weerthept. **M**et dese gelijckenisse sullē wy nu te vrede zijn / dewyle my geen betere te vo- ren en comt. **D**atmen sept dat de natuerliche wille des mensches is der heerschappie des dup- vels onderwoyen / om daer van ghezeven te zyne / dat en beteeket niet dat de wille wort on- ghewillich ende tegenstridende tot des dupbels ghehoorzamenhept gedwongen / ghelijck de on- gemillighe slaven worden te rechte bedwongen om harer heeren bevel te doen: maer dat de wil- le dooz des dupbels verstrickinghe betoobert zijnde / so nootzakelick hem in alle syn bewegin- ge ghehoorzamen. **W**ant die de Heere niet en ghe- weerdicht / niet synen Geest te regeren / die geest hy dooz rechtverdiech oorzdeel den dupbel over / om van dien beweectt ende geroert te worden. **D**aerom sept de **A**postel / dat de **G**od deses we- relts heeft het verstant der ongheleovighen die tot het verderf verozdent zijn / verblint / op dat sy het licht des **E**uangelij niet en sien. **E**nde op een ander plaetse: **D**at de dupbel werckt in de hertneekighe kinderen. **D**e verblindighe der goddeloosen ende alle boose sturcken die daer uyt volgen / worden wercken des dupbels genaent: der welcker oorzake nochtans niet en moet ge- sorcht worden buyten des menschen wille / uyt den weleken de wortel der booshept comt: in de welckē is het fondament des rijes des dupbels / namerlick de zonde.

De bereeni-
gunghe deses
capitels met
het derde
waer uyt dese
regenwoord-
ghe vraghe
dooztrout
weleke van
Augustino/
dooz de ghe-
lyckenisse dā
einen goeden
ende quaden
op siter
wordt ver-
claert.

In Psal. 31.
ende 33. ghe-
dent hy des
Sitters
Gods / etc.

Antwoort op
de vraghe ten
aentien van
den dupbel.

2. Coz. 4. 4.

Ephef. 2. 2.

Ten aentien
van God est
den mensche.
Erempel in
de historie dā
Job.
Job. 1. 17.

comt / ghelijck de Schyftuere verhaelt. **M**aer **J**ob bekennt daer in des Heeren werck / segghen- de / dat **G**od hem dat heeft ontnomen / dat hem de **C**haldeen ontroofst hadden. **H**oe sullen wy dit selve werck Gode en den dupvel / en den menschen selve toe schryve sonder den dupvel te ontschuldighen met **G**ods gheschickchap / ofte **G**od de auz- theur des gnaets te maken: **D**it can liechtelic gheschijen / ist dat wy ten eersten het eynde / ende ren anderen de wijse des werckens aensien. **D**es Heere voornemē is de lijtsamenhept syus dienst- knechts niet tegenspoet te oeffenen. **D**e dupbel soect hem tot verwijselinghe te trecken. **D**e **C**haldeen soecken niet ongheleek ende onrecht / gewin in eens anders goet. **D**ese so groote ver- schepdenthept des voornemens en traets / maect groot onderschept in het werck. **I**n de wijse van doen en is niet min onderschepts. **D**e Heere laet den dupbel toe dat hy synen dienstknecht ver- duncke: de **C**haldeen die hy tot dienacs om dat werck te volbrēngen vercozen hadde / laet hy hem oock toe / ende geest hem over dat hysse scie- re / **D**e dupbel die boos is / verweert de herten der **C**haldeen met sijne senijnighe stralen / om die booshept te bedryven: de **C**haldeen loopen rasen- de tot de onghelechtecht / alle hare leden niet boose daden verbindende ende besmettende. **S**o wort dan de dupvel eppentelick gheseyt te wer- ken in de verwoyene / in de weleke hy sijn rijc- ke / dat is / het rijcke der booshept / regeert. **G**od wort oock gheseyt te wercken op sijn wijse / om dat de dupvel / (de weleke een instrument der toornichept Gods is) hem selven herwaerts en gunswaerts buecht / om Gods rechtverdieghe oorzdeelen te volbrēngen. **I**ck late hier de alge- meyn roeringhe Gods varen / waer dooz alle creatueren worden ondershouden ende traecht hebben om alle dingen te doen: ick spreke alleen- lick van de sonderlinghe roeringhe die in eenen peghelicken bedreven werckē ghesien wort. **S**o sien wy dan dat het niet onggeschick en is / dat- men een selve werck Gode ende den dupbele / en den menschen toe schryft: maer de verschepent- hept in het eynde ende in de wijse des werckens / maecht dat de ontschuldighe rechtverdiecheyt Gods daer in gesien wort: ende dat de booshept des **S**atans ende des mensches / haer selve met sehande openbaert.

Gods werck
wort onder-
schenden van
werck des
Satanus ende
des godde-
loos mens-
ches.
1. Dooz het
doozen
ofte her eynde
de om te
wercken.
2. Dooz de
wijse mit
wercken.

Hoe dat de
Satan werck
in den ver-
woyenen.
Item hoe
God in den
selven werck.

3 De oude leraers hebben hen somtijts ont- sien oock de eenvoudighe waerhept in desen deele te bedyden / vreesende den godloosen oorzake te gelven om niet eerwerdichlick van de wercken Gods te spreken. **G**helijck ick dese nietterhept lief hebbe / also acht ick wederom gheen penen- kel daer in te zijn / dat wy eenvoudelick houden dat de Schyftuere leert. **A**ugustinus selve en is somtijts van de vrese niet vry gheweest: gelijck als hy sept / dat de verhardinghe ende verblan- dinghe niet de werckinge Gods / maer de vooz- wetenschap Gods aen gaen. **M**aer dese scherpsinnighe upevlucht / en wort niet gheleden van soo vele plaetsen der Schyftuere / de weleke bewijzen dat daer niet alleenlic de voozwetenschap Gods / maer oock wat inder in is. **E**nde **A**ugu- stinus selve in het vijffte boeck tegē **J**ulianum bewijst met een lange oratte / dat de sonden ghe- schien / niet alleenlic dooz de toelatinge ofte lijtsamenhept / maer oock dooz de maecht Gods / op dat alsoo de eerste zonde ghestraf worde. **D**esge- lijck oock dat sy by vringhen van de toelatinghe Gods / is te swac om te bliuen staen. **G**od wort diekmael gheseyt de verwoyene te verblinden / ende te verharden / hare herten te wenden / buy- ghen / ende stieren / ghelijck ick ergheus vieder

Teghenwooz-
punghe geno-
men uyt den
Sud / dat te
weten dese
wercken be-
hooren tot de
voozweten-
schap ofte
toelatinghe
Gods / ende
niet tot sijne
werckinge.
Lib. de pra-
delit. & gratia.

Antwoort
weleke gheeft
te kennen dat
God de ver-
woyene der
hart ende ber-
blint / etc.

Lib. 1. cap. 15.

geleert hebbe. Hoedanich dit werck sy/en woort gheenfins verclaert als men de uytvlucht neemt tot de voorwetenfchap ofte toelatinghe Gods. Daerom antwoorde wy dat dit gefchiet / twee- derley wijfe. Want dewijle niet anders da duyster- niffe en verblintheit en blift / daer het god- lieke licht woort wech ghenomen : dewijle onse herten tot steuen verharde / als de Geest Gods woort wech ghenomen : ende dewijle wy tot ver- keertheyt ghedraeft worden / als de godlike be- weginghe af laet : so wort hy te rechte gefeyt die te verblinden / verharde / ende buyghen / dien hy de macht also beneemt / dat sy niet en comen sie / gehoorfaem wesen / ende behoortlich volbrenge. De tweede wijfe / de welke den epghefchappe der woorde veel naerder comt / is / dat God (om fyne oorzaken te volbrenghen dooz den dupvel den dienaar fjinder toornicheyt) hare raetflagen fchickt waer het hem belieft / ende haren wille verweelt / ende haren arbeyt fierckit. Alsoo als Moyses verhaelt dat de Coninck Seon den volke- geen enen dooz gauck en gaf / om dat God fjine Geest verhart / ende fjine herte ghefterckit hadde / soo toont hy terftrout daer nae de oorfake en het eynde defes raets / als hy feyt / om dat hy hem soude in onse handen gheuen. Soo dan dewijle God hem wille verderben / so was die verhar- dinghe des hertes / eē voorberedinghe tot den val.

4. Na de eerste wijfe seijnt dit ghefeyt te zijne: ¹ Hy neemt de huppe wech van de waerachtige / en het verstant van de oude. ² Hy neemt het herte wech van de gene die het volc regeeren / ende maect sie te dwalen in woeste plaetsen daer geen werch en is. ³ Item / Waerom hebt ghy ons ontfinnich ghemaect Heere / ghy hebt onse herte verhart op dat wy u niet en vzeesen? Want sulckie plaetsen geben meer te kennien hoedanich God de menschen maect als hysse verlaet / dan hoe hy fjine werck in hen volbringt. ⁴ Daer daer zijn andere ghetuyghenissen die voozder comen / ghelijck van de verhardinghe Pharaonis / " ick sal therte Pharaonis verharde / op dat hy u niet en hoorz noch het volc en late gaen. ⁵ Daer nae feyt hy dat hy Pharaonis herte heeft beswaert ende versterct. ⁶ Heeft hy het verhart / niet fachte makende? Dat is wel waer : maer hy heeft noch wat meer ghedaen / dat hy Pharaonis herte heeft den dupvel bevolen / om dat in hertueckicheyt te verstercke : waer uyt hy te voren ghefeyt hadde: ⁷ Ick sal fjine herte honden / op dat hy u niet en hoorz. ⁸ Het volck reyt up Egyp- tē : de inwoonders des lants comē hem vyan- delick teghen. ⁹ Waer van zijn sy verweelt? ¹⁰ Moyses betuycht voozwaer den volcke dat de Heere hare herten versterckit hadde. ¹¹ Ende de Droyphete dese selve hystorie verhalende / feyt dat God hare herten heeft verheert dat sy sonden fjine volc ha- ten. ¹² Nu en menicht ghy niet segghen dat sy van den raet Gods verlaten zijnde / hen selve gestoor- ren hebben. ¹³ Want ist dat sy ghefterckit ende ver- keert worden / so worden sy niet voozghenomen raet tot dat selve begoge. ¹⁴ Woven desen hoe heeft hy fjine werck in de verwozvene volbracht / soo waemier hy de overtreddinghen fjins volc heeft willen vzeeken? ¹⁵ ghy menicht sien dat de cracht des werck in hem was / ende dat sy alleenlic ha- ren dienst daer in ghedaen hebben. ¹⁶ Daerom dreycht hy somtijts dat hysse sal niet fjine klijfen ende selijpflen uytroepen : somtijts dat sy hem sullen als een gaern ofte slachnette zijn om te verstricken : ende somtijts dat sy sullen zijn als een hamer / om de Isracliten te slaen. ¹⁷ Daer doe vooznenelick heeft hy verlaert hoe dat hy in hē niet ledich en is / als hy Semachertb noemt

een bijl die dooz fjine hant gheschickt ende gedre- ven was om te singden. Augustinus beschept dit erghens wel / als hy feyt / dat het haer werck is dat sy sondighen : maer dat sy sondigende dit ofte dat doen / sulc uyt de cracht Gods is / die de duysternisse deelt na fjine behaghen. ⁵ Voozt dat des dupvels dienst ghebruyckit woort om de verwozvene te verwecken ende stie- ren / so wannierse God dooz fjine voozfieminghe herwaerts ofte guntwaerts seijet / ende tot dit ofte dat verozdent / dat is oock uyt een plaecte claer ghenoech. ⁶ Want in het boeck Samuēls woort dickmael gefeyt / dat de boose gheest des Heeren / en de boose geest van den Heere / is Saul aenghevaren / ofte hem heeft verlaten. Dit en mach van den heylighen Geest niet verstaen worden. ⁷ So woort dan de onfipbere gheest ghe- naemt Gods Gheest / om dat hy hem na fjinen wille voecht / ende is meer Gods instrument in het wercken / dan selve de Aucthenr des werck. ⁸ Hier toe diēt ooc dat Paulus leert / dat de cracht der dwalunge ende verleydinge woort van God gefonden / op dat de ghene die der waerheyt niet en hebben gehoorfaem gheweest / de leugen ge- looven. ⁹ Nochtans is groot onderschept tussche het gene dat God doet / ende dat de dupvel ende de godloose doen in het selve werck. ¹⁰ God maect de boose instrumenten (die hy onder fjine hant heeft / en dwinge ran waer hen hy wil /) fjinder rechtveerdicheyt te dienen. ¹¹ De dupvel ende de goddeloose varen haer voozheyt die sy dooz de verdraeytheyt haers vernufts bedacht hebben / ghelijck sy boos zijn. ¹² Wat nu dient om de ma- jestyte Gods van valsche beschuldiginghe te be- vzeen / ende om den godloosen haer ontfchuldin- ghe ende uytvlucht te benemen / dat is in het cap-ittel van de voozfieminghe nu verlaert. ¹³ Want hier hadde ick alleenlick voozghenomen in het roet te verclaren hoe de dupvel reguert in den verwozpen in afsche ende hoe God werck in hen beyden.

6. Wat vyzhept de mensche heeft in wercken die in hem selve noch rechtveerdich noch quaet en zijn / ende meer tot het lichamelicke dan tot het gheestelicke leven dienen : hoewel wy dit bo- ven aengheroert hebben / soo en is het nochtans noch niet verlaert. ¹ Sommige hebben den me- fche in sulckie dinghen vze verlicfinghe toege- laten : meer (gelijck ick meyne) om dat sy om een sake van clepnder werck niet en hebben willen lijben / dan dat sy het selve wilden vooz selic be- vestighen dat sy toe lieten. ² Hoewel ick bekennē dat het vooznenelick tot de falicheyt dient / te verstaen dat wy gheen macht en hebben tot de rechtveerdicheyt : soo en achte ick nochtans niet dat men oock dit deel moet voozly gaen / te wa- ten / dat wy't verstaē een sonderlicke genade des Heeren te zijne / so waemier ons in den sin comit te verlicfen dat ons nut is / ende so waemier on- se wille is daer toe gegueghen : wederom / so wan- nier onse herte ende sin dat vliet dat ons soude schadelic zijn. ³ Ende hier toe street haer de cracht der voozfieminghe Gods / niet alleenlick op dat de uytcomste der gheschiedenissen gheluckich worden / gelijck hy voozhen heeft dat nut te zij- ne / maer dat ooc de willen der menschen hen sel- ven daer toe schicken. ⁴ Doozwaer ist dat wy de regeeringe der uytwendiger dingen na onse ge- voelen overleggen / so en sullen wy niet twijfelen dat sy also zijn onder des mensches goetdunckē gelegen : maer ist dat wy so velen getuygenissen ghehoor gheben / de welke roepen dat de Heere oock in alsulckie dinghen de herten der menschen regeert / so sullen sy ons bedwingen onse goet- duncken

Ende dat twee fims. 1. Dat hysse verlaert. 2. Dat hysse den Satan ober geest tot verderbinge.

Went. 2. 29. 30

Heerliche sprencken der H. Schriftu- ren / welke beyde de re- denen bebes- ghen / ende de hobe verhael- de tegenwoz- pinge / sprek- de da de bloo- te voozwer- schap ende toelatinghe Gods / we- de cleegghen. ¹ Esai. 7. 26. ² Job. 12. 10. ³ Psal. 107. 40. ⁴ Erod. 4. 27. ende 7. 3. ⁵ Erod. 10. 1

Erod. 3. 19.

Went. 2. 30.

Psal. 105. 25.

Esaie 5. 26. ende 7. 18.

Ezer. 12. 13. ende 17. 20.

Zere. 50. 23. Esaie 10. 35.

Augu. de pra- delt. sanct. ² E ander be- wijis genome uyt Augusti- no.

En noodige verbeteringe ofte vercla- ringhe der voozgaende antwoort / daer in bewe- sen woort dooz de hystorie da Saul / en i' ge- tuyghenisse des Apostels / dat des Sa- lans diēt als- zyt gebuickt woort om de verwozvene voozt te ste- ren. Daer nae toont hy dat God van alle voozheyt vze blift. ¹ 1. Sami. 16. 14. en 18. 10. ende 29. 9. ² 2. Thess. 2. 10.

Lib. 1. cap. 16. 17. 18.

Soo veel be- langt de imo- delinatiege dinghen : werck God alsoo in der menschen herten / so die- wils hy den wech wil ma- ken tot fjine voozgenue- bent / dat hy van onse wil- lenae fjine be- lieven vancicht ende wendt.

¹ E si de be- keelinghe on- fes goetdunck- kens en is in dese dinghen soo vze niet / dat Gods goetduncken ober de vze- heyt des selbe niet en soude heerschappe hebben.

Erod. 11. 3.

duncken der sonderlinger roeringe Gods te onderwoypē. Wie heeft de wille der Egyptischen ghemaeckt den Israeliten vriendelick te zyne/ soo dat sy hen alle hare costelickste waten leerden? Sy en soude dat nimmermeer upt het selven ghebaen hebben. Soo waren dan hare herten meer den Heere onderwoypen/ dan van hen selven geregeert. Ende voorwaer hadde Jacob niet gheloofte dat God de menschen niet vershepde gesintheide beweecht/ so en soude hy van synen sone Joseph (den welckē hy achtede eenen ongodlicken Egyptischen man te zijne) niet gesepet hebben: God geve dat ghy barnherticheyt vint voor desen man: Gheleick oock de gheheele Ghemeynte in den Psalm behydt / dat God de wyede herten der Heydenen heeft tot goerderticheyt gheleent / als hy wil der Ghemeynte barnhertich wesen. Wederom doen Saul hitlich wert/ ende hem berepde tot den crych/ daer wort de oorfake verclaert / te wete/ dat de Geest des Heeren hem heeft gedreyē. Wie heeft Absalons herte afghewent dat hy den raet Achitophels niet en heeft aenghenomen / de welke in die daghen was als een antwoorde Gods: Wie heeft Achabeam betweecht dat hy der jongelingeen raet soude gelooven? Wie heeft de Heydenen die te voren seer stout waren/ verschiet met de comste der Israeliten? Voorwaer Achab heeft beleeden dat sulcx is van God gheschiet. Wederom wie heeft der Israeliten herten met vreefe verflaghen/ anders dan die die in de Wet heeft ghedreycht dat hy hen sal een vertzacht herte gheben?

Wershepde erenweel / die dese leere besinghen.

Gen. 43. 14.

Psal. 106. 46.

1 Sam. 11. 6.

2 Sam. 17. 14.

1 Reg. 12. 10.

2 Par. 10. 13.

14. Josue 2. 9.

Levit. 26. 36. Deut. 28. 65.

Teghenwoydinghe / dese exempelen en maken geen reghel. Antwoort / zynde ghegrent op het ghetungnisse van aller menschen bebin dinghe.

Item op de heldere ghetungnissen der heyligher Schryfturen. * 20. 20. 12.

20. 21. 1.

De grat. & lib. arbit. ad Valent. Cap. 20. Daer nae op de spreuke Augustini.

gaen / alsoo zyn in de macht Gods / dat hy die (door syn oordeel dwelck wel verborghen maer seer rechtverdrich is) doet bidden waer hy wil/ ende wannier hy wil / om weidaden te gheben oft om te straffen.

8 Hier moeten de Lesers gedachtich zyn / dat de macht des menschelecke goetdunckens / niet en moet gheacht worden. upt de uptcomste der gheschiedenissen/ ghelyck sommighe ongeleerde plegen verkerdelick te doen. Want sy meynen dat sy daer upt seer wel ende scherpvinnichlick bewysen / dat de wille des mensches dienstbaer is / om dat ooc den oppersten Herten ende Coninghen niet alle dinghen en gheschiet na haren wille. Maer dese macht daer van wy spreken/ moctmen binne den mensche aenmercken/ ende niet met eenige uptwendige uptcomste meten. Want in de handelinge des vyen goetdunckens / en is dit de vraghe niet / of de mensche al wat hy in syn herte heeft voozghenomen / can sonder verhindringhe volbrēngen ende uptrichten / maer of hy in alle dinghen heeft vrye verkiecinghe sijns oordeels / ende vrye ghesuicheyt sijns willes. Ist dat de menschen dese twee dinghen hebben / so en sal Atilius Regulus die in een nauwe comē met scherpe pinne was besloten / niet min syn vrye goetduncken hebben dan Augustus den Keiser die den meesten deel der werelt nae synen wille regeerde.

Obermits sommige / die tegē de dwalinge van het vrye goetduncken steyden / dat de uptcomste der geschiednisse haren beuwsedenē nemē: tept hy nu upt hoe datmen sulcx sal mocten verstaen.

Het v. Capittel.

V Vederlegginghe derteghenwoydinghen die tot besherminghe des vryen goetdunckens pleggen by ghebracht te worden.

V An de dienstbaerheyt des menschelecken goetdunckens / mochte nu schynen genoech ghesproken te zijne / ten ware dat de gene die het soecken niet enien valschen waen der vryheyt te verberben / eenighe haer redenen hier teghen brochten / om onse ghevoelen te bestrijden. Sy versamelen ten ersten sommighe ongeschickte dinghen / om daer mede onse ghevoelen hatelick te maken / ghelyck of het oock tegen het gemeyn gevoelen ware: Daer nae comen sy daer teghen met getungnisse der Schryftuerre. Wepde dese wapenen sullen wy oydentlick af trecken. Sy segghen: Ist dat de zonde gheschiet upt noot / so laet sy nu af zonde te zijne: en ist dat sy niet wille geschiet / so samneise ontgaet. Dit waren ooc Pelagij wapenē daer mede hy Augustinum bestoymde: nochtans en willen wy onse tegenstrijders met dien naem niet beswaren eer wy hen van der sake selve voldoen hebben. So versake ic dan / dat de zonde moet daerom te min toe gerekent worden / om dat sy gheschiet upt noot. Ick versake oock / dat haer beslupt daer upt volcht / te weten / dat men de zonde can beringde om dat sy niet wille gheschiet. Want ist dat pemaent wil met God hyben / en door dese voozwendinghe het oordeel ontgaen / te weten / om dat hy niet en heeft getonnen anders doen: tegē den sulcken is eē berepde antwoorde / de welke wy erghens hebben by ghebracht / te weten / dat het niet en is upt de scheppinghe / maer upt de verdozenthēpt der nature / dat de mensche zyn der zonden slaven ghelworden / ende niet en conne anders willen dan quaet. Want de onmacht die de ongoddelicke mensche gerne soude voozwenden / waer upt comt dit anders / dan dat Adam hem selve heeft vā sels der heer schappie des dupvels onderwoypen? Soo comt dan hier upt de verdozenthēpt / met der welker boepen wy ghevanghen zyn / te weten / om dat d'eerste mensche is afgheveken van synen Schepper.

Hy wederleest eerfelick eenige ongheschieke dinghen van den weder spreken den verliert / daer nae versclaert hy de getungnissen der heyligher Schryftuerre.

1. Dat eerste singherijnde ende ongheschieke voozsel / dat van Pelagio ontleent is.

Antwoort / de welke sulcx gantich loozgeent.

Wesestigude deser antwoort.

Gen. 3. 6.

Rom. 5. 12.

Ist dat alle menschen te rechte zijn in dese afwijkinghe schuldelic/so en moeten sy niet dencken ontschuldich te zijne dooz desen noot in den welcken sy een seer openbaer oorzake haerder verdoemenisse hebbe. Ende dit hebbe ick boven verclaert/ ende in den dubbel selve een exempel dooz gheselt/ waer upt het mochte openbaer zijn/ dat de gene die upt noot sondicht/ dies niet te min willens sondicht: gelijck oock in de uptvertozen Enghele de wille niet en laet wille te zijne/ om dat hy niet en can verhindert noch afgebrocht worden van het goede. Dit selve leert Bernardus wetentlic/ als hy seyt/ dat wy dies te ellenigher zijn/ om dat wy willens in desen noot zijn: welcken noot wy nochtans alsoo zijn onderwoyen/ dat wy dienstmechten zijn der zonde/ ghelijck wy boven verhaelt hebben. Het tweede deel in haer argument is valsch: want het verkeerdelick valt van den wille op de vryheyt. Ende wy hebben boven bewesen/ dat ooc het gene dat onder de vrye verkiefinghe niet en comt/ nochtans niet wille gheschiet.

Serm. 31. in Canuica.

2. Dat andere ongechric te booz/hel/ Genomen upt Aristotele en Pelagio.

In Epist. ad Crethiphontem & Dial. 1.

Antwoort/ de welke ee ons bescheyt is makende.

Wesefinghe deser antwoort ghescreet met z'getupgense van Augustinus.

In Psal. 91.

In Psal. 70.

Epist. 52.

2. Boven desen segghen sy: Ist dat bepde de deuchden ende ondeuchden niet en comen upt de vrye verkiefinghe des goetdunches/so en behoort de mensche noch niet straffe beswaert/ noch niet prijs geloont te worden. Hoewel dit een Aristotelisch argument is/ so bekenne ic nochtans dat Chyposstomus ende Hieronymus erghens dat selve gebuyet hebben: hoewel nochtans Hieronymus selve niet en versackit/ dat het den Pelagianen seer gemeen was/ en verhaelt oock hare woorden namlieck: Ist dat de genade Gods in ons werct/ so sal dan die/ en niet wy/ die wy niet en arbeiden/ gecroont ende ghelooit worden. Mengende de straffe/ aurowoorde ic/ dat wy die te rechte draghen/ dewyle de schult der zonde in ons is. Want wat is daer aen ghelegen/ of men niet vryen ofte niet dieftbare oordele sondicht/ so verre de zonde geschiet met gewillige begeerte: booznemelick/ dewyle de mensche daer upt wort van zonde overwonnen/ om dat hy is onder de dienstbaerheyt der zonde? Mengende den loon der rechtverdiecht/ is dat soo groote ongheschictheyt/ dat wy bekenne dat die meer is in de mildicheyt Gods dan in onse verdiensten gelegen? Hoe dicmael vintmen dit by Augustinum/ dat God niet onse verdienste in ons/ maer sijne gaven croont en loont: en dat wordt loon genaemt/ niet om dat God sulcx onsen verdiensten is schuldic/ maer om dat hy de voorgegeven genaden daer mede vergelt. Sy aemmerckē wel scherpsinnichlic dat nu de verdiensten geen plaerse en hebben/ ist dat de wercken niet en comen upt de fonteyne des vryen goetdunchens: maer sy dwaalen verre dat sy dat achten so ongeschiet en onbequaem ee dine te zijne. Want Augustinus en ontseet hem niet dat selve als een nootfalicke dine te leeren/ dat dese achten so seer ongeoorloft te zijne datmen soude blyden: gelijck als hy seyt: Wat zijn alle menschen verdiensten? Die allen by ende de verlosser van zonden is/ hantse alle sondacs/ als hy niet met schuldigē loo/ maer niet onberdiebde genade comt. Item/ Ist datmen u sal vergheiden datmen u is schuldic/so moet ghy gestraft wordē. Wat geschiet dā hier vā? God en vergelt u niet met de verdiebtē straffe/ maer geeft u de onderdiende ghenade. Wilt ghy vyeende vander genade worden? soo roemt en verheft uwe verdiensten. Item/ In u selven zijt ghy niet/ de zonden zijn uwe/ de verdiensten zijn Gods. Ghy hebt straffe verdienet: en als God u sal prijs geve/ so sal hy sijne gaven/ en niet uwe verdienste in u croonē. Na dit selve

gevoelen leert hy ergens/ dat de ghenade niet en is dooz de verdienste/ maer de verdienste dooz de genade. Ende weynich daer nae/ beslypt hy dat God niet sijn gaven comt eet eenige verdienste is/ op dat hy upt sijn gaven sijn verdiensten gerenghe: en dat hyse gantschelick dooz niet geeft/ want hy en vint niet in den mensche waerom hy hem soude salich maken: Maer wat noot is het hier meer te verhalen/ dewyle sulcke sententien dicmael in sijne boecken gebonden wordē. De Apostel false oock noch beier van dese dwalinge verlossen/ ist dat sy willen hoorē upt wat oorzpzone hy de eerlicheyt der hepligen beleyt/ seggende: Die hy heeft uptvertozen/ die heeft hy gecroepen: die hy heeft gecroepen/ die heeft hy gerechverdiecht: die hy heeft gherechverdiecht/ die heeft hy vereerlyet. Daerom worden dan de geloobige gecroont na Pauli ghetyngnisse: te weten/ om dat sy niet dooz haer vernuft/ maer dooz Gods barmherticheyt zijn uptvercozt/ en gecroep/ en gerechverdiecht. Daerom laet varen dese ydel vrees/ dat geen verdiensten meer en sullen wesen/ ist dat het vrye goetdunchē niet en blyft staende. Want het is seer groote dwaafheyt/ dat te vreesen ende bliē/ tot het welke ons de Schyfture roeyt. Ist dat ghy het al hebt ontfangen/ seyt Paulus/ wat roemt ghy gelijck of ghy niet en hadt ontfange? Siet ghy niet dat hy daerom het vrye goetdunchen van allen berooft/ om dat hy den verdiensten geen plaerse en soude laten? Nochtans gelijck de weldadicheyt en mildicheyt Gods is sonder gront en menigleyp/ alsoe vergelt hy de gaven die hy ons gheeft/ gelijck of die onse deuchden waren: te weten/ dewyle hyse maect onse te zijne.

De verbiis Apost. ser. 13.

De andere bebesinginghe gegront op de antwort des Apostels.

Rom. 8. 29.

1. Cor. 4. 7.

3. Hier toe brengen sy ooc dese rede/ de welke mach schynen upt Chyposstomo ghenomen te zijne: te wete/ Ist dat onse wille de macht niet en heeft goet ofte quaet te verkiefen/ so moesten de menschen die der selver nature deelachtich zijn/ alle boos ofte alle goet zijn. Ende de schyber/ (wie hy zy) des boect van de roepinghe der Heydenen/ die onder Ambrosy naem wort ongedragen/ en is niet verre van dit ghevoelen/ als hy seyt/ dat nimmermeer yemant en soude van het gheloove afwycken/ waer dat de ghenade Gods ons niet en liete de macht der veranderlichheyt. Het is wonder dat sulcke groote mannen hen selven zijn hier in outgaen. Want hoe en is Chyposstomo niet in den sin gromen/ dat de verkiefinghe Gods sulck onderlicheyt maect tusschen de menschen? Wy en ontfien ons booz/ waer niet te belijde dat Paulus seer neerstichlic betuyelt/ te weten/ dat de menschen alle te gelijck boos zijn/ en tot boosheyt begeve: maer wy seggen ooc niet hem daer by/ dat het dooz de barmherticheyt Gods geschiet/ dat niet alle mensche in de boosheyt en blybe. So dan dewyle wy alle natuerlich met gelijcke siechte en qualen bevangen zijn/ so worden alleenlic die ghesont/ die de Heere na sijn welbehagen heyt. De andere die hy dooz rechtverdiecht oordeel booz by gaet/ die verdwijnen en verwelcken in haer verdoventheyt/ tot dat sy geheel vergaen. Dit selve is ooc de oorzaak dat sommighe tot den eynde volstandich blybe/ ende sommighe van de begonne looy afvallen. Want de volstandicheyt selve is oock een gabe Gods/ de welke hy niet allen te gelijck en geeft: maer die het hem belieft. Ist datmen de oorzaak des verschils soeck/ waerom sommighe stārbastichlic volherden/ en sommighe doog ongestadicheyt afvallen: wy en wete geē ander dan dat God de sommighe dooz sijn cracht versterct ende onderhout/ op dat sy niet en vergaen

De andere bebesinginghe gegront op de antwort des Apostels.

Rom. 8. 29.

1. Cor. 4. 7.

3. Dat derde ongeschicte booz/hel/upt Chyposstomus woort vergaert. * Rom. 22. in Geneën.

Lib. 2. Cap. 4.

Antwoort/ welke sulcx loochent.

Rom. 3. 12.

noch

noch verderben: ende den sommigen en geeft hy de selve cracht met / op dat sy exempelē der ongheschiedicheyt worden.

4 Woven desen seggen sy dat de vermaningen te vergeefs gedaen en gehoozt worden / en dat de straffingen en bescheidingen bespottelic sijn / ten zy dat de sondere macht hebbe ghehoorzaem te zijne. * Doen doortyden sulke dinge Augustino tegen gelwozpen worden / is hy bedwongen geweest een boeckken te schryve van de berispinge en genade: waer in hyse wel overbloedelick wederleert / maer nochtans sijne tegenstryders tot de somma roept: O miēsche leert in de gebedinghe wat ghy schuldich zijt te doen: leert in de berispinge dat ghy dooz ulwe eyge verdozvercheyt dat niet en hebt: ende leert in het gebet / van wie ghy het sulc halen dat ghy wilt hebben. Dit selve bynae is het argument sijns boec van den geest en letter / in de welcke hy leert / dat God de geboden sijnder Wet niet en meet met de macht der menschen: maer dat hy gebode hebberende dat recht en goet is / sijnen uytverozenen onderdiēde macht geeft om te volbrēghen. En het en is niet noodich dit lange te beschryven. Want ten eersten en sijn wy niet alleen in dese sake / maer Christus en alle de Apostelen. Daerom mogen onse tegenstryders toe sien / hoe sy sullen de strijt wanne / welcke sy tegen sulke voozcampers aēnemen. * Christus betuyelt / dat wy sonder hem niet en vermoghen: nochtans en straft noch bescheelt hy dies niet te min / de gene die buytē hem quaet doen: noch en vermaent oock dies niet te min dat een pegelick neersichē zy tot goede wercken. En hoe strengelick straft Paulus de Corinthen / om de verachtighe der liefde: Nochtans bidt hy dat God den selven liefde geve. De selve betuycht in den Sendebrief tot de Romeinen / dat het niet en gaet na penants wille noch loopen / maer nae Gods outfermen: nochtans en laet hyse daer nae niet te vermanen en straffen. Waerom en spreken sy den Heere niet aen / dat hy niet also verlozen arbeyt en doe / de dinge van de menschen eyschende / die sy alleen can geven: en de dingen straffende / die dooz gebreck sijnder genade bedrēven worden: Waerom en vermanē sy Paulum niet / dat hy die spare die in haer macht niet en hebben te wille ofte te loope / anders dan dooz de hulpe der barmherticheyt Gods / de welcke hen nu heeft verlaten? Maer de Heere weet hoe en waerom hy alsoo leert / het welcke oock die sychtelce comen sien / die het niet Goddycesentheyt ondersoecken. Wat de leerighe vermaninge / ende straffinghe in haer seiden vermacht / dat leert Paulus voozwaer als hy schryft / dat die plant niet en is / noch ooc die natmaect: maer dat de Heere die den wasdom geeft / alleen crachtichlic werct. Also sien wy oock dat Moses de geboden der Wet strengelick in set: en dat de Prophetē scherpelick vermanē / en de overtreders dreygen / hoewel sy bekennen dat de menschen dan eerst wijs sijn / als hen eē verstandich herte wozt gegeven: en dat het Gods werck is / de herten te besnijden / vooz steenen herten vleeschē herten te geven / sijn Wet in hare binnēste leden te schryben / somma / de zielen veruulwende / te maken dat de leere crachtichē zy.

5 Waer toe dienen dan de vermaningen: Hier toe / te werē / ist dat sy van de godloose met hartnechigen herte vermaect woze / so sullen sy hen tot getrugemissen wesen / als sy sullen vooz den richtstoel Gods comen: jae oock nu te deser tīt worden hare conscientien daer mede ghegeeffelt en geslagen. Want hoewel sy een pegelick onderde alderhooverdichste veracht / so en comē syse

nochtans niet quaet maken. Maer penant mach seggen / Wat sal een arm menschelick machē als hem de sachticheyt des herten (de welcke tot de gehoorzaemheyt noodich is) niet en wozt gegeven? Ja wat ontschuldighe soect hy / dewijle hy de hardicheyt niemant en can toe rekenen anders dā hem selven: Daerom hoewel de godloose gerue berent sijn om de vermaninghen te bespotten waert dat sy conde / so worden sy niet wille ofte onwille / door de cracht der selver te neder geslagē. Maer de voozneemste nutticheyt der vermaningen is aen te mercken in de gelovige: want gemēl God in hen alle dinclic werct dooz sijnen Geest / also en laet hy ooc het instrument sijn woorts niet na / maer gebuyckel dat selve crachtichlick. Laet dan blyven staende dat waer is / te weten / dat alle de cracht der Godsaligen is gelegen in de genade Gods / achtervolgende dat woort des Propheten: Je sal hen eenen herte geven. Maer penant mochte hier tegen segghen: Waerom worden sy nu vermaect waer sy behooren te doen / en woze niet liever der beweginge des geestes oer gelaten: waerom beroert mensē met vermaningen / dewijle sy hen selven niet en comē seerder haestige dan de roeringe des geestes hie? waerom woze sy gestraft als sy van den rechten wech sijn afgeweken / dewijle sy dooz nootzakelicke crachticheyt des vleeschs / sijn gevallen. Antwoorde. O mensche wie zijt ghy die wilt Gode eē wet sette? Ist dat God wil dat wy dooz de vermaninghe bereypt worden om dese genade te ontfange / waer dooz wy mogen gehoozsaem sijn / wat is in dese oordeeninge en uytdeelingē te lasterē ofte bescheulbigē? Al waert dat de vermaningen en berispinghen geen ander voordeel en deden by de Godsalige / dan dat sy hen vā zonde overtuyche / so en souden sy om dat selve niet gheheel onnut te achten sijn. Maer nu als sy (dewijle de gheest binnen werct) veel vermogē om de begeerte tot het goede te ontfaken / om de luycheyt te verdozven / om den lust en de seninghe soetlicheyt der ongerechlicheyt te benemen / en om daer tegen haet ende walghe daer van te baren: wie sal bestaen te seggen / dat sy te vergeefs gescheien? Ist dat penant claerder antwoorde begheert / die neme het aldus: God werct tweerley wise in sijnē uytverozene: te weten / inwendichlic dooz sijnē Geest / ende uytwendichlick dooz sijn woort. Dooz den Geest maect hyse eē menue creatuere / het verstant verhelede / en het herte tot liefde en oeffeninghe der rechtverdiechtē makende: dooz het woort verweet hyse om de selve vernedwingē te begeeren / en soecken / en geerigen. Mer berde bewijst hy de cracht sijnder hāt na de mate sijnder deelninghe. Als hy dit selve woort tot de verwozpenē verozdent en schiet / of schoon dat niet en geschiet tot haer beteringe / so maect hy het nochtans nut tot een ander gebuyck: te wete / op dat sy in desen tegenwozdigē tīt / dooz de getrugenisse der conscientie gepuyckelt worden: en in den dach des oordeels te min ontschuldighe hebben. Also Christus hoewel hy betuyelt dat niemant tot hem en comt / dan den welcken de Vader heeft getrokken / en dat de uytverozene comen also sy het van den Vader gehoozt en geleert hebben: so en verlaet hy nochtans het leeraamt niet / maer roept die neersichlick met sijn stemme / die noot hebben inwendichlic van den heiligen Geest gheleert te worden / op dat sy eenighen voozgangh doen. By de verwozpenē en is de leere niet ledich / ghehele oock Paulus vermaent) want sy is hen een reucke des doots tot de doot / ende nochtans Gode een soete reucke.

Ten aenstē der Godsalighe.

1. Cor. 26.

Ezech. 11. 19. 20. en 36. 26. Jere. 32. 39.

Tweede op de vermaningē berantwozdinghen.

Antwoort.

4. Dat hier de ongeschicte woort / eertge van Pelagius hoort ghewozen. * 1. Mit woort / uyt Augustinus boeckē bergaert / waer mede sulck gheloochent wozt.

Bevestiginge desē antwoort / betraet zinde dooz het gheluyckheytē Christē ende des Apostels Pauli. 1. Joan. 15. 5.

1. Cor. 11. 20. 22.

Rom. 9. 16.

De tweede antwoort / welcke aenwilt het gebuyck en het eynde der vermaningē.

1. Cor. 3. 7.

Ezech. 36. 26. Jere. 31. 18.

De derde antwoort / welcke wylt looygher de tweede berlaect ten aēne van den Gobleosen.

De somma vā alle voozgende berantwozdinghen.

Joan. 3. 5.

Tit. 3. 5.

Joan. 6. 44.

2. Cor. 2. 16. Luc. 1. 34.

Den eersten hoop der arguinenten/welcke de nieuwe Pelagianen verlamen met de heylighe Schryftuere tot bescheerminghe des wyen goetwiltke

6 Sy doe seer veel arbepts om getuygenissen der Schryftuere over hoop te versamele: en dat doen sy daerom neerstichlic/ op dat sy ons minnere met de menicheit der getuygenissen overvallen/dewyle sy niet de ghewicheicheyt niet en comen. Maer gelijc in den ruych de ongeschiere menicheit/howel sy groot is in de oogen/nochtans terstont verflagen en verjaecht wort / als men comt te stryden: alsoo sal het ons lieht zyn/ oese met hareu geheelen hoop te neder te woypē. Want dewyle alle de plaetsen die sy teghen ons misbruycken/op weyninge puniten upt comē/so sullen wy velen niet en antwoorde genoech doe/ als wyse sullen op hare puniten gedeelt hebbe: en het en sal niet noodich zyn en yegelicke plaets: bysonder te wederleggen. Sy bedruyve de meeste cracht met de geboden/ de welcke sy meynen also nae onse macht gematichet te zynne/ dat daer upt nootwendichlick moet volgen/dat wy vermogen te volbrengen al watmen can bewyzen daer in geboden te zyn. Daerom doozloopen sy alle de gheboden/ de mate onser macht daer upt nietende/en seggēde: Als God heylicheyt/ Godsalicheyt/ gehoozaemheyt/ ruyseheyt/ liefde/ en ootmoedicheyt gebiet: en als hy onreynicheyt/ afgoderie/ onbetschaemtheyt/ toornicheyt/ roof/ hooवेerdeicheyt/en diergelijcke verbiet: soo spot hy niet ons/ ofte hy eyscht alleenlic de dinge die in onse macht zyn. Nu men mach bynae alle de gebode die sy te hoopen byegē/ in drie deele selyden. Want sommige geboden eyschen onse eerste bekeeringe tot God: sommige syzken en ekeleke van de onderhoudinghe der Wet: sommige gebieden ons in de ontfangenē genade Gods/ volstandich te blyben. Erst sultē wy van allen int gemeyn handelen: en daer na tot dese deelen comen. Dat de menschelike macht haer so verre bestrett/ als de gebode der Wet/ dat is over lāge tijt begoumen een gemeyn seggē te zynne/ en heeft eenigen selyn: maer is upt een seer grove onwettentheyt der Wet gecomen. Want die het swaer soude aelsten datmen seyt/ dat de onderhoudinghe der Wet onmogelic is/ die steunen op een seer sterc argument also sy meynen/te wetē/ dat anders de Wet soude te vergeefs gegebē zyn. Wat sy syzken evē gelijc of Paulus nergens van de Wet gesproken en hadde. Want ic bidde u/ wat willen sijn wooyden als hy seyt: Dat de Wet is om der overtredingen willen gegebē: Dat dooz de Wet de kennisse der zonde comt: Dat de Wet zonde in machet: Dat sy is in gheronnen op dat de zonde overbloedich worde/ geven dese wooyden te kennen dat de Wet moeste na onse macht gemeten zyn/ op dat sy niet te vergeefs gegeven en woode? Jae veel meer dat sy verre boven onse macht is om onse onmacht te bewyzen. Dooz waer de selve Paulus beschryft dat de liefde is het eynde der Wet: en nochtans als hy bidt dat de herten der Theffalouneusen met liefde verbult worden/so bekent hy ghenoech dat de Wet te vergeefs in onse ooren lupt/ten zy dat God de gantsche souma daer van in onse herten ghebe.

7. De Wet beghert van ons een ghehele goetwilticheyt: waer upt een dan beyde volcht/ dat God niet ons spot/ ofte/ dat hy de dinge/welcke in onser macht zyn/ verpicht.

Antwoort/ waer in een ondersecht gemact wort van duiderley geboden/ bā de welcke hy eerstelic int ghemeyn hadde/ in dese ende nabolgende afdeelinghe.

Rom. 3. 20.
Rom. 7. 7.
Gal. 3. 19.
Rom. 5. 20.

1. Tim. 1. 5.
2. Thes. 3. 12.

Ende dat arguinent ghecomen van de Wet mit ghemeenen helpt niet allen de boozstanders van het vrye goetduncken

goedicheyt Gods comt: en daerom roeyt ende verweert sy ons tot gebede/ op dat wy van God begereu dat sy ons die gebe. Ware daer alleenlic bevel en geen belofte/ so moestmen de macht pzoeven off sy sterc genoech ware om den bevel genoech te doen: maer dewyle daer ooe beloften by gestelt worden/ de welcke roeyen dat met alleenlic hulpe/ maer oock alle de macht in de godlike genade gelegen is/ so betuygē die meer dan genoech dat wy niet alleenlic met machtych genoech/maer oock geheel onbequaem zyn om de Wet te onderhouden. Datmen dan niet langer op dese ghechmaticheyt der geboden der Wet niet onse macht en dinge/ gelijc of de Vee-re de regel der rechtveerdicheyt/welcke hy heeft gegeven/ hadde na de mate onser swaerheyt gemeten. Maer wy moeten niet upt de beloften overleggen hoe onbereyt wy zyn van ons selve/ dewyle wy in alle dingen so seer sijn genade gebreke hebben. Maer (leggen sy) wien sal het der waerheyt ghelijc selynnen / dat God soude den bloeten ende steenen sijn Wet gegeven hebben/ Antwoorde/ dat en wil ooe niemant doe te verstaen: want de goddeloose en zyn noch steenen noch stakē/ als sy dooz de Wet geleert zijnde/ dat hare boose begeerten tegen God stryde/ dooz de getuygenisse haerder eyghener conscientie te beschuldicht worden: noch ooe de Godsalige als sy van haer onmacht vermaent zijnde / haer toeblycht nemen tot de genade. Waer toe dient dese wooyden Augustini: God gebiet dat wy niet en vermogen/ op dat wy weten wat wy moete van hem begereu. De nutticheyt der gebede is groot/ ist datmen het vry goetduncke also aecht dat de genade Gods te meer gheert worde. Het geloobe vererijcht dat de Wet gebiet. Ja de Wet gebiet om dat het geloobe soude vererighen dat dooz de Wet was gheboden: ja God eyscht selfs het geloobe van ons/ ende hy en vind niet dat hy eyscht/ ten zy dat hy gegeven hebbe dat hy vande. Item/ God ghebe dat hy ghebet/ ende ghebeide wat hy wil.

8 Dit sal elaelcher gesien worden in de aenmerkinge der duiderley deelen der geboden die wybove aegeroert hebbe. * De yere gebiet die mael beyde in de Wet en in de Prophete/ dat wy ons sullen tot hem bekeeren. Maer hierentegen roeyt de Prophete: * Bekeert my/ Herte/ en te sal bekeert worden: want na dat ghy my hebt bekeert/so hebbe ick beteringhe ghedaen/ere. God ghebet ons de boozhuyt onses hertes te besnyden. † Maer dooz Mosen vercondicht hy dat de besnydinghe dooz sijn hant gheschiet. Hy eyscht in vele plaetsen de newelicheyt dese herte: maer betuycht ergens dat sy van hem wort gegheben. Nu dat God belooft (ghelijc Augustinus seyt) dat en doen wy selve niet dooz onse goetduncken ofte nature: maer hy selve doet dat dooz ghenade. Ende dese selve aenmerkinghe verhaelt de selve Augustinus ter vyffster plaetsē onder de regulen Ieronii, om goetdunckheyt te maken tusschen de Wet ende de beloften/ ofte tusschen de gheboden ende de ghenade. Laets nu comen die upt de gheboden willen bewyzen wat de mensche vernaeht tot de ghehoorzaemheyt/ op dat sy de genade te niet maken/ dooz de welcke de gheboden selve volbracht worden. Het tweede deel der gheboden daer van wy gesproken hebben/ is enckel en stecht/ dooz de welcke ons gebede is/ God te eere/ sijne wille te dienē/ en aē hem te hangē/ sijne gebede te onderhouden/ en sijn leeringe na te volgen. Maer daer zyn ontallike vele plaetsen die betuygē dat alle de rechtveerdicheyt / heylicheyt/ Godsalicheyt/ ende

Want de beloften welcke men de gheboden hangen/ gden te betstaen dat wy onse salicheyt vinden in Sab 6 gen 7 de.

Eeghenwooynghe. De Wet is den lebenden menschen gegebē/ Antwoort/ bevesticht met Augustinus getuygenissen.

In Enchirid. ad Laurent. de grat. & lit. arbit. Cap. 16.

Hom. 29. in Ioan.

Epist. 24.

De bysondere aenmerkinge van de duiderley gebode en loozdert geensins de boozstanders van het vrye goetduncken. 1. Noch de gebede/welcke beteyschde de bekeeringe tot God. * Joel. 2. 12. † Jere. 31. 18. † Deut. 10. 16. Deut. 30. 6. Ezech. 36. 26. Jere. 31. 18. Lib. de doct Chriit. 3.

2. Noch ooe de gheboden/welcke enboondich syzken van de onderhouden ge des Wils.

ende repnichjeft die wy connen hebben/zijn sijne gaven. **W**t den derden deele der geboden was de vermaninge Pauli en Barnabe tot de geloovighen/ de welke Lucas beschrijft/waer mede sy de gheloovige vermaenden in de ghenade Gods te blijven. Maer de selve Paulus leert erghens/waer men de macht der standvasticheyt moet halen. **D**oor vaders (seyt hy) werft sterck door den Heere. **H**y verbiet ons tegens den geest Gods te bedroeven daer mede wy versegelt zijn tot den dach onser verlossinge. **M**aer dewyle het ghene dat hy daer eyscht/ niet en can van de menschen ghegeven worden/soo bidt hy den Heere voor de Thessalonicen/ dat hyse wercdich make sijn/der heyliger roepinge/ende alle goet voornemen sijns godden willes/ en het werck des geloofs in hen bevuile. **B**esghelijct oock in den tweeden Sendtbrief tot de Corinthen/ daer hy vā de aelmessen en hantreynkinge hādelt: hy pynst dickmael haren godden wille/ maer nochtans weynich daer nae danckt hy God die dat heeft **T**ito int herte ghegheven/ dat hy soude de vermaninghe aen nemen. **I**st dat Titus niet en heeft selfs connen den mont ghebruycken om de andere te vermanen / anders dan soo verre als God hem dat heeft in ghegheven / hoe condon de andere ghewillich worden om het te doen / hadde God niet hare herten beweert ?

9 De schalckste ende listichste spotten met dese ghetuyghenissen : ende seggen dat geen dinck en verhuubert dat wy onse macht gebruyckē/ ende dat God onsen swacken arbeyt te hulpe comt. **S**y brenghen oock plaetsen voozt ijt de Propheeten / in de welke het werck onser bekeeringe schijnt half op God/ ende half op ons gedeyft te zyn/ als/ **B**ekert u tot my/ ende ick sal my tot u bekeeren. **H**oe danighe hulpe de Heere ons doet/ dat hebben wy boven bewesen / ende en is niet noodich hier wederom te verhalen. **I**ck wil dat men my dit alleenick toe late/ te weten/ dat de macht om de Wet te volbrēnghe/ te verghiefs wozt in ons gesocht/ om dat God ons ghebedt der Wet gehoorsaem te zyn: dewyle het claer is/ dat om alle gheboden Gods te volbrēnghe/ de genade Gods ons noodich en belooft is. **W**ant hier ijt het punners opebaer/ dat niet van ons wozt gheeycht dan wy connen betalen. **E**nde de plaetse Jeremie en can niet wederleyt worden/ daer hy seyt / dat het verbondt Gods metten oude volcke gemaeckt/ was te vergeefs/ om dat het alleenlic was letterlich: ende dat het niet anders vast en wozt/ dan als de Geest daer toe comt/ die de herten bequaem maectit om gehoorsaem te zyn. **D**ock en wozt haer dwalinghe niet bevesticht door de boven-verhaelde plaetse Zacharie: **B**ekert u tot my/ ende ick sal my tot u bekeeren. **W**ant dat is gesproken van de bekeeringhe Gods / niet daer mede hy onse herten vernicut tot beteringhe/ maer daer mede hy sijn goetwillicheyt ende gonste bewijst/ door voorspoet / gheijck hy sountjts in teghenspoet sijn toornicheyt te kennen gheeft. **S**oo dan/ dewyle het volck niet meniger ley ellende ende verdriet gequelt zijnde/ elaghende dat God hem selven hadde van hen gheheert: soo antwoozdt hy dat hen sijn vriendelicheyt niet en sal gebrēken/ soo verre sy tot rechticheyt des lebens / ende tot God weder keeren/ die het exempel is der rechticheyt. **S**oo wozt dan dese plaetse verkerdelich gebrayt/ als sy daer toe wozt getrocken/ dat sy soude schijnen het werck der bekeeringhe eensdeels op ons/ en eensdeels op God te deelen. **D**it hebben wy daerom te coztelicker overloupen / om dat dit selve argument sal sijn eyghen

plaetse hebben/ in de handelinge der Wet.
10 **D**e tweede orden haerder argumenten/ en is niet wijt van de eerste. **S**y brenghen belosten voozt in de welke God verbondt maectit met onsen wille: gheijck/ **S**oecht goetheyt ende niet boosheyt/ ende ghy sult leven. **I**st dat ghy wilt ende wy gehoort geest/ soo sult ghy het vette der aerden eten: maer ist dat ghy niet en wilt / so sal het sweert u verclunden: **W**ant de mont des Heeren heeft het gesproken. **A**tem/ **I**st dat ghy uw vrouwelicheyden wech neemt van voozt myn aenschijn/ soo en sult ghy niet ijtgestoote worden. **I**st dat ghy der steinmen des Heeren uwes Gods ghehoort gheeft / ende alle sijne gheboden doet en bewaert/ so sal de Heere u hooger malien dan alle de Heyderen der aerde. **E**n andere diergelike belosten. **S**y meymen dat de welbaden die God in sijn belosten ons voozt set/ onbequaemlich ende spottelich onsen wille bevolen worden : ist dat het niet en sy in onse macht de selve te bevestighen/ oft te niet te maken. **E**n het is voozwac lieht dese sake met schoone elachter woorden te vermeren: ende te seggen/ dat God verclondighende dat sijn vriendelicheyt aen onsen wille hangt / ons wredeelich bespot / ist dat wy gheen macht en hebben over onsen wille. **D**at dit doch sal een schoon mildicheyt Gods zyn/ ist dat hy sijn welbaden ons alsoo voozt set/ dat wy gheen macht en hebben de selve te gebruycken. **E**nde dat die sal een wonderlike vasticheyt der belosten zyn / als sy aen een dinck hanghen/ het welke onmoghelich is/ op dat sy nemmermeer volbracht en worden. **V**an sulche belosten die met een conditie zyn/ sullen wy erghens handelen: soo dat het sal operbaer wesen dat in hare onmoghelike verbullinge niet ongeschick is. **E**nde soo veel dese tegenwoozdige plaetse aen gaet. **I**ck segge dat God/ hoe wel hy weet dat wy gantsecht geen macht en hebben/ nochtans ons niet wredeelich en bespot/ als hy ons vermaent om sijn welbaden te verdienen. **W**ant dewyle de belosten worden beyde den geloovigen ende oock den godloosen voozt gestelt/ soo hebben sy haer nutticheyt alsoo wel by de eene als by de andere. **W**at gheijck God der godloosen conscientien priekelt/ op dat sy niet te lustelich hen selven en behaghen in hare zonden/ gheen ghedachtenisse hebbende van de oordeelen Gods/ alsoo betuycht hy hen eenichsins in sijn belosten / hoe seer sy sinder vriendelicheyt onweerdich zyn. **W**ant wie can verclunden dat het seer recht ende bequaem is / dat God den wel doet/ van de welke hy gheert en gebient wozt: en dat sy de vercluyters sinder majesteit/ na sijn strengicheyt strafte? **D**aerom als God den godloosen die met de boepē der zonde gevangē zyn/ dese conditie in sijn beloste voozt set/ te weten/ dat sy dan eerst sullen sijne welbaden ontfangen/ als sy haer boosheyt verlaten/ soo doet hy wel ende ordentlick/ of het schoon om geen ander oorsake en ware/ dan om dat sy souden verstaen/ dat sy te rechte worden van dat goet ijtghesloten/ dat den waerachtighen dienaren Gods toe comt. **W**ederom/ dewyle hy allesins arbeyt om de geloovighe te verwecken / op dat sy sijn ghenade begheeren/ soo en sal het niet onbetamelich wesen / dat hy het gene dat hy met grooten voozt gancit in de gheboden doet/ gheijck wy bewesen hebben/ oock met belosten proeve te doen. **A**ls ons de wille Gods wozt door de gebode geleert/ so worden wy van onse ellendicheyt vermaent/ dewyle wy niet gheheel onse herte soo wijt daer van sehllen : ende worden oock mede verweert om sijnen Gheest te begeeren/ om door hem tot

Den tweeden hoop der argumenten tot bekeeringe van dat bewe goerdincken/ genomen om de belosten Gods.
 Amos 5.14.
 Jer. 4.1.
 Deut. 28.1.

Levit. 26.3.

2. Gods belosten zyn te verghiefs/ waer mede hy ons als wy hem secken/ sijn welc dādē belooft/ ist dat het in onser macht niet en staet/ de selve te bevestighen ofte te niet te doen.

Antwoort: welke aenwijst het ghebruyck en het ende deser belosten die den Godsalighen en godloosen bewesē wozt/ ende brenghet over een dien streyt die de wercksekers ghebricht hebben.

3. Noch eendelick de gheboden/welcke ons gebieden in Gods ghenade te volgharden.
 1 Acto. 13.43.
 Ephes. 6.10.
 Ephes. 4.30.
 2. Theff. 1.11.
 2. Cor. 8.11.16
 Een inrede zeyden de borden-verhaelt de aenmetes knighe.
 Zach. 1.3.
 Deut. 7.8.
 Antwoort.
 Jer. 31.32.
 Bewijs deser antwoort ijt Jeremia.
 Antwoort op een ander ijt wyake.

den rechten wech ghebruycht te worden. Maer dewyle onse luycheit niet genoegh en wort door de gheboden gewerck/ soo worden oock beloften daer hy gestelt/ om dat die ons souden niet eenighe soetheit tot de liefde der geboden trecken. Nu hoe wy seerder de rechtuerdicheit begeeren ende lief hebben/ soo veel worden wy te vperiger om de genade Gods te soeken. So siet dan hoe God niet de betuyginge/ Ist dat ghy wilt/ Ist dat ghy gehoor gheeft/ ons geen vyse macht en geeft om te willen ofte om gehoor te geven: ende nochtans ons om onse onmacht niet en bespot.

11 De derde oorden haerder argumenten comt oock seer niet de boozgaende over een. Want sy byzenghen plaetsen voozt/ in de welke God den ondancbare volcke verwijt dat het allenlick haer schult is/ dat sy niet alle goet van sijn goedertericheit en hebben ontfangen. Gelijck als hy seyt: Amaleck ende de Canaensche sijn voozt u/ dooz der welker swert ghy sult vallen/ om dat ghy niet en hebt willen den Heere ghehoor geven. Dewyle ick u hebbe geropen/ ende ghy my niet en hebt geantwoort/ so sal ic desen huyse doen gelijck ick Silo gedaë hebbe. Item/ Dit volck en heeft de stemme sijns Heeren en Gods niet gehoozt/ noch en heeft de leeringe niet aengenomen: daerom is het van de Heere verworpen. Item/ Dewyle ghy uwe herte hebt verhart/ en en hebt niet willic den Heere gehoor saen sijn/ daerom is alle dit quaet over u gheromen.

Hoe comen (seggen sy) sulcke berwijtingen dienen tegen de gene die terfont mochte antwoort den: Wy begeerden wel ghelueck ende voozt/ ende vreesden tegen spoet/ ende dat wy om voozt spoet te gheerigen ende tegen spoet te ontgaen/ niet en sijn onderdanich geweest/ noch sijn stemme gehoozt en hebben/ dat is daer dooz geschiet/ om dat het ons/ dewyle wy der heerschappie der zonde onderwozpe waren/ niet vye en was. Daerom wort ons dat quaet te vergheefs ver weten/ dwelck wy niet machtich en waren te ontgaen. Maer laet de boozwedinge des noots varen/ de welke een swacke bescherminghe is: ick vzaghe of sy comen versaken dat sy schult hebben? Want ist dat sy van eenighe schult sijn overwonnen/ soo en verwijt hen de Heere niet te vergheefs/ dat haer boosheyt de oorzake is/ dat sy de vucht sijnder goedertericheit niet ghevoelt en hebben. Daerom laetse antwoortden/ oft sy comen versaken dat haer boose wille zy de oorzake haerder hartnechicheit gheweest. Ist dat sy de fonteyne des quaets vinden in hen selven/ wat arcbpde sy om oorzaken byden hen te binden/ op dat sy niet en schijnen selve de oorzake haers selfs verderfs te sijn? Ist dat dit waer is/ dat de sondaers dooz haer eyghen seyl/ ende niet dooz eens anders/ van de Goddelicke weldaden berooft/ ende met straffen versocht worden: soo is daer groote oorzake waerom sy sulcke berwijtinghen upt den mont Gods hoozen: op dat sy/ ist dat sy hartnechichlic in hare zonde voozt gaen/ leeren in teghen spoet liever haer eyghen boosheyt beschuldighen ende verbloeken/ dan Gode onrechtverdighe wreetheyt op legghen: en ist dat sy niet en sijn onerlick geworden/ dat sy de walghe van hare zonden gherregghen behende (om der welker wille sy hen selve bevinden met rechte arm ende ellendich te sijn) tot den rechtē wech weder keeren/ en dat selve met ernstige belijdinge bekenen/ dat de Heere scheldede verhaelt. Dat de scheldighen der Prophten in die ghebruyck voozdelc ghedaen hebben by de Godsalighe/ dat is upt Daniels geber openbaer/ het welck beschyben is in het neghenste

Capittel. Ende van dat ander ghebruyck daer van wy eerst hebbe gesproken/ sien wy een exempel in de Joden/ den welke Jeremias geboden was de oorzake haerder ellendicheit te verhalen: hoewel het niet en stont anders te geschien/ dan ghelijck de Heere voozseyt hadde. Ghy sult (seyt hy) alle dese woorden tot hen spreken/ ende sy en sullen u niet hoozen: ghy sult se roepen/ ende sy en sullen u niet antwoortden. Waer toe soude hy dan tot de doove spreken? te weten/ op dat sy teghen haren wille ende danck verstaen dat het waer was dat sy hoozden/ namelick/ dat het een grondelicke kerckroof was/ de oorzake haerder ellendicheit die in hen was/ Gode toe te schyben. Met dese weynige wederlegginghen/ comt ghy u lichtelic behelpen tegen dien grootē hoop der ghetuyghenissen/ welcken de vanden der genade Gods/ plegen upt de geboden ende oock upt de dreygingen ende betuygingen teghen de overtreders der Wet te maken/ om den Afgod des vyeen goetdunckens op te rechten. In den Psalm wort met schande der Jode gesproken/ als David seyt: Dit crom ende verdraept gheslachte het welc niet en heeft sijn herte beweecht. Ende in eenen anderē Psalm vermaent de Prophte de liden sijnder eenwe/ op dat sy hare herten niet en verharde: te weten/ om dat alle de schult der hartnechicheit is in de verdoventheyt der menschen ghelegghen. Maer sy willen dwaeselic hier upt bewysen dat het herte hen selven can buyghen op beyde zijden: de welches berepdinge van God comt. De Prophte seyt: Ick hebbe myn herte ghenepcht om uwe geboden te bewaren: te weten/ om dat hy hem selven hadde ghewillichlick/ ende niet vlynmoedighe ghenegenheit des herten/ tot God begeben. Hy en voemt nochtans niet dat hy selve zy de auther der ghenegenheit: maer bekent in den selve Psalm/ de selve een gave Gods te sijn. Daerom moctmen op de vermaninghe Pauli achtte hebben/ als hy den gheloovigen ghebedt haer salicheit te wercken niet vrees: want God is de gene die de wille werck/ ende het volbyzenghen. Hy vermaente wel te wercken/ op dat sy der luycheit des vleeschs niet toe en geven: maer als hy hen vrees ende sochbuldicheit gebiedt/ so vermedert hyse alsoo/ dat sy moeten gedencken dat het selve dat hen gheboden wort te doen/ is Gods werck: waer mede hy dypdelick gheeft te keunen/ dat de gheloovighe/ wercken lydende (op dat ick alsoo spreke) soo verre hen de macht wort upt den heneel ghegheven: op dat sy gheen dinc hen selven toe en schyben: Daerom als

Jer. 7. 27.

Antwoort op berckende plaetsen der schultweck/ die upt de boozgaende antwoortden te belluyten is.

Psalm 78. 8.

Psalm 95. 8.

Job 16. 2. ende 21. 2. Plal. 119. 113

Phil. 2. 12.

2. Pet. 1. 5.

1. Thes. 5. 19.

2. Cor. 7. 16

1. Joan. 5. 18.

Dit

Den derden hoop der argumente be- gaert upt de berwijtingen Gods.

Num. 14. 43.

Jer. 7. 13.

Jer. 7. 28.

Jer. 32. 32.

3. Te vergeefs worden ons de boosheden berweten/ dewyle het niet en is geweest in onse macht/ om die te bermyden.

Antwoort. Dewyle de sondaers dooz geboden conscientien oertuycht es becoemnt bliuen: daer om hoozen sy niet rechte de berwijtingen upt Gods mont aen.

4 Daerenbode sseer tweeder- ley ghebruyck ende eynde van dese berwijtingen aen te merken.

Dit woort grijpen de beschermers des byen goetdunkens aen/ gelijck of wy eens deels dooz de cracht Gods/ ende eens deels dooz de onse behouden worden. Maer dese selve bewaringhe die de Apostel meldet/ hebbe wy upt den hemel. **Daerom bidt oock Christus den Vader/ dat hy ons van de guade bestryt. Ende wy weten dat de gheloodighe als sy tegen den dubbel stryden/ met geene andere dan Gods wapenen/ de overwinnighe ghetrijghen. Daerom Petrus gheboden hebende dat sy souden hare zielen reynighen in de ghehoorzaamheyt der waerheyt/ soo seyt hy terfont dooz een verbeteringhe daer by: Dooz den Gheest. Somma / hoe de mensche like macht gheheel niet en zy in den gheestelicken strijt/ dat bewijst Joannes cortelick/ als hy leert / dat die niet en connen sondighen die upt God zijn ghebozen/ om dat het zaet Gods in hen blijft. Ende hy gheeft erghens dese reden/ dat onse gheloove is de overwinnighe die de werelt overwint.**

Joan. 17. 15.

1. Pet. 1. 22.

1. Joan. 3. 9.

1. Joan. 5. 4.

En meder legginge van en mede in gebrocht wort Moses/ tegen de boven-geademde antwoordt die niet des Apostels autoriteyt ende een crachtich bewijs is beteckent.

Rom. 10. 8.

Rom. 10. 8.

1. Cor. 12.

12 Daer wort nochtans een ghetuyghenisse van de Wet Moses dooz ghebracht/ welke sijn sijn fect teghen onse wederlegginghe te stryden. Want nae de ghebinghe der Wet/ betuyghet hy den volcke aldus: **Dit gelovt dat ick u heden ghebede/ en is niet dooz u verborzen/ noch verre ghestelt/ noch in den hemel gheset/ in aet hy u/ in wien moet ende in uw herte / op dat ghy dat doet. Doozwaer ist dat dit vā de naekste gheboden verstaen wort / soo bekenne ick dat het gheen cleyn ghewichte en heeft tot dese salie. Want hoewel men lichtelick mochte segghen/ dat in dese woorden niet en wort gesproken van de lichticheyt der onderhoudinghe/maer der kernisse / soo soude mooghelijck oock alsoo eenighe swaricheyt daer in bliuen. Maer alle wyselingehe wordt ons dooz Paulum benomen / die dit claerlick upt seyt / betuyghende dat Moses daer heeft van de leere des Euangelij ghesproken. Ist dat eenich wederpamich mensche wil houden staende / dat dese woorden sijn van Paulo niet ghewelt verdraeyt: op datse mochten tot het Euangelij ghetrocken worden/ hoewel des sulcken stouticheyt niet en sal sonder godloosheyt zyn / soo can hy nochtans vorder de autoriteyt des Apostels / wederleert worden. Want ist dat Moses van de gheboden alleenlick daer heeft gesproken/ soo heeft hy het volck niet een sere ydel betrouwen opgheblasen. Want souden sy niet onwijselick ghedaen hebben/hadden sy de onderhoudinghe der Wet aenghegaen met haer eyghen macht / ghelijck of sy hen niet swaer en ware? **Wac is dan de groote lichticheyt der onderhoudinghe der Wet/ dewyle daer gheenem toegaenck en is anders dan dooz perijckel eens verbervelicken bals? Daerom en is niet sekerder dan dat Moses niet dese woorden heeft het verbodt der barmherticheyt begrepen / het welke hy mede met de Wet vercondicht hadde. Want weynich daer te vozen heeft hy gheleert/ dat onse herten moeten dooz Gods hant besneden worden/ op dat wy hem lief hebben. Soo heeft hy dan dese lichticheyt daer van hy terfont sprac/ niet in der mensche macht/ maer in de hulpe des heylighen Gheests ghestelt / de welke sijn werck crachtichlick volbringt in onse waerheyt. Weewel de plaetse en is enckelick niet te verstaen van de gheboden/ maer meer van de beloften des Euangelij / de welke de macht om rechtveerdicheyt te ghetrijghen / niet alleenlick niet en bevestighen/ maer benemense oock gantschelick. Dit Paulus overlegghende dat ons de salicheyt niet en****

wordt in den Euangelio dooz gheset / met de swaer ende onmoghelicke conditie daer mede de Wet met ons handelt (te weten/ dat die alleenlick souden salicheyt ghetrijghen/ die alle de geboden volbrachte hadden) maer met een lichte ende onverhinderde conditie / soo bevesticht hy dat selve met dese ghetuyghenisse. **Soo en dicke dan dese ghetuyghenisse niet om de bynheyt des menschelicken goetdunkens te bevestighen.**

13 **Men pleecht hier oock sommighe andere plaetsen teghen te woyen / met de welcke bewesen wort/ dat God sonder de hulpe sijnder ghenade werck nemende / de menschen beproeft/ ende aensiet tot wat zijde sy hen sullen wenden. Gheleek als hy Oseam geseyt wort: **Ick sal gaen tot mijn plaetse / tot dat sy in haer herte dooz nemen / ende mijn aensichte soecken. Het soude (segghen sy) een spottelick dielck zijn/ dat de Heere soude aensien of Israell soude sijn aensien soecken / hadden sy hare herten niet connen dooz haer eyghen macht bingghen op wat zijde sy wilden. Maer dit doet God seer ghewoonlick in de Propheten / te weten / hy seyt dat hy sijn volck veracht ende verwoypt / tot dat sy haer leven beteren. Maer wat sullen de teghenstrinders ten eynde niet sulcke dreyngingen bewysen? Ist dat sy segghen dat het volck van God verlaten zijnde / en hem selven upt hem selven tot bekeringhe boeghen / soo spraken sy teghen de gantsche Schrijtuere: ist dat sy bekenne dat de ghenade Gods noodich is tot de bekeringhe / wat kunden sy dan teghen ons? **Maer sy willen dat de genade Gods alsoo noodich zy/ dat nochtas de mensche sijn macht hebbe. Maer waer upt comē sy dat bewysen/ dooz waer niet upt die noch dierghelicke plaetsen. Want het zyn twee verscheyden dinghen / dat God wijckit van den mensche / ende siet wat de mensche hem selven overghegeven ende gelaten zijnde/ sal doen: en des menschen salicheyt te hulpe te comē om sijn crantche macht te oeffen. Maer yemant mochte seggen: **Wat geveet dan sulcke wijsen van spraken te kernen? Ick antwoorde/ dat die soo veel beduyden ghelijck of God aldus sprake: Dewyle hy dit hartneelick volck niet en wort bedeynt dooz vermaninghe noch dooz straffinghe/ soo wil ick my een weynich afwenden en verbergen/ ende stil wijgende dat volck laten verducken. Ick sal sien of het te eenighen tijde nae langhe ellendicheyt sal mijn gedachtich wordē om mijn aensicht te soecken. Als de Schrijtuere seyt dat God sal verre af wijckē van het volck/ daer mede geeft sy te kernen dat hy sal sijn woort werck nemē. Ende als hy seyt dat hy sal aensien wat de menschen doen sullen / daer mede beduydt sy dat hy sonder hem selven te openbare/ sal het volck niet menigerleij verduyt dooz eenen tijt oeffenen. **Weyde dese dinghen doet hy om ons te meer te veruiderē. Want wy souden dooz teghenspoet eer ghebraken ende gemurfelt/ dan ghebeteret worden/ ten ware dat God dooz sijnen Geest ons bequaem maerke/ om daer dooz geleert te wordē. Nu als de Heere dooz onse onverwinneliche hartneelicheyt verduyt/ en gelijck vermoeyt zijnde/ ons een weynich tijts verlaet (te weten sijn woort werck nemende/ in het welke hy pleecht sijn tegetwoozdicheyt te bewysen) en versoekt wat wy sullen doen in sijn afwesen: hier upt verstaet men vasschelick dat de menschen eenige macht des byen goetdunkens hebben/ de welke God soude aensien ende beproeben: want hy en doet sulck tot gheen ander eynde/ dan op dat hy ons bedwinghe onse nieticheyt ende onmacht te bekennen.**********

Den bieder hooft der aensicht... de byproeven... ghe ende bevestiginghe.

4. God die waeracht of de sondaers haer oock sullen bekenne ofte niet: daerom vermoghen sy t wel van beproeven.

1. Ose 5. 14.

Antwoorde/ waer mede zy dooz d'ent ofte dooz t ander de wes besprekers ghebrachten worden.

De plaetse wt Osea wordt verstaert.

Den vijftien hoop der argumenten tot verdedinghe van de vzen wille/ ghenomen upt die ghebuerighe wijse van spreken.

5. De goede ende quade wercken worden onse/ septe te weten/ soo staet het van by ons dat alle bepde te doen.

Antwoort/ welke is een verclarunghe/ die te kennen geeft dat geen van bepde manieren van spreken net den boozstaenders des vzen wille/ en helpt.

14 **S**p verweeren hen selven oock met de geduerighe wijse van spreken/ de welke alsoo wel in de Schryftuere / als in het spreken der menschen woijt aengemerckt. Want de goede wercken worden ons ghenaeemt / ende wy worden gheseyt te doen dat hepsich ende den Heere behagelich is/ gelijk wy gesept worden te sondigen. Ist dat de zonden ons te rechte worden toe ghescheyden/ als de welke van ons comen: so moet doozwaer oot in rechtveerdicheden / ons om de selde doozsake wat toegescheyden worden. Want het ware teghen reden/ dat de menschen gheseyt worden dat te doen/ tot het welke sy als steenen van God geroert worden/ dooz eppen roeringe onbequaem zijnde. Daerom of wy schoon der ghenaden Gods het boozneemste toe schryben/ soo geben nochtans sulcke wijfen van spreken te kennē/ dat eenich deel in het wert ons toe comt. Waert datmen ons alleenlick dat tegen wooye/ dat de goede wercken wooyde gesept onse te zinne: soo soude ick hen wederom te ghen wooyen/ dat het dagelickse byoot woijt gesept onse te zinne/ het welke wy begeeren ons van God gegeven te hebben. Wat sullen sy dan daer upt bewyfen/ anders dan dat het gene dat God ons niet schuldich en is/ dooz sijn mildicheyt ende onbedienende gabe onse woijt? Daerom moeten sy de selve ongeschicktheyt bespotten in het gebed dat ons de Heere heeft gheleert: ofte sy en moeten vooz gemen spot achten / dat de wercken onse gesept worden/ in de welke wy niet epges en hebben/ anders dan upt de mildicheyt Gods. Maer het is wat stercker dat de Schryftuere betuycht dat wy selve God dienē/ de rechtveerdicheyt bewaren/ der Wet ghehoorsaem sijn/ en neersticheyt doen in goede wercken. Dewijle dit epgē wercken sijn des verstantis ende des wille/ hoe connen die den Gheeste ende oock mede ons toeghescheyde worden/ ten ware dooz de genepnschap onser neersticheyt ende arbepts met de ghenade Gods? Ist dese cleynē swaricheyt sullē wy lichtelick comen / ist dat wy te rechte bedencken op wat wijse de Gheest Gods werck in de Hepsich. Dat is een vzeemde gelijkenisse daer mede sy ons nydelick bewaren: want wie is soo onwijs / dat hy soude achten dat God de mensche roerde ende dreve/ ghelijck als wy eenen steen wooyen? Daer en volcht oock sulcx niet upt onser leere. Onder de macht des naturliche mensches rekenen wy/ pynsen/ verwooyen: willen/ wooygheren: soecken/ wederstaen: te weten/ de pdelheyt pynsen / het rechte goet verwooyen: quaet willen/ goet weggeren: boosheyt soecken/ der rechtveerdicheyt wederstaen. Wat doet de Heere hier in: te weten/ ist dat hy wil sulcke verdraeptheyt gebuycken als een instrument sijn: der tooynicheyt/ soo beweecht en schickt hy daer toe die hy wil/ op dat hy dooz een boose hant sijn goet werck volbringe. Sullen wy dan sulcken boosen mensche (die alsoo der vermooghentheyt Gods dient / hoewel hy soeket alleenlick sijn booser begeerten genoeyt te doen) verghejcken by eenen steen die dooz eens anders gewelt ghewooyen/ niet en woijt ghebreven dooz sijn eppen roeringhe/ ofte gheboelen/ ofte wille? Wy sien wat grooter ondersecht hier in is. Maer wat doet God in de goede menschen / van de welke booznemelick hier wooyt ghebrachte? Daer God sijn eycke in hen oprecht / daer verschindert ende bedwingt hy den wille dooz sijnen Gheest/ op dat hy niet dooz onghetadige begeerlickheden opwaerts ende neder waerts ghetrocken en wooyde: God buycht / schickt / maect ende beweecht/ den wille des mensches/ nae den reghel

sijnder rechtveerdicheyt / op dat de mensche tot hepsicheyt en rechtveerdicheyt genegen wooyde. God maect den wille vast ende sterck dooz de cracht sijn Gheests/ op dat hy niet en wanckele noch valle. Hierom schryft Augustinus / seggende: Ghy meucht seggen/ So wooyde wy dan ghebeven/ en wercken niet dooz ons selven. Ja ghy wercht en woijt ghebeven: en dan werct ghy wel/ als ghy van den goeden ghebeven wooyt. De Gheests Gods die u dynt en roert/ is den werckende en hulper: hy heeft de naem hulper/ om dat ghy oot wat doet. In de eerste wooyde vermaect hy dat de werckinge des mensches niet en woijt werch genome dooz de roeringe des gheests. Want de wille is upt de nature/ en woijt ghereert op dat hy stae nae het goede. Maer dat hy terstont daer nae septe/ dat me upt de naem hulper/ mach verstaet dat wy oot wat doen/ dat en betacint ons niet also te nemen/ gelijck of hy ons upt ons selven pet toe schrebe: maer op dat hy onse luycheyt niet en stercke/ so vereenickt hy also Gods werck met het onse/ dat de wille sy upt der nature: maer de goede wille upt der ghenade. Daerom hadde hy wepnich te vzen gesept/ dat wy sonder Gods hulpe niet alleenlick niet en conne overwinnen/ maer oot niet selfs stryden.

15 Hier upt is het openbaer / dat de ghenade Gods (gelijck de naem gebuyckt wooyt alsimen spreckit van de wederghebooyte) is een regel des Gheests om den wille des mensches te bewegen/ en regeeren. Ende de Gheest en can den wille niet regeeren sonder te beteren/ en vermaeken/ en vernieuwen: daerom seggē wy dat het begin der wederghebooyte is/ het ghene dat onse is/ te niet te maken. Desgelijck en can de Gheest den wille niet beteren sonder den selve te roeren/ drijven/ bewegen en onderhouden: daerom seggē wy met der waerheyt / dat gantschelic alle de wercken die daer upt comen/ van hem sijn. Hierentussche en versake wy niet/ dat het waerachtich is dat Augustinus leert/ te weten/ dat de wille niet en wooyt dooz de genade te niete gemact/ maer neder vermaect. Want dese twee comen wel over een/ dat de wille des mensches vermaect wooyt/ als hy wooyt tot den waerachtighen regel der rechtveerdicheyt beweecht / de verdooyentheyt ende verdraeptheyt gebeteret zijnde/ en dat oock mede een nieuwe wille wooyt in de mensche geshapē/ dewijle hy also gesehent is en verdooyen/ dat hy moet gantschelic eenē nieuwē aert aē doen. Nu en is daer niet in den wech/ waerom wy niet en souden te rechte gesept worden dat te doen/ dat de Gheest Gods in ons doet/ hoewel onse wille upt hem selven niet en doet dat van de ghenade des Gheests sy verschepden. Daerom moeten wy in gedaehentisse houden dat ic ergens hebbe by gebuycht upt Augustino/ te weten/ dat sommighe mensche te vergerfs sozchuldich sijn/ om in den wille des mensches wat eygens goets te getrygen: want soo wat vermenginghe de menschen wille upt de macht des vzen goetdunkens tot de genade Gods brengen/ dat en is niet anders dan der selver verdervinghe: ghelijck of yemant den wijn vermengde niet stichich en bitter water. Maer hoewel al wat in den wille goets is/ enkelich comt upt het ingheven des Gheests. Nochtans dewijle de wille ons is naturlich aengeboren/ soo en wooyden wy niet sonder doozsake gheseyt dat werck te doen/ des welches lof God te rechte hem selve aen treckit: ten eersten/ om dat al wat hy in ons werct/ onse is dooz sijn mildicheyt/ so verre wy verstaet dat het van ons niet en comt: ten anderen/ om dat het verstant/ de wille/ neersticheyt ende arbept/ de welke van

Het besint van de antwoort op den laetsten hoop der argumenten: Dat te weten/ Gods genade alles in ons werct/ alsoo noch: tans/ dat al te dat goet/ dwelck wy doen/ ons epgheyt wooyt gesept te wesen op tweederley wijse/ hoewel dat onsen wille van haer selfs gantsch niet daer toe: en doet/ dat van dese ghenade Gods soude mogen gheschepden wooyden.

Inrede van een ghelijcknisse ghenomen.

Antwoort.

Maer ende hoe God werck in den unbetreuenen.

hem tot goet beweercht worden / onse zijn.

16 De ghetuyghenissen die boven desen van allen zyden te hoope gheschrypt worden / die en sullen den geuen die een middelmatig verstant hebben / niet veel swaricheits aenbyenighen / soo verre als sy de boven-gescheven wederlegginghen wel hebben in ghebruycken. Wy brenghen de reden by upt den ersten boeck / Moyses: +Hare lust sal onder op wesen / en ghy sult de overhant daer over hebben. Ende sy verstaen dit van de zonde / gheleijck of God beloofde dat de zonde in Cain niet en soude de overhant hebben / waert dat hy wilde arbejde om die te teunnen. Maer wy segghen dat het niet het vervoldt der woorden beter over een comt datmen dit verstaen van Abel ghesproken te zyne. Want het voornemen Gods aldact / is Cain te vermanen van den boosen nyt welcken hy begonste teghen sijnen broeder te hebben. Ende dit doet God op twee derley wyse / ten eersten / dat hy te vergeefs sulcke boosheyt bedachte om boven sijnen broeder gheacht te zyne by God / by den welcken gheen durch gheert en wort / dan de rechtveerdicheyt. Ten anderen / dat hy te veel ondanchbaer was voor de weldaet Gods / welcke hy nu hadde ontfanghen / dewyle hy sijnen broeder die hem doch onderwoopen was / niet en conde hiden. Maer op dat wy niet en schijne dese wytelegginghe aen te nemen / om dat de ander ons tegen is: laet ons dat alsoo nemen / dat God daer heeft van de zonde gesproken. Ziet dat het alsoo is / soo beloofte God het ghene dat hy daer seyt / ofte hy ghebedt dat selve. Ziet dat hy het ghebedt / soo hebben wy boven bewesen dat daer upt gheen bevestinghe der menscheleker macht en can volgen. Ziet dat hy het helooft / waer is dan de volbynginghe der belofte / dewyle Cain is overwonnen van de zonde / over de welcke hy hehoopte de overhant te hebben? Maer sy sullen segghen / dat onder de belofte zy een heymelicke conditie besloten geweest / te weten / dat hy soude de zonde overwonnen hebben / hadde hy daer teghen gestreden. Maer wie sal dese ommeleggen aen nemen? Wat ist dat dese heerschappie wort verstaen van de zonde / soo en can niemant versaken dat die woordt gebieden ende vermanen / ende dat daer in niet en wordt bescheven wat wy vermoghen / maer wat wy schuldich zijn / oock boven onse macht. Hoewel de sake selve / ende oock de ordeninghe der woorden / eyschen datmen Abel ende Cain verghelicke: want de nuider broeder en hadde boven den eerstghebooren niet gheacht gewoorden / hadde dese niet door sijn eyghen boosheyt minder gheweest.

17 Sy ghebruycken oock de ghetuyghenisse des Apostels / daer hy seyt: dat het niet en gaet nae penants wille noch loopen / maer na Gods ontfermen. Hier upt willen sy bewijzen dat in den wille ende neersticheyt wat is / het welcke hoewel in hem selven swaek / nochtans door de barmherticheyt Gods geholpen zynde / niet en zy sonder geluchingen voorigaek. Maer waert dat sy wyselick overslepen dat salie daer van Paulo gheschandelt wordte / soo en souden sy die woorden niet soo onwyselick misbruycken. Ick weet wel dat sy conuen Origenem ende Hieronymum voortbrenghen tot beschermeren haerder uptlegginge: ende ick mochte wederom Augustinum tegen hen brengen / maer het en gaet ons niet aen wat die gemeynt hebbe / ist dat het claer is wat Paulus ghewilt heeft. Hy leert daer dat de sakeleert alleenlick dien bereyt is / dien God gewerdicht sijn barmherticheyt te geuen: ende dat de val ende het verberf blijft over alle die hy

niet en heeft wytercoze. Onder wat conditie de verwoyene sijn / dat hadde hy onder het exempel Pharaonis bewesen: en de versekertheyt der onderdiender verkiefinghe bevesticht hy niet de getuygenisse Moyses: Ick sal barmhertich sijn / wien ick sal barmhertich sijn. Ende hy beslypt dat het niet en gaet nae penants wille noch loopen / maer na Gods ontfermen. Ist datmen dit aldus verstaet / te weten / dat de wille en arbeit niet genoeghsaem en sijn / om dat sy te swaer sijn tot soo groeten sake: soo soude Paulus dat niet seer bequaemlick gesproken hebben. Daerom moeten sulcke sekerpyninge vonden verwoyene / als dese is: Het en ligt niet na penants wille noch loopen / ergo daer is eenige wille en eenige loop. Want het ghevoelen Pauli is eenvoudiger: te weten / daer en is noch wille noch loope die ons tot de sakeleert brenge / dit doet de barmherticheyt Gods alleen. Wat hy en spreect hier niet anders dan hy doet tot Titum / daer hy schryft / dat de vriendelicheyt en goedicheyt Gods is verseken / niet upt de wercken der rechtveerdicheyt die wy ghebaen hebbae / maer nae sijn onghemeten barmherticheyt. Die upt dese woorden: Het en is niet gelegen in penants wille noch loopen / maer in Gods ontfermen / willen verstaen / dat Paulus daer mede eenigen wille en loop te kennen geeft: die selve en souden my niet toelaten op ghelycke wyse te argueren / dat wy eenighe goede wercken ghebaen hebben / om dat Paulus verstaet dat wy de goedicheyt vercreghen hebben upt de wercken die wy ghebaen hebben. Ziet dat sy in dit argument seplien / soo mogen sy hare oogen op doen / ende sien dat oock in haer argument sulck verdoch is. De reden Augustini is oock sterck / te weten dese: Hadde Paulus daerom geseyt dat het niet en is gelegen in penants wille noch loopen / om dat de wille noch de loop niet genoeghsaem en sijn: soo soude men moghen dat argument haeren / ende segghen dat het niet en is ghelegen in de barmherticheyt Gods / om dat die oock niet allen en werckte. Ende dewyle dit laeste ongheschele ware / soo beslypt Augustinus te rechte / dat Paulus dit daerom spreect / om dat de mensche ghemien goeden wille en heeft / ten zy dat hy van God voortbereyt wordte: niet dat wy niet en moeten willen ende loopen / maer om dat God dit beyde in ons werckte. Ziet min onwyselick en woorden van sommighe menschen de woorden Pauli verdraeyt: Wy sijn Gods medewerckers: het welcke sonder twijfel gesproken is van de dienars alleenlick / en dat de woorden medewerckers ghenacint / niet om dat sy yet upt hen selven by brenghen / maer om dat God haren dienst ghebruycket / als hyse heeft bequaem ghemacht / ende niet voortsalelicke gaben voorsien.

18 Sy brenghen oock ghetuyghenissen voort upt Ecclesiastico / den welcken men weet dat sijn autoriteyt is twijfelachtich. Maer of wy selood hem niet en verwoyent / het welcke wy niet goeder recht mochten doen / waer sterck hy het by goetduncken? te weten. Hy seyt dat de mensche terstont doe hy was gheschapen / is in de macht sijn racts gelaten: en dat hem sijn geboden ghegheven / door de welcke hy soude behouden wordte / waert dat hy die bewaerde: ende dat het levē ende de doot / goet ende quaet / den mensche so voort gestelt / op dat hy ghetuyghe welck hy wil. Laet dat alsoo sijn / dat de mensche heeft in sijn scheppinge macht ontfange om het leven oft de doot te ghetuyghen: wat salmen segghen / ist dat wy hier teghen antwoorden dat de mensche heeft sulcke macht verloren: Ick en wil

Exod. 33. 19.

Naderlegginghe van een mede.

Citum 3.4.

De tweede wederlegginghe genomen van een onghereynde sake.

De derde wederlegginghe upt Augustinus.

Epist. 107. ad Vitalem.

Phil. 2. 13.

De derde plaetse in den Apostel I. Cor. 3. 9. Antwoort.

De vierde plaetse upt Eccles. Cap. 15. 14.

Eccles. 15. 14.

Antwoort.

Het derde en laeste deels des Capitels / daer in sommighe alghemene plaetsen ondersocht worden.

De eerste plaetse is genomen upt Moyses Gen. 4. 7. Genes. 4. 7.

De eerste antwoort stellende voort oogen den natuerlicken sin.

De andere antwoort / waer mede de teghenwarricheit door het eerste door: het andere ghebrangen wort.

De tweede plaetse ghemeynt upt den brief tot den Timotheus / Cap. 9. 16. Rom. 9. 16.

Antwoort. Ori. lib. 7. in Epist. ad Hieron. Dial. 1. in Fela.

Eccles. 7. 30.

boozwaer Salomonen niet wederspreken / de welke betuycht dat de mensche is vanden besgimme recht ghescheyen / ende heeft hem selven vele vonden ghedicht : maer dewijle de mensche veracrdende / heeft hem selven ende alle sijn goet verdozven / so en volcht niet / dat al wat der eerster scheppinghe woxt toeghescheyden / oock terstont der veracrede ende verdozven natuere toe comt. Daerom antwoorde ick niet alleenlick hem / maer oock Ecclesiastico selve (wie hy oock gheweest zy) Ist dat ghy wilt den mensche onderwijsen dat hy in hem selve macht soecke om salicheyt te ghecrugghen / soo en archten wy inwe autoziteyt van soo grooter weerde niet / dat sy soude den woordt Gods eenich achterdeel aen byenghen. Maer ist dat ghy wilt alleenlick de boosheyt des vleeschs bedwingen / het welke pleecht een valsche bescherminge te soeken / sijn boosheyt Gode toeschynvende: ist dat ghy hierom segt dat den mensche was rechticheyt ghegheben / op dat het openbaer woerde dat hy selve is de oorsake sijns selfs verderfs: soo laet ick dat gheerne toe / soo verre ick wederom daer in niet u ober een come / dat de mensche nu is door sijn eyghen schult berooft van de verrieringen / daer mede hy in het begin was van de Heere beleet: op dat wy alsoo te gelijcke belijden / dat hem nu niet een beschermer / maer een medetijnmeester noodich is.

19 Maer sy en hebben niet ghelwoonlicker in den mont / dan de gelijckenisse Christi van den repfenden man / welchen de roovers hadde half doot in den wech gheworpen. Ick weet dat het bynae allen schryver seer gheneyn is / te leeren dat onder het beelt ende ghelijckenisse des repfenden mans / de ellendicheyt des menschelicken geslachts woxt vooz ghelouden. Ende hier uyt willen onse tegenstrijders bewijzen / dat de mensche niet en is alsoo door de rooverie des dubvels gherenclit / dat hy niet en heeft wat behouden van dat goet dat hy eerst hadde: want daer is ghescheyden / dat hy is half levende ghelaten. Want waer is dat halve leven dat hem is ober ghebleven / ist dat niet eenich deel des rechten verstantis ende willes en is ghebleven. Ten eersten waert dat ick haer ghelijckenisse ofte allegozie gheen plaetse en wilde geven / wat soudent sy doch doen? want sy is sonder twijfel van de vaders ghedicht byten het rechte gevoelen der woorden des Heeren. De allegozien en moeten niet voozder gaen / dan soo verre als hen de regel der Schrijtuere vooz gaet: soo verre ist dat sy soudent in haer selven ghenoech sijn om enigen grond der leere te leggen. Hy en gebreken oock geene redenen / waer mede ick ronder / waert dat ick wilde / gheheel dat ghedichtsel te neder wozen. Want Gods woordt en laet den mensche geen half leven / maer leert dat het gheheel vergaen ende verdozven is / soo veel het salige leven aen gaet. Ende Paulus van onse verlossinghe sprekende / en seyt niet dat wy sijn gheeyt doen wy half leven hadden / maer dat wy sijn opgewerlt doe wy doot waren. Hy en roept ooc niet de half levende om de verlichtinghe Christi te ontfanghen / maer de slapende ende begraven: ghelijck oock de Heere selve seyt / dat de ire is ghecome in de welcke de dooden soudent door sijn stemme weder op staen. Soudent sy hen selven niet schamen een lichtveerdighe allegozie teghen soo clare ghetuygenissen te stellen. Maer neemt nochtans dat dese allegozie zy een crachtich ghetuyghenisse / wat sullen sy daer mede teghen ons bespitten / te weten: De mensche (sullen sy seggen) is half levende: ergo hy heeft wat

ghesonts. Ick bekenne dat hy heeft een ziele die bequaem is tot verstant / hoewel sy niet en can tot de hemelsche ende geestelike wysheyt geraken: hy heeft eenich oordeel van goet en quaet: ende hy heeft eenich gevoelen der Godheyt / hoewel hy de rechte kennisse Gods niet en heeft. Maer waer toe dienen dese dingen? Boozwaer sy en comen niet maken dat het ghene dat Augustinus seyt / niet waerachtich en zy / te weten / dat de onverdiende gaven aen de welke de salicheyt hangt / sijn den mensche nae den val benomen: ende dat de natuerlike gaven sijn verdozven ende besmet. Daerom laet dese ontwyselike waerheyt blijden staende / de welke gheestens en can gheswaelt worden / te weten: Dat het verstant des mensches is alsoo gantsch van de rechtveerdicheyt verzoemdt / dat het niet en can begrijpen / begheeren / noch soeken / anders dan dat godloos / verzoempt / schandelic / onreyn / ende boos is: ende dat het herte is alsoo gheheel met het semjn der zonde doozdoznen / dat het niet en can anders dan boosen stanck uyt blasen. Ende ist dat de mensche somtijts een schijn des goets vertoont / dat nochtans het verstant altyts met bedrieghelike gheveemshereyt bedekt / ende het herte niet inwendighe boosheyt verknoopt blyft.

Het vij. Capittel.

Dat de verdorven mensche moet salicheyt in Christo soecken.

Dewijle het gheheel menschelike geslachte is in Adams persoon verdozven ende vergaen / so en is ons die uytneemende edelheyt des eersten oorspronckis / daer van wy ghesproken hebben / niet alleenlick niet voozderlick / maer sal oock tot inceder schande ghedijen / tot dat God (die de menschen die door de zonde besmet ende verdozven sijn / vooz sijn werck niet en bekent) verschijne een Verlosser in den persoon sijns eenigen Soons. Daerom dewijle wy sijn uyt het leven gevallen in de doot / soo soude alle de kennisse Gods des Scheppers daer van wy gesproken hebben / onnut sijn / ten ware dat het ghelooft daer by quame / dwelck ons God in Christo tot enen vader vooz set. Dit was wel de rechte ordeninghe / dat het macckel der werelt ons soude een schole sijn om godsalicheyt te leeren / ende alsoo tot het eeuwige leven / ende de volmaecte salicheyt comen. Maer nae den val waer wy onse ooghen wonden / opwaerts ende nederwaerts / alomne binden wy de verbloedinghe Gods / de welke dewijle sy oock de onschuldige creaturen niet ontfelult beswaert / soo moet sy onse zielen met vertwijfelinghe overvallen. Want hoewel God noch menichsins sijn Vaderlike gonste tot ons bewijst / so en comen wy nochtans niet de aenmerkinge des werelts niet verstaen dat hy onse Vader zy / als ons onse conscientie van binne prikelt / ende bewijst dat de zonde is een rechtveerdighe oorsake onser verwozinghe / waerom God ons niet en moet vooz kinderen achtē noch rekeuen. Hier toe comt oock de luyheyt ende ondankebaerheyt: dewijle onse verstant verblint zijnde / niet en siet wat waerachtich zy: ende wy berooven God boosfelch van sijn eere / gelijck alle onse sinnen boos sijn. Daerom moeten wy tot de reden Pauli comen. Dewijle in de wijsheyt Gods de werelt niet en heeft God gheliet door de wijsheyt / soo hebet Gode behaecht door dwase predikinghe de gheloofige salich te maken. De wijsheyt Gods noemt hy dat schoon schouspel des Heuels in der aerde / vol van outalliche vele wonderlike wercken /

Een ander antwoordt daer in een onderscheit ghewordt.

De hinfte plaetse is genomon in Iuca. 10. 30. Luc. 10. 30.

De eerste antwoordt. De allegozie siche argumeten ofte de bewysredenen / ghegheuen van gheestelike ghelghekenissen / sijn te enaick.

De tweede antwoordt. De allegozie siche argumeten ofte de bewysredenen / ghegheuen van gheestelike ghelghekenissen / sijn te enaick.

Ephes. 5. 14.

Joan. 5. 25.

De derde antwoordt. Daer den woordersprekers haer sake toegelaten wort.

De laetste is met August. ghenomen.

Het besmet en de somma der gantscher handelinghe van dat vze goetdumcken.

De kennisse Gods onse Scheppers is te vergherefs / ten zo dat het ghelooft in Christus onser verlosser ter restont volcht.

De eerste reden.

De Andere reden / bedesicht niet met des Apostels genuygenisse. 1. Cor. 1. 21.

wercken / uyt des welckes aenschouwinghe wy behoordē wifselich God bekent te hebben. Maer dewijle wy daer in seer qualick zijn voort ghegaen / daerom wederroeft hy ons tot het gheleue Christi / het welke den ongheloovighen walghelick is om den schyn der dwaesheit. Daerom hoewel de predikinghe des cruyses niet met den menschelicken verstaende over een en comt / soo moeten wy nochtans die oetmoechlich aen nemen / ist dat wy begeertē tot God onsen schepper ende maker / van dē welcken wy zijn af gevallen / weder te keeren / op dat hy wederom beginne ons een vader te zijne. Voort waer nae den val des eersten mensches en heeft gheen kennisse Gods macht ghehad tot de salicheyt sonder den Middelaer: want Christus en sprecht niet alleenlic van sijnē tyt / maer verwaet alle eeuwen als hy seyt / * dat dit is het eenwighe leven / te bekennen dat de Vader is de waerachtige eenige God / ende Jesus Christus welcken hy heeft ghesonden. Daerom is dier menschen onverstānt te sehādelicker / die den hemel voort alle onheplighe ende ongheloovige menschen open setten sonder de genade Christi / den welcken de Schriftuere betuycht de eenighe deure te zijne / om tot de salicheyt in te gaen. Ist dat perant wil dat voort Christus treckē op de openbaringhe des Euangely alleentlic / die can lichtelick wederlept worden: want dit heeft in alle eeuwen ende onder alle Heydenen een ghemeyn gheboelen gheweest / dat de ghene die van God verzoemt zijn ende verbloect / ende kinders des torens genaemt / niet en comē Gode behaghen sonder verfoeninghe. Hier toe dient oock dat Christus der Samaritaenscher vrouwe antwoort. Ghy aenbidt dat ghy niet en weet: maer wy bidden dat wy weten: waer de salicheyt is uyt de Joden. Met welke woordē hy allerley religien der Heydenē betuycht valsche te zijne / ende bewijst de oozalicheit / te wete / om dat onder de Wet de Salichmaker was alleenlic den uytverzoē volcke belooft: waer uyt volcht / dat noyt gheen Godsdienst Gode besaecht en heeft / dan in Christo. Daerom seyt oock Paulus dat alle de Heydenen zijn sonder God gheweest / ende sonder hope des levens. En dewijle in Joannes leert / dat het leven is van den beginne gheweest in Christo / ende dat gheheel de werelt is uyt het leven gevallen / soo is het noodich tot die soueyne weder te keren: en daerom vercondicht Christus soo verre hy de verfoener is / hem selven het leven te zijne. Ende voort waer de erbe der hemelen en comt niemānde toe / anders dan den kinderen Gods. Ende het en betaemt niet pēmandt in de plaetse ende orden der kinderen te stellen / dan die in het lichaem des eenich ghebozen Soons gheplant zijn. Ende Joannes betuycht claerlic / dat die kinderen Gods worden / die in den naem des eenich ghebozen Soons gelooven. Maer dewijle ick noch niet opghentlick en hebbe voorgeghenomen van den gheloobe in Christum te handelen / soo sal het ghenoech zijn dit als doozloopende / aenghevoert te hebben.

Bestuyt. Dese leere heeft altyt hare plaetse ghehad van des weeltes begin onder den kinderen Gods. Daerom beedwale sy seer van den wech / die daer dē Heydenen ende ongheloovighen / die Christum niet en kennen / den hemel openen: Ende wendinghen worden met ghetinghe missen der Schriftuere te nebelept. * Joān. 1. 3.

Joan. 4. 21.

Ephef. 2. 12.

Joan. 1. 4.

Joan. 1. 12.

Ende den onden Israeltischen volcke en is God noyt ghenadich gheweest sonder Christus den middelaer. D'eerste reden is ghenomen tyt de sermone der offhandelen.

2 Ende daerom en heeft God noyt hem selven den Israeltischen volcke ghenadich verzoent / noch hope der ghenade ghegeven / sonder Middelaer. Ick late de offerhandelen der wet varen / door de welke de gheloovige claerlic en opentlick gheleert waren / dat sy niet en moesten de salicheyt ergens anders soecken / dan in de verfoeninge / de welke van Christo alleentlic gheschied. Ick segghe dit alleenlic / dat de salige ende gheluckighe stant der ghemeynten is altyt in den

persoon Christi ghesondert gheweest. Want hoewel God gheheel Abrahams geslachte heeft onder sijn verbont begrepen / soo bewijst noch Paulus wifselich dat Christus eygentlic dat saet is / in het welke alle Heydenen souden gheseghent worden. * Want wy weten dat niet alle die nae den vleesche uyt Abraham ghebozen zijn / en worden onder het saet gherckent. Want op dat ick winghe van Jmael ende andere: hoe is het gheschied dat uyt de twee sonen Jsaac / te weten / Jsaac ende Jacob, de welke tweelingē waren / de een weret verzozen / ende de ander verzozen / doen sy noch in des moeders buick te samen waren? Jae hoe is het gheschied dat de eerste ghebozen weret verzozen / ende de jonger alleen uytverzozen? Waer uyt is het oock gheschied / dat het meeste deel verzozen weret? Do is het dan openbaer / dat Abrahams saet wort voornemlic in een hoofte gherckent: ende dat de beloofde salicheyt niet vaste en is eern en tot Christum comt / wiens anuyt is / te verfacielen dat verstryt was. Soe was dan de eerste aeneminghe des volcx Gods aen de ghenade des Middelaers gheseghen. Hoewel dit niet en is in Mose niet seer clare woorden uytgedrucht / soo is het nochtans openbaer ghenoech dat het int ghemeyn allen godsalighen bekent was. Want eer daer een Coninc was onder het volck ghemaecht / sprecht Hanna de moeder Daniels in haren saek aldus / van de gheluckicheyt der godsalighen / God sal sijnen Coninghe sterckte gheben / ende sal den hoozn sijns Messie ghesent. Met welke woorden sy te kennen gheeft / dat God sal sijn Ghemeynt zeghenen. Hier mede comt oock over een / dat weynich daer onder gheschreven is: De Priestere welcken ick sal fetten / sal voort mynen Ghesalfden wandelen. Ende daer aen en is geen twifsel / dat de Hevelsese Vader heeft willen een levende beelt Christen laten in David ende sijn nacomers schijnen. Daerom willende de godsalighe vermaen tot de vterse Gods / gevindt hy den Sone te russen: waer mede oock de woordē des Euangely over een comē: * Wie de Sone niet en eet / die en eert den Vader niet. Soo dan / hoewel het rycke der thien gheslachten dooz afweninghe verfallen was / soo moeste nochtans het verbont blijven staende / dwelck God met David ende sijnē nacomers ghemaecht hadde / gelijck hy heeft dooz de Prophet en ghesproken: Ick en sal het rycke niet gheheel seheden om David mynen dienstknecht / ende om Jerusalem / de welke ick uytverzozen hebbe: maer dyn sone sal ern gheslachte behouden: die wort daer twee ofte drienael verhaelt. Daer wort oock claerlic by gheschreven: Ick sal het saet Davids verdrucken / maer niet eeuwichlic. Ende weynich tyts daer na wort gesept: Om Davids sijns dienstknechts wille / heeft God een keerse gheschreven in Jerusalem / dat hy hem soude eenen sone verweken / ende Jerusalem ghesont bewaren. Ende als het rycke nu stont te verfallen / wort wederom gesept: God en wilde het geslachte Ichudach niet verdriven / om Davids sijns dienstknechts wille / om dat hy ghesproken hadde / dat hy soude hem ende sijnē kinderen een keerse gheben eeuwichlic. De sonna comt hier op uyt / dat God alle ander voort gaende / heeft David uytverzozen / waer in sijn welchagen soude rusten / gelijck ergens gheseyt wort. Hy heeft den tabernakel Silo verwozen / ende de tabernakel Joseph / ende het gheslachte Ephraim en heeft hy niet uytverzozen: maer heeft het gheslachte Ichudach uytverzozen / den berckh Zion welcken

De andere reden is ghenomen in de betkielinghe van 2. 4. 7. hams hupf ghesin. * Gal. 3. 16. * Genf. 12. 5. ende 18. 18. ende 22. 18. ende 20. 4.

Num. 11. 32. ende 26. 67.

1. Cor. 10. 5.

1. Sam. 2. 10.

De derde reden is te samen vergaert uyt de aenuerkinghe van de Conincslike weerdicheyt in Davids gheslachte bevesticht / ende is niet heellicke ghemeynt missen becrachticht. * Psal. 2. 10. * Joān. 5. 23. * 1. Reg. 11. 12. 34.

1. Reg. 11. 39.

1. Reg. 15. 4.

2. Reg. 8. 10.

3. sal. 78. 66. 67.

Et sij hy lief

hy lief hadde. Hy heeft David sijne dienstknecht
 uytvertozen/om dat hy soude Jacob sijn volck/
 Israel sijn erve / weyden. Eendelick/ hy heeft
 sijn Gheneypnte willen alsoo bewaren dat haer
 ghesontheyt ende salicheyt soude aen dat hoost
 hanghen. Hierom roept David: De Heere is de
 sterckte sijns volck / de cracht der salicheyt sijns
 Ghesalsden. Ende terstont stelt hy een ghebedt
 daer by/ seggende : Bewaert dijn volck/ ende
 zegent dijn erve: waer mede hy te kennen geeft/
 dat de stant der gheneypnte is door eenē onsehe-
 deliche kintoop vereenicht met het rijcke Christi.
 Alsoo seyt hy oock ergkens: Bewaert ons Hee-
 re / de Coninck verhoort ons als wy hem aen-
 roepen. Met welke woordē hy openlick leert/
 dat de gheloovighe niet geen ander betrouwen
 hebben haer toevlucht tot de hulpe Gods ge-
 nomen/ dan om dat sy onder de bescherminghe
 des Coninck waren: het welke uyt eenen ande-
 ren Psalm verstaē wort daer hy seyt: Bewaert
 ons Heere / gheseghent is die / die comt in den
 naem des Heeren: waer in het openbaer genoech
 is/ dat de gheloovighe worden tot Christus ge-
 roepen/ op dat sy hopen door Gods hant salich
 te worden. Dit selve betuycht oock een ander
 ghebet waer in de gheheel gheneypnte de barm-
 herticheyt Gods begeert/ seggende: Dijn hant
 zp op den man dijnder rechter hant/ op den sone
 des mensches welcken die ghy hebt bewaert (of
 bequaem gemaect.) Want hoewel de Rutheir
 des Psalms de verderwinghe des volck beclaecht/
 soo bidt hy nochtans om de vernieuwinghe in
 het eenighe hoost. Ende als Jeremias de elen-
 dicheyt der gheneypnte beweent/ doen het volck
 wert uyt den lande ghevoert/ ende het lant ver-
 woest/ ende alle dinc scheen verlozen te zyne/
 soo beclaecht hy voornemelick/ dat door de ver-
 derwinghe des rijck is den gheloovigen de hope
 venonnen: Christus (seyt hy) de gheeft onses
 monts is ghevānghen in onse zonden / tot den
 welcken wy ghesproken hebben/ seggende: wy
 sullen in dijn schaduwē leven onder de Heyden-
 nen. Hier uyt is het nu openbaer ghenoech/ dat
 de heylighe Vaders onder de Wet / Christus
 alrijts voor ooghen hadden / tot den welcken sy
 haer gheloope beweechden/ dewijle God niet en
 can den menscheleken gheslachte genadich zyn
 sonder Middelaer.

3 Ende wanneer in tegenspoet wordt troost
 beloof / voornemelick daer de verlossinghe der
 Gheneypnte wort beschreven/ soo wort het teer-
 ken ende vaenlick des gheloofts ende der hope/ in
 Christo voorgestelt. Ghelijck als Habacur seyt:
 † God is uyt gegae tot salicheyt sijns volck met
 synen Messias. Ende wanneer de Propheten
 spreken van de vernieuwinghe der gheneypnte/
 soo roepen sy het volck tot de belofte die David
 ghegeven is/ van de eeuwigheyt des rijck. Ende
 dat en is gheen wonder / want anders en soude
 het verbont niet stantvastlic gheweest hebben.
 Hier toe diēt die sehoon antwoorde Esai. Wāt
 doe hy sach dat sijn ghetuyghnisse van de op-
 blichinghe der belegheringhe Jerusalem / ende
 van de seker verlossinghe betuychde / wert van
 den ongeloovigen Achas verwoopen: soo breeft
 hy daer af ende begint te spreken van Messias/
 seggende: † Siet/ een maecht sal ontfangen ende
 enen sone baren. Waer mede hy bedektelick te
 kennē gaf/ dat het verbont niet en soude te niere
 worden/ maer de verlosser soude te sijnē tijde co-
 men/ hoewel de Coninck en het volck door hare
 boosheyt de belofte verwoyē/ die hen was aen-
 gheboden. Somma/ alle de Propheten / als sy
 wilden bewyfen dat God versoenlic was/ heb-

ken alrijts gesocht dat rijcke Davids voor ooge
 te stellen / aen het welke de verlossinghe sijnck
 ende de eeuwighe salicheyt. Aldus spreect Esaias:
 Ziet sal het verbont niet u bevestighen/ de ghe-
 trouwe barmherticheden Davids: siet ick heb-
 be hem tot ghetuyghē den volcken ghegheben.
 Want doen alle dinc verlozen was/ en hebben
 de gheloovighe niet comen hopen dat sy sonder
 van God verhoort worden/ anders dan door de
 middelghe deses ghetuyghes. Op dese selve
 wisse spreect oock Jeremias / om de ghene die
 sonder hope lagen/ op te rechten. Siet (seyt hy)
 de dagen comē in de welke ick sal Davidi eenen
 rechtveerdigen spruyte verwerken/ ende dan sal
 Juda behouden worden/ ende Israel sal gerust
 woonen. Ende Ezechiel seyt: Ziet sal over mi-
 ne schapen eenen herder verwerken / te weten
 David mijnen dienstknecht / ende wy sal
 haer God zyn / ende David mijn dienstknecht
 haer herder : ende ick sal een verbont des bree-
 ds met hen maken. Item ergkens van de onghel-
 loovelicke vernieuwinghe gesproken hebbende/
 seyt hy: Mijn dienstknecht David sal haer Co-
 ninck wesen/ ende sal een herder wesen over hen
 allen/ en ick sal een eeuwich verbont des bree-
 ds met hen maken. Ziet roere alleentick wepinghe
 ghetuyghen sijn aen uyt velen/ want ick wil de
 Lesers alleentick vernuēnt hebben / dat alle
 Godsalighe noyt ergkens in haer hope ghesiet
 en hebben/ dan in Christo. Dit betuyghen oock
 alle andere Propheten/ gelijck by Oseam wort
 ghesproken: De kinders Juda ende de kinders
 Israel sullen te gelijcke versamelt worden/ ende
 sullen hen selven een hoost serten. Het welke hy
 daer nae claerlicher uytleert/ seggende: De kin-
 ders Israel sullen weder heren/ ende den Heere
 haren God soecken/ ende David haren Coninc.
 Ende Micheas oock van de wederkeeringhe des
 volck sprekende/ seyt daerlick: De Coninck sal
 voor hen gaen/ ende de Heere voor aen. Also oock
 Amos willende de vernieuwinghe des volck be-
 loven/ seyt: Ziet sal in dien dach den tabernakel
 Davids die verballē is/ weder op werken/ ende
 dat in hem is ghebroken / sal ick maken/ ende
 sijne verballinghen sal ick op rechten. Want dat
 was het eenighe teeken ende vaenlick der salic-
 heyt/ te weten/ dat de Coninckelicke eerlicheyt
 wederom opghericht worde int hyns Davids:
 het welke vervult is in Christo. Daerom Za-
 charias dewijle sijnen rijt was der openbaringe
 Christi naerder / soo roept hy oock claerlicher/
 seggende : Verblift u ghy dochter Sion/ ver-
 heucht u ghy dochter Jerusalem / siet uwe Co-
 ninck comt u rechtveerdich ende een salichma-
 ker. Het welke wel over eē comt niet de plaetse
 des Psalms boven verhaelt : De Heere is de
 sterckte der salicheyt sijns Ghesalsden/ bewaert
 ons Heere: daer wort de salicheyt van de hoofde
 aen tot het gheheel lichaem verbrēpt.

4 Met de ghetuyghenissen heeft God de Jo-
 den willen alsoo ondertuyssen/ om dat sy sonder
 de ooghen recht tot Christus wenden/ om ver-
 lossinghe te begeeren. Ende hoewel sy schande-
 lick veract en afgheweken waren/ soo en conde
 nochtans de geruēp gedachtenisse deses grouts
 niet wech genaden worden/ te weten/ dat God
 soude door de hant Christi (ghelijck hy David
 beloof hadde) de gheneypnte verlossen: ende dat
 alsoo eerst dat onverdende verbont soude vast
 wesen/ door het welke God sijn uytvertozene
 hadde aenghenomen. Hier uyt quam het dat
 dit ghesanch ghehoort wert uyt den mont der
 kinderen/ doen Christus weynich tijts door sijn
 doot te Jerusalem in quam : ende songhen
 Hosanna

Psal. 28. 8.

Psal. 20. 10.

Psal. 118. 25.

Psal. 80. 18.

Esai. 4. 20.

Noch daer en
 is neegkens
 eenigē troost
 beloof in
 tegenspoet
 dan in desen
 fonteyne
 Christi: ofte
 oock eenighe
 bariere des
 betrouwens
 ende der hope
 opgherecht/
 dan in hem.
 7 Wab. 3. 13.

1 Esai. 7. 14.
 2 Sewis/ ghe-
 nomen uyt
 bescheyden
 ende uytghe-
 lefen spreke-
 ken der heylig-
 her Schryf-
 tueren.

Esai. 55. 3.

Jer. 23. 6.

Ezec. 34. 23.

Ezec. 37. 24. 25.

Os. 1. 11.

Nach. 2. 13.

Amos 9. 11.

Zach. 9. 9.

Psal. 28. 8.

God heeft de
 Joden alsoo
 ondertuyssen/
 dat sy op
 Christus
 sonden hem.

Math. 21. 9.

Hosianna den Sone Davids. Want het schijnt by den gemeynen man bekent ende gewoonlick geuewt / ende upt gemeyn gebuyck genome te zyn / dat sy soughen dat sy in de toecomste des Verlossers alleenlick/een teeken der barnijerticheyt Gods hadden. Hierom ghebiedt Christus selue sinen Discipulen/ dat sy in hem ghe-loouen / op dat sy bescheydelick ende volcomen-lick in God geloouen: † Ghy geloof seyt hy in God/so geloof oock in my. Want hoewel (om eygentlick te spreken) het gelooue op elint van Christo tot den Vader/ soo geeft hy nochtans te kennen / dat het ghelooue hoewel het op God staet/ nochtans weynich te samen vergaet/ ten zy dat Christus daer tusschen come om dat in sterke vasticheyt te houden: anders is de mayesteyt Gods oock hooger dan dat de sterffelicks menschen/ die als woornkes op der aerde cruypen/ sonden connen daer toe geraken. Daerom dat ghemeyn woort/ te weten / dat God is de ghene daer op het gelooue siet / late ick alsoo toe dat het nochtans moet gebetert worden: want Christus en woort niet te vergheefs ghenaeint het beelt des onsielicken Gods: maer wy woorden daer doot vermaent / dat wy niet en connen God tot salicheyt bekenen / ten zy dat hy ons vooz oogen comt in Christo. Ende hoe-wel het gene dat de Propheten hadden van den Verlosser gheleert/ was by de Joden dooz val-sche gedichtsel der Schynveren verduyftert/ so heeft nochtans Christus dat ghenomen als een sake die eendrachtichlick aen ghenomen ende beliden was/dar in de verduyventheyt geen ander middel noch geen ander wjse der verlossinge der Ghemeente en was/dan dooz den Midde-laer. Het en was den ghemeenen man niet soo bekent als het betaeude / dat Paulus leert dat Christus is het eynde der Wet: nochtans is het upt de Wet selue en upt de Prophete openbaer/ hoe waerachtich ende seker dat selue zy. Ick en spreke noch niet van het gelooue/ want hier toe sal ergens bequamer plaeste wesen: maer dit al-leenlick sullen de Lesers vast houden: Dat de eerste tray tot Godsalicheyt zy te bekenen dat God ons is een Vader om ons te beschermen/ regeren / ende stercken / tot dat hy ons versamele in de eendichge erve sijns rijck: ende dat het hier upt openbaer is dat wy bovde gesept hebbe/ te weten / dat de salichmakende kennisse Gods niet en can wesen sonder Christo: ende dat hy daerom van de beginne der werelt aen/ is allen uptverzoenen dooz geset / om dat sy souden op hem sien / ende haer betrouwen in hem soude rusten. Op dit gevoelen schryft Ireneus dat de Vader die onmetelick en onepndelick is/ in den Sone is eyndelick en metelick / om dat hy hem selven heeft nae onse mate gheuoecht/ op dat hy dooz de onmetelichheyt sijnder eelichheyt/ niet onse verstant en verstaude. Het welke de onhep-lige mensche niet overleggende/ verdracpen dese woorden tot een godloos gedichtsel/ gelijk of alleenlick een deel der Godheyt van de gantsche volmaectheyt vloeyende/ in Christo ware: hoe-wel sy niet anders en beduyden / dan dat God woort in Christo alleenlick bekent ende begrepen. Dese woorden Joannis zijn pinners altydts waerachtich gheluewt: Wie den Sone niet en heeft/die en heeft ooc de Vader niet. Want hoe-wel woortyn den vele menschen gheroent hebben dat sy de opperste God des hemels en der aerde dienden: nochtans dewijle sy genen Middelaer en hadden / soo en was het niet mogelick dat sy de barnijerticheyt Gods souden waerachtich-lick smaken/ ende alsoo geloouen dat hy hen een

Vader ware. Daerom dewijle sy het hooft niet en hadden/ te weten/ Christus/ soo was haer kennisse Gods ydel. Waer upt het oock is gecomen dat sy ten eynde in grove ende schandelicke supersticien vallende/ haer onwetentheyt openbaerden. Ghelijck te desen eynde de Turcken/ hoewel sy met volken monde roemen / dat de Schepper des hemels ende der aerde haer God is/ soo stellen sy nochtans eenen afgod in de sicde des waerachtighen Gods/ dewijle sy Christum verwoyen.

Het vij. Capittel.

Dat de Wet is ghegeven, niet om het Israëlitische volck onder haer te behouden, maer om de hope der salicheyt in Christo te voeden tot dat hy quame.

Wet die gheduerighe ende ozdentlicke ver-volginghe nu van ons verhaelt / mach men verstaen dat ontrent vier honder jaren nae Abrahams doot de Wet niet en is gegeven/om het upmercozen volck af te leyden van Christo: maer veel meer om hare herten in de hope te houden tot dat hy quame/ ende oock om een be-gherte tot hem in hen te ontseken / ende in de verwachtinghe te verstercken / op dat sy niet en souden dooz de seer lange vertoebinghe/ besuyr-ken. Onder den naem der Wet en verstaet ick niet alleenlick de thien Gheboden/ in de welke ons een regel om godsalichlick ende rechtever-dichlic te leue/ is vooz gestelt: maer de gantsche sojine der religie die God heeft dooz de hant Moses ghegheben. Want Moses en is niet ge-gewen tot sulck eenen wergewer/ die de zeghennige den geslachte Abrahams beloofte/soude wech nemen: Ja wy sien hoe hy alom de Joden van dat onverdiende verbont dat met hare Wade-ren was gemaect/ des welches sy erfgenamen waren/ ghedachtich maect/ ghelijck of hy om dat te vernienwen/ghesonden ware. Dit is seer openbaerlic verclaert met ceremonien ende upt-wendighe Godsdiensien. Want wat soude an-ders ydelers ende beuselachtighers zyn / dan dat de menschen om hem selven Gode te ver-soenen/ soude die stinckende reucke upt het vette der beeste offeren? ende om hare duyple spelen af te waschen / souden tot de besprijnghe des waters ofte bloets loopen? Sonna/de gantsche Godsdiensien die in de Wet is beschreven/ sal een spottelick dinc wesen / ist dat hy woort in hem selven gheacht / ende gheen schaduiwen noch figuren en verbaet/ met de welke heyt ooc over een come. Daerom en is het niet son-der oorzake/ dat in de woorden Stepham/ ende ooc in den Sendtbrief tot de Hebreen/ die plaeste soo neersichlick aengemerckt ende ghewegen woort/ daer God Moses ghebiet al wat tot den Tabernakel dient/ te maken nae het eremylar dat hem was op de berch vertoont. Want had-de den Joden niet wat geestelic vooz geset ghe-weest/ daer op sy moeste sien ende daer na staen/ soo en souden sy niet min haren arbeet ende moepte in sulcken Godsdiensien verzoeyn heb-ben/dan de Hebden in hare beuselachtigge godsdiensien. De onheplighe menschen die noyt en hebben in de oeffeninge der Godsalicheyt neer-sichteyt gedaen/en connen soo menigher ley wij-sen des Godsdiensien van Mose beschreven/niet sonder walge hoozen: ende en zyn niet alleenlick verwondert waerom God dat Israëlitische volck heeft met soo grooten hoop der ceremonien vermoept/ maer verachten ende bespotten oock de selve/ghelijck kindische spelen: te weten/ om dat sy het eynde niet en aenmercken/ sonder

Erstelic wort int ghesmejn beue-sen / dat den gantschen Godsdiensien dat God doot de hant Moses den ouden volcke ghegheben/ ons op belee-len namerent tot Christus leuet. 1. Gen. 15. 13. 2. Gen. 12. 40. Acto. 7. 6. Galat. 3. 19.

Genes. 16. 10. ende 22. 18.

Te weten/ dooz offer-handen/ was-schinghe/ ende groote me-nichte der ce-remoenen.

Acto. 7. 44. Heb. 8. 5. 2. Cor. 25. 40.

De eerste be-wijs van dese voorstellinge genouwen upt den gheopenbaerden caet Gods.

Welcke bes-vecht is/ mids dien Christus sel-voet ingelien heeft. † Joan. 14. 1.

Daerom heeft dat ge-meyn woort (te weten) dat God is des geloofs ooge-werck) bebre-seringhe ofte verclaeringhe van doen. Coloss. 1. 15.

1. Cor. 10. 4.

Lib. 1. cap. 1. Het beelut des handels van Christo.

Bewijs ghe-nomen upt het ghetup-ghenisse Ire-neus.

1. Joan. 2. 23. Soo volcht dan / dat de Hebdenen God ter sal-licheyt niet gheken en hebben.

Dat tweede bewijs/ ghe-nomen upt de aemner-kinge van de ceremonien.

Joan. 4. 24.

7 Dat derde bewijs/ geno- men van Gods natuere.

2. Cor. 3. 17.

Dat vierde bewijs/ geno- men van de ghenade/ die den Joden aengedadt is. 1. Cor. 19. 6. Deur. 7. 6. ende 14. 2. Psal. 114. 2. Rom. 4. 6. 1. Pet. 2. 9. Ephef. 2. 3.

Dat vijfste bewijs/ geno- men van de heftighe der Priesters.

1. Pet. 2. 9.

Rom. 8. 33. 34

Dat sesste bewijs van dese boozheitinge/ dat (naem- liche) de Wet den onide gods salighen is gheweest een leydriman tot Christus/ genomen upt de aemner-kinge des Co- ninckrijcs/ dat in Davids huys opgericht is. Galat. 3. 24.

Het sebsste bewijs/ geno- men van hoe eynde der ce- remonien.

het welcke de figuren der Wet moeten ydel gearcht worden. Maer dat voorbeeld bewijst dat God niet en heeft de offerhanden gheboden om syne dienars in aertsehe oeffeninghen besich te houden/ maer meer om hare herten en verstant hooghert op te heffen. Het welcke soo mach upt sijn natuere opbaer zijn/ wāt dewyle hy beest is/ so en behaecht hem anders geen dienst dan die geestelich is. Dit woijt dooz soo vele getuygenissen der Propheete betuycht/ met de welke der Joden onverschant straffen/ om dat die ineynden/ dat allerley offerhanden pet by God gheacht worden. Hebben de Propheeten dit ghe- daen om de Wet eenichsins te vernindren? Neen/ maer dewyle sy waerachtige uytleggers der Wet waren/ soo wilden sy de ooghen des volck alsoo tot het rechte eynde en merck bewe- gen/ van het welcke de gemeyne man af dwael- de. Doe upt de genade die den Joden woijt aen- gheboden/ mach men verstaen dat de Wet niet ydel en was van Christo/ wāt Moses heeft hem dese aemneringhe als een eynde der Wet booz ge- stelt: te weten/ dat sy souden Gode wesen tot een Priesterslich Coninckryck/ het welcke sy niet en soude getrygen/ sonder grooter ende costelicker verfoeninge dan dooz het bloet der beesten ghe- schiede. Want hoe soude dit ober een comen/ dat Adams kinderē die dooz erveliche sijnette wordē alle slaven der zonde ghebozen/ souden tot Co- ninckliche weerdicheyt verheben worden/ ende alsoo der eerlicheyt Gods deelochlich wesen/ ten ware dat sy dat uytneemde goet dooz eenen anderen vereregen? En hoe soude ooch het recht des Priestersdoms sijn machit onder die hebben/ die dooz de onreynicheyt der zonde waren grou- welich booz God/ hadden sy niet in een heyligh hooft gheplecht gewest? Dacrom wende Pe- trus dat woort Moses seer wel/ leerende dat de volcheyt dier genade daer van de Joden onder de Wet een suake hadden gherregen/ is in Christo volbracht. Ghy zijt (seyt hy) dat uytvercozen geslachte/ dat Coninckliche Priestersdom. Wāt die veranderinghe der woorden/ geest te kennen dat de ghene dien Christus is dooz het Euange- lium verseyen/ meer vercreghen hebben/ dan hare vaders: dewyle sy alle met de Priesterslie- ke ende Coninckliche eere begaest zyn/ dat sy op haren Middelaer betrouwende/ doozven bypelic booz het aenschijn Gods comen.

gheliker met nieuwe sarenfelen comen om God te verfoenen/ soo beloost Esaias nochtans dat alle zonden sullen dooz een offerhande gheroy- nicht ende vergeven worden. En met hem comt ooch Daniel ober een. De Priesters die upt den geslachte Levi veroydent waren/ gingen in het heylige/ maer daer is eenmael van eenē eenigen Priesters gesproken/ dat hy is niet eenen cet ver- rozen om in der eeuwichheit Priesters te zyne nae de eyden Melchisedech. Doen ghefchiede de sal- vunghe met sichtbare olve: maer Daniel ver- condicht dooz sijn openbaringe dat daer een an- der salvinghe sal comen. Ende op dat ich niet meer en verhael/ de autheur des Sendbrieffs tot de Hebreen bewijst met vele en clare woordē ge- wech van het vierde Capittel aen tot het thien- ste/ dat de ceremonien sijn ydel/ en van gheender werde/ tot datmen comt tot Christus. Ende soo veel de thien geboden aengact/ moerme ooch dese vermaninge Pauli horde dat Christus is het eynde der Wer/ allen ghelooibighen tot salte- heyt: ende een ander/ dat Christus is een geest/ de letter die in haer selvē doot is/ levendich ma- kende. Want met die eerste vermaninghe ver- maent hy dat de rechteverdieht te verghes- woijt met geboden gheleert/ tot dat Christus die dooz onverdinde toercheninghe/ ende dooz den gheest der wedergeboorte selve gheest. Dacrom noemt hy Christus te rechte een verbillinghe ofte eynde der Wet/ want het en soude ons niet voorderlich zyn te weten wat God van ons eycht/ waert dat Christus den ghenen die niet den onverdindaghelicken laste erde soeke der Wet verladen sijn/ niet te hulpe en quame. Hy leert ergheens dat de Wet is om der obercreng hen wille gegeven: te weten/ om dat sy soude de men- schen (hen hare verdoemnisse toonen) de veroot- moedighen. Dooit/ dewyle sy is de waerachtighe ende eenighe bereydinghe tot Christus/ soo comen alle dinghen wel met malcan bereu ober een/ die sy niet verseyden woorden leert. Maer dewyle Paulus stryft hadde met de verkerde leeraers/ die dichten dat wy de rechtverdie- heyt verdienden dooz de wercken der Wet/ soo is hy sonnyts bedwonghen ghewest de Wet eyghentlick ende naeckit te nemen/ de welke nochtans anders met het verbondt der onver- diender aemneringhe/ beleet is.

3 Ende hoe wy dooz de Wet der zeden geleert zynde/ te meer niet schult beswaert worden/ op dat wy beweecht worden om verghewinghe te soeke/ dit is ons noodich coztelich te leeren. Zyt dat het waer is dat de volcomenheyt der recht- verdieht ons woijt in de Wet geleert: so volgt oor daer upt dat de volcomē onderhoudinghe der Wet/ is volmaecte rechtverdieht booz God/ te weten/ dooz de welke de mensche mach booz den rechtstoel Gods rechtverdieht gheacht ende gewesen worden. Dacrom Moses de Wet ge- gheven hebende/ twyfelt met den hemel ende de aerde te betuyghen/ dat hy hadde Israell het leven ende den doot/ het goede ende het quade/ booz gefelt. En men can niet versaken dat nae de oprechte ghehoorsamheyt der Wet/ comt de vergelbinge der reulwiger salicheyt/ ghelich die van den Herre beloost is. Ende wederom is ons noodich te bekennen/ of wy ooch die ghehoor- samheyt hebben/ dooz der welcker verdienste wy mochten sulche vergelbinghe hopen. Want wat is dat groot/ of sien dat de loon des ewi- gen levens is in de onderhoudinghe der Wet ge- legen: ten is dat wy weten of wy dooz dien wech comen tot het eeuwighe leven comen? En de in- desen dreck woijt de swachheyt der Wet opbaer.

Esai. 53. 5.

Dan. 9. 26. 27

psal. 110. 4. Heb. 7. 30. 21.

Dat achste bewijs/ ghe- nomen van het eynde des wetts der se- den. 1. Rom. 10. 4. 2. Cor. 3. 6.

Galat. 3. 19.

Rom. 4. 15. ende 5. 20. ende 7. 8. Galat. 3. 24.

3 Redeerte ver- claringe van het laetse be- wijs / dat de wet der zeden de goddelighe leydt tot Christus. Want dese vol- comen ghe- rechticheyt/ die dooz God geldt/ aenge- wesen zynde/ om dat wy die niet en conen ghe- creghen/ ver- dient ons wylt ban't se- ven/ en gheeft ons den reis- bighen doot ober / ofte dwingr ons om mederme- ende taet te soecken in de hyst. 2. Cor. 4. 20. ende 10. 19. ende 31. 28.

Rom. 8. 3.

Want

Rom. 3. 12.

Want dewijle de onderhoudinghe der Wet niet en wort in eenighen mensche ghehouden / soo worden wy van de besloten des levens wipighe storen / ende vervallen alleenlick in de verbloekinghe. Ick en segghe niet alleenlick wat gheschiet / maer oock wat noodich is te gheschieten: want dewijle de leeringhe der Wet is verre boven de macht der menschen / soo can de mensche de beslofte die daer by ghesfelt zijn/wel van verresien / maer en can nochtas geen vrucht daer wpt hebben. So blyft dan dat alleen / dat hy wpt het goet der selver beloften te better sijn elkendicheyt bekenne / ende overlegge / siende dat hem de hope der salicheyt wort benomen / ende de doot sonder twijfel staet te comen. Ende op d'ander zijde dringhen ons grontwelicke dreynginghen / de welcke niet alleenlick sommighe onder ons / maer ons alle te ghelicke bevanghen ende vernijdelicke scherpsicheyt / soo dat wy onse seker doot in de Wet sien.

4 Daerom ist dat wy de Wet alleenlick aensien / so en comen wy niet anders dan den moer verlozen geven / ende verbijstert en misroostich wordde / dewijle wy alle door de Wet verdoemt ende verbloect / ende van de gheluckicheyt die sy haren dienaar vooz stelt / verre verjaecht worden. Daer mocht niemant segghen. Spot dan de Heere also met ons? Want wat is dat anders dan spot / de hope der gheluckicheyt ons vooz te setten / tot de selve ons te roepen ende vermanen / ende te betuyghen dat sy ons bereypt is / hoewel nochtans hierentruffchen de toeganclick ons niet open noch ganclickbaer en is? Ick antwoorde / Hoewel de beloften der Wet soo verre sy met conditie zijn / aen de ghehoorsaemheyt der Wet hanghen / de welke nergheens en wort ghehouden / soo en zijn sy nochtans niet te vergeefs ghegeven. Want als wy gheleert hebben dat sy sulden ons te vergeefs ende crachteloos zijn / ten zy dat God door sijn onverdiende goedicheyt ons aen neme sonder de wercken aen te sien / en doch ten zy dat wy de selve goedicheyt hebben door het ghelooove aenghenomen / de welke ons door het Euangelium is aengebode: so en zijn sy sonder cracht niet oec met de conditie daer aen hangende. Want dan geeft God ons also alle dincck onverdient / dat hy oock daer in mede den hoop sijnder welbadicheyt vermeerderd / dat hy onse halve ghehoorsaemheyt niet verwoyende / ende dat tot de volbruinghe ghebreect vergebende / ons maect de vrucht der beloften der Wet te ontfanghen / even gelijck of wy de conditie volbracht hadden. Maer dewijle dese sake sal volcomelicke in de handelinghe der rechtveerdichmakinghe des ghelooofs beleyt worden / soo en willen wyse hier niet voorder vervolghen.

5 Nu dat wy geseyt hebben / dat de onderhoudinghe der Wet onmoghelick is / dat moeten wy met wepnighe woorden verclaren / ende oock bevestighen: want dit pleecht een seer ongeschickte reden te schijnen / soo dat Hieronymus niet en heeft getwijfelt de ban daer over te vercondighe. Wat Hieronymus daer van gedocht heeft / daer en is wy niet aen ghelegen / wy sullen ondersoeken wat waerachtich zy. Ick en wil hier niet vele woorden maken van menigerley inogelickeheyt. Ick noeme dat onmoghelick / dat noyt en was / ende door de ordeninghe Gods verhindert wort dat het naemacks niet en gheschie. Of wy selvooen willen van den beginne der werelt aen overdencken / soo segge ick dat onder de hepligen niemant en is geweest / die met het lichaem des doots bevanghen zijnde / tot sulcke liefde ghe-

men is / dat hy wpt gantscher herten / wpt gantschen verstande / wpt gantscher ziele / ende wpt gantscher macht / soude God lief hebben: en wederom / dat niemant en is sonder boose begeerte gheweest. Wie candit wederwycken? Ick sie wel hoedanighe heylighen ons de dwase superstitie dichtet / te weten / sulcke als die bynae hy verder zijn dan de Engelen: maer dat is teghen de Schryftuere, ende oock teghen de bevindinge. Ick segghe oock dat naemacks niemant en sal wesen / die tot de waerachtige volmacetheyt sal comen / eer hy van den lichame wy zy. Tot dese sake zijn ten eersten vele openbare ghetuyggenissen der Schryftuere / gelijck als Salomon seyt: Daer en is geen rechtveerdich mensche op der aerde die niet en sondicht: ende David: Dooz dijn aenschijn en sal niemant die leeft gherechtveerdicht worden: ende Job seyt dit selve in vele plaatsen. Ende Paulus seyt seer elackerlick / dat het vleesch beghert teghen den geest / ende de geest teghen het vleesch. Ende om te bewysen dat alle die onder de Wet zijn / der verbloekinghe zijn onderwoyen / en ghebruyck Paulus geen ander reden dan dese: Want daer is gheschreven / dat alle die verbloect zijn / die niet en blijven in alle de gheboden der Wet: te weten / daer mede te kennen ghebeude / jae als bekent stellende / dat niemant en can daer in blijven. Al wat in de Schryftuere voozseyt is / dat moet men achten eeruwich ende noot salelicke te zijne. De Pelagianen queldt Augustinum niet dat danighe scherpsinnighe reden / te weten / dat men Gode onrecht doet / ist datmen seyt dat hy inder ghebiedt dan de gheloowighe comen door sijn ghenade volbruinghen. Augustinus om dese valsche beschuldiginghe te ontgaen / bekende wel dat de Heere mochte soo hy wilde / den sterffelicken mensche tot Engheliche sijnverheyt bynghe: maer seyde daer by / dat de Heere dat noyt en heeft ghedaen / noch doen sal / want hy in de Schryftuere anders betuycht heeft. Ick en versake dit niet / maer segge nochtans daer toe / dat men onbetamelick van de moghenheyt Gods disputeert teghen sijn waerheyt / en dat daerom die niet en can in sijn woordde beschuldicht worden / die seyt dat het niet gheschien en can / dat de Schryftuere vercondicht dat het niet gheschien en sal. Maer ist datmen van dat woort disputeert doen de Discipulen vraccheden / wie soude comen salich zijn / heeft de Heere gheantwoort / dat het by de mensche onmogelick is / maer dat by Gode alle dincck moghelick is. Augustinus betuycht oock seer sterckelick / dat wy in dit vleesch God nemmermeer soo lief en hebbe als wy schuldich zijn. De liefde (seyt hy) volcht also de kernisse nae / dat niemant en can God volcomelick lief hebben / die niet eerst en heeft sijn goetheyt volcomelick ghekent. Wy in dese werelt byemdelinghen zijnde / sien door enen spiegel in een dupsier reden: daerom volcht daer wpt / dat onse liefde onvolmaclick is. Soo zy dan dit sonder twijfel dat de vervullinghe der Wet onmoghelick is in dit vleesch / ist dat wy de onmacht onser nature aensien: ghelijck oock erghens sal wpt Paulo besewen worden.

6 Maer op dat de gantsche sake te clarder worde / soo laet ons het ghebruyck der wet der zeden (ghelijck sy die noemen) tottelick ende oobentlick aenwysen. Der welke (so verre ick versta) wort in dese drie deelen becrepen. Het eerste is dat sy de rechtveerdicheyt Gods / dat is / die alleenlick Gode aenghenaem is / vertoonende / eemen pghelicken van sijn onrechtveerdicheyt vernast / te kennē grese / overwint en verdoemt. Want

Deut. 6. 5. ende 10. 12. ende 30. 6. Matt. 22. 37. Genes. 6. 5. ende 8. 21.

Bewijs ghe-nomen upe de spreucken der heylighe Schryftuere. 1. 1. Reg. 8. 46. + Psal. 143. 2.

Galat. 5. 17.

Galat. 3. 10. Deut. 27. 26.

Matt. 19. 25.

En ander bewijs upe August. De spiritu & litera, in fine, & saepe alias.

1. Pet. 2. 11. 1. Cor. 13. 12.

Rom. 8. 3.

Wt het amp- ende gebruyck des Wets der zeden bigck / dat de Wet ons tot Chri- stum leyt.

De beslofte- nissen van de Wet der zeden / hoewel sy op conditie ghegebeden zijn / nochtans soo zijn sy om een seer goede oorzake van Godsalighen gheschiet. Deut. 27. 26 Levit. 18. 5. Exech. 20. 12. Verelatinge deser oorzake.

Noch ten moer ons niet onghelickte schijne te zijn / dat de onderhoudinghe des Wets geseyt wordt onmogelick te wesen.

Reden / ofte seer sterck bewijs van dese boozdellinghe.

Want alsoo moet de mensche die door sijns selfs liefde blint ende doncken is / tot de kennisse ende behijdinge sijnder swachheyt ende onreynicheyt ghedrongen worden. Want ten zy dat sijn pdeleheyt crachtichlick overwonnen worde / so is hy niet een rasende betrouwen sijnder macht opgeblasen / ende en can nemmermeer daer toe ghebracht worden / dat hy soude sijn swachheyt gevoelen / so lange hy sijn macht niet de mate sijns goetdickens meet. Maer soo haest als hy die begint hy de swaricheyt der Wet te overleggen / so bint hy daer oofake om sijn vermetenheyt te minderē. Want of hy selhou sijn macht hooghe geacht heeft / soo ghevoelt hy nochtans terstont dat sy onder so grootē last ademloos / ende daer nae wanckelbaer ende onvast wordet / ende ten epnde valt ende beswycket. Ende alsoo door de Wet geleert zijnde / leyt hy de vermetenheyt af / door de welcke hy te vozen blint was. Desghelycx moet hy oock gheheylt worden van die ander sielike / te weten / de hooverdicheyt / niet de welcke wy hem hebben bewesen beanghen te zijne. Soo langhe als hy mach op sijn eppen oordeel staen / soo dacht hy ghevepnsicheyt voor rechtveerdicheyt: ende niet die ghevepnsicheyt te vreden zijnde / verheft hy hem selven teghen de ghenade Gods / niet ick en weet niet wat rechtveerdicheden. Maer als hy bedwonghen wort sijn leven in de Wet te spieghelen / soo verlaet hy dien waen sulcker ghedichter rechtveerdicheyt / ende siet dat hy upter matē verre is van heplicheyt / en vol is van ontellicke vele zondē / van de welcke hy te vozen meynde hem selven repne te zijn. Want het quaet der boosser begheerte wort soo diepe ende bedercktelick verborghen / dat het lichtelick het ghesichte der menschen bedriest. Ende de Apostel en seyt niet te vergeefs dat hy de begheerlicheyt niet en soude bekenit hebben / hadde de Wet niet gheseyt / ghy en sult niet begheeren: want ten zy dat de begeerlicheyt ontdeckt worde upt haer verborghenheyt / soo verderft sy den mensche alsoo bedercktelick / dat haer dootlicke strael niet ghevoelt en wort.

7 Alsoo is de Wet ghelyck een spieghel in den welken wy onse onmacht / ende daer upt onse ongerechticheyt / en upt dese beyde onse vloekingē sien: ghelyck ons een spieghel de vlesche onses aenschijns voor houdt. Wāt wie geen macht en heeft om de rechtveerdicheyt te volghen / die moet in den sijck der zonden blijven stekende. Ende nae de zonde volckē onverschepdelick de verbloekingē. Daerom hoe de Wet pemaent in swaerder overtredinge beviint / ende overwint / niet so veel te swaerder oordeel verdoemt sy den selven. Hier toe dient dat woort des Apostels / te weten / dat de kennisse der zonde is door de Wet. Want hy beteeckent daer alleenlick het eerste werck der Wet / het welcke bevonden wort in de sondaers die noch niet en zijn wedergebozen. Hier mede comt dit ober een / te weten / dat de Wet is in ghecomen op dat de zonde overbloedich worde: ende alsoo / dat sy is een bedieninghe des doots als die toornicheyt werck / ende doot. Want sonder twyfel / hoe de conficentie niet claerder verstant der zonde wort gestlagen / so veel te seerder waer de ongerechticheyt: want alsdan comt tot de overtredinge / oock hartnackicheyt teghen den Wetgever. Soo moet sy dan den toorn Gods wapenen om den sondaer te verderven: want upt haer selven en can sy anders niet dan beschuldighen ende verdoemen / ende verderven. Ende (ghelyck Augustinus schrijft) daer de Gheest der ghenade niet en is / daer is de Wet alleenlick om te beschuldighen

ende dooden. Alsinen dit seyt van de Wet / soo en wort haer geen schande aen ghedaen / noch haer hoocheyt eenichsins vermindert. Doorwaer waert dat onse wille ware geheel tot de gehoorsamenheyt der Wet gemackit ende gheschick / soo soude haer kennisse alleen / nu gantschelic ghe-nochsaem sijn tot salicheyt: maer dewijle onse vleschelicke ende verdovzen natuer vyanbelick strijt tegen de Wet Gods / en door haer leeringē niet gebeterē en wort / so moet sy en oofake der zonde ende des doots worde / de welcke was tot salicheyt ghegeven / hadde sy bequame toehoorders gevonden. Wāt dewijle wy alle overtuyptet worden hare overtreders te zijne / so ontdeckt sy onse ongherechticheyt soo veel te seerder / hoe sy de rechtveerdicheyt Gods claerlicker opbaert: ende hoe sy vaster bevesticht dat de loon des levens ende salicheyts / is der rechtveerdicheyt bewaert / soo veel te sekerder vermetelick sy de verdervinghe der godloosen. Daerom wort sulcx van de Wet ghesproken / niet alleenlick sonder haer schande / maer dient oock grootelick om den lof der Godlicker goetdadicheyt te meer te verclaren. Want hier upt wort doorwaer openbaer dat wy door onse boosheyt ende verdacptheyt verhindert worden de geluckicheyt des levens / die ons door de Wet is in het openbaer gheset / te ghebruycken. Waer upt de ghenade Gods te soeter wort / de welcke ons sonder hulpe der wet te hulpe comt: ende sijn barmherticheyt / de welcke ons de genade gheeft / wort te lieflicker / door de welcke wy leeren dat hy niet dickmael goet te doen / ende nicddue gaven by hoopē te gheven / nemmermeer vermoect en wort.

8 En dat onser aller onrechtveerdicheyt ende verdoemenisse / wort door de ghetuygenisse der Wet verseggelt / dat en gheschiet niet (is het dat wyse recht in sien) om dat wy souden door verwyselinge ende hoveloosheyt ballen / ende door misnoedicheyt comen te verderven. Tot dit epnde worden doorwaer de verwoyene daer door weder slagghen / maer dat gheschiet om de hartnackicheyt haers hertē. Maer het betaemt dat de kinderen Gods een ander epnde der leerlinge der Wet hebben. De Apostel betuycht wel dat wy door het oordeel der Wet verdoemt zijn / op dat alle mont ghestopt / ende de gantsche werelt schuldich worde. Maer de selve leert nochtans erghens / dat God alle menschen heeft ontder de gheloovighe bestoten / niet om alle te verderven / ofte te laten verderven / maer op dat hy allen ontfremhertich zy. Te weten / op dat sy dien dwasen ende pdeelen waen haerder eppengerdeucht ende macht verlatende / tot sijn barmherticheyt haer toevlucht nemen / ende daer op geheel rusten / ende hen selven gantschelic daer onder stellen / ende dese alleenlick voor alle rechtveerdicheyt ende verdiensten aengrijpen / de welcke allen mensche is in Christo bereypt / diese niet waerachtighen gheloobe begheeren ende verwachten. Want in de geboden der Wet verschijnt God alleenlick een verghelder der volmaekter rechtveerdicheyt / de welcke niemant en heeft: ende hierenteghen verschijnt hy een wyet richter der boosheyt. Maer in Christo verschijnt sijn aenschijn vol genaden ende sachtmoedicheyt / oock den ellendighen ende onweerdighen sondaren.

9 Van de vuyt en voortganc der leerlinge der Wet om hulpe der genade te soekē / spreckt Augustinus dickmael / ghelyck als hy tot Hilariū schrijft / seggende: • De Wet gebiet / op dat wy ghearebeyt hebben om de geboden te volbrēngen / en onder de Wet door onse swaricheyt vernoopt

Daerom nochtans en wort de Wet geen schande aen ghedaen / ofte becheft niet met alle van haer weerdicheyt. Vide Am. cap. 1. de jac. 8. vita beata cap. 6. Psal. 14. 3. ende 53. 4. Rom. 3. 10.

Want dewijle de Wet gherechticheyt der Gode behaecht / is de schuldē / overtuyptet sijn zenen peghellen van ongherechticheyt.

Rom. 7. 7.

Daerom wort de Wet bequamelick vergheleken up eenen spieghel / om dat sy ons onse ellende ontdeckt ende booghoudt.

Rom. 3. 20.

Rom. 5. 20.

2. Cor. 3. 7. Rom 4. 15.

De corrept. & grat.

Noch wy en moeten ober sulcx de wet niet met verlozen gheven / om dat de wet onse leelicks heben openbaert / maer sullen deel niet tot Gods barmherticheyt ons begeben.

Rom. 3. 19.

Rom. 11. 32.

Hoe can dat gheschieden?

2. Bevestiginge des eerste gesbinnē ende amptē van de Wet der zeden wt verschrode plaatsen Augustinus • Epit. 89.

vermoept zijnde/ seere de hulpe der genade soeckē. Item tot Mellium: De nutticheyt der Wet is/ dat sy den mensche van sijn swachheyt overwinne/ ende bedwingē de medecyne der ghenade die in Christo is/ te soeckē. Item tot Innocentium: De Wet ghebiet/ maer de ghenade gheeft cracht om te doe. Item tot Valentinum: God gebiet dat wy niet en veruogt/ op dat wy weete wat wy behoortē vā hem te begeere. Item: De Wet is gegeven om dat sy u soude beschuldige/ ende op dat ghy beschuldicht zijnde/ sout vreesen: ende op dat ghy vreesende sout verginghe bidden/ ende gheen betrouwen op uwe macht hebben. Item: De Wet is daer toe ghegeuen/ om dat sy souden van groot cleyen maken/ ende bewijsen dat ghy upt u selven gheen macht en hebt tot rechtveerdicheyt/ op dat ghy als arm/ omweerdich/ en gebrechelich sout uwe toevlucht tot de genade nemē. Daer na went hy sijne antwoorde tot God/ seggēde: Doet also Heere/ doet also barmhertige Heere/ ghebiet dat niet en can volbracht wordē/ ja gebiet dat niet en cā anders dan dooz uwe genade volbracht wordē/ op dat als de mensche dat niet en cōne dooz haer macht volbringen/ alle moet gestopt wordē/ ende niemant hem selvē groot en achtē. Laetse alle leyne zijn/ ende laet de gantsche werelt vooz God schuldich zijn. Maer ick doe onbequaemelich soo vele ghetuyghenissen versamelende/ dewijle die heylighe man heeft eyghentlick hier van enen boeck gheschreuen/ den welcken hy heeft ghe-naemt: Van den gheest ende letter. De tweede vucht ende voozganghē in de leeringhe der Wet/ en beschijft hy so dypdelich niet/ mogelich om dat hy wiste dat dese aen de eerste hinc/ oft dat hy dese met soo wel en kende/ oft dat hy geen woorden en hadde om sijn gevoelen/ dwelch anders recht was/ bescheydelich ende claerlick upt te legghen. Nochtans en laet dit werck der Wet niet af oock sels in de verwoyene. Want hoe-wel sy niet met de kinderen Gods doe verre en comen/ dat sy nae de verneideringhe des vleeschs souden in den inwendighen mensche verniet worden: maer dooz de eerste vreesē verseycht zijnde/ in vertwyselinghe ende sonder hope ligghen: het dieit nochtans om de gheerlicheyt des goddelicken oordeels te openbaren/ dat hare conscientie alsoo ghequeult worden. Want sy soecken altyts gheerne uytvlucht tegen dat oordeel Gods: maer hoe-wel dat noch niet geopenbaert en is/ nochtans dooz de getuyghenisse der conscientie alsoo verslagghen zijnde/ openbaren sy in hen selven wat sy verdient hebben.

10 Het tweede ampt ende werck der Wet is/ op dat die op het ghene dat goet ende recht is/ geen acht en hebben/ anders dan dooz bedwangen minsten dooz de vreesē der straffe ghedwongen worden/ als sy de gromwelicke bevestingen in de Wet hooren. Sy worden ghedwongen niet dat haer inwendich herte gheroert wordē: maer dat sy ghelijck niet enen thoom te rugge getrocken zijnde/ haer handen van het uytwendich werck onthouden/ ende haer boofheyt binnen houden/ de welke sy anders souden dertelick uytstorten. Hier upt en zijn sy niet te beter/ noch vooz God te rechtveerdiger. Wāt hoe-wel sy dooz vreesē ofte schaemte verhindert worden te doen dat sy in het herte hebben voorgenomē/ ende de raserie haerder boofer begheerlicheyt openbaerlick upt te blasen/ noch en is nochtans haer herte niet gheschick noch ghenaeck tot de vreesē ende ghehoorsamenheyt Gods. Ja hoe sy hen selven meer wederhoude/ so veel te crachtlicker worden sy binnen ontfeken en ver-

hit/ ende branden/ bereypt zijnde alle dunt te doen/ ende tot alle boofheyt upt te bycken/ ten ware datse dese vreesē der Wet verhinderde. Ende niet allenlick dit/ maer sy haten oock de Wet seer/ ende veruolcken God die de Wet heeft ghegeuen/ so dat sy hem (waer dat sy souden) seer begere werch te nemē/ dewyle sy hem niet en souden hyden/ noch als hy gebiet dat recht is/ noch als hy de verachtens hinder maecte strafte. Dit ghevoelen is in alle menschen die noch niet en zijn wedergebozen/ hoewel in de sommighe dypsterlicker/ in de sommighe openbaerlicker: te weten/ dat sy niet dooz gewillighe onderwoyninge/ maer engelwillich ende wederspannich/ alleenlick dooz de cracht der vreesē tot de oeffeninge der Wet getrocken worden. Maer nochtans dese bedwongen ende afghedwongen neersticheyt/ is der gemeeyner verkeeringe der menschen noodich/ der welcker ruste ende vrede hier in ghesocht wort/ dewyle daer wort toeghesten dat niet alle dinghen dooz vercoerte vermengt ende verweret en worden: het welcke geschien soude/ waert dat enen yegheliken alle dunct ge-ooyloft ware. Jae het en is oock den kinderen Gods niet onnut dat sy in dese schole geoeffent wordē/ so lange als sy/ eer sy geroepen worden/ den gheest der heylighe makunghe niet hebbende/ dooz de onwysheyt des vleeschs/ dertelcheyt bezuyben. Want dewyle sy dooz vreesē der godlicker straffen ten minsten worden van de uytwendighe dertelcheyt afghetrocken/ hoewel sy noch in therte niet geteint zijnde/ noch cleyne voozganghē doen tot het goede/ soo worden sy nochtans ghewoon cranch jock der rechtveerdicheyt te draghen: op dat sy tot de discipline ende ghe-rechticheyt des uytwendighen leuens/ als tot een onbekende sake niet ghescheel ongeleert noch nieuwelingen en zijn/ als sy geroepen worden. Dit ampt ende werck der Wet schijnt de Apo-

So is dā dat seke seer noodsich alle menschen niet alleen den verwoyenen/ maer oock de uytbetorene vooz de wedergeboorte/ dwelch niet des Apostels autoriteit wort bebesmet.

1. Tim. 1. 3.

11 En dat Paulus ergēs seyt: 'Dat de Wet is den Joden een school-meester geweest tot Christus/ dat mach van beyde dese voozschreuen ampten en wercken der Wet verstaen worden. Want daer zijn tweederley menschen welke de Wet dooz haer schole en leeringhe tot Christus bygt. De sommighe van de welke wy eerst ghesproken hebbe/ om dat sy al te groot vertrouwē hebbe op haer eygē macht en rechtveerdicheyt/ so en zijn sy niet bequaem om de genade Christi aē te nemē/ te sy dat sy eerst dat afgelept hebbe. Daerom dwingte de Wet tot ootmoedicheyt en verneideringe dooz de kennisse haerder eygner ellendicheyt/ op dat sy also bereypt worden om te begeere dat sy te vooz meende aē hē selvē te hebben. De sommighe is enē toom noodich/ op dat sy daer dooz wederhoude worden/ op dat sy niet also ongebonde en loope tot de dertelcheyt haers vleeschs/ dat sy van alle oeffeninge der rechtveerdicheyt gantschelic vallen. Want waer de ghest Gods noch niet en regert/ daer bycken de boose begeerten somtijts also upt/ dat het perijckel is dat sy de siele die sy hebbe bedange/ sullē in vergheten-

1. Cor. 7. 24.

Daer na/ om enen yegheliken in sijn ampt ende beoefeninghe te houden.

Epist. 20.
Epist. 95.
Libr. de cor. sep. & gratia.
1a Pal. 72.
2a Pal. 118.
Concione 27.

Dat andere ampt des Wets is/ om de sondaren te bedwingen.

gett heyt en verachtinge Gods versinken: het welke soude geschiet / te ware dat God het door sulcke middel verhinderde. So dan die hy heeft tot de erde sijns rijcs verzoen / ist dat sy niet en worden versont van hem wedergebozen / soo worden sy tot den tijt der besoekinghe betwart door de wercken der Wet onder vreesse: niet onder de supber ende repne vreesse die in sijne kinde ren moet zijn / maer nochtans onder een vreesse die nut is / op dat sy nae de macht haers verstant tot de waerachtige Godsalicheyt onder wesen worden. Dan dese sake hebben wy so vele bewysinghen / dat ons geen exempel noodich en zijn. Want alle die eenen tijt lanck in onwetentheyt Gods gewandelt hebben / die sullē bekennen dat hen dit gheschiet is: te weten / dat sy door den toom der Wet zijn in eenighe vreesse en eerbiedinge Gods onderhoude geweest / tot dat sy door den gheest wedergebozen zijnde / begonnen hen van herten lief te hebben.

12 Het derde ghebyupck der Wet / het welke het voozmeeste is / ende epgentliken het eynde der Wet aensiet / heeft sijn plaetse in de gheloovinge / in der welker herte de geest Gods nu trachtich is en regneert. Want hoewel de Wet Gods is niet den vinger Gods in hare herten geschreven / dat is / hoewel sy also zijn door de beweginge des geests gesint ende genoot / dat sy begeeren Gode gheloozsaem te zijne / so doen sy nochtans dubbelen voortgauck in de Wet. Want sy is hen een seer goet instrument om dagelieck te beter en vaster te leeren hoedanich de wille Gods zy / den Welcken sy spoekten te doen: ende om in het verstant daer van ghestercht te worden. Gheleijck hoewel ee dienstlinceyt met gantscher herten begeert hem selven sijnen Heere aengenaem te maken / soo is hem nochtans noodich de manieren sijns Heeren neerstlichlick te leeren / ende aen te mercken / om hem selven daer na te schikken ende boegen. Ende niemant en can hem seluyt desen noot uyt nemen: want niemant en is noch tot sulcke wijshyeit ghecomen dat hy niet en soude comen uyt de dagelieckse onderwijssinghe der Wet nietwen vooztganc doen in de sijnver kennisse des godliken willes. Souden desen / dewijle ons niet alleentlick leeringhe / maer oock vermaninghe noodich is / so sal de dienstlinceyt Gods oock dese mitticheyt uyt de Wet hebben / dat hy door haer dagelieckse bedenkinghe sal tot gheloozsaemheyt verwercht / ende daer in verstercht / ende van de slijbericheyt tot sondighen / wederhouden wordē. Want op dese wyse moeten de hepligen hen selven voozt drijvē / die hoewel sy na den geest niet grooter blymoedicheyt na de rechtveerdicheyt Gods staen / soo zijn sy nochtans altyt met de luyheyt des vleeschs verladen / soo dat sy niet en comen met behoortlicheit veerdicheyt voozt gaen. Desen vleesche is de Wet een geestel / waer door het gelijc ee trachtich ende onderinghende ezel woert tot het werck ghezeven. Iae oock den gheestelicken mensche / dewijle hy noch niet en is van de swaricheyt des vleeschs verlost / sal de Wet een gheduerige spore ende pizickel zijn / de welke hem niet en sal laten ledich zijn. Op dit gebuyck sach David / doen hy der Wet sulcken hoogte lof gaf / seggende: De Wer des Heeren is onbevleet / bekeerende de zielen: De rechtveerdicheden des Heeren zijn rechte / de herten verblijvende: Het ghebode des Heeren is luytich / de ooghen verlichtende / etc. Item / Owe woort is een keerse mynē boeten / ende een licht nymen wegen / ende ontellicke vele dingen die hy in dien Psalm verhaelt. * Ende dese dinghen en strjden niet teghen de woorden Pauli /

met de welke bewesen woert niet wat gebuyck de Wet heeft in de wedergebozene / maer wat sy den mensche in haer sloen can doe. Hier van singt de Prophete niet wat grooter nutticheyt de Heere die leert / met de oeffeninge in der Wet / die hy de begeerte ende verdrichtheyt geest om gheloozsaem te zijne: ende niet alleentlick de gheboden maer ooc de besofte der genade daer aē hanghende / aen te grijpen / door de welke alleen het gene dat bitter is / soete woert. Want wat is onliefelicker dan de Wet / ist dat sy alleentlick begerende ende veyngende de zielen door vreesse veroert en beuaut: Maer David toont vooznamenlick dat hy heeft in de Wet den Middelaer aangegrepen / sonder den Welcken geen behagelicheyt noch soetichtheyt daer in en is.

13 Dewijle sommige ongeleerde niet en conuen dit onderscheyden / so verwoyen sy Mozes gantschelic met grooter stouticheyt / ende late de twee tafelen der Wet varen: te weten / om dat sy meynen dat het den Christene niet en betacint hy de leeringe te blyvē / in de welke de bedieninghe des doots verbaet is. Maer verre sy van ons dese onheplighe meyninge: * want Mozes leert seer wel / dat de Wet de welke de sondaren niet en can anders ban den doot barē / een beter ende costelicker gebuyck in de Hepligen heeft. Want aldus geboort hy den voicke doe hy stont te steruen: Set uwe herten tot alle de woorden die ic u heden betuyghe / op dat ghy die uwe kinderen beueelt / ende hen leert bewaren / doen ende volbruynghen al wat gheschreven is in den boeck deses Wets: want het en is u niet te vergeefs gheboden / maer om dat een peghelick soude daer in leven. Ist dat niemant en can versaken dat in de Wet een volcomen exempel der rechtveerdicheyt is / so en ist ons niet gheoorloft daer van te wijcken / oft wy en mogen gheuen regel om wel ende rechtveerdichlic te levē hebben. Want daer en zijn niet vele regulen des levens / maer eene eenwighe ende onderanderlicke. Daerom dat David seyt het leven des rechtveerdighen mensches is in de geduerighe bedenkinghe der Wet / dat en moeten wy niet verstaen van een eentue alleentlick / maer van alle eentuen tot het eynde der werlt toe. Op en sullen ooc ons niet laten van de Wet verschycklic / noch haer onderwijssinghe schynen / om dat sy veel nauwer ende volcomender heplicheyt eyscht en leert / dan wy sullen hebben ofte bewysen soo langhe wy desen karakter onses lichaems omme dazaghen. Want sy en is teghen ons niet gelijck een hart en wyet eyscher: die hem niet en laet ghenoegeen dan als sijnē eysch volbracht is: maer in dese volmaertheyt tot de welke sy ons vermaent / toont sy ons een eynde en merc / na het welke ons leven lanck neerstlichlick te staen / ons nut ende betamelich is. Ist dat wy in dese neersticheyt niet en beswycken / so ist goet: Want dit gantsche leven is een loopbane / als wy die sullen doorghelooopen hebben / so sal de Heere ons geuen tot dat eynde en merc te geraken / tot het welke wy nu van verre onsen arbeyt en neersticheyt schicken.

14 Dewijle dā de Wet crachtich is om de geloofige te vermanē / niet op dat sy hare cōscienzen niet de vbloekinghe vunde / maer op dat sy somtijts voozt drijngende / de luyheyt verdringhe / ende de onvolmaertheyt pizickele. Vele mensche willende dese verlossinghe van de verbloekinghe der Wet beduyden / segghen / dat de Wet is te niete ende wech ghenouen / aengaende de gheloofighe: Ick sprekē noch van de Wet der zede / niet om dat sy hen niet en gebiedt wat recht is / maer allelic dat sy hē nu niet en is sulc als sy

Bewijs ghe-nomen van de daghelicke dinghe en het gevoelen van eenen peghelickken.

Het derde gebuyck ofte aenst des Wets dat sonderlicke is en meest eyschen heeft alleen plaetse by den uytverzoenen. Want eerstlicke onderwijst sy de selve trouwelick en alle daghe meer en meer in den wille Gods.

Daer nae: door vermaningen drijft sy se tot gheboortsaemheyt.

Als David dat getuych. Psal. 19. 8.

Psal. 119. 105

* Welcke met den Apostel over ee comt.

Hierom is de goddeloofte meyninge der Ansinomere (dat is / der Wet verhoort) te verwoyen: welcke is: dat de Christene de Wet niet en behooren aen te hanghen / oecmens sy anders niet dan de bedieninghe des doots in hand. * Gheuen ghe-nomen uit Psal. 119. ende Davids sprekke. Deut. 32. 46

Psal. 1. 2.

Het laetste deel des capittels / waer in van de wechninghe des Wets ghandelt woert. Gheselic van de Wet der zeden.

als sy te boyen was / dat is / dat sy hare conscien-
 tien verschrikende ende beschamende / niet en
 verdoeme noch verderve. Ende voorwaer sul-
 ke wechneuninghe der Wet / leert Paulus claer-
 lick. Ende dat se oock de Heere selve vercondicht
 heeft / dat schijnt daer uyt dat hy de meynunghe
 van de afbrekinghe der Wet dooz hem / niet en
 soude wederlept hebben / hadde sy niet grootelic
 onder de Joden geweest. Ende deruyte de meyn-
 unghe niet en heeft comen sonder oorsake ende
 sonder eenige boozwendinge op comen / so ist ge-
 loovelick dat sy is uyt valsche iustlegginghe der
 leeringhe der Wet ghercomen / ghelijck byna alle
 dwalingen plegghen uyt de waerheyt oorsake te
 nemen. Ende op dat wy ons niet oock aen desen
 selven steen en stoorten / so sullen wy neerstlich
 onderschepden wat in de Wet is wechgenomē /
 en wat noch vaste blyft. Als de Heere betuycht
 dat hy niet en is getomē om de Wet af te brekē /
 maer om die te verbullen : ende dat tot dat He-
 mel en Aerde vergaet / niet en tittel in der Wet en
 sal vergaen / dat het niet en soude al geschien : so
 bevesticht hy genoech dat de onder houdinghe der
 Wet in geenē dinghe en sal dooz sijn toecomste
 vermindert worden. Ende met goeder oorsake /
 want hy is meer getomen tot die eynde / name-
 lick / om dat hy hare overtredingen soude heylē.
 So blyft dā de leere der Wet dooz Christum on-
 gescht / de welke ons niet leeren / vermanen /
 schelden / ende beteren / tot alle goet wert selchick
 ende boeghe.

15 En dat Paulus seyt van de verbloeking-
 ge / is openbaer dat het niet de onderwijninge sel-
 ve / maer alleenlick de cracht om de consciencien
 te benouwen / aenaghet. Want de Wet en leert niet
 alleenlick / maer eyscht oock strengelic dat sy ge-
 biet. En ist dat het niet volbracht en word / Ja
 ist dat het schuldighē werck enichsins verlaten
 wort / so laet sy niet dā blyven der verbloeking-
 ge. Hierom seyt Paulus dat alle die uyt de wer-
 ken der Wet sijn / sijn der verbloekingē onder-
 woepen / want daer geschreven is : Verbloekt
 is alle mensche die het niet al en volbringt. Hy
 seyt dat die onder de wercken der Wet sijn / die
 de rechtbeerdicheyt niet en sette in de vergebun-
 ghe der zonden / dooz de welke wy van de stren-
 ghicheyt der Wet verlost worden. So leert hy dā
 dat wy moeten van de banden der Wet verlost
 worden / ten zy dat wy daer onder willen elen-
 dighlick vergaen en verderben. Maer van wat
 banden : te weten / dier strengere en ongenadigher
 eyschingē / die vā het upterste recht niet en ver-
 laet / noch en laet geen overtredinge ongestraft.
 Om van dese verbloekingē ons te verlossen / is
 (segge ick) Christus voor ons de verbloekingē
 geworden. Want daer is geschreven : Verbloekt
 is alle mensche die aen het hout hangt. In het
 navolgende Capittel leert hy oock dat Christus
 is der Wet onderwoepen geweest / om de ghene
 die onder de Wet waren / te verlossen : maer op
 dē selvé sijn / want hy seyt terfont daer na : Om
 dat wy souden trecht der kinderen / dooz aen-
 nemingē ontfangen. Wat is dat : te weten / op dat
 wy niet en souden niet eeuwige dienstbaerheyt
 verdrucht worden / de welke onse consciencien
 soude in de benant heyt des doots houden. Hier-
 entussche blyft dit altyt vast / dat de autoriteyt
 der Wet niet en is vermindert / maer moet al-
 tyt met gelijcke verbiedinge ende ghehoorzamē-
 heyt van ons aenghenomen worden.

16 Het is een ander dinc van de ceremonien /
 de welke niet na haer eynde / maer alleenlick na
 haer gebuyt sijn wechgenomen. En dat Chri-
 stus dooz sijn comste de ceremonien gecpndicht

heeft / dat en vermindert niet alleenlic hare heyl-
 cheyt niet / maer pynst ende verlaert die meer.
 Want gelijc sy den Israeltischen volcke souden
 een ydel schouspel geweest hebben / hadde hen de
 cracht der doot en wederopstauninghe Christi
 daer in niet getoont gheweest : also en souden hen
 heden niet conuen ondergeschepden waer toe sy
 ingeset waren / ware sy niet verlaten. Daerom
 Paulus willende bewysen dat haer onderhou-
 dingē niet alleenlic te vergeefs / maer ooc schade-
 lick is / seyt dat sy sijn schaduwē gheweest der
 welcke lichaem wy hebben in Christo. So siet
 wy dan dat de waerheyt beter verclaert wordt
 in de wechneuninghe der ceremonien / dan of sy
 Christum / die openbaerlic is verseyne vā verre
 en als dooz een voorghetrocken cleet / af beelden.
 Daerom is oock de voorhaet des tempels dooz
 den doot Christi / in twee stukke gescheit en ge-
 valle : want het levende en iustgeduete beelt der
 hemelscher goeden / was nu in lichte getomē / de
 welke te boyen was alleenlick met duystere be-
 woypingē begomē / gelijc de ucheur des Sent-
 bryefs tot de Hebreen spract. Hier toe dient oock
 dat Christus seyt : Dat de Wet en Propheete sijn
 tot Joannem geweest : en dat van dier tijt ac het
 rijcke Gods is begomē vercondicht te worden.
 Niet dat de vader sijn sonder de verrondinghe
 der hope der salicheyt en des eeuwigen levē ge-
 weest : maer om dat sy allelic vā verre en onder
 bedekingē ghesien hebben / dat wy heden met
 clare lichte aenschouwe. Daerom de gemeynte
 Gods moeste van dese begunselē hooger oepnin-
 men / dat verlaert Joannes de Dooper / segge-
 de : Dat de Wet is dooz Moesen ghegeven / maer
 de genade en waerheyt is dooz Jesum Christum
 gheschied. Want hoewel in de onde sacrificien
 waerachtichli versoeningē beloost was / en de
 Arcke des verbones en seker pant was der va-
 derlicker gunste Gods : dit hadde alle niet an-
 ders dan en schaduwē geweest / waer het niet ge-
 soudeert geweest in de genade Christi / waer in de
 vaste en eeuwige stāvasticheyt wort bevondē.
 Dit moet altyt vast blyve / te wete / hoewel de
 ceremonien der Wet niet meer onderhouden en
 wordē / dat nochtā s dooz het eynde beter bekent
 wordt / hoe groot hare nutticheyt zy gheweest
 dooz de comste Christi / de welke het gebuyt
 daer van wech nemende / heeft haer eynde ende
 beduydinghe niet sijn dooz versghelt.

17 De woorden Pauli hebben wat meer swa-
 richteys / daer hy seyt : Ende u / doen ghy doot
 waert dooz de zonden ende voorhyn : uwes
 vleeschs / heeft hy niet hem levedich gemaect /
 vergevende u alle misdaden / wech nemende dat
 hautschrift dat tegen ons was in de insettingē /
 het welke ons tegē was : en hy heeft dat uyt dē
 midde wechgenomen / ende aen het cruce ghe-
 hecht / etc. Want hy schijnt daer de wechneun-
 ge der Wet wat voorder te verbruyde / so dat wy
 nu niet en soude niet hare insettingē te doe heb-
 bē. Wāt sy dwalf die dit ene kelic vā de Wet der
 zeden verstaen / hoe wil sy nochtans versta dat
 meer haer onderbiddelelike strengicheyt / dā haer
 leere zy wech genomē. Andere de woordē Pauli
 scherp sinnelicker overdenckende / sien dat het
 eygentlic de Wet der ceremonien aen gaet : ende
 bewysen dat die meer dan eenmael in Paulo niet
 dat woort insettingē / betereken wordr. Want
 by de Ephesien spract hy ooc aldus : Hy is onse
 vrede / die vrede heeft een gemaect / de Wet der
 geboden die in insettingen gelegen was / te niete
 makende / om dat hy die twee soude in hem sel-
 ven tot eenen nieuwen mensche maken. Dat
 daer vā de ceremonien wort gesproke / is sonder
 twijfel.

Wat daer in
 wechgenomē /
 en niet wech-
 genomē en is.
 Matth. 5. 17.

Hoe dat des
 Wets bloeck
 wechgheno-
 men is.

Gal. 3. 10.
 Deut. 27. 26.

Galat. 3. 13.
 ende 4. 4.
 Deut. 21. 23

Wāt de wech-
 neminge des
 Wets der ce-
 remonien / al-
 len des ghe-
 buyts halve.

Col. 2. 17.

Matth. 27.
 51.

Hebr. 10. 1.

Luce 16. 16.

Joan. 1. 17.

Rom. 10. 4.

De reden /
 welke van
 den Apostel
 is beteeckent /
 en behoort
 niet tot de
 Wet der zeden /
 maer tot de
 onderhoudin-
 ghe der cere-
 monien.
 † Col. 2. 13.

* Ephes. 2. 14
 † Welcke
 daerom te
 niete ghevan-
 en / niet alle
 om dat se de
 Jode van dē
 Heerde he-
 ben afson-
 derd.

twijfel. Want hy noemtse den middelmuert/waer door de Joden van de Heydenen verscheyden waren. Daerom bekennē ick dat die eerste te rechte van dese wederprooken worden: maer ny dunet dat ooc vā dese de sin Pauli noch niet wel verclart en wozyt. Want het en behaelyt ny gheensins/ dat de twee plaetsen soudē allefins niet malsanderen vergelichen worden. Als hy den Ephestien wilde haer aenmeninge tot de ghemeynschap Israels te kinnen gheuen/ soo leert hy dat de verghynderinghe/ waer door sy booztyden verhindert waren/ is wechgenomē/ ende die was in de ceremonien. Want door de ghebyrcken der wasschinghen ende offerhanden daer mede de Joden den Heere gheheylt worden/ waren sy van de Heydenen verscheydē. Waer wie en siet niet dat in den Sendebrief tot de Colossensen hooger verbozgentheyt gherocert wozyt? Hy strijt daer wel van onderhoudinghen der Wet Moysis / tot de welke de valsche Apostelen sochten het Christen volck te dyngē/maer ghelych hy in den Sendebrief tot de Galaten de sake boozder beclert / en eenichsins wederom tot den oorzponck ende fonteyne byengt/ alsoo doert hy ooch te deser plaerse. Want ist dat men in de ceremonien anders niet en aensiet dan den noot om die te ghebyrcken / waer toe worden sy genaemt een hantschryft dat tegens ons is? ende waerom wozyt bynae de gheheel somma onser verlossinge daer in in hare vernietinge en wechneminghe ghestelt? Daerom gheeft de sake selve te kennē/ dat hier in wat te bedencke is dat inwendigher zp. Ick betrouwe dat ick het rechte verstant daer van geeregē hebbe/ ist dat men ny nochtans toe laet dat Augustinus eeghens seer waerachtichlyc heeft gheschryuen/ jae dat hy upt de clare woorden des Apostels heeft genomen/ te weten: Dat in de Jodische ceremonien meer was een behydinghe der zonden/ dan een versoeninge der zonde. Want wat dedē sy anders niet de sacrificien / dan dat sy bekenden hem selven den door schuldich te zijne/ dewyle sy andere beesten in haer plaerse steldē om booz hare zonden ter doot te offeren? Wat deden sy niet de supberinghen ende wasschingen/ anders dan dat sy betuyden hem selven onreyn te zijne? Also wert van hem dicmael hantschryft haerder zonde ende onreynheyt ververst. Waer in de betuyginge en was gheen betalingshe. Daerom schryft de Apostel dat de versoeninghe der overtrebinghen die onder het oude Testament bleuen / ende niet wechgenomen en worden/ is eerst door de doot Christi volbracht. Daerom seyt ooch de Apostel te rechte vande ceremonien/ datse hantschryften zijn tegen hare dienare/ dewyle sy haer verdoemnisse ende onreynheyt opentlick daer door verselgden. Het en staet ooc hier niet tegen/ dat de selve zijn ooch niet ons der selver genade deelachtich gewest. Want dat hebben sy vercregen in Christo / ende niet in de ceremonien/ de welke de Apostel daer onderschept van Christo: want als sy doe ghebyrcht worden / so verdupsterden sy de eerlicheyt Christi. Wy hoozen dat de ceremonien in haer selven aenghenuercht zijnde / worden wel en bequamelich genaemt hantschryften die tegē der menschen salicheyt zijn: want sy waren als gewoonliche instrumenten om der selver schult te betuygen. Als de valsche Apostelen wilden de Christelike ghemeynte wederom hier aen verbinden/ so en verhaelt Paulus haer beduydinge niet te verghhefs hooger/ de Colossensen vernemende ende waerschuwendē waer toe sy soude verballen/waert dat sy hem selvé lieten also van

de valsche Apostelen onder het joc byengt. Wāt de weldaet Christi waert hem ooc mede benomē/ dewyle hy (de eenwige versoeninge eenmael geschiet zijnde) hadde de dagelike onderhoudingē der ceremonien wechghenomen/ de welke crachtich waert alle om de zōdē te vsegelē/maer om de selve werch te nemen niet en vermachten.

Het viij. Capittel.

VVtlegginghe der VVet der Zeden.

Ic en achte het niet byemde vā der sake te zijne/ ist dat ick de thien gheboden der Wet / met een cozte verclaringhe daer van/ hier eusschen in sette. Want hier nyt sal het te beter opwaer worden/ dat ick nu hebbe aingeruoert/ te weten/ dat de Gods dienst welcken God heest eenmael gheboden/ noech blyft. Daer na sal ooch de bevestinge des anderen hoochstaet daer toe comen/ te weten/ dat de Joden daer upt niet alleculich geleert en hebben welck de rechte God alicheyt waer/maer dat sy ooch siende dat sy niet maer wtich en waren die te onderhouden/ door de byesse des oordels gedrongen worden/ en doech eegen haren wille tot den middelae te ome. Nu in de verclaringe der somma der dingen die tot de waerachtighe kennisse Gods noodich zijn/ hebben wy ooc geleert dat hy niet en can maer grootheyt van ons begrepen worden/ of ons en sal tersont sijn majesteit vooz oogē comen/ en ons tot sijnen dienst ver binden. In de kennisse ons selfs hebben wy voornemēlic dit ghesiet/ dat wy den waen onser eugenē macht/ ende het betrouwen onser eyghenē rechteverdiepē af leggende / ende hierentegen door het ghevoelen onser armoede ende ghebyzelschicheyt gebroken ende gemurselt zijnde / soudē oprichte oemoedicheyt ende ons selfs vernederinge/ leerē. Dit bejde doet God in sijn Wet / waer in hy eerst de behoorzlike macht om te gebiedē hem selven toegheschryuen hebende/ ons vermaent sijn Godheyt te eeren/ ende leert waer in de eere gheloghen is. Daer na bewijst hy ons onse ommacht ende onrechtverdiepē: het welke hy doet door den regel sinder rechteverdiepē welcken hy vercondicht / des welckes reghels rechticheyt onse natuere ende aert die boos ende verbract is/ altyts wederstaet: ende onder des welckes volmaechtheyt / onse macht die seer swaer en tot het goede crachteloos is / seere verre geleghen is. Ende dit selve dat wy upt de twee tafelen moeten leerē / onderwijst ons de inwendige Wet/ die (gelijc hovē geseyt is) in aller menschen herten gheschryuen ende als ingebuclet is. Want onse conferent en laet ons niet eene eewigen slaep sonder gheboelen slapen / maer betuycht ende vermaent selve van binne wat wy Gode schuldich zijn / stelt ons het onderschept des goets en quaets vooz oogē / en beschuldicht ons also als wy wijken van het gheue dat wy sijn schuldich te doen. Waer de mensche is in so grooste dwyftersnisse der dwalinghen verwaert / dat hy door de natuerlike Wet nau te wepntich sinact wat dienst Gode aengemacē zp/ ende is vooz waer seer wijt van de rechte wyse/ om God te dienen. Voden desen is hy alsoo opgheblasen door vermeentheyt ende egericheyt/ en is alsoo door sijns selfs liefde verblint/ dat hy hem selven niet en can aensien/ noch in hem selvé gaen om te leeren hem selven onderwerpen ende vernederen/ ende sijn ellendicheyt bekennen. Daerom dewyle het onser plou zheyt ende hartnelicheyt noodich was/ soo heeft de Wet ons een geschryuen Wet gegeue: om dat die soude vaster en scherliker betuygē dat in de Wet der natuere

Christelick is de Wet gheschreuen/ datse ons volcomenreker soude leeren de nutte ende salige kennisse/ icc alleen Gode/ maer ooch ons selfs / die wy soberlic ende dinstelic vā de wet der natuere haeden.

En tsamen enoopinghe deses capittels niet het eerste ende tweede Capittels des eerlic boer/ Item boer 1. 2. 3. 5. 6 Capittel des tweeden boer.

Welc is deser boosstellinge/ genomen van dat verhael der bysonderste stucken van de Wet der zeden.

Item van de onderwijnghe des natuerlike mensche in onse herten is gheschreuen/ ende door de zonde gheleek als dedupst. Item 2. cap. 2. scilicet 22.

Daerom de gheschreuen Wet ons ghebeuen is.

Maer becl meert om datse anders niet en waren dan eenighe solemnele en wtrelliche middelen/ die van onse zonden ende onreynheyt ghetuyghden. Heb. 7. 9. 10.

Job. 9. 15.

Maer Christi sijn ooc selve door sijnen doot nreynheyt heeft/ wozyt te rechte geseyt/ dat hy het hantschryft/ dwelc te ghen ons was/ wechgenomē heeft/ ende aen het scrijpt te bail ghemaeckt.

Col. 2. 14.

Col. 2. 17. ende 20.

Gal. 4. 9.

te duyster was: ende onse verstant ende gebach-
tenisse (de onghewoelich) ept verdygende) leven-
dichlicher slaen ende weeten.

2 Nu is het licht te verstaen watmen upt de
Wet moet leeren / te weten / dat God gelijck hy
onse Scheyper is / also oock te rechte van ons
voorz onse Vader ende Heere gheacht woert: ende
dat wy hem hierom eere / eerweerdicheyt / liefde /
ende byesse schuldbich zyn. Iae oock dat wy ons
selfs niet en zyn / dat wy souden volghen al wat
ons de boose begheerte onses herten in gheeft:
maer dat wy na synen wille staende / moeten al-
leenlick blyden in het ghene dat hem behagelick
is. Boven desen dat hy rechtveerdicheyt ende
rechticheyt hertelick lief heeft / ende van de on-
gherechticheyt enen grouwel heeft: en dat ons
daerom noodich is alle ons leven sauck in ons
de rechtveerdicheyt te oeffene / te zyn dat wy wil-
ken dooz ongodlicke ondanckbaerheyt van on-
sen Scheyper afwiche. Wat ist dat wy hem da
eerst de eere bewyisen die wy schuldbich zyn / als
wy synen wille boven de onsen achten / so volcht
daer upt dat sijn oprechte dinct niet anders en
is dan onderhoudinghe der rechtveerdicheyt /
heyllicheyt ende sijnverheyt. Ende wy en moge
ons niet ontschuldighen / dat wy gheen macht
en hebben / ende als int gheteerde schuldenaers
niet en connen betale. Want het en bet aent niet
dat wy de eerlicheyt Gods niet en connen ver-
moghen: want hoedanich wy connen zyn / hy
blyft altyt hem selven ghelijck / te weten / een
vrient der rechtveerdicheyt / ende vyant der on-
gherechticheyt. Wat hy van ons eyscht / dewyle
hy niet en can eysche dan dat rechte is / so ist ons
upt de verbindunghe der natuere noodich ghe-
hoorzsaem te zyne: en dat wy niet en connen / dat
comt dooz onse schult. Want ist dat wy va on-
se epgge begeerlicheyt / waer in de zonde regneet /
gevangnen zyn / so dat wy niet vry en zyn om on-
sen Vader gehoorzsaem te zyne / so en connen wy
ons dooz dien noot niet ontschuldighen / wiens
quaet in ons is / ende ons moet toegheschryven
worden.

3 Als wy dooz de leere der Wet sullen dus ver-
re ghecommen zyn / dan moeten wy oock dooz der
selver leere in ons selven gaen / en daer ten eynde
twee dinghen leeren. Ten eersten onse leven met
de rechtveerdicheyt der Wet overleggende / sullē
wy leeren dat wy verre zyn van de wille Gods
genoech te doen / ja dat wy niet weerdich en zyn
onse plaetse te behouden onder sijne creatueren /
veel min onder sijne kinderen getelt te worden.
Ten anderen onse macht overmerkende / sullen
wy leeren dat die niet allenlick te cleyn / maer
ooc geene is om de Wet te volbrengen. Hier upt
comen wy noetsakelick op onse epgghen macht
gheen betrouwen te hebben / ende benaut ende
vertaecht vā hertē te zyne. Want de conscientie
en can de swaerheyt der ongherechticheyt niet
berdyghen / sonder terstont Gods oordeel dooz
oogen te hebben. Ende het oordeel Gods en can
sp niet ghevoelen / sonder dooz den grouwel des
doots wederlagen te worden. Dese gelnert woert
sp dooz bewysinghe haerder onmacht bedwou-
gē / het betrouwen dat sp op haer macht hadde /
te laten vallen. Wepde dese veroeringhen maken
oortmoedicheyt en vernederinge: en also geschie-
det ten eynde / dat de mensche dooz het gevoelen
des ewelighen doots (de welke hy liet dooz de
verdiepste sinder ongerechticheyt ober hem com-
men be: selziet zijnde / hem selven tot de eenighe
barinherticheyt Gods went / als tot de eenighe
gaben der salicheyt: op dat hy gheboelende / dat
het in sijn macht niet en is der Wet ghemoech te

doen / in hem selven troosteloos / ander hulpe
soecke ende verwachtē.

4 Maer de Heere niet te byede zijnde dat hy de
eerweerdicheyt sinder rechtveerdicheyt heeft
beweyen / stelt ooc beloften en dyepingge daer hy
om onse herten met liefde der rechtveerdicheyt /
en haet der ongerechticheyt te bewangen. Want
dewyle de ooge onses verstant so duyster is / dat
hy niet en can alleenlick dooz de schoonheyt des
goets getoert worden / so heeft onse genadichste
Vader na sijn goedertericheyt ons willen dooz
de soetlicheyt der vergeldinghe trecken om hem
siet te hebben / en te begheeren. Daerom vercon-
dicht hy dat de loon der denckden by hem be-
waert woert / en dat die niet en sal te vergeefs ar-
beyden die synen geboden gehoorzsaem is. Dier-
entegen vercondicht hy niet alleenlick dat de on-
gerechticheyt dooz hem verbloect is / maer ooc
datse niet en sal onghestraft wesen: want hy sal
selve de verachtighe sinder majesteit wecken.
En op dat hy ons alleins vermaene / soo beloofst
hy de gehoorzsaenheyt der gene die sijne gebode
houden / te loone niet zegeninge des teyge woort-
digen levens / en niet de eeuwige salicheyt: en de
overtraders dyeycht hy niet ellenicheyt des te-
genwoordigen levens / en niet de straffe des ewi-
gen doots. Want dese belofte: Wie dit doet /
die sal daer in leven: Aen de dyepingge die daer
mede ober een comt: De ziele die sondicht / sal
sterven / dese twee zyn sonder twissel van toeco-
menden ende oncpudelicken leven ofte doot ghe-
sproken. Hoewel so waer de goetwillicheyt ofte
tooznichteit Gods ghemeldt woert / daer woert
het eeuwige leven onder sijn gonsse / ofte het ewi-
gige verderf / sonder sijn toozn verbaet. Ende
der zegeningen en verbloekingē des teyge-
woordigen levens / woert een groot ghesal in de
Wet verhaelt. En in de bevestingen en betuy-
ginghen der straffen woert de groote sijnverheyt
Gods gesien / de welke geen ongerechticheyt en
can lyden. Maer in de beloften woert niet alleen-
lic sijn overgrootē liefde tot de rechtveerdicheyt
(de welke hy niet en can ongelooft laten) maer
oock sijn wonderlicke mildicheyt en goedicheyt
beweyen. Want dewyle wy ons selven niet al
wat wy hebben / sinder majesteit schuldbich zyn /
soo eyscht hy van ons niet seer goeden rechte al
wat hy ons ghebet. En de betalinge der schult
en verbiet niet vergolden te worden. Daerom
laet hy sijn recht vāre / als hy onsen dieste wel-
cke wy schuldbich zyn / soo beloofst. Wat doozde
ons de belofte in haer selve doe / dat is eensdeels
geseyt / en sal eesdeels te sinder plaetse wederom
beter verelaert worden: tot dese tegenwoordige
handelingē is het genoech te wete en overlegge /
dat de rechtveerdicheyt ons woert dooz de belof-
te sonderlinge aegypsen / op dat wy te scherder
wete hoe seer hē haer onderhoudingē beschaecht:
en wederom dat de bevestingen en betuygingen
der straffen / zyn tot niet der verbloekinghe der
onrechtveerdicheyt geset / op dat de sonder dooz
de soetlicheyt der zōde dielick zijnde / het oordeel
des Wergebers dat hē bereyt is / niet en bergete.

5 Nu dat de Heere willende eenē regel der vol-
maekter rechtveerdicheyt gheven / heeft alie de
deelen daer van onder sijnen wille gheset / daer
in woert ons te kennen ghegeven / dat hem geen
dinct aenghenamer en is / dan ghehoorzsaen-
heyt. Het welcke wy moeten dies te neerstigher
aenmercke / om dat de stouticheyt des mensche-
lichen verstant / soo seer is gheughen tot me-
nigherley gedichteit godsdiensten om Gode daer
mede te behaghen. Want dese ongoddelicke ge-
sintheyt tot de religie / dewyle sp naturelick
L ij is in

Nietom isse
dat is do sijnē
gheboen by
ghedoecht
heeft belofst
ende dyeping-
ghen.

Welcke niet
alleen ver-
baren der-
gankelikeit
maer ooc he-
melcke ende
ewigē dinc-
ghen.

1 Cor. 15. 5.

Ezech. 18. 4.
ende 20.

Levi. 26. 4.
Wint. 28. t.
* Daccenbo-
ven so gelyc-
gen sp van de
hoofste eys-
nichteit.
Gods / van de
wofde gheve-
gherechtiche-
ten / en dan
sine goeder-
tekenheyt te-
ghen ons.

3. Gheeft de
Wet te ver-
staen dat Go-
de niet aenge-
namere is
als ghehoorz-
saenheyt.
Wet te alle
der erte
werken ende
beschede
Godsdiensten
der hypoer-
te berdoemt.

enige alge-
meene leeren
ghen.
1. Leeren wy
upt de kennis-
se Gods dooz
de Wet / dat
God niet
rechte dooz
onsin Vader
en Heere van
ons gheacht
woert. Wat
hem de recht-
veerdicheyt
aenghenamer
ende d' ongherechticheyt
enē grouwel
is. So salmen
dan de on-
rechtveerdicheyt
blyden / ende de recht-
veerdicheyt
bevinne / hoe
swack ende
wey wy oock
zyn.
* Mala. 1. 6.

2. Leeren wy
int de kennis-
nisse ons
selfs dooz de
Wet / onse
leelicheyt en
oncpudicheyt
aenschouwē /
op dat wy in
ons selve be-
dyghen ende
beschaemē
gemaect zyn-
de / andere
hulpe souden
soeken.

is in des menschen herte e ghewortelt/ heeft haer selven in alle eeuwen gheopenbaert/ ende openbaert haer oock noech: te weten/ dat de menschen altyts begeeren buyten Gods woort eenē middel te dichten om rechtveerdicheyt te gerrigen. Hier uyt geschiedet dat onder de goede wercken diemen ghewoonlick rekent/ de gheboden der Wet de minste plaetse hebben/ ende de ontellicke hoop der menschelicker gheboden/ bynae de gantsche plaetse beslaen. Maer wat heest Moyses anders willen doen/ dan sulcke boose begeerte verhuideren/ doen hy nae de vercondinge der Wet/ het volck aldus aen spyzack: Niemmerick en hoozt al wat ick ghebiede/ op dat het u wel gae/ ende inwen kinder en na u inder eeuwichheyt/ als ghy sult ghedaen hebben / dat voor uwen God goet ende behagelich is. Doet alleenlick dat ick u ghebiede: en doet daer niet toe/ noech en neemt daer niet af. Ende te vozt doe hy betuycht hadde dat dit haer wysheyt ende verstant was voor de ander natien/ dat sy oordeelen ende rechtveerdicheden/ ende ceremonien hadden van den Heere ontfanghen: soo seyde hy daer by: Bewaert dan u selven ende uwe ziele sozichsuldelick/ en vergheete de woorden niet die in use ooghen ghesien hebben/ ende dat die niet te eenigen tijde uyt uwe herte en ontvalle. Voorwaer dewijle God te vozen saely/ dat de Israēliten niet en soude n rusten nae dat sy de Wet ontfanghen hadden/ maer souden bouen dien oorken nieuwe rechtveerdicheden voort te brenghen / waert dat sy niet strengelich wederhouden en worden: soo vercondicht ende betuycht hy dat de volmaecte rechtveerdicheyt is in de Wet begrepen. Hier dooz behoorden sy wel seer sterckelich wederhouden te zyn: nochtans en hebbe sy hen selven van de stouticheyt die hen so seer verbode was/ niet onthouden. Ende wat ist van ons? vobyl waer wy zyn oor dooz/ dat selve woort verboden/ want dit heeft sonder twijfel eeuwichlick plaetse/ dat de Heere de volmaecte leere der rechtveerdicheyt heeft sijnre Wet toe gheschreven. Ende wy nochtans daer mede niet te vrede zijnde/ arbeiden ongeschickelicken seer om goede wercken de eenre boven de andere te dichten en smeden. + Om dit gebre te beteren sal het een seer goede medecyne zyn/ dat wy altyts denckē/ dat ons erin Wet is van God gegeven/ de welleke ons soude de volmaecte rechtveerdicheyt leeren: dat daer in gheen ander rechtveerdicheyt geleert en wort/ dan die met den regel des Godlicken willes gheneten word. Ende dat daer om te verghees nieuwe goede wercken gesocht worden/ om Gode te behage/ dewijle sijn dienst is alleenlick in ghehoorsaemheyt ghelegen. Ja dat de oeffeninghe der goeder wercken die buyten de Wet Gods dwaelt/ meer is ee onverzagheliche onthepplinghe der Godlicker ende waerachtigher rechtveerdicheyt. Augustinus seyt oock seer wel met der waerheyt / als hy de ghehoorsaemheyt diemen Gode schuldich is/ nocht sonnyts ee moeder ende verwaerster aller denckden/ sonnyts een fonteyne ende oorspronck alles goets.

6 * Maer als de Wet des Heeren ons sal verclaere zyn/ dan sal het eerst bequamelicker ende met meerder bruyche bevestelt worden/ dat ick te vozen van het ampt ende ghebruyck der Wet ghehandelt hebbe. Maer eer wy beginnen een peghelick hoofdstuck vsonder te handelen/ is het mit eerst te weten het ghene dat dient tot de ghemeyn kennisse daer van. Ten eersten/ moet het vast ende seker zyn/ dat het leuen des mensches in de Wet onder wesen wort/ niet alleenlic

tot uytwendighe eerlichheyt/ maer oock tot inwendighe ende gheestelike reegheverdieheyt. Het welcke niemant en can verstaen/ maer wort nochtans van wydinghen wel aenghemerlic. Ende dit gelicht om dat sy op den Wet-geue niet en sien/ nae wiens aert ende natuere de Wet oock moet gaeht worden. Ist dat een Coniack niet een mandament verber te hoerren/ doot te slaen/ ende te stelen: ick bekeme dat de ghene die alleenlick de begheerte tot hoerren/ doot slaen of te stelen/ heeft in het herte ghehad/ ende niet sulx ghebaen en heeft met uytwendighen wercke/ niet en can met de straffe beswaert worden/ die in sulck een mandament is verordent. Want dewijle de voozscemighe reits sterckelicken Wet-geue/ haer niet voozder en bescreit dan tot uytwendighe eerbaerheyt/ so en worden sijnre gheboden niet overgetreden/ ten sy dat de boose wercken bedreuen worden. Maer God vooz wiens ooghen gheen dinc en is verborgen/ ende die niet soo seer en vracht na den uytwendigen schijn/ als nae de supberheyt des herten/ heeft onder het verbodt der hoerren/ doot slaens/ ende dieft/ oock de oncuysche begheerte/ toozmecheyt/ haer/ eens anders goet begheeren/ bedroch/ ende al wat sulx is/ verboden. Want dewijle hy een gheestelick Wetgeue is/ so en spreckt hy niet mit tot de ziele/ dan tot het lichaem: nu is toozmecheyt ende haer ee doorstach der ziele: quade begeerte ende giericheyt is diefste: oncuysche begheerte is hoerere. Niemand mochte segghen: De wetten der menschen gaen ooc den raet ende den wille aen/ ende met avontuerische geballen. Ick bekeme dat/ maer sulcken raet ende wille/ als die tot het werck is uytghetomen. Sy aemercken niet wat herte een peghelicke daet gheschiet is: maer sy en ondersoeken de verborgen gedachten niet. Daerom sal hem ghenoech gebaen worden/ als alleenlick de handen onthouden worden van overtredinghe. Maer hierenteghen dewijle de Wet Gods is onsen zielen gegeven/ so is der zielen dwaenck ende wederhoudinghe voozmeelick noodich tot de rechte onderhoudinghe deser Wet. Maer de ghemeynen man / als hy de verachtighe der Wet oock alderseerst beverkt / soo voerht hy de oogen/voeten/ ende handen/ ende alle deelen des lichaems/ tot eenighe onderhoudinghe der Wet/ ende heeft daerentusschen het herte van alle ghehoorsaemheyt seer vzeende / en meynnt genoech ghedaen te hebben/ als hy het wel vooz de mensche verborge hout dat hy vooz de oogen Gods doet. Sy hoozen: Ghy en sult niet doot slaen/ ghy en sult gheen overspel doen/ ghy en sult niet stelen: sy en recken gheen sweert tot doot slaen/ sy en vrenemen haer lichaem niet gheen hoerren/ sy en stelen hare hande aen niemants goet. Dit alle doen sy wel dus verre/ maer haer herte is vol doot slaens/ sy vanden dooz oncuyscheyt/ een peghelick goet aen sien/ sy niet trouwme ooghen/ ende ver student niet begeerte. Dooz ghebreck hen nu noch dat het voozmeeste is in de Wet. Ick bidde u/ waer uyt coint sulc grof onverschant/ anders dan om dat sy den Wet-geber achter latende/ de rechtveerdicheyt voeghen nae haer vernust? Dese weder spreckit Paulus sterckelich/ betuyghende dat de Wet gheestelick is: waer mede hy te kennen gheeft / dat sy niet alleenlick en esicht de ghehoorsaemheyt der ziele/ ende verstant ende willes/ maer wil oock Enghelesche supberheyt hebben/ die van alle euerplicheyt des vleeschs afghewaschen zynde/ niet anders dan Gheest en sinne.

7 * Als wy seggen dat dit de meyninghe der Wet is/ soo

Want God is een Gheestelick Wetgeue/ maer de menschen niet.

Welcke reizen niet sijn waer haer beverkt/ ende en word niet vnt en gheuech van ons overtegt.

Rom. 7. 14.

* De voozschreuen regeu vordt bevesticht niet Chryst aenrecept.

Deut. 12. 28.

Deut. 4. 9.

* Medecine tegh de wanzgheloobighe godsdiensken/ ende mischelicke/ haer se ben tegh God opheffende.

* Lib. de civit. Dei. cap. 12. de bono coniugaliali contra adversarios legis & Prophetarum.

* Het tweede deel des cap. onthoudbende twee regelen: waer van d'eerste is/ dat wy sekerlick wetē/ dat niet alle des mensche leuen in de Wet onder wesen wort/ tot een uytwendighe eerbachicheyt/ maer ooc tot een inwendighe ende geestelike gheestelicheyt: en dat in dien deele de Wet Gods da alle Wetren der Oberheden verghyben is.

Math. 5. 21. ende 24. inde 43.

Ende wort beschermte van de halfhe leere der Sophisten die Christus gelyc hebben den anderen Moses te wesen.

Ten anderen reghel moet dan den ontleggers wel overghelept worden.

* De welke daer toe nut is / datse het eynde der geboden ondersoecken tot dat sy binden wat de Wetgheber pynst ofte mispynst.

is/soo en byenghen wy geen nietwe upleggynge voort up ons selven / maer volghen Christus na / de welke de beste upleggher der Wet is. Want doen de Pharizeen hadden den volcke een verkeerde meynunge in ghegheven / te weten / dat die de Wet volbrachte / die niet upwendighen werke niet tegen de Wet en dede: so staft Christus dese seer schadelicke dwalinghe / ende betuypt dat een wyf onmenschelic aensien / is hoererie bedynben: dat den broeder haten / is doot slaen: want hy maectse des oordeels schuldich / die alleente in het yerte hebben toornich geweeft: ende schuldich des raers / die muirerende ofte grimmende ceughe verbolgent: heyt des herten bewesen hebben: ende schuldich des hellschen byers / die niet lasteren ende quaet spreken syn tot openbare toornicheyt voortgebyoken. Die dit niet en hebben ghesien / die hebben ghedicht dat Christus is een ander Moses / te weten / een ghever der Evangelischer wet / die het ghebreck der wet Moses soude vervult hebben. Hier up comt dat ghemeyn ghevoelen van de volcomentheyt der Evangelischer Wet / te weten / dat die veel nederde ende grooter zy dan de oude Wet Moses: welck ghevoelen veelsins schadelick is. Want hoe onweerdichlich de wet Gods daer doot versmaet wort / dat sal upt Mose selve openbaer worden / als wy hier nae sulden de gheboden ter somma byenghen. Het soude doot waer hier doot selmen dat de heylicheyt der ouder Vaders niet verre en zy geweest van hypocrisie ende gheboynstheyt: ende wy worden daer doot / as ghelept van den eenighen regel der rechtwerdicheyt. Dese dwalinge can seer lichtlick wederleert worden / te weten / dat sy meyniden dat Christus was toeghedaeen heft tot der Wet: daer hyse doch alleentlick heeft tot haer gheheylheyt weder ghebracht / de selve bebyndenbe ende supberende van de leugenen / ende van den suerdeesen der Pharizeen / waer doot sy besuene ende ontpruycht was.

8 Wy sulden ten tweeden aenmercken / dat altyts meer is in de gheboden ende verboden begrepen / dan de woorden imdycken: het welke nochtan moet alsoo ghematicht syn / dat wyse niet en bynghen ghelyck enen loyen regel herwaerts ofte gantwaerts / waer henen wy willen. Want sommighe maken doot dese onmatige vyphet / dat de autoyterpt der Wet by sommighe menschen cleyn gheacht word / ende dat sommighe de hope van de Wet te verstaen / laten vallen. Daerom ist dat het mogelic is / so moeten wy eenen werch gaen / waer doot wy niet rechten ende vasten ganghe / tot den wille Gods ghelept worden. Men moet (segge ick) ondersoeken hoe wyt de upleggynge moet byten de palen der woorden gaen: op datmen sie dat niet eenich aenhandelick up menscheleke upleggynge en wort: tot de wet ghedaen / maer dat de supber ende oprechte meynunge des Wetghevers wort getrouwelick verelact. Het is voozwaer byna in alle geboden soo openbaer dat een deel vooz het ghehele ghestelt wort: dat de gene die de upleggynge ende het verstant der Wet wilde vernieuwen / nae hant ende wytgheden der woorden / soude niet rechte bespot worden. Soo ist dan voozwaer dat de meyster upleggynge der Wet haer voozder bestreer / dan de woorden: maer hoe veel sy haer voozder bestreer / dat blifst dupstet / ten zy datmen eenighe mate sette. * So achte ic dan dat de beste mate sal wesen / datmen de upleggynge der Wet schielic na de oorsake der Wet: te weten / datmen in een yeghelick gebot aenmercke waerom het gegeven zy. Exem-

pel: Alle gebot is om te bevelde ofte om te verbieden / van beyden sulken wy verstant het rechte verstant ende de waerheyt hebben / ist dat wy de oorsake ende het eynde aensien. Ghelyck het eynde des vyfften gebots / is datmen dien moet eere geven / dien God eere toefschyft. So is dan dit de somma des ghebots: Dat het rechte ende Gode behaghelick is / dat wy dien eeren / dien hy ceughe hoocheyt heeft ghegheven: ende dat de verachticheyt ende versmadinge der selver / grovelick is vooz God. De oorsake des eersten ghebots / is op dat God alleen gheert worde. Soo sal dan de somma desen ghebots wesen / dat de waerachtiche godsakeheyt / dat is de eere ende dienst synder Godheyt / hem aenghenaeen is: en dat de godloos heyt gronwecte is vooz hem. Alsoo moeten in een yeghelick gebot aensien waer van daer in ghehandelt word: daer nae moeten het eynde soeken / tot datmen vint wat de Wetghever daer eyghentlick betuypt hem te behagen ofte misshagen. Ende ten eynde van daer vooz argumenteren tot het ghene dat daer tegen is / op dese wyse: Ist dat dit Gode behaecht / so misshacht hem het contrarie dat daer tegen is. Item: Ist dat dit Gode misshacht / so behaecht hem het contrarie: Ist dat hy dit ghebet / so verbiet hy het contrarie: Ist dat hy dit verbiet / so ghebet hy het contrarie.

9 Dat nu wort dupstetlick aengheroert / dat sal in het upleggyn der gheboden seer clare worden doot de oeffeninghe. Daerom ist ghevoech hier aengheroert te hebben / anders dan dat wy dat laetse dat wy geseyt hebben / moeten bevestighen / het welke moghelick anders niet en soude verstaen word / ofte verstaen soude / in eerste aensien veelet selmen. Dat wy gheseyt hebben dat in de ghebodinghe des goeden werch / het quade dat daer teghen strijt / verboden wort / dit en is niet noodich bevesticht te worden / want daer en is niemant die het niet tee en laet. Ende dat de goede werken geboden worden als de quade verboden worden / dat wort van het ghemeyn oordeel der menschen gheerne aengenomen. Het is oot gemeyn dat de deuchden ende goede werken worden aengheprezen / als de zonden ende gebreken die daer tegen syn / verdoemt worden. Maer wy opsthe wat meer dan dese wyse van spreken beduyden. Want by de deucht die den gebreke ofte der zonde contrarie is / verstaen sy meest de afstatinghe ende schuwinge des selven gebreke ofte zonde: maer wy seggen datse voozder streckt / te weten / tot contrarie daden. Daerom in dit ghebot: Ghy en sult niet doot slaen / en sal het ghemeyn ghevoelen niet anders aenmercken / dan datmen moet hem selven van quaet doot / en begeerte tot quaet doen / onthouden. Maer ick segge dat vooz desen / daer oock in verbaet is dat wy moeten onses naesien leven helpen waer wy comen. Ende op dat ick niet en schijne sonder reden te spreken / so bevestighe ick dat ick gheseyt hebbe / aldus: God verbiet ons onsen broeder onghelyck ende hinder te doen / om dat hy wil dat wy onses broeders leven lief ende weert hebben: so erficht hy dan oock mede de werken der liefde die tot behoudinghe onses broeders mogen gedaen worden. Ende alsoo machmen sien dat altyts het eynde des ghebots ons toont / al wat wy daer geboden ofte verboden worden te doet.

10 Ende waerom God also gelike met halve gheboden meer heeft synen wille beteckent dan clarelick upghebrucht / moghen vele redenen by ghevoecht worden / maer dese behaecht wy meest / te weten / dewyle het vleesch altyts arbeet
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

Exempel.

Dact na van daer voort argumenteer tot het ghene dat daer tegen is.

Wreedere beteltinghe des lasteliken suet: dat God niet alleen de quade werken verbiet / maer oock daer teghen de goede ghebet.

Exempel.

* Maer daerom heeft hy vooz gheselct / dat in etlike soorte der overtredinge het schandelickhe was / op dat hy aensien soude wat vooz een gronwelen in den zonde gheleggen is.

om de schandelichheit der zonde schoon te ma-
 ken/ ende met eierlicher voozwendighen te
 bedecken/ ten zy dat men se mach niet den hande
 tasten/so heeft God het ghene dat in eenen pegel-
 lieken aert der overtreddinge het vooz en schan-
 delichheit was / als een exemplaar vooz ooghen
 gestelt/om dat oock onse oogen souden daer van
 verschycken/ op dat hy alsoo mocht te mercede-
 ren grouwel ende haet in onse ziele drucke. Dit
 bedriecht ons dickmael in de weerderinghe ende
 overlegginge der zonde/ te wete/ dat wyse cleyn
 maken als sy eenichsins bedeckt sijn. Dese be-
 driegherie neemt ons de Heere wech als hy ons
 leert alle zonden tot dese hoofdstucken brengen/
 de welke seer wel vooz oogen stellen wat groo-
 te grouwelichheit in eenen pegelichen aert der
 zonden is. **Exempl.** : Ooznichheit ende haet en
 worden niet vooz seer grouwelic quaet geacht/
 als sy niet haren namen genoemt worde: maer
 als sy ons onder den naem des dootslachs ver-
 boden worden/ soo verstaen wy beter hoe grou-
 welick sy vooz God sijn/ dooz wien stemme sy
 onder soo grouwelicke boosheit gerekent wor-
 den. Ende dooz sijn oozdeel bewercht zynde/ lee-
 ren wy de swaricheit der zonden die ons te vo-
 ren licht schenen/ nu beter overlegghen.

11 Ten verder moeten wy oock aenmercken
 waerom de Wet in twee tafelen ghedeelt wort:
 de welke niet sonder oozfakel dickmael ghemel-
 det en worden / ghelijck alle recht-verstandighe
 sullen oozdeelen. Ende de oozfakel is so seer vooz
 ooghen/ dat sy ons in dese sake niet en laet woz-
 selen. Want God heeft sijn Wet in twee deelen/
 in de welke de gantsche rechtveerdicheit ver-
 baet wort / alsoo ghedeelt / dat het eerste deel de
 wercken der religie die sonderlinghe tot sijnen
 dienst dienen/ ende het ander deel de wercke der
 liefde die men sijne naeste schuldich is/ begriipt.
 Het eerste fondament der rechtveerdicheit is
 voozwaer den dienst Gods: als dese verdozven
 is/ soo sijn alle de andere deelen der rechtveerdic-
 heit ghelijck ghebzoken ende geschiede stucken
 eens ghescheurden ende vervallen huys. Want
 wat rechtveerdicheit wilt ghy het achten / dat
 ghy de mensche niet en quelt met stelen en roo-
 ven/ ist dat ghy daerentusschen dooz schandelic-
 ken kerckroof de majesteit Gods van sijn eere
 berooft/ ofte dat ghy uwe lichaem niet hoeret
 niet en ontreprijcht / ist dat ghy den heylighen
 naem des Heere ontheplicht dooz uwe lasterin-
 ghen/ of dat ghy gernen mensche en vermoort/
 ist dat ghy arbeet de ghedachtenisse Gods te
 niete te maken. Daerom sonder religie roent-
 men te verghoefs van rechtveerdicheit: ghelijck
 of pemaent een ghetroucht lichaem dat sonder
 hooft is/ wilde tot rierlicheit vertoonen. Ende
 de religie en is niet alleenlick het voozmeeste
 deel der rechtveerdicheit / maer is oock de ziele
 daer van/ waer dooz sy ghescheit ghewont ende le-
 vendich is. Want de menschen en onderhouden
 onder malcanderen de gherechticheit ende lief-
 de niet sonder de vzeefe Gods. Daerom legghen
 wy dat de dieft Gods is het begin ende het fon-
 dament der rechtveerdicheit/ om dat sonder dien
 alle gerechticheit/ rupschet/ ende maticheit die
 de menschen onder malcanderen ghebruycken/
 pdel is ende onderughende vooz God. Wy seggen
 dat de dienst Gods is de fonteyne ende de Heest
 der rechtveerdicheit: om dat de menschen daer
 upt leeren met maticheit ende sonder quaet doe
 onder malcanderen leven / als sy God als den
 zichter des rechts ende onrechts/ eere ende vze-
 feu. Daerom onderwys hy ons in de eerste ta-
 fel inder Godsalicheit/ ende in de epggen wer-

cken der religie / met de welke sijn majesteit
 moet geeret ende ghedient zyn: in de ander tafel
 leert hy hoe wy dooz de vzeefe sijn nactis ons
 behooren te draghen teghen de menschen. Hier-
 om heeft onse Heere (ghelijck de Euangelisten
 verhalen) de gantsche Wet ter somme in twee
 hoofdstucken verbaet/ te weten: Dat wy sullen
 God lief hebben upt gantscher herte/ upt gant-
 scher ziele/ ende upt alle onse cracht: ende dat wy
 onsen naesten lief hebben als ons selven.
 Hier siet ghy hoe hy van twee deelen daer in hy
 de gantsche Wet besuyt / het ene Gode/ en het
 ander den menschen toe schickt.

12 Maer hoewel de gantsche Wet is in twee
 hoofdstucken begrepen/ soo heeft nochtans onse
 Heere om alle ontschuldighge wech te nemen/
 willen vzeeder met thien gheboden verclaren al
 wat tot sijnder eere ende vzeefe/ ende liefde dient/
 ende wat de liefde aringact die hy ons heeft be-
 volen tot de menschen om sijnen wille te hebbe.
 Het en is niet quaet noch onnut/ datme arbeet
 om te weten hoe de gheboden gedeelt worden/
 soo verre men ghedachtich is/ dat het sulck een
 sake is/ in de v. elcke een peghelick mach oozde-
 len / om der welcker wille men niet en moet te-
 ghen de ghene die anders ghevoelen / strijt voe-
 ren. Wy moesten voozwaer dit nootsakelick a-
 roeren/ op dat de deelinghe der geboden/ welke
 wy hier sullen setten / niet van de Letsers bespot
 oft verwondert en worde/ gelijk of sy niet ofte
 rots ghevonden ware. Dat de Wet is in thien
 gheboden ghedeelt/ dat is sonder twissel/ dewyle
 het dienael dooz de aulhoziteit Gods betuycht
 is. Daerom en heeft men gheen geschil van den
 ghetael/ maer van de deelinghe der geboden. Die
 de gheboden alsoo deelen/ dat sy drie gheboden
 der eerste tafel toe schyven/ ende de ander seven
 in de tweede tafel vyinghen: van die wordet het
 ghebodt van de beelden uptghewyscht/ ofte p-
 mers onder het eerste verborghen / hoewel het
 nochtans sonder twissel is bescheydelic van den
 Heere als een sonderlick ghebot geset. Ende het
 thierende ghebot van des naesten goet niet te be-
 gheeren / slykten ende deelen sy onbeguamelick
 in twee. Ende oock heeft dese wijse van deele der
 eerste ende sijnverder ghemeynte onbekent ge-
 weest/ ghelijck wy wepuelich hier nae sullen sien.
 Andere stellen niet ons vier hoofdstucken in de
 eerste tafel/ maer in de plaetse des eerste hoof-
 stuck/ setten sy de belofte sonder ghebot. Maer
 dewyle ick verstaec dat by Mosen thien woorde
 gheset sijn/ vooz thien gheboden/ (ten zy dat wy
 crachtichlick anders bewesen worde) en dewyle
 icker eben soo vele sie mer seer goede ordeninghe
 ghestelt/ soo wil ick hen haer ghevoelen laten/ en
 volghen dat wy best dunckt: te weten / dat het
 ghene daer van sy het eerste ghebot maken / zy
 als een voozrede op de ghescele Wet / ende dat
 dan daer nae volghen vier gheboden der eerste/
 ende seffe der tweeder tafel / in sulcker orden als
 sy verhaelt worden. Dese deplinge leert Ozi-
 nes sonder twissel ofte gheschil / ghelijck of sy te
 sijnen tijde alomme acughenomen ware. Ende
 niet hem ghevoelt oock Augustinus schryben-
 de tot Bonifacium: de welke de gheboden tel-
 lende / dese orden houdt: Datruen den eenigen
 God niet ghoozfaemhet in der religie diene/
 datmen gheenen afgod en diene / ende datmen
 den naem des Heeren niet pdelick en gebuytlic:
 dewyle hy van het gebot des figuerlicken Sab-
 baths bezynen geyzoken hadde. De ander eer-
 ste deelinghe behaecht hem wel crghens / maer
 om een oozfakel die veel te licht is: te weten / dat
 in het ghetael van drie (al in den in de eerste tafel
 drie

Matth. 22.
Luc 10. 27.

De afdeelinghe des Wets in thien woorde den ofte gheboden.

Welcke op niemgherles wijse de som- minge onder- scheppen worden.

Maer beel- bruytmer op dese wijse dat de vier eerste gheboden gestelt worden in de eerste / ende de ses nabol- ghende in de tweede tafel.

Origenes in Exod. Lib. 7.

Lib. 1. qu. 8. Vettell.

*Exempl.

De derde regel is van de afdeelinghe des Wets in twee tafels. Maer van de eerste begreep den Godsdienst/ de andere de liefde tegen de naesten.

De noodighe ende onbescheydelicke beeminghe deser twee tafelen.

De gaderinge opdeninghe.

De gantsche somma van de selve.

die geboden stelt) de verborghentheit der Drie-
vuldicheit beter verclaert wort. Hoewel hy in
de selve plaetse niet en verswicht dat anders
onse deelinghe hem beter behaecht. De authen-
des onvolmaectheit werer in Mattheum/ ghe-
voelt oock met ons. Josephus stelt in een pege-
like oock vijf gheboden / ende dat sonder twyfel
uyt een ghemeyn gevoelen sijns tijts. Maer dit
is tegē reden/ dewyle daer dooz het ondercheit
der religie ende der liefde vermengt wordet: ende
woyt oock wederlept dooz de authoriteit des
Heeren/ de welcke in Mattheo het ghebot van
de ouders te eeren/ verhaelt onder de gheboden
der tweeder tafel. Laet ons nu God selve hoo-
ren spreken/ met sijne eyghene woorden.

Dateerste Ghebot.

**Ick ben de Heere uwe God/ die u
uyt Egypten lant/ uyt de diensthuys-
se hebbe uyt gelept: Ghy en sult gee-
ne andere Goden hebben vooz mijn
aenschijn.**

13 Daer en is niet aen gheleghen of men de
eerste woorden alleen op hen selve leest/ ofte dat
mensche acht een deel des eersten ghebots te zijn:
soo verre als men toelaet datse zijn als een vooz-
rede op de gheheele Wet. Ten eersten moet men
in de insetlinghe der Wetten toe sien / datse niet
terstont dooz verachtlinghe te niet en worden.
Daerom vooziet God sonderlinghe sijn Wet
die hy wilde in setten / dat haer majesteit niet
veracht en worde / ende ghebyuyt dyderleyp
middelen om die te bevestigen. Want hy seluyt
hem selven toe de macht ende het recht om te
gebieden/ waer mede hy het uytvercozen volck
vootfakelick verbaert om ghehoorzaem te zijn.
Hy vercondicht ooc de belofte der genade/ waer
mede hy het selve volc loet en treet tot oeffenin-
ge/ neersticheit/ en tot heylicheit. En hy verhaelt
sijne weldaden / waer mede hy den Joden haer
ondankbaerheyt bewijst / ten zy dat sy hen sel-
ven draghen ghelyck het sijner goedicheit be-
traent. Onder den naem Heere, woyt de macht
ende behoortlike heerschappie beteeckent. Ist
dat alle dinghen van hem comen / ende in hem
staen / so is het oock recht dat se alle tot hem ge-
schickt worden/ ghelyck Paulus seyt. So woyt
de wy van dooz dit woort Heere, overvloedich-
lick vermaent dat wy moeten ons selven onder
sijn jock begheben. Want het soude ongeschickt
ende onbetamelick zijn / dat wy souden willen
wijcken van onder de heerschappie deses Heere/
wypen den welcken wy niet en connen zijn.

14 Als hy heeft te hemmen ghegheven dat hy
dies/ die de macht ende het recht om te gebiedē
heeft/ ende dien men gehoorzaemheyt schuldich
is: so loekt hyse oock met soericheit/ betuggende
dat hy de God der Ghemeynte is / op dat hyse
niet en schijne alleenlick dooz den noot tot hem
te trecken. Want in dese wyse van spreken/ is eē
onderlinghe aensien ende over een coninghe be-
gripen/ de welcke in dese belofte verclaert is: Ic
sal haer God zijn/ ende sy sullen mijn volck zijn.
Daer uyt Christus bewijst dat Abraham/
Isaac/ ende Jacob leuen/ om dat God betuypt
dat hy haer God is. Daerom zijn dese woorden
soo veel als of hy aldus sprake: Ic hebbe u uyt-
vercozen my tot een volck/ om niet alleenlick in
dit tegenwoordighe leuen u goet te doen / maer
oock om de salicheit des eeuwigen levens te ge-
bē. Daerom hy dit seyt/ dat woyt in vele plaet-
sen in de Wet beteeckent. Want dewyle de Hee-
re ons gewerdicht dese barmherticheit te doe/

dat hy ons onder sijn volck rekent / soo verkieest
hy ons (seyt Moses) om hem tot een sonderlick
ende heyligh volck te zyne / ende op dat wy sijne
gheboden bewaren. Hier uyt comt dese verma-
ninge: Weest heyligh/ want ick ben heyligh. En
uyt dese twee comt de betuyginghe die hy den
Propheet gelesē woyt: Een soue cert sijnen va-
der / ende een dienstbaer sijnen Heere. Ist dat
ick uwen Heere ben / waer is de wraec? ende ist
dat ick uwen Vader ben/ waer is de liefde?

15 Daer na verhaelt hy sijne weldaden/ dooz
de welcke wy moeten dies te crachtichlicker be-
weert worden/ om dat ooc onder de menschen
de ondankbaerheyt soo grootwelcke zijde is.
Hy vermaende doen het volck wel van een ver-
selve welbaet / maer de welcke soude oock hy de
nacioners crachtich wesen/ dewyle sy dooz haer
wonderlike grootheyt weerdich is/ in der eeu-
wichheit overdachē te worden. Ende boden de-
sen is sy seer bequaem tot de tegenwoordighe sa-
ke: want de Heere gheeft te kennen dat sy uyt de
ekendighe dienstbaerheyt verlost sijn/ om dat sy
hem haren verlosser souden met blymoedighe
ghehoorzaemheyt dienen. Ende op dat hy ons
alleenlick in sijnen waerachtigen dienst behou-
de/ soo pleechē hy hem selven met sekere titelen
ende namen te verrieten / met de welcke hy sijn
heylighe Godheyt van alle afgoden ende ghe-
dichte Godē/ onderscheit: en also beslyt hy ons
als in eenige traken/ op dat wy niet herwaert
ende gint waerts uyt en dwale / ende lijt veer-
dieghelicken eenen menwen God en dichten / ist
dat wy den leuendighen God verlatende/ eenen
afgod op richten. Hierom als de Propheet wil-
len Gods eyghentlick beteeckenen / so beteecken
ende beslypen sy hem met dese teekenen / met
de welcke hy hem selven de Israeltischen volc-
ke gheopenbaert hadde. Want als hy genaemt
woyt de God Abrahams/ ofte de God Israels/
ende als hy in den Jerusalemsehe Tempel tus-
schen de Cherubim ghestelt woyt/ dese ende die-
ghelicke wyfen van spreken/ en binden hem niet
aen een plaetse/ noch aen een volck: maer zijn al-
leenlick vooz gestelt om de gedachten der Gods-
saligen te houden staende/ op dien God/ de welc-
ke dooz dat verbout dat hy met den volcke
Israel heeft ghemaect/ hem selven heeft alsoo
vooz ooghen ghestelt / dat het gheensins geoor-
leest en is van sulcke ghebaente af te wycken.
Maer dit moet nochtans vast blyben / dat de
verlossinghe daerom hier ghemeldt woyt / op
dat de Joden te blymoedigheliker hen selven tot
God begheben/ de welcke haer met rechte hem
selven aentreckt. Ende op dat wy niet en den-
ken dat dit ons niet aen en gaet/ soo moeten wy
aenmercken dat de dienstbaerheyt des volc
Israel in Egypten/ zy een voozbeelt gewest der
geestelicker gebaentnisse / in de welcke wy alle
worden ghevanghen ghehouden/ tot dat de He-
melsche verlosser ons dooz de cracht sijns arms
verlosse/ ende in het rijke der vryheit brynghe.
Daerom ghelyck God sijn volck vooztijden uyt
de onverdaghelike dienstbaerheyt / daer mede
sy verduet waren/ verlost heeft/ doen hyse wil-
de wederom versamelen om sijnen naem te die-
nen: also oock dien hy te desen tijde betuypt dat
hy haer God is/ die beuyt hy alle van de doot-
like macht des Satans/ welke met de licha-
melike was afghebeelct. Daerom moet een
peghelick in sijn herte ontsteken worden / om
nae de Wet te hoozen / de welcke hy hoozt
van den oppersten Coninc ghecomen te zij-
ne: want ghelyck alle dinghen van hem haren
oorspronck nemen / alsoo betamet oock dat sy

Deut. 7. 6.
ende 14. 2.
ende 26. 18.
Levit. 19. 23
Mat. 1. 6.

Te verden/
dooz het veer-
bael van de
uytledinghe
uyt den laude
Egypte.

Daerom
God hem sel-
ven niet seke-
re name bet-
teekt.

Erod. 3. 6.
Amos 1. 2.
Hab. 2. 28.
Isal. 80. 2.
ende 99. 1.

Daerom dat
de verlossinghe
des volc ver-
meit woyt.

Op wat ma-
nere ende hoe
veer ons
heden de ges-
dactenisse
deses wel-
daers aen-
gaet.

Mat. 10. 19

Het derde
deel des Ca-
pittels uyt
legghende de
thien gebodē.
Maer dat
dooz aen ghe-
stelt is een
voozrede/
daer mede de
Wet Gods
van eenighe
betachtighe
bedijnt woyt/
ende dat op
dyderleyp
manieren.
Ten eerste/
dooz verco-
ninge sijn der
Majesteit.

Rom. 11. 36.

Daer na/
dooz een ver-
hael van sijnē
daderticke
weldadig-
heyt.

Jer. 31. 33.
Mat. 22. 32.

alle haer eynde tot hem schicken ende bewegen. Daer en is/ segghe ick / niemant die niet en behoort ghetrocken te worden om dien Wetgever aen te nemen / om des welckes gheboden te onderhouden/ hy hem selven verstaet sonderlinghe uytvertozen te zijne/ ende door des welckes mildicheyt hy overbloedicheyt alles goets/ ende de eerlichheyt des eeuwigheijens verwacht: en door wiens wonderlike cracht ende barmherticheyt/ hy hem selven bekent upt den mont des doots verlost te zijn.

16 Als hy mi de anthoziept sijnder Wet ghefondert ende bevestijst heeft / soo gheeft hy het eerste ghebot/ te weten/

Dat wy geen vzeemde Goden en sullen hebben vooz sijn aenschijn.

Het eynde deses ghebots is/ dat God wil alleen in sijn volck de opperste zijn/ ende sijn recht gantschelick ghebruycken. Op dat dit gheschie/ soo ghebiet hy/ dat alle godloosheyt ende superstitie/ daer door de eerlichheyt sijnder Godheyt ghenindert ofte verduystert wordt / verre van ons zyn: ende om der selver oorzaak wille beveelt hy ons dat wy hem niet waerachtige Godsalicheyt in heylcheyt dienen ende aanbidden. En de eendoudicheyt der woorden/ geeft dit bynae upt. Want wy en connen hem niet vooz onsen God hebben/ sonder oock mede aen te nemē dat hē eyge is. Daerom also hy ons verbiet vzeemde Goden te hebben / daer mede gheeft hy te kennen/ dat wy niet en moeten eeninge anderen toe schrijven/ dat hem eyghentlick toe comt. En hoewel de dinghen die wy Gode schuldich zijn/ ontellicke vele zijn / so worden hy nochtans niet onbequaemlick tot vier hoofstucken gebracht.

Te weten/ tot Aenbiddinghe/ (waer hy oock als een aenhangsel de gheefeliche gehoozsaemheyt der conscientie is) Betrouwinghe/ Aenroepinghe/ ende Dancksegginge. Aenbiddinghe noeme ick de ere die hem een pghelick doet als hy hem heeft onder sijn hoocheyt onderwoyen. Daerom en make ic niet sonder oorzake een deel daer van/ dat wy onse conscientien onderwerpen onder sijn Wet. De betrouwinghe is de gherusticheyt waer door wy in hem gherust zyn/ door de bekeuninghe sijnder deucht ende cracht: als wy alle wijsheyt / rechtsveerdicheyt / moghentheyt / waerheyt / ende goetheyt in hem settende / ons selven door sijn genueplichap alleen ghelucklich achten. Aenroepinghe is de toevlucht onser ziele tot hem als tot de eenige hulpe so wannēer ons eenige noot benaut. Dancksegginge is een danckbaerheyt / waer door de lof alles goets hem wort ghegheven. Ghelijck God niet en lijft dat pet van desen soude eenighen anderen ghedaen worden / alsoo ghebiet hy oock dat mense hem alleen bewijse. Want het en is niet genoech dat ghy u selven van vzeemde Goden onthout/ ten zyn dat ghy u selvē aen desen eenige God houdt: want dat pleghen sommighe sehandelicke verachters te doen/ diet vooz het cozste achten/ alle religien te bespotten. Maer de waerachtighe religie moet vooz gaen / waer door de herten tot den levenden God beweert worden / door des welckes kennisse sy begaef zynde/ mogē connen sijn majesteit te verwonderē / vzeesen ende eere / de ghemeeplichap sijnder goeden aen te nemen/ sijn hulpe alomne te soechen/ ende de grootheyt sijner wercken te bekennen ende loben/ ghelijck dit in alle wercken des levens het eenige merck ende eynde moet zyn: ende dan salmen de superstitie ende valsche religie schouwen / waer door de herten van den waerachtigen God afgewe-

ken zijnde/ herwaerts ende ginswaerts tot meniger ley goden versept worden. Daerom ist dat wy niet den eenige God te vrede zyn/ so moeten wy ghedencken dat boven gheseyt is/ te weten/ datmen alle ghedichte Goden moet verre verwoyen/ ende den dienst welcke de eenighe God vooz hem selven eyseht / niet splyzen. Want het en is niet geoozloft een hant van sijn ere te nemen/ maer al wat hem eyghen is/ moet by hem blyvē. Het woort dat daer na volcht/ voor mijn aenschijn, is tot vermeerderinghe der onweerdicheyt / te weten/ dat God wort tot jeloersheyt verweckt / soo wannēer wy onse ghedichtesellen stellen in sijn plaerse: gelijc of een onweerdich wij den overspeelder vooz haers mans oogen brenghende / sijn herte meer verwekte ende ontstake. Dewijle dan God door sijn tegenwoordighe cracht ende genade betuyche dat hy sijne oogen hielt over het volck dat hy verzoen hadde/ soo heeft hyse wille seerder van de boosheyt der afwijkinge verschycken/ vermanende dat sy niet en connen niculwe Goden aenemen / daer hy niet selve een getuyghe ende aenschouwer sulcx kerckroofs en zyn. Want dese stouticheyt vermeerderet haer Godloosheyt seer / dat sy achten dat sy in hare afwijkinghen connen de ooghen Gods bedriegen. Maer hier tegen roept de Heere dat al wat wy bedencken/ maken ofte sinnedē/ vooz sijne oogen comt. Daerom ist dat wy willen onse religie Gode aengenaein makē/ so moet onse conscientie super sijn oock van de verborgenste gedachten der afwijkinge. Want de Heere en eyseht niet alleenlick dat sijn eere gheheel en ongeschent bewaert worde / door de uytwendige belijdinge alleenlick/ maer in sijne oogen/ die het verborghenste des herten dooziet.

Dat tweede Ghebot.

Ghy en sult u geen beelde noch eenighe ghelijckenisse maken/ der dinggen die boven in den Hemel zijn/ ofte beneden op der aerde/ ofte in het water dat onder de aerde is. Ghy en sultse niet dienen noch eeren.

17 Ghelijck hy in het eerste ghebot betuycht heeft dat hy de eenige God is/ buyten den welcken menigheerne andere Goden en moet dichten noch hebben: also vercondicht hy mi elcker hoedanichhy is/ ende niet wat dienst hy moet gheereit zyn/ op dat wy niet en bestaen hem pet vleescheliker toe te dichten. Soo is dan het eynde deses gebots/ dat hy sijnen rechten dienst niet en wil door superstitieuse wysen ende gebuycken laten onthepighen. Daerom in somma wil hy ons van vleeschelicke onderhoudingen (die onse dwaes verstant/ na sijn grovicheyt God achtēde/ pleecht te dichten) gantschelick wederroepen ende afstreckē: ende daerom onder wijst en boecht hy ons tot sijnen rechten dienst/ dat is/ die ghedichte en vā hem ingeset is. En hy geeft de grofse zonde te kennen die in desen deele gheschiet/ te weten/ de uytwendige afgoderie. Ende dit ghebot heeft twee deelen: In het eerste wort onse stouticheyt gedwoonghen/ op dat wy niet en bestaen God die onbegrijpelic is/ onsen gevoelen te onderwoyen/ ofte door eenige gedaente vooz oogen te setten. In het tweede wort ons verboden eenige beelde aen te bidden/ van Gods dieste wege. Doozt vertelt hy in het cozte alle manieren waer mede hy plach van de onheplige ende superstitieuse Heydenen geberldet te worden. Op de dingen die in den He mel zyn/ verstaet hy

Daerentegen wort verbodt alle superstitie/ de beelheit der Godē: en de godsloolicheyt.

Maet dese woorden bescrekenen: vooz mijn aenschijn.

Des t tweeden gebots int segginghe.

Het eynde deses gebots.

Den inhoud.

Twee deelen des selven.

En verhael van alle verboden afbedinghen.

Des eersten ghebots int segginghe.

Het eynde des selven.

Wat dat is/ eenen God hebben/ ende vzeemde Goden hebben.

Gods comt alleen de vereringe toe.

Dat betrouwen.

De aenroepinghe.

De dancksegginghe/ als welcke den in dit eerste Ghebot ons bevolen worden.

Item de waeren Gods dienst.

Deut. 4. 15.

Cap. 11. cil 12

Maerom des- sen aenhanck daer by ghes- daen woert.

* of / Recke / want des- naem woert hem om der sterckheyt wille gegebē.

God de Heer- te wort niet die in sonde- re namen ver- eert. Eerfelick wort hy ghe- maect een stercke God.

2. Jaloeers.

3. Ek wrecker.

4. Barmher- tich.

Maerom hy een jeloers God genaemt wort. Ghec 2. 18. Ephes. 5.

Ezech. 16. 17. Jerem. 13. 26. Ghec 2. 9.

Welns ghe- wonen van een ghelycke- nisse.

de Sonne/Mane/ ende ander ghesterten/ende
mogelickē oor de vogelē: gelyc hy Deut. cap. 4.
sijn ineyninge wptzuckende / also wel de vogelē
als de ghestertē noemt. Dit en soude ic niet ac-
gheterkent hebben / hadde ick niet ghesien dat
sonnighe dat verstaen van de Engelen. Daer-
om gac ick de andere navolgende woorden deses
ghebots voorby / als die in hen selven openbaer
ghenoech sijn. Ende wy hebben nu in het eerste
boeck claerlick genoech geleert / dat alle sienliche
ghedaenten Gods die de mensche diecht / gant-
selichlick stonden teghen de natuere Gods: ende
dat daerom soo wanneer de beelden ende afgor-
den voortcomen / de waerachtige religie verdo-
ven ende verwalscht wort.

18 De dreyginge die daer by ghestelt woert /
besjoort geen cleyn cracht te hebbe om onse on-
verstant wech te nemen. Hy dreycht

**Dat hy is de Heere onse God / een
* God / een wrecker / die de ongherech-
ticheyt der vaderen besoeckt in de
kinderē / tot het derde ende vierde ge-
sachte / in de ghene die sijnen naem
haten : ende doet barmherticheyt in
dupsenden den ghenen die hem lief
hebben / ende sijne geboden bewaren.**

Dit is soo veel als of hy seyde / dat hy alleen
die is op welcken wy moeten staē. Ende op dat
hy ons daer toe brynghe / so vercondicht hy sijn
macht / de welcke haer niet te verghefs / noch
sonder straffen laet verachten noch verclep-
nen. Hier woert ghestelt de naem Gods EL, de
welcke beduyt God: maer dewyle de naem
comt van sterckheyt / so en hebbe ic niet gewij-
selt dat oock te beduyden / ofte in den text te set-
ten / om den sin te beter wpt te duchen. Daer na
noemt hy sijn selven jeloers / als die geen en me-
degefelle en can sijden. Ten derden betuycht hy
dat hy sal een wrecker sijn sijnder majesteit ende
eerlickheyt / so peinant die wil den creatuere of-
te den beelden gheven : ende dat hy sulcx niet en
sal met een coyte ofte slechte wyzic wreke / maer
dat sy sal tot de kinderen ende neve / ende der ne-
ven kinderen strecken / te weten / die haerder va-
deren godloos heyt sullen na volgen. Gelyc hy
oock sijn ewighe barmherticheyt ende vrien-
delichheyt tot in vele nacomers bewijst den ge-
nen die hem lief hebben / ende sijn wet bewaren.
Het is Gode seer gewoonlick / dat hy hem tegen
ons dyacche ghelyck een man teghen sijn wijs /
want de vereenige daer mede hy ons aen hem
verbint / als hy ons in den schoot der gemeente
ontfangt / acht hy als een heyligh houwelick /
waer in onderlinghe trouwe moet wesen. Ende
gelyc hy met alle wercken hem selven bewijst
eenen ghetrouwen ende waerachtighen man te
sijn / alsoo eyscht hy wederom van ons sulcke
liebe ende eynscheyt / als een wijs schuldiech is
haren manne: dat is / dat wy onse zielen noch de
Dupvel noch der oncrispheyt / noch der boosfer
begeerlicheden des vleeschs over en geven om
hoerete mede te beduyden. Daerom als hy der
Joden afwijselinge straf / so beclaecht hy dat sy
haer schaemte hebben wech ghewoepen / ende
met overspel ontcrincht sijn. Daerom gelyc
een man hoe hy heyligher ende crispcher is / soo
veel te seerder wort verdoont / ist dat hy siet dat
sijns wijs herte wort tot eenē anderen boel ge-
neghen : alsoo oock de Heere die ons heeft inder
waerheyt voor sijn bypnt aengewonne / betuycht

dat hy seer byterichlick jeloers is / soo wanneer
wy de crispicheyt sijn heylighen houwelick ver-
getēde / met boosfer oncrispicheyt oncrispicht wo-
den: ende boozemelick dan / als wy sijn god-
diens / die behoorde aldermeest ongherech-
te blyven / peimande anders doen / ofte met eenighe
superstie verwalsche. Want also en verwalsche
wy niet alleculick de trouwe des houwelicks /
maer oncrispighen oock het houwelick bedde
niet overspel.

19 Men moet in dese dreyginghe sien wat hy
meynt / als hy seyt dat hy de ongherech-
ticheyt der vaderen sal verfoecken in de kinderen tot het
derde ende vierde gesachte. Want biden dat hec
der gerech-
ticheyt der Goddeliker rechtverdie-
heyt niet en betacnt dat hy soude den ontcrin-
dighen straffen om eens anders misdaet / soo be-
tuycht God oock selve dat hy niet en sal maken
dat de sone soude de ongerech-
ticheyt des vaders
dragen. Nochtans wort dese sententie meer dan
eenmael verhaelt / dat de boosheyt der ouder va-
deren sal tot op de nacomende gheslachten ver-
breyt worden. Want Moses spreect diekmal
albus God aen: * Heere Heere / die ghy de onge-
rechticheyt der vaderen vergeidet den kinderen
in het derde ende vierde gheslachte. Desghelyc
soe Jeremias: Die ghy barmherticheyt doet
in dupsenden / die ghy de ongherech-
ticheyt der
vaderen vergeidet in den schoot der kinderen
na hen. Sonnighe die seer arbeiden om desen
knooy te ontbinden / menen datmen dit moet
verstaen van de tyliche straffen alleculick: ende
dattet niet ongheschrict noch wonder en is / dat
de kinderen sulcx sijden om de zonde der vaderē /
dewyle sulcke straffen diekmal hen tot salicheyt
opghelept worden. Het welcke wel waer is /
wat Esaias vercondicht Ezechie / dat sijne kin-
deren sullen van het tyliche berooft / ende ge-
angen geboert worden / om de zonde die hy gedan
hadde. Pharaons en Abimelechs huys woert
ghestract om het hinder dat Abrahān ghedaen
was / etc. Maer als dit woert by ghebracht ont
dese tegenwoordige vragē genoech te doen / dan
ist meer eē upvlucht dan eē verclaringe. Want
in dese tegenwoordighe ende diegelycke plaet-
sen vercondicht hy swaerder straffe dan dat sy
soude binne de palen deses tegenwoordigen le-
vens besloten worden. So moetmen dan alsoo
verstaen / dat de rechtevordighe verbloedinghe
Gods niet alleculick en valt op des godloosē
hooft / maer op sijn gheheel geslachte. Ende als
sy daer op ghevallen is / wat machmen anders
verwachten dan dat de vader van den Gheest
Gods berooft zijnde / seer boosferlic leve : en dat
de sone om des vaders boosheyt verlaten zyn-
de / den selven wech des verdoets in gae: ende dat
daer nae de neven ende der neven kinderen een
verbloekt zaet der gruweliker menschen zyn-
de / oock na hen tot het verdoet loopen?

20 Ten cristen laet ons sien of sulcke wyzic
onbetamelic is der godlicker rechtverdie-
heyt. Ist dat de gantsche natuere der menschen ver-
doemelick is / soo weten wy dat het verdoet is
dien bereypt / dien de Heere niet en ghelweerdicht
sijn genade te geven: ende sy vergaen niet te min
dooy: haer epygen ongerech-
ticheyt / ende niet dooy
ontrechtverdigghen haer Gods: ende sy en heb-
ben geen rechte dooy sake om van God te clagen /
waerom sy niet ghelyck ander dooy de ghenade
Gods tot salicheyt ghesolpen en worden. Daer-
om dewyle dese straffe de goddeloosen ende boos-
sen woert opghelept / dat haer ghelachte tot in
vle nacomers van hen / woert van de godlicke
genade berooft / wie can om deser seer rechtver-
diggher

De ntle-
ginge van de
bygeboerde
dreyginghe.

Ezech. 18. 20.
Verclaringhe
des eersten
deels deses
aenhangs vā
de besoeckin-
ghe der vaders
en boosheyt
in de kinderē.
* Num. 14. 18
† Jer. 2. 18.

En ntle-
ginge / die vā
dat rechte
dooghemeck
afwyckt.

Esa. 39. 7.

Gen. 12. 17.
ende 20. 3.

Wederleg-
ginge van des-
selve ende een
verclaringhe
van den na-
tuurlichen sin
vā dese drey-
ginghe.

Of de besoe-
kinge der va-
deren boos-
heyt in den
kinderen der
Goddeliker
gerech-
ticheyt
niet betamel-
lick en is.

Exh. 18. 20.

diger wyaken wille God beschuldigē? Maer de Heere betuycht hier tegē dat de straffe der zonde des vaders niet en sal op den sone comen. Men merct wat daer gehandelt woꝝt. De Israeltien lange ende geduerlick met vele ongelucks ende ellenden gheuekt zynde/ begonnen dese byspzake te ghebruycken: Dat hare vaders een bitter onrype bypbe geghethen hadden/ waer van der kinderen tanden stonw geluorden waren: waer mede sy wilden seggen/ dat hare vaders die zonden gedaen hadden/ om de welke sy anders onschuldich ende rechtveerdich zynde/ ghestraf worden/ meer door Gods onverschonlickē toornicheyt/ dan door matighe strengicheyt. Dese vercondicht de Propheete dat het also niet en is/ want sy om hare epgene sonden ghestraf worden/ ende dat het niet de rechtveerdicheyt Gods niet ober een en comt/ dat een sone die rechtveerdich ware/ sonde om syne boosen vaders sonden wille gestraf wordē: het welke ooc in de bypginge deses tegēwoordigē gebots niet en staet. Want ist dat dese besoeckinge daer van hier gesprokē woꝝt/ verbult woꝝt/ als de Heere sijn genade/ het licht sijnder waerheyt/ en andere behulpelē der salicheyt wech neemt van het syne des godloosen: so drage de kinderen de verbloekinghe om de boosheyt der ouden/ in dat selve dat sy verblint en vā God blact zynde/ de boestappen haerder ouden na volghen. Ende als sy niet tijtliche ellendicheyt/ ende ten eynde met het eeuwigē verderf ghestraf worden/ soo worden sy also door het rechtveerdich oordeel Gods niet om eens anders zonde/ maer om haer epgē ongherechticheyt ghestraf.

Verclaringhe des anderen deels mit anhangsel des tweeden gebots / van de barmherticheyt Gods tot in het dupsentē gesachte.
Gene. 17. 7.
Exh. 20. 7.

De nutticheyt van dese belofte.

En bedeninge vā tegene/ dielic niet der daet ende menichmael pement bejegent en boozdalk.

21 Op d'ander zyde woꝝt de belofte vooghestelt van de barmherticheyt Gods te verbeyden tot in dupsent geslachten: de welke ooc die maer in de Schryftuere verhaelt woꝝt / en woꝝt oock verbaet in dat hooghe verbont dat God met sijn Geneynte maecht: Ich sal uwe God wesen/ en uwes zaets na u. Het welke Salomō aenssiende/ seft dat nae den doot der rechtverdighen/ hare kinderen sullen gheluckich zyn: niet alleenlich om de heylige opbringinge ende onderwysinge (de welke voozwaer seer veel doet) maer om dese zegeninghe die in het verbont belooft is/ dat de ghenade Gods eeuwichlich blyft op het syne der godsaligen. Hier upt hebben de gheloovighe grooten troost/ ende de goddeloose groote verschrickinghe. Want ist dat oock nae de doot de gedaenisse der rechtveerdicheyt en onrechtveerdicheyt so veel by God vermach/ dat des ees verbloekinghe/ en des anders zegeninge op de nacomers comt / soo is sy veel meer in de autheure en hoofde daer vā gelegē. Woꝝt en is hier teghen niet dat de nacomers der godloosen somtijts woꝝden deugende/ ende dat der gheloovigē nacomers veracien. Want God de Wetgheber en heeft hier niet willen eenen eeuwigē regel setten/ die sijn verkiepinghe soude verhindere. Want tot troost des rechtveerdighen/ en verschrickinghe des sondaers/ ist ghenoech dat dese vercondinge der genade en straffe niet crachteloos en is/ hoewel sy niet alreys plaetse en heeft. Wāt gehye de tijtliche straffen daer wepnige boose mede gestraf worden/ getuygenissen zyn der Godlicher toornicheyt tegen de zonde/ ende des oordeels dat na naels sal ober alle sondaers comen: hoewel vele tot het eynde des levens de straffe ontgaen: alsoo oock als de Heere eē ereimpel deser zegeninge geest/ dat sy den sone om des vaders wille barmherticheyt en vriendelicheyt bewijst/ soo gheeft sy een bewijs sijnder stantvastigheyt ende gheduerigheyt ghenade

tot sijne dienaers/ ende als sy eenmael de zonde des vaders in den sone straft / soo leert sy wat oordeel ober alle verwoꝝpene staet om hare epgene zonden te comen: welke verfelerticheyt sy hier heeft vooznemelick aenghesien. Sy puyt ons oock de grootheyt sijnder barmherticheyt met coyte woorden aen/ als hysē tot in dupsent geslachten uytstreckt/ daer sy alleentē tot vrie geslachten de straffe vercondicht.

De grootte dan dese welsdaet.

Dat derde Ghebot.

Ghy en sult den naem des Heeren uwes Gods niet ydelick gebruyckē.

22 Het eynde deses gebots is/ Dat God wil dat wy de majesteit syne naems heyligh houden. Soo sal dan de sonna zyn/ dat wy de majesteit des Godlichen naems niet verachtelick noch oneerweerdelic hondende/ en onthepligē. Met dit verbot comt ordentlick het gebot ober een dat wy sullen bezorghen ende arbeiden om der majesteit des godlickē naems godvreeselich te eeren. Daerom moeten wy onse herten ende tonghe alsoo selighen/ dat wy van God noch van sijne verborghentheden niet en dencken noch spreken / anders dan met eerbedinghe ende groote soberheyt/ soo dat wy in de weerderinge sijnder wercken niet en bedencken dan dat tot sijnder eere is. Dese drie dingen (segge ick) moeten neerstlichlich onderhouden/ te weten/ Dat al wat het herte van hem bedencht/ ende al wat de tonghe uytspreekt/ dat het niet de hoocheyt ende heylicheyt syne naems ober een come/ ende bequaen sy om sijn majesteit te vermeerderen. Ten anderen/ dat wy sijn heyligh woꝝt en verborghentheit niet liechtveerdichlich noch verherdelich en misbruycken tot onse ergiericheyt of te geltgiericheyt/ ofte wellust en sotterme/ maer ghelyck de weerdicheyt syne naems is in sijn woꝝt ende verborghentheden uytgedrucht/ dat sy alsoo alreys onder ons in eere en weerde zyn. Ten laetsten dat wy teghen sijne wercken niet en spreken noch lasteren/ gelijk de ellendige menschen plegghen lasterlick teghen hem te spreken: maer dat wy alle sijne wercken die wy verhael/ niet den lof der wijsheyt/ rechtveerdicheyt/ ende goetheyt verrieren. Dit is den naem Gods heylighen. Waer men anders doet/ daer wordē sijn naem niet ydel ende verkeert misbruyck / ontrepnicht. Want sy wordē uyt het behooflick gebruyck getrocken/ tot het welck alleen sy gehelich was: ende dewylē sy van sijn weerdicheyt berooft woꝝt / so woꝝt sy ten minsten niet der tijt verachtelick. Ist dat in dese liechtveerdicheyt van den naem Gods onbequaemelick te ghebruycken/ soo groot quaet is/ so is veel meer quaets daer in gelegen/ als sy tot onghoorlofde dinghen gebruyckelick wordē / ghelyck als men hem doet dienen tot warte consten / tooverie/ onghoorlofde besuertingen / ende andere dierghelycke dinghen. Maer dit gebot spreckt vooznemelick van den eedt/ waer in het verkeerde misbruyck syne naems seer grouwelick is: op dat wy daer door te better verschrickt worden gantschelick van alle onthepliginghe des Godlichen naems. Ende dat dit gebot spreckt van den dienst Gods/ ende van de eerbedinghe tot den naem Gods/ ende niet van de gerechticheyt die onder de menschen moet onderhouden zyn/ dat is daer uyt openbaer / dat sy hier nae in de tweede tafel sal den valsche eedt/ ende de valsche ghetuyghenisse straffen/ daer mede de menschen onderlinghe beschadicht worden. Ende dat soude te vergeefs wederom verhaelt wordē/ waert dat dit gebot van dat werck der liefde handelde.

Des derden ghebots verclaringe/ om de en sonna.

Drie stucken des selven. Dat eerste.

Dat tweede.

Dat derde.

Den name Gods ydelic gebruycken/ wat het is.

Sekere sondere stucken des misbruyck.

Onder anderen/ den eedt.

Onder sene dinghe deses ghebots van het neghenste.

Ende.

Ende de onderschepinghe eyscht oock datment aldus verstaet. Want (ghelijck gheseyt is) God en heeft niet te vergheefs sijn Wet in twee tafelen ghestelt. Waer upt verstaen wordt dat God in dit gebot de heyligheyt sijns naems beschermt/ende leert watme hem schuldich is/ en niet wat d'een mensche de anderen schuldich is.

23 Men moet ten eersten weten wat een eedt zy: te weten/een eedt is God tot getuyge nemen om de waerheyt onser woorden te bevestighen. Want de verbloedinghen / in de welke openbare lasteringhe Gods is/ en zijn niet werddich eeden geacht te zyn. Dat sulcke betuyginge/ als sy wel gebuyckel wort / een deel des Godlicken diests is/ dat wort niet vele plaetsen der Schryftuere bemessen. Gelijck als Esaias propheteert/ dat de Assyrische ende Egyptische sullen tot de gemeynschap des verbouts met Israel gheropen worden / soo seyt hy: Sy sullen de tale Canaan spreken/ende in den naem des Heere sweeren: dat is/ by den naem des Heeren sweerende/ sullen sy de religie belijden. Item als hy van de verheydinge des ryckes Gods sprecket/ seyt hy: Soo wie hem selven sal zeghenen / die sal hem in den God der gheloovinghen zeghenen: ende so wie sal sweeren op der aerde/ die sal in de waerachtighen God sweeren. Ende Jeremias seyt: Ist dat de Gheleerde mijn volck leeren sweeren in mijnen naem/ gelijck syse hebben leeren sweeren by Baal/ soo sullen sy midden in mijn hijs boozspuedich zyn. Ende te rechte wordt wy gesept onse goddyesentheyt tot de Heere te betuygen/ als wy synen naem tot ghetuygenissen nemen. Want also belijden wy dat hy de eeuwighe ende onveranderlike waerheyt is/ dewyle wy hem noemen niet alleenlick als eenen bequame getuyge der waerheyt boven alle andere / maer oock als den eenighe beschermmer daer van/ die de verborgen dingen can openbaer maken: en boven dien oock als eenen kenner der herte. Want als wy gheene ghetuygenissen der menschen en hebben/ so nemen wy onse toeblycht tot Gods getuyghenisse: en voornemlick alsinen wil betuygen dat in de consciencie verborgen is. Hierom is God bitterlick vertooynt op de ghene die by veyemde Goden sweeren: ende seyt dat dese wijse van sweeren een openbaer bewijs der afballinge is. Dijne sonen (seyt hy) hebbe wy verlaten / ende sweeren by den naem des Heeren en zyn. En hoe swaer dese zonde is/ dat verclaert hy met de dreyginghe der straffe: Ick false (seyt hy) verderven/ die sweere by den naem des Heeren/ende sweeren by den naem Idolsom.

24 Nu als wy verstaen dat de Heere wil dat synen naem niet onse eeden gheert zy/ soo moeten wy dies te nectrichticker toe sien dat wy hem daer mede niet versmaechteyt/ verachtlinge/ ofte vercleyninge aen en doen vooz ere. Het en is gheen cleyn versmadinghe alsinen valschene eedt daer by doet: daerom ist en ontheplyginge ghenaeint in de Wet. Want wat sal de Heere behouden als hy van sijn waerheyt berooft wordt/ hy en sal u niet langhet God zyn. Hy wort voozwart van sijn waerheyt berooft/ als hy tot enen ghetuyghe ende versterker der leughen ghenomen wort. Daerom als Josue wil Achja n byenghen tot de behydinghe der waerheyt/ so seyt hy: Mijn soue/ geest cere den Heere Israels: waer mede hy te hemmen gheeft/ dat de Heere swartlick onteret wordt / alsinen valschelick by hem weert. Ende dat en is gheen wonder/ want alsoo doen wy ons vernoghen/ om synen heylighen naem eenichsins niet leughen te bejmetten. Ende dat dit woort zy ge-

woonlick ghesweeft onder de Joden / soo wanner pernaant gheroepen wert om eedt te doen/ is openbaer / dewyle ooc de Pharisee by Joannem dat selve ghebruycken. Tot dese veruydinghe des valschene eeds worden wy oock onderwisen dooz de wijsen van spreken die wy in de Schryftuere hebben / als: De Heere leest. De Heere doe wy dit ende dat. God sy getuyghe op mijn ziele: waer dooz ons wort te hemmen gegeben/ dat wy niet en comen God anroepen tot ghetuyge onser woorden/ sonder om sijn wrake over onse valscheyt te bidden / ist dat wy dooz valschene eede bedreyghen.

25 De naem Gods wort vercleyn ende verachtelick gemaecht/ als wy hem gebuyckel tot eede die wel waerachtich/ maer nochtans lichtverdich en onnoedich zint: want hy wort oock also pdelick gebuyckel. Daerom en sal het niet genoech zyn/ dat wy ons van valschene eede onthouden / ten zy dat wy oock mede gedencke dat de eedt niet tot hoose begheerte ofte tot wellust/ maer om den noot is toegelaten en ingestelt: en dat daerom die bukten sijn behoortlick gebuyckel gaen/ die hem in onnoedige dingen gebuyckel. Ende men mach geenen anderen noot voozwenden / dan almen moet der religie ofte der herte daer mede dienen. Hier in wort te desen tijde al te vryelick gesondicht: het welke dies te onverdaghelicker is/ om dat het dooz de ghewoonte wort vooz geen zonde geacht: het welke vooz waer niet cleyn geacht en wort by de richtstoel Gods. Want den naem Gods / wort alomme sonder onderscheyt te vergheefs ghebruyckel in spottige en beuselachtige tamenysprekingen: en men acht niet dat het qualick gedaet is/ om datmen dooz langhe ende onghestrafte stouticheyt is tot het besit sulcker grooter ongeschickheyt gheromen. Nochtans blijft het gebot des Heeren vast/ ende de dreyginge ende straffe blijft seker / ende sal namaels haer cracht ende vrycht hebben/ dooz de welke sonderlike wyake wort vercondicht over de ghene die den naem Gods te vergheefs ghebruycken. Hier wordt oock op d'ander zijde gesondicht als wy in Gods stede sijne heylighen stellen in den eedt dooz openbare godloofheyt: want alsoo wordt de Godlike ere hen toegeschreven. Want het en is niet sonder oofake/ dat de Heere heeft met een sonderlick gebot bevolen by synen naem te sweeren/ ende met een sonderlick verbot verboden dat wy niet en souden by veyemde Goden sweeren. Ende de Apostel betuycht dit selve claerlick als hy schryft / dat de menschen sweeren by den ghenen die meerder is dan sy / maer dat God/ dewyle hy niemant en hadde boven sijn crelichheyt/ heeft hy by hem selven gheswozen.

26 De Wederdoopers met dese matichheyt des eeds niet te vreden zijnde / verwozen alle eeden / sonder vet upt te nemen: te weten/ om dat het verbot Christi alghemeyn is / daer hy seyt: Ick segghe u / en sweert gantschelick niet / maer iuwe woort zy / Ja/ ja / Neen/ neen. Wat boven desen is / dat is van den quade. Maer aldus stooten sy hen selven ondoozsichtelick aen Christum: als sy hem teghen den Vader stellen / ghelijck of hy ghetomen ware om de gheboden des Vaders te niete te maken. Want de eeuwighe God heeft den eedt niet alleenlick toe gelaten als een recht ende behoortlick diuck (het welke overvloedelic genoech ware) maer heeft ooc in den noot geboden te sweeren. Ende Christus betuycht dat hy een is met den Vader / ende dat hy niet anders woort en byengt dan dat de Vader bevolde heeft:

Beschrijvinge des eeds.

Bewijs dat den eedt is een deel des goddelick diests upt de heylighe Schryft.

Esa. 19. 18.

Esa. 65. 16.

Jer. 12. 16.

Hebr. 1.

Jer. 5. 7.

Job. 1. 5.

Maer hier wort bevestig gesondicht. 1. Als wy de Heere tot getuyge onse dreyginge des valschelick sweeren/ ende also hem versmaechten doen. *Ecol. 19. 12.

Josue 7. 19.

Joan. 9. 24.

1. Reg. 14. 19. 39. 1. Sam. 3. 9. 2. Cor. 1. 23.

2. Als wy niet licht beerdige eede Gods name noemende/ de selve verachtelick maken ende onweertich.

Waermeer en hie men den eedt sal ghebruycken.

3. Als wy sweerende in de plaetsen van God sinne kuerche stellen. *Erod. 23. 13. Deut. 6. 13. ende 10. 20.

Heb. 6. 13.

De Wederdoopers alle eede verwerpende woort wederlept. 1. Dat de authenteyt Christi / de welke sinen Vader geensins tegen en is. *Matt. 5. 34

*Erod. 22. 17. Joan. 10. 30. Joan. 10. 18. ende 7. 16.

en dat sijn leere niet en is bā hem selvē / etc. Wat willen sy dan seggē? dat God tegē hem selvē is / als die het ghene dat hy eenmael ghebedende / heeft goet geacht / dat selve daer na verbiet ende verdoemt? Maer dewyle in de woorden Christi wat swarichepts is / so laet ons die een wepnich overlegghe. Hier en sullen wy nummermeer de waerhept begripen / ten zy dat wy booz oogen hebben tot wat epnde Christus daer wyect / en aemerckē wat hy daer handelt. Sijn booz nemen en is niet de Wet vreedder noch eughet te maken / maer tot het waerachtich ende recht verstant weder te hringhen / dewyle sy niet valsche ghedichtfelen der Schryben ende Phariiseen seer verbaascht was. Ist dat wy die weten / so en sullen wy niet denken dat Christus den edt gantschelick verboden heeft / maer alleenlick soo verre hy buyten den reghel der Wet gheschiet. Het schijnt wel upt de woorden Christi / dat het volck te dien tyde hem selven niet en hoede dan alleenlick van valschen edt / hoewel nochtans de Wet niet alleenlick valschen edt / maer oock p delen ende onnoodighen edt / verbiet. Soo dan de Heere een seer seker uptleggher der Wet zijnde / vermaent dat niet alleenlick valsche sweenen / maer oock sweenen quaet is. Maer wat sweeren is quaet? te weten / pdelick sweeren. Maer de Eeden die in de Wet goet gheacht worden / die laet hy byp ende onghe-schent. Sy schijnen sterckelicker te stryden / als sy dat woordaken / Gantschelick / styf tegen houden / daer Christus seft / en sweert gantschelick niet / welck woordaken nochtans niet en is te verstaen van dat woort sweeren / maer van de manieren van sweeren die hy daer na verhaelt. Want dit was oock een deel der dwalinghe / dat sy by de Hemel ende de Aerde sweerende / meyn-den teghen den naem Gods niet te misdoen. Daerom nae het voornemste hoofstuck der overtredinghe / heneint de Heere hen oock alle uptvluchten: op dat sy niet en dercken / dat sy't nu outgaen zijn als sy de naem Gods ver-swijghende / by den Hemel ende by de aerde sweeren. Want men moet hier oock int coyte aemerck-ken / dat de mensche / hoewel hy de naem Gods niet en noemt / nochtans niet sulcke omme-woorden by hem sweert / ghelyck als hy sweert by het broot dat hy eet / by sijnen Doop / ofte eenighe ander dinghen: die als panden zijn der Goddelicher mildichept tot hem. En als Chri-stus verbiet by den Hemel / by de aerde / ende by Jerusaleim te sweeren / soo en straft hy daer niet een supersticie ghelyck sommighe verkeerdelick meynen: maer wederlept veel meer de Sophi-stische scherpsinnichept der ghenen die hen niet en ont-saghen sulcke omrechte eeden te gelyck-ken / ghelyck of sy also den naem Gods gespaert hadden / die nochtans in alle sijne weldaden in-ghedrukt is. Het is een ander sake / wanneer eenich sterffelick oft doot mensche / oft eenich En-ghel in Gods stede ghesfelt wort: ghelyck by de onheylige Heydenen die stinckēde wijse is door flatterie ghevonden / dat sy sweeren by het leven des Coninc: want also wort de eerlichhept des eenighen Gods verdwinstert ende vermindert / als de Coninc als God gheacht wort. Maer daer het voornemen is de woordē niet de naem Gods alleenlick te bevestighen / daer wort sijn Majesteit in alle lichtveerdighe eeden betoert / hoewel dat bedercktelick gheschiet. Christus be-neemt de pdel boozwendighe deser stoutichept / verbiedende gantschelick niet te sweeren. Dit selve wil oock Jacobus / de woorden Christi die ick verhaelt hebbe / ghebruykēde: want de

lichtveerdichept heeft altyts haren loop gehad in de werelt / de welcke nochtans en onheylig-ginghe des Godlichen nacins is: Want is dat het woordaken / gantschelick / alsoo verstaen wort / ghelyck of het sonder eenige uptneminghe verboden waer te sweren: waer toe sal dan de verclaringhe dienen die terfont daer na volcht / Noch by den Hemel noch by de aerde / etc? Waer upt het openbaer ghenoech is / dat daer de upt-vluchten benoemen wordē / daer mede de Joden meynen haer schuld ende sepl te bedercken.

27 Daerom en can het den recheverstandigen niet twijfelachtich zijn / dat de Heere daer die eeden alleenlick mislyst / die by de Wet verboden waren. Want hy oock selve een exempel der volmaechthept zijnde die hy leerde / en heeft hem niet outsien te sweeren / soo wanneer het de sake epschte: ende sijne Discipulē die sonder twij-fel hem in alle dingen gehoorzaam gewest / hebben sijn exempel hier in nae ghevolcht. Wie derf segghen dat Paulus soude gheswozen heb-ben / hadde den Eer gantschelick verboden ghe-weest? nu sweert hy / sonder beswaringhe alst de sake epscht / oock sountjts enen bloeck daer by settende. Maer noch en is deser braghe niet voldaen: want sommighe meynen dat alleenlick de openlicke eeden uptghenomen zijn upt dit verbod: te weten / de eeden die wy doen van der Overhept daer toe gheroepen zijnde / oft die de Princen pleghen te ghebruycken / als sy eenich verbont maken ende bevestigen / of die het volck gebruyck als het synen Prince edt doet / oft de rijck knechten als sy dooz enen edt worden tot den stryde ghebruycken: ende dierghelycke. In dese oorden stellen sy oock (ende dat te rechte) die eeden die by Paulum gelesen worden / om de weerdichept des Euangelij te bevestigen: want de Apostelen in haren dienst / en zijn niet gelijck andere ghemeyn menschen / maer zijn openbare Dienaren Gods. Ende voozwaer ick en ver-loohene niet dat sulcke eeden onsozghelick zijn / om dat sy niet vasse getuygenissen der Schry-ftuere beschermt worden. Het is der Overhept gheboden in een twijfelachtighe sake de getuygen te doen sweeren: ende de getuygen moeten op de edt antwoorden. Ende de Apostel seyt dat de gheschillen der menschen dooz sulcken middel ghepndicht ende betoert worden. In dit ghebot wort haerder byder werck goet gemaect. Ja men mach oock by de oude Heydenen aemerck-ken / dat de openbare ende gewoonlicke edt is in grooter weerde ghehouden gewest: ende dat de dagelicsche ende lichtveerdighe eeden zijn booz niet / oft niet seer groot geacht gheweest / gelijck of sy ghemeynt hadden dat den naem Gods in de sulcke niet gebruyck en wert. Maer het wa-re brel te sozghelick de eeden die de gemeyn men-schen soberlick / heylighlick / ende eerweerdichlic ghebruycken in noot sakeclike dinghen / te verdoem-en: dewyle de selve oock niet rebenen ende met erenupelen bevesticht zijn. Want ist dat de men-schen onder maldanderen moghen in sware en ernstighe saken God tot enen Richter aenroe-pen / veel meer tot ghetuyghe. Ghelyck / u broe-der sal u beschuldighen van onghetrouwichept: ghy sult arbeiden om u te ontschuldighen upt liefde: hy en sal niet gheen reden te vreden zijn. Ist dat uwe fame in verrijckel is om sijn haer-neckighe boofhept / so sult ghy sonder misdoen op Gods oordeel beroepen / op dat hy uwe on-nooselhept te sijnre tijt openbare. Het is et min-der sake God tot ghetuyghe roepen / ist dat men de woorden overlept. Daerom en ick niet waerom wy soude seggē / dat sulcke betuyginge onghe-

waerom dat Christus in dese plaetse verbode heeft gantschelick te sweeren.

3. Het heere exempel Christus in de woorden des Apostels Pauli. Matth. 10. 15. 23. 42. ende 11. 11. ende 18. 3. 18. Marc. 8. 12. Joann 3. 3. 5. 11. eff 5. 19. 24. 25. ende 6. 20. 53. eff 8. 34. 51. 58. eff 12. 24. etc. Rom. 1. 9. ende 9. 1. 2. Cor. 1. 18. 23. ende 11. 33. Gal. 1. 20. Phil. 1. 8. 1. Thes. 2. 5. 10. ende 5. 27. 1. Tim. 5. 21. 1. Sommighe prisen wet-telike eeden: maer gheben-sins alsulcke die gheschil-den buyten rechte der Overhept.

1. Tim. 4. 1. 2. Cor. 22. 8. 11. Heb. 6. 16.

Maer dat de eede / welcke buyten rechte der Overhept ge-daan wordē / oock gheoor-loft zyn / dat wort bevesten soo mer een eeden als ooc niet erempelen / doch met sulcke bepa-linghe / als Gods woort booz schijft.

2. Het besclaringe van die plaetse / welken de wederboozers besclaren.

Antwoort op haer Antwoort.

Matth. 5. 34.

Jacob. 5. 12.

onghe-

onghesoorloose is. Ende wy hebben vele exempel.
 Gen. 21. 24. Ist dat men wil seggen dat de eet die Abrahams
 Gen. 31. 53. ende Isaac met Abimelech deden/ zyn als van
 Jacob ende Laban waren gemeyn mannen/ en en hadden geen
 Ruth 1. 13. ampt der Overicheyt / ende maeken nochtans een
 bevestigen dat met eenen eet. Dooz was ooc een ghemeyn
 man/ ende hy bevesticht oock also het houwelic met Ruth.
 1. Reg. 18. 10. Abdias was oock een gemeyn man/ rechtveerdich
 ende godvreesende/ en nochtans betuycht hy met eenen
 eet het gheue dat hy Eke wil wijs maken. Daerom en weet
 ik ghenen beteren regel/ dan dat men de eeden alsoo
 maatighe/ dat sy niet liecheveerdich en zyn/ noch
 sonder oorsake/ noch wyf boose begheerte: maer dat
 sy den rechtveerdighen noot dienen: te weten / daer
 men de eere Gods moet beschermen/ of des broeders
 sichtiginge voozderē/ want hier op dient dit
 ghebot der Wet.

Dat vierde Ghebot.

Ghedenck dat ghy de Sabbathdach heplicht. Ses daghen suldy arbeypden ende alle uwe werck doen: maer de sevēde dach is de Sabbath des Heeren uwes Gods. Ghy en sult daer in gheen werck doen/ etc.

28 Het eynde deses ghebots is / Dat wy onsen
 eghenen ghesintheden ende wercken afbedende/
 sullen het rycke Gods bedencken/ en daer nae staen/
 ende daer toe gheoeffent worden dooz sulche
 middelen als hy heeft ingheset. Maer dewyle
 dit ghebot een sonderlike ende ander aenmerckinge
 heeft dan de andere/ so wil het oock op een
 ander wyse ende orden uytghelept zyn. De oude
 Heeracs plegen te noemen Vmbraenke (dat is
 schaduwelick) om dat het de uytweyghige
 onderhoudinghe des dachys verbaet / de welke
 is ghelyck de andere figuren / dooz de comste
 Christ wech ghenomen. Dit wort wel niet ver
 waerheyt van hen geseyt / maer sy roeren
 ende raken de sake alleenlick ten halben.
 Daerom moeten wy de uytlegginghe hoogher
 verhaelen/ ende dze oorsaken aen sien / op de
 welke dit ghebot wy duncke te staen / nae dat
 recht aenghemerck hebbe. Want de Hemelsche
 Wetgever heeft onder de ruste des sevenden
 dachys / den volcke Israel de gheestelicke ruste
 willen afveelden / in de welke de ghebovige
 moeten van hare eghene wercken rusten / op
 dat sy God laten in hen wercken. Ten anderen
 heeft hy willen enen sekeren dach in seten / in
 den welcken sy souden vergaderen ende by
 een comen / om de Wet te hoozen / ende de
 ceremonien te onderhouden: oft minners om
 dat sy die sonderlinghe souden gebuyken om
 syne wercken te bedencken: om dooz sulche
 bedenkinghe tot Godsalicheyt gheoeffent te
 worden. Ten derden heeft hy verozdent dat
 men den dienstmaechten ende den genen die
 onder ander menschen heerschappie zyn
 souden eenen rustdach toe laten / om eenighe
 verclaringhe des arbeit te hebben.

29 Maer wy worden menigterley wyse
 gelect / dat de afbedinghe der gheestelicker
 ruste heeft de voozernste plaetse in den
 Sabbath ghehad. Want de Heere en heeft
 byna gheens ghebots onderhoudinge
 strengelicker geescht. Als God wil seggen
 by de Propheeten dat de gantsche
 selighe verdorven is / so elacht hy dat
 syne Sabbathen ontrepucht / gesehouden
 niet onderhouden / noch gheheplicht
 zyn: ghelyck oft

daer niet anders en ware waer in hy mochte
 gherert worden / als desen dienst verlaen wort.
 De onderhoudinghe des Sabbath verheft hy
 met uytneemenden lof: daerom hebben de
 gebovige dese weldaet Gods / dat hy hen den
 Sabbath gheopenbaert heeft / seer groot
 geacht worden alle andere openbaringhen.
 Want by hemiam spreken de Leviten aldus / in
 een groot vergaderinge: Ghy hebt onsen
 vadere unwenheplighen Sabbath ghe
 toont / ghy hebt hen geboden / ende
 ceremonien / ende de Wet ghegheben
 dooz de hant Moiso: Hier siet ghy hoe de
 Sabbath in sonderlike werde gheacht
 wordt onder alle gheboden der Wet. Het
 welke al dient om de werddichheit der
 verborghenheit te beheffen / het welke
 seer wel van Moise ende Ezechiele wordt
 uytghezuucht. Want aldus staet in het
 tweede boeck Moiso: Siet toe dat ghy
 mijnen Sabbath onderhout / want hy is
 een tecken tusschen my ende u in uwe
 geslachten / op dat ghy weet dat ick de
 Heere ben die u heplighe. Bewaert den
 Sabbath / want hy is u heplich. Laet de
 kinderen Israels de Sabbath bewaeren /
 ende dien onderhouden in hare geslachten:
 hy is een ewwich verbont tussche my
 ende de kinderen Israels / en een ewwich
 tecken. Ezechiel spreect noch byeder:
 ende de sonma deser woorden is dese / dat
 den Sabbath een teckē is / waer dooz
 Israel bekenit dat God sijn heplichmaker
 is. Ist dat onse heplichmakinge gheleghen
 is in de doodinghe onses willes / soo
 openbaert haer nu een seer bequame
 overeencominghe des uytwendighen
 teckens met de inwendighe sake. Men
 moet gantschelick rusten op dat God in
 ons wercke. Wy moeten onsen wil
 laten varen / onse herten over gheven /
 ende alle begeerlicheden des vleeschys
 van ons werpen. Sonma / wy moet
 rusten van alle wercken onses eyge
 vernusts / op dat wy God hebben in
 ons werckende / ende in hem rusten /
 ghelyck oock de Apostel tot den
 Heereen leert.

30 Dese gheduerighe ruste wert den
 Joden vooz ghehouden dooz de onderhoudinghe
 eens dachys van seven / de welke de
 Heere heeft oock dooz sijn
 exempel aengegeesen / om dat sy te
 eerwerdelicker soude ghehouden
 worden. Want het en heeft gheen
 cleyn gewicht om den menschen tot
 neersicheyt te verwecken / dat hy
 verstaet dat hy sijn Schepers
 exempel nae volcht. Ist dat
 peimant eenighe verborghen
 beduydinghe soecht in het ghetal
 van seven: dewyle dit in de
 Schryfuere een ghetal der
 volmaectheit is / soo en ist
 hier niet te verghieffes ghenomen
 om de ewwige gheduericheyt te
 bekenen. Hier mede comt oock
 wel over een dat Moiso beschryvinghe
 der vervolginghe der daghen
 ende nachten / eyndicht op dien
 dach / in den welcken hy verhaelt
 dat de Heere gherust heeft van
 sijne wercken. Men mach oock
 een ander aenmerckinge deses
 getals by venging / die der
 waerheyt ghelyck spric weten / dat
 God daer mede beterekent heeft
 dat den Sabbath nemmermeer en
 sal volcomen zyn / tot dat den
 laetsten dach comt. Want in den
 Sabbath beginnen wy onse
 salighe ruste / in de welke wy
 daghelick nieuwen vooz ganch
 doen. Maer dewyle wy noch
 sonder ophouden stry hebben
 teghen het vleesch / soo en sal
 die ruste niet eer volcomen
 zyn / dan als de prophetie
 Esaiē sal verbult worden van de
 achtervolginghe des nieu
 maents / nae de niet maent
 ende des Sabbathys nae den
 Sabbath: te weten / als God
 sal al zyn in allen. So soude
 dan de Heere moghen schynen
 dooz den sevenden dach
 sijnen volcke de

Hebr. 9. 14
 E. rod. 31. 13
 ende 35. 2.
 E. fa. 50. 2.

Dewelcke kennen geest dat God is onsen heplichmaker.

Ezech. 20. 12.

Waer uyt dat volcht / dat wy en ist moeten / ten eynde dat wy God in ons wercke de niet en besletten.

† Hebr. 3. 13. ende 4. 9.

† Ist dat peimant een bet verborghen beduydinghe in het getal verseycht / soo wort den sijn deses gebots dies halben bekenit te weten / de ghe duericheit des Sabbathys ende de volcomenheit in den laetsten dach.

E. faie 66. 23.

1. Cor. 15. 28.

Des bieder ghebots uytlegginge ende eynde.

De oorsaken.

De eerste.

De tweede.

De derde.

† Verclaringhe des eersten oorsacks. De afbeduynghe der gheestelicker ruste heeft de voozernste plaetse in dit ghebot. Rom. 13. 22. Ezech. 20. 12. ende 22. 8. ende 23. 38. Ezech. 17. 21. 22. ende 27.

toecommende volmaecticheyt sijns Sabbathys in den laetsten dach afghebeeldet te hebben/ om dat sy souden niet eeuwighe bedenckinge haer leuen lanck nae dese volmaecticheyt staen.

Ist dat ghy selve sichte-
lic en eendou-
brichlick ver-
staet/ daer en
is niet veel aē
gelegen/ alle-
dat de ber-
bozgentheyt
gebillige cus-
ste onlec
wercken: also
nochtā/ dat
de supersti-
tieuze onder-
houdinge het
daghen wech
gebaē wojde.

31 Ist dat pernant dese aenmerckinge des ghetals verwozpt / ghelijck oft sy veel te scherpsinnich ware : ick en ben daer niet te ghen / dat hy eemboudelicker ende sechtelic-ker verstaē / dat de Heere heeft enen sekeren dach verozdent / in den welcken het volck on-der de leere der Wet soude gheoeffent worden/ om de gheestelicke ruste die eeuwichlick duert/ te bedencken. Ende dat hy den seunden dach daer toe verozdent heeft/ om dat hy voozfacly dat het ghenoech was / oft om dat hy het volck soude dooz de ghelijckheyt sijns exempels te het verwoecken / ofte pnueren om te verman-nen dat het eynde des Sabbathys is alleen-lick om dat het volck soude sijnen Schepper ghelijck worden. Want daer is wepnich aen de uptlegginge ghelegghen / soo verre de ver-bozgentheyt blyst die daer in vooznemelick beduyp wozyt / te weten /dat wy moeten eeu-welick van onse wercken rusten. Tot dese be-denckinge hebben de Prophteten altyts het volck wederroepen : om dat het niet en soude dencken ghenoech ghedaen te hebben/ als het nae den vleesche rustede. Boven de plaetsen die nu verhaelt sijn / hebben wy aldus in Esaiā :

Isa. 58. 13.

Ist dat ghy op den Sabbath ulwen voet afwendet dat ghy in mynen heplighen dach niet ulwen wille endoet / maer houdt eenē heplighen ende lustighen Sabbath des Heeren der eerlichheyt / ende eert hem / ulwe eyghen weghen niet doende / ende dat ulwen eyghen wille niet ghevonden en wozyde / ende dat ghy niet en spreeket nae ulwen wille : dan sult ghy lust hebben in den Heere / etc. Maer het ghene dat der ceremonie aen ginch / is sonder twyfel dooz de coemste Christ des Heeren / te niete ghelwozyden. Want hy is de waerheyt / dooz wiens teghenwoozdicheyt alle figueren ver-geaen ende ophouden : hy is het lichaem dooz wiens aenschouwen de schaduwē verlaten wozyden. Hy is (segghe ick) de waerachtighe verbullinghe des Sabbathys. Dooz den Doop sijn wy niet hem begraven / ende in de ghemeynschap sijns doors gheplant / op dat wy synder wederopstandinghe deelachtich zynde / in nieuwichheyt des leuens wandelen. Daer-om schryft de Apostel erghens / dat den Sab-
bath is een schaduwē des toecommenden diner / ende dat het lichaem daer van is in Christo / dat is / de vaste substantie der waerheyt de welke hy te dier plaetse verclaert. Dese en is niet te vrede niet enen dach / maer eyscht den heelen loop onses leuens / tot dat wy gant-
selick ons selven doot zynde / niet het leuen Gods verbult wozyde. Daerom moet de super-
stitieuze onderhoudinghe der daghen/verre sijn van de Christenen.

De Ceremo-
nie is dooz
Christ com-
ste te wete ge-
daen.
Joan. 14. 6.

Rom. 6. 4.

Col. 2. 16. 17.

De berela-
cinghe des
twerden ende
berben ooz-
sackes/ de
welcke op
elue saken
ghedwrich
siet.
28. de stigun-
ghe.

Wid. 5. 14.

32 Maer dewijle de twee laetste oorsake niet en mogen onder de oude schaduwē getelt wozyden / maer dienen in alle eeuwen even wel : hoe-
wel den Sabbath is wech ghenomen/soo heeft nochtāns dit noch plaetse onder ons / op dat wy op seker ghesette daghen vergaderen om het wooyt te hoozen/ende het heplighe bzoet te vze-
ken/ende ghemeyne gebeden te doen/ boven dese-
sen op dat de dienstboden ende wercklieden van haren arbeyp rusten. Op beyde dese oorsaken heeft God sonder twyfel in de ghebiedinghe des Sabbathys achte gheschadt. Dierste heeft ghes-
tupgenisse genoech oock in het eenich gebuypck

der Joden. Ende de tweede heeft Moses in sijn vyfde boeck beteeckent met dese wooyden : Wy dat ulwe Ose ende ulwe Ezel gelyck rusten/ als ghy ghedenckt dat ghy selve in Egypten ghe-
dient hebt. Item in sijn tweede boeck : Wy dat ulwe Ose ende Ezel ruste:ende dat de sone dijner dienstmaecht verlichtinghe hebbe. Wie sal ver-
saken dat dese twee saken alsoo wel ons als de Joden aen gaen? De kerckelicke vergaderinghe wozyden ons in Gods wooyt gheboden / ende de
noot daer van is ons dooz de bevindinghe deses leuens genoech bekent. Ende hoe can men sul-
ken vergaderinghe houden/ten zy dat sy gheoz-
dineert sijn / ende haer ghesette daghen hebben. Alle diuick moet ozdentlick ende betamelick ge-
schien onder ons/ghelijck de Apostel seyt. Nu en can niet alleculic dese bequaenheyt ende ozden
niet onderhouden wozyde / sonder sulcke maer-
ghe der dagen / maer daer staet oock anders een seer seker verwoeringhe ende val der gemeynte
te comen. Ist dat wy den selven noot hebbe om des welcken wille de Heere heeft den Joden den Sabbath in gheset : soo en mach niemant seg-
ghen dat de Wet des Sabbathys ons niet aen en gact. Want de alderwoozsienichste ende ghe-
nadichste Vader heeft alsoo wel willen onsen noot als der Jode noot wooyse. Maer pernant
mach segghen/waerom en vergaderen wy niet liever alle daghe / op dat alsoo het onder-scheyt
der daghen wech ghenomen wozyde? Dat ware wel te wenschen : ende wooywaer de gheestelicke
wijsheyt waer wel weerdich datmen haer alle daghe een deelken des tijts gabe. Maer dewyle
om beler menschen waackheyt wille/dat niet en can gheschien datmen soude alle daghe verga-
deringhe houden:ende de liefde niet toe laet dat men meer van hen eysche / waerom en souden wy dier redē niet ghehoosacm sijn / die ons dooz
Gods wille is ghegheuen?

Exod. 23. 12.

1. Cor. 14. 40.

Van de hem-
lighe bpreus
conyten.

33 Ick ben bedwoonghen wat vzeeder in dese sake te handelen / om dat sonnighe ongheruste gheesten te desen tijde beroerte maken om des Sondaerhs wille. Sy claghen dat het Christen volc wozyt in het Jodendom geshouden / om dat het eenige onderhoudinghe der daghen behout. Maer ick antwoorde / dat dien dach sonder ce-
nich Jodendom van ons wozyt onderhouden / want wy sijn in desen deele wint verschepte van de Joden. Want wy en onderhouden dien dach niet als eē ceremonie met seer benauder Aelgic / ghelijck of wy meynen dat daer mede een gee-
stelicke verboggentheyt asgebeeldet ware: maer wy nemen hem aen als eenen nootsakelicken middel om ozden in de Ghemeynte te houden. Maer (sy segghen) Paulus leert datmen niet en moet de Christenen in de onderhoudinghe des dachhs oozdecle / om dat hy een schaduwē is des toecommende diner. En daerom vzeest hy dat hy sal onder de Galaten te vergeefs gearbeyp heb-
ben / om dat sy noch dagen onderhoude. En tot de Romeynen seyt hy / dat het superstitieuze heyt is / als pernant den eenen dach van den anderen onder-scheyt. Maer wie isser / uptghenomen dese rasende menschen alleenlick / die niet en can sien van wat onderhoudinghe de Apostel spreeket? Want sy en sage niet op dit Politische gebuyp en kerckelicke ozdeninghe: maer dewijle sy de da-
gē als schaduwē der geestelicker dingē behieldē / so verduysterde sy so verre de eere Christē in het licht des Euangelij. Sy onthieldē hen van hā-
wercken / niet om dat die de heplighe oeffeningen verhoonden: maer dooz eenighe Aelgic / om dat sy droomden dat sy van den arbeyp rustende / gepachtensse der verboggentheden hielden die
wooy-

Van de on-
derhoudinge
des Son-
daerhs/tegen
de ghene/die
beroerte ma-
ken dat het
Christen volc
mit Jodendom
gheshouden
wozyt.

Teghentwooy-
pinghe.

Col. 2. 16.

Gal. 4. 10.

Rom. 14. 5.

Antwooyt.

voortjden gheboden waren. Dese verkeerde onderfchepinghe der daghen wederfprecht Paulus: ende met de behoortliche verclaringhe der dagen die tot ruste en vrede der Chrifteliker Gemeente dient. Want in de Gheuepiten die hy geleert hadde/ wert den Sabbath tot dit gebuyckel onderhouden. Want dien dach verozdet hy den Conynghen om de hantfpekinghe te samenlen tot hulpe der armet broederen te Jerusaleem. Ist datme vreesst booz superstitie/ die was meer te vreesen in de Jodische Feestdaghen dan in de Sondaghen die de Chyftenen mi hebben. Want om de superstitie wech te nemen/ is dien dach verlaten/ welcken de Joden onderhielden: ende om bequaemheyt oorden ende vrede in de Gemeente te behouden/ is eenen anderen dach daer toe verozdent.

1. Cor. 16. 1.

Bozake ende reden van de beringe des Sondachs.

Waer by dat nochtas niet en moet zijn reinge superstitie noorwendicheyt.

De sonna ende inhoud deses gebots.

Behaebert. Vide Socrat. Hist. iii. lib. 9. Cap. 38.

Esa. 1. 13. ende 38. 13.

34 **H**oewel de Onde en hebbe niet sonder raet de Sôdach in des Sabbaths stede gestelt. Wât dewijle het eynde en de vervullinghe der waerachtiger ruste die door den onden Sabbath beceekent was/ in de wederopstandinge des Heeren is: so worden de Chyftenen oock door de selven dach die de schaduwe gecyndicht heeft/ vermaent / dat sy niet en moeten blijven in de eeremonien/ die als schaduwen waren. Ic en achte het ghetal van seven soo seer niet / dat ick soude willen de Gheuepente daer aen als dienstbaer verbinden. Want ick en soude de Gheuepiten niet verdoemen die andere gewoonlyche dagen hadde tot haer vergaderinge / so verre sy sonder superstitie waren. Het welcke sal wesen/ ist dat sy alleenlic tot onderhoudinge der leere ende oordeninge ghevoecht worden. De sonna sal sy in gelijce de waerheyt wert den Joden onderfiguren geleert/ also woxt sy ons sonder schaduwen aengeprezen: te weten/ ten eerste op dat wy ons leven lauch ruste bedencken van onse werken/ op dat de Heere door synen Geest in ons werke. Ten anderen op dat een pegelich hem selven soo wanneer hy tijt heeft/ niet Gods salige overdenkinge der werken Gods oeffene: ende oock dat wy alle ghelijck de behoortliche ordeninghe onderhouden die om Gods woort te hoorzen/ en de Sacramenten te bedienen/ ende tot gemeene gebeden/ is ingestelt. Ten derden dat wy de gene die ons sijn onderwoopen/ niet onbetreffelich en verducken. Alsoo worden de beuselingen der valscher Propheten te neder geleert/ die in boozleden tijde hebben den volcke de Jodische meyninge in gegeve/ niet anders by byngende/ dan dat het ghene dat ceremonael was / in dit ghebot 3p wech ghenomen/ ende dat het gene dat de zeden aenginek/ noch blifst/ te weten/ de onderhoudinghe eens daechs in de wecke. Waer dit is niet anders dan de dael veranderet tot versnadinghe der Joden/ ende de selve heplicheyt des daechs mit herte behouden: dewijle de selve bedupdinghe der verborghentheit die by de Joden haer plaetse hadde/ noech by ons blifst. Ende wy sien boozwaer wat boozgane sy niet sulcke seere gedaen hebben: want die op hare insettingen staen/ die gaen in de grove ende vleescheliche superstitie des Sabbaths de Joden dymael te boben: soo dat de bescheldinghen die by Esaiam ghelcfsen worden/ alsoo wel te desen tijde/ op hen lypden/ als op de ghene die de Prophete te synen tijde straffe. Dooxt op dat de lielighe onder ons niet en vervalle noch verfloutwe / soo moct men booznemelich de gemeen leere houden/ te wete/ datmen moet de heplighe vergaderingen neerstelich onderhouden/ ende in de upwendige behulpfelen die tot de onderhoudinghe des Godsdienst dienen/ neerstich sijn.

Dat vijfte Ghebot.

Eert uwen Dader ende moeder/ op dat ghy lange leeft inden lande dat u de Heere uwe God sal gheben.

Het eynde deses gebots is/ dat wy de graden der hoocheyt die God verozdent heeft / moeten onderhoude en niet sehende: want God draecht sozge voor de bewaringe der ordeninghe die hy geset heeft. So sal dan de sonna deses ghebots sijn/ dat wy de ghene die de Heere over ons ghestelt heeft/ in weerde houden/ ende hem eere/ gehoozsaenheyt en danckbaerheyt bewyzen. Waerupt dit verbot volcht: dat wy hare weerdicheyt niet en sullen door verachtighe/ noch doox hartneclicheyt / noch doox ondanckbaerheyt verozden. Want so wijt streckt hem dat woort Eere, in de Schrytuere. Gelyc als de Apostel seyt/ dat de Onderlinghen die wel regeren / dobbel eere weerdich sijn/ so verstaer hy niet alleenlic datmen hen behoort eerweerdicheyt te bewyzen/ maer oock sulcke vergeldinge te doen als haren dienst verdient. Ende dewijle dit ghebot van de onderwoopinge seer strijt tegē de verdrachticheyt der menscheliker nature/ de welcke doox begeerte der hoocheyt seer opgeblasen zijnde/ haer seer onghewillich laet onderwoopen/ soo heeft God hier de Overheyt die vā nature alder lieflichst ende minst bemjt is / tot ee erempelaer voorgestelt / op dat die onse herten te bet mochte versachten ende bugghen tot ghewoonlyche onderwoopinge. Soo begint dan de Heere van de onderwoopinge die de alderverdragelichste is/ om ons n. eer ende mer te wenen tot alle onderwoopinge: dewijle in alle ee selve rede is. Want dien hy hoocheyt toechryft/ die maect hy sijn naems declachtich / so verre het nooch is om de hoocheyt te beschermen. 32. dese namen/ Vader, God, en Heere, comen so eygentlic hem alleen toe/ dat onse herte moet doox het ghevoelen snyder majesteit geraect worde / so wāner wy een van dese namen hoorzen. Daerom die sy deser namen declachtich maect / die vereert hy met eenen glinster snyder eerlicheyt/ op dat sy/ een peghelielc na sijn plaetse ende hoocheyt/ eerlich sijn. So moeten wy dan achten wat Godlic te zijne in den genen die een Vader genaemt is/ want hy en draecht dien Goddelicken naem niet te vergheefs. Alsoo oock die een Prince ofte Heere is/ die is eenichsins de Godlicke eere declachtich.

De uoetlegginghe des vijftien ghebots/ dwelck is het eerlic vā de weerde tafel het eynde de sonna ende het verbot des seibde.

1. Tim. 3. 1. Hoe wjt dat de eere die men den Ouders bewyzen moet haer bestreect.

Waerom God des haedes ende des moeders ghe dachrich is.

Wien dat dit name Dader/ toe comt.

36 **D**aerom moeten wy sonder twijfelen weten / dat de Heere hier enen ghemeynen reghel in set / te weten / dat wy enen pegheliken dien wy bekennen doox Gods ordeninghe over ons gheset te sijn/ eerbiedinghe/ gehoozsaenheyt / danckbaerheyt / ende sulcken dienst bewyzen / als wy vernoghen. Daer en is niet aen ghelegghen of sy sulcker eere weerdich sijn of niet. Want hoedanich sy oock sijn/ soo en hebben sy nochtans de plaetse sonder de voorszieninghe Gods niet vercreghen / om welcker plaetsen wille / de Wetghever wil datmen hem eere doe. Wy ghebiet nochtans: namelich / van de eringhe der Ouderen die ons in dit leven hebben opghedraecht: tot welke eringhe de nature selve ons eenichsins onderwijst. Want het sijn onnatuerliche Dierē en geene mensche die de vaderliche macht met versnadinghe ofte hartneclicheyt vercoren. Daerom ghebedt de Heere / datmen alle de ghene die den Ouderen onghewoozsaem sijn / sal dooden / als die niet weerdich en sijn te leven / bewijle sy die niet en bekent.

Daer en is niet aenghelegghen of sy't weerdich ofte onweerdich sijn/ den welcken dese eere aenghedaden wort.

* Insonderhen wort daer bevolen de eere tot de Ouders.

bekennen/ dooz der welker hulpe sy zijn tot dit lede getonnen. Ende het schijnt upt vele plaetsen der Wet waer te zijn/ dat wy geleest hebben/ * dat daer drierley ere is / daer van hy hier spreect/ te wetē/ erbedinge/ gehoorsamenheyt/ en dābaerheyt. De eerste ere bevesticht God/ als hy ghebiet die te dooden / die vader ofte moeder vloekē: want hy wreec daer de verachtinge en verfiradinghe. De tweede/ als hy de straffe des doots ghebiet over de ongheloozsaime ende wederspannighe. Tot de derde dient het ghenē dat Christus seyt Matth. 15. te wetē/ dat het Gods gebot is/ dat men sal den ouden goet doen. En soo waanner Paulus dit ghebot meldet/ so vermaent hy dat daer dooz ghehoorsamenheyt ghesicht wort.

37 Hier wort een belofte by gestelt om dit gebot ons te meer aen te prijsen / ende ons te vermanen hoe aengenamen dese onderdanicheyt die hier geboden is / by voorz God. Want desen prikkel ghebyzpekt Paulus om ons te verwecken/ als hy seyt/ dat dit het eerste gebot is met belofte. Wāt de belofte die voze verhaelt is in de eerste tafel/ die en ginc niet sonder lie noch egentlicke gebot aē / maer de gantsche Wet. Aengacende dese tegewoordige belofte/ God heeft daer in tot de Joden sonderlick ghebyzopen van het lant dat hy hen beloofst hadde tot errenisse te geben. Soo dan ist dat de besittinghe dies lants was een tecken ende pant der gonsse Gods: soo en moete wy ons niet verwonderē dat God heeft sijn ghenade willen betuyghen/ lanckheyt des levens ghebeuden / waer dooz de byzucht sijnder weldaet langhe ghebyzpekt wordt. Soo is dan dit de sin deses gebots. Eert vader ende moeder/ op dat ghy meucht lange leven om de besittinghe des lants langhe te gebuycken/ de welke u sal een ghewyghenisse wijnder ghenade zijn. Ende dewyle het gantsche aetrijcke den ghelooibigen gheseghent is/ so stellen wy te rechte het tegenwoordich leven onder de zegenen Gods. Daerom gaet dese belofte oock ons aen/ te weten/ soo verre de lanckheyt des tegenwoordigen levens ons een bewijs der gonsse Gods is : Want dese belofte en is noch den Joden/ noch ons gegheben / ghelijc of een lantc leven op der aerde de salicheyt in hem verbaecte/ maer om dat het de ghelooibighen pleecht een tecken der goedertierenheyt Gods te zijne. Daerom als het comt dat de ghene die sijnen ouden ghehoorsamen is/ wort upt dit leven wechgenomen eer sijnen tijt rijpe/ende sijne daghen vol zijn (het welke men dickmael siet) soo blijft nochtans de Heere niet min stantvastich in de volbynginge sijnder belofte/ dan of hy penande hondert gemeten ofte bunderen lants gawe / dien hy alleenlicke een belooft hadde. Het is al hier in ghelegghen/ dat wy overlegghen dat een lanck leven hier beloofst wordt/ soo verre het een zegheninghe Gods is: ende dat het een zegheninghe Gods is / so verre het ee bewijs der Godliker genade is: de welke God dooz den doot veel rijkeliker ende sekerlicher sijnen dienstknachten betuyecht en niet der daet bewijst.

38 Woven desen als de Heere den kinderen die haren ouden sulcke ghehoorsamenheyt bewijzen als sy schuldich zijn/ de zegē des tegenwoordighen levens belooft: soo geeft hy oock mede te kennen/ dat allen ongheloozsaime ende wederspannighen de verbloekinghe seer sekerlicke staet te comen. Ende op datse aen hem betwefen wordde / soo betuyecht God in sijn Wet dat de sulcke des doots schuldich zijn / ende beveelt dat mense alsof al straffen. Ende ist dat sy het oordeel ende

de handen der menschen ontgaen/ soo doet God selve wreake daer over op eenige maniere. Want wy sien hoe groot getal sulcker menschen in den rijck ofte in eenich oproer verflaghen worden: andere worden dooz onghewoonlicke straffen ghequelt. Sy zijn bynae alle een bewijs dat dese bynginghe niet pde len is. Ende is het dat eenige die ontgaen tot dat sy out worden: dewyle de selve in dit tegenwoordich leven van den zegen Gods berooft zijnde / ellendich zijn/ ende tot naemels meerder straffe bewaert wordē/ so is het verre dat sy der belofte die den godsaligen gegeven is/ souden beclachtich zijn. Maer wy moete oock toytelicke acinmercken/ * dat ons gheboden is alleenlicke in den Heere hen gehoorsamen te zijne : het welke oock elcker ghenoech is upt het fondament dat vozen ghelept is. Want sy zijn onder ons ghestelt in de plaetse tot de welke sy zijn van God verheuen/ die hen oock sijn ere mede deylt. Daerom de onderdanicheyt die hen bewesen wordt/ moet eenen graet ende boozderinghe zijn om Gode den oppersten Vader ere te doen. Daerom is het dat sy ons willen tot overtredinghe der Wet byngghen / soo en sullen wyse te rechte niet voorz vaders / maer voorz vreemde honden/ dewyle sy ons willen van de ghehoorsamenheyt des waerachtighen vaders afkeeren. Dit moet me weten aengacende Wyren/ Heeren/ ende alle Overheyt. Want het ware onredelick ende onbetamelick/ dat haer hoochheyt/ die van de hoochheyt Gods comt/ ende behoort die groot te maken/ soude dienen ende gebuyckt worden/ om de selve te vernederen ende verzoeten.

Dat sefte Ghebot.

Ghy en sulc niet doot slaen.

39 Het eynde deses ghebots is/ dat een geghelick moet de welbaert aller menschen lief hebben/ dewyle God het menschelick gheslachte heeft met eeuicheyt verbondē. Somma dan/ alle gheweit ende onghelijc / ende gantschelicke alle schade daer mede onses naesten lichjaem ghinderd wordt / is ons verboden. Ende daerom wort ons gheboden / ghetrouwelicke alle hulpe te doen/ die wy vermogen/ om onses naesten leven te beschermen: te bezogghen wat tot sijn ruste dient: te waken/ om dat hen schadelick is te verhinderen/ ende de hant te gheven als sy in eenighen noot zijn. Ist dat ghy ghedachtich zyt dat Godde Wetgever aldus spreect/ so dencht oock mede dat hy met desen regel wil oock uwe ziele enderwijzen. Want het en soude niet wel over een comen/ dat de ghene die * de gedachten der herten doozsiet / ende vooznemelicke daer in woont / soude alleenlicke het lichjaem tot rechtveerdicheyt onderwijzen. Daerom wordt oock dooz dese Wet verboden met der herten doot te slaen : ende hier wordt een inwendighe ghesintheyt geboden om des broeders leven te beschermen. De hant baert wel de dootslach/ maer het her te ontfangt hem als het niet tooznichheyt en haet besmet wordt. Siet oft ghy cont op uwen broeder tooznich zijn sonder groote begherte hem leet te doe. Ist dat ghy anders niet en cont tooznich zijn/ soo en cont ghy oock anders niet hater: want haet en is anders niet dan veroude tooznichheyt. Ghy mencht u verpisen/ en soecken niet om inewegghen te ontschuldighen/ hoe ghy best cont / nochtans waer tooznichheyt ofte haet is/ daer is een ghesintheyt ofte ghenegentheyt om quaet te doen. Ist dat ghy blight uytblijcht soekende/ so is het bonnisse nu dooz den mont des heylighen Geests ghegheben/ dat die

Maer daer wort by ghesaen een moedighe ondertrichinghe te wetē hoe verre wy onsen ouden ende den genen die in haer plaetse gestelt zijn/ sulck gehoorsamen zyn. * Ephes. 6.7.

Verclaringhe/ het ende eck de somma des seften gebots.

Na dien de Wetgheber geclerick is/ so becriet hy den dootslach des herten/ en ghebiet d' inwendighe ghesintheyt om te beschermen sijn naesten leven. * Jere. 17. 10. 1. Samu. 16. 7. Psal. 7. 10. Matth. 9. 4. Luc. 6. 8. Joan. 2. 24. 25. * Ero. 29. 45. Levit. 26. 11. Ezech. 37. 26. 2. Corin. 6. 16. Ephes. 3. 17. Somma. 8. 10.

Erod. 21. 17. Levi. 20. 9. Deut. 27. 16. * Welcke drierley is. Erbedinge/ Ghehoorsamenheyt/ Danc kbaerheyt. * Maat. 15. 5. Psal. 20. 20. Deut. 21. 18. Matth. 15. 4. Ephes. 6. 1. Col. 3. 20.

Tot wat eynde de belofte daer by ghesaen is.

Goe datse te verstaen is.

Dit teghenwoordighe leuen is een geghenenisse der goddelicke zegeninghe.

Et acinmerckinge eck gheboden om ghy dan een wachtheyt/ die men niet zenen somtijts ontmoeten.

Daer in ewegghen ongheloozsaime kinderen wort den bloek hercondicht.

1. Joann. 3. 15. een dootflagher is / die in sijn herte sijnen broeder haert. Dooy den mont Christus ist betuycht / dat die des oordeels schuldich is / die op sijnen broeder toornich is : dat die des racts schuldich is die tot sijnen broeder seyt kacha: ende dat die des helsehen byers schuldich is / die tot sijnen broeder seyt ghy dwaes.

Wederlep reden deses Ghebots. 1. De mensche is het ebenheest Gods. 2. Is ons vleesch.

Lib. 3. Cap. 7. sect. 3. 5. 6. 7. ende Cap. 20. sect. 38. 45. Item lib. 4. Cap. 1. sect. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. en cap. 17 sect. 38. 40.

40 De Schrijtuere geeft twee oorsaken te kennen / op de welke dit ghebot ghesoudeert is : te weten / om dat de mensche een beest Gods is / en om dat hy onse vleesch is. Daerom moeten wy ons ontfien den mensche te henderen / ten zp dat wy het beest Gods willen sehenden / ende moeten hem als onse eyghen vleesch helpen / ten zp dat wy willen bewysen dat wy geene menschen en zijn. Hoe men hier toe mach vermaent worden dooy de verlossinghe ende ghenade Christus / dat sal ergheens gheschandelt worden. Maer de Heere wil dat wy natuerlick dese tweedinghen in den mensche aemmerelic / waer dooy wy moghen tot sijn bewainghe betweest worden : te weten / dat wy het beest Gods in den mensche ere bewysen / ende onse vleesch in hem onthelken. So en is die niet terstont vā dootslach ontschuldich / die hem selven onthouden heeft van bloet te storten. Want ist dat ghy yet met den wercke volbringt / ofte soeckt te doen / ofte met begheerte ende raet vooz neemt dat teghen eens anders welbaert ende ghesontheit is / so zijt ghy nu in dootslach schuldich. Wederom ist dat ghy niet en soeket eens anders ghesontheit nae uwe vermoghen ende gheleghentheit te beschermen ende bewaren / so wort oock dooy sulche samenthelelcheit de Wet ooberghetreden. Ist dat soo groote soeghe ghedrogen wort vooz de ghesontheit ende welbaert des lichaems / soo moghen wy hier wt verstaen / wat men der salicheit der zielen schuldich is / de welke vooz God verre het lichaem te boden gaet.

Dat sevenste Ghebot.

Ghy en sulc gheen overspel doen.

De verclaringhe het eynde ende de somma des sevenften Gebots.

Maerom God hoerde tie verbiet.

41 Het eynde deses verbots is / Dat alle onreynicheit moet van ons wech zyn / dewijle God cuppscheit ende reynicheit lief heeft. So is dan de sonna / dat wy niet en sulen met eeuige onreynicheit ofte oncuppscheit des vleeschs besinet worden. Hier mede comt een ghebot over een / dat wy alle de deelen onses lichaems sulen met cuppscheit ende maticheit regeeren. Ende hy verbiet nameelic hoererie / tot de welke alle oncuppscheit streckt / om dooy de schandelicheit der hoererie (de welke grover ende tastelicker is / dewijle sy ooc het lichaem schandelic maect) ons tot een vergrouwinghe ende sehouwinghe aller oncuppscheit te byenghen. Dewijle de mensche is met sulcker conditie ghescheyden / dat hy niet en sal eensamelic sonder gheselschap leuen / maer de hulpe ghebynpelken die hem is toeghevoecht: ende dewijle hy dooy de straffe der zonde meer wort tot dese nootdeliclicheit verbondē: soo is de Heere hem in desen deele / soo veel nootdich was / te hulpe gecomen / als hy het houwelick heef / in gheselt / des welckes vergeselschappinge wort vooz sijn autoriteyt begonnen / ende oock dooy sijnen zegen gheplicht. Waer wt het openbaert is / dat alle ander vergeselschappinghe die bynpen het houwelick geschiet / vooz God verbloekt is: ende dat de vergeselschappinge des houwelick is als een mederijne tegen den noot verordent / op dat wy niet tot ongheliken oncuppscheit en vallē. Daerom laet ons ons selven niet flatteren / als wy hoorzen dat geeman en mach met een wijs bynpen houwelick

Maerome tegē de hoererie.

vereenigen / sonder van God verbloekt te zijn.

42 In dewijle dooy de conditie der natuer / ende oock dooy de oncuppscheit die nae den bal ontfeken is / ons het gheselschap der vrouwe dubbel noodich is / uytgenomen die God dooy sonderlike ghenade heeft van dien noot beuyt: soo sie een peghelick wel toe wat hem ghegeuen is. Ich bekenne wel dat maechdelicke cuppscheit niet en is te verachte: Maer dewijle die de sommighen niet en is ghegeuen / ende den sommighen niet en is anders dan vooz eenen tijt gegeuen / die dooy oncuppscheit gheueit worden / ende de selve niet en comen overwinnen / die sulen de hulpe des houwelick ghebynpelken / op dat sy alsoo nae de mate haerder roepinghe in cuppscheit leuen. Want de ghene die dese gabe niet en hebben ontfanghen / die striden teghen God / ende wederstaen sijn ooderinghe / als sy dien middel die hen ghegeuen ende toegelaten is / niet willen teghen haer oncuppscheit ghebynpelken / ende hen selven daer mede helpen. Dat wy hier niemant teghen en worpe (ghelick heben vele pietsgen te doen) dat hy vooz Gods hulpe alle dief vermach. Want Gods hulpe en staet niemant de by van den ghenen die in Gods wegen wandelen / dat is / in haren roep: van den welken die alle afwijken / die de middelen die God ghegeuen heeft / verachtende / soeken met vdele elck tweerdighe dinghen haren noot te overwinnen ende ontworstelen. De Heere betuycht dat cuppscheit een sonderlike gabe Gods is / en sulc een gabe / als die niet een peghelicken / noch den gantschen lichame der gheneypnte ghegeuen word / maer weynighen lidmaten. Want hy seyt dat sommighe menschen hen selven gesonden hebben om het rijke der hemelen / dat is / om dat sy te beter ende bypelicke souden mogē met de sake des hemelsche rijck betommert zyn. Ende op dat niemant en dencke dat sulcke snijdinghe in des menschen macht is / soo seyt hy weynich te voren / dat alle menschen dat niet en connen vaten / maer alleenlick de ghene dien dat is van God ghegeuen. Daer wt bestimt hy: Wie dit can vaten / die vate het. Dit betuycht Paulus oock clærlicker / als hy schryft dat een peghelick sijn eyghen gaben van God heeft / de eene aldus / de ander also.

De gabe hā onthouwinge is wel in des meder maer staet alleen in der hant Gods: Somnighen is sy heel gewenert / en somnighen is sy vooz eenē tijt verkeent.

Wederlegginghe van de tegenwoortinghe de gener die den maechdelicke staet bescheymen.

1 Psal 91. 1. ende 14.

Mat. 19. 11.

1. Cor. 7. 9.

43 Als wy dooy openbare betuyginghe vermaent worden dat het niet en is in eens peghelick macht cuppscheit te behouden bynpen houwelick / oock als sy met arbeyt ende neersticheit seer daer nae staet / ende dat het een sonderlike ghenade Gods is / de welke de Heere niet en geeft dan sommighen sekeren menschen / op dat sy te bequamer en onberhinderder zijn tot sijn wert / soo stryden wy vooz waer teghen God / ende teghen de natuer die hy heeft in gheset / als wy de wijse onses levens niet en schikken nae de mate onser macht. De Heere verbiet hier hoererie / so epeest hy dan supberheyt ende cuppscheit van ons. Ende daer is een middel om die te behouden / te weten / dat een peghelick sijn vermoghen bekenne. Niemant en verachte lichtveerdelic het houwelick / als een dinc dat hem onant en te vergheefs ware: niemant en begheere onghetrouit te blijven / anders dan die gheen wyf ghebeck en heeft: niemant en soecke ooc hier in des vleeschs ruste noch genack: maer alleenlick op dat sy van desen bant byn zijnde / dies te bequamer ende bereydet zp tot alle werck der godsalicheit. Ende dewijle dese welbaet wordt vele menschen alleenlick vooz eenen tijt ghegeuen / so mach een peghelick hem van houwelick onthouden / soo langhe als hy bequaem is om

So lange dant can hen ecke ende een van het houwelick onthouden / tot dat hy bequaem sal wesen om te onderhouden de maechdelicke cuppscheit.

Ist ware en rechte ghebruick des maechdelick staets.

L. Coz. 7. 2. 9.

machthelike eupschept te houden. Is het dat hy niet machtych en is om de oncupshept te wederstaen / soo moet hy verstaen dat de woort des houwelick hem is van den Heere op gelept. Dit leert de Apostel als hy ghebet dat een pegelick man sal sijn wijs hebben / ende dat een pegelick wijs sal haren man hebben / om hoererie te schouwen. Item dat die trouwe in den Heere / die hem selven niet en can onthouden. Ten eersten gheeft hy te kennen dat het meeste deel der menschen is der oncupshept onderwoopen. Te andere en neemt hy menant wpt vā de gene die der oncupshept onderwoopen zijn / maer gebiet hen allen dat sy desen eenighen middel (te weten het houwelick) ghebruycken / waer door men de oncupshept mach wederstaen. Daerom de gene die hen selven niet en connen onthouden / en desen middel om harer swachhept te hulpe connen / verachten / die sondighen oock daer in dat sy desen ghebode des Apostels onghedoorzaem zijn. Ende niemant en flattere hem selven gelijck of hy niet en conde van oncupshept ghestraft worden / om dat hy by gheen vrouwe en is geweest / hoewel nochtans daerentussche het herte van binnen door oncupshept brant. Want Paulus leert dat eupschept is supberhept des herten niet repuihept des lichaems. Een onghoude vrouwe (sept hy) bedenckt dat des Heeren is / hoe sy heplich sy / beyde aen lichaem en geest. Daerom dit gebot boven met reden bevestigende / sept hy niet alleenlic dat het beter is een wijs te trouwen dan hem selven door hoererie te ontrepnigen / maer sept dat het beter is te trouwen dan te bernen.

Die daer ongete ontzinde met oncupshept besmet wort / de selve oort loocht tegen God ende de nature / die van God gegeben is.

23 beschryvinge van eupschept. L. Coz. 7. 34.

The getroude mans sullen haer oock wachen / dat sy alsoo den room niet geven tot alle schandelicke inlen / dat se eee haerder hup / vrouwe overspeelder / als eche mans ghehouden moeten worden.

Ambro. Lib. de Philosoph. quem citat. August. Lib. contra Iulian. para 2.

44 Doort als de ghetroude weten dat haer vergeselschappinghe van God is ghesegent / so sullen sy daer door vermaent wordē / dat sy niet en behooren het houwelick niet onnatige ende onghewonden oncupshept te ontrepnigen. Want hoewel de schandelichept der oncupshept wort door de eerlichept des houwelick bedeckt / soo moet nochtans niet terstont daerom het houwelick een verwerkinghe der oncupshept sijn. Daerom en moeten de ghehoude niet dencken dat hen alle dinek gheoozlost is: maer een pegelick man hebbe sijn wijs soberlic / ende wederom het wijs haren man: op dat sy alsoo leven / dat sy niet en doen dat teghen de eerlichept ende machtycheyt des houwelick is. Want het betaemt alsoo dat het houwelick in den Heere begonnen / mach ende zedich sy / en niet tot allerley upterste dertelhept uytzikelie ende overvloepē. Dese dertelhept heeft Ambrosius ghestraft met een sententie die swaer / maer nochtans niet onbeguam is / als hy dien sijns ghetrouden wyfs overspeelder noemt / die in het ghebruyck des houwelick geē achte en heeft op schacinte noch eerbaerhept. Ten laetsten sullen wy aenmercken / wie dese Wetghever is / die de hoererie verdoemt: te weten / God die te rechte ghehelehept der ziele / des gheests / ende des lichaems cystet / dewijle hy ons geheel behooft te besitten. Daerom als hy verbiet te hoereren / so verbiet hy oock mede met onnatige vercieringe des lichaems / met oncupsehe roeringe der leden ofte oneerlicke woorden remant tot oncupshept te verwerken. Want het en is niet sonder rede dat Archelaus tot eenen jonghelick die seer lichtveerdichlick ghetleet was / sepe / dat het even veel was niet wat deel des lichaems hy oncupsch ware: want wy moeten God aensien / de welke alle onreynichept ende beknettinghe verdoemt / in wat deel onser ziele ofte onses lichaems die ghesien wort. Ende op dat wy hier aē niet en wij-

selen / soo moeten wy ghedencken dat God hier sehaen te ende eerbaerhept ghebet. Ende ist dat hy schacinte van ons cystet / so strafte hy al wat daer teghen is. Daerom ist dat ghy soect desē gheboden ghehoorzaem te sijn / soo siet toe dat het herte niet met boose begheerten van binnen en berne / dat de ooghe niet dertel noch onschacmel en sy / dat het lichaem niet lichtveerdelic verciert en sy / dat de tonge niet door oncupsehe woorden en verlooke tot oncupsehe gedachten / ende dat de kele door gulstichept geen oorsake en geve. Want alle sulcke dingen sijn als smetten / door de welke de supberhept der eupschept ontrepnicht wort.

Spndelic / al wat teghen / de sebaente ende eerbaerhept (die hier gebode wort) sient / dat wort in die seben ste ghebode herwoopen.

Dat achtste Ghebot.

Ghy en sult niet stelen.

45 Het eynde deses gebots is / dat eenen pegelicken ghegheven worde dat hem toe comt / dewyle de onrechtveerdichept gronwelick is vooz God. So sal dan de somma sijn: Dat ons verboden is nae eens anders goet te staen: ende alsoo dat ons gheboden is eenen peghelicken getrouwelick te helpen het sijne bewaren. Want men moet dencken dat het gheve dat een pegelick besit / hem niet en is by gheval ofte door soztupne toeghecomen / maer door de bedelinge des oppersten Heeren aller dingen: ende dat men daerom niet en mach pemande sijn goet ontbinden / sonder bedrieghelick teghen Gods uytdeelinge te sondigen. De diefte is meniger ley. Daer is een diefte niet ghewelt / als eens anders goet wort door ghewilt ende rooversehe vyphet genomen. Daer is een ander diefte niet boos bedroch / als eens anders goet wort bedrieghelick ghenomen. Daer is een diefte niet bedekter listichept / als pemants goet wort door eenen schijn des rechts ontvonden. Daer is oock een diefte niet sneecklinge / als pemants goet wort onder het decksel der ghevinghe aghemolcken ofte afghesuyt. Maer op dat ick niet te langhe en blyde in allerley diefte te verhalen / soo sullen wy diefte achten alle listen ende consten / door de welke onses naesten goet wort tot ons getrockē / als sy van de oprechtichept der liefde afwijcken tot begheerte om te bedrieghen ofte eenichsins hinder ofte schade te doē. Al is het dat sulcke consten ende middelen connen in het rechthups gherechtveerdicht worden ende overwinne / so sijn sy nochtans vooz de richtsfoel Gods diefte gheacht. Want God siet de lange laghen daer mede een listich man begint de sterchte herten te verstricken / tot dat hy se ten eynde in sijn nette geryghe: hy siet de harde ende onredelicke wetten / waer door de arme van den machtigen benout en afgeworpen wort: hy siet dien schoonen soeten vechaghelicken schijn / waer door een schalck mensche den onwoozsichtigē als met eenen angel verloet en vangt. Alle dese dingen sijn vooz der menschen oordeel verborgē / en en connen niet bekent worden. Ende dit ongelijck en heeft niet alleenlicke plaerse in ghelt / ofte coopmanschap / oft ackers / maer in eens peghelick recht. Want wy onthouden onsen naesten het sijne / als wy onsen dienst ofte hulpe onthouden die wy hem schuldicke sijn. Ist dat een besozger ofte lantbouwer hem tot ledichept begeeft / ende sijns Heere goet verstant / en geē sozge en draecht in de hupshouinge: ist dat pemant het goet dat hem bevolen is / niet onrecht verquist / oft niet overdaet verdoet: ist dat een dienstman het sijnen Heere bespot / sijn secreet openbaert / sijn levē oft goet eenichsins tot schade brengt: wederom ist dat ee hupshere sijn hupsgefin onredelic quelt / die is

Wilegginge / eynde ende somma des achtsten Gebots.

Hier declen gellachte want dieberte.

Wat boos boose consten in dit ghebot bestraft worden.

Andere bysondere ende merckelicke stucken van dieberte.

die is bi God eē dief geacht. Wāt wie niet en doet dat hy na sijne roep en officie eenē anderē schul-

46 Daerom sullen wy recht ende wel desen gebode gehoozsaem zijn / als wy met het ghene dat onse is te vreden zijnde / geen gewin en soeken / anders dan dat ooyecht ende eerlick 3p / als wy niet en begeeren niet onrecht rijt te wordē / noch en soeken onsen naesten niet af te woypen van het sijne / om het onse te vermeerderen : als wy niet en arbeeden om dooz wyrecht hoert goet uyt eens anders bloet te vergaren : als wy niet onnatelick van allen zijden niet recht ende onrecht te hoope en schzabben om onse giericheyt te verhuilen / ofte onse overdaet te volbrēngghen.

2. Te twerde. Maer hier teghen sal altijs ons voornemen zijn / eenen peghelicken soo veel ons moghelick is / niet raet ende daet ghetrouwelick te helpen dat hy het sijne behoude: Ist dat het gevalt dat wy niet ongetrouwe en bedyegeliche menschen te doen hebben / laet ons liever berept zijn wat van den onsen te verliesen / dan tegen hen te kniben ofte rechten. En wy en sullen niet alleenlick dit doen / maer die wy sien in swaricheyt ende noot / die sullen wy mede deelen / ende niet onse overbloedicheyt haer ghebreck verlichten. Ten

laetsten / sal een pegelic aensien hoe verre hy van sijns roeps ofte ampts weghe 3p tot andere verbonden / ende sal ghetrouwelick betalen dat hy schuldach is. Hierom sal het volck alle de ghene die over hen gestelt zijn / in woerde en eere houdē / hare heerschappie ghewillighelick draighen / de Wetten ende gheboden gehoozsaem ende on-

3. De derde. derdanch zijn / niet weggerē dat het met Gods wille ende gonste doen can. Weerom sullen de ghene die over het volck ghestelt zijn / sozge vooz haer volck draighen / de gheineyn vrede beschermen / de goede helpen / de boose dwinghen : ende alle dinghen alsoo bedienen / ghelijck die moeten Gode den oppersten Gheerter reghenschap van haer bedieninghe geven. De dienars der hercken sullen getrouwelick arbeeden in den dienst des woorts / de leere der salicheyt niet vervalschen / maer die supber ende ooyecht den volcke Gods leeren / en niet alleenlick met leeren / maer oock met het etenypel des levens onderwijsen : ende sullen als goede Herders de schapen regeren. Het volck wederom false als boden en Apostelen Gods ontfanghen ende aenmeinen / de eere die hen de opperste meester ghegeven heeft / hen niet onthouden / hen geven dat tot het levē noodich is. * De ouders sullen hare kinderen / ghelijck die hen van God bevolen zijn / boeden / regeren ende leeren : hare herten niet verbitteren noch beruymenden dooz wyrecht / maer met vaderlicke soetlicheyt ende goedertierenheyt helpen ende omhelsen. Ende ghelijck boden gesep is / dat : de kinderen zijn den ouderen eerbedinghe schuldach : alsoo sullen de jonghers hare ouders in eere houden / ghelijck de Heere wil dat de outheyt gheere 3p. De oude sullen oock der jongheren / wackheyt met haer voozsichticheyt ende wijsheyt matighen / niet met roepen en lastere quellende / maer de strengicheyt niet vriedelichicheyt ende goedertierenheyt matighende.

4. De vierde. De dienstknechten sullen neerstich ende gehoozsaem zijn in haren dienst / ende dat niet nae der ooghe / maer van herten / gelick of sy God selve dienden. De Heeren en sullen ooc niet hart noch onedelick zijn teghen hare dienstknechten / niet met te groote strengicheyt en seherpicheyt quellen / niet schandelic handelen / maer liever bekenen dat sy hare broeders zijn / ende hare mededienstknechten onder den hemelschen Heere / de

welcke sy behooren lief te hebben / ende vriedelick te handelen. Op dese wijze / segge ick / sal een pegelic bedencken wat hy in sijn orden en roep / sijnen naesten schuldach is / ende betalen dat hy schuldach is. Voven desen moeten wy altijs de Wergever aensien / op dat wy weten dat dit gebot alsoo wel het herte als de handen aengaet / op dat sy soekē eens anders voozdeel ende proft te beschermen ende voozderen.

Dat neghenste Ghebot.

Ghy en sult gheen leugenchich ghetupghe zijn tegen uwen naesten.

47 Het epnde deses ghebots is / dat wy onderlinge moeten sonder bedroch de waerheyt spreken ende eeren / delwyle God (die de waerheyt is) de leughen haet. Soo sal dan de sonna zijn / dat wy niet lasteren ofte valsche beschuldighen niemants naem en schenden / noch dooz leugen peimant in sijn goet hinder en doen : epndelick dat wy niemande onrecht en doen / noch niet lasteren noch met spottē. Met dit verbot toint oock een ghebot ober een / dat wy soo verre ons moghelick is : eenen peghelicken getrouwelick helpen de waerheyt bevestigen / om sijn fame ende goet onghescheit te behouden. De Heere schijnt den sin deses gebots uyt te leggen in het tweede boec Mosi / met dese woordē : * Ghy en sult geē leughenachtighe stenne aenruemen / noch uwe hant voegen om vooz den godloosen valsche getupgenisse te geven. Item / Ghy sult de leughen schuwē. En op eē ander plaetse verbiet hy ons de leugen / niet alleenlick op dat wy geene lasteraers noch oozblasers en zijn onder het volck : maer oock op dat niemant sijnen broeder en bedyege / want hy verbiet dit beyde met verseyden gebode. Het is voozwaer sonder twyfel dat God gelijck hy in de voozgaende geboden heeft wyrecht / oncuyscheyt / en giericheyt verbodē / also oock hier in dit gebot de valscheyt verbiet / de welke tweederley is. Want wy sondighen niet boose achterclappinge tegen onses naesten fame / ofte met hegen / ofte somtijts met teghenspreken vercozten wy sijn voozdeel. Ende daer en is niet aen gelegen of hy nicyp dat in dit gebot wozt van openbare getupgenissen gemeldet die vooz den Gheerter geschien / ofte van gemeene getupgenisse die in dagelickse handelingen onderlinge gheschien. Want wy moeten altijs ghedachtich zijn / dat uyt eenen peghelicken aert der zonde / eē specie wozt tot etenypel voozgeset / by de welke alle de andere in moet verstaē wozen : ende dat vooznemelic die specie wozt voozgeset / in de welke de sehandelichicheyt der zonde alderlaest ghesien wozt. Hoewel het comt best over een dat men dit ghebot verstaē van valsche beschuldighen ende hinderlicke achterclappinge / dooz de welke onse naeste t'onrechte beschadicht wozt. Want de valscheyt der ghetupgenisse vooz recht / en is nemmermeer sonder valschen eed. Ende tegen den valschen eed / so verreyden naem Gods onthepelich ende schent / is ghenoech ghesep in het derde ghebot. So is dan de rechte onderhoudinghe deses ghebots / dat de tonge de waerheyt betupghende / des naesten goede fame ende voozdeel diene. De redelicheyt hier in is seer openbaer. Want ist dat de goede fame en is naem tostelicker is dan alle sehatten / so en ist niet min zonde pemant van sijnen goeden naem te verooben / dan van sijn goet. En in peimants goet te rooben doet nē somtijts also veel met valsche getupgenisse / als met grijpēde hādē.

48 * Het is nochtas wonder hoe lichtveerdichlic en sozgelooftich in desen drele alomme gesondich

6. Ten 2 pegeelicken bysonder.

Des neghensten Ghebots verclaringhe sonna ende epnde.

Den sin deses gebots is / de leughen te beringden en de waerheyt te volghen. * Erod. 23. 1. Levit. 19. 16.

Tweederley valscheyt.

Dat openbare getupgenisse / dat voozden Gheerter geschiet / ende des gemeene volck getupgenisse.

De redelicheit deses Ghebots.

* Op hoe veeldeper wise hier te gens ghesondicht wozt. 1. Dat achterclap.

1. Een rechte aenmerkinge des selven ghebots. 1. De eerste.

2. Te twerde.

3. De derde.

De vierde.

Wien dat dese aenmerckinge aensgaet.

1. Den volcke ende sijn ghebrack.

2. Den Heeren ende schapen der hercken.

3. Den ouders ende kinderen.

* Deur. 6. 7. 10.

3. sal. 7. 4.

3. 19. 13.

ende 29. 17.

Erele. 7. 25.

ende 30. 11.

Ephes. 6. 4.

4. De jongeluyden ende bedaechen.

1. Ephes. 6. 1.

Col. 3. 20.

Ephes. 6. 5. 7.

Col. 3. 22.

1. Titus. 6. 1.

Titus. 2. 9.

1. Pet. 2. 18.

5. De knechten ten en hercken.

1. Ephes. 6. 9.

Erele. 7. 22.

ende 33. 29.

Colos. 4. 1.

dicht woort / so dat men weynige menschen vint die niet seer hier in gebrueckelijc en sijn: so groo- ten lust hebben wy tot dese sennighe soetcheyt in eens anders quaet te ondersoecken en te ont- decken. En wy en moeten niet denken dat wy genoegh onschuldich sijn/ als wy diernael niet en lieghen. Want God die verboden herft uwes naesten naem niet te besmetten met lieghen / de selve wil oock dat ghy uwes naesten naem sult vā schande beware / so verre ghy niet der waer- heyt cont. Want hoewel hy alleentlick verbiet dien met leugenen hunder te doen/ soo gheeft hy nochtans niet dat selve te hemmen / dat hy daer sozge voor dzaecht. En dit behoort ons genoegh te sijn om onses naesten fame ongeschent te be- ware: te werē / dat God daer sozge voor dzaecht.

Daerom wordt sonder twijfel gantschelijc het quaet spreken verboden. Ende by quaet spreken verstaen wy / niet scheldinghe die om beteren wille geschiet: noch beschuldiginghe noch beragtinge voor het recht / waer door men hulpe soer te- gen het quaet: noch openbare straffinghe die ge- schiet om andere sondaers te verseyticken: noch openbaringhe by de ghene der welckier welvaert het nut is dat sy gewaershouet worden / op dat sy niet door onwiltentheyt schade en lijden: maer by quaet spreken verstaen wy beschuldiginghe ende beswaringhe die wy haet en quaetwillicheyt / en lust tot achterelap comt. Ja dit gebot strect ooc daer toe / dat wy niet en sullen rabbaunen ende boeven hoviseheyt gebruiken / die niet bitteren schimp ende laster vermengt is / waer door eens anders sepl ofte gebrueck woort bitterlick als spe- lende geroert: gelijck sommighe plegghen / die niet eens anders beschaemtheyt en sichten / willen: lustich ende geneuehlick gheacht worden: want door sulcke verkeerde vryheyt der woordē / wo- den de broeders somtijts waerlick gheslaghen. Woort / ist dat wy den Wetgever aemmercken / de welcke niet rechte also wel ober de ooren ende ober het herte als ober de tonghe behoort heer- schappie te hebben: soo sullen wy voorwaer be- vinden / dat oock de begheerte om achterelap te hoozen / en de quade ghenegentheyt tot verheert oordeel / hier verboden woort. Want het en soude niet wel ober een comen / dat God soude het quaet spreken in de tonge hatē / en de quaetwil- licheyt in het herte niet quaet achten. Daerom ist dat de waerachtighe vzeese en hede Gods in ons / so verre het mogelijk ende nut is / om so verre de liefde ran lijden / noch tonge noch oore hebben tot lasterlicke ende bittere woorden / noch onse herte lichtveerdichlick tot quaet vermoeden be- geben: maer laet ons eens yghalich woort ende wert in het beste dypden / ende sijn eere niet onse oordeel / ooren en tonghe / vzeendelic beware.

Wat thiende Ghebot.

Ghy en sult uwes naesten huys niet begheeren/ etc.

49 Het eynde deses verbots is / Dat wy alle begerte die teghen de liefde is / moeten wy onse herten woopen. Want God wil dat de gantsche ziele sy van de geintheyt der liefde beseten. Soo sal dan de somnia sijn / dat ons geen gedachte en sal overcomen / waer door ziele herte gheroert woort: niet begheerte die tot eens anders schade streckt. Hier mede comt een gebot ober een / dat al wat wy bedencken / raetslagē / willen / en soe- ken / sy niet des naesten mit en voordeel. Maer hier schijnt ee groote en verwerede swaricheyt te comen. Want is het dat wy boven hebben niet der wachtheyt gesept / dat onder hoerere en dieste / oock de begerte om te hoereren en scha-

de te doen / en de raet om te bedrogen / verboden woort: so mochte het nu schijnē te vergeefs te sijn: ne dat ons de begerte tot eens anders goet hier niet een yghen wet verboden woort. Maer dese linooy can lichtelijc ontboden worden / door het onderseyt tusschen raet ende begheerlichschap. Want den raet gehelijc wy in de boozgastige ge- boden gesproken hebben / moenen wy een verto- ren en acugenomen voorneemen en geertmenen des willes als de begheerlichsheyt heeft het herte overwonnen. De begheerlichsheyt can sonder sult- ke verkesinghe ende bewillinge sijn / te wete / als het herte niet ydele en verheerde dingen die hem voor comen / alleentlick geuyckelijc ende gekittelt woort. So dan gelijck de Heere dno lange gebo- den heeft / dat de regel der liefde soude den wille ende het wert regeren: also gebiet hy nu dat oos de gedachten des herte daer door geregelt wo- den / op dat sy niet voos ende berdzaecht en sijn / ende het herte niet tot afwykinghe en bewegen. Gelijc hy verboden heeft het herte te laten buy- gen tot toornicheyt / haet / hoerere / roef / leugen / also ghebiet hy nu dat men niet en sal laten daer toe verwecken.

50 Ende het en is niet sonder oorfsake / dat hy so groote gherechticheyt eyfcht. Want wie can verfsaken dat het recht sy / dat alle macht der ziele van de liefde beseten woort: ende is liet dat ee- nighe macht der ziele vzeende is van der liefde / wie can verfsaken dat die gebrueckelijc is? Ende hoe comen de boose ende quade begheerlichseden in uwe herte die uwen broeder schadelick sijn / anders dan om dat ghy hem verlatende / u selvē alleentlick besozcht? Want ware het herte gehecl met liefde doozdroncken / soo en soude gheen deel daer van tot sulcke gedachten open staen. Soo moet dan het herte soo verre ydel van der liefde sijn / als het de boose begheerlichsheyt ontfanght. Hier mochte yemant teghen woopen / dat het nochtans niet en betacnt / dat de phantafien en gedachten die lichtveerdelic in den sin vliegen / en ten eynde verzaen / souden door begheerlichs- den / der welckier sate in het herte is / verdoent worden. Antwoorde: Wy spreken hier van sulke phantafien en gedachte / die in de sin dzaeren / en oock mede het herte met begheerlichsheyt stoo- ten en slaen: want soo waenec in den sin comt wat te begheeren / so woort het herte verweckt ende springt op. So gebiet dan God eenē woa- derlicken byant der liefde / den welcken hy niet en wil oock niet de alderminste begheerlichseden verhindert te hebben. Wy wil dat het herte seer vast ende wonderlicken wel gheschick sy / ende en laet niet toe dat het oock niet de heerste yze- kels tegende wet der liefde geroert woort. Tot die verstant heeft wy eert Augustinus de wech gheoyent / op dat ghy niet en misput dat gheene groote antheuren also gheboelen. Ende hoewel het voornemen des Heren was alle boose be- geerlichsheyt te verbieden / soo heeft hy nochtans sulcke begheerlichseden doozgestelt tot exempel / die ons door valliche behagelijcheyt aldermeest bedrogen: om dat hy gantschelijc niet en soude der begheerlichsheyt toelaten. dewyle hy ons van die dringen af treckt / nar de welcke sy aldermeest raest en verheent. Hier hebt ghy de tweede taf- sel der Wet / in de welcke wy genoegh vermaent worden wat wy den mensche schuldich sijn om Gods wille / op des welcken aemmerkinghe de gantsche Wet staet. Daerom woort het te be- zgefs in ghestampyt al wat in dese tafsel gheleert woort / te sy dat dese selve leere op de vzeese en ee- ringe Gods als op ee fondament steunt. Die in dese verbiedinghe der begheerlichsheyt twee geboden soecken

Onderseyt tusschen den raet ende de begheerte welcke in dit ghebot verboden woort.

Daerom God soodis nichē groote te opechticheyt eyfcht.

Teghenwoort 49.

Antwoorde.

De liefde tot onsen naesten woort hier in sonderheyt beboelen.

Daerom menic ghe- merck woort van hants / wyf / knecht / dieftmechte / off / ezel etc.

Teghen de ghene / die dit gebot in werck doelen.

2. Met quaet spreke / daer van de werken der e huseelicker liefden onder- schevde / ende gewert woort den.

3. Met on- eerbare ende bittere hoffs- heyt.

4. Met on- gheschicke neuswilti- hent / en gene gentheyt tot verkeerde oordeelen.

Wat van al- len menschen betrefft woort.

Watlegginge / het eynde en de somnia des tienden ghebots.

Wat by het woort / 25e / gheerte / ver- staen woort.

soecken te maken / die can een doozsichtig Le-
 ser (of ick seloon swijghe) wel oordeelen dat sy
 dwalen. Het en can hen ooc niet helpen dat daer
 tweemael staet / Ghy en sult niet begeere. Want
 als hy gheseyt heeft: Ghy en sult uwos naesten
 hups niet begeeren/so verhaelt hy de deelen ofte
 stucken die in het hups zyn/begunende van der
 hupvrouw: waer upt het openbaer is/dat het
 moet doozgaens sonder af bzeken ghelesen wo-
 den (ghelyck de Joden doen) en dat God in som-
 ma gebiet/dat het gene dat ee pegelic besit / hem
 gheheel en onvertort blybe / niet alleenlick dooz
 ongeljck ende onrecht / ofte dooz lust tot bedrie-
 ghen/maer oock dooz de alderminste begheerte/
 waer dooz het herte mach gheroert worden.

51 Nu en ist niet swaer te oordeelen waer toe
 de gantsche Wer streckt / te weten / tot verbullin-
 ge der rechtveerdicheyt: op dat sy der menschen
 leven voege en selijckie na het exempel der sup-
 verheyt Gods. * Want God heeft sijne aert al-
 so in de Wet afgehebreit / dat soo remant niet de
 wercken verdoont al wat daer in gebode wort/
 die sal eenichsins het beelt Gods nae sijn leven
 uptducken. Daerom als Moses wilde de som-
 ma der Wet den Isracliten in ghedachtenisse
 bzenghen/soo septe hy: Ende nu O Isracl/wat
 epscht de Heere u God van u / anders dan dat
 ghy sult den Heere bzeesen/ende in sijne weggen
 wandelen: hem lief hebbe ende dienen niet gant-
 scher herten ende gantscher ziele. ende sijne ghe-
 boden bewaren: Ende hy en heeft niet af ghou-
 den dit selve hen te verhalen so wanneer hy wil-
 de het eynde der Wet te kennen geven. De leere
 der Wet streckt hier toe / dat sy de mensche dooz
 heplicheyt des levens met God vereenige / ende
 doe aen hem hanghen/ghelyck Moses eegheus
 spzeekit. Nu de volmaechtheyt deser heplicheyt
 is in twee hoofdstucken gheleghen die nu ver-
 haelt zyn/te weten / dat wy God lief hebbe nyt
 gantscher herten / ende gantscher ziele / en gant-
 scher macht: ende onsen naesten geljck ons sel-
 ven. Ende het eerste en doozneemste is / dat onse
 ziele in alle deele wort niet de liefde Gods ver-
 vult. Daer upt terstont de liefde des naesten
 vloepen. Dit bewijst Paulus als hy schryft dat
 het eynde der Wet is de liefde upt supder con-
 scientie ende ongeveynst geloove. Hier siet ghy
 hoe dat de conscientie ende het ongeveynst ghe-
 loove/dat is niet eenen woorde/de waerachtige
 Godsalicheyt / wort boden als in het hooft ge-
 freit. Daerom dwalen de ghene die meynen dat
 in de Wet alleenlic een grof begin der rechtveer-
 dichteyt gheleert wort/om den mensche tot clep-
 ne oeffeninghen te bzenghen / ende niet om oock
 mede tot het rechte eynde der goeder wercken te
 leyden: want tot de opperste volmaechtheyt en
 cout ghy niet begeeren boven dese voorszeyden
 sententien Moses ende Pauli. Want ick bidde
 u / waer wil die hemen die niet te vrede en is niet
 dese onderwijninghe door den welcke de mensche
 toe de vzeese Gods / tot den gheestelicken Gods-
 dienst / tot geljoosamenheyt der gheboden / tot de
 rechticheyt der weggen des Heeren / somma tot
 supverheyt der conscientie / en tot ee opzerht ge-
 loove en liefde wort ondervresen: Hier upt wort
 de nptlegginge der Wet bevesticht / in welke al-
 le wercken der godsalicheyt en liefde in de gebod-
 den der Wet speurt en vint. Want die alleenlick
 ick en weet niet wat grode begunselen daer in
 soekien / geljck of sy den wille Gods alleenlic ten
 halven leerde / die en weten het eynde der Wet
 niet wel / geljck Paulus dat betuycht.
 52 * Naer derwyle Christus ende de Apostel /
 somtijts als sy de somma der Wet verhalen / de

eerste tafel verfwijgen: so dwalen vele menschen
 daer in / als sy der selver woorden willen van
 beyde de tafelen verstaen. Sijn Mattheo seyt Chri-
 stus / dat de doozneemste wercken der Wet zyn
 barmherticheyt / oordeel ende gheloove. Onder
 het woort geloove verstaet hy (daer aen ic niet
 en twijfele) trouwe ende waerheyt tot de men-
 schen. Maer sommighe verstaen daer hy de re-
 ligie ende het gheloove tot God / om dat sy sou-
 den de woorden Christi trecken tot de gheheele
 Wer: maer het is voozwaer te vergeefs. Want
 Christus spzeekit daer van de wercken / niet de
 welcke de mensche moet hem selven rechtveer-
 dich bewysen. Als wy dese reden acmmercken / so
 en salt ons oock niet verwonderen waerom de
 Heere den jonghelinge / die vzaechde dooz welc-
 hier geboden onderhoundinghe hy mochte in het
 leven comen / alleenlick dese gheantwoort heeft:
 Ghy en sult niet doot slaen / ghy en sult gheen
 overspel doen / ghy en sult niet stelen / ghy en sult
 gheen valsch gherupgenisse gheben: Eert vader
 ende moeder: hebt uwen naesten lief ghelijck u
 selven. Want de gehoozsaemheyt der eerste ta-
 fel / was bynae in de gesintheyt des herte ofte in
 de ceremonien gelegen. De gesintheyt des herte
 en wort niet ghesien: de ceremonien werden al-
 tijts van de geveynse hyppocriten neersichlick
 gebzuyekt: maer de wercken der liefde zyn sult/
 dat wy volmaechte rechtveerdicheyt daer dooz
 bewysen. Dit wort so dielmael in de Propheete
 bevonden / dat het den Leler die pet geoeffent is /
 behoozt wel bekent te zyn. Want ge meynlick so
 wanneer sy tot beteringhe vermanen / soo ver-
 wecken sy het volc tot getrouwicheyt / oozdeel /
 barmherticheyt en gerechticheyt / ende gaen de
 eerste tafel voozby. Nochtans en gaen sy also de
 vzeese Gods niet voozby / maer eysseken dat die
 dooz nptwendige teekenen aenstrijcklic bewe-
 sen worde. Dat is minner opstbaer / dat sy van
 de onderhoundinghe der Wet handelende / ghe-
 meynlic van de tweede tafel spzecken: want daer
 in wort de neersichtheyt tot rechtveerdicheyt en
 gheheelheyt aldermeest gesien. Wat en is niet nooz-
 dich de plaetsen te verhalen/want een pegelic
 sal lichtelic by hem selve acmercke dat ic segge.
 53 Daer mochte remant segghen: Ist dan
 niet tot de somma der rechtveerdicheyt / dat me
 niet de menschen ontfesuldichlic leve / dan dat
 men God met godsalicheyt eere? Ne: maer de-
 wyl niet lichtelic remant de liefde in allen din-
 ge en onderhout / ten zy dat hy God van herten
 vzeese / so wort oock het bewijs der godsalicheyt
 daer npt genomen. Boven desen bewijle de Hee-
 re wel weet dat gheen welbaet van ons en can
 tot hem comen (het welke hy oock dooz den
 Propheete betuycht) soo en epscht hy onse wer-
 ken niet vooz hem selven / maer oeffent ons in
 goede wercken tegen onsen naesten. Daerom en
 heeft de Apostel niet sonder oozsake de gantsche
 volmaechtheyt der heplighen ghesielt in de lief-
 de. Ende seyt ergens niet qualick / dat sy de ver-
 bullinghe der Wet is / ende dat die de Wet vol-
 vzaecht heeft / die sijnen naesten lief heeft. Item/
 dat de gantsche Wet wort in een woort begre-
 pen / te weten in dit: Hebt uwen naesten lief ge-
 linc u selven. Want hy en leert niet anders van
 Christus selve / als hy seyt: Al wat ghy wilt
 dat de menschen u doen / doet ghy hen dat selve.
 Sonder twijfel in de Wet en de Propheete heeft
 het geloove en al wat den rechte Godsdiensit aē
 gaet / de eerste plaetse: en de liefde is in de onder-
 ste plaetse / maer de Heere verstaet dat in de Wet
 ons de onderhoundinge des rechte en gerechtic-
 heyts alleenlic gebode wort / waer dooz wy ge-
 oeffent

Wat laetste
 deel deses ca-
 pitels waer
 in aengewe-
 sen wort het
 ooghemerck
 des wets.
 * Zeeve; ingut
 ghy.

Deut. 10. 12.

Deut 6 5.
 ende 11. 13.

De somma
 van de theit
 gheboden.

1. Tim. 2. 5.

Wat het vooz-
 sende volcht/
 dat geen sijn
 de Wet al-
 lenlic een
 grof begin
 der recht-
 veerdicheyt
 leert: maer
 dat sy siet: op
 dat boorberlic
 der Soddelic-
 ker supver-
 heyt tot ver-
 bullinghe der
 gherechte-
 heyt.

1. Tim. 2. 5.
 * Waerom
 dat by den
 Evangelisten
 ende Apostelē
 nich wils ver-
 niet wort al-
 ken van de
 laatste tafel/
 ende niet van
 vzeese.

Mat. 23. 24.

Mat. 19. 18.
 Mat. 10. 19.

1. cor. 18. 20.

Dit selve
 wort oock in
 den Propheete
 teu ghesien.

En teghen-
 woopinge re-
 gen de vooz-
 gaende 52.
 af den linge/
 ende der sel-
 ver antwoort.

Psal. 16. 2.

Ephe. 3. 9.

Rom. 13. 8.
 Jacob. 2. 8.
 Galat. 5. 14.
 Levt. 19. 17.
 Mat. 22. 38.

Mat. 12. 31.
 Mat. 7. 12.

offent woede om de Godsalige vrees Gods te betuygen. Ist dat in ons eenighe is.

54 Laet ons dan hier in blijven / te wete / dat onse leven dan sal seer wel nae den wille Gods ende de geboden der Wet gheschiedt zijn / als het den byzonden van allen ghyden seer vrychtbaer is. In de gantsche Wet en is niet een syllabe die den mensche eenen regel sette van dingen die hy tot voordeel sijns blessehs sal doe ofte laten. En voorzwaer dewijle de menschen also geboze zijn / dat sy meer dan te seere tot haers selfs liefde geneghen zijn: ende dat sy altyt de liefde haers selfs behouden / ooc als sy van der waerheyt af vallen: so en was hier toe geen Wet noodich / die sulcke liefde die van selfs te groot is / soude meer ontsteken. Waer upt het is gantschelic openbaer dat niet de liefde ons selfs / maer de liefde Gods ende onses naesten is de onderhoudinghe der gebode: ende dat die alderbest ende alderheylighst leest die so weynich alst mogelijk is / voor hem selven leest ende arbeyt: ende dat niemant qualicker ende onrechtveerdigher en leest / dan die alleenlick voor hem selven leest ende arbeyt / ende alleenlick bedenct ende soect wat hem aen gaet. Ja om te beter upt te ducht met wat grooter genegentheyt wy behooren tot de liefde onses naesten gebzongen te worden / so wijst hy ons op de liefde ons selfs / als op eenen regel / dewijle geen grooter noch stercker ghenegentheyt en is. Ende men moet de cracht der wijse van spreken neerstichlick aenmercken. Want hy en stelt niet de eygen liefde in de eerste plaetse / ende de liefde des naesten in de tweede / ghylick sommighe Sophisten dwafeliclyk gebzomen hebben: maer de natuerlike genegentheyt der liefde die wy tot ons selven hebben / die treckt hy eer tot andere. Daerom seyt Paulus dat de liefde niet en soecht dat haer eygen is. Oock en is dat niet een hayt te achten / dat sommighe hier boozt byzegen: Dat de regel altyt is boven het ghene dat geregeit wozt. Want de Heere en stelt geen reghel in de liefde ons selfs / der welcker de liefde onses naesten soude onderwozpe zijn. Maer hy bewijst dat de ghenegentheyt der liefde die dooz natuerlike boosheyt plaect in ons te blijven / mi moet tot andere strecken: op dat wy niet minder blymoedicheyt / hypericheyt / ende sochtvuldicheyt bereypt en zijnt / om onsen naeste / dan ons selven goet te doen.

55 Nu dewijle Christus in de parabole van den Samaritanen heeft bewesen / dat onder den naem des naesten / ooc de alderbyzeste verstaet wozt / so en moeten wy het gebot der liefden niet in onse vrienden ende maghen bepalen. Ick en versake niet dat wy de ghene daer mede wy aldermeest doens / vrientchaps / ofte ghenemichsaps hebben / behooren aldergemeynlickst te helpen. Want de menschelicheyt ende rebelicheyt bryngt dat mede / dat de menschen maek anderen so veel te meer hulpe ende bericht doen / hoe sy naerder vrienden oft magen / ofte ghebueren zijn. Ende dat en is reghen God niet / maer wy worden eenichsins dooz sijn voorszeninghe daer toe gedzongen. Maer ick segge dat wy moeten het gantselje geslachte der menschen / sonder eenige uytneeminghe / met een genegentheyt der liefde onthelven: dat hier een onderseheyt en is tusschen de Griecken ende Barbarischen / tusschen den weerdighen ende onweerdighen / tusschen vrient ende vyant: want men moeste in God en niet in hen selven aenmercke: als wyse also met en aensien / so en ist geen wonder dat wy in vele dwalinge verwerret worden. * Daerom is het dat wy den rechten wech en regel der liefde wil-

len houden / soo en moeten wy onse ooghen niet eerst op den mensche slaen / wiens aensienheit soude die kinnacel meer haer dan liefde verwecke / maer op God / die ons ghebet de liefde die wy hem bewijzen / tot alle menschen te strecken: op dat dit een ewighe fondament zy / daer wy den mensche / hoedauch hy oock zy / moete lief hebben / want wy God lief hebben.

56 Daerom was het een seer schadelicke ontwetenheyt ofte boosheyt / dat de Schoonlicheit Leccraers upt de gheboden van gheen wyzake te begeeren / van onse vyanden lief te hebbe (welcke geboden boozt) den allen den Joden gegeven waren / ende doe allen Christene mit gemeyn geleert worden hebben raden gemaect / de welcke men mochte doen ofte laten. Ende hebben de nootfakelike onderhoudinghe daer van den Moncken bevolen: de welcke hier in alleenlick souden rechtveerdigher zijn dan de slechte Christenen / om dat sy van selfs hen selden verbonden tot sulcker raden onderhoudinghe. Ende sy seggen de oozsake waerom sy die niet voor gebode aen en nemen / te weten / om dat sy veel te lastich en te swaer schynen / voornemlick den Christenen die onder de Wet der ghenade zijn. Vestaen sy also de ewige Wet Gods te mere te maken / die hy van den naesten lief te hebben / heeft gezeven? Can sulck eenich onderschept in de gantsche Schryftuere gevonden worden? woede niet veel meer daer in alomme geboden gesehen / die strengelick van ons eyschen dat wy sullen onse vyanden lief hebbe? Want hoedanich is dat gebot daer in ons geboden wozt onsen hongherighen vyant te voeden: sijne dwalende often ende ezels ten rechten weghe te bryngen / ofte die onder het last liggen / op te helpen? Sullen wy den besten onses vyants goet doen sonder eenighe goetwillicheyt tot hem te hebben? Wat sullen wy segghen? Ist niet een ewighe woort des Heeren / dat hy seyt: Gheeft my de wyzake / ende ick salse vergelden. Het welcke ooc ergens elcker staet / aldus: Ghy en sult geen wyzake secken / noch het ongheluck uwes naesten niet gedensien. Dit moete sy uytroepen upt de Wet / of sy moeten bekennen en beclide dat de Heere zy een Wetgeber / ende niet een ractman geweest.

57 Boven desen / wat willen dese sententien die sy hebben bestaet met glosen ende uytleggingen te verdragen: te weten: * Hebt uwe vyand lief: doet den ghenen die u hater: bidt voor de gene die u vervolgen: segent de gene die u verbloeken: op dat ghy zijt hinderen uwes hemellichs Vaders die in de hemel is. * Wie en soude hier met Chrysostomus niet segghen / dat het upt sulcke nootfakelike oozsake openbaer genoech is / dat dit geen vermaninghe / maer gebode zijn? Wat sullen wy noch behoude als wy upt het getal der hinderen Gods uytgheroept worden? Maer nae haer gevoelen sullen allene de Moncken kinderen des hemellichs Vaders zijn / die sullen allene dozyen God den Vader aenroepen. Wat sal dan de Gemeenpente hierenutschelen? Sy sal niet de selven rechte onder de Heydenen ende Publicanen gherkent worden. Want Christus seyt: Ist dat ghy uwen vrienten gonslich zijt / wat danck sult ghy hebben? Doen niet de Heydenen ende Publicanen dat selve? Wy sullen dan wel zijn als ons de naem wordet ghelaten dat wy Christenen zijn / maer de erbe des hemellichs rijck wozt ontnomen. Het is ooc een sterc argument dat Augustinus seyt: Als de Heere verbiet te hoerere / so verbiet hy also wel des vyants als des vrients wijf aen te talle: als hy dieste vriet / so en laet hy niet toe gatschelic

De rechte maniere des levens / dat na den eghel des naests geleert wozt / bereypte liefde tot onsen naesten.

Vide Augustinum de doct. Christ. lib. 1. Cap. 23. & sequentibus.

Welcke de gene ontfouten / die in de eerste plaetse stellen eygen liefde.

1. Cor. 13. 5.

Alle sulcker reden wozt onghesooten.

Wie de Naeste is. Luc. 10. 36.

Niet alleen bloetone idz / swagers / lanskipden / ghebueren / en die eenighe vrientchaps ende gemenichsaps niet malcanderen hebben / maer oock die een alderbyzest / ende alderbest is.

* Op dat wy den selven niet oprecht genegentheyt moghen onthelven / sullen wy onse ooge wenden tot God / die sulck gheboden heeft.

Daerom fos hebben de Schoonlicheit Leccraers schav bereick ghebuedt. c. Caesent de Gheboden ghenaeckt hebben raden / die sy den Moncken te onderhouden gebelaten hebben.

Mat. 23. 27. Erub. 23. 4.

Deut. 32. 35.

Levit. 19. 18.

Wederlegginge van de se dwalinghe upt de getuigenissen der h. Schryftuere ende der onse Theologanten. * Part. 5. 44 Enc. 6. 37. 3 Liber de compendione cordis.

Matth. 5. 46 Luc. 6. 31.

Liber de doct. Christiana.

felick pet te stelen van vrient ofte vrant. En dese twee dinghen / te weten / niet stelen ende niet hoereren / stelt Paulus onder de reghel der liefde / ende leert datse veruact zijn onder dit gebot: Ghy sult uwen naesten lief hebben als u seluen. Daerom moet Paulus een valsche uytleggheer der Wet gheweest zijn / of hier volcht nootzakelick uyt / dat wy uyt dit ghebot oock onse vranden moeten lief hebben / ghehlick onse vrienden. Soo gheben sy dan waerachtichlick te kinnen / dat sy kinderen des Satans zijn / dewyle sy het ghemeyn jock der kinderen Gods / soo stoutelick van hen woypen. Men mocht twifelen of haer bestelick onverstant / ofte haer onbeschaentheit inerder gheweest zy in de voozettinghe deser leere. Want onder de oude Leeraers en is niemandt die niet als seker zijnde / en oordeelt / dat dit enckelick gheboden zijn. Ende dewyle Gregorius dit selue sonder ommessen oordeelt / soo ist claer dat oock selfs te sijnen tijde daer geen twyfel van en was: want hy seyt sonder daer aen te twifelen / dat het gheboden zijn. Ende hoe dwafelick argumenteren sy: Het is (seggen sy) veel te swaer en last voer de Christenen. Maer meypen sy dan dat pet swaerders can bedacht worden van God lief te hebben / uyt gantscher herten / uyt gantscher ziele / ende uyt gantscher macht: als men dit gebot aensiet / soo moet alle dinck daer by geelick / licht geacht worden / oock den vrant lief te hebben / ofte alle begeerte der wrake uyt de herte te doern. Doozwac alle geboden zijn swaer en lastich voer onse swachheit / oot het minste puncken der Wet. Het is de herte in den welken wy cracht doen: die gheue wat hy gebiet / ende ghebude wat hy wil. Dat de Christenen zijn onder de Wet der genade / dat en is niet onghelonden sonder Wet wandelen: maer in Christo geplaut te zijne / doer wiens ghenade sy van de verbloekinghe der Wet vry zijn / ende doer wiens Geest sy de Wet hebben in haer herte gheschreuen. Dese genade heeft Paulus (onepgentlick sprekende) een Wet ghenamt / de selue gelijckende met de Wet Gods / teghen de welke hyse stelde. Maer dese filosofyheren dwafelick / ende te vergheefs in de naem der Wet.

58 Soo wepnich reden is oock daer in dat sy de verborgen ende bedekte ongoddelickheit die tegen de eerste Tafel is / ende de rechte overtredinge des laetsten gebots / hebben genacint vergebelike zonde. Want sy beschijnden de vergebelike zonde alsoo / dat sy is boose begeerte sonder beraden wille / de welke niet langhe in het herte en sit. Maer ick segge dat gheen boose begeerte en can in het herte comen / anders dan doer het achterlaet der dingen die in de Wet geboden ende gepscht worden. Ons is verboden vzeende goden te hebben. Als nu het herte doer de cracht des mistrouwens verlagen zijnde / elders waert onnisset dan op God / als het doer haestige boose en quade begeerte getrockt wort om sijn salichheit elders in te stellen: of schoon sulcke roemighen lichtelick ende haestelick vergaen / nochtans waer doer comt sy / anders dan om dat in de ziele wat ydels is / om sulcke versoekingen ende becozinge aen te nemen. Ende op dat wy het niet lanch in dese sake en maken / daer is een ghebot: van God lief te hebben uyt gantscher herten / uyt gantschen verstande / ende uyt gantscher ziele. Daerom is het dat alle de maechren der ziele niet tot de liefde Gods ghestrecht en worden / soo is daer nu een afwijkinghe van der Wet gheschiet. Want de vranden die in onse herte op staen teghen Gods rijcke in

ons / ende sijn geboden weder spreken / die betuygen dat den thoon Gods niet wel in onse conscientie bevesticht is. Wy hebben bewesen dat het laetste gebot epgentlick hier toe dient. Heeft ons eenige boose lust in het herte gepyckelt: soo zijn wy nu straffelic vā boose begeerte: en worden ooc mede overtreders der Wet gestelt. Wat de Herte en verbiet niet alleenlic raet en daet die tot eens anders schade is / maer verbiet ooc niet boose begeerte gepyckelt te wordē / ofte te vranden. Ende oer de overtredinge Gods is altyt de verbloekinghe Gods. Daerom en moeten wy oock de alderlichste boose begeerte niet vry wgsen van het oordeel des doots. Augustinus seyt: Als wy de zonde willen wegen / soo en laet ons gheene valsche ende bedrieghelike waetschale ghebruycken / noch daer in wegghen wat wy willen / ende alsoo wy willen / na onse goetduncken / segghende / dit is waer / dat is licht. Maer laet ons de waetschalen Gods nemen uyt der Schijf tuere / als uyt de thesoor Gods: ende daer in wegghen welck waerst zy: Ja laet ons niet wegghen / maer dat gewichte bekennen dat God gewegē heeft. En wat seyt de Schijf tuere? Doozwaer als Paulus seyt dat de doot is de besoldinge der zonde / soo bewijst hy dat dit struckende onderschept is hem onvkeut gheueest. En dewyle wy meer dan te seer tot gheuepustheit ghenegen zijn / soo en behoorde men dit voetsel niet te geuen / waer doer de lype onverstandige conscientien soude verloet worden. 59 Och of sy overdochten wat Christus meynit als hy seyt: Soo wie een van dese alderminste geboden sal overtredē / ende de menschen alsoo gheleert hebben / die sal van geender werde zijn in het rycke der hemelen. Zijn niet dese onder der seluer ghetal / die de overtredinghe der Wet bestaen soo licht te maken / ghehlick of sy des doods niet weerdich en ware? Men behoorde niet sterftelick te acmercken wat ons gheboden wort / maer oock wie hy is die het gebiet / want in alle overtredinge sijnder Wet / hoe clepne sy oock zy / wort sijn autozitept vercozt. Ende achten sy dat clepne / dat de majestept Gods in eenighen dinghe gheschonden wordt? Vrouwen desen / ist dat God sijnen wille heeft in de Wet verclaert / soo mishaecht hem alle dinck dat teghen de Wet is. Willen sy dich ten dat Gods toornichept is so seer ontwapert / dat de straffe des doots niet en soude terstont volghen? Waert dat sy voornamen liever de stemme Gods te hoorē / dan sijn onvbaer waerhept met onwysse redenen te verbuyfsceren: so heeft God selue een claer oordeel ghegheuen / seggende: De ziele die sal gefondicht hebben / die sal sterben. Item / dat ick wepnich te voer verhaelt hebbe: De besoldinge der zonde is de doot. Maer dese menschen willen houden staende dat het niet dootlick en is / dat sy nochtans bekennen zonden te zijne / dewyle sy dat niet en connen versaken. Maer laetse minners te eenighen tijde leeren wyser worden: dewyle sy dus lange veel te vele haerder raserie hebben toeghegeuen. Ende ist dat sy blijven rasende / soo moeten de kinderen Gods hen seluen van de sulcke afwendē / ende houden dat alle zonde dootlick is / dewyle sy is een wederspannichtept tegen den wille Gods / waer doer sijn toornichept nootzakelick verwekt wort: ende om dat sy is een overtredinghe der Wet / teghen de welke het oordeel Gods is sonder upneninge vercondicht. De zonden der Heplighen zijn vergebelick / niet uyt haer natura / maer om dat sy doer de barmhertichept Gods vergheuen worden.

Lib. 1. de Baptif. contra Donatill. cap. 6.

2. Van het ghetungesse des Kpofels. Rom. 6. 23.

3. Van Christi autoritept. Math. 5. 19.

4. Van de naturre ende Maestept Gods.

5. Van het geueben oorsdeel oer de zonde. Eccl. 18. 20. Rom. 6. 23.

6. Besnypt van alsoo bederlep wederleggounghe.

Rom. 13. 9. Levit. 19. 17.

Wederlegginghe van een sophistische Zinspaa-ke.

2. Watse de bedekte godloosheit en begeerte hebben genacint vergebelike zonde. Dier lib. 3. Cap. 4. sect. 2. 8.

1. Wederlegginge van dese eerste dwalinghe genacint van de heele sonna der thien geboden / gebiede de lufde Gods ende des waellens. Dier. 6. 5. ende 10. 12. ende 30. 6. Mat. 22. 37.

Capittel ix.

Dat Christus, hoewel hy onder de Wer den Ioden is bekent geweest, nochtans eerst door het Euangelium voor ooghen ghestelt is.

De heylighe Vaders onder de Wet hebben gesien den dach Christi maect dinstertick: maer ondie den die onder den Euange ho 391 / is Christus volcomeliker geopenbaert. Mal. 4.2.

Dewijle God niet te verghhefs heeft vooztijden hem selven willen dooz de repningen ende offerhanden / betuyghen enen Vader te zyn / en heeft oock niet te verghhefs een upevercozen volck voozt hem selven gheheplicht: soo is hy oock doen sonder twijfel in het selve beclerent geweest / in het welcke hy ons nu met volker claechept verschijnt. Daerom als Malachias (dewijle het ampt der Propheten stont na syn doot eenigen tijt lauck op te houden) hadde den Ioden gheboden op de Wet Mose acht te hebben / ende in der selver oeffeninghe geduerich te blijven / so seyt hy terstont: dat daer de Sonne der rechtbeerdicheyt sal op staen. Met welke woorden hy vermaent / dat de Wet daer toe diende / om de Godsalighe in de verwachtinghe des toecomenden Christi te houden: ende dat nochtans dooz syn comste veel meer liefts te hopen was. Hierom seyt Petrus / dat de Propheten onderzacht / ende neerstichlick ondersocht hebben van de salicheyt die nu dooz het Euangelium geopenbaert is: en dat hen geopenbaert was / dat sy niet hen selven / noch haren tijde / maer ons toe diende het gene dat dooz het Euangelium verondicht woxt. Niet dat haer leere sy den Israeltische volcke onnut geweest / of hen oock gheen boordeel ghedaen en heeft: maer om dat sy dien schat niet geeregen en hebben / welcken God heeft dooz haer handen laten tot ons comen. Wat te beden tijde woxt ons de ghenade / daer van sy ghetuycht hebben / gemeynsalick voozt ooggen gestelt: ende het ghetuyck daer van woxt ons overvloedelick ghegheven / het welke sy weynich gesmaect hebben. Daerom hoewel Christus betuycht dat hy ghetuyghnisse heeft van Mose / soo verheft hy nochtans de mate der ghenade waer mede wy de Ioden te boven gaen. Want hy spreect syn Discipulen aen / segghende: Salich zyn de ooghen die sien dat ghy siet: ende salich zyn de oogen die hooren dat ghy hoor. Want vele Coningen ende Propheten hebbe dat begeert / ende en hebben niet vereregen. Hier wort de Euangelische openbaringhe niet weynich gheprezen: dat God ons meer ghedaen heeft dan den heylighen Vaders / in de welke sonderlike Godsalicheyt was. Hier mede comt oock een ander plaets wel over ee / daer seynt woxt / dat Abraham den dach Christi heeft ghesien / ende hem verheucht. Want hoewel dat aenschouwen des dinc dat seer verre was / is dupster gheweest / soo en heeft daer nochtans tot de sekerheyt der goeder hope niet ghebraken: waer upt die blijshap is gecomen / die den heyligen Patriarche is tot in de doot by gebleve. En met dat woort Joannis Baptiste / daer hy seyt: Niemandt en heeft God gesien / die eenich / ghebozen die in den schoot des Vaders is / die heeft het ons vcleret: daer mede en woerden de godsaligen die te bozen gheweest zyn / niet upt gestont van de ghemeynschap des verstants ende liefts dat in den persoon Christi sinen schijn geeft. Maer haer conditie wort daer met de onse gheleken / ende gheleert dat de verborghentheden die sy alleenlick dupsterlick onder schaduwten ghesien hebben / ons openbaert zyn: ghelijck de auther des Sendbrieffs tot de Hebreen wel verelaert dat God vooztijden diekmael ende menigerlep wijse ghesproken heeft dooz de Propheten / maer nu

2. Pet. 1.12.

Heben van sulcke vooztellinghe / bebesicht zynde met Christi ende der Apostelen gezuyghnisse. Joan. 5.46.

Matth. 13.16. Luc. 19. 23.

Joan. 8.56.

Joan. 1.18.

Heb. 1.1. wies 3.

doozt synen lieben Sone. Daerom hoewel de eenighebozen Sone die ons heden is het schijn sel der eerlicheyt / ende het uytghedynckte becl der substantie Gods des Vaders / vooztijden is den Ioden bekent geweest / ghelijck wy ergens upt Paulo verhaelt hebben / dat hy sy de septs man der ouder verlossinghe gheweest / soo ist nochtans waerachtich dat de selve Paulus ergheus leert: Dat God die geboden heeft dat het licht soude upt de dupsterisse lichten / nu heeft in onse herten ghelijck om de kennisse der eerlicheyt Gods te verclaren in het aenschijn Jesu Christi. Want als hy in dese syn becl is verschenen / soo heeft hy eenichsin hem selven sicutick ghemaeckt / by dat syn ghedaente te voren dupster ende onder schaduwten was. Daerom is dier menschen ondanekebaerheyt ende boosheyt te schandeliker ende hateliker / die hier in den middach blint zyn. Ende daerom seyt Paulus dat haer verstant is van den Satran verdupstert / op dat sy de eerlicheyt Christi niet sien die sonder eenich vooztjauchsel mit Euangelium sinen schijn gheeft.

2. Cor. 4.6.

2. Cor. 4.4.

2. Vp het Euangelium verclae ick de clare openbaringhe der verborghentheyt Christi. Ick bekenne voozt waer als het Euangelium wort van Paulo ghenoeint de leere des gheloofs / dat dan onder syn stueken ende deelen ghetelt worden / alle de belosten die ergheus in de Wet ghebonden worden van de onderdiende vergavinge der zonde / dooz welke God de menschen heeft met hem selve verfoent. Want hy sielt daer het gheloove teghen de vrese ende verschrickingen / dooz de welke de conscientie benout ende ghequest woxt / als men moet de salicheyt soeken in de werken. Hier upt volcht / dat onder de naem des Euangely in het vrede ghenomen / de ghetuyghnisse verbaet worden / die God vooztijden heeft den Vaders van syn Vadelicke gonste ghegheven. Maer ick segghe dat de verondinghe der ghenade die dooz Christum is ghegheven / is vooztuenelick Euangelium ghenoeint: ende dit en is niet allenlick dooz ghemeyn ghetuyck aen genomen / maer staet oock op de authoriteyt Christi ende der Apostelen. Daerom woxt dat hem epgheutlich toegeschreven / dat hy het Euangelium des rijck ghepredickt heeft. En Marcus begint syn Euangelium aldus: Het begin des Euangely Jesu Christi. Maer het en is niet noodich plaetsen der Schryfture te soeken / om een sake te bevestighen die openbaert genoeg is. Soo heeft dan Christus met syn comste het leven ende de onsterflicheyt verclart / dooz het Euangelium. Met welke woorden Paulus niet en verstaet dat de onde Vaders zyn in de dupsterissen des doots verfoncken gheweest / tot dat de Sone Gods heeft het vleesch aen ghenomen: maer hy gheeft dese eenelike eere den Euangelio / leetende dat het een nuwe ende onghetwoone bootshap is / waer dooz God volbracht heeft dat hy belooft hadde dat de waerheyt der beloste soude openbaert zyn in de persoon des Soons. Want hoewel de ghelooovighe altijts bevonden hebbe dat dit woort Pauli waerachtich is / dat in Christo alle de belosten zyn Jae ende Amen: (want sy zyn in hare herten versegelt geweest) nochtans dewijle Christus alle de deelen onser salicheyt heeft in syn vleesch volbracht / soo heeft die levende verdoomighe der dingen met rechte enen nieuwen lof ghecreghen. Hier upt ist dat Christus seyt: Ma desen sulc ghy de hemel open sien / ende de Engelen Gods optlimmende ende neder comende op den Sone des Menschey.

Hoewel dat voozt Euangelium bequamelick ghenomen woird daer voozt / dat het de ghetuyghnisse in hem begeeft / welke God den Vaders van sine barmherticheyt heeft gegeven: Nochtans moet en ghenthek ende vooztuenelick ghenoeint wozen den de vercondighe der ghenaden / die in Christus / zonde God ende mensche / is bevesen. 1. Tim. 4.6.

Matth. 4.

Matth. 13.

2. Tim. 1.10.

2. Cor. 1.20.

Joan. 1.52.

Want

Genf. 28. 12.

Wolcht de wederleggunghe van Servetus, die mit gheheel de besloften werch meent.

Joan. 5. 24. Waerom dat wy de besloften noch niet grooter neer sichept bewaeren.

De eerste reden. 1. Joan. 3. 2.

1. Tim. 4. 8.

2. Tim. 1. 8.

1. Cor. 7. 1.

De andere reden.

2. Cor. 4. 7.

1. Cor. 13. 12.

Wederlegginghe van een swaerheyt, die in desen handel hoorbaert. 1. Heb. 11. 1.

Hier worden oock wederlept de gene, die de beregtinghe des Welis en des Euangelij niet recht en maken.

Want hoewel hy schijnt daer een ghelijckenisse te nemen van de leeder die de Dooyvader Jacob was in een ghesichte ghevoont / soo gheeft hy nochtans hier mede de cracht sijnder toecomste te kennen / te weten / dat ons daer dooy de deure der Hemelen is gheopent / op dat wy vryen ingaenck hebben.

3 Men moet nochtans toe sien van de dwelvsehe meyninghe Serveti, de welke als hy wil / ofte pinneris beynst dat hy wil de grootheyt der ghenade Christi verheffen / soo maect hy de besloften gantschelic te ruete / ghelijck of hy met de Wet oock een eynde hadden. Hy seyt dat ons dooy het gheloove des Euangelij wort aller besloften vervullinghe gegeven. Maer dat is ghesproken ghelijck of tusschen Christum ende ons geen onderscheyt en ware. Ick hebbe wel boven vermaent dat Christus niet en heeft achter gelaten van de gantschesomma onser salicheyt: maer hier wylt wy qualick besloten / dat wy nu de weldade besitten die hy heeft vooy ons vercreghen: ghelijck of het valsche ware dat Paulus seyt / dat onse gheloove is in de hope verborghen. Ick bekeme wel dat wy in Christum gheloovende / van de doot in het leven comen: maer hierentusschen moeten wy weten / dat Joannes seyt: Hoewel wy weten / dat wy kinderen Gods zijn / dat het nochtans noch niet gheopenbaert en is / tot dat wy sullen hem ghelijck zijn: te weten / als wy hem sullen sien ghelijck hy is. Daerom hoewel Christus ons in het Euangelium de volheyt der geesteliker goeden vooy ooghen stelt ende gheeft / soo blijft nochtans altyts het besit daer van onder de beswaernisse der hope / tot dat wy dit verderfelick vleesch af ghelept hebbende / verandert worden tot de eerlichheit des gheens die ons is vooy ghegaen. Hierentusschen ghebiet ons de heylige Gheest op de besloften te rusten: ende sijn autoriteyt behoort hy ons alle het bassen diens onbeschaiden honts / te dwinghen. Want nae de gecruppenisse Pauli / heeft de godsalicheyt alsoo wel belofte van den toecomenden / als van het teghenwoordighen leven: met welke woorden Paulus beruyft / dat hy een Apostel Christi is / na de belofte des levens dat in hem is. Ende hy vermaent eegheus / dat wy de selve besloften hebben die vooyden den heyligen ghegheven waren. Ende eyndelick stelt hy de somma onser geluchicheyt / te wete / dat wy versgelt sijn met den heyligen Gheest der belofte. En wy en besitten Christum niet anders dan soo verre wy hem aen nemē gelijck hy beleet is met sijne besloften. Waer dooy t'geschiet dat hy wel in onse herte woont / ende dat wy nochtans verre van hem zijn / want wy wandelen dooy het geloove ende niet dooy het aenschouwe. Ende dese twee en comen niet qualick met malanderen over een / te weten / dat wy in Christo besittē al wat tot de volmaecktheyt des hemelschen levens dient / ende dat nochtans het gheloove is een ghesichte der dinghen die men niet en siet. Het onderscheyt moet alleenlic in de nature der besloften / of in de qualiteyt of hoedanicheyt ghenomē sijn: want wat de Wet onder figuren afbeelt / dat toont het Euangelium met de vinger.

4 Hier wylt wy oock die menschen dwalinghe over wonnen / die de Wet nemmermeer anders met den Euangelio en vergelijken / dan ghelijck de verbiensien der wercken met de onberbiende toetschrijvinghe der rechtveerdicheyt vergheleken wort. Dese vergelijkinghe en is wel niet te verwoyden: want onder den naem der Wet / verstaet Paulus den reghel om recht-

veerdelick te leven / waer dooy God van ons eyscht dat wy hem schuldich sijn / gheen hope des levens ghevende / ten zy dat wy allefins gehoozsaem sijn: ende wederom niet de vervloekinghe byegghende / ist dat wy in het alderminste af wykeken: te weten / daer hy handelt dat wy inuyten verdienste Gode behaghen / ende dooy verghevinghe rechtveerdich gheacht worden / want daer en wort nergens geen onderhoudinghe der Wet gebonden der welcker loon beloost is. Daerom doet Paulus bequamelick als hy de rechtveerdicheyt der Wet en des Euangelij / tegen malcanderē stelt. Maer het Euangelium en is niet alsoo in de stede der gantscher Wet gecomen / dat het soude eenen anderen middel der salicheyt brenghen: maer eer om dat het soude verstercken ende bewysen vast te sijnē al wat de Wet beloost hadde / ende om dat het soude der schaduwē haer lichaem gheven. Want als Christus seyt / dat de Wet ende Prophten sijn geweest tot Joannem / daer mede en stelt hy de Vaders niet onder de vervloekinghe / de welke de dienstknechten der Wet niet en comē ontgaen: maer gheeft te kennen / dat hen allenlicke een begun der leere ghegheven was / soo dat die verre was onder de hocheyt der Euangelischer leere. Daerom als Paulus het Euangelium noemt de macht Gods tot allen den gheloovighen / soo seyt hy terfont daer by: dat het ghetuyghenisse heeft van de Wet ende Prophten. Ende hoewel hy in het eynde des selven Sendsbrieffs leert / dat de vercondinghe Jesu Christi is een openbaringhe der verborghenheit / die ten eeuwighen tijde is verborghen gheweest / soo verfoet hy de sententie met een verclaringhe / lerrende dat de vercondinghe is dooy de Prophtische Schyfturen gheopenbaert. Waer wylt wy verstaen dat het Euangelium allenlicke aengaende de clare openbaringhe / is van de Wet verscheyden / als men van de gantsche Wet spreect. Ende om de onuytspreekelike overbloedicheyt der ghenade die ons is in Christo verclaert / en wort niet sonder dooy sake gheseyt / dat het Hemelscherijcke is dooy sijn coninc op der aerde opghericht.

5 Nu is Joannes gheselt gheweest midden tusschen de Wet ende het Euangelium / de welke een middel ampt hadde / het welke eenelichsins met beyde over een quam. Want hoewel hy seggēde dat Christus het Lam Gods / ende de offerhande tot versoeninghe der zonden is / heeft de somma des Euangelij gheopent: nochtans bewijle hy de onbegrypelike cracht ende eerlichheit niet en heeft verclaert / de welke eerst is in de wederopstandinghe geopenbaert: soo seyt Christus dat Joannes is minder dan de Apostelen gheweest. Want dat beduyden de woorden Christi / daer hy seyt: dat hoewel Joannes onder de kinderen die van wijven gebozen sijn / upnemende is / nochtas die de minste is in het rijcke der Hemelen / merder is dan hy. Want hy en prijft daer niet de persone der menschen: maer Joannem boven alle Prophten verhebe hebbende / verheft hy de vercondinghe des Euangelij tot den oppersten graet / de welke dooy het rijcke Gods beduyt wort / ghelijck wy erges geseyt hebben. En dat Joannes antwoort dat hy alleenlic een stemme is / gelijck of hy minder ware dan de Prophten / dat en doet hy niet om veranderinge te beynsen / maer wil te kennen geven / dat hem geen eygen bootschap en is bevolen: maer dat hy het ampt eens vercondighers bedient / ghelijck van den Prophtē Malathia vooy seyt was: Siet / ic seynde

Deut. 27. 26.

Rom. 3. 12. 21. 23. ende 4. 8.

Ephef. 2. 8. Vercreninge van eenighe draghen die hier vooy dalen.

Mat. 11. 12. Luc. 16. 16.

Rom. 1. 16.

Rom. 16. 25. 26.

Coite wtlegeginge van als sulcke beregtinghe.

Het derde deel des Capitels van Joannes des Dooyers dienst / dienēde gantschelic tot de vooygaende handelinge. 1. Joan. 1. 29.

Mat. 11. 11.

Joan. 1. 23.

Mal. 4. 5.

Eliam den Propheete eer de groote en verschei-
keliche dach des Heeren come. Ende hy en heeft
in den gantschen loop sijn dienst niet anders
ghesocht / dan Christo Discipulen te maken/
ghelyck hy oock upt Esau bewijst/dat hem dat
van God bevolc is. Hierom is hy van Christo
ghenaemt een vernende ende lichtende heerse:
om dat de volcomen dach noch niet en schein.
Nochtans en verhyndert hem dat niet onder de
verrondivghers des Euangelij genaemt te wor-
den / ghelyck hy den selven Doop ghebruyck
heeft die daer nae den Apostelen bevolen was.
Maer dat hy heeft begonnen/dat en is niet dan
nae dat Christus is tot de hemelsche gloze
opghereuen / met bynen voortgauck veruult
gheweest.

Dat x. Capittel.

Van de verghelijkinghe des Ouden ende Nieuwen Testaments.

Wet het ghene dat boven gheseyt is/mach
men nu weten dat alle de menschen die
God van den beginne der werelt aen / heeft tot
sijn volck aenghenomen / sijn met de selve Wet
ende met den selve bant der leere die wy hebben
aen hem verbonden / nochtans dewijle daer veel
aen is ghelegghen dat dit hoofdstuck bevesticht
woyde / soo wil ick voor een aenhanckel daer
by leeren hoe verre de conditie der Vadersen sy
van de onse verscheyden gheweest / in dese ghe-
meynschap in de welcke sy der selver erve met
ons sijn deelachtich gheweest/ende dooz de ghe-
nade des selven Middelaers de selve salicheyt
gheschoopt hebben. Ende hoewel de ghetuyghe-
nissen die wy upt de Wet ende Propheeten ver-
gadert hebben om dit te bewysen / genoegh ver-
claren dat noyt gheen ander reghel der Heilige
ende Godsalicheyt en is onder Gods volck ge-
weest: nochtans dewijle by de Schryvers dick-
mael van het onderscheyt des Ouden en Nieu-
wen Testaments veel ghehandelt woyt / waer
dooz de Leser die niet seer voorszichtich en ware /
mochte beswaert worden / soo sullen wy met
rechte een ander sonderlike plaetse verordenen
om dese sake beter ende claerlicher te ondersoe-
ken. Jae oock dat ons anders seer nut was/dat
heeft ons die ongeschichte boeke Servetus, ende
sommighe rasende menschen upt de scrifte der
Wederdooperen / nootfakelich ghemaecht: de
welcke gheen ander ghedwoelen en hebben van
den Israeltischen boeke / dan van eenen hoop
swinnen. Want sy achten dat het alsoo is van
den Heere gheboet gheweest in dese werelt/son-
der enighe hope der Hemelscher onsterffelich-
heyt. Daerom op dat wy dese senninghe dwa-
linghe van der godsalighen herte verdrinben/
ende oock mede alle swaricheden wech nemen/
die plegen te comen als de verscheydenheyt des
Ouden ende Nieuwen Testaments ghemeldet
woyt/soo laet ons int rozte besien wat ghelyck-
heyt ende wat verscheydenheyt sy hebben: wat
verbondt de Heere voortynen heeft vooz de toe-
comste Christi met de Israeltiten ghemaecht/
ende wat verbondt hy nu na dat Christus ghe-
openbaert is / heeft met ons ghemaecht.

2. *Ende dit beyde can met enen woorde brocht
worden/ te weten: Het verbondt der Vaders en
is in der substantie ende in der daet niet alleen-
sich niet verscheyden van het onse/maer is oock
gantschelyck het selve: maer de bedieninghe is
nochtans verscheyden. Maer dewijle upt sul-
lic groote coztheit niemant en soude een seker
verstant ghetuyghen/soo is ons noodich ist dat
wy willen voozderlick sijn / dat selve breeder

upt te legghen. Ende om dese ghelyckheyt/oste
eer eenheyt te bewysen / soude men te verghes
alle stucken die nu brocht sijn / van meus we-
derom handelen/ende men soude oock te ontwyde
hier in vermenighen de dinghen die noch ergens
sullen ghehandelt worden. Dye hoofdstucken
moeten wy hier voornemlich aenmercken.
Ten eersten / dat wy wete dat de Joden niet en
is vleeschelicken ryckdom ofte gheluckicheyt
vooz ghesiet om rydelich daer nae te staen/
maer dat sy ware tot de hope der onsterffelich-
heyt aen ghenomen/ende dat het gheloude ende
de vasticheyt deser aenmeninghe hen was met
Goddelicke openbaringhen / ende niet de Wet
ende met Propheeten bevesticht. Ten anderen /
dat het verbondt dooz het welcke sy met den
Heere verfoent waren / met op enige hare ver-
diensten/maer alleenlich op de barmherticheyt
Gods / diese gheropen heeft / ghesondeert is.
Ten derden / dat sy den Middelaer Christum
hadden ende bekenden dooz den welcken sy sou-
den met God verenucht / ende synder belosten
deelachtich worden. Van dese drie sal het twee-
de (dewijle het moghelich noch niet openbaer
gheweest en is) te synder plaetse in het byede
verclaert ende bewesen worden. Want wy sul-
len met vele ende clare ghetuyghenissen der
Schryftuere bevestighen dat het al ypt enckel
goetheyt ende goedertierenheyt is gheromen/
wat de Heere opt sinen volcke goets ghedaen/
ofte belooft heeft. Het derde is oock hier en daer
claerlick bewesen gheweest. Ende het eerste en
sijn wy niet sonder aen te roere vooz by gegaen.

3. Daerom dewijle dit eerste suck seer dient
tot de teghenwoordige sake / ende ons daer van
meer woort teghen ghesproken / soo sullen wy te
meer nechtich doot om het selve te verclaren:
maer dat sullen wy nochtans alsoo doen / dat
wy oock al wat tot de verclaringe der anderen
ghebreck / sullen voldoen / este hier nae ter be-
quamer plaetse toe doen. Voortwaer Paulus
benedict de twijfelinghe van allen / als hy seyt:
* dat God de Vader het Euangelium dat hy van
sinen Sone nae den tijt verordenet hadde / ende
gheropenbaert heeft / langhe te vozen heeft dooz
de Propheete in de heylige Schryftuere belooft.
Item / dat de rechtverdiechtheyt des geloofs die
dooz het Euangelium gheleert woort / ghetuy-
genisse heeft van de Wet ende Propheeten. Ende
dewijle het Euangelium de herte der menschen
niet en houdt in blifschap des teghenwoordigen
levens / maer tot de hope der onsterffelichheyt
op treckt: soo en worden wy daer dooz niet aen
aerdiche gheneuchte gheseycht / maer het voert
ons eenichsins op ten Hemel / de hope die ons
daer bewaert is / vercondigende. Want hy seyt
erghens aldus: Na dat ghy den Euangelio ge-
looft hebt / zijt ghy verseghelt geweest dooz den
heylighen Gheest der belosten / de welcke is het
pant onser erve / tot verlossinghe der verregen
besittinghe. Item: Wy hebben uwe gheloude
in Christo Jesu ghehoort / ende uwe liefde tot de
Verplighen: om de hope die u bewaert is in de
hemelen / van de welcke ghy ghehoort hebt dooz
het waerachtich woort des Euangelij. Item:
Hy heeft ons gheropen dooz het Euangelium
tot de deelachticheyt der eerlicheyt onses Hee-
ren Jesu Christi. Hierom woort het Euange-
lium ghenaemt het woort der salicheyt/ende de
macht Gods om de gheloude salich te ma-
ken / ende het rijcke der hemelen. Ist dat de le-
re des Euangelij gheselich is / ende den werch
opent tot de besittinge des onvergancliche le-
vens / so en laet ons niet dencke dat de gene dien
sulcx

E sai. 48. 3.

Joan. 5. 35.

Dat eerste
deel des Cap.
waer in hy
beloght dat
om Serbetus
ende de We-
derdooperen
noodich is /
de handelin-
ghe van de
verghelijkinghe
ende oer-
eenrominghe
des Ouden
ende Nieuwen
Testaments.

Dye hoof-
stucken sijn
der waer in
dese twee ver-
bonden niet
wat andere
over een co-
men.

1.
2.
3.

De eerste al-
gemeene ver-
ghelijkinghe
is / dat het
oude Testa-
ment / eben
ghelick het
Nieuwe niet
alleen tot de
belofte des
teghenwoor-
dighen maer
veel meer des
toecomenden
levens ende
tot de sekere
hope der on-
sterffelich-
heyt / Gods
in verorden-
nen verheft.
* Rom. 1. 2.
* Rom. 3. 22.

Eph. 1. 13.

Colof. 1. 4.

2. Thess. 2. 14.

Weden van
dese verghel-
kinghe ofte
overeencom-
inghe.

* Dat andere
deel hande-
lende van dese
verghelij-
kinghe int ge-
meen / te we-
ten / dat het
verbondt der
Vaders en
derley is niet
het onse in
der daet /
maer in de
bedieninghe
sweerderley.

fulcx beloofst ende gheboortschapt was/ de sozge der ziele verlaten / ende den heijanwelicken wel- lust/ ghelyck onredeliche beesten/ ghesocht heb- ben. Niemand en can oock seggen dat de belof- ten van den Euangelio die in de Wet ende Pro- pheten sijn versegghet/ dooz het volck des nieu- wen Testaments verozient waren. Want een weynich nae dat Paulus dat gheseyt heeft van den Euangelio dat in de Wet beloofst was/ seyt hy dat al wat in de Wet verbaert is / sonder twisfel epghentlick tot die ghevoecht ende ghes- schickt wort/ die onder de Wet sijn. Ick behen- ne wel dat hy dat in een ander handelinghe seyt: maer hy en was soo fier verghevelich niet / dat hy/ daer hy seyt dat al wat de Wet leert/waer- achtelick de Joden aen gact / niet en soude ghe- dachtelick gheweest hebben van hy weynich te bozen gheseyt hadde van den Euangelio/dar in de Wet beloofst was. Soo bewyft dan de Apo- stel seer claerlick/ dat het oude Testament heeft op het toecomende leven voornemelick gesien/ als hy seyt dat de belofsten des Euangelij daer onder verbaert ende begrepen sijn.

4 Desghelycx volcht daer upt oock/dat het op de onverdiende barmherticheyt Gods sonder/ ende dooz Christusum bevestiche was. Want de vercondinge des Euangelij en leert anders niet/ dan dat de sondacs door de Vaderliche goeder- tierenheyt ende toeghevinghe Gods/ gherecht- veerdicht worden sonder eenighe werken/bur- ten haer verdienste: Ende de gantsche somma daer van eynidighet in Christo. Die soude dan dozyen seggen dat de Joden niet en sijn Christi declachtelick gheweest / dewijle wy hoozen dat het verbondt des Euangelij niet hen gemaecht is/ wiens eenich fondament Christus is: Die soude dese dozyen vreedende maken van de wel- daet der onverdierder salicheyt / dewijle wy hoozen dat de leere der rechtverdiecheyt des ge- loofs/ hen is toeghedient? Ende op dat wy niet lauge van een clare sake en disputeren/ wy heb- ben die schoone sententie des Heeren / daer hy seyt: dat Abraham hem selben verheuyt heeft/ op dat hy den dach des Heeren sien soude: hy heeft hem ghesien ende is verblydt gheworden. Ende dat Christus daer betuycht van Abra- ham/ dat betuycht de Apostel in het gheloo- vige voick ghemeyn gheweest te sijn / als hy seyt: dat Christus gisteren ende heden / ende in der eeuwichheit blyft. Want hy en spreect daer niet enkelick van de eeuwighe Godheyt Chri- sti / maer van sijn cracht die te allen tijde is den gheloovighen geopenbaert geweest. * Dacrom seyt Maria ende ooc Zacharias in hare gesan- gen/ dat de salicheyt die in Christo geopenbaert is / is een volbreringhe der belofsten die God voortijden hadde Abraham ende den voorvade- ren beloofst. So het dat God sijnen Christum sendende heeft de trouwe sijn ouden edes vol- bracht/ soo en can men niet anders seggen/ daer dat het einde daer van sijn Christo / ende het eeuwich leven gheweest.

5 * In de Apostel maect de Isracliten gelijck met ons / niet alleenlick om des verbonts wils- le / maer oock dooz de beduydinghe der Sacra- menten. Want als hy dooz de exempel der straffen daer mede de Isracliten voortiden sijn ghestraft geweest/ wil de Corinthen vermanen ende verschuelen/ dat sy niet in gelucke zonden en vallen/ soo begint hy met dese voozrede/ seg- ghende: * Dat wy niet en moeten ons eenich voozdeel toe schijnt dat ons soude van de wra- ke ende straffe Gods bevinden / in de welke sy sijn ghevallen. Want de Heere en heeft hen niet

alleenlick de selve weldaden gedaen/ maer oock niet de selve teekenen ende Sacramenten sijn ghenade onder hen betuycht. Ghelyck of hy wilde seggen: Ick dat ghy betrouwt dat ghy bur- ten perijckel sijn / om dat de Doop daer mede ghy gedoopt sijn / ende het Voornemal dat ghy daghelijcx ontfaugt / groote belofsten hebben: ende leest darentusschen vyzelick in dertelicheyt / de goetheyt Gods verachtende / soo weet dat oock de Joden sulcke teekenen hadden/ teghen de welke de Heere nochtans sijn goydeel seer strafangelick gebruyckt heeft. Sy sijn ghedoopt gheweest in den doorganch der See ende in de wolcke/ waer dooz sy tegen de hitte der Sonne bedeckt worden. In sy segge dat de doorganch sy een vleescheliche Doop gewest die niet onsen gheestelicken Doop eenichsins oer en comt. Maer waert dat wy sulcx toe lieten/so en soude het argument des Apostels niet deughen / de welke hier wil den Christen te hemmen geuen/ dat sy de Joden niet geen privilegie noch vooz- deel des Doops te hoben en gaen. En sy en con- nen oock sulcx niet segghen tegen het ghene dat terstont daer na volcht/ te weten/dat sy de selve gheesteliche spijse niet ons gegeten/ende den sel- ven geestelicken dranch ghebruycken hebben/de welke was Christus/ ghelyck hy daer seyt.

6 Om desen sijn dault te veken/ byenghen sy hier tegen dat Christus seyt: * We vaders heb- ben Maria in de woeshyne ghegeten/ ende sijn gestorven: Wie mijn vleesch eet/ die en sal in der eeuwichheit niet sterve. * Maer dese twee woor- den worden lichelick verentelick. Dewijle de Heere tot sulcke hoorders spreect/ die allenlick sochten niet voedsel des buyxer verfaert te wor- den / ende op de waerachtighe spijse der ziele/ gheen acht en hadden: soo voecht hy sijn woort den een weynich nae haer verstant / ende verge- lijct voornemelic het Maria met sijn licham/ nae haer verstant. Sy begheerden dat hy om meerder autoziteyt te geuyge/ soude sijn cracht niet eenich mirakel beoefstighen/ geuyck Moses gedaen heeft in der woeshyne/ doe hy het Ma- na hadde upt den hemel verregen. Ende in het Maria en verstone de sy anders niet dan de ver- sadinge des vleeschelicken honghers/daer mede het volck doen gequelt was: maer tot die hooge verborghentheyt/ op de welke Paulus siet / en streckte haer verstant niet. Dacrom Christus willende bewyzen hoe veel grooter weldaet sy behoorden van hem te verwaeyten/ dan hare vaders hadden van Mose ontfaugen/ gelijck sy sepden/ soo maect hy dese vergelijkinghe. Ick dat nae nye meyninge dit een groot ende won- derlick mirakel was/dat de Heere sijnen volck/ op dat het niet dooz hongher in de woeshyne en berginghe / heeft dooz Mosen hemeliche spijse ghegheven / om daer mede enen cleuen tyt onderhouden te worden / soo denck hier upt hoe veel hooghre ende weerdiger de spijse is/ die onsterffelicheyt gheeft. Wy sien waerom de Heere het ghene dat in het Maria het vooz- nemste was / heeft achter ghelaten / ende al- lerulick de minste nutticheyt aen gheroert die daer in was: te weten / dewijle de Joden als soeckende Christo een verloyt te doe/ hem Mo- sen tegen woypen/ die het volck doe hier in hon- ghers noot was/ heeft met het Maria gehol- pen: soo antwoort hy dat hy een deel hooghre ghenade bedient / by de welke de vleescheliche voedinghe des volck/ de welke alleen soo groot van hem gehouden wert/ behooyde cleven gracht te worden. Maer dewijle Paulus wiste dat de Heere doe hy Maria upt de hemel regende/dat

Tegenwoort- pinghe. De vaders heb- ben het Ma- na gegeten in der woeshyne/ ende sijn ghe- storve. Maer de Christen- en dat vlees- che Christus ende en sijn- den niet. * Joan. 6 27. * Antwoort- waer in de te- denen des Euangelijere voort hreed- welke schyn- nen teghen- matcanderen te stonde/ met des Apostels spreucke ver- geleken wor- den.

Tegenwoort- pinghe.
Antwoort.
Rom. 9. 13.
De algeme- ne vergelij- kinghe bewes- sen sijnde: volgen de andere twee: te weten / dat die twee ver- bonden ston- den op de ou- berdenide haemhertic- heyt Gods/ ende dooz Christusum sijn bevesticht.
Joan. 8. 56.
Hebr. 13. 8.
* Luc. 1. 54-72
* In dien dese twee laetste vergelijking- gen op d'eer- ste sijn / soo ist/ dat in het derde deel des ses Capite- lous begin- nende van des- se afscotinge tot de 25. selfe bewes- sen wort.
* Dertste be- wys reden is gemenen upt den Apostel/ de welke tye- de eoen ghe- liche beduy- dinghe der Sa- cramenten be- sluyt/ dat der ouden Vade- ren stant met den onsen eenderley is.
* 1. Cor. 10.
* Ide 11.

Rij met

niet alleenlich en dede tot spijs des buycr/ maer oock tot een gheestelike verborghentheyt / om de gheestelike levendichmakinge die in Christo is/ af te beelden/ soo laet hy dit deel niet achter/ dwelch alderweerdichste was aen ghemerckt te worden. Soo ist dan seker ende claer dat de Joden niet alleenlich der selver belofte des Hemel-schen ende eeuwighen lebens die ons ghegeven zijn / deelachtich waren : maer datse hen oock met Sacramenten waerachtichlick berseghelt waren. Van welke sake Augustinus rijckelick handelt teghen Faustum Manicheum.

7 Ist dat de Afers liever hebben dat hen getupghenissen upt de Wet ende Prophten verhaelt worden/ waer upt sy mogen verstaen dat dit gheestelike verbondt zy oock den Waderen gemeyn gheweest/ gelick wy van Christo ende de Apofteken hoorzen : soo wil ick oock dese haer begheerte voldoen / ende dat dies te liever / om dat de teghensprekers sullen alsoo te sekerlicher verwonnen worden / dat sy namaeks geen uptblucht en sullen conne nemen. Ende ick sal van die bewysinghe beginnen/ de welke wel sal van der Wederdooperen hoefmoedicheyt onnut ende spottelick gheacht worden: maer sal nochtans hy de leerliche ende rechtsinnighe groote cracht hebben. Ende ick nemt vooz seker ende vast dat in het woort Gods sulcke cracht des lebens is/ dat het de zielen levendich machet aler der ghener dien het God gheweerdicht mede te deelen. Want het is altyts waerachtich gheveest dat Petrus seyt / dat het een onverganc-kelick zaet is dat in der eeuwicheyt blijft : ghelijck hy oock upt de woorden Esai bewyest. Nu dewyle God de Joden doortijden heeft met desen heiligen bant aen hen verbonden/ soo heeft hyse sonder twyfel tot de hope des eeuwigen lebens vercozen. Want als ick segghe dat sy dat woort hebben aenghenomen/waer dooz sy souden naerder met God verbonden worden / soo versta ick een wyse van mede deelen / de welke niet en is de generale die dooz Hemel ende aerde/ ende alle creaturen des werelts verbruyt wozt/ de welke wel allen dinghen haer leven gheeft/ eenen peghelicke nae sijn natuere / maer nochtans van den noot der verganclickheyt ende berdervinghe niet en behydt : maer ick versta de sonderlike wyse van mede deelen/waer dooz de zielen der godsalighen tot de kennisse Gods verlicht / ende eenichsins met hem vereenicht worden/ dewyle Adam/ Abel/ Noe/ Abraham/ ende andere Waders dooz sulcke verlichtinghe zijn met God vereenicht / soo segghe ick dat sy sonder twyfel den inganc tot het onverganc-kelick leven hadden. Want het was een vaste ende seker deelachtichheit Gods / de welke niet en ran buyten het goet des eeuwige lebens zijn.

8 Nochtans ist dat dit noch wat onclaeerschijnt : wel aen / soo laet ons tot de forme des verbonts comen / de welke niet alleenlich den ghenen die lieflich zijn van verstande/ en sal genoerch doen/ maer sal de onwetticheyt der gener die willen tegen spreken/ overbloedichlic openbaren. Want de Heere heeft altyts alsoo met sijne dienstinechte een verbont gemaect: Ick sal uwe God zyn/ ende ghy sult mijn volck zyn: welke woorden de Prophten oock plegen alsoo upt te legghen / dat het leven ende de salicheyt/ ende de gantsche sonna der gheluckicheyt daer in verbaet is. Want David en seyt niet sonder ooz sake/dichmael/dat het volck salich is wiens God de Heere is: dat het volck salich is / dwelcke God heeft tot sijn erbe vercozen: ende dat niet om der aertscher geluckicheyts wille/ maer om

dat hyse vander doot verlost/ altyts bewaert en hen eeuwichlick barmhertich is. Ghelijck oock in de andere Prophten staet : Ghy zijt onse God/ wy en sullen niet sterben. De Heere is onse Coninc / onse Wetghever / hy sal ons salich maken. Gheluckich zijt ghy Israel/ want ghy wozt dooz God den Heere salich. Maer op dat wy niet te seer en arbejde in een sake die onwoordich is/ in de Prophten wozt alomme dese vermaninghe gheleken/ dat tot de overbloedicheyt alles goets/ ende tot de sekerheit des salicheyts niet en ghebrecht / soo verre de Heere onse God is. En dat te rechte: Want ist dat sijn aenschijn soo haest als het sijnen schijn geest/ een seer seker pant sijnder salicheyt is/ hoe can hy hem selven eenighen mensche openbaren sijn God te zyn/ dieu hy niet oot de schat der salicheyt en open? Want niet sulcke conditie is hy onse God / op dat hy midde onder ons woone: gelick hy dooz Mozen betuycht. Ende sulcke sijn tegenwoordichheit en can men niet hebben / sonder oock mede het leven te besitten. Ende oft daer sehoon niet claerders uptgedrukt en ware/ soo hadden sy ghenoech clare ende opentlicke belofsten des gheestelicken lebens in dese woorden: Ick ben uwe God. Want hy en vercondicht niet dat hy wil den lichamen alseulick een God zyn/ maer vooznemelick den zielen: ende de zielen blijven van hem verbruyt in de doot/ te zy dat sy dooz rechtverdiecht met God vereenicht worden. Wederom waer dese vereenighe is/ daer bryngt sy oock de eeuwige salicheyt mede.

9 Hier toe dient oock dat hy niet alleenlich en betuycht dat hy haer God was/ maer beloofde oock dat hy het eeuwichlick zyn soude: op dat haer hope niet het teghenwoordige goet niet te vreden zijnde/ soude tot in der eeuwicheyt stercken. Dat de beteekeninghe des tocomenden tijts daer toe ghedient heeft / dat behooven vele woorden daer mede de Gheleedighe hen selven niet alleenlich in tegentwoordich verbruyt/ maer oock in tocomende trooste/ dat God hen nietmermeer en sal verlaten. Nu (het welke het tweede deel der belofsten was) verstercht hyse oock claerlicher van dat de segheninghe Gods over hen soude oock buyten de palen des aerdischen lebens strecken/ als hy seyt: Ick sal uwe God zyn/ ende uwe zaets God. Want is het dat hy sijn goetwillicheyt tot hen / doe sy gestorven waren/ wilde bewyisen/ haren nacominghen deucht doende : soo moeste sijn gonste ende goedertierenheit tot hen veel meerder zyn. Want God en is niet ghelijck de menschen die haer liefde daerom op haer vrienden kinderen wenden / om dat haer macht dooz den doot beuomen wozt / dat sy den vrienden selve dien sy wilden/ niet en conne deucht doen. Maer God/ wiens welbadicheyt niet en wozt dooz den doot verhindert / en neemt voozwaer de vuzicht sijnder barmherticheyt niet wech van de dooden/ welke vuzicht hy om haren wille verbruyt tot in dupsent gheslachten. Soo heeft dan God de grootheit en overbloedicheyt sijnder goetheyt/ die sy nae den doot souden geboden/ hen willen te kennen geven / als hy sulcke barmherticheyt beschijnt die in het gantsche hupsghehin soude overvloepen. Ende de waerheit deser belofte heeft de Heere doe berseghelt/ ende haer verbulinge verclaert / doe hy hem selven Abrahams/ Isaacs/ ende Jacobs God noemde langhe nae haer doot. Wat wat/ was dat niet een verachtelike ende spottelike noeminghe / is het dat sy te niete/ ende vergaen waren? Want het hadde soo veel gheweest/ ghelijck of hy gheseyt hadde:

Jhabac. 1. 12
E sai. 33. 21.
Went. 33. 29.
Lebit. 26. 12.
Erod. 6. 7.
28ve stgginge van de voozgaende bewys-reben/ ghenomen upt de clare woorden van des verbonts gestaltenisse.
Genes. 17. 7.
Erod. 20. 6.
En ander heerliche bevestiginghe ten deele upt de voozgaende ten deele upt Gods natuere vloepende.
Erod. 3. 6.
Ick

De tweede bewys-reben ghenomen upt de Wet en den Prophten/ van de cracht des goddelicken woorts dwelch de zielen der godsalighen levendich maect dooz Christi zomste. Waer upt doot salichlic volcht / dat de ghelooovige Joden tot de hope des ewigen lebens zijn vercozen gheweest.

I Pet. 1. 23.

E sai. 40. 6.

De derde bewys-reben/ ghenomen van de ghesalte des verbonts/ welke bewyest dat het in der daer enderlep is vooz/ ende ita de mensche werdinghe Christi.
Lebit. 26. 12

Psal. 144. 15.

Psal. 33. 12.

Mat. 22. 23.
Luc. 20. 32.

Deut. 33. 3.

De vierde be-
wys-eeden
ghenomen
van crempel-
len. Die oude
Vaders/ als
Noam/ Abel/
Noe/ dooz
Christi ghe-
boorte niet
vercheuden
aenberching-
gen verfocht
zunde hebben
nae dat betee-
leben/ met le-
vendighen
geloobe/ ende
onberwinne-
like hope ge-
tracht ende
ghelaten/ dit
tegenwoordig-
he niet ach-
tende/ waer-
wt dat voigt/
dat die in den
oude Testa-
ment niet den
ghelooovigen
des nieuwen
Testaments
eenderley ooz-
gerick ghe-
hadt hebben.
† 1. Cor. 15. 19
* Genes. 3. 17.
* Genes. 4. 8.
† Gen 6. 22.

Gen. 9. 24. 25.

Moogtanck
des vierden
bewys van
het crempel
Abrahams/
wiens beroe-
pinge en loop
des levens te
kennen geeft
dat de mensche
in ontallick
beel teghen-
spooris leben-
de/ van gant-
scher heeten
is verlangende
de naer de be-
looninge ende
wooninge der
ewigiger ge-
lucksalicheyt.
† Gen. 12. 4.
* Genes. 12. 4.

Ick ben een God der gheter die niet en zijn.
Daerom verhalē de Euangelisten dat de Sads-
duccen zijn met dit eenich argumēt van Christo
overwonnen gheweest / dat sy niet verlaten en
tounen dat de wederopstandinghe der dooden
van Jhose betuycht is: want sy hadde selve uyt
Jhose gheleert / dat alle Heyligen in Gods hant
zijn. Waer uyt men lichtelick conde bewysen/
dat sy niet selfs dooz den doot en conde vergaen
ende te niere worden/ die God/ over leben ende
doot macht hebbende / heeft in sijn bewaringhe
ende bescherminghe aenghenomen.

10 Laet ons nu sien dat het doornemste is in
dese handelinghe/ te weten/ of niet oock de ghe-
loobighe selve alsoo onderwesen zijn van den
Heere / dat sy ghevoelt hebben dat erghens een
beter leven is/ende dit aertseke verachtende/nae
dat ander gestraen hebben. Ten eerste de condi-
tie des levens/ die hen van God bevolen was/
† was een gheueyge oeffeninge waer dooz sy
bermaent worden/ dat sy de ellendichste aller
menschen waren/ hadden sy gheen ander geluc-
kicheyt gehad dan in dit leven. * Adam die oor-
alleenlick dooz de ghedachtelikeit der verlozen
geluckicheyt de alderongeluckichste was/ conde
nau sijn armoede niet beuanden arbept onder-
houden. Ende op dat hy niet alleenlick in den
arbept sijnder handen niet de verbloekinghe
Gods verdrukt worde/ soo heeft hy oock de
opperste droefheyt gehad/ daer in hy behoorde
troost ende verlichtinghe te hebben. Want doe
hy twee sonen hadde/ wert d' een van den ande-
ren doot gheslaghen: ende Adam behoudt dien
sone in het leven/ wiens aenschouwen hem niet
rechtse gruwelick is. * Abel in sijne iuchdelicke
jaren weedelick vermoozt zijnde / is een crempel
der menschelicker ellendicheyt. * Noe verlijt
een groot deel sijns levēts niet groote ymoepin-
ghe de Arcke timmerende / de wijze de gantsche
werelt sozghelooftelick in wellust leeft. Dat hy
den doot ontgaet / dat gheschiet niet meerder
swaricheyt dan of hy hadde moeten hondert
dooden steruen. Want boven dat de Arcke hem
is als een grafthien maende lantch/ wat mocht-
te ongheneuchelickers zijn / dan soo langhen tijt
hyma verfoncken te zyne in den dreck der dieren.
Als hy is dooz soo veel swaricheyts ghetomen/
soo is hy in een nieuwe oorzake des duyter ghe-
vallen. Want hy fiet dat hy van sijnen eygenen
sone bespot wort: ende wort bedwonghen dien
te verbloeken met sijnen eyghen mont / die hy
dooz een groote weldaet Gods hadde ghesont
uyt de Oukubie behouden.

11 Abraham moet ons zijn in de stede van
thien duysent andere / † ist dat wy sijn ghe-
loobe aensien/ het welke ons wort tot eenen seer goe-
den reghel des ghelooofs voozghestelt : in des
welckes gheslachte wy oock moeten ghetele
worden/ op dat wy linderen Gods zijn. Wat
is doch onghelooftickers dat dat Abraham zy
de vader aller ghelooovighen / ende niet selfs den
uyterste hoek noch de laetste plaetse onder hem
heeft? maer hy en can uyt dat getal/ jaer uyt dien
seer eerlicken gract niet ghewoopen worden/ ten
zy dat de gantsche kercke te niere worde. Nu
aengaende de beproevinge sijns levens. * Als hy
eerst dooz het beuel Gods gheroepen wort/ soo
wozt hy van sijn vaderland/ van sijne onddren/
ende van sijne vrienden af ghetrocken ende ver-
bjeent / in de welke niet meynit dat de vooz-
nemste socticheyt des levens ghelegen is: ghe-
lijck of God wilde niet voorgenomen rade hem
berooden van al dat in dit leven behaghelick is.
So haest als hy is in dat lant gecomen daer in

hem geboden was te wonen/ soo wert hy dooz
dieren tijt ende hongher daer uyt ghedreven. Hy
gaet daer hulpe soctken daer hem noot was sijn
wyf eenen anderen te laten / op dat hy ghesont
bleve: het welke men mach dencken oft niet
bitterder zy gheweest dan vele dooden: als hy is
tot het lant sijnder woonstede weder gheleert/
soo wort hy wederom dooz dieren tijt daer uyt
ghedreven. Hoedantich een gheluck is dat / in
sulck lant wonen daermen moet soo dickmael
hougher liden / jaer van ghebreke vergaen/ ten
zy datmen daer uyt vluchte? Hy wort oock niet
den selven noot bevaughen by Abimelech/ daer
hy moeste sijn leven coopen niet verlies sijns
wifs. Dewyle hy vele jaer sonder selier woon-
stede herwaerts ende ginswaerts dwaert / soo
wort hy dooz dat gheduerich gheslijf der dienst-
knechten bedwonghen/ sijnen nebe/ den welcken
hy vooz sijnē sone hiet/ van hem te laten. Wel-
ke scheidninghe sonder twyfel hem niet soeter en
was/ dan ghelijck of hem een lid hadde af ghe-
sneben gheworden. Wepnich daer nae/ hoort hy
dat de selve is van den vanden ghevaughen.
Waer hy henen gaet / hy vint sulck een wreet
volck / dat sy hem niet en laten water drincken
selfs uyt de putten die hy gegrave hadde. Want
hy en soude her ghebruyck daer van niet we-
derom gerocht hebbe/ van den Coninc Gerar/
hadde het hem niet te voren verboden geweest.
Nu als hy is tot onvuchtbaer onde gecomen/
soo is hy sonder kinderen (het welke het alder-
onghenuechlickste en bitterste is in die outheyt)
tot dat hem buyten sijn hope Jhmael ghebozen
wort: wiens gheboorte hem nochtans swaer
was/ dewyle Sara hem niet kiben vermoeyde
gelijck of hy de dienstmaecht in haer harduer-
kicheyt ghesterck/ ende oorzake der beroerte die
in sijn huys quam/ gheweest hadde. Daer nae
wort Jsaac ghebozen/ maer alsoo/ dat Jhmael
der eerstebozen moet uyt gestooten/ende bynae
gheheel vpandelick verwoopen worden. Als hy
nu heeft Jsaac alleen behouden/ in den welcken
de goede man mochte in sijn outheyt ruste ende
vrede hebben / soo wort hem weynich daer nae
oock gheboden/ dat hy den selven soude dooden.
Wat machmen doch ellendighers bedencken/
dan dat de Vader zy des soons dootslagher?
Hadde Jsaac dooz stercke ende cranckheyt ghe-
storven/ wie en soude niet gheacht hebben dien
ouden Man seer ellendich te zyne/ dien een sone
tot spot ghegheben ware / om des welcken be-
roodinghe wille / hy soude dubbele smerte heb-
ben. Hadde hy van eenigen vjebanden vermoozt
geweest/ soo soude de ellendicheyt ende bedroeft-
heyt noch meerder zijn geweest dooz de onwer-
dicheyt. Maer dit gaet alle crempelen der ellen-
dicheden ende catijbicheden verre te boven / dat
de sone moeste dooz des vaders hant ghedoodet
worden. Sottima / hy is den gantschen loop
sijnes levens dooz/ alsoo ghesuckelc ende gequeft
gheweest / datmen niet en soude hebben comen
pet bequamers vanden / soo yemandt wilde een
crempelaer eens ellendighen ende catijvigen le-
vens/ als in eenen tafel vooz oogen stellen. Nie-
mant en mach hier teghen woopen/ dat hy niet
en zy gantschelick ongheluckich geweest/ dewij-
le hy ten eynde is gheluckelick soo veel ende
groot verdriet dooz ghetomen. Want wy en
sullen niet segghen dat die een gheluckich leven
lept / die langhen tijt niet grooten arbept veel
swaricheyt dooz woostelt: maer die sonder quaet
te ghevaelen/ het teghenwoozdighe goet gheru-
sichlick ghebruyckte.

12 Jsaac die min verdriets gheleden heeft/
R in heeft

Genes. 12. 15.

Genes. 12. 12.
ende 20. 1. 2.

Genes. 13. 7.
8. 9. 10.

Genes. 14. 13.

Gen. 21. 25. 27

Genes. 16. 15.

Genes. 16. 5.

Genes. 21. 2.

Genes. 22. 2.

Wederleg-
ginge van een
teghenwooz-
pinghe.

Item van
Jsaacs crempel.

Gen. 26.35. heeft nochtans nau een seer cleynne synaghe eenigher soeticheyt ghecreghen / hy heeft oock die quellingshen ghehad / die den mensche verhin-
 Gen. 26.20. 21. ende 35. Genes. 28.1. Genes. 28.5. deren tijt upt het lant Canaan verdrève / sijn wijf woxt hem upt sijnen schoot ghenomen: Sijne ghebueren quellen hem dickmaels / ende ver-
 Ende Ja- rous. Genes. 28.5. drucken hem allesins / soo dat hy bedwonghen woxt / oock om water te krijden. In sijn huys hjoet hy veel van Esaus sijnes soons wijven / hy woxt dooz den twist sijnder sonen benaut: ende en can teghen sulck een groot quaet geen reme-
 Genes. 29.20 die binde / anders dan dat hy dien van hem ver-
 sonden heeft / welcken hy gheseghene hadde. Jacob en is anders oock niet / dan een uytne-
 mende exempelaer der opperster ongeluckicheyt. Sijne jonghe daghen heeft hy met grooter on-
 ruste dooz geluyt onder sijnes broeders diep-
 Genes. 29.20 ginghen ende verschrickingen / om der welcker wille hy ten eynde bedwonghen is ghelwoyden te wijken. Als hy van sijne Ouderen / ende upt sijn Vaderlant ghesluchtet was / boven dat het bitter is een vyeindelic te zijne / weert hy oock alsoo onfsachtelick ende onmenschelick ghehan-
 delt van Laban sijnen Oom. Het en was niet ghenoech dat hy seven Jaren lanck enen swa-
 ren ende strangen dienst diende / hy moeste noch boven dien schandelick in sijn Wijf bedroggen zijn. Hy moeste om sijn ander Wyf eenen nieu-
 wen dienst beginnen / in den welcken hy den gantschen dach van de hitte der Sonnē moeste branden / ende des nachts wakende / moeste van toudē ende vofte ghequelt worden / ghelijck hy
 Gen. 31.40.41 selve claerht. Dewijle hy dese scherpijcheyt des levens twintich Jaren lanck verdraecht / woxt daghelijck van sijnen Sweer nieu onghelijck ge-
 Gen. 30.1.15. daen. Ende in sijn huys en heeft hy gheen ruste / het welcke hy siet dooz haet / gheluyf ende nijt sijnder Wijven verscheurt / ende bynae verdoz-
 Gen. 31.23.29 ven te zijne. Als hem gheboden was wederom-
 me te keeren tot sijn vaderlandt / soo moeste hy soecken hoe hy mochte wech gaen / ghelijck als oft hy schandelic gelvoden hadde. Ende noch-
 Genes. 32.11. tans en can hy sijns Sweers ongherechticheyt alsoo niet ontgaen / sonder met sijn verwijt ende lasteringe midden in den wech gequelt te woxt den. Terstont daer naer comt hy in veel groo-
 ter swaricheyt. Want als hy tot sijnen broeder gact / so heeft hy soo menigen doot vooz oogen / als hem moghen van eenighen wyceden vyant berept worden. Daerom woxt hy bovē maten met grouwelicke verschrickingen gequelt ende ghelwont / soo langhe als hy sijn toecomsse ver-
 wacht: als hy vooz sijn ooghen comt / soo valt hy vooz hem neder ghelyck half doot / tot dat hy hem ghevoelt vyeindelicker te zijne / dan hy hadde dozden hopen. Boven desen soo woxt hy van Rachel sijn liefste wijf berooft / terstont als hy in het lant quam. Daer nae hoort hy dat de sone / welcken hy van haer hadde / en daeromme boven de andere lief hadde / is van eenen wilden dierē verslonden: Ende wat ducky ende rouwe hy upt des selven doot hadde / dat verclaert hy selven / als hy naer vele tranen / den wech vooz alle vertroostinghe toe sluyt / niet meer behou-
 dende van dat hy weenede tot sijnen sone in het gras gae. Hierentusschen wat benaetheyt / ducky ende verdriet hadde hy upt de ontneinin-
 Genes. 34.5. ghe ende outeringhe sijnder dochter / ende upt de stouticheyt sijnder sonen in dat te wijken / de welcke hem niet allentlicke en maecte te stin-
 Genes. 35.22. ken by alle de inwoonderen des landts / maer brachtē hem ooc een seer selver perijckel des ver-
 ders aen. Daer naer volcht oock de grouwe

liche misdact kuben sijnes eerst-ge boyen sone / bovē de welcke niet swaerder en eende geschie-
 den. Want dewijle datter vooz het opperste on-
 geluck gheacht woxt dat penants wijf out-
 repnighet woxt: Wat sal men segghen daer die boose daet is van den eyghenen sone bedre-
 ven? Wejnich daer naer woxt sijn huys oock niet met andere hoererie besmet / soo dat soo veel oncerlicheyts ende verdriets moeste oock een seer vast ende stantvastich herte crancken. Hy
 Genes. 38.18. het eynde sijns levens / dewijle hy soecht sijn huys ghesin in den dieren tijt te spijssen / soo woxt hy met eene bootse jay des nieuwen ongeluckes ver-
 Genes. 42.32. slagen / als hy verstaet dat sijn sone woxt ghevanghen gehouden / om den welcken te ver-
 lossen / hy oock bedwonghen woxt Benjamin sijnen eenighen troost / van hem te laten. Wie sal dencken dat hy in soo menichwulck ber-
 dziet / eene cleynne wijle hadde om eenighe ruste sonder vryse te hebben? Daeromme is hy een seer goede ghetuyghe van hem selven / als hy vooz Pharaō seft / dat sijne dagen zijn coyt ende
 Genes. 47.9. boos geweest op der aerden. Als hy seft dat hy sijn leven heeft altydts in ellendicheyt ghelept / soo versaeckt hy vooz waer dat hy die gelucki-
 cheyt ghevoelt heeft / die hem van den Dēre be-
 looft was. Soo was dan Jacob een boos ende ondanckbaer weerdeerder der ghenaden Gods / ofte hy seft de waerheyt doen hy beleet dat hy ellendich op der aerde gheweest hadde. Ist dat hy de waerheyt daer van septe / soo volcht daer upt / dat sijn hope niet en stont op aerdtse jay dinghen.

13 Ist het dat de heplige Vaders hebben een salich levē verwacht upt de hant Godes / waer van niet en is te twifelen / soo hebben sy een ander gheluckicheyt bedacht ende ghesien / dan de aertsehe. Het welcke de Apostel oock seer wel leert / segghende: * Dooz ier ghelooft soo heeft Abraham ghelwoont in het land der belofsten / ghelijck als in een vyeint landt / woonende in huttekens met Isaac ende Jacob / die der selver erve deelachtich ware. Want sy verwachteden een seer wel gebovvede en gesondeerde Stadt / wiens maker God is. Dese zijn alle in het ghelooft ghestoyven / de belofsten niet ontfanghen hebbende / maer van verre siende / ende gheloo-
 vende / ende belijvende dat sy gasten ende vyein-
 delinghen waren op der Aerden. Waer mede sy te kennen gaven / dat sy haer Vaderlandt sochtē. Ende hadden sy dat Vaderlant begeert / dat welcke sy verlaten hadden / sy hadden connen wederomme daer inne comen: maer sy begeer-
 den een beter / te wete / het Hemelsche. Daerom-
 me en schacnt God hem niet haer God te hec-
 ten / dewijle hy hen eē Stadt berept heeft. Want sy souden plompen dan staken ende blocken ge-
 weest hebben / hadden sy soo hartnechtich de belofsten ghevoelt / van de welcke gheen hope ghesien en weert in de werelt / ende niet erghens de volbringinge daer van verwacht. Het en is oock niet sonder oorsake dat hy voornemelic vermaent dat sy dit leven hebbe een perigrina-
 Genes. 47.9. gie / dat is een wandelinghe in vyeinden lande / genaent / ghelyck oock Moses verhaelt. Want is het dat sy vyeindelinghen zijn in het land Canaan / waer is dan de belofte des Heeren / dooz de welcke sy waren erfgheramen daer van gemaclet? Soo gheeft hy dan claerlich te ken-
 nen / dat het voozder streckt dat God hen van de besittinge beloofst hadde. Daeromme en heb-
 ben sy niet eenen voet landts vercreghen in het land Canaan / anders dan tot de begravenisse: waer mede sy te kennen gaven / dat sy de vrycht
 der be-

Bestimt van t bewijs des vreden arguments: dat de heplige Vaders / als Adam / Abel / Noach / Abraham / Isaac / Jacob ende andere onder de Wet zijnde / niet en hebben op der aerden / maer in den Hemel de verbullinge van Gods beloften verwacht.
 * Heb. 11.5.
 Daerom hebben sy dit aertsehe leven een pilgrima-
 Genes. 47.9. gie genaemt / ende hebben in Land Canaan (welck een figurē ofte boozbeelt van de ewighe gelucksa-
 licheyt was) willen begraven werden.
 † Genes. 47.9

Gen. 47. 29. 30.

Genef. 50. 25.

De vijfste be- was reden/ genomen upt de Historie van Jacob/ de welke was nae de eerste geboor- te staende. Want dat gaf te kennen dat hy haec was een ver- langhen des toecomenden levens.

Gen. 49. 18.

Welcken sinack des berlaits ooe Balaam gelad heeft. Num. 23. 10.

Psal. 116. 15.

Psal. 34. 22.

De fefte be- wys reden/ genomen van David / die hem soo veel goets van God beloofte ende nochtas die leven an- ders met en houdt te zyn dā pdelheyt: waer upt dat volcht / dat hy elders sijn welbare ende salchept/ welke met de eeuwichheit Gods ber- eemcht is/ ingeselt ende becrachte heeft.

Psal. 39. 13. Heb. 11. 13.

der beloofte hoopte alleenlick nae de doot te ont- fanghen. Ende dit is de oorzaak / waeromme Jacob soo hooghe gheacht heeft aldaer begraven te worden / dat hy Joseph synen sone dat dede met eenen eddt beloven: ende waeromme Joseph wilde datmen nae vele Jaren soude sijn ne beenen/ die over langhen tijt affschen gewor- den waren/ daer henen vzenghen.

14. Somma het is openbaer / dat sy in alle oeffeningen des levens/ hebben de geluckicheyt des toecomenden levens voor ooghen ghehad. Want hadde Jacob gheen hooger segghen ge- aen ghesien/ waeromme soude hy de eerste ghe- boorte soo seer begheert / ende niet soo grooten perijckel ghesocht hebben/ om der welcker wil- le hy moeste sijn Vaderlant verlaten/ ende byna verworpen worden / ende niet goets daer door vercryghen? Ende dat hy een hoogher seggen- ghe vercrachte / dat heeft hy met de selve woorden gheopenbaert die hy in sijn laetste spraek/ segghende: Heere ick sal u salicheyt ver- wachten. Wat salicheyt soude hy verwacht hebben/ doe hy sach dat hy moeste sterben/ had- de hy niet in de doot het begin eens menschen le- vens ghesien? En wat souden wy van de Hef- lighen en sunderen Godes/ dewijle sulcke sina- kie des verstandts oock in dien gheweest is / die anders sochte de waerheyt te beverchten. Want doe Balaam seyde: Mijn ziele sterve den doot der rechtveerdighen / ende myn laetste worde den haren ghehik: wat wilde hy met die woer- den / anders dan dat hy ghevoelde het gene dat David daer nae betuycht heeft / te weten / dat de doot der Heflighen rustelick is voor de oogen des Heeren: ende dat de doot der goddeloofen de alderboofste is. Ware de alderlaetste linc ende het laetste eynde in de doot / soo en soude men daer in gheen onderscheyt comen maken tus- schen den rechtveerdighen ende goddeloofen: maer sy worden van malsanderen onderschey- den door de versheiden conditie die sy hebben nae de doot.

15. Wy en zyn noch byten Mosen niet ghe- gaen/ den welken dese menschen segghen / dat hy gheen ander ampt hadde / dan om door de vrechtbaerheyt des landts / en overbloedicheyt aller dingen dat vleschele volck te bewegen om God te dienen: ende nochtans is de verela- ringhe des geestelicken verbonts in openbaer/ ten zy dat permant het licht vliedt dat van selfs voor ooghen comt. Ist dat wy willen tot de Propheeten comen / daer sal het eeuwich leven ende het rijcke Christ hem selven niet seer vol- len schijn openbaren. Ende ten eersten David/ de welke bewijle hy nae den tijt was voor de andere/ alsoo oock na de orden der Goddeliker wydeplinghe/ heeft de Heimelsche verborghent- heden dupsterlicher dan de andere afghebeeldt: nochtans met wat grooter clarcheyt ende se- kerheyt schickit hy alle sijn doen tot dit eynde. Hoe groot hy dese aerfche woonstede gheacht heeft/ dat betuygen dese woorden: Ick ben hier een gaf ende vzeendelick ghelijck alle myne Vaders: Alle mensche die leeft/ is pdelheyt/ een pegelick wandelt ghelijc een schaduw. En nu wat is myn verwachtinghe Heere? Mijn hope is tot u. Voorwaer die belijdt dat op der aerde niet vast noch seker en is / ende nochtans een vaste hope op God houdt / die aemnerick een gheluckicheyt die hem ergens bewaert is. Tot dese aemnerkinghe pleecht hy de gheloudivge te roepen/ soo wanneer hyse wil waerachtelick troosten. Want erghens van de cortheyt ende verganckelickheyt des menschelicken levens

ghesproken hebbeude/ sept hy daer nae: Maer de barmherticheyt des Heeren/ blijft in der eeu- wicheyt over de ghene die hem vreesen. Hier mede comt oock over een / dat in den hondert ende tweeden Psalm gheschreyen staet: Heere ghy hebt in den beginne de aerde gheschapen/ ende de He. nelen zyn het werck uwer handen/ sy sullen vergaen/ maer ghy sult blijven: sy sul- sen ghelijck een cleedt verouden/ ende ghy sultse ghelijck als een cleedinghe veranderen. Maer ghy blijft de selve/ ende uwe jaren en sullen niet vergaen. De sunderen uwer diencknechte sul- len woenen / ende hare naccomers sullen voor uwe ooghen staende blijven. Ist dat de Gods- linge niet en laten voor den Heere standvastich te blijven/ als Hemel ende Aerde vergaen / soo voelcht daer upt / dat haer salicheyt niet de eeu- wicheyt Godes vereenicht is. Maer dese hope en ran gantschelick niet staen/ ten zy datse op de beloofte ruste die by den Propheet Esaiam ber- clart wort. De Hemelen (sept de Heere) sullen ghelijck roock smelten/ de aerde sal ghelijck een cleet versinten / ende hare inwoonders sullen desghelicken vergaen: maer mijn salicheyt sal eeuwichlicken dueren / ende myn rechtveer- dicheyt sal niet vergaen. Daer wort der rechtveer- dicheyt ende der salicheyt een eeuwichheit toe geshreyen/ met soo verre die hy God zyn/ maer soo verre sy van den mensche gh'voelt worden.

16. Men cant oock niet anders verstaen dat hy alomme singhet van den geluckigen voor- gaen/ ten zy datmen op de openbaringhe der Hemelscher glorie durde. Ghelijck als hy sept: De Heere bewaert de zielen synder Heflighen: hy salse van der handt des sondaers verlossen. Den rechtveerdighen is een licht op ghegaen/ ende blifschap den gheenen die rechtterlich zyn. Item: De rechtveerdicheyt des Godsalighen blijft van eeuwichheit tot eeuwichheit / sijnz Hoorn wort in eerlicheyt verheve: de hegere der sondare sal vergaen. Item: Maer de recht- veerdighe sullen uwen naem beijden: de rechte sullen met dyn aenschyn woonen. Item: De rechtveerdighe sal in eeuwighe ghedachtenisse zyn. Item: De Heere sal de ziele sunder dienst- lincchten verlossen. Want de Heere laet sijn dienstlincchten dickmael met alleentek van de Goddeloofen nae haren list ghequelt / maer oock verscheut ende ghescheidet worden: hy lijd dat de goede in dupsternisse ende dzeck lig- ghen / dewijle de goddeloofen bynae onder de Sterren glinsteren: ende hy en verblijdtse oock niet alsoo met de schoonheyt sijnz aenschyns/ dat sy langhe blifschap hebben. Waeromme en ver- wucht hy oock selber dat niet/ dat de Ghe- loovighe/ ist dat sy haer ooghen op den teghen- woordighen stant der dinghen staen/ sullen niet seer sware verfoekinghen verslaghen worden/ ghelijck oft de onnosselheyt by God noch ver- golden noch ghelooft en wortet. Soo seer ghe- luckelich ende voorzpoedich zyn de goddeloofe ge- meynlick/ dewijle dat het gheslachte der God- salighen niet schande / armoede/ verachtinghe/ en allerley cruyte verdrickt wort. Het en was/ sept hy/ niet verre daer van dat myn voet soude gheslibbert hebben/ dat mijne ganghen souden gheweken hebben/ dewijle het gelick der dwa- sen myn quelde/ als ick der boofen voorzpoet sach. Ende ten eynde besluyt hy sijn verlach/ segghende: Ick onderwees myne ghedachten of ick dit conde bekennen: maer het is myner gheeste een quellinghe / tot dat ick come in het Heflichdom des Heeren/ ende haer laetste verstaen.

Psal. 103. 17.

Psal. 102. 16. 27. 28. 29.

Esai. 51. 6.

De sebeste bewys- rede/ genomen upt den seiven Propheete. De dinghen die hy alom- me singt van der ghelooft- ghen voor- spoedighen voortgaen/ die zyn noot- saken te duwen op de gheuetinghe der hemels- cher glorie: dewijle sy in deser werelde niet alletey ongheluck- ber richte worden. † Psal. 97. 12. † Psal. 112. 69. * Psal. 140. 14. † Psal. 112. 6. † Psal. 34. 23.

Psal. 73. 17.

De achtste bewijs-eedde/ genomen upt de algemeene gheschiede/ ende bekende nisse aller Godsaligen/ die in den heyligheit uende geloofve ende hope ghesocht hebben/ dat in de schadelike des levens niet en is gebleken.

Psal. 17. 15.

Psal. 52. 10.

Psal. 92. 13. 14. 15.

Psal. 55. 23. 24.

Job 21. 13.

Psal. 49. 7. 8. etc.

17 Daaromte laet ons oock upt dese behijdinghe Davids leeren / dat hen den heylighen Vaderen in het oude Testament niet verborghen en was dat God selben ofte neimmermeer in dese werelt en vertoont dat hy sinen dienstknechten belooft: ende dat sy daerom hare herten tot Gods Heylichdom verheben hebben/ in het welke sy verborghen vonden dat in de schadelike des teghenwoordighen levens niet ghesien en wordet: **Te weten / het laetste oordeel Godes/ het welke hen genoegh was dat sy het niet den Ghesloobe verstonden / dewyle sy het niet de ooghen met en saghen. Op dit betrouwen staende / en twijfelen sy niet / wat in dese werelt gheschiede/ dat nochtans eenmael soude de tijt comen/ in den welken de beloften Godes souden volbracht worden. Ghelyck dese woorden betuygen: **Ick sal u aenschijn in rechtverdiecht aenschouwen / ick sal met u ghesichte versaedt worden. Iteim/ ick sal gelijck een olyboom zijn in het hups des Heeren. Iteim/ De rechtverdiechte sal gelijck een palmbloom bloeyen/ ende ghelijck een cedarboom des berchs Libani groeyen. Die in het hups des Heeren gheplant zijn/ sullen in den hof onses Heeren bloeyen/ sy sullen doch vrycht draghen: sy sullen in de oeffenthet vet ende groene zijn. Weynich te vozen hadde sy gheseyt: **De diepe zijn uwe ghedachten Heere / dewyle de goddeloose bloeyen ende spruyten ghelijck gras / op dat sy eeuwichlick vergaen. Waer is dese schijn ende eerlickheyt der gheloovighen/ anders dan als het aenschijn deser werelt sal dooz de openbaringhe des rijer Godes onghelieckert zijn? Als sy hare ooghen op dese eeuwichheyt sloegen/ soo waren sy de haestlick vergaende swaricheyt der tegenwoordiger ellendicheyt verachtende/ ende riepen gherustelick dese woorden upt: **Ghy en sult in der eeuwichheyt niet toe laten dat de rechtverdiechte sal sterben. Waer ghy sult de boose in den put des verderfs neder stozzen. Waer is in dese werelt de put des eeuwichen verderfs die de boose verstuut/ in der welker gheluckicheyt oock dit erghens ghetelt wort/ dat sy den laetsten dach in eenen punt des tijts sonder groote erackicheyt eyndighen? Waer is die seer groote stantvasticheyt der Heylighen/ de welke David alom beslaecht dat sy niet allenlic aengevochten/maer oock t'onder ghedruucht / ende gantschelic verterde worden? Dooz waer sy en stelde niet vooz sijn ooghen wat de ongheschiedige ende seer hitigtiche veranderinghe deser werelt mede brenghet/ maer wat de Heere sal doen als hy namaels sal sitten om een eeuwichge verzoeninghe des Hemels ende der Aerde te maken. Ghelijck sy op een ander plaetse wel beschryft: **De dwafesteynen op haren rijckdom: sy sullen dooz haren rijckdom vergaen: ende nochtans en can niemant hoe groot sy zy/ sijnen byorder van der doot verlossen/ niemant en can de prijs der verlossinghe Gode betalen. Ende hoewel sy sien dat de wyse sterve/ ende dat beyde de verlicerde ende dwafse vergaen/ ende anderen haren rijckdom laten/ soo dencken sy nochtans dat hare hupsen ende woonteden sullen in der eeuwichheyt blijen: ende sy maken haren naem groot op der aerde. Maer de mensche en sal niet in ere blijen/ hy sal den beesten ghelijck zijn die vergaen. Dese haer bedenkinghe is seer groote dwaesheyt: de welke nochtans de naercomers met groote begeerte nae volghen. Sy sullen gelijck een tuide in de graben gheset worden/ de doot sal over hen zijn. Als het licht sal op ghegaen zijn/ dan sullen de reghesinnighe over hen heer-**********

schappie hebben: haer schoonheyt sal vergaen: het graf sal haer woontede zijn. Ten eersten wort dooz de bespottinge der dwafsen / dat sy in het sluyperighe ende ongheschiedighe goet der werelt rusteden/ bewisen/ dat de gene die wijs zijn/ moeten een veel ander gheluckicheyt soeken. Maer de verborghenheit der wederopstandinge/ wort daer naerlicker van Davide geoyent/ daer sy het rijcke der godsaligen op recht als de goddeloose verdozen ende vergaen zijn. Want ick bidde u / welck sal de opgaenck dreus menwen lichts zijn / anders dan de openbaringhe des menwen levens/ het welke volijet nae het eynde des teghenwoordighen levens.

18 Hier upt quam dat ghedachte dat de gheboovighe gebruyeliken tot verheytighe der elendicheyt / ende hulpe der hyschaemheyt / segghende: **De verborghenheit des Heeren duert een ooghenblich tijt/ maer sijn barmherticheyt duert het leven lanck. Hoe waren hare verdrukinghen in eenen ooghenblich ghependicht/ dewyle sy bynae geheel haer leve lanck verdruucht waren? Waer sagen sy soo groote geduericheyt der goddelicker goedicheyt / dewyle sy nau een de alderminste smake daer van getregen? **Hadde haer herte op aertliche dinghen gheslaen / soo en hadden sy sulst niet comen bedruuden: maer dewyle sy den Hemel aensaghen / soo bekenden sy dat het een ooghenblich tijts was waer in de Heylighen worden van den Heere dooz het cruyce gheheylt: ende dat de barmherticheyt in der eeuwichheyt is/ dooz de welke sy versamelt worden. Wederom voozlaghen sy dat eeuwige ende onepndeliche verderf der goddeloosen / die nau eenen dach als dooz eenen droom geluckich waren. Hier upt comen dese woorden: **De ghedachtenisse des rechtverdiechten sal in segeninghe zijn: maer de naem der godloosen sal verrotten. De doot der Heylighen is dierbaer vooz de ooghen Godes: De doot der sondaren is de alderboofte. Iteim by Samuelsen: **De Heere sal de voeten der Heylighen bewaren / ende de godloose sullen in duysternisse swijghen. Dese woorden gheben ghenoech te kennien / dat sy wel wisten dat het laetste eynde der Heylighen/ is leven ende salicheyt: hoewel sy hier meniger sey wyse onnueghelicheyt worden: ende dat de geluckicheyt der godloosen zy een soet liefdelick leven / dooz het welke sy lancks soo mer in de doot valle. Daerom noende sy der selver doot/ een eyndelick verderf der onbesuedenen: als den welken de hope der wederopstandinghe afgesueden ende benomen was. Daerom en mochte David gheen swaerden vloek bedacht hebben/ dan desen: **Laetse uytghewijcht worden upt den boech des levens / ende laetse onder de rechtverdiechte niet gheschreven worden.**********

19 Ende boven alle andere zijn dese woorden Jobs uptnemende claer: *** Ick weet dat mijn Verlosser leeft / ende ick sal ten laetsten daghe van der aerde weder op staen: en in mijn bleefsch God mijnen salichmaker sien. Dese hope is in mijn sehoet bewaert. * Die haer scherpsinnicheyt willen toonen/ die segghen hier tegen/ dat dese woordde niet en zijn te verstaen van de laetste wederopstandinghe / maer van den eersten dach in welck Job verwachtede dat God hem sonde sachter zijn: ende hoewel wy hen dit eenheids toe laten / soo sullen wy nochtans (of sy willē oft niet en willen) bewisen/ dat Job niet en hadde comen tot sulcke groote hope comen/ hadde sijn gedachte niet voozder dan op de aerde ghestreckt. Soo moeten wy dan bekenmen/ dat Job sijne ooghen heeft op de toecomende onsterff-**

Dooz ganc ende beoefinghe van de voozgaende bewijs-eedde/ genomen van de Godsaligen/ ende den onverganc der godloosen/ die in dese werelt lachen.

Psal. 30. 6.

Jou. 10. 7.

Psal. 116. 15. ende 34. 22.

1. Sam. 2. 9.

Eszech. 28. 10. ende 21. 18. ende eldero.

Psal. 69. 29.

De neghenste bewijs-eedde/ genomen upt Job/ die van dese hope als der elckelike ghesproken heeft.

Job 19. 25. "Antwoort op een tegenswoopinghe.

onsterffelijkheid gheslagen/ dewijle hy sach dat de Verlosser hem soude by staen/ oock als hy in het graf saghe. Want den ghenen die alleenlick op het tegenwoordich leven dencken/ is de doot de uperste mistroofsicheyt: nochtans en conde dese de hope Jobs met benemen. Wat hy seyt: Al waert dat hy my doode/ soo en sal ick niet te min in hem hopen. Ende dat my hier niemant teghen en woyp/ dat niet vele menschen sulcke woorden gesproken hebben: en dat men daerom niet en can daer upt bewijzen dat onder de Joden sulcke leere gheweest zy. Want den sulcken sal ick eerstont antwoorden/ dat die wepunghe niet en hebben dooz sulcke woorden eenige verborghen wijsheyt te kennen ghegheven tot de welcke alleenlick de menschen die upnemende vernuftich zijn/ souden bedotelick toegelaten worden. Maer dat sy van den heyligen Gheest Leeraers des volcx ghestelt zynde/ de verborgheden die ghemeynlick te leeren waren/ ende beginfelen der ghemeyne religie zijn moesten/ oepentlick vercondicht hebben. Daerom als wy dese gemeyne leere des heyligen Gheests hoozen/ dooz de welcke hy soo claerlick ende openbaerlick in der Joden Ghemeynte heeft van het gheestelick leven ghehandelt: soo soude het een onberdaghelick hartneckicheyt zyn/ dat mense soude alleenlick tot het vleeschelick verbonen verwoopen/ waer in alleenlick van der aerde ende van den aertfchen rijckdom ghemickdet ware.

20 Ist dat ick wil tot de Propheten comen die daer nae gheweest zijn/ daer mach ick byzelick ghelijck in onse eyghen velt spaceren ende wandelen. Want ist dat ic in David/ Job/ ende Samuel hebbe comen lichtelick overwinnen: so salt hier deel lichter zyn. Want de Heere heeft dese orden in de updeelinghe ende beschickinge des verbonts sijnder ghenade ghehouden/ dat hyt/ hoemen nae den loop des tyts naerder quam tot de volcomen volbzenginghe/ met soo veel te merderen wasdom der openbaringhe verclaert heeft. Daerom in het begin doe de eerste belofte der salicheyt wert Adam ghegeven/ hebben sy gelijck clepne vonty liens geglufter/ daer nae zyn die vermeerderd/ ende daer heeft grooter licht begonnen te schijnen/ het welcke daer nae is meer ende meer opghegaen/ en heeft sijnen schijn byeeder uptghewoopen/ tot dat ten eynde Christus de Sonne der rechtverdiecheyt alle woelche verdryven/ en het gantche aertzelicke volcomelick verlicht heeft. Daerom en hebben wy niet te vreesen/ dat ons ghetuygenissen der Propheten tot bevestiginghe onser saken ghebyelen/ ist dat wy die begeeren. Maer dewijle ick sic/ dat het soude een groot bosch vol materie zyn/ in den welcken ick soude moeten langer blijven dan onse voornemé can lyden (want dit soude eens grooten boerx werck zyn) ende dewijle ick meyne dat ick den Leser die pinners een wepnich verstaendich is/ met het ghene dat boven gheseyt is/ eenen werch gemackt hebbe/ dooz den welcke hy can sonder hem te stooten/ boozt gaen/ soo sal ick my onthouden van langher handelinghe die tot de tegenwoordige sake niet seer noodich en is/ nochtans de Lesers vermanende/ dat sy nu den werch met dien sleutel dooz gaen/ dien ick hen eerst in de hant ghegheven hebbe. Te weten/ soo wanneer de Propheten de gheluchicheyt des gheloobighen volcx verhalen/ waer van nau de alderminste voetstappen in dit teghenwoordich leven ghesien worden: so sullen sy tot dit onderscheyt comen/ namentlick/ dat de Propheten de goetheyt Gods

(om die te beter te prysen) hebben met tijtelicke weldaden/ ghelijck met eenighe bewoopinghen den volcke aighebeeldet: maer hebben sulck een ghedaente daer van gheschildert/ waer dooz de herten buyten dit aertzelick/ ende dese beginfelen deser werelt/ ende dejen verganelicken tyt gestrooken worden/ ende om de gheluchicheyt des toecomenden geestelicken levens te bedencken/ nootsakelick beweecht worden.

21 Wy sullen met een exempel te vrede zyn. Doe de Isracliten tot Babylouen ghebracht zynde/ saghen dat haer verstopinghe der doot seer gelijck was: soo comen sy seer qualick van die meyninghe gebracht worden/ daer mede sy dochte dat hee fabule waren/ dat Eschiel van haer wederkeringhe voorseyd: want sy achteden dat even gelijck of hy vercondicht hadde/ dat de doode verrotte lichamen souden tot het leven verwecht worden. De Heere willende bewijzen dat hy oock dooz sulcke swaricheyt niet ghindert en wert/ sijnre weldaet plaetse te maken/ heeft een belt vol doore beene den Propheten te in een gesichte getoont: den welcken hy dooz de eenighe cracht sijns woorts heeft leven ende cracht op eenen ooghenblick tyes ghegheven. Dat ghesichte diende wel om de ongheleedicheyt dies tyts te beteren: maer vernaeide oock daer tussche de Jode/ hoe verre de cracht Gods haer streckt boven de verlossinghe ende wederbzenginghe des volcx: dewijle hy die doore ende verstopde beenen conde soo lichtelick/ alleenlick met eenen wenck/ levendich maken. Daerom sult ghy dese sententie te rechte met een ander sententie die Esaias beschrijft/ vergelijcken/ daer hy seyt: De doode sullen leven gelijck mijn doot lichaem: sy sullen weder op staen. Ontwaecht ende springt op ghy die in stof woon/ want uwe dau is ghelijck de dan eens groeten velt: ende ghy sult het land der Aeuften tot den val trecken. Gact inijn volc/ daer in uwe Tenten/ sluyt de deure over u/ weest een wepnich verborghen tot dat de verbolghenicheyt voorby gae. Want siet/ de Heere sal upt gaen van sijn plaetse om de ongheerrechticheyt der inwoonders der aerde teghen hem te verfoeken/ ende de aerde sal haer bloet ontdekken/ ende en sal niet langher hare dooden decken.

22 Hoevel/ die alle plaetfen wilden nae danighen regel voeghen/ die soude ongeschickelick doen. Want daer zyn sommige plaetfen/ die sonder eenighe bederkinghe de toecomende onsterffelickheyt bewijse: die den gheloobigen staet in het rijcke Gods te comen. Wy hebben sommighe sulcke verhaelt/ ende daer zyn vele sulcke/ voornemelick dese twee: de een is by Esaiam: Ghelijck de nieuwe hemelen ende de nieuwe aerde die ick booz my make te staen/ alsoo sal uwe zaet staen. Ende het sal zyn Maent upt Maent/ ende Sabbath upt Sabbath. Alle bleesch sal comé om booz mijn aenschijn te aenbieden seyt de Heere. Ende sy sullen upt gaen ende sullen sien de doode lichamen der mannen die tegé my gesondicht hebben/ dat haer woorn niet en sal sterbe/ ende haer vper niet en sal uptgebluseft worden. De andere plaetse is in Daniele/ daer hy seyt: Indien tyt sal Michaél een groot Prinze op staen/ de welcke staet booz de hinderen sijns volcks: ende daer sal een tyt der benautheyt comen/ foodanich als niet geweest en is van dien tyde aen/ in welcke de Hyndenen begonden te zinne: Ende dan sal alle uwe volck behouden worden dat in den boerk sal geschreven zyn. Ende de ghene die in den stof der aerde slapen/ sullen ontwaken/ de sommighe tot het eeuwighe

Job 13. 15.

En andere teghenwoozpunghe.

Antwoort.

De thienste bewoos-icbe/ boozighe/ bracht upt de laetste Propheten/ die de gheluck salicheyt der godsalighen gheleere hebben te bestaen buyten de palen des aertfchen levens.

Malac. 4. 2.

Cap. 6. sect. 3. 4.

Dit woort met een exempel upt Eschiel boozighe/ bracht/ claerlick bewesen/ alwaer verhaelt woort van de leventelich gemacte doore beenede. Esai. 37. 4.

Besefsinghe upt de spraken Esai.

Esai. 26. 19.

Dan. 12. 2.

De laetste bewoos-reden. Dat hy den Propheten sommighe plaetfen zyn/ die claerlick der godsalighe toecomende onsterffelickheyt uerrijcke der hemelen aenwijzen. Esai. 66. 32.

Dan. 12. 1. 2.

eeuwige leue / en de andere tot eeuwige schande.
 23 Nu om de twee andere voorszeyden sta-
 ken te bevestigen / en sal ick geenem arbept doen:
 dewijle daer min tegensprekers / ende meer cla-
 richtheits in is. Te weten / dat de Vaders Chri-
 stum tot eenen pant haers verbonts gheschadt /
 ende alle betrouwen der seggheninghe in hem
 ghesfelt hebben. Laet ons dan gherustelich be-
 sluyten / het welke oock door gheene listen des
 duppels en can benoemen worden / dat het oude
 Testament ofte Verbont / dwelc God met den
 volcke Israeel ghemacht heeft / niet en was in
 aerdtliche dingen ghelegghen / maer de belofte des
 geestelicken ende ewigen levens verbate: des
 welckes verwachtinge moeste in eens pegelijck
 herte ghebruycht zyn / die dat verbont waerach-
 tighelich bewillighden ende vooz goet hielden.
 Ende laet ons dese raserie en schadelicke mep-
 ninge verre verwopen / te weten / dat God niet
 anders en soude den Joden voozgesteld hebben /
 ofte dat sy niet anders en souden ghesocht heb-
 ben / dan versadinghe des duppels / lust des
 vleeschs / bloeyende rijckdom / uptwendighe
 macht / vrychbaerheyt van kinderren / ende al
 wat de vleeschelicke ende natuerlike mensche
 hooge acht. Want Christus de Heere en belooft
 heden den synen geen ander rijcke der hemelen /
 dan daer sy moghen met Abraham / Isaac ende
 Jacob rusten. Ende Petrus betuyghde dat de
 Joden te synen tijde eersghenamen der Euang-
 gelischer genade waren / om dat sy kinderren der
 Propheete waren / ende onder dat verbont ston-
 den / dat God vooztyde met syn volck genaert
 hadde. Ende om dat dit niet en soude allenlick
 met woorden betuyghet zyn / soo heeft de Heere
 dat selue oock met der daer bevesticht. Want ter
 selwer ure doe hy weder op stont / heeft hy vele
 Heyligen / medeghesellen synder wederopstan-
 dinge ghemacht / ende in hare stadt laten sien:
 alsoo crachtighelich bewysende / dat al wat hy
 gedaen ende gheleden heeft tot verrijnginge der
 eeuwiger salicheyt / alsoo wel den gheloouigen
 des oude Testaments / als ons toe comt. Want
 sy waren (gelijck Petrus betuyghet) met den sel-
 ven gheest des gheloofs begaest / door den wel-
 ken wy tot het leven wedergherozen worden:
 Dewijle wy hoozen dat de Heere de welke is
 als een glinster der onsterfelicheyt / (waerom
 hy oock ergghens een voozpenunck ofte pandt
 onster erbe ghenaemt wordt) oock in hem ghe-
 woont heeft / hoe souden wy dozyen hem de erbe
 des levens benemen? Daerom ist te seerder te
 verwonderen / dat voortyde de Sadducen / tot
 sulck onberstant verballen waren / dat sy beyde
 de wederopstandinge ende de substantie der zie-
 len / versackten / welke twee dinghen hem met
 soo clare ghetyppghenissen der Schryftuer ber-
 seggelt waren. Ende de dwaesheyt des gant-
 schen Jodischen gheslachts in de verwachtinghe
 des aertlichen rijck Christi / ware heden alsoo
 leer te verwonderen / hadde de Schryftuere niet
 langhe te bozen voozsept dat sy dese straffe sou-
 de draghen / om dat sy het Euangelium ver-
 woypen hadden. Want het betaemde alsoo den
 rechtdreidighen oordele Gods de herten met
 blintheyt te slaen / die het hemelsche licht dat
 hen ghesegghen wert / verwoypende / willens de
 duppsternisse over hen selben haelden. Daerom
 lesen sy Mosen / ende weder lesen hem sonder op-
 houden: maer sy worden door het deeksel dat
 daer ober is / verblindert dat sy het licht niet en
 sien dat in syn aenschijn schijnt: ende hy sal hen
 alsoo bederck ende bewimpelt blyden / tot dat
 hy tot Christus gewent worde / van den wel-

ken sy hen nu soo veel sy comen / soecken af te
 trecken ende te verbyeenden.

Capittel xj.

Van het onderscheyt des Ouden ende Nieu-
 wen Testaments.

Hier mochte yemant segghen / Wat sal
 Amen dan gheen onderscheyt des Ouden
 ende Nieuwen Testaments behouden? hoe
 salmen dan alle de plaetsen der Schryftuere ver-
 staen daer het Oude ende Nieuwe Testament /
 ghelijck seer verscheden dingen / by miltande-
 ren vergheleken worden? Ick neme dat onder-
 scheyt geerne ac dat in de Schryftuere verhaelt
 wort: maer alsoo / dat de waerheyt die nu be-
 wesen is / daer door niet vercozt en worde: ghe-
 lyck men sien sal als wy sulcke onderscheydin-
 ghen sullen ordentlick gehandelt hebben. Ende
 soo veel als ick can aemmerckē ende gedentken /
 zyn daer voornemlick vier onderscheydingen:
 ende ist dat yemant wil de vyffte daer by setten /
 dien en sal ick niet weder spreken. Ende ick seg-
 ghe ende wil bewysen / dat die alle sulck zyn / dat
 sy meer de wyse der bedieninge dan de substan-
 tie aengaen. Ende albus en sullē sy niet verhin-
 deren de selve belofte des Ouden ende Nieuwen
 Testaments te zyne / ende dat de selve belofte
 een fondament hebben / navelick Christus.
 Het eerste onderscheyt is / dat de Heere hoewel
 hy de herten syns volck heeft willen tot de he-
 melsche erbe ophessen ende schicken: nochtans
 om hen te beter in hope te houden / heeft die sel-
 ver erbe eenichsins onder aertliche weldaden en
 smake ghegheven: maer dat hy nu als de ghe-
 made des toecomenden levens beter ende clac-
 liker door het Euangelium gheopenbaert is /
 onse herten recht daer toe beweert om die te
 bedencken / ende daer nae staen / die minder oef-
 feininghe die hy aen de Joden ghebruycht / ach-
 terlatende. Wie desen raet Gods niet en aem-
 merck / die meent dat het Israelitische volck
 niet en is hoogher gheromen dan tot dat goet
 dat den lichame belooft werdt. Sy hoozen dat
 lant Canaan soo dickmael noemen / als eenen
 rypnemenden en eenigen loon der ghener die de
 Wet onderhouden. Sy hoozen ooc dat de Heere
 den overtrederē der selver Wet niet swaerders
 en dreycht dan dat sy upt de besittinge des selve
 lants souden gestoten / ende in verscheden lan-
 den verstroyt worden. Sy sien dat alle de sege-
 ningen ende verbloetkingen die van Mose ver-
 condicht worden / byna tot dese somma comen.
 Hier upt besluypen sy / en en twijfelen daer niet
 aen / dat de Jode niet om harent / maer om an-
 deren wille / van andere volcken verschede wa-
 ren: te wetē / om dat de Christelike kercke sou-
 de een breyt hebben / in wiens uptwendighen
 schijn sy soude het bewys der ghesellicker din-
 ghen sien. Maer dewijle de Schryftuere dick-
 mael bewys / dat God de aertliche weldaden die
 hy hen gaf / daer toe geschickt heeft / om dat hyse
 alsoo soude tot de hope der hemelscher dinghen
 als met der hant leyden: soo soude het te groote
 onwertentheyt (op dat ick niet en segge te groo-
 te plomphert) zyn / sulcke ordeninghe ende be-
 schickinghe niet te aemmercken. Als wy met
 sulcke mensche handelen / soo is de somma ende
 gront der sake daer teghen wy spreken / dese:
 Dat sy leeren dat de bebestinghe des lants Ca-
 naan / de welke de Israeliten vooz de opperste
 ende ypperste gheluckichheyt achtende / ons / nae
 dat Christus verschienen is / de hemelsche erbe
 afbeelt. Maer wy segghen daer teghen dat de
 Israeliten in de aertliche besittinghe die sy ghe-

Dit volgende
 verscheit
 des selue des
 twee Testa-
 menten gaet
 meer de ma-
 nere der bes-
 dieninge aen /
 als het ver-
 bont selue.

Dat eerste
 verscheit. In
 het oude Tes-
 tament heeft
 de Heere ons
 der de aert-
 siche welda-
 den laten
 aenschouwen
 ende als te
 smake ghe-
 geben de he-
 melsche erbe:
 Maer in den
 nieuwen Tes-
 tamente wor-
 den soodan-
 ghe aertliche
 behuylselen
 achterweghe
 ghelaten.

Bestuyt der
 gantsche
 handelinghe
 van de ghe-
 lyckheyt der
 bepder Tes-
 tamenten.

Tot meerder
 bevestiginghe
 van dien wo-
 den vier ghe-
 wyghenissen
 der Schryf-
 tueren vooz
 gheharit.

Matth. 8. 11.
 Acto. 3. 25.

Matth. 27. 52.

Acto. 15. 8.

1. Cor. 1. 22.
 ende 3. 5.

Esai. I. 14.

Maer upt
 dat en clare
 wederleggin-
 ghe der Sab-
 ducen ende
 der Joden
 boicht / wel-
 ke te niete
 doen de eeu-
 wighe salic-
 heyt ende
 valle hope
 der keecke
 Gods.
 * Matth. 22. 23
 Marc. 12. 18.
 Luc. 20. 27.
 Acto. 23. 8.

2. Cor. 3. 14.

byzuycken/ hebben als in eenen spiegel de toecommende erve aenghemerckt/ de welke sy ghe-
loofden hem in den Hemel bereypt te zyne.

2 Dit sal claerder worden vut de gelykenisse die Paulus gebuycket tot de Galaten. Hy ver-
ghelycket het volck der Joden by enen jonghen
erfgenaem/ de welke noch niet bequaem en is
om hem selven te regeren/ maer wort van sy-
nen besozger ofte Schoonmeester beweecht/ in
wiens bewaringhe hy bevolen is. Ende dat
Paulus de gelykenisse meest gebuycket teghen
de ceremonie/ dat en verhuudert ons niet de sel-
ve seer bequaemelick tot de handelinghe te voe-
ghen. Soo was dan hen de selve erve verozdent
die wy hebben/ maer nae den tyt en waren sy
noch niet bequaem om die te aengae ende haer-
delen. De selve gemeynte was onder hen die wy
hebben/ maer sy was noch in hare kinde jare-
ren. Soo heeftse God onder sulcke kinderlike
onderwijninghe gehouden/ dat hy hen de geeste-
like belofte niet alsoo naerct ende open en gaf/
maer eerichsins niet acrtfchen dinghen bescha-
dude. Daerom als hy Abraham/ Isaac/ ende
Jacob/ ende hare nacometers tot de hope der on-
sterffelichheit aen nam/ soo beloofde hy hen het
lant Canaan tot erve te geven: niet om dat haer
hope daer in soude blyven en gheepndicht wo-
zen/ maer dooz des welckes aenschouwe sy hen
selven soudent oeffenen ende verstercken/ tot de
hope dier waerachtiger erve die noch niet ghe-
sien en wert. Ende om dat sy niet en soude con-
nen dwalen/ soo wert daer een hoogher belofte
ghegheven/ de welke soude betuyghen dat het
lant Canaan de opperste weldaet Gods niet en
was. Alsoo en laet hy Abraham niet luye ende
slaperich zyn in de belofte des lants die hy hem
ghegheven hadde: maer syn herte wort dooz
meerder belofte tot den Heere opgeheven/ want
de Heere seyt tot hem: Abraham/ ick ben uwe
beschermer/ ende uwen loon is seer groot. Hier
sien wy dat het eynde des loons wort Abraham
voozghestelt in den Heere/ op dat hy dien niet
als verganchelick ende sibberlick en soecke in
de elementen ende onderwijninghe deser werelt/
maer dencke dat hy onderganchelick is. Daer
nae set hy de belofte des lants Canaan/ op
geet ander conditie/ dan op dat sy yn een teeken
der gonste Gods/ ende een voozbeeld der hemel-
scher erve. Ende dat de Heelighen dit ghevoe-
len hadden/ dat bewysen haer woorden. Alsoo
clint David van de tijcklike seggheninghen tot
de opperste ende laetste/ als hy seyt: Mijn herte
ende mijn vleesch is slau dooz begheerte. De
Heere is mijn deel in der eeuwichheit. Item/ De
Heere is het deel mynder erve en myns dynck-
bekers: ghy zyt de ghene die my mijn erve be-
waertst. Item/ Ick hebbe tot u gheroepen
Heere/ ick hebbe gheseyt: Ghy zyt mijn hope/
mijn deel is in het lant der lebendigen. De gene
die alsoo bestaen te spreken/ die belijden vooz-
waer dat sy de werelt/ ende alle het goet dat te-
genwoozdich is/ met haer hope te boven gaen.
Nochtans wort dese gheluckicheyt des toeco-
menden levens ditmaal van de Prophteten be-
schryue/ onder het voozbeeld dat sy van den Hee-
re ontfangen hadden. Alsoo zyn dese sententien
te verstaen: Dat de godsalighe sullen het landt
tot erve besittten: maer de godslofen sullen daer
upt verstroyt ende verdoze worden. Dat Je-
rusalem sal in alder ley rijkdom overvloedich
zyn/ ende Sion niet volheyt aller dinghen over-
bloepen. Welcke dinghen alle wy sien dat sy
noch op het landt daer in wy vzeindelighen
zyn/ noch op het acrtfche Jerusalem niet en

ghentlick en rijnen: maer op het waerachtige
vaderlant der gheloovighen/ ende op de hemel-
sche stadt/ in de welke de Heere heeft in der eeu-
wichheit zeghen ende leven bevolen.
3 Dit is de oorfsake waerom de Heelighen on-
der het Oude Testament/ het sterfelick leven
ende de weldaden daer in hoogher gheacht heb-
ben dan het nu betaemt. Want hoewel sy wistē
dat sy niet en moesten daer in gelyc in het eynde
haers loops rusten: nochtans dewyle sy bekē-
den wat afbeeldinghen synder genade de Heere
daer in ghedruet hadde/ om hen nae de mate
haerder swachheit te oeffenen/ soo vonden sy
meer socticheyt daer in/ dan of sy het op hem
selven aenghemerct hadden. Ende ghelyc de
Heere met eycklike ende tegenwoozdige welda-
den syn gonste tot de gheloovige bewysende/ de
gheluckelike gheluckicheyt doen met sulcke figu-
ren ende teekenen beduyde/ alsoo gaf hy oock
daer en teghen met de lichamelike straffen/ een
bewys sijn ooydeels teghen de verwozene.
Daerom ghelyc de weldaden Gods claerder
ende sichtbaerliker waren in acrtfche dinghen/
alsoo oock de straffen. Dewyle de ongheleerde
ende onwetende menschen dese vergelchinghe
ende overreconninghe (op dat ick alsoo spreke)
niet en overleggen/ soo zyn sy verwondert van
soo groote veranderinge in God: als die vooz-
tyden woert ende haestich was om aller ley sy-
len der menschen niet woerde ende grouwelike
straffen te wreken/ ende nu veel selder ende sach-
teliker straf/ ghelyc of hy de ghenegheuytheit
dier ouder toozmesheit hadde afgeleyt: ende om
deser salien wille/ dencken bynae dat het Oude
ende Nieuwe Testament verscheppen Goden
hebben/ het welke oock den Manicheen ghe-
schiet is. Maer wy sullen liekrellick vut sulcke
swaricheden comen/ ist dat wy onse herte wen-
den tot de ordeninghe ende beschickinge Gods/
die ick bewesen hebbe: te weten/ dat God doe
niet de acrtfche weldaden heeft willen de ghe-
nade der toecomender eeuwiger gheluckicheyt/
ende niet de lichamelike straffen de swaricheyt
des gheestelicken doots beduyden ende afbeel-
den/ nae dien tyt in den welken hy sijn Testa-
ment/ het welke noch eenichsins duyster ende
bedeckt was/ den volcke gaf.
4 Het ander onderscheyt des Ouden en Nieu-
wen Testaments/ is in de figure ghelegghen.
Te weten/ dat het Oude alleenlick een beeldt
vooz de waerheit/ ende een schaduw vooz het
lichaem toont: ende dat het Nieuwe de waer-
heit teghenwoozdich/ ende het vaste lichaem
vooz ooghen stelt. Ende dit onderscheyt wort
bynae alomme gemeldet/ daer het Nieuwe Te-
stament teghen het Oude ghestelt wort: maer
wort nochtans in den Sendbryef tot de Hebre-
yeder gehandelt dan in eenighe ander plaetse.
Daer handelt de Apostel tegge de gene die meyn-
den dat de onderhoudinghen der Wet Moysis/
niet en conden wech ghenomen worden sonder
de gantsche religie mede te doen vallen. Om dese
dwalinghe te wederleggen/ gebuycket hy het
ghene dat van het Priesterschap Christi vooz-
seyt was/ dooz de Prophtete. Want dewyle hem
een eeuwich Priesterdom gegeven wort/ soo ist
vast dat het Priesterdom te niete wort in het
welcke dagelyc d'een Priestere nae den anderen
gestelt wert. Ende dat de insettinge deses nieu-
wen Priesters de weerdichste is/ dat bewys hy
daer mede/ dat sy niet enen eedt bevesticht is.
Daer nae seyt hy dat in de veranderinghe des
Priesterdoms/ ooc de veranderinge des Testa-
ments is. Ende hy bewys met reden dat noot-
sakelick

Psal. 133. 3.

Om deser
oorfsaken wil-
te hebben de
heylighe Wa-
ders onder
de Wet dat
acrtfche leuen
ende de segge-
ninghen des
leue geweer-
deert/ ende
vooz de straf-
fen haer be-
schuyct/
welcke oock
ooghenfchy-
neliker was
ten.

Wareom dat
daer sware
ende haestige
straffinghen
onder de Wet
gheweest zyn.

Dat tweede
versteil. Dat
oude Testa-
ment was
Christum af-
beelden:
maer dat
Nieuwe stelt
vooz ooghen
de teghen-
woozdige
waerheit en
dat lichaem
selue.

Psal. 110. 4.

Hebr. 7. 11. 19.
ende 9. 9.
ende 10. 1.

Bewijs deses
eersten bewi-
schus/ geno-
men dan een
gheluckelike
eenes jongen
erfgenaems/
daer dan de
apostel bewi-
seldt.
Galat. 4. 1.

Genes. 15. 1.

Psal. 73. 26.
ende 84. 3.

Psal. 16. 5.

Psal. 142. 6.

Job. 18. 17.

By Esaiam
in vele plaet-
sen.

sakelick gheweest te zijne. Want de Wet hadde sulcke swackheyt / dat sy gheen dinck en conde tot volmaectheyt brengen. Daer nae verhaelt hy welck de swackheyt gewest zy / te weten / dat sy de uytwendige rechtveerdicheyt des vleeschs hadde / de welke de ghene die hen daer in offenden niet en conde nae der consciencie volmaectli maken : want dooz de offeringe der besten en conde noch de zonde wech genomen / noch waerachtige heylicheyt vercrege worden. Daerom beslypt hy dat de schaduwte der toecomende goeden / en niet het levende beelt der dinghen selve / in de Wet gheweest zy : ende dat sy daerom geen ander werck en hadde / dan dat sy soude een inspeding zijn tot een beter hope / die in het Euangelium voor ooghen ghestelt wort. Hier moet men aensien in wat deel het verbont der Wet met den verbont des Euangelij / ende de dienst Christi met den dienst Moses / wordt vergeleken. Want waert dat de vergelijkinghe ware de substantie der beloften aengaende / soo soude tusschen de twee Testamenten groot geskil zijn. Maer dewijle de groont deser questie ende handelinge / ons op een ander dinck wijst / soo moeten wy daer toe comen / op dat wy de waerheit vanden. Laet ons dan dat verbont dat hy eeuwichlick ende onverganclick ghemaeckt en bevesticht heeft / voor ooghen stellen. Syn verbullinghe daer van het sijn vasticheyt ende verkertheyt heeft / is Christus. Dewijle sulcke bevestinge ver wacht woide / soo heeft de Heere dooz Moses ceremonien verordent / de welke gelijck gewoonliche ende clare teerkenen der bevestinghe waren. Hier van is een vraghe ende twist gecomen: Of de ceremonien die in de Wet verordent waren / moeste Christo wijcken. De ceremonien hoewel sy niet van der substantie des verbonts / maer alleentlick toeballighe ofte aenhangende dingen waren: nochtans dewijle sy instrumenten waren om het verbont te bevestigen / soo hebben sy den naem des verbonts / gelijck hy oock anderen Sacramenten plach gegeve te worden. Daerom / om in forma te spreken / is het Oude Testament hier gemaect een ghewoonliche wijse om het verbont te bevestigen / welke wijse in ceremonien en sacrificien verdaet is. Ende dewijle hier in gheen vasticheyt en is / ten zy dat men hooger op climme / soo bewijst Paulus dat die moeste te niete gemaect / ende wech genomen worden / op dat Christus plaetse hadde die eens beteren Testaments borze ende Middelaer is: dooz den welcken den uytvercrozenen eenmaal een eeuwighe heyligheymakinghe vercreghen is / ende de overtredinghen uytgewiselt sijn / die onder de Wet bleven. Ist dat ghy wilt / soo meucht ghy't ooc aldus verstaen: Dat het Oude Testament was het Testament des Heeren / dwelc met de schaduwelike ende crachteloose onderhoudinghe der ceremonien bewinmpelt ghegheven werdt: ende dat het daerom verganclick was / om dat het was ghelijck twijfelachtich tot dat het op de vaste ende substantiale bevestinge steunde. Ende dat het doe ten eynde nieu ende eeuwich ghemaeckt wort / als het dooz het bloet Christi gheheylt ende bevesticht werdt. Daerom seyt Christus dat de dynckbeker welcken hy sinen Discipule in het Nachtenael gaf / zy een dynckbeker des Nieuwen Testaments in sijn bloet: om dat sy soude te kennen gheven / dat het Testament Gods dan waerachtighlick sijn waerheyt heeft / dooz de welke het nieu en eeuwich wort / als het met sinen bloede versegelt wort.

5 Hier uyt ist openbaer / op wat gheboelen de

Apostel gesept heeft / dat de Joden zijn dooz de onderwijninghe der Wet gheleert gheweest tot Christus / eer sy in het vleesch vertoont wert. Hy bekenit dat sy oock kinderen ende erfghenamen Gods waren / maer alsoo / dat sy om der lantscheyt wille / moesten onder de bewarunghe des Schoolmeesters gheloude worden. Want het betaende dat doe soo groote claerheyt der openbaringe noch soo groote selchpsuonicheyt des verstants niet en was / als de Sonne der rechtveerdicheyt noch niet en was op gegaen. Soo heeft hy hen het licht sijns woordes alsoo bedeeft / dat sy het noch van verre ende dupstertlick saghen. Daerom heeft Paulus dese teederheyt des verstants bereckent met den naem der kintheyt / de welke de Heere wilde dat sy niet de elementen ende beginselen deser werelt / ende niet uytwendighe onderhoudinghen als met regelen der kinderlicker onderwijninge / souden gheoeffent worden / tot dat Christus vershene / dooz den welcken de kennisse des gheloovighen volcks moeste wassen. Dit onderseheyt heeft Christus selve bereckent doe hy seyde / dat de Wet ende de Propheten zijn tot Joannem gheveest / ende dat van dien tyt aen het rijkhe der hemelen vercondicht wort. Wat hebbe de Wet ende Propheten te haren tyde den menschen gheopenbaert? te weten / sy hebben een sinlike ghegheven van de wisheyt die naenacs soude claerlick gheopenbaert worden / ende hebben se te bozen getoont van verre ginsiterende. Maer als Christus van met den vinger ghehoont worden / dan is het rijkhe Gods ontstoten. Wat in hem zijn alle de schatten der wisheyt ende des verstants gheopen / met de welke men byna tot in het verborzenste des hemels comt.

6 Het en doet hier teghen niet dat bynae me mant en can in de Christenlike Ghemeynte gevondt worden / die aengaende de groothet des gheloofs / mach niet Abraham vergheleken worden: ende dat de Propheten hebben sulcke uytmenende cracht ghehad / dat sy daer dooz noch hede de crachtse werelt verlichten. Want de vraghe en is hier niet / wat ghenade God wepnighen menschen ghegheven heeft: maer wat ordentlike bedeyninghe ende beschickinge hy ghehouden heeft in het volck te leeren: de welke oock hy de selve Propheten ghevonden wort / die met sonderlike kennisse boven andere mensche begaeft waren. Want haer vercondinghe is dupstert / als van verre ding / ende is in figuren besloten. Boven desen hoewel sy wonderlike kennisse boven anderen hadden / dewijle sy nochtans hen selven hebben moeret der gemeynter onderwijninge des volck onderwoopen / soo worden sy oock selve onder het ghetal der kinderen getelt. Ten laetste en is uyt eenghen mensche sulcke claerheyt ghegheven / dat de dupstert heyt sijns tijts niet in eenighen deele en zy daer in bevonden gheweest. Daerom seyt Christus: + Dele Coninghen ende Propheten hebben begeert te sien dat ghy siet / ende en hebben niet ghesien: ende te hooren dat ghy hoort / en en hebben niet ghehoort. Daerom sijn uwe ooghen gelickelich om dat sy sien: en uwe ooren sijn gheluelick om dat sy hooren. Ende voorwaer het was recht dat de teghenwoordicheyt Christi desen lof ende dit voordeel hadde / dat een claerder openbaringhe der hemelscher verborghentheden van hem quam. Hier toe dient oock dat wy boven verhaelt hebben / uyt den eersten Sendbrieff Petri / te weten / dat hen geopenbaert was dat haren arbept aldermeest onsen tyde nut was.

Hier uyt ist oock dat wy boue des Wets onderwijninghe tot Christus gesept wort: ende 4.1.

Mat. 4.2. Luc. 1.7.8.

Mat. 1.13. Luc. 16.16.

Joan. 1.27.

Colof. 6.9.

Ten doet hier teghen niet / dat onder de oude Waddes onder de Wet zinde / soninghe in den gheloude seer siet: sijn gebonden / met den welcken bocans me mant in de Christenheit is te verghelicken: want men moet op de ordentlike beschickinge Gods sien. Daer nae sijn ooc de alder effectelike onderdele onderwijninghe begrepen gheweest / ende dooz de ceremonien gheholpen / op dat sy Christus van verre souden sien ende goeten. Mat. 13.17. Luc. 10.24.

1. Pet. 1.12.

Ver ooghe-
meck des
Epistels tot
den Hebzeen/
welcke dit
onderseheyt
verclaert.

De beschik-
kinghe des
Nieuwen
Testaments.

Heb. 8.6.

Mat. 26.28.

Het derde
verschil. Dat
Oude Testa-
ment is let-
terlick / dat
Nieuwe gee-
stelic: T ge-
neis een be-
dieninghe des
doots: maer
dit een mid-
del des le-
uens.
† Jere. 31. 31.
33. 34.
Hebr. 8. 8.

1. Cor. 3. 6.

Dit verschil
welck van
den Apostel
doorzgheda-
ghen is wort
eestelick in
het algemeen
ghehandelt.

Levit. 26.

Daer nae int
hsonder/
met een neer-
singhe berge-
ipkinge van
alle de stucck
die in de Apo-
stolsche tot
Nam / dooz
dneberley te-
ghenstellin-
ghen. Dat
Oude Testa-
ment is let-
terlick / dooz
delick / tude-
lick: dat
Nieuwe is
gheestelick/
levendich/
eruwich.

7 Ick come tot het derde onderschept / het
welcke upt Jeremia wort ghenomen / daer hy
aldus spreect: † Siet de dage sullen comen / seyt
de Heere / ende ick sal den huysē Israēl / ende den
huysē Juda een nieu verbont maken / met ghe-
lyck het verbont dat ick met uwe Vaders ghe-
maect hebbe in dien dach doe ick se by der hant
greep / om dat ick se soude upt den Egyptischen
lande leyden / welck verbont sy ghebroken heb-
ben / hoewel ick heerschappie over hen hadde.
Maer dit sal mijn verbont zijn dat ick sal met
den huysē Israēl maken: Ick sal mijn Wet stel-
len in haer binnenste leden / in haer herte sal ick
die schryven / ende ick sal haerder ongherechte-
heyt genadich zijn. En een pegelick en sal sijnen
naesten ende sijnen broeder niet leren. Want sy
sullen my alle kennen / van den minsten tot den
meesten. Ut dese woorden heeft de Apostel dooz-
sake ghenomen / om dese vergelijkinge der Wet
met den Evangelio te maken / dat hy de Wet
ghenoemt heeft een letterlicke / ende het Evan-
gelium een gheestelike leere: ende heeft gheseyt
dat de leere der Wet was in steenen tafelen ghe-
duyck / maer de leere des Evangelij is in der
herten geschreven: dat de leere der Wet was een
vercondinghe des doots ende der verdoemenisse /
maer de leere des Evangelij een vercondinghe
des levens ende der rechtveerdicheyt: ende dat
de leere der Wet te niete wort / maer de leere des
Evangelij bhijft. Dewijle des Apostels voorne-
men is / den sin des Propheten upt te legghen /
soo salt genoegh zijn des eens woorden te over-
legghen om haerder beyder meyminghe te ver-
staen. Hoewel sy schillē oock wat van mekaar
deren. Want de Apostel vyrecht haerelick van de
Wet dan de Propheten. Het welcke hy niet en
doet de Wet enkelick aenfiende / maer om dat-
ter sommighe rabbauwen waren met verkeer-
de vpericheyt tot de Wet / de welke dooz ver-
keerde liefde der ceremonien / de clacheyt des
Evangelij verduysterden. Hy handelt van de
natuere der Wet / nae sulcker menschen dwa-
linghe ende dwaese ghesintcheyt: Soo moeten
dan dit sonderlick in Paulo aemmerken. Ende
dewyle sy beyde het Oude ende Nieuwe Testa-
ment vergelijckē / d'een tegen d'ander stellende /
soo en aemmerken sy geen dinc in de Wet an-
ders dan dat haer eygen is. Exempel: De Wet
verbaet alomme de belosten der barmhertic-
heyt: maer dewyle die elders van comen dan
upt de Wet / soo en worden sy onder de Wet niet
ghereken / als men van de supber ende enkel
natuere der Wet spreect. Maer sy schryven der
Wet alleenlick toe dat sy ghebet wat recht is /
de zonde verbiet / den rechtveerdighen loon ver-
condicht / den overtrederē straffe vpercht: maer
dat sy daerentuschen de boosheyt des herten die
van natuere in alle menschen is / niet en veran-
dert noch betert.

8 Laet ons nu de vergelijkinghe des Apo-
stels van stucck te stucck verclaren. Het Oude
Testament is letterlic / om dat het sonder cracht
des gheests vercondicht is: het Nieuwe is gee-
stelick / om dat de Heere dat heeft gheestelick
in de herten der menschen geschreven. Daarom is
de tweede vergelijkinghe een verclaringe der
eerster. Het Oude Testament is doorlick / want
het en can anders niet dan het gantsche men-
schelike gheslachte onder den vloeck brengen:
Het Nieuwe is een instrumēt des levens / want
het verlost de menschen van den vloeck / ende
versoentse wederom met God. Het Oude Te-
stament is een bedieninghe der verdoemenisse /
want het beschuldicht alle Adams kindere met

onrechtveerdicheyt: Het Nieuwe is een bedie-
ninghe der rechtveerdicheyt / want het open-
baert de barmherticheyt Gods / dooz de welke
wy gherechtveerdicht worden. De laeste ver-
ghelijkinghe moecmen van de ceremonien der
Wet verstaen. Dewyle het Oude Testament
het beelt hadde der dingen die niet tegenwooz-
dich en waren / soo moeste het met den tijt ver-
gaen en verwinden: maer dewyle het Evan-
gelium het lichaem selve vooz ooghen stelt / soo
heeft het een vaste ende ewighe geduericheyt.
Jeremias noemt oock wel de Wet der zeden
een cranch ende swack verbont: maer dat is om
een ander oorsake / te weten / om dat het dooz
des ondanckbaren volck haestighe afwijkinghe /
terstont ghebroken werd. Maer dewyle
sulcke schendinghe is dooz des volck schult / soo
en salmense niet eyghenlick den Testamente
toe schryven. Maer dewyle de ceremonien om
haer eygē swackheyt zijn dooz de comste Chry-
ste niete geworden / soo hadden sy de oorsake der
swackheyt in haer selve. Dooz dat onderschept
der letter ende des gheests / en moecmen niet al-
soo nemen ghelyck of de Heere sijn Wet sonder
eenige vruyht vercondicht hadde / niemant upt
hen tot hem bekerende: maer is dooz een ver-
ghelijkinghe gheset om de oberbloedicheyt der
ghenade te pnyen / met de welke de selve Wet-
gever als enen mannen verfoon aen nemende /
de vercondinghe des Evangelij vertiert / ende
gheert heeft. Want ist dat wy willen de me-
nichte tellen der gheue die van den Heere zijn
upt alle volcken dooz de vordilinghe des Evan-
gelij wedergebozen / ende tot de ghemeenschap
sijnder gemeente versamelt / sco sullen wy seg-
ghen dat sy seer weynich / ende bynae gheene en
zijn / die vooztijde upt het volck Israēl het ver-
bont des Heren hebben van herten aen ghenom-
men: hoewel sy vele zijn als sy op hen selven
sonder vergelijkinghe ghelict worden.

9 Ut het derde onderschept openbaert hem
het vierde. Want de Schryftuere noemt het
Oude Testament een testament der dienstbaer-
heyt / om dat het vrees in het herte werck-
maer het Nieuwe noemt sy een Testament der
vryheyt / om dat het tot betrouwen en gerustic-
heyt verwekt. Alsoo seyt Paulus tot den Ro-
mepnen mit achtste: † Ghy en hebt seyt hy / met
ontfangen den geest der dienstbaerheyt weder-
om tot vrees: maer den Gheest der aenmin-
ghe tot kinderen / dooz den welken hy roepen /
Abba Vader. Hier toe dient dat geschryvē staet
tot de Hebreē / te weten: † dat de ghelovige nu
niet en zijn gecomen tot den lichamelickē berch
ende by andere vper / ende tempeest / en duy-
ster-
nisse / ende onweder / daer niet gehoort noch ges-
fien en wordt dan dat de herten dooz vrees ver-
schricke: soo dat oock Moyses bevyest wort / als
die verschrickelike stemme haer gheluyt geest /
de welke sy alle begeeren niet te hoorē. Maer
ghy zijt ghetomen tot den berch Sion / ende tot
de stadt des levendighen Gods / tot dat hemel-
sche Jerusalem / etc. Ende dat Paulus in de
woozden die wy upt den Sendvrief totten Ro-
mepnen vooztghebracht hebben / weynich ende
in het coyte aen roert / dat verclaert hy byeder
tot de Galatē / als hy een allegorie maect van
Abrahams twee kinderen / op dese wyse: dat de
dienstmaecht Agar is een figure des berchs
Sinai / daer het volck Israēl heeft de Wet ont-
fangen. En dat Sara die een vry wijf was / zy
geweest een figure des hemelsche Jerusalem /
vā het welke het Evangelium comt. Wāt gelijc
het zaet Agar wort dienstbaer gebozē / so dat het

Hebr. 8. 5.
ende 10. L.

Jere. 31. 32.

Dat onders-
schept tusschē
de Letter ende
den Gheest.

Dat hierde
verschil. Dat
oude verbont
is een testa-
ment der
dienstbaer-
heyt: maer
dat nieuwe is
een testament
der vryheyt.
Welck niet
dneberley
ghetungenis-
sen des Apo-
stels be-
scheit wort.
† Rom. 8. 13.
† Hebr. 12. 18.

Exod. 19. 13.

Gal. 4. 22.

nemmermeer tot der erve en comt/ende hetzaet Sare wojt vry geboren/ soo dat hen de erve toe comt: alsoo worden wy door de Wet begheven tot dienstbaerheyt/ ende door het Euangelium alleen moeten wy wedergebozen worden tot vryheyt. De sonna is dit/ Dat het Oude Testament heeft den conscientien vzeese ende verscheuringhe aen gebaecht: ende dat wy door de weldaet des Nieuwe Testaments tot blyschap comen. Dat het Oude heeft de conscientien met het jock der dienstbaerheyt ghehouden ghehouden/ ende dat wy door de vryheyt des Nieuwe/ worden vry ende los ghemaeckt. Ist dat ons wojt tegheugheworpen dat de heylige Vaders onder het volck Israel zijn oock der selver vryheyt ende blyschap deelachtich gheweest/ ghelijck wy/ dewyle sy met den selven Gheest des geloofs begaest waren. Soo antwoorden wy/ dat gheen van beyden (te weten/ noch de vryheyt/norch de Gheest) wjt de Wet en was: maer als sy gevoelden dat sy door de Wet met dienstbaerheyt verdruct/ ende met ongherusticheyt der conscientie vernoept worden/ doe zijn sy tot de hulpe des Euangelij ghevlycht. En daerom was het een sonderlinghe vrycht des Nieuwen Testaments/ dat sy boven de ghemeyne wyse des Ouden Testaments/ zijn van sulck quaet ghebyrde geweest. Boven desen/ sullen wy versaken dat sy alsoo zijn met den gheest der vryheyt ende gherusticheyt begaest gheweest/ dat sy niet eensdeels de vzeese ende dienstbaerheyt der Wet ghevoelt en hebben. Want hoewel sy dat boozdeel ghebruekten dat sy door de ghenade des Euangelij vercregen hadden/ soo waren sy nochtans mede niet den gemeynen volcke den selve jocke ende laste der ceremonien onderworpen. Daerom dewyle sy bedwonghen waren de ceremonien sochtvuldichlick te onderhouden/ de welke teekenen waren dier bewaringhe die der dienstbaerheyt ghelijck was/ ende hautschyften waren door de welke sy bekenden hen selven in de zonde schuldich te zijne/ en van de verbindinghe niet verlost en worden/ soo sept men te rechte/ dat sy by ons vergheleken/ onder het Testament der dienstbaerheyt ende vzeese waren/ alsfinen de ghemeyn bescheikinghe ende bedeeuinghe aenst/ daer mede de Heere doe met het Israeltitische volcke hadelde.

10 De drie verghelekinghen die wy laetst verhaelt hebben/ zijn verghelekingen der Wet ende des Euangelij: daerom wojt daer in de Wet met den naem des Ouden Testaments/ ende het Euangelium met den naem des Nieuwen Testaments beteeckent. De eerste streckt haer wijst/ want sy verbaet onder haer ooc de beloften die vooz de Wet geopenbaert zijn. En dat Augustinus die niet en wil onder den name des Ouden Testaments ghetelt hebben/ daer in hadde hy seer goet ghevoelen: ende en heeft daer mede niet anders ghewilt/ dan dat wy leeren: want hy sach op de sententien Jeremie en Pauli/ in de welke het Oude Testament wojt van den woorde der ghenade ende barmherticheyt ondersejpeden. Daer nae sept hy oock ter selver plaetse seer wel/ dat van den beginne der werelt aen/ de kinderen der belofte tot het Nieuwe Testament behooren/ die van God wedergebozen/ ende met den ghelooove dat daer door de liefde werckt/ den geboden gehoorsaem gheweest zijn. Ende dat met dooz hope der vleselicker/ aertseker ende vergaenelicker/ maer der geestelicker/ hemelscher ende eeuwiger goeden: booznemelick op den Widdelaeer betrouwende/ van den welken sy niet en twijfelden dat hen

dooz hem de Gheest ghegheven wert/ door den welken sy souden wel doen/ ende dat hen vergeven wert/ soo wanneer sy sonderichden. Want dit is dat selve dat wy hebbe willen bevestigen/ te weten: Dat alle de heylighen die de Schryftuere verhaelt/ van den beginne der werelt aen sonderlinghe van God upvercrozen geweest te zijn/ zijn der selver segheninge niet ons tot eeuwighe salicheyt deelachtich ghelweest. Soo is dan tusschen onse deelinghe ende de sijnre dit onderschept/ dat de onse een onderschept maect tusschen de claerheyt des Euangelij en de duysterder uptdeelinghe des woortz die daer te voren was/ achtervolghe de sententie Chrysti: De Wet ende de Prophteten zijn tot Joannem/ van dien tyt aen wojt het rijcke Gods verconicht. De ander deelinghe onderschept sachtelick de swachheyt der Wet/ van de vasticheyt des Euangelij. Ende hier moet men ooc weten van de heylige Doozvaders/ dat sy also hebben onder het Oude Testament geleest/ dat sy daer in niet en bleven staende/ maer hebben altijt ghesocht tot het Nieuwe Testament te comen: soo dat sy de seker ghemeynschap daer aen ghenomen hebben. Want de ghene die niet de teghenwoordige schaduwe te vrede zinde/ haer herte niet en hebben tot Chrystum gestreect/ die verdoemt de Apostel van blintheyt ende verbloekinghe. Want op dat wy van andere dinghen swyghen/ wat meerder blintheyt mach men bedencken/ dan dat men soude hopen dooz een ghesaechte beeste reyn van zonden te worden? ofte in de uptwendighe besprenginghe des waters supveringhe der siele te soercken? ofte te willen God met onnutte ceremonien pacpen/ ghelijck of hy daer in groot behaghen hadde? Want tot sulcke onghestichticheyt vallen alle de ghene die sonder Chrystum aen te sien/ blyven in de onderhoudinghe der Wet stekende.

11 Het vyfste onderschept dwelck ick wil hier by setten/ is daer in gheleghen/ dat God vooz de comste Chrysti/ heeft sijn volck afghesondert ende upt ghenomen/ om het welcke hy het verbont sijnder ghenade soude behouden: ghelijck Moses sept: * Doe de alderhoochste de volcken bedeede/ doe hy Adams kinderen deelde/ soo is sijn volck hem toe ghemomen tot besittinghe. Jacob is het noer ende deel sijnder erve. Ende erghens spreect hy het volck aldus aen: Siet de hemel ende de aerde behoort den Heere inwen God toe/ ende al wat daer in is/ nochtans is hy alleenlick by wtwe vaders gebleven: hy heeft se lief ghehad/ soo dat hy haer zaet na hen vercrozen heeft: te weten/ u/ bupten alle Heydenen. Soo heeft hy dan dat volck alleen (ghelijck of het alken upt alle menschen hem toe behoorde) geveerdicht met de kennisse sijns naems te begaven/ sijn verbont heeft hy ghelijck in des selven volck sehoort gheser: de teghenwoordicheyt sijns naems heeft hy hen gheopenbaert/ met alkerley boozdeel heeft hy t' verciert ende gheert. En (op dat wy andere welbaden verswyghen) hy heeft het dooz de gemeynschap sijns woortz aen hem verbonden/ dat hy diens volck God ghenaeint ende gheacht werdt. Hierentusschen heeft hy de andere Heydenen ghelijck of sy niet met hem te doen en hadden/ laten in ydelheyt wandelen: ende den eenigen middel waer door hy haer verderf mochte beteren/ en heeft hy hen niet ghegheven/ te weten/ de vercondinge sijns woortz. Soo was dan Israel doen den Heere een lief sone/ ende de ander waren vzeemde: Israel was bekent ende onder des Heere trouwe ende bewaringhe aen ghenomen/ de andere

Teghenwoordige.

1. Antwoort/ makende een onderschept.

2. Antwoort/ daer mede foodanich segghen gheoorcht wojt.

Ondersecht ennschen de laetste bescheitlen ende het eerste.

Lib. 3. ad Bonif. cap. 4. Bevestighe de boozschyden te den ghenomen upt Augustino. Jere. 17. 22. Heb. 8. 8.

Gal. 5. 6.

Mat. 11. 13.

Een Regel van de heylighe Vaders in den Ouden Testamente.

Het vyfste bescheit. Vze oude Testament heeft maer alleen een volck toe behoort: maer dat Nieuwe/ allen menschen. * Deut. 17. 8.

Deut. 10. 14.

Act. 14. 16.

Psal. 81. 13.

in dup

in dupliernisse verlaten: hy is van God ghep-licht/ de andere zijn onheplich: hy is met de te-ghenwoordicheyt Gods verciert / de andere zijn van alle teghenwoordicheyt Gods wjt ge-
 floten. Maer als de volheyt des tijts die veroz-
 dent was om alle dinck weder op te rechten is
 ghecomen / ende die Versoener ende vereeniger
 Gods ende der menschen vertoont is / soo is de
 muet onghewoopen / die de barnherticheyt
 Gods soo langhe hadde in de palen Israels be-
 sloten gehouden: den ghenen die verre waren is
 vrede vercondicht/ also wel als den genen die na
 ende hy waren/ om dat sy te ghelijcke met God
 versoent zijnde / souden in een lichaem wassen
 ende vereenighen. Daerom en wort nu niet ge-
 sien op Griecck ofte Jode / op besuydinghe ofte
 boorzuyt / maer Christus is al in allen / den
 welken de Heydenen zijn tot erve / ende de eynde
 der aerde tot epyghendoom ghegheven: op
 dat hy sonder onderschept heerschappie hebbe
 van d' een Zee tot de ander Zee/ erve van der ri-
 viere aen/ tot de uiterste eynden der werelt.

Galat. 4. 4.

Ephes. 2. 14.

Galat. 6. 15.

Psal. 2. 8.

Psal. 72. 8.
ende elders.

Dat andere
 deel des Ca-
 pitels han-
 genbe aen de
 boozgaende
 afscaptinghe/
 waer in met
 zorre woord
 van der Hey-
 denen beroe-
 pinghe ghe-
 hadrit wort.

Phil. 2. 9.

Mat. 15. 24.

Matth. 10. 5.

Waerom de
 beoepinghe
 der Heydenen
 soo menich-
 onghewoo-
 den Apostel-
 ken scheen.

12 Soo is dan de roepinghe der Heydenen een
 uytnemende tecken / waer door het Nieuwe
 Testament wort boven het Oude verciert. Sy
 was wel te boyen met vele clare boozeggingen
 der Propheten betuycht: maer alsoo / dat de
 verbullinghe daer van werdt tot in het selcke
 Nieuwe uytgheest. Jae oock Christus selve en
 is niet terstont in het eerste begin sijnder predi-
 kinghe daer toe ghecomen: maer heeft soo lan-
 ghe gheroeyt/ tot dat hy alle deelen onser verlos-
 singhe volbracht / ende den tijt sijnder verne-
 ringhe gepredicht hebbende / van synen Vader
 enen naem ontfangen heeft / die boven alle na-
 men was / booz den welcke alle knyen moesten
 buyghen. Daerom dewyle dese tijt noch niet
 verult en was / seyt hy tot de Cananeische
 vrouwe / dat hy niet en is gesonden anders dan
 tot de verlozen schapen des hups Israels. Hy en
 laet oock de Apostelen in de eerste sendinge niet
 buyten dese palen gaen: Gaet niet (seyt hy) in
 den wech der Heydenen / noch in de steden der
 Samaritanen: maer gaet liever tot de verlozen
 schapen des hups Israels. Ende hoewel de roe-
 pinghe der Heydenen niet soo veel ghetuyghe-
 nissen gheopenbaert was / nochtans doense de
 Apostelen moesten beginnen / scheen sy hen soo
 nieu ende onghewoon / dat hen daer van ghelijc
 van een onnatuerlick dinck vergewende. Sy
 hebbense boozwaer ten eynde met vrees / ende
 niet sonder weygheren aengenomen. Ende het
 en was gheen wonder: want het en scheen niet
 gheen reden ober een te comen / dat de Heere / die
 soo merigen tijt hadde Israels wjt alle de ander
 Heydenen uytverozen / soude de verkiepinghe
 wech nemen / ghelijck of hy haestichlick sinen
 raet verandert hadde. Dit was wel met Pro-
 phetien boozsept: maer sy en conde niet so neer-
 stichlick op de Prophetien mercken / dat sy door
 de ruetwicheyt die in haren ooghen scheen / niet
 beroert en worden. Oock de erimpelen ende be-
 wijssingen die God vertoont hadde van de roe-
 pinghe der Heydenen die namaels geschien sou-
 de / en waren niet crachtich gheuech om hen
 daer toe te buyghen. Want boven dat hyer seer
 wepnighe gheroepen hadde / soo plante die hy de
 selve eenichsinn in het huyghefijn Abrahe / om
 dat sy souden tot sijn volck ghedaen worden:
 maer niet dese openbare roepinghe worden de
 Heydenen niet alleenlick den Joden ghelijc ghe-
 maect / maer sehenen oock ghelijc in der ver-
 sloydenen Joden plaetse te comen. Voden desen
 en hadden de vryende die God booztyden hadde

tot het lichaem sijnder gheuepente aen ghenomen / noyt den Joden ghelijc ghemact ghe-
 weest. Daerom en pruyt Paulus niet sonder
 oozsake dese verbozgentheyt soo seere / dat sy is
 verbozgen gheueest van eenwen ende geflach-
 ten / ende dat sy oock den Engjelen is wonder-
 lick gheueest / ghelijc hy seyt.

Col. 1. 26.

13 Mer dese viere ofte vyve stucken / meyne
 ick dat het onderschept des Ouden en Nieuwen
 Testaments wel ende ghetrouwelick verclaert
 is / soo veel tot de eenwoudighe wyse van leeren
 gemoech is: Maer dewyle sommige dese veran-
 deringhe in de regeringhe der Gheuepente /
 ende de verscheden wyse in het leeren / ende soo
 groote veranderinghe der ghebruycken ende ce-
 renomonen booz groote onghelijckicheyt aelsten:
 soo moeten wy desen oock antwoorden eer wy
 tot andere dingen booztgien. Ende dit en niet
 cozte woorden gheschien / want de teghenwoor-
 dinghe en zijn soo sterck niet / dat sy seer nauwe
 wederlegginghe noodich hebben. Sy segghen
 het en is der waerheyt niet ghelijc / dat God die
 altyts hem selven ghelijc is / sonde so verander-
 lick gheueest sijn / dat hy het ghene dat hy een-
 mael gheboden ende bevolen hadde / soude daer
 nae nispuyen. Ick antwoorde / dat God niet
 en moet daerom geoordeelt worden verander-
 lick te zijne / om dat hy den verscheden tyden
 heeft verscheden wysen toe gheuecht / nae dat
 hy sach enen pegelijcken tyde niet te zijne. Dat
 een laint man sijn volcke ander werck des win-
 ters ghebet dan des somers / daerom en sullen
 wy hem niet beschuldigen niet ongestadicheyt /
 noch denken dat hy dwaelt van den rechtē re-
 ghel der sandt bouwinghe / die met de eeuwighen
 oorden der natuere ober een comt. Item dat een
 hups vader sijn kinderen anders onderwijst / re-
 geert / ende handelt in de kincksheyt / anders als
 sy groot worden / ende anders als sy volwassen
 sijn: daerom en sullen wy niet segghen dat hy
 lichtveerdich is / ofte van sijn ghevoelen vancit.
 Waerom beschuldighen wy dan God niet on-
 ghestadicheyt / om dat hy de verschedenheyt
 der tyden heeft met booghelicke ende bequame
 teerkenē onderschepde? De laetste vergelijckin-
 ghe moet ons gantghelicke geuech doen. Pau-
 lus vergelijck de Joden met kinderen / ende de
 Christenen met jonghelighen. Wat onozden-
 lickheyt is doch in dese regeringhe / dat hy de
 Joden heeft in de grode beginnen der leere ge-
 houden / de welcke niet de mate haerder jonck-
 heyt ober een quam: ende ons niet vaster ende
 als manlicker leere onderwijst ende leert? Soo
 wort hier in de stantvasticheyt Gods opbaert /
 dat hy te allen tyde de selve leere gheleert heeft:
 ende dien selven Godsdienst blijft epychende /
 welken hy eenmael gheboden heeft. Dat hy de
 uytwendige maniere en wyse verandert heeft /
 daer in en heeft hy hem selven niet bewesen
 verandert te sijn / maer heeft hem selven soo
 verre gheuecht ende ghematicht nae der men-
 schen begrip / het welcke verandertlick is.

Dat laetste
 deel des Ca-
 pit. twelcke
 bedeyt
 eenige tegens-
 woopinghe.

1. Ten is niet
 gheuoelick
 dat God ons
 verandertlick
 soude rghene
 soude nisp-
 uyen / want
 hy eenmael
 bevolē heeft.

Antwoort /
 genomen van
 een ghelucke-
 nisse / welcke
 bedeyt is
 niet het ghe-
 ringens des
 Apostels.

14 Maer van waer comt dese verscheden-
 heyt (segghen sy) anders dan om dat God die
 heeft willen hebben? hadde hy niet alsoo wel
 van den beginne aen als nae de comste Christi /
 connen het eeuwighen leven niet clare woorden
 sonder eenige figuren openbaren / ende sijn volc
 niet wepnighe ende clare Sacramenten onder-
 wijsen / den heplighen Gheest gheuen / ende sijn
 ghenade ober de gantsche werelt uytbreiden?
 Maer dit is eben ghelijc of sy niet God hebben /
 dat hy de werelt soo laet heeft geschapen / bewij-
 se hy die hadde comē ten eersten maken. Item /

2. Teghen-
 woopinghe. Hy
 heeft van den
 beginne met
 den Joden
 comen han-
 delen ghelijc
 kerwas hy
 heben / daer-
 nae met de Ch-
 risten doet.

* Antwoort /
 twelcke ont-
 deekt eenige
 onghelucke
 dinghen in
 dese teghen-
 woopinghe.

dat hy heeft willen veranderinghe maken tusschen winter ende somer / tusschen nacht ende dach. Laet ons niet twyfelend dat tet al wyselick ende rechtterdichelick gedaen is / wat van God gedaen is / hoewel wy dichmael de oorlike niet en weten waerom het alsoo gheschiedt moeste: want het betaent den godsalighen alsoo te gevoelen. Want wy souden ons selven deel te veel toe schrijven / waert dat wy God niet toe en lieten dat hy redde ende oorlike sijn raets mach hebben die ons verborghen sijn. Maer het is wonder / segghen sy / dat hy nu de offerhanden van bestien / ende dat gantsche ghebruyck des Levitische Priesters doms verwoypt en walcet / het welcke hem te vozen soo wel behaecht heeft. Dat is ghesproken ghelyck of God in de uytwendighe ende vergaenckelike dingen behagen hadde / ofte eenichsins daer dooz gheroert woerde. Ende wy hebben boven gheseyt / dat God gheen van desen dinghen ghedaen en heeft om sijnent wille / maer alle duick om de salicheyt der menschen. Als een Medecijnmeester eenen jonghen man niet een seer goede wyse gheeneft van sijn cranchheyt / ende daer nae aen den selven een ander wyse van meesteren ghebruyck om dat hy nu oudt gheworpen is: sullen wy daerom segghen dat hy die wyse van meesteren verwoypt / die hem te vozen behaechde? Ja hoewel hy seer stantvastich daer in blifft / soo heeft hy achte op de oude. Also moeste Christus niet andere teekenen doe hy niet tegenwoordich en was / afgebeeldet: ende doe hy noch stont te romen / te vozen vercondicht worden: ende nu als hy verschenen is / betamet dat hy niet andere teekenen vooz oogen gestelt woerde. Kengaende dat de roepinghe Gods is in de coniste Christi wijder onder alle volcken verdyent / ende de genade des Gheests byeder uytgestoet dan te vozen: ick bidde u wie can versaken dat het recht zy / dat de vype bedeeelinghe der ghenaden ende gaben Gods zy in sijn hant ende goetduncken / soo dat hy de volcken verlicht die hy wil? de vercondinghe sijns woorts verwecke in wat plaetsen hy wil? sulcken ende soo groot voozganck der leere gebe als hy wil: de kennisse sijns naems in wat tijden ende eenwen hy wil / uyt der werelt wech weine om haerder ondanchbaerheyt wille / ende de selve wederom waerner hy wil / om sijnder barmherticheyt wille weder gebe? Zoo sien wy dan dat dese valsche beschuldighen veel te onbehoorlick sijn / daer mede de godloose menschen in desen deele de herten der eenbondighen verooten / op dat hy de rechtbedeelept Gods / ofte het gheloove der Schriftuere tot twyfelinghe byenghen.

Het xij. Capittel.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrenghen, moeste mensch worden.

ND was ons veel daer aen ghelegghen dat die waerachtich God en mensche ware / die onse Middelaer soude wesen. Ist datmen byrecht wat noot dat was / het en was gheen enckel noch volcomen noot (ghelyck de geleerde int ghemeyn spreken) maer het quam uyt de veroydeninghe ende vooznemen Gods / waer aen oock de salicheyt der mensche hangt. Ende dat ons alderbest was / dat heeft de aldergoedertierste Vader voozdent. Want dewijle onse ongherichteliken ons gantschelick van het rijke der hemelen verbycint hadden / gelijck of een wolkic tusschen ons ende God geset ware / soo en conde niemant het woort boere om onse byede wederom te ghecrighen / anders dan die

ronde tot hem comen. Ende wie hadde conen tot hem comen? wie doech uyt Adams lunder? Sy waren alle met haren vader van het aenschijn Gods verschriekt. Wie soude dan tot God gheromen hebben? eenich Enghel? Dien was coek een hoost noodich / deoors wrens tamenbindinghe sy mochten volcomelick ende onverschpendelick aen haren God hanghen. Wat sullen wy dan seggen? Het was voozwaer verlozen werck hadde de majestept Gods niet selve tot ons neder gheromen / dewijle niemant van ons en conde tot hem op climmen. Also moeste de Sone Gods ons Immanuel woerden / dat is / God met ons: ende dat op sulcke conditie / dat sijn Godheyt ende de menschelike natuere souden onder malcanderen niet onderlinghe vereeninghe aen malcanderen wassen. Anders en was noch gebuereschap soo na / noch maechschap soo vast waer uyt wy moechte hope ghecrighen dat God soude niet ons wozen. So groote verschepdenheyt was daer tusschen onse onreynicheyt ende de groote reynicheyt Gods. Al hadde de mensche gheheel ende sonder eenighe sinette ghebleven / soo was hy nochtans soo nderich en verachtelick van conditie / dat hy niet en conde sonder Middelaer tot God comen. Wat soude hy dan hebben comen doen als hy nu dooz dien dootlicken val was in de doot ende helle versoucken / met soo menighe sinette ontreynicht / dooz sijn verdoventheyt stunkende / in sijnima / met allerley verbloekinghe verladen? Daerom en ist niet sonder oorlike dat Paulus willende Christum den Middelaer vooz ooghen fetten / seyt / dat de selve een mensche is? Daer is / seyt hy / een middelaer Gods ende des menschen (te weten) de mensche Jhesus Christus. Hy hadde hem moghen God noemen / of hy hadde ynimers moge den naem mensche / achter laten / ghelijck hy den naem God / heeft achter ghelaten. Maer dewijle de Gheest die dooz sijnen mont sprack / heeft onse swaekheyt ghesien / soo heeft hy eenen seer goede middel ghebruyck om die bequamelick te helpen / de Sone Gods ghemeynsaemlick vooz ons stellende / ghelijck of hy een van ons ware. Daerom niemant en quelle hem selven waer die Middelaer te soecken zy / ofte dooz wat middel men moet tot hem come: als de Geest hem noemt mensche / soo vermaent hy dat hy ons nae by / jae aen ons is / want hy onse vleesch is. Dit selve woert voozwaer oock betreclent met het ghene dat erghens met vele woerden verclaert woert / te weten / dat wy ghemien hoogen Priesters en hebben / die niet en soude conne medelyden hebben met onse swaekheden / dewijle hy is ghelijck als wy / alles ins uytghenomen de zonde / verforcht gheweest.

2 Dit sal oock claerder worden / ist dat wy overlegghen wat grooter een sake het was / dat de Middelaer moeste volbrungen: te weten / ons wederom alsoo in de genade ende gonsie Gods te byenghen / dat hy uyt menschen kinderen / Gods kinderen maecte: ende uyt erfgenenamen des Ihesen byers / maecte erfgenenamen des Hemelschen rjck. Wie hadde dit comen doen / hadde de Sone Gods niet oock des menschen sone gheworden / ende alsoo het onse genomen / dat hy ons het sijne heeft ghegeven / soo dat het ghene dat sijne eyghen was van natuere / soude onse woerden dooz ghenade? Daerom met desen pant versterck zynde / betrouwen wy dat wy kinder Gods sijn / want de natuerlike Sone Gods heeft een lichaem van onsen lichaem / ende vleesch van onsen vleesche / ende beenen van onse

De eerste oorlike. Die alleen een mensche was oft Enghel en conde dat niet volcomelick: ende de selve hadden een hoost van nooden. 1 Col. 1. 20.

Soo moeste dan de Sone Gods tot ons neder comen. Matt. 1. 23.

Noch oock de mensche in sijne oprechticheyt ghebleven zynde / en conde tot God niet comen sonder Middelaer: del weynigher nae den val.

1 Tim. 2. 5.

Ende dese Middelaer woert ons niet alleen als God / maer oock als mensche booghefleit. 4 Ephef. 5. 30.

Hebr. 4. 15.

De andere oorlike / is genomen van den dienst / die des Middelaer moeste volbrungen: te weten / dat hy ons uyt kinder der Adams / ende erfgenenamen der hemelen sone Gods / oft erfgenenamen des rjck der hemelen soude maken. Ephef. 5. 30.

En Tweede. God misprijst tegene / dat hy eerichts booz goet ghekennt heeft.

1. Antwoort genomen van een ghelycknisse.

2. Antwoort / daer in een billicke oboerwiegunge van den wille Gods gebaen woerde / ende Sode el vype bedeeelinghe sijn der ghen ghelaten.

Als el nootwendicheyt gheweest met volcomelick / maer uyt het boorneliken Gods bloeyde / dat de Middelaer God soude wesen / ende mensche soude de woerden.

fen beenen/ hem selven toegeboecht/ om dat hy soude een met ons zyn. Dat ons eygen was/ en heeft hy niet gewepghert aen te nemen/ om dat het wederom ons soude toebchoozen dat hem eyghen was/ op dat hy alsoo mochte uit ghemeyn met ons zyn/ beyde ee Soon Gods ende een sone des menschen. Hier wyt comt de heylighe broederschap/ de welcke hy met synen eyghenen mont pyijt/ als hy seyt: Iels gae op tot mynen Vader ende uwen Vader/ mynen God ende uwen God. Dooz desen middel is ons de erbe des Hemelschen rjck seker: want de eenige Sone Gods/ welken sy eyghentlick gheheel toe quam/ heeft ons tot sijne broeders aenghenomen: want ist dat wy sijne broeders zyn/ soo zyn wy oock mede deelghenooten der erbe. Zoo ven desen was het seer mit dat de ghene die onse verlosser soude zyn/ oock om deser saken wille waerachtich God en mensche ware. Hy moeste den doot verdruden: wie conde dat doen/ anders dan het leven? Hy moeste de zonde overwinnen: wie conde dat doen/ anders dan de rechtveerdicheyt selve? Hy moeste de machten en heerschappien der werelt ende der lucht verdryben: wie conde dat doen/ anders dan een cracht die boven de werelt ende lucht ware/ alle andere de boven gaende? Nu hy wien is het leven/ ofte de rechtveerdicheyt/ of de heerschappie ende macht des Hemels/ anders dan hy God allen? Soo heeft dan de aldergoedertierenste Vader/ hem selven in den persoon sijns eenghebozen Soons/ onsen Verlosser ghemaect/ als hy ons wilde verlost hebben.

Joan. 20. 17.

Rom. 8. 17.

2. Cor. 5. 19.

De derde oorsake is/ dat hy in onsen vleesche volcomene geboort aemheyt soude bewonen/ dooz saken broeben den Sabbeliken gerichte ghevoech doen/ en de ste affe der zonde betaken/ ten eynde hy onse overwinninghe ende triumphhe mochte wesen.

De vierde oorsake/ beghoort toe de betrouwinghe ende verlickinghe der gantscher kercke.

lick/ dat de ghemeynschap der natuere is een pant onser ghemeynschap met den Sone Gods: dat hy met onse vleesche belect zynde/ heeft den doot ende de zonde overwonnen/ om dat de overwinninghe ende triumphhe soude onse zyn: ende dat hy het vleesche dat hy van ons heeft aen ghenomen/ heeft tot een offerhande ghegeven/ om dat hy de repninghe volbrueghende/ soude onse selvut upbrueghen/ ende den rechtveerdigen toorn ende gramtschap des Vaders stillen.

4. Soo wie die ghelyck het betaemt/ neerstich aemmerck/ die sal de lichtveerdighe speculativen ende bedenklinghen lichrellick verachten/ dooz de welcke de lichtveerdighe ende nicuphughe gheesten ghetrocken worden: gelijck dat Christus soude mensche gheworden hebben/ al en hadde het niet noodich gheweest tot verlossinghe des menschelicken geslachts. Iels bekenne wel dat hy in de eerste ordeninghe der scheppinghe ende in den gheheelen ende dighelicken stant der natuere/ was den Enghelen ende den menschen tot een Hoofst geset: waerom hy oock van Paulo wort de eerste ghebozen aller creaturen ghenaint. Waer dewyle de gantsche Schrijvere roept dat hy is met onsen vleesche belect gheweest/ om dat hy soude onse Verlosser worden/ so is veel te groote ydelheyt ofte lichtveerdicheyt/ dat men een ander oorsake oft een ander eynde soude bedencken. Het is ghenoech beken/ waer toe Christus is van den begame aen beloost gheweest: te weten/ om dat hy de vervalle werelt soude wederom te rechte byngen/ ende den verloren menschen te hulpe comen. Daerom was hy onder de Wet afgebeelt in offerhanden/ om dat de gheloovige souden hopen dat God hen soude ghenadich zyn/ als hy dooz de repninghe der zonde soude versoent worden. Dooz waer dewyle in alle eeuwen ende tijden/ oock eer de Wet ghegheven was/ te Midelaeler noyt en is sonder bloet beloost gheweest/ soo verstaen wy daer wyt/ dat hy dooz den ewighen raet Gods is verordent gheweest om de onreynicheyt der menschen wech te nemen: want bloet vergieten/ is een teclien der repninghe der zonde. Alsoo hebben de Prophten van hem ghesproken/ dat sy beloost hebben dat hy soude een Versoener Gods ende der menschen zyn. Die seer schoone ghetuyghenisse Esai/ sal een booz alle genoech zyn/ daer hy boozeyt dat Christus soude van Gods hant geslagen worden om de zonde des volck/ om dat de castijdinghe des vredes soude op hem zyn/ dat hy soude een Priester zyn die hem selve soude offeren: dat andere souden wyt sijn woude ghesont worden: ende dat het Gode behaecht heeft hem te bedyncken/ om dat hy aller menschen ongherechticheden soude dzagen/ dewyle sy alle gedwaelt hadden/ ende ghelyck schapen verstroyt waren. Als wy hoorē dat Christus van God eygentlick verordent wort om den armen sondaren te hulpe te comen/ soo wie over dese palen treedt/ die gheeft hem selven te veel toe in dwase ende sotte curieus heyt. Nu als hy selve is getomen/ so heeft hy betuyecht dat de oorsake snyder comste was/ dat hy God versoene/ soude ons van der doot in het leven befamilen. Dit selve hebben de Apostelen van hem betuyecht. Alsoo verhaelt Joannes de afwinkinghe des mensches/ eer hy leert dat het Wdooz is vleesche gheworden. Waer men moet hem boven al hoorē: daer hy selve van sijn ampt spreckt/ seggende: Soo lief heeft God de werelt ghehad/ dat hy sijnen eenichghebozen Sone heeft ghegheven/ op dat een peghelick die aen hem ghelooft/ niet

De eerste tegenwoordinghe op: hie leere.

Antwoort.

Col. 1. 15.

Welke ghewone van den sacrificien des Wets.

Daer der Prophten ghetuyghenisse. Esai. 53. 4. 5.

Item van het ghetuyghenisse der Apostelen/ Euangseltse n. ende oock Christus selfs. 1. Pet. 2. 25.

Joan. 1. 9. ende 14.

Joan. 3. 16.

en vergaet/maer het eeuwige leue hebbe. Item/
 Joan. 5. 25. De ure comt / dat de dooden sullen de stemme
 des Soons Gods hooren / ende die hem sullen
 ghehoort hebben/ sullen leven. Ick ben de we-
 deropstandinghe ende het leven/ die in my ghe-
 looft die sal leven / al waer hy schoon doot.
 Matt. 18. 11. Item/de Sone des menschen is ghecomen om
 salich te maken dat verlozen was. Item/ Die
 Math. 9. 12. ghesont zijn dien en is de Medecijnmeester niet
 noodich. Daer soude geen eynde zijn waer dat
 ick alle ghetupghenissen wilde verhalen. De
 Apostelen roepen ons eendrachtichlick tot dese
 fonteyne: ende voorwaer ware hy niet gheco-
 men om God te verfoenen/soo soude de eere des
 Priesterdoms te neder vallen / want een Prie-
 ster wort midden tusschen God ende de men-
 schen gheset om te verbidden: hy en soude onse
 rechtvaardicheyt niet zijn/want hy is een offer-
 hande voor ons ghelovden / om dat God ons
 niet en soude onse zonden toerekenen. Somma/
 hy sal van den gantschen lof daer mede hy in de
 Schryftuere vertiert wort / berooft wordē. De
 reden Pauli sal ooc valsch zijn/daer hy seyt/dat
 Rom. 8. 3. God synen Sone gefonden heeft / om dat hy in
 de ghelyckenisse des vleeschs der zonde / soude
 voor ons voldoen dat der Wet onmoghelick
 was. Het en soude oock niet waer zijn / dat hy
 erghens leert / dat de goetheyt Gods ende hy
 onghemeten liefde tot de menschen / is in desen
 ooghel verseyenen / als Christus is tot enen
 Verlosser ghegheven. Somma/de Schryftuere
 en bewijst alom gheen ander eynde waerom de
 Sone Gods heeft willen onse vleesch aen ne-
 men / ende waerom hy oock dit bevel van den
 Vader ontfaanghen heeft / dan om dat hy soude
 een offerhande worden om den Vader voor ons
 te paepen. Alsoo ist geschreven/ en alsoo moeste
 Christus lijden/ ende in synen naem berou ende
 beteringhe ghepredickt worden. Daerom heeft
 my mijn Vader lief/ om dat ick mijn ziele stelle
 voor mijne schapen: dit ghebot heeft hy my ge-
 geven. Gelyck Moses het Serpent verhoort
 heeft in de woestijne / alsoo moet de Sone des
 menschen verhoort worden. Ende erghens:
 Joan. 12. 27. 29. Vader helpt my upt dese ure:maer daer toe ben
 ick in dese ure gecomen. Vader verclaert uwen
 Sone. Daer beduydt hy claerlick het eynde
 waerom hy het vleesch heeft aenghenomen / te
 weten / om dat hy soude een offerhande en ver-
 foeninge worden om de zonden wech te nemen.
 Hierom seyt oock Zacharias / dat Christus is
 ghecomen / achterbolghende de belofte die den
 Vadersen was ghegheven: om dat hy soude die
 verlichten/ die in de schaduwē des boots saten.
 Alle dese dinghen sullen wy ghedencken dat sy
 van den Sone Gods vercondicht zijn/ van den
 welcken Paulus erghens betuycht / dat alle
 schacten der wetenschap ende wijsheit in hem
 verborghen zijn / ende byten den welcken hy
 roent hem selven niet te weten.
 5 Ist dat peinant hier teghen seyt / dat gheen
 van desen voorzgheschieden redenen en verhin-
 dert dat de selve Christus/die de verdoende ver-
 lost heeft / soude hebben comen oock sijn liefde
 tot de salighe ende gefonde menschen bewijzen/
 haer vleesch aen nemende. Ick antwoorde oer-
 telick: Dewyle de Geest betuycht dat dese twee
 zijn dooz het eeuwige voornemen Gods te sa-
 men verordent/ te weten: Dat Christus soude
 onse Verlosser ende onser natuere deelachtich
 worden: so en ist niet behoortich datmen voor-
 der ondersoeckte. Want die ghelickelt wort niet
 begheerte van wat meer te weten / niet te vrede
 zijnde met de onveranderliche ordeuningē Gods/

die bewijst dat hy ooc niet selfs met desen Chri-
 sto te vreden en is / die ons is tot verfoeninghe
 ghegheven. Ende Paulus en verhaelt niet al-
 leenlick waer toe Christus ghesonden is/ maer
 bedwingt oock bequamelick alle dertelshert des
 menschelicken vernuftes tot de hooghe verbor-
 ghentheit der vredeffinatie op te nimen/ als
 hy seyt/dat de Vader ons heeft verordē in Chri-
 sto eer de werelt gheschapyen was / om dat hy
 ons soude aen nemen tot hinderen na het voor-
 nemen sijns wille / erde heeft ons aengenacm
 gheacht in synen lieven Sone/ in de welke wy
 de verlossinge hebben in sijn bloet. Hier en wort
 voorwaer Adams val niet voorgestelt/ ghelyck
 of hy nae den tyt eer ware: maer hier wort be-
 wesen wat God eer de werelt was / verordent
 heeft/doen hy de ellendicheyt des menschelicken
 gheslachts wilde te hulpe comen. Ist dat de te-
 ghenspreker wederom hier teghen woort / dat
 dese raet Gods was om den val des menschen/
 welcken hy voorfach. Het is myn oberbloedelic
 genoech / dat sy alle niet goddeloose stouticheyt/
 uytloopen om enen nieuwe Christum te dich-
 ten/ die hen selven toe late meer te ondersoeck
 ofte meer begheeren te weten van Christo / dan
 God dooz synen verborghen raet verordent ende
 ghepredicteert heeft. Ende Paulus van het
 erghen ampt Christi gesproken hebbende/ bidt
 God te rechte dat hy den Epheciē den gheest
 des verstantis gheve / op dat sy verstaen welke
 de lengde/hoochde/ breedde/ erde diepte sy te we-
 ten/ de liefde Christi die boven alle wetenschap
 is. Dit seyt hy ghelyck of hy willens onse ver-
 stant in traken bestote / op dat het niet een hayz
 van de ghenade der verfoeninghe asen wycke/
 soo wannet van Christo ghemelbet wordt.
 Daerom dewyle dit een ghetrouwe woort is/
 ghelyck Paulus betuycht dat Christus is ghe-
 comen om de sondacs salich te maken: soo ben
 ick gheerne daer in gherust. Ende dewyle de sel-
 ve Apostel erghens leert / dat de ghenade die nu
 dooz het Evangelium gheopenbaert is/ ons is
 in Christo ghegheven voor de tijden der werelt/
 soo achte ick datmen moet tot den eynde toe
 standvastelic daer in blijven. Teghen dese ma-
 ticheyt spreekt Oflander te onrechte/ die desen
 twijf die voorrijden van wepnighen wepnich
 gheroert was / wederom ten desentijde onghel-
 luckelick heeft ghehandelt. Hy straft die van
 stouticheyt / die versaken dat de Sone Gods
 soude in het vleesch verseyenen hebben / hadde
 Adam niet gheballen: om dat dit ghedichtsel
 niet gheen ghetupghenisse der Schryftuere we-
 derlept en wordt. Maer heeft Paulus der ver-
 keerder curieusheyt niet enen thoom in den
 mont ghegheven / als hy van de verlossinghe
 die dooz Christum verreeghen is / ghesproken
 hebbende/ terstont beveelt dwase vragē te schu-
 wen? Der sonniger uytstimmicheyt is soo verre
 gecomen/dewyle sy verkerdelick soeckē seker p-
 stimmich te zijne / dat sy een vraghe ghemaect
 hebben of de Sone Gods hadde moghen eens
 Ezels natuere aen nemen. Dese onghescriekte
 vraghe / die te rechte voor alle menschen grou-
 welick is / mach Oflander niet dese voorwen-
 dinghe ontschuldigen/ te weten/dat sy nergens
 in de Schryftuere namlck / wederlept en wort.
 Ghelyck of oock Paulus als hy gheen dinc en
 acht weerdich om te weten / anders dan den ge-
 scriften Christum/soude toelaten dat een Ezel
 de antheur der salicheyt wordē. So dan de gene
 die ergēs vertondicht dat Christus is dooz den
 eeuwigen raet des Vaders tot een hooft veror-
 dent/om dat hy soude alle dinc verstaen/die en
 sal gee-

2 bewijs.
 Ephef. 1. 4. 5.
 De derde tes-
 ghenwoort
 59.
 2 bewijs.
 Ephef. 3. 16.
 17. 18.
 1. Tim. 1. 15.
 2. Tim. 1. 9.
 De vierde tes-
 ghenwoort
 ge Oflandi.
 Antwoort.
 Tit. 3. 9.
 1. Cor. 2. 2.
 Ephef. 1. 22.

De tweede
teghenwoort
pinghe.

Antwoort.

sal geenen anderen/ dien geen werck der verlos-
finge bevolen is/voor eenē Verlosser bekenen.

6 Ende de gront daer op Osiander steunt/ is
van gheender werde. Hy wil segghen dat de
mensche is gheschayen nae het beelt Gods/om
dat hy ghemact is na het exemplar des toe-
comenden Christi: om dat de mensche soude
dien gelijck zyn/welcken de Vader hadde voor-
ghenomen met den vleesche te beleden. Hier
upt verstaet hy dat Christus soude mensche ge-
worden hebben / al hadde Adam noyt van hy-
nen eersten ende volmaectten oorspronck af ge-
vallen. Maer alle die niet rechte verstaende ende
oordeele begaect zijn / verstaen upt hen selven
wel / hoe beuselachtich ende verdraecht de gront
zy. Ende hy meynit de eerste te zijn die ghesien
heeft wat het beelt Gods zy/ te weten/ dat de
eerlichheyt Gods niet alleenlick in de uytne-
mende gaben/ daer mede de mensche verciert
was / haren selijn en gaf / maer dat God we-
sentlick in hem woonde. Maer op dat ick toe-
late dat Adam het beelt Gods gedragen heeft/
so verre hy niet God verrenicht was/het wel-
ke is de waerachtige en seer groote volmaect-
heyt sijner weerdicheyt) soo segge ick nochtans
datmen de gelijkenisse Gods nergens en moet
soecken / anders dan in de teekenen der uytne-
mentheyt/ met de welke Adam van God ver-
ciert was hove andere dieren. En dat Christus
oock doe het beelt Gods was / dat belijden alle
Leeraers eendrachtlichlick / ende dat daerom
alle uytneumentheyt die in Adam gedruct was/
is daer upt ghecomen / om dat hy dooz den
eentich-ghebozen Sone der eerlichheyt sijns
Scheppers nae hy quam. Soo is dan de men-
sche geschayen nae het beelt Gods/in den wel-
ken als in eenen spiegel de Schepper heeft wil-
len sijn eerlichheyt laten sien. Tot dese cre is hy
dooz de weldaet des eentich-ghebozen Soons
verheben. Maer ick segge hier toe dat de Sone
is een ghemeyn hooft gheweest / alsoo wel den
Enghelele als den menschen : soo dat de weer-
dicheyt die den mensche ghegheben is/ oock den
Enghelele toe comt. Want als wy hoozen dat
sy kinderen Gods genoemt worden/ soo en sou-
de het niet wel betamen te versaken / dat sy er-
ghens mede zijn begaect/ waer dooz sy den Va-
der ghelijck zijn. Ist dat God heeft alsoo wel
in de Enghelele als in de menschen willen sijn
eerlichheyt vertoonen/ ende in beyde dese natu-
ren openbaer maken/ soo seyt Osiander ontwe-
tentlick/ dat de Enghelele doe niet soo hooge en
waren als de menschen/ dewijle sy het beeldt
ende de figure Christi niet en doeghen: Want
sy en soude niet altyt dat tegenwoordich aen-
schouwen Gods ghebruycken / waren sy hem
niet ghelijck. Ende Paulus en leert niet anders
dat de menschen sullen nae het beelt Gods ver-
nieut worden/ dan als sy tot de Enghelele ghe-
boecht worden/ op dat sy tesamen vereenicht
worden onder een hooft. Somma/ is het dat-
men Christo ghelooede gheest/ soo sal dit onse
uyterste gheluckicheyt wesin/ als wy sullen in
den Hemel ontfanghen zijn/ te weten/ den En-
ghelen ghelijck te zyn. Is het dat het Osiandro
ghoosloft is daer upt te besuyten/ dat het eer-
ste ende voornemste exemplar des beeldts
Gods is in den mensche Christo gheweest/ soo
mach menandt niet den selven rechte segghen/
dat Christus moeste der Enghelescher natuere
deelachtich worden/ om dat het beelt Gods
oock hi ten toe comt.

7 Soo en heeft dan Osiander niet te byesen
dat God soude mogen leugenachtich bevonden

worden/ hadde hy niet eerst in sijnen sin vast
ende onveranderlick voorghenomen gheschad
van de menschweringhe des Soons. Want
hadde Adam niet van sijn geheelheyt ende vol-
maectheyt gevallen/ soo soude hy niet de En-
ghelen Gode ghelijck gheweest hebben: ende
nochtans en soude het daerom niet noodich ge-
weest hebbe/ dat de Sone Gods soude een men-
sche ofte Enghel geworden hebben. Het is oock
te vergheers dat hy byest / dat Christus soude
sijn voordeel ende privilegie verlicken / hadde
God eer de mensche gheschayen was / niet in
sijnen onveranderlichen raet besloten gheschad/
dat Christus soude mensche ghebozen werden/
niet als de Verlosser / maer als de eerste men-
sche: dewijle hy nu soude alleenlick by ghebal
ghebozen zyn/ te weten/ om dat hy her verdoz-
den ende verlozen menschelike geslachte soude
wederom te rechte byengen: soo dat hy daer upt
besuyt / dat Christus dan soude geschayen zijn
nae Adams beelt. Want waerom sal hy ver-
woyden dat de Schyftuere soo oeyentlick leert/
te weten/ dat hy alles in ons ghelijck gewor-
den / uytghenomen de zonde? waerom oock
Lucas met en twyfelt in sijn gheslacht register
te segghen / dat hy Adams sone is. Ick wilde
oock wel weten / waerom Paulus Christum
noemt den tweeden Adam/ anders dan om dat
de conditie der menschen hem was verdozent/
om dat hy Adams naeconselinghen soude upt
den val op helpen. Want is het dat hy op sul-
ke wyse is dooz de scheppinghe gheweest / soo
moeste hy genoemt zyn de eerste Adam. Osiand-
der seyt onbezest/ dat de menschen zijn nae het
exemplar Christi ghemact/ dewijle hy was
te voze mensche bekenit in het voornemē Gods.
Maer Paulus Christum den tweeden Adam
noemende/ heeft tusschen den eersten oorspronck
des menschen / ende de wederoprethringhe die
hy dooz Christum gheerijghen / den val des
menschen in den midden gheselt / waer upt de
noot der vernieuwinghe der natuere nae haer
eerste ordeninghe/ is gecomen: waer upt volcht
dat dit selve de oorsake is gheweest/ waerom de
Sone Gods is ghebozen om mensche te wor-
den. Hierentusschen besuyt Osiander qualic
ende onverstaudichlick / dat Adam soo langhe
als hy in sijn volmaectheyt hadde blijven
staende/ soude sijn selfs beelt / ende niet Christi
beelt gheweest hebben. Ick antwoorde daer te-
ghen: want of schoon de Sone Gods noyt
vleesch en hadde aen genomen/ so gaf nochtans
het beelt Gods sijnen selijn beyde in Adams
lichaem ende ziele: in der welcker selijn en clac-
heyt/ altyt is openbaer gheweest dat Christus
waerachtichlic het Hooft was/ ende heerichap-
pie ende overhandt hadde in allen. Ende alsoo
wozt dat ydel scherpsinnich argument Osiand-
rium wederlept/ daer mede hy wil sluyten dat
de Enghelele niet en souden dit Hooft gheschad
hebben/ hadde het voornemen Gods niet ghe-
weest sijnen Sone met den vleesche te beleden/
oock al waert dat Adam niet gevallen en had-
de. Want hy neemt veel te ondoozsichtichlick
aen/ dat hem niemant die gesont verstant heeft
en sal toe laten / te weten / dat de heerichappie
over de Enghelele Christo niet toe en comt / dat
sy souden hem tot eenen Prince hebben/ anders
dan uo verre hy Mensch is. Maer men can
upt de woorden Pauli lichtelick verstaen / dat
Christus de eersighebozen aller creatuere is/ soo
verre hy het eeuwich woort Gods is: niet dat
hy gheschayen is/ soo dat hy soude moghen on-
der de creatuere ghetelt worden: maer om bat
de vol-

De vijfte te-
ghenwoydinghe
Osiandri
inhoudende
het sonderheit
der dwalinghen
die hy teghen dese
leere wy eghe-
rabbelt heeft.

Antwoort.

Wat dat
beeldt Gods
in Adam zy.

Genes. 1. 27.

Christus is
het hooft der
Engelen ende
der menschen.

1. Cor. 12. 6.

Col. 3. 10.

Matt. 22. 30.

De sefte te-
ghenwoydinghe
Osiandri.

Antwoort.

De seuenste
teghenwoy-
dinghe.

Heb. 4. 15.

Antwoort.

Luc. 3. 38.

1. Cor. 15. 47.

De achtste
teghenwoy-
dinghe.

Antwoort.

De negenste
teghenwoy-
dinghe.

Antwoort.

De thienste
teghenwoy-
dinghe.

Antwoort.

Colos. 1. 15.

de volmaecte standt der werelt/gelijck die van
 beginne was met uytnemende schoonheyt ver-
 ciet/gheen ander begin en hadde: ende daer na
 is hy de eerstghebozen upt de dooden/ soo verre
 hy is mensche gheworden. Want de Apostel stelt
 dit herbe voor ooghen in een cozt verhael/ te
 weten/ dat alle dinghen zijn door den Sone ge-
 schapen / op dat hy heerschappie hebbe over de
 Enghelen: ende dat hy is mensche gheworden
 om dat hy soude beginnen de Verlosser te wor-
 den. Het comt oock upt sulcke onwetentheyt/
 dat hy seyt / dat de menschen niet en souden
 Christum tot eenen Coninck ghehadt hebben/
 hadde hy geen mensche gheweest. Maer dat is
 ghesproken ghelyck of het rijcke Gods niet en
 hadde conne staen/ so de eeuwige Sone Gods/
 de Enghelen ende de menschen tot de genep-
 schap der Hemelscher eerlichheyt ende levens
 hadde versamelt/ ende de heerschappie ghehou-
 den sonder des menschen vleesch aen te nemen.
 Maer hy seyt oft bedriecht altyts hem selven
 in desen grent/te weten/ dat de Genepnte sou-
 de hoofdeloos geweest hebben/ hadde Christus
 niet in den vleesche verschenen. Maer ghelijck
 de Enghelen hem tot een Hoofd ghebruycken/
 waerom en soude hy niet oock alsoo door sijn
 Goddelieke cracht hebben comen een Hoofd
 der menschen zijn / ende de selve door de verbor-
 ghen cracht sijn Gheests stercken ende onder-
 houden als sijn lichaem/ tot dat sy in den hemel
 versamelt zijnde/ een leven met de Enghelen
 ghebruycken. Dese beufelen die ick dus langhe
 wederlept hebbe / houdt Osiander als ontwy-
 felieke woorde die upt den mont Gods comen:
 ghelijck hy dan door sijne pdele droomen drome-
 ken zijnde van dinghen van niet gewoon is sy-
 nen roem te draghen. Maer hy seyt daer nae/
 dat hy een veel vaster ende sekerder dinck by
 bringt/ te weten/ Adams Propheetie/ de welke
 sijn wijs aensiende / gheseyt heeft / dit is nu een
 been upt mijnen beenen / ende vleesch upt mij-
 nen vleesche. Maer waer upt bewijst hy dat het
 een propheetie is? te weten/ om dat Christus in
 Mattheo die selve woorzen Gode toeschijft.
 Maer dat is ghelijck of al wat God door de
 menschen ghesproken heeft/ eenighe Propheetie
 verbaette. Laet dan Osiander Propheetie soec-
 ken in alle de gheboden der Wet/ de welke son-
 der twijfel van God ghecomen zijn. Woven de-
 sen / soude Christus gros ende aerdichsel geweest
 hebben/ hadde hy in den letterlichen sin gheble-
 ven. Want hy en handelt niet van de verborzen
 vereeninghe daer mede hy geuerdicht heeft de
 Ghemepnte met hem te vereenighen/ maer al-
 leenlick van de houwelike trouwe: om deser
 oorsake wille leert hy dat God gesproken heeft/
 dat de man ende wyf sullen een vleesch zijn / op
 dat niemant en bestae dien onschepdelicke bant
 met scheidninghe te breken. Ist dat dese eenbou-
 diecht Osiandro mishaecht/so mach hy Chri-
 stum straffen / om dat hy sijn Discipulen niet
 en heeft tot de verborghentheyt ghebracht / de
 woorzen des Vaders sekerpsinnelicker upt-
 leggende. Sijn raserte en wort oock door Pau-
 lum niet versterct / de welke geseyt hebbende
 dat wy zijn vleesch van de vleesche Christi/ ter-
 stont daer nae seyt: dat dit een groote verbor-
 ghentheyt is: Want hy en heeft niet willen be-
 wijsen op wat sin ende meyninghe Adam dat
 ghesproken heeft: maer onder de figuree ende
 gelijkenisse des houweliker heeft hy willen der
 hepligher vereeninghe door oogen stellen/waer
 door wy een met Christo worden. Ende dit ge-
 ven de woorzen upt / want hy vermaent dat

hy dat van Christo en de Ghemepnte spreect/
 door een verbeteringhe de gheestelike vereeni-
 ghe Christi ende der Ghemepnte onderschep-
 dende / van de Wet des houweliker. Daerom
 wort dese pdeleht lichtelick te niete gemaect.
 Ick en achtet oock niet noodich / die ghelijcke
 beufelinghen te doorsoecken: want upt dese seer
 cozte wederlegginghe / sal aller anderet pde-
 leht bevonden worden. Dese soberheyt sal over-
 vloedichlielc genoech zijn / om de kinderē Gods
 volcomelick te voeden: Dat als de volheyt der
 tyden was ghecomen / de Sone Gods is ghe-
 sonden gheweest / ghemaect upt der vrouwe/
 ghemaect onder de Wet / om dat hy de ghene
 die onder de Wet waren/ soude verlossen.

Het xiiij. Capittel.

Dat Christus heeft de waerachtige substan-
 tie des menschelickē vleeschs aen genomen.

Het ware (ghelijck ick meyne) te bergeefs/
 dat ick nu soude wederom van de Godheyt
 Christi handelen / de welke erghens is niet
 clare ende sterke ghetuygenissen bewesen. Soo
 moeten wy dan noch sien / hoe hy onse vleesch
 aenghenomen hebbende/ de werken des Mid-
 delaers volbracht heeft. Ende de waerheyt der
 menschelicker natuere is voortijden alsoo wel
 van de Manneken als van de Martioniten be-
 streeden gheweest: ende de eene hebben hem sel-
 ven een pdele ghesichte gedicht voor het lichaem
 Christi: de andere hebben ghedroomt dat hy
 een Hemelsche vleesch hadde. Maer tegen be-
 de staen vele ende sterke ghetuygenissen der
 Schrifture. Want de segheninghe en wort
 niet beloofd in Hemelsch zaet/ noch in eenē val-
 schen schijn des menschen: maer in Abrahams
 ende Jacobs zaet. Oock en wort de eeuwige
 thoon niet eenen Hemelschen mensche beloofd/
 maer den Sone Davids/ ende der vrucht sijn-
 buytr. Daerom wort Christus/ in den vleesche
 verschenen zijnde/ghenaemt de Sone Davids/
 ende Abrahams: niet alleenlick om dat hy is
 upt des Maghets buytr ghebozen / in de lucht
 gheschapen zijnde: maer om dat hy (ghelijck
 Paulus seyt) is upt den vleesche gemaect upt
 den zaden Davids: gelijck de selve Apostel ergens
 leert/ dat hy is upt de Jode getomen. Daerom
 en is den Heere selve niet ghenoech een mensche
 ghenaemt te zijne/maer noemt hem selven oock
 dickmael den Sone des menschen / willende
 claerlicker uytducken dat hy is een waerach-
 tich mensche waerachtichlick upt menschen
 zaet ghebozen. Dewyle de heplighe Gheest soo
 dickmael door soo vele ghetuygenen heeft dese sa-
 ke die in haer selven niet duyster en was / met
 soo groote neersticheyt ende eenvoudicheyt ver-
 claert / wie soude ghemeynt hebben dat eenighe
 menschen souden soo seer onbeschaeint zijn/ dat
 sy dese sake noch soude bestaen te verduyteren?
 Ende daer zijn nochtans noch meer ghetuyge-
 nissen bereyt / ist dat wyer willen meer verfa-
 melen: ghelijck het gheue dat Paulus seyt. Dat
 God sijnen Sone heeft gesonden/ghemaect upt
 der vrouwe: ende ontellicke veel andere/door de
 welke het clare is dat hy niet hongher / dorst/
 conde/ ende ander swachheden onser natuere/ is
 bevaungen geweest. Maer upt de menichte der
 ghetuygenissen moeten voo memelick die ne-
 men/die bequaem moghen zijn om de herten in
 waerachtich betrouwe te sichten. Gelijck als
 de Apostel seyt/ dat Christus nergens den En-
 gelen soo veel eere bewesen en heeft / dat hy sou-
 de haer natuere aen nemen: maer dat hy onse
 natuere heeft aen ghenomen/om dat hy in onse
 vleesch

Colof. 1. 18.

Colof. 1. 16.

De elfste te-
ghenwoozinghe.

Antwoozt.

De twaelfste
teghenwoozinghe.

Genes. 2. 23.

Antwoozt.

Overleg-
ginge van een
Ineeder.

Ephes. 5. 30.

De sonna
van de boven-
gestelde leere.

Galat. 4. 4.

Dat eetste
deel des Cap.
welc bewijst
die waerheyt
der mensche-
licker natuere
in Christo
tege de Ma-
neken ende
Martionitē.

Genes. 17. 2.
ende 12. 3.
ende 26. 4.

Psal. 45. 7.

Matth. 1. 1.

Rom. 1. 3.

Rom. 9. 5.

Galat. 4. 4.

Matth. 4. 2.
Joan. 4. 6.
Mat. 27. 38.

Hebr. 2. 16.

bleefsch en bloet soude door den doot dien te niete maken / die de heerschappye des doots besat. Item / dat wy door sijn ghemeynschay worden hinc broeders gherekent. Item / dat hy moeste den broeders ghelijck worden / op dat hy een barmhertich en ghetrouwe Doozbidder ware. Dat wy sulcken hooghgen Pleester niet en hebben / die niet en soude conuen met onse cranckheyt medelijden hebben / ende dierghelijck. Hier toe dient oock dat wy weynich te vooren aengheroert hebben / te weten / dat de zonden der werelt moesten in onsen vleefche verloent worden / het welcke claerlick van Paulo betuycht wort. En voorwaer daer om comt ons alle dinc toe dat den Vader Christus heeft ghegheuen / om dat hy het hooft is / waer upt het gatsche lichaem dese t' samen voegingen aen een gebonden / t' same op wast. Jae het en can anders niet wel luyden / dat ghescheuen is / dat hem de Gheest is sonder mate ghegheuen / op dat wy alle van sijn volheyt scheppen: want nien mach niet onghescheiker s seggen / dan dat God in sijn wesen soude door eenige gheueuen gaden vernekt worden. Op de wijse seyt Christus oock ergens: Ick heylige my selven om harent wille.

2 De plaetsen die sy tot versterkinghe haer dwalinghe voort brenghen / die drayen sy veel te onbeguamelich / ende sy en conne niet bedryuen met hare onnutte scherpsinnicheden / als sy het ghene dat ick nu op onse zyde hebbe voorgebracht / willen weder leggen. Maer on dencht dat Christus heeft een phantastick ghesichte voor een lichaem aen genomen: om dat er gens gheseyt wordt / dat hy den mensche ghelijck is ghesworden / ende in het ghelaet behouden als een mensche. Maer alsoo en overlept hy niet wat Paulus daer handelt. Want hy en wil daer niet leere hoedanich een lichaem Christus heeft aen genomen: maer dat hy die met rechte hadde moghen sijn Godheyt toonen / hem selven niet anders en heeft ghesdagen / dan ghelijck een verwoyden en veracht mensche. Want op dat hy ons door het exempel Christi vermane tot vernederinghe / soo bewijst hy dat Christus / dewijle hy God was / hadde moghen terstont sijn eerlichheyt voor oogē stellen: maer dat hy nochtans is van sijn recht gheweken / ende hem selven willens heeft beypdelt: te weten / dewijle hy de ghedaente eens knechts heeft aen ghedaen / ende niet de nederheyt te bryde zynde / heeft hy sijn Godheyt laten door het deksel des vleefsch verborzen sijn. Hier en leert hy voorwaer niet wat Christus was / maer hoe hy hem selven heeft ghesdagen. Ende oock is het licht te verstaen upt het geheel vervolch der woorden / dat Christus is in de waerachtighe natuere des menschen verpdeelt gheweest. Want wat is dat te seggen / dat hy nae het ghelaet is ghevonden als een mensche / anders dan dat sijn Godlike eerlichheyt eenen tijt lanck gheuen sijn en heeft ghegeuen / maer de menschelelike ghedaente alleenliel is in verachtelike ende verwoyden conditie ghesten gheweest? Ende dat Petrus seyt dat Christus is doot geweest in den vleefche / ende levendich ghemaect in den Gheest / dat en soude oock anders niet waer sijn / hadde de Sone Gods niet swack gheweest in des menschen natuere. Het welcke Paulus claerlick opent / seggende / dat Christus heeft gheleden nae de swackheyt des vleefchs. Ende hier toe dient oock de verheffinghe / dat Christus claerlick gheseyt wordt een nieu eerlichheyt vercreghen te hebben nae dat hy hem selven verpdeelt hadde: het welcke niet bequa-

melick en soude gheseyt sijn / anders dan van eenen mensche die vleefsch ende ziele heeft. Maerheus smeedt ee lichaem upt de lucht / om dat Christus ghenacnt wort de tweede Adam van den Hemel hemelsch. Maer Paulus en spreect daer niet vā het wesen eens Hemelsche lichaems / maer van de gheesteliche t'achte die van Christus uptghefstoort zynde / ons levendich maect. Ende dese schepden Petrus ende Paulus van sijn vleefsch / ghelijck verclaert is. Jae upt dese plaetsen wort de leere van de vleefche Christi seer versterkt / die onder de rechtinnighe Leerers sterckelick gedreven wordt. Want hadde Christus niet de seide natuere des lichaems ghelijck wy / so soude dat argument Pauli ydel sijn dat hy soo sterckelick dryft: te weten / Dat wy oock sullen weder op staen ist dat Christus is weder op ghestaen: ende dat Christus niet en is weder op ghestaen / is het dat wy niet weder op en staen. Wat upvlucht de oude Manicheen ofte hare menwe discipulen hier nemen / sy en conuen hen selven niet ontwerren. Het is een onnutte upvlucht dat sy segghen / dat Christus wort de Sone des menschen ghenacnt / om dat hy beloofte was van den menschen te comen. Want het is openbaer dat nae de Hebreische wijse van spreken / een waerachtich mensche is een Sone des menschen ghenacnt. Ende Christus heeft sonder twyfel de maniere van spreken synder tale ghevolcht. Ende watmen by Adams kinderen verstaen moet / daer en moet men niet aen twyfen. Ende (op dat ick niet voorder en gae) de plaetsen in de achtsten Psalm / de welcke de Apostelen op Christusinn duden / sal overvloedelick ghenoech sijn / daer David seyt: Wat is de mensche dat ghy sijns ghedachtich zijt? ofte de Sone des menschen dat ghy hem befoecht? Het dese wijse van spreken wort de waerachtighe menschelicheyt Christi uptghebruyct: Want hoewel hy is sonder sterckelicken Vader ghebozen / soo is nochtans sijn oorspronck van Adam gheromen. Ende het en soude anders niet waer sijn dat wy te voer upt Paulo verhaelt hebben / te weten / dat Christus is deelaetich geworden des bleefschs en bloets / om dat hy de kinderen soude tot hem vermaelen tot ghehoorsaemheyt Gods: met welke woorden Christus openlick betuycht wort onser natuere deelaetich te zyne. Op desen sin seyt hy oock / dat de antheur der heyligheyt / ende de ghene die ghehepligheyt worden / upt een sijn. Want het vervolch der woorden bewijst / dat dit van de ghemeynschay der natuere ghesproken is: want hy seyt terstont daer nae: Daerom en schaemt hy hem niet dat hyse broeders noent. Want hadde hy te voer gheseyt dat de gheloobighe upt God sijn / wat oorsake van beschaemt heyt soude daer gheweest hebben in soo groote weerdicheyt. Maer dewijle hy nae sijn onghemeten ghenade hem selven tot de arme ende onedele voecht / daerom wordt van hem gheseyt dat hy hem sulck niet en schaemt. Te bergheers wort hier teghen ghevocht / dat de goddeloose alsoo souden Christi broeders sijn: want wy weten dat de kinderen Gods niet upt vleefsch ende bloet / maer upt den Geest ghebozen worden / door het gheloove. Daerom en maect het vleefsch alleen gheen broederlicke vereringhe. Ende hoewel de Apostel den ghehoobighen alleenlick dese eere toe schryft / dat sy niet Christus upt een sijn / soo en volcht nochtans daer upt niet / dat de ongheloobighe upt den selven oorspronck niet en comen: ghelijck als wy segghen / dat Christus is mensche ghe-

Heb. 1.11.17.
 Heb. 4.15.
 Rom. 8.3.
 Ephes. 4.16.
 Joann. 1.16.
 Joann. 17.19.
 Dat andere deel des Cap. dwelck welck berlent der ketereen godloose regheit woopinghen.
 1. Tegenwozpinghe / ghenomen upt de plaetsen des Hypostels / Phil. 2.7.
 Antwoort / welcke opent het boozmezen Pauli.
 Welckis deser antwoort niet andere gheminghesassen.
 1. Pet. 3.18.
 2. Cor. 13.4.

De tweede tegenwozpinghe upt de plaetsen des Hypostels 1. Cor. 15.47. Antwoort.
 De derde tegenwozpinghe / ghe. mit den Enagelisten.
 Antwoort.
 Psal. 8.5.
 De bestignighe deser antwoort. Heb. 2.6.
 Heb. 2.14.
 Heb. 2.12.
 De vierde tegenwozpinghe / ghenome van een ongescheckte sake. Antwoort. † Joann. 1.12. 13.

worden/

worden/om ons kinderen Gods te maken/soo en streckt dit niet tot alle menschen: want het ghelooft woort daer tusschen gheset/ het welcke ons gheselick in het lichaem Christi plant. **Sp** kyben oock onwetendich van den naem **Erstghebozen**. **Sp** segghen dat Christus hadde moeren terstont in den ersten uyt Adam gebozen worden/ om de eerstghebozen onder de broeders te sijn. Want de eerste gheboorte en woort daer niet verstaen van de oude/ maer van de hoerhept der eere ende uytneemthept der macht. Het en heeft oock gheen verwe/ dat sy clappen dat Christus heeft den mensche aen genomen/ ende niet de Engheleu/ om dat hy het menschelike gheslachte heeft in ghenaden ontfanghen. Want op dat hy de eere te meer verheffe die Christus ghewerdicht heeft ons te doen/ soo vergelijckt hy de Engelen met ons/ boven de welcke wy in desen deele verhebe sijn. Ende ist dat men de ghetuyghenisse Moses wel oberlept daer gesept woort dat het zaet der vrouwe soude het hooft der slange inurselfen/ soo sal het ghelijck daer mede gantschelick een eynde hebben. Want daer en woort niet alleenlick van Christo/ maer van den gantschen menschelicken gheslachte ghesproken. Dewijle onse overwinnunghe stont van Christo te comen/ soo bertondicht God int ghemeyn dat de narconelingen der vrouwe sullen den dupvel overwinnen. Waer uyt oock volcht / dat Christus is uyt den menschelicken gheslachte gebozen/ want Gods raet ende voornemen is daer / dat hy wil **Evam**/ tot de welcke hy spreect / met goede hope troosten ende moet gheben / op dat sy niet door droefhept ende rouwe en vergae.

3 De ghetuyghenissen der Schryftuere in de welcke Christus woort **Abrahams** zaet/ende de vucht des buyckes **Davids** ghenoeint/die verwaeren sy dwaselich ende ongeschickelick met allegozien. Want ware de naem zaet, door allegozie gheset / soo en soude **Paulus** voorwaer dat niet verslucghen hebben / daer hy claerlick ende epghentlick sprekende/ seyt / dat daer niet vele **Abrahams** kinderē verlossers en sijn/maer Christus alleen. Het is oock van den selven stoffe/ dat sy segghen/ dat Christus niet anders en is **Davids** sone ghenoeint/ dan om dat hy hem belooft was/ende is ten eynde te sijnen tijde vertoont ende ghegeven gheweest. Want als **Paulus** hem Gods **Sone** ghenoeint hebbende/terstont daer nae seyt / dat hy is uyt den zaden **Davids** na den vleesche/ so beteeckent hy voorwaer de natuere. Alsoo oock in het neghende **Cap.** noemt hy hem **God** ghesprezen/ ende seyt boven dien dat hy nae den vleesch uyt de **Joden** count. Nu waert dat hy niet waerachtichlick uyt den zaden **Davids** ghebozen ware/wat soude de wijse van spreken bedieden als de Schryftuere seyt / dat hy is de vucht sijns buyckes? Wat soude dese belofte bedieden: Hy sal uyt uwe lendenen comen / die op uwen thoon sal blijben. Doort in het gheslachte-register Christi/ghelijck dat van **Mattheo** verhaelt woort / spelen sy de **Sophisten**. Want hoewel **Mattheus** niet de ouders **Marie** / maer **Josephs** ouders verhaelt: nochtans dewijle hy sprack van een sake/die doe den ghemeynen man bekeint was/soo ist hem ghenoech / dat hy bewijst dat **Joseph** was uyt **Davids** zaet ghecomen/ dewijle het openbaer ghenoech was / dat **Marie** uyt den selven huyfghesinne was. **Lucas** vringt oock styber aen / lerende dat de salichept die door **Christum** comt / den gantschen menschelicken gheslachte gemeyn is: om dat Christus

de autheur der salichept is uyt **Adam** gebozen/ die een ghemeyn vader aller menschen is. **Ick** bekenne wel dat uyt het gheslachte-register niet anders verstaet en woort dat Christus een **Sone Davids** is/ dan soo verre hy is uyt der **Maget** ghebozen: maer onse nieuwe **Marconiten**/ willende haer dwalinge bedecken ende beschermen/ (te weten op dat sy bewyfen dat Christus heeft een lichaem van niet aen ghenomen) houden veel te hooverdichlick staende/dat de vrouwen gheen zaet en hebben/ ende nemen alsoo de elementen ende begunselen der natuere wech. **Maer** dewijle de disputatie ende handelinghe hier van de **Goddelicke** leere niet aen en gaet/ ende de redenen die sy by brengen soo licht sijn/ dat sy comen duocx moecte wederlept worden: so sal ick het gene dat de **Philosophie** ende ende **Medetijn** conste aengact / voorby gaen: ende het sal my ghenoech sijn te wederlegghen/ dat sy uyt de **Schryftuere** tegenwoopen/ te weten/ dat **Aaron** ende **Joiadah** hebben hare wijven ghetrouwt uyt den geslachte **Juda**/ ende dat alsoo het onderschept der gheslachten doe niet ghehouden en was/ of schoon de vrouwen zaet hadden. **Maer** het is openbaer genoech/dat het gheslachte soo veel de **Politische** ordnungē aen gaet / woort uyt des mans zaet gherekent: ende dat nochtans dese uytneemthept des mans/ niet en verhindert het zaet der vrouwen mede te comen in de genereringhe. Dese wederlegginghe bestreckt haer oock tot alle gheslachte-registren. **Dickmael** als de **Schryftuere** een ghetal van menschen verhaelt / soo neemt sy de mannen allckenlic: salmen daerom moet en seggen dat de vrouwen niet en sijn. **Iac** dit is selfs den kinderen bekeint / dat de wijven onder de mannen begrepen worden. **Hierom** seyt men dat de wijven haren mannen baren / om dat de naem des huyfgesins altijts by den man blijft. **Nu** ghelijck men der uytneemthept des manlickien aerts dat toe gheest/ dat de kinderen edel ofte onedel sijn uyt des vaders conditie: alsoo volcht oock het geboze kind dē buyck in dienstbaerhept/ nae de Wetgheleerde. **Waer** uyt men mach verstaet/ dat de vucht woort uyt vrouwenlickē zaden gegenerert: ende het is over langen tijt hy alle **Jepdenen** een ghemeyn ghebyrck/ dat de moeders worden generersters genaemt: waer mede oock de **Wet** over een comt: de welcke anders t'ouwerhe soude het houwelick des **Coms** van der moederlicker zijde / met sijn **Nichte** verbieden / want sy en souden gheen machtschap sijn. **Het** soude oock eenen manne gheoozlost sijn sijne epghen suster van des moeders wege te trouwen/ als sy van eenen anderen vader quame. **Ick** bekenne dat den vrouwe int genereren een macht om te lyden woort toe gheschreven/ maer ick antwoorde oock/dat het gene dat van den mannen gesept woort/ oock mede van den wijven int ghemeyn gheseyt woort. **Want** van Christo selve en woort niet gheseyt dat hy is gemaeckt door het wijf/ maer uyt het wijf. **Maer** sommige uyt hare hoop/de schaecte of ghewoopen hebbende / vraghen veel te hooverdichlick of wy willen seggen dat Christus is uyt de bloeme der **Maghet** gemaeckt. **Ick** sal wederom vraghen / of hy niet en is in des moeders bloet op ghewassen/het welcke sy sullen bedwonghen worden toe te laten. **Soo** woort dan bequamelick uyt de woorden **Matthei** verstaen / dat Christus is uyt **Marie** zaet gemaeckt / dewijle hy uyt haer ggenerert is / ghelijck daer oock sulcke generatie beteeckent woort/als de **Schryftuere** septe/ dat **Boos** ghebo-

Rom. 8. 29.

De vijfde te ghenwoopinghe / uyt dat woort/Erstgheboorte.

Antwoort.

Hebr. 2. 16.

De fefte te ghenwoopinghe / uyt de sprucke des Apostels

Hebr. 2. 16.

Antwoort.

Genes. 3. 35.

De sevenste te ghenwoopinghe / Sp comen voort met Allegozien / dat is/ met geestelicken bebuynghen.

Antwoort.

Gal. 3. 16.

De achtste te ghenwoopinghe.

Antwoort.

Rom. 1. 3.

2. Tim. 2. 8.

Bevestiginge deser antwoort.

Rom. 9. 5.

Ysa. 13. 11.

2. Sam. 7. 12.

De neghende te ghenwoopinghe.

Antwoort.

De thienste te ghenwoopinghe / ghenomen uyt de acumerckunghe van de Philosophie ende Medetijn conste.

Antwoort/ welke is des bellicke inder verschepde redenen/ vergaderet beyde uyt het Goddelicke ende menschelucke Recht.

Galat. 4. 4.

De elfste te ghenwoopinghe.

Antwoort.

Matth. 1.5.

gebozen is upt Rahab. Ende Mattheus en beschryft daer niet dat Maria sy gelijc een watergote geweest dooz de welke Christus soude gevloeyt zyn: maer onderscheyt dese wonderlike genereringhe van de gemeeyne dat Christus is dooz haer gebozen upt den zaden Davids. Want ghelijck hy schryft dat Isaac is upt Abraham ghegenerert / ende Salomon upt David / ende Joseph upt Jacob / alsoo schryft hy oock dat Christus is upt sijn moeder gegenerert. Want de Euangelist schickt also de ordeninghe sijnder woorden / ende willende bewysen dat Christus sijnen oorspronck heeft upt David / is niet dat alleen te vreden / dat hy is upt Maria ghegenerert. Hier upt volcht dat het openbaer was / dat Maria was van Josephs gheslachte.

Matth. 1.16.

4 De ongheschiedte redenen daer mede sy ons willen bewaren / zyn vol sunderlike lasterlingen. Sy achten dat het soude Christo ee selandte zyn waert dat hy sijnen oorspronck upt menschen hadde: om dat hy soude onder de selve conditie zyn / de welke alle Adams nacomers sonder uptneminge onder de zonde besuyp. Maer desen knoop wordet lichtelick ontbaen / dooz de vergelijkinge die by Paulum gelezen wordet / daer hy seyt: Ghelijck de zonde dooz eenen mensche / ende dooz de zonde de doot is gecomen / also is dooz de rechtveerdicheyt eens menschen de genade overvloedich geweest. Waer mede oock een ander vergelijkinge over een comt. De eerste Adam is upt der aerde aerdisch / ende tweede upt den Hemel hemelsch. Daerom de selve Apostel ergens leerende / dat Christus is in ghelijkenisse der zonde des vleeschs ghesonden / om dat hy soude der Wet geneoch doen / onderscheyt he elaelie va de gemeeyn conditie der menschen / dat hy sy ee waerachtich mensche sonder zonde ende verdoventheyt. Sy spreken kinderlic / seggende / ist dat Christus is sonder snette / en dooz de verborge werckinge des Geests gegenerert upt den zaden Marie / soo en is het zaet der vrouwe niet onreyn / maer alleelic des mans. Want wy en segghen niet dat Christus sonder snette is / alleenlick om dat hy is upt sijn Moeder ghegenerert sonder mans by ligen / maer om dat hy van den Geest ghesplecht is / om dat de genereringe soude supder ende onverdooven zyn / ghelijck sy soude geweest hebben vooz Adams val. Ende dit blyft ons gantschelic seker ende vast / dat de Schryftuere van de waerachtige natuere des menschen sprecket / soo wannere sy ons van de supberheyt Christi vermaent: want het ware te vreghefs dat sy soude segghen dat God supder ware. Ende de heylighmakinghe daer va hy spreect int seventienste Capittel Joannis / en heeft oock gheen plaerse in de Godlike natuere. Oock en maken wy gheen tweederley Adams zaet / hoewel wy seggen dat in Christo gheen snette en is gheweest: want de genereringhe des menschen in haer selven / en is niet onreyn noch sondich / maer dat comt dooz den val. Daerom en ist gheen wonder dat Christus is van de gemeeyne verdoventheyt by gheweest / dewijle dooz hem de gheheelheyt soude weder ghebracht worden. Het is oock enckel onbeslhaentheyt dat sy segghen: Is het dat het woort heeft vleesch aenghenomen / soo ist in een enge gevaenichnisse des aerdischen lichaems besloten gheweest. Want hoewel dat onghemeten wesen des Woorts is niet de natuere des menschen in een persoon vereenicht / so en dichten wy nochtans niet eenige mislypinge. Want de Sone Gods heeft wonderlic willen upt den Hemel dalen / so dat hy nochtans den Hemel niet

De 12. Tegge woopinge genomen van ee groote ongheschiedte / ghelijck oock de twee laetste nabolgen de. Antwoort. Rom. 5.12.

1. Cor. 15.47.

Rom. 8.3.

De 13. Tegge woopinge ooc van een ongheschiedte sake ghenomen. Antwoort.

Joan. 17.

De 14. Tegge woopinge genomen van een ongheschiedte. Antwoort.

en verliet: hy heeft wonderlick willen in der Maghet buick ghedraghen worden / in de werelt wandelen / ende aen het cruyt hangen / alsoo dat hy altyes de werelt veruilde ghelijck van den beginne.

Het xiiij. Capittel.

Hoe de twee natuere den persoon des Middelaers maken.

Voor dat Joannes seyt dat het woort is vleesch geworden / dat en is niet alsoo te verstaen / ghelijck of het ware in vleesch verandert / of in het vleesch vermengt gheweest: maer om dat hy upt den buick der Maghet heeft eenen tempel vooz hem verrozen waer in hy soude woonen / en om dat hy is een sone des menschen gheworden die Gods Sone was / dwelck is geschiet / niet dooz vermenginghe der substantie / maer dooz de eenheyt des persoons. Want wy segge dat de Godheyt also is niet de menscheyt vereneicht / dat die beyde natuere elck haer eyghenshap gheheel behouden / ende nochtans upt de twee een Christus woort. Ist dat in de werelt yet mach gebonden worden dat soo hooge verborghenheyt gelijck sy / so schijnt de geijcknisse des menschen alder bequaemst te zyne / de welke ghelijck wy weten van twee substantien is / die nochtans niet met malsanderen vermengt en zyn / maer houden een pegelich de eyghenshap haer der eyghenshap. Want de ziele en is het lichaem niet / noch het lichaem de ziele. Daerom wordē sommige dingē vā de ziele op haer selven geset / die geests en comē dē lichaem toe comē: en wederom woort van het lichaem gheseyt / dat geests der ziele toe en comt: en vā den geheelen mensche woort geseyt / dat noch van der ziele op haer selven / noch van den lichame can bequaemlic verstaen worden. Ten laetsten / de eyghenshappen der ziele / worden den lichaem / ende de eyghenshappen des lichaems worden der ziele toeghescheyven / ende nochtans maken die twee eenen mensche / ende niet meer. Suleke wyfen ofte manieren van spreken geben te kennen / dat in den mensche een persoon upt de twee die aen malsanderen ghevoecht zyn / genaect is / ende dat daer in twee verscheiden natuere zyn / die desen persoon maken. Alsoo sprecket oock de Schryftuere van Christo. Sy schryft hem somtijts toe dat enckelick moet van de menscheyt verstaen zyn: somtijts dat eygentlick der Godheyt toe comt: somtijts dat beyde natuere verbaet / ende noch der eener noch der ander op haer selven toe en comt. Ende dese tesamenwoordinge deser twee natuere die in Christo zyn / dinct de Schryftuere niet sulcker eerbiedinghe upt / dat sy die somtijts onderlinghe gemeeynmaect / het welke van de oude Leeraers ghe-naemt woort / gemeeynshap ofte gemeeynmakinghe der eyghendommen.

2 Dese dingen sonden onvaste zyn / waren niet alomme vele wysen vā spreke in de Schryftuere / die bewysen dat niet sulc en is vā menschen bedacht noch gebonden. Het is seer vreemt van de menscheelicheyt / dat Christus van hem selven seyt: Ick ben er Abraham wert. Ick weet wel niet wat uptvlucht de dwalende geesten dese plaetse draepen: te weten / dat Christus is boven alle eeuwen gheweest / dewijle hy oock doe alsoo wel in den raet des Vaders / als in de hereten der Godsaligen was te voren bekent de verlosser te zyne. Maer dewijle hy den dach sonder openbaringhe claerlick van het eeuwighe wesen onderscheyde / ende namelick upt de otheyt hem selven hetschappie toe schryft dat hy

Joan. 1.14. Dat eerste deel deses capittels betoonde twee natuere in Christo een Goddelicke ende menscheelicke.

1. Bebestinghe gedaent in een geijcknisse / welke ghenomē is van de beest enigge des lichaems en der ziele.

De boozscheyden gheijcknisse wort Christus toeghepact.

De 2. bebestinghe ghenomen van de getuyghenschen der heylighen Schryftuere / die daer de onderscheydinghe der beyde natuere te weten / der Goddelicke ende menscheelicke / besclaren.

Joan. 8.58.

boben Abraham 3p/soo treckt hy sonder twijfel hem selven aen dat epghentlick der Godheyt toe comt. Want Paulus Christum noemt de eerste ghebozen aller creatuere/die vooz alle dingen gewest 3p/ ende dooz den welken alle dingen zijn: ende oock dat hy van hem selven seyt/ dat hy is eerlick gheweest by den Vader eer de werelt geschapen was: ende dat hy niet de Vader werclit/ dese dingen comen oor den mensche niet toe. Daerom ist seker dat dese ende dierghelycke dinghen sonderlickien der Godheyt toegescreven worden. Ende dat hy ghenaemt wort een dienstknecht des Vaders: dat van hem gheseyt is hy gewassen is in ontheyt ende wijshheit by God ende de menschen/dat hy sijn epgé eere niet en soect / * de laetste dach niet en weert/ + van hem selven niet en spreect / † sijne wille niet en doet/ " dat hy is gesé ende getaft geweest: alle dese dingen comen alleenlick der menschelicheyt toe. Want soo verre hy God is/ en can hy niet gheenen dinghe vermeerderd worden/ ende hy werckt alle dinc om sijns selfs wille/ ende geen dinc en is hem verborghen/ ende doet alle dinc na het goetduncken sijns willes/ende is onsenlick ende outastelic. Nochtans en schryft hy dese dingé niet der menschelicker natuere op haer selven toe/maer neemtse tot hem selven/ gelyck of sy den persoon des Middelaers betaenden. Het is ghemeynschap ofte ghemeynmakinghe der epgenschappen dat Paulus seyt / " dat God heeft dooz sijn bloet hem selven een ghemeynre vercreghen: ende dat de Heere der eerlickheyt is gecrupricht geweest. + Item dat Joannes seyt/ dat het Woort des levens is getaft ende geuoelt gheweest. Doozwaer God en heeft gheen bloet/ noch en ljt niet / noch en can niet geene handen getaft noch geuoelt worde. Maer dewijle Christus/ die waerachtich God ende mensche was/ heeft vooz ons gecrupricht geweest/en sijn bloet gestoyt: so wort het gene dat in sijn menschelicke natuere geschiet is/wel onepgentlick/maer niet sonder reden der Godheyt toegescreven. Sulc een exempel ist oot daer Joannes leert dat God heeft sijn ziele vooz ons geset. So wort dan oot daer de epgenschap der menschelicheyt der Godlicker natuere geneyn genaecht. Wederom doe Christus noch op der aerde zijnde/ septe dat niemand en is in den Heinel ghesclommen/ anders dan de Sone des menschen die in den Heinel was / voozwaer na sijn menschelicheyt/ ende in het vleesch dat hy hadde aenghenomen/ en was hy in den Heinel niet: maer dewijle hy was beyde God ende mensche/ soo heeft hy om de vereeninghe der twee natuieren / der eener natuere toe geschreven/ dat der anderet natuere toe quam.

wel niet den Vader hadde eer de werelt geschapen was / maer nochtans niet op sulcke wyse: ende sy en conden geenen mensche/ die eukelick mensche ware/ ghegeven worden. Op dese selve wyse moctmen verstaen / dat Paulus seyt dat Christus sal nae het oordeel het Kijcke Gode den Vader over gheven. Doozwaer het Kijcke des Soons Gods/ het welke gheen begin en heeft gheschadt / en sal oock gheen eynde hebben: maer gelyck hy onder de nederheyt des vleeschs is verborghen gheweest / ende heeft hem selven verpeldt / den schijn sijnder eerlickheyt af leggende/ende de ghedaente eens dienstknechts aen nemende / alsoo heeft hy den Vader ghehoorsaem gheweest/ende sulcke vernederinge voleyndicht hebbende / is hy ten eynde met gloire ende ere gecroont/ende tot de opperste heer schappie verheven / sod dat vooz hem alle kinpe gheboogen wort. Alsoo sal hy dan den naem/ende troone/ ende gloire/ ende al wat hy van den Vader ontfanghen heeft/den Vader onderworpen/ op dat hy 3p God al in allen. Want waer toe is hem macht ende heer schappie ghegeven/ anders dan op dat de Vader ons regeert dooz des selvé hár? Op sulck verstant wort oock van hem gheseyt dat hy sidt ter rechter hant des Vaders. Maer dit is tijtlick/tot dat wy het tegenwoordich aenschouwen der Godheyt gebuyelen. Ende hier en can de dwalinge der oude niet ontschuldichet worden / die den persoon des Middelaers niet aenmerckede / byna het rechte verstant der gantscher leere die in den Euangelio Joannis gelesen wort/verduysteren/ ende hem selven in vele stricken verweren. Daerom sact dit de steutel des rechten verstants 3nn/ te weten/ dat de dinghen die het ampt des Middelaers aen gacn/ noch van de Goddelicke natuere noch van de menschelicke enckelick gheseyt en worden. Soo sal dan Christus regueren tot dat hy comt om de werelt te richten/soo verre hy nae de mate onser swachheyt ons niet de Vader vereenicht. Maer als wy der Heimelcher gloire deelachtich zijnde/ sullen God sien sulc als hy is/ dan sal hy het ampt des Middelaers volbracht hebbende / af laten des Vaders hobe te zijne / ende sal niet die eerlickheyt te vrede zijn/die hy gebuyelcte eer de werelt geschapen was. Ende de naem Heere/en comt anders niet sonderlinge den persoon Christi toe/ anders dan so verre hy een middel is tusschen God ende ons. Hier toe dient dat Paulus seyt: Daer is een God up welken alle dinc/ ende een Heere dooz welken alle dinc is/ te weten/ dien van de Vader de tijtliche heer schappie bevolen is/ tot dat sijn Godlike magestept van aensichte tot aensichte ghesien worde: de welke niet alleenlick niet en sal verliesen/ als hy het Kijcke den Vader over gheeft/maer sal veel eerlicker worden. Want dan sal God oock af laten het hooft Christi te zijn/wat de Godheyt Christi sal up haer selvenschynen / die noch als niet een deksel ghederct is.

4 Ende dese aenmerckinge sal seer nut zijn om seer vele knoopen te ontbinden/ ist dat sy bequaemlick van de Lesers ghebruyck wort. Want het is te verwonderen hoe seer de ongelcerde/ ja oock die niet geheel ongelceret en zijn/ dooz sulcke wijzen van spreken betommeret worden / siende dat sulc van Christo ghesproken wort / ende noch niet sijn Godheyt/nach niet sijn mēschēht genoech over een comt: want sijn aenmercken niet dat sulc niet sijnen persoon(in de welken hy God en mensche geopenbaert is) en niet des Middelaers ampt over een comt. Ende het is gantschelick goet te sien dat alle dinghen seer

Coloff. 1. 15.

Joan. 17. 5.
Joan. 5. 17.

Es. 42. 1.
ende elder. 8.
Luc. 2. 52.
Joan. 8. 50.
* Mar. 13. 32
† Jo. 14. 10.
‡ Jo. 6. 38.
" Luc. 24. 39.
§ Heb. 4. 13.
¶ Sal. 33. 13.
Eccle. 15. 20.

Setupgenissen van de ghemeynschap der epgenschappen.
* Act. 20. 28
† 1. Cor. 2. 6.
‡ 1. Joan. 1. 1.

1. Joan. 3. 16.

Joan. 3. 13.

De beide bevestigingen van ghemeynschap/ welke te kennen geuen de vereeninghe der beyder natuieren.
Joan. 1. 29.

Joan. 5. 21. 22
23.
Joan. 6. 5.

Joan. 10. 9. 11
Joan. 15. 7.

1. Cor. 15. 24.

Phil. 2. 8.

Hebr. 3. 6.

Phil. 2. 10.

1. Cor. 15. 28.

Psal. 110. 1.
Ephes. 1. 20.
Act. 2. 34.
ende. 7. 55.
Hebr. 1. 13.
ende 10. 13.

Een recht in desen handel aenmerckens weerdich.

1. Cor. 8. 6.

De nutticheyt ende beteyden- gestelbere van de vereeninghe ende onderscheidinghe der beyder natuieren in Christo.

wel

Wel niet malcanderen ober een comen/soo verre sy soberlick ende matichlicke uytgelept / ende niet sulckie eerbidinghe als sulcken grooten verborghenheiden betaeint / ondersocht worden. Maer alle dingen worden door de uptsinnige ende rasende geeste verstoot ende verweret. Dat van de menscheit Christi geschreven is / dat grijpen sy om daer door sijn Godheyt te versaken : weder om dat van sijn Godheyt geschreven is / dat grijpen sy om sijn menscheit te versaken. Ende dat van beyde natueren also vereenicht geschreven is / so dat het noch der eender noch der ander op haer selven toe en comt / dat ghebruycken is om beyde sijn naturen te versaken. Maer wat sy dit anders / dan te seggen dat Christus gheen mensche en is / om dat hy God is : ende dat hy geen God en is / om dat hy mensche is : en dat hy noch God noch mensche en is / om dat hy beyde God ende mensche is : So houdē wy dan dat Christus ghelyck hy God ende mensche is / van die twee vereenichde / maer niet vermengde naturen zijnde / is onse Heere ende waerachtighe Sone Gods / ooc na de menscheit : hoewel niet door de menscheit. Want wy moeten de dwaalinghe Nestorn verre van ons verwoyden / de welke liever hebbēde de naturen Christi te verscheuren dan te onderscheyden / heeft also eenen dubbelen Christum gedicht. Want wy sien dat de Schryftuere claerlick daer tegen spreect / daer de gene die van moeder gebozen is / wort Gods Sone ghenacnt : ende de Maghet selde wort de Moeder onses Heeren ghenacnt. Wy moeten oock de Eutychianische raserie schouwen / op dat wy niet beyde de naturen te niete en maken / als wy willen de eenheit des persoons bewyzen. Wat wy hebbē nu so vele getuygenissen voortgebracht / daer in de Godheyt wort van de menscheit onderscheyden / ende daer sijn alomme so veel andere getuygenissen / dat sy oock den alderhartneckichsten comen den mont stoppen. En ick sal weynich hier na sommige voortbringē / door de welke dit gedichtsel mach te beter verwoyden worden. Nu tegenwoordichlic sal ons een plaetse ghenoech doen. Want Christus en soude sijn lichaem niet eenen tempel ghenacnt hebben / hadde de Godheyt niet verscheidelick daer in gewoont. Daerom ghelyck Nestorius te rechte verdoemt was in het Ephesische Concilium / als oock Eutychus daer na in het Chalcedonische : want men mach de twee naturen in Christo noch vermenghen noch verscheyden.

En te onsen tijde is oock een Michael Seruetus opgesaen / die niet min ongeschickt ende schadelick en is / de welke een gedichtsel uyt het wesen Gods / geest / vleesch / ende drie ongeschapen elemente te samen gesmeert / heeft in de plaetse des Soons Gods ghestelt. Ende ten eersten versackē hy dat Christus anders Gods Sone is / dan so verre hy in der Maghet buckel ghegenereert is uyt den heyligē Geest. Sijn listicheit gebuyet hy hier toe / te weten / op dat hy de onderscheydinghe der twee naturen te niete make / ende doe te verstaen dat Christus sy en dinccht uyt God / ende uyt den mensche vermengt : ende nochtans niet geacht en worde God ende mensche te zijne. Want niet den gantschen voortganck sinder woorden / arbeyt hy om te bewyzen / dat eer Christus gheopenbaert was in het vleesch / alleenlicke schaduwelike figuren in God waren / der welke waerheyt ende vrucht doe eerst was / doen dat Wort Gods / het welke tot deser eere verordēt was / begonste waerachtichlicke Gods Sone te zijne. Wy bekennē ooc dat de Middelaer die uyt der Maget is gebozen /

eyghentlicke Gods Sone is. Want de mensche Christus en soude niet en spiegel der onuerplichelicker ghenade Gods sijn / waer hem niet dese weer dieheyt gebozen / dat hy de eenigebozen Sone Gods sijn / ende ghenacnt worde. Nochtans blyft de beschuydinge der Gemeente vast / te weten / dat hy de Sone Gods geacht is / om dat het wort voort de tijden der werelt uyt den Vader gegenerert zijnde / heeft dooz persoonlicke vereenighe de menscheleke naturen aenghenomen. Nu de persoonlicke vereenighe / is van de Duelle Leeraers ghenacnt / die eenen persoon maect uyt twee naturen : welke wijse van spreken gebozen is om de raserie Nestorn te wederlegghen : want hy dichte de dat de Sone Gods also in het vleesch woonde / dat hy niet oock mensche en was. Seruetus seyt van ons / als dat wy eenē dubbelen Sone Gods make / wanneer wy segghen dat het ewighe Wort eer het niet den vleesche beleet was / sy Gods Sone gheweest / ghelyck of wy yet anders seiden dan dat hy is in den vleesche gheopenbaert gheweest. Want om dat hy God was eer hy mensche wert / daerom en heeft hy niet begonnen een nieu God te zijne. Oock en is daer in gheen onghescheit : heyt / dat wy segghen dat de Sone Gods is in den vleesche gheopenbaert / die nochtans van der ewigher genereringhe aen / heeft altyt de Sone Gods gheweest. Het welke de woorden des Engels tot Mariam : te kennen geben / daer hy seyt : Dat uyt u sal heyligh ghebozen worden / sal de Sone Gods ghenacnt worden : ghelyck of hy wilde seggen / dat de naem des Soons de welke onder de Wet onbekent was / soude gheneyn ende alomme bekent worden. Waer mede oock ober een comt dat Paulus seyt / te weten / dat wy nu dooz Christum Gods kinderen zijnde / byselick en niet betrouwen roepē / Abba / Vader. Waren niet oock de heylighe Vaders voortijden Gods kinderen ? Ja sy hebben op dit recht betrouwende / God als haeren Vader aengheroept. Maer dewyle van dien tijt aen dat de eenichgebozen Sone Gods is in de Werelt verschenen / de Hemelsche Vaderlickheyt beter is bekent gheworden / soo schrijft Paulus dit als een sonderlick dinc den rijcke Gods toe. Nochtans moeten dit vast houden / dat God noyt noch den Engelen noch den menschen is een Vader gheweest / anders dan om des eenichgebozen Soons wille : ende dat voortnemelick de menschen die dooz haer eyghen ongherechticheyt dooz God hatelick waren / sijn dooz onwerdende aenemunghe kinderen gheworden : om dat Christus is de natureleke Sone. Hier teghen en can Seruetus niet segghen / dat dit ghelegghen is in de aenemunghe tot kinderen / die God by hem selven hadde voortghenomen : want hier en wordē niet ghesproken van figuren / ghelyck de versoninghe ende repninghe in het bloet der besten getoont is : maer dewyle nietter daer gheene kinderen Gods en hebben mogghen sijn / soo haer aenemunghe niet in Christo het hoest ghesondeert en ware : soo ist sonder reden datmen den hoofde beneent dat den leden ghemeyn is. Ick come voort : Dewyle de Engelen sijn in de Schryftuere kinderen Gods ghenacnt / der welckē so groote weer dieheyt niet en was aē de toecomende verlossinghe hanghende / soo ist nochtans noodich / dat Christus nae der oydninghe voort hem sijn / op dat hy hen den Vader versoene. Ick salt int roet wederom verhalen / ende dat selve seggē van de menscheleke geslachte. Dewyle beyde de Engelen en de menschen sijn van den eer-

August. in Euchar. ad Lau. Cap. 36.

Teghen de Nestorianen / welcke eenen tweebondig Christum dichten.

Luc. 1. 12. Luc. 1. 32. Luc. 1. 43. Item teghen de Eutychianen / die daer vermenghen ende te niete doen die beyde naturen.

Joan. 2. 19.

Dese beyde ketters sijn te rechte van de kercke Gods verwoyden.

Dat andere deel des Cap. daer in met name de kercken van Seruetus de welke de Godheyt des Soons Gods ende de waerheyt der beyde naturen in den selven is versakende / verberlept worde.

* Een alghemeyne antwoort ofte somina der oprechter leere van Christus.

Wat de persoonlicke vereenighe sy.

De 1. Tegenwoordinghe Serueti tegen de ewighe Godheyt Christi.

Luc. 1. 35.

Rom. 8. 15.

De 2. Tegenwoordinghe.

Antwoort.

Psal. 82. 6.

sten doospyonck aen op dese conditie geschapen/ te weten / dat Gode soude een ghemeyn Vader haer beyder zyn/ ist dat het waerachtich is dat Paulus seyt: dat Christus is altyts het hooft geweest/ ende de eerstegeboze aller creatuere/ om dat hy soude in alle de oberhant ende heerschappie hebben: so dunkt my dat ick wel ende recht beslupte/ dat de Sone Gods oock is voor de scheppinghe der werelt gheweest.

5 Ist dat hy eerst is begonnen Gods Sone te worden van dier tijt aen/ in welken hy is in het vleesch geopenbaert: so sal daer upt volgen/ dat hy oot om der menschelicker natueren wille Gods Sone is. Seruetus ende syus ghelijcke rasende menschen/ willen dat Christus die in het vleesch verschenen is/ zy Gods Sone: om dat hy buyten het vleesch niet en heeft moghen dien naem hebben. Laetse nu my antwoozden/ of hy na beyde de natueren ende om beyder natueren wille Gods Sone is. Sp clappen wel alsoo/ maer Paulus leert veel anders. Wy bekenmen wel dat Christus in het menschelick vleesch/ Gods Sone ghenacmt wort: niet gelijk de ghelooovighe/ dooz aeneminge ende genade alleenlick/ maer een waerachtich ende natuerlick/ ende daerom een eenich Sone: soo dat hy niet mit tecken is onderschepde van alle andere. Want ons die wy zyn tot het nieuwe levē weder geboze/ heeft God gewerdicht sijne kinderen te noemen: maer den naem des waerachtigen ende eenighebozen Soons/ geeft hy Christus allenlick. Waer hoe is die alleen in so groot een ghetal der broederen/ anders dan om dat hy van natuere heeft dat wy upt gifte ontfanghen hebben? Ende dese eere bestrecken wy tot de geheelen persoon des Middelaers/ dat hy waerachtichlick ende eghentlick zy de Sone Gods/ die oock upt der Maget gebozen is/ en hem selven tot een offerhande aen het cruypde gheoffert heeft: maer nochtans om der Godheyt wille/ ghelijck Paulus leert als hy seyt/ dat hy is upt gesonderd tot het Evangelium Gods/ het welcke hy te vozen beloofst hadde van sijnen Sone/ die welcke gebozen is upt den zaden Davids nae het vleesch/ en is verclaert Gods Sone te zijne in der cracht. Waerom soude hy hem niet onderscheyt Davids sone noemen/ ende daer bobē hy segghen dat hy is verclaert gheweest Gods Sone te zijne/ ten ware dat hy wilde te kennen gheben/ dat sulcx van elders dan van het vleesch comt. Want gelijk hy ergens seyt/ dat hy geleden heeft nae de swachheyt des vleeschs/ ende is weder opgestaen dooz de cracht des Geests/ also stelt hy nu hier een onderscheyt tusschen beyde natueren. Sp moeten voorwaer bekenmen/ dat hy gelijk hy van der moeder ontfange heeft waerom hy Davids sone ghenacmt wort: also oock van den Vader heeft waerom hy Gods Sone is/ ende dat dit per anders ende verschepdes is van de menschelicke natuere. De Schriftuere gheeft hem twee namen/ ende noemt hem in vele plaetsen nu Gods Sone/ nu den sone des menschen. Van den tweeden naem en canmen gheen twiſt in brengen/ dat hy niet en soude nae de ghemeyn wyse der Hebreischer tale de sone des menschen ghenacmt zyn / om dat hy is upt Adams gheslachte ende natomers. Ende ick segghe wederom dat hy om der Godheyt ende des ewighen wakens wille / Gods Sone ghenacmt wort. Want het betaemt alsoo wel darmit van de Godlike natuere verstaen dat hy ghenacmt wort Gods Sone/ als het van de menschelicke natuere verstaen wort/ dat hy ghenacmt wort de Sone des mensche. Somma/

in de boozghenoemde plaetse en verstaet Paulus niet anders dat de ghene die nae den vleesche is upt den zaden Davids ghegenerert / oock is in der cracht verclaert Gods Sone te zyn / dan ghelijck hy ergens leert dat Christus die upt de Joden is ghetomen nae den vleesche/ is God gheypsen in der eenwichseyt. Ist dat in beyde plaetsen een onderscheyt beyder natuere verreckent wort / niet wat recht sullen sy versaken dat hy de Sone Gods is dooz natuere/ die oock nae het vleesch is des menschen sone?

7 Sp staen wel seer beroerlick op de bescherminghen haerder dwalinghe/ te weten/ dat Paulus seyt dat God sijnen epgenen Sone niet ghespaert en heeft. Item/ dat de Enghel gheboden heeft datmen dien selven die upt der Maget gebozen wort/ souden den Sone des alderhoochsten noemen. Waer (op dat sy hem selven op soopdel een tegenwoozinghe so niet en verhoobedighen) laetse een weynich niet ons overleggen hoe crachtichlick sy argumenteren. Want ist datmen wel beslupte dat de Sone Gods sijn begun heeft van de ontfanginghe/ om dat de ghene die ontfanghen is/ Gods Sone ghenacmt wort/ soo salt oock volgen / dat het woort is begonnen te zyn van in sijne openbaringhe in het vleesch / om dat Joannes seyt / dat hy vercondicht van het woort des levens dat sijne hande gehandelt hebben. Desgheliker dat hy den Propheete gelesen wort: Ghy Bethlehem aerde Juda zyt cleyn onder de dupsenden Juda: upt u sal my een Hertoghe ghebozen worden die myn volck Israeel regeert: ende sijn wytganch is van den beginne/ van de daghen der eenwichseyt: hoe sullen sy moeten dit upt legghen/ ist dat sy willen sulcke wyse van argumenten volghen? Want ick hebbe ghetuyfist/ dat wy niet Nestorio niet en ghevoelen / die enen dobbelen Christusum ghedicht heeft: want nae onse leere heeft Christus ons dooz het recht der broederlicher vereeninge niet hem Gods kinderen genaect/ om dat hy in het vleesch dat hy van ons heeft aenghenomen/ is de eenighebozen Gods Sone. Ende Augustinus vernacmt wijselick/ dat het een luechtich spiegel is der wonderlicker ende sonderlicker ghenaden Gods / dat hy soo verre hy mensche is/ dese eere verreckhen heeft/ die hy niet en conde verdienen. Soo is van Christus oock nae den vleesche met dese wptnamentheyt van des moeders buyck aen verciert gheweest/ dat hy soude Godes Sone zyn. Nochtans en moctmen in de eenheyt des persoons niet enige vermenginghe dichten/ waer dooz het gene dat der Godheyt eghentlick toe comt / soude wech ghenomen worden. Ende dat het ewighe woort Gods/ ende Christus/ wort op verscheyden wyse Gods Sone ghenocmt/ nae dat de twee natueren in eenen persoon vereenicht zyn: daer in en is niet meer onghescheittheys dan dat hy om verscheyden oozsaken/ ende dooz verscheyden aensien / nu Gods Sone / nu des menschen Sone / ghenocmt wort. De ander teghenwoozinghe Serueti en beswaert ons oock niet seerder/ te weten / dat Christus eer hy is in het vleesch verschenen/ nergens ghenocmt en wort Gods Sone / anders dan onder een onepghentlike wyse van spreken. Want hoewel hy doe dupsellicker bescheyden wert/ nochtans dewyle nu claerlicker bewesen is / dat hy niet anders en is ewighe God geweest/ dan om dat hy was het woort van den ewighen Vader ggenerert: ende dat dese naem den persoon des Middelaers/ welken hy heeft acigerome/ niet anders toe en comt / dan om dat hy God is in den

Col. 1. 15.

De 3. Tegenwoozinghe.

Antwoort.

Christus is de ware naerlicke en eenighe Sone Gods: niet welcke merecreckē hy van den kinderen der aeneminge dat is/ van alle wptberozenen Gods in den selven Chriſto onderschepde wort.

Rom. 1. 1. 2. 3.

2 Cor. 13. 4.

Tweelcus is Christus een Sone/ te weten/ Gods en des mensche.

Rom 9. 5.

De 4. Tegenwoozinghe. Rom. 8. 38.

1 Cor. 1. 32.

Antwoort.

1. Joan. 1. 7.

1. Mich. 5. 2.

De 5. Tegenwoozinghe.

Antwoort.

den

den vleeschige geopenbaert: ende dat God de Vader niet en soude van den beginne aen also ghe-
noemt geweest hebben/ hadde niet doe alreede eē
onderlinghe aensien/ relatie/ ende vergelijkinge
geweest niet den Sone/ dooz den welken als
le maechtschap en vaderlickheit genoemt wort
in den Hemel ende op de aerde. Hier wpt ist oock
licht te verstaen/ dat de Sone Gods oock onder
de Wet ende Propheten ghesceeft is/ eer dese
naem genepen was in de Ghemeente. Ist dat-
men alleenlick van den naem srijt: Salomon
van de ongheneten hoochheit Gods sprekende/
betuyelt dat de naem Gods ende sijns Soons
onbegrijpelic is/ segghende: Segt sijnen naem
ist dat ghy toint / ofte sijns Soons naem. Ich
weet wel dat de gene die kijnfachtich zijn/ niet en
sullen dese getuygenisse seer swaer achten. Ic en
steune oock niet seer daer op / anders dan dat sy
bewys dat die booselich spotten/ die versake dat
Christus Gods Sone is/ anders dan soo verre
hy is mensche gheworden. Boven desen hebben
alle de ontfte Leeraers niet eendrachtigē mon-
de dit selve soo openbaerlick betuycht / dat dier
menschen onbeschaefticheyt niet alleenlick spot-
telick/maer oock gronwelic is/ die bestaen Ire-
neum ende Tertullianum ons teghen te wo-
pen/ de welke beyde bekennen dat de Sone
Gods zy onsenlick gheweest/ de welke daer na
is sienlick verscheren.

Ephe. 3. 15.

1 Jo. 3. 4.

2e besigtig-
ge/ ghecomen
van de getuy-
ghenissen der
ouder Theo-
loganten.

8 E besupt der
voorzgaende
tegenwozpin-
gen/booztwe-
gde eē grou-
welcke leere/
als of Chri-
stus mensche-
like natuere
gesproet wa-
re wpt God.

Sen. 2. 7.

1 Jo. 8. 23. 24.
Erl. 2. 14.

Maerom dat
de andere
schadlinghen
dwalinghen
Servet niet
wederlept en
worden.

De sonna
deser dwalin-
gen/ ende hanc
Godlooshe-
heyt wordet
coetlike over-
loopen.

8 Ende hoewel Servetus gronwelicke onge-
schickte dwalinghen gheschoopt heeft/ de welke
men anders mogelick niet en souden aen nemē
noch goet achten/ nochtans alle die den Sone
Gods niet en bekēne anders dan in het vleesch/
ghy sult sien ist dat ghy hen naerder comt / dat
sy sullen toe late dat hy niet anders Gods So-
ne en is / dan om dat hy in der Maghet buchel
ontfanghen is wpt den hepligen Geest/ ghelyck
de Maenschē booztyden gedult hebbe/ dat de
ziele des menschen wpt God ghesproten is / om
dat sy lasen dat God heeft in Adam eenen blas
des levens geblafen. Want sy houden den naem
Soon/ so stuf/ dat sy tusschen de naturen gheen
onderschept en laten/maer roepen onbeschepde-
lic dat de mensche Christus is Gods Sone/ om
dat hy na de mensche like natuere wpt God ge-
boren is. Also wort de eeuwige genereringe der
wysheit die Salomon betuycht/ wech ghenom-
men/ en de Godheyt in den Middelaeer en wort
niet aenghesien/ ofte in de plaetsē der menschept
wort een phantastich lichaem gheset. Het ware
wel nut dat de groffte verstrickinghen Serveti,
daer mede hy hem selven ende sommige andere
betoobert heeft / wederlept worden / op dat de
Godsalige lesers dooz dit exempel vermaēt zyn-
de/ hen selven in soberheit ende inatichheit hou-
den: nochtans achte ic dat het te vergeefs soude
zijn / dewijle ick dit in eenen sonderlickē boeck
gedaen hadde. De sonna is dit: Dat de Sone
Gods zy van den beginne aen een gedaente ge-
weest/ ende dat hy alreede een mensche verordēt
was/ die het wesentlick beelt Gods soude zyn.
Ende hy en bekent geē ander woort Gods/ dan
in den wptwendigen schijn. Hy seyt dat dit zy de
genereringe geweest / te weten/ dat de wille om
den Sone te genereren / is van den beginne aen
in God generereert geweest/ de welke oer niet
der daet geschiet is/ als Christus is mensche ge-
worden. Dierentusschen vermengt hy den Geest
niet den Woorde/ seggende dat God het onsen-
lick Woort ende den Geest/ verordent/ ende be-
deckt heeft in vleesch en ziele. Sonna de selheyt
prijge ende malinge Christi/ is nae sijn ghevoe-
len in de siede der genereringhe / maer die eerst

nae het aensien een dwyster ende schaduwelick
Sone was/ die is (seyt hy) te eynde gegenerereert
dooz het Woort/ welke woorde hy de werckin-
ge des zaets toe schryft. Hier wpt sal volgen/ dat
oock de swinnen ende honden Gods kinder en
zijn / dewijle sy wpt den oonspronckelicken zaden
des woorts Gods geschapen zyn. Ende hoewel
hy Christum wpt dize ongheschapen elementen
smeedt/ op dat hy zy wpt het wesen Gods ge-
nerereert/ nochtans ducht hy hem also de eerstge-
boren onder de creaturen/ dat oer de steenen na-
haren graet de selve wesentlickē Godheyt heb-
ben. Ende op dat hy niet en schijne Christum
van sijn Godheyt te beroobe / so seyt hy dat het
vleesch Christi is van der selver substantie met
God/ ende dat het Woort is mensche gheworden
dooz de veranderinge des vleeschis in God. Also
dewijle hy niet en can begripen dat Christus
Gods Sone zy/ ten zy dat sijn vleesch zy wpt het
wesen Gods gecomen/ ende in Godheyt veran-
dert / soo hzengt hy den eeuwighen persoon des
Soons te niet/ ende beneemt ons den sone Da-
vids die tot eenē verlosser beloofte was. Hy we-
derhaelt wel dickmael dat de Sone is van God
ghegenerereert geweest / dooz wetenschap ende
predestinatie/maer dat hy ten eynde is mensche
ghemaect wpt de materie die in den beginne by
God schēen in drie elementen/ de welke daer
na verschenen * in het eerste licht der werelt/ in
de wolcke ende calumie des byers. Dooz hoe
schandelic hy declinaet tegen hem selven srijt/
dat ware veel te lanc te verhalen. Wt dit cozte
begrip sullen de rechtsumighe Lesers verstaen/
dat de hope der salicheyt dooz de listighe ende
subyle onniewegē diens onrepe honts / gāt-
schelick wpt gebluscht. Want waer het dat
het vleesch in Christo de Godheyt selve ware/
so en soude het niet laughet sijnen tempel zyn.
Ooch en comen wy ghenen verlosser hebben/
anders dan die wpt Abrahams ende Davids
zaet ghegenerereert/ ende waerachtichlick na den
vleesche is mensche gheworden. Ende hy steunt
verkeerdelick op de woorden Joannis / te we-
ten/ dat het Woort is vleesch geworden. Want
ghelyck die woorden de dwalinge Nestori we-
derstaen / alsoo en helpen sy oock dit godde loos
ghedichtsel niet/ het welke Eutyches heeft ghe-
vonden. Want het woorden des Euangeli-
sten / en was anders niet / dan dat hy wilde de
warheit des persoons Christi bewysen in
twee naturen.

* Sen. 1. 8.
† Erod. 13. 21.
Dat ooghe-
merck desē
ontopenen
ketters.

Joan. 1. 14.

Het xv. Capittel.

Datmen om te weten toe Christus
ghesonden is, ende wat hy ons aenghe-
bracht heeft, moet voornemelick drie din-
ghen in hem aenmercken, te weten, het Pro-
phetische ampt, het Coninckrijcke, ende het
Priesterdom.

Augustinus seyt wel dat de ketters/hoewel
hy den naem Christi in den mont hebben/
nochtans hem niet voor een gemeen sonda-
ment niet de Godsalighe en hebben /maer dat
dit de Ghemeente epghen blijft. Want ist dat-
men neersichlick de dingen aenmerct die Chri-
sto toe comen / so wort Christus alleenlick niet
den naem by hen gevonden/ maer niet der daet
en is hy by hen niet. Also de Papisē te desen tij-
de / hoewel sy niet den mont den Sone Gods/
den Verlosser der werelt noemen/ nochtans de-
wyle het hen genoecht is dat sy de naem hebbe/
en berooven hem van sijn cracht en eerlickheit/
so wort dat woort Pauli te rechtē van hen ge-
seyt/ te weten / dat sy het Woort niet en houden.

Enchirid. ad
Lauren. cap. 5.
Christus
woort alleen
by de ketters
ende balleen
Christenen
ghewonden
nutten name.

Col. 2. 19.

Wan de uyt-
dercoemen
Gods woord
Christus
waerachtich-
lick en cracht-
liche bekent
vooz ee Pro-
phete: Coninc
Priester der
kercke.

Daerom op dat het geloobe een vaste ende seker
materie der salicheyt in Christo vinde/ende also
in hem ruste / soo moetmen desen gront leggen/
te weten/dat het ampt dat hem van den Vader
bevolen was / in drie deelen ghelegen is. Want
hy is tot eenen Propheete / ende Coninck / ende
Priester gegeven: hoewel dese namen te weten/
ware weynich voozdeel/ten ware datmen oock
het eynde ende gebuytck daer van worste. Want
dese namen worden oock in het Pauzdom ghe-
naem t/ maer sonder beweginghe ofte groote
buycht/ als daermen niet en weet wat een pege-
lick naem verbaet. Wy hebben boven gheseyt/
hoevel God sijn volck noyt en heeft verlaen
sonder leere die nut ende genoechsaem tot salic-
heyt ware / maer heeft sonder ophouden den ee-
uen Propheet nae den anderen ghesonden: dat
nochtans de herten der godsalighen altyes dit
gheloobe ghehadt hebben / datmen dit eerst in
de toernste Messie moeste dat volkomen licht
des verstants hopen: so dat oock dese meyninge
was onder de Samaritanen gerome / (de wel-
ke nochtans de waerachtighe religie noyt ghe-
weten en hebben) want dit is openbaer uyt de
woorden der vrouwe / de welke seyt: Als Mes-
sias sal gecomen zyn / dan sal hy ons alle dunck
leeren. Ende dit en meyniden de Joden niet son-
der oorsake/ maer ghelijck sy dooz seker getuy-
genissen Gods gheleert waren/ also gheloofden
syt. De woorden Esai sijn elae/ daer hy seyt:
Siet/ ick hebbe hem geset den volcken tot eenen
getuyghe: ick hebbe hem den volcken tot eenen
leptfuaen ende meester ghegheben: te weten/ ge-
lyck hy nu erghens hem heeft den Enghel ofte
uytleggher des grooten raets ghenaeemt. Hier-
oune daer de Apostel wil de volmaectheyt der
Euangelischer leere prysen/ seyt eerst / dat God
voortyden heeft menichsins onder menigherlep
figuren tot de Vaders ghesproken dooz Pro-
pheten/ ende daer na seyt hy/ dat God heeft ten
laersten tot ons ghesproken dooz sijnen lieve So-
ne. En dewyle het gemeyn ampt der Propheete
was/ de Gemeynthe in hope te houden/ende ooc
te verstercken tot de coninc des Middelaers/
daerom lesen wy dat de geloovighe in haer ver-
stoppinghe getlaecht hebben/ dat sy van dat ge-
woonliche goet berooft waren: ghelijck als sy
seggen: * Wy en sien onse teekenen niet: daer en
is gheen Propheete onder ons: daer en is gheen
kenner niet. Maer dewyle Christus nu niet
verre en was/ soo is Daniël tyt verozdent/om
het ghesichte ende de Propheetie te versghelen/
niet alleenlicken om dat de Propheetie daer van
daer ghesproken wort/ soude haer seker autozi-
tept hebben: maer om dat de Gheloovighe sou-
den goets moets vooz eenē tyt sonder Propheet-
ten zyn/ om dat de volkheyt ende het slot aller
openbaringhen nae hy was.

Soo veel het
Propheetische
ampt belangt:
so is dese een
verlosser der
kercke/ van
wiē alle de
Godsalighe
onder de Wet
dat volcomē
licht des ver-
stants ghe-
hoopt ende
verwacht
hebben.

Joan. 4. 25.

Esa. 55. 4.

Esa. 9. 6.

Hebr. 1. 1.

Alfoo dat de
Propheeten
niet hare
openbaringen
de kercke
Gods in ho-
pe ghehouden
hebben tot
des Midde-
laers coninc/
die alle dunck
soude leeren.
* Psal. 74. 9.
Dani. 9. 24.

Ende hoewel
hy wort ghe-
seft gefahrt te
zyn busou-
derlic tot der
Conincklike
weerdicheyt:
nochtans siet
de se salvinge
aē sijnē Pro-
phetische en
Priesterlike
eere.

Esa. 61. 1.
Luc. 4. 19.

diken/ de ghebrokene van herte gerefeu/ den ge-
vangeuen verlossinge / ende een sonderlinge jaer
des welbehagens vercondigen / etc. Wy sie hier
dat hy is niet den Gheest ghesaift gheweest/ om
dat hy soude zyn een ghetuyghe ende vercondi-
gher der ghenade des Vaders: ende dat niet nae
ghewoonlike wyse/ want hy wort van de an-
dere Leerers/ die dit selve ampt hadden/ onder-
scheyden. Ende hier moetmen wederom aen-
mercken/ dat hy de salvinge niet en heeft alleē-
lick vooz hem selven ontfanghen / om het leer-
ampt te bedienen: maer vooz sijn gantsche le-
chacin/ op dat de cracht des Gheests niet de ge-
duerighe predikinghe des Euangely over een
come. Hierentusshen blijft dit vast/ dat dooz dese
volmaectheyt de leere die hy gebuycht heeft/
alle propheeten gheeyndicht zyn: soo dat die sijn
autozitept verozte/ die niet den Euangelio niet
te vreden zynde / per vceints daer toe setten.
Want de stemme die haer gheluyt heeft uyt den
Hemel ghegheben/ heeft hem boven alle andere
niet een sonderlike privilegie verheben/ seggen-
de: * Dese is mijn lieve Sone / Voozt hem.
Daer nae is dese salvinge van den hoofde op de
leden ghestoyt/ ghelijck van den Propheete Joel
voozsept was: Owe sonen sullen propheeteren/
ende uwe dochters sullen gesichten sien/ etc. En
dat Paulus seyt dat Christus ons is ghegeuē
tot wysheyt: ende op ee ander plaetse: Dat alle
de scharten der wysheyt heyt ende des verstants
in hem verborghen zyn/ dat is weynich anders te
verstaen/ te weten/ dat buyten hem niet en is te
weten/ en dat die de gantsche ongemeten groot-
heyt der hemelscher goeden verbaet hebben/ die
dooz het gheloobe verstaen hoedaenich hy is.
Daerom schryft hy erghens: Ick en hebbe niet
gheacht pet te weten/ anders dan Jesum Chri-
stum/ ende dien selven gherupft: het welke seer
waerachtich is: want het en is niet geooloof
voozder te gaen dan de eevondicheyt des Euan-
gely strecket. Ende hier toe dient de Propheeti-
sche weerdicheyt in Christo / op dat wy weten
dat alle volmaecte wysheyt is in de somma
bestoten/ die hy gheleert heeft.

So is hy dan
gheluyt ten
dencken van
sijn Priester-
liche ampt/
ende dat niet
so seer dooz
hem selve als
vooz ons.

De weerdiche-
heyt dese
salvinghe.
* Mat. 3. 17.
ende 17. 5.
Marc. 9. 7.
Luc. 3. 22.
ende 9. 35.
1 Jo. 2. 28.
Act. 2. 17.
1. Cor. 1. 30.
Col. 2. 3.

De nootfakē-
licheyt der
selver.

1. Cor. 2. 2.

Het eynde en
gebuycck
daer van.

Wt het crēcke
Christi dwelt
geestelick is/
wordt sijn
eewichheit
verstaen: En
de selve is
weederlep.

Danic. 2. 44.

Luc. 1. 33.

De ene coninc
den gantsche
lichame der
Gemeynthe
toe.

Psal. 89. 36.
37. 38.

1. Reg. 12. 28.

3 Nu come ick tot het Coninckrijck / waer
van ick te verghcefs soude spreken / waren de
Lerers niet eerst vermaent dat het een gestel-
ke natuere heeft: want daer uyt wort verstaen
waer toe het dient / ende wat voozdeel het ons
doet/ende alle sijn cracht en eewichheit. En die
eewichheit die de Enggel by Daniēlem dē per-
soon Christi toe schryft / de selve wort te recht
dooz dē Enggel by Lucam der salicheyt des volc
toegevoecht. Maer dese eewichheit is ooc twee-
derlep te verstaē. Want de ene coninc dē gantsche
lichame der gemeynthe toe / de ander coninc eenen
pegelicken lidinate eygentlick toe. Van de eer-
ste moetmen dat verstaen dat in den Psalm ge-
seft wort: Ick hebbe eernaem Davidi gheswo-
ren by mijn heylicheyt/ ick en sal niet liegen/ sijn
zaet sal inder eewichheit blyven / sijnē thoon
sal zyn ghelick de Sonne vooz mijn aenschijn/
ghelijck de Mane sal hy bevesticht worden eew-
wirllich/ende een ghetrouwe ghetuyghe in den
Hemel. Want het is sonder twyfel dat God
daer beloofst/ dat hy dooz de hant sijnēs Soons
sal een eewich regerder ende beschermē sijnē
gemeynthe zyn. Want de waerheyt deser pro-
phete en sal nergens anders dan in Christo ge-
vonden worden: want terstont nae den doot
Salomons/ is de weerdicheyt des Coninckrijck
ten meesten deele verfallen / ende is niet schan-
de des gheslachte Davidis / eenen anderen ge-
meynen manne gegeven: daer nae is sy lant so
meer

meer vermindert / tot dat sy ten eynde is met
 doevighen en schandelicken verderve vergaen.
 Desen selven sin hebben die woorden daer mede
 S'aras upt roept / seggende: Wie sal sijn geslacht
 te vertellen? Want hy betuyelt alsoo dat Chri-
 stus sal na sijn doot blijven levende / dat oock sy-
 ne leden met hem verreenicht worden. Daerom
 so wanneer wy hoorē dat Christo woert eeuwig-
 ghe macht toegeschieden / so sullen wy gedach-
 tich zijn / dat de eeuwigheyt der gheneynte daer
 mede bevesticht woert / op dat sy onder de be-
 roerliche verdukingen daer mede sy altyt ge-
 weelt woert / ende onder die sware ende grotuwe-
 liche betoeringen die niet over veel ellendicheyt
 dreygen / gesont ende ongefehent blijve. Also als
 David de stouticheyt der vbandē bespot / die het
 jock Gods / ende sijns Christi willen af byken /
 ende seyt dat de Coningen ende Prinzen te ver-
 ghees oproer maken / om dat de gene die in de
 Hemelen woon / sterck genoech is om haer ge-
 welt te verhinderen : ende alsoo de Godsalighe
 van de eeuwighe bescherminghe der Gemeen-
 te verkeert / soo gheeft hy moet tot goede hope /
 soo wanneer sy verduckt woert. Also als hy er-
 gens seyt in den persoon Gods : Sidt te mijner
 rechter hant / tot dat ick nye vbanden sette tot
 een voet banck inder voeten : so vermaent hy dat
 hoewel vele machtighe vbanden eendrachtich
 staen om de Gemeente te bestozmen / dat sy
 nochtans geen macht en hebben om overhant
 te hebben tegen dat onberanderlick doornemen
 Gods / waer dooz hy sijnen Sone heeft tot eenē
 eeuwighen Coninck ghefelt. Hier upt volcht
 dat het niet mogelick en is / dat de Duyvel niet
 de gantsche werelt soude connen te eenigen tijde
 de Gemeente Christi te niere maken / de welke
 in den eeuwighen rhyon Christi gefondeert is.
 Nu soo veel een peggelicht sonderlick ghebruyck
 aen gaet / dese selve eeuwigheyt moet ons ophes-
 sant tot de hope der saligher onsterffelicheyt /
 want al wat aerdisch ende van der werelt is /
 dat is tijtelick / ja oock verganckelick / gelijck wy
 sien. Daerom betuyelt Christus / dat sijn rijck
 niet en is van der werelt / op dat hy onse hope
 na den Hemel op heffe. Somma / soo waerneer
 een pegelick van ons hoorē dat het rijck Chri-
 sti gheestelick is / so sal hy dooz dese stemme ver-
 weckt zijnde / tot de hope van een beter leven co-
 men / ende als wy hoorē dat het dooz de hant
 Christi beschermt woert / soo laet ons de volle
 vrycht sijnder ghenade in de toetomende werelt
 verwachten.

4 Dat wy gheseyt hebben / dat de cracht ende
 nutticheyt des rijck Christi niet anders en ran
 van ons verstaen worden / dan als wy bekennē
 dat het gheestelick is / dat is openbaer ghencech
 hier upt / dat onse conditie hier bitter ende ellen-
 dich is / dewyle wy den gantschen loop onses le-
 vens moeten strjde onder het crupte. Daerom
 ne wat soudet ons helpen dat wy onder des
 Hemelsche Coninck rijckie versamelt waren / tē
 ware dat wy de vrycht daer van hadde bypen
 den stant deses aertschen levens : Daerom moe-
 ten wy weten dat alle gheluckicheyt die ons in
 Christo beloofst woert / niet en is in het uptwen-
 dich goet geleghen / als dat wy een vryelick ende
 gerust leven leyden / in rijckdom bloepen / sonder
 vrees van eenighe schade zijn / ende in wellusten
 die het vleesch plecht te begeeren / overvloepen :
 maer dat sy eygheitlick is van dat Hemelsche
 leven. Ende ghelijck in de werelt de gheluckige
 ende ghewenschte stant des levens / is een deels
 in de overvloedicheyt alles goets ende vrede des
 huyshghelins / ende een deels in machtige hulpe

ghelegghen / waer dooz hy van het uptwendich
 ghewelt bevyt woert : alsoo maect Christus de
 sijne rijckie in allen dinghen die tot de eeuwighe
 salicheyt der ziele noodich zijn / ende wapente
 met cracht / waer dooz sy moghen onder winne-
 lick staen tegen allerley oplooy der geestelicken
 vbanden. Waer upt wy verstaen dat hy meer
 om onsen wille / dan om sijnent wille regneret /
 ende dat inwendichlick ende uptwendichlick : te
 weten / op dat wy niet de gaven des geests (van
 de welke wy upt der natuere pdel zijn) verdukt
 zijnde / moghen upt de eestelighen ende vooz-
 vrychten ghevoelen / dat wy waerachtelick
 niet God verreenicht zijn tot volmacchte gelu-
 kicheyt. Boven die op dat wy op de cracht des
 selven Geest betrouwen / niet en twyfele dat
 wy sullen teghen den Duyvel / ende de werelt
 ende al wat hinderlick is / altyt overwinnes
 wesen. Hier toe dient de sijn woerde Christi tot
 de Phariseen / dat het rijckie Gods niet en comt
 niet den uptwendighen seijn / want het binnen
 ons is. Want het is der waerheyt ghelijck / de-
 wyle Christus belede hadde hem selven die Co-
 ninck te zyne / onder den welken sy moesten de
 opperste zegheringhe hopen / dat de Joden hem
 upt spot gebeden hebben / dat hy soude sijne tecc-
 kenen toonen. Maer op dat sy niet dwafelick en
 blijde op het uptwendige siende (dewyle sy meer
 dan te seer tot der aerde genegen waren) so ghe-
 biet Christus hen dat sy in hare conscientien
 gaē / want het rijckie Gods is recht veerdicheyt /
 vrede ende vrychte in den heyligen Geest. Hier
 mede worden wy in het tozte gheleert / wat wy
 dooz het rijckie Christi geerigen. Want dewyle
 het niet aerdisch noch vleeschelick / noch der ver-
 dooventheyt onderwoopen / maer gheestelick is /
 so worden wy daer dooz opgheseven tot in het
 eeuwige leven : op dat wy dit leven onder ellen-
 dichicht / hongher / soude / verachtighe / schande /
 en andere swaricheiden / sijt saenlick dooz vren-
 gen : allenlick hier mede te vrede zijnde / dat ons
 se Coninck ons nimmermeer en sal verlaten /
 maer sal ons in onsen noot te hulpe comen / tot
 dat wy sullen onsen stryjt gheeyndicht hebben /
 ende tot de triumphie gheropen worden. Want
 die wijse van regneren is sulck / dat hy al wat
 hy van den Wader ontfanghen heeft / ons mede
 deylt ende gemeyn maect. Nu dewyle hy ons
 niet sijn macht wapent ende vooziet / niet ere
 ende hoorheyt verciert / ende met schatten ver-
 rijckt / hier upt woert ons overvloedige oorzake
 om te roemen / ende oock betrouwen ghegeven /
 op dat wy onvertsaecht stryden niet den duy-
 vel / de zonde ende de doot : somma / op dat wy
 niet sijn recht veerdicheyt berkeet zijnde / alle
 schande der werelt sterckelick overwinnen : ende
 ghelijck hy ons midichlic met sijne gaven ver-
 bukt / dat wy alsoo wederom tot sijnder ere
 vrychten draghen.

6 Daerom woert sijn Coninckelike salvinghe
 ons niet vooz gestelt dat sy upt olpe of spetere
 salve ghemaect sy / maer hy woert ghenaemt
 de ghelalsde Gods / om dat de Gheest der wijs-
 heyt / des verstants / ende des raets / en der ster-
 cheyt / ende der vrees Gods op hem gerust heeft.
 Dit is de Olpe der blyschap daer mede hy (ge-
 lijck den Psalm betuyelt) is ghelalt gheweest
 boden sijne mede genooten. Want ware in hem
 niet sulcke uptnemenheyt / soo souden wy alle
 arm ende hongherich zijn. Want (ghelijck
 gheseyt is) hy en is niet vooz hem selven
 rijckie gewoeden : maer om dat hy sijn overbloe-
 dichicht soude ober de hongherighe ende dorre
 upt stozten. Want ghelijck daer gheseyt woert /
 dat de

Esai. 53. 8.

Psal. 2. 2.

Psal. 110. 1.
Heb. 1. 13.
Acto 2. 34.

Het gebuick
deser leere.

Dat ander
comt een pe-
ghelick lidt
maer eygent-
lick toe.

Joan. 13. 36.

Maer upt be-
kent woert
dat het rijck
ke Christi gee-
stelic is / ende
wat vooz
goederen wy
daer upt
scheypen.
1. De ken-
nisse des gee-
stelicken rijck
Christi ber-
heft ons tot
den eeuwiggen
leven.

2. Maect
ons rijck met
allerley goe-
deren / die ons
tot salicheyt
woerdich zijn.

3. Maect
ons onder-
winckelick te-
gen alle ghee-
stelicke vbanden.

Luc 17. 21.

Rom. 14. 17.

4. Stercke
ons tot iere
saenheyt.

5. Geest ons
oorzake ende
roeffe om te
roemen / en te
betrouwen.
6. Geest ons
onvertsaecht-
heyt ende
licfoe.

7. Doch dese
onser verlos-
fers salvinge
is hemelich.
Esai. 11. 2.

Psal. 45. 8.
Heb. 1. 9.

Op dat hy
ons niet sijn
overbloedi-
cheyt soude
overstozzen.

Dij dat de

Joan. 3. 34.

dat de Vader niet en heeft sinen Sone de Geest niet maken ghegheven: alsoo wort oock de oorzake niet ver wegghen/te weten/om dat wy alle

Joan. 1. 15.

souden van sijn volhept ontfanghen/ende genade voer genade. **W**dese fonteyne vloeyt de milidicheyt die Paulus meldet / waer door de genade menichsins den geloovigen wort uptgedeyt: nae de mate der gabe Christi. Hier mede wort overvloedichlick genoech bevesticht/ dat ick geseyt hebbe/ te weten/ dat het rycke Christi is in den Gheest/ ende niet in aerstse wellusten ofte pomperien gheleghen : ende dat wy daerom moeten de werelt verlaten ende laet / op dat wy in dat rycke deelachtich sijn. **V**andese heylighe Salvighe is een sientlick teeken ghecomt in den Doop Christi / doe de Geest op hem rustede in de ghedaente eender duyve. **E**nde dat de Geest ende sijne gaven door dat woort Salvighe, beduyt worden / en moet noch niet noch wonder schijnen: want wy en worden nergens door anders ghesterckt : voornemlick soo veel het Hemelsche leve aengact / en is niet een duyvel crachts in ons / anders dan die de heylighe Gheest in ons duypt / de welke sijn zaet in Christo vercrozen heeft / om dat wyt hem de Hemelsche rijkdommen souden tot ons vloeyen / van de welke wy so arm sijn. **E**nde dewijle de geloovige onderwinnelick staen door de sterckheyt haers Coninck / ende dat sijne gheestelicke rijkdommen in hen overvloeyen / so en worden sy niet te onrechte Christenen genaemt. **D**oozt teghen dese eeuwichheit des ryckx Christi daer van wy ghesproken hebben / en sijn de woorden Pauli niet daer hy seyt: **D**an sal hy Gode ende den Vader het rycke over gheven. **I**tem / **D**e Sone selve sal onderwoyden worden / op dat God sy al in allen. **W**ant hy en wil daer niet anders seggen / dan dat in de volmaecte eerlicheyt niet en sal sulcke bedieninghe des rjcx wesen / gelyck als nu is. **W**ant de Vader heeft alle macht den Sone gegeven / om dat hy ons soude door sijns Soons hant regereen / stercken ende onderhouden / onder sijn bescherminghe ons bewaren ende te hulpe comen. **A**lso / soo lange als wy van God woenen / is Christus de Middelaer / de welke ons langs soo meer tot de volmaecte vereeninghe met God brenghen. **E**nde voorwaer dat hy sidet ter rechter hant des Vaders / dat is soo veel als of hy des Vaders legaet ende bode genaemt ware / die alle de macht des rjcx hadde. **W**ant God wil door sinen persoon de Gemeente regereen en beschermen: gelyc ooc Paulus dat wyt leyt tot de Ephes. cap. 1. dat hy is ter rechter hant des Vaders geset / op dat hy sy het Hoofst der Gemeente / de welke is sijn lichaem. **H**y en meent oock niet anders met het ghene dat hy erghens leert / dat Christus is enen naem ghegeven die boven alle namen is: op dat in den naem Jesu alle kint gebogen worde / en dat alle tonghe behyde dat hy sy ter eereren Gods des Vaders. **W**ant met die woorden prijst hy ons de ordeninge in het rycke Christi / die onser tegenwoordiger swachheit noodich is. **A**lso beslypt Paulus wel / dat God dan sal door hem selven het eenige Hoofst der Gemeente sijn / om dat het ampt Christi in de bescherminghe der Gemeente / sal dan volbracht sijn. **O**m dese selve oorzake wort Christus in de Schriftuere alomme Heer genaemt / om dat de Vader Christus heeft over ons gheset / om door hem sijn heerlichappie te gebuyvelic ende bewyzen. **W**ant hoewel in de werelt vele heerlichappien sijn / soo hebben wy nochtans enen God de Vader / wyt de welcken alle dynck is / en wy in hem: ende een

Het teeken deser Salvinghe: ende de banchen der selver behouren den Christenen toe. **Joan.** 1. 32. **Luc.** 3. 22.

Het oberoemen van de spreuke des Apostels niet het ghene dat te voren van den eeuwiggen eucke Christus gheseyt is. **1. Coz.** 15. 24. 28.

Mat. 11. 27. ende 28. 18. **Luc.** 10. 22. **Joan.** 3. 35. ende 17. 2.

Ephes. 1. 20.

Phil. 2. 9.

7. Coz. 8. 9.

Heer Christus / door den welckē alle dinc is / en wy door hem / gheleijck Paulus seyt. **H**ier wyt wort te rechte verstaen / dat hy de selve God is / die door den mont Esaiē gheseyt heeft / dat hy is de Coninck en Wetgever der Gemeente. **W**ant hoewel hy alomme seyt dat alle de macht die hy heeft / een weldaet en gabe des Vaders is: soo en geeft hy nochtans niet anders te kennen / dan dat hy van Gods wege regneert: want daerom heeft hy den persoon des Middelaers aengenomen / om dat hy wyt den schoot des Vaders en wyt de onbegrypelicke eerlicheyt dalende / soude naerder tot ons comē. **D**aerom ist te meer recht dat wy ons alle eendrachtichlick tot ghehoorsamheyt bereyden / en niet alle blymoedicheyt onsen dienst na sinen wille voegen. **W**ant gheleijck hy den Godsaligen dien hem selven gewilichlick met ghehoorsamheyt hem onderwoyden / een Coninck en Herder is: also hoorzen wy hier en tegen dat hy enen pseren scepter oft roede draecht / waer mede hy alle hartnechighe bzecht en murelt gelijc aerden vaten. **W**y hoorren oock dat hy sal een richter der Heydenē sijn / om de aerde, niet doode lichamen te bedecken / ende alle hoochheit die teghen hem is / neder te woypen. **H**ier van worden te desen tijde sommige exempelē ghesien: maer het volle bewijs sal gesie worden in het uytterste oorzdeel / het welke oock mach voor sijn laetste werck geacht wordē.

6 Nu van het Priesterdome moeten in tē cozt te dit weten / navelick / dat het eynde ende ghebruyck daer van is / dat hy sy en supber en onbesmet Middelaer / die ons God versoene door sijn heyligheyt. **M**aer dewijle de toeganck wort door de rechteverdige verbloekinghe verhuindert ende gesloten / ende God nae sijn richter-ampt toornich op ons is / soo moeste daer offerhande ende versoeninghe gheschieden waer mede de Priester mochte den toorn Gods stillen / ende ons sijn gonsse vererlijgen. **D**aerom heeft Christus moeten met offerhande voort comen / om dit ampt te volbrēngen. **W**ant oock onder de Wet en was het den Priestere niet gheoorloft sonder bloet in het heylighe te gaen: om dat de gheloozige souden weten dat hoewel daer een Priester was om te middelen en verbliden / God nochtans niet en soude versoent wordē / anders dan als de zonden uytghewischt waren. **V**an deser sake handelt de Apostel veel in den Sendbrieff tot de Hebreē / byna van den sevendē Capittel tot het eynde des thjenden / maer de somma is dit: **D**at de eere des Priesterdoms / Christo alleenlick toe comt / om dat hy door de offerhande sijn doots onse schult heeft uytghewischt / ende voer de zonde genoech gebaen. **E**n wat grooter een sake dit is / worden wy vermaent wyt dien grooten edt die sonder betou geswozen is: **H**y sijn Priester in der eeuwichheit na de orden Melchisedech. **W**ant hy wilde sonder twijfel dat Hoofst bevestighen in het welke onse salicheyt voornemlick gelegen was. **W**ant gelyck gheseyt is / noch voor ons noch voor onse gebeden / en is geen toeganck open tot God / ten sy dat de Priester onse sinetten repyne / ende ons heylighe / en ons de genade Gods vererijge / van de welke wy door de onrepenicheyt onser zonde verhuindert worden. **A**lso sien wy dat het begin moet van de doot Christi begorren we den / wyt dat de cracht ende nutticheyt sijn Priesterdome tot ons come. **H**ier wyt volcht dat hy een eeuwich verbliden is / door des welckx hoer sprake wy ghenade vererijgen. **H**ier wyt / dat wederom niet alleenlic een betrouwe om te wordē / maer ooc gerusticheyt den Godsaligen te

Esai. 33. 22.

Psal. 2. 9.

Psal. 110. 6.

So veel het Priesterschap Christi aengact is des selve gebewe daerom gheleugen / dat sune cracht ende nutticheyt mach tot ons comen.

Hebr. 10. 11.

Psal. 110. 4. Hebr. 5. 6. ende 7. 17.

* **W**a dē doot Christus moet wyt begorren: waer wyt dat volcht / 1. Sime boegbiddinge voor ons. 2. **D**at betrouwen om rebidden. 3. **D**e gerusticheyt der conscienten. **1. Jo.** 1. 2. **1. Tim.** 2. 5. **1. Heb.** 7. 24.

scientien/ dewijle sy onbedyest op de vaderlicke goeder eierenheyt steunen/ ende selichelijc ghelouven/ dat hem al behaecht wat door den Widdelaer gheheplich is. Maer dewijle God onder de Wet gheboden heeft/ datmen hem soude beesten offeren/ soo heeft in Christo een ander ende verscheyden salic geweest/ te weten/ dat hy soude selve de offerhande ende de Priesters zyn: om dat ghen ander bequaem volderdinghe voozde zoude en conde ghevonden worden/ noch daer en was niemant soo groote ere weerdich/ dat hy soude Gode sijnen eerstghebozen Sone offeren. En Christus dyrecht den persoon des Priesters niet alleenlic om door de eeuwighe Wet der verfoeninghe den Vader ons gonstich ende ghenadich te maken/ maer oock op dat hy ons tot deelgenooten sikelier grooter ere aen neine. Want wy in ons selven onreyn/ zyn nochtans in hem Priesters/ ende offeren ons selven ende al wat onse is/ God/ ende gaen bypelic in dat Hemelsche heplichdom/ op dat de offerhande des ghebets ende des losse die van ons comē/ aengenoem ende welriekende zyn/ vooz het aenfeyn Gods. Ende dus verre strecken hem de woordē Christi/ daer hy seyt: Ick heplige wy selven om haret wille. Want wy niet sijn heplich overgoten zynde/ soo verre hy ons heeft den Vader toeghepghent/ behaaghen Gode ghelijc of wy supver ende reyn/ hac heplich waren: hoewel wy anders vooz hem stincken. Hier toe dient de salvinghe des heplichdoms/ waer van in Daniele ghemeldet wordt. Want men moet de verghelekinghe acinnercken tusschen dese salvinghe/ ende die ander figuerlicke die doen ghebywelit wert: ghelijc of de Enghel wilde segghen/ dat de schaduwē souden verdyden worden/ ende het Priesterdom in den persoon Christi clac zyn. Daerom is dier menschen ghedieftel te grouwelicher/ die niet den Priesterdom Christi niet te byeden zyn/ bestaen hen selven te verzozderen om Christum te stathten ende offeren: het welke dagheleer gesehier in het Pausdom/ daer de Wisse gheacht wordt vooz de offeringhe Christi.

Het xvj. Capittel.

Hoe dat Christus het ampt des verlossers volbracht heeft om ons de salicheyt te vercrijgen: waer oock van sijn doot ende wederopstandinghe, ende opclimminge ten Hemel ghehandelt wort.

Dat wy dus langhe van Christo ghesprocken hebben/ dat dient al tot dit eynde/ dat wy in ons selven verdoemt/ doot/ ende verlozen zyn: de in hem rethverdiecht/ verlossinghe/ leven ende salicheyt soecken: ghelijc wy geleert worden door die schon sententie Petri/ daer hy seyt: * dat daer anders geen naem en is onder den hemel den menschen ghegeven/ waer in men moet salich worden. En hem en was niet sonder oorfake/ noch door een avontuerich gheval/ noch door menschen goetdumken de naem Jesus gegeven/ maer is iyt den Hemel door den Enghel den vercondigher des oppersten raets/ aenghebracht: ende de oorfake daer by geseft/ te weten/ om dat hy ghesonden was om het volck van zonden te verlossen. In welke woorden wy moeten acinnercken dat wy ooc ergens geroert hebben/ te weten/ dat het ainsp des Verlossers hem bevolen was/ om dat hy ons soude een salichmaker zyn. Hierentusschen soude nochtans de verlossinghe creupel ende onvolmaecht zyn/ ten ware dat hy ons niet gheduerighen voozgang tot het uiterste eynde der salicheyt brach:

te. Daerom soo haest als wy een weplich van hem afwycken/ so vergaet de salicheyt langs so meer/ de welke gheheel in hem is/ so dat alle de gene die in hem niet gerust en zyn/ hen selve wilens van alle genade berooven. Ende de vermaninge Barnarde is weerdich verhaelt te worden/ te weten: Dat de naem Jesu niet alleenlic licht/ maer oock spijse is: dat hy ooch olve is/ sonder welke alle spijse der ziele doer is: dat hy souter is/ sonder wiens besprenginghe alle dinck dat voozgeseft wort/ sonder sinale is. Eyndelic dat hy is heumich in den mont/ soet gekuyt in de oore/ in het herte verheuginge/ ende ooc medicyne: ende dat al wat ghehandelt wort onwyflich is/ te zyn dat daer dese naem sijn geluyt geeft. Maer hier moeten wy necstichlic overlegghen/ hoe hy ons de salicheyt vercreghen heeft/ op dat wy niet alleenlic vast en gelooven dat hy de anthear daer van is/ maer dat wy oock de hemel tooghyf is/ ende door dat gevoelen noot te hebben om niet beuathert een wyse ende middel te soecken om God te paepen/ om dat hy betalinge eyscht: son to daer groote verselichheit noodich. Want so langhe de sondacs niet verlost en zyn van der schult/ so is de toozuchtighe Gode ende verbloekinghe altys over hem: want dewijle hy een rethverdiecht sichter is/ soo en laet hy de overtreddinge sinder Wet niet ongestraft/ maer is tot de wreake ghewapent.

2 Maer eer ick voozder voozt gaec/ soo moeten wy cortelic sien hoe dit over een comt/ dat God die ons door sijn barmherticheyt voozt comt/ zy onse byant gheleest tot dat hy ons door Christus wederom verfoent is. Want hoe soude hy ons in sijnen euechgebozen Sone eene sondelichken pain sinder liefde gegeven hebben/ hadde hy ons niet te vozen niet onbediende gonstic onnuchelijc? Daerom dewijle dit schijnt wat qualick over een te comen/ so sal ick desen knoop outdoe. De Geest spracet in de Schryfture by: na op dese wyse/ te wetē/ * dat God den menschen een byant was/ tot dat sy door den doot Christi sijn wederom tot genade ghebracht: dat sy verbloekt waren tot dat haer ongerethicheyt is door sijn offerhande verfoent: dat sy van God ghescheyden waren/ tot dat sy door sijn lichaem zyn tot vereeninge aenghenomen. Dus danighe wysen vā sprake zyn na ons verstant goebricht/ om dat wy souden te beter verstaē hoe ellendich en deelic onse conditie bytē Christum is. Wāt waer dat niet met clare woordē geseft en woode dat de toozn en wreake Gods/ en de eeuwighe doot over ons was/ so en souden wy so wel niet weten hoe ellendich wy zyn sonder de barmherticheyt Gods/ ende wy en soude de weldaet der verlossinghe so seer niet achten. Creupel: Waer dat tot peinant geseft worden: Hadde God u doe ghy een soudar waer/ gheacht en verwozpe/ gelyc ghy verdient hadt/ so hadde een grouwelich verderf over u geweest. Maer dewijle hy u heeft van sels en door onbediende goebertierenheyt in genade ontfanghen/ en u niet laten van hem verzeenden/ so heeft hy u also van dit pernickel verlost: die sulc hoozde/ die soude wel gheoert worden en eenichsins ghevoelen hee veel hy der barmherticheyt Gods schuldic ware. Maer laet hem wederom hoozen dat de Schryfture leert/ te weten/ dat hy door de zonde van God verzeemt/

Maer bytē Christum is de verwozpe doot.

Der. in cant. Salm. 15.

Hoe dat de salicheit van Christo bereeghen is.

Op dat sulc verstaē mach werden/ haer clacert hy een byaghe/ hoe dat de ghesrechticheyt Gods over een comt met de barmherticheyt Gods/ welke met ons verfoent is door Christum * Rom. 5. 10.

Gal. 3. 10. 13.

Col. 1. 21. 22.

De heylighe Schryfture gebuyt dese manere van sprocken/ op dat wy te beter verstaen soude/ hoe ellendich onse staet is bytē Christum.

Hebr. 10. 10. 12. 14.

4. Dat de Christenen door Christus sijn woorden Priesters/ haec selven en al wat sy hebbe Gode opdragende. Rom. 1. 6. 1. Pet. 2. 5. Titim. 1. 2. 1.

Joan. 17. 19.

Dan. 9. 24.

Eer int volck dat de Dapselen suadelic sondighen die haer beoemē dat sy Christus niet opofferten.

Alsoo bast wort ons de salicheit in Christus voozgebragen/ dat wy al wat ons om de selve te soekē ende te bereeghen van noden is/ overvloedich in hem vnde. * Act. 1. 4. 12. * Dan. 1. 21. Luc. 1. 31.

verzeemt/

verbeent/ erfgenaem der toornichept/ der ver-
 bloechunge onderwoopen/ en van alle hope der
 salichept uptgehoert/ vzeende van alle zegenun-
 ge Gods/ des Dupvells slave/ onder het soek der
 zonde gevangē / epndelic tot grouwelic verderf
 verozpent / en in daer in verwerret was: en dat
 Christus als een verbidder is hier tussche geco-
 me / de straffe op hem genoinē / en voldae heeft/
 dic dooz het rechtveerdich oorzdel Gods stont
 over alle sondaren te comen: de zonden en boos-
 heden diese vooz God haestelick maecten/ met
 syn bloet iwtgewischt/ met dien zondoffer Gode
 behoorlick geoffer heeft: dat synē toorn is dooz
 dese vooz syzale ghestilt: dat de vrede Gods met
 de mensche op desen gront gefondeert is/ en dat
 syn goetwillichept tot hem met desen bant ghe-
 bonden is. Sal hy dooz desen woorden niet soo
 veel te seerder geroert worden/ gelyck sy beter en
 levedichlicker vooz oogen stels/ upt wat groo-
 ter ellendichept hy verlost is? *Somma/* dewyle
 onse herte het levē in de barmhertichept Gods
 niet en can so vperichlick begeert / noch so danc-
 baerlick ontfangen/ als het betaemt/ ten zy erst
 dooz de vrees der toornichept Gods/ en dooz de
 verschickinge des doots verlagen: soo worden
 wy dooz de heplighe Schrytuere also onderwe-
 sen/ dat wy eeuichsins sie dat God op ons bly-
 ten Christum toornich is/ ende dat syn hant tot
 onse verderf gewapent is: ende dat wy syn goet-
 willichept ende vaderlike liefde alkenlick in
 Christo omhelsen.

3 En hoewel dit na de swackhept onses ver-
 stants gheseyt wort/ soo ist nochtans waerach-
 tich. Wat God die de opperste rechtveerdichept
 is/ en can de boosheyt niet lief hebben die hy in
 ons siet. Daerom hebben wy alle in ons dat
 weerlich is van God ghaect te zyn. + Daerom
 na onse verdozen natuere / ende oock dooz de
 booshept die daer toe comt / zyn wy alle in de
 verbolghenthept Gods waerachtelick vooz
 sijn aenschijn verdoemt/ ende tot de helsehe ver-
 doemnisse geboze. Maer dewyle de Heere niet
 en wil in ons verliesen dat hem toe comt/ soo
 vint hy noch wat in ons om na sijn goedichept
 lief te hebben. Want hoewel wy dooz onse ver-
 dozventhept sondaers zyn/ soo blyden wy noch-
 tans sijne creatiuren : ende hoewel wy de doot
 over ons ghaelt hebben/ so hadde hy nochtans
 ons tot het leven geschapen. Also wort hy dooz
 enkel onverdide liefde tot ons verweert om
 ons weder om in genade te ontfangen. Maer ist
 dat tusschen de rechtveerdichept ende ongerech-
 tichept eenwich ende onverfoelick gheschil is/
 so en can hy ons niet gheheel acu nemen/ so lan-
 ge wy sondaers blyve. Daerom om dat hy ons
 soude gantschelick met hem versoenen/ alle ooz-
 sake ende materie des haets wech genoinē zyn-
 de/ soo heeft hy alle het quaet dat in ons is/ iwt-
 gewischt / dooz de repuinghe die in Christo is
 vooz gestelt/ op dat wy rechtveerdich ende heyl-
 lich vooz sijn aenschijn verschijnē/ die wy te vo-
 ren onreyn ende onsupber waren. So comt dan
 God de Vader met sijn liefde vooz onse verso-
 minghe in Christo/ ende voozgaetse. Ja om dat
 hy ons eerst lief heeft / daerom versoent hy ons
 daer na met hem. Maer dewyle de ongerechtig-
 hept die de verbolghenthept Gods verdient/ ende
 vooz hem verbloecht ende verdoemt is / in ons
 blyst tot dat Christus ons met sijnē cens dienste
 hulpe comt/ soo en hebben wy gheen vaste noch
 bolle verreuninghe met God/ cer ons Christus
 bereenicht. Ja ist dat wy willen ons selvē wijs
 maken dat God ons versoent / ende ghenadich
 is/ soo moeten wy op Christum alkenlick onse

herten ende oogen slaen: gelyk wy waer achtich-
 lich dooz hem gecrygen/ dat ons de zonden met
 toegerkent en woorden/ der welcker toerkiennin-
 ghe den toorn Gods mede vzeint.

4 En hierom seyt Paulus dat de liefde daer
 mede God ons cer de werelt gheschayen was/
 onnuchelst heeft / is in Christo gefondeert ghe-
 weest. Dit is elar en comt wel met de Schry-
 tuere over ee / en verceent seer wel de plaersen
 met malanderen/ daer gheseyt wort dat God
 daer in sijn liefde tot ons bewisen heeft / dat hy
 sijnē ceugen Sone heeft tot der doot gegeven/
 ende nochtans onse vpanit was/ cer hy dooz den
 doot Christi verfoent was. Maer op dat het te
 vaster zy by de gene die getuygenissen der onder-
 Ghenepte begeren/ so wil ick een plaetse ver-
 hale upt Augustino/ daer dit selve geleert wort.
 De liefde Gods (seyt hy) is onbegrypelic ende
 onderanderlick. Want hy en heeft ons niet be-
 gommen lief te hebben nae dat wy dooz het bloet
 sijnē Soons versoent zyn / maer hy heeft ons
 lief gheschadt cer de werelt ghemaecht was / dat
 wy met sijnē ceughebozen Sone souden oock
 sijnē kinderen zyn/ cer wy gantschelick wat wa-
 ren. Daerom/ dat wy versoent zyn dooz de doot
 Christi/ dat en is also niet te verstaen gelyc of de
 Sone ons daerom met hem verfoet hadde/ om
 dat hy soude beginnen ons nu lief te hebben die
 hy haette : maer wy zyn versoent met dien die
 ons lief hadde / met den welcke wy om der zon-
 den wille vpanitshay hadden. Of ick die niet
 der waerheyt segge dat sal de Apostel betuygen:
 God prijst (seyt hy) sijn liefde tot ons / want doe
 wy noch sondaers waren/ is Christus vooz ons
 gestorven. So hadde hy dan liefde tot ons/ oock
 doe wy vpanitshay tegen hem beooyvende/ on-
 gerechtigheyt wachten. Daerom heeft hy ons
 op een wonderlike ende goddelicke wyse lief ge-
 hadt / oock doe hy ons haette. Want hy haette
 ons so verre wy sulck ware als hy ons niet ge-
 maect en hadde: en dewyle onse ongerechtighept
 niet en hadde sijn werck op allen zyden verceert
 ende te niete ghemaect/ so wiste hy in eenen pe-
 gelicken ban ons te hater dat wy ghedaen had-
 den / ende lief te hebben dat hy gemact hadde.
 Dit zyn de woorden Augustini.

5 Nu als men vzaecht hoe Christus de zonde
 wech nemende / heeft dien twist tusschen God
 ende ons wech genoinen/ ende rechtveerdichept
 vercrigen/ dooz de welcke God soude ons gou-
 stich ende goetwillich worden: soo machmen in
 tgemeyn antwoorden/ dat hy ons dat gemact
 heeft met de gantsche loep sinder gehoosfaem-
 heyt: het welcke dooz de ghetuyghenisse Pauli
 bewisen wort/ daer hy seyt: * Gelyck dooz eens
 overtredinge vele zyn tot sondaers ghestelt: also
 wortē wy dooz eens gehoosfaemhept tot recht-
 veerdige gestelt. Ende de oorzake der verghewin-
 ge waer dooz wy van de verbloechinge der Wet
 verlost zyn / die streckt hy voozwaer ergens tot
 het gantsche leven Christi/ daer hy seyt: Doe de
 volhept des tijts was ghecomen / so heeft God
 sijnē Sone ghesonden/ gemact iwt der bron-
 we/ der Wet onderwoopen/ om dat hy de ghene
 die onder de Wet waren / soude verlossen. Alsoo
 heeft hy betuycht dat oock in den Doop een deel
 der rechtveerdichept volbracht wert/ om dat hy
 des Vaders gebot gehoosfaemlick volbrachte.
Somma/ van dat hy den perfoon cens dienste
 knechts heeft aenghenomen / heeft hy den prijs
 der verlossinghe om ons te verlossen/ begommen
 te betale. * Nochtans om te sekerlicker de wyse
 onser salichept te beschrijven / soo schryft de
 Schrytuere dit der doot Christi toe / ghelyck

2. Joan. 3. 16.
 Rom. 5. 10.
 Tract. in
 Euangeli.
 Joan. 1. 10.
 Woords int
 Augustina.

Joan. 3. 16.
 Rom. 5. 10.

Tract. in
 Euangeli.
 Joan. 1. 10.
 Woords int
 Augustina.

Rom. 5. 8

Dat andere
 deel des * ap-
 ptrels dwelt
 handelt van
 onse verlos-
 singhe dooz
 Christum/
 ettelick int
 ghe nem.
 Ende gaet
 de selve op de
 loop der gāt-
 schein gehoos-
 faemhept
 Christ.
 * Rom. 5. 19.

Gal. 4. 4.

Mat. 3. 15.

Phil. 2. 7.

* Daer nae
 wort int bps
 sonder de
 wylse der sa-
 lichept den
 doot Christi
 toegeghewē.
 hact

Nochtans en
 is dit niet on-
 waerachtich:
 want de al-
 derrethveere-
 dichste God
 bindt in ons/
 dat de swaer-
 sten haer
 weerlich is/
 tot dat de
 schilt dooz
 Christum
 wech gedaen
 wort: hoewel
 hy nae sijnē
 goethept/ ige-
 ne dat sijnē
 is/ in ons be-
 mint.
 † Epsel. 2. 3.

1. Joan. 4. 19.

Matt.20.18.
Rom.4.25.
Joan.1.29.

haer epghentlick ende sonderlick toe comende. Christus selve vercondicht dat hy sijn ziele geeft tot verlossinghe vooz vele. Paulus leert dat hy gestorven is om onse zonden. Joannes Baptista riep dat hy is gecomen om de zonde der werelt wech te nemen/ om dat hy het Lam Gods was. Paulus leert ergens dat wy vooz niet gerechtverdiecht worden/dooz de verlossinghe die in Christo is: want hy vooz gestelt is tot eenen verzoener in sijn bloet. Item/ dat wy gherechtverdiecht zijn in sijn bloet / en verzoent dooz sijn doot. Wederom: Die gheen zonde en wiste / die is vooz ons zonde gheworden/ om dat wy souden de rechtverdiecht Gods zijn in hem. Ick en wil alle ghetupgemissen niet verhalen / want het ghetal soude te over groot zijn/ende vele sulden hier nae te harer plaetse verhaelt worden.

Rom.3.15.
Rom.5.9.10.
2 Cor.5.21.

Daerom is in de artykelen die wy den Credo ofte het Geloove noemen/ser goede ordeninge/ dat men terstont van de geboorte Christi comet tot sijn doot ende wederopstandinghe / waar in de somma der volcomender salicheyt gheleert is. Nochtans en wort het ander deel der geboortesaemheyt die hy in sijn leven bewesen heeft/ niet uptghehoert: gelijk Paulus dat geheel van den beginne tot den eynde verbaet/ als hy seyt dat hy hem selven verpdelt heeft/ de ghedaente eens dienstknechts aen nemende/ ende dat hy de Vader is gehoozsaem gheweest tot der doot: te weten/ de doot des cruyces. En voozwaer in de gehoozsaemheyt heeft oock de ghewillige onderwoyninghe de eerste plaetse: want de offerhande en soude niet geholpen hebben tot rechtverdiecht/ hadde sy niet gewillichlick gheoffert gheweest. Daerom als dekeere betuycht heeft dat hy sijn ziele vooz sijn schapen stelt/ soo seyt hy claerlic daer by/ niemant en neemt die van my. Also seyt oock Esaras/ dat hy is ston gheweest gelijc een Lam vooz den slachter. Ende in de Euangelische historie wort verhaelt dat hy is uptghegaen den cruyshknechten te genoece: en dat hy vooz Pilatum hem niet en heeft beschermt / maer gestaen om het oordeel te dragē.

Phil.2.7.
In welcken doot onsen heyt haer openbaert de gewillige onderwoyninghe Christi: nochtans also dat hy niet sonder grooten streyt hem van sijn epggenegentheyt heeft onthouwen.
Joan.10.15.
Esai.53.7.
Wet.8.32.
Joan.18.4.

Dat en dede hy niet sonder streyt des vleeschs/ want hy hadde onse swaekheden acugenomen: en de gehoozsaemheyt die hy de Vader bewees/ moeste also beproeft worden. En dit en was geen cleyn bewijs sijnder omuytzyckelicker liefde tot ons/ te weten/ dat hy tegen de grouwelicke verschrikkinge street/ ende in de vreeselicke quellinghe de soz ghe sijn selfs wech wiert / om ons te hulpe te comen. Men moet die wel weten dat Christus niet en conde beschozlick offerē/ anders dan als hy sijn epggenegentheyt verwoypende/ hem selven heeft gantschelic de goetduncken des Vaders onderwoypen ende begheven. Tot dese sake verhaelt Paulus bequamelick die getupgenisse des Psalms: In den boeck der Wet is van my geseheben/ op dat ick Heere inwen wille doe: Ick wil/ende uwe Wet is midden in mijn herte. Voer seude ic: Siet ick come. Doozt dewijle de verschrikte conscientien geen ruste en vinden anders dan in de offerhande en afwischunghe dooz de welcke de zonde verzoent worden: so worden wy te rechte daer toe gelept/ ende de materie des levens wort ons in de doot Christi ghestelt. Ende dewyle de verbloekinghe dooz de zonde ende schult over ons was vooz de Hemelischen rechtstoel Gods: soo wort ten eersten de veroordeelinghe Christi verhaelt / die gheschiet is vooz Pontio Pilato den Stadhouder in Judea: op dat wy wetē dat de strafse die wy verdient hadden / is op den rechtverdighen ghelept. Wy en condē dat grouwelick

Matt.27.39-42.
Wet.10.5.
Psal.40.9.

oordeel Gods niet ontgaen: maer Christus om ons daer upt te verlossen / heeft hem selven van eenen sterffelicken / ja oock boosen ende onheylighen mensche laten verdoemen. Want den naem des Stadhouders en wort niet alleentlic beschreven om de waerheyt der historie te bevestighen/ maer op dat wy verstaen dat Esaras leert/ dat de castidunge onser vrede op hem was/ en dat wy dooz sijnē wondē genesen sijn. Want om de oorzake onser verdoemenisse wech te nemen/ en was het niet genoeg eenigherley doot te sterben: maer om onser verlossinghe genoeg te doen/ moeste hy sulc een doot verkiefen: waer in hy de verdoemenisse ende de volderinghe op hem nemende/ ons mochte van beuden vry maken. Hadde hy van de roovers vermoort/ oft dooz des volc oproer verflaghen gheweest/ in sulcke doot en soude geenerley schijn der volderinghe gheweest hebben. Maer als hy beschuldicht zynde/ wort vooz den rechterstoel gestelt/ niet ghetupgemissen beschuldicht ende overvallen/ dooz des lachters mont ter doot verweisen: dooz dese bewysinghe verstaen wy dat hy eens misdadighen mensches persoon draecht. Ende hier moeten wy twee dinghen acumerken/ die oock dooz de Propheeten voozseyt waren/ ende grooten troost ende versterkinghe des geloofs mede brengen. Want also wy hoorē dat Christus van den rechterstoel tot de doot gheonden zynde/ is tusschen de volderers gheslagen gheweest: soo hebben wy de verbillinghe der Propheetie die van den Euangeliste verhaelt wort/ namelick: Hy is onder de ongherechtighe gerekent. Daerom dat te weten/ om dat hy soude niet in eens rechtverdighen/ maer in eens misdadighen plaetse staen: want hy en is niet om der onnooselheyt/ maer om der zonden wille gestorven. Wederom als wy hoorē dat hy dooz den selven mont die hem verwoordeelde / is gherechtverdiecht gheweest (want Pilatus is meer dan eens bedwonghen gheweest opentlic ghetupgenisse der onnooselheyt Christi te gheven) soo laet ons in ghedachtenisse comen/ dat hy eenen anderen Propheete staet/ dat hy betaelt heeft dat hy niet ghesolen en hadde. Ende also sullen wy den persoon des sondighen ende misdadighen mensches die in Christo vertoont is/ aensien/ en dooz de claerheyt sijnder onnooselheyt sal het oock mede openbaer worden / dat hy niet met vzeende ende niet met sijn epggen zonden gelade was. Soo heeft hy dan gheleden onder Pontio Pilato dooz het openbaer oordeel des Stadhouders/ in der misdadighen menschen getal geset zynde: nochtans also dat hy van de selven is ooc in de vercondicht rechtverdiecht te zynē/ dewijle hy betuycht dat hy gheen oorzake in hem vint. Dit is onse rechtverdighinghe/ dat de schult dooz de welcke wy der straffe onderwoypt waren / is op den Sone Gods ghelept. Want dese vergeldinghe moeten wy vooz nemelick wetē/ op dat wy niet onse leven lauck en vzeesen noch beuaut en zijn/ gelijck of de rechtverdighē wrake Gods stonde over ons te comen / de welcke de Sone Gods heeft op hem ghenomen.

Daer nae moeten wy acumerken de veroordeelinghe vooz den lantboort Pilato.

6 In dese art des doots/ en is ooc niet sonder groote verborgentheyt. Het cruyce was verbloecht/ niet alleentlic dooz menschelicē wrae/ maer dooz het oordeel der Wet Gods. Daerom als Christus daer aen verheven wort/ so onderwoypt hy hem selven der verbloekinghe. En het moeste alsoo gheschiet / om dat wy souden van alle verbloekinghe die om onser zonden wille stont op ons te comen / ja oock over ons was/ souden verlost worden/ dewyle sy op hem gelept wort;

oordeel Gods niet ontgaen: maer Christus om ons daer upt te verlossen / heeft hem selven van eenen sterffelicken / ja oock boosen ende onheylighen mensche laten verdoemen. Want den naem des Stadhouders en wort niet alleentlic beschreven om de waerheyt der historie te bevestighen/ maer op dat wy verstaen dat Esaras leert/ dat de castidunge onser vrede op hem was/ en dat wy dooz sijnē wondē genesen sijn. Want om de oorzake onser verdoemenisse wech te nemen/ en was het niet genoeg eenigherley doot te sterben: maer om onser verlossinghe genoeg te doen/ moeste hy sulc een doot verkiefen: waer in hy de verdoemenisse ende de volderinghe op hem nemende/ ons mochte van beuden vry maken. Hadde hy van de roovers vermoort/ oft dooz des volc oproer verflaghen gheweest/ in sulcke doot en soude geenerley schijn der volderinghe gheweest hebben. Maer als hy beschuldicht zynde/ wort vooz den rechterstoel gestelt/ niet ghetupgemissen beschuldicht ende overvallen/ dooz des lachters mont ter doot verweisen: dooz dese bewysinghe verstaen wy dat hy eens misdadighen mensches persoon draecht. Ende hier moeten wy twee dinghen acumerken/ die oock dooz de Propheeten voozseyt waren/ ende grooten troost ende versterkinghe des geloofs mede brengen. Want also wy hoorē dat Christus van den rechterstoel tot de doot gheonden zynde/ is tusschen de volderers gheslagen gheweest: soo hebben wy de verbillinghe der Propheetie die van den Euangeliste verhaelt wort/ namelick: Hy is onder de ongherechtighe gerekent. Daerom dat te weten/ om dat hy soude niet in eens rechtverdighen/ maer in eens misdadighen plaetse staen: want hy en is niet om der onnooselheyt/ maer om der zonden wille gestorven. Wederom als wy hoorē dat hy dooz den selven mont die hem verwoordeelde / is gherechtverdiecht gheweest (want Pilatus is meer dan eens bedwonghen gheweest opentlic ghetupgenisse der onnooselheyt Christi te gheven) soo laet ons in ghedachtenisse comen/ dat hy eenen anderen Propheete staet/ dat hy betaelt heeft dat hy niet ghesolen en hadde. Ende also sullen wy den persoon des sondighen ende misdadighen mensches die in Christo vertoont is/ aensien/ en dooz de claerheyt sijnder onnooselheyt sal het oock mede openbaer worden / dat hy niet met vzeende ende niet met sijn epggen zonden gelade was. Soo heeft hy dan gheleden onder Pontio Pilato dooz het openbaer oordeel des Stadhouders/ in der misdadighen menschen getal geset zynde: nochtans also dat hy van de selven is ooc in de vercondicht rechtverdiecht te zynē/ dewijle hy betuycht dat hy gheen oorzake in hem vint. Dit is onse rechtverdighinghe/ dat de schult dooz de welcke wy der straffe onderwoypt waren / is op den Sone Gods ghelept. Want dese vergeldinghe moeten wy vooz nemelick wetē/ op dat wy niet onse leven lauck en vzeesen noch beuaut en zijn/ gelijck of de rechtverdighē wrake Gods stonde over ons te comen / de welcke de Sone Gods heeft op hem ghenomen.

6 In dese art des doots/ en is ooc niet sonder groote verborgentheyt. Het cruyce was verbloecht/ niet alleentlic dooz menschelicē wrae/ maer dooz het oordeel der Wet Gods. Daerom als Christus daer aen verheven wort/ so onderwoypt hy hem selven der verbloekinghe. En het moeste alsoo gheschiet / om dat wy souden van alle verbloekinghe die om onser zonden wille stont op ons te comen / ja oock over ons was/ souden verlost worden/ dewyle sy op hem gelept wort;

Esai.53.5.

Daer in twee dinghen waer te nemen sijn. 1. Dat Christus onder den quaetdoenders is gherekent.

Esai.53.11.

Matt.15.12.

2. Dat hy dooz de mont des rechters is vry ghesproken. Luc.23.22. Joan.18.38.

Psal.69.5.

Joan.18.38. Luce 23.22. De miticheyt en ghebruyck deser leere.

Daerom Christus is gherechtlic gheweest. Wet.21.23. Gal.3.13.

Dese beroyghentheyt was in de Wet afghebeeldet.

woyt. Dit was noch in de Wet afghebeeldet en beteekent. Want de verfoenofferhanden die dooz de zonden geoffert woerden / waren mit heylische oock zonden ghenaemt. Mer welke woortz onepgen gebuyck / de Geest heeft wille te kennen geuen / dat alle de verbloekinghe die de zonden verdient hadden / op die offerhanden gelept woerden. Nu dat in de sacrificien der Wet was figuerlic dooz oogen gestelt / dat selve woort in Christo die het exemplaar aller figueren was / dertoot. Daerom om de behoorzliche eynunghe ende verfoeninghe te volbrengen / heeft hy sijn ziele tot een verfoenoffer dooz de zonde (ghelike de Propheete seyt) gegeuen / op dat de schult ende straffe eenichsins op hem geworpen zijnde / niet meer ons toeghekenient en worde. Dit selve betuycht de Apostel claerlicher / als hy leert dat de gene die gheen zonde en wiste / is van den Vader dooz ons zonde ghemaect / om dat wy souden in hem de rechtverdrichheit Gods woerden. Want de Sone Gods / hoewel hy vā alle smette seer supver was / heeft nochtans onse ongherechtigheyt / ende oneer / ende schande aengemen / ende wederom ons met sijn reynicheyt becleet. Het schijnt dat hy dit selve aengheuen heeft / daer hy seyt / dat de zonde is vā zonde verdoemt geweest in sijn vleesch. Want de Vader heeft de macht der zonde te niete ghemaect / als de verbloekinghe daer van is in den vleesche Christi opgelept. Soo woyt dan dooz dit woort te kennen gegeuen / dat Christus is den Vader gheoffert geweest in de doot tot een verfoenofferhande / op dat wy / dewijle de verfoeninghe dooz sijn offerhande volbracht is / nu niet langer de toornicheyt Gods en byreen. Nu is het claer wat de woorden des Propheeten beduyden / daer hy seyt dat onser aller ongerechtigheyt zijn op hem ghelept : te weten / dat hy om de onreynicheyt daer van upt te wissche / is selve daer mede dooz onepghen toeschrijvinge bedeckt geweest. Van dese sake is het cruce daer aen hy ghehanghen was / een teeken gheweest / ghelijck Paulus betuycht daer hy seyt : Christus heeft ons verlost van den bloeck der Wet / dewijle hy dooz ons is de verbloekinghe ghelwoerden (want daer is gescheyden: Verbloekt is een pegelick die aen het hout hangt) om dat de zegheninghe Abzake in Christo soude tot de Heydenen comen. Dit selve heeft oock Petrus aenghesien / daer hy seyt / dat Christus onse zonden heeft ghebzaghien aen het hout: want upt dit teeken der verbloekinghe / verstaen wy te claerlicher dat het last daer mede wy verladen waren / is op hem gelept. Nochtans en moeten wy niet verstaen dat hy sulcke verbloekinghe heeft op hem ghenomen / daer onder hy selve verladen ghebleuen zy: maer hy heeft veel meer de verbloekinghe op hem nemende / haer gantsche cracht t'onder gebuyck / ghebzogen ende te niete ghemaect. Daerom vact het gheloobe de verlossinghe in de verdoeminghe Christi / ende de zegheninghe in de verbloekinghe Christi. Daerom en is het niet sonder oorsake dat Paulus de triumphhe die Christus aen het cruce gheregghen heeft / soo seer prijst / ghelijck of het cruce dwelck vol schande was / tot groote triumphhe verandert ware. Want hy seyt dat het hantschrift dat ons tegen was / is aen het cruce ghehecht gheweest / ende de heerschappien berooft / ende opentlick te vertoonien ghelept. Ende het en is gheen wonder: want ghelijck een ander Apostel betuycht / dat Christus heeft hem selven dooz den eeuwigghen Geest geoffert: waer upt de veranderinghe der natueren der dinghen comt. Waer op dat dit

in onse herten vast gewortelt zy / ende vast daer in blyue / so moeten wy altyts der offerhande en der afwischinge gedachtich zijn. Want wy en souden niet comen vaste betrouwen dat Christus onse verlossinghe en lof-gelt / en verfoeninghe is / hadde hy niet de offerhande gheweest. Daerom woyt so dickmael van het doot ghemeldet / daer de Schryftuer de wijse der verfoeninghe leert. Hoewel het bloet Christi en heeft niet alleenlic tot een verfoenofferhande gedient / maer heeft oock tot een badt geweest om onse onreynicheden te supveren.

Dat cruce Christi is niet des selve bloetvergiets vercrechte.

Van de Propheeten ende Apostelen geopenbaert. Esa. 53. 5. ende 11.

2. Cor. 5. 21.

Rom. 8. 3.

Esa. 53. 6.

Gal. 3. 13.

Deut. 21. 23.

1. Pet. 2. 24.

Igoe het te verstaen is / dat Christus dooz ons de verbloekinghe is geworpen.

Col. 2. 19.

Heb. 9. 17.

7 Nu volcht in de articulen des gheloofs / dat hy is gestoruen en begrave geweest: daer moet men wederom sien hoe Christus hem selve heeft alom in onse plaetse ghestelt / om den prijs onser verlossinghe te betalen. De doot hielt ons in haer jor aē haer verbonden: Christus heeft hem selve dooz ons onder haer macht ghegeuen / om ons daer upt te verlossen. Dit geest de Apostel te kennen / als hy schryft / dat Christus heeft den doot gesmaect dooz allen. Want hy steruende / heeft ghemaect dat wy niet en steruen: ofte het welcke euen vele is / hy heeft dooz sijn doot onse leuen verlost. Ende dit was in hem verseydelick ende anders dan in ons / te weten / dat hy hem selven der doot over gaf / ghelijck of hy soude verstonen worden: niet om dat hy soude van haer verstonen wordē / maer meer om dat hy soude selve verstonen / van de welke wy hadde terstont verstonen gewordē. Item / dat hy hem selven heeft laten haer onderwoyden / niet om dooz haer macht t'onder ghebzyck te woerden / maer meer om haer te neder te woypē / de welke over ons was / ons haer onderwoypē hadde / ende ghelwelt over ons bedeyt. Sonna / dat hy dooz de doot sonde dien te niete maken / die de heerschappie en gewelt des doots hadde / dat is in den duybel / en dat hy soude die verlossen / die dooz de byesse des doots haer leuen lancck waren der dienstbaerheyt onderwoyden: dese eerste byucht heeft ons sijn doot doozt gebzacht. Ende de ander byucht is / dat hy ons sijns selfs deelachtich makende / onse aerdische leden doot / op dat sy doozt aen hare wercken niet en doen: hy doot onsen ouden mensche / op dat hy niet meer cracht en hebbe noel byucht en draghe. Hier toe dient oock sijn begravinghe / te weten / dat wy dier deelachtich zijnde / oock selue der zonde begraven worden. Want als de Apostel leert dat wy sijn in ghelijcknisse des doots Christi gheplant / en met hem begrave in de doot der zonde: dat de werelt dooz sijn doot ons gheruypt is / en wy der werelt / ende dat wy met hem gestoruen sijn / daer mede en vermaent hy ons niet alleenlic om het exempel sijns doots upt te byucken / maer verclaert dat dese cracht daer in is / de welke alle Christenen moeten gevoelen / ten zy dat sy wille sijn doot onnut ende onbyzuchtbaer maken. Daerom woirdt ons in de doot ende begravinghe Christi tweerley welbaet dooz ghestelt om te ghebzycken / te weten / de verlossinghe van der doot / der welcher wy onderwoyden waren / en de doedinghe onses vleeschs.

8 Het en betaemt oock niet / dat wy de nederdalinghe tot de helle dooz hy gaen / waer in veel ghelegghen is / de byucht ende volbringinghe der verlossinghe aengaende. Want hoe wel het upt de boecken der onder Leetaren schijnt dat dit stuercken het welck onder de articulen des gheloofs ghelesen woirdt / niet seer en is voortijden in de Gemeenten ghebzyck gheweest: soo ist nochtans noodich in de handelinghe der sonna der leere hem plaetse te gheuen; als waer in een

Van de doot Christi.

Heb. 2. 9. Waerom hy gestoruen is.

Heb. 2. 15.

De byuchten sijns doots.

Van sijne begravinghe.

Rom. 6. 5. Gal. 2. 19. ende 6. 14.

Col. 3. 3.

De byuchten der selue.

Van het nederdalen Christi in ter hellen.

een nutte ende weerdighe verborghentheyt eender seer groote sake verbaet is. Daer sijn oock sommige onder de oude Leeraers/ die dit stucken niet voorby en gaen: waer upt men mach verstaen dat het weynich nae der Apostelen tijden onder de articulen des gheloofs gheset zijnde/ niet en is terstont/ maer metter tijt van de Gernepinte gebruyckct geworpen. Dit is boozwaer sonder twyffel / dat het upt het ghemeyn gevoelen aller godsaligen genomen is: dewyle niemant onder de oude Vaders en is die de nederdalinghe Christi ter hellen / niet en meldet/ hoewel niet verscheyden uptlegginghe. Maer van wien oft te wat tijde dit is eerst onder de articulen des gheloofs gheset geweest / dat en gaet der sake niet seer aen. Maer men moet in de articulen des geloofs meer acht hebben/ dat de somma des geloofs in alle haer stucken volcomelick daer in begrepen zy / ende dat daer in niet gheset en wordt / anders dan dat upt den alder supersten woorde Gods ghenomen zy. Ist dat eenige menschen dooz eygensinnicheyt verhindert worden dit onder de articulen des gheloofs toe te laten: het sal nochtans terstont claer worden dat het de somma onser verlossinghe soo seer aengaet / ende dat wy veel van de vrucht des doots Christi verliesen / als wy dit boozby gaen. Daer sijn ooc sommige die menen dat hier in niet meins gheseyt/ maer alleenlick niet ander woorden verhaelt wordt dat te bozen van de begravinghe geseyt was: dewyle dit woort Helle, dickmael in de Schryftuere booz het graf gestelt wort. Datmen van de beddinghe des woordes teghenwoort / dat bekennet ick waerachtich te zyne / te weten / dat de helle dickmael booz het graf ghenomen wort: maer twee dinghen stryden teghen hare meyninghe / dooz de welcke ick lichtelick beweercht worde om anders te ghevoelen dan sy. Want wat grooter onacht saemheyt soude het sijn een sake die licht om verstaen / ende niet clare duytliche woordē bewesen ware/ daer nae niet duysterder woorden meer te beteechenen dan te verclaren! Want soo wanneer een sake wordt niet tweederley woorden op de selve plaetse uptghedruicht / soo betaintet dat de eerste woorden dooz de laetste verclaert worden: Maer wat verclaringe sal dit sijn/ ist dat pemant aldus sprecket: Datmen seyt dat Christus begraven is / dat is te seggen dat hy is ter Hellen ghedaelt. Boven desen en ist der waarheyt niet gelijck / dat in dit cozte begriyp daer in de boozneemste stucke des gheloofs niet soo cozte woorden alst moghelick is / in een somma gestelt sijn / soude hebben conueniētie dōbbelinghe der woorden comen / die te vergeefs waren. Ende ick en twyffel niet / sy sullen wy lieftelick ghelijck gheuen / die de sake een weynich neestelick overlept hebben.

9 Sommige legghent anders upt / te weten / dat Christus tot de zielen der Vaders die onder de Wet waren / is neder ghedaelt om de bootschap van de volbrachte salicheyt daer te draeghen / ende de zielen der Vaders upt de gebruyckte te verlossen / daer in sy gesloten ghehouden waren / ende hier toe gebruycken sy verkeerdelick de ghetuyghenissen upt den Psalme / * dat hy de metalen poozt ende yseren grendels gebroken heeft. Item upt Zacharia. 1 Dat hy de ghevangene verlost heeft upt den put daer in gheen water was. Maer dewyle de Psalmen sprecket van de verlossinghe der genen die in verre landen ghevanghen sijn: ende Zacharias de Babylonische ghevankensse daer in het volck verfonten was / verghelijckct by eenen diepen

dozen put ofte a'grout / ende oock mede leert dat de verlossinghe des gantschen volck is ghelijck een uptcomste upt een diepe Helle: ick en weet niet hoe het geschiet is / dat de naeromers gemeeynt hebben / dat onder de acide een plaetse ware / de welcke sy in het Latijn Limbus noemen. Maer hoewel des fabel groote Nutthout heeft / ende heden van velen ernstichlick booz de waarheyt bescherint wort / soo en is sy nocht as niet anders dan een fabel. Want het is kinderheyt de zielen der dooden te willen in gebruyckte nisse besuyten. Ende wat wort was het dat de zielen Christi soude daer hene neder dalen om die zielen te verlossen: Ze behenne geerne dat Christus dooz de cracht sijns Geests hien is vercheeren: soo dat sy behenden dat de ghenade die sy alleculick dooz hope ghesmaect hadden / doer werelt bewesen was. Ende de plaetse Petri ran niet goeden schijn hier toe ghevoecht worden / daer hy seyt / dat Christus is gecomen ende den ghesien heeft gheprecht die in de wachte waren / die in de ghevankensse waren schryft men gemeynlick: Wat het vervolck der woorden seyt ons oock daer toe / te wete / dat wy daer upt verstaen dat de gheloovighe die booz dien tijde ghestorven waren / sijn der selver ghenade niet ons deelachtich geweest. Want de Apostel verheft daer de cracht des doots Christi / daer mede dat sy oock is tot de doot gecomen / als de godsalighe zielen de besoeckinge die sy sozchuldichlick ver wacht hadden / hebben tegenwoordichlick aenschout: ende als darenteghen de verdoemde claerlicher gesien hebben dat sy van alle salicheyt uptgesloten waren. Ende dat Petrus niet soo onderscheydentlick en sprecket / dat en moet men niet alsoo nemen gelijck of hy sonder eenich onderscheyt de Godsalige niet de goddeloose vermenge: maer hy wil alleenlick bewisen / dat het ghevoelen der doot Christi hien beyden is ghemeyn gheweest.

10 Maer aengaende de nederdalinge Christi tot de Helle / moeten wy een sekerder uptlegginghe soeken: ende wy hebben in de heynighe Schryftuere verclaringhe daer van / die niet alleenlick heplich ende Godsalich / maer oock voluptnemenden troost is. Hadde Christus alleenlick de lichamelicke doot gestorven / soo en ware daer mede niet bedeyven: maer hy moeste oock mede de strengicheyt des goddelicken oordeels ghevoelen: om dat hy soude sijnen toorn stillen / ende sijnen rechtverdigheyn oordele ghemoech doen. Hierom moeste hy oock met de hellsche heytachten ende verschriclinge der ewiger doot gelijck hant teghant stryden. Wy hebben weynich boven verhaelt upt den Propheete / dat de castydinge onser vrede op hem ghelept was / ende dat hy van den Vader is om onser zonden wille geslagen / en verdruct om onse ongerechtededen. Met welcke woorden hy te kennen geeft / dat Christus in de plaetse der sondaren is bozge geworpen / nae gelijck of hy schuldich gheveest hadde / onder woopen om alle de straffen te betaken ende voldoen / die van hem mochten gepeyche worden: alleenlick die uptghenomen / dat hy niet en rōnde in de smerten des doots gehouden worden. Daerom en ist gheen wonder / dat van hem gheseyt wort dat hy neder gedaelt is tot der Helle / dewyle hy die doot gheleiden heeft die dooz de toornicheyt Gods wordt den sondaren opgelept. Ende de uptvlucht is veel te liecheverdig en spottelick die sommige makē / segghende: dat dooz dese wijze de ozen verheert wort / om dat het niet en betaint datmen het ghene dat dooz de begravinge geschiet is / nae de

Desen artghekel en is niet terstont / maer metter tijt van den ghemeynen gebruyckct gheworpen.

Nochtans en is hy niet te verwerpen.

Ofte met den boozgaenden artghekel van de begravinghe te bevinghen.

En ongheschrēkte nutlegginge van het boozburcht der Vaders / tot de welcke sommighe willen dat Christus ghebaert soude sijn.

1 Ps. 107. 16.
1 Zach 9. 11.

1. Pet. 3. 19.

En sekerder uptlegginghe des artghekel van de nederdalinge Christi ter Hellen / met gaders des selven oerz bloedich upt nemenden troost.

Esai. 53. 5.
Actoz. 8. 32.

Actoz. 2. 23.

En upt vlucht

begrabinge stelle. Want als de dingen die Christus vooz: de oogen der menschen geleden heeft/ verclaert zijn/ dan woxt dat onseculick ende onbegrijpelicke oozdeel dat hy vooz: God gebzagen heeft / daer nae verhaelt: op dat wy weten dat niet alleculick het lichaem Christi en is tot prijs der verlossinge ghegeuen: maer dat daer een ander wytnemender prijs was/ te weten/ dat hy die grouwelicke quellinge des verdoemden en verfozen mensches/ heeft in sijn ziele ghedraghen.

11

Hierom seyt Petrus/ dat Christus is weder opgestaen/ de smerten des doots ontbonden zijnde/ van de welke hy niet en ronder gehouden of ober wonden worden. Hy en noemt den doot niet enckelich/ maer seyt dat de Sone Gods is in smertē geweest die dooz: verbloekinghe ende tooznichheyt Gods comen: de welche is de ooz: syponck des doots. Want het en hadde niet veel geweest hadde hy gerustichlic ende als dooz: spel voozt gecomen om den doot te liden? Maer dit was een waerachtich teekē synde onuytprekelicher barmherticheyt/ dat hy de doot niet en wepgerde van de welke hem soo seer gruwede. Dit heeft sonder twijfel Paulus willen leeren in de Sendbrieff tot de Hebrzen/ daer hy schryft/ dat Christus is uyt sijn vzeese verhoort geweest (het welke andere eerwerdicheyt ofte Godsalicheyt oversette/ maer hoe bequamelich hy dat doen/ dat bewijst de sake selve ende de wijsse van spreken) Christus dan met tranen ende sterck gheroepe bidden/ is uyt sijn vzeese verhoort gheweest: niet op dat hy byz: van der doot/ maer op dat hy niet gelijck ee sonder daer van verflonden en worde: want hy doech daer onsen persoon. Ende voozwaer niet ran gheenen grouwelickeren afgreont bedencken/ dan dat pe-mant ghevoelt hem selven van God verlaten ende verzeent te zijne / ende niet verhoort te worden als hy aemdeyt: ghelijck of God hem wilde verderben. Wy sien dat Christus is soo verre verlate geweest/ dat hy dooz: de dzengeude benaetheit bedwonghen werdt uyt te roepen: Mijn God/ mijn God hoe hebt ghy wy verlaten? Want dat sommige willen seggē dat Christus niet heeft nae anderer menschen meynighe/ dan nae sijn gevoelen alsoo gesprohen/ dat en is der waerheyt niet gelijck: wāt het is clae dat die stemme is uyt de binnenste benaetheit des herten gecomen: Nochtans en segghen wy niet dat God hem opt is vpyant of tooznich geweest. Want hoe soude hy tooznich zijn op sijnē lieven Sone / in den welchen sijn herte gherust was: ofte hoe soude Christus andere in de vzietschap ende goaste des Vaders hzengen/ selve in des Vaders verbolghentheyt zijnde? Maer wy segghen dit/ dat Christus de swaricheyt der Goddelicher strengicheyt gebzagen heeft/ want hy is van de hant Gods geslagen en verdruet geweest/ ende heeft alle de teclenen des tooznigheyn ende straffenden Gods geuode. Naer om seyt Hilarius/ dat wy dooz: dese nederdalinge dit vercregen hebben dat de doot ghedoot is. Ende in andere plaecten en spreekt hy niet versehepen den van onse ghevoelen/ ghelijck als hy seyt: Sijn cruce/ doot en helle/ zijn onse leuen. Item erghens: De Sone Gods is in de helle: maer de mensche wort opgenomen ten Hemel. Ende waerom ghebeyckelick eens gemeyn mensches ghetuyghnisse/ dewyle de Apostel dit selve betuyecht/ dese vzuucht der oberwinnighe verhaelende / dat de ghene die dooz: de vzeese des doots alle haer leuen lauck der dienstbaerheyt onderwozen waren/ verlost zijn? Soo moeste dan de vzeese overwonnen worden/ die alle menschen

natuclick sonder ophouden kenaut en dzenge: het welcke niet en ronder gheschieden sonder stryct. Ende dat dese bedrueticheyt niet clepne en was/ noch uyt clepner ooz: salie en quam / dat sal te stont claecliker ghesien worden. Alsoo teghen de macht des Druvels/ tegen de verschirkinghe des doots / ende teghen de pijn der hellen stryden/ heeft hy ghenaeckt dat hy daer ober victorie gheretghen/ ende getrumphiert heeft/ op dat wy nu in de doot sulcke dughert niet en vzeesen/ die onse Druue verflonden heeft.

1. Cor. 15.

Hier comen sommighe boeden tegen my/ de welke wel onghelert/ maer noch: ans meer dooz: boosheyt dan dooz: onwetelicheyt verwerckt zijnde/ roept dat ick Christo groot onrecht doe: want het niet en betacnde dat hy soude vooz: der ziele salicheyt vzeesen. Boven desen verswaren sy dese beschuldighe/ seggende / dat ick den Sone Gods vertwyselinghe ende wanhoopen toe schryue/ de welke teghen het gelooue is. Ten eersten sprekien sy onbehoorlick teghen de vzeese ende verschirkinge Christi/ die soo claecliken van de Euangeliste betuyecht is. Want eer de tyt des doods quam / soo is hy beroert ende droevich gheweest in den gheest/ ende in den sijn begonst hy swaercliker te verschircken. Ist dat sy segghen dat dit een verpusinghe gheweest zy/ dat is veel te schandelich een vzevlich. Daerom moeten wy (ghelijck Ambrosius leert) stontelic de droefheyt Christi beliden/ ten zy dat wy ons van het cruce sehamen. En voozwaer hadde de ziele niet der straffe deelachtich geweest/ soo soude hy alleculick een verlosser der lichamen geweest hebben. En hy moeste stryden om de gene op te helpen die verflaghen laghen: en hier dooz: en woxt sijn hemelsche glorie niet alleculick vermindert/ maer sijn onuytprekelicke roefheyt woxt oock hier dooz: openbaer / dat hy niet ghewepghert en heeft onse swachheden in hem selven aen te nemen. Hier uyt coint oock de vertoosting der benaetheit en smerte die d' Apostelen ons vooz: oogen seilt/ te weten/ dat onse Middelaer heeft onse swachheden gheproeft/ op dat hy te seerder gheneghen zy om den ellendigen te hulpe te comen. Sy seggen dat het gene dat in hem selven gebreclich is/ t' onrechtē Christo toegeschevde wort. Maer dit is gelijck of sy wijsere waren dan den Gheest Gods die dese twee vereenicht / te weten / dat Christus is allesins versocht geweest/ ende dat hy nochtans is sonder zonde gheweest. Soo en moet ons dan de swachheyt Christi niet verschircken/ der welker hy hem selve onderwozen heeft/ niet dooz: ghewelt ofte noot bedwongen/ maer dooz: enckel liefde en barmherticheyt tot ons beweect zijnde. Ende wat hy wille is vooz: ons gheleden heeft/ daer dooz: en woxt sijn cracht niet vermindert. Maer dese achterclaypers woze in een druck bedrogen/ te weten/ dat sy niet en bekennē dat de swachheyt in Christo sijn ver en reyn van alle zonden ende smerten zy: want hy heeft hem selven binnen de palen der gehoofsaemheyt gehouden. Want om dat in de verdoventheyt onser natuere geen mate en ran ghebonden worden/ daer alle gheueghentheden veroerclich buyten den reghel dzyuen: daerom achten sy verheerdelich dat het oock alsoo zy in den Sone Gods. Maer dewijle hy geheel ende oprecht was/ so heeft in alle sijnē genueghenthedē maticheyt geweest / waer dooz: de ongheregelicheyt verhindert wert. Daerom comde hy in de droefheyt en vzeese ons gelijck zijn/ alsoo dat hy nochtans niet sondich en ware. Als sy nu oberwoonne sijn/ so forckē sy ee ander vzevlich/ seggende

De druck ende nuchtheit van de nederdalinge Christi

En ander teghenwoz: pinghe: Dat Christo ongelijck ghebaen wort / ende dat hem emighe betuyctinghe toe gheschreuen wort / soo wy segghen / dat hy ghezeest heeft.

Antwoort: Wer de Euangelisten is openbaer/ dat Christus waerachtich gebreest heeft/ in sijnē Geest beroert / verschrickt/ ende in alles bevocht was ghelijck wy/ doch sonder zonde.

Wederlegginghe van een Inwee.

Hebr. 4. 15.

Maerom Christus der swachheyt heeft wilken onderwozen wesen.

De vzeese Christi is sonder zonde.

1. Cor. 2. 24. Bewijs soodanigher uytlegginge/ bevesticht met ghetuyghnisse der H. Schrifstueren / ende der ouden Theologantē.

Hebr. 5. 7.

Mat. 27. 46. Psal. 22. 2. Wederlegginge van een teghenwoz: pinghe teghen dat verhaelde bewijs.

Vide Ty. lib. altere de re fidei ad Regim.

Lib. 4. de Tira.

Lib. 2. Lib. 3.

Hebr. 2. 15.

Antwoort op een ander Inrede / waer in dat de braghe belært wort / of ende waer om Christus den doot gheveest heeft.

gende hoewel Christus den doot gebreest heeft / soo en heeft hy nochtans de verbloekinghe ende toornicheyt Gods niet ghebreest / wetende dat hy daer van vry was. Maer de godsalighe Lezers mogen overleggen / hoe eerlich dit Christus zy / dat hy soude staunwer ende vertfaechder geverest hebben dan vele gemeyne menschen. De woerden en andere boose menschen gaen hartnechlich tot de doot / vele menschen verachten de doot met grooten moede / sommighe sterben lieffelich. Wat staunvasticheyt ofte grootmoedicheyt soude dan dit gheweest hebben / dat de Sone Gods doot de vrees de vrees des vrschreut ende verlagen geverest hadde? Want van hem wort gheschreven / dat den ghemeynen manne mach boven nature worderlich schynen / dat doot groote benaughteet druppelen bloets zyn upt sijn aensichte ghevoelt. Ende dit en heeft hy niet als een schouwel vooz der menschen oogen gedaen / doen hy in een verborgen plaetse sijn sichten tot den Vader stoyte. En dit neemt alle twijfelinghe wech / dat de Engelen moesten upt den Hemel comen / om hem met oghen woonliche vertroofinghe te stercken. Wat schandelicker weerscherticheyt soude dit gheweest hebben / doot vrees der ghemeyner doot soo seer benaut te worden / dat hy bloet soude ghesweet hebben / ende niet te comen ghetroost worden / anders doot het ghesichte der Engelen? Ende dit ghebedt dat hy die mael verhaelt: Vader ist mogelich laet desen dynckbeker van my vooz hy gaen: is dat niet upt ongelooveliche bitterheyt des herten gecomen / bewysende dat Christus strengheren ende swaerderer strijt hadde dan tegge de gemeyn doot? Hier upt is het openbaer / dat dese beufelaers teghen de welke ick stryde / stontelich clappē van dingen die sy niet en weten: om dat sy uoyt ernstlich overlept en hebben / wat het zy ofte wat cracht het hebbe / dat wy vā het oordeel Gods verlost zyn. Maer dit is onse wysheyt / te weten / wel te ghevoelen hoe diere de Sone Gods onse salicheyt gerocht heeft. Ist dat nu peinant vraecht / of Christus doen neder daide tot de helle / doen hy vader om de doot voozhy te gaen. Zeli antwoorde / dat dit is het begin ghewoelen / waer upt men verstaen mach / wat gronwelicker en verscherelicker benaughteet hy gelede heeft / doe hy beheride dat hy om onsen wille beschuldicht stont vooz den richtstoel Gods. Ende hoewel de Goddeliche cracht des Scheets haer een wepmich tuts verberch om der swaachheyt des vleeschs plaetse te gheven: soo moet men nochtans weten / dat de versochinghe upt het ghevoelen der droefheyt ende vrees / teghen het gheloope niet en stree. Ende aldus is het volbracht dat in de predikinghe Petri staet / dat hy niet en conde van de smerten des doots ghehouden worden: om dat hy hem selven als van God verlaten gevoelden / niet een hant en is geweken van het betrouwen op sijn goetheyt. Dit leert ons die upnemende aenroepinghe / in de welke hy doot groot te benaughteet geropen heeft: Min God mijn God hoe hebt ghy my verlaten? Want hoewel hy boven maten benaut is / soo en laet hy nochtans niet sijnen God aen te roepen / van den welken hy roept dat hy verlaten is. Ende hier upt wort alsoo wel de Apollinarische dwalinghe wederlept / als der gener die Monotheliten ghenaeint zyn. Apollinaris dichte dat de ewige Geest Christus in de plaetse der ziele was / so dat hy aileenlic een half mensche was. Maer dit was ghelijck of Christus hadde mogen onse zonden verfoenen / anders dan den Vader ge-

hoofsaem zijnde. Ende waer is de ghesinticheyt ofte wille der ghehoofsaemheyt / anders dan in de ziele? de welke wy weten dat sy daerom is in Christus berogert gheweest / om dat onse zielen souden van alle bevinghe ende ongerusticheyt / ruste ende vrede hebben. Boven desen teghen de Monotheliten / wy sien hoe dat hy nae den mensche weygherde / dat hy nae de Godlike nature wilde. Zeli versinghe dat hy de vrees van de welke wy ghesproken hebben / overwint met een contrarie ghesinticheyt. Want de wyse der tegenstrydinghe en is niet dunster / als hy seyt: Vader verlost my upt dese ure: maer daerom ben ick tot dese ure ghecomen. Vader verlaert uwen naem. In welke benaughteet nochtans gheen onnatlicheyt en was / ghelijck wel in ons ghesten wort / ooch als wy op het aldermeest arbeiden om ons selven te bedwingen ende temmen.

Ende der Monotheliten die in Christus maer eenen wille se h.

Joan. 12. 27.

Van de Opstandinge Christi.

Luc. 22. 44.

Luc. 22. 43.

Mat. 26. 29.

Maer dat Christus ter Heden ghebaelt is.

Hoe ende op wat wyse.

Act. 7. 24.

Mat. 27. 47.

Wat de bouz verhaelde redemien wort de dwalinghe van Apollinaris wederlept.

13 Hier nae volcht de wederopstandinge upt de dooden / sonder de welke het al soude onvolmaecht zyn / dat wy dus verre ghelept hebben. Want dewyle in het cruice / doot / ende begravinghe Christi / met dan swaachheyt ghesien en wort / soo moet het gheloope dit al dootloopen / op dat het niet volle cracht ghesiercht worde. Daerom hoewel wy in sijn doot ghehele verbulinghe der salicheyt hebbe / om dat sy ons met God verfoent / en den rechtveerdighen oordeel Gods volbaen / en de verbloekinghe wech genomen / ende de straffe betaelt heeft: nochtans worden wy gesept niet doot sijn doot / maer doot sijn wederopstandinghe wedergebozen te zyn tot de levendige hope. Wat ghelijck Christus is weder op staende / een overwiner vercheuen / alsoo is de overwinnige onses geloofs in de wederopstandinghe eerst gelegen. Hoedanich dit zy / dat wort beter doot de woerde Pauli uptgebrucht / want hy seyt / dat Christus is ghestorven om onser zonden wille: ghelijck of hy wilde seggen / dat de zonde is wech ghenomen doot sijn doot / ende de rechtveerdicheyt is weder ghebracht / ende weder opgherecht doot sijn wederopstandinghe. Want hoe hadde hy ons comen stervende van der doot verlossen / hadde hy selve in de doot ghebleve? hoe soude hy ons de overwinnighe vercregen hebben / hadde hy in den strijt overwonnen gheworden? Daerom deelen wy de materie ende sake onser salicheyt alsoo op de doot en wederopstandinge Christi / dat doot de doot de zonde zy uptgewilcht / ende de doot wech genomen: ende doot de wederopstandinghe / de rechtveerdicheyt zy weder ghebracht / ende het leven weder opghericht: nochtans alsoo / dat de doot Christi haer cracht ende vrycht doot de wederopstandinge voortbringt. Daerom seyt Paulus dat de Sone Gods is verlaert geweest in de wederopstandinge: wāt doen heeft hy eerst sijn hemeliche macht vercoont / de welke een claer spiegel sijn der Godheyt was / ende een staunvastighe steune onses geloofs / ghelijck de seive eoch erghens seyt / dat hy geleben heeft nae de swaachheyt des vleeschs / ende is weder opghestaen doot de cracht des Scheets. Op dit selve gevoelen seyt hy erghens van de volmaecticheyt sprekende: Op dat ick hem bekenne en de macht sijn der wederopstandinghe. Nochtans stelt hy terstont daer nae de deelaerticheyt in sijn doot. Hier mede comt seer wel over ee dat Petrus seyt / dat God hem verweclit heeft upt de dooden / ende eerlicheyt ghegeven om dat wy souden gheloope en hope hebben in God: niet dat onse gheloope op de doot steruēde wāselbaer is / maer om dat de cracht

1. Pet. 1. 3. Weerlept rechticheyt der opstandinge Christi.

Rom. 4. 15.

1. 78 de ghe rechticheyt die doot God gelid ons weder opgericht ende weder ghebracht.

Rom. 1. 4.

2. Cor. 13. 4.

Phil. 3. 10.

1. Pet. 1. 21.

Gods die ons onder het geloove bewaert/ haer selve aldermeest in de wederopstandinge openbaert. Daerom laet ons gedachtich zijn / soo wannert de doot alleenlick gemeldet woert/ dat oock mede daer onder verbaet woert dat eygentlick der wederopstandinghe toe comt: ende wederom wannert de wederopstandinghe alleen sonder de doot ghemeldet woert/ soo woert daer onder oock verbaet dat sonderlinghe der doot toe comt. Maer dewijle hy weder op staende de oberchant vertregghen heeft/ dat hy soude de wederopstandinghe ende het leven woerden: soo besuypt Paulus te recht¹ dat het geloove te niet ghemackit/ ende het Euangelium ydel ende bezrieghelick is/ ten zy dat de wederopstandinge in onse herten ghedruckt zy. Daerom daer hy erghens in de doot Christi teghen de verschrikkinghe der verdoemnisse geroent heeft/ woert noch daer toe ghelept om den roem te vernieederen: **I**ae de selve die gestorven is/ die is weder op ghestaen/ ende is nu hy God een Midelclaer vooz ons. Woven desen ghelijck wy te voren verclaert hebben/ dat upt de deelachticheyt des cruytes de dooddinghe onses vleeschs comt: alsoo moeten wy verstaen dat wy upt sijn wederopstandinghe een ander vzych hebben die daer mede ober een comt. Want daerom (seft de Apostel) zijn wy in de ghelijkenisse sijns doots gheslant/ op dat wy sijnder wederopstandinghe deelachtich zijnde/ in nieuwichheit des levens wandelen. Daerom ghelijck hy ergens bewijst/ dat wy onse aertse ledē moeten dooden/ om dat wy met Christo zijn gestorven: alsoo bewijst hy oock dat wy moeten soecken dat boven is/ ende niet dat op der aerden is/ om dat wy met Christo zijn weder op ghestaen. **M**et welke woorden wy niet alleenlick dooz het exempel Christi die weder op ghestaen is/ verwekt en woerden om nae nieuwichheit des levens te staen: maer woerden oock daer dooz gheleert dat het dooz sijn macht gheschiet/ dat wy tot rechtveerdicheyt wedergebozt worden. **W**y vercryghen oock de derde vzych daer upt/ dat wy als ghelijck eenen pant ende voozpeninck ontfanghen hebbende/ seker zijn van onselvs wederopstandinghe/ waer van de wederopstandinghe Christi een seer seker fondament ende substantie is: van welke sake Paulus veel handelt 1. Cor. 15. **W**y moeten coytelick aenmercken dat Christus gesept woert upt de doode weder opgestaen te zijn: niet welcken woorde de waerheyt des doots ende de wederopstandinge uptgedrukt woert/ gelijk of daer gesept woerde/ dat hy de selve doot ghestorven is/ die andere menschen natuerlick sterben/ ende dat hy in dat selve sterfelick vleesch dat hy aenghenomen hadde/ onsterfelickheyt ontfanghen heeft.

14 **M**ae de wederopstandinghe woerde niet te vergeefs de opelimninghe Christi ten Hemel verhasit. Want hoewel Christus weder opstaende/ begonnen heeft sijn eerlickheyt ende cracht volcomelick te verlaten/ te weten/ die onedel conditie des sterfelicken levens/ ende de schande des cruytes asghelept en verwoypt hebbende/ soo heeft hy nochtans met sijn opelimninge ten Hemel/ sijn rijck eerst begonnen. **W**it bewijst de Apostel als hy leert/ dat hy is opgelomē/ om dat hy soude alle dinck verdullen/ daer hy vermaent dat hoewel de woordē sehijnen tegen malcanderen te strijden/ nochtans in de sake selve groote eendrachticheyt is: om dat hy alsoo is van ons gegaen dat sijn tegenwoordicheyt nu nutter is/ de welke haer selven binnen de nederige woonstede des vleeschs hielt soo

langhe hy op der aerde wandelde. Daerom als Joannes de sielliche roeyinge ende noodinghe Christi verhaelt heeft: **I**st dat yemant doost/ die come tot my/ etc. soo seft hy daer nae/ dat de heylige Gheest doe noch niet en was den geloovigen ghegheven: om dat Jhesus noch niet verclaert en was. **M**et welke ooc de Heere selve den Discipulen betuypt heeft/ segghende: **M**et is u nut dat ick wech ga. Want ten zy dat ick wech gae/ de heylige Geest en sal niet comen. **E**n van dat lichamelick afwesen geest hy hen eenetroost/ dat hyse niet en sal als weesen verlaten/ maer sal wederom to² hen comen/ en dat op een wyse die wel onstenlick/ maer meet te wenselhe was: want doen woerden sy dooz seker bevindinge geleert/ dat het rijcke dat hy besit/ en de macht die hy gebruyckt/ den geloovigen genoechsaem is/ niet alleenlick om salichlicken te leven/ maer oock om gheluckichtlick te sterben. **E**n wy sien voozwaer/ hoe vele grooter overbloedicheyt sijns Gheests hy doe heeft uptghestort/ hoe veel heerlicker hy sijn rijcke ghevoordert heeft/ hoe veel grooter macht hy bewesen heeft in de syne te beschermen/ en de vanden onder de boeren te woopen. **S**o dan ten Hemel opgevaren zijnde/ heeft hy de teghenwoordicheyt sijns lichaems wech van onsen oogen ghenomen: niet om dat hy niet en soude langer by de geloovige zijn/ die noch op der aerde vzeemdelingen zijn/ maer om dat hy met teghenwoordichlicker cracht soude den Hemel ende de Aerde regeeren. **I**ae eer het gene dat hy beloofte hadde dat hy soude met ons zijn tot de volepninge der werelt/ dat heeft hy dooz sijn opelimninge volbracht/ dooz de welke sijn lichaem is boven alle hemelen verheven/ ende sijn cracht ober alle eynde des hemels ende der aerde uptghestort ende verbruyt. **W**it wil ick liever met Augustini/ dan met mijne woorden verclaren. Christus (seft hy) moeste dooz de doot gaen tot de rechter hant des Vaders/ van waer hy comen sal om de levende en doode te richten: ende dat met lichamelicke teghenwoordicheyt/ nae de ghesonde leere ende den reghel des gheloofs. **W**ant met gheestelicke teghenwoordicheyt quam hy nae sijn opelimninghe. **E**nde erghens spreckt hy vzeeder ende claerlicker. **M**ae sijn onstenlicke ende onuytspehelicke macht woert vervult dat van hem gheseyt is: **S**iet ick ben met u alle de dagen tot den eynde der werelt. **M**aer nae vleysch dat het woort heeft aengenomen/ na dat hy is van der Naghet ghebozen/ na dat hy wert van de Joden ghevangen/ aen het hout ghelicheyt/ van het cruyce genomen/ in doecken ghewonden/ in het graf ghelept/ ende in de wederopstandinge gheopenbaert/ is ghelept: **G**hy en sult my niet altyts hy u hebben. **W**aerom? om dat hy nae de tegenwoordicheyt des vleeschs veertich dagen lanch met sijn Discipulen verkeert hebbende/ is vooz hare oogen opgelommen ten hemel/ ende ende en is hier niet: want daer sit hy ter rechter hant des Vaders. **E**nde hy is hier: want nae de tegenwoordicheyt sijnder Majestept/ is hy niet wech gegaen. **D**aerom hebbe wy Christum altyts na de tegewoordicheyt sijnder Majestept: maer na de tegenwoordicheyt sijns vleeschs is recht tot de Discipulen gesept: **W**y en sult ghy niet altyts hebben. **W**ant de Gheneypnte heeft hem weynige dagen ghelacht na de teghenwoordicheyt des vleeschs: nu heeft sy hem dooz het gheloove/ maer en siet hem niet met den cogen.

15 **D**aerom woert terstont daer nae gesept/ dat hy sit ter rechter hant des Vaders: te wete/ nae de ghelykenisse der Princen/ die hare bysit-

Joan. 11. 25.

2. Christi lewen is het fondament onses geloofs ende onser hope: Item is in ons een crachtighe oorzake eens nieuwt lewes. 11. Cor. 15. 17. Rom. 8. 34.

Rom. 6. 4.

Colof. 3. 1.

Colof. 3. 1.

3. Aec pant van de toecomende betryffende onser lichaem.

Van Christi Hemelwaert.

Daerom hy ten Hemel is opghedaen. Ephes. 4. 10.

Joan. 7. 57.

Joan. 16. 7.

De burch des hemels waertē Chri. st.

Mat. 28. 20.

Tract. in Euang. Ioan. 109.

Mat. 28. 20.

Acto. 1. 3. ende 9.

Joan. 12. 8.

*Van het siten Christi ter rechter hant sines Vaders. Mat. 16. 19. Act. 1. 3.

163

ters hebben / den welcken sy de regeeringhe bevelen. Alsoo Christus dooz den welcken de Vader wil verhooyt zyn / ende dooz hem regneren / wort gheseyt te sijnder rechter handt te sitten / ghelijck of men seyde / dat hy tot de heerschappie des Hemels ende der Aerde verozdent is / ende de besittinghe der regeeringhe die hem bevolen is: heeft openlick aenghenomen: ende dat hyse niet alleenlick en heeft eenmael aenghenomen / maer dat hy daer in blyft tot dat hy tot het oordeel comt. Want alsoo wort dit van den Apostel verclaert / als hy aldus spzeert: De Vader heeft hem ghestelt tot sijnder rechter handt boven alle Overheyt / ende Macht / ende gheswelt / ende heerschappie / ende boven allen naem die ghenamt word / met alleenlick in dese werelt / maer ooc in de toecommende: ende / Hy heeft alle dinck sijnen voete onderwoyen / ende heeft hem der Ghemeente tot een Hoofst boven alle dinck ghegeven / etc. Hier siet ghy waer toe die sittinghe dient / te weten / op dat beyde de hemelste ende aertse creatueren sijn Majesteit verwonderen / dooz sijn handt gheregeert worden / sijnen wille aensien / ende sijnder cracht onderwoyen zyn. En de Apostelen en willen niet anders als sy dese sittinge so diekmael nelden / dan dat sy leerē dat alle dinck is onder sijn goetduncken ghestelt. Daerom en gevoelen die niet recht / die meyden dat euckelick de geluckelicheyt hier mede bediet wort. Daer en is oock niet aengheleghen / dat in de handelingen der Apostelen / Stephanus betuycht / dat hy Christum siet staende ter rechter handt des Vaders: want hier en wort niet ghesandelt van de ghestalte nisse des lichaems / maer van de Majesteit des rijck: soo dat het sitten niet anders en sy / dan den Hemelschen Riechtstoel bedienen.

16 Hier wpt heeft het gheloope menigherley vrucht: * Want het verstaet dat de Heere dooz sijn opcliminge ten Hemel / heeft den ingaenck tot het hemelsche rijcke gheoynt / die dooz Adam ghestoten was. Want dewijle hy in onse vleesch is gelyck wpt onsen naem daer in ghesgaen / so volcht daer wpt het gene dat de Apostel seyt / dat wy eenichsins niet hē in de hemelsche plaatsen sitten / als die wy den Hemel niet met naerckte hoyn en verachten / maer oock in onse Hoofst besitten. Voben desen bekent het gheloope dat Christus niet sonder onse groot voordeel by den Vader en sit. * Want hy is tot dat Heylichdom dat sonder handen ghemaect is / in gegaan / en verschijnt dooz den Vader een geuerich Middelaer ende voorspake: ende keert des Vaders ooghen alsoo op sijn rechtveerdicheyt / dat hyse van onse zonden af keert: des Vaders herte versoent hy ons alsoo / dat hy dooz sijn voorspake ons eenen werck en toeganck maect tot des Vaders thron / den welcken hy niet ghenade ende goeder tierensheyt verbult / die anders soude den ellendige sondaren vol verschrikkinghe ghelweest hebben. Ten derden vaet het gheloope des moghentheyt Christi / in de welke onse sterckte / cracht / sehat / ende roem / tegen de hellsche vyanden gelegten is. * Want in den Hemel klimmende / heeft hy de ghevangnisse ghevangen gheleyt: ende de vyanden berooft hebende / heeft hy sijn volck rijcke ghemaect / ende maect het dagheleer rijcker met gheestelicken rijckdom. Hy sit dan in de hoochde / om vā daer sijn cracht op ons te storten / ende ons tot een geestelick levē levendich te maken / om ons met sijnen Gheest te heyligen / om sijn Ghemeente niet menigerley gaven der genade te bereyden / ende dooz sijn besherminghe teghen al dat hyn-

derlick is / by te bewaren / om de wyerde vyanden sijn cruyces ende onse salicheyt / dooz de sterckheyt sijnre handt te bedwingen: sonna / op dat hy alle macht hebbe in den Hemel ende op der Aerde: tot dat hy alle sijne vyanden / die ooc onse vyanden zyn / onder de voeten wooye / ende de sichtighe der Ghemeente volbringe. Ende dit is de waerachtige standt sijn rijcks / dit is de macht die de Vader hem heeft ghegeven / tot dat hy tot het oordeel des levendighen ende dooden comende / sijn laetste werck volbringe.

17 Christus gheeft wel den sijnen ghenoech clear bewysinge van sijn teghwoordige cracht: maer dewijle sijn rijcke eenichsins onder de nederheyt des vleeschs hier op der aerde bederft is / soo wordt het gheloope te rechte gheropen om de sienliche teghenwoordicheyt te bedencken / die hy sal ten laetsten daghe openbaren. Want hy sal met sienlichen ghedaemē wpt den Hemel af comen / ghelijck men hem heeft gesien op klimmen: ende hy sal allen menschen verschijnen met onuytspreekelicke Majesteit sijn rijcks / met claerheyt der onsterffelicheyt / met ongheneten macht der Godheyt / ende met geselschaj der Engelen. Soo is ons dan geboden van daer hem tot onsen verlosser te verwachte / tot dien dach / in den welcken hy de lammerē sal van de boeken scheidē: en de wptberoene van de verwoyene: en daer en sal niemant zyn noch der levenden noch der dooden / die sijn oordeel sal comen ontgaen. Want het gheluyt der basynē sal van de wpterste hoecken der werelt ghehoort worden / daer mede alle menschen sullen tot sijnē rechtstoel geroepen worden / die te dien daghe noch sullen levendich zyn / en die te vooren ghestorven zyn. Daer zyn sommighe die dese wooyden / levende ende doode anders verstaen: ende wy sien voorswaer dat sommighe ende ghewijfelt hebben in de wptlegginghe deser wooyden: maer dese sin welcken wy gheleert hebben / is stercht ende claer / ende comt oock beter met de articulen des geloofs over een / de weleke sonder twyfel sterckelick ende gheneynsaenlick gheschreben zyn. Hier teghen en is oock niet dat de Apostel betuycht: dat allen mensche verozdent is eenmael te sterben. Want hoewel de gene die tot het wpterste oordeel in dit sterffelick leven blyven / niet en sullen nae natuerliche wijse ende ordeninghe sterben: nochtans dewijle de veranderinghe die sy sullen liden / sal ghelijck een doot zyn / soo wort sy niet oneyghentlick doot ghenamt. Het is wel seker dat alle menschen niet en sullen slapen / maer sy sullen alle verandert worden. Wat is dat: haer sterffelick leven sal in eenen ooghenblick tijts verstonen / ende gantschelick in een ander natuere verandert worden. Niemant en can versaken dat dese veranderinghe des vleesch een doot is: nochtans blyft dit hierentuffen waerachtich / dat de levende ende doode sullen tot het oordeel geroepen worden: want de doode die in Christo zyn / sullen eerst op staen / daer nae die sullen overghebleven zyn ende leven / sullen met de andere in de lucht op ghetrocken worden Christo te ghenoeft. Ende het is voorswaer der waarheyt ghelijck / dat dese artickele is wpt de wooyden Petri ghenomen / die Lucas verhaelt / ende wpt de hooge betuyginghe Pauli tot Timothewm.

18 Hier wpt comt wptnemende grootē troost / dat wy hoozen dat die die richter is: die ons nu verozdent heeft om medegenooten sijnre eere in het oordeelen te zyn / soo verre ist dat hy soude op den richtstoel gaen sitten om ons te verdoemen. Want hoe soude de aldergoedertierenste

Wat het sitten ter rechter handt des Vaders sy.
 Ephes. 1. 20.
 Psal. 2. 9.
 1. Cor. 15. 27.
 Ephes. 4. 14.
 Act. 2. 30.
 ende 3. 27.
 Heb. 1. 7.
 Heelberlep mit cracht van de hemel daert Christi.
 1. Christus heeft ons den toeganck tot het rijcke der Hemelen / welke dooz Adam was gheleert / gheoynt.
 * Augult. de fidel. & sym. cap. 8.
 † Ephes. 2. 5.
 2. Hy is onse voorspake by den Vader.
 † Heb. 7. 25.
 ende 9. 11.
 Rom. 8. 34.
 3. Sijne cracht van boven over ons slozende de werck by deel heerliche dughen in ons ter salicheyt.
 † Ephes. 4. 6.

Psal. 110. 1.
 Act. 2. 34.
 1. Cor. 15. 25.
 Ephes. 1. 20.
 Heb. 1. 13.
 ende 10. 13.
 Van de woerde comlicke Christi ten oordele.
 Hoe hy sal welen.
 Act. 2. 17.
 Mat. 24. 30.
 Matt. 25. 37.
 1. Thes. 4. 16.
 Wie dat de levende ende doode sijn / die ghevoerde sullen worden.
 Vereeniginghe der plaatsen / die schynen teghen malcanderen te sterben.
 † Heb. 9. 2.
 1. Cor. 15. 57.
 1. Thes. 4. 16.
 De wijse des Oordeels.
 Mart. 10. 42.
 2. Tim. 4. 1. 18
 De Anticheyt der Leere van de woerde comlicke Christi ten oordele.

Wintc sijn volc berderben? Hoe soude het hooft sijn leden te niete bzenghen? Hoe soude de patroon ende voozpraak sijne onderdanē verdoemen? Want ist dat Paulus besact uyt te roepen / dat niemant en mach vooztroumen om te verdoemen daer Christus de Middelaer is; soo ist veel waerachtigher dat Christus de voozpraak ende middelaer selve / niet en sal die verdoemen / die hy onder sijn trouwe ende bescherminge heeft aen genomen. Het en is voozwaer gheen clepne gherusticheyt / dat wy vooz gheen anderen richtstoel en sullen gesiet worden / dan vooz den richtstoel onses Verlossers / van den welken wy moeten salicheyt verwachten: wāt hy die nu dooz het Euāgelium de eeuwighe gheluckicheyt beloof / sal dan dooz sijn oordeel / de beloofte seker maken. Soo heeft dan de Vader den Sone tot dit epnde geert / hem alle het oordeel ober ghebende / om dat hy soude alsoo den conscientien sijns volcx te hulpe comē / die dooz de byese des oordeels verschrikat zijn. Dus verheh ick de ozden der articulen des geloofs die de Latijnsche Symbolum Apostolicum noemen / ghevolcht. Want de wijle de hoofstucken onser verlossinghe daer in zijn met cozte voozden verbaet / soo mogen sy ons als een tafel zijn / waer in wy de dinghe die weerdich zijn in Christus aenghemercht te worden / mogen een pecclick op hen selve verschepdenlick aenschouwen. Ick noeme dese articulen Apostolisch / ende en ben daerentussche niet seer soezhuldich wie de Autheur zp. Sy worden voozwaer met groote eendzachticheyt der oude Schryverē den Apostelen toegheschreven: mooghelych om dat sye achtzden van de Apostelen int gemeen beschreven / ende int openbaer ghezacht te zyne: ofte om dat sy dit sozt begriyp uyt de leere die sy gheleert hebben / ghetrouwelick versamelt zynde / hebben willen niet sulcken naem bevestighen ende verstercken. Ende ick en twyfele daer niet aen / dat dese articulen terstont van den eersten oozspronck der Ghenepte / zae oock van der Apostelen tijt aen sijn als een gemeen ende van eenen peghelicken ghezellen behdunge / acuegnomen gheweest / of men schoon niet en weet van wien sy haren oozspronck gehad hebben. Ende het is der waerheyt ghelyck / dat sy niet en sijn van eenen mensche epghentlick beschreven / dewijle het opbaer is / dat sy van de uytcrste ghedachtenisse aen / sijn onder alle Godsalinghe in groote ende heplighe autoziteyt gacht gheweest. Het ghene daer op wy sonderlinghe ende boven al moeten achte hebben / dat is hier in bapten alle twyfelinghe / te weten / dat de gantsche hystorie onses gheloofs in cozte en niet wel onderschepden ozdninge / daer in verhaelt wordt: ende dat daer gheen dinc in verbaet en is / dat niet en zp met vaste ghetwghemissen der Schryfuerē verseggelt. Ende als wy dit verstaen / so en dient het niet datmen soezhuldichlick den autheur soecke / ofte daerom teghen peinant stryde: ten zp dat het mogelick peinaende niet genoech en is / dat hy seker zp van de waerheyt des hepligen Gheests / ist dat hy niet oock mede en weet dooz wiens mont sy vercondicht / ofte van wiens hant sy beschreven is.

19 Dewyle wy sien dat de gantsche somma onser salicheyt / en oock alle de stucken daer van sijn in Christo verbaet / soo moeten wy toe sien dat wy niet en alderminste deelkē elderwaerts en trecken. Ist dat wy salicheyt soekē / so worden wy selfs dooz den naem Jesus geleert / dat de salicheyt by hem is. Ist dat wy eenighe andere gaven des Gheests soeken / die sullen in

sijn salvinghe ghevonden worden. Is het dat wy sterckheyt soeken / die wordt in sijn heerschappie ghevonden. Soekien wy sijsverheyt / die vinden wy in sijn outfanginghe: of goeder-tierenheyt / die vertoont haer in sijn gheboorte / dooz de welke sy is allestins ons ghelyck ghe-
 worden / om dat hy soude leeren nu delydē hebben: of verlossinghe / in sijn liden: of quatschedinghe / in sijn verdoeminghe: of verghevinghe der vervloekinghe / in sijn erupce / of vloeddoeninghe / in sijn offerhande: repninghe / in sijn bloet: verfoeninghe / in sijn wederdalinghe ter hellen: doodmghe des vleeschs / in sijn graf: nieuwicheyt des levens / in sijn wederopstandinge: onsterffelicheyt: oock daer in: de erve des hemelschen ryc / in de opclinnunghe ten hemel: hulpe / gherusticheyt / overvloedicheyt alles goets / in sijn Rycke: onbezweefde verwachtinghe des oordeels / in de macht des oordeels die hem is ghegheven. Somma / dewyle in hem allerleschatten des goets sijn / soo moet men se daer uyt halen tot verlaetheyt / ende niet elders. Want die met desen eenighen niet te vrede zynde / herwaerts ende ginswaerts tot verschepde hopen dzyden: of sy schoon Christum voozmenelick aensien / soo dwalen sy nochtans hier mede van den rechten wech / dat sy eenich deel haerder westen hant op een ander weide. Welwel dese misstrouwinghe en can niet comē daer de overvloedicheyt sijnder goeden eenmael wel bekent is.

Het xvij Capittel.

Dat het wel te rechte ende eygentlick gheleyt wort dat Christus ons heeft de ghenade Gods ende de salicheyt verdient.

Dese vrage moeten wy oock als vooz eenen toelwoz becozen. Want daer sijn sommighe menschen verkeerdelick scherpsinnich / de welke hoewel sy bekennen dat wy dooz Christum de salicheyt vercrighen / soo en willen sy nochtans den naem verdienste / niet liden / meynende dat de ghenade Gods daer dooz verduyf-
 stert wort: ende alsoo willen sy dat Christus zp alleenlick een instrument of dienact / ende niet een auther ofte leydman ofte Prince des levens / ghelyck hy van Petro ghenamt wordt. Ick bekenne wel / waert dat peinaendt worde Christum enkellick ende in hem selven stellen teghen het oordeel Gods / dat dan de verdienste geen plaetse en soude hebben: want in den mensche en soude geen weerdicheyt gevonden worden die yet soude connen tegen God verdienen. Zae ghelyck Augustinus seer waerachtighlick schryft / de mensche Christus Iesus de Salichmaker selve / is een ster clare licht der predestinatie ende ghenade: want de menscheleke nature die in hem was / en heeft dooz geene voozgaende verdiensten der wercken ofte des gheloofs vercrighen dat hy dat soude wesen. Ick bidde u laet hier op antwozden: Waer mede heeft de mensche dat verdient dat hy van het Woord dat eeuwelick is ghelyck de Vader / soude tot eenheyt des persoons aengenome worden / ende de eenichghebozen Sone Gods zijn? Laet dan de fonteyne der ghenade openbaer sijn in Christo onse hooft / waer uyt sy alle de leden na de mate eens peghelijer doozvloeyt. Dooz dese ghenade wordt een peghelick van den beginne sijns gheloofs af een Christen / dooz de welke de mensche / te weten / onse Salichmaker is van den beginne aen Christus gheworden. Item erghens: Daer en is gheen claerder exempel der predestinatie dan de Middelaer selve. Want die desen heeft uyt den zaden Davids eenen recht-
 beerdigen

Rom. 8. 33.

Diet Ambros. lib. 1. lac. cap. 6.

Joan. 5. 22. Matth. 1. 27. ende 28. 18. Luc. 10. 22. Joan. 3. 35. Dat derde deel des Cap. waer in bescreuet wort / wat wy van dat Apostolische ghelooft gheboelen sullen.

De somma van't Apostolische ghebooue.

* Dat laetste deel / ofte tbe-
 sluit des gantschen Capitels / waer in aengelwese wort / dat in Christus aler uyt-
 salicheyt / mitsgaders alle ende een-
 peder deel der selver begrepen is.
 † Act. 1. 4. 12.
 ‡ I. Cor. 1. 30.

Hebr. 2. 17.

Galat. 3. 13.

Christus en is niet alleen een dienact der salicheyt.

Act. 3. 11.

Maer oock een auther ende Prince der selver.

Lib. 1. de predest. sanct. Cap. 15.

De bone peccator. Cap. ultimo.

veerdigen mensche gemaect / soo dat hy nemmermeer en soude onrechtveerdich zijn / sonder cenige verdienste sijns doozgaenden willes / die selve maect die upt onrechtveerdighe rechtveerdich / die leden des selven hoofds zijn / etc. Daerom als wy van de verdienste Christi handelen / soo en setten wy het begin ende den doozspronck daer van in hem niet : maer wy klimmen op tot de oordeninghe Gods / de welke de eerste oorzake is : want die verozdent den Middelaer dooz enckel welbehagen / dooz den welcken wy sonden salicheyt vercreghen. En alsoo wort de verdienste Christi onwifelijk ende onwetenlick teghen de barmherticheyt Gods ghestelt. Want daer is een ghemeyn regel / quatsub alterna sunt, non pugnant, dat is / de dinghen die d'een onder d'ander begrepen worden / en stryden niet. Daerom en is daer geen dinc teghen / dat de rechtveerdichmakinge der menschen zy onverdient upt enckel barmherticheyt Gods : ende dat sy oock mede dooz de verdienste Christi / verdient zy / de welke onder de barmherticheyt Gods verbaect wort. Maer de onverdientende gonsse Gods ende oock de ghehoorzsaemheyt Christi / worden bequamelick teghen onse wercken ghestelt / een peghelic in syn oorden. Want Christus en heeft niet conne yet verdienen / anders dan upt het welbehage Gods : maer dewyle hy daer toe verordet was / dat hy soude dooz syn offerhande de toozuchtichheit Gods stillen / ende dooz syn ghehoorzsaemheyt onse overtredinghen wech nemen. Somma dewyle de verdienste Christi hangt alleenlick aen de ghenade Gods / de welke ons desen middel der salicheyt verozdent heeft / soo wordt sy alsoo bequamelick als de ghenade Gods / teghen alle menschelike rechtveerdicheden ghestelt.

2 Dit onderschept wort upt vele plaetsen der Schriftuere verstaen : Alsoo heeft God de werelt lief ghelijc / dat hy synen eengeboren Sone heeft ghegheven / op dat een peghelic die in hem ghelooft / niet en vergae. Wy sien hoe dat de liefde Gods de eerste plaetse houdt : als die de opperste oorzake ende oozspronck is : ende dat het gheloove in Christum daer nae voleht / als de tweede ende naeste oorzake. Ist dat yemant hier teghen seyt dat Christus niet anders en is dan causa formalis, die vertlepnt de traecht Christi seerder dan de woorden comen lyden. Want ist dat wy dooz het gheloove dat op hem steunt / rechtveerdicheyt ghecrighen / soo moeten wy de materie onser salicheyt in hem soeken / het welke met vele plaetsen claerlick bewesen wort. Niet dat wy hem eerst hebben lief ghehad / maer hy selve heeft ons eerst lief ghehad : ende heeft synen Sone ghesonden tot een versoeninge voor onse zonden. Met dese woorden wort claerlick bewesen / dat God heeft den middel der versoeninghe in Christo gestelt / om dat syn liefde teghen ons niet en soude verhinert worden. Ende dat woort Versoeninghe, is seer te weggen : want God is op een onuytspreckelike wyse ten tijde doen hy ons lief hadde / nocht ons oock mede verbolgen op ons gheveest / tot dat hy in Christo versoent wert. Hier toe dient alle de sententien : Hy is de versoeninghe voor onse zonden. Item / Het heeft Gode behaecht dooz dien alle dinc te versoenen tot hem selven / tot yedere brengende dooz het bloet sijns cruwes dooz hem / etc. Item / God was in Christo / de werelt tot hem versoene / den menschen hare zonde niet toerekenende. Item / Hy heeft ons aenghenaem gearcht in synen lieben Sone. Item / Om dat hyse soude beyde

Gode versoenen dooz het cruyt. Dese verborghentheit moet men verstaen upt het eerste Capittel tot de Ephesien / daer Paulus gheleert hebbende dat wy in Christo zyn uptverzozen / oock mede daer by seyt / dat wy dooz den selven ghenade vercreghen hebben. Hoe heeft God die begonne met syn gonsse te omhelsen / die hy lief hadde eer de werelt geschapen wao : anders dan om dat hy syn liefde bewesen heeft als hy dooz het bloet Christi versoent was ? Want dewyle God de fonteyne aller rechtveerdicheyt is / soo moet de mensche soo laughe hy een sondaer is / God tot eenen vyant en richte hebben. Daerom is het begin der liefde rechtveerdicheyt / gelijc sy van Paulus beschreven wort : Dien die gheen zonde en wiste / heeft hy dooz ons zonde gemaect / om dat wy sonden zyn de rechtveerdicheyt Gods in hem. Want hy gheeft te kenne / dat wy onverdientende rechtveerdicheyt vercreghen hebben dooz de offerhande Christi / soo dat wy Gode behagen die wy van nature kintderen des toorns / ende dooz de zonde verbyeint zyn. Doozt dit onderschept wort ooc bewesen / soo waanner de ghenade Christi wort by de liefde ghestelt / waer upt voleht / dat hy ons schenckit van het ghene dat hy ons vercreghen heeft : want anders en soude hem niet toe comen dat men hem verscheden van den Vadersen lof gheeft / dat het syn ghenade is / ende van hem comt.

3 Ende dat Christus ons heeft waerachtichlick dooz sijn ghehoorzsaemheyt / genade vercreghen ende verdient by den Vader / dat wort upt vele plaetsen der Schriftuere sekerlick en grondelick verstaen. Want is het dat Christus heeft dooz onse zonde voldae / de straffe die wy schuldich waren te draghen / betaelt / dooz sijn ghehoorzsaemheyt God versoent : eyndelick ist dat hy rechtveerdich zijnde / dooz de onrechtveerdighe gheleden heeft / soo houde ick vast / dat hy dooz sijn rechtveerdicheyt heeft onse salicheyt vercreghen / het welke hoer veel is als verdienen. Nu (gelijc Paulus betuycht) zyn wy versoent ende hebben de versoeninghe vercreghen dooz sijn doot. Ende de versoeninge en heeft geen plaetse / anders dan daer verborghentheit gheweest is. So is dan de sin / dat God die ons om der zonden wille haecte / is dooz den doot sijns Soons versoent / soo dat hy ons ghenadich is. Ende men moet de vergelijkinge wel aenmercken / die weynich daer nae voleht : Gelijc dooz eens overtredinghe vele zyn tot sondaers ghestelt / alsoo sullen oock dooz de ghehoorzsaemheyt vele tot rechtveerdighe ghestelt worden. Want de sin is : Gelijc wy dooz Adams zonde zyn van God verbyeint / ende tot verderbinghe verozdent : alsoo worden wy dooz de ghehoorzsaemheyt Christi tot gonsse ontfanghen / als rechtveerdich. Ende dat Paulus seyt / dat sy sullen tot rechtveerdighe ghestelt worden / ghelijc of hy van toecomenden tijde sprake / daer mede en sluyp hy de teghenwoozdighe rechtveerdicheyt niet upt / gelijc dat upt het verbolch der woorden claer is. Want hy hadde oock te voren gheleert / dat de onverdientende gabe is / upt vele zonden tot rechtveerdichmakinghe.

4 Doozt als wy seggen / dat wy hebben ghenade dooz de verdienste Christi vercreghen / soo verstaen wy daer mede dat wy zyn dooz sijn bloet ghereynicht / ende dat sijn doot is een versoeninge voor onse zonden geweest. Sijn bloet reynicht ons van zonde. Dit is het bloet dat vergoten wort tot verghevinghe der zonde. Ist dat dit de vuyt des vergoten bloets is / dat de

Doozt fooda nuch spreken en wort geen sijn de gena de Gods ver donckert want Christi verdienste en wort niet ghele teghen de barmherticheit Gods.

Maer hangt aen de selve.

Esaï. 53.

Dat dese twee dinghen wel in t mal anderen mo gen verstaen / dat wort bewesen met vercreghende ghenegheissen / die dese beyde by een boeghen. Joan. 3. 16.

1. Joan. 4. 10.

1. Joan. 2. 2. Colof. 1. 20.

2. Cor. 5. 19.

Ephes. 2. 16. Ephes. 1. 6.

2. Cor. 5. 21.

Ephes. 2. 3.

Dat andere ende voozt namste deel deses Capitels / duelic bewijst dat Christus niet sijn ghehoorzsaemheyt waerachtichlick dooz ons de ghenade by den Vader verdient heeft.

Rom. 5. 11.

Rom. 5. 19.

Dese ghenade ontfange wy dooz de noets stormge des bloets Christi ende sijn doot. 1. Joan. 1. 5. Luc 22. 20.

Joan. I. 29.

Zonden ons niet toegherkent en worden / soo volcht daer uyt / dat niet desen prijs den oordele Gods is ghenoech ghedaen. Hier toe dienen die woorden Joannis des Doopers: Siet dat Lam Gods / dat de zonde des werelts wech neemt. Want hy stelt Christum teghen alle de sacrificien der Wet / op dat hy leere dat in Christo alleen vervult wordt / dat de figuren bewesen. Nu wete wy wel dat Moses in vele plaetsen septe / te weten: De ongherechtigheyt sal versoenet worden / de zonde sal uytgheleucht ende vergehen worden. Somma / in de oude figuren worden wy seer wel gheleert / hoedanich de cracht ende vrucht des doots Christi zy. Ende de sake verclaert de Apostel in den Sendbrieff tot de Hebreen bequamelick / op desen gront steunende / dat sonder bloetstoztinghe geen verghewinghe en gheschiet. Waer uyt hy beslypt dat Christus is eenmael door sijn offerhande verschenen tot uytwischinge der zonde. Item / dat hy geoffert is om veler zonden wech te nemen. Hy hadde te voer geseyt / dat hy niet door het bloet der boeken ofte kalveren / maer door sijn eyghen bloet is eenmael in het Heylige gegaen / de eeuwigher verlossinghe vercregen hebende. Nu als hy op dese wyse argumenteert. Ist dat het bloet der jonger koe heylich maecht nae de repnichtheyt des vleeschs / soo worden de conscientien vele meer door het bloet Christi gheschuyvert van doode werken: soo is het licht om te verstaen / dat de ghenade Christi veel te seer verclepnt wort / ten zy dat wy toelaten dat sijn offerhande cracht heeft om te repnighe ende versoenen / ende voldoen. Ghelijck hy wepnich daer nae seyt: Dese is de Middelaer des Nieuwen Testaments / op dat de ghene die geroepen zijn / de belofte der ewigher erve ontfanghen / door de doot die gheschiet is tot verfoeninge der overtredinghen die onder de Wet bleven. Ende voornemelick moeten de vergelijkinge ofte overeencominghe aemmerken / die Paulus beschrijft / dat hy voor ons de verbloechinghe ghevoerden is / etc. Want het was te vergeefs / jae oock onghesicht / dat Christus soude niet de verbloechinghe geladen worden / waert dat hy niet anderen rechtveerdicheyt en vercreghen / betalende dat hy schuldich waren. De ghetuygenisse Esai is oock claer / dat de castijdinghe onser vrude is op Christum gelept / en dat wy door sijne wonden ghenesen zijn. Want hadde Christus niet voor onse zonden voldoen / soo en soude van hem niet geseyt worden / dat hy God ghepaeyt en versoent heeft / de straffe die wy schuldich waren / op hem ghenomen hebbende. Hier mede comt oock over een dat te dier plaetse volcht / om de boosheyt mijns volcx hebbe ick hem gheslaghen. Laet ons oock de uytlegginghe Petri hier toe brenghen / de welke ghenetwifelinghe en sal laten / daer hy seyt / dat Christus onse zonden heeft ghedraghen op het hout. Wat hy seyt dat het last der verdornemisse daer van wy verlost zijn / op Christum gewoyp is. De Apostelen vercondighen oock claerlick dat Christus de prijs betaelt heeft / waer mede hy ons van de schuld des doots verlost heeft. Gherechtveerdicht zijnde door sijn genade door de verlossinghe die in Christo is / den welcken God ghestelt heeft tot verfoeninghe door het ghelooft / dwelck is in sijn bloet. Paulus prijst ons de ghenade Gods / om dat hy den prijs der verfoeninghe ghegeven heeft in de doot Christi: daer nae ghebidt hy ons tot sijn bloet te blien / op dat wy rechtveerdicht vercrege hebbende / gercustichlick staen voor het oordeel Gods. Dit

selve leert oock Petrus / als hy seyt: Dat wy verlost zijn / niet met gont ofte silber / maer door het dierbaer bloet des onbevleete Lams. Wac de verghelijkinghe en sonde niet over een comen / ware niet door desen prijs voor de zonden voldoen: waerom oock Paulus seyt / dat wy diere gherocht zijn. Ende dat hy erghens seyt: Daer is een Middelaer die hem selven heeft ghegeven tot los-ghelt der verfoeninghe / dat en soude ooc niet waerachtich zijn / ware de straffe die wy schuldich waren / niet op hem ghelept. Daerom seyt de selve Apofiel / dat de vergewinghe der zonden is verlossinghe in sijn bloet / ghelijck of hy wilde seggen / dat wy voor God gerechtveerdicht ofte vry ghewesen worden / om dat het bloet Christi ghenoechsaem is tot verdoeninge. Hier mede comt ooc een ander plaetse over een / te weten / dat het hantgeschryft dat tegen ons was / is aen het cruce uytgewiselt. Want daer wort een betalinghe ofte vergeldinghe beteckent / waer door wy van de schuld vry ghemaeckt worden. Oock zijn dese woorden Pauli seer te weghen: Ist dat wy uyt de werken der Wet gerechtveerdicht worden / soo is dan Christus te vergeefs gestorven. Want hier uyt verstaen wy datmen moet van Christo halen dat de Wet soude gheven / waert datse penant volbracht: ofte (her welke eve veel is) / dat wy door de ghenade Christi vercreghen / dat God heeft onse werken in de Wet becloeft / seggende: Soo wie dit doet / die sal daer in leven. Het welke hy oock alsoo claerlick bevesticht in de predikinghe die hy te Antiochie ghedaen heeft / betuyghende dat wy in Christum gheloovende / gerechtveerdicht worden van allen / daer van wy niet en ronden in de Wet gherechtveerdicht worden. Want ist dat de onderhoudinghe der Wet rechtveerdicht is / wie en verclaken dat Christus ons de gontse des Vaders verdient heeft / dewijle hy dien last op hem nemende / ons Gode versoent heeft / even ghelijck of wy onderhouders der Wet waren? Hier toe dient oock dat hy daer nae tot de Galaten schrijft: God heeft sijnen Some ghesonden der Wet onderwoypen / om dat hy de ghene die onder de Wet waren / soude verlossen. Want waer toe dient die onderwoypinghe / anders dan dat hy ons de rechtveerdicheyt vercreghen heeft / aen nemende te voldoen dat wy niet en ronden betalen? Hier uyt comt de toetsinghe der rechtveerdicheyt sonder werken / van welke Paulus handelt: te weten / om dat de rechtveerdicheyt die in Christo alleenlick ghevonden is / ons wort toegeschreven. Ende voorwaer om gheen ander oorsake en wort het vleesch Christi onse spijse genaemt / dan om dat wy de substantie des levens daer in vinden. Ende dese cracht en comt nergens van anders dan om dat de Some Gods is tot enen prijs onser rechtveerdicheyt ghecrupst gewest: ghelijck Paulus seyt / dat hy hem selven heeft overghegheven tot een offerhande tot een welriekende reuche. Ende erghens: hy is ghestorven om onse zonden / ende is weder op ghestaen om onse rechtveerdichmakinghe. Hier uyt volcht dat ons door Christum niet alleentlick en is salichheyt ghegeven / maer dat oock de Vader ons is om sijnent wille genadich. Want het wort sonder twifsel in hem volcomelick volbracht / dat God door Esaiam onder een figure vercondicht / seggende: Ick sal doen om mijnent wille / ende om Davids mijns dicke knechts wille. Hier van is Joannes een seer goet ghetuyge / als hy seyt: De zonden worden u vergeven om sijnen naem. Want hoewel de naem

1. Pet. 1. 18.
1. Cor. 6. 20.
Colof. 1. 14.
Colof. 2. 14.
Galat. 2. 21.
I Cor. 13. 5.
Acto. 13. 38.
Galat. 4. 4.
I Rom. 4. 5.
Joan. 6. 52.
Ephes. 5. 2.
I Rom. 4. 25.
E sai. 37. 35.
1. Joan. 2. 12.

Heb. 9. 22.

Heb. 9. 12.

Heb. 9. 13.

Heb. 9. 15.

Galat. 3. 13.

E sai. 53. 5.

1. Pet. 2. 24.

Ende dat in suiker doe ghen / dat hy de prijs heeft betaelt daer mede hy ons van de schuld des doots soude verlossen.
I Rom. 3. 24.

naem Christi daer niet wylghebryckt en wort/
soo is nochtans de sin claer genoegh. Alsoo ver-
condicht oock de Verre/ seggende: Ghelijck ick
leue om des Vaders wille / alsoo sult ghy oock
leuen om mijnent wille. Hier mede comt ober
een dat Paulus seyt: Het is u ghegheuen om
Christi wille/ niet alleenlich in hem te gheloo-
ven/ maer oock voor hem te lijden.

6 Dat sommighe (gelijck Lombardus ende
de School-leeracrs) vraghen of Christus yet
voor hem selven verdient heeft/ dat is een dwa-
se curieusheyt: ghelijck het oock groote licht-
veerdicht is/ als sy dat selve bevestigen. Wat
wat noot wast dat de eenige Sone Gods sou-
de upt den Hemel neder come om voor hem sel-
ven wat nieuw te ghecrigen? Ende God neent
alle dese twingelinghe wech / daer hy sinen raet
verclaert: Want daer en wort niet gheseyt dat
de Vader sijns Doons voordeel ghesocht heeft
in sijne verdienst/ maer dat hy hem heeft over-
ghegeuen tot den doot/ ende hem niet gespaert/
om dat hy de werelt lief hadde. Ende iné moet
de Propheetische wijsen van spreken aemere-
ken: Ons is een kind ghebooren. Item: Ver-
heucht u ghy dochter Zion: siet/ uwe Coninck
comt u. Oock en soude de bevestinghe der liefde
Gods die Paulus prijst / van gheender werde
zijn/ te weten/ dat Christus is voor ons gestor-
ven/ doen wy vanden waren. Want hier upt

verstaen wy dat hy hem selven niet ghesocht en
heeft / het welcke hy claerlich betuycht / seg-
gende: Ick heylige my selven voor hem. Want
hy betuycht dat hy niet en vercricht voor hem
selven / deumile hy de vrucht sijnder heyligheyt/
anderen toe schryft. Ende voorwaer dit is al-
dermeest aen te mercken/ dat Christus om hem
selven gantschelich te begheuen tot onse salic-
heyt / heeft gheweest ghelijck of hy hem selven
vergheten hadde. Sy draepen de ghetugnisse
Pauli verkeerdelic hier toe/ daer hy seyt: Daer-
om heeft hem de Vader verheuen/ en hem eenen
naem ghegheuen/ etc. Want met wat verdien-
sten heeft hy mensche zijnde / connen verdienen
dat hy soude zijn de Richter der werelt / het
hoofd der Engelen/ ende dat hy soude de opper-
ste heerschappie Gods besitten/ ende dat in hem
soude de Majesteit woonen/ tot welkers duy-
sentste deel alle de crachten der menschen ende
der Engelen niet en connen comen? Maer het
is een lichte ende volcomen wederlegginghe/
dat Paulus daer niet en handelt van de oorsake
der verhooginghe Christi: maer dat hy al-
leenlich het verbodich bewijst / om dat het ons
soude tot een exempel zijn. Ende hy en heeft
gantschelich anders niet ghemeynt / dan dat
ergheus gheseyt wort/ dat Christus moeste lij-
den/ ende alsoo tot de eerlichheyt des Vaders
in ganc.

Het eynde des tweeden Boecx.

Het Inhoudt des derden Boecx.

*Hae de ghenade Christi ontfanghen wort, ende wat vrucht daer uyt comt,
ende wat eynde daer nae volcht.*

Capittelen xxv.

- 1 **D**at het ghene dat van Christo ghesproken is, ons voorderlick is door de verbor-
ghen werckinghe des Gheefts.
- 2 Van den gheloove: waer in oock de beschrijvinghe daer van ghestelt wort, ende de
eyghenschappen die het heeft, verclaert worden.
- 3 Dat wy door het gheloove wedergeboren worden: daer oock van penitentie, be-
rou, ende beteringhe, gehandelt wort.
- 4 Hoe verre het van de Euangelische suyverheyt zy, al wat de Sophisten in hare scholen
fnateren van de penitentie. Hier wort gehandelt van de belijdinghe der zonden ofte
biechte, ende van de voldoeninghe.
- 5 Van de vervullingen ende hulpen die sy by de voldoeninghen stellen, te weten, van
aflaten, ende van den vaghevyere.
- 6 Van het leven eens Christen mensches: ende ten eersten met wat argumenten de
Schriftuere ons daer toe vermaent.
- 7 De somma des Christelicken levens: waer gehandelt wort van de versakinge onselfs.
- 8 Van de verdraechsaemheyt des cruyces, de welke een deel der versakinghe sijns
selfs is.
- 9 Van de bedenkinghe des toecomenden levens.
- 10 Hoemen dit teghenwoordich leven ende sijne behulpinghen moet ghebruycken.
- 11 Van de rechtveerdichmakinghe des gheloofs, ende ten eersten van de beschrijvin-
ghe des naems ende des dincx.
- 12 Dat wy moeté onse herten tot den richtstoel Gods op heffen, op dat de onverdien-
de rechtveerdichmakinghe ons te rechte aengheraden, ende wijs ghemaect worde.
- 13 Datmen moet twee dingen in de onverdiende rechtveerdichmakinge aenmercken.
- 14 Hoedanich het beginsel der rechtveerdichmakinghe, ende de gheducighe voort-
ganck daer in zy.
- 15 Dat alle het ghene dat tot verheffinghe der verdiensten der wercken gheseyt wort,
alsoo

alsoo wel Gode den lof sijner rechtveerdicheyt ontroof, als het ons de verferktheyt der salicheyt beneemt.

- 16 Wederlegginghe der valscher beschuldighen ende teghenworinghen, daer mede de Papisten soecken dese leere hatelick te maken.
- 17 De overeencominghe der beloften des gheloofs, ende des Euangelii.
- 18 Datmen om dat God den wercken loon beloof, verkeerdelick daer uyt besluyt, dat wy door de wercken rechtveerdich worden.
- 19 Van de Christelicke vryheyt.
- 20 Van den ghebede, het welcke de voorneemste oeffeninghe des gheloofs is, ende waer door wy de weldaden Gods daghelijcx ontfanghen.
- 21 Van de eeuwige verkiepinghe, waer door God de sommighe tot salicheyt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.
- 22 Bevelinghe deser leere door ghetuyghenissen der Schriftuere.
- 23 Wederlegginghe der beschuldighen ende lasteringhen, waer mede dese leere is altijts te onrecht beswaert gheweest.
- 24 Dat de verkiepinghe wort bevesticht door de roepinghe Gods, ende dat de verworpenen het rechtveerdich verderf op hen selven halen, tot het welcke sy verordent zijn.
- 25 Van de laetste wederopstandinghe.

Inhoudt des derden Boecx.

Van de ghenade Iesu Christi, hoe vvy der selfden deelachtich vvorden, wat voor nutticheyt ons daer uyt come, ende van de werckinghe der selfden.

DEr voornaemsten stucken die de Autheur in desen Boeck verhandelt, zijn seven, welcke bynaest alle, jae wel de meeste deel, eyghentlick ghehooren tot het hooftpunt des gheloofs. Ende ten eersten betoont hy hoe dat het by come dat het ons nutte tghene dat van Christo ghesproken wort, te weten, niet door ons eyghen vermoghen, maer door eene heymelicke ende bysondere werckinge des heylighen Gheests, Capit. 1.

Daer nae, dewyle de heylighe Gheest in ons eene soo groote ghenade is werckende alleen door t geloof, ende door gheen ander middel, voecht hy ordentlick daer by tghene dat van den ghelooove dient verhandelt te worden, Capit. 2.

Ten derden, op dat dan oock dit salichmakende gheloof te claerder bekent worde, ende Willende te ghelijck oock betoonen wat voor vruchten nootfakelick daer uyt voort spruyten, besluyt hy dat altoos ende onwedersprekelick de waerachtige boetveerdicheyt hier uyt moet vloeyen, daer toe hy dan veel redenen ghebruyckt, van het derde Capittel tot op het elfste. Handelende ten eersten int generael van de Penitentie ofte Boetveerdicheyt, Capit. 3. Daer nae van de Pauselcke Penitentie, comende alsoo op de punten van Conitrie, Confessie, ende Satisfactie in den Pausdom bekent ende hooch ghedreven, Capit. 4. Item van de Indulgentien ofte Afsaten, ende van het Vaghevyer, Capit. 5. Laestlick, op dat hy grondelick ende schriftuermatich handele van de oprechte boetveerdicheyt, te weten, van t ween deelen hier toe eyghentlick van nooden zijnde: namelick, de doodinghe des vleesches, ende lewendichmakinghe des gheests, soo daelt hy nederwaerts tot het leven eens Christgheloovighen menschen, als in desen t ween deelen bestaende, Capit. 6. 7. 8. 9. 10.

Ten vierden, op dat hy noch duydelicker aenwijse de nutticheyt des gheloofs, ende wat voor werckinghen daer uyt volghen, handelt hy van de rechtveerdichmakinge des gheloofs, van het elfste tot op negenthiensste Capittel. Daer op hy dan ordentlick oock by voecht t stuck van de Christelicke vryheyt, als wesende een aenhancksel van de rechtveerdichmakinghe, Capit. 19.

Ten vijfdem, soo comt hy tot het ghebedt, als wesende de voornaemste oeffeninghe des geloofs, ende soo veel als een middel ofte instrument daer door wy daghelicx der ghenaden Gods deelachtich worden, Capit. 20.

Ten seften: alsoo hy te voren hadde gheseyt (namelick in het eerste Capittel) dat niet alle menschen sonder onderscheyt der ghemeenchap Christi, die ons door het Euangelië wort aengheboden, deelachtich worden, dan alleentlick de ghene die God de Heere door cracht sijnes heylighen Gheests, ende uyt sonderlinghe ghenade daer toe beghenadicht: op dat sulcx niemant te ongherijmt ende dencke, voecht hy daer by een sonderlinghe tractaet van de eeuwige verkiepinghe Gods.

Ten laetsten, overmits dat het ons om veelderley redenen wille moeyelick valt onder desen swaren strijt deses tytlicken levens hart gheoeffent te worden, als den welcken een Christgheloowighe gheduerichlick moet subject staen, bewijst hy sulcx versachtet te moghen worden door ghestadige overweginghe der toecomender ende heerlicker opstandinghe deses vleesches, daer van hy dan een sonderlinck tractaetken beschrijft, ende hier by voecht, Capit. 25.

Tafel des derden Boecx. Capit. xxv.

Ten eersten bewijst hy/ hoe het ghene dat van Christo ghesproken is/ ons boozderlick is/ te weten/ niet dooz onse cracht/ maer dooz de verborghen sonderlinge werckinge des heylighen Gheests/ Capit. 1.

Daer nae/ naer dien de heylighe Gheest dusdanich goet op gheeft ander wijse dan dooz den gheloobe in ons werck/ soo boeghet hy hier niet rechte by de verhandelinghe des gheloovens/ Capit. 2.

Ten derde betoene de hoe dese heylighe ge- loobe te betec geopen- baert woerde/ ende wat boozbruchte daer noot sakelicken upt voort come bewijsende/ soo leert hy dat de waere berou daer van upt- bloepet/ ende van die handit hy seer vele:

Ten eersten van de ware berou ofte beteringhe int gheerne/ Capit. 3.

Daer nae van de Papijsche berou/ ende dooz die ooz- sake van de

Pinninghe des herten.
Biechte ofte bejdenisse des mouts.
Voldoeninghe des Wets.
Aflaten.
Vaghevyet. } Capit. 4.
Capit. 5.

Ten laetste/ op dat hy van de ware berou in specie ende bysondere handele/ dat is van de twee deele des selven/ van de aflerwinghe des vleechs, ende leyedichmakinghe des geelts, soo comt hy tot dat lede des Christen mensches/ die in beyde der selver bestaet/ alsoo nochtans dat hy

Ten eersten plaetsen dit by allen wil booz de bekende waerheyt beliden te worden / Dattet gheen Christen is/ die niet met een sonderlinge liefde der rechtveerdicheyt beroect en woerde/ Capit. 6.

De dighen die uit derde dorch begrepe zijn/ hoe wel alle erkicker mat/ nochtans den meesten deet daer van conne slaerlick tot den handel des ghe- loouens getrot- ken worden: Ic hebbe nochtans genepnt dat se ven boozmaem- ste sturken daer van behoore ge- maecte te woer- den: Want

Ten vierden/ op dat hy te slaerder bewijse welc de nutticheyt des- ses geloovens zy, ende wat burchten daer na volgen.

Ten eersten handelt hy van de rechtveerdichma- kinge des gheloofs, ende dat op dese wijse dat hy

Ten eersten / de sake selbe bast maket/ Capit. 11.

Daer nae soo ober- loopt hy coyrelicken de loonna des Christe- licken levendes, op dat een weder gelick een richtsnoer hebbe/ na ven welcken hy syn lede burchbaerlicheit rechte ende schikken moege, welke in dien heil in groot arbejt ende swaricheit bols- epubet/ Capit. 7, daer- om hy tersont

Dennticheyt des erp- ces beschryft/ Capit. 8.
En roept ons te rugge tot de bedenkinge des toecomede levens, Cap. 9
En (dat tot desen han- del nootlicken dient) wijst oock aen hoe men dit tegenwoozdighe te- den/ en syn behulpinghe moet ghebrucken/ op dat in dit selvighe deel niet gefonticht en woer- de/ Capit. 10.

Daer na handelt hy van de Christelicke vryheyt, die als een aenhancksel der rechtveerdichma- kinghe is/ Capit. 19.

Daer na de rechtveerdicheyt der werken onstotende/ die hier regens plach opge- recht te worden/ bewijset

Ten eersten/ Van de beschrijvinghe der volcomen rechtveerdichmakinghe, Capit. 12.

Daer na arbejt hy van de twee dingen die soo grootelicken seer te verhoorden zijn/ Capit. 13.

De boozma- ste oeffeninghe des geloofs/ Waer dooz wy Godes welbaet da- ghelget der- crighen. } Capit. 20

Wederleert hy de calumnien en lasteringen der wederpartijen/ Capit. 16.

Ten laet- sten

Ten derden/ van dat beginsel ende voortganc der rechtveerdichmakinge (die hy alle den an- deren bewijst te ontdecken) in den herbozenen/ Capit. 14.

Ten laetsten / van de twee seelicke burchten die de rechtveerdichmakinge der werken bols- ghen/ Capit. 15.

Ten seften / nae dien hy te bozen int eerste Capittel gesent hadde dat niet allene alle menschen sonder onder- scheid de leere des Euangelij onthel- den/ maer allene de ghene die God dooz syns Gheests cracht waerdicht/ op dat dat selve niemant ongerint soude sehjue/ so boecht hy hier zenen bysonderen handel by/ Van de eeuwi- ghe verkiepinghe Gods. Al waer hy

Ten eersten die leere selbe dijste te weten/ sommighe betoedent te worden ter

Salicheyt.
Werdoeme- nisse. } Capit. 21.

Ten eersten die upt de belofteijisse des

Wets ende Euangelij gheuomen worden/ Capit. 17.

Daer nae bewijst hy selve niet ghetupghenisse der

Ten derden wederleert hy de beschuldinge ende la- steringhe / dace dese leere alint t'onrecht in de be- swaert is gheweest/ Capit. 23.

Daer na de dinghen met den wete- ken/ upt den werken toon belooft zynde/ de rechtveerdicheyt der wer- ken beloden wort/ Capit. 18.

Ten laetsten toont hy wat ons te houden zyn van de ghewissicheyt soo wel der

Verkiepinghe als der Wertwozpinge. } Capit. 24.

Ten laetsten/ nae dien het ons om beelechande dinghen berdzietelicken zijn can/ onder desen hebben strijt gheoeffent te worden/ die dat leven des Christen mensches altoos aenhanghet/ soo leert hy hoe dat dat selve besoctet mach worden dooz de betrach- tinghe der Verrijnselle, ende daerom hangt hy den handel der selvighe daer aen/ Capit. 25.

Onderwijſinghe der Chriſte- licker Religie.

HET DERDE BOECK.

Hoe de ghenade Chriſti ontfanghen wort/ ende wat vrucht ons daer uyt comt / ende wat cynde daer nae volcht.

Het eerste Capittel.

Dat het ghene dat van Chriſto ghesproken is, ons voordelick is door de verborgen werckinghe des Gheests.

De heylighe Gheest (van wiens wesen ende Godheyt in d'eerste boeck gehandelt is) is den bant onser vereenigunge met Chriſto.

N moeten wy sien hoe de goeden tot ons comen/ die de Vader heeft sijnen eenichghebozen Sone gheueven/ niet tot sijn eyghen gebuyck/ maer om dat hy de arme gebuyckelike menschen soude rijcke maken.

Ende ten eersten moeten wy weten dat al wat Chriſtus tot salicheyt des menschelicken gheslachts gheleden ende ghedaen heeft/ ons onnut ende crachteloos is / soo laughe als Chriſtus bukten ons is / ende wy van hem verscheppen zyn. Daerom moet hy onse wylde ende in ons woonen / op dat hy het ghene dat hy van den Vader ontfangen heeft / ons mede deele. Daerom wort hy onse hooft genaemt / ende de eerste ghebozen onder vele broeders/ ende wy zyn wederom gheseyt in hem geplamt te worden/ ende hem aen te doen; want (gehyck ick gheseyt hebbe) van al dat hy besit / en comt ons niet toe tot dat wy met hem in een wassen. Ende hoewel het waerachtich is / dat wy dit door het gelooude verruyghen / nochtans dewyle wy sien dat niet alle menschen de gemeynschap Chriſti aen en nemen die door het Euangelium ghegheuen wort / soo leert ons de sake selue dat wy moeten hoogher op klimmen / ende van de verborgen cracht des Gheests ondersoeken / waer door het gheschiet dat wy Chriſtum ende alle sijn goet besittigen. "Ick hebbe boven gehandelt van de eeuwighe Godheyt ende wesen des Gheests / nu sullen wy met dit sonderlike hoofstuck te vreden zyn / dat Chriſtus also is in het water ende bloet ghecomen / dat de Gheest van hem bezuycht / op dat de salicheyt die hy heeft vercreghen / ons niet en ontgaen noch vergeten worde. Want ghelyck daer drie ghetuyghen genaemt worden in den hemel / de Vader / het Woort / ende de Gheest / alsoo worden daer oock drie genaemt op der aerde / Water / Bloet / en Gheest. Ende de ghetuyghenisse des Gheests en wort niet vercreghen wederom verhaelt / de welcke wy gevoelen als eenen zegel in onse herten gedrukt te zyn. Hier uyt comt dat ons daer door dese afwysinghe ende offerhande Chriſti verseyghelt wort. Daerom seyt Petrus oock dat de geloouighe uytvertozen zyn in de heyligmakinghe des Gheests / tot gehoorsaemheyt ende besprenginghe des bloets Chriſti. Met dese woorden vermaent hy ons dat de Gheest onse zielen door verborgen besprengingen des heyligen bloets Chriſti verpuycht / op dat het niet te verghheest

uytghestort en zy. Alsoo oock Paulus van de 1. Cor. 6. 11. reynighe ende rechtverdiepninghe sprekende / seyt dat wy dat beyde verruyghen in den naem Jesu Chriſti / en des Gheests onses Gods. De somma is dit / dat de heylighe Gheest de bant is daer mede Chriſtus ons crachtichlick aen hem verbint. Hier toe dient oock dat wy in den voorgaenden boeck hebben van de salvinghe gheleert.

2. Maer op dat dese sake die seer weerdich is te weten / te sekerlicker bekent worde / soo moeten wy weten dat Chriſtus is ghecomen op een sonderlike wyse met den heylighen Gheest begaest zijnde: te weten / om dat hy ons soude van de werelt af secheyden / ende tot de hope der ewigher erbe versamelen. Hierom wort hy de Gheest der heyligmakinghe ghenaeemt / om dat hy ons niet alleenlick en onderhoudt ende sterckt door de ghemeen cracht die alsoo wel in het menschelike geslachte als in aunder dieren ghesien wort / maer is een woxtel ende zaet des hemelichen lebens in ons. Daerom pyffen de Prophteten het konijck Chriſti voor / nemelic hier mede / dat de overvloedicheyt des gheests soude rijckelicker daer in bloeyen. De plaetse Joelis is boven aunder uytmen / ende daer hy seyt: Ick sal te dien dage van mijnen Gheest uyt stozten op alle vleesche. Want hoewel hy schijnt de gaven des Gheests te verstaen van het Prophtetische ampt / soo gheest hy nochtans onder dese wyse van spreken te kennen / dat God door de verlichtinghe sijns Gheests hem Discipulen make uyt de gene die eerstmael der hemelicher leeringhe niet deelachtich en waren. En dewyle God de Vader ons om sijns Soons wille met den heyligen Gheest begaest / ende nochtans de gauwiche volghet by hem geset heeft / om dat hy soude de Dienaer ende uytbeelder sijner mildicheyt zyn: daeromme wort de Gheest genaemt / nu des Vaders / nu des Soons Gheest te zyn. Ghelyc seyt Paulus / en zyt niet in vleesch / maer in den Gheest / want de Gheest Gods woont in u. Ist dat yemant den Gheest Chriſti niet en heeft / die en comt Chriſto niet toe. En hy verwekt ons tot hope van volcomen vernieuwinghe / om dat de ghene die Chriſtum heeft van de dooden verwekt / sal onse sterffelike leden levendich maken om sijns Gheests wille die in ons woont. Wat het en is niet ongeschicht dat den Vader wort lof voor sijne gabe toe geschreyven / daer van hy de aucteur is / ende datmen nochtans dat selue Chriſto toe schryft / by den welken de gaben des Gheests bewaert worden om den sijnen te gheuen. Daerom roept hy tot hem alle de gene die dorsten / op dat sy drincken. Ende Paulus leert dat erren peghelicken de Gheest wort uytghedeyt nae de mate der gabe Chriſti. En men moet weten dat hy ghenoecht wort

Ephes. 4. 15.
Rom. 8. 29.
Rom. 11. 17.
Gal. 3. 17.

Welcke door den ghelouwen gheschiet.

Maer nochtans door een hemelike werckinghe des heyligen Gheests / gheschiet het uyt de nabolgende ghetuyghenissen openbaer is.
Lib. 1. cap. 13. sect. 14. 15.

1. Ioan. 5. 7. 8.

1. Pet. 1. 2.

In Chriſto den 1. Doodelaeer is de volheyt der gaven des h. Gheests aen te mercken / ende tot wat cynde.

Jorl. 2. 28.

Waerom de h. Gheest ghenoecht wort de Gheest des Vaders ende des Soons.

Rom. 8. 9.

Rom. 8. 11.

Ioan. 7. 37.

Ephes. 4. 7.

wozt de Gheest Christi/ niet alleenlich soo verre het eeuwighe woort Gods is door den selven Gheest met den Vader vereenicht: maer oock soo verre het den persoon des Middelaers draecht: want hadde de Middelaer niet dese cracht niet begaest geweest/ soo soude hy te verghheeft tot ons ghecomen hebben. Nae dit verstant wozt hy ghenoemt de tweede Adam/ upt den Hemel ghegheven tot eenen levendichmakenden Geest. Daer wozt dat sonderlich leven dat de Sone Gods den sijnen in geest/ op dat hy een met hem zijn/ van Paulo vergheleken met den natuerlichen leven/ dwelck oock den verwozpenen ghemeyn is. Desghelijc daer hy den gheloovighen de ghenade Christi/ ende de liefde Gods wenscht/ daer stelt hy oock de deelachticheyt des Gheests by/ sonder de welke niemant en sal de gonne Gods/ noch de weldadicheyt Christi smaken. Alsoo seyt hy oock ergens: De liefde Gods is in onse herten uptghehoert door den heylighen Gheest/ die ons is ghegheven.

3 Ende hier ist mit te aemmerke wat namen de Schijftuere den Gheest geeft als by van den oozspjonck ende van de gantsche wederoprechtinghe onser salicheyt handelt. Ten eersten wozt hy ghenacint de Gheest der aemmeringe tot kinderen / om dat hy ons een ghetuyghe is der onverbinder goetwillicheyt Gods/ daer mede God den Vader ons heest in sijnen lieben eenichghebozen Sone aen ghenomen / om dat hy ons soude een Vader zijn/ en geest ons moet om niet betrouwen te bidden/ jaes gheest ons de woerde in den mont/ dat wy onverschacht roepen/ Abba/ Vader. Om dese selve oozfakke wozt hy ghenacint de pant ende segel onser erve/ om dat hy ons / die wy in dese werelt byzembelighen/ ende den dooden gelijck zijn/ alsoo upt den hemel levendich maect / dat wy seker zijn dat onse salicheyt onder de ghetrouwe bewaringhe Gods onbevrees is: waerom de Gheest oock ghenacint wozt het leven om der rechtbeerdicheyt. Ende dewijle hy ons door sijn verborghen besprenginge vruchtbaer maect om spuyten der rechtveerdicheyt voozt te byngen/ soo wozt hy daerom dickmael water ghenacint/ ghelijck by Esaiam/ daer hy seyt: Comt tot den water ghy alle die dorstet. Item/ Ich sal mijn Geest wptstozten op de dorstige/ ende waterstroomen op de doze aerde. Hier mede comen oock de de woorden Christi over een/ die ick boven verhaelt hebbe: Ist dat yemant dorst/ die come tot mi. Hoewel hy wozt oock souitijts water genoemt / om sijn cracht tot reynige ende supberinghe / ghelijck by Ezehiel / daer de Heere repn water belooft om sijnen volcke de onreynicheyt af te wasschen. Ende om dat hy den gemen die hy door het sap sijnre genade heest overgoten / de jucht ende sterckte des levens wedergeest en onderhoudt/ daer upt wozt hy olve ende salvinge ghenacint. Wederom dewijle hy onse boofde begeerlichheyt sonder ophouden verteert en upt brant/ ende onse herten ontsteert met de liefde Gods/ ende beeger te der godsalicheyt: om deses wercks wille wozt hy terrechte byer ghenacint. Souma/ hy wozt ons beschreben als een fonteyne/ waer upt ons de Hemelsche schatten vloepen: ofte Gods hant/ waer mede hy sijn macht bewijst: want door het aenblasen sijnre cracht geest hy ons alsoo het levē in/ dat wy nu niet van ons selven gheroert/ maer door sijn beweginge ende roeringhe geregeert worden: dat het goet dat in ons is/ de vrucht sijnre genaden zy / ende dat onse gaven sonder hem / sijn dupsfernisse des verstant / ende verborghtheyt des

herten. Dit is nu wel claerlich verclaert dat Christus in maniere van sprecken/ ledich licht/ tot dat onse herten op den Gheest mercken: want wy sien hem stouwelich bukten ons / jaes wy sien op hem als verre van ons zijnde. Ende wy weten dat hy niemant anders voozderlick en is/ dan dien hy een hooft/ ende de eerste ghelovigen onder de voozders is: ende eyndelick den ghenen* die hem aengedaen hebben. Dese eenichghe vereeninge maect dat hy met te vergeefs/ soo veel ons aengaeft / met den naem Salichmaker en comt. Hier toe dient dat heylighe Wortwelich/ waer door wy worden vleesch van sijnen vleesche/ ende beenen van sijnre beenen/ jaes een met hem: ende hy vereenicht hem selve met ons/ alleenlich door den Gheest. Dooz des selven Gheests ghenade ende cracht/ worden wy sijnre leden gemaeckt/ soo dat hy ons onder hem verbaet/ ende dat wy wederom hem besitten.

4 Maer dewijle het geloove is het voozmeestste werck des Gheests/ soo wozt ten meesten deele van den geloove verstaen om alomme in de Schijftuere ghelesen wozt om de cracht ende werkinge des Gheests upt te drucken: om dat hy ons tot het licht des Euangelij niet en seyt anders dan dooz het gheloove: ghelijck Joannes Baptista leert dat den gemen die in Christus ghelooven/ die voozderl ende privilegie ghegheven is / dat sy kinderen Gods zijn / die niet upt vleesch ende bloet/ maer upt God ghebozen zijn. Daer stelt hy God teghen vleesch ende bloet / betuyghende daer mede dat het een gave bodennatuere is / dat de menschen Christus door het gheloove aen nemen/ die anders souden in haer ongheloovicheyt blijven. Hier mede comt de antwoorde Christi over een/ daer hy seyt: Vleesch en bloet en heest u dat niet gheopenbaert/ maer mijn Vader die in de Hemelen is. Dit roere ick nu met cozte woorden aen/ om dat ic het nu ergens rijckelich gehandelt hebbe. Paulus seyt oock desghelijc / dat de Epheffen sijn versegelt geweest met den heylighen Gheest der belosten. Want hy bewijst dat de Gheest de inwendige Leerac is/ dooz wicens werck de belofte der salicheyt tot onse herten comt/ die anders soude allentlic in de lucht/ oft in onse oogen luyden. Desghelijc als hy seyt dat de Theffalonicensen vercoze sijn van God in heylighmakinghe des Gheests/ en geloove der waerheyt. Mer welke voeginghe der woorden hy vermaent dat het geloove nerges van en comt dan van den Gheest. Het welke Joannes claerliker upt leyt/ seggende dat wy dooz den Gheest/ welchen God ons ghegheven heest / weten dat hy in ons blijft. Item/ hier upt bekennen wy dat wy in hem blijven/ ende hy in ons/ om dat hy ons heest van sijnre Geest gegeven. Daerom heest Christus sijnen Discipulen / op dat sy de Hemelsche wijsheyt mochten vaten/ den Geest der waerheyt belooft/ den welke de werelt niet en can ontfangen. Ende hy schrijft den Gheeste dit vooz sijn epghe ampt toe/ dat hy sal in gedachtenisse byenghen wat hy met sijnen mont gheleert hadde: want het licht soude te vergeefs vooz de blinde schijnen/ waert dat de Geest des verstant niet de oogen des verstant en opende: soo datmen hem mach te rechte den scutel noemen daer mede de schatten des Hemelschen rijc ons ontsloten worden/ ende sijn verlichtinghe moghen wy noemen het licht onses verstant om daer mede te sien. Daerom rijst Paulus soo seer den dienst des Geests: want de Leeracs soude sonder voozganck roepen/ ten waert dat Christus selve de inwendighe meester

1. Coz. 13. 45.

2. Coz. 13. 13.

Rom. 5. 5.

Die heerliche namen des W. Gheests.

1. Wozt hy ghenacint den Gheest der aemmeringhe tot kinderen. Rom. 8. 16.

Galat. 4. 6. 2. Het pant ende segel. 2. Coz. 1. 21.

3. Het leven. Rom. 8. 10.

4. Het water. Esai. 55. 1. Esai. 44. 3.

Joan. 7. 37.

Exch. 36. 25.

5. Olve ende salvinghe. 1. Joan. 2. 20. 27.

6. Dper.

7. Een fonteyne. Luc. 3. 17. Joan. 4. 14. 8. Gods hant. Actoij. 11. 21.

Tghebruyck deser namme.

* Ephes. 4. 15. * Rom. 8. 29. * Gal. 3. 27. Ephes. 5. 30.

Dewijle geloove het pncipale werck is des W. Gheests/ daerom wozt bevelen dat den gheloove verstaen/ al wat alomme in der Schijftuere gheleest wozt om de cracht ende werkinghe des Gheests upt te drucken. * Joan. 1. 13.

Mat. 16. 17.

Ephes. 1. 13.

2. Thef. 2. 13.

1. Joan. 3. 24.

1. Joan. 4. 13.

Joan. 14. 17.

2. Coz. 3. 4.

Joan. 6. 4.

Luc. 3. 16.

door sijnen Gheest die tot hem trockte / die hem van den Vader ghegheben zijn. Daerom ghescheyt wy gheseyt hebben dat de volcomen salicheyt woxt in Christo ghebonden: alsoo op dat wy sijnder deelachtich wordē / doopt hy ons in den heyligen Gheest ende in het vyer / ons tot het geloove sijnus Euangeliums verlichtende / ende alsoo vernieuwende dat wy nieuwe creatueren zijn: ende heylighen ons tot tempelen Gods / onse onreynheden supderende.

Het ij. Capittel.

Van den gheloove: waer in oock de beschrijvinge daer van gestelt wort, ende de cygensschappen die het heeft, verclaert worden.

En cozt verhael bā sijn ingheboort naemste hoofdstucken des gantsche handels van het tweede boeck.

Mer alle dese dinghen sullen lichtelick verstaen worden / als daer een claer beschrijvinghe des geloofs sal ghestelt worden / op dat de lesers haer cracht en natuer bekennen. Ende ick moet hier wederom tot gedachtenisse brenghen dat boven gheseyt is / te weten / dewijle God ons door sijn Wet leert dat wy doen moeten / dat het gronwelicke oordeel des doods / dwelck sy vercondicht / ober ons is / ist dat wy in eenighen deele seplen. Wederom dewijle het niet alleenlick swaer / maer gantschelick boven alle onse cracht ende macht is de Wet te volbrēngghen ghelijck God epscht / dat wy ons selven alleenlic aenstende / ende wat wy verdienen overlegghende / niet en connen yet goets hopen: maer liggghen van God verwoyden in het ewige verderf. En derden is verclaert geweest / dat daer een middel der verlossinghe is / waer door wy moghen upt soo jammerlicke ellendicheyt verlost worden: te weten / als Christus de verlossinghe verseynt / door wiens hant de hemelsche Vader nae sijn onghemeten goetheyt ende goedertierenheyt barmhertich over ons zijnde / heeft willen ons te hulpe comen: ist dat wy niet vasten gheloove dese barmherticheyt aen nemen / ende niet standvastige hope daer op rusten. En nu moeten wy overleggē hoedanich dit gheloove moet zijn / door het welke alle de gene die tot kinderen zijn aen ghenomen / tot de besittinghe des Hemelschen rijcs comen: want het is vast dat niet allerley meyninge / noch oor allerley wijsmakinghe daer toe ghenoechsaem en is. En wy moete dies niet te meer achte ende neersticheyt de oprechte eyghenschap des gheloofs doozien ende ondersoeken / om dat in dese tijden veel menschen in desen deele schadelick dwalen. Want het meeste deel der werelt als sy den naem des gheloofs hooren / en verstaen anders niet dan eenich gemeen gheboelen dat de Euangelische historie waerachtich sy. Jae als sy in de seholse handelen van het gheloove / soo verlepde sy de arme zielen meer van den rechten wech dan syse tot het rechte merck bedwegghen / sechtelick seggende dat het God is / de welken het geloove aensiet. * Want dewijle God in een licht woont tot het welke niemant en can comen / soo moet Christus daer midden tusschen comen. * Daerom noemt hy hem ooc het licht der werelt / ende ergens de wech / de waerheyt / en het leven. * Wat tot de Vader (die de fonteyne des levens is) en can niemant comē dan door hem: * Want hy alleen bekent den Vader / ende daer nae de gheloovige den welken hy het wil openbaren. Ja dit verstant ende gheboelen seyt Paulus dat hy geen dinc en acht weerdich te weten / uptgenomen Christum. Ende Act. 20. verhaelt hy dat hy het gheloove in Christum vercondicht heeft. En ergens brenghet hy Christum voort / aldus sprekende: Ick sal vnder

de Heydenen senden / op dat sy verghēbunge der zonden ontfangghen / ende deel hebben onder de Heylige door het geloove in my. Ende Paulus betuycht dat de eerlichheyt Gods ons in den persoon Christi sechtelick is: ofte (het welke even veel is) dat de verlichtinge der kennisse der eerlichheyt Gods in sijn aenseyjn liehet. Het is wel waer dat het gheloove den eenighen God aensiet: maer dat moctmen oock daer toe seggen / dat het moct Jesum Christum bekennen / welken hy ghesonden heeft. Want God selve soude verre verborghen blijven / waert dat de claerheyt Christi ons niet en verlichtede. Tot dit eynde heeft de Vader al wat hy hadde / onder den eenichgebozen Soon gestelt / om dat hy hem selven soude in dien openbaren: om dat hy door de deelachticheyt sijnder goeden soude het waerachtich beelt sijnder eerlichheyt wyducken. Want ghelijck gheseyt is / dat wy moeten door den Gheest getrocken worden / op dat wy verwekt worden / om Christum te soeken: alsoo moeten wy oock wederom vernuēnt worden dat de onsenliche Vader nergens dan in dit beelt en moet gesocht worden. Van welke salie Augustinus wijselick schryft / daer hy van het eynde des gheloofs handelt / leerende dat men moet wesen werwaerts / ende wat wech men moet gaen / ende terfont daer nae leert hy dat de ghene die beyde God ende mensche is / de sekerste wech tegghen alle dwalingen is: want hy is God / waer toe wy gaen / ende een mensche / door welken wy gaen. Ende dat dese twee niet ghebonden en worden anders dan in Christo. Ende also Paulus leert dat men sal op God gelooven / soo en is sijn voornemen niet te spreken tegghen het ghene dat hy soo dickmael seyt van den geloove dat sijn vast vasticheyt in Christo heeft. En Petrus verenecht dese twee tesamen / seggende dat wy door Christum in God geloove.

1. Co. 4. 5.

Lib. 11. de civ. Dei, cap. 2.

1. Pet. 1. 21.

Het ooghe merck des Capittels.

De nootsaekelicheyt der leere des gheloofs.

Dwelcke de School-leeraers beschuyseren stellende God den welken gheboove aensiet / Christum achter weghe late. Waer de selve worden met verscheyde ghesupghemissen wedelept.

1. Tim. 6. 16
Joan. 8. 12.
Joan. 14. 5.
Luc. 10. 22.
1. Co. 2. 2.

Acto. 26. 17.

2 So moete wy dan dit quaet ende ontellicke veel meer quaets den School-leeraer toe schryven / die Christum gelijck niet een voozghelangen sepl gedeckt hebben / tot wiens aenschouwen ist dat wy niet recht onse oogghen en slaen / soo sullen wy alrijts in veel doolshoven verwerret worden. Ende boven dat sy bynae de gantsche cracht des gheloofs door haer dupstere beschrijvinghe wech nemen ende te niete maken / soo hebben sy noch een ghedichtel gesmeet van den inwendighen ofte bedelken ofte onclaren gheloove / niet welken naem sy een seer grove onwetentheyt vercrieren / ende het arm vole met groote schade bespoeten. Jae (op dat ick waerachtigher en claerlicher spreke dat waer is) door dit gedichtel en wort het waerachtich gheloove niet alleenlic verdupstert / maer ooc gantschelick wech genomen. Is dat gelooven / datmen niet en verstaet / maer alleenlick sijn geboelen gheloozsaemlicher der Gheneypite onderwoypt: Het gheloove en is niet in onwetentheyt / maer in kennisse gelegen: ende niet alleenlick in de kennisse Godo / maer des Goddelicken willes. Want daer door en vercrigen wy gheen salicheyt / te weten / om dat wy bereypt sijn voozwaerheyt aen te nemen al wat de Gheneypite ofte kerche leert / ofte om dat wy de verzoghe van ondersoeken ende bekennen haer overgheben: maer als wy bekennen dat God onse ghenadige Vader is / door de versoeninghe die door Christum geschiet is: ende dat Christus ons is ghegeven tot rechtverdicheyt / heylicheyt en leven. Door dese kennisse / segghe ick / ende niet door de onderwoyninge onses gheboelens / hebben wy den inganc tot het rijcke der hemelen. Want

De leeringhe van dat inghebonden gheloove (daer mede het vole sekere kennisse hem de ghe-nemte ontderwerpt) wort tegghen ghescreven.

Fides implicita.

Want het recht wech het rechte gheloove / dwelcke gheleghen is in de kennisse des gods delicken wilens.

Wat desen wille / ende hoe noodich de kennisse des selven sy.

1. Co. 1. 30.

als

Roan. 10. 10.

als de Hypocriet seyt dat wy metter herten ghe-
looben tot rechtbeerdicheyt / ende dat metten
mout de behydinghe gheschiet tot salicheyt / soo
geeft hy te kennens dattet niet genoegh en is dat
penant inwendichlick ofte bedecktelick ghe-
looft dat hy niet en versact / noch ooc en onder-
soeckt : maer hy eyscht een claer uytghedrukte
bekenninghe der goedicheyt Gods / in de wel-
ke onse rechtbeerdicheyt gheleyghen is.

Welck waer /
datter veel
dinghen booz
ons dupster
zyn ende we-
sen sullen.

3 Doorzwaer dewijle wy niet soo groote on-
wetenheyt bevangen zyn / so en versake ick niet
dat ons nu vele dinghe onclaeer ende dupster zyn /
ende ooc wesen sullen / tot dat wy sullē den pack
ouwes vleschs afgelept hebben / ende der tegen-
woordicheyt Gods naeder ghecomen zyn : in
welcke onclaeer dinghen niet beters en is dan
dat de mensch sijn ooydeel achter houde / en sijn
herte verstercke om eenicheyt niet de Gemeen-
te te houden. Maer datmen onder dese voor-
wendinge een onwetenheyt niet vernedert
vermenget / sonde gheloobe noemen / dat ware
seer ongeschick. Wat het geloobe is in de ken-
nisse Gods en Christi / ende niet in de eerweerd-
dicheyt der Gemeente gheleyghen. Ende wy
sien hoedanich een doolhof sy niet haer sulcke
onclaecheyt en inwimpelinghe getimmert heb-
ben / dat alle dinck sonder onderscheyt / soo verre
het onder den naem der ghemeynte woert booz
ghegeven / jaer oock somtijts seer grouwelicke
dwalinghen / sullen van de ongheloeerde als een
woort Gods aengenomen worden. En hoewel
dese onboozsichlige lichtbeerdicheyt een seer se-
ker oorzake is tot vallen / nochtans woert sy
van hem ontschuldicht / om dat daer dooz niet
bescheppelick ghelooft en woert / maer met dese
conditie : Ist dat het gheloope der ghemeynte
sulck is. Alsoo dichten sy dat de waerheyt in
dwalinghe / het licht in dupsternisse / de rechte
wetenichap in onwetenheyt gelegen is. Ende
op dat wy niet te langhe en zyn in dese dinghen
te wederleggen / soo vermaen wy den Leser
alleenlick / dat hyse niet onse leere overlegghen.
Want de claerheyt der waerhepe selve sal ghe-
noech bequame wederlegginge gheben. Want
hy hen en woert niet ghehandelt oft het geloobe
zy dooz vele overblyfselen der onwetenheyt
onclaeer / maer sy segghen dat die recht gheloo-
ven / die in hare onwetenheyt slapen / ende hen
selven toe gheben ende wel behaghen soo verre
sy niet de autoydeyt ende het ooydeel der Ghe-
meynte ghevoelen in dinghen die hen onbekent
zyn : Daer leert de Schryft niet alomme dat
het gheloope niet is sonder verstant?

Nochtans ist
gheloope ghe-
lege in Gods
ende Christi
kennisse / ende
niet in de eer-
werdicheyt der
kercke.
Joan. 17. 3.

4 Wy laten toe dat het gheloope soo langhe
wy in de werelt vzeemdelinghen zyn / ingewon-
den ende onclaeer is / niet alleenlick om dat ons
noch vele dinghen verbozghen zyn / maer om dat
wy niet vele wolcken der dwalingen bevangen
zynde / niet en connen alle dinghen verstaen.
Want der aldervolmaeckster mensche opperste
wijshyeit is voortganch doen / ende niet liefliche
leerticheyt arbeppen om voordet te comen.
Daerom vermaent Paulus de gheloope dat
sy de openbaeringhe verwachten als sy in cenig-
ghe sake verscheppelick gevoelen. En voorwaer
de bevindinghe leert ons dat wy soo lange wy
niet dit vlesch becleedt zyn / mit verstaen dan
te wenschen ware : ende daghelijck lesende / vin-
den wy vele dupstere plaecten die ons onse on-
wetenheyt booz oogen stellen. Ende niet besen-
thoom wederhout God ons in maticheyt ende
ootmoedicheyt / eenen pegelicken een mate des
gheloofs gevende / op dat oock de beste Leeraer
berept zy om te leeren. Van dit onclaeer geloobe

En andere
wederlegginge
ghenomen
van eenighe
ongeschick-
heden / die uyt
dese leere vol-
ghen.

In wat bet-
stant dat wy
ons gheloope
bekennen sul-
len ingewon-
den en dup-
stet te wesen.

Phil. 3. 15.

moghen wy schoone exempelē aentmercken in
de Discipulen Christi eer sy de volle verlicht-
ghe des Gheests verreeghen hadden. Wy sien
hoe swaerlick sy selfs de beginselen der leere aen-
nemen / hoe wanckelbaer sy zyn in seer clepne
dinghen : hoe clepnen voortganch sy deden nae
haers meesters mout hoorende. Ja oock als sy
tot het graf loopen / ende van de vrouwen ver-
maent woerden / soo is de wederopstandinge der
dooden als eenen droom. Dewijle Christus te
vozen hen ghetuygenisse ghegeven heeft / dat sy
ghelooften / soo en mogen wy niet segghen dat
sy gantschelic sonder gheloobe gheweest zyn.
Jaer hadde sy niet ghelooft dat Christus soude
weder op staen / soo soude alle haren lust ver-
gaen hebben. Ende die vrouwen en waren niet
dooz hyperstieit beweecht dat sy het lichaem
rens dooden mensches / van wiers leven gheen
hope en ware / souden niet spetieit begraven
maer hoewel sy sijn woort ghelooften / we-
tende dat hy waerachtich was / soo heeft noch-
tans de onghelichicheyt ende grovicheyt daer
mede haer verstant noch bevanghen was / het
gheloope niet dupsternisse overdecht / soo dat sy
bynae verbaest waren. Daerom oock van hem
ghelept woert / dat sy doe eerst ghelooften / doe de
waerheyt der woerden Christi van hem met der
daer bevonden was : niet dat sy doe begonsten te
ghelooven / maer om dat het jaer des verboz-
gen geloofs dat in hare herte gelijck doot was /
doo voortquam / sijn cracht ontfangen hebben-
de. Soo was dan in hen een waerachtich ghe-
loove / maer het was nochtans onclaeer : want
sy hadden Christum booz haren eenigē leeraer
aen genomen. Daer na van hem geleert zynde /
hebben sy hem booz den autheur haerder salic-
heyt ghehouden. Somma / sy geloofden dat hy
was uyt den Hemel ghecomen / om dat hy sou-
de dooz de ghenade des Vaders Discipulen tot
den Hemel versamelen. Ende daer is geen ghe-
meynsamer bewysinge hier van te soecken / dan
dat altyts in alle Christenen het geloobe is niet
ougheloochicheyt vermengt.

Exempelē
in den Apo-
stelen.

In allen ghe-
loobighen.

5 Men mach oock het gheloope onclaeer noe-
men / het welke nochtans eyghentlick anders
niet en is dan een booz bereydinge des geloofs.
De Euangelisten segghen van velen dat sy ghe-
looft hebben / die alleenlick dooz miraculen tot
verwonderinghe ghetrocken zynde / niet booz-
der en zyn ghecomen dan dat sy ghelooften dat
Christus de beloofde Messias was / hoewel sy
de leere des Euangelij niet selfs een weynich ge-
smaect en hadden. Sulcke aentmerkinge dooz
de welke sy beweecht woerde om Christo geer-
ne hen selven te onderwoyzen / woert niet den
naem des gheloofs verciert / hoewel sy alleen-
lick een begin des gheloofs was. Alsoo oock die
Hoviseh man die der beloofte Christi vā de heyl-
linghe sijnns soons geloof hadde / heeft (ghelijck
de Euangelist betuycht) wederom ghelooft doe
hy te hys quam : te weten / om dat hy ten eer-
sten als een antwoorde Gods achtede / dat hy
uyt den monde Christi hoorde : en daer nae heeft
hy hem tot sijn autoydeyt begheven om de leere
aen te nemen. Hoewel men moet weten dat hy
alsoo leerlick ende berept was om te leeren / dat
nochtans dat woort / gelooven / ter eerster plaet-
se betreckent een gheloope van een sonderlick
dinck / en dat hy ter tweeder plaetse getelt woert
onder de Discipule die haer onder Christo be-
geven hadden. Sulck exempel toont Joannes in
de Samaritanen die de woerde der vrouwe ge-
loofden / so dat sy byericklick tot Christum lie-
pen : nochtans dewijle sy Christum ghehoort heb-
bende)

Oock is het
een dupster
gheloope / als
daer en booz
bereydinghe
des gheloofs
by somm-
ghen is.

Joan. 4. 53.

Joan. 4. 42.

bende/ aldus sprekten: Nu en ghelooven wy niet om uwer woordde wille/ maer wy hebben hem ghehoort/ ende weten dat hy de Salichmaker der werelt is. Hier uyt is het openbaer dat oock de ghene die noch de eerste beginselen der leere niet gheleert en hebben/ nochtans soo verre sp tot ghehoorzsaenheyt betweert zyn/ gheloovghe ghenoeint worden: niet ephentlick/ maer om dat God nae syn goedertierenheyt de Godsalighe ghesintheyt gewerdicht met den naem des geloofs te eeren. Maer dese leerlichheyt met begeerte voortgaenck te doen/ is verre van de grove onwetentheyt daer in die slapen/ die met den onclaren/ ofte inwendighen/ ofte bedekten gheloove (ghelyck dat van de Papisten gedicht wordt) te vrede zyn. * Want ist dat Paulus die strengelick straf/ die altyts leerende/ nimmermeer tot de wetenschap der waerheyt en comen/ hoe veel swaerder schande verdienen die/ die willens soeken niet te weten?

Maer dese bequame heyt van leer en is verre verscheyden van dat ingewonden gheloope der School-leeraers. 2. Tim. 3. 17.

Ende alsoo oet het ghe-loove op dwoort Gods/ dat het woort zy de fonteyne en den groot des geloofs/ ende als een spiegel/ waer in het God aenschout.

1. Pet. 4. 20.

Rom. 10. 4.

Belofs ghesdam met derscheyden ghetuyghenissen der Christusleer.

1. Cor. 5. 3.

1. Jo. 20. 31.

1. Cor. 9. 8.

1. Cor. 5. 13.

* Mat. 6. 1. 2. 7. ende 9. 1. 10. 15. 25. 26. 33. en 11. 26. 29. ende 13. 52. en 14. 15. 16. 19. 20. 21.

6. Soo is dan dit de waerachtighe kennisse Christi/ dat wy hem aen nemen sulck als hy is van den Vader voorgehelt/ ende ghegheven wort/ te weten/ berleet met syn Euangelium: want ghelyck hy verordt is tot een merck ende epide onses gheloofs/ alsoo en comen wy den rechten werck tot hem niet gaen/ ten zy dat het Euangelium ons door gaet ende leyt. En voort waer de schatten der ghenade worden ons daer in geopen: ende als die gestoten waren so soude Christus ons wepnick woordels aen brengen. Alsoo stelt Paulus het gheloope tot een onverschepdelick geselschap der leere/ aldus sprekende: Ghy en hebt Christum also niet geleert/ ist dat ghy gheleert zyt welck de waerheyt zy in Christo. Nochtans en binde ick het gheloope niet alsoo aen het Euangelium/ dat ick niet en bekenne dat van Moese ende de Propheten geleert is dat tot de stichtinge des geloofs genoegh zy: maer dewyle Christus volcomelicken geopenbaert is in den Euangelio/ so is het van Paulo te rechte de leere des gheloofs genoent. Daerom seyt hy oock ergheyn dat de Wet is door de comste des gheloofs wech ghenomen/ ende verstaet daer onder dit woort/ gheloope, een nieuwe ende onghewoonliche leere/ waer mede de leeraer Christus verschene zijnde/ de barmherticheyt des Vaders meer verlaert/ en onse salicheyt sekerlicher betuycht heeft. Hoewel het sal een lichter ende bequamer wyse van leeren zyn/ ist dat wy van het generale ofte ghemeene af comen tot het speciale ofte sonderlike. Ten eersten moeten wy weten dat het gheloope altyts op het woort siet/ en daer aen hangt/ ende niet meer en can daer van verscheyden worden/ dan de raden van der Sonne uyt de welke sy comen. Daerom roept God by Esaias: Hoort my/ ende uwe ziele sal leven. Ende de selve fonteyne des gheloofs bewijst Joannes met dese woordde: Dese dingen zyn geschreue/ en dat ghy ghelooft. Ende de Propheete willende het volck vernemen tot geloove/ seyt aldus: Ist dat ghy heden syn stemme hoort. Ende dit woort/ hooren/ wort in veel plaetsen genomen voort ghe-looven. Epindelick het en is niet sonder oorsake dat God by Esaias de kinderen der gemeente van de ghene die vrede zyn/ ondercheyt met dit teeken/ dat hyse alle sal leeren/ op dat sy van hem gheleert zyn: want ware het een ghenteyn weldaet/ waerom soude hy sijne woorden boeghen tot wepnighe? Hier mede comt over en dat de Euangelisten alom dese twee woorden/ gheloofige ende Discipulen gebuycken/ als beyde een druck beteckende/ en doornemelick

Lucas in de handelinge der Apostelen dicit: mael/ jae noemt oock een vrouwe Discipulme/ Acto. 9. Daerom/ ist dat het gheloope oock op het wepnichste af wijcht van dit merck daer op het moet sien/ so en behoudt het syn natuere niet/ maer is een onseker lichtverderich geloope/ ende een onghestadige dwalinge des verstants. Dat selve woort is het fondament waer door het gesterckt/ ende opgehouden wort/ ende als het daer af wijcht/ so valt het. Daerom ist dat men het woort wech neemt/ soo en sal daer geen gheloope bliuen. Wy en handelen hier niet of de dienst der mensche noodich zy om het woort Gods te zeyen/ op dat het gheloope daer uyt come/ dit sulken wy op een ander plaetse handelen: maer wy segghen dat het woort selve op wat wyse het tot ons comt/ is ghelyck een spiegel waer in de geloofige God aensthouwen. Daerom het zy dat God menschen arbeyt daer toe ghebuyckt/ oft alleenlick door syn cracht werelt/ so verdoont hy nochtans altyts hem selven door syn woort den genen die hy wil tot hem trecken. Hierom seyt Paulus dat het gheloope is ghehoorzsaenheyt/ die den Euangelio bewesen wort/ en by den Philippenen pruyt hy ergens de onderdaenheyt des geloofs. Want in het verstant des gheloofs en is niet alleenlick noodich dat wy God kennen/ maer oock/ jae voornemelick/ dat wy verstaen hoedancich syn wille tot ons is. Want daer en is so veel niet aen gelegen dat wy weten wie God zy in hem selven/ maer hoedancich hy ons wil zyn. Soo hebbe wy dan nu datter geloope is een kennisse des Godlicken willes tot ons/ uyt syn woort verstaen. Het fondament des geloofs is een vast geuoelen dat God waerachtich is. Van wiens sekerheyt soo lange uwe herte sal twijfelen/ soo lange sal oock de autoziteyt sijns woorts twijfelachtich en swack/ of eer te niet zyn. Want het en is niet ghenoech dat men ghelooft dat God waerachtich is als die noch lieghen noch bezieghen en can/ ten zy darnien oock sonder alle twijfelinghe houde dat al wat uyt hem comt/ heylighe ende onderanderlike waerheyt zy.

Epindelick/ sonder de kennisse des woorts en can geen gheloope wesen.

Rom. 1. 5.

Phil. 2. 17.

De sonna deses handeltes tregh de leere der School-leeraers van dat ingelouwen ende dweyfelachtich gheloope.

7. Maer dewyle het herte des mensches niet en wort door allerley stemme Gods opgerecht tot den geloope/ so moeten wy noch ondersoeken wat het gheloope ephentlick in het woort acusiet. Het was Gods stemme die tot Adam seide: Ghy sult de doot steruen. Het was Gods stemme die tot Cain sprack: Het bloet uwes broeders roept tot my van der aerde. Maer dese stemmen en comen in hen seluen niet dan het gheloope wanchelbaer maken: soo verre ist dat sy souden beguaem zyn om dat te verstercken. Hierentusschen en versaken wy niet/ dat des gheloofs anpt is der waerheyt Gods te onderscheyden/ ende voort enkel waerheyt te houden/ soo wanneer/ ende soo wat/ ende op wat wyse hy oock sprekent: maer wy soeken nu alleenlick wat druck het gheloope in Gods woort binde/ waer op het mach steunen ende rusten. Hoe en sal onse conscientie niet beuen ende verschrieken/ als sy niet anders en siet dan verbolghentheyt ende wzalke/ ende hoe en soude sy niet van God bliuen van den welken sy vergrout? Nu het geloope moet God soeken ende niet bliuen. Soo sien wy dan dat wy noch gheen volcomen beschuybinghe des gheloofs hebben: want eenigherley wille Gods te kennen/ en is geef geloope te achten. Maer of wy in de plaetsen des Godlicken willes daer van het woort die kmael een droevige bode/ en een grouwelicke betondinghe is/ selben de goetwillicheyt ofte barmher

Wat epgentlic dat geloope in dwoort Gods affict.

1. Cor. 2. 17. 1. Cor. 4. 10.

barmherticheyt Gods. Wy souden voorwaer also den aert des geloofs naerder comen. Want dan worden wy getrocken om God te soeken/ als wy verstaen dat onse salicheyt by hem bewaert wort: dit selve wort ons bevesticht als hy betuytete ende verlicht dat hyse besoycht ende beneesticht: daerom is de belofte der ghenade noodich/ daer mede ons betuycht wort dat de Vader genadich is: want wy en connen niet anders tot hem comen / ende het herte des mensches can hem alleenlic op de belofte der genade rusten. Hierom worden in de Psalmen alom dese twee te samen ghestelt / gelyck sy aen malcanderen haughen/ te weten/ de barmherticheyt en waerheyt: wat het en soude ons niet helpen dat wy wiste dat God waer aheich is/ waert dat hy ons niet goederterenlic tot hem en trocke: naech wy en souden sijn barmherticheyt niet moeten aennemen/ waert dat hy ons die niet door sijn stemme voer en selde. Gelyck als David seyt: Ick hebbe uwe waerheyt ende salicheyt vercondicht: ic en hebbe uwe goetheyt ende waerheyt niet verborghen/ laet uwe goetheyt en waerheyt my bewaren. Ende erghens: Uwe barmherticheyt is tot de hemelen / uwe waerheyt tot de wolcken. Item: Alle de wegen des Heeren sijn barmherticheyt ende waerheyt den genen die sijn verbont bewaren. Item: Sijn barmherticheyt is over ons ymenichvuldich/ en de waerheyt des Heeren blyft in der eeuwigheyt. Item: Ick sal uwe naem singe over uwe barmherticheyt en waerheyt: Ick gae voorhy dat in dit selve gevoels gelesen wort by de Propheten/ te weten/ dat God rechtveerdich en getrouwe is in sijn belofte. Want wy soude lichtveerdichlic achten dat God ons genadich is/ ten ware dat hy van hem selve beruychde ende ons te voren riepe ende troche/ op dat sijn wille niet twyfelachtich noch dupstet en ware. Ende nu heeft hem behaecht dat Christus de eenighe pant der liefde is: forder den welck opwaerts ende nederwaerts terekenen des haets en toornichpts gesien worden. Nu delwyle de kennisse der goetheyt Gods niet veel voordeels en doet/ ten zy dat hy ons daer in gerust make/ soo moet men dat verstant uyt stuyt dat met twyfelin- ghe veruengt is/ her welke niet gheschadich en is/ maer met hem selve stryft. Maer het is ver- re dat des menschen verstant/ gelyck het blind ende verdupstet is/ soude comen doordringen/ ende op climme om de wille Gods te verstaen/ ende oock dat het herte/ gelyck het met eenwige twyfelin ghe onghesadich is/ soude in de vaste neyninge gerust blyve. Daerom moet het ver- stant van eiders verlicht/ en het herte gestreht worden/ op dat het woort Gods volcomen ge- loove by ons hebbe. Nu sullen wy een rechte be- schryvinge des geloofs hebben/ ist dat wy seg- ghen dat het is een vaste ende seker kennisse der godliker goetwillicheyt tot ons / de welke in de waerheyt der onverdieber belofte in Christo ghesoudeert zynde/ door den heylighen Gheest goeyenbaert/ en in onsen herten versegelt wort. 8 Maer eer ick voorder voortgae / soo sullen hier sommighe vooreden noodich sijn om die knoopen te ontdoen die anders souden moghen de Lesers verhinderen. + Ende ten eersten moet men dat beuvelachtich ondersecht des gefor- men ende onghesadich geloofs/ dwelck in de schol ommeget/ wederleggen. Want sy dich- ten dat die ghelooven al wat tot der salicheyt noodich is/ die door gheen vzeke Gods/ en geen gevoelen der Godsalicheyt geraert en worden. Maer dat is gelyck of de heylige Gheest onse

herten tot het geloope verlichtende/ ons niet en ware een ghetuyge onse aennenighe tot kin- deren. Nocht as hoewel de gantsche Schryftu- re daer teghen roept/ soo wort die aengenomen neyninghe die sonder vzeke Gods is/ van hem niet den naem des geloofs vereert. Het en is niet noodich langher teghen haer beschryvinge te stryden/ maer alleenlic de enckel naturee des geloofs te verhalen sikelc als sy in Gods woort gheleert wort. Waer uyt claerlic sal verstaen worden hoe onverstadelich ende onwysliclic sy daer van meer kuerseien dan syzeken. Ick hebbe nu eensdeels aengheroert / yet ander sal ick te sinder plaetse hier nae handelen. Nu seg- ghe ick datmen gheen ongheschieder dinc en can dichten dan dese hare versterunge. Sy wil- len dat het geloope zy een ghevoelen / waer door allerley verachtens Gods aen nemen dat uyt de Schryftuere wort voort gebrecht. Maer ten eersten moeten sien oft een peggelijc ghe- crycht door sijn eyghen macht / ofte dat de heyl- ighen Gheest onse aennenighe tot kinderen door het geloope betuyt. Daerom ist een kin- tse ongheschiederlicheyt dat sy vraghen of het geloope dwelck door een aencomende qual- teert ofte hoedameheyt ghesozint wort/ zy het selve geloope / ofte een ander ende nieu geloope zy/ waer uyt het seker selvne/ dat sy alsoo su- terende noyt en hebben ghebracht van de sonde- liche gabe des Gheests. Want int beghin des ge- loofs wort de verfoenighe verbaet waer door de mensche tot God comt. Waert dat sy aen- mercken dat Paulus seyt: Met den herte ghe- loofmen tot rechtveerdicheyt / soo en souden sy niet langher die onnutte hoedameheyt dichten/ al waert dat wy alleenlic dese reden hadden/ soo moestese genoech sijn om den twyfel teepn- dighen: te weten/ dat die ghevoelen des geloofs (gelyck ick eensdeels gheroert hebbe/ en hier nae wederom vzeeder sal verhalen) meer is in het herte gheleghen/ dan in de hersenen/ ende niet in de gesintheyt ende bewegunge dan in het ver- stant. Hierom is sy ghehoorsaemheyt des ghe- loofs ghenaent / de welke de Heere boven alle andere ghehoorsaemheyt acht: ende dat te rechte/ want hy niet hoogher en acht dan sijn waer- heyt: de welke wort van de gheloovige/ gelyck Joannes de Dooper betuycht als met een on- dersehyvinghe versegelt. Delwyle de sake niet twyfelachtich en is / soo achten wy met eenen woerde dat sy ongheschiederlic spreken/ als sy segghen dat het geloope ghesozint wort/ als tot het mede-gevoelen een Godsalighe ghesintheyt comt: want dat mede-gevoelen selve is in god- salighe ghesintheyt ghelegen: ymmers gelyck het in de Schryftuere getoont wort. Maer hier comt ons oock een veel elarder bewijs / want delwyle het geloope Christum aen neemt ghe- lyck hy ons van den Vader wort voorghestelt/ en delwyle Christus ons wort voorghestelt niet alleenlic tot rechtveerdicheyt / verghedinghe der zonden/ ende vrede/ maer oock tot heyl- makinghe ende tot een fonteyne des lebenden waters: soo en can het geloope sonder twyfel neimmermeer Christum bekenne sonder de heyl- lichmakinge des Gheests mede te vaten. Ofte ist dat perant dat wil opentliker gheseyt heb- ben / het geloope is gheleghen in de kennisse Christi. Christus en can niet bekend wordē dan met de heyllichmakinghe sijn Gheests. Hier uyt volcht dat het geloope gheestens en mach van Godsalighe ghesintheyt versepden sijn. 9 + Dat sy pleghen de plaetse Pauli voort te vzeughen daer Paulus seyt: Al waert dat pe-

Dan weghen den aert des geloofs/ de welke is een gabe des heylighen Gheests/ dat van een gebuichinge beweghen- heyt geensind en can afghesepden worden.

1. Petri 1. Te weten/ de belofte nisse der ghe- waden.

Psal. 40. 11. Psal. 36. 6. Psal. 25. 10. Psal. 117. Psal. 138. 2.

Welcke ons in Schryft wort aenghesepden.

Ma wy al- leen met den geloove hem aennemen.

Welc ghe- loove rechte beschryvinge gedaen wort.

Wat niet- weerdighe onderscheyt der Schoole lezaces van d it tordepe- dy ende on- derende ghe- loove wort wedersept. † Fides forma- & informa.

Rom. 10. 10.

Rom. 1. 5. †

Joan. 3. 25.

1. Cor. 1. 30. Joan. 4. 10. 14.

† Tegentoor- pinghe wort de spreuke Pauli. 1. Cor. 13. 2.

maer alle gheloove hadde soo dat hy berghen
 versetten conde/ ende en hadde de liefde niet/ soe
 en ware hy niet: als sy dese plaetse by byenghen
 om te bewijfen dat het gheloove sonder soene is/
 als het sonder liefde is: so en aenmercken sy niet
 wat de Apostel te dier pkaetse by het woort ge-
 loove, verstaet. Want doe hy in het voorgaende
 Capittel ghehandelt hadde van menigerley
 gaven des Gheests / onder de welke hy ghetelt
 hadde de versheppen talen/ de crachten en Pro-
 phetien/ ende de Corinthen vermaet hadde om
 nae de beste gaven te staen/ dat is/ nae de ghene
 upt welke het gantsche lichaem der Gemeente
 te meer bychts hadde: soo seyt hy daer nae dat
 hy noch eenen beteren wech sal toonen. **Te we-**
ten/ dat sulcke gaven alle hoewel sy in haer sel-
 ven upnemende zijn / nochtans niet en zijn te
 achten/ ten zy dat sy der liefde dienen/ want sy
 zijn tot stichtinghe der Gemeente ghegeven:
 ende ist dat sy daer toe niet ghebyrcht en wor-
 den/ soo verliesen sy haer gracie ende aenghen-
 michept. Om dit te bewijfen deelt hy die gabe/
 ende verhaelt de selve die hy te voer vertelt had-
 de/ maer niet andere namen. **De crachten** ende
 het gheloove ghebyrcht hy voer een dinck / te
 weten / voer de macht om miraculen te doen.
Daerom bewijle dese cracht ofte geloove is een
 gabe Gods op haer selven / de welke oock een
 godloos mensche mach hebben ende misbruy-
 ken/ghelyck oock de gabe der talen/Prophetie/
 ende andere gaven: soo en ist gheen wonder dat
 sy van der liefde ghesheppen woort. **Maer** haer
 dwalinge is gantscheltelc hier in ghelegen/ dat
 sy de versheppen beduydinge des woorts ghe-
 loove, niet aenmerckende/ alsoo daer van stry-
 den ghelyck of het alomme eensins ghenomen
 woode/het welke nochtans meer beduydinghe
 heeft. **De plaetse** Jacobi de welke sy tot be-
 scherminge deser selver dwalinge by byenghen/
 sal ergens verclaert worden. **Ende** hoewel wy
 om keerens wille bekennē dat het geloove meer
 soene heeft/ te weten / als wy willen bewijfen
 hoedanich te kennisse Gods zy in de godloose:
 soo bekennen ende vercondighen wy nochtans
 een gheloove der godsaligen/ gelijck de Schrif-
 tuere leert. **Voorwaer** vele ghelooven dat God
 is/ende achtē dat de Evangelische Historie ende
 andere deelt der Schrifituere waerachtich zijn/
 bynae ghelyck men plecht te oordelen van din-
 ghen die voortijden geschiet zijnde/ nu verhaelt
 worden/ ofte die wy tegenwoordichlick ghesten
 hebben: daer zijn oock sommige die voorder co-
 men: want sy achten de Schrifituere voer een
 waerachtich woort Gods/ ende en vergheten
 sijne gheboden niet gantscheltelc / ende worden
 oock eenichsins door de dyngingen ende belof-
 ten gheroert. **Den sulcken** woort wel ghetuyge-
 nisse des gheloofs ghegeven/ maer onvergē-
 lick: om dat sy het woort Gods niet geen open-
 baer godlooshept en bestrijden/ noch verachten/
 noch versinaden: maer gheben eer eenen schijn
 van ghehoorzaemhept.

10 **Maer** gelijck dese schaduwē oft beelt van
 gheende weerde en is / alsoo en is sy oock niet
 weerdiel gheweide ghesnaemt te worden: van der
 welcker grondelike waerhept hoe verre sy zy/
 dat sullen wy wel wepnich hier nae sien: ende
 en worden oock nu niet verhindert int coyte te
 kennē te geven. **Daer** woort geseyt dat Simon
 Magus geloof/ de welke nochtans sijn onge-
 loobichhept wepnich daer nae openbaert. **Ende**
 dat hem gheloove toegescheven woort/daer upt
 en verstaen wy niet met sommighe/dat hy met
 de woorden hem selven verpande te ghelooven/

ende nochtans in het herte gheen gheloove en
 hadde: maer wy achten meer dat hy door de
 machtept des Evangelij overwonen zijnde/
 heeft eenich gheloove ghehad/ende alsoo Chris-
 stum bekent door den aentheur des levens ende
 der salichept/ soo dat hy hem selven ghewillich
 tot Christum vergaf. **Alsoo** woort oock in het
 Evangelium Lucē gheseyt/ dat die voer eenen
 recht ghelooven/ in de welke het zaet des godlic-
 ken woortdes verstickt woort eer het bycht
 byacht / ofte oock verwelckit ende vergaet eer
 het wortelen gcracht. **Van** de sulcke en twifse-
 len wy niet / dat sy eenighe smake des woortes
 hebvende/ dat selve byperichlick aen nemen/ende
 sijn Godlike cracht gevoelen: soo dat sy niet de
 verpandinge des gheloofs met allenlick der men-
 schen ooghen en bedriegen/ maer oock haer ey-
 ghen herte. **Want** sy meynen dat de erbuer-
 dichept die sy den woortde Gods bewijfen / euc-
 hel godsalichept is: want sy en achtē geen dinck
 godlooshept te zijn/ anders dan openbaer ende
 kenlicke sehānde ofte verachtinghe. **Maer** sulck
 merde gevoelen/ hoedanich het oock zy/ en comt
 gheenins tot in het herte om daer inghedruft
 te blieden: ende hoewel het somtijts schijnt ghe-
 wortelt te zijn/soo en zijn nochtans die wortel-
 len niet levēde. **Het herte** des mensches heeft soo
 vele hoercken vol ydelhept / ende is soo vol ver-
 bergungen der leugnēn/ ende is niet soo bedri-
 ghelike verpandinghe bedeckt / dat het diernael
 hem selven bedriecht. **Maer** die op sulcke scha-
 duwen ofte beelst des gheloofs roemē/die moe-
 ten weten dat sy in desen deele niet beter en zijn
 dan de dupvelē. **Ende** voorwaer de andere daer
 van wy eerst ghesproken hebben/ en comen o-
 vecl nae soo verre niet/ die als slapende ende on-
 ghevoelich dat hoozen ende verstaen / door des
 welckes wetenschap de dupvelen beven. **De**
 andere zijn daer in den dupvelen ghelijck / dat
 het selve ghevoelen daer door sy gheroert wor-
 den/ ten eynde tot verchriekinghe ende versta-
 ghenthept upt comt.

11 **Ick** weet dat het sommigen hart schijnt
 datmen den verwozpenen gheloove toe schrijft:
 dewijle Paulus betuyecht / dat het is de bycht
 der verchrikinghe: maer dese kinkoop woort licht-
 lick ontbonden: want hoewel sy niet verlicht
 en worden tot gheloove / noch de cracht des
 Evangelij waerachtichlicken gevoelen/anders
 dan de gene die tot salichept te voren verzoent
 zijn: nochtans bewijst ons de bevindinghe dat
 de verwozpenē byna sulckē gevoelen hebben als
 de uptverzoene/ soo dat sy oock nae haer eygen
 oordel niet en schillen van de uptverzoene.
Daerom en ist geen wonder dat de Apostel een
 smake der hemelstjer gaven/ ende Christus een
 tijlick ende vergaenlick gheloove hem toe-
 schrijft: niet dat sy de cracht der gheestelicker
 ghenade ende het seker licht des gheloofs gron-
 delick vaten: maer om dat de Heere om hen te
 meer overwonen/ende sonder ontsejldinghe
 te maken/soo gheeft hy hem selven in hare her-
 ten te kennē/soo verre sijn goethept mach son-
 der den Gheest der aenemninghe tot kinderen/
 ghevoelt worden. **Ist** dat penant hier teghen
 woort/ dat dan de gheloofige niet meer en heb-
 ben waer upt sy haer aenemninge tot kinderen
 mogen sekerlick verstaen: **Ick** antwoorde hoe-
 wel groote gelijckhept ende nachept is tusschen
 de uptverzoene Gods / ende de ghene die voer
 eenen tijt begaest zijn met een vergaenlick ge-
 loove: soo is nochtans in de uptverzoene al-
 lenlick dat betrouwen crachtich / daer van
 Paulus schrijft/ dat sy met volle monde roepen
 Abba/

1. Cor. 12. 10.
Antwoort.

1. Cor. 12. 31.

De dwalinge
der School-
leeraers be-
staet daer in
dat die dzo-
men/ dat een
woort van
betelepe be-
duydinghe
voer eenen-
ley genomen
woort.

Wat ghetuy-
genisse des
gheloofs woort
vupten sijn
rechtē ghe-
bryck soe-
detlepe woort
van mensche
toegescheven.
Wat van
soodanighe
toeschinghe
zy te gevoele.

1. Cor. 8. 13.
ende 16.

1. Cor. 8. 7.
ende 13.
Wie die zijn
die voer eenen
ley gelooven.

Ist ghelooft
der bypocri-
ten.

Jacob. 2. 19.
Met wie die
zijn te berge-
lijcken.

Daerom het
gheloove den
verwozpenen
woort toeghe-
schen.
1. 1. Cor. 1. 4. 5

1. Heb. 6. 4. 5.
Luc. 8. 13.
1. Marc. 4. 16.
17.

Teghenwaer-
dinghe.

Antwoort.

Galat. 4. 6s

1. Pet. 1. 23.

Abba/ Vader. Daerom gheschiede de uytverto-
 rene alleenlick uyt onverganclicken zaden van
 God weder ghebozen worden / soo dat het jaet
 des levens welck in hare herten gheplant is:
 nemmermeer en vergaet/ also versegelt hy oock
 grondelick in hen de ghenade synder aenem-
 inghe/ op dat sy stantvastich ende seker zy. Maer
 hier dooz en worden de minder werckingen des
 Gheests niet verhindert. Haren loop te hebben
 oock in de verwozpenen. Hierentuschen worden
 de gheloofige gheleert hen selven loychvuldich-
 lick ende ootmoedighlick te ondersoeckē/ op dat
 hen niet gherusticheyt des vleeschs dooz seker-
 heyt des geloofs over en come. **O**ven desen en
 hebbe de verwozpenen nemmermeer anders dan
 een onseker ende onbeshepden ghevoelen der
 ghenade/ soo dat sy meer een schaduwē ghetry-
 ghen dan een vaste lichaem: want de Gheest
 versegelt de verghevinge der zonden epghe-
 lick in de uytvertozene alleen/ op dat sy die dooz
 een sonderlick ghelooft tot haer gebuyck voe-
 ghen. Nochtans wozt te rechte gheseyt dat de
 verwozpenen ghelooften dat God hen genadich
 is: om dat sy de gave der verfoeninghe aen ne-
 men / hoewel dupsterlick ende ontrichseldelick:
 niet dat sy des selven geloofs oft der selver we-
 dergheboozte deelachtich sijn met de kinderen
 Gods: maer om dat sy onder het deksel der ge-
 bepustheyt schynen het beginnel des gheloofs
 niet hen gemeyn te hebben. **I**ck en verfakē oock
 niet dat God hare herten soo verre verlicht/ dat
 sy sijn ghenade bekenen: maer dat ghevoelen
 onderschept hy van de sonderlike gheringhe-
 misse die sy sijnem uytvertozenen geeft/ alsoo dat
 sy tot de grondelicke vucht ende gebuyck niet
 en comen. **W**ant dat hy hem selven hen ghenade-
 dichlick vertoont / dat en is niet om dat hyse
 waerachtighlick uyt der doot verlost/ eint in sijn
 bewaringhe aen neemt/ maer hy vertoont hen
 alleenlick sijn tegenwoozdige barmherticheyt.
Maer den levenden woztel des geloofs gewer-
 dicht hy alleenlick den uytvertozenen te geven/
 op dat sy tot den eynde vofstandich blyben/ also
 wozt wederleyt dat sy teghenwozpen: **I**st dat
 God sijn genade waerachtighlick vertoont/ soo
 is dat eenwyllick vast: want God can wel
 sommighe met een tegenwoozdich ghevoelen sijn-
 der genade verlichten het welc daer na vergaet.
 12 **E**nde hoewel het ghelooft oock is een ken-
 misse der Goddelicker goetwillicheyt tot ons/
 ende een seker ghevoelen van sijn waerheyt/ soo
 en ist nochtans gheen wonder dat het ghevoelen
 der Godlicker liefde in de onghestadighe ver-
 gaet / het welcke hoewel het niet den ghelooft
 seer over een comt / soo schilt het nochtans wel
 daer van. **D**e wille Gods is onveranderlick/
 dat bekenne ick / ende sijn waerheyt is altyt
 haer selven ghelyck. **M**aer ick verfakē dat de
 verwozpenen soo verre voozt gaen dat sy sou-
 den tot in de verborgnen openbaringhe comen / de
 welcke de Schryftuere den uytvertozenē alleen-
 lick toe schryft. **D**aerom verfakē ick dat sy den
 wille Gods vaten ghelyck hy onveranderlick is/
 ofte sijn waerheyt stantvastighlick aen nemen:
 wāt sy en come niet voozder dan tot een cranck
 ende verganclick ghevoelen: ghelyck een boom
 die niet diep ghenoech geplant en is om levende
 wortelen te houden/ niet den tyt verdozt / hoe-
 wel hy sommighe jaeren niet alleenlick bloemen
 en bladeren/maer oock vruchten draecht. **E**yn-
 delick / ghelyck het beelt Gods conde dooz des
 eersten mensches afwijkinghe / uyt des men-
 schen gheest ende ziele wech genomen worden/
 alsoo en ist geen wonder dat hy de verwozpenen

met eenighe radien sijnē ghenade verlicht / de
 welcke hy daer nae laet vergaen. **O**ock en is hy
 dooz gheen dinc verhindert de sommighe met
 de kenmisse sijnē Enighe woynich te bespre-
 ghen / ende sommighe gantschlick daer mede
 te doozdrinken. **H**ierentuschen moet men we-
 ren / hoewel het ghelooft in de uytvertozene
 clem ende swack is/ nochtans dewyle de Gheest
 Gods hen een seker pant ende zeghel der aen-
 minghe tot kinderen is/ soo en can sijn dincsel
 nemmermeer uyt haer herten uytghewischt
 worden: maer de verwozpenen worden niet een-
 licheit besprengt dwelck daer nae vergaet. **E**nde
 nochtans en is de Gheest niet bedreghelick:
 want dat jaet dat hy in hare herten zaert / en
 maect hy niet leydich om altyt onverganc-
 tick te blyden/ ghelyck in de uytvertozene. **I**ck
 come voozder / want dewyle het uyt de leere der
 Schryftuere ende het daghelijckhe bevinden
 openbaer is dat de verwozpenen somtijt dooz
 het ghevoelen der Godlicker genade gheraecht
 worden/ soo ist noodich dat eenige begeerte om
 God wederom lief te hebben in hare hertē ver-
 weckt worde. **A**lsoo is in **S**ant cenen tyt lanch
 een Godsalighe ghesintheyt gheweest om God
 lief te hebben/ van den welken hy hem ghevoel-
 de vaderlick ghetrocken te sijne/ ende wert met
 eenighe soetcheyt synder ghenade bevanghen.
Maer ghelyck dat ghevoelen van de vaderlike
 liefde Gods niet en is in de verwozpenen ghe-
 woztel: also en hebben sy hem oock niet gron-
 delick wederom lief ghelyck kinderen / maer
 sijn dooz eenighe huerlickhe ghesintheyt be-
 wecht. **W**ant de Gheest der liefde is Christus
 alleen op dese conditie ghegeven/ op dat hy dien
 in sijn leven druppe. **E**nde de woorden **P**auli en
 stercken voozwaer niet voorder dan tot de uyt-
 vertozene/ daer hy seyt: **D**e liefde Gods is uyt-
 gestoyt in onse herten dooz den heiligen Gheest
 die ons ghegeven is: te weren/ de liefde die sulck
 betrouwen der aenroepinghe waer als ick bo-
 ven gheseyt hebbe. **G**helyck wy hierenteghen
 sien dat God wonderlick toornich is op sijnē
 kinderen die hy niet en laet lief te hebben: niet
 dat hyse by hem selven haet/ maer om dat hyse
 wil dooz het ghevoelen synder toornicheyt ver-
 schycken/ om de hooverdicheyt des vleeschs te
 vernederen/ de slapericheyt te verdozen/ ende
 tot berou ende bereringhe te verwecken / alsoo
 ghevoelen sy op enen selven tyt dat God op hen
 ofte op hare zonden toornich ende genadich is:
 want sy en bidden niet ghevepustelick teghen
 sijnē toorn/ tot den welken sy nochtans met
 een gherust betrouwen haer toelucht nemen.
Hier uyt ist openbaer dat sommighe het geloo-
 ft niet en bepisen / hoewel sy nochtans gheen
 waerachtich ghelooft en hebben: maer sy be-
 dringhen hen selven niet valsche meyninge/ als
 sy haestichlick met sterck vpericheyt gedreven
 worden. **E**nde sy sijn sonder twijfel niet onder-
 stant bevanghen/ dat sy haer herte niet recht en
 ondersoecken ghelyck sy behooren. **H**et is der
 waerheyt ghelyck dat die sulcke warē den wel-
 ken Christus (ghelyck **J**oannes betuycht) hem
 selven niet en betroude / hoewel sy in hem ghe-
 loofden: want hy kende se alle ende wiste wat
 de mensche was. **W**aert dat niet vele af en vlie-
 len van het ghemeyn ghelooft (ick segghe het
 ghemeyn ghelooft/ om dat daer groote ghelyck-
 heyt ende overeencominge is des verganclick-
 ken gheloofts met den levendigen ende geduert-
 ghen ghelooft) soo en soude Christus niet ghe-
 seyt hebben tot sijn Discipulen: **I**st dat ghy
 blyft in mijne woorden / soo sijn ghy waerach-
 ticklick

Maer voozert
ghevoelen der
ghenaden de
verwozpenen
vermenen.

Maer de uyt-
vertozene om
der sekerheden
worden van
den verwoz-
penen.

Maerom het
ghelooft in
den verwoz-
penen tyde-
lick zy.

Maerom dat
ghelooft in
den verwoz-
penen zy
dāt mē
g. Adreth.

Gleden wozt
ghegeven
waerom de
verwozpenen
maer en
tot lanch
ghelooften.

Exemp. 1.
Sant. 12.
ende 13.

Joan. 5. 5.

Maerom dat
God op sijn
kinderen hem
vergraent.

Joan. 2. 24.

In wat bet-
stant vele ge-
sint worden
van het ghe-
loofte af te
ballen.

Joan. 8. 37.

tichlick mijnne Discipulen: ende ghy sult mijn waerheyt bekennen: ende de waerheyt sal u byp maken. Want hy spreekt tot de ghene die sijn leere aengenomen hadden/ ende vermaentse tot voortgaen in het gheloove/ op dat sy dat licht dat hen ghegeven is/ niet door slavericheyt uyt en doen. Daerom schryft Paulus sonderlinghe den uytverzozenen het gheloove toe/ te hemmen ghedende dat het in velen vergaet/ om dat sy geenen levenden wortel en hebben. Ghelyck Christus oock spreekt by Mattheum: Alle boom welckē myn Vader niet geplant en heeft/ sal uytgeroeyt worden. De andere liegen groefelicker/ de welke hen niet en schamen God ende de mensche te bedrogen. Tegen desen aert der menschen die het gheloove ongodlick door een bedrieghelicken schijn onthepligen/ spreekt Jacobus. Ende Paulus en soude niet een ongevynst geloove van de kinderē Gods eyschen/ waert dat niet vele stoutelick hen selven toe en schreuen dat sy niet en hebben/ ende andere ofte oock sountjts hen selven door ydelen schijn en bedrogen. Daerom vergelijck hy de goede conscientie als een schynne/ in de welke tgeloo- be bewaert wort: om dat vele dese verliende/ hebben in het gheloove schipbrakinghe geleden.

13 Men moet oock de twyfelachtighe ende menigherley beduydinghe des woortē weten. Want dit woort geloove, is dickmael soo veel te segghen als ghesonde leere der Godsalicheyt/ ghelyck in de plaetse die ick weynich te vozen verhaelt hebbe / ende in dien selven Sendbrieff daer Dankus wil dat de Diakē de verborghent- heyt des geloofs houden in supber conscientie. Item daer hy sonniger afwyskinge van den gheloove vercondicht. Darentegen seyt hy dat Timotheus is opghedoot in de woorden des geloofs. Item daer hy seyt dat de onheylighe ydelheden/ ende tegenstellinghen der valscheitē ghenaeinde wetenschap / oorzaken sijn dat vele van den geloove afvallen/ de welke hy ergens noemt onbequame ofte verwozpen in het ghe- loove. Ghelyck wederom daer hy Tito gebiet/ segghende: Vermaentem dat sy gesont sijn in den gheloove: niet dat woort gheontheyt en ver- staet hy niet anders dan de supberheyt der lee- re/ de welke lictelick vervalschet wort/ ende veraert door der menschen liekveerdicheyt. Te wesen/ dewyle alle schattē der wetenschap ende wysheyt verborghen sijn in Christo/ den wele- ken het gheloove besit/ soo wort het niet rechte de gantsche somma der hemelscher leere ghe- streckt/ van de welke het niet en can verseyen- den worden. Wederom wort het geloove soun- tijts verstaen van eenich sonderlick dinc dat vooz oogen gestelt is, Ghelyck als Mattheus seyt dat Christus het gheloove der gener die den gichtsecken door het da. li neder lieten / ghesien heeft: en dat hy heeft geroeyen dat hy soo groot gheen gheloove in Israē ghevonden en hadde als de Dooftman ober hondert mede brachte. Ende het is der waerheyt ghelyck dat hy gant- selick heeft op de ghesontmakinghe snyder dochter ghesien/ met der welcher sorge gheheel sijn herte beconinnet was. Maer dewyle hy niet de wille ende antwoorde Christi alleentlick te vrede zijnde / sijn lichamelicke tegenwoozdic- heyt niet en eyscht / om deser sake wille wort sijn geloove soo seer verheven. Wy hebben oock weynich te vore geleert/ dat Paulus dat woort gheloove, neemt vooz de gave om miraculen ende wonder wercken te doen / de welke oock die moghen hebben die door den Gheest Gods niet en sijn wedergheroren/ noch hem niet ernst

dienen. ¹ Hy stelt oock ergens het geloove vooz de leere / waer door wy in het gheloove onder- wesen worden. Want als hy schryft dat het ge- loove sal wechgenomen worden / dat is sonder twyfel te verstaen van den dienst der ghenepu- te/ de welke te desen tyde onser swaerheyt niet is. Ende dese wysen van spreken comen niet malsanderen over een: maer als de naem des gheloofs onepgentlick geleert wort van valsche leere ofte leughenachtighen schijn/ soo en is dese onepgen wijse van spreken niet harder dan als de vrese Gods gestelt wort vooz valschen ende verkeerden Godsvreest: ghelyck als dickmael gheleert wort in de heylighe Historie / dat de vresende Heydenen die in Samariam / ende in de plaetsen daer ontrent ghebracht waren/ heb- ben de versierde goden ghevreest/ ende den God Israels: het welke soo veel is als den Hemel niet der aerde te vermenghen. Maer de vraghe is nu wat het geloove zy/ dat de kinderē Gods onderschept van de onghelooovighe / door het welke wy God aenroepen tot eenen Vader/ door het welke wy gaen van den doot in het leven/ ende door het welke Christus (de eenw- ghe salicheyt ende leven) in ons woont. Des welches tracht ende natuere ic meyne niet coz- te ende clare woorden verstaet te hebben.

14 Laet ons nu alle stücken van mens aen verbolghen/ als die sullen meerstichlick gehan- delt wesen/ soo en sal daer (soo ick meyne) gheen twyfelinghe meer blijen. Als wy segghen dat het geloove is een kennisse des Godlicken wil- les/ so en verstaen wy niet sulcke een begrip- pinghe / ghelyck daer mede wy de dingen verstaen die het menschelick gevoelen ende verstant can vaten. Want dese kennisse daer van wy hier spreken/ is soo veel hooger dat selfs het verstant des menschen moet hem selven te buyten ende te boven gaen om daer toe te comen. Ende als het is daer toe gecomen/ soo en verstaet het niet dat het geboelt: maer dewyle het een vast ende seker gevoele heeft van dat het niet en begriyp/ soo verstaet het meer door de sekerheyt des ont- twyfelicken gevoelens/ dan oft het eenich men- schelick dinc nae sijn begriyp doozsaghe ende vacte. Daerom spreekt Paulus seer wel/ als hy seyt/ dat dit is datē welke de langde/ ende bzeve/ ende hoochde / ende diepte zy/ ende be- kende de mynende liefde Christi/ die de ken- nisse te boven gaet. Want hy heeft wille te ken- nen geuen dat het allesins onepudelick ende on- begriypelick is/ dat onse verstant door het ghe- loove vaet/ ende dat dusdanige kennisse hooger is dan alle verstant. Nachteans dewyle God de verborghentheyt sijnē Willes / die van eenuwen ende gheslachten is verborghen gheveest/ heeft den Heylighen geopenbaert / soo wort het ghe- loove niet goede reden in de Schryfuerē soun- tijts kennisse genaemt: ende van Joanne wort het wetenschap ghenaeint/ als hy betuyelt dat de geloovige weten dat sy kinderen Gods sijn. Ende sy wetē vooz waer vast/ maer niet door een ontwyfelick gevoelen der Godlicker waer- heyt bevesticht / van door menschelicke bewij- singhe gheleert zynde. Dit gheuen de woorden Pauli te kennen/ daer hy seyt dat wy in dit lichaem woonende / uyt woenen van den Hee- re: want wy wandien door het gheloove ende niet door het aenselionwen. Met welke wooz- den hy te kennen gheeft dat het ghene dat wy doen het gheloove verstaen/ nochtans by ons niet en is/ en vooz onse oogē verborghen is. Hier uyt oordeelen wy dat de kennisse des ghe- loofs niet is in verkercht heyt dan int begriyp geleert.

Tit. 1.1.

1. Cor. 15. 13.

Jac. 2. 14. 1. Tim. 1. 5.

1. Tim. 1. 19.

De beschepe- de beduode- nisse des ghe- loofs: Eerste- hek wort het ghenomen vooz de ghe- sonde leere der Godsa- licheyt. 1. Tim. 3. 9. 1. Tim. 4. 1.

1. Tim. 4. 6. 2. Tim. 2. 16.

2. Tim. 3. 8.

Tit. 1. 13. ende 2. 2.

Colof. 2. 3.

2. Sont dits woort het ver- staen van een bysonder dinc/ dwelck vooz de oogen gestelt wort. 1. Mat. 9. 2.

Matth. 8. 10.

3. Zeterckens oock het ghe- loove den dienst der kercken / ofte de leere / waer door wy int gheloove on- derrecht wort en. 1. Cor. 13. 10.

Joan. 5. 24.

Ephes. 3. 17.

Te beschepe- de beduode- nisse des ghe- loofs ver- staet sijn- de kennisse van de bes- chepinghe van een waer- stuch des ge- loofs (die in de sewenste afdeelinghe ontrent het ende vooz- ghesiet is) 1. 10 principa- le stücken aen te wiken. 1. Wat het zy vooz een ken- nisse daer van hy in de bes- chepinghe gheleert heeft. 2. Waerom datter be- eyscht wort een sekerre ende vaste kennisse. 1. Ephes. 3. 18. Colof. 1. 26.

Colof. 2. 2.

1. Joan. 3. 2.

2. Cor. 5. 6.

1. Reden/ genomen/ van de aennec-kinghe onser wachheyt.

15 **B**oven desen segghen wy dat dese kennisse seker ende vast is / op dat te meerder vasticheyt deses ontwijfelichen gheboelens upghevoert woerde. Want ghelijck het geloove niet te vrede en is met een twijfelachtighe ende veranderlike meyninge/ alsoo en ist doock niet te vrede met een dypster ende onbescheyden ghedachte/maer epficht een volle ende vaste verskertheyt / sulck als men pleecht van wel bekende ende beproefde dinghen te hebben. Want de ongelooicheyt is soo diepe in onse herten ghewoxtelt/ ende wy zijn soo seer daer toe genegen/ dat niemant sonder grootē strjt en late hem selven volcomelick wijs maken dat een peghelick niet den monde behydt/te weten/ dat God getrouwe is. Dooz neinclick als men tot der sake comt/ soo woert dat verborghen seyl dooz eens peghelick wankelen ende onghestadicheyt ontdeckt. Ende het en is niet sonder dooz sake dat de autoriteyt des woortz Gods / niet soo upnemende lof dooz den heylighen Gheest betuycht ende bevesticht woert: maer hy wil deser dooznoemder erancheyt te hulpe comen/ op dat God in sijne beloften volcomen geloove hy ons hebbe. + De woorden des Heeren zijn supber woorden (seyt David) ende silver ghesinolt in een upnemende aerden vat/ ende seveermael ghesupbert. Item: De woorden des Heeren zijn ghesupbert / ende een schilt allen die op hem betrouwen. Salomo betuycht dit selve/ende byna met de selve woorden/ segghende: Alle de woorden Gods zijn gesupbert. Maer dewijle den hondert negenthynden Psalm gheheel van dese gheheele materie gheschreven is / soo soude het te verghesys zijn meer te verhalen. Doozwaer/so wannier God ons sijn woort alsoo aenwyist / soo verwyjt hy ons bedecktelick onse onghelooicheyt: want het en is nerges om/ dan om de verkerde twijfelinghen upt onse herten upt te roepen. Daer zijn oock vele die de barinherticheyt Gods alsoo vate/ dat sy seer weynich troosts daer upt ontfaenghen. Sy woerden oock mede met ellendige benaughteit bevaenghen/ dewijle sy twijfelen oft God hem sal ghenadich zijn: om dat sy de selve goedertierenheyt daer van sy seer seker meynen te zijne/ veel te nauwe bepalen. Want sy overlegghen aldus by hen selven/ te weten / dat de goedertierenheyt Gods wel groot ende overbloedich is/ende uptghestoyt op vele menschen/ ende eenen pegelicken bereyt: maer dat het onseker is of sy oock sal tot hen comen / ofte veel meer of sy sullen tot haer comen. Dese overlegginge dewijle sy in dide in den loop blijft staende/ so en is sy maer half. Daerom woert de geest daer dooz meer met ongherufte twijfelinghe bevaent / dan met vreedsaime gherusticheyt versterckt. Maer dat ontwijfelick geboelen is veel anders / dwelek in de Schryftuere altyts den gheloove woert toegeschreven: te weten/ als dat de goetheyt Gods de welke ons claclick is dooz ooghen ghestelt / buyten alle twijfelinghe set. Ende dit en can niet geschien sonder sijn soetichheyt waerachtichlick te gheboelen en in ons selven te bevinden. Daerom beleyt de Apostel het betrouwen upt den geloove/ ende wederom stonticheyt upt den betrouwen. Want hy seyt dat wy dooz Christus stonticheyt hebben ende den toeganc in betrouwen / welck is dooz het geloove in hem. Met welke woorden hy doozwaer te kennen gheeft/ dat het ghen recht gheloove en is/ anders dan als wy dooben met geruster herten ons dooz de ooghen Gods stellen. Welcke stonticheyt niet en comt anders dan upt een seker betrouwen van de goetwillicheyt

ende salicheyt Gods. Het welcke soo waerachtich is/ dat dieckmael den naem gheloove, dooz betrouwen ghebuycht woert.

16 **H**ier in is het geloove doozneinclick ghelegghen / dat wy niet en dencken dat de beloften der barinherticheyt die God gheeft / alleenlick buyten ons waerachtich zijn / ende ghenens niet in ons: maer dat wy se in ons vatende/ onse maken. Hier upt comt eerst dat betrouwen dwelek hy erghens vrede noemt: ten zy dat pe- mant liever heeft dat de vrede daer upt come. Ende het is een gerusticheyt waer dooz de consencie dooz het oordeel Gods stille/ en in vrede is: sonder de welke sy moet met beoerliche vrese ghequelt ende bynae verscheurt worden/ ten zy dat sy moghelick God ende haer selven verghetende/ een weynich tyts slape. En sulcke slaepe gheduert waerachtichlick enen cleynter: want de consencie en ghebuycht niet langhe de ellendighe verghetentheyt/ maer woert terstont dooz de ghedachteuiffe des Gedlicken oordeels/ de welke dieckmael wedercomt/ deerlick verscheurt. Somma daer en is niemant waerachtichlick ghelooich / anders dan die niet ontwijfelichen gheboelen vastelick geboelt dat God hem een ghenadich ende goetwillich vader is / ende die op de beloften der Godcliker goetwillicheyt tot hem betrouwende/ een ontwijfelicke hope der salicheyt heeft: ghelijck de Apostel bewyist met dese woorden: Ist dat wy het betrouwen ende den roem der hope tot den eynde toe vast houden. Want alsoe acht hy dat niemant wel op de Heere en hoeyt/ dan die niet een vast betrouwen roemt dat hy erghenaem des hemelschen rijer is. Niemant (segge ick) en is ghelooich/ dan die op de gherusticheyt sinder salicheyt steunende / met betrouwen den dypvel ende de doot bespot / ghelijck wy claclick dooz de woorden Pauli gheleert worden/ daer hy aldus upt roeyt: Ick betrou dat noch doot/ noch leven/ noch Engelen/ noch Overheden/ noch machten/ noch teghenwoordighe/ noch toecomende dinghen/ ons sullen comen scheyden van de liefde Gods/ daer mede dat hy ons lief herst in Christus Jesu. Alsoe acht oock de selve Apostel dat de ooghen onses verstants niet anders wel verlicht woerde / ten zy dat wy sien welck de hope der ewigher erve zy/ tot de welke wy geroepen zijn. Ende hy leert alomne alsoo / dat hy te kennen gheeft dat de goetheyt Gods anders niet wel van ons gevaet en woert / ten zy dat wy daer upt een vrycht van groote gherusticheyt hebben.

17 **M**aer (pe mant mochte segghen) de ghelooighe gheboelen ende bevindent veel anders/ de welke in de kennisse der ghenade Gods tot hen / niet alleenlick met ongherusticheyt ghequelt en worden (het welke hen dieckmael gheschiet) maer woerden oock somtijts met seer sware verschickinghen verflaghen: dewijle het ghewelt der versoekinghen soo groot is om hare herten te verstooren. Ende dit en schijnt niet wel met de sekerheyt des ghelooves/ oven een te comen. Daerom moeten wy desen knooy ontbinden / ist dat wy willen de doozscheyden leere houden staende. Doozwaer als wy leeren dat het gheloove moet seker ende gherustich/ soo en dichten wy niet eenighe sekerheyt / die dooz gheen twijfelinghe geroert en woerde/ noch sulcke gherusticheyt/ als die niet geen sochwil- dicheyt ghequelt en woerde: maer segghen eer/ dat de ghelooighe altyts gheduerighen strjje hebben met haer onghelooicheyt/ soo verre ist dat wy hare consenticen souden in eenighe

Maer op dese sekerheyt staet.

Rom. 5. 2.

De nuttichent de sekerheyt.

En beschuyvinghe van eenen waeren ghelooigen.

Heb. 3. 14.

Rom. 8. 38.

Ephes. 1. 18.

Teghenwoordinge tegens dese sekerheyt.

Van des geloofs onbalmaercktheyt/ bersterkinge en wasdom. Diet lib. 4. cap. 14. sect. 11. 12.

Kintwoort.

De anbere rde/ ghenomen van de aemmerckinghe der sekerheyt beloften des Gods. Psalm. 12. 7. Psalm. 18. 31.

Psalm. 30. 5.

Ephes. 3. 11.

lieftlike ruste stellen / die gantschelic dooz gee-
ne beroerten verhindert en woerde. Wederom
hoe seer ende op wat wijse sy aenghevochten
woerden / soo versaken wy nochtans dat sy af-
vallen ofte afwijcken van dat seker betrouwen
dat sy op de barmherticheyt Gods hebben. De
Schrijftuere en stelt ons geen claerder exempel
dooz / noch gheen dat het ghedachtenisse weer-
diech 3p / dan in David / voozneliclyc ist dat
ghy den gantschen loop sijns levens aensiet.
Ende nochtans hoe hy niet altyts gherust van
herten gheweest en 3p / dat betuycht hy niet on-
tellicke vele slagghen / upt de welke myn genoech
is wepnighe te verhaalen. Als hy synder ziele
haer heroelike bewegingen veruyt / wat doet
hy anders dan dat hy op syn epghen ongheloo-
bicheyt verbolghen is? **O mijn ziele** (seyt hy)
wat zyt ghy verstaecht / en wat zyt ghy beroert
binnen my? **Hoopt op God.** Ende voozwaer
die verslagheutheyt was een openbaer teecken
der ongheloobicheyt / ghelijck oft hy ghemeynt
hadde dat hy van God verlaten was. **Men**
leest oock ergkens een byeder belijdinghe / daer
hy seyt: **Ick hebbe in mijn haesticheyt gheseyt:**
Ick ben van vooz utwen oogen verwoyden. Hy
stryt oock ergkens niet hem selven met benaude
ende ellendighe verwerentheyt / jae hy maect
oock twijfelinghe van de natuere Gods / seg-
ghende: **Heeft God oock vergeten barmhertic-**
heyt te doen? sal hy in der eeuwichheit verwoz-
pen? **Het is noch harder** dat daer nae volcht.
Ende ick hebbe gheseyt: **Het vergaen comt my**
toe: de veranderinge der rechter hat des hooch-
sten. **Want** hy verooydeelt hem selven tot het
verderf / ghelijck oft hy alle hope verwoyden had-
de: ende hy en bekent niet alleenliclyc dat hy niet
twijfelinghe ghequelt woert / maer gheeft het
ooc al verlozen / ghelijck oft hy in den stryt over-
wonnen ware / om dat God hem hadde verlaten /
ende de hant die hem vooztijden behulpe-
lick was / nu ghekeert hadde om hem te verder-
ben. **Daerom** en vermaent hy niet te vergees
sijn ziele / dat sy wederlicere tot haer ruste: want
hy hadde bevonden dat hy niet oproerige wa-
terbaren ghedeyven was. Ende nochtans (het
welck wonderliclyc is) woert het herte der God-
salighen in sulke aenstoeten dooz het gheloo-
be onderhouden: het welke waerachtichliclyc is
ghelijck een Palmboom om hem selven teghen
allerley ghewichte ende last te stellen ende op-
waerts te verheffen: ghelijck David doe hy
mochte schijnen overvallen te zyne / en heeft
nochtans niet op ghelouden hem selven op te
heffen tot God. Ende soo wie teghen syn epghen
swachheyt stryjdende / nae het gheloo-
be staet in sijne benaughtede / die is nu ten meestendeele een
overwinmer. **Het** welke men mach upt dese
ende dierghelijcke sententie verstaen: **Der-**
wacht den Heere / weest sterck / hy sal uwer her-
ten sterckte gheben / Derwacht den Heere. Hy
straft hem selven van bezeefticheyt: ende delwij-
le hy dat tweemael verhaelt / soo bekent hy hem
selven met vele beroertighen bevangen te zyne.
Dierentvisehen en mishaecht hy niet alleenliclyc
hem selve in dese sepleu / maer arbeet neerstich-
lick tot beteringhe. **Voozwaer** ist dat wy hem
willen te rechte by Achaz overleggghen / soo sul-
len wy groot verschul vonden. **Esaias** woert
ghelouden om den godloosen ende ghevedensden
Coninck in sijn benaughteyt hulpe te vertondi-
ghen / ende spreckt tot hem niet dese woorden:
Weest in bewaringhe en rust / en vrees niet / etc.
Maer wat doet de Coninck? **Ghelijck** te voren
van hem gheseyt was / dat sijn herte gheroert

was ghelijck de boomen in het wout gheroert
worden van den winde / alsoo en laet hy niet af
verslagghen te zyne / hoewel hy de belofte ghe-
hoozt hadde. **Soo** is dan dit de eygen loon ende
straffe der ongheloo- bicheyt / alsoo te beven dat
men hem selven in de ver- deelinghe afwent van
God / de welke de deure tot hem / met den ghe-
loobe niet en opent. **Maer** de gheloo- bicheyt
integhen gemeynliclyc dooz den last der verfoer-
tinghe geeront ende overladen worden / dooz
conien die standvastichliclyc / hoewel niet sonder
moeyte ende swaricheyt. Ende delwijle sy haer
eygen swachheyt weten / soo bidden sy niet den
Prophete / segghende: **En** neemt het woort der
waerheyt niet eeuweliclyc van my wech. **Het**
welke woort wy geleert worden / dat sy sou-
tyts stou worden ghelijck oft haer gheloo-
be te neder gheslagghen ware: maer dat sy nochtans
niet af en wycken noch den rugghe en kerren /
maer haren stryt volghen / ende niet bidden
haer luycheyt verscherpen / op dat sy niet pui-
ners dooz toeghevighe slaperich ende onghel-
voelich en worden.

18 **Op** dat dit verstaen woerde / soo ist noodich
wederom te comen tot de deelinghe des vleesch-
s ende des gheests / daer van wy ergkens gemeldet
hebben / de welke haer in desen deele seer claer-
liclyc vertoont. **En** godsalich herte ghevoelt in
hem selven een deelinghe / het welke eensdeels
woert met soetheyt overgoten dooz de kennisse
der Godlicker goetheyt / ende eensdeels niet bit-
terheyt benaut dooz het ghevoelen synder ellen-
dicheyt: het ruste eensdeels op de belofte des
Evangelij / ende beeft eensdeels dooz de ghetuy-
ghenisse synder ongerechticheyt: het verheuyt
hem eensdeels verstaende het leven / eensdeels
grouwelt hem vooz de doot. **Dese** veranderinge
comt upt onvolmaectheyt des gheloo-
fs: want het en is in den teghenwoozdigghen loop
des levens nemmermeer soo goet met ons / dat
wy van alle cranckheyt der ongheloo- bicheyt
gheweest / ende ghelijck met gheloo- be vervult
ende beseten worden. **Hier** upt comt de strijd /
als de ongheloo- bicheyt die in het overblijffel des
vleeschs is / oprijft om het gheloo- be dat in ons
ontfangen en ontfleken is / te bevechten. **Maer**
(mochte pemant segghen) ist dat in een gheloo-
bich herte de verschertheyt vermengt is met
twijfelinghe / vallen wy dan niet altyts weder-
om hier op / dat het gheloo- be niet in seker ende
claer / maer alleenliclyc in duyster ende onbesche-
den wetenschap des Godlicken willes tot ons
is? **Neen** voozwaer. **Want** al ist dat wy niet
menigherley ghedachten betommet worden /
daerom en worden wy niet terstont van den
gheloo- be ghetraeken. Ende al ist dat wy niet
de roeringhe der ongheloo- bicheyt opwaerts
ende nederwaerts ghequelt worden / daerom en
versinoozen wy niet in den afgront der onghel-
loobicheyt. Ende al ist dat wy aenstoot lyden /
daerom en worden wy niet te neder gestooten.
Want het eynde des strijts is altyts / dat het
gheloo- be dese swaricheden ten eynde overwint
ende doozcomt / met de welke het schijnt on-
meringt te zyne ende te vergaen.

19 **Dit** sal de somma zyn: **Soo** haest als een
de alderminste druppel des geloofs in onse her-
ten is ingebuypt / soo beginne wy nu het aen-
schijn Gods te aenschouwen dat het lieftlike
ende bydeliclyc / ende ons ghenadich is: wy aen-
schouwent wel van verre / maer nochtans niet
soo sekere gesichte / dat wy weten dat onse ghe-
sichte niet en sepl. **Maer** nae soo veel als wy
voozt gaen (ghelijck wy behoozen sonder op-
houden

Hebe Nigin-
ghe deser aen-
woort ghenos-
men dan het
exempel Da-
vids.

Psal. 42. 6.
ende 43. 5.

Psal. 31. 23.

Psal. 77. 10.

Psal. 116. 7.

Psal. 27. 14.

23 zee bere aen-
wijnghe dooz
het contra-
re exempel
Achaz.

Esai. 7. 4.

Item / dooz
de ghenade
ghe beloudens
ghe ende rige-
bet der ghes-
loobighen.

Psal. 119. 43.

Om deser
oofaken wile
le / woortet
bescheven
den strijt des
vleeschs en
des gheests
in der gheloo-
bighe ziele.

† Het eynde
des strijts
is des ghe-
loofs ober-
winninghe.
1. Joan. 5. 4.

Somma /
gheloo- be bet
in bet coe-
nen Gods is
onghetwijfelt
ende ghewis.

houden voortganck te doen) soo veel comen wy tot naerder ende sekerder ghesichte van hem/ ende hy wort oock dooz de aenschouwinghe ende ghebuericheyt ons naerder. Alsoo sien wy dat het herte dooz de kennisse Gods verlicht zijnde/ in den eersten in veel onwetentheyt bevanghen is/ de welke met der tyt wort wech genomen. Nochtans om dat het sonnighe dinghen niet en weet/ ofte dupsterlick siet het ghene dat het siet / daer dooz en wort het niet verhindert de clare kennisse des Godlicken willes tot hem te hebben/ het welke het meeste ende voornemste is in het gheloove. Want ghelyck als peinant in den kercker ghesloten zijnde/ dooz een nauwe venster alleenlick trom ende half siet gluiseren de radien der Sonne/ die wort wel berooft van het vrye aenschouwen der Sonne/ maer siet nochtans gheenen twyfelachtigen schyn in de ooghen/ ende heeft het gebuyck daer van: alsoo wy die met de boeyen des aertschen lichaems ghebonden zijn / hoewel wy alomme niet veel dupsterwisse bescheduwt worden/ soo worden wy nochtans soo veel tot grondeliche gerusticheyt ghenoech is/ verlicht / dewyle het licht Gods hoe weynich het is / in ons schijnt om sijn baernherticheyt te bewijfen.

20 Dit beyde leert de Apostel seer wel in verscheyden plaatsen. Want als hy leert dat wy eensdeels bekennē / ende eensdeels propheteren/ ende dat wy in een dupster reden sien dooz enen spieghel: soo gheeft hy te kennen hoe cleyn een deelken dier Godlicker wijsheyt ons in dit teghenwoordich leuen ghegheuen wort. Want hoewel die woorden niet enckelick te kennen en gheben: dat het gheloove onvolmaect is soo langhe als wy hier onder den last des vleesches suchtē: maer dattet upt onse onvolmaecticheyt comt/ dat ons noodich is sonder ophoude dooz leeringhe gheoeffent te worden: soo gheeft hy nochtans te kennen dat het ghene dat onbegrypelic is/ niet en can met de mate onses cleynen verstantis gebaet worden. En Paulus spreect dit van de gantsche ghemeynte: ende een peghelick vā ons is dooz sijn groevicheyt verhindert/ dat hy niet soo by en can comen als wel te wenschen ware. Maer wat sekerder ende onbedryghelicker smake hy ons gheeft oock upt een seer cleyn byuppelken des geloofs/ dat bewijst Paulus ergens/ als hy seyt dat wy niet ontdeckten aensichte ende sonder eenich voorschansel de eerlicheyt Gods niet soo groote cracht aenschouwen/ dat wy tot de selfde liefde verandert worden. In sulcke onwetentheyt moet veel twyfelinghe ende bevinghe comen: voornemlick de wyle onse herte dooz sijn natuerliche inghevinghe tot ongheloovicheyt gheneghen is. Hier toe comen de verfoekinghen/ de welke sonder getal ende vele zijn/ ende dickmaels met groote maecht ons bespyinghen. Doornemlick de conscientie dooz den part der zonde verladen zijnde / claecht ende sucht somtijts / somtijts strafte sp haer selven / somtijts grunt sp / somtijts maect sp openbaer beroerte. Daerom als de teghenspoet ons den toon Gods voozhout/ ofte als onse conscientie oorsake en materie des Godlicken toorns in haer selven bindt / de ongheloovicheyt neemt daer upt wapenen ende instrumenten om het gheloove te verdrayven: de welke nochtans altyts tot dit eynde ghebyupt worden/ op dat wy meynende dat God verolgen ende toornich op ons is / gheen hulpe van hem en verachten / ende hem ghelyck eenen dootlicken vyandt vreesen.

21 Om dese aenstooren te verdrayghen / wa-

pent ende sterckt het gheloove hem selven met den woerde des Heeren. En als sulcke verfoekinghe ons bespyngt/ dat God onse vyant is/ om dat hy verolgen is: soo seyt het gheloove daer teghen dat hy oock barmhertich is/ als hy verdruct: want de castydinghe comt meer van liefde dan van toornicheyt. Als het gheslaghen wort met dit gedacht/ dat God is een welker der ongherechlicheyt / soo stelt sy daer teghen dat vooz alle zonden is verghewinge berevt/ soo wanneer de sondaer tot de goedertierenheyt des Heeren vliet. Alsoo hoe seer ende wonderlick een godsalich herte beroert ende ghequelt wort/ soo can het nochtans alle swarichede overwinnen ende dooz comen / ende en laet hem het betrouwen der Godlicker barmherticheyt nemmermeer ontuenen. Jae alle de aenwechtighen daer dooz het gheoeffent ende vermoent wort/ comen ten eynde tot versekertheyt deses betrouwens. Van dese sake is het een bewijs dat de Heylighen als sy aldermeest gheboelen dat sy dooz de wzake Gods beuaut worden / soo maken sy nochtans by hem haer beelach: ende hoe wel het schijnt dat sy niet en sullen verhoort worden/ so aenroepen sy hem nochtans. Want waer toe soude sy by dien haer beelach maken/ van den welken sy geen solacs en hoopten? Sy en souden nemmermeer voornemē hem te aenroepen/ ten ware dat sy geloofden dat hem eenighe hope berevt is. Also de Discipulen de welcke Christus strafte van cleynen geloude / claechden wel dat sy verginghen / maer baden nochtans om sijn hulpe. En als hope om haer cleyn gheloove castydt/ soo en verwoypt hyse niet upt den ghetale der sinder/ noch en rekentse niet onder de ongheloovighe/ maer vernemte om dit seyl af te leggen. Daerom seggen wy wederom dat nu boven gheseyt is/ dat de wortel des geloofs nemmermeer en can upt der gheloovigigen herte wteghersept worden/ maer blyst altijds met den ondersten eynde vast stekende/ hoe seer sy ghestooten zijnde / schijnt herwaerts ende gints waerts te bygghen: ende dat het licht des geloofs nemmermeer en can also wtegebluscht ofte verstickt worden / dat het niet ten minsten gelijck onder de affche en schuple: ende dat dooz dit bewijs opbaer wort dat het woort Gods/ dwelck een onbergaenlick zaet is / byucht voozt brenghet/ die hem gelijck is/ wiens spruyte nemmermeer gantschelic en verdozt noch vergaet. Want hoewel opt dit de opperste materie ende oorsake der vertwyselinghe ende mistrouwinge is/ te weten/ de hant Gods tot sijn verderf te geboelen/ nae het aensien der tegenwoordigher dinghen: nochtans betuype Job dat sijn hope sal soo verre strecken/ dat hy niet en sal af laten op God te hopen/ al waert oock dat hy van hem ghedoodt worde. Het is voozwaer alsoo/ de ongheloovicheyt en regneert niet binnen in het herte der Godsalighen/ maer bestoymse van buyten: noch en woutse niet dootlick niet haer wapen/ maer queltse alleenlick/ ofte wondse ymmers alsoo dat de wonde gheselick is. Want (ghelyck Paulus leert) het gheloove is ons als enen schilt: het welke teghen de pijlen ghesonden zijnde / alsoo het ghevelt der pylen ontfangt/ dat sy gantschelic afgestooten: ofte ymmers alsoo ghebyoden worden / dat sy niet dooz en byinghen om het leven te benemen. Daerom als het gheloove bestoymt wort/ soo ist ghelyck oft een crijtsknechte die anders sterck ende vast is / dooz enen gheweldighen slach ghedwongen worde sijnen voet te verstellen ende een weynich te wjcken: ende als het ghe-

Singere wtelegginge van den aert des gheloofs.

Hebr. 12. 6. Heb. 10. 30. 1. Als de ghe-loovighe gheslaghen wort niet verfoert/ soo neemt hy sijn rochtuecht in den schoot des ghenadighen Gods.

Jac. 1. 12.

Rom. 1. 3-4.

2. Hy bliedt geenins van God als hy verbolgt wort/ maer hoort op hem.

Mat. 8. 25.

3. Hy lijdt niet dat hee ongheloove in sijn herte soude heerschen.

Job 13. 15.

4. Jae breekt een besontme hy dat selve/ ende de ghe-loouighe en gaet niet eenich te gronde.

Ephes. 6. 16.

1. Bewijs dooz een ghebycknisse.

Wat ander bewijs genomen van het ghemeyntnisse des Apostels: waer um dat opbaer is / dat het gheloove al ist seer onvolcomen in den webercozend: nochtans balt ende seker is. 1. Cor. 13. 9. 4 Rom. 8. 23.

2. Cor. 3. 18.

het gheloobe selve ghelovondt wort/ dat is ghe-
lyck oft aen den seljnt pet dooz den stoot gebo-
ken woerde/ alsoo nochtans dat hy niet doozste-
ken en woerd. Want een godsalich herte sal al-
tijts daer toe comen dat het sal met David seg-
ghen: **Ist dat ick wandele midden in de scha-
delwe des doots/soo en sal ick gheen quaet vze-
sen/ want ghy zyt niet ny.** Het is voozwaer
grouwelic in de dupsternisse des doots te wan-
delen/ ende het en is niet moghelick dat de god-
salighe/ hoe sterck sy zijn/ niet en souden daer
vooz grouwelen. Maer dewijle dat ghebachte
overwint dat sy van God hebben/te weten/dat
God hen by staet ende hoer salicheyt soecht/soo
wozt oock de vzeese dooz de gherusticheyt ober-
winnen. Ende (ghelyck Augustinus seyt) hoe
grootte instrumenten de dupvel teghen ons op-
recht/ soo lange hy de plaetse des herten niet en
heeft daer het gheloobe wohnt/ soo is hy uyt-
gheworpen. Alsoo ist datmen nae de uytromste
wilt oozdeelen/soo en comen de gheloovige niet
alleenlick gefout dooz allen strijt/ soo dat sy ter-
stant daer nae haer sterckte weder gherreggen
hebbende/ bereyt zijn om wederom tot de strijt
te comen: maer het wozt ooc verbult dat Joa-
nes seyt in sijnen eersten Sendbrieff: **Die is de
overwinnighe die de werelt overwint/ nwe
gheloobe.** Want hy en seyt niet dat het in eenen
strijt oft in wepinghe ofte eenen acinstoot ober-
wint/ maer dat het de gantsche werelt over-
wint/ of het schoon dupsentmael bestoemt wozt.

22 Daer is een ander aert der vzeese ende be-
vinghe/ dooz de welke nochtans de gherustic-
heyt des gheloofs niet alleenlick niet vercozt en
wozt/maer wozt oock daer dooz ghesterck. Te
weten/ als de gheloovighe bedenckende dat de
exempelen der wzaake Gods teghen de godloose
verclaert/ hen zijn als een bewijs ende verma-
ninghe/ sozchbuldichlick toe sien dat sy niet en
comen met sulcke zonden den toozn Gods ober-
hen te verwerken: ofte als sy haer eyghen ellen-
dicheyt by hen selven overleggende/ secken ghe-
heel op den Heere staen/ sonder den weleken sy
bevinden hen selven onghestadiger ende pdelber-
te zijne/ dan eenighen wint. Want als de Apo-
stel de straffen daer mede de Heere vooztijde het
volck Israael heeft ghestrast/ vooz ooghen stel-
ende/ de Cozintende verseyckicht/ op dat sy hen
selven niet met sulcke boosheyt en besmetten/
daer mede en vertranckit hy haer gheloobe niet/
maer neemt alselic de slapericheyt des vleeschs
wech/ dooz de welke het gheloobe plecht meer
overladen dan ghesterck te worden. Ende als
hy uyt den val der Joden oozsake neemt om te
vermanen dat de ghene die staet/ toelic dat hy
niet en valle/soo en ghebedt hy ons niet want-
kelbaer te zijne gelijck of wy niet seer versekeret
en waren van onse standvasticheyt. Maer hy
neemt alleenlick die hoochmoedicheyt wech/
ende het lichtveerdich betrouwen op eyghen
macht/ op dat de Heydenen in der verwozpenen
Joden plaetse aengenomen zijnde/ niet te groo-
te hoochmoedicheyt en bedrijven. Hoewel hy en
sprceckt daer niet alleenlick de gheloovige aen/
maer verbaert oock de gheveynsde hypocriten
in sijne woorden/ die alleenlick op den uytwen-
dighen schijn roemden. Want hy en vermaent
niet eenen pghelicken mensche: maer de Joden
met de Heydenen verghelijckende/ als hy bewe-
sen heeft dat de Joden recheveerdichlic om haer
ongheloovicheyt ende ondanckbaerheyt ghe-
strast waren met de verwozpinge/so vermaent
hy oock de Heydenen dat sy de ghenade der aen-
neminge tot hinderen die hen cozts geschiet is/

niet dooz hooberdieheyt en hoochmoedicheyt
en verlieten. Ende ghelyck in de verwozpinghe
der Joden sommighe over bleven die van het
verbout der aenneminghe niet uytgheballen en
waren: alsoo nochtans sommighe uyt de Heyden-
nen voozt comen/ die sonder waerachtich ghe-
loobe/alleenlick niet een dwaes vertronwde des
vleeschs opgheblasen woerden/ en alsoo de goet-
heyt Gods ghebruyken tot haer eyghen ver-
derf. Ende of men schoon dat alsoo verstonde
ghelyck oft het tot de gheloovighe ende uytver-
cozene gheseyt ware/soo en sal daer uyt niet on-
gheschechts volghen. Want het is een ander
dinck/ dat de lichtveerdicheyt die somtijds
pleecht den heylighen uyt het overblijffel des
vleeschs over te comen/ bedwounghe wozt/ op
dat sy haer niet dooz ydel betrouwe en verheffe:
ende het is een ander dinck dat de conscientie
dooz vzeese verflaghen wozt/ soo dat sy niet met
volcomen gherusticheyt in de barmherticheyt
Gods te vrede en zy.

23 Boven desen als hy leert dat wy sullē met
vzeese ende bevinghe onse eygen salicheyt wer-
ken/ soo en eyseht hy niet anders dan dat wy
ghelwoon woerden met ons selfs groote verne-
deringe/ op de cracht Gods te sien. Want geen
dinck en verweckt ons soo seer om alle betrou-
wen ende sekerheyt des herten op den Heere te
stellen/ als het misstrouwen dat wy op ons sel-
ven hebben/ ende de benaughte die wy hebben
uyt de bekenninghe onser ellendicheyt. Aldus
moetmen verstaen dat by den Prophete gelesen
wozt: **In de veelheyt nwer goetheyt sal ick tot
nwen tempel in gaen: ick sal aenbidden in vzeese.**
**In welke woerde hy bequaemlick de stou-
ticheyt die op de barmherticheyt Gods steunt/
ende de Gobsalighe vzeese te samen boecht/ de
welcke ons moet ober comen soo wannere wy
in het acnshouwen der Godliker majesteit
comende/ uyt haren claren schijn verstaen/ hoe
groot onse onreynicheyt zy. Salomon seyt ooc
de waerheyt/ bet uytghende dat de mensche ghe-
lycklich is/ die altijts sijn herte verseyckicht: wāt
men verderft dooz verhardinghe in het quaet.**
Maer hy verstaet een verseyckinghe/ dooz de
welcke wy vooztichtiger worden/ te weten/ als
het herte in hem selve beschaemt zijnde/ in God
weder tot hem selven comt/ by hem selven af-
gheworpen zijnde/ in God wozt opgherrecht:
hem selven misstrouwende dooz het benauwen
op God/leest. Daerom comen de gheloovighe
beyde bevzeest worden/ ende seer gerusten te oost
hebben: nae dat sy de ooghen op haer ydelheyt
staen: ofte het gedachte des herten tot de waer-
heyt Gods wenden. Niemand mocht segghen:
Hoe comen vzeese ende gheloobe beyde in een
herte zijn? Te weten ghelyck daerenteghen de
slapericheyt ende benaughte in een herte zy.
Want hoewel de godloose hem selven tot onge-
voelichheyt vzeenghen/ op dat sy dooz geen vzeese
Gods ghequelt en woerden/ soo woerden sy
nochtans dooz het oozderel Gods ghebruyngen/
soo dat sy niet en geerjgen dat sy soecken. Alsoo
ran God de sijne wel oeffenen tot vernederinge/
op dat sy sterckelich strydenbe/ hen selven onder-
den toom der ootmoedicheyt ende maticheyt
bedwounghe. Ende dat dit het vooznamen des
Apostels gheweest is/ dat is openbaer uyt het
vervolck der woorden/daer in hy te hennē geest
dat dese vzeese ende bevinghe comt uyt den goe-
den wille Gods/waer dooz hy den sijnen geest/
dat sy wel willen ende neerstelichlick daer nae
voozt gaen. Op dese wijse moetmen verstaen
dat de Prophete seyt: **De hinderē Israael sullen
vzeesen**

Psal. 23. 4.

5. Ten laet-
sten soo bez-
wint het ghe-
loove/ hoewel
het dupsent-
mael aen-
staet 19dt.

1. Joan. 5. 4.

Daer is noch
een andere
aert der vzeese/
booztcom-
mende uyt de
aemmerckin-
ghe der ooz-
deelen Gods
teghen den
godloosen: de
welcke dat
geloove oock
overwint.

1. Cor. 10. 11.

1. Cor. 10. 12.
Rom. 11. 20.

Sulcke exem-
pel dooz den
ooghen der
gheloovighe
geheit zijnde/
houden in
dwanck des
vleeschs
beintent-
heyt/ende be-
trachtighen
dat gheloo-
ve in God.

Phl. 2. 12.

Ende des
Apostels
spruceke en is
gherens in
den wege/ die
ander ons
niet en wil/
dan dat wy
ons gheve-
nen om Gods
crachte met
ons selfs
grootte bee-
nederinghe te
verheffen.
Psal. 5. 8.

1. Prov. 28. 19.

Dooz eenre
stercken hant
woerden vzeese
ende geloove
aen inaleans
der en ghe-
boecht/ dwelc
openbaer is
uyt conserne
duinghen.

+ Bewijse uyt
die spruceke
des Prophe-
ten.
Dzer 3. 5.

vyeesen tot God en tot sijn goetheyt: want niet alleenlick en woort de erbidinge tot God door Godsalicheyt ghegenerert/ maer de soetichheit ende lieflichheit der genade gheeft den mensche die hem selven verflaghen ende te neber gewoopen is/ beyde vyese ende verwonderinghe/ op dat hy God aenhanghe/ ende hem selven ootmoedichlick sijnre macht onderwoyze.

24 Nochtans en maken wy aldus dier seer schadelicheit Philosophie gheen plaese/ die te desen tyde woort van sommighe halve Papisten in eenige hoeken ghemeeft. Want dewyle sy de grove twyfelinge die in de seholen geleert woort/ niet en connē beschermen/ so neme sy haer uytvlucht tot een ander gedichtelyc om een betrouwen te maken dat niet onghelooovicheit vermencht zy. Zy bekennen dat wy volle materie en oorzake om wel te hopen/ vindē in Christo/ so wanneer wy op hem sien. Maer dewyle wy altyt alles goets dat onzin Christu woort voor gheselt/ onweerdich zyn/ soo willen sy dat wy onse onweerdicheit aenschouwende/ twyfelden ende onghestadich zyn. Somma/ sy stellen de conscientie alsoo tusschen hope ende vyese/ dat sy by tyde nu herwaerts nu ginswaerts veranderen: ende de hope ende vyese vergelyken sy alsoo by malkanderen/ dat d' een valt/ als d' andere op comt. Alsoo dewyle de duyvel nu siet/ dat de openbare instrumenten daer mede hy te vortuyn plach de sekerheit des gheloofts te niete te maken/ nu niet en deughen/ soo arbeyt hy om de selve niet te cronne verborghen bedriegherien te crencken. Maer hoedancich een betrouwen sal dat zyn/ dat onder tusschen de vertwyselinge plaet se gheeft? Sy seggen ist dat ghy Christum aensiet/ soo is de salicheit seker: maer ist dat ghy u weidit tot u selven/ soo is de verdoemnisse seker. Soo meeten dan de vertwyselinge ende de goede hope by ghebeurte in uwe herte heersehappie hebben. Maer dat is gelyck of wy moesten Christum bedencken gelyck of hy van verre stonde/ en niet gelyck of hy in ons woonde. Want daerom der wachtyt wy salicheit van hem/ niet om dat wy hem van verre sien/ maer om dat hy ons in sijn lichaem gheplant hebende/ ons niet alleenlick aller sijnre goeden/ maer ooc sijns selfs deelachtich maect. Daeromme wende ick dit haer argument wederom tegē hen aldus: Ist dat ghy u selve acumerckit/ soo is uwe verdoemnisse seker: maer dewyle Christus niet alle sijne goeden u alsoo is toegeleefte/ dat alle het sijne uwe woort/ dat ghy een van sijne leden woort/ ja een niet hem/ soo beedeft sijn reytveerdicheit uwe zonden/ sijn salicheit neemt uwe ydoemnisse wech/ hy staet voor u niet sijn weerdicheit/ op dat uwe onweerdicheit niet en come voor Gods aenschijn. Het is voorwaer alsoo: Het en betacnt niet datmen Christum van ons/ oft ons van Christo schepde/ maer de ghewepnshay waer door hy ons niet hem vereenicht heeft/ moest wy gelijc niet beyde handē vast houden. De Apostel leert ons alsoo: Het lichaem is wel doet om der zonden wille/ maer de geest Christi die in u woont/ is het levē om der rechtveerdicheit wille. Hadde hy willen nae deser menschen beufelachtich ghevoelen spreken/ soo moeste hy aldus gheseyt hebben: Christus heeft wel het leven by hem/ maer ghy sijft der doot ende verdoemnisse onderwoyzen/ gelyck ghy sondaers zijt. Maer hy spreect veel anders. Want hy leert dat de verdoemnisse de welke wy uyt ons selven berdieuen/ is door de salicheit Christi wech genomē. En om dit te bevestigen/ gebuyct hy de reden

die ick verhaelt hebbe/ te weten/ dat Christus niet buyten ons/ maer in ons wesent: ende hy is niet alleenlick door eenen onschepdelicken bant des gheselschaps niet ons/ maer door een wonderlike vereenighe woort hy van daghe te daghe meer ende meer met ons in een lichaem gewassen. Nochtans en verfac ick niet dat ick weynich boden gheseyt hebbe/ te weten/ dat den gheloove sonnyts sommighe verhandinghen toe comen/ nae dat sijn wachtheit onder gheweldighe bestozminghen herwaerts ende ginswaerts gheboghen woort. Alsoo woort sijn licht in diele duyfternisse der verfoelinge verstickt. Nochtans wat hem over comt/ so en hout het niet af van neersichlick God te soeken.

25 Ende Bernardus en spreect oock niet anders/ als hy dit argument opghentlick handelt in her vyfste sermoen te de wydinghe des tempels. Als ic door Gods genade sonnyts vā de ziele dencke/ soo schijnt dat ick daer in twee dinghen vunde die schynen teghen malkanderen te staen. Als ick se gelyck sy in haer selven ende uyt haer selven is/ aenschouwde: soo en can ick niet waerachtelichers van haer seggen dan dat sy te niete ghemaect is. Wat noot ist mi alle hare ellendicheden te vertellen/ hoe seer sy is verladen met zonde/ overgesten niet duyfternisse/ verstrickt met geneyche en wellust/ gekniet met boofte begeerlicheden/ den berovericken gheneghentheden onderwoyzen/ vol besortinghen/ altyt ghenagen tot quaet/ liehedeerdeich tot alle zonden/ ten laetste vol sehande ende beschaemtheits? Te weten/ ist dat oock alle hare rechtveerdicheden by het licht der waerheit aenghesien woerden/ woerden bevonden te zyn ghelyck een sleet van bronwelicke cranckheit/ besmet/ hoedancich sulken dan hare ongherechticheden geacht zyn? Ist dat het licht dat in ons is/ duyfternisse is/ hoe groot sulle dan de duyfternisse selve zyn. Wat sulken wy dan segghen? Sonder twyfel de mensche is der ydelheit ghelyck ghewoerden: de mensche is te niete ghewoerden: de mensche en is niet. Hoe/ is hy nochtans gantschelick niet/ den welcken God verheft? Hoe/ is hy niet tot den welcken Gods herte gestelt ende gheneghen is? Laet ons wat rusten broeders. Hoewel wy niet en zyn in onse eyghen herten/ soo mach in Gods herte mogelijk wat venborghen zyn van ons. O Vader der barmherticheden/ O Vader der ellendicheden/ hoe seet ghy u herte tot ons? Want uwe herte is waer u schat is. En hoe zyn wy u schat/ ist dat wy niet en zyn? Alle Heydenen zyn voor u ghelyck of sy niet en waren. sy sulken voor met gheacht woerden/ te weten voor u/ maer niet in u: alsoo sal het in het oozdeel uwer waerheit wesen/ maer niet alsoo in de gesuithert uwer liefde. Te weten/ ghy roept de dinghen die niet en zyn gelyck of sy waren. Soo en zyn sy dan niet/ want ghy roept de dinghen die niet en zyn: en sy zyn/ want ghyse roept. Want hoewel sy niet en zyn so veel u aengact: so zyn sy nochtans by u na de woorden Pauli/ daer hy seyt dat de rechtveerdicheden niet en zyn uyt de wercken/ maer uyt den ghenen die roept. Daer nae seyt hy dat dese samenvoeginge der beyder aenmerckingen wonderlick is. Voorwaer die onder malkanderen zyn te samen ghevoecht/ die en verderben malkanderen niet. Het welke hy oock in het beslynt openlicker verlaert niet dese woerden. Nu ist dat wy niet beyde dese aenmerckingen neerstelic aensien wat wy zyn: Jac ind' een aenmerckinghe hoe dat wy niet en zyn/ en ind' ander/ hoe dat wy verheve zyn: ick meyne dat onse

Watmen van dese vā den sal hōden

Bevestiginge van de boozgaende besmette ge-nomen met Bernardus woorden.

Esau. 64. 6.

Matt. 6. 23.

Psal. 144. 4.

Rom. 9. 11.

Dese leere en afghegheuen de dwalinge der gheleer/ welcke droomen dat het der trouwen niet d' onghelooovicheit vermengt zy.

Wederlegginghe dese dwalinghe/ genomen van de acumerckinge der weerdicheit Christi welke in ons is woonachtich.

Dit haer argument woort teghen haer ghebuyct.

Ende woort die wederlegginghe beschicht met d' aenroep des Apostels. Rom. 8. 10.

roeminghe matich schijnt: maer sp is mogelijk
meer vermeerderd/pinniers ghestercht /soo dat
wv met op ons selven / maer op den Heere roe-
men. Te weten / ist dat wv denken : Ist dat
hy heeft voozgenomen ons salich te maken/soo
sullen wv terstont verlost zyn: soo moghen wv
nu hier in rusten. Maer laet ons tot een hooger
maeckgat op climmen/ laet ons de stadt Gods
soecken/ laet ons den tempel soecken / laet ons
het huys soecken/laet ons de vruyt soecken. Zek
en hebbet niet vergheten / maer segghe het met
vzeefe ende eerbiedinghe. Wv zyn (segghe ick)
maer in Gods herte. Wv zyn / maer dooz sijn
geweerdinge / ende niet dooz onse weerdicheyt.

26 Voozt de vzeefe des Heeren / waer van
alomme den heyligen gherupgeuiffe wozt ghe-
geven/ ende die somtijts het begin der wijsheyt/
somsijts de wijs heyt selve ghenaeint wozt/ hoe-
wel dese vzeefe een is/ soo count sp nocht ans upt
tweerley gevoelen. Want God heeft in hem der
eerweerdicheyt des Vaders ende des Heeren.
Daerom soo wie hem wil reeth ende behooz-
lick dienen/die sal arbedden om hem selve eenen
gehoozsaemen sone en eenen onderdanigē dienst-
knecht te bewijse. De gehoozsaemheyt die hem
als eenen Vader bewesen wozt / die wozt van
den Heere dooz den Propheete eere ghenaeint/
en de onderdanicheyt die hem als de Heere wozt
bewesen/ is vzeefe genaemt. Een sone (sept hy)
eert synen vader: ende een dienstknecht synen
Heere: Ist dat ic uwe Vader ben/waer is mijn
eere? Ende ist dat ick uwe Heere ben/waer is de
vzeefe? Hoe seer hy dese twee ondercheyt / soo
siet ghy nochtans dat hyse beyde te samen ver-
mengt. Soo sullen wv dan achten dat de vzeefe
des Heeren zy eerbiedinghe met eere ende vzeefe
vermengt. Ende het en is gheen wonder dat
dese twee gesindheden in een herte comen. Want
wie by hem selven overlept hoedaenich een Va-
der God ons zy / soo heeft hy oozsake genoegh/
of daer oock schoon gheen helle en ware om sijn
verbolghentheyt seerder te vzeesen dan eenigen
doot. Maer dewyle de dertelheyt onses vleeschs
soo groot is tot de vyfheyt der zonde/ soo moe-
ten wv om die alleins te bedwingen / oock
mede dit ghedachte hebben/dat vooz den Heere/
onder wiens macht wv zyn/alle ongherechtig-
heyt grouwelick is: des welckes wyake niet en
sullen ontgaen alle die booslick levende / synen
toozn reghen hem verwerken.

27 Ende dat Joannes sept dat de vzeefe niet
en is in de liefde/ maer dat de volmaeckte liefde
de vzeefe upt wozyt/wat de vzeefe heeft benaut-
heyt/en pyne:dat en is hier niet tegen. Want hy
spreekt van de vzeefe der ongheloovicheyt/van
de welke dese vzeefe der Godsalighen wynt ver-
scheyde is. Wat de goddeloose en vzeesen God
niet om dat sp hem ontfien in sijn verbolghent-
heyt te comen/ waert dat sulcx mochte sonder
straffe gheschiet: maer om dat sp weten dat hy
met macht der wyake ghewapent is/ende dooz
het gehooz sijns toozns verflagē wo:den. Ende
den toozn vzeesen sp ooc also om dat sp meynen
dat hy over hen is/ om datse alle tijt verwach-
ten dat hy op haer hooft sal vallen. Maer de
gheloovige (gelick gesep is) vzeesen de verbol-
ginge meer dan de straffe/ ende en wo:den dooz
de vzeefe der straffe niet beroert ghelijck oft sp
over haen hals sringe: maer sp wo:den vooz-
sichtrich op dat sp die niet over hare hals en ha-
len. Also spreekt de Apostel tot de gheloo-
vige/ segghende: En laet u niet bedriegen. Daer-
om count de tooznheyt Gods over de ongh-
hoozsame kinderen. Hy en dreyche niet dat de

toozn op hen sal comen: maer vernaeinte dat
sp dencken dat de tooznheyt Gods den god-
loosen om sulcke zonden als hy verhaelt hadde/
berept is / op dat sp oock niet en soecken die te
proeben. Hoewel het geschiet selven dat de ver-
wo:zene wo:den dooz euckel dreyginghen ver-
werkt: maer als sp nu dooz haer hardicheyt
trage en plomv zyn/ so wo:de sp meer tot hoo-
veerdicheyt en wederspanncheyt verhart / soo
wannere God niet sijne wo:den upt de Hemel
dondert: maer als sp dooz sijn hant geslagē zyn/
soo wo:de sp niet wille oft onwille bedwongen
God te vzeesen. Dese vzeefe noemen sp geineyn-
lick dienstbaer ofte knechteliche vzeefe / en stel-
leuse tegen de vzeefe edel ende gewillige vzeefe die
den kindere beracant. Somnige stellen seherp-
sinnelick noch eenen anderen aert der vzeefe
tusschen dese twee vzeesen: want de dienstbaer
ende bedwongē gesint heyt/ dwingt somtijts de
herten dat sp ghewillichlick tot God comen.

28 Nu verstaen wv dat in de goetwillicheyt
Gods/ op de welke (ghelijck wv ghesep heb-
ben) het gheloo:ve siet/ de besittinge des eeu-
wighen levens vercregen wozt. Want ist dat ons
niet goets en can gebreken als God ons ghen-
adich is/soo is het ons overbloedichlick genoech
tot verscherthent des gheloo:fs/als hy selve ons
sijn liefde vtoont. Laer hem sijn aenschijn toon-
nen sept de Propheete/en wv sullen salich wesen.
Hier upt sielt de Schryftuere dese sonna der sa-
licheyt/ dat hy heeft alle vpyantsehay werch ge-
nomen/ ende ons tot genade ontfangen. Waer
mede sp oock te kennen gheeft/dat daer geen ver-
rijckel en blijft / maer alle dinck ons wel ver-
gaen sal als God ons ghenadich is. Daerom
als het gheloo:ve heeft de liefde Gods ghevaet/
soo heeft het de belosten des teghenwo:zighen
ende toecomenden levens/ ende een grondeliche
gherusticheyt alles goets: maer sulcke als het
can upt Gods wo:zt hebben. Want het ghe-
loove en verwacht niet vastelick lanclicheyt ofte
eere/ ofte rijckdom deses levens (want de Heere
en heeft niet ghewilt dat ons yet sulcx soude se-
lier zyn) maer is niet dese verscherthent te vze-
den / dat God ons nemmermeer en sal verla-
ten/ hoewel ons vele dinghen ghebreken die tot
behelpinge deses levens dienen. Ende de vooz-
neemste gheestelicheyt is in de verwachtinghe
des toecomenden levens gheleghen / de welke
dooz Gods wo:zt buyten alle twijfelinge ghe-
stelt is. Nochtans wat jammer ende ellendic-
heyt dien overcomt die God heeft niet sijn lief-
de onnevangen/ soo en can daer dooz niet ver-
hindert wo:den dat sijn goetwillicheyt zy vol-
comen gheluckicheyt. Daerom als wv de son-
na der gheluckicheyt hebben willen uptvru-
lien/ soo hebben wv ghestelt Gods genade: upt
welcke fonteyne allerley aert des goets vloeyt.
Ende dit mach:nen alomme in de Schryftuere
aenmercken/ te weten/ dat ons de liefde Gods
vooz ooghē ghestelt wo:dt/ niet alleenlick soo
wannere van de eeuwighe salicheyt/ maer van
eenich dinck dat ons goet is/ ghehandelt wo:zt.
Daerom singt David dat de goetheyt Gods
als sp in een Godsalich herte ghevoelt wo:dt/
soeter ende meer te wenschen is dan het leven
selve. Sonna / of ons schoon alle dinck nae
onsen wensch toe vloeyde / soo sal nochtans de-
se onse gheluckicheyt verbloeyt / ende daerom
ellendich zyn / ist dat wv van de liefde ofte haet
Gods onseker zyn. Maer ist dat ons dat va-
derlickē aenschijn Gods verschijnt / soo sullen
oock selfs de ellendicheden geluckich zyn/ want
sp sullen tot behulpingen der salicheyt gewent
wo:den.

De ware
vzeefe vloeyt
upt tweeder-
len geboslen/
overmits / te
boeten / wv
gheleert wo:z-
den/ God als
eenen Vader
te bereken/
en als eenen
Heere te vze-
sen.
† Psal. 11. 10.
Hou. 1. 7.
Hou. 15. 23.
Job 8. 28.

† Psal. 1. 6.

1. Joan. 4. 18.
Tegenwo:z-
pinge/ upt de
spreekte des
Apostels
Joannis.

Antwozt/
daer in een
onderscheyt
ghemaecte
wozt tusschen
een kindeliche-
ke en knechte-
like vzeefe.
† Psal. 50.

† Ephes. 5. 6.
† Colof. 3. 6.

† Erob. 20. 19.

† Dat tuerde
sluck in de
beschryvinge
des gheloo:fs
van de seker-
heyt des sel-
ven/ ghepys
dicht zynde:
doozocht hy
het derde / te
weten / dat
het gheloo:ve
ghesent wo:zt
te sien op de
goetgunstic-
heyt Gods.
† Psal. 80. 20
† Eph. 2. 14.

† Wat dese
goetgunstic-
heyt in haet
begrypt.

† Bewijs uut
David ende
Paulo.

† Psal. 63. 4.

Rom. 8. 35.

worden. Gheleyck Paulus alle hinderlicke dinghen over hoop versamelende/roemt nochtans dat wy daer dooz niet en worden van de liefde Gods ghescheyden: ende in sijne ghebeden begint hy alstets van de ghenade Gods/waer upt alle gheluckicheyt vloeyt. Desghelyc stelt oock David de goute Gods alleen teghen alle verschrikingen die ons beroeren. Ist dat ick (seyt hy) sal wandelen midden in de schaduwes des doots/ soo en sal ick gheen quaet vreesen: want ghy zyt niet my. Ende wy ghevoelen dat onse herten altyts wanckelbaer zyn ende twyfselen/ ten zy dat sy niet de genade Gods te vrede zynde/ sijn vrede daer in soecken/ ende gantsehelick vast houden dat in den Psalm gheseyt wordt: Salich is dat volck wiens God de Heere is/ ende welck hy heeft tot sijn erdeel verzoent.

Psal. 23. 4.

29 Wy segghen dat het fondament des ghe- loofs is de onverdiende belofte/ om dat het ghe- loobe daer in eyghentlick leyt. Want hoewel het acht dat God alleisus waerachtich is/ het zy dat hy ghebedt ofte verbiedt / belooft ofte dreycht: ende hoewel het sijne geboden ghehoor- saemlick aenmerct/ verboden aenmerct/ en op de dreyginge achte heeft: so begint het nochtas eygentlick in de belofte/ staet daer in/ ende eyndicht daer in. Want het soeket het leue in God/ het welke noch in geboden/ noch in vercondin- ghen der straffen/maer in de beloften der barm- herticheyt ghehouden wordt/ ende dat in de on- verdiende beloften. Want de belofte die niet een conditie is dooz de welke wy tot onse wercken ghesonden worden / die en belooft niet anders het leven dan als wy sien dat het in onse macht ghelegen is. Daerom ist dat wy willen dat het ghe- loobe niet en beue noch twyfel/ soo moeten wy dat dooz de belofte der salicheyt versterck: de welke van den Heere wort ghewillichlick ende mildelick/ en meer om onser ellendicheyts dan om onser weerdicheyts wille ghegheuen. Daerom gheeft de Apostel den Euangelio dese ghetuyghenisse / dat het is een woort des ghe- loofs: ende beuicent die selue ghetuyghenisse den geboden ende beloften der Wet: want daer en is niet dat en het ghe- loobe versterck/ anders dan de milde booscheyt waer dooz God de werelt niet hem seluen versoent. Hierom wort van den seluen Apostel het ghe- loobe ende het Euange- lium dickmael by mak anderen ghestelt en ver- gheleken / als hy leert dat de dienst des Euange- lium hem is bevolen tot ghehoor/ saemheyt des geloofs: dat het Euangelium is de cracht Gods/ tot salicheyt allen die gheloouen: dat daer en de rechtveerdicheyt Gods gheopenbaert wordt upt ghelooue tot ghelooue. Ende het en is geen wonder / want dewylse het Euangelium is de dienst der versoeninghe / soo en is gheen ander ghetuyghenisse der Goddeliker goetwillicheyt tot ons die sterck ghenoech zy/ der welker ken- nisse van den geloobe geeylsjt wort. Daerom- me als wy seggen dat het ghelooue moet op de onverdiende belofte steunen/ soo en versak wy niet dat de gheloowighe Gods woort in allen stucken aen nemen ende waer achten: maer wy stellen de beloften der barmherticheyt tot een eyghen merck ende opsicht des ghe- loofs. Ghe- leyck de gheloowighe moeten wel bekennen dat God is een richter ende wyzeler der boosheit: ende nochtans sien sy eygentlick op sijn goeder- tierenicheyt. Want hy woort hen sulck besche- ven/ dat hy goetwillich is ende barmhertich/ verre van toornicheyt/ groot in goetheyt/ allen menschen soete / ende lieflick in alle sijne wer- ken sijn barmherticheyt uptstoytende.

Psal. 33. 12.

Het vierde stuck in de beschrijvinge des ghe- loofs is / de onbe- dienbe belof- te / die daer is des ghe- loofs fundament.

Aede.

2. Cor. 5. 18. 19.

Rom. 1. 5. ende 10. 17.

Psal. 86. 5. ende 103. 8. ende 145. 8.

30 Ick en braghe oock niet wat Pignis ende ander dierghelycke honden vasten / als sy dese vercoytinge des geloofs seer groot malien. Ghe- leyck of hy het gelooue verseheurende/ alleentlick een stuck name. Ick belienne (ghelyck ick mi gheseyt hebbe) dat het ghemeyn merck daer op het ghelooue siet / is de waerheyt Gods/ het zy dat sy dreycht / ofte hope der ghenade gheeft. Daerom schryft de Apostel dat de gelooue toe/ dat hoe der verduynghe der werelt vreesde/ doe sy noch niet gesten en wort. Ist dat de vrees- se der toecomender straffe is een werck des ge- loofs gheweest / soo en moeten de dreyginghen niet buyten de beschuydinghen des gheloofs ge- sloten worden. Dat is wel waer: maer de la- stracres beswaren ons t onrechte/ gelijck of wy verfaciteu dat het ghelooue alle de deelen des woorts Gods aenstet. Want wy wilck alleent- lick dese twee dinghen te kennen gheuen/ te we- ten / dat het ghelooue nietimmer en can be- staen tot dat het tot de onverdiende belofte comt. Ende dat wy niet anders dooz het gelooue niet God versoent en worden / dan om dat het ons niet Christo vereenicht. Verde dese dingen zyn weerdich dat men se aenmercke. Wy soeken het ghelooue waer dooz de hinderen Gods van de verwoyene/ ende de gheloowighe van de onge- loowighe onderscheyden worden. Ist dat pe- mant ghelooft dat God rechtveerdichlick ghe- biedt/ al wat hy gebiedt/ ende dat hy waerach- tichlick dreycht/ al wat hy dreycht/ sal hy daer om gheloowich genoemt worden? Gheenissus. Soo en sal dan den stant des gheloofs niet vast zyn ten zy dat het op de barmherticheyt Gods steune. Nu/ waer toe handelen wy van den ge- loobe? Ist niet om den wech der salicheyt te we- ten? Ende hoe ist een salichmakende ghelooue/ anders dan soo verre als het ons in het licham- Christi plant? Soo en ist dan niet ongeschick dat wy in de beschuyvinghe des ghe- loofs/ drey- ngen op het voornemste merck daer van/ ende dat merck waer dooz de gheloowighe van de on- gheloowighe onderscheyden worden / vooz een differentie stellen by het genus. Somma/ dese quaetwillighe menschen en hebben in dese leer- ringhe niet daer in sy ons connen straffen/ ten zy dat sy Paulum oock mede met ons straffen/ de welke het Euangelium noemt eyghentlick een woort des gheloofs.

31 Hier upt verstaen wy wederom dat boben verstaert is/ te weten/ dat het woort alsoo noo- dich is den ghelooue / als de levende wortel der vrucht des boom: want geene andere ghelyck David betuyecht en come op God hopen/ an- ders dan die synen naem kennen. Maer dese kennisse en is niet upt eens pegeler bedenckti- ghe/maer soo verre God selue is een ghetuyghe hinder goetheyt. Het welke de selue Propheete ergheus bevesticht/ segghende: D salicheyt is achtervolghende u woort. Item/ Ick hebbe in u woort ghelooft/ maect mi salich. Hier in moeten het aensien ende de vergelijkinghe die het woort ende ghelooue onder make an- den hebben / ende daer nae de vervolginghe der salicheyt aenmercken. Nochtans en sluyt wy hierentusschen de macht Gods niet upt: maer ist dat het ghelooue die niet en aensiet/ soo en sal het nemmermeer God sijn eere gheuen. Pau- lus schryt wat te verhalen van Abraham dat van clepner werden zy/ als hy seyt / dat Abra- ham ghelooft heeft dat God die hem dat geze- gende zaet belooft hadde/ machtich was. Item seyt ergens van hem seluen: Ick weet wien ick ghelooft hebbe, en ben seker dat hy machtich is

En daerupt en voigt niet dat het ghe- looue woort / ghescheyt / dwelcke d onbe- dien- den Euange- lio soekt.

Rom. 11. 9.

Heer.

Het beduyt niet een ander rede des besicht.

Rom. 10. 8.

Dat woort Gods is des geloofs steun- sel ende woort: doch soo danich woort dwelck ons van Gods goetheyt ende barmherticheyt ghe- ruycht.

Psal. 119. 43.

Rom. 4. 23.

2. Tim. 1. 12.

het ghene dat ick by hem hebbe/ te bewaren tot op dien dach. Maer ist dat penant by hem sel ven overlept/hoe menige twyfelinge hem dick mael van de macht Gods over comt/die sal ge noch bekennen dat die gheenen cleyn boort ganck in het gheloove ghedaen hebben/ die de macht Gods groot achten gelijck sy weerdich is. Wy belyde alle dat God vermach al wat hy wil: maer als ons eenige seer cleyn verfoechinge dooz byese verseycht/en dooz vergrouwinghe ver slagen maerck/hier uyt ist openbaer dat wy de moegentheyt Gods te cleyn achtē/dewijle wy het gene dat de Satan teghen de belofsten Gods dreycht/hooger achtē. Dit is de oorzake waerom Esaias so hoorchelick van de ongeueten macht Gods spreckt/als hy de sekerheyt der salicheyt wil de volcke int herte dzyckē. Dick mael als hy begonnen heeft van de hope der genade en verfoeninge te sprecken/schijnt hy op een ander sake te vallen/ ende vele lange onnodige onnemenwoorden te gebuycken/ verhalende hoe wonderlick God de hemel ende de aerde met de gantsche orden der natuere regeert. Nochtans en is in sulcke sijne woorden geen dinck dat niet tot de teghenwoordighe sake ende gheleghent heyt en dient. Want ten 3p dat de macht Gods waer dooz hy alle dinck vermach/ dooz onse ooghen come/ soo sullen de oozen qualick het woort toe laten/ ofte niet weerdichlick genoeg achten. Boven desen woort hier een werckende en crachtige macht beteekent: want het geloo ve/ ghelick ergheus gesept is/voerht de macht Gods altyts tot het gebuyck ende werck:ende het stelt hem selven de wercken Gods voornemlick dooz/ dooz de welcke hy betuycht heeft dat hy een Vader is. Hierom woyt de ghedacht enisse der blissinge soo dickmael verhaelt/ uyt de welcke de Jfraeliten mochtē leeren/dat God die eenmael de auzheer der salicheyt hadde gheweest/sonde die eendichlick bewaren. En David vermaent ons oock dooz sijn exempel dat de welbaden die God eenen peggelicken bysonder ghedaen heeft/ hem oock woort aen tot versterkinge sijns geloofs dienen: ja als hy ons schijnt verlaten te hebben/ soo moeten wy onse sinnen doozder uytstrecken/ op dat wy dooz sijne oude welbaden opgerecht en gestercht worden: gelijc in eenen anderen Psalm gheseyt woort: Ich ben der ouder dagen ghedachtich gewest/ ick hebbe alle uwe wercken bedacht/ etc. Item/ Ich sal de wercken des Heeren gedencken/en sijne wonderlickheyt van den beginne aen. Maer dewijle al wat wy van de macht Gods en sijne wercken vaten/pdel is buyten het woort: soo en seggen wy niet sonder oorzake datter geen geloo ve en is/ tot dat God ons niet de ghetuygenisse sijner ghenade doorlichte. Hier mochte nochtans een byaghe oprisen/ wat men moet van Sara ende Rebecca gevoelen/de welcke beyde (gelijck het schijnt) zijn dooz vpericheyt des gheloofs buyten de palen des woortds getreden. Sara heeft dooz begheerte des belofden zaets haer dienstmaecht by haren man gelyct. Men moet niet versake dat sy menichsins gefondicht heeft: maer ick roer nu dit seyl aen dat sy dooz haer vpericheyt vervoert zijnde/ niet en heeft haer selven binnen de palen des woortds ghehouden. Het is nochtans seker dat die begheerte is uyt het gheloove ghecomen. + Rebecca dooz Gods antwoorde de verliesinge haers soons Jacobs verstaen hebbende/befozcht niet bedroch dat hy de zegheninge gecruycht: sy bedriecht haren man den Dienaer ende ghetuyge der genade Gods: sy doet haren sone lieghen: sy verbaescht de

waerheyt Gods met menigley bedroch ende list: somma/ sy neemt de belofte Gods wech soo veel in haer is/dewijle sy se tot spot maerck. Nochtans hoewel dit werck sondich en straffelick was/ soo en was het niet sonder gheloove. Want het was noodich vele ergheuissen te overwinnen/ om soo seer te begeeren dat sonder hope des aertseken voozdeels/ en vol veler swaricheden en periculen was. Gelijck wy oor niet en sullen seggen dat de heylige voozvader Jsaac gantschelick sonder gheloove was/ om dat hy dooz de selve antwoorde Gods vermaet zijnde/ dat de eere der eerste geboorte soude den joncksten sone ghegheben worden/ nochtans niet en laet sijnen eerstghebooren sone Esau lieftē te hebben. Doozwac de se exempelē leeren ons dat het gheloove is dickmael niet dwalinghe vermengt/ nochtans alsoo/dat het altyt de oberhant houdt daer het waerachtich is. Want gelijck Rebecca dooz haer sonderlicke dwalinghe niet en heeft de vrycht der zegheninghe te mete gemaeckt/ alsoo en is oock daer dooz haer gheloo ve niet te niete geworden/ het welcke me gemeyn heeft in haer herte de oberhant ghehad/ ende heeft de oorzake ende oorzake des selven werck gheweest. Niet te min geest ons Rebecca hier in te kennen/hoe lichtelick het verstant der menschen slibbert so haest als het wil een wep nich hem selven toe gheben. Maer hoewel het seyl ende de swaerheyt het gheloove verduyfsteren/so en blusshen sy't nochtans niet uyt. Ende hierentusschen woort wy daer dooz vermaent/hoe sochtvuldich wy moeten aen den mont Gods hangen/ ende oock woort daer dooz bevesticht dat wy gheleert hebben/te weten/dat het gheloove vergaet/ alst niet en is op het woort gefondeert: gelijck Sara/ Jsaac/ende Rebecca/sonden in hare crimine afwycklinghe ydel gheworden hebben/ hadden hare herten niet dooz eenen verbozghen tooyn Gods in de ghehoort saemheyt des woorts wederhouden gheweest. 32 Wederom en ist niet sonder oorzake dat wy alle de belofsten in Christo beslupten: dewijle oock de Apostel het gantsche Euangelium beslupt in de kernisse Christi/ende leert ergheus * dat alle de belofte Gods in hem zijn/ Ja/ende Amen. De reden hier van is seer claer. Want wat God belooft/ daer mede betuycht hy sijn goetwillicheyt/ soo dat alle sijne belofsten sijn ghetuyghenissen sijnder liefde. Hier tegen en is niet dat de godloose dies te swaerder oorzdeel over hen selven halen/ om dat hen sonder ophouden groote welbaden der Godlicker mildicheyt overbloedichlick geshien. Wat dewijle sy noch bedencken/noch bekennen dat sulc hen geschiet dooz de hant des Heere/ oft c ist dat sy't te eenighen tijde bekemen/ nochtans dewijle sy sijn goetheyt by hen selven niet en overleggen/ soo en comen sy daer dooz niet meer van sijne barmherticheyt geleert ende onderwesen worden/ dan de onredelike beesten die nae de mate haerder conditie de selve vrycht der mildicheyt ontfangen/ en en sien nochtans niet voozwaert. Het is oock alsoo wepnich hier tegen dat sy dick mael de belofte die hen toe geschickt ende verordent sijn/verwoyede/ dooz dese oorzake swaerder wake over hen halen. Want hoewel de belofsten dan eerst haer werck vertoonen/ als sy geloo ve by ons gevonden hebben: nochtans en woort haer cracht ende eygenichijp dooz onse ongheloo vicheyt ofte ondankbaerheyt nemmermeer uyt gheblusht. Daerom als de Heere den mensche roept dooz sijne belofte/ niet allelic om de vrycht sijner mildicheyt te ontfangen/ maer oock

In wat betant der Godsaughen gheloove op Gods macht sta.

Werschepe de plaetsen uyt Esaias woort derclaert/waer in de Godsalighe ghenode worden om Gods macht aen te schouwen.

Andere plaats en uyt David.

Psal. 143. 5.

Psal. 77. 11.

Maer hier moeten wy ons wachte/dat wy die palen des woortds Gods niet en ooverreden/ op dat de vpericheyt des gheloofs ons niet bosben sechebe tot eenighe faute en dils be getuck als sy Sara/ Rebecca ende Jsaac ghedaen heeft. + Genes. 16. 5. + Genes. 27. 9. etc.

Risulck ghesieck der dwyffere wel het gheloove/maer ten bliffchet niet uyt.

Ondertruffchen bere maent het ons/ van het woort Gods gantsch niet af te wycken.

Dat bissfe stuck in de beleydinge des geloofs/ is/ dat in Christo alle belofsten ghesloten worden. + Rom. 1. 17. + 2. Cor. 1. 20. + De eerste zeghenwoortds ghe.

Antwoort.

De tweede teghenwoortpunghe.

Antwoort.

oock om die te bedencken / soo verlaert hy den mensche daer mede sijn liefde. Daerom moeten wy wederom come di te bekennen / dat een peggeliche belofte is een ghetupgenisse der Goddelicker liefde tot ons. Maer het is sonder twyfel en wederlycken / dat God niemant lief en heeft buyten Christum. Die is de lieve Sone in den welcken de liefde des Vaders haer sate ende ruste heeft / ende daer nae van hem tot ons verzept woort / gelijk Paulus leert dat wy genade vercreghen hebben in den benniden. Soo moet dan de liefde dooz sijn voorszake ende middelinge tot ons comen. Daerom noemt hem de Apostel erghens onse blyde / ergens stelt hy hem ons dooz als eenen bant waer dooz God niet ons in Vaderlicke liefde woort verbonden. Soo volcht daer upt datmen moet op hem de oogen slaen / so wanneer ons eenige belofte woort dooz gheselt: ende dat niet t'onrecht van Paulus geleert en woort / dat alle de beloften Gods / in hem bevesticht ende volbracht worden. Hier teghen strijde sommige erenpelen. Want het en is der waerheyt niet gelijk dat de Prophete van den Spyschen Naaman van de wijse God recht te dienen ghebracht zijnde / hem van den Midde-laer heeft onderwesen: ende nochtans woort Naamans Godsalicheyt geprefen. Cornelius die een Heyden ende Romeyn was / conde nau weten dat niet alle Joden bekent en was / ende dat duystelick: ende nochtans zijn sijne aelmoessen ende ghebeden Gode aengenaem gheweest: ende Naamans offerhanden zijn dooz des Propheten antwoorde goet gheacht / het welcke noch Cornelius noch Naaman en heeft connen sonder gheloove vercryghen. Alsoo ist oock van den Camerlinck / tot den welcke Philippus ghebracht wert / de welcke den cost ende de moepte van sulcken langen reyse om te aenbidden niet en soude ghedaen hebben / hadde hy niet reuch gheloove ghehad. Nochtans sien wy dat hy van Philippo ghebracht zijnde / openbaert hoe onwettende hy van den Midde-laer is. Ende voozwaer ick bekenne dat haer gheloove reuch sijn is onclaeer geweest / niet alleenlick aengaende den persoon Christi / maer aengaende de cracht ende het anpnt dat Christus was van den Vader bevolen. Hierentusschen is het seker dat sy eenige beginselen ontfange hadden / de welcke hem eenige sinake vā Christo gaven / hoewel sy clepne was. En dit en moet niet ruen schijnen: wāt de Camerlinck en soude upt verre landen niet tot Jerusalem gerome hebben tot eenen onbekenden God: ende Cornelius die de religie der Joden eenmael hadde aengewonnen / en heeft so langen tijt niet geweest sonder hem selven tot de beginselen der waerachtigher leere te wenden. Aengaende Naaman / het hadde veel te onghegeschickt gheweest hadde Eli-seus van het voozneemste hoofdstuck gheswegen / bewijle hy hem van clepne dingen geboden heeft. Daerom hoewel de kennisse Christi onder hy seer duystel was / so en ist nochtas der waerheyt niet gelijk / dat sy geen kennisse Christi en hadden: want sy oeffende hen selven in de offerhande der Wet / de welcke moeste dooz het cynede / welcke was Christus / ondersechende woort van de verbalschte offerhanden der Heydenen.

33 Ende dese naechte ende uptwedige bewijsinghe des woorts Gods / behoorde overbloedichlick genoech te zijne om ons te doen gelooven / ten ware dat onse blintheyt ende haer nechticheyt dat verhinderde. Maer onse verstant is soo geuegen tot ydelheyt / dat het nemmermeer en can der waerheyt Gods aenhanghen: en het

is soo plompe dattet in het licht Gods altijts blint woort. Daerom en woort dooz het woort niet bedroef sonder de verlijtinge des heyligen Geests. Waer upt het oock openbaer is dat het gheloove verre is boven menscheck verstant. Het en is oock niet genoech dat het verstant is dooz den Geest Gods verlicht / ten zp dat oock het herte dooz sijn cracht versterket ende ooghouden woort. In welke sake de School leeraers gantschelic dwalen / die in de aemnerckinge des geloofs nemen een naecht en slijt megevoelen upt de kennisse / en gaen het betrouwen en de geuusticheyt des herten voozhy. So is dan t'geloove op beyde wyzen een sonderlicke gave Gods / te wete / dat het verstant des menschen gerepuecht woort om de waerheyt Gods te sinaken / ende dat het herte daer in ghesterket woort. Want het gheloove woort dooz den Gheest niet alleenlick begonnen / maer ooc hy traxpen vermeerderet / tot dat het ons in het hemeliche rijcke byenge. Paulus seyt: Bewaert de godden pant die u betrouet is dooz den heyligen Gheest die in ons woont. Ende hoe dat Paulus leert dat de Gheest woort upt het ghehoort des geloofs ghegheven / dat cammen sonder arbept coztelick verelaren. Waert dat daer niet meer van een gave des Gheests en ware / soo soude hy onbeguamelick den Gheest noemen de vrycht des geloofs / de welcke selve de auther ende oorzake daer van is. Maer dewijle hy de gaven verjaecht daer mede God sijn gemeynte verciert / en dooz den wasdom des gheloofs tot volmaechtheyt leyt / soo en ist gheen wonder dat hy de gaven den gheloove toe schijft / het welke ons bequaem maekt om die te ontfangen. Het woort wel seer onghegeschickt ende wonderlick gheacht als men seyt dat niemant en can in Christum ghelooven / dan dien het ghegeven is: maer dat is eenisdeels om dat sy met en aemnercken hoe verborghen ende hooghe de hemeliche wijshet zp / of hoe groot de plompicheyt der menschen zp om de verborghentheden Gods te verstaen: eenisdeels om dat sy de vaste ende ghestadighe stantvasticheyt des herten / de welke het voozneemste stuck des gheloofs is / niet en aensien.

34 Maer ist dat niemant ghetuyge en is van den wille des menschen die in hem is (ghelick Paulus seyt) anders dan de geest des menschen / hoe soude een mensche seker zyn van den wille Gods? Ende ist dat de waerheyt Gods by ons oock in die dinghen waerkebaer is / die wy tegenwoordichlick aensichhouden: hoe soude sy seker en stantvastich zijn als de Heere die dinghen beloofte die noch ooghe en siet / noch vernuft en vaect? De menscheclike secherpsinnicheyt woort hier soo seer verlagen ende geberckelick / dat de eerste trap des voortganck in de schole des Heren is / van onse vernuft te wijcken: want wy worden daer dooz ghelijck dooz een voorgehangen elect verhindert de verborghentheden Gods te verstaen / die alleenlick den clepnen onderkent en gheopenbaert woort. Want het en woort dooz vleesch ende bloet niet gheopenbaert / noch dooz natuerlicken mensche verstaen / dat des Geests is / ja de leere Gods is hem eer dwaesheyt: wāt sy moet geestelick geoordeelt worden. Daerom is de hulpe des Gheests hier noodich / Jae sijn cracht alleen gelt hier. Daer en is niemant onder de menschen die den sin Gods wret / ofte sijn ract sinan gheweest is. Maer de Gheest ondersoecht alle dinck / oock de diepten Gods: dooz den welcken wy den sin Christi weten. Daer en can (seyt Christus) niemāt tot my come / ten zp dat de Vader die my gesondē heeft / hem trecke.

S ij Daerom

Matth. 3. 17. ende 17. 5.

Ephef. 1. 6.

Ephef. 2. 14. Rom. 8. 3.

Rom. 15. 8.

De der de te ghe woort pū ghe boozte: bracht upt sommighe erenpelen.

Wit woort / onder soe kende het ge loode Naamans / Coz nely / ende des Camerlinck. * Merop. 10. 31. 2. Reg. 5. 17. 18. 19.

Acto. 8. 27.

Acto. 8. 31.

Rom. 10. 4. 1 Het seste en laeste stuck is / dat het ge loode op geen andere wijse als dooz den G. Gheest onse verstante ghe openbaert woort / ende in onsen herten versegelt.

Die stuck heeft twee deelen. Ten eersten / woort het verstant des menscheck gheschepert om de waerheyt Gods te sinake. Daer nae woort het ghemoet in de selve bebedichte / ende dat dooz de cracht des heylighen Gheests. * Rom. 1. 14. * Galat. 5. 5.

Bewijs van het eerste deel. 1. Met reden. 1. Cor. 2. 11.

Mat. 11. 25. Luc. 10. 21. Mat. 16. 17. 2. Met ghetuyghemissen der heyligher Schrifft. 1. Cor. 2. 14.

Rom. 11. 34.

1. Cor. 2. 10. Joan. 6. 44.

Daerom een peggelyck die het van den Vader ghehoort ende geleert heeft/ die comt. Niet dat penant den Vader gesien heeft/ anders dan die van God gesonden is. Daerom gelijck wy niet en connen tot Christus comen/ ten zy dat wy dooz den Gheest Gods ghetrocken worden/ also worden wy niet verstant ende herte boven ons selfs verstant opghedvoert als wy ghetrocken worden. Want onse ziele van hem verlicht zijnde/ neemt ghelijck een meuwe scherpijcheyt des verstants / waer dooz sy de hemelsche verborghentheden aenmerckt/ dooz der welcker claerheyt sy te vozen in haer selven blind werdt. Ende het verstant des menschen alsoo dooz het licht des Gheests bestenen zijnde/ begint dan eerst waerachtichlyck te smaken het ghene den rycke Gods aengact/ het welke te voze dwaes ende onberstandich was om dat te proeven. Daerom als Christus de verborghentheden sijns rijcs den twee Discipulen claerlick verhaelt/ soo en doet hy nocht ans gheenen boozganc tot dat hy hen het verstant opent/ op dat sy de Schryfturen verstaen. Alsoo hoewel de Apostele dooz den Godlichen mont Christi geleert waren/ soo moeste nochtans de Gheest der waerheyt ghesonden worden/ die de selve leere soude in hare herten ende verstant dzyppen/ die sy niet doozen gehoozt hadden. Het woort Gods is wel den ghenen dien het ghepredickt wort/ ghelijck een Sonne die enen peggelycken beschiint: maer onder de blinde ist sonder vucht. Ende wy zijn in desen deele alle van natuere blind/ daeromme en can het int herte niet dooz dzynghe/ anders dan dooz dien inwendighen Meester/ namelijk/ den Gheest die dooz sijn verlichtinghe den toeganc maect.

35 Ergheens daer wy hebben moeten van de verborghentheit der natuere handelen/ daer hebben wy bewisen hoe onbeguacn de menschen zijn tot den gheloobe. Daerom en sal ick de lesers niet vermoepen dat selve wederom verhalende. Het zy genocch dat de Geest des geloofs wort van Pau'o genacnt het gheloobe selve/ waer mede wy van den Geest begaest worden/ en niet dat wy natuerlick conne hebben. Daerom bidt hy dat God den Thesalonicensen verbulle alle sijn welbehagen/ en sijn werck des geloofs in der cracht. Dewyle hy daer het gheloobe noemt een werck Gods/ en het welbehagen Gods/ soo verfaect hy dat het is upt des menschen eygen roeringhe ofte beweginge: ende en is daer mede niet te vrede/ maer seyt oock dat het is een bewys der cracht Gods/ gelijck oock tot de Corinthen/ daer hy seyt dat het gheloobe niet en is gheleghen in wysheyt der menschen/ maer dat het is ghesondeert in de cracht des Gheests. Hy spreect daer wel van de uptwendige miraculen: maer dewyle de verwoyene in het aenschouwen daer van blindt zijn/ soo verbaet hy ooc dien inwendigen zegel den welcken hy ergens inledt. En op dat God sijn mildicheyt in soo uptnemende een gabe te eerlicker make/ soo en gewerdicht hy die niet enen peggelicken in het gewen te geven: maer begaest de gene die hy wil niet een sonderlick privilegie ende boozdeel. Van welcke sake wy boven ghetuyghenissen verhaelt hebben: der welcker getrouwe uptleggher Augustinus roept/ om dat de Salichmaker soude leeren dat hy oock gheloofde dat het comt dooz gabe ende niet dooz verdienste/so seyt hy: Niemāt en comt tot my/ ten zy dat mijn Vader hem ghetrocken heeft/ en dien het van mijnen Vader is ghegeven. Het is wonder dat daer twee hooren/ daer van d'een

het veracht/ ende d'ander op climt. Die het veracht/ die moet dat hem selven wijten: die op climt die moet dat hem selve niet toefschrijven. Ende op een ander plaetse. Daerom is het den eenen ghegheven/ ende niet den anderen? Ick en seljame het niet te segghen: Dat het is het diepte des cruyces. Al dat wy vermogen/ dat comt ick en weet niet van wat diepte der oozdeelen Gods/ die wy niet en connen doozsoecken. Ick sie dat ick vermach: maer ick en sie niet waer dooz ick vermach/ anders dan dat ick dus verese dat het van God comt. Maer waerom desen/ ende dien niet? dat is my veel: het is een afgront/ het is het diepte des cruyces. Ic mach niet verwonderinge uytroepen/ maer niet met disputatie bewijnen. De somma is dit/ dat Christus als hy ons dooz de cracht sijns Geests tot het gheloobe verlicht/ oock mede ons in sijn lichaem plant/ op dat wy aller goeden deelaertich worden.

36 Daer nae moet het ghene dat het verstant ghebaet heeft/ in het herte ghegoten worden. Want het woort Gods en is niet dooz het gheloobe ontfanghen als het boven in de herseuen dzyft: maer als het in den gront des herten gevoert is/ op dat het zy een onbewinnelicke bescherminge om allerley versoekinghe te dzyngen ende wederstaen. Ist dat het waer is dat de verlichtinghe des Geests Gods is het waerachtich verstant onses gheests/ soo wort sijn cracht veel claerlicker in sulcke versterkinghe des herten ghesien: te weten/ soo veel het misrouwen ende de onghelooovicheyt des herten grooter is dan de blindheyt des herten/ soo veel swaerder is het herte ghesont te maken dan het verstant der ghedachten te onderwijsen. Daerom is de Gheest als een zegel om de belosten in onse herten te versegelen/ der welcker versekertheyt hy heeft eerst in onse herten ghevoert/ ende is als een pant en voozpenninge om die te bevestigen ende versekeren. Nae dat ghy geloof hebt (seyt de Apostel) soo zijt ghy versegelt met den heylighen Gheest der belofte/ de welke het pant onser erven is. Niet ghy hoe dat hy leert dat onse herten worden met den Geest/ gelijck met eenen zegel gedruet? dat hy hem hierom noemt den Gheest der belofte/ om dat hy het Evangelium by ons seker ende vast maect. Desgheleer oock tot de Corinthen seyt hy: God die ons heeft ghesalst/ de welke ons oock heeft versegelt/ en heeft het pant des Gheests in onse herten gegeven. En ergens van het betrouwe ende de stonticheyt der hope sprekende/ stelt hy den pant des Gheests tot het so'dament daer van.

37 Ick en hebbe niet vergheten dat ick boven gheseyt hebbe/ ende wiens gedachten ist: sonder ophoude n wort dooz de bevindinghe vernut/ te weten/ dat het gheloobe wort dooz menigley twijfelinghe aenghevochten/ soo dat de herten der Godsaligen seide stille ende gerust zijn/ ofte minners niet althits in vrede en zijn: maer niet wat versoekinghe sy bestont worden/ soo doozcomen sy den swaren stroom der versoekinghen/ ofte blijden in haer wachte staende. Dooz dese gherusticheyt alleene wort het gheloobe bewaert ende onderhouden/ als wy vast hondē dat in de Psalm geseyt wort: ' De Heere is mijn bescherminghe/ mijn hulpe in de berdukinghe: daerom en sulken wy niet vreesen als de aerde sal beven/ ende als de bergen sulken haer selven midde in der See woypen. Dese seer lieftlicke ruste wort ooc ergens beruycht/ als hy seyt: Ick hebbe my neder gelept ende: gestapen/ en ben op gestaan: want de Heere heeft my aen ghenomen

3. Met exempelen. Luc. 24. 27. ende 45.

4. Met een bequame gelycheisse. Joan. 10. 13.

Lib. 2. cap. 1. 5. Met uptnemende eygenen hapven des geloofs.

2. Cor. 4. 13.

2. Thes. 1. 11.

1. Cor. 2. 4.

6. Met dat heerlick gheengheuisse Augustini. August. de verb. Apost. lib. 1. Joan. 6. 44.

Metlegginghe des laetsten deels/ weter bewys doozt comt van het voozganc/ als van het wonder tot het waerder.

Om deser oorzaken wille/ wort de 13. Gheest het zegel pant ende Gheest der belosten ghenacnt. Ephe. 1. 13.

2. Cor. 1. 22.

2. Cor. 5. 5.

Alsoo nochtans/ dat de herten der ghelooovighen soment ghegunt ende weder ghesdruwen worden/ met daerom dat sy souden bergaen/ maer dat sy de diepte der versegelighen ontcomen ende oghave wachte binden souden. Psalm. 46. 3.

Psalm. 3. 6.

ghenomen. Niet dat David is altyts eenerley wyse tot blide verheuginghe ghestelt geweest/ maer soo verre hy nae de mate sijn gheloofs/ de genade Gods sijnkerke/ soo roemt hy dat hy onbevreesd veracht al wat de vynde des herten mochte beroeren. Daerom als de Schryftuere ons wil tot gheloove vermanen/ soo gebiedt sy ons te rusten. **Esaia seyt: Dwe stercke sal wesen in hope ende stilheyt. Ende David seyt: Stuycht den Heere/ ende ver wacht hem.** Hier mede comt over een dat de Apostel seyt tot de Hebreen/ dat verdraechsaenheyt van woode is. **38** Hier wyt machinen oordeelen hoe schadelick de schoolse leer inghe is / dat wy van de ghenade Gods tot ons / niet en comen anders oordeelen/dan upt aenmerckinge der zeden/nae dat een pghelick hem selven acht niet onweerdich te zijn. Doozwacert ist dat wy moeten upt onse wercken achten hoe God tot ons ghesint is/so bekenne ick dat wy niet selfs een cleyn giffinghe en comen daer van hebben: maer dewyle het geloove moet op de enckel ende onverdrende belofte sien / soo en heeft de twiselinghe gheen plaetse. Want ick bidde u / wat betrouwen sullen wy hebben / ist dat wy achten dat God ons ghenadich is/soo verre de supverheyt onses levens dat verdiet? Maer dewyle wy tot dese handelinghe een eygen plaetse verordet hebben / soo en sullen wy daer in nu niet langher voort gaen: vooz nemelic dewyle het seer openbaer is/dat geen dinc seeder tegen het geloove en is / dan giffinghe / ofte yet anders dat der twiselinghe gelijck is. En sy draepen de ghetuyghenisse Salomonis seer qualick/ de welcke sy diekmael in de mont hebben/daer hy seyt: *** Niemand en weet oft hy haer ofte liefde werdich is.** Want op dat te sungen dat dese plaetse in de ghemeen Latynsche oversettinghe qualick overset is/ so en cant nochtans oock den kinderen niet verborgen zijn wat Salomon wil segghen met sulcke woorden/ te weten: **Ist dat pemant wil upt den staet der tegenwoordiger dinghen oordeelen wie God haer/ en wie hy lief heeft/ die arbeyt te vergeefs/ ende wort sonder eenich nut gequict: dewyle alle dinghen den rechtbeerdigen ende onrechtbeerdigen even ghelijck gheschieden mach/ den genen die offert/ ende dien die niet en offert. Waer upt volcht dat God niet altyts sijn liefde en betuycht den ghenen dien hy in alle dinghen gheluckich ende voozspoedich maect: noch oock sijnen haer en bewijst tegen de ghene die hy verduet. En dit doet hy om de ydelheyt des menschelicken vermits te kennen te geven/ dewyle het in dinghen die seer noodich zijn / met sulcke plompicheyt so bedanghen. Ghelijck hy weynich te voren gheschreven heeft/datmen niet en can onderscheyden wat verschil daer zy tussstijck de ziele des menschen en de ziele der beesten/om dat sy schijnen d'een ghelijck d'ander te vergaen. Ist dat pemant wil daer upt besluyt dat het gevoelt dat wy van de onsterffelicheyt der ziele hebben/ staet alleenlick op giffinghen/sonde die niet met rechte yptsmielich gheacht worden? Zyn dan die wel ghesint die besluyten dat daer geen sekerheyt der genade Gods en is/om dat daer geen en can upt het aenschouwen der tegenwoordiger dinghen gevaet worden? **29** Maer sy seggen dat het een lichtveerdich vooznemen is / dat pemant een onwyselicke kennisse des Goddelicken willes hem selven toeschryft. Dit soude ick hem wel toelaten/ waert dat wy soo veel ons selven toeschreven dat wy den onbegripelicken raet Gods/ wilden onsen swack vermitste onderwoopen. Maer als wy**

sechtelick segghen met Paulo/ dat wy niet den geest deser werelt/ maer den Geest die upt God is/ontfangen hebben/ dooz wiens duider wysinghe wy weten wat ons van God ghegeven is. Wat comt sy hier tegen snateren/ ten zy dat sy hen selven schandelick teghen den Geest Gods stellen? Ist dat het groenwelicke zonde is/ datmen der openbaringe die van de Geest gecome is/leugen/oft onsekerheyt/ of twisfalachterheyt op leyt/ wat misdoen wy dan de sekerheyt daer van bevestigende? Maer sy roepen dat dit oock groote lichweerdicheyt is/ dat wy bestaen also van den Geest Chrysti te roemen. Wie soude gelooven dat dese / die willen der werelt meester zijn/soo plomp en onverstandich waren/ dat sy in de eerste beginsel der Keligie souden so schandelick valle? Het soude voozwacert my ongelovelick zijn/ waert dat hare geschryfte ende boeckien die in het licht gecomen zijn/dat niet en betuyghden. Paulus seyt dat die eerst kinderen Gods zijn/ die dooz den Gheest Gods ghebeven worden: maer dese willen dat de ghene die kinderen Gods zijn/dooz haren eyghen geest ghebeven worden/ ende ydel van den Gheest Gods zijn. Paulus leert dat God wort v'ons Vader genoemt/en dat de Geest ons dien naem in den mont gheeft/ de welcke alleen can onsen gheeste ghetuyghenisse geven dat wy kinderen Gods zijn: maer dese menschen / hoewel sy de aenroepinghe niet en verbieden/ ontdecken ons nochtans den Gheest/ dooz des welckes beweginge den Vader behoorde recht aengeroyt te worden. Paulus seyt dat die geen dienstknechten Chrysti en zijn die dooz den Gheest Chrysti niet gecobt en worden: dese dichten een Chrystendom dien de Gheest Chrysti niet noodich en is. Paulus en gheeft gheen hope der saligher wed:roystandinghe/ ten zy dat wy den Gheest ghevoelen in ons woonende: maer dese dichten hope sonder sulck gevoelen. Maer sy sullen moeghelic antwoorden dat sy niet en versaken dat wy moeten met den Gheest begaect zijn: maer dat het der ootmoedicheyt ende vernederinghe betacint dat niet te bekennen. Wat wil dan Paulus segghen als hy den Corinthen gebiedt te beproeven of sy in het gheloove zijn/ ende hen selven te ondersoeken of sy Chrystum hebben/ den welcken soo pemant niet en bekent in hem woonende/ die is verwoopen? Wat den Gheest dien hy ons heeft ghegeven (seyt Joannes) weten wy dat hy in ons blijft. Ende wat doen wy anders dan dat wy de belosten Chrysti twisfelaertich maken / als wy willen dienstknechten Gods geacht zijn sonder de Gheest Gods/ den welcken hy belooft heeft ober alle de sijne upt te stoyten? Wat doen wy anders dan dat wy den heyligen Gheest te coyt doen/als wy her geloove dwelck sijn sonderlic werck is/van hem verscheyden? Dewyle dit de eerste beginselen der Godsalicheyt zijn/so ist een seer ellendige blintheyt datmen de Chrysteneen met hooverticheyt beschuldicht/ om dat sy bestaen van de teghenwoordicheyt des Geestes te roemē/sonder welcke roemunghe/ de Chrystendom selve niet en is. Maer sy geven dooz haer exempel te kennē hoe waerachtichlick Chrystus gesept heeft/ dat sijn Gheest der werelt bekent is: ende alleenlick van die bekent wordt by de welcke hy blijft. **40** Ende op dat sy niet alleenlic niet een listigen vont en soecken de basticheyt des geloofs te neder te woopen/so comen syse van een ander zijde aen: te weten/ hoewel wy moeghen van de genade Gods oordeelen na de tegenwoordighe rechtveerdicheyt/ dat nochtans de kennisse der

Esaia. 30. 15.
Psal. 37. 7.
Hebr. 10. 36.
Teghenwoordige schoolleerers teghen de boungeslede leer.

Derdedinghe van dese tegenwoordinge upt den Preddiker Salomonis genomen.
* Eccles. 9. 1.
* Antwoort waer in dat geopenit wort de sijn van Salomon.

Eccles. 3. 9.

De derde tegenwoordinge waer mede de twisfelachtige woorden van een lichtbeerdige vermitsenheit.

1. Cor. 2. 11.
Antwoort.
Antwoort.
Rom. 8. 14.
Bewijs de antwoortsgewapent zonde met der sekerheyt ghetuyghenissen des apostels Pauli.
Rom. 8. 16.
Rom. 8. 12.
2. Cor. 13. 5.
Item met de ghetuyghenissen van Joannes ende Esaias.
1. Joan. 3. 24.
Esaia. 34. 3.
Joan. 14. 17.
De derde tegenwoordinge waer mede bestreden wort de vorderdinghe van Gods upbreedingen in den gheloove.

hebben / hoe claerlick ende tierlick wy oock we-
 ten daer van te sprecken. Want ist dat het geloof-
 de is een seker ontwijfelick ghevoelen van de
 waerheyt Gods / te weten / dat die ons niet en
 can liegen noch bedriegen / noch ydel zijn: vooz-
 waer die dese sekerheyt ontfanghen hebben / die
 verwachten oock mede dat God sal syne belof-
 ten volbringe / de welcke niet en comen na haer
 ontwijfelick gevoelen anders dan waerachtich
 zijn: so dat in somma de hope anders niet en is /
 dan een verwachtinge der dinghen die het ghe-
 loove waerachtichlick geloof heeft dat sy van
 God beloost zijn. Alsoo geloof het geloove dat
 God waerachtich is: de hope verwacht van het
 ten bequamen tijde sal sijn waerheyt bewijzen.
 Het geloove ghelooft dat hy onse Vader is: de
 hope verwacht dat hy hem selven sal altnids
 sulck tot ons bewijzen. Het geloove ghelooft
 dat ons het eeuwige leven is ghegeuen: de hope
 verwacht dat het eenmael gopenbaert worde.
 Het geloove is het fondament daer op de hope
 steunt: de hope voedt en onderhoudt het geloof-
 de. Want gelijck niemant en can pet van God
 verwachten / anders dan die te voer sijn belof-
 ten ghelooft heeft: alsoo moet wederomme de
 swaerheyt onses gheloofs door lndtsame ver-
 wachtinge en hope onderhouden ende gestreckt
 worden / op dat het niet door vermoeytheyt en
 vervalle. Daerom seyt Paulus wel als hy onse
 salicheyt stelt in hope. Want als de hope in stil-
 heyt den Heere verwacht / soo houdt sy het ghe-
 loove op / dat het niet door te groote haesticheyt
 en valle: ende versterckt het geloove dat het niet
 wanckelbaer en zy in de belofte Gods / ofte van
 hare waerheyt en beginne te dwyffelen: en ver-
 licht het ghelooft dat het niet verflouwe: ende
 streckt het tot dat laetste eynde ende merck / dat
 het niet in den midden / ofte oock in het begin
 des loops en bewycke. Epndelick altyt ver-
 nieuwendende ende wederoprechtende / maect dat
 hope dat het ghelooft dickmael blymoedigher
 dan het was / tot stantvasticheyt voort comt.
 En hoe menichsins de hulpe der hope noodich
 is om het geloove te stercken / dat sal openbaer-
 der worden ist dat wy bedencken met hoe me-
 nigherlep verfoekinghe die verfocht ende aen-
 ghevochten worden / die het woort Gods aen-
 ghenomen hebben. Ten eersten / als de Heere sy-
 ne beloften vertraccht / soo houdt hy dickmael
 onse herte langer in dwyffelinghe dan wy mey-
 den. Hier ist ampt der hope / dat sy maect dat
 wy al ist dat de Heere verhoert / nochtans ver-
 wachten gelijck de Prophete gebiet. Somtijts
 en laet hy ons niet alleenlic verflouwen / maer
 schijnt claerlick verolgen te zijn: hier moet het
 ghelooft veel meer te hulpe comen / op dat wy
 nae eens anders Propheten vermaninghe mo-
 ghen den Heere verwachten / die sijn aenschijn
 heeft van Jacob verborghen. Daer staen oock
 bespotters op / ghelijck Petrus seyt / die vragen:
 Waer is sijn belofte / ofte sijn toetomste? Want
 van dien tijde aen dat de vaders gestorven zijn /
 slijben alle dinghen alsoo van den beginne der
 scheypinghe aen: Jae het vleesch ende de werelt
 blasen ons dit selve in. Hier moeten wy het
 ghelooft door verdracchsamenheyt der hope op
 houden / ende in de aenverclinkinghe der ewig-
 heyt behouden / op dat het duysent jaren achte
 als eenen dach.

reden.

Des geloofs
ende der hope
verbindinghe
ende onder-
linge bystant.

Rom. 8. 24.

met menig-
lep manieren
van verfoe-
kinge is ken-
nelick / hoe
noodich die
hulpe van de
hope zy om
ghelooft te
verstercken.

Habac. 2. 3.

Esai. 8. 17.

2. Pet. 3. 4.

Mat. 90. 4.
2. Pet. 3. 8.

Somtijts
woort wel ho-
pe ende ghe-
loove d'een
door d'ander
ghebypct.
2. Pet. 1. 5.

licheyt gheopenbaert wort: soo schryft hy den
 ghelooft toe dat meer der hope toebehoort: en
 niet sonder oorzake: want wy hebben nu ghe-
 leert dat de hope niet anders en is dan het voer-
 sel ende de sterckte des geloofs. Somtijts wo-
 den sy te samen geselede / gelyc in den selve Sen-
 bryef daer hy seyt: Om dat uwe ghelooft ende
 hope soude in God zijn. En Paulus tot de Phi-
 lippenen beclipt wt de hope verwachtinghe /
 om dat wy lytsamelick hopende onse begeerten
 ophouden / tot dat de bequame tyt Gods ghe-
 openbaert wort. Dit geheel capittel beter ver-
 staen upt den thieniden Capittel tot de Hebren-
 dwelek wy nu voortgebraccht hebben. En Pau-
 lus / hoe wel hy ergens onygentlic spreect / soo
 verstaet hy nochtans erghens dit selve in dese
 woorden: Wy verwachten in den Gheest upt
 den ghelooft de hope der rechtverdiecheyt / te
 weten / om dat wy de ghetuygenisse des Enan-
 gely van de onverdiende liefde Gods aengenom-
 men hebbende / verwachten tot dat God open-
 baerlick verdoont dat nu onder de hope is ver-
 borghen / het is oock nu claer hoe ontwijfelick
 Petrus Lombardus wederlep gront der ho-
 pe seyt / te weten / de gheue Gods / ende de ver-
 dienste der werken. De hope en mach geen an-
 der merck hebbe om daer op te sien / dan het ge-
 loove / ende wy hebben nu seer opentlick ver-
 claert dat het geloove een merck alleenlic heeft /
 te weten / de barmherticheyt Gods / op de wel-
 ke het moet niet beyde de ooghen sien / op dat het
 alsoo spreke. Waer het is weerdich datment
 hoorre wat lebendiger een rede hy voort bringt.
 Ist dat ghy (seyt hy) beclact pet te hope sonder
 verdienste / so en is dat niet hope / maer presump-
 tie oft ydel voornemē te noemen. Wie en sou-
 de / lieve Leser / sulcke beesten niet met rechte
 verbloecten die vercondighen dat lichtverdie-
 cheyt en presumptie te zijn / als pement betrou-
 dat God waerachtich is? Wāt hoe wel de Heere
 wil dat wy alle ducht van sijn goetheyt ver-
 wachten / so seggen sy nochtans dat het een pre-
 sumptie ende lichtverdiech voornemen is / dat-
 men daer op rust ende te vrede is. O dit is een
 meester sulcke Discipulen weerdich / als hy in
 uyt sinnighe scholen der snateren ghevonden
 heeft? Maer dewijle wy sien dat door Gods
 woort den sondaren geboden wort hope der sa-
 licheyt te gheringhen / soo laet ons gheerne soo
 groote presumptie en voornemen van de waer-
 heyt Gods hebbe / dat wy op sijn eenige barm-
 herticheyt steunende / ende het betrouwen der
 werken verworpen hebbende / bestaen goede
 hope te hebben. Wy en sal ons niet bedriegen
 die gheseyt heeft: W gheschic nae uwe ghelooft.

1. Pet. 2. 21.

Philip. 1. 25.

Galat. 5. 5.

Wederleg-
ginge van de
dwalinge der
School-le-
rars / die
wederlep
fondament
der hope stel-
len / te weten /
Gods gena-
de / en de ver-
dienste der
werken.

Het iij. Capittel.

Dat wy door het ghelooft wedergeboren
 worden: Daer oock van penitentie, berou,
 ende beteringhe ghehandelt wort.

Hoe wel wy nu eens deels geleert hebben hoe
 het ghelooft Christus besit / en hoe wy door
 tgelooft de goeden Christi gebuycken: dit sou-
 de nochtans noch duysent / ten waer dat hier
 toe oock quame een verclaringhe der werken
 des gheloofs die wy ghevoelen. Het en is niet
 sonder oorzake dat de somma des Evangelij
 wort geselt in penitentie dat is berou en bete-
 ringe ende vernederinghe der zonden. Daerom
 als dese twee hoofstukken naghelaten worden /
 soo is alle handelinghe van den ghelooft cranck
 ende treupel / en ypn omnut. Nu dewijle wy de-
 se twee dinghen hebben van Christo / ende beyde
 door het ghelooft ghetuygen / te weten / de niet-
 wichteyt

De heren-
ginghe besit
Capittels
met het dooz-
gannde ende
de maebol-
ghende.

Mat. 9. 29.

Wicheit des levens / ende onverdierende verfoeringe / soo epscht de wijse ende orden van leeren / dat ick van hepen hier beginne te handelen. Ende het naeste sal zyn dat ick van het geloove come op de penitentie: want als dit hooftstuck sal wel bekent zyn / soo sal het openbaer zyn hoe de mensche woel door het gheloove alleenlich / ende door enkel vergevinge gerechtveerdicht / ende dat nochtans van de toefschynwinghe der onverdierder rechtveerdicheit de wesenteliche hepticheit des levens niet ghechepden en wort.

De boerbeer: diecheit volgt nae het ghe: loove/ende sy spuyt upt het selve. 7 Aeden.

Eude dat de penitentie niet alleenlich het ghe: loove onverschepdelich nae volcht / maer oock daer upt spuyt / dat is sonder twijfel. 1 Wât de wijle de vergevinghe daerom wozt door de predikinghe des Euangelij vooz ghestelt / om dat de sondare van de wyrdicheit des Dypvcls / van het jock der zonden / ende van de ellendighe dienstbaerhept der zonden verlost zynde / soude in het rijke Gods comen / soo en can voozwaer niemant de genade des Euangelij aen nemen / sonder upt de dwalinghen des voozgaenden levens ten rechten weghe te comen / ende niet aler neersticheit hem selven tot penitentie ende beteringe te voeghen. Maer die daer achten dat de penitentie meer vooz het gheloove gaet / dan dat sy upt den gheloove comt / gheheli de vuzicht upt den boom / die en hebben noyt de cracht daer van bekent / ende wozen door een veel te lichte oorfsake gheroert om alsoo te ghevoelen.

Die anders ghevoelen / waerden bez: drogheit.

2 Want sy seggen dat Christus ende Joannes in hare predikinghen vermanen het volck eerst tot penitentie / en daer na seggen sy dat het rijke der hemelen is nae by ghecomen: en sulck bevel van prediken hebben de Apostel ontfanghen. Sulleke ordeninge heeft Paulus geboleht gelielij Lucas verhaelt. Maer dewyle sy superstitieuselich staen op de rfsamenboeginghe der spllaben / soo en aenmercken sy niet op wat sin de woorden aen maeranderen hanghen. Want als Christus de Heere en Joannes aldus prediken / seggende: Doet penitentie / want het rijke der hemelen is nae by ghecomen: wijfen sy niet de oorfsake der penitentie upt de belofte der genade ende salicheit? So zyn dan hare woorden soo veel als of sy seiden: Om dat het rijke der hemel is nae by gecomen / doet daerom penitentie. Want als Mattheus verhaelt heeft dat Joannes also predichte / so leert sy dat daer in is verbult geweest de prophete Esaie van de roepde stemme in der woestijne / de welke roepen soude: Beroyt de wech des Heeren / maect de wegen onses Gods recht. En die stemme is by den Prophete beboel te beginnen van troost ende blyde bootschap. Nochtans als wy seggen dat de penitentie en beteringe hareen ooz spzonck upt den gheloove heeft / soo en doornen wy niet eenighen tijt die het gheloove moet hebben om die te baren: maer wy willen te hemmen gheven dat de mensche niet en can hem selven ernstichlich tot penitentie begheven / ten zy dat sy behenne hem selven Gode toe te comen. Ende niemant en geboelt waerachtichlich dat sy Gode toe comt / dan die eerst sijn genads gedaet heeft.

De eerste: ghenwoipin: ghe der gener die conitacoe gheboelen. Matth. 3. 2. Matth. 4. 17. Marco. 20. 21. Antwoort.

Matth. 3. 2.

Maer dit sal claerlicher in het navolgende ghehandelt worden. Het heeft hen mogelijch beo: ghen dat vele menschen woze door de beuantehept der conscientie getemt / en tot onderdauehept bewerecht / eer sy de kennisse der genade ontfangen / iac eer sy die smaken. Ende dit is de be: ginnende vzeese / de welke wozt van vele onder de deuchden ghetelt / om dat sy sien dat die der waerachtiger en behoorzlicher ghehoosamhept seer by is. Maer wy en handelen hier niet hoe

E sai. 40. 3.

In wat ver: stant de ooz: spzonck der bekeerunghe het gheloove wozt toeghe: sehewen.

Maer int de dwalinge der ghene ghe: spzonen is / die't geloove enepie te comen van de boerbeerde: hept: ende de wederlegginghe daer van,

menichsus Christus ons tot hem trekt / ofte bereyt tot de oeffeninge der Godsalicheit: maer ick segge alleenlich dat daer geen rechticheit en can ghevonden worden / daer de Gheest niet en regneert / den welken Christus heeft ontfanghen om sijnen leden mede te deelen. Boven desen / achtervolgende dat in den Psalm staet: **Psalm 130. 4**
115 de verfoeringhe / op dat ghy gevezect wo: det. Niemand en can te eenighen tyde God eer: weerdichlich vzeesen / dan die betrouet dat hy hem genadich is: ende niemant en sal hem selven ghewillighlich tot de onderhoudinghe der Wet begheben / dan die ontwijfelich geboelt dat sijn onderdanicheit hem behaecht: welke goedertierenhept in het vergeven ende in het ver: dragen der zonden / is een tecken der vaderlike gonste. Dit bewijst oock de vermaninghe **3. 6. 1.**
Dze / daer hy seyt: Comt / laet ons weder kie: ren tot den Heere / want hy heeft ons veroot / ende sal ons gheneseu: hy heeft ons gheslaghen / ende sal ons heplen. Want de hope der verge: vinghe wozt als een perijsciel daer by ghestelt / op dat sy in hare zonden niet en soude slapen / ende ongevoelich wozen. De raste die menschen en heeft gheenen seijn / die hareen menwen aen: romelinghen sekere daghen verozdenen / in de welke sy moeten hen selven in penitentie oeffe: nen / op dat sy alsoo van penitent te beginnen / ende als die daghen gheleden zyn / dan eerst in de gemeynschap der Euangelischer ghenade toe: ghelaten worden. Ick spzielic dit van velen on: der de Wederdoopers: vooznemelich van de ghene die wonderelichen seer begeeren geestelich gheacht te worden / ende van haer medegesellen de Jesuiten / ende van die ghelijcken dyck ende upwoyffel der menschen. Voowwaer sulcke vuzichten byengt de gheest der verdriachthept voozt / dat sy de penitentie ende beteringhe die de Christen mensche moet sijn leven lanch doen / in weynighe daghen beslupte ende eyndighe.

Psalm 130. 4

3. 6. 1.

De gezyn: hept der We: berdooperen ende sejm: die de boe: beerdicheit bepalen wozt ontdeckt.

3 Voort als sommige geleerde mannen oock langhe vooz dese tijden hebben willen van der penitentie nae de regel der Schriftuere eendou: dichlich ende oprechtelich sprekem / so hebben sy gesept dat sy twee deelen heeft / te weten / de doo: dinghe ende de levendichmakinge. Eude de doo: dinghe noemen sy de droefhept der ziele / ende de verschykinghe upt de kennisse der zonde / ende upt het ghevoelen des oorzdel's Gods getregen. Want als penandt tot waerachtighe kennisse sijnder zonden gebracht is / dan begint hy waer: achtichlich de zonde te haten ende te verbloe: lien / dan mishaghet sy hem selven van herten / ende bekent hem selven arm ende verloze te zyn / ende wenscht ende begheert anders te zyn. Boven desen als hy door eenich ghevoelen des oorz: deels Gods gheraecht is (want het en volcht terstont nyr het ander) dan leyt hy vertsaecht ende ver slaghen / ende beeft vernedert ende te neder ghewoypen zynde / sy gheeft den moet ver: lozen ende misshooyt. Dit is dat eerste deel der penitentie het welke sy ghemeenlich hebben conitentie ofte verflaghentheyt ghenaeemt. De levendichmakinge noemen sy de vertroostinghe die nyr den geloove comt: te weten / als de men: sche door de constantie der zonde te neder ghe: woypen / en door de vzeese Gods verslage zynde / daer na op de goethept / barmhertichept / gena: de en salicheit die door Jesum Christum comt / siende / hem selven weder oprecht / moet ghe: triecht / en gelielij upt den doot in het levé comt. Ende dese woorden doodinge ende levendich: makinghe drucken de cracht der penitentie be: quaueelich ghenoech upt / soo verre als sy be:

Dese eerste menninghe van de boe: beerdicheit deuchticht zynde / wozt alsin de we: de aenghe: mercht wel: ke daer ture stucken der bekeerunghe stellende / dat laeste met rechte en ver: claert.

Steden.

hoorzlich

hoorlick uytghelept worden: maer dat sy de le-
vendichmakinge nemen vooz blifschap die het
herte ontfangt als het uyt de beroerte en vzeefe
is te vzeede gheworden / daer in en gheboele ick
met hen niet: want sy beteecken meer beger-
te om heylighlick ende Godsalighlick te leven/
dwelck uyt de wedergeboorte comt: ghelijck of
men sepe dat de mensche hem selven sterft/om
dat sy soude beginnen Gode te leven.

4 Andere die saghen dat dit woort penitentie
is in de Schryftuere menichs genomen/heb-
ben tweederley penitentie gestelt: ende om dese
niet eenich teecken te onderscheyden/ hebben sy
de ene ghenaeint wetteliche penitentie / waer
dooz de sondaer dooz der zonden byantpfer ghe-
wont/ende dooz de vzeefe der toornicheyt Gods
verflaghen zynde / blijft in die beroerte bebau-
ghen/ ende en can daer niet uyt comen. Ende de
ander hebben sy Euangelische penitentie ghe-
naemt / waer dooz de sondaer wel waerlick in
hem selven benaut is/maer nochtans hoogher
op elint/ en Christus aen grijpt tot medicijne
sijner wonde/ tot droofteringe sijner vzeefe/ ende
tot een habbe sijner ellendicheyt. Tot exempel
der wetteliche penitentie stelle sy Cain/ Saul/
ende Judam/ der weleker penitentie ons de
Schryftuere verhaelt/ verstaende daer dooz dat
sy de swaricheyt haerder zonden bekennende/
de toornicheyt Gods gevzeest hebben: en God
als den weker ende richter alleenlick bedene-
kende/ in dat ghevoelen vergaen sijn. Daerom
en is der sulcker penitentie niet anders geweest
dan een voozhoef ende inganc der Helle / waer
in sy nu in dit leven in ghegaen zynde / hebben
begonnen van het aenfeijn der toornicheyt der
maestep Gods straffe te liden. De Euangelis-
che penitentie sien wy in alle die dooz den strael
ende pichel der sonde in hen selve gewont/ende
dooz het betrouwen der barmherticheyt Gods
opgheheven ende vertroost zijnde / sijn tot den
Heere bekeert. Ezechias is verseycht geweest
de bootschap des doots ontfanghen hebbende/
maer sy heeft niet tranen gebeden/ en heeft be-
trouwen getregen op de goetheyt Gods siende.
De Amibiten sijn beroert geweest dooz de ver-
schydelicke vercondinge des verders: maer sy
hebben hen selven niet den saken en affsche becleet/
hopende dat de Heere soude mogen bekeert ende
afghekeert worden van den toorn sijnder ver-
bolghentheyt. Dawid heeft beleiden dat sy te
seer gesondicht hadde in de tellinghe des volcs:
maer sy heeft daer by ghelept: Heere neem de
onrechticheyt wyser diensticheyts werck. Wy
heeft de sonde des overspels beket als hem Na-
than vermaent/ ende heeft hem selven vooz den
Heere neder gheworpen: maer heeft oock mede
verghedinghe verwacht. Sulcx was de peni-
tentie der ghenere die dooz de predikinghe Petri
sijn benaut van herten gheworden: maer op
de goetheyt Gods betrouwende/ seiden: Wat
sullen wy doen mannen broeders? Sulcx was
oock Petri penitentie / de welke wel bitterlick
weende/ maer en liet niet af te hopen.

5 Hoewel alle dese dringen waerachtich sijn/
soo is nochtans de naem penitentie (soo veel
ick uyt de Schryftuere verstaen can) anders te
verstaen. Want dat sy het geloove verbat on-
der de penitentie/dat stryft teghen het ghene dat
Paulus seyt in de handelinge der Apostele: dat
hy den Joden ende Hebeden betuycht heeft peni-
tentie tot God/ende geloove in Jeshu Christum:
Daer hy de penitentie ende het geloove
vertelt als twee verscheyde dingen. Wat sullen
wy dan seggen? Can de waerachtige penitentie

zijn sonder geloove? Neen. Maer hoewel sy niet
en connen verscheyden worden/ soo moct men se
nochtans onderscheyden. Ghelijck het geloove
niet en is sonder hope / ende nochtans sijn het
geloove ende de hope verscheyden dingen: alsoo
oock de penitentie ende het gheloove hoewel sy
niet eenwigē bande aen malcanderen hangen/
soo willen sy nochtans meer aen malcanderen
ghevoecht / dan met malcanderen vermengt
worden. Ende het en is voozwaer my niet ver-
bozgen dat onder de naem Penitentie, de gant-
sche bekeringhe tot God verbaet wort/ waer
ba het geloove niet het minste deel en is. Maer
op wat gevoelen ende meynunge dat gheschiet/
dat sal seer liehtelick ghelien worden / als haer
cracht en natuerē sal verclaert wordē. De naem
der penitentie wort by den Hebreēn ghenomen
van bekeringhe ende wedercominghe / ende by de
Grieken van veranderinghe des sins ende des
raets. Ende de sake selve en comt niet dese twee
beduydingen des naems niet qualick over een:
waer van de somnia is / dat wy ons van ons
selven afwenden en tot God bekeeren: ende onse
oude herte af legghen/ ende een nieu acuiemen.
Daerom soudemen na nijn verstant mogen de
penitentie aldus beschrijven/ te weten/ dat sy is
een waerachtige bekeringhe onses levens tot
God, welke bekeringhe comt uyt criftige ende
oprecht vzeefe Gods/ en in de doodinghe onses
vieschs ende des ouden mensches/ ende in de le-
vendichmakinge des Sheests ghelegen is. Op
dese wyse moctmē alle de predikingē verstaen/
daer mede de Propheete vooztijden/ ofte de Apo-
stelen daer nae/ hebbē te haren tijde de menschen
tot penitentie vermaent. Want sy stonden al-
leenlick daer nae / dat de menschen dooz hare
zonden besthaent/ende dooz vzeefe des oordeels
Gods benaut zijnde/ soudē vooz God/ teghen
den welcke sy gesondicht hadden/ neder vallen/
en hen selven vernederen/ ende dooz waerachtighe
bekeringshe tot sinen rechten wech weder-
keeren. Daerom wordē dese voozden sonder
onderscheyt van hen gebuycht in eenderley be-
duydinge: Bekeere ofte wederkeeren tot God/
beteringe doen en penitentie doen. Daerom seyt
oock de heylighe Historie/ dat men penitentie
doet/ tot God ofte nae God/ te weten / als de
menschen die God verlatende in hare beger-
lickheden dertelcheyt bedrevē hebben/ beginnen
sijnen woorde onderdanich te zijne/ ende sijn be-
rept om haren leptsinan te volgen/ ende vooz te
gaen waer hy hen roept. Ende Joannes ende
Paulus hebben gheseyt dat men sal vzychten
vooztyenghen die der penitentie weerdich sijn/
dooz een leven te leyden dat sulcke beteringhe in
allen wercken betuycht ende uytwijft.

6 Maer eer wy voozder vooz gaen / sal het
nut zijn de beschrijvinge die wy gestelt hebben/
claerlicker uyt te legghen. Want in drie hooft-
stukken vooznelick sijn te aenmercken. Ten
eersten als wy de penitentie noemen bekeringhe
des levens tot God/ soo cryschen wy een veran-
deringhe niet alleenlick in uytwendighe wer-
ken/ maer in de ziele selve: de welke haer out-
heyt afghelept hebbende/ dan eerst vzychten der
werken uyt haer vooztyenghe / die haerder
vernieuwunghe betamen. Het welke de Pro-
phete wil uyt druckē als hy den genē die hy tot
penitentie roept/ gebied dat sy hen selve een nieu
herte make. Daerom dicke mael als Moses wil
den Israeliten bewysen hoe sy hen selven dooz
penitentie soudē tot God bekeeren/ so leert hy
dat het moet gheschien uyt gantscher herten/
en uyt gantscher ziele (welcke wyse van spreken
dicke mael

De derde
meyninghe
der genere die
tweederley
ghelike van
boerboerde-
hent stellen/
d'ene des
Wers/ ende
d'ander des
Euangelij.

Exempelen
der boerboer-
dicheyt die
uyt de Wet
comt.
Genes. 4. 13.
1. Sam. 15. 30
Mat. 27. 7.

Overlegginge
deser ges-
tallen.

Exempelen
der Euange-
lijcher boer-
boerdicheyt.

1. Reg. 20. 2.
Esa. 38. 8.

Jone 3. 5.

2. Sam. 24. 10

2. Sam. 12.
13. 16.

* Acto. 2. 37.
Mat. 26. 75.
Luc. 22. 62.

† Dat tweede
deel des Ca-
pitels/ van
dese afdeplu-
ghe tot de 10.
inhoudende
de rechte lere
van de boer-
boerdicheyt.

‡ Act. 20. 21.
§ 1. Het ghe-
loove ende de
bekeringshe en
moeten niet
ouder mals-
sanderen bes-
grepen sijn/
maer men
moet se dan
malcanderen
scheyden.

2. De over-
legginge des
naems/ Soet-
boerdicheyt.

3. De be-
schrijvinge
der sake
selve: ofte/
wat de be-
keringshe is.

Datse ban-
den Propheete
en Apostelen
vooztyenghen
ghebragen is
ende gheleert.

Matth. 3. 2.

Luc. 3. 8.
Rom. 6. 14.
Acto. 26. 20.

Clarerere
uytlegginghe
van de be-
schrijvinge:
welcke be-
staet in drie
stukken.
Eerstelick.
Dat de boer-
boerlicheyt
is een beke-
ringhe des
levens tot
God.

Exch. 13. 31.

dicmael by de Propheten ghebuyct wort/ gheleych wy sien) ende als hy dat noemt een besnijdinge des herten/ soo woort hy de inwendighe boose gesintheyt uyt. Maer daer en is geen plaetse waer uyt men bet mach doozien weleke de rechte eygenschap der penitentie zy/ dan uyt het vierde capittel Jeremie: O Israel (seyt de Heere) ist dat ghy weder keert/ soo keert weder tot my. Bloecht u een zaepant/ ende en wilt niet zaepen onder de dooznen. Woort den Heere besneden/ ende neemt wech de voozhuyt uwer herten. Hier siet ghy hoe hy vercondicht dat sy gheenen doozganck en sullen doen in de aeneminge der oeffeninge der recheverdiecheyt/ ten zy dat de godloosheyt eerst zy uyt het binnenste des herten uytgeroeyt. Ende op dat hyse grondelick verwerke/ soo vermaent hy dat sy niet God te handelen hebben/ by den welcken men niet uytvlucht te soeke niet uyt en richt: want hy haet een dobbel herte. Om deser saken wille bespot Esaias den verheerden arbeyt der ghebruyden hypoeriten/die wel neersichelick stonden nae de uytwendighe beteringhe in de ceremonien/ maer hierentusschen en sochten sy die parken der ongherechtygheden daer inde by de arme ghebonden hielden/ niet te ontbinden. Waer hy oock seer wel bewijst in wat wercken de onghedepnsde penitentie eyghentlick gheleyghen zy.

7 Het tweede hoofdstuck der beschrijvinge der penitentie was dat wy gheleert hebben dat sy comt uyt oprechte ende ernstighe vrese Gods. Want eer het herte tot beteringhe betweecht woort/so moet het dooz het bedencken des Goddelicken oortheels verwecht worden. Want waer dit ghedachte gantschelick in het herte is gheseten/ dat God eenmael sal op den rechtstoel sitten om rekenenschap van alle woordē ende wercken te ontfanghen: soo en laet het den ellendigen mensche gheen ruste hebben/noch eenen oogēnblick tijts sijnen adem verhalen/noch strile zyn/sonder ophouden der werckende ende yckelende om na een ander voornemē des levens te staen/ op dat hy mach gherustelick tot dat oortheel comen. Daerom dicmael als de Schryftuere tot penitentie vermaent/ soo brenge sy oock de ghedachtentisse des oortheels vooz/ gheleych by Jeremian/ daer hy seyt: O dat moghelick nuyn toozn niet uyt en gae ghelych een vyer/ ende dat daer niemāt en zy die het can uytblusschen/ om de boosheyt uwer werckē. Item in de predikinge Pauli tot de Atheniensē: * En dewyle God de tijde deser onwetenheyt dus lange heeft overgesien/ so vercondicht hy nu den mensche dat sy alle alomne penitentie doen: om dat hy eenen dach verozdent heeft/ in welckē hy sal de werelt oortheelen in gherechtycheyt/ende in vele andere plaetsen. Somtijts bewijst de Schryftuere dooz de straffen die geschiet zyn/ dat God een richter is/ op dat de sondaers by haer selven overdencken dat het qualieker sal met hen gaen/ ten zy dat sy hen selven in tijts beteren. Ghy hebt een exempel Deuteronomij in het xxix. Capittel. Ende dewyle de bekeeringhe begint van de vergrouwinge ende haet der zonde/daerom stelt de Apostel de droefheyt die nae Gods wille is/ tot een oorfake der penitentie: En droefheyt die nae Gods wille is noemt hy als wy niet alleenlick en vergrouwen vooz de straffe/ maer oock de zonde selve haten ende verbloecken/ als wy verstaen dat sy Gode nusschaecht. En dat en is geen wonder/ want waert dat wy niet scherpelick gepriekelt en waren/ so en soude de luyheyt onses vleeschs niet comen gebeteret worden: jac de

yckelen en souden niet genoegh zyn/ om de onghedwoelicheyt ende het onbetant des vleesch wech te nemē/ waert dat God niet sijn straffen bewijfende/ dieper in en dronge. Boven desen is daer oock de hartneckicheyt/ de weleke moet ghelych met hamers gheslagghen worden. Soo woort dan God dooz de verdrachtycheyt onser natuere ghedwonghen te de strancicheyt die hy ghebuyct in het droeghen. Want het ware te vergeefs dat hy ons als wy in onse zonden slapen/wilde met liefsicheyt trecken. Ick en verhael de ghetuyghenissen niet die alom ghelesen worden: De vrese Gods is oock op een ander wyse een begin der penitentie: want of sehoon des menschen leuen met allerley dencht volmaecht ware/ waert dat het niet en ware tot Gods dienst geschiet/ soo soude het mogen gheprezen worden van der werelt: maer in den hemel soude het enckelick een groutwel zyn: want het voornemste deel der recheverdiecheyt is/ Gode sijn recht ende eere gheuen/ waer van hy godlooslick berooft woort als wy voornemen ons onder sijn macht niet te onderwoopen.

8 Ten derden moeten wy verclaren wat het zy dat wy seggen dat de penitentie twee deelen heeft: te weten/ de doodinghe des vleeschs/ ende lewendichmakinge des Geests. Dit woort dooz de Propheten nae het verstant des vleeschelicken volers wel srechteliker en groffeliker/maer noch anders elacker uyt gebruyct/ als sy seggen:

1 Laet het quade/ ende doet het goede. Item: * Woort gewasshe en weest reyn/ doet het quact uwer werckē wech van nymē oogen. Kust van quact doen/ leert wel doen/ soeet oordel/ comt den verdrachten te hulpe/ etc. Want als sy het volck wederroepen van boosheyt/ soo eysschen sy het verderf ende wechmenen des gantschen vleeschs/ het weleke vol boosheyt en verdrachtycheyt is. Het is een gheheel hart en swaer dinc/ buyten ons selve te gaen/ en van onsen natuelicken aert te verhuysen. Want men moet niet achten dat het vleesch wel ghestooven is/ ten zy dat al wat wy van ons selven hebben/ uytgheuwicht zy. Maer dewyle de gantsche gesintheyt des vleeschs is vpantheschap teghen God/ soo is de versakinghe onser natuere de eerste inganc tot de ghehoorzaemheyt sijnder Wet. Daer nae beteeckenē de Propheten de vernieuwinghe met de wercken die daer uyt volghen/ te weten/ rechtverdiecheyt/ oortheel en barmherticheyt. Want het en soude niet ghenoech zyn sulcke wercken behoortelck te doen/ ten zy dat eerst de gheest ende het herte de ghesintheyt des rechtverdiecheyts/ oortheels ende barmherticheyts aengedaen hebben: het weleke gheschiet als de Gheest Gods onse zielen met sijn heylicheyt besprengt hebbende/ alsoo de selve met menigē gedachten ende gesintheden begaest/ dat sy mogen niet rechte nieu geacht worden. En vooz waer ghelych wy van natuere zyn van God afghewent/ alsoo en sullen wy nemmermeer staen na het ghene dat recht is/ ten zy dat wy eerst ons selven versaken. Daerom woort ons so menichmael gheboden den ouden mensche uyt te doen/ de werelt ende het vleesch te versaken/ onse begherlicheden te laten varen/ in den gheest onses verstants vernieu te worden. Ende selfs de naem doodinge, vermaent ons hoe swaer het is de oude natuere te vergheten: want wy verstaen hier uyt dat wy niet anders gheschiet en worden tot de vrese Gods/ noch de beginselen der Godsalicheyt en leerē/ dan als wy dooz het sweert des Geests geweldelick gedoot zinde/ te niere ghemaeckt worden: ghelych oft God

zonden/waerom dat de ernstige vrese Gods een stuck zy ende beginsel der boetveerdicheyt.

3. Dat de boetveerdicheyt bestaet in de afsteyninghe des vleeschs en lewendichmakinge des Geests.

Dese bende stieken verspreken de Propheten. Psal. 34. 15. + Esai. 1. 16.

Rom. 8. 4. Alle beyde dese stieken worden oock bysonder verclaert.

Ephes. 4.

Jerre. 4. 1. 3. Dec selve beschrijvinge.

Wedere betelaringhe/ genomen van contrarie dinghen.

Esai. 58. 6.

2. Dat de boetveerdicheyt comt uyt een oprechte ende ernstige vrese Gods.

Daerom is het/ dat by den Propheten ende Apostelen mentie ghemaeckt woort van het oortheel Gods. Jerre. 4. 4. + Act. 17. 13.

Wattlegginghe des tweede stucks in de beschrijvinghe/ ghehouden uyt Paulo. 2. Cor. 7. 10.

vercondichde dat het noodich zy dat onse ghe-
meyn natuere vergae / op dat wy onder sijne
hindereu gherekenet worden.

9 Dit bedde gerrigen wy door de deelahtich-
heyt Chyristi. Want ist dat wy waerachtichlick
sijns doots deelahtich zijn / soo wordt onse oude
mensche door de cracht sijns doots ghecrupst /
ende het lichaem der zonde sterft / op dat de ver-
dozetheyt der eerste natuere niet meer cracht-
rich en zy. Ist dat wy der wederopstandinghe
deelahtich zyn / soo worden wy daer door ver-
weert tot menichheyt des levens / de welke niet
de rechtveerdichheit Gods over een comt. Soo
bedynpde ick dan de penitentie met eenen wooz-
de / dat sy zy de wederghelboozte / de welke tot
geē ander eynde en dient dan dat het beelt Gods
dat door Adams overtredinghe besmet ende by
na geschet was / in ons weder opgericht worde.
Also leert de Apostel als hy seyt : Wy alle niet
ontdeckten aenlichte de eerlichheit des Heeren
voor ooghen stellende / worden tot het selve beelt
verandert van eerlichheit tot eerlichheit / ghe-
lijck van den Gheest des Heeren. Item: Wordt
verniet door den gheest uwes verstant / ende
doet aen den nieuwen mensche die nae God is
geschapen in rechtveerdichheit ende heylicheyt
der waarheit. Item eegheus : Den nieuwen
mensche aen doende die verniet wort na de he-
nuisse ende beelt des ghenes die hem gheschapen
heeft. So wordt wy dā door dese wedergebooz-
te / door de weldaet Chyristi weder opgericht tot
de barmherticheyt Gods / van de welke wy
door Adam gevallen waren: op welke wijse het
den Heere behaecht alle die wederom te rechte te
biengē / die hy tot de erve des levens aen neemt.
Ende dese wederoprehtinge en wort niet op re-
we / ofte dach / ofte jaer volbracht : maer God
wilscht de verdozetheyt des vleeschs uyt in
sijne uytverzoene niet gheduerighen / jae oock
sontijts niet tragen booztganc / hy supbertse
van onreynicheyt / ende heylichste hem tot tem-
pelen / alle hare sinen tot waerachtige supber-
heyt vernieuwende / op dat sy hen selven haer le-
ven lanck in penitentie oeffenen : ende op dat sy
weten dat dese seyn niet gheeyndicht en wordt
anders dan door den doot. Daarom is de onge-
schickheyt Straphyl des schadelicke crijffters
ende afwijckers te meerder / die seyt dat ick den
stant des teghenwoozdighen levens niet de he-
melsche gloze vermēge / als ick uyt Paulo seg-
ghe dat het beelt Gods is waerachtige heylche-
heit ende rechtveerdichheit. Maer als men een
drick beschrijft / soeck niet dan niet de gheheel-
heyt ende volmaecticheyt daer van ? Nochtans
en versackten niet dat de wasdom plaetse
heeft: maer ick segghe dat het beelt Gods in een-
nen pghelicken schijnt / soo verre hy de ghelijc-
kenisse Gods naerder comt. Ende op dat de ge-
loovige hier toe comen / so verzoent God hen
der looybaue der penitentie / op dat sy daer in
haer leven lanck loopen.

10 Soo worden dan de kinderen Gods van
de dienstbarcheyt der zonde verlost door de we-
derghelboozte / niet also dat sy als volle besittin-
ghe der vyphent nu vercreghen hebbende / niet
meer swartheits en gevoele van hare vleesch:
maer dat hen een ewighe materie des strijts
blyft / waer door sy moghen geoeffent worden /
ende niet alleenlicke geoeffent worden / maer ooc
haer swaackheyt bet leeren kennen. Ende hier in
comen alle de schryvers over een die recht zijn
van oozderle / te weten / dat in den wederghelbo-
renen mensche de bouche ende oozspronck des
quaets blyft / waer uyt altyts boose begheerten

springt die hem tot zonde locken ende verwee-
ken. Zy bekenen oock dat de heylighen noch
niet cranchheit der booser begheerte bevangen
zyn / so dat sy niet en comen verhuideren dat sy
sontijts tot onreynicheyt / ofte gheericht / ofte
erfoelinge / ofte tot andere zonden gheclit-
telt ende verweckt worden: Ende het en is
niet noodich met groote arbeite te ondersoec-
ken wat de oude Leerers hier van ghevoelt
hebben / dewyle Augustinus alleen hier in can
ghendeck doen / die haerder aller sententien ende
ghevoelen heeft getrouwelick ende niet grooter
meerlicheyt verjamelt ende by een geset. Soo
moghen dan de Lesers uyt hem nemen / ist dat
sy willen yet selkers van het gevoelen der ouden
Leeraren weten. Maer en saken hem ende ons
mach dit versylt schijnen te zyn / te weten / dat
hy wel toe laet dat de ghelooovige so langhe
als sy in het sterfelicke lichaem woonen / zyn al-
soo niet en comen zyn sonder begeeren: maer noch-
tans en darf hy dat gheuek niet zonde noemen:
maer is te vrede met den naem swaackheyt / om
dat gheuek te betrecken / ende leet dat het
dan eerst zonde wordt / als tot het denken ofte
aen nemen sulcker begeerlicheyt / oock het were
ofte het consentieren comt: dat is / als de wille
plaetse gheeft / der eerste begeerlicheyt. Maer
wy achtē dat selve zonde te zyne / dat de mensche
niet eenigerley begheerlicheyt teghen de Wet
Gods wort geschittelt. Ja wy segge dat de ver-
dozetheyt selve die ons sulcke begheerlicheyt
baert / zonde is. So leeren wy dan dat in de heyl-
ligen altyts zonde is / tot dat sy van desen sterf-
felicken lichaem verlose worden : want in haer
vleesch sidt de verdozetheyt tot guade begeer-
ten / de welke tegen de rechticheyt strijt. Nocht-
tans en laet Augustinus niet altyts dat selve
zonde te noemen / ghelyck als hy seyt: Paulus
noemt dat zonde / daer uyt alle zonden comen
in de vleeschelicke begheerlicheyt. Dit selve so
vele de heyligen aen gaet / verliest de heerschappie
op der aerde / en vergaet in den Hemel. Alder
welcke woorden hy bekent dat de ghelooovige in
zonde schuldich zyn / so verre sy niet begeerlich-
heden de vleeschs bevanghen zyn.

11 Ende dat de Schryftuere seyt dat God sijn
gemeente van alle zonden supbert / om dat hy
de genade der verlossinge beloofte door de Doop /
en volbrēngt in sijne uytverzoene / dat verstaen
wy niet van de schuld dan van de materie der
zonde. God maect wel door de wedergeboozte
in de sijne dat de heerschappie en overhant der
zonde in hen te niete wort (want hy gheeft hen
den geest / waer door sy in den strijt overwinnen
ende te boden gaen) maer de zonde laet alleenlic
af in hen te regueren / maer niet te woonen.
Daerom segghen wy dat de oude mensche alsoo
is getuicht / ende dat de wet der zonde alsoo
is te niete ghenaeckt in de kinderen Gods / dat
daer nochtans overblyffelen blyden / niet om te
regueren ofte heerschappie te bedynnen / maer
om hen door het bekenen harer wackheyt te
vernederen. Ende wy bekenen dat de over-
blyffelen ons niet toe ghereken en worden ghe-
lijck of sy niet en waren: maer wy segghen oock
in de dat dit door de barmherticheyt Gods
gheschiet dat de heylighe van dese schuld verlost
worden / die anders niet rechte soude voor God
sondaers / ende verdoemt zyn. Ende het en sal
ons niet swaer zyn dit gevoelen te bevestighen /
dewyle wy clare getuigenissen der Schryftuere
tot dese sake hebben. Want wat wille wy claer-
ders dan dat Paulus tot de Rom. cap. 7. roept?

Maer uyt sy
haer ooz-
spronc neme.
Rom. 6. 6.

Daer uyt
voicht dat de
doetbeerdic-
heit anders
niet en is / dā
een verbelec-
tinghe des
beelt Gods
in ons.
2. Cor. 3. 18.

Ephes. 4. 22.

Col. 3. 10.

1. Cor. 7. 12.

Welcke in een-
nen coztē uyt
niet vol-
bracht / maer
tot den laet-
sten deel on-
ses leue is
uytgerrecht
wort.

2. Cor. 4. 4.

het derde
deel des Cap.
waer in ver-
haelt worden
de oorsaken /
waerom de
bekeeringhe
tot den eynde
des levens
moet dienen.

r. Rom. 1. 2.
t. Heb. 8. 46.

Augustinus
niet sijnge bij
de begeerlick-
heit in den
wederberoe-
renen wort
overwecht.
Lib. ad Rom.
4. Lib. 1. 8. c. 2.
contra Iulian-
num.

Rom. 7. 5.

Rom. 7. 18. 24

scrm. 6. de
verb. Apolto.

Eph. 5. 26 27
Een plaetse
uyt Paulo /
welcke schijnt
Augustinus
in sijnne te
bevestighen.

Antwoort.
Rom. 6. 6.

1. Bewijs
des ant-
woorts uyt
den Apostel
sijfs.

Rom. 7. 6.

Ten eersten dat hy daer spreekt in den persoon eens wedergebozen mensches / dat hebben wy ergens bewesen / en Augustinus overtuypt dat met sterke redenē. **I**n swijge dat hy dese woorden quaet ende zonde, gebuypt / of de gene die ons teghen staen / schoon mochten yet tegen die woorden voozt bzingen: wie sal nochtans versaken dat de wederspanucheyt teghen de Wet Gods niet quaet en is? wie sal versaken dat de verhuinderinge der rechtverdiicheyt zonde zyn? en wie sal versaken dat daer schult in is / daer gheestelike ellendicheyt is? Ende alle dese dingē seyt Paulus van dese cranckheyt. **W**oven desen hebben wy een seker bewijs van de Wet / dooz de welke dese gheheel questie ofte vraghe ran met wepnige woorden verclaert wordē. **W**ant ons wozt geboden God lief te hebben uyt gantscher herte / uyt gantscher ziele / ende uyt aller macht. **W**ewijle alle de deelen onser ziele behooren alsoo van de liefde Gods beset te zyn / so ist seker dat die den gebode niet genoerly en doen / die ooc een seer lichte begheerlichheyt ofte gantschelick eenich ghedachte in het herte connen toelaten / waer dooz sy af ghelept worden van de liefde Gods tot pdelheyt. **W**ant wat sullen wy seggen? zyn dit niet machten der ziele / dat wy haestelick beroert worden / dat wy niet den ghevoelen ofte sinnen aen nemen / dat wy niet den verstande bogrijpen? **D**aeromme als dese machten der ziele de pbete ende boose ghedachten tot hem toe laten / bewijsen sy dan niet dat sy soo veel zyn van der liefde Gods pdel ghelwoorden? **D**aerom soo wie niet en belijt dat alle begheerten des vleeschs zonden zyn: ende dat de cranckheyt der booser begheerte die sy de doncke ofte den oorzpzonck noemen / is de fonteyne der zonde: die moet versaken dat de overtreddinghe der Wet zonde is.

I 2 **I**st dat het yemant schijnt ongeschick te zynne dat alsoo gantschelick alle begheerlichheden dooz de welke de mensche natuerlick beweeyt wozt / verdoemt ende gestraft wordē / de welke zyn van God den author der natuere in den mensche ghegeuen: wy antwoerden dat wy de lusten ende begheerten niet en verdoemen noch straffen die God heeft van der eerster scheppinge aen alsoo in des menschen natuere gheduyct / dat sy niet en connen daer uyt gheroept worden sonder oock mede de menscheyt selve wech te nemen. **M**aer wy verdoemen alleenlic de onnattighe ende ongebonden roeringen / die teghen de ordeninge Gods stryden. **M**aer nu dewyle dooz de verdraeytheyt der natuere alle machten der zielen so seer zyn verdozen ende geschent / dat in allen doen en wercken altyt onordentlichheyt ende onnatticheyt gevonden wozt: so seggen wy dat de lusten ende begeerten gebrekelick zyn dewyle sy niet en connen van sulcke ongeschickicheyt ghescheyden worden. **O**fte (ist dat men de sonna der sake wilt niet wepnigher woorden hebben) wy leeren dat alle begheerlichheden der menschen boos zyn en sondich: niet soo verre sy natuerlick zyn / maer om dat sy ongeschick en onordentlic zyn / om dat uyt de verdozen ende besmette natuere niet repus noch oprechts en ran voozt comen. **E**n Augustinus en is niet so verre van deser leere geweken als het schijnt: hy vernijst wel somtijts dat hyse niet en noemt zonde / als hy meer dan te seer den nijt ontfiet daer mede de Delagianen hem sochtē te beswaren: nochtans dewyle hy schryft dat de Wet der zonde in de Heplighen blyft / en dat alleenlic de schult ende verdoeminge wozt wech genomen /

so geeft hy genoegh te kennen / dat hy niet so seer vzeemt en is van onse ghevoelen.

I 3 **W**y sullen sommighe andere sententien uyt hem voozt bzinghen / waer uyt het claerder is wat hy gevoelt. **I**n den tweeden boeck tegen Julianus seyt hy: **D**ese Wet der zonde is verghen in de gheestelike wederghewoonte / ende blyft in den sterffelicken vleesche. **E**c wieten / sy is vergeuen om dat de schult ende verdoeminge is wech ghenomen in het Sacrament dooz het welke de gheloovighe wedergebozen worden: ende sy blyft / want sy werclit lusten teghen de welke de gheloovige stryden. **I**tem / **S**o wozt dan de Wet der zonde (de welke ooc in so groot een Apostels leden was) vergeuen in den Doop / maer niet gecpndichyt. **I**tem / de Wet der zonde (de welke blyft en haer schult verghen wozt in den Doop) heeft Ambrosius genaemt onge rechticheyt: om dat het onrecht is dat het vleesch lustet teghen den geest. **I**tem / **D**e zonde is ghestorven in de schult in de welke sy ons hielt: ende sy is weder spannich oock doot zyn / de / tot dat sy met volmaechte begravinge wozt ghenesen. **I**n het vijffte boeck schryft hy noch claerlicher: **G**elijck de blintheyt des herten zonde is / waer dooz men in God niet en ghelooft / ende straffe der zonde is / waer dooz het hoo verdrich herte weerdichlich gestraft wozt / ende oorzake der zonde is als dooz de bliuicheyt des herten yet bedreven wozt: alsoo oock de lust ende begeerlichheyt des vleeschs teghen de welke de goede gheest lustet / is zonde: want daer in is onghewoontsaemheyt teghen de heerschappie des Gheests ende verstants / ende is straffe der zonde / want sy is een vergelijnghe der verdiensten des onghewoontsaemen / ende is oorzake der zonde / om dat die af wyket die daer in bewillicht / ofte om dat de ghene die ghebozen wozt / daer mede besmet wozt. **H**ier noemt hy't zonde sonder twyfelinghe: want als de dwalinghe nu was te neder ghelept / ende de waerheyt bevesticht / soo en vzeede hy de lasteringhe ende valsche beschuldiginghe soo seer niet. **G**elijck oock in het 41. Sermon in Joannem / daer hy uyt het ghevoelen sijns herten aldus spreekt buyten twist oft stryt: **I**st dat ghy met den vleesche dient der Wet der zonde / soo doet dat de Apostel seyt: **L**aet de zonde gheen heerschappie hebben in uwen sterffelicken lichame om haeren lusten onderdanich te zynne. **H**y en seyt niet / dat daer geene en zyn / maer dat sy niet en regneren. **S**oo langhe als ghy leeft moet de zonde zyn in uwe leden: maer laet haer pnuers de heerschappie ontnomen wordē / dat mede niet en doe dat sy gebiet. **D**ie beschermeren willen dat de begheerlichheyt gheen zonde en is / plegghen voozt te bzingen dat Jacobus seyt: **D**e begheerlichheyt als sy ontfanghen heeft / soo baert sy de zonde. **M**aer dit wordt sonder eenighe moepte wederlept. **W**ant is het dat wy't niet en verstaē dat Jacobus dit spreekt van de boose wercken alleenlic / ofte van de zonden die dooz werck gheschien / so en soude oock de boose wille gheen zonde geacht worden. **E**nde dat hy boose stücken ende wercken woemt de vucht der begeerlichheyt / de welke hy zonde noemt / daer uyt en volcht niet terstont dat de begheerlichheyt niet en zyn een quaet dinck ende verdoentlic voozt God.

I 4 **S**ommighe Wederdoopers te desen tijde dichten ic en weet niet wat uyt sinneicheyt voozt een gheestelike wedergeboorte: te weten / dat de kinderen Gods die nu zyn in den stant der onnooselheyt weder ghebracht / nu niet en moeten sochtvuldich zyn / om de lusten des vleeschs

Daer van besle ghetungenissen voozt ghebracht worden / die sijn in openen.

Gal. 5. 16-17

Rom. 7. 15. 23

2. Besoeds / wpt des Werts ghebor.

E' besuyp.

W' blucht / dat maer de begeerlicheden ghestraft worden welke teghen de ordeninge Gods stryde.

Ist so verre sy natuerlick zyn / maer soo verre als sy zyn ongeschickicheyt wozen sy verwoyden / ghebrack als oock in dat gheboeten is Augustinus. Ad Bonifa.

Roma. 6. 12

Teghenwoydinghe uyt de spreucke Jacobi. Jaco. 1. 15.

Antwoort.

* Een andere tegenwoydinge der Wederdoopers ende libertighen teghen de geduerige beskeeninghe der kinderen Gods in dit leven. Die moegen nu zyn de Davidiāct.

vleeschs

bleefschs te wederhouden: maer datmen de leydinge des Geests moet volgen/ onder des welckes dryvinge men nimmermeer en sal dwalen. Het en ware niet te gheloooven dat de gheest des menschen soude tot sulcke uytstinnicheyt vallen/ waert dat sy niet dese hare leeringhe openbaertick met hoochmoedicheyt en beledien. De welcke wel wonderlick ende onghescheit is/ maer het is rechte dat sy om haer godlooser stouticheyt wille sulcker straffe draghen/ die doozghe-nomen hebben de waerheyt Gods tot leughen te veranderen. Sal dan alsoo alle onderscheyt tusschen eerlick ende oneerlick / rechte ende onrecht / goet ende quaet/ deucht ende ondeucht/ wech ghenomen worden? Sulck onderscheyt (segghen sy) is upt de verbloedinghe des ouden Adams / upt de welcke wy zijn dooz Christus verlost. Sal dan nu gheen onderscheyt zijn tusschen hoerliche en eyscheyt/ ooyrechticheyt en bedoelch, waerheyt en leughen/ rechteveerdicheyt en roovinge? Dooz (segghen sy) de ydel vrees wech: de geest en sal u niet quaets gebiede/ so verre ghy u selve gerustelic en onbevreesd sijner dryvinghe en beweginge over geest. Wie en soude van sulcken wonderlicke onghescheiticheyt hem niet verschrecken? Ende nochtans is dit een ghemeyn wysheyt by de ghene die dooz uytstinnighe on-rusticheyt verblint zijnde/ het ghemeyn ghevoelen verlozen hebben. Maer ick bidde u hoedamghen Christum smeden sy ons/ ende hoedamghen gheest ghenen sy upt? Want wy bekenen eenen Christum/ ende eenen sijnen Geest/ den welcken de Propheeten gheleert hebben/ den welcken het Enangelium vercondicht dat hy is gheopenbaert geweest/ van welcke wy daer in niet sulcken en hooren. De Geest en is gheen patroon noch voorzake des dootslachs/ hoerliche/ droncken-schaps/ hoochmoedicheyts/ twists/ giericheyts en bedroelchs: maer is de antheur der liefde/ rusticheyts/ soberheyt/ zwaerheyt/ vrees/ maticheyts/ en waerheyt. Hy en is niet vol draepinghe/ noch en dryft niet onvoorsichtich rechte en onrecht/ maer is vol wysheyt en verstant/ waer mede hy behoort rechte en onrecht onderscheyt. Hy en verweckt niet tot ongebonde ende onmatige vryheyt: maer gelve hy het rechte van het onrechte onderscheyt/ also leert hy oer mate honden/ het quade vlien/ het goede volgen. Maer wat wille wy lager arbeide om dese beesteliche raserie te wederlegghen? De Geest des Heeren is den Christenen niet een beroerlick ghelichte/ dat sy misshien souden selve dooz eenen droom ghemaecht ofte van anderen ghedicht/ ontfanghen hebben/ maer sy soecken sijn kennisse God-salichlick in de Schriftuere/ waer in dese twee dinghen van hem geleert worden/ te weten/ dat hy ons is ghegheven tot heylighmakinghe/ om dat hy ons soude van onreynicheyt ende besmettinghe reynighen/ ende tot ghesoosamenheyt der Godlicker rechtveerdicheyt leyden: welcke ghesoosamenheyt niet en can wesen/ ten sy dat de begheerlicheyden ghyeint ende overwommen zijn/ den welcken sulcke menschen wil-len den toon los maken. Een anderen/ dat wy alsoo dooz sijn heylighmakinghe ghereynicht worden/ dat wy nochtans niet vele ghebraken/ ende niet veel erandicheyt bevanghen blyven/ so langhe als wy in desen pack onses lichaems besloten ende ghevanghen zijn. Hier upt comt dat wy verre van volmaerlicheyt zijnde/ moeten alijts wat voortganer doen/ ende in de zonden bestrickt zijnde/ moeten daghelic daer teghen striden. Hier upt volcht oock dat wy moeten de luycheyt ende sozghelooofheyt af legghen/

ende neersichlick waken dat wy niet dooz de listen onses bleefschs bedrogghen en woerden. Ten sy dat wy moghelick betrouwen dat wy meerderen voortganck ghedaen hebben dan de Apostel/ de welcke nochtans van den Enghel des Satans ghequelt werdt/ om dat de cracht soude in swaachheyt volbracht worden: ende die sulcken sijn des bleefschs teghen den gheest in sijn vleesch niet en bevrijde.

15 Ende dat de Apostel in de beschrijvinghe der penitentie seven oorzaken of wercken daer vā telt/ dat doet hy niet goeder oorzake: de welcke sijn/ * neersichicheyt ofte sozchuldicheyt/ ontschuldiginghe/ veronwerdinghe/ vrees/ begheerte/ vpericheyt/ ende wazake. Ende het en moet gheen woeder seljnen dat ick niet en derf oorzaken of dese dinghen moeten gheacht worden oorzaken der penitentie te zijn/ ofte wercken der penitentie: Want sy seljnen vrees te zijn. Men maechse oock noemen gesuitheden die mede de penitentie sijn. Maer dewyle wy moghen dese questien en vragen laten vare/ en nochtans verstaen wat Paulus meent/ soo sullen wy niet en seche uytlegginge te vrede zijn. So seyt hy dan dat upt doelch heyt die na God is/ sozchuldicheyt verweckt word. Want soo wie geracelt is dooz een waerachtich misghaghen om dat hy teghen sijnen God gesondicht heeft / die wordet oock mede verweckt tot neersichicheyt ende sozchuldicheyt om van des dijbels stricken gantschlick verlost te worden/ om sijn laghen te beter te ontgaen ende vermijden/ op dat hy voortaan niet meer van de regeringhe des heylighen Geests berooft en worde/ op dat hy niet en worde dooz sozghelooofheyt overballen. Daer na comt ontschuldiginghe/ de welcke te deser plaetse niet en beteeckent een bescherminghe waer dooz de sondaer om Gods oordeel te ontgaen/ verlaet dat hy ghesondicht heeft / of de schult cleyn maecht/ maer beteeckent een ontschuldiginghe ende swyberinghe die meer is ghelegghen in verbidninghe dan in betrouwinge op sijn sake. Ghelijck goede kinderen als sy hare zonden bekenen ende belijden/ maer nochtans afbidden/ ende sy dat haer ghebet te beter stede hebbe/ soo betuyghen sy soo seer als sy esmen/ dat sy de eerbidninghe die in onderen schul-dich zijn/ niet verworpe hebben: sonna/ sy ontschuldighen hen selven / alsoo niet om te bewij-sen dat sy rechteveerdich ende ontschuldich zijn/ maer alleenlick om verghavinghe te gheerijghen. Daer nae comt verbolghenicheyt/ waer dooz de zondaer in hem selven beroert is / met hem selven kijft / op hem selven toornich is/ sijn verdracptheyt ende ondanckbaerheyt teghen God bekenende. By de vrees verstaet hy de bevinghe daer mede onse herten gestagen worden/ soo wannier wy denken wat wy verdien hebben/ ende hoe grootwelic de strengicheyt der toornicheyt Gods is over de sondaren. Want wy moeten dan niet wonderlicke ongherusticheyt gequelt worden/ de welcke ons onderwijst tot ootmoedicheyt / ende voortaan voorsichtiger maect. Ist dat upt de vrees sozchuldicheyt comt/ daer van hy te voren gesproken heeft/ so sien wy hoe dese dinghen aen malcanderen hanghen. Begheerte heeft hy ghefelt (ghelijck ick meyne) voor neersichicheyt/ om te doen dat wy behooren/ en blymoedicheyt in ghesoosamenheyt: waer toe ons moet doornemelic de bekeninghe onser zonden verwerken. Hier toe dient oock de vpericheyt die hy terstont daer na stelt / want daer dooz wordet de vrant beteeckent waer mede wy ontfleken worden/ als wy gheprijckelt worden

Belongh 110
het exempel
en de soeken
des Apostels.

2. Cor. 12. 15.
Rom. 7. 6.

De vierde
deel des cap.
inhoudende
de burchen
der bekenin-
ge/ welke de
oorzake ofte
weckingen/
ofte beel- of-
te betoeringe
genaemt mo-
ghen werden.
Als daer is
* 2. Cor. 7. 11.

Sozchuldich-
heyt.

Ontschuldig-
inghe.

Derbolghen-
heyt.

Vrees.

Verlangen.

Den vber/
ofte vperic-
heyt.

1. Antwoort
waer in de de
beschrickes-
like god-
soolheyt van
sulcke mon-
stren/ ofte on-
gewoonelike
dinghen ont-
deekt wort.

2. Antwoort/
genom van
eenighe grove
ongelicheit-
heden/ die dese
tegenwoor-
ghis voozt
bringt.

De derde
antwoort/
daer in de op-
rechte leere
van de bekee-
ringhe/ ende
vā dat Chri-
stelicke leuen
teghen dese
dwalinge ge-
stelt wort.

worden met dusdanighe ghebachten: Wat hebbe ick ghedaen? Waer hadde ick my selven ghe-
 wozpen waert dat de barmherticheyt Gods
 my niet te hulpe en quame? Ten laetsten comt
 wyake: want hoe wou strengher zyn teghen ons
 selven / ende onse zonden neerstlicker onder-
 soecken / soo veel te meerder hope moeten wy
 hebben dat God ons sal ghenadich ende barm-
 hertich zyn. Ende boozwaer het is onmoghe-
 lick dat de ziele die dooz vzeese des oorderls
 Gods verflaghen is / niet en soude haer selven
 quellende / die wyake eensdeels beginnen. Dooz-
 waer de Gods salighe ghevoelen hoedanige quel-
 linghe en pijn de beschaentheyt / schande / such-
 ten / hem selven te misghaghen / ende andere ghe-
 sintheden ende beweginghen zyn / die upt de ern-
 stighe bekenninghe der zonden rysen. Laet ons
 dan ghedencken datmen moet mate houden / op
 dat de dooz heyt ons niet en verflinde: want
 de verflaghen conscientien en zyn nergheus toe
 seerder gheneghen dan tot vertwijfelinghe ende
 hopeloos heyt. Ende de ghene die de Satan siet
 dooz de vzeese Gods verflaghen / die versinck
 hy met dese listicheyt meer ende meer in dien diepē
 wal der doozheyt / op datse vernimmer op en
 staen. De vzeese en can boozwaer niet te groot
 zyn die in vernederinghe ende ootmoedicheyt
 epndicht / ende van de hope der verghewinghe
 niet af wijct. Nochtans moetmen nae het bevel
 des Apostels toe sien dat de sondaer niet dooz te
 groote vzeese verladen zijnde / af en valle / als hy
 hem selven tot misghaghen roert: want alsoo
 blietmen van God die ons dooz penitentie tot
 hem roept. Van welcker sake Bernardus een
 seer goede vermaninghe doet. De doozheyt om
 der zonden wille is nootfadelick als sy niet en
 is sonder ophouden. Ick rade dat ghy somtijts
 uwen voer afwent van die sware ende benaude
 bedenkinghe uwer wegen / ende dat ghy comt
 tot dat effen velt der geruster ghebachtenisse der
 welbaden Gods. Laet ons de alseem niet ha-
 nich vermenghen / op dat wy dooz een ghesonde
 bitterheyt moghen salicheyt vercrigen: als wy
 soo sullen dzyneken ghetenwert niet soericheyt
 daer in vermengt. Ende ist dat ghy van u selvē
 gevoelt in vernederinghe ende ootmoedicheyt /
 soo ghevoelt van God in goedicheyt.

16 Nu machmen ooc wel verstaen hoedanich
 de vzychten der penitentien zyn / te weten / de
 werken der Gods salicheyt aen God ende der
 liefde aen de menschen: boven dese heplicheyt en
 supberheyt in het gantsche leven. Somma / hoe
 een pegelick met meerder neersticheyt sijn leven
 schick na den regel der Wet Gods / so veel te se-
 kerder teckenē der penitentie bewijst hy. Daer-
 om dickmael als ons de Gheest vermaent
 tot penitentie / so roept hy ons somtijts tot alle
 gheboden der Wet / somtijts tot de werken der
 tweeder tafel: hoewel in sommighe plaetsen als
 hy de onreynicheyt in de fonteyne selve / te wete /
 in het herte ghestrafte heeft / soo comt hy daer na
 tot uptwendige getupgenissen die oprechte ghe-
 tupgenissen bewysen / van welcker sake ic wep-
 nich hier na in de beschrijvinghe des Christelic-
 ken levens / sal een tafel den Leser vooz dooghen
 stellen. Ick en wil gheen ghetupgenissen upt de
 Propheeten verhalen / waer mede sy eensdeels de
 ongeschickheden der ghener die soecken God te
 paepen met ceremonien / bespotten ende bewij-
 sen dat het eniel brusele zyn / ende eensdeels le-
 ren dat de uptwendige gheheerlicheyt des levens
 niet en is het hoofstuck der penitentie / want
 God aensiet het herte. Soo wie wat in de
 Schryftuerre gheoeffent is / die sal wel by hem

selven sonder penants vermaninghe verstaen /
 datmen niet upt en recht afsnien met God han-
 delt / ten zy datmen van de inwendige ghesint-
 heyt ende beweginge des herten begint. Ende
 de plaecte Joel en sal niet wepnich dienen om
 andere plaetsen te verstaen: Scheut seyt hy) u-
 we herten ende niet uwe elederen. Ende beyde
 wo zdet mit cozte verclaert in dese woorden Ja-
 cobi / daer hy seyt: repnecht de handen ghy sou-
 daers / supbert de herten ghy die dobbel zyt van
 herten. Hier in wort wel de uptwendige vzych-
 ter eerster plaecte ghestelt / maer daer na wo zdt
 nochtans de fonteyne ende oozspronck ghewe-
 sen / te weten / datme moet de verbozgen onreyn-
 nicheden upt wisfelen / op dat in onse herte Go-
 de een altaer opgerecht worde. Boven desen zyn
 daer eenige uptwendige oeffeningen die wy int
 gemeyn by ons selven gebuycken als middelen
 om ons te vernederen ofte om onse vleesch te
 temmen: ende int openbaer om beteringhe te
 betuygen. Ende dese comē upt de wyake van de
 welcke Paulus spreckt: want dit zyn eyghen-
 schappen des bedructen herten / in onsenheyt /
 suchten ende tranen zyn / cirin sijt ende alle
 sehoonheyt sehoonwen / alle wtinsticheyt verla-
 ten. Daer na so wie gevoelt hoe groot eē quaet
 de wederspannlicheyt des vleeschs zy / die soect
 alle middelen om dese seive te bedwingen. Bo-
 ven desen soo wie wel overlept hoe swaer een sa-
 ke het zy de rechtveerdicheyt Gods geseht te
 hebben / die en can niet rusten tot dat hy Gode
 eere gheeft in sijn ootmoedicheyt en vernederin-
 ge. Sulcke oeffeningen melde de oude selzjvers
 dickmael als sy sprekken van de vzychten der pe-
 nitentie. En hoe wel sy de cracht der penitentie
 daer in niet en stellen / so moetē nochtans de Le-
 sers my int goede af nemen ist dat ick segge dat
 ick gevoele: te weten / dat ick achte dat sy booz-
 waer veel te seer op het uptwendige staen. Ende
 ist dat penant de sake wysfelic overlept / die sal
 (hope ick) niet my gevoelen dat sy in tweederlep
 wijzen zyn buyten den regel ghetreden. Want
 dewyle sy soo seer dzonghen op de lichamelicke
 discipline ende oeffeninge / ende die so seer boven
 maten pzenen / soo hebben sy wel ghemaect dat
 het volck te neerstiger ende te vprigher daer in
 was: maer sy hebbe eenichsins verdurft het
 ghene dat veel meerder te achten was. Ten an-
 deren zyn sy strengher gheweest in het straffen /
 dan Christelicke sachtmoedicheyt can hyden /
 ghelijck wy erghens sullen handelen.

17 Maer dewyle sommighe het boozneemste
 stuck der beteringe stellen in vasten ende weene-
 n / om dat sy in vele plaetsen / ende booznemelc by
 * Joelen / hoozen van weene / vasten / ende affsje
 melden: so moetē wy haer onverstant wech ne-
 men. Wat daer ghesproken wort van de veran-
 deringe des gantschen herte tot God / ende van
 de seheuringe des herten ende niet der elederen /
 dat comt eygentlick der beteringhe toe: ende het
 weenen ende vasten en volgen niet altyts / noch
 nootfadelick daer upt / maer hebben een sonder-
 liche ghelegentheyt. Dewyle hy vooz seyt had-
 de dat een seer swaer verberf stont over de Jo-
 den te comen / so vermaent hyse dat sy den toon
 Gods vooz comen / niet alleenlick beteringhe
 doende / maer ooc teckenē der doozheyt bewij-
 sende. Want ghelijck een beschuldicht mensche
 pleecht niet ongecozt baerde / ongekende hoof-
 de: en doebige elederen hem selven te vernederē
 om des richters barmherticheyt te gecrignē / al-
 so moesten oock de Joden die vooz den richtstoel
 Gods verdoemt waren / zyn strengheyt niet
 jammerlicken gebete af bidden. En hoewel de
 affsje

Wyake.

Boch men
houden mate
de h. Bern-
narcous raet
gheeft / op dat
soobanighe
doozheyt
ons niet en
verflinde.

Ghebr. 12. 3.

Serm. 11.
in Cant.

Wat dit
dooz buche
der bekeem-
ghe zyn.
Inwendighe/
als daer is /
1. Liefde tot
God.
2. Liefde tot
den mensch.
3. Supber-
heyt des le-
vens.

Lib. 3. cap. 6.
6cc.

Woe neerstich
desen vzychten
van den dooz-
gheten aen-
gepzenen wo-
den.

Joel. 2. 13.

Jaco. 4. 8.

Inwendige/
als daer is
ten
4. De licha-
melicke oeffe-
ningen.
2. Coz. 7. 11.

Welcke van
den ouden
schryvers al
te seer zyn
ghepzen.

Want sy
hebben in
tweederlep
maniere die
mate te bijn-
ten ghegaen.

Dewyle dese
oeffeninghen
van sommig-
ghen vooz het
booznemelc-
ste deel der
beteringhe
gestelt wordē:
wort fooda-
nich onbes-
tant wech-
ghenomen.
* Joel. 2. 12.

Maerom dat
sulcke upt-
wendige dooz-
ghen by de
Jootsche
kercke ghe-
bruyckelick
waren.

assche ende sack te dien tijde moghelic meer be-
 saende: nochtans ist openbaer dat vasten ende
 weenen soudent onder ons seer bequaem zijn/ soo
 wanneer de Heere schijnt ons niet eenich jaer-
 mer ofte ellendicheyt te dypghen. Want als hy
 eenich perijckel doet schynen / dan vercondicht
 hy dat hy hem selve bereypt ende eenichsins wa-
 pent om te werken. Daeromme vermaent de
 Propheete sijn volck te rechte tot weenen ende
 vasten/ dat is tot dzoefheyt/ die den beschuldich-
 den menschen betaemt: dewyle hy wepmich te
 voren gheseyt hadde dat God hare voof heden
 wilde richten. Ghelijck oock te desen tijde de
 Herders ende Pastoozen der Chyzteliker ghe-
 meynen niet en soudent qualite doen / waert dat
 sy riepen dat het volck hen haestelic tot vasten
 ende weenen wende/ als sy eenigen val sien ober
 hen comen/ soo verre sy altyts het voozneemste
 niet meerder neersticheyt ende arbeyt dzeven/ te
 weten/ dat men moet de herten ende niet de cle-
 deren scheuten. Het is sonder twyfel dat de vas-
 ten niet altyts by de penitentie en is/ maer son-
 derlinge vooz ellendighe tijden verordent wort.
 Waerom Chyztus oock den vasten niet rouwe
 ende dzoefheyt stelt/ als hy de Apostelen van den
 noot des vastens byp maecht/ tot dat sy van sijn
 tegewooydicheyt berooft zijnde/ soude in groo-
 ter dzoefheyt zijn. Ick sprekke van dat vasten
 dat men epgheulick vasten noemt: want het te-
 ven der Godsaligen/ moet niet maticheyt ende
 soberheyt ghentempert zijn/ soo dat in den gant-
 schen looy haers levens/ een schijn des vastens
 sonder ophouden ghesien worde. Maer ick roe-
 re dese sake nu te wepmiger an/ om dat sy moet
 gheheel verclaert worden als men sal van de dis-
 pline ende oeffeninge der Gemeente handelen.
 Nochtans moet ick dit noch hier by stellen / te
 weten/ als in dese uytwendige belijdinge noemt
 penitentie/ dat men dan onepghentlick sprekke/
 ende van dat rechte ghevoelen dat ick ghestelt
 hebbe/ af wjckelt. Want dat uytwendige is meer
 belijdinghe der schult / met afsiddinghe
 der straffe / dan bekeringhe tot God. Alsoo
 in den sack ende assche penitentie doen/ en
 is niet anders dan sijn misghagen betuy-
 ghen / als God om sware oorzake tooz-
 nich op ons is. Ende dit is een openbaer be-
 lydinge/ waer dooy wy ons selven vooz de En-
 ghelen ende vooz de Werelt verdoemde/ het ooz-
 deel Gods vooz comen. Want Paulus straf-
 fende de luyheyt der ghener die hen selven in ha-
 re zonden toe gheven / sept: Waert dat wy ons
 selven oozderden/ so en soudent wy van den Hee-
 re niet gheoozdeelt worden. Maer het en is niet
 altyts noodich den menschen openbaerlick onse
 becringhe te doen werck en betuygen/ maer Gode
 belijden int verborgen/ dat is een deel der waer-
 achtigher penitentie/ dwelck niet en mach nae-
 ghelaten worden. Want gheen dinck en comt
 qualicker ober een dan dat God soude de zonden
 vergeben/ in de welcke wy ons selven flatteren/
 ende die wy dooy hypocrisie ende geboynsheyt
 decken/ op dat hyse niet en openbare. Ende ons
 en betaemt niet alleculck de zonden te belijden
 die wy dagheker doen / maer onse sware seplen
 moeten ons voozder trecken/ ende oock die doen
 te ghedencken die ober langhen tijt schynen be-
 graben ende vergheten te zyn: het welcke ons
 David leert dooy sijn exempel. Want dooy de
 schalente sijnder verseher zonde gheraecht zyn-
 de/ ondersoekt hy hem selven tot sijns moeders
 buckel toe / ende bekent dat hy oock doe bedoy-
 ven en bebleekt was met de snerte des vleeschs.
 En dat en doet hy niet om zyn zonde cleyn te

maeken ghelijck vele hen selven in den hoop der
 menschen verberghe / ende andere met hen sel-
 ven verwerende/ soecken ongestraft te blieden.
 Maer David doet veel anders / die sijn schult
 bypelic beswaert ende groot maect / om dat
 hy van sijn eerste kintseheyt aen verdooven zyn-
 de / niet en heeft af ghelaten quaet op quert te
 hoopen. Ende op een ander plaecte onder soeckt
 hy also sijn leue/ dat hy God bidt om barmher-
 ticheyt ober de zonden sijnder jonckheyt. Ende
 vooz waer dan sullen wy eerst bewijsen dat wy
 van onse slapericheyt ontweert zyn/ als wy on-
 der de last steenende/ ende onse quert betweene-
 de/ sullen van God verkiezinge begheeren. Vooz
 den desen soo moet men oock aenmercken dat de
 penitentie daer in wy ons sonder ophouden
 moeten oeffenen / versespen is van de peni-
 tentie die de menschen ghelijck uyt der doot ver-
 weckt die seer schandelic ghevallen zyn/ ofte
 niet ongebonden stouticheyt hen selven in zon-
 den ghewooyen/ ofte met eenighen schijn der af-
 wijkinghe het joek Gods afghewooyen heb-
 ben. Want dickmael als de Schryftuer ver-
 maent tot penitentie / soo beduyt sy ghelijck ee-
 nen dooyganck van den doot in her leuen. Ende
 als sy verhaelt dat het volc heeft penitentie ge-
 daen/ so verstaet sy dat het hem selven heeft van
 afgoderie en ander grove zonden bekeert. Daer-
 om vercondicht Paulus den sondaren dzoef-
 heyt/ die geen penitentie gedaen en hadden ober
 de dertelheyt/ hoererie / ende onbeschaemtheyt.
 Dit onderschept moeten wy neerstichlick aen-
 mercken / op dat wy als wy sien dat wepmighe
 tot penitentie gheropen worden / ons niet tot
 te groote gherusticheyt en gheben/ ghelijck of de
 doodinghe des vleeschs niet meer ons aen en
 ginghe: want om de woofe begheerlicheden die
 ons altyts kittelen / ende om de zonden die al-
 tyts uytspuyten/ en moghen wy de doodinghe
 des vleeschs niet aflaten. Soo dan de sonder-
 liche penitentie die gheepscht wordt alleculck
 van sommigen die de duypel hadde van de vree-
 se Gods afghetrocken / ende in dootlicke netten
 verstrickt / en neemt de ozdentlicke penitentie
 niet werck in de welcke wy dooy de verdooven-
 heyt der natuere bedwongē worden onse gant-
 sche leuen lanck neerstich te zyn.
 19 Nu / ist dat het waer is / het welcke seer
 openbaer is / dat de gantse somma des Euan-
 gelij is in dese twee hoofstucken ghelegghen / te
 weten/ in penitentie ende verghevinge der zon-
 den. Sien wy dan niet wel dat de Heere ons
 daerom buyten onse verdienste rechtverdicticht/
 om dat hy ons ooc mede met de heylichmakin-
 ghe des Gheests tot de waerachtige rechtveer-
 dicheyt weder opzichte? Joannes een Enghel
 vooz het aenschijn Chyztus ghesonden zijnde om
 sijne wegghen te bereyden/ heeft ghepredickt/ seg-
 gende: Doet penitentie: want het rijcke der he-
 melē is na by gecomen. Als hyse heeft tot peni-
 tentie gerocpe / so heeft hyse vermaect dat sy sou-
 den hen selve sondaers bekennē / en dat alle hare
 dingē vooz God verdoemt zyn/ om dat sy soude
 de doodinghe haers vleeschs/ ende de niuwe we-
 dergebooyte in de Geest niet aller begerre soek-
 ken. En als hy het rijcke Gods vercondicht / so
 roept hy tot het gheloobe: want by het rijcke
 Gods dwelc hy leerde na by te zyn/ beteckende
 hy verghevinge der zonden/ salicheyt/ leuen/ en al
 wat wy in Chyztus bereyngen: daerom wort by
 ander Euan gelisten gelesen/ dat Joannes is ge-
 come/ vercondigē de de Dooy der penitentie tot
 verghevinge der zonde. Wat was dat anders dā
 dat de ghene die dooy de swaricheyt der zonden

Psal. 52.7.

Onderschept
tusschen de
ozdinare ofte
gemeene ende
tusschen de
bysondere
boetverdic-
heyt.

2. Co. 12. 21.

Maer toe dit
onderschept
dient.

Het eynde
der boetveer-
dicheyt.

Met Joanne
nis/ Chyztus
ende der Apo-
stelen inamere
ban predick/
wort aenghe-
wesen war-
de boetveer-
dicheyt 3p.
Matt. 11. 10
+ Matth. 3. 2

Marc. 1. 4.

Luce. 3. 3.

Dat wet-
like gebuy-
de seer oeffe-
ninghen in de
Chyztelike
kercke.

Van het vas-
ten.

Matth. 9. 15.

Lib. 4. cap. 2.
18.

Dat vooz
naemlicke
der boetveer-
dicheyt be-
staet in de be-
keeringhe tot
God.

Mat. 11. 21.
Luce. 10. 13.
Het boetveer-
en het eynde
deser oeffe-
ninghen.

1. Co. 11. 31.

De bekende-
nisse en erkē-
tenisse der
zonden hoer
danich die
behooyt te
wysen.

Psal. 51. 7.

verladē en vernoopt warē/soudē hen selven tot God bekeeren / ende hope van verghevinge der zonden / ende van salicheyt ontfanghen? Alsoo heeft oock Christus sijn pzedikinghe begonnen/ segghende: Het rijcke Gods is na hy ghecomen: doet penitentie ende gheloofst den Euangelio. Ten eersten verclaert hy / dat de sehatten der barmherticheyt Gods zijn in hem ontsloten: daer na vermaent hyse tot penitentie: ende ten laetsten tot betrouwen op de belosten Gods. Daerom als hy de gantche somma des Euangelij wilde int corze vervaten / soo seyde hy van hem selven / dat hy moeste den doot lyden / weder op staen van de dooden / ende dat in sijnen naem moeste penitentie ende verghevinghe der zonden geprediet worden. Dit selve hebben ooc de Apostelen na sijn wederopstandinge gheprediet / te weten / dat hy was van God verweckt om Israeli penitentie ende vergewinge der zonden te geben. De penitentie wordt in den naem Christi geprediet als de menschen door de leere des Euangelij hooren dat alle hare gedachten / en gesinthen / en begeertē verdozen en gebrekeelich zijn: Daerom ist noodich dat sy wedergebozen wordē / ist dat sy wille in het rijcke Gods comē. Vergewinge der zonde wort verondicht als de mensche geleert wordē dat Christus hen is verlossinghe / rechtveerdicheyt / salicheyt ende leven gheworden: in wiens naem sy onderdient ende voor niet worden voor Gods aenschijn rechtveerdich ende ontfeluldich gheacht. Hoe wel beyde dese ghenaden door het gheloove gevaert worden (ghelijck wy ergens bewesen hebben) nochtans dewijle het gheloove epgentlick de goedicheyt Gods aensiet / waer door de zonden vergheven worden / so hebben wy t moeten neerstlichlick van de penitentie verschepden.

20 Doort gelijck de haet der zonden / de welcke een begunsel der penitentie is / ons eerst den toeganck opent tot Christus / die hem selven niemande en vertoont dan den armen ende elendighen sondaren die stenen ende arbeypden / beswaert / hongherich ende dorstich zijn / door droefheyt ende ellenticheyt verdwinnen. Alsoo moeten wy nae penitentie staen / alle onse leven lant daer in arbeypden / ende tot den laetsten daer in blijven / ist dat wy willen in Christo staen. Want hy is geromē om de sondars te roepen tot penitentie. Hy is gesonde om de onweerdige te seggen: maer om dat een pegelick hem selven soude afwenden van sijn woofheyt. De Schriftuere is vol sulcker woorden. Daerom als God ons vergewinge der zonden voor stelt / so plach hy bynae altnes wederom bekeeringhe ende beteringe te epfichen: te hennē gebende dat sijn barmherticheyt behoort den menschen oorzake te zijn tot beteringe. Doet (sept hy) oordeel ende rechtveerdicheyt: want de salicheyt is nae by geromen. Item / tot Sion sal een salichmaker comen: ende den genen die in Jacob van hare zonden beteringhe doen. Item / Soecht den Heere dewijle hy can ghedovend worden / roept hem aen dewijle hy naby is. Die godloos is / die verlate sijnen epgenen werch / ende de ongherechlicheyt synder ghedachten / ende bekeere hem tot den Heere: en hy sal hem genadiel wesen. Item / Bekeert u ende doet beteringe / op dat uwe zonden werch ghenomen worden. Waer in men nochtans moet aenmerckē / dat de conditie niet also daer by ghestelt en wort ghelijck of onse beteringe ware het fondament om vergewinge te geerigen: maer geeft veel meer te kennen waer nae wy moeten staen ist dat wy willen ghenade verrijghen: dewijle God tot dit eynde heeft

voorzghenomen den menschen barmhertich te zyne / om dat sy soudē hen selve beteren. Daerom soo langhe als wy in den kareker onses liehacms sullen woonen / moeten wy teghen de ghebrecen onser verdozen natuere stryden / jaerregen onse natuerliche ziele. Plato seyt diehnael dat eens Philosophen ofte wijzen mans leven is bedenkinghe des doots. Ende wy moghen waerachtighlicker segge dat het levē eens Christe mensches is een geduerige neersticheyt ende oeffeninge om het vleesch te dooden / tot dat het gantschelick gestorven zy / ende de Geest Gods het rijcke ende de oberhant / in ons behoude. Daerom achte ick dat die grooten voorzghancs heeft ghedaen / die geleert heeft hem selven seer te misshagen: niet om daer in ghelijck in den sijnck te blyven stekende / ende niet voorzder te gaen: maer veel meer om tot God haestlichlick ende met suchten te loopen: op dat hy in den doot en in het leven Christi gheplant zijnde / hem sonder ophouden in penitentie oeffens / ghelijck voorzwaert die niet en comt anders doen / die de zonde waerachtighlick haten. Want niemant en heeft opt de zonde gehaet / die niet eerst met liefde der rechtveerdicheyt bevangen en was. Dit ghevoelen heeft wy ghedacht alderbest met de waerheyt der Schriftuere ober een te comen / ghelijck het oock her alder eenvoudichste is.

21 Ende dat de penitentie een sonderliche gave Gods is / dat is gelijck ick meyne npt de voorzschreve leeringe so wel bekend / dat het niet noodich en is wederom vele woorden daer van te maken. Daerom pyft en verwouderde de Gemeente de weldaet Gods dat hy den Heydenen heeft penitentie gegeve tot salicheyt. En daer Paulus Timothee beverit dat hy lidsaem en sachtmoedich zy tegen de ongeloozige / daer seyt hy: of God hen te eenighen tyde penitentie gave waer door sy moechten hen bekeeren van de stricken des duybels. God betuycht wel dat hy wil dat hen alle menschen bekeeren / en voecht de vermaningen tot allen int gemeen. Maer de cracht hangt aen den geest der wedergeboorte. Want het is liefter den mensche te scheppen / dan door sijn eygen macht ee beter natuere aen te doen. Daerom en worden wy in den gantschen loop der wedergeboorte niet sonder oorzake Gods sehelyp genoemt / gheschapt tot goede wercken die hy bereyt heeft / op dat wy daer in wandelen. Alie die God wil npt den verdoze verlossen / die maect hy levendich met den Geest der wedergeboorte: niet dat de penitentie epgentlick is de oorzake der salicheyt / maer om dat sy ondersehendich is van den geloove ende van der barmherticheyt Gods: want ghelijck Esaias betuycht: De verlosser sal tot Sion comen / ende den genen in Jacob die afgekeert zijn van haer ongherechlicheyt. Dat is voerzwaert vast dat de Geest heeft tot salicheyt ghewracht so waer de vrees Gods crachtich is. Daerom als de geloovige by Esaiam beclaghen ende beweenen dat sy van God verlaten zijn / so stellen sy dit als een teeken der verwoyninghe / te weten / dat hare herten zijn van God verhart gheweest. Ende de Apostel willende de afvallighe upstuyten van de hope der salicheyt / geeft dese reden / dat het onmogelijck is dat sy door penitentie vernient worden / te weten / om dat God die vernieuwende / die hy niet en wil laten verlozen gaen / een teeken der vaderlicker gunstetoont / ende de selve ghelijck door radien sijns vriendelicken ende blyden aenschijns tot hem treckt: ende wederom niet verhardinge tegen de verwoyene blyvent / der welcker godloofheyt

Id cum alibi cum in pbedone multis disputat.

Dat laetste deel des Capittels / leere de waer npt de boetveerdicheyt door comt te weten npt Gods ghenade. Act. 17. 18. 2 Tim. 2. 15. 26.

Ephes. 2. 10.

Dese ghenade is den unts bereyden mede gedept / die God wil van overdoze verlossen. Esai. 59. 20.

Esai. 63. 17.

Hebre. 6. 6. Daer de verhardinghe ende suboetveerdicheyt is den verwoyenen een vercondignge des ewlwis gen verdoze / ghelijck npt Esaias en den Apostel blyck

Matth. 1. 15. Es somma van de selve pzedicatie.

Luc. 24. 26. ende 46.

Act. 5. 31.

1 Cor. 1. 30.

Het eynde der Christelicheit boetveerdicheyt is het eynde onses lebens.

Esai. 61. 1. Matth. 11. 5. Luc. 4. 18.

Op dese wijze bereygt wy de aenghebedene vergewinghe der zonden in Christo ende de oorzake der boetveerdicheyt. Matth. 9. 13. Act. 3. 26. ende 5. 31. Esai. 56. 1.

Esai. 59. 20.

Esai. 55. 6.

Act. 2. 38.

Hebr. 10. 29.

Hebr. 6. 5.

Hebr. 10. 26. 27.

Ende dese plaetse des Apostels (Hebr. 6. 6.) nae dien sy den moerwilligen afvalligen de vergevinghe der zonden ontseft/ en helpt den Nobatiane gantsch niet.

Matt. 12. 31. Marc. 3. 28. Luce 12. 10.

Door sulcke gelegentheit wort gehandelt vā de onverghevelicke sonde in den heplighen Gheest.

onverghevelick is. Sulcke wrake vercondicht de Apostel den ghenen die moettwillichlick afwoyken/ de welke van den gheloode des Euangely af wijckende/ met God hotten/ syn genade verfmadelick verwoyden/ het bloet Christus ontleylighen ende vertreden/ jae hem wederom cruytighen soo veel in hen is. Want hy en beneemt de hope der vergheninghe niet allen zonden die met wille ghefchyen/ ghehelijc sommige verkerdelick strenghe menschen willen segghen: maer hy leert dat de afvallinghe onweerdich is aller ontschuldighen/ soo dat het gheen wonder en is dat God sulcke grouwelicke synder verachttinghe/ met onweiddelike strengicheyt strafte. Want hy leert dat het onmoghelick is dat de ghene die eenmael zyn verlicht geweest/ ende de hemelsche gaben ghesmaect hebben/ ende des heplighen Gheests zyn deelachtich geworden/ en het goede woort Gods gesmaect hebben/ ende de crachte des tocomende werelts/ en afvallich werde/ dat sy soude wederom verniet worden tot penitentie/ dewyle sy den Sone Gods van nieuws aen cruypeighen/ en tot spot maken. Item erghens: Jst dat wy (seyt hy) willens sondigen/ nae dat wy de kennisse der waerheyt hebben aenghenomen/ soo en is daer gheen offerhande meer voor de zonden over ghebleven/ maer een grouwelicke verachttinghe der zonde/ etc. Dit zyn oock de plaetsen uyt der welcker verkeert verstant de Novatianen voortijden hebben oorsake tot raserie ghenomen: door der welcker strengicheyt sommighe goede mannen gheerghert zynde/ hebben ghelooft dat dese Epistel was valschelic onder den naem des Apostels uytghegaen/ de welke nochtans allesins des Apostolischen Gheests een reucke ende smake uyt gheeft. Maer dewyle wy gheenen strijt en hebben anders dan alleenlick tegen de gene diese aen nemē/ so ist licht te bewysen dat de sententie hare dwalinghen gantschelic niet en helpen. Ten eerste ist noodich dat de Apostel met synen meester over een come/ de welke betuypt dat alle zonde ende lasteringe sal vergeven worden/ uytghenomen de zonde in den heplighen Gheest/ de welke noch in dese werelt/ noch in de tocomende en sal vergeven worden. Het is/ segge ic/ seker dat de Apostel met dese uytneiminghe is te vrede geweest/ ten sy dat wy hem wille maken tegen de ghenade Christus te sprecken. Waer uyt volcht dat geene zonden bysonder vergevinghe gheweyghert en wordt/ uytghenomen eener/ de welke uyt vertwyselde raserie ende uytstunnicheyt comende/ niet en can der swaerheyt toegeschreven worden/ ende bewyft openbaerlick dat de mensche is van den Duyvel beseten.

22 Maer op dat dit in coyte verclaert worde/ soo ist mi te ondersoeken welck sulcke een soo grouwelicke zonde sy die gheen vergheninge en sal hebben. Dat Augustinus erghens die beschryft/ segghende dat het is een hartueckighe wederspannichheyt niet vertwyselinghe van de vergheninge/ dat en comt niet genoegh over een met de woorden Christi daer hy seyt: Datse niet en sal vergeven worden in dese werelt: Want dat wordt te verghereft/ ten sy dat sulcke zonde en in dit leuen ghedaen worden: maer ist dat de beschryvinge Augustin waerachtich is/ so en wort de zonde niet ghedaen/ ten sy datmen tot der doot daer in blyve. Dat andere segghen dat die in den heplighen Gheest fondicht/ die de genade die synen broeder is gegeven/ benijt/ dat en sie ic niet waer het gehaect is. Maer laet ons een waerachtighe beschryvinghe by brengen: de welke liefdelick sal door hare selven alle andere

beschryvingen te neder leggen/ als sy sal niet sekerre vaste getuygenissen bevesticht wesen. Soo segge ich dan dat die in den heplighen Gheest sondighen/ die der Godlicher waerheyt (door der welcker clareheyt sy also beschenen worden/ dat sy niet en connen hen selven niet onwetentheyt ontschuldighen) niet voorgehenomen boosheyt wederstaen/ alleenlick om dat sy willen daer teghen staen. Want als Christus wil verclaren dat hy geseyt heeft/ soo seyt hy terstont: So wie een woort sal gesproken hebben tegen den sone des menschen/ dat sal hem vergeven worden: maer soo wie teghen den Gheest sal ghelastert hebben/ dat en sal niet vergeven worden. Ende voor lasteringe tegen den Gheest/ seyt Mattheus den Gheest der lasteringe. Hoe can remant den Sone schande op legghen/ sonder die selve laster oock den Gheest aen te doen: te weten/ die hen selven onwetende scooten aen de waerheyt Godes die hen onbekent is/ die onwetende Christus verbloeken/ nochtans alsoo gefint zynde dat sy de ghopenbaerde waerheyt niet en souden willen uytbluffen/ noch den Christus des Verren met een woort hinderen/ waert dat sy wisten dat hy't ware/ die sondige tegen den Vader ende den Sone. Alsoo zyn heden vele die de leerlinge des Euangely ser verbloeken/ de welke sy niet gantscher herten souden eren/ waert dat sy wisten dat het de leere des Euangely ware. Maer die in haer conscientie overwommen zyn dat het Gods woort is dat sy verwoyden ende bestyden/ ende nochtans niet aen la: en dat te bestyden: die worden gheseyt teghen den Gheest te lasteren: dewyle sy stryden teghen de verlichtinghe/ die een werck des heplighen Gheests is. Sulcke waren sommighe onder de Joden/ de welke niet en ronden den Gheest die door Stephanum sprack/ wederstaen/ en arbeiden nochtans willende hem wederstaen. Het is sonder twyfel dat vele door vpericheyt tot de Wet daer toe beweecht worden: maer het schijnt dat daer sommighe gheweest zyn/ die door boese godloosheyt raesden teghen God selve/ dat is legghen de leere die hen niet onbekent en was dat sy van God was gheromen. Sulcke waren oock de Pharizeen op de welke Christus scheit/ de welke de cracht des heplighen Gheests lasterden met den naem Beelzebub/ om dat sye alsoo souden afwoyden. Soo is dan dit de gheest der lasteringe/ als de stouticheyt des mensches moetwillichlick uytbreect tot lasteringe des Godlichen naems. Het welke Paulus te kennen gheeft/ als hy van hem selven seyt/ dat hy heeft barmherticheyt vercreghen om dat hy onwetende door ongheleovicheyt dat ghedaen hadde/ om het welke hy anders der genade des Heeren soude onweerdich gheweest hebben. Jst dat onwetentheyt niet ongheleovicheyt gemaect heeft dat sy vergevinge vercreeft/ so volcht hier uyt dat de vergevinge daer geen plaetse en heeft daer by de ongheleovicheyt oock wetenschap is.

23 Ende ist dat ghy de woorden des Apostels wel aenmerckt/ so sult ghy wel verstaen dat hy niet eyghentlick van enen val ofte twee/ maer van de gantsche generale afwijkinge spreect/ door de welke de verwoyden hen selven van de salicheyt afwendē ende uytcluyten. Ende het en is geen wonder dat die God gevoelen oversoenlic te zijne/ van de welke Joannes betuypt in synen ersten Sendbrief/ dat sy niet en zyn gheweest van de uytberoyene/ uyt de welke sy zyn gheromen. Want hy voecht sijne woorden tegen de gene die dathten dat sy couden de Christelicke religie wederom aennemen/ of sy schoon

De ware beschryvinghe deder zonde/ nae de heplighen Christus ende bewysen ende besclact.

Matt. 12. 31. Marc. 3. 28. Luce 12. 10.

Wie daer in den heplighen Gheest sondighen.

1. De Joden welche die Stephanus verstaen. Act. 6. 10.

Matt. 9. 34. ende 12. 24. 2. De Pharizeen.

1. Tim. 1. 13. Welchs der beschryvinge/ genomen van het contere exempel Paulus 10.

Maerom dese zonde onverghevelick sy.

1. Joan. 2. 16.

eenmael daer van afgeballen waré: De welke hy van dese valsche ende schadelicke meyninghe afroept/ seggende dat seer waerachtich is/ dat de ghene die de gemeynschap Christi wetens en willens verwoyden hebben/ niet en connen wederom daer toe comen. Ende die woort verwoyden/ niet van de ghene die sterftelick het woort des Heeren dooz onghewonden byshept des leuens overtreden: maer die sijn gantsche leeringe niet voornemen verwoyden. Daerom is daer bedroef in dat woort/ af vallen ende sondigen: want de Probationen dupden dat af vallen/ als peimant dooz de Wet des Heeren geleert sijnde/ dat men niet en moet hoereren noch stelen/ hem selvé vā diefte ofte vā hoererie niet en onthout. Maer ick segghe hier en tegen dat daer een heymelicke vergelijkinge onder te verstaet is/ in de welke alle de dinghen moeten verhaelt worden die contracie ende teghen de dinghen sijn die eerst gheseyt waren: so dat hier niet een sepl sonderlinghe/ maer een generale ende gantsche afwijkinghe van God/ ende een afvallinghe des gantschen mensches (op dat ick also spreke) uytghedrukt woort. Daerom als hy seyt dat de ghene die afgeballen sijn na dat sy eenmael sijn verlicht geweest/ de Hemelsche gabe gesmaect hebben/ des heyligen Gheests sijn deelachtich gheweest/ het goede woort Gods oock ghesmaect hebben / ende de crachten des toecommenden werelts: so moeten dat verstaen van de ghene die het licht des Geests met moerwillige godloofheyt verstickt / de smake der Hemelscher gabe uytghespoghen/ hem selven van de heylighmakinghe des Geests verbercent / ende het woort Gods en de crachten des toecommenden werelts betreden hebben. Ende om dit seker voornemē der godloofheyt te bet uyt te drukke/ so heeft hy daer nae op een ander plaetse dat woordēken/ moetwillens, nāmelick daer by gheset. Want als hy seyt dat daer gheen offerhande meer en is dooz de ghene die willens sondigen/ na dat sy de kernisse der waerheyt ontfanghen hebben / soo en verfaect hy niet dat Christus de eeuwigh offerhande is om de ongerechtigheden der heylighen te versoenen/ (het welke hy byna in den gantschen Sendbryef claerlic uyt roept/ dewijle hy het Priesterdom Christi uytdukt) maer seyt dat daer geen ander meer en is/ als men daer af is gheweken. Ende men wijckt daer af als men de waerheyt des Euangelij niet voozghenomen wille verfaect heeft.

24 Ende dat het sommigen menschen deel te hart ende van de goedertierenheyt Gods deel te bereynde schijnt/ dat gantschelick eenigen mensche verginghe der zonden soude ghewepghert worden/ dat woort lichtelick wederlept. Want hy en seyt niet dat heu verghewinghe gewepgert woort/ ist dat sy hen tot God bekeerē: maer hy verfaect gantschelick dat sy souden connen tot penitentie comē: te werf/ om dat sy om haerder ondanebaerheyt wille / sijn dooz het rechte verdige oordeel Gods niet blintheyt gestagen. Het en is ooc niet hier regē dat de selve Apostel daer nae het exempel Esau hier toe voect/ de welke te vergeefs met tranen ende weenē gesocht heeft het recht des eerster gheboorte wederom te ghecrrijgen. Oock en is de dreyging des Propheeten daer tegen niet/ te weten/ als sy sullen roeyen / soo en sal ick se niet verhooyen. Want met sulcke wijsen van spreken en woort noch waerachtige bekeeringhe/ noch aenroepinghe beteckent: maer de benaetheyt der godloofen / dooz de welke sy in den uysteren noot verstrickt sijnde/ woorden bedwonghen aen te mercken dat

sy te voze sogelooftē dooz by gingē en verachtēden/ te weten/ dat hen niet goets en can comē anders dan van de hulpe des Heeren. Ende dese hulpe en soecken sy niet so seer als sy sucten dat hen die benomen is. Soo dan de Propheet en wil by dat aenroepē/ noch de Apostel by de tranen niet anders te kennen gheben dan de grouwelicke knaginge ende crupcinghe daer van de godloofse uyt vertwijfelinghe ghequelt ende ghecrupst worden. Dit moet men nērstlichlic aenmercken/ want anders soude God teghen hem selven stryden/ dewijle hy dooz den Propheet roept dat hy sal genadich wesen / so haest als de sondaer sal bekeert sijn. Ende het is seker (ghelijck ick nu gesept hebbe) dat het herte des menschen niet en can tot beteringhe verandert worden / anders dan dooz de voozcomēde ghenade Gods. De belofte van de aenroepinghe en sal oock nimmermeer bedrieghen: maer die blinde knaginge ende quellinghe waer dooz de verwoyene becommert ende benaut worden/ als sy sien dat sy behooyen God te soecken/ om hulpe teghen haer quaet ende ongerief te binden/ ende blien nochtans van hem / die woort onepgentlic bekeeringhe ende bedinghe ghenaeint.

25 Nochtans dewijle de Apostel leert dat God niet en woort met geveynse penitentie gepraeyt/ so woort daer een vragē hoe Achab vergewinghe heeft vercregt / ende de straffe afgedē die hem verdochtē was: de welke nochtans niet en is anders dan met een haestige verschickinge verslagen geweest/ gelijc het blyckt uyt sijn nabolghende leven: hy heeft hem selven wel met den sack belect / ende met asseken besprengt/ ende in de aerde ghelept/ ende (gelijc van hem getuycht woort) heeft hem selven vooz God vernedert. Maer het was al niet dat hy sijne clederen sechurde / dewijle het herte bleef in boofheyt verhart ende opgheblafen. Wy sien nochtans hoe dat God tot goedertierenheyt beweect woort. Ic antwoorde dat de geveynse also vooz eenen tijt ghespaert worden: so dat nochtans de toozn Gods altijts op hen blyst / ende dat dit niet soo seer om hare wille en geschiet als tot eē gemeyn exempel. Want dat de straffe Achab verfaecht / ende vermindert was / wat voozdeel heeft hy daer by ghehad / anders dan dat hyse niet gheboelt en heeft op de aerde levende? Soo heeft dan de verbloekinghe Gods / hoewel sy verbozge was / nochtans haer sate vast gehouden in Achabs huys: ende hy is vooztghegaen tot het eeuwigh verderf. Dit selve machmen sien in Esau. * Want hoewel hy verstoote was van den rechte der eerster gheboorte/ soo is nochtans de tytliche zegeninge sijnen tranen toeghelaten. Maer dewijle de gheestelicke erbe uyt de antwoorde Gods moeste alleenlick by den eenen broeder bliuen / dewijle Jacob is verhozen gheweest ende Esau verlaten/ so is de barmherticheyt Gods dooz die verwoyninghe uytgestoten geweest: en dese troost is hem als eenen beestelicken mensche ghelaten / dat hy soude dooz het bette der aerde ende dooz den dauwe des Heels bet ende rijke worden. En dit ist dat ick weynich te vozen gesept hebbe / dat het geschiet tot andere menschen exempel/ op dat wy leeren te blymoedichlicher onse herten/ ende onse nērsticheyt tot oprechte penitentie wenden. Want het is sonder twyffel dat God den ghenen die van herten bekeert sijn/ sal lichtelick vergeben/ de welke sijn goedertierenheyt uytstreckt oock tot de onweerdighe als sy eenich misshagen bewisen. Met dit selve woorden wy oock gheleert wat grouwelicker oordeel ober alle die staet te comen/

Een bedriegelike voozwerpinge der Probationen/ welke de spreuke des Apostels bezaeyen/ woort beantwoort.

Ende laozdē hier twee gesuyghenissen des selven Apostels by ualeanderen begheleken.

Gebze. 6. 4.

Gebze. 10. 26.

1. Tegenwozpinge teghen de boven bezaelde leere.

Antwoort.

Antwoort op een tegenpreken/ genomen uyt het exempel Esau/ ende dreyginghe des Propheeten.

* 1. Cor. 7. 13.

2. Teghenwozpinghe.

2. Teghenwozpinghe. Ezech. 18. 20. 21.

3. Teghenwozpinge/ van de geveynse boetbeerdicheyt der Godloofen (ghelijc des Achab) de welke God schijnt vooz gaet aen te nemen. 1. Reg. 1. 28. 29.

Antwoort.

2. Twyfel van Esau erenisse. 1. Gen. 27. 18. 19.

Waarom dat God de godsloofse/ als sy haer niet gheschiet bespreekt des herte bekeerē/ vooz eenen tijt bezaeyt.

comē / die het voorszpel achten met onbeschaemden aensichte ende pseren de dzeppinghjen Gods te verachten. Op dese wyse heeft hy die mael den kinderen Israel te hulpe getomen / om haer ellendicheyt ende verdriet te mindere / hoe wel haer roepen geveynst was / ende haer herte dobbelē en ontrouwe / ghelijck hy in den Psalm claecht: dat sy terstont zyn wederom tot haren aert gheciet / ende also heeft hye met so vziendelike goedertierenheyt willen tot ernstige bekeeringe brengen / ofte maken dat sy niet ontschuldichlic en waren. Nochtans en stelt hy hem selven gheen eeuwige Wet / maer stelt hem meer somtijts strengeliker tegen de gheveynste hye porrien / ende dobbelt te straffen / op dat daer upt openbaer worde hoe seer de gheveynstheyt hem mis haecht. Maer (gelijck ick geseyt hebbe) hy bewijst sommighe exempelē dat hy tot bevingen genegen is / upt de welke de Godsalighe mogen gemoet worden tot beteringhe des levens / ende de hooverdicheyt der ghener die hartneckichlick teghen den pyckel stooten / te swaerlicker verdoemt worde.

Het iij. Capittel.

Hoe verre het van de Euangelische suyverheyt zy, al wat de Sophisten in hare scholen inateren van de penitentie: Hier wordt ghehandelt van de belijdinghe der zonden ofte biechte, ende van de voldoeninghe.

N wil ick ondersoeken het gheue dat de schoolische Sophisten hebben van de penitentie gheleert / het welke ick met soo cozte woorden alst moghelijk is / sal doozloopen. Want ick en heb niet voozghenomen alle dinghen te handelen / op dat desen boeck dien ick soecke tot bequame coztheyt der leeringhe te voeghen / niet onnatige grootheyt en gecryge / ende sy hebben dese sake die anders niet seer onclær en was / met soo vele boecken verwerret / datmen niet en sal lichtelick daer upt geraken / ist datmen een wepnich is in haren dreck ghesoncken. Ten ersten / als sy een definitie ofte beschrijvinghe der penitentie gheben / soo bewijsen sy gantschelick dat sy nopt verstaen en hebben wat penitentie zy. Want sy grijpen sommighe spzeerwoorden upt de boerken der ouden / waer dooz de cracht der penitentie niet uptghedrukt en wort: gelijck dat penitentie doen / is de doozleden zonde beueenen / ende niet doen dat te beueenen is. Item / dat penitentie doen / is ober de doozleden zonden rouwe bewijsen / ende niet wederom doen dat te berouwē is. Item / dat penitentie doen is een droeue wake / waer dooz de mensche dat in hem selwē straf / dat hem rout ghedaen te hebben. Item / dat sy is een droefheyt des herten / ende bitterheyt der ziele om het quaet dat een pghelick ghedaen heeft / ofte daer in hy geconsenteert ende bewillicht heeft. Wat of wy schoon toe laten dat dit wel is gesproken van de vaderē (het welke nochtans eenē strijtgierighen mensche niet swaer en soude zyn te versaken) soo en hebben sy't nochtans niet ghesproken om de penitentie daer mede te beschrijven / maer alleenlic om haer volck te vermanen dat sy niet en soude wederom in de selve zonden vallen / upt de welke sy ghetrocken waren. Ist datmen wil beschrijvinghen maken van alle sulcke redenen / soo behoortmen niet rechte oock andere daer aen te lappen / ghelijck dat Chrysostomus seyt. Penitentie is een medecijne die de zonde verdrijft / een gabe upt den Hemel ghegeben / een wonderlike cracht / een ghenade die de machyt der Werten te boven gaet. Woben desen /

deucht de leere die sy daer nae gheben / noch min dan de beschrijvinghen. Want sy staen soo seer op de uptwendighe oeffeninghen / dat ghy upt hare onepndelike boecken niet anders en cout verstaen / dan dat penitentie is een oeffeninghe ende strengicheyt die eeuwdeels dient om het vleesch te temmen / eeuwdeels om de zonden te castijden ende straffen: maer van de inwendighe vernienwinghe des herten die de waerachtighe beteringhe des levens mede brengen / swinghen sy gantschelick. Van de contritie en verslagenheyt des herten maken sy wel vele woorden: sy quellen de ziele met vele waerichede / ende brengen veel verdrietē ende benaetheys aen: maer als sy schijnen de herten gantschelick gewont te hebben / soo gheuefen sy alle die bitterheyt met een cleyn besprenginge der ceremonien. De penitentie die soo secherpinnichlick is beschreiben / deelen sy in contritie ende verslaghentheyt des herten / behijdinghe des monts / ende voldoeninghe der wercken / ende dat eben met alsoo grooeter conste der dialectica als sye beschreiben hadden / hoewel sy willen schijne alle haren tyt versteten te hebben in argumenten te make. Maer waert dat penant upt haer beschrijvinghe ofte definitie argumenteerde (want sulcke argumenten zyn by de Dialecticos goet gheacht) dat penant mach sijne voozleden zonden beueene / en dat te beueenen is / when: sijn voozleden quaet beclagen / ende hem onthouden van dat te beclagen is: ende in hem selven straffen dat hem leet is / etc. ende nochtans met den mont niet belijden. Hoe sullen sy dan haer deelinghe beschermen? Want ist dat sulck een waerachtighe penitentie-doender niet en biecht noch belijft / soo en de penitentie zyn sonder biechte ofte belijdinghe. Ist dat sy antwoorden dat dese deelinghe is te verstaen van de penitentie so verre als sy een Sacrament is / ofte van de gantsche volmaektheyt der penitentie / die niet en is in hare beschrijvinghen verbaet / soo en can ick niet beschuldicht worde / sy mogent hen selven wijten diese niet supderlicker noch clærlicker en beschrijven. Doozwaer alshen van eenighe sake handelt / soo wende ick alle dinck tot de definitie ofte beschrijvinge / de welke de groit ende fondament der gantscher handelinghe is. Maer laet dat de meesterlike vyphyeit zyn / laet ons nu alle de deelen ozentlic doozsoeken. Dat ick de dinghen verachte / ende als beufelinghen doozhyga / die sy met grooter hoochmoedicheyt voozheplighe verbozghentheden achten / dat en doe ick niet dooz onwetencheyt: (want het en soude my niet seer arbepdelick zyn te ondersoeken al wat van hen / gelijck sy meppen / scherpsinnichlick ghehandelt word:) maer ick en soude niet willen de Lesers met sulcke onnutte dinghen sonder vzych vermoeven. Doozwaer datse van onbekende dinghen inateren / dat is licht te verstaen upt de vzaghen die sy roeren ende dzyben / ende daer in sy hen selven ellendichlick verwerren: ghelijck dese is / of de penitentie eender zonde Gode behaecht / daer de hartneckicheyt blifst in andere zonden. Item / of de straffen die van God ongheliept worden / ghenoech zyn tot becladinghe. Item / of de penitentie mach dickmael verniet worden dooz dootliche zonden: daer sy schandelick ende ongoddelick oordeelen datmen alleenlick van vergebelike zonden daghelier penitentie doet. Desghelijck quellen sy hen selven seer dooz een grove dwalinghe in de woorden Hieronymi / daer hy seyt dat de penitentie is een plancke ofte bert nac de schijpzeuclic: waer in sy bewijsen dat sy nopt en zyn van

Psalm. 78. 36. 37.

Wrblich t.

De dwalinge der Schoolleeraers in het voozdragen van de leere der boeck beedicheyt.

See stelic / doe sy een quade beschrijvinge.

Pri. est. Gre. Sc. refer. libro 4. Senten. Dilt. 14. cap. 1. Ser. Ambro. refer. illic & in doctet. Dist. 3. de penitent. c. Penit. p. 101. Tert. Augutt. refer. cap. dist. Peniten. post Quart. Ambr. refer. dist. 1. de penit. c. vera penit. 7 De eerste beschrijvinge. 8 De tweede. 9 De derde. 10 De vierde. 11 Onder soezkinge van alle beschrijvingen.

Lib. 4. Sen. 16. cap. 1. de Penit. dist. 1. c. perfecta penit.

Ten tweede deelen op de beschrijvinge der boeck beedicheyt ongeschickelic.

2. Cantwoordinghe op haer ghebesse antwoort.

Ten verden / 3. Inse pdeleers / ende behuieren de herten van den lesers niet doozachtighe ende berwaerde vzaghen.

Ten vierden / berwerken oft berkeren sy haer selfs.

dat

dat beestelieke onberstant onwaeracht gheueest / dat sy het duyfentste deel haerder zonden souden selfs van verre gheuoelt hebben.

2 Ick begheere dat de Lecters aenmercken datmen hier niet en kijft van des ezels schaduw / maer dat hier van een seer ernstige sake gehandelt wordt: te weten van verghewinghe der zonde. Want als sy drie dinghen epfseken in de penitentie / te weten / pinsinghe des herten / be-lydinghe des monts / ende voldoeninghe des werct: soo leeren sy oock mede dat die dinghen noodich zijn om verghewinghe der zonden te ghecrighen. Ende ist dat in de gantsche religie pet noodich is te weten / soo is voozwaer dit aldermeest noodich / nanelick dat wy verstaen en wel wetē op wat wijsē en conditie / hoe lichtelic ofte hoe swaerlic wy vergevinge der zonden gertrijgen. Wanneer dese kennisse niet clare ende seker en is / soo en can de conscientie gantschelic gheen ruste / gheen vrede niet God / geen betrouwen noch gherusticheyt hebben / maer is sonder ophouden beuende / onghestadich / ongerust / gequelt ende gecruyscht / sy vergrou / haer ende vliet het aensichijn Gods. Ist dat de vergevinghe der zonde hangt aen dese condition daer aē syse vanden / soo zyn wy de alderaanmerckelicste ende elendichste van der werelt? Sy stellen de pinsinghe des herten als het eerste deel om verghewinghe te vercrighen / ende epfseken dat die behoortlick 3° / dat is / recht ende volkomen / maer hier entusschen en segghen sy niet. Wanneer remant mach gherust ende seker zyn / dat hy dese pinsinghe groot ghenoech ghehadt heeft. Ick belyde wel datmen moet neerstelick ende sekerpelick daer nae staen dat een peghelick sijn zonden bitterlick beweene / hem selven te meer tot misghagen ende haet der zonde scherpelick vermanē. Want dit is een goede droefheyt die penitentie baert tot salicheyt: maer als daer sulck een bitterheyt der droefheyt gecreicht wort / die sy nae de grootheyt der zonde / ende met de welcke het betrouwen der barmherticheyt gewegen wordē: soo worden de conscientien hier mede wonderlick ghequelt ende ghedronghen / als sy sien dat hen schuldighē pinsinghe der zonden wort opghelict / ende tot de mate die sy schuldich zyn / niet en comen comen / dat sy souden comen in hen selven oordeelen dat sy betaelt hebben dat sy schuldich waren. Ist dat sy segghen dat wy moeten doen dat in ons is / so valsen wy altyt in het selve / want wanneer sal remant dorven hem selven laten duncken dat hy alle sijn macht ghebyntlic heeft om de zonden te beweene? Daerom als de conscientien langhe teghen haer selven ghewoest hebben / ende met grootē strejt betonimert zynde / ten ende gheen haben en vinden om daer in te rusten: soo epfseken sy van hen selven droefheyt / ende drucken hen selven de tranen upt / om daer mede haer pinsinghe te volbringhen / op dat sy hen selven puniers in eenigen deele verlichten.

3 Ist dat sy willen segghen dat ickse te onrechtē beschuldighē: so laetse doel voort comen / ende eenighen mensche toonen die door sulcke leere der pinsinghe niet en is tot verlijninghe ghedronghen geweest / ofte vepinsinghe des droefhepts voozwaerachtighe droefheyt teghen het oordeel Gods gestelt en heeft. Wy hebben oock ergheyn gheseyt / dat de verghewinghe der zonden nimmermeer ghegheben en wordt sonder penitentie / om dat niemant oprechtelick en can de barmherticheyt Gods begeeren / dan die bedruct / ende door het ghevoelen der zonde gewont is: maer wy hebben oock daer by gheseyt

dat de penitentie niet en is de oorzake der verghewinghe der zonde. Ende de quellinghe der ziele hebben wy wech ghenomen datmen moet soogroote penitentie doen als men schuldich is. En wy hebben gheleert dat de sondaer niet en moet op sijn pinsinghe sien / noch op sijnē tranen / maer beyde sijnē ooghen slaen alleenlick op de barmherticheyt des Heeren. Wy hebben alleenlick vermaent dat de ghene die arbeiden ende vcladen zyn / van Christo gerocpen worden / dewijle hy gesonden is om den armen het Evangelium te vercrighen / om die te ghenen die ghebraken van herten zyn / om den ghevanghenen verlossinghe te predicieren ende upt te leyden / ende de droefviche te vertroosten. Om dat de Pharizeen souden uptgesloten wordē / die door haer rechtveerdicheyt versadicht zynde / haer armoede niet en bekenen: ende de verachtē die van de toozuchtē Gods gherust zynde / gheen medecijne en soecken teghen haer quaet. Want de sulcke en arbeiden niet / noch en zyn niet beladen noch ghemurselt van herten / noch ghevanghen / noch ghebonden. Ende het is groot verchil / te leeren datmen der verghewinghe verdient door rechte ende ghenoechsame pinsinghe (die de sondaer nimmermeer en can hebben) ende te leeren datmen hongere ende dorste na de barmherticheyt Gods / op datmen de menichē door de kennisse sinder ellendicheyt / door sijn hitzighe ongestadicheyt / vermoetheyt ende ghevanekenisse bewijse. Waer hy moet verhoelinge / ruste / ende vryheyt soecken: eyndelick datmen hem leere in sijn vernederinghe Gode eere gheuen.

4 Van de be-lydinghe ofte biechte heeft altyt groot gheschil gheueest tusschen de Canonisten ende Scholesse Theologien: dewyle de eene segghen dat de biechte beuolen is door Gods ghebot / ende de andere dat selve weder spreken / segghende dat sy alleenlick wort door de insettinghen der kercken gheboden. Ende in desen strejt is de groote onbeschaeinticheyt der Theologien openbaer gheuorden / die soo vele plaetsen der Schrijtuere vervalscht / ende met cracht verdract hebben / als sy tot haer voornemen hebben voort ghebract. Ende als sy sagen dat sy niet selfs alsoo en souden behouden dat sy begherden / so zyn de ghene die wilden hoven ander schijnen scherpsinnich te zyn / met dese uytvlucht outcomē: dat de biechte comt upt Gods recht so veel haer substantie aengact / maer dat sy daer nae heeft hare forme ontfangen upt den gheseten rechte. Te weten / die de alderongheschicklicste zyn onder de Wetgheleerde / segghen dat de daginghe comt upt den godlickē rechte / om dat gheschreven is: Adam waer zyt ghy. Item / het ercipieren / om dat Adam als eerste pierēde antwoort: Dat wijf dat ghy my gegeuē hebt / etc. Maer dat nochtans dese beyde haer forme hebbe upt de Straderechte ofte Kerkerrechte. Maer laet ons sien met wat argumenten sy bewijsen dat de geformde ofte ongeformde biechte Gods gebot is. Sy segghen * de Heere heeft de melaetsche tot de Priesters gesonde / wat willen sy daer mede? heeft hyse daer te biechte gesonden? Wie heeft opt upt monde ghehoort dat de Levitische Priesters zyn ghestelt geweest om biechte te hooren? Soo nemen sy dan haer uytvlucht tot allegorien. Het was door de Wet berodent dat de Priesters souden ondersegheden tusschen melaetscheyt ende melaetscheyt: de zonde is gheestelieke melaetscheyt / soo moeten dan de Priesters hier van oordeelen. Er ick antwoort / soo dzaghe ick int roze / ist dat de

Hoe noodich het 3° / de balfche leere der School-lecters te wesen vercrighen.

Der selver meppinghe van de versta-ghentheit / ofte berou.

Overlegginghe van dat valsche ende waerē berou.

Matth. 12. 13

Esa. 61. r. Luc. 4. 13

Van de oorzake: of sy is ghecomen upt den godsdelickē rechte / ofte niet.

Der Canonisten ende School-lecters bewijf-redenē.

Gen. 3. 9. 12.

Haer eerste argument of te bewijfende / de welcke is allegorisch / ende gegrount op een weerde be-lydinghe / ende voert het Joden-dom in. * Matth. 8. 4. Luc. 5. 14. ende 17. 14. Luc. 14. 2.

Drie-

Priesters door dese plaetse richters der gheesteliker melaetscheit gemaect worden/waerom trecken sy de kennisse der natuerliker ende vleschelijcker melaetscheit hen selven aen? Is dat niet met der Schyftuere spotté. De Wet heeft de kennisse der melaetscheit den Levitischen Priesteren toegheschreven: soo laet ons dan dese ons selven aen trecken. De zonde is gheestelike melaetscheit: laet ons dan de kenners der zonde zijn. Nu antwoorde ick als het Priester-schap verandert is / so moet ooc de Wet verandert worden. Alle de offerhanden zijn tot Christusum verandert / in hem volbracht ende volepndicht: soo is dan alle recht ende eere des Priesterdoms tot hem alleen verandert: Ist dat sy soo seer soecken allegozien te volgen / laetse Christusum den eenighen Priester hen selven vooz stellen / ende sijnen richterstool niet te vrye jurisdictie ende heerschappie aller dinghen vermeren / wy sullen dat lichtelick liyden. Woven desen is haer allegozie ongheschiedt waer dooz sy de Wet die gheheel politisch is / stellen onder de ceremonien. Waerom sendt dá Christusum de melaetsche tot de Priesters te weten / om dat de Priesters niet en souden Christusum valscheelick beschuldighen dat hy de Wet brack / de welcke gheboot datmen den genen die van der melaetscheit ghewesen was / soude vooz den Priester brenghen / ende dooz een offerhande repynghen. Haer (sepde hy) vertoont u den Priesteren / ende offert de gabe die Moses heeft in de Wet gheboden / op datse hen zy tot een ghetupghenisse. Ende dit mirakel ende wonderlike daet was hen waerachtichlick tot getupghenisse: sy haddense gheoordeelt melaetsch te zyne / nu oordeelen sy de selve ghesont ende ghenesen. Worden sy dan niet willens ofte onwillens bedwonghen ghetuppen der miraculen Christi te zyne? Christusum gheeft hen sijn mirakel te ondersoeken / sy en connt niet verfaaken: ende dewyle sy noch upvlucht soecken / soo is hen dit werck tot een ghetupghenisse gheschiedt. Alsoo wordt ergkens geseyt. Dit Euangelium sal in de gantsche werelt ghepredickt worden allen Heydenen tot een ghetupghenisse. Item / Ghy sult vooz Conynghen ende Stadthouders ghebracht worden hen tot een ghetupghenisse / dat is op dat sy in het oordeel Gods te sterckeliker overwonnen worden. Ist dat sy liever hebben Chysostraco te ghelouven / de selve leert oock dat dit is gedaen om der Joden willen / om dat hy niet en soude een overtreder der Wet gheacht worden. Hoewel ick schame ny eenichs menschen bewillinghe te soeken in soo claer een sake: daer Christusum verondicht dat hy het recht der Wet den Priesteren gheheel laet / als den openbaren byanden des Euangelij / die altyts sochté te weder spreken / hadde hen den mont niet ghestopt gelweest. Daerom op dat de Pauschelike Priesters de besittinghe behouden / soo moeten sy openbaerlick comen in dier plaetse / die niet cracht bedwonghen moeten worden / op dat sy Christusum niet en lasteren. Want dat en comt den waerachtighen dienaren Christi gheensins toe.

men leest nergkens dat de Heere dat heeft tot de Discipulen gheseyt: ende het is veel meer der waerhent ghelijck dat hy sulc gesproken heeft tot de bystaende Joden: om dat het mirakel soude te openbaerder worden sonder eenich vermoeden des bedrochs / ende dat sijn cracht soude haer selven te meerder vertoont / dat hy de doode verweckte alleenlick dooz sijn stemme / sonder eenich aenroeren. Ick legghé dat voozwaer alsoo upt / dat de Heere om de Joden van alle quaet vermoeden te verhinderen / heeft ghewilt dat sy souden den graf-steen af rollen / den stanel ghevoelen / seker treecken des doots sien / dien dooden sien dooz de eenighe cracht des woortz op stam / ende eerst dien die levendich gheworden was / handelen. Ende dit is het gevoelen Chysostracum. Maer of wy sehoon toe lieten dat het tot de Discipulen ghesproken ware / wat sullen sy dan hebben? te weten / dat de Heere den Apostelen heeft ghegheven maecht om te ontbinden. Maer hoe veel bequamelicker ende schickelicker machinen dit by allegozien handelen / segghende dat de Heere heeft willen sijne ghelouwighe niet dit trecken onderwijfen / dat sy souden die ontbinden die sy verweckt hadden: dat is / dat sy de zonden niet en souden wederom tot gedachtenisse brenghen / noch als sondaers verdoemen / dien hy de zonde vergheven hadde: noch blijven verwytende dat hy vergheven hadde: dat sy niet en souden strenghe ende eygheninnich zijn om te straffen / daer de Heere selve barmhertich is ende ghewillich om te vergheven: voozwaer geen dinc en behoort ons seerder te bypghen tot vergheven / dan het exempel des Richters / die byrecht dat hy den ghenen die te hart ende onmenschelick zijn / sal onverschoulick wesen. Laetse nu gaen ende op hare allegozien roemen.

Serm. contra Iudæ. Gent. & Heet. 2. Antwoort

Exod. 20. 6. Deut. 5. 10.

Het 3. Argument ghenoemt mit twee plaetsen der heylighe Schyftuere. Matt. 3. 6. Jaco. 5. 16.

Verclaringe van d'eerste plaetse.

Verclaringe van de tweede plaetse.

1. Antwoort de.

Yebje. 7. 11.

2. Antwoort de.

waer mede reden wort gegebē/waerom dat de melaetsche van Christusum gesonden zyn tot de Priesters.

Matt. 24. 14

Matt. 10. 18.

Hom. 12. de muliere Chanaanæ.

Het tweede argument zynde mede allegozisch.

Joañ. 11. 44.

1. Antwoort.

6 Nu stryden sy naerder comende / als sy ghelijck sy meynen / mit openbare sententien stryden. Die tot Joannis dooy quamen / die belede hare zonde: ende Jacobus wil dat wy malcanderen onse zonden belijden. Het en is gheen wonder dat die hare zonden beleden / die wilden ghedoopt worden. Want wy hebben te voren gheseyt dat Joannes heeft den dooy der penitentie ghepredickt / ende met water ghedoopt tot penitentie. Wie soude hy dan ghedoopt hebben / anders dan die beleden hen selven sondaers te zyn? De dooy is een trecken der verghevinge der zonde. Ende wie soude tot dit trecken toegelaten worden / anders dan de sondaers die bekennen hen selven sulck te zyn? Soo beleden sy dan hare zonden om ghedoopt te worden. Ende Jacobus en ghebiet niet sonder oorsake dat wy souden malcanderen belijden ende biechten. Maer waert dat sy aenmerckten wat terstont daer nae volcht / soo souden sy verstaen dat oock dese plaetse haer ghevoelen wepnich sterckt. Belijt / sept hy / d'een den anderen inwe zonden / ende bidt vooz malcanderen. De onderlinge belijdinghe ende het onderlinghe ghebet stelt hy by malcander. Is het datmen moet alleenlick den offerpapen biechten / so moeten alleenlick vooz hen bidden. Jae / upt de woorden Jacobi soude volghen dat alleen de offer-papen mogen biechten. Want dewyle hy wil dat wy malcanderen de zonden belijden / soo spreect hy die alleenlick aen / die der anderen biechte hoozen moghen. Ende die comen alleenlick malcanderen belijden ende biechten / die bequaem zijn om biechten te hoozē. Ende dewyle sy dit privilegie ende voozdeel den mispapen alleenlic toe schyben / soo legghen wy oock de biechte hen alleent op. Daer

op. Daerom laet varen sulcke beuselingen/ ende laet ons den sin des Apostels varen: de welcke eenvoudighen ende claer is/ te weten/ dat wy onse swaakheden onderlinghe in malcanders schoot legghen/ om malcanders raet/ malcanders medeliden/ malcanders troost onderlinghe te ontfanghen. Boven desen op dat wy onderlinghe onser broederen swaakheden wetende/ God voorsz hien bidden. Wat brenghen sy dan Jacobum voorsz teghen ons/ die wy op de belijdinghe der barmherticheyt Gods soo seer staen? Ende niemant en can de barmherticheyt Godes belijden/ anders dan die eerst syn ellendicheyt heeft beleeden. Ja wy oordeelen eer vervloekt te zyn/ soo wie voorsz God/ voorsz syn Engelen/ voorsz de Gemeynte / en ten laetsten voorsz alle menschen/ niet en belijt dat hy eē sondac is. Want de Heere heeft alle dinck onder de zonde besloten / op dat alle mont ghestopt worde / ende alle vleesch vernedert worde voorsz God / ende dat hy alleen rechtveerdich gheoordeelt ende verheven worde.

Gal. 3. 22.
Rom. 3. 9. 19.

Belovis / dat de oorzach niet en is niet Goddeliken rechte / oermits het ghebruyck der selve by is gheweest ontreit 1200. Jaren van Christo.
* Dese was wt 183. Paus.

7 Ick verwondere my met wat aensichte sy bestaen te vernemen dat de biechte daer van sy spreken/ is upt den Godlike rechte. Wy bekenen wel dat sy is van outs gebuyckit geweest/ maer comen oock lichtelick bewijzen dat het voorsziden by was. Voorszwaer dat gheen Wet noch statuyt daer van ghemaeckt en was voorsz de tijden * Innocentij des verden / dat verhalen oock haer hystorien. Voorszwaer hadden sy een ouder wet / sy souden liever die gebuycken dan met de ordeninghe des Lateraenschen Conciliums te vrede zynde/ hen selven oock den kinde ren spottelick maken. In andere dinghen en ontsien sy niet valsche ghebede ordeninghen in het licht te brenghen / de welke sy den outsten Concilien toe schrybe / om doorsz de eerwerdicheyt der outheyt de ooghen der eenvoudigen te verstricken. Maer in dit stuck en is hen niet in den sin ghecomen/ sulck bedroef te doen. Soo dan nae haer eyghen ghetuyghnisse en ist noch gheen honderd jaren verleden/ dat Innocentius de derde heeft desen strick ende noot der biechte op ghelept. Ende of ick schoon den tijt versweghe / soo en soude dat schynen ende de vrecindicheyt der woorden alleen / deses wets gheloove benemen. Want de goede Vaders gebieden dat alle menschen / man ende wijf/ hem selven eenmael des jaers voorsz den Priester alle syn zonden biechte / daer op seggen dese eluchtige menschen dat dit ghebot alleenlichs die verbint / die beyde man ende wijf zyn / ende dat het niemant aen en gaet die man ofte wijf is. Daer nae is grover onverstant in hare Discipulen ghesten/ als sy niet en weten upt te legghen wat de Vaders verstaen by eyghen Priester. Laet alle die ghehuerde cruysschers des Paus suateren wat sy willen: wy weten dat Christus de Auther de sefer wet niet en is / waer doorsz de menschen ghebronghen worden om hare zonden te tellen: Ja dat nae de opstandinghe Christi zyn dupleit ende twee hondert Jaren doorsz gheleden / eer sulcke eenighe wet ghegheven wert. Ende dat daerom dese eyzanne is dan eerst in ghevoert als de Godsalicheyt ende leere was vergaen / ende als de ghene die wilden Pastoren schijnen / nu alle byshept hadden sonder onderschept aen ghenomen. Boven desen zyn daer clare ghetuyghnissen / beyde in de Historien ende by andere oude Schryvers / de welke betuyghen dat dese biechte by politische oeffeninghe van de Bisschoppen in ghestelt/ ende niet een wet van Christo / ofte van den

Maer hoe danich ende wat eē onge schrickte wet doen ter tijt ghegeven is/ wordt be roghit.

Belovis sulcker voorszellinge voorsz gebraht upt de historie der kercken.

Apostelen ghegheven. We belen wil ick een alleen voorsz brenghen/ het welke sal een claer bewijs deser sake zyn. Zo zomemits verhaelt dat dese insertinge der Bisschoppen is niet strickelick onderhouden gheweest in de Westersche kercken/ ende voornemlichs te koomen. Waer mede hy te kennen gheeft/ dat dit niet en is een alghemeyne insertinghe alder Ghemeynten geweest. Ende hy seyt dat een voornemelic ups de Priesteren sonderclinghe verozden was / om dese sake te bedienen. Waer mede overbloedelic wederlept wordet/ dat sy segen van de Kercken dat die der gantscher ozden der Priesteren niet ghemeyn zyn ghegheven: want het was niet een ghemeyn anuyt alder Priesteren/ maer het was een sonderlichs werck eens Priesters/ die hier toe was van den Bisschop verozen. Dit is de gene welcken men oock heden in alle Cathedrale Kercken noemt de Penitencier/ de welke is de ghene die de kennis neemint van sware zonden/ ende der welker straffe dient tot erenwel. Daer nae seyt hy dat dit ghebruyck oock is te Constantinopolen geweest / tot dat dat een vrouwe de biechte verpynende / is bevonden dat sy de ghemeynschap die sy met den Diaken hadde / daer mede bedekte. Om deses stuyt wille heeft Pectarius een man in heylicheyt ende gheleerticheyt vermaect/ ende Bisschop vier Ghemeynte / het ghebruyck der biechte af ghelept. Hier/ hier sul len die Ezels hare ooren openen. Ist dat de oorzach bestaen hebben die te vreden ende verwozpen? Sullen sy Pectarium den heylighen man Gods die doorsz aller ouden ghetuyghnisse ghepresen is / als een lettert ende scetemaker besculdighen? Maer met den selven oordeel sul len sy de Constantinopolitaische kerke verdoemen/ in de welke het ghebruyck der biechte niet alleenlichs en is voorsz enen tijt op ghehouden / maer tot de tijden Zo zomemits toe (ghelyck hy selve betuycht) vergaen gheweest. Ja laetse niet alleenlichs de Constantinopolitaische/ maer alle de Ghemeynten die in het Ooste waren/ met dese afvallinghe besculdighen / de welke de on veranderlicke Wet Gods (ghelyck sy segghen) ende die allen Christenen gheboden is/ veracht hebben.

Tripert. hist. lib. 7. cap. 17.

Wat beelde nis van de oude oorz biechte onder den Papisle/ stract heit den tot een oorz brel.

In de Constantinopolitaische kerke is dat gebuyck der oorz biechte erfliche doorsz enen tijt verwozpen / daer nae gheheel wech gedaen.

8 Dese afzekinghe der biechte betuycht Chysostronius (die oock selve der Constantinopolitaische Ghemeynte Bisschop geweest is) claerlichs in soo vele plaetsen/ dat het wonder is dat die menschen doorsz daer teghen mummelē. * Segt uwe zonden (seyt hy) op dat ghyse upt wiccht: ist dat ghy u schaemt die penant de te seggen de zonde die ghy gedaet hebt / so segse dagelic in uwe ziele. Ick en segghe niet dat ghy sult teghen uwen mede-dienac biechten/ die het u mochte verwijten: Segt Gode uwe zonden / diese gheneest. Belijt uwe zonden op u bedde / op dat uwe conscientie daer daghelijc haer quaet bekennē. Item / nu en ist oock niet noodlichs voorsz teghenwoorzdighe ghetuyghen te biechten. Laet de ondersoekinghe der zonde gheschien in uwe ghedachten: Laet dat oordeel zyn sonder ghetuyghe: laet God alleen sien dat ghy u biecht. Item / Ick en leyde u niet tot het aenschouwen uwer mede-dienaren: ick en bedwinghe u niet uwe zonden voorsz de menschen te ontdekken/ oegent uwe conscientie voorsz God. Toont uwe wonden den Heere den oppersten Medecijn / ende eyscht van hem salve: toontse hem die niet en verwijt / maer seer vriendelic gheneest. Item / Voorszwaer en segse geenē mische/ op dat hy't u niet

Dwelck upt verschepden ghetuyghen Chysostronius te sien is/ den weken dese maniere van biechten seer heft mis haecht.
* Homil. 2. in Psal. 50.

Ser. de penitē. Sc. conitē.

Homil. 5. de incomple. Dei natura. contra Anomeos.

niet en berwyte. Want men moet oock toghe
 sinen mede-dienaer niet biechten / die het soude
 moghen openbaren : maer toont uwe wonden
 den Heere / die sojge vooz u draecht / en die vrien-
 delick is / ende een gheneker is. Daer nae maect
 hy God aldus sprekende: Ick en bedwinghe u
 niet midden in een schouspel te comen / ende veel
 gheluyghen te nemen / segt uwe zonden mi al-
 leen int verborghen / op dat ick uwe sweere ghe-
 nese. Sullen wy oock seggen dat Chysostomus
 als hy dit ende dierghelycke dinghen schryft / is
 tot sulcke roeckeloocheyt gecome / dat hy de con-
 scientien der menschen verlost van dese banden
 in welke sy dooz Gods Wot verbonden
 zijn: Meen vooz waer. Maer dewyle hy verstaet
 de oozbiechte dooz Gods woort niet geboden te
 zijn / soo en bestaet hy niet te cyschen / dat niet
 noodich en is.

9 Maer op dat de gantsche sake te claerder en
 kenlicker zy / soo sullen wy ten eersten ghetrov-
 welck verhalen / hoedanighe belijdinghe ons is
 dooz Gods woort gheleert / daer nae sullen wy
 hare gedichtelen stellen / niet alle hare gedicht-
 self vooz waer (want wie soude die onneteliche
 Zee comen upt scheypen?) maer alleenlick die /
 in de welke sy de somma harer heymelicker
 biechte verbatē. Het verdriet mi hier te verha-
 len hoe dickmael de oude oversetter dat woort
 belijden ofte biechten heeft over geset vooz lo-
 ven ende prijzen, het welke de alderongelert-
 sten ghemeyn ende beken is: maer her is nut
 dat haer onbesthaemtheyt gheopenbaert wo-
 de / de welke sy ghebruycken / als sy het ghene
 dat van den lof Gods is gheschreyden / gebruy-
 ken om haer tyranisch ghebot te bevestighen.
 Om te bewysen dat de biechte trachtich is ont-
 de herten te verblijden / so brenghen sy woorden
 des Psalms voozt in stemme der verheuginghe
 ende belijdinge. Maer ist dat sulcke verkeer-
 ghe der woorden dooghet / soo comen wy upt
 allen dingen maken wat wy willen. Maer de-
 wyle sy alsoo haer sehaente hebben af gheleert /
 soo moeten de Godsalige Lesers gedencken dat
 de sulcke zijn dooz de rechtheerdighe wyake
 Gods in verkerden sin gewoort / op dat haer
 stouticheyt te grondwelicker zy. Ist dat wy
 willen in de eendoudighe leere der Schryftuere
 rusten / soo en salt niet te vreesen zyn dat ons pe-
 nant sal met sulck bedroch bespotten. Want
 daer wordt een wijse der biechte beschreyden / te
 weten / dewijle de Heere de gene is die de zonden
 vergeeft / vergect ende upt wischet dat wy vooz
 desen onsen zonden belijden / om verghevinge te
 ghecrigen. Hy is de Medecin / daerom laet ons
 hem onse wonden ontdekken. Hy is van ons
 veronghelyck ende verbolghen: laet ons van
 hem vrede soeken. Hy is de kenner der herten /
 ende weet alle de ghedachten: laet ons haesten
 onse herten vooz hem upt te stoyten. Sonna /
 hy is de ghene die de sondaers roept / laet ons
 niet traghe zyn om tot hem te comen. David
 seyt: Ick hebbe mijn zonde vooz u bekent ghe-
 maect / ende mijn onrechtveerdicheyt niet ver-
 borghen. Ick hebbe gheseyt: Ick sal mijn on-
 rechtveerdicheyt tegen den Heere belijden / ende
 ghy hebt de ongerechticheyt mijns herten ver-
 geben. Sulck is oock een ander belijdinge Da-
 vids / daer hy seyt: Heere weest mijnder ghenad-
 dich na uwe groote barmherticheyt. Sulck is
 oock de belijdinghe Daniels / daer hy seyt: Hee-
 re wy hebben ghesondicht / wy hebben verkeer-
 delick ghehandelt / wy hebben godloosheyt be-
 dreven / ende wy zyn weder spainich gheweest /
 af wijckende van uwe gheboden. Ende andere

belijdingen die hier ende daer in de Schryftuere
 gelefen worden: der welcker verhalinghe soude
 bynae eenen boeck vullen. Ist dat wy onse zonden
 belijden (seyt Joannes) de Heere is getrou-
 we om onse zonden te vergeven. Dooz wien sul-
 len wy belijden: te weten / vooz hem: dat is / als
 wy niet bedruktē ende verneeder den herte vooz
 hem neder vallen / als wy by hem onse selve van
 herten beschuldighende ende verdoemende / be-
 geeren dooz sijn goetheyt ende barmherticheyt
 verghevinghe te ghetryghen.

10 Doo wie dese belijdinghe van herten ende
 vooz God aen neemt / diens toughe sal sonder
 twyfel tot belijdinghe bereyt zyn / soo wanneer
 het noodich is de barmherticheyt Gods by de
 menschen te puyfen: ende niet allentlick om ce-
 nen alleen / en eenmael in de ooze te blasen: maer
 om dit mael in het opēbaer / daer het de gantsche
 werelt hoort / byzichel zyn schande / en de groot-
 dadicheyt en cere Gods te verhalē. Op dese wij-
 se heeft David van Bathan ghestraft geweet /
 ende in sijn conscientie gepriekelt zijnde / sijn zonde
 vooz God ende vooz de mensche beleden / seg-
 ghende: Ick hebbe tegen den Heere ghebondicht:
 dat is / Ick en ontschuldighe mi nu niet / ick en
 wepghere niet van allen menschen een sondaer
 gheoordeelt te zijn: ende dat het oock den men-
 schen openbaer woort dat ic hebbe willen vooz
 den Heere verberghen. Soodan upt de heymel-
 icken belijdinghe die vooz den Heere gheschiet /
 volghet de ghewillighe belijdinge vooz de men-
 schen / soo wanneer de ere Gods / ofte onse ver-
 nederinghe die eycht. Hieromme heeft de Heere
 voortijde verordent onder het volc Israel / * dat
 de Priester soude de woorden vooz seggen / ende
 het volck sijn zonden openlick in den Tempel
 belijden. Want hy voozsach dat dese hulpe hem
 noodich was / waer dooz een pghelick mochte
 te beter ghebracht worden tot de rechte kennisse
 sijns selfs. Ende het is recht dat wy onse ellen-
 dicheyt belijde / de goetheyt ende barmher-
 ticheyt onses Gods onder ons / ende vooz de
 gantsche werelt verclaren.

11 Dese wijse van belijden betaemt ordentlic
 ende ghewoonlick in de Ghemeynte gebruyck
 te worden: ende oock bypen ordēn soo wanneer
 het ghevalt dat het volck dooz eenighe gemeyn-
 zonde wordt bevangen. Van dit laeste hebben
 wy een exempel in de openbare belijdinghe / die
 het gantsche volc doet dooz de hulpe ende betwe-
 ginge * Esdrē ende Nehemie. Want dewijle die
 langhe ghevandenisse / de verwoestinghe der
 stad ende des Tempels / ende de verdervinghe
 der religie / hadde een ghemeyn straffe gheweest
 haerder aller afwijkinghe / soo en condēn sy de
 weldaet der verlossinghe niet bekennen ghelyck
 het betaemde / sonder eerst hen selven te beschul-
 dighen. Ende daer en is niet aen gheleghe / oft
 schoon in een ghemeynte sonstijts sommighe
 weynighe onschuldige zijn: want dewijle sy le-
 den zijn eens siecken ende qualick ghestelden li-
 chaems / so en moeten sy van gheen gefontheyt
 roemen. Ja het en is niet moghelic dat sy niet
 en souden eenighe smette ghetreghen / ende eeni-
 ghe schult hebben. Daerom soo wanneer wy
 dooz pestilencie / of creyl / of onbruyckbaerheyt /
 of dooz eenich ander onghereck ghestrast wo-
 den: ist dat wy dan behooren ons tot rouwe en
 droefheyt / tot vasten ende andere teerckenē der
 beschuldighinghe te wenden / soo en moeten wy de
 belijdinghe upt de welke alle andere teerckenē
 comen / niet vergheten. * De ordentlicke belij-
 dinghe boven dat sy dooz den mont Gods gepre-
 sen is / en sal gheen verstandich mensche haer

Homl. 4. de Lazaro.

De valsche biechte wech ghedaen zyn de woort nu verbaet hoe danighe belijdinge ons in Gods woort is vooz ghebraghen.

Eerstelick wort weder ghelept de dwalinghe van den oude oversetter / welke dooz de gelijckheyt des woorts is bedrogen.

Psal. 42. 5.

Hom. 1. 28. Daer nae wort beweisen met genighe nissen de Schryftuere / dat de belijdinge der zonden tot God alleen moet gedaen wesen.

Ierc. 17. 10.

Matt. 11. 28.

Psal. 51. 5.

Psal. 32. 5.

Psal. 51. 1.

Dan. 9. 5.

1. Joan. 1. 9.

De werckinge deser heylighe be-lydenisse / welke dooz God alleen gheschiet.

2. Sam. 12. 13.

De andere maniere an belijdinghe / welke by de menschen geschiet. * Levit. 26. 22

Dese is tweedertien: een openbare of heymelike belijdinge. De openbare gheschiet / of e nae den gemeynen reghel / ofte niet de gemeynen reghel. * Ache. 1. 7.

Het gebuick en het ende van die na de ghemeyne ordē die niet ghesdaen wort.

* Het gebuick ende het ende dat die / na de gemeyne ordē gheschiet.

rutticheyt aenmerckende/bestaen te verachten. Want dewijle wy in alle heplige vergaderinge ons selven stellen vooz het aenschijn Gods ende der Enghelen: welck sal het begin onses doens zyn/ anders dan de bekeninge onser onweerdicheyt: Maer dese bekeninghe geschiet (nochte pemant segghen) in allen gebede: want so wanneer wy om verghewinghe bidden / soo belijden wy onse zonden. Ick bekenne dat. Maer ist dat wy aenmercken hoe groot onse sozgeloozheyt/ of slapericheyt/ of onverstandicheyt is/so sullen wy wel bekennen dat het soude een salige insettinghe wesen/dat het Christen volck niet eenich gemeyn ende openbaer ghebyzuck der belijdinge/ worde tot vernederinghe gheoeffent. Want hoewel de ceremonie die de Heere heeft den Israeliten gheboden/ was upt de onderwijstuge der Wet/ soo comt nochtans de sake selve eerichsins oock ons toe. Ende wy sien voozwaer dat dit ghebyzuck wort in wel gheschickte Gemeynen niet grooter vyzucht onderhouden/dat de Dienaer alle Sondage eē sozme der belijdinge vooz hem en vooz den volcke begerijt / waer in hysse alle met ongherechticheyt beschuldicht/ ende den Heere om verghewinghe mede bidt. **Somina / met desen sleutel wort eenen pegelicken bysonder/ende allen int ghemeyn/een deure gheopent te bidden.**

12. **Woben desen prijsst de Schriftuere twee sozmen der heymeliche belijdinghe. Een die geschiet om onsent wille /waer toe de plaetse Jacobi dient/ daer hy seyt dat wy sullen d'een den anderen onse zonden belijde: want sijn meyninghe is dat wy d'een den anderen onse swackheden ontderkende/ sullen malcanderē met onderlingen raet ende troost helpen. V ander die om onses naesten wille gheschiet/om hem te versoenen ende te vrede te stellen als hy in eenighe dingen is dooz onse seyl veronghelijck. Ende in de eerste sozme/hoewel Jacobus niemant noemde in wiens schoot wy ons selven souden ontladen / ons de vyzpheit laet dat wy mogen vooz dien belijden die ons in de Gemeynente schijnt de alderbequaemste/ nochtans dewijle de Pastooren ende herders der gemeynen sijn gemeynlike boven andere te oozdeelen bequaem te zyn/ soo sullen wy oock die vooznemelick verkiezen. Ic segghe dat sy boven andere bequaem zyn / om dat sy dooz de roepinghe des dienst / ons zyn van den Heere verozdent / om upt haren mont onderwesen te worden om de zonden te oberwinnen ende betere /ende om troost upt het betrouwen der verghewinghe te ghecrigen. Want gelijck de onderlinghe vermaninghe ende strafinghe wel allen Christenen bevolen is / naer nochtans den Dienaren sonderlinghe opzesept: alsoo hoewel wy alle behooren malcanderen onderlinghe te troosten/ ende in het betrouwen der Godlicker barinherticheyt te verstercken/ soo sien wy nochtans dat de Dienaers als getupgen ende bozgen der vergebinge der zonde gheselt worden/om de consciencien daer van te versterken: so dat sy geseyt worden de zonden te verghewen/ ende de zielen te ontbinden. Als ghy hoozt dat hen dat wort toe gheschreven/ so denct dat het is tot uwe doozdeel ende gebuyt. Daerom sal een pegelick Christen ghedencken dat hy den middel hem van den Heere vooz gestelt/ niet en behoort te vergheten noch te verachten / als hy in hem selben also beuaut ende gequelt wort dooz het ghevoelen der zonde/dat hy hem selben niet en can sonder andr hulpe daer upt ontwerren/te weten/ hy sal de heymeliche belijdinghe by sijnen Pastoor ghebyzucken om hem sel-**

ven te verlichten/ ende sal sijn heymeliche hulpe begheeren om troost te vercrighen: want de Pastoors ampt is / het volck Gods mit openbaer ende int verbozgen met de leere des Evangelij te vertroosten. Maer men moet altyts die maticheyt gebuycken/ datmen de consciencien gheen seker jock op en legghe daer God niet sekers en gheviet. Hier upt volght dat de belijdinghe moet vyz zyn / soo datmen niet van eenen pegelicken episcopie/ maer alleenlick dien aenprijse / die verstaen sullen dat syse ghebreck hebben. Woben desen dat de selve dese nae haren noot ghebyzucken/noch dooz eenich ghebot bedwonghen/noch dooz eenighen list beweecht en worden om alle hare zonden te vertellen: maer alleenlick soo veel als sy sullen meynen hen selven nut te zyn om volcomen vyzicht des troost te ontfanghen. Dese vyzpheit moeten de getrouwe Herders der Gemeynen niet alleenlick laten/ maer oock bescherimen ende sterckelic houden staende / ist dat sy willen de tyzannie van haren dienst/en superstittie van haer volc weerē.

13. **Van de andere belijdinghe sprecket Christus by Mattheum/seggede: Ist dat ghy uwe gabe byznght tot den altaer / ende daer gedachtich wort dat uwe broeder yet heeft tegen u/ soo laet daer uwe gabe / ende gaet henen / ende versoent u eerst met uwe broeder: ende dan suldt comen ende uwe gabe offeren. Want also moetmen de misdaet die wy ghedaen hebben/bekennende ende af biddende / de liefde wederom helpen ende vercrighen die dooz onse schult gebouken is. Onder desen aert der belijdinghe wort oock dier menschen belijdinghe verbaet / die de gantsche ghemeynte met haer zonde verargert hebben. Want ist dat Christus de ergheringhe eens menschen groot acht/ dat hy dien allen die yet tegen de broeders misdaen hebben / de offerhande verbiet tot dat sy met behoorzliche voldoeninghe versoent zyn: hoe veel te meer moet de gene die de Gemeynente heeft met eenich quaet erenipel vercrghert / die selve wederom met bekenninghe sijnder zonden versoenen: Also is de Cozintische wederom tot ghemeynschap ontfanghen doe hy der straffe gehoorsaem geweest hadde. Dese sozme der belijdinghe is oock in de oude Gemeynente geweest: gelijck ooc Cyprianus verhaelt: Sy doen (seyt hy) eenen sekeren tijt lanc penitentie / daer nae comen sy tot belijdinghe/ ende ontfanghen het recht der ghemeynschap dooz de oplegginghe der handen des Bisschops ende der Byschepren. Van ander wijse ofte sozme der belijdingen en weet de Schriftuere gantschelelijk niet: ende het en betaeint ons niet de consciencien met meulwe banden te beuautwen/te welcke Christus seer strenghelick verbiet wederom tot dienstbaerheyt te bynghen. Hierentusschen en wederprijcke ick niet dat de schapen hen selven haren Pastoor ende Herder vertoonen soo wanneer sy willen het Naechtmael ghebyzucken/maer wilde dat sulcx alomme onderhouden ware. Want de ghene die becommert ende verweret sijn in haer consciencie / comen sonderlike vyzucht daer upt hebben: ende die te vermanen sijn/ gheben alsoo der vermaninghe plaetse/ alleentlic dat het altyts sy sonder tyzannie ende superstittie.**

14. **In dese briederley belijdinghen heeft de macht der sleutelen plaetse / het sy als de gantsche Gemeynente met openbare bekenninge haerder zonden / verghewinghe begheert: oft als een eenich mensche die dooz eenighe groote zonde heeft gemeyn ergernisse ghegeven/sijn leerschap betuycht / ofte als de ghene die om de ongherustice**

Reghtenwozdinghe tegen de openbare belijdinghen ende gebeden. In 110002

Act. 16. 21.

De heymeliche belijdinghe is tweedelep.

Eerstelic die om onsent wille gheschiet/ 1 Jacob. 5. 16

Daer nae die om onses naesten wille gheschiet.

Het gebuyt van d'eerste.

Welck ghebyzuck van den trouwen Herderen der Gemeynen seer gheboozert ende gehopen wort.

Matth. 16. 19. Matth. 18. 18. Joan. 3. 28.

Watmen hier laten en waer men doen sal.

Ghebruyck van de tweedelep heymeliche belijdinghe welcke ons van Christus is bevolen. 1 Matth. 5. 23.

Watse in haer begreyp.

2. Coz. 2. 6.

En andere manere van belijden en is in de heplighe Schuyt gantsche ick met bekent. 1 Matth. 23. 1. Coz. 7. 23.

De macht der sleutelen heeft in dese briederley belijdinghen plaetse.

rusticheyt sijner consciencie des Dienaers hulpe ghebyeck heeft / hem sijn swachtheit openbaert. Ende om ergheernisse wech te nemen sijn verscheyden oorsaken: want hoewel daer mede ooc de vrede der consciencie ghevooydert wordt / soo is nochtans het voozmeeste eynde / dat de haet worde wech ghenomen / ende de herten onder malcanderen vereenicht worden met den bant des vredes. Maer de vruchte daer van ick ghesproken hebbe / en is niet te verachte / op dat wy te liever onse zonden bejude. Want als de gantsche Gemeynthe als vooz den rictstoeel Gods staet / haer selven belijst schuldich te sijn / ende een eenighe toevlucht heeft tot de barmherticheyt Gods / soo en is die droeft niet selst noch clepui dat daer de bodre Christus haer teghenwoordich is die het bevel der versoeninge heeft / den welcken sy hoorz de verghewinge haer vercondigen. Hier wordt de nutticheyt der sleutelen te rechte gheprezen / als dese vsoetschap behooslich met sulcke oorden en eerweerdicheyt als het betaemt / volbracht wordt. Desgheliker als de ghene die hem selven eenichsins van de Gemeynthe verzeemt heeft / verghewinge vercracht / ende met de broeders wederom vereenicht wordt: wat grooter een weldaet is dat sy bekent dat het hem wordt van die vergeven / dien Christus geseyt heeft: Soo wien ghy de zonden vergeeft op der aerde / dien sullen sy vergeven worden in den Hemel: Ende oock en heeft die heymelike absolute ende verghewinghe gheen minder cracht ende vruchte / als sy van die verghereet wordt / dien sonderlike hulpe noodich is / om haer cranchtheit te verlichten. Want het geschiet die maect dat de ghene die de ghemeyne belosten hoorz die der gantscher ghemeynthe der gheloovighen toeghevoecht worden / nochtans niet te min in eenighe twyfelinghe blyft / ende noch ongerust is van herten / ghelijck of sy noch gheen verghewinghe vereroghen en hadde. Ende ist dat dese de verborzgen woude sijn herten sijnen Pastoor te hemmen gheeft / ende hoorz dat de stemme des Euangelij wordt sonderlick tot hem beveert / namelick / Dine zonden worden u verghewen / hebt goeden moet: soo mach sy sijn herte bevestighen tot gherusticheyt / ende van die bevinghe verlost worden daer van sy te vozen onstelt was. Maer als men van de sleutelen handelt / so moet men altyt toe sien dat wy niet eenighe macht en droomen die van de vercondinghe des Euangelij verscheyden sijn. Dese sake sullen wy wederom op een ander plaetse moet volcomelicker verelaren / daer wy sulle van de regeringe der Gemeynthe handelē. Ende daer sullen wy sien dat alle het recht om te binden ofte ontbinden dat Christus synder ghemeynthe ghegeven heeft / is aen het woorz ghebonden. Maer dat is voozmeestelick waer van de bediuninge der sleutelen / wiens gheheele macht daer in is gelegen / dat de ghenade des Euangelij door de ghene die God verozdent heeft / heymelike ende openbaertelick in de herten der gheloovighen versegghet wordt / het welcke niet en can gheschien anders dan alleenlick door de predikinghe.

15 + Wat doet de koonische Theologien? Sy verozdenen dat alle menschen / man ende wyf / terstont als sy tot de jeren der discretie ende onderscheydinghe gecomen sijn / moeten ten minsten eenmael alle jaer alle hare zonden biechten vooz haren eyghenen Priesster. Ende dat de zonde niet en can vergeven worden / ten sy dat men een vast vooznemen heeft om te biechten: ende dat daer gheen ingauck tot het Paradyse en is / ten sy dat sulck vooznemen volbracht

wordt. Ende dat de Priesster de macht der sleutelen heeft / om daer mede den sondaer te binden ofte ontbinden / om dat het woorz Christus niet te vergherees en is / daer sy seyt: Al wat ghy bindt / etc. Ende van dese macht voeren sy stryct gericghen cracht. Sommighe segghen dat daer wesentlick maer een sleutel en is / te weten / de macht om te binden ende ontbinden: dat de wetschapp wel noodich is tot het goede gebuyck der sleutelen / maer dat sy niet van het wesen der sleutelen en is / maer alleenlick een toevallende ding is. Sommighe dese te seer onghewonden byphert siende / hebben twee sleutelen ghereet / te weten / de discretie ofte onderscheydinghe / ende de macht. Andere wederom siende dat der Priessteren ongeschietheyt vooz sulcke maringe verhuert ende ghedwongen werf / hebben andere sleutelen ghesmeert / te weten / de auctoriteyt om te onderscheyden: (de welcke sy gebuycken eyndelike sententie ghevende) / ende de macht die sy in het volbringhen haer der sententie ghebyrcken: ende dat de wetschapp daer toe comt als een raet sman. Dit binden en ontbinden en dozden sy niet enckelick wyte legghen dat het sy de zonden verghewen ende wyte wiffchen: want sy hoorzen den Heere roepen by den Propheet: Ich bent / ende daer en is gheen ander bypeter: Ick bent / ick bent / die uwe ongherechteden wyte wiffche / o Israel. Maer sy segghen dat het den Priesster toe comt te oordeelen wie ghebonden of ontbonden sijn / ende te verelaren wiens zonden verghewen ofte behouden sijn / ende dat sy't verelact door de biechte als sy de zonden verghereet ende behout: ofte door sententie / als sy verbant ende tot de ghemeynship der Sacramenten ontfangt. Ten eynde als sy verelact dat sy noch niet en comen van desen knoep hen selven ontwerren / dat men hen altyt mach tegenwozen dat die maect van de Priessters ghebonden ende ontbonden worden die dies onweerdich sijn / ende die daerom niet ghebonden noch ontbonden en wordē in den Hemel: so antwozden sy het ghene dat haer laetste toevlucht is / te weten / dat men de ghevinghe der sleutelen moet verstaet met dese aenmerkinge / dat de Heere belooft heeft dat de sententie des Priessters die rechtweerdichlick sal gegeven worden na de verdienste des genes die gebonden ofte ontbonden wordt / sal by sijnē rechtstoeel goet geacht wordē. Vooz desen dat dese sleutelen sijn van Christus allen Priessteren gegeven / de welcke hen in hare promotie van de Bisschoppen toe gelyct worden: maer dat het vrye gebuyck is alleenlick by de gene die de kercken bedienen: ende dat oock by de verbanen ende afgesette de sleutelen wel blyven / maer verooft ende gebonden. Ende die dit seggen / die mogen niet recht geacht worden matich ende michter te sijn / als men se verghelijct by de gene die op een niet aenlyck nieuwe sleutelen gesmeert hebben / daer mede gelyck sy seere) de schat der Gemeynthe geopen wordt / de welcke wy sulle hier na te haerder plaetse ondersoekē.

16 Op alle dese punctē sal ic met corte woorden antwozden. Ende ick verwyghe hier tegē woordichlick met wat recht ofte onrecht sy hier de ziele der gheloovighen met hare wetten beuakwen: want dat sullen wy te sinder plaetse ondersoeken. Maer dat sy hen een wet op legghen van de vertellinge aller zonden: dat sy ingghen dat de zonde niet verghewen en woert anders dan met conditie / te weten / dat daer ee vast vooznemen sy om te biechten: dat sy sinteren dat daer geē ingauck tot den Paradyse en is / als de bequaemheyt om te biechten vergetē wort:

2. De versterde sleutel.
 Math. 18.
 19.
 Joan. 20. 23.
 3. Dat onbekent gebot van binden en ontbinden.
 Esai. 43. 11.
 25.
 4. Wieu die last van binden ende ontbinden opgelept sy.
 Cap. 5. lib. 1. sect. 7.
 Waerberlegginghe van drieck dwalinghe.

De nutticheyt van dese macht ten aenē van de openlike belidninge en byspreekinge ghy.

Mat. 18. 19.
 Joan. 20. 23.
 Ende ten aenē van de heymelike.

Matth. 9. 2.

En waer schouwinghe waer te nemen.

Lib. 4. cap. 11. ende 12.

C. Omnis uctiusque sexus. De summa Trinitate & fide Catho. decretum est Innocentii in Concilio Lateranen. Referatur lib. 4. Senten. distin. 14. cap. 2. lib. 4. Senten. distin. 12. cap. 1. De Waptinge dwalinghe van de vruchte.
 1. Denootsakelickheit die allen menschen voozgescheyden is / om alle zonden te biechten.

Dan tghene
is / met t' ghe-
tuyghenisse
Dabids.
Psal. 19. 13.

Psal. 38. 5.

dat en is voozwaer gheenfins te lijden. Doet-
men alle de zonden vertellen? Maer David die
(ghelijck ick meyne) de behydinghe der zonden
wel overneret hadde/roeyt nochtans uyt / wie
sal de dwalinghe verstaen? Heere repnicht my
van myne verborghen zonden. Ende erghens/
myne ongherechtheden zijn over mijn hoost
ghegaen/ ende zijn ghelijck een swaer last boven
mijn macht verswaert. Te worten/ hy verstant
hoe groot de afgront onser zondē was/hoe me-
nigherlep ghedaente des boosheyt in den men-
sche zp/ hoe menich hoost dit ghedierde / name-
lick de zonde / dyacht / wat langheren steert sy
treekt. Daerom en voechde hy hem selven niet
om het getal der zonden te verhalen : maer riep
uyt de diepte des quaets tot den Heere: Ick ben
overladen / ick ben begraven ende verstrickt : de
poozten der hellen hebben my bevanghen/ urwe
haent trecke my uyt / die in den diepen put ben
versoncken/ende vergae/ ende sterbe. Wie sal nu
dencken op de tellinghe sijnder zonden / dewijle
hy siet dat David selve niet en can het ghetal
sijnder zonden rekenen.

17 Met dese pijnbaeck worden de zielen der
ghener die eenich ghevoelen van God hadden/
meer dan wezedelic gequeet. Ten eersten bracht
ten sy haer selven tot rekenfchap / ende deelden
de zonden in armen/ in tacken/ in taerkens ende
in loovers/ nae hare ghedaenten: daer nae heb-
be sy de qualiteyt ofte hoedanicheyt / de grootte
ende de ghelegghentheden gheweghen : ende de
sake hadde wel wat vooztgaer/ maer als sy eē
wepnich verre ghecomen waren/ doe waren sy
ghelijck seheyen dee niet en sien dan alomme he-
mel ende zee/ geen haven/ gheen ruste: maer hoe
sy meer dooz waren / soo veel te meer comt hen
vooz oogen: Ja daer waren ghelijck hooge ber-
gen op rysende: ende gheen hope doech nae langhe
omneganghen daer uyt te comen/ soo bleven sy
dan in de benaughtheyt: en daer en wert ten eynde
geen ander uytcomfse ghevonden/ dan vertwij-
selinghe. Hier hebben de wyerde vleeshouwers/
willende de wondē genesen die sy gemaect had-
den/eenige medecijne gegeven: te weten/ dat een
pegelic soude doe dat in sijn macht waer. Maer
hier worden de ellendighe zielen wederom met
nieuwē sorge becommet/ jae met nieuwē suer-
te ghequeet ende ghevlegghen / aldus denckende:
Ick en hebbe niet tijts genoegh daer toe gedaen/
mijn neersichheyt heeft hier in my niet groot
genough geweeft/ ic hebbe vele dinge verachtelic
dooz by gegacen/ en de vergetelicheyt die uyt on-
achtfaemheyt comt / en is niet ontfchuldichte.
Daer worden noch andere plaesters ghegeven/
om sulcke suerte te verfoeten: te weten/ wel aen
doet penitentie vooz urwe vergetelicheyt/ sy sal
u vergeven worden so verre sy niet onachtfaem
en is. Maer alle dese plaesters en comē de won-
den niet toe heplen. Ende sy en zijn niet alleenlic
geen verlichtinge der cranckheyt / maer zijn se-
mijn met honich vermeugt / om dat het niet en
soude dooz de bitterheyt der eerste sinake ver-
woyden worden/ maer tot in de binnenste leden
comen eer het gevoelt wozt. So dringt dan dese
grootweliclike stemme altijts/ en clint in de oorz:
Brecht alle urwe zonden: ende dese verseychun-
ghe en can niet werch ghenomen worden anders
dan dooz selieren troost. Hier moghen de Lesers
bedencken hoe onmoghelich het is alle de daden
des gantschen jaers te overrekenen / en te ober-
leggen wat sy op eenen pegelicken dach gedaen
hebben: want de bevindinge leert eenen pegelic-
ke dat de memozie te cranck is / so wanueer des
abonts de seplen eens dacths alleenlick te on-

derfoecken zijn: so menigerlep ende verscheyden
seplen comen daer vooz ooghen. Want ick en
spreke niet van de grove ende overstandighe
hypocriten/ die meynen dat sy haer rekenfchap
wel gemaect hebben als sy die ofte vier swaer
zonden aengemetet hebben: maer van de waer-
achtige dienaers Gods/ die in het ondersoeken
bevindende dat sy overlade zijn/ daer bovē noch
dit ghedencken dat Joannes seyt : Ist dat onse
herte ons straft / God is meerder dan onse her-
te. So woze sy dan verschicht vooz dienlich-
ter / de welcke veel seherper kennisse neemt dan
onse sinnen comen begripen.

18 Ende dat de meeste deel der werelt heeft te
wyde gheweest met sulcke verfoetinge daer me-
de so sehadelick semijn vermeugt was/ dat en is
niet gheshiet dat sy gheloofden dat Gode daer
mede was ghenoech ghesaen / ofte dat het hen
gantfchelick genoegh was: maer om dat sy ghe-
lijck midden in der zee eenen ancker uytgewor-
pen hebbe/ soude een wepnich van der vaert
rusten/ of ghelijck een moede ende flau vesper/ in
den werch een wepnich neder ligghet. Ick en ar-
bejde niet om de waerheyt hier van te bewij-
sen. Want een peghelick mach by hem selven
sijns selfs getuyghe zijn. Ick sal in somma seg-
gen hoedanich dese wet geweeft zp. Ten eersten
is sy onmogelic / daerom en can sy anders niet
dan verderben/ verdoemen/ verwerren/ tot den
bal ende tot verwtwefelinghe byanghen. Ten an-
deren becomt sy den sondaeren het waerachtich
ghevoelen haerder zonden / ende maect se ghe-
veyns de hypocriten / ende doctse God ende hen
selven vergeten. Want dewijle sy geheel becom-
met zijn in de tellinghe haerder zonden/ so verge-
ten sy daer en tusseljen den verborzgen poel haer-
der zonden/ haer verborzghen ongerechtheden/
ende inwendige onreynicheden / dooz der wel-
ker kennisse aldermeest sy haer ellendicheyt be-
hoozden te wogen. Maer het was een seer sel-
gel der behydinghe te bekennen ende behyden dat
de afgront onser boosheyt soo groot is / dat sy
oock onse ghevoelen te boven gaet. Na desen re-
ghel sien wy dat de behydinghe des Publicaens
geschiet is/ daer hy seyt : * Heere weest my son-
daer ghenadich. Ghelijck of hy wilde segghen:
Ick ben ghelijck een sondaer soo groot als ick
ben/ ende ick en can de grootheyt mijner zondē/
noch met ghedachte/ noch met tonge begripen:
laet de afgront diner barmherticheyt desen af-
gront der zonden verclinden. Niemand mochte
segghen: Wat? moctmen dan niet alle de zonden
bechten? is dan geē behydinge God aengenaem
anders dan die besluten is in dese woorden: Ick
ben een sondaer? Jae wy moeten liever neersich-
heyt doen om soo veel in ons is / onse gantsche
herte vooz den Heere uyt te storten: ende niet al-
leenlic met eenen woorde te behyden dat wy son-
daers zijn/maer waerachtichlick/ende van her-
ten bekennen dat wy sulck zijn : ende met onse
gantse ghedachte bekenen hoe menigherlep
de suerte der zonden is: niet alleenlick dat wy
oureyn zijn/maer hoedanich/ende hoe groot/ en
in hoe veel stucken onse onreynicheyt gelege is:
niet alleenlick dat wy schuldich zijn / maer met
wat grooter schult wy verladen / ende hoe me-
nichsins wy verbonden zijn : niet alleenlick dat
wy ghewont zyn / maer hoe vele ende dootliche
wonden wy hebben. Ende als de sondaer hem
selven geheel met dese bekenninghe uytghestozt
heeft/ so sal hy nochtans ernstichlick en oprecht-
lichlick dencke/ dat daer noch veel meer is/ en dat
de verborzghentheden sijns quaets soo diep zijn/
dat wyse niet en can gantfchelick ondersoeken.

1. Joan. 8. 20.

De tweede
wederlegginge
ge der eerste
dwalinge/ ge-
nomen van
tweerdeley
gelicheit.

De somma
van de gant-
sche werdes
legginghe.

De derde we-
derlegginge/
genomen van
een tegenstel-
linge/ waer in
vooz ghe-
stelt wozt een
sekeren regel
der belgde-
nisse.
* 1. Cor. 18. 13.

Verelaringe
deses regels.

Item/ dooz
het getuyge-
nisse der con-
fessie/ welcke
gheenfins
dese seer stre-
ghe verhande-
nisse voldoen
can.

Daer na/ dat
men nootfa-
kelick in ver-
twefelinghe
ende verstar-
tinghe vallen
moet.

De bevestiginge
der voozga-
de dinge/ ge-
nomen van
dat getuyge-
nisse der con-
fessie.

Ende

Psal. 19. 13.
1. Teghwoort
pinghe.

Ende sal uyt roepen met David : Wie verstaet de dwalinghe? Heere verlost my van mijne verborghen zonden. Nu dat sy segghen dat de zonden niet vergheven en worden / ten zy datmen vastelick voort ghenomen heeft te biechten / ende dat de voorre des Paradys ghesloten is voort de ghene die de bequaemheyt om te biechten die sy gehad hebben / zijn voort by gegaen: het zy verre dat wy hem souden dat toe laten. Want de verghewinghe der zonden en is nu niet anders dan sy alsijts gheweest is. Van allen den ghenen daer van men leeft dat sy verghevinghe der zonden hebben in Christo vercreghen / van die en leeftmen niet dat sy hen selven in eenichs Priesters oorz ghebrecht hebben. Nocht sy en souden voort waer niet biechtē / dewyle daer noch biecht-pape noch biechte en was. Ende vele eeuwen daer nae en heeftmen niet geweten van desen biechte te spreken / in welke eeuwen de zonden vergheven ware sonder dese conditie. Maer op dat wy niet langher gelijck van een twyfelachtige sake en striden / het woort Gods is openbaer / het welke oock eenwichtig blyft / te weten / so wanneer de sondaer sucht / soo en sal ick alle sijn zonden niet ghedencken. Soo wie tot dit woort bestaet yet toe te doen / die en bint de zonden niet / maer bint de barmherticheyt des Heere. Want dat sy seggen datmen niet en can oordeel geven eer de sake bekent is / daer op rannen lichtelick antwoorden / dat sy dat oordeel lichtveerdichlick aen hen trecken / dewyle sy hen selven hebben tot richters ghestelt. Ende het is wonder dat sy sulcke gronden sineden / die van gheenen verstantighe mensche en sullen toe gelaten worden. Sy roemen dat de bindinghe ende ontbindinghe hen bevolen is / ghelijck of dat een oordeelinghe ware van eenich gheschil. Maer dat dit recht is den Apostelen onbekent geweest / dat bewys haer gantsche leere. Ende vast te weten of de sondaer verghevinghe gheericht / dat en comt den Priester niet toe / maer den ghenen van welken de verghevinghe gheericht wordē : want de ghene die de biechte hoort / en can nemmermeer weten of de zonden alle ende te rechte vertelt sijn. Alsoo en soude daer gheen verghevinghe sijn die haer voortder soude strecken dan tot de woorden des ghenes die moet gheoordeelt worden. Boven desen is de verghevinghe gheheel ghelegghen in het gheloove ende penitentie: welke tweedinghen niet en connen van den mensche bekent worden / alsinen van het een moet sententie gheben. Soo volcht dan hier uyt dat de sekerheyt der bindinghe en ontbindinghe niet en is den goetdinken eens aertseken richters onderwoopen: want als de Die- naer des woorts sijn annt rechte bedient / soo en can sy niet absolvieren noch vergheven / anders dan niet conditie: maer dat om des sondaers wille gheseyt wordē : Soo wien ghy de zonden vergheeft / etc. op dat sy niet en twyfselen dat de verghevinghe die uyt den bevelē ende door de stemme Gods beloost wordē / sal in den Heivel selver ende vast sijn.

Antwoort.

2. Selwijg.

3. Ezer. 18. 21.

2. Teghwoort
pinghe.
Antwoort.

3. Teghwoort
pinghe.
1. Antwoort.

2. Antwoort.

Matt. 18. 19.
Joan. 20. 25.

4. Teghwoort
pinghe /
dat de oorz
biechte en
sake is / die
haer selven
niet goet
nocht quaer
en is en dat
se oock pro-
fytelick sijn.

19 Daerom en ist gheen wonder dat wy dese oorzbiechte die soo seynlich een dunck / ende soo menichsins der Ghemeynte schadelick is / verdoemen ende begheeren af te vryghen. Waert dat het een dunck ware in hem selven noch goet noch quaet / nochtans dewyle het gheen niet noch vrycht en can doen / ende oorzake gheweest is van soo veel ongoddelicheyt ende dwalinghe: wie en soude niet achten datment behoort terstont af te vryghen? Sy verhalen wel sommigge gebuychten, de welke sy roemen seer vrycht-

baer te sijn: maer sulcx is al gheloghen / ofte van gheender weerde. Een dunck alleenlick verhalē zy / daer in sonderlick voordeel zy / te weten / dat de beschaemtheyt des biechters groote pijn is / waer door de sondaer ooc namaels voort sichtigher wordē / ende de wrake Gods voort comt hem selven straffende. Maer vernederen wy den mensche niet ghenoech met groote beschaemtheyt / als wy hem toe dien opperste hemelchen rechtstoel roepē / daer God de kennisse neemt: Het is voort waer schoonen voortganck ghedaen / als wy ons voort eenen mensche schamen / af laten te sondighen / ende ons niet en schamen dat God een ghetunghe onser booser conscientie is. Hoewel dit selve is oock grootelick gheloghen. Want men mach alomnie sien dat door gheen dunck grooter vrychtē ende beironwen tot sonde en comt / dan als de mensche meymen dat sy voort den Priester ghebrecht hebben / moghen haren mont vughen / ende segghen: Ick en heb niet gedaen. Ende sy en worden niet alleenlick het gantsche jaer te stouter om te sondighen / maer het gheheel jaer sanc van de biechte gherust zynde / en suchen nimmermeer tot God / noch en comen nimmermeer tot hen selven / maer hoopē sonde op sonde / tot dat de tijt comt in welchen sy / ghelijck sy meymen / alle hare zondē op eenmael uyt stortē. En als syse uytgestort hebben / so meymē sy van haren pack ontladen te sijn / ende dat oordeel dat sy den Priester toe schyden van God genomen te hebben: dat syse Gode uyt de ghedachtenisse ghesloten hebben / als syse den Priester hebben te sijn ghegeven. Maer wie siet den dach der biechten niet blinden aensichte comen? Wie gaet blymoedichlick tot de biechte: ende en comt niet veel meer onghewillich ende als tegenwoortelende ghelijck of sy niet ghewronghen halse tot de ghevanghenisse ghetrocken wordē? anders dan moghelick de offerpapen die niet onderlinghe verhalingshe haerder booser stucken hen selven sekerlick vermanen. Ick en wil niet veel papiers verdriven om hare ongeschickte grouwelen te verhalen / waer van de oorzbiechte vol is. Ick segghe alleenlick dit: Ist dat die heplige man niet onwyselick ghedaen en heeft die om een gherichte ende ruwer van hoererie / heeft de biechte uyt de kerck / ofte veel meer uyt sijn volcx ghedachtenisse ghesooten: so worden wy vermaent wat tegen ontellicken vele hoerrien / overspelen / onghelooftē oontwyscheden ende verlokkinghen noodich is te doen.

20 Dat de biecht-papē hier de macht der scitelen voort wenden / ende daer in alle de macht haers rjer stellen / wy moeten sien hoe groot men dat behoort te achten. Sijn dan / seggen sy / de scitelen sonder oorzake ghegeven? Is dan sonder oorzake gheseyt: Al wat ghy ontbint op der aerde / dat sal in den heivel ontbondē wesen? Maken wy dan het woort Christi ydel? Ick antwoorde dat daer groote oorzake ghegeven is / waerom de scitelen ghegeven worden: ghelijck ick oock weynich te voren verclaert hebbe / ende wederom clarer sal leeren daer wy sullen van den ban handelen. Maer wat sijn uyt ist dat ick alle hare sulcke vraghen als met eenen sweerde de al te samen af houwe / segghende / dat haer offerpapen niet en sijn stedhouwers noch nacomers der Apostelen? Maer dit selve sal ic ooc moettē elders handelen. Nu daer sy hen selven willen aldersterck maken / daer eeyten sy eē stuc op waer door alle hare sterck te weder gelwoopen wordē. Want Christus en heeft niet eē sijnē Apostelē macht gegeve om te bindē en

1. Antwoort / waer in ontdeckt wordē / de ghebeuysheyt / crigen / goddeloofheit ende afgrijselike growelen van de beschermer deser dwaalinghe.

Neclarius / waer ban sect. 7.

Wederlegginghe der twee dwaalinghe.

Matt. 18. 18

1. De Bisps priesters en sijn gheen nacomers der Apostelen.

Lib. 4. cap. 1. 8

Joan. 20. 23.

Sp en hebben den H. Geest niet/ de welcke alleen is de regeerder ende beleyder der sleutelen. Lib. 4. cap. 6.

ontbinden/ dan als hysc met de heyligen Geest begaest heeft. Daerom segghe ick dat de macht der sleutelen niemant toe en comt dan die eerst den heyligen Geest heeft ontfangen. * Ick segghe dat niemant en can de sleutelen besigen/ ten zy dat de heylige Geest voor gae/ leere en segge wat men doen moet. Sy clappē dat sy den heyligen Geest hebben/ maer niet der daet versaken sy hem: ten zy dat sy mogelijk diehten dat de heylige Geest een ydel dinc/ en van geender weerde zy/ ghelyck sy voorwaer diehten: maer men sal hen niet ghelooven. En met desen stucke worden sy gantschelic te neder gheworpen/ te weten/ van wat sleutel het zy dat sy roemen/ men moet hen altyt vragē of sy oock den heylighen Geest hebben / die de bewegher ende regeerder der sleutelen is. Ist dat sy antwoorden dat sy den heylighen Geest hebben / soo moet mense wederom vraghen of de heylighe Geest can dwalen. Dat en sullen sy niet besaen claerlich te segghen/ hoe wel sy't in haer leere bedecktelick te kennen geven. Soo salmen dan beslypen dat geene offerpapen de macht der sleutelen hebben / dewijle sy alomme sonder onderschept ontbinden dat de Heere wilde ghebonden hebben / ende binden dat sy heeft gheboden te ontbinden.

Vreden.

De wederlegginge van de derde dwalinghe.

Erstelick is haer onbeket dat bevel en de belofte Christi.

Wederlegginge van een regentwoorzprijghe.

1. Cor. 6. 9.

In ontellicke ongeschicktheden sullen sy vallen die vā het woort Gods (welck is een sekeren regel om te binden ende ontbinden) afwycken.

21 Als sy sie dat hen met seer clare bebindinge bewese wort dat sy sonder onderschept de weerdige en onweerdige bindē en ontbindē / so treckē sy den sleutel sonder wetenschap hen selven aen. Ende hoewel sy niet en comen versaken dat de wetenschap noodich is tot het rechte gebruyck/ soo schryben sy nochtans dat oock den boosen dienaren is de macht ghegheven. Maer dewijle dit de macht is: Al wat ghy bint ofte ontbint op der aerde/ dat sal in den Hemel gebonden ofte ontbonden wesen: So moet dese belofte Christi lieghen/ ofte sy binden ende ontbinden recht/ die met deser macht begaest zijn. Sy en comen hier niet voorwenden dat de woorden Christi haer strecken nae de verdiensten des menschen die gebonden ofte ontbonden word. Wy bekenen dat ooc/ datmen noch binden noch ontbinden en can/ anders dan de gene die weerdich zijn ghebonden of ontbonden te worden. Maer de vercondigers des Euangeli/ ende de gemeynte hebben het woort waer mede sy dese weerdicheyt moghen meten. In dit woort moghen de vercondighers des Euangeli eenen pghelicken verghevinge der zonden beloven in Christo door het ghelooft: sy moghen de verdoemnisse vercondighen teghen alle ende over al die Christum niet aen en nemen. In dit woort vercondicht de Ghemeynte dat de hoerceders / overspeelders / dieben / gierighe / ende ongherechtige / gheen deel en hebben in het rijcke Gods / ende bint de sulcke niet seer seker banden. Mer de selven woort de ontbint hy de ghene die hy troost als sy hen bekeerren. Maer wat macht sal dit zijn/ niet weten watmen moet binden ofte ontbinden: ende niet comen binden noch ontbinden ten zy datmen dat weet? Daerom segghen sy dan dat sy ontbinden door de autoriteyt die hen ghegheven is / dewijle de ontbindinghe onseker is: Maer toe dient ons dese ghedichte macht/ is dat daer geen gebruyck van is? Ende ick hebbe nu bewesen dat daer gheen gebruyck en is/ ofte dat het soo onseker is dat het voor gheen is te achten. Want dewijle sy belghden dat het meeste deel der Priesteren de sleutelen niet recht en ghebruycken / ende dat de macht sonder recht gebruyck crachteloos is: wie sal my doen te ghelooven dat de ghene die my ontbint/ is een goet

bediener der sleutelen? Ist dat hy een quaet bediener is/ wat heeft hy dan anders dan dese ondeugende bedieninge/ te weten/ Wat in u te binden ofte ontbinden is / dat en weet ick niet / dewijle ick het recht gebruyck der sleutelen niet en hebbe: maer ist dat ghy't verdient/ so ontbindē ick u: Maer soo veel soude / ick en segghe niet een ongeleert mensche (want dat en souden hare ooren niet wel bezagen) maer een Turck ofte duypvel vermoghen. Want het is soo veel te segghen/ als / Ick en hebbe Gods woort niet/ het welcke een seker regel is om te ontbinden: maer de autoriteyt is my gegeve om u te ontbinden/ ist dat uwe verdiensten dat vermogen. So sien wy dan wat sy aenghesien hebben als sy geoordeelt hebben dat de sleutelen zijn de autoriteyt om te onderscheyden / en macht om de sententie te volbrengen: ende dat de wetenschap daer toe comt als een raetsman/ en dat sy is als et raetsman tot goet gebruyck. Te weten/ sy hebben willen oncuypselicli/ dertelick / sonder God ende zijn woort regneeren.

Dist. 1. c. 1.

Rom. 1. 24.

Welche te seggen de wederlegginge van de derde dwalinghe.

22 Ist dat yemant hier tegen seyt dat de onrecht dienars Christi oock niet min en sullen bezest ende onseker zijn in haer ampt/ om dat de ontbindinghe die aen het gelooft hangt / altyt sal onseker zijn. Boven desen / dat de sondaers sullen gheenen ofte clynen troost hebben/ dewijle de dienar selve / die niet bequaem en is om haer ghelooft te oordeelen / niet seker en is van de ontbindinghe. Die can liehtelic wederlept worden. Want sy segghen dat de Priestere geene zonden en vergheeft / anders dan daer van sy keunisse heeft: ende also nae haer gevoelen is de verghevinghe in des Priesters oordeel ghegheven / ende als dese niet voorzichtiglic en onderschept wie der verghevinge weerdich zy/ soo is alle haer doen te niete ende te vergeefs. Sonma/ de macht daer van sy spreken / is ondersoekinghe niet macht om te oordeelen/ nae welke ondersoekinghe de verghevinge ende absolutie ghemeten word. In desen deele en wort gheen sekerheyt noch vasticheyt ghevonden. Iac het is een diepe afgront: want daer de biechte niet volmaectit en is/ daer is oock de hope der verghevinghe creupel. Boven desen moet de Priestere selve in twyfelinghe blijven / dewijle hy niet en weet of de sondaer sijne zonden ghetrouwelick vertelt. Ten laetsten is de onwetentheyt ende ongheloeft der Priesteren soo groot/ dat het meeste deel daer van niet bequaem en is om dat ampt te bedienen / dan een schoclapper om lant te bouwē: ende de andere moeten byna alle niet rechte van hen selven twyfelden. So comt dan de onsekerheyt ende twyfelinghe der Pauselicke absolutie hier upt / dat sy willen dat die haer fondament hebben van den persoon des Priesters: ende niet alleenlic van den persoon des Priesters/ maer oock van de kennisse die hy neemt/ op dat hy alleenlic van aengebrachte/ ghebrachte ende bevonden dinghen oordele. Nu waert dat yemant dese goede Leeraers vzaechde of de sondaer niet God versoent wort als sommighe zonden vergheven zijn/ ick en sie niet wat sy souden comen antwoorden anders dan dat sy sullen bedwonghen worden te belghden dat het gene dat de Priestere oordeelt van de vergheven zonden/ der welcker vertellinghe hy ghelooft heeft / al onzuchtbaer is/ soo langhe als de andere zonden die hy niet ghelooft heeft/ van de verdoemninghe nae verlost en worden. Ende met wat sehadelicker benantheyt de conscientie des geens die hem selven gebiecht heeft/ blijft bedanghen/ dat is hier upt openbaer / dat hy niet

r. Antwoort/ alwaer dat de Paus-gefinde tot vergheven de ongeschicktheden ghebrachte worden/ het zy dat ghy de Priestere ofte de biechter aenbet.

hy niet sekens en can houden upt den woorde Gods/dewyle hy rust op des Priesters discretie (gelyck sy spyecken.) Maer de leere die wy geben is vry ende vryaek van alle dese ongeschickheden. Want de absolutie is niet conditie / op dat de sondaer betrouwe dat God hem ghenadich is / so verre hy opzekerlych versoening soect in de offerhade Christi / en gerust is in de genade die hem is vooz ghesete. Alsoo en can die niet dwaalen die nae syn pzedichampyt vercondicht dat hem upt Gods woort is bevolen. Ende de sondaer can te seker ende claer absolutie ontfanghen als de eerboudighe conditie wordte daer by gheset / van de ghenade Christi aen te nemen / na de gemeyn reghel onses Meesters/ de

2. Antwoort/ alwaer dat overbloedich op de int- blycke wordte geantwoort.

Mat. 9. 29.

De wederlegginghe der vierde dwalinge/ welke is dat herceche om te ontbinden/des Priesters gegheben is.

1. Wort be- toont hare onwetticheit om hare sake rechtelick en wel te bewy- sen.

2. Wort dooz sulck haec voorge- ven de keere- kelicke discretie omzichte- keert.
* 1. Teghen- wooringhe.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

2. Teghen- wooringhe.

Antwoort.

2. Teghen- wooringhe.

ende verderben sy die matichheit/een ander wij- se om te vergheven daer by stellende : te weten/ met oplegginghe der straffe ende voldoeninge/ waer in sy hare offerhanden ee recht toe schy- ven / waer dooz sy te heiste deelen dat God ons alom heeft gheheel beloost. Want dewyle hy enckelich penitentie ende ghebooghe epsejt / so is dese deplinghe ofte upreuninghe gheheel on- godlick. Want het is soo veel / gheijck oft de Priester eens Deliens persoon aemnemende/ God verhinderde/ ende niet en wilde lyden dat God dooz syn enckel mildicheit penant tot ge- nade ontfinghe/dan die vooz des Deliens voet- baneck heeft ghelegghen / ende aldaer straffe ghe- leden.

Antwoort.

24 De gantsche somma is dit: Ist dat sy wil- len God den auctor deser biechte maken die sy ghedicht hebben/ soo wordt haer ydelheyt ghe- openbaert: gheijck ick in weynige plaatsen die ick by ghebracht hebbe / bewesen hebbe dat sy vervalschers sijn. Ende dewyle het openbaer is dat dese wet is van menschen ghegeven/ soo seg- ghe ick dat sy oock een tyranische ende wreede wet is/ ende dat God daer dooz verzoet wordt/ de welke de conscientien ac sijn woort verbin- / ende wil dat sy van der menschen heerseljappie vry sijn. Nu als de salte die God heeft wille vry laten/wordt gheboden also noodich om verghe- vinghe der sonden te vereryghen/ soo segghe ick dat dit onverdaghelicke kerckroof is. Want gheen dinck en comt eyghentlicker Gode toe/ dan de zonden te vergheven / waer in onse salte- heyt is ghelegghen. Voden desen hebbe ick bewes- sen dat dese tyranie dan eerste is in ghebracht als de werelt in sehandelicke onghelicheit was versontken. Hier toe hebbe ick oock geleert dat het een feynighe wet is / die de ellendighe conscientien tot verwyfelinghe vzenge / waer gheen vrese Gods en is: ofte plomper maecht/ waer sozgheloochheit is niet ydel behaghelicke- heyt ende sneeclunge verlotckende. Ten laetsten hebbe ick verclaert dat alle de versachtingen die sy by bryngghen / tot gheen ander eynde en die- nen / dan om de supber seere te verweren / ver- dypsteren ende verdzaypen/ende de godloosheyt niet valsche colouren te bedecken.

T'beslyt v2 de gantsche handel tegen dese verdrich- te biechte/ welker soz- sy zontck/ tyranie/ gods- laste- ringe/ kerck- rooderie en verblondighe godloosheyt by affschij- dert.

Psal. 136.

25 In de derde plaerf der penitentie stellen sy de voldoeninghe / maer al wat sy daer van suat- teren/ dat can niet enie woorde wederlept wor- den. Sy segghen dat het niet ghenoech en is dat de gene die penitentie doet/ hem selven onthout van de voozleden zonden/ende sijn leuen beert / ten sy datmen Gode voldoe van her ghene dat gheschiet is.* Ende dat daer vele middelen sijn/ dooz de welke wy mogen de zonden af coopen: te weten/ trauen/ vasten/offerhanden/ werken der liefde. Datmen hier mede moet God ver- soenen/ de schult der rechtveerdicheyt Gods be- talen/ de zonde vergheven/ende de verghevinge verdienen. Want hoewel hy dooz sijn groote barmherticheyt heeft de schult vergheven / dat hy nochtans de straffe hout dooz de discipline ende oeffeninghe sijn der rechtveerdicheyt/ ende dat dese straffe moet dooz voldoeninghe af ghe- cocht wordte. Nochtans comen alle dinge tot dese somma / te wete / dat wy wel dooz de barm- herticheyt Gods verghevinghe der zonden ge- cryghen/maer dat dit geschiet overmits de ver- dienst onser werken / dooz de welke de schult onser zonde betaelt wordt / op dat der recht- veerdicheyt Gods behoortlick ghenoech ghe- daen worde. 1 Teghen sulcke leughenen stelle ick de onverdijnde verghevinghe der zonden/ de welke claerlicker dan eenich dinck in de

Van de vol- doeninghe/ welke de Sophisten in de derde plaerf der boerveerdiche- heyt stellen: haer dwalins- gen ende leu- ghenen.
* Lib. 4. Sen. dit. 30. c. 4. c. non iusticij do- pont. c. medi- eadem dit. c. nullus eadem dit.

+ Teghen sulck- ke leughenen wort gheset dat woort/ 1. Vergheby- ghe.

Schijftrue vercondicht wordt. Ten eersten was is vergheue anders dan een enckelber gave der mildicheit Gods? Want die niet een jaantschijf betuycht dat hem sijn gheleent ofte gheborcht gelt betaelt is / van dien en septmen niet dat hy't quijt geschouwen heeft: maer van den ghenen die sonder eenighe betalinghe van selfs doot sijn goetdadicheit sijns schuldenaers naem upt wilscht. **V**oben desen / waerom wordt daer by gheselt / vooz niet ofte onderdient / anders dan om alle de ineyninghe der voldoeninghe wech te nemen? Dooz wat stouticheit richte sy dan noch hare voldoeningen op / die dooz soo stercken bliuen te neder gheslaghen wordt? **E**n wat sullen wy seggen / dewyle de Heere dooz Esaram roept: "Ich bent / ich bent / die uwe ongerechtigheden wechneime om mynent wille: en en sal uwer zonden niet ghedachtich zijn. Vercondicht hy niet opentlick dat hy de oorsake ende het fondament der vergheuinghe neemt upt sijn goetheit alleen? **V**oben desen als de gantsche Schijftrue Christo ghetuyghemisse gheest / datmen moet dooz sijnen naem vergheuinghe der zonden ontfanghen / sluyt sy dan niet alle andere namen upt? **H**oe leeren sy dan dat de vergheuinghe wordt ontfanghen dooz den naem der voldoeninghe? **S**y en connen niet segghen dat sy dat den name der voldoeninghe niet toe en schryben / hoewel sy / ghelyck sy segghen / als een middel ende hulpe daer toe is. **W**ant als de Schijftrue seyt dat de zonden vergheuen worden dooz den naem Christi / soo vermaent sy dat wy daer gheen dinc toe en doen / ende dat wy dat gheenen onsen dinghe toe en schryben / maer dat wy dooz Christum alleen daer toe comen: ghelyck Paulus betuyghende dat God was de werelt hem selven in Christo verfoende / den menschen om sijnent wille de zonden niet toereckende / soo stelt hy terstont daer by de wyse ende middel / segghende / want hy is vooz ons zonde gheworden / die sonder zonde was.

Maer sy zijn soo verdraeyt dat sy segghen dat de vergheuinghe der zonden ende de verfoeninghe eenmael gheschiet / als wy dooz Christum worden in den Doop tot ghenade ontfanghen: maer datmen nae de Doop moet dooz voldoeninghe weder op staen. **D**at het bloet Christi gheen voordeel en doet / ten zy dat het dooz de sleutelen der Kerckie bedient ende uptgedeelte worde. **J**c en spzake niet van dupstere ofte onschere dinghen / dewyle sy haer onreynicheit niet seer clare gheschryffen geopenbaert hebben / en dat niet een ofte twee / maer alle de Schoolleeraers. **W**ant nae dat haer Meester heeft nae de leere Petri belede / dat Christus aen het hont de straffe der zonden betaelt heeft / soo verbeteret hy terstont sijn sententie met een wptueninghe die hy daer onder stelt / seggende / dat in de Doop alle tijtliche straffen der zonden vergheuen worden / maer dat sy na de Doop dooz de penitentie vermindert worden: soo dat het cruyce Christi ende onse penitentie alsoo te samen werken. **M**aer Joannes spzrecht veel anders / seggende: **I**st dat remant sondicheit / soo hebben wy een voozspzake by den Vader / namelijk Jesum Christum: ende hy is de verfoeninghe vooz onse zonden. **J**ch schrybe u linderkens / want uwe zonden worden u vergheuen om sijns namens wille. **H**y spzrecht vooz waer tot de geloobighe / ende dewyle hy hen Christum vooz stelt tot een verfoeninge der zonden / soo bewijst hy dat daer gheen ander voldoeninge en is / waer dooz God

verbolghen zijnde / soude moghen verfoent ende gepaept worden. **H**y en seyt niet / God is u eenmael verfoent dooz Christum / soest nu andere middel om u te verfoene: maer hy stelt hem tot eenen ewigen Advocat / als die ons dooz sijn voozspzake ewichlick tot de ghenade des Vaders wederbyngt: ende tot een ewige verfoeninghe / waer dooz de zonden verfoent worden. **W**ant dat is ewichlick waer dat Joannes de Dooper seyd: **S**iet het Lam Gods / siet die de zonden der werelt wech neemt. **H**y (segge ick en geen ander) neemt de zonde wech: dat is / dewyle hy alleen is het Lam Gods / so is hy oock alleen de offerhande vooz de zonden / hy is alle de verfoeninge / ende alle de voldoeninge. **W**ant dewyle het recht en de machyt om te vergebē epghentlick den Vader toe comt / als hy van den Sone wort onderschepde gelijc boven verclaert is: so wort Christus hier gestelt in eenen andere gract / te wetē / dat hy de straffe die wy schuldich waren / op hem nemende / heeft onse schult vooz het oordeel Gods uptgewilscht / waer upt oock volcht dat wy niet anders deelachtich en sullen wesen der verfoeninge die van Christo gheschiet is / ten zy dat hy die eere behoude / de welke die tot hen selven trecken die soecken God met hare voldoeninghen te paepen.

Ende wy moeten hier twee dinghen aenmercken: te weten / dat Christus sijn eere geheel ende ongeschet behoude / ende dat de conscientie in de vergheuinge der zonden gerust zijnde / vrede hebbe by God. **E**saia seyt / dat de Vader heeft alle onse ongerechtigheide op hem gelept / op dat wy dooz sijne wonden genesen worde. **H**et welke Petrus niet andere woorden verhaelt / seggende / dat Christus herft in sijn lichaem onse zonden gedraghen op het hont. **P**aulus schryft dat de zode is in sijn vleesch verdoent geweest doe hy vooz ons is zonde geworden: dat is / dat de cracht ende verbloedinge der zonde is in sijn vleesch ghedoot geworden / als hy wert tot een offerhande ghegeven / op de welke de gantsche pack onser zonde met haer verbloedinghe / met het gronwelckie oordeel Gods / ende met de verfoeninge der zonde / gewoepen worden. **H**ier en worden geensins de beuselinghen ghehoort / dat na de eerste reynige / niemant vā ons de cracht en vucht des lydens Christi en gevoelt anders dan na de mate der voldoender penitentie: maer wy worden (soo wanneer wy gevallen zijn) tot de eenighe voldoeninghe Christi geropen. **D**u stelt hare beuselinghen vooz uwe oogen: te weten / dat de ghenade Gods in de eerste vergheuinge der zonden allen werelt: ende ist dat wy daer na vallen dat onse wercken mede wercken om de tweede vergheuinghe te gheerighen. **I**st dat dese dinghen plaetse hebben / hoe sullen dan de ghetuyghemissen die boden sijn Christo toegheschreven / hem gheheel blyuen? **H**oe grootelick schilt dit / dat onse ongherechtigheden sijn op Christum gelept / om dat sy souden in Christo verfoent worde / ende dat sy dooz onse wercken verfoent worden: dat Christus is de verfoeninghe vooz onse zonden / ende dat God moet dooz wercken verfoent worden. **I**st datmen handelt van de conscientie gerust te maken: wat gherustmakinghe sal dat wesen datmen hoort dat de zonden verfoent worden dooz ghenoechdoeninghe? **H**oe sal de conscientie eenmael ten eynde van de mate ende middel der voldoeninge seker sijn? **S**al sy dan altnit twyffelen of God haer ghenadich is / sal sy altnit benaut sijn ende vergrouwē? **W**at die in lichtveerdige genoechdoeninghen gerust sijn / die achten het oordeel

Esa. 52.3.
Rom. 5.8.
Col. 2.14.
Tit. 3.5.

2. Onbetriende.

3. God ontz wissende onse ongerechtigheden.
Esa. 43.15.

4. Dooz Christum en om sijnent wille.

Acto. 10.43.

Waar upt dā volcht dat onse voldoeninghe niet noodich en sy.

2. Cor. 5.19.

1. Teghenwoyninghe / weiche seer nauwe bepackt de ghenade ende crachte Christi.
Lib. 3. Senten. dist. 9.

1. Pet. 2.24.
1. Tim. 1.9.

1. Antwoort vooz de Enangeliē Joanne.
1. Joan. 2.2.
ende 12.

2. Antwoort vooz Joanne den Dooper.
Joan. 1.36.

1. Pet. 2.24.

Wat vooz dese antwoorden volghen.

Twee dinghe / die hier te be merken waren / worden hier gescht met dat gheschiet van voldoeninge.
Rom. 5.1.
Esa. 53.4
ende 6.

1. Pet. 2.24.
Ten eersten / wort onsonderlick bewesen dat Christus eere behoot onghescht be waert te wesen.

Rom. 8.3.
Gal. 3.13.

Wat Ander is / van de gerustmakinge der conscientie: Ende wort bewesen / dat de selve met en can bestaen / wanneer de voldoeninghe eenige plaetse gheschiet wort.

Gods veel te clepne: ende sy overleggghen wep-
 nich hoe groot de swaricheyt der zonde is/ ghe-
 lyck wy erghens sullen segghen. Ende oft dat
 wy hen schoon toe laten dat sommighe zonden
 dooz behoosliche voldoeninghe versoent wor-
 den/wat sullen sy te epnde doe als sy niet so vele
 zonden verladen sijn/der welcker voldoeninghe
 sy niet en souden connen genoegh doe/ al waert
 dat sy hondertmael hondert jaer levende/ gant-
 selich daer nae stonden? Hier toe dient oock
 dat alle de plaetsen daer mede de vergevinghe
 der zonden betuycht wordt/niet die aen en gaen
 die eerstmael in den gront des gheloofs onder-
 wesen worden / maer de wedergebozen kinde-
 ren Gods/ ende die langen tijt sijn in den schoot
 der Ghepenite opgevoet geweest. Die boot-
 schap die Paulus so eierlich verheft/ namliek:
 † Ick bidde u in Chyristi name / laet u niet God
 versoenen: die en wordt niet tot de vzeemde ghe-
 voelht / maer tot de ghene die langen tijt we-
 dergebozen waren. Ende hy gebiet de voldoe-
 ninghen te laten varen/ en seynse tot het eruype
 Chyrist. Alsoo als hy schryft tot de Colossien
 dat Chyristus dooz het bloet des eruypes heeft
 versoent al wat in den Hemel ofte in der Aerden
 is / soo en bint hy dat niet alleenlick aen dien
 ooghenblick tijts/waer in wy in de Ghepenite
 aenghenomen worden / maer bestreke het tot
 den gantlehen loop / het welcke lichtelick ran-
 uyt den vervolghen der woorden verstaen wor-
 den/daer hy seyt dat de gheloovighe verlossinge
 hebben dooz het bloet Chyristi/te weten/ verghe-
 vinghe der zonden. Hoewel het is te verghees
 dat ick niet plaetsen te hoopen vzeinghe/ de welle-
 kie diekmael vooz comen.

28 Hier nemen sy haer uytvlucht tot een on-
 nutte onderschepdinghe/ te weten/ dat sommi-
 ghe zonden vergevelick sijn / sommighe doot-
 lick. Datmen vooz de dootlicke zonden groote
 voldoeninghe schuldich is / ende dat de vergeve-
 liche dooz liechter remedien gheschijvert worden/
 te weten / dooz het Patet noster, ende bespre-
 ginghe des wijwaters / ende de absolveringhe
 der Misse. Alsoo spelen en beuselen sy niet God.
 Nochtans dewyle sy altyts de dootlicke ende
 vergevelicke zonde in den mont hebben/soo en
 hebben sy noch niet comen het een van den an-
 deren onderschepden / anders dan dat sy de god-
 loof seyt ende onreynicheyt des herten verge-
 velick souden noemen. Maer wy segghen ghe-
 lyck de Schryftuere de reghel des rechts ende
 onrechts leert: † dat de doot is de besoldinge der
 zonde/ ende dat de ziele die ghesondicht heeft/des
 doots weerdich is. Doozt dat de zonden der ge-
 loovighen vergevelick sijn: niet om dat sy den
 doot niet en verdienen/ maer om dat dooz de
 barmherticheyt Gods gheen verdoeninghe en
 is vooz de ghene die in Chyristo Jesu sijn: want
 de zonden en worden hen niet toe gherekent/om
 dat sy dooz vergevinghe uytghewiselt wor-
 den. Ick weet hoe ongerechtiglick sy dese onse
 leere lastere: want sy segge dat het een Stoische
 leere is van de ghelyckheyt der zonden. Maer sy
 sullen sonder eenighen arbeit dooz haer eyghe-
 nen mont overwonnen worden. Soo vraghe
 ick dan of sy niet en bekennen dat selfs onder de
 zonden die sy bekennen dootlick te sijn / d'een
 zonde grooter is dan de andere? Soo en volghet
 dan niet terstont dat de zonden ghelyck sijn die
 te gelijcke dootlick sijn. Dewyle de Schryftuere
 beschryft dat de doot is de loon der zonde: dat de
 ghehoosfaenicheyt der Wet is de wech des le-
 vens: ende dat de overtreddinghe der Wet is de
 doot: soo en comen sy dese sententie niet ont-

gaen. Hoe sullen sy dan eenighe uytcomste der
 voldoeninghe vinden in soo grooten hoop der
 zonden? Of men sehoon vooz een zonde soude op
 eenen dach voldoen / soo valtmen in vele zon-
 den / dewyle men de voldoeninghe vooz een
 zonde bedenckt. Want daer en gaet niet een
 dach dooz sy in welken de alder rechtveer-
 dichste niet diekmael en vallen. Ende als sy
 sullen hen seiven tot haer voldoeninghen be-
 reyden / soo sullen sy vele ofte eer ontellicken
 vele zonden hoopen. Nu is het betrouwen der
 voldoeninghe wech ghenomen. Wat al verwach-
 ten sy? Hoe doozven sy noch van de voldoeninge
 pepen?

29 Sy arbeiden wel om te ontcomen / maer
 sy en connen nergens uyt gheaken. Sy dieh-
 ten een onderschep tusschen straffe ende schult:
 sy belyden dat de schult vergeven wordt dooz
 de barmherticheyt Gods: maer dat als de
 schult is vergeve/de straffe noch blyft/ de welle-
 kie de rechtveerdicheyt Gods wil betact heb-
 ben. Ende dat daerom de voldoeninghe eygent-
 lick de vergevinghe der straffe aen gaet. † Maer
 o goede God / wat grooter lichtveerdichijst is
 dat? Nu belyden sy dat de vergevinghe geschiet
 vooz niet ende onverdient/ sommijts leeren sy dat
 de selve met ghebeden/ tranen/ ende alderley an-
 dere voozberoydinghen verdient wordt. Maer
 noch stryft gantschelick met dese onderschepom-
 ghe al wat de Schryftuere leert van vergevin-
 ghe der zonden. Het welcke ick meyne nu ghe-
 noech ende overbloedichlick bevesticht te heb-
 ben/maer wil nochtans sommighe andere ghe-
 tuyghenissen hier onder stellen / dooz de welle-
 kie dese verdooyde slanghen sullen alsoo ghestre-
 ct ende benant worden/ dat sy voortaan niet selfs
 haren uytersten steert en sullen comen voortwen
 noch bughen. Dit is het nieuwe testament
 dat God heeft in Chyristo met ons ghemaeckt/
 te weten/ dat hy onse ongherechtigheden niet en
 sal gedencken. Wat hy hier mede heeft beduyt/
 dat leeren wy uyt eenen anderen Propheet/
 daer de Heere aldus spracket: † Ist dat de recht-
 veerdighe af wyekt van sijn rechtveerdicheyt/
 soo en sal ick alle sijn rechtveerdicheden niet ge-
 dencken. † Ist dat de godloose af wyekt van sijn
 godloosheyt / soo en sal ick alle sijn ongherech-
 tigheden niet ghedencken. Dat hy seyt dat hy
 der rechtveerdicheden niet en sal gedencken / dat
 is dat hyse van gheender weerde en sal achten
 om de selve te vergehden. Soo dan de zonden
 niet ghedencken / is die niet begheeren te straf-
 fen. Dit selve wordt erghens gheseyt met dese
 woorden: De zonden achter den rugge wor-
 pen/ gelijck een wolcke uytwischen/ in de diep-
 te der see versinken/ niet toerekenen gheederat
 honden. Mer stilleke foymen van spreken gheeft
 ons de heylighe Gheest sijn ghevoelen clarellick
 te kennen/ ist dat wy willen hem onse ooyen toe
 voegen ende leerlick sijn. Doozwaer God straf-
 te zonden: ist dat hyse wyrecht / soo ghedenck
 hyse: ist dat hyse vooz het ooydeel vzeingt/ soo en
 hout hyse niet gedeelat: ist dat hyse onder soeckit/
 soo en woort hyse niet achter rugge: ist dat hyse
 aensiet/ soo en heeft hyse niet ghelyck een wole-
 lie uytghewiselt: is dat hyse roert en verwoert/
 soo en heeft hyse niet in de diepte der Zee gewo-
 pen. Ende Augustinus leyt dit aldus uyt met
 clare woorden: † Ist dat God de zonden gederat
 heeft / soo en heeft hyse niet willen aensien: ist
 dat hyse niet en heeft willen aensien/soo en heeft
 hyse niet willen straffen: sy en heeftse niet wil-
 len bekenen:maer heeftse liever willen verghe-
 ven. Waerom heeft hy dan gheseyt dat de zon-
 den ghe-

De 2. Tegen-
 woopinghe/
 wort weder-
 leyt/daer me-
 de sy de ver-
 gebinghe der
 zonden boege
 tot den genen
 die eerstmael
 in den gront
 des gheloofs
 onderwesen
 worden.
 † 2. Cor. 5. 20.

Col. 1. 20.

De 3. Tegen-
 woopinghe/
 daer in sy
 vinden nae
 haer goet-
 duncken een
 onderschep
 tusschen ver-
 ghevelicke en
 dootelicke
 zonden/ met
 God sprake-
 de / ende de
 heylighe
 Schryft we-
 det sprekende.

Wat woort/
 waer in ver-
 claert wort
 dat recht
 onderschep
 tusschen de
 vergevelicke
 ende dooteli-
 cke zonde.
 † Rom. 6. 23.
 † Jer. 18. 20.

Rom. 8. 1.

En tegen-
 spreke/ dwelc
 is comende
 uyt de vooz-
 gaende tegen-
 woopinghe.
 Antwoort.

Prov. 24. 26.

De 4. Tegen-
 woopinghe/
 waer in sy
 brengen t on-
 derschep tuss-
 schen schult
 ende straffe/
 op dat sy dat
 g. diehuel v. 3.
 de volboen. in
 ge bevestigen
 moghen.

1. Antwoort.

2. Antwoort/
 welke me-
 berchende
 getingens-
 sen der 13.
 Schrift is
 elker ghe-
 maect.

Jer. 31. 31-34

Esch. 18. 24.
 27.

Esai. 38. 17.
 22.
 Esai. 44. 22.
 Mich. 7. 19.
 Psal. 32. 1.

Met sekere
 redet.

Met de heer-
 liche sprecke
 van Augusti-
 no.

Psal. 52. 3

den ghebedet zijn? om dat men se niet en soude sien. Wat wast dat God de zonden sach/ anders dan dat hyse straffe. Laet ons oock uyt een ander plaetse des Propheten hoozen op wat conditie de Heere de zonden vergeeft. Al waren (scyt hy) uwe zonden ghelijck purper/ so sullen sy wit worden gelijc snee: en al waert dat sy root waren ghelijck verwoemillioen/ soo sullen sy wit worden ghelijck witte wolle. En by Jeremiaan sprecket hy albus: In dien dach salmen de ongherechtigheyt Jacobs soecken/ ende sy en sal niet ghebonden worden: ende de zonde Juda/ en sy en sal niet zijn: want ick sal genadich zijn den overblijfselen die ick sal bewaren. Wilt ghy int coyte weten wat de meyninghe deser woorden is? Merckte wat daerentegē dese navolgende wijse van syzelic bedupde: * Dat de Heere de ongherechtigheden in eenen sacht te hoope biint/ dat hyse in eenen bundel versamelt ende wech lept/ dat hyse niet eenen yscen pyren schijft in eenen Adamant stern. Te weten/ ist dat dese woorden bedupden dat de zonden sullen vergolden ende ghestraft worden/ het welke sonder twiselen is: soo en moet men oock niet twiselen dat de Heere niet de contrarie sententien betuycht dat hy alle de vergeldinghe der wrake vergheeft. Hier moet ick de Lesers niet betuyginghe bidden/ niet dat sy nae wijne glossen ende ghedichtselen hoozen/ maer dat sy het woort Gods enighe plaetse laten hebben.

Esa. 1. 18.

Jer. 50. 20.

Met andere naer teghen gheitelde plaetsen der Schrijftuer. * Job. 14. 17. * Psal. 13. 12. Jer. 17. 1.

De 3. Antwoorde/ ghe-nomen uyt de aenmerckinge van de cracht des doots Christi.

Esa. 53. 5.

Rom. 3. 24. 1. Cor. 1. 30. Ephes. 1. 7. Col. 1. 14. 1. Tim. 2. 6.

De 4. Antwoorde/ van de aenmerckinge der offerhanden onder de Wet.

menschen wercken te zijne: maer waren gearht uyt haer wachtheyt/ dat is/ uyt de eenighe offerhande Christi. Ende hoedanghe vergeldinghe God vā ons neemt/ dat heeft Ocas met coyte woorden wel uytghedruet. * O God (scyt hy) ghy sult alle ongherechtigheyt wech nemen. Siet daer de verghevinge der zonden. Ende wy sullen calueren der lippen gheven: Siet daer de voldoeninge. Ick weet wel dat sy noch seker ver-sinneliker ontromen/ als sy onderscheyt maken tusschen de eenwighe straffe ende de tyelicke straffen. Maer de wijle sy leeren dat de tyelicke is allerley straffe die God den lichame ofte der siele aen doet/ uytgenomde de eenwighe doot/ soo worden sy doot dese uytneeminghe wepinich ghesolpen. Want de plaetsen die wy boven verhaelt hebben/ die gheven mannelick dit uyt/ dat wy op dese conditie worden van God in genade ontfanghen/ op dat hy alle de straffe die wy schuldich waren/ vergheue/ de schult ons niet toerekenende. Ende soo wannere David ofte de andere Propheten bidden om verghevinge der zonden/ soo bidden sy oock mede de straffe af. Ja sy worden doot het ghevoelen des Godliken oordeels hier toe ghebracht. Wedrom als sy barmherticheyt beloben van den Heere/ so ver-diken sy bynae altyts uyt voozghenomen raet van de straffe en van hare verghevinge. Voort waer als de Heere by Ezechiel vercondicht * dat hy sal der Babylonscher gevangeneisse een eynde maken/ ende dat om sijnent wille/ en niet om der Joden wille: soo bewijst hy ghenooch/ dat het beyde onverdient is. Eyndelick ist dat wy doot Christum worden van der schult verlost/ soo moeten de straffen die daer uyt comen/ een eynde hebben.

31 Maer delwijle sy oock hen selven met getuyghenissen der Schrijftuer wapenen/ so laet ons sien hoedamich die argumenten zijn die sy ghebruyken. * Sy seggen David van overspel ende dootlach ghescholden zijnde doot den Prophete Nathan/ heet vergēvinge der zonden ontfanghen: ende nochtans wort hy daer nae niet den doot sijns soons die uyt den overspele ghebozen was/ gestraft. * Wy worden geleert dat sulcke straffe die nae de verghevinghe der schult opghelept wordt/ moet doot vordoeninghe af gerocht worden. Want Daniel vermaende Nebucadnezar dat hy soude sijne zonde doot aelmoessen af roopen. * Ende Salomon schrijft * dat de ongerechtigheden worden om de gherechtigheyt ende Godsalicheyt vrgheven. Ende oock erghens/ dat de veelheyt der zonde wordt doot de liefde bedekt: Welcke sententie ooc Petrus bevesticht. Item by Lucan seyt de Heere van der sondaresse dat haer vele zonden vergeven sijn/ om dat sy groote liefde hadde. Hoe verkeerdelic ende verdraepdelic oordeelē sy a'tijts van de werckē Godes. * Maer hadden sy aenghemerck het ghene dat sy gheenims en bechoorden voozhy te gaen/ te weten/ dat daer tweeley oordeel Godes is/ soo souden sy een veel ander ghedaente der straffe in dese rastinghinghe Davids ghesien hebben/ dan die men soude behoozen te achten eē wrake te zijne. Ende delwijle het ons allen grootelic aen gaet te verstaē waer toe de rastinghinghen dienen/ door de welke God onse zonden castyt: ende hoe veel die schillen van de screynen in de welke hy de godloose ende verwozpen vervolcht met ontwerdicheyt/ soo en sal het (ghelijck ick meyne) niet onnut wesen dit selve met coyte woort te verbatē. * Laet ons (om leerens wille) het een oordeel noemen een oordeel der wrake: ende het ander een oordeel

De 5. Antwoorde/ van de aenmerckinge onser waer voldoeninge. * Psal. 14. 3. Wederlegginghe des ondersechts dwelē de Dootphylten makē.

* Ezech. 39. 12. ende 32. * De 5. Tegewoortinghe/ waer in uitspreekelick woort des geseyghen sē den heylighen Dichtueren. * 1. Van de bestaffinghe Davids. 2. Dan. 12. 13. * 2. Van de gerechticheyt die de zonde is boetende ende becloufende. * Dan. 4. 24. * 3. Van de liefde welke de zonden is bedeckende. 4. Van de barmherticheyt welke de ongerechtigheyt ver-soeit. 5. Van de aelmoessen/ die alle zonde rempigen. 6. Van vele zonden/ welke der trouwe vergheben sijn/ om datse veel liefde gehad heeft. * Psal. 16. 6. ende 10. 12. 1. 20. 11. * 1. Pet. 4. 8. * Luc. 7. 47. * Om dese reden/ genwozpinge een genoeget te doen soo worden daer so man genomē ghen van de wederlegoortē. * Goddoozihenien becloufent. * Te weten/ * 1. Van het oordeel der wrake. 2. Van het oordeel der rastinghinghe.

deel der castijdinghe. Ende men moet verstaen dat God niet den oordele der wrake alsoo sijne vbanden straft / dat hy synen toorn teghen hen bewijst / dat hyse beschacnt / crencht / ende verstroyt / ende te niete maect. Soo sal dan dit eghentlick Gods wrake zijn / te weten / als hy de straffe oock sijn verbolghenheyt is : maer niet den oordele der castijdinghe en is hy soo wyet niet dat hy soude toornich worden : noch en wyreckt niet om te verderben of te doot te bliemen. Daerom en ist eghentlick gheen straffe noch wrake / maer een beteringhe ende vermaninge. Het een comt den kichter toe / het ander den Vader. Want als de kichter eenen boosdoender straft / soo straft hy de boosheyt selve. Maer als een Vader synen sone strengelick castijt / soo en doet hy dat niet om hem te wycken of te straffen / maer meer om te leeren / ende namels boozsichtiger te maken. Chypsoffonius gebuycket ergens een gelijckenisse die weynich anders is / maer nochtas op het selve wyt comt. Een sone (seyt hy) wort geslagen / ende ee dienst knecht wort oock geslagen : maer dese wort gestraft als een dienstknecht om dat hy ghesondich heest : ende die ander wordt ghecastijt als een bye ende sone / tuchtinghe ende oeffeninghe ghebreck hebbende. Den sone gheschiet de berispinghe tot beproovinghe ende beteringhe / maer den dienstknecht tot slagen ende straffe.

32 Op dat wy de sake toytelick ende elaelick weten / soo laet van twee onderschepdingen dese de eerste zijn. So waer straffe is tot wrake / daer wordt de verbloekinghe ende toornicheyt Gods bewesen / de welcke hy nemmermeer en sendt over de gheloobighe. Maer de castijdinge hierenteghen is een zegheninghe Gods / ende heeft ghetuygenisse der liefde / gelijck de Schrytuere leert. Dit onderschep wort alomme dooz Gods woort ghenoechsaem beteeckent. Want wat verdruckinghe de godloose in dit teghenwoordich leven lyden / dit wordt ons beschreuen als een boozhof der helle / waer wyt sy nu van verre hare eeuwighe verdoemenisse aensien. Ende sy en worden daer dooz niet alleenlick niet ghebetert / noch en gheerigghen daer gheen vruchten van / maer worden veel meer met sulcke boozsien tot de seer grouwelicke helle bereyt / tot de welcke sy ten eynde staen te comen. De Heere castijt wel sijne dienstknachten seer / maer hy en gheeffe niet tot der doot. Daerom als sy niet sijn roede geslaghen zyn / soo bekennen sy dat het hen goet is tot waerachtighe onderwysinghe. Ende ghelijck wy alomme lesen dat de heylighe sulcke straffe met gherusten herte hebben aenghenomen / alsoo hebben sy altyt seer teghen die andere straffen gebeden. Heere seyt Jeremias / castijt my / maer niet oordeel / en niet in uwe toornicheyt : op dat ghy my niet missecht en verderft. Strot ulwen toorn wyt op de Heydenen die u niet en bekennen / ende op de rijcken die ulwen name niet aengheroeven en hebben. Ende David seyt : Heere straf my niet in ulwen toorn / ende en berispt my niet in ulwe verbolghenheyt. Het en doet hier teghen niet dat dickmael de Heere gheseyt wordt op sijne heylighen toornich te zyn / als hy hare zonden straft. Gelyc hy Esau : Ick sal u Heere toornich / want ghy zyt toornich op my : uwe toornicheyt is onghewent / ende ghy hebt my vtroost. Item Habacuc / als ghy sulc toornich zyn so sulc ghy uwer barmherticheyt ghedachtich zyn : Ende Michas seyt : Ick sal den toorn Gods draghen / want ick hebbe hem ghesondich. Daer vermaent hy dat de gene die

rechtverdrichlick ghestraft worden / niet alleenlick geenen vooztgauck en doen niet tegenwoestelen / maer dat de gheloobighe verlichtinghe der straffe hebbe wy de aenmerchinghe des raets Gods. Want op dese selve wyse wort hy gesept sijn erve te onthepighen : de welcke hy nochtans (gelijck wy weten) nemmermeer en sal onthepighen. Maer dat is te verstaen niet van den raet of gesintheyt Gods als die straffe / maer van het swaer ghevoelen der smerten daer van die ghevaecht worden die eenige strengicheyt van hem ghevoelen. Ende sijne gheloobighe en versoekit hy niet allenlick niet grooter stuericheyt / maer wordtse somtijts alsoo / dat sy hen selven laten denken dat sy niet verre en zyn van den hellsche verderve. Also betuycht hy wel dat sy sijn toornicheyt verdient hebben / ende het is hen alsoo nut / dat sy hen selven in haren eygen quaet mishagende / te soezhuldigher zyn om God te versoenen / ende hen selven soezhuldichlick haestigen om verghevinghe te begheeren : maer hierentusschen bewijst hy in dit selve elaelcker ghetuygenisse sijnder goedertierenheyt dan sijnder toornicheyt. Want dat beront staet vast dat in onsen waerachtighen Salomon is met ons ghenaeckt / ende de ghene die niet en can bedriegen / heeft betuycht dat des selven verbouts gheloove ende trouwe minnermeer en sal te niete worden. Ist dat (seyt hy) sijne kinderen mijn Wet verlarende / ende in myne oordeelen niet en wandelen : ist dat sy mijne insettinghen onthepighen / ende mijne gheboden niet en bewaren : soo sal ick haer ongherethhtcheden met der roede versoeken / ende hare zonden met slagen : maer myn barmherticheyt en sal ick van hem niet wech nemen. En om ons deser barmherticheyt te sekerder te maken / soo seyt hy dat de roede daer mede hy Salomons naecomers sal straffen / sal een roede der menschen / ende dat de slaghen sullen de slaghen der kinderen der menschen zyn. Ende dewijle hy dooz dese woorden maerichteyt en sachticheyt beduyt / soo geeft hy oock mede te kennen dat de ghene die de hant Gods teghen hen ghevoelen / moeten niet uytneimende ende dootliche vergrouwinge veroert worden. Hoe seer hy dese sachticheyt gebuycket als hy sijn volck Itrael castijt / dat bewijst hy by den Propheet / seggende : Ick hebbe u in het vper gheschuybert / maer niet ghelijck het silver : want also sont ghy geseel daer in verteret zyn. Hoewel hy daer leert dat de castijdinghem sijn dooz een supveringhe : so seyt hy nochtans daer by dat hy de selve alsoo maerich / op dat sy niet te seer daer dooz gerrencht en worden. Ende dit is gantschelick noodich. Want hoe yemant meer God vzeest ende hem selven meer voecht tot de oeffeninge der godsalicheyt / soo verlt teerder is hy om Gods toornicheyt te verdragen. Want hoewel de verwoerpen onder de slaghen suchten ende stenen / nochtans dewijle sy de oozsake niet en overlegghen / maer meer haren zonden ende oock den oordele Gods den rughe bieden / soo worden sy dooz die beesteliche onverstanchicheyt verhart : ofte dewijle sy grummen ende als met den voeten achter wyt slaen / ende oproerich zyn teghen haren kichter / soo worden sy van sulck rasende ghewelt / dooz uytstanchicheyt ende raserie ghescheel onverstanchich. Maer de gheloobighe dooz de roede Gods vermaent zynde / vernedren haer selven tefiont om hare zonden te overdencken / ende dooz vzeest ende vergrouwinge verschiet zynde / nemen ootmoedichlic haer bluchse tot gebeden. Daer dat God dese smerten daer mede

Wat ben de aenmerckinge wort twee derlepe onderscheit boozt ghebracht waer dan d'eerste den toorn Gods / wesen de straffe tot wrake aen / waer teghen de castijdinge gheschiet wort / wesen de gheringens der liefden : dwelcke met vele plaatsen der Schrytueren bevesticht wort. Job. 3. 17. Dio. 3. 11. Heb. 12. 5. Psal. 118. 18. Psal. 119. 7

Jerem. 10. 24.

Psal. 6. 2. ende 38. 2.

Teghenwoort puinghe / soo volcht dan daer wy / dat God hem dicwils ober sijne uytbezoeten berisgramt. Esa. 12. 1. Habac. 3. 2. Mich. 7. 9.

Kintwoort / waer in aen geseel wort waerom dat God de sone in dit leven met swaer plagen laet.

Doch alsoo dat hy sijne barmherticheyt van haer niet en neemt.

Psal. 89. 31.

Zewijs dan sijne belofte nisse.

2. Sam. 7. 14.

Wan 'tgetuygenisse ende t' exempel / dwelcke dooz de gebuerighe bebindinghe der Gemeente te Gods ghenoechsaem elaelck opbaer is. Esa. 48. 10

Onderschep tusschen den der woerpen en uytbezoeten / als sy gecastijt worden.

mede de ellendige zielen hen selven eruppen/ niet en verfoete/ sy soude hondertmael vergaen ooc in clepne teekenen sijnder tooznichteyt.

33 Doort sal dit het ander onderschept zijn/ dat de verwoypene als sy met Gods roeden geslagghen worden / nu eenichsins beginnen de straffe sijns oozderks te dzaghen: en hoe wel het niet en sal onghestraft blyven dat sy sulcken bewysingen der tooznichteyt Gods geen ghehoor ghegeven en hebben/ soo en wordē sy nochtans niet gestraft om dat sy souden hen selve bekennen: maer alleenlyck om dat sy souden groote lichts tot haer achterdeel ghevoelē/ dat Godt haer richter ende wycker is. Maer de kinderen worden niet met roeden gheslagghen/ niet op dat sy voort God de straffe haerder zonden dzaghen/ maer op dat sy daer doot tot beteringhe voortgaen. Daerom sien wy dat sulcke castijdinghe meer den toecomenden / dan den voozleden tijdt aengaen. Dit hebbe ick liever niet de woorden Chrysostomi/ dan niet de mijne uyt te drucken. Daerom (seyt hy) leyt hy ons de straffe op/ niet onse zonden straffende / maer ons tegen de toecomende dinghen beterende. Alsoo seyt oock Augustinus / dat ghy lydt daer van ghy droefheyt maect/ dat is u een medeyne ende niet een straffe: een castijdinge ende niet een verdoeminge. En verwoypt de roede niet/ ist dat ghy niet en wilt van der erde verwoyden worden/ etc. Alle dese ellendicheyt des menschelijcken gheslaches / in de welke de werelt sucht en steent/ weet broeders dat het medertmael sinerte is/ en niet een sententie der straffe/ etc. Dese sententien hebbe ick daerom willen voort bzeughen / om dat de wyse van speken die ick ghestelt hebbe/ niemande en soude schijnē nieu ofte ongewoon te zijne. Ende hier toe dienen oock die slagghen vol veronwoerdunge niet de welke God dickmael slaecht van de ondanbaerheyt des volcs/ dat het hartneekichlyck alle straffen veracht heeft. Wy Esaiam seyt hy/ waer toe soude ick u meer slaen? Daer en is gheen ghesontheyt van den hote der voeten aen tot den sop des hoofts toe. Maer dewyle sulcke sententien seer vele zijn by de Propheten / soo sal het ghenoechlyk zijn dat ick niet cozten woorden hebbe te kennen ghegheven dat God sijn ghemeynte doot gheenen anderen raet en straffe / dan op dat sy vernedert zijnde/ haer bekeer. Soo dan als hy Saulem heeft van den rijkē afghewoypen/ soo heeft hy hem tot wzake ghestraft: maer als hy Daviden van sijnen jonghen sone berooft heeft/ soo heeft hy hem tot beteringe gecastijt. Also moeten verstaen dat Paulus seyt/ als wy gheoozdeelt worden / so worden wy van den Heere gecastijt / op dat wy niet dese werelt niet verdoet en wordē: dat is/ als wy kinderen Gods doot de hant des hemelschen Vaders verdoet worden/ so en dient de straffe niet om ons tot schande te maken/ maer is een castijdinge alleenlick waer doot wy onderwesen worden. In dese sake ghevoelt Augustinus gantschelic niet ons: Want hy leert dat de straffen doot de welke de menschen te ghelijcke van Godt gecastijt worden / moeten menichsins aenghemerckte worden/ want den heylighen zijn sy nae dat de zonden verghēven zijn / tot stryft ende oefeninghe: den verwoyden die sonder vergevinghe zijn/ zijn sy tot straffen der ongeresticheyt. En daer verhaelt hy straffen die Davidi ende anderen godsalighen zijn opghelēpt gheweest/ ende seyt dat die dienden om haer godsalicheyt niet sulcke vernederinghen te oefenen ende bezyoeben. Ende dat Esaias seyt dat dē Jodischen volcke

de schult verghēven is/ dewyle sy volcomen castijdinghe van de hant des Heeren ontfanghen hadden: daer uyt en woyt niet bewesen dat de verghēvinghe der zonden in de voldoeninghe der straffe gelegen. Maer het is gelyc of hy seydē/ ghy hebt nu straffe genoegh gheleden om der welcker swaricheyt ende veelheyt (dewyle ghy nu doot langhe droefheyt bynae vertoert zyt) het tijt is dat uwe herten de bootschap der volcomen barmherticheyt ontfanghen / ende haer tot blyschap ontbindende / ghevoelen dat ick haer Vader ben. Wāt God neemt daer dē peccatoon des Vaders aen/ dē welken het oock rouw van sijn rechtverdighe strengicheyt / als hy is bedwonghen geweest sijnen Sone scherpelick te castijden.

34 Mer dese gedachten is het noodich dat de gheloovighe mensche onderwesen worde in de bitterheyt der verdrukkinge. Het is tijt dat het oozderl beginne vanden hupse des Heeren/ in het welke sijn naem is aengeroyē. Wat souden de kinderen Gods doen/ waert dat sy ghehoofden dat de strengicheyt die sy gevoelen/ sijn wzake ware? Want so wie van de hant Godes gheslagen zijnde/ denckt dat God sijn straffen de richter is/ die en can niet begripen/ anders dan dat hy tooznich/ ende sijn byant is/ ende de roede Godes ghelijck een vervloekinghe ende verdoemnisse vergrouwen. Somma/ soo wie ghevoelt dat God alsoo op hem ghesint is / dat hy hem noch wil straffen: dien en salmen niemmermeer comen wijs maken dat God hem lief heeft. Maer de roede Gods is dien eerst voozderlyck/ die overlept dat God op sijn zonden tooznich / maer hem genadich en ghezwiltich is. Want anders soude moeten gheschien dat de Prophete beclaecht hem selven gevoelt te hebben/ leggende: O God uwe tooznichteyt is over my ghegaen/ uwe verschickingen hebben my t onderghedrukt. Item/ dat Moses schryft / wy zijn in uwen tooznich afgheweken / ende in uwe verbolgentheyt zijn wy beroert. Ghy hebt onse ongeresticheden booz uwe oogen ghestelt/ ende onse verbozgen seplen voort het licht uwes aenschyns. Want alle onse daghen zijn in uwe tooznichteyt vergaen: onse jaren zijn vergaen ghelijck een woort uyt den monde ghesproken. Maer hierentegen David willende leeren dat de gheloovighe meer worden doot de vaderlycke castijdinghen geholpen/ dan verdoort/ so singt hy daer van aldus: Heere die man is salich/ den welken ghy straft / ende in uwe wet onderwijset: om hem ruste te gheven van de boose dagen/ als dē sondaer een graft gegraben woyt. Het is voortwaer een waer verfoekinghe als God de ongeloovighe sparende/ en haer boosheyt doot de vingerē siende/ schijnt harder tegen de sone te wesen. En daerom stelt hy de vermaninghe der Wet daer by tot eenen troost / waer doot sy moghen leeren dat haer salicheyt woyt ghevoozdert als sy tot den rechtē wech wederroeyē worden / ende de godloose hoofdelinghe dzijven tot hare dwalinghen/ der welker eynde de gratijt is. En daer en is niet aen ghelegen of het tydelicke ofte ewighe straffe sy. Want also wel sijn crestij / diere tijt/ pestilentien ende siekten / verfloekinghen Gods/ als het oozdeel der ewigher doot selve: dewyle sy tot dien eynde ghesonden worden/ op dat sy instrumenten der tooznichteyt en wzake des Heeren sijn teghen de verwoypene.

35 Nu meyne ick dat een pghelick wel siet waer toe de castijdinghe des Heeren dient/ daer mede de Heere Davidē gecastijt heeft: te weten/ om

Dat andere onderschept. Als de verwoypene niet Gods roede gesinere worden/ so beginnē sy esdē. Is de ewighe straffen te drage. Daer de godsalige worden doot de castijdinge ghenoochliche ende beruert tot boetberdicheyt ende om Gods genade te omhelsē. Welcke niet alleen niet het gheuygenis der W. Vaders/ maer ooc der H. Schryfturen bevesticht woyt.

In sermo. de penitent. & confes.

Esai. 1.5.

1. Sam. 15. 23

2. Sam. 12. 18

1. Cor. 11. 32.

Lib. de peccatorum meritis a c. 2. 23. & 34.

Esai. 40. 2.

Twederley gebuyt deser leere / welke verbaet is in dit onderschept. Het eerste: Ten aensien van den gheboordē mensche: Dat hy in de castijdinge sal geboeten / dat God hē ghegunstich is / niet teghenslaende dat hy hem berouwt ooc sijn gebreke. * 1. Act. 4. 17. * Jer. 25. 19.

Psal. 88. 17.

Psal. 90. 7.

Psal. 94. 12.

* Het andere/ dat den verwoyden de tydelicke straffen sijn boozbode bā de ewige verfloekinghe. * Het tweerde/ dat den onderschept van t oozdeel Gods upgelept zijnde/ so woyt daer by gestelt d'antwoort op het eerste deel bā de vufde teghewoypinge: te weten/ van de bestraffinghe/ die over David gegād is: welke ewighe straffe niet en is gheverft.

om dat het soude een bewijs zijn/ dat dootlachy ende overspel hem seer mis/haghen / teghen hetwelcke hy soo grootte verbolgentheyt op sinen lieven ende ghetrouwden dienstkenicht bewesen heeft: te weten/ om dat David soude onderwefsen ende vermaent worden/om dat hy daer nae niet en soude sulcke stricke bestaen te doen: ende niet om dat het hem soude een straffe zijn waer dooz hy Gode soude eenighe vergelbunge doen.

2 Sam. 24. 15

1 Bar. 21. 2. 2. 2. 24.

Alloo moetmen oock oordecen van die ander castijdinghe/ dooz de welcke de Heere sijn volck heeft met grooter pestilencie gheplaccht/ om de ongheloochsaemheyt Davids/ tot de welcke hy gevallen is in de tellinghe des volck. Want God vergaf wel dooz niet de schult der zonde Davids: maer dewijle het tot een gemeyn exempel aller tijden/ ende oock tot de verootmoedinghe Davids diende/ dat sulck een stuck met onghestrift ende bledē: soo heeft hy hem met sijn roede seer scherpelick gestraft. Dit eynde moeten wy oock in de gemeyn verbloekinghe des menschelicken geslachts dooz ooghen hebben. Want dewijle wy genade vercregen hebbede/nocht ons noch alle sulcke ellendigheden lyden als onsen vader Adam sijn tot straffe der zonde opgelept/ soo gevoelen wy dat dooz sulcke oeffeninghe vermaent worden/ hoo waerlick Gode de oobertdinghe sijns Wets mis haecht: op dat wy dooz het bekennē onser ellendiger conditie vernderet ende verootmoedicht zijnde/ te vperichliker na de waerachtighe gheluckicheyt staen. Hy soude seer dwaes zijn/ die soude achten dat de ellendigheden des teghenwoordighen levens sijn tot straffe der zonde gestelt. Het schijnt dat Chypstomus dit heeft gemeynt doe hy aldus schryft: Ist dat God daerom straffe op leyt/ om dat hy de ghene die in het quaet blyven/ soude tot penitentie roepen / soo is de straffe te vergeefs als de penitencie bewesen is. Daerom handelt God den eenen scherpelick/ den anderen byndelick/ gelijk hy kent eenen pegelicken nut ende voozderlick te zijn. Daerom als hy wil te kennen gheven/ dat hy niet onnatich en is in het straffen / soo verwyjt hy den hartreckighen volckē/ dat het gheslagen zijnde/ nochtans gheen eynde en maectt van sondivigen. Na dit gevoelē elacht hy dat Ephraim is ghelijck een vlacpe op d' een zijde verbyant / ende op d' ander zijde onghelucken: te wetē/ om dat de slagē niet dooz en drongen in het herte/ op dat de zonden mochten vercreet/ ende het volck tot de bergvinge bequaem worden. Dooz waer wie alsoo sprecht/ die bewijst dat hy sal terstont ghepactt worden soo haest als yemant hem selven bekeert: en dat hy dooz onse wederpauncheyt ghebrongen wort tot de strengicheyt die hy in de castijdinghe der zonden gebreukt/ welke strengicheyt mochte dooz ghewillige beteringe verhindert worden.

Maer dewijle onser aller hardicheyt en ongheluckicheyt soo groot is/ dat haer gantschelick castijdinghe noodich is/ soo heeft het den alder voozichtighesten Vader goet gedocht alle menschen sonder wptueninghe met der ghemeyner roede te oeffenē het gantsche leven lanck. Ende het is wonder dat sy hare ooghen so seer slaen op dat eenighe exempel Davids/ en dat sy dooz soo vele exempels niet geroert en wordē in de welcke sy de onderdiende vergelbunge der zonde mogen aenmercken. Men leest dat de Publicaen is gerechtveerdicht uyt den Tempel ghecomen: daer en volckte geen straffe. Petrus heeft vergelbunge sijnder zonde ghecreghen: Wy lesen van sijne tranen (sejt Ambrosius) maer wy en lesen niet van sijn voldoeninge. En tot den gichtstien

lien wort gesejt: Staet op/ uwe zonden worden u vergeven: maer hem en wordē gheen straffe op ghelejt. Alle de vergelbuinghe der zonden die in de Schriffture ghelesen worden/ die worden beschreven onderdiendē ende vooz niet ghegeven te zijne. Men behoode niet uyt dese mensche der exempelen eenen regel ghemomen te hebben/ dan uyt dat eenich exempel Davids/ hetwelcke verbaet ic en weet niet wat sonderlijc.

36 Met de vermaninge daer mede Daniel heeft den Coninc Nebucadnezar vermaent dat hy de zonde soude dooz sijn rechtveerdicheyt afcoopen/ ende sijne ongerechtigheden dooz barmherticheyt over de armen: daer mede en heeft hy niet willen te kennen gheven dat rechtveerdicheyt en barmherticheyt sijn verfoeninghe Gods ende afcoopinghe der straffen: (Want het sy verre dat opt eenighe ander losghelt of streantsoen geweest sy dan het bloet Christi) maer Daniel heeft daer van een afcoopinghe ghesproken die niet by de mensche/ dan by God moeste geschehen: gelijk of hy gheseyt hadde: Coninc ghy hebt onrechtveerdige en overweldighe heersehappie gezevē de nederige vduicht/ de arme berooft/ uwe volck hardelick ende onrechtveerdichlick ghehandelt: vooz de onrechtveerdige afrominghe ende overweldighe verdruckinge/ doet mi barmherticheyt ende rechtveerdicheyt. Desgelijc sejt oock Salomon dat de verheyt der zonde wort met de liefde gedect/ niet by God / maer onder de menschen selve. Wāt het geheel veers hy aldus: Haet verweert twist/ maer de liefde bedeckt alle ongerechtigheden. In welck veers hy nae sijn wijse het quaet dat uyt den haet rijst/ stele tegen de vziichten der liefde, d' een met den anderen vergelijckende/ op dit gevoelen: Die malcanderē hater/ die byten/ schelden/ verwyten/ vercheuren malcanderen onderlinge/ en nemen alle d' d' d' quaet: maer die malcanderē lief hebben/ die sijn wel dooz de vngeren/ ende vergeven malcanderen vele: niet dat d' een des anderen sepl pziest / maer draecht ende geneest met vermaningen/ liever dan hyt soude niet lasteren becreen. Het is sonder twijfel dat Petrus dese plaecte heeft op dit selve verstant verhaelt / ten sy dat wy hem willen beschuldigen dat hy de Schriffture verlicdelick en lustighlick verdraecht heeft. En als Salomon sejt dat de zonde wort dooz barmherticheyt en mildicheyt verfoent/ so en verstaet hy daer mede niet / dat de zonde alsoo wordē dooz het aenschijn Gods verfoent/ dat God dooz sulcke voldoeninge soude gepactt worden/ ende de straffe vergeven die hy anders soude den sondaer oplegghen. Maer nae een ghewoonelick wijse der Schriffture/ geeft hy te kennen dat de gene die vooz leden zonden en boosheden verlateude/ hen selven met Godsalcheyt en waerheyt tot God bekeeren/ sullen God ghenadich vinden: ghelijck of hy wilde segghen dat de rooyneicheyt des Heeren af laet/ ende dat sijn oordeel rust als wy rusten van onse zonden. Ende hy en beschrijft daer niet de oorsake der vergevinghe/ maer meer de wijse der waerachtigher bekeeringhe. Ghelijck de Prophten dickmael vercondigen dat de gebeynde hyprocite te vergeefs gedichte ceremonien ende diensten vooz oprechtē penitentie Gode in de hant steken/ de welke behaagen heeft in ghescheyt en werken der liefde. + Ghele ooc de Rutheir des Sendbriefs tot de Hebreen / de goetdadicheyt ende vriendelicheyt aen pziende/ vermaect dat men niet sulcke offerhade Gode behaecht. + Ooc als Christus de Phariszen bespottēde dat sy alleenlic na de repninge

Matth. 9. 2.

Antw. 10. 12.

Antwoort op het derde deel/ van de liefde/ welke de veerheit der zonden beedert.

1. Pet. 4. 8.

1. Pet. 16. 6.

Antwoort op het vierde deel/ van de barmherticheyt/ die de zonde veers joent.

1. Pet. 29. 13.

1. Pet. 33. 31.

1. Heb. 10. 14.

Antwoort op het vijfde deel/ van de aelmoeffent/ welke alle zonden repninghen.

Mat. 23. 25.

Luc. 11. 29.

der scho

Het selve bewijst hy nu mit ghemeyn soo met ghemeynsen als niet exempel.

1. Rom. 3. de provid. ad Starginum.

1. Jere. 5. 3. Ofte 7. 8.

Waerom dat alle menschen met de algheimepne roede/ al haer leven lanck/ geoeffent worden.

1. Euse. 18. 14.

1. Euse. 32. 61.

der schotelen stonden / ende op de onreynicheyt der herten gheen achte en hadden / ghebedt aelnoeffen te geven / op dat hen alle dinck reyn sy / soo en vermaent hyse daer mede niet tot ghe-noechdoeninge: maer leert alleenlich hoedanige reynicheyt Gode besaecht. Van dese wyse van spreken hebben wy ergkens ghehandelt.

37 Mengende de plaetse Luce / geen menschen die de parabel ofte gelijkenisse die de Heere daer verhaelt / met ghesonden verstande ghelesen heeft / en sal ons daer upt eenich geschil maken. De Pharizeus dachte by hem selvē dat de Heere de vrouwe niet en kende de welke hy so lichtelick liet aen hem comen. Want sijn neyninge was dat hyse niet en soude hebben late aen hem comen / hadde hyse vooz sulcke een sonbareffe ghekent gelijk sy was. En hier upt meynde hy dat Christus gheen Propheete en was / dewyle hy conde in sulcker wyse bedrogghen worden. Hieroin heeft de Heere die parabel vooz ghestelt om te bewyisen dat sy nu gheen sonbareffe en was / dewyle haer de zonden nu vergehen waren / seggende: Een woerker aer hadde twee schuldenaers / d'ē was hem vyftich schuldiel / d' ander vyf hondert. De schult is hen beyden vergheven. Die van beyden weets hem meerden dank? De Pharizeus antwoort: Vooz waer de gene dien meest vergeven is. Daer nae seyt hy / de Heere: Soo bekent dan hier upt dat dese vrouwe vele zonden vergeven sijn / want sy heeft groote liefde ghehad. Mer welke woor-den hy (ghelijck ghy siet) haer liefde niet en stelt als een oorzake der vergevinghe der zonden / maer als een bewijs. Want dese woor-den sijn genomen upt de gelijkenisse des schuldenaers / welcken vyf hondert vergeven waren / van den welcken hy niet en heeft gheseyt dat hem vergeven was om dat hy seer lief hadde: maer dat hy seer lief hadde om dat hem vergeheven was. Ende hier toe moet mē dese gelijkenisse voegen op dese wyse: Meynt ghy dat dese vrouwe is een sonbareffe: maer ghy behoorde te bekennen dat sy sulck niet en is / dewyle de zonden haer vergeven sijn. Ende van de vergevinge haerder zonden behoorde ghy seker te sijn upt hare liefde / dooz de welke sy ny danckt vooz de weldaet. Het is een argument genomen upt de navolgende wercken / waer mede een dinck bewesen wort dooz de navolgende teekenien. En hoe sy de vergevinge der zonden gecregen heeft / dat betuyecht de Heere opentlick seggende: Dwe geloove heeft u behouden. So vercrigen wy dan de vergevinge dooz het geloove: en dooz de liefde danken wy ende betuyghen de weldaet Gods. 38 De sententie die van de volderinghe hier ende daer in de oude schryvers gelesen worden / en roeren ny niet seer. Ick sie wel dat sommighe onder hen / jae (op dat ick recht upt spreke) byna alle der welcker boeckē int openbaer sijn / in desen deele gheseyt / ofte veel te seker en hart gesproken hebben. Maer ick en wil niet toe laten dat sy so ongeschick ende ongeleert sijn geweest / dat sy souden op sulcke gevoelen geschreven hebben ghelijck sy van dese nieuwe volderinghe Leerers gelesen wordē. 1 Chypostomus schryft ergkens aldus: * Waer barmherticheyt begeert wort / daer heeft de ondersoekinghe der zonde een eynde: waer barmherticheyt gesocht wort / daer en is gheen strenghe oordeel: waer barmherticheyt gheepscht wort / daer en heeft de zonde geen straffe: waer barmherticheyt is / daer en is gheen onderdraginghe: waer barmherticheyt is / daer is de antwoorde vergeven. Op wat wyse dese woor-den gedraept worden /

soo en sullen sy nochtans neimmermeer comen met de School-leerers ober een comen. Vore desen in den boeck die genaemt is / De dogmaticus Ecclesiasticus, die Augustino wort toegeschreven leestmen aldus. De volderinghe der penitentie is / de oorzaken der zonde uproepen / ende haren inghevingen gheenen toeganck laten. Waer upt het openbaer is dat doek te dien tijde de leere der volderinghe vooz de zonden / is in vele plaetsen bespot gheweest: dewyle hy alle de volderinghe stelt in de voorzichtigheyt om namaels de zonde te vernijden. Ick en wil niet vooz bringhen dat de selve Chypostomus leert / te weten / dat God niet meer van ons en eyscht dan dat wy met tranen onse zonden vooz hem behyden: want sulcke sententien comen dirckmael in sijne / ende andere schryvers boeckē. Augustinus seyt wel ergens dat de wercken der barmherticheyt sijn middelen om verghevinge der zonden te gherrigen: maer op dat niemant aen dat woorz en stoote nsch erghere / so seyt hy dat op een ander plaetse upt / seggende: Het vleeschlyk Christ is de waerachtige ende eenighe offerhande vooz de zonden / niet alleenlich vooz de zonde die alle in den Doop upt gewischt worden / maer ooc die naemaels upt swaichheyt comen: om de welke alle de Ghemeynte dagelijc roeyt: Vergheeft ons onse zonden: Ende sy worden dooz de eenighe offerhande vergeven. 39 Ende sy hebben de volderinghe meest genaemt: niet een vergeldinge diene soude Gode gheven / maer een openbaer betuyginghe / dooz de welke de gene die niet den ban gestraft waren / haer penitentie ende beteringe vooz de Ghemeynte bewesen / als sy wilden tot de ghemeynschap ontfanghen worden. Want den ghenen die sulcke penitentie deden / wordē seker vasten daghen verordent / ende andere dingen / dooz de welke sy souden bewyisen dat sy waerachtich ende hartelick berou hadden van haer volderden leven / ofte eer de ghedachtinisse der volderden zonden souden uptwisshen. En alsoo worden sy gesept niet Gode / maer der Ghemeynte ghenoech te doen. Het welke oock van woorde te woorde verhaelt wort vā Augustino in enen boeck ghenaemt Enchiridion ad Laurentium. Dit oude gebuyck hebben de biersten ende volderinghen die heden ghewoonlick sijn / haeren oorzaken ghenomen. Sy sijn vooz waer een aderen ghebuoetsel / die ghemaect sijn / dat van dese goede wyse niet selfs eenighe schuldwe en is obergebleven. Ick weet dat de oude fontyts hartachtich spreken: ende (ghelijck ick boven gheseyt hebbe) ick en versake niet dat sy mogelijk daer in gesept hebben: maer dat met weyninghe smectens bespyngt was / dat woorde gheheel ontreynicht / dewyle het met sulcker menschen onghewasschen handen wort gehandelt. Ende ist dat men sal niet de anthozitept der ouden stryden / wat oude zijnt doch die sy ons in de hant steken? De meeste deel der sententien daer mede Lombardus haer capiteyn en hooftman sijnen te hoope ghelapten boeck verbult heeft / sijn upt sommigher onwiser Monicken raserien ghephuckt / die onder den naem Anabosij / Hyperonim / Augustini / ende Chypostomus gelesen worden: gelijk hy in de tegenwoordighe handelinghe bynae al dat hy seyt / ghenomen heeft upt de boeck Augustini de penitentia, de welke is dooz eenen omwetenden en ongeschickten Schryver bepeyd upt goede en quade Antheuren te hoope ghelapt / en draechte wel de naem Augustini: maer is sulck dat hem niemant die middelmatich geleert ware / en soude gheweest

Antwoort op het laetste deel / Van de deetheyt der zonden / welcke de vrouwe vergeven sijn / om datse beel lief ghehad heeft. Cap. 7. 36.

De liefde van de vrouwe en is gheen oorzake van de vergevinghe der zonden / maer een bewijs daer van.

De seste teghenwoordinghe / van de volderinghe / die sy willen bewyisen upt den ouden Schryver. Homil. 2. in Gal. 50. Somminghe van dese boeckē wel sy in desen deele haer begreep hebben / ofte te sekerp ende te hardt ghesproken: soo ist nochtans datse niet den School-leerers niet ober een draghen / ghelijck dat upt de gestinghemmen van Augustino en Chypostomus openbaer is.

Capit. 54.

Homil. 10. in Gen.

Enchir. ad Laurentium.

Matth. 6. 12.

Want van de volderingen hebben sy alsoo ghesproken / dat het schijnt / dat op dien tyt / de volderinghen op den brede der kercken ende met op den thron Gods gheuen hebben.

Cap. 69. Ciracul in decret. cap. in actione de penit. dist. 1.

Eghene dat van ettelicke dwyster en onwyselick van den onbekenden Monicken is voorighebracht / hebbe de School-leerers seer qualick upt ghelept.

gheweerdigen vooz sijne te bekennen. Ende dat ick hare ongheschiede beuselighen niet seer scherpsummelick en onderfoecte/dat moete nyp de Lesers vergheuen/ dat icke niet en wil daer mede beswaren noch vermoepen. Het en soude nyp vooz waer niet seer ar bepedelick/ ende nochtans behaeflich zijn/ het ghene dat sy dus langhe vooz heplige verborghtheden ghepseuen hebben/ niet seer groote schande vooz gheghen te stellen: maer dewyle mijn voornemē is vuchtbaerlick te leeren/ soo late icke sulckes varen.

Het v. Capittel.

Van de vervullingen ende hulpen die sy by voldoeningen stellen, te weten, van Aflaten ende van den Vaghevyere.

We dese leere der voldoeninghe spruyten alle aflaten. Want dat in onse macht niet en is te voldoen/ dat wylt (ghelick sy clappen) hier mede voldoen. Ende sy comen tot sulcke raserie/dat sy seggen dat de aflaten zijn een uytdeelinghe der verdiensten Christi ende der Martelaren/ de welcke de Paus dooz sijne Bullen depl. Ende hoewel sy meer miserupt dan argumente weerdich zijn/ soo dat het niet seer nooddich en is arbeyt te doen om soo beuselachtighe dwalinghen te wederlegghen/ de welcke niet veel geschut gheslaghen zynde/ beginnen van selfs te verouden en te vervallen/nochtans dewyle een eyte wederlegginge sal sommighen onghelcerden meer nut zijn/soo en wil icke niet achter laten. Ende vooz waer dat de aflaten soo lange zijn gefout gebleuen/en in soo groote ende rasende dertelheyt zijn soo lange ongefraft geweest/ daer uyt machinen sien in wat dieper nacht der dwalinge de menschen sommige euenen lanch zijn versoncken geweest. Sy saghen dat sy van den Paus ende sijne Bullebraghers openlick en claerlick bespot wordē: dat groote geltfeesten ende marctē van de salicheyt haerder zielen ghehouden worden/ dat de pyys der salicheyt weynige penitencies geweerdeert wort/ dat gheen dinck vooz niet te crijgen en was: dat sy niet desen schijn ghesmyt worden dooz de offerhanden/ waer mede hoeren/ ruffianen/ ende byasserien souden schandelick ghehouden worden: dat de opperste verondighers der aflaten/ de opperste verachters waren: dat die ongheschiede beste dagelijcx met grooter en rasender dertelheyt in ghewelt en overdaet voozt ginch/ ende dat daer gheen eynde en wert/ dat daer altyt nieu loot gebracht/ ende nieu gelt uytgeloockt wert. Nochtans ontfinghen sy de aflaten met grooter eerweerdicheyt/ sy aenbadense ende cochtense: ende de gene die onder ander mensche scherpst sagen/die meuden nochtans dat sulc een Godsalich bedroch was/ waer mede sy mochten niet eenelich voozdeel bedroge worden. Ten laetsten als de werelt heeft een wepnich wijshyets aenghenomen, soo hebben de aflaten begonnen cout te worden/ ende verbytsen oock lant so meer tot dat sy ganeselic verwinde.

2. Maer dewyle vele die het vint ghewin/bezoch/ dieuerie ende voozderie sien (daer mede de aflactgebers ons dus lange beguuecht hebben) nochtans de fonteyne ende den oorspronck der godloofheyt niet en aenmercken: soo ist nooddich te kennen te gheuen met alleenlick hoedanich de aflaten zyn/maer oock wat sy eukelick zijn als alle sinetē daer afghewercht is. Sy noemense den schat der kercken/ ende de verdiensten Christi/ ende der Apostelen/ ende Martelaren. Ende de grondelicke bewaringhe deser schure/schuyben sy den Roomschen Paus toe/

in des welckes macht de uytdeelinghe sulcker grooter goederen soude zijn/ soo dat hy selve die mach gheuen/ ende het recht om te geuen anderen bevelen. Hier uyt comt somtijts volcomen aflact van den Paus/ somtijts aflact vooz sekeren jaren: van de Cardinale hondert dagen: van de Bisschoppen veertich daghen. Maer op dat icke de aflaten oprechtelick beschuyde/ sy zijn een ontsepliginge des bloets Christi/ ende een spot des dwibels/ om het Christen volck van de ghenade Gods/en van den leuen dwelck in Christo is/ af te leyden/ende van den wech der salicheyt af te wenden. Want hoe machinen schandelick het bloet Christi ontseplighen/ dan alsinen versackē dat het ghenoechsaem is tot vergheuinge der zonden/ tot verfoeninge ende tot voldoeninghe, ten zy dat sijn gheueck (ghelick oft uytgheteert ende verdozret ware) dooz andere dinghen vervult ende voldaan wordē: De Wet ende alle Propheten (seft Petrus) geuen Christe ghetuygenisse datmen moet dooz Christum vergheuinghe der zonden ontfanghen: maer de aflaten gheuen vergheuinghe der zonden dooz Petrum ende Paulum/ ende de Martelaren. Het bloet Christi (seft Joannes) reynicht ons van zonden: Maer de aflaten maken het bloet der Martelaren, de afwasschinghe der zonden. Christus (seft Paulus) die gheen zonde en wiste/ is vooz ons geworden zonde (dat is voldoeninghe vooz de zonde) om dat wy souden worden rechtveerdicheyt Gods in hem: maer de aflaten stellen de voldoeninghe der zonden in het bloet der Martelaren. Paulus riep ende bebruytē den Cozintē dat Christus alle vooz hen ghecrust ende ghestorben is: maer de aflaten vercondighen dat Paulus ende andere vooz ons ghestorben zijn. Hy seft erghens dat Christus heeft de gemeente dooz sijn bloet vercrege: maer de aflaten stellen eenen anderen prijs der vercreginge in het bloet der Martelaren. Christus heeft de ghene die gheheplich sijn/ met eenemghe offerhande eenwiltich volmaect/ gelick Paulus seft: maer de aflaten roepen hier teghen dat de heplichmakinghe wordē dooz de Martelaren volmaect/ de welcke anders niet en souden ghenoechsaem zijn. Joannes seft dat alle de Heplige hare cleederē hebben in het bloet des Lams gewasschen: maer de aflaten leeren de cleederē wasschen in het bloet der Hepligen.

3. Wā desen kerck-roofschijft Leo de Roomse Bisschop seer wel teghen de Palestijnen seggende: Hoewel heler Hepligen doot is diebaer geweest vooz het aenfsijn des Heeren/soo en is nochtans niemant onder hen ontfchuldich geboodt gheweest tot een verfoeninghe der werelt. De rechtveerdighe hebben Croonen ontfangen/ maer niet gegeven: ende van de sterckheyt der gheloobighe zijn exempelē der lydtsaemheyt/ maer niet gavē der rechtveerdicheyt ghecomen. Want haer doot is hen eyghen gheweest/ noch en hebbe geens anders mans schult met haer eynde betact: want daer is een gheweest/ naimelic de Heere Christus/ in de welcken wy alle gecrust/ alle gestorben/ begraven ende verwerct sijn. Welcke sententie hy ergens wederom verhaelt heeft/ gelick sy der ghedachtnisse weerdich was. Men conde vooz waer niet claerders begeere om dese godloose leere te doozstehen: nochtans spreect oock Augustinus alsoo bequanelic in het selve gevoelen/ seggende: Hoewel wy broeders vooz onse broeders sterben/soo en wort nochtans gheens Martelaers bloet tot vergheuinghe der zonden ghestort/dat heeft Christus vooz ons gedaen: en niet om dat

Wat sy in der waerheyt sijn/ ende de wederlegginghe sulcker goddeloosheyt/ is niet sevendert plaetsen der schuytēen bevesticht.

Acto 3. 10. 43.

1. Joan. 1. 7.

2. Cor. 5. 21.

1. Cor. 1. 13.

Acto 3. 20. 23.

Hebr. 10. 14.

Apoc. 7. 14.

Item/ met het elace ghetuyghens van Leo den Roomschen Paus. Epist. 81. Psal. 116. 35.

Epist. 95.

Den welcken Augustinus loest. Tract. in Ioan. 84.

De leere van de voldoeninghe is een moeder der aflaten.

Hare beschuyvinghe

Ende Edelheyt,

Alet teghenstaende dies/ soo hebben sy langhe ghebruert/ ende vooz wat oorzake.

De aflaten sijn ghetuyghen van godloofse gericcheden des Roomschen Paus: ende van de groewelicke blindheit daer mede de Christenheit eerich gheslaghen is.

De beschuyvinghe der aflaten nae der Sophisten meeninghe.

Wp't souden nae doen/maer om dat wy souden daer mede verblijden / daerom heeft hy't ons ghedaen. Item ergens: Gehelyc de Sone Gods alleen is des menschen sone gheworden om dat hy ons soude met hem kinderen Gods maken: alsoo heeft hy alleen/ niet quaets verdient hebende/ de straffe vooz ons aengenomen/om dat wy dooz hem souden sonder goede verdiensten de onverdinde ghenade vercrengen. Dooz waer hoewel gheheel haer leere is van g. onwelicke lasteringe ende kerckroof te hoope geschraeyt/ soo is nochtans dit boden andere een wonderlicke is ongeschickte lasteringe. * Sp moge bekiennē of dit niet hare leere en is: Dat de Martelars dooz haer doot meer gedaen en verdient hebben/ dan hem noodich was: ende dat sp soo groote overbloedicheyt der verdiensten gehadt hebben/ dat die oock condon op andere vloepen. Dat dan soo groot een goet niet te vergeefs en sp/ dat haer bloet vermengt wort met de bloede Christi / ende dat upt dese bepde een schat der kercken gemaect wort tot verghewinge ende volderinghe der zonden. Ende datmen alsoo verstaet dat Paulus seyt: Ick volde in myn lichaem het gene dat den hiden Christi ghebrecht vooz sijn lichaem/het welcke is de Gheneypnte. Wat is dit anders dan Christo sijnen naem laten/ ende hem een gemeyn fantken maken / soo dat hy onder den hoop der sancten nau bekent wort? Het betaende dat dese alleen/alleen (seggherick) ghepbedict/ alleen vooz gestelt/ alleen genaemt/ alleen aengesien worde/ als men handelt van verghewinge/versoeninge ende volderinghe der zonden te ghecrigen. Maer laet ons hare onvolmaecte argumenten hoozen. Laet het bloet der Martelaren tot gemeyn voozdeel der kercken gebuyckert worden / op dat het niet sonder vrycht uptgestort en worde. Ist dan also (was dat gheen vrycht dat sp dooz hare doot God verclaerden) dat sp sijn waerheyt niet haer bloet versgelden? dat sp dooz de verachttinghe des tegenwoordigen levens betuyden dat sp een beter leven sochten? dat sp dooz haer stant vasticheyt het gheloove der Gheneypnte bevestighden/ ende der vanden hartnechtheyt vzaeken? Maer dit ist / te weten / sp en bekennen gheen vrycht / ist dat Christus alleen de versoener is/ ist dat hy alleen is vooz onse zonden gestorven/ ist dat hy alleen is vooz onse verlossinghe gheoeffert. Sp seggen/ hadden Petrus ende Paulus op hare bedden ghestorven / sp souden niet te min de eroude der overwinninge vercrengen hebben. Nu dat sp tot den bloede gestreden hebben / en betaemt het der rechtveerdicheyt Gods niet sulcx onvrychtbaer te laten. Maer can God de ere in sijne dienstknechte niet vermēer nae de mate sijner gave? En de Gemeyntheit heeft int gheneyn ghenoech groote nutticheyt daer upt als sp dooz der Martelare triumphi wort tot vpericheyt om te strijde ontfestē.

4 Ende hoe boofdelich verzaepen sp de plaetse Pauli/ daer hy seyt " dat hy in sijn lichaem vervult / dat in het liden Christi ghebrack? Want dat ghebrack ende die vervullinghe en verstaet hy niet van den werken der verlossinghe/ volderinghe/ ende versoeninge/ maer van de verdruckinghen daer mede de leden Christi/ te weten/ alle de gheloooviche moeten geoeffent worden/ soo lange sp in dit vleesch sullen leven. Doo seyt hy dan dat des liden Christi dit noch is over ghebleven / dat hy enmael in hem selven gheleden hebende / dagelinc hdt in sijne leden. Die ere gewerdicht Christus ons te doen/dat hy onse verdruckingen tekent ende acht de sijne

te zijne. Ende dat Paulus daer by stelt: Vooz de Gheneypnte: daer mede en verstaet hy niet vooz de verlossinghe/ ofte ver soeninge/ ofte volderinghe der Gheneypnte: maer vooz de stichtinghe ende vooz ganch. Gehelyc hy ergens seyt dat hy alle dinc upt om der wtvercoenē wille/ op dat sp de salicheyt vercrengen/ de welcke is in Christo Jesu. Ende tot de Corinthen schryft hy/ dat hy alle de verdruckingē die hy leedt/ geleiden heeft tot haerder vertroostinghe ende salicheyt. En terstont leyt hy daer hem selven upt/ als hy seyt dat hy is ghemaect een dienar der Gheneypnte/ niet tot versoeninge/ maer nae de beoeninge die hem bevolē was om het Evangelium Christi te prediken. Ist dat sp noch eenē anderen uptlegger begereen / soo mogen sp Augustinum hooze/ daer hy seyt: * Het hiden Christi is in Christo alle als in den hoofde: in Christo ende de Gheneypnte/ als in den gheheelen lichaem. Waer upt Paulus een lidmaet zijnde/ seyt: Ic verulle in myn lichaem dat den hiden Christi ghebrecht. Daerom ist dat ghy soo wie dit hoozt/ onder de leden Christi zijt/ soo heeft den liden Christi gebroken al wat ghy hdt van de ghene die geene lidmaten Christi en zijn. Ende waer toe het liden der Apostelen dient dat sp vooz de Gheneypnte aen nemen/ dat leyt hy ergens upt: Christus is my een deure tot u/ wāt ghy zijt de schapen Christi dooz sijn bloet vercreghen: bekent uwen prijs de welcke niet en wort van my ghegheven/ maer wort dooz my ghepbedict. Daer nae seyt hy: Gehelyc hy sijn ziele ghegeven heeft/ alsoo moeten wy oock onse zielen vooz onse voozder s gheven/ om vrede te stichte/ om het geoude te bevestigen. Dus verre Augustinus. Het sp verre dat Paulus soude gemeyn hebben/ dat den liden Christi per ghebrack/ soo veel alle rechtveerdicheyt en volheyt der salicheyt ende des levens aengaet: ofte dat hy soude hebben willen per daer toe stellen / dewyle hy so claerlick en grootelich vercondicht/ dat de overbloedicheyt der ghenade dooz Christum niet sulcke nullicheyt is uptgestort/ dat sp alle de cracht der zonde is verre te boven gegaen. Dooz dese alleen zijn alle de heplighen salich gheworden / ende niet dooz de verdienste haers levens ofte doots/ ghelyc Petrus betuycht: so dat die soude Gode ende Christo vermaetheyt aen doen die eeniger Verpligen werdiecheyt soude ergens in stellen dan in de barmherticheyt Gods alleen. Maer waer toe blyve ick langher in dese sake ghelyc of sp noch drier ware/ dewyle sulche onghesickte dinghen vooz ooghen stellen/ is overwinnen.

5 Ende op dat wy sulche grouwelen voozbygaen / wie heeft den Paus gheleert de ghenade onses Heeren Jesu Christi in pergament ende loot beslupte/ de welcke de Heere wilde dooz het woort des Evangelij uptgedeckt hebben? Dooz waer het Evangelium Gods moet leugenaeltich zyn/ of de afkaten. Want dat Christus niet alle overbloedicheyt der hemelcher goede / met alle sijne verdiensten/ niet alle sijn rechtveerdicheyt/ wysheyt/ ende ghenade ons wort sonder eenige uptneminge/ dooz het Evangelium vooz gestelt/ dat betuycht Paulus als hy seyt: dat het woort der versoeninghe is den Dienaren te bewaren ghegeven/ op dat sp dese wysse van bootschappen bedienen / ghelyc of Christus dooz hem vermaende: Wy bidden u laet u niet God verfoenen. Den genen die geen zonde en wiste/ heeft hy vooz ons zonde ghemaect / op dat wy de rechtveerdicheyt Gods worden in hem. En wat de gheneypntschay Christi vermach/ de

Lib. ad Bonif. 4. cap. 4.

Dies niet te ghenstānde/ soo ist dat de Paepsche leeraers haer onderstaen de grouwelicke lasteringhe van dese afkaten oock niet de antiochis seyt der Apostelen / te bescheremen. * Der Wapisten leere.

Colof. 1. 24.

Der Wapisten argment.

Der eerste antwoort.

Wederlegginge van een te ghenwozpinghe.

De tweede antwoort op de plaetse des Apostels die de afkaten beschermet o boofdelich verzaepen. * Colof. 1. 24.

Welcks der luer antwoorde/ ghenomen upt her bergelyken van andere plaetsen. 2. Tim. 2. 10. 2. Cor. 1. 6.

Item upt Augustinus ghetuyghe/ misse de welcke Paulus verclaert. * In Psal. 19.

Tract. in Joan. 47. 1. Joan. 3. 16.

Wat andere plaetsen des apostels / die het boozmeent des knerchs Gods ons openen.

Rom. 5. 15.

Acto. 15. 11.

De godloose begheerte des schandeliken ghewins by dem Ciomschen Paus wort wederlept.

2. Cor. 5. 18.

1. Cor. 1. 17. welke

welcke (ghelijck de selve Apostel betuycht) ons woort in den Euangelio voor ghestelt om te gebruyken / dat weten de ghelooovighe. Maer de aflaten hierentegen nemen eenich deel der ghenade upt des Daus luste / seurent af van den woort de Gods / ende hechten aen loot ende vergaent / en oock aen eenige plaets. Ende ist dat pemaent den oorspronck soeckt / dit misbruyck schynt hier upt genomen te zijn. Dooztiden doeden ghenen die penitentie deden / swaerder voldoeningen op ghelept werden dan een pghelick conde dragen / soo hebben de gene die gevoelden dat sy boven maet met hare bevolen penitentie geladen waren / verlichtinge van de ghemeynte begeert. En de verlichtinge die sulcken geschiedt / wert aflaat ghenaemt. Ende als sy de voldoeningen die de menschen aen gingen / hebben tot God getrocken / ende gesept hebben dat het vergeldingen waren daer mede de mensche hen selven af cochten van Gods woort / soo hebben sy oock mede de aflaten daer toe ghetrocken dat sy versoen-middelen waren / waer door wy mochtē van verdiende straffen verlost worden. Ende de lasteringhen die wy verhaelt hebben / hebbe sy met sulcke onbeschaemtheit gedicht / dat sy niet en connen eenich deelspaen hebben.

Der aflaten oorspronck.

Oorspronck der aflaten.

Wanden Daghwyper.

Die noodt ghe onbeschaemtheit des verdichten Daghwyper.

Deer sic reden is ghenomen van de aenmerckinge der saken selfs.

De tweede reden is ghenomen van de onbeschaemtheit des Daghwyper.

De derde reden is ghenomen upt de aenmerckinge van de verdienstelicheit Christi / die door sulcke besieringhe te niet ghegaen wort.

Wat het Daghwyper 39.

wozelen aen / erstont wort onnegerstooten / so haest als de meyninge der voldoeninge is te weder gheworpen. Ist dat het in de naeste voorszeden handelinghe meer dan openbaer is / dat het bloet Christi is de enige voldoeninghe / verfoeringhe ende reynighe dooz de zonden der ghelooovigen / wat can het Daghwyper anders zijn dan enckel ende gronwelicke lasteringe teghen Christum? Ich gaec de gronwelicke lasteringhe voorsz / dooz de welcke het dagelijck bescheert wort / en ergerisse in der Religie maect / ende ander ontellicke vele dinghe die wy sie upt sulcker fonteyne der godloosheit genomen te zijn.

De vierde reden wort ghenomen van de goddeloose dinghen / die mit dese fonteyne vloeyt.

7 Het is nochtans noodich hen de plaetsen der Schysmre upt de handen te slaen / die sy plegghen valscheelick ende verkeerdelick upt de Schysmre te nemen. Als de Heere (seggē sy) betuycht dat de zonde in den heyligen Gheest niet en sal vergeven worden / noch in dese / noch in de toecomende werelt / daer mede geest sy se hemmen dat sommighe zonden in de toecomende werelt vergeven wordē. Maer wie en soude niet sien dat de Heere daer spreect van de schuld der zonde? Ende ist dat het alsoo is / wat gaet dat haer Daghwyper aen / dewyle sy niet en versaken / dat de schuld der zonden die daer gestraft worden / in het teghenwoordighe leven vergheten worden? Nochtans op dat sy ons niet langer tegen en spreken / soo sullen wy een claerder wederlegginge geven. Doe de Heere wilde sulcker schandelicke boosheit alle hope der vergvinghe beneemen / soo en was het hem niet genoech te segghen dat sy nimmermeer en soude vergeven worden: maer om de sake te swaerder te maken: heeft sy een deelinghe gemaeckt / waer mede sy verbaet heeft dat ooydeel dat enig pghelijck conscientie gevoelt in dit leven / ende dat ijerste ooydeel dat opentlic sal in de wederopstandinghe ghegheven worden / ghelijck of sy seide: Wacht u dooz de boose wederspantheit ghelijck dooz seer seker verberf. Want wie dat ghegeuen licht des Gheests willens arbeijt upt te blaesschen / die en sal in dit leven dat den sondaren tot bekeeringhe ghegheven is / ghen verghewinge gheerughen / noch ten laetsten dage / in welken de lammen en sullen dooz de Enghelen Gods van de boeken gheschepden / ende het rijke der hemelen van alle ergernisse ghesumpert worden. Boven desen brenghen sy de parabel voozt upt Matt. 13. daer sy seyt: Hebt vrede met uwe wederpartie: op dat hy u niet te rechtighen tijde den richter over en ghebe / ende de richter den dienaar / ende de dienaar der gevanckenisse / waer ghy niet en sult connē upt comen / tot dat ghy het laetste penninckel betaelt hebt. Ist dat in dese plaets de richter beteeckēt God / de wederpartie den duvel / de dienaar den Enghel / ende de ghevanknisse het Daghwyper / soo sal ick my gheerne overwonen gheven. Maer ist dat het eenen pghelicken openbaer is / dat Christus om te crachtelicker de sijne toe goede eendrachticheit te vermanen / daer heeft willen te kennen gheven in hoe veel verjelicke ende quaets die hen woepen / die liever hebben hartnechtelick het ijerste recht te verfoechen / dan gherechtelick ende goedelick te handelen: ick bidde u / waer sal het Daghwyper ghevonden worden?

Verclaringe der Schysmre tuericker plaets / welke ingheboort worden tot besieringhe van't Daghwyper.

1. Van de zonde / die noch in dese / noch in de toecomende werelt vergeven worden: waer upt sy bescrijven / dat sommighe zonden in de toecomende werelt vergeven worden. 2. Dat. 12. 32. 3. Mat. 3. 28. Luc. 12. 10.

8 Sy soecken een argument in de woorden Pauli daer sy betuycht: dat de kintē der genen die in den hemel / op der aerde / ende onder de aerde zijn / voozt Christo blygen. Want sy houden voozt seker dat de ghene die onder de aerde zijn / niet en mogen ghenomen worden voozt de gene

Mat. 5. 25. 2. Van de betalmighe des laetsten penninck.

3. Van het blyghen der kintē der genen die onder der aerden zijn. 4. Phil. 2. 10.

die in de eenwige verdoemenisse gewoopen zijn. Soo moetent dan de zielen zijn die in het Wagevper in pijn zijn. Sy en souden niet seer qua-
 slich argunnteren waert dat Paulus met die knepbwinginghe de waerachtige oeffeninge der Godsalicheyt beoepde: maer dewyle hy stichtelich leert dat Christo is de heerlichappie ghegheven dooz de welke alle creatueren moeten onderwoopen worden / waerom en machinen niet by de hellsche ofte die onder de aerde zijn / de dupvelen verstaen / de welke voorwaer sullen vooz den richtstoel des Heeren gestelt worden / ende met verschickinghe ende bevinghe haren richter bekennen? Alsoo seyt Paulus selve erghens de selve prophetiche wpt/ seggende: Wp sullen alle vooz den richtstoel Christi gestelt worden / Want daer is gheschreven: Ick leve/ alle knep sal vooz ny bynghen / etc. Maer men mach (segghen sy) het ghene dat in de openbaringhe Joannis staet / alsoo niet wtlegghen / daer Joannes seyt: Ende alle creatuere die in den heemel / ende op der aerde / ende onder de aerde / ende in de zee is / ende al wat daer in is / heb ick hoozen seggen: Den genē die op de Throon sit / ende den Lamme / zp lof / ende eere / ende eerlichheyt / ende macht van eeuwichheyt tot eeuwichheyt. Ick bekenne wel dat dit niet en mach alsoo wptgelept worden: maer hoedanige creatueren meynen sy dat hier verstaen worden? Want het is meer dan seker dat daer oock de creatueren die sonder verstant ofte reden / ende ooc die sonder levē zijn / verbaet worden. Waer mede niet anders betuypt en wort / dan dat alle deelen der werelt van het opperste der heemelen aen / tot het diepste der aerde toe / de eerlichheyt haers Scheppers na haer mate ende wijse vertellen. Dat sy wpt de historie der Machabeen vooztbrengen / dat en sal ick niet gheweerdigen te beantwoorden / op dat ick niet en schijne dat boeck in het ghetal der heyliger boecken te stellen / maer Augustinus neemt dat boeck aen. Maer hoe? De Schryftuere der Machabeen (seyt hy) en achten de Joden niet gelick de Wet / de Propheten / ende Psalmen / den welken de Heere als synen ghetuyghen ghetuyghnisse gheeft / segghende: Het moeste al verbuilt worden dat geschryven is in de Wet / ende Psalmen / ende Propheten van my. Maer sy is niet onprophetiche van de Ghemeynte ontfanghen / ist dat men se matichelich ende soberlich leest ende hoozt / etc. Ende Hieronimus leert recht wpt / dat haer autozitept niet en denicht om eenighe leere daer dooz te bevestigen. Ende wpt dat oude boecyken dat onder den naem Cypriani wpt ge-
 gaen / ende ghenacint / De expositione Symboli, ist openbaer dat dese historie der Machabeen gheen plaetse en heeft in de oude kerelike ghed. Maer wat sijnde ick hier te verghes? ghelick of de autheir selve niet ghenoech en be-
 wese hoe veel men hem moet toe schryven / de-
 wijle hy in het epude begeert dat men hem ver-
 ghebe / ist dat hy pet niet recht gheseyt en heeft. Doozwaer die bekent dat synen geschryften ver-
 ghevinge noodich is / die roept dat sy gheene
 woorden des heylighen Gheests en zijn. Doven
 desen en wordt de godsalicheyt Jude om gheen
 ander dinc gheseyt / dan om dat hy vasse ho-
 pe hadde van de laetste wed. roystandinge / als
 hy vooz de doode offerhade laet te Jerusalem.
 Want dat Judas dide / dat en treckt de schryver
 der historie niet tot eenen prijs der verlossinge /
 maer om dat sy met de andere gheloovighe die
 vooz haer vaderlandt / ende vooz de religie ghe-
 stozven waren / souden des eeuwichen levens

deelachtich zijn. Die daet en was niet sonder
 superstitie ende verkeerde yperichheyt: maer die
 zijn meer dan dwaes die dese offerhade der Wet
 noech tot ons trecken / daer wy weten dat de of-
 ferhanden die doe gebuyndet worden / zijn dooz
 de comste Christi ghepndicht.
 9 Maer sy hebben eenen overwinlichen dooz
 sacht in Paulo die niet helichelich en sal ghebo-
 ken worden / daer hy seyt: ' Ist dat primant op
 dit fondament timmert / gont / silver / costelicke
 steenen / hout / hop / stoppelen: hoedanich eens
 pghelijc werck zp / dat sal de dach des Heeren
 openbaren: dwelē sal in het vper ontdeckt wor-
 den: ende het vper sal beproebē hoedanich eens
 pghelijc werck is. Ist dat primandes werck
 verbrant / die sal schade lyden / maer hy sal salich
 wesen: maer ghelick dooz het vper. Wat vper
 can dit zijn / segghen sy / anders dan het Waghe-
 vper / dooz het welke de onreynicheyt der zou-
 de afghewische wort / op dat wy ghereynicht
 zijnde / in het rijke Gods comen. Maer vele
 oude hebben gheacht dat dit een ander vper zp /
 te weten / de verduickinghe ofte het cruyt / dooz
 het welke de Heere de sijne ondersocht / op dat
 sy niet in de onreynicheiden des vleesch en ru-
 sten: ende dat ghevoelen is veel meer der wact-
 heyt gelick dan het ghedichtsel van den Wage-
 vper. Hoewel ick en ghevoele oock niet hem
 niet: want ick meyne een veel sekerder en claer-
 der verstant deser plaetse gheeregen te hebben.
 Maer eer ick dat vooztbringhe / wilde ick wel
 dat sy n w antwoorden / of sy oock meynen dat
 de Apostelen ende heylighen alle hebben moe-
 ten dooz het Wagevper gaen. Ick weet wel dat
 sy sullen segghen / Neen. Want het soude veel te
 seer tegen reden zijn dat die souden hebben moe-
 ten ghereynicht worden / der welker verdien-
 sten (gelick sy droomen) boven maten tot alle
 de leden der Ghemeynte overvloepen. Maer de
 Apostel betuypt dat / want hy en seyt niet dat
 sonmugher / maer dat aller menschen werck sal
 beproeft worde. Ende dit en is niet mijn / maer
 Augustinus argument / die alsoo haer wptleggin-
 ghe besnyet. Ende (dwelē meer tegen reden i) sy
 en seyt niet dat sy sullen dooz het vper gaen
 om allerley wercken: maer dat sy de Ghemeynte
 niet seer groote ghetrouwichheyt ghesicht heb-
 vende / sullen loon ontfanghen als haer werck
 sal dooz het vper ondersocht zijn. Ten eersten
 wy dat de Apostel een onepghen wijse van
 spreken ghebruyck heeft / als hy de leeringhen
 die wpt der menschen hoost ghedicht zijn / heeft
 hout / hop / ende stoppelen genoemt: De oorsake
 deser onepghen ende figuerliche spzalie is lieht
 om te sien / te weten / ghelick het hout terfont
 verteert wort en vergaet als het is aen het vper
 gewoopen / dat alsoo der menschen leeren niet en
 sullen comen blijven als sy sullen ondersocht
 worden. Nu dat sulcke ondersoekinghe van den
 Gheest Gods comt / dat en is niemant ver-
 bozghen. Daeromme om den loop deser wijse
 van spreken te verbolghen / ende de stukken niet
 behoortlicke vergelickinge onderlinge te schie-
 ken / heeft hy de ondersoekinghe des Gheests /
 ghenacint vper. Want gelick gont ende silver /
 hoe het met de vper versocht wort / so veel
 te sekerder bewys sinder goerheyt ende sinder-
 heyt wpt geeft: alsoo oock de waerheyt des Hee-
 ren / hoe sy strengelijc dooz niet gheestelicke
 ondersoekinghe overlept / soo veel ghetuycht sy
 te grooter bevestinge haer der autozitept. Ghe-
 helich hout / hop / ende stoppelen aen het vper ge-
 leyt / haestelick bevanghen ende verteert wor-
 den: alsoo oock der menschen vonden die dooz
 het woort

7. n
 2. Act. 2. 4.
 Jude 6.
 Jac. 2. 19.
 Rom. 14. 10.
 Jere. 45. 23.
 Apoc. 5. 13.
 Psal. 18.
 2. Math. 12.
 43.
 2. Math. 15.
 39.

5. Dan het
 vper / dat
 dooz een re-
 ders werck
 gheproeft
 wort.
 † 1. Cor. 3. 12.
 De oude
 Theologan-
 ten meynen
 ghe.
 Chrysoste-
 mus / Angu-
 stinus / ende
 andere.
 Antwoort /
 welke die te-
 ghenprekers
 tot onghes-
 chackte dinc-
 ghen bringe.
 Dit selve
 wort niet het
 gewynghe
 van Augusti-
 no bevesticht.
 Enchirid. ad
 Laurent 68.
 Des Apostels
 meyninghe.
 Wat het vper
 op die plaetse
 beteydent.
 † 2. clare wpt
 legginge van
 dele ghetoy-
 kuisse.

het woort des Heeren niet bevesticht en zijn/en
 ronnen de ondersoekinghe des Gheests niet ver-
 draghen / maer vallen ende vergaen terstont.
 Sanna / ist dat de versterde leerlinghen / niet
 hout/hop/ende stoppelen vergheleken worden/
 om dat sy als hout/hop/ende stoppelen van den
 vperen verbrant/ende te niete gemaect worden:
 ende niet te niete ghedaen/ noch wech genomen
 worden / anders dan door den Gheest des Hee-
 ren: soo volcht hier uyt dat de Gheest dat vper
 is/ van den welcken sy sulden beproeft worden:
 des welcken beproeuvinghe Paulus noemt den
 dach des Heeren / door een ghewoonlick ghe-
 bynck der Schyftuere. Wat de dach des Hee-
 ren wort gheseyt te zijne/ soo wannec de Heere
 op eenighe wyse sijn teghenwoordichheyt open-
 baert. Ende sijn aenschijn licht dan aldermeest
 als sijn waerheyt haren schijn geeft. Nu is het
 ontwyselick dat Paulus niet het vper niet an-
 ders ghemeynt en heeft dan de ondersoekinghe
 ende beproeuvinge des heylighen Gheests. Maer
 hoe wordē die door dit vper behouden/die scha-
 de lijden aen haer werck? Het en sal niet swaer
 sijn dit oock te verstaen/ist dat wy aenmercken
 van wat menschen hy spreect. Want hy strafte
 de boumeesters der Ghemeynte die het rechte
 fondamēt houdende/ onbeguame materie daer
 op tuunieren: dat is / die van de voornemste
 ende noodighe hooftstukken des gheloofs niet
 afwijckende/in mindere dingen die niet soo so-
 gelick en sijn/sepen/ hare gedichtscelen in Gods
 woort vermenighende. Sulche/ segge ick/moe-
 ten schade lijden aen haer werck/ te weten/ als
 hare ghedichtscelen uytgeroeyt worden: maer sy
 worden salich/ maer ghelijck door het vper/dat
 is/niet dat haer dwalinghe ende onwetentheyt
 vooz God pynselicken is: maer om dat sy door
 de ghenade ende cracht des heylighen Gheests
 daer van ghesuyvert worden. Daerom alle die
 de gulden supberheyt des Godlicken woordes
 hebben niet desen dreck des Dagevpers beinet/
 die moeten aen haer werck schade lijden.

10 Maer dit ghevoelen (noghen sy segghen)
 heeft van ouden tijde aen in de Ghemeynte ge-
 weest. Dese teghenwoyninge wederleyt Pau-
 lus / dewijle hy beuut dat oock de menschen te
 sijnen tijde in dat gevoelen waren/ daer hy ver-
 condicht dat alle die moeten aen haer werck
 schade lijden/die in de stichtinghe der Gemeyn-
 te stellen dat niet den fondamēt niet wel over
 een en comt. Daerom als de tegenspreker sijn
 teghenwoyninge dat over dursent drie hondert
 jaren is een ghebynck ende gewoonte gewo-
 den datmen soude vooz de dooden gebede doen:
 soo vraghe ick hen wederom door wat woort
 Gods/door wat openbaringhe/ende door wat
 exempel dat geschiet is? Want hier en sijn niet
 alleenlick gheene ghetuyghenissen der Schyft-
 tuere/ maer oock alle de examplen der heylighen
 die daer gelesen worden/ en bewysen niet sulc.
 Daer sijn somigts vele ende langhe verhalen-
 ghen van den rouwe ende den dienst der begra-
 vinghe: maer van gebeden en sulc ghy daer niet
 het alderminste letterken sien. Maer hoe aen
 dese sake meer gelegen is/ soo veel te meer moe-
 ste sy verhaelt worden: ende selfs de oude die ge-
 beden vooz de dooden deden/ saghen dat sy hier
 in noch bevel Gods / noch behoorlick exempel
 hadden. Daerom hebbe sy van bestaen niet sulc
 te doen? Ick segge dat sy daer in menschen ghe-
 weest sijn / ende datmen daerom niet en moet
 naevolgen dat sy gedaen hebben. Want dewij-
 le de geloouige gheen dreck en behooren te aen-
 gaen/ anders dan niet sekerder conscientien/

ghelijck Paulus ghebedt/ soo is dese sekerheyt
 voornemlick noodich in het ghebedt. Het is
 nochtans gheloouelick dat sy door euenich dreck
 sijn daer toe beweecht gheweest: Te weten/ sy
 sochten wat waer door sy mochten haer droef-
 heyt verlichten: ende het scheen ommenshelick
 te zijne datmen niet en soude euenich trecken der
 liefde den dooden bewysen. Ende wy bewinden
 alle hoe seer des menschen acrt tot dese ghesint-
 heyt genegen is. Hier toe heeft oock de gemeyn
 gewoonte gewest als een sackel om den vrant
 in veler menschen herten te ontficken. Wy we-
 ten datmen by alle Heydenē ende te allen tijden
 heeft sekeren dienst vooz de dooden gedaen/ende
 dat hare zielen sijn alle jaer besocht gheweest.
 Ende hoe wel de duivel heeft de dwase mensche
 niet dese tooverie verstrickt/ soo heeft sy noch
 tans de oorfake om te bedriegen uyt eenen rech-
 ten gront ghenomen: te weten/dat de doot niet
 en is een verderf/ maer een doorgaick van dit
 leven tot het ander. Ende sonder twyfel dese su-
 perstitie sal oock de Heydenen vooz den richt-
 stoel Gods beschuldighen/te weten/dat sy geen
 achte ghelijck en hebben op het toeromende le-
 ven/ het welcke sy beleeden dat sy't gheloofden.
 Nu om dat de Christenen niet en souden schijnen
 onachtzamer te zijne dan de Heydensche men-
 schen/soo hebben sy hen geschaemt geen dienst
 noch liefde den dooden te bewysen ghelijck of sy
 gheheel hadden te niete gheweest. Hier uyt is
 de onvoorsichtighe weerflichte getonnen: want
 sy meynen dat het hen soude groote schade
 gheweest hebben/hadden sy in de begravinghe/
 in maeltijden ende offerhanden / luyt ende slap
 geweest. Ende dat uyt dese verkeerde navolgin-
 ghe der Heydenen getonnen was/ dat is onder-
 tusschen alsoo niet menue wasdommen ver-
 meerdert gheweest/ dat de voornemste heylig-
 heyt des Pauldoms is den dooden die in pijn
 ende finerte sijn / te hulpe comen. Maer de
 Schyftuere gheeft ons tenen anderen veel be-
 teren ende valsteren troost/ als sy betuyelt dat
 de dooden salich sijn die in den Heere steruen.
 Ende sy stelt de oorfake daer by/ segghende:
 Want van dien tijde aen rusten sy van hare ar-
 beyt. Wy en moeten onser liefde die wy tot de
 dooden draghen/ soo veel niet toe laten/dat wy
 souden daer door een verkeerde ghewoonte van
 bidden in de Gemeynthe oprichten. Voozwaer
 soo wie een weynich wysheyt heeft / die siet
 lichtelick dat al wat van deser sake by de oude
 gelesen wort/ is der ghemeyner gewoonte ende
 den onbestande des ghemeyner volck toe ghe-
 geben. Ick bekenne dat sy oock sijn tot dwa-
 linghe ghetrokken: te weten / ghelijck onvoor-
 sichtighe gheloouicheyt pleecht der menschen
 herten van oordeel ende verstant te berooven.
 Hierentusschen met wat grooter twyfelinge sy
 de gebeden vooz de dooden aenprijfen/ dat wort
 door het lesen haerder boecken bewesen. Augu-
 stinus verhaelt in de boecken der belijdinge/dat
 Monica sijn moeder seer gebeden heeft/datmen
 soude haerder ghedachtich sijn in den dienst aen-
 den altaer. Dit was een oude wijsche begeerte
 de welke de sone niet en beproefde niet den re-
 ghel der Schyftuere: maer nae de gheneghent-
 heyt der natuere/ heeft sy't anderen willen prijs-
 sen. Ende den boeck welcken sy gemaect heeft
 van de soude vooz de dooden te draghen / verbaert
 soo vele twyfelingen/ dat sy door sijn conthent
 niet rechte behooft de herte der dwaser vperit-
 heyt uyt te blussche/ waert dat permant begeer-
 te hadde om der dooden patroon te sijn: vooz-
 waer sy sal door sijn woorden/ die eenē crant-

Wat de dach
 des Heeren
 bediet.

Hoe sy door
 het vper be-
 houden wor-
 den/ die scha-
 de lijden aen
 haer werck.

6. Niet tegen-
 staende / dat
 des Dage-
 vpers gebo-
 ren ont is / so
 ist nochtans
 dat dat selue
 van den Apo-
 stel / die veel
 ouder is / we-
 derleyt wort.

Oock soo en
 is sulc ghel-
 boeken niet
 gheen datte
 ghetuyghen-
 nissen ofte
 bewysen reben
 van de ouden
 bevesticht.

Roem. 14. 23.

In heeft ghe-
 stelt op de
 ghewoonte ge-
 woonte ende
 niet op den
 vper / die niet
 den regel
 des u oord
 Gods ghere-
 geert wort.

Joan. 5. 24.

Maer is ge-
 bloeyt uyt
 een verkeerde
 navolginge/
 welke con-
 delick berant
 et is in
 een godloose
 wanghe-
 vicheyt / die
 van den heyl-
 ighen Gheest
 vooz. 14. 13.
 13 wederleyt.
 1 Apoc. 14. 12.

Maer de
 supere
 Theologan-
 ten/ ghelick
 als Augusti-
 nus / heb-
 ben
 twyfelach-
 tich de ghebe-
 den vooz de
 dooden aen-
 gheseylen.

ken schijn hebben / de ghene die eerst sozchbuldich waren / ghecuft maken. Want dit is een van sijne argumenten: Dewyle het ee gewoonte ghewoerden is datmen vooz de dooden gebeden doet / soo en is die dienst niet te verachten. Maer oft ick sehoon toe late dat het by de ander schryvers der kercken is gheacht Goddelick te zyne datme den dooden gunstich is / so moetmen nochtans althts den regel houden die niet en can bedrieghen / te weten / dat het niet geoozloft en is dat wy in onse ghebeden pet epgheis by byenghen / maer moeten onse begheerten den woorde Gods onderwoopen: want het staet in sijn goetduncken te bevelen wat hy wil gebeden hebben: Nu dewyle de gantsche Wet ende het Euangelium niet selfs met eender spllabe byzhept en gheben / om vooz de dooden te bidden: so ist een onthepinginge der aenroepinge Gods / alsme meer versoekt dan hy ons gebiet. Maer op dat onse teghenzpelers niet en roemen dat de oude kercke niet hen is in dese dwalinge / ick segghe dat daer groot verschil is. De oude hielden gedachtenisse der dooden / om dat sy niet en souden schynen alle sozghen vooz de dooden afgelept te hebben: maer sy beleden oock mede dat sy wylseiden van den stand ende conditie der dooden. Van den Daghevper en sepden sy niet alleenlick niet vastelick / maer hieldent vooz een onseker dinck. Maer dese wilden datment sal sonder vraghen vooz een hoofdstuck des geloofs houden / dat sy van den Daghevper geboornit hebben. De oude hebben hare dooden ghesparichlick / ende alleenlick op dat sye niet en sechenen te verglyeten / Gode bevolen / als sy het Machtmael hielden. Maer dese dynben sonder ophouden de sozghen vooz de dooden: ende maken met onnatighe ende onghescheckte predikinghen / dat sy boven alle wercken der liefde geache wort. Jae het en is ons oock niet waer sommighe ghetupghenissen der ouden voozt te byenghen / dooz de welke alle de ghebeden die doe gewoonlick waren / openbaerlick verwoopen worden. Ghetup de ghetupghenisse Augustini is / als hy leert dat de wederopstandinghe des vleeschs / ende de ewewighe eerlichheit van allen verwacht wort: maer dat de ruste die nae den doot voicht / dan wort van eenen peghelicken dief weerdich is / ont angghen als hy sterft. Alsoo betuycht hy dat alle Godsalige alsoo wel als de Propgheren ende Apostelen / ende Martelaren de salighe ruste besieten / soo haest als sy gestoyde zyn. Ist dat der dooden conditie sulcx is / soo bidde ick u / wat voordeel sullen hen onse ghebeden doen? Ick gae de groffte supersticien voozby / dooz de welke sy de herten der eeboudighen verstrickt hebben / de welke nochtans sonder ghetal zyn / ende vele soo wonderlicken onghescheick / datmense niet ghyemen eerlicken seyn en can bedecken. Ick gae oock die seer schadelicke marcten voozby / de welke sy in soo groote onverstandicheit der werelt gebruycht hebben. Want daer en soude ghyen eynde zyn / ende de godsalighe Lesers sullen oock sonder sulcke verhalinghe hier ghenoech hebben / om haer conscientien te verstercken.

Het vj. Capittel.

Van het leven des Christen mensches: ende renceersten met wat argumenten de Schriftuere ons daer toe vermaent.

W hebben gheseyt dat de gront ende het eynde der wederghewoorte is / dat in het leven der ghelooighen een ghelijcksoornicheit ende oebereentominghe gesien worden tusschen

de rechtveerdicheit Gods / ende haer ghehoorzsaenheit: op dat sy alsoo de acumentinge bevestighen / waer dooz sy zyn tot hinderen aen ghenomen. Ende hoewel de menwichheit dooz de welke het beelt Gods wederom woort in ons opgherecht / in sijn Wet verbaet is: nochtans dewyle onser traechheit vele perijckels ende hulpen noodich zyn / soo sal het voozderlick wesen dat ick wyt verscheyden plaetsen der Schryftuere versamele een wyse om het leven te schicken / op dat de gene dien de bekeeringe ende beteringhe ter herten gaet / in haer doornemen en neerstricheit niet en dwalen. Dewyle dan ic an neme het leven des Christen mensches te schicken / soo en ist my niet verborghen dat ick een salie aengae die menigherley ende rijcke is / ende die dooz haer grootheit mochte een groote boeck vervullen / so pemaent die wilde in alle hare stucken volcomelic beschrijven. Want wy sien hoe lanck de vermaningen der ouden Leeraren zyn die van een deucht alleen ghemaect zyn. Het welke niet comt dooz te groote clappericheit: want alsme eenighe deucht vooz neemt met woorden te prisen / soo wort de ozatie dan selfs dooz de overbloedicheit der materie tot sulcke ruymte ende byede gebuycht / datmense niet en schijnt wel gehandelt te hebben / ten zy datmen vele daer van ghesproken hebbe. Maer ick en hebbe niet voozgenomen de onderwysinge des levens die ick mi wil gheben / soo wort de beleyden dat ick soude een peghelicke deucht sonderlick handelen / ende langhe vermaninghen daer van maken. Men mach sulcx nemen wyt ander schryveren boecken / ende voozmemelick wyt de sermoonen der ouden Leeraren. Maer het sal my ghenoech zyn eenen gereeden wech ghesewen te hebben / waer dooz een Godsalich mensche mach tot het rechte merck om het leven wel te schicken / ghelept worden: ende rozelick eenen algheemnen regel beschreven te hebben nae den welken sy bequamelick mogen hare wercken voegghen. Moghelick sullen wy eens tijt hebben om langhe vperighe ozatien te maken / ofte sal dat werck daer toe ick niet seer bequaem en ben / anderen over laten. Ick beynime van natuere cozrcheit der woorden / ende mogelick waert dat ick wilde rijckelick spreke / het en soude niet ghelucken. Al waert dat een langsame wyse van leeren seer behagelick ware / soo soude my nau lusten die te proeven: ende het tegenwoordighe boeck eyscht dat ick een eeboudighe leere met soo groote cozrcheit als moghelick is / verbate. Ghelijck de Philosophen seker eynden hebben des dat recht ende eerlic is / waer wyt sy een peghelick deuchdelick werck ende den gantsche hoop der deuchden beleyden: alsoo en is de Schryftuere hier in niet sonder orden / Jae sy heeft een seer sehoon ende sekerder orde dan alle de Philosophische boecken. Daer is alleenlick dit verschil in / dat de Philosophen (ghelijck sy eergierige menschen waren) hebben neerstrichlick gestaan nae een uptnemende clachsept der ordeninghe / om daer dooz haer groot ende gheluckich verstant te toonen. Maer dewyle de Gheest Gods sonder eergiericheit geleert heeft / soo en heeft hy niet soo nauwe / noch althts een seker orden onderhouden / nochtans dewyle hy die sointzts stelt / so geeft hy genoech te kennen / dat wyse niet en moeten misprisen.

De nootwendicheit der leere van . . . at leuen eens Christeliken mensches.

De cozrcheit des hansdels / welke nochtans beghypt een volcomelicheit.

Eenen gheereeden wech deser leere.

† De treffelicke orden ende regel der heylighe Schryftuere / dienelick tot onser wydinghe dra leuens en wandel / welke geen sijn en is gheblanchet / maer oprecht ende eeboudich.

† De algheemne manere van dese manere int leeren / zyn tweederley. * Dat tweede sijnck woort verhandelt Cap. 7.

† Des eersten stuckes wezderley aenbynghe.

Hoe battet is: so is men altyt gebouwen den regel des Goddelick wyls te volghen / dwelcke soodanighe ghebeden sijn.

Wach so ist een groot onverscheyt tusschen de oude ende nieuwe schryvers des Daghevpers. Gelyck als wyt dese corte bergelichinghe te besmercken is.

Homil. in Ioan. 40.

De betemighe delcs Capittels met de leere van de wederghewoorte.

2 † Dese onderwysinge der Schryftuere daer van wy spreken / is voozmemelick in twee stucken ghelegghen. † Het eerste is / dat de liefde der rechtveerdicheit tot de welke wy anders van natuere niet seer genegen en zyn / in onse herten ghebruyt

ghedruymt ende ghebracht worde: het ander is/ dat ons een reghel zy voozghelsheden/ die ons in de oeffeninghe der rechtveerdicheyt niet late dwalen. Aengaende het eerste/ de Schryftuere heeft vele en seer goede redenen om ons de rechtveerdicheyt aen te prijsen/ der welckier wy bovē vele in verseyden plaetsen aengerceekent heb- ben/ ende sullen hier noech sommige in het cozte aen roeren. Ende van wat fundament fonden wy het beginnen/ dan daer van: ¹ Dat sy ons vermaent dat wy moeten gehepliecht worden/ om dat onse God heplich is? ² Want doe wy ghelijc verjaechde schapen verstroyt ende in den doolhof deser werelt verbystert waren/ so heeft hy ons wederom by een ghebracht om tot hem te versamelen. Als wy van onse vereeninge met God hoozen/so moeten wy ghedencken dat de bant daer van moet hepliecheyt zijn: niet om dat wy dooz de verdoemste onser hepliecheyt tot sijn ghemeynschap vereenicht worden: (want wy moeten eerst hem aenhanghen/ op dat wy met sijn hepliecheyt overgoren zynde/ hem volghen daer hy ons hene roeyt) maer om dat het grootelicst tot sijn eere dient dat hy met ongherech- ticheyt ende onreynicheyt gheen gemeynschap en hebbe. Daerom leert hy ooc dat dit het eynde onser roepinghe is/waer op wy altyts moe- ten sien/ ist dat wy willen met God die ons roeyt/ over een comen. Wāt waer toe soude hy ons upt de boosheyt ende besinnetinge der we- relt/ waer in wy versoncken waren/ uytghe- trocken hebben/ ist dat wy ons selven toe laten onse lede laenck daer in te wentelen? Woben dese- sen vermaent hy ons oock mede/ dat wy/ om onder het volck Gods ghetelt te worden/ moe- ten in de heplige stadt Jerusalem woonen: ende ghelijc hy de stadt hem selven gehepliecht heeft/ alsoo en betaemt het ooc niet dat sy dooz der in- woonderen onreynicheyt ontheplicht worde. Hier uyt comen dese sententien: Dat de gene die sonder sinette wandelen/ ende nae rechtveerdich- heyt staen/ etc. sullen in den tabernakel Gods plaetsē hebben: Want het en betaemt niet dat de tabernakel daer in sy woont/ zy vol dreckē ghelijc een stal.

3 Ende om ons te bet op te wecken/ soo be- wijst ons de Schryftuere dat God de Vader/ ghelijc hy ons heeft in Christo met hem ver- soent/ alsoo oock ons in Christo heeft een beeldt vooz gheselt/ nae het welckē hy wilde dat wy ghelijc worden. Wel aen/ die meynen dat de leere der zeden zy allencklic by de Philosophen wel ende oordentlick gheselt/ laets wy daer een beter ende sejtickelicker oorden toonen dan dese. Als de Philosophen willen seer degheclich tot de deucht vermaenen/ soo en byngen sy niet anders boozt dan dat wy sullē leven gelijc het der na- tuere betaemt. Maer de Schryftuere beleyt de vermaninghe upt der rechter fonteyne/ als sy niet alleenlick en gebiet dat wy onse leven ghe- heel Gode toe sejticken/die de autheur daer van is/ tot den welcken het oock verbondē is: maer nae dat sy ons gheleert heeft ¹ dat wy van den waerachtigen oorzynck en Wet onser sehjep- pinghe zijn veractt ende afgeweken/ soo seyt sy daer by dat Christus (dooz den welckē wy met Gode versoent zijn) ons is voozgheselt tot een exemplaer/ op dat wy sijn ghedaente in onse le- ven updrucken. Wat machmen crachtighers begheeren dan dit eenich stuck: ² Aae wat mach- men boven dit alleen begheeren? Want ist dat wy van den Heere worden op dese conditie tot kinderen aenghenomen/ dat onse leven Chi- stum/ die de bant onser aenneminghe is/ uyt-

drucke ende boozhoude: ten zy dat wy ons sel- ven gantschlick tot rechtveerdicheyt begeben/ soo en wijcken wy niet alleenlick met seer boose onghetrouwichheit af van onsen Schepper/ maer verwoyden oock onsen Salichmaker. Daer nae van alle de weeladē Gods die sy ons verjaelt/ ende van alle de deelen onser salicheyt neemt sy oorzake om ons te vermaenen. Gelick als hy seyt: ¹ Na dat God ons heeft bewesen dat hy onse Vader is/ soo zyn wy van uptnemende groote ondanckbaerheyt te straffen/ ten zy dat wy wederom ons selve bewyfen sijnē hindren te zyn. Nae dat Christus ons heeft dooz het badt sijnē bloets gereynicht/ ende ons deser rep- ninghe dooz den Doop deelachtich ghemaectt heeft: so en ist niet behoortlick dat wy dooz nieu- we onreynicheyt besmet worden. Nae dat hy ons in sijn lichaem gheplant heeft/ soo moeten wy neerstichlic toe sien dat wy sijn leden zynde/ ons selve niet met eenige sinette en besprengen. Nae dat de selve die onse hooft is/ is in de hemel opgherommen/ soo behooren wy alle aertsehe ghesluthet af te legghen/ ende met gantscher herten soecken daer te comen. Nae dat de heplighe Geest ons heeft Gode gehepliecht tot ² Em- pelen/ soo moeten wy neersticheyt doen dat de eere Gods dooz ons verlaect worde: ende wy en moeten geensins maken dat wy dooz de on- reynicheyt der zonde ontheplicht worden. Nae dat onse ziele ende lichaem is tot de hemelisse onsterfelickeyt ende onoverwelckerlicke troo- ne verordent/ soo moeten wy neerstichlick ar- beypden dat beyde onse ziele ende lichaem supber ende ongefeynt bewaert worden tot den dach des Heeren. Dese dinghen (segghe ick) zyn seer goede fondamenten om het leven wel te sejticken: ende men sal niet lichte diergelijcke vinden by de Philosophen/ de welcke als sy willen de deucht aenprijsen/ nimmermeer hooghert op en klimmen/ dan tot de natuerlicke weerdicheyt des menschen.

4 Ende hier moet ick die aenspreken die niet Christelijc hebbende anders dan den tijtel/ende het gemeyn teecken/ nochtans willen Christe- nen gheacht zyn. Maer met wat aensichte ende stouticheyt roemen sy van den heplighen naem Christi? ¹ Want met Christo en heeft niemant gemeynschap/ anders dan die de rechte kennisse Christi heeft upt de woorde des Euangelij ont- fangen. Ende de Apostel Paulus seyt ² dat alle die Christum niet recht gheleert en hebben/ dat die niet gheleert en zyn dat men den ouden men- sche die nae de begeerlicheden der dwalighen verderft/ moet af legghen/ ende Christum aen doen. Soo worden sy dan bevonden te onrechte ende valscheit de kennisse Christi vooz te wen- den/ al is het schoon dat sy seer claerlick en ras- selick van den Euangelio suateren. Want het Euangelium en is niet een seere der tonge/ maer des levens: ende en woxt niet alleenlick met den berstaende/ ende met der memozie ghevaect/ ghe- lijck andere leeringen: maer het woxt dan eerst aen genomē/ als het de gantsche ziele besit/ende fate ende plaetsē vint in de binnenste genegent- heyt des herten. Dat sy dan ophoude met Go- des lasteringhe te roemen dat sy niet en zyn/ of dat sy haer selven bewyfen sulcke Discipulen te zyn als den meesten Christo betamen. Der leere te waer in de religie verbaet is/ hebben wy de eerste plaetsē ghegeben/ dewyle het begiu onser salicheyt daer in is ghelegghen. Maer die leere moet onse herte doozdringen/ ende haer in onse zeden bewyfen/ ende ons in haer veranderen/ op dat sy ons niet onbyzichbaer en zy. Ist dat de Philosophen

• D'eerste aenprijsinghe/ is ghenomen van onse heyl- lichmakinge. ¹ Eerlicke/ om dat God heplich is. ¹ 1. Pet. 1. 15. ² Rom. 11. 45. ³ ende 19. 2. ⁴ ende 20. 7. ⁵ 1. Cor. 53. 6. ⁶ Ezech. 34. 6. ⁷ 1. Pet. 2. 25.

2. Wy wo- den niet hem bereynicht/ ofter onder sijn volck ge- reken: daer- om soo be- taemt ons hemlich te zyn.

• Sai. 35. 8. ende elbers.

3. Sal. 15. 2. ende 24.

De tweede aenprijsinghe/ genomen van onse beclof- singhe. ¹ Rom. 6. 18.

Maer uyt dat sijck/ dat in der h. Schryftuere een heyl- licken wech ende oorden begrepen is/ die een onges- beynsde on- derichtinghe des wandels ons boozē draecht. ¹ 1. Pet. 2. 21. ² 3. 3. ³ 3. 3. ⁴ 3. 3. ⁵ 3. 3. ⁶ 3. 3. ⁷ 3. 3. ⁸ 3. 3. ⁹ 3. 3. ¹⁰ 3. 3. ¹¹ 3. 3. ¹² 3. 3. ¹³ 3. 3. ¹⁴ 3. 3. ¹⁵ 3. 3. ¹⁶ 3. 3. ¹⁷ 3. 3. ¹⁸ 3. 3. ¹⁹ 3. 3. ²⁰ 3. 3. ²¹ 3. 3. ²² 3. 3. ²³ 3. 3. ²⁴ 3. 3. ²⁵ 3. 3. ²⁶ 3. 3. ²⁷ 3. 3. ²⁸ 3. 3. ²⁹ 3. 3. ³⁰ 3. 3. ³¹ 3. 3. ³² 3. 3. ³³ 3. 3. ³⁴ 3. 3. ³⁵ 3. 3. ³⁶ 3. 3. ³⁷ 3. 3. ³⁸ 3. 3. ³⁹ 3. 3. ⁴⁰ 3. 3. ⁴¹ 3. 3. ⁴² 3. 3. ⁴³ 3. 3. ⁴⁴ 3. 3. ⁴⁵ 3. 3. ⁴⁶ 3. 3. ⁴⁷ 3. 3. ⁴⁸ 3. 3. ⁴⁹ 3. 3. ⁵⁰ 3. 3. ⁵¹ 3. 3. ⁵² 3. 3. ⁵³ 3. 3. ⁵⁴ 3. 3. ⁵⁵ 3. 3. ⁵⁶ 3. 3. ⁵⁷ 3. 3. ⁵⁸ 3. 3. ⁵⁹ 3. 3. ⁶⁰ 3. 3. ⁶¹ 3. 3. ⁶² 3. 3. ⁶³ 3. 3. ⁶⁴ 3. 3. ⁶⁵ 3. 3. ⁶⁶ 3. 3. ⁶⁷ 3. 3. ⁶⁸ 3. 3. ⁶⁹ 3. 3. ⁷⁰ 3. 3. ⁷¹ 3. 3. ⁷² 3. 3. ⁷³ 3. 3. ⁷⁴ 3. 3. ⁷⁵ 3. 3. ⁷⁶ 3. 3. ⁷⁷ 3. 3. ⁷⁸ 3. 3. ⁷⁹ 3. 3. ⁸⁰ 3. 3. ⁸¹ 3. 3. ⁸² 3. 3. ⁸³ 3. 3. ⁸⁴ 3. 3. ⁸⁵ 3. 3. ⁸⁶ 3. 3. ⁸⁷ 3. 3. ⁸⁸ 3. 3. ⁸⁹ 3. 3. ⁹⁰ 3. 3. ⁹¹ 3. 3. ⁹² 3. 3. ⁹³ 3. 3. ⁹⁴ 3. 3. ⁹⁵ 3. 3. ⁹⁶ 3. 3. ⁹⁷ 3. 3. ⁹⁸ 3. 3. ⁹⁹ 3. 3. ¹⁰⁰ 3. 3.

De eerste. ¹ Mat. 1. 6. ² Ephel. 5. 1. ³ 1. Joan. 3. 1.

De tweede. ¹ Ephel. 5. 26. ² Uch. 10. 10. ³ 1. Cor. 6. 11. ⁴ 1. Pet. 1. 15. ⁵ ende 19. ⁶ De derde. ¹ 1. Cor. 6. 15. ² 1. Joan. 5. 2.

De vierde. ¹ Ephel. 5. 23. ² 1. Cor. 3. 16. ³ ende 6. 19. ⁴ 2. Cor. 6. 16.

De vijfde. ¹ 1. Cor. 3. 16. ² ende 6. 19. ³ 2. Cor. 6. 16.

De sesse. ¹ 1. Thes. 5. 23.

De branden deser leere van der Chris- tenen leven/ worden als datsehe Chris- tenen bes- chuldicht. ¹ • Eerlicke/ om datse Christum niet recht g. cleert en hebben. ² Ephel. 4. 22.

2. Om datse het Euanges- lum en leere der tonghe/ ende niet des- levens en maken.

3. Om datse haren meesten Christum met nae en volghen.

Philosophen te rechte op die toornich worden/ ende met sehande van haer geselschap verjagen die op een conste roemende die de meesterse des levens behoozt te zyne / de selve veranderen tot Sophistische ende beuselachtige clappericheyt. Hoe veel te meer oorzaak hebben wy om de beuselachtighe Sophisten te versmaden/ dien het genoeg is het Euangelium in de uysterse lippen te hebbe/ des welckes cracht behoort de hondertmael seerder dan de soude vermaninghen der Philosophen in de ghesint heden des herten doort te dringhen / ende in de zielen gewoxt te zyn/ ende den gantsche mensche doort te nemen.

5. Ick en eysche niet dat in de zeden des Christen mensches niet anders zy dan sijnper ende volcomen Euangelium / het welcke nochtans te wenschen ware/ ende men behoort daer na te staen. Maer ick en eysche sulcke Euangelische belijdinghe niet soo strengelijck/ dat ick niet en soude dien voort een Christen bekennen/ die noch niet en is soo verre gecomen. Want also souen alle menschen upt de Ghemeynte wptghesloten worden/ want daer en wort niemant ghevoonden die niet noch verre van daer en is. Vele hebben noch cleynen voortganck gedaen/ de welke nochtans souden t' onrecht verwoyt worden.

Hoe dan? Men moet dat merck voort ooghen stellen tot het welcke alle wy onse neersticheyt sullen bewegen. Laet dit eynde loort onse ooghen staen om daer nae te arbeiden/ ende neer sichlic te loopen. Want wy en moghen niet als o met God deelen/ dat wy upt het gene dat onse sijn woort gheboden wort / souden een deel aen nemen/ ende een deel nae onse goetduncken achter laten. Want voort alle duick pynt ons de Heere alomne de geheelheyt aen als het vooz neemste stuck sijns diensts / met welke geheelheyt hy een oprechte eendoudicheyt des herten verstaet/ die sonder bedroch ende ghevepustheyt zy: waer van het contrarie ende tegendeel is een dobbel herte. Ghelijck oft hy seyde/ dat daer een geestelick begin om wel te leve is/ daer de vinneste ende diepste ghesintheyt des herten wort sonder ghevepustheyt tot oeffeninghe der heylsicheyt ende rechtveerdicheyt begheven. Maer de wyle niemant in dese aertse ghebauckenisse des lichaems soo veel crachts heeft dat hy soude met behoortliche blymoedicheyt sijnen loop loopen: ende de meeste hoop niet so groote swachheyt bevanghen is / dat sy wanckelende ende creupel gaende/ ende doek ter aerden creupende/ weynich voortganck doen/ laet ons een pghelijck nae de mate sijnder cleynen macht voort gaen/ ende den begonne wech vervolgen. Niemand en sal so ongeluckichlyc voort gaen/ dat hy niet en sal alle daghe minners een weynich wechls af legghen. Daerom laet ons niet op houden te malien dat wy sonder ophouden in den wech des Heeren eenighen voortganck doen: ende en laet ons niet vertwifelen noch cleynmoedich zyn om des cleynen voortganck wille: wat hoewel de voortganck niet so groot en is als wy begeten ende wenschen/ soo en is nochtans den arbeyt niet verlozen als den sijn digen dael den dael van gisteren te boden gaet. Laet ons alleenlic met oprechte eendoudicheyt onse merck aensien / ende nae het eynde arbeiden / niet met pluyfstruckinge ons selve flaterende / noch onsen besoffheden ende seplen toe gheveende/ maer niet ghebuerighen arbeyt daer nae staende / dat wy ons selven in het goede te boden gaen/ tot dat wy tot de goetheyt selve comen: de welke wy wel den gantschen tijt deses levens soecken ende volghen: maer sullen se dan

ghetrijgen als wy de swachheyt deses vleeschs afghelept hebbende / sullen in haer volle ghemeynschap aenighenomen zyn.

Het vij. Capittel.

De somma des Christelicken levens : waer ghehandelt wort van de versakinge ons selfs.

Hoe wel de Wet des Heeren een seer goede ende seer wel gheschickte ordeninghe heeft om het leven te onderwijsen ende schickien / soo heeft nochtans den hemelsejzen Leeraer goet ghedocht / noch met een uytnemender wyse de sijne nae den reghel in de Wet beschreven / te strichten. Ende het begin ende fundament deser wyse is dit / te weten / dat de gheloovrige behooren haer lichamen Gode te geven tot een levende / heplighe / ende hem aengename offerhande: ende dat de rechte Gods-dienst hier in is ghelegghen. Hier upt wort oorzaak ghenomen om te vermanen dat sy hen selven niet en voeghen nae de figure ende nae het wesen der werelt / maer dat sy verandert worden doort de vernieuwinge haers verstants / op dat sy pvoeden welck de wille des Heere zy. Nu is dit veel dat wy Gode gheplicht / ende tot hem begheven zyn / op dat wy voort aen niet en dencken / spreken / voort nemen / noch doen / anders dan tot sijnder eere. Want dat hem gheplicht is / dat en wort niet sonder hem uytnemende onghejckel te doen / tot onheplich gebuyck gewent. ¹ Ist dat wy niet ons selven / maer den Heere toebehooren / soo ist openbaer wat dwalinghe wy moeten vlien / en waer toe wy alle het doene onses levens moeten schickien. Wy en behooren ons selven niet toe: soo en moet dan onse reden noch onse wille gheen heersehappie in onsen raet noch in onse wercken hebben. Wy en behooren ons selven niet toe: soo en moeten wy dit eynde ons niet voort stellen / dat wy souden soecken dat ons nae den vleesche nut is. Wy en behooren ons selven niet toe: soo laet ons soo verre het mogelijk is / ons selven vergheeten / ende al wat onse is. Wederom / wy behoort Gode toe: soo laet ons dan hem leven ende hem sterben. Wy comen Gode toe: laet dan sijn wijsheyt ende wille over alle sijne wercken zyn. Wy comen Gode toe: so laet ons dan alle de deelen onses levens tot hem als tot het eenige rechte eynde schickie. ² Hoe grooten voortganck heeft die ghedaen / die gheleert hebbende dat hy hem selven niet toe en comt / de heersehappie ende regeeringhe over hem / heeft sijnen eyghenen vernuste ontnomen om Gode te gheven. Want ghelijck het een seer crachtich seyn om de menschen te verberden is / dat sy hen selven onderdanich zyn / also is het de eenighe haben der salicheyt / dat sy haer selfs wijsheyt noch wille en volghen / maer den Heere alleen voort hare leptsman hebben / ende hem volghen. Soo sal dan dit de eerste tray zyn / dat de mensche van hem selven afwycke / op dat hy de gantsche cracht sijns verstants tot onderdanicheyt des Heeren schickie. Ick meyne onderdanicheyt die niet alleenlic in ghehoorfaemheyt des woorts ghelegghen is / maer waer doort het herte des menschen sijn eygen vleeschelick ghevoelen verlatende / hem selven gheheel tot het goetduncken des Geests Godes belieert. ³ Dese veranderinge (de welke Paulus vernieuwinghe des verstants noemt) is van allen Philosophen onbekent / hoewel sy de eerste inganck tot het leven is. Want sy stellen de reden alleen tot een register des mensches / ende meynen dat dese alleen behoort ghoozt te zyne: Somma / der reden alleen gheven ende laten sy de regeeringhe

4. Datse den Gheest Gods van sijn woort willen schepden.

3. Nochtans en moeten de Christenen daerom niet den moet des wgen gheven.

Whil. 3. 12. 13. Eerstelick / Wanneer sy maer Gods woort voort haer eenich ooghemerck hebben.

2. De oprechteicheyt van herten behoort den.

3. Ick ende een in de wegen des heere: een nae sijn vermoghen / wandele.

4. Daer in eenighe voortganck doen.

5. In haer Godsalich boornemen volgheden.

1. Menmerck ghe des auderen deels / van de alghe meene onderwysinghe des Christelicken levens.

2. Rom. 12. 1.

3. Des selven beginsel ende inhoud.

4. Tweederley bedencken.

1. Dat wy ons selven niet en zyn.
2. Dat wy Gode toe behooren.
1. 1. Cor. 6. 20. ende 7. 23.

5. De brucht est reghene van dit tweederley bedencke.

6. Dese kennis is allen werelts wijzen onbekent / welke de reden ofte dat vernust gheleert hebben op de throot des heiligen Geests. ¹ Ephes. 4. 28

der zeden. Maer de Chyften Philosophie ghe-
biedt der reden dat sy wyckie/ ende den heyligen
Gheest onderwoyde worde: op dat de mensche
nu niet selve en leve / maer Chystum in hem
late leven ende regueren.

2 Hier uyt volcht oock dat ander / te weten/
dat wy niet en sullen soecken dat onse is: maer
dat nae den wille Gods is / ende dient tot ver-
heypdinghe sijnder eere. Dit is oock wel voort
ghegaen/ dat wy ons selven bynae vergetende/
minners onse reden achter stellende / arbeypden
om ghetrouwelick onse neersticheyt tot God
ende tot sijne gheboden te doen. Want als de
Schryftuere ons ghebiet de sorghe ons selfs te
verlaten / soo en treckt sy niet alleenlick de gie-
richheyt ende begeerte tot macht/ende menschen
gonste uyt onse herten: maer oock alle eertgier-
heyt ende lust tot menschelike eere/ende andere
bedeckte boofheden. Het betaent voortwaer de
Chyften menschen alsoo ghestelt ende genegen
te zyn/ dat sy achte dat sy in alle sijn levé moet
met God handelen. Hier dooz sal sy alle sijn
doen nae den wille en goetdinken Gods schri-
ken/ ende alle het gevoelic sijns verstants Gods
vzesentlick tot hem boegen. Want wie geleert
heeft in alle sijn doen God te aensien/ die wordt
oock mede van alle ydel ghedachte afghewent.

† Dit is de verfakinge ons selfs die Chystum sijn-
nen Oorspulen terfont als hysse begint te lee-
ren/ met soo groote neersticheyt bevelt: als dese
feemmael heeft in onse herten plaetse genomē/
soo en sal sy noch der hooverdieheyt / noch der
grootseheyt / noch der roeminghe/ boven desen
noch der giericheyt/ noch der oncuyscheyt/ noch
der overdadicheyt / noch der bertelheyt / noch
andere zonden die uyt eygen liefde comen/ geen
plaetse laten. Hierenteghen waer dese verfakin-
ghe ons selfs niet regneret / daer hebben seer
schandelike zonden sonder schaemte hare loop/
ofte ist dat daer eenigherley schijn der deucht is/
die wordt dooz boose eertgiericheyt gheseynt.
Want toont my eenē mensche/ ist dat ghy cont/
die soude willen vooz niet den mensche gordich
zyn/ ten sy dat sy nae het bevel des Heren hem
selven verfaect heeft. Want alle die dit gevoe-
len niet gehad en hebben / die zyn ten minsten
om des gods wille/ de deucht gebolcht. Ende de
Philosophen die opt hebben alderstijft gheseyt
dat de deucht is om haers selfs wille te begee-
ren/ die zyn niet soo groote hooverdieheyt op-
gheblasen gheweest / dat het schijnt dat sy om
gheen ander dinck de deucht begeert en hebben/
dan om dat sy souden oorsake hebben om hoov-
verdiech te zyn. Maer God en heeft niet alleen-
lick gheen behaghen in sulcke erfsoekers/ noch
in sulcke opgeblasen herten/ † maer vercondicht
dat sy haren loon hebben in dese werelt ontfan-
ghen/ ende seyt dat de Hoeren ende Publicanen
naerder den rijke der hemelen zyn. Nochtans
en hebben wy noch niet opentlick verclaert met
hoe veel ende hoe groote veranderinge de men-
sche wyzt verhindert van wel doen/ soo langhe
als hy hem selven niet verfaect en heeft. Want
men heeft voortziden wel met der waerheyt ge-
seyt / dat in de siele des mensches is een werelt
vol boofheyt verborgen. Ende daer en can geen
ander middel ghebonden worden/ dan dat men
hem selven verfaekende/ ende sijns selfs acht ende
sorghe verlatende/ het herte ende verstante gant-
schelick strecke om de dinghen te soeken die de
Herre van ons epschet / ende alleenlick daerom
te soeken om dat sy hem behaghen.

3 * Paulus handelt ergens alle de deelen eens
wel gheschickten levens/ noch beschepdelicker/

hoewel coytelick/ segghende: De salichmakende
genade Gods is allen mensche verfschenen/ ons
leerende dat wy de godloofsheyt ende de werelt-
licke begeerlicheden af legghen/ soberlick ende
rechtveerdichlick/ ende Godsalichlick leven in
dese teghenwoordighe werelt/ verwachende de
salighe hope/ ende de openbaringhe der eerlick-
heyt des grooten Gods/ ende onses Salichma-
kers Jesu Chystr: die hem selve heeft vooz ons
ghegeven / om ons te verlossen van alle ongher-
rechticheyt/ ende te repinghen hem tot een son-
derlick volck dat neerstich sy in goede wercken.
Want als sy ons de ghenade Gods heeft vooz
ghestelt om ons moet te gheben / soo neemt sy
twee veranderinghen wech om ons tot den
rechten God/dienst enen wech te maken/ dooz
welcke twee wy meest verhindert worden/ te
weten/ godloofsheyt/ tot de welcke wy van na-
tueren seer genegen zyn/ ende de wereltlike be-
gheerten / de welcke haer selven verre strecken.
Ende onder de godloofsheyt en beteekēt sy niet
alleenlick de superstitien/ maer verbaet oock al
wat met ernst stryft teghen de vzeese Gods. De
wereltlike begeerlicheden zyn soo veel als ge-
sintheden des vleeschs. Alsoo/ soo veel beyde de
tafelen der Wet aen gaet/ gebiedt sy ons onsen
eyghenen aert uyt te doen / ende te versaken al
wat onse reden ende wille ons raedt. Ende alle
het doen onses levens dwingt sy in drie deelen/
te weten/ soberheyt/ rechtveerdicheyt/ ende gods-
salicheyt. Wt de welcke de soberheyt / sonder
twyfel/ cuyscheyt/ maricheyt/ ende een supder
ende ghesparich gebuytel der tijcliker goeden/
en verdyachtichheyt der armoede beteekent.
De rechtveerdicheyt verbaet alle wercken der
gherechticheyt/ op dat enen pegelicken ghege-
ven worde dat hem toe comt. Daer nae volcht
godsalicheyt / de welcke ons van de besmettin-
ghen der werelt afscheyt/ ende dooz waerachtighe
heyllicheyt met God vereenicht. Als dese
onberschepdelick onderlinge en maekanderen
ghebonden zyn / soo maken sy een grondelike
volmaectheyt. Maer dewyle gheen dinck
swaerder en is dan de sorghe des vleeschs te laten
varen/ de begeerlicheden te temmen/ ja te ver-
saken/ ende ons selven tot God en tot onse vzees-
ders te begheben / ende in desen aertsehen dreck
nae een Engelsch leven te staen: soo wederreep
ons Paulus tot de hope der salighe onsterfse-
lichheyt/ op dat sy onse herten van alle stricken
ontwerre: ende vermaent ons dat wy niet te
vergheefs en stryden. Want ghelijck Chystrus
is eenmael een verlosser verfschenen/ alsoo sal sy
in sijn laetste comste de vzecht der salicheyt too-
nen die sy heeft vercregen. Ende alsoo bei dyist
Paulus alle de verlockinghen die ons verduy-
steren/ soo dat wy niet gelijck het betaent/ nae
de hemelsche glozie en staen. Iae sy leert dat
wy moeten vzeembelinghen zyn in dese werelt/
op dat de hemelsche erve ons niet en ontgae
noch ontvalle.

4 † Doozt in dese woordē sien wy dat de ver-
fakinge ons selfs is een deels de menschen aen-
gaende/ ende een deels (ende dat doornemlick)
God aengaende. Want als de Schryftuere ons
ghebiet † dat wy ons selven alsoo tegen de men-
schen dragen dat wyse in ere boven ons setten/
ende ons selven gheheel getrouwelick gebuytel-
ken in haer voozderlick te zyne: so geeft sy sul-
ke geboden die onse herte niet en can vaten / ten
sy eerst ydel van het natuerlic gevoelen. * Want
wy zyn niet soo groote blintheyt alle tot ons
selfs lieide gheneghen / dat een yeghelick hem
selven laet dincken dat sy goede oorsake heeft
om hem

Cit. 2. 11.

2. De menich-
te der werelt-
like begheer-
licheden.

Wy sullen
volghen ende
aennemē /
1. De So-
berheyt.
2. De Gerech-
teveerdicheyt.

3. De Gods-
salicheyt.

En sy onse toe
een rechte ons
derwinginghe
des levens.

† Des spreuz
Pauli in
houdt / is / de
verlooches-
ninghe ons
selfs.
† Rom. 12. 10.
Phil. 2. 3.

Dese ver-
loechinghe
is ten aenliet
van de men-
schen / als
wyse boven
ons sullen
vercreen / seer
beswaerlick
om doen.

* Overmits
wy hoover-
diech zyn.

Galat. 2. 20.
Wat uyt dese
aenmerckin-
ghe volcht.
Namelick/
dewyle wy
ons selfs niet
en zyn / dat
wy da Gods
eere sullen
soeken/ ende
sijnen wille
ghehoorfaem
zyn.

Dit is de ver-
loechinghe
ons selfs/
welcke den
Wisselen
Chystr is be-
volen.
† Luc. 9. 23.

Dez welcker
menighen
de burchen
zyn in den
gantche loop
des levens.

Daer ban
een ydel af-
dwael: ofte
doozt ghe-
bennicheyt/
ofte dooz
hooverdie
bedroggen
zynde/ valt
int ewighe
verderf.
† Matt. 6. 5.

* Gher-
scheyt van de
selve admet-
kinge/ welcke
ons verniet
al twee din-
gen te myde/
ende dat te
volgen in on-
ses levens
loopbane.
† Cerstelic
sulle wy ver-
myde de gods-
woofheyt.

om hem selven te verheffen / ende alle andere by hem te verachtē. Ist dat ons de Heere met eenighen dinghe begaeft heeft dat yet te achten is / daer op betrouwen wy tēstont ende verheffen ons / ende en worden niet alleenlick opgeblasen / maer bersten byna dooz de hoooverdiecheyt. De zonden die wy overvloedichlick hebben / die deden wy overvloedichlick by ander / ende maken dooz flatteringhen ons selven te verstaen datse licht en cleyn zijn / jaē wy cussenfe somtijts vooz dencken. De gaben die wy in ons selven verwonderen ende groot achten / als de selve ofte oock grootere in andere menschen gesien worden / die verminderen ofte berispen wy dooz onse hooft heyt / op dat wy niet bedwonge en worden hen te wijcken. Ende ist dat eenighe ghebzecken in andere gesien worden / soo en ist ons niet ghenoech dat wy die strengselick aenmercken / maer wy verheffen ende vermeerderen se hatelick. Hier upt comt die hoooverdiecheyt dat een pghelick van ons gelijck oft hy boven de ghemeyn conditie ware / wil boven ander ghesien zijn: ende gherustelick ende wyedelick alle menschen vermaect / ofte pimmers / als oft sy minder waren / veracht. De arme wijcken den rijken / de slechte den edelen / de dienstkechten den Heeren / ende de onghelerde den gheleerden: maer daer en is niemant die niet eenighe meyninghe van weerdicheyt in sijn herte en voedt / alsoo flatteert een pghelick hem selven / ende draecht heersehappie in sijn herte. Wāt hen selvē schynven sy dinghen toe daer van sy hen selven behaghen / ende richten eens anders geest ende reden. Ende dat ist dat sy comen te twisten / so byrecht daer upt het fenijn. Want sommighe vooz waer bewijsen wel eenighe sachtmoedicheyt soo langhe als sy alle vziendelicheyt ende liefelicheyt bevinden: Maer waer vintmen eenē onder velen die de selve sachtmoedicheyt ende mate hout als hy ghequelt ende geterscht wozt. Ende hier teghen en is gheen andere remedie noch medecijne / dan dat dit seer schadelick fenijn der eppen liefde en hoochmoedicheyt upt het diepste onser leden uptgeroept woze / gelijck sy oock dooz de leere der Schryftuere uptgeroept wozt. Wāt wy worden alsoo onderwelen / dat wy sullē gedencken dat de gaben die God ons ghegheben heeft / niet en zyn onse goet / maer onbediende gaben Gods / ende dat die haer ondankbaerheyt toonen / die hen daer dooz verheffen. Wie maect u beter seyt Paulus: Ist dat ghy't ontfanghen hebt / wat roemt ghy gelijck of het u niet ghegeven en ware. Boven desen woze wy geleert dat wy sullen onse zonde sonder ophouden belienende / ons selven tot vernederinghe verwecken. Alsoo en sal geen dinc in ons blijven waer dooz wy souden opgeblasen worden: ende sullen groote oozsake hebbe om ons selven te vernederen. Wederom wozt ons geboden dat wy alle de gaben Gods die wy in andere menschen aenschouwen / sullen alsoo eeren ende prijsen / dat wy oock die eeren in de welcke sy zyn. Want het soude groote ongheschiedelicheyt zyn / hen die eere te benemen / die de Heere hen heeft geweedicht te geven. Ende wy worden geleert de seplen dooz de vingheren te sien / niet vooz waer om die dooz flatteringhe te verstercken / maer op dat wy om der selver wille niet die en bespotten die wy behooren met goetwillicheyt ende eere te voozderen. Alsoo salt gheschieden dat wy / met wat menschen wy comen te doen te hebben / ons niet alleenlick en sullen marielick ende ootmoedichlick / maer oock lieflick ende vziendelick dzagen. Ghelijck wy nemmermeer

en sullen dooz eenigen anderen wech tot waerachtighe sachtmoedicheyt comen / dan als onse herte sal dooz ons selfs vernederinghe ende eens anders vereringhe dooz dzontien zyn.

5. Nu hoe swaer ist te doen dat wy schuldich zyn in onses naesten voozdeel te soecken. Ten is dat wy af laten ons selven te aenmercken / ende ons selven eenichsins af leggen / soo en sullen wy hier niet wtrichien. Want hoe sult ghy de wercken der liefde doen die Paulus leert / ten is dat ghy u selven verfact / op dat ghy u ghehecl tot andere begheeft? De liefde seyt hy / is ljdtsaem / vziendelick / sy en is niet overwillich / niet hoooverdich / sy en haet niet / en wozt niet opgeblasen / en soeckt niet dat haer epghen is / en wozt niet geterscht / etc. Al waert dat alleenlic dit van ons grepscht woze dat wy niet en souden soecken dat onse epgen is / soo souden wy nochtans onser natuere groot ghewelt aen doen: de welcke ons soo seer tot epghen liefde buyscht / dat sy niet soo liehtelick en ljdē dat wy souden in onse dingen slay zyn om eens anders voozdeel te benecstighen / oft eere willens van onse recht wijcken / om dat eenen anderen over te laten. Maer op dat de Schryftuere ons als niet der haet daer toe leyde / so vermaent sy ons dat alle de gaben die wy van den Heere hebben / ons op dese conditie betrouwt zyn / dat wyse tot gemeyn voozdeel gebuycken: ende dat daer om milde ende vziendelicke gedeelsaemheyt niet aenderen / is het rechte gebuyck aller gaben. Daer en comde geen sekerder reghel / noch geen crachtigher vermaninge om dese ghedeelsaemheyt te houden bedacht worden / dan als wy gheleert worden dat alle de gaben die wy hebben / zyn pauden Gods die op dese conditie ons betrouwt zyn / op dat wyse tot onses naesten voozdeel bezielen. Maer de Schryftuere gaet oock noch voozder / als sy de gaben vergelijckēt met de machten die de leden des menschen lichaems hebben. Geen lidē en heeft sijn macht vooz hem selven / noch en ghebuyckēt die niet tot sijn epgen voozdeel / maer voerhsē tot sijn medeleiden / ende en neemt geen voozdeel daer van / anders dan dat upt de ghemeyn nutticheyt des gantschen lichaems comt. Also moet een Godsalich man al wat hy vermacht / vooz sijn broederen vermoghen: ende niet anders sijn epgen voozdeel soecken / dan op dat de Gheest de ghemeyn stichtinge der Ghemeynte vooz ooghen hebbe. Soo sal dan tot mildicheyt ende goetdichicheyt dit de rechte wech zyn / dat wy wete dat wy van al wat de Heere ons heeft ghegheven / daer mede wy onsen naesten moghen helpen / uptdeelders zyn / ende verbonden zyn om van onse uptdeelinghe rekeneshay te gheben. Ende dat die uptdeelinghe eerst recht is / die nae den reghel der liefde gheschied. Alsoo en sullen wy niet alleenlick de sorghe onses epgens voozdeels met neersticheyt tot onses naesten nutticheyt vermenghen / maer sullen oock in onses naesten sake neerstigher zyn. Ende op dat ons moghelick niet en soude verborzen zyn dat dit de wet ende wyse is om recht ende behoortlic alle de gaben die wy van den Heere ontfanghen / te bedien / soo heeft hy de selve vooztijden oock in de alderminste gaben snyder mildicheyt ghestelt. Want hy heeft gheboden de eerfelinghen der vziichten hem te offeren / om dat het volck daer mede soude betuyghen dat hen onghoorloft ware eenighe vziicht te ontfanghen / upt de godden die Gode niet gheheplicht en waren. Ist dat de gaben Gods ons alsoo eerst gheheplicht worden / als wyse hem als den autheur met onse

Hypocriten.
Boos ende aet.
Ajdich.
Grotlich / en stout.
Waeer.
Ons selven behagelick.
Twistich.
Nederijne tegen allicke ke liecten der ziele.
Gestelick / Sullen wy van ons doen eergiericheyt.
1. Co. 4. 7.
2. Sullen wy aenmendē vernebertheyt.
3. Sullen wy de oprecheicheyt in grooter wreeden houden.
4. Sullen wy de onbedinghe liefde onoes houden.
5. Sullen wy de onghewallicheit maerliken en vziendelicheyt bezwyfen.

De wijle wy onses nae sijn voozschuldich zyn te soecken / so is de becloocheinghe onses selfs gheheel noodich ende seer belwaerlick om de aengheboort epgen liefde.
1. Co. 13. 4.
Twereckerly mederijne te ghen soodaenich gebreck.
Ten eet sijn dat de welsdaden ons medeghedrett zyn / op dat wy de selve tot het ghemeyn voozdele souden aenlegghen.
1. Co. 12.
Ten twerecken al wat wy vermoghen / dat selve moeten wy onsen naesten te goede laten comen: het welcke verclaert wozt dooz de verghekinghe der leden in het mensche like lichaem.
Mat. 18. 23.
Dese maniere van de schuldighe plicht tegen onsen naesten / is genomen van het ghebode Gods / dwelcke ons de liefde te ghen den naesten bebeit.
1. Co. 22. 29 ende 23. 19.

onse hant toe schijbelt ende offeren / soo is het
clær dat het ghebyzelpi sonder alz sulcke oeffe-
minge ende toefchijvinge onreyn is. Maer het
ware te vergheefs dat yemant soude dooz upt-
deelinghe sijns goets / willen den Heere rijke
maken. Daerom dewyle onse mildicheyt niet
en can tot hem strecken (ghelijck de Prophete
sept) soo moeten wy die aen sijne Hephlyghen die
op der aerde zijn / bewysen. Ende daerom woz-
den de aelmoessen met de Hephlyghe offerhanden
vergheliken / op dat sy nu zijn in de stede dier of-
ferhanden der Wet.

Psal. 16. 3.

Geb. 13. 16.

Dese liefde
moet beeghe-
felfchape syn
met iusticie
heyt en goet-
derticheyt.

1. Cor. 13. 4.

6 Doozt op dat ons het weldoen niet en ver-
vele (het welke anders soude moeten terstont
gheshien) soo moet oock dat ander daer toe co-
men dat Paulus sept / te weten / dat de liefde licht-
saem is / ende niet ghetrecht en wozt. De Heere
heeft gheboden datmen alleen int ghemeyn sal
goet doen / waer van het meeste deel der men-
schen seer onweerdich is / ist datmense wil nae
haer eygen verdienste achten. Maer de Schrif-
tuere comt ons hier met eenen seer goedē mid-
del te hulpe / als sy leert dat wy niet en moeten
aensien wat de menschen in hen selven verdie-
nen / maer datmen moet in alle menschen het
beelt Gods aenmercken / der welcher wy alle
liefde ende eere schuldich zijn. Ende dat de selve
moeten in de huyfgenooten des gheloofs neer-
stichtliker aensien / soo verre sy dooz den Gheest
Christi vernient en weder opgericht is. Daer-
om soo wat mensche nu dooz u comt / die uwe
hulpe ghebreck heeft / ghy en hebt geen oorfake
waerom ghy soude hem hulpe weggeren. Ghy
meucht segghen dat hy een vzeemdlich is /
maer de Heere heeft een teekē in hem gedrukt
dat u moet wel bekent zijn : waerom hy u ver-
biedt uwe vleesch te verachtē. Ghy meucht seg-
gen dat hy een verachtelick mensche / ende van
gheender werde en is : maer de Heere bewyft
dien selve sulck te zijn / dat hy geweerdicht hem
niet sijn beelt te vertieren. Ghy meucht seggen
dat ghy geenys in hem gehouden en zyt : maer
de Heere heeft hem gelijck in sijn plaets gestelt /
op dat ghy teghen hem soo vele ende soo groote
weldade bekent / met de welke de Heere u heeft
verbonden. Ghy meucht segghen dat hy niet
weerdich en is dat ghy om sijneit wille soude
oock de alderminste noeyte hebben : maer het
beelt Gods ist weerdich / dooz het welke hy u
wozt aenghepysen / op dat ghy u selven ende al
wat ghy hebt / tot sijnder hulpe bewyft. Ist dat
hy niet alleenlick met goets verdient en heeft /
maer heeft u oock niet boose daden ghetrecht :
dit selve en is ooc niet oorfake genoegh dat ghy
daerom soude laten hem niet liefde te onthel-
sen / ende wercken der liefde te bewysen. Ghy
meucht segghen : Hy heeft veel anders aen u
verdient. Maer wat heeft de Heere verdient
de welke dewyle hy gebiedt dat ghy t hem sult
vergeven / soo wilde hy t vooz waer hem toege-
schreven hebben. Dooz waer dooz desen eenigen
wech comt men tot het ghene dat der mensche-
lick nature niet alleenlick swaer / maer oock
gheheel contrarie is / te weten / dat wy sullen die
lief hebben die ons haten / het quaet met wel-
daet verghelden / vooz schande ende laster / sege-
tinghen weder gheven : ist dat wy ghedencken
datmen niet en moet der menschen boosheyt
achten / maer het beelt Gods in hen aensien / de
welcke hare seplen bedeckende en uwtwisselen-
de / ons dooz haer schoonheyt ende weerdicheyt /
treckt om hen lief te hebben ende te onthel-
sen.

Gal. 6. 10.

Waer wy
biederck
aenmercken
ghe onthelct
welcke alle
teghenwoz-
pinghen we-
declept.

1. Cor. 13. 7.

Insonder-
heyt is waer
te nemen en
wederleggen-
ghe van een
alghemeyne
teghenwoz-
pinghe.

1. Mat. 6. 14. ende 18. 35. Luc. 17. 3.

1. Mat. 5. 44.
* Waer het bo-
benderhaelbe
blinct / dat
sonder de lief-
de / dat is /
oprechte ghe-
neghentheyt
des herten
gantsch ghee-
nen regel van
een Christe-
lick leven / te
wakenen syn.

7 * So sal dese doodringe dā eerst in ons plaets
se hebben / als wy de liefde in alle stucken vol-
brenghen : ende sy wozt volbzacht van den ghe-
nen die niet alleenlick alle wercken der liefde
doet / al ist oock dat hy niet een achter en laet /
maer diese wyt oprecht gheueghentheyt der
liefde doet. Want het mach geschien dat yemant
te volle betaelt al wat hy schuldich is / soo veel
de uytwendige werck aengact : ende nochtans
hientussche verre sy van de waerachtighe wy-
se der betalinghe. Want men vint sommighe
die willen seer milde schijnen / de welke noch-
tans geen dinck en gheven dat sy niet niet hoo-
veerdighen aensichte ofte grootse woorden
en verwyten. Ende het is in dese ongheluckige
tydē tot sulcke ellendicheyt gecomen / dat hy nae
geene aelmoessen / pinners van den meeste deele
der menschen sonder versmaetheyt ghegeven en
wozde. Welcke boosheyt niet en behoort selfs
onder de Hepheden wordzaghelick te zyne : want
van de Christenen wozt oock wat meer ghe-
epst / dan dat sy blymoedicheyt in het aen-
schijn bewysen / en hare wercken der liefde lief-
lick maken dooz vrendelicheyt der woorden.
Ten ersten behooren sy den persoon dien sy be-
kennen haer hulpe ghebreck te hebben / aen te ne-
men / ende met sijn ellendicheyt sulck medeliden
hebben / gelijck oft sy selve die gevoelden en doer-
ghen : op dat sy dooz het ghevoelen der barm-
herticheyt ende menscheelicheyt / niet anders
tot hem dan tot hen selven gheueghen zijn / om
hem te helpen. Soo wie niet sulcken ghemoede
hem voecht om sijnen broederen te hulpe te co-
men / die en sal sijne wercken der liefde niet al-
leenlick niet gheen hooverdicheyt ofte verwij-
tinge besmetten : maer en sal oock sijnen broe-
der als eenen ghebreckelicken niet verachten /
noch als sijnen schuldenaer hem onderwozpen :
niet meer dan wy onse eranche ofte ghewonde
lidmaten bespotten / het welke alle de andere
leden soecken te helpen : oft meynen dat het son-
derlinghe den anderen leden schuldich is / om
dat het meer hulpe ontfanghen dan het ghe-
daen heeft. Want de hulpe die de leden in alca-
deren doen / en is niet gheacht onverdient ofte
vooz niet te zyne / maer is meer een betalinghe
ende voldoeninge van datmen dooz de wet der
nature schuldich is / het welke te wepgheren
wonderlike groote ongheluckicheyt ware.
Dooz desen middel salt oock gheshien dat nie-
mant die een werck der liefde ghedaen heeft / en
sal meynen ghenoech ghedaen te hebben : ghe-
lyck het ghemeynlick plecht te geschien dat een
rijk man wat van sijnen goede ghegeven heb-
bende / alle andere lasten anderen op den hals
wozpt / gelijck oft sy hem niet aen en ginghen.
Maer een pegelick sal liever aldus by hem sel-
ben dencken / dat hy hem selven ende al wat hy
vermach / sijnen naesten schuldich is : ende geen
ander eynde van wel-doen en moet stellen / dan
als de macht ghebreck / de welke moet soo
verre als sy haer streckt / nae den regel der liefde
ghevoecht worden.

Geb. 13. 3.
Vriendelick van
de ghebreken /
welcke te en
de lief te steg-
den.

1. Waerherticheyt.

2. Datmoedicheyt.

3. Verleestheyt.

4. Ghewo-
licheyt.

5. Wolstan-
dicheyt.

De aenmer-
kinge van de
verlooe-
ninghe ons
selfs / ten
aensien van
God / onder-
wyft ons tot
ghedult ende
iusticie.

1. Dat wy
aligt Gode
ons onrecht
niet stellen.

8 Laet ons het voozmeeste stuck der verne-
deringe ons selfs / het welke (gelijck wy geseyt
hebben) God aen gaet / wederom volcomelic-
ker handelen. En daer van syn nu wel vele din-
ghen geseyt / de welke sonden te vergheefs we-
derom verhaelt worden. Het sal genoegh zijn te
handelen soo verre sy ons tot verdrachfaci-
heyt ende lichtsamenheyt onderwyft. Ten ersten
dan worden wy in het soecken des voozdeels
ofte gerusticheyts des tegenwozdigē levens /
hier toe van der Schriftuere vernient / dat
wy ons selven ende al wat onse is / den goet-
duncken des Heeren overghevende / hem laten
de ghe-

de ghesintheden onses herten te minnen ende onderwoyzen. Om goet ende eere te begeeren/om macht te soeken/ om rijkdom te hoopen/ om alle sulcke beuselinghen ende ongheschiedichte dinghen te versamen/ die schijnen tot grootseheyt ende pompierie te dienen / is onse lust rasende ende onse begeerte ongrondelic. Wederom vreesen ende haeren wy wonderlicken seer/armoede/ schande/ ende vernederinge/ waer upt wy ghepyckelt wordē om die allesins van ons te weeren. Hierom siet men hoe ongherust van geeste alle die zijn die haer leven schrieken na haren eghenen raet/ hoe menighe listen sy versoeken/ met wat arbeyt sy hen selvé vermoepen: te wecten / om te ghetruygen daer de eergiericheyt ofte geltgiericheyt lust toe heeft: ende wederom om armoede en vernederinge te schuwen. Daerom moeten de godsalige desen wech houden/ op dat sy in sulcke stricken niet verweret en wozyden. Ten eerste en sullen sy noch hopen noch beghieren / noch dencken elders van voorszpoet te vercrigen/ dan upt de segheninghe des Heeren: ende sulle daerom gerustelic ende niet betrouwen daer op steunen ende rusten. Want hoewel het vleesch meynt aen hem selvé genoegh te hebben aist dooz epgen vermist tot eere ende rijkdom looyt/ ofte niet neersticheyt daer nae staet/ ofte dooz menschen gonste daer toe wort beholpen: soo ist nochtrons seker dat alle dit niet en is/ ende dat wy noch niet vernuft noch niet arbeyt en sullen yet beduyden/ anders dan soo verre als de Heere die beyde voorszpoedich maect. Maer hierenteghen can sijn zeghen alleen oock dooz alie verhuideringhen eenen wech vinden / soo dat hy ons maect alle dinct tot eenen blyden ende gheluchighen uytganc te ghelucken. Boven desen / of wy schoon condon sonder den zeghen des Heeren eenige eere ofte rijkdom ghetruygen: (ghelyck wy daghelijc sien dat de godloose groote eere ende rijkdom gecrigen) nochtrons bewijle de gene ober de welckede verbloeckinghe Gods hangt / niet het minste deelken der gheluchicheyt en sinaken/ soo en vercrigen wy sonder den zeghen des Heeren gheen dinct dan dat ons tot quaet ende ongheluck vergaet. Ende wy en moeten ghemins yet begheeren dat ons ongheluckgher maect.

2. Dat wy sullen blyden eere en goetgiericheyt.

3. Dat wy sulle van den zeghen Gods alleen alle voorszpoet becrachten/ ende alleen op hem sien. Luc. 1. 52. I. Sam. 2. 8. Psal. 113. 6.

Psal. 128.

4. Dat wy buyten den selven zeghen ghemins en sul en begeeren rijkdom ende eere.

5. Dat wy niet en sullen volghen der goddeloofte menschen arglisticheyt.

9 Daerom ist dat wy gelooven dat alle middel des gheluchighen ende ghewenschten voortganc is alleenlick in den zeghen des Heeren gelegen/ in der welcker afwesen alderley ellendicheyt ober ons staet te comen/ soo en moeten wy noch op de ghelucksalicheyt onses vernufts/ noch op onse neersticheyt / noch op menschen gonste / noch op eenighen ydelen waen der fortuyne steunende ende betrouwede/ met grooter begeerte nae rijkdom ende eere staen/ maer al tijts op den Heere sien/ om dooz sijn regeeringe ghelept te worden tot wat lot ende conditie hy wil. Also salt eerst comen dat wy niet dooz onrecht/ noch dooz bedroch ende boose listen/ noch dooz dieverie/ met onses naesten schade ons selven en duyde om goet ofte eere te bejagen: maer wy sullen alleenlick na sulck goet staen/ dat ons van de onnoofelheyt en oprechticheyt niet af en leyt: Want wie can in beduyginge/ roovinghe ende andere boose listen de hulpe der Godlicher segheninge hopen? Want ghelyck de zegē Gods niemant na en volcht dan de supberheyt denckt ende oprechticheyt handelt / alsoo worden alle de ghene diese begheeren / dooz haer van draerde ghedachten ende boose baden afgetroefien. Boven desen sal ons dooz haer een toorn in den mont gewozen worden/ op dat wy niet

dooz te groote begheerte om rijk te worden/ en branden / noch eergierichlick eere en jaghen. Want hoe soude pemandt besaen niet betrouwen hulpe van God te verwachten/ om de dinghen te ghecrighen die hy reghen Gods woort begeert? Want het zy verre dat God dat soude dooz de hulpe sijns zegens gheven/ dat hy dooz sijnen mont verbloekt. Ten laetsten/ ist dat het ons nae onsen wensh ende hope niet en gheluck / soo sullen wy nochtans ons selven onderhouden van onghedraenicheyt ende van alle verbloekinghe onser conditie/ want wy sullen wecten dat sulc is tegen God murmureren/ * dooz wiens goetduncken / rijkdom ende armoede/ versmaetheyt ende eere bedeyt wort. Somma/ soo wie op sulcke wyse als nu gheseyt is / op de segeninge Gods rust/ die en sal de dinghen die de menschen pleghen met rasender begheerte te jaghen/ niet soeken met boose listen te gecrigen/ maer sal dencken daer mede geenen voorszpoc te doen. Ende ist dat eenich dinct geluckichlick ghevallt/ dat en sal hy hem selven niet toeschryven/ noch synder neersticheyt/ ofte cloeckicheyt/ ofte fortuyne: maer sal God den aentheit daer van danken. Ist dat het sijne wepnich voorszpoc/ ofte oock achterwaert gaet/ daer andere in voorszpoc bloeyen: soo sal hy nochtans sijn armoede bet ende matichheer draegen/ dan een ongodlick mensche sijn middelmatich gheluck/ dwelck alleenlic minder is dan hy begert ende wenscht: want hy heeft eeren troost/ waer in hy gherustelic sal rusten / dan in de opperste hoocheyt des rijkdoms ofte moghentheys: want hy acht dat sijne salien alsoo van de Heere verordenet ende gheschiedt worden/ ghelick het synder salicheyt voozderlic is. Aldus is David ghesint geveest ghelyc wy sien/ de welcke God volghende/ en hem selven der regeeringe Gods overghevende / betuycht dat hy is ghelyc een kint dat eerst is van der boyst gewent/ ende dat hy niet en wandelt in hooghe ofte wonderlicke dinghen boven hem.

6. Dat wy te vreden zunde niet onse besorpinge/ den last ende sorghe aller onser uytgangingen sullen leggen in den schoot Gods. * Luc. 1. 52. 53 Psal. 73. 8. ende 113. 6.

7. Dat wy ander lieben voorszpoc nemmen niet en sullen misginnen: maer sullen ons gerust houde in het boomen Gods.

Psal. 131. 1.

10 Ende dese gherusticheyt ende lijtsaemheyt moeten niet alleenlick in desen deele in de Gods salighe herten zijn / maer moeten oock tot alle ghevallen strecken/ der welcker dit tegenwoordich leven is onderwoyzen. Daerom en heeft niemant recht ende behooylic hem selven versacker/ anders dan die hem selven ghelyc alsoo heeft den Heere overgegeven/ dat hy alle de delen sijns levens laet nae des Heere goetduncken regeeren. Ende soo wrens herte alsoo sal gestelt zijn/ die en sal hem selven niet ellendich achten/ wat hem oock ober comt/ noch niet wydricheyt teghen God / van sijn conditie claghen. Ende hoe noodich dese ghesintheyt is/ dat sal daer upt openbaer zijn / ist dat wy aemmercken hoe menigen gevalle wy onderwoyzen zijn. Wy worden dooz menigerley siekten dielmael gequelt: sointijts staet ons de pestilencie: sointijts worden wy wreedelick dooz de ellendicheyt des cruchs gequelt: sointijts neemt de woyst oft hagel de hope des jaers wech/ en brengt onzuchtbaerheyt aen/ die ons tot armoede ende gebreck bringhe: wyf/ ouwers/ kinder: ende maghen/ worden dooz den doot wech ghenomen/ het huys wort dooz brand vercreet: dit zijn dinghen om der welcker geschiednisse de mensche haer leven ende den dach haerder gheboorten verbloecken/ den hemel en het licht als eenē grotwel achten: haren mont reghen God op doen/ ende (ghelyck sy tot lasteringe wel gebeckt zijn) hem van ongherechlicheyt ende wercheyt beschuldighen. † Waer een ghelockich mensche moet

8. Sullen wy alle de deelen onses levens Gottes wille bevelen.

De nootwendicheyt dese leere.

Job 1. 13.

† Weerderley gebuyck des ter leere in menighen gebreyde aenbechtighen.

moet oock in dese dinghen de sachtmoedicheyt ende vaderlicke goedertierenheyt Gods aenken. Daerom of hy schoon siet dat sijne vrienden ende magen zijn wech genomen / ende sijn huys verwoest is / soo en sal hy niet selfs daerom laten God te loben: ja sal hem eer tot dit ghedachte wenden / te weten / nochtans en sal de gheuade des Heeren die in mijn huys woont / dat niet verwoest laten. Of hy schoon siet dat sijn groen koozn is dooz de voest verbrant ofte verteert / ofte dooz den haghel te neder gheslaghen / ende dat hem staet hongher te comen / soo en sal hy nochtans den moct niet verlozen gheuen / noch Gode spijt doen: maer sal in dit betrouwen bliuen / seggende: wy zijn nochtans in de bescherminnghe des Heeren / en sijn schapen in sijn weyde opghuevoedt. Soo sal hy dan ons oock in de iupterste onvuchtbaerheyt voedsel gheuen. Of hy schoon niet sieckte gequelt wort / so en sal hy niet selfs alsoo dooz de bitterheyt der smerte geuzoken worden / dat hy soude tot onlydtsaemheyt uptzycken / ende alsoo teghen God kyden: maer sal de recheverdiecheyt ende goedertierenheyt in de straffinge des Heeren aenmerckende / hem seluen tot verduchsaemheyt vermanen. Sonna / al wat hem toe comt / dat sal hy besikemen dooz de handt Gods verordent te zyne / ende sal het niet vriendelicken ende dankbaren herte aen nemē / op dat hy niet hartueckichlick der heer schappie Gods en wederstaet / in wiens macht hy hem seluen en alle het sijne heeft overgegeuen. Dooz nemeck sal een Christelich herte verre zyn van dien dwaesen ende seer ellendighen troost der Heydenen / de welcke willende hen seluen teghen teghen spoet stercken / hebben die der fortunne toe gheschreven: ende achteden dwaesheyt te zyne dat vermant soude teghen de fortunne verbolghen zyn / dewijle sy lichtverdiech is / ende niet blinde ooghen beyde de weerdighe ende onweerdighe wondt. Want de regel der Godsalicheyt is hierenwont dese / te weten / dat de hant Gods alleen is beyde de goede ende de quade fortunne reggerende ende matighende: en dat dese selve hant Gods niet dooz onvoorzichtich gewelt en dynt / maer dat hy dooz seer zdenelicke recheverdiecheyt ons beyde goet ende quaet iust deelt.

Het viij. Capittel.

Van de verdraechsaemheyt des cruyces, de welcke een deel der verfakinghe sijns selfs is.

In een Godsalich herte moet oock noch hoorgher opstemmen / te weten / daer henien daer Christus sijne Discipulen roept / dat een yeghelich sijn cruyce draghe. Want alle die de Heere heeft aenghenomen ende gheweerdicht tot het geselschap der sijner te brengen / die moeten hen seluen tot een hardt arbedelick ende ongherust leven bereyden / dat veel aensfoots ende teghen spoets hebbe. Het behaecht den hemelsche Vader alsoo sijn volck op sulcker wyse te oeffenen / op dat hy een selker beprovinghe van hen hebbe. Op heeft van Christus synen eerstgebozenen begunnen / ende vervolcht dese ozeninghe aen alle de sijne. Want hoewel Christus boven alle andere sijn lieve Sone was / ende des Vaders herte in hem gherust ende te vrede was / soo sien wy nochtans dat hy niet en is goedertierenlick noch sachtelick ghehandelt gheweest: soo dat men mach waerachtelick segghen / dat hy niet alleenlick en is met gheduerigen cruyce gheoefent gheweest / soo langhe als hy op der aerde leefde: maer dat sijn ganckhe leven niet anders geweest en is dan een bewijs ende exempel eens

gheduerigen cruyces. De oorsake daer van wort dooz den Apostel bewesen / te weten / dat Christus moeste iust het ghene dat hy geleert heeft / ghehoorsaemheyt leeren. Daerom souden wy dan ons selven van dese conditie ontrecken / der welker Christus moeste hem selfe onderwerpen: voornemelick dewijle hy hem selven om onse wille daer onder ghehorwen heeft / om in hem selven ons een exempel der lyf saemheyt te geuen: Daerom leert de Apostel dat dit eynde allen kinderē Gods verordent is / dat sy hem ghelijcksoornich worden. Waer iust wy oock seer grooten troost hebben / te weten / dat wy in sware ende bittere dingen die quaet ende tegen spoedicht gheacht worden / in het lyden Christi deelachtich worden / soo dat ghelijc hy dooz den doofhof aller verduchlinghe is in de hemeliche erlichheyt ghecomen / alsoo wy oock dooz de wegen der verduckinge tot de selve erlichheyt gebracht worden. Want also sprecket Paulus selve erghens / dat wy de ghemeynschay synder verduckingen lerende / oock mede de macht synder wederopstandinghe vaten: ende als wy synder doot ghelijcksoornich worden / alsoo tot de ghemeynschay der erlicher wederopstandinghe bereyt worden. Wat grooter cracht mach dit hebbe om alle bitterheyt des cruyces te versoeten? Want hec wy seerder met teghen spoet verduckt worden / soo veel te baster wordt onse ghemeynschay met Christo versichert / dooz des welckes ghemeynschay onse liden selve ons niet alleenlick en wort ghelegent / maer oock groot voordeel doet om onse salicheyt te voorbereiden.

2 Vobē desen en was den Heere niet noodich dat cruyce aen te nemē ende te dragen / anders dan om den Vader sijn gheljoos saemheyt te bewijzen: maer ons is het om veler oorsake wille noodich onse leven sonder ophoude onder het cruyce te leyden. En eersten ghelijc wy van natuere soo seer ghenegen zyn om alle dinck onsen vleesche toe te gheben / alsoo ist dat ons onse swachheyt niet en wort ghelijc vooz onse eogen bewesen / soo achten wy onse cracht lichtelick veel te hooghe / sonder twijfelinghe denckende dat sy teghen alle swaricheden die ons moghen overcomen / sal onghescheut ende onderwinneck blyben / waer iust wy tot een dwaes en pbel vertronwen des vleeschs verheuen worden: waer op wy betrouwende / terstont ons hooverdiechlick verheffen teghen God selve / even ghelijc oft onse eygen macht sonder sijn genade / genoech ware. Dese onse hooverdiecheyt en can God niet bet te neder legghen / dan als hy ons dooz bevindinge bewijst niet alleenlic met wat grooter swachheyt / maer oock met wat grooter voozheyt wy beladen zyn. Soo verducht hy ons dan met schande ofte armodde / ofte vrees van vrienden / wyf oft kinderen / ofte met crachticheyt / ofte andere ellendicheit / om de welcke te verdragen wy veel te swach zyn / en so veel in ons is / terstont overwonne worden. Als wy also vernedert zyn / soo leere wy sijn cracht aenroepē: de welcke alle ons den last der verduckinge hout over eynde staende. Ja oot de alderheyligheste / hoewel sy weten dat sy dooz Gods genade / en niet dooz eygen cracht staen / soo zyn sy nochtans van haer sterckte en standvasticheyt vele te gerust / ten is datse God dooz beproovinghe des cruyces tot grondelicker kennisse haer selfs brenghe. Dese slapericheyt is oock selfs Davidi over gecomen / ghelijc hy beruycht / seggende: Ich hebbe gheseyt in mijn ruste: Ich en sal nemmermeer beroert worden. Heere ghy hebt in uwe welbehagen mynen berge sterckte

Phil. 2.7.8.
De oorsaken des cruyces / waer iust openbaer wort / hoe noodich het selve is.
1 Cor. 13.21.
Rom. 8.29.
Jem / hoe heetlic het is dooz den bitteren Gode des waer hgt daneē schoone bereroufinghe in tes ghenpoet ont staer.
1 Cor. 4.21.
Phil. 3.10.

Maer in dese heetlicheyt bestaet.

Het cruyce is ons noodich / 1. Dat onse hooverdiecheyt te neder ghelept worden.
2. Dat wy beproovinge dicht ghede / sonder leeren Gods hulpe aenroepen.

Psal. 90.3.10

2. Dat wy beproovinge dicht ghede / sonder leeren Gods hulpe aenroepen.

Welckes ghenomen dan het exempel Davids.
Psal. 30.7.
beve

Het misblyp ende de heydenen seker bezwicht / welke dooz den regel der Godsalicheyt wech ghenomen worden.

Mat. 16.24.
Luc. 9.23.
Wat het cruyce is.

Wan wien het opghelcft is.

Wan het opghelcft is.

Matth. 3.17.
ende 17.5.

bevesticht: ghy hebt u aensichte verborghen/ ende ick was verschickt. Want hy bekent dat syne sinnen zijn in voozspoet plomp ende onghewoelich gheworden/ soo dat hy de ghenade Gods/ op de welke hy behoorde te staen/ achter rugge stellende/ op hem selven steunde/ ende hem selven eenen gheduerighen staet beloofde. Ist dat dit Davidi die soo groot een Prophete was/ gheschied is/ wie van ons en soude niet vreesen op dat hy voozichtigich worde? Daerom dat sy in gheluck ende voozspoet hen selven niet reuen waen der stantvasticheyt ende lydtfaemheyt flatterden/ als sy nu in teghenspoet vernedert zijn/ soo leeren sy dat sulcx al is hypocrisie ende geveynstheyt geweest. Als (segge ick) de ghe- loovighe dooz sulcke bewysinghen van haer cranckheyt vernemant worden/ soo doen sy goeden voozgangh tot vernederinghe en ootmoedicheyt/ op dat sy het verdraept betrouwen des vleeschs af leggende/ hen selve tot Gods genade wenden. En als sy hen tot de genade Gods gewent hebben/ soo gevoelen sy de tegenwoozdicheyt der godlicker cracht/ in de welke sy bevinden overvloedichlick genoegh hulpe te zyne.

Psal. 119. 67.

3. Dat wy syn teghenswoozdicheyt souden ghe- waer wo:dz.
Rom. 5. 3.
Welckerlyp nutticheyt des crucpes.

3. Lydtfaemheyt/ waer upt dat coint versterkinge in der hope.

El bast ende oprecht ber- trouwen op God.

Overwin- ninghe.

Wolherdinge.

En onbet- winclick ghelooe.

2. Onbetoc- kinge des ge- dults/ en ons der wysinghe tot ghehoor- saemheyt.

3. En dit ist dat Paulus leert/ dat de verduclinghen lydtfaemheyt baren/ ende lytfaemheyt bevindinghe. Want dat God beloofst heeft dat hy sal de gheloovige by staen in de verduclinghen/ dat ghevoelen sy waerachtich te zyne/ als sy lydtfaemlick blijven staende/ dooz syn handt opghelorden zijnde/ het welke sy gheensins en souden connen dooz haer eyghen cracht doen. So byengt dan de lytfaemheyt den geloovigen die bevindinge dat God de hulpe die hy beloofst heeft/ met der daet bewijst alst noodich is. Ende hier upt wort ooe haer geloobe gesterckt: want het soude te veel groot ondanckbaerheyt zijn/ waert dat sy de waerheyt Gods die sy seker en stantvastich bevonden hebben/ naemaels niet en verwachteden. Nu sien wy hoe veel goets aen een hanghende upt den crucpe coint. Want het neem de valsche meyninghe wech die wy van onse eyghen macht hadden/ ende ontdeckt onse hypocrisie ende geveynstheyt die ons flatteert/ ende treckt dat schadelick betrouwen des vleeschs upt: ende als wy alsoo vernedert ende verootmoedicht zijn/ soo leert het ons tot den eenigen God wenden ende op hem rusten: ende alsoo gheschiedet dat wy niet t'overgedrucht noch overluonnen en worden. Ende als wy overwinnen/ soo gheeringhen wy hope: te weten/ om dat de Heere volbyenghende dat hy beloofst heeft/ sijn waerheyt vooz naemaels bevesticht. Doozwaer of daer seloon gheene oorzaken meer en waren onser verduclinghe/ soo ist nochtans hier upt openbaer hoe noodich ons de oeffeninghe des crucpes is. Want het en is gheen cleyn sake dat de blinde hede ons selfs wort wytghevischt/ op dat wy onse eyghen swaerheyt kennen: ende dat wy onse eyghen swaerheyt ghevoelen/ op dat wy leeren op ons selven niet betrouwen: ende dat wy op ons selven niet betrouwe/ op dat wy onse betrouwen op God stellen. Ende dat wy het betrouwen des herten op God stellen/ op dat wy op sijn hulpe betrouwende/ tot den laetsten onderwin- neliclyc blijven. Ende dat wy dooz sijn ghenade blijven staende/ op dat wy verstaen dat hy waerachtich is in syne beloften: ende dat wy de sekerheyt sijnder beloften vast hebben/ op dat onse hope daer dooz ghesterckt wort.

tot ghehoorzsaemheyt onderwijse. Niet vooz- waer dat sy hem connen ghehoorzsaemheyt bewyzen/ anders dan die hy selve heeft ghegeven: maer het bejaecht hem alsoo met clare bewysinghen syne genaden die sy den Heylighen ghe- geven heeft/ te openbaer ende verclaren/ op dat sy niet binnen ons ledich en zijn verborghen. Daerom als sy de lytfaemheyt en stantvasticheyt daer mede hy syn dienstknechten begaest heeft/ openbaer maect/ so wort hy gesept hare lydtfaemheyt te ondersoecken en beproeve. Hier upt comen dese wijzen van spreken: 'Dat God heeft Abraham versocht/ ende sijn godsalicheyt bevonden/ om dat hy niet ghewepgert en heeft sijnen eyghenen ende eenighen sone te offeren.' Daerom seyt Petrus dat onse geloobe wort dooz verfoekinghe beproeft/ gelick gont in den oven dooz het vper. Ende wie sal segghen dat het niet uut en sy dat de seer edel gave der lydtfaemheyt die de gheloovige van haren God ontfanghen hebben/ tot ghebruyck ghebracht worde/ op dat sy seker ende openbaer worde? Want de menschen en sullense anders neemmer so seer achten als sy weerdich is. Ist dat God willende dat de dinghen die hy sijnen ghe- loovighen ghegeven heeft/ niet verborghen en blijven/ jaer mer als onnut en liggighen/ wel ende recht doet als hy oorzake ende materie geeft om die te verwecken: soo hebben de verduclingen der heylighen seer goede oorzake/ sonder welke verduclinghen haer lydtfaemheyt niet en soude wesen. Ick segge dat sy oock dooz het crucpe te worden tot ghehoorzsaemheyt onderwisen: om dat sy alsoo gheleert worden/ niet na haren eyghenen wensch/ maer nae Gods goetduncken te leve. Doozwaer waert dat hen alle dunck nae haren wille vloeyde/ soo en souden sy niet weten wat het zy God te volghen. Ende Se- nera verhaelt dat het een ondt spreekwoort ge- weest zy/ waer mede men tot lydtfaemheyt in tegenspoet vermaende/ te weten: Volcht God: Waer mede sy te kennen gaven dat de mensche hem selven dan eerst waerachtichlick onder het jock Gods gheeft/ als hy sijn hant ende sijnen rugge onder Gods roede biet. Ist dat het rest is dat wy den hemelschen Vader allesins ghe- hoorzsaemheyt bewyzen/ so en moeten wy vooz- waer niet weygeren dat hy ons allesins tot be- wysinghe der ghehoorzsaemheyt wenne.

2. Bewijs/ ghe- noemt van het exempel Abrahams/ ende het ghe- twogenisse Petri. Gen. 22. 1. ende 12. 1. Pet. 1. 7.

Hoe nuttelick de onderwij- singe tot ghe- hoorzsaem- heyt is.

De vita bea. cap. 15.

5. Nochtans en sien wy noch niet wel hoe seer noodich ons dese ghehoorzsaemheyt zy/ ten zy dat wy oock mede overleggen hoe groot de der- telheyt onses vleeschs zy/ om het jock Gods af te woypen/ soo haest als het wat sachtelicker ende goedertierenlicher gehandelt wort. Want het gaet niet onse vleesch even ghelijck met de wederspannighe peerden/ de welke wepmighe daghen ledich ghevoedt zijnde/ daer nae niet en connen om haerder wreetheyt wille ghetent worden/ noch en wille haren opfitter niet ken- nen/ den welken sy te voren tamelick ghehoor- saem waren. Ende dit bloft minners gancsche- lick in ons/ dat ghelijck de Heere claecht/ in den Israeltischen volcke was/ te weten/ dat sy bet gheworden zijnde/ ende sineer ghegadert heb- bende/ wederspannigh worde/ ende niet de voe- ten upt slaen teghen den ghenen diese ghevoedt en opgebacht heeft. Wy behooren wel dooz de barmherticheyt Gods ghetrocken te worden om sijn goetheyt te overleggen ende lief te heb- ben: maer dewijle onse boosheyt soo groot is dat wy eer alrijts dooz sijn goedertiericheyt ver- dorven worden: so ist meer dan noodich dat wy dooz eenighe oeffeninghe ende castydinghe we- derhouden

Item/ datse noodich is om te beken- nen de betel- hent onses vleeschs/ welke dooz een bequame gheluckemisse afghemaect wort.

2. Pet. 32. 15.

derhouden worden / op dat wy niet tot sulcke dertelheyt upt en byken. Alsof op dat wy niet dooz te groote overbloedicheyt des rijkdoms te moedich en worden / dat wy tot ere ende hoocheyt verheben zijnde / ons niet en verhoorberdighen / dat wy niet dooz eenige andere inwendighe ofte uytwendige goeden opgeblasen ende grootfch en worden / so verhindert de Heere ons / nae dat hy fiet dat het ons nut is / ende temt ende toomt de moedicheyt onses vleeschs met den crupre : ende dat op verschepden wijfen : te weten / soo veel als eenen pghelicken salich is. Want wy en zijn niet alle even cranck van de selve siekten / noch ons en is niet allen eben groote medecijne noodich. Hier upt machmen sien dat verschepden menschen dooz verschepden crupren geoeffent worden. Ende hoe wel de hemelsche Medecijn de sommighe soetelick handelt / ende de sommighe met scherper remedien supbert / dewijle hy eens pghelijck welvaert soeckt te voorzieren : soo en gaet hy nochtans utinandt dooz hy sonder hem aen te roeren / want hy weet dat wy alle te ghelijck niet sieckte bevanghen zijn.

3. **God booz comt onse swachheyt / ende verberet de booz leden zonden / op dat hy ons in de gehoozsaemheyt behoude.** Daerom soo wanner wy verdrucht worden / soo moeten wy terstont onse boozleden leven bedencken / ende also sullen wy sonder twijfel bevinden dat wy ghedaen hebben dat sulcke castijdinge werdtich is. Nochtan en moet de boozneerste vermaninge tot lichtsfaemheyt niet genomen worden / upt de bekenninge der zonden. Want de Schryftuere leert ons een veel beter aemerkinge / als hy sient dat wy dooz tegenspoet van den Heere gecastijet worden / op dat wy niet dese werelt niet verdoeint en worden. Daerom moeten wy oock selfs in de bitterheyt der versoekinghe / de goeder tierenheyt ende vrendelicheyt des Vaders tot ons bekennen : want oock dan als hy ons versoekt / en laet hy niet af onse salicheyt te voorderen. Want hy verdrucht ons niet om te verdoen of te dooden / maer veel meer om van de verdoemnisse der werelt te verlossen. Dit ghedachte sal ons leeren tot het ghene dat de Schryftuere ergens leert / seggende : Mijn souen verwoypt de castijdinge des Heere niet / noch en laet het u niet verdrieten als ghy van hem ghestraft wort. Want wien de Heere lief heeft / dien straft hy / ende onthelst hem ghelijck een vader sijn kind. Als wy de roede des vaders bekennen / behooren wy dan niet liever gheloozsaem ende leerlick te zijn / dan dooz hartnerkicheyt vertwijfelde menschen nae te volghen / die dooz quaet doen verhardt zijn ? God verberst ons / als hy ons dooz castijdinghe niet weder en roept / soo wanneer wy van hem zijn afghewekheit : soo dat hy te rechte seyt dat wy bastaerden zijn / ende niet kinderen / ist dat wy sonder castijdinge zijn. So zijn wy dan seer boose menschen / ist dat wy hem niet en comen liden als hy ons sijn goetwillicheyt bewijst / ende sijn sozge die hy booz onse salicheyt dracht. De Schryftuere leert dat dit een onderscheyt is / tusschen de ongheloovighe ende gheloovighe / te weten / dat de ongheloovighe ghelijck veroude ende verbackten slaven der boosheyt / dooz slaghen niet en beteren / maer alleenlick booser ende hartnerkigher worden : ende dat de kinderen als niet erbaerheyt begaest zijnde / dooz de castijdinghe voortgauck doen tot beteringe. Nu moet ghy liefen

in welke ghetal ghy liever siet te zijn. Maer dewyle van dese sake erghens ghandelt is / soo ist wy ghenoech dat icht weynich aen gheroert hebbe / ende wil een eynde maken.

7 Dooz ist een sonderlike vertroostinghe / als wy om der rechtveerdicheyt wille vervolginge liden. Want wy moeten van ghedencken wat grooter ere God ons gewerdicheyt te doen / als hy ons alsoo niet een sonderlick tecken sijnes rijchs vereert. Ick segghe dat men om der rechtveerdicheyt vervolginge lydt / niet alleenlick als men dooz de bescherminnghe des Evangelij lydt / maer oock als men dooz eenighe bescherminnghe der rechtveerdicheyt lydt. Het zy dan in de betuynghe der waerheyt teghen de leugenen des duvels / het zy in de bescherminnghe der ontfchuldige tegen der boosen onrecht / men moet daer dooz in de verbolgentheyt ende haet der werelt comen / waer upt onse leven / ofte onse goet / ofte onse ere in perikel comt. Laet ons dat niet swaer noch lastich zijn / dat wy ons selven soo verre tot God begheben / ofte en laet ons niet dencken dat wy in sulcke dinghen onghelueckich zijn / in de welke hy ons heeft selve met sijnen monde betuycht ghelueckich te zijn. Armoede in haer selven aengesien / is wel een ellendicheyt / alsoo oock ghebannen / verfinact / ghevaughen te zijn / schande te liden : ende de doot selve is het uytterste aller ellendicheyt : maer als wy de gonste onses Gods hebben / soo ghedien ons alle dese dinghen tot ghelueckicheyt. Laet ons dan liever te vreden zijn / met de ghetuyghenisse Christi / dan met de valsche weerderinghe des vleesches. Alsoo sullen wy comen om ons selven nae het exempel der Apostelen te verbliden / soo wanneer God ons sal weerdich achten dat wy om sijns naemns wille verdruckinghe liden. Want wat ist dat wy onschuldich zijnde / ende een goede consciencie hebbende / worden dooz der godloosen boosheyt van onse goet berooft / soo worden wy wel van de menschen tot armoede gedrongen : maer alsoo worden wy waerachtichlic in den hemel by God ryeke. Ist dat wy upt onse huys ghestooten worden / soo worden wy soo veel te innerliker in het huysghesin Gods ontfanghen. Ist dat wy gequelt ende verfinact worden / soo worden wy soo veel te dieper in Christo gewortelt. Ist dat ons schande ende oneere wort aenghedae / soo veel te eerliker zijn wy in het rijckhe Gods. Ist dat wy gedoot worden / soo wort ons alsoo den ingauck tot het salige leven gheoyent. Wy moect ons schamen dat wy de diagen dooz de welke God soo grooten loon verdient heeft / souden min achtē dan de pdele wellusten deser werelt / de welke gelijck roock vgaen.

8 Dewyle dan de Schryftuere ons niet dese ende diergelijcke vermaninghen overbloedichlick vertroost in de schande ende ellendicheyt die wy tot bescherminnghe der rechtveerdicheyt lydt / soo zijn wy veel te ondanchbaer / ist dat wy niet gheerne ende blymoedichlick upt der hande Gods en ontfanghen : voornemelic dewyle dusdantich crupre den gheloovighen sere egyptelick toecomet / dooz het welke Christus wil in ons verlaert ende gheert worden : ghelijck Petrus oock leert. Ende dewijle schande ende oneere den hoochmoedighen mensche swaerder is / dan hondert dooden / soo vermanent Paulus namelick / dat ons niet alleenlick vervolgingen / maer oock schande staet toe te comen / om dat wy op den levendighen God hopen. Ghelijck hy ergens ons nae sijn exempel gebiedt te wandelen dooz goede fame ende quade fame.

Hierom ist dat met beschepe de maeren van eren de Godsalighe bewaert worden.

3. God booz comt onse swachheyt / ende verberet de booz leden zonden / op dat hy ons in de gehoozsaemheyt behoude.

1. Cor. 11. 8. 32

2. Selvs ghevoimen wt Salomons ghetuyghnisse. Heb. 12. 5.

1. 2. Cor. 11. 11.

1. We de spreke des Apostels. 1. Heb. 12. 8.

En sonderlinghe vertroostinghe is dit ut het crupre / als wy om der gerechticheyt wille upt streckt verbolginge liden. Mat. 5. 10.

Matth. 5. 10.

Sommighe sullen dese vertroostinghe. 2. Cor. 5. 41.

Dese maniere des crupes / als den gheloovigen sonderlinghe eyghen / sullen wy gheerne ende blymoedich van der hande Gods acmenen.

1. 1. Pet. 4. 12.

1. 1. Tim. 4. 10. 2. 2. Cor. 6. 8.

Doch en wordet geen onghedochte blymoedicheyt bescreven/maer welcke onder den last der suchtes/ende gheboudichlick den Heere verwacht.

Maer daer en wort sulck gheen blymoedicheyt van onghedochte/ die alle geboelen der bitterheyt ende sinerte wech neme. Anders en soude in het cruce der heplighen gheen lydtfaemheyt zyn/waert dat sy niet niet sinerte gequelt/ ende niet swaricheyt benaut wordē. Waer in de armoede geen bitterheyt/ in de siechten geen quellinghe/ in de schande ende onere gheen sinerte noch knaginge/ in den doot geen vergrouwinghe/ wat sterckte soude het zyn/ sulcks goets moets te verdragen? Maer dewyle een pegelick van desen met een bitterheyt die hem aengeboren is/onser aller herte natuerlick pzielt ende snijt/ hier in wort des ghelooovighen mensches sterckheyt bewesen/ als hy dooz sulck een gheboelen der bitterheyt verfocht zynde/sterckelick wederstaet ende ontwozstelt/ hoewel hy swarlick aengeballen wort/ hier in wort sijn lydtfaemheyt bewesen als hy scherpelick gepzickelt zynde/ nochtans dooz de vrees Gods wederhouden wort/ dat hy niet tot eenighe onnatieheyt upt en breekt/ hier in wort sijn blymoedicheyt bewesen/ als hy niet druck ende droefheyt ghewont zynde/ in de geestelike vertroostinghe Gods gherust is.

9 Desen strijt den welcken de ghelooovighe teghen het natuerlick geboelen der droefheyt ende der sinerte draghen/ als sy nae lydtfaemheyt ende maticheyt staen/ heeft Paulus seer wel beschreven in dese woorden: Wy worden in allen verdruckt/maer niet benaut: wy comen in lyden/maer worden niet hulpeloos: wy lyden vervolginge/maer en worden daer in niet verlaten: wy worden te neder gheworpen/maer niet verdozde. Hier siet ghy dat het cruce lydtfaemelick te draghen/ niet en is gantschelick onghedochelick zyn/ ende gheenderley sinerte gheboelen: gelock de Stoische Philosophen vooztijden dwafelick beschreven hebben/ dat het een grootmoedich mensche zy/die alle menschelicheyt gantschelick upt gedaen hebben/ eenelichs gheroert wort dooz tegenpoet ende vooztspoet/ dooz droevighe ende bhjde dinghen: jae die ghelijck een steen dooz gheen druck en soude gheroert worden. Ende wat hebben sy met dese hooge wysheyt ghemacckt? te weten/ sy hebben een beeldt der wysheyt afgheloeidet dwelck nopt en is onder de menschen ghewonden/noch en can oock niet wesen: jae sy hebben de cracht der wysheyt upt den leven der menschen wech genomen/ dewyle sy veel te upnemenide supber ende nauwe wysheyt wilden hebben. Ende in zyn oock onder de Christenen nieuwe Stoici/ de welcke achten dat niet alleenlick suchte ende weenen/maer oock droeflick zyn ende sozghen/ zonde zy. Ende dese verkeerde leere comt ons meest van ledige menschen/ die hen selven meer niet dencken dan met doen oeffenende/ ons niet en connen anders dan sulcke verkeerde leere baren. Maer wy en hebben niet dese pferen Philosophie niet te doen/ de welcke onse Heere ende Meester niet alleenlick dooz sijne woorden/maer oock dooz sijn exempel verdoemt. Wat hy heeft om sijn eygen doot oock om ander menschen verdrict/ghelucht ende gheweent: ende en heeft oock sijne Discipulen niet anders gheleert. De werelt (sept hy) sal haer verblijden: maer ghy sult droevich zyn/ ende weenen. En op dat niemant dat en soude achten zonden te zyne/ soo heeft Christus met een uptghedruickt ghebodt vercondicht/dat die geluckich zyn/die droevich zyn ende weenen. Ende het is gheen wonder. Want ist dat alle tranen verdoemelic zyn/ wat sullen wy oozdelen van den Heere selve/ upt

wiens lichaem bloedighe tranen ghedruypelt hebben? Ist dat alle vrees wort met ongheloo- vicheyt beschuldicht/ wat sullen wy dencken van de vergrouwinghe daer mede de Heere (ghel- yck wy lesen) swarlick verflaghen was? Ist dat ons allerley droefheyt mishaecht/ hoe salt ons behaghen dat hy beljdt dat sijn ziele droeve is tot der doot?

10 Dit hebbe ick willen segghen om Gods salighe herten van vertwijfelinghe te verhinderen: op dat sy niet terstont de oeffeninghe der lydtfaemheyt en souden laten varen/ om dat sy het natuerlick geboele der droefheyt niet en connen af legghen. Want sy moeten in vertwijfelinghe vallen die upt lydtfaemheyt maken onghedochelicheyt/ ende upt enen stercken mensche enen staek ofte steen. Want de Schrifteure pzielt der hepligen verdrachfaemheyt/ als sy alsoo dooz de swaricheyt des aenstoets verdruckt wordē/ dat sy niet en beswijcken noch vallen: als sy alsoo dooz bitterheyt ghequelt worden/ dat sy oock mede met geestelike blyschap overgoten worden: als sy alsoo met benaetheyt bevanghen worden/ dat sy dooz Gods vertroostinghe verblijt zynde/ moet gheruyghen. Hierintusschen hebben sy in hare herten desen strijt/dat sy dooz het natuerlick geboelen de dingen blien die hen teghen zyn: ende dooz de gesintheyt ende beweginghe der Godsaligheyt soecken sy oock in dese swaricheden den Godlicken wilke ghoozfaem te zyne. Desen strijt heeft de Heere uptgedruickt/ daer hy aldus spzeekt tot Petrum: Doe ghy jonck waert/ soo gozde ghy u selven/ende wandelde waer ghy wilde. Maer als ghy sult ouder zyn/ dan sal u een ander gozden/ ende lepen daer ghy niet en sult willen. Het en is vooztwaer der waerheyt niet gelijk/ dat Petrus doe hy moeste den Heere dooz sijn doot verclaren/zy onghewillich ende teghenwozstelende ter doot ghetrocken geweest/ anders soude sijn martelie ende lyden clepen prijs hebben. Maer hoewel de somma des herten blymoedichlick der Godlicker ordeninghe ghoozfaem was/ nochtans dewyle hy de menschelicheyt niet en hadde afghelept/ soo heeft hy met tweerley wille benaut geweest. Want als hy de vrees doot/ die hem soude aenghedaen worden/ op haer selven overlepe/ soo soude hyse dooz haer grouwelicheyt verschickt zynde/ geerne ontgaen hebben. Wederom als hy bedachte dat hy dooz Gods bevel daer toe gheroepen wert/ soo heeft hy de vrees overwonen ende vertreden/ ende hem selven geerne/ jae oock blymoedichlick tot de doot begheven. Daerom ist dat wy willen Christi Discipulen zyn/ soo moet wy soecken so grote eerbiedinge ende ghehoorzfaemheyt Gods in onse herte te hebben/ dat wy daer dooz moghen alle contrarie gesintheden temmen/ende sijnder ordeninghe onderwozpen. Want alsoo sullen wy comen oock in seer groote benaetheden des herten/ stantvastichlick lydtfaemheyt te behouden/ hoedamich het cruce ooc zy daer mede wy ghequelt worden. Want de teghenpoedige dingen sullen haer bitterheyt hebben/ daer mede sy ons sullen pzielen. Alsoo sullen wy met siechte ghequelt zynde/ suchten ende ongherust zyn/ ende gefontheyt begereen: alsoo sullen wy met armoede verladen zynde/ dooz de pzielen der sochbuldicheyt en droefheyt benaut worden: alsoo sullen wy dooz de sinerte der schande/ verachtlinge ende verongheluckinge gheraecht worden: alsoo sullen wy in onser biende begravinge behoovlicke tranen der natuere weenen. Maer dit sal altyts het slot zyn: De Heere heeft dat alsoo

Wort beves- sen met de ges- duerighe be- vindinge ende gherunghe- nisse der waer- heit co:uen.

Item/ met het bpsonder exempel des Apostels Petri. 1 Joan. 21. 18.

Wat dit voozt een lyt- faemheyt zy/ die van ons ghepicht wort.

De beschrij- vinghe deses strijt is ghe- nomen uut des Apostels woorden. 2. Cor. 4. 8.

Sticht teghen der Stoische Philosophen pedichent ende dwaelheyt.

Wordt met Christus au- thontept ende exempel verclaert.

Joan. 17. 20.

Matth. 5. 4.

dat alsoo ghewilt: daerom laet ons sijnen wille volghe: ja dese ghedachtenisse moet oock onder de sinerte der doocheit / onder het suchten ende de tranen comen / om het herte te bewegen tot verdrachsaemheyt der selver dinghen / om der welckert wille het alsoo ghestelt ende be- weert: is.

Onderschept tusschen de Christelike ende Philo- sophische lyt- saemheyt.

11 Ende dewijle wy de voozneemste oorzake om het cruyte te verdragen / hebben van de aen- merckinge des Godliken willes genomen / soo moeten wy met toyte woorden beschryuen wat onderschept daer zy tusschen de Philosophische ende Christelike lytsaemheyt: Doozwaer niet vele Philosophen en sijn daer toe gecomen dat sy souden verstaen hebben dat wy van der hant Gods in verdruckingen geoeffent waren / ende dat wy hier in moesten Gode gehoorzaem sijn. Maer de selve Philosophen en venghen gheen ander oorzake by waerom men verdrage moet / dan om dat het alsoo noodich is. Maer wat is dat anders te segghen dan datmen moet Gode wijcken / om datmen te vergheefs arbeijt hem te wederstaen? Want ist dat wy Gode daerom alleentlick gehoorzaem sijn / om dat het noodich is: soo en sullen wy hem niet ghehoorzaem we- sen / ist dat wy't comen ontgaen. Maer de Schryftuere leert ons verre een ander dinct in den wille Gods aenmercken / te weten / ten eer- sten rechtveerdicheyt ende gherechticheyt: daer nae oock de sorghe onser salicheyt. Daerom sijn de Christelike vermaningen tot lydtsaemheyt dusdanich / te weten: Ist dat wy dooz armoede / verjaginghe ende verbanninghe / dooz gheban- ghenisse / schande / sieckte / afftervuinge der vrien- den / ofte dier ghelijcke yet anders ons quelt / soo moeten wy dencken dat gheen van dien en gije- schiet sander den wille ende de voozsieminghe Gods: ende dat God niet en doet anders dan dooz seker behoorlicker ordenuinghe. Want wat willen wy segghen? verdienen onse ontelicke erde dagelijckelijc zonden niet met veel sekerper ende swaerder roeden gestraft te worden / dan daer mede hy ons dooz sijn goederiternicheyt staet? Ist niet seer recht dat onse vleesch ghe- teint / ende ghelyck onder het iock gewent wor- de / op dat het niet na sijn aert dertelick hooch- moedicheyt en bedrybe? Is de rechtveerdicheyt ende waerheyt Gods niet weerdich dat wy daerom lyde? Ist dat de rechtveerdicheyt Gods elaelick ghesien wort in onse verdruckinge / soo en comen wy sander ongherechticheyt daer te- ghen niet nuermurren noch woestelen. Wy en hoozen hier dat coude liedekē niet / te weten: Men moet wijckē om dat het noodich is / maer wy hoozen een gebot dat levende en vol trachts is / te weten: Men moet gehoorzaem sijn / om dat het ongeoorloft is te wederstaen. Men moet het lydtsaemlick draghen / om dat onlydtsaem- heyt is wederspannichteit teghen God. Ende nu dewijle ons dat eerste lieck is / dat wy be- kennen ons salich en goet te zijne / soo troost ons de goedertierenste Vader oock in desen deele / als hy betuyt dat hy met dat selve cruyte dat hy ons aen doet / onse salicheyt soeckt en voozert. Ist dat het seker is dat onse verdruckingen ons salich sijn / waerom en souden wy die niet blij- delick ende lieck ontfangen? Daerom als wy die lydtsaemlick draghen / soo en woorden wy niet van den noot overwonnen / maer sijn ghe- rust in het ghene dat ons goet is. Dese gedach- ten (segghē ick) maken dat onse herten alsoo seer dooz gheestelike blyschap uytgebreyt worden / als sy in het cruyte dooz het natuerlick ghevoe- len der bitterheyt seer benaut sijn. Waer uyt

De Philoso- phische wens- det vooz een- suttiche noot- wendicheit / welke wy niet en con- nen weder- staen.

De Chusse- licheit: siet ons dooz de gherechte- heyt Gods / ende sorge onse salich- heyt.

Luc. 12. 6. 7.

Wijloopi- gher breecl- enghē des- ses onder- schepts.

oock dancksegginghe volcht / de welke niet en can sonder blyschap wesen. Ist dat danckseg- ginghe ende lof des Heeren niet en can anders dan van een blijde herte comen: ende niet en be- hoozt dooz eenich dinct verhindert te worden: soo sien wy hier uyt hoe noodich het zy / dat de bitterheyt des cruytes niet geestelike blyschap ghematicht worde.

Het ix. Capittel.

Van de bedenckinge des toecomenden levens.

Ende hoedanich de verdruckinge zy daer me- de wy verdruct worden / so moeten wy al- tijts dit eynde aenlic / dat wy ons tot de verach- tinghe des teghenwoordighen levens wemen / ende daer uyt tot bedenckinge des toecomenden levens verwerkt worden. Wat dewijle de Heere seer wel weet hoe seer wy van natuere tot bee- stelicke liefde deser werelt ghenegen sijn / soo ge- bruyckt hy seer goede middel om ons daer af te rrecken / ende dat onbestant werch te nemen / op dat wy niet te seer aen de liefde en hangen. Wat daer en is niemāt onder ons die niet en begert te schynen dat hy in den gantschen looy des le- vens soeckt en arbeijt om tot de hemelsche on- sterffelicheyt te comen. Want wy souden ons schamen in ghemene dingen de onredelike bee- sten te boven te gaen: der welckert conditie soude alsoo goet sijn als de onse / waert dat wy niet de hope des eeuwigen levens nae den doot en had- den. Maer ist dat wy willen eens pghelijc- ract / begeerte ende wercken ondoerftien / so en sult ghy daer in niet anders vinden dan aerde. Ende hier uyt comt de plomphert / te weten / dat onse verstant dooz den ydelen schijn ende de beschagelicheyt des rijckdoms / moghenthepts ende eere verstrickt zynde / soo plompt ende on- verstandich wordt / dat het niet verder en can sien. Ende het herte wort oock dooz giericheyt / eersoeckinge ende oncruscheyt alsoo beswaert / dat het niet en can hoogher op climmen. Soms- ma / de gantsche ziele in de wellust des vleeschs verwerret zynde / soeckt haer geluckicheyt hier op der aerde. Om dit quaet te verhindern / soo worden de ghelooovighe dooz gheduerighe be- wysinghen der ellendicheyt altyts onderwesen van de ydelheyt des tegenwoordighen levens.

Den raet- nach Gods in onse castij- dinghe.

1. Hy wil ons wemen tot verachtiche des teghen- woordighen levens.

In welke liefde ende begheerte wy rasende sijn.

Soo dan op dat sy hen selven niet groote ende gheruste vrede in dit leven en beloven / soo laet hyse dicke mael dooz crijch / oproer / rooverie / ende ander dierghelijcke ongelijck / dicke mael be- roeren ende quellen / op dat sy niet met te groo- te begheerte nae den verganckelicken rijckdom en jaghen / ofte in het ghene dat sy besitten / ghe- rust en sijn / soo vrent hyse dooz onvrechtbaer- heyt des lants / ofte dooz vrant / ofte dooz ander- re middelen / tot armoede / ofte houdtse pinner in maticheyt. Op dat sy niet te behagelike gewenchte in het houwelick en hebben / soo laet hyse dooz de boosheit des wijs ghequelt wor- den / ofte vernederste dooz boose kinderen / ofte verdructe dooz afftervuinghe der vrienden / des wijs ofte kinderen. Ist dat sy hen in alle dese dingen goedertieren is / nochtans op dat sy niet dooz dwaesen roem opgeblasen en worden / ofte dooz valsche betrouwe hen selven en verheugen / soo stelt hy hen dooz siecken ende peynckelen vooz ooghen / hoe onghestadich ende ydel alle de dinghen sijn die der verganckelicheyt sijn on- derwoopen. Daerom doen wy dan eerst goeden voozgangh in de leere des cruytes / als wy lee- ren dat dit leven in hem selve gewaerdert zyn- de / ongerust / beroelick / merckelick ellendich /

Welcke lief- de God niet vercheppen mede ghen- van menig- len aenber- tinghen uyt- bluscht.

ende gantfchelijck geensins gelucklich en is: ende dat al wat defes levens goet geacht woert/onfeker/ vergauckelijck/ pdel/ ende met veel quaets vermenngt ende verdozve is. Ende hier wpt verstaen wy oock mede/ dat wy hier geen dinck en moeten foecken noch hopen/ anders dan strijt: ende dat wy moeten onse ooghen na den hemel slaen/ als wy op de croone denken. Want wy moeten houden dat wy nimmermeer en sullen ernstichlick onse herten tot de begeerte ende bedenckinge des toecomenden levens ophaffen/ ten zy dat onse herte eerst met verachtinge defes teghenwoozdighen levens/ zy doozdzoncken.

2. Want tusschen dese twee en is geen middel: wy moeten dese werelt verachten/ of sy moet ons in haer onmarighe liefde ghevangen houden. Daerom ist dat wy eenige begeerte hebben tot de eeuwige onsterffelijckheyt/ so moeten wy niet meerstrichelijck hier nae staen/ dat wy van dese boepen verlost worden. Ende dewyle dit tegeenwoozdige levē veel sineerckelijckhepts heeft/ waer mede het ons aentreckt/grootē schyn des lustichhepts/ behaghelickhepts ende soetichhepts heeft/ waer dooz het ons aenloeft: soo ist ons grootelick noodich dickmael afgerocpē te wozen/ op dat wy dooz sulcke verlockinghen niet beroovdert en wozen. Want (ick bidde u) wat soude het wesen waert dat ons alle tijt alle goet ende geluck over quamē/ dewyle wy nu altijts met teghenwoozt aenghevochtē zijnde/ niet en connen ontweckit wozen om onse ellendicheyt te overdencken? Dat het leven des mensche is ghelijck roock ende schaduwe/ dat en is niet alleenlick den gheleerden bekent/maer de gemeeyne man heeft dat oock vooz een seer ghemeeyn spzeckwoozt: ende dewyle sy sagen dat het een sake was seer nut te weten/so hebben sy die niet vele seljonne sententien verciert. Maer daer en is bynae gheen dinck dat wy soo lupelick overlegghe/ of nu ghedencken. Want wy volgen alle onse vooznemen/ ghelijck of wy ons selven hier op der aerde onsterffelijckheyt voozstelden. Ist dat wy niet den dooden gaen om te begraven/ ofte op de graven wandelen/ dewyle wy het beest des doots dan vooz oogen hebben/ soo philosophieren wy seer wel van de pdelheyt defes levens/ jooewel wy en doen dat niet altijts/ want wy en wozen dickmael dooz sulcke dinghen niet gheroert. Maer als het ghechier/soo gheduert sulcke philosophie eenen ooghenblick tijts/ de welke vergaet soo haest als wy den rugghe ghekeert hebben/ ende wy en behouden niet de aewernijste gedachtenisse daer van: epdelich sy vergaet ghelijck een toepchinghe in een lustich schoufpiel. Want wy en vergeten niet alleenlick den doot/ maer ooc dat wy sterffelijck zyn/ghelijck of wy noyt yet daer van gehoozt en hadden/ ende vervallen in een zorgeloose gherusticheyt der aertlicher onsterffelijckheyt. Ist dat hierentusschen yemander ons dit spzeckwoozt dooztzingē: De mensche is een dier van eenen daghe: wy bekennen dat wel/ maer niet soo clepuer bedenckinge/ dat dies niet te min in onse herten dit gedaechte blijft/ dat wy hier sullen een wiclichliken leven. Daerom wie en can seggen dat het niet allesins noodich en zy niet alleenlic niet wozen/ maer oock niet soo veel beproevinghen als het moghelick is/ overtuycht te wozen van de ellendige conditie des aertschen levens. Want noch als wy overvrouwen ende overtuycht zyn/ en laten wy niet af dit teghenwoozdich leven soo dwaschelic te verwonderen/ dat wy daer dooz wederflaghen wozen ghelijck of het uytterste epnde alles goets daer in verbaet

ware? Ist dat het noodich is dat God ons onderwijst ende leert/ so betacint ons oock dat wy hem hoozen als sy ons roept/ ende onse slapericheyt updozjst: op dat wy de werelt verachsende/ niet gantscher herten nae de bedenckinge des toecomenden levens staen.

3. Maer de gheloozige moeten hen selven tot sulcke verachtinge des tegenwoozdighen levens wnenen/ waer dooz sy niet en connen dit leven te hateren/noch ondanckbaer tegen God te zyne. Want hoewel dit leven vol ontallicke ellendicheden is/soo wozt het nochtans te rechte onder de goede gaven end: segghen Gods gheacht. Daerom ist dat wy het niet en achten vooz een Godlike weldaet/ so zyn wy nu niet wpmuch ondanckbaer teghen God/vooznemelick moet het den gheloozigen een ghetupgenisse der godliker weldadicheyt zyn/ dewyle het ghesel tot voozderinghe haerder salicheyt verozdent is. Want eer sy ons de erbe der hemelscher glorie openbaerlick geeft/ wil sy niet mindere bewysinghen hem selven bewysen onsen Vader te zyne: te weten/ in de goeden die ons daghlijcher geschieden. Daerom bewyle dit leven ons dient om de goetcheyt Gods te verstaen/ sullen wy de walghe daer van hebben gelijck of daer niet een byse goets in en ware? Daerom moeten wy dit ghevoelen ende dese ghesustheyt aen nemen/ dat wy dit teghenwoozdich leven rekenen onder de goede gave Gods die niet te verachten en zyn. Want of schoon hier van gheene ghetupgenisse der Schysfueren en waren (de welke seer vele ende seer clare zyn) soo vermaent ons oock selfs de natuere dat wy moetē God danccken dat sy ons tot het licht defes levens ghebracht heeft/ dat sy ons dat laet ghebruycken/ dat sy ons alle nootfakelike behulpinge geeft om dat te bewaren ende onderhouden. En wy hebbe veel meerder oozfakē ist dat wy overlegghe dat wy in dit leven eenichsins tot de eerlichheyt des hemelschen rijer voozbereypt wozen. Want de Heere heeft het alsoo verozdent/ dat de gene die namaels sullen in den hemel gecroont wozen/ eerst moeten hier op der aerde strijden/ op dat sy niet en triunphyren eer sy de swaricheden nae des rijchs doozcomen zyn/ ende de overwinninghe beteregen hebben. Wozen desen is daer noch een ander oozfakē/te weten/ dat wy in dit leven beginnen dooz menigherley weldaden de soetichheyt der Godliker mildicheyt te proeben ende smaken/ op dat onse hope ende begeerte vercherpt ende ghesterckit woze om sijn volcomen openbaringhe te beghereen. Als dit sal vast zyn dat dit aertse lezven een gave der Godliker weldadicheyt is/ om der welker wille wy aen hem verbonden zyn/ ende behooren gedachtich ende danckbaer te wesen/ dan sullen wy bequamelick afdaelen om de seer ellendige conditie daer van te aenmercken/ te weten/ op dat wy van de onmarighe begheerte defes levens/ tot de welke wy (ghelijck boven gheseyt is) van selfs dooz natuere gheuegheyn zyn/ ontwaerret ende afgetrooken wozen.

4. Wozt al wat der verkerder liefde defes levens benomen wozt/ dat moet tot de begheerte des hemelschen levens ghebracht wozen. Ick bekenne voozwaer dat die seer wel geboelt hebben/ dat het beste is niet ghebozen te wozen/ ende het naeste/seer cozts sterben. Want dewyle sy sonder Gods licht ende sonder waerachtighe Religie waren/wat mochten sy in dit leven sien/ dat niet onghelucklich ende grouwelick en was? Ende het en was niet sonder oozfakē ende

Nochtans en is dit tegenwoozdich te wnen niet te verachten/ overmits het een ghetupgenisse is van Gods gunste tot de Godsalighe.

Daerenboez/ soo vermaent ons dzift het ons om God te dancken ende te puzsien.

Want na den strijt op deser aerden/ heeft God de overwinninghe en de croone vooz den uytbereozenen in den hemel wech ghelept.

Hoe dat wy overbaet van dit teghenwoozdige leven sullen marighen.

2. Wil hy dat wy onse oogē berheffen tot de onsterffelijcke croone.

Die daer dooz de herte defes levens opgehouden wozt/ die en can niet herzien dat toecomende leven bedencken.

Wat seloewoort bewisen wy het verfehende onghemack dwelck gheluck est dooz spoeit mede bringt. Jac. 4. 14. 1. Pet. 1. 24.

De blintheyt des menscheleken oozdeels.

De philosophie der gheren de na een beeter leven verlanghen/ en duert oock maer een clepuer oozghenblick.

Bestuyt van doozgacne/ dat het euyze is noodich is/ waer dooz de Godsalighe verkercht wozen tot de bedenckinge ende liefde des toecomenden levens.

reden dat sommige in den geboorte-dach droef-
 heyt ende tranen / ende in den sterfdach groote
 blijfchap bewefen hebben. Maer sy deden dat
 sonder nutticheyt: want dewyle sy van de rech-
 te leerre des geloofs berooft waren / soo en fagen
 sy niet hoe dat het ghene dat in hem felven noch
 gheluckich noch begeerlick en is / den Godfali-
 ghen tot goet gebiet. Daerom moesten sy haer
 oordeel niet vertwijfelinghe epndigen. Soo ful-
 len dan de gheloobighe in de wederdinghe defes
 tegenwoordigen levens / altyts dit voor oogen
 hebben / te weten / als sy verfraen dat dit leven
 in hem felve niet anders dan ellendicheyt en is /
 soo fullen sy dies te blymoedigher hen felven
 gheheel voeghen om nae het toecomende ende
 ewwighe leven te staen. Ende als wy soo verre
 ghecomen zijn dat wy dit leven met den toeco-
 menden overlegghe / dan machmen dit tegen-
 woordich levē niet alleenlick gerustelic verach-
 ten / maer ooch by het toecomende vergeliken /
 gantschlick versmadē ende verwopen. Want
 ist dat de hemel onse vaderlandt is / wat is dit
 aerdtich leven anders dan een ghevauchenisse
 ofte ballinckichchap? Ist dat de verhuysinge upt
 dese werelt is de ingaenck tot het leven / wat is
 dan de werelt anders dan een graf? ende in de
 werelt blijven / wat is dat anders dan in den
 doot verfonckē zijn? Ist dat van desen lichame
 verlost te worden / is / tot volcomen vyfheyt ge-
 bracht worden / wat is het lichaem anders dan
 een gebauchenisse? Ist dat de tegenwoordicheyt
 Gods gebuycken / de opperste somma der ghe-
 luckichheyt is / ist dan niet een ellendich dunck die
 te derben? Nu zijn wy vzeemdelinge van God /
 tot dat wy upt dese werelt comen. Daerom ist
 dat dit aerstiche leven niet den hemelschen wort
 vergheleken / soo mach het sonder twijfel wel
 lichlick versmaect en als dreck vertreden wor-
 den. Men moet het voorwaer nemmermeer
 haten / anders soo verre het ons houdt der zonde
 onderwoyfe: hoewel dese selve haet en moet
 niet eygentlick sien op dit leven. Maer hoe het
 sy / soo betacnt het dat wy het alsoo haten ofte
 verwopen / dat wy sijn eynde begerende / ooch
 bereyt sijn nae het goetduncken des Heere daer
 in te blyben / te weten / op dat onse walghe ende
 verdriet verre sy van alle murewinghe ende
 onlijdtfaemheyt. Want het is gelick een statie
 ende verordēde plaetse in de welcke ons de Heere
 ghestelt heeft om die te bewaren tot dat hy
 ons wederom roeyt. Paulus berlaecht wel sijn
 conditie / dat hy langher dan hy begheerde aen
 het lichaem ghebonden was / ende versucht met
 grooter begheerte om daer van verlost te wor-
 den. Niet te min op dat hy den bevelē Gods ge-
 hoorfaem sy / so belidit hy hem selven tot beyde
 bereyt te zijne: om dat hy bekent hem selven
 Gode schuldich te zijne / dat hy sijnē naem dooz
 doot ofte dooz leven / verclare. Ende het tomt
 Gode toe te veroydenen en oordeelen wat meest
 tot sijn eere is dienēde. Daerom ist dat het ons
 betacnt Gode te leven ende te sterben / soo moe-
 ten wy het eynde onses levens ende doots hem
 overgheben: maer alsoo / dat wy onse doot vpe-
 richlick begheeren / ende altyts bedencken: ende
 dit leven om der toecomender onsterffelicheyt
 wille verachten / ende om de dienstbaerheyt der
 zonde begheeren te verlaten / soo wannec het
 den Heere belieft.

Het ooghe-
 meck der ge-
 loobighen in
 de weerre-
 dinghe defes
 levens.

Phil. 2. 20.

En verghe-
 licken de-
 ses ende des
 toecomenden
 levens.

2. Cor. 5. 1.

2. Cor. 5. 6.

Hoe verre dit
 tegenwoor-
 dighe leven te
 haten sy.

Het woord
 begheelen
 by een schilt-
 wachte.

Rom. 7. 24.

Phil. 1. 23.

Maer mit
 niet en is
 gheoorloft te
 gaen sonde
 den wille
 Gods.

Daerintē /
 sulcke Chri-
 stenen wor-
 den gestraft
 die dooz den
 naem des
 doots beben.

des doots beben ende verschrieken / ghehlyck van
 een geheel gronwelick ende ongeluckich dunck.
 Het en is gheen wonder dat onse natuerlick ge-
 voelen vergrouwelt, als het van onse verschep-
 dinghe hoor: maer het en is geen sijn te verdra-
 ghen / dat in een Christen herte gheen licht der
 Godsalicheyt en is / het welcke dese vzeese dooz
 meerder vertroostinghen overwinnē ende upt-
 bliffche: want ist dat wy overdencken dat dese
 onghestadighe / ghebetelliche / verganckeliche /
 verdervelliche / verwelckte / ende verrotte taber-
 nakel onses levens / daerom ghebroken wordt /
 om dat wy sonde tot vaste / volmaecte / on-
 verganckeliche / ende hemelsche eerlickheyt we-
 der opgericht worden / fullen wy niet bedwon-
 ghen worden vperichlick te begheeren dat onse
 natuere vzeest ende vliedt? Ist dat wy beden-
 ken dat wy dooz den doot worden upt onse bal-
 luckschap wederroepen / om in onse vaderlant /
 jaē in het hemelsche vaderlandt te woonen / sul-
 len wy daer upt gheuen troost gheerighen?
 Maer daer en is geen dunck dat niet en begeert
 te blyben. Dat bekennē ick voorwaer / ende
 daerom segghe ick dat wy behooren op de toe-
 comende onsterffelicheyt te sien / in de welcke
 wy een vaste gheduerige conditie gheerighen /
 die nergens op der aerden gevonden en wort.
 Want Paulus leert seer wel dat de gheloobighe
 blymoedichlick nae den doot voort gaen / niet
 om dat sy willen ontleedt worden / maer om
 dat sy begeeren overghelēct te worden. Sullen
 de onredeliche dieren / jaē ooch de creatueren die
 sonder leven sijn / tot hout ende stenen toe / haer
 teghenwoordighe pdelheyt wetende / nae den
 laetsten dach der wederopstandinghe upt sien /
 om niet de kinderen Gods van haer pdelheyt
 verlost te worden: ende en sullē wy die niet nae-
 tuerlick verstant begaest sijn / ende bobē natuere
 dooz den Geest Gods verlicht sijn / onse her-
 ten niet bobē dese verrotte aerde ophaffen / als
 van onse wesen ghehandelt wort? Maer het en
 is hier gheen plaetse / noch ick en hebbe hier niet
 voorgenomen tegen dese soo groote verdraeft-
 heyt te handelen. Ende ick hebbe in het begin
 gheseyt dat ick in dit boeck niet en wil aen ne-
 men ghemeyne plaetsen in het vzeede te hande-
 len. Ick sonde sulcken bezeeften hertelkens ra-
 den dat sy het boeck Epytiant vā de sterffeliche-
 heyt lasen / waert dat sy niet weerdich en wāre
 tot de Philosophen ghesonden te worden / op
 dat sy siende wat verachtighe des doots die
 voorhonden / hen selven begheeren te seljanen.
 Nochtans moeten wy dit vast houden / dat uer-
 mant wel in de schole Christi geleert heeft / an-
 ders dan die de dach des doots ende der laetster
 wederopstandinghe niet blijfchap verwaecht.
 Want mer dit tecken beschryft Paulus alle de
 gheloobighe / ende het is der Schryftuere ghe-
 meyn dat sy ons hier toe vermaect / so wannec
 sy ons wil een bewijs vā grondeliche blijfchap
 voor oogen stellen. Verheicht u (seyt de Heere)
 ende heft uwe hoofden op / want uwe verlossin-
 ghe is nae by. Ick bidde u / is het redelick dat
 het ghene dat Christus heeft gewilt / soo erach-
 tich hebben om verheuginghe ende blymoedich-
 heyt in onse herte te verwerken / in ons niet an-
 ders dan verschrielinghe ende droefheyt en ma-
 ke? Ist dat het alsoo is / wat roemen wy noch
 dat wy hem tot eenē Meester hebben? Daerom
 laet ons wijfser worden. Ende hoewel de blinde
 ende plompe begheerlicheyt des vleeschs hier
 teghen stryft / laet ons niet ontsien de toecomste
 onses Heeren / niet alleenlick niet wenschen /
 maer ooch niet suchten ende stenen / ghehlyck een
 seer ghe-

De eerste re-
 den.

De tweede
 reden.

Antwoord op
 een teghen-
 woordinghe.

2. Cor. 5. 2.

De derde re-
 den, genomen
 van eenighe
 geluckichheyt
 ende van het
 minste tot het
 meeste.

Rom. 8. 19.

De vierde re-
 den / beslaen-
 de in ghetuy-
 gheissen.

De vijfde re-
 den / aenmer-
 kende onse bes-
 roepinghe ende
 hope.

Cit. 2. 3.

Iuce 21. 28.

De sesste re-
 den / siende op
 het eynde on-
 ser verlossin-
 ghe.

leer gheluckighe sake te begherren. Want hy sal ons comen als een verlosser om ons uyt desen afgrondelickē stroom- val des quaets ende der ellendicheyt uyt te trecken/ ende in de salige erve des levens ende sijnder eerlichsheyt brenghen.

De sebeste/ leetende op den slant des zes levens. Rom. 8. 36. 1. Cor. 1. 19.

6 Het is voozwaer alsoo/ het gantselge volck der gheloovighen soo langhe als sy hier op der aerden woonen/ moeten zyn ghelyck schapen tot de slachtbanck verozdent/ op dat sy Christo haren hooftde ghelyksorinich worden. Daerom souden sy de alderellendichste zyn/ waert dat sy hare herten niet nae den hemel ophessende/ en overwommen al wat in de werelt is/ en het aensien der teghenwoozdiger dinghen voozby en giugen. Hierentegen als sy cennael haer hooft sulden boven alle aertse sdingen verheben hebben/ of sy dan sehoon de godloose sien in rijkdom ende eere bloepen/ grootte vrede hebben in eerlichsheyt/ en overbloedicheyt aller dinghen/ hooberdich zyn/ allerley wellust overbloedichlick hebben: boven desen/ of sy sehoon dooz der godloosen boosheyt gestoot/ dooz haer hoochmoedicheyt versmaect/ dooz haer giericheyt beerooft/ ende dooz eenighe ander lusten van hem ghequelt worden: soo sulden sy oock in sulcken seinfout ende verdriet/ hen selven lichtelick onderhouden. Want sy sulde dien dach vooz oogen hebben/ in den welcken de Heere sijne gheloovighē sal in de ruste sijns rijckis ontfanghen/ alle tranen van hare ooghen afwischen/ met den cleede der eerlichsheyt ende blyschap bekleeden/ met onuytsprekelicke soeticheyt sijnder gheuechten voeden/ ende tot gemeynschap sijnder hoochheyt verheffen/ somma/ gheweerdigen hen sijne geluckicheyt mede te deplen. Maer de godloose die op der aerden sulden ghebloeyt hebben/ sal hy in de uytseste schande wozen: hare wellusten sal hy tot cruyplinghe ende quellinghe/ haer lachen ende blyschap tot weene ende cryselinghe der tanden veranderen: haer ruste sal hy dooz grouwelicke quellinghe ende psychelinge der conscientie verstooze/ haer onuytsheyt sal hy met onuytsprekelick vper straffen: ende sal oock hare hoosden den Godsalighen onderwoze/ der welcker lijtsaemheyt sy misbruycht hebben. Want ghelyck Paulus betruycht/ dit is rechtveerdicheyt/ den ellendighen ende te onrechte verdrucken/ verlichtinghe gheven/ ende den boosen die de Godsalighe verdrucken/ verdruckinghe op legghen/ als de Heere Jesus sal uyt den hemel gheopenbaert worden. Dit is voozwaer onse eenighe troost: als dese wordt wech ghenomen/ soo moeten wy den moet niet verlozen geven/ ofte wy moeten hem niet ydele vertroostingē deser werelt tot onse verderfsmeeren ende bestrijcken. Want de Prophete sraecht oock selve dat hem de voeten ghelwancelt hebben/ als hy te langhe was in de oberlegginghe der geluckicheyt der godloosen: ende dat hy niet anders en heeft comen blyde staende/ dan als hy in het heylighdom Gods getrede zijde/ sijne oogge tot het uytseste eynde der godloosen/ en godsaligen gewendt heeft. Op dat icht niet enen woode beslupte: Het cruyce Christi triumphert dan eerst in de herte der godsaligē over den duivel/ over het vleesch/ over de zonde/ ende over de godloose/ als de ooghen op de riacht der wederopstandinge geslage worden.

33 sal. 37. 35. De achtste/ bestaende in de bedenkinghe des toecomenden levens.

Esai. 25. 8. Apoc. 7. 17.

De laetste red/ haer ooge hebbende op de beschuydinghe van der godlooset verschrickelick eynde. 1. Marc. 9. 48

Mal. 4. 3.

2. Thess. 1. 6.

3 sal. 73. 20.

1. beslupte.

1. Cor. 15.

Het x. Capittel.

Hoemen dit teghenwoordich leven ende sijne behulpinghen moet ghebruycken.

Hoe noodich dat dese leere is.

Met sulcke onderwysinghe leert de Schryftuerre ons ghenoech welck het rechte ghebruyck der aertseher goeden zy: waer van men in de schickinge des levens niet en bejoozt onwetende te zyn. Want ist dat wy moete leven/ soo moeten wy oock de noodige behulpinghen des levens ghebruycken/ noch wy en comen oock de dinghen niet vlien die meer schynen der gheneuchte dan den noot te dienen. Soe moeten wy dan eenighe mate houden/ op dat wy niet supverder conscientie alle dinc ghebruycken/ het zy tot nootsakeelicheyt ofte tot gheneuchte. Dese mate leert ons de Heere als hy leert dat dit teghenwoozdich leven/ den sijnen is als een peregrinagie/ ofte verre reyse/ met de welcke sy arbeeden om in het hemelsche rijcke te comen. Ist dat wy moeten alleen dooz dit aertliche doozreysen/ soo moeten wy sonder twyfel het goet des werelts alsoo ghebruycken/ dat het onsen looye meer helpe dan verhindere. Daerom raet ons Paulus niet sonder oozsake dat wy dese werelt sulden ghebruycken ghelyck ofte wy niet en ghebruycken: ende datmen de besittinghen moet niet sulcken moede coopen ghelijckemense vercoopt. Maer dewyle dese plaetse seer slijckerich is/ soo datmen op beyde zijden lichtelick soude vallen/ soo moete wy arbeeden om onsen doot te stellen daer wy gherustelick ende onbezweet mogen staen. Want daer zyn sommige geweeft die anders goede en heylighe menschen waren/ de welcke siende dat de onnatlicheyt ende overdaet der onghonden begerlichsheyt/ altyts van den reghel af dwalen/ als sy niet strenghelick bedwonghen ende den toom inghehouden en wort/ ende begherende sulck quaet te beteren/ soo is hen een middel alleen voozghetomen den welcken sy ghebruycht hebben: te weten/ sy hebben den mensche toege laten dat hy de goeden des lichaems ghebruycht soo verre het noodich is. Dese raet was wel Godlick: maer sy waren veel te strenghe. Want sy hebben de conscientien niet nauwer strecken ghestrict dan daer mede sy dooz Gods woort zyn gebonden/ het welcke seer sozghelick is. Ende de noot daer van sy spraken/ was hem selven van alle dinghen onthouden/ sonder de welcke men conde leven. Ende alsoo nae haer ghevoelen en soude men boven groot ende water nauwe mogen yet niet ghebruycken. Andere zyn noch strengher gheweest/ ghelyck men leest van den Thebauschē Crates/ de welcke sijnen selst heeft in de zee gewozen: om dat hy meynde dat hy daer dooz soude verdozen worden/ hadde hy dien niet wech ghebruycken. Maer hierentge zyn der te desen tijde vele die een voozwendighe ende dechspac soecken om de onnatlicheyt des vleeschs in het ghebruyck der tyteliker dinghen te decken ende ontschuldighen/ ende hierencusschen der dertelicheyt des vleeschs eenen wech te maken: ende houden als seker ende vast dwelck icht hen gheest toe en late/ te weten/ datmen dese vryheyt niet en behoozt met eenighe matighe te vernauwen/ maer datmen eenen pghelicken moet toe laten dat hy ghebruycke soo veel als hy nae sijn conscientie siet hem gheoozloft te zyn. Ick bekennē wel dat de conscientien hier niet en comen noch moghen aen eenighe seker gestarcke wet ghebonden worden. Maer dewyle de Schryftuerre ons ghemeyne regulen des rechten ghebruyck leert/ soo moeten wy het voozwaer daer naer schickten.

2 Dit sal het eerste zyn/ dat het ghebruyck der gaven Gods niet en seyt als mensche tot dat eynde ghebruyckt/ tot het welcke de authen selve ons die gheschapen ende verozdent heeft: want hy heeft se

Rede.

2. Cor. 5. 6. 1. Pet. 2. 11. Het gebuyt der goederen des zes levens.

1. Cor. 7. 31.

De onnatliche dinghen sulden wy onghew.

1. Cerstelick/ die al te seer goore sient ghebeet.

Daer nae/ de ongheluckis hert en derreijent des vleeschs.

1. Mengende het eerste/ God soo veel goets scheypende/ heyt niet alleen willeu sien op onsen noot/ maer oock op de behagelickheit ende verlijnginge.

hy heeftse tot onse voordeel geschapen/ende niet tot onse verderf. Daerom en sal niemant den werck rechter houden dan die dit eynde sal neersichlick aensien. Nu ist dat wy overdenckē tot wat eynde hy ons het voedsel geschapen heeft/ soo sullen wy bevinden dat hy't niet alleenlick voor den noot/ maer oock tot behaghelickheyt ende verblydinghe heeft ghegheven. Alsoo in de clederē heeft hy niet alleenlick den noot/maer oock de tierlickheyt ende eerbaerheyt aengesien. In cruyden/ boomē/ ende vuchtē is het eynde/ niet alleenlick menigerley ghebruick/maer oock de aengenaemheyt in de oogē ende lustheyt der reucke. Want ware dit niet waerachtich/ so en soude de Prophete niet onder de wcladē Gods vertellen/ dat de wijn der menschen herte verlicht/ dat de olve des menschen aensichte lichterich maect. De Schrijtuere en soude niet alomme tot prijs der mildicheyt Gods verhalen/ dat hy alle sulcke dingen heeft den mensche ghegeven. Ende de natuerlike gaven der dinghen selve geven genoech te kennen/ waer toe ende hoe verre men dit mach ghebruicken. Sal de Heere soo groote schoonheyt in de bloemen geschapen hebben/ de welcke van selfs in onse ooghen comt/ ende soo groote soeticheyt der reucke die in onse nuse vloeyt/ ende sal het niet geozloft wesen datmē dooz sulcke schoonheyt ofte goede reucke ghezoet wordē? Wat? Heeft hy niet de colouren ende verwen alsoo ondersejden/ om dat hy d'een soude aenghenamer maken dan d'ander? Wat? Heeft hy niet den goude/ ende silvere/ ende pbooze/ ende marmer sulcke aenghenamenheyt in gheschapen/ waer dooz sy souden boven ander metael ofte ghesceente dierbaer worden. Eyndelick/ heeft hy niet vele dinghen boven het woobich ghebruick/ ons aenghenamen ghemactet?

3 Daerom laet varen de ommensichelicke ende wyzede Philosophie/ die anders niet dan het noodige ghebruick der creatueren toe latende/ ons niet alleenlick booselick en berooft van de gheozlofde der Goddeliker wcladicheyt: maer en can ooc niet blyden staende/ ten zy dat sy den mensche van alle sinne ende gevoelen berooft/ ende in enen bloek verandert. Maer men moet oock niet min op d'ander zyde de boose begeerte des vleeschs wederstaen/ de welck geen mate en houdt/ ten zy dat sy gheregelt wordē: ende gheleyck ick nu gheseyt hebbe/ sy heeft hare beschermtē/ die onder het deksel der geozlofder vryheyt/ haer alle d'ick toe laten. Ten ersten salmen haer eenen toom aen doen/ ist datmē acht dat alle d'ick ons is geschapen om dat wy den aetheit souden bekennen/ ende hem voor sijn goeder tiericheyt tot ons/ danck seggen. Waer sal uwe dancksegginghe wesen ist dat ghy u selven so vol spijse ende wijns sliect/ dat ghy uwe verstant verliest/ ofte tot de wercken der Godsalicheyt ende uwer beroepingē ommet ende ondeughende wordē? Waer bekennen God als het vleesich dooz te groote overbloedicheyt tot selhandelicke oncuysicheyt wtbelijde/ dooz sijn onreynicheyt het verstant alsoo verderft/ datmen niet rechts noch eerlyc en can sien? Waer ismen in de clederē danckbaer tegen God/ ist dat wy dooz haer costelicke vercieringhe ons selven verwonderen ende andere verachten? ist dat wy ons dooz tierlickheyt ende schoonheyt der clederē tot onbeschaemtheyt berovēde ende voeghen? Waer bekennen wy God/ ist dat onse sinne ende oogē op de schoonheyt onser clederē staen? Want vele menschen begheven alle hare sinne alsoo tot wellust ende behaghelick-

heyt/ dat het verstant verstedt leyt: vele hebben soo groot behaghen in marmer/ gout/ schildevryen ende maelderigen/ dat sy marmeren woorden ende in metael verandert/ ende den schildevryen ghelyck worden. Andere worden dooz de reucke der kercken/ ofte dooz de lusticheyt van andere reucke alsoo verstoep/ dat sy niet geestelyc en connen riecken. Die selve machmen ooc in andere sien. So ist dan openbaer dat de vryheyt des misbruick dooz dese aemmerkinghe wat ingehouden ende bedwongen wort/ ende dat de regel Pauli beredicht wort/ dat wy niet en sullen het vleesich bezoghen tot sijn begheerlickheden/ de welcke sonder mate ende oorden wtbreken/ ist datmen haer te veel toe gheeft.

4 Maer daer en is gheen sekerder noch cozter wech dan die ons dooz de verachtighe des te genwoozdigen levens ende bedenkinge der hemelcher onsterffelicheyt ghenaeckt wordē. Want daer wy comen twee regulen. Te weten: Dat de ghene die dese werelt ghebruicken/ sullen ghesint sijn ghelyck of sy die niet en ghebruicken: ende die wyden trouwen/ ghelyck of sy die niet en trouwen: ende die coopen/ ghelyck oft sy niet en cochten/ ghelyck Paulus ghebiet. Ten anderen/ dat sy armoede alsoo wel lieffelick ende lydtfaemlick/ als overbloet matichlick/ weten te dzaghen. En bedect dese werelt te ghebruicken/ ghelyck oft men die niet en ghebruicken te/ die en roeyt niet alleenlick de onmaticheyt der kele in spijse ende drancht wtb/ noch te groote weerdicheyt/ oncuysicheyt/ eerfoekinghe/ hooberdicheyt/ grootscheyt/ eygheninnicheyt/ in tufelen/ huysinghen/ ende clederē: maer oock alle sozge ende gheneghentheyt die den mensche af leyt oft verhuudert van de bedenkinghe des hemelchen levens/ ende neersicheyt in de oeffeninghe der ziele. En het is voortziden waerachtichlick van Catone gheseyt/ dat groote sozigen buldicheyt in de tieringe des lichaems/ is groote sozghelooft in de deucht. Ende het pleecht een oudt spreckwoorde te zyne/ dat de ghene die seer becommert sijn in de sozghē des lichaems/ ghemeynlick de sozge der ziele vergheten. Soo dan hoewel de vryheyt der ghecloevigen niet en mach aen sekere maten ghebonden sijn/ soo is sy nocht ans voortwaer deser Wet onderwoyde/ dat sy moeten hem selve seer wspanich toegeben: ende dat sy hierentegen waeren niet eenwighe neersicheyt arbedēde ende hem selve vermaen/ niet alleenlic overdaer te vermyden/ maer oock om allen ydelen schijn der overbloedicheyt af te smyden/ en om neersichlick toe te sien dat sy wtb behulpinghen niet verhuuderingen en maken.

5 De ander reghel sal sijn/ dat de ghene die clepen ende dunne van goede sijn/ sullen weten dat sijdefaemlick te derben/ op dat sy niet dooz onmatige begheerte des goets gequelt en woorden. Die desen regel houden/ die en hebben geen clepen voortganck in de schole des Heeren ghebaen: ghelyck oock de gene die pinnē niet wat voortganer in desen deele ghedaen en heeft/ nau eenich d'ick en hebben waermede sy souden moghen hem selven bewysen enen Discipel Christi te zyne. Want bovē dat vele andere souden de begeerlicheyt der aertchen dinghen nae volghen: soo wie de armoede onlijdefaemlick draecht/ die bewyft ghemeynlick een contrarie gebreec in overbloedicheyt. Te weten/ ick nietne dit/ dat de ghene die hem sal van een quāet cleet schamen/ die sal hem in een costelic cleet verheffen: die met een magher maect niet te vreden zijnde/ dooz begheerte oender lecherder maectijc ongherust is/ die sal oock lecher spijse ommatich-

Welcks ghe-nomen wpt de spreucke des Propheten. Psal. 104. 15.

Wt de bebruinghe selfs.

Verhalven salmen dese strengicheyt gheen plaetse bekieken.

Nis oock geensins des vleeschs derlicheyt.

Ten ersten/ moctmen weten/ dat de secheytē ons wederom leiden tot de kennisse/ liefde/ ende eerbiedinghe des Scheppers.

Welck ban den godloosen niet en can ghedaen werden. Welcke dese aertliche dinghen onmatelick misbruicken.

Rom. 13. 14.

Dese dinghen alle sullen wy soo verre verachten/ soo verre het sietelick is/ om te beoercken dat hemelche leuen.

1. Cor. 7. 31.

Dit bedenkē wort wptghevlucht dooz al te groote liefde der geschapen d'inghen.

Geestelick dooz overdaet.

Daer nae/ dooz overbuldicheyt ende onmateliche besgeerlicheyt.

ommatiechlick ghebzwicken / ist dat hyse gheerijcht: Die sijn nederighe conditie swaerlick ende ongherustelick verdraecht / die en sal hem selven van grootsecht niet onthouden / ist dat hy tot eere verheben wort. Daerom alle die onghewepin'delick godsalicheyt soeken / die sullen hier nae staen dat sy nae het exempel des Apostels leeren versact zijn ende hunger lyden / overbloedichlick hebben / ende gebreeclyden. Boven desen heeft de Schryftuere oock den derden reghel / waer dooz sy het ghebzwick der aertseker dingen matiecht / waer van wat ghesproken is doe wy de gheboden der liefde handelden. Want sy bewinst dat alle dingen ons alsoo zijn dooz de mildicheyt Gods ghegeven / ende tot onse boozdeel verozdent / dat sy zyn ghelijck panden waer van wy namaels moeten rechenfchap gheven. Daerom moeten wyse alsoo bedeecken dat dese stemme altijts in onse oozen elinke: Gheeft rechenfchap van uwe bedieninghe. Ende dat wy oock mede ghedachtelij zyn van wien sulcke rechenfchap gheepfelt wort / te weten / van Gode die matiecht / soberheyt ende geparicheyt soo seer heeft gheboden / ende overdaer / hooberdicheyt ende pdelheyt soo grouwelick acht: den welken geen ander beedeelinghe der goeden aenghenaem is / dan die niet der liefde over een comt / die alle wellustie waer dooz des menschen herte wordt van eufseheyt ende fupverheyt af ghetrocken / ende sijn verstant met dupsterheyt bevaughen / heeft met sijnen monde verdoemt.

6 Ten laersten moeten wy aenmercken dat de Heere eenen peghelicken van ons gebiedt dat hy in alle sijne wercken sijn beroepinghe aenlie. Want hy weet niet wat grooter ongherusticheyt des menschen vernust is ontficken / niet wat grooter liehtveerdicheyt sy herwaerts en gint waerts dzyben / hoe seer begeerich sy zyn om contrarie dinghen te samen aen te nemen. Daerom op dat dooz onse liehtveerdicheyt ende dwaesheyt alle dinghen niet opwaerts ende nederwaerts vermengt en worden / soo heeft hy de wijfen des levens onderfchepten / ende eenen peghelicken sijn werck verozdent. Ende om dat niemant liehtveerdichlick en soude byten sijne palen treden / soo heeft hy sulcke verfeljende wijfen des levens / roepinghen ghenamit. Soo is dan eenen peghelicken sijn wyse van leven ghelijck een stadt ende verozdende plaetse toe geozdeelt / op dat sy niet haer leven lanck liehtveerdichlick onnuegdreven en worden. Ende dese onderfcheptinghe der beroepinghen is soo seer noodich / dat alle onse wercken daer upt booz hem geacht worden / ende dielmael anders dan nae het oozdeel der menshelicker ende Philosophiseker reden. Daer en is gheen schoonder werck geacht oock by de Philosophen / dan sijn vaderlandt van tyrannie te verlossen: maer die wordt dooz de stemme des hemelischen richters openlick verdoemt / die geen obericheyt zynde / den tyrant doet. Maer ick en wil in de verhalinghe der exempelien niet lanck zyn. Het is genoech dat wy weten dat de roepinghe des Heren is in allen dinghen de oozspronck ende het fundament van wel doen / tot het welcke so wie hem niet en wendt / die en sal niemmermeer den rechtjen wech in sijn werck houden. Wy sal onghelijck somtijts mogen schijnen wat loflicks te doen: maer hoedanich dat zy booz de ooghen der menschen / het sal booz den thronn Gods verwoypen worden: boven desen en soude anders in de deelen des levens geen gelijckmatieheyt zyn. Daerom sal uwe leven dan seer welfgeschickt zyn / als het sal tot dit mersck en epnde

gheboecht worden: want dan en sal niemant dooz epgen liehtveerdicheyt gebreuen worden / om meer te aengaen / dan sijn roepinghe draecht: want hy sal weten dat het hem niet gheozloft en is / over syne palen te treden. Die onedel is / en sal niet noode noch ongeeren epgen leven / op dat hy de plaetse daer in hy van God ghestelt is / niet en verlate. Wederom dit en sal in soz ghe / arbept ende moepte / ende andere swarigheden gheen epgen verlichtinghe zyn / als een peghelick sal weten dat God in alle dese dinghen hem een lepfiman is. De Obericheyt sal te liever haer ampt bedienen: een Hups vader sal te liever aen sijn werck verbonden zyn: een peghelick sal in sijn wyse des levens te liever onghemack / soz ghe / verdriet / ende benaughteden draaghen / ende verteren / als sy sullen seker zyn dat eenen peghelicken sijn last is van God opgelept. Hier upt sal men oock uptnemende troost hebben / dat geen werck soo verachtelick / noch van soo clepuder weerde en is (soo verre als men daer in sijn beroepinghe volcht) dat dooz God niet ekerlick ende dierbaer gheacht en zy.

En wat is inende troost.

Het xj. Capittel.

Van de rechtveerdichmakinghe des geloofs, ende ten eerlken van de beschrijvinghe des naems ende des dincx.

Ik meyne nu neerstichlick ghenoech boven verclaert te hebben / hoe de menschen van de Wet verbloekt zynde / alleenlick dooz het geloove wederom salicheyt gerrigen. Item wat het geloove zy / ende wat weidaden de mensche daer dooz gerricht / ende wat dzychten hy daer dooz draecht. Ende de somma daer van was / dat Christus ons is dooz de mildicheyt Gods ghegeven / ende van ons dooz het geloove wort aenghenomen ende beseten / dooz des welckes deelachticheyt wy voozneemelic tweederley genade ontfangen / te weten / dat wy dooz sijn onnooselheyt Gode verzoent zynde / nu booz eenen richter hebben eenen ghenadighen Wader in de hemelen. Ten anderen / dat wy dooz sijnen Gheest geeplicht zynde / na onnooselheyt ende fupverheyt des levens staen. Ende van de wedergeboozte de welcke de tweede ghenade is / is soo veel geseyt gheu eest / als schein ghenoech te zyne. Maer de rechtveerdichmakinghe is daerom nu aengheroert / om dat het schein tot der sake te dienen datmen eerst verstonde dat het geloove niet pdel noch ledich en is van goede wercken / dooz welch geloove alleen wy onderdiende rechtveerdicheyt dooz de barmherticheyt Gods gerrigen: ende oock hoedanich de goede wercken der heplighen zyn / in de welcke dese handelinghe der rechtveerdichmakinghe ten meesten deele ghelegghen is. De welcke wy nu moeten onderfoelken / ende alsoo onderfoerken / dat wy ghedencken dat sy het boozneemste is / om de religie op te houden: waerom wy moeten te grooter neersticheyt ende sozge daer in ghebruycken. Want ten zy dat wy booz alle dincck weten hoe wy met God staen / ende welck sijn oozdeel van ons zy / soo en hebben wy geen fundament om onse salicheyt te bevestighen / noch oer godsalicheyt ende liefde tot God op te rechte. Maer hoe noodich dit zy te weten / dat sal upt de kennis selve best verlaert worden.

Die plaetse van de rechtveerdichmakinghe veremcht met de leere der wedergeboozte / wort verclaert

Welcher kennis ont twee deelen oozsaken seer noodich is.

Mede eijne teghen als sulcke quade ghebrieken. Phil. 4. 12. Ten deede // zyn de eeca: rucen tot onsen ghebzwicke alsoo beozdineert / dat wy daer van de rechtveerdighen Rechter rechenfchap sullen geven / de welcke alle misbzwick verboden heeft. Luc. 16. 2.

Ten bieden / God gebiedt eenen peghelicken van ons / dat wy in alle handelinghe des levens op onsen beoep sullen sien / op dat wy niet beezmetelick ofte niet wyfelaachtighe confricte pet aen en vangē.

De millicheyt ende het ghebzwick deser leere.

2 Ende op dat wy ons niet terfont in de inganck en stooten (het welcke gheschien soude waert dat wy begonden van enen onbekenden dinghe te handelen) soo sullen wy eerst verlaeren wat dese wijfen van spzelen beduyden / te weten: De mensche wort booz God gherechtveerdicht:

Op dat wy de selve te beter moghen begripen / wort boozgedraghen de beschrijvinge des woortz. Rom. 3. 28.

Erstlick/wat dat is te seggen/ Gherechtveerdicht werden dooz God.

veerdicht: Dooz het gheloobe gerechtveerdicht worden/ ofte woort de wercken gerechtveerdicht worden. Dit woort gesept vooz God gherechtveerdicht te worden/ die dooz het oordeel Gods woort rechtveerdicht geacht / ende om sijn rechtveerdicheyt aengenaem is. Want gelijck de ongherechticheyt grouwelick is vooz de ooghen Gods/ also en mach ooc de sondaer vooz Gods ooghen niet aenghenaem sijn / soo verre hy een sondaer is/ ende soo lange hy sulck geacht woort. Daerom soo waer zonde is / daer bewijst haer ooc de toozn ende wzaake Gods. Ende die woort gerechtveerdicht/ die niet als een sondaer/ maer als rechtveerdicht gheacht woort/ ende daerom vooz den rechtstoel Gods blyft staende/ daer alle de sondaers neder vallen. Ghelijck wan-ner ee die onnoosel is beschuldicht zynde/ vooz eens rechtveerdighen Richters rechtstoel ghezocht woort/ als het oordeel nae sijn onnooselheyt ghegeven woort/ soo woort hy by den Richter gherechtveerdicht: alsoo woort die by God gerechtveerdicht/ die upt den getale der sondaeren verlost zynde / God heeft tot enen ghetupghe ende beschermmer sijnder rechtveerdicheyt. Soo salmen dan nae dese wyse van dien seggen/ dat hy dooz de wercken gerechtveerdicht woort/ in wiens levē sulcke repyncheyt ende heylicheyt ghevonden woort dat sy by den thoon Gods verdienet de ghetupgenisse der rechtveerdicheyt te hebben: ofte die dooz de gheheelheyt ende volcomenheyt sijnder wercken / ran den oordele Gods ghenoech doen. Ende hier teghen sal die dooz het gheloobe gherechtveerdicht worden/ die van de rechtveerdicheyt der wercken uptgestoten zynde / de rechtveerdicheyt Chrizti dooz het gheloobe aengruyt / ende niet die bekeerde zynde / vooz de ooghen Gods niet als een sondaer/ maer als rechtveerdicht verschijnt. Alsoo segghen wy de rechtveerdichmakinghe sietlick upt/ dat sy is een aenweninghe waer dooz God ons heeft tot ghenade aenghomen ende als rechtveerdicht hout. Ende wy segghen dat dese rechtveerdichmakinge is in de verghevinghe der zonden / ende toerekeninghe der rechtveerdicheyt Gods ghelegghen.

Daer nae / wat het 30: Gherechtveerdicht worden dooz de wercken.

Ten derden/ wat het 30: Gherechtveerdicht werden dooz den gheloobe.

Beschrijvinghe der sake selfs.

Des woorts (Gherechtveerdicht worden) beel-derlep bes-tydinghe.

Inc. 7. 21. Erstlick/ God ende sijn ne waerhent lofende pyns gheven. Inc. 7. 37.

2. Wan een pdeic gerechticheyt toesmen. Luc. 16. 15.

dooz welboen/ maer dat sy sonder rechtveerdicheyt zynde/ socht rechtveerdich geacht te zynne. Dese wyse van spreken verstaen die bet / die in de Hebzeische sprake gheleert sijn / in de welke boosdoenders genoemt worden/ niet alleenlick de gene die weten dat sy boosheyt ghebden hebben/ maer oock die dooz oordeel verweisen woort/ als boosdoenders. Want als Versabe seyt/ dat sy ende Salomou sullen boos sijn/ so en bekeut sy gheen schult: maer claecht/ dat sy ende haer sone sullen der schanden ende onerre onderwoyzen worden/ soo dat sy sullen onder de verdoenide ende verwoyzen getelt worden. Ende het is upt het verwoylde ende de tsamenvoeginge der woorden licht te verstaen / oock alsient in Latyn ofte in andere tale leeft / dat het niet en mach anders genoemt worden/ dan vooz rechtveerdich geacht te worden. Maer soo veel de tegeenwoozdige handelinge aengact/ als Paulus seyt/ dat de Schryftuere voozsij heeft/ dat God de Heydenen rechtveerdicht upt den gheloobe/ wat cannen anders daer upt verstaen dan dat God de rechtveerdicheyt upt den gheloobe toerekent? Item als hy seyt/ dat God den ongodlickien rechtveerdicht die upt den geloube Chrizti is/ wat comen dese woorden beduyden/ anders dan dat God den godloosen dooz de weldaer des geloofs van verdoemenisse verlost/ die hy dooz sijn godloosheyt verdient hadde. Hy schryft oock claerlicker in het beslyst sijnder woorden / daer hy aldus inroopt: Wie sal de uytverzoene Gods beschuldigen? Chriztus is de ghene die gestouwen is / jae die weder opghestaen is/ ende nu vooz ons bidt. Want het is so veel als of hy seyd: Wie sal die beschuldigen die God los wijst? Wie sal die verdoemde die Chriztus dooz sijn voozsprake beschermt? Seo is dan rechtveerdichmaken niet anders dan den genen die beschuldicht was/ byp van der schult oordeelen/ ghelijck of sijn onnooselheyt bewesen ware. Daerom als God ons dooz de voozbid-dinge Chrizti rechtveerdicht/ so oordeelt hy ons byp ende onschuldich/ niet dooz bewysinge onser epghener onnooselheyt/ maer dooz toerekeninghe der rechtveerdicheyt: soo dat wy vooz rechtveerdich gheacht worden in Chrizto / die wy in ons selven niet rechtveerdich en sijn. Alsoo woort gesept van Paulo / dooz desen woort u verghevinge der zonden vercondicht/ ende van alle daer van ghy niet en cont gerechtveerdicht worden in de Wet Moysi / woort een pghelick gerechtveerdicht die in Chriztum geloof. Hier siet ghy dat de rechtveerdinge hier woort nae de verghevinge der zonden ghestelt als een uytlegginge: ghy siet dat sy woort vooz een quytlattinghe ghenomen: ghy siet dat sy den wercken der Wet woort ontnomen/ ghy siet dat sy een enkel weldaer Chrizti is: ghy siet dat sy woort dooz het geloobe ontfaangen: epdelick/ ghy siet dat daer geen voldoeninghe woort ingesiet / als hy seyt dat wy van onse zonden gherechtveerdicht worden dooz Chriztum. Alsoo als van den Driblicien gesept woort dat hy is gerechtveerdicht upt den tempel ghegaen/ soo en comen wy niet seggen dat hy dooz eeniger wercken verdoenide heeft rechtveerdicheyt vercreghen. Soo woort dan dit gesept/ dat hy verghevinge sijnder zonden gecregen hebbende/ is vooz God als rechtveerdich gheacht. Soo was hy dan rechtveerdich/ niet om dat sijne wercken waren aenghemaem ende goet gheacht / maer dooz de onderdiende quytsheldinghe Gods. Daerom seyt Ambrosius wel/ als hy de belijdinghe der zonden noemt een opzichte rechtveerdichmakinge.

1. Reg. 1. 25.

3. De gerechticheyt upt den ghe- loove toereskenen.

Galat. 3. 8. Rom. 3. 26.

Dooz ende om Chrizti wille.

Rom. 8. 33.

Metoz. 13. 38.

Het eerste be- wys van de sprucke Pauli.

Ende Chrizti. Luc. 18. 14.

In Psal. 118. Rom. 10.

Het ander be-
wys / upt de
vergelijkinge
ghe der ander
ter plaetsen/
welcke dooz
de name der
rechtveer-
dichmakinge
ghe verstaen
de onverdient-
de gheer-
recht vooz
God dooz den
ghelouwe in
Christum.
† 1. Woort de
rechtveer-
dichmakinge
ghenoemt/
Aenneminge.
† Ephes. 1. 5.
* 2. Toercke-
ninghe der
gherechtig-
heyt.
† Rom. 3. 24.
† Rom. 4. 6.
† Geluckfa-
licheyt.
* Psal. 32. 1.

4. Verghe-
vinghe der
zonden.

2. Col. 5. 18.

5. Verfoem-
ghe met God.

6. De gerech-
ticheyt dooz
Christi ghe-
hoorzame-
heyt.
† Rom. 5. 19.

Dat andere
deel des Ca-
pittels / waer
derlegghende
Astanders
raferie / van
de wesent-
like gherechte-
heyt.

Het eerste ar-
gument van
Astand.

Antwoort.

4 Maer op dat wy af laten van desen woorde te stryden / ist dat wy de sake selve aensien ghe-lycklyc hy ons woort beschryuen / so en sal daer geen twyfelinge blyuen. † Want Paulus voorwaer ghebruyckt dit woort / aennemen, vooz rechtveerdichmaken / als hy seyt tot de Ephesien / † wy zyn verordet tot aenneminge tot kinderen dooz Christum nae het welbehagen Gods / tot lof sijnder eerliker ghenade / waer dooz hy ons heeft aenghenomen / ofte aenghenacm gheacht. Want hy meent daer dat selve dat hy erghens pleecht te segghen / dat God ons vooz niet ende onverdient rechtveerdicht. * Ende in het vierde Capittel tot de Roimeynen / † noemt hyse eerst toerkeninghe der rechtveerdicheyt: en en twyfelt die niet te stellen in vergevinge der zonden / † als hy seyt dat David beschryft dat de man salich is / die God rechtveerdichtet toeschryft ofte toerekent sonder werken / gelijck daer geschryben is. * Salich zyn die / der welker zonde verghen zijn / etc. Ende hy en handelt voozwaer daer niet van een deel der rechtveerdichmakinge / maer van de gantsche rechtveerdichmakinghe. Ende betuyelt dat die van David beschryuen woort / daer hy seyt / dat die salich zyn / dien onverdient verghevinge der zonden verghen woort. Waer upt het openbaer is / dat dese rechtveerdicheyt / daer van wy hier spreken / is enckelich een dinck contrarie der schult. Maer tot dese sake dient de plaets alderbest / daer hy leert dat dit de somma der Euangelischer bootschap is / te weten / dat wy ons niet toerekenende. De lesers moeten het veruolch / ende de samentoeginghe der woorden neerstlichliken overdenken: want als hy wv- nich daer nae hem selven upleggende / seyt dat Christus die sonder zonde was / is vooz ons zonde ghe worden / (met welcke woorden hy te kennen gheeft hoe de versoeninge gheschiet is) so en verstaet hy sonder twyfel dooz dat woort veruolchen, niet anders dan rechtveerdichmakingen. Ende voozwaer dat hy erghens leert / dat wy dooz de ghehoorzameheyt Christi zyn gherechtveerdicht / dat en can niet waer zyn / ten zy dat wy in hem / ende buyten ons / woorden vooz God gheacht rechtveerdich te zyne.

5 Maer dewijle Astander heeft ick en weet niet wat ongheschiedeliker en wonderliker dinck vā de wesentlike rechtveerdicheyt in gebrecht / waer mede hy wel niet en heeft willen de onverdient rechtveerdicheyt upruwiffen / maer heeftse nochtans met sulelic dypsterheyt bederft / waer dooz de Godsalige herten verduyf- stert zijnde / van het ernst gevoelen der ghenade Christi berooft worden: soo ist noodich dese ra- ferie te wederleggen / eer ick tot andere dinghen voozt gae. Ten ersten is dese bederkinghe van de wesentlike rechtveerdicheyt / enckel ende onnutte curioosheyt. Hy byengt wel veel plaetsen der Schriftuere over hoop / om daer mede te bewysen dat Christus is een met ons / ende wy wederom met hem / het welcke gheen bewysinghe noodich en heeft / maer dewijle hy den bant deser eenicheyt niet en aenmercht / so verstrickt hy hem selven. Ende het is ons liecht alle sijne knoopen te ontdoen / dewijle wy weten / dat wy niet Christus doo: de verborghen cracht sijns Gheests vereenicht worden. Astander hadde een ghevoelen ghereghen dat den verstaende der Vanicheen ghelijck was / soo dat hy begeerde het wesen Gods in de menschen te stozten / seggende / dat de ziele des menschen is van het we-

sen Gods. Hier upt comt hy oock tot een ander gedichtsel / te wete / dat Adam was na het beelt Gods ghemaect / om dat Christus oock eer de mensche viel / was verordent tot een exemplar en voozbeelt der menscheliker natuerre. Maer dewijle ick begeere cozt te maken / so en wil ick buyte de tegenwoordige handelinge niet tredē. Astander seyt dat wy zyn een met Christo. Wy bekennen dat waer te zyne / maer ver salie daer- entussche dat het wesen Christi niet onse wesen vermengt is. Boven desen segghen wy dat dese fundament-reden verkeerdelich getrockē woort tot sulelic sijne verstrickingen en beozielingen / te weten / dat Christus ons is rechtveerdicht / om dat hy is de eeuwige God / de fonteyne der rechtveerdicheyt / en de rechtveerdicheyt Gods selve. De lesers sullen wy vergeven / dat ick de dinghen hier niet cozte woorden aenroere / die ick op andere plaetsen sal handelen / om dat de orden van leeren dat alsoo epscht. Ende hoewel Astander hem selven ontschuldicht en betuyelt dat hy niet dit woort / wesentlike rechtveerdicheyt, niet anders en wil dan dese meyninge benemen / te weten / dat wy om Christi wille rechtveerdich geacht worden: so geeft hy nochtans claerliken ghenoch te kennen / dat hy niet de rechtveerdicheyt die ons dooz de ghehoorzameheyt en dooz de offerhande Christi verreeghen is / niet te vrede en is / en dacht dat wy sub- stantialich ende wesentlike rechtveerdich zyn in God / om dat alsoo wel het wesen als de qualiteyt Gods in ons gestort woort. Want dit is de oozsake waerom hy so seer strijt dat niet allen- lich Christus / maer oock de Vader en de Sone in ons woont. Het welcke ick wel bekennē waerachtich te zyne / maer segge nochtans dat het verkeerdelic van hem gebreect woort. Wāt men behoort te overleggen op wat wyse hy in ons woont / te weten / om dat de Vader en de Gheest in Christo zyn: ende ghelijck de volghet der Godheyt in Christo woont / alsoo besiften wy God gheheel in hem. Daerom al wat Astander vooztbyengt van den Vader ende den Gheest op haer selven ende verscheyden van Christo / dat en dient tot gheen ander eynde dan om de slechte eeuwendighe menschen af te treeken van Christo. Soudē desen byengt hy een sub- stantiale verghevinghe voozt / waer dooz God soude hem selven in ons stozten / ende ons een deel van hem maken. Want dat wy dooz de cracht des hepligen Gheests worden met Chri- sto vereenicht / soo dat hy onse hooft / ende wy sijne leden zyn / dat acht Astander bynae vooz niet / ten zy dat het wesen Christi niet onse wesen vermengt woort. Maer als hy hont staen- de dat de rechtveerdicheyt die wy hebben / is de rechtveerdicheyt des Vaders ende des Gheests nae haer Godheyt / daer in openbaert hy alder- claerlichst sijn gevoelen / te weten / dat wy gherechtveerdicht worden / niet dooz de genade des Middelaers alleenliken / ende dat de rechtveerdicheyt ons niet en is enckelich noch gantsche- licheit gevee in den persoon Christi: maer dat wy der rechtveerdicheyt Gods deelachtich wor- den / als God wesentlic met ons vereenicht is.

6 Waer dat hy alleenliken seydē dat Christus ons rechtveerdichmakinge / dooz wesentlike vereeninghe onse woort / ende dat hy onse hooft is / niet alleenliken soo verre hy mensche is / maer dat oock het wesen sijnder Godliker natuerre in ons ghestort woort: soo soude hy niet minder schade in sulelic fantasien ende ghebichtelen sijnen lust ghebruycken: ende mogelich en soude men om sulicke raferie niet soo grooten twist verwe-

Het tweede argument.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Het derde ar-
gument.

1. Antwoort.

Coloss. 1. 19.
ende 2. 9.
Joan. 1. 14.

2. Antwoort.

Hoe noodich dat dese we-
derlegginghe
zy.

vertrecken. Maer delwijle dit fondament dat hy neemt is gelyck een zekatte/ de welke haer swart bloet uptwoyende / het water ontrent haer dieck ende duffter maect / om een groote menichte van sterften daer onder te bedecken: soo is het noodich dat wy hem seherpelick wederstaen/ ten zy dat wy wille wetens ende wilens ons de rechtveerdicheyt laten benemen/ dooz de welke alleen wy niet betrouwen van onse salicheyt roemen. Want in dese gantsche handelinghe verstaet hy in het woort rechtveerdicheyt en rechtveerdichmaken twee dingen/ te weten/ dat gerechtveerdicht woorden/ is niet alleenlick vooz onverdiede vergebinge der zonde met God versoent worde/ maer ooc rechtveerdich woorden: so dat de rechtveerdicheyt niet en zy een onverdiede coerekeninghe/maer heplicheyt en gheheleht die dooz het wesen Gods dat in ons woont / is in ons gegeven. Voben desen verstaet hy sterckelic dat Christus onse rechtveerdicheyt is/ soo verre hy als Hierster zijnde/ onse zonde uptgewischt/ en den Vader vooz ons versoent heeft: maer soo verre hy ecuwelich God en het leven is. Ende om dat eerste punt te bevestigen/ te weten/ dat God ons niet alleenlick dooz de vergebinge der zonden/maer oock dooz de wedergeboorte rechtveerdicht/ so vzaecht hy of God de gene die hy rechtveerdicht/ sulck laet als sy van nature waren/ sonder yet van haren zonden te veranderen. Hier op rannen seer lichtelic antwoorden/ dat dese twee dingen/ te weten/ de rechtveerdicheyt en heplichmakinge de welke wy te samen/ en te eenen male in Christo ontfangen/ zijn onvershepdelick/ ghelyck oock Christus niet en can verscheurt worden. Daerom alle die God tot ghenade ontfangt / die begaet hy oock mede met den Gheest der aenmeninghe tot kinderen / dooz des welches cracht hys na sijn beelt verandert. Maer sulck wy segghen dat de aerde dooz het licht der Sonne verwert / ende dooz de hitte der Sonne verlicht word / om dat het licht der Sonne niet en can van de hitte der Sonne vershepden worden? Daer en is gheen begunner dinc tot dese sake dan dese ghelycknisse: De Sonne maect dooz haer hitte de aerde sterck en vuzichtbaer / en verlichte dooz hare radien en stralen: ende dese hitte ende licht syn onderlinge onvershepdelick met malcanderen vereenicht: ende nochtans en mach het gene dat den een toe comt / den anderen niet toegeschreven worden. Sulck een ongeschicktheit is oock in dese vermenginghe der twee ghenaden die ons Osiander in de hant steekt. Want om dat God niet der daet die tot de oeffeninge der rechtveerdicheyt verniet / die hy onverdient en vooz niet rechtveerdich acht/ daerom vermengt Osiander de gabe der wedergeboorte met dese onverdiede aenmeninghe/ ende seyt dat het een dinc ende het selfe is. Maer de Schryfture dese twee dinghen by een stellende/ onderschepse nochtans/ op dat de menigheley ghenade Gods ons te bet geopenbaert worde. Want het en is niet te vergeefs dat Paulus seyt dat Christus ons is ghegeven tot rechtveerdicheyt en heplichmakinghe. En soo dieckmael als hy ons dooz onse verreeghen salicheyt / dooz de vaderlike liefde Gods en dooz de genade Christi vermaect dat wy tot heplicheyt ende reynicheyt geroepen zijn/ so geeft hy opentlick te kennen dat gerechtveerdicheit worde een ander dinc is/ dan een nieuwe creatuere word. Maer als Osiander tot de Schryfture comt/ so vvalscht hy soo veel plaetsen als hy vooz brenge. Daer Paulus seyt dat den ghenen die niet en werck/

maer geloofst in hem/ die den sondac rechtveerdicht/ het geloove tot rechtveerdicheyt gerecht wort/ daer gebuyct hy dat woort rechtveerdighen vooz maken rechtveerdich te zijne. Met diergelycke lichtveerdicheit vervalscht hy het gheheel vierde Cap. tot de Romeynen. Ende hy en ontset hem ooc niet niet sulcke vervalschinghe te verdragen dat ick voben verhaelt hebbe: Wie sal de uptverzoene Gods beschuldighen? God is de ghene die rechtveerdicht: in welke woorden de Apostel sonder twyfel enkellick spreect van de verboeninge ende quijlatinge. Daerom wort de groote pdelicheyt Osiander bevonden/ alsoo wel in dese reden als in de voortbrenghinghe der ghetuyghnisse der Schryfture. Hy handelt oock alsoo qualick van de naem der rechtveerdicheyt/ segghende: dat het geloove is Abrahams toegerecht tot rechtveerdicheyt/ nae dat hy Christus (die de rechtveerdicheyt ende God selve is) aenighenomen hebbende/ heeft in vele schoone deuchden uptnemende geveest. Waer upt het openbaer is/ dat Osiander van twee gheheele ende volmaecte dinghen een verdooven dinc maect. Want de rechtveerdicheyt daer van de Apostel daer spreect / gaet den gantschen looy der roeping niet aen/ maer de Gheest betuycht veel meer / dat Abraham/ hoewel hy wv nemende was in de denichden/ ende gheduerelick daer in blyvende / sijnen lof vermeerder hadde / nochtans niet anders Gode behaert en heeft dan om dat hy de ghenade die hem in de besofte was doorgestelt/ heeft dooz het gheloove aenighenomen. Waer upt volcht dat de wercken gheen plaets en hebben in de rechtveerdichmakinghe/ gelyck Paulus claerlick betuycht.

7 Dat hy seyt dat het gheloove gheen macht en heeft in hem selven om rechtveerdich te maken/ maer alleenlick so verre het Christus aen neemt/ dat late ick wel toe. Want waert dat het gheloove rechtveerdich maect dooz hem selven/ ofte dooz eygen macht/ so en soude het niet rechtveerdich maken dan alleenlick een deels/ ghelyck het altijts swack ende onvolmaect is: ende also soude de rechtveerdicheyt creuwel ende onvolmaect zijn/ ende alleenlick een stucken der salicheyt ons aen brenghen. Maer wy en diekten niet sulck/maer seggen ewgentlick/ sprekende/ dat God alleen ons rechtveerdicht. Ten anderen schijven wy dat selve Christo toe / om dat hy ons is tot rechtveerdicheyt ghegheven. Ten derden vergelijcken wy het geloove als by een vat / om dat wy Christus niet en connen vaten/ ten zy dat wy pdel ende hongeriely/ ende met openen monde der ziele tot hem comen. Hier upt ist claer dat wy de cracht der rechtveerdighe Christo niet en ontrecte/ als wy leeren dat hy eer wort dooz het geloove ontfangen dan sijn rechtveerdicheyt. Nochtans en late ick hierentussche niet toe de verdracpe wijzen van syzelen die Osiander gebuyct/ als hy seyt dat het geloove is Christus: gelyck of een aerde pot de schat selve ware om dat het gont daer in is weth ghelept. Want dat het gheloove dwelck in hem selven van gheender werde en is / ons rechtveerdicht Christus vattende ende ons toe brenghende / dat en is niet anders dan ghemick een pot vol gouts eenen mensche rijcke maect. Daerom segge ick dat het gheloove (dwelck alleenlick een instrument is/ om de rechtveerdicheyt te vaten) wort onwijselick vermengt met Christo die de materie onser rechtveerdicheyt is/ ende de Aucteur ende Dienaer sulcker grooter weldaet. Nu hebben wy oock desen koopt

Antwoort.

Het 6. argument.

Antwoort.

1. Coz. 1. 30.

Het 7. argument.

Antwoort.

Het 8. argument.

Antwoort.

Walsehe int legginghe der boomacem/sec woorden.

Het 4. argument.

Antwoort.

Welcke is bevesticht met een ghelycknisse.

De tweede antwoort/ ghenomen zynde van een ongherigende sake.

1. Coz. 1. 30.

Het 5. argument. Rom. 4. 5.

ontdaen/ te weten/ hoe het woort/ Gheloove, is te verstaen als men van de rechtveerdichmakinghe handelt.

8. Hy comt noch booyder in de wijsse vā Christi aen te nemen: want hy seyt dat het inwendighe woort ontfanghen wordt door den dienste des uytwendighe woorts/ op dat hy ons van het Priesterschap Christi/ ende van den persoon des Middelaers af leyde tot sijn uytwendighe Godheyt. Wy en deelen noch scheidde Christum niet/maer seggen dat de selve die ons heeft in sijn vleesch den Vader versoent/ en ons heeft met rechtveerdichheit begaest/ is dat eeuwighē Woort Gods/ ende wy bekennen dat het ampt des Middelaers niet en hadde conne volbracht/ noch ons rechtveerdichheit vercregen worden/ hadde hy niet een ewighē God geweest. Maer het ghevoelen vstander/ is/ dat Christus God ende mensche/ is onse rechtveerdichheit geworden/ nae sijn Godlike natuere/ ende niet na sijn menschelike natuere. Maer ist dat dit Christo toe comt na sijn Godheyt epgentlick/ soo en sal het niet Christo alleen toe comen/maer sal hem ghemeyn sijn met den Vader ende den Gheest/ delwylse v'een gheen ander rechtveerdichheit en heeft dan v'ander. Boven desen en soude het niet wel luyden noch oder een comen dat men soude segghen/ dat hy ons is gheworden/ dat hy van natuere ende in eenwichheit gheweest is. Maer of wy hem dit schoon toe lieten/ dat God ons zyn rechtveerdichheit geworden/ hoe sal het over een comen dat Paulus seyt/ te weten/ dat hy is van Gode rechtveerdichheit ghemaect? Dit comt voozwaer epgentlick den persoon des Middelaers toe: de welcke wel de Godlike natuere verbaet/ maer woort hier nochtans met sonderlike tytelen van den Vader ende den Gheest onderscheyden. Hy triumphheert spottrichlick in een woortbeken Jeremie/ daer de Prophete beloofst dat de Heere sal onse rechtveerdichheit sijn. Maer hier uyt en sal hy niet anders comen bewysen dan dat Christus die onse rechtveerdichheit is/ is God gheopenbaert in den vleesch. Wy hebben ergens uyt de woortden Pauli verhaelt/ dat God hem heeft een gemeynte vercreghen door sijn bloet. Waert dat yemand wilde daer uyt segghen dat het bloet/ waer door de zonden uytgewiselt sijn/ is Godlick bloet/ ende van der natuere ende van het wesen Gods/ wie soude sulcke sehandelike dwalake hiden? Maer vstander meynt door sulke een kintlike uytvlucht alle dinc gheminnen te hebben. Hy blaest hem selve op ende verheft hem selven/ ende verbult vele bladeren papiers met roeminghe: hoewel het stechtelick ende lichtelick en wederlept worden/ te weten/ dat de eenwige God sal der Godsalighen rechtveerdichheit wesen/ als hy sal een spuyre Davids geworden sijn. En als Esaias in dit selve gevoelen seyt: Mijn knecht die de rechtveerdighe is/ sal vele menschen rechteveerdighen/ door sijn kennecke: so moeten wy aemmercken dat de Vader daer sijn reecht/ ende het ampt der rechtveerdighe den Sone toe schijft: de oorsake daer hy stiet/ te weten/ dat hy rechtveerdich is: ende den middel ende de wijsse van rechtveerdighe stiet in de leerre door de welcke Christus gehet wort. Hier uyt beslypste ick/ dat Christus onse rechtveerdichheit is gheworden/ als hy de ghedaente eens dienstknechts heeft aengenomen: ten anderen dat hy ons rechtveerdicht so verre hy hem selven heeft den Vader gehoozsaem bewesen: en alsoo dat hy ons sulcke weldaet niet en bewijst na sijn Godlike natuere/ maer na de bedienin-

ghe die hem was beboelen. Want hoewel God alleen de fonteyne der rechtveerdichheit is/ ende wy niet anders rechtveerdich en sijn dan als wy synder deelachtich sijn/ nochtans dewyle wy door de ongheluckige scheidninghe die door Adams val gecomen is/ van sijn rechtveerdichheit verbycent sijn/ soo ist ons noodich dat wy tot dese minder ende nederder hulpe comen/ te weten/ dat wy door den doot ende wederopstandinghe Christi gherechtveerdicht worden.

9. Ist dat vstander hier teghen seyt dat de weerdichheit des werre onse rechtveerdichmakinge is boven de cracht der menscheliker natuere/ ende dat het daerom moet der Godlicker natuere toegheschryven worden. Ick bekenne wel het eerste: maer in het ander segghe ick dat hy onwijselick dwaelt. Want hoewel Christus niet en hadde comen onse zielen door sijn bloet reynigen/ noch den Vader door sijn offerhande versoenen/ noch ons van de verdoeminghe bevrijen: somma/ noch sijn Priesters-ampt bedien/ hadde hy niet waerachtich God geweest/ want de macht des vleeschs was te swack om soo groot een last: soo ist nochtans seker dat hy alle dese dingen volbracht heeft na sijn menschelike natuere. Want ist dat men vzaecht hoe wy gherechtveerdicht sijn/ Paulus antwoort door de gehoozsaemheyt Christi. Maer heeft hy anders gehoozsaem gheweest dan de gestalte eens dienstknechts aengenomen hebbende? So verstaen wy hier uyt dat ons is in sijn vleesch rechtveerdichheit ghegeven. Desgelijc oock in andere woortden (van de welcke ick ny seer verwonder hoe dat vstander hem niet en schaeamt die dicsmael te verhalen) stiet Paulus de fonteyne der rechtveerdichheit in geen ander dinc dan in het vleesch Christi/ seggende: Den genen die geen zonde en wiste/ heeft hy vooz ons zonde ghemaect/ op dat wy souden rechtveerdichheit Gods sijn in hem. Vstander verheft de rechtveerdichheit Gods wonderlick seer niet opgeblazen monde/ ende triumphheert gelijk of hy overwonnen hadde dat de rechtveerdichheit Gods wesentlick in ons sijn. Maer de woortden Pauli luyden veel anders/ als hy seyt dat wy rechtveerdich sijn door de versoeninge die door Christum geschieet is. Het behooyde den jongen ende nieuwen leeringhen bekent te sijn/ dat de rechtveerdichheit Gods genomē wort vooz een rechtveerdichheit die Gode aengenaem ende behagelick is: gelijk Joannes de ere Gods stelt teghen de ere der menschen. Ick weet wel dat somtijds rechtveerdichheit Gods ghenaemt wort/ daer God de aentheur van is/ ende daer mede hy ons begaest: maer dat te deser plaetse niet anders en wort door het woort rechtveerdichheit verstaen/ dan dat wy op de gehoozsaemheyt ende offerhande Christi stemmende/ comen vooz den rechtstoel Gods blijven staende/ dat verstaen de verstandige lesers wel of ick schoon sweghe. Hoewel daer en ware niet vele aen het woort gheleghen/ waert dat vstander hier in met ons een ware dat wy in Christo gherechtveerdicht worden/ soo verre hy is een versoenoffer vooz ons geworden: het welcke hy niet en ronde sijn nae sijn Godlike natuere: Hierom als Christus selve de rechtveerdichheit die hy ons heeft aengebracht/ wil versogelen/ soo stelt hy eenen sekeren pant daer van in sijn vleesch. Hy noemt hem selven wel levende broot/ maer hy verelaet ooe hoe/ seggende: Dat sijn vleesch waerachtichlick spijse is/ ende dat sijn bloet waerachtichlick dranch is. Dese wijsse vā leeren wort wel gesten in de Sacramenten: de welcke

Het 9. argument.

Antwoort.

Hom. 5. 10.

Joan. 1. 14.

D'eerste Inrede.

D'eerste antwoort.

De tweede antwoort.

De derde antwoort.

1. Cor. 1. 30.

De tweede Inrede.

Jer. 51. 10.

Jer. 23. 6.

1. Antwoort.

1. Tim. 3. 16.

Joan. 1. 14.

Baru. 3. 38.

2. Antwoort.

Acto. 20. 28.

3. Antwoort.

Esai. 53. 11.

Bewijs.

Beslymt van alle antwoortden op 9. argument.

Phil. 2. 9.

Hom. 5. 19.

Het 10. argument.

Hom. 5. 19. Phil. 2. 7.

1. Cor. 5. 20.

1. Inrede.

Antwoort.

Hom. 5. 11.

Joan. 5. 44. ende 12. 43.

2. Inrede.

Antwoort.

Joan. 6. 55.

3. Inrede.

Antwoort.

wel onse geloofde tot den ghescehen ende niet tot eenen halven Christus beweghen/maer leeren nochtans oock mede dat de materie der rechtveerdicheyt ende salicheyt in sijn vleesch gheleghen is: niet dat de enkel mensche upt hem selven rechtveerdicht ende levédich inacht/ maer om dat het Gode belste heeft in den Middelaer te openbaren dat in hem verborghen ende onbegrijpelijk was. Daerom pleghe ick te segghen dat Christus is als een fonteyne ons voorzghestelt/ waer upt wy mogen scheppen dat anders soude sonder vrucht verborghen blyben in die diepe ende verborghen fonteyne der Godtliker Majesteit/ die in den perfoon des Middelaers tot ons comt. Op dese wijze ende nae dit geboelen en verfakie ick niet dat Christus ghelijck hy God ende mensche is/ ons rechtveerdicht/ ende dat dit werck oock des Vaders ende des heyligen Gheestes genep is: somma/ dat de rechtveerdicheyt der welcker Christus ons delectachtich maect/ is de eeuwighen rechtveerdicheyt des eeuwighen Gods/ soo verre de vaste ende clare redenen die ick voortgebracht hebbe/ haer cracht ende plaetse behouden.

10 Ende op dat hy de sterfte ende ongeleerde dooz sijne listen niet en bedriege/ soo bekenne ick dat wy dooz dit soo onbegrijpelijk goet der rechtveerdicheyt berooft zyn/ tot dat Christus onse woert. Daerom wordt de vereeninghe des hoofts ende der leden/ de inwooninghe Christi in onse herten: somma/ de geestelike vereeninghe van ons in den oppersten graet ghestelt: op dat Christus onse geworden zijnde/ ons der gaven daer mede hy begaeft is/ delectachtich make. Soo dan wy en aensten Christus niet van verre buyten ons/ op dat sijn rechtveerdicheyt ons toegherekent woerde: maer om dat wy hem aen doen/ende in sijn lichaem geplant zyn/ eyndelick op dat hy ons gewerdicht heeft een met hem te maken/daerom roemen wy dat wy met hem gemeynschay ende deel hebben in de rechtveerdicheyt. Aldus woert de valsche beschuldiginghe Ostandzi ontdeckt/ daer in hy seyt dat wy het geloofde achten rechtveerdicheyt te zijne: ghelijck of wy Christus van sijn recht beroofden/ als wy seggen dat wy ydel tot hem comen met den geloofde om sijnder genade plaetse te geven/ op dat hy selve alleen ons yvulle. Maer Ostander veracht dese gheestelike vereeninghe/ ende drijft een grove vermenginghe Christi met de geloovigen: ende noemse daerom upt haer alle Zwinglianen die de onheplige dwalinghe van de wesentlike rechtveerdicheyt niet aen nemen; om dat sy niet en ghedoen dat Christus in het Nachtemael substantialick gegeten woert. Maer ick achte my dat seer groote eere te zijne dat een hooverdich mensche die tot sijne eygene verstrickingen bevede is/ my hier in lastert. Hoewel hy en scheldt niet alleenick my/ maer oock andere schrijvers die der werelt ghenoech bekent zyn/ ende behooren van hem gheert te zijne. Het en gaet my niet aen/ ick en handele oock mijn eygen sake niet: daerom handele ick ooc dese sake te oprechtliker/dewyle ick byn ben van alle boose eygen genegentheyt. Daerom/ dat hy de wesentlike rechtveerdicheyt/ ende de wesentlike wooninghe Christi in ons soo ontidelick houdt staende/ dat dient hier toe: Ten eersten / op dat God hem selven dooz een grove vermenginghe in ons storze ghelijck Ostander ee vleeschelike eeringe in het Nachtemael dicht. Ten anderen/ op dat hy sijn rechtveerdicheyt in ons ghede/ dooz de welcke wy souden wesentlick niet hem rechtveerdich zyn:

want nae sijn geboeten is dese rechtveerdicheyt alsoo wel God selve/ als de goetheyt/ ofte heylicheyt/ ofte ghehechtheyt Gods. Ick en sal niet veel arbeys doen om de ghetuygenissen die hy voortbringt/ te wederleggen. Dooz Christus (seyt Petrus) zyn ons dicke ende seer groote beloften gegeven/ om dat wy souden der Goddeliker natuere delectachtich woerde. Hier upt verstaet Ostander dat God sijn wesen heeft met het onse vermengt/ ghelijck of wy nu waren sulter als het Euangelie belooft/ dat wy sulden in de laetste toecomste Christi zyn: maer Joannes vermaent dat wy dan sulden God sien ghelijck hy is/ om dat wy hem sulden ghelijck zyn. Ick hebbe alleenick willen den Leser een cleyn sinake gheven/ dat ick dese beenselingen willens late varen/ niet dat het waer zy die te wederlegghen/maer om dat ick niet en wil in onnutten arbeys moepelick zyn.

12 Maer in het tweede artijckel is niter seyns verborghen/ daer hy ons leert dat wy met God rechtveerdich zyn. Ick meene dat ick genoeg bewesen hebbe dat dese verheerde leeringe of sy schoon niet soo fenijnich noch schadelick en ware/ nochtans behoort den lesereu dwars ende ongeschickt te zijne/ dewyle sy cout/ onnut ende ydel is. Maer dit is een onderdraghelicke boosheyt/ dat hy het gantsche betrouwen onser salicheyt te neder woert onder de schyn eender dobbelder rechtveerdicheyt/ ende dat hy ons boven de wolcken verheft/ op dat wy de ghenade der versoeninge met den gheloofde niet aen nemen/ noch God niet geruster herten en aenroepen. Ostander bespat de ghene die leeren dat het woert rechtveerdighen is genomen upt de wijze van spreken in het rechtshups/ en dat het soo veel is te segghen als absolveren ofte quyte ende los wijzen: en seyt dat wy moeten niet der daet rechtveerdich zyn. Wy en verwoert oock geen dinc seerder dan dat wy gerechtveerdicht woerden dooz onverdiende toerekeninghe. Wel aē dan/ ist dat God ons niet en rechtveerdicht/ onse zonden quijt scheldende ende verghevende/ wat sulden dan de woorden Pauli bediedē daer hy seyt: God was in Christo de werelt met hem selven versoeneude/ den menschen hare zonden niet toerekenende. Want den ghenen die gheen zonde gedaen en hadde/ heeft hy vooz ons zonde ghenaeckt/ op dat wy souden in hem rechtveerdicheyt Gods worden. Ten eersten hebbe ick hier upt dat die rechtveerdich gheacht woerden die met God versoent zyn: ende de wijze woert daer by gestelt/ te weten/ dat God de menschen rechtveerdicht/ de zonden verghevende: ghelijck op een ander plaetse de rechtveerdighe woert tegen de beschuldiginghe gestelt/ waer dooz het claerlick genoeg bewesen woert dat die wijse van spreken is upt des rechtshups ghebruyck genomen. Ende soo een woert in de Hebraysche sprake gheleert is (soo verre hy oock hoel van sinnen is) die weet wel dat dese wijze van spreken daer upt ghenomen is/ ende waer toe sy dient/ en wat cracht sy heeft. Maer laet Ostander my nu antwoerden of het een woert men ofte een onvolmaectke ende halve beschuldiginghe is/ daer Paulus seyt dat de rechtveerdicheyt sonder wercken woert van David beschreven met dese woorden: Salich zyn de ghenen die zonden vergheven zyn: Dooz waer Paulus en brengt den Propheete niet voort tot ghetuygenisse/ ghelijck of hy leerde dat de rechtveerdighe der zonden ware een deel der rechtveerdicheyt ofte als een hulpe mede quarne om den mensche te rechtveerdighen: maer de

Ij gants

Het 12. argument.

2. Pet. 1. 4.

Antwoort.

1. Joan. 3. 2.

Het 13. argument.

Antwoort.

Het 14. argument.

De eerste antwoort.

2. Cor. 5. 19.

De tweede antwoort.

Rom. 4. 7.

Psal. 32. 1.

2. Tim. 1. 10. Tit. 1. 2. 3. 1. Pet. 1. 20.

4. Inrede.

Antwoort.

In wat verstante Christus gheseyt woert te zyn onse gherechticheyt.

Ephes. 3. 17.

Het 11. argument.

De eerste antwoort.

De tweede antwoort.

gantsche rechtveerdicheyt beslupt hy in de on-
 verdiende verghevinghe der zonden/ segghende/
 dat die mensche geluckich is wiens zonden ge-
 derkt zijn/ wien God de ongerechtigheden ver-
 gheuen heeft/ ende wien hy de overtredinghen
 niet toe rekent. Hy acht ende weerdeert dese
 gheluckicheyt daer upt dat de mensche aldus
 rechtveerdich is/ niet met der daet/ maer dooz
 toerekeninge. Hier tegen seyt Osiander dat dit
 soude een lasteringe Gods zijn/ ende teghen sijn
 natuere/ dat hy soude dien rechtveerdighen die
 niet der daet sondaers blijven. Maer men moet
 in ghedachtenisse houden dat ick nu geseyt heb-
 be/ te weten/ dat de ghenade der rechtveerdighe
 niet verschepden en wozt van de wedergebooz-
 te/ hoewel daer een onderschept tusschen is.
 Maer dewijle het dooz de beuindinge ghenoech
 bekent is dat in de rechtveerdighe altyts ober-
 blijfelen der zonden blijven/ soo moeten sy op
 een ander wijse gherechtveerdicht wozen/dan
 sy tot nieuwichteit des levens verandert wo-
 zen. Want dit laetste begint God alsoo in sijne
 uytverzoene/ ende maectt vooztganck daer in
 in den gheelen looy des levens wepnich te sa-
 men/ ende somtijts slappelic/ soo dat sy altyts
 by sijnen rechtsoel den oordele des doots on-
 derwozen zijn. Maer hy rechtveerdichste niet
 eensdeels/ maer alsoo dat sy bypeltick in de heme-
 len verschijnen/ghelijck of sy met de supverheyt
 Christi becleedt waeren. Want de conscientie en
 soude niet gerust zijn met een deel der rechtvee-
 dichteyt/ tot dat het seker sy dat wy Gode be-
 hagen/om dat wy voozt hem sonder uytne-
 minge gherechtveerdicht zijn. Hier upt volcht dat
 de leere der rechtveerdichemakinge gantschelic
 verkeert ende verdozen wozt/ als de herten
 twyfelachtich ghemaect wozen/ als het be-
 trouwen der salicheyt wozt wankelbaer ghe-
 maect/ als de vyse ende onvertsaechde acuo-
 pinge verhindert wozt: jae als de vyde ende ge-
 rusticheyt niet en wozt niet geesteliche blijfchap
 ghesterck en bevesticht. Hierom maectt Pau-
 lus een argument upt de natuere der diingen die
 malsanderen contrarie zijn/ segghende: Dat de
 erve niet en comt upt de wet: want alsoo soude
 het gheleove ydel gemaect wozen/ het wel-
 ke vergaet alst de wercken aensiet: want nie-
 mant onder de alderheyligste en sal in de wer-
 ken pet binden/ waer op hy mach betrouwen.
 Dit onderschept dat is tusschen de rechtvee-
 dinghe ende wedergeboozte (welcke twee din-
 ghen Osiander vermengt/ ende noemt ic dobbel
 rechtveerdicheyt) wozt propperlic van Paulo
 verclaert. Want als hy sprecket van sijn recht-
 veerdicheyt die hy met der daet hadde/ ofte van
 de ghehechtheit daer mede hy begaest was (de
 welcke Osiander noemt wesenteliche rechtvee-
 dichteyt) so roept hy jammerlick upt/ seggende:
 Jec am mensche/ wie sal my verlossen van den
 lichame deses doots? Maer als hy sijn toe-
 vlucht neemt tot de rechtveerdicheyt die in de
 eenighe barmherticheyt Gods ghesoudeert is/
 soo roemt hy gootelijc tegen leuen ende doot/
 ende sehande/ ende honghet/ ende sweert/ en alle
 tegenpoedige diingen. Wie (seyt hy) sal de upt-
 verzoene Gods beschuldige/ die hy selve recht-
 veerdicht? Want ick weet sekerlick dat gheen
 dinc ons en sal schelden van de liefde Gods in
 Christo. Hy seyt claerlick dat hen een rechtvee-
 dichteyt ghegeuen is/ die alleen volcomelic ge-
 noech is tot salicheyt voozt God/ soo dat de el-
 lendighe dienstbaerheyt/ de welcke hy wepnich
 te vozen beweende/ hem selven daer onder be-
 scemende/ het betrouwen der roeminge niet en

beneme noch verhindere. Dese verschepdenheyt
 is ghenoech bekent ende gemeen allen heyligen
 die onder den pack der zonden stenen/ ende daer-
 entusschen dooz het oberwinnende betrouwen
 alle vyse oberwinnen. Ende dat Osiander ons
 segghen wozt dat het met de natuere Gods niet
 ober een en comt/ dat valt op sijn eppen hoof-
 want hoewel hy de heylighen met een dobbel
 rechtveerdicheyt gelijk niet eenen geuorderden
 leede beleet/ soo wozt hy nochtans bedwon-
 gen te bekenne dat niemant Gode en behaecht/
 sonder verghevinge der zonden. Ende ist dat dit
 waer is/ soo moet hy pminers toe laten dat de
 mensche om ee seker deel der toerekeninge wozt
 rechtveerdich geacht/ die in der daet niet recht-
 veerdich en is. Maer hoe verre sal de sondaer
 dese onverdiende aeneminge strecken die in de
 plaetse der rechtveerdicheyt ghestelt wozt? tot
 een onte/ ofte tot een pont? Hy sal vooztwaer
 twyfelachtich ende wankelbaer zijn van d'een
 zyde op d'ander/ want hy en sal niet doozven soo
 veel rechtveerdicheyt neuen als hem tot een
 vast betrouwen moedich is. Het is doch goet
 dat dese die soude willen Gode een wet stellen/
 gheen richter en is in dese salie. Hierentusschen
 sal het vast blijven staende dat David seyt: dat
 God sal gerechtveerdicht woze in sijne wo-
 zen/ ende oberwinne als hy sal geoordeelt wo-
 zen. Ende wat grooter stouticheyt ist den op-
 persten richter te verdoenen als hy den men-
 sche bypelt verdienste absolueert/ op dat die ant-
 woort te niet sy daer mede hy seyt: Jek sal
 barmhertich zijn dieu ic wil barmhertich zijn?
 Ende nochtans de vooztspake ende biddinghe
 Mosi/ de welcke God met dese antwoorde
 stilde/ en gesehede niet om dat God niemande
 en soude sparen/ maer om dat hy de schult sou-
 de wech nemen/ ende alle het volck sparen/ hoe-
 wel daer schult in bevonden werdt. Maer wy
 sullen seggen dat de ghene die voozt God verla-
 ren zijn/ daerom van hem gherechtveerdicht
 wozen/ ende hare zonden begraven: om dat
 God ghelijck hy de zonde haet/ alsoo oock nie-
 mandt en can lief hebben dan die hy rechtvee-
 richt. Maer dit is een wonderelike wijse van
 rechtveerdighen/ dat de mensche met de recht-
 veerdicheyt Christi becleedt zijnde/ niet en ver-
 grouwer voozt het oordeel dat hy weerdich is/
 ende bypten hem selven rechtveerdich gheacht
 wozt/ daer hy hem selven niet rechte verdoemt.
 12. Maer men moet de Lesers vermanen dat
 sy die groote verborghentheyt aenuercken/ van
 de welcke Osiander roemt dat hyse hen niet en
 wilde verberghen. Want als hy lange ende vele
 gestreden heeft dat wy de ghenade by God niet
 en vercrijgen dooz de toeschyvinghe der recht-
 veerdicheyt Christi alleenlic: want (op dat ick
 sijn woorden ghebypcke) het soude Gode on-
 mogelijk zijn die voozt rechtveerdich te worden/
 die niet rechtveerdich en zijn: soo beslupt hy ten
 eynde/ dat Christus ons is tot rechtveerdicheyt
 ghegeuen/ niet nae sijn menschelike/ maer nae
 sijn Goddelike natuere: en hoewel dese recht-
 veerdicheyt niet en can anders dan in den per-
 soon des Middelaers gevonden wozen/ dat sy
 nochtans is een rechtveerdicheyt Gods/ ende
 niet des mensches. Aldus en dyaert hy nu sijn
 snoc niet/ mer rechtveerdigheden/ maer hy
 beneemt gantschelic der menscheliker natuere
 Christi het ampt der rechtveerdighe. Ende
 het betacnt wel dat men wete met wat redenen
 hy strengt te wet/ daer wozt te dier selver plaetse
 gheseyt dat Christus ons is gewozen tot wijf-
 cheyt: ende die comt alleenlic den ewighen
 woort

Osianders
 uytvlucht.

Antwoort.

Rom. 7.
 ende 8.1.
 Gal. 5.17.
 i. Joan. 1.8.

De toeghe-
 kende en eerst
 aenghevan-
 ghene gerech-
 ticheyt moet
 men van mal-
 canderen on-
 derschepden.

Galat. 3.18.

Osiander
 vermengtse
 onder een.

Rom. 7.24.

Rom. 8.33.

Osianders
 teghenwozt
 puinghe.
 Antwoort.

Psal. 51.5.

Etob. 21.19.

Het 15. argu-
 ment/ ofte
 raserie van
 Osiander.

woortde

woorde toe (nae sijn seggen.) Daerom is oock de mensche Christus geer rechtveerdicheyt. Hier op antwoorde ick dat de eenichghebozen Sone Gods wel was de ewighe wyshheit Gods/ maer dat dit hem woxt op een ander wyse van Paulo toe gescheyden/ te weten/ om dat alle de schatten der wyshheit ende wetenschap in hem verborzen sijn. Soo heeft hy dan ons geopenbaert dat hy by den Vader hadde: ende alsoo is het gene dat Paulus seyt/ te verstaen/ niet van het wesen des Soons Gods/maer van onse gebuyck/ ende woxt behooslich der menscheliker natuere Christi toeghevoecht. Want hoe wel het licht in dupsterinisse lichtede/ eer Christus het vleesch aen nam/ soo was nochtans dat licht verborzen/ tot dat de selve Christus is in de menschelike natuere booztgecomen/ om de Sonne der rechtveerdicheyt te zyne/ de welke hem selven daerom noemt het licht der werelt. Hy woxt ons oock dwaeslich teghen dat de cracht der rechtveerdicheyt verre is/ alsoo wel boven de Engelen als boven den menschen. Want dat en is niet gelegen in de weerdicheyt eeniger creatuere/ maer in de ordeninge Gods. Waert dat de Engelen wilden Gode voldoen/ sy en souden niet comen/ want sy en sijn daer toe niet veroydent. Maer dit quam sonderlinge den mensche Christus toe/ die der Wet onderwozpen was/ om ons van de verdoelkinge der Wet te verlossen. Hy lastert oock veel te ongeschicktelich de ghene die versaken dat Christus nae sijn Godlike natuere onse rechtveerdicheyt is/ seggende dat sy alleenliken een deel van Christus laten/ ende (het welke booser is) dat sy twee Goden maken/ om dat sy segghen dat wy niet rechtveerdich en sijn door de rechtveerdicheyt Gods/ hoewel sy bekennen dat God in ons woont. Want als wy seggen dat Christus soo verre hy den doot heeft aenghegaen om dat hy dien soide te niet maken die het ghewelt des doots hadde/ is de Aetheur des levens/ soo berooben wy hem gheheel ghehlyc hy God in den vleesche gheopenbaert is/ niet terstont van die eere: maer wy ondersthepde alleenliken hoe wy tot de rechtveerdicheyt Christi comen dat wy die gebuycken: in welke sake Ofsander veel te schandelich gedwaelt heeft. Ende wy versaken niet dat het ons upt de verborzen ghenade ende cracht Gods vloeyt/ dat ons is opentlick in Christus ghegheven: noch wy en wederstrecken niet dat de rechtveerdicheyt die Christus ons gheeft/ is de rechtveerdicheyt Gods/ de welke van hem comt: maer wy houden dit stantvastelich/ te weten/ dat wy in de doot ende wederopstandinghe Christi hebben rechtveerdicheyt ende leven. Ick late dien schandelicken versawelden hoop der plaetsen varen/ daer mede hy sonder onderscheyt ende oock sonder ghemeyn ghevoelen ofte verstant/ heeft de Lesers vermoert/ om te bewysen dat nient moet van wesentelike rechtveerdicheyt verstaen/ soo waer van rechtveerdicheyt gemeldt wort. Ghelijck daer David de rechtveerdicheyt Gods aéroeyt tot hulpe/ het welke hoewel hy't meer dan hondertmael doet/ soo en ontsiet nochtans Ofsander hem niet alle de sententien te vervalsen. Het en heeft oock gheen meerder sterckte noch vasticheyt dat Ofsander ons tegenwoxt dat het epphentlick ende te rechte rechtveerdicheyt ghenacint wort/ waer door wy gheroert worden om wel en recht te doen: ende dat God alleen den wille ende het volbrueghen in ons werelt. Want wy en versake niet dat God ons door sijnen Geest vernieut tot rechtveerdicheyt

ende heylicheyt des levens: maer men moet ten eersten sien of hy dat doet door hem selven sonder middel/ of dat hy't doet door sijnen Sone/ den welken hy alle volheyt des Gheests heeft ghegeven/ om dat hy door sijn overbloedicheyt soude der gebzerkelicheyt sijnder leden te hulpe comen. Dove desen hoewel de rechtveerdicheyt ons comt van de verborzen fonteyne der Godheyt/ soo en volche nochtans daer upt niet dat Christus die hem selven heeft in de vleesche om onsent wille geheylighet/ na de Godlike naemre onse rechtveerdicheyt is. Het is oock alsoo lichtveerdich dat hy vooztbringt dat Christus selve is door de godlike rechtveerdicheyt rechtveerdich: om dat hy oock selve niet en soude sijn bevolen werck volbruecht hebben/ hadde hem de wille des Vaders niet daer toe verwerlt: want hoewel erghens gheseyt is/ dat alle de verdiensten Christi vloeyen upt het enckel behaghen Gods alleenliken/ soo en gaet nochtans dit de fantatie en versieringe Ofsander niet aen/ daer mede hy sijne ende der ewigoudighen menschen ooghen verstrickt. Want wie sal toe laten datmen alsoo argumentere/ te weten/ dat wy wesentlick rechtveerdich sijn/ en dat het wesen der rechtveerdicheyt Gods in ons woont/ om dat God de fonteyne en de oorspronck onser rechtveerdicheyt is? Esaias seyt dat God in de verlossinghe sijnre gemeynte heeft rechtveerdicheyt aengedaen gelijc een har naseh. Maer was dat om Christum van de wapen die hy hem ghegeven hadde/ te berooben/ op dat hy gheen volmaecht verlosser en ware? Maer de Prophete en heeft niet anders willen seggen dan dat God geen dinck buyten hem selven van pemaende geleent en heeft/ noch geen hulpe ghelade en heeft om ons te verlossen. Het welke Paulus ons met andere woorden int cozte beduyt heeft/ seggende/ dat God ons heeft salicheyt gegeven tot vertooninghe sijnre rechtveerdicheyt. Maer hier mede en wederlept hy gheensins dat hy ergens leert dat wy door eens menschen gehoorsamenheit rechtveerdich sijn. Somma/ soo wie twee rechtveerdicheden vermengt/ op dat de arme ziele in de enckel ende eenighe barmherticheyt Gods niet en rusten/ die bespot Christum/ hem met ghevlochten dooznen eroonende.

13 Maer dewijle het meeste deel der menschen een rechtveerdicheyt dicht die upt den gheloove en upt wercken gemaeckt sy/ so laet ons ooc bewijzen dat tusschen de rechtveerdicheyt des geloofs en de rechtveerdicheyt der wercke so groot onderscheyt is/ dat d'een moet nootzakelic vallē als d'ander blifst staende. De Apostel seyt dat hy alle dinck heeft als byck geaecht/ om dat hy sonde Christum gewinnen/ en in Christo beboonden worden/ niet hebbende sijn eppen rechtveerdicheyt die upt de Wet is/ maer die upt den geloove Jesu Christi is/ te weten/ rechtveerdicheyt die upt God is door het gheloove. Ghy siet dat hier twee contrarie dingen vergeleken worden/ ende dat hier wort te kennen ghegheven/ dat de mensche moet sijn eppen rechtveerdicheyt verlaten/ ist dat hy wil de rechtveerdicheyt Christi vercrigen ende behouden. Daerom leert hy ergens dat dit is de oorsake geweest des vals der Joden/ te weten/ dat sy willende haer erghen rechtveerdicheyt houden staende/ der rechtveerdicheyt Gods niet en sijn gehoorsamen geweest.

* Ist dat wy de rechtveerdicheyt Gods verliesen/ als wy willen onse eppen rechtveerdicheyt houden staende/ soo moeten wy voozwaer onse eppen rechtveerdicheyt verwoyden/ op dat wy de rechtveerdicheyt Gods ghecrigen. Dit

Antwoort.

Coloff. 2. 3.

Mal. 4. 2. Joan. 8. 12.

Het 16. argument. Antwoort.

Galat. 3. 12.

Het 17. argument.

Antwoort.

Hebr. 2. 14.

Het 18. argument. Antwoort.

Het 19. argument.

Phil. 2. 13.

Antwoort.

Joan. 1. 16. Coloff. 1. 19. ende 2. 9.

Joan. 17. 19.

Het 20. argument. Antwoort.

Esai. 59. 17.

Rom. 3. 25. Rom. 5. 19.

Bestint van de wederlegginghe der dwalinghen van Ofsander.

Het laatste deel des 4. a. pittels/ waer in wederlept worden de Sophisten/ welke bereden een sliche gheachticheyt/ de welke nvt her ghelooue ende de wercken tamen gemaeckt is.

* Rom. 10. 3. * Ied. Tusschen de rechtveerdicheyt des geloofs en der wercken is sulck een onderscheyt/ dat d'een nootzakelic moet vallen/ als d'ander staende blijft.

selve bewijst Paulus oock als hy seyt dat onse roevinghe niet dooz de Wet/maer dooz het geloobe wordt uytghesloten. Hier uyt volcht dat wy eenighe materie der roevinge behoude soo langhe als daer eenighe rechtveerdicheyt der wercken blijft. Nu ist dat het gheloobe alle roevinge uyt sluyt/ soo en can de rechtveerdicheyt der wercken gheenins met de rechtveerdicheyt des gheloofs vereenicht worden. Nae dit ghevoelen spreckt hy so claerlick in het vierde Capittel tot de Romeynen/ dat daer gheen uytvlucht en can plaetse hebben. Ist dat Abraham (sept hy) is dooz de wercken gerechtveerdicht/ soo heeft hy roem. Daer nae seyt hy/maer hy en heeft geenen roem by God. Soo volcht dan hier uyt dat hy niet en is dooz wercken gherechtveerdicht. Daer nae stelt hy een ander argument uyt de nature der dingen die malcanderen contrarie zijn. Als men den wercken loon gheeft/ soo gheschiet dat uyt de verdienste/ ende niet uyt ghenade. Maer den gheloobe wordt rechtveerdicheyt toe gheschreven uyt ghenade. Soo en ist dan niet uyt verdienste der wercken. Daerom laet varen dien droom der gheuer die dachten dat de rechtveerdicheyt is uyt den gheloobe ende uyt wercken te samen ghesmeedt.

14 De Sophiste in dwalschinghe der Schriftuere/ ende in ydele teghenspreekingen lust ende gheneuchte hebbende/ meynen een subtyle ende scherpsinnighe uytvlucht te hebben/ segghende dat de wercken daer van Paulus spreckt/ zijn alleenlick sulcke wercken als de menschen die noch niet en zijn wedergebozen/ doen alleenlick letterlick ende uyt pooginghe des vpen goetdunkens/byuten de ghenade Christi: ende segghen dat de woorden Pauli/ de gheestelicke wercken niet aen en gaen. Aldus nae haer ghevoelen wort de mensche gerechtveerdicht by de dooz het geloobe ende dooz wercken/soo verre het niet sijn epghe wercken en zijn/ maer gaven Christi/ ende vruchten der wedergeboorte. Want Paulus (segghen sy) en heeft ontgheen ander oorzaak alsoo ghesproken/ dan ont dat hy de Joden die op haer epghe macht betrouden/ soude overwinnen/ bewysende dat sy dwaeslick hen selven rechtveerdicheyt toeschryven/ dewyle de Gheest Christi alleen ons die gheeft/ ende niet onse neersticheyt uyt de epgen roeringhe onser nature. Maer sy en aenmercken niet dat in de vergelijkinge der werctelicken ende der Euangelischer rechtveerdicheyt die Paulus ergens by zeygt/ alleley wercke uytgestoten worden/ niet wat titel sy oock verciert zijn. Want hy leert dat de rechtveerdicheyt der Wet is/ dat de ghene die ghedaen heeft dat de Wet gebiedt/ salicheyt gherrijghe: maer dat de rechtveerdicheyt des geloofs is dat wy ghelooven dat Christus is ghestorven ende weder opgestaen. Boven desen sullen wy hier nae te sijn der plaetse sien dat de heplichmakinghe ende de rechtveerdicheyt zijn verchepden weldaden Christi. Daer uyt volcht dat oock niet selfs de gheestelicke wercken niet gherekent en worden alsinen de cracht om te rechtveerdigen den gheloobe toe schijnt. Ende Paulus seyt/ dat Abraham geenen roem en heeft dooz God/ want hy dooz de wercken niet rechtveerdich en is/ soo en moet men dat niet verstaen van den letterlickken en uytwendigen schijn der deuchde/ ofte van de neersticheyt des vpen goetdunkens: maer dat Abraham hoewel sijn leven geestelick ende bynae Engelsch was/ nochtans geen verdiensten der wercken en hadde dooz de weleke hy nocht te rechtveerdicheyt dooz God gherrijghen.

15 De School-leeraers zijn wat grover haer voorberedinghe menghende: ende nochtans wordt de siechte ende onwoozsichtige menschen dooz dese niet alsoo boose leeringhe verleyt/ dewyle sy de barmherticheyt Gods/ de weleke alleen in de bedryce de zielen gerust maken/ met de voorwendinge des Gheests ende der genade bedecken. Wy bekenmen met Paulo dat de volbringers der Wet gherechtveerdicht worden dooz God: maer dewyle wy alle verre zijn van de onderhoudinghe der Wet/ so besluyten wy hier uyt dat de wercken die behoorden aldermeest cracht te hebbē tot rechtveerdicheyt/ ons niet en helpen/ dewyle wyse niet en hebben. So veel de geneyne Papisten ofte School-leeraren aengact/ die dwale hier tweesins/ te weten/ dat sy van het geloobe maken een verckertheyt der conscientie/ waer dooz sy van God loon verwachten dooz hare verdiensten: ende dat sy de ghenade Gods dupden te zijne niet een toerekeninghe der onbedieder rechtveerdicheyt/ maer eenen gheest die tot de oeffeninge ende neersticheyt in Godsalicheyt helpt. Sy lesen wel by de Apostel dat de ghene die tot God gaet/ moeten eerst ghelooven dat God is: ten anderen dat hy een verghelder is den ghenen die hem soecken. Maer sy en aenmercken niet op wat wyse hy moet gesocht worden. Ende dat sy dwale in het woort genade, dat is openbaer uyt hare boeckken. Want de rechtveerdichmakinghe die ons dooz Christum gheschiet is/ die leyt Lombardus tweesins uyt. Ten eersten (sept hy) rechtveerdicht ons de doot Christi als daer dooz de liefde verwecht wort in onse herten/ waer dooz wy rechtveerdich worden: ten anderen om dat de zonde/ waer mede de Dupvel ons ghevangen hielt/ is dooz de selve doot Christi uytghevischt/ soo dat hy nu niet en heeft waer mede hy ons can verdoemen. Hier siet ghy hoe dat Lombardus de genade Gods in de rechtveerdichmakinge boogemelick aenurreckt/ so verre wy dooz de genade des heyligen Gheests verwecht worden tot goede wercken. Hy heeft willen het ghevoelen Augustini nae volghen/ maer hy volcht dat van verre/ jae wijckt oock seer daer van: want wat van Augustino is claerlick gesept/ dat verdupstert hy/ ende dat in Augustino niet seer onsyber en was/ dat vervalscht hy. De Scholen zijn alenys tot swaerder dwalingen gevallen tot dat sy ten eynde zijn gecomen tot Helagiaensche leeringhe. Oock en moeten wy het ghevoelen Augustini/ ofte pinners sijn wyse van spreken niet allesins aen nemen noch volgen. Want hoewel hy de mensche wel van den gantsche lof der rechtveerdicheyt berooft/ ende dien gheheel der ghenade Gods toeschryft/ soo stelt hy nochtans de ghenade in de heplichmakinge/ dooz de weleke wy dooz den Geest tot nieuwichteyt des levens wedergebozen worden.

16 Maer als de Schriftuere spreckt van de rechtveerdicheyt des gheloofs/ soo leert sy ons een deel ander sake: te weten/ dat wy ons van het aenschouwe onser wercken afwenden/ ende alleenlick op de barmherticheyt Gods en volbrachteyt Christi sien. Want sy leert dusdanich een oydninge der rechtveerdinghe: te weten/ dat God van den eersten aen dooz enckel en onbediende goedicheyt gheuerdicht de sondigen mensche te ontfangen/ ghen dinct in hem aenmerckede waer dooz hy soude tot barmherticheyt beroert worden/ anders dan sijn ellende: te weten/ dewyle hy den mensche siet gheheel ydel en naect van goede wercken/so neemt hy uyt hem

Rom. 3. 27.

Rom. 4. 2.

Werblich der Sophisten / weleke spelen met de ghelegkheit der namen.

De eerste antwoort.

De tweede antwoort.

Gal. 3. 11. 12.

Rom. 4. 2.

De tweede uytvlucht.

Rom. 2. 13.

Antwoort daer in verzoont wort wederley bedroch.

Heb. 11. 6.

Lib. 3. Sent. dist. 16. 1.

De tweede antwoort/ weleke bezoont uyt der heyligher Schriftuere/ wat dat de gerechticheyt des gheloofs is.

hem selvé oorzake om hem goet te doen/ op dat hy den foundaer dooz het gevoelen sijnder genade verwerke/ op dat hy op sijne epghe wercken gheen betrouwen hebbende/ de gheheel souma sijnder salicheyt in de barmherticheyt Gods stelle. Dit is het ghevoelen des gheloofs waer dooz de foundaer comt tot besittinghe sijnder salicheyt / als hy upt de leere des Euangelij bekent dat hy niet God versoent is / dat hy dooz de rechtveerdicheyt Christi/ dooz de vercreghen vergevinge der zonde gerechtveerdicht is: ende hoewel hy dooz den Gheest Gods is wedergeboren / soo en denckt hy nochtans niet in goede wercken / maer in de ernighe rechtveerdicheyt Christi rechtveerdicheyt te hebbē. Als dese dinghen sullen een vegelick bysonder aengenuect wozden/ soo sullen sy een clare uptlegginge onses gevoelens gheven. Hoewel men mochtse bet in een ander ordeninghe sechielien / dan ghelyck wyse voorzestelt hebben. Maer daer en is niet veel aen ghelegghen / soo verre sy alsoo aen malcanderen geboecht wozden / dat de gantsche sake behoortlick ende sekerlick bevesticht zy.

17 Hier moeten wy in ghedaechtenisse hebben de overcominge des geloofs ende des Euangelij/ die wy boven gestelt hebben. Want daerom seyt men dat het geloove de mensche rechtveerdicht om dat het de rechtveerdicheyt die in den Euangelie wort aengebode/ ontfangt die en denccent. En ainsmen seyt dat de rechtveerdicheyt ons wozt in den Euangelio aengeboden/ daer mede wozt alle aennerekinge der wercken upt ghesloten. Ver welke Paulus dickmael/ maer woornemelick in twee plaersen seer elackerliel bewijst. Want tot de Romeynen de Wet ende het Euangelium niet malcanderen vergelykende / seyt / dat de rechtveerdicheyt upt de Wet/ aldus zy: De mensche die dit doet/ die sal daer in leven: maer dat de rechtveerdicheyt des gheloofs salicheyt vercondicht den ghenen die in syn herte gheboeft/ ende niet synen mont beslyt den Heere Jesum / ende dat de Vader hem heeft upt de dooden verwerkt. Hier siet ghy dat Paulus dit ondersecht maect tussche de Wet ende het Euangelium/ te wete/ dat de Wet den wercken rechtveerdicheyt toe sechuyt / ende dat het Euangelium onberdiende rechtveerdicheyt geeft/ sonder hulpe der wercken. Dit is een seer sechyon plaerie die ons oock can upt vele swaricheden onwerren / als wy verstaen dat de rechtveerdicheyt die ons dooz het Euangelium wozt gegeven/ byp is van de conditie der Wet. Dit is de oorzake waerom hy dickmael de belofte en de Wet niet soo groot sechijn der tegenstrydinghe stelt tegen malcanderen: ghelyck als hy seyt: Ist dat de erve comt upt de Wet/ soo en is sy nu niet upt de belofte / en dat voort in dat selve Capittel nae dit gevoelen is gheschreven. Doozwaer de Wet heeft oock hare beloften. Daerom moet in de Euangelische belofte wat anders en sonderlyc zyn/ ten zy dat wy willen belijden dat de vergelykinghe onbeguacem zy. En wat sal in de Euangelische beloften sonderlyc zyn/ anders dan dat sy onberdiēt zyn/ ende alleentlick op de barmherticheyt Gods steunen: daer de beloften der Wet op de wercken staen. Dat nu hier niemant tegē en snatere/ dat Paulus de rechtveerdicheyt alleentlick verwozt/ die de menschen willen upt haer eygen macht ende upt haer byde goeddunck. Gode in de hant secken. Want Paulus leert sonder uytneeminghe/ dat de Wet niet haer gebieden geen voordeel en doet: om dat niet alleentlick onder den gheneynen man/ maer ooc onder de alder volmaccteste

nemant en is die de geboden volbruynt. Dooz waer de liefde is het woornemste hoofstuck der Wet. Dewyle dan de Gheest Gods ons tot liefde vernient ende beweecht/ waerom en wozen wy daer dooz niet rechtveerdich / anders dan om dat sy oock in de Heylighen onvolmaect is/ ende daerom dooz haer seiven gheenen lof noch prijs en verdient?

18 De tweede plaetse is daer Paulus seyt. Dat niemant upt de Wet gherechtveerdicht en wozt dooz God / dat is openbaer: Want de rechtveerdige sal upt den geloove leven: ende de Wet en is niet upt de geloove/ maer de mensche die dit doet die sal daer in levē. Hoe sal dit argument anders staē ten zy eerst clare dat de wercken niet gerekent en wozen niet den gheloove/ maer meer gantschelick daer van verscheyden sijn/ hy seyt dat de Wet verscheyden is van den geloove. Waerom? Om dat de werckē noodich sijn tot de rechtveerdicheyt der Wet. So volcht dan hier upt dat de wercken niet noodich en sijn tot de rechtveerdicheyt des gheloofs. Wt dese vergelykinghe is het openbaer dat de ghenade die gerechtveerdicht wozt upt de geloove/ wozt sonder verdienste der wercken / jac buyten verdienste der wercken gherechtveerdicht / om dat het gheloove de rechtveerdicheyt ontfangt die dooz het Euangelium gegeven wozt. Ende het Euangelium is hier in van de Wet verscheyden/ dat het de rechtveerdicheyt niet en biūt aen wercken / maer steltse in de barmherticheyt Gods alleen. Sulck ist oock dat hy tot de Romeyne seyt/ dat Abrahā geen oorzake en heeft om te roemen / want het gheloove is hem tot rechtveerdicheyt gerekent: en hy versterct dat/ segghende/ dat de rechtveerdicheyt des gheloofs dan plaetse heeft / als daer geene werckē en sijn dien men loon schuldic is. Waer wercken sijn (seyt hy) daer wozt hen de verdiende loon ghegeven: maer dat den geloove ghegheven wozt/ dat is onverdient: want de sin der woorden die hy daer gebuyct/ gheeft dit oock upt/ dat hy weynich daer na seyt/ dat de erve daerom wozt dooz het geloove vercregen/ op dat het zy na de genade: Hier upt beslyt hy dat de erve onverdient is/ om dat sy dooz het gheloove wozt ontfangen. Waer upt comt dat anders dan om dat het gheloove gheheel rust in de barmherticheyt Gods sonder hulpe der wercken? Ende in dit selve gevoelen leert hy sonder twyfel ergens dat de rechtveerdicheyt Gods is sonder de Wet gheopenbaert/ hoewel sy ghetuyghenisse heeft van de Wet ende Propheeten. Want als hy de Wet uptsluyt / soo versackit hy dat wy dooz wercken gheholpen wozen/ ofte met wercken rechtveerdicheyt vercreghen/ maer seyt dat wy ydel daer toe comen om die te ontfanghen.

19 Nu siet de Leser niet wat groter onredelickheyt de Sophisten te desen tijde onse leere lasteren / als wy segghen / dat de mensche dooz het geloove alleen gerechtveerdicht wozt. Dat de mensche dooz het geloove gherechtveerdicht wozt/ dat en doze sy niet versaken/ dewyle het soo dickmael in de Schryftuere ghelesen wozt. Maer dewyle dat woodeken/ alleen, nergens uptghedruickt en staet/ daerom en willen sy niet hyden dat het daer by gestelt woze. Ist dat het alsoo is/ wat sullen sy dan antwoozden op dese woozden Pauli / daer hy houdt staende dat de rechtveerdicheyt niet en is upt den gheloove/ ten zy dat sy onverdient zy. Hoe sal het ghene dat dooz niet ende onverdient is / over een comen niet de wercken? Hoe sullen sy oock comen wederleggē dat Paulus ergens seyt/ dat de rechtveerd-

Rom. 8. 3.

De andere is upt Habacuc cap. 2. vers. 4. ende upt den brief tot den Salateren cap. 3. vers. 11. Hab. 2. 4. Gal. 3. 11.

Rom. 4. 2.

Rom. 3. 21.

De derde bezeghelicke uptblucht der Dapiste/ daer mede sijn dat woodeken (Alleen) betwerpen.

De eerste antwozt. De tweede antwozt.

Rom. 4. 2.

Rom. 7. 17.

Op dat het selve betemach blieken / wozen twee passagen upt den Apostel voorzestelt byacht.

De eerste is upt den brief tot den Romeynen cap. 10. vers. 5. Levit. 18. 5. Ezech. 20. 12. Rom. 10. 5.

Galat. 3. 18.

rechtveerdicheyt Gods in den Euangelio gheopenbaert woert? Ist dat de rechtveerdicheyt in den Euangelio geopenbaert woert/ soo en woert sy voozwaer niet gheschiet/ noch half/maer geheel ende volcomen daer in verbaert. So en heeft dan de Wet geen plaetse in de rechtveerdicheyt. Ende haer teghenspreken en is niet alleenlich valsch/ maer oock gheheel spottelick dat sy teghen dit woordelen/ alleen, maken/ ghelijck of wpt van de onsen daer sy stelden. Wat schrijft die niet volcomelic genoegh de gantsche cracht der rechtveerdinghe den geloobe alleen toe/diese geheel den wercken benemint? Ick bidde u/ wat bedieden dese wijzen van spreken? Dat de rechtveerdicheyt is sonder de Wet gheopenbaert? Dat de mensche woert gherechtveerdicht vooz niet ende onverdient/ ende sonder wercken der Wet. Hier hebben sy een vernuftige wptblucht/ de welcke nochtans seer onbequaem ende ongeschick is: hoewel de selve niet van dese menschen is eerst ghebonden/ maer sy hebbense van Origene/ ende sommighe andere oude Schrijvers ghenomen. Te weten/ sy snateren dat de ceremoniale wercken der Wet wptghesloten worden/ ende niet de wercken der zeden/ diemen noemt Moralia. Sy doen so grooten vooztgank sonder ophouden in de scholen/ sijvende dat sy niet selfs de eerste beginselen der Dialectica (door welcke conste men alle saken beschepdelick handelt) en weten. Wepnen sy dat de Apostel raect als hy tot bevestinghe sijns gheloovens dese plaetse vooztbringt? De mensche die dit doet/die sal daer in levē? Ende/ verbloect is een yghelick/ die niet en voozbringt al wat gheschreven is in den boeck der Wet. Ist dat sy niet wptsumich en sijn/ soo en sullen sy niet segghen dat het leven is beloofst den ghenen die de ceremonien onderhoude/ ofte dat alleenlich de ghene die de ceremonien overtreden/ met de vervloekinghe ghezecht sijn. Ist datmen die plaetsen moet van de Wet der zede verstaen/ soo worden ooc sonder twijfel alle wercken der zeden wijten de macht der rechtveerdighe ghesloten. Dit selve bewijzen oock de argumenten Pauli die hy ghebruyekt. Dewyle de bekenninghe der zonden comt door de Wet/ soo en comt daer door gheen rechtveerdicheyt. Dewyle de Wet toon werck/ soo en werck sy gheen rechtveerdicheyt. Dewyle de Wet niet en can de consciencien gerust maken/ soo en can sy oock gheen rechtveerdicheyt gheven. Dewyle het gheloove toegerekent woert tot rechtveerdicheyt/ soo en is de loon der wercken geen rechtveerdicheyt/ maer sy woert onverdient ghegeven. Dewyle wy wpt den gheloove gerechtveerdicht worden/ soo is de roem wech ghenomen. Ware daer een Wet ghegeven die conde rechtveerdighen/ soo soude de rechtveerdicheyt waerachtichlick wpt de Wet sijn. Maer God heeft alle dinck onder de zonde bestoten/ om dat de belofte soude den geloovigen ghegeven worden. Sy mocht hier tegen beuelsen/ waert dat sy hoorden dat dese argumenten de ceremonien aengingen/ ende niet de zeden: maer de kinderen selve soude soo groote onbeschaemtheit bespotten ende verwoepen. Daerom sal het ons seker sijn/ dat het van de gantsche Wet ghesproken woert/ daer de macht om te rechtveerdighen woert der Wet benomen.

20 Ist dat peinant verwondert waerom het den Apostel niet gheuoerch en was te segghen de wercken/ maer heeft willen oock de Wet daer hy melden/ seggende/ de wercken der Wet: Hier op is licht te antwoorden, Want dat de wercken

soo groot gheacht worden/ de weerdicheyt hebben sy meer daer wpt dat sy Gode aenghenaem sijn dan wpt haer selven. Want wie soude bestaen de rechtveerdicheyt der wercken Gode aen te prijzen/ als hyse niet vooz goet en hielde? Wie soude bestaen loon vooz de wercken te eschē gelick schult/hadde God dien niet beloofst? Soo hebben dan de wercken dat wpt de welbedicheyt Gods/ dat sy weerdich geacht worden/ rechtveerdicheyt ghenemint te sijn/ ende loon te ontfangen. En sy en hebben geen weerdicheyt anders dan alleculie op dese wyse/ te weten/ als wy vooznemen daer door Gode ghejoozsamenheyt te bewijzen. Daerom als Paulus erghens wil bewijzen dat Abraham niet en sonde door de wercken gerechtveerdicht worden/ so bruyngt hy voozt dat de Wet is eerst ghegeven/ bynae vier hondert en dertich jare/ na dat het verbont gemaeckt was. Sulck een argument souden de onwetende bespotten/ seggende: dat oock eer de Wet ghegeven was/ wel conden rechtveerdighe wercken sijn. Maer dewyle Paulus wiste dat de wercken niet en conden soo groote weerdicheyt hebben/ anders dan door de ghetupgenisse ende gheweerdighe Gods/ soo stelt hy als vast ende seker/ dat de wercken vooz de Wet gheen cracht en hadden om te rechtveerdigen. Aldus hebben wy int waerom hy namllick seyt/ de wercken der Wet/ als hy de wercken wilde de rechtveerdighe benemen: te weten/ om datmen van die alle mochte twijfelinghe vooztbringen. Hoewel hy verwoert oock somtijts alle wercken sonder de Wet te noemen: ghelijck als hy seyt/ door de getupgenisse Davids/ dat die mensche ghelucklich is/ dien God rechtveerdicht toe schrijft sonder wercken. Daerom en connen sy niet geene tegenwoydinghen maken dat wy dese gemeen wptsluytinge aller wercken die wy met dat woordelen/ alleen, beduyden/ niet en sullen behouden. Sy soecken oock te vergheeffse dese lichtveerdighe scherpsinnicheyt/ segghende: dat wy gerechtveerdicht worden door het gheloove/ alleen dat door de liefde werck/ op dat sy de rechtveerdicheyt stellen in de liefde. Wy bekennen wel met Paulo dat geen ander geloobe en rechtveerdicht dan dat door de liefde crachtich is: maer wpt de cracht der liefde en neemt het geloobe sijn cracht om te rechtveerdigē niet. Iae het en rechtveerdicht door geen ander oozsake/ dan om dat het ons tot de ghemeynschap der rechtveerdicheyt Christi bruyngt. Anders soude dat argument Pauli ghesce vallen dat hy soo strangelick drijft/ als hy seyt: Den ghenen die werck en woert de loon niet toegerekent nae ghenade/maer nae schult. Ende den ghenen die niet en werck/ maer ghelooft in den genen die den sondaer rechtveerdicht/ woert sijn gheloove toegerekent tot rechtveerdicheyt. Hadde hy coc connen crachtichlicker handelen/ dan also hy al dus spreect/ dat daer gheen rechtveerdicheyt des geloofs en is/ anders dan daer geene wercken en sijn die men soude loon schuldich sijn: ende dat het geloobe dan eerst toegerekent woert tot rechtveerdicheyt/ als de rechtveerdicheyt woert door onverdiente ghenade ghegeven.

21 Laet ons nu sien hoe waerachtich het sy dat wy in de beschrijvinge der rechtveerdicheyt geseyt hebben/ te weten/ dat de rechtveerdicheyt des geloofs/ is verfoeninge met God/ die in de verghevinge der zonden alleen gelegen is. Men moet altijts tot dese fondament- rede weder keeren/ te weten/ dat de toon Gods is over alle menschen/ soo langhe als sy sondaers blieden. Dit heeft Esaias seer wel beduyt met dese woorden:

De derde antwoort. Rom. 2.27. ende 24.

De vierde vernuftige wptblucht/ ofte bedriegelicke argueringhe.

De eerste antwoort. Gal. 3.10.12.

De tweede antwoort.

Rom. 3.20. ende 4.15.

Gal. 3.21.22.

De derde antwoort.

Rom. 3.9.

4 De 5. bedriegelicke wptblucht. Dat de goede wercken des naems der rechtveerdicheyt ende des loons weerdich sijn. Antwoort.

Welcke niet een seer sekerhe bewijs-rede des apostels bedriecht is. Galat. 3. 17.

Psal. 32. 1. Rom. 4. 6.

De sefte wptblucht.

Antwoort.

Rom. 4. 4.

Naer dat Qlander ende de Synphisen weerdeert sijn/ soo woert de beschrijvinge van de gherechticheyt des geloofs betwefen.

woorden:

Esai. 59. 7.

Woorzen: De hant des Heere en is niet vercozt / dat hy niet en soude comen salich maken / noch sijn doze en is niet verstoppt / dat hy niet en soude verhooren: maer uwe ongerechtigheide hebben tweedzacht ghemaeckt tusschen u ende uwen God / ende uwe zonde hebben sijn aenschijn van u verborogen / op dat hy u niet en verhoore. Hier hoorz wy dat de zonde de tweedzacht en vyantschap maect tusschen den mensche ende God / ende het aenschijn Gods afwent van den sondaer. Ende het en can niet anders gheschiet: want het is sijn rechtveerdicheyt teghen dat hy sonde eenige ghemeynschap hebben met de zonde. Daerom leert Paulus dat de mensche Gods vyant is / tot dat hy door Christus wordt tot ghemade ghebrachte. Daerom dien God tot sijn vyantschap aen neemt / diu wordt hy gheseyt te rechtveerdigen / om dat hy den mensche niet en can tot ghemade ontfangen / noch met hem ver eenighen / ten sy dat hy den sondaer rechtveerdich make. Ende wy segghen dat dit gheschiet door verghevinge der zonden. Want ist dat men de ghene die de Heere gherechtveerdicht heeft / wil nae hare wercken wederen / soo sullen sy oock noch bevonden worden met der daet sondaers te zyne / die nochtans moeten vry van zonden ende reyn zyn. Soo ist dan openbaer dat de ghene die God aenmeent / niet anders rechtveerdich en zyn / dan om dat sy door de verghevinghe der zonden van hare smetten afgewischt ende gherepucht worden / soo dat sulcke rechtveerdicheyt mach met enen woord ghemacnt worden / verghevinge der zonden.

Rom. 5. 8.

26 Wepde dese dinghen zyn seer openbaer upt dese woorzen Pauli / die ick bovē verhaelt hebbe: God was in Christo de werelt niet hem versoenende / den menschen hare zonde niet toerekenende / ende hy heeft het woort der versoeninge ons bevolen. Daer nae stelt hy de sonna sijnder bootschap ende bedieninghe / segghende: dien die geen zonde en kende / heeft hy voor ons zonde ghemacckt / om dat wy souden in hem rechtveerdicheyt Gods worden. Hier noemt hy de rechtveerdicheyt ende versoeninge sonder onderscheyt / op dat wy verstaen dat d' een onder d' ander verbaet wort. Hy leert oock de wijse hoe dese rechtveerdicheyt verereghen wort / te weten / als de zonden ons niet toegherekent en wordē. Daerom niemant en twijsele voortgaen hoe God ons rechtveerdicht / dewyle wy hooren dat hy ons niet hem versoent / onse zonden ons niet toerekenende. Also bewijst Paulus tot de Romeinen door de ghetuygenisse Davids / dat de rechtveerdicheyt wort den mensche toegherekent sonder wercken: om dat David vercondicht dien mensche gheluckich ende salich te zyne / wiens zonden ghedeckt zyn / ende wien de Heere de spien niet toe en rekent. Hy neemt daer sonder twijfel gheluckicheyt ende salicheyt voor rechtveerdicheyt: en dewyle hy betuyecht / dat die in de verghevinge der zonden is gelegen / soo en moeten wyse niet anders beschynven. Hierom singt Zacharias de vader Joannis des Doopers / dat de kennisse der salicheyt is in de verghevinge der zonden ghelegen. En Paulus desen regel volgende in sijn sermooen dat hy den Antiochenen dede van de sonna der salicheyt / besuyt sijne woorzen (gelijck Lucas verhaelt) aldus: Door desen wordē u verghevinghe der zonde vercondicht: ende van allen daer van ghy niet en wonden door de Wet Moses gerechtveerdicht worden / soo wie in desen geloof / die wort gherechtveerdicht. De Apostel secht de verghevinge der zonden alsoo by de rechtveerdicheyt /

25 bevestiginge deses de wyse. 2. Cor. 5. 19. 21.

1. Het ghetuygenisse der heyligher heyligher. Esai. 32. 1. Rom. 4. 6.

Luc. 1. 77.

Actoij. 13. 38.

dat hyse bewijst beyde gantschelic een dinct te zyne. Waer upt hy te rechte besuyt / dat de rechtveerdicheyt die wy door de goedertierenheyt Gods verereghen / onverdient is. Het en moet ooc niet schynen een ongewoon wijse van spreken te zyne / dat de geloovige voor God niet door wercken / maer door onverdierende aemminghe rechtveerdich zyn: want dese wijse van spreken wordē soo menichmael ghelesen in de Schriftuere / en de oude Leeraers spreken oock dickmael alsoo. Want Augustinus seyt ergens aldus: De rechtveerdicheyt der Heyligen in dese werelt is meer in verghevinge der zonden / dan in volmaechtheyt der deughden ghelegen. Hier mede comen oock dese schoone sententien Bernardi ober een / daer hy seyt: Niet sondigen is rechtveerdicheyt Gods: maer des mensches rechtveerdicheyt is Gods goedertierenheyt / en verghevinge. Ende daer te voer hadde hy gheseyt / dat Christus onse rechtveerdicheyt is door quytsheldinge en absolveringe / en dat daerom alleen die rechtveerdich zyn / die door de barmherticheyt Gods verghevinge verereghē hebben.

23 Hier upt volcht ooc dat wy t' door de rechtveerdicheyt Christi alleen verereghen / dat wy voor God gerechtveerdicht worden. Het welcke soo veel is / gelijc of men sepe dat de mensche niet rechtveerdich en is in hem selven / maer om dat de rechtveerdicheyt Christi hem door toerekeninge mede ghedept wort / het welcke weerdich is neerstelich aenghemerct te worden. Wat daer door wort dat benselachtich gedicht / sel te mere / te weten / dat de mensche daerom door het gheloove gherechtveerdicht wort / om dat het des Gheests Gods deelachtich maect / door den welken hy rechtveerdich wordē: Het welcke soo seer strijft tegen de boven-gescheben leeringe / dat het nemmermeer en can daer mede vereenicht worden. Want het is sonder twijfel dat die geen eygen rechtveerdicheyt en heeft / die geleert wordē bukten hem selven rechtveerdicheyt te soeken. Dit bewijst de Apostel seer claerlick / als hy schryft dat de ghene die gheen zonde en wisse / is voor ons een versoenoffer geworden / om dat wy souden rechtveerdicheyt Gods worden in hem. Hier siet ghy dat onse rechtveerdicheyt niet in ons / maer in Christo is: ende dat sy ons door geen ander recht toe en comt / dan om dat wy Christi deelachtich zyn. Want wy besitē alle sijnen rijkdom niet hem. Hier teghen en is oock niet dat hy ergens leert dat de zonde is van zonde verdoemt in het vleesch Christi / om dat de rechtveerdicheyt der Wet soude in ons volbracht worden. In welcke plaetse hy gheen ander volbringinghe en bezyndt / dan die wy door toerekeninghe verereghen. Want Christus deyt ons sijn rechtveerdicheyt alsoo / dat hy op een wonderlicke wijse / so veel het oordeel Gods aengact / sijn cracht in ons stozt. Dat hy niet anders gevoelt en heeft / dat is claer upt een ander sententie / die hy wpenich te vozen geselt heeft / seggende: Gelijck wy door eens menschen onghehoorzaemheyt zyn vele tot sondaers gestelt: alsoo zyn wy oock door eens menschen gehoorzaemheyt gherechtveerdicht. Wat is in de gehoorzaemheyt Christi onse rechtveerdicheyt sticck / anders dan seggē dat wy daer door alleen rechtveerdich geacht zyn / om dat de gehoorzaemheyt Christi ons wort toegescheven / gelijc of sy onse ware? Daerom dunckt my dat Ambrosius heeft seer wel een exempel deser rechtveerdicheyt gestelt in de segginge Jacobs: te wetē / gelijc Jacobus vā hem selbē de eerste geboorte niet verdient hebbe /

2. Het ghetuygenisse der ouder Leeraers der kercken. Libro de Civitate Dei, cap. 27. 1. Sermon. 23. in Cant.

Serm. 22.

Waer upt dat volcht / dat met daer om de mensche door t' gheloove gherechtveerdicht wordē / om dat het des Gheests Gods deelachtich maect door t' welcken hy rechtveerdich wort: maer om dat hy de rechtveerdicheyt Christi door den ghelouwe aenmeent.

2. Cor. 5. 21.

Antwoort op t' upvolcht. Rom. 8. 3.

Rom. 5. 19.

1. Het exempel ofte boozheide der gherechticheyt des ghelouwe upt Ambrosio. Libi. 2. de la-cob. & vira-beata, cap. 2. heeft

heeft hem selven onder sijns broeders persoon verborghen / ende met sijns broeders seer welriekende cleet bedeckt / ende alsoo vooz sijnen Vader ghestelt / om tot sijn voozdeel segeninghe te ontfangen in eens anders persoon: also moeten wy ooc onder de dierbare repnichheyt Christi onses eerstegeboze broeders schuylen / om gestupghenisse der rechtveerdicheyt vooz het aenschijn Gods te halen. De woorden Ambrosij zijn dese: Dat **Isaac** de reuck der cleederen heeft gheroken / beduyt moghelijk dat wy niet dooz wercken / maer dooz het geloove gherestveerdicheyt worden. Want de swackheyt des vleeschs verschijndet de wercken. Maer de claerheyt des gheloofs beschaduwet der heyligen dwalinge / het welke vergevinge der seple verdient. Ende het is voozwac alsoo / want op dat wy vooz het aenschijn Gods tot salicheyt verschijnen / soo moeten wy dooz de goede reucke Christi riecken / ende onse zonden moeten dooz sijn volmaecktheyt bedeckt ende begraven worden.

Het xij. Capittel.

Dat wy moeten onse herten tot den richtstoel Gods opheffen, op dat de onverdiende rechtveerdichmakinghe ons te rechte aengeraden, ende wijs ghemaect worde.

Hoewel het dooz seer clare ghetupghenissen openbaer is / dat alle dese dingen seer waerachtich zijn / nochtans hoe noodich sy ons zijn / en sullen wy niet claerlick weten eer wy de dinghen vooz oogen sullen ghestelt hebben / die het fundament der gantscher handelinghe moeten wesen. Soo sal ons dan ten ersten in ghedachtensse comen / dat wy hier niet en handelen hoe een mensche sal in cenich menschelic rechtshups rechtveerdich bevonden worden / maer dooz den hemelschen rechtstoel Gods: op dat wy niet nae onse mate en meten wat gheheelheyt der wercke den oordele Gods mach voldaen worden. En het is wonder met wat grooter lichtveerdicheyt ende stouticheyt men ghemeynlick hier van handelt. **Isaac** men mach oock sien dat gheene mensche stoutelicker ende met grooter bermetelheyt van de rechtveerdicheyt der wercken en suateren / dan die schandelick in openbare zonden leven / ofte inwendighlick so vol boosheyt zijn / dat sy bersten. Ende dit gheschiet om dat sy de rechtveerdicheyt Gods niet en bederken / van de welke waert dat sy een het alderminste gevoele hadden / soo en souden syse nemmermeer alsoo bespotten. Maer sy woort vooz waer boven maten cleyn geacht / als men niet en bekent dat sy sulck ende soo volmaecht is / dat hem gheen dinck en behaerht / dan dat op allen zijden gheheel ende volmaecht / ende sonder eenighe smette is / ende sulcx en heeft noyt / noch en sal nemmermeer in den mensche bevondē woorden. Het is wel eenen peghelichen licht in der sehote te beufelen van de weerdicheyt der wercken om de menschen te rechtveerdighen. Maer sulcks en heeft gheen plaetse / als men in het aenschijn Gods comt. Want daer en ist niet met woorden strijt te doen / maer de sake woort daer met ernst ghedaeldt. Hier toe moeten wy onse verstant wenden / ist dat wy willen dan de waerachtige rechtveerdicheyt niet vrucht ondersoeken / hoe wy sullen den hemelsche richter genoech doen / als hy ons sal roepen om rekenichchap te geven. Laet ons dien richter vooz oogen stellen / niet sulck als hem onse verstant bedenckit / maer sulck als hy ons woort in de Schriftuere vooz oogen ghestelt: te weten / dooz wiens claerheyt de sterren verduyft woort /

dooz wiens sterckte de berghe smelten / dooz wiens toozniechtheit de aerde schut en beeft / dooz wiens wylheyt de voozrechtighe in haer loofheyt ghevanghen worden / dooz wiens repnichheyt alle dinck onreyn is / wiens rechtveerdicheyt oock de Enghele niet en comen draghē die den boosen niet ontfchuldich en maect / wiens wrake als sy eenmaal ontfeken is / tot het uiterste der hellen doozdringt. Laet (segge ick) desen sitten om de wercken der menschen te ondersoeken: wie sal gherustighlick vooz sijnen rechtstoel verschijnen? Wie sal (sept de Prophete) niet dat verteerende vper woonen? Wie sal niet den ewighen by aut blijven? Wie isser die in rechtveerdicheyde wandelt / ende de waerheyt spreckt / etc. Laet sulck eenen vooz comen wie hy is. **Isaac** de antwoorde maect dat niemant en darf vooz comen. Want op d'andere zijde verschijct ons een grouwelicke stemme / segghende: **Isst** dat ghy wilt de ongerechtigheden aenmercken / wie sal blijven staende? Doozwaer sy soude alle moeten terstont vergaen / ghelyck erghens gheschreven woort: Sal de mensche by God gheleken / gerechtveerdicht worden / ofte supverder zijn dan sijn Schepper ende makier? Siet de ghene die hem dienen en zijn niet ghetrouwe / ende in sijnē Enghele sal hy boosheyt vinden. Hoe veel te meer sullen de ghene die in aerden hupfen woonen / die een aertsch fundament hebben / gelyck van de moten verteert / ende van den moogen tot de avont afghesneeden worden. Item: Siet onder sijnē hepligen en is niemant ghetrouwe / ende de hemelen en zijn niet cejn vooz sijn aensichte. Hoe veel meer is de mensche grouwelick ende onnut / dewyle hy ongherechtigheyt dynelick ghelijck water? **Ick** bekeme wel dat in den boeck **Job** ghemeldet woort van rechtveerdicheyt die hooz gher is / dan de onderhoudinghe der Wet / ende het is nut dit ondersheyt te weten: want of selhoon peimant de Wet voldede / soo en soude hy niet selfs alsoo conuen blijven staende / in de strenge ondersoekinghe die God mochte doen nae sijn rechtveerdicheyt / die alle ghevoelen te boven gaet. Daerom hoewel **Job** hem selven niet schuldich en bekent / soo woort hy nochtans verschijct ende stont / om dat hy siet dat niet selfs der Enghele repnichheyt Gode en can behaghen / als hy hare wercken nae sijn uiterste rechtveerdicheyt wil oordele. Maer dese rechtveerdicheyt die ick nu aengeroot hebbe / late ick varen om dat sy onbegrijpelic is: maer segghe nu alleenlick / ist dat onse leven ondersocht woort nae de matē der gheschreven Wet / wy zijn niet te plomp ende onberstandich / het en zy dat wy dooz soo vele verbloekinghen / daer mede God ons heeft willen verweken / met grouwelicke vzeze verschijct ende ghequelt worden. Ende onder andere is dit een gemeyn verbloekinghe: **Verbloect** is een peghelick die niet en blifft in allen dat gheschreven is in desen boeck. **Soma** / dese gantsche handelinghe sal cout ende onnut zijn / ten zy dat een pegelick hem selven beschuldige vooz den hemelschen richter / en vooz sijn quetscheldinghe sochtvuldich zijnde / hem selven van selfs neder woype ende vernietighe.

Siet boornelick dien boeck Job.
 Sietwghenissen / die dese leere verstercken.
 Esale getimpghemē.
 Esal. 33. 14.
 Davids.
 Psal. 130. 3.
 Jobs.
 Job 4. 17.
 Job 15. 16.
 Isac wanneer dānnen comt tot de rechtveerdicheyt des Wets: soo verschijnt ons de bloeck vooz ooghen.
 Deut. 27. 26.
 Den dooz spronck van het engē der onwān der hypocriten.

Dooz spronck der dwalinghen van de rechtveerdicheyt der wercken.

De Sophist hebben ghemeynt / dat de braghe was van een menschele rechtshups.

Maer daer woort gehandelt van de Maerheyt ende de rechtveerdicheyt Gods / vooz weleke niet ontfanchbaer en is dan alleen dat aen allen zonden gheheel ende volcomen is.

2

Welcke
woordt bee-
taect door
een bequame
ghelyckeuffe.

schiet gantschelic onser ziele voor God/dat on-
sen seculicken lichame geschiet voor den Hemel.
Want de scherpte des lichts onser oogge/bevint
schere bewyngghen haerder scherpsichticheyt/
soo langhe als sy besich is/in de aenrekinghe
der dinghen die outrent haer zinn/maer als sy
haer streckt tot de Sonne/so vint sy also groote
swachtheyt in die te aenschouwen/als sy groote
sterckte vint in de aenschouwinghe der aertseher
dinghen. Daerom laet ons ons selven niet be-
driegghen door pdele betrouwen/ of wy schoon
ons selven achtten soo goet ofte beter te zyne dan
andere menschen/ dat en is niet voor God/ de
welcke moet van dese sake hemisse nemen ende
oordeelen. Ist dat onse hoornmoedicheyt niet
en can niet dese vermaningghen gheteint wor-
den/ soo sal hy ons antwoorden/ dat hy tot de
Pharizeen seyde: Ghy zijt de ghene die u selven
rechtveerdicht voor de menschen. Maer dat
voor de menschen hooghe is/dat is grouwelick
voor God. Gaet nu ende roemt hoornmoedich-
lick by de menschen van uwe rechtveerdicheyt/
dewyle God in den Hemel eenen grouwelick
van heeft? Maer wat seggen de dienstknechten
Gods die waerachtichlick door sijnen Gheest
ghelieert zyn? te wesen/ en treet niet in het ooz-
deel met uwen dienstknecht: want voor uwe
aenschyn en sal niemant die leeft gherecheveer-
dicht worden. Ende een ander seyt/ hoewel een
wepnich op eenen anderen sin: De mensche en
sal niet comen rechtveerdich zyn voor God: ist
dat hy wil tegen God kyden/ soo en sal hy van
dijnsent beseydingen/ met eenen comen beant-
woorden. Hier hoorren wy claerlich hoedantich
de rechtveerdicheyt Gods zy/te wete/datmense
niet gheene menschelicke wercken en can vol-
doen/voor de welcke wy van dijnsent boosheden
beschuldicht zijnde/ niet en comen ons selven
van eenen ontschuldighen. Suleke rechtveerdic-
heyt hadde voorwaer dat iustvercoze vat Gods
Paulus/ wel in sijn herte begrepen/ als hy be-
leet dat hy hem selven nergens in schuldich en
kende/maer nochtans daerom niet gherecht-
veerdicht en was.

3 Ende wy en hebben niet alleentlick suleke
exempelen in de heyliche Schryfture/maer alle
godsalighe schryvers bewysen hen selven dit
ghewoen ghehad te hebben. Augustinus seyt
aldus: Alle godsalighe die onder desen last des
verderfeliccken vlechts/ en in dese swachtheyt
des lebens sichten/hebben dese eenighe hope/ te
weten/ dat wy eenen middelaer hebben Jesum
Christum: de welcke is de voidoeninghe voor
onze zonden. Welk bidde u wat hoorren wy hier?
Ist dat sy dese eenighe hope hebben/waer is
het betrouwen der wercken? Want also sy seyt
dat dit haer eenighe hope is/soo en laet sy geen
ander meer. Bernardus seyt: Waer hebben de
swacke waerachtichlick seker ende vaste vrede
ende gherusticheyt/ anders dan in de wonden
des Saltmakers? Daer woone ick soo veel te
gherustet/om dat sy seer machtich is om salich
te make. De werelt gunt/ het lichaem drijnt/
de duyvel leyt laghen. Ick en valle niet om dat
ick ghesoudeert ben op een stercke steunorse.
Ick hebbe een swaere zonde gesoudicht. De con-
scientie wordt beroert: maer sy en sal niet be-
roert blijen./ want ick sal de wonden des Hee-
ren ghedencken. Daer nae bekrift sy daer upt:
Daerom is mine verdieste de barmherticheyt
des Heeren: Ick en ben niet gheheel arm van
verdieste soo langhe als sy niet arm en is van
barmherticheyt. Ist dat de barmherticheyt
des Heeren groot is/ soo ben ick oock desgelix

groot in verdiensten. Sal ick mijn rechtveer-
dicheden singhen? Neen/maer ick sal Heere uwe
rechtveerdicheden alleen ghedencken: want die
is mine: te weten/ hy is my rechtveerdicheyt
gheworden van God. Item erghens: Dit is
alle de verdieste des menschen/te weten/dat hy
alle sijn hope stelle op dien die den gantschen
mensche salich maect. Desghelix op een an-
der plaetse daer hy vrede ende gherusticheyt der
conscientie bejont/ ende Gode de eere geeft.
V(seyt hy) blyve de eere ongheseynt/ het gaet
wel niet ny als ick vrede hebbe. Ick verlake
gantschelic de eere/ op dat ick niet en verliese
dat my ghegheven is/ my toe schyvende dat
mine niet en is. Op preeck oock noch claerder
op ee ander plaetse. Daerom soude de Gemeen-
te sochtvuldichlick verdienste soeken? dewyle
sy stercker ende sekerder oorsake om te roemen
heeft in het voornemen Gods? Alsoo en hebt
ghy niet te soeken door wat verdiensten wy
mogen goet hopen/ voornemelic als ghy hoort
by den Propheten: Ic en salt niet doe om uwent
wille/seyt de Heere. Het is ghenoech de verdien-
ste aengaride/ te weten/ dat de verdiensten niet
ghenoech en zyn. Maer ghelyck het genoech is
tot verdienste/oy ghen verdienste te staen noch
roemen/alsoo ist ghenoech tot het oordeel gheen
verdoeninghe te hebben. Dat Bernardus dat
woort/ verdienste, bypelic ghebruyct voor
goede wercken/ dat moetmen der ghewoonte
sijns tijts toe gheven. Ten eynde wil hy de ghe-
veynde hypoeriten verclucken die door vry-
heyt tot sondighen/ vertelheyt bedreven teghen
de gheade Gods/ ghelyck hy hem selven ter-
sint upt seyt/ segghende: De Gemeente is
gheluckich/ die verdiensten heeft sonder daer op
te betrouwen/ ende betrouwen sonder verdien-
sten. Sy heeft waer op sy mach betrouwen/
maer dat en zyn haer verdiensten niet: sy heeft
verdiensten maer om te verdienen ende niet om
daer op te betrouwen. Op verdienen niet be-
trouwen/ is dat niet verdienen: Daerom mach
de Gemeente dies te gherustichlicker betrou-
wen/om dat sy niet en betrouwt: want de groote
barmherticheyt des Heeren is haer groote ooz-
falle om te roemen.

4 Het is voorwaer alsoo: De wel-geoeffende
conscientie en vinden gheen ander roeblicht
der salicheyt/ waer in sy souder zorghe moghen
rusten/ als sy in Gods oordeel moeten hande-
len. Want ist dat de sterre die des nachts alder-
claerst schijnen/door der Sonnen aenschyn haer
claerheyt verliezen: hoe nepnen wy dat het niet
de seer selde ende weynighe onnooslicheyt des
menschen sal gaen/ als sy sal by de reynicheyt
Gods ghestelt worden? Want dat sal een seer
strenghe ondersoekinghe wesen/ die tot alle de
alderverbozghenste ghedaechten des herten sal
doorzighen: ende (ghelyck Paulus seyt) * het
verbozghen der duytselste ende bedekte des
herten sal ontdecken: die de duytkende ende te-
ghentreckende conscientie sal bedwingen voort
te brengghen alle dinghen/ oock die wy in ver-
gheten hebben. De beschuldigher de duyvel sal
aendringghen/ alle de zonden ende boosheden ge-
denckende/ tot de welcke hy ons heeft ghedre-
ven: daer en sal de uptwendighe schijn der goe-
der wercken die in alleen gheacht word/ gheen
plaetse hebben: maer de oprechticheyt des
herten alleen sal daer gheepscht worden. Daer-
om sal de gheveynsticheyt waer door de men-
sche qualick niet God staende/ hem selven by
de menschen verheft ende by God bedrielt/
(ghelyck wy alle om ons selven te flatteren/

Item/door
vermaninge.

Iuc. 16. 15.

Daer nae/
door het ghe-
tuoghens
van David/
Job / ende
Pauli.
* Psal. 143. 2.

Job 9. 2.

I. Co. 4. 4.

Endelick/
door de belg-
denisse van
Augustino en
Bernardo.

Libroad
Bon. 3. cap. 5.

Super Cant.
serm. 61.

In Psal. qui
habet. Item. 15.

Serm. 23.
in Cant.

Serm. 62.

Esch. 36. 22.
32.

Dat andere
midel/daer
mede omghe/
stonten wort
de gerechtiche-
hent der
wercken/te
weten/een
ernighe ons
der soekich-
ghe der con-
scientie/ende
bergetickur-
ghe der men-
schelicke on-
holconent-
heyt by
Gods volcro-
menicheyt.
* I. Co. 4. 5.

ende phynstrijcken gheneeghen zijn) beschaemt worden/ ende te neder vallen / hoewel sy nu niet meer dan dronckighe stouticheyt / haer selven verheft. Die hare sinnen ende ghedachten tot dusdanich eē schoufpiel niet op en heffen/ die conuenen wel eenen oogendblich tijts hen selven behagghelick ende gherustelick rechtveerdicheyt toeschrijven / maer die wordt hen terstont in het oordeel Gods benomen: eben ghelijck groot goet ende rijckdom in eenen droom versamelt/ dooz het ontweken verswint ende vergaet. Maer die willen ernstlichlyc ende als vooz het aenschijn Gods/ den waerachtighen reghel der rechtveerdicheyt onder soecken/ die sullē ontwyfelick bevinden dat alle wercken der menschen/ ist datmense wil nae haer weerdicheyt achten/ niet anders en zijn dan besmettinghen ende onreynicheden: ende dat het gene dat onder den gemeynen man rechtveerdicheyt gheacht wordt/ hy God is enckel ongerechticheyt geacht: ende dat het ghene dat gheheelheyt gheacht wordt/ onreynicheyt is / ende dat eere gheacht wordt/ schande is.

5 Als wy dese Godlike volmaectheyt sullen aengenerckt hebben/ moeten wy af comen om ons selven sonder flatteringhe ofte blinde liefde te aenschijn. Want het en is geen wonder dat wy in desen deele so bliūt zijn/ als niemant van ons hem en onthout van de seynjuighe flatteringhe sijns selfs/ met de welke ghelijck de Schryftuere betupest/ wy van natuere bevangen zijn. Salomon seyt: Eens peghelic mans wegghen zijn rechte in sijne oogen. Item/ alle de wegghen des menschen seynne hem reyn in sijne oogen. Maer wat wordt een peghelic dooz sulcke dwalinghe ontfangen? Neen/ maer (gelijck ter selver plaetse gheschreven is.) De Heere weecht de herten: dat is/ dewyle de mensche om synen wptwendighen schijn der rechtveerdicheyt hem selven flattert/ soo weecht daerentusschen de Heere de verborghen onsuiverheyt sijns herten met sijne schalen. Daerom dewyle sulcke flatteringhen ende phynstrijcklinghen gheen voozdeel en doen/ en laet ons ons selven niet willens tot onse verderf bedrieghen. Ende om ons selven behoortlick te onder soecken / is het noodich dat wy onse conscientie vooz den richtstoel Gods stellen. Want sijn licht is ons noodich/ om onse bedekte boosheyt/ die anders veel te diepe verborghen is / te ontdecken: ende dan sullen wy eerst claerlick sien/ wat sulcke dinghen vermogghen: te weten/ dat het verre is / dat de mensche die een woym ende verrottinge/ en grouwelick en ydel is/ ende ongerechticheyt dwinckt als water / soude vooz God gerechtveerdicht wordē. * Want wie soude comen hem selven reyn maken/ die van onreynen zade is ontfangen? Dooz waer niet een. Wy sullen oock dat selve bevinden dat Job seyt de van hem selven/ te weten: Ist dat ick wy selven wil bewyfen onschuldich te zijne/ soo sal mijn mont ny verdooen: ist dat ick wil ny selven rechtveerdich maken / soo sal mijn mont bewyfen dat ick boos ben. Want het en gaet niet een eeuwe alleen aē/ maer het gaet alle eeuwen aen/ dat de Propheete voortijde claecht van Israel/ dat sy alle ghelijck schapen dwaelden/ ende dat een peghelic is afgheveken tot sijner wech. Want hy begriypt daer alle de ghene tot de welke de ghenade der verlossinghe soude comen. Ende de strengicheyt deser onder soekinghe moet soo verre comen dat sy ons tot een volcomen verschrickinghe temme/ ende alsoo bequaem make om de ghenade Christi te ontfanghen. Want die bedriecht

hem selven/ die weypt bequaem te zijne om de ghenade Christi te ghebruycken / ten zy dat hy eerst alle hoochmoedicheyt des herten af ghelept hebbe. Het is een bekenit woort dat God de hooberdighe beschaemt / ende den nederighen ende ootmoedighen ghenade gheeft.

6 Maer wat middel isser om ons selve te vernederen / anders dan dat wy gheheel arm ende ydel zijnde / der barmherticheyt Gods plaetse gheven? Want ick en noeme het gheen ootmoedicheyt / als wy meynen noch yet te hebben. Ende dus langhe is een schadelicke ghebepustheyt gheleert geweest van de gene die dese twee dinghen te samen stelden/ te weten/ een ootmoedich ghevoelen van ons selven te hebben vooz God/ ende onser rechtveerdicheyt tenige plaetse gheven. Want ist dat wy vooz God anders behyden dan wy ghevoelen / soo lieghen wy hem schandelick. Ende wy en comen van ons selven niet ghevoelen/ ghelijck het betaemt/ ten zy dat wy al wat in ons schijnt eerlick te zijne / te niete maken. Daerom alsme hoozt in den Propheete/ dat den ootmoedigen volcke is salicheyt bereypt/ ende dat de hooberdighe sullen te neder ghevozen worden: soo moetmen ten eersten dencke dat tot de salicheyt geen toeganc en is/ ten zy dat wy eerst alle hooberdigheyt af legghen / ende grondelicke ootmoedicheyt acmenen. Ten anderem/ dat dese ootmoedicheyt niet en is sulck een maticheyt ofte vernederinghe/ waer dooz wy Gode een hant van onsen rechte toe late (gelijck die onder de menschen ootmoedich genaemt worden / die hen selven niet hooberdichlick en verheffen/ noch de andere en verachtē / hoewel sy in haer herte meynē wat hoocher ende grooter te zijne) maer een ongebruyfde vernederinghe des herten/ dwelck dooz een ernstich ghevoelen onser armoede ende ellendicheyt verschickt is. Want alsoo wordt dese ootmoedicheyt alomme in Gods woort beschryven. Als de Heere aldus spreckt dooz Zephania: Ic sal u wech nemen de gene die hem selven verheucht / ende sal midden in het volck laten blijven den ghenen die bedruckt ende arm is/ ende in den Heere hoopt/ bewylt hy daer mede niet claerlick wie de ootmoedige zijn? Te weten/ die dooz de kennisse haerder armoede bedruet liggen. Hierentegē noemt hy die hooberdich/ die haer selven verheugen om dat de menschen plegen in voozpoedige dinghen blyde zijnde/ haer selven te verheuge. Maer den ootmoedigen die hy heeft vooz ghenomen salich te maken/ en laet hy geen dinc dan alleenlick de hope op God. Also spreckt hy oock by Esaiam: Naē wien sal ick ommeften/ anders dan na den ghenen die arm ende gebroken is van gheest / ende vooz mijne woorden beest? Item/ God die hoochge ende verheven/ en in der eeuwichheyt woont/ en sijn naem is heyligh / hy woont in de hoochde ende in het heylighdom / en niet den bedrukten ende vernederden geest / om den geest der nederighen/ ende het herte der bedrukten lebendich te maken. Alsmen hier soo dickmael hoozt van de bedructheyt/ so moetmen dat verstaen van gheluwontheit des herten/ waer dooz de mensche ter aerde geslage niet en can hem selve opheffen. Met sulcke bedructheyt moet uwe herte gewont zijn/ ist dat ghy wilt met de ootmoedighe verheven worden. Ist dat het also niet gewont en wort/ so sult ghy dooz de mogēde hant Gods niet schaemte ende schande vernedert worden.

7 * Ende onse seer goede Meester met woorden niet te vrede zijnde/ stelt ons een beelt der rechter ootmoedicheyt ende veranderinge vooz

De hypocriten daerenteghen/ flatteren haer selven.

Gheelijcknisse.

Goe dat dochronit/ dat wy niet dat ghevoelen van de ydele vermomde gherechticheyt der wercken so seer hebauwghen zijn. Psou 21. 2. ende 22.

De remedie teghen sulck quaet/ is/ de overdenckinge der hoochster Maestheyt Gods/ ende onser ellendicheyt. Job 15. 16. Leuende beschouwinghe onser ellendicheyt. * Job 14. 4.

Job 9. 20.

Psou. 3. 24. Tac 4. 6. 1. Per. 5. 5.

Dit is alsdan eerst een rechte Christelike vernederinghe so wy afgheleert hebbende alle betrouwen van onse roeghedichte gherechticheyt/ allen op Gods barmherticheyt dooz Christum niet ware geloode aenghenomē / rusten ende stemmen. Psal. 18. 28.

Dese ootmoedicheyt wort beschryven. Zeph. 3. 11.

Sy wort met getungensfen der Schryfuer bewest. Esa. 66. 1.

Esa. 57. 15.

* Sy wort dooz de pabel van den Tollenaer afgherebet.

nogghen/

Luc. 18. 13.

oogen / in een parabel gelijk in een tafel. Want hy brengh eenen Publicaen voort die van veere staende / onse niet doyzende sijne ooghen tot den Hemel ophessen / bidt met groeter dzoefhept: Heere weest my sondaer genadich. Wy en moeten niet dencken dat dese dinghen zijn geveyns- de teekenien der ootmoedichept / dat hy niet en derf den Hemel aensien / noch naerder comē / dat hy sijn herte slaende / belijgt dat hy eē sondaer is: maer moeten weten dat sy ghetupgeuiffen zijn der inwendigher ghesinthept. Hierentusschen stelt hy den Pharisium die God danekt dat hy niet en is den gheneynen manne ghelijck / noch gheen roover / noch onrechtveerdige / noch ovspeelder: dat hy twee maal bast in de werke / ende rhiende geest van al dat hy besit. Wy belijgt openbaerlick dat de rechtveerdichept die hy hadde / is eē gave Gods / maer dewyle hy berout hem selven rechtveerdich te zijne / soo is hy hatelick ende niet aenghenaem van vooz het aenschijn Gods werck gegaan. Maer de Publicaen wort dooz de bekennighe snyder ongherechtichept gherechtveerdich. Hier uyt machmen sien hoe seer aenghenaem onse ootmoedichept den Heere zy: soo dat het herte niet en can sijn barmhertichept ontfanghen / als het niet gheheel pbel en is van den waen snyder epgheuer weerdichept. Want als dese waen het herte besit / soo sluyt hy de barmhertichept uyt. Ende om dat niemant en soude hier aen twyfselen / so is Christus van den Vader gesonden in de werelt met dit bevel / dat hy soude den armen het Euangelium predicken / ende de verflaghen herten ghenesen / ende den ghevangenen byzhept / ende den beslotenen openinghe vertoudighen / ende de dzoevige vertoofte: dat hy hen soude eere vooz affsche / olpe vooz dzoefhept / ende en cleet der blyfchap vooz den gheest des druer gheben. Achtterbolghende dit bevel en roept hy niemant om snyder wel- daet deelaechtich te maken / anders dan de ghene die beladen ende beswaert zijn. Ende ergens seyt hy: Ick en ben niet gheronnen om de rechtveerdighe / maer om de sondaers te roepen.

Es. 61. 1. ende 57. 15.

Matt. 11. 28. ende 9. 13.

Daer uyt hoelcht / dat me sal werck loopen alle verhooghe beemertichept ende soz ghehoelthept.

Daer na ons selfs betrouwen.

So wy Gods genade begrepen aen te nemen / ende te behouden. De verb. Apostoli. cap. 8.

8 Daerom ist dat wy willen de roepinghe Christi plaets geven / soo moet alle hooberdichept ende oock alle sozgelooftichept verre van ons zijn. De hooberdichept comt uyt eenen dwaesen waen der epgheuer rechtveerdichept / als de mensche meynit yet te hebben dooz des welekes verdienste hy by God soude aenghenaem zijn. Dese meynighe can oock wel zijn sonder eenen waen der goeder wercken te hebben. Want vele sondaers dooz de soerlichept der zonden dzoeniken zijnde / ende het oozdeel Gods niet bedenkende / ligghen ghelijck dooz eenen swaren slaep ongevoelich / soo dat sy de barmhertichept die hen aengheboden is / niet en soecken. Maer sulcke ongevoelichichept moet ons alsoo wel benomen worden / als wy moett alle betrouwen dat wy op ons selven hebbe / moeten wech wozen / op dat wy onberhindert tot Christus loopen / op dat wy pbel ende nuchter zijnde / moghen niet sijn goet verbuult worden. Want wy sullen nemmermeer ghendeef op hem betrouwen / ten zy dat wy van ons gantschelick mistrouwen: wy en sullen nemmermeer onse herten genoech in hem ophessen / ten zy dat wy eerst in ons selven neder ghelwozen sijn: nemmermeer en sullen wy ons ghenoech in hem troosten / ten zy dat wy in ons selven mistroostich zijn. Soo zijn wy van bequaem om de ghenade Gods te gheringhen ende behouden / als wy het betrouwen op ons selven gantschelick verwozen / en op de eeuighe goedichept Gods betrouwen: ende

(gelijck Augustinus seyt) als wy onse verdiensten verachten ende de gave Christi aennemen. Want waert dat hy in ons verdiensten socht / soo en souden wy tot sijn gaben niet comen. Hier mede comt oock Bernabus wel over eē / de hooberdiche die oock het alder minste haren verdiensten toe schryven / vergelijckende met onghetrouwe dienstkinnechten: om dat sy den lof der ghenade die allenlich dooz hen gaet / onbehoorlick hen selven toe schryven / ghelijck of eenen weech roemde dat hy de elachhept baerde die sy dooz een venster ontfangt. Wy dat wy niet te langhe hier in en blijven / laet ons eenen reghel hebben die wel cozt / maer gheneyn ende seker is / te weten / dat die bequaem is om der dzoucht der godlicher barmhertichept deelaechtich te zijne / die niet sijn rechtveerdichept / (wāt hy en heeft geen) maer synen pbelen ende opghelassen seijn der rechtveerdichept / gantschelick verwozt: want een pegheliel brengh tegen de goerdadichept Gods / soo veel verjunderinghe / als hy seer op hem selven rust.

Serm. 13. in Cant.

Regel / ofte de formie van de boozgacide Kerck.

Het xiiij. Capittel.

Datmen moet twee dingen in de onverdie- de rechtveerdichmakinghe aenmercken.

Ende wy moeten hier sonderlinge twee dingen aenmercken / te weten / dat God sijn eere gheheel ende ongeschent behoude / ende dat onse conscientien vooz sijn oozdeel goede vrede ende gherustichept hebben. Wy sien hoe dickmael en hoe sochtvuldichlick de Schrytuere ons vermaent om Gode alleen belgdinghe des lofs te gheben / soo wannier van de rechtveerdichept ghehandelt wordt. Jae de Apostel Paulus betuoft dat de Heere heeft dit eynde aenghesien als hy ons heeft sijn rechteveerdichept in Christo ghegheben / om dat hy de sijne soude bewyfen. Ende terstont daer nae seyt hy hoedanich de bewysinghe zy: te weten / dat hy bekent wordde alleen rechtveerdich te zijne / ende die te rechtveerdighen die uyt den ghelooede Jesu Christus is. Hier siet ghy dat de rechtveerdichept Gods niet ghenoech verlaert en wordt / ten zy dat sy gheacht wordde alle rechtveerdich te zijne / ende den ghenen die het niet verdient en hebben / de ghenade der rechtveerdichept te geven. Hier om wil hy dat alle inont ghefopt wordde / ende dat de gantsche werelt hem schuldich wordde: want so langhe de mensche yet heeft om hem selven te ontschuldighen / soo wordt de eere Gods wat vertoxt. Alsoo leert hy by Ezechiel hoe seer wy sijnen naem eeren dooz de bekennighe oufer ongherechtichept. Ghy sult (seyt hy) uwe wezghen ende alle uwe boofheden ghedencken daer in ghy ontremicht zijt: ende ghy sult u selven misghaghen vooz uwe ooghen in alle boofheden die ghy ghedaen hebt. Ende ghy sult weten dat ick de Heere ben als ick u sal goet doe om mijns naems wille / ende niet nae uwe seer boofte werken. Ist dat dit is in de waerachtighe kennisse Gods verbaet / dat wy dooz de kennisse onser epgheuer ongerechtichept bedrucht zijnde / achten dat hy ons wel doet daer wy dies onweerdich sijn: wat versoecken wy niet onse groote schade eenich deelken des lofs deser onberdien- der goerdadichept den Heere te stelen? Desgelijck als Jeremias roept: De wijse en roeme niet in sijn wyshept / noch de rijcke in sijnen rijchdom / noch de sterke in sijn sterchept: maer wie roemt die roeme in de Heere: geest hy niet te kennē dat de eere Gods eensdeels vercozt wort als de mensche op hē selve roemt? Paulus gebuyet vooz waer dese woorden hier toe / als hy leert dat alle

Gods eere blijft gheheel ende ongeschent / als hy oock alreerrechtveerdich te sijn.

Rom. 3. 25.

Welke ghe-nomen uyt getupgeuiff.

Ezechiel.

Es. 20. 12.

Jeremie.

Jer. 9. 23.

Pauli. 1. Cor. 1. 30. 2. Cor. 10. 17

deelen onser salicheyt zijn in Christo gestelt / op dat wy in den Heere alleenlick roemen. Want hy gheeft te kennen dat die teghen God op staet ende sijn eere verdupstert / so wie denct een hant van sijn eyghen te hebben.

Die ober sulcx by haec selven eenige roem soeket die roemen teghen God.

Rom. 2. 19.

Esai. 45. 25.

2 Het is voorwaer alsoo/wy en roemen niet meer niet waerachtichlic in hem ten zy dat wy gantschelick laten op ons selven te roemē. Hierentusschen moeten wy dit voor eenen gheineynen reghel houden te weten / so wie op hem selven roemt / die roemt teghen God. Want Paulus acht dat de menschen dan eerst Gode onderwoyden worden / als hen gantschelick alle oorzake des roems wordt benomen. Daerom als Esaias vercondicht dat Israael sal sijn rechtverdinge in God hebben / soo seyt hy oock daer by / dat hy sal sijnen lof hebben / ghelijck of hy wilde segghen / dat de uytverzoene tot dit eynde van God gherechtveerdicht worden / op dat sy in niemant dan in hem roemen. Ende hoe wy behooren in den Heere onsen lof te hebben / dat hadde hy in het naeste weers ghelcert / te weten / dat wy sullen waerē dat onse rechtveerdicheyt ende sterckte is in den Heere. Hier moetmē aenmercken dat niet alleenlick een enkel behjdinge gheprecht en wort / maer dat sy oock moet met eede bevesticht zyn / op datmen niet en incyne datmen niet ick en weet niet wat ghebepnsde ootmoedicheyt / ontstaen mach. Dat oock hier niemant en segghe dat hy niet en roemt / als hy sonder hooberdicheyt sijn eyghen rechtveerdicheyt bekent : want betrouwen wederinghe en can niet zyn sonder een selckouwen te baren / ende het betrouwen en can niet zyn sonder eenigen roem te baren. Soo moeten wy dan gebachtich zyn dat wy in de gantsche handelinge der rechtveerdicheyt moeten dit eynde aenmercken / dat de Heere den gantschen eynde geheelen lof daer van behoude. Want ghelijck de Apostel betuycht hy stont sijn ghenade in ons tot bewijsinghe sijn der rechtveerdicheyt / op dat hy zy de rechtveerdinghe / ende den ghenen die upt den gheloobe Jesu is / rechtveerdighende. Hierom als hy op een ander plaecte ghelcert hadde dat de Heere ons heeft salicheyt ghegheven om de eere sijns naems te verclaren / soo seyt hy daer nae / bynae her selve verhalende: Ghy zyt salich ghemaectt upt genade en upt Gods gabe / en niet upt uwē wercken / op dat niemant en roeme. Ende als Petrus vermaent dat wy tot hope der salicheyt gheroeven zyn / op dat wy de cracht Gods vercondighen die ons heeft upt de dupssternisse gheroeven tot sijn wonderlick licht: soo wil hy sonder twijfel dat de eenigste lof Gods alsoo in der gheloovigen oore luyde / dat de hooberdicheyt des bleefchs gheselck stont gemaectt worden. De somma is dit / dat de mensche niet en can een byst der rechtveerdicheyt hem selven toeschrijven sonder herckroof te doen / want hy neemt ende rooft soo veel van de eere der rechtveerdicheyt Gods / als hy hem selven toeschijft.

Teghenwoydinghe. Antwoort: welcke is bevesticht met de antwoort der Apostelen / namelek / Pauli ende Petri.

Rom. 3. 26.

Ephe. 1. 6. ende 2. 8.

1. Pet. 2. 9.

De gemestehent der conscientie spruyt alleen upt de onverdiende rechtveerdichmakinghe / na dat ghuypenisse Salomonis. * Wrou 20. 9 De conscientie selbe is daer van en ghetuyge.

3 Ist dat wy nu soekken door wat middel de conscientie mach voor God ruste ende vrede hebben / soo en sullen wy gheenen anderen middel vinden dan dat ons door Gods ghenade onverdiende barmherticheyt ghegheven worden. Wy moeten altyt dat woort Salomonis gedencken / daer hy seyt: * Wie sal seggen ick hebbe mijn herte gheremicht / ick ben ghesuybert van mijn zonden? Daer en is voorwaer niemant die niet en zy met outellicke vele onreynicheyt verladen. Daerom laet een pegelick oock onder de alderbolmaeckste in sijn conscientie dalē /

ende sijne wercken tot rekenschap brengen / ende sien wat eynde hy sal hebben. Sal hy vterdelick rusten ghelijck of alle sijn sake wel stonde met God? sal hy niet veel niet met grouwelicke toymenten en quellingen vercheurt worden / als hy sal de materie ende oorlake der veroeninghe in hem bevinden / ist dat hy na sijne wercken geweerdeert wordt. Als de conscientie op God stiet / soo moet sy met sijn oordeel seker vrede hebben / ofte van de helse verchickingen beseren worden. Daerom en doen wy geen voordeel van de rechtveerdicheyt handelende / ten zy dat wy sulcke rechtveerdicheyt stellen door der welcker stāvasticheyt onse ziele mach in het oordeel Gods behouden worden. Als onse ziele sal hebben waer door sy ontvertacht can voor het oordeel Gods verschijnen / ende sonder verchickinghe sijn oordeel ontfanghen / dan sullen wy eerst weten dat wy een onghewensde rechtveerdicheyt ghevonden hebben. Daerom en ist niet sonder oorfake dat de Apostel dese reden so seer dzyngt: ende ick wil liever sijne woorden ghebryucken dan de mijne. Ist dat de belofte der crve is upt de Wet / soo is het gheloovdel / ende de belofte te niete. * Te voer verhaelt hy dat het gheloobe verpdelte ende te niete is / ist dat de belofte der rechtveerdicheyt staet op de verdienste onser wercken / ofte ghelegen is in de onderhoudinghe der Wet. Want nemmermeer en soude pemant gherustelick daer in te vrede zyn: want nemmermeer en soude pemant conincen vast ende seker by hem selve zyn / dat hy der Wet heeft ghenoech ghedaen / ghelijckse voorwaer noyt pemant en heeft door wercken volcomelick ghenoech ghedaen. Van dese sake en heeft men niet verre ghetuygenissen te soeken / een peghelick mach hem selven ghetuyghe zyn / die hem selven wil recht aensien. Ende hier upt ist openbaer hoe diepe de ghebepustheyt in de herten der menschen ghegraven heeft / dewijle sy soo gherustelick hen selven toe gheben dat sy hen niet en ontsien hare behaghelickheden tegen Gods oordeel te stellen / ghelijck of sy hem wilden eemichsins verhindern te richten. Maer de geloovige die hen selven ondersoeken / worden door een veel ander sochvuldicheyt benaut en ghequelt. Soo soude van een peghelick in sijn herte ten eersten twijfelen / ende ten eynde vertwijfelen / ende alle hope verliesen / als een pegelick soude hem selven bedencken ende overlegghen niet wat groter schult hy noch verladen is / ende hoe verre hy zy van de conditie die hem is opghelept. Siet hier alreede het gheloobe verbrucht ende uptgheblischt. Want onghestadich zyn / twijfelen / opwaerts ende nederwaerts drijven / wanhopen ende mustrouwen / en is niet ghelooven: maer gelooven is het herte in standvastighe sekerheyt / ende volcomen gerusticheyt bedestigen ende onbewegelick houden / ende een vaste steune ende seker ruste hebben.

Ende de kposstel Paulus de welcke heftich daer op aen staet dat het gheloobe verpdelte is / ist dat de belofte der rechtveerdicheyt gelegen is in de onderhoudinghe der Wet. * Rom. 4. 14.

4 Ten anderen seyt hy dat de belofte soude vdel ende te vergheefs zyn. Want waert dat de verbillinghe der belofte hinghe aen onse verdiensten / wannecr sonder wy soo verre comen dat wy souden de weldadicheyt Gods verdienen? Ja dit tweede stuck volcht upt den eersten: want de belofte en sal niet verbult worden anders dan den ghenen die gheloooven. Daerom als het gheloobe is verbullen / soo en heeft de belofte gheen cracht meer. Daerom is de crve upt de geloobe / op dat sy soude zyn door genade / om de belofte vast te make. Wat sy is overbloedich genoech bevesticht als sy steunt op de barmherticheyt Gods alle: wat de barmherticheyt

Ten anderen / dat de belofte soude nbel est te vergheefs zyn.

Welcke sonder gheloobe heel verbaet.

Wsal. 87. 11. 12.

ende waerheyt zijn met eeuwighe bande aen malcanderen onderlinghe verbonden: Dat is/ al wat God barmhertichlick beloofst / dat volbringt hy oock ghetroouwelick. Alsoo stelt David eerst de oorzake der salicheyt in de barmherticheyt Gods/ eer hy begheert dat hem God na sijn woort salicheyt gheue. Laet (seyt hy) uwe barmherticheyt tot my comen/ ende uwe salicheyt nae u woort. Ende dit met rechte. Want God en wordt dooz gheen ander dinc dan alleenlick dooz sijn barmherticheyt beweect om te beloonen. Daerom moet alle onse hope op Gods barmherticheyt steunen/ ende gesondeert zijn / ende niet op onse wercken sien om daer in eenighe hulpe te soecken. Dit selue ghebiet ons oock Augustinus te doen/ op dat niemant en dencke dat wy hier wat nieuws seggē. Christus (seyt hy) sal in der eeuwigheyt regneren in sijne dienstknechten. Dit heeft God beloofst/ dit heeft God geseyt/ ist dat dit niet genoegh en is/ God heeft het geswozē. Dewyle dā de belofte vast en seker is/ niet na onse verdiensten/ maer na sijn barmherticheyt / soo en moet niemant dat niet vrees behjē / daer vā hy niet en mach twisfē. Bernardus seyt ooc: Wie sal comē salich wesen/ seggen de Discipulen Christi. Maer hy antwoort: By de menschen is het onmoghelick/ maer niet by God. Dit is al onse betrouwen/ dit is alleen onse troost/ dit is het gantsche fondament onser hope. Maer hoewel wy van sijn macht seker zijn/ wat sullen wy seggen van sijn wille? Wie weet oft hy haect oft liefde werkdich is. Wie heeft den sin des Heren ghekenet? ofte wie heeft sijn raetsman geweest? Hier moeten wy pinniers des gheloofs gedachtich zijn/ hier moet de waerheyt ons te hulpe comen / op dat het ghene dat van ons verborghen is in het herte des Vaders / ons dooz den Gheest gheopenbaert wordē/ ende dat sijn Gheest betuygēde onse herten verskere dat wy sijn kinderen Gods. Dat hy ons (segghe ick) dat verskere/ ons roepende ende rechtveerdigheende vooz niet ende onverdient dooz het gheloove: het welcke een middel is tusschen de eeuwighe ydelsmatie ende de toecommende glorie. Int cozt sullen wy aldus beslūpten. De Schriftuere gheeft te kennen dat de belofte Gods niet vast noch seker en sijn / ten zy dat sy dooz een vast betrouwen des herten ende der conscientie ontfangen worden. Waer twisfelinghe ofte onsekerheyt is/ daer seyt hy dat de belofte te niete wordē. Wederom seyt hy dat de belofte niet en comē dan wanckelbaer ende ongheestadich sijn / als sy op onse wercken steunen. Daerom moeten wy de rechtveerdicheyt verliesen / ofte wy en moeten de wercken niet aenmerckē / maer het geloove/ alleen moet plaetsē hebben/ het welcke van sulcker natuere is dat het de oozē opent / ende de ooghen toe sluyt/ dat is / het stiet op de belofte alleenlick / ende went de ghedachten af van alle werkdichheyt ofte verdienste der menschen. Also wordt die seer schoon Prophetic Zacharie verbult / dat als de ongheuechticheyt der aerde sal wech ghenomen sijn/ dan sal een pegelich sijnē vziēnt roepen onder sijnē wijnstock / ende bijgheboon. Waer mede de Prophete te kennen gheeft / dat de ghelooovighe gheen waerachtige vrede en hebben / eer sy verghewinge der zonden bereyghen. Want men moet de ghemeyn ghewoonte der Propheten aenmercken / dat sy de wptwendighe zegheninghen vooz ooghen stellen als figuren der geesteliker gooden/ so want sy van het rijke Christi spreken. Hierom woort Christus onse vrede ende een Coninck der

vrede ghenaeint/ om dat hy alle de beroderten der conscientie stilt. Ist datmen wil ondersoeken op wat wyse/ soo moctmen comen tot de offerhande dooz de welcke God versoent is: want so wie niet vast en acht dat God ons ghenadich is/ dooz de eenighe verfoeminghe/ dooz de welcke Christus sijnē toorn ghedraghen ende ghesilt heeft/ die en sal minnermeer ophoude van bedēn ende vreesen. Somma / onse vrede en is nergheus te soecken dan in de benautheden ende verschickinghen Christi onses Salichmakers.

Maer waerom ghebypelic ick een getuygenisse die eenichsins duysier is / Paulus verfaekt alsomme dat de conscientie vrede ofte geruste blyschap hebben / ten zy dat wy seker sijn dat wy dooz het gheloove gherechtveerdicht wordē. Hy verclaert oock mede waer uyt ons de versekertheyt comt / te weten / als de liefde Gods is in onse herten wptghestoyt dooz den heylighen Gheest: ghelyck of hy wilde seggen/ dat onse ziele niet en comen anders gherust sijn / te zy dat wy seker sijn dat wy Gode behaghen. Daerom hy oock erghens in den persoon der godsalighen wtroeyt / segghende: Wie sal ons scheidē van de liefde Gods die in Christo is? Want wy sullen dooz allerley seer elyken wint schudden ende bedēn / tot dat wy tot dese haben sijn ghecomen: ende wy sullen hierentoghen oock in de duysterisse des doots gherust sijn/ ende vrede hebben / soo langhe als de Here hem seluen sal bewysen onse vastooz ende Hereder te zyne. Daerom alle die snatēren dat wy dooz het gheloove gerechtveerdicht wordē om dat wy wedergebozen sijn / sijn rechtveerdich om dat wy geestelic leven/ die en hebben noyt de soeticheyt der ghenade ghesmaect / dat sy souden betrouwen dat God hen genadich is. Waer uyt oock volcht dat sy de wyse van rechte te viden niet meer en weten / dan of sy Turken ofte andere onheylige Hēdenen waren. Want (gelijck Paulus betuycht) het en is gheen waerachtich gheloove / ten zy dat het ons dien seer lieflickē naem Vader / in gheue ende vooz gheue / jae ten zy dat het ons den mont op doe / om bypelic te roepen Abba Vader. Het welcke hy erghens claerlick uyt dunct / segghende: Dat wy in Christo stonticheyt ende toeganc hebben tot God met betrouwen dooz het gheloove in hem. Dit en geschiet voozwaer niet dooz de gabe der wedergeboozte: de welcke altyts onvolmaect is in die vleesch / ende vrent oock vele oorzaken der twisfelinghe mede. Daerom moeten de ghelooovighe tot dese remedie comen / dat sy vast ende seker houden/ dat sy dooz gheen ander rechte noch naem en moghen de erve des hemelichen rijcs hopen / dan om dat sy in het lichaem Christi geplant ende ingelijst sijn / vooz niet en onverdient rechtveerdich geacht wordē. Want aengaende de rechtveerdichmakinge en heeft het gheloove van hem selve geen macht om Gods genade te geerijgē ofte te rechtveerdigen maer het ontfangt vā Christo dat ons gezeect.

Het xiiij. Capittel.

Hoedanich het beginfel der rechtveerdichmakinghe, ende de gheduerighe voortganck daer in zy.

Ende op dat de sake te claerder wordē / soo laet ons ondersoeken hoedanich de rechtveerdicheyt des mensches mach in den gheleē loop des levens wesen. Hier sullen wy vier graden maken. Want sommighe menschen sijn sonder eenighe kennisse Gods / ende in afgoderie besoncken: sommighe sijn niet den naem

Na ij Chri-

psal. 119. 76.

Als int het gheloove op de eenighe barmherticheyt dooz Christus is rustende / soo is ghenoech / saen de belofte bevesticht: welck uyt Augustinus no ende Bernardus bewesēden wordē.
* In psal. 118.
* Tract. pnoie.
* 1. serm. 5. in dedicatione templi.

Eccl. 9. 1. 1. Cor. 2. 16.

Daer nae / met een seer sterke bewys-rede int het boorgaē de isanen gesboecht ende niet vrede-liche booz-seggighen der Prophete. Nu verclaert.

Zarh. 3. 9.

Gal. 9. 6. Ephel. 2. 14.

Ten derde / niet en openbare bewys des Apoclet. 1. Rom. 5. 1.

Rom. 8. 35. psal. 33. 4.

Ten laetsten / blinke sulck oock int de wederlegginghe van des rechtversekers argument / te weten / dat wy niet daer om rechtveerdich en sijn / om dat wy wedergebozen sijn / geestes-lick leven.
* Ileden / waerom.
* Gal. 4. 6.

Rom. 3. 28.

De menschen sijn in den gantsche loop des levens / ofte afgoderdieners / ofte Sodeloof / ofte Hypocriten.

Christenen / het woort Gods ende de Sacramenten uytwendichlick aenghenomen hebben / ende dooz onreynicheyt des levens God versahende / welcken sy niet den mont belijde: sommighe sijn ghebeynde hypocriten / de boosheyt des herten niet ydelen schijn bedeckende: ende sommighe sijn dooz den Gheest Gods wedergebozen / nae waerachtighe heylicheyt staende.

In de eerste en ten van het opperste des hoofts tot het onderste der voeten niet een vonecken goets ghebonden worden / als sy uae hare natuerlike gaben geweerdeert worden: ten zy dat wy moghelick willen de Schyftuere valsch maken / die van alle Adams kinderen sprecht / dat sy ee verdraeyt ende hartnecklich herte hebben. Dat alle het ghedichtsel haers herten boos is van de eerste jaren aen: Dat hare ghebachten ydel sijn: Dat sy de vrese Gods niet voor ooghen en hebben: Dat niemant onder hen verstant en heeft / noch God en soerckit. Somma / dat sy vleesch sijn / onder welcken naem alle de wercken verstaen worden die van Paulo vertelt worden / als hoererie / oureynicheyt / onbeschaentheyt / overaet / afgondiest / tooverie / vantschap / twist / strijt / toozniecht / gheclijf / oneerlicheyt / seckten / nydt / doot slach / ende alle onreynicheyt en grouwelicheyt diemen mach bedencken. Dit is des menschen weerdicheyt daer op sy moghen betrouwen ende hooverdiecht sijn. Ist dat onder hen enige sijn niet sulcke erbaerheyt der zeden / dat sy enen schijn der heylicheyt heeft onder den menschen: nochtans dewyle wy weten dat God de uytwendige verrieringe niet en acht / soo moeten wy tot de sonrepe der wercken comen / ist dat wy willen dat sy eenighe cracht hebben tot rechtveerdicheyt. Wy moeten (segghen ick) in sien uyt wat ghenegeentheyt des herten de wercken comen. Maer hoewel hier groote materie gheoyent wort om veel te schryuen / nochtans dewyle de sake can niet weynig woorden verclaert worde / so wil ick so veel het mogelijk is / royt sijn in het seer.

2 Ten eersten en versake ick niet dat alle de schoone gaben die in de ongheloobighe gebonden worden / Gods gaben sijn. Ick en ben oock soo seer buyten het ghemeyn gevoelen niet / dat ick soude willen seggen / * dat daer gheen onreyscheyt en is tusschen de rechtveerdicheyt / maticheyt ende gerechtigheyt Titi ende Traiani, ende de raserie / onmaticheyt ende wreetheyt Caligule, Neronis, ofte Domitiani. Item tusschen de schandelicke onreyscheyt Tiberij, en de lastelicke tynscheyt Vespasiani: en op dat ick niet te lane en make / een peghelicke deucht ofte ondericht meldende) tusschen de onderhoudinge ende verachtinghe des rechts ende der Wet. Want daer is soo groot onderscheyt tusschen recht ende onrecht / dat het oer in het doot- beelt daer van gesien wordet. Want wat salber in de werelt gheschickt ende gheoydineert bliuen / ist dat wy het recht ende onrecht onderlinghe vermenghen? Daerom heeft de Heere sulck onderscheyt tusschen eerlike ende schandelicke dade / niet allelick in aller menschen herte gedruckt / maer bevesticht dat oock dickmael dooz de crempelen sijnder voorszinnige. * Want wy sien dat hy vele seggheninghen des teghenwoordighen levens gheest / ben genen die hen selben in de deucht oefenen / ende die hantere. Niet dat het uytwendige beelt ende schaduw der deucht en de alderminste welbaet Gods verdienen: maer het beleeft hem also te bewijzen hoe seer hem de waerachtighe rechtveerdicheyt behaecht / dewyle hy oock de uytwendighe ende gheueynse recht-

veerdicheyt met tijclike vergheldinghe loont. Hier uyt volcht dat wy boven beleeden hebben / dat alle sulcke deuchden ofte eer beelden ende schaduw der deucht / Gods gaben sijn: want daer en is gheen dinc eentichsins pyg felick / dat niet van hem en comt.

3 Maer het is niet te min waerachtich dat Augustinus schryft / te weten / dat alle de ghene die van de religie des eenighen Gods vzeende sijn / of sy schoon om den schijn der deucht wonderlick groot gheacht worden / nochtans niet alleenlick gheue vergeldinghe / maer veel meer straffe verdien / om dat sy de supere gaben Gods dooz de oureynicheyt des herten beuicten. Want hoewel sy instrumenten Gods sijn om de ghemeynschap der menschen dooz rechtveerdicheyt / maticheyt / soberheyt / bytenichschap / sterckheyt / ende voorszichtigheyt te bewaren / soo volbrueghen sy nochtans dese seer goede wercken Gods seer qualick: want sy en worden niet dooz oprechte begheerte ende liefde der deucht / maer dooz enkel eersochtinghe / ofte eygen liefde / of te dooz eenighe ander verkeerde ghesintheyt af gehouden van boose wercken. Daerom dewyle hare wercken sijn van de oureynicheyt des herten als van hare oorspronck aen verdozen / soo en sijn die niet onder de deuchden te tellen / niet meer dan de onderdeuchden die om de gheylcheyt die sy met de deuchden hebben / plegen te bedrieghen. In royte / dewyle wy weten dat het eenich ende ewelich eynde der gherechticheyt is / dat men God diene: so sal het niet rechte gheen gherechticheyt genaemt worden / al wat tot een ander eynde gedaen wordet. Soo dan dewyle sy dat eynde niet en aensien dwel de wijsheyt Gods hen voorsziet / soo sondighen sy een verkeert eynde aensende / of het schoon na haer anuyt goet schijnt dat sy doen. Soo besuyt hy dan dat alle de ghene die onder de Heydenen schoone wercken ghedaen hebben / ghelijck Fabricij, Scipiones ende Carones, dat sy nochtans daer in ghesondicht hebben / dat sy gheen licht des gheloofs hebbende / hare wercken niet en hebben tot dat eynde ghedaen / tot het welcke sy behoozden te voeghen: ende dat daerom gheen waerachtighe rechtveerdicheyt in hen gheweest en zy / want de wercken niet naeder daet / maer nae het eynde gheacht worden.

4 Boven desen ist dat het waer is dat Joannes seyt / te wete: Dat buyten den Sone Gods geen leven en is / soo loopen alle die niet alle hare loop tot het verderf ende tot het oordeel des eweligen doots / die Christus niet en hebben / hoedanich sy oock anders sijn / wat sy doen ofte poogen. Hierom seyt Augustinus in een plaets: Onse religie onverscheyt de rechteveerdige van de onrechtveerdige / niet dooz de Wet der wercken / maer des gheloofs / sonder het welke de wercken die goet schijnen / tot zonde verandert worden. Daerom schryft de selue Augustinus wel daer hy den arbeyt sulcker menschen verghelijct by eenen dwalenden loop. Want hoe penant neersichlick looyt buyten den wech / soo veel te seer der dwaelt hy / ende wordet daerom soo veel te elendigher. Daerom seyt hy dat het beter is in den rechten wech crempel gaen / dan buyten den wech looyt. * Ten laetsten ist seker dat het quade boomen sijn: want sonder de ghemeynschap Christi en is gheen heyllicke malinghe: soo mogen sy dan wel byrichten baren die schoon ende lieflick in de ooghen / ende soete van smake sijn / maer niet die goet sijn. Hier uyt sien wy lichtelick dat het verdoelicht ende niet alleenlick van ghemer weerde tot recht-

Oste wedergebozen.

De afgodendieners sijn van alle gherechticheyt ontbloot.

Jer. 17. 9. Gen. 8. 21. Psal. 94. 11. ende 14. 2.

Wat godloosheyt ende ongerechtigheyt. Gen. 6. 3. Gal. 5. 19.

Seheel elendich en verlost by God.

Daer is nochtans een groot onderscheyt tusschen sommighe deuchte / me / ende heel verdozene. Dwelc onrechticheyt openbaert is. * Ten eersten in de gaben Gods.

Ten tweeden in de onderscheydinghe tusschen eerlike ende oneerlike dincghen.

Ten derde in de zegenninghen des teghewoordighen levens.

Lib. 4. contra Jul. Nochtans is al tghene / dat van Jobange begaefde ende deuchtighe gedaen wort / al schijnt oer seer pyg felick te sijn / verdozen.

1. Overmits de onreynicheyt haers herten.

2. Overmits het afwijken van het rechte te eynde.

1. Joann. 5. 12. 3. Overmits sy van Christus beesteken worden / buyten den welcken gheen leven en is.

Lib. ad Bonif. 3. cap. 5. Dwelck wt Augustinus seggen / bevesticht wort.

Practin. Plak. 4. Overmits de stand des natuerlike mensches / welke niet moorden niet behoort.

4. Overmits de stand des natuerlike mensches / welke niet moorden niet behoort. * Ten laetsten ist seker dat het quade boomen sijn: want sonder de ghemeynschap Christi en is gheen heyllicke malinghe: soo mogen sy dan wel byrichten baren die schoon ende lieflick in de ooghen / ende soete van smake sijn / maer niet die goet sijn. Hier uyt sien wy lichtelick dat het verdoelicht ende niet alleenlick van ghemer weerde tot recht-

rechtveerdicheyt / maer oock een seker verdienste tot verdoeninghe is / al wat de mensche denckt / bedenckt / ofte volbrengt / eer hy door het gheloope wordt met God versoent. Ende wat twiffelen wy ghelijck van een twyffelachtighe sake / dewijle het nu door de getuygenisse des Apostels bewesen is / dat het onmoghelick is dat niemant soude Gode behaghen sonder gheloope.

Maer de sake sal noech claearder worden / ist dat wy de uatuerliche conditie des mensches / ende de genade Gods teghen malcanderen stellen. Want de Schryftuere roept alomme dat God niet in den mensche en dint / waer door hy soude verweckt worden om hem goet te doen: maer dat hy hem door sijn onverdiente genade voortomt. Want wat soude de ghene die doot is / doen om levendich te worden? Maer als hy ons door sijn kennisse verlicht / soo wordt hy geseyt / ons van der doot te verwecken / ende te nieuwe creatuere te maken. Want wy sien dat de genade Gods ons dickmael (voornemeliclyc by Paulum) onder desen titel aenghepypsen wort. God (seyt hy) die rycke is in barmherticheiden / heeft ons door sijn groote liefde / waer mede hy ons heeft lief gehad / oock doe wy doot waren door de zonde / levendich ghemaect in Christo / etc.

Ende op een ander plaecte daer hy onder de figurere Abrahame handelt van de ghemeen roepinghe der Heydenen: God (seyt hy) die de dooden levendich maect / ende roept het ghene dat niet en is / gelijc of het ware. Ist dat wy niet en zijn / wat colluen wy vermoghen? Daerom wederlept de Heere crachtighelick sulcke hoochveerdicheyt in de Historie Job met dese Woorden: Wie heeft my voozghecomen / ick sal hem verghelden: want alle dinghen sijn mijne: Welcke sententie Paulus verclarende verstaet daer uyt dat wy niet en sijn dencken / dat wy pet tot God byenghen anders dan schandellick ghebeedschende pdelheyt. Daerom als hy in de boven-verhaelde plaecte wil bewijsen dat wy niet door onse wercken / maer door sijn ghenade alleen sijn tot de hope der salicheyt ghecomen / soo byengt hy voort dat wy sijn creatuere sijn / om dat wy wedergheloeven sijn in Christo Jesu tot goede wercken die hy bereyt heeft / om dat wy souden daer in wandelen. Ghelijck of hy wilde seggen: Wie van ons can roemē dat hy door sijn rechtveerdicheyt God verweckt heeft / dewijle onse eerste macht tot wel doen comt uyt de wedergeboorte? Want wy sijn van sulcker natuere / dat men eer soude olve uyt enen steen / dan goede wercke uyt ons druckē. Het is voozwaer wonder dat de mensche in so groote schande verdoemt zijnde / bestaet noch yet hem selven toe te schijnen. Laet ons dan met Paulo (die een soo uytnemende instrument Gods is) belijden dat wy van den Heere gheroepen sijn / door een heylige roepinghe: niet nae onse wercken / maer nae sijn vooznemen ende ghenade: ende dat Gods onses Salichmakers vriendelicheyt en liefde tot ons is verstaen: want hy heeft ons salich gemaect / niet door de wercken der rechtveerdicheyt die wy ghedaen hebben / maer nae sijn barmherticheyt: om dat wy gherechtveerdicht zijnde / door sijn ghenade souden erfghenamen des eeuwigen levens wordē. Dooz dese behdinghe beroodē wy den mensche van alle rechtveerdicheyt tot het minste deelken toe / tot dat hy door de eenighe barmherticheyt Gods tot de hope des eeuwigen levens wedergheloeven wort. Want ist dat de rechtveerdicheyt der wercken pet vermael onse tot rechtveerdighen / soo seynt men valschelick dat wy door ghenade gherechtveerdicht worden. De Apostel en was voozwaer so vergetelick niet / als hy betuyghe dat de rechtveerdichmakinge onverdient was / dat hy sonde vergheten hebben dat hy op ander plaecte geseyt heeft / dat de ghenade nu gheen ghenade en is / ist dat de wercken van eenigher werde sijn. Ende wat wil Christus anders / als hy seyt dat hy is gecomen / niet om de rechtveerdighe / maer om de sondaers te roepen. Ist dat alleenlick de sondaers toeghelaten worden / wat willen wy door gheveynde rechtveerdicheyt enen toeganchel focken.

Ick dencke dickmael dat het te vreesen is / dat ic der barmherticheyt Gods mach onrecht doen / om dat icke so zochsvindichlic arbeyde te befehieren / ghelijck of sy turselachtich ofte duyster ware. Maer dewijle onse boofheyt sulc is / dat sy Gode neimmer toe en laet dat he toe comt / als sy niet seer sterckelick gedwoongen en wort: soo word ic bedwongen langher hter van te handelen dan ic wilde. Maer dewijle de Schryftuere in dese sake claeer genoech is / so wil ic liever niet hare woorden / dan niet de myne strecken. Als Esayas het ghemeyn berderf des menschelicken ghelachts beschreven heeft / soo stelt ende verlaert hy daer nae seer wel de oorden der weder-oprechtinghe ende verueninghe. De Heere seyt hy sacht / ende het scheen quater in sijne oogen. Ende hy sacht dat daer niet een man en was / en hy verwonderde hem dat daer niet een en was die daer vooz badt: ende hy stelde de salicheyt in sijnen arm / ende versterckte hem selven niet sijn rechtveerdicheyt. Waer sijn onse rechtveerdicheiden / ist dat het waer is / dat de Prophete seyt / te weten / dat daer niemant en is / die in de vercringhe sinder salicheyt den Heere hulpe doet? En ander Prophete vooz ooghden stellende hoe de Heere handelt van de sondaers niet hem te versoenen / seyt aldus: Ic wil my aen u verloben in der eentwicheyt / in rechtveerdicheyt / oozdeel / ghenade ende barmherticheyt. Der ghene die geen barmherticheyt vercreghen en hadde sal ic seggen / ghy hebt barmherticheyt vercreghen. Ist dat dit verbont daer in sonder twyfel onse eerste vereeninghe met God verbaet is / op de barmherticheyt Gods steunt / soo en heeft onse rechtveerdicheyt geen gront. Ende voozwaer uyt den genen die dichten dat de mensche met eenige rechtveerdicheyt der wercken Gode te ghemoece comt / wilde ic wel verstaen oft sy meynen dat daer gantschellic eenige rechtveerdicheyt is / anders dan die Gode aenghenam is. Ist dat het rasie is sulc te denken: wat mach Gode aenghenamen sijn dat van sijne vbanden comt / die hy gheheel niet alle hare wercken verwoort? Ic segge dat de waerheyt betuycht / dat wy alle dootliche ende openbare vbanden onses Gods sijn / tot dat wy gerechtveerdicht zijnde / tot sijn vrienteschap wederom aengenoumen worden. Ist dat het begin der rechtveerdinghe is de liefde / wat rechtveerdicheiden der wercken comen die voozgarn? Daerom om ons van dese seer schadelicke hoochveerdicheyt af te wenden / so vermaent Joannes ons neestrichlic dat wy niet eerst hem lief ghedadt en hebben. Ende dit selve heeft de Heere nu vooztijden door sijnen Prophete gheleert / seggende: Ic sal se uyt opghemer liefde lief hebben / om dat mijn toozuecht is afghewent. Voozwaer ist dat sijn herte haer van selfs toe ons went / so en wort sy door onse wercken niet verweckt. Maer de onverstaneighe gemeynen man on verstaet hier by anders niet / dan dat niemant verdient en heeft dat Christus soude

Exh. 11. 6.

Joan. 5. 25.

Ephe. 2. 4.

Rom. 4. 17.

Job. 41. 2.

Rom. 11. 35.

Ephe. 2. 10.
Et. 2. 14.

I. Tim. 1. 9.

Tit. 3. 4.

Rom. 11. 6.

Malth. 9. 13.
Marc. 2. 17.
Luc. 5. 32.

5. Sulc is oock waer / achtich uyt de getuygenisse des Prophete Esai.

Esa. 59. 15.

Den welken door toescint de Prophete Esayas. Osee. 2. 19. ende 23.

Item Paulus ende Joannes. Rom. 5. 6

Col. 1. 21.

1. Joh. 4. 10
1. Jo. 14. 3.
* 6. Istycke sulc uyt een seer crachtige redbē / de welke wechneemt de dwalinghe van den ghemeyne man / die de gerechticheyt sinder wercken onder eebermenget met de verlossinghe die ons door Christum becregen is.

onse verlossinge vobzengen: maer dat wy dooz onse wercken geholpen worden tot de besittin- ghe der verlossinge. Maer al ist dat wy van Christo verlost zyn/ soo zijn wy nochtans duy- sternisse ende erfgemamen des doots/ ende vpan- den Gods / tot dat wy dooz de roepinghe des Vaders in de ghemeynshap Christi gheplant worden. Want Paulus leert dat wy van onse onreynheden niet ghesupbert ende ghewiselt en worden / eer dan de Gheest die reyninghe in ons wercht. Petrus wel ende dit selde betuygē- de / seyt dat de heplichmakinghe des Gheests crachtich is tot de gheschoorfaemheyt ende bes- pzinginge des bloets Christi. Ist dat wy dooz den Gheest bespzingt worden niet den bloede Christi tot reyninghe / soo en moeten wy niet deneken dat wy eer hy ons bespzingt / anders zyn dan de sondaer is sonder Christo. So moet dan dit vast blyue dat het begin onser salicheyt is ghelijck een wederopstandinge upt der doot in het leven. Want als ons om Christi wille ge- gheven is in hem te gheloooven / dan beginnen wy eerst upt den doot te comen in het leven.

7 Onder dese orden / wordē de menschen ver- vaet die in den tweeden ende derden graet der boden- geschreuen deplinghe zijn. Want de on- reynicheyt der conscientie bewijst dat de sulcke noch niet en zijn dooz den Gheest Gods weder- ghebozen. Wederom dat sy niet wederghebozen en zijn / is een teeken dat sy gheen ghelooove en hebben. Waer upt het openbaer is dat sy noch niet en zijn niet met God versoent / noch dooz sijn aenschijn gherechtveerdicht: want hier toe en comen niet anders dan dooz het ghelooove. Wat comē de sondaers die van God veruzent zijn / vooztzenghen / anders dan dat dooz sijn oozdeel grouwelich is? Mer die vassch betrou- wen zijn alle godloose opgheblasen / ende vooz- nemelich de ghevepnsde hypocriten / te weten / hoewel sy weten dat haer herte vol schandelich- hepts is / nochtans als sy enige wercken doen / die eenen schijn hebben / soo achten sy die weer- dich te zijne datse God niet en verachte. Hier upt comt die schadelike dwalinghe dat sy hoe- wel hen haer boos ende ongoddich herte over- tupt is / nochtans niet en comen daer toe ge- bracht worden / dat sy souden behyden hen sel- ven ydel van rechteveerdicheyt te zijne. Maer hoewel sy hen selven behennen onrechtveerdich te zijne / dewijle sy het niet en comen versalen / soo schryven sy hen selven nochtans wat recht- veerdichepts toe. Dese ydelheyt wederleyt de Heere seer wel dooz den Propheten / daer hy seyt: Veracht de Priesters / segghende: Ist dat een mensche gheplich bleesch dracht in de slippe syns cleet / ende broot ofte andere spijse daer by seyt / sal dat daer dooz ghepliche worden? De Priesters antwoorden / Ja. Ende Daggeus seyt: Ist dat een mensche die in sijn ziele onreyn is / per van desen aenroere / sal het niet befinet worden? De Priesters antwoorden / Ja. Dag- geus seyt: Alsoo is dit volck dooz mijn aen- schijn / seyt de Heere: ende alsoo sullen alle wer- ken haerder handen / ende al wat sy my offeren / onreyn zijn. Of sy wy dese sententie rouden volcomelich geloooven / ofte wel in onse gedach- tenisse behouden. Want daer en is niemant hoe boos hy oock zy / die hem selven wil laten wijs maken het gene dat de Heere hier elaelich ver- condicht. Een pghelick onder de alderbooste arst sonder twyfelē dat het hem als rechtever- dichteyt toegheschreuen wordt / cerstone als sy reumael ofte tweermael ghedaen heeft dat hy behoorde. Maer de Heere roept hier teghen / dat

daer upt gheen heplicheyt ghetreghen en wort / ten zy dat het herte eerst wel ghesupbert zy. En en is daer mede niet te vrede / maer betuycht dat dooz de onreynicheyt des herten oock alle wer- ken besmet zyn / die van de sondaers ghedaen worden. Verre zy dan de naem der rechtveerdich- heyt van de wercken die dooz de mont des Hee- ren van onreynicheyt verdoemt worden. Ende niet wat schoonder gelijkenisse bewijst hy dat? Niemand hadde moghen teghenwoopen dat het gene dat de Heere gheboden heeft / onder ander- lich heplich is. Maer hy seyt daerenteghen / dat het gheen wonder en is dat de wercken die in de Wet des Heeren gheseplicht zijn / dooz der boos- sen onreynicheyt besmet ende beplecht worden: dewyle een onreyn hant het heplighe onthep- licht / als sy het handelt.

8 Dese selve sake verboleht hy seer wel in Esai / segghende: En wilt gheen offerhande te vergheefs offeren / uwe brantoffer is my een grouwel: mijn ziele haet uwe meinaenden / en seftdaghen / sy zijn my swaer gheworden / ick hebse qualick verdragen. Als ghy sult uwe handen uptstrecken / so sal ick myne oogen van u afwenden: als ghy my sult menichvuldich- lich bidden / so en sal ick u niet verhooren: want uwe handen zijn vol bloets. Wort gewasschen ende werst reyn / noot het quaet uwer gedach- ten wech. Wat beduyt dit dat de Heere alsoo de gheschoorfaemheyt sijnder Wet veracht ende waleht? Maer hy en verwoept hier geen dinc dat upt de oprechtē onderhoudinge der Wet is / van welke onderhoudinghe hy alomne leert / dat het begin is onghelovensde byese sijns naems. Waer die niet en is / daer is al wat hem gheoffert wordt / niet alleen beuselinghe / maer oock schandeliche ende grouweliche onreyni- cheyt. Laet nu de gevepnsde hypocriten gaen / en de boosheyt die in het herte verborghen is be- houdende / arbeypden om Gode dooz wercken te behaghen. Jae sy sullen hem alsoo meer ende meer terghen ende vertoornen. Want de offer- handen der godloosen / zyn hem grouwelich: der oprechten ghebede alleen is hem aenghenaem. Doo stellen wy dan buypen alle twyselinge het gene dat moet seer wel bekend zijn den ghenen die wat in de Schrijftuere gheoeffent zijn: te we- ten / dat ooc de alderriekelike wercken der me- schen / die noch niet waerachtichelijc gheseplicht en zijn / soo verre zijn van rechtveerdicheyt vooz- God / dat sy selfs gearht / worden zonden te zijn. * Ende daerom hebben die seer wel gheleert / die gheschreuen hebben dat de persoon gheen gena- de en gecriecht dooz de wercken: maer dat daer- entegen de wercken dan eerst Gode behaghen / als de persoon hest eerst genade in het aenschijn Gods ghevonden. Ende dese orden moctmen werstichelijc aenmercken / tot de welke ons de Schrijftuere oock ghelijck met der hant seyt. Moses schryft dat God heeft op Abel ghesien / ende op sijne wercken. Waer in ghy siet dat hy beduyt dat God den menschen genadich is / eer hy hare wercken aensiet. Daerom moet de reyn- inghe des herten eerst gescheen / op dat de wer- ken die wy doen / van God vziendelich ontfan- ghen worden. Want de sententie Jeremie heeft alrijts plaerse / te weten / dat de ooghen Gods de waerheyt aensien. Ende dat het gelooove alleen de herten der menschen reynicht / dat heeft de heilige Gheest dooz den mont Petri betuycht. Daer upt dat het voleht / dattet eerste fonda- ment is in het waerachtich ende levende ghe- loove.

Teghenwoopen.
pungje.
Antwoort.
Daer na / ges-
tucht sult
oock Esaias.
Esai. 1. 13.
Diet cap. 58.
Salomon.
Prov. 15. 8.
Augustinus
ende Grego-
rius.
* August. lib.
de penitent.
* Gregori.
cujus verba
referuntur 3.
quart. 7.
Gen. 4. 4.
Jere. 5. 3.
Act. 15. 6.
* De vierde
orde begrapt
de wederge-
bozen.
De men-

De tweede
orden verbat
de godloosen
ende de ghe-
naemde Chri-
ste. Men mis-
gaders de
hypocriten /
van de welke
anders niet /
dan al wat
verdoemelich
is voozt
comt.

Sulck ghe-
tuycht Dag-
geus de Pro-
phet.
Dag. 2. 12.

* De vierde
orde begrapt
de wederge-
bozen.

de menschen hebben/ die wy in den vierde graet gestelt hebben. Als God ons dooz de rechtveerdicheyt Christi met hem verfoet/ ende onse zondeerdych aelst: soo bekenuen wy dat met sulcke barmherticheyt oot dese sijn welbaet comt/ dat hy dooz sijnen heylighen Gheest in ons woont/ dooz des welcken cracht de begeerlicheden onses vleeschs daghelicx meer ende meer ghedoot worden: ende wy worden Gode gheheylighet tot waerachtighe repnichheit des levens/ dewyle onse herten tot ghehoorzamenheit der Wet ghesicht ende verandert worden: so dat onse voornemste wille is/ sijnen wille te dienen/ ende alleen sijn eere alles in te voozderen. Maer oock als wy dooz de beweginge des heylighen Geests in de weghen des Heeren wandelen/ soo blyben in ons noch overblyfselen onser onvolmaecticheyt / om ons oozsake tot ootmoedicheyt ende vernederinghe te geven/ op dat wy ons niet en verheffen ons selven verghetende. De Schrifture seyt: Daer en is niet een rechtveerdighe die goet doet/ ende niet en sondicht. Wat rechtveerdicheyt sullen sy dan noch wyl hare wercken hebben? Ick segge ten eersten/ dat het alderbeste dat sy conuen vooztbringen/ nochtans altyts met eenighe onreynicheyt des vleeschs besprengt ende verdozen/ ende ghelyck met wat droeffens vermengt is. Ick segghe laet den dienstknecht Gods upt alle sijn leven uphaken dat hy ineynt in den gantschen loon sijnus levens het alderupnemenste gheweest te zyne: laet hem alle de sturcken daer van wel overlegghen/ hy sal sonder twyfel erghens daer in wat bevinden dat na de verdozvenicheyt des vleeschs sal smaken: want wy en sijn nimmermeer soo blymoedich tot wel doet als wy behooren: maer daer is groote swaricheyt waer dooz de loop vertraecht woort. Ende hoewel wy sien dat de smetten daer mede de wercken der Heylighen besprengt worden/ niet cleyn noch duyster en sijn/ soo neemt nochtans dat sy alleenlicx seer cleyne vleerliens sijn/ maer sullen sy in oogen Gods niet qualick ghevallen/ vooz de welke oock de stercken niet reyn en sijn? Zoo hebben wy dan dat niet een werck van de Heylighen en comt/ het welke niet en verdient met schande ghehoont te zyne/ ist dat niet in hem selve aemneret.

10. Zoben desen of het schoon soude geschien dat wy eenighe supbere ende volmaecte wercken deden/ soo is nochtans de zonde ghenooch om alle de gedachtenisse onser voozleden rechtveerdicheyt upt te wisschen* gelyc de Prophet seyt. Waer mede oock Jacobus over ec comt/ segghende: † So wie in een dinck overtreet/ die is schuldich gheworden in allen. Nu dewyle dit sterffelich leven nimmermeer reyn noch ydel en is van zonde/ soo soude alle rechtveerdicheyt die wy mochten vercregen hebben/ dooz de zonden die altyt daer nae volghen/ verdozen ende verdozen worden/ ende en soude vooz het aenschyn Gods niet comen/ noch tot rechtveerdicheyt toegherckent worden. Somma/ als men van rechtveerdicheyt der wercken handelt/ soo en moct men niet het werck der Wet/ maer het gebot aensien. Daerom ist dat men rechtveerdicheyt soecht upt de Wet/ soo sal men te verghiefs een werck ofte twee vooztbringen. Maer de ghehoorzamenheit der Wet moet sijn sonder ophouden. Daerom/ de verghewinghe der zonden daer van wy gesproken hebben/ en rekenet God ons niet eenmaal alleenlicx toe (ghelyck vele dwafelicx meynen) soo dat wy verghewinghe der voozleden zonden vercreghen hebbede/ sou-

de daer na in de Wet rechtveerdicheyt soeken: want alsoo en souden wy niet anders dan tot valsche hope ghebracht ende bespot worden. Want dewyle wy geen volmaecticheyt en conuen hebben soo langhe als wy met dit vleesch beleet sijn: ende de Wet/ den doot ende verdoemenisse verondicht alle die gheen volcomen rechtveerdicheyt niet wercken en bewysen: soo sal sy altyts genoeg hebben om ons te beschuldighen ende verdoemen/ ten ware dat de barmherticheyt Gods daer teghen quame/ die ons dooz gheduerighe verghewinghe der zonden dickmael quijt schelde: Daerom blyft dat altyt vast dat ick eerst ghescre hebbe/ te weten/ wat wy oock voornemen/ beducnen/ ofte arbeden/ soo sullen wy nochtans niet alle onsen arbeet ende neersticheyt der doot en verdozvinge werddich sijn/ ist dat wy nae onse weerdicheyt gheverbeert worden.

11. Dese twee dinghen moeten wy wel ende neerstlich aemnercken / te weten / dat wyt eenich godsalich mensche sulck eenich werck gedaen en heeft / dat niet verdoemelic en was/ waer dat het dooz het strenghe oordeel Gods ondersocht woort. Zoben desen oft schoon sulcken werck ghevonden woort/ (het welke onnigelyc is) soo soude dat selve dooz de zonden daer mede de antheur sonder twyfel bevangen is/ geschenit ende befinet worden / ende sijn aengenaemichheit verlicken: Ende dit is het voornemste sturck onser handelinghe die wy hier teghen de Papisien hebben. Want aengaende het begin der rechtveerdichmakinghe en hebben wy niet de ghene die ouder de School-lercers de verstandichste sijn/ gheuen strijt/ dewyle sy niet ons geboelen dat de sondaer van de verdoemichheit verlost woort / ende rechtveerdicheyt ghetrijct sonder verdienste/ te weten/ dooz verghewinghe der zonden: uptghenomen dat sy onder den naem der rechtveerdichmakinghe/ de vernieuwinghe ende wedergeboorte verbaten/ waer dooz wy dooz den Gheest Gods verandert ende vernieut worden/ tot ghehoorzamenheit der Wet. En de rechtveerdicheyt des wedergebozen mensches beschuyden sy alsoo/ dat de mensche dooz het geloove Christi/ Gode eenmael verfoent zynde/ woort by Gode dooz goede wercken rechtveerdich gheacht / ende alsoo dooz der wercken verdiensten aenghenamen is. Maer de Heere betuycht hierentegen dat hy het geloove Abrahams heeft toe gerekent tot rechtveerdicheyt/ niet te tyde doe hy noch den Afgoden diende / maer als hy nu veel jare lant hadde in heylighent des levens uptnemende gheweest. So hadde dan Abraham God langen tijt niet reynert herten gedient / ende sulcke ghehoorzamenheit der Wet bewesen/ als van eenige sterffelicken mensche can bewesen woort: ende nochtans is sijn rechtveerdicheyt in het geloove gelegen. Waer upt wy na de argumenteringe Pauli beslupten, dat hy die niet en hadde upt de wercke. Desgelyc als by de Prophet seyt woort: De rechtveerdige sal upt den geloove leven: soo en woort dat niet van onheylige en godloose menschen gesproken/ die de Heere soude tot den geloove bekeren/ en rechtveerdigen: maer die leere woort den geloovigen gegeven/ en dien woort het leven beloofte upt de geloove. Paulus neemt oot alle twyfelinghe wech / als hy de onberbende rechtveerdicheyt bevesticht niet dese woorden Davids: Geluckich sijn de gene dien de ongherechtigheden vergeven sijn. Het is seker dat David daer niet en sprekent van de godloof / maer van de geloovige/ waer van hy een was: Want hy sprack

Daerom en conuen sy geen sine dooz de wercken gerechtveerdicht woort. * 2. Cor. 27. 26.

De bobel geserde twee redden coztelic verhaelt sijnne/ woort de derde rede daer by gheschoet tegen de Sophisten: namelick/ dat de heyligher Schrift cleert hoe wel dat de wedergebozre vele goede wercken hebden/ datse nochtans alsel oot: ge-loove/ ende dooz de onberbende toerekeninghe Christi gherechtveerdicht sijn. * 1. Cor. 13. 2. * 1. Cor. 13. 2. * 1. Cor. 13. 2. * 1. Cor. 13. 2.

Rom. 4. 13.

Iab 2. 4.
Rom. 1. 17.
Iob. 10. 38.
Gal. 3. 11.

Rom. 4. 7.
Psal. 32. 1.

Rom. 8. 9.
1. Cor. 3. 16.
2. Cor. 6. 16.

Dese hoewel sy dooz de levinge des Heers den rechten wech wandelen.

1. Reg. 8. 46.
2. Mac. 6. 36.
Eccl. 7. 20.

Nochtans het beste/ dat se voortbringen/ is dooz des vleeschs onreynicheyt beleet ende verdozen.

Insonderheit/ als sy tot den rechtveerdich Gods werden.

Daerom sijn voer oock ten eenighe overtrevinge ghenooch om alle gedachtenisse die dooz voozleden rechtveerdicheyt upt te wisschen. * Eccl. 18. 24
† Iat. 2. 10.

hy sprack upt het gheboelen sijnder conscientie. So moeten wy dan dese gheluckicheyt niet alleenlich eenmael hebben / maer oock onse leven lanck behouden. Ten laetsten betuycht hy dat de booschay ende verdoringhe van de onverdientende versocuinghe niet God / niet eenen dach ofte twee en duert / maer datse eeuwlichlick in de gheinepnte is. Soo en hebben dan de gheloobighe gheen ander rechtveerdicheyt tot den eynde des levens toe / dan die daer befehzeven woide. Want Christus blyft altyts de Middelaer / om ons den Vader te versocnen: ende de cracht sijns doots duert eeuwlichlick: te wetē / de afwisselunge / voldoeninge / versocninge / en eyndelic de volcomē gehoorzaemheyt / waer dooz alle onser echticheden gedect worden. En Paulus tot de Ephesien en sept niet dat wy het begin der salicheyt hebben upt genade / maer dat wy salich zijn dooz genade / ende niet upt wercken / op dat niemant en roeme.

2. Cor. 5. 18.

Ephes. 2. 8.

Der School-
leeraers wyl-
dicheit teghen
de boben-ge-
selde Leere
van de diebe
vozen der
menschen.

12 De School-leeraers en connen dooz de uptblichten niet geholpen woide die sy soecken om te ontblie / seggende / dat de wercken in haer selven so veel weerdicheyt niet en hebben / dat sy souden ghenoechsaem zijn om rechtveerdicheyt te vercryghen / maer dat de genade waer dooz u God aen neemt / maect datse so veel vermogē. Souden desen delwijje sy bedwonghen worden te behyden dat de rechtveerdicheyt der wercke hier altyts onvolmaect is / so late sy toe dat ons soo lange als wy leven / de vergevinghe der zonden noodich is / waer dooz het ghevech der wercken verbult woide: maer dat wy nochtans de zonden die wy doen / moeten versocnen met wercken die wy doen bobē dat wy schuldich waren. Maer ich segghe dat de aciemende ghenade niet anders en is dan de onverdientende goedicheyt Gods / waer dooz de Vader ons aciemeent in Christo / als hy ons niet de onnooselheyt Christi beleet / ende ons die toerekent / so dat hy ons dooz de welbaet Christi acht heyligh / repn / ende onnoosel te zijne. Want de rechtveerdicheyt Christi (de welke alleen volmaect is / ende alleen can het aenschijn Gods verdraghen) moet vooz ons staen ende als vozghē vooz ons zijn in het oordeel Gods. Met dese voozsien ende ghewapent zijnde / gecrigen wy sonder ophouden vergevinge der zonden in het geloobe. Onse onrephheden ende onvolmaectihede met de repnichheyt der rechtveerdicheyt Christi bedeckt zijnde / en worden ons niet toe gherekent / maer worden verbozen ghelijck of sy begraven waren / so dat sy in het oordeel Gods niet en comē: tot dat de ure comt / in de welke onse oude menseliche sal gantschelick verdaen ende te niet zijn / en de Godliche goetheyt ons sal met den nieuwen Adam in de salighe vrede ontfanghen: daer wy den dach des Heeren sullen verwachten / in den welchen wy sullen onvergancheliche lichamen wederom ontfanghen hebbede / tot de eerlicheyt des hemelschen rjck ghebrocht worden.

Antwoort.

1. Cor. 15. 53.
54.

Verclaringe
deser ant-
woort.

1. Cor. 15. 5.
Ezer. 20. 11.

Deut. 27. 26.
Galat. 3.

13 Ist dat dit waer achtich is / soo en connen voozwaer onse wercken upt haer selven ons Gode niet aengenaem malien: Ja sy en connen selve Gode niet behaghen / anders dan so verre de mensche niet de rechtveerdicheyt Christi bedeckt zijnde / Gode behaecht / ende verghevinge sijnder zonden heeft. Want God en heeft niet eenighen sekere wercken den loon des ewigen levens beloof / maer verondicht alleenlich dat de ghene die dit doet / sal leuen: ende stelt die hooghe verbloekinghe teghen alle de gene die niet en blijven in allen dat in de Wet gheschreven is. Hier mede woide ghenoech wyderlept dat ghe-

dichtsel van rechtveerdicheyt die wy mochten in eenighen deele hebben: want daer en woide geen ander rechtveerdicheyt toeggelaten in den hemel / dan de geheele onderhoudinghe der Wet: ende het en heeft oock gheen inderder vasticheyt dat sy plegghen te siateren van de voldoeninghe dooz wercke van supererogatie, dat is / diemen doet meer danmē schuldich is. Want wat valen sy niet altyts tot dat selve daer van sy uptghesloten zijn / te weten / dat de ghene die de Wet eensdeels onderhouit / oock soo verre rechtveerdich is als hy de Wet volbringt: Maer sy nemen veel te onbeschaemdelick aen vooz seker en vast / dat gheen verstandich mensche en sal toe laten. De Heere betuycht soo menichmael dat hy gheen rechtveerdicheyt der wercken en bekent / anders dan in de volmaectste onderhoudinghe sijnder Wet. Wat grooter onbeschaemheyt is dit / dat wy dese rechtveerdicheyt in ons niet vindende / ic en weet niet op wat sturckens der rechtveerdicheyt roemen / ende arbeyden om het ghene dat ons ghebreect / met andere voldoeninghen willen coopen / op dat wy niet en schijnen van alle eerlicheyt berooft te zijne / dat is / op dat wy niet en schijnen gheheel Gode geweken te hebben. De voldoeninghen zijn boden crachtichlick ghenoech te neder gheworpen / so dat sy ons niet selfs dooz droomen en behoopen in den sin te comen. Ich segghe alleenlich dat de ghene die alfoo ongheschiedelick spreken / niet en overlegghen hoe grouwelick een sake de zonde vooz God zy: want anders souden sy sonder twijfel verstaen / dat de gantsche rechtveerdicheyt der menschen in eenen hoop versamelt / niet genoech en is om vooz een zonde te voldoen. Want wy sien dat de mensche om eender zonden wille is alfoo van God verwoopen ende verbannen gheweest / dat hy oock mede alle middelen verzozen heeft / waer dooz hy soude moghen de salicheyt weder ghetrygen. Soo is dan de macht der voldoeninghe wech genomen / met de welke soo pemant hem selven flattert / die en sal voozwaer nemmermeer Gode ghenoech doen: den welchen gheen dūck aenghenaem en is / dat van sijne vpaanden ghecomen is. Ende het zijn alle sijne vpaanden / dien hy heeft voozghenomen de zonden toe te rekenen. Daerom moeten onse zonden ghedeckt ende vergheben zijn / eer dan God sal eenich onse werck aensien. Waer upt het volcht dat de verghevinghe der zonden onverdient is / de welke booselick gelastert woide van de ghene die eenighe voldoeninghen voozbringhen. Soo moeten wy dan na het exempel des Apostels / vergetende dat voozleden is / ende vooztgāende tot het ghene dat vooz ons staet / voozt varen in onsen loop / om te comen tot den loon onser hemelscher roepinghe.

Welcke we-
derlept dat
ghedichtsel
dā der stur-
wijse gerech-
tichent / ende
van de vol-
doeninghe
dooz de ober-
tollige werck-
ken.

Gen. 3. 17.
Eer selck om
dat sobange
ghedichtsel
noot saken
ballen moet
so haest de
voldoeninghe
wech genomē
worden.

Phil. 3. 13.

14 Ende dat pemant wil roemen van wercken die hy meynit meer ghedaen te hebben dan hy schuldich is / hoe comt dat ober een met het ghene dat ons geboden is / namelick / * dat wy alle gedaen hebbede dat ons geboden is / moeten seggen dat wy omnitte diensliuerten zijn / ende niet meer ghedaen en hebben dan dat wy schuldich waren: Dooz God segghen / en is niet bepinsen noch liegen: maer is in hem selven vast ende seker houden datmen acht waerachtich te zijne. Soo gebiet ons dan de Heere ongebevisdelick te gheboelen / ende in ons selven te overlegghen / dat wy hem gheenen dienst en doen / welchen wy niet schuldich en zijn / maer dat het al schult is dat wy hem dienen. Ende dat met rechte / want wy zijn sijne dienstliuerten hem soo veel dienst schuldich / dat wy niet machtich en zijn

Daer na / om
dat veel an-
ders ons te
kennen geeft
dat ghebor
Christi: Als
ghy alles sult
ghedaen heb-
ben / etc.
* Luc. 17. 10.

en zijn ghenoech te doen / al waert oock dat alle onse gedachten ende alle onse leden tot de wercken der Wet alleenlick ghewent worden. Daerom als hy seyt : Wannecr ghy al ghedaen hebt dat u gheboden is: dat is soo veel/ als of hy seyd / neemt dat meer dan alle rechtveerdicheden aller menschen in eenen mensche versamelt waren. Daerom hoe sullen wy (die verre van deser mate zijn) bestaen te roemen dat wy enen hoop goede wercken ghedaen hebben boven de behoorlicker mate? Dat hier oock niet pemaendt teghen en worpde dat een mensche wel soude comen doen boven dat hy schuldich ware / al waert dat hy syn schuldigher werck in eenighen deele niet en volbrachte. Want wy moeten gantschelic achten / dat ons gheen dinck dat tot den dienst Gods / ofte tot de liefde dient / en ean in den sin comen / dat niet onder de Wet Gods verbaet en zy. Ende ist dat het een werck der Wet is / soo en moeten wy daer in niet roemen van onse vywillighe mildicheyt / dewyle wy nootfakelick daer toe verbonden zijn.

15 Ende tot dese sake wordt de roeminghe Pauli t'ourecht doozgebracht / daer mede hy roemt dat hy onder de Cornithen is willens van syn recht gheueken / hee welke hy hadde moghen ghebrucken / hadde hy ghewilt: ende dat hy hem niet alleenlick en heeft ghedaen dat hy schuldich was / hen het Euangelium predikende / maer dat hy oock bovē dat hy schuldich was / het Euangelium dooz niet / ende onghelooft ghepredicht heeft. Maer men behoorde de oozake aen te mercken die daer beduyt is / te weten / dat hy dat ghedaen heeft / om dat hy den swacken gheen erghernisse en soude gheuen. Want de boose ende bedriegelicke valsche Leeracrs sochten dooz desen schijn der goetwillicheyt den menschen te beschaghen / om dat sy haer schadelicke leere souden te aenghenamer maken / ende het Euangelium te meer in haer byghen: soo dat het Paulo noodich was de leere Christi in perijckel te brengen / ofte dat op sulcke wyse te verhinderen. Wel aen dan / ist dat het eenen Christen mensche vy is / erghernisse te maken als hyse ean verhinderen / soo beheme ick dat de Apostel den Heere enen dienst ghedaen heeft / welken hy niet schuldich en was. Maer ist dat dit selve van eenen doozsichtigen wonderber des Euangelij gheprecht wert / soo segghe ick dat hy gedaen heeft dat hy schuldich was. Spindelick / of sehoon sulcke redē ende oozake niet ghesien en worde / soo ist nochtans altyds waerachtich dat Chrysostomus seyt / te weten / dat al wat wy hebben / is van sulcker conditie als het gene dat een slave ofte een mensche die enen anderen epgen is / besit / het welske al dooz het recht der slavernie ende epgheindoms sijnen heere toebehoort. Ende dit en heeft oock Christus niet verborghen in een parabel: want hy vzaecht of wy ousen dienstknacht sulen dancken / als hy den gantschen dach gheberpt hebbende / des avonts te hys comt. Noghlick sal hy niet meerder neersticheyt ende doozsichticheyt sijn werck ghedaen hebben / dan wy hadden dorben van hem enschen. Maer of het sehoon also ware / soo en heeft hy nochtans niet ghedaen dat hy upt de conditie der dienstbaerheyt niet schuldich en was: want hy behoort ons toe niet alle sijn macht. Ick verwijs ghe hier hoedanich de wercken zijn / daer in de menschen ghelock of hse boven dat sy schuldich waren / ghedaen hadden / nu willen dooz God roemen. Want het zijn benselen / de welke God

nopt en heeft gheboden / noch en zijn hem oock niet aenghenacem / noch en salse niet dooz goet houden / als men sal moeten by hem rekeneschap doen. Wy sullen toe laten dat het wercken zijn dienen niet schuldich en is / op sulcke wyse als de Propheete daer van spreect / daer hy seyt: Wie heeft dese dinghen gheprecht van uwe handen? Maer laetse ghedachtich sijn wat op een ander plaetse gheseyt wordt. Daerom geeft ghy uwe gelt / ende met om byoor: Daerom doet ghy arbeyt / ende niet tot versadinghe? Het en is sulcken ledighen Doctozen niet seer swaer in hare seholen / op sachte stoelen sittende / van dese dinghen te handelen: maer als de opperste Rechter sal in synen richtstoel sitten / dan sullen alle haer ydele decteren gheen plaetse vinden. Dit / dit segge ick / behoordemen te soecken te weten / met wat betrouwen wy ons daer sullen mogen bescheemen / ende met wat wy in de seholen ende winckelen moghen snateren.

16 Wy moeten in desen deele twee pestē byoor: nemelick van onse herte weeren / te weeren / dat wy geen betrouwen in de rechtveerdicheyt der wercken en stellen / ende dat wy den wercken gheen eere toe en schyben. De Schryfuer be- neet ons alle betrouwe der werckē / als sy leert * dat alle onse rechtveerdicheden stincken in het aenschijn Gods / ten zy dat sy een goede reucke hebben van de onnooselicheyt Christi: ende dat sy niet en comen anders dan de wyake Gods verweken / ten zy dat sy dooz sijn barmherticheyt op sijn vergevinghe stemen. Alsoo en behouden wy upt de wercken niet dan dat wy ansen Rechter moeten biddē niet dese behydinge Davids / dat niemant en sal dooz hem gerechtveerdicht worden / ist dat hy van sijn dienstaneel- ten rekeneschap eyscht. Ende daer Job seyt: Ist dat ick boofheyt doe / wee my: ende ist dat ick rechtveerdicheyt doe / soo en sal ick niet selfs alsoo mijn hoost opreehten: hoewel hy daer de opperste rechtveerdicheyt Gods aensiet / der welker oock selfs de Engelen niet ghenoech endoen: soo gheeft hy nochtans oock mede te kennen / dat alle menschen als men tot het oozdeel Gods comt / niet en vindē dan dat sy moeten swigen ende stom worden. Want de woorden Jobs en beduyden niet alleenlick dat hy liever heeft ghewillighlick te wijcken / dan teghen de strengicheyt Gods sozghelick te stryden: maer geuen te kennen dat hy geen ander rechtveerdicheyt in hem selven geuoelt en heeft / dan die in den eersten ooghenblick soude dooz het aenschijn Gods nederballen. Als het betrouwen is verzeven / soo moet oock alle roeminge te mete worden. Want wie soude den lof der rechtveerdicheyt sijnen wercken toeschyben / op de welke hy gheen vast betrouwen en heeft dooz het aenschijn Gods? Daerom moeten wy daer comen / daer toe ons Esais roept / te wetē / dat alle het zaet Israels lof ende eere hebbe in God. Want het is seer waerachtich dat hy erghens seyt / te weten / dat wy sijn de plantinghe der eerlickheyt Gods. Soo sal dan het herte te rechte ghercynicht sijn / als het gheens en sal op het betrouwen der wercken stemen / noch de wercken eere toe schyvende / hem daer op verheffen. Tot de ooghelblasenheyt deser valscher ende leugenachtiger betrouwinghe / worden de dwase menschen verwecht dooz dese dwalinghe / te weten / dat sy de oozake haerder salicheyt altyds stellen in de wercken.

17 * Maer ist dat wy wille de vierderley causen ofte oozsaken aensien / die de Philosophen ghebie-

Esai. 11. 12.

Esai. 55. 2.

4. Antwoort: Dat de heylighe Schryfuer ons alle betrouwen op de gerechtycheyt onser wercken be- neemt.

* Esai. 64. 6.

Wsal. 143. 2.

Job 9. 2. Job 10. 15.

De biffde antwoort: Dat de heylighe Schryfuer ons ean ons allen roem is weerende.

Esai. 46. 20.

Esai. 61. 3.

* De sefte antwoort: Bewysende dat upt bierde deelen oozsaken niet ean daer van best goeden weereken in het stelen onser salicheyt toe eyt comt.

Tegenwoort: pinge / boozt gebracht sijn: de wylt de be- roeminge des Apostels Pauli. 1. Cor. 9. 11. Cor. 9. 12.

1. Antwoort: Men wysen: de des rechten sin des Apo- stels.

2. Antwoort: Dooftel- lende ean al- ghemene leere int Chrysostomus.

Luc. 17. 9.

3. Antwoort: Dat haer overtollighe wercken niet anders en sijn dan seer ydele beifelinghen.

ghebeden aen te mercken/ soo sullen wy bevin-
den dat niet een daer van den wercken toe en
comt / in de werkinghe onser salicheyt. De
Schryfuerre vercondecht alomme dat de barm-
herticheyt des Hemelſche Vaders/ ende ſijn on-
verdiende liefde tot ons/ zyn de cauſa efficiens,
ofte werckende oorſake in de verrijnghe
onſer ſalicheyt / ende dat de materie onſer ſa-
licheyt zy Chriſtus met ſijn ghehoorzamenheyt/
door de welke hy ons heeft ſalicheyt verreegē.
Ende wat ſullen wy voor de formale ofte in-
ſtrumentale oorſake houden / anders dan het
geloobe? En deſe drie oorſake verbaet Joannes
in een ſententie te ſamen / daer hy ſeyt: Soo lief
heeft God de werelt gheſchadt / dat hy ſynen ee-
nigh ghebozen Sone ghegheben heeft / op dat
een pghelick die in hem gheflooft / met en ver-
gac / maer het eeuwighe leven hebbe. Doort de
epudelicke oorſake is ghelick de Apoftel be-
tuyghet / de vertooninge der godliker rechtver-
dicheyt/ ende lof ſijnder goetheyt: waer hy oock
de drie andere oorſaken met clare woorden mel-
det. Want aldus ſprecht hy tot de krompenen:
Sy hebben alle geſondicht / ende zyn verbeemt
van de eerlicheyt Gods: maer worden onber-
dent gherechtverdicht door ſijn ghenade. Hier
hebe ghy het hoofdstuck ende den eerſten oor-
ſpronck / te weten / dat God ons heeft door on-
berdiende barmherticheyt aengenomen. Daer
nae volcht: Door de verloffinghe die in Chriſto
Jesu is. Hier hebt ghy gelijc een materie / waer
upt onſe rechtverdicheyt comt. Doort ſeyt hy:
Door het ghebove in ſijn bloet: hier wordt de
inſtrumentale oorſake bewezen / waer door de
rechtverdicheyt Chriſti ons toeghevoecht
wordt. Ten laetſten ſtelt hy het eynde / als hy
ſeyt / tot betooringhe ſijnder rechtverdicheyt/
op dat hy zy de rechtverdicheyt / ende dien recht-
veerdigheyt / die upt den gheloobe Chriſti
is. Ende/ op dat ick als voorsz. gaende/ oock be-
dwyde dat deſe rechtverdicheyt is in verſoenu-
ghe ghelegghen) ſoo ſeyt hy naimelick dat Chri-
ſtus is ghegheben tot verſoeninghe. Alsoo leert
hy oock in het eerſte Capittel tot de Ephesien/
dat wy van God worden upt enkel barmher-
ticheyt aenghenomen tot ghenade: dat dit ghe-
ſchiet door de vroozbiddinghe Chriſti: dat het
door het gheloobe ghebaet wort: ende dat het
al gheſchiet ep dat de ere der Godliker goet-
heyt volcomenelick ſchijne. Dewyle wy ſien dat
alle de ſuicken onſer ſalicheyt zyn wyten ons
gelegen / waerom ſullen wy noch op onſe wer-
cken betrouwen ofte roemen? Doek en comen
ſelfs de aldergrootſte vanden der Godliker
ghenade / ons gheenen ſtrejt maken van de
wercken ofte epudelicke oorſake / ten zy dat sy
willen de gantſche Schryftuere verſaken. In
de materiale ende inſtrumentale ofte formale
oorſake / willen sy ons bedrugghen / ghelijck
of onſe wercken de heſte deelden met den ghe-
loobe ende de rechtverdicheyt Chriſti. Maer
dit ſelbe doen sy oock teghen de Schryftuere / de
welcke ſlechteſt betuyghet dat Chriſtus ons is
ghegheben tot rechtverdicheyt ende leven/ ende
dat ſulck een goet der rechtverdicheyt wordt
door het eenighe gheloobe beſeten.

18. Dat de Veplyghen hen ſelven diekmael ver-
ſtercken ende vertroosten door de gedachtenſe
haerder onnooſelheyt ende oprechticheyt / ende
oock ſontijts hen met en onthouden van die te
prijſen / dat gheſchiet tweeſins: te weten / dat
ſy haer goede ſake met der godloofen quade ſa-
ke vergelykende / een betrouwen der overwin-
ninghe daer upt vaten / niet ſoo ſeer op de wer-

dicheyt haerder rechtverdicheyt / als op de
rechtverdighe ende verdiende verdoeminghe
haerder vanden ſeude: ofte om dat ſy ooc ſon-
der hen ſelven met andere te vergelycken/ eeni-
ghen troost ende moet gheeruyghen door de ſup-
verheyt haerder conſcientie / als ſy hen ſelven
voor God overmercken. Van de eerſte oorſake
ſullen wy hier nae handelen: ende ſullen nu deſe
laetſte met cozte woorden verclaren / ende ſien
hoe ſy over een comt niet het ghene dat wy bo-
ven geſeyt hebben / te weten / datmen in het oor-
deel Gods niet en moet op eenich betrouwe der
wercken ſteunen / noch door eenigen waer daer
van roemen. So comen ſy dan aldus over een/
te weten / waermeer men handelt van de founde-
ringhe ende bevestighe der ſalicheyt / ſoo ſlaen
de Veplyghen haer ooghen alleenlick op de goet-
dicheyt Gods / ſonder eenighe wercken aen te
ſien. Ende niet alleenlick en wenden of en kee-
ren ſy hen voor alle dine tot de goetheyt Gods/
als tot den oorſpronck ende begin haerder ſal-
icheyt/ maer ruſten oock daer in / als in de verbul-
inghe daer van. Ende de conſcientie aldus ge-
foundert / opgheheben en verſterckt zijnde / wort
oock door de aenmerkinghe der wercken ghe-
ſterck: te weten / ſoo verre ſy zyn getuygeniſſen
Gods die in ons woont ende regneert. Dewyle
dan dit betrouwen der wercken gheen plaerſe
en heeft / anders dan alſinē erſt heeft het gant-
ſche betrouwen des herte in de barmherticheyt
Gods gheſteit / ſoo en moet het niet ſchijnen den
betrouwen der barmherticheyt contrarie te zij-
ne / op het welke het ruſt ende ſteunt. Daerom
als wy het betrouwen der wercken upt ſlupt /
ſoo willen wy alleenlick dat een Chriſten herte
ſijn toevlicht niet en neme tot verdienſten der
wercken als tot ee hulpe ſijnder ſalicheyt / maer
dat het gantſchelick ende grondelick op de on-
berdiende belofte der rechtverdicheyt ruſte.
Maer hier mede en verlicden wy niet het ghe-
loobe door de teekene der goetwillicheyt Gods
te onderhouden ende verſtercken. Want iſt dat
alle gaven die God ons ghegheben heeft / ons
zijn (als wyſe overdencken) ghelijck radien ende
ſtralen des aenſchijn Gods / door de welke wy
verlicht worden om dat overgrootte licht ſijn-
der goetheyt te aenſchouwen / veel meer dienen
ons hier toe de goede werck die God ons gege-
ven heeft / de welke bewijſen dat de gheest der
aenmeninghe tot kinderen / ons is ghegheben.

19. Daerom als de Veplyghen haer gheloobe
verſtercken / ende oorſake der verheinghe ne-
men upt de onnooſelheyt der conſcientie / ſoo en
doen ſy niet anders / dan dat ſy door de vrychten
haerder roepinghe aenmercken / dat ſy vanden
Deere tot kinderen aengenomen zyn. Daerom
dat Salomon ſeyt / dat in de vryſe Gods is /
vryſe ende ſeker gheruſticheyt: ende dat de Vep-
lyghen om van den Deere verhoort te worden /
ſontijts ſeggende: dat ſy voor ſijn aenſchijn
wande!t hebben in ghecheelheyt ende eenboudi-
cheyt: dat en heeft ghecu plaerſe om een founda-
ment te maken / waer op men mochte de con-
ſcientie verſtercken: maer mach alleenlick dan
niet zyn alſinē de goede werck aenſiet als teek-
kenen der roepinghe Gods. Want de vryſe
Gods en is uerigens ſoo groot ende volnacker /
dat ſy soude comen volcomē geruſticheyt ma-
ken: ende de Veplyghen behemen in hen ſelven
ſulcke ghecheelheyt niet de welke noch vele over-
bliſſen des vleeschs vermengt zyn. Maer de-
wyle ſy upt de vrychten der wedergebozte een
argument ende bewoſinghe nemen / dat de he-
lige Geest in hen woont / ſo worden ſy daer upt
niet

Joan. 3. 16.
Rom. 8. 32.
1. Joan. 4. 7.

Rom. 3. 23.

1. De werckende oorſake is de onberdiende barmherticheyt ende liefde Gods des Vaders tot ons.
2. De materiale oorſake is Chriſtus / die ons de gherechticheyt verreegē.
3. De inſtrumentale is het gheloobe.
4. De epudelicke oorſake is de bevestighe der Goddeliker gherechticheyt ende den vryſe goetheyt.

1. Cor. 1. 30.

De tweede tegenwoordinghe / welke ſpreekt upt de betooringhe der Godlaugen. Antwoort / welke deſe maniere van ſpreken betraect en onberſeybet.

Siet cap. 17.
ſect. 14.
ende cap. 20.
ſect. 10.

Hoe de Veplyghen ghelint zyn / als van de ſekerheyt haerdee ſalicheyt ghehandelt wordt.

Wat de Gheneligen door gebeden hebben vanden God / van weghen hare goede wercken.

Rom. 8. 15.
Gal. 3. 26.
ende 4. 6.

De andere antwoort. Dat de vryſe Gods door alleſulke betooringhe niet anders en rekenen / dan dat ſy door de vryſe haer betooringhe van den heinſelſchen Vader tot kinderen aengenomen zyn. 1. Pet. 14. 26. 1. Pet. 24. 40. 2. Tim. 20. 3.

Rom. 8. 6.
1. Cor. 3. 16.
ende 6. 19.

niet wepnich versterkt om in allerley noot de hulpe Gods te verwachten/dewyle sy hem als eenē Vader vinden in soo groot een sake. Maer dit selve en connē sy niet doen/ten zy dat sy eerst de goetheyt Gods waeren/ die dooz gheen ander verskertheyt dan dooz de belofte versegghelt is. Want waer dat sy die woude upt hare goede werken achten/ soo en soude gheen danc onsekerder noch eranker zyn. Want ist datmen wil de werken in haer selden aemmerken ende wederen/ soo en sullen sy niet min den toorn Gods mede bryngghen woer haer onvolmaectheyt/ dan dooz haer eenichsins begonnē repunctheyt/ de goetwillicheyt en gouste Gods betuygen. Somma/ de goede werken prediken alsoo de weldaet Gods / dat sy nochtans niet af en wijcken van de onverdiende ghenade Gods/ in de welcke Paulus betuycht dat de lengde/ ende bzeede/ en diepte/ ende hooghde ghelegen is: ghelijck of hy wilde seggen/ dat de ghelovige waer sy haer sinnen wenden/ hoe hooghe sy se verheffen/ hoe verre en hoe wjt sy die uytstrecken/ dat sy nochtans niet en behooren buyten de liefde Christi te gaen/ maer gheheel in haer bedenkinge te blijven/ want sy alle mate in haer verbaet. Ende daerom seyt hy dat sy alle wijsheyt te bobē gaet/ ende dat wy in alle volheyt Gods verbult worden/ als wy bekennē hoe lief Christi ons gehadt heeft. Ghelijck hy ooch ergens roemende dat de Godsalige in allen strijt overwinnen / stelt terfont de oorsake daer by / segghende: Om den genen diese lief ghehadt heeft.

20 Dewijledan de Heyligen hare goede werken niet anders en aensien dan als gade Gods/ waer upt sy syn goetheyt moghen bekennen/ ende als teeken in haerder roepinge/ waer upt sy mogen haer veruiesinge aemmerken: soo sien wy nu wel dat sy sulck gheen betrouwen daer op hebben/ dat sy souden haren verdienste pet toefschijden/ ofte der onverdiender rechtveerdicheyt die wy in Christi gerrijgen/ pet ontrecken: want dat selve betrouwen dat sy hebben/ comt upt de onverdiende ghenade Christi/ sonder de welcke het niet en can zyn. Dit selve gheeft Augustinus seer wel te kennen in soege woorden/ daer sy aldus schryft: * Ick en segge niet tot den Heere / En verwerpt de werken mynder handen niet. Het is wel waer dat ick den Heere hebbe niet myne handē gesoecht/ ende en ben niet bedrogghen. Maer ick en prijse de werken mynder handen niet: Want ick bzeese dat Geb/ ist dat hy myne werken aensiet/ sal meer zonden binden dan verdiensten. Maer ick segghe/ begerre ende bidde dit alleen/ en verwoypt het werck djuer handen niet: Siet dijn werck in my/ ende niet het njuue. Want ist dat ghy mijn werck aensiet/ soo verdoemdy dar: maer ist dat ghy het uwe aensiet/ so croont ghy dat. Want alle mijne goede werken comen van u. Hy stelt twee oorsaken waerom hy niet en derf van sijne werken voor God roemen: te weten/ ist dat hy eenighe goede werthen heeft/ soo en siet hy daer in niet dat sijne zy: ende dat selve woert oor dooz de veelheyt der zonden overdecht. Waer dooz het comt dat de conscientie daer upt meer bzeese en verschynkinge dan gherusticheyt gevoelt. Daerom en wil hy niet dat God anders sijne goede dadē aensie/ dan op dat hy de ghenade sijner roepingē daer in behemende/ dat werck volbzenge dat hy begonnen heeft.

21 ¹ **W**oven desen dat de Schryftuere bewijst dat de goede werken der geloovigen zyn oorsaken om de welcke de Heere hem goet doet / dat moctmen alsoo verstaen / dat het vast ende on-

veranderlick blijve dat wy boben ghefelt hebben: te weten / dat de werkinghe onfer salicheyt is in de liefde Gods des Vaders ghelegen: ende de materie onfer salicheyt is in de gheoozsaemheyt des Soons: ende het instrument in de verlichtinge des Gheests/ dat is/ in den gheleerde: ende dat het eynde is de eere sulcker grooter mildicheyt. Vtertegen en is niet dat de Heere de werken als mindere oorsaken aen neemt. Maer waer upt comt dat? te weten / de ghene die hy dooz sijn barmherticheyt heeft tot de eere des eeuwighen levens verzoent/ de selve bzingt hy nae sijn ordentlike uytdeelinghe / in de besteringhe daer van dooz goede werken. Ende alsoo het ghene dat nae de oiden sijnder uytdeelinghe vooz gaet / dat noemt hy een oorsake des ghenes dat daer nae volcht. Hierom schijnt de Schryftuere somtijts te leeren dat het eeuwige levē comt upt de werken: niet datmen het eeuwige leven moet den werken toe schryven: maer dewyle God de gene die hy uptverzoen heeft/ rechtveerdicht/ op dat hy se ten eynde eerlick make/ so wordt de eerste ghenade de welcke een tray is tot de naevolgende/ van hem eenichsins als eē oorsake gestelt. Maer so wanneer de waerachtige oorsake moet aengewesen worden/ so en gebuet hy niet de toevlucht te nemen tot de werken / maer wederhondt ons in de bedenkinghe der barmherticheyt Gods alseem. Wāt wat ist dat hy dooz de Apostel leert/ segghende: de besoldinghe der zonde is de doot: maer de ghenads onfer Heeren Jesu Christi/ is het eeuwige leven. Waerom en stelt hy derrechtveerdicheyt niet tegen de zonde/ ghelijck hy het leven stelt tegen de doot? Waer om en stelt hy de rechtveerdicheyt niet tot een oorsake des levēs/ gelijck hy de zonde stelt tot eē oorsake des doots? Want alsoo soude de vergelijkinghe gheheel gheweest hebben/ de welcke dooz sulche veranderinghe wat ghebrocken is. Maer de Apostel heeft dooz de vergelijkinge willen uytzuken het gene dat waerachtich was/ te weten/ dat de werken der menschen den doot verdienen: ende dat het leven is in de eenighe barmherticheyt Gods ghelegghen. Int cozte/ in dese wijsen van spreken van de goede werken/ en wort niet gehandelt waerom God den sijne goet doet/ maer de oordeninge die God volcht woert meer daer in aengewesen: te weten/ dar God genade op ghenade hoopende/ neemt upt de eerste genade oorsake om de tweede te geven/ op dat hy niet achtet en late dat tot verrickinghe sijnder diencknechten dient. Ende hy verbolecht sijn mildicheyt alsoo/ dat hy nochtans wil dat wy alreys sijn onverdiende verheffinghe aensien/ de welcke de fonteyne ende het begin aller sijner weldaden tot ons is. Want hoewel hy de gaden die hy ons daghelijck gheeft/ lief heeft/ soo verre als sy upt die fonteyne comen: so moeten wy nochtans de onverdiende aemmeringē vast houden/ op de welcke alleen onse zielen steunen ende rusten moghen: ende de gaden des Gheests die hy daer nae gheeft / moeten wy alsoo daer onderstellen/ dat sy der eerste ende voozreemster oorsake niet en ontmenen.

Dat xv. Capittel.

Dat alle het ghene dar tot verheffinghe der verdiensten der werken gheseyt wort, alsoo wel Gode den lof sijnder rechtveerdicheyt ontrooft, als het ons de verskertheyt der salicheyt beneemt.

NW¹ hebbe wy het gene dat het voozreemste in dese handelinghe was/ verclaert: / te weten/

De ordē van dese beroezninghe.

Den gront/ gheboont/ ende deelen deses roemins. Ephes. 3. 18.

Ephes. 3. 19.

Rom. 8. 37.

Utelant. Dat de Heyligen noch den verdiensten der werken niet toeschreuen noch ooch niet en teeken der rechtveerdicheyt die sy in Christi ontfanghen.

2. Pet. 1. 10.

Behoefinghe/ gheioemen van de spienke An- gustinus/ welcke twee oorsaken vooz stelt/ waerom dat niemant van de Godsalighen en derf van sijne werken dooz God roemen. In Plat. 137.

De derde segghenwoertinghe. De goede werken der ghelovighen zyn oorsake van de weldaden Gods.

1. Antwoort. De goede werken zyn niet de oorsaken der ghelovighen/ ende puerlicke oorsaken/ maer de weldaden Gods hangen aen de onbetribende rechtveerdicheyt/ welcke alleen de wasre oorsake is daerom dat God ons goet doet. Rom. 8. 30.

Rom. 6. 23. 1. Pet. 1. 3.

Sy en schryden gheenting daer teghen.

De tweede antwoort. Het dese maniere dan spreken wort meer aengheswesen de oordeninghe die God volcht/ als de oorsake der weldaden.

1 Een cozt verhael ghebaen zijnde van ighene te vooren is gheseyt gewest/ woer ten brāghe vooghes siet. 2 Van het 11. Cap. tot hier toe.

weten/ dat de rechtveerdicheyt is in de eenighe barmherticheyt Gods/ ende in de eenighe ghemeynschap Christi / ende daerom in het geloofve alleen gheleghen: want waert dat sy op de wercken steunde / soo soude sy terstont moeten vooz het aenschijn Gods neder vallen. En dat dit het voozmeeste stuck deser handelinghe is/ dat moeten wy eerstlich aenmercken/ op dat wy niet verweret en wordē in de dwalinghe die niet alleenlich onder de gemeeynen man/ maer oock onder de geleerde gemeeyn is. Want soo haest als van de rechtveerdichmakinge des gheloofs ende der wercken gehandelt wort/ soo loopen sy tot de plaetsen der Schysuere/ die schynen den wercken eenighe verdienste vooz God toe te schryven: ende dat doen sy eben gelyck oft de rechtveerdichmakinge der wercken gewoech seker ware/ ist dat me can bewyfen dat de wercken van eenigher werde zyn by God. Maer wy hebben boven ghenoech verclaert/ dat de rechtveerdicheyt der wercke is alleenlich in de geheele ende volcomen onderhoudinge der Wet gelegen. Waer upt het volcht dat de mensche niet en wordt dooz wercken gherechtveerdicht/ ten zy dat hy tot de opperste volmaecticheyt ghecomen zynde/ niet en can van eenighe/ jae oock niet van de alderminste overtredinghe beschuldicht worden. Soo ist dan een ander vraghe/ ende dese handelinghe niet aengaende/ te weten/ of de wercken geen gonste by de Heere en verdienen / hoewel sy niet en comen den mensche rechtveerdich maken.

2 Ten eersten moet ich vooz al segghen/ van den naem Verdienste, dat de eerste die de wercken by het oordeel Gods vergeleken/ dien naem ghegeven heeft/ die heeft der oprechticheyt des gheloofs groote schade ghebaen. Ick beghere vooz waer seer wel woordē-stryt te blien/ maer ick wilde dat onder de Christen schryvers hadde altyt sulcke soberheyt ghehouden geweest/ dat sy als het niet noodich en was/ niet en hadden vooz ghenomen woorden te ghebruycken/ die van de Schysuere byeemde zyn/ de welke veel ergernisse maken/ en seer weynich vzuchts vooz byenghen. Want ick bidde u / wat noot waft den naem Verdienste, in te byenghen/ dewyle de loon der goeder wercken mochte dypdelich / ende sonder erghernisse dooz een ander woort verclaert worden. Ende hoe groote ergernisse dat woort Verdienste, in hem verbaet/ dat is niet groter schade der gantscher werelt opēbaer. Dooz waer gelijc het een seer grootsej ende hooverdich woort is/ alsoo en can het anders niet dan de ghenade Gods verduyfteren/ ende de mensche niet verkeerde hooverdicheyt opblasen. Ick bekenne dat de oude Schryvers der gemeeynte dit woort ghebruyckt hebben: maer och of sy dooz deses woordkens misbruyck den nacomeren gheen oorsake tot dwalinghe ghegheven en hadden. Hoewel sy oock selve betuyghen op sommighe plaetsen dat sy daer dooz niet en hebben wille de waerheyt vercozten. Want Augustinus spracket erghens aldus: Laet de menschelike verdiensten hier ston sijn / de welke dooz Adams verlozen zyn: ende laet de ghenade Gods regnerē dooz Jesum Christum. Item/ De Nephelighen en schryven gheen dinc haren verdiensten toe: O God sy sullen alle dinc uwer barmherticheyt alleen toe schryven. En op een ander plaetse: Ende als de mēsche sal sien dat hy al wat hy goets heeft/ niet van hem selvdē/ maer van synen God heeft/ soo siet hy dat alle het ghene dat in hem gepzefen wordt/ niet van syne verdiensten/ maer van

de barmherticheyt Gods is. Hier siet ghy hoe Augustinus den mensche de cracht van goet te doen benomen hebbende / oock de weerdicheyt der verdienste te neer leyt. Ende Chrysostomus seyt: Ist dat eenighe onse wercken de onverdiende roepinghe Gods naevolghen/ die zyn ghelijc schuld die wy hem betalen: maer zyn oock gaven Gods/ ghenade/ ende goetdadicheyt/ ende groote mildicheyt. Maer wy willen den naem laten baren en liever de sake aensien. Ick hebbe bovē de sententie Bernardi verhaelt/ dat ghelijc het tot de verdiensten ghenoech is/ dat men op de verdiensten geen betrouwen en stelle/ dat het alsoo oock ghenoech is tot de verdoeminge dat men geen verdiensten en heeft. Maer sy verclaert de hartheyt des woords ghenoech niet een verclaringhe die sy terstont daer by stelt/ seggende: Daerom draecht sorghe dat ghy verdiensten hebt: ende als ghyse hebt/ soo weet datse u gegeven zyn. Doozt de vzuht der barmherticheyt Gods/ ende dat doende/ sult ghy alle perijckel van armoede/ ondankbaerheyt/ ende valsche betrouwinge ontgaē hebben. De Gemeeynte is gheluckich/ die verdiensten sonder valsche betrouwen/ ende betrouwen sonder verdiensten heeft. Ende weynich daer boven hadde hy overvloedichliks betwefen/ niet wat Godsa gher gheboelen sy dat woort gebruyckt: Wat is (seyt hy) de Gemeeynte sochuldich van verdiensten / dewyle sy sekerder ende gheruster oorsake om te roemen heeft in het vooznamen Gods? God en can hem selven niet verclaren/ hy sal doen dat hy beloofte heeft. Alsoo en moeten wy niet vraghen dooz wat verdiensten wy het goede mogen hopen: vooz nemelick dewyle wy hoozen dat de Heere seyt: Het en sal niet zyn om ulvent wille/ maer om mynent wille. Het is ghenoech tot verdienste/ te weten/ dat de verdiensten niet ghenoech en zyn.

3 Wat alle onse wercken verdienen / dat bewijst de Schysuere genoech/ segghende/ datse niet en comen het aenschijn Gods verdienagen/ om datse vol onrepenicheyts zyn. Boven desen wat de volmaectiche onderhoudinghe der Wet verdienen soude / waer dat daer eenighe soude ghehouden wesen/ dat leert ons de Schysuere oock als sy gebiedt dat wy moeten ons selven achten onnuete dienstknachten te zyne/ als wy al gedaen hebben dat ons gheboden wordt: om dat wy de Heere niet en doen dat wy niet schuldich en zyn / maer doen hem dien dienst alleenlich dien wy doen moeten/ waer dozen wy geen danck en verdienen. Hochtans de goede wercken die de Heere ons ghegheven heeft/ die noemt hy onse wercken/ ende betuycht niet alleenlic dat se hem aengenaem zyn/ maer beloofte oock vergheldinge daer vooz. Daerom behooren wy dooz sulcke groote belofte ghemoet te worden/ en ons selven te verstercken/ op dat wy niet traghe noch moede en worden in het wel doen/ maer vooz soo groote mildicheyt/ dankbaerheyt bewyfen. Het is sonder twifel Gods ghenade ende gave al wat in de wercken is dat lof verdient: ende dat daer van niet een druppel en is die wy mogen ons selven toeschryven: als wy dit waerachtichlic ende ernstlich bekennen / soo wordt niet alleenlich alle betrouwen/ maer ooc alle waen der verdienste te niete. Den lof (segge ick) der goeder wercken en deelen wy niet Gode ende den menschen ghelijc de Sophisten doen: maer wy gheven hem geheel/ volcomen ende onvertort den Heere. Den mensche schryben wy alleenlich dit toe / dat hy de selve wercken die goet waren/ dooz sijn onrepenicheyt besmet

Of de goede wercken by God eenighe gunste verdienen / of te niet.

De eerste antwoort/ waer in dat ooregheweghen wordt dat woort Verdienste.

Welcke woort/ quaerick de wercken roeghe schryve wort.

Hochtans heeft het een Godsalighen sin/ gheinc als daer van ghenoghe is Augustinus. De pradelt. sanct.

In Psal. 139.

In Psal. 81.

Chrysostomus. Homil. 33. in Gen. supra 68.

Bernardus.

Supra Cant. ter. 68.

Ezech. 36. 22. 32.

De andere antwoort/ daer in de vraghe claerlick beamlit woort wort: ende een selick wort gheoorhent/ dat men soude rouwen Gods ghenade verdienen. Luc. 17. 10.

Daer nae wort de selve vraghe toegelaten: doch in haer recht verstant.

Wat in de belooninghe der wercken Gode toe te schryven sy.

Wat den mensche.

besmet ende ontreyndicht. Want ven den mensche (hoe volmaect hy oock zy) en comt niet sonder niet eenige ontreyndicht besmet te zyne. Daerom ist dat de Heere het alderbeste onder de wercken der menschen tot sijn oordeel wil roepen/ so sal hy daer in wel sijn rechtveerdicheyt/ maer der menschen schande ende ouer bekennen. Soo zijn dan de goede wercken Gode behagelick/ ende en zijn oock niet onvuchtbaer den ghenen diese doen/ maer worden niet seer groote weldaden Gods vergolden: niet om dat sy sulcx verdienen/ maer om dat God dooz sijn mildicheyt hem dien prijs veroordeent heeft. Nu wat grooter boosheyt ist dat de menschen niet dese groote mildicheyt Gods/ waer dooz de werck die niet sulcx en verdienen/ met grooten loon vergolden worden/ niet te vreden zijnde/ dooz godloose eersoeckinge wil voozder comen/ op dat het gheue dat geheel van de onverdiende mildicheyt Gods comt/ schijne den wercken om haerder verdiensten wille vergoldē te zyne? Hier roepē ick eens pghelcx gheneyn geuoelen tot ghetuyghenisse. Waer dat een mensche dieu het ghezuwck in eenen acker upt mildicheyt ghegheuen is/ wilde den selven acker hem selven aentrecken oock onder den tijtel van eyghenschap/ soude die dooz sulcke ondankbaerheyt niet weerdich zijn/ de selve besittinghe die hy hadde/ te verliesen? Desghelcx waert dat een eygen slave van synen Heere ware vyz ghelaten/ ende met sijn vyz conditte niet te vrede zijnde/ hem selven vooz edel upt gade: soude die niet weerdich zijn tot sijn eerste dienstbaerheyt wederghelycht te worden? Want de rechte wyse om de weldaet te ghezuwcken/ is dese/ te weten/ dat wy ons selve niet mer toe en schyven dan ons ghegeuen is/ ende den auther der weldaet van synen lof niet en berooven: maer liever ons selven alsoo draghen/ dat het ghene dat hy ons ghegheuen heeft/ sehjne eenichsins in hem gheleghen te zyne/ ende by hem te rusten. Ist datmen dese maticheyt behoort by den menschen te houden/ soo sie ende overlegge een yghelick hoedainghe maticheyt wy Gode schuldich zijn.

4 Ick weet wel dat de Sophisten sommighe plaetsen misbruycken/ om te bewyisen dat dit woort Verdienste, woort in de Schryftuere ghevoonden. Sy byenghen voozt upt Ecclesiastico: De barmherticheyt sal eenen pegelick plaetse maken/ na de verdienste sijnder wercken. Ende upt den Sendbryef tot de Hebreen: En wilt de weldadicheyt ende deelsachticheyt niet vergheeten: want sulcke offerhanden verdienen de ghenade Gods. Hoe wel ic dat boeck Ecclesiasticus nochtan verwoopen als onbequaem om eenich stuck der Religie te sonderen/ so late ic nochtan dat nu staen. Maer ick segghe dat de Schryver wie hy zy/dese plaetse niet ghetouwelick oberghet en heeft: want in het Griekische staet van woorde tot woort aldus: God sal aller barmherticheyt plaetse geuen: want een pegelick sal vinden na sijne wercken. Ende dat dit het rechte verstant dier plaetse is/ de welke in de Latijnische oberfettinge vervalscht is/ dat is goet te verstaen/ beyde upt het ghene dat daer boven gheschreyven staet/ ende upt de tsamenwoeginge der woorden deser sententē selve/ in den Sendbryef tot de Hebreen en behoorden sy niet te soeken in een woordcken bedrocht te maken: want in de Griekische woorden des Apostels en staet anders niet/ dan dat sulcke offerhanden Gode behagen ende aengenaem zijn. Dit soude overbloedichlick genoech zijn/ om onse groote hoo-

veerdicheyt in te houden/ te weten/ dat wy niet buyten de Schryftuere en treden/ om den wercken eenige weerdicheyt toe te schyven. De leere der Schryftuere is/ dat onse goede wercken altyts zijn niet vele ouerrijchede besprengt/ dooz de welke God met rechte mach verbolghen/ ende op ons vertooyt worden: soo verre ist dat sy souden comen met God verfoeren/ ofte sijn goetdadicheyt tot ons verwerken: maer dat hyse dooz sijn goerderticheyt niet op het strengste ondersoeckende/ ontfange gelick of sy seer reyn waren/ en daerom niet seer vele weldaden/ beyde des teghenwoozdigen ende toecommenden levens verghelet/ hoe wel sy sulcx niet verdient en hebben. Want ick en achte dat onverscheyt niet goet/ dat nochtan geleerde ende Godsalige menschen gemaeft hebben/ te weten/ dat onse goede werck die gaven verdienen/ die ons in dit leven ghegeuen worden/ ende dat het eenwige leven is de loon des geloofs alleen. Want de Heere pleecht den loon des arbeyts/ ende de croone des stryts/ in den Hemel te stellen. Ende dat wy van den Heere niet d'een gabe hebben d'ander begaest worden/ datmen sulcx den verdiensten toelshyft/ ende het der genade ontnemt/ dat is tegen de leere der Schryftuere. Want hoe wel Christus seft/ dat den genen die heeft/ sal ghegheuen worden/ ende dat een goet ende getrouwe dienstmaercht sal over vele gestelt worden: soo bewyist hy nochtan oock mede erghens dat de wasdom der gheloobighen is een gabe sijnder onverdiender mildicheyt. Comt (seft hy) tot de waterē alle die doofsten: ende die gheen ghelt en hebben/ comt coopt wijn/ ende melck/ sonder silber ofte eenighe mangelingen. Daerom al wat den gheloobigen nu ghegeuen wordt tot wasdom en hulpe haer der salicheyt/ ende de salicheyt selve/ dat comt al upt de enckel goetdadicheyt Gods: ende nochtans betuycht hy dat hy beyde in de ghenade die hy ons nu doet/ en oec in de toecommende salicheyt de wercken aensiet: om dat hy om sijn groote liefde tot ons te betuyghen/ gheweerdicht met alleenlick ons/ maer oock den gaven die hy ons ghegeuen heeft/ sulcke eere te doen.

5 Hadde dese dinghen ghehandelt ende verclact gewest/ met sulcker orden als sy behoorden/ soo en soude noyt soo veel gheschils ende twists opgeresen hebben. * Paulus seft datmen in de opbouwinghe der Christeliker leere moet dat fondament behouden/ dat hy by de Cozinthē ghelept hadde/ buyten het welke gheen ander en can ghelept worden: ende dat dit fondament is Iesus Christus. Maer dat fundament dat wy hebben in Christo/ is dat sulck dat het ons zy alleenlick een begunst der salicheyt gheweest/ ende dat de volbyenginghe moet upt ons volghen: ende heeft hy alleenlick eenen werck geoyent dooz den welken wy souden upt ons selven voozt gaen? Neen voozwaer/ maer ghelijck hy te voren gheseyt hadde/ also wy hem bekennen dat hy ons is gegeuen tot rechtveerdicheyt. Soo is dan niemant wel in Christo ghesondeert/ anders dan die volcomen rechtveerdicheyt in hem heeft: Want de Apostel en seft niet dat hy ons ghesonden is om ons te helpen rechtveerdicheyt verrijghen/ maer op dat hy onse rechtveerdicheyt zy. Te weten/ dewijle wy van der eeuwichheit aen/ eere de werelt gheschapen was/ zijn in hem uptvercozen buyten eenighe onse verdienste/ maer nae het voornemen des welbehagē Gods/ dat wy dooz sijn doot/ zijn van de verdoeninghe des doots verlost/ en van de verdoeninghe beuyt/ dat wy

Daerom dat de goede wercken God behagen/ ende den ghenen diese doet/ profytelick sijn.

De ondankbaerheyt der ghenen/ die de gerechticheyt soeckē in hare wercken/ is wat tweedelijck ghetuucknisse openbaert.

De eerste te ghenwoozinghe upt Jesu Driach. Eccles. 16. 14.

De andere/ upt den brieu tot den Hebreen. Heb. 13. 2.

De derde te ghenwoort. Antwoort op de eerste teghenwoozinghe.

Antwoort op de tweede.

De tweede antwoort.

Mede elegginghe van dat crancke ondersecht dat de geleerde maekt.

Mat. 23. 27. ende 29.

Eccl. 55. 1.

De derde eck alder sterckste antwoort/ daer in wy tot e huzum/ den gront mach onse salicheyt dat is/ tot de eenighe gheschreuen der Godsalighen woorden. * 1. Coz. 3. 11.

1. Coz. 1. 303

Hoe dat Christus onse gherechticheyt zy. Ephef. 1. 4.

Coloff. 1. 14. ende 20.

in hem zijn van den hemelschen Vader tot kinderen ende erfgenamen aenghenomen: dat wy door syn bloet / zijn met God den Vader verzoent: dat wy hem tot bewaringhe ghegheven zijnde / blypten het perijckel van verdueren ofte afvallen ghestelt zijn: dat wy alsoo in hem gheplant ende inghelijft zijnde / nu eenichsins des hemelschen levens deelachtich zijn / door de hoop in het rijcke Gods ghetreden zijnde. Nocht en is hier van geen eynde: dat hy dewijle wy alsoo synider deelachtich zijn / hoewel wy nocht in ons selven dwaes zijn / is ons vooz God wijsheyt gelowden: dat hy / of wy schoon sondaers zijn / onse rechtveerdicheyt is: dat hy / of wy schoon onreyn zijn / onse reynicheyt is: dat of wy schoo swaek / onghelwapent / ende vooz des Duyvels slantwen ghestelt zijn / nochtans die macht onse is / die hem in den hemel ende op der aerde ghegheven is / door de welke hy den duyvel vooz ons vertreet / ende de poorten der hellen byceekt: dat hy onse leven is / of wy schoon het lichaem des doots met ons ommedraghen. Sonna / dat alle het sijne onse is / ende dat wy in hem alle dinc hebben / ende gheen dinc in ons. Op dit fondament (segghen ick moeten wy ghetimmerd worden / ist dat wy willen opwassen tot eenen tenipel die den Heere heyligh zp.

Joan. 10. 28.

Waer upt slaet ick vlyck / dat wy in Christo (wrens gaven ende weldade altemael onse zijn) alle dinghen hebben / ende in ons selven gantsch niet.

Mat. 28. 18.

Daerom sullen wy ons vooz de Sophisten wachten.

1. Joan. 5. 12.

Rom. 7. 4. 23.

Matth. 7.

Die Christi verdiensten te niet ghedaen hebben / op datse sinische verdiensten sonden houden slaen de.

Maer deser godloosheyt wort te neder ghelent niet schoone ende elere spreuk der Schryfueren.
1. Joan. 5. 12
1. Joan. 5. 24
1. Rom. 3. 24

1. Joan. 3. 23.

Coloff. 1. 13.

Maer de werelt is nu over langen tijt veel anders onderwesen: daer zijn ick en weet niet wat goede werken ghevonden / door de welke de menschen Gode aenghenamen worden eer sy Christo ingelijft zijn: ghelijck of de Schryftuere leighenachtich ware / als sy seyt / dat sy alle in de doot zijn / die den Sone niet en besitten. Ist dat sy in de doot zijn / hoe souden sy de materie des levens baren? Iem / ghelijck of het te verghcefs gheseyt ware / dat het al zonde is dat blypten het gheloove geschiet: ende ghelijck oft een quaet boom conde goede vruchten dragen. Ende wat hebben dese seer senquige Sophisten Christo ghelaten / daer in hy sijn cracht soude bewijnen? Sy seggen dat hy ons verdient heeft de eerste ghenade / dat is de oorzaak om te verdienien / ende dat nu ons toe behoort dese oorzaak die ons ghegheven is / wel te ghebruyken. O roeckeloose onbeschaende godloosheyt / wie soude verwacht hebben dat de ghene die den naem Christi behyden / souden bestaen hem alsoo van sijn cracht te berooven / ende bynae met de voeten te vertreden? Hem wordt alomme in de Schryftuere dese ghetuyghenisse ghegheven / te weten / dat die alle gerechtveerdicht zijn / die in hem gelooven: maer dese Sophisten leeren dat gheen ander weldade van hem en comt / dan dat eenen pghelicken de werch gheopent is om hem selven te rechtveerdigen. Maer och of sy ghesmaect hadden / wat dese sententien beduyden: **†** Dat alle die het leven hebben / die den Sone Gods hebben: **†** Dat soo wy geloof / is van de doot tot het leven gecomen: ***** Dat wy gerechtveerdicht zijn door sijn genade / om dat wy souden erfghenamen des eeuwigen levens worden: **†** Dat de ghelovighen Christum in hem blyvende hebben / door den welken sy met Gode verzeenicht zijn: **†** Dat sy des levens Christi deelachtich zijnde / met hem sitten in den hemel: **†** Dat sy tot het rijcke Gods ghebracht zijn / ende salicheyt verregen hebben: ende dierghelicken ontelicke vele plaetsen. Want sy en beduyden niet dat alleenlic de macht om rechtveerdicheyt ofte salicheyt te ghetuyghen / ons door het gheloove Christi ghegheven wort / maer dat ons beyde / de rechtveerdicheyt ende salicheyt ghegheven worden. Daerom so haest als wy door het ghe-

loobe zijn in Christo inghelijft / soo zijn wy nu hinderen Gods / erfgenamen der hemelen / der rechtveerdicheyt deelachtich / ende besitters des levens gheworden: ende (op dat wy hare leighenen bet straffen) wy en hebben niet alleenlick beguaemheyt om te verdienien / maer alle de verdiensten Christi verregen: want sy worden ons toeghebeft.

¶ Aldus hebben de Theologische scholen / de welke de moeders aller dwalinge zijn / de rechtveerdichmalinghe des gheloofs / de welke de summa aller Godsalicheyt is / ons benomen. Sy belijde wel met de woorden dat de mensche wort gherechtveerdicht door een gesont ghe-loove / maer dat selve legghen sy daer nae upt / dat het is / om dat de goede wercken dat upt den gheloove hebben / dat sy tot rechtveerdicheyt crachtich zijn / soo dat sy bynae schijnen het geloove upe spot te noemen / om dat sy't niet en ronden sonder grooten ngt verfwygen / dewijle het so diekmael in de Schryftuere vhaest wort.

Ende nocht en zijn sy hier mede niet te byeden / maer stelen ooc Gode een deel des lofs der goeder wercken / om den menschen te geven. Want dewijle sy sien dat de wercken weynich vermenoghen om den menschen te verheffen / ende datse oock eygentlick geene verdiensten te noemen en zijn / ist datse geacht worden vrucht der Godlicker genade te zijn / soo willen syse upt het vype goetdunken doen comen / te weten / sy willen olpe upt eenen steen trecken. Sy en versake niet dat de voornemste oorzaak is in de ghenade: maer sy willē nochtans dat het vype goetdunkens niet uptgesloten en worde door het welke (ghelijck sy segghen) alle verdienste comt.

Ende dit en wort niet alleenlic van de nietwe Sophisten gheleert / maer oock haer opperste Meester / Lombardus / de welke by dese verghelicken / soude mogen verstandich ende nuthter sejjine. Het was voozwaer een groote blindheyt dat hy die Augustinum soo diekmael in den mont hadde / met en sach niet dat grooter necrsticheyt die Heylighen man toe sach / datmen gheenderhande deelen des lofs der goeder wercken / den menschen toe en schrebe. Boven in de handelinghe des vyzen goetdunkens / hebben wy sommige upe sijn ghetuyghenissen tot dese sake verhaest / sulcke als diekmael in sijn schryften gevonden worden: ghelijck als hy ons verbiet op onse verdiensten te roemen / om dat de selve oock Gods gaven zijn. Iem / als hy schryft dat alle onse verdienste comt van de genade alleenlick / dat sy niet verregen en wort door onse macht / maer dat sy ghehele door de ghenade ghegheven wort / etc. Het en is soo seer niet te verwonderen dat Lombardus is blind gewest in het licht der Schryftuere / in de welke hy schrynt niet seer wel gheoeffent gewest te zijne. Nochtans en mochte men niet elacders tegen hem ende sijn Discipulen binden / dan de woorden Pauli / met de welke hy (den Christen alle roeminghe verboden hebbende) de oorzaak seyt / waerom men niet en behoort te roemen / te weten: **†** Om dat wy Gods maectsel zijn / geschapen tot goede wercken die hy bereypt heeft / om daer in te wandelen. Dewijle dan niet goets van ons en comt / anders dan so verre als wy wedergeboze zijn / ende onse wedergebozte gheheel sonder uytueninghe upt God comt: soo en mogen wy niet een hapy upt de goede wercken ons selven toekrijden. Ten laetsten / hoewel de Sophisten sonder ophouden de goede wercken prediken / so seeren sy nochtans de conscientien also / dat sy neumermeer en comen be-

Der jonghet Sophisten dwalinghen.

De eerste.

De tweede.

Dese twee dwalinghen zijn ghescheyt upt den buysen put van Lombardus. Lib. 2. sent. dist. 28. Ende ban Augustino wederleert.

In Psal. 144.

Ephi. 1. 10.

Ephes. 2. 10.

De derde dwalinghe.

Wederlegginge der selwer.

trouwen dat God hare wercken gonstich ende ghenadich is. Maer wy daerenteghen/en meldden gheene verdiensten/ ende verstercken noch tans dooz onse leere het herte der gheloobighen niet sonderlicken troost/ als wy hen leeren dat sy in hare wercken Gode behagen/ ende sonder twyfel aenghenaein zijn. Jae wy eyschen ende ghebeden hier oock dat niemant eenich werck en beginne noch aengae sonder geloove: dat is/ ten 3p dat hy eerst niet een selver betrouwen des herten/ achtet dat het Gode sal behaghen.

W'bestant/ dat den ghelepten gromt/ sach meer als genoech/ saem is tot leerninge ende beemanninge.

1. Joan. 3. 8.

1. Pet. 4. 3.

2. Tim. 2. 20.

Luc. 9. 23.

Joan. 17. 5.

Joan. 15. 13.

1. Joan. 3. 16.

Ephef. 5. 2.

Mat. 23. 37.

Luc. 23. 34.

Daercommen tot beestroofinghe.

2. Cor. 4. 8.

1. Tim. 2. 11.

Phil. 3. 10.

Rom. 8. 29.

Rom. 8. 39.

De somme van de rechtghebdenende leere der rechtveerdichmakinge.

1. Joan. 3. 2.

ende 5. 18.

1. Pet. 1.

Coloss. 1. 13.

8 Daercom en sullen wy ons van dit eenighe fondament gheensius niet een stoo- bycet laten verleyden: op het welcke als het ghelept is/ de wyse tinnermeesters wel ende ozdentlick timmeren: Want ist dat daer leeringe ende vermaninghe noodich is daer dit fondament leyt/ soo vermanen sy dat de Sone Gods daer toe gheopenbaert is/ om dat hy soude de wercken des duyvels te niete maken/ op dat de ghene die wyf God zyn/ niet meer en sondighen: Dat het gheenoech is/ dat wy in den voozleden tijt de begeerlicheden der Heydenen volbracht hebben: Dat de uytvercozene Gods/ zyn vaten der barmherticheyt uytvercozen tot eere/ de welke behooren van onreynheden ghesuyvert te worden. Maer het wort al te eenen male gheseyt/ als bewesen wordt dat Christus wil sulcke Discipulen hebben/ die hen selven veraken/ ende haer cruce opnemende/ hem nae volgen. Wie hem selven verfaecht heeft/ die heeft den wozel alles quaets af ghesneden/ dat is/ die niet meer en soeket dat hem behaecht. Die sijn cruce heeft opghenomen/ die heeft hem selven tot alle lydtfaenheyt ende saechtmoedicheyt bereypt. Maer het crempel Christi verbaet dit ende alle andere wercken der Godsalicheyt ende heplicheyt. Hy heeft hem selven den Vader gehoozfacin beweten tot der doot toe: hy was gheheel besich om de wercken Gods te volbrachten: hy heeft van gantscher herten gesocht de eere des Vaders te voozderen: hy heeft sijn leven dooz sijne broeders verlaten: hy heeft sijn men vpaanden goet ghedaen ende ghewenscht. Ist dat daer vertroostinghe noodich is/ soo gheben sy ons seer grooten troost/ dat wy bezucht wordē/ maer niet benaut: dat wy noot lijden/ maer niet verlaten worden: dat wy verandert/ maer niet beschaemt worden: dat wy te neder ghelozopen worden/ maer niet en verzaen noch verderben: dat wy de doodinghe onses Heeren Jesu Christi altyts in onsen lichaem onnverdragen/ op dat het leven Jesu in ons gheoperbaert worde: dat wy niet hem sullen leven/ ist dat wy niet hem ghestorven zijn: dat wy niet hem sullen requereen/ ist dat wy niet hem lijden: dat wy alsoo sijnder doot ghelijeksoornich worden/ tot dat wy tot ghelijelic wederopstaudinghe comen: dewyle de Vader verozdent heeft dat die moeten den beelde sijns Soons ghelijek wordē/ die hy uytverozē heeft/ op dat hy 3p de eerstegebozen onder alle de broeders. Ende alsoo dat noch doot/ noch teghenwoozdige/ noch toecomende dingen/ ons sullen scepden van de liefde Gods die in Christo is: Jae alle dinch sal ons veel meer tot goet en salicheyt gedijen. Diet wy en rechtveerdigen den mensche dooz God niet wyf de wercken: maer wy segghen dat alle de ghene die wyf God zyn/ wedergebozen en nieuwe creatuere worden: soo dat sijn t het rijke der zonde comē in het rijke der rechtveerdicheyt: En dat sy dooz sulcke ghetuygenisse haer roepinghe selver maken/ ende als boonen wyf de vruchten gheoozdeit worden.

Wederlegginghe der valscher beschuldighen ende teghenworinghen, daer mede de Papisten soeckē dese leere hatelick te maken.

Hier dooz van de groote onbeschaemtheyt sonnigher godlooser menschen liechtelick wederlept worden/ die ons beschuldighen dat wy de goede wercken te niete maken/ ende de menschen van de oeffeningen ende neersticheyt in goede wercken verleyden/ als wy seggen dat sy dooz de wercken niet gherechtveerdicht en worden/ noch salicheyt en verdienen. Woven desen dat wy de wech tot rechtveerdicheyt deel te licht maken/ als wy leere dat sy in de onberdiende verghewinge der zonden gelegen is: ende dat wy dooz dese behagelike leere de menschen verwecken tot sondighen/ die van selfs veel te seer daer toe ghenegen zijn. Dese bepde beschuldighen segge ick/ zyn ghenoech wederlept dooz het gene dat wy boven geseyt hebben: maer ick sal nochtans niet cozte woozden op bepde antwoozden. Sy elaghen dat de goede wercken te niete gedaen worden dooz de rechtveerdichmakinge des gheloofs. Jeli en wil nu niet segghen hoedange duyvers der goeder wercken die zyn/ die ons aldus lasteren. Jaet het hen alsoo v3p zyn te lasteren/ als sy de gantsche werelt bypelic dooz de sehandelike onreynicheyt haers levens besmetten. Sy beynsen dat het hen wec doet/ dat de goede wercke van haren graet gestooten worden als het geloove so seer verheven wort. Maer wat sal het zyn/ of wy het bewysen dat de wercke daer dooz meer opgericht ende bevesticht worden? Want wy en dzoomen geen ghe-loove dat pdel 3p van goede wercke/ noch geen rechtveerdichmakinghe die sonder goede wercken 3p. Maer allenlich dit onderschept is daer in/ te weten/ hoewel wy beljden dat het geloove ende de goede wercke nootzakelick aen maecanderen hanghen/ soo stellen wy nochtans de rechtveerdichmakinge niet in de wercke/ maer in het gheloove. Daerom wy dat doen/ dat is licht om verclaren/ soo verre wy ons tot Christus wende/ tot den welcke het geloove strect/ ende van den welcken het alle sijn cracht ontfangt. Daerom worden wy dan dooz het gheloove gherechtveerdicht: te weten/ om dat wy dooz het gheloove de rechtveerdicheyt Christi vaten/ dooz de welke alleen wy niet God verzoent worden. Maer de rechtveerdicheyt Christi en connen wy niet vaten/ sonder oock mede de heplichmakinge te vaten. Want hy is ons ghegheben tot rechtveerdicheyt/wysheyt/heplichmakinge en verlossinghe. Daerom Christus en rechtveerdicht niemāt dien hy ooc mede niet en heplicht. Want dese weldadē zyn eerwieslic en onverschepdelic aen maecanderē verbonden/ soo dat hy die verlost/ die hy dooz sijn wysheyt verlicht: ende dat hy die rechtveerdicht/ die hy verlost: en dat hy die heplicht/ die hy rechtveerdicht. Maer dewyle hier van de rechtveerdicheyt ende heplichmakinghe allenlich twist is/ soo sullen wy daer op blyven. Hoewel wy dese twee onderschepden/ so verbaeste nochtans Christus bepde onverschepdelick in hem. Wilt ghy dan rechtveerdicheyt in Christo vercrigen/ soo moet ghy eerst Christum besitten: ende ghy en eont hem niet besitten/ sonder sijnder heplichmakinge deelachtich te worde: want hy en can niet in stukke verscheit worden. Dewyle dan de Heere dese weldadē ons niet en laet gebruycken/ anders dan hem selven ons ghevende/ soo geest hyse bepde te samen/ en nēmermeer het een

1. Afferinghe der Daulst. Eerstelick/ dat wy te niete doe alle goede wercken/ ende dat wy de menschen van de oeffeninghe der selwer afstrecken.

En dat wyse tot sondighen verwocken.

Wederlegginge van de eerste lasteringhe. Eerstelick/ Wie dat dese Schalmers seers zyn.

2. De rechtveerdichmakinghe dooz het gheloove richt op en versterket de leere van de goede wercken.

Verden. Om dat de heplichmakinghe ende rechtveerdichmakinge aen een hanghen/ al ist datse onderschepden zyn.

1. Cor. 1. 30.

sonder het ander. Aldus is het openbaer hoe waerachtich het is/dat wy niet sonder de wercken / ende nochtans niet dooz de wercken gherechtveerdicht en woerden. Want in de deelachticheyt Christi/dooz de welke wy gerechtveerdicht woerden / woedt alsoo wel de heylighmakinghe als de rechtveerdicheyt verbaet.

2 Dat is oock seer valscheleich gheloghen/dat den menschen de gesintheyt tot goede wercken benomen wort / als men hen den waen der verdiensten ontneemt. Ick moet de Lesers hier oock vermanen/ dat dese Sophisten dwaeselic argumenteren van loon tot verdienste/ghelijck ick hier nae sal het verclaren / der welke gheschiet om dat sy desen gront niet en weten/ namlieck / dat God alsoo groote mildicheyt bewijst / den wercken loon toe legghende / als de macht om goet te doen / ghevende. Maer ick hebbe liever dit uyt te stellen tot op sijn plaetse. Ende het sal wy nu genoeghlyc zyn int coyte te bewijsen hoe cranck haer teghenwozpinge sy/het welke ick sal doen op twee wijzen: Want ten eersten dat sy seggen dat niemant en sal soecken goet te doen/ als hy gheen hope des loons voozoghjen en heeft: daer in dwalen sy grootelieck. Want ist dat men alleenlic wil dat de menschen den loon aensien als sy Gode dienen / ende dat sy hem haren dienst verhueren oft vercoopen/ soo heeft men seer weynich gheleert. Want hy wil niet bypen wille ende milden moet gediend zyn: sy priest (segghe ick) sulcke diensthechten die als oock alle hope van loon te ontfanghen benomen ware/ niet en souden af laten hem te dienen. Ende is het datmen de menschen wil tot goede wercken vermanen ende verwecken/dat en ran niet crachtichliker noch strengelicker ghedaen woerden / dan uyt het eynde onser verlossinge ende roepinge: ghelijckse het woort Gods vermaent / als het leert dat het veel te godloose ondancckaerheyt is/dat wy dien niet wederom lief en hebben die ons eerst lief gehad heeft. Dat onse consciencie dooz het bloet Christi van doode wercken gherepnecht/ op dat wy den levenden God dienen: Dat wy Christum veel te coyt doen/ ist dat wy eenmael gerepnecht zijnde/ ons selven met nieuwe onreynicheyt besmetten / ende dat heylige bloet onreynighen: Dat wy uyt de handen onser vanden verlost zyn/ op dat wy sonder byese hem dienē in heylicheyt ende rechtveerdicheyt dooz hem alle de dagen onses levens: Dat wy van der zonde bevryt zyn/ om dat wy souden niet bypen gheest ons selven in rechtveerdicheyt oeffenen: Dat onse oude mensche ghecrupst is / op dat wy in nieuwichheit des levens weder opstaen. Item/ Ist dat wy gestorven zyn met Christo (ghelijck het sijnen leden betaeint) so moeten wy soecken dat opwaerts is/ende ghelijck byemidelinghen zyn in de werelt/ op dat wy onse herten tot den hemel heffen/ daer onse schat is. Dat de ghenade des Heeren daerom verscheynen is / om dat wy alle godloofheyt ende wereltliche begeerlicheden verfallende/ souden soberlicke / heylighlike/ ende Godsalichlike leven in dese werelt / verwachende de salighe hope ende verschijnninghe der eerlichheit des grootē Gods ende Salichmakers: Dat wy niet en zyn gheroepen noch gestelt om den toorn Gods over ons te verwerken/ maer om salicheyt te gerrigen dooz Christum. Dat wy tempelen des heyligen Gheests zyn / de welke niet en behooren ontheplicht te worden: Dat wy niet en zyn dwysterisse/maer licht in den Heere / waerom wy behooren als kinderen des lichts te wandelen: Dat wy niet

en zyn tot onreynicheyt / maer tot heylicheyt geroepen/want dit is de wille Gods/te weten/ onse heylighmakinghe/op dat wy ons onthouden van de boose begeerlicheden: Dat onse roepinge heylich is/ waerom wyse niet connen na volgen anders dan dooz repnecht des levens. Dat wy van der zonde verlost zyn/ om dat wy souden der rechtveerdicheyt ghehoorsaem zyn. En daer eenich levendiger argument om ons tot liefde te verwerken/ gevonden woerden/dan het ghene dat Joannes sept/ te weten/ dat wy moeten maekanderen onderlinghe lief hebben/ gelijk God ons lief gehad heeft? Dat de kinderen Gods van de kinderen des dwyvels / de kinderen des lichts van de kinderen der dwysterisse/ daer in van maekanderen verscheyden zyn/ dat sy in de liefde blijben: Item/ dan het ghene dat Paulus sept/ dat wy in Christo blijvende / zyn leden eens lichaems / de welke behooren van maekanderen onderlinge geholpen te woerden. Connen wy sterckelicker tot heylicheyt verweckt woede/ dan als wy wederom van Joanne hooren dat alle de gene die dese hope hebben/hen selvē heyligen om dat haer God heylich is? Item uyt den mont Pauli/dat wy op de belofte der aenninge betrouwede/ ons selvē supbere van alle besmettinge des vleeschs ende des Gheests? Item / als wy hooren dat Christo hem selven ons voozstelt een exempel plaer/ op dat wy sijne voetschappen navolgen.

3 Dese weynige plaetsen hebbe ick tot enen monster ende exempel willen voozbrengen: want waert dat ick alle dierghelycke plaetsen wilde versamelen/ soo moeste ick enen grooten boeck daer van maken. De Apostelen zyn gheheel vol vermaningen/ verwekingen/en strafsinghen / om den mensche Gods tot alle goet werck te onderwijsen/ ende dat doen sy sonder eenige meldinghe der verdiensten. Jae sy belepden hare vermaningen veel meer daer uyt/ dat onse salicheyt is in de eenighe barmherticheyt Gods ghelegen/sonder eenige onse verdiensten. Ghelijck Paulus gedaen heeft/ als hy de gantschen Sendbryef dooz geleert heeft/dat wy geen hope des levens en hebben / anders dan in de rechtveerdicheyt Christi / daer nae tot de vermaningen comende/ bidt sy de Romeyne dooz de barmherticheyt Gods die hy ons bewesen heeft. Ende voozwaer de oorsake alleen/ behoorde ons ghenoech te vermanen tot een goet leven/te weten/ op dat God dooz ons/verclaert ende ghecoert worde. Ende ist dat daer eenighe zyn/ die dooz de ere Gods niet seer ghevoert en woerden / soo is nochtans de gedachtenisse sinder weldaden om de sulcke tot goede baden te verwecken. Maer dewilse de ghene die de verdiensten verheffen/moghelick eenighe knechtelike ghehoorsaemheyt der Wet den menscher uytbrucken/daerom dichten sy valscheleich van ons/ dat wy niet en hebben waer dooz wy souden connen den menschen tot goede wercken vermanen / te weten / om dat wy niet den selven werck ende middel en gebuyckē niet hen. Maer sulcke dieuwbare ghehoorsaemheyt als sy den menschen afdinghen/en is Gode niet seer aenghenaem/ dewilse sy betuycht/ dat hy den blijmoedighen ghever lief heeft: ende verbiet pet te gheben met droefheyt ofte uyt noot. Maer dit en segghe ick niet/ als de wijse/der vermaninge verworpende ofte mispynende / die de Schrijttere dichmael ghebruyckē / op dat sy gheenen middel om ons allefins te verwecken / voozbr en gae. Want sy stelt ons oock den loon dooz ooghen/ den welcken God sal enen pegelicken gheven

1. Theff. 4. 7. ende 3.
2. Tim. 1. 9.
Rom. 6. 18.
1. Joan. 4. 11.
1. Joan. 3. 10.
1. Cor. 6. 17. ende 12. 12.
1. Joan. 3. 34.
2. Cor. 7. 1.
Joan. 13. 15.
1. Pet. 2. 21.
1. Joan. 2. 6.
Daer wordt gheen ghebedachtisse ghemaeckt van verdienste by den Apostelen/ welck de geloowigen vermanen tot goede werken: jae veel wysen sijn tot de eenige barmherticheyt Gods / int aenblijven alle menscheleke verdiensten.
Rom. 12. 1.
Mat. 5. 16.
Chrysof. Homil. in Genesis.
Witbucht.
Antwoort.
1. Cor. 9. 7.
De ander maniere van wederlegginghe/ welke is wederleg.

Op tweederleu maniere wort in dese ende de waerbolghende afdevinghe wederlept het aenhangsel van de eerste lasteringe/ te weten/ dat de menschen ghelept woerden van wel te doen/ soo wanneer wy wech nemen het ghevoelen van te verdienē.
De eerste maniere van wederlegginghe/ welke is niet verscheden ende dat seer sterke bewijs-rede, nen bebedicht.

geb. 9. 14.
Luc. 1. 74.
Rom. 6. 18.
Rom. 6. 6.
Coloff. 3. 1.
Tit. 2. 11.
1. Theff. 5. 9.
1. Cor. 3. 16.
Ephes. 2. 21. ende 5. 8.
2. Cor. 6. 16.

gheven nae sijne wercken: maer ick segghe dat dit niet en is de eenighe/ noch oock van velen de boozneemste middel. Ten anderen segghe ick/ datmen niet en moet de vermaninge hier mede beginnen. **2.** **3.** **4.** **5.** **6.** **7.** **8.** **9.** **10.** **11.** **12.** **13.** **14.** **15.** **16.** **17.** **18.** **19.** **20.** **21.** **22.** **23.** **24.** **25.** **26.** **27.** **28.** **29.** **30.** **31.** **32.** **33.** **34.** **35.** **36.** **37.** **38.** **39.** **40.** **41.** **42.** **43.** **44.** **45.** **46.** **47.** **48.** **49.** **50.** **51.** **52.** **53.** **54.** **55.** **56.** **57.** **58.** **59.** **60.** **61.** **62.** **63.** **64.** **65.** **66.** **67.** **68.** **69.** **70.** **71.** **72.** **73.** **74.** **75.** **76.** **77.** **78.** **79.** **80.** **81.** **82.** **83.** **84.** **85.** **86.** **87.** **88.** **89.** **90.** **91.** **92.** **93.** **94.** **95.** **96.** **97.** **98.** **99.** **100.**

ningen verfoent worden. Ende dat daerom dit deel ende eere den bloede Chyristi alleen toe comt. **Sp** seggē dat de rechtveerdicheyt als sp ergens in gebrekelick is/ wordt dooz wercken der voldoeninghe weder opgherecht: maer wy achten dat sp dierbaerder is dan dat sp soude mogē by eenige voldoeninge der werckli vergeleke woorden/ ende dat wy daerom/ op dat sp wederom opgerecht worde/ moeten onse toevlucht tot de eenighe barmherticheyt Gods nemen. Wat meer tot de verghevinghe der zonden dient/ dat moetmen in het navolghende Capittel soecken.

Dat xvij. Capittel.

De overeencominghe der beloften der Wet ende des Evangelij.

Let ons nu ooc de ander argumenten verholghen/ niet de welke de dupvel soecit dooz sijne dienaers de rechtveerdichmakinghe des gheloofs te niete te maken. Ick meue dat het nu desen Lasteraren benomen is dat sp niet en mogen met ons handelen gelyck niet vanden der goeder wercken. Want wy benemen de wercken der rechtveerdichmakinghe/ niet om datmen gheene goede wercken en soude doen/ ofte versaken dat sp goet zyn/maer om datmen niet en soude daer op betrouwen noch roemen/ noch salicheyt hen toeschryuen. **Wat** dit is onsenich betrouwe ende roem ende anker der salicheyt/ te weten/ dat Chyristus de Zone Gods onse is/ ende dat wy wederom in hem zyn kinderen Gods ende erfghenamen des hemelschen rijck/ ende dooz de milidicheyt Gods ende niet dooz onse werdicheyt tot de hope der ewiger salicheyt roeopen. **Maer** dewyle sp ons boven desen noch met andere wapenē bespyngen/ soo laet ons nu boort gaen om oock die van ons te wenden/ten eersten comen sp tot de beloften der Wet/ de welke de Heere beloofte heeft den ghyen die de Wet onderhouden: ende sp vraggen of wy willen dat dese beloften gheheel te niete ofte crachtich zyn. Ende dewyle het ongheschiedt ende spottelick ware datmen seyde dat sp te niete zyn/ soo nemen sp als seker ende bekent dat sp ernige cracht hebben. **Hier** upt beslupten sp dat wy niet dooz het gheloode alleen gherechtveerdicht en worden. **Wat** de Heere spzeckt aldus: **Ende** ist dat ghy dese gheboden hoozt/ ende waert/ende doct/ so sal de Heere u oock sijn verbont ende barmherticheyt bewaren/ de welke hy uwen vaderen gheswozen heeft: hy sal u lief hebben ende vermenichvuldighen/ ende segghen/ etc. **Item** / ist dat ghy uwe wegghen ende wercken wel schickt/ist dat ghy niet en gaet na vzeemde goden/ maer recht doct tusshen man ende man/ ende niet af en wijckt tot boosheyt/ so sal ick midden onder u wandelen. **Ick** en wil hier niet verhalen dupsent sulcke stricken van sententien diemen mochte binden/ met dit selve verstant over een comende/ de welke alle met en autwoorde conne verlaert worden. **Somma** / Mozes betuyecht dat in de Wet is de segghinge ende vloet/ de doot ende dat leven boozghestelt. **Daerom** argumenteren sp aldus/ dat dese seggheninghe mozt pdel ende onvrychtbaer worden/ ofte dat de rechtveerdichmakinge niet allenlick upt den geloode en comt. **Wy** hebben boven bedoesen/ dat ons/ ist dat wy op de Wet staen/ alle seggeninge ontvalt/ende niet dan verbloekinghe toe en comt / daer mede alle overtredders ghezeppicht zyn. **Want** de Heere en belooft gheen dinc anders dan den volmaecten onderhouderē sijnder Wet : maer sulck en wort niemant bevonden. **Daerom** blijft dat vast/

Psal. 130. 4.

Wederlegginge van de laetste lasteringhe.

1.

1. Cor. 6. 20. ende 7. 23. 1. Pet. 1. 19. Act. 20. 26.

3.

4.

5.

6.

Ant. 5. 3.

Wederlegginge des aenhangfels van de lasteringhe: dat al te licht den wech becept wort tot de gherechticheyt / waerēer sp ghestelt wort in de onbedienbe beghevinghe der zonden.

En eerste sonna van dat is. ende 16. Capittel.

Hoe ende waerom den goeden wercken benomen wordt de rechtveerdichmakinghe.

Dat eerste argument is genomen van de beloften des Wets.

Deut. 7. 12. ende 28. 1. Jer. 7. 3. ende 22.

Deut. 11. 26.

De somma des argumens.

Antwoort: Alle die begreen booz God gerechte beerdicht te worden/ den seluen is van nooden / upt des Wets macht te treden.

dat het gantsche menschelick geslachte bewesen wort der verbloekinghe ende den toorne Gods onderwoyē te zynne: ende dat hem om hier van berlost te worden / noodich is van onder de macht der Wet te comen/ ende uyt haer dienstbaerheyt tot vryheyt ghebracht te worden: niet voozwaert tot sulcke vleschelicke vryheyt/waer dooz wy soudē de onderhoudinghe der Wet verlaten/ ende alle ongerechtigheyt aen nemen/ ende onser booser begeerlichheyt den thoom op den hals laten: maer wy moeten ghebracht worden tot een gheestelicke vryheyt/ die de verflaghen ende verselichte conscientie mach ver troosten ende oprichten / bewysende dat sy by is van de verbloekinghe ende verdoemunghe daer mede sy van de Wet ghevāgen ende ghebonden was. Dese verlossinghe ende bevrydinghe van de dienstbaerheyt der Wet/ vercrigen wy / als wy dooz het gheloove de barmherticheyt Gods in Christo vaten / waer dooz wy gherust ende seker worden van de vergheringe der zonden/ dooz der welcker ghevoelen de Wet ons pzelde ende benaude.

2 Hierom soudē oock alle beloften die ons in de Wet ghegheben worden/ crachteloos ende te niete zyn / ten ware dat de goetheyt Gods ons het dooz het Euāgelium te hulpe quame. Wāt dese conditie op de welcke sy ghegheben zyn / te weten/ dat wy moesten de Wet volbrēgen / en sal nimmermeer volbracht worden. Ende de Heere comt ons te hulpe met een deel der rechtveerdicheyt ons in de wercken latende / ende een deels dooz sijn goedertierenheyt voldoende: maer Christus in alsef ons tot volmaecte rechtveerdicheyt aenwysende. Wāt de Apostel Paulus gheseyt hebbende dat hy ende de andere Joden/wetende dat de mensche niet gherechtveerdicht en wort uyt de wercken der Wet/ in Christus ghelooft hebben / soo seyt hy terfont de oorsake daer by / te weten/ niet om dooz het gheloove in Christus tot de somma der rechtveerdicheyt geholpe te worden: maer om daer dooz gherechtveerdicht te worden / ende niet uyt de wercken der Wet. Ist dat de gheloofige van de Wet afwiche tot het gheloove/ om daer in rechtveerdicheyt te gecrijgen/ de welke sy in de Wet niet en vinden : soo laten sy voozwaer de rechtveerdicheyt der Wet varen. Daerom wie wil die verheffen de beloften ende vergeltingen der Wet / die den onderhouden der Wet staen te comen : maer dat sy oock aenmercke dat het dooz onse verdracht heyt geschiet dat wy gheen vrycht daer van en ghecrigen/ soo dat wy een ander rechtveerdicheyt uyt den gheloove ontfanghen hebben. Alsof als David heeft de vergeltinge ghemelbet die de Heere sijnen dienstlikeren bereyt heeft/ soo comt hy terfont tot bekennighe der zonden/ dooz de welke de vergeltinge verhindert wort. Doch in den negenthienden Psalm prijst hy grootelic de weldaden der Wet : maer terfont roept hy oock uyt: Wie verstaet sijne zonden? Heere repnicht my van myne verborzen zonden. Dese plaecte comt gantschelick met de boden-gescreven over een/ in de welke hy gesept hebbende/ dat alle de weghen des Heeren zyn goetheyt ende waerheyt den ghenen die hem vresen/ soo seyt hy terfont daer by: Om miwes naems wille Heere sult ghy nijnder ongerechtigheyt ghenadich zyn/ want sy is groot. Also moeten wy oock bekennen dat de goetwillicheyt Gods ons wel is in de Wet voozghelste/ waer dat wyse condē dooz onse wercken verdienen / maer dat wyse nemmermeer dooz de verdienste der wercke en gecrijgē.

3 Wat sullen wy dan segghen? zyn ons de beloften der Wet gegeven / om dat sy soudē sonder vrycht vergaen? Ick hebbe bobē betuyelt dat ick sulck geen gevoelen en hebbe. Ick segge voozwaer dat haer cracht tot ons niet en comt/ soo langhe als sy op de verdiensten der wercken sien: ende dat sy daerom in haer selven aenghemerct / eenichsins te niet zyn. Also leert de Apostel dat die overschoon beloste / te weten/ dese: Ick hebbe u goede geboden gegeven/ soo wie die doet/ die sal daer in leven: van gheender weerde en is/ ist dat wy daer in blijven staende/ ende dat sy ons niet een hapy meer voozdeels doen en sal dan of sy noyt ghegeven en ware. Want sy en comt niet selfs den alderheplichsten dienstlikeren Gods toe/ want sy zyn alle verze van de volbrēginghe der Wet/ ende zyn met vele overtredinghen bevanghen. Maer als de beloften des Euāgelij voozghelste worden/ de welke onverdende verghēvinghe der zonden vercondighen / soo maken dese dat wy niet alleenlick Gode aengenaem en zyn / maer oock dat onse wercken ghenade hebben : ende dat niet alleenlick op datse God aengenaem zyn / maer oock op dat hyse met de seggheninghen begave/ die uyt het verbont den onderhouderē der Wet toe quamen. Soo bekenne ick dan dat de wercken der gheloofighen met dien loon vergolden worden/ dien de Heere in sijn Wet heeft den ghenen beloofst / die hen selven in rechtveerdicheyt ende heplicheyt oeffenen : maer in dese vergeltinghe moet men alstet de oorsake aenmercken/ waer dooz de wercken haer aenghenamicheyt ghecrigen. De oorsake sien wy dyeder ley. Ten eersten dat God sijne oogen afwendende van de wercken sijnder dienstlikeren/ den welcken alstets meer schande dan lof verdienen / hen aenneemt in Christus/ ende dooz het eenighe gheloove sonder hulpe der wercken niet hem selven verzoent. Ten anderen dat hy de wercke sijner Waderlicker mildicheyt ende goedertierenheyt tot sulcke eere verheft/ dat hyse van eeniger weerde houdt/ niet aenfiende of sy het weerdich zyn oft niet. Ten derden dat hyse in barmherticheyt ontfangt / de onvolmaecte niet toerkehende/ met de welke alle hare wercken soo seer besmet zyn/ datse bet verdienen met de zonden/ dan met de deuchden gherekent te zynne. Ende hier uyt ist openbaer hoe seer de Sophisten bedrogghen zyn/ die meynen alle onghelickicheyt seer wel te ontvlien/ als sy segghen dat de wercken dooz haer eyghen goetheyt niet en vermogen de salicheyt te verdienen: maer om des verbonts wille/ te weten/ om datse God dooz sijn mildicheyt soo weerdich acht. Maer hierentusfchen en hebben sy niet aenghemerct dat de wercken de welke sy willen datse veel verdienen / seer verre zyn van de conditie der belosten/ ten zy dat de rechtveerdichmakinghe die in het eenighe gheloove vult/ ende de vergeltinge der zonden dooz de welke oock de goede wercken van hare smecten gerepucht worden/ voozga. Aldus/ uyt drie oorsaken der Goddelicker mildicheyt/ dooz de welke de wercken der gheloofighen aengenaem worden/ hebben sy alleenlick een aengetrechten/ ende zyn de andere twee/ jae de voozneemste vooz by ghegaen.

4 Ick hebbe de sententie Petri verhaelt / de welke Lucas beschryft in de handelinghe der Apostelen/ te weten: Ick bevinde in der waerheyt dat God geen uytneemer der personen en is/ maer dat in alle natie hem aengenaem is/ soo wie rechtveerdicheyt doet. Ende hier uyt beslupten sy het ghene dat hen gheensins twyfelachtich

Hy bejeghent een teghen: wy: uyt ghe/ ende toont tot wat eynde dese belosten ghegeuen zyn / te weten/ soo sy in haer selven aenghemerct worden/ ofte op de verdienste onser wercken sien/ datse hare cracht niet vooz en diengen/ ende datse eenichsins te niet worden ghebaen: Maer wannere dat de Euāgelische beloste in der seker plaecte gheset worden/ datse niet alleen maken/ dat wy God aengenaem zyn / maer oock dat onse wercke enige ghenade ghebeten / ende dat uyt dyedelen oorsake van Gods mildicheyt/ waer dooz het gheschiet/ dat de gheloofighe wercke Gode aengenaem is. Rom. 10. 5. Levit. 18. 5. Eccl. 20. 11. Rom. 10. 5.

Op wat maniere dat dit toegact.

Bestiginge der antwoort genomen van tegene om mooghelick 18.

Ende bant gherupghenisse des Apostels. Galat. 2. 16. Rom. 3. 28. Acto. 13. 38. Heb. 7. 19.

Item Davids Psal. 15. 10. ende 11.

Psal. 19. 21.

Psal. 25. 10.

2. 3. Wederlegginghe des onderschets der Sophisten van de wercken om des verbonts wille.

Het tweede argument is genomen uyt de historie van Come. 10. Act. 20. 34.

felachtich en schijnt/ te weten: Dewijle de mensche / God aenghenacem wordt dooz goede wercken / so en is het ghene daer dooz de salicheit vercregen wort / niet alleenlic Gods barmherticheit / maer dat God also den sondacere hulpe comt dooz sijn barmherticheit / dat hy dooz de goede wercken tot barmherticheit beweect is. Maer men can de schijnt gheensins over een hengen / ten zy dat men aenmercke dat de mensche wordt tweefins van God aenghenomen. Wat de mensche is sulck van natuere dat God geen diuck in hem en vndt waer dooz hy soude tot barmherticheit beweect worden / wyt gheuomen alleenlic des menschen ellendicheit. Daerom ist dat openbaer is / dat de mensche is naecht ende ydel van alle goet / ende daerenteghen vol ende beswaert niet allerley boosheyt ende quaet / als hy eersmael van den Heere wort aenghenomen: ick bidde u om wat gaven wille suilen wy hen der hemelcher roepinghe weerdich oozdelen: Daerom verre zy van ons dien ydelen waen der verdiensten / dewijle God soo rachtichlick sijn onverdende goedertierenheyt voozset. Want dat in de bovenverhaelde plaetse wordt dooz den Enghel tot Coznelum gheseyt / dat sijn geboden ende aelmosten sijn opgesonnie vooz het aenschijn Gods: dat verdacpen sy valscheit / daer uyt seggende / dat de mensche dooz de oeffeninghe der goeder wercken bereyt wort / om de ghenade Gods te ontfanghen. Want Coznelus moeste doe dooz den Geest der wijsheyt verlicht sijn / dewijle hy niet de waerachtighe wijsheyt / te weten / niet de vzeese Gods begaest was: hy moeste oock dooz den seluen Geest gheheylt sijn / dewijle hy een liefhebber der rechtveerdicheit was / de welke een seker vzecht des Gheests is / gelyck de Apostel leert. Soe dan alle het gene dat verhaelt wort Gode in Coznelto te behaghen / dat hadde hy uyt Gods ghenade: soo verre ist dat hy hem seluen soude daer dooz bereyt hebbe om de ghenade Gods te ontfangen. Daer en wort voozwaer niet eē spillabe in de schijntuere verhaelt / die niet dese leere niet over een en comt / te weten / dat God gheen ander oozsake en heeft om den mensche aen te nemen / anders dan om dat hy siet dat de mensche allefins verdozve is / als hy verlaten wort: ende om dat hy hem niet en wil verdozven noch verlozen laten / so bewijst hy sijn barmherticheit / den mensche verlosfende. Nu sien wy hoe dat dese aenmeninghe de rechtveerdicheit des menschen niet en aenschiet / maer dat sy is eē supber ende enchel bewijs der goetheit Gods tot de ellendighe sondacere / die soo groote weldaet verre onweerdich sijn.

5 Ende als God de mensche nu heeft uyt den afgront des verderfs verlost / ende dooz de ghenade der aenmeninghe tot hem uytghesondert / om dat hy hem heeft wedergeboze / ende tot een nieu leven vermet: soo neem hy hem nu aen als eē men creatuer / niet de gade sijn Geests. Dit is de aenmeninghe die Petrus meldet / dooz de welke de ghelouwighe nae dat sy gheroeppen sijn / Gode bejagen / ooc aengacende hare wercken: want de Heere en can niet anders dan lief hebben ende omhelsen al wat hy dooz sijn Geest in hen werelt. Maer men moet altyt gheudencken dat sy aengacende de wercken / niet anders Gode aenghenacem en sijn / dan om dat God alle de goede wercken die hy hen uyt liefde die hy tot hen draecht / ghegeuen heeft / sijn mildicheit vermeerderende oock gheweerdicht om harent wil te ontfangen. Want waer uyt comen hen de goede werckē / anders dan om datse

God wil met waerachtighe repuncheit vertieren / gelyck hyse heeft tot eerlicke vaten uytvercozen: Waer uyt wordense goet gheacht gelyck offte volmaecht waren / anders dan om dat de goedertieren milde Vader de seyle ende sinetten die daer van gecomen sijn / vergeest? Sonna / Petrus en beduyt te dier plaetse niet anders dan dat God sijn kinder aenghenacem ende lief heeft / in de welke hy de teechen sijn aenschijns siet. Want wy hebben erghens gheleert dat de wedergebooze is een wederoprechtighe des beelcs Gods in ons. Daerom dewijle God alle die te rechte lief heeft en in eere houdt / in de welke hy sijn aenschijn aenschouet / soo en wort niet sonder oozsake gheseyt / dat het seuen der ghelouvigen hem behaecht als het tot heylicheit ende rechtveerdicheit gheschickte wort. Maer dewijle de Godsalige dit sterffelic vleesch draeghende / noch sondacere sijn / ende hare goede wercken alleenlic begonnen / ende niet de ghebreckelicheit des vleeschs besmet sijn / soo en can hy noch hen noch hare wercken ghenadich sijn / ten zy dat hyse meer in Christo dan in hen seluen aen neme. Op dese wylse moeten de plaetsen verstaen die betuygen dat God de liefhebber der rechtveerdicheit goedertieren ende barmhertich is. Moses seyde tot de Israeltten: De Heere uwe God bewaert sijn verbont ende barmherticheit in dupsent geslachten den ghenen die hem lief hebben / ende sijn geboden beuaren: welke sentencie daer na was onder het volck vooz een ghemeyn woort ghebruyelick. Alsoo seyt oock Salomon in sijn gebede: Heere God Israels die ghy uwe verbont ende barmherticheit bewaert uwe dienstknechte die vooz uwe aenschijn wandelen / met hare gantsche herte. Dese selve woorden worden oock van Rehemia verhaelt. Want ghehelic God in alle verbonden sijnder barmherticheit / oock wederom gheheelheyt ende heylicheit des levens van sijn dienstknechten eyscht / op dat sijn goetheit niet bespor en worde / oft dat menant dooz een valsch betrouwe der barmherticheit Gods opgeblasen / hem seluen en zegghene / daerentuschen nae de boosheyt sijn herten wandelende. Alsoo wil hy oock de ghene die hy tot de ghemeynschap sijn verbonts heeft aenghenomen in de oeffeninghe der goeder wercken behouden. Ende dies niet te min wort dat verbont in het begin uyt genade ende onverdient ghemaeckt / ende blijft altyt sulck. Nae dese wylse / hoewel David vercondicht dat God hem den loon der supberheit sijnder handen ghegheuen heeft / soo en versuecht hy nochtans de fonteine niet die ick aenghewesen hebbe / te weten / dat hy is uwe sijn moeders burck ghetrocken / om dat God hem lief hadde. Alsoo sprekende pruyt hy alle de oprechticheit sijnder saken / dat hy de onverdende ghenade niet en vercozt / de welke er is dan alle andere gaven / ende is der anderre gaven oozspronck.

6 Het sal mit sijn hier int cozte te bemercken wat onderscheit dese wysen van spreke hebben van de belosten der Wet. De belosten der Wet noeme ick niet alle belosten die hier ende daer in de boecken Moses ghehouden worden: (Want daer sijn ooc vele Euangelselic belosten) maer die erghentlick den dienst der Wet aengacem. Sulche belosten (men gheue haer wat naem men wil) vercondighen berepde vergheldinghe niet dese conditie: Ist dat ghy doet dat u geboden wort. Maer als daer gheseyt wordt dat de Heere het verbont sijn barmherticheit bewaert den ghenen die hem lief hebben: soo wort

Ende dit is den sin ende meynunge der anderre ghemeyne plaetsen / welke God bewaert den sijn ghenadich ende barmhertich vooz allen liefhebbers der ghebreckelicheit. † Deut. 7. 9.

1. Reg. 8. 23. † Deut. 29. 18.

2. Sam. 22. 2.

Verclarunge der selver plaetsen / welke op datse te betree moghen versien worden / so ist dat men niet verstaen / of het sy een belofte des Wets / ofte des Euangels. * Deut. 7. 9.

Antwoort / waer in dat aengemerckt wordt t'ondersehent vā tweederden aenmeninghe des mensche.

De eerste aenmeninghe.

Naederlegginge van een nrobulacht der Sophisten.

Acto. 10. 31.

Galat. 5. 5.

De andere aenmeninghe.

Zac. 1. 18.

Wat die ons verclent is openbaer dat Coznelus eerst ende alzo boren uyt genaden was aenghenomen / eer sijn goeden wercken souden aengacem sijn.

2. Tim. 2. 20.

daer mede meer bewesen hoedanich sijne dienst- knecht zijn die sijn verbout getrouwelick heb- ben aengenome / dan de oorzake waerom God hen goet doet. Ende de reden om dit te bewijzen is dese : Ghelijck God ons tot dit epide ghe- weerdicht de ghenade des eeuwigheij lebens te gheben / op dat hy bemint / gebrceft ende geeert wojde : alsoo woorden oock alle de belofien der barmherticheit die in de Schryftuere ghebon- den woorden / te recht tot dit epide geschick / te weten / op dat wy den antheij der welcaden vzeesen ende cereu. Daerom soo wannere wy hoozen dat hy den genen goet die sijn Wet onderhouden / soo moeten wy gebencien dat de kinderen Gods daer in betceekent woorden hy haer werck / waer in souder ophouden moe- ten blyben : ende dat wy van hem zijn tot kin- deren aengenomen / om dat wy hem souden als onsen Vader cereu. Daerom op dat wy ons sel- ven van het recht der aemeninghe niet en ont- vzeenden / soo moeten wy altyts staen nae het gheue tot het welcke onse beroepinghe streckt. Maer dit moeten wy nochtans wederom we- ten / dat de verbullinghe der barmherticheit Gods / niet en comt upt de wercken : maer dat hy den genen die doo; oprechticheit des lebens nae haer roepinghe leben / de belofte der salicheit volbrengt / om dat hy in hen de oprechte tee- kenen sijnder kinderen bekent / die doo; sijnen Gheest tot goede wercken gheregeert worden. Aldus moctmen verstaen dat ghescheyen is in den vijftighenden Psalm / van de burghers der Ghenepute : Heere wie sal in uwen Taberna- kel woonen / wie sal in uwen heplighen berch rusten? die onwoesel is van handen / ende supder van herten / etc. Item by Esaiam : Wie sal niet dat verteerende vyer woonen? Die rechtveer- dicheit doet die sprecket dat recht is / etc. Want daer en wojt dat fondanent / waer op de geloos- vige doo; de Heere staen / niet bescheyen / maer de wyse alleenlick waer doo;se de ghenadighe Vader tot sijn gheselschap vzeengt / ende daer in beschermt ende versterckt. Want dewijle hy de zonde haet / ende de rechtveerdicheit lief heeft / soo repnieht hy die doo; sijnen Gheest / die hy niet hem vereenicht / op dat hyse hem en sijnen rijcke gelijck make. Daerom ist datme vzaecht welcke de eerste oorzake is waer doo; den Dep- ligen den toeganclick geopeut wojt tot het rijcke Gods / ende waer doo; is hy daer in blyben staen- de : soo is dese antwoorde berept / te weten : Om datse de Heere heeft doo; sijn barmherticheit eenmael aenghenomen / ende sonder ophouden bewaert ende beschermt. Maer ist datmen vzaecht op wat wyse dat gheschiet / soo moet- men comen tot de wederghewoorte ende hare vzychten die in dien Psalm verhaelt woorden.

Maer daer schijnt veel meer swaricheits te zijn in de plaersen die de goede wercken niet den naem rechtveerdicheit vertieren / ende seggen dat de mensche daer doo; wort gerecht- veerdicht. Van het eerste zijn vele plaersen daer de onderhoudingen der geboden woorden recht- veerdichmakingen ende rechtveerdicheden ghe- naemt. Van het ander is een exempel by Mo- sen / daer hy seyt : Dit sal onse rechtveerdicheit wesen / ist dat wy alle dese gheboden bewaren. Ende ist dat pemaent wil antwoorden dat dit een belofte der Wet is / by de welcke een condi- tie gestelt is die onmogelick is / ende datse daer- om gheen danc en bewijst : daer zijn andere / op de welcke men dit selve niet en can antwoorde : ghelijck daer gheseyt woijt : Ende dat sal u tot rechtveerdicheit zijn voo; den Heere / dat ghy

den armen sijnen pant dien hy u gegeven heeft / weder geeft / etc. Item dat de Propheet seyt dat de vpericheit Phinees om de schande Israet te wycken / hem was tot rechtveerdicheit ghere- kent. So menne dan de Pharizeen onses tysts / hier groote oorzake te hebben / om haren mont tegen ons op te doen. Want dewijle wy seggen dat de rechtveerdichmakinge der wercké moet vallen / als wy de rechtveerdicheit des geloofs bewesen hebben : Ist dat de rechtveerdicheit is upt de wercken / soo ist valsch dat wy doo; het gheloove alleen gherechtveerdicht worden. Of wy schoon toe laten dat de gheboden der Wet rechtveerdicheit ghenacnt woorden / het en is gheen wonder / wantse zijn niet der daer recht- veerdicheit. Hoelwe de Lesers zijn hier te ber- maueu / dat de Griekische heet Hebreefsch woort qualick overgheset hebben / voo; gheboden ofte statuten / stellende rechtveerdichmakinghen. Nochtans late ic geerne de streng van het woort varen : Ende wy en versaken niet dat de Wet volmaecte rechtveerdicheit verbaet. Want hoelwe wy oock dan ommitte dienstknechten zijn / als wy volcomelick gehoo;saem zijn (om dat wy al wat hy gheboden heeft / schuldich zijn) nochtans dewijle God de onderhoubin- ghe der Wet gheueerdicht heeft rechtveerdie- cheit te noemen / soo en beueneu wy haer niet dat de Heere gegeven heeft. Soo bekennen wy dan gheerne dat de volcomen gehoo;saemheij der Wet rechtveerdicheit is / ende dat de onder- houdinge eens pegelie ghebots / is een deel der rechtveerdicheit : soo verre oock in de andere deelen der gautscheit somma der rechtveerdic- heit niet en ghebreckt. Maer wy seggen dat- men in geenen mensche en can sulcke rechtveer- dicheit toonen. Ende hierom maken wy de rechtveerdicheit der Wet te niete / niet om dat sy in haer selven onvolmaecte ofte gebrekelick is : maer om dat sy om de swachicheit onses vleeschs neeghens gebonden en wojt. Maer de Schryftuere en gheeft niet alleentlick den geboden des Heeren desen naem rechtveerdicheden / maer oock de wercken der heplighen : ghelijck als sy verhaelt : dat Zacharias ende sijn wijf gewandelt hebben in de rechtveerdicheden des Heeren. Voo;waer als sy alsoo sprecket / soo weerdert sy de wercké meer upt de nature der Wet / dan upt haer eyghen conditie. Ende hoe- wel men moet hier wederom aenmercken dat ick wepnich te voren geseyt hebbe / datmen upt de onachtzaamheij des Griekischej oversetters niet en moet eenige Wet maken : dewijle noch- tans Lucas niet en heeft willen veraudere van de ghewoonlicke oversettinghe / soo en wil ick oock hier niet seer stryden. Want het ghene dat in de Wet verbaet is / dat heeft God den men- schen gheboden tot rechtveerdicheit : maer de rechtveerdicheit en volbrengen wy niet / ten is dat wy gheheel de Wet onderhouden : want sy wojt doo; een peghelicke overtredinghe ghe- volken. Daerom dewijle de Wet niet anders dan rechtveerdicheit en ghebidt / als wy haer acnsien / soo zijn alle hare gheboden rechtveer- dicheden : maer ist dat wy de menschen acnsien van de welcke de gheboden ghebaen woorden / sy en verdienen niet upt een werck den lof der recht- veerdicheit / want sy overtreden in belen / ende dat selve werck daer in sy ghewoo;saemheij be- wijzen / is altyds een deels om der onvol- maecticheit wille ghebrekelick.

* Nu come ick tot het tweede / in het welcke de meeste swaricheit is. Sy segghen Paulus en heeft gheen stercker argument om de recht- veerdicheit

Want de belofte des Waets wojt van ons niet eenich bes- dingh ber- eyscht / te we- ten / soo wy sulen doen : Maer de Euangel- sche / hoewel sy eenich be- spreek ghe- bruekt / te weten / so wy ghelooouen / ende God be- minnt : noch- tans ledtse ons tot de eenige barm- herticheit Gods / daer van de verbullinghe geen sins en hangt aen onse wercké.

Psalm. 15. 1.

Esai. 33. 14.

Het derde ac- gument is ge- noemen upt de plaerse / die de goede wercké niet de naem Rechtveerdic- heit bereie- ren / ende seg- ghen dat de mensche daer doo; wort gherechtveer- dicht. Deut. 6. 25.

Deut. 24. 13.

Psalm. 105. 30.

Antwoort op dat eerste deel deses argu- ments / van den naem der goede wercké.

Maerom dat de goede wercken der heplighen ghe- rechticheden ghenacnt woorden. Luc. 1. 6.

Jac. 2. 10.

Dat onder- secht is wel- wact te ne- men.

* Op het tweede deel des argu- ments : dat de mensche doo; de wercké gherecht- veerdicht wojt.

Galat. 4.4.

veerdichheit des gheloofs te bevestigen/ dan dat van Abraham ghescheyden wort/ dat hem sijn gheloove is tot rechtveerdichheit gerekent. Dewyle dan gescheyden is dat het werck Phinees dat hy ghedaen hadde/ hem is tot rechtveerdichheit gherekent: soo sullen wy mogen dat selve van de wercken beslypen dat Paulus wil van den geloove houden staende. Daerom ghelijck oft onse tegenstryders de sake gewonnen hadden/ alsoo beslypen sy/ hoewel wy niet sonder gheloove gerechtveerdicht en worden/ dat wy nochtans niet dooz het geloove alleen gerechtveerdicht en worden: maer dat onse rechtveerdichheit dooz de wercken verbult wordt. Ick betinghe hier de Godsalighe Lesers/ ist dat sy weten dat de waerachtige regel der rechtveerdichheit moet upt der Schryfture ghenomen worden/ dat sy Godbyzessentlick ende ernstichlick niet my acumercken/ hoe de Schryfture mach sonder teghenstrycken niet haer selven behooslick ober een comen. Paulus wetende dat de rechtveerdichmakinghe des geloofs een toevlucht is den ghenen die gheen eppen rechtveerdichheit en hebben / seyt stoutelick dat sy van de rechtveerdichheit der wercken sijn uptgesloten/ alle die dooz het geloove gerechtveerdicht worden. Ende dewyle het seker is dat de rechtveerdichheit des gheloofs allen ghelooovigen gemeyn is/ daer upt beslypt hy oock stoutelick dat niemant dooz de wercken gherechtveerdicht en wort: maer daerentegen/ dat wy sonder eenige hulpe der wercken gherechtveerdicht worden.

Antwoort.

Galat. 2.16. Rom 3.28.

Maer het is een ander dinc te vraghen wat de wercken in haer selven vermogen/ dan het is te vraghen/ van wat weerde de wercken sijn/ als de rechtveerdichheit des gheloofs nu bevesticht is. Ist datmen den werckē sal pyns ende loon stellen nae haer weerdichheit/ soo segghen wy datse niet weerdich en sijn vooz het aenschijn Gods te comen: ende alsoo dat hy gheene wercken en heeft waer op hy vooz God mach roemē: ende dat hy daerom sonder eenige hulpe der wercken sijnde/ wort dooz het eenige gheloove gherechtveerdicht. Ende dese rechtveerdichheit beslypen wy aldus/ dat de sondaer tot de ghenemselchay Christi ontfanghen sijnde/ wort dooz des selven ghenade niet God verfoent: dewyle hy dooz sijn bloet ghereynicht sijnde/ verghevinge der zonden gerycht/ ende niet des selven rechtveerdichheit gelijck niet sijn eppen becleet sijnde/ gerustelick vooz den kerijstē Gods staet. Als nu de verghevinge der zonden eerst ghestelt is/ soo worden de goede wercken die daer nae volghen/ anders dan nae haer verdienstige gheweerde: want al wat daer in onvolmaectheit is/ dat wort dooz de volmaectheit Christi bedekt: ende wat smette ofte onreynicheit daer in is/ die wort dooz de reynicheit Christi afgewischt/ soo dat sulck in het oordeel Gods noch ondersocht noch gherekent en wort. Als in de schult aller overtredinghen is wech genomen/ dooz de welke de mensche verhuibert wordē pet voozt te vraghen dat Gode behagelijck sy: ende als oock het gheberck der onvolmaectheit is begraven/ waer dooz oock de goede wercken pleghen ontreynicht te worden: soo worden de goede wercken die de ghelooovighe doen/ rechtveerdich gheacht/ of (dewelck even soo veel is) worden tot rechtveerdichheit gherekent.

De goede wercken sijn niet met allen weerd: maer wy worden gherechtveerdicht alleen dooz't ghe-loove.

Den oorzpionck van de weerde ruyghe der goeder wercken.

* Bevestiginge der antwoort. De goede werckē of sy worden de gherechticheit toes gherekent in haer selven/ ofte elcke wercken bysonder ende alle te sijn. Dewelck onwaerachtich is.

twoe / als hy in de ander wercken sijns lebens een overtredē der Wet is? Dat ware veel te onredelick. Ten anderen sal ick vraghen of de mensche oock om veler goeder wercken wille wordē rechtveerdich gheacht/ als hy in eenige overtredinge schuldich is. Mijn tegenstryder en sal oock dit niet dooven segghen/ dewyle de Wet daer te ghen roept ende vercondicht/ dat alle menschen verbloect sijn die niet alle de geboden der Wet tot het laeste toe volbracht en hebben. Vover desen sal ick voozder comen ende vraghen of daer ooc eenich goet werck des menschen is dat niet en verdient van onreynicheit ofte onvolmaectheit gestraft te sijn. Ende hoe soude sulck conuen sijn vooz de ooghen Gods/ vooz de welke oock selfs de sterren niet reyn genoech/ noch de Engelen niet rechtveerdich ghenoech en sijn? Alsoo sal hy moeten belijden dat daer geen goet werck des menschen en is/ dat dooz de acushanghende overtredingen/ ende dooz sijn eppen onvolmaectheit/ niet onreyn ende besmet sy/ soo dattet de eere der rechtveerdichheit niet en can behouden. Ist dat het openbaer is dat het dooz de rechtveerdichmakinghe des gheloofs comt/ dat de werckē die anders onreyn/ onvolmaect/ ende niet alleenlick gheen liefde weerdich/ maer oock onveerdich sijn vooz het aenschijn Gods te comen / worden tot rechtveerdichheit gherekent: wat willen sy de rechtveerdichheit der wercken verheffen om de rechtveerdichheit des gheloofs te niete te maken/ sonder de welke sy te vergheefs souden of de rechtveerdichheit der wercken roemen? Willen sy een Alder gebroetsel maken/ so dat de kinderen haer moeder dooden? Want daer toe strecken de woorden onser godlooser teghenstryders. Sy en comen niet verfaen dat de rechtveerdichmakinge des gheloofs is het begin/ de oorzpionck/ het fondament/ de oorzake ende substantie der rechtveerdichheit der wercken: ende nochtans beslypt sy dat de mensche niet en wort dooz het gheloove gherechtveerdicht/ om dat de goede werckē oock tot rechtveerdichheit gherekent worden. Soo laet ons de beuselinghen af laten / ende belijden dat de waerheit is / te weten / ist dat de rechtveerdichheit der wercken / hoedanich sy oock gheacht wordē / steunt op de rechtveerdichmakinghe des gheloofs/ soo volcht daer upt dat sy daer dooz niet vernindert/ maer veel meer versterkt ende bevesticht wort/ dewyle haer cracht te crachteliker gesien wort. Wy en sullen oock niet denken dat de wercken nae de onverdiende rechtveerdichmakinge alsoo gepzefen worden/ datse oock daer nae souden in de plaetse comen om den mensche te rechtveerdighen / ofte sulck werck met den gheloove deelen. Want ten sy dat de rechtveerdichmakinge des gheloofs altyt blyve/ so sal de onreynicheit der wercken ondeckt worden. Ende hier in en is gheen onghesichticheit/ maer comt seer wel ober een/ te weten/ dat de mensche alsoo wort dooz het gheloove gherechtveerdicht/ dat hy niet alleenlick rechtveerdich en sy / maer dat oock sijne wercken boven haer weerdichheit rechtveerdich gheacht worden.

Wet 27.26. Galat. 3.10.

Job 4.18.

Ofte/ sy worden te gherechticheit gherekent dooz't ghe-loove/ ende van wegen de gerechticheit des gheloofs: niet alle elcke bysonder/ maer ooc alle te ghelyck.

Soo dan/ ge-loove alleen maerck rechtveerdich/ niet alleen den gantschen mensche/ maer oock alle sijne goede wercken.

10 + Op dese wijse sullen wy toe laten dat niet alleenlick een deel der rechtveerdichheit in de wercken sy (het welke onse tegenstryders wilden) maer datse Gode aenghenaem ende behagelijck sijn / ghelijck ofse volmaect waren. Waer ist dat wy ghedachtich sijn op wat fondament haer rechtveerdichheit staet/ soo sal alle swaricheit wech ghenomen sijn. Want het werck begint dan eerst aenghenaem te sijn als het niet

+ In dien sijn wort ghenomen/ dat de gerechticheit der ghelooovighen/ welke maer is suetwysse/ dat is/ onvolcomen/ Gode aengenaem is: ende niet so dants ghe gherechticheit dooz het gheloove/ soo onse wederstryckers verkeren.

het niet verghebinge der seplen wort aengeno-
men. Ende waer upt comt de verghebinge an-
ders/ dan om dat God ons ende alle onse wer-
ken aensiet in Christo? Daerom gelyck wy sel-
be in Christo inghelyst zynde/ daerom recht-
veerdich verschijnt vooz God/ om dat onse on-
gherechtigheden dooz de onnosselheyt Christi
ghedeckt worden: alsoo oock onse wercken zyn
en worden geacht rechtveerdich/ om dat alle de
gebrekelykheyt die daer in is/ dooz de sup-
heyt Christi bedeckt ende begraven zynde/ niet
toegerekent en wort. Alsoo mogen wy te recht
seggen/ dat niet alleenlyck wy/ maer oock onse
wercken dooz het geloove alleen gherechtveer-
dicht worden. Nu ist dat dese rechtveerdicheyt
des gheloofs/ soodanich als sy is/ comt upt den
gheloove ende onverdiende rechtveerdichma-
kinge/ en daer op steunt: soo moet sy daer onder
bestoet zyn/ ende als een byzucht daer van gestelt
worden/ soo verre ist dat sy soude behooren ver-
heven te worden om die te niete te brengen/ oft
te verduyfteren. Op dese wyse als Paulus wil
crachtighelick overwinnen dat onse rechtveer-
dicheyt is in de barmherticheyt Godes/ ende
niet in onse wercken gelegen/ soo dzyngt hy seer
op de woorden Davids/ daer hy seyt: Salich
zyn de ghene der welcker ongerechtigheden ver-
gheven zyn/ en der welcker zonden bedeckt zyn.
Salich is die/ den welcken de Heere geen zonde
en heeft toegherekent. Ist het dat yemant hier-
entegen wil ontellicke veel plaetsen tegenwoz-
pen/ in de welke de salicheyt schijnt den wer-
ken toegeschreven te zynne: gelyck dese zyn: Sa-
lich is de man die den Heere byest/ die den ar-
men barmhertich is/ die niet en heeft in de ract
der godloosen gewandelt/ die versoekinghe ver-
drecht: Salich zyn de gene die recht en opper-
ticheyt doen/ die en besmet/ arm van gheeste/
sachtnoedich ende barmhertich zyn/ etc. daer
mede en sullen sy niet maken dat het ghene dat
Paulus seyt/ niet waer en zy. Want dewyle alle
de wercke die daer in gepresen worden/ nem-
mer: eer also in de mensche en zyn dat hy daer-
om can Gode aengenaem zyn/ so blyft de men-
sche altyt ellendich/ ten zy dat hy dooz de ver-
ghewinghe der zonden upt sijn ellendicheyt ver-
lost worde. Dewyle dan alle de salicheden die in
de Schryfture verheven en gepresen worden/ te
vergeets zyn en te weder vallen/ soo dat de men-
sche van niet eene en can byzucht ontfangen/ tot
dat hy de salicheyt dooz de verghebinge der zon-
den vercreghen heeft/ dooz de welke de andere
salicheden plaetse gecrygen: soo volcht hier upt
dat dese niet alleenlyck de opperste en voornem-
ste/ maer oock de eenighe gheluckicheyt is: ten
zy datmen wil dat sy gheerancit ende te niete
wozt dooz de andere die in dese eenighe ghelegen
zyn. Nu is daer veel te min oorzake waerom
wy souden swaricheyt hebben om dat de ghe-
loovighe dickmael ghenaeemt worden/ recht-
veerdich. Ick bekenne dat sy om de heylicheyt
des levens worden rechtveerdich ghenaeemt:
maer dewylle sy meer nae de rechtveerdicheyt
sraem/ dan de rechtveerdicheyt volbynghe: soo
ketaemt het dat dese rechtveerdicheyt/ sulck als
sy is/ der rechtveerdichmakinghe des gheloofs
plaetse geve/ op de welke sy gefondeert is/ ende
van de welke sy heeft het ghene dat sy is.

11 Maer sy segghen dat ons noch veel meer
swaricheyts comt upt Jacobo / als die niet
openbare woorden teghen ons sijn. Want hy
leert dat Abraham is upt de wercken gherecht-
veerdicht: ende dat wy ooc alle upt de wercken
gerechtveerdicht worden/ ende niet upt den ghe-

loobe alleen. Maer wat willen sy dan Paulum
ende Jacobum maken tegen malsanderē stry-
dende: Ist dat sy Jacobum houden vooz eenen
dienaer Christi/ soo moeten sy sijnne woorden al-
soo nemen/ datse teghen Christum die dooz den
mont Pauli sprecket/ niet en stryden: De Geest
veruycht dooz den mont Pauli/ dat Abraham
heeft dooz het gheloove/ ende niet dooz de wer-
ken rechtveerdicheyt vercregen vooz God: ende
wy leere oock dat alle de menschen dooz het ge-
loove/ sonder wercken der Wet gherechtveer-
dicht worden. Dese selve Gheest leert dooz Ja-
cobum dat de rechtveerdicheyt Abrahā/ en oock
de onse/ is in de wercken/ ende niet alleenlyck in
het gheloove gelegen. Het is seker dat de Gheest
teghen hem selven niet en strydt. Welck sal dan
de rechtveerdicheyt hier van zyn? Het ware on-
sen tegenstryder ē genuetly/ waert dat sy condē
de rechtveerdicheyt des geloofs te niete makē/
de welke wy soekien seer sterckelich te bevesti-
ghen: maer sy dragen seer cleyne sozghen om de
conscientien hare gerusticheyt te geven. Daer-
om sietmen se wel tegen de rechtveerdicheyt des
gheloofs stryden/ maer hietentusschen en stel-
len sy gheenē regel der rechtveerdicheyt waer
in de conscientien mochten haer selven houden.
Laetse dan triumpheren alsoo sy willen/ soo
verre sy van gheen ander overwinnighe en
connt roemen/ dan dat sy alle sekerheyt des ge-
loofs hebben wech genomen. Maer dit sal hen
en ellendighe overwinnighe wesen / als hen
het licht sal uregheblischt zyn/ ende de Heere
sal de duyfternisse der leughenen laten over hen
comen: maer soo waer de waerheyt Godes vast
staet/ daer en sullen sy geen voortganck heb-
ben. Ick segghe dan dat de sententie Jacobi de
welcke sy altyt als enen schilt voozwenden/
hen niet een hant voozderlick is. En op dat dit
openbare worde/ soo moet men ten eersten aen-
sien/ wat de Apostel Jacobus vooz heeft/ ende
tot wat eynde hy de woorden sprecket: daer nae
moet men sien waer en sy dwale. Dewyle daer
doe vele waren die haer ongelooovichteyten
liet bewesen/ de wercken die den gheloovighen
eyghentliet toe comen/ verachtende ofte verla-
tende welck quaet pleest altyt in de gemenste
te zynne/ ende nochtans niet af en lieten valsche-
liet op den naem des gheloofs te roemen: soo
bespot Jacobus hier dit dwaes betrouwe. So
is dan sijn voornemen niet de cracht des waer-
aechtighen geloofs eenichsins te vercoyten/ maer
te bewysen hoe ongherechtigelick sulcke beufe-
laers der ydelder breide ende schaduwē des ghe-
loofs/ soo veel toe schuyven/ dat sy daer mede te
vrede zynde/ hen selve bypelick tot allerley zon-
den lieten vallen. Als dit wel aengemerckt is/
soo en sal het niet swaer zyn te aenmercke waer
in onse tegenstryders seplen. Want sy bedryegen
hen selven twesens: ten eersten het woort ghe-
loove, ten anderen het woort rechtveerdich-
makinge, t'ourecht verstaende. Als Jacobus
daer het gheloove noemt / soo verstaet hy daer
dooz enen ydelen waen die verre van de waer-
aechticheyt des geloofs is: ende dat doet hy dooz
een toelatinghe dooz de welke de sake niet ver-
coyt en wordt. Het welke hy van den eersten
aen bewys met dese woorden: Wat voozdyt ist
mijne byoeders / ist dat yemant seyt dat hy het
geloove heeft/ ende en heeft de wercken niet: Hy
en seyt niet: Ist dat yemant het ghelove heeft
sonder wercken: maer/ Ist dat yemant sulck
roemt. Ende weynich daer nae sprecket hy
noch clarelicher, daer hy sulck gheloove bespot-
tende/ dat erger maect dan des Duyvels we-
tenschap:

Deerste ant-
woort. Dat
men de eenen
Apostel tegen
den anderen
niet en be-
hoort te
denide maken.
Rom. 4.3.

Rom. 3.28.

De tweede
antwoort.
Dat den wes-
der sprekeren/
welcke niet
seer soch-
buldich en
zyn vooz de
gherusticheyt
der conscien-
tie/ alleen ge-
noech zo/ soo
sy de gherech-
ticheyt des
gheloofs mo-
ghen bevestig-
den.

De derde
antwoort is
genomen upt
het doozne-
men des
Apostels
Jacobi.

+ De welke
twedeelen
bedroch van
de wederpac-
tie ontdeckt.
1. In het
woort ghe-
loove, want
het gheloove
wort alhier
ghenomen
vooz een yde-
len waen/
dooz toela-
tinge. Maer
by het spos-
tel Paulum
is gheloove
en instru-
ment ende
middel waer
mede wy
Christum tot
onse gherech-
ticheyt aen-
nemen.
* Jac. 2.13.

From. 4.7.
Psal. 32. 1.

Psal. 112. 1.
Psal. 113. 21.
Psal. 1. 1.
Jac. 1. 12.
Psal. 100. 3.
ende 119. 1.
Matth. 5. 3.

Bestuot
van t weder-
legghen des
derden argu-
ments.

Ist hierde
argument is
booghe-
bracht upt
den brief des
Apostels Ja-
cobi.
Jac. 2. 14.
ende 21.

tenſchay: ende ten laetſten als hy dat een doot gheloove noemt. Maer upt ſijn beſchryvinghe machmen ghenoech verſtaen wat hy wil zegghen: Ghy gelooft (ſeyt hy) datter een God is. Doo: waer iſt dat in ſulck gheloove niet anders verbact en wort dan dat men gheloofte dat daer een God is/ ſo en iſt gheen wonder dat het niet en rechtveerdicht. Ende alſmen ſeyt dat ſulcke geloove niet rechtveerdicht en maect, daer doo: en wort het gheloove der Chriſtenen niet verrozt / het welke een veel ander natuere heeft. Want hoe rechtveerdicht het waerachtich geloove/ anders dan als het ons met Chriſto veremicht/ op dat wy een met hem geworden zynde/ ſynder rechtveerdichheit deelachtich wordde? Doo en rechtveerdicht dan het geloove niet om dat het eenige kenniſſe des Godliken weſens ontſanghen heeft: maer om dat het op de ſekerheit der barmherticheit Gods ruſt.

12. Noch en hebbe wy het wit met getaekt/ ten 30 dat wy eerst de ander dwalinge openen. Want Jacobus ſtelt de rechtveerdichmakinge eenſoecels in de wercken. Maer iſt dat wy willen maken dat Jacobus niet andere plaetsen der Schryftuere, ende oock niet hem ſelven over een come/ ſoo moeten wy het woor: rechtveerdichmaken hier anders verſtaen dan by Paulus. Want Paulus leert dat wy gherechtveerdicht wordde/ als de gedachte miſſe onſer onrechtveerdichheit wort uytghewiſſe: ende wy rechtveerdich gheacht worden. Hadde Jacobus hier op gheſien/ ſo ſoude hy verkeerdelick upt Moſe voo: ghebracht hebben / Abraham gheloofde Gode, etc. Want hy voecht ſijn woor:den aldus te ſamen: Abraham heeft doo: de wercké rechtveerdichheit ghereghen, om dat hy niet getwiſſelt en heeft ſynen ſone nae Gods bevel te efferen. Ende alſoo is de Schryftuere verbult de welke ſeyt: dat Abraham heeft Gode geloofte/ ende dat het hem is tot rechtveerdichheit gherekent. Iſt dat een dinc niet en can eer zyn dan ſyne oofſake/ waer upt en waer doo: het comt/ ſoo moet Moſe te dier plaetſe valſchelic betrugghen dat het geloove was Abahe tot rechtveerdichheit gherekent / oft hy en heeft doo: de ghehoorſaemheit die hy in de offeringe Iſaac bewezen heeft/ gheen rechtveerdichheit verdient. Abraham was doo: ſijn gheloove gerechtveerdicht, doe ſelvs Iſmael noch niet ontſangen en was / de welke groot was eer Iſaac ghebozen wert. Hoe ſullen wy dan ſegghen dat hy rechtveerdicht ghereghen heeft doo: de ghehoorſaemheit die hy langhe daer nae bewezen heeft? Daerom moet Jacobus de o:den qualick verkeert hebben / het welke niet gheoorloft en is te denken) of en heeft niet willen ſegghen dat hy alſoo is gherechtveerdicht geweeſt / dat hy ſoude verdienen hebbe rechtveerdich geacht te worden. Wat ſullen wy dan ſeggen: Doo: waer het ſchijnt dat hy niet en ſpreect van de toerckenninghe, maer van de verclaringe der rechtveerdichheit voo: de menſchen: ghelyck of hy ſeyde: Die doo: het waerachtich gheloove rechtveerdich zyn / die bewyſen haer rechtveerdichheit doo: ghehoorſaemheit ende goede wercken / ende niet doo: enen naeckten ende gedrehten ſchijn des gheloofs. In ſomma / hy en handelt daer niet op wat wiſe wy gherechtveerdicht worden: maer hy eyscht van de geloovige een werckende rechtveerdichheit. Ende ghelick Paulus leert dat wy ſonder hulpe der wercken gerechtveerdicht worden. Alſoo en lyde Jacobus niet dat die rechtveerdich geacht worden / die ſonder gheloove zyn. Als wy dit aenmercken, ſo wort

alle ſwaricheit ende twiſſelinghe wech ghenomen. Want voo: nemelick hier mede bedyegen onſe reghenſtenders hen ſelven / te weten / dat ſy meyne dat Jacobus de wiſe der rechtveerdichmakinghe beſchryft: daer hy niet anders en wil dan de verkeerde ſorghelooſheit ende geruſticheit wech nemen / daer mede die bedangen zyn / die om haer verachtunghe der goeder wercken te bedecken / het gheloove odelick voo: wenden ende daer op roemen. Daerom op wat wiſe ſy de woor:den Jacobi dracen / ſy en connen daer upt niet anders dan deſe twee ſententien trecke / te weten / dat de ydel ſchaduwé des geloofs niet en rechtveerdicht: ende dat de ghelooftighe niet ſulcke gedachten niet te dyede en zyn / maer doo: goede wercken haer rechtveerdichheit bewyſen.

13. Dat ſy op dit ſelbe ghevoelen voo: zeygen upt Paulo / dat en helpt hen niet / te weten / dat niet de hoorders / maer doenders der Wet gherechtveerdicht worden. Ick en wil my hier niet helpē met de antwoorde Ambroſij / de welke ſeyt dat dit Paulus geſproken heeft / om dat het gheloove in Chriſtum is de vervulling der Wet. Want ick ſie dat ſulck niet en is dan een yvrlucht / de welke niet noodich en is / daer een open wech bereyt is. De Apoſtel ſpreekt daer teghen het dwacs betrouwen der Zoden / die op de enkel kenniſſe der Wet roemden / hoe wel ſy daerentuiſſchen groote verachters der Wet waren: Daerom om dat ſy niet ſoo ſeer en ſouden hen ſelven behaghen doo: de naeckte wetenſchay der Wet / ſoo vernaaft hye dat niet de wetenſchay / maer de onderhoudinghe der Wet gheſocht wordde / iſt datmen in de Wet rechtveerdichheit ſoekt. Wy ſpreken doo: waer daerenteghen niet / dat de rechtveerdichheit der Wet in de wercken gheleggen is: noch oock ſelvs hierenteghen / dat in de weerdichheit ende verdienſte der wercken rechtveerdichheit gheleggen is. Maer het en is noch niet bewezen dat wy doo: de wercken gherechtveerdicht worden / ten 30 datmen pernant voo: zeynghe die de Wet volbracht heeft. Dat Paulus niet anders ghevoelt en heeft / dat ſal hier verholch ende de tſamenboeginghe ſynder woor:den ghenoech betuyghen. Als hy beyde de Zoden ende Heydenen mit gheneyn hadde van onrechtveerdichheit overvommen / ſoo ſpreekt hy daer nae van elcken byſonder / ſegghende / dat de ghene die ſonder Wet ghefondicht hebben / ſonder Wet vergaen / het welke den Heydenen toe quam: ende dat de ghene die in de Wet ghefondicht hebben, doo: de Wet veroordeelt worden / het welke den Zoden toe comt. Nu om dat de Zoden haer overtreddinghen doo: de vungheren ſtende / alleenlick op de Wet roemden: ſoo ſtelt hy daer by dat ſeer bequaem was / te weten: Dat de Wet daerom niet ghegeven en was / op dat de ghene dieſe alleenlick ghehoort hadden / ſouden rechtveerdicht worden: maer dat ſy dan eerst ſouden rechtveerdich zyn / als ſy der Wet ghehoorſaem waren: ghelyck of hy ſeyde: Soekt ghy rechtveerdichheit in de Wet? ſoo en ſtaet op het gheoor niet / het welke in hem ſelvé van elcander weerde is: maer doer de wercké doo: de welke ghy meucht bewyſen dat de Wet niet te vergeefs gegeven en is. Dewyle ſy hier in alle gebreckelic waer / ſo volchde daer upt dat ſy vā de roem der Wet berooft waert. So moctme dan eer eē contrarie argument upt den ſyn Pauli maken / te weten / aldus: De rechtveerdichheit der Wet is in de volmaectheit der wercké gelegē: niemant en eā roemē dat hy doo: de wercken der Wet genoech doet: Doo en

Het andere bedroch is gheleggen in het woor: Rechtveerdichmaken, Paulus die ſpreect van de oorſake der rechtveerdichheit / ende Jacobus van de bruiken der ſelver handende van Abraham. Paulus ſpreekt van de toerckenninge der gerechtighe: Jacobus van de kenniſſe en openbaringhe der ſelver. Jac. 2. 21. ende 23. Gen. 15. 6.

De ſomma van de handelinghe de 3. Apoſtels Jac. roem. Rom. 3. 28. Gal. 2. 16.

Het 5. argumēt is ghenomen upt Paulo. Rom. 2. 13. Jac. 1. 22. Matt. 7. 26.

De eerste antwoord / welke berclaert den ſin des Apoſtels.

De tweede antwoord / de welke bringet de woerſprekers tot het ghene dat onmogelick is.

Daerom Paulus ſulck een argument ghebruickt heeft.

De derde antwoord / welke het argument gebruyckt regt de tegenſpreker.

comt dan uyt de Wet gheen rechtveerdicheyt.

14 Nu stryden sy tegen ons niet die plaetsen/ in de welcke de gheloovighe haer rechtveerdicheyt stoutelick voozt oordeel Gods stellen om te laten onder soeken/ ende behooren na die gheoordeelt te worden. Ghelijck als David seyt: * Heere oordeelt my nae mijn rechtveerdicheyt/ ende na mijn onnooselheyt die in my is. Item: 1 Heere verhoort mijn rechtveerdicheyt. Ghy hebt mijn herte bezooft / ende des nachts versocht / ende daer en is gheen ongerechtheyt in my gebonden. Item: De Heere sal my vergelden nae mijn rechtveerdicheyt ende nae de repynicheyt mijnder handen. Want ick hebbe de weggen des Heeren bewaert / ende en heb niet booselick afgeweken van mynen God. Ick sal onbesmet zijn/ ende my selven bewaere van mijn ongerechtheyt. Item: Oordeelt my Heere/ want ick heb in mijn onnooselheyt gewaandelt. Ick en heb niet geseten met mannen die leugenachtich waren/ ick en sal niet ingaen met de gene die onrecht doen. En verdest mijn ziele niet met de godloose / noch mijn leven met de bloetgierighe mannen: in des welcker handen ongerechtheyt is/ der welcker rechter hant vol gesetenen is. Maer ick heb onnooselick gewaandelt. Ick heb boven gehandelt van dat betrouwen dat de Heplighen schijnen enkelich uyt de werken te nemen. Ende de ghetuygenissen die wy in hier voozt ghebracht hebben / en sullen ons niet seer verhinderen / ist dat wyse verstaen nae haer gheleghentheyt ofte circumstantie / de welcke tweerlep is. Want sy en willen niet dat gantschelick alle hare werken ondersocht worden / om nae den loop haers gantschen levens verdoemt / of gheabolbeert / ende quijt gewesen te worden: maer sy bynghen een sonderlike sake voozt het oordeel om te laten onder soeken. * Ende sy en schyden hen selven geen rechtveerdicheyt toe nae de Godlike volmaecticheyt/ maer uyt de vergelijkinghe die sy met de boose ende godloose maken. Een eersten almen van de rechtveerdichmakinghe des menschen handelt/ soo en wordt niet allenlic versocht dat de sake des menschen in eenigen sonderlichen stucke goet zy: maer dat hy in sijn gantsche leven rechtveerdich zy. Maer als de Heplighe het oordeel Gods aenroepen om haer onnooselheyt goet te maken / soo en stellen sy hen selven niet fonder eenighe schult/ noch gheheel onstraffelick: maer als sy het betrouwen haerder salicheyt in sijn enkel goetheyt ghestelt hebben/ soo bevelen sy hem nocht as de sake daer in sy ontschuldich zijnde/ verduert worden/ betrouwende dat hy en wylet ende veschiermer der armie is/ die teghen reden ende recht verduert worden. Ende als sy hen selven ende hare teghenstryders voozt het aenschijn Gods stellen/ so en roemen sy niet van een onnooselheyt die der repynicheyt Gods soude ghenoech doen/ als sy na sijn strengicheyt onder socht ware: maer delwijse sy wete dat haer oprechticheyt / rechtveerdicheyt ende supberheyt / sal boven haerder teghenstryderen boosheyt/ ongheschiedicheyt ende bedroef Gode bekenit ende aengenaem zijn/ soo en ontsien sy niet God tot eenen richter tusschen hen ende hare vanden te aenroepen. Alsoo / als David septe tot Saul: De Heere verghelede eenen peghelicken nae sijn rechtveerdicheyt ende waerheyt: so en was sijn meynunge niet dat God soude eenen peghelicken op hem selven ondersoeken / ende na sijn verdiensten vergelde: maer hy betuyghede by den Heere / hoe groot sijn onnooselheyt was/ vergheleken zijnde by Sauls ongerech-

ticheyt. Ende Paulus selve als hy comt dat hy een goeds ghetuyghenisse synder coufessie heeft/ dat hy niet eendoudicheyt ende oprechticheyt ghewandelt heeft in de ghemeente Gods/ so en wil hy op sulcken roem niet voozt het aenschijn Gods staen: maer door der godloosen lasteringhen bedwonghen zijnde/ betuyghet hy teghen aller menschen quackspreken sijn getrouwicheyt ende oprechticheyt/ de welcke hy wiste dat sy der Godlicher goedertierenheyt aenghevaem was/ want wy sien wat hy op een ander plaetsesept / te weten / dat hy hem selven niet schuldich en kende/ maer dat hy daer door niet gherechtveerdicht en was. Want hy verstant dat het oordeel Gods / verre het cranche menscheleke verstant te boven ginch. Darom hoe wel de Godsalighe om haer onnooselheyt tegen der godloosen ghebeynsicheyt te beschermen/ Gode tot eenen ghetuyge ende richter aenroepen: nochtans als sy met God alleenlic handelen/ soo roepen sy alle eendrachtichlic: Heere ist dat ghy wilt de ongerechteden aenmercken: Heere wie sal voozt u blijven staende? Item/ En treet niet in het oordeel niet uwen dienstknichten / want niemant die leeft en sal voozt u aenschijn gherechtveerdicht worden. Ende op hare werken gheen betrouwen hebbende/ sinnen sy geerne: Heere u goetheyt is beter dan het leven.

15 Darom sijn oock andere plaetsen die den bobengheschreven plaetsen niet onghelijck en sijn/ door de welcke pemant noch soude mogen verhintert zyn. * Salomon seyt dat de gene die in gheheeleheyt ende oprechticheyt wandelt/ rechtveerdich is. Item/ dat in den wech der rechtveerdicheyt het leven is / ende dat daer in gheen doot en is. Also seyt oock Ezechiel / dat de ghene die recht oordeel ende rechtveerdicheyt doot / sal ontwifselic leven. Wy en versaken noch en verdurpsteren geen van desen: maer laet een uyt alle Adams kinderen vooztcomen met sulcke gheheeleheyt. Ist dat daer niemant en is/ so moeten sy alle van voozt het aenschijn Gods vergaen ende verderben / ofte tot sijn barmherticheyt haer toevlecht nemen. Hierentusschen en versaken wy oock niet dat de gheheeleheyt der geloovighen / hoewel sy maer half ende onvolmaect is / nochtans henen voozderinghe tot de onsterfelicheyt zy. Maer waer uyt comt dat anders dan om dat God de werken der gener die hy tot het verbont sijnder genaden heeft aenghenomen/ niet en ondersoekt na hare verdienste/ maer ontfangt na sijn vaderlicke goedicheyt? Waer mede wy niet alleenlic en verstaen dat de School-leeraers leeren / te weten/ dat de werken haer cracht hebben van de ghenade Gods diese aenmeent. Want als sy alsoo spreken/ so verstaen ende gevoelt sy dat de werken die anders souden uyt het verbont der Wet niet genoethsaem sijn om salicheyt te getrijven/ nochtans door de aenmeninghe ende gheveerdiginghe Gods tot sulcke hoocheyt verheben worden. Maer ick segghe dat sy door andere overtredinghen ende door haer eyghen onreynicheyt besmet zijnde/ gheen weerde en hebben/ anders dan om dat de Heere sulcke smetten ende onreynicheyt vergeeft: het welcke is de mensche onverdiende rechtveerdicheyt geve. Hier wordē ooc te ontyde en onbegriepelic die gebeden des Apostels voozt ghebracht/ in de welcke hy den geloovigē so groote volmaectheyt wenst/ dat sy ontschuldich en onstraffelick worden in de dach des Heere. Dese woorden warē wel seer gebruek van de Celestijne/ om te bewijsen dat de mensche mach tot volmaectheyt der rechtveerdicheyt comen

Het selve argument is genomen uyt de plaetsen in de welcke de gelovighe haer gerechtheit by moedichelick voozt oordeel Gods te onder soeken/ ende begeeren dat men na de selve de niet haer soude handelen.

1 Psal. 7. 9.
1 Psal. 17. 1.
1 Psal. 18. 21.
1 Psal. 26. 1.

1 Psal. 26. 9.

Antwoort/ welke houdt in een aenmerkinghe van tweederlep omfandicheyt.

1. Bynghen de gelovighe alleen voozt gerechte Gods ee bnfondere sake.

* 2. Ut de vergelijkinge die sy met den boosen maken: nieten sy haer toe eenie gherechtheyt.

1 Sam. 26. 23

1. Co. 4. 4.

Alsoo nochtans dat sy God ootmoedichlic bidden om barmherticheyt.

1 Psal. 130. 4.

1 Psal. 143. 2.

1 Psal. 63. 4.

Het laetste argument is genomen uyt die getuygenissen/ welke den wech der gheloovighen gerechtheit ende leven toeschyden.

* 1. 1. Cor. 20. 7.
1. 1. Cor. 18. 9. 21.
ende 33. 15.

Antwoort/ dat sulc spruyt uyt Gods waderliche goedertierenheyt: niet dat de werken der gheloovighen (ghelijck de School-leeraers leeren) door Gods aenmeninghe tot sulcken hoocheyt verheben worden.

Ephes. 1. 4.
1. Thes. 3. 13.
ende elders.

De vol-
maecktheit
der heylighen.

Lib. ad Bonif.
1. cap. 7.

De eerste al-
gheemne te-
ghenwoorpm-
ghe.
Matth. 16.
27.
2. Cor. 5. 10.
Rom. 2. 6.
Joan. 5. 27.

Matth. 25. 34.

De andere.

1. Thes. 12. 14.
ende 19. 13.
1. Matth. 5. 12.
1. Tim. 6. 23.
2. Cor. 3. 8.

Antwoort
op de eerste
teghenwoor-
pinghe.

Verclaringe
van ditz.

Rom. 8. 30.

Wat dat
woort werck
beaamt.
Phil. 2. 12.

romē in dit levē. Maer wy sullen na Augusti-
num met rozte woorzen antwoorzen / dat wy
mepnē tot dese sake genoech te zinne: te wete / dat
alle Godsalige wel moete daer na staen / op dat
sy namaels onbesniet en onstraffelic verschijnē
voor het aenschijn Gods. Maer dewijle den al-
derbesten stant deses teghenwoorzen levens /
niet anders en is dan eenen voortganck nae de
volmaecktheit / soo segghe ick dat wy dan eerst
daer toe sullen comē / als wy dit sondich vleesch
afgelept hebbende / sullen volcomelic den Hee-
re aenhanghen. Nochtans en wil ick niet hart-
neekichlick stryden teghen den ghenen die den
Heyligē wil den naem der volmaecktheit toes-
schryven: soo verre als hy die oock wil met Au-
gustino beschryven / de welke seyt aldus: Als
wy der Heylighen deucht volmaecktheit noe-
men / so behoort tot de volmaecktheit oock / dat
sy in der waerheyt ende in ootmoedicheyt haer
onvolmaecktheit bekennen.

Het xviii. Capittel.

Datmen om dat God dē wercken loon be-
looft, verkeerdelick daer uyt besluyt, dat wy
door den wercken rechtveerdich worden.

Let ons nu romen tot de sententien die be-
stuygghen dat God sal eenen peggelicken na
sijne wercken verghelden: Gelyck / * Een peg-
glick sal ontfanghen dat hy ghedaen heeft in sy-
nen lichaem / het zy goet oft quaet. Los ende ee-
re sal wesen den ghenen die goet doet / maer ver-
dyckninghe ende benaetheyt ober alle ziele des
menschen die quaet doet. Item / Die sullen goet
ghedaen hebben / sullen tot de wederopstandin-
ghe des levens gaen: maer die quaet sullen ghe-
daen hebben / tot de wederopstandinge der ver-
doemnisse. Item / Comt ghy gesegende mijns
Vaders: want ick hebbe hongherich gheweest /
ende ghy hebt my spijse ghegheven: ick hebbe
doztich gheweest / ende ghy hebt my te dinc-
lien gegeven / etc. Ende hier by willen wy oock
stellen de plaetsen die het eeuwige leven noe-
men eenen loon der wercken / ghelijck: De ver-
geldinghe der handen des menschen sal hem ge-
gheven worden. Wie het ghebodt vrees / die sal
ghelooft worden. Verlijt ende vercheucht u:
siet uwen loon is groot in de hemelen. Een peg-
glick sal loon ontfanghen na sijn werck. Dat
daer geseyt wozt dat God sal eenen peggelicken
verghelden nae sijne wercken / dat can lichtelick
verelaert worden. Want de wijse van spreke be-
wijst meer wat namaels volcht / dan de oorzake
waerom God den gheloofighen vergeldinghe
gheeft. Het is sonder twijfel dat de Heere met
dese graden oft trappē sijnder barmherticheyt /
onse salicheyt volbringt / te weten / als hy de ge-
ne die hy uytverzoen heeft / tot hem roept: die
hy gheroeven heeft / rechtveerdicht: die hy ghe-
rechtveerdicht heeft / vererlickt. Daerom hoe-
wel hy de sijne door sijn eenige barmherticheyt
ontfangt tot het leven: nochtans dewyle hyse
door den loop der goeder wercken / tot de besit-
tinghe daer van leyt / op dat hy niet sulcher oz-
denninghe als hy verozdent heeft / sijn werck in
hen volbringe: soo en ist gheen wonder dat daer
ghesept is dat sy nae hare wercken ghecroont
worden / door de welke sy sonder twijfel bereyt
worden om de croone der onsterffelicheyt te
ontfanghen. Jae om deser salien wille wozt be-
quaemelic gheseyt dat sy haer salicheyt wer-
ken / als sy haer in goede wercken oeffenen / ende
na het eeuwige leven staen: te weten / gelyck hen
ergens gheboden wozt / spijse te wercken die niet

en vergaet / als sy in Christus geloovende / hen
selven het leven vercrigen: ende nochtans wozt
terstont daer by gheseyt: Welcke spijse de Sone
des menschen u sal gheven. Daer uyt het open-
baer is dat het woort / werck / niet gestelt wozt
als der genade contrarie zijnde / maer alleenlick
vpericheyt en neersticheyt beduyt. Ende daer-
om en volcht daer uyt niet dat de geloovige sel-
ve sijn aughteur haerder salicheyt / ofte dat haer
salicheyt uyt haer wercken comt. Hoe dan? So
haest als sy door de kennisse des Euangely / en
verlichtinge des heylighen Geests sijn aengenomē
tot de gemeenschap Christi / so is het eeuwige
leven in hen begonnen. Nu het goede werck
dat God in hen begonnen heeft / dat moet oock
volbracht worden tot op den dach des Heeren
Jesu. Ende het wozt volmaeck als sy door
rechtveerdicheyt ende heylicheyt den hemel-
schen Vader ghelijck zijnde / bewysen dat sy op-
rechte hinderen sijn.

2. Wy en moeten uyt den naem loon, niet be-
sluyten dat onse wercken sijn oorzake onser sa-
licheyt. Ten eersten / moet dit vast ende seker in
onse herten staen / te wete / dat het rijck der he-
melen niet is ee loon der dienstmaechten / maer
een erve der kinderen: de welke die alleen sullen
ghereyghen / die van den Heere wozen tot kin-
deren aenghenomen / ende en sullense om gheen
ander oorzake gheerighen / dan om dese aenme-
ninge. Want de sone der Dienstmaecht en sal
niet erfghenaem sijn / maer de sone der vyper.
Jae oock in dese selve plaetsen / in de welke de
heylighe Geest beloofst dat de wercken sullen
ghelooft worden / als hy de erve namelick mel-
det / soo bewijst hy dat sy ons door ander oorzake
comt. Alsoo als Christus sijne uytverzoene
roeft om den hemel te besitten / soo verhaelt hy
wel wercken die hy door de besittinghe wil ver-
gelden / maer stelt oock mede daer by / dat sy den
hemel sullen door het recht der erve besitten.
Alsoo ghebet Paulus den dienstmaechten die
ghetrouwelick haren roep ghevolcht hebben /
dat sy vergeldinghe verwachten van den Hee-
re: maer hy stelt terstont daer by / dat de vergel-
dinghe sal erve wesen. Hier sien wy hoe dat sy
ghelijck door uytgheduyckte woorzen toetsen /
op dat wy de eeuwige salicheyt niet den wer-
ken / maer der aenmeninge Gods toeschryven.
Daerom mielden sy dan oock mede de werckē?
Dese vraghe sal door een ereuvel der Schrif-
tuere verclaert worden. 1. Eer Isaac ghebozen
wert / was Abzale een zaet beloofst / waer in alle
gheslachten der aerden souden gheseghent wor-
den: ende een verbruydinghe des zaets / die soude
wesen ghelijck de sterren des hemels / ende het
sant der zee / etc. 2. Dese jaer daer nae gaet Abza-
ham om sijnen sone te offeren / ghelijck hem van
God gheboden was. Als hy dese gheloozsaem-
heyt bewesen hadde / soo ontfinc hi dese belof-
te: Ick hebbe by my selven geswozen (sept de
Heere) dewyle ghy dese sake ghedaen hebt / ende
en hebt uwen eyghenen eenighen ghebozen sone
niet ghespaert: soo sal ick u zegghen / ende uwe
saet vermenichuldighen / ghelijck de sterren des
hemels en het sant der zee: uwe zaet sal de pooz-
ten uwer vpaendē besitten: en in uwer zaden sullen
alle geslachte der aerde gesegent wordē / om dat
ghy mijnder stemme hebt gehoozsaem gewest.
Wat hoozen wy hier? heeft Abzalam door sijn
gheloozsaemheyt de zegeninge vdiend / wiens be-
lofte hy ontfangē hadde eer hem dat werck ge-
bode was? Hier hebben wy voorwaer claerlick
dat God de werckē der gheloofigen loont met
dat selve goet dat hy hen nu eer van de wercken

Joan. 6. 27.

Phil. 1. 6.

Antwoort
op de tweede
alghemene
tegenwoorpm-
ghe.
1. Wozt be-
wisen van de
naem ende
aert der erve,
dat de goede
wercken de
oorzake der
salicheyt niet
en maken.
† Ephes. 1. 18.
‡ Gal. 4. 30.

Matth. 25. 34

Col. 3. 24

2. Wozt sullen
oock met een
schoon ereu-
vel bede-
sticht: dat de
lyere der ges-
loovigen goet
de wercken
met sulcke
goederen
loont die hy
haer gegreben
hadde / eer vā
de wercken
eenich ghe-
darke was.
† Gen. 15. 5.
ende 17. 1.
‡ Gen. 29. 3.
* Gen. 22. 17.

eenich gedachte was/ gegeve hadde/doe hy gecoozsalic en hadde/waerom hy hen goet dede anders dan sijn barmherticheyt.

3 Nochtans en bedyecht noch en bespot God ons niet, als hy seyt dat hy den wercklied vergelt/dat hy eer de wercken gheschieden/ onderdient ghegeven hadde. Want dewyle hy wil dat wy dooz goede wercken gheoeffent worden/ om te staen na de vertooninghe/ ende nae de besittinge der dinghen die hy beloofte heeft/ ende dat wy in de goede wercken wandelen/ om te comen tot de salighe hope die ons dooz gestelt is in de Hemelen/ soo wordt te rechte oock den wercken de vrychte der belosten toegegheden/ dewyle wy daer dooz comen die vrychten te ghebruycken.

* De Apostel Paulus heeft dit beyde seer wel uytghedruykt/daer hy seyt/ dat de Colossensen hen selven oeffenen in de wercken der liefde/ om der hopen wille die hen was in de Hemelen bewaert/ van de welke sy te voren ghelooft hadden/dooz het woort des waerachtighen Euangelij. Want als hy seyt/ dat sy uyt den Evangelio bekent hebben/ dat hen de hope in de Hemelen bewaert was/ so verclaert hy daer mede dat sy op Christum alleen ende op gheene wercken ghesonderd en was. Waer mede oock ober een roimt/ dat Petrus seyt/ te weten/ Dat de Godsalige in de cracht Gods bewaert worden/dooz het ghelooft/ tot de salicheyt die berept is om te haerder tijt gheopenbaert te worden. Als Paulus seyt dat sy daerom arbeypden/so beduyt hy daer mede dat de gheloofighe moeten haer gantsche leven lanck loopen/ op dat sy t'ghecrighen. Ende op dat wy niet en souden dencken dat de loon welken ons de Heere beloofte / ons sal nae onse verdienste ghegeven worden/ soo heeft hy ons een parabel doozgheselt/ in de welke hy hem selven stelt als eenen Dupsvader/ de welke alle die hy vint/ in sijnen wijngaert sent om dien te oeffenen: de sommighe sent hy ter eerster/sommighe ter tweeder/sommighe ter derde/ sommighe oock ter elfster ure: ende des abonts geeft hy allen ghelijcken loon. De uytlegginghe deser parabels is cortelich ende wel verbaert van dien ouden Schryver / wie hy ooc 30/ wiens boeck van de roepinghe der Heydenen/onder den naem Ambrosij ghelesen wordet.

Jek sal lieber sijne woorden/ dan de mijne ghebruycken. Met den reghel deser vergelijkinge (seyt hy) heeft de Heere willen bewylen/ dat de roepinghe der gheloovighen/ hoewel sy menigherley is/ sijnder eeniger ghenade toe comt. In welke vergelijkinghe/ de ghene die ter elfster uren in den wijngaert ghebruycht zijnde/ben anderen die den gantschen dach gearbeyp hebben/ gelijck genaect worden/ beduyde sonder twyfel de conditie der gener die God tot lof en prijs sijnder uytrenemender ghenade in het eynde des daechs/ ende uytterste haers levens/ roept/ om na sijn Godlike goedertierenheyt loon te ontfanghen: niet loon betalende vooz den arbeyp/ maec den rijckdom sijnder goetheyt uytstozende over de gene die hy heeft sonder wercken uytverzoen: op dat de ghene die met veel sweetens gearbeyp hebben/ en niet meer dan de laeste en ontfangen/ oock mogen verstaen/ dat sy den loon der ghenade/ ende niet der wercken ontfanghen.

Wen laersten ist oock noodich aen te merken/ dat in de plaetsen/ daer het eeuwige leven wort loon der wercken genaemt/ niet eukelich ghenomē en wordt vooz de gemeynschap ofte deelachticheyt die wy hebbe met God/ als hy dooz sijn Vaderlike gonste ons in Christus aenmeent tot de erve der salighe onsterffelicheyt/ maec

vooz de besittinge ofte gebruykinge dier salicheyt/ ghelijck oock de woorden Christi luyden/ als hy seyt: Hier namaels het eeuwige leven. Ende elders: Comt besit het rijke/ etc. Hierom wordt de openbaringhe onser aenmeninge die in de wederopstantinghe gheschieden sal/ van Paulo ghenaemt/ aenmeninghe tot kinderen. Ende daer nae seyt hy dat uyt/ dat het is de verlossinghe onses lichaems. Anders/ ghelijck de verveendinghe van God/ is de eeuwige doot/ alsoo wort de mensche van de doot tot het leven ghebruycht/ als hem God tot genade aenmeent/ om gemeynschap met hem te hebben ende een met hem te worden: ende die gheschied dooz de weldaet der aenmeninghe tot kinderen alleen. Ende ist dat sy nae haer wijse willen hartnelichlick den loon der wercken dzyben/so mach men hen wederom teghenwoyden dat Petrus seyt/te weten/dat het eeuwige leven is den loon des gheloofs.

4 Daerom en laet ons niet dencken/ dat de heylige Geest/dooz sulcke belosten alsoe de weerdicheyt onser wercken puyt/ghelijck oft sy sulcken loon verdienen. Want de Schryftuere en laet ons geen dinc/waer dooz wy souden vooz het aenschijn Gods verheben worden. Maer arbeyp meer gheheel om onse hooberdicheyt te wederlegghen/ ons te verootmoedigen/te neder te woypen/ ende gautschelich te byken. Maer met die vooznemende belofte comt de Heere onser swachheyt te hulpe/ de welke anders soude terstont beswijcken ende te neder vallen/ waert dat sy niet dooz dese verwachtinge opghoude/ ende haer verdzyt dooz desen trooft verfoet en wordet. Ten eersten/ overlegge een pegelic vooz hem selven/ hoe hart ende swar het is / niet alleenlick alle het sijne/ maer oock hem selven te verlaten ende te versake. Ende nochtans is dit de eerste lesse/ die Christen sijnen Discipulen geeft. Daer na onderwijst hye haer leven lanck met de leere des cruyces/ op dat sy hare herten niet en wenden oft keeren tot de begheerte ofte het betrouwen deser tijdeliker goeden. In het corte/ hy handelset byna alsoo/ dat sy alomne waer sy haer oogen wenden oft keeren/so vere als dese werelt streckt/niet anders dan verwijselinghe ende wanhope vooz oogen en hebben: so dat Paulus seyt/ te weten/ dat wy ellendigheer zijn/dan alle andere menschen/ is het dat wy in dese werelt alleenlick hopen. Daerom op dat de geloovige in dese so groote vernautheben niet moedelooz en worden/ noch en beswijcken/ soo staet hen de Heere by/ ende vernautset dat sy moeten haer hooft hoogt opheffen ende voozder uyt sien/ ende leeren dat sy de gheluckicheyt ende salicheyt die sy in de werelt niet en sien/sulden by hem sien ende binden: ende dese salicheyt noemt hy prijs/loon/ ende vergeldinge: niet dat hy de verdienste der wercken alsoe acht/ maer hy gheeft te kennen/ dat de salicheyt hen sal een vergeldinghe wesen vooz haer verdrukkingen/lijden ende berispaetheden/ etc. Daerom en is daer niet quaets in ghelegghen/ datmen nae het exempel der heyligher Schryftuere/het eeuwige leven noemt een vergeldinghe/ om dat de Heere daer in de sijne uyt arbeyp tot ruste/ uyt verdrukkinghe tot gheluckighen ende gewenschen staet/ uyt doofheyt tot bliscchap/ uyt armoede tot rijckdom/ uyt sehande tot eere ontfangt/ en in somma/alle het quaet dat sy geleden hebben/ tot meerder goet verandert. Also salmen oock moge de heyligher des levens achtē eenē wech te zyne: niet waer dooz de toegan tot de hemel: seje eerlicheyt geoyent wordet/ maer waer dooz

Mar. 10. 30.
Matt. 25. 34.
Rom. 8. 18.

Met de aencoment des Apostels Petri.
1. Pet. 1. 9.

De tweede oorzake/ dat God onse swachheyt soo te hulpe comt/ dat wy niet en soude beswaeren/ ende de moed berloopen gheben.

De eerste nootzakelicheyt deser troofts.

De tweede.

De derde.

1. Cor. 13. 19.

De vierde.

De heyligheyt des levens is retem wech eigeen oozake om te gaen tot de hemeliche heytlicheyt.

De eerste oorzake/ waerom dat eeuwige leven ghenaemt wort eenen loon der wercken: te weten/ dat wy dooz den looy des heylighen leeds te waerkerder souden staen nae de eeuwige onbedriente besloominghen. Dit wordet bedesicht met geringen missen der Schryftuere. 1. Col. 1. 5. 1. Pet. 1. 4. 2. Tim. 2. 12.

1. Pet. 1. 5.

Matth. 20. 1.

Met de obercentenmannighe Ambrosij. Lib. 1. cap. 3.

Scheren regel waer te nemen.

Item. S. 30.

Der Sophi-
sten onghes-
chichte dwa-
linghe.

God sijne uytbertorene tot de openbaringe dicke-
erlichheyt leyt. Want dit belieft synen goeden
wille/dat hy die eerlick inake/die hy ghecheycht
heeft. Alleenlic dat wy niet en dencken dat daer
een obereencominghe is tusschen verdienste en
werck/waer in de Sophisten ongheschicktelick
dwalen/ om dat sy dit eynde dat wy verclaren/
niet en aenmercken. Ende waer verkeerdt een
dinc ist/ dat wy/als ons de Heere tot een eynde
roeyt/nac een ander ommesien. Daer en is niet
clacders/ dan dat den goeden wercken loon be-
looft wort/ om de swachheyt onses vleeschs er-
nichsins te helpen ende verlichten/ende niet om
de herten niet roem op te blafen. Daerom soo
wie hier uyt wil eenige verdienste der wercken
besluyten / ofte de verdienste met den loon in de
schalen weghen / die is seer van het eynde dat
God voorgheselt heeft.

5 Daerom als de Schryftuere seyt * dat God
de rechtveerdighe richter sal naemaels den sy-
nen de croone der rechtveerdicheyt geven/ soo en
antwoorde ich niet alleenlick met Augustino:
+ Wie soude de rechtveerdige richter de croone
gheven / hadde de barmhertige Vader niet de-
genade gegeven? ende hoe soude dat rechtvee-
dicheyt zijn/waer daer niet de ghenade voozge-
gaen die den sondaer recheverdicht? ende hoe
soude de croone ghegheven worden als schult/
waer niet eerst al wat wy hebben / onverdient
ghegeven. * Maer ick segghe boven dien noch
dit / hoe soude God onse wercken rechtveerde-
heyt toefshyven/ten ware dat hy de ongerech-
ticheyt die daer in is/dooz syn goedertierenheyt
ende verghevinghe verberchde? Hoe soude hyse
achten loon weerlich te zijne / ten ware dat hy
het ghene dat daer in strafte weerlich is / dooz
syn ongeneten goetheyt uytwischte? Dit sellic
ich by de woorden Augustini/om dat hy pleecht
het ewighe leven te woenen ghenade/ om dat
het den onberdienden gaben Gods tot loon ge-
geven wort/als de wercken daer mede vergol-
den worden. Maer de Schryftuere vernebert
ons voozder/ende verheft ons wederom. Want
boven dat sy ons verbiest in de wercken te coe-
men / om datse onberdiende gaben Gods zijn/
soo leert sy oock mede datse altijts met eenighe
onreynicheyt besmet zijn / soo datse niet en con-
uen Gode ghenoech doen/ als sy nae den reghel
sijns ooydeels ondersocht worden. Maer op dat
onse blymoedicheyt niet te neder en valle / soo
seyt sy dat onse wercken Gode dooz enkel
verghevingshe behaghen. Ende hoewel Augu-
stinus weynich anders spreect dan wy; soo co-
men wy nochtans in de sake wel over een / het
welcke openbaer is uyt sijne woorden / in het
derde boec tot Bonifacium. Daer hy twee me-
schen met malcanderen vergheleken hebbende/
te weten/ eenen die een wonderlick heyligh ende
volmaectt leven hadde / ende eenen anderen die
wel eerlick ende gheheel van zeden was / maer
nochtans niet alsoo volmaectt/ men hadde con-
nen veel meer in hem begheeren: ende ten eynde
besluyt hy: Te weten/ dese die schijnt niet so ge-
heel van zeden te zijne als die ander / nochtans
om sijn recht gheloove daer dooz hy leeft / ende
nae het welcke hy hem selven in alle sijne zon-
den beschuldicht/ ende in alle goede wercken
God prijst/ hem selven schande/ ende God eere
toeschijvende: ende van God verghevingshe der
zonden/ ende liefde der goeder wercken ontfan-
ghende: soo comt hy in het gheselschap Christi/
als hy van dese werelt verlost wort. Waerom
anders van om het gelooove? Het welcke hoewel
het niemant sonder wercken salich maectit/

want het is lebende/ende werckit dooz de liefde:
so worden nochtans daer dooz de zonden verge-
ven: want de rechtveerdige leeft uyt den geloo-
ve: Ende sonder het gelooove worden de wercken
die seynen goet te zijne / tot zonde verandert.
Hier beht hy voozwaer claclick dat wy so seer
soecken te bevestigen/ te weten/ dat de rechtvee-
dicheyt der wercken daer uyt comt / om datse
dooz de verghevingshe der zonden Gode aenge-
naem worden.

6 Met de boven-ghescheven plaetsen comen
oor dese byna over een: * Maect u vriende van
den Mammon der ongherechicheyt/ op dat
wanneer u ontheken sal/ sy u moge ontfangen
in de ewighe tabernacien. Den rycken deser
werelt ghebet dat sy niet hooverdich en sijn/
noch op onsekerer ryckdom hopen/ maer op den
levendigen God: Dat sy goet doen/ rycke wo-
den in goede wercken / in selven een goet son-
dament werch leggen in het toecomende/ op dat
sy het ewighe leven vercrigen. Want de goede
wercken worden by eenen ryckdom vergeleek/
den welken wy in het ewighe leve mogen ge-
bruycken. Op dese plaetsen antwoorde ick/ dat
wy nimmermeer en sullen tot het rechte ver-
stant daer van comen/ten sy dat wy onse oog-
daer op wende/ tot het welcke de heylige Geest
sijne woorden seht. Ist dat het waerachtich is
dat Schryftuere seyt/ te wetē: * Dat onse herte daer
is/daer onse seht is: so moete de gelovige die
geleert hebbē dat dit leve is gelijck een slaep die
terstont vergaet/ toe sien/ dat sy het ghene dat sy
waerachtichlic wille gebuyckē/ daer hem se-
de/daer sy een volcomē levē sullen hebbē: gelijc de
kinderē deser werelt plegē neerstich te zijne/ om
de dingen te vercrighen die tot de wellusten des-
tegenwoordigen levens dienen. So moeten wy
dan die na volgen die beozogenomen hebben tot
eenighe ander plaetsē te verhuysen/daer sy haer
ewighe woonste vercozen hebben. Sy senden
haer goet voren/ende willen dat geerne vooz ce-
nen tijt derven: want sy achten hem selven dies-
te geluckiger/ hoe sy meer goets hebbē in/daer sy
sullen langhe woonen. Ist dat wy weten dat de
Hemel onse Vaderlant is/ soo betacint het meer
dat wy onse goet der waerts sendē/ dā dat wy t
hier behoude/daer het ons dooz de lastige ver-
huysinge sal vergaen. Maer hoe sullen wy t daer
senden/te wetē? Ist dat wy t den armen gebre-
kelicken mede deylet: wat wy dien gheben/ dat
acht de Heere hem ghegheben te zijne. Hier uyt
comt die schoone besofte: Soo wie den armen
geeft/die leent den Heere op woeker. Item/ So
wie mildelic zaeyt/ die sal ooc mildelic maeyen.
Want sy gheben dat Gode in de hant om te be-
waren/ al wat sy den broeder en uyt liefde gevē.
Ende gelijck God en goet ghetrouwe verwaer-
der is/ also sal hy t namaels met grooten woer-
ker wederom geven. Sijn dan onse wercken so
groot geacht vooz God/ datse in sijn hant zijn/
gelijck een schat vooz ons werchgeleert/ wie sou-
de hem ontfien also te spreke/ dewyle de Schryf-
tuere dat so die maect ende so opetlick betuycht?
Maer ist dat yemant wil de enkel ghenade
Gods verduyfterē/ en de verdienste der wercken
bevestigē/ die en sal dooz dese getuygenissen niet
geholve wordē om sijn dwalinge te bevestigen.
Want mē can daer uyt geen dinc te rechte be-
sluyten/anders dan een enkel genegenheyt der
Godlicker goedertierenheyt tot ons: want op
dat hy ons tot weldoen verwerke/ so belooft hy
dat gheen goet werck dat wy doen / en sal ver-
lozen sijn/ hoewel alle dienst welken wy hem
doen / met alleculick onwerdich is ghelooent te

Hab. 2. 4.
Rom. 1. 17.
Gal. 3. 11.
Job. 10. 38.

De eerste by-
sondere tegē-
woynghe:
ons wort be-
volcē dat wy
in den Hemel
sonden eenen
schat verga-
den.
* Luc. 16. 9.
† 1. Tim. 6. 17

Antwoort/
dese plaetsen
en beteeckenē
anders niet/
dan datse lee-
ven ons te be-
tamen/ so wy
geloooven der
Hemel ons
vaderlant te
sijn/ dat wy
veel meer on-
se eyckdons-
men der-
waerts soude
senden/ dan
dat wy se hier
houden/ daer
wy se doch
dooz de haer-
stige verhuys-
inge moeten
achter laten.
* Matt. 6. 21.

Hoe dit ghe-
scheiden can.
* Matth. 25.
40.
Rom. 19. 17.
2. Co. 9. 6.

De somma-
bā de gāfche
antwoort.

Tegenwoor-
dinghe: God
die eroot de
wercken der
gelovighen.
* 2. Tim. 4. 8.
1. Co. 9. 25.
1. Pet. 5. 4.
Jac. 1. 7. 2.
7 De eerste
antwoort/
uyt Augusti-
no.

August. ad Va-
lent. De gra-
tia & lib. arb.
* De tweede
antwoort/
welcke open-
den die Augu-
stin.

De derde
antwoort/
uyt de heylig-
he Schryftuere.
E. sal. 64. 6.

De vierde
antwoort uyt
den selve Augu-
stinus/ die
hem selven
uylept.

Capit. 5.

Gal. 5. 6.

woorden/maer oock vooz sijn aenschijn te comē.
 7 Maer de woorden Pauli dringhen seerder aen/daer hy de Thessalonitansen in hare verdrukkingen vertroostende/leert dat hen die toegesonden woorden/oy dat sy tot het rycke Gods weerdich gheacht woorden/vooz het welke sy lyden. Want (seyt sy) het is recht by God den ghenen die u verdrukken/verdrukkinghe te gheben:ende u met ons/verlichtinghe te geven/als de Heere Jesus sal upt den Hemel geopenbaert woorden. Ende de Auctor des Sendtbriefs tot de Hebrēē seyt: God en is niet onrechtveerdich dat hy soude uwe werck vergeten/en uwe liefde die ghy bewesen hebt in sijne naem/dat ghy den Vplighen ghedient hebt. Op de eerste plaeste Antwoorde ick / dat daer in gheen weerdicheyt der verdienste beteckent en woort: maer bewyle God de Vader wil dat wy die sy tot lunderen upvercozen heeft/Christo sijnen eerstghebozen: Sone gelijck woorden: soo moeten wy dooz vele verdrukkingen in het rycke der Hemelen comē/ghelijck Christus moeste eerst veel lijden/ende daer nae tot die eerlichheyt comen die hem veroydent was. Daerom als wy verdrukkinghen lijden vooz den naem Christi / so woorden ons ghelijck eenighe teekenen inghedrukt / met de welke God de schapen sijnder kudde pleecht te teekenen. Soo woorden wy dan ter deser oorzake tot den rycke Gods weerdich geacht / te weten/om dat wy de merckteekenen onses Heeren ende Meesters drage in onse sichten/de welke teekenen zijn der lunderen Gods. Hier toe dienen ooc dese sententien: te weten / Dat wy de doodinge Jesu Christi in onse lichame onnedyaghen/ op dat sijn leven in ons gheopenbaert woerde: Ende dat wy hem in sijn lijden ghelijck woorden / op dat wy comen tot de ghelijckenisse sijnder wederopstandinghe upt de dooden. De reden die Paulus daer by seyt/te weten/dat het recht is by God/den ghenen die verdrukt sijn/ruffte te gheben: en dient niet om eenighe weerdicheyt der werck te bewysen/maer om de hope des rycke Gods te bevestighen:ghelijck of sy sepe: Ghelijck het den rechtveerdigen oordele Gods betaemt / wazke over uwe vyanden te doen om de quellinghe die sy u gedaen hebben/alsoo betaemt oock u verlichtinghe ende ruste van die quellinghen te geven. De ander plaeste/waer in geleert word dat het der rechtveerdicheyt Gods soo seer betaemt / de ghehoorzaemheyt sijnder dienstlanerichten niet te vergeten/ dat het byna soude onrecht sijn/waert dat hysc vergete / moet aldus verstaen sijn. De Heere wilende onse crachtheyt ende liphheyt vermanen/ heeft ons dese hope gegeve / te weten/ dat de arbeyt welken wy tot eere sijns naems aenghenomen hebben/ niet en sal te verghreys sijn. Wy moeten altyts ghedachtich sijn dat dese belofte ghelijck alle de andere ons gheen vrucht en soude aenbrenghen / ten ware dat het onverdiende verbont der ghenade voozginghe / waer op de gantsche sekerheyt onser salicheyt ghesondert is. Als wy nu daer op rusten / soo moeten wy oock gherustelick betrouwen / dat onse dienst ende ghehoorzaemheyt niet en sal van God onghelooft blijven / hoewel sy dies onweerdich is. En om ons in sulcke verwachtinghe te bevestigen/ so seyt de Apostel dat God niet onrechtveerdich en is/maer sal doen dat hy eenmaal belooft heeft. Soo is dan dese rechtveerdicheyt/meer vā de waerheyt en volbrēginge der Godlicker belofte/ dan van de oprechte betalinge en voldoeninge der schult te verstaen. Na desen sijn heeft Augustinus ee schoone sententie/de welke

die heplige man niet getwifelt en heeft dicmael te verhalen/ghelijck ickse oock weerdich achte datmensē altyts in giedachtensse brenghē.
 God (seyt sy) is ghetrouwe / de welke hem selven heeft onsen schuldenaer ghemackit: niet eenich dinck van ons nemende/maer alle dinck belovende.

8 Onse tegenstrijders brenghen oock de sententien Pauli vooz/daer hy seyt: * Of ic schein alle geloove hadde/soo dat ick berghen upt haer plaeste versette/ende gheen liefde eu hadde/ so en ware ic niet. Item/ Nu blyvde hope/ geloove/ en liefde: maer ouder dese is de liefde de meeste. Item: Boven al hebt liefde / den welken is de bant der volmaecticheyt. Wt de twee eerste plaesten willen onse Pharizeen bewysen/ dat wy meer dooz de liefde / dan vooz het gheloove gerechtveerdicht woorden: want de liefde is (gelijck sy segghen) van inderder cracht/dan het geloove. Maer dit argument woert sonder arbeyt ofte groote moeyte wederleert. Want wy hebben erghens verclaert ende uptgheleert / dat het ghene dat in de eerste plaeste staet / die hier upt den Sendtbrief tot den Corinthen voozgebracht is/het waerachtich gheloove niet aen en gact. * Maer dat in de tweede plaeste staet / te weten/die upt den selvf Sendtbrief voozgebracht is: Nu blijven hope / gheloove/ etc. dat verstaen wy oock van het waerachtich gheloove. Ende Paulus seyt daer / dat de liefde meerder is / niet om dat sy meer verdient / maer om dat sy vruchtbaerder is / haer voozder uptstreckt/meer menschen dient/ende altyts crachtich is: ende om dat het ghebruyck des geloofs vooz eenen tyt is. Is het sake dat wy de upnemenheyt aensien / soo woert de liefde Gods te rechtse boven gestelt. Maer van dese en sprecht Paulus daer niet. Want hy drifft alleenlick dat wy moeten maldanderen niet onderlinghe liefde stichten in de Heere. * Maer laet ons dat alsoo nemen/ghelijck of de liefde alleens het geloove te boden ginghe: wie isser die eenich verstant heeft/die daer upt sal besluyten dat de liefde meer rechtveerdicht dan het gheloove? De cracht om te rechtveerdighen die in het geloove is/ die en comt niet upt de weerdicheyt des werck:maer onse rechtveerdichmakinghe comt upt de eenighe barmherticheyt ende verdienste Christi: Ende als het gheloove dese vaet / soo woert het gheseyt te rechtveerdighen. Nu is het datinen onse teghenstrijders wil vraghen/ op wat verstant ofte meyninghe sy de rechtveerdichmakinghe der liefde toeschryben: sy sullen antwoorden: Om dat sy een werck is dat Gode behaecht/dat ons om haerder verdiensten wille dooz de aenmeninghe Gods woert rechtveerdicheyt toegherkent. Hier upt machmen sien hoe haer argument volcht: Wy segghen dat het gheloove ons rechtveerdicht / niet om dat het ons dooz sijn weerdicheyt de rechtveerdicheyt verdient: maer om dat het een instrument is/waer dooz wy de onverdiende ghenade Christi ghecrighen. Maer onse teghenstrijders gaen de barmherticheyt Gods voozby/ende verlaten Christum (waer in de sonna der rechtveerdicheyt ghelegghen is) ende willen dat wy dooz de weldaet der liefde gherechtveerdicht woorden/om dat sy het gheloove te boden gact. Dat is even ghelijck of pernant wilde segghen / dat een Coninck bequaem ware om enen schoen te maken/dan een schoemaker selve: te weten/om dat een Coninck veel weerdigher is / dan een schoemaker. Dit enige argument is een groot bewijs / dat alle de School-lercers niet selvs

In Psalm 32. 109. ende elders dicmael.
 De derde te geloozinge/ bergaect upt drie plaesten des Apostels. * 1. Coz. 13. 2. ende 13.
 Col. 3. 14.
 Antwoort. De eerste plaeste sprecht niet vā het rechtveerdichmakinge geloove / maer van tgeloove der wonderheyt. * De tweede plaeste handelt van de rechtveerdichmakinge ge/ die het geloove opghelick dat ic: overmits wy dooz dat selve/ als dooz een instrument/ Christe rechtveerdicht aenghepen/ en dooz niet bereygen/ ende niet dooz de liefde / der welke her sulen niet toe en comt/ hoewel sy inderder is.
 Welons ghenomen dan een ghelycke misse.
 Item/van de meeninge des Apostels.
 met

2. Thess. 1. 5. De tweede tegenwoorzpinde: Dooz aenberghinghen woorden de goofsalighe/welcke haer in de gerechticheyt ende liefde gh oeffent hebben/ des ryckes Gods weerdich gheacht. * Hebrēē. 6. 10.

Antwoort op de eerste plaeste.

Rom. 8. 29.

Koloz. 1. 4. 21. Luc. 24. 26.

Wie de weerdicheyt zyn/ en hoe sy weerdich gheacht woorden. 1. Gal. 6. 17.

2. Coz. 4. 10.

Rom. 8. 29.

Antwoort op de andere plaeste genomen upt den brief tot den Hebrēē.

Wat dooz de gherechtighen der sae woert.

niet het uytterste haer der lippē en finalic/wat de
recht verberdichmakinge des geloofs zp. Ende ist
dat enich kijnachtich mensche my noch teghen
spzrecht en vzaecht waerom wy het woort Ge-
loove, by Paulum verschepdelich nemē en uyt-
leggen. Tot dese uytlegginge hebbe ick groote
oofsalic. Want dewijle de gabe die Paulus daer
verhaelt/eenichsins onder het gheloove en hope
begrepe wordē/om dat sp tot de kennisse Gods
behooren/ soo verbaet hysc ten eynde alle onder
den naem geloove/ ende hope/ gelyck of hy sep-
de: De Propheetie / ende verschepden talen/ende
gabe der uytlegginge ende wetenschap/ hebben
dit eynde dat sp ons tot de kennisse Gods byen-
ghen. Ende wy in dit leven en bekennen God
anders niet dan dooz het gheloove ende hope.
Daerom als ick het gheloove ende de hope noe-
me / soo verbaet ick daer onder alle dese gaben.
Soo blijven dan dese drie: Hope/Geloove/ende
Liefde: dat is/ hoeuel de gabe menigerlep zyn/
so worden sp nochtans alle hier onder verbaet.
Onder dese is de Liefde de voorneemste/etc. Wt
de derde plaetse die boven verhaelt is/ beslupten
sp aldus: * Ist dat de liefde ee bāt der volmaect-
heyt is/ soo is sy oock een bant der rechtveerdic-
heyt / de welke niet anders en is / dan vol-
maectheyt. Ten eersten / op dat wy voozhy
gaen dat Paulus daer volmaectheyt noemt/
als de leden der wel-gheschickter Ghemeente
met malcanderen wel vereenicht zyn / ende
op dat wy toelaten dat wy vooz den Heere
volmaect worden dooz de liefde: wat sul-
len sp nochtans nieus voozhyngghen? Want
ick sal altijts daer teghen segghen/ dat wy nein-
mermeer tot die volmaectheyt en comen / ten
zp dat dat wy volmaect liefde hebben. Ende hier
uyt sal ick beslupte/ dat alle hope der volmaect-
heyt hem benomen is/ dewijle wy alle seer verre
van de volmaectheyt der liefde zyn.

9 Ick en wil niet alle de ghetuygenissen ver-
halen/ die te desen tyde de dwase School-lee-
rers lichtveerdelic (ghelyck een pegelick hen
eerst in den sin comt) uyt de Schryftuere ons
teghenwoezen. Want sommighe dingen hzen-
ghen sp soo spottelick voort / dat ickse niet en
can verhalen/ ten zp dat ick wil met rechte on-
gheschickit ghaecht worden. Daerom wil ick
ten eynde maken / hadde ick eerst de woorden
Christi verlaert/ op de welke sp wonderliken
seer roemen. Want tot den Wetghelcerden die
daer vzaecht wat noodich is ter salicheyt / ant-
woort hy: Ist dat ghy wilt tot het leven comē/
so onderhont de geboden. Wat wille wy meer
(segghen sp) dewijle de Ruthen der ghenade sel-
ve ons ghebiet dooz de onderhoudinghe der ge-
boden het rijck te gherijghen? Waer ist niet
openbaer dat Christus sine antwoorden ghe-
matelich ende gheboecht herft tot de ghene die
met hem handelden? Hier wordē hy van eenen
Leeraer de Wet gebracht van de wijse om sa-
licheyt te gherijghen: ende dat niet enkelich/
maer dooz wat wert de mensche mach daer toe
gheraken. De persoon des vraghers / ende de
vraghe selve hribben den Heere beverecht alsoo te
antwoorden. De vragher met den waen der
wetteliker rechtveerdicheyt doozdroncken
zijnde/ herft in het betrouwen der wercken ver-
wint gewerst. Ende hy en herft niet anders ge-
bracht / dan welke de wercken der rechtveer-
dicheyt waren/ dooz de welke de salicheyt ver-
creghen wort. Soo wort hy dan te rechte tot de
Wet gesonden/ in de welke een volcomen spie-
ghel der rechtveerdicheyt is. Wy vercondighen
oock claerlick/ datmen de gebodē moet houden/

ist datmen in de wercken salicheyt soeckē. Ende
dese leere is den Christenen noodich. Want hoe
souden sy haer toelicht tot Christus nemen/
ten ware dat sp behonden dat sy van den werch
des levens / ghevallen zyn tot het verderf des
doots? Ende hoe souden sy verstaen hoe verre sy
van den werch des levens zyn afgjedwaelt / ten
zp dat sp eerst verstaen hoedanich de werch is?
Daerom verstaen sy dan eerst dat alle de toe-
blucht om salicheyt te gerrigen/ in Christo is/
also sp sien hoe seer haer leven stryct teghen de
Godlike rechtveerdicheyt/ die in de onderhont
dinghe der Wet verbaet wordē. Dit is de som-
ma: Ist datmen in de wercken salicheyt soeckē/
so moetmen de geboden houden dooz de wel-
ke wy tot volmaectheyt rechtveerdicheyt onder-
wesen worden. Maer hier op en moetmen niet
blijben/ten zp dat wy willen midden in de loop
beswyckē: want niemant van ons en can de ge-
bode houden. Daerom dewijle wy van de recht-
veerdicheyt der wercken uytgestoten worden/
soo ist ons noodich ander hulpe te soeckē: te we-
ten/ in het geloove Christi. Daerom ghelijck de
Heere hier den Leeraer der Wet/ den welke hy
kende met pdel betrouwen der wercken opghē-
blasen te zyne/wederroept tot de Wet/ op dat hy
daer uyt leere dat hy een sondaer / ende den ver-
schrikelicken oorbeele des doots onderwoezen
is: Also de andere die dooz salche kennisse haers
selfs nu vernedert zyn / die verdroest hy op een
ander plaetse met de belofte der ghenade/sonder
de Wet te melden/segghende: Comt tot my alle
die beladen zyt/ en beswaert/ en ick sal u verina-
ken/ende ghy sult ruste vooz uwe zielen vinden.
10 Ten eynde / als sp de Schryftuere ver-
drapende/ hen selven veruoocht hebben/ soo roe-
mē sp tot selverpsinnich bedroch en Sophistie.
Sp hzenghen voort dat het gheloove erghens
woort een werck genaemt/ ende daer uyt beslupten
sp dat wy verlickerdelich het gheloove tegen
de wercken stellen. * Waer hy en segghen niet
dat het geloove so verre het ee gheoozsaemheyt
is/ die wy den Godliken wille bewysen / ons
dooz sijn verdienste rechtveerdicheyt bereijcht:
maer om dat het de barmherticheyt Gods aē-
nemende / de rechtveerdicheyt Christi die ons
daer dooz gegeven wordē in de yndelinghe des
Euangely/ in onse herten versegelt. De lescrs
sullent my vergheven/ dat ick niet lange en ben
in de wederlegginge sulcher ongeffichheden
ende beufelen: want sp zyn so swack / dat sy son-
der aenstoot van selfs genoech vallen en byken.
Nochtans wil ick niet coyte woorden en tegē-
wozpinge/ de welke schijnt eenige reden te heb-
ben/ verclaren ende wederleggen/ op dat de gene
die in de Schryftuere niet wel geoeffent en zyn/
daer dooz niet beswaert en worden. Sy seggen:
Dewijle het gemeyn gevoelen bewijst/ dat din-
gen die malcanderen contrarie zyn/ na de selven
regel geoozdeelt worden: ende dewijle een pegel-
like zonde tot onrechtveerdicheyt ghericht
wort: so betaemt het oock dat enen pegelick
goede wercken den lof der rechtveerdicheyt ge-
geben wordē. De gene die hier op antwoorden
dat de verdoerninge des menschen comt van de
ongeloovicheyt alleen / ende niet van eene pegel-
like zonde/ die en doe my niet genoech. Ick ge-
boele wel met hen dat de ongheloovicheyt is de
fonteyne ende wortel alles quaets. Want sy is
de eerste afwijchinghe van God/ nae de welke
daer nae alle overtredinghen der Wet volghen.
* Waer ick en mach niet hen niet gevoelen/ als
sp in de wederdinghe der rechtveerdicheyt ofte
onrechtveerdicheyt willen de goede ende quade
C ijij werck

1. Cor. 13. 2. ende 13.

De derde plaetse/ schryft den bant der liefden de volcomenheyt toe op enen anderen sin: en alst dat sp i soo verstaen/ noch- rans en help dat hare dwalinghe niet. Col. 3. 14.

De vierde te- ghenwozpinghe: Christus heeft daer re- nen in den Euangelio broden/ dat hy dooz de onderhoudinghe der geboden/ dat ene- ke Gods sou- de gecreuen.

Mat. 19. 17.

Antwoort/ genomen uyt de woorden des genen/ die de vraghe voozstelt.

De somma van de uyt- legginge des- ser woorden Christi.

Mat. 11. 29.

De laetste te- genwozpinge/ ghenomen met Joen. 6. 29. daer tge- loove wordē gheseyt een werck te zyn. Joen. 6. 29. *Antwoort/ Teloove en rechtveer- dicheyt/ soo verre het een werck is.

Inrede. De dinghen die malcanderen contrarie zyn / die wo- zen nae den selven regel gheoozdeelt.

De eerste antwoort.

"De tweede antwoort/ waer in een onderscheyt ghemaect wort tussche de contrarie dinghen: nae van een seer verscheyde reden is.

Wercken niet de selve balance weghen. Want de rechtveerdicheit der wercken is volmaechte gehoorsamenheit der Wet. Daerom en can niemant dooz wercken rechtveerdich zijn/ anders dan die in den gantschen loop sijns levens / de Wet als een rechte linie volcht. Soo wannemen is daer van afgheweken/ soo ismen tot onrechtveerdicheit gevallen. Hier uyt ist openbaer dat de rechtveerdicheit niet en comt uyt een werck/ noch uyt sommighe wercken/maer uyt een onafwijkelike ende onvermoepelike onderhoudinghe des Godliken willes. Maer de onrechtveerdicheit moet veel anders gheoordeelt worden. Want soo wie geschorrect ofte gestolē heeft / die is dooz de eenige zonde des doots schuldich; want hy heeft teghen der Majesteit Gods gesondicht. Hierom seplen onse Sophisten/te weten/ om dat sy niet en aenmerckē dat Jacobus seyt/namelic dat de gene die in eē dijn gesondicht heeft/is in allen schuldich gewordē: want die verboden heeft te doodē/ de selve heeft oock verbodē te stelen/etc. Daerom en moet het geen wonder noch onrecht schijnen/als wy segghen dat de doot eener pgheliker zonde rechtveerdich loon is: want een pghelike zonde is der verbolghentheit ende wazake Gods werkdich. Maer men soude dwaeselic besnyten dat de mensche soude desghelijc uyt een goet werck connen niet God versoent worden / hoewel hy daerentussche met vele zondē sijne toozn vdiēt.

Het xix. Capittel.

Van de Christelicke vryheyt.

Nw moeten wy handelen van de Christelicke vryheyt / der welker verclaringhe niet en mach vooz by ghegaen worden van den ghenen die voozghenomen heeft de somma der Christelicke leere om cozte te verbaten. Want het is een noodige sake ende sonder der welker wetenschap de conscientie byna gheen dinc en connen aengaen sonder twijfelinghe/ in vele dincghen zijn sy ongestadich ende wenden af/ sy zijn altyt veranderlich ende beyest. Dit is oock een aenhancksel der rechtveerdichmakinghe/ ende dient niet wepnich om de cracht daer van te verstaen: Ja de ghene die God van herten vreefen / sullen een onbegripelike vucht ontfanghen uyt deser leere / de welke van de godloose ende Lucianische mensche / lustichliē bespot ende ghelastert wordt/om dat in hare geestelicke dyonckenschap daer mede sy bedangen zijn / hen alle onghelichicheit ghesozlost is. Daerom sullen wy nu bequamelic daer van handelen. Ende het was mit de handelinghe daer van (want wy hebbense somtijts coztelich aengeroot) tot op dese plaetse uyt te stellen: om dat soo haest als van eenighe Christelicke vryheyt ghemeldet wort/ soo worden daer terstont de boose begheerten ontfleken ende los gelaten/ ende rasende roeringhen vooz ghebzaecht/ten zy datmen in tijt sulcken dertelen vernuften wederstaet / de welke alle seer goede dinghen seer qualick verzaepen. Want onder de voozwoendinghe deser vryheyt / derwozen sommighe alle ghehoorsamenheit Gods/ ende vallen tot alle onghesoortloofde stouticheyt: sommighe en moghen van dese vryheyt niet hooren / meynende dat alle orden / matichheit ende onderschept der dinghen daer dooz wechghenomen wort. Wat sullen wy hier doē / in sulcke nauwichheit besloten zijnde? Sullen wy de Christelicke vryheyt laten baren om sulcke perijckelē wech te nemē? Maer (ghelijck als het nu gheseyt is) ten zy dat wy dese behouden/ soo en wordt noch Christus

noch de waerheyt des Euangelij/ noch de inwendige vrede der ziele/ recht bekent. Soo moeten wy liever arbeiden dat soo woerdich een deel der leere niet verlate noch verdupstert en woerde: ende dat nochtans sulcke onghelichike teghenwozpinghe als daer plegghen uyt te rysen/ wederstaen ende wederlept worden.

2 De Christelicke vryheyt is nae mijn geboelen in drie stücken ghelegen. Het eerste is / dat de conscientien der gheloovigen als sy de versekerheyt haerder rechtveerdichmakinge vooz God soecken/hen selven boven de Wet heffen/ ende de gantsche rechtveerdicheit der Wet vergheten. Want dewijle de Wet/ gelijck nu boven gheseyt is/ niemant rechtveerdich en laet: soo wozt ons alle hope der rechtveerdichmakinge benomen/ ten zy dat wy vry van der Wet gemaect worden/ende also vry ghemaect worden/ dat op de wercken gantscheitlick gheen acht ghenomen en worde. Want soo wie denket dat hy moet yet werck (hoe wepnich het zy) vooztvengen om rechtveerdicheit te ghecryghen/ die en can noch mate noch eynde stellen / maer maect hem selven der gantsche Wet schuldich. Daerom als men van de rechtveerdichmakinge handelt/ soo moet alle meldinghe der Wet wechghenomen/ ende alle ghedachten der wercken ter syden ghestelt/ ende de barmherticheit Gods alleen aengenomen worden: ende wy moeten onse oogen afwenden van ons/ en op Christum sien. Want daer en wozt niet gesocht hoe wy mogen rechtveerdich zijn: maer hoe wy onrechtveerdich en onweerdich zijnde / als rechtveerdich geacht wordē. Daer van ist dat de conscientien willen eenige versekerheyt geringē/so en moete sy der Wet geē plaetse geve. Maer hier uyt en can niemant recht besnyte dat de Wet de geloovigē te vergeroefte: de welke sy niet af en laet te onderwijsen/ vermanen/ ende verwerken tot het goede/ hoewel sy vooz den Richtscoel Gods in hare conscientien geen plaetse en heeft. Want gelijck dese twee dingen seer wojt van mal'ander versechepden zijn/ alsoo moeten wyse wel ende neestelick onderschepden. Het gantsche leven der Christenen moet een bedenkinge ende oeffeninge der Godsalicheyt zijn: want wy zijn tot heyllichmakinge geroepen. Hier in is het ampt der Wet gelegen / dat sy de geloovige vermane wat sy behooren te doē/ ende tot heyllicheit ende onnosselheyt verwecke. Maer als de conscientien sochtvuldich zijn/ hoe sy sullen de genade Gods vererigen/wat sy sullen antwoorden/ende met wat betrouwen blijde staende/ als sy tot Gods oordeel geroepen worden: daer en moetmen niet overleggen wat de Wet eyscht/maer men moet Christum: alleē vooz rechtveerdicheit vooz ooghēn stellen/ die alle volmaechtheit der Wet te boven gaet.

3 Dit stück is byna het gheheel argument des Sendtbriefs Pauli tot de Galaten. Want dat de gene die leeren dat Paulus in die Sendtbrief strit om de vryheyt der ceremonien alleenlick/ onwone ende verkeerde uytleggers zijn/ dat can uyt de argumenten die Paulus ghebruykt/ geuoech bewesen worden. Geinck als hy seyt dat Christus is vooz ons eē verbloekingē gewordē/ om dat hy ons soude van de verbloekingē der Wet verlossen. Item: Staet in de vryheyt daer in Christus u vry ghemaect heeft/ende en laet u niet wederom in het jock der dienstbaerheyt verwerren. Siet/ ick Paulus segge/ ist dat ghy besneēd wort/so en sal Christus u geē vooz deel doen. Ende/ Soo wie besneeden wort/ die is de gantsche Wet schuldich. Christus is u te versekerst

Drie stücken deser vryheyt: het eerste is / dat de geloovigen den dē? znde ghestelt hebende de ghebricheit des Wets/ Christum atled aē behouwen sullen.

Teghenwozpinghe.

Antwoort/ daer in eē onderschept gemaect wort: tussche de geestelicheit des Wets en des Euangelij.

* Ephes. 1. 4. Col. 4. 5.

Dat dit eerste stück in den gantschen brief totten Galaten beschrewt/ is openbaer uyt de drie vooznamste Capittelen/ daer sicut wort gebreē.

Gal. 3. 13. ende 5. 4.

Jaco. 2. 10.

En isamen- enoopinghe deses Capittels niet de voozgaende/ van de rechtveerdichmakinge/ en hoe nuttelike ende nootzakelike de kennisse zy van de Christelicke vryheyt.

1. Stelt sy de conscientien te vreden.

2. Sy beswingt de dretele naturen.

3. Sy bescheit mit de verdiensten Christi/ de waerheyt des Euangelij/ en den vrede der zwielen.

geefs ghescheyden/ alle die dooz de Wet gerecht-
 beerdicht wort / ghy zijt vande ghenade afghe-
 vallen. Hier in wort voorgezegt waer wat hooghers
 verbaet dan de vyfheyt der ceremonien. Ick
 bekenne wel dat Paulus daer handelt van de
 ceremonien: want hy strijt teghen de valsche
 Apostelen/ die arbeeden om de oude schaduwē der
 Wet/ die dooz de toetomste Christus te niete wa-
 ren/ wederom te brengen in de Christelike ge-
 meynthe. Maer om die sake te verclaren ende
 stercken/ moeste hy hooger comen/ te weten/ tot
 den gront daer in het geschil was. Ten eersten
 dewijle dooz de Jodische schaduwē de claerheyt
 des Evangelij verduystert wert / so bewijst hy
 dat in Christus ons alle dinghen verschenen sijn/
 die dooz de ceremonien Moses afgebeeldet wa-
 ren. Ten anderen / dewijle de bezieghers het
 volck tot een seer boose meyninghe brachten/ te
 weten/ dat sulcke gehoorsachheyt crachtich was
 om de genade Gods te verdienen/ soo arbeet hy
 hier in seer ernstichlick/ op dat de geloovige niet
 en dencken dat sy dooz eenige wercken der Wet/
 en veel min dooz de cleynē uytwendighe onder-
 wijningen oft beginselē/ souden mogē rechtvee-
 richeyt dooz God gereynghen. En hy leert oock
 mede dat sy van de verdoeninghe der Wet/ der
 welcke anders alle mensche onderwoyden wa-
 re/ dooz het cruce Christi verlost sijn: op dat sy
 niet volcomen gerusticheyt in den eenigen Chri-
 sto te vrede sijn: welcke plaetse ephentlick tot
 dese onse handelinghe dient. Ten laetste betuycht
 hy den conscientien der gheloovighe haer vyz-
 heyt/ op dat sy niet dooz eenige vzeese tot onno-
 dighe dinghen verbonden worden.

Hyt eerste
Capittel.

Hyt tweede.

Galat. 4. 30.

Hyt derde.

Dat andere
 stuck der
 Christeliker
 byzheyt/ is/
 dat de con-
 scientie/ van
 het jock der
 Wet byz sijn/
 de/ van selfs
 den wille
 Gods ghe-
 hoorsach sijn.

Rom. 6. 5.
 ende 10. 12.
 ende 30. 6.
 Matt. 22. 32.

Welck niet
 en ran ghe-
 schieden/ soo
 lange wy ons
 der de Wet
 sijn.

denckende dat sijn werck daerom niet gantsche-
 lick boos en is/ om dat het onvolmaect is: ende
 dat daerom het ghene dat daer in goet is/ niet te
 min Gode behaecht. Want dewijle de Wet vol-
 maecte liefde eyscht/ so verdoent sy alle onvol-
 maectheyt/ ten zy dat de strengicheyt veracht
 worde. So soude dan sijn werck te neder valle/
 dat hy wilde eensdeels goet geacht hebben/ ende
 soude bevinden dat het daerom een overtredin-
 ghe der Wet is/ om dat het onvolmaect is.

heden/ waer-
om.

5 Hier siet ghy hoe dat alle onse wercken der
 verbloekinghe der Wet onderwoyden sijn / ist
 dat sy na den regel der Wet ondersocht worde.
 Ende hoe souden de ongheluckige zielen hen sel-
 ven blymoedichlick tot eenich werck voeghen/
 als sy niet anders dan verbloekinghe en hoopde
 daer vooz te ghecrighen? Wederom/ ist dat sy
 van desen strengen eyche der Wet/ ofte meer van
 de strengicheyt der gantscher Wet verlost sijn-
 de / hoogen dat sy niet vaderlike goedertieren-
 heyt van God gheroepen worden / soo sullen sy
 blymoedichlick ende niet grooter weerdicheyt
 haren roep antwoozden / ende haren leyder
 volghen. In somma / die aen het jock der Wet
 gebonden sijn/ die sijn gelijck dienstmaecthen vā
 de welke de Heeren alle daghe sekerē wercken
 eyscht. Want sulcke en dencken niet ghedaen te
 hebben / noch en bestaen niet in het aenschijn
 haerder Heeren te comen/ ten zy dat sy haer ghe-
 boden werck volbrachte hebben. Maer de kin-
 deren die mildelicker ende vzelicker van hare
 vaderen gehouden worden/ en ontsien hen niet
 hare wercken die begonnen ofte half ghedaen/
 ofte oock gebreckelick sijn/ haren vaderen vooz
 oogen te stellen/ betrouwende dat haer gehoors-
 saemheyt ende goetwillicheyt sal aenghenaem
 wesen/ al ist dat sy niet so wel gedaen en hebben
 als sy wilden. Sulck moeten wy sijn/ en vast-
 lick betrouwen dat onse ghehoorsaemheyt sal
 onsen aldergoedertierensten Vader aengenaem
 sijn/ hoewel sy cleyn/ ende of en onvolmaect
 is. Ghelijck hy dat oock dooz den Propheete be-
 vesticht/ seggende: Ick salse sparen/ ghelijck een
 vader pleecht sijnen sone te sparen die hem
 dient. In welke plaetse het openbaer is / dat
 dit woort sparen gestelt is vooz toegeven/ ende
 vziendelick de seplen dooz de vingheren te sien/
 dewijle daer oock van dienst gemeldt is. Ende
 dit betrouwen en is ons niet wepnich noodich/
 sonder het welcke wy sullen alle dinc te bergeefs
 doen: want God en acht niet dat hy dooz eenich
 onse werck gedient wort/ dan alst waerachtich-
 lick tot sijnder ere gedaen wort. Ende hoe sou-
 den wy comen yet doen tot sijnder ere/ als wy
 twiselen of God dooz onse werck verbolghen
 ofte gheert wort.

Maer als
 wy van de
 strengicheyt
 des Wets
 welke een
 volcomen ge-
 hoorsachent
 beresicht)
 verlost wo-
 den/ sullen wy
 mogē alsam-
 den roeynde
 God bly-
 moedich eck
 met grooter
 beerdicheyt
 antwoozden.

Mat. 3. 17.

6 Ende dit is de oozsake waerom de Auteurs
 des Sendbyzies tot de Hebreen * alle de goede
 wercken der Vaderen onder het ghelooft stelt/
 ende alleenlick upt den geloove waerdeert. Van
 dese vyfheyt is een claer plaetse in de Sendbyzies
 tot de Romeynen / daer Paulus beslypt dat de
 zonde niet en behoort heerschappie over ons te
 hebben / om dat wy niet en sijn onder de Wet/
 maer onder de genade. Want als sy de geloovi-
 ge vermaent hadde/ dat sy niet en soude de zonde
 late in haren sterffelicken lichame regneren: en
 dat sy hare leden niet en souden der zonde bege-
 ven tot wapene der ongerechticheyt: maer dat
 sy hen selven souden Gode begheven als upt de
 dooden levende / ende hare leden tot wapenen
 der rechtveerdicheyt Gods. Sy hadden mo-
 ghen daer teghen antwoozden / dat sy noch het
 vleesch niet hen dzoegen/ het welcke vol begeer-
 lichheyt

2setoys van
 dit tweede
 stuck upt den
 Apostel.
 * Heb. 11. 2.

Rom. 6. 12.

lickhedē is/ en dat de zonde noch in hem woonde: maer hy stelt daer by den troost/ dat sy vry zijn van de Wet/ gelijk of hy seide: Hoewel de zonde noch niet en is uytgebluscht/en ghy noch niet en gevoelt de rechtveerdicheyt gantschelick in u levende/so en moet ghy nochtans niet vreesen/noch den moet verlozen gheven/ ghelijck of God om de overblijffelen der zonde/ alrijts op u verolgen ware:want ghy zijt dooz genade vry gemaect van de dienstbaerheyt der Wet/ op dat inwe werken na den regel der Wet niet en moeten ondersocht worden. Maer die hier uyt beslupten dat wy wel moghen sondighen/ om dat wy onder de Wet niet en zijn : die moeten verstaen dat dese vryheyt / daer van wy spreken/ hen niet toe en comt / der welckier eynde is/ dat sy ons verwecke ende moet gheve tot het goede.

7 *Het derde stuck der Christelicker vryheyt is/dat wy in uytwendighe dinghen/die in haer selve middelmatich ende noch goet noch quaet en zijn/ gheen conscientie en sullen maken vooz God/ maer dat wy die somtijts doen ofte ghebruycken/ende somtijts laten moghen. Ende de kennisse deser vryheyt is ons oock seer noodich. Want als wy dese niet en hebben / soo en sullen onse conscientien gheen vrede hebben / noch der superstitien en sal gheen eynde zijn. Vele te desen tijde achten dat wy ongheschiedt zijn / om dat wy twist maken van het vleesch eten / van het vrye ghebruyck der seestdaghen/ ende cleedren/ ende dierghelicke onnutte beuselingen/ ghelijck sy die achten: maer daer in is meer gelegen/ dan de gemeyn man meent. Want als de conscientien haer selven eenmael hebbe in den strick gewoopen/ so treden sy in enen grooten doolhof/ daer sy niet lichtelick en connen uyt comen. Ist dat yemant begint te twisfelen of het hem gheoozloft sy lijnenwaet te ghebruycken tot slaep laken/heubden/sweetdoecken/ende tot tafellaken/ sal hy daer na oock niet seker zijn/of het gheoozloft sy hem op oft hiem te ghebruycken/ ende ten laetsten sal hy oock wel twisfelen/ of hem selfs het werck daer van gheoozloft sy. Want hy sal by hem selven overleggen/of hy niet en soude connen sonder tafellaken eten/ende of hy niet en soude connen zijn sonder sweetdoecken. Ist dat yemant meent dat enige spijse die wat lecker is/ ongeoozloft sy/ die en sal ten eynde noch groef vroot/noch gemeyn spijse niet geruste conscientie vooz den Here eten/ dewijle hem alrijts in den sin comt / dat hy sijn lichaem niet noch onostelicker spijse can onderhouden. Ist dat hy twisfelt of hy mach goeden wijn drincken/ die en sal daer nae niet goeder vrede der conscientie noch slechte wijn/noch oock ten laetsten water drincken dat soeter ofte supberder sy dan ander water. Somma/ hy sal ten eynde so verre comen/ dat sy niet en sal bestaen (gelijckimen pleecht te seggen) over een dweersch stroo te treden. Want de stryde en is niet cleyn die hier begonnen wort: maer de vryghe is/ of God wil dat wy dit ofte dat ghebruycken / des welckien wille moet alle onsen raet ende werken vooz gaen. Hier uyt comen sommighe dooz vertwifelinghe als in enen stroomdwal te verstuken/ sommighe comen God te verachten / ende sijn vrees te verwoopen/ende dooz den val hen selve eenen wech te maken / dewijle sy gheenen ghevreden wech en sien. Want alle die in sulcke vertwifelinghe verweret zijn / die sien alomme verergheringe der conscientien/ waer sy hen henen weiden/ oft keeren.

8 Paulus seyt: *Ich weet dat daer geē dincck onreyn en is/ anders dan den ghenen die eenich

dincck acht onreyn te zijne / dien is het onreyn. Dooz welcke woorde hy alle uytwendighe dinghen onser vryheyt onderwoopt: soo verre onse conscientien vooz God van dier vryheyt seker zijn. Maer ist dat wy dooz eenige twisfelachtige meyninge bewaert ofte twisfelachtich woordē/so wort ons dat onreyn/dat nae sijn nature reyn was. Daerom seyt hy terstone daer by: Geluckich is de gene die hem selven niet en verdoemt in het ghene dat hy goet acht. Maer wie twisfelt/die is verdoozdeest ist dat hy t eet: want hy en eet niet uyt den geloove. En wat uyt den geloove niet en is/dat is zonde. Die in dusdanghe benaentheden besloten zijnde/ende nochtans alle dincck tegen haer conscientie bestaen te doen om hen selven moedich te bewysen: keeren die niet hen selven soo verre af van God? Ende die gantschelick eenighe vrees Gods hebben / die worden dooz vrees verchezicht ende te neder geworpen/ dewijle sy oock bedwonghen worden vele dingen te doen teghen haer conscientie. Alle die sulck sijn/ en connen geene gaven Gods ghebruyck niet danichseggunge/ dooz de welke alleen nochtans (ghelijck Paulus betuycht) alle dincck tot onse ghebruyck geheylacht wort. Ich verstaē sulcke danichseggunge die comt uyt een herte dat de weldadicheyt ende goetheyt Gods in sijne gaven bekent. Want vele onder hen verstaen wel dat de dinghen die sy ghebruycken/ Gods gaven sijn / ende sy pussen God in sijne werken: maer dewijle sy niet en ghelooften dat sulc hen gegeven is/ hoe souden sy God als den gheber daer van danken? In somma/ wy sien waer toe dese vryheyt streckt / te weten/ op dat wy de gaven Gods sonder bewaringe der conscientie/ ende sonder beroeringe des geests ghebruycken/ daer toe sy ons van God ghegheven sijn: dooz welck betrouwen onse conscientien vrede hebben niet hem/ ende sijn nullicheyt tot ons bekenmen. Want hier in worden alle ceremonien verbaet/ der welckier onderhoudinghe vry is/ so dat onse conscientien dooz geen noot verplicht noch verbonden en sijn om die te onderhouden: maer dat sy wetē/ dat het ghebruyck daer van / is dooz de weldaet Gods/ hen tot stichtinghe onderwoopen.

9 Men moet oock neerstlich aenmercken/ dat de Christelicke vryheyt in alle hare stucken een gheestelick dincck is / des welckien gantsche tracht ghelegen is in de conscientien vooz God gerust te maken/ als sy ongerust ofte sochelvullich sijn van de vergevinge der zonden: ofte benaut sijn/ of hare werken die onvolmaect/ en niet onreynicheyt des vleeschs besmet sijn/ So de behaghen: ofte als sy twisfelen van het ghebruyck der middelmatighe dinghen die in haer selven noch goet noch quaet en sijn. Daerom wort de Christelicke vryheyt verkerdelick uytgelept van de gene die hare boose lusten ende begheerten daer mede bedecken/ op dat sy de goede gaven Gods misbruycken nae haren lust: ende van de ghene die meynen dat sy gheen Christelicke vryheyt en hebben/ten sy dat sy die vooz de menschen ghebruycken/ ende daerom in het ghebruyck daer van geen achte en hebben/ op hare swacke broeders. Nae de eerste wyse wort te desen tijde grootelick ghesondicht. Vrynae alle die den cost vermoghen/hebben geneichte in costelike maectijden/ in verkeringe des lichaems/ in hupsen te timmeren met overbloedige tierlicheyt: sy willen in alle leckerie de andere te boven gaen/ ende behaghen hen selven wonderlick in hare verkeringe. Ende alle dese dinghen worden dooz de voozwendighe der Christelicker vryheyt

Het eynde deser vryheyt is/ niet datse daer dooz tot het boose ooz: sake nemen/ maer bekwert worden tot het goede.

Het derde stuck handelt van de vrye gebruyck der middelmatighe dinghen.

De kennisse deser stuck is noodich/ om wech te nemen de beruwelinge en superstitien.

Weselisse deses bercken stuck uyt den bates tot den Romeynen. Rom. 14. 14. 1. Tim. 4. 4. Acto. 10. 15.

Rom. 14. 22.

Die dese vryheyt niet en bewaeren/ die worden ten laetsten/ 1. Gods beest achter. 2. Wanhopende. 3. Onbankbaer.

1. Tim. 4. 5

Het eynde deser bercken stuck.

Dat ander deel des Capittels: van de nature en cracht der Christelicker vryheyt.

Eet selick te sgen die Eynreuten.

Welcker nae ntere bescheyden wort.

Item hare
boozwendin-
ge ende boez-
me/ de welke
beantwoort
woorden: ende
waer ghehant-
belt van ege-
burch der
middelmatig-
geer dinghen.

Tit. 1. 5.

Enc. 6. 24.

Eccl. 31. 4.

Windo. 6. 4.

Esa. 5. 8.

Item het
mit buick
der selver
wozt ontdect.

Hoe selve te
bedeeten 39.

Phil. 4. 12.

En tweedē/
tegen de gene
die op de
swacken geen
acht en daen.

Der selver
menschen
dwalinghe
wozt weder-
tept.

vyzheyt bescheemt. Sy segghen/dat sulcke din-
ghen sijn middelmatig / dat is/ in haer selven
noch goet noch quaet. Ick bekeime dat/so verre
me die middelmatieschlyk gebuyct: Maer daer-
mensche te gierichlyk begheert/ daer men te hoo-
verdiechlyk daer op coemt/ daerse overdadich-
lyk uytgestort worden/daer ist seker dat de din-
ghen dooz sulcke zonden ontrepucht worden/
die anders in haer selven gheoozloft waren. De
middelmatighe dingen worden seer wel onder-
scheiden dooz dat woort Pauli / daer hy seyt:
Den repnen sijn alle dingen repn: maer den on-
repnen ende onghelooftighen en is gheen dinck
repn/ dewyle haer herte ende conscientie besmet
is. Want waerom sijn die veruolocht die rijke
sijn/ die nu haren troost hebben/ die versact sijn/
die nu lachen / die op vbooren legghen slapen/
die den eenen acker by den anderen coope/ in der
welcker maectijden de Luytē / ende Lperē/ ende
Tamboorē/ ende wyjn sijn? Doozwaer vbooz/
gout/ende rijkdom sijn goede creatuere Gods/
ende den ghebuycke der menschen toegelaten:
ja sijn dooz de vboozsieninghe Gods daer toe ver-
oydent: Het en is ooc nergens verbode te lachen/
of versact te worden/ of tot de oude ende vader-
like besittinghen/ nieuwe besittinghen te ghe-
cryghen/ of in Wyshele ghenoeche te hebben/
of wyjn te dyncken. Dat is wel waer / maer
dat men de dinghen overbloedichlyk hebbende/
in wellusten wentelt / hem selven vol swypt/ de
zielen ende gheest in de tegenwoordige wellusten
droncken maect/ende altyt nieuwe soect/ dit
is seer verre van het rechte gebuyck der gaben
Gods. Daerom laets de onmatighe begheer-
te/ ende onghemeten overdadichheyt / ende ydel-
heyt/ende hoodverdiechheyt wech nemen: op dat
de conscientie surber zynde/ de gave Gods sur-
berlyk ghebuycke. Als het herte sal tot sulcke
soberheyt ghebracht sijn/ dan sullen sy den regel
des rechten ghebuyck hebben. Wederom waer
dese matichheyt niet en is/ daer sijn ooch de slech-
te ends gheneyne lusten te vele. Want men seyt
niet der waerheyt/ dat diekmael in een slecht en
grof cleet/ een purperen herte woont: ende dat
sontijts onder een purperen ende syden cleet/
eenbondichheyt ende ootmoedichheyt verbozghen
is. Een peghelielc in sijn oyden ende staet lede als
soo soberlyk/ oft matichlyk/ ofe tierlyk/ dat hy
ghedencke dat hy van den Heere ghevoet wort/
op dat hy leve/ ende niet op dat hy overdaet be-
dybbe: ende een peghelielc dencke/ dat dit de regel
der Christuseliker vyzheyt is / is het dat sy met
Paulo gheleert hebben. te vrede sijn/ niet het ge-
ne daer in hy is/ is het dat hy weet verueringe
ende verheffinghe te dzagen: ist dat hy gheleert
is alomme ende in allen versact te zyne / ende
hongher te syden/ overbloedichheyt ende ghezeck
te syden.

10 Vele dwalen daer in / dat sy haer vyzheyt
onvoorsichtichlyk ende sonder onderscheyt ge-
buycken / ghelyck of hen die niet gheheel ende
ongheschent en souden blyden / ten ware dat de
menschen ghetuyghen daer van waren. Ende
dooz sulcke ontydighē ghebuyck worden de
swacke broeders diekmael gheergert. Men vint
sontinghe te desen tyden / die meynen dat haer
vyzheyt niet en mach blyden staende/ ten 39 dat
sy die niet des vyzdaechs vleschly te eten / ghe-
buyckē. Ieli en straffe niet dat sy op dien dach
vleschly eten: maer men moet den valschē waen
niet de herten wech nemen. Want sy behoorden
te dencken / dat sy dooz de Christuselike vyzheyt
niet mens en ghecrygen vooz der menschen ooz-
gen/maer by God: ende dat sy also wel is ghe-

legen in het laten/ als in het doen ende gebuyck-
ken: Het is overbloedichlyk ghenoech/ ist dat
sy versacten dat vooz God daer niet en is aen ge-
legghen/ oft sy vleschly erten ofte eperen eten/ of sy
roode ofte swarte cleederen dzagen: nu is de con-
scientie vyz/ der welcker de vrycht deser vyzheyt
toecomt. Daerom of sy schoon daer nae haer
leven lanch hen van vleschly onthouden/ende al-
tyts cleederen van eenderley verwe dzaghen/ so
blyden sy dies niet te min vyz. Iae om dat sy
daer in vyz sijn/ daerom onthouden sy hen sel-
ven daer van niet vyzper conscientie. Maer die
dwalen seer schadelick die gheen acht en hebben
op de swachheyt der broederen/ de welke wy be-
hoozen also te dzagen/ dat wy geen dinck licht-
verdiechlyc en doen/ daer in sy geertert worden.
Maer niemant mochte seggen/ dat het sontijts
niet is onse vyzheyt te bewysen vooz den men-
schen. Ieli bekeime dat ooch/ maer men moet
niet groote voozichtigheyt mate houden: op
dat wy de soz ghe der swarken die de Heere ons
soo seer bevolen heeft/ niet en verlaten.

11 So wt ick van hier wat syzken van er-
gernisse/ hoe dat men die moet onderscheiden/
welcke men moet vhen/ ende welke men moet
verachten: waer npt men mach daer na besluy-
ten / wat plaetsē onse vyzheyt heeft onder de
menschen. De ghemeyn onderscheidighē be-
haecht my/ waer dooz men leert dat sommighe
ergernisse ghegeven/ ende sommighe genomen
is: want sy heeft een openbaer ghetuyghenisse
der Schyzuere / ende en druck niet onbequa-
melick npt/ dat sy bedurt. Ist dat pernant pet
doet dooz ontydighē lichtverdiechheyt/ of bertel-
telheyt/ of roeckeloozheyt/ of niet ordentlick/ of
niet te sinder plaetsē/ waer dooz de ongheloe-
de/ of swacke gheertert worden/ so salmen seggen/
dat hy ergernisse ghegeven heeft: om dat het
sijn schult is/ dat sulcke ergernisse ghecomen is.

Ende gantschelyk machmen seggen/ dat de er-
ghernisse in eenighe sake ghegeven is / als de
schult daer van/ van den auther der sake comt.
Maer ghenomen ergernisse wort genoemt als
een sake die niet te ontghē noch ongeschicktelick
ghedaen en is/ wort dooz quaetwillichheyt/ of ee-
nighe boozheyt des herten / tot een oozsake der
ergernisse ghetrecken. Want hier in was geen
ergernisse ghegeven/ maer de verkeerde npt-
legghers nemen daer npt ergernisse sonder ooz-
sake. Dooz de ghegeven ergernisse wordent
alleenlyk de swacken gheergert: maer dooz de
ghenomen ergernisse/ worden de bitter herten
ende Pharisaische gheesten gheergert. Daer-
om sullen wy d een noemen der swacken ergernisse/
ende d ander der Pharisaische ergernisse.
Ende wy sullen het ghebuyck onser vyzheyt
also matighen/ datse sal moeten der onwetent-
heyt der swacken broederen wijchen/ maer niet
der wyzheyt der Pharisaischen. Want watmen
behoort der swackheyt der broederen toe te ge-
ven/ dat leert Paulus ghenoech in vele plaetsen/
ghelyck daer hy seyt: Die swack sijn uut geloo-
ve/ neemt die op. Item / Laet ons vooztaen
niet meer malkanderen oozdeelen/ maer veel
meer toetsen dat den swacken broedere gheen er-
ghernisse ghegeven en worde/ ofte oozsake tot
vallen/ ende vele andere dinghen tot dit ghevoe-
len/ de welke men bet can npt de plaetsē halen
dan hier in brenghen. De somma is/ dat wy die
sterck sijn/ moeten der swacken eranchheyt dzag-
ghen/ ende ons selven niet behaghen/ maer dat
een peghelielc moet sijnen naesten behagghen tot
goet ende tot stichringhe. Op een ander plaetsē
seyt hy: Maer siet toe dat dese uwe macht geen
ergernisse

Et seer scha-
delicke bee-
gripinge van
sommighe
wozt ontdect.

Teghenwoz-
pinghe.
Antwoort.

Wat oozsake
van den ban-
del der Chris-
teliker vyz-
heyt/ comt
wel te pas
wat te spreke
van de erger-
nisse/ der
welcker sooz-
ten tweedē
ley is.

Ghegeven
en genomen
ergernisse.

Rom. 14. 7.
Rom. 14. 13.

Oozt begrip-
der leere van
ghegeven en
gernisse.
Rom. 15. 1.

erghernisse en ghebe den ghenen die swack zijn. Item / Al wat in het vleesch-hups vercocht wort / dat eet / niet vraghende om der conscien-
 tien wille. Ick segghe uwe consciencie / ende niet eens anders. Eyndelick weest sulck dat ghy gheen erghernisse en gheeft / noch den Joden / noch den Grieken / noch der Gemeente Gods. Item noch op een plaecte: Ghy zijt tot vyz-
 heyt gheroeppen / alleenlick siet toe dat ghy uwe vyzheyt niet en gebuyckel den vleesche tot ooz-
 sake / maer dient malcanderen in der liefde. Het is doorwaer alsoo / onse vyzheyt en is ons niet ghegheben reghen onsen swacken naesten / den welcken wy allefins moeten nae den reghel der liefde dienen: maer veel meer dat wy vrede met God hebbede / in onse consciencien oock vreed-
 samllick onder de menschen leven. Maer hoe seer der Pharisien erghernisse te achten is / dat leeren wy upt de woorden des Heren / niet de welcke hy ghebet dat nense late varen: want sy zyn blind / ende leyders der blindē. De Disci-
 pulen vermaenden Christum dat de Phari-
 seen dooz syne woorden geerget waren. Chri-
 stus antwoort dat nense moet laten varen / ende op haer erghernisse niet achten.

12 De sake blijft nochtans noch onseker / ten zy dat wy weten wie wy moeten vooz swack / ende wie wy moeten vooz Pharisien houden / sonder dit onderscheyt en sie ick gantschlick niet / hoemen onder de ergernisse can de Christelike vyzheyt ghebruycken / dewyle het nem-
 mermeer en soude onder groot peryckel comen geschien. Maer ick achtē dat Paulus seer claer-
 lick beschreven heeft / beyde met leere ende met exempel / hoe verre wy de vyzheyt moeten matighen / ofte met erghernisse ghebruycken. Als hy Timotheum tot sijn gheselschap aen-
 nan / so heeft hy hem besnede: maer hy en heeft niet comen daer toe ghebracht worden / dat hy Titum soude besnijden. Dit waren twee ver-
 schepden wercken / sonder eenighe veranderinge des raets ofte des herten. Te weten / in de bes-
 snijdinghe Timothei / dewyle hy van allen vyz was / so heeft hy hem selven aller dienstbaerheit ghemackit: ende hy is den Joden als een Jode ghe worden / om de Joden te winnen: den genen die onder de Wet / om de gene die onder de Wet wa-
 ren / te winnen: hy is allen al ghe worden om velen salich te maken / gelijck hy ergens schrijft. Hier hebben wy een goede mate der vyzheyt / als wy ons moghen niet eenighe vyzicht mid-
 delmatich houden. Wat hy aengesien heeft als hy sterckelick weygherde Titum te besnijden / dat betuycht hy selve / aldus schrijvende: Maer oock en wert Titus die met wy was / hoewel hy een Griek was / niet bedwonghen besneden te worden / om sommigē valsche vooeders wille die in gheromen waren / om onse vyzheyt te be-
 proeben die wy hebben in Christo Jesu / om dat sy ons souden tot dienstbaerheit vyzinghen / den welcken wy niet selfs vooz eenen tijt en weken dooz onderwoydinghe / om dat de waerheyt des Euangeliums soude by u blijven. Hier hebben wy den noot om de vyzheyt te beschermen / als de swacke consciencien / die souden dooz der valscher Leeraren onrechte begeerte verliesen. Al-
 om moctmen der liefde dienen / ende de strich-
 inge des naesten aensien. Alle dinghen zyn wy ge-
 oozlost (seyt Paulus ergens) maer alle dinghen en zyn niet mit: alle dinghen zyn wy ghecoozlost / maer alle dinghen en strichten niet. Niemand en soeckē dat sijne is / maer dat eens anders is. Daer en is niet claerders dan desen regel / te we-

ten / dat wy onse vyzheyt sullen ghebruycken / i st dat het dient tot strichinghe onses naesten: ende dat wy ons sullen daer vout onthouden / is dat het onsen naesten also niet mit en is. Daer zyn sommighe die vermenen dat sy de voozichtigheyt Pauli naevolghen / hen selven van de vyzheyt onthoudende / hoewel sy gheenfins en soeckien daer mede haren naesten te dienen. Want om dat sy haer eygen ruste volgen / so willen sy wel dat alle meldinghe der vyzheyt begraven ware: hoewel het soumtijts alsoo noodich is tot des naesten nutticheyt / de vyzheyt te ghebruycken tot haer voozdeel ende strichinghe / als de selve soumtijts tot haer voozdeel te matighen. Het be-
 taemt den Godsaligen mensche te dencken / dat hen in uptwendighe dinghen is daerom vyz macht ghegeven / op dat hy tot alle wercken der liefde te bequamer ende bereyder zy.

13 Al wat ick gheleert ende ghesproken hebbe van de erghernisse te schouwen / dat wil ick van de middelmatighe dinghen die in haer sel-
 ven noch goet noch quaet en zyn / verstaen heb-
 ben. Want dinghen die noodich zyn ghedaen te worden / die en moctmen dooz gheen vzeese van erghernisse laten. Want ghelijck wy onse vyz-
 heyt moeten der liefde onderwoyden / also moet oock wederom de liefde onder de supere-
 heyt des gheloofs staen. Wy moeten wel hier oock de liefde aensien / maer also dat wy om on-
 ses naesten wille / God niet en vertooyen. Ick en prijse niet de ongherechtigheyt der ghener die gheen dinck en doen anders dan met oproec /
 ende hebben lieber alle dinck ontweeten te scheu-
 ren dan te ontnaepen. Men moet oock die niet hoozen / die de andere tot duysentiger ley ongod-
 delicke leydende / seggen dat sy moeten also doen op dat sy haren naesten gheen erghernisse en ge-
 ven: hoewel sy daerentussehen de consciencie haers naesten tot quaet strichen: vooz nemelick als sy sonder eenighe hope van upt te comen / al-
 tijts in den selven dreck blijen stekende. Ende is het dat haer naeste behoort dooz leere ofte exempel ghesticht te worden / so seggen dese listi-
 ghe menschen / dat hy moet niet melck onder-
 houden zyn / den welcken sy seer boose seynighe meyminghe vooz melck in gheven. Paulus ver-
 haelt wel dat hy de Cozintchen heeft niet melck ghevoedt: Maer hadde te dier tijt de Paepsehe
 Misse gewest / soude hy oock misse gedaen heb-
 ben om den swacken Cozintchen melck te ge-
 ven: Doorwaer melck en is gheen seyn / so lie-
 ghen sy dan dat sy die niet melck doeden / die zy onder den schijn sulcker soeticheyt / wycedelick dooden. Ende of wy schoon toe lieten dat sulcke bepusinghe waer vooz eenen tijt te prijzen / hoe langhe sullen sy ten eynde hare hinderen de self-
 de melck te vyzicken gheven? Want ist dat sy nemmermeer groot en worden / soo dat sy pin-
 ners eenighe lrehtē spijse moghen draghen / soo ist seker ende gewis dat sy oock noot en zyn niet melck gevoedt gheweest. Dat ick nu niet seker-
 pelicker met hen en handele / daer toe beweghen wy twee oozsaken / te weten / om dat hare beu-
 selinghen ende seughenē nau weerdelich en zyn weder leyte te worden / dewyle sy by alle verstan-
 dige te rechte veracht zyn. Woven desen dewyle ick dat niet sonderlinge geschrijften gedaen heb-
 be / so en wil ick hier geenē arbeyt te verghcefs doe. De Lesers sullen alleenlick dit wete: Wat
 ergernissen de duvel ende de werelt ons voozt-
 byegt / om ons af te wende vā het gene dat Go-
 de behaechlick is / of om ons te ver hinderen dat wy Gods gebot niet na en volge / so sullē en wy dies niet te min neer stichlick vooztbare. Te an-
 deren /

Maer oock
 soege dragē
 de vooz be-
 strichinghe der
 swacken ende
 des naesten.

Also noch-
 tan / dat dese
 leere van de
 middelmatig-
 ge dinge wel
 verstaen sal
 worden.

1. Cor. 8. 9.

1. Cor. 10. 25.

Gal. 5. 13.

Van de Phari-
 seische ofte
 ghenomen
 erghernisse.
 Matt. 15. 14.

Wie datmen
 sal houden
 vooz swacke
 si Pharisien.

Dit wort be-
 wesen met
 exempel / est
 met de leere
 Pauli.
 Act. 16. 3.
 Gal. 2. 3.

1. Cor. 9. 19.

1. Cor. 9. 21.
 22.

Maer upt in-
 kenen mach
 een rechte
 maticheyt
 der Christelic-
 kee vyzheyt.
 Gal. 2. 3.

Wat vooz
 een vyzheyt
 wy voozfa-
 helick moeten
 beschermen:
 niet alleē niet
 achtende de
 vyzheyt.
 1. Cor. 10. 23.
 Ende 8. 12.

1. Cor. 3. 2.

Want be-
 dinghen die
 noodich zyn
 ghedaen te
 worden / en
 salmen gree-
 sin vooz ee-
 nige vzeese vā
 erghernisse
 arctice wegen
 laten.

derē/wat perijckel het 3p dat ons staet te comē/
dat het nochtans niet 3p en is selfs een stroo
hzeet van den bevelē Gods af te wjcken/en dat
het niet gheoozloft en is/dooz eenige vooz wē-
dinghe pet te aenguaen dat 3p niet toe en laet.

14 Nu dewijle de geloovige conscientien dooz
het privilegie deser v3pheypt / die icli boven be-
schreven hebbe / berregeen hebben dooz de wel-
daet Christi / dat 3p niet verwerret en wordē in
eenighe stueken der onderhoudingen der dingen
die de 3pere ons heeft willen v3p laten : soo ve-
supten wy dat 3p van aller menschen macht
v3p ende los zijn. Want het en betaent niet dat
Christus soude den lof sulcker grooter weldaet/
of dat de conscientien souden de v3ucht daer van
verliesen. Men moet ooc niet achten dat 3p een
driek van clepuder weerde / de welke Christus
soo diere ghecocht heeft : te weten / die 3p niet
niet gout ofte silver / maer met sijn eppen bloet
gecocht heeft : soo dat Paulus hem niet en ont-
siet te seggen / * dat de doot Christi te verghefs
wordt / ist dat wy onse zielen de macht der men-
schen onderwoyzen. Want hy en handelt an-
ders niet in sommighe Capitelen des Send-
brieffs tot de Galaten / dan dat Christus ons
verduyfter / ofte eer te niete wordt / ten 3p dat
onse conscientien in haer v3pheypt blijven staen-
de : van de welke 3p vooz waer af vallen / isē dat
3p inogen nae menschen goetduicken aen wet-
ten ende insertingen ghehouden worden. Maer
ghelijck dit een sake is seer weerdich om te we-
ten / alsoo heeft 3p oock langher ende claerder
wrtlegginghe van noode. Want soo haest als
van de aflegginghe der menshelicker insertin-
ghen een woort gesproken wort / soo wort daer
grootte beroerte / eenddeels van oproermakers/
ende eenddeels van lasteraers voozt ghebacht :
ghelijck of alle ghehoorzamheyt der menschen
verwoyzen / ende wech ghenomen wordē.

15 Daerom op dat niemant over desen sicut
en valle / so moeten wy ten eersten aenmercken /
dat in den mensche dobbel regeeringe is : te we-
ten / een gheestelike regeeringhe / waer dooz de
conscientie wort tot Godsalicheyt ende Gods-
dienst onderwesen : ende een Politische regee-
ringhe / waer dooz de mensche in menshelike
ende eerliche wercken die onder de menschen te
onderhouden zijn / woort onderwesen. Dese twee
regeeringen pleychtmen te noemen gheestelike
ende werelche Jurisdietie : met welke namē
eyghentlick ghe noech beduyt wort / dat de eer-
ste regeeringe het leven der zielen aengaaet / ende
dat de tweede regeeringe is gheleghen in din-
ghen die dit teghenwoordighe leven aengaaen :
niet alleenlick in het spysen ende cleeden / maer
oock in werten te voozdenen ende geven / waer
dooz de mensche mach onder de menschen heyl-
lichelick ende eerlich leven. Want de eerste rege-
ringhe heeft haer sate in de inwendighe ziele /
maer dese ander schijck ende boecht de uytwen-
dighe zeden alleenlick. De eerste mogen wy een
gheestelick rijk noemen : de ander een Politisch
rijk. Ende ghelijck wy dese twee regeeringen
ghebeyt hebben / alsoo moeten we eenē yeghe-
like op haer selven aenmercken / ende alsinen de
eene aenmerckē / soo moeten men het herte van de
ander afwenben. Want 3p zijn in den mensche
ghelijck twee werelden / in de welke verschey-
den Coninghen ende verscheyden wetten mo-
ghen wesen. Dese onderscheydinghe sal maken
dat wy het gene dat het Euangelium leert van
de gheestelike v3pheypt / niet en sullen verkeer-
delick tot de Politische ordeninge trecken : ghe-
lijck of de Christenen dies te min nae de uyt-

wendighe regeeringhe den menschelicken wet-
ten onderwoyzen waren / om dat hare con-
scientien vooz God v3p zijn : ghelijck of 3p daer-
om van alle dienstbaerheyt des lichaems ver-
loft waren / om dat 3p naeden gheseyt v3p zijn.
Boven desen dewijle oock in de insertingen die
schynen tot het gheestelick rijk te dienen / wel-
soude moghen seylt 3p / soo moeten wy oock
daer in een onderscheyt maken / om te weten / de
welke wy vooz goet ende recht moettē houden /
also met den woorde Gods over een comende :
ende wederom welke niet en behooren by de
Godsalighe plaecte te hebben. Om van de Po-
litische regeeringhe te handelen / sullen wy er-
ghens plaecte hebben. Ick en wil oock nu te-
ghenwoordighelick van de kerckelike wetten
niet spreken : want de volcomen handelinghe
daer van / sal in den vierden boeck bequamelic-
ker comen / daer wy van de macht der Christe-
liker gheneynte sullen spreken. Dit sal dan het
beslyt deser handelinghe wesen. Dese sake die
(ghelijck icli gheseyt hebbe) in haer selven niet
seer duyster noch verwerret en is / maect den
sommigen swaricheyt / om dat 3p geen goet on-
derscheyt en maken tusschen de regeeringhe der
conscientie en de uytwendighe regeeringe. Boven
desen wort de swaricheyt vermeerder / dooz het
gene dat Paulus seyt / datmen moet der Over-
heyt ghehoorzam zijn / niet alleenlick uyt v3ese
der straffe / maer oock om der conscientie : waer
uyt volcht dat de conscientien ooc aen de Poli-
tische wetten gebonden zijn. Ware dit alsoo / soo
soude het al te niete 3p / dat wy weynich te vo-
ren gheseyt hebben / ende noch seggen sullen van
de gheestelike regeeringhe. Om de ten knoop te
oewerten / moetmen ten eersten weten wat de
conscientie 3p : het welke ons het woort in hem
selven en verclaren. Want ghelijck wy segghen
dat de mensche weten / als 3p met den geest ende
berstant de kennisse der dingen vaten waer uyt
fientie ofte wetenschap comt / alsoo oock als 3p
een gevoelen hebben des oordeels Gods / welck
ghevoelen hen is als een inwendich ghetuyge /
dese niet en laet hare zonden verberghen / maer
treckse overwinnen tot den Richtstoel Gods :
dat gevoelen wordē genaemt conscientie. Want
3p is een driek midden tusschen God ende de
menschen. Om dat 3p den mensche niet en laet
in hem selven / onderduicken dat hy weet /
maer verbodt hem soo langhe dat 3p hem tot
bekenninge der schuld bryngt. Dit ist dat Pau-
lus meyn als hy seyt / dat de conscientie oock
nede den menschen betuyfht / als 3p dooz hare
gedachten beschuldicht oft onschuldicht woort
den in het oordeel Gods. Een enkel kennisse
mochte in den mensche besloten blijven. Soo
dan hit ghevoelen dat den mensche vooz den
Richtstoel Gods treckt / is den mensche als
een bewaerder gegeven / om alle sijne verborgen
wercken ende ghedachten te aenmercken / op
dat gheen dink verborgen en bliue. Hier uyt
comt dat oude spreekwoort : De conscientie is
duyffent getuygen. * Alsoo heeft Petrus de ant-
woorde der goeder conscientie ghestelt vooz een
gherusticheyt des herten / als wy van de ghe-
nade Christi seker zijnde / ons selve ondertaeft
vooz God stellen. Ende de authen des Send-
brieffs tot de Hebreen seyt : * dat de gheloovighe
geen conscientie der zonde meer en hebben / vooz
verloft ende v3p te zijne / soo dat de zonde niet
meer en woecht noch beschuldicht.

16 Daerom ghelijck de wercken een aensien
hebben tot de menschen / alsoo siet de conscientie
op God : soo dat de gorde conscientie niet an-

Men moet
oock acht
hebben / of de
insertinghen
met Gods
woort ooc
een comen /
ofte niet.

Lib. 4. cap. 20.

Beslyt deser
handelinghe.

Item 13. 7.
ende 5.

Op dat claer
der blicken
mach / hoe de
conscientien
aen de men-
schelike ins-
sertinghen
ghehouden
worden : soo
wort eer-
lick vooz ghe-
dragen een
beschrivinge
der Conscien-
tie.

Welcke mee
apostolische
ghetuygens-
sen verclaert
wort.
Item. 2. 15.

* 1. Pet. 3. 21.
* Heb. 10. 2.
* Daer nae
wordt bes-
toont / wat
op sicht de
conscientie
heeft op do-
cunwighe ghe-
hoorzam-
heyt : eestel-
lick / in die
dinghen / die
in haer selven
ofte goet 3p /
ofte quaet
3p daer na /
in middelma-
tighe dinghen.

Maer dat de
ghene weder-
seylt 3p /
welcke regen
de natuer
ende cracht
der gheestel-
liker v3p-
heyt sonder
geen : soo wort
geleert dat de
conscientien
de Godsal-
ghen / ten aen-
lien van de
middelma-
ghe dinghen /
v3p 3p van
de strecke der
menshelike
ker insertin-
ghen.
1. Cor. 6. 20.
ende 7. 23.
1. Pet. 1. 18.
* Gal. 5. 7. 4.

Welck soo
te bescreuen is /
dat dat ghe-
stelike regi-
ment van dat
Politische
ofte vooz ghe-
like onder-
scheyden
wordē.

Item / dat
oock de wet-
ten welke
sien op het
eerste / moeten
aenmerckē
3p / ende
dat se niet on-
rechtelick
van het laet-
ste derlaet
worden.

ders en 3p dan inwendighe geheelheyt des her-
 ten. Hierom schryft Paulus dat de vervullin-
 ghe der Wet is de liefde upt supverder conscien-
 tie/ ende onghewepensden gheloove. Daer na be-
 wijst hy oock in het selve Capittel / hoe wijt sy
 seht van enckel verstant/ segghende/ dat sijn-
 mighe waren van den geloove gevallé om dat
 sy goede conscientie verlaté hadden. Want niet
 dese woorden gheeft hy te kennen dat de con-
 scientie is een levende ghesintheyt om God te
 dienen/ ende een oprechte begheerte om Gods-
 lichlick en heylighlick te leven. Somtijts wort
 sy oock tot de menschen bestreect / ghelyck als
 Paulus betuycht / dat hy ghearbeyt heeft om
 niet goeder conscientie te wandelen voor God
 ende voor de menschen. Maer dat wort alsoo
 gheseyt / om dat de uptwendighe vruchten der
 goeder conscientie oock tot de menschen comen.
 Maer om ephgentlick te spreken/ de conscientie
 aensiet God alleen/ gelick ick nu geseyt hebbe.
 Hierom segghen wy dat een wiet de conscientie
 verbint / soo verre sy enckellick den mensche ver-
 bint sonder de menschen aen te sien/ maer ghe-
 lyck of hy niet God te handelen hadde. Exem-
 pel/ God en heeft niet alleenlick gheboden het
 herte supver ende reyn te houden van alle on-
 cuspheyt / maer verbiedt oock alle oncusphe
 woorden/ en uptwendighe vertelheyt. Al waert
 dat gheen mensche in de werelt en keede/ soo is
 myn conscientie deser Wet onderwoypt. Daer-
 om die hem selven oncuspheclich dyaecht/ die en
 sondicht niet alleenlick om dat hy sijne naechten
 een quaet exempel gheeft/maer de conscientie is
 oock schuldich voor God. Het is een ander aen-
 merckinge in middelmatige dingen die in haer
 selven noch goet noech quaet en zijn. Want van
 sulcke dinghen moeten wy ons onthouden / ist
 dat sy eenighe ergheerisse maken: maer dat ge-
 schiet niet vyper conscientie. Alsoo spreect Pau-
 lus van het vleesch dat der Afgoden geoffert is:
 Ist dat penant (seyt hy) swaricheyt daer in
 maect / soo en eet dat niet om der conscientie/
 Ick segge niet om uwer conscientie/maer om
 des anders. De gheloovige mensche soude son-
 dighen als hy eerst vermaent sijnde/niet te min
 sulck vleesch ate. Maer hoewel het hem om
 sijns broeders wille noodich is hem selven daer
 van te onthouden / ghelyck God dat ghebedt:
 soo en verliest hy nochtans de vryheyt sijnder
 conscientie niet. Hier sien wy hoe dese Wet het
 uptwendighe werck alleenlick verbint/ ende laet
 de conscientie vry.

Het xx. Capittel.

Van den ghebede, het welke de voorneem-
 ste oeffeninghe des geloofs is, ende waer door
 wy de weldaden Gods daghelick ontfanghen.

Wet het ghene dat dus langhe ghehandelt
 is/ aenmercken wy elaelick/ hoe naecht
 ende pdel/ende arnt de mensche is van alle goet:
 ende hoe hem alle middelen der salicheyt gebre-
 ken. Daerom ist dat hy middelé soeck om sijn-
 der armoede te hulpe te comen/so moet hy by-
 ten hem selven gaen/ ende die hulpe elders soe-
 ken. Daer nae is verclaert / dat de Heere hem
 selven ghewillighlick ende middelé ons vooz-
 stelt in Christo sijnen Sone: in den welken hy
 ons vooz onse ellendicheyt alle gheluckicheyt/
 vooz onse armoede allen rickdom voozstelt: in
 den welck hy de hemelsche schatten ons opet:
 op dat onse gantse geloove sijnen lievé Sone
 aensie/ alle onse verwachtinghe in hem 3p/ende
 alle onse hope op hem ruste. Dit is wel een se-
 crete ende verborghen Philosophie/ ende en can

door gheene menschelike argumenten ghevaet
 worden: maer die leere die den Heere de oogé
 gheopent heeft / op dat sy in sijn licht het liehe
 sien. Ende als wy door het gheloove gheleert
 zijn / te bekennen dat al wat ons noodich is/
 ende ons in ons selven ghebycecht / in God is
 ende in onsen Heere Jesu Christo / te weten / in
 den welken de Vader heeft willen alle volheyt
 sijnder mildicheyt stellen / op dat wy alle daer
 upt als upt een seer rijcke fonteyne scheypen:
 soo moeten wy't oock in hem soecken ende met
 bidden van hem begheeren/ dat wy geleert heb-
 ben in hem te zijne. Wat anders dat wy weten
 dat God een Heere ende ghever alles goets is/
 en ons verweckt op dat wy't van hem begeere:
 ist dat wy nochtans tot hem niet en gaen noch
 van hem begeeren/so en salt ons geen voozdeel
 doen/ maer sal wesen ghelyck of penant eenen
 seht die in de aerde begraven / hem ghetoont
 ware/ verachte en vergate. Daerom de Apostel
 willende bewijzen dat het waerachtich geloove
 niet en can ledich zijn/ vā de aéroepinge Gods/
 heeft dese oorden ghestelt: te weten / ghelyck het
 geloove comt upt den Euangelio/ dat also onse
 herten door het geloove verweckt en geschickt
 worden om God aen te roepen. Ende dit is het
 selve dat hy weynich te vooz gheseyt hadde/ te
 weten/ dat de Geest der aenmeninge tot kinde-
 ren/ die de ghewenisse des Euangelij in onse
 herten versegghelt / onsen gheest verweckt ende
 opheft / soo dat hy sijne begeerten derf God te
 kennen gheven / ende onuytspreekelike suchen
 verweckt / ende met betrouwen roept: Abba
 Vader. Soo moeten wy dan dit stuch dat wy
 boven alleenlick een weynich aengheroeft heb-
 ben/ nu breeder handelen.

2. Soo hebben wy dan door de weldaet des
 gebets toeganck tot dien hemelschen rickdom/
 die ons by den hemelschen Vader wech ghelept
 is. Want het ghebedt is als een ghemeynschap
 der menschen met God / waer door wy in het
 heylighdom Gods getreden / hem tegenwooz-
 dichlick van sijne belofte aen spreken: op dat sy
 het gene dat wy wanneer het noot is/ bevinden
 dat waerachtich te zijne dat wy geloofst hebbé/
 als hy't ons door sijn woort heeft te kennen ge-
 gheven. Soo sien wy dan dat ons gheen dinck
 en wort voozghestelt om van den Heere te ver-
 wachten/ dat ons niet oock geboden wort niet
 bidden te cypfchen: alsoo ist waerachtich/ dat de
 schact die ons door het Euangelium getoont/
 ende door het gheloove gesien zijn/door het ghe-
 bedt uptghegraven worden. Nu hoe noot salie-
 lick ende hoe menschlijns woorderlick de oeffe-
 ninghe des ghebedts 3p/ dat en can niet gheene
 woorden ghenoech verclaert worden. Het en is
 voozwaer niet sonder oorzake dat de hemelsche
 Vader de eenighe hulpe ende versekerheyt be-
 tuycht in de aenroepinge sijns naems ghelegen
 te zijne/ te weten/ door de welke wy de teghen-
 woordicheyt sijnder voozsteninghe/ waer in de
 hy onse saken ernstichlick besoycht: ende sijnder
 cracht door de welke hy ons / die wy cranck
 ende swack zijn/ onderhoudt: ende sijnder goet-
 heyt / door de welke hy ons die ellendichlick
 niet de zonden beladen zijn/ in genade ontfanght/
 tot ons roepen ende verreegen: int coyte/ waer
 door wy hem roepé / op dat hy hem geheel ons
 teghenwoordich bewijse. Hier upt gheerighen
 onse conscientien uptnemende groote vrede ende
 gherusticheyt: want als wy den noot die ons
 benaut / den Heere verclaert hebben/so zijn wy
 selfs daer in seer wel gherust / om dat alle onse
 berdyet hem niet verborghen en is/ den welken
 wy ghe-

1. Tim. 1. 5.

Acto. 24. 16.

1. Cor. 10. 28.

De eenighe
deser leere/
met den hant
del des ghe-
toofs.

het gebuick
van de leere
der aenroep-
punge Gods.

Rom. 10. 14.

Rom. 8. 26.

Descheyden-
ghe des ghe-
bedts.

Hoorsake-
licheyt.

Antlicheyt.

1.
De somma
van tghere
dat verclaert
is van den
begriene deses
boer: ende
een vooz-
ganc tot de
leere van de
aenroepinghe
Gods.
Coloss. 1. 26.

Wp gheloooven ende seker zijn dat hy ons seer gonstich is/ ende ons seer wel can helpen.

3 Maer yemant mochte seggen: Weet hy het niet wel ghenoech/ oock als wy het hem niet en vermanen waer in wy benaut worden/ en wat ons ghebreect: soo dat het eenichsins mach te vergeefs schijnen dat wy hem niet onse gebeden betoere/ gelijk of hy door de vingeren sage/ ofte oock stiepe tot dat hy door onse stemme opgeweckt wort: Maer die also beslupten/ die en aenmercken niet tot wat eynde de Heere de sijne heeft seeren bidden. Want hy en heeft dat niet so seer om sijner wille/ maer veel meer om onser wille verozient. Hy wil wel dat sijn reecht hem ghegeven worde/ gelijk het oock betaemt/ als de menschen bekennē dat al wat hen voozderleek is/ ende wat sy inoghen begheeren/ van hem comt / ende dat sy dit door het ghebedt betuyghen. Maer de nuttelicheit deser offerhande niet de welke God gediet wort/ comt ons toe. Daerom hoe de heylighe Vaders op de weldaden Gods in sien selven ende by andere seerder en met grooter betrouwe geroemt hebben/ soo veel te seerder zijn sy tot bidden verweckt gheweest. Het eenige exempel Elie sal ons genoech wesen: de welke van den raet Gods seker zijnde/ den Coninck Achab niet lieftveerdichlike reghen beloofte/ maer heeft nochtans sochtvuldich op sijne knyen gebeden/ ende sijnen dienst knecht tot seven reysen toe ghesonden om te besien of den reghen quam: niet om dat hy twyfelde van de belofte die hy verondicht hadde/ maer om dat hy wiste dat hy behoozde sijne begheerte Gode te openbaren/ op dat het gelooove niet in luyheyt en stiepe. Daerom hoewel God vooz ons waerheit/ ende oock dickmael onghelieden ons te hulpe comt/ dewyle wy in onse ellendicheden plomp ende onghewoelich zijn: soo is het nochtans ons seer noodich/ dat wy hem sonder ophouden aenroepen: ten eersten op dat onse herte door ernstighe ende yperighe begheerte om hem te soecken/ lief te hebben/ ende te dienen/ ontfeken worde/ dewyle wy gewent worden in allen noot onse wylvlucht tot hem te nemen. Ten anderen/ op dat gheenderley lust noch begheerte in onse herte en come daer van wy ons sonden schamen God ghetuyge te maken/ dewyle wy leeren alle onse begeerten vooz hem te brengen/ ende onse herte vooz hem wyl te stozten. Ten derden/ op dat wy bereyt worden om met waerachtighe danckbaerheyt des herten/ ende oock niet dancksegginge sijne weldaden te ontfanghen/ gelijk wy door onse ghebet vermaent worden dat sy ons door sijn hant ghegeven worden. Boven desen op dat wy het ghene dat wy gebeden hadden/ vereregghen hebende/ ende seker zijnde dat hy onse begeerte volbracht heeft / daer door te yperichlikeer beerecht worde om sijn mildicheyt te bedencken: ende oock mede niet meerder lust ontfangen dat wy bekennen door onse ghebeden verereggen zijn. Ten laetsten/ op dat sijn voozsieninghe in onse herten na onse swaerheyt versterke worden/ door het ghene dat wy bedinden ende verereggen: dewyle wy verstaen dat hy niet alleenlike beloofte/ dat hy te gheinder tyt en sal verlaten / ende niet alleenlike ons den wech opent om hem ten tijde des noots te soeke ende te aenroepen/ maer dat hy altyt sijn hant uptgestrecht heeft/ om de sijne te helpen: dat hy ons niet en bedriecht niet woorden/ maer met tegenwoozdige ende trachtige hulpe beschermt. Dit is de oorzaak waerom onse seer ghenadighe Vader/ hoewel hy nemmermeer en slaeyt noch af laet/

nochtans hem selven dickmael laet schijnen ghelyck of hy ons verliete/ ende stiepe/ om dat hy ons/ wy die anders trachte ende luy zijn/ soude alsoo tot onsen grooten voozdele verwecken en oeffenen. Soe doen die dan veel te dwaesfelick/ die willen de herten der menschen van briden afwenden/ seggende/ dat de voozsieninghe Gods die tot bewaringe aller dingen de wachte hant/ te vergeefs door onse aenroepinghen vermoeyt wort. Want de Heere hierentegghen en betuycht niet te vergeefs/ dat hy naer hy is den genen die sijn naem in der waerheyt aenroepen. Het is oock groote dwaesheyt dat sommighe segghen datmen te vergeefs bidt/ om de dinghen die de Heere van selfs bereyt is te gheven: dewyle hy wil dat de dinghen die wy door sijn vylwillige mildicheyt gheerigghen/ gheacht worden door onse ghebeden vereregghen te zijne. Het welke betuycht wort door vele sententien die niet dese seer schoone sententie Davids over een comen: De ooghen des Heeren zijn over de rechtveerdighe/ ende sijne ooren tot hare ghebeden: door de welke voozsieninge Gods die van selfs der Godsaligen salicheyt besocht/ ons alsoo wort aenghezezen dat nochtans de oeffeninghe des gheloofs niet verswaeghen en wort/ waer door de luyheyt ende onghewoelichheyt wort wyl de herten der menschen wech ghenomen. Soe waken dan de ooghen des Heeren om der noot salichheyt der blinde te hulpe te comen: maer sy wil oock wederom onse suchten hoozen om sijn liefde tot ons te beter te bewysen. Ende alsoo ist beyde waer/ te weten/ dat de ghene die Israael bewaert / niet en slaeyt noch sluymert: ende dat hy nochtans af laet/ ende hem selven houdt ghelyck of hy ons vergheten hadde/ als hy siet dat wy luy en ston zijn.

4 Dooit om wel ende behoozlike te bidden sal dit de eerste reghel zijn/ te weten/ dat onse herte ende gheest niet anders ghestelt en sy/ dan het den ghene betaemt die gaen om niet God te spreken. Het welke wy sulken vereriggen ist dat onse geest de vleeschelike sozgen ende ghebachtē ten aflegghende/ waer door hy soude inoghen van het recht ende supber aenschouwen Gods verhuudert ende afgewent worden/ niet alleenlike gheheel tot bidden ghestreke worde/ maer oock soo verre het mogelijk is / boven hem selven verhebe worde. Ick en eysche hier niet dat onse geest alsoo vyl sy/ dat hy door geen sochtvuldicheyt ghepint noch ghequelt en worde: want de ypericheyt tot bidde moet door groote benaetheyt in ons ontfeken worden/ ghelyck wy sien dat de dienstlike Gods haer groote quellinge ende sochtvuldicheyt betuyghen/ als sy segghen/ dat sy wyl den diepen afgront/ ende wyl den mont des doots haer elage tot de Heere stozten. Maer ick segghe datmen moet alle vzeende sozge wech wooye/ door de welke onse gheest onghestadich wort/ ende herwaerts ende gints waerts ommedegheven/ en wyl den hemel getrocken/ en te neder gedruckt in de aerde. Als ick segghe/ dat onse gheest moet boven hem selven verheven worden/ daer mede meyne ick dat hy gheven van dien dinghen die onse blint ende dwaes vernuft pleecht te diehten/ en behoozt vooz het aenschijn Gods te brengen/ noch hem selve in sijn ydelheyt gebange houden/ maer tot verpicheyt die Gode behaecht/ op te klimmen.

5 Dese twee dingen behooztmen wel aen te mercken: te weten/ dat soo wie hem bereyt tot bidden/ alle sijne stinnen ende begeerten daer toe wende ende voeghe/ ende niet gheen dwalende ghedachten becommet en woorden/ ghelyck het

T'besluit/ dat de aenroeyinghe Gods een seer nuttelike oeffeninghe is/ d'welck niet die ghebruycklike oeffeninghe is. Psal. 145. 18.

Psal. 34. 16.

Psal. 121. 4.

111. Sekere regels des Charities lieken gheberts. Eerstelick/ dat wy God niet eerebedinghe aenspreken.

Hoedanich een Charities liek hert moet geschickt zijn.

Psal. 130.

* Daerom moetmen hier sien: Eerstelick/ dat wy alle lichaemliche bedriechen die ch gedachte hebbaide onsen blint ende stinnen en salcken ter bidden. L. 138.

11. Teghenwoozpinghe. Dese oeffeninghe schijn ommit ende te vergheefs te wesen: owerindes God wys ende goet zijnde/ weet wat ons van nooden is ende yperichlike. Antwoort/ genomen van de ufsertinghe ende het eynde des gheberts.

Bewijs door een exempel.

1. Reg. 18. 42. 43.

Bewijs ghenomen van de nootfakelicheyt.

Bewijs ghenomen van't gene dat eerlick is.

Bewijs ghenomen van de bedienighe bedienighe ghe omes amptes.

Bewijs ghenomen van de overlegginge der Goddeliker boozsichticheyt.

Psal. 44. 24.

pleecht te geshien. Want daer en is geen dinc seerder tegen de eerbiedinge die wy Gode schuldich zijn/ dan de lichtbeerdicheit die wy te veel te dertel en sozgheloose vyzpheet comt. In welke sake wy moeten soor veel te seerder arbeiden/ hoe wy meerder swaricheit daer in vinden. Want niemant en is soo neerstich noch seer begheben tot bidden/ hy en ghevoelt wel vele verdoyende ghedachten hem aencomen/ die den loop des ghebedts vzekien/ ofte door eenighe afweydinge des gheests/ verhanderen. Maer hier moeten wy gedencken wat grooter onweerdicheit het is/ dat wy als God ons laet gemeenschaemlich met hem sprekken/ soo groote vziendelicheit nusspreekken/ den Hemel met de Aerde vermenghende/ bewijle onse gheest niet en can door eerbiedinghe aen hem ghebonden blyden: maer gelijck of wy niet enen gheneynen ende verachtelicken man sprekken/ in het bidden hem verlatende/ herwaerts ende gints waerts gedreven wort. Soo moeten wy dan weten dat niemant anders hem selven recht en wel en voecht tot bidden/ dan die door de Majesteit Gods also gerocrt worden/ om daer toe te comen/ alle aerstiche begeerten ende gesinteheden verlatende. En dit beduyt de ceremonie der opheffinghe der handen/ op dat de menschen ghedencken dat sy verre van God verscheyden zijn/ ten zy dat sy hare sinnen hooghe opheffen: ghelijck oock in den Psalm gheseyt wort: Tot u hebbe ick mijn siele verheven. Ende de Schryftuerer gebuyt dichmaect dese wyse van sprekken dat sy seyt/ het ghebet opheffen: op dat de gene die willen van God verhoort worden/ niet en blyden in haren dreck stekende. Dit sal de somma wesen/ te weten/ hoe God mildelicker niet ons handelt/ ons vziendelick verwerkende om onse sozshuldicheden in synen schoot af te legghen/ dat wy soo veel te min conne ontschuldicht worden/ ten zy dat wy dese sijn weldaet dien soo groot ende onuytsprekelick is/ boven alle andere dingen achten/ ende ons laten tot haer trecken/ op dat wy onse sinnen ende begheerten ernstlich tot bidden voeghen/ het welke niet en can geshien/ ten zy dat onse gheest tegen de verhandingen sterckelich streydende/ op waerts doozydinghe. Yet ander stuck dat wy voozt ghestelt hebben/ is/ dat wy niet en sullen meer begheeren dan de Heere ons toe laet. Want hoewel hy ons gebiedt onse herten tot hem uyt te storten/ soo en maect hy nochtans onsen dwaesen en verkeerden ghesinteheden den toom niet los: ende als hy beloofte te doen nae den wille der Godsaligen/ so en streckt de goedertierenheyt soo verre niet/ dat sy haer soude den menschen nae hare lusten onderwoyden. Hier in wort swaerlich gesondicht: want vele en bestaen niet alleentlick lichtverdrichlich sonder schaemte/ ende sonder eerbiedinghe God van hare beerselugghen aen te sprekken/ en al warhen in hare droom behaecht heeft/ onbeschaemdelich voozt sinnen kereystoel voozt te vzenghen: maer sy zijn ooc niet sulcke dwaesheyt ofte sinneloosheyt bevanghen/ dat sy oock allerley seer schandeliche begeerlichheden dozyden voozt God uytstorten/ die sy seer souden schamen den menschen te openbaren. Dese stouticheyt hebben sommighe Heydensche menschen bespot ende verbloect: maer dit selve seyl heeft nochtans altyts gheregneert/ ende hier uyt ist gheschiedt dat van de eergierighe menschen/ Iupiter was tot enen patroon aenghenomen van de gierighe Mercurius, van de liefhebbers der leerighe Apollo ende Minerva, van de kreygierighe Mars, ende van de onuytsche Venus: ghe-

lijck de menschen te desen tijde har en onghoosofden begheerlichheden grooter vyzpheet in het ghebet toegheben/ dan of sy met haers ghelycken spottighe clay hielden. Maer God en wil sijn goedertierenheyt niet laten also bespotten/ maer behoudt sijn recht ende hoochheit/ ende onderwoypt onse begheerten snyder heerschappie/ ende dwingste als met enen toom. Daerom moeten wy dat woort Joannis ghesachtich zijn/ daer hy seyt: Dit is onse betrouwen/ dat sy ons verhoort/ ist dat wy pet bidden nae sijnen wille. Maer dewyle alle onse macht veel te swack is om tot sulcke volmaechte te comen/ so moeten wy een bequame hulpe soeken. Ghelijck onse verstant moet scherpelich op God sien/ alsoo moet oock de ghesinteheden onse herten tot hem gherwendt worden. Maer dese bepde blyden verre van hem onbeweghe/ jae bewijcken/ ofte wordē elders waert gherwendt. Daerom op dat de Heere ons in dese swachheit te hulpe come/ so geeft hy ons sijnen Gheest tot enen Meester/ de welke ons leert ende in den mont gheeft dat recht is/ ende onse ghesinteheden regereert. Want de wyle wy niet en weten wat wy biddē sullen gelijck het betaeint/ soo comt ons dese Gheest te hulpe/ en aenroep God voozt ons niet onuytsprekelicke suchten. Niet dat hy niet der daet bidt ofte sucht/ in aen hy verwekt in ons het betrouwen/ begheeren/ ende suchten/ waer toe alle onse natuerliche macht niet crachtich ghenoech en was. Ende het en is niet sonder oorzaak dat Paulus seyt dat de suchten onuytsprekelick zijn/ die de gheleedighen door de leydinghe des Gheests voozt God uyt storten. Want de ghene die waerachtichlich in het bidden geoeffent zijn/ weten wel dat sy niet sulcke blinde benautheden bevangen ende verwerret worden/ soo dat sy nauwe en binden wat nut zy te sprekken: Jae als sy arbeiden om wat uyt te babbelen/ so zijn sy noch soo verwerret ende twiselaechtich dat sy niet en comen vooztgaen: waer uyt men mach verstaen dat de gabe des ghebedts een sonderlike gabe is. Dit en wort niet gheseyt om dat wy onser egener luycheyt souden toegeven/ ende het bidden den Gheest Gods overgheden/ ende in de sozgheloosheyt slapen/ tot de welke wy veel te seer ghenegen zijn/ ghelijck sommighe goddelooflick sprekken/ dat wy moeten verwachten tot dat God onse herten/ die hy hier ende daer berommert vint/ voozcome/ en tot hem trecke: maer het wort veel meer geseyt op dat wy van onse luycheyt ende slaphheit een walge hebbēde/ sulcke hulpe des Gheests begheeren. Ende als Paulus gebiedt te bidden in den Gheest/ daerom en laet hy niet ons te vermanen tot wasken: te kennen ghebende dat de inghevinge des Gheests alsoo crachtich is om onse ghebeden te schicken ende maken/ dat sy onse neersticheyt niet en verhindert: want in desen deele wil God bezproeven hoe crachtich onse herten door het gheloobe ghedzyden worden.

6 De tweede conditie ofte reghel is / dat wy in het bidden altyts onse armoede ende gebrekelicheyt waerachtichlic gevoelen/ ende ernstlich bedenckende dat ons al wat wy biddē noodich is/ in het ghebet oock hebben een ernstighe ende vperighe begheerte om te vercrijghen ende verhoort te worden. Want vele sprekken lichtbeerdichlich ghemaecte ghebeddens/ ghelijck of sy God een seker gheseyt werck betaelden. Ende hoewel sy bekenen dat het ghebedt dat uyt der herten comt/ een nootsakeliche remedie is teghen haer verdoyt: om dat het een dootlick

1. Joan. 5. 14.

Maer bewijle wy sulc niet en comen doen/ op dat God onse swachheit soude te hulpe comen/ herft hy ons sinnen Gheest toe een leernee/ see gh: gheven.

Rom. 8. 26.

Hyochamich dese ontsinglinghe 39.

Wach niet dat wy ons betusschen besuyden souden onsen schuldighen plicht niet bidden met verheeren ende met den monde te doen.

1. Cor. 14. 15.

De tweede regel is ghevoelen onser behoefte heyt.

7 Hier teghen sondigen eerstlick de gene/ die de ghemachte ghebeden alleentlick met een lichticheyt ooversloopen.

Welck niet de ceremonie van de opheffinghe der handen bevesticht wort. Psal. 25. 1.

Ten tweeden/ dat wy niet anders en begheeren/ dan dat God ons toe laet. Psal. 62. 9.

dootlicke schade is / van de hulpe Gods om de welke sy bidden / verlaten te zyn: soo schynst het nochtans dat sy haer ghebet doen dooz een ghewoonte: want de gheest ende het herte zyn daerentusschen cout ende als slaperich/ ende en acmercken niet wat sy bidden. So worden sy dan wel dooz een ghemeyn ghevoelen haerder nootdorstichheit daer toe gebzacht: maer sy en zyn niet als in een teghenwoordighe sake ghevoert om hulpe ende verlichtinge in haren noot te soecken. Nu wat meynen wy dat God seeder ran haten ofte oock verbloecken / dan dese veynsinghe / te weten / dat yemant om verghevinghe der zonden bidt / ende daerentusschen bedenkt dat hy geen sondac en is / ofte ymmeers niet en bedenkt dat sy een sondaer is? Want aldus wozt God gantschelic bespot. Nu is het menschelike gheslachte (gheluck voorszeyt is) vol sulcher verzaeptheit / dat sy upt ghewoonte / ofte als upt schult / dickmael vele dingen van God bidden / de welke sy meynen sonder sijn weldadichheit elders van te getryngen / ofte achtense nu sekerlick in hare macht te hebben. Sommigher zonde schynst lechter / maer is nochtans niet verzaeghelick / te weten / dat sy ghebeden upt nominelen sonder bedencken: de welke niet voozder geleert en hebben dan dat men moet Gode ghebeden offeren. Maer de Godsalighe moeten neerstichlick toefien dat sy nemmermeer vooz het aenschyn Gods en comen om yet van hem te bidden / dan dat sy met vperighe beweginge des herten begeren / ende soecken van hem te ghecryghen. Zae oock heel wel wy in het ghene dat wy tot Gods eere alleenlick begeren / sehynen in het eerste aensien / niet onse noot te aensien / noch onse voozdeel te soecken: soo moeten wy nochtans dat selve niet ghen minder begerete ende vperichheit bedden. Ghelijck als wy bidden dat sijnen naem gheheplich woze / so moet wy na de heplichmakinghe vperichlick hongheren ende dorsten.

7 Ist dat yemant hier teghen wozyt dat wy niet altyt dooz ghelijcken noot ghedrongen en woze om te bidden: ick bekenne dat wel / ende dit onderschept wozt ons seer wel van Jacobo geleert, daer hy seyt: Is yemant onder u droevich / die bidde / die vzolick is / die singe. Daerom bewijst selfs het ghemeyn ghevoelen / dewyle wy veel te traghe ende luy zyn / dat God ons nae dat het de sake eyscht / scherpelicker pzyckelt om ernstichlick te bidden. Ende dat noemt David den bequamen tyt: om t ar (ghelijck hy in vele ander plaetsen leert) hoe wy seeder dooz swaricheit / ongherief / vzeke ende andere verfoekinghen beuant worden / soo veel te vzyeren toegangen hebben wy / ghelijck of God ons tot hem riepe. Maer hierentusschen is het niet te min waer / dat Paulus seyt dat men te alle tyde moet bidden: want hoe seer voorszpoedichlick onse salken nae onse begerete gelicken / ende ons van allen zynen oozsake der blyschap ende verheuginghe aen comt / soo worden wy nochtans te allen tyde dooz onse armoede ende gebzachelichheit tot bidde vermaect. Of schoon yemant wijn ende koozn overvloedichlic heeft / so en sal hem nochtans sijn kelder noch schuere niet verhynderen om daghlic broot te bidden / dewyle hy niet een mont vol bzoots en ran gebzypelien sonder de gheduerige ghenade Gods. Nu ist dat wy overdencken hoe veel perijckels te aller stonde over ons hangt / soo sal ons de vzeke selve leeren / dat wy te geen tyde en moeten sonder bidden zyn. Hoewel dit comen wy beter bekennen in onse gheestelike armoede.

Want dewyle wy ons selven in soo vele zonden schuldich bekennen / hoe sulden die ons leren gerust zyn sonder ootmoedichlick de schult ende straffe af te bidden? Wanneer sulden ons onse verfoekinghen gerust laten sonder hulpe te soeken? Boven desen de begeerte des rijc ende der eerlichheit Gods / moet ons niet nu ende dan / maer sonder opijouden also recken / dat wy altyt oozsake en bequaenheit hebbe om te bidden. Daerom en wozt ons niet te vergeefs soodickmael geboden dat wy sulden sonder opijouden bidden. Ick en spreke noch niet van de volstandichheit / daer van hier nae sal ghemeyde woze. Maer als de Schryftuere ons vermaect om sonder ophoude te bidden / soo straft sy onse luycheit ende slaperichheit: om dat wy niet en gevoelen hoe noodich ons dese sozge ende neerstichheit is. Dooz desen regel wozt de gevperichheit ende listichheit om Gode te liegen / van het gebet gebannen. God beloofst dat hy sal nae sy zyn allen die hem aenroepen in der waerheit: ende vercondicht dat sy hem sulden vinden die hem van gantscher herten soecken. Hier toe en comen die gheensins comen die hen selven bezhagen in hare onreynicheit. Daerom wil het oprecht gebet berou ende beteringhe hebben. Waer upt dat ghemeyn spreckwozt comt in de Schryftuere / te wete / * dat God de sondaers niet en verhoort / ende dat hare ghebeden zyn growelick vooz God / gelick oock hare offerhanden. Wat het is recht dat die de ooz Gods ghesloten vinden / die haer herte ghesloten hebben: ende dat die God onbeweghelick vinden / die dooz haer hartneckicheit sijn strengicheit verwecken. Zy Esaiam dreycht hy op dese wyse: Als ghy uwe ghebeden sult vermenichvuldigen / soo en sal ick u niet verhooren: want uwe hande zyn vol bloets. It by Jeremiaan: Ick hebbe gheroepen / ende sy hebben ghehoort: gert te hoozen: sy sulden oock roepen / ende ick en salse niet verhooren: wat hy acht dat vooz grote schande / dat de boose op sijn verbout roemen / die sijnen heylighen naem niet haer gantsche leven ontrepinge. Daerom claecht hy by Esaiam dat de Jode wel met de lippen tot hem comen / maer dat haer herte verre va hem is. Het welke hy niet en seyt van de gebeden afscenlic / maer betuycht dat de veynsinghe in alle deelen sijns diensts hem walghelick is. Hier toe dient oock dat Jacobus seyt: Ghy bidt ende en ontfange niet: om dat ghy qualick bidt / om dat ghy't in uwe lusten verdoen soude. Het is wel waer / gelijck wy wepuch hier nae sulden wederomme seggen) dat de gebeden die de Godsalighe doen / niet ghesondeert en zyn op haer weerdicheit / nochtans en is de vermaninge Joannis niet te vergeefs / daer hy seyt: Ist dat wy yet bidden / soo sulle wy't ontfangen / want wy onderhouden sijn geboden: want de boose consciencie sluyt ons de deure toe. Waer upt volcht dat alleenlick de oprecht dienars Gods behoorlick bidden / ende verhoort worden. Daerom soo wie hem selven bereyt tot bidden / die moet hem selven in sijn zonden misshagen / ende eens bedelaers verjoon ende ghesintcheit aen doen: het welke niet en can sonder berou ende beteringhe gheschien.

8 Hier toe moet oock de derde regel comen / te weten / dat de ghene die vooz het aenschyn Gods verschynst om te bidde / moet alle gedachten des eygen roems / allen waen der eyghener weerdicheit / ende int cozte alle betrouwen dat hy op hem selven heeft / af leggen / ende hem selven te neder wozynde / Gode gantschelic de eere gheven: op dat wy / ist dat wy yet van den

Daer nae / de hppocriten / die gheensins dooz het ghevoelen haer zonden gezoert worden.

En verdoen / de lippe / welke sonder ons niet bedenen bidden.

Soeden raet.

Teghenwozpinghe. Wy en worden niet altyt dooz gelijck in noot ghedronghen om te bidden. Antwoort: Men moet altyt bidden. 1 Jac. 5. 13.

Psal. 32. 6.

1 Pet. 6. 18.

1 Bevefinghe deser antwoort / ghemeyn van een berhael der periculien / onder de welke alle oogheblick tijts ons leven ende salichheit is ontberwoyen.

Luc. 18. 1. Rom. 12. 12. Colof. 4. 2. 2. Thess. 5. 17. 2. Cor. 12. 12. 2. Thess. 5. 17. 2. Cor. 12. 12. 2. Thess. 5. 17.

Item / van Gods belofte.

Endelick / van de nature der baets vperichheit / ende van de acmercken ghebet ons verdoen.

1. 1. Thess. 3. 4. 2. Cor. 8. 18. Joann. 9. 31.

Esai. 1. 15.

Jerem. 17. 8. ende 11.

Esai. 29. 13. Ezech. 33. 31. Matth. 15. 8. Marc. 7. 6.

Jac. 4. 3.

1. Joann. 3. 22.

Te befluyt.

De derde regel is / dat wy van ons werch doe alle hooverdeert.

alderminsten ons selven toefchijvende / niet met onse opgheblasentheyt vvoor zijn aenschijn en vallen. Van dese vernederingshe ende verootmoedinghe / waer dooz alle hoorcheyt te neder ghelept woort/hebben wy vele exempelen in de dienstkanerchten Gods/ onder de welke de alderheplichste hen selven alderseerft vernederen als sy vvoor het aenschijn Gods comen. Alsoo heeft Daniel / die van den Heere soo seer geprefen is / aldus gebeden: Wy en stozten onse gebedt vvoor u niet in onse rechtveerdicheden / maer in uwe groote barmherticheyt. Der hoorcht ons Heere: Heere waer genadich. Verhoort ons/ ende doet dat wy bidden / om uwes selfs wille/ om dat uwen naem is aengheroepen ober u volck/ ende ober uwe heplighe plaerse. Dit en doet hy niet (ghelyck het pleecht te gheschien) als een upt den volcke hem selven onder de andere vermengende/maer belijt meer hem selven sondich te zijne/ ende neemt ootmoedelic sijn uptvlucht tot de barmherticheyt Gods: Gelyck hy claerlick betuycht/ segghende: Als ick mijne zonden ende de zonden mijns volcx beleeden hadde/ etc. Dese ootmoedicheyt leert ooc David dooz sijn exempel/ segghende: Heere en tredt niet in het oordeel met uwe dienstkanercht: want vvoor uwe aenschijn en sal niemant die leeft/gherecht veerdicht worden. Op sulcke wijse bidt ooc Esaias/ segghende: Siet/ ghy zijt toornich/om dat wy ghesondicht hebben. In uwe wegen is geduericheyt ghesondeert/ daerom sullen wy behouden worden. Ende wy zijn alle vol onrephicheyts geweest/ ende alle onse rechtveerdicheden ghelyck een onrephen cleet: ende wy zijn alle ghelyck loof verdwene ende verwelckct/ ende woorden dooz onse ongerechtigheden gelyck dooz den wint verstroyt. Ende daer en is niemant die uwen naem aenroeyt/ die hem selven verwecht om tot u te keeren. Want ghy hebt uwe aenschijn van ons afghewent/ ende hebt ons laten verrottē in de dienstbaerheyt onser zonden. Nu dan Heere ghy zijt onse Vader: wy zijn sijck/ ghy zijt onse maker/ en wy zijn het werck uwer handen. Heere en weest niet toornich / noch en weest niet in der ewicheyt onser ongherechtigheyt ghedachtich. Nu aensiet/ wel aen/ wy alle zijn u volck. Hier siet ghy dat sy gantschlick op gheen ander betrouwen en steunen/ dan op dit alleen/ dat sy denckende dat sy Gode toebehooren / hopen dat hy vvoor hen sal sozghen. Alsoo bidt oock Jeremias: Al ist dat onse ongherechtigheden teghen ons betuygen/ soo doet het Heere om uwes naems wille. Want daer is seer waerachtichlick ende heplichlick gheschreven in dien boeck die van eenen onbekenden Autheur (wie hy oock mach zijn) geschreven zijnde / den Propheete Baruch toeghelept woert. De ziele die droevich is ende troosteloos dooz de grootheyt haers verdriets / de ziele die trouw ende swack/ ende hongherich is / ende de ooghen die bewijelen/ gheben u lof/ O Heere. Wy en stozten onse ghebeden niet nae de rechtveerdicheden onser vaderen vvoor uwe ooghen/ noch en begheeren daer dooz gheen barmherticheyt vvoor uwe aenschijn Heere onse God/ maer delwyle ghy barmhertich zijt / soo weest ons ghenadich / want wy hebben vvoor u ghesondicht.

9 * Sonima/ het begiu ende de vvoorbereddinghe om behoorlick te bidden/ is de zonden ootmoedichlick ende vvpelick belijden/ ende vergebingshe daer van begheeren. Want men derf niet hopen dat ooc onder de alderheplichste penant soude pet van God vercryghen/ tot dat hy upt

ghenade ende onverdient met hem verfoent is: God en can oock niemant ghenadich zijn/ dan dien hy de zonden vergeeft. Daerom en ist geen wonder dat de gheloovige hen selven met desen sleutel de deure op doen om te bidden: het welke wy upt vele plaetsen der Psalmen leeren. Want David willede om een ander dinck bidden dan om de vergevinge der zonde/ bidt nochtans aldus: Heere en wilt de zonden mijnder jonckheyt ende mijnder overtredinge niet ghedencken: maer nae uwe barmherticheyt weest mijnder ghedachtich Heere om uwer goetheyt wille. Item/ Ken/ siet mijn verdozvinghe ende inguen arbeyt/ ende vergeeft alle mijne zonden. Waer in wy oock sien dat het niet ghenoech en is / dat wy alle daghe rekenfchay houden van onse versehe zonden/ ten sy dat wy oock de zonden ghebeucken / die mochten schijnen langhen tijt vergeten te zijne. Want dese selve Propheete erghens een swaer zonde belijde/ denck dooz dese oorsake tot op sijns moeders buxck/ in den welken hy noch zijnde/ met onrephicheyt ende smette bevangen wert: niet om sijn schuld dooz de verdozventheyt der nature te vernederen/ maer om dat hy alle de zonden sijns levens op enen hoop verlanende / ende hem selven seer strenghelick verdoemende / mochte soo veel te beter van God verhoort worden. Ende hoewel de Heplighen niet altyts niet uptghedruckte woorden om vergevinge der zonden en bidden/ nochtans ist dat wy neerstlichlick hare gebeden aemercken die de Schijftuere verhaelt / soo sullen wy lichtelick bevinden dat ick segghe/ te weten/ dat sy den moet om te bidden hebbe upt de enckel barmherticheyt Gods genomen/ ende dat sy alsoo altyts haer begiu hier ghenomen hebben/ te wetē/ in haer versoeninge met God. Wat ist dat penant wil sijn confesentie onderbzagen/ hy bevint dat hy niet alleenlick niet en derf sijne begeerten ende sozchvuldigheden ghemepfamelick in den schoot Gods openbaren: maer dat hy selfs vergrouwet tot hem te gaen/ het en sy dat hy op sijn barmherticheyt en vergebingshe betrouwe. Daer is wel noch een ander sonderlicke belijdinge/ te weten/ waer in sy alsoo verlichtinghe der straffe begheeren/ dat sy oock in de om verghelinge der zonden bidden: want het waer tegen oorden ende reden dat men soude willen eenich dinck verhinderen en wech nemen/ ende de oorsake late daer upt het comt. Want wy moetē toe sien dat wy de wase siecken niet nae en volghen/ die alleenlick sozchvuldich zijn om de toevallende sinerten ende gebreken wech te nemen/ ende den rechten woortel der sieckite vergeten. Maer wy moeten maken dat God ons ghenadich sy / eer dan wy begheeren dat hy sijn gonste niet uptwendighe teekenen betuyge. Want hy selve wil dese oorden houden/ ende het soude ons weymich vvoordeels doen dat hy weldaet aen ons bewese/ waert dat onse confesentie niet en gheboelde dat hy te vrede en ons ghenadich is / op dat wy hem gantschlick lief hebben. Daer van wy oock vermaent worden dooz de antwoorde Christi. Want als hy wilde den gichtsiecken ghesont maken / soo seyt hy: Uwe zonden worden u vergeven. Met welke gene dat vvoornemmelick te wenschen is/ te weten/ dat God ons in ghenade ontfanghet/ ende daer nae de vrycht der versoeninghe bewijse in ons te helpen. * Vvoor boven de sonderlicke belijdinghe der teghenwoozdiger schuld/ waer in de gheloovige bidden om verghevinge daer van te ghecrigen/ en moctmen de gemeyn vvoorrede niet

Exempelen.

Daniel.

Danie. 9. 10.

Danie. 9. 20.

David.

Psal. 143. 2.

Esaias.

Esai. 64. 5.

Psal. 55. 23.

Cap. 12. 13.

1. 1. 1. 1. 1. 1.

Jeremias.

Jerem. 14. 7.

Baruch.

Baruch 2. 18.

* De mittelheyt deser aflegginghe is berghewinghe te begheeren/ met een ootmoedighe bezoenisse/ ende seker discouwen op de barmherticheyt Gods berekenen/ gelick David ghetuycht.

Psal. 25. 6.

Psal. 25. 18.

Psal. 51. 7.

Welcke niet altnē met uwtgedruckte woorden gesdaen is.

2. Cor. 5. 18.

Daer en bouen soo isser noch een vns sonder belijdinghe dees Gods salgen.

Matth 9. 2.

* Item de gemeyne vvoorrede/ die onsen ghebeden een goetgunsticheyt bezeyden/ en salmen geen sin achter laten.

niet vergeten waer doo; sy hen selven sondaers bekenende/haer ghebedt aenghenacm maken. Want haer gebet en sal nemmermeer verhoort wordē/waancert op de barmherticheyt Gods niet gefondeert en is. Hier toe mach het dienen dat Joannes seyt / te weten: **Ist dat wy onse zonden belijden/soo is hy getrouwe ende rechtveerdich om ons die te vergheven/ende om ons van alle onreynicheyt te siwveren.** Hierom moesten onder de Wet de ghebeden doo; de reynighe des bloets ghepelycht worden/om aengenaem te worden/ende om dat het volck alsoo soude vermaent worden / dat het sulck een eerlick privilegie (te wetē/ dat het soude God aenroepen) onweerdich ware/ tot dat het van sijne onreynheden gesluybert zynde/upt de eenighe barmherticheyt Gods betrouwen gheereghe om te bidden.

10 Dat de Heylighen sijn somtijts haer eyghen rechtveerdicheyt te betuyghen om van God verhoort te worden: ghelijck als David seyt: **1** *Be waert mijn ziele / want ick ben goet.* Item *Ezechias: 1* *Ick bidde Heere/ weest ghedachtich dat ick vooz u gewandelt hebbe in der waerheyt/ ende hebbe ghedaen dat goet was in uwe ooghen: niet sulcke wysen van spreken en willen sy niet anders dan doo; de wederghewoote betuyghen / dat sy dienstknechten ende kinderen Gods zijn / den welcken hy heeft beloofst genadich te zyne. God leert doo; den Prophete (ghelijck boven gesept is) dat sijne oogen sien op de rechtveerdige/ en dat sijne oogen open zijn tot hare ghebeden. Wederom betuycht hy doo; den Apostel / dat wy sullen verreyghen al wat wy bidden / ist dat wy sijne ghebeden onderhouden. Doo; welcke sententien hy niet en wil beduyden / dat het ghebedt sal nae de verdienste der wercken gheacht worden: maer hy wil alsoo bevestighen het betrouwen der generdie hare conscientien supber ende oprecht ghevoelen sonder ghebeynstheyt/ gelijck alle de ghelovdighen behooren te zyne. Want het is upt der waerheyt Gods ghenomen / dat de blinde die siende gheworden was / seyt by Joannem / te weten/ dat de sondaers van God niet verhoort en worden: soo verre wy nae de gemeeyn wijsē der Schrifturē by dat woort sondaers, verstaē de gene die sonder begeerte der rechtveerdicheyt gheheel in hare zonden slapen/ ende gerust zijn: want gheen herte en sal te eenighen tyde tot opzichte aenroepinghe Gods comen/ ten zy dat het oock mede nae Godsalicheyt stae. Soo dan de betuygtinghen daer mede de Heylighen haer reynicheyt ofte onnooselheyt melden / sien op sulcke beloften / op dat hen ghegheven worde/ dat alle dienstknechten des Heeren mogen verachten. Boven desen bevinmen dat sy dan meest sulcke ghebeden ghebruycken/ als sy hen selven met hare vanden doo; den Heere verghelijcken / upt der welcker ongerrechticheyt sy begeeren doo; sijne handen verlost te worden. Ende in dese vergelijckinge en ist gheen wonder / dat sy haer rechtveerdicheyt ende eendoulicheyt des herten voortbruyngen / op dat sy doo; de opzichteicheyt haerder sake den Heere te meer verwecken om hen hulpe te doen. Soo en benemen wy dan den Godsalighen Leser dit goet niet/ dat hy de ghetuygninghe sijnder goeder conscientie ghebruycke doo; den Heere/ om hem selven in de beloften te bevestighen/ daer mede de Heere sijne dienaers verdrooft ende versterckt: maer wy willen dat het betrouwen ende de hope der verhooringhe / op de eenighe goedertierenicheyt Gods stae / ende dat wy alle*

ghedachte onser eyghener verdienste af leggen. **11** De vierde reghel sal sijn dat wy also doo; waerachtige vernedertheyt te neder gheslagen zynde / niet te min ghemoeet worden om te bidden / met een seker hope verhoort te worden. Dese twee dinghen sijn wel tegen malcanderen te strijden/te weten/watmen niet het ghevoelen der rechtveerdigher/ watlike Gods/ oock mede een seker betrouwen sijnder gonste hebbe: maer sy comen nochtans seer wel over een/ als wy doo; onse eyghen quaet verduyckt ende te neder gheworpen zynde/ doo; sijn eenighe goetheyt opgeheven worden. Want gelijck wy boven ghesceert hebben/ dat de bekeeringe ende het gheloove onverschepdelick aen malcanderen ghebonden sijn/ hoevel nochtans de bekeeringhe ons verschyckt/ ende het gheloove verblijt: alsoo moeten sy oock beyde in het ghebedt malcanderen te ghemoeete comen. Ende dese oercominge duyckt David met cozte ende weynighe woorden upt/ als hy seyt: *Ick sal doo; u groote goetheyt tot u huys in gaen / ick sal in uwen heylighen tempel aenbidden met vrese.* Onder de goetheyt Gods verbaet hy het gheloove/ ende en sluyt daerentussche de vrese niet upt: want sijn Majesteit en dringt ons niet alleenlick tot eerbiedinghe/maer onse eyghen onweerdicheyt doet ons oock alle onse hooverdicheyt ende sozgheloofoetheyt vergheven / ende houdt ons in de vrese. Ick en spreke hier niet van sulck een betrouwen / waer doo; het herte van alle ghevselen der benaetheyt vry zynde/ soete ende volmaecte ruste hebbe/ want soo groote ruste ende vrede te hebben / dat betacment ghenen die alle dingen nae haren wille hebende/ gheen sozghen/ noch begeerte/ noch vrese en hebben. Maer het is den Heylighen een seer goede verwekkinge om God aen te roepen/ als sy met noot bedanghen zynde / met seer groote ongherusticheyt gequelt worden/ en bynae vergaen in hen selven tot dat hen het gheloove bequamelick te hulpe comt: want onder sulcke benaetheden verschijnt hen de goetheyt Gods/ alsoo dat sy wel doo; de swaricheyt des verduyctes vermoept zynde/ suchte ende sienen/ ende doo; vrese van grooter quaet oec benaut ende ghequelt worden / maer nochtans op de goetheyt Gods die hen verscheyt is/ betrouwende/ hen selven vermaken ende vertroosten/ en uptcomste ende verlossinghe hopen. Soo moet dan het gebet der Godsalighen upt dese twee ghesintchede comen/ ende moete oock beyde in hem hebben ende bewijzen / te weten/ dat het om des tegenwoordighen quats wille suchte/ en voornieu quaet seer vrese/ende nochtans daerentusschen oock mede tot God bluyt/ vastelick betrouwende / dat hy bereypt is hulpe te doen. Want God wort wonderliken seer doo; onse onghelovicheyt ende mistrouwen gheterecht/ als wy een weldaet van hem bidden / ende niet en hopen noch betrouwen die te gheerighen. Daerom en comt gheen dreck niet de nauwere des ghebets beter over een/ dan datmen hen desen reghel stelle/ te weten/ dat het niet lichtverdrichlick en ghesche/maer het geloove als eenen septsman nae voige. Tot dit fundament roept Christus ons alle doo; dese sententie: *Ick segge u/ al wat ghy bidt/ghelooft dat ghy's sijn ontfanghen/ ende het sal u ghescheyen.* Dit selve bevesticht hy oock ergheus / segghende: *Al wat ghy bidt met betrouwen / dat sal u ghescheyen.* Hier mede comt oock Jacobus over een/ als hy seyt: *Ist dat permande wijsheyt ghebreck heeft/ die begheere van God/ die eenen pghelicken*

De vierde reghel ofte conditie is/ dat wy wel gemoeet worden om te bidden met een seker betrouwen van verhoort te worden.

Psal. 5.8.

Daer upt om sijn mit het ghebedt eens Godsalighen mensches.

De vele doo; het mistrouwen betrouwen wort.

Mat. 11.24.

Mat. 21.22.

Jacob 1.5.

1. Joan. 1.9.

Teghenwozpinghe tegen den berden reghel der rechter aenroepinghe van den comen der Heylighen. 1. Psal. 55.2. 2. Reg. 20.4. 1. Sal. 38.3.

Psal. 34.16.

1. Joan. 3.22.

Ghebede ende bewijs der selver aenroepinghe.

Van eghene dat contractis. 1. Joan. 9.21.

Van de vergelijckinge der Godsalighen met den goddeloofsen.

middelich gheeft/ ende niet en verwijt/ maer hy moetse begeren int gheloove niet twijfelende. Als hy daer het gheloove stelt teghen de twijfelinge/ soo drückt hy seer bequamelick de cracht des geloofs uyt. Men moet oock wel aenmercken dat hy daer by seyt/ te weten/ dat die niet en verrijghen die God niet twijfelinge ende verwerrentheyt aenroepen/ ende niet en comen sekerlick in haer herte achten/ of sy sullen verhoort worden ofte niet. De welke hy oock verghelijket by de baren des waters/ die menichsins van den windt gheroert ende ommegebeden worden. Daerom sette hy op een ander plaets het ghebet des geloofs/ vooz een oprecht ghebet. Voden desen als God soo menichmael betuycht/ dat sy sal eenen pegelicken gheben nae sijn gheloove/ soo gheeft hy oock daer mede te kennen/ dat wy sonder gheloove gheen dinck en connen verrijghen. Somma/ het is het gheloove dat alle de dingen verrijghet/ die ons dooz het bidden ghegeven worden. Dit is het ghene dat Paulus wil segghen met die schoon sententie/ die van onverständighe menschen niet gheuoerch aengemerckt en wozt/ te weten/ daer hy seyt: Hoe sal peimandt dien aenroepen/ in den welken hy niet en gheloove? ende wie sal ghebooden/ ten zy dat hy't ghesoort hebbe? Het gheloove is uyt den ghehoort/ ende het ghesoort uyt den woorde Gods. Want als hy het begin des ghebets/ als by trappen uyt den gheloove beleyt/ so betuycht hy clarelick genoerch/ dat God niet en can oprechtelick aengeropen worden/ anders dan van den ghenen dien de goedertierenheyt ende sachtmoedicheyt Gods/ dooz de verroudinghe des Euangelij bekent/ jac ghemeynsaemlick verclaert is.

12 Dese nootfakelickheyt en bedencken onse teghenstrijders niet. Ende daerom als wy den gheloovighen ghebieden met seker betrouwen en des herten te achten dat God hen ghenadich ende gonstich is/ soo meynen de Dapisten dat wy seer ongeschickelick sprekken. Maer waert dat sy eenich gebuyck des waerachtigen ghebets hadden/ soo souden sy voozwaer wel verstaen dat God niet en can te rechte sonder seker ghevoelen sijnder gonste ende goetwillicheyt/ aengheropen worden. Maer dewyle niemant de cracht des gheloofs en can wel doorsien/ dan diese in sijn herte beproeft: wat voordeel salmen doen/ met die menschen handelende/ die opentlick bewijzen dat sy noyt anders ghadht en hebben/ dan eenē valschen waen? Want hoe crachtich ende hoe nootfakelick dese versekertheyt zy die wy epselen/ dat wozt voornemsteli uyt de aenroepinghe gheleert. Soo wie dit niet en siet/ die gheeft te kennen dat hy een seer slaperighe consciencie heeft: Soo laet ons dan dat blind gheslaechte verlaten/ ende vast in die sententie Pauli blyben/ te weten/ : dat God niet en can aengeropen worden/ anders dan van den ghenen die sijn barmherticheyt dooz het Euangeliū kennen/ ende vasse betrouwen dat sy hen bereypt is. Want hoedanielich sal dit ghebedt zyn: O Herre / ick en ben niet seker of ghy my wilt verhooren: maer dewyle ick venaut ben/ soo vlie ick tot u/ op dat ghy my helpt/ ist dat icht meer digh ben: Alsoo en zyn de Heylighen niet ghewoon/ der welcker ghebeden wy in de Schryftuere lesen. De heylighe Gheest en heeft ons oock alsoo niet geleert dooz den Apostel/ de welke ons ghebet met betrouwen tot den hemel seken: thoon te gaeu/ om ghenade te ghecrighen: erde ergheis leert hy/ dat wy de vrymoedicheyt ende den toeganch hebben met een

betrouwen dooz het geloove Christi. Daerom moet wy dese versekertheyt ende gcrusticheyt van te vercrigē dat wy bidden (de welke dooz den moed des Heren gheboden/ ende dooz aller Heylighen exempel geleert wozt) vass houden/ ist dat wy willen met vrycht bidden. Want sulck een ghebet is eerste Gode aengenaem/ dat uyt sulck een betrouwen comt/ ende op een onbeveerde sekerheyt der hope ghesondert is. Hy hadde moghen alleenlick het gheloove melden: maer hy stelt daer by niet alleenlick het betrouwen/ maer wapent dat oock met vrymoedicheyt ofte stouticheyt/ om dooz dit merckteckē ons te onderscheyden van de onghelooovigen/ die wel met ons int gemeyn God aenbieden/ maer ongestadichlick. Hierom bidt de gantse Gheymeynte in den Psalm/ segghende: Du e barmherticheyt zy over ons/ ghelijck wy op u ghehoopt hebben. Dese selve conditie wozt oock ergheus ghestelt van den Prophete/ segghende: Op wat dach ick sal roepen/ ick weet dat God niet my is. Item/ Ick sal my des mozghens tot u voegen en uyt sien. Want uyt dese woorden leeren wy/ dat de gheboden te vergeefs ghesproken worden/ ten zy dat de hope daer by zy/ uyt de welke wy/ gelijck als te allen hoogen waercktoeren/ God gherustelick verwachsen. Hier toe dient oock de oorden die Paulus houdt in sijn vermaninghe: want eer hy de gheloovighen verweckt om te allen tijde met waken ende gheduericheyt te bidden/ soo ghebedt hy hen vooz al den selijt des gheloofs aen te nemen/ ende den helm der salicheyt/ ende het sweert des Gheests/ het welke is het woort Gods. Doozt moeten de Lesers wederom tot gedachtenisse vzenghen/ dat ick weynich te voren gheseyt hebbe/ te weten/ dat het geloove daer dooz niet ghekreent en wozt/ om dat de behemninghe onser ellendicheyt/ armode ende onreynicheyt/ daer by ghestelt wozt. Want hoewel de gheloovighen ghevoelen dat sy niet seer swaer last der zonden verladen ende venaut zyn/ ende dat sy niet alleenlick ydel en zyn van alle dinghen dooz de welke sy souden moghen Gods gonste vererighen/ maer dat sy oock niet vele schulden beswaert zyn dooz de welke God hen niet rechte verschyckelick wozt: noch ians en laten sy niet af hen selven hen vooz te stellen/ noch dit ghevoelen en verschyckelick niet van tot hem te comen: dewyle daer gheen ander toeganch tot hem en is. Want het gebet en is niet inghestelt om ons selven hooveerdichlick vooz God te verheffen/ ofte om eenich dinck dat onse is/ groot te achten: maer om onse schult te beliden/ ende onse ellendicheyt by God te beweenen: ghelijck de kinderen haer berlach ghemeynsaemlick doen by hare vaders. Jac veel meer moet de seer groote hope onses quaets en verdoets vol pernechels zyn/ waer dooz wy tot bidden verweckt worden: ghelijck ons oock de Prophete leert dooz sijn exempel/ segghende: Maect myn ziele ghelont/ want ick hebbe teghen u ghesondiche. Ick belienne wel dat de stralen ende steken deser prikelen souden dootlick zyn/ waert dat God niet te hulpe en quame: maer onse seer goede Vader heeft nae sijn onuytspreekelicke goedertierenheyt bequame hulpe ghegheben/ om alle onse beroeringhen te stillen/ sozghen te verfoeten/ vrees uyt te wilschen/ ende ons lictick tot hem te trecken/ jac om niet alleenlick alle veranderinghe/ maer oock alle swaricheyt wech te nemen/ ende den wech lichte te maken.

13 Ende ten eersten als hy ons ghebedt te bidden/

Die daer beschrijven dat luttel ghebet God aenghevaem is/ dat uyt een seker betrouwen ende onberechthoe hope vooz comt.

Psal. 33. 22.

Psal. 56. 10.
Psal. 5. 5.

Ephe. 6. 16.

Noch ten seer niet met dese leere/ dat dese sekerheyt ghestelt wozt by de kennisse onser ellendicheyt/ als onreynicheyt.

Psal. 47. 5.

Jac. 5. 15.

In somma/ gheloove wozt bereycht int ghebedt.

Rom. 10. 14.

Dit vasse geloove en hope int bidden/ houden onse teghenstrijders vooz een ongeschickelick te sake.

Der welcker dwalinghe afgeschildert ende wederleyt wozt met verscheyde gheruymen der Schryftuere. Rom. 10. 14.

Hebr. 4. 16.
Ephe. 3. 12.

Gegeven dese onse onweerdicheit stelen wy 1. Het ghebedt Gods. Psal. 50. 15.

bidden/ soo straft hy ons met dat selve ghebodt van godloose haerneckicheit / ten zy dat wy daer in ghehoorzaem sijn. Hy en conde gheen ernstiger ghebet gheben/ dan dat in den Psalm geschreven staet: Kenroep my in den dach der verdrukkinge. Maer dewijse onder de werken der Godsaltheit gheen dinck ons so dickmael in de Schryftuere gheboden is als het ghebedt/ soo en wil ick niet langer hier in blyven. Chrystus onse Heester seyt: Bidt/ en ghy sult ontfaangen: Clopt/ ende u sal ooghedaen worden. Hoewel by dit ghebodt wort oock een belofte gheselt/ ghelyck het noodich is. Want hoewel een peghelic bekent datmen moet den geboode gehoorzaam sijn/ soo soude nochtans het meeste deel der mensche de stemme Gods vlien/waert dat hy niet en beloofde soo beeyt te sijne / ende soo lichtelick te verhooren. Dewyle dit also is/ soo ist selict dat alle de ghene die wylucht ende afkeerighe soecken / om niet recht tot God te comen/ niet alleenlic wederspannich ende ongheloozsaem sijn/ maer oock van ongeloozicheit overtwijct worden: want hy en betrouwen de belofte niet. Dit moeten wy dies te nersichelicker aenmercken/ om dat de geveynsde hyppocriten onder het deksel der vernederinge ende ootmoedicheit/ het gebot Gods hoorverdrichelick verachten/ ende sijnder vziendelicke roepinghe geen geloove en geven: ja betrouwen hem van het voornemste deel sijns diensts. Want als hy de offerhanden in de welcke de gantsche heylicheit doe schein gelegen te sijne/ heeft verwoopen / so betuyelt hy dat de opperste ende dierbaerste dienst is/ datmen hem aenroep in den dach des noots. Daerom als hy eyscht dat hem toe comt / en ons verweckt om blymoedichelick gehoorzaam te sijne/ soo en connen wy gheenen so creelicken schijn der twyfelinghe voorzwenden/ waer dooz wy sonden inoghen ontschuldicht worden. Doo dan alsoo vele ghetuygenissen als alomine in de Schryftuere gheselen worden/ dooz de welcke ons de aenroepinghe Gods gheboden wort/ soo vele banieren worden ons vooz ooghen ghestelt om ons tot betrouwen te verwecken. Het soude groote stouticheit sijn vooz het aenschijn Gods te comen / hadde hy ons niet eerst gheroeven. Doo opent hy ons dan de wech dooz sijn stemme. Hy spreckt dooz den Prophete aldus: Ick sal hen seggen/ Ghy zyt myn volck: ende hy sulken tot my segghen / Ghy zyt onse God. Hier sien wy hoe hy sijne dienstknachten vooz gaet/ ende wil dat sy naevolgen/ ende dat het daerom niet te vzeesen en is/ dat dese melodie die hy selve ons in den mont gheeft / hem niet en soude soete ghenoech wesen. Voornemelic sal ons in den sin comen de schoone tijtel welcken David Gode gheeft: dooz den welcken wy lichtelick sullen alle verhinderingen overwinnen/ te wesen: Ghy zyt God die de gheboden verhoort: alle vleesch sal tot u comen. Want wat mach lieffelicker of soeter sijn / dan dat God niet desden tijtel beleeft ende verciert wort/ dooz den welcken hy ons versekeret dat gheen dinck eygentlicher sijnder nature toe comt/ dan de gheboden der ghener die hem aenroepen/ te verhooren? Hier wylt besuyt de Prophete/ dat de deure niet weynich / maer allen menschen open is: want hy sprecktse oock alle aen met dese stemme: Kenroep my in den dach der verdrukkinge/ ick sal u verlossen/ ende ghy sult my eerlick maken. Nae desen reghel heeft David om te vercrighen dat hy badt/ de belofte voozgehouden / die God hem beloofte hadde. Ghy Heere

Matth. 7. 7.

2. Gods belofte.

Welck meer als ghenoech de wercknisse ende hyppocriten verdoort.

Shetuyghnisse der Schryftuere/ welke dat bevel van te bidden/ bevestighen.

Zach. 13. 9.

Psal. 65. 3.

Psal. 50. 15.

1. Sam. 7. 27.

(seyt hy) hebt het in de ooze ulwes dienstknachts gheopenbaert: daerom heeft inwe dienstknachte sijn herte beweecht ghevonden om te bidden. Hier wylt verstaet wy dat hy bezeeft was/ hadde hem de belofte niet opgericht. Alsoo heeft hy op een ander plaetse hem selve met dese gemeyn leere onder wesen ende versterckt/ segghende: Wy sal doen den wille der ghener die hem vzeesen. Jae men mach in de Psalmen aenmercken dat de loop des gebets is als ghebroken/ om niet tot de macht Gods/ nu tot sijn goetheit/ nu tot de getrouwichheit der belofte over te loopen. Het mochte schijnen dat David ongheschiedelick sijn ghebedt vzeect/ sulcke sententen daer in vyzende: maer de gheloozige weten dooz het ghebruyck ende dooz de bebindinghe / dat haer hitte ende vyericheit verstant / ten zy dat sy menwe voncken daer toe vyzende: ende daerom en is tusschen het bidden de bedenkinge der nature Gods/ ende des woorts Gods/ niet te verghcefs. Ende alsoo sullen wy nae Davids erenpel sulcke dinghen niet laten in onse gebet te vermenghen/ waer dooz onse swarcke herten mogen niet menwe cracht vermaect worden. 14 Ende het is wonder dat wy dooz sulcke groote soetichheit der belofte niet beweecht noch bynae gheensins beroert en worden/ maer het meeste deel der menschen liever heeft in ommevweghen te dwaalen/ ende de fonteyne des levens waters verlatende/ doze putten te graben/ liever dan de mildicheit Gods te ontfanghen die hen is aenghehouden. Salomon seyt: De naem des Heere is een onoverwintlicke stercke: de rechtveerdige sal tot die vlien/ ende behouden worden. En Joel de grouwelicke ellendicheit die te comen stont/ voozsept hebbeende/ heeft die schoon sententie die alle gedachtenisse weerdich is/ daer hy gestelt/ te weten: Soo wie de naem des Heeren aenroep/ die sal salich wesen: welke sententie eygentlic den loop des Euangely aengaet. Onder hondert is nauwe een die beweert wyrdt om God te ghemoete te comen. Hy roept dooz Esaiam: Ghy sult my aenroepen/ ende ic sal u verhooren. Jae er ghy roept/ sal ic u antwoorden. Op een ander plaetse geeft hy dese selve eere der gantscher Sheimeyte int gemeyn/ ghelyck die oor alleen den leden Chrysti toe comt. Hy heeft tot my gheroeven / ick sal hem verhooren/ ick ben niet hem in de verdrukkinghe/ op dat ick hem verlosse. Hoewel (ghelyck voozsept is) ick en hebbe niet voozghenomen alle de plaetsen te verhalen/ maer de voornemste wylt te kiesene/ wylt de welcke wy mogen smake/ hoe vziendelic God ons tot hem treckt/ ende hoe nauwe onse ondanckbaerheit gebaughen is / soo datse niet en can ontvlien/ als wy onder soo scherpe pizikelen ende vermaningen noch leven ende traech sijn. Daerom moeten dese woorden altyts in onse oozen luyden: De Heere is nae by/ allen den ghenen die hem aenroepen/ die hem aenroepen in der waerheit. Item / de woorden die wy wylt Esaiam en Joelle verhaelt hebben: met de welcke God betuyelt dat hy sijne oozen bereyt heeft om de gheboden der Godsalighen te verhooren / ja dat hy een behaghen daer in heeft/ ghelyck in een welckende offerhande/ als wy alle onse sozge op hem woopen. Dese sonderlicke vyzucht der belofte Gods hebben wy / als wy niet met twyfelden ende vertlaghen onse gebet doen/ maer betrouwende op sijn woort die ons anders dooz sijn Heester verseyt/ bestaen hem onsen Heeder aen te roepen/ dewijle hy gheueerdicht dien seet soeten naem ons in den mont te gheven.

Psal. 145. 19.

Andere ghetuyghnisse van de belofte misen / welcke den Gods salighen aenroepers Gods aen gaen.

Joel. 18. 10.

Joel 2. 32. Acto. 2. 21. Rom. 10. 13. Jere. 65. 24.

Psal. 91. 15.

Psal. 145. 18.

Waven

Boven desen moeten wy sulcke nooddingen ende aenlockinghe hebbende/ weten dat daer in oorzake ghenoech is/ om verhoort te worden/ dewyle onse ghebden niet en staen op onse weerdicheyt / maer alle haer weerdicheyt ende hope om te vercrighen/ is op de beloften Gods sonderet / ende staet daer op alleen/ soo dat haer gheen ander steunsel noodich en is / noch herwaerts ofte gintswaerts omme en siet. Soo moeten wy seker ende vast in onse herten achten / hoewel wy soo groote heylcheyt niet en hebben als in de heylighe Vaders / Prophten ende Apostelen gheprezen wort / dat wy nochtans haer medeghesellen sijn / dewyle het ghebods des ghebets / ende het gheloove ons niet hen gemeyn is / ist dat wy op het woort Gods steimen. Want als God vercondicht / dat hy wil eenen pegelicken genadich sijn / ende lichtlick verhooren / soo gheeft hy allen seer ellendighen goede hope te vercrighen dat sy bidden: ende daerom moctmen de sententien aennemken die alghemeyn sijn / in de welcke niemant van den eersten aen tot den laetsten toe / uytghesloten en wort. Alleenlick dat daer zo oprechticheyt des herten / misghage in ons selven / ootmoedicheyt en gheloove: op dat onse geveynstheyt den naem Gods niet dooz valsche aenroepinghe en ontheplyge. De goeder tierenste Vader en sal die niet verwoyzen / die hy niet alleenlick en vermaent tot hem te comen / maer oock allefins daer toe verwecht. Hier ypt comt de wyse des gebets Davids die ick weynich te voren verhaelt hebbe / te weten: Siet Heere / ghy hebt uwen dienstkenicht beloost: daerom neem ic dien dienstkenicht heden eenen moet / ende heeft sijn herte beweecht gevonden om te bidden in u teghenwoozdicheyt. Nu dan Heere God / ghy zyt God / ende uwe woorden sullen waerachtich wesen. Ghy hebt tot uwen dienstkenicht ghesproken van dese weldaden: daerom begint ende doet het. Ghelijch hy oock op een ander plaetse seyt: Doet uwen Dienstkenicht nae u woort. Ende oock soo wanneer alle het volck Israael hem selven dooz de gedachteynisse des verbonts versterckt / soo woort daer dooz ghenoech verclaert / datmen niet en moet bezyesdelich bidden / dewyle het ons van God gheboden is. Ende hier in hebben sy het exempel der Vaders / ende voornemelick Jacobs nae gevolesht / de welcke bleden hebbende / dat hy tot soo veel baemherticheyts die hy van de hant des Heere ontfanghen hadde / te cleyn ende verachtelick was / soo seyt hy nochtans dat hy moecht ghecrighet om noch meerder weldaden te eyschen / om dat God beloost hadde dat te doen. Doe sechoon ende rostelick de verwe ze daer mede de ongheloowighe hen selven bedecken / nochtans als sy so wanneer hen de noot dzingt / haer toevlucht niet tot God en nemt / hem niet en soercken / noch om sijn hulpe en bidden: so verooven sy God van sijn eere / niet anders dan gelick of sy hen selven menwe goden smeden: want op dese wyse versaken sy / dat God hen de autheintaltes goets is. Hier enteghen om de Godsalighe van alle beswaringhe te verlossen / en can niet sterckers wesen / dan dat sy hen selven verstercken ende wapenen met dit ghebodicheyt / te weten / dat sy dooz geen dinck en behooren verhindert te worden van bidden / dewyle sy dat doende / den ghebode Gods gehoorsaem sijn / de welcke betuycht dat hem gheen dinck aengenamer en is dan gehoorsaemheyt. Hier ypt woort wederom beter verclaert dat boven gheseyt is / te weten / dat de onvertschijde moet tot bidden

wel over een comt met byese / eerbiedinghe ende sochtyldicheyt: ende dat het niet ongeschickts en is / dat God die op recht / die te neder gheslaghen sijn. Aldus comen die wyssen van spreken wel niet malcanderen over een / die nochtans selvnen te struden. Jeremias ende Daniel segghen / dat sy hare ghebden nederwoyzen voozden Heere. Jeremias seyt op een plaetse: Onse ghebedt valle vooz het acusehyn Gods / op dat hy den everblyscle des volcr ghenaerlyc zy. Wederom segghen de gheloounge dickmael / dat sy hare ghebden ophessen. Alsoo sprecket Ezechias als hy de Prophtete bidt / dat hy wil voozder stadt Jerusalem bidden. Ende David beghert dat sijn ghebedt opclimme ghelijc een byantoffer. Want hoewel de gheloowighe van de Vaderlicke liefde Gods tot hem seker sijnde / blymoedichlick tot hem comen / ende hem gheboven / ende hen niet en ontsien om de hulpe te bidden die hy van selfs beloofte heeft: nochtans en worden sy niet dooz eenighe roeteloose sozghelooft verheven / maer climmen alsoo op met de trappen der beloften / dat sy nochtans altyts vernedert blyden in ootmoedicheyt.

15 Hier worden vele vraghen teghengewoyzen: want de Schryftuere verhaelt dat God sommige ghebden verhoort heeft / die nochtans ypt gheen gerust noch gematicht herte en quamen / dwelck geschiet om selker oorzaken. * Joacham hadde wel goede oorzake om de inwoonders Sichem te verbloeken / ende sulcke straffe te wenschen als daer nae over hen getomen is: maer nochtans dewyle hy dooz hitticheyt des toorns ende der wylke ontfeten synde / sijnre begerde / soo selijnt God sulcke verbloekinghe verhoorende / de ongeschickte vpericheyt te pnyfen. Met sulcker vpericheyt was ooc Samson bevangen / als hy seyt: * Heere sterckit my / op dat ick wylke doe over de onbesuedene. Want hoewel daer eenighe goede vpericheyt was / soo heeft nochtans de hittighe en onrechte begerde daer de oberhant gelijcht. Ende nochtans verhoort hem God. Waer ypt men (ghelijc het selijnt) soude moghen besuyten / dat de ghebden verhoort worden / hoewel sy niet en sijn na den eyfch des woorts Gods ghedaen. Jeli antwoorde / dat een eendwighe Wet niet en woort dooz sommighe sonderlicke exempel te niete ghemaeckt. Ende dat somtijts sommige menschen sijn sonderlick van God geroot geweest / waer ypt de verscheidenheyt comt / dat sy sijn yptghenomen ypt de gemeyn wyse ende regel. Want men moet de antwoorde Christi aenmercken / te weten / doe de Discipulen wilden onwoozsichtrichlick het exempel Crie nae volghen / soo antwoorde hy dat sy niet en wyssen van wat gheest sy ghelept waren. Maer wy moeten oock voozder comen / te weten / dat de ghebden niet altyts Gode en behaghen die hy verhoort: maer soo verre het tot exempel dient dat het ghene dat de Schryftuere leert / met clare bewysinghen openbaer woort / te weten / dat hy den ellendigen te hulpe comt / ende het sulcten der gener verhoort die t'onrechte verdrucht sijnde / hem om sijn hulpe bidden: daerom volbringt hy sijn oordeelen als de elachten der aem / hulpe loofen tot hem op climmen / hoewel sy niet weerdich en sijn yet te vercrighen. Want hoe dickmael heeft hy betuycht dat hy de wyrdicheyt / roovinghe / overweldinghe / oncrispicheyt / ende andere boose stucken wrekende / de stouneheyt ende raserie verhindrende / en de wrede tyrannische macht te niete makende / hulpe doet den ghenen die t'onrechte verdrucht waren / die

En hindert niet dat wy soo groote heylcheyt niet en hebben / als in den anderen upnemenden knechten Gods geprezen wort / als wy maer van dat pdele vrouwen vry sijnde / met een oprechte ghemoete onsen toeblich nemen tot Gods barmherticheyt.

2. Sam. 7. 27.

Psal. 119. 76.

Gen. 32. 10. Daerenteghen sijn het alle afgoden dienaers / de welcke God in hare dunngheden noot niet aen en roepen.

† Ten laetsten ende betrouwen in een waer aenroepinghe sijn men zjn / eomen dese maer van spreken wel over een: dat de godsalighe hare ghebden vooz God niet verwoyzen en ophessen.

Jer. 42. 9. Dan. 9. 18.

Jer. 42. 2.

1. Reg. 20. 10.

Psal. 147. 2.

Teghengewoyzinge / gemeynen met sommige exempel. De ghebden van sommighe hebben hare vrichten ghehad / niet tegenstaende sy niet ghestelt en waren nae beevoorichst des Goddelick woorts. * Jud. 9. 20. * Jud. 10. 28.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Luc. 9. 55.

3. Antwoort. Hoewel dat sulcke exempel ons niet en sijn ghegeuen om nae te volgen / so is het nochtans / datter seer groote profytien daer ypt tot ons vooztrouwen / te weten / een aenroepinghe ypt het gheletoove spijzende / vpericheyt om te bidden / verhooringhe / dankbaerheyt / etc.

• nochtans

nochtans onseker zijnde wat God sp aenbaden/
 met haer ghebedt niet anders en deden/dan dat
 sp de lucht sloeghen. Het woxt oock door eenen
 Psalm claerlick gheleert / dat de ghebeden die
 door het ghelooft niet tot in den Hemel en co-
 men/ nochtans niet sonder cracht noch vucht
 en zyn. Want hy versamelt de ghebeden die de
 noot alsoo wel der onghelooftighen / als den
 Godsaligē door natuerlick gevoelen afzingt:
 ende bewijst door de uptcomste dat God noch-
 tans den sulcken ghenadich is. Maer verhoort
 hysē om door sijn goedertierenheyt te betrip-
 pen/dat hare ghebeden hem aengheuen zyn?
 Jae veel meer om door dese ghelegentheyt sijn
 barmherticheyt te vermeerren ende verclaren/
 dewijle niet selfs der onghelooftighen ghebedt
 ghewepghert en wordte: Zoben desen om sijne
 rechte dienaers te meer tot bidden te verwe-
 ken / als sp sien dat ooch het schreyen der on-
 hepligen niet sonder vucht en is. Nochtans en
 moeten de ghelooftighe van den regel die God
 hen ghestelt heeft / niet afwycken/noch den on-
 ghelooftighen benigden ghelijck of die veel ghe-
 woonnen hadden/ als sp vercreghen hebben dat
 sp begeerden. Op dese wijze hebben wy gheseyt
 dat God is beweert gheweest door het leet-
 wesen Achabs/om dat hy door dat bewijs sou-
 de openbaren / hoe bereyt hy is om sijne upt-
 verzoene te verhooren/ als sp met waerachtig-
 ghe bekeeringhe comen om met hem te versoc-
 nen. Daerom bekijft hy in den Psalm den Jo-
 den om dat sp bevonden hebben dat hysē soo
 ghewillighlick verhoort/nochtans terstont tot
 haer natuerliche hartnechicheyt wedergeleert
 zyn. Het welke oock openbaer is uyt de Histo-
 rie der Kiechteren/ te weten/dat sp soo dickmael
 als sp tot den Heere gheschreyt hebben/ hoewel
 haer tranen bedyegelic waren/ nochtans zyn
 uyt de handen haerder vanden verlost gewo-
 ren. Daerom ghelijck hy sijn Sonne laet schyn-
 nen/ bejde op de goede ende boose: alsoo en ver-
 woxt hy niet de gebeden der ghenē diens sake
 goet ende recht is/ende der welcker ellendicheyt
 wederich is geholpe te woopen. Hierentusschen
 verleent hy alsoo uyt boedsel den genen die sijn
 goetheyt verachten / als hy de ghelooftighe tot
 salicheyt verhoort. Het schijnt te swaerder vza-
 ghe te zyne van Abraham en Simeon/dewijle
 Abraham heeft de oer de Sodomiten ghebeden/
 gheen woort Gods daer van hebbende: ende
 Simeon heeft tegē het openbaer verbodt voer
 Saul ghebeden. Alsoo heeft oock Jeremias te-
 ghen de verwoestinghe der Stadt ghebeden:
 want hoewel sp niet en zyn verhoort geweest/
 soo ware het nochtans hart te segghen / dat sp
 gheen geloof en hadden. Maer dese antwoor-
 de sal den gheschickten leseren (ghelijck ick hope)
 ghenoech doen / te weten/dat sp ghestemt heb-
 ben op het gemeyn fondament/waer door God
 gebiedt oock den onweerdigen barmhertich te
 zyne: ende dat sp niet gantehelic en zyn sonder
 ghelooft ghevest / hoewel het schijnt dat hen
 haer mepinghe bedroghen heeft. Augustinus
 schrijft ergens wijselick segghende: Doe bidden
 de Heplighen int geloof/begeerende van God
 anders dan hy verordert heeft? te weten/om dat
 sp bidden nae sinen wille/ niet nae dien verbor-
 ghen en onveranderlichen wille/ maer nae dien
 wille welken hy hen te hemmen gheeft / om hen
 op een ander wijze te verhooren: ghelijck hy dat
 wijselick onderschept. Dat is recht ende wel
 gesept/ want nae sinen onveranderlichen tact
 maricht hy de uptcomsten der dingen/ alsoo dat
 de ghebeden der Heplighen niet te verghieft en

zijn / hoewel sp met ghelooft ende dwalinghe
 vermencht zyn. Maer dit en moet niet tot nae-
 volginge ghetrocken worden/ghelijck het oock
 de Hepligen niet en ontschuldich: de welcke ick
 bekeune hier in buyten den reghel ghetreden te
 zyne. Daerom soo waer gheen seker belofte en
 is / daer moetmen God bidden op fonditie.
 Daerom seyt David: Heere ontwaerckt tot het
 oordeel dat ghy ghebeden hebt: want hy gheeft
 te kennen dat hy een sonderlike belofte hadde/
 om de tytelike weldaet te bidden.
 16 Wy moeten oock aenmercken / dat het
 ghene dat ick van de vier regelen om wel te bid-
 den ghesproken hebbe/niet en wordte met sulcke
 groote strengicheyt ghepsecht dat God soude
 de ghebeden verwerpen/ in de welcke hy gheen
 volmaectt ghelooft/ ofte gheen volcomen bete-
 ringe en bludt niet groote vpericheyt ende wel-
 geschickte begheert. Ick hebbe gheseyt hoewel
 het gebet een ghemeynsam tsaemsprekunghe
 der ghelooftighen niet God is / datmen nocht-
 tans moet eerbedinge ende maticheyt houden/
 op dat wy niet den toom los en make voer al-
 lerley gebeden: noch meer en begeeren dan God
 toe laet. Ten anderen / dat wy moeten onse
 herte opwaerts heffen/om de Majesteit reyn-
 delick ende onschelick te eeren/op dat sp by ons
 niet verachtelick en wordte. Dit en heeft noyt
 pemaent met sulcke gelycheyt als betaent/ge-
 daen. Want (op dat ick van den ghemeynen
 man verswyge) in vele clachte Davids schijnt
 onmaticheyt te zyne: niet dat hy wille begeert
 met God te liden/ ofte teghen sijne oordelen te
 spreken: maer om dat hy door wachthepe be-
 swijckende / gheuen anderen beteren troost en
 vindt / dan dat hy sijn smerte ende droefheyt in
 des Heeren schoot outlade. Jae onse babbelinge
 woxt oock van God verdragen/ ende onse on-
 welenheyt woxt verghen/ soo wanneer ons
 wat ondoofstichelick ontvalt / ghelijck wy
 vroozaer sonder dese goedertierenheyt Gods
 gheen vspheyt en souden hebben om te bidden.
 Doxt hoewel Davids booznemen was/ hem
 selven den goetduncken Gods te onderwoopen/
 ende niet alsoo groote verdrachtsaemheyt als
 begeerte om te vercrighen/ ghebeden heeft/soo
 comen/jae dzinghen nochtans sointjts beroer-
 liche bewegingen boort/ die verre zyn van dien
 ersten regel welcke wy gestelt hebben. Boozne-
 melc machme uyt de woortē des 39. Psalings
 sien/ met wat groter geweld der droefheyt die
 heplighe man bedanghen sp gheweest / soo dat
 hy niet en coude mate houden. Hondt af (seyt
 hy) tot dat ick vergae / ende niet meer en zyn.
 Het schijnt dat hy ghelijck een veerwijfelt men-
 sche met anders en bidt/dan dat God sijn hant
 stille houde / op dat hy in sijn quaet verotte.
 Niet dat hy met boozgenomen moede tot sul-
 ke onmaticheyt valt / ofte (ghelijck de godloose
 plegghen) wil dat God van hem wjcke: maer
 hy claecht alteenlick dat den toorn Gods hem
 onderdragelick is. In sulcke versoekingē ont-
 vallen den Heplighen dickmael ghebeden die
 niet ghenoech ober en comen met den regel
 des woorts Gods / ende in de welcke de Hepl-
 ghen niet genoech en aenmercken wat gheoor-
 lost en mit zyn. Alle de gebeden die niet duld-
 ghe gebrucken besmet zyn/ die verdiene wel ver-
 woopen te worden: nochtans so verre de Hepli-
 gen hierom versuchten/hen selde castiden/ende
 terstont wederkeren/soo verghieft God sulck.
 17 Alsoo sondigen sp oock in den tweeden reghel:
 want sp moeten dickmael tegen haer slaphicht
 strijden: ende sp en worden door haer gebreke-
 licheyt

Psal.107.

1. Reg. 21.39.

Psal.106.43.

Matth.5.45

De tweede
 teghenwoor-
 pinghe.
 Donningher
 Godsaligher
 gh:beden en
 hebben hare
 verhooringhe
 niet ghehad.
 1. Gen. 18.23.
 1. Sam. 15.11.
 1. Jere. 32.16.

Antwoort:
 welcke be-
 rechte is niet
 den heerlike
 spruēcke Wis-
 gu'ant.
 Lib.22. de
 elvin. Dei
 cap.2.

Sieghel om
 recht te bid-
 den.
 Psal.7.7.

Dat de vier
 reghels om
 recht te bid-
 den niet soo
 strengelick
 ghepsecht en
 worden/ dan
 de ghebeden/
 die daer tes-
 gen wat son-
 drighen/ God
 soude bet-
 werpen/ dat
 wordt met
 exempel bes-
 wesen.

I. Davids.

En exempel
 uyt den eer-
 sten regel van
 bidden/waer
 van in de
 vierde afbe-
 minghe.

berf.14.

1. Een exempel
 uyt de twee-
 den reghel /
 waer van in
 de sefte af-
 beplinghe.

lickheyt ende ellendicheyt niet sekerpelick ghe-
noech verweckt om ernstichlick te bidden. Het
comt oock diekmael dat haren gheest dwaelt
ende hynna verpelt woort: soo is dan oock in de-
sen deele vergevinge noodich/ op dat de slantwe/
ofte onvolmaecte/ ofte gebroken en ongestadi-
ghe gebeden niet verworpen worden. Dit heeft
God natuerlick in der menschen herten ghege-
ven/ te weten/ dat de gebeden niet behoortlick en
zyn/ ten sy dat de herten opwaerts verheven
worden. Hier npt comt de terentonic der ophes-
singhe der handen (ghelijck boven gesept is) de
welcke in alle eeuwen ende onder alle naticen is
gebruyckelick geweest/ gelijc sy ooc noch gebruyckelick
woort: maer onder hoc velen is daer een die hoe-
wel hy syne handen op heft/ nochtans niet eens
en bekiet hem selven slap ende traech te zyne/ om
dat het herte in de aerde steekt. Aengaende het
bidden om vergiffenisse der zonden/ hoewel nie-
mant onder de gheloovige dit hooft stuck vooz-
sy en gaet/ soo ghevoelen nochtans de gene die
in het bidden waerachtelick gheoeffent zyn/ dat
sy nauwe het thienste deel deser offerhande en
doen van de welcke Davd sprac/ segghende:
Een offerhande Gode aengenaem/ is een bedruet
gheest: een ghebroken ende vernedert herte en
suldy Heere niet verachten. Alsoo moeten sy al-
tits om dobbel verghevinghe bidden/ te we-
ten/ om dat: sy hen selven in vele zonden schul-
dic siennen/ de welcke nochtans hen niet soo
seer en mi/haghen als het betaemde/ soo bidden
sy dat sielic traechteyt hen in het oordeel Gods
niet toegherkent en worde: ende soo verre hen
ghegheven is in bekeringhe ende vrees Gods
voorzagden te doene/ dat sy niet behoortliche
does byt om haerder zonden wille verflaghen
worden/ so bidden sy den Kiechter om barmher-
ticheyt. Voden alle dinck worden de ghebeden
door de swachheyt des geloofs/ ofte door de on-
volmaecteit der geloovigen besmet ende ges-
chende/ waert dat de goedertiericheyt Gods
niet te hulpe en quame. Maer het en is gheen
wonder dat God dit gebreec vergheset/ dewyle
hy selve de sijne diekmael niet so sekerpe beproe-
vingen oeffent/ gelijc of hy voozgenomē hadde
haer gheloove wech te nemen ende npt te bluf-
schen. Het is een seer sware verfoekinghe als de
gheloovige bedwongen worden te roepen: Hoe
lange vdy toornichl over het gebet uwes dieft-
kerchens? ghelijc of de gebeden selve God ver-
bitteiden. Alsoo oock als Jeremias seyde: God
heeft mijn ghebet npt ghesloten van hem: soo
was hy sonder twyfel niet groote beroerte ver-
sagen. Men vint ontelliche dese sielic exempe-
len in de Schryfture/ npt de welcke het open-
baer is/ dat het gheloove der Hepligen is diek-
mael niet twyfelighen vernemngt ende beroert
gheweest/ soo dat sy in het gelooven ende hopen
nichts wat ongeloochicheyts bewesen. Maer
dewyle sy niet soo verre en comen als het wel te
wenschen ware/ soo moeten sy dies te seerder
daer nae staen/ op dat sy hare seplen beterende/
van daghe te dage naerder comen tot den rech-
ten regel van bidden: ende daerentusschen moe-
ten sy geboelen in wat dieper quact sy zyn ver-
soncken/ dewyle sy oock dan als sy rein dien
soeken/ in menche steckten vallen: want daer
en is niet een ghebet dat God niet en soude niet
rechte verworpen/ waert dat hy de sinette daer
mede sy alle bespangt zyn/ niet door de vinghe-
ren en saghe. Dit en verjale sich niet om dat de
geloovige hen selven souden eenich dinck geru-
selick toegeven: maer om dat sy hen selve stren-
gelick beterende/ souden arbeiden om dese ver-

hindringhen te overwinnen. Ende hoewel de
Duyvel arbeet om alle wegen te stoppen/ ende
hen van bidden te verhinderen/ soo moeten sy
nochtans doozbrieken/ vast betrouwende hoe-
wel sy niet van alle verjanderinghen verlost en
zyn/ dat nochtans haer arbeet en neersicheyt
sal Gode belangen/ en hare gebeden aengenaem
zyn/ soo verre sy arbeiden ende daer nae staen/
daer toe sy niet en comen terfont gheraken.
17 Ende dewyle geen mansche weerdich en is
om hem selven Gode te vertoone ende vooz
aenschijn te comen: soo heeft de Heinelicke Va-
der selve om ons van schaente en vrees (waer
dooz onser aller herte moeste te neder geworpen
zyn) te verlossen/ sijnen Sone Jesum Chri-
stum onsen Heere ghegeven/ om dat dese soude
onze voozspake ende Middelaer zyn/ om dat
wy door sijn leydinghe souden gherustelick tot
hem comen: dooz sulcken Middelaer en vooz-
spake seker zynde/ dat ons gheen dinck dat wy
in sijnen naem sullen bidden/ en sal gheveget
worden: ghelijc hem gheen dinck en can ghe-
weyert worde vanden Vader. Hier toe dient
gantshelick al wat wy boven van den gelode
gheleert hebben: want ghelijc Christus onse
Middelaer ons woort dooz de belofte aengepre-
sen/ alsoo oock ten sy dat de hope van te verrij-
ghen op hem steunt/ soo verdoof sy haer selven
van de weldaet des gebers. Want soo haest als
de grotte reche Majesteit Gods ons in den sin
comt/ soo en is niet moghelick dat wy niet en
souden versichicht/ ende dooz de kennisse onser
epgener onweerdicheyt verre afgedreven wor-
den/ tot dat wy tot Christus den Middelaer
comen/ die den verfelickelicken thoon der eer-
licheyt verandert tot een thoon der ghenade:
ghelijc oock de Apostel leert/ op dat wy sullen
niet alle berouwen bestaen te verschijnen om
barmherticheyt te vererigen: en ghenade te vin-
den tot bequame hulpe. En gelijc daer een ge-
bot is dat niet moet bidden/ ende een belofte ghe-
geven/ dat die sullen verhoort worden die God
aenroepen: also woort ons oock elarlic geboden
in den naem Christi te aenbiden: ende ons is
een belofte vooz ghestelt/ dat wy sullen verrij-
gen al wat wy in sijnen naem bidden. Dus lan-
ghe seyt hy/ en hebt ghy geen dinck gebeden in
mijne naem: viddt/ en ghy sult ontfange. Item/
Te dien dage sult ghy in mijnen naem bidden:
ende al wat ghy sult bidden/ dat sal ich doen/ op
dat de Vader verelact worde in de Sone. Hier
npt is sonder eenighe twyfelinge openbaer/ dat
de ghene die God dooz eenighen anderen naem
aenroepen/ dan dooz den naem Christi/ hart-
nelckelick sijn ghebode overreden/ ende sijnen
wille verachten/ ende gheen belofte en hebben
van pet te vererighen. Want ghelijc Paulus
seyt) alle de beloften Gods zyn in Christo/ Jaer
ende Amen: dat is/ sy worden in hem bevesticht
ende volbracht.
18 Ende men moet de ghelegentheyt des
tijts neersichlick aemmerken: dat Christus
sijne Discipulen vermaent tot sijn voozspake
te blien/ als hy soude in den Hemel gesonnen
zyn. In die ure seyt hy) sult ghy viddē in mijne
naem. Het is wel seker/ dat van den begi-
nen/ alle die gebede hebben/ niet en zyn verhoort
geweest/ anders dan om des Middelaers wille.
Hierom hadde God in de Wet verordēt) dat de
Priester soude alleen in het Heplighe gaen/ dra-
geride op sijn scheiderē de naem der twaelf ge-
sachten der kinderen Israel/ ende soo vele die-
bare steenen op sijn vooz/ ende dat het vole sou-
de verre staen in hnt voozhups/ ende van daer
sijne

Exempel npt den derden regel/ waer dan in de arbeste afdeplinghe.

Psal. 51. 19.

En exempel npt den vierden regel/ waer dan in de arbeste afdeplinghe.

Psal. 50. 5.

2. Jeremie. 38.

3. Peter God salghen.

Exempl/ ofte de somma van de se afdeplinghe.

1111. Dooz wien God aen te roepē sy/ ofte wie dat onsen Middelaer sy by God onsen hemel- schen Vader te weten/ Jesuſ Christus/ de bemide Soon. 1. Tit. 2. 5. 1. Joan. 2. 1.

Fieden/ geno- men van de aemmerken- ghe der God- de elcke Ma- jeſteit.

Heb. 4. 16.

Item/ van Gods gebode ende belofte- nisse.

Joan. 14. 13. ende 16. 24.

Daerom en mach niemēt God aentoe- sen dan al- leen in Chri- sti naem.

2. Cor. 1. 20.

Hoewel alle gheloovighe van't begi- nen dooz des sen allec ber- hoort zyn/ nochtans heeft dese ghenade aldermeer plaetse in dien- 1111/ de welcke de oplime- minge Christi in den hemel geblecht is. 1. Joan. 16. 26 1. Cor. 28. 9. ende 12. 21. sijne

ijne ghebeden boegen met de gebeden des Priesters. Jae hier toe diende de offerhande / om de ghebeden te verskeren ende bevestighen. Soo heeft dan de cereimonie ende schaduw der Wet geleert / dat wy alle van voor het aelschijn Gods verjaecht worden / en dat ons daerom een Middelaer noodich is die upt onsen naem voor hem versehuue / ende ons op sijne schouderen draghe / ende aen sijn boest ghebonden houde / op dat wy in sijnen persoon verhoort wordē. **Doen desen / dat onse gebede door de besprenginge des doots gherepnticht worden / de welke (ghelyck geseyt is) anders niemmermeer byp van onreynheyt en zijn. Ende wy sien dat de Hepligen soo wanneer sy begheerden yet met bidden te vercrigen / haer hope ghesonderet hebben op offerhanden / om dat sy wisten dat die tot bevestighe aller gebeden verordent waren. David seyt: De Heere sy uwer offerhande ghedachtich / ende make u byantoffer bet. Hier upt wordt besluten dat God is van den beginne aen door de voorbiddinghe Christi verhoent gheweest om de ghebeden der ghelooovighen te ontfanghen. Waerom beduyt dā Christus een meirwe ure / in de welke de Discipulen souden beginnen in sijne naem te bidden: anders dan om dat dese ghenade ghelyck sy heden elacker is / alsoo oock seerder ver dient ons aengheprezen te zyne. Ende na dit selve gevoelen hadde hy weynich te voren geseyt: **Dis langhe en hebt ghy gheen dinck ghebeden in mijnen naem: bidt / etc. Niet om dat sy gantschelijc niet en wisten van den Middelaer (deswelke alle de Joden in den gront deser leere onderwesen warē) maer om dat sy noch niet elacker en wisten dat Christus door sijn opelminninge in den Hemel / soude sekerlicker een Patroon ende voorsprake der Ghehepente wesen / dan sy te voren was. Soo dan om de droefheyt sijnus afwesens niet eē sonder lieke vrucht te ver troosten / schryft hy het anijp der Doorsprake hem selven toe / ende leert dat sy dus langhe dese sonderlike weloert niet ghelijc en hebben / de welke sy sullen ghebruyken / als sy op sijn Doorsprake betrouwende / sulle vspelicker God aenroepen: ghelijck de Apostel seyt / dat ons eenen verselje wech is door sijn bloet berijp: hierom cā onse verdracptheyt te min ontfelhdicht wordē / ist dat wy dese onbegrijpelicke weloert / die epghentlick voor ons verordent is / niet met verpen armen (ghelyckmen pleecht te segghen) en ontfanghen.****

Febeden/waer om.

Psal. 20. 4.

Joan. 16. 24.

1. Tim. 2. 7.

Den roome Gods byst oder die welcke Christus in den eenighen Middelaer verlaten.
 • Joan. 14. 6.
 Heb. 9. 8.
 • Eph. 1. 22.
 • 1. Thim. 2. 2.
 Matt. 2. 6.

1. Tim. 2. 7.

oock tot de eentheyt des Hoofs. Dewijle dan oock dese voorbiddinghen in den naem Christi gheschieden / wat doen sy anders dan datte betuyghen dat niemant door eenighe ghebeden en can geholpe worden / dan als Christus de voorsprake is? Ende ghelijck de voorsprake Christi niet en verhuindert in de Ghehepente den eenen voor den anderen te bidden: alsoo moet het oock vast ende seker blijven / dat alle de voorbiddinghen der Ghehepente moeten tot de enige voorbiddinghe Christi beweecht ende geschickt zijn. Jae wy moeten selfs neerstelic toetsien / dat wy hier in niet ondankbaer en zijn / dat God onse onweerdicheyt verghebeude / niet alleenlick toe en laet dat een peggelick voor hem selven bidde / maer oock dat d' een des anders voorbidder sy. Want wat grooter hooveerdicheyt soude dat wesen / als God ons tot voorsprake sijnder Ghehepente stelt / die wy niet eere verdienē verwoyten te worden / oock als een peggelick voor hem selven bidt / dat wy dese mildicheyt souden misbruyken om de eere Christi te verdupsterē.

20 Het en is anders niet dan enckel beuselingē dat de Sophisten habbelen / dat Christus is de Middelaer der verlossinghe / ende de ghelooovige de voorbiddinghe / ghelyck of Christus een tytlike middelinghe bedient hadde / ende de eeuwige ende onverganchelicke middelinghe sijnen dienstlanckten gelatē hadde. Sy handelen hem voorwaer seer wel die hem sulck een deelken der eere afsnyden. Maer de Schrijtuere handelt veel anders / met der welcker eendoudicheyt de Godsalighe mensche beschoot te vrede te zyne / ende sulcke bedrieghers te laten vaten. Want als Joannes seyt: **It dat penāt sondich / wy hebben eenen Advocaet by den Vader / te weten / Christum Jesum: verstaet hy daer mede dat hy ons is voortijden een Patroon geweest / ende en schryft hy hem niet veel meer een ewige voorsprake ende voorbiddinge toe: Waer Paulus betuyghet: dat hy ooc ter rechter hant des Vaders sittende / voor ons bidt. Ende als hy hem op een ander plaetse noemt den eenigen Middelaer Gods ende der menschen / siet hy daer niet de ghebeden die hy weynich te voren ghemeidet hadde: Want gheseyt hebende datmen moet voor alle menschen bidden / terstont seyt hy daer by tot bevestighe daer van / dat daer een God aller menschen is / ende een Middelaer. Ende Augustinus en leyt oock dit niet anders upt / als hy aldus spreect: **De Christen mensche bevelen malcanderen Gode met hare ghebeden. Maer die voor welcken niemant en bidt / maer selve bidt voor allen / dese is de enige ende waerachtighe Middelaer. Hoewel Paulus een van de voorneemste leden onder het Hoofst Christo was / nochtans dewijle hy een lidtmaet was des lichaems Christi / ende wiste dat de opperste ende waerachtighe Priester der Ghehepente niet en is door een figure in het binnefke des voorhaner ghegaen tot het Heplighe der Heplighen / maer door de uptghedruyckte ende seker waerheyt in het binnenfke des Hemels / niet tot figuerlicke / maer tot ewighe heplicheyt: so beveelt hy nochtans oock selve hem selven den ghebede der ghelooovighen. Hy en maect oock hem selven gheenē Middelaer tusschen God ende de menschen / maer hy begheert dat alle de leden des lichaems Christi voor hem bidde / ende hy voor hem: dewijle de leden voor malcanderē sozchvuldich zijn / ende ist dat een lidtmaet in liden is / so hebben de andere medeliden. En op dese wijse moeten de gebeden die alle de leden / noch hier op der aerden arbe-****

Doec soo en wort door dese maniere dat onreynhe ghe voorbiddingen der Heplighen by deser aerdē niet uptghelaten.

V. **Warderlegginghe der dwalinghen / welke Christi voorbidde bedupsterē.**
 1. Christus is een Middelaer der verlossinghe: maer de Heplighen in middelaers der voorbiddinghe.
Antwoort: welke met de alder laeste authoritē der Schrijtuere / ende het getuyghenisse dā Augustinus bevesticht is.
 • 1. Joan. 2. 1.
 • Rom. 8. 34.

1. Tim. 2. 5.

Lib. 2. contra Parmeni. cap. 3.

1. Joan. 15. 30.

Eph. 6. 19. Col. 4. 3.

1. Cor. 12. 25.

Ee dende /

dennde / vooz maeltanderen doen opelminnen tot het Hooft dat in den Hemel is vooz ghegaen / in den welcken verfoeminghe is vooz onse zonden. Want ware Paulus een Middelaer / soo fouden oock de andere Apostelen Middelaers zijn: ende alsoo fouden daer vele Middelaers zijn / ende de reden Pauli en soude geen plaets hebben / daer hy seyt: Want daer is een God / een Middelaer Gods / ende der menschen / de mensche Christus: in den welcken wy oock een zijn / ist dat wy de eenheyt des gheloofs behouden in den vant des vzeets. Item op een ander plaetse seyt Augustinus: Ist dat ghy uwen Middelaer soeket / die is boven in de Hemelen / daer hy vooz u bidt / ghelijck hy op der aerde is vooz u ghestoven. Maer wy en droomen niet dat hy op sijne knien leyt vooz den Vader ootmoedichlick vooz ons biddende: maer wy verstaen met den Apostel / dat hy alsoo verschijnt vooz het aenschijn Gods / dat de cracht sijns doots crachtich sy tot een eeuwighe voozspake vooz ons / nochtans alsoo dat hy in het Heplighe des Hemels inghetreden zijnde / tot het eynde der werelt toe / alleen de ghebden des volck dat verre in het voozhuys sit / tot God draecht.

21 Reugaende de Heplighen die nae den vlesse ghestoven zijnde / in Christo leven / ist dat wy hen eenich gebedt toefschrijven / soo en droomen wy niet / dat oock selfs dese enen anderen wech om God te bidden hebben / dan Christum die alleen de werch is: noch dat hare ghebden dooz eenen anderen naem Gode aenghenaem zijn. Daarom dewijle de Schiftuere ons van allen wederroeft tot den eenighen Christum / ende dewijle de hemelsche Vader wil alle dinck in Christo wederom versamelen / soo ist veel te groot onverstane / jae raerne gheweest / te segghen dat wy alsoo dooz de doode Hepligen toeganch tot God hebben / op dat wy van Christo af ghelept worden / sonder den welcken oock de Heplighen selve geenen toeganch en connen gecrijghen. Ende wie can verlaten dat dit nu langhen tijt gheschiet is / ende noch hebben alomme in het Pauldom gheschiet? Om de goetwillicheyt ende gonste Gods te ghecrijghen / stelt men die mael de verdiensten der dooden Heplighen vooz / en ghemenlick laetmen Christum staen / ende men bidt God dooz de namen der dooden Heplighe. Maer ick bidde u is dat niet het ampt dier eenigher voozspake ende voozbiddinghe hen toefschijve / daer wy boven bewesen hebben dat sy Christo alle toe come? * Vovē desen / wat Enghel ofte Duvel heeft eenighen mensche selfs opt een syllabe geopenbaert van dese voozspake der dooden Heplighe die sy diehten? want in de Schiftuere en is niet daer van. Daarom is dit dan ghedicht gewest? Dooz waer als het vernuft der menschen alsoo sulche hulpe soecht daer mede het niet vooz sien en wort dooz Gods woort / soo gheven sy claerlick haer onghelovicheyt te kennen. * Waert dat men aller der gener die in de voozbiddinghe der dooden Heplighen behaghen hebben / conscientie vzaechde / men soude bevinden dat het nergheens wyt anders en comt / dan om dat sy vernaut zijn / gelick of Christus haer niet ghenoechsaem ofte veel te wraet ware. Met dese bevezestheyt wort Christus ten eersten ontteert / ende van den naem des Middelaers berooft: de welke niet en moet eenighen anderen toegeschreven worden / dewijle hy Christo is tot een sonderlicke prebylegie van den Vader ghegheven. Ende met dit selve verdupstereu sy de eere sijnder gheboorte / berpdeken

sijn erupre: int coyte / al wat hy gedaē ofte geleiden heeft / dat veroove sy van sijne lof: want het dient al hier toe dat hy alle de Middelaer zy / en daer vooz gheacht worde. Sy der woopen oock mede de mildicheyt Gods / die hem selven hen tot eenen Vader voozstelt. Want hy en is hen gheen Vader / ten zy dat sy Christum vooz haeren broeder bekenmen: het welke sy gantschelick versaken / ist dat sy niet en dencken dat hy broederlicke ghesintheyt tot hem draecht / de welke is sachter ende teerder dan eenich dinck. Daarom stelt de Schiftuere ons desen eenkelick vooz / sendt ons tot hem / ende houdt ons in hem staende. Ambrosius seyt: Hy is onse mont / daer dooz wy tot den Vader sprekē: Hy is onse oogge / waer dooz wy den Vader sien: Hy is onse rechter hant / dooz de welke wy de Vader offerhande doen: sonder wiens middelinghe en voozspake en hebben wy / noch alle de Heplighen / niet met God. Ist dat sy hier tegen seggen / dat de ghemenne ghebden die sy in de kercke doen / geepndicht worden met desen aenhanck: Dooz Christum onsen Heere / dat is een dinnute uytvlucht. Want de voozspake Christi en wort niet nu ontheplicht / als sy niet der dooden ghebden ende verdiensten ver mengt wort / dan of sy gantschelick achter ghelaten / ende de dooden alleen in den mont waren. Boven desen in hare Litaniē / Hymnen ende Psalmen / daer den dooden alle eere wort toegheschreven / daer en wort Christus niet eenmael ghemeldet.

22 Ende de dwaesheyt is soo verre gecomen / dat de natuere der superstieie ons hier in is lewendichlick uytgedrukt / de welke ee mael den toom uyt den mont gestooten hebbende / gheen eynde der afwijckelinghe en maecht. Want an dat men heeft begomē na der dooden Hepligen voozspake omme te sien / soo is wepnich te samen enen pegelicken Heplighen sijn sonderlick Watroonschap toe ghebeelt / dat na de verscheydenheyt der sake / nu dese / nu die soude tot een voozspake aengeredepen worden: dan heeft ooc een pegelick mensche sijnen sonderlicken Sanct ofte Hepligen vercozen / ende hem selven onder dien ghelijck onder enen besheren-god gestelt. Ende daer en zijn niet alleenlick nae het ghetal der steden (het welke de Prophete vooz sijn Israel verwtē heeft) goden opgerecht / maer oock na de veelheyt der hoofden. Maer dewijle de Hepligen alle hare begeerten in den eenighen wille Gods stellen / de welke sy aensien / en in de welke sy gerust zijn: so dencke die mensche dwaeselick ende vleschelick / ende oock lasterlick van de Heplighe / die hen een ander gebet toefschijve / dan waer dooz sy biddē dat het rijcke Gods come: van welckē gebede seer wijt is dat van hen gedijst wort / dat een pegelick van de gestoven Hepligen een sonderlicke gesintheyt ende ghenegeentheyt heeft tot sijne eygen dienaers. Te laet sien en hebben vele hen selven niet onthouden / oock van gronwelicke Kerckroof / de gestoven Hepligen nu niet alleenlic als Watroonen ende voozbidders / maer als beschermers ende stadhouders haerder salicheyt aenroepende: Siet waer toe de ellendige mensche vervallen / als sy buytē hare behoortlicke paleu / dat is / buyten het woort Gods dwalen. Ick late die grove ongeschickte godloosheyt vāre / in de welke sy / hoe wel sy Gode / den Engelen / ende den menschen gronwelick zijn / so en hebben sy noch schacnute noch verbijet daer van. Sy vallen neder vooz een opgerecht beelt / ofte geschilderde Barbara / Catharina / ende dierghelijcke / ende nummelen daer Pater noster. En de Pastooren en draghen

1 Tim. 2. 5. Ephes. 4. 3.

August. in den 94. Psal.

Hoedanich Christ voozbiddinghe sy.

Wat de voozbiddinghe der Hepligen / die in den hemel met Christo levende sijn. Joan. 1. 4. 6. Acto. 4. 12.

Ephes. 1. 10.

Wat vooz eene voozbiddinghe onder het Pauldom verstaet wort.

Welcke eerslick wort wederlept dooz een sake die ongheregintz.

* Daer nae / dat hier vā de H. Schiftuere gheen ghewach en maecht. * Te deeden / dat de wangetoobighe in hare eygen conscientie sulc anders verstaen.

* Ten vreedē dooz de groote Gods lafeninge daer mede sy de verborgentheyt onser verlossinghe / Godes goetdicheit / de liefde Christi ende sijn ampt ontteeren en schēde.

Libro de Isaac & anima.

Wrblicht. D'eerle aantwoort.

De 2. aantswoort.

Seonwelicke dwaalnghe / voozcomēde unt de voozganide.

8

2.

3.

Jer. 2. 28. ende 11. 13. Worden wederlept.

Matt. 6. 10

4.

5.

niet

niet alleenlick geē sozge dat dese casernie moecht ghebeteret ofte verhindert worden: maer sp selve pzoense / dooz de reucke des ghewins verlockt zijnde. Maer of sp willen hen selven van sulcke schandelicke stuelken schoon maken: met wat verwe sulken sp comen bedeeckē ofte bescheermen dat sp Sinte Lop/ ofte Sinte Medard bidden/ dat sp upt den Hemel hare Dienstknechten aensien ende helpen? dat sp de maghet Maria bidden dat sp haren Sone ghebede te doen dat sp begheeren. Het is voorszijden verboden in het Cathaginensche Conclium / dat men aen den Altaer geen gebet en soude doē tot de Hepligen. Ende het is der waerheyt ghelijck/ dat de heplige mannen doe sp niet en ronden het geweld der hooser ghewoonte wederstaen / hebben willen dooz dese matigunge toetsen/ dat pimmers de gemene ghebeden niet gheschient en worden dooz dusdanighe ghebeden / Sancte Petre, Ora pro nobis. Maer de Dupelsche ongeschicktheyt is veel voozder getonnen/ dat sommige den dooden toe ghescheyden hebben dat alleenlick God ende Christo toe quam.

23 Dat sp soecken te bewijzen dat sulcke voozbiddinghe der Heplighen dooz de autozytēpt der Schyzifuerē ghesondert is / daer in arbeden sp te vergeefs. Sp seggen dat men diekmael de ghebeden der Engelen vint in de Schyzifuerē / ende oock dat de ghebeden der ghelooovighen dooz der Engelen handen tot God ghebdraghen worden. Maer ist dat sp willen de Hepligen die van deser werelt verscheyden zijn / met de Engelen vergelijcken / so moeten sp bewijzen dat sulcke dooden zijn dienstbare gheesten / ende dat hen sulcke dienst bevolen is / dat sp sulken onse salicheyt besozgen/ ende ons bewaren in alle onse wegghen / ende ons rontomme gaen / vermanen / vertroosten / ende vooz ons waechen: welke dingen alle den Engelen toeghescheyden worden ende niet den dooden. Hoe verkeerdelick sp de Engelen met de dooden vermengen / is genoeg openbaer upt so vele verscheyden wercken / waer mede sp de Schyzifuerē van malsanderen onderschept. Niemand en soude dozven het Advocats ampt vooz eenen aertsehe Kriecher bedienen / so hy niet eerst toegelaten en is. Waer upt neimen dan dese wozmen alsulcke stouticheyt / dat sp bestaen die tot Patroonen ende Advocaten vooz God te stellen / dien dit ampt nopt en is bevolen gheveest. God heeft de Engelen tot besozginge onse salicheyt verozdet: daerom zijn sp in de heplige vergaderingen / ende de Ghemeynte is hen een schouwspeel waer in sp hen van de verscheyden ende menigerlep wysheyt Gods verwonderen: So wie het gene dat den Engelen eppen is / eenigen anderen toetsen / die verweeren ende verlickeen voozwaer de ozen die God ghestelt heeft / de welke behoorde onder anderlick te zijne. Sp gaē voozt om oock met sulcke bequaemheyt noch andere ghetungnissen voozt te vzengeen. De Heere seyde tot Jeremiam: * Of schoon Moses ende Samuel voozt nyp stonden om te bidden / so en is mijn ziele niet gheneghen tot dit volck. Hoe soude (segghen sp) de Prophete also van de dooden gesproken hebben / hadde hy niet gheweten dat sp vooz de levende bidden? Maer dewijle het daer nyp schijnt / dat noch Moses noch Samuel voozt het Israeltische volck ghebeden en hebben: so besnypte ick daer teghen dat doe gantschelick geen voozbiddinge der dooden en was. Want welken onder alle de Heplighen salmen achten de salicheyt des volck te besozgen / ist dat het Moses niet en doet / die doe hy leefde / de andere heeft in desen deele verre te boven ghe-

gaen. Daerom ist dat sp sulcke liechtveerdighe subtylicheden soecken / segghende / dat de doode vooz de levende bidden : de Heere heeft gheseyt / al waert dat sp vooz het volck baden / so wil ick veel tierlicker argumenteren op dese wyjse: Doe het volck in den ypersten noot was / en heeft Moses daer voozt nyp ghebeden / van den welken ghescheyden is: Al waert dat hy vooz hen bade / so en soude ick hem niet verhooren. Soo ist dan der waerheyt niet ghelijck dat pe- mant anders voozt hen ghebeden hebbe / de wijle alle de andere verre zyn van de ootmoedicheyt / goedicheyt / ende vaderlicke sochtyul- dicheyt die in Moses was. Het voozdeel dat sp met hare argumenten doen / is / dat sp niet de selve wapenen ghewont worden / daer mede sp neyden seer wel voozten te zijne. Maer sp doen seer spottichlick als sp een slechte eynbou- dighe sententie alsoo verdrapen. Want de Heere ghaese alleenlick te keimen / dat hy de voosheyt des volck niet en sal sparen / al waert dat sp sulck eenen Patroon hadden ghelijck Moses ofte Samuel was / om der welke ghe- beden hy voozt nypen so veel gedaen hadde. Desen sinder wozden wozt seer claerlick bewesen in een ander sententie Ezechielis / die der senten- tie Jeremie ghelijck is. De Heere seyt hy Eze- chielem: Of schoon dese drie mannen in der stad waren / te weten / Nohe / Danel ende Job / so en souden sp hare sonen ende dochteren niet verlossen dooz haer rechtveerdicheyt / maer sp souden alleenlick hare eyghene zielen verlos- sen. Met welke wozden hy sonder twijfel heeft willen segghen: Al waert dat de twee daer van wederom levendich wozden: want de derde was te dien tijde levendich / te weten / Danel / de welke doen in sijn eerste jeucht een seer groot bewijs sijnder godsalicheyt gheghe- ven hadde. Soo moeten wy dan die laten varen / van de welke de Schyzifuerē claerlick betuycht dat sp haren looy volcypnt hebben. Daerom als Paulus sprecket van David / soo en leert hy niet dat die sijne naemmers helpt met ghebeden / maer alleenlick dat hy sijnen tyt ghe- dient heeft.

24 Hier vragghen sp wederom / of wy hen wil- len alle ghesintheyt der liefde benemen / die in den gantsche looy haers levens anders niet dan liefde ende barmherticheyt bewesen en hebben? Doozwaer ghelijck ick niet en wil curieuselick ondersoeken wat de doode heplighen maken ofte dencken / alsoo en ist der waerheyt niet ghe- lyck / dat sp dooz menigherlep begheeren her- waerts ende ginswaerts ghebeden worden: maer veel meer dat sp met opghesetten ende on- veranderlicken wille / nae het rijcke Gods staen / het welke alsoo wel in het verberf der godloosen / als in de salicheyt der godsalighen geleghen is. Ende ist dat dit waer is / so is son- der twijfel haer liefde in de ghemeynschep des lichaems Christi begrepen / ende en streckt haer niet voozder dan so verre als sp dooz de natuere deser ghemeynschep beweecht ende ghevoeren wozt. Nu of wy schoon toelaten dat sp op dese wyjse voozt ons bidden / so en sal daer nyp noch- tans niet volghen dat sp haer ruste verlaten / om met aertsehe sozghen menichsins becom- mert te worden: ende veel min / dat wyse daer- om bel ooren te acyroepen. Noeh dat selve en volcht oock hier nyp niet / te weren / om dat de menschen die op der aerde leven / moghen onderlanghe de een des anders ghebedt begheer- ren: want dit werck dient tot voedsel der liefde in hen / als sp haren noot onderlinghe

Den rechten sin des voozphecen.

Bewys van desen sin dooz een ghelycke plaetse upt Ezechiel. Ezecl. 14. 14.

Item / dooz het scruppe- nisse des Hypocrits. Actoz. 13. 36.

De derde te- gentwozpinge is ghenomen upt de natuer der liefden / welke by den hepligen met Christo in den hemel lebe- de / is vol- maekter- t * D'eerste antwoort.

De 1. Inrede.

Antwoort.

Woblich/ die de bes- schermers vā sulcke godlo- se swersteren soecken.

Antwoort.

De argme- ten der Pas- siven tot bes- scherminghe van de vooz- biddinghe der Heplighen. Het eerste is genomen dan het ampt est den dienst der Engelen. Antwoort.

Beh. 1. 14. Psal. 91. 11. Psal. 34. 8.

I. Coz. 11. 10.

De tweede tegenwozpinge neimen sp upt de ghemey- ne Jeremie van Moses est Samuel. * Jere. 15. 1.

* Antwoort / waer in die selve argme- ment crach- telick ghebed- wozt: * gē on- seregh. 11. 10. pers.

malcanderen deelen/ ende van malcanderē aen-
nemen. Maer dit doen sy upt des Heeren gebot/
ende en zijn oock sonder beloften niet: welke
twee/ te weten/ het gebot ende de belofte/altijts
de voornemste stücken in het gebet zijn. Maer
alle dese redenen en woorden in de dooden niet ge-
vonden met de welke de Heere ons gheen ghe-
meynschap ghelaten en heeft/ noch hen niet ons
soo verre wy comen sien/ dewijle hyse heeft upt
onse geselschap wech genomen. Ist dat peimant
hier teghenwozt dat het niet mogelijk en is/
dat sy niet en souden de selve liefde tot ons heb-
ben/ ghelijck sy dooz het selve gheloode niet ons
vereenichte zijn. Maer wie heeft ons gheopen-
baert dat sy soo lange oozen hebben/ als die sou-
den comen tot onse stemme strecken? ende soo
scherpsichtighe ooghen dat sy souden comen
over onsen noot de wakke houde? Sy beuselen in
hare scholen ick en weet niet wat/ van de claer-
heyt des Goddickē aenschyns/ waer vā de Hēp-
lighen beschēnen woorden/ om daer in als in een
spieghele te sien wat hier onder de menschen
geschiet. Maer dit met sulcke stouticheyt te seg-
gen/ wat ist anders dan dooz de dzoneken dzo-
men onser herseuen te willen tot in de verboz-
ghen oordeelen Gods doozbreken sonder sijn
woort/ ende de Schyftuere niet voeten te tredē?
de welke so dickmael betuycht dat de voorszij-
ticheyt onses vleesch/ is een byant tegen de wijs-
heyt Gods: sy verdoemt de ydelheyt onses ver-
stants gantschelick/ ende wil dat alle onse reden
te neder gheworpen zy/ ende dat de eenige wille
Gods van ons aenghesien worde.

25 De andere plaetse der Schyftuere die sy
voortbrēngghen om haer leugen te beschermen/
worden oock seer booselick van hen verdracht.
Sy segghen: Maer Jacob heeft gebeden dat
sijnē naem ende de naem sijnder vaderen Abza-
ham ende Isaac mochte over sijne nacomers
aengeropen worden. Ten eersten moeten wy
sien hoedantich de forme der aenroepingē zy on-
der de Israēliten gheweest: want sy en aenroe-
pen hare vaders niet om hulpe van hen te heb-
ben: maer biddē God dat hy sijnder dienstnech-
ten Abraham/ Isaac ende Jacob ghedachtich
zy. So en dan cā dit crenpel die niet helpen die
d. Hēplighen selve aenroepen. Maer dewijle de-
se blecken soo bot ende plomp zijn/ dat sy niet en
weten wat het zy den naem Jacobs aenroe-
pen/ noch en verstaen niet waerom hy en te
roepen zy/ soo en ist gheen wonder dat sy oock
in de wijse van aenroepen/ soo hinderlick bab-
belen. Dese wijse van spreken wordt dickmael
in de Schyftuere ghevonden. Want Esaias
seft/ dat de naem der Nammen wordt over de
Vrouwen aengheroepen/ als sijnse voor hare
mannen houden/ om onder haer trouwe ende
bescherminghe te leven. Soo is dan de aenroe-
pinghe des naems Abraham over de Israēl-
ten/ daer in gheleghen/ dat sy betuyghen hen sel-
ven van sijn geslachte te zijne/ ende hem als ha-
ren Vader ende aenheer ghedencken. Ende dat
Jacob begheert dat sijnē naem aengheroepen
wordt/ dat en doet hy niet als voor de clachtheyt
ende ghedachtenisse sijns naems sochvuldich
zijnde: maer dewijle hy wiste dat alle de ghelue-
richeyt der nacomeren was gheleghen in de
erfde des verbonts dat God niet hem gemaect
hadde/ soo wenscht hy hen het gene dat hy sach
hen het opperste goet te zijne/ te wete/ dat sy on-
der sijn gheslachte gheteit worden: want dat en
is niet anders dan het verbont op hen erben.
Ende wederom als sy sulcke ghedachtenisse
haerder Daderen in hare gebeden houden/ daer

mede en nemen sy niet eē toelucht tot de booz-
biddinghe der dooden/ maer maken den Heere
sijn verbonts ghedachtich/ waer in de alder-
goddertierenste Vader beloost heeft hen ghe-
nadicly ende weldadich te zijne/ om Abrahams/
Isaacs ende Jacobs wille. Want anders hoe
wepnich de Hēplighen op de verdiensten harer
Vaderen ghesieuit hebben/ dat betuycht de ge-
meynschap der Ghemeynte by den Prophe-
te/ daer hy seft: Ghy zijt onse Vader/ Abraham
en heeft ons niet gheheit/ ende Israel en heeft
van ons niet gheweten: maer ghy Heere zijt
onse Vader ende onse verlosser. Ende als sy al-
soo spreken/ soo segghen sy oock wel daer by:
Heere keert u tot ons/ om uwer dienstnech-
ten wille/ maer sy en dencken daer in op geen booz-
biddinghe/ maer wenden haer herte tot de wel-
daet des verbonts. Ende dewijle wy nu de Hee-
re Jesum hebben/ in des welken hant het een-
wighē verbont der barmherticheyt niet alleen-
lich gemaect/ maer oock bevesticht is/ wiens
naem sullen wy lieber in onse ghebeden booz-
wenden? Ende dewijle dese goede Meesters wil-
len de Patriarchen ofte Doorzvaders stellen tot
voorzidders ende voorszaken/ soo begheere ick
van hen te weten/ waerom sy in soo groot een
ghetal haerder Sancten ende Patroonē/ Abza-
ham niet sels in de alderminste plaetse en stel-
len/ hoewel hy de Vader der Ghemeynte is.
Wt wat poel sy hare Patroonen ende Advoca-
ten neuen/ dat en is niet onbekent: maer laetse
my antwoorde/ hoe het beaemt dat Abraham
bergheten ende t/ onder ghezuickt worde/ den
welken de Heere boven alle andere gestelt/ ende
tot de oppersten graet der eere verheben heeft?
Te weten/ dewijle het openbaer was dat sulck
gebruyck der ouder Gemeynthe onbekent was/
soo hebben sy om de nieuwichheyt te bedecken/
willen van de oude Daders swijghen: ghelijck
of dit nieu ende valsche gebruyck mochte dooz
de verscheydenheyt der namen ontschuldicht
worden. Dat sommighe hier teghenwozen
dat de ghelovighe God ghebeden hebben
dat hy om Davids wille soude de volcke barm-
hertich sijn/ daer mede en can haer dwalinghe
niet alleentlick niet ghesterckt worden/ maer het
is oock seer crachtich om de selve te wederleg-
gen. Want ist dat wy aenmerken wat persoon
David ghebruyghen heeft/ soo wort hy van alle
andere Hēplighen verscheyden/ op dat God het
verbont bevestighe dat hy dooz sijn hant ghe-
maect hadde. Alsoo wordt meer het verbont
dan de mensche aenghesien/ ende onder dese
figuere wordt de eenighe voorszake Christi
bevesticht. Want dat in David eyghen ende
sonderlick gheweest is/ soo verre hy een figuere
Christi was/ dat en can sonder twyfel gheenen
anderen toe comen.

26 Maer sommighe worden daer dooz ghe-
roert dat sy dickmael lesen dat de ghebeden der
Hēplighen sijn verhoort gheweest. Maer waer-
om? Te weten/ om dat sy ghebeden hebben. De
Propheete seft: Sy hebben op u gehoopt/ ende
sijn verlost gheworden: sy hebben tot u ghero-
epen/ ende en zijn niet beschaemt geworden. So
laet ons oock bidden nae haer crenpel/ op dat
wy ghelijck sy verhoort worden. Maer sy be-
sluypen verheerdelick ende anders dan het be-
taent/ te weten/ dat niemant en sal verhoort
worden/ anders dan de gene die eēmael sijn ver-
hoort geweest. Maer Jacobus beslyft veel be-
ter/ als hy seft: Elias was een mensche ons ge-
lijck/ en heeft tot God gebeden dat het niet re-
genen en soude/ en het en heeft niet gereget op de
aerde

Act. 9.5.6.

De vierde
uitrede.

Antwoort.

De derde in-
rede/ van den
spieghele der
dierenreghet.

Flout. 8.6.

De vierde te-
gewooringe
is ghenomen
van Dese
getuigenisse/
al waer staet
dat de name
der Patriar-
chen over
sijnē na. omze-
lingen aenges-
roepen sal
worden.
7 Gen. 48.16.
† D'eerste
antwoort/
dooz de nūt-
legginge van
een ander ge-
lycke plaetse
upt Esaias.

Esai. 4.1.

De vierde
antwoort/
met de opant-
teerde lede der
ghemeynte
Genomen.

Esai. 62. 4.6.

De derde
antwoort
dient te ghe-
nien onse weder-
partie selde.

Teghenwoz-
pinghe.

Antwoort.

De vijfde
tegenwozinge
is ghenome
men van dat
de ghebeden
der Hēplighen
verhoort sijn.
† Psal. 22. 5.

Antwoort.

Act. 5. 17.

aerde drie jaren ende ses maenden lanc. Hy heeft wederom ghebeden/ ende de Hemel heeft reghen ghegeven/ ende de aerde haer vrucht. Wat? Welc sluyt hy hier uyt dat Elias eenich sonderlick privilegie hadde tot het welcke wy sulken moeten onse toevlucht nemen? Neen voozwac/ maer hy leert dat een Godsalich ende reyn ghebet altyts sijn cracht heeft/ op dat hy ons daer doot verweke om oock also te bidden. Want de goetwillicheyt ende vrendelicheyt Gods die hy bewijst/ de sijne verhoorende/ wordt verkerdelick van ons uytghelept/ ten zy dat wy doot sulcke exempelen versterckt wordē om te vasteliker te betrouwe op sijne belofte/ in de welke hy niet eenen/ ofte twee/ ofte oock weynghen/ maer allen die sijnen naem aenroepen/ beloofte dat sijne oogen sullē bereypt wesen om te verhooren. Ende dese onwetensheyt can dies te min ontschuldicht worden/ om dat sy selijne so vele vermaninghen der Schryftuere willeus te versinaden. David is diermael verlost gheweest doot de cracht Gods: maer is dat gheschiet om dat hy die sonde hem selven toeschijde/ ende om dat wy soude doot sijn voozspzake verlost worden? Hy betuyelt sie veel anders/ segghende: De rechtveerdige sijn op my wannec ghy my sult verhooren. Aem: De rechtveerdige sullen sien ende hen verheughen/ ende in den Heere hopen. Siet dese arme mensche heeft tot God geroepen/ ende hy heeft hem verhoort. Daer sijn vele sulcke ghebeden in de Psalmen/ in de welke hy God op dese wyse verweckt om te doen dat hy begheert/ op dat de rechtveerdighe niet beschaent en worden/ maer doot sijn exempel verweckt ende opghesheven worden tot goede hope. Wy sullen nu met een exempel te vrede sijn. Daerom (seyt hy) sullen alle heylighen tot u roepen ter bequamer tijt. Welcke plaetse ick dies te liever voozbruynghe/ can dat sommighe cruyschers die haer tonghe tot bescherminge des Hansdoms verhueren/ haer niet gheschaent en hebben dese selve plaetse voozt te bruynghen/ om daer uyt het voozbidde der doodente bewisen. Maer David en heeft daer niet anders willen bewisen/ dan de vrucht die uyt de goeder tierensheyt ende sachtmoechicheyt Gods sal come/ als hy hem sal verhoort hebben. Ende wy moeten weten dat de bewidunghe ende beproevinge der ghenaden Gods alsoo wel in ons als in andere/ is een sonderlike hulpe om de vasticheyt ende ghetrouwichheyt sijnder belofte te bevestighen. Ick en verhale vele plaetsen met/ in de welke David de weldaden Gods hem selven voozstelt om sijn betrouwen te verstercken: want die de Psalmen lesen/ sullē sulck van selfs bevindē. Dit selve heeft Jacob eerst doot sijn eren wyl gelert/ daer hy seyt: Ick ben te cleyne vooz alle uwe bartherticheyt ende waerheyt die ghy uwen dienstvuerche bewisen hebt. Ick ben niet mynen stock ghegeen over dese Jozdaen/ ende mi gae ick uyt met twee hoerscharen. Hy stelt wel de belofte vooz/ maer hy stelt die niet alle: maer hy stelt oock mede de vrucht daer by/ om dat hy namaels sonde te moedicheit betrouwen/ dat hy soude altyds de selve God tot hem wesen. Want God en is niet den menschen gelijck/ de welke haer milticheyt verdyet/ ofte de macht begheeft: maer men moet God achten uyt sijn eghē natuere/ gelijck David wijselich doet/ als hy seyt: Ghy hebt my verlost/ O waerachtighe God. Als hy den lof sonder salicheyt heeft Gode toegheschreven: soo seyt hy boven dien/ dat hy waerachtich is: want ware hy niet altyds hem selven gelijck/ soo en soude

men uyt sijne weldaden gheen sterck argument hebben om hem niet betrouwen te aenroepen. Maer als wy weten dat soo wannec hy ons helpt/ ons daer mede een bewijs ende beproevinghe sijnder goetheyt ende trouwe gheeft/ soo en hebben wy niet te vreesen dat onse hope soude beschaent/ oft wy bedroghen worden.

27 De sonna sal dit zyn: Dewyle de Schryftuere ons in den dienst Gods die als het opperste hooftstuc beveelt dat wy hem sulken aenroepen/ ende eysche dit Godsalighe werck van ons boven alle offerhande: soo en wonden wy onse ghebeden niet sonder grooten kerckroof tot andere dan tot den eenigen God. Waerom oec in de Psalm geseyt wort: Ist dat wy onse handen uytghebreect hebben tot vrede Gode/ sal God niet en wil anders dan uyt den gheloove aengheroepen worden/ ende beveelt claerlick na den reghel sijns woorts te bidden: eyndelick/ dewyle het gheloove in het woort Gods ghesontdeert/ is de moeder des rechtē ghebets: so moet het ghebet vervalscht worden/ so haest als men van de woorde Gods af wylket. Ende wy hebben nu bewisen dat dese etre wort in de welsche Schryftuere God alleen toegheschreven. Aengaende het ampt der voozspzake/ wy hebben bewisen dat het Christus erghenelick toecont/ ende dat gheen ghebet Gode aengenaem en is/ dan dat de Middelaer heylicht. Ende hoewel de gheloovighe onderlinghe vooz/ maer anderen haer gebet tot God doen/ wy hebben bewisen dat daer doot de eenige voozbidninghe Christi niet vercozt en wort: want sy steunen alle ghelijck op de selve als sy hen selven ofte oock andere willen Gode doot haer ghebet bewisen. Boven desen hebben wy gheleert dat dit ampt onwyselich wort den dooden toegheschreven/ dewyle wy uerghens en lesen dat hen gheboden is vooz ons te bidden. De Schryftuere vermaent ons diermael om onderlinghe vooz/ malcanderen te bidden/ maer van de dooden en vintmen daer niet selfs een syllabe. Iae selfs als Jacobus dese twee dingen by een stelt/ te weten/ dat wy moeten onse zonden onderlinghe malcanderen belijden/ ende d'een vooz den anderen bidden/ so sluyt hy bedektelick de dooden uyt. Daerom is dese eenighe reden genoech om dese dwalinghe te verdoemen/ te weten/ dat het begin om wel te bidden/ comt uyt den gheloove/ ende het gheloove uyt het ghehoort des woorts Gods/ waer in gheen sulcke ghedichte voozbidninghe ghemelbet en wort. Want de patroonen die van God niet ghegeven en waren/ die sijn te vergherefs doot superstitie ghemact. Want hoewel daer vele wyse van bidden in de Schryftuere sijn/ soo en wort daer noch eens gheen exempel deser aenroepingē gevonden/ sonder de welke men onder het Pausdom inuyt geen gebet te zyne. * Bove desen is seker dat dese superstitie is uyt ongeloovicheyt ghecomen om dat sy niet de voozspzake Christi niet en hebben te vrede geweest/ ofte hebbe hem gantsehele van desen lof berooft. * En dit laetste can lichtelick uyt haer onbeschaentheyt bewisen wordē: want het sterckste argument daer mede sy bewisen dat ons der dooden heylighen voozspzake noedich zy/ is/ dat wy niet weerdich en sijn gemeynsaemlic tot God te come. Dit bekennen wy wel waerachtich te zyne/ maer daer uyt verstaen wy dat sy Christus alle dierk benemen/ dewyle zy sijn voozspzake niet en achten/ te zy dat Sint Jozs/ ofte Hippolyt/ ofte diergelijche monaestichen/ daer by gestelt wordē.

Beluys deser antwoort/ welke is geuapent niet de antwoort der Schryftuere.

Psal. 142. 8.
Psal. 52. 8.
Psal. 34. 7.

Psal. 32. 6.

De selve antwoort is heechelick bevestert met exempelen. * Eerste ick Jacobi des Patriarchē. * San. 32. 10.

Ten tweeden/ Davids. Psal. 31. 6.

T'besluit: Dat de aenroepinghe der heylighen een goddeloose saks zy. Eerlicke/ om datse God van sijn eere becooft. Psal. 44. 22.

Ten tweeden/ stoot sy om het gheloove.

Ten derden/ maect te mēte de boorddinge Christi. 1. Joan. 2. 1. 1. Tim. 2. 5. Heb. 7. 24.

Ten vierden/ sijn teghen Gods woort.

Jac. 5. 16.

Ten vijften/ sijn teghen den rechten reghel van bidden. Rom. 10. 17.

Ten seften/ sijn vint van de aenroepinghe der heylighen gebedelike exempelen. * Te seften/ is zy vooz gecomen uyt een misbetrouwen. * De laetste teghenwozpinghe.

Antwoort.

VI. De deel des ghebers. Wenschingen/ Ghebeden/ Begheerten/ Danksegginghen. I. Tim. 2.1.2.

28 Doozt hoewel onder het gebet epgentlick de begeerten die wy van God begheeren/ begrepen worden: soo is nochtans in het bidden ende dancksegginghen soo groote overrecoininge / dat sy bepede conuen beguamelick onder eene naem verbaet worden. Want de deelen die Paulus verhaelt tot Timotheum/ die zijn onder het eerste stuck deser deelinghe begrepen. Met bidden geven wy God onse begeerte te kennen/ eysche de alsoo wel dat dient tot verbyepinghe sijnder vere ende verclaringhe sijns naems/ als weldaden die tot onse gebuyck dienen. Met danckseggen gheben wy den weldaden die hy ons ghedaen heeft/ behoortlicke lof/ alle het goet dat ons over come/ sijnder mildicheyt toeschijvède. So heeft dan David dese twee deelen te samen verbaet/ als hy seyt: **Verroep my in de daech des noots/ ick sal u verlossen / ende ghy sult in yeren.** De Schryftuere en gebiet ons niet te verghees dat wy ons moeten in dese bepede oeffenē. Want wy hebben ergens geseft dat onse armoede ende gebrekelichheyt soo groot is/ ende de sake selve bewijst dat wy van allen zinden met soo groote en soo vele benautheden bevanghen ende ghebronghen worden/ dat wy alle daer uyt oorsake genoeg hebben om sonder ophouden te sichten ende te stenen tot God / ende hem ootmoedichlick aen te roepen. Want of wy schoon by zijn van teghenspoet / soo behooren nochtans oock de alderheyligste door het ghevoelen haerder zonden ende schylden/ ende oock door ontellicke vele versoekinghen daer door sy aengevochten zijn / gheprijckelt ende verwecht te worden: om remedie ende hulpe te begheeren. De offerhande des lofs ende der dancksegginghen/ en moghen wy te geenen tijde verlaten sonder groote zonde: want God en hout niet af d'een weldaet op d'ander te hoopen/ om ons hoe hy ende traghe wy zijn/ tot danckbaerheyt te dringen. Int corte / wy worden met soo overbloedighe mildicheyt sijnder weldaden byna overballen/ sijne wonderbade die alomme gesien worden waer wy ons henen keeren/ zijn so vele ende so groot/ dat ons nemmermeer noech oorsake noch materie en ghebreck om God te loven en te dancken. Ende op dat wy dit wat beter verclaren/ dewijle alle onse hope ende hulpe also is in God gheleghen (het welcke boven gshenoech bewesen is) dat noech wy noch alle onse dinghen niet en conuen gheluckich zijn/ anders dan door sijn zeggheninghe: soo moeten wy ons ende alle het onse sonder ophouden Gode bevelen. Boven desen/ al wat wy bedencken/ spreken ofte doen/ dat moeten wy onder sijn hant ende wille/ ende eyndelek onder de hope sijnder hulpe bedencken/ spreken ende doen. Want wy worden alle van God vercondicht verbloekt te zijne/ die op haer selven ofte op yet anders betrouwende / yet bedencken/ raden ende voornemen / ende die byten sijnen wille/ ende sonder hem aen te roepen/ yet aengaan ofte soecken te beginnen. Ende dewijle nu dickmael ghelept is / dat hem behoortlicke eere ghedaen wordt / als hy bekenit wordt de Auctor alles goers te sijne: soo volcht daer uyt / dat wy alle dinghen moeten alsoo uyt sijn hant ontfanghen/ dat wy hem sonder ophouden daer voor dancken: ende dat daer gheen behoortlicke middel en is om sijne weldaden te gebuycken/ dan dat wy sonder ophouden sijnen lof belijden ende hem dancken / dewijle ons die tot gheen ander eynde door sijn mildicheyt ghegheben en worden. Want als Paulus betuyecht dat de gaven Gods door het woort ende ghebet ghesheplich worden / soo gheeft hy oock mede

te kennen/ dat sonder het woort ende gebet ons gheensius heyligh ende repit en zijn. Onder het woort verstaet hy het gheloove. Daerom seyt David wel als hy vercondicht/ dat hem door het ghevoelen der mildicheyt Gods/ is een nieu Liedeken in sijnen mont ghegheven. Waer mede hy te kennen gheeft dat het swagghen woort is / als wy eenighe van sijne weldaden sonder lof voorby gaen: dewijle hy ons soo dickmael oorsake ende materie gheeft om hem te loven/ als hy ons eenighe weldaet bewijst. Ghelijck oock Elias een sonderlicke ghenade Gods vercondighende / de ghelouvighe tot een nieu ende sonderlicke Liedeken vermaent. Met sulck ghevoelen seyt oock David: **Heere opent mine lippen/ ende mijn mont sal uwen lof vercondighen.** Desghelijck betuygen oock Ezechias ende Jonias / dat dit het eynde haerder verlossinghe sal wesen/ te wete/ dat sy niet gesange sullen de goetheyt des Heeren verbyepden ende pynsen. Desen selven reghel gheeft David allen Godsalighen int gemeyn. **Wat sal ick (seyt hy) den Heere vergelden door alle de weldaden die hy my gedaen heeft? Ick sal den dynckbeker der salicheyt nemen / ende sal den naem des Heeren aenroepen.** Ende desen reghel volcht de Gemeente nae in eenen anderen Psalm / segghende: **Heere onse God maect ons salich/ op dat wy uwen naem belijden / ende in uwen lof roemen.** Item / Wy heeft het ghebet des verlatenen aenghesien/ ende en heeft hare ghebeden niet versmaet. Dit sal tot de naconiers gheschreven worden/ ende het volck dat namaels gebozen sal worden / dat sal den Heere loven/ op dat sy sijnen naem vercondighen in Sion / ende sijnen lof in Jerusalein. **Iae soo dickmael als de ghelouvighe God bidden dat hy t doe om sijns naems wille/ ghelijck sy daer mede hen selven bekennen onweerdich yet om haers selfs naem te ontfangen/ also verbinden sy hen selven tot dancksegginge/ en beloven dat dit sal het rechte ghebyuyck der weldaet Gods wesen/ dat sy die sullen vercondighen. Also oock Elias van de toecomende verlossinghe der Gemeente spreckende: **God (seyt hy) neemt wech de ongerechtigheyt/ en verheft het goede: ende wy sullen u calueren der lippē betalen.** En de weldaden Gods en eyschen niet alleenlic den lof der tonge/ maer bewege ons oock naturelic om hem lief te hebben. David seyt: **Ick hebbe God lief gecreget/ om dat hy de stemme myns gebets verhoort heeft.** Item/ op ee ander plaetse de hulpe verhalende die hy gewoelt hadde: **God mijn sterckte/ ick sal u lief hebben.** **Doe en sal God in den lof geen behagen hebben/ die uyt de soetichheyt deser liefde niet en sloept.** Ja men moet oock weten dat Paulus leert/ te wete/ dat alle de gebeden verkeerct en gebrekelick zijn/ by de welcke geen dancksegginghe en is. Want hy spreckel aldus: **Lact nuwe begeerten Gode bekēt wordē door alle biddinge ende smeekinghe met dancksegginghe.** **Wat d'ewijle vele door onwille/ verdriet / onlijtsaemheyt/ bitterheyt der droefheyt ofte suerte/ en door vrese gebeyē worden om biddende tegē God te murmurerē/ so gebiet Paulus den geloovigen hare gesintheden also te matigen/ dat sy oock eer sy vercregen hebbe dat sy begeeren/ God niet te min blymoedichlick loven. Ist dat het gebet moet also niet dancksegginge vercrenicht zijn/ oock als wy teghenspoet sijden: so verbiint God ons veel sterker om sijnen lof te singhen / soo wannere hy ons gheeft dat wy ghebeden hebben. Ende ghelijck wy gheleert hebben / dat onse ghebeden ghesheplich worden door de doozbiddinge Christi/ de welcke an-****

Psal. 50. 15.

De samen-voeginghen deser doozscheiden desen zijn nootzakelick altyt by een te ghebyuycken.

Hebr. 13. 15.

Dit delicket verclaringhe/ bebesicht niet redenen/ ghetuyghe/ nissen ende exempel.

Iac. 4. 14. Elai 30. 1. ende 31. 1.

I. Tim. 4. 5.

Psal. 49. 4.

Esai. 42. 10.

Psal. 51. 17.

Esai. 38. 20. Ion. 2. 10.

Psal. 116. 12.

Psal. 106. 47.

Psal. 102. 18.

Esai. 14. 3.

Psal. 116. 1.

Psal. 18. 1.

Eenen reghel van de ghebeden est dancksegginghen. Phil. 4. 6.

* Welcke dooz/ de doozbiddinge Christi Gode gebericht worden.

ke an-

ke anders souden onreyn zijn: alsoo als de Apostel ons ghebet de offerhande des lofs te offeren dooz Christusum/ so vermaent hy dat onse mont niet reyn ghenoech en is om den naem Gods te loue/ anders dā dooz het Priesterschap Christi. Hier upt besluyten wy dat de menschen zijn wonderlick betoobert gheweest in het Pausdom/ daer sy ten meeste deele hen verwonderen dat Christus wordt een Advocaet ghenaeint. Dit is de oorzaak waerom Paulus gebiet sonder ophouden te bidden/ ende te danken/ te wecten/ hy wil dat wy niet soo gheduerige aenschoudinghe alst ons moghelic is / te allen tijde / te aller plaetse/ ende in alle dingen ende saken/ alle onse begheerten tot God bewegen / ende al van hem verwachten / ende hem dooz alle dinck loven / ghelijck hy ons sonder ophouden oorzake ende materie gheeft om hem te loven ende bidden.

29 Ende hoewel dese geduerichent des gebets voornemlick eenen peggelijcken bysonder noedich is / soo gaet sy oock eensdeels de ghemeyne ghebden der Gemeente aen. Maer sy en conuenen niet gheduerichlick blyuen / noch moeten oock niet anders gheschien dan dooz een politesche oordeninghe/ die dooz ghemeyne eendrachticheyt genaccht is. Ick bekenne dat voorwaer. Want daerom worden sekere uren ende tyden verordent en ghestelt/ de welke wel middelmarich en noch goet noch quaet en zijn dooz God/ maer den gebuycke der menschen noedich / op dat eens peggelijck voordel ghesocht / ende alle dinck bequamelick ende oordenlick in de Gemeente bedient worde/ na de raet Pauli. Maer hier dooz en wort niet verhindert dat een peggelijck Gemeente haer seluen behoort ondertuschen tot mierder gebuyck der gebeden te werken/ ende dooz eenigen meerderen noot vermaent zijnde/ haer selue met grooter vpericheyt daer toe te voeghen. Xengaende de volherdinge de welke groote overconninge heeft met de geduerichent / wy sullē ontrēt het eynde plaetse hebbe om daer van te spreke. Maer dit en gaet de ydel ende overbloedige babbelinghe niet aen/ die Christus ons heeft willen verbieden: want hy en verbiet niet langhe noch dieclinael / noch niet groote ghesinthent ende beweginge te bidden: maer dat wy niet en sullen betrouwen dat wy souden conne God yet afduyngen dooz vele woorden/ ghelijck of wy'e heru moesten na menschelicke wijze aenraden. Want wy weten dat de ghebeynde hypocriften niet bedencken dat sy met God handelen / niet anders haer pompe ghebeycken in hare gebeden / dan ghelijck of sy in ee triumphie waer. Want de Pharisus die God dankte dat hy den anderen menschen niet ghelijck en was / die prees hem seluen sonder twijfel in de ooghen der menschen / ghelijck of hy wilde dooz het gebet eenen naem der heylicheyt soeken. Hier upt comt de langhe babbelinghe die heden dooz sulcke oorzaak veel in het Pausdom gebuyckt worde/ als vele mensche hare gebeden dieclinael lesende en wederlesende/ de tijt te vergeefs doozbygē: en andere haer gebet met vele en lange woorden makende/ hen seluen by den gemeenten man verheffen. Dewijle dese clapperichent kinderlick met God spot/ soo en ist geen wonder dat sy van de Gemeente gheslooten worden / op dat daer ghen dinck ghehoort en worde dat niet met crift en upt gantscher herten gesproken en is. Deser verdoventheyt is noch een ander seer ghelijck / de welke Christus oock strafte / te weten/ dat de gebeynde hypocriften soecken dooz vele getuygen te bidden

om hen seluen te vertoonen / ende liever hebben op de markt te bidē / dan dat hare ghebden niet en souden van der werelt geyesen worden. Dewijle boven gheseyt is dat dit het eynde des gebets is / op dat de herten tot God verheuen worden/ om sijnen lof te belijden ende om hulpe te begeren/ hier upt machmen verstaen dat het meest in den geest ende in het herte ghelegen is / ofte eer / dat het gebet selve is eygentlick een neghentheyt des inwendigen herten / de welke dooz God den doozsoeker der herten uptgestort ende verclaert wordt. Daerom als onse heylighe Meester (ghelijck nu gheseyt is) wilde eenen seer goeden regel des gebets gheuen/ soo heeft hy geboden dat wy souden in onse slaepamer gaē / ende daer met gestoten deure onsen heylighe Vader bidden int verborgen/ op dat onse Vader die int verborghen is / ons verhoore. Want als hy het exempel der gebeynden hypocriften ontreden heeft / die dooz eergierighe vertoonighe haerder ghebden / sochten by de menschen geyesen te worden / so seyt hy oock mede daer by / hoe men best bidden sal: te weten / dat men sal in de slaepamer gaen / ende daer met gestotē deure bidden. Met welke woorden (ghelijck ick versta) hy ons leert een heymellicke plaetse soeken / waer dooz wy mogen gheholpen worden / om niet gantscher gedachten in onse herte te dalen / ende gantschelic in onse herte te gaen: ende be- looft dat God sal onsen begheerten na by zijn / wiens tempelen onse lichamen moeten zijn. Want hy en heeft niet willen segghen dat het niet nut en is oock op andere plaetsen te bidden / maer hy bewijst dat het ghebet een seeret ende heymellick dinck is / ende voornemlick in het herte gelegē zijnde / wil dat stille / gerust en verre van alle beroellicke soeghen is. Daerom en ist niet sonder oorzaak dat de Heere oock selve is verre van het ghetuytel der menschen in een heymellicke plaetse gegae / als hy wilde vperichlick bidden: maer hy heeft ons dooz sijn exempel willen vermanen / dat sulcke behulpselen niet vergheten en waren / dooz de welke onse herte / dwelck anders in hem seluen veel te libberich is / mach tot ernstige oeffeninge des gebets gheholpen worden. Maer hierentusken ghelijck hy oock sels midden onder de scharen der menschen niet en heeft gelaten te bidden / alst de sake eyschte / also sullen wy oock in alle plaetsen daer het noedich is / swere handen opheffen. Iae wy moeten dit weten / so wie in de gemeente ver- gaderinge der godsaligen weyert te bidden / die en weet niet wat het is alleen / ofte int verbor- gen / ofte te hups bidden. Wederom soo wie ver- acht alleen ende heymellick te bidden / ofte die schoon seer neerstich is in de gemeente vergade- ringen / soo zijn nochtans sijn ghebden aldær ydelheyt en wint: want hy schuyfde de meyninge der menschen meer toe / dan den verborgen oorzake Gods. Hierentusken om dat de gemeente gebeden der Gemeente niet en souden veracht worden / so heeft de Heere met schoone tijtlen verciert / voornemlick daer hy den Tempel noemt ee hups des gebets. Wat met dit woort heeft hy bewese dat het gebet is het voornem- ste deel sijns diensts : ende dat de Tempel was den geloovigen als een baniere opghericht / om dat sy hen souden eendrachtelick in het ghebet oeffenen. Daer was oock een seer schoon belofte by gestelt / namelic: Heere God / de lof verwacht u in Siou / en u sullen de belofsten gegeven wor- den. Met welke woorden de Propheete ver- maent / dat de ghebden der Gemeente neem- mer niet en sullen te verghiefs zijn: want God

1. Cor. 13. 15.

1. Thess. 5. 17.

Rom. 12. 12.

Sekere dingē die in het ge- bet zijn aen te siē: Datter namslick zijn bysondere gebeden/ ende gemeene ofte openelicke: gheduerighe/ ende die up bestelde uren gedaē wordē.

1. Cor. 14. 40.

Dooz dese dinghen en wordē des tijts noot niet upighe- doten.

Goedantighe geduerichent bereyscht wort in het ghebet. Tegen dat ydel ende memchou- dich gheslap des ghebers / dwelcke als- noch by den Davidē seer is gemeyn. * Matth. 6. 9.

Luc. 18. 11.

Wederleg- ginge des ge- clays ende der Phari- seischer ghe- beynticheyt.

Matth. 6. 5.

Het ooghe- merck des gebets.

Des gebets bescheyninge.

Jer. 17. 10. Psal. 7. 10. Matth. 6. 6.

Wat met bes- noten dreuen te bidden te segghen is.

Matth. 14. 22. Matth. 6. 46. Joan. 6. 15.

1. Tim. 2. 9. Op alle plaetsen bidden.

Dooz hem- onsonder bidden.

De berein- ge der open- licken ende ghemeyne ghebden. * 1. Cor. 14. 27.

Psal. 65. 8.

Psal. 118. 15.

geeft sijnen volcke altyts oorzake om te singhen met blijfchap. Want hoe wel de schaduw der Wet een eynde hebben / nochtans dewyle God oock door ons heeft willen de eenicheyt des geloofs door dese ceremonie onderhouden / so comt de selve belofte sonder twijfel oock ons toe / de welke Christus met sijnen mont bevesticht / ende Paulus leert dat sy sal altyts haer cracht hebben.

Van de gemeyne plaetsen / ofte Tempelen / daer de gemeyne ghebeden moeten worden.

30 Nu ghelick God heeft den geloovigen gemeyne ghebeden verordent in sijn woort / alsoo moeten sy oock ghemeyne kercken daer toe hebben: in de welke so wie weggert niet den volcke Gods gemeynschap te hebben in het gebed / die en comt hem selven niet ontfchuldige / voorwendende dat sy in haer slaepamer gaen om den ghebode des Heeren ghehoorzamen te zijne. Want sy die belofte te doen al wat twee ofte drie in sijnen naem vergadert zijnde / sullen bidden / die betuycht dat sy de ghemeyne ghebeden niet en sal verwoyden: soo verre daer noch menschelike vertooninghe noch eersochtinge en sy / so verre daer ooychte ende waerachtige gesintheyt in het verborghen des herten woone. Ist dat dit het rechte gebuyck is der Tempelen en kercken (ghelick het doozwaer is) so moeten wy wederom toetsen / dat wyse niet en achten eygenc woonsteden Gods te zijne / in de welke God ons sonde naerder zyn ende beter verhooren (ghelick dese waen langen tijt gheregneert heeft) oft dat wyse niet en achten eenige hemeliche ofte verborghen heylicheyt te hebben / waer door het gebede soude by God te heyliger zyn. Want dewyle wy selve de waerachtige Tempel Gods zyn / so moeten wy in ons selven bidden / ist dat wy willen God in sijnen heyligen Tempel aenroepen. So laet ons dan sulcke grovicheyt den Joden ende den Heydenen over laten / dewyle wy sonder beschijninge eniger plaetse / een gebot hebben van God aen te roepen in den geest ende waerheyt. De Tempel was wel doozyde door Gods bevel verordent tot ghebeden ende offerhanden: maer dat was te dien tijde als de waerheyt onder sulcke schaduw was afgheweldet / de welke nu ons lewendichlick wytghebyuet zijnde / niet en ljt dat wy op eenige lichaemelicken tempel staen. Ende den Tempel en was oock selfs de Joden op sulcke conditte niet bevolen / dat de tegenwoozdicheyt Gods soude in hime inuieren besloten zyn / maer om dat sy sonder gheoeffent worden om de ghedaente des waerachtigen Tempels te aenmercken. Daeromme hebbe Elias en Stephanus die swaerlick gestraft / die meynen dat God in Tempelen woont / die niet handen ghemaect zyn.

Mat. 18. 20.

Wat rechte est wetelick gebuyck der Tempelen.

31 Boven desen ist hier niet seer openbaer / dat noch stemme noch gesantke eenige cracht in het ghebet hebben / ofte een hant voozdeels doen by God / als sy niet npt de vynde beweginghe des herten en comen. Ja sy verwecke den toorn Gods teghen ons / als sy alleenlick npt der hele ofte npt de opperste lippen comen: want dat is sijnen heylighen naem misbrycken / ende sijn Waaersteyt bespotten / ghelick wy dat npt de woorden Esai verstaen / de welke wel wijder strecken / maer nochtans oock dienen om dit gebreke te straffen. Dit volck (syt hy) comt niet by met den monde / ende cert niet met den lippe / maer haer herte is verre van nyp: ende sy hebbe nyp ghebreect met den ghebode ende leeringe der menschen. Daerom siet / ick sal in desen volcke een groot en verschrikeliche wonderdaet doen: want de wijsheyt sal verlaegen van hare wijfen / en de voozichtigheyt sal verwinden van hare

Jaan. 4. 23.

Het misbryck der selve.

Esa 66 1.

Act. 7. 48.

Van de stemme ende het gesantke die en sijn niet gebot van gebeden der vuerden ten sy datse npt een ooychte gelicheyt des herten voozcomen.

oudt. Nochtans en verdoemt wy noch stemme noch gesantke / maer wy pynsen seer so verre sy npt de beweginghe des herten comen. Want hee verstant wort daer door in de breedtinghe Gods geoeffent ende behouden / het welke ghelick het sabbatich en veranderingh is / alsoo oock lichtelick een dinc verlaet / ende tot andere verseydenelick ghetrocken wort / ten sy dat het door menigley behuyinghe gesierckte wort. Boven desen dewyle de eerlicheyt Gods behoort door alle de leden onses lichaems eenichs verlaet te worden / so behoort voozmenelick de tonghe tot sulcken dienst begheven ende daer in besich te zyne / het sy niet singhen / het sy niet spreken / dewyle sy sonderlick om den lof Gods te verclaren ende vercondigen / gheschepen is. Maer voozmenelick heeft de tonghe haer gebuyck in de gemeyne ghebede: die in de vergaderinghe der geloovighen gheschjen / in de welke het voozmenen is / God den welken wy in eenen selven geest ende in een selve geloobe dienen / oock alle ghelick met een gemeyne stemme / ende als met eenē monde te loven: ende dat niet openbaer / op dat sy alle ende een pghelick van sijnen broeder de behuyinghe des gheloofs hoor / om dooz sijn exempel verwecht ende beweecht te worden.

Esa. 29. 13. Mat. 15. 8.

32 Ende dat het gebuyck des gesantke (op dat ick dit oock niet en verwyghe) is niet alleenlick seer lange in de Gemeenten gheweest / maer dat hem oock de Apostelen gebuycklic hebben / dat machmen verstaen npt de woorden Pauli: Ick sal singhen niet der stemme / ende ick sal singhen niet den verstande. Item tot de Colossensen: Malcanderen leerende ende vermanende met Lofsinghen / Psalmen ende ghesetelike Liedkens singende den Heere in uwe herten niet aennameheyt. Want in de eerste plaetse ghebet hy te singen niet der herten / ende niet der stemmen: in de ander plaetse bevecht hy hen de ghesetelike Liedkens / dooz de welke de geloovighen moghen malcanderen sichten. Nochtans betuycht Augustinus dat die niet en is alomtegeweest / de welke verhaelt dat de Mediolanische Ghemeente heeft eerst begonnen te singhen ten tijde Ambrosi / als het volck door de wercheyt Justine des moeders Valentini / die sy tegen het rechte gheloobe bewees / gheduerigher wert in waken ende bidden: ende dat daer nae de andere Ghemeenten in de Westersche landen oock hebben begonnen te singhen. Want wemich te vozen hadde hy geseyt dat dese gewoone was van de Oosterse kercken geomen. Wy geest oock te hem in het tweede boeck der tractatien / dat sy ooc te sijnen tijde was in Aethiopia aencomen. Ende voozwaer als de gesantke met sulcke wichticheyt als de aenschijne Gods ende der Enghelen betaemt / ghematicht wort / so verriert hy de heylige handelingen niet wercheyt ende aenghematichheit / en is seer crachtich om de herten te verwerken tot vpericheyt ende neersticheyt om te bidden. Men moet nochtans neerstelick toetsen dat de ooren niet seerder en staen nae het soete geluyt / dan de herten nae het ghesetelick verstant der woorden. Dooz welch perijckel Augustinus erghens beken hem selven beweecht te zyne / dat hy somtijts begeert de wise nighelicheyt te hebben / die van Athanasio onderhouden wert / de welke den Leser dede sijn stemme so weynich buygen / dat hy meer schjen te seggen dan te singe. Maer als hy wederom gedachtich wert wat grooter nutticheyt hy npt den sauck ghedat hadde / soo was hy beweecht dien te pynsen. Wanneer dan dese

Doch de stemme ende der selve gebuyck is niet dienende tot de ghebruyck als tot de baten der ofte heylliche ghebeden.

T'ghebruyck om te singen is wel seer out.

1. Cor. 14. 13.

Col. 3. 16. Ephel. 5. 29.

Nochtans en is het niet algemeen ghebruyck. 1. Confess. lib. 2 cap. 7.

Mer dat het geluyck moet gheleit zyn.

Centes. lib. 10. cap. 33.

dese

dese matichheit daer hy is/ soo is de sancle sonder twyfel een seer veylighe ende salighe infeteninge. Gelyck wederom alle de sanchen die alleentlick tot soerichheit ende behagelichheit der oozen gemaect sijn/ der majesteit der Ghemeynte niet en betamen/ ende Gode seer misghagen.

33 Waer uyt het oock gantscheliclyc openbaer is/ dat de gemeyne gebeden niet en moeten (gheslyck dus lange gheschiet is) onder de Latijnsche in Grietckische sprake/ noch onder de Walsche ofte Enghelesche in Latijnsche sprake ghedaen worden/ maer in ghemeyn sprake die van eenen peghelicken onder den ghemeynen man mach verstaen worden: want het betaemt dat sy gheschieten tot stichtinge der gantscher Gemeente/ de welcke geen nut noch voordeel en can hebben uyt een stemme die sy niet en verstaet. Ende die noch op liefde noch op reden en achten/ die behoorden nochtans voorwaer een weynich dooz de autoziteit Pauli beweeyt te worden/ wiens woorden seer claer sijn/ daer hy seyt: * Jst dat ghy dancksegget niet den geeste/ hoe sal de gene die in de plaecte des ongleerden staet/ tot uwen lof Amen segghen/ dewyle hy niet en weet wat ghy segt? Want ghy segt wel danck/ maer een ander en woyt niet gesticht. Daerom wie soude de onghetonden stouticheit der Papisten gheuoech ver wonderen/ die teghen dese clare woorden des Apostels sien niet en ontfien seer langhe gebeden in veynender talen te huplen/ in de welcke sy selve dieckmael niet en syllabe en verstaen/ noch willen dat sy van andere verstaen worde. Maer Paulus gebiet ons veel anders. Hoe da? (seyt hy:) Ick sal bidden met den geeste: ende ick sal bidden met den verstande: ick sal singen met den geeste en met den verstande/ in welke plaecte sy selve met dat woort gheeft/ beduyt de sonderlicke gabe der tonge/ de welcke sommighe die daer mede begaeft waren/ nufsympelken/ als syse van den verstande verscheyden. Nochtans moeten wy gantscheliclyc weten/ dat beyde in het gemeyn ende oock in het heymeliclyc ghebet der tonghe sonder het herte moet Gode allefins seer misghagen. Wove desen/ dat het herte moet dooz veyrige ghedachten also verwecke worden/ dat het verre te boven gaet al wat de tonghe met spreken can uyt drucken. Ten laetsten/ dat selfs in het heymeliclyc gebet de tonge niet noodich en is/ anders dan soo verre als het inwendich verstant niet en can hem selven genoech verwecke/ ofte so verre dooz de erachtige verwekinge des verstands/ de tonge soech geroert wort. Wat hoe wel sommighe de beste gebeden sonder stemme geschieten/ soo wort nochtans als het verstant ende de geest hem verheuyt/ de tonghe dieckmael tot spreken/ ende andere leden tot roeringhe sonder eersoekinghe betweecht. Hier uyt quam Hanna Samuels moeder met de lippen te mommelle. Ende alle de veylighen woelen altyt sulcr wat in hen selven/ als sy tot afghewolken woorden uytbreken. De ghesalte ende het wesen des lieghams sulck almen pleech in het gebet te ondeckhoude (gelijck de kintebuynghe ende de ondeckinghe des hoofts) sijn oeffeninghen dooz de welcke wy arbeypden om tot meerder eerbiedinghe ende vrees Gods te comen.

34 Dooz/ wy moeten nu niet alleentlick seker wyse van bidden/ maer oock de soyme selve leeren: te weten/ de selve die ons de heymeliclyc Vader dooz sinnen lieben Sone gheleert heeft: waer in wy sijn ongeneten goetheit en sacrymoedicheit mogen bekennen. Want boven dat hy ons vermaent ende verweelt om hem in alle onsen noot te soeken: (ghelijck de kinderen so

wanneer sy in eenige benaetheit comen/ plegen tot de getrouwichheit haerder vaderen te vlien) dewyle hy sach dat wy niet selfs genoech en sagen hoe groot onse armoede is/ wat wy behooren te bidden/ ende wat ons mit sy/ soo comt hy oock deser onser onwetentheit te hulpe: ende daer in onse verstant gebet helich was/ dat heeft hy selve van den sinnen verbult ende boldaen. Want hy heeft ons een soyme des ghebers voorgegeve/ waer in hy gelijck in een tafel ons heeft voorigestelt/ al wat wy mogen van hem begeeren al wat ons noodich is/ ende al wat noodich is te bidden. De welcke mildicheit wy seer groote vryucht der vertroostinghe ontfanghen/ te weten/ dat wy verstaen ende weten dat wy niet ongeschichts/ niet veynits/ niet onbequaens/ ende eyndeliclyc geen dinc dat hem niet aenghevaem en sy/ en bidden/ dewyle wy hy na uyt sinnen mont bidden. Doe Plato de onwetentheit der menschen sach in hare gebede die sy tot God deden/ de welcke waert dat sy verhoort worden/ hen dieckmael souden seer qualick vergaen: soo heeft hy gesept dat de beste wyse van bidden dese is/ die sy uyt eenen ouden Poete hadde gheuoemen/ te weten: Jupiter geeft ons dat best is/ beyde als wy't begheren ende als wy't niet en begheren: ende weert het quaet van ons/ oock selfs als wy begheren dat het over ons come. Dese veydensche mensche is daer in verstantich/ dat hy oordeelt hoe sozgheliclyc het sy den Heere te bidden om het gene dat onse begerlichheit soeckt: ende hy gheeft oock mede onse ellenlicheit te kennen/ dat wy niet en comen dooz God selfs onsen mont op doen sonder perijckel/ ten sy dat de heplighe Gheest ons de rechte wyse van bidden leere. Hoe veel te weerdigher ende dierbaerder behoort dit privilegie hy ons gheacht te worden/ dewyle de Sone Gods ons dese woorden in den mont geeft/ die onsen geest ende onse herten van alle swaricheit ende twyfsclinghe bevrijden.

35 Dese soyme ofte regel des ghebetes verbaet ses begerten. Want dat ick niet en gevoele met de ghene diese in seben stucken deelen/ dat is/ om dat de Euangelisten aldus schryvende: En leyt ons niet in versoekinghe/ maer verlost ons van den quaden/ schijnt dese twee stucken alsoo aen een te binden/ dat het een begerde sy/ ghelijck oft hy seyde/ en laet ons niet dooz versoekinghe overvallen worden/ maer comt lieber onser swaricheit te hulpe/ en verlost ons/ op dat wy niet overwonnen en worden. De oude Lerars der Ghemeynte gevoelen oock niet ons/ soo dat het ghene dat hy Mattheum is ter sebenster plaecte toe ghedaen/ sy tot het seste stuck te bryngien/ als een uytlegsel daer van. Ende hoe wel het ghebet gheheel sulck is/ datmen in alle stucken moet vooz nemeliclyc op de eere Gods achte hebben/ soo sijn nochtans de eerste drie stucken sonderlick tot de eere Gods veroydent: ende die alken moeten wy daer in aensien/ sonder eenige achte op onse nutticheit te hebben. De drie andere deelen begruypen de sozge ons selfs/ ende sijn eyghentlick veroydent om te begeren ende bidden al wat tot onse gebuyck dient. Gelyck als wy bidden dat de naem Gods gheheylt wort/ de/ dewyle God wil beyyoeden of wy hem vooz niet/ ofte om des loons wille lief hebben en dienen/ so en moeten wy daer niet dencken van onse voozdeel ofte nut/ maer wy moeten sijn eere ons vooz setten/ ende die allec meerstlichlyc aensien: wy en moeten oock anders niet in andere diergelijcke gebeden ghesint sijn. Ende dit wort oock grooteliclyc onse voozdeel/ want als hy also

De gemeyne gebeden moeten in bekentde ende moedelicke tale/ ende niet in een veynits ende onbekende gedaet worde. De eerste reden/ welke siet op de stichtinge der kercken. De tweede reden/ welke is gegrent op de authoriteit des Apostels tegh de Papisten. * 1. Coz. 14. 16. 1. Coz. 14. 15. De sprechte gheschiet des gemeyns wort altyt ende in al en ghebeden veylicht: maer de tonge en is niet altyt van nooden. 1. Sam. 1. 13. Hoedanighe oeffeninghen dat sijn de kintebuynghe ende ondeckinghe des hoofts. V. 11. Het somma laet des ghebetes/ dwelck van Chyristo ons is voozgeleert/ schilbert ons tweefins af de engentien goeicht ons ses heymeliclyc Vaders. * Mat. 6. 9. Luc. 11. 2.

En ontfangen daer uyt een groote vryucht der vertroostinghe. In alci. 2. v. devoto. Rom. 8. 26. Dat ghebet onses veynits wort afghedeelt in ses begerten. August. in Enchir. ad Laurent. cap. 116. Chryfolt. audio. ope impet. Welcke ses wederom gedeelt worden in twee stucken. Waerof het eerste aentiet Gods eere/ ende dat andere onse sacrylicheit. De drie bant dese stucken.

ghesepo

geheplichijt wort/ gelijk wy bidden/ so wort hy oock wederom onse heplichmakinghe. Maer tot dit onse voozdeel ende uut/ moeten onse oogen (ghelijck gheseyt is) eenichsins gestoten ende blint zyn/ op dat wy het gantschelic niet en aen sien/ so dat wy of schoon alle dese hope onses epgheuen voozdeels wech ghenomen ware/ noch tans niet te min om dese heplichmakinge wenschen ende bidden/ ende om andere dinghen die tot de eere Gods dienē. Gelijk dat in de ereu-pelen Moysis ende Pauli gesien wort/ de welke het niet waer en was haer herte ende ooghen van hen selven af te wenden/ ende met groote vrandende vperichheit haer epgen verders te begeren/ op dat pinners dooz haer schade de eere ende het rijcke Gods mochte geboordert worden. Wederom als wy bidden dat ons onse daghelicr sche vzoet ghegeuen worde/ hoewel wy daer in bidden om het ghene dat ons voozderlick is: soo moeten wy nochtans oock hier de eere Gods vooznenelick soecken/ so dat wy het niet selfs en sonden begeeren/ anders dan dat tot sijn eere dienē. Laet ons nu beginnen het geber te verclaren.

Onse Vader die ghy zijt in de Heinelen.

36 Ten eersten in het begin deses gebets sien wy hier dat wy weplich te voren gheseyt hebben / dat alle onse gebedē niet anders en moeten Gode geoffert worden/ dan in den naem Christi: gelijk hy hem dooz geenē anderē naem en conuen aenghenamē worden. Want als wy God noemen onsen Vader/ so spreken wy hem voozwaer aen in Christi name: want hoe soude pemaent bestraen God te noemen Vader? wie soude tot sulcke stouticheyt uptzeken/ dat hy die eere soude hem selven aentrecken/ een Sone Gods te zijne/ waert dat wy niet aenghenomen waren tot kinderen der genade in Christi? Dewyle dese de waerachtighe Sone is/ soo is hy ons van God tot eenen vzoeder gegeven/ om dat het gene dat hem epgheuen is van nature/ onse worde dooz de welbaet der aeneminghe tot kinderen/ ist dat wy sulcke weldaet met vasten gheloove aenemen. Gelijk Joannis seyt/ dat den genen die in den naem des eenich-ghewonen Soons Gods gelooven/ is de macht gegeven oock selve kinderen Gods te worden. So noemt hy dan hem selven onsen Vader/ ende wil van ons also gheuaert worden: ende met dese so groote soerlicheit sijns naems/ beneemt hy ons alle wanhope ende nustronwen/ dewyle nergens gheen meerder gesintheit noch beweginghe der liefde en can ghevonden worden/ dan in den Vader. Daerom en heeft hy sijn onghemetē liefde tot ons met geen sekerder bewijs conuen betuygen/ dan daer mede dat wy kinderen Gods genaemt worden. Ende sijn liefde is so veel grooter ende trachtigher van alle liefde onser vaders/ so veel als hy alle mensche in goetheit ende barmherticheit te boden gaet: also dat of seluon alle de vaders die op der aerden zyn/ hare kinderen verdozen/ alle gesintheit der vaderlike liefde afghelept hebben: hy en sal ons nimmermeer verlaten/ want hy en can hem selven niet verlaten. Want wy hebben sijn belofte/ daer hy seyt: Ist dat ghy die boos zijt/ weet iuwe kinderen goede gaven te gheuen: hoe veel te meer iuwe Vader die in de Heinelen is? Item hy den Prophete: Can oock een moeder hare kinderen vergeten? Ende of spse schoon vergate/ so en sal ick nochtans u niet vergeten. Ist dat wy sijne kinderen zyn/ gelijk een sone niet en can hem selve

eens vzeenden hulpe ende trouwe soecken/ sonder van sijns vaders armoede oft wyzeheyt te elagen: also en mogen wy van andere geen hulpe soecken / sonder desen onsen Vader sijn ghebrack / armoede ende hulpeloosheit / ofte sijn wyzeheyt ende over-groote strengicheyt / te verwijten.

37 Wy en conuen oock niet segghen / dat wy vzeesen tot hem te comen om dat wy vele zonde in ons vinden/ dooz de welke onse Vader/ hoewel hy goedertieren en sachtmoedich is/ nochtans dagelic verdoont ende verbolghen wort. * Want ist dat onder de mensche een sone geuen beteren patroon en can hebben dan hem selven/ om sijn sache by sijnen vader te handelen: noch dooz geen ander voozspake de genade sijns vaders die hy verlore heeft/ beter en can wederom herrijghen/ ende hem selven versouen/ dan dat hy selve met vernederinghe ende ootmoedicheit sijn schult bekenne / en barmherticheit van sijnen Vader begheere. Want het vaderlick herte en can dan hem selven niet verpisen noch verbergen sonder dooz sulck broden beroert te worden. * Wat sal dan de Vader der barmherticheit/ ende de God aller vertroostingē doen? sal hy de tranen ende het suchten sijnder kinderē die hem aentrocpen ende bidden/ niet liever verhooren (vooznenelick dewyle hyse daer toe vermaent ende verweckt) dan eenige anderer voozspake/ tot der welcher hulpe sy daerom bezyest/ ende niet sonder eenen schijn der vertwiffelingē vlien/ om dat sy van de sachtmoedicheit ende goedertierenheit haers vaders twiffelen. Dese overbloedicheit der vaderlike sachtmoedicheit/ heeft hy ons in een parakel afgebeelt ende voozogen gestelt/ daer de Vader sijnen sone die hem selven verzyeint/ sijn goet overbadichlick verquift/ ende allestus waerlick in hem gesondicht hadde/ met uptgerechten armē ontfangt/ noch en verstoest niet tot dat sijn sone niet woorden om vergevinge bidt/ maer voozcomt hē selve/ hy bekeut hem van verre comende / loopt hem selve teghen/ vertroost hem/ ende ontfangt hem in ghenade. Want als hy dit so groot een exempel der sachtmoedicheit in eenen mensche ons voozstelt om te aenschouwen/ so wil hy ons leren / hoe veel overbloedigher sachtmoedicheit wy (hoewel wy ondancbaer ende wederpartighe kinderen zyn/ nochtans soo verre wy tot sijn barmherticheit vlien) moeten verwachten van hem / die niet alleentlick onse Vader/ maer verre de beste ende goedertierenste bobē alle vaders is. Ende om dat wy soude te sekerder zyn/ dat hy ons sulck een vader is/ so verre wy Christenen zyn/ soo en wil hy niet alleentlick Vader/ maer oock onse Vader genaemt worden: gelijk oft wy op dese wijse met hem spreken: O Vader die soo groote liefde dyaecht tot iuwe kinderē/ en so bereyt en gewillich zijt om hen te vergeven/ vry iuwe kinderen aentrocpen u/ en bidde u/ seker en gerust zijnde/ dat ghy niet anders dan vaderlick tot ons gesint en zijt/ hoewel wy sulck Vader niet weerdich en zyn. Maer dewyle onse herte te nauwe is om so groote ongemete gōste te vaten / so is niet alleentlick Christus ons een pant onser aenemingē tot kinderē/ maer geeft ons oock den Gheest tot geruyge der selver aeneminghe/ dooz den welchen wy moghen niet vryer ende luyder stemme roepen/ Abba/ Vader. Daerom so wanneer wy dooz eenige twiffelinghe verhandert worden/ so moeten wy gedachtich zyn/ hem te bidden dat hy onse bezyestheit betere / ende dooz dien Gheest der grootmoedicheit ons om vrymoedichlick te bidden/

Exod. 32. 32.
Rom. 9. 3.

De name van den vader bereycht / 1. Dat wy allen in den name Christi God aentrocpen moeten. * Bert. 17. 18. 19.

Ephes. 1. 5. 2. Dat wy van ons wech doen alle nutt vertronwen.

Joan. 1. 12.

1. Joan. 3. 1. 3. Dat wy van hem alles goets verwachten/ ten zo dat wy hē willic beschuldigen/ dat hy al te aem en hupeloots is/ ofte al te stout ende wyzet. * Psal. 27. 10. * Esa. 63. 16. 2. Tim. 2. 13. * Matt. 7. 11. * Esa. 49. 15.

Teghenwozpinghe. Onse zonden bezyeenden ons van hē aenschyn Gods/ den welchen wy als eenen richter ende niet als een vader gelikt vinden. * Antwoort/ de welke haer aensien heeft op de nature Gods/ welke van den Apostel beschreuen wort. * 2. Cor. 1. 3.

Sulck is ooc te beclacu int el schoon exempel ofte beelliche parabel. * Luc. 15. 20.

Spindelick/ npt het gheue dat hy wil/ dat wy hem normen Onse vader.

Dan alwel. ke aeneminghe Christus het pant is/ ende de heilige Gheest ey ghetwinge.

Rom. 8. 13. Gal. 4. 6.

bidden/ beweghe.

38 Doozt/ dat wy niet geleert en worden/ een
 pegelick hem sijnen Vader te noemē/ maer meer
 int ghemeyn hem onsen Vader te noemen: daer
 upt worden wy vermaent / hoe seer wy behooren
 met broederlike liefde tot malcanderen be-
 weecht te worden / die wy dooz het selve recht
 der barmherticheyt ende onberdiender ghenade
 zijn te gelycke sulcr een Vaders kinderen. Want
 ist dat wy alle eenen gemeynen Vader hebben/
 van den welcken alle het goet comt dat wy ee-
 nichsins comen gherygen: so en behoort onder
 ons geen dinck gebedt noch gescheyden te zyne/
 dat wy niet met grooter blymoedicheyt bereyt
 en zijn d' een den anderen mede te deelen/ soo veel
 de noot eyscht. In ist dat wy gelyck het betaet/
 begeeren malcanderen de hant toe te steken ende
 hulpe doen/ wy en comen in geenē dinghe den
 broederen meer voozdeels doen / dan als wy se
 der sorghe ende voozsieninghe onses alderbesten
 Vaders bevelen: dewyle hem gantschelick geen
 dinck en can gebreken/ als dese hen ghenadich en
 gonstich is. Ende dit selve zyn wy voozwaer
 oock onsen VADERE schuldich. Want ghelyck de
 gene die eenen huysvader waerachtichlick ende
 van herten lief heeft/ oock tot sijn gheheel huyf-
 gesin liefde ende gonsticheyt: also moeten wy
 oock de liefde ende ghesincheyt die wy tot onsen
 hemelschen Vader draghen/ aen sijn volck/ ende
 sijn huyfgesin/ ende epndelick aen sijn erve be-
 wyfen/ de welke hy so lief heeft dat hyse de ver-
 vullinghe sijns eenich- geboren Soons noemt.
 Daarom moet een Christus mensche sijne ghe-
 beden nae desen reghel schicken dat sy ghemeyn
 zyn/ ende alle die vervaten/ die sijne broeder sijn
 in Christo. Ende niet alleenlick die hy teghen-
 woordelick siet en bekent sijne broeder s in Chri-
 sto te zynne/ maer alle menschen die op der aerde
 zyn: van de welke wat de Heere verordet heeft/
 hem onbekent is/ anders/ dan dat het goet ende
 godsalich is hen alle goet te wenschen ende ho-
 pen. Hoewel wy moeten tot de huyfghenoeten
 des geloofs sonderlick gestut ende genegen zyn/
 de welke de Apostel ons in alle saken sonderlin-
 ge bevelt. In somma/ alle onse ghebeden moe-
 ten sulck zyn / dat sy de ghemeynheyt aensien
 die onse Heere heeft in sijn rijke ende in sijn
 huyf verordent.

39 Ende dies niet te min mogen wy wel vooz
 ons ende vooz sekere andere sonderlick bidden:
 so verre nochtans onse herte van het aensien des-
 ser ghemeynheyt niet af en wycke/ maer alle
 dinck daer toe schicke. Want hoewel sulcke ge-
 beden in haer selven sonderlick ende vooz sekere
 personen geschien/ nochtans dewyle sy tot dit
 epnde strecken/ so en laten sy niet gemeyn te zij-
 ne. Dit can geheel lichtelick dooz een gelycke-
 nisse verstaen worden/ God heeft een ghemeyn
 gebot ghegeven/ dat men moet allen armen te
 hulpe comen/ ende nochtans die den ghenen te
 hulpe comen die sy sien noot ofte gebreke lijden/
 die zyn desen gebode ghehoorsaem/ hoewel sy ve-
 le andere/ die also grooten noot hebben/ voozby
 gaen/ mogelick om dat syse niet alle en kennen/
 ofte om dat syse niet machtich en zyn alle te hel-
 pen. Also oock en doen die tegen den wille Gods
 niet/ die dese gemeyn broederschap der gemeyn-
 te aensienende ende bedenkende / sulcke ghebeden
 vooz sonderlike personen doen/ niet de welke
 sy het herte tot allen ghemeyn hebbende / God
 bidden vooz hen selven/ ofte vooz sommige/ der
 welcker noot hy hen heeft beter ende naerder
 doen weten. Hoewel alle dinghen en zyn in de
 aelmoessen ende in het gebet niet ghelyck. Want

wy en conne niemant met onse aelmoessen hel-
 pen / anders dan diens armoede wy kennen:
 maer met onse ghebeden moghen wy oock de al-
 derveemste ende alderonveemste helpen / hoe
 verre sy oock van ons woonen. Ende dat ghe-
 schiet dooz de ghemeyn forme des ghebeds/ in de
 welke alle de kinderen Gods veruact zyn/ on-
 der de welke oock die zyn. Hier toe dient dat
 Paulus de gheloofige te sijnen tijde vermaent/
 alsoinne supdere handen op te heffen sonder
 twist: want hy vermaent dat weerdacht den
 ghebeden de deure toefluyt/ ende wil dat sy een-
 moedichlick haer ghebet int ghemeyn storzen.
 40 Daer staet oock/ dat hy is in de hemelen.
 Waer upt men niet terstont en moet besluypen/
 dat hy in het begryp des hemels gelyck in tra-
 lien besloten zy ofte gebondē. Want Salomon
 belijt oock dat de hemelen der hemelen hem niet
 en comen begriypē. Ende hy selve seyt dooz den
 Propheete/ dat de Hemel sijnen stoel is/ ende dat
 der Aerde is de voerbanch sijnder voeten. Waer
 mede hy voozwaer te kennen gheeft/ dat hy niet
 en wort in eenighe seker plaect begrepen/ maer
 uptghebeert wort over al. Maer dewyle onse
 verstant so grof ende ploomp is/ dat het sijn on-
 uytspreekelike eerlicheyt niet en can anders
 vaten / soo is sy ons beduyt hy den Hemel / de
 welke meer eerlicheyts en Majesteits heeft
 dan eenich dinck dat wy mogen aenschouwen.
 Daarom hoewel onse ooghen pleghen alle din-
 ghen daer te hechten daer syse sien ende vaten/
 so wort nochtans God ghestelt sonder plaect:
 om dat wy fouden boven alle ghevoelen des
 lichaems ende der zielen verheven worden/ als
 wy hem willen soecken. Boven desen wort hy
 dooz dese wijse van spreken buypen alle verber-
 dinghe ende veranderinghe ghestelt. Epndelick
 ons wort daer dooz beduyt dat hy de gantsche
 werelt veruact ende begrypt/ en dooz sijn macht
 regeert. Want het is soo veel als oft men seyde/
 dat sijn wesen onbegrijpelic/ sijn macht onme-
 telick/ en sijn eeuwichheyt onsterffelic is. Ende
 als wy dit horen/ so moeten wy onse gedachten
 hoogher ophessen als wy van God spreken/ op
 dat wy niet aertich noch vleselick van hem
 en droomen: dat wy hem niet na onse mate en
 nuten/ noch sijn wille na onse ghesincheyt en re-
 gulen. Wy moeten oock mede onse betrouwen
 tot hem ophessen/ dewyle wy verstaen dat de
 Hemel ende Aerde dooz sijn voozsieninge ende
 cracht gheregeert wort. De somma is/ dat ons
 onder den naem Vader / ons die God vooz ooz-
 ghen ghestelt wort / die ons in den beelde sijns
 Soons verschenen is/ op dat wy hem dooz een
 vast gheloobe aentropen. Ende de naem Vader
 en dient niet alleenlick om onse betrouwen te
 verstercken/ maer oock om onse herte te behou-
 den dat sy niet tot onsekeren ofte ghebichte goden
 getrocken en worden: maer van den eerich-ge-
 bozen Sone/ tot den eenighen Vader der Enge-
 len/ ende der Ghemeynte opclimmen. Boven
 desen als sijn thron wort in de Hemelen ghe-
 stelt/ so worden wy dooz sijn regeringe der we-
 relt vermaent/ dat wy niet te vergeefs tot hem
 en comen/ die van selfs niet tegenwoordige soz-
 ghe ende hulpe ons teghen comt. Paulus seyt:
 Die tot God comen/ die moeten ten eersten ge-
 looben dat God is/ ten anderen dat hy een ver-
 ghelder is alle die hem soecken. Berde dese din-
 ghen schryft Christus hier sijnen Vader toe/ op
 dat wy onse gheloobe op hem houden: ende ten
 anderen op dat wy seker zyn dat onse salicheyt
 van hem niet vergeten en worde/ dewyle hy ge-
 weerdicht sijn voozsieninghe tot ons toe upt te
 strecken.

Waarom dat int algemeen geseyt wort: Enic.

Matt. 23. 9.

Seljkemisse/ waer mede de voozgaende reden van de broederlike liefde bebesicht wort.

Exod. 1. 23.

Gal. 6. 10.

Wy moghen ooc wel vooz ons ende re- nige andere bidden mit on- sonder so ver- re ons ghe- moect ghehee- lick haer streckt tot de ghemeyn- schap: dwele- ke dooz een gelckemisse/ die van de aelmoessen op de ghebeden ghetrocken wort: bes- sterckt wort. 1 Esa. 58. 7. Ezech. 18. 7. Matt. 25. 35. Gal. 6. 10.

1. Tim. 2. 8. Psal. 134. 2.

Dese leere be- grypt daer- lew nuchicheyt tot onser bet- trooginghe. 1. Reg. 8. 37.

Esa. 66. 1. Act. 7. 40. ende 17. 24.

Maer vooz drie saken moeten wy ons wachten.

De somma dan't gene is gheleert in de voozrede van het ghebet on- ses Heeten.

- 1.
  - 2.
  - 3.
  - 4.
- Heb. 11. 6.

5.

Bewijs unt Paulus ende David.

Phil. 4. 6.

Psal. 33. 18.

De nootfakelichheit des eersten gebets obeiticht ons van weghen onse ongherechtigheyt.

Psal. 48. 11.

Wat de name Gods becrekent.

Hoe de name Gods geheylt licht wort.

De stucken deser heyltichmakinghe.

Wenschingen alles quats/ daer mede Gods name onrephelicht wort.

strecken. Met dese beginselen bereypt Paulus ons om heylzochtelick te bidden: want eer hy ons ghebet onse ghebeden Gode bekent te maken/ so seyt hy aldus: En weest van ghemmen dinghe sochzuchtich: de Heere is nae by. Waer upt het schijnt/dat de gene die dit niet vast ende ontwijfelich en houden/ dat de ooghe Gods is ober de rechteverdighe/ moeten hare ghebeden niet twyfelinghe ende verwerrentheyt in haer herte mommelen.

41 De eerste begerete is: Dat de naem Gods gheheplichet worde: ende de noot deser begherte en is niet sonder onse groote schanden. Want wat is schandelickers da dat de ere Gods dooz onse ondancsbareheyt ende boosheyt verdupstert / ende dooz onse stouticheyt ende rasende hoooverdichheyt/ so verre het haer moghelic is/ wech ghenomen ende uptgheuwelicht worde? Al souden alle de godloofen met haren kerckrooversehen lusten versten / soo moet nochtans de heplicheyt des naems Gods haren schijn gheben. Ende het en is niet sonder oorzake / dat de Propheete roept: O God/ ghelijck wiuen naem is/ also is oock wiuen lof tot in alle de eynde der werelt. Want soo waer God bekent wort/ daer en comen oock sijne deuchden niet onbekent blyven/ als sijn moghentheyt/ goetheyt/ wysheyt / rechtverdicheyt / barmherticheyt ende waerheyt/ dooz de welke wy worden ghetrocken om ons van hem te verwonderen/ ende verweckt om sijnen lof te vercondighen. Daerom dewyle hem sijn heplicheyt soo grootelick wort op der aerde benomen/ so wort ons geboden/ ist dat wyse niet en comen beschermen/ dat wy punners met bidden daer vozen sozge. De somma is/ dat wy sullen begeeren dat God sijn ere hebbe die hy weerdich is/ dar de menschen nemmermeer van hem en sprecken noch dencke sonder groote eerbiedinghe. Hier teghen is de outhepliginghe/ de welke altyts heeft veel te ghemeyn in de werelt geweeft/ ghelijck sy oock hede seer grootelick regneert. Ende hier upt comt de noot deses ghebeds / het welke behoorde te vergeefs te zijne/ waert dat de godsalicheyt onder ons regneerde. Ist dat de naem Gods sijn behoorzlicke heplicheyt heeft/ als hy va alle andere afgesonderet zijnde/ geheel eerlick is: so worden wy hier gheboden te bidden/ niet alleenlick dat God sijnen heplighen nacin van alle verachtunge ende oneere beschermme/ maer oock dat hy het ghesheel menschelick geslachte tot erbievinghe dwinghe ende onderwozpe. An dewyle God hem selven ons eensoecks niet leere / eensdeels met werken openbaert / soo en wort hy van ons niet anders gheheplichet dan als wy hem in beyde dese deelen geve dat hem toe comt/ ende also al wat van hem comt / aen nemen: ende also wel sijn strengicheyt als sijn goedertierenheyt haren lof by ons hebbe: want in de menigheleyp verseydenheyt sijnder werken/ heeft hy teechenen sijnder eerlicheyt uptghedzucht/ dooz de welke alle toge te rechte tot belydinge sijn lofs soude beweecht worden. Aldus sal de Schriftuere comen behoorzlicke antwozste by ons te hebben/ ende gheen yntromste noch gheschiedenisse en sal ons verhynderen Gode lof te gheben/ den welchen hy in den gantschen loop der regeringen der werelt verdient. Wederom streck de dese begherte hier toe/ dat alle godloofheyt die desen heplighen naem onrephelicht ende outrephelicht/ vergae ende wech ghenomen wordere: ende dat alle at hertelap en spot/ die dese heplichmakinge verdupstert ofte vermindert/ verzeven worde/ ende een eynde hebbe: ende dat de

Majesteit Gods meer ende meer verclaert ende vereerlickt worde/ als hy alle godloofheyt verhyndert ende bedwingt.

42 De tweede begherte is / Dat het rijcke Gods toetome: ende hoewel dese niet niens en verbact/dwelck in de eerste niet en zy/ so en wort sy nochtans niet sonder oorzake va de eerste onrephelicht: want ist dat wy in dese aldergrootste sake onse slavericheyt overleggen/ so ist nootdich het gheve dat in hem selven behoorde seer wel bekent te zijne/ met vele woorden ons in te drucken. Daerom als ons nu gheboden is God te bidden/dat hy te neder bringe ende gantscheleick te niere make al wat sijnen heplighen naem onrephelicht ende besmet: so wort daer een ander ghelijck gebet dat byna het selve is/ daer by gestelt te weten/ Dat sijn rijcke come. Ende hoewel ick dit rijcke boven beschreven hebbe/ so wil ick nochtans nu wederom int rozte verhalen/ te weten: Dat God daer regneert/ daer de menschen de werelt/ ende het aertsche leven verachten/ ende hen selven versaken/ ende tot de rechtverdicheyt Gods begheven om tot het hemeliche leven te comen. Alsoo heeft dit rijcke twee deelen: Het eerste/ dat God alle de boose begereten des vleeschs/ die by heyterachten tegen hem strijden/ dooz de cracht sijn Geests betere: het ander/ dat hy alle onse gesintheyt voege tot ghehoorzsaemheyt sijnder heerschappie. Daerom en houdt niemant goede ozden in dit gebet/ anders dan die van hem selven begint / te weten/ op dat hy ghereplichet worde van alle verdozbeitheyt die den gherusten stant des rijckes Gods beroeren/ ende de repnicheyt besmetten. An dewyle her woort Gods is ghelijck een Coninckelike scepter / so is ons hier ghebeden te bidden/ dat hy aller menschen herte ende verstant tot ghewillighe gehoozsaemheyt des woorts bringhe. Het welke geschiet/ als hy dooz de heylliche inghevinghe sijn Geests/ de cracht sijn woorts bewijst/ op dat het sijn hoocheyt hebbe niet sulcke ere alst verdient. Daer na moeten wy tot de godloofen comen / die hartueckelick en niet verzwijfelde rasernie/ sijnder heerschappie wederstaen. Soo richt dan God sijn rijcke op/ als hy de gantsche werelt vernedert / maer op verseyden wijzen: want hy teint der sommigher stouticheyt/ ende verreckt der sommigher ongheteinde hoooverdichheyt. Dit is dagelick te wenschen dat het gheschie/ op dat God hem een ghemepate upt alle hoeken der werelt versamle/ ende de selve vermenichvuldige ende vermeerde/ niet sijne gaven verrijcke/ de rechte en behoorzlicke ozden onder hen bevestighe/ hieren teghen alle byanden der repner leere ende religie onder de voeten wozpe/ haren raet te niere make/ ende haren arbeyt te neder wozpe. Hier upt ist openbaer / dat de neersticheyt om daghelick booztganc te doen/ ons niet en wort te vergeefs gheboden: want het en gaet nemmermeer soo wel met de menschen/ dat de zonden ghereplichet ende verdozben worden / ende de ghescheleheyt ende oprechticheyt crachtelick bloepe. Maer de verbullinghe daer van streck haer tot de laeste comste Christi/ in de welke God sal al in allen wesen/ ghelijc Paulus leert. Ende also moet dit ghebedt ons af trecken van alle verdozbenheyt deser werelt / waer dooz wy van God afgeschepden worden/ so dat sijn rijcke in ons gheen cracht en heeft: ende moet oock mede ons verwerken tot neersticheyt om het vleesch te temmen: ende ten laetsten moet het ons tot verdozsaemheyt des cruyces onderwijzen: want God wil dat sijn rijcke op dese wyse verzept

Ondersehen dinghe der tweeder begerete vande eerste.

Wat dat rijck Gods is.

De deelen deser rijck.

Hoe het rijck Gods geheylt wort te comen.

Wsondere up te ginge deser beoe.

1. Coz. 15. 28.

Wan drie dinggen beernaent ons dese beoe.

hzept mozde. Het en moet ons oock niet swaer
 zyn / dat de uytwendighe menſche verdozven
 wort / ſoo verre de inwendighe vernicut wordt.
 Want dit is de conditie des rijer Gods / te we-
 ten / dat hy ons ſijnder eerlickheyt deelachtich
 maect / als wy ons ſijnder rechtverdricheyt
 onderwozpen. Dit geſchiet als hy ſijn licht ende
 waerheyt altyts met nicarwen waſdom vercla-
 rende / waer dooz de duyſterniſſen ende leugenen
 des duyvels ende ſijns rijer / moect vergaen ende
 verſwinden / de ſijne beſchermt / dooz de hulpe
 ſijns Geests tot rechticheyt beweecht / ende tot
 volherdinge verſterckt: ende de godloofe oproe-
 righers der vyanden / te neder leyt / de liſten ende
 het bezoch openbaert / de boofheyt verhindert /
 ende de hartneekicheyt wederſtaet / tot dat hy
 ten eynde den Anrechſt dooz den Gheest ſijns
 monts doode / en alle godloofheyt dooz de ver-
 claringhe ſijnder toecomſte / wech neme.

De comſte
 des rijer
 Gods in deſe
 werelt.

2. Theſ. 2. 8.

Onderſcheyn-
 dinghe der
 derder bede
 van de werel-
 de.
 Dier bene-
 den cap. 24.
 ſect. 17.

43 De derde begheerte is / dat de wille Gods
 gheſchje op der aerde geljck in den Hemel: ende
 hoewel deſe begeerte ſijn rijcke aegact / ende niet
 en can daer van geſcheyden worden / ſo en wort
 ſp nochtans niet te verghcefs byſonder daer by
 gheſtelt om onſer grovicheyt ende plomphyeit
 wille / de welcke niet lichtelick en vaet noch be-
 grypt wat het zy / dat God in de werelt reg-
 neert. So en falt dan niet ongeſchielic noch on-
 bequaem zyn / dat me deſe begeerte neme als een
 uytlegginge der voozgaeder: ſo dat God dan ſal
 in de werelt Coninck weſen / als een verghelijc
 hem ſelven ſal den wille Gods onderwozpen.
 Maer hier en word niet ghehandelt van ſijnen
 verborghen wille / waer dooz hy alle dinghen
 regeert / ende tot haer eynde voerjt en beſchielit.
 Want hoewel de duyvel ende de menſchen op-
 roerichlick dzyben tegen God / ſo weet hy nocht-
 ans in ſijnen onderbegrijpelicen raet / niet alleen-
 lich haer ghelwelc te buygen / maer oock dat ſel-
 ve hem te onderwozpe / om dooz hen te volbrē-
 ghen dat hy heeft voozghenomen. Maer hier
 wort een ander wille Gods beteecken / te wete /
 de welcke gewillige gehooraemheyt eyſcht. En
 hierom word hier de Hemel / nannelich met de
 aerde vergeleek / om dat de Engels / geljck in den
 Pſalm geſcheyden is / gewillichlick Gode ghe-
 hooraem zyn / ende zyn neerſich om ſijne gebo-
 den te volbyenghen. Soo moeren wy dan begeer-
 ren / geljck in den Hemel geen dinck en geſchiet /
 anders dan uyt den wille Gods / ende geljck de
 Engelen liecklic tot alle rechticheyt gevoerjt
 zyn / dat oock alſo het aeternike hen onderwoz-
 pe / en e alle hartneekicheyt ende boofheyt uyt-
 gheroert word. Ende als wy dit begeeren ende
 bidden / ſoo ver laten wy oock alle de begheerten
 onſes vleefchs: want ſoo wie ſijne gheſintheden
 Gode niet ober en geest / die wederſtaet den wil-
 le Gods ſoo veel in hem is: want uyt ons en
 comt niet dan dat gebrekelick is: Ende weder-
 om worden wy dooz dit ghebedt gheleert ons
 ſelven te verſaken / op dat God ons na ſijn goet-
 dinneken regere: ende niet alleentlick dit / maer
 oock op dat hy onſen ouden geest ende verſtant
 te niete make / en een nieu verſtant ende een nieu
 herte in ons ſcheype / op dat wy in ons ge-
 roerighe der begheerte en ghevoelen / anders dan
 enkel eendrechticheyt met ſijne wille. In ſou-
 ma / op dat wy niet en begeeren uyt ons ſelven /
 maer op dat ſijnen Gheest onſe herten regeert /
 op dat wy dooz deſen inwendigen Leeraer / lee-
 rer lief hebben dat hem behaecht / ende hatē dat
 hem miſhaecht. Waer uyt oof dit volcht / dat
 hy alle de gheſintheden ende bewegingen die te-
 gen ſijnen wille ſtriden / te niete make. Dit zyn

De wille
 Gods / waer
 van hier ghe-
 hadelt wort /
 en is niet de
 epimelicke /
 ofte de wille
 ſijns welbe-
 hagheus.

Maer de ge-
 openbaerde
 in het woort:
 ofte den be-
 ſepkeuden /
 ſoo ſy 2 noe-
 inci.

Pſal. 103. 20.
 Hebr. 11. 14.

Yoe dat de
 wille Gods
 gheſchiet op
 der aerden /
 geljck in de
 hemelen.

de drie hooftſtucken des ghebets in de welcke
 wy moeten alleentlick de eere Gods vooz oogen
 hebben / ſonder op ons ſelven ofte op onſe vooz-
 deel eenighe achte te hebben / her welcke wy hier
 niet en moectē ſoectē / hoewel ons ſeer veel vooz-
 deels daer uyt comt: Ende hoewel alle deſe din-
 gen moeten te haren tijde geſchien / oock als wy
 daer op niet en dencken / noch daerom wenſchen
 noch bidden / ſoo moecten wy nocht ans daerom
 wenſchen ende bidden. Ende het is ons groote-
 lick noodich alſoo te doen / op dat wy alſoo be-
 ruygghen ende beliden dat wy dienſtnechten
 ende kunderen Gods zyn / ſijn eere die wy onſen
 Heere ende Vader ſchuldich zyn / ſoo veel in ons
 is / ſoekende / ende waerachtichlick ende gant-
 ſchelic daer toe begeven zynde. So dan die niet
 deſe gheſintcheyt ende begerte om Gods eere te
 voozderen / niet en bidden dat de naem Gods ge-
 heylight worde / dat ſyn rijckie come / dat ſijnen
 wille geſchje / die en zyn niet te rekenen onder de
 kunderen ende dienſtnechten Gods: ende geljck
 dit alle ſal geſchien tegen haren danck / alſo falt
 hen oof tot beſchaentcheyt ende verderf geſchje.

Het beduyt
 van de drie
 voozgaride
 beden.
 Het hoveſ
 ſect. 35.

44 Nu volcht het tweede deel des ghebets /
 waer in wy neder comen tot het ghene dat ons
 nut ende voozderlick is: niet dat wy hier de eere
 Gods laten varen / de welcke ghelijck Paulus
 betuypt / wy moeten oock in het eten en dync-
 ken aenſten / ende alleentlick ſoekien dat ons vooz-
 derlick is: maer wy hebben vermacent dat daer
 dit onderſcheyt is / dat de Heere de drie voozgaē-
 de begheerten ſonderlinghe hem ſelven aentree-
 kende / ons gheel tot hem treckt / om alſoo onſe
 liefde tot hem / ende godſalicheyt te beproeven.
 Daer nae laet hy oock toe / dat wy oock onſe ey-
 ghen voozdeel ſoekien / maer nochtans op deſe
 conditie / dat wy geen dinck vooz ons en begeer-
 ren anders dan tot dit eynde / te weten / dat dooz
 alle de weldaden die hy aen ons bewijſt / ſijn eere
 verclart word: want daer en is gheen dinck
 rechter noch redelicker / dan dat wy hem leven
 ende hem ſterven. Doozt in dit ghebet begheer-
 ren wy alle dingen int gemeyn die den lichame
 in deſe werelt noodich zyn: niet alleentlick dat wy
 geſpijt en geleet worden / maer oock al wat hy
 vooziet ons nut te zyne / op dat wy onſe bzoot
 in byde eten. Mer welc gebet wy int tozte ons
 ſelven ſijnder ſozge overgeven / en ſijnder voozſie-
 ninghe bevelen / dat hy ons voede / onderhoude /
 ende beware. Want onſe ſeer goede Vader ghe-
 weerdicht oof onſe lichaem tot ſijn getronwic-
 heyt ende bewaringhe aen te nemen / op dat hy
 onſe ghelooede dooz die cleyn dinghen oeffene:
 dewyle wy alle dinck tot een byſe bzoots ende
 een dzyppel waters toe / van hem verwaſchten.
 Want dewyle onſe verzoerptcheyt ſulc is / dat
 wy meer dooz de ſozchuldicheyt des vleefchs
 dan der ziele beweecht ende ghequelt woorden /
 ſo zynder vele die de dingen die de ziele aengae /
 Gode wel betrouwen / en nochtans vooz het li-
 chaem noch ſozchuldich zyn / en noch bezeeft
 zyn wat ſp ſullen eten / ofte waer mede ſp ſullen
 geleet worden: ende beven als ſp niet overvloes-
 dieſlic wijn ende k' doon ende olve vooz handen
 en hebben. Soo veele grooter achte hebben wy
 op de verganelieke ſchaduw deſes ledens /
 dan op de eenwighe onſterffelicheyt. Maer die
 op God beerouwende / de ſozghe des lichaems
 hebben eenmael afghelept / die verwaſchten ter-
 ſtont oock mede van hem de dinghen die meer-
 der zyn / oock de ſalicheyt en het eenwige leven.
 Daerom en iſt ge-
 cleyn oeffeninge des geloofs /
 dat wy die dinge van God hopen en verwaſch-
 ten / die ons anders ſo ſeer benauwe: ende wy en
 hebben

Den inhont
 des twerden
 deels van het
 ghebedt des
 Heeren.
 1. Coz. 10. 31.

Dier bezeer-
 ten.

Wat de eer-
 ſte bede in
 haer verbaert.
 Rom. 14. 8.
 Gal. 2. 20.

Daer in wort
 ons betwicht
 Gods groote
 gorderterens
 heyt.

Ons miſbe-
 trouwen.

hebben gheenen cleppen vooztganck ghedaen/ als wy dese ongheloovicheyt/ die bynae in aller menschen beuen ende mer h sterck / afghelept hebben. Voozt dat sommighe philosopheren van den super substantialen byoode/ dat en dunct my niet seer wel over een te comē niet der inepnighe Christi: ja waert dat wy niet het ainyt eens voesteraers ooc in dit sterfelic leven Gode toe en sehzevē/ so soude dit een creupel gebet zijn. De reden die sy by byenghen / is veel te onghelych/ te wete/ dat het niet en betacnt dat de kinderen Gods die behooren geestelick te zyne/ niet alleenlick haer herte en stellē tot aertse soezvuldicheyt/ maer oock God met hen daer in verwerren. Daer dat is ghelyck of sijn segghen ende vaderliche gounse niet oock in den hystelic nootduyst haren schyn en gade: ende ghelyck of te vergherfs ghescheyben ware/ dat de godsalicheyt heeft beloften/ niet alleenlick des toecomēden levens/ maer oock des tegenwoozdighen levens. Ende hoewel de verghewinghe der zonden veel meer te achten is / dan het voedsel des lichaems/ soo heeft nochtans Christus het gene dat minder was/ eersl gestelt/ om ons by trappen op te leyden tot de andere twee begheerten/ die eyghentlick het hemeliche leven aengacn: ende hy comt hier in onser traechtey te hulpe. Hy ghebet ons te begheeren onse byoot / op dat wy te vrede zyn met de mate die de hemeliche vader gheueerdicht ons upt te beelen: ende dat wy door gene ongeoozlosde middelen ghewin en soekien. Hierentusschen moeten wy weten/ dat het onse woort dooz sijn giste: wāt onse veruust noch arbept/ noch hant (gelijc Moses seyt) en bertryghen ons geen dinc dooz haer selben/ als de zeghen des heren daer niet by en is. Ja sefse overvloedicheyt des byoots en soude ons niet en hant helpen/ waert dat het niet dooz Gods hulpe tot voedsel verandert en worde. Ende daerom is dese mildicheyt Gods/ alsoo wel den rijken als den armen noodich: want of schoon hare hielders ende schueren vol zyn/ so souden sy nochtans doyre ende ydel worden en bewijcken/ waert dat sy niet dooz Gode genaede haer byoot en gebuyckten. Met dat woordelen heden, oft alle daghe. Item daghelix, wort de onnatighe begheerte der verganckelic hier dinghen ghetoont ende wederhouden / met de welcke wy pleghen veel te seer ontficken te zyne/ ende tot de welcke oock noch ander quaet comt. Want als wy overvloedicheyt hebben/ soo bycken wy gierichlick upt tot wellust/ ende ghenuechte / ende verheffinghe / ende tot ander overdaet. Daerom woort ons alleenlick geboden te begheeren ende eyshen soo veel als ons noodich is/ en als voozt eenen dach/ betrouwende dat de hemeliche vader/ als hy ons heden geboedt heeft / oock moeghen niet en sal verlaten. So dan hoe groot de overvloedicheyt zy die wy hebben/ ja oock als onse schueren ende hielders vervult zyn/ so moeten wy nochtans altyt om onse daghelicke byoot bidden: want wy moeten sekerlick weten/ dat alle het goet niet en is/ ten zy dat God het dooz sijnen zegen sonder ophouden vruchtbaer maect: ende dat oock dat selve goet dat wy hebben in onse handen/ niet selfs onse en is/ anders dan soo verre als hy ons te aller menen deelken daer van geest/ ende laet gebuycken. Ende derwile de mensche dooz sijn hooverticheyt dit niet en can verstaen/ soo betuycht de herre dat hy een sonderlick bewijs tot alle tyden gegheben heeft/ als hy sijn volck heeft in de woeshyne met Anna gheboedt / om ons daer dooz te vermanen dat de mensche niet al-

leenlic en leest dooz byoot / maer meer dooz alle woort dat upt sijnen mont comt. Daer dooz te kennen gegeden woort/ dat het alleen sijn cracht is/ waer dooz onse leven en de sterckte woort onderhoude: Hoewel hy ons die dooz lichamelicke instrumenten en middelen toe dient. Gelyck hy ons ooc pleecht dooz een contrary bewys te onderwijsen/ als hy de sterckte en gelijc hy byrecht den stoc des byoots byrecht/ so wanneer het hem belieft/ te weten/ op dat de ghene die eten / dooz honger bewijcken: ende die dyncken/ dooz doyst verdooren. Die met den daghelickeliken byoode niet te vrede en zyn/ maer dooz zingebonden begheerlicheyt staen na goet sonder eynde: ofte dooz haer overvloedicheyt sadt/ ofte dooz haer groot goet gerust zyn/ ende nochtans God niet dit gebet aenroepen/ die en doen niet anders/ dan dat sy niet God spoeten. Want de eerste hier van/ bidden dat sy niet en begeeren te vertryghen/ ja daer voozt sy hen seer grouwen/ te weten/ alleenlic daghelix byoot te hebben: ende sy denken haer giericheyt so veel sy conuen voozt God/ daer een waerachtich gebet behoozt het gantsche herte/ ende al wat daer in verhoogen is/ voozt God upt te stozten. De andere bidden en eyshen het gene dat sy van God niet en verwachten / te weten/ sy meuen dat sy het nu hebben. Dat het ghenacnt woort onse/ daer in woort de mildicheyt Gods/ gelyck gesept is) te meer verclaert waer dooz het onse woort dat ons dooz gheen recht toe en comt. Nochtans en is het niet te verworpen dat boven ghemeldet is/ te weten/ dat dooz dit woort onse. betreckent woort byoot dat dooz onsen opzichten ende onschadeliken arbept / ende niet dooz bedoel: oft roof/ berrege en is: want al wat wy dooz eens anders schade verrijgen/ dat is altyt vzeemde en niet onse. Als wy bidden dat het ons ghegheben woide/ daer dooz woide beduyt/ dat het een enkel en onbediende gave Gods is / van waer het ons oock comt/ voozt alst aldermeest schijnt dooz onse rouwe / ofte vernuft ghesocht / ende dooz onsen handen verreeghen te zyne: want dat onse arbept voozt goddelichlick geluckt/ dat comt dooz sijn zegē allec.

45 Daer nae volcht/ Dergeest ons onse schulden: ende met dese ende de nabolghende begheerte heeft Christus int coyte veruast/ al wat tot het eeuwighe leven dient: gelyck het geestelick verbont / dat God tot salicheyt snyder Gemeente gemaect heeft / is alleenlick in dese twee beelen ghelegghen / te weten: Ick sal mijne wetten in haer herte schryuen/ ende sal haer der onrechtverdricheyt ghenadich wesen. Hier begint Christus van verghewinge der zonden/ ende daer na stelt hy de ander ghenade daer by/ te weten/ dat God ons dooz de cracht sijns Gheests bescherme/ ende dooz sijn hulpe onderhoude/ op dat wy onverwonnen blyuen staende tegen alle verfoekinghen. De zonden noemt hy schulden / om dat wy schuldich zyn daer van gestraft te worden/ ende en souden gheensins conuen voozt de selve boldoen/ ten ware datse dooz dese verghewinghe bet aelt woorden: welcke verghewinghe comt upt sijn onbediende barmherticheyt / als hy dese schult mildelick ypruyscht / geen betalinge van ons nemende/ maer hem seluen dooz sijn barmherticheyt vdoende in Christo/ die hem selben ennael heeft tot betalinge gegheben. Daerom die betrouwen dat dooz hare ofte anderer mensche verdienste woort God voldae/ en dat de verghewinge der zonde dooz sulcke boldoeningen geocht ofte vergoldē woort/ die en zyn deser onbediender ghevinge niet deelachtich: en als sy op dese wyse God aenroepē/ so en doe sy anders niet dan

Wat dooz het byoot versstaen woort.

I. Tim. 4. 8.

Maerom de begheerte des daghelix byoot dooz de verghewinghe der zonden gaet.

Maerom dat het onse byoot ghenacnt woort.

Leuit. 26. 20.

Maerom dat wy bidden: hebbe erte dat ghebet byoot.

Leeringe/ die tot dese bede behoort.

Welcke is het heerliche creupel beteckent. Ro. 16. 14. 15 Dent. 8. 3.

Ende dooz't contrarie bewijs.

Leuit. 26. 26.

Tweedeley geslachte van menschen/ welcke tegen dese bede soudbighen.

In wat om dat het byoot onse genaemt woort.

Maerom wy bidden/ dat het ons geueben woide.

De bereeninge van dese bedē met de nabolghende.

Jer. 31. 33. ende 33. 3.

Maerom dat de zonden/ schulden ghenacnt woort. Rom. 3. 24.

2. Cor. 5. 18.

Tegen dese bede sondigen eerstlick/ welcke gelooven dat Gode can voldoen werden dooz haer ofte conuincer anderen bediensten.

dan

dan dat sy hare beschuldiginghe hantteekenen/
jae haer verdoeminghe dooz hare eyghen ghe-
tuyghenisse versegghen. Want sy bekennen hen
selven schuldenaers te zijne/ te zy dat sy dooz de
welck daer verghewinghe ghequyt worden/ de
welcke sy nochtans niet en ontfanghen / maer
meer verwoyden ende verachten/ dewijle sy ha-
re verdiensten ende voldoeninghen Gode in de
hant steken. Want aldus en soecken sy niet sijn
barmherticheyt/maer beroepen sijn oordeel. En
de ghene die dzoomen sulcke volmaecticheyt te
hebben / dat hen niet noodich en sy om verghew-
vinge te bidden / die moghen sulcke Discipulen
hebben / dooz der welcker oozjokinghe sy be-
weecht worden om te bedyegghen : maer het
moet ons openbaer sijn / dat alle de Discipu-
len die sy getrygen/Christo ontnomen worden:
want hy leert eenen pegelicken sijn schult beken-
nen / ende en ontfangt niemant dan sondaers:
niet dat hy de zonde voedt dooz phynstrickin-
ghe / maer om dat hy wiste dat de ghelooovighe
nimmermeer gantschelic de ghebejken haers
bleefsch afgelept en hebben / maer blyden altyds
des oordeels Gods schuldich. Wy moeten wel
wenschen ende oock neerstelic daer nae staen/
dat wy al wat wy behooren gedaen hebbende/
ons mochten waerachtelic dooz God verbly-
den/dat wy supber ende repn zyn van alle smet-
te: maer dewijle het Gode behaecht sijn beelt in
ons wepnich te samē te vermaken/so dat altyds
eenighe smette in onse bleefsch blyft: soo en moe-
ten wy dese remedie ende hulpe niet verachten.

Ist dat Christus dooz sijn autoriteyt die hem
van den Vader gegeven is / ons gebiet alle onse
leven lanck om vergewinge der zonden te biddē/
wie sal dese nieuwe meesters verdyngē die dooz
het deelsel der volmaectiter onnooselheyt/soe-
ken de souden der eendoudigē te verblinden / om
dat sy zonden betrouwen dat sy comen van alle
zonden vry worden? Het welcke na de getuyge-
nisse Joannis niet anders en is / dan God seu-
ghenachtich maken. Dooz desen selven middel
wozt het verbont Gods / dwelech onse salicheyt
verbaet / dooz dese boeven verseynt ende van
eenen deele berooft/ ende also tot den gront ver-
trent. De welcke niet alleenlic haer boosheyt
en bewyisen/de dingen scheidende die so vast aen
malcanderen hangen:maer oock haer godloos-
heyt ende wyctheyt/ de ellendige zielen tot ver-
twyfelinge ende wanhoopē dzynghende. Boven
dese zyn sy hen selven ende hars geljcken onge-
trouwe/ een slapericheyt ende luycheyt hen aen-
henghende/die gantschelic tegen de barmher-
ticheyt Gods stryft. Dat sy ons teghen woypen
dat sy de toecomste des rijcks Gods begeerden/
oock mede begheeren dat de zonde werch ghenom-
men worde:dat is veel te kinderlich:want in de
eerste tafel des gebets wozt ons de opperste vol-
maectheyt / maer hier onse swackheyt voorge-
stelt. Aldus comen dese twee deele wel met mal-
canderen over een / te werten / dat wy daer nae
staende daer toe wy begheeren te comen / de re-
medien die onse noot eyscht / niet en vergheten
noch verachten. Ten laetsten / wy begeeren dat
onse schulden vergeben worden/ghelijck wy sel-
ve onsen schuldenaer vergeven:dat is/ghelijck
wy eenen pegelicken sparen ende vergeven/ van
welcken wy in eenighe sake zyn gehindert/ ofte
dooz werch ofte dooz woort qualick ofte schan-
delick gehandelt. Niet dat wy de schult der zonde
verghewen/het welcke Gode alleen toe comt:
maer onse verghewinghe is dat wy de toezicht-
heyt den haet/ ende de begheerte der wracke uyt
onse herte doē/ ende het onrecht dat ons gedaen

is/ gewillichlick vergeten. Daerom en moeten
wy om geen vergewinge der zonden bidden/ ten
zy dat wy oock selve eenen pegelicken vergeben
die ons onrecht doet onse gedaen heeft. Ende ist
dat wy eenigen haet in ons behoude / ofte wra-
cke soecken / ende dencken dooz wat oorsake wy
mochten hunder doen : jae ist dat wy niet en ar-
beyden om ons niet onse vanden te versoenen/
ende hen alle goet te doen/ so betuygen wy God
dooz dit ghebet / dat hy ons onse zonden niet en
vergeve. Want wy begeeren dat hy ons verge-
be ghelijck wy anderen verghewen. Maer dit is
bidden dat hy ons niet en verghewe / ist dat wy
niet en verghewen. Daerom die sulck zyn / wat
verrengē sy dooz haer gebet/anders dan swaer-
der oordeel? Ten laetsten moeten wy aenmere-
ken dat dese conditie/ dat hy ons vergeve ghelijck
wy vergeven/ niet en wozt daer by ghesfelt/om
dat onse vergewinge die wy anderen doē/ Gods
vergewinge verdieut/ ghelijck of onse vergewinge
die wy doen/de oorsake ware/waerom wy ver-
gewinge van God gerrigē. Maer de heere heeft
niet dit woort eenbeels willen de cranlichheyt
onser gheloofs vertroosten: want hy heeft dat
als een tecken daer by gestelt/op dat wy weten
dat wy so sekerlick vergewinge der zonden heb-
ben / als wy seker zyn dat wy anderen vergeve:
so verre onse herte van alle haet/ milt/en wrae-
giericheyt/ vdel ende repn is. Eenbeels heeft hy
de gene die haestich tot wracke / ende onbrwege-
lich tot verghewinghe / hartmechtichlych byant-
schap voeren/ende de verbolghentheyt die sy be-
geeren te ontgaen/ selve tegen andere behouden
ende bewyisen / dooz dit tecken uyt den ghetale
der kindren Gods uytgheschrjapt / op dat sy
niet bestaen hem als haren Vader aen te roepē:
het welcke oock is claerlick by Lucan dooz de
woorden Christus uytghedruckt.

46 Het seste ghebet (ghelijck wy gheseyt heb-
ben)coint over een * met die belofte van de Wet
Gods in onse herten te schryvē. Maer dewijle
wy Gode niet ghehoosacien en sijn sonder ghe-
duerigheyn treijch ende waren treijch / soo bidden
wy hier om met wapenen voorsien / ende met
hulpe beschermte te worden, op dat wy moghen
overwinnen. Hier dooz worden wy vermaent
dat ons niet alleenlic de ghenade des heyligen
Geests noodich en is/ om onse herten van bin-
nen tot ghehoosacienheyt Gods te verwoyden/
blyghen ende bewegen: maer dat ons oock sijn
hulpe noodich is / op dat hy ons onderwinne-
lick make teghen alle bedyghelicke listē/ ende
gheweldighe stryden des Dupvels. Daer zyn
vele ende menighereley versoekingē. Want de
boofte ghebachten des herten die ons tot over-
treidinghe der Wet verwecken/ de welcke ons
van onse eyghen begheerlicheyt / ofte van den
Dupvel worden in ghegheven ende verweckt/
zyn versoekingē : Ende de dingen die in haer
natuere niet quaet en zyn/ woze nocht as ver-
soekingē dooz de listē des dupvels/ als sy al-
so dooz onse ooghen gebzacht worden/* dat wy
daer dooz afghetorken worden van God/ ofte
van hem afwijcken. Ende dese versoekinghen
zyn ter rechter ofte ter linker zijden. Ter rech-
ter zijde sijn rijkdom/macht/ende eere/dooz der
welcker schoonheyt ende goeden schijn welcken
sy uytgeven/ de menschen genepnlicke also ver-
bliint / ende dooz der selver behagelicheyt alsoo
verlocht worden/dat sy dooz sulck verstrickin-
ghen ghevanghen/ ende dooz sulcke soetlicheyt
droncken zynde/ haren God vergheten. Ter
linker zijden sijn armoede/ schande/ versmaet-
heyt/verdzyttingē/etc. dooz welker bitterheyt

Ten 2. Die
haer eene
volmaecti-
cheyt dzoome
welcke werch-
reure dat
nootzakelick
ghebet dan de
verghewinghe
der zonden.

Daerom dat
de uytbrece-
zen in desen
leven tot dit
pore der vol-
maecticheyt
niet en geta-
ken.

De Libertij-
nen als dzoos-
mers van de-
se volmaecti-
cheyt/worden
weerdelept.

Dee selven
tegrindwoy-
ghe woze be-
antwoort.

In wat her-
stant gheseyt
wozt dat wy
anderen ver-
geven / die te-
gen ons mis-
daen hebben.

Esa. 43.25.
Matth. 6.14
Matth. 11.25.

Hoe dese con-
ditie te ver-
staen zy.

Luc. 11.4. 46.

Den sin van
de seste be-
de stant in
die pincet.
* Jer. 31.33.
Hebr. 8.10.
ende 10. 12.
Ephes. 6. 12.

Ter stelic
wozt bewesert
datter men
gehande ad-
brichtingen est
versoekun-
ghen zyn.
Van wegē de
verkeerde ge-
dachten des
herten.
+ Jaco. 1.2.
ende 14.
+ Matth. 4.1.3
* 2. Thel. 3.5.
Ende dese li-
sticheyt des
Sathans die
ter rechter oft
ter linker
zijde ons be-
stejt.

ende swarichept de herten gheraeckt zijnde / het betrouwen ende de hope verlaten / ende ten laetsten van God gantschelick verbyreint worden. Soo bidden wy God onsen Vader / dat hy ons dooz dese twee ley verfoeckingen / die dooz onse eyghen begheerlichheyt in ons ontsteken / ofte dooz des duyvels listicheyt ons doozgestelt zijnde / tegē ons strijden / niet en late afwijcken noch overwonnen worden. Maer dat hy liever ons dooz sijn hant onderhoude ende oprichte: op dat wy dooz sijn crachte sterck zijnde / moghen tegen allen aenloop des boosen vyants vaste blyden staende / wat ghebachten het oock sijn die hy in onse herte sendt. **Wobē** desen dat wy al wat ons op beyde zijden wordt voozgestelt / wel en recht ghebyrpen: dat is / dat wy niet ooghblasen en worden dooz voozspoet / noch verflagen dooz teghenspoet. Nochtans en bidden wy hier niet / dat hy ons gantschelick gheene verfoeckinghen en laet ghevoelen / dewijle wy meer noot hebben daer dooz ghepinst / gheprijckelt ende verweclit te worden / op dat wy niet te luy ende slaperich en sijn. Want David en heeft niet sonder oorzake begheert verfoecht te worden : noch de Heere en verfoecht de sijne niet daghelicks sonder oorzake / als hyse dooz schande / armoede / verdrukinghe / ende andere verdriet castijt. Maer God verfoecht anders dan de duyvel. De duyvel verfoecht om te verderben / verdoemē / ende beschamen: maer God om de sijne te beproeven / ende een bewijs te hebben van haer oprechticheyt / en om dooz oeffeninghe te verstercken : Item om haer vleesch te dooden / uyt te teeren / ende uyt te byanden / het welcke te dertel en stout soude wesen / worde het niet op dese wyse bedwonghen. **Woben** desen de duyvel bespringt ons als wy ongewapent ende onbereyt sijn / op dat hy ons onverschens overvallen: maer God geeft uptcomste met de verfoekinghe / op dat de sijne conuenlijtsamelick verdragen al wat hy hen toe sendt. **Of** wy dooz het woort Quae, den duyvel verstaen ofte de zonde / daer is seer weynich aen ghelegghen. De duyvel is wel selve de vyant die ons soeket het leven te benemen / maer hy is niet de zonde ghewapent tot onse verderf. **Soo** is dan dit onse begheerte / dat wy dooz gheene verfoeckinghen overwonnen noch overvallen en worden: maer dat wy dooz de cracht des Heeren teghen alle crachten die ons teghenstaen / dooz de welcke wy bestreden worden / moghen sterckelick staen: dwelck is dooz de verfoeckingen niet overwonnen worden / op dat wy in sijne bewaeringhe ende getrouwicheyt aengenomen / ende dooz sijn bescherminghe gerust zijnde / boven de zonde / de doot / de poortē der hellen / ende het gantsche rijcke des duyvels blyuen overwonnen staende: / dwelck is van den boosen verlost worden. **Ende** hier in moeten wy neerstelick aenmercken / dat het onse macht niet en is teghen den duyvel die so machtelick is te strijden / noch sijn cracht ende ghewelt te verdragen. **Want** anders souden wy te vergeefs ende spottelichelijc van God eyschen / dat wy te hups in ons selven hadden. **Dooz** waer die op hien selven betrouwende / hen tot sulcken krijch bereyden / die en verstaen niet genoegh hoe sterck ende hoe seer ghewapent de vyant is / daer teghen sy te doen hebben. **Maer** nu begheeren wy verlost te worden van sijn macht / als uyt den mylpeens uyt sinnigen ende raseuden leens / dooz des welckes tanden ende claculwen wy terstont souden verscheurt ende verstonnen worden / waert dat de Heere ons niet midden uyt der doot en verlost: ende weten nochtans hierentusschen / ist dat

de Heere ons wil by staen / ende vooz ons strijden / als wy stille sijn / so sullē wy nochtans dooz sijn cracht / cracht doen. **Andere** moghen / ist dat sy willen / op de macht haers eyghen goetdunkens betrouwen / die sy meynen te hebben : het sal ons ghenoech sijn dat wy dooz de eenighe cracht Gods staen ende sterck sijn. **Dese** begerte verbaet meer dan sy in het eerste aensien schijnt. **Want** ist dat de Gheest Gods onse sterckte is / om den strijt teghen den duyvel te strijden / so en sullen wy niet conuen overwinnen / eec wy niet dien Gheest vervult zijnde / alle swaricheyt onses vleeschs sullen afghelopt hebben. **Wacrom** als wy bidden om van den duyvel ende van der zonde verlost te worden / soo bidden wy om onvertusschen met nieuwen wasdom der genaden Gods verrijckte te worden / tot dat wy volcomelick daer mede vervult zijnde / over alle quaet triuwpheren. **Het** schijnt den sommigen hart te sijn / dat wy God bidden dat hy ons niet en bezinghe in verfoeckinghen / dewijle het teghen sijn natuere is dat hy ons soude verfoecken / gelijck Jacobus : betuycht. **Maer** dit is nu een deelc verclaert / te weten / dat onse begheerlicheyt eygentlic de oorzake is aller verfoeckingen die ons overwinnen / en dat sy daerom de schuld draecht. **Ende** Jacobus en wil oock anders niet seggen / dan dat wy te vergeefs en t'ourechte die zonden Gode toe schijven / de welcke wy bedwongen worden ons selven toe te rekenen / dewijle wy ons selven daer in schuldich bekenē. **Maer** dies niet te min en God wanneer het hem belieft / ons den duyvel onderwoopen / in enen verkeerden sin woypende / ende in schandelicke begeerten / en also in verfoeckingen bezingē / ende dat wel dooz sijn rechtveerdich oordeel / maer het welcke nochtans dickmael verbozen is: want dickmael is hy de menschen een oorzake verbozen / de welcke nochtans by God seker is. **Maer** uyt verstaet wort / dat het gene onse gen wylse van sprecken en is / ist dat wy wel verstaen dat hy niet sonder oorzake soo dickmael dreycht / dat het sullen seker bewysingen sijn der wrake wese / als de verwoypene sullē niet blintheyt en verharthept des herten gestagē worden. **47** **Dese** drie ghebeden met de welcke wy sonderlinghe ons selven ende alle het onse Gode bevelen / bewysen claerlick dat wy boven gheseyt hebben / te wete / dat de ghebeden der Christenen moeten gheneyn sijn / ende tot gheneyn stichringhe der Gemeente / ende tot gemeyn vruche der gemeynschap der geloovigen dienen. **Want** een pegelick en bidt niet dat hem sonderlic wat gegeven wort: maer wy bidden alle int gemeyn om daghelic byoot / om verghavinghe der zonden / dat wy niet ghebyacht en worden in verfoekinghe / ende dat wy van den boosen verlost worden. **Woben** desen wordt de oorzake daer by ghestelt / wacrom wy sulcke stouticheyt om te bidden / ende sulc een betrouwen om te bereyden hebben: de welcke hoewel sy in de Latijnsche eremplare niet en is / so comt sy nochtans hier bequamelick over een / dat sy niet en behooft achter ghelaten te worden / te weten / dat het rijcke ende de macht / ende de eerlicheyt hem toe comen / van eeuwichheyt tot eeuwichheyt. **Dit** is de volcomen ende vaste ruste onses geloofs. **Want** waert dat onse ghebeden moesten dooz onse verdiensten Gode aenghenacm worden / wie soude dozven eernael sijn mont vooz God op doel? **Maer** nu / of wy schoon de alder ellendichste sijn / of wy schoon de alderontweerdichste sijn / of schoon niet pysselick in ons en is / soo en sal ons nochtans aenmerke oorzake noch

Psal. 60. 14.
 En bestraft den hoorch / moet der sijnperstentien.
 En verbaet vele ongelicsen faken.
 In wat menninghe God gheleert wort / want in verfoekinghe te lepen.
 Jac. 1. 13.
 Rom. 1. 26.
 Dese laet se die bebeden bewysen dat de ghelicke ghebeden bebooz opentlick ende gemeyn te gheschieden.
 Sec. 38. ende 39.
 Het aenhangsel van het ghebede des Heere bringe in ons te weghen ten bymoedicheyt mit bidden / en een vertrouwen om onse begherete te bereyghen.
 Dier boven sct. 11. 12. 13. 14. 36. 37.

Izet 2. pinct is / wat in verfoekinghe gelept te worden / te seggē is.

Wy en bidden niet / dat wy niet en souden verfoecht worden / wel verstaende van God.
 Psal. 26. 2.

Gen. 22. 1.
 Dent. 8. 2.
 ende 13. 3.
 Maer wy begheeren dat God ons niet en sende in de verfoekinghe des Satans.

1. Cor. 10. 13.

Het 3. pinct is / wie dat die boosen is.

De somma deser bede.

2. Pet. 2. 9.
 1. Pet. 5. 8.

Hoe noedich sy is.

1. Pet. 5. 8.

betrouwen om te bidden gebzeken / delwijse onsen Vader syn rijcke / macht ende eerlicheyt niet en can ontrouwen worden. Ten laetsten wordt daer by gheselt / Amen / niet welck woorzelen de vpericheyt der begeerte om te vercrigen dat wy begheert hebben / wordt uytghedruet / ende onse hope bevesticht / dat wy dat alle in vercreghen hebben / ende dat het ons sonder twyfel sal ghegheven worden : delwijse het ons van God beloofte is / de welke niet lieghen en can. Ende dit comt over een met de soyne des ghebets die ick boven verhaelt hebbe / te weten : Doet het Heere om uws naems wille / ende niet om onsent ofte onser rechtveerdicheyt wille. Want als de Heeligen altyts bidden / soo en verclaren sy niet alleenlich het eynde waerom sy bidden / maer bekennen ooc hen selven onweerdich verhoort te worden / ten zy dat God oozsake nome uyt hem selven : ende dat haer betrouwen dat sy hebben om verhoort te worden / staet alleenlich op de natuere Gods.

Wat dat woorzelen Amen. te segghen is.

Hebr. 6. 18.

In dit soez miltare des gebets ons albe schieden wat wy van God moeten en mogen begeeren.

Matth. 17. 5.
 Luc. 9. 7.
 Luc. 6. 37.
 Esai. 11. 2.

Vide Aug. de oratione a P. eban.

Die hier over treden / sondighen op die manier.

- 1.
- 2.
- 3.

De fuga in perle cutione.

Nochtans is ons gheoorloft nae het exempel der Heeligen niet andere woorzelen te spreken.

* So verre in den sin gheen bescheptheit en wort gebonden.

48 Hier hebben wy al wat wy God bidden moeten / ende cork moghen / ons in dese soyne bescheyden / als in eenen reghel des ghebets die ons is ghegeven van onsen aiberbeten meester Christus, den welcken de Vader ons heeft tot eenen Ader aer ghegeven / ende den welcken alleen hy wil ghehoort hebben. Want hy heeft altyts / God zynde / de ewighe wysheit Gods gheweest / ende mensche geworden zijnde / is hy den menschen tot eenen Engeli des grooren raes ghegheven. Ende dit ghebet is alleins soo volmaect / dat al wat vrent daer van is / en niet en can daer onder begrepen worden / ongodlich is / ende niet weerdich / God aengenaem te syne. Wat in dese somma heeft hy verbaet wat hem weerdich / wat hem aengenaem / ende wat ons noodich zy / ende eydelich waer in hy ons wil verhooren. Daerom die bestaen hier over te treden / ende boven dese dinghen yet van God te begheren / die willen ten eersten wat van den haeren tot de wysheit Gods doen / (het welke niet can sonder rasende lasteringhe gheschien.) Ten anderen en houden sy hen selven niet onder den wille Gods : maer verachten dien / ende dwalen boorder door haer begeerlicheyt. Ten laetsten en sullen sy ne minnermeer yet vercreng / delwijse sy sonder gheloove bidden. Ende dat sulcke ghebden alle sonder gheloove gheschien / daer aen en is niet te twyfelan : want sy en hebben Gods woot niet / sonder het welke het gheloove geen sin en can staen. Ende de ghene die haers Meesters reghel verlatende / haven begeerten toe geve / die en hebben niet alleenlich Gods woot niet / maer strijden oec daer teghen soo veel hen moghelich is. Soo heeft dan Tertullianus wel ende waerachtichlich dit een behoortlic ende oozrecht ghebet ghenoeint / daer mede hemmelich te kennen ghebende / dat alle andere ghebden onghereghelt ende onbehoortlic zijn.

49 Dit en willen wy niet also verstaen hebben / ghelijck of wy aen dese soyne des ghebets alsoo ghebonden waren / dat het niet gheoorloft en sy een woot ofte syllabe te veranderen. Want wy le en vele gebede in de Schysuere / die in wootden wijt verseyden zijn van dit ghebet / maer nochtans door den selven Sheest gheschreven zijn / ende der welcker gebure ons seer noodich is. Vele gebeden worden door den selven Geest sonder ophouden den gheoorlighen inghegheben / die nae de wootden niet seer gelijck en zijn. Wy willen alleenlic leeren dat niemant gantschelijck en mach yet anders soecken / noch verachten / noch begheeren / dan dat in dit ghebet

als in een somma verbaet is : ende hoewel onse gebeden andere wootden hebben / dat nochtans de sin niet anders en zy. Op dese wyse comt alle de gebeden die in de Schysuere gelefen worden / ende die niet de Godsalighe herten comen / sonder twyfel niet dese somma over een. Men sal boozwaer geen gebet vinden dat soo volmaect zy als dit : deel van sal men eenich vinden dat dit te boden gaet. Hier in en is geen dinc vergeten dat tot Gods lof mach bedacht / noch dat eenighen meniche tot sijn voordeel mach in den sin comen. Ende alle dinc is hier in soo volmaect restich begrepen / dat te rechte eenen pghelicken de hope vensme zy yet beters te versoeken. In somma / wy sullen ghedachtich zijn dat dit de leere des wysheit Gods is / de welke gheleert heeft dat sy waerende sy heeft willen leeren dat nochtich was.

50 Ende hoewel boven gheseyt is / dat wy moeten altyts onse herten tot God ophoffen en sachten / ende sonder ophoude bidden : maer trants delwijse onse swaakhheit so groot is / dat sy moet niet vele besuychinghen onderhouden worden / ende onse swaakhheit ende ploemphheit sulc is / dat sy niet niet ptreken verweest worden : so is het begaen dat een pghelick hem selven tot oeffeninghe sekere uren sette / de welke hy niet en laet sonder bidden door lide / ende in de welke alle de gheschieden des herten gantschelijck daer in beroumet zijnde weten / des wogens als wy op staen / eer wy tot onse dachwere gaen / als wy gaen sitten om te eten / als wy door den zorghen des Heeren gebodt zijn / als wy ons selven tot ruste geven. Waer dat dit alsoo geschiet / dat cork dit niet en sy een hyperkritense onderhoudinghe der uren / in de welke wy souden mepen onse selvalt betael te hebben / so dat ons op andere tijden niet meer noodich en ware : maer om dat het zy en onderwysinghe onser swaakhheit / waer door sy alsoo gheoorloft / ende ondertusschen verweest worde. Doornemestick moeten wy sozchvuldichlic toe sien / dat wy so wanneer wy in eenighen noot zijn / ofte andere in noot sien / terstont onse her te tot God wende. Boven dese dat wy geen boezhoet die onse ofte eens anders zy / en laten door liden / sonder door loben ende dancken te betinghen / dat wy sijn macht ende goetheyt daer in bekennē. Ten laetsten moeten wy in alle ghebden mercklichlic toe sien / dat wy God niet en binden aen sekere circoustantien ofte gelegentheden / noch hem en versydenen te wat tijde / ofte in wat plaetse / ofte op wat wyse / hy een pghelick dinc doen sal. Ghelijck wy in dit gebet geleert worden hem noch wet noch regel stellen / noch conditie op te leggen : maer ons selven hem nae sijn goetdincen over te geve / op dat hy het gene dat hy doen sal / doe op wat wyse / te wat tijde / ende in wat plaetse het hem belieft. Daerom eer wy eenich gebet voor ons doen / bidden wy eerst dat sijnen wille geschiet : waer mede wy onsen wille stellen onder den synē / op dat onse wille als met eenen thoem bedwonge zijnde / niet en bestae God onder hem te stellen / maer dat sy hem tot eenen regeerder ende beweger aller sijnre begeren sette.

51 Zyt dat wy tot dese gheoorloftheit bereyt zijnde / ons selven laten door de worten der Godsaliger boozsinnige regeeren / so sullen wy sichreich leeren in het ghebet volherden / ende den Heere hysamelijk verachten : verseiert zijnde dat hy hoewel het niet en schijnt / ons altyts by is / ende te sijnen tyde sal verclaren dat sijnre oogen niet doof gheweest en hebben tot onse ghebden / de welke sekenen in de ooghen der

VIII. Sommighe ciren stants tione de omz Randicheden sijn noodich aē te merckē. 1. Van de besellinghe der sondeeninghe ueen tot het bidden.
 1 Luc. 18. 1.
 Rom. 12. 12.
 Col. 4. 2.
 1. Thes. 5. 17.

Wat mē als dan sal moerē daer in bet mēden / enne sozge draegen.
 1.

2.

3.

De wille Gods moet sijn enen reghel van onse begeerte ende wenschingen.

Ten 2. Van de volherden ghe in den geboec.

menschen verwoyden ende vergheten te zijne. Dit sal ons een seer seker verwoofinghe wesen/ op dat wy soo wanneer God onse eerste ghebet niet en schijnt te verhooren/ niet en besoghen noch in verwoofinghe en vallen: ghelijck die pleghen die alleenlick dooz haer eyghen vericheyde gedreuen zynde/ alsoo God acuroepen/ dat sy soo wanneer hys niet ter eerster begherte en helpt/ terstont dencken dat God op hen verbolghen ende toornich is/ ende af laten van bidden/ alle hope van verhoort te worden/ verlorzen hebbede. Maer wy sullē liever onse hope goets moets upt stellen/ ende na de volherdinghe staen die ons soo seer gheboden wort in de Schrifsture. Want men mach dickmael in de Psalmen sien/ dat Dabid ende andere ghelooovighen als sy bynae vernoept van bidden schijnen te verghoefde de lucht gheslaghen te hebben/ om dat God tot hare woorden doof gheweest is/ nochtans niet af en laten van bidden. Want men gheeft den woorde Gods sijn behoelick autoziteyt niet/ ten sy datmen sijn waerheyt ende seker getrouwichheit stelle boven alle yptcomisten. Boven desen en moeten wy oock God niet verfoelckē/ noch dooz onse ongeschietheyt vernoepten ende tegen ons verwecken: het welcke vele gewoon sijn/ die niet en willen met God ober een comen, anders dan op sekere conditien die sy hem willen stellen/ en willen hem ghelijck of hy haerder lusten dienstkencht waer/aen sekere wette ende conditien haerder begerre binden: soo dat sy terstont verbolghen worden/ vergrienen/ teghen sprekē/ murmureren/ en oproerich zyn/ als hy die niet terstont en volbringt. So gheeft hy dan dickmael den sulcken dooz sijn toornicheyt ende verbolghenheit/ dat hy anderē dooz sijn barmherticheyt ende genade/wepghert. Hier van sijn de kinderen Israel een exempel ende bewijs/ den welken het beter gheweest hadde niet verhoort te zijne van den Deere/ dan sijn verbolghenheit met den bleesche in te sloeken.

52 Ist dat wy ten eynde oock nae lange verwoofinghe niet en sien wat voordeel wy niet bidden ghebaen hebben/ noch gheen vrucht daer upt en ghevoelen: soo sal nochtans onse gheloove ons het ghene dat wy niet en comen gevoolen/ seker maken/ te weten/ dat wy vercreghen hebben dat ons mit was/ dewijle God so dickmael ende soo sekerlick beloofte/ dat hy sal voore onse swaricheden sozge dragen/ van dat wyse eenmael hebben in sijnen schoot ghelept. Ende alsoo sal hy maken dat wy sullen in armoede overbloedicheyt/ ende in verdruckinghe troost bekitten. Want of wy schoon van alle dinghen verlaten worden/ soo en sal God nochtans ons nimmermeer verlaten. Want hy en can de verwoofinghe ende lijdsaenicheyt der sijner niet bedriegen. Hy sal ons een voore al wesen: dewijle hy alle goet in hem selven verbaet/ dat hy ons namaclo sal openbare in de dach des oordeels/ in den welken hy sijn rijcke sal gantscheit verclare. Boven desen al ist dat God ons verhoort/ so en antwoort hy ons niet altijts enclitich na de forme onses ghebets: maer schijnt ons upt te stellen/ ende bewijst nochtans dooz een verbolghen wijse/ dat wy hem niet te verghoefde gebeden en hebben. Dit wil Joannes segghen met dese woerde: Ist dat wy wetē dat hy ons verhoort als wy hem pet bidden/ soo weten wy dat wy vercreghen dat wy hem bidden. Dit schijnt een coerde ende onnutte overbloedicheyt der woorden te zyn: maer het is een seer nutte verclaringhe/ te weten/ dat God hoewel hy niet

en schijnt ons te verhooren/ nochtans onsen gebeden berept ende genadich is/ so dat onse hope die op sijn woort steunt/ nimmermeer bedrogen en wort. Het is den geloovighen so seer noodich dooz dese lyste aenicheyt onderhouden te worden/ dat sy niet en souden comen lange bligven staende/ ten ware dat sy daer op steunden niet rusteden. Want God en verfoelckē de sijne niet dooz lichte verfoelckingen/ noch en oeffente niet sachtelick/ maer dringte dickmael tot het uiterste/ ende laetse langhe in den sijck sieken eer hy hen eenige smake synder soeticheyt geeft. En gelijck Hanna septe) hy doodt en maect levē dicheyt: vrent in de helle ende vrent wederom daer upt. Wat souden sy hier comen doen/ anders dan beswoyken/ en in verwoofinghe vallen: ten ware dat sy verbruect en verlate/ en nu half doot zijnde/ ogericht worden dooz dit gedachte/ te weten/ dat God hen acuriet/ ende dat het teghenwoordich verdrzet een eynde sal hebben. Nochtans hoe gerust sy dooz dese hope staen/ soo en laten sy noch niet af van bidden. Want ist dat wy in het ghebet niet stantvastich en zyn om te volherden/ so en doen wy gheen voordeel met bidden.

Het xxj. Capittel.

Van de eeuwige verkiefinghe, waer door God de sommighe tot salicheyt, ende de sommighe tot verderf ghepredestineert ende verordent heeft.

N Dat het verbout des levē niet en wort op allen even ghelijck gepredicht/ noch by allen dien het ghepredicht wort/ even ghelijck/ noch altijts de selve plaetse en bint: in dese vercrepdenheit vertoent haer de wonderlike hoorcheyt des oordeels Gods. Ende het is sonder twyfel dat oock dese vercrepdenheit den goetduncken sijnder eenwigter verkiefinghe dieft. Ist dat het openbar is dat het dooz den wille Gods gheschiet/ dat den sommighe wort de salicheyt voorgehefelt/ ende sommighe daer yptgesloten worden: so rylen hier terstont groote en sware vragen upt/ de welcke niet en comen verclaert worden/ ten sy dat de godsalige herten sekerlick weten/ waer sy behooren van de verkiefinghe ende predestinatie te houden. Het schijnt vele ee verwerde handelinghe te zyn/ om dat sy meyne geen dinc vzeemder noch ongeschickter te zyn/ dan dat upt den gemeyne hoop der menschen/ sommighe tot salicheyt/ ende sommighe tot verderf gepredestineert ende verdozen worden. Maer het sal hier nae upt het vervolch openbaer worden/ dat sy hen selven verkerdelich verwerren: ende ooc in dese duysterheit diese verschyck/ sal niet alleenlick de nutticheyt deser leere/ maer oock de seer soete vrucht vertoont worden. Wy en sullen nimmermeer claerlick ghelijck het befaent/ verstaē dat onse salicheyt upt de fonteyne der onberdiender genaden Gods vloeyt/ tot dat sijn eenwighe verkiefinghe ons bekenit sy: de welcke dooz dese vergelijkinghe de genade Gods claerder maect/ te weten/ dat sy met alle menschen int ghemeyne aen en neemt tot de hope der salicheyt/ maer geeft den eenen dat sy den anderē wepgeret. Doe seer dooz de onwetetheyt deses gronts de eere Gods vercoyt/ en de waerachtige ootmoedicheyt vermindert wort/ dat is openbaer. En Paulus leert dat het ghene dat so seer noodich is te wete/ met en can bekiet wordē, ten sy dat God de gene die hy voorgeonomē heeft te verkiefen/ gantscheit sonder eenich acurien der wercken verkiefe. In desen tijdt/ septe hy/ is het overblyffel na de onberdiende verkiefinghe salich ghetworden. Ist dat het upt genaden is/ so en ist nu niet

Welcke volghende ons hooghe dooz de gheboden Gods/ ende dooz eenwille der Schrifsturen beboelen wort. 1 Luc. 18. 1. Rom. 12. 12. Col. 4. 2. 1. Thes. 5. 7. 1.

Maer teghen gheselt wort sommighe menschen murmureren ende onberdicheyt die God niet ende maect van verhoort te worden.

Rom. 11. 18. ende 33.

Ten 3. Van de weerderheit des geloofs waer mede wy dooz ons geruyghen/ wat ons aldermeest mit en dienstlicke is.

1 Sai. 4. 9. 15.

1 Joan. 5. 15. Des welcke seer noodich is/ op dat de Godsaligen dooz onberdicheyt en wanhope niet en worden verballen.

Deut. 32. 39. 1. Sam. 2. 6. Tobie 13. 2. Sap. 16. 13.

De leere van de verkiefinghe ende predestinatie.

Haer nootwendicheyt.

Haer nutticheyt ende soeticheyt.

Dooz de onwetentheit van dese onbegrijpelic nutticheyt wort seer de eere Gods vermindert. 1 Rom. 11. 5.

nu niet upt de wercken: want de genade en soude nu geen genade wesen. Ende ist dat het upt de wercken is/ so en ist nu niet upt ghenade: want anders en soude het werck geen werck zijn. Ist dat wy moeten tot den oorspronck der verkie-singhe geroepen worden/ op dat wy weten dat wy nergens upt anders salicheyt en gheerijgen dan upt de enckel mildicheyt Gods/ die dit wil-len uptgebluscht hebben/ die verdupsteren boos-selick/ soo veel in hen is/ het gene dat grootelick ende met volken monde te loben ende te prijfen was/ ende roepen de woetel der ootmoedicheyt upt. Paulus betuycht elaelrick/ datmen als de salicheyt des overgheleeden volcx woxt der on-verdiender verliesinge toe geschreven/ dan eerst bekent/ dat God upt sijn enckel welbehagen sal-lich maect die hy wil/ ende dat hy dat niet en doet als loon gevende: dewyle hy geen loon en kan schuldich zijn. Die de deure toe sluyten op dat niemant en bestae tot de smalsie deser Leere te comen/ die doen alsoo wel den menschen als Gode onrecht: want geen ander dinc en sal ge-noech zijn om ons behoortick te vernederen/ noch wy en sullen neme minner van herten geboelen hoe seer wy aen God verbonden sijn. Wy en hebben oock gheen ander steunsel noch fonda-ment om vastelick te betrouwen ghelijck Chri-stus selve betuycht: de welke ons willende in so veel perijckelen/ listen ende dootliche stryden/ verlossen van alle vzeese/ en onverwintlick ma-ken/ belooft dat het al sal salich wesen wat hy van den Vader heeft in sijn bewaringe ontfan-gen. Waer upt wy verstaen dat die meisten dooz eenwighe vzeese ellendich zijn/ die niet en weten dat sy Gods upverzozen volck zijn: ende dat daerom de gheue die dese vze vzeedoelen die wy aenghetoeckent hebben/ niet siende/ begeeren het fundament onser salicheyt wech te nemen/ seer qualick haer eyghen ende oock der ghelovigen uut soeken. Ja hier upt comt ons oock de Ge-meynute/ de welke anders/ (ghelijck Bernardus recht leert) niet en soude comen gevonden noch onder de creatueren bekent worden: want sy is in den schoot der saligher predestinatie/ ende in de masse der ellendigher verdoemenisse verboz-ghen/ beyde op wonderliche wijsse. Maer eer ick tot der sake come/ moet ick eerst met tweerlep menschen rweefins sprecken. De handelinghe der predestinatie die in haer selven wat dupster is/ woxt seer verwerret en sozgelick dooz der men-schen curieusheyt: de welke dooz gene midde-len en kan verhinderet worden tot verboden om-meweghen wy te dwalen/ ende haer selven hoo-ghe te verheffen/ begeerende waert dat sy conde/ Gode niet hem melier noch verbozgens te laten/ sonder dat te ondersoeken. Dewyle wy vele menschen sien tot de stouticheyt ende onghe-schielicheyt loopen/ onder de welke sommighe anders niet boos en sijn/ so moetmense by tyde ende bequamelick vermanen/ hoe sy hen behooren in desen deele te draghen. So moeten sy dan ten eersten ghedencken/ dat sy als sy de predesti-natie ondersoeken/ tot het verbozghen der wijs-heyt Gods doozdinghen. Ende soo wie niet te groote stouticheyt en betrouwen daer na dooz-byecekt/ die en sal niet vinden om sijn curieus-heyt te versabigen/ ende sal in eenen doolhof tre-den daer hy geen uptcomste en sal vindē. Want het en is niet recht/ dat de mensche ondersoekke het gene dat de Heere wil in hem selven verboz-ghen hebben: ende de hooghe wijsheyt van der eeuwichheyt aen/ begriype ende verstaet/ de welke God wil dat sy van ons aenghebeben ende niet ghebaet sy/ om dat hy dooz de selve ons oock

soude wonderlick sijn. De verbozghentheden sijns willes die hy ons heeft willen openba-ren/ die heeft hy dooz sijn woort openbaer ghe-maect. Ende hy heeft willen soo veel openba-ren als hy voorszien heeft ons aen te gaen ende voozderlick te sijn.

2 Augustinus seyt/ wy sijn tot den wech des gheloofs gecomen/ laet ons dien standvastelick houden. Dese sal ons byenghen tot des Coninc staecamer/ waer in alle schatten der wijsheyt ende wetenschap sijn verbozghen. Want Chri-stus de Heere selve en heeft sijnen grooten ende upverzozenen Discipulen niet beuydt/ als hy seyd: Ick hebbe u noch veel te segghen: maer ghy en cont dat nu niet verdragen. Wy moeten gaen ende voozgangck doen/ ende in wasdom toe nemen/ op dat onse herten mogen de dragen vaten/ die wy nu niet vaten en connen. Ist dat de laeste dach ons vint voozgangck doende/ soo sullen wy daer leeren dat wy hier niet en heb-ben comen leeren. Ist dat dit ghedachte plaetse hy ons heeft/ dat het woort Gods is de eenighe wech waer dooz wy moghen ghelept worden/ om te ondersoeken al wat ons groozloft is van hem te weten: ende dat het dat eenighe licht is/ waer dooz wy moghen ghelicht worden om te voorszien al wat wy moeten van hem sien: so sal dit ons wel lichtelick vā alle sichverdrige stout-icheyt wederhouden ende verhinderen. Want wy sullen weten, dat so haest als wy buyten de palen des woortz getreden sijn/ onse loop buy-ten den wech/ ende in dupsternisse is/ waer wy moeten dieckmaels dwalen/ vallen ende scooten. Laet ons dan dit ten eerste vooz oogen hebben/ dat een ander hemnisse der predestinatie te soek-ken dan die in het woort Gods verclaert woxt/ gheen minder upstunicheyt en is/ dan ghelijck of yemant wilde gaen daer geen wech en ware/ ofte sien in de dupsternisse. Wy en moeten ons oock niet schamen eenich dinc niet te weten/ daer de onweteneyt beter is dā de wetenschap. Jae laet ons liever ons selven gheerne onthou-den van de ondersoekinghe sulcker wetenschap/ der welcker begheerte ende soekinghe/ dwaes/ ende vzeefelick/ ende verberdelick is. Ist dat de dertelcheyt onses vernufts ons verweckt ende roert/ so sal het uut wesen/ dit altyes daer tegen te stellen/ waer dooz sy mach wederhoude wo-zden/ te weten: Ghelijck te veel houchs niet goet en is/ dat also oock de ondersoekinghe der glo-rie den curieusen niet en sal ghedijen tot glozie. Want wy hebben groote oozsake om ons sel-ven te verschycken van sulcke stouticheyt/ dooz de welke wy niet en connen anders dan tot verberf comen.

3 Daer sijn andere de welke als sy dit quaet willen bereren/ gebieden byna alle gedachtenisse ende meldinghe der predestinatie te begraven: Ten minsten leeren sy alle handelinghe der pre-destinatie blien ghelijck een steenrotz in der zee. Hoewel der sulcker maticheyt te prijfen is/ om dat sy achten datmen behoort niet so groote so-berheyt de verbozghentheden Gods te aengaen: nochtans dewilse by verre onder de mate dā/ so doen sy weynich voozdeels by het mensjelicke vernuft/ het welke hem niet lichtelick en laet bedwinghen. Daerom op dat wy oock in desen deele behoortlike mate en het rechte eynde hou-den/ soo moeten wy tot het woort Gods weder-keeren/ waer in wy eenen selkeren regel des ver-stants hebbē. Want de Schryftuer is de Scho-le des heyligen Geests/ in de welke niet achter gelaten en is/ dat noodich ende nut sy te weten/ noch oock yet gheleert en woxt anders dan dat

Dit wort he-
besicht met
de spreuke
Augustini.
August. Ho-
m. in Ioan. 3

Joan. 8. 26.

Met de ver-
mannighe
Christi.

De woetel
der ootmoed-
dicheyt upt
gheroepet.

Ende de hoo-
deerdicheyt
ghebaer ende
geboet in der
mensche ber-
stant.

Daerentegē/
so spuyt daer
int sekerheyt
der salicheyt.
Werde der
conscientien.

Joan. 10. 25.

Den ooz-
spronck der
Shenepite
Gods.
Iern. in
Can. 7. 8.

Hy bejeghent
dooz eerst
tweederlep
geslachte van
menschen.
1. Den neus-
wijzen.

Maer uder
ampt in des-
ken.

Met de
spreuke van
Salomon.
Hou. 25. 27.

Ten tweedels
bejogent hy
andere/ wel-
ke berkeerde-
lick be'esse
sijn/ ende met
en willen dese
leere aenghe-
roert hebben.

Der welke
gebonfse be-
leerheyt ghe-
straf woxt.
1.

nut is te weten. Daerom soo wat in de Schrif-
tuere van de p̄destinatie gheleert wort/ dat en
moeten de ghelooftge niet verhinderen te on-
derfoecken / op dat wyse niet en schynen boose-
lick te herouven van de weldaet haers Gods/
ofte den heylighen Gheest te straffen/dat hy die
dinghen gheopenbaert heeft / de welcke eenich-
sins nutter waer verborzgen te zync. Wy sullen/
segghe ick/ den Christen mensche toelaten / sijn
herte en ooren te openen tot alle woorden Gods
die tot hem gesproken worden: maer niet sulcke
matischept / dat hy hem selven den wech om te
onderfoecken toefluyt/ so haest als de heere sijn
nen heylighen mont sluyt. Dit sal de beste mate
der soberhept wesen / als wy niet alleenlick in
het seeren/ God althits als eenen leytman vol-
ghen / maer oock niet voozder en willen weten
noch wys en zyn/als hy op houdt vā ons vooz-
der te leeren. Ende dat sy perichal vzeesen/dat
en moeten wy so groot niet achtē/dat wy daer-
om souden moeten onse herten van de woorden
ende openbaringhen Gods af wenden. Het is
wel te aemmerckē dat Salomon seyt/ te weten/
* dat de cere Gods is het woort te verberghen.
Maer dewyle godsalichept ende het gemeyn ge-
voelen niet toe en laet dat te verstaen van alle
saken/so moeten wy een onderschept soeken/op
dat wy niet onder het deksel der soberhept ende
oetmoedichept/ behagen en hebben in beestelic-
sie onwetenshept. Dit onderschept wort dooz
Mosen met corte woorden clærlick uytghe-
druct/dat hy seyt: Gode zyn sijne verborzgen-
heden: maer ons ende onsen kinderen heeft hy
dit geopenbaert. Want wy sien hoe hy de oeffe-
ninge der leere der Wet alleenlick den volcke be-
veelt/ om dat het hem begaechte heeft hem die te
openbaert: en dat hy dat selve volck houdt als in
dese tralen besloten / dooz dese eenighe oorzake/
om dat het den menschen niet ghoozloft en is
tot de verborzghenheten Gods dooz te vzeeken.

4. Ick bekenne wel dat de ongheliche mens-
chen heytelick in de materie der p̄destinatie/
wat grijpen om te straffen ofte lasteren. Maer
ist dat wy ons willen dooz sulcker mensche en-
beschaemde dertelhept laten verschicken ende
af wenden/so sullen wy moeten de vooznamste
hoofstucken des gheloofs verberghen: dewyle
sy ofte haers gheliche/ bynae met een daer van
ongelastet en laten. Een wederspannich men-
sche en sal hem selven niet min onbeschozlick op
heffen/ als hy hoort dat in het wesen Gods dyc
pefsoonen zyn/ dan als hy hoort dat God wat
van den mensche geschied soude/voozsē heeft doe
hy hē maecte. Sy en sullen hem selve oock niet
onthoude van laechen/ als sy sullen hoort dat de
werelt niet veel meer dan vijf duysent Jaren
gheschapen en is: want sy sullen vraghen waer-
om de cracht Gods so langhe is ledich/ ende in
slaep gheweest. Somma/ men sal niet voort-
braghen dat sy niet en sullen bespotten. Sullen
wy dan om der sulcker schandelicke lasteringhe
te verhinderen/ van de Godhept des Soons en
des Gheests/ Aem van de sheppinghe der we-
relt vringhen? Jac de waerhept Gods is hier
ende alomme sterker dan dat sy vooz der god-
loosen quac- spreken soude vzeesen: gelich oock
Augustinus in sijn boeck van het goet der vol-
doeninge/sterckelick houdt staende. Want wy
sien dat de valsche Apostelen de waerachtighe
leere Pau! lasterende ende beschuldigende/ niet
en hebben rouwen maken dat Paulus hem daer
van soude schamen. Dat sy seggen dat de gant-
sche handelinghe oock den godsalighen sozghel-
ick is/ om dat sy teghen de vermaningen streyt/

het geloobe wanchelbaer maect/ het herte be-
roct ende misroostich maect: dat is p̄delhept.
† Augustinus en verbercht niet dat hy plach
hierom berispt te zyne/om dat hy veel te vpeute
de p̄destinatie p̄diclicte / maer hy wederleyt
dat overvloedelick/ het welcke hem licht was te
doē. En dewyle hier vele ende meniger sepe onge-
schicktheden teghen ghebracht worden/ so heb-
be ick liever eenē pegelicke op haer plaetse te we-
derlegghe. Ick begheere by alle menschen me
ghemeyn/ alleenlick dit te vercryghen/ dat men
het ghene dat God heeft verborzen gelaten/ niet
en onderfoeche: ende dat hy heeft gheopenbaert/
niet en verachte/ op dat wy niet op d'een zyde
van te groote curicushept/ ofte op d'ander zyde
vā te groote ondanchbaerhept verdoemt wor-
den. Want Augustinus seyt wyselick/ dat wy
moghē sonder vzeese de Schryftueren volgen/ de
welcke ghelijck een moeder met haer kind eenen
cleynen gantch gact / op dat sy onse swarlichept
niet en verlate. Ende die so voozsichtich oft soo
beveest zyn dat sy willen dat de p̄destinatie
wech genomen/ ende uytgewishe waer/ op dat
de swache zielen daer dooz niet beroert en wor-
den: ick bidde u/ met wat verwe sullen de sulcke
haer hooverdichept bedecken / dewyle sy be-
derckelick God van dwase onbedachtichept
beschuldighen/ ghelijck of hy dat perichel dat
sy meppen voozsichtichlick te verhanderen/ niet
ghesien en hadde. Zoo wie dan de leere der p̄-
destinatie niet nijt beswaert / die lastert God
opentlick/ gelich of hy onvoorzichelick p̄t ge-
opēbaert hadde/ dat der Gemeyne schadich zy.

5. De p̄destinatie waer dooz God de sou-
mighē tot de hope des levens aenmeent/ ende de
sonnighe tot de eeuwige doot wijst/ die en derf
niemand versaken die wil godsalich gheacht
worden: maer sy wort met vele teghenwozpin-
ghen verweert/ vooznemelick van de ghene die
sijn voozwetschap stellen tot een ooflike daer
van. Wy segghen wel dat sy beyde in God zyn/
te weten/ dat hy alle dingen te voren weet/ ende
dat hyse te voren verordent: maer wy segghen
dat verkerdelick d'een onder d'ander ghestelt
wort. Als wy God voozwetschap roef sijn
ven/ so beduyden wy dat alle dinghen ont ghe-
weest zyn/ ende eeuwelick blyben onder sijne oo-
ghen: soo dat sijn der wetenschap gheene dingen
toecomende noch voortleden / maer alle teghen-
woozdich zyn/ ende alsoo teghenwoozdich/ dat
hyse niet alleenlick en beduclit wt de ghedaen-
ten (ghelijck de dingen ons in den sin loopen die
wy gedencken) maer dat hyse als vooz sijne oo-
ghen ghelegen/ waer achterelick aenschout ende
siet. Ende dese voozwetschap strekt over den
gantzen onmeloop der werelt/ ende alle crea-
turen. De p̄destinatie noemen wy het ewe-
wige voornemen Gods/ waer dooz hy by hem
selven heeft voozgenomen/ wat hy wil dat van
enen peghelicken mensche gheschie. Want sy en
worden niet alle op gelijcke conditie geschapen:
maer den sommighen wort het eeuwige leden/
den sommighen de eenwige verdoeminge veroz-
dent. Daerom ghelijck een peghelick tot d'een
ofte tot d'ander eynde geschapen is/ alsoo seggen
wy dat hy tot het leven ofte tot de doot ghep̄-
destineert ofte verozdent is. * Ende dese ordē-
ghe en heeft hy niet alleenlick in enkel persoo-
nen betuycht / maer heeft oock een bewijs daer
van in gheheel Abrahams ghesachte gegeven/
om dat het daer uyt soude openbaer wordē/ dat
het in sijn macht is/ wat conditie een pegelicke
natie sal hebbe. Mosen seyt: * Doe de Abdroep-
perste de volcken deelde/ ende de kinderē Adams
scepde/

1. Antwoort.
Dat selve is
den Augusti-
no voo. gge-
wozen.
† De bono
petit. 2.
cap. 14.

2. Antwoort:
Dat God
heft hem
heft geveert
in moeten wy
niet. etc. etc.

Lib. 5. de Gen.
ad. h. 12.

3. Antwoort:
Dat so dan
ge: tegen vze-
kers verma-
en 31. 1. ende
1. mercklic tes-
ghen God.

Zoo veel de
falte selve ad-
giet de welcke
Keto vā allen
a. u. g. mo. neu-
de wort. 1. 2.
etelick be-
weret.

1. Dooz den
naē vā Dooz
wetschap/
de welcke sy
stellen en ooz-
falte der p̄-
destinatie.
Dae. 5. wort
betouut/ wat
de voozwets-
schap en p̄-
destinatie en-
ende dat met
de voornemē-
schap/ maer
dat wetbeha-
ge: Gods de
oorzake en vā
de p̄destinatie.

* Dit is eer-
stelic kenne-
lic wt de on-
berdiende bes-
kielinghe des
ghelachs
Abrahams/
ende uyt alle
anderen ber-
wozpinghe.
† Deut. 32. 8.

En teghen-
wozpinghe/
welcke wt
Salomon
wort voorge-
bracht/ wort
mer het ghe-
mighenist.
† Dooz is we-
derlent.
* Prou. 25. 2.

Deut. 29. 29.

Der selver
tweede tegen-
wozpinghe.
Dat de on-
heylighe men-
schen den dese
leere haer
stooten.
1. Antwoort.
De goddelo-
se sullen dit sel-
ve oer doe in
andere recht-
matighe oof-
stucken des
gheloofs.

2. De waer-
hept Gods
beschermt
haer selven
genoechsaem.
Cap. 1. 5. tot
het 20.

De 3. Tegen-
wozpinghe/
dat desen hā
het sozghelick
is.

schepde / soo was het volck Israel sijn deel ende het snoer sijnder erbe. De uytverschepdinge is vooz aller menschen ooghen: in Abrahams persoon/ gelijk in eenen doozen bloek wozt ee volck sonderlinghe uytvercozen / ende de andere verwozen. De oozsake en wozt niet gesien anders dan dat Moses om den nacomenen de oozsake des roenis te benemen / leert dat sp alleenlick dooz onverdiende liefde Gods uytneemen. Want hy seyt dat de oozsake haerder verlossinghe is / dat God hare vaders heeft lief gehad en haer zaet na hem uytvercozen heeft. En hy spreect claerlick in een ander Capittel / seggde: Niet en heeft hy behagen in u ghehad om u te verkiezen / om dat ghy de andere volcken te boven ginckt int ghetal: maer om dat hy u lief hadde. Dese selve vermaninghe wozt dickmael by hem ghelesen. Siet / uwen Heere uwen God behoort de Hemel ende de Aerde toe / en al wat daer in is: ende hy heeft in uwen vaders behagen ghehad / ende heeftse lief ghehad / ende heeft u die ghy haer zaet zijt / uytvercozen. Item op een ander plaetse wozt hem heylicheyt gheboden / om dat sp tot een sonderlick volck vercozen zijn. Ende wederom op een ander plaetse wozt betuypt / dat de liefde is de oozsake haerder bescherminghe. Het welke oock de gheleedige eendrachtichlick behyden / segghende: Hy heeft ons onse erbe uytvercozen / de eere Jacob welcken hy lief hadde. Want alle de gaven daer mede hy van God verciert waren / schryben sp alle der onverdiender liefde toe: niet alleenlick om dat sp wisten dat sp die dooz geene verdiensten verreegen en hadden: maer dat oock de Heplige vooz vader Abraham sulcx geen deucht en hadde / dat hy hem selven en sijnen nacomenen sonde soo groote eere verdient hebben. Ende om te sterckelicker alle hooverdieheyt onder de boeten te treden / so verwijs hy hen dat sp niet sulcx verdient en hadden / dewijle sp een hartmechich ende wederspannich volck waren. De Propheten verwijsen oock dickmael den Joden dese verkiezinge hatelick ende schandelick / om dat sp schandelick daer van afgewelken waren: Doe het sp / laetse nu voozt comen die de verkiezinghe Gods willen aen de weerdieheyt der menschen / oft aen de verdiensten der werken binden. Als sp sien dat een volck boven alle andere uytvercozen wozt / ende hoozen dat God dooz geen ancken en is beweecht geweest / om tot dat cleyn ende onedel / ende boven desen boos ende onghehoorzaem volck / meest gheneghen te zijne: sullen sp teghen God luyben / om dat hy heeft sulck een bewijs sijnder barmherticheyt ghegheven? Dooz waer sp en sullen dooz haer teghensteydende woorden sijn werck niet verhinderen / noch niet de steenen der lasteringe die sp na den hemel woze / sijn rechtveerdicheyt niet wonden noch hinderen / maer sullen veel eer by haer eygen hooft ballen. Tot dit fondament der onverdiender verkiezinge woorden de Israelliten wederoepen / als sp zijn tot dancksegginge te verweken / ofte tot hope op te rechten. Hy heeft ons ghemacckt / ende niet wy ons selven (seyt de Propheten) wy zijn sijn volck en de schapen sijnder werpde. Dat neen woort en is niet te verghaefts / dwelck om ons uyt te sluyten / wozt daer by gestelt / om dat sp souden wete dat God niet alleenlick de Rithheit en is alles goets dat sp boven andere hadden / maer dat hy oock de oozsake uyt hem selven genomen heeft / om dat in hy geed dinc so groote eere weerdiech en was. Hy gebiedt oock op een ander plaetse met het entelck welbehagen Gods te byeden te zijne / seggende: Het zaet Abzabe sijn sijnne dienstkaneyten / de

kinderen Jacob zijn sijnne uytvercozen. Ende als hy de gebuerige weldaden Gods / als byuchtten der verkiezinge verhaelt heeft / so besluyp hy ten laetsten dat God hen sulcx mildicheyt bewesen heeft / om dat hy sijn verbonts ghedachtich was. Met dese leere comt die ghesanck der gantscher Gemeente over een / Dwe rechter hant ende het lecht uwes aenschyns heeft onsen vadersen het laet ghegheven / om dat ghy een welbehagen hebt in hen. Men moet aenmercken dat de meldinge des laets / een sienlick teeken is der verbozghen affonderinge / waer in de aeneminghe tot kinderen verbaet wozt. Tot dese selve danckbaerheyt wozt het volck ergens dooz David vermaent / daer hy seyt: Salich is dat volck wiens God de Heere is / dat volck dat hy tot sijn erbe uytvercozen heeft. Ende Samuel vermaentse tot goede hope / segghende: Hy sal u niet verlaten om sijn groote naems wille: dewijle het hem behaecht u te scheppen tot sijn volck. Also versterckt David oock hem selven tot de strijt / als sijn geloope bestoymt wozt: Ghehulich is de ghene welcken ghy uytvercozen hebt: Hy sal gerustelick in uwen tenten woonen. Dooz dewijle de verkiezinghe die in God is verbozghen / is beyde dooz de eerste ende tweede verlossinghe / ende dooz andere weldaden bevesticht / so wozt dat woort verkiezen, oock van sulcx weldaden ghesproken by Esaiam / daer hy seyt: God sal Jacob ghenadich wesen / ende sal Israel noch verkiezen: Want van den toecomenden tijt sprekende / seyt hy dat de versamelinghe des overghebleven volcx / het welck hy schein verwozen te hebben / sal een teeken wesen der sekerer ende standvastigher verkiezinge / de welke oock mede schein vergaen te zijn. Doch als op een ander plaetse gheseyt wozt: Ick hebbe u uytvercozen / ende en hebbe u niet verwozen / so wozt daer de gheduerighe loop der uytnemender mildicheyt der vaderlicker gonste / bewesen ende gheprezen. De Engel spreect claerlick by Zachariam / segghende: God sal noch Jerusalem verkiezen: dat spreect hy / ghelijck of God Jerusalem swaerlick straffende / verwozen hadde / ofte ghelijck of de overboeringe ende ghevankensse hadde de verkiezinghe af ghebooken: de welke nochtans blijft onveranderlick / oft schoon de teekenen daer van niet altijts ghesien en woorden.

6 Nu moeten wy den tweeden graet der verkiezinghe hier by stellen / de welke nauwer is / ende in den welcken de genade Gods is sonderlicker gheweest / te weten / als hy uyt den selven Abrahams gheslachte / heeft de sommighe verwozen / ende de sommighe in de Gemeente onderhoudende / bewesen dat hyse onder sijnne kinderen behielt. Imael was in het eerste gelijk sijn broeder Isaac / want dat gheestelick verbont was oock in hem versegghet dooz het teeken der besindinge: Maer hy wozt verwozen: ende daer nae Esau: ende ten laetsten een ontelicke menichte / ende byna gheheel Israel. In Isaac is het zaet ghenacmt ende gheropen / dese selve roepinghe heeft ghedueret in Jacob. Sulck een exempel heeft God oock bewesen Saul verwozende: het welke oock grootelick verclaert wozt in den Psalm: Hy heeft het gheslachte Joseph verwozen / ende het gheslachte Ephraim en heeft hy niet vercozen: maer hy heeft vercozen het gheslachte Juda. Het welke meer dan eenmael in de heylighe Historie verhaelt wozt / op dat de verbozghentheyt der genade Gods / te beter in dese veranderinghe ghesien woze. Ick bekene dat Imael / ende Esau / ende

Deut. 4. 37.

Deut. 7. 8.

Deut. 10. 14. 1. Cor. 11. 45. ende 19. 2. 1. Pet. 1. 15.

Deut. 23. 5.

Psal. 47. 5.

Deut. 9. 6.

Psal. 100. 3. Psal. 93. 7.

Psal. 105. 1.

Psal. 44. 4.

Psal. 33. 12.

1. Sam. 12. 22.

Psal. 65. 5.

Esai. 14. 1.

Esai. 41. 9.

Zach. 2. 12.

Daer na? dat God sommighe die na der diefche kinderen Abrahams waren sommighe in sijn bysondere genade aegenomen heeft. 1. Gen. 21. 10. Gal. 4. 30. Psal. 1. 2. Rom. 9. 13.

Psal. 78. 69.

ende haer's ghelijcke/ zijn dooz haer eppen schult verwoyzen van de aenmeninghe: dewijle daer een conditio was by gestelt/ te weten/ dat sy sou den getrouwelick het verbont houdē/ het welckie sy onghetrouwelick ghebroken ende overgetreden hebben. Het heeft nochtans een sonderlicke weldaet Gods gheweest dat hy gheweerdicht hadde boven alle andere volcken te stellen/ ghelijck in den Psalim gesept wort. Hy en heeft den anderen gheslachten also niet gedaen/ noch en heeft hen sijne Wetten niet geopenbaert. Ick en hebbe niet sonder oorzake gesept/ dat wy hier moeten twee graden aenmercken: want nu in de verkiepinghe des gantschen volcx/ heeft God bewesen dat hy in sijn enckel mildicheyt aē geent reghels en is ghebonden: maer dat hy by is/ soo dat men gheensins en mach van hem eyschen dat hy sijn ghenade gelijck deele: der welcker onghelijckheyt bewijst dat sy waerachtelick onverdient is. Daerom verswaert Malachias de ondancbaerheyt des volcx Israēl/ om dat sy niet alleenlick en wāre upt den gantschen menschelicken geslachte uptvercozē/ maer doock upt den heylighen huysē Abrahams uptgefondert zijnde/ Gode tot epgheindom/ so ongetrouwelick ende ongoddelick/ God die hen soo weldadich een Vader was/ verachten. Was (sept hy) niet Esau Jacobs broeder? Ende ick hebbe Jacob lief ghehad/ maer Esau hebbe ick ghehaet. Want dewijle sy beyde waren upt dē heylighen vader Isaac ghebozen/ ende waren beyde erfghenamen des verbonts/ ende spruyten upt den heylighen wortel/ soo stelt hy als seker ende bekent / dat de kinderen Israēl nu sonderlick aen God gebonden waren/ dewijle hysē tot sulckē weerdicheyt aenghenomen hadde. Maer dewijle haer vader die nae der natuerē mīder was dan Esau/ is erfgenaem gemackt/ en Esau verwoyzen/ so beseluldiche hysē niet dobbel ondancbaerheyt / ende clacst dat sy dooz desen dubbelen bant niet en konden in de ghehoorsaenheyt Gods behouden worden.

7 Doewel het nu openbaer ghenoech is / dat God dooz verbozghen raet bypelick verliest die hy wil/ de andere verwoyzen: soo en is nochtans sijn onverdinde verkiepinghe maer half verclaert / tot datmen tot de enckele personen comt/ den welcken God niet alleenlick salicheyt vooz stelt/ maer doock alsoo sekerlick toe schryft/ dat het eynde en de vucht daer van niet enckel noch twyfelachtich en sy. Dese worden ghetelt onder dat eenighe zaet dweleth Paulus inledet. Wāt hoewel de aenmeninghe was Abrahā gegehē/ nochtans dewijle vele vā sijn nacomers zijn als verrotte leden af ghesneden/ so moetmen/ op dat de verkiepinghe crachtich ende stāuevastich sy/ comen tot het hooft waer aen de Heimeliche vader sijne uptvercozene heeft onderlinge te samen geboecht ende vereenicht/ ende onverscheydelick aen hem verbonden. So is dan in de aenmeninghe des geslachts Abrahams/ wel de milde gonste Gods verclaert/ de welcke hy den anderen niet bewesen en heeft: maer in de leden Christi woort een veel ander cracht der genaden ghesien: want sy en worden nimmermeer verwozē dewijle sy in Christo haer hooft geplānt ende ingelijst zijn. Daerom upt de plaetse Malachie die ick boven verhaelt hebbe / daer God dooz het verbont des ewigen leven een volck tot hem roept: daer int besuyt Paulus wijtelick/ dat daer onder noch een sonderlicke verkiepinghe is/ waer dooz sommighe vercozen worden/ so dat sy dooz de ghemeyn ghenade niet alle crachtelick vercozen en zijn. Dat daer ghe-

sept wort: Ick hebbe Jacob lief ghad/ dat is te verstaen van den gantschen gheslachte des Patriarchen/ het welcke de Propheet daer stelt teghen de nacomers Esaus. Maer hier dooz en is niet verhinderd dat in eens menschen persoon ons sy eē bewys der verkiepinghe vooz gestelt/ die niet en can verhinderd worden tot haer eynde te comen. Paulus en aenmerct niet sonder oorzake dat dese die hier onder behoorē/ wordē overblijfel ghenaeint: want de bebindinghe bewijst dat ghemeynlick upt een groote meniche/ het meeste deel af valt ende verpdelst/ so dat dickmael alleenlick een cleyn deelken daer van blijft. Ende dat de ghemeyn verkiepinghe des volcx niet alrijts seker ende vast en blyst/ daer van is eē claer oorzake. Want de ghene met de welcke God sijn verbont maect/ en begaet hy niet erstont met den Gheest der wedergheboozte/ dooz des welckes cracht sy mochten tot den eynde in het verbont volgheden: maer de uptwendige veranderinghe sonder cracht der inwendigher genade/ de welcke crachtich soude wesen om hen in het verbont te houden / is een middel tusschen de verwoypinghe des menschelicken gheslachts/ ende de verkiepinghe des cleynen hoopkens der Godsalighen. Het gantsche volck Israēl is de erve Gods genaemt/ waer onder nochtans vele vzeemde waren: maer dewijle hy niet te vergeefs beloofst en hadde/ dat hy soude haer vader ende Verlosser wesen/ so aenstet hy liever sijn onverdinde ghenade: dan veler trouweloofse afwijkinghe/ dooz de welcke sijn waerheyt doock niet en is te niete ghemaeckt: want dewijle hy heeft hem een overblijffel bewaert/ soo ist openbaer gheworden/ dat sijn roepinghe is sonder berou. Want dat God ondertusschen heeft hem selven een gemeyne versamelt/ upt Abrahams kinderen liever dan upt de onheylige Heydenen/ daer in heeft hy achte ghehad op sijn verbont/ het welcke hy/ dewijle het van de meniche ghebroken was/ heeft op weynighe ghebracht/ om dat het niet en soude gantschelick te niete worden. Somma/ de ghemeyn aenmeninghe des zaets Abrahā/ was als een sienlick beelt eender groter weldaet / die God gheweerdicht heeft sommighen upt velen te doen. Hieroin onderscheyt Paulus so ierestrichelick de kindere Abrahā nae den vleesche/ van de gheestelicke kinderen die nae het exempel Isaac gheroepen zijn. Niet dat enckelick Abrahams kindt zijn/ een ydel ende onvuchtbaer dinck sy gewest/ het welcke men niet en soude comen sonder lasteringhe des verbonts segghen: maer om dat de onveranderlickeract Gods / waer mede hy ghepredestineert heeft die hy wilde/ is alleenlick den geestelicken kinderen Abrahā te salicheyt gheweest. Maer ick vermane de Lesers dat sy noch tot d'een zijde en wijcken noch tot d'ander/ eer het dooz getuyghenisse der Schriftuere openbaer sy/ wat men behoort te ghevoelen. So segghen wy dan het ghene dat de Schriftuere claerlick bewijst/ te weten/ dat God dooz ewiglicheit en onveranderlickē raet / heeft eenmael vooz ghenomen ende verozdent wie hy naemaels wilde aenmenen tot salicheyt/ ende wederom wie hy wilde tot het verderf verwoyzen. Ende wy segghen/ dat dese raet (so veel de uptvercozene aengaeft) is in sijn onverdinde barmherticheyt gefondeert/ sonder eenich aensien der menschelicker weerdicheyt: ende dat hy den gemē die hy tot de verdormentisse verwoypt/ dooz sijn rechtverdiech en onstraffelick oordeel/ dweleth onbegrijplick is/ dien toeganck des levens sluyt. Boven desen segghen wy/ dat de roepinghe der vercozene is/

Psal. 47. 20.

Mal. 1. 2.

Enckelick/ dat den Apostel betoont dat sijn onzder den Christenen doock ghelijck is/ tot aen enckel bysondere personen. Gal. 3. 16.

Mal. 1. 2. Rom. 9. 13.

Rom. 9. 25. ende 11. 5.

Maerom dat de algemeyne berkiepinghe Israels niet altyt vast est bondtich en sy.

Deut. 4. 20. ende 32. 9.

Rom. 11. 29.

Dese algemeyne aenmeninghe is een afbreidinghe van meeder weldaet. Rom. 9. 7. 8. Gal. 4. 28.

Wāt het voozscheyden volck/ dat God dooz sijn onveranderlickē raet eenmael heeft besloten van sommiger menschen betrieghe/ en van sommigher rechtverdiege verwoypinge.

De somma
deses Capit-
tels/ ende der
drie naebol-
ghende.

een ghetuyghenisse haerder verkiefinghe. Ende dat daer na de rechtveerdichmakinghe oock een teecknen is/ om de verkiefinghe te openbaren/ tot dat sy comen tot de verkiefinghe/ daer in de ver- bullinghe haerder verkiefinghe gelegen is. Ende ghelijck de Heere sijne uytvercozene teeckent niet de roepinghe ende rechtveerdichmakinghe: also oock als hy de verwozpenen van de kennisse sijns naems/ ofte van de heylighmakinghe sijns Gheests uytfluyt/ soo openbaert hy daer dooz/ als dooz selicere teeckenen/ wat oordeel hen staet te comen. Ick sal hier vele gedichteselen vooz by gaen/ die dwase menschen ghediecht hebben/ om de predestinatie te niet te maken. Want het en is niet noodich die te wederlegghen/ de welcke haer eygen valscheit genoech bewijzen/ so haest als sy voortghebracht worden. Ick wil alleen- liek de dinghen handelen/ die onder de gheleer- de in twyfelinghe sijn/ ofte die den sichten een- boudighen menschen moghen eenighe swaric- heyt aen brenghen/ ofte die de godloose tierlich voozwenden/ om de rechtveerdicheyt Gods te schaude te maken.

Het xxij. Capittel.

Bevestinghe deser leere door getuygenissen der Schriftuere.

Etlicheke
mennen/ dat
God na dat
hy heeft vooz-
siet dat peders
verdienen
souden sijn/
eenighe ver-
kief/ en eenig-
ge beverpelt.

ALe dese dinghen die wy gheseyt hebben/ worden van velen wederprohen ende ver- sacckt/ voornemelijk/ de onverdierende verkiefinghe der ghelooovighen: de welcke nochtans niet en can onseker ghemaeckt worden. Want vele meynen dat God de menschen onderschept nae dat hy siet dat eens peggeliet verdiensten sullen wesen: ende dat hy daerom die tot kinderen aen- neemt/ die hy te voren bekent dat sy snyder ghe- nade niet en sullen onwerdich wesen/ ende dat hy die der doot ende verdoeminghe over gheeft/ die hy siet dat sy sullen tot boosheyt en godloos- heyt gheneghen wesen. Aldus wozt van sulcke menschen de verkiefinghe niet alleenlick dooz het decksel der voozwetenstheyt verdupstert/ maer haer wozt oock een ander oozspronck toeghe- schreven. Ende dese meynunge en is niet alien- liek onder den ghemeinen man/ want sy heeft in alle eeuwen groot gheachticheit aenheuren ghe- hadt. Het welcke ick bypellick behyde/ op dat me- mant en dencke dat het der sake sal seer hinder- liek wesen/ ist dat der sulcker namen daer tegen ghestelt worden. Want de waerheyt Gods is hier in so seker en vast/ dat sy niet en can wanc- kebaer ghemaeckt worden: ende soo clare/ dat sy niet en can dooz menschen autozrepteverdup- stert worden. Andere die noech in de Schriftuere ghecooffen/ noech eenighen lof werdich en sijn/ verseuren de gesonde leere soo wyse/ delick/ dat sy niet verdragelick en sijn. Want om dat God na sijn goetduncken sommighe verkieft/ ende an- dere vooz by gaet/ soo willen sy teghen hem ky- ven. Maer dewyle de sake clare ende bekent is/ wat voortgange sullen sy doen/ teghen God ky- vende? Wy en leeren niet anders dan dat dooz bevindinge openbaer is/ te weten/ dat het Gode altyts is vyz gheweest sijn ghenade te gheven wien hy wil. Ick en wil niet vraghen waer uyt Abrahams naecomers sijn boven andere volc- ken ghestelt gheweest/ anders dan uyt de ghe- weerdiginghe/ wien oozsake buyten God niet ghebouden en wozt. Laeste my antwoozden waerom sy meer menschen sijn dan hoepen ofte ezels? Woelwel God de macht hadde hen honden te maken/ so heeft hy se na sijn beke ghescheyden. Sullen sy oock toelaten dat de onredelike die- ren teghen God klyben om haerder conditien

Andere twyfel-
teghen God
dat hy som-
mighe verkie-
fende de an-
dere vooz by
gaet.

Wyle dese
worden we-
derleert/ eers
streck met
seer sterke
reden.

wille/ gelijck of hy onrecht gedaes hadde/ dat hy- se heeft van de menschen onderschepten? Dooz- waer het en is niet meer reest dat sy dat vooz- deel ende privilegie ghebuyten hebben/ dan dat God sijne weldaden menichsins uyt deyt na de mate sijns oordeels. Ist dat sy tot de enkele personen comen/ in de welcke de onghelijckheyt hen hateliker is/ soo sullen sy pinner's moeten verschuyten in het exempel Christus/ soo dat sy van dese soo hooghe verbozghenheyt/ niet soo onbezweet en sullen snateren. Hy wozt een seer- selick mensche ontfanghen/ uyt den jade Da- vids: dooz wat denckden sullen sy seggen dat hy verdient heeft/ dat hy soude in sijns moeders buysel wozen het hoofd der Engelen/ de eenges- bozen Sone Gods/ de beelde ende eerlichheyt des Vaders/ het licht der rechtveerdicheyt/ ende salicheyt der werelt? Dit heeft Augustinus wyselick aengemerckt/ dat in het hoofd der Ge- nante/ een seer clare spiegel der onverdierder verkiefinghe is/ op dat sy in de lede ons niet en be- roere: en dat de Sone Gods niet dooz rechtveer- dich lede/ maer buyte verdienste is niet so groot eere begaest geweest/ om dat hy daer na soude andere snyder gaven deelachtich make. Ist dat hier penant wil vraghen waerom andere niet en sijn dat hy is/ ofte waerom wy alle wylt van hem verseypden sijn/ waerom wy alle verdoz- ven ende onreyn sijn/ ende hy supberheyt is: die sulder wil vraghen/ die en sal niet alleenlick sijn uytinnicheyt maer oock sijn onbeschaemteheyt openbaren. Ist dat sy noch willen voozgaen om Gode sijn vze recht der verkiefinghe ende verwozpinge te ontnemen/ soo laetse oock mede Christo ontnemen dat hem ghegeven is. Nu ist nut te aemnerken wat de Schriftuere van een- nen pghelicken verdoent. Als Paulus leert dat wy in Christo uytvercoze sijn eer de werelt ghescheyden was/ so wozt voozwaer daer mede alle aensien der werdelicheyt wech ghenomen: want het is alsoo veel als of hy seide/ dat de he- melsehe Vader in het gantsche zaet Abrahe niet bindende dat der verkiefinghe werdich was/ heeft sijne ooghen op sijnen Christum geslagen: om als uyt Christi Ichaem leden te verkiefen/ die hy wilde tot ghemeinescheyt des lebens aen- nemen. Daerom moet deser reden by de geloovig- ge plaetse hebben/ te weten/ dat wy sijn in Chri- sto tot de hemelsehe erve aenghenomen/ om dat wy in ons selven niet en fonden so groote gena- de vaten. Het welcke hy oock erghens beduyt/ als hy de Colossensen vermaent tot dankseg- ginghe/ om dat sy van God sijn bequaem ghe- maect om in het deel der heyligen deelachtich te worden. Ist dat de verkiefinghe eer is dan dese ghenade Gods/ waer dooz wy bequaem ghe- maect worden om de eere des toecorrenden le- bens te vercrigen: wat sal dan God selve in ons vinden/ waer dooz hy moechte gheroert worden om ons liefste hebben? Het sal noech claerliker dooz een ander sententie verclaert worden dat ick wil seggen. Hy heeft ons (seyt Paulus) ver- cozen eer de gront des werelcs ghelept wert/ na het welbehage sijns willes/ om dat wy souden heyligh/ ende onbesmet/ ende onstraffelick sijn vooz hem. In welcke plaetse hy het welbeha- ghen Gods stelt teghen alle onse verdiensten.

Matth. 17.
Rom. 1. 7.
Act. 2. 30.
ende 13. 33.
2. Tim. 2. 8.

Gen 2. Met
dat ghetuy-
genisse Augus-
tini.
August. De
corr. & gratia
ad Valentin.
cap. 15.
Item de bona
perferentia.
cap. ultimo.

August. de
verbis Apo-
stol. Sermon. 8.

Gen 3. Met
de authenticeit
des Apostolis.
1. Ephes. 1. 4.

Col. 1. 12.

Ephes. 1. 4.

Wyle de uyt-
vercozere sijn.

2. Op dat dese bevestinghe te sekerder sy/ so is het nut alle de deelen deser voornemender plaetse aen te mercken/ de welcke te samen ghevoert sijn/ gheen twyfelinghe en sullen laten. Als hy de uytvercozene noent/ soo verstaet hy sonder twyfel de geloovige/ gelijck hy terstout betuycht. **Daerom**

Daerom de gene die dese plaetse Pauli draepen/ ende verstaen van den tijdt in den welcken het Euangelium gheopenbaert wort / die verbaeschen te schandelich. Als hy seyt dat sy uptvercozen waren eer de werelt ghescheyden was/ soo neemt hy alle aensien der weerdticheyt wech. Want wat oorsake der onderfcheydinghe conde daer wesen onder de ghene die noch niet en waren / ende die daer nae souden in Adam ghelijck worden? Nu ist dat sy vercozen sijn in Christo/ soo sien sy dat een peghelick niet alleenlick en is byten hem selven vercozen / maer dat sy oock van malcanderen gescheyden sijn: want wy sien dat sy niet alle leden Christi en sijn. Daer nae volcht/ dat sy vercozen sijn om dat sy souden heyligh sijn/ daer dooz wort die dwalinghe openlick wederlept/ te weten/ dat de verkiepinghe upt de voozwetenschap comt: want Paulus verclaert / dat alle de denucht die in de menschen ghesten wort/ is de byucht der verkiepinghe. Ist daerom nu een voozder oorsake socht: Paulus antwoort dat God het also gepredestineert ende vercozent heeft/ ende dat nae het welbehaghen sijns wilkes. Het welcke woorden hy te neder leyt/ alle de middelen der verkiepinghe die de menschen dicht en in hem selven: want alle de weldaden die God gheeft tot het gheestelick leven/ die vloepen (nae Pauli leere) upt dese fonteyne/ te weten/ om dat God vercozen heeft die hy wilde/ eer sy gebozen waren/ en de genade die sy hen doen wilde/ by hem selven wech ghelept ende bewaert hadde.

3 So waer dit welbehaghen Gods regneert/ daer en worden gheene werken aenghemerck. Dese verghelijkinghe en verclaert hy hier niet/ maer sy moet hier en alsoo verstaen worden/ ghelijck hyse selve op andere plaetsen uptlept. Hy heeft ons (seyt hy) gheroepen niet een heyligh roepinghe/ niet na onse werken/ maer na sijn voornemen/ ende nae de ghenade die ons in Christo ghegheven is vooz de tijden der werelt. Ende wy hebben bewesen dat alle swaricheyt is wech genomē/ in het gene dat daer nae volcht/ te weten: Om dat wy souden heyligh ende onbesmet sijn. Want ist dat primant wil segghen/ dat God de ghelooovighen uptvercozen heeft / om dat hy sach dat sy souden heyligh wesen / die sal de orden Pauli verkeeren. Soo machmen ghebruslick adius besluypen: Ist dat hy ons uptvercozen heeft om dat wy souden heyligh wesen/ soo en heeft hy ons niet vercozen / om dat hy te vozen sach dat wy souden heyligh wesen. Want dese twee dinghen sijn den teghen malcanderen/ upt de verkiepinghe te hebben datmen heyligh is/ ende om de heylighere der werken vercozen te sijne. Doch en denucht hier de uptvlucht niet/ die sy dithmael ghebruycken/ te weten: Dat de Heere de ghenade der verkiepinghe niet en geeft om de voozgaende verdiensten/ maer nochtans om de toecomende. Want als Paulus seyt dat de ghelooovighen vercozen sijn om dat sy souden heyligh sijn: so geeft hy oock mede te kennen/ dat de heylighere die in hem stont te comen / souden haren oorspronck upt de verkiepinghe hebben. Ende hoe sal dit oer een comen/ dat het ghene dat upt de verkiepinghe comt/ sy de oorspronck der verkiepinghe: Dit selve dat hy gelept hadde/ schijnt hy daer nae meer te bevestigen/ als hy seyt: Naer het voornemen sijns wilkes / dat hy in hem selven voozgenomen hadde. Want te seggen dat God in hem selven vooznennt/ is soo veel als of men seyt/ dat hy gheen dinc byten hem selven en heeft aengesien/ waerom hy also souden vooznen. Daerom siet hy te stont daer by/ dat de

gantse somma onser verkiepinghe daer toe dient / op dat wy sijn tot lof sijnder Godlicher ghenade. Doozwat de ghenade Gods en verdient niet alleen in de verkiepinghe gheprezen te worden/ ist dat sy niet onverdient en is. Ende sy en sal niet onverdient wesen/ ist dat God de sijne verkiefende/ rehent hoedanighen werken een peghelick doen sal. Daerom het ghene dat Christus tot sijne Discipulen seyt/ dat wort bewonden gantschelick onder alle ghelooovighen plaetse te hebben/ te weten: Ghy en hebt my niet uptvercozen/ maer ick hebbe u uptvercozen. Waer mede hy niet alleenlick de voozleden verdiensten upt en sluyt/ maer geeft te kennen/ dat sy in hem selven niet en hadden waerom sy souden vercozen worden/ hadde hyse niet met sijn barmherticheyt vooz getomen. Also moeten en oock verstaen dat Paulus seyt: Wie heeft hem eerst ghegheven/ ende hem sal vergolden worden? Want hy wil te kennen geven/ dat de goetheyt Gods also de menschen vooz comt/ dat sy geen voozleden noch toecomende dinc in hen en vint / waer dooz syse nochten verdienen.

4 Nu tot de komepen daer hy dese handelinge hooger verhaelt ende breecker verbolcht/ seyt hy dat niet die alle Isracliten en sijn/ die van Isracl ghegenerert sijn / want hoewel sy alle dooz het recht der erve gheseghent waren/ so en sijn sy nochtans niet alle ghelijck daer toe ghecomen. De oorspronck deser handelinge by Paulus/ quam upt de hooberdige ende valsche roeringhe des Jodischen volcs. Want dewijle sy hen selven hielden vooz de Gemeente Gods/ soo wilden sy datmen soude den Euangelio gelooven/ also het hen goet docht. Ghelijck te desen tijde de Papisten hen geerne souden onder dit deeksel en Gods stede setten. Hoewel Paulus bekent dat Abrahams gesachte heyligh is / om des verbonts wille/ so houdt hy nochtans staende/ dat daer in vele vreedde sijn: ende dat niet alleenlick om dat sy afwijchen ende veracarden/ soo dat sy upt oprechte kinderē bastaerden worden/ maer om dat de sonderlike verkiepinghe Gods/ de welcke alleen sijn aenmerkinghe bevesticht/ daer boven is. Waer dat de sommighe dooz haer godsalicheyt bevesticht worden in de hope haerder salicheyt / ende de andere dooz haer afwijkinghe alleenlick verwozen worden: soo soude Paulus voozwat dwaelick ende onghechtrickelick de Leers tot de verborgghen verkiepinghe leyden. Nu ist dat Gods wille (wiens oorsake in hem verborgen is/ ende niet en moet ondersocht worden) de eene van de andere onderscheyt/ so dat niet alle de kinderen Israels waerachtighe Isracliten en sijn: so dichtmen te verghelicks dat een peghelick het begin sijnder rouddinc upt hem selven heeft. Daer nae verbolcht hy de sake voozder onder het exempel Jacob ende Esaus. Want dewijle sy beyde kinderen Abrahams waren / ende te ghelycke in haers moeders buick besloten/ so schein het een onnatuerlike ende onghechtrickte veranderinghe te sijne/ dat de ere der eerster gheboorte/ wort Jacob ghegheven: ende nochtans seyt Paulus/ dat hier dooz des eens verkiepinghe/ ende des anders verwozpingen/ betuycht wort. Men socht de oorsake ende den oorspronck/ ende de Leeraers der voozwetenschap willen dat die in der menschen dencken ende ondancghen ghelegghen sy: want dat is hen gheret ende licht te seggen/ dat God in den persoon Jacob bewesen heeft / dat hy de gene verkieft die sijnder genade sullē weerdich wesen: ende in den persoon Esau/ dat hy die verwozpt die hy te vozen siet dat sy sullen sijnder

Wanneer sy uptvercozen worden.

In wien.

Waer toe.

Dooz wat oorsake.

Dese eerste oorsake te weten/ Gods welbehagen/ heeft sulcke hetschappie in de verkiepinghe/ dat geen werke en worden aen-generet/ noch voozledē noch toecomende/ dwelck bewesen wort niet de heylighe getuigenissen van Paulus en Christus.
* 2. Tim. 1.9.

Ephes. 1.5.

Joan. 15. 16. Ephes. 1.4.

Rom. 11. 35.

Rom. 9. 6. Joan. 8. 39.

Maer ba den inhoudt ende de beledinghe te kennē wort ghescheyden.

* En dese beslepinghe wort bestreden van den Leeraers des voozwetenschaps/ welke de Apostel wederlept/ seggende: datter is een sonderlinghe geheel onverdient verkiepinghe.

Rom. 9. 11.

Gen. 25. 22.
Mal. 1. 2.

lijnder ghenade onwoerdich wesen. Dat seggen sy wel stoutelic. Maer wat seyt Paulus te weten: Doe sy noch niet ghebozen en waren / ende noch goet noch quaet gedaen en hadden / om dat het booznemen Gods soude blyven nae de verkiefsinghe / soo is niet uyt de wercken / maer uyt den roependen ghelept: De meeste sal den minsten dienen / ghelijck ghescheyden is: Jacob heb ick lief ghehad / maer Esau hebbe ick ghehaet. Waer het dat de boozwetschap Gods eenige plaetse hadde / booznemelick in dit onderscheyt deser broederen / soo soude boozwaet de meldinge des tijts onbequaem zijn. Of wy schoon toe gaben dat Jacob is uytvercozen gheweest / om dat hy't dooz sijne toecomende deuchtiden werdich was: waerom soude Paulus segghen / dat hy noch niet ghebozen en was doe hy vercozen wert? Hy soude oock onboozsichtelic daer by gheselt hebben / dat hy noch niet goets gedaen en hadde: want men soude mogen terstont daer teghen segghen / dat God geen dinc verbozgen en is / ende dat daerom de godsalicheyt Jacobs booz God tegenwoozdich was. Ende ist dat de wercken ghenade verdienen / soo moeste de loon daer van nu alreede seker zijn / ooc eer Jacob gebozen was / ghelijck of hy nu volwassen ware. Maer Paulus gaet voort in de verclaringhe hier van / ende leert dat de aenneminge Jacobs niet en is uyt de wercken ghetomen / maer uyt de roepinghe Gods. Hy en stelt noch toecomenden noch boozleden tijt in de wercken. Woven desen stelt hy de wercken gantschelic teghen de roepinghe / willen de d'een gantschelic te niete maken / als d'ander bevesticht is: ghelijck of hy septe / dat men moet aenmercken wat Gode behaecht heeft / ende niet wat de menschen uyt hen selven tot God ghebracht hebben. Ten laetsten ist seker dat dooz dese twee woorden verclaringhe ende voornemen. alle oozsaken die de menschen bukten den verbozghen raet Gods plegghen te diehten / van dese sake uytghesloten worden.

5 Wat sullen sy boozwenden / om dit te verduyfteren / die den boozleden ofte toecomenden wercken eenighe plaetse in de verclaringhe toeschrijven? Want dat is gantschelic het ghene dat Paulus houdt staende / te neder legghen / te weten / dat dit onderscheyt der broederen niet en is uyt eenich aensien der wercken / maer uyt de enkel roepinghe Gods / want het was doe sy noch niet ghebozen en waren. Doch en soude deser menschen scherpsinnighe reden Paulo niet verbozghen geweest hebben / hadde daer in eenighe vasticheyt gheweest: maer dewijle hy seer wel wiste dat God niet en conde yet goets te bozen sien in de menschen / anders dan dat hy eerst dooz de welbaet der verkiefsinghe boozghenomen hadde hen te gheven / soo en vliet hy niet tot dese verkerde orden / dat de goede wercken souden eer zijn / dan haer oozspronck daer uyt sy comen. Wy hebben in de woordē des Apostels / dat de salicheyt der gheloovighen is alleenlic in het goetduncken der verkiefsinghe Gods gefondeert: ende dat die gonste niet en woort dooz wercken vercreghen / maer comt uyt de onverdiende roepinghe Gods. Wy hebben hier van een aeverdinghe ende spiegel om dese sake elaelich daer in te sien. Esau ende Jacob sijn broeders / bā de selve ouders ghegenerert / noch beyde in eenen bupek besloten / noch niet ghebozen / noch in het licht ghebracht. Alle dinghen sijn in hen ghelijck / nochtans oozdeelt God verschepdelic van hen. Want den eenen neemt hy aen / ende den anderen verwoypt hy. Daer was alleenlic de eerste geboozte / dooz der welcker recht

d'een bobē den anderen was. En dese woort ooc boozlyp ghegaen / ende den minsten ghegheven dat den meesten ontfeyt wert. Jae oock in andere seghint God oock met boozghenomen cade / de eerste geboozte altijt veracht te hebben / om dat hy den bleesche alle oozsake des roems soude benemen. Hy verwoypt Esauel / ende stelt sijn herte tot Isaac / Manasse woort achter gheseyt / ende Ephraim meer gheceert.

6 Ist dat yemant wil hier teghen segghen dat men uyt dese acertsche ende elcypne welbaben niet en moet oozdelen van de somma des toetomenden levens: soo dat de ghene dien de eerste gheboozte ghegheven woort / soude daerom geacht worden toe de Hemelsche erve aenghemmen te zyne. Want daer sijn sommighe die hen niet en ontsien te segghen / dat Paulus selve de Schryftuere in dese ghetuyghenissen tot eenen verkerden sin ghebract heeft. Ick antwoozde ghelijck te bozen / dat Paulus niet en heeft dooz onbedachtsaenheyt gheseyt / noch willens de Schryftuere misbruyct en heeft. Maer hy sach dat sulcke menschen niet en comen sien / te weten / dat God heeft willen de geestelike verclaringhe Jacob / die anders by sijnen ontoegankelicken richtstoel verbozgen was / met een acertsch reeck bewysen. Want ist dat wy de eerste gheboozte die hem ghegheven is / niet op de toecomende werelt en duypden / so soude het een ydel ende sportelike seggheninghe gheweest hebben / waer dooz hy niet en soude vercreghen hebben / anders dan menigher ley ellendicheyt / ongeriet / droevighe verclaringhe sijns vaderclants / ende vele andere bitterheden der droefheyt ende sozghen. Daerom dewijle Paulus sonder twyfselinghe sach dat God dooz die uytwendighe seggheninghe betuycht heeft / wat geestelike ende onvergankelike seggheninghe hy sijnen dienstelkenchte bereyt hadde: soo en heeft hy niet ghetwyfelt uyt de acertsche seggheninghe / een bewys te nemen om de Hemelsche te bevestighen. Men moet oock gedachtich zijn / dat het land Canaan was als een pant des Hemelsche levens: so dat men niet en moet twyfselen dat Jacob was met de Enghelen in het lichaem Christi inghelijst / om niet hem des selve levens deelachtich te zynne. Soo woort dan Jacob uytvercozen / en Esau verwoypt / ende woort dooz de ydestinatie Gods onderseheyde / hoerwel hy dooz geene verdiensten en schulde. Ist dat yemant de oozsake bracht: de Apostel gheeft dese / te weten / om dat tot Mozen ghelept is: Ick sal barmhertich wesen den ghenen dien ick sal barmhertich wesen: ende sal barmherticheyt doen den ghenen dien ick sal barmherticheyt doen. Ende ick bidde u / wat is dat te seggen? Te weten: De Heere vercondicht seer elaelich / dat hy in de menschen geen oozsake en heeft om hen goet te doen / maer dat hy sulc van sijn enkel barmherticheyt neemt: ende dat daerom de salicheyt der sijner / sijn eyghen werck is. Dewijle de Heere uwe salicheyt stelt in hem alleen / waerom sult ghy die in u selven stellen? Dewijle hy sijn barmherticheyt alleen aenwyft tot een oozsake uwer salicheyt: waerom wilt ghy uwe eygen verdiensten tot oozsake stellen? Dewijle hy uwe ghedachten houwt in sijn ontferminghe / waerom sult ghyfe eendeels tot aenshouwinge uwer wercke wende? Daerom moete wy tot dat minder volc comē / het welcke Paulus erges schryft: bā God te boze gekent te zynne / niet gelijck dese menschen diehten / dat hy ledich sittende / te bozen siet ende weet dat hy selve niet en doet: maer ghelijck het dieckmael in de Schryftuere ghelcken woort.

Gen. 25. 22.

Gen. 21. 10.
Gen. 48. 14.
19.

Teghenwoozdinghe.

1. Antwoozt.

2. Antwoozt.

3. Antwoozt.

Rom. 9. 15.

Erob. 33. 19.

De cracht der onberdenber beklensghe behoort alleen tot den gheloobigen / welke ghe naemt woort het boozghenke volck.

+ Ende dese boozkenisse Gods ofte boozwetenschap / en is niet ledich / maer wercken de.
+ Rom. 11. 2.

Wtbricht deser Lecturaes.

Antwoozt.

1.

2.

De somma des Apostelschen handels / ende des selven oozte boozselinghe.

Act. 2. 23.

Want voorsz waer als Petrus seyt dat Christus dooz beschepden raet ende voorszichticheyt Gods/ is tot de doot overghegheven/ so en stelt hy daer niet God voorz ooghen als eenen aenschouwer/ maer als eenen Aetheur onser salicheyt. Also seyt oock de selve Petrus/ dat de geloovighe tot de welke hy schryft/ zyn nae de voorz wetenschap Gods upvertozen/ waer mede hy de heymelicke yedestinatie opghentlick updozucht/ waer dooz God sijne kinderen/ die hy wilde/ heeft geteckent. Ende als hy daer by stelt het woort voornemen, als eve veel beduydende/ dewyle het alomnie een vaste ende selcker verozdeninge beduyt/ soo leert hy sonder twyfel dat God die Aetheur der salicheyt is/ niet wippen hem selven en gaet. Also seyt hy in dat selve Capittel/ dat Christus was het Lam dat voorszien was voorz de scheyppinghe der werelt. Want wat mochtmen dwaflicher ofte lichtveerdichlicher seggen/ dan dat God heeft van hooge gesien van waer de salicheyt der menschen soude comen? Zoo is dan het voorszien ofte voorzghekent volck/ by Paulum/ soo veel te segghen als een cleyn deelken volck/ onder de gantsche hoop verniegt/ die valschele de naem Gods draecht. Oock op een ander plaetse daer Paulus wil den roem der gener die hem selven niet den upwendingen tijtel/ gelijck met een monaensicht deklende/ willen voorz de werelt de opperste onder de Godsalige zyn/ seyt hy dat God kent ende weert welke de sijne zyn. Eyndelic hy bereekent ons met dit woort tweeder sep volck/ te weten/ het een upt den gantschen geslachte Abraham: en het ander daer upt geschepde/ het welke onder de oogē Gods gestelt zijnde/ voorz der menschen oogen verborzen is. Ende hy heeft sonder twyfel dat genomen upt Mose/ de welke betuycht dat God sal barmhertich wesen dien hy wil/ hoewel hy daer van de upvertoze volcke sprac/ dwelck scheen gelijcke conditie te hebben: gelijck of hy sepde/ dat in de gemeyn aenmeninge/ is ee sonderlinge als een heyliger schat by hem bestoeten/ om sommigen te geveuen dat het gemeyn verbont niet en verhindert/ die wepunge upt te nemen. Ende willende bewysen dat hy selve de vype meester ende uptdeelder daer van is/ so seyt hy cozt af/ dat hy niet meer en sal den eenen dan den ander genadich wesen/ anders dan om dat het hem alsoo belieft. Want als de barmherticheyt gebonden wort van den genen diese soect/ hoewel hy niet verstoort en wort/ so voorzcomt ofte vererijcht hy nochtans eensdeels die gunste van de welke God alseen wil gheprezen zyn.

1. Pet. 1. 2.

1. Pet. 1. 18. 19

2. Tim. 2. 19.

Exod 33. 19.

En laet men wort dit selve upt de woorden Christi betoont.

Joan. 6. 37. 39 ende 10. 28. ende 17. 12.

Teghenwozpinghe.

Antwoort.

7 Laet nu den oppersten Meester ende Richeiter van de gantsche sake oerdrelen. Als hy in sijne toeljozders soo groote hardicheyt sach/ dat hy byna sijne woorden sonder vrycht stroopde/ so roept hy upt om dese ergernisse wech te nemen/ ende seyt: Al wat my mijn Vader geeft/ dat sal tot my comē. Want dit is de wille des Vaders/ dat ick niet en verlies upt allen dat hy my ghegeven heeft. Aenmercke dat upt de gifte des Vaders het begin genomē wort om onder de trouwe ende bewaringhe Christi te comen. Hier sal mogelich pemant het roudel weunden/ ende segghen: Dat alleenlick die onder des Vaders eyghendom ghetelt worden die hem selven gewillichlick dooz het gheloove hebben Gode overghegheven. Maer dit wil Christus alleenlick betuyghen/ te weten/ hoewel de afwijkinghe der grooter menichte de gantsche werelt verstoort/ dat nochtans de raet Gods sal selcker en stantvastigher dan de hemelen wesen/ op dat de verliesinghe bligbe staende. Sy worden de upt-

vertozene des Vaders ghenamt / eer hye den eenichgebozen Sone geeft. Ist datmen vzaecht oft dat comt dooz naturee. Ja die vzen die wren/ die trecke hy op dat sy sijne worden. De woorden Christi zyn soo clare dat sy dooz gheupvluchten noch teghenwozpingen en comen verduyftert wordē. Niemand seyt hy en maect tot my comen/ ten zy dit de Vader hem trecke. Maer die het ghehoort ende gheleert heeft van mijnen Vader/ die comt tot my. Waert dat sy alle te ghelijcke vooz Christum de kinpe buyden/ soo soude de verliesinghe gemeyn zyn: immer nu wort in het cleynghetal der gheloovighe/ openbaer ondersecht gheē. Daarom als Christus betuycht heeft dat de Discipulen die hem ghegheven zyn/ Gods des Vaders eyghendom waren/ so seyt hy wepnich daer na: Ick en bidde niet vooz de werelt/ maer vooz de ghene die ghy my gegeven hebt/ want sy zyn uwer. Waer upt comt dat de geheele werelt haen Scheypper niet toe en behoort/ anders dan dat wepnighe wordē dooz genade verlost van de verblotckinge ende toozn Gods/ ende ceulwighe doot/ die anders vergaen ende verderben souden: en dat hy de werelt verlaet in haer verderf daer toe sy verozdent is. Hierenusschen hoewel Christus hem selven stelt midden tuschen God ende de menschen/ soo neemt hy nochtans het recht der verliesinghe hem selven aen ghemeyn met den Vader/ als hy seyt: Ick en spreke niet van allen: ick weert welke ick uptvertozen hebbe. Ist dat pemant vzaecht waer upt hye vertozen heeft: hy antwoort erghens: Wt de werelt/ de welke hy buyten sijne gebeden sluyt/ als hy sijne Discipulen den Vader beveert. Dit noetmen weten/ dat hy seggende dat hy weert welke hy vertozen heeft/ een deel des menschelick geslachts bereekent. Boven desen dat die niet en worden van den ghemeynen hoop ondersechden dooz haer dencht/ maer dooz het voornemen des Vaders. Waer upt volck dat niemant dooz sijn natuerliche cracht ofte wijsheyt upt en neemt/ dewyle Christus hem selven houdt vooz den Aetheur der verliesinghe. Want dat hy erghens Andam noemt onder de vertozene/ hoewel hy een Duyvel was: dat is alleenlick te verstaen van het Apostolisch ampt. Ende hoewel het een clare hieghel der Godlicker gunste is (gelijck Paulus dat soo dickmael in sijnen persoon bekennt) soo en is nochtans de hope des ceulwighen levens daer in niet verbaet. Soo conde dan Andas doer: hy het Apostels ampt onghetrouwelick bediende/ booser zyn dan de Duyvel: maer die Christus heeft eenmael in sijn licham ingehyft/ van dien laet hy niemant verderben: want hy sal in debewaringe haerder salicheyt doe dat hy belooft heeft: te weten/ hy sal de magentheyt Gods toonen de welke stercker is dan eenich dinct. Want dat hy erghens seyt: Vader/ upt de gene die ghy my ghegeven hebt/ en is niemant verloze/ anders da de sone des verderfs/ hoewel dit een onepgen wijs van spreken is/ so en is sy nochtans niet twijfslachtich. De somma is dat God die maect dooz onderbiende aenmeninge die hy wil tot kinderen hebbe: en dat de oorfake daer van indwendich is/ om dat hy niet sijn verborzhen welbehaghen te vrede is.

Joan. 6. 44.

Joan. 17. 9.

Joan. 13. 18.

Joan. 15. 19.

† Joan. 6. 70.
 T'beslyt des antwoorts/ ende een beantswoozinghe van een uwerde/ die van Andas ghe-nomen is.

Joan. 10. 28.

Joan. 17. 12.

De eerste teghenwozpinghe/ dooz ghebrachte upt de onder Vaders en.

Libr. retrac. t. cap. 11.

8 Maer Ambrosius/ Origenes/ en Hieronymus/ geboelden dat God sijn ghenade onder de menschen uptdeelde/ nac dat hy te voren sach datse een pegelick soude wel ghebruycken. Boven desen heeft oock Augustinus somtijts in dit gheboelen gheweest: maer als hy daer nae in de keruiffe der Schryfuere beteren voortgauc ghebadau

gedaen hadde/so en heeft hy't niet alleenlic wederroepen/als openbaerlic valsch/maer heeft het oock sterckelick wederlept. **I**n ooc na sijn wederroepinghe steaft hy de Pelagianen / dat sy in die dwalinghe bleuen/seggende: Wie en soude hem niet verwonderen/dat de Apostel dit seer scherp sijnich ghevoelen niet en hadde. Want als hy een seer wonderlick diuck hadde voozge stelt van de kinderen die noch niet ghebozen en waren / ende daer nae hem selven ghevoecht: **W**at sullen wy dan segghen: is daer ongherichheit by God: doe was het tijt te antwoorde/dat God eens peggelich verdiensten vooz sien hadde: nochtans en seyt hy dat niet/maer neemt sijn uptvlucht tot het oordeel ende barmherticheit Gods. Ende op een ander plaetse / alle de verdiensten die vooz de verkiepinghe mochten zijn/welch ghenomen hebbende / seyt hy: **W**ier is vooz waer te neder ghelept dat pbel argument der ghener die der voozwetenschap ofte vooz sienicheit Gods beschermen / teghen de ghenade Gods / ende daerom segghen/dat wy vercozen zijn eer de werelt geschapen was/ om dat God vooz sach dat wy souden goet wesen / ende niet dat hyse selve soude goet maken. **M**aer dit en sprecket die niet/ die seyt: **S**hy en hebt wy niet uptvercozen / maer ick hebbe u uptvercozen. **W**ant hadde hy ons daerom uptvercozen / om dat hy te vozen wiste dat wy soude goet wesen: soo soude hy oock te vozen geweren hebben / dat wy hem souden verkiezen / etc. **L**aet de ghetupghenisse Augustini plaetse hebben by de ghene die geerne op de antwoort der Vaderen rusten. **H**oewel Augustinus en laet hem van de andere oude Leeraers niet scheyden: maer bewyft dat de Pelagianen hem valschelick teghenwozen/ dat hy alleen in sulck ghevoelen was. **W**ant hy verhaelt upt Ambrosio/ Christus roept den genen dien hy ontfermt. **I**tem/ Hadde hy gewilt/ hy soude upt ongodvuchtighe Godvuchtighe ghemaect hebben / maer God roept de ghene die hy gheweerdicht / ende dien hy wil maect hy Godvreesende. **W**aert dat ick upt Augustino wilde eenen ghescheelen boeck maken/so soude ick lichtelick den Leseren bewysen/dat wy niet noodich en ware anders dan om dat hy niet Augustini: maer ick en wilse niet lanticheit niet bewaren. **M**aer wel aen ofte schoon de oude Leeraers niet en sprake / laet ons de sake selve aennietken. **D**aer was een swaere vraghe vooz ghebracht / of God rechtveerdichlic doet dat hy sommighe menschen gheweerdicht sijn ghenade te geven. **W**ier op hadde Paulus niet eenen woorde: mogen antwoorden hadde hy op het aensie der werckelick gewesen. **W**aerom en doet hy dan dit niet: maer gaet liever vooz met woorzen die in de selve swaricheit blyuen: **W**aerom/anders dan om dat hy niet en behoorde? want de heplighe Geest en was niet verghetelick die dooz den mont Pauli sprack. **S**o antwoorde hy dan recht upt dat God sijne uptvercoze: geconstich ende goedertieren is/ dat hy hen barmhertich is / om dat hy wil. **W**ant de ghetupghenisse Moysi die hy voozbringt: **I**ck sal barmhertich wesen dien ick sal barmhertich wesen/en barmherticheit doen/dien ick sal barmherticheit doen: is so veel gelijck of hy septe / dat God dooz ghen andert oozsake tot barmherticheit groert en wort/ da om dat hy wil barmhertich zijn. **S**oo blyft dan dat woorz Augustini waerachtich: **D**at de ghenade niemant en bindt dien sy moet verkiezen / maer maectse bequacm om te verkiezen.

Thorne niet / te werten / dat de voozwetenschap ofte vooz sienicheit der verdiensten / geen oozsake der pzedestinate en is / soo veel Gods werck aengaet: maer eenichsins van onser zijde / ghehijck alsinen seyt / dat God heeft gepzedestineert ofte te vozen vercozent dat de mensche sal eere ontfangē vooz sijne verdieftē / om dat hy vooz genouen heeft hem genade te geven/waer dooz hy soude eere verdienē. **W**ant bewijse de **W**erck wil dat wy in de verkiepinghe niet anders en aensie/dan sijn enckel goetseyt / so sal het een dwase verkeerde greuegheyt wesen / ist dat permant hier wil per niet sien. **I**st dat wy oock willen niet secherp sijnichheit stryden / soo connen wy oock de secherp sijnichheit Thorne wel wederlegghen. **H**y seyt dat den uptvercozenen wozdt eenichsins eere ghepzedestineert upt de verdiensten: om dat God hen ghenade pzedestineert / waer dooz sy de eere verdienē. **M**aer of ick hier teghen segghe/dat de pzedestinate tot ghenade dient tot de verkiepinghe dooz de welke wy vercozen zijn tot het leven / ende sy als haer dienst maect: ende dat de ghenade wozdt dien ghepzedestineert / dien nu over langhe de besittinghe der eerlicheit vercozent is: om dat God be lieft sijne kinderen upt de verkiepinghe te vooz ghen / tot rechtveerdichmakinghe? **W**ant hier upt sal volghen dat de pzedestinate der eerlicheit eer oozsake is der pzedestinate der ghenade/dan anders. **M**aer laet varen dese stryden/de welke pbel ende te vergheefs zijn/onder de gene die arhten wijsheits ghenoech in het woorz Gods te zijn. **W**ant het is van eenen ouden Leeraer seer wel gheseyt / dat de ghene die de verkiepinghe den verdiensten toe schryuen / willen meer weten dan het betacnt.

10 Sommige segghen hier teghen / dat God soude tegen hem selven staen / waert dat hy alle menschen int genep tot hem riepe / ende wopenige uptvercozene toe liete. **W**lsoo wozt nae der sulcker ghevoelen het onderscheit der ghenade die den sommighen gheschiet / wech ghenomen dooz de ghemeyn belofte. **H**et zijn wel sommige matige mensche die also spreke/niet so seer om de waerheyt te verduckē/als om harde vraghen af te leggē/en veler mensche twiculicheit te verhin deren. **H**aer wille is wel te pghen: maer de raet en is niet goet / want het en can niet ontschuldicht worden datmen uptvlucht soeck teghen de waerheyt. **M**aer dat sommige hier tegge bygen die hartneckelicker lasteren / dat is vooz waer hrel te cranc en tegenwozinghe / ofte veel te schandelicke dwalinghe. **W**oe de Schyftuere dese twee bingen vercernicht / te werten / dat dooz de uptwofdighe vercondinghe des woorz / alle menschen geroepen worden tot bekeeringe en geloofve / en dat nochtans niet alle menschen de Geest der bekeeringe en des geloofs gegeven en wozt / dat hebben wy ergens verclaert / ende wy suliet wepnich hier na moett eensdeels wederom verhalen. **N**u ick en late hen niet toe het ghene dat sy willen segghen/want het is tweesins valsch. **W**ant die byspricht dat over d'ē stad sal dwooge wesen/als hy over d'ander stad sal regeren: die honger der leere erges belooft/die en vint hem selbe aē geenē selickē regel om alle menschen even gelijck te roepē. **E**n die Paulum vbiint het woorz in Asia te spreke/en hem van Dithonia af wēt / en tot Macedoniā treckt / die bewijft dat het in sijn macht is desen schat upt te deelen dien hy wil. **N**ochtans bewyft hy claerlicher dooz Esaiam/hoe hy de belofte der valscheit / sonderlinge tot de uptvercozene schickt: want hy seyt dat hy upt die alleenlic / en niet upt dē gantschen

Epist. ad Six- tum 103.

† Mitwoort/ upt Augustini waer die nabers hant beter onderreicht is.

Hom. in Ioan. 8.

Joan. 15. 16.

Wt Ambrosio den welen Augustini mis moert. Lib. de praed. Sand. cap. 19.

Item/ upt een seer helle rede des Apostels.

Eccl. 33. 19.

Wt welcker somma hier by gheboecht wort.

De 2. Tegen woopinghe genouen upt Thomas Aquinas. In 1. Sent. Tract. 25. q. 23

1. Antwoort.

2. Mitwoort.

3. Antwoort.

Ambr. de voc. car. Gen. lib. 1. cap. 2.

De 3. Tegen woopinghe genouen upt den nieuwen Schyftuere.

Antwoort.

Derreninghe der plaeten die tegge makenderen schijnen te steyden.

Amos 4. 7. ende 8. 11.

Act. 16. 6.

Esai. 8. 16.

menschelicken gheslachte souder onderschept/
 sal Discipulen versamelen. Waer upt het open-
 baer is/dat sommighe verkeerdelick seggen/dat
 de leere der salicheyt allen mensche woort vooz-
 gestelt/ om hen erachtelick voorderlick te zyne/
 de welcke den kinderen der Gemeente alleenlic
 bewaert is. Dit sal nu tegenwoordichlick ghe-
 noech zyn / te weten / hoewel alle menschen int
 ghemeyn dooz de stemme des Euangely geroe-
 pen worden / dat nochtans de gabe des geloofs
 weynigen wozt gegeve. De oozfakke wozt dooz
 Esaiain betwelen / te weten / dat de arm Gods
 niet allen menschen gheopenbaert en wozt.
 Waert dat hy sepde dat het Euangelium boof-
 delick ende verachtelick versmaet wozt / om dat
 vele hartneekichlick weggeren dat te hoozen: so
 soude moghelick de tegenwoordinge van de al-
 ghemeyne roepinge/ plaetse hebben. Het is wel
 waer dat de Propheete niet en heeft voozgheno-
 men / de schuld der menschen te verclepen / als
 hy leert dat de fonteypne der verblind heyt is/dat
 God hen niet en heeft ghewerdicht synen arm
 te openbaren : maer hy vermaent alleenlick dat
 het te vergeefs is/ als de oozen alleenlick niet de
 nytwendighe leere gheslaghen worden/ dewyle
 het gheloove een sonderlicke gabe is. Iesai wilde
 wel van dese Leerers weten / of de vercondin-
 ghe des woorts alleen kinderen Gods maect /
 of het gheloove. Doozwacr als Joannes sept/
 dat alle die in den eenighhebozen Sone Gods
 geloove/ oof kinderen Gods worden/so en wozt
 daer niet ee onderschepde hoop aller tochoorde-
 re gestelt/ maer daer wozt ee sonderlicke ozde de
 geloovigen gegeve/ die niet upt den bloede/ noch
 upt de wille des vleeschs/ noch upt de wille des
 mans/maer upt God geboze zyn. Maer sy seg-
 gen/ het geloove en het woort Gods comt niet
 malcander ee over ee. Dat is wel waer / so waer
 het geloove is : maer het en is niet niet dat het
 zaet valt onder die dooznen ofte op steenachtige
 plaetsen : niet alleenlick om dat het meeste deel
 der menschen niet der daer wederstaemich is
 tegge God/ maer oock om dat sy niet alle oogen
 ende oozen en hebben. * Hoe sal het dan over een
 comen / dat God tot hem roept de ghene die hy
 weet dat sy niet en sullen comen? Laet Augusti-
 nus vooz my antwoorde / seggende : * Wilt ghy
 teghen my disputeren? Der wonderd u niet my/
 ende roept upt : O Hoohceyt. Laet ons bepde
 over een comen in de beycescheyt/oy dat wy in
 de dwalinghe niet en vergaen. Doven desen/ ist
 dat de verclaringhe ghelijck Paulus betuycht/
 is de moeder des gheloofs/soo keere ick hare ar-
 gument wederom teghen haer epgheyn hooft / te
 weten/ dat daerom niet alle menschen en geloo-
 ven/ om dat de verclaringhe niet algheymen en
 is. Want als Paulus sept : dat wy verbult zyn
 niet alle geesteliche zegheninghe/ ghelijck God
 ons uytvertozen hadde eer de werelt ghescha-
 pen was / soo rannen upt de ozden der eausen
 wel lichtelick verstaen / dat dese rijckdom daer-
 om niet allen ghemeyn en is / om dat God al-
 leenlick uytvertozen heeft/ die hy wilde. Dit is
 de oozfakke waerom hy op een ander plaetse het
 gheloove der uytvertozenen prijst / op datmen
 niet en dencke dat pemant het geloove dooz sijn
 epgheyn gheueghent heyt gerijcht: maer dat dese
 eere Gode toe comt/ dat hy upt gemade verlicht
 de ghene die hy te vozen uytvertozen hadde.
 Want Bernardus spreckt wel / seggende: De
 vzienden hoozent alleen / tot de welke hy oock
 spreckt : * En wilt niet vzeesen ghy cleyn kude:
 want het is u ghegheven de verhooghent heyt
 des rijck Gods te weten. Wie zyn dese? te we-

ten / die hy te vozen ghekent ende ghepredesti-
 neert heeft / dat sy souden de beelde sijns Doons
 ghelijck worden. Dese groote verhooghent heyt
 is ons gheopenbaert: De Heere weet welke de
 sijne zyn: maer dat Gode bekend was/ dat is den
 menschen gheopenbaert. Ende hy en gheweer-
 dicht doozwaer niemant so groote verhoogent-
 heyt deelaehtrich te maken / anders dan de ghe-
 ne die hy te vozen ghekent ende gepredestineert
 heeft/ dat sy souden sijne zyn. Weynich daer nae
 besluyt hy: De barinhericheyt Gods is van
 eenwicheyt tot eenwicheyt over de ghene die
 hem vzeesen : van eenwicheyt om der predesti-
 natie/ende tot eenwicheyt om der salichmakinge/
 d'een is souder begin / d'ander is souder epn-
 de. Maer wat noot ist Bernardum tot ghetup-
 ghe te nemen dewyle wy upt onses Meesters
 mont hoozen / dat gheene andere menschen en
 sie dan die upt God zyn? Met welke woorden
 hy te kennen gheeft / dat alle de ghene die niet en
 zyn God wedergebozen/niet en comen de claer-
 heyt sijns aenschijns sien. Het gheloove wozt
 wel bequaemlick hy de verclaringhe gestelt/ soo
 verre het in den ondersten graet ghestelt wozt.
 Welcke ozden claerlick in de woorden Christi
 nytghezucht wozt / daer hy sept : Dit is de
 wille des Vaders/ dat ick niet en verliese dat hy
 ghegheven heeft. Want dit is sijn wille/ dat soo
 wie in den Sone geloof/ niet en vergaet. Waert
 dat hy wude dat alle menschen salich worden/
 soo soude hy hen sijnen Sone tot enen bewaer-
 der gheben/ ende soude alle dooz den heplighen
 bant des gheloofs in Christi lichaem inlyven.
 Maer nu ist openbaer / dat het gheloove is een
 sonderlicke part der vaderlicke liefde/ bewaert
 vooz sijne kinderen die hy heeft aenghenomen.
 Daerom sept Christus op ee ander plaetse / dat
 de schapen de Herder volge/ om dat sy sijn stem-
 me hoozen: ende dat sy geenen vzeemden en hoo-
 ren / om dat sy der vzeemden stemme niet en
 kennen : Ende waer upt comt dit onderschept/
 anders dan om dat God hare oozen gheopent
 heeft / want niemant en maect hem selben een
 schaepe / maer wozt dooz Gods ghenade een
 schaepe ghemaeckt. Daerom leert de Heere/ dat
 onse salicheyt sal altijts seker ende buyten pe-
 rijckel wesen/ om dat sy dooz de onderwinliche
 macht Gods bewaert wozt. Daerom besluyt
 hy dat de ongheloovighe niet en zyn upt sijne
 schapen: te weten/ om dat sy niet en zyn upt het
 ghelal der ghenen die de Heere dooz Esaiain be-
 looft heeft dat sy soude sijne Discipulen wesen.
 Dooz dewyle niet dese ghetupghemissen die ick
 verchaelt hebbe / de volherdinghe uptghedrukt
 wozt / soo betuypen sy oock de onderanderlicke
 standvasticheyt der verclaringhe.
 11 Laet ons nu ooc sprecken van de verwoz-
 pene/ van de welke Paulus daer oock spreckt.
 Want ghelijck Jacob niet dooz goede werken
 verdient hebende / wozt tot ghenade ontfan-
 ghen: alsoo wozt oock Esaiain ghejaet / noch niet
 gheen boosheyt beknent zijnde. Ist dat wy onse
 ooghen op de werken slaen / soo doen wy den
 Apostel onrecht / gelijk of hy dat selve dat ons
 claer is/ niet gesien en hadde. En hy wozt ober-
 tuchst dat niet gesie te hebbe/ dewyle hy name-
 lic daer op dnygt/ dat d'een vertoze/ en d'ander
 verwozpen was / doe sy noch niet goets noch
 quaets gedaen en hadde: om daer mede te bewy-
 sen / dat het sondbannent der Godliker predesti-
 natie niet en is in de werckte geleg. Doven desen
 als hy die tegenwoordinge heeft vooztgebracht:
 Of God onrecht verclicht zy/ so en gebuyct hy
 dat niet dwelc ee seker in staet ghetuygenisse
 sijnder

Waerom dat
 vele betoepen
 zyn/ en wep-
 nich uytber-
 rozen.
 * Esa. 53. 1.

Joan. 1. 12.

Antwoort op
 de eerste te-
 ghenwoorpin-
 ge/ van de on-
 derlinghe
 ooverreene-
 ninghe des
 gheloofs met
 het woort.
 * Matt. 13. 5.
 Mat. 4. 5.
 Luc. 8. 6.
 * 2. Antwoort
 Augustini/
 Pauli ende
 Bernardi.
 * August. de
 verb. Apoit.
 Sermon. 11.

Ephes. 1. 3.

Tit. 1. 1.

Ad Thomam
 propositum
 Beneic.
 capit. 107.
 * Luc. 12. 32.
 * Mat. 13. 11.

Rom. 8. 29.
 Joan. 10. 14.
 2. Tim. 2. 19.

Item/ Chri-
 stus temocht
 sulc open-
 lick.

Joan. 6. 46.

Joan. 6. 39.

Joan. 10. 4.

Joan. 10. 29.

Esa. 3. 16.

Rom. 9. 13.

Watme hoo-
 den sal van
 de verwoz-
 pinghe.

finnder rechtveerdicheyt soude geweest hebben/ te weten/ dat God heeft Esau ghedaen nae sijn boosheyt: maer hy is te vreden met een ander antwoorde/te weten/dat de verwozpenen tot dit eynde verwecht worden/ op dat de eerlickeheyt Gods dooz hen verlaert worde. En te laetsten seyt hy daer na/ dat God barmhertich is wien hy wil/ende verhart wien hy wil. Hier siet ghy hoe hy dit beyde stelt in het eenighe goetduncken Gods. Daerom ist dat wy niet en connen de oorzake toonen/waerom God gheweerdicht den sijnen genadich te zyne/ anders dan om dat het hem alsoo belieft: soo en sullen wy oock anders niet hebben dan sijnen wille/ waerom hy andere verwozpt. Want als men seyt dat God de gene die hy wilt/verhart/ ende den genen die hy wil/barmherticheyt doet/ so wordē de menschen daer dooz vermaent/ dat sy gheen oorzake en moeten soecken buyten sijnen wille.

Het xxij. Capittel.

Wederlegginghe der beschuldighen ende lasteringen, waer mede dese leere is altyts te onrechte beswaert gheweest.

MAer als het menschelic vernuft dit hoort/ so en cant hem niet onthouden van ghelyck of menē alarm-gescheppen hoorde)menschings ende boven maten oproerich te wordē. En vele ghelyck of sy wilden God van den haer bezynen) bekennen de verkiezinge alsoo/dat sy verfaeken dat penant verwozpen wordt. Maer sy doen dat veel te onwyselick en kinderlick: want de verkiezinghe en soude niet connen staen/stonde de sy niet teghen de verwozpinghe. God schiept die iyt/die hy tot salicheyt aenmeent/ soo ware het meer dan dwaesheyt/ dat men seydē/ dat de andere by gheval/ ofte fortunē/ ofte dooz haer eyghen cracht vercreghen/het ghene dat de verkiezinghe alleen weynighen gheeft. Soo verwozpt God dan de gene die hy voozby gaet/ en dat om gheen ander oorzake/ dan om dat hyse wil iyt sluyten van de erbe die hy sijne kinderen ghepredestineert ende verordent heeft. Ende de hooverdicheyt der menschen is onverdregelick/ als sy haer niet en laet met Gods woort bezwaerighen/ als men verrecht van den onverschinderlichen raet Gods/ den welcken de Enghele aenbidden. Maer mi hebben wy gehoozt/ dat de verhardinghe alsoo wel in de hant Gods is/ als de barmherticheyt. Ende Paulus en is niet (ghelyck dese) seer beladen hoe hy God sal dooz seughen ontschuldighen:maer vermaent alleenlick dat het den maekelise niet geoozloft en is/ teghen sijnen maket te liden. Nu die niet toe en laten dat eenige mensche van God verwozpen wordē/hoe sulle die dese sententie Christi wederlegghen? Alle boom welcke mijn Vader niet geplant en heeft/ sal iyt geroept worden? Sy hooren openlick dat alle de ghene die de hemellicke Vader niet en heeft gheweerdicht als heylighe boomen in sijnen achter te planten/ zyn tot het verderf verordent ende overghegheven. Ist dat sy verfaeken dat dit een teeken der verwozpinge is/so en is geen dinc so elact dat men hen soude connen wys makē. Ist dat sy niet op en houden van teghen spreken/ soo laet het ghelooide so nietster zyn dat het met dese vermaninge Pauli te vreden zy/ te weten/ 1. dat daer geen oorzake en is om tegē God te liden/ ist dat hy op d' een zyde willende toozn bewysen/ ende sijn macht bekent maken/ de vaten des toozns die tot het iderf bereypt zyn/ draecht niet grooter verdrachtsaemheyt/ en sachtmoedicheyt: ende op d' ander zyde bekent maect den rijckdom sinder eerlick-

heyt tot de vate der barmherticheyt/ die hy tot eere bereypt heeft. De Lesers moeten hier aenmercken/ hoe dat Paulus om den achterlapperen ende oozblasen alle oorzake te benemen/ der tooznheyt ende mogentheyt Gods de ooperste heerlicheyt toe schryft: om dat het onrecht is/ dat die diepe oozdeelen die alle onsen sinen verstanden/ sonden onser rekenichap onderwozpen worden. Het is een cranche antwoorde die onse tegenstryders geven/te weten/dat God niet gantscheick die en verwozpt/ die hy niet sachtmoedicheyt verdracht: maer dat hy sijn herte tot hen wat afwent/ of sy hen moghelick bekeerden. Gelijck of Paulus Gode sulcke lichtsaemheyt toescheyve/ met de welke hy soude verwachten de bekeeringhe der gener die (gelijck hy seyt/ tot verderf bereypt zyn. Wā Augustinus dese plaetse iytlegghe/ vermaent wel/wanneer de verdrachtsaemheyt Gods wordt by sijn moghelicheyt ghesle/ dat God dan niet toe en laet/ maer dooz sijn cracht regeert en maecht. Onse tegenstryders seggen ooc niet sonder oorzake/ dat Paulus seyt/ dat de vaten des toozns bereypt zyn tot het verderf/maer dat God de vate der barmherticheyt voozbereypt heeft:om dat hy alsoo den lof der salicheyt Gode toe schryft/ ende de schuld des verderfs dien opleyt/ die dooz haer eyghen goetduncken hen selven tot het verderf brengen. Maer of ic hen seghen toe late dat Paulus dooz dese wyse van spreken/ de hardicheyt des eersten deels versoet: soo en betaent het nochtans niet/ die voozberepinghe tot het verderf/ tot een ander oorzake te trecke/ dan tot den verhozgen raet Gods: het welke ooc weynich te vozen in de woorden Pauli verclaert wordē/ dat God heeft Pharaonem verhardt/ daer nae dat hy verhart die hy wil. Waer iyt volcht dat de verhozghen raet Gods is de oorzake der verhardinge. Ich behoude ten minsten dat Augustinus leert/ te weten/ Als God schapen maect iyt wolven/ soo vermaect ende vernieu hyse niet crachtigher ghenade/ op dat haer hardicheyt gheteint wordē: Ende alsoo en bekeert hy de hartneckighe niet om dat hy de crachtige ghenade aen hen niet en ghebruyckit/ de welke hem niet en ghebruyckit/ waer dat hyse wilde ghebruycken ende bewysen.

2. Dit soude wel overbloedichlick ghenoech wesen den Godsaligen ende matigē/ende genen die ghedencken dat sy menschen zyn. Maer dewyle die seynighe honden/ meer dan eenerey lasteringhe teghen God iyt spouwen/ so sullen wy op een pegelcke/ghelyck de sake epsche/antwoorden. De dwaese menschen kayden menichsins teghen God/ ghelijck of hy haren beschuldighen onderwozpen ware. Soo vraghen sy dan ten eerste/ met wat recht de Heere tooznich is op sijn creaturē/ van de welke hy te vozen dooz geenerley schuld verwecht en is: want het betaent seghen sy) meer eenen tyran dan eenen oprechtē Richter/ dat hy soude tot het verderf over geven die hy wil. So hebben dan de menschen oorzake om teghen God te kayden/ ist dat sy sonder haer eyghen verdienste/allenlick dooz sijn enckel goetduncken tot de ewighe doot gepredestineert worden. Ist dat te eenigen tijde sulcke ghedachten den Godsalighen menschen in de sin comē/ so sulle sy om der selver aenloop te vlyckē/ met dit ewige genoech gewapēt wordē/ ist dat sy overleggē wat grooter ongeschickheyt het zy allenlick datmen na de oorzake des Godlickē willes vzaecht: dewyle hy aller dinge oorzake is/ en te rechte moet zyn. Want ist dat de wille Gods eenige oorzake heeft/ so moet daer

Rom. 9. 18.

Maer van de geout ghelegen is in den rechtveerdighen wille Gods.

En dwaalen/ die de verwozpinghe betooghen.

1. Want de verkiezinghe ten zy datse tegen de verwozpinghe geest wort/ en befaect niet.

2. Seer onbedwonghen verbeffen sy haer teghen God/ wiens raetlooch de Engēle selc en bidichliceren.

* 3. Worden sy wederleert met wtghebruchte ghemoghemsta der Schrijvers.

† Rom. 9. 20.

Mat. 15. 13.

4. Weder spreken sy God die sijne raetlaghen dooz de Apostelen te kennen heeft ghegheven.

† Rom. 9. 22.

1. Welckich.

Antwoort.

Lib. contra Iul. 5. cap. 5.

2. Welckich.

1. Antwoort.

Rom. 9. 17. 18. Erob. 9. 16.

† Het Augustinum wort besbestick. Lib. 1. de praed. de Sancto. cap. 2.

De 2. Tegenwozpinghe. Dat God ten onrechte hem vergraent over de gene/ die hy ten verderf buyten haer eyghen verdienste/ overgheeft.

1. Antwoort befaect in de bedenkinghe van den wille Gods.

† Hoc ex Augustino sumptum lib. 1. de Gen. contra Manich. cap. 3.

gheweest hebben / eer dan hy / daer aen hy haer
 ghehet welke niet gheoorloft en is te denken.
 Want de wille Gods / is soo seer de opperste re-
 ghe der rechtveerdicheyt / dat al wat hy wil sy
 rechtveerdicheyt te achten / allerlic om dat hy het
 wil. Daerom wanner men vzaecht waerom
 God het alsoo gedaen heeft / soo noemen ant-
 woorden: Om dat hy ghewilt heeft. Ist dat
 penant voorder gaet/en vzaecht waerom God
 het ghewilt heeft / soo vzaecht de sulcke nae en
 dinct dat boven den wille Gods is / het welke
 niet en can bevonden worden. Daerom laet de
 roeckeloofte rechtveerdicheyt der menschen haer
 selven bedwingen / ende niet soecken dat niet en
 is: op dat hy moghte niet en vinde het gene dat
 is. Alder desen teom segge ick / sal hy wel weder-
 houden worden / soo wie niet eer briedinghe ende
 vzaefe wil van de verborghenteden sijns Gods
 philosofieren. Teghen de stouticheyt der god-
 loosen die hen niet en ontfien opentlick teghen
 God quaet te spreken / sal God selve door sijn
 rechtveerdicheyt hem selven sonder onse hulpe
 beschermen / als hy haren conscientien sal alle
 upvlucht bincuen / ende de selve overwinnen
 en verdoemen. Nochtans en vzenghen wy dat
 ghedichtsel van de Potentia absoluta, ghelyck
 sy't noemē / niet voort / het welke onschepelij is /
 ende behooft van ons verwoopen te worden.
 Wy en dachten niet euen God die sonder Wet
 sy / dewyle hy hem selven een Wet is: want (ge-
 lyck Plato seyt) den menschen die boose beger-
 ten hebben / zyn Wetten noodich: maer de wille
 Gods en is niet alleenlick reyn van alle smette /
 maer is oock de opperste reghel der volmaecht-
 heyt / ende oock de Wet aller Wetten. Maer wy
 segghen / dat hy niet ghebonden en is om reken-
 schap te gheuen: wy seggen oock dat wy gene
 bequame richters en zyn / om upt onse epgē ge-
 voelen van dese sake te oordeelē. Daerom ist dat
 wy hooger soecken dan ons gheoorloft is / so laet
 die dieringhe des Psalms ons verschrieken / dat
 God sal overwinnen so wanneer hy van eenen
 sterffelicken mensche gheoordeelt wort.

3 Also can God sulswyngende sijne vbande be-
 dwingen. Maer op dat wy hen niet toe en laten
 den heyligen naem Gods te beschotten / so geeft
 hy ons oock wapen tegen hen upt sijn heylighe
 woort. Daerom ist dat ons penant aen comē
 niet sulcke woorden / waerom God van de aen-
 beginne heeft souwinge tot der doot gepredesi-
 neert / die noch niet en konden het oordeel des
 doots verdienen / dewyle sy noch niet en warē.
 Wy sullen voort een antwoorde hen wederom
 vzaegen / wat God nae haer meyninge den men-
 schen schuldich is / als sy hem wilē upt sijn na-
 tuere achten. Wy zyn alle alsoo voort de zonden
 verdooven / dat wy moeten voort God hatelick
 zyn / ende dat niet doort tyannische wyetheyt /
 maer doort seer gerecheige rechtveerdicheyt. Ist
 dat alle de ghene die God tot der doot predesi-
 neert / zyn doort naturellicke conditie der doot
 onderwoopen / ick bidde u / van wat ongherech-
 ticheyt Gods tegen hen / comen sy clage? Laet
 alle de kinderen Adams comen / ende tegē haren
 Richter sijden en strijden / dat sy eer sy gebozen
 waren / zyn doort sijn eeuwighe voozsieninghe tot
 eeuwighe slendicheyt veroordent. * Wat sullen sy
 comen snateren teghen dese bescherminghe / als
 God hen daerentegen sal tot de kennisse haers
 selfs roepen? Ist dat sy alle upt een verdooven
 massa genomen zyn / so en ist geen wonder dat sy
 der verdoemenisse onderwoort zyn. So en heb-
 ben sy dan God niet te beschuldigen van onge-
 rechticheyt / om dat sy doort sijn eeuwighe oordeel

veroordent zyn tot der doot / tot de welcke sy doort
 haer eygen natuere gelept worden, gelyc sy wil-
 lens of te onwillens gevoelē. Waer upt het oye-
 baer is / hoe verkeert die begerete om tegē te ma-
 teren sy: dewyle sy de oorzake der verdoemenisse
 die sy bedwongen worden in hen selven te beke-
 nen / soecken te dectē en verbergē / op dat sy God
 voozwedende / bevoort wordē. Maer of te schoon
 hondertmael belede dat God de Ruchteur daer
 vā is / het welke seer waerachtich is / so en con-
 nen sy nochtans niet terstont haer schuilt daer
 mede uptwischen / de welke in hare conscient-
 tien gegraven / dickmael voort hare oogen comt.
 4 Weder om segghen sy: Zyn sy niet te vooren
 doort de ordeninge Gods ghepredesineert ghe-
 weest tot de selve verdoventheyt / die nu wordē
 als een oorzaak der verdoemenisse voozgewent?
 Als sy dan doort haer verdoventheyt verlozen
 gaen / soo lyden sy enkellick de straffe dier ellen-
 dicheyt in de welcke Adam is doort Gods pre-
 desinatie ghevallen / ende heeft sijne nacomen
 niet hem daer in getrocken. Is hy dan niet on-
 rechtveerdich dewyle hy sijne creatueren soo
 wredelick bespot? Ick bekenne voozwaer dat
 alle Adams kinderen zyn niet Gods wille tot
 dese ellendige conditie gevallen / tot de welcke sy
 gebonden zyn: Ende dit is het gene dat ick eerst
 septe / te weten / datmen ten eynde moet altyt
 wedercomen tot het goetdenken des Godlic-
 ken willes / wiens oorzaak in God verborghen
 is. Maer hier upt en volcht niet terstont / dat
 God deser valscher beschuldige onderwoopen
 sy. Want wy sullen niet Paulo aldus antwoor-
 den: O mensche wie zyit ghy / die ghy tegen God
 kyft? Sal oock een aertē pot segghen tot sijnen
 potbaker: Waerom hebt ghy wy aldus ghe-
 maecht? Heeft oock den potbaker geen macht
 upt den selve clompe d'een vat te make tot ecre /
 en d'ander tot schande? Sy sullen seggen dat de
 rechtveerdicheyt Gods niet wel also beschermt
 en wort / maer dat daer mede een upvlucht ge-
 nomen wort / gelyck die pleghen / die geen rechte
 ontschuldige en vindē. Want wat schijnt hier
 anders gesept te wordē / dan dat God een macht
 heeft die niet en can verhindert worden / na haer
 bekefte te doē wat sy wil? Maer het is veel an-
 ders: want wat reden cannen wy vzenghen / die
 stercker sy / dan als wy gheboden worden te be-
 denckē wie God sy? Want hoe soude die eenige
 ongerechticheyt doen / die de Richter der werelt
 is? Ist dat het egentlick der godlicker natuere
 toe comt / oordeel te doen / so heeft hy naturellick
 de rechtveerdicheyt lief / en haet de onrechtveer-
 dicheyt. So en heeft dan de Apostel geene listige
 upvlucht gesocht / ghelyck of sy hadde in sijne
 woorden gevangen geweest: maer heeft te ken-
 nen ghegheuen / dat de reden der godlicker recht-
 veerdicheyt hooger is / dan dat sy soude comen
 na menscheleke wyse ghemeten / ofte niet men-
 schelicken vermist ghevact worden. De Apostel
 bekent wel dat de Godlicke oorzaken soo diepe
 zyn / dat alle menschen verstant daer doort ver-
 stonden wordē / als sy soeken daer toe doort te
 vzeken. Maer hy leert oock hoe onbehoorlick
 het is / de wercken Gods tot sulcke een Wet
 te dzinghen / dat wyse souden dooven verwoor-
 pen terstont als wy gheen oorzaak ofte reden
 daer van en vinden. Salomon spreect een
 schoon sententie (de welke nochtans wepni-
 ghe menschen verstaen) te weten: De Schep-
 per aller dingen is groot / ende gheeft den dwa-
 sen ende den overtrederen haren loon. Want hy
 roept upt van de grootheyt Gods / in wiens
 macht het is de dwase en overtreder te straffe /
 hoe

Welck dien
 wille Gods
 sy ende hoe
 men die moet
 aenmercken.

Psal. 51. 6.

2. Antwoort /
 wie eke heeft
 die teoen.

1. God en is
 ons niet niet
 allen schuld-
 dich.
 2. Hy is / ten
 aenten van
 sijne gherecht-
 ticheyt / alle
 die doort de
 zonde verdoov-
 den zyn seer
 billick has-
 tende.

* 3. Alle bes-
 kenne doort
 hie ghevoelen
 ende oordeel
 haerder epgē
 conscientie /
 datse tot den
 doot veroor-
 dent worden
 na dat recht-
 veerdich oort-
 deel Gods.

Teghentwoor-
 pinge. Dat de
 verwoopen
 schijnen tot
 de zonde te
 vooren gheoor-
 dinct te
 wesen.

Stout. 5. 12.

Antwoort.

Declaratie
 der selver.

Rom. 9. 20.

3. nebe.

Antwoort:
 Daerom den-
 tēt des Apo-
 stels ghereck
 beschemt
 wort van la-
 steringhen.

Psal. 45. 8.

Rom. 11. 33.

1. 10. 26. 10.

hoewel hy hen niet en geweedicht synen Geest te geven. Ende de raserte der menschen is wonderlicken groot/ als sy het gene dat onmetelick ende onbegrijpelic is / willen der mate haers verstant's onderwoyzen. De Enghele die in haer ghescheit zijn blijde staende/ noemt Paulus uptvercozen: ist dat stantvasticheit is in het goetduncken Gods gefoudeert/ soo bewijst der anderre Enghele afwijckinge/ dat sy verlaten waren. Van welcke sake men geen ander reden en can voortbyenghen / dan de verwoydinghe/ de welcke in den heymelicken raet Gods verwoyzen is.

5 Lact nu eenighen Manicheus ofte Celestin comen/ om de Godlike voorszieninghe te lasteren: Ick segge niet Paulo/ dan men niet en moet reden daer van gheben / om dat sy dooz haer grootheyt verre boden onse verstant gact. Wat wonder ofte wat ongeschickicheyt is daer in? Willen sy dat de macht Gods alsoo bepaelt sy / dat sy niet en vermoghen nicker te doen dan haer verstant can begripen? Ick segghe niet Augustino dat de Heere menschen ghescheyen heeft / de welcke hy te vozen wiste dat sy sonder twyfel sonden in het verderf gaen: ende dat dit selve gheschiet is om dat hy alsoo wilde. Maer dat het ons niet en betaemt reden te soecken/ waerom hy dat gewilt heeft/ want wy en zijnt niet machrich te verstaen. Ende dat wy niet en behooren te disputeren van den wille Gods of hy rechteveerdich is oft niet: want soo dickmael als van den wille Gods wort ghesproken / soo wort onder synen naem de opperste reghel der rechteveerdicheyt ghenaeemt. Daerom wat wilmen van de ongherechlicheyt vraghen voortbyenghen daer slaerlick rechteveerdicheyt ghesien wort? Wy en moeten ons oock niet schamen den mont der godloosen nae het exempel Pauli alsoo te sloypen/ ende so dickmael als sy bestaen teghen te baffen/ ell selve verhalen ende seggen: 2 Wie zijt ghy/ o ellendige mensche? dat ghy bestaet God te beschuldighen? ende hem daerom beschuldicht / om dat hy de grootheyt sijnder wercken niet en machicht nae uwe plomphoyt? Ghelijck of sijne wercken daerom boos waren/ om datse den vleeche verwoyzen zijn: De ongemeten grootheyt der oordeelen Gods/ is u dooz clare bevindinghen bekent. Ghy weet dat sy ghenaeemt worden een diepe afgront: nu overdenckt de cleynheyt uwes verstant's of het can vaten dat God by hem selven heeft voozghenomen. Wat zijt ghy dan daer mede geholpen dat ghy dooz uyt sinninghe onder soeckinghe u selven verstinckt in den afgront/ de welcke u sal (geijck u de reden selve bewijst) dootlick wesen. Waerom en wort ghy niet ten minsten ghedwongen dooz eenighe vrees upt het gene dat de Historie Jobs ende oock de boecken der Propheeten/ van de onbegrijpelicke wysheyt Gods/ en grouwelicke moghentheyt vercondighe. Ist dat uwe gheest oprechtich is / soo en schaemt u niet den raet Augustini aen te nemen. O mensche (sejt hy) verwacht ghy antwoorde vā my? Ick ben oock een mensche. Daerom laet ons beyde dien hoorzen/ die sejt: O mensche wie zijt ghy: beeter is een getrouwe onwetentheyt/ dan lichtveerdighe wetenschap. Soeckt verdiensten: soo en sult ghy niet anders vande dan straffe. O hoochheyt? Petrus verlaet: de rober geloofst. O hoochheyt? Soekt ghy reden? Ick sal nu verfricken van de hoochheyt. Arguweert ghy / ick sal nu verwonderen: disputereet ghy ick sal gelooven. Ick sie de hoochheyt: uken comie tot de diephoyt niet. Paulus heeft gerust om dat hy verwonderinge

ghedwonden heeft. Wy noemt de oordeelen Gods ondoozsoeckelick: ende zijt ghy gecome om die te doozsoecken? Wy sejt dat syne weghen onspreeklick zijn: ende wilt ghy die spreuen? Wy en sulsen geenē voortganc doē niet voozder te gaen: want wy en sulen haerder stonticheyt niet geuoelich doen / ende de Heere en heeft gheen ander bescherminghe noodich/ dan die hy dooz synen Geest gebuyckelt heeft/ die dooz den mont Pauli heeft ghesproken: Ende wy ontleeren wel spreken als wy af laten met God te spreken.

6 Daer comt oock een ander tegenwoydinge upt godlooyheyt / de welcke nochtans niet so seer en dient om God te beschuldighen/ als om den sondaer te ontschuldighen: hoewel de gene die van God verdoemt wort/ en can niet anders dan ten laesten met des Richters schande gherechtveerdicht worden. So snatere dan de ongherechliche tonghen teghen God albus: Waerom soude God die dinghen den mensche tot zonde rekenen/ der welcke noot hy hen dooz syn predestinatie heeft op gelejt? Want wat sonden sy doen? Sonden sy stryden teghen het ghene dat hy verozdent heeft? Sy soude dat te vergerfs doen/ dewyle sy het gancschelick niet en souden conuen doen. Soe en ist van gheen recht dat sy om die dinghen ghestrast worden/ der welcke voozneeste oorzake is in de predestinatie Gods gelegen. Ick wil nu hier onthoude van de bescherminghe/ de welcke de oude Leeraers ghenemlick ghebuycken/ te weten/ dat de voozwetenschap Gods niet en verhindert dat de mensche geacht worde sondaer te zynen: dewyle God niet syn quact/ maer haer quact voozsiet. Want het ghekanf en soude hier mede gheen eynde hebben: maer sy souden eer segghe/ dat God nochtans dat quact dat hy voozsach/ hadde moghen verhindern hadde hy gewilt: ende dat hy den mensche heeft niet voozghenomen raet tot dit eynde ghenaeckt / om dat hy hem soude alsoo op der aerde vraghen/ dewyle hy het quact niet verhindert en heeft. Ist dat de mensche is dooz de voorszieninghe Gods tot dese conditie ghescheyen/ om dat hy daer na soude doen al wat hy doet/ so en moet het hem tot geen schult gerekent worden/ dat hy niet en can ontvlicen / ende dooz den wille Gods aenneemt. Daerom laet ons sien hoe dese knoop mach te rechte ontdaen worden. Ten eersten moet het by alle mensche vast ende seker zyn/ dat Salomon sejt/ te weten/ dat God alle dinghen heeft ghescheyen om sijns selfs wille/ ende oock den godloosen tot den quaden dach. Siet dewyle de beschickinge aller dinghen in de hant Gods is/ ende dewyle de macht des doots ende der salicheyt by hem is / soo ordineert hy't alsoo met synen raet ende wille / dat daer menschen ghebozen worden/ die van des moeders buyck aen zyn sekerlick der doot overghegeven/ op dat dooz haer verderf/ den naem Gods gheprezen worde. Ist dat yemant wil seggen/ dat sy dooz de wetenschap Gods niet en worden dooz noot ghedrougen/ maer eer niet sulcke conditie van hem ghescheyen zijn / om dat hy haer toe comende boosheyt te vozen gesien heeft: die sejt wel wat/ maer niet al. De oude Leeraers plegē wel wat onder tusschen dese antwoorde te ghebuycken/ maer ghelijck of sy twyfelden. Maer de School-leeraers zyn daer in gerust/ ghelijck of gheen dinc en soude daer teghen ghebocht worden. Ick wil gheerne belijden dat de voozwetenschap Gods alleen geenē noot den creatueren aen en byngt / hoewel sy niet alle daer in oer een en comen: want daer zyn sommighe die willen dat sy oock de cause der saken sy.

Rom. 11. 33.

De 3. Tegenwoydinghe: God en behoort niet toe te rekenen den menschen dat te zonden/ der welcke noot hy dooz syn predestinatie heeft op ghelejt.

De eerste antwoort berouwen Schuywees/ die niet vooz swack hondt. Sieden waerom.

22ov. 16. 4. Psal. 75. 8.

De tweede antwoort heeft oock niet veel crachts.

1. Tim. 5. 21.

De selve antwoort is bevesticht met de auctoriteit van Augustinus.

Epil. 106.

Trem sy wort in een schoone maniere van een ghemaeckte verfoe verclaert. Rom. 9. 20.

Psal. 36. 7.

Ende niet de heerliche spreucke van Augustinus bevesticht. August. de verb. Apost. Sem. 20. Rom. 9. 20.

G nij Daer

De derde antwoort/ welke Valla heeft voorgeleest/ is goet ende dā wercken.

Maer my dunckt dat het Valla (die nochtans anders in de Schryftuere niet seer wel geoeffent was) beter ende voorsichtlicher verstaet heeft: de welke bewijst dat dese strydt te vergheefs is/ om dat het leven ende de doot meer wercken sijn des willes/ dan der voorsz. wetenschap Gods. Waert dat God de geschiedenissen der menschen voorsz. sage alleenlick/ en niet oock dooz sijn goetduncken en schickte ende oorz. merde/ dan en soudden niet sonder oorz. sake vraghen/ wat noot sijn voorsz. wetenschap aen byachte. Maer dewyle hy het gene dat te comē staet/ niet anders te voren en siet/ dan om dat hy't verorz. dent heeft/ dat het also soude geschien: so ist te vergheefs dat men vā de voorsz. wetenschap Gods kyft/ als het openbaer is/ dat alle dingen meer gheschien dooz sijn oordenighe ende wille.

Het eerste te ghespreken/ dat van God niet en was besloten/ dat Adam dooz sijn afwijckinge soude berloof gāen/ wā mensche sijn wāderent te weten/ met bewyredere/ welke genomen sijn van het ende der seppinge/ van Gods onbegrepenke almachtichent wylhept ende ge- rechtichept.

7. Sy segghen datmen dit niet en vindt met woorden uptghedruickt/ dat het van God verorz. dent is/ dat Adam soude dooz sijn afwijckinge vergaen. Maer dat is ghelijck of die selve God/ van den welcken de Schryftuere betuyt dat hy doet al wat hy wil/ de alderbeste synder creatueren gheschepen hadde tot een onseker ende twyfelachtich eynde. Sy dichten dat de mensche een vry goetdunckē hadde/ so dat hy mochte sulcke fortunē hebben als hy wilde: maer dat God niet verorz. dent en heeft/ anders dan dat hy de mensche soude handelē na sijn verdienste. Ist dat sulck een eranch ghedichtsel wort aengenomen/ waer sal de almogentheyt sijn/ waer dooz hy na sijnen verborge raet/ de welke geen ander oorz. sake en heeft/ alle dunck regeert: Maer of sy willen ofte niet en willen/ de predestinatie bewijst haer in Adams nacomers. Want het en is niet natuerlich gheschiet/ dat alle menschen sijn van der salicheyt afgeballen/ dooz eens vaders schult. Wat verhindert hen te bekennen van eenen mensche/ dwelck sy oock tegen haren wille/ bekennen van het gantsche menschelelike gestachte? Want wat souden sy te vergheefs uptvlucht soeken? De Schryftuere roept dat alle menschen sijn in eens menschen persoon tot de ewighe doot overghegheven. Ende dewyle dit niet en can de natiere toegheschrieben worden/ soo ist claer/ dat het dooz den wonderliken raet Gods geschiet is. Het is veel te ongeschicht dat dese goede beschermers der rechtverdiecht Gods/ sijnven dooz een stroo staende/ ende hooghe baltken wel over sijnzigen. Ick vrage noch eenmael: Waer dooz ist gheschiet dat so vele volcken niet hare kinderen sijn dooz Adams val tot de doot gheballen/ sonder remedie/ anders dan om dat God het also ghewilt heeft: Hier moeten de tongen stom worden/ die anders so clapperich sijn. Ick bekene wel dat het een groot welick oordeel is/ nochtans en sal niemant conuen versaken/ dat God te voren ghelweten heeft wat eynde de mensche soude hebben/ eer hy hem maecte/ ende dat hy't daerom heeft te vore geweten/ om dat hy't dooz sijn voornemen alsoo verorz. dent hadde. Ist dat yemant hier de voorsz. wetenschap Gods beschuldicht/ die doet liechtberedichlic ende onwyselick. Want ick bidde u/ wat ist dat de hemelsche Richter soude beschuldicht worden/ om dat hy ghelweten heeft wat gheschien soude? Ist dat daer enige rechtverdighē ofte tierliche clage is/ die gaet de predestinatie aen. Het en moet oock niet ongheschiedt noch wonder schijnen dat ick segghe/ te weten: dat God niet alleenlick den val des eersten mensches/ ende daer in oock den val der nacomerē te voren gesien/ maer oock nae sijn goetduncken verorz. dent ende beschickt heeft. Want ghelijck

Rom. 5. 12. 16

het tot sijn wijshēyt die/ dat hy al wat geschien sal/ te voren in eer: alsoo dient het tot sijn macht/ dat hy alle dunck dooz sijn hant regeert ende maect. Ende Augustinus verclaert oock dese salie seer wel/ ghelijck vele andere. Wy behyden seer salichlick dat wy seer wel ghelouven/ dat God ende de Heere alre dinghen/ die alle dinghen seer goet gheschepen heeft/ ende te voren wiste dat quade dinghen souden upt goede comen/ ende wiste dat het meer tot sijn seer almoghende ende macht diende het quaet tot goet te veranderen/ dan het quaet niet te laten sijn: dat dese seggheich/ het leven der Enghele/ ende der menschen heeft alsoo verorz. dent/ dat hy daer in heeft eerst bewesen/ wat het vrye goetduncken vernoz. te/ ende daer nae wat de weldaet synder ghenade/ ende het oordeel synder rethverdiecht vermochte.

8. Hier nemen sy wederom haer uptvlucht tot het onderschept des willes ende der toelatinge/ ende willen segghen dat de goddeloose verlorē gaen dooz de toelatinghe/ maer niet dooz den wille Gods. Maer waerom sal hy't toelaten/ anders dan om dat hy't alsoo wil? Hoewel dat selve en is oock in hem selven niet ghelouwelick dat de mensche is tot het verderf gecomen dooz de cuechel toelatinghe/ ende niet dooz eenighe oordenighe Gods: Gelyck of God niet verorz. dent en hadde wat conditie hy wilde dat sijn creatueren souden hebben. Daerom en twyfelē ick niet met Augustino eendoudeleick te bekennen/ dat de wille Gods is de noot der dinghen/ ende dat het ghene dat hy wil/ niet noot salichlick geschien/ ghelijck de dinghen waerachtichlick geschien sullen/ die hy te voren gesien heeft. Nu ist dat de Pelagianen/ ofte Manicheen/ ofte Anabaptisten/ ofte Epicienen (want tegen dese vierseren hebben wy in dese handelinghe te doene) ons tot haren ende aller godloosen ontschuldighe den noot vooz woopen/ met den welcken sy upt de predestinatie ghedronghen worden: so en brenghen sy niet vooz dat tot der salie bequaem is. Want ist dat de predestinatie niet anders en is dan een beschuldinghe ende bedelinghe der Godlicker rechtverdiecht/ de welke wel verborghen/ maer nochtans onstraffeck is: soo ist seker/ dat haer verderf/ in het welcke sy dooz de predestinatie vallen/ seer rechtverdiech is: want het is seker/ dat sy dier conditie niet onweerdich en waren/ tot de welke sy geybede stueert worden. Woven desen/ haer verderf hangt alsoo aen de predestinatie/ dat de cause ende materie daer van/ in hen selven gevonden wort. Want de eerste mensche is gheballen/ om dat God dat oordeelde alsoo mit te sijn: waerom hy't alsoo gheoordeelt heeft/ dat is ons verborgen. Nochtans ist seker/ dat hy't niet anders geoordeelt en heeft/ dan om dat hy sach dat de eerlicheyt sijn naemē dier dooz te rechte verclaert wort. Als men de eerlicheyt Gods hoort meldē/ so moeten op sijn rechtverdiecht dencken. Want het moet rechtverdiech sijn/ dat lof verdient. So valt dan de mensche dewyle het de voorsz. ninge Gods alsoo verorz. dent: maer hy valt dooz sijn eyghen ghebreck ende sepl. De Heere hadde weynich te voren verrondicht/ dat al wat hy ghedaen hadde/ seer goet was. Van waer heeft dan de mensche die boosheyt/ dat hy van sijnen God afwijet: op dat me niet en soude der seppinghe toeschyven/ soo heeft de Heere dooz sijn ghetupgenisse gheseyen/ al wat hy in den mensche ghegheven heeft. Soo heeft hy dan sijn natiere/ de welke hy van den Heere supver ende goet ontfanghen heeft/ dooz sijn eyghen boosheyt

Item niet de heerliche ghe- tunghem Augustini. Enche. 1. Lamer. 1.

Het 2. tege- spreken (dat de goddeloose dooz toelatinghe ende niet dooz de wille Gods berloofen wort beantwoort.

Lib. 6. de Gen. ad heeraam, cap. 15.

Jurebe.

1. Antwoort/ genomen upt de beschuldighe van de predestinatie.

2. Antwoort: Van de aenmerckinge des gewiltigheits Adams/ ende der eeren Gods.

Gen. 1. 31.

Gen. 1. 27. ende 3. 6.

heyt verdooven: ende door sijnen bal alle sijne naecomers met hem tot verderf ghetrocken. Daerom laet ons in de verdooven natuere des mensches / de claer oorzaak der verdoemnisse aenmercken die ons naerder is / liever dan de verdoogen ende gantschelicke onbegrijpelicke oorzaak in de predestinatie Gods soeken. Ende en laet ons niet schamen / onse vermist der ongheheten wgsheyt Gods soo verre te onderwoopen / dat het haer in vele verdoogenheden wijcke. Want in dinghen die men niet en can noch mach weten / is het goet onwetende te zyn: ende de begherte om sulcx te weten / is eenen aert der wtsinnicheyt.

En Gods lighe vermaninghe. Rom. 5. 14. 15.

Teghensprekinghe. Antwoort.

9 Moghelic sal penant seggen / dat ick noch niet woogtghewacht en hebbe / waer door de schandelicke ontschuldighge mach wederlept worden. Ick bekenne dat dit sels niet en can gheschien / maer de godloosheyt sal altyts grimmigen ende teghen murmureren: nochtans meyne ick ghenoech gheseyt te hebben / niet alleenlick om het teghenspreken / maer oock om de woogtwendighge te bekenen. De verwoyene willen sondighende ontschuldich zyn / om dat sy den noot tot sondighen niet en connen ontgaen: woogtmelick / dewyle hen door de ordeninghe Gods / sulcke noot op gheseyt wort. Maer wy segghen / dat sy daer door niet te rechte ontschuldich en worden: want de ordeninghe Gods door de welke sy clagen dat sy daer door tot het verderf verdovent zyn / heeft haer rechtveerdicheyt / de welke ons wel onbekent is / maer nochtans seer seker is. Waer upt wy besluypen / dat sy niet quaets en liden dat hen niet door rechtveerdicheyt oordeel Gods aenghedaan wort. Boven desen leeren wy / dat die verkeerdelick doe / die om den woogtponck haerder verdoeminge te vinden / hare ooggen na de verdoogenheyt des raets Gods slaen / ende de verdoovenheyt haerder natuere door de vingheren sien / waer upt haer verdoeminghe waerachtichlick comt. Dese verdoovenheyt en connen sy Gode niet toe schryven / om dat sy sijnder scheppinghe ghetuyghenisse gheeft. Want hoewel de mensche is door de ewighe woogtsieninghe Gods tot die ellendicheyt gheschapen / der welcher sy onderwoopen is: soo heeft sy nochtans de materie daer van upt hem selven / ende niet upt God: want de mensche en is door gheen ander oorzaak alsoo verdooven / dan om dat sy van de supber scheppinghe Gods is afgheweken / ende veraert tot boose ende onreyn verkercheyt.

3. Tegenwoopinghe. Wat de lere van de predestinatie volcht / dat God soude zyn een aennemer der personen.

10 Doort / onse tegenstrijders lasteren de predestinatie niet noch een ander ongeschickheyt. Want dewyle wy het alleenlick den goetdunchen des Godlicken willes toeschryven / dat de ghene die God tot ersghenamen sijns rycs aen neemt / worden upt het alghemeyn verderf verlost: daer upt besluypen sy / segghende / dat dan daer uptneminghe der personen is / het welke de Schryftuere alomme verlaet. En dat dan de Schryftuere teghen haer selven stryft / ofte dat in de verkiefsinghe Gods de verdiensten aenghesien worden. Ten eersten / de Schryftuere seyt op een ander wijse dan sy oordeelen / dat God gheert uptnemer der personen en is: want niet dat woort persoon, en verstaet sy niet eenen mensche / maer die dinghen die in den mensche gesien worden / ende plegen gonste / genade / ende weerdicheyt te veruyghen / ofte haet / verachtighge ende schande aen te bringhen: Ghelijck goet / rijdom / macht / edelheyt / overheyt / vaderlant / schoonheyt / etc. Icten in armoede / gebreke / onedelheyt / onreynicheyt / verstaet / etc. Alsoo lee-

1. Antwoort. Dat aenneminghe der personen.

ren Petrus ende Paulus / dat de Heere geef uptnemer der personen en is / om dat sy gheen onverscheyt en maect tussche de Joden en Grieken / soo dat sy alleenlick om der natien wille / soude den eenen verwerpen / ende den anderen aennemen. Also gebruyckt Jacobus oock de selve woorden / als sy wil betuyghen / dat God in sijn oordeel niet en vzaecht na rijckdom. Maer Paulus spreckt op een ander plaetse aldus / dat God niet in het oordeel de vryheyt / ofte dienstbaetheyt des mensches niet aen siet. Daerom en sal daer in geet tegenstrijdinge wesen / als wy seggen dat God na het goetdunché sijns welbehagens / sonder eenige verdienste verkieft tot kinderen die sy wil / de andere verwoyende. Roets rās mach de sake aldus verlaet woort / op dat hen te volcomeliker voldae worde. Sy vzaegen hoe het comt dat God upt twee die in de verdienste geet onderscheyt en hebbe / den eené woogt hy gaet in sijn verkiefsinghe / ende den anderé aennemt. Ick vzaege hen wederom / of sy meynen dat in den gheuen die van God aenghenomen wort / yet sy waer door Gods herte tot hen bewecht wort: Ist dat sy (gelijck het noodich is) bekennen dat daer niet en is / so sal daer upt volgen / dat God den mensche niet aen en siet / maer upt sijn goetheyt oorzaak neemt / waerom sy hen goet doet. Daerom dat God den eené mensche verkieft / ende den anderen verwoypt / dat en come niet door het aensien der menschen / maer alleenlick upt sijn barmherticheyt: der welcher het moet vry zyn / haer selven te vertoonen ende bewijzen / waer ende wannere sy wil. Want wy hebben erghens / dat van den beginne aen niet vele edele / ofte wijse / ofte eierliche menschen geroepē en zyn / om dat God de hooverdicheyt des bleefchs soude vernederen: soo verre ist dat sijn gonste soude aen personen ghehouden zyn.

Art. 10. 34. Rom. 2. 10. Gal. 3. 28. Jacob. 2. 5. Col. 3. 25. Ephes. 6. 9.

2. Antwoort. Waer in be-roont wort dat het niet met allen menschen malcans deren segt.

Vide August. libro ad Rom. 2. cap. 7.

1. Col. 1. 26.

11 Daerom beschuldigen sommige seer valschelicke God van ongelijcke rechtveerdicheyt / dat sy in sijn predestinatie niet de selve wijse en ghebruyckt over alle menschen. Ist dat sy (segghen sy) alle menschen schuldich vindt / soo laet hem alle menschen straffen: ist dat syse alle onschuldich vindt / soo laet hem van allen de strenghicheyt sijns oordeels wech nemen. Maer sy handelen met God / gelijck of hem de barmherticheyt verboden ware / ofte gelijck of sy moest sijn oordeel gantschelic verlaten als sy wil barmhertich zyn. Wat ist dat sy beghereen / te weten / dat de menschen alle te ghelijcke gestraft worden / ist dat sy alle schuldich zyn. Wy bekenen dat alle menschen schuldich zyn / maer segghen dat de barmherticheyt Gods / sommigen te hulpe comt. Sy segghen: Laet de barmherticheyt allen te hulpe comē: maer wy antwoorden dat het recht is / dat sy oock straffende bewijse hem selven eeten rechtveerdigen Richter te zijne. Als sy dit niet en willen lide / wat doen sy dan anders / dan dat sy soeken God te beroodven van de machte om te ontfermen: ofte pinners alsoo hem toe laten barmhertich te zijne / dat sy sijn oordeel gantschelic verlate. Daerom comen dese sententien Augustini seer wel over een / te weten dese: Dewyle in den eersten mensche de gantsche maffe des menschelicken gheslachts / is in de verdoemnisse geu allen / so zyn de vaten die daer upt gemaecte worden / tot eere / niet vaten der eyghener rechtveerdicheyt / maer der Godlicker barmherticheyt. Ende dat andere ghemaeft worden tot schande / dat en moet men niet der ongherechticheyt / maer de oordeelen Gods toeschryven / etc. Dat God den genen die sy verwoypt / behoortlike straffe ver-

Teghsprekinghe. De sondares zyn in ghemenen met eden ghelijcke straffe te straffen: ofte anders sijn is Gods rechtveerdicheyt onghelick. Antwoort.

Rom. 5. 20.

Weberlegginge van een Inrede / welke he bedericht is met de spreucken Augustini.

Eph. 1. 6. De predest. & gratia.

ghelt:

De bona perfer-
ver. cap. 12.

gelt: ende den gemen die hy roept onverdierende
 genade geeft: daer in woert hy van alle beschul-
 dinghe bevrijt/ dooz de ghelijckenisse eens men-
 schen die ghelt vprghevoert heeft/ in des wel-
 kes macht het is/ den eenen te vergheven/ ende
 van den anderen de schuld te effschen. So mach
 dan de Heere oock ghenade gheven wie hy wil/
 om dat hy barmhertich is: ende niet allen ghe-
 ven om dat hy een rechtveerdich Richter is.
 Als hye sonninghen gheeft diese niet en verdie-
 nen/ bewijst hy sijn onverdierende ghenade: ende
 als hy sommigen geeft dat sy verdienen/ so ver-
 claert hy wat alle menschen verdienen. Want
 als Paulus schrijft / dat God heeft alle dunck
 onder de zonde besloten / om dat hy soude aller
 ontfenken: soo moet oock daer by staen/ dat hy
 niemande schuldich en is/ om dat niemant hem
 oest gegeven en heeft/ soo dat hy soude moghen
 vrcghedinghe effschen.

1 Tim. II. 32.

4. Tegenwoor-
pinghe. Dese
leere brenge
mede een soz
gheloofcheit
ende godde-
loofcheit.

12. Boven desen willen sy de predestinatie te
 niere maken/ waerlich claghende dat alle sozely-
 buldicheit ende begheerte in goet te doen/ te ne-
 der valt so lange als de predestinatie staet. Wat
 wie isser (segghen sy) die hoozende dat hem dooz
 het eeuwighe ende onveranderlike vooznemen
 Gods is sekerlich het leven ofte de doot veroz-
 dent/ niet en sal tersfont comen te denken / dat
 daer niet aen ghelegghen is/ hoe hy hem selven
 draecht: dewyle dooz sijn werck de predestinatie
 Gods niet en can verhindecr ofte ghevoozdert
 worden? Also sullen sy alle hen selve werch wo-
 zen/ ende als vertwysfelende vallen daer sy dooz
 haren lust ghedreven worden. Ende voozwac
 sy en lieghen niet geheel: want daer sijn sommi-
 ge swijnen/ die de leere der predestinatie niet dese
 schandelicke lasteringen ontcrnigen/ ende oock
 onder dat deksel alle vermaninghen verwoz-
 pen. Sy segghen: God weet wat hy eenmael
 verozdent heeft te doen. Ist dat hy ons de sa-
 licheit verozdent heeft/ so sal hy ons te sijn ty-
 de daer toe brengen: ist dat hy de doot verozdent
 heeft/ soo sonden wy te vergeefs daer teghen ar-
 beyden. Maer als de Schryftuere ghebiet niet
 hoe veel meerder erbidinge ende vrcse Gods/
 men behoort van sulcke groote verbozgentheyt
 te denken/ soo onder wyft sy oock de godsalighe
 op een veel ander verstant/ en wederlept vqua-
 melich sulcker menschen ongeschickheyt. Want
 sy en verhaelt de predestinatie niet / om dat wy
 sonden ons selven tot stouticheyt oprchte/ ende
 mit roeckeloofse lichebeerdicheyt bestaen de on-
 toeganchelicke secreten Gods te ondersoeken:
 maer veel meer om dat wy vernedert ende ver-
 ootmoedicht zijnde/ sonden leeren vooz sijn ooz-
 deel beven/ ende sijn barmherticheyt pussen: die
 eynde sullé de geloovigen sien. Maer die stricken-
 de grinninge der swijnen/ woert behoozlic van
 Paulo bedwongen. Sy seggen dat sy gheruste-
 lick in zonden voozgaen: want ist dat sy upt den
 ghetale der uptverzozenen sijn / soo en sullen de
 zonden hen niet verhindecr en tot den leven ghe-
 bracht te worden. Maer Paulus leert/ dat wy
 verzozen sijn tot dit eynde/ te weten/ op dat wy
 een heyligh ende onbesleekt leven leyden. Ist
 dat de heylicheit deo levés is het eynde der ver-
 kiesinghe/ soo moet sy erachtiger sijn om ons te
 verwerken tot blvmoedighe bedenkinghe ende
 oeffeninghe der godsaligheyt/ dan tot een deksel
 ende voozwendinghe der luycheit. Want dese
 dinghen sijn seer wijt verscheyden / te weten/ de
 goede werken verlaten om dat de verkiezinghe
 tot salicheit ghenoech is: ende dat wy verzozen
 worden om in de oeffeninge der goeder werken
 te arbeypden: Daerom laet varen sulcke lasterin-

1. Antwoort.
Eis waer-
ten aenken
dan sommis
ghe bevoz-
penen.

2. Antwoort:
Genome van
het eynde der
Schryftuere/
waer toe sy
dese leere
vooztelc.

3. Antwoort:
Ghemomen
van de auto-
riteit des
Apostels.

Ephes. I. 4.

4. Antwoort:
Genome van
het eynde es
oogheinerck
der berkieun-
ghe.

gen/ die de gantsche oordeninge der verkiezinghe
 qualick verheere. Dooz dat sy hare lasteringen
 voozder uptstrecken/ segghende: dat de ghene die
 verwozen is / soude arbeyp te vergheefs doen/
 waert dat hy arbeypde/ om niet onnoofselheyt en
 oprechticheit des levens/ Gode aenghenaem te
 worden: daer in woert sy van seer onbeschaem-
 de leugenen overtuyt. Want waer upt soude
 sulcke oeffeninge connen comen/ anders dan upt
 de verkiezinge. Want alle die vpr der godloofen
 getal sijn/ ghelijck sy vaten sijn tot schande ghe-
 maect/ also en laten sy niet af den toozn Gods
 dooz gheduerige zonden te verwerken/ ende niet
 clare teerkenen dat oozdeel Gods dat mit teghen
 hen gegeven is/ te bevestigen: soo verre ist dat sy
 sonden te vergheefs teghen hem stryden.

En godde-
loofse Heere/
woert be-
niet-
woort.

13. Nochtans woert dese leere van andere vooz-
 felick ende onbeschaemdelick gelastert/ ghelijck
 of sy alle de vermaninghen tot oprechticheit
 des levens te niere maecte. Om welcker salien
 wille Augustinus vooztijden in grooten haet
 quam/ den welcken hy afwyscht in sijnen boeck/
 genaemt De correptione & gratia ad Valenti-
 num. Dooz den welcken alle godsalige ende leer-
 ticke menschen die hem lesen/ sullé lichtelick ge-
 stile worden: maer ick sal nochtans hier wat
 verhaelen / dwelck den ghenen die rechtinnich
 sijn/ sal ghenoech doen. Wy hebben boven ghe-
 sien hoe clare ende openbare een vrccondigher
 der onberdiender verkiezinghe Paulus zy: maer
 heeft hy daerom cout ende traghe gheweest int
 vermanen? Laet dese vperighe menschen sijn
 ernsticheit vergelijcken niet de hare: men sal sy
 in hen binden als inense wil niet de engeloobe-
 liche vpericheit Paulo vergelijcké. Ende vooz-
 waert dese grootrede neemt alle swaricheit ende
 twyselinge werch/ te weten/ daer hy seyt/ dat wy
 niet gheroepen en sijn tot oncrpicheit/ maer
 om dat een pghelick sijn dat soude besitren in
 ere/ etc. Bové desen/ dat wy sijn Gods maectsel/
 geschapen tot goede wercké die hy bereyt heeft/
 om dat wy daer in wandelen sonden. Sonna/
 die een wepnich geoeffent sijn in Paulo/ die sul-
 len sonder langhe bewysinghe wel verstaen/ hoe
 bequamelick hy die dinghen bereenick/ die dese
 menschen dichten dat sy teghen malcanderen
 stryden. Christus ghebiet in hem te gheloo-
 ven: en nochtans en is sijn beschrijvinge niet valsch/
 noch sijnen ghebode contrarie / daer hy seyt:
 Niemand en can tot my comen/ anders dan die
 het van mijnen Vader ghegheven is. Soo laet
 dan de vercondinge des woortz hare loop heb-
 ben/ op dat de menschen daer dooz tot het geloov-
 ve ghebracht/ ende niet geduerigen voozganck
 in volhardinge behouden. Maer dat men noch-
 tans de hemnisse der predestinatie niet en ver-
 hindere / op dat de ghene die ghehoofsaem sijn/
 hen selven niet en verhooverdigghen/ ghelijck of
 sy't van hen selven hadden / maer in den Heere
 roemen. Christus en seyt niet sonder oozfalic:
 Wie oozen heeft om hoozen/ die hooze. Daerom
 als wy vermanen ende pzedicé/ so zyn die gcer-
 ne ghehoofsaem die oozen hebben: ende in de ge-
 ne die grene oozé en hebbé/ woert verbult dat ge-
 schryv stae: ' Op dat sy hoozede niet en hoozé.
 Augustinus seyt: ' Daerom sonde dese hebben/
 ende die niet? Wie heeft den sin des Heeren be-
 kent? Salmen daerom verlaten dat openbare
 is/ om datmen niet en can begriypen / dat ver-
 bozghen is? ' Dit hebbe ick ghetroutwelick upt
 Augustino vooztghebracht: maer dewyle mo-
 ghelick sijne epgheene woorden meer autoziteyt
 sullen hebben dan de mijne/ wel aen laet de selve
 woorden vooztzenghen / die by hem ghelesen
 worden.

De laste te-
ghenwozpin-
ge hangende
aen de vooz-
gheide/ woert
een elick be-
antwoort vrc-
de boecké Au-
gustin/ welcke
ke de belev-
dinghe Pauli
enre de leere
Christi (sa-
men bergheert
heest / waer
niet e hy soo-
dange tegen
wozpinghe
wederlept.

1. Thes. 4. 7.

Ephes. 2. 10.

Joan. 6. 44.
ende 65.

Matth. 13. 9.

1. Esai. 6. 9.

Joan. 12. 49.

Matth. 13. 14.

1. Marc. 4. 12.

2. Antwoort.

Waer in dat

Augustinus

selve inghe-
voert woert/
welcke de la-
stere is/ niet
leere weber-
lept.

* Lib. de bono
perfer. cap. 13

worden. Of schoon (sept hy) sommige dit hoorende/woyde tot luyheyt en slapericheyt verandert / ende om arbeyt te blien / ende wellust te hanteren gheneghen zijnde/ hare begeerlicheden volghen: salmen daerom meynen dat het valsch is dat van de boozwetenichschay Gods geseyt is? Ist niet also/ dat de gene die God te voren gheluwet heeft / dat sy souden goet wozen/ sullen goet wesen / hoe groot de boosheyt oock is daer in sy nu wandelen: ende dat de ghene die hy te voren gesien heeft dat sy sullen quaet wozen/ sullen quaet wesen / hoe groot de goetheyt oock is daer in sy nu ghesien worden? Salmen dan om dusdanige oorzaken/ versaken ofte verswijghen het ghene dat van de boozwetenichschay Gods waerachtichlyk gheseyt wort? booznemelick als men sulcx verswijghende/ valt in andere dwalinghen? Oorzake om de waerheyt te verswijghen (sept hy) is een ander dinc dan de noot om te seggen dat waer is. Het ware lanc te soeken alle de oorzaken die daer zijn om de waerheyt te verswijghen: onder de welke nochtans dit een is/ te weten/ op dat de ghene die het niet en verstaen/ niet erghet en wozen/ dewijle wy de ghene die het verstaen willen gheleerder maken. Sulcke en wozen wel niet gheleerder als wy hier van spreken / maer sy en wozen oock niet booser. Maer of schoon de waerheyt dat mede byachte dat de ghene diese niet en verstaet/ als wy daer van spreken / booser woede: ende de ghene diese verstaen can/ schade lede als wyse verswijghen / wat meynen wy dat ons te doene staet? Sullen wy niet moete de waerheyt segghen / op dat het die vate die het can baten: liever dan de waerheyt verswijghen/ so dat se niet alleenlich noch d'een noch d'ander niet en verstaen/maer oock dat de verstaendichste erger woze: dooz den welken waer dat hy't hoorde ende verstonde / oock vele andere mochten gheleert wozen. Ende willen wy niet segghen/ dat wy na ghetuygenisse der Schryftuere mochten seggen/ te weten/ bysende dat de ghene diet niet en can baten/ gectegert woze als wy't spreke: ende wy en byelen niet/ dat de gene die de waerheyt can baten/ sal mogelijk dooz onse swijghen/ in te leugenen ghevangen wozen. Ten laetsten verbaet hy dese sententie coztelicker / en bevestichtse clarclicher/ segghende: Daerom ist dat de Apostelen ende de Leeracrs der Gemeente die daer nae ghevolcht zijn/ bepde dese dinghen ghedaen hebben/ te weten / dat sy van de eenwighe verkiefinge Gods godsalichlyk geleert / ende de gebozighe onder den regel des godsalighen leuens behouden hebben: hoe comt dat dese nieuwe Leeracrs dooz de macht der onderwinneslicher waerheyt overwinnen zijnde / meynen wel ende recht te segghen/ datmen het gene dat van der predestinatie gheseyt wort/ hoewel het waer is / nochtans niet en moet den volcke vercondighen? Jaemen moet het gantschelick vercondighen / op dat die hoorde die ooren heeft om hoorzen. Ende wie heeftse anders dan de gene diese heeft ontfangen van den genen diese beoose te geben? Nu de gene diese niet ontfanghen en heeft/ laet hen de goede leere verwozpe/ maer laet daerentusschen den genen diese vaet / nemen ende dincen/ laet hem dincen en leden. Want ghelijck de Godsalicheyt ende goede wercken moeten ghepredeicht wozen / op dat God behooslich gheert ende gedient woze: alsoo moet oock de predestinatie ghepredeicht wozen / op dat de ghene die ooren heeft om te hoorzen / op God roeme van de ghenade Gods / ende niet op hem selven.

14 Ende nochtans ghelijck dese Godsalighe man een sonderlicke begreete hadde om de Gemeente te stichren/also maericht hy oock de wise van leeren/ dat hy voorzichtiglyk so verre hem moghelich is/ de ergeruse vliet. Want hy vermaent dat het gene dat waerachtichlyk gheseyt wort / oock can bequaemelick gheseyt wozen. Ist dat penant het volck aen spreekt/ seggende albus: Ist dat ghy niet gheloof/ dat geschiet daerom dat ghy nu sijt van God tot het verberf verordent/ die en voede niet alleenlich luyheyt/maer gheeft oock der boosheyt toe. Ist dat penant/ oock van den oecomende tijt spreekt/ seggende: dat de gene die het hoorzen/ niet en sullen gheloooven/ om dat sy verwozen sijn: dat sal meer verbloechinghe wesen dan leere. So wil Augustinus niet sonder oorzake/ dat sulcke menschen als onwise Leeracrs/ ofte ongheluchighe Prophten/ van de Gemeente verwozen wozen. Hy hondt wel op ee ander plaecte staende/ datmen moet waerachtichlyk achtē/ dat de mensche dan eerst dooz berispinge boozgankli doet/ als die hem barmhertich is ende helpt / die de gene dien hy wil doer boozgankli doe oock sonder berispinge. Maer waerom desen albus/ ende den anderen alsoo geschiet/ het is verre dat wy souden segghen dat de potaerde beschoort sulcx te oordeelen/ ende niet de porbaker. Item daer na sept hy: Als de menschen dooz berispinge tot den wech der rechtveerdicheyt comen ofte wederkeeren / wie is de ghene die de salicheyt in hare herten werckt/ anders dan de gene die den wasdom geeft als de dienacrs planten ende wat maken/ den welken gheen vye goetdincen des mensches en can wederstaen / als hy wil salich maken. Daerom en moctmen niet twiffelen/ dat de wille Gods (die in den Hemel ende op de Aerde gedaen heeft al wat hy wil/ ende die oock de toecomende dinghen ghemaecht heeft) niet en can van der menschen wille verhindert wozen te doen wat hy wil: dewijle hy oock sels van de willen des menschen doet dat hy wil. Item/ Wanneer hy de menschen wil tot hem leyden/ bint hyse dan aen lichamelicke banden? Neen/ maer hy werckt binnen/ hy houdt binne de herten / ende hy roet binne de herten: soo verre treckt hyse niet haren wille / welken hy in hem ghemaecht heeft. Maer dat hy terstont daer na daer by stelt/ dat en moeten wy gheensins boozby gaen/ te weten: Dewijle wy niet en weten wie tot het getal der ghepredestineerde behoort ofte niet en behoort/ soo moeten wy alsoo gesint zijn/ dat wy willen dat alle mensche salich wozen. Alsoo sal het gheschien/ dat soo wie ons toecomt / wy sullen arbeyden om hen der vrede deelachtich te maken. Maer onse vrede sal op de kinderen des vredes rusten. Daerom moeten wy/ so vele ons aengaet/ aen alle menschen gesonde ende strenge berispinge als medicene ghebyucken/ op dat sy niet verlozen en gaen/ noch andere en verderben: maer het sal Gods werck zijn / de berispinghe voorberlich te maken den ghenen die hy te voren gheluwet ende ghepredestineert heeft.

Hoe datmen se sal predicken ende boozden volcke leeren: namelick also/ dat der berispinghe daer in ghesocht/ ende wyfelic (soo vele almen maet) de re ghewisse gheingde woze.

Item. 9. 10. 21

1. Cor. 3. 6.

De somma van de rechte gheboerde leere der predestinatie/ welke van Augustinus is gheleert. Psal. 115. 16.

Oorzake om te verswijghen de waerheyt. Cap. 16.

De leere van de predestinatie/ waerom datmen se niet en sal berispingen/maer predeicken.

Bevestiginge/ genomen van het eerste vel der Apostelen/ ende der Apostolische mannen. Ejuidem lib. cap. 20.

Het xxiiij. Capittel.

Dat de verkiesinge wort bevesticht door de roepinghe Gods, ende dat de verworpene het rechtveerdich verderf op hen selven halen, tot het welke sy verordent zijn.

Maer op dat de sake elarder woze / soo moeten wy van de roepinghe der uytvercozenen/ ende van de verblindinge ende verhardinghe der godloosen handelen. En van de uytvercozene

God heeft wel in hem selden de verkiesinge bebozgen.

vercozene

hercozene hebben wy boven wat ghespyziken/
wederleggghende de dwalinghe der gener die het
gantsche menschelike gheslacht ghelyck ma-
ken/om dat de beloften alghemeyn zijn. Maer
de verkiefsinghe die God anders in hem selven
verbozen heeft/ en openbaert hy ten eynde niet
sonder onderschept dooz sijn roepinghe/ de wel-
ke men daerom mach epghentlick noemen sijn
betuyginge. Want die hy te bozen gheue heeft/
de selve heeft hy oock te bozen veroydent/ dat sy
souden den beelde sijns Soons ghelyck worden:
ende die hy te bozen veroydent heeft/ die heeft hy
oock gheroepen: die hy geroepen heeft/ die heeft
hy oock gerechtveerdicht/ op dat hyse namaels
bereerlicke. Hoewel God de syne heeft verkie-
sende nu tot kinderen aenghenomen: so sien wy
nochtans hoe dat sy tot het beside sulckes groo-
ten goets niet en comen/ anders dan als sy ghe-
roepen worden: wederom/ dat sy geroepen zijn
de/nu ecnichsins der vrycht haerder verliesinghe
deelachtich zijn. Hierom noemt Paulus den
Gheest welken sy ontfangen/ * den Gheest der
aenemeringhe tot kinderen/ ende den gheest ende
pant der toecomender erve: te weten/om dat hy
de sekerhept der toecomender aenemeringhe/ dooz
sijn ghetuygenisse in hare herten bevesticht ende
versegghet. Want hoewel de vercondinghe des
Euangelij comt iyt de fonteyn der verkiefsin-
ge/ nochtans dewyle die oock den verwozpenen
ghemeyn is/ soo en soude sy niet grondelick ge-
noech bevestighen. Maer God leert syne iyt-
vercozene crachtichlick/ op dat hyse tot het ghe-
loobe bynghe: ghelyck wy boven iyt de woort-
den Christi bewesen hebben. Wie iyt God is/
die heeft den Vader ghesen/ ende gheen ander.
Item/ ick hebbe inden naem gheopenbaert den
menschē/ die ghy my gegeven hebt. Dewyle
hy egeus seyt: Niemand en ean tot my comen/
ten zy dat mijn Vader hē trecke. Welcke plaetse
Augustinus voorszichrichlick uplept/ aldus
schryvende: Ist dat (ghelyck de waerhept seyt)
een pghelick comt die het gheleert heeft: vooz-
waer soo wie niet en comt / die en heeft het niet
gheleert. So en volcht het dan niet dat hy come
die ean comen/ ten zy dat hy dat doet ende wil.
Maer so wie het van den Vader gheleert heeft/
die en ean niet alleenlick comē/maer comt oock:
so dat daer nu de vooztganc der mogelichept/
ende de genegenthept des willez ende de vrycht
des werer zy. Op een ander plaetse spreekt hy
oock noch elaelcker/ segghende: Wat is dat hy
seyt: soo wie het ghehoort ende gheleert heeft van
den Vader / die comt tot my/ daer en is wie-
mant die het hoozt ende leert van den Vader/
ende niet tot my en comt? Want ist dat een
pghelick comt / die het ghehoort ende gheleert
heeft van den Vader: voozwaer soo wie niet en
comt / die en heeft het van den Vader niet ghe-
hoort noch gheleert: want hadde hy't ghehoort
ende gheleert/ soo soude hy comen. Dese Schole
is seer verre van het ghevoelen des vleeschz / in
de welke de Vader ghehoort wort / ende leert/
op datmen tot den Done come. Ende weylich
daer na/ so seyt hy: Dese genade die bederfelick
wort in het herte der menschen ghegheven / en
wort van gheen hart herte ontfangen: want sy
wort ghegheven op dat de hardichept des her-
ten eerst wechghenomen worde. Daerom als
de Vader binnen ghehoort wort/ soo neemt hy
het steenen herte wech/ ende gheeft een vleeschē
herte. Also maect hy kinderen der belofte/ende
vaten der barmhertichept / de welke hy heeft
tot eerlichept bereept. Waerom en leert hy dan
niet alle menschen op dat sy tot Christus comen

men / anders dan om dat hyse alle leert dooz
barmhertichept/ die hy leert / ende die hy niet en
leert/ die en leert hy niet dooz sijn oozdeel? Want
hy is genadelich wie hy wil/ ende verhardt wien
hy wil. So dan de gene die God vercozen heeft/
die veroydent hy hem tot kinderen / ende veroy-
dent hem selven hem tot eenen Vader. Doozt
als hyse roept/ so neemt hyse aen in sijn huyfge-
sin/ ende bereenicht hem selven met hen / op dat
sy beyde een zijn. Ende als de roepinghe wort by
de verkiefsinghe gestelt / so geest de Schryftuere op
dese wyse ghenoech te kennen / datmen daerom
niet en moet soechen anders dan de onverdiende
barmhertichept Gods. Want ist dat wy vza-
ghen/ wie hy roept/ ende op wat wyse: sy aut-
woort/ die hy iytvercozen hadde. Ende als men
tot de verkiefsinghe comt / so wort daer op allen
zyden de eenighe barmhertichept ghesien. Ende
het heeft hier waerachtichlick plaetse dat Pau-
lus seyt / dat het niet en is ghelegen in vermits
wil noch loopen / maer in Gods ontfemen.
Ende dat niet ghelyck het de ghemeynen man
verstaet/ die het eensdeels der genade Gods/ ende
eensdeels den wille ende den loop des menschen
toeschryft. Want sy leggent also iyt / dat de be-
geerte ende arbept des menschen niet en vermo-
ghen/ ten zy datse de ghenade Gods helpe/ ende
voozwoerdich make: maer dat sy oock haer deel
ende werck hebben in de verruyginghe der salic-
hept/ so wanneer sy dooz Gods zegen geholpen
wordē. Het welke ic liever hebbe met de woort-
den Augustini / dan met de mijne te wederleg-
ghen. Ist dat de Apostel (seyt hy) niet anders en
heeft willen segghen/ dan dat het niet en is ge-
leghen alleenlick in het willen ende loopen des
menschen / ten zy dat de Deere helpe met sijn
barmhertichept/ soo salmen wederom moghen
daerenteghen segghen/ dat het niet en is gelegen
in de barmhertichept Gods alleen/ ten zy dat de
wille ende de loop des mensches daer by zy. Ist
dat dit elaelcker ongoddelick is / soo en moeren
wy niet twyffelen dat de Apostel alle dinc der
barmhertichept Gods toeschryft/ en alle dinc
onsen wille ende arbepte benemt. Met sulck
een ghevoelen spreekt die heplighe man: Ick en
achte het oock niet en hay / dat sommighe seg-
ghen/ dat Paulus niet en soude dat also gheseyt
hebben / hadde de mensche niet eenighen wille
ende neerstichept. Want hy en heeft niet ghere-
kent wat in den mensche was: maer dewyle hy
sacht dat sommighe een deel der salichept den
wercke des menschen toeschreven / soo heeft hy
eenboudelick der sulcker dwalinghe wederlept/
met den eersten deele synder voozmoender reden:
ende terstont de gantsche somina der salichept
der barmhertichept Gods toegeschreven. Ende
wat doen de Propheten anders / dan dat sy de
onverdiende roepinghe Gods sonder ophou-
den predicken?

2. Boven desen wort dit oock dooz de natuere
ende iytdeelinghe der roepinghe elaelcker bewe-
sende welke niet in de vercondinghe des woortz
alleenlick / maer oock in de verlichtinghe des
Geests is gelegen. Wien God sijn woort vooz-
stelt / dat hebben wy by den Prophete / daer hy
seyt: * Ick ben gebonden van den genen die my
niet en sochten: ick ben openbaerlick versehenen
den ghenen die niet nae my en vzaechden. Den
volcke dat mijnen naem niet en heeft aengetro-
pen/ hebbe ick gheseyt: Siet hier ben ick. Ende
om dat de Joden niet en souden achten dat dese
goedertierenhept den Heydenen alleenlick toe-
quam / soo byngt hy hen oock in gedachtenisse/
van waer hy haren Vader Abraham genomen
heeft/

Maer dooz
sijn cracht-
ghe roepinghe
openbaert hyse
eyndelick.
Rom. 8. 29.

Welcke daer
zy de cracht
der heroynt-
ghe.
Rom. 8. 15.
Eph. 1. 13. 14.
ende 4. 30.
2. Cor. 1. 22.
ende 5. 5.

Joan. 6. 46.
Joan. 17. 6.
Joan. 6. 44.

Lib. 1. de gratia
Christi contra
Pelagi. & Co-
lest. cap. 14.
& 31.

Lib. de pira-
dett. Sanct.
cap. 8.

Esaij. 36. 26.

Esad. 33. 19.

Shelicker-
wils de ver-
kiefsinghe/ also
is oock de
crachtiger oes-
pinghe gefon-
deert op de
onverdiende
barmhertiche-
hept Gods.
Rom. 8. 30.

Rom. 9. 16. ¶

En spotte-
licke rede
van sommighe
iyslegghe-
woert waders-
leert niet sus-
gustum woort-
den.

Enchir. ad
Laut. cap. 13.

Wederleg-
ginge van een
nordelich der
selde.

Wat de roe-
pinge iyt ge-
nadt gesicht/
dat bewijst
eerste ic haer
natuere ende
bedienighe:
Daer na/ de
stemme van
God selde.
* Esai. 65. 1.

Gen 3. De
roepinghe van
Abraham ten
Vader aller
ghelovigen.
Josue 24. 3. ¶

heeft / als hy hem heeft willen tot sijn ghenade aennemen / te wetē / middē upt de afgoderie / in de welke hy met allen den sijnē versoucken was. Als hy de ontberdende eerst met den lichte sijns woorts beschijnt / soo gheeft hy daer mede ghe-noech slaet bewijs sijnder goetheyt. So bewijst dan haer seluen hier de onghemeten goetheyt Gods / maer niet allen tot salcheyt / want den verwoyenen staet een swaerder oordeel te comen / om dat sy de ghetuyghenisse der liefden Gods verwoyenen. Ende oock neemt God de cracht ende werkinghe sijns Geests van hen wech / om sijn eerlijcheyt te verclaren. Soo is dan dese inwendighe roepinghe eenen pant der salcheyt / dwelck niet en can lieghen. Hier toe dient dat Joannes seyt : Daer upt behemmen wy dat wy sijne linderen zyn / upt den Gheest welcken hy ons heeft ghegheven. Ende op dat het vleesch niet en roeme dat het ghehoorzaem gheweest zy / als God geropen ende hem selven van selfs heeft vooz gestelt / soo betuycht hy dat wy gheene oozen om te hoozen / noch oogen om te sien en hebben / anders dan die hy ghemaecht heeft. Ende dat hy die maect / niet na eens pegetlichs danckbaerheyt / maer nae sijn verkie-singhe. Hier van hebben wy een claer exempel in de Handelinghe der Apostelen / * daer de Joden ende Heydenen int gemeen de predikinghe Pauli ende Barnabe hoozen. Ende als sy met den selven woorde onderwefen waren / soo wozyt daer verhaelt dat die geloofst hebbe die tot het eerwighen leven verozdent waren. Souden wy ons niet schamen te versaken dat de roepinghe ontberdient ende upt ghenaden is / in de welke die eenighe verkie-singhe regneert tot het laeste toe?

3 Wy moeten hier toefien van twee dwalingen: want sommighe stellen God als des mensches medewerker / soo dat de mensche met sijn goetduncken de verkie-singhe Gods vast make. Alsoo is nae der sulcker ghevoelen / de wille des mensches boven den raet Gods. Maer is ghelijck of de Schryfuere leerde / dat ons alleenlich ghegheven wozyt / dat wy moghen gheloooven / ends dat ons niet veel meer het geloove selve gegeven wozyt. Andere en maken de genade Gods soo seer met crachteloos / maer willen nochtants ick en weet niet waerom / dat de verkie-singhe aen de nacominghe vrychten hanghe : ghelijck of de verkie-singhe twyfelachtich ende oock crachteloos ware / tot dat sy door het ghelooove bevesticht wozyt. Het is wel waer dat sy bevesticht wozyt ons aengaende / ende dat oock de verbozgen raet Gods die bedeckt was / daer door verclaert wozyt / soo verre men met desen woorde niet anders en verstaet / dan dat het gene dat ontberkent was / wozyt bevesticht / en als met eenen segghel ghyrecekent. Maer het is valsch / dat men seyt dat de verkie-singhe dā eerst crachtich is / als wy het Evangelium hebben aen ghenomen / en dat sy daer upt haer cracht neemt. Wy moeten wel onse verskertheyt daer upt nemen : want ist dat wy willen tot de eerwighige oordeninghe Gods doordringen / soo sal ons de diepe afgront instoeken. Maer als God ons onse verkie-singhe ghropenbaert heeft / soo moeten wy hooger ophclimmen / op dat de oozsake niet door haer vrycht verdupstert en wozyt. Want wat soude onghes-chickter ende onweerdigher zyn / dan als de Schryfuere leert / dat God ons verlicht heeft gelijc hy ons uptvertozen heeft / dat onse oogen souden door de claerheyt deses lichts alsoo verstricht worden / dat sy niet en willen de verkie-singhe acunten. Dochtaens en versake ick hier en-

tusschen niet dat wy moeten van den kroozde beginnen / om van onse salicheyt seker te zynen: ende dat onse betrouwen behoort daer mede te vrede te zyn / om God den Vader aen te roepen. Want sommighe doen verkerdelick / die wilden boven den wolcken vliegen / om den raet Gods (de welke ons naech is in onse mont ende her-te) te weten. Soo moeten wy dan die lichtveer-dicheyt bedwingen door de nuchterheyt ende maricheyt des gheloofs / soo dat God ons sijn der verbozghen ghenade een ghenoechsaem ghetuyghē zy / in sijn inwendighe woort / soo verre dese riviere waer upt ons overvloedich-lich water bloent om te drincken / met en ver-hindere dat de fonteyne daer van haer cere behoude.

4 Daerom ghelijck die verkerdelick doen die de cracht der verkie-singhe binden aen het ghe-loove des Evangelij / door het welck wy gevoo-sen dat sy ons toe comt: also sulck wy seer goede oorden houdē / ist dat wy de sekerheyt onser ver-kie-singhe soeckende / op dese teckenē rusten die se-riere ghetuyghenissen daer van zyn. De Duyvel en slaet de herten der ghelooovighen met gheen swaerder noch sozghelicker versoekinghe / dan als hye met de twyfelinghe haerder verkie-singhe ongherust makende / oock mede quelt niet een verheerde begeerte om de selve te ondersoe-ken blypen den werch. Ick noeme het bly-ten den werch ondersoeken / soo wanneer de mensche die soo eley van verstaen is / arbeyp om tot de verbozgenheyt der Godlicker wys-heyt door te vryken / ende tot de uiterste eerwighicheyt door te dringen / om te verstaen wat hy den rickstool Gods van hem veroz-ent is. Want dat doende wozyt hy hem selven in eenen onmetelicken sproonwaer / om daer in tot den gront te versinken: ende wozyt hem selven in ontelicken vele en ontwerelicke stric-ken / en oberber hem selve met den afgront der blinder duysternisse. Want het is recht dat de dwaesheyt des menschelick vernusts / also met grouwelick velle gestraft worde / als het door hem selven wil tot de hoorheyt der Godlicker wysheyt op klimmē. En dese vsoekinghe is des te doorlicker / om dat wy byne alle seerder daer toe genegē zyn / dan tot eenige andere. Wat daer zyn der seer weynich wiens herte niet sountijts met dit gebachte gheslaghen en wozyt / te weten: Waer upt comt u de salcheyt / anders dan upt de verkie-singhe. En wat openbaringhe hebt ghy van inwe verkie-singhe? Als dit ghedachte heeft eenmael remant bevangē / so wozyt hy daer door sonder ophoude met ware quellinge geruypt / of gantschelic verclagen. Ick en begeere vooz- waer niet geen ander seker bewijs te bevestigē / hoe seer verkerdelt sulcke mensche van de pre-destinatie denken / dan met dese selve bevindin-ge. Want de mensche en can niet geen schande-licher dwalinghe bevangē wozyt / dan daer door de consciēte van hare vrede en gerustheyt die sy met God heeft / wozyt afgewoypen en vsoo-zyt. Daerom ist dat wilschypvrycke vrye / so moe- tē wy ons sozchvuldichlic vooz dese steenrotse hoeden / aen de welke men hem nemmermeer en stoot sonder verderf. Ende voozwaer hoe wel de handelinghe der predestinatie is als een soz-ghelickē zee gheacht / soo wozyt nochtans in de ondersoekinghe daer van / een seker ende geru-ste / jae oock een behaghelicke vaert ghevonden / ten zy dat remant van selfs soecht in perickel te comen. Want ghelijck die hen selven in eenen dootlichen afgront wozyt / die den eerwighē raet Gods sonder sijn woort ondersoeken / om van

Deut. 30. 14. Rom. 10. 8.

Om die ooz- sake / soo ist dat in dese en nabijghende vyf af den lin-ge gehandelt wozyt van de sekerheyt der salicheyt te-ghen het ve-lingen d's Satans. Des welcken voornaemste argumenten sijn dese.
1. Die crachtighe be-roepinghe.
2. Christus door den ge-loove aengesnoeren.
3. Die bes-cherminghe ende sozghē Christi die de up thercozen bewaert.

Wy en moe-ten gheen sijn in de ver-oz-ge canice der goddelicker wysheyt doorbeken / om aldac te verstaen wat dan ons bes-loten soude zyn door den rickstool Gods.

Ten 4. Uyt ghetuyghens Joannes. 1. Joann. 5. 24.

Ten 5. Uyt exempel der ghetuyghen. Acto. 13. 48

Seghen dese onbevalsch- te leere van de roepinghe der inwe- roze fordinge. 1. Die te veel den mensche- licken wille toefschyben.

2. Die de ver- kie-singhe nae- gen aen ge- loove / wel- ker oorden- inge met vele be- wys- reden- enge stooten wozyt.

2. Pet. 1. 10. Phil. 2. 12.

haer verkieſinghe ſeker te zynne: alſoo gheerigen die up te nemen de vucht daer upt dieſe wel ordetlick onderſoecken / ghelyckſe in tweeſt Gods verdaet is. Soo ſal dan dit de wech zyn waer dooz wyſe ſullen onderſoecken / te wete / dat wy van de roepinghe Gods beginnen / ende in de ſelue eyndighen: dewyle God ons wil daer mede als met een merck beveſtigen ende verſekeren / ſoo veel als van ſynen raet can gheweten worden. Hoewel dit en verhyndert de gheloovighe niet te ghevoelen dat de weldaden die ſy daghelix ontfanghen / upt de verborghen acmenninghe comen: ghelyck ſy ſpreken by Eſaiam / ſegghende: Ghy hebt wonderlike dingen gedaen / thwe oude ghedachten zyn waer aechrich ende getrouwe. Maer op dat deſe ghetuyghenſſe nemande en ſchynne ſwach ende cranck te zynne: ſoo laet ons overdencken wat grooter clareheyt en ſekerheyt ſy ons aen byengt. Van welke ſake Bernardus bequamelick ſpreect: want als hy van de verwozpenen gelyken heest / ſoo ſeyt hy daer na: Het vooznemē Gods ſtaet / de ſententia des vzeets ſtaet over de ghene die hem vzeſen / haer quaet declende ende haer goet loonende: ſo dat op wonderlike wyſe niet alleenlic het goede / maer oock het quade ghebyet tot goet. Wie ſal de uptvercozene Gods beſeyldighen? Het is ny ghenoech tot alle rechtveerdicheyt / dat my die alleen ghenadich is / dien ick alleen gheſondicht hebbe. Al wat hy voozgenomen heest my niet toe te rekenen / dat is ghelyck of het niet geveest en ware. Ende wepnich daer na: Dit is een plaect der waer achtiger ruſte / de welke ick niet t'onrechte ſonde een ſlaepamer noemē / in de welke God niet gheſien wordt als verſtoort dooz roozucht / noch beroert dooz zoſchuldicheyt: maer ſijn wille wordt daer in bezooft / goet / welbehagende / en volmaecht te zynne. Dat geſicht en verſchyt niet / maer is behagelick ende verſoet / het en verweckt gheen ongheruste curioſheyt / maer ſtille: het en vermoept de ſinnen niet / maer maectſe geruſt. Hier ruſtmen waer aechrichlick. De vzeedsame God maecht alle dingen vzeedsaem / ende God te vzeedsaem is gheerust zyn.

5 Ten eerste ist dat wy de vaderlike goedertierenheyt ende gonne Gods / tot ons soecken / soo moeten wy onse oogen tot Christum wendē / in den welken alleen de ziele des Vaders ruſt. Ist dat wy de salicheyt / het leven / ende de onſtaffelichheyt des hemelſchen rjck soecken / soo en moeten wy oock hierom tot gheenen anderen vhen: dewyle die eenige is de fonteyne des levens / ende de ancker der salicheyt / en de erfgenaem des hemelſchen rjck. Nu waer toe dient de verkieſinghe / anders dan op dat wy van den hemelſchen Vader tot kinderen aenghenomen zunde / dooz ſijn gonne / salicheyt ende onſtaffelichheyt vererighen? Hoe veel men onderſoekende overlept / ſo ſalme nochtans bevinden / dat het uytſe eynde daer van niet voozder en ſtreckt. Daerom de gene die God tot kinderen aenemt / die en wort niet geſeyt / dat hyſe heest in hem ſelven uptvercozen / maer in ſynen Christo: want hy en condese niet lief hebben anders dā in hem: noch niet de ewe ſijns rjckls vererlicken / waren ſy niet eerst Christi medeghenooten gheworden. Ist dat wy in hem zyn uptvercozen / soo en ſullen wy de ſekerheyt onſer salicheyt niet in ons ſelven vinden: Jae niet ſelfs in God den Vader / ist dat wy hem naect ſonder den Soue bedencken. Soo is Christi dan een ſpieghel in den welken wy onse verkieſinghe bezoozen te aemmercken / ende mooghen aemmer-

ken ſouder bezooch. Want dewyle Christus die is / in wiens lichaem de hemelſche Vader heest voozghenomen te planten ende in te hyben / de ghene die hy van der eeuwicheyt aen heest willen ſijne maken / op dat hy aen de ghene die hy als ledē Christi bekennt / woort ſijne kinderen houde / soo hebben wy ghenoech care ende vafte getuyghenſſe dat wy in den boeck des levens zyn gheſchreven / ist dat wy met Christo ghenepnſchap hebbe. Dooz / hy heest ons ſeker genepnſchap in hem ghegheven / als hy dooz de pzedikinghe des Euangely betuycht heest / dat hy ons is van den Vader ghegheven / om dat hy niet alle ſijne goeden soude onse zyn. Wy worden geſeyt dat wy hem aen doen / in hem waſſen ende vereenicht worden / op dat wy leven: om dat hy leeft. Deſe leere wort ſoo dickmael verhaect: Hy en heest ſijnen eenichghebozen Sone niet gheſpaert / op dat ſoo wie in hem ghelooft / niet en verderve. Ende ſoo wie in hem ghelooft / van dien wordt gheſeyt dat hy is doozghegaen van de doot in het leven. Op dit gevoelen noemt hy hem ſelven het vzeot des levens / het welke ſoo wie eet / die en ſal in der eeuwicheyt niet ſterven. Deſe (ſegghe ick) is ons een ghetuyghe geveest / dat alle de ghene die hem niet den ghelooft ontfanghen / ſullen van den hemelſchen Vader vooz kinderen ghelouden worden. Ist dat wy yet meer begheeren dan onder de kinderen ende erfghenamen Gods ghereken te worden / soo mooghen wy op klimmen boven Christum. Maer ist dat dit het uytſe eynde is / ſoo doen wy ſeer dwafelich / als wy bukten hem soecken dat wy nu in hem vererghen hebben / ende in hem alleen can ghewonden worden? Boven deſen / dewyle hy is de eeuwiche wiſſheyt des Vaders / de onder anderlike waerheyt / ende onbevechliche raet / ſoo en moeten wy niet vzeſen dat het ghene dat hy ons dooz ſijn woort verhaect / ſonde ooc op het alderminſte verſcheyden zyn van den wille des Vaders / den welken wy soecken: Jae opent ons dien veel meer ghetrouwelick hoedantich hy van den beginne gheweest zy / ende altyt ſal weſen. Het ghebruyck deſer leere moet oock in onse gebeden ſyn cracht hebben. Want hoewel het gheloope der verkieſinghe ons tot de aenroepinghe verweckt ende moet gheest / ſoo doen wy nocht ons verkeerdelick / als wy ons ghebet doende / Gode onse verkieſinghe albus vooz ſtellen: Herte ist dat ick uptvercozen ben / ſoo verhoort my: want hy wil dat wy niet ſijne beloſte te vzeede zyn / ende niet in eenich ander dinck en soecken te weten / of hy ons ſal bezoozen. Deſe voozſichticheyt ſal ons van vele ſtricken outwerpen ist dat wy weten wel en bezoozliche te ghebruycken dat wel ende rechte gheſchreven is: ende niet onboozſichtichlick herwaerts ende ginfwaerts en trecken dat bezoozt op ſeker mate verſtaen te zynne.

6 Daer is ooc noch een ander vasticheyt onſer verkieſinghe / om onse betrouwen te beveſtigen: de welke (ghelyck wy geſeyt hebben) met onse roepinghe vereenicht wort. Want de gene die Christus dooz de keimſſe ſijns naems verlicht / ende tot den ſchoot ſijnder Genepnſe aenneemt / die ſelue wort hy geſeyt tot ſyn trouwe ende beſcherminninghe aen te nemen. Ende alle die hy aen neemt / die worden gheſeyt hen van den Vader bedolen ende betrouwen te ſijne / op dat ſy tot het eeuwiche leven bewaert worden. Wat willen wy? Christus roept niet luyder ſtemme / dat de Vader heest in ſyn beſcherminninghe ghegheven / alle die hy wil ſalich hebben. Daerom ist dat wy willen vernemen oft

Maer ſullen ons bequamel nemen van de roepinghe Gods ende in de ſelue eyndighen.

Eſai. 25. 1.

Welck met een bequame ſpreuke van Bernardus beveſicht wordet. 7 S. rom. 2. ſuper Caritic.

Het ſoudas ment deſer beroepinghe ende verkieſinghe is Christus. 2. 1. 42. 1. Math. 2. 17. ende 17. 5. 3. Marc. 1. 11. ende 9. 7. 1. 1. 3. 22. 2. 1. et. 1. 17. Joan. 6. 35. ende 7. 37. 38.

Ephes. 1. 4.

Die op deſen alleen niet en ruſt / die en can van ſijne verkieſinghe niet verkeret weſen.

Apoc. 3. 5. ende 20. 12. ende 21. 27.

Phil. 4. 3.

Rom. 8. 32.

Joan. 3. 15.

Joan. 5. 24.

Joan. 6. 35.

Want het gheloope is el up elegſter des eeuwigen raets Gods van onse salicheyt.

En andere vasticheyt onſer verkieſinghe / is de beſcherminninghe Christi onse herbers.

Jo. 1. 6. 37. 39. ende 17. 6. ende 12.

God

God voor onse salicheyt sozge bzaecht / soo laet ons soecken of hyle heeft Christus bevolen : den welken hy heeft tot eenen eenigen Salichmaeker aller der sijner ghestelt. Nu ist dat wy wyselen oft Christus ons heeft in sijn trouwe ende bewaringe aengenomen / so neemt hy die twyfselinghe wech / als hy hem selven gewillichlick tot eenē Passooz ende Herder voozstelt / ende betuucht dat wy sullē in het getal sijnder schapen wesen / ist dat wy sijn stemme hoorzen. Soo laet ons dan Christum aemmenen / dewyle hy ons is vzenelick voozgestelt / en te genioete comt : hy sal ons onder sijn kinde rekenen / ende in sijnen stal beffoten houden. Maer wy zyn benaut van het ghene dat ons namaets maech ober comen. Want gelijc Paulus leert " dat die geroepen worden die te voren zyn vercozen gheweest : also leert oock Christus / dat daer vele geroepen zyn / maer weynige uptvercozen. Ja oock Paulus selve vermaent ons op eē ander plaecte niet te gherust te zyne / seggende : Soo wie wel staet / die siet toe dat hy niet en valle. Item : Zyt ghy in het volck Gods gheplaat : en wilt niet hoorveerdich zyn / maer vzeest : want God can u wederom af snyden / om audere daer in te planten. Spudelen / wy worden gewoelch door bevindinge gheleert / dat de roepinghe ende het geloove niet veelen zyn / ten zy dat de volherdinghe daer toe come / de welke niet en is allen ghegeven. Maer Christus heeft ons van dese loschuldicheyt bevrijt. Want dese belosten gaen oock den toecomenden tyt aen : Al wat my mijn Vader gheeft / dat comt toe my : ende de ghene die tot my comt / en sal ick niet wech wozen. Item / Dit is de wille des Vaders die my heeft vzeonden / dat ick niet en verliese upt allen die hy my ghegheven heeft : maer dat icks verwecke in den la. rsten daech. Item / Myne schapē hoorzen mijn stemme / ende volghen my na. Ick kenne se ende ghebe hen het eeuwicheyt leben / noch sy en sullen in der eeuwicheyt niet vergaē / noch daer en sal se niemant upt mijn hant trecken. De Vader diese my ghegeven heeft die is meerder dan alle : ende meinant en cause upt de handē mijns Vaders greppen. Wederom als hy seyt : Alle boom welken mijn Vader niet gheplant en heeft / sal uptgheropt worden / soo gheeft hy daerentegen te kennen / dat de ghene die in God ghewoxtelt zyn / nemmermeer en connen van der salicheyt uptgeroeyt wordē. Hier mede comt ooc ober eē / dat Joannes seyt : Hadden sy upt ons geweeft / soo zouden sy niet ons ghebleven hebben. Hier upt comt oock de groote roem Pauli tegen het leven ende de doot / tegen het voozleden ende het toecomende : welke roem moet in de gabe der volherdinghe ghesondeert zyn. Daer en is oock gheenen twyfel aen dat hy dese sentencie allen uptvercozenen toevoecht. Op een ander plaecte seyt de selve Paulus : Die in u het goede werck begonnen heeft / die sal het volbzenghen tot in den daech Christi. Ghelijck oock David doe sijn gheloove begonde te verzwacken / heeft op dit stemmel gherust : Ghy en sult het werck uwer handen niet verlaten. Het is oock sonder twyfel dat Christus voor alle de uptvercozene biddende / oock dat selve bidt dat hy badt voor Petro / te weten / dat haer geloove nemmermeer en vergae. Waer upt wy besnypen / dat sy buypen het perijckel der afvallinge zyn / om dat de Sonē Gods om stātwaslicheyt haerder salicheyt biddēde / niet en is vstootē geweest. Wat heeft Christus gewilt dat wy hier upt soude leerē / anders dā dat wi betrouwe dat wy sullē eenwielich salich wese / om dat wy eē maect zyn sijnē gewordē.

Uyt ons suirgeroepen daer woort.

Joan. 10. 3.

1. Tegēwoort pynghē / van den toecomēden stant. Rom. 8. 30. Matt. 22. 14.

1. Cor. 10. 12. Rom. 11. 20.

2. Dat de boelhardinghe.

Beantwoort dā ghē op de eerlic regheer woypinghe. Joan. 6. 37. 40.

Joan. 10. 27.

Mat. 15. 13. De antwoort dā ghē op de laetse.

1. Joan. 2. 19. Rom. 8. 38.

Phd. 1. 6.

Gal. 13. 8.

Luc. 22. 32.

7 Maer het gheschiet dagelick dat de gene die schenen Christo toe te comen / wederom van hem afwycken ende vallen. Jae te dier selver plaecte daer hy betuucht : dat upt de ghene die hem van sijnen Vader ghegeven waren / meinant en is verlore / daer heeft hy nochtans den sone des verders wtgheuen. Dat is wel waer : maer het is oock alsoo seker / dat de sulche noyt en hebben aen Christo ghehecht gheweest met sulck betrouwen des herten als met welck ick segghe / dat de verscherthept onses gheloofs bevesticht is. Joannes seyt : Sy zyn van ons uptghegaen / maer waren upt ons niet. Want hadden sy upt ons gheweest / soo souden sy oock by ons ghebleven hebben. Ick en versake niet dat sy sulcke teekenen der roepinghe hebben als de uptvercozene : maer ick versake dat sy die seker bevestinghe der verliesinge hebben / de welke ick de gheloovighe ghebride upt het woort des Ewangely te nemen. Daerom en moeten sulcke eempeelen ons gheensins beroeren noch soo bewegen / dat wy niet en souden vzeedfacm : ick op de beloste des Heerē rusten / daer hy vercondicht dat die alle hem zyn van de Vader ghegeven / van de welke hy wort met waerachtighen geloove aengenomen : ende dat men aut van dien / der welker bewaerder ende herder hy is / en sal verlozen gaen. Van Juda sullen wy weynich hier nae segghen. Paulus en ontraect den Christenen de enckel gherusticheyt niet / maer die slaperighe ende onghewonden gherusticheyt des vleeschs / de welke grooticheyt / hooverdiecheyt / ende verachtighe des naesten mede brenge / ootmoedicheyt / erbieginghe ende vzeese Gods upt wissejt / ende de ontfangen gheade doet verghefen. Want hy spreect tot de Heydenen / ende leert hen dat sy niet en moeten hooverdelick ende onbeleeddelick de Joden bespotten / om dat die verwozen / ende sy in haer plaecte ghestelt waren. Hy epsejt oock vzeese / niet waer door sy verschickt ende wanckelbaer souden worden : maer waer door sy onder wesen worden om de ghenade Gods met ootmoedicheyt te ontfangen / ende het betrouwen op hem niet vermindert en wordt / ghelijck ergens gheest is. Boven desen en spreect hy mit eenen pghelicken bysonder aen / maer spreect tot de serten int ghemeyne. Want doe de Ghemeynte in tweeën ghedeelt was / ende de haet ende nydt twist waecte / soo vermaende Paulus de Heydenen dat het hen behoorde eē oozsatie der vzeese ende maticheyt te zyne / dat sy in de plaecte des Heylighen ende sonderlickē volck ghestelt waren. Ende daer waren onder hen vele opgeblasene / den welckē het mit was / dat haer pbel verwaentheyt wederlept worde. Doozt wy hebben erghens gheleert / dat onse hope tot den toecomenden tyt streckt / oot ober de doot / ende dat geē dine der natuere der hope meer contrarie is / dā te twyfelē wat namaets vā ons sal geschief.

8 Die woorden Christi dat vele geroepē ende weynige uptvercozen zyn / worden seer qualick op sulche wyse verstaet. Daer en sal niet twyfelachtich noch dupstier wesen / ist dat wy weten dat upt het ghene dat boven ghehandelt is / behoort elcer te zyne / te wete dat daer tweederley roepinghe is. Want daer is een algemeyn roepinghe / dooz de welke God dooz de upwendige vercondinge des woortē alle menschen eben ghelijck tot hem roept : oock de gene dien hy de roepinghe tot een reucke des doots ende materie der swaerder verdoemnisse voozstelt. Ende daer is een ander sonderlinghe roepinghe / waer dooz hy ghemeynlick gheweerdicht alleenlick

Inrede tegen de antwoort der eerlic regheer woypinghe / welke sijnen vercozen te zyn / die wiken dics wils af. Joan. 17. 12. Antwoort.

1. Joan. 2. 19.

Wederlegginghe van een tegen spreken.

Joan. 3. 16. ende 6. 39.

De plaecte Pauli daer hy waer sehouwinghe doet van de sozgheloofheyt. Wort verclaret / en hoedanghe in een vzele bā den uptvercozenen der epsejt wort.

Verclaringe des spreuer / datter vele geroepen zyn / en e wenige uptvercozen.

Tweederley beroepinghe.

de gheloochte te roepen: als hy door de inwendighe verleytinghe sijns Gheests / maect dat het ghepredicte woort in hare herten blyft. Nochtans maect hy ooc somtijts die deelaerich / die hy alleenlick dooz eenen tijt verleyt / ende daer na om haerder ondancbaerheyt wille verlaet / ende met meerder blintheyt staet. Als de Heere nu sach dat het Evangelium wijt ende hheet vercondicht / van velen veracht / ende van weynighen in weerde gehouden was: soo heeft hy ons Gods onder eens Coninc persoon beschreven / de welke een groote maeltijt bereyde / heeft sijne roepers ende noorders alomne uptghesonden / om eenen grooten hoop volcx te roepen ende nooden / ende heeft nochtans van weynighen vercreghen dat sy souden comen: dewyle een peghelick syn verhuideringhe woort bzingt tot onschult / soo dat hy ten eynde als die ghenode wepgherden te comen / bedwonghen wert te roepen ende te nooden soo wie hy alomne in de werchschepde vandt. Dat die parabel ofte ghelijcknisse dus verre is van de uptwendighe roepinghe te verstaen / dat can een peghelick wel sien. Daer nae beghijnt hy dat God als een goede weert / de tafelen onnue gaet om sijne gasten vriendelick te ontfanghen / ende dat hy niet en lyd dat yemant met de huyloft-cleede niet vertiert zijnde / soude die feestelike maeltijt met syn ouermeichtheit onteeren. Ick bekenne dat dit te verstaen is van de ghene die dooz de belijdinghe des gheloofs in de Ghemeente comen / maer met de heylighmakinge Christi niet becleet en zijn. Sulcke onteeringhen / sweeren ende pesten syn der Ghemeente en sal God niet esuwelichlick lyden / maer salse uptwoepen / ghelijck haer onreynicheyt verdient. Soe zijn dan weyninghe uptvercozen upt den grooten getale der gheropenen: maer niet met de roepinghe upt de welke wy leeren dat de geloovige moeten haer verkiefsinghe bevestigen. Want de gemeyn roepinghe is oock den godloosen gemeyn / maer dese sonderlike bzingt den Geest der wedergheloochte mede / de welke de pant ende segeel is der toecomender erve / dooz den welken onse herten verseghelt worden tot den dach des Heeren. **Somma** / dewyle de gheveynsde hypocrieten alsoo wel van de Godsalicheyt roemen als de waerachtighe dienaers Gods / soo vercondicht Christus dat sy sullen te eynde uptgestooten worden / upt die plaetse de welke sy qualick besietten: ghelijck in den Psalim gheseyt word: Heere wie sal in uwen tabernakel wonen: Die onnoosel is van handen / ende supber van herte. **Item** in enen anderen Psalim: Dit is het ghelachthe der ghener die God soeken / der ghener die het aenschijn des Gods Jacobs soeken. Ende de heylighe Gheest vermaent alsoo de geloovighe tot verdriachsaemheyt / op dat het hen niet verdrietelick en zy / dat de Jhmaeliten worden met hen in de Ghemeente vermengt: want haer moinaensichte sal hen ten eynde afgetrocken worden / ende sy sullen met schande uptghevozen worden.

9 Dit selve is oock de oorsake dat Christus Judam uptneemt (ghelijck boven verhaelt is) als hy seyt: dat niemant verlozen en is / anders dan de sone des verders. Het is wel een onepghen wijse van spreken / maer sy en is niet dwyster: want Judas en wert onder de schapen Christi niet gherekent / om dat hy't waerachtighlick was / maer om dat hy de plaetse hielt. Dat de Heere op een ander plaetse seyt dat Judas was met de andere Apostelen vercozen / dat is alleenlick van de dienst te verstaen. Ick heb-

be seyt hy) twaelve uptvercozen / ende een upt u is een duyvel. Te weten / hy hadde hen tot het Apostel-amynt uptvercozt. Maer als hy spreect van de verkiefsinghe tot salicheyt / soo seyt hy hem verre buyten het ghetal der uptvercozenen / seggende: Ick en spreke niet van allen. Ick weet welcke ick uptvercozen hebbe. **Ist** dat yemant het woort der verkiefsinghe in dese plaetsen niet en onderschept / die verwerret hem selven ellendighlick: maer ist dat het onderschepten woort / soo is de sake seer claer. Daerom schryft Gregorius seer qualick ende schadelick / als hy leert dat wy van onse roepinghe alleenlick seker zijn / ende van onse verkiefsinghe onseker / ende vermaentse daer upt alle tot vreesen ende beven: ende seyt oock dese reden daer by: Want of wy schoon weten hoedanghe wy heden zijn / soo en weten wy nochtans niet hoedanghe wy sullen worden. Maer hy gheeft in die plaetse genoegh te kennen / hoe hy hem aen desen steen ghestooten heeft. Want dewyle hy de verkiefsinghe heeft aen dese verdiensten der menschen geheyt / soo heeft hy oozsake genoegh gehad om de herten te weder te woepen: de welke hy niet en conde verstrecken / dewyle hyse niet van hem selven af en wende tot het vertrouwen op de goetheyt Gods. Hier upt hebben de gheloovighe eenighe simake van het ghene dat wy in het eerste gestelt hebben: te weten / dat de vresdestinatie als sy wel overacht woort / niet en vercheuringhe des gheloofs / maer eer een seer goede bevestinghe mede bzingt. Nochtans en verfakke ick niet dat de Gheest somtijts sijne woorden nae de mate onses verstants voecht. Ghelijck als hy seyt: Sy en sullen in het verborghen mijns volcx niet wesen / ende en sullen in het ghetal nijnder dienstknechten niet gheschreven worden. Ghelijck of God begonste die in den boeck des levens te schryven / die hy onder het ghetal der sijner rekent: hoewel wy weten oock dooz Christi ghetuyghnisse / dat de namen der kinderen Gods zijn / van den aenbeginne in den boeck des levens gheschreven. Maer met die woorden Ezechiels / woort enkelick beteeckent de verwoypinghe der ghener die schenen onder de uptvercozene de vooorneemste te zijne: ghelijck in den Psalim gheseyt wort: Laetse uptgewischt worden upt den boeck des levens / ende laetse niet de rechtveerdighe niet gheschreven worden.

10 Maer de gene die uptvercozt zijn / en worden niet terstone van des moeders buyck aen / noch oock alle op eenen tijt dooz de roepinghe in den Schaepstal Christi vergadert / maer ghelijck het God belieft hen syn ghenade upt te deelen. Eer sy tot dien oppersten Pastoor verfaemt worden / soo dwalen sy in de gemeyn woestijne verstroyt zijnde / ende en hebben ge' onderschept van andere menschen / anders dan dat sy dooz sonderlike barmherticheyt Gods beschermt worden / op dat sy niet in de ewighe doot en vallen. Daerom ist dat men dese aensiet / soo salmen Adams gheslachte daer in sien / het welke ee' reucke der gemeynet verdooyenslijcht upt gheeft. Dat sy niet tot in de uytterste boosheyt en vallen / dat en geschiet niet dooz eenighe goetheyt die hen is aengeboren / maer om dat de ooge Gods de wake houdt / ende sijn hant uptghereckt is over haer salicheyt. Want de ghene die droomen dat in de uptvercozene is van der geboorten aen / ic en weet niet wat zaet der verkiefsinghe ingeplant / dooz wiens cracht sy altijts soudent tot Godsalicheyt ende vrees Gods beweert zijn: hier van en hebben sy gheen auto-

Joan. 6. 70.

Joan. 13. 18.

Hom. 38. Weertleggughe dan een tegen spreken teghen de sekerheyt der beckeulinghe.

Ezech. 13. 9.

Ent. 10. 20. Jbil. 4. 3. Apoc. 3. 5. Psal. 69. 29. Erod. 32. 32. Psal. 69. 29.

Die plaetsen beclaert zijnde welke woort boort ghebracht te ghen de sekerheyt der beckeulinghe / so wort in dese ende naes volgende ahenlinge gheschandelt van de heerlickheyt der bekeeringhe.

Psal. 122. 4-5

Math. 22. 2.

Ephef. 1. 13. 14.

Psal. 15. 1.

Psal. 24. 6.

Verclaringe van een andere spreucke / datter yemant beclozen en is / dan de sone des verders nisse. f Joan. 17. 12.

autozitept der Schyftuere / ende woorden selfs dooz de bevindinghe overwonnen. Sp vzeugen wel wepnighe exempelēn dooz om te bewyfen dat sommighe uytverzoene oock eer sp verlicht waren / niet en zyn van der religie vzeinde gheweest / te wete / dat Paulus in syn phariseischap herft onstraffelick geleest: dat Coznelius heeft dooz sijne aelmoessen ende ghebeden Gode aen ghenacm gheweest / etc. Van Paulo laten wy't hen toe / maer wy seggen dat sp in Coznelio onrecht hebben: want het is openbaer / dat hy doe verlijcht ende wederghewoen was / soo dat hem niet en ghebrack anders dan een clare openbaringhe des Euangelij. Maer wat sullen sp niet die seer wepnighe exempelēn bewyfen? dat alle de uytverzoene zyn altyts met den Gheest der Godsalicheit begaest? Dat en comen sp niet meer doen dan peimant Aristidis, Socraris, Xenocratis, Scipionis, Curti, Camilli, ende sulcker anderer opzichthijch bewysende / soude comen daer uyt besluypen / dat alle de ghene die in de blintheit der afgoderije verlaten zyn / nae heplicheit ende eerbachheit ghestaen hebben. Jae de Schyftuere is meer dan in een plaerse openbaerlick teghen hen. Want die stadt der Ephesien dooz de wedergeboorte die van Paulo befehzeven woxt en laet niet een graenken deses zaets. Ghy waert / seyt hy / doot in seplen en zonden / in de welke ghy wandelbet na den loop deser werelt / nae den oversten des lichts die nu traechtich is in de kinderen der ongheljoosfaemhept / onder de welke wy alle voortydē gewandelt hebben in begheerlickheiden onses vleesches / doede dat onsen vleesche ende vernuste behaechde. Ende wy waren van natuere kinderen des toorns ghelijck oock de andere. Item gederick dat ghy voortyden waert sonder hope / en hadt gheenēn God in de werelt. Item / Ghy waert voortyden duyfteruiff / maer zyt nu licht in den Heere / wandelt als kinderen des lichts. Maer sp willen inoghelijck dese ghetupghenissen verstaen / van de onwettenthept des waerachtighen Gods / in de welke sp ooc bekennen dat de uytverzoene zyn eer sp geroeppen woorden. Hoewel dit ware ee onbeschaemde verdrachtinge / dewijle hy daer uyt besluyp / dat sp nu niet meer en moeten liegheu noch stelen: wat sullen sp nochtans antwoorzen op de andere plaetsen? ghelijck tot de Cozinthēn / daer hy vercondicht hebende dat noch hoerereiders / noch afgodendienaers / noch overspeelders / noch oneuyfche / noch die hy mannen ligghen / noch dieven / noch gierige / en sullen erfgenamen woorden des rijcks Gods / so seyt hy terstont daer hy / dat de Cozinthēn eer sp Christusum kenden / hebbe niet de selve zonden bevaughen gheweest / maer dat sp nu zyn dooz het bloet Christi afgewascht en dooz den Geest bezijt zyn. Item een ander plaerse tot de Romeynen: Gheyt ghy uwe leden gegeven hebt tot dienstkechtheit der onreynicheit / en ongherechthicheit tot ongerechticheit / begeeft die nu alsoo tot dienstbaerhept der rechteveerdicheit. Want wat vrecht hebt ghy daer uyt / waer van ghy u nu niet rechte schaemt / etc.

danckbaerhept vermaent hebben / om dat gheueerighe zaet der verkiefinghe. Maer hy vermaente daerenteghen dat het ghenoech is dat sp in den voozleden tijt de wellusten der Heydenen volbracht hebben. Maer of wy tot exempelēn comen? Hoedaenich een zaet der rechteveerdicheit was dooz het geloove in Kaahab die een hoere was? Item in Manasse / doe hy Jerusalem verweide ende bynae verdoenck int bloet der Propheten? Item in den Hoordenauer / die ten epnde als hy sijnen laesten adem soude uytgheven / heeft op beteringhe ende bekeeringe gedacht? Daerom laet varen sulcke argumenten / die de curieuse menschen lechveerdichlick diehten sonder Schyftuere. Ende laet ons houden dat de Schyftuere seyt / te weten / dat wy alle te gelijcke hebben als verloren schapen gedwaelt / ende dat een peggelijck is afgeweken tot synen wech / dat is tot het verdert. De gene die de Heere heeft voozgenomen uyt desen stroomwal des verderfs / eenigen eyde te verlossen / die stelt hy uyt tot bequaamen tijt: ende bewaertse daerentusschen alleenlick dat sp niet in ondergevelicke lasteringhe en vallen.

1. Pet. 4. 3.
Jof. 2. 1.
2. Reg. 21. 16.
Luc. 23. 24.

Esa. 53. 6.
1. Pet. 1. 25.

Het andere deel des 4. 1. piteils waert in ban den verwoopenen ghehandelt woxt.

Sommighe ban dese be-rooft God van de macht om te hoorzen sijn woort.

Mat. 4. 1.

Andere besblint en verbaert hy niet dooz de pzebratie sijn woorts.

1. Antwoort. Dat een ofte twee exempelēn geenen regel en make / dwelck beweische wo: dat niet en contraere exempel.

2. Antwoort. De Schyftuere teghen spreekt sulcke dwalinge. * Ephes. 2. 2.

Ephes. 2. 12.
Ephes. 5. 8.

Wederlegginge van een uytvlucht.

Ephes. 4. 28.

3. Antwoort. genomen van den Apostels uytgedrukte ghetupghenisse.

2. Cor. 6. 9. 10. 12.

Rom. 6. 19.

Wtlegginghe ende bevelinghe van de derde antwoort.

11 Ic bidde u / wat zaet der verkiefinghe was daer doe spruytende in dese die in haer gantfche leven menichfins onreynicht zijnde / in seer schandelicke ende groutwelicke zonde wentelde? Hadde hy willen na sulcker menschen gevoelen spreken / so moeste hy bewesen hebbe / hoe grootelick sp behoorden God te dancken dooz sijn welbaet / dooz de welke sp bewaert waren / om dat sp niet en souden in sulcke schandelicke zonden vallen. Also moeste oock Petrus de sijnē tot

12 Ghehelic God dooz de traecht sijnder roepinghe de salicheit sijnder uytverzoenen volbrucht / tot de welke hy dooz sijnē eeuwighe raet verdoent heeft: alsoo heeft hy oock sijnē oozdeelen teghen de verwoopenen / dooz de welke hy sijnē raet volbrucht / welke hy van hem heeft voozghenomen. Daerom de ghene die hy tot de eeuwighe doot gheschepen heeft / om dat sp instrumenten sijnder toornicheit / ende exempelēn sijnder strengicheit souden woordē / die be-rooft hy somtijts van de macht om Gods woort te hoorzen / somtijts verblint hys meer / ende maectse onverstandigher dooz de vercondinghe sijn woorts / op dat sp tot haer eynde come. Hoewel van het eerste ontellicke vele exempelēn zyn / soo sullen wy nochtans alleenlick een voortzenghen / dwelck boven andere elae ende merckelic is. Daer waren ontrent vier duyfent jaren vooz de toetomste Christi voozleden / in de welke God het saligher leere heeft allen Heydenen verborghen. Ist dat peimant antwoort dat sp sulcke groote welbaet niet gecreghe en hebben / om datse God aelstede onweerdich te zijne: de nacomers en zyn oock niet weerdigher gheweest / waer van boven de bevindinghe oock Malachias een ghenoechfaem getupge is / de welke haer ongeloovicheit / die met grove lasteringe vermengt was / strafte / en vercondicht nochtans dat de verlosser sal come. Daerom woxt hy van meer de nacomenen dan den onderē geveede: hy soude hē selve te vergeefs quellen die de oorzake hier van soude willen ondersoekē / die bovē den ondoozsoekelicken raet Gods is. Wy en hebben doek niet te vzeesen dat eenich discipel Porphirij sal de rechteveerdicheit Gods lastere / als wyse niet en verantwoorzen. Wat als wy segge dat niemāt sonder sijn schuld gloze en gaet / en dat het dooz de welbaet Gods comt dat sommighe verlost woordē / so seggen wy overbloedichlick ghenoech om de cere Gods te verclaren / en onse uytvluchtē en bedeckingen en zyn haer niet noodich. So maect dan de opperste lichter sijnder pzedestinatie eenen werck / als hy de gene die hy ee mael heeft verwoypē van de gemeenschap sijn lichts berooft ende in blintheit verlaet. Wā het ander deel sien wy dagelict vele bewysingē / en hebbe in de Schyftuere vele exempelē. Het woort woxt hy hondert menschen gepzediet / de twintich nemeit aē met beerebige gehoozfaemhept des geloofs: de andere achtent

van geeder weerde/ ofte bespottet/ ofte verwoz-
pet/ ofte verbloekhet. Ist dat penat antwoort
dat de verschepdenheyt die onder hen is/ comt
dooz verkeertheyt ofte boosheyt: daer mede en
wozt noch niet genoegh gedaet / want de andere
souden ooc niet de selve boosheyt bevange wo-
den/ ten ware datse God dooz syn goet heyt be-
terde. Daerom sullen wy altyts verweret bly-
ven / ten zy dat ons de reden Pauli te hulpe co-
men: Wie onderscheyt u? Waer mede hy te ken-
nen gheeft/ dat sommighe bouen de andere ver-
heven woerden / niet dooz haer eyghen deucht/
maer dooz de eenighe ghenade Gods.

1. Cor. 13. 7.

Ende daer en
can geen an-
der eeden ge-
geven worden/
waerom dat
God alsoo
handelt/ dan
om datse ba-
re des 100. ms
zyn tot bes-
sintetheyt
ende verberf
bereyt.
† Act. 13. 48
† Lib. 2. de
Gen. ad lit-
teram cap. 10.

Rom. 16. 14.

1. Heb. 11. 1.

1. Hebe-
singhe ghe-
men van cou-
tearic eien-
pels der wyl-
bereoenen.
2. Van het
bequaame
rempel Pharaons.

Exod. 4. 21.

Ezech. 2. 3.
ende 12. 2.

Jerc. 1. 10.

En des Jode-
schen volc
booz ende nae-
de Mensche-
werdinghe
ghen. 1.
† Esai. 6. 9.

13. Daerom geeft hy 't dan den desen/ en gaet
de ander vooz by: Lucas seyt d' oozsake/ te wete:
† Om dat die tot het leven verorzont zyn. Wat
sullen wy dan van de andere ghevoelen/ anders
dan om dat sy zyn vaten des toorns/ verorzont
tot sehander? Daerom en laet ons niet schamen
met Augustino te spreken/ de welke seyt: † God
conde de wille der boosen wel goet make/ want
hy is almachtich. Hy conde dat doozwaer wel
doen. Waerom en doet hy 't dan niet? Om dat
hy niet en wil. Waerom hy niet ghewilt en
heeft/ dat staet by hem. Want wy niet en moete met
wyser zyn dan het betaemt. En dit sal veel be-
ter wesen dan niet Chyphosimo upvlucht te
foecken/ segghende dat God treckt den ghenen
die wil ende syn hant upt steekt om te hulpe te
hebbe/ op dat also het onderscheyt niet in Gods
oordeel/ maer alleenlielc in het goetduncken der
menschen seghen ghelegghen te zyne. Maer het
is soo verre dat de mensche soude dooz syn eygen
roeringhe tot God comen/ dat ooch den God-
saltghen ende godvreesenden sonderlike inghe-
vinghe des Gheests noodich is. Lydia de pur-
purvercooperster vreesde God / ende nochtans
moeste haer herte gheopen worden om de leere
Pauli te hoorzen/ ende voozganck daer in te doe.
Dit en is niet alleenlielc van ee voutwe gespro-
ken/ maer ooch op dat wy weten dat eens pege-
lic voozganck in de Godsalicheyt is/ een ver-
borghen werck des Gheests. Men moet vooz-
waer hier aen niet twyffelen / dat de Heere velen
sijn woort sendt / der welcher verblintheyt hy
wil meerder maken. Want waerom doet hy so
vele geboden tot den Coninck Pharaon dzagen?
doet hy dat als hopende hem dooz so vele boot-
schappen te verfoeten? Jae eer hy begonde heeft
hy het eynde ende de wylcomste te voren ghewe-
ten / ende voozsept. Gaet (seyde hy tot Moses)
ende verondicht hem mynen wille/ ende ik sal
sijn herte verharden/ op dat hy niet gehoozsaem
en zy. Alsoo ooch als hy Ezechielem verwecht/
so seyt hy te voren dat hy hem sendt tot een we-
derspannielc ende hartneelielc volck: op dat hy
niet en verchziche als hy siet dat hy tot de doo-
de spreelit. Alsoo voozsept hy Jeremie/ dat sijn
leere sal wesen tot een vyer / om het volck als
stoppelen te verderven. Maer de Propheetie
Esai dzingt noch seerder / want de Heere sendt
hem/ seggende aldus: † Gaet ende segt tot de kin-
deren Israel: Hoozende sult ghy hoorzen / ende
niet verstaen: siende sult ghy sien / ende niet we-
ten. Verhart het herte deses volc/ en verswaert
hare ooren / ende besimert hare ooghen: op dat
sy moghelick niet en sien met hare ooghen/ ende
hooren niet hare oozen/ ende niet hare herte ver-
staen/ op dat sy hen bekeerende / salich worden.
Siet hy spreelit tot hen/ maer op dat sy te doo-
der woerde: hy ontfecclit sijn hert/ maer op dat
sy te blinder worden: hy brenge sijn leere vooz/
maer op dat sy daer dooz te onverstadiger wo-
den: hy ghebruyct middelen / maer op dat sy

niet salich en worden. Ende Joannes brenge de
Propheetie vooz/ betuygende dat de Joden niet
en conden de Leere Christi geloven/ om dat dese
vloek Gods over hen was. Dit en can ooch
niet wederlept worden / dat God den genen die
hy niet en wil verlicht hebben / sijn leere in pa-
rabolen bedekt voozstelt / soo dat sy daer dooz
gheenen voozganck en doen/ anders dan dat sy
in meerder plompheyt gewoepé woerde. Want
Christus betuycht dat hy daerom alleenlielc den
Apostelen de parabolen upt leyt / de welke hy
by de meniche ghesproken hadde: om dat den
Apostelen ghegeven was de verborghentheden
des riker Gods te wete/ maer der meniche niet
alsoo. Maer penant mochte segghen: Wat wil
de Heere als hy die leere van de welke hy niet
en wil verstaen zyn? Kenmerck van waer dat
ghebreck comt/ ende ghy en sult niet langer bza-
ghen. Want hoe groot de dupster heyt ooch zy in
het woort / soo is nochtans daer altyts liehts
ghenoech in om der godloosen conscientie te
overwinnen.

Joan. 12. 39.
Mat. 13. 11.
Marc. 4. 11.
Luc. 8. 10.

14. Nu moeten wy sien waerom de Heere dat
doet/ dewyle het openbaer is/ dat hy 't doet. Ist
dat penant antwoort/ dat het gheschiet om dat
de menschen dooz godloosheyt / boosheyt ende
oudanehbaerheyt sulc verdit hebben: dat wozt
wel ende niet der waerheyt gesept: maer dewyl-
le de oozsake deser verschepdenheyt noch niet
openbaer en is/ waerom sonuighe tot gehooz-
saenheyt ghebogen zyn/ ende de andere verhart
blyven: als wy dit willen onderfoecken/ so moe-
ten wy nootfakelick comen tot het ghene dat
Paulus upt Mose voozbyzegt / te wete/ datse de
Heere van den beginne aen verwecht heeft / om
sijnen naem te bewyzen in de gantsche werelt.
Daerom dat de verwozperen den gheopenbaer-
den woerde Gods niet ghehoosaein en zyn/ de
schilt hier van wozt wel te rechte der boosheyt
ende verdzactheyt haers herten ghegeven / soo
verre men ooch daer by seyt / dat sy daerom tot
dese verdzactheyt begeben zyn/ om dat sy dooz
het rechtveerdich oordeel Gods (het welke
nochtans ondoozfoerlick is) verweert zyn/ om
dooz haer verdoerninghe de eere Gods te ver-
claren. Desghelijc als van de kinderen Heli ge-
schreven wozt/ dat sy der goeder vermaninghen
niet gehoozsaem en waren / om datse God wil-
de dooden: soo en wozt daer niet versacht/ dat
die hartneekicheyt is van haer eygen boosheyt
ghecomen: maer daer wozt ooch mede te ken-
nen ghegeven/ waerom sy in die hartneekicheyt
verlate zyn/ hoewel God hare herte hadde mo-
gen vermozwen: te weten/ om datse God had-
de eenmael dooz sijnen onveraenderliken raet
tot het verberf verorzont. Hier toe dient ooc dat
Joannes seyt. Hoewel hy soo vele teckenen ge-
daen hadde / soo en gheloofde niemant in hem:
sin dat het woort Esai soude verbult worden/
daer hy seyt: † Heere wie heeft onse woorden ge-
looft? Want hoewel hy de hartneekighe niet en
ontschuldicht/ soo is hy nochtans met die reden
te vrede/ te weten/ om dat sy ontfecclit zyn: en hy
en brenge ge' ander oozsake vooz/ da' om dat de
belofte Gods hen niet toe en comt. Het welke
bevesticht wozt dooz de woorden Pauli / daer
hy seyt/ dat Christus die den Joden een erghe-
ruisse / ende den Heydenen dwaesheyt is / den
gherone

Dzage/ waer-
om dat God
de verwozpe-
ne verblint.
1. Antwoort.
2. Antwoort/
waer toe wy
nootfakelick
moete comen.
Rom. 9. 27.
1. Sam. 3. 25.
Welons ghe-
nomen van
een etare
speucke ende
getuygenisse
upt de heylig-
he Schrif-
ture.
Joa. 12. 37. 38
Ende upt de
getuygenisse
des Euan-
geli.
† Esai. 53. 1.
Rom. 10. 16.
Joan. 6. 45.
Esai. 54. 13.
Jerc. upt de
speucke
Pauli.
1. Cor. 1. 23.

gheroepen is die cracht ende wijsheyt Gods. Want als hy ghelept heeft wat gemeynlick geschiet / so waanneer het Euangelium gepredickt wort / te weten / dat de sommighe daer door verbittert worden / ende dat het van sommighen veracht wort / so seyt hy dat het hy de geropenen alleenlick in wercke ghelonden wort. Hy hadde wel een weynich te vozen ghenade Ghelodighe / maer hy en heeft der ghenade Gods / de welke vooz het gheloope is / haren graet niet beuomen: maer heeft meer dat tweede als een verbeteringhe daer by ghestelt / om dat de ghene die het Euangelium aengenomen hadden / den lof haers gheloofts souden der roepinghe Gods toeschrijven. Gelyck hy oock weynich daer na leert / dat sy van God uptverzozen zijn. Als de godloose dit hoorzen / soo elagen sy dat God door onozdentlicke macht synne ellendighe creatueren mislywicht tot ee spel sijnder wyseheyt. Maer dewijle wy weten dat alle menschen so menichsins vooz den Richtstoel Gods schuldich zijn / dat wy van dursent ghebraccht zijnde / niet en connen van een ghenoech doen: soo belijden wy dat de verwozene niet en lyden / anders dan dat met den seer rechtverdighen oozdeele Gods wel ober een comt. Dat wy de oorzake niet claerlick en verstaen daer in moeten wy lydsamen zyn / ende niet weygheren sommighe dinghen met te weten / daer de wijsheyt Gods haer selven in haer hoocheyt verheft.

15 Maer dewijle weyninge plaetsen der Schrytuere plege hier tegen gebzacht te worden / in de de welke God schijnt te verfaeken dat het door sijn ozdeninghe gheschiet: dat de ongherechtge verlopen gaen / anders dan so verre sy tegen sijn roepen hen selven in de doot wozen: soo sullen wy die in het cozte uytlegenden / bewijzen dat sy teghen de boven-geleerde sententie niet en strijden. Daer wort een plaetse voozt gebzacht uyt Ezechiel: Dat God niet en wil de doot des sondaers / maer veel meer dat hy hem bekeere / ende leve. Ist datmen dat wil tot het gantsche menschelike gheslachte strecken / waerom en verweckt hy dan vele menschen niet tot betringeder welcker herten bewegheliker zijn tot ghehoorzamenheyt / dan der gener die door dagelicksche noedinghe ende roepinghe meer ende meer verharde worden: Christus betuycht dat de predikinghe des Euangelij ende de miraculen meer vruchte souden ghebaen hebben hy de Nimbiten ende Sodomiten / dan by de Jode. Daerom ist dat hy wil dat alle menschen salich worden / hoe comt dat hy den ellendighen die bereyder souden wesen om de ghenade te ontfanghen / de deure der betringhe niet open doet? Hier uyt sien wy dat de plaetse niet ghewelt ghebraccht wort / als men den wille Gods / daer van de Propheete sprecket / stelt tegen sijnen ewigen raet / door den welke hy sijne uptverzoene heeft van de verwozene onderscheyden. Nu ist datmen den rechten sin des Propheeten soeket / hy wil alleenlick den genen die hen selven bekeeren ende beteren / hope der verghevinghe gheben. Ende dit is de somma / te weten / datmen niet en moet twijfelen dat God bereyt is te vergeven / so haest als de sondaer hem bekeert. So en wil hy dan des sondaers doot niet / so verre hy des sondaers bekeeringhe wil. Ende de bevindinghe bewijst dit / dat God alsoo wil dat de gene die hy roept / hen selven bekeeren: soo dat hy aller menschen herten niet en geraeckt. Nochtans en moeten daerom niet segghen / dat God bedrieghelick handelt: want hoewel het uytwendighe woort alleenlick maect dat de mensche niet ontschul-

dichlick en zyn / die het hoorzen / ende niet ghehoorzamen en zyn / so wort hen nochtans waerachtichlick gheacht een ghetuyghenisse der genade Gods / waer door hy de menschen met hem versoent. Daerom laet ons den raet ende het vooznemen des Propheeten verstaen / te weten / als hy seyt dat God geen behaghen en heeft in den doot des sondaers / dat hy sulc seyt / op dat de godsalighe betrouwen dat God bereyt is om hen de zonden te vergheven / soo haest als sy tot bekeeringhe ende betringhe gheroet zyn / ende op dat de godloose gevoelen dat haer schult ghedobbelt wort / om dat sy sulcke groote goedertierenheyt Gods niet en neinen / noch dankbaer daer vozen en zijn. Soo sal dan de barmherticheyt altyts der bekeeringe ende betringhe bereyt wesen: maer wien de bekeeringe ende betringhe ghegeven wort / dat wort alsoo wel hy alle de Propheeten ende Apostelen / als by Ezechiel claerlick gheleert. Ten anderen wort die plaetse Pauli voozt gebzacht / daer hy leert dat God wil dat alle mensche salich worden: welke plaetse hoewel sy wat verscheyden is van de boven-verhaelde plaetse des Propheeten / soo heeft sy nochtans wat daer mede gheneyn. Ick antwoorde / dat het ten eersten ghenoech bekent is / hoe God wil dat alle menschen salich worden: want Paulus stele dese twee dinghen by maleanderen / te weten / dat hy wil dat sy salich worden / ende tot de kennisse der waerheyt comen. Ist dat sy willen segghen / dat het door den ewighen raet Gods vast verozdent is / dat sy alle der saligher leere deelachtich worden: waerom seyt dan Moses: Dat daer gheen volck so edel en is tot het welke God soo nabij comt als tot de Joden? Hoe ist ghetomen dat God vele volcken heeft van het licht des Euangelij berooft / waer mede andere begaeft waren? Hoe ist geschiet dat de supere kennisse der Godsaligher leere noyt en is tot sommighe volcken gheromen / ende dat sommighe nauwe eenich dursent begin daer van gesmaect hebben? Hier uyt machmen nu lichelick verstaen / wat Paulus wil segghen. Hy hadde Timotheo geboden gheneyne ghebeden in de Ghemeynte te doen vooz Coninghen ende Prinzen: ende dewijle het scheen wat ongheschick te zyne / datmen soude God bidden vooz sulck een aert volc daer van gheen hope en scheen te zijne (want sy en waren niet alleenlick alle byemde van het licha Christus / maer arbeiden oock niet aller macht om sijn rijcke te verdrucken) soo seyt hy daer by / dat sulcke ghebeden gode behaghelick zyn / de welke wil dat alle menschen salich worden. Waer mede hy voozwaer niet anders en wil segghen / dan dat geozden des volcs en is van den wercher salicheyt uyt ghesloten: maer dat hy veel meer heeft sijn barmherticheyt uytgestoet / dat hy wil dat alle statē der selver deelachtich worden. Andere sententien en verlaten niet wat God van alle menschen door sijn verhozge oozdeel heeft verozdent: maer betuyghen dat allen sondaren is verghevinghe bereyt / die alleenlick hen selven bekeeren om die te soeken. Want ist dat sy hartnecligher dzinghen dat hy wil aller menschen barmhertich zyn / so sal ick daer teghen segghen / dat erghens geschreven is / dat onse God in den hemel is / ende doet al wat hy wil. Daerom moeten dit woort alsoo uyt legghen / dat het ober een comt met een ander / dat Moses seyt: "Ick sal barmhertich wesen / dien ick sal barmhertich wesen / ende sal barmhertich doen / dien ick sal barmhertich doen: Die de mensche uytkeest dien hy barmherticheyt

Tegenwozpinge bet verwozenen.
Antwozt.

Tegenwozpingen / tegen dese leere van de rechtverdighe betwozenen.
wozenen.

De eerste is uyt Ezechiel. Ezech. 24. 12.
Antwozt.

De plaetse van dese propheete wort uyt ghelept.

De 2. Tegenwozpinge is uyt Paulo. 1. Tim. 2. 4.

Antwozt.

Deu. 4. 7.

Den sin des Apostels.

Sal. 115. 3.
Erod. 33. 19.
De 3. Tegenwozpinge uyt de spreuke der Schrytuere: dat God hem wil ober alle menschen ontfemen.

Hij hij heyt

Antwoort.

heyt doen sal / die en deylt sijn barmherticheyt niet allen mensche. Maer dewijle het claer ende openbaer is / dat Paulus daer niet van eenen peggelichen mensche / maer van de oydeneu der menschen spraeckt / soo ist niet noodich langhet hier van te wisten. Hoewel me moet hier oock mede aenmercken dat Paulus daer niet en seyt / wat God altyds / ende alomme / ende in allen doet : maer dat het Gode by is / dat hy Coninghen ende Overheden ten eynde der hemelscher leere deelachtich make / hoewel hy doo haer verblintheyt daer teghen rasen. Sy menen sterkelicker aen te dvinghen niet dese plaetse Petri / te weten / dat God niet en wil dat peinant verlozen gaet / maer dat hyse alle ontfangt tot beteringe. Maer dese knoop wort niet den tweeden woorde ontbaen : want men mach niet verstaen dat de wille Gods om tot beteringhe te ontfanghen / anders zy dan die alomme in de Schrytuere gheleert wort. Doo waer de bekeeringhe is in Gods hant : of hy alle menschen wil bekeeren dat machmen hem byaghen : dewijle hy beloofst sommigen weynighen menschen een vleeschen herte te gheven / den anderen haer steenen herte latende. Het is wel waer / waert dat God niet bereyt en ware te ontfanghen de ghene die sijn barmherticheyt soecken / soo soude dese sententie te niete worde : Bekeert u tot my / ende ick sal my tot u bekeeren : maer ick segge dat gheen mensche tot God en comt / anders dan die God selve vooz comt. Waert dat de bekeeringe in des menschen goetdunchen stonde / so en soude Paulus niet segghen : Of God hem moghelijk gabe dat sy hen bekeerden. Ja ten ware dat de selve God / die alle menschen niet den woorde tot bekeeringhe vermaent / sijne uytverzoene doo de verborgen roeringe des gheests daer toe brachtete / soo en soude Jeremias niet segghen : Heere bekeert my / ende ick sal bekeert worden : want als ghy my bekeert hebt / soo hebbe ick beteringhe ghedaen.

De 4. Tegenwoopinghe.

2. Pet. 3. 9.

Antwoort.

Ezech 36. 26.

Zach. 1. 3.

2. Tim. 2. 25.

Act. 31. 18.

De 5. Tegenwoopinghe / dat daer schuilt twee der hant wille in God te zyn.

Antwoort.

16 Maer peinant mochte segghen / ist dat het also is / so sal in de Euangelische beloften clepne verseliert heyt wesen / de welke van den wille Gods ghetuyghnisse ghevende / vercondighen dat God wil het ghene dat tegen sijn onveranderlick voornemen strjnt. Maer ick segghe niet : want hoewel de belofte der salicheyt algemeen zyn / soo en zyn sy nochtans niet tegen de prediclinie der verwoyenen : soo verre wy de verbullunghe daer van aensien. Wy weten dat de beloften ons dan eerst crachtich zyn / als wyse niet den gheloobe ontfanghen : daerentegen soo waanmer het gheloobe verpelt / so is de belofte oock mede te niete ghemaecht. Ist dat dit de natiere der belofte ende des geloofs is / so laet ons nisten of dese twee dinghen tegen malcanderen strjden / te weten / dat God gheseyt wort dat hy van der eeuwichheit aen betoydent heeft / wien hy wil sijn gonste bewijzen / ende teghen de welke hy wil sijn toornicheyt gebuycken : ende dat hy allen sonder onderschept salicheyt vercondicht. Ick segghe doo waer dat sy seer wel ober een comen : want als hy also beloofst / soo en wil hy niet anders segghen / dan dat sijn barmherticheyt is allen menschen bereyt / soo verre sy die begheeren ende verfoeken : het welke alleenliks die doen die hy verlicht heeft. Ende hy verlicht de ghene die hy tot de salicheyt ghepredestineert ende veroydent heeft. Hier in (segghe ick) is de seker ende onwanckelbare waerheyt der beloften ghelegen / soo dat men niet en can seggen / dat daer eenich gheschil is tusschen de verkiepinghe Gods / ende de ghetuyghnisse sijnder ghenade

die hy sijnen geloovigen voozstelt. Maer waer om noemt hy alle menschen? Te weten / op dat de conscientien der godsaltighen te vreesdamselicker rusten / als sy verstaen dat daer gheen onderschept der sondaren en is / so verre sy ghelooven : ende op dat de godloosen niet en claghen dat sy geen toeblycht en hebben waer toe sy mochten vluchten van de diensbarcheyt der sonde / dewijle sy het ghene dat hen voozghestelt wort / doo haer ondanckbaerheyt verwerpen. Daerom dewijle de barmherticheyt Gods wort doo het Euangelium hen beyden voozghestelt : soo maect het geloobe / dat is de verlichtinghe Gods / een onderschept tusschen de godsaltige ende godloose / soo dat de geloovige de cracht des Euangelij ghevoelen / ende de andere geen vucht daer van en gheeringhen. Ende de verlichtinghe heeft oock selve de eeuwighe verkiepinghe Gods tot eenen reghel. Oock en helpt hen de slage Christi niet / de welke sy voozbringen / te weten : Jerusalem / Jerusalem / hoe die kmael hebbe ick willen in uwe jonghen vergaderen / ende ghy en hebt niet ghewilt? Ick behoude dat Christus niet alleenliks en spreect in des mensche persoon / maer dat hy hen verwijt dat sy in alle eeuwen sijn ghenade verwoyenen hebben. Maer men moet dien wille Gods beschuyven / van den welken wy spreken : want het is openbaer hoe neerstichlick God ghearbeyt heeft / om dat volck te wederhouden / ende niet wat grooter hartnechicheyt sy van den eersten aen tot den laetsten toe tot hare onbehoorlike listen begheben zynde / die versamelinghe verwoyenen hebben. Maer daer upt en volcht niet / dat de raet Gods is doo der menschen boosheyt te niete ghewoyden. Hier teghen segghen sy / dat gheen dinck min ober een en comt niet de natiere Gods / dan dat hy soude tweer ley wille hebben. Dat late ick hen toe / soo verre sy het bequamelick weten upt te segghen. Maer waer om en aenmercken sy soo vele ghetuygenissen niet / daer God inenschelelike gheneghenheden aen doende / beneden sijn. Maer seyt daet? Hy seyt dat hy dat wederspannich volck heeft niet uytgherickten armen gheroepen / dat hy vooch ende spade ghearbeyt heeft om dat wederom tot hem te byngghen. Ist dat sy alle dese dinghen willen : Gode toe voeghen / ende op de oncpghen wijse van spreken niet achten / soo sulken vele ydele strjden daer upt come : de welke wech genomen worden doo dese eenige antwoorde / te weten / dat het gene dat menschelick is / wort Gode toeghescheyven. Hoewel de antwoorde die wy ergens gegeven hebben / is overbloedichlick ghenoech / te weten / hoewel de wille Gods soo veel onse gheboelen aengae / meniger ley is / soo en wil hy nochtans in hem selben niet dit ende dat : maer verschickt onse sinnen doo sijn menigher ley wijsheyt (ghelijcke Paulus noemt) tot dat ons sal te kennen ghegheben worden / dat hy wonderlick wil dat nu sehynt tegen sijnen wille te zyne. Sy nemen oock uyt vlycht / seggende : dat God aller menschen vader is / ende dat het soude onrecht wesen / dat hy soude peinant verwoyenen / anders dan die doo sijn schult dese straffe verdient hadde. Maer dat is gelijck of de mildicheyt Gods haer niet oock toe de swijnen ende honden en streckte. Ist dat de handel is van den menschelicken ghesachte / laetse dan antwoorden waerom God hem selven heeft aen een volck verbonden / om des selven vader te zyne : Waerom hy oock een clep ghetal / als een bloeine heeft daer upt gheplucht. Maer dese lasteraers worden doo haren lust tot quaet-spreken / verhyndert te sien / dat God

Ist eerste tegen spreken : De salicheyt wort allen mensche aen gheloben. Antwoort.

Ist 2. tegen spreken. Matt. 23. 17.

Antwoort.

Ist 3. tegen spreken.

1. Antwoort.

Esa. 65. 1.

2. Antwoort. Lib. 7. cap. 18. sed. 3. ende Lib. 3. cap. 20. sed. 41.

Ephes. 3. 10.

Ist 4. tegen spreken.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

alsoo

Mat. 5. 45. also sijn Sonne laet opgaen ober de goede ende boofe / dat nochtans de erbe wepnigen bewaert zy / den welcken naemaels sal gheseyt worden: **Comt ghy gheseghende mijns Vaders / besit het rijkhe / etc. Sp segghen oock dat God gheen dinck en haet van allen dat hy gemaecht heeft: het welke of icht hen schoon toelate / soo blijft nochtans dat ongeschent dat ick leere / te weten / dat God de verwozpenen haet / ende dat niet seer goeden rechte: om dat sy van sijnen Geest verlaten zijnde / niet en connen voortbrengen / anders dan oorsake haerder verbloekinghe. **Voben desen bengen sy voort / dat daer geen onderschept en is tusschen Joden en Heydenen / en dat daerom de genade Gods wort alle menschen sonder onderschept voorgestelt. Dat late ick hē wederom toe so verre sy't verstaē met Paulo / dat God also wel wil upt de Joden als upt de Heydenen roepen / so dat sy aen niemant gebonden en zy. Op dese wijse wort oock wederlept dat upt een ander plaetse wort voortghebracht / te weten / dat God heeft alle dinc onder de zonde besloten / om dat hy soude allen barmhertich wesen: dat is alsoo / om dat God wil dat de salicheyt aller der ghener die salich worden / sijnder barmherticheyt toegheschreben worde: hoewel die weldaet niet allen ghemeyn en is. Maer als men sal van beyden zyden vele redenen voortghebracht hebben / soo sal dit onse beslypt wesen / te weten / dat wy sulken met Paulo ons voor soo groote diepte verschycken. Ist dat de onbeschaemde ende derreke tonghen tegen snateren / soo en sulen wy ons niet schamen met hem upt te roepen: O mensche wie sijt ghy / die teghen God stryft: Want Augustinus seyt waerachtichlick / dat die verkeerdelic doen die de rechtveerdicheyt Gods niet de mate der menschelicker rechtveerdicheyt meten.****

Het xxv. Capittel.
Van de laetste wederopstandinghe.

Mal. 4. 2. Op dat wy onderwinnelick onder het crups in onse beroepinghe moghen volherden / sulken wy verwachten de salighe hope / en toe romste der eerlickheyt des grooten Gods. *** 2. Tim. 1. 10. 1 Joan. 5. 24. Ephes. 2. 6. ende 19.**

Rom. 8. 25. Heb. 11. 1. 1. Cor. 5. 6. Coloss. 3. 3.

Tit. 2. 12. 1

1. Joh. 10. 30.

Hoewel Christus de sonne der ghererichte heyt / de doot overwonnen hebende / heeft dooz sijn Euangelium verschenen / ende het leuen ons in het licht ghebracht / gelyck Paulus betuycht: want upt wy gheseyt worden dooz het gheloobe doozghegaen te zijne van de doot tot het leuen / ende nu niet meer gasten noch vzeende inwoonders te zijne / maer medebozghers der Hepligen / ende huysgenooten Gods / die ons heeft doen sitten met sijnen eenighebozen Sonne in de hemelsche plaetse / soo dat ons tot de volcomen geluckicheyt niet en gebreect: nochtans op dat het ons niet swaer en zy / dat wy noch onder harden krijch geoeffent worden / gelyck of wy gheen vrycht der overwinnunge die Christus vercreghen heeft / en sagen / soo moeten wy wete wat in andere plaeten van de nature der hope geleert wort. Want dewyle wy hopen het ghene dat niet ghesien en wort / ende dewyle (ghelijck erghens gheseyt wort) het geloohe een bewijs is der onsenlicker dinghen / soo woonen wy upt van den Decte soo langhe wy in desen karcher des vlesches besloten zijn. Daerom Paulus op een ander plaetse seyt / dat wy gestroven sijn / ende dat onse leuen is niet Christus verborghen in God: ende als hy die onse leuen is / sal verschyuen / dat wy dan oock sulken met hem verschyuen in eerlickheyt. Soo is dan dit onse conditie / dat wy soberlick / ende rechtveerdichlick / ende Godsalichlick in dese werelt lebende / verwachten de salighe hope ende toeromste der eerlickheyt des grooten Gods / ende onses Salichmakers Jesu Christi. Hier is ons

sonderlicker lijdsaemheyt noodich / op dat wy niet vermoeyt en worden / ofte onsen looy onme wenden / ofte onse wake verlaten. Daerom al wat wy dus lange hebben van onse salicheyt verclaert / dat selve eycht dat wy onse herten ophessen nae den Hemel / op dat wy Christus / den welcken wy niet gesien en hebben / lief hebben / ende in hem gheloovende / ons selven verheugen met onuytspreekelike ende eelckelike blyschap / tot dat wy het eynde onses geloofs ghecryghen / ghelick Petrus vermaent. Hierom seyt Paulus / dat het gheloobe ende de liefde der Godsalighen sien op de hope die in den Hemel bewaert is. Als wy alsoo aen den Hemel hanghen / ende onse ooghen in Christo gheeyt sijn / ende op der aerde niet verhindert en wordē ons tot de beloofde gheluckicheyt te draghen ende seiden / soo wort het waerachtichlick verbult / dat Christus seyt / te wete / dat onse herte is daer onse schat is. Hier upt ist dat het gheloobe soo selde is in de werelt / om dat onser traechteyt geē dinc swaerder en is / dan dooz ontelckelike vele verhandingen doozslimmen ende voortdunngen tot den loon der hemelscher roepinghe. **Voben den grooten hoop der ellendicheden met de welke wy bynae overvallen worden / worden wy oock beswaert niet de bespottingen der onhepligher menschen / dooz de welke onse eendichicheyt ghequelt wort / als wy de behagelickheyt des reghenwoozdighen goets ghevollicklick verlatende / schynen de salicheyt die ons verborghen is / gelyck een vliende seladine nae te jaghen. Ant coyte / wy sijn onder ende bobenbozen ende achter van gheweldighe versoekinghen belegert / om de welke te verdoogen onse herten souden veel te swack sijn / ten ware dat sy upt de aertsejē dinghen ontwerret / ende aen het hemelsche leue / het welke schijnt verre te zijne / gebonden waren. Daerom heeft die eerst grondelick voortganck in den Euangelio gedaen / die tot gheduerighe bedenkinghe der saligher wederopstandinghe / ghewent is.**

2. De Philosophen hebbe doortijden seer neerstichlick ghe-discuteert van het opperste goet / ende oock daerom teghen malcanderen ghestreden: nochtans en heeft niemant uptghenomen Plato, bekent dat het opperste goet des mensches is / sijn vereeninghe niet God: maer hoedanich dese vereeninghe ware / dat en heeft hy selfs niet dupdelick connen simaken: het welke niet en is te verwonderen / dewyle hy van den hepligen bant dier vereeninghe / niet gheleert en hadde. Maer ons is dese eenighe en volmaecte geluckicheyt oock in dese aertsejē peregrinagie bekent: maer alsoo / dat onse herten dagelick meer ende meer dooz de begheerte daer van ontfreken worden / tot dat wy dooz het volle ghezuyck versadicht worden. Daerom hebbe ick gheseyt / dat niemant de vrycht der weldaden Christi en ontfangt / anders dan die haer herte tot de wederopstandinghe ophessen. Gelyck Paulus wil merck den gheloobigen voozstelt / tot het welke hy seyt dat hy selve arbeyt / ende alle dinc begeert tot dat hy daer come. Daerom moetē oock wy dies te bijnmoedichlicker daer na staen / om dat wy niet swaerlicker om onser luyheyt wilse ghestraft en worden / ist dat wy ons laten geheel van der werelt besitten. Daerom teerckent Paulus erghens de gelooibigen met dit merck / te weten / dat haer wandelinghe in den hemel is / van waer sy oock haren Salichmaker verwachten. Ende op dat hare herten niet en verflouwen in dese loop / soo stelt hy oock alle de creatueren by hen als medeghesellen. **Want dewyle**

Verreert sijn de met een wtenende lijtsaemheyt.

1. Pet. 1. 8. Coloss. 1. 5.

Mat. 6. 21. Niet dat wy ons sulken lasten berhuden door onse traechteyt.

Door der goetloofte bespottinghe.

Dooz gebelidige bespoekinghen.

De volcomene gheluckelicheyt / welke den Philosophen onbekent is / wort den wtercomen Gods in de laetste opstandinghe stelt.

Phil. 3. 8.

Daer hemel wy onse herten sulken berhessen.

Phil. 3. 20.

Wdermeest/
dewyle oock
alle creature
na hare ma-
nere ende ge-
woont helck
e groot goet
schynen te be-
gheren.
1 Rom. 8. 19.
2 Rom. 5. 12.

wyle men alomme ontferlicke verballensheyt
ende verdoventheyt siet/ so seyt hy: dat al wat
in den hemel ende op aerden is / arbeyt tot ver-
menwinghe. Want dewyle Adam de gantsche
ozden der natuere verdovent heeft dooz synen
val/ * so is oock den creatueren haer dienstbaer-
heyt/der welcker sy dooz de zonde des menschen
zyn onderwoopen/swaer ende lastich: niet dat sy
eenich ghevoelen hebben / maer dat sy den vol-
maechten stant van den welcken sy afgeballen
zyn/natuerelick begeeren. So schryft dan Pau-
lus een sichten ende smerte des barens den crea-
tueren toe/ op dat wy/ die de eerstelinghen ende
voorzucht des Gheests ontfanghen hebben/
ons sijn: niet in onse verdervinge te verrotten/
e. de ten minsten de doode creatueren niet nae te
volgen/ de welke oock onser zonden straffe dra-
ghen. Ende op dat hy ons te sekerpelicker ver-
maene/ so noemt hy de laetste comste Christi onse
verlossinghe. Het is wel waer dat alle de deelen
onser verlossinghe nu volbracht zyn: maer de-
wyle Christus die eenmael is gheoffert vooz de
zonde/ sal weder ommael in onse ghesien wor-
den tot sauchteyt/ soo moet ons dese verlossinghe
vast houden staende / tot dat sy gheschiet / hoo
swaer oock de ellendicheden zyn / daer dooz wy
verdrucht worden.

Rom. 8. 22.

geb. 10. 12.

Dooname-
lick sal ons
de waerheit
ende nootla-
kenicheit de-
ser leere troos-
ten: dewyle
het gantsche
Engelum
bevoeghelick
ende pael sou-
de zyn/ soo de
dooden niet
en souden we-
der opstaen.
1. 2. Cor. 15. 14
1. Rom. 8. 26.
1. Gal. 4. 23.
2. Cor. 4. 11.

3 Onse neersticheyt behoort wel dooz de ghe-
wilticheit der sake sekerpelic verwert te wor-
den: want Paulus en seyt niet sonder oorvalie/
dat her gantsche Euangelium ydel en bedre-
gelyck is/ ist dat de doode niet weder op en staen:
Want onse conditie soude ellendiger zyn dan an-
derer menschen conditie/ dewijle wy veler men-
schē haet en versmaetheyt dragende/ te aller ure
in perijckel zyn/ * ja zyn als schapen ter slacht-
bank beroydent. Ende alsoo soude de auctorite-
teit des Euangelij vallen / niet alleenlick in
eenen deele / maer in de gantsche somma/ die in
onse aenemeninghe tot landeren/ ende in het eynde
de onser salicheit gelegen is. Daerom laet ons
on e herten op dese aldergrootste ende ernstich-
ste sake alsoo slaen / dat wy dooz geen sauchteyt
des tijts vermoept en worden. Hierom hebbe
ick hert oock tot op dese plaetse uytghefelt / dat
van deser sake was coztelick te handelen/ op dat
de lezers Christum den volmaechten Auctor
der salicheit ontfangen hebbende/leeren hooger
oyclommen / ende weten dat hy met hemelsche
eericlikeit ende onsterffelicheit berleet is/ op
dat her gantsche lichaem den hoofde ghelijck
wozde. Ghelijck oock de heylighe Gheest dick-
mael een exempel der wederopstandinge in den
persoon Christi voorszelt. * Het is ee sake swaer
om te ghelouwen/ dat de lichamen die dooz ver-
rottinghe te mēte zyn/ sullen ten eynde te haren
tijde wederom opstaen. Daerom hoewel vele
Philosophen bevocht hebben / dat de zielen
onsterffelick zyn / soo en hebben nochtans niet
vele gevoelt/ dat het vleesch soude wederopstaen.
Ende hoewel sy hen selven niet en connen hier
in ontferuldigen/ so worden wy nochtans hier
door vermaent/ dat de sake swaerder is dan dat
sy de sinnen des menschen ran tot haer trecken.
Ende op dat het gheloude soo groote verhinde-
ringhe overwinne so geest de Schryfture twee
beslypelen: * het een is gelegen in de ghelijcke-
heyt Christi/ het ander in de almogheuticheit
Gods. Nu so wāneer van de wederopstandinge
ghehandelt wort/ soo laet ons de ghelijcke-
nisse Christi in den sin comen / de welke in de
natuere die hy hadde van ons aengenomen/ den
loop des sterffelicken levens alsoo volpndicht
hebbende/ dat hy nu een onsterffelick leven ber-

tegen heeft/ ons een pant der toecommender we-
deropstandinghe gheworden is. Want in de el-
lendicheden daer mede wy bevanghen worden/
draghen wy sijn doodinghe in onse lichaem/ op
dat sijn leven in ons gheopenbaert worde. Ende
wy en moeghen noch comen hem van ons niet
schepden sonder hem te verscheuren. Hier uyt
comt dat argument Pauli: Ist dat de dooden
niet weder op en staen/ soo en is oock Christus
niet weder opghestaen: te weten/ om dat hy de-
sen gront vooz seker ende vast houdt/ namerlick/
dat Christus niet eygentlick om sijn selfs wil-
le en is der doot onderwoopen gheweest / noch
weder opstaende van der doot/ victorie vercre-
ghen en heeft: maer dat in hem als in het hooft
begonnen is / dat in alle de leden moet vervult
worden / nae eens yeghelic graet ende orden.
Want dat wy hem souden allefins ghelijck wor-
den/ dat en ware selfs niet recht. Daer is ghe-
schreven in den Psalm: Ghy en sult niet toela-
ten/ dat u goederieren verrottighe sie. Hoewel
een deel deses betrouwens ons toe comt nae de
mate der gave / soo is nochtans de volcomen
vucht daer van alleenlick in Christo verschenen/
de welke wy van alle verrottighe/ geheel sijn
lichaem heeft weder ghenomen. Nu op dat de
ghenepnschap die wy hebben in de salighe we-
deropstandinge Christi/ niet twijfelachtich noch
onseker en zy/ soo dat wy niet desen pant te vre-
de zyn / soo betuycht Paulus claerlick * dat hy
daerom siet in de Hemelen/ ende sal ten laetsten
daghe comen als richter / op dat hy onse nede-
righe ende verwozen lichaem/ sijn eerlicken
lichaem ghelijck make. Hy leet oock erghens
dat God niet en heeft den Sonen van der doot
berwerkt / om een bewijs sinder cracht te too-
nen: maer om de selve cracht des Gheests over
ons te bewijzen/ den welcken hy daerom noemt
leven/ als hy in ons woont/ om dat hy ons tot
dit eynde ghegheven is / te weten/ op dat hy het
ghene dat in ons sterffelick is/ levendich make.
Ick verbate het met cozte woorden/ dwelck ick
nochte rijckelicker handele/ ende verdient luf-
teliclier verriert te worden: ende ick betrouwe
nochtans dat de Godsalighe Lesers sullen in
dese weynige woorden/ materie genoegh vinden
om hare gheloude te stichten. Soo is dan Chri-
stus weder opghestaen / om dat hy ons soude
hebben tot medeghesellen des toecommenden le-
vens. Hy is weder opghewerckt van den Vader/
voz berre hy het hooft was der Gemeente/ van
de welke hy hem gheensins en laet afschuren.
Hy is opghewerckt dooz de cracht des Gheests/
de welke ons ghemeyn is tot de levendichma-
kinghe. Int cozte/ hy is opgewerckt om dat hy
soude de wederopstandinghe ende het leven zyn.
Ende ghelijck wy gheseyt hebben / dat ons in
desen spiegel is een levende beelt der wederop-
standinghe vertoont / alsoo moet het ons oock
een vast fundament ende stercke steune zyn / op
dat de lange vertoebinge ons niet en vermoepe
noch verdriete: want het en comt ons niet toe/
dat wy souden dooz onse eygen goetduncken de
artijckelen des tijts meten / maer het betaemt
ons lydt saemlick te rusten/ tot dat God na sijn
gelegentheyt ende bequaemheyt/ sijn rijckie we-
der opricht. Hier toe driet de vermaninge Pauli/
daer hy seyt: De eerstelick Christus: daer na
die Christo toecomen/ een yeghelick in sijn ozden.
* Doozt/ wy sien dooz hoe vele ende menigerlep
wijse hy ons de wederopstandinghe Christi be-
tuycht heeft/ om dat daer van geen twijfelinghe
en soude comen/ daer in onse wederopstandinge
ghesondeert is. De vernuftige menschen sullen
moghelick

2. Cor. 4. 10.

1. Cor. 15. 13.

1. Sal. 16. 10.

Het ander be-
wys is/ dat
de lichamen
der inderes
renen ghelijc
maet wesen
den heelics
ken bleefche
haers hoofte.
Nu soo is dit
selve in den
hemel des
hooft/ daer
om sult oock
de lichamen
der inderes
renen weder
opstaen/ ende
hare ziel we-
der ontfang
hebbēde / met
Christo in den
hemel heer-
schen.
* 1. Cor. 3. 27.

1. Cor. 1. 20. 22.
ende 4. 15.
ende 5. 23.
Coloss. 1. 18.
Joan. 11. 25.

1. Cor. 15. 23.
1. Het 3. be-
wys is / de
opstandinghe
Christi/ welc
ke op meniger-
lep manere
betuycht is/
verscekt ons
van onse toe-
comende op-
standinghe.

inoghelick de Hystorie die van de Euangelisten verhaelt woxt / als een kinderspel bespotten. Want van wat werde sal die bootschap wesen die van de verschrickte vroukens ghedaen/ ende daer nae van de Discipulen die bynae doot waren/ bevestichte woxt? Waerom en heeft Christus niet liever in den midden des tempels ende des marctts sijne lustighe teeckenen sijnder overwinnighe ghestelt? Waerom en comt hy niet verschrickelick voort voor Pilatin? Waerom en bewijst hy hem selven niet den Priestere ende der gantsche Stadt Jerusalem dat hy weder verbodich is? De ghetuyghen die hy verkieft/ sulden de onheplighe menschen nauwe achten bequaem te zyne. Ick antwoorde hoewel in die beginselen een verachtelike swaerheit was/ so wert nochtans dat ghesceel doot de wonderlike voorsienighe Gods alsoo geregeert/ dat de genedie weynich te bozen doot vrese bynae doot waren / eensdeels doot de liefde die sy tot Christus/ ende doot vpericheyt die sy tot de Godsalicheyt hadden/ eensdeels doot haer ongeloochieyt tot het graf ghebeuden worden: niet alleenlick om ghetuyghen te zyne der sake die sy gesien hadden / maer om dat selve dat sy niet hare ooggen saghen/ vande Enghelen te hoorzen. De sal ons hier menschen auctoriteyt en trouwe twijfelachtich zijn / die meynen dat het een sabel was dat sy van de vrouwen hoorzen / tot dat sy't volcomelick ghesien hebben? Dat het gantsche volck ende de Stadhouder selve genoegh/ ende overbloedichlick overtuycht zijnde/ niet en hebben Christum noch oock meer teekene moghen sien/ dat en is geen wonder. Het graf woxt toe ghesegelt/ de verwaerders houden de wacht/ het lichaem en woxt ten derden dage niet gevonden. De kirchsmachten worden niet ghelt gherocht/ om dat sy souden een geruchte zaeyen/ segghende: dat de Discipulen hadden Christum ghestolen: gelijck oft de Discipulen hadden eenen en vende versamelen/ ofte wapene verrijghen/ ofte oock gheoeffent gheweest/ om sulcke een daet te aengaeen. Ist dat de kirchsmachten niet stout ghenoech en waren om de Discipulen te verjaghen / waerom en hebben syse niet vervolcht / op dat sy doot de hulpe des volck hadden inoghen sommighen vangen? So heeft dan Pilatus waerachtichlick de wederopstandinghe Christi/ niet sinen zeghel versegelt/ ende de bewaerders die by het graf Christi ghestelt waren/ zijn swijghende ofte lieghende vercondighers sijnder wederopstandinghe gheworden. Hierentusschen heeft de stemme der Enghelen haer gheluyt ghegeven/ segghende: Hy is opgestaen/ hy en is hier niet. De hemelsche claerheyt heeft openbaerlick bewesen/ dat sy gheene menschen/ maer Engelen waren. Ist dat daer noch eenighe twijfelinghe bleef / die heeft Christus daer nae wech ghenomen. De Discipulen hebben hem meer dan eenmael ghesien/ ende hebben oock sijne voeten ende handen ghevoelt / ende haer ongheloochieyt heeft geen cleyn voordeel ghedaen om onse gheloobe te versterken. Hy heeft onder hen ghesproken van de verborgheden des rijck Gods / ende ten laetsten is hy voort hare ooghen opgeelommen in den Hemel: ende hy en heeft hem selven niet alleenlick den elven Apostelen vertoont / maer is oock meer dan vijfhondert vboeder's gesie geweest. Voben desen/ heeft hy doot de sendinge des hepligen Gheests/ een selker bewijs ghegeven/ niet alleenlick sijns levens/ maer oock sijns oppersten gewelts: ghelijck hy voorsept hadde: Het is u mit dat ick wech gae: anders en sal de heplige Gheest

niet comen. Paulus en is oock niet doot eens dooden cracht te neder gheslaghen in den wech/ maer heeft ghevoelt dat de ghene/ teghen welcken hy street/ overgrootte macht hadde. Hy is Stephano tot een ander eynde verschenen / te weten / om dat hy de vrese des doots / soude doot de sekerheyt des levens overwinnen. Datmen soo velen ende soo sekeren ghetuyghenissen ghen gheloobe en gheeft / dat en is niet alleenlick ongheloochieyt / maer oock boose/ jae rasende hartneelicheyt.

4 Dat wy gheseyt hebben dat wy om van de wederopstandinghe seker te zijn / moeten onse sinen beweghen op de onghemeten inoghentheyt Gods / dat leert Paulus niet corthe woortden/ seggende: * Op dat onse verworpe lichaem den lichame sijner claerheyt ghelijcksoemielich woort/ na de werkinghe sijnder cracht / waer doot hy hem selve tan alle dinck onderwoyen. Daerom en betaeint geen dinck min/ dan datmen hier aensiet wat natuerlick gheschieden can/ daer ons een onbegrijpelike wonderbaet voorgesestelt woxt / de welke doot haer grootheyt alle onse sinen verstimt. Nochtans heeft Paulus een bewijs der natuerre voorgesestelt / om de verstandeloocheyt der ghener die de wederopstandinge versaken/ te overwinne. Ghy dwaes (seft hy) dat ghy zaeyt/ dat en gheerijcht geen wasdom/ ten zy dat het eerst sterbe/ etc. Hy seft datmen in het zaet eenen seljnder wederopstandinghe siet / om dat het kooym voort comt upt de verrottighe. Ende voortwaer de sake en soude soo swaer niet zijn om te gelooven/ waert dat wy soo neerstichlick als wy behooren / de wonderlike wercken Gods aensaghen / die in alle hoerken der werelt voort onse ooggen comen. Maer wy moeten ghedencken dat niemant de toeromende wederopstandinghe waerachtichlick en geloof/ dan die tot verwonderinghe gecomen zijnde/der moghentheyt Gods haer eere geeft. Doot dit betrouwen Esaias opgheheben zijnde/roeyt upt: * Dwe doode sulden leven: mijn doot lichaem sal weder opstaen. Ontwaecht ende leeft / o ghy inwoonders des stof. Als de saken nu byten hope waren/ soo heeft hy hem selven tot God den Antheur des levens verheben / in des welckes macht de yntcomste des doots is / ghelijck in den Psalm gheseyt woxt. Job oock eenen dooden lichame gelijcker zijnde dan eenen mensche / heeft op de moghentheyt Gods betrouwen/ ende niet getwyfelt gelijck of hy volcomen ende ghesceel ware hem selven tot dien dach te verheffen. Ick weet/ seft hy/ dat mijn verlosser leeft: ende sal in den laetsten dach opstaen op het stof (te weten/ om sijn moghentheyt daer te bewijzen) ende ick sal wederom met mijn vel omcleet wordē/ ende sal in mijn bleesch God sien: ick selve sal hem sien / ende niet een ander. Want hoewel sommighe dese plaecte scherpsinnichlicker draeyen/ ghelijck of sy niet en behoorden van de wederopstandinge verstaen te worden/ soo bevestighen sy nochtans het ghene dat sy begerre te niere te maken: want de heplighe mannen en soeken verghens vertroostinghe in haer quaet/ dan in de gelijkenisse der wederopstandinghe. Het welck beter bekennt woxt upt de plaecte * Ezechielis/ want doe de Jode de belofte der wederomcomste verwoyen/ ende daer teghen sepden / dattet niet gheloovelicker en was dat hem soude de wech gheopent worden / dan dat de dooden souden upt de graven comen. So woxt den Propheete een gesichte getoont / te weten/ een belt vol doore beenen/ ende God ghebieghen dat sy bleesch ende zenuwen wederom ontfanghen.

Ende niet te ghesaende dat de onheplige sominghe omstandicheit bespotten: nochtas verschint aldare de wonderbaerliche booschietichent Gods/ welke niet so beel ende nigerlep ghetuyng de volser saticheyt versegelt heeft/ oock in sijn van de pooren der hellen.

Matt. 27. 66. ende 28. 11.

Luc. 24. 6. Matt. 28. 6.

Luc. 24. 38.

Acto. 1. 3. 9.

1 Cor. 15. 6.

Joan. 16. 7.

Acto. 9. 4.
Acto. 7. 55.
Het eerste bewijs van het wederbe-hulp. God is almachtich/ daerom can hy de doode verwerken.
* Phil. 3. 21.

Het 2. bewijs: De orden der natuer leert ons hier van.

1. Cor. 15. 36.

Het 3. bewijs: Aller godsalighe geloove/ welke doot en na de comste Christi geweest zijn/ heeft dese eere toegescheyden Gods almachtichent.
* Esai. 26. 19.

Psal. 68. 21.

Job. 19. 25.

Het 4. bewijs: Dese crachtige ghenade heeft God bewijst met een sijnbellick tecken.
* Ezech. 37. 8.

fanghen. **W**oewel hy onder de figuren het volck verwecht ende opheft tot hope der wederlevinghe / soo neemt hy nochtans de oorsake der hope wpt de wederopstandinge: ghelyck sy ons is het voornemste eynplacert aller verlossinghen die de gheloovighen in dese werelt ghevoelen. Alsoo oock Christus / als hy gheleert hadde dat de stemme des Euangely was levendich makende / ende de Joden dat niet en wilden aenemen / soo heeft hy terstont daer by gheseyt: En wilt u daer van niet verwonderen / want de ure comt in de welke alle die in de graven zijn / de stemme des Soons Gods sullen hoorē / ende voortcomen. Daerom laet ons na het eynplacert Pauli blymoedichlick nu midden in den streyt triumpheren / om dat de ghene die ons het toecommende leven besloft heeft / machrich is te bewaren dat by hem wech gelept is: ende laet ons alsoo roemen dat ons de croone der rechtverdiecht is wech ghelept / de welke de rechtverdigher lichter ons sal gheven. Alsoo sal het comen dat alle de swaricheyt die wy lyden / ons sal een bewys des toecommenden levens wesen: want het betraemt der natuere Gods / dat hy den godloosen die ons verducken / verducklinghe verghebe / ende dat hy ons / die wy onrechtverdichlick verduckt worden / ruste gheve in de openbaringhe Christi met de Engelen synder macht in vperighe vlamme. Maer men moet weten dat hy weplich daer nae seyt / te weten / dat hy sal comen om vereerlickt ende verclaert te worden in sijne heylighen / ende om wonderlick te worden in alle de ghene die sullen geloof hebben / om dat het Euangeliom sal ghelooft gheweest zijn.

Woewel de geest der menschen behoorde sonder opghonden in dese oeffeninghe besich te sijne: soo hebben sy nochtans / ghelyck of sy niet voorszghenomen raet wilden alle ghedachtenisse der wederopstandinghe wtwisschen / gheseyt / dat de doot is de laetste lime aller dinghen / ende de vernietinghe des mensches. Want Salomon spreect voorszgher van de ghewoonliche mepinghe / als hy seyt dat een levende hout beter is dan een doode leen. Ende op een ander plaetse: Wie weet of de ziele des menschen opwaerts opclint / ende de ziele der beesten nederwaerts neder daelt? Dit besetlick onverstant heeft in alle eeuwen seer geregneert / ende ooc sels doorszghelzoken in de Gheneypnte: want de Sadduceen hebben bestaen openbaerlick te leeren / dat daer gheen wederopstandinghe en was: Ja dat oock de zielen sterffelick waren. Maer om dat dese groote onwetenicheyt niemant en soude ontschuldighen / soo hebben de ongheloovighen sels dooz het wonderlick ingheven der natuere / altyts ee beert der wederopstandinge voorszghen ghesadt. Want waer toe diende die heylige ende onderanderliche wijsse der begravenisse / anders dan om dat sy soude een part des menwen levens zijn? Men mach niet segghen dat sulcke ghebyrck sy wpt dwalinghe ghetomen: want de eerweerdicheyt der begravinghe heeft altijts oock by de Vaders haer plaetse ghesadt / ende God heeft dit selve ghebyrck willen laten blyven by de Verdnenen / om datse de ghedachte der wederopstandinghe soude wpt haer onbedachtsaem onverstant opwerken. Ende hoewel dese ceremonie sonder vrucht gheweest is / soo is sy nochtans ons voorszgherlick / ist dat wy haer eynde wjselick aenmercken: want het en is gheen cleyn wederlegginghe der ongheloovicheyt / dat sy alle te ghelijcke beliden hebben dat niemant en ghelooft. Maer de Dupvel en heeft niet

alleenlick de sinnen der menschen verblint / om dat sy met de lichamen oock de ghedachtenisse der wederopstandinghe souden begraven: maer hy heeft oock gearbeyt om dit deel der leere met menigherley ghedichtsel te verbaeschen / om dat sy ten laetsten souden te niet comen. Jeli late varen dat hope heeft ten tyde Pauli begonnen te bestrijden: maer weplich daer nae zijn de Christaften ghetomen / der welcker mepinghe was / dat het rijcke Christi soude alleenlick dupsent jaren gheverren. Ende haer ghedichtsel is kinderliker dan dat het noot hebbe ofte weerdich sy wederlept te worden. Daer dwalinghe en wort oock niet verstercht dooz de openbaringhe Joannus / wpt de welke sy sonder ruytsel haer dwalinghe verciert hebben: want in het ghetal van dupsent / en wort daer niet ghesproken van de eeuwige geluckicheyt der Gheneypnte / maer alleenlick van menigherley beroeringhe die over de Gheneypnte noch op de aerde steyvende / stonden te comē. Maer de gantsche Schynsuere betuycht / dat het eynde der uytverzoenen / noch de straffe der verwozpenen / geen eynde en sullen hebben. In alle dingen die met ooghen niet gesien en worden / ende verre boden onse verstant zijn / moeten wy het geloove wpt selcere ghewysghenissen des woorszghs Gods nemen / ofte gantschlick laten varen. Wie den kinderen Gods dupsent jaren verzoenen tot besittinge des toecommenden levens / die en aenmercken niet wat grooter vermaectheyt sy Christo ende sijn rijcke aen doen. Want ist dat de kinderen Gods niet en sullen niet onsterffelicheyt beleet woorden / soo en is dan oock Christi selve / tot des welckes eerlicheyt sy sullen verandert worden / niet tot onsterffeliche eerlicheyt ontfangen: ist dat haer gheluckicheyt sal eenich eynde hebben / soo is dan het rijcke Christi verganckelick / op des welckes vasticheyt der gheloovighen geluckicheyt steunt. Somma / sy zijn seer onwetende in alle Godliche dingen / ofte sy soecken niet verduyde ende bederckte boosheyt de gantsche ghenade Gods ende de cracht Christi onder de voeten te wozen: der welcker vervullinge niet anders en geschiet / te sy dat de zonde uytgewischt / ende de doot verstonnen / ende het eeuwige leven volcomelick weder opghericht wozye. De gene die vreesen dat Gode te groote wyetcheyt wort toegeseyt / ist datme seyt dat de verwozpenen niet eeuwige pijn gestraft wozye: hoe dwaesselick die doen / dat comen oock sels de blinde wesen. Te weten / God sal onrecht doen / dat hy die van sijn rijcke berooft / die hen selve dooz ondanckbaerheyt hebben des selven onweerdich gemaeckt. Maer men mochte seggen: hare zonden zijn rijckelick. Jeli bekene dat: maer de Majesteit ende oock de rechtverdiecht Gods / is eeuwlich / de welke sy dooz hare zonde gesthent hebben. Daerom is het recht dat de ghedachtenisse der ongerechicheyt niet en vergaet. Maer mochte niemant wederom segghen / aldus sal de straffe swaerder wesen dan de schult. Maer dit is een onverduydelicke lasteringhe / als de Majesteit Gods soo cleyn gheacht wort / ende als sijn verachticheyt met swaerder gheacht en wort dan het verder eender ziele. Maer wy willen sulcke beuselaeren laten varen / op dat wy niet teghen het ghene dat wy voorszgher hebben / hare raserien schynen wederlegginge weerdich te achten.

Woven desen / hebbe verkeerde ende tucuse menschen noch twee raserien op ghebracht. Sonninghe hebben gemeynt dat de zielen souden niet de lichamen weder opstaen / ghelijck

Christus heeft de selve dooz gheselt.

Joan. 5. 28.

Paulus heeft daer op ghesien / ende ons geleert tselve te doen.

2. Tim. 4. 8. 1. Pet. 5. 4. 1. Cor. 9. 25.

Marc. 2. 8. 2. Thes. 1. 6. 7. 8.

Het tweede deel / waer in wederlept worden de vanden van dese leere. 1. De Gods bergetē menschen.

Eccles. 9. 4.

Eccles. 3. 21.

2. De Sadduceen. Marc. 12. 18. Luc. 20. 27. Acto. 23. 8.

Wiblich. Antwoort.

3. De Christaften.

Haer ontsicht. Apoc. 20. 4.

1. Antwoort.

1.

2.

3.

4.

5.

4. De doorzstanders van de verwozpenen. 1. Cor. 13. 14. 1. Cor. 15. 54.

Dat eerste te ghespreken. Antwoort.

Dat tweede te ghespreken. Antwoort.

* 5. Sommit ghe uenwysse menschen / welke dooz men dat dooz den doot de gantsche mensche te niet gaet / ende dat eyndelick de zielen niet de lichamen beestighen sullen.

of de gantsche mensche vergaen ware. Andere hebben bekent dat de zielen onsterffelick waren/ maer meynden dat die souden nieuwe lichamen aen doen: waer mede sy de wederopstandinghe des vleeschs versaken. Dewijle ick van het eerste wat gheroert hebbe in de scheppinghe des mensches/soo sal het my genoeg wesen/dat ick de Lesers wederom vermane/ hoe beestelick die dwalinghe zy/ dat sy upt dien Gheest die na het beelt Gods geschapen is/eenen pelen vergaenkelicken blas maken/ dooz den welcken het lichaem allienlick in dit sterffelick leven gesterct zy/ ende den Tempel Gods te niere te maken: int coyte dat deel van ons/ waer in de Godheyt aldermeest haren schijn geeft/ ende schoone tecken der onsterffelicheyt zyn/van dese gabe te berooven / so dat de conditie des lichaems beter zy/ dan der ziele. De Schryfture sprekt veel anders / de welcke het lichaem vergelijckt by een hutte / ende seyt dat wy daer upt verhuysen als wy sterbē/ want sy achtende werderct ons na dat deel dat ons van de onredelicke diere onderschept. Also als Petrus na hy der doot was/ soo seyt hy dat de tijt is getoemen in den welcken hy synen tabernakel sal af leggen. Ende als Paulus van de ghelovighe sprekende / gheseyt heeft/ dat wy ee woonstede in de Hemelen hebben / als onse aertseche hups sal gheboeken wesen/soo stelt hy daer by / dat wy als vromdelinghen uptwoonen van den Deere / soo lange als wy in het lichaem blijvē/ ende dat wy begerten teghenwoordichlick by God te zyn / in het afwesen onses lichaems. So dat de zielen niet en blijven lebende na de doot des lichaems/wat is daer dan dat van den lichame verscheyden zijnde/teghenwoordich by God is? Paulus neemt alle twijfelinghe wech/ als hy leert dat wy worden versamelt tot de geesten der rechtveerdigen: met welcke woorden hy te kennen geeft/dat wy tomen in het geselschap der hepliger Waderen/ de welcke oock doot zijnde/in de selve Godsalicheyt zyn met ons/soo dat wy niet en connen leden Christi zyn / ten zy dat wy een met hen worden. Want waert dat de zielen van den lichame verlost zijnde/ haer wesen niet en behielden/ ende der saligher eerlicheyt mochten deelachtich worden / soo en soude Christus niet gesept hebben tot den Moordenaer: Veden sult ghy met my in het Paradys wesen. Laet ons op soo clare ghetuyghenissen betrouwende/niet twiffelen na het exempel Christi/stervende onse zielen Gode te bevelen:oft na het exempel Stephanus / Christo over te gheven tot de bewaringhe/de welcke niet sonder oorsake een getrouwe Herder ende Bisschop der zielen ghenamnt en wordt. Doozt/ van haren stant in desen inddelen tijt curicuselick te ondersoeken / dat en is niet gheoorloft noch oock niet nut. Vele quellen hen selven seer/ disputerende wat plaetse de zielen nu besitten / of sy nu in hemelscher glorie zyn ofte niet. Waer het is dwaesheyt / ende licheverdiecht de onbekende dinghen hoogere te ondersoeken dan God ons die saet weten. Als de Schryfture gheseyt heeft/ dat Christus den Godsalighen zielen teghenwoordich is/ ende dat hyse ontfangt in het Paradys / op dat sy troost ontfanghen: ende dat de zielen der verwoyenen sulcke straffe lyden als sy verdient hebben/ soo en gaet sy niet voorder. Wat Leerder ofte Dester sal ons nu openbaren / dat God verhoeghen heeft? De vraghe van haer plaetse en is oock niet min onghegeschickt ende licheverdiecht: dewijle wy weten dat de zielen niet sulcke mate der lengde ende breedte en heb-

ben / ghelick de lichamen. Dat de salighe vergaderinghe der hepligen zielen/ genaemt wort Abrahamus schoot / dat is ons overbloedichlick ghenoch dat wy upt dese peregrinatie worden van den ghewenen Vader aller ghelovighen ontfanghen/ op dat wy der vuytch syns geloffs deelachtich worden. Hierentusschen dewijle de Schryfture ons alomne ghebet te sien op de verwachtinghe der toecomste Christi / ende de croone der glorie soo langhe uptsteit/ so moeten wy met dese eynden ende palen ons van God ghestelt/ te vreden zyn: dat de zielen der Godsalighen van den arbeet des strijts verlost zynde/ tot salighe ruste comen/ waer in sy niet gheluckighe blyschap de besittinge der beloofder eerlicheyt ver wachten: ende dat alsoo alle dinghen onvolbracht blijven / tot dat Christus verschijnt als Salichmaker. Ende aengaende de verwoyene/het is sonder twijfel/ dat die gee ander conditie en hebben dan die Judas den duyvelen toe schrijft / te weten / dat sy worden met ketenen ghebonden ghehouden/ tot dat sy ghetorcken worden tot de straffe tot de welcke sy begheven zyn.

7 Doch en dwalen die niet onghegeschickelicker / die meynen dat de zielen niet en sullen die lichamen wederom ontfanghen/ met de welcke sy nu belect zyn/maer dat sy sullen met nieuwe lichamen begaest worden. Ende de reden der Waniche was van seer clepner weerde/ te weten/ dat het gheen reden en is dat het vleesch dat onreyn is / soude weder opstaen. Waer hebben oock de zielen gheen onreynicheyt? nochtans en hebben sy die van de hope des Hemelschen levens niet uptghesloten. Soo was het dan soo veel als of sy gheseyt hadden/ dat het ghene dat met zonden besmet is / niet en tan van God gereynicht worden: want ick gaen nu die raserie boozhp dat sommighe gheseyt hebben / dat het vleesch van nature onreyn is / om dat het van den duyvel gheschapyen zy. Waer ick bewijse nu alleenlick / dat het ghene dat nu in ons den Hemel onweerdich is/ de wederopstandinghe niet en verhindert. Ja selvs als Paulus den ghelovighen ghebet/hen selven van alle besmettinge des vleeschs ende des gheests te reynighen / soo volcht daer upt dat oordeel dat hy erghens bercondicht/te weten/dat een peghelick ontfanghe nae dat hy in sijn lichaem ghedaen heeft / goet oft quaer. Waer mede oock over een comt dat hy tot den Coynthen schrijft / te weten / op dat het lede Jesu Christi in onse sterffelicke vleesch gheopenbaert worde. Waerom hy op een ander plaetse also wel bidt/ dat God de lichamen geheel beware tot den dach Christi/als de gheesten ende zielen. Ende het en is gheen wonder:want het soude een onghegeschickt wonder zyn / dat de lichamen die God hem selven tot tempelen gheplicht heeft/ souden sonder hope der wederopstandinghe in verrottinghe vallen. Wat/zijn sy niet leden Christi? Heeft God niet gheboden alle de deelen daer van te heplighen? wil hy niet sijn naem met onse tonghen gheprezen/ sijn vere handen tot hen uptghereckt / ende offerhanden geoffert hebben? Daerom ist een groote upsinicheyt/ dat ee sterffelick mensche soude de deelen des mensches sonder eenigher hope der wederopstandinghe tot stof maken / den welcken de hemelsche Richter gheweerdicht heeft soo groote cere te doe. Desgelicks als Paulus ons vermaent om de Deere also wel in het lichaem/ als in der ziele te dragen/ om dat sy byde Gode toe comen/so en laet hy boozwaer niet toe/dat men het ghene dat hy als heplich Gode toe-

Luc 16. 22.
23.
Dan Abzā
hainus schoot.

Inde 6.

Ten 6. Rom
miche pdele
clappers/ eff
f Dancheen/
dich: edenens
we lichamen/
worden we
berlept met
verscheyden
arguementen
upt de hepl
ghe Schryft.

Op worden
wederlept
met verschen
de ghetunge
nissen dee
heplighe
Schryfture/
welcke leeren
dat de zielen
na der licha
men onder
ganck ober
blijven/ende
totten saligen
Geesten ende
Christi sal
de besamelt
worden.
1. 2. Pet. 1. 14.
2. Cor. 5. 1.

Hebr. 12. 23.

Luc 23. 43.
46.

1. Cor. 7. 9.
1. Pet. 2. 23.

Welcke der
zielen (ant
zy ende plaet
se van den
doot af/ tot
den laetsten
dach toe.

1. Cor. 1. 8. 26
Joan. 12. 32.
Luc 23. 43.

2. Cor. 7. 7.
2. Cor. 5. 10.
1. Die licha
men indeten
zyn ghesup
bert/ende sul
len geoordeelt
worden.

2. Cor. 4. 10.
2. Dat leden
Christi sal in
de selve ghea
openbaert
worden.
1. 1. Cor. 5. 23
1. Cor. 3. 11.

3. Sy zyn le
den Christi.
1. Cor. 6. 15.
1. Tim. 2. 8.

1. Cor. 6. 20.
4. Sy dragen
den Heere.

schijft/ soude tot de eeuwighen verrottinghe verwoyden. Daer en is van gheen sake claerder beschryvinghe in de Schryfture / dan van de wederopstandinghe des vleeschs dat wy draghen. Paulus seyt: Dit verder sseuclike moet onoverderffelichheyt aen doen/ende dit sterffelike moet onsterffelichheyt aen doen. Waert dat God nieuwe lichamen maecte/waer soude dan dese veranderinge zyn? Waert dat daer geschieden stoude/dat wy moeten vernieut worden/so mochten de twyghelachtige woorden/deser dwalinghe oof sake ghegheven hebben; maer nu als de Schryfture dese lichamen daer mede wy besleet zyn / als met de vingheren toonende / den selven belooft onoverderffelichheyt/soo verfaekt sy claerlich genoech/ dat daer nieuwe lichamen ghemaccht worden. Iac Paulus en hadde (sept Tertullianus) niet conuen saerlicker sprecken/ten ware dat hy sijn vel in syne handen gehouden hadde. Sy en konnen oock gheensins ontblien / dat hy ergheyns segghende dat Christus sal een facyter der werelde wesen/de ghetuyghenisse sate voort byzagen/te weten: Ic leue/sept de Heere/voort sy sal alle kinne bygghen: want hy vercondicht claerlich / dat de ghene tot de welke hy sprecket / sullen bedwonghen worden om reienichjay te gheben van haer leven. Het welke niet en soude wel over een comen/waert dat andere nieuwe lichamen voort den Richter stoel gebrecht worden. De woorden Daniels zyn claer/daer hy seyt: Ende vele der ghene die slapen in het stof der aerde / sullen opgeweekt worden / de sommighe tot het eeuwighen leven/ende de andere tot eeuwighen schande ende versmaetheyt: want hy en sprecket niet van eenighe nieuwe materie upt de vier elementen/van de welke mochten lichamen gesmeedt worden/maer hy seyt dat de doode sullen upt de graven op staen. Ende dit selve bewyft oock de clare reden. Want ist dat de doot die upt des menschen val haren oofspronck heeft / ce toevallich dinc is / so moet oock de wederoprechtinge die doot Christum gheschiet / den selven lichamen toe comen/dwelck is begonne sterffelich te zyn. Ende voortwaer dat Atheenien sen lachen als Paulus de wederopstandinghe bevesticht / daer upt machmen verstaen hoe danich sijn yredichinghe gheweest zy: ende voortwaer dat lachen en heeft geen cleyn cracht om onse gheloude te verstercken. De woorden Christi zyn oock weerdich aeghemercht te worden / te weten: Ic en wilt niet yzessen de ghene die het lichaem dooden/ende de ziele niet en comen dooden: maer ycest den genen die de ziele ende het lichaem can verderben in het helleche vper. Want wy en souden gheen oof sake hebben / om sulcx te yzessen/waer dit selve lichaem dat wy draghen / niet dier straffe onderwoyden/van de welke hy daer sprecket. En hy sprecket oof also claerlic op een ander plaetse/segghende:De ure comt / in de welke alle die in de graven zyn / sullen de stemme des Soons Gods hoorzen / ende sy sullen voort comen / die goet ghedaen hebben / tot de wederopstandinge des levens, en die quaet ghedaen hebben / tot de wederopstandinghe des oofzels. Sullen wy seggen dat de zielen rusten in de grabe / om daer de stemme Christi te hoorzen/sullen wy niet veel meer seggen/dat de lichamen sullen doot sijn beveit tot de selve reucht en cracht weder comen / de welke sy verlozen hebben? Wobē desen/ ist dat wy sullen niet nieuwe lichamen begaest worden / waer sal dan de obere coninge des hoofde ende der leden wesen? Christus is weder opghestaen: maer hoe? hem selven ee nieu lichaem ma-

kende? Aen / maer ghelijc hy voortsept hadde/ segghende: Wyrecht desen Tempel / ende ick sal hem in drie dagen weder op richten. Dat sterfelick lichaem dat hy eerst gedragt hadde/ heeft hy wederom aenghenomen: want het en soude ons oock niet veel voozdeels ghedaen hebben/ hadde hy een nieu lichaem ghetregghen / soo dat het lichaem dat tot enen versoensoffer gegeven was/te niete ware. Aen moet ooc die gemeenschap weten/de welke de Apostel betuycht / als hy seyt: Dat wy sulcx weder op staen/ om dat Christus is weder opghestaen. Want het en is niet geloobelic/dat onse vleesch / daer in wy de doodinge Christi omme draghen / soude van de wederopstandinghe Christi verooft worden. Het welke voortwaer is doot een seer schoon bewijs openbaer gelwozde / dewyle vele lichamen der Heplighen zyn upt de graven ghegaen doe Christus weder op stont. Want men kan niet verfaeken / dat het selve der laetster wederopstandinge/de welke wy hopen/ een voortseel ofte eer ee voortpant was/ sulcx als oock in Hel noch ende Elia geweest is/de welke Tertullianus noemt begerders der wederopstandinghe: om dat sy niet lichaem ende ziele zyn van de verdooyentheyt verlost / ende in Gods bewaeringhe ontfanghen gheweest.

8. Ick schame my in so claer een sake soo vele woorden te ghetuycken: maer de Lesers moeten niet my dese moeplichheyt gheerne inswelgen ende verdraghen / op dat de verkerde/ ende stoute vernuten/ niet eenige rete en vinden/om de eendoudighe te bedriegen. Die vliegghende gheesten tegen de welke ick nu scrijbe/ byzagen en ghetuyghel voort upt hare hersenen / dat in de wederopstandinge sal een sheppinghe newer lichamen wesen. Waer doot worden sy gedrongen om alsoo te ghevoelen/anders dan om dat het hen ongelobelic schijnt / dat ee lichaem dat so menigen tijt verrot is/soude comen tot sijnen eersten stant comen? So is dan hen de ongeloudbichheyt alleen de moeder deses gevoelens. Waer hierentegghen vermaent ons de Gheest Gods alomme in de Schryfture/om de wederopstandinge onses vleeschs te ghelouwen. Hier om betuycht Paulus dat de Doop ons is een zegel der toetomender wederopstandinge: oock verweckt ons het Nachtmael tot het selve betrouwen / als wy de trecken der gheestelicker genade met den mont ontfange. En voortwaer de gatsche berinaminge Pauli/daer hy ons vermaent dat wy onse leden moeten ghegeven tot wapenē der rechtveerdicheyt/en soude van geender werde zyn / sonder het gene dat hy daer nae daer by stelt/segghende: Die Christum heeft van de dooden weder opghewekt / die sal oock uwe sterffelike lichamen levendelijc maken. Want wat soude het helpen dat de voeten/handen/oogen ende tongen tot gehoozsaenheyt Gods gevoecht worden/ten ware dat sy der byucht ende des loons deelachtich woizd? Het welke Paulus claerlich bevesticht/segghende: Het lichaem en behoort der hoerrie niet/maer den Dert: en de Heere den lichame. Ende die Christum heeft weder opgewekt / die sal ons oof weder opwecken doot sijn cracht. De woorden die daer nae volgen / zyn noch claerder/te weten/dat onse lichamen sijn tempelen des heyligen Gheests/ende leden Christi. Hierentuffchen sien wy hoe hy de wederopstandinge stelt by de supberheyt / twyfscheyt ende heplichheyt: ghelijc hy wpcnuch daer nae den pyss der verlossinghe bestreket tot de lichamen. Ende het en soude gheen reden zyn dat het lichaem Pauli in het welke hy

Joan. 2. 19.

12. Dese ewe lichamen/ende gē nieuwe sullen weder op staen/ gelic Christi lichaem aen den cruce ghestouwen zynde: is wederom opgestaen/ ende soom d'ghe heiligen lichaem.
† 1. Cor. 15. 12
† 2. Cor. 4. 10
* Matth. 27. 25.
Lib. de resur. carnis.

13. De Sarracenen/ die wy met onse lichamen hebben ontfangen/ zyn ontrecken van onse betuygnisse. Nu soude hy I met wesen/waer neer dat onse lichamen niet op en stoude.

Col. 2. 12.

2. Cor. 6. 4.

Joan. 8. 11.
14. Sp sullen weder levendelijc ghemact worden/ al ist dat se sterffelich zyn.

1. Cor. 6. 13. 15. 19.

15. Sp sullen doot Christi cracht opgewekt worden.
* 16. Die wechgewoene ende gemactelicker lichamen sullen gelic gemaect woizdē heerlichen lichamen Christi onses Sarracenen.

1. Cor. 15. 53.
5. Sp sullen aentreckē de onoverderffelicheyt ende onsterffelicheyt.

Lib. de resur. carnis.

Joan. 14. 11.
6. Sp sullen den Richter stoel Christi ghestelt worden.
† 1. Cor. 4. 9. 18.

7. Sp sullen upt den stof der aerde opgeweekt worden.
Daniel. 12. 2.

8. De wederoprechtinghe doot Christi sijn/ behoort tot de lichaem.

Acto. 17. 31.
9. Dese versghenisse der lichamen is van den Episcopen bespot ghewest.
10. Sp wort dan Christus beschermt.
* Matth. 10. 28.

Joan. 5. 28.

† 11. Sp sullen oof een comen met den lichamen Christi in dwelck waerachtelic is betreken/ ende so Christus een ander lichaem aengenomen hadde/ onse salichheyt soude al dan beballen.

Cap. 25.

Gal. 6. 17.

reekenen Christi ghebzigghen / ende Christum grootelick verclaert heeft / soude van den loon der croone berooft wozden. Waer upt oock dese roem comt : Wy verwachten den verlosser upt de hemelen / de welke onse verworpen lichaem sal den lichamen sijn der claerheyt gelyck maken. Ende ist dat het waer is / dat wy moeten dooz vele verdzuchinghen in het rijke Gods comen / so en can geen reden lyden dat de lichamen sou den daer upt ghesloten wozden / de welke God onder het crupte offent / ende met den lof der overwinninghe vertiert. Daerom en is onder de heylighen gheen twyfelinghe van dese sake ghetomen / maer sy hebben scherlick ghehoopt medeghesellen Christi te wozden : de welke alle de verdzuchinghen daer dooz wy bezooft woz den / sijnen persoon toe schryft / om te bewijsen dat sy ons tot het leven leyden. Jae God heeft oock de heylige Vaders onder de Wet dooz een uptwendige ceremonie in dit geloove geoeffent. Want waer toe diende die wyse der begravinge (gelyck boven gheseyt is) anders dan om dat sy souden weten dat den lichamen die daer wech gelept wozden / een nieu leven bereyt was. Hier toe dienden oock die speccien ende balseminghe / ende andere reekenen der onsterffelickheyt dooz de welke de dypsterheyt der leere onder de Wet gesolpen wert / gelyck niet de offerhanden. En die gewoonte en is upt gheen superstitie gheromen / dewyle wy sien dat de heylige Geest alsoo neerstich is in het verhalen der begravinge / als in de voornemste verborghentheide des geloofs. En Christus pryfste als een sonderlick werck / ende dat dooz waer om geen ander oorfake / ban om dat hy van het aenschouwen des grafs (dwelekh alle dinc verderft ende te niere maect) sijne oogen tot het schouspel der vernemwinge opheft. Boven desen dewyle dese ceremonie der begravinghe / de welke in de Vaders geprefen is / soo neerstichlick wert onderhouden / so wort daer dooz ghenoech bewesen / dat sy hen een sonderlick ende dierbaer hulpe des geloofs geweest is. Wat Abraham en soude de begravinge sijn der huyfbyouwen soo sochtvuldichlick niet bezocht hebben / hadde hy niet de Religie booz ooghen gehad / ende de nutticheyt die de werelt te boven gaet / te weten / om dat hy sijnder huyf byouwen doot lichaem met de reekene der wederopstandinghe vercierende / soude sijn en sijn huyfgeinus geloove verstercken. Daer wort een claerder bewijs deser sake ghesien in het exempel Jacobus / de welke om den naomeren te betuyghen dat hy de hope des beloofden lairs oock sefs dooz de doot niet en verliet / heeft gheboden datmen sijne beene soude daer henendragen. Ick bidde u / waert dat Jacob moeste niet een men lichaem berlect wozden / soude hy niet een spottelick gebodt ghegeven hebben van sijn stof / dwelekh hadde moete te niet wozde? Daerom is het dat de Schryftnere eenige autoritert op ons heeft / so en canmen geclarder noch sterker bewijs eniger leere begheeren. Want de kinderen verstaen selfs dat de woorden wederopstandinge ende opwecken / dit selve beduyde. Want wy en sellen niet segghen / dat het weder op staet dat nu eerst gheschajpen wozt. Oock en souden die woorden Christi gheen plaerse hebben / Al wat my mijn Vader gegeven heeft / dat en sal niet vergaen / maer ick sal hem verwecken ten laetste dage. Dit selve bewijs oot het woort comt : waerom oot de plaerse daerme begraeft / genaemt zyn / Cemiteria / dat is / scarpstedē. Nu moet ic oot van de wyse der wederopstandinge

een wepnich syeken / Ick segghe een wepnich / om dat Paulus dit een verborghentheyt noemde / ons tot soverheyt vermaect / ende de bypheyt van stoutelick ende sechtersinnelick te Philosopheren venerint. En eersten moeten wy weten het gene dat wy gesept hebbe / te weten / dat wy sullen in het selve vleesch dat wy nu drage / weder op staen / soo veel de substantie aengaeft / maer dat het sal verandert wesen : gelyc hoewel het selve vleesch Christi / het welke tot ee offerhande geoffert was / is weder opgewekt / soo was het nochtans niet andere gaven vertiert / gelyc of het gantsehelic ee ander vleesch geweest hadde. Het welke Paulus niet ghemeynsame exempelen verclaert. Want gelyc der menschen ende der bestien vleesch van der selver substantie zyn / en niet van der selver qualiteyt ofte hoedanicheyt : gelyck alle sterren van eender materie zyn / maer niet de selve claerheyt en hebben : also leert hy / hoewel wy de selve substantie des lichaems sullen behouden / dat daer nochtans een veranderinge sal wesen / so dat wy een veel beter conditie sullen hebben. Daerom op dat wy weder opgeerck wozden / soo en sal het verderffelick lichaem niet vergaen noch verwitden / maer het sal de verborghentheyt af legghen / ende overdoornemmen aen doe. Ende dewyle God alle de elementen in sijn macht heeft nae sijnen wille / so en sal hem geen dinc verlijnden / der aerde / den watere / ende den yere te ghebeiden / dat sy wederom geden dat sy seynen wech genomen te hebben. Het welke Elias oock betuyfste / hoewel niet sonder figuren. Siet de Heere sal upt gaen upt sijn plaerse om de ongerechtigheyt des lairs te besoecken : ende de aerde sal haer bloet ontdecke / en en sal haer gedooide niet meer decken. Maer men moet aemmercken dat daer een ondersecht is tusschen de gene die lange gestorven zyn / en die te dien dage sullen levendich behonden wozden. Want (gelyck Paulus betuyfste) wy en sullen niet alle slapen / maer wy sullen alle verandert wozden : dat is / het en sal niet noodich wesen / dat daer eenich tijt sy tusschen de doot en het begin des tweeden levens : want op eenen oogenblich tijts sal de stemme der basupnen doozdringen om de doode te verwecke tot onsterffelickheyt / en de levende dooz haestige veranderinge / te verandere en vernieuwen tot de selve eerlickheyt. Also verthroofft hy op een ander plaerse de geloovighen die sterben moeten : om dat de gene die van sullen leve / niet en sullen de doode doozcomen / maer die in Christo slape / sullen eerst weder op staen. Ist dat pemant hier tegen byengt dat de Apostel seyt / te wet / dat het allen menschen verdoornet is / dat sy eenmaal sullen sterben : daer op is het liefst te antwoozden / so wāneer de stant der natuere verandert wozt / dat sulc ee aert des doots is / en bequamelic een doot genaemt wozt. En also comt dit wel oover een / te weten / dooz wat recht de wederopstandinge die een sonderlick wedbaet Christi is / oock den godloosen ende van God verbloecten ghemeyn zyn. Wy weten dat alle menschen zyn in Adam der doot onderwozen : Christus de wederopstandinge ende het leven is gecome : maer is hy gecome om sonder onderschept het gantse menschelicke geslachte levendich te maken? Het en is der wareheyt ghemeyns gelyck / dat de

Phil. 3. 21.

Mtto: 14. 32.

17. Doot een uptwendige ceremonie onder de Wet / sijn de gheloovighen van de verzeijfde haer der lichamen onder welen gelyc suler upt de exempelen Abraham ende Jacobs / ende mit de spreucke Christus can beclaren wozden.

Matt. 26. 10

Gm. 23. 4. ende 19.

Gm. 47. 30.

18. De autoritert der Schryftnere tenynde woort wederopstandinge. ende dat woort slapen / bevestigen de boozgaende argumenten.

Joan. 6. 39.

Wan de wyse der opstandinge.

I. Cor. 15. 51.

De gebacn te der lichaem sal anders zyn / en niet dat wesen.

I. Cor. 15. 39.

Dat is die gantse lichaem : sullen die onder de sterffelickheyt aen doen. Apoc. 20. 13. I. Sp sult opgeweckt wozden / dooz de cracht des almachtigen Gods.

Esa. 26. 21.

Maer die op den dach des bescerffelick op der aerden levende sullen behonden wozden / die sulc niet een oog blick tyts verandert wozden.

I. Cor. 15. 53.

I. Cor. 4. 7. Heb. 9. 7.

Wazghe / of oock de gods loof weder sult opstaen / bewyle dat de opstandinge is em sonderlinge welsbaet Christi.

Joan. 11. 25

godloose sonden door hartnekkighe blintheit vercrigen/het gene dat de Godsalighe dienars Gods door het geloove alleenlich ontfanghen. Nochtans blijft dat seker en vast/ dat sommige sullen weder op staet tot het oordeel / en sommige tot het leven/ ende dat Christus sal come om de schapen van de boeken te secheyden. **Ick antwoorde** dat het niet en moet soo onghewoon schynen/ dewijle wy dagelick de gelycknisse daer vā sijn. **Wy wete** dat wy alle zyn in Adam vā de erde der werelt berooft geweest: en dat wy alsoo wel verdienen van de gemeene voetselen/ als van het ete des boomis des levens verdrve te worden. **Daer upt geschiet** het dan dat God niet alleenlich sijn Sonne doet op gaen over de goede en guade / maer dat oock sijn mildicheit ryckelich bloept/ so veel het gebuyck des tegenwoordighen levens aen gaet? **Hier upt verstaen wy** voozwaer/ dat die goeden die eygentlick Christus ende sijnen leden toe comen/ oock tot de godloose overvloepen: niet op dat sy een recht ghebruyck daer vā hebbē / maer op dat sy te min ontschuldichelijc worden. Also geest God dickmael den godloosen sijnē welbāden die niet clepne en zyn/ ja die somtijts alle seghenen der Godsalighen te boven gaen / en nochtans hen tot neerder verdoemenisse gebjen. **Ist dat** yemant hier teghen seft / dat de wederopstandinghe niet en behoort niet bergauchelicheit en aertsehe welbāde bergeleken te worden: hier op antwoorde ick ooc/ dat sy van God de fonteyne des levens verbrceint zijnde/het verderf des dupfels verdient hebben/ om daer door gantschelijc en gheheel te niere te worden; en dat nochtans door wonderlijck raet Gods dese middel ghevonden is / dat sy souden bukten het leven in de doot leven. **Soo en moet** het oock gheen wonder schynen/ dat de godloose der wederopstandinge deelachtich zyn/ om daer door tegen haren wille getrocken te worden tot den rijckstocel Christi / den welken sy nu wepgeren als haren Meester en Leerāer te hoozen. **Wāt** het soude ee cleyn straffe zyn / door de doot werchghenomen te worden/ ten ware dat sy om van haer hartnekkicheit ghestrāft te worden/ moeste comen vooz den rijckter / wiens wyāke sy sonder eynde ende mate tegen hen selven verwerkēt hebben. **Dooz** hoe wel wy moete weten dat ick nu geseyt hebbe / en dat in die schoon beklidinge Pauli by Felixem verbaet is/ te weten/ dat hy verwaecht de toeromende wederopstandinge der rechtveerdigen en godloosen: so wozt nochtans dickmael in de Schryftuere de wederopstandinge den kinderen Gods alleen voorgefelt/ niet de hemeliche glorie: want Christus en is eygentlick niet gecomē tot des werelts berderf/ maer tot salicheit. **Daerom wozt** in de articule des geloofs het salige teve alle gemeldet. **10** En dewijle de prophetie vā de verstandinge des doots door overwinninge / sal dan eerst verduylt wesen/ so moet alrijcs de eeuwige geluchicheit / als het eynde der wederopstandinghe ons in den sin comen: van der welcker upnemelicheit/ of schoon al geseyt ware wat met mensche tonge en gesproken woerde / so soude nochtans nauwe het aldernijste deelken daer van begonnen zyn. **Want** hoe seer waerachtichlick wy hoozē dat het rijcke Gods sal vol claerheyt/ vzeuchde/ geluchicheit/ en eerlicheit wesen: so zyn nochtans dese dingen die genaemt worden/ seer verre van onse gevoelen/ ende blyden als in dupsterheyt bedekt / tot dat die dach come / in welck hy selve ons sal sijn eerlicheit/ aenschijn aen aenschijn vertoonē. **Joannes seft**: **Wy weten** dat wy Gods kinderen zyn: maer het en is

noch niet geopenbaert. **Maer** als wy sullē hem gelijck wesen/ dan sullē wy hem sien hoedanich hy is. **Daerom** bewijle de Propheten dese gheesteliche geluchicheit / sulck als sy in haer sewen is/ niet en condēn met eenige woorden uptducken / so hebbē sy de selve byna alrijcs met lichamelicke dingen afgherebedet. **Nochtans** wederom/ bewijle de vpericheit deser begeerte behoort in ons door eenich gevoelen der soetlicheit verweckt en ontfeken te worden/ so laet ons door nemelick arbeypden om die te bedencken/ te weten / **Ist** dat God als een onepindeliche fonteyne/ de volcomelicheit alles goets in hem verbaet/ so en moe en de gene die na het opperste goet/ en na de volmaecthe geluchicheit staen / geen dinc begeeren dan hem/ gelijc wy in vele plaetsen geleert worden. **Gheijck** daer hy seft: **Abraham** ick ben u een loon seer groot. **Daer** mede oock dese woorden Davids over een come. **De Heere** is mijn deel/ het lot is my seer wel ghevallen. **Item** op een ander plaette: **Ick** sal door u aenschijn versaedt woerde. **Petrus** vercondichē dat de geloovige gheroepen zyn om der Godlicker natuere deelachtich te worden. **Hoe** dat? te weten/ om dat hy sal in alle sijnē Hepligen eerlic en elac worden/ en sal wonderlic worden in de gene die geloost hebbē. **Ist** dat de Heere sal sijn eerlicheit / cracht en rechebeerdicheit sijnē uptverzoenen mede deelen / ja hem selve hen geven en laten gebuycken/ en (dweleke weerdigher is) eenichsins sal niet hem bereenigen/ soo laet ons gedencken dat onder dese welbaet allerlep geluchicheit verbaet is. **En** als wy in dese bedenkinge sullen grooten doozganch gedaē hebbē/ so laet ons nochtans bekennen dat wy noch alleenlich tot de uperste woztelen gheromen zyn/ ist dat het begryp onses verstants wozt niet de hoocheit deser verbozghentheyt bergheleken. **Daerom** moeten wy in desen deele te soberder zyn / op dat de claerheyt der hemelcher glorie ons niet en overvalle / ist dat wy de mate onses verstants vergetende/ soeken hooge op te bliēgen. **Wy** ghevoelen oock hoe seer wy ghesittelt woerde door onnatige begeerte om mere te weten dan ons gheoozloft is: waer upt dickmael lichtveerdige en schadelicke vragē vooz come. **Ic** noeme die vragē lichtveerdich/ upt de welck geen nut noch voozdeel en can comen. **Daer** het tweede is noch booser/ te weten/ dat de gene die hen daer toe begeven / in schadelicke bedenklingen verweret worden: ende daerom noeme ick se schadelick. **Wy** en moeten niet twijfel aen het gene dat ons de Schryftuere leert: te weten/ gelijc God den Heplighen in dese werelt menigkerley wijse sijnē gaven uptdeplende/ sijnē radien laet ongelijckelic over hen schynen: dat also ooc de mate der glorie in de hemelen niet en sal gelijck wesen / daer God sijnē gaven sal eroonen. **Want** het en sal niet eene pegeliche sonder onderscheit toe comen dat Paulus seft: **Ghy** zijt mijn glorie en eroone in den dach Christi. **Noch** oock dat Christus tot sijnē Apostelen seft: **Hy** sult sittē doozdelede de twaelf geslachte Israēl. **Daer** Paulus en twijfelde niet dat hem ee sonderliche eroone was nae de mate sijnē arbeits wech ghelept / dewijle hy wiste dat God sijnē Hepligen in den hemel verriect met eerlicheit/ na dat hyse met gheteliche gaven rijcke macht op der aerde. **Ende** Christus willende den Apostelē de weerdicheit des dienstē die hen gegeven was / aenprijzen / vermaent dat de vurcht daer van is in den hemel wech ghelept en bewaert. **Also** seft oock Daniel: **De** verstandighe sullen schynen gelijc de claerheyt des firmaments: en

Matt. 25. 31. Antwoort.

Matt. 5. 45.

Een teghen sprakinghe.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Daerom dat de godloose weder op staet sullen.

3. Antwoort.

Act. 24. 15.

Daerom de beeenensse alleen den antvercoren voozghefelt is.

Dat laeste deel des Capittelē van de ewighe geluchicheit. 1. Cor. 13. 14. 1. Cor. 15. 54. 1. Cor. 13. 14. 1. Cor. 15. 54. 1. Cor. 13. 14. 1. Cor. 15. 54.

1. Joan. 3. 2.

Gen. 15. 2.

Psal. 16. 6.

Psal. 17. 15.

2. Pet. 1. 4.

2. Thes. 1. 10.

Sommighe regelen sijn aen te meer sijn.

2. Een eendevleyp ende gelijcē mate dan eerlicheit en sal allen den kinderen Gods gegeven werden.

1. Thes. 2. 19.

Phil. 2. 16.

2. Cor. 1. 14.

Matt. 19. 28. Luc. 23. 30. 1. Cor. 6. 2. Sap. 3. 8. 2. Tim. 8.

Dan. 12. 3.

de ghe-

de gene die vele menschen rechtveerdigen/ sullen wesen gelijck sterren in alle eeuwigheyt. Ende ist dat peinant de Schryftuere neerstelijck aenmercke/ sy en belooft niet alleenlic den geloovigen het eeuwige leven/ maer oock eenen pegelicken sijnen sonderlickhen loon. Waer int Paulus seyt: God vergelde u in dien dach. Het welcke oock de belofte Christi bevesticht: Ghy sult hondertfout antfangen in het eeuwige leven. Somma/ghelijck Christus de eerlichheyt sijns lichaems niet meniger ley verschepdenheyt sijn der gaven begint in de werelt/en by graden vermeert/ also sal hysse in den Heinel volmaken.

11 Gelyck de Godsalige sullen alle eendrachtichlijck dit aennemen/ om dat het door Gods woort genoeck betuycht is: also sullen sy oock wederom de verwerede vragen laten vare/ die hen moghen hinderlick zijn: ende en sullen niet buyten de palen treden die hen voorgestelt sijn. So vele wy aengact / ick en onthoude wy niet alleenlic van ydel ondersoekinghe der onnat terdinge/ maer ick meyne ooc dat ick moet toefien/ dat ick anderer menschen lichtveerdicheyt niet door mijn antwoorde en voede ende versterck. Sommige lichtveerdige en ydelse geeste vragen hoe groot ondersoek daer sal wesen tusschen de Propheten en Apostelen/ wederom tusschen de Apostelen en Martelaren: hoe vele graden de getroude sullen schillen van de maechden: eydelich sy en laten niet eenē hore des hemels/ welken sy niet en onder soeckē. Bove desen comt hen in de sin/ waer toe de wederoprechtinghe der werelt dient: de wilsche de kinderen Gods geen dinc en sullen gebreec hebben wyt so groote ende onbegrijpelicke overbloedicheyt: maer sullen wesen gelijck de Engelen/ de welke tot een tereken der eeuwigher gheluckicheyt/ noch en eten noch en drinken. Maer ick antwoorde dat in het aenschouwe sal sulcke behagelicheyt/en in de kenrickse sonder gebuyse/ sulcke soeticheyt wesen/ dat dese geluckicheyt sal alle de besulysel daer mede wy nu geholpen worden/ beret te bode gaen. Het ons dencke dat wy in de alderrijckste ende geluckichste plaerse der werelt sijn/ daer ons geē genoeckhe noch wellust en gebreec: wie isser die niet door siecke en cranchheyt diehnael van het gebuyse der welchade Gods verhindert en wort. en wie isser die niet diehnael door sijn onmaticheyt bedwongē en wort/ het gebuyse der gaven Gods te veelate? Waer wyt het volcht/ dat sulcker besittinghe des Godlicken goets/ de welke clare en simver is van alle gebuyse/ groote geluckicheyt is/ hoewel daer geen gebuyse des sterfelicke levens en sy. Ander trede voorder/ ende vragen of aelst het schuyen en andere onreynicheyt in metael/ sy tegen de wederoprechtinghe en vernieuwinghe aller creatueren. Of is schoon sien dit eenichsins toelate/ so verwachte ick niet Paulo verbeteringe der gebulck die door de zonden geroimen sijn/ na de welke de creatuerē suchten en stenen. Sy gaen wederom voorder/ vraagde wat beter conditie het menschelicke geslachte sal hebben downle de seggen der genereringhe dan sal een eynde hebben. Hier op is ooc licht te antwoorde/ Dat de Schryftuere den zegē der genereringhe so seer prinst/ dat dient tot de walddin niet den welcken God sonder ophoude de orden der natuere tot haer eynde vregt: en dat het in de holmaechheit anders toe gaet/ dat is openbaer.

Maer beware de slechte en ondoorzichtige mensche seestont door behagelicheyt sulcker curiensef vragen gavanen/ en als door eenen doolhof dieper getrocken worden: so en is ten laetste der

tegenstrijdingen geen eynde/ als eenē pegelicken sijn gevoelen behaechte: soo is het best dat wy te verde sijn nu in eenen hieghel ende dupstereht die dighen te sien/ die wantaels sullen sien aenlichte aen aenlichte. Want onder een groote menichste sijn seer wepinge die sechvuldich sijn/ door welke wech niet moet in den Heinel gaen: ende sy willen nochtans alle door den tijt weten watmen daer doet. Ende hoewel sy bynae alle traghe ende lay sijn tot den sijn/ soo diechten sy nochtans hen seiden nu versta de rampeliche.

12 Doort beware de swaerheyt der wraiche Gods over de verwoyene niet en is door eenige beschuyvinge generēly upgeduynt worden/ so wyt haer straffe en pynē ons door lichamelicke dingen afgebeelbet/ als door dupsterehtse weenen/ anerselinghe der tanden/ onupblusselijck byte/ en door eenē woym die sonder ophouden het herte doozsiet. Na het is seker dat de heylige Geest heere wille alle onse gevoels verschijliche: gehe als daer geseyt wort/ dat vāder eeuwicheyt aen een diepe heile boeyt/ dat vāder voetsel sy byer en veel hours/ en datse door den blas des Heeren als door een soiphurche ontfleken wort. En gehe wy moeten hier door geholpen worden/ om eenichsins de ellendige conditie der ellendigen te varen/ also moeten wy voornemelic overdenke wat grooter ellendicheyt het sy/ van alle geselschap en gemeenschap Gods verveert te wordē: en niet alleenlic dat/ maer ooc de majesteyt Gods alsoo tegen te gevoelen/ datmenie niet en can ontgaen/ sonder va haer gedongen te worden. Want ten eerste is sijn verbolgenheyt als een seer geweldich byer/ dwelck alle dine daer aen het comt/ verstuert en verceert. Bove desen dienen hē alle de creatueren also om sijn ooydel te vobringen/ dat de ghene tegen de welke God sijn roym also sal openbare/ sullen gevoels dat hemel/aerde/ze/gebicte/ en al wat daer in is/ tot haer verderf gewapēt sijn. Daerom en berecondicht de Apostel gheen elqm sake/ als sy seyt/ dat de ongeloovige sullen ghestrafte worden niet de eenynghe verderwinghe van het aenschijn des Heeren/ en van de eerlicheyt sijn der macht. En so wanneer de Propheten de onrechtveerdige vraggen door lichamelicke figuren en gelyckenissen/ hoewel sy na de eytsel onfer treacheyt niet bode de mate en gaen/ so vermēnt sy nochtans daer in een vooysel des tocomende oordeels/ seggende: dat de Sonne sal verdupstert worden/ en dat de Mane sal haer claersheyt verlicken/ en dat het ganssege maeksel der werelt sal smactheyt en schaēte lyde. Daerom en vīnde de ingeluckige conscientien geē ruste/ maer woort niet groutwelckē onweder gequelt en verstropē/ en gevoelen dat sy van den verbolgen God versekeret/ ende niet dootlicke stralen doorsteken en gewont worden/ en ver schycken door den bliren Gods/ en worden door de swaerheyt sinder handen gemurset: so daer het lichter sy in allerley afgronden en stroomwallen te verfincken/ dan in sulcke verschyckingen eenen oogenblicke tijt te staen. Hoe groot inde swaerheit/ eenwackel sonder eynde van God bezegghert ende benant te sijnē? Van welke sake een seer schoone sententie is in den negentichste psalm te weten: Hoewel God alleenlic: door sijn aensien alle de menschen can verstropen ende te nietemaken/ dat sy nochtans sijnē dienaers voodmuelich dinge/ op dat sy te meer byesen in dese werelt/ ende op dat hysse niet de swaerheit des crypes verwecke om hen te haesten/ tot dat sy sy al in allen.

2. Tim. 4. 14.
Mat. 19. 29.

Alle verwerede vragen/ wech gavanen sijn/ so worden beantwoorde eenighe niet onnatlicheit byaghen.

De eerste vraaghe/ waer toe de wederoprechtinghe der werelt dient/ beware de goddige geest dinc sullen ghebreec hebben.

De tweede vraaghe/ van de wederoprechtinghe ende vernieuwinghe aller gheschappener dingen/ Rom. 8. 22.

De derde/ wat worden beteren sijn wy te verwachten hebbe/ nabermel de segheninge der kinderen dan sal opshouden.

Mat. 22. 30.

2. Cor. 5. 12.
2. Cor. 3. 18.

Van de gheschicklicheit der dinc in vreedereen gehandelt sijn/ wordē nu doortien van de ellendicheyt der verwoyene besquamelic ghesent.
Mat. 8. 12.
Mat. 22. 13.
Mat. 9. 43.
Mat. 66. 24.
Mat. 30. 33.

Welcke ellende sal sijn op het hoorchē ende ewelich dierende.
Mat. 2. 12.
ende 30. 3.

1. Thess. 1. 9.
E. Sai. 12. 10.
E. Rech. 32. 7.

Joel 2. 10.
ende 3. 15.
Rimos 5. 8.
Mat. 24. 20
Mat. 13. 24.
Luc. 21. 25.
Der selver verlijpde beschuyvinghe.

De nutticheyt deser leere.

1. Cor. 15. 28.

Het Inhoudt des vierden Boecx.

Van de uytwendighe middelen ofte behulpinghen, door de welcke God ons tot de ghemeynschap Christi roept, ende daer in behoudt.

Capittelen xx.

- 1 **V**An de waerachtige Ghemeynte, met de welcke wy moeten eenicheyt houden, om dat sy de moeder aller Godsalighen is.
- 2 Vergelijkinghe der valscher Ghemeynte met de waerachtighe.
- 3 Van de Leeraers ende dienaers der Ghemeynte, ende haer verkiefsinghe ende ampt.
- 4 Van den stant der ouder Gemeynthe, ende van de wijse der regeringhe die door het Pauſdom ghebruyckt wert.
- 5 Dat de oude forme der regeeringe, is gantschelick door de tyrannie des Paus verdorven.
- 6 Van de hoocheyt des Roomſchen stoels.
- 7 Van het begin ende voortganc des Roomſchen Pauſdoms, tot dat het hem ſelven heeft tot dese hoocheyt verheve, door de welcke de wijsheyt der Gemeynthe verdruet, ende alle regeringhe is wech ghenomen.
- 8 Van de macht der Gemeynthe aengaende de articulen des gheloofs: ende met wat ongebonden vryheyt dese macht zy in het Pauſdom getrocken geweest, om alle tuy verheyt der leere te vervalſchen.
- 9 Van de Concilien ende haer autoriteyt.
- 10 Van de macht der Gemeynthe om witten te makē: waer in de Paus met de sijne seergroote wreetheyt over de zielen ghebruyckt heeft.
- 11 Van de jurisdictie der Gemeynthe, ende het misbruyck daer van dat in het Pauſdom gesien wort.
- 12 Van de discipline der Ghemeynte, wiens voorneemste ghebruyck in de straffe ende affintjdinghe gheleghen is.
- 13 Van de beloften die Gode gheschien, de welcke een yghelick lichtveerdichlick belooft, ende hem ſelven lichtveerdichlick daer in verwertet heeft.
- 14 Van de Sacramenten.
- 15 Van den Doop.
- 16 Dat de kinderdoop met de infettinghe Christi ende natuere des teeckens seer wel over een comt.
- 17 Van het heylighe Nachmael des Heeren, ende wat het ons aenbrengt.
- 18 Van de Pauſelicke Misse, door welcken godloosen kerckroof het Nachmael Christi niet alleenlick ontheylicht, maer oock te niete ghemaect is.
- 19 Van de andere vijf Sacramenten die t'onrechte dien naem hebben: waer verclaert wordt dat die vijf die dus langhe zijn voor Sacramenten gehouden geweest, gheene Sacramenten en zijn; ende hoedanich ty zijn.
- 20 Van de politieke regeringhe.

Het Inhoudt des vierden Boecx.

Van de uyerlicke middelen daer door God ons noodicht tot de gemeenschap Christi, ende daer door hy ons oock in de selfde onderhoudt.

Drie saken werden alleenlick in desen Boeck verhandelt: Ten eersten van de Kercke, ten tweeden van de Sacramenten, ten derden van de uyerlicke regeringhe, ende politie der Kercken.

De eerste materie van de Kercke handelende, strekt tot op eynde van het derhiende Capittel, inhoudende vele verscheydenen punten, diemen nochtans alle wel bequamelick tot vier hoof-articulen mach ghedraghen. Ten eersten namelick, hoe ende op wat wijse dat de Kercke mach worden gekent, want de eenicheyt in der selfden ten hoochsten verſocht wort, hier van capit. 1. 2. Daer na van igou vernement der seſſien, capit. 3. ende 7. Eerſtelick betoovende wat voor ordeninge men in der Kercken moet onderhouden in die te regeeren, te weten, uyt den louteren woerde Gods ghenomen, capit. 3. Daer nae wat hier in voor een forme de Ouden hebben ghebruyct, capit. 4. Ten laeſten van de forme in het Pauſdom aenghenomen, capit. 5. Waer uyt hy dan oorſake neemt om van het pramaetschap des Paus te spreken, capit. 6. Bewijſende door weicke ende hoedanige trappen dat hy tot ene sulcke hoocheyt opgeclommen zy, capit. 7.

Ten derden handelt hy van de macht der Kercken, capit. 8. en 11. en ten voorſten so veel als de leer-stucken des gheloofs aen zaet, beſtaende, ofie in een yeder in sonderheyt, capit. 8. ofie in allen ghelijck te weten, der vergerden Conſilien, capit. 9. Daer nae ſpreest hy van de witten ende ordonnantien, capit. 10. Eyndelic van de Kerckelike jurisdictie, capit. 11.

Ten vierde comt hy tot op de Kerckelike tuſcht, van de welcke hy ſpreet int geheel, capit. 12. ende ten deel ooc van een misbruyck der selfden, daer mede dat vele haer hebben veruopen als een willige tuchtinge die sy aen namen, haer ſelven den laſt op leggende, dien sy niet en condon gedragen, te weten, verscheydenen beloften der Moncken ende Bazynen, &c. capit. 13.

Het derde ſluck dat in desen Boeck verhandelt wort, heeft drie deelen: Ten eerſten ſprekende van de Sacramenten int ghemeyn, capit. 14.

Ten tweede van den beyden Sacramenten, een yeder der selfde in sonderheyt afhandelende, cap. 15. al waer hy voor het eerste oorſake neemt om van de Kinder-doop te spreken, cap. 16. Daer na van het Arontmael des Heeren, capit. 17. Daer hem ſtoffe wort gelevert om van de Misse te handelen, capit. 18. Eyndelic van de vijf andere valsche, ende door menschen byghevonde ne Sacramenten, capit. 19.

Daer nae hoofstuck deses Boecx is licht ende clacrgkenoech uytgedruckt in het twintichste Capittel.

Tafel des vierden Boecx. Capit. xx.

	Ten eersten dewijse wi met de Ghemeente de eenicheyt houden moeten / soo handelt hy van de maniere / waer hy die bekent en worden / Capit. 1. 2.	Ten eersten coont / welke de ordeninghe zy om sin Ghemeente te regereen / de welke hy upt den supereen woort de Goos wil hebben gheleert te worden / Capit. 3.	Ten eersten coont / welke de ordeninghe zy om sin Ghemeente te regereen / de welke hy upt den supereen woort de Goos wil hebben gheleert te worden / Capit. 3.	Ten eersten coont / welke de ordeninghe zy om sin Ghemeente te regereen / de welke hy upt den supereen woort de Goos wil hebben gheleert te worden / Capit. 3.
	Daer nae handelt hy van de regeeringe der Ghemeente / daer hy	Daer nae / wat wijse der regeeringhe hy den ouden ghebruyckte zy ghehouden / Capit. 4.	Ten laetsten hoedantich die zy / die heden / daerhs onder den Pausdom in den swaick gaet / Capit. 5. Doort welker oorsake hy	Erst van de hoocheyt des Roomschen stoels in specte handelt / Capit. 6. Ende wijset aen doort wat trappen hy hem tot alsulcken hoocheyt bergeve hoest / Capit. 7.
De eerste is van de Kercke ofte Ghemeente / de welke wel vele verbaert / maer bequameliche in hier plaetsen deele moghet: Want	Ten derden / van de macht der Ghemeente: Ende	Ten eersten / soo belede leere des ghelovens die ofte	In elck een bysonder / Capit. 8. In allen int ghemeen ghelick in Concilien / Capit. 9.	ghelegghen is.
	Ten vierden tredet hy af tot de Discipline der Ghemeente: Ende	Daer nae in de Werten te gheben / Capit. 10.	Ten laetsten in de Jurisdicte der Ghemeente / Capit. 11.	
Daer zijn Aechtsdye plaetsen die hy in dit vierde Boeck verhandelt: Der welcker	Ten eersten handelt hy van de selve apart / Capit. 12.	Ten eersten handelt hy van de selve apart / Capit. 12.	Daer nae verhandelt hy een gebruyck / ghemeenschap hebbende met de Discipline / daer met haer sommige besondt ghiet hebben: als sy beloften doende: haer selven een bywillige aert der discipline hebben willen op legghen / Capit. 13.	
	Ten eersten handelt hy van den Sacramenten int ghemeen / Capit. 14.	Ten eersten van den Doop: Ende van die	Ten eersten int ghemeen / Capit. 15. Daer nae van den Doop der onmondighen kinderen / Capit. 16.	
De tweede is van den Sacramente, die oye plaetsen heeste: Want	Daer nae van beuden bysonder: Ende	Daer nae van dat Nachtmael des heeren: Ende	Ten eersten / van de waere opieshee instellinghe des seldens / Capit. 17. Daer nae van die contrarie Kerck-diebeserie: te weten: van de Pauselike Messe / Capit. 18.	
	Ten laetsten / van de vijfde die doort coeren tinden valsehclicken doort Sacramenten ghehouden zijn worden / Capit. 19.	Ten laetsten / van de vijfde die doort coeren tinden valsehclicken doort Sacramenten ghehouden zijn worden / Capit. 19.	Ten laetsten / van de vijfde die doort coeren tinden valsehclicken doort Sacramenten ghehouden zijn worden / Capit. 19.	
De derde van de Politische regeeringhe, van de welke hy	Ten eersten int ghemeen	Daer nae van elck deel der selver: als van de	Overicheyt VVetten Ghemeenen man	handelt / Capit. 20.

Onderwijſinghe der Chriſte- licker Religie.

HET VIERDE BOECK.

Van de uytwendige middelen ofte behulpinghen/ dooz de welcke God ons tot de ghemeynſchap Chriſti roept/ ende daer in behoudt.

Het eerste Capittel.

Van de waerachtighe Ghemeynte, met de
welcke wy moeten eenicheyt houden, om dat
ſy de moeder aller Godſalighen is.

Is noodich
dat nu van de
Ghemeynte
ghehandelt
wordt.

Dat Chriſtus onſe wort dooz het
gheloove des Euangelij/ ende
dat wy daer dooz der ſalicheyt
die hy ghebracht heeft/ ende der
eenwiger geluckicheyt deelachtig
wordt/ dat is in den naest-
voorgaende Boec verclaert. Ende dewijle onſer
plonpicheyt ende traechteyt (ja oock der ydelheyt
onſes vernufts) uytwendige hulpselen noodich
zyn/ dooz de welcke het gheloove mach in ons
ghegeneereert ende vermeerct worden/ ende ſijnen
voortgauck hebben tot den eynde: ſo heeft God
oock deſe gegeven om onſer ſwachheyt te hulpe
te comen. Ende om dat de vercondinghe des
Euangelij ſoude haren loop hebben/ ſo heeft hy
deſen ſelvat in de Ghemeynte geſtelt. * Hy heeft
Herders ende Leeraers ingheſtelt om met der
ſelver mont de ſijne te leeren: en heeft ſien auto-
riteyt gegheven: ſomma/ hy en heeft geen dinck
achter ghelaten dat tot de heylighe eendrachtiche-
heyt des gheloofs/ ende tot goede ende rechte or-
deninghe dient. Doozmenelick heeft hy Sacra-
menten ingeſtelt/ de welcke wy dooz bevindinge
ghevoelen ons meer dan nutte behulpinghen te
zijne/ om onſe gheloove te ſtercken ende beveſti-
gen. Want dewijle wy noch in den kercker on-
ſes vleechs beſloten zijnde/ niet en zyn tot den
graet der Engelen gecomen/ ſo heeft God hem
ſelven nae de mate onſes verſtants ghevoecht/
en ons na ſijn wonderlike woofſieninghe eenen
middel verordent/ dooz de welcken wy die verre
van hem verſcherden zyn/ ſouden tot hem co-
men. Daerom eycht de orden der leeringe/ dat
wy nu van de Ghemeynte ende haer regereinge/
ordenen ende macht/ Item van de Sacramen-
ten/ ende ten laetſten oock van de Politiche or-
den/ handelen: ende dat wy oock mede de God-
ſalige Leſers van de vervalschingen wederroep-
en/ daer mede de Dupel in het Pauldom alle
de dingen vervalſcht heeft/ die God tot onſe ſal-
licheyt verordent hadde. Ick ſal beginnen van
de Ghemeynte/ in der welcker ſchoot God ſijne
kinderen wil verſamelt hebben/ niet alleenlick
op dat ſy dooz der ſelver arbeyt ende dienſt ghe-
voedt worden/ ſoo lange ſy noch jonge kinderen
zyn/ maer oock op dat ſy dooz haer moederlike
zorge geregeert worden/ tot dat ſy haren volken
waſdom geerengen/ en ten laetſten tot het upter-
ſte eynde des geloofs comen. Want deſe dingen
die God heeft by een geſtelt/ en mogen wy niet
ſcheyden/ te werke/ dat de Ghemeynte een moeder
is den ghenen dien God een vader is: ende dat
niet alleenlick onder de Wet/ maer oock nae de

Want God
heeft in de
ſelbe al igene
gheſtelt wat
tot den geloof-
de ende rechte
ordne noodich
is gheueſt.
* Ephel. 4. 11.
1. Cor. 12. 28.

De ſomma
ende deelen
deſes Boec.

Daerom dat
hy van de
Ghemeynte
begint.

Mat. 20. 9.

eerſte comſte Chriſti: want Paulus betuycht
dat wy zyn menſche kinderen der nieuwer ghe-
ſtelcker Jeruſalem.

Gal. 4. 26.

2 Dat wy in de articulen des gheloofs belij-
den/ dat wy ghelooven een Gemeente/ dat en is
niet alleenlick te verſtaen van de ſienlike Ghe-
meynte/ daer van wy nu ſprekē/ maer oock van
alle uytverzoenen Gods/ in der welcker getal
oock verbaet wordē/ die van dit leven verſchey-
den zyn. Daerom is daer dat woort Gelooven,
geſtelt: om dat dieckmael geē onderſcheyt en can
generclat worden tuſſehen de kinderen Gods/
ende de onheylige menſchen: tuſſehen de eyghen
kudde Gods/ ende de wreede dieren. Want dat
ſommige dat woordcken In, daer by ſtellen/ dat
is ſonder reden. Ick kenne dat het ghewoon-
licker is/ ende dat het oock ſommige oude Lee-
raren gebuypt hebben: dewijle oock in de Ni-
ceenſche articulen des gheloofs/ ghelijck die in
Eccleſiaſtica Hiſtoria verhaelt worden/ dat
woordcken In, daer by gheſtelt is. Nochtans
maechmen oock mede uyt der ouder Leeraren
boecken aenmercken/ dat boortijden is ſonder
rogenſpreken het ghebruyck geweest/ dat ſy ſep-
den/ dat ſy geloofden een Gemeente/ ende niet
in de Ghemeynte. Want Auguſtinus ende die
Kunheer wie hy ſy/ diens boeckken van de uyt-
legginge der articulen des gheloofs/ woort onder
den naem Cypriani gheleſen/ en ſpreken niet al-
leenlick alſoo: maer ſy gheben oock claerlick te
kennen/ dat het ſoude een onreppē wiſe van ſpre-
ken weſen/ iſt datmen ſeyt: Ick gheloove in de
Ghemeynte/ ende ſy beveſtige haer gevoelen met
geen e. anckē reden. Want wy betuygē daerom
dat wy in God gelooven/ om dat onſe herte op
hem ſteunt/ ende onſe betrouwen op hem ruſt/
als op den ghenen die waerachtich is: maer dat
en can niet alſo geſeyt worden van de Gemeen-
te/ niet meer dan van de bergginghe der zonde
ofte wederopſtandinghe des vleech. Daerom
hoewel ick niet en wil om de woorden knyden/
ſo wil ick nochtans liever de eygen ende ſtechte
wiſe van ſpreken volghen/ als die bequamer is
om de ſake uyt te druckē/ dan ſulcke wiſen ſoet-
he dooz de welcke de ſake ſoude ſonder noot ver-
duyſert wordē. Het eynde is/ op dat wy weten/
hoewel de Dupel allen arbeyt ende neerſtie-
heyt doet/ om de genade Chriſti te niete maken/
en hoewel de vyanden Chriſti met rafende ghe-
welt daer toe gedreven worden: dat ſy nochtans
niet en can uytgewiſcht worden/ noch het bloet
Chriſti niet en can ondruckt bace zyn/ maer moet
eenighe byucht voortbrengen. Daerom moeten
wy hier op de verborgē verkieſinghe Gods/ ende
op ſijn inwendige roepinghe ſien: want hy alleen
wret welcke de hant zyn/ en houdtſe onder ſijnen
zegel beſtotē/ gelijck Paulus ſpreect: uytgenomen
dat ſy ſijne merckē drage/ met de welcke ſy mo-
ghen

Goe datmen
verſtaen ſal
den aruckel
van de kercke
in ons Chriſte-
licker geloove.

Daerom dat
wy ſegghen/
Ick gheloove
een Chriſte-
licker kercke/
ende niet in
een Chriſte-
licker kercke.

Het eynde des
des artickels.

2. Tim. 2. 19.

gen van de verwoyene onderscheyden worden. Maer dewijle onder eenen grooten hoop een cleyn ende verachtelike ghetal verwoyghen is/ ende wepnighe graenkens des kroons in den hoop kafs gedeckt zijn/ soo moetmen Gode alleen de kennisse sijnder Gemeente toe late/ wiens fondament sijn verwoyghen verkiefinghe is. Het en is oock niet ghenoech dat wy eenen hoop der uytverwoyenen in het ghedaelich verbaten/ ten zy dat wy sulcke eenicheyt der Gemeente bedencken/ in de welcke wy seker weten/ dat wy daer in gheplant ende inghelijft sijn. Want ten zy dat wy onder Christus onse Hoofst vereenicht sijn/ met alle de andere leden/ soo en connen wy geen hope der toecomender erve hebben. Daerom wort dese Gemeente gheseyt/ algemeyn te zyne/ om datmen niet en mach twee ofte drie Gemeenten maken sonder Christum te verseyuren/ het welcke niet en can gheseyn. Jae alle de uytverwoyene Gods/ sijn alsoo in Christus aen een gebonden/ dat sy gelijk sy aen een hoofst hanghen/ alsoo oock als in een lichaem vereenighen/ met sulcke tsamenwoeginge aen malcanderen hanghende/ als de leden eens lichaems: ende sijn waerachtichlyc aen gheworden/ dewyle sy dooz een geloove/ hope/ liefde/ ende dooz eenen heplighen Gheest Gods te samen leven/ niet allenlick tot een erve des ewigen levens/ maer oock tot des eenighen Gods ende Christi ghemeynschap ende deelachticheyt gheroeven zynde. Daerom hoewel de grouwelicke verwoefinghe die alomne ghesien wort/ schijnt te bewysen dat daer niet van de Gemeente overghebleven en is/ soo laet ons weten dat de doot Christi vzychtaer is/ ende dat God sijn Gemeente wonderlick als in verberch-holen bewaert: ghelijck tot Eitan gesept is: Ichi hebbe in seben duysent mannen bewaert/ die hare kinnen niet en hebben dooz Saal gheboghen.

3. Hoewel dese artikel des gheloofs van de Gemeente/ gact oock eenichsins de uytwendighe Gemeente aen/ en dat een peghelick van ons hem niet alle de kinderen Gods in broederlike eendrachticheyt houde: ende der Gemeente die aulhorijter die sy werdich is/ toeschijbe: epndelick dat een peghelick hem selven alsoo draeghe/ als een schjaep upt de kudde Christi. Ende daerom wort daer by ghestelt/ ghemeynschap der Heplighen: welcke woorden hoewel sy bynas van de oude Leerers achterghelaten sijn/ soo en sijn sy nochtans niet te verwoyenen: want sy dzucken seer wel upt hoedaniche de Gemeente zy/ ghelijck of daer gheseyt worde/ dat de Heplighen daerom in de ghemeynschap Christi versamelt worden/ op dat sy alle de weldaden die God hen gheeft/ onder malcanderen ghemeyn hebben. Hier mede en wort nochtans de verscheydenheyt der gaben niet wech genomen: gelijc wy weten dat de gaben des Gheests menichsins uytghedept worden. Oock en wort de politische ende bozgerlike oydeninge niet te niete ghemaeckt/ waer dooz een peghelick sijn eppen goet mach besitten/ ghelijck her om vrede onder den menschen te onderhouden/ noodich is dat een pegelick over sijn eppen goet Heere en Meester zy. Maer daer wort niet de voornoemde woorden sulck een ghemeynschap bevesticht/ als Lucas beschrijft/ seggende: dat der menichste der ghelooovigen was een herte ende een ziele: ende Paulus also sy de Ephesien vermaent/ op dat sy een lichaem ende een gheest sijn/ gelijck sy geroep sijn in een hope. Want ist dat sy waerachtichlick gheloooven/ dat God hen allen een ghemeyn Vader is/ ende dat Christus haer ge-

meyn Hoofst is/ soo en ist niet moghelick dat sy niet en soude niet byoederlike liefde onder malcanderen vereenicht zynde/ alle dinck malcanderen mede deelen. Nu ist ons seer noodich te weten/ wat vrucht ende voozdeel wy daer van hebben. Want wy gelooven also een Gemeente/ dat wy oock vast ende seker houden/ dat wy leden daer van sijn. Want op dese wijse rust ons salicheyt op soo seker ende vaste steunen/ dat sy niet en can valle/ al waert oock dat de gantsche werelt wanckeliche. Ten eersten staet sy niet de verkiefinghe Gods/ ende en can niet vergaen/ ten zy dat oock de ewige voozsterunge Gods verandert ende vergaet. Voden desen is sy oock eenichsins vereenicht ende gebonden aen de vasticheyt Christi: de welcke niet meer en sal sijne ghelooovige laten van hem afscheuren/ dan sijne epgheene leden van een plucken. Oock soo lange als wy in den schoot der Gemeente bliwen/ sijn wy seker dat de waerheyt sal niet ons wesen. Ten laetsten gevoelen wy/ dat dese beloften ons toecomen/ te wete: De salicheyt sal in Zion wesen: God sal in der ewichicheyt midden in Jerusalem woenen/ op dat sy niemmermeer en vergaet. De deelachticheyt der Gemeente vermach so veel/ dat sy ons in het geselschap Gods behout. Oock is daer vele troosts in het woont ghemeynschap: want dewyle het seker is/ dat het ons al toecomt dat de Heere sijnen ende onsen leden gheeft: soo wort onse hope niet alle het goet dat sy vercrighen/ versterckt. Maer om ons aen sulcke eenicheyt der Gemeente te houden/ en ist (ghelijck voozsept is) niet noodich de Gemeente selve niet ooghen te aenschouwen/ ofte met handen te ghevoelen: maer dewyle sy in het geloove gelegen is/ soo worden wy meer daer dooz vermaent/ dat wyse niet min en moeten bedencken/ van of sy teghenwoozdich ware/ hoewel sy bukten onse verstant is. Ende onse gheloove en is daerom niet te min van werde/ om dat het die Gemeente verbaet/ de welcke het niet en ken: want ons en wort hier niet geboden de verwoyene van de uytverwoyene te onderscheyden (het welcke Gode alleen/ ende niet ons toecoint) maer vast ende seker in onse herten te achten/ dat alle de ghene die de goedertierenheyt des Vaders dooz de cracht des heplighen Gheests heeft Christi deelachtich ghemaeckt/ sijn tot een sonderlike ende epgheene besittinge uytverwoyent: ende dat wy sulcker grooter ghenade deelachtich sijn/ dewyle wy in der sulcker ghetal sijn.

4. Maer dewyle wy nu voozghenomen hebben van de sienlike Gemeente te handelen/ soo laet ons upt den eenighen naem Moeder, leeren hoe voozderlick/ jae hoe nootfakelick ons haer kennisse zy: want daer en is geen ander ingaenck tot het leven/ ten zy dat sy ons in haren buick ontfanghe/ ten zy dat sy ons bare/ ten zy dat sy ons met hare borsten voede/ ende epndelick ons onder haer bewaringe ende regeringe beschermet/ tot dat wy het sterfelicke vleesch sullen afghelept hebben/ ende den Enghelele ghelijck wesen. Want onse swachicheyt en lijdt niet dat wy upt de schole ghelaten worden/ eer dan als wy den gantschen loop onses levens Discipulen gheveest hebben. Voden desen en is bukten haren schoot gheen verghevinghe der zonden te verwachten/ noech oock eenighe salicheyt/ ghelijck Chaias ende Joel beruyghen: mer de welcke oock Ezechiel over te comt/ als sy vercondich dat de gene die God upt het hemelsche rijck verwozpt/ niet en sullen onder sijn volck ghetelt worden. Ghelijck wederom die gheseyt worden haren

Daerom datse ghedaet wort een ephojnche/ dat is algemeyn kercke.

1. Reg. 19. 18. Rom. 11. 4.

Maer de ghemeynschap der Heplighen sy.

Of sy by verscheyde gaben/ die den Heplighen ghegeben sijn/ wech neemt/ ofte de politice.

Act. 4. 32.

Eph. 4. 4.

Maer dooz profint dat wy de acten het van kercke voozoint.

L
2.
Joel. 2. 32.
3.
4.
Wsal. 46. 6.

Het woont upt den aenickel van de ghemeynschap der Heplighen. Of de kercke Christi sal moeten drietbaer sijn/ op dat wy ons moghen houden am harte centhept.

Ende obermits van de sienlike Gemeente ghesproken wort/ soo bewijst de name Moeder, hoe noodich de kennisse zy van kercke: want bukten de selve en is gel salicheyt.

Act. 37. 32. Joel. 2. 32. Ezech. 13. 9.

haren naem onder de bozghers Jerusalems in te schryven/ die hen selven tot de oeffeninghe der waerachtigher Godsalicheyt bekeren. Waerom oock in eenen anderen Psalm gheseyt wort: Ghedenckte mynder O Herre in het welbehagen uwes volcx: besoeckte my in uwe salicheyt/ op dat ick sie de welbaet in uwer uytverzoenen/ ende my verblide in de blijshap uwes volcx/ ende my verheuge met uwe erve. Met welcke woorden de vaderlike gonsse Gods/ ende sonderlike gheluyghenisse des geestelicken levens/ wort alleenlic op sijn kudden beduyt/ so dat de afwyckinge van de Gemeente/ althijt dootlicke zy.

Mal. 106. 4.

En wort ons gestelt als een moeder/ mit sijn de Heere de selve heeft geboren te wesen den heylighe die/ de welke ons genoechsaem/ is tot so lan- ghe dat wy door hare opvoedinge tot een manliche onderdom sullen zyn opghewassen. 1. Cor. 10. 11. 12. 13.

Maer laet ons voort verclaren dat deser plaetse egentlic toecomt. Paulus schryft dat Christus om alle dijnck te vervullen/ heeft sommighe ghegheven tot Apostelen/ sommighe tot Propheeten/ sommighe tot Euangelisten/ ende sommighe tot Herders ende Leeraers/ tot wederoprichtinghe ende vernienwinghe der Heplighen tot het werck des diensts/ nanelick tot opbouwninghe des lichaems Christi/ tot dat wy alle comen tot de eenicheyt des gheloofs/ ende der kennisse des Soons Gods/ tot eenen volcomen man/ tot de mate des volcomen onderdoms Christi. Hier sie wy hoe dat God die de sijne comde op eenen ooggenblic tijts volmaket/ nochtans niet en wil dat sy tot den wasdom des maanlicken onderdoms comen/ anders dan door de opvoedinghe ende opbouwninghe der Gemeente. Wy sien oock dat de wijse hier uytghedrukt wort: want de vercondinghe der hemelscher leer/ is den Pastoorjen ende Herderen beboden. Wy sien hoe dat sy alle tot een oorden gebacht worden/ dat sy moeten hen selven met sachtmoedighen ende leerlichen gheeste laten regeren/ van de Leeraers die daer toe verozdent zyn. Ende met dit tecken heeft Esaias voortijden het rijcke Christi ghemerckt/ seggende: Mijn Geest die in u is/ ende de woorden die ick in uwen mont ghelept hebbe/ en sullen nemmermeer vergaen noch uyt uwe mont/ noch uyt uwes zaets ende kints kinderen mont. Waer uyt het volcht dat de gene die de geesteliche spijse der ziele verwozen/ die God hen door de hande der Gemeente voorszelt/ weerdtich zyn van hongher ende dozst te vergaen. God geest ons het geloobe in/ maer hy doet dat door sijn Euangelium: gelijck Paulus vermaent dat het gheloobe is uyt het ghehoor. Ghelijck oock de macht om salich te maken by God is: maer hy verelaert ende bewijst die in de vercondinghe des Euangelij gelijck de selve Paulus betuycht. Om deser saken wille heeft God voortijden onder Israel gewilt/ dat sy heylige vergaderingen hielsen in den tempel/ op dat hy mochte de eenicheyt des geloofs vordien met de leere die door den mont des Priesters wert voortghebracht. Ende de hooghe namen/ als de tempel ghenaemt wort de ruste Gods/ Item sijn heylighdom ende woonste/ daer hy gheseyt wort te sitten tusschen de Cherubim: en dienen tot gheen ander dijnck/ dan om den dienst der leer dierbaer/ lief/ ende eerweerdich te maken/ het welke niet wepnich en soude verhindert worden/ door het aensien des sterffelicken ende verachtelicken mensches. Daerom op dat wy weten dat ons die onweerdeeliche schat wort uyt aerden baten voorszestelt/ soo comt God selve voort/ ende wil teghenwoordich in sijn insettinghe belient worden/ soo verre hy de Ruthen deser oorden is. Daerom als hy sijn volck verboden heeft waerseggherie/ tooberie/ swarte consten/ ende andere supersticien te ghebruycken/ soo belooft hy te gheben dat voort al

Esa. 59. 21.

1. Tim. 10. 17.

Psal. 132. 1. 4.

Psal. 80. 2.

2. Cor. 4. 7.

1. Th. 19. 31. ende 20. 27. Deut. 18. 10. Gen. 49. 10. 2. Reg. 21. 6.

behoort ghenoech te zijne/ te weten/ dat sy nemmermeer en sullen sonder Propheeten zyn. Ende ghelijck hy het Israelsche volck niet en sant tot de Engelen/ maer heeft uyt der aerde Leeraers verweckt/ die dat Enghelich ampt waerachtichlick souden bedienen: alsoo wil hy ons oock heden door menschen leeren. Ende ghelijck hy voortijden niet en is met de Wet allen te vrede gheweest/ maer heeft de Priesters tot uytlegghers daer van ghegheven/ uyt der welcker lippen het volck soude den waerachtighen sin der Wet soecken: alsoo wil hy oock heden dat wy ons niet alleenlic in het lesen en oeffenen/ maer heeft oock Leeraers gestelt/ door de welke wy mochten gheholpen worden. Van welke sake wy dobbel voordeel hebben. Want hy praest onse gehoozsaemheyt met seer goede ondersoekinghe/ als wy sijne dienaers/ ghelijck of hy't selve waer/ hoorzen spreken: ende wederom helpt hy onse swachtheyt als hy liever heeft door uytlegghers op menscheliche wijse tot ons te spreken/ om ons tot hem te trekken/ dan donderen/ de ons van hem wech te jagen. Ende voorwaer hoe nut dese ghemepnaem wijse van leeren ons zy/ dat geboelen alle de Godsalige uyt die vrees door de welke sy te rechte van de Majesteit Gods verslaghen worden. Ende de ghene die meynen dat de autoziteit der leere te niete wort door de verachtighe der menschen die tot het leer- ampt gheuoepen zyn/ die bewijzen haer ondanckbaerheyt: want onder so vele gaven daer mede God het menschelick gheslachte verciert heeft/ is dit een sonderlick voordeel ende privilegie/ dat hy geweerdicht de monden ende tongen der menschen tot sijnen dienst te heplighen/ op dat sijn stemme in hen haer geluyt geve. Daerom en moeten wy ons oock niet schamen/ de leere der salicheyt die door sijn bevel ende door sijnen mont voorszestelt wort/ gehoozsaemlick aen te nemen: want hoewel de cracht Gods niet en is aen uytwendige middelen gebonden/ soo heeft hy nochtans ons aen de ozdentliche wijse van leeren gebonden: de welke de onheylighe menschen wepgerende te houden/ verweren hen selven in vele dootlicke stricken. Vele worden door hooberdicheyt/ ofte door walghe ende veruoeptheyt/ ofte door uyt ende twijst also ghedreven/ dat sy hen selven wijs maken/ dat sy by hen selven lesende ende bedenkende/ conuen ghenoech voortganen doen: ende dat sy alsoo de ghemepne vergaderinghen te versmaden/ ende de vercondinghe des woorts te vergherss achten. Maer dewyle sy soo veel in hen is/ den heplighen bant der eenicheyt los maken ofte afbreken: soo en ontgaet niemant de rechte straffe deser godlooser scheydinghe/ sonder hen selven met seynighe dwalingen/ ende grouweliche raserien te versiricken. Daerom op dat de supber emboudicheyt des gheloofs by ons haren loop hebbe/ soo en moet ons dese oeffeninge der godsalicheyt niet verdoetelick zyn/ de welke God door sijn insettinghe heeft bewesen ons noodich te zyn/ ende ons soo seer beveelt. Daerom en heeft nopt yemant oock uyt de alderstoutste honden/ bestaen te segghen/ datmen moet de oorden teghen God toe sluyten: maer de Propheeten ende godsalighe Leeraers hebben te allen tijde swaren stryft ghelohede teghen de godloose/ der welcker hartnechicheyt nemmermeer en wil onder dat jock comen/ dat sy hen selven souden door den mont ende dienst der menschen laten leeren: Met welke soo veel is/ als het aenschijn Gods uyt wisschen/ dwelck ons in de leere met sijn clare heyt beschijnt. Want den ghelobighen en was voortijden

Ende men moet dese wijse van opvoedinghe niet verachten. 1. Th. 3. 1. 2. Cor. 2. 8. 12. 18. etc. 1. Tim. 4. 6. Mal. 2. 7.

1. Th. 2. 13. is sy ons nuttelick. 1.

2.

Exod. 19. 16. ende 20. 19. Heb. 12. 18. 19.

Welcke nuttichheit te genuech nes men/ die de Herders ende Leeraers der kercken versachten.

De hooberdicheyt deser berachters wort te neder gestooten met redenen ende getuigenissen der Schrift. 1. Th. 2. 13.

Mal. 105. 4.

voortijden

voortijden om geen ander dā sake geboden het
 aenschijn Gods in synen tempel te soecken (het
 welck soo dichtmael in de Wet verhaelt wort)
 anders dan om dat de leere der Wet ende Pro-
 phetische verma:ninghen / hen waren als een le-
 vende beelc Gods: ghelick Paulus seyt / dat in
 sijn p:edickinge de eerlicheyt Gods in het aen-
 schijn Christi haren schijn gheeft. Daeromme
 zijn de afvallige verloopers soo veel te grouwe-
 licker / die de Ghemeynten soecken te scheuren /
 eben gelick of sy wilden de schapen upt den stal
 den woldē in den mont drijven. Waer wy moe-
 ten vast houdē / dat wy hovē upt Paulo voort-
 ghebracht hebben / te weten / dat de Ghemeynte
 niet en wort anders ghetimmert / dan door de
 uptwendighe p:edickinge des woorts / ende
 dat de heplighen door geenē anderen bant on-
 der malcanderen wederhouden en worden / dan
 als sy eend: achtichlick leerende ende voort-
 doende / de oorden der Ghemeynte onderhouden /
 die hen God bevolen heeft. Tot dit eynde was
 het voortijden onder de Wet den ghelooobighen
 geboden / tot den mont te gaen: want als Mo-
 ses spreckt: it van de woonstede Gods / so noemt
 hysse de plaerse des naems Gods / in de welke
 God de gedachtenisse sijns naems gestelt heeft.
 Waer mede hy claerlick te kennen gheeft / dat
 die plaerse geen recht gebuyck en was sonder
 leere der god alit:eyt. Ende der is sonder twy-
 fel dat David ooc om de selve oofake heeft met
 groeter bitter:eyt des gheest / gheraecht / dat
 hy door de groote wretheyt sijn der vanden /
 verhindert wert tot den tabernakel te comen.
 Het schijnt welc en kinderliche slaghe te zyne /
 dewijle het cleyn schade was den tempel te der-
 ven / waer door oock niet veel genoechte verhin-
 dert en wert / soo verre men andere wellusten
 ende behaghelichheden ghenoech hadde. Noch-
 tans beclaecht David / dat hy door dese eenighe
 swaricheyt benaucht / ende droefheyt gequelt
 ende gheruyft / ende byna vertoert wert: te we-
 ten / dewijle de ghelooobighe gheen dinc grooter
 en achten dan dese hulpe: Waer mede God de
 sijne by graden in de hoechde opvoert. Want
 dit moet men oock acmercken / dat God hem
 selven heeft in den spiegel sijn der leere altyt als
 den heplighen Vaderen vertoont / dat de ken-
 nisse gheeffelick was. Daerom oock de tempel
 niet alleenlic genacint en is sijn aenschijn / maer
 oock / om alle superstitie werck te nemē / de voets-
 bauck sijn der voeten. Ende dit is die geluckighe
 ontmoetinghe / in de eenicheyt des gheloofs / als
 een peghelick van den meesten aen tot den min-
 sten toe / nae dat hooft staet. Alle de tempelen die
 de Heydenen tot eerlich ander eynde ghemaccht
 hebben / zijn enchel onthepligighe sijns diensts
 gheweest: tot de welke oock de Joden eensdeels
 verballen zyn / hoewel niet met gelijke grovie-
 hent / het welke Stephanus hen upt den mont
 vsaie verwijt / te wete / Dat God niet en woont
 in tempelen die met handen gemaect zyn / etc.
 Want God alleen heplicht sijne tempelen door
 sijn woort / tot recht ende behoerlick gebuyck.
 Ende als wy het lichtveerdichlick acugae son-
 der sijn ghebodt / terstont hangen aen dat boose
 begin andere toevallende ghedichtelen / waer
 door het quaet sonder mate vermeerert wort.
 Nochtans dede Xerxes onvoorsichtichlick / doe
 hy door groote mannen ract alle de tempelen
 des Griekschē lants verbrande / ofte te grou-
 de werp: om dat hy meynde dat het een onghes-
 schicht dinc was / dat de Goden den welcken
 alle dinc moet openbaer zyn / sonden in mueren
 en onder tihelē beslotē zyn. Waer dat was ge-

igch of het in Gods macht niet en ware eenich-
 sins tot ons te dalē / om ons nae by te zyne / ende
 nochtans sijn plaerse niet te veranderen / noch
 ons aen aerfse middelen te hechtē: maer meer
 ons eenichsins oywaerts voeren tot sijn hemel-
 sche eerlicheyt / de welke door haer ongeneten
 grootheyt alle dinc vervult / en oock door haer
 hocheyt / boven de hemelen streckt.
 6 Voort dewijle te onsen tude groote strejt is
 geweest / van de cracht des diensts / dewijle som-
 mige de weerdicheyt daer van verheffende / geen
 mate en houden / ende sommighe seggen dat men
 het ghene dat den heplighen Gheest eygentlick
 toe comt / den sterffelicken mensche toeschijft /
 alfine acht dat de dien:ers ende leeraers tot het
 verstant ende tot het herte doorzvinghen / om de
 verblutheyt ende hartnechicheyt daer van te
 beteren: soo moeten wy desen strejt bequanelick
 te neder leggen. Dat sy van beyden zyde voort-
 bringhen / dat sal lichtlick nederghelept wor-
 den / ist dat men die plaersen aenmerckt / in de
 weleke God de autheur der vercondinghe des
 woorts / sijnen Gheest daer by gevende / vrycht
 daer upt belooft: ofte wederom die plaersen in
 de welke God hem selven van de uptwendighe
 behulpselen onderschepende / alsoo wel het be-
 ginsel des geloofs / als den gantschen loop daer
 van hem selven alleen toeschijft. Het ampt des
 tweeden Elias was (ghelick Malachias be-
 tuycht) de geesten der menschen verlichten: ende
 de herten der Vaderen becleren tot de kinderen:
 ende de ongheloobighe tot de voorsichticheyt der
 rechtveerdighen. Christus seyt / dat hy de Apo-
 stelen sendt om dat sy soude vrycht voortbrin-
 gen upt haren arbeyt: maer weleke de vrycht zy /
 dat beschijft Petrus met cozte woorden / als hy
 leert dat wy wedergheloozen worden door het
 onsterffelick saet. Daerom roemt Paulus dat
 hy de Corinthen heeft door het Euangelium
 ghegenerect / ende dat sy zyn de zegel sijns Apo-
 stelschaps: ja dat hy niet en is een dien:er der
 letter / alleenlick door het geluyt der stemme de
 ooren slaende / maer dat hem oock is de crachtig-
 he werckinge des Gheests ghegeven / op dat
 de leere niet onnut en zy. Also seyt hy oock op
 een ander plaerse / dat sijn Euangelium niet en
 is alleenlick gheweest in de woorden / maer in de
 cracht. Wy betuycht oock dat de Galaten heb-
 ben den Gheest ontfanghen upt het gehoor des
 gheloofs. Somma / in veel plaersen en maect
 hy hem selven niet alleenlic eenen mede-arbey-
 der Gods / maer schijft hem selven oock toe / dat
 hy de salicheyt gheeft. Alle dese dinghen en heeft
 hy voortwaer noyt gesproken om oock een hant
 daer van hem selven alleen sonder God toe te
 schrijven / ghelick hy erghens met cozte woo-
 den verclaert / seggende: Onse arbeyt en is niet
 onvrychtbaer gheweest in den Heere / nae sijn
 macht die crachtichlick in my gewaecht heeft.
 Item op een ander plaerse: Die crachtich ghe-
 weest is in Petro over de besindinge / die is ooc
 crachtich geweest in my by de Heydenen. Waer
 dat hy den dien:aren alleen op hem selven gant-
 schelick gheen dinc toe en schijft / dat is upt
 andere plaersen openbaer. Ghelick als hy seyt:
 Die plant en is niet / ende die nat maect en is
 niet / maer God die den wasdom gheeft. Item /
 Ick hebbe meer gharbeyt dan alle de andere:
 niet ick / maer de genade Gods die in my by stont.
 Ende wy moete voortwaer die sententien neer-
 stichlick bewaren ende onthouden / in de welke
 God de verlichtinghe des gheests / ende de ver-
 nieuwinghe des herten hem selven toeschijven-
 de / vermaent dat het als een kerckroof is / als de
 mensche

2. Cor. 4. 6.

Tot desen
 eynde / te we-
 ten / der op-
 becvinge van
 de kinderen
 der ghemeyn-
 te / was het
 voortiden der
 ghelooonighen
 behoort te het
 heylichdom te
 gaen.
 • Cor. 1. 2. 4.
 † Gal. 8. 1.
 ende 43. 3.

36 sal. 132. 7.
 † sal. 90. 5.
 † 1. Par. 28. 2.

Het misbrync
 der tempelen
 door est naer
 Christus zom-
 ste / ende der
 selven rechte
 ghebuick.
 1. Cor. 7. 48.
 † sal. 66. 1.
 † 1. Reg. 8. 17.
 † 2. Cor. 17. 24.

Den dienst
 hoewel hy
 crachtich is /
 nochtans en
 is hy dan
 Gods Gheest
 niet afghes-
 chepen.

Ghemeyghen
 nissen.
 † Gal. 4. 6.

Joan. 15. 16.

1. 1. Pet. 1. 23.

1. Cor. 4. 15.

1. Cor. 9. 2.
 2. Cor. 3. 6.

1. Cor. 2. 4.

Gal. 3. 2.

1. Cor. 3. 9.

1. Thef. 3. 5.

Gal. 2. 8.

1. Cor. 3. 7.

1. Cor. 15. 10.

menschelicheit deel daer van hem selven toeschryft. Hierentusschen ist dat een pegelick hem selven leerlick bewijst den dienare die God verordent/ die sal uyt de vucht bekennen / dat dese wyse van leeren niet te verkeerds Gode behaecht en heeft/ ende dat dit noch der ootmoedicheyt/ ende maticheyt / niet en is sonder oorsake den gheloovighen opghelept.

7 Hoe dat wy behooren te oordeelen van de sienliche Ghemeynte / die wy comen kennen/ dat is ghelijck selve meyne/ uyt het ghene dat boven ghelept is/ openbaer. Want wy hebben geseyt dat de heylighe Schryftuere tweefins van de Ghemeynte sprecht. Want sountgits als sy die Ghemeynte noemt / soo verstaet sy de ghene die de waerachtighe Ghemeynte voor God is/ in de welke menant aenghenomen en wordt/ anders dan die dooz de ghenade der aenneminge kinderen Gods/ ende dooz de heylighe makinge des Gheestes / waerachtighe leden Christi zijn. Ende dan en worden niet alleenlick de heylighen die op der aerde woonen/ daer onder verbaert/ maer ooc alle de uytvercozene die van den beginne der werelt aen geweest zijn. Ende dickmael verstaet de Schryftuere onder den naem der Ghemeynte/ de gantsche menichte der menschen over alle de werelt verstroopt / de welke behyt ende betuycht/ dat sy eenen God en Christus dien: den Doop tot een ghetuyghenisse haers gheloofs heeft: dooz de deelachticheyt des Parthenaels / haer eenicheyt in de waerachtighe leere ende liefde betuycht: in het woort des Heeren eendrachtich is / ende om dat te verrondighen/ den dienst bewaert die van Christus was inghestelt. In dese Ghemeynte zijn vele ghebeynde de hypocriten vermengt/ die niet Christuslijc en hebben dan de naem ende den schijn: daer zijn vele eergierighe / geltgierige / nybdige / quaetsprekers / ende sonninghe oncreyn van leuen: de welke dooz eenen tijt geleden worden / om dat mense niet en can te rechte overtuyghen noch overwinnen / ofte om dat de strengicheyt der Christelicker straffe / niet althys sulcken loop heeft ghelijck sy behoorde. Daerom ghelijck het noodich is een onseuenlike Ghemeynte te gheleuben/ de welke Gode alleenlick openbaer is / alsoo wort ons oock geboden dese sienliche Ghemeynte/ die nae het aensien der menschen wordt de Ghemeynte ghenaemt / te eeren ende ons in hare ghemeynschapy te houden.

8 Daerom heeftse God ons niet sekere teekenen gemerckt / so verre het ons noodich was dat wyse souden kennen. Het comt Gode sonderlinghe alleen toe / te kennen welke de syne zijn/ ghelijck wy boven verhaelt hebben uyt Paulo. Ende voo: waer om dat de lichverdiecheyt der menschen niet en soude soo verre comen / so heeft God toegesien / ons dagelick dooz de uytromste ende bevindinge vermanende / hoe verre sy verborghen oordeelen en se ghevoelen te boben gaen. Want oock de ghene die schenen de alderverlozenste te zijn / ende van de welke gantschelick gheen hope en was / die worden dooz syne goetheyt tot den rechten werch bekeert: ende de ghene die schenen sterckelick te staen / die vallen dickmael. Daeromme nae de verborghen predestinatie Gods (ghelijck Augustinus seyt) zijn vele schapen buyten de Ghemeynte/ ende vele wolven binnen de Ghemeynte: Want sy kenne ende heeftse gheteeckent die noch hen noch hen selven en kennen. Ende onder de gene die opentlick syn tecken draghen / sien syne oogen alleen wie sonder beynen heyligh is / ende tot den eynde toe sal volherden: het welke eerst het voo-

neemste onser salicheyt is. Wederom dewyle hy te vozen sach dat het ons eenichsins nut was / dat wy souden wete wie wy moesten voo: syne kinderen houden / so heeft hy in desen deele hem nae onse verstant gheboecht. Ende dewyle de sekerheyt des gheloofs daer toe niet noodich en was / so heeft hy ee oordeel der liefde in de plaets ghestelt: op dat wy die bekenen lidmaten der Ghemeynte te zyne / die dooz behydinge des gheloofs/ ende gheheeleheyt des leuens / ende ghemeynschapy der Sacramenten / den selven God ende Christus niet ons bekenen. Maer het lichaem der Ghemeynte heeft hy niet soo veel sekerder teekenen ons aenghepreken ende bevolen / ghelijck hy wiste dat de kennisse daer van ons veel noodigher was.

9 Hier uyt wort die gedaente der Ghemeynte onse oogen openbaer. Want soo waer wy sien dat Gods woort onghewalticht gepredickt ende gheschoopt wordt / ende de Sacramenten nae de insettinghe Christi uytghedeyt worden / daer sullen wy sonder twyffel achten / een Ghemeynte te zyne: want syn belofte en can niet liege: So waer twee ofte drie vergadert zijn in mynen naem/ daer ben ic midden onder hen. Maer op dat wy de souma deser salie clarlick verstaen / soo moeten wy dese navolghende graden volghen / te weten: Dat de alghemeyn Ghemeynte is een menichte uyt allen volcken versamelt / de welke wel in verscheyden plaetsen verstroyt is / maer nochtans in de eenwige waerheyt der Godlicker leere oec een comt / ende niet eenen bant der religie te samen gebonden is. Dat onder dese alghemeyn Ghemeynte verbaert worden / alle Ghemeynten die nae den eysch der menschelicker noot salicheyt alomme in de steden en doopen verordent zijn / soo dat eene peghelicke met rechte den naem ende autoziteyt der Ghemeynte heeft. Dat een peghelick mensche die dooz de behydinge der Godsalicheyt onder sulcke Ghemeynten gherekent wort / of hy schoon in der waerheyt vasmde is van der Ghemeynte / nochtans eenichsins tot de Ghemeynte behoort / tot dat hy dooz een openbaer oordeel daer uyt ghelwoopen wordt. Hoewel men moet euen ghelijcken persoon bysonder een weynich anders aenmercke / dan de Ghemeynte selve. Want het mach comen / dat wy de ghene die wy achten der ghemeynschapy der Godsalighen niet werdich te zyne / nochtans moeten als voo: ders handelen ende als gheloovighen ahten / om de ghemeyn eendrachticheyt waer dooz sy ghedragen ende geleden worden in het lichaem Christi. De sulcke er: bevestighen wy dooz onse bewillinge niet / dat sy lidmaten der Ghemeynte zijn: maer de plaets die sy onder het volck Gods hebbe / laten wy hen / tot dat hen die niet behoortelicken rechte ontnomen wordt. Maer van de meniche selve / moeten wy anders ghevoelen: want als sy den dienst des woorts ende de uytdeelinghe der Sacramenten heeft / ende in eeren houdt / so verdient sy sonder twyfel een Ghemeynte gheacht ende gerekent te worden: want het is schier dat sulcx niet en is sonder vucht. Op dese wyse behoude wy de eenicheyt der alghemeyner Ghemeynte/ de welke de duyvelse ghesien althys hebben willen verschuyren: ende de behoortelicken vergaderinghen die nae ghelegentheyt ende bequamenheyt der plaetsen/ hier ende daer verordent zijn / in verorden wy niet van haar autoziteyt.

10 Wy hebben geseyt dat de teekenen waer dooz men de Ghemeynte bekenen sel / sijn de verordeninghe des woorts / ende de eendrachticheyt

nochtans 3 heeft hy't ons geopenbaert/ wie wy voo: syn kinderen sijn te houden.

En dat dooz sekere teekenen teekenen.

Dese teekenen sijn den dienst des woorts / ende de bevestiginge der Sacramenten/ sijn van Christus inghestelt sijn.

1. Matth. 18. 20. Luc. 24. 15. 36. Die traypen om de kerke te erkennen.

nochtans en moeten eenen peghelick persoon ende de Ghemeynte selve niet op een deelen maer mere aenmercke ende wercken.

Het berde deel des Capittels becomde/ dat men geensins en moet van dese bercken/ die niet meer selvange nu. sijn. Ke. sijn. gevee. sijn. de. af. tekenen.

Het twede deel d' Capittels/ daer de kenteekenen sijn der kerke.

Welcke daer sijn de onseuenlike kercken/ ende tot wat aensien sy onseuenlike sijn.

Ende welke daer sijn de sienliche.

Opstant der Ghemeyner kercke.

Soo allene kent wie de Ghemeynte sijn. 2. Tim. 2. 19. Joan. 10. 14.

Moet men voo: 4. 5.

dinghe der Sacramenten. Want dese en mogen nergkens zyn sonder byucht te dazghen / ende dooz den zegen Gods woort / soedich te zyne. Ick en segge niet dat terstont Alomne byucht woort comt / soo waer het woort ghepredecht woort: maer dat het nergkens aenghenomen en woort / noch vaste plaesse en heeft / anders dan om sijn cracht te bewijzen. Hoe het zy / soo waer de predikinge des Euangely met eerbiedinge gehoozt woort / ende de Sacramenten niet vergheten en worden / daer woort te dien tyde een seker ende onwyselicke ghedaente der Gemeente gesien / soo dat niemant gheoorloft en is / haer autocept te verachten / ofte vermaningen te verwoepen / ofte raet te wederstaen / ofte castydinghe te bespotten: wel min van haer af te wycken / ende haer eenicheyt te byken. Want de Heere acht de gemeenschap sinder Gemeente soo groot / dat hy dien woort een afwyker ende verloopder der religie acht / so wie hem selven met hooverdighe hartneclicheyt verbyeendt van eenich Christen gheselschap / dat den dienst des woortz en der Sacramenten onderhoudt. Ende hy beveelt de autocept der Gemeente soo seer / dat hy in der selver verachttinghe reket / dat sijn autocept selve veracht woort. Want her en is niet van clepnder weerde / dat de Gemeente ghenaemt woort de pilae ende vasticheyt der waerheyt / ende het hups Gods. Mer welke woorden Paulus te kennen geeft / dat de Gemeente is een getrouwe bewaerster der waerheyt / op dat sy in dese werelt niet te waere en woort: wár God wil dat de supver vercondinge des woortz / dooz den dienst der Gemeente onderhouden woort / ende wil bewijzen / dat hy selve de Hupsvader is / dewyle hy ons dooz gesellicke spys voedt / ende al wat tot onse salicheyt noc dich is / besochyt. Die lof en is ooc niet cleyn / dat sy ghenaemt woort een upevertozen bynt Christi / de welke zy sonder rumpel ofte sinette / sijn lichaem ende vervullinghe. Waer upt volcht dat de afwykinge van de Gemeente / is een verakinge Gods ende Christi. Daerom moeten wy te seerder sulcke ongodlike scheidynghe vlien: want als wy soo veel in ons is / soeken de waerheyt Gods te neder te woort / so zyn wy werddich dat God met het gantsche ghewelt sinder rooynticheyt / teghen ons bliseme om ons te murfien. Men kan oock gheen grouwelicker zonde bedencken / dan de godloose ongetrouwe bykinghe des houweliker / dat de eenich-gherbozen Sone Gods heeft ghewerdicht met ons te maken.

11 Daerom moeten wy de teckenen die boven verhaelt zyn / nersichlick onthouden / ende de selve nae des Heeren wille achten. Want de dupvel en soecht gheen dinc seerder / dan beyde dese dinghen / oft pmissers een van beyden upt te roepen ende te niete te maken: te weten / hy soecht dese teckenen upt te wiffchen ende werch te nemen / op dat hy het waerachtige en rechtte onderscheyt der Gemeente te niete make: ofte hy soecht de selve teckenen in verachttinghe te byngen in onse ooghen / op dat hy ons dooz opbaer afwykinge van de Gemeente affcheyne. Het is dooz sijne listen gheschiet / dat de supver vercondinge des woortz is sommighe cenwen lanch te niete geeweest: ende arbeyt oock nu niet also groot boosheyt / om den dienst des woortz te verhanderen: den welken nochtans Christus also heeft verordent in sijn Gemeente / dat haer minneringhe te neder valt / als de dienst des woortz is werch genomē. Nu hoe sozgelick / ja hoe dootlick een versoekinghe is / als ons selfs

eenwel in den sin comt / van die Gemeente af te wycken / in de welke sulcke teckenen ende mercken gesien worden / met de welke de Heere meent sijn Gemeente ghenoerchsaemlick bescheven te hebben: Hier sien wy hoe nersichlick wy moeten op beyde syden toechen. Want op dat wy dooz den naem der Gemeente niet bezoghen en worden / soo moeten wy alle vergaderinghe die den naem der Gemeente voort went / niet dese bezogvinghe als met eenen toetsen / onderforcken / te weten / is het dat sy de orden heeft / die de Heere heeft in sijn woort ende Sacramenten bevolen / so en sal sy niet beziegen: laet ons die gherustelic als een rechtte Gemeente eeren. Wederom: ist dat ee vergaderinghe sonder Gods woort ende Sacramenten roent Gods Gemeente te zyne / so moeten wy ons alsoo sozchuldichlick voort sulcke verstrickinge hoedt / als op d'ander zyde alle luyt beverdicheyt ende hooverdicheyt vlien.

12 Dat wy segghen dat de supver dienst des woortz Gods / ende de supver wyse in het ghebyrck der Sacramenten / is eenen bequamen pant en tecken waer op wy de vergaderinghe in de welke beyde gebonden woort / mogen gherustelic voort Gods Gemeente achten: dat streckt so verre / dat geen Gemeente te verwoopen en is / soo langhe sy sulck behoudt / al ist dat sy vol veler anderer ghebyken is. Jae daer sal moghelic in de upebeelinghe der leere ofte der Sacramenten wat ghebyer comen / dooz het welke wy ons niet en behooren van haer gemeenschap te laten verwoopen. Want de hooftstukken der leere en zyn niet alle eenderlep. Want sommige zyn so noodich te weten / dat sy ons moeten seker ende onwyselic zyn / als epgene articulen der Christeliker religie / gelijck dat daer een eenich God is: Dat Christus is God ende Gods Sone: Dat onse salicheyt in de barmherticheyt Gods gelegen is / ende diergelijcke. Daer zyn andere daer in de Gemeenten oneens zyn / soo dat nochtans de eenicheyt daer dooz niet verseheurt en woort: Want wat Gemeenten souden de eenicheyt byken / om dat d'ene sonder strengtericheyt ende hartneclicheyt meent / dat de zielen die upt de lichamen berhupsen / in den Heemel op varen: ende d'ander niet sekers en derf van de plaesse segghen / maer nochtans vast en seker houdt / dat sy den Heere leven: De Apostel seyt: Laet ons alle die volmaeckt zyn / eensins ghevoelen: ist dat ghy pet anders gevoelt / God sal u dat oock openbaren. Gheeft hy niet ghenoech te kennen dat het versheypden gevoelen / van dinghe die niet so noodich zyn / niet en behoort onder de Christenen een oorfsake der oneenicheyt te zyn: Wy behooren wel voort alle dinc daer na te staer dat wy mochten in allen eensins gevoelen: maer bewijle niemant en is sonder eenighe wolcke der onwetentheyt / so moet wy alle Gemeenten verwoort / ofte sulcke onwetentheyt en dwalinge vergeve / die in dinghen is in de welke men sonder de religie te schenden / ofte de salicheyt te verliesen / mach onwetende zyn. Ick en wil gheene dwalingen besthermen / oock niet de alderminste / gelijck of ick soude achten dat menise behoort dooz de vingeren te sien / ofte te voedt: maer ick segge dat wy niet en moeten sichtsverddichlick om als seker verseheypden gevoelen / de Gemeente verlaten / in de welke alleenlic die leere / waer in de gesontheit der godsalicheyt gelegen is / gheons en ongeschent gehouden / ende het ghebyrck der Sacramenten van den Heere ingestelt bewaert woort. Hierentusschen doen wy dat wy behoort

Die anders doen / zyn afvallighe.

Mat. 18. 18.

Verlaters der waerheit des hups Gods. 1. Tim. 3. 13.

Verloochers en des hups Gods. Ephes. 5. 27. Ephes. 7. 23.

Schenders des heyligen Houweliker.

Soe veel te neer sgher sulck wy dese nersichkeken bewaren / om dat de Satban hem ondeckent d: selve gantsch werch te doot / ofte dooz afwykinge van de kecke / ons te benemen.

• Twee dwalinghen. 1. De ware Gemeente verachten.

2. De balsche verzecken

Noch een is niet oorfaelt ghenoech dat penant van de stendelicke kecke afbalic / al ist dat oock de algemene helpdenisse met eenighe verdoventbeden besinet woort.

Wat dat dooz behoort beuithden moge wesen.

Phil. 3. 5.

Geden waerom dat wy hier op letten moeten.

Een noodige waerfocws winghe.

De schuldige plicht van de vromen der wercken. L. Col. 14. 30.

ren/als wy arbeypden om te betere dat ons mis- haecht: Ende hier toe dijt dat Paulus seyt: Jst dat den genen die daer sidt / pet beters gheopen- baert is/ soo laet de eerste swygen. Waer upt het openbaer is/ dat de neersichypt ende begheerte der ghemeyner sichtighe / is allen leden der Ghemeynte bevoen / nae de maet der gave die eenen pghelicken ghegheven is : alleenlick dat het betamelick ende ozdentlick gheschie / dat is dat wy de ghemeynschap der Ghemeynte niet en verlaten/ noch daer in blyvende / de bze- de ende wel-geschickte regeringhe met en ver- stoozen.

Roec en sul- len wy niet dan der ker- ken schenck- at hoe wel dat i' leben van sommige bol ghebye- ken is.

13 Mengaende de onvolmaecticheyt des le- vens / moer onse verdrachtsaemheyt veel vooz- der strecken: want hier in soudenen seer lichte- lick vallen : ende de dupvel soecht ons hier in wonderlick te bedriegen. Want daer sijn altyts menschen geweest / die eenen valsthen waen der volmaecteter heyligheyt hebbende/ghelijck of sy eenighe Eughels des lichts geworzen waren/ aller menschen gheselschap vermaet hebben/ in de welcke sy noch wat menschelick saghen.

Teghen desen reghel sonde- ghen de oude ende nieuwe diemē noemt Cathari / dat is / Dupbere.

Sulcke waren voortyden de Cathari (dat is supbere) ende de Donatisten die haer raserie na volchden. Sulck sijn leden sommighe Weder- doopers die willen schynen voortgaenck gedaen te hebben boben andere. Daer sijn andere die meer dooz een onvoorsichtighe vpericheyt tot rechtveerdicheyt / dan dooz sulcke wtsinnighe hooberdicheyt / sondighen. Want als sy in de ghene dien he' Euangelium vercondicht wo- ze / sien dat de vzych des levens niet en is na de leere die sy hoozen/ soo oozdeelen sy terstont dat daer gheen Ghemeynte en is. Sy wozen wel te rechte gheerghert / ende wy gheben daer te veel oozsake toe in desen seer ellendighen tyt: wy en connen oock onse verbloekte traechteyt niet ontschuldighen / de welcke de Heere niet en sal onghestraft laten / ghelijck hysse nu begint met sware geesselen te castyden. Darcum wre ons/ dat wy dooz soo onghewonden stouticheyt tot sondighen / maken dat de swacke consientren om onsent wille gewonden woerden. Maer we- derom sondighen dese vooznoemde hier in/ dat sy in haer verergheringhe niet en connen maet houden. Want daer de Heere sachtmordicheyt eyscht/ daer verlaten sy die / ende begheben hen selven geheel tot onnatige strengicheyt: Want dewyle sy niet en meynen dat daer re Ghemeyn- te is/daer gheen volcomen supberheyt ende ge- heelheyt des levens en is / soo wycken sy dooz den haet der zonde af van de rechte Ghemeyn- te / meynde van het gheselschap der boosen af te wycken. Sy bruyghen voozt * dat de Ghe- meynthe Christi heyligh is. Maer op dat sy oock mede verstaen dat de Ghemeynte met goede ende boose menschen vermengt is/ soo laerte upt den mont Christi die parabel ende gelijckenisse hoozen / * in de welcke de Ghemeynte wordt by een nette vergheleken / met het welcke allerley visschen ghevanghen worden/ ende niet upt ge- lefen en worden/ eer sy aen den oeder ghebracht sijn. Laerte hoozen dat de Ghemeynte is ghe- lych eenen Acker/ de welcke niet goet koxen be- zaepyt synde/ wordt dooz de lissen des vpanst met oncrupt vervalscht/ van het welcke sy niet ghesupvert en wordt ter de oogst in de schuere ghebracht is. Ten laetsten laerte hoozen dat de Ghemeynte is ghelijck een dozichbloec / in den welcken het koozn alsoo versamelt is / dat het onder veel cabs verdozghen zy / tot dat het met den wan ende seefde ghesupvert zijnde/ ten eyn- de op den koozn-salder wech ghelept wordt. Jst

Heben waer- om.

Haer eerste reghenwoz- pinghe. Antwoort genomen int die parabo- len van Chri- stus. * E phof. 5. 26 * Matth. 13. 47. Matt. 13. 25.

Matt. 3. 12.

dat de Heere vercondicht dat de Ghemeynte sal tot den dach des oozdeels toe met dit quaet ge- lade wesen/ dat sy niet de vermennging der voo- sen sal beswaert worden: soo ist te verghhees dat sy een Ghemeynte soecken die souder sweete zy.

14 Maer sy roepen dat het onbedragheick is / dat de zonden soo seer alomme regneren. Maer hier comt ons het ghevoelen des Apo- stels te hulpe. Onder de Cozynthien en waren niet weynighe die dwaecten / maer bynae het ghesel lichaem was besmet: ende daer en was niet eenderley zonde/ maer menughertey / ende het en waren geene lichte seplen/maer daer wa- ren sommighe grouwelicke zonden: ende daer en waren niet alleenlick verdozen zeden/ maer oock vervalsche leere. Wat heeft hier de heylig- ghe Apostel / dat is dat instrument des heylig- ghen Gheests ghedaen / dooz des welckes ghe- tughemisse de Ghemeynte staet ende valt? Heeft hy ghesocht van hen te scheyden: wozyt hysse upt het eycke Christi? Naet hysse met den upt- sten ban? Hy en doct niet alleenlick niet van des- sen / maer hy bekent ende belijt dat sy een Ghe- meynthe Christi/ ende een gheselschap der heylig- ghen sijn: Jst dat onder de Cozynthien een Ghe- meynthe blyft daer hirrige stryde ende secten/ ende dwisten waren/ ende gehynde gierlicheyt: daer openlick een boofheyt wozyt goet gheacht / die oock in der heydenen oogghen soude grouwelick sijn: daer den naem Pauli stoutelick ghelastert wozyt / den welcken sy behoorden dooz haren vader te eren: daer sommige de wederopstan- dinghe der dooden bespotten / sonder de welcke nochtans het gantsche Euangelium te niere wozyt : daer de gaven Gods ghebruyck wo- zen tot eer giericheyt / ende niet upt liefde : daer vele dinghen onozdentlick ende onbetamelick ghedaen wozen. Jst dat daer een Ghemeynte blyft / om dat de dienst des Woorts ende der Sacramenten niet verwozen en wozyt : wie soude den naem der Ghemeynte bestaen dien te benemen / onder de welcke het thierende deel deser ghebyeken niet en can bevonden wozen: Die soo wreet sijn op de supdelike Ghemeynten/ ick bidde u/ wat souden sy den Galaten ghedaen hebben / die bynae van den Euangelio af we- lien / by de welcke de Apostel nochtans Ghe- meynthe vande?

15 Sy segghen oock hier teghen dat Paulus de Cozynthien swaerlick bekyft / om dat sy den mensche die soo groote misdaet ghedaen hadde/ in haer gheselschap leden / daer nae stelt hy een ghemeyn sententie/ dooz de welcke hy betuycht dat het niet gheoozloft en is selfs byoot te eten met eenē mensche die schandelic leeft. Hier roe- pen sy upt: Jst dat ons niet gheoozloft en is ge- meyn byoot te eten / hoe can het gheoozloft sijn het byoot des Heeren met hen te eten? Jck be- kenne voo: waer dat het groote schande is / als swynen ende honden plaeste hebben onder de kindren Gods: ende dat het oock veel schande- licker is/ ist dat het heylighe lichaem Christi hen toeghelaten wozyt. Ende voo: waer de welghe- schickte Ghemeynten en sullen de boofdabighe in haren sehoot niet draghen noch liden: noch en sullen de onweerdighe niet int ghemeyn met de weerdighe toe laren tot de heylighe spysse. Maer dewyle de vassoozen ende Herders niet altyts so neersichlick en waken / ende sommighe oock meer toe laten ofte goedertierender sijn dan het betaent/ ofte verhinckert wozen dat sy sulcke strengicheyt als sy wel wilden / niet en connen ghebruycken : soo gheschiet het dat de ghene die oock openbaerlick boos sijn / upt het ghesel-

De 2. Tegen- woopinghe. Antwoort / welcke sijn op den stant der Cozynthier Ghe- meynthe.

1. Col. 1. 11. ende 3. 3. ende 5. 1. ende 6. 7. ende 9. 1.

1. Cor. 15. 12.

Ende der Galaticher Ghemeynte. In het begin des send- brefs tot de Galaten. 1. Cor. 5. 2. De 3. Tegen- woopinghe.

1. Antwoort. Daer in het wederpactie sijn boosheit- linge wozyt toeghelaten.

gheselschap der heylighen niet werch ghedaen en worden. Ick bekenne dat dit een sepi ende ghesbreck is: en wil het oock niet verclepen/ de Wyle Paulus dat seide scherpeclck berispt in de Corinthen. Maer of schoon de Ghemeynte traeghe is in het ghene dat sy behoort te doen/ soo en behoort nochtans niet terfont een peghelick mensche affschepdinghe van de Ghemeynte te soecken. Ick en verake niet dat een Godsalich mensche behoort hem selven van alle eppen gemeynschap der onheylighen af te trecken/ en wilkens hem selven in geen gemeynschap niet hente verwerre. Maer der boosen geselschap schonwen/ is een ander dinc dan dooz haer der boosen de Ghemeynte verlaten. Maer dat sy meynschap der onheylighen af te trecken/ en wilkens hem selven in geen gemeynschap niet hente verwerre. Maer der boosen geselschap schonwen/ is een ander dinc dan dooz haer der boosen de Ghemeynte verlaten. Maer dat sy meynschap der onheylighen af te trecken/ en wilkens hem selven in geen gemeynschap niet hente verwerre.

2. Antwoort. Daer in een onderscheyt ghemaect wort.

Wederlegginghe van een Inrede.

1. Cor. 11. 28.

1. Cor. 11. 29.

Den oorzpronck van dese teghenwoordinge: en ren afschidseninghe der Dicheurmakers.

Lib. 1. contra Parm. cap. 1.

Dan Augustino eerste mitwoopen.

te schepden ende scheuren / oppgheblasen zijnde dooz hoovertreijchheit / ende rasende dooz hartnelichheit niet valsche bescheidinghe lage legghende / ende dooz oproer verstooyende / verclaren selven niet de seijndwue ceender onbewegheitlicher strengheyt / op dat sy niet bewesen en worden sonder het licht der waerheyt te zijne. Ende het ghene dat in de heylighe Schriftuere gheboden is / behoudens de opzichtigheit der liefde / ende eenicheyt der vrede niet inatige medighe ende heylighe te gheschieren / om onsen vloeders ghebraken te beteren / dat ghebruycken sy tot godloose scheuringhe. Ende den Godsalighen ende luttelken menschen gheert sy dien fact / dat sy barmiterichclck sulken beteren dat sy comen / ende dat sy niet en comen beteren / dat sy sulken ijsfamelclck dragen / ende niet uesde besuychten ende bewenen / tot dat het God bereve ofte straffe / ofte in den ooght het onruyt uytputte / ende het ras uyt waerne. Met dese wapenen sulken alle Godsalighe soecken hem selven te wapenen / op dat sy van het rycke der Hemelen / dwelck het eenighe rycke der rechtveerdicheyt is / niet af en wackel / dewyle sy hem selve schynen neerstighe ende moedige bescheimers der rechtveerdicheyt te zijne. Wat dewyle God wil dooz dese uytwendighe vergheflichappinge de gemeynschap synder Ghemeynte onderhouden hebben: so wie dooz den haer der boosen van dat gheselschap afscheyt / die treckt in eenen werch dooz den welken hy luttelclck sal van de gemeynschap der heylighen af vallen. Sy moeten dencken dat in een groote menichte vele waerachtichclck heylighe ende onnoosel zyn vooz de ooghen des Heeren / de welcke sy niet en comen sien. Sy moeten oock dencke / dat onder de gene die sterck schynen / vele zyn die hem selven geeffins in hare gebreken behagen noch flatteren / maer dooz ernstighe vrees Gods dieckmael verweckt worden / ende nae needer ghescheyt / ende opzichtigheit staen. Sy moet dencke dat men niet en moet van eenen mensche oordeelen nae den van sijne wercken / dewyle oock de alderheylighe somerit so seer swaerclck valle. Sy moeten oordennen dat in de dienst des Woorts / en in de ondeelinghe der Sacramenten / meer macht is om een Ghemeynte te versamel / dan die dooz sommiger godlooser schult en wech genomen worden. Ten laersten moet sy dencken / dat het oordeel Gods meer is te achten in de werderinghe der Ghemeynte / dan der menschen oordeel.

17 Dat sy oer tegenwoord dat de Ghemeynte niet te verghers en wort heyllich ghevaemt: men moet aemercken wat heylicheyt sy heeft: op dat wy niet alle Ghemeynte en verwoordt / ist dat wy niet en wille eenige Ghemeynte toe late / anders dan die allesins volmaect zyn. Het is wel waerachtich dat Paulus seyt: Dat Christus hem selven overghegheven heeft vooz de Ghemeynte, om dat hyse soude heylighen / ende dat hyse heeft gereynicht dooz het bad des waters in het weort des levens / om dat hy soude hem selven een eerliche bryt voostellen / die gheen vlecke noch rimpel en soude hebben / etc. Nochtans en is oock gheen dinc waerachtiger / dan dat de Heere daghelic arbeit om hare rimpelen uyt te effenen / ende hare sinnetten af te wisshen. Waer uyt volcht / dat haer heylicheyt noch niet volmaect en is. So is dan de Ghemeynte also heyllich / dat sy dagelic voozt ganc doet / maer noch niet volmaect en zyn: dat sy dagelic voozt ganc / maer noch niet gecomen en zyn tot het epnde der heylicheyt / gelic het oer op te

Enusdem lib. cap. 7. Matt. 3. 12. ende 13. 39. 40 Luc. 3. 17.

Den gemeten God alighen raer e. i. b. l. 2. kee moes enie te ghen dele erghers ussen.

1.
2.
3. Psal. 34. 20. ende 37. 24. Psal. 24. 16.
4.
5.

De 4. Teghenwoordinghe.

1. Antwoort. Exh. 5. 25.

2. Antwoort.

ander plaetse sal byzeder uytghedrukt worden. Daerom dat de Propheeten voozegge/ dat Jerusaleem sal heplich wesen/ en dat geene byzende en sullen dooz haer doozgaen: ende dat de tempel sal seer heplich wesen/ ende dat geene onsupbere en sullen daer ingaen: dat en moete wy niet also verstaen/ gelyck of in de leden der Gemeente gheen sinerte en soude wesen: maer dewijne sy niet aller neersticheyt nae de volcomen heplicheyt ende supberheyt staen / soo wordt hen die repnichheyt / de welke sy noch niet en hebben/ volcomenelich vercreghen/ dooz de genade Gods gegeven. Ende hoewe dickmael wepnige trecken sulcker heplichmakinghe gesien worden onder de menschen/ so moet men nochtans achten/ dat van de scheppinge der werelt aen / geen tijt geweest en is/ in den welcken God sijn Gemeente niet ghehadt en heeft/ ende dat oock tot de volpdinghe des werelts toe/ geen tijt en sal wesen/ in de welke hy niet en sal sijn Gemeente hebben. Want hoewel het gantsche mensche-lick gheslachte is terstont van den beginne aen dooz Adams zonde verdozen/ ende ghescheit: soo heeft hy nochtans upt desen onrepen hoop altns eenighe vaten tot eere gheplicht: soo dat daer gheen eeuwe en is / die de barinherticheyt Gods niet en gevoelt. Het welke hy niet sekere beloften betuypt heeft/ ghelyck dese zijn: *Ick hebbe mynen uytvercoznie een verbont vercozvent / ick hebbe Davids mijnen dienstancchte gheswozen: Ick sal u zaet tot in der eeuwichheyt verbeyden: ick sal uwen stoel van eeuwichheyt tot eeuwichheyt stichten. Item/ De Heere heeft Sion uytvercozen/ hy heeft vercozen hem tot een woonstede: dit is mijn ruste van eeuwichheyt tot eeuwichheyt/ etc. Item/ Dit seyt de Heere die de Sonne gheeft tot een licht des daechs/ ende de Maene en Sterren tot een licht des nachts. Als dese ordeninge sal vergaen dooz mijn aenschyn/ dan sal oock het zaet Israels vergaen.*

18 Van dese sake heeft ons Christus selve/ en de Apostelen/ ende bynae alle de Propheeten een exempel gegeven. Het zijn grouwelicke beschyvinghen in de welke Esaias/ Jeremias/ Joel/ Habaeuc/ ende andere de seplen der Jerusalemscher Gemeente bewenen. In het volck / in de Overicheyt/ ende oock in de Priesters was alle dinc so seer verdoze/ dat Esaias niet en twijfelt Jerusaleem te vergelijcken by Sodomia en Gomorra. De religie wat eensdeels versmaet/ ende eensdeels besmet. In het lede wordē die varen/ rooverien/ ongetrouwicheden/ dootslaghen/ en diergelycke boose stücken verhaelt. Ende nochtans en hebben de Propheetē geene nieuwe Gemeenten opgericht / noch nieuwe altaren ghestimmert om eygene offerhanden op hen selven te hebben. Maer hoecanich oock de menschen waren / dewijne sy nochtans overmerkten dat God sijn woort by hen heeft gheselt/ en de ceremonien vercozvent niet de welke hy daer gediēt wert/ soo hebben sy midden onder den hoop der godloosen hare handen tot hem uytghestrekt. Voorwaer hadden sy gemeent eenichsins daer dooz besmet te worden/ sy soude liever hondert mael gestoven hebben/ dan hen selven daer toe laten brenghen. Soo en heeftse van gheen dinc wederhouden dat sy niet en zijn afgeweken/ anders dan de begheerte om enicheyt te houden. Ist dat de heplighe Propheeten hen selven niet en hebben wilen van der Gemeente berbeyden/ om seer vele ende groote boosheede niet eens ofte twee menschen/ maer bynae des gantschen volcs/ so geven wy ons selven veel te veel toe/ ist dat wy terstont bestaē van de gemeenschap der

Gemeente af te wijcken/ als eens vrgelijc zeden onsen oordele ofte oock der Christeliker leere/ niet ghenoech en doen.

19 Nu hoedanighe zijn de tijden Christi ende der Apostelen gheweest? Nochtans en heeftse de roeckeloose godloosheyt der Pharisien/ noch de ongeboden wijse van leuen die doe alomne regnerde/ niet conē verhandere de selve sacrificien met den volcke te ghebyucken/ ende niet de andere in den selven Tempel tot de gemeente offeninghen der Godsalicheyt te comen. Waer upt is die gheromen/ anders dan om dat sy wisten dat het gheselschap der boosen niet en soude die ontrepningen/ die niet supber conscientie den selven dienst ende offerhanden ghebyucken? Ist dat yemant wepnich beweert wy wordt dooz der Propheeten ende Apostelen exempel/ die sy ymmer niet de autozestel Christi te byede. Daerom seyt Cyprianus wel/ *Hoewel in de Gemeente oncr upt/ ofte onrepe vaten gesē worden/ so en moeten wy nochtans van de Gemeente niet afwycken: wy moeten alleenlick arbeypden/ dat wy moghen hoorn zijn: wy moeten neersticheyt doen / ende soo veel mogelijk is daer nae staen/ dat wy een gouden ofte silberen vat sijn. Maer de aerden vaten te bycken / dat comt den Heere alleen toe/ den welke een pferen roede ghegeven is. Daer en moet oock niemant het ghene dat den Sonne eyghentlick toe comt/ hem selven aen trekken/ gheuyck of hy genoechsaem ware om den dootvloer op te wannen/ ende het cas upt te supbere/ ende alle het oncrupt dooz sijn menscheelick oordeel/ upt te plucken. Dat is een houderdighe hartnekericheyt / ende godloos boozemē / dooz verkeerde raserie aenghenomen/ etc. Soo moeten dan dese twee dinghen vast blyden staende/ te weten/ dat die hem selven niet en can ontsculdigen/ die de uytvendighe ghemenschap der Gemeente van selfs verlaet/ daer Gods woort ghepriedicht / ende de Sacramenten uytghedeelt worden. Boven desen dat sommigher ofte veler gebreken ons niet en verhanderen daer onse gheloove te belyden/ de ceremonien ghebyuckende die van den Heere vercozvent sijn: want de Godsalighe conscientie en wordt niet gheuoont dooz eens anders (hy zy Paestoos ofte ghemeyn man) onweerdicheyt/ noch de Sacramenten en sijn dies niet te min supber ende salich den Hepligen ende oprechtē menschen/ om dat sy oock mede van de onrepe ghehandelt worden.*

20 Daer eygeninnicheyt ende hootshoedicheyt gaet oock noch voozder: want sy en bekennen gheen Gemeente/ dan die oock van alle sep alder minste sinercken supber zy: jae sy zijn verbolghen op de goede Leeraers / om dat sy de geloovighe tot volmaechtheyt vermauende/ hen oock leeren haer leuen lanch onder den last der zonden steuen/ ende vergheringe soeken. Want sy seggen dat dit is af leyden van de volmaechtheyt. Ick bekenne wel dat men in de vermaninghe tot volmaechtheyt/ niet en moet traghelick noch roudelick arbeypden/ ende veel min dat men die soude laten varen: maer den menschen die noch in den loop sijn/ te doen op hare volmaechtheyt betrouwen/ ghelyck of sy nu volcomenelich vercreghen hadden/ dat is of dubbelse gedichtsel. Daerom wordt in de articulen des gheloofs bequamelick oock de vergevinge der zonden int factse gheselt: want dese en verrijcht niemant anders/ dan alle de burgers en huysgenoote der Gemeente/ gelyck by de Propheete gesien wort. Soo moet dan de tinneringe des hemelstien Jerusalems voozgaē / in de welke daer na dese verghere

Inrede. Joel 3. 17. Esai 35 8.

2. Antwoort.

2. Antwoort.

Schone ghe-nomen van Gods belof-tenisse Psal. 89. 4.

Psal. 132. 13.

Jer. 31. 35.

Het andere name van de erenwoen Christi ende der trouwe-ken ghe-nomen Gods.

Esai. 1. 10.

De gh-stante-nisse der kerke te inde dee Propheeten.

Item te ebe die Inrede der Apostelen.

Ende der Apostolische mannen/ welke noch als de uytcrliche ghemenschap der kercken niet en hebbe verlaten. 1 Libi 3. Epit. 5.

Psal. 2. 10.

De 5. Tegenwozpinghe.

Antwoort/ welke wel is waer te nem- reghen die oude ende nieuwe Tsa- tharen ende Robatant/ van de verge-vinghe der zonden.

Esai. 33. 14.

verghebinge en goedertierenheyt Gods plaetse heeft/ soo dat aller der ghenen die daer in comen/ ongherechtigheyt uytghevicht wort. **Jck** segghe dat de Ghemeente moet eerst ghemindert worden/ niet dat eenighe Gemeente can sonder verghebinghe der zonden zijn: maer om dat de Heere sijn barmherticheyt niet belooft en heeft/ anders dan in de ghemeenschap der Hepligen. Soo is dan de verghebinghe der zonden ons de eerste ingauck tot het rycke Gods: sonder de welke wy gheen verbont noch vereeninge met God en hebben. Want hy spreekt dooz den Propheten aldus: In dien daeg sal ic ee verbont maken met de beesten des velds / met de vogelen der lucht/ en met de cruppende dieren der aerde. Den boghe / het sweert / ende den keych sal ick vertreden/ ende van der aerde wech nemen: ende ick sal de menschen doen slapen sonder vreesse. **Jck** sal een verbont met u maken in der eeuwigheyt/ ick sal (segghe ick) een verbont met u maken in rechtveerdicheyt/ in oordeel/ in barmherticheyt en ontferminge. Hier sien wy hoe God ons dooz sijn barmherticheyt met hem versoet. Alsoo oock op een ander plaetse daer hy voozsept/ dat het volck dwelck hy in sijn teoyn verstroyt hadde / sal wederom versammelt worden: **Jck** salse (seyt hy) reynighen van alle ongerechtigheyt waer dooz sy teghen my ghesondicht hebben. Daerom worden wy dooz het teecken der afwasschinghe (te weten / dooz de Doop) in het gheselschap der Gemeente aenghenomen: op dat wy daer dooz gheleert worden / dat wy tot het huysghesin Gods gheenem toeganck en hebben/ ten zy dat eerst onse ouerpenicheyt dooz sijn goetseyt afghevicht wort.

3. 2. 17. Levit. 26. 6.

Jer. 33. 8.

Eph. 5. 26. Tit. 3. 5. 1. Petr. 3. 21.

Doortganck van de besantwoordinge op de vyfde tegenvoeringhe: Dat dooz de verghebinge der zonden een ghevuerighe woonplaetse den Godsaligen bercken wort in der kecken.

1. Joan. 1. 8.

1 Dit blyckt genoegsaem allen daer uyt/ dat in sonderheyt tot die eynde de scruten der kercken gebeden sijn/ op datse alle dage ons dit goet souden inde beken. 1. Mat. 16. 19. ende 18. 18. Joan. 20. 23.

souden dien hare zonden vergeben/ die uyt haer godloosheyt bekeert wordē tot Christus: maer heeft veel meer ghevilt dat sy souden dit ampt alle tijt ghebruiken onder de gheloovighe. **Het** welke Paulus leert als hy seluyft/ dat de bootseychschap der versoeninge is den dienaren der Gemeente bevolen / op dat sy in Christus naem het volck onderuuffchen vernamen dat sy hen selven niet God versoenen. Soo worden ons dan in de ghemeenschap der hepligen/ sonder ophouden dooz den dickeft der Gemeente de zonden vergeben/ als de Ouderlinghen ofte Bisshopen den welken dat ampt bevolen is / de Gods salighe conscientien met de Euangelische beloften verstercken in de hope der verghebinghe der zonden: ende dit hepde openlickē ende heplickē/ nae dat het de voot eyscht. Want daer zijn vele dien naer haer schwachheyt sonderlicke vertroostingē noodich is. **Ende** Paulus verhaelt dat hy niet alleenlick in gemeyn predikingen/ maer oock van huysse te huysse heeft het gheloeue in Christus betuypt / ende eenen peghelicken bysonder vā de leere der salicheyt smaent. **Daerom** moeten wy hier drie dinghen aemercken. Ten eersten/ hoe groot oock de heplicheyt zy die de kinderen Gods hebben / dat sy nochtans altyt met dese conditie zyn/ dat sy soe langhe als sy in dit sterfelick lichaem woonē / niet en conuenen sonder verghebinghe der zonden vooz God bliuen staende. Ten anderen/ dat dese weldaet so eegentlick der Gemeente toe comt / dat wyse niet anders en besitten / dan als wy in haer gemeenschap bliuen. Ten derden/ dat sy ons dooz de Dienaers ende Herders der Gemeente uytghebeert wort in de vertoedinge des Euangelij ofte bedieninghe der Sacramenten: ende dat de macht der scutelen is voornemlick hier in gesleggen/ de welke de Heere den gheselschappē der gheloovigen ghegheven heeft. Daerom sal een peghelick onder ons dencken/ dat hy behoort de verghebinghe der zonden daer alleenlick te soeken / daerse de Heere ghestelt heeft. Van de ghemeynen versoeninghe die tot de straffe behoort/ salen wy op haer plaetse spreken.

* Met. 20. 20. De somina van die vereantwoordinghen op de vyfde tegenvoeringhe/ mit gaderen een cozte wederlegginghe van de Catharen: dat is Dupbere.

2. 3.

De 6. Teghwoyninghe. 1. Petr. 6. 19.

Welcke van den Jobastianen eerste is voorgeselt / ende vā de Wederdoopers vrees nuut.

2. **Daer** dewyle de vooznoemde rasende geesten arbeiden om der Gemeente desen eentghen antker der salicheyt te nemen: soo moeten wy de conscientien tegē dese so schadelicke meyninghe crachtichlicher verstercken. De Jobastianen hebben voozrijden de Gemeenten met dese valsche leere versoozt. **Maer** te onsen tijde zyn oock sommige onder de Wederdoopers den Jobastianen niet seer onghelijc / ende vallen tot de selve raserien. **Want** sy dichten dat het volck Gods wort in den Doop wedergebozen tot een supber Englickē leven/ soo dat het dooz geen ouerpenicheyt des vleeschs besmet en wort. **Jst** dat yemaent na den Doop sondicht/ dien en laten sy niet anders dan ee onverbiddelic oordeel Gods. **Jnt** cozte/ den sondaer die de genade Gods heeft ontfanghen/ ende daer nae sondicht/ en laten sy geen hope der verghebinghe: want sy en bekennen gheen ander verghebinghe der zonden/ dan daer dooz wy eerstmael wedergebozen worden. **Ende** hoewel daer gheen seugen en is die claerlicher vā de Schriftuere wederlept wort: nochtans dewyle sy menschen binden de welke sy comen bedrogen (ghelick Jobatuo voozrijden vele navoighers ghevonden heeft) soo laet ons met cozte woordē bewisen/ hoe seer sy tot haer ende anderer menschen verdorfen. **Te** eersten/ dewyle de Hepligen dooz het bevel des Heeren daghelick bidden: **Vergheeft** ons onse zonden/ soo bekennen sy voozwaer dat sy sondaers sijn.

* 1. Witswoort. Het ghebet onses Heeren Christus inmaekt dese dwalinge ter schanden. 1. Mar. 6. 12. Luc. 11. 3.

Matt. 6. 14.

zijn. Sy en bidden oock niet te vergheefs/ want de Heere en heeft alomne niet anders gheboden te bidden/dan dat hy wilde gheben. Ja hoewel hy betuycht heeft/dat de Vader het gantsche gebedt sal verhooren/ soo heeft hy nochtans dese verghevinghe niet een sonderlike belofte verseggelt. Wat willen wy meer? De Heere eyscht van de Hephlyghen/ dat sy hare zonden bekenden/ ende dat sonder ophouden in alle haer leven: en hy beloofte verghevinghe. Met wat stouticheyt connen syse van zonden bezynen/ ofte ist dat sy vallen/ gantschelich van de genade uyt sluyten? Boven desen/wien wil hy dat wy sullen tseben-tichmael sebenmael vergheben? ist niet den broederen? Waer toe heeft hy't geboden? anders dan op dat wy sijn goerderticheyt ende sachtmoedicheyt na volgen. Soo vergheeft hy dan niet eenmael ofte tweemael: maer soo dickmael als wy dooz de bekenninghe der zonden verflaghen zijnde/tot hem suchten.

Matt. 18. 22. Luc. 17. 4.

2. Antwoort/ beweert met eenige erem-pelen uyt den ouden Testa-mente: Item met Moses ende Davids ghetuyghe-nisse.
* Gen. 37. 18.

Gen. 37. 18.

Gen. 34. 25.

Gen. 35. 22. Gen. 33. 16.

2. Sam. 11. 4.

2. Sam. 12. 13

Deut. 30. 3. Jer. 31. 37. 2. 1. Waer 2. 29 ende 2. 15.

De 3. Ant-woort be-vecht zinde niet de clare getuygenissen Jeremie/ Ezechiel/ ende Salo- mon.

24 Ende (op dat wy bynae van het begin der Gemeynte beginne) de Patriarche ofte Vooz- vaders waren besneden/ tot de declachticheyt des verbouts vercozen/ en waren sonder twijfel dooz haers Vaders neersticheyt van de recht-veerdicheyt ende ooyrechticheyt gheleert/ doe sy nae haers broeders doot stonden: het was een boosheyt van de welke oock roovers souden vergrouwet hebben. Ten eynde dooz de vermaninghe Jude versoet zijnde/ hebben sy hem vercocht: dit was oock een onverdraelike wyecheyt. Simon ende Levi hebbe dooz onbehoor- like ende oock dooz haers Vaders oordeel verdoemde wyake/ wyechteyde teghen de Dichtim- ten gedaen. Sauben heeft sijns vaders bedde niet schaadelike oncuyscheyt besmet. Judas hoer- rerye soekende/ is teghen de Wet der natuere by sijn Schoondochter ghetomen. Dochtaus en worden sy niet allenclick niet uytgheroept uyt den vercozen volcke/ maer wordē veel meer tot Hoofden opghericht. Ende wat heeft Da- vid ghebaen doe hy een Hoofst ende voozstaender rechtveerdicheyt was/ met wat grooter boosheyt heeft hy synder blinder oncuyscheyt dooz uytstortinghe des onnoofelen bloets/ eenen werch ghemaccht? Hy was nu weder ghebozen/ ende onder de wedergebozene niet uytneemden lof van den Heere vertiert: ende nochtans heeft hy boosheyt ghebaen/ die oock onder de Heph- nen grondwelick is: ende heeft nochtans verghe- vinghe vertregen. En op dat wy niet in erem- pelen van enkele menschen en blijven) soo vele beloften der Godlicker barmherticheyt tot de Israeltien als in de Wet ende Propheeten ge- sen worden/ soo dickmael wordē bewesen dat de Heere ghenadich ende versoenlick is over de ge- brycke sijns volcs. Want wat beloofte Moses dat gheschien sal/ als het volck tot afwijkinge ge- comen zijnde/ sal tot de Heere wederkeere? God sal u (seyt hy) weder brengen uyt de ghebanche- nisse/ende sal uwer ghenadich wesen/ ende sal u versamelen uyt de volcken tot de welke ghy sult verstroyt wesen. Of ghy schoon sult tot het uytste der werelt verstroyt wesen/ ick sal u van daer wederom versamelen.

25 Maer ick en wil dat ghesal/ ende verhael niet beginnen/ dwelck geen eynde en soude heb- ben: want de Propheeten sijn vol sulcker belof- ten/dooz de welke sy den volcke/ dwelck noch- tans niet outellicke boosheyt bedeckt is/ barm- herticheyt vooz stelle. Wat boosheyt is swaer- der dan wederspamichheyt? sy wordē ghenaeint een houwelick- schepdinghe tusschen God ende de Gemeynte: nochtans wordē dit dooz de goet-

heyt Gods overwounen. Want hy seyt dooz Jeremiam: Waer is een man die hem selven sal laten niet sijn wijs verfoerne/ als sy haer lichaem sal tot hoerereyde gheben hebben? Waer met uwe hoerren/ Juda/ sijn alle wegen ontrep- nichte: de aerde is vol ghewerst in uwe selvande- like oncuyscheden. Dochtaus keert wederom tot my/ende ick sal u ontfanghen. Keert weder- om tot my: O wederspamich volck/ ick en sal mijn aenschyn niet van u afwenden: want ick ben heplich/ ende en ben niet in der eeuwichheyt toornich. Ende voozwaer hy en can niet anders ghesint noch ghenegen zyn/ die betuycht dat hy den doot des sondaers niet en wil/ maer deel meet dat hy hem bekerre/ ende leve. Daerom doe Salomon den Tempel heptichde/ soo heeft hy dien oock tot dit ghebuyck vercozend/ om dat de gheboden om verghevinghe der zonden te ghecryghen/souden daer uyt verhoort worden.

Jer. 3. 2. enoc 12.

Ezech. 18. 13. ende 32.

1. Cor. 8. 4. 6.

Mat. 23. 3.

Levit. 4. De 4. Ant-woort/ genot- men van de offerhanden

De 5. Ant-woort/ uyt het inuere Testament

Bevecht uyt reden.

Cheraghe- nissen. Tit. 1. 9. ende 3. 4. 2. Tim. 1. 9

Matt. 10. 33. Mat. 8. 38. Luc. 9. 26. ende 12. 9. Matt. 26. 39

2. Thef. 3. 6. Feinghe by- sondererem- pelen. 1. Pet. 2. 12.

26 Ist dat (seyt hy) uwe kinderen tegen u sondigen (want daer en is gheen mensche die niet en son- dicht) en ghy vercoznt zijnde/ hen haren byan- den over gheeft: ende sy in haer herte berou heb- ben van hare zonden/ ende hen bekeren in haer ghebanckenisse/segghende: Wy hebben gheson- dicht/ ende ongherechticheyt ghebaen: ende ist dat sy bidden/ haer aenschyn wendende nae het laut dat ghy haren Vaders ghegheben hebt/ ende nae desen Hephlyghen Tempel: soo sult ghy in den Hemel hare gheboden verhooren/ ende sult uwen volcke/ dwelck teghen u ghesondicht heeft/ ende allen haren ongherechticheyden daer- mee sy teghen u ghesondicht hebben/genadich wesen. Het en is oock niet te vergheefs/ dat de Heere daghelickse offerhanden vooz de zonde vercozend heeft: want hadde de Heere niet te vo- ren gheweten dat sijn volck sonder ophouden niet zonden verhanghen is/ soo en soude sy hen nimmermeer dese middelen vercozend hebben.

26 Ist dan dooz de comste Christi/ waer in de volcheyt der ghenade bewesen is/ den gheloo- bighen dese welbaet benomen/ soo dat sy niet en dorven om verghevinghe der zonden bidden: ende soo dat sy nu geen barmherticheyt en getrijen ist dat sy den Heere vercoznen? Wat sal dat an- ders wesen/dan te seggen/ dat Christus sy ghe- tomen om de sijne te verdoen/ ende niet om salich te make/ ist dat de goedertiericheyt Gods in de verghevinghe der zonden die in het oude Testament sonder ophouden den heplichghen be- rept was/nu werch genomen is? Ist dat wy der Schriftuere gheloooven daer sy claerlick roept/ dat eerst in Christo de ghenade ende vriendelick- heyt des Heeren volcomelic versehen/ ende de rijkdom der barmherticheyt uytghestort/ende de versoeninghe Gods ende der menschen vol- bracht is: soo en laet ons niet twijfelen dat de goedertiericheyt des Hemelschen Vaders deel inidelicker bloeyt/ eer dan dat sy ons soude af- ghesneden ofte vortoyt zyn. Oock en ghevelken ons hier van gheene exempel. Petrus die ge- hoort hadde dat de ghene die den naem Christi niet en belijdt dooz de menschen/sal vooz de En- ghelen verfaecht worden/ heeft Christum drie- mael in eenen nacht/ ende niet sonder hem sel- ven te verbloekē/ verfaecht: ende en woort noch- tans van de verghevinghe deser zonde niet ver- stooten. De ghene die by de Thessalonicansen ongheregetlick leeden/ worden alsoo gerastit/ dat sy tot beteringe verwerck worden. Ja selve oock Simon den todvenaer en wordē niet tot bertwijfelinghe verstoeten/ maer hem wordē meer gheboden goede hope te hebben/ dwylle Petrus hem raet te bidden.

Item/ alghe-
incipe eceus
pelen.

Gal. 1. 6.
ende 3. 1.
ende 4. 9.

2. Co. 1. 2. 21.

1. Co. 5. 3.

Met ekeer-
lick ghecup-
ghenisse.

Psal. 89. 31.

2. Sam. 7. 14.
1. Reg. 9. 6.
ende 11. 9.

Reghenwoor-
dinghe van
enige andere:
Dat de vooz-
willige oves-
treddinghe de
sondaers dat
op de Ghe-
mepnte Ghe-
st.
Levt. 4.
1. Antwoort/
genomen van
de aennee-
kinghe der
offschinden.

2. Antwoort/
genomen van
des Euan-
gely.

3. Antwoort/
genomen van
de exempel
Dabids/der
Patriche/
der Coor-
theer/ ende
des Apofte-
ls Petri.
1. Lev. 37. 18.

Matt. 16. 33.
ende 26. 39.
Die lae. ste
tegenwoor-
dinghe der
Hoban-
naren/ gend-
men upt den
Wadereu/
welcke niet
toe en luten
dat de opbri-
ce boert
drecht met
als eenmael
soud ghe-
byert word.
* 1. Ant-
woort/wel-
ke dese stren-
ghept upt-
lept.

27 **I**ae somtijts hebben geheele Gemenpnten met sware zonden bevanghen gheweest/ ende nochtans heeftse Paulus liever daer upt ontwerret dan verdoemt? De afwijkinghe der Satalaten en was gheen clepne zonde: de Coornthien hadden noch merder schijt/ dewyle vele sware zonden onder hen waren: Nochtans en worden noch d'ene noch d'andere van de barmherticheyt Gods uptghefoten. Ja de selve die boven andere dooz oncupsehept/ hoererie ende onbeschaenicheyt ghelondicht hadden/ worden naemelick tot beteringhe geroepen. Want dat verbont blyft/ende sal eeuwelick onverandert blyven/ dat God met Christo den waerachtighen Salomon/ ende met alle syne leden ghemerck heest/ met dese woorden: **I**st dat syn kinderen mijn Wet verlaten/ende in myne oordeelen niet en wandelen: ist dat sy myne rechtveerdicheiden ontseplighen/ende myne gheboden niet en houden/ soo sal ick hare ongherechtigheden met een roede/ ende hare zonden met slaghen verfoeken: maer mijn barmherticheyt en sal ick van hen niet werch nemen. Spidelick/ wy worden dooz de oorden der Articulen des gheloofs vermaent/ dat de verghevinghe der zonden sonder ophouden is in de Ghemepnte Christi: want nae dat de Ghemepnte ghestelt is/ soo wordt de verghevinghe der zonden daer by ghestelt.

28 **S**ommighe zyn wat voorzichtigher/ende dewyle sy sien dat de leerinze ja wat met soo groote claccheit der Schijsture wederlept wordt/ soo en segghen sy niet dat alderiep zonde onverghevelick is/ maer de overtredinghe der Wet die yemant wetens en willens doet. **W**aer als sy alsoo spreken/ soo en laten sy gheen zonde verghevelick/ dan als erghens dooz onwetentheyt gheseyt is. **W**aer dewyle de Heere in de Wet heeft sommighe sacrificie verodent/ om de zonden der ghelovigen die willens geschiet zyn/ te verfoeken/ ende sommighe om de onwetentheden: wat grooter ongeschicktheyt ist dat men der zonde die willens geschiet is/ geen verfoeninghe en laet? **I**ck segghe dat gheen dinc clacder en is/ dan dat de eenighe offerhande Christi erachtich is tot verghevinge der zonde der Heerlyghen/ die willens gedaen zyn: dewyle de Heere dat heeft dooz vleeschelicke offerhanden ghelijck niet segghen betuyct. **W**oven desen wie soude comen **D**avid ontschuldigen/ ghelyck of hy dooz onwetentheyt ghelondicht hadde/ de welke in de Wet soo seer ghelercet was? **W**istc David niet wat grooter zonde overspel was/ diese dagelien in andere strafte? **W**epnden oock de **D**oovaders dat het en behooylic werck was haren byoeder te dooden? **H**adde de Coornthien soo qualick ghelercet dat sy inepnden dat dertelheyt/ oncupsehept/ hoererie/ haet en seyt **G**ode beschachde? **P**etrus die soo neerstlichlick vermaent was/wiste hy niet wat grooter zonde het was sijnen **W**idder met eenen edt te versaken? **S**oo en laet ons dan der barmherticheyt Gods die haer soo mildelick bewijst/ dooz onse boosheyt den wech niet te eslupen.

29 **H**et en is my niet verboigen/ dat de oude **L**ecraers uptghelept hebben/ dat de zonde die dagelien den ghelovighen vergeven worden/ zyn licht zonden/ als die upt swachheyt des vleeschs over comen: ende dat sy hielden dat de openbare beteringhe die doe vooz sware zonden gheepscht wert/ niet en mochte meer dan eenmael ghebruyckit wordt niet meer dan de **D**ooy. **W**elck gevoelen niet en is alsoo te nemen/ ghelyck of sy den ghenen die na de eerste beteringhe

wederom gheballen waren/ hadden willen in vertwyselinghe woynen/ ende alle hope bene-
men/ ofte ghelyck of sy hadden willen de dage-
licksche sepien verclepen/ ghelyck of sy vooz
God lejt waren. **W**ant sy wisten dat de Heer-
ligen d'icmael dooz ongeloofticheyt wandelen
ende misreden/ dat hen oock somtijts lichtveer-
dighe eedon uptballen/ dat sy somtijts in tooy-
nichteit verhitte/ jae oock tot openbare laster-
woorden uptbreken/ ende dat sy hobe desen niet
andere zonden bevangen zyn/ die vooz den Hee-
re niet wepnich gronwenck en zyn. **W**aer sy
spraken alsoo dat van om dat sy die zonden on-
derscheppen van openbare zonde/ die met groo-
te ergheruisse der Ghemepnte bekent werden.
Ende dat sy soo swaerlick den ghenen vergaven
die per ghedaen hadden dat opentlick te straffen
was/ dat en was niet om dat sy inepnde dat het
de Heere hen swaerlick vergheven soude: maer
sy wilden dooz dese strengicheit andere ver-
schrecken van lichtveerdichlick tot sulcke boose
daden te vallen/ dooz de welke sy verdienē sou-
den van de Ghemepnte verbyrent te worden.
Woewel het woort des Heeren/ dwelck ons hier
moet vooz eenen eenighen reghel zyn/ leert ons
voozwaer meerder maricheyt: want het leert
dat de strengicheit der straffe moet alsoo gemat-
richt wordan/ dat de ghene dien men vooz neme-
lick soerck daer mede te helpen/ niet verflonden
en worde dooz boosheyt: ghelyck wy boven
byeder ghehandelt hebben.

Het tweede Capittel.

Verghelijkinghe der valcher Ghemeynte met de waerachtighe.

Wij hebben nu verclaert hoe weerdich de dienst des woorts ende der Sacramenten ons behoort te zyn/ ende hoe verre wy dien behooren in eere te houden/ op dat hy ons yn een eeuwich merckteeken om de Ghemepnte te bekennen: te weten/ soo waer dese dienst gheheel ende onghescheit is/ dat daer dooz gheen ghebyck noch sepiē des levens verhuider en wort een ghemepnte te zyn. **W**oven desen/ dat de dienst niet en wordt dooz clepne sepien alsoo gescheit/ dat hy niet gheacht en wordt opzecht te zyn. **D**oozt hebben wy oock te kennen ghegheven wat sepien het zyn diemen behoort alsoo te vergheben/ te weten/ met de welke de vooz neemste leere der keligie niet ghescheit en wordt/ ende met de welke de vooz neemste hoofstucken der keligie/ waer in alle de geloovighe moeren eens zyn/ niet t'onderghedruyct en worden. **E**nde in de Sacramenten zyn de sepien te verberge/ dooz de welke de rechte infettinghe des **A**utheurg niet wech genomen/ noch gheerentek en wort. **W**aer soo haest als de vervalsinghe ende leughen is tot in de hoofstucken der keligie dooz ghedrongen/ ende de somma der noot sakeliker leere verdooven/ ende het ghebruyck der Sacramenten gheballen/ soo moet voozwaer de Ghemepnte vergaen/ eben ghelyck het met des menschen leven gedaen is/ als de kerk is afgesieden/ oft de boort dootlick gewont is. **E**nde dit wort clacclick bewisen upt de woorden **P**auli/ als hy leert dat de Ghemepnte is ghefondert op de leere der **A**postelen ende **P**ropheten/ waer van Christus selve de upterste hoercksteen is. **I**st dat het fundament der Ghemepnte is de leere der **P**ropheten ende **A**postelen/ dooz de welke den ghelovighen gheboden wordt dat sy haer salicheit in den eenighen **C**hristo stellen: hoe sal de timmeringe der Ghemepnte conck langer staē/ als de leere wort wech ghenomen? **S**oo ist dan

1. Reg. 8. 46.
2. Pac. 6. 6.
2. Dou. 20. 9.
Ecc. 7. 20.
1. Joai. 1. 8.

2. Antwoort/
welcke een
vleeschelike
maticheit
niet regē dese
stengicheit.

2. Co. 2. 7.

Collē bechaz-
linge der dinc-
ghen/ welke
in voozwaer
de Capittel
ghelept zyn.

De somma
deses Capitel-
s is: Al waer
valcheit en
leughen hees-
schen daeren
en geen Ghe-
mepnte.

Ephe. 2. 20.

Valcheit
regneert/ als
nec de ons
vervalsche
leere van
Christo niet
en is in
swaighe.

noot dat de Ghenepte valle/waer die sonna der heilige is ghevallen/ die alleen can de Ghenepte houden staende. Boven desen ist dat de waerachtighe Ghenepte is de pilare ende de vasticheyt der waerheyt / soo ist selter dat daer gheen Ghenepte en is / daer de leughen ende valseheyt het rijke in ghenomen hebben.

2 Ende dewyle het aldus is onder het Pauzdom / soo ist licht te verstaen wat Ghenepte daer ghebleven zy. Want vooz den dienst des woortz / regneret daer een reggeringhe die verliert ende van leughen gesmet is / de welke het supere licht eendeclo upbluscht / ende eendeclo verlicht. In de plaetse des Pachemachs des Heeren / is een seer schandelicke kerckloof gheromen / de dienst Gods is niet menigherley / nammenhoopinghe der superstition mismaecht: de leere (sonder de welke gheen Christendom en is) is gheheel begraven ende upgeroep: de gemeyne vergaderinghen / zijn scholen der afgoderie ende godloofheyt. Daerom en hebben wy niet te vreesen, dat wy van de dootliche deelachticheyt soo meniger grover zonde afwijckende / van de Ghenepte Christi afghescheurt woorden. De ghenepteschap der Ghenepte en is niet in ghesfelt tot eenen hant waer mede wy fouten in afgoderie / godloofheyt / onwetenheyt Gods, en ander quaet verweret worden: maer heel meer om in de vrees Gods / ende ghehoorzamenheyt der waerheyt behouden te worden. Sy prisen wel haer Ghenepte seer grootelich / op dat in de werelt geen ander Ghenepte ghesien en worden: Daer nae / gelijck of sy't al gewonnen hadden / oozderlen sy die alle vercheurders der Ghenepte te zyn / die verstaen van de ghehoorzamenheyt der Ghenepte die van hen beschreven is / of te wijcken: ende alle die ketters te zyn / die tegen haer leere verstaen den mont op te doen. Maer met wat redenien bewisen sy hen se den de rechte Ghenepten te hebben? Sy bringhen voort upt oude Historie boecken / wat voortvanden in Italien / Spanckr. / ende Hispanien geweest zy / ende dat sy de heylige Godvreesende mannen die met ghelovende leere Ghenepten ghesondeert ende opghericht / ende de kerke / ende de sichtighe der Ghenepte met haer bloet bevesticht hebben / geromen zyn. Ende dat de Ghenepte al'oo door geestelike gaven ende bloet der Martelaren by hen gheplicht / ende door gheduerige successie ofte navolginghe der Bisschoppen bewaert gheweest / om dat sy niet en soude verballen. Sy verhaelen hee groot Irenicus / Tertullianus / Origenes / Augustinus / en andere oude Leeraers / dese navolginghe gheacht hebben. Maer hoe lichtveerdich ende spottelich a te dese dinghen zyn / dat sal ick wel sonder eenighe moeyte die doen te verstaen / diese wiken een woeynich met wy overlegghen. Ich soude voozwaer onse teghenstanders oock vermanen haer herte weersichlick hier toe te wenden / waert dat ic hooyte niet leeren eenigen voortganc by hen te doen: maer dewyle sy de waerheyt verlaten / alleentlick voozghenomen hebben / door wat middel sy vonden / haer sake te voozderen / soo wil ick alleentlick sommighe weynighe dinghen segghen / waer door goede ende drucktsame mannen hen conne van der sulker stricken ontwerren. Ten ersten vzae ick hen / waerom sy niet oock Apyziken / ende Egypten / ende gheheel Arien voort en vzaigen. Te weten / om dat dese heylighe navolginghe der Bisschoppen / door de welke sy / gelijck sy roemen / haer Ghenepte behouden hebben / is in alle die landen vergaen. Soo vallen sy dan daer op dat sy

daerom de rechte Ghenepte hebben / om dat sy van haer eerste beginsel aen / niet en is sonder Bisschoppen geweest / de welke zyn sonder ophouden / niet gheduerige ozen / d' een na den anderen ghevolyt. Idar of ick hen Grieklant teghenwoypt? Soo vzae ick hen dan wederom waerom sy segghen dat de Ghenepte by den Grieken vergaen is / by de welke de navolginge der Bisschoppen / de welke alleen de eenighe bewaerster en onderhouder der Ghenepte is / noyt en is verballen geweest? Sy noemen de Griekse vercheurders der Ghenepte: maer waerom? Om dat sy van den Apostolische stoel afwijckende / het privilegie verlorē hebbe. Maer wat? Verdient die niet veel meer te verliesen / die selso van Christus niet afgeweken? So volcht dan hier upt / dat die voozwendighe der navolginghe der Bisschoppen ydel is / soo verre de naemmers de waerheyt Christi / de welke sy behoort van de Vader / als van hant tot hant / ontfanghen te hebben / niet ghesont ende overvalseyt en behouden / noch daer in en bypen.

3 Soo ist openbaer dat de beschermers der Roomseker kerke haer niet gheen ander dinc en bederken noch verwerren / dan daer mede voortvanden de Joden hen selve betyctiden / als haer blintheyt / godloofheyt / ende afgoderie / van de Propheten des Heeren ghesteaft weret. Want gelijck de Joden op den Tempel / Ceremonien / ende Priesterschap hooverdicht roemden / in welke dingen sy grootelich meynen dat de Ghenepte ghelegghen was: al'oo steilen de Papisten tegen ons sommighe moenaensichten / de welke dickmael verre zyn van de Ghenepte / ende sonder de welke de Ghenepte seer wel can staen. Daerom en moet wyse niet gheen ander argument wederlegghen / dan daer mede Jerennas teghen dat dwaes betrouwen der Joden heeft gestreden: te weten: Dat sy niet en roemen in leugenachtighe woorden / seggende: De Tempel des Heeren / de Tempel des Heeren / de Tempel des Heeren. Want de Heere en bekent nergens niet vooz sijn / anders dan daer sijn woort ghehoort / ende Godvreesentlick onderhouden wort. Al'oo / hoewel de certicheyt des Heeren tuschen de Cherubim in den Tempel was / en hen beloofte hadde dat die soude sijn vaste sate wesen: soo verhuyst hy nochtans van daer / ende laet die plaetse sonder eenighe heyligheyt / als de de Priesters sijn dienst met boose superstition verbaeschen. Ist dat de Tempel des Heeren die tot een eendighe woortfede Gods gheheplicht was / heeft comen van God verlaten / ende onheyligh worden / soo en meeten ons de Papisten niet dichten dat God al'oo sy oock personen ofte plaetse ghehouden / ende aen uptwendighe onderhouden ghen ghehecht / dat hy soude meeten by die blinde / die venstrel ende schyn der Ghenepte hebben. Ende dit is de sijn / welchen Paulus heeft in den Sendbrif tot den Romeynen van het negenste Capittel tot het twaelfte. Want de swacke consensenten waren daer in seer beroert / dat de Jode die segenen Gods volck te zyn / de leere des Evangelij niet alleentlick verwoyden / maer oock vervolgheden. Daeromme als hy de leere verclaert heeft / soo neemt hy dese swaerheyt wech / ende verfaecht dat de Joden die de waerheyt vervolghen / Gods Ghenepte zyn: al' waert oock schoon dat hen gheen dinc en ghevake dat tot de uptwendighe forme der Ghenepte soude mogen dienen. Ende hy seyt daerom dat sy de Ghenepte niet en zyn / om dat sy Christum niet aenen nemen. Hy spreect oock wat claerder in den

1. Tim. 3. 15.

Ende dese balleheyt heret. h'c ondet het Pauzdom: waer upt dā volcht 2 ar het Pauzdom niet e 3: de heeche dwelch beaerfen wort door eberhael van eenige slukē.

Nochtans ynter seer heertlick de Pa: 17 hare kercke / ende die ander mis geoorlen / seggen sy te zyn Scheurmas hers ende ketters.

Desen lof ar Sepden in te b h'nden on der den n' en va 1 de v' r' o' nale successie / arte navolginghe.

Maer het wort hen sefen: a: dese successie van genoeer weeren en is / de welke van de waerheyt Christi afwijckte.

Rebestiguet bant dit des wyss.

1. Met eren preten ende gestuyghemissen upt Jerennas voozgtge b'acht. Jer. 7. 4.

Exch. 10. 4.

1. Reg. 8. 12. 2. Par. 6. 2. 3. Par. 5. 34. ende. 23. 21.

1. Met den Apo. stel.

Sendtbrief tot de Galaten : daer hy Afsnael met Afsaac vergelijckende / seyt: Dat daer vele in de Gheimepnte zijn / den welcken de erve niet toe en comt / om dat sy niet en zijn upt de vrye moeder ghebozen. Waer upt hy oock comt tot de vergelijckinge der tweerley Jerusalem. Wát ghelijck die Wet is gegeven op den berch Sina / ende het Euangelium upt Jerusalem ghecomen: alsoo zijn daer vele die dienstbaertlick ghebozen ende op gheboerd zynde / niet en twijfelen te roemen dat sy kinderen Gods / ende der Gheimepnte zijn: jae sy verachten hooveredelick de opzichte kinderen Gods / hoewel sy selve niet anders dan bastaerden en zijn. Waer dewyle wy hierenteghen hoozen dat eenmael upt den hemel vercondicht is: Wozyt upt de dienstmaecht ende haren Sone / soo laet ons op dit onderanderlick ooydeel betrouwende / hare onverstandighe roeningen sterckelick verachten. Want ist dat de Papisten willen op de uptwendighe belijdinghe hooverdich zyn Afsnael was oock besneden: Ist dat sy de outheyt voozwenden / Afsnael was de eerst ghebozen / ende wy sien nochtans dat hy upt ghewozen wort. Ist dat men de ooyfack soeck / Paulus heeft die beteeckent / te weten / dat geene tot kinderen gerekent en wordē / anders dan die upt het supbere ende opzichte zact der leere gebozen zyn. Na dese reden verfaecht God hem selven aen de godloofs Priesters gebondē te zyn / om dat hy niet haren vader Lebr een verbont gemaect heeft / dat die hem soude een Enghel ofte uptlegger wesen: jae haren valschen roem b.ingt hy wederom tegen hen / dooz den welcken sy pleggen tegen de Propheten op te staen / om dat de weerdicheyt des Priesterschaps was in sonderlick weerde te houden. Dit laet hy gheerne toe / ende op dese conditie kist hy teghen hen / om dat hy bereyt is sijn verbondt te houden: maer dewyle sy op d'ander zinde het verbont verachten / soo verdienē sy verfooten te worden. Siet daer wat eracht de successie ofte nabolginghe der ouden op de kinderen heeft / ten zy dat de kinderen oock erby ac; tichlick hare ouden in rechte bedieninghe haers ampts nae volghen: te weten / sy is so erachtich dat de nacomers haer eere verliesen / soo haest als sy overtuyfcht zyn / dat sy van haren ooysonck zyn afgheweken. Ten zy mogelijk dat die boose vergaderinge die Christum heeft ter doot ghebracht / weerdich was Gods Gemeente genaemt te wordē / om dat Caiphaz is nae vele Godfatighe Priesters ghecomen: jae om dat van Aron aen tot hem toe / een geduerighe ende onghetoken successie ofte nabolginghe der Priesteren geweest is. Maer dit en can selfs in aertsche rijcken niet gheleden worden / dat de wreede tyranne Caligule, Neronis, Heliovalis, ende dierghelijcke / soude een opzichte ende behoelliche stant der Politischer regeringhe zyn / om dat sy zyn in der Byuten / Scipionen / ende Carnillen plaetse ghecomen. Dooz nemelick in de regeringhe der Gemeente is het een seer lichtveer dich dinc / dat men de leere achterlatende / de successie ofte nacominghe stelt in de persoon alleenlick. Oock en hebben de heplige Leeraers (de welke sy ons t'onrechte tegenwozen) gheen dinc min voozghenomen / dan dat sy souden hebben willen bewysen / dat daer alom als dooz erbelick recht / Gemeenten waren / waer altyts in der Bisschoppen plaetse zyn wederom andere Bisschoppen gestelt geweest. Waer dewyle het sonder twijfel was / dat van den beginne aen / tot dier tijt toe / geē dinc in der Leere verandert en was / so hebben sy genomen

dat om alle nieuwe dwalingē te wederleggē genooch was / te weten / dat hare tegenstrijders die Leere bedochten die van de Apostelen aen en brachtelic gehoude was. Sy en moete dan niet meer soecken ons te bedriegen met den naem der Gemeente / de welke wy / gehijck het bet aēt / in eere houden. Maer als sy comen tot de beschynvinghe der Gemeente / soo en worden sy niet alleenlick verweret / maer steken oock vast in haren styck: want sy stellen een schandelicke hoere / vooz de heplighe byzt Chyzi. Ende op dat sy niet ons oock daer mede en bedriegen / soo laet onder andere oock dese vermaninghe Augustini ons te hulpe comen: want van de Gemeente schynende / seyt hy: Sy is de ghene die somtijts verdwiftet / ende dooz de menichte der erghernissen als met wolcken ghedeckt wort: somtijts dooz vzedfaenheyt des tyts gherust ende vyz schijnt: ende somtijts van de vloet der verfoerbdinghen ende veroykinghen overdeekt ende beroert wort. Hy byzigt exempelē voozt dat dickmael de alderstantvastichste priare om des geloofs wille gebannen / ofte in de gantse werelt verborghen zyn.

4 Op dese selve wijze quellen ons te desen tijde de Papisten / enoe verschrieken de onverstandighe met den naem Gemeente / daer sy noch tans dootlicke byanden Chyzi zyn. Daerom of sy schoon den Tempel het Priesterdome / ende andere dierghelijcke momaensichten / ende pdele schynen ons teghenwozen / soo en moeten wy nochtans dooz dese pdel tierlichheyt / dooz de welke de ooghen der rechten menschen verstrickt worden / ons niet laten bewegen / soo dat wy souden die vergaderinge vooz een Gemeente aennemen / in de welke Gods woort niet en is. Want dit is een eulwich teeken / daer mede onse heere de sijne ghtreectent heeft. * Die (seyt hy) upt de waerheyt is / die hoozt mijn stemme. Item: Ick ben de goede Herder / ende bekennē mijn schapen / ende wordē van de mijne bekent. * Mijn schapen hoozen mijn stemme / ende ick kense / ende sy volghen my nae. Hy hadde wemnich te voren gesept / dat de schapen haren Herder volgen / om dat sy sijn stemme kennen / ende dat sy eenen vzeenden niet na en volghen / maer van hen blien / om dat sy der vzeender stemme niet en kennen. Wat rāsen wy dan te vergheefs in de ondersoekinghe der Gemeente / dewyle sy van Chyzi met een ontwyfelic merck gtreectent is / het welke alomme waer het is / onbedrieghelick bewyft dat daer een Gemeente Chyzi is. Ende soo waer dat teeken niet en is / daer en blyckt niet dat een waerachtich bewijs der Gemeente can wesen. Want Paulus verhaelt dat de Gemeente gefondeert is / niet op mensche ooydeel / nocht op Priesterdommen / maer op de leere der Propheten ende Apostelen. Ja men moet eer Jerusalem vā Babilon / ende de Gemeente Chyzi van de oproeringhe des Dupbels dooz dit onderschept bekennen / daer mede sy Chyzius van malsander onderschepden heeft / segghende: Die upt God is / die hoozt Gods woort. Daeromme en hoozt ghy Gods woort niet / om dat ghy upt God niet en zyt. In somma / dewyle de Gemeente het rycke Chyzi is / ende dewyle hy niet anders en regneert dā dooz sijn woort: sal nemant twijfelen dat die woorden leughenachtich zyn / niet de welke het rycke Chyzi ghedicht wort sonder sijn schepper / dat is / sonder sijn heplighe woort / het welke hem de heplighe Schyftuere vooz eenen scepter toeschijnt?

5 Nu dat sy ons niet verscheuringe en hetterie beschule

Galat. 4. 22.
Erod. 22. 2. 3.
Esin. 2. 3.
Psal. 50. 2.
Actoy. 1. 4. 8.

Gen. 21. 10.

Rom. 9. 6.

Mat. Mala. 2. 1. 2. 4. etc.

1. Met een rehen / ghehoemē van aertsche rijcken.

2. Met een rehen / ghehoemē van aertsche rijcken.

3. Met Augustini auctoriteyt.

Ad Vincent. Epist. 48.

Daerom / nu al te bergelst wat de Papisten voozwenden: overmits daer gēkerke en is / daer Gods woort niet gheleert en wort.

Steden / gemenert de spreucken Chyzi ende Pauli.
Joan. 18. 37.
Joan. 10. 14.
Joan. 10. 4.

Ephef. 2. 20.

Joan. 8. 47.

Psal. 45. 7.
Gely. 1. 6.

bedeelt
ynne de tes
genwoozinge
van de peiro
nische sacra-
tie so wort nu
w. deelep die
andere tegen
woozinghe/
waer in w
besche niet
worden van
bescheuringe
ende ketterie
mer een argu-
ment ghenoe-
men in de
beschuyvinge
soo wel upt
Augustino
als wor de
hentighe
schuift.

* Lib. quest.
Euan. sect.
Matt.

beschuldighen / om dat wy ander leere gheben dan sy/ende haren wetten niet ghehoorzaem en willen zyn/ ende epgene tsamencomingen houden om te bidden/ doopen / ende het Nachtmael upt te deelen/ ende tot andere heylighe oeffeninge: dit is wel een seer sware beschuldiging/ maer haer en is gheen groote noech arbedeliche bescheuringe noodich. Het zyn ketters ende verseuerders der Ghemeynte/ die tweedzacht maekende/ de gemeynschap der Ghemeynten schepden. Ende dese is niet twee banden ghebonden/ te weten/ met de eendzachticheyt in de ghesonde leere/ ende met de broederliche liefde. Daerom maect Augustinus tusschen de ketters ende verseuerders der Ghemeynte/ dit onderscheyt/ * dat de ketters de oprechticheyt des gheloofs niet valsche leerdinghen vervalsen: ende dat de verseuerders somtijts oock een gelijck geloope hebbende/ den bant der gemeynschap afbreken. Maer men moet oock aenmercken dat dese verceeninghe der liefde/ alsoo is in de eenicheyt des gheloofs ghelegen/ dat sy het begin/ eynde/ ende epindelich de eenighe reghel moet zyn. Daerom soo wanneer de eenicheyt der Ghemeynte ons bevolen ende aengeprezen wort/ soo moeten wy ghedencken dat daer mede gheseyt wort / als de herten in Christo eendzachtich zyn/ dat daer oock onse willen niet onderlinge gonste moeten in Christo vereenicht zyn. Daeromme als Paulus ons tot de eenicheyt vermaent/ so neemt sy dooz een fondament dat daer een God/ een Geloobe/ ende een Dooy is. Iac soo waer sy ons leert/ het selve te ghevoelen/ ende het selve te willen/ soo stelt sy terstont daer by/ In Christo/ of te/ na Christum: daer mede te kennen ghevende/ dat de vergaderinghe die buypen Gods heylighe woort geschiet/ is een benede der godloosen / ende niet een vergaderinghe der gheloovighen.

Ephes. 4. 5.
Phil. 2. 2.
enoe 5.

* Dit selve
wort mer de
authoriteit
van Epianus
beve lacht.
De simplicitate
prelatorum.

6 Epianus oock Paulum nabolgende/ be-
lept de fonteyne der gantscher eendzachticheyt
der Ghemeynte/ van het eenighe Wiffelshoydon
Christi: ende seyt daer nae: Daer is een eenighe
Ghemeynte / de welke dooz den wasdom der
vruchtbaerheyt/ wijt ende breed streckt: ghelijck
de Sonne veel radien/ maer een licht heeft/ ende
de boom veel tacken / maer een vol heeft / het
welcke op den basten wortel ghegront is. Ende
also upt een fonteyne vele bekken bloepen/ hoewel
daer dooz de overbloedicheyt schijnt een me-
nichte wreghestort te zyn / soo blijft nochtans
eenicheyt in dien oorzynck. Ist dat peimant
wil een radie der Sonne afbreke van den licha-
me der sonnen / de eenicheyt en lijst gheen afscheu-
ringhe. Zeeckt eenen tack af van den boom/
als hy af ghebroken is / soo en can hy niet upt
spruyten. Stopt een beke af van de fonteyne/ sy
sa afgestopt zijnde/ verdooren. Alsoo oock wort
de Ghemeynte/ niet des Heeren licht obergoten
zijnde/ de gantsche werelt over ghestreckt: ende
het is nochtans een lichte dat alsomme wreghe-
stort wort. Men conde niet bequamelickers
segghen/ om die onschepdeliche vereeninghe wnt
te drucken/ de welke alle de leden Christi onder
malcanderen hebben. Wy sien/ hoe dat hy ons
altijts wederroept tot het hooft. Ende seyt dat
de ketterien ende scheuringhen daer upt comen/
om dat men tot den oorzynck ende fonteyne
niet weder en keert / noch het hooft en soecht/
noch de leere des hemelichen Meesters en be-
waert. Laetsc mit gaen ende roeyt dat wy ket-
ters sij / om dat wy van hare Ghemeynte sijn
afgheweken: daer gheen ander oorzake der ver-
breedinghe ahe: veest en is / dan dese eenige/ te
wete/ om dat sy de supbere beylidinge der waer-

f Waer int
dat binc dat
de banusse-
menen der
Apostelen va
geaderen w
denen zyn.

heyt gheensins en comen lyden. Ick swijge dat
sy ons niet grouweliche verbanningen hebben
upt gedreven: dooz het welke alleen wy noch-
rans ghenoech onschuldich zyn/ ten sy dat sy
oock willen de Apostelen niet verseueringe be-
schuldigen/ want wy hebben de selve salie. Chri-
stus (segge ick) heeft sijnen Apostelen voozeyt
dat sy souden upt de Synagoghen verwozen
worden/ om sijnen naem. Ende de Synagogen
van de welke sy spreect/ waren doe ghonden
voozeyt hte Ghemeynten. Daerom dewijle
het openbaer is/ dat wy uptgewozen zyn/ ende
wy bereyt zyn te bewijzen/ dat het om de naem
Christi gheschiet is/ soo behoort men voozwaer
van de salie eerst te ondersoeken / eer men yet
van ons int goede ofte in het quade oordeele.
Maer is het dat sy alsoo willen/ ick scheid hen
geerne dit quyte / want het is wy ghenoech dat
wy hebben moeten van hen afwycken/ om tot
Christum te comen.

Gheben/waer
om.
Joan. 16. 2.

7 Maer van wat weerde wy behooren alle de
Ghemeynten te aechten / die van de wyerde ty-
ranie des huonschen Afgods beset zyn/ dat
sal noch ciaerder worden/ ist dat wyse vergelij-
ken met de oude Israetische Ghemeynte/ ghe-
lyck sy by de Propheten afghebeeldt is. Daer
was doe by de Joden ende Israetiten een waer-
achtighe Ghemeynte/ doe sy het verbout Gods
bewaerden / te weten / doe sy dooz de weidaet
Gods die dinghen hadden/ in de welke de Ghe-
meynte gheleghen is. Sy hadden de leere der
waerheyt in de Wet/ en de dienst der Wet was
den Priesteren ende Propheten bevolen. Sy
waren dooz het tecken der besindinghe tot de
Religie aeghenomen/ ende dooz de andere Sa-
cramenten worden sy gheoeffent tot bevestinge
haers geloofs. Het is sonder twijfel dat doe ha-
ren ge. elschappye die lof toe quam/ met de wele-
ke de Heere de Ghemeynte gheert heeft: Maer
als sy de Wet des Heeren verlatende / zyn ver-
aert ende tot afgoderie ende sin: erstite afgewe-
ken / soo zyn sy eensoels van dat voozdeel ende
privilegie afghevallen. Want wie soude bestaen
den naem der Ghemeynte dien te ontnemen/ by
de welke God de yderkinghe sijnz woorts/
ende de onderhoudinghe der Ghemeynte gestelt
heeft? Wederom wie soude bestaen sonder upt-
neminghe die vergaderinghe Ghemeynte te noe-
men / daer het woort des Heeren openbaerlick
ende byselich vertreden wort? daer de dienst de
welcke de voozneemste zenuwe/ iac selfs de ziele
der Ghemeynte is/ gheschient wort.

Want men
sal de Wap-
stische kets-
ken daer booz
houden/ gelijc
int die Israe-
litische/ welc-
ke tot de sus-
pessitie en
afgoderie ons
der Jerco-
boom afghet
weken zyn.

8 Nocht peimant segghen / Hoe dan? was
dan onder de Joden geen deelken der Ghemeynte
meer nae dat sy zyn tot afgoderie afgheveken?
Hier op ist licht te antwoorde. Te eersten segge
ic dat selfs in de afwykinge zyn sonninge gra-
de geweeft. Want wy en stille niet segge dat des
volck Jude en des volck Israel/ zyn ghelijck ge-
weeft ten tijde doe sy beyde van de rechtē Gods-
dienst sijn afgheveken. Doe Jerobeam teghen
het openbaer verbot Godo de kalderen maecte
te / ende een ongheoorlofde plaerse tot der selber
aenbiddinghe heylighe / soo heeft sy de religie
ghelijck vervalscht. Maer de Joden hebben hen
selven niet godloofte ende superstitieuse zeden be-
sint / eer sy den stant in de uptwendighe sozme
der religie verkeerdelich veranderen. Want
hoewel sy onder Rechabcam nu vele verkeerde
ceremonien hadden int ghemeyn aengenomen/
nochtans dewijle de leere der Wet/ en het Die-
stendom/ ende de ceremonien / sulcke als God
ingestelt hadde/ te Jerusalem bleven/ so hadden
de Godsalighe daer eenen verdragelicken stant
der

Ygodanighe
doe ter int
de Israetite-
sche kercken
gheweest zyn.

1. Reg. 12. 23.
29.

2. Reg. 17. 16

2. Wat. 2. 1.

der Ghemeynte. Maer by de Israeliten en is de sake niet verbeterd tot het rycke Achabs toe/ en doen is sp ooc niet erger gewoerden. Die daer na gecomen zyn tot de verwoestinghe des rijck toe/zijn eendeels Achab gelyck geweest/en eendeels (doe sp wilben wat beter zijn / zijn sp het ercynpel Jerobeam na geboelch: maer sp zijn alle te gelycke godloos ende afgoden-dienaers geweest. In Judea hebben bedinmael menigerlep veranderinge geweest/dewyle sommige Coningden dienst Gods met valsche ende ghedichte supersticien verlicerden/ sommige de verdozen salighe weder oprechteden / tot dat ten eynde ooc de Priesters den Tempel Gods met onheylige en grondwelicke ceremonien besmet hebben.

9 Wel aen nu/ laet de Papisten hare ghebreden soo seer deken alst hen moghelick is / ende versaken ist dat sp conuen/dat de stant der Keltigie niet alsoo by hen vervalscht ende verdozen en is / ghelyck sp was onder Jerobeam in het Israelitische rijcke. Ja sp hebben grover afgoderie / ende en zijn niet een hant supverder i de leere/ist dat sp niet ooc selfs daer in onsupverder en zijn. God/ ja ooc alle die eenich verstant hebben sellen mijn ghetuygen wesen/ende de sake selve geeft ghetuygenisse/dat ick hier niet meer en spreke dan de waerheyt. Nu als sp ons wilten tot de ghemeynschap haerder Ghemeynte dwinghen/soo eytschen sp twee dingen van ons: ten eersten/ dat wy in alle hare ghebden/ godsdienssen ende ceremonien ghemeynschap hebben: ten anderen/ dat wy hen alle eere/ macht/ ende jurisdictie toeschrijven / die Christus sijn der Ghemeynte gheeft. Mengaende het eerste/ ick bekenne dat alle de Propheten die te Jerusalem warē doe de sake der religie daer seer verdozen was/ niet en hebben op eyghene plaetsen offerhande gedaen/ noch sonderlicke vergaderinghen ghehouden / om te bidden verschepden van de andere. Want sp hadden Gods bevel / door het welcke hen gheboden was in den tempel Salomons te vergaderen: ende hoewel de Levitische Priesters die cere niet weerdtich en warē noch stans dewyle sp van God veroydent/ ende noch niet afghezet en waren/ soo wisten de Propheten dat die noch niet rechte haer plaets hielden. Maer sp en worden tot gheen superstitien/ en diens ghebwoinghen / het welcke het voornemste in de sake is: ja sp en namen geen dinck aen dat van den Heere niet veroydent en was. Maer wat isser gelyck by de Papisten? Want wy connen nau enige vergaderinge met hen houden/sonder ons niet openbare afgoderie te besmetten. Doorwaer de voornemste bant haerder ghemeynschap is in de Wisse / van de welcke wy ons als van den aidermeesten kerckroof vergrouwen. Ende of dit te rechte of lichtverdrichlick van ons gheschiet / dat sellen wy ergens sien. Het is nu genoech dat wy bewijsen dat in de en deele onse sake anders is/ dan voortiden der Prophetē was/ de welcke of sp schoon offerhande deden met de godloose/ so en worden sp nochtans niet bedwoinghen eenighe ceremonien te sien of te ghebzwipken/ anders dan die van God inghesiet waren. Ende ist dat wy willen een ghelyck ercynpel hebben/laet ons dat nemen upt den rucke Israel. Na de ordeninghe Jerobeam was oock de besindinge onderhouden/ende daer geschieden offerhanden: De Wet was hienlick gheacht/ die God wert aeniger oeypen den welcken sp van de Vaders geleert hadden: maer om de ghedichte ende verboden ceremonien verwerp ende verdoemde God al wat daer ghedaen wert. Laet nu eenen Prophete

ofte eenigen Godsaligen man voortbringhen/ die eenmael heeft in Bethel aengebden ofte offerhande ghedaen. Want sp wisten dat sp dat dat niet en konden doen / sonder hen selven niet eenigen kerckroof te besmetten. So sien wy dan dat de ghemeynschap der Ghemeynte niet en behoort so verre te strecken/dat wy se tot onheyligen terstont na volgen/ waert dat sp ooc onheylighe ende besinette ceremonien afwelcke.

10 Maer teghen het ander stryden wy noch seerder: want als de Ghemeynte op dese wyse aenghemerckt woort/ dat wy moeten haer oordeel in weerde houden/ haer autoiteyt aen nemen/hare vermaninghen hooren/ door hare talsydinge beweercht woerden/ ende haer ghemeynschap allesius onderhouden: soo en moghen wy hen gheen Ghemeynte toe laten/sonder cor overdancsheyt ende geloozsaemheyt gedrongen te woerden. Nochtans sellen wy hen geerne toe gheben / dat den Joden ende Israeliten is van de Propheten haers tijts toeghelaten geweest/ voen de reughe in ghelycken ofte oock in beteren stant by hen was. Wy sien hoe de Propheten alomne roepen / dat het onheylighe tsaencominghen zyn / met de welcke men niet meer en mach over een comen/dan God versaken. Ende doorwaer ist dat sulcke vergaderinghen Ghemeynten waren/ so volcht daer upt dat Helias/ Micheas/ende diergelycke in Israel/en Esaias/ Jeremias/ Esas / ende andere sulcke in Jude/zijn van de waerachtighe Ghemeynte vyeemde gheweest / de welcke van de Propheten ende Priesters/ende van het volck haers tijts seerder gheschaet ende vermaet waren/dan eenige onbesnedenen. Waren die vergaderinghen Ghemeynten / soo en was de Ghemeynte niet een pilarder waerheyt/maer een versterkinge der leugen: noch een tabernaciel des levendigen Gods/maer een afgoden huys. So was hen dan noodich van de ghemeynschap haerder vergaderingen af te wijcken/ de welcke niet anders en was dan een goddeloose opr oer tegen God. Oy dese selve wyse/ ist dat penant de reghenwoordighe vergaderinghen der Papisten/ die niet afgoderie/superstitie ende goddeloose leere besmet zyn/ door Ghemeynten acht / in der welcker volcomen ghemeynschap een Christen mensche soude moete blijven/ ende niet haer leere eendachtich zijn/die dwaelt seer. Want ist dat sp Ghemeynten zyn/soo hebben sp oock de macht der sleutelen. Maer de sleutelen en connen van het woort Gods niet geschepden zyn/ het welcke van hen verjacht is. Boven desen ist dat sp Ghemeynten zyn/soo is dese belofte Christi by hen crachtich: Soo wat ghy bint/ etc. Maer hientegen verbanen sp van haer ghemeynschap/alle de gene die ongedoernselich belijden dat sp dienstanechten Christi zyn. Soo is dan de belofte Christi ydel/ ofte sp en zyn panners na dit aensien gene Ghemeynten. Spdelick / voor den dienst des woorts/hebben sp scholen der godloosheyt/ ende pntten van allerlep dwalinghen. Daerom zyn na dese wyse gheen Ghemeynten/ ofte daer en sal gheen teeken meer wesen/ waer door de behoorlicke vergaderinghen der gheloobighen moghen van de vergaderinghen der Turcken onderschepden woerden.

11 Nochtans gelyck voortiden onder de Joden sommighe sonderlicke dinghen waren / die der Ghemeynte toe quamen/ alsoo en bekenen wy oock heden den Papisten die kitteekenen der Ghemeynte niet/ die upt de verwoestinghe der Ghemeynte daer noch zijn door des Herren wille overghebleven. De Herre hadde eenmael

Dat upt is kennelick dat de Papisten quanc doen als in ons tot de ghemeynschap haerder kerck willen dwinghen.

Twee dingen eytschen sp van den Christen.

Antwoort op het eerste.

1 Cor 29.9.

Het voors narde hant sp k van de sake.

Maerom dat wy by den notwontigen Godsdiens der Papisten niet en connen ons boeghen.

1 Reg 12.31.

Antwoort op de tweede besgheerde der Papisten: Of haer vergaderinge ooc een kercke sp ofte niet.

Esai. 14.

1 Tim. 3.15.

Mat. 16.19. ende 18.18.

Joan. 20.23.

Hortwel het Paulusdom eyghentlick niet en can een kercke geenaemt worden / soo is nochtans een h. tecken der kercken in het Paulusdom gebleven/ oock teghen wille ende dank van den Heere.

Gen 17. 9.
enbr 22. 16.
Gal 7. 6.

zijn verbondt met hen ghemaect: ende dat is
meer op sijns selfs vasticheyt steunende/ ende te
ghen haer godloosheyt stryden/ bleven staen-
de/ dan van hen bewaert gheworpen. Daerom
is het verbont des Heeren dooz de selicheyt ende
sta. vasticheyt der goetheyt Gods daer ghe-
bleven: ende sijn ghetrouwicheyt en heeft dooz
haer ongetrouwicheyt niet comen verhuudert/
noch te niete gemaect worden: noch de Besuy-
dinge en heeft dooz haer onspuvere handen niet
comen alsoo ontheplicht worden / dat het niet
mede een waer aehlich tecken ende Sacrament
des selven verbonts en bleef. Daerom heeft de
Heere de kinderen die hen gebozen worden/ sijne
kinderen ghenaemt: de welcke hen niet toe en
quamen / anders dan dooz den sonderlicken zeg-
ghen. Alsoo dewyle de Heere sijn verbont in
Dianckrijck/ Italicn/ Duyschland/ Hispanien
ende Enghelanc/ etc. gestelt heeft: hoewel de sel-
de landen dooz des Antechrijsts wyede tyranne
verdrukt zyn / soo heeft hy nochtans om dat
sijn verbont soude onderanderlick blyven / ten
eersten den Doop daer bewaert tot een ghetuy-
gheuisse des verbonts / de welcke dooz sijnen
mont gheheplich zijnde/ spyt alle menscheleke
godloosheyt/ sijn cracht behoeden. Daer na heeft
hy oock dooz sijn voorszieninghe ghemaect/ dat
daer oock noch ander oberbliffelen bleven / op
dat de Ghemeente niet gantschelick en vergin-
ghe. Ende gheheylck dick mael alsoo hupfen neder
gheworpen worden / dat de fondamenten ende
de verballen stucken blyven/ alsoo hoewel God
om de ondanckbaerheyt der mensche te straffen
die sijn woort verachteten / heeft een grouwe-
liche verdrukkinghe ende afwoyninghe laten
gheschieden/ soo en heeft hy nochtans niet ghele-
den/ dat de Antechrijst soude sijn Ghemeente al-
soo te neder woypen ende raseren / dat daer niet
van ober en bleve.

Rom 3 3.

Ezech. 16. 28.

Shelick als
de Doop/ en
andere soms
inghe ober-
bliffelen.

Ende is also
verbint de
propheet
Danit / dat
den Antechrijst
sitten sal in
den Tempel
Gods.

Met Wan-
doemert wort
den name van
kercke met
toegelate / al-
hoewel dat
onder sijn ty-
ranne som-
winge kercken
gheweest zyn.

Der welcker
ellen ige naem
en heb n as
ghe naem
u oet.
* Rom. 2. 27.
* Ezech. 2. 4.

* Apoc. 18. 2.
* Apoc. 3. 12.
ende 2. 2. 10.
De somma
deses Capitel
els.

12. Daerom hoewel wy den naem der Ghe-
meente niet en willen den Papisten enckelick
toe laten / soo en versaken wy daerom niet / dat
hy hen eenighe Ghemeenten sijn: maer wy sijn-
ven alckenlick van den waerachtighen ende be-
hoozlichen stant der Ghemeente/ die in de ghe-
meenschap der oeffeninghen/ de welcke soude
teekenen der Christenheyt zyn / ende voornem-
lick in de gemeenschap der leere noodich is.
Daniel ende Paulus hebben vooseyt / * dat de
Antechrijst soude in den Tempel Gods sitten.
Wy achten dat de Roomsche Paus is de lepts-
man ende voozgaenger deses boosen ende grou-
welken ryp by ons. Dat sijnen steel in den
Tempel Gods ghesiet wort/ daer mede wort
alsoo te ken ten ghegeven/ dat sijn rieke sal sulck
wesen / dat het noch de naem Christi / noch de
naem der Ghemeente en sal wech nemen. Soo
ist dan hier nre openbar / dat wy ghecusius en
versake dat oock onder sijn tyranne/ Gemeen-
ten blyven: maer wy segghen dat hyse dooz sijn
godlose boosheyt ontheplicht/ en dooz sijn wyee-
de hetschappie verdrukt/ ende dooz boose ende
doorliche leeringhen / ghelijck dooz feynighe
dracken verdooven is ende bynae ghedoot heeft:
in de welcke Christus is half verborghen / het
Enangelium t' onder gedrukt / de godsalicheyt
verdruken / de dienst Gods byna wech ghenom-
men: epudelick in de welcke alle dinghen alsoo
verstoort zyn/ dat hy meer * Babylon/ dan ' de
herlyghe Stadt Gods schynen te zijne. Som-
ma/ ich segghe dat daer Ghemeenten sijn/ soo
verre de Heere de oberbliffelen sijns volck die
daer ellendichlic verstoort ende verstoeten zyn/
wonderlick bewaert/ soo verre daer eenige teer-

kenen der Ghemeente blyven/ en voornemlick
die/ der welcker cracht niet en can dooz de listre-
heyt des dupvels / noch dooz de boosheyt der
menschen/ te niete ghemaect worden. Maer
dewyle daerentegen de teekenen die wy in dese
handelinghe voornemlick behooren aen te sien/
daer wech genomen ende uytgewischt zyn/ soo
segghe ich dat een pegeliche vergaderinghe/ ende
het gantsche lichaem sonder behoozliche forme
der Ghemeente is.

Het iij Capitel.

Van de Leeraers en dienaers der Gemeente,
ende van haer verkiepinghe ende ampr.

N De moeten wy spreken van de oorden met
de welcke God wil dat sijn Ghemeente
geregeert worde. Want hoewel hy moet alleen
regeren ende regeren/ ende de opperste zyn in
de Gemeente/ in de welcke oock de heerschap-
pie dooz sijn woort alleenlick moet ghebruyck
ende bedient worden: nochtans dewyle hy on-
der ons niet en woont met sienlike tegewoo-
dicheyt/ om sijnen wille ons mondelick te ver-
claren/ so seggen wy dat hy oec menschen dienst
daer toe ghebruyck/ gelyck of hye in sijn stede
selde/ niet om sijn recht ende ere hen ober te ge-
ben/ maer allckenlick om selve dooz haren mont
sijn werck te doen/ ghelijck oock een werckman
het instrument gebruyck om sijn werck te ma-
ken. Ich worde bedwonghen wederom te ver-
halen het ghene dat ich boven verclaert hebbe.
Hy soude dat wel doen dooz hem selven sonder
eenighe ander hulpe oste instrument / ofte oock
dooz Engelen: maer daer zyn vele oorzaken
waerom hy het liever doet dooz mensche. Wat
ten eersten verclaert hy also sijn gonste tot ons/
als hy menschen neemt om dooz hen sijn boot-
schap te doen / ende sijnen verborghen wille te
verclaren / ende epudelick om sijnen persoon te
draghen. Ende alsoo bedruyt hy dooz bebindin-
ghe dat het niet te verghees en is / dat hy ons
dickmael noemt sijne tempelen/ dewyle hy uyt
den mont der menschen/ ghelijck uyt sijnen heyl-
lighen Tempel tot de menschen spreckt. Ten
anderen / is dit een seer goede ende nutte oeffe-
ninghe tot veranderinghe ende ootmoedicheyt/
also wy ons tot ghehoorsaenheyt sijns woorts
wep/ hoewel hy dooz menschen die ons gelyck/
ofte somtijts ooc van minder weerdicheyt zyn/
gheprediekt wort. Waert dat hy van den We-
mel sprake/ soo en soude het gheen wonder zyn/
dat sijne heylighe woorden sonder vertoeven
eerweerdighlick in aller menschen ooren ende
herten aenghenomen worden. Want wte en
soude hem van sijn teghenwoozdige macht niet
verchzichen? Wie en soude dooz het eerste aen-
schouwen sulcker grooter Majesteit niet neder
gheworpen worden? Wie en soude dooz die on-
gemeten claerheyt niet beghaet worden? Maer
also eenich mensche uyt den stof opgheresen / in
den naem Gods spreckt / soo gheben wy hier
onse Godsalicheyt ende eerbiedinghe niet seer
goede ghetuygenisse te kennen/ als wy ons van
sijnen dienaar laten leeren/ hoewel hy nochtans
ons in gheenen dinghe te boven gaet. So heeft
hy dan oock om deser oorzaken wille/ den schat
sijnder hemelcher wijsheyt in broosche en ac-
den vaten verborghen / op dat hy te sekerlicker
beyoebe/ hoe groot hy van ons gheachte wort.
* Dat desen en was om de onderlinge liefde te
onderhouden/ niet bequaemers/ dan dat de men-
schen dooz desen bant aen malanderen onder-
linghe gebonden worden/ als daer een woort tot
eenen weder gheset/ om de andere te samen te
leeren |

De somma
van ghene
gheseyt sal
worden.

Gedenen/
waerom dat
God in de
regeringhe
der kercke ge-
bruyck den
dient van den
menschen.
Matt. 26. 11.

1. Op dat hy
ons sijn gon-
ste tegen ons
soude te ken-
nen gheben.

Erob. 29. 45.
Lev. 26. 11.
Ezech. 3. 26.
Matt. 10. 20.

2. Op dat hy
ons tot oot-
moedicheit
ende gehoo-
saenheyt sou-
de wemen/
onse swack-
heyt niet een
bequaem bes-
hulpsel dooz
sende.

Lege August
lib. 1. de doct
Chaluzana.

3. Cor. 4. 7.

3. Op dat
de menschen
niet desen bat
aen malans-
deren verbon-
den zunder de
onderlinghe
liefde. te beter
onder haer
souden leeren
onderhouden.

leeren/ ende als de andere die tot discipulen ghesfelt zijn / wpt eenen monde ghemeyn leere ontfanghen. Want waert dat een peghelic in hem selven hadde al wat hem geboeycht/ ende so hem eens anders arbeeyt ende hulpe niet noodich en waer: een peghelic soude de andere verachten/ ende van hen veracht worden / soo groot is der mensche hoochberdicheyt. So heeft dan de Heere met dien kintoo / den welken hy voorszach voor den alderstercksten om de eenicheyt te behoude / sijn Ghemeynte te samen ghelknocht / als hy de leere der salicheyt ende des ewighen levens heeft den menschen bevolen / om dat sy dooz hen souden den anderen mede gepeylt worden. Dit heeft Paulus aangestelt / doe hy tot de Ephesien schreef / seggende: ¹ Ghy zyt een lichaem ende een gheest / ghelijck ghy gheroepen zyt in een hope inder roeping. ² Daer is een Heere / een Gelooft / een Doop / een God en Vader aller / de welcke is over al / dooz al / ende in ons allen. ³ Daer eenen peghelicen van ons is ghenade gegeven nae de mate der gave Christi. Daerom seyt hy: Doe hy was opgelomme in de hoerchde / heeft hy de ghevancienisse gebanghen gheleert / ende den menschen gaben ghegheven. Die neder gedaelt is / is de selve die opgelommen is om alle dunck te vervullen. Ende de selve heeft sommige ghegheven tot Apostelen / sommighe tot Propheten / sommighe tot Evangelisten / ende sommige tot Pastoozen ende Leeraers / tot opbouwinghe des lichaems Christi / tot dat hy alle romen tot eenicheyt des gheloofs / ende kennisse des Soons Gods / tot eenen volmaecte man / tot de mate des volcomelick volwassen ouderdoms: op dat wy niet meer lunderē en zyn niet allerlep want der leerre onniedrigheide: maer dat wy na de waerheyt staende / in der liefde opwassen / alles in hē / die het hooft is / te weten / in Christus / in de welcke het gantsche lichaem tsamen geboeycht / en tsamen gebonden / dooz alle de toegeveechde leden / wpt de wercklinge / na de mate eens pegelers lics / het lichaem doer wassen tot sijns selfs opbouwinghe in der liefde.

2 Mer dese woorden geeft hy te kenne / dat de dienst der menschen / welken God in de regeringhe der Ghemeynte ghebruycht / is de voornemste zinnē waer dooz de geloovighe in een lichaem onderlinghe aen malē anderen ghebonden zyn: ende geeft oock te kenne / dat de Ghemeynte niet en can anders geont bewaert worden / dan als sy niet dek behulpselen ghesierclit worde / in de welcke de Heere heeft willen haer salicheyt stellen. Hy seyt dat Christus is opgelommen in de hoerchde / om dat hy soude alle dunck vervullen. En dewyle deser vervulling is dese / te weten / dat hy dooz de dienars den hy dat ampt bevolē / en genade om dat te bedienen / gegeven heeft / sijne gaben der Ghemeynte wpt deelt / nae eenichsins hem selven teghena nozdich vertoōt / de eraest sijns Geests in dese sijn instellinghe inregebende / op dat se niet ydel noch ledich en zy: Also wort de wederoprechtinge der Opzigen volbracht: also wort het lichaem Christi opgeboert: also worden wy allesins opgewassen in den ghenen die het hooft is ende worden onderlinge aen malē anderen vereenicht: also worden wy alle ghebracht tot de eenicheyt Christi / als de prophetie onder ons haren loof heeft / als wy de Apostelen annehmen / als wy de leere die ons toegedient wort / niet en verwerpen. Daerom soo wie arbeeyt om dese oorden / daer van wy handelen / ende dese regeringhe af te breken / ofte mispriest / gelijc of sy onnoodich waren / die socthen de Ghemeynte te verderven. Want het licht

ende de warmte der Sonne / noch de spijse ende dranch en zyn soo nootfakelick niet om het te genwoozdige lichaem te stercke ende onderhouden / als het ampt der Apostelen ende Pastoozen is / om de Ghemeynte op der aerde te bewaren.

3 Daerom hebbe ick bodē vermaent / dat God de werdicheyt deses ampts heeft niet so grooten lof als moghelick was / ons dinkmael aengheprezen / om dat het als het aldercostelicste dunck / soude hy ons in grooter ere zyn. Dat God den mensche eē costelicke weldaet schenect / als hy de Leeraers verwecht / dat betuyelt hy daer hy den Prophete beveelt wpt te roepen / dat de voeten der ghenen die den yede verondigen / heftelck zyn / ende haer comste salich is: Item als hy de Apostelen noemt het licht der werelt / ende het sout der aerde. Hy en conde dat ampt oock niet liecker pryfen / dan als hy seyt: Wie u hoorst / die hoort my: wie u versmaet / die versmaet my. Maer daer en is gheen lichtergher plaetse dan by Paulum in den tweeden Sendebryf tot de Corinthen daer hy dese sake egyptelick handelt. Soo bewys hy dan / dat in de Ghemeynte gheen eerlicker noch eerlicker dunck en is / dan de dienst des Evangelij / dewyle hy een bedieninghe des Geests / ende der rechtverdricheyt / ende des ewighen levens is. Dese ende dierghelycke dinghen dienen daer toe / dat de wyse om de Ghemeynte dooz de dienars te regeren / de welcke de Heere in der eenicheyt heeft verordent / hy ons niet veracht en worde / noch ten erade dooz de verachtinge en vervalle. Ende hoe noodich sy zy / dat en heeft hy niet alleenlick met woorden / maer oock met exempelken verclaert. Als hy wilde Cornelium niet het licht sinder waerheyt volcomelicker beseynen / soo heeft hy eenen Enghel wpt den Hemel ghesonden tot hem / op dat hy Petrum liete halen. Doen hy wilde Paulum tot sijn kennisse roepen ende in de Ghemeynte planten ende mlyden / soo en spreect hy tot hem niet dooz sijn eygen stemme / maer sandt hem tot eenen mensche / om van dien de leere der salicheyt ende de hophelijmakinge des Doops te ontfangen. Ist dat het niet sonder doof sake en gheheyt / dat de Enghel die een uytlegger Gods is / hem selven onthout van den wille Gods te verclaren / ende beveelt eenen mensche te roepen die den selven verclaren soude: Item dat Christus die de eenighe Meester der gheloovighen is / beveelt dat Paulus dooz eenen mensche gheleert worde / te weten die Paulus / welken hy tot in de verden Hemel opghedoert / ende onuytspreekelicke dinghen wonderlick gheopenbaert heeft: wie soude nu bestaen dien dienst te versmaden ofte als onuyt voorszach / des welckes ghebruyck de Heere heeft niet sulcke bewysinghen willen betuyghen?

4 Die de Ghemeynte nae de instellinghe Christi regeren / die woorden van Paulo ghenoeemt: ten eersten Apostelen / ten anderen Propheten / ten darden Evangelisten / ten vierden Pastoozen / ten laetsten Leeraers. Mer de welcke alleenlick de twee laetste oordenlicke diē in de Ghemeynte hebben: de andere drie heeft de Heere in het begin sijns rizer opgebracht / ende verwechtse oock somtijts / nae dat het de noot des tijts opsecht. ¹ Wat ampt het zy dat de Apostelē hebben / dat is openbaer wpt dat gebot: ² Gaet / ydedicht het Evangelium alle creaturen. Hen en worden gheerne sekeren palen ghestelt / maer de gantsche werelt wort hen verordent / om dit tot ghehoorsamicheyt Christi te brenghen: op dat sy het Evangelium in wat landen sy

2 Hebys 12
nomen van
een gelyckes
nisse.

Tot dit
ende word
de werelt
hiet des
oerkes ipe
heerliche lof
bare reben
verreer.

Esa. 52. 7.
Raum. 15. 5.

Rom. 15. 10.
Matt. 5. 13.
14.
Luc. 10. 16.

2. Cor. 4. 6.

2. Cor. 3. 9.

Ende haer
nootfakelick
heit wort
niet vele er
empelen van
God ons aē
gheseyen.
Acto. 10. 3.

Acto. 10. 5.

Acto. 9. 6.

2. Cor. 12. 2.

Het andere
deel des 2.
pitels van
de bysondere
Dinaers der
kerck. Waer
van sommige
ingestelt zyn
gewest vooz
enen sekeren
tijt als daer
waren / de
Apostelen /
Propheten
ende Evans
gelisten.
Het ampt
der Apostelē.
Matt. 16. 19

2 Hebe slinginge
van die te
denen ghen
nien ipe dat
heerliche ghe
ten ghenisse
des Apostels.
Ephes. 4. 4.
Eps. 4. 30.
Mal. 2. 10.
Psal. 68. 19.

Joan. 3. 13.

1. Cor. 12. 28.

Ephes. 4. 23.
Col. 1. 18.

Rom. 12. 5.

Dooz welck
getuigenisse
openbaert is
dat die dienst
der menschen
seer nuttelick
is vooz de
gantsche Ghe
meynte.

Ephes. 4. 10.

Geden / waer
in verhaelt
worden de
profeten van
dien.

Ephes. 4. 12.

Rom. 15. 19.
20.

conden / zaepende alomne sijn rijcke oprichten. Daerom als Paulus wilde sijn Apostelschap bewijfen / so en heeft hy niet verhaelt dat hy erghenis een stadt Chysto vereregen hadde. Maer dat hy het Euangelium wyt en hreet verbruyt heeft : noch oock dat hy op eens anders fondament getinnert heeft / maer dat hy Gemeente gheplant heeft / daer de naem des Heeren ontbekent was. Soo sijn dan de Apostelen gesonden / om de Werelt van de afwykinghe wederom tot de waerachtige gehooftaenheyt Gods te brengen / ende dooz de vercondinghe des Euangelij alomne sijn rycke op te richten : ofte (ist dat menit alsoo lieber heeft) die als de eerste Timotheesters der Gemeente / souden het fondament daer van in de gantsche werelt legghen. Propheeten noemt hy niet allerley uytleggheers des Godlichen willes / maer die niet sonderlike openbaringhe begaest waren : sulcke en sijn nu gheene / ofte ist dat daer eenghe sijn / soo en sijn sy niet soo openbaer. By de Euangelisten / verstaet ick de gene die niet soo weerdich en waren als de Apostelen / maer nochtans aengaende haer ampt hen aldernaest waren / ende oock der selver plaetse bewaerden. Sulcke waren Lucas / Timotheus / Titus / ende andere dierghelycke / ende oock moghelick de tseventich Discipulen / de welke Chyristus naest de Apostelen verordent heeft. Na dese uytlegginge (de welke my duinct niet Pauli woorden ende gevoelen wel over een te comen) en waren die drie ampten niet verordent in de Gemeente / om eenwelck daer in te blijven : maer alleenlick vooz dien tydt / in den welken Gemeenten moesten opghericht worden / daer te vozen geene en waren / ofte minners daer sy moesten van Dose tot Chyristum ghebruycht worden. Hoewel ick en verstaet niet dat God oock daer na heeft Apostelen / ofte minners in haer plaetse Euangelisten opgeweekt / gelyck te onsen tyde geschiet is. Wāt het was noodich sulcke te hebben die de Gemeente souden van Antichyristis afwykinghe wederbrengen. Nochtans noeme ick het niet te min een onordentlick ampt / om dat het in wel-geselde Gemeenten gheen plaetse en heeft. Daer na volgen Pastooren ofte Herders ende Leeraers / de welke de Gemeente minner meer en can derben. Tusschen dese meyne ick dat onderschept is / dat de Leeraers niet en is de bedieninghe der straffe / noch der Sacramenten bevolen / noch oock de vermaninghen : maer alleenlick de uytlegginge der Schriftuere / op dat de leere opzucht ende gesont onder de gheloovinghe behouden worde. Maer in het ampt der Pastoore ofte Herderen / sijn alle dese dinghen verbaet.

Ephes. 4. 11.

Der Propheeten.

Der Euangelisten.

Luc. 70. 1.

Tegenwoortighe.

Antwoort.

Sommighe behouden een gheduerighe bedieninghe : als daer sijn de Herders en Leeraers / welke de kercke minner meer en can derben.

Ist dat de Euangelisten by den Apostelen gheselt worden / soo sullen daer noch sijn twee paren / die niet en ander wel over een comen / als de Herders met den Apostelen / de Leeraers met den Propheeten.

Luc. 6. 13.
Gal. 1. 1.

woortz Apostel. alle Dienaers der Gemeente moghen te rechte Apostelen genocint worden : om dat sy alle van God gesonden worden / ende sijn boden sijn : nochtans dewyle daer en veel was ghelegghen / datmen seker kenisse hadde van de spedinghe der ghener die een men ende onghelooft dinct aenbrachten / soo betacindet dat die twaelve (tot der welker ghetal daer nae oock Paulus gecomen is) boden de andere niet desen sonderlickien naem vertiert worden. Paulus gheeft wel desen naem erghenis Andromacho ende Junie / seggende : dat die sijn uytnemende gheueft onder de Apostelen : maer als hy wil eghentlick syken / soo gheeft hy desen naem dier eerste syden alleenlick. Ende dit is het ghemeyn ghebruyck der Schriftuere. Nochtans hebbs de Pastoore ofte Herders / het selve ampt dat de Apostelen hadden / uytghenomen dat sy een peghelick een seker Gemeente hebben / hen verordent. Maer hoedatich dit sy / sullen wy noch claerlicker hooren.

6 Doe de Heere de Apostelen saudt / soo heeft hy ghelyck wepnich te vozen geseyt is / hen een ghebot gegheuen / dat sy souden het Euangelium prediken / ende de geloovighe doopen tot verghevinghe der zonden. Ende daer te vozen hadde hy hen geboden / dat sy souden de heylighe teekenen sijn lichaems ende bloets / nae sijn erempel uytdeelen. Siet / dit is de onberaerdelicke ende eeuwighe Wet / die oghelopt is den ghenen die in der Apostelen plaetse comen / dooz welke Wet sy het bevel ontfanghen van de predikinghe des Euangelij / ende uytdeelinghe der Sacramenten. Waer uyt wy verstaen / dat de ghene die bepde dese dinghen achter laten / valscheleich der Apostelen naem voozwenden. Wat sullen wy seggen van de Pastooren Paulus en spreeket niet alleenlick van hem selven / maer van hen allen / als hy seyt : Also achte ons de mensche / als dienaers Chyristi / ende uytdeelders der verborghentheden Gods. Item als hy op een ander plaetse seyt : Dat een Discipol moet vast houden en dat ghetrouwe woort / dat nae der leere is / op dat hy machtich sy oock te vermanen dooz gesonde leere / ende de teghensprekers te wederlegghen. Wt dese ende dierghelycke plaetsen die hier ende daer ghesen worden / machmen verstaen dat oock in den dienst der Pastooren dese twee sonderlike deelen sijn / te weten / het Euangelium vercondighen / ende de Sacramenten bedienen. De wyse van leeren en is niet alleenlick in openbare predikinghen ghelegghen / maer dient oock tot de heymliche vermaninghen. Daerom neemt Paulus de Ephesien tot ghetuyghen / dat hy gheen dinct dat hen nut was / achterghelaten en heeft / dat hy t hen niet en soude vercondicht en geleert hebben / openbaerlick ende van huyse te huyse / den Zoden ende den Grieken beteringhe ende het gheloope in Jesum Chyristum betuyghende. Item wepnich daer nae : Dat sy niet en heeft afghelaten eenen peghelicken onder hen niet tranē te vermanē. Ick en hebbe niet voorgenomē / alle de gabe eens goeden Pastoore te verhalen : maer alleenlick te kennen te geve / wat sy behyde die hen selve Pastoore noemē : te wete / dat sy also de Gemeente regeren / niet op dat sy een ledige eerweerdicheyt hebbe / maer op dat sy dooz de leere Chyristi / het volc tot waerachtighe Godsalicheyt onderwysen / en de Heylighe Abzigt hebbe uytdeele / en de behoovighe straffe beware en onderhoude. Wāt alle de genē die tot wachters in de gemeente gestelt sijn / die vercondicht behere dat hy het bloet sal van hare

Waerom dat de twaelve niet den Apostelen naem verreesken sijn gheueft.

1 Cor. 16. 7.

Ghetrekers wils de Apostelen / alsoo is oock den Herderen de vercondinghe des woortz ende bedieninghe der Sacramenten loebetrouw. 1. 1. Matth. 28. 19. 1. Cor. 22. 19.

1. Cor. 4. 1.

Tit. 1. 9.

Op wat wyse de predicatie des woortz gheschieden sal. 1. Cor. 20. 20.

1. Cor. 20. 31.

1. Cor. 3. 17.

haer handen epiffchen / ist dat niemant onbeten-
de dooz haer onachtfaerheyt vergaet. Het
comt oock hen allen toe dat Paulus seyt van
hem selven: Wee my / ten zy dat ick het Euan-
gelium vercondighe / dewijle de bedieninge my
bevoelen is. Int coyte / dat de Apostele der gant-
scher werelt gedaen hebben / dat moet een pegel-
lick Pastoor ende Heeder synen kinde doen.

7 Hoewel als wy enen pegellicken Pastoor
sijn Gemeente toe schynven / so en versaken wy
daerentusschen niet / dat de ghene die aen een
Ghemeynte ghebonden is / oock mach andere
Ghemeynten helpen / ghelick als daer een een-
ghe berodete comt / in de welcke sijn regenwooz-
dicheyt noodich zy / ofte als meeninghe d'apostre
sake raet van hem gecyscht wort. Waer dewij-
le daer oorden noodich is om de byede der Ghe-
meynten te onderhouden / op dat een pegelick
sijn eyge weert hebbe / en niet alle onselick sonder
beroevinge omme en d'eyden / ofte ongeschick-
lick alle tot een plaetse soopen. ende op dat de ge-
ne die sochtvuldigher sijn voer haer vooyel en
ghewin / dan voer de sichtiginge der Gemeente
innet nar haren lust Gemeeynten en verlaeten / soo
moet dese deelinghe der plaetsen / soo verre alst
moghelick is / meest altnog ghehouden worden /
op dat een pegelick met sijnre palen te byede zyn-
de / tot in eens anders roepinghe niet dooz en
byeke. Ende dit en is niet ee menscheleke wont /
maer een insettinghe Gods. Want wy lesen dat
Paulus ende Barnabas / in alle de Gemeente /
te Afsieren / Antiochien / ende Iconen / hebben
Onderlinghen verordent. Ende Paulus selve
ghebier Tito / dat hy in alle steden Onderlingen
stelle. Also meldet hy oock op andere plaetsen
de Bisschoppē der Philippiensen / ende Archip-
puni den Bisschop der Colossentē. Ende Lu-
cas heeft een seer schoon vermaninghe Pauli /
tot de Onderlinge der Ephesischer Gemeente
beschreven. Daerom soo wie eender Gemeen-
te regeeringhe ende sozghhe heeft aengenomen /
die moet wesen / dat hy aen dese Wet der God-
licker roepinghe ghebonden is: met dat hy daer
alsoo ghehecht ende ghenagelt zy / dat hy niet
en soude moghen noch comen van daer comen /
wacet dat het de ghemeynt nutticheyt ende wel-
dact epfichte / soo verre het behoozlick ende oz-
dentlick gesche. Waer de gene die tot een plaet-
se gheroepen is / en moet selve niet dencken op
berhuyfinghe / noch soercken ontslaghen te wo-
de / na dat hy meynit dat het hem voorderlic zy.
Boven desen ist dat het niet is dat niemant tot
een ander plaetse ghebracht worde / soo en
moet hy nochtans dat niet dooz sijnre eygenen
raet bestaen / maer openbaer autoyteyt ver-
wachten.

8 Woort dat ick de ghene die de Gemeeynten
regeren / hebbe sonder onderscheyt Bisschop-
pen / ende Onderlingen / en Pastoren genaemt /
dat hebbe ick gedaen na het gebuyt der Schryf-
tuere / de welcke dese woorden gebuyt sijn sonder
onderscheyt. Want sy geest de naem Bisschop /
alleen den gene die Gods woort bedienen. Also
als Paulus Tito ghebonden heeft / in alle steden
Onderlingen te stellen / soo sent hy terfont daer
na: Wat ee Bisschop niet onstraffelic sijn / etc.
Also groet hy oock op een ander plaetse de Bis-
schoppē eender Gemeente. En in de handlinge
der Apostelen is beschrebe / dat Paulus de On-
derlingen der Ephesischer Gemeente heeft te
samen geroepē / de welcke hy in sijn vermanin-
ge Bisschoppen noemt. Nu moetmen hier aen-
merckē dat wy dus lange geene andere ampten
verhaelt en hebben / dan die in den dienste des

Woorts geleghen sijn. Paulus en meldet oock
geene andere in dat vierde Capitel tot de Ephe-
sien / dwelck wy in voortgebrachte hebben.
Maer in den Sendbrieff toe de Ro. meynen ende
in den eerste tot de Corinthen / verhaelt hy noch
andere ampten / als machien / de gabe der ghe-
fontmakingen / die in teleggige / regereinghe en
besorginghe der armen. Van dese ampten late
ick die varen / die tijtlike en bergaenckelic wa-
re: want het en is niet noodich lange daer me-
de besich te zyne. * Waer daer sijn twee ampten
die altnog blieden te waten / de regereinghe ende
besorginge der armen. Ick achtē dat de regere-
ders waren Ouderlinghen / in te volcke ver-
roren om den Bisschop te helpen in vermanin-
ghen ende oeffeninghe der straffe. Want men en
sant anders niet in teleggē dat hy seyt: * Die re-
geert / die doe het niet sochtvuldichheit. So heft
dan van den beginne aen een pegellick Ghe-
meynte haren naet ghadaet / in den welcken wa-
ren Godsalige / gestadige ende heylige mannen /
de welcke die in isidie ende maet hadden / om
de partjen te hooren / ende begeblicke te beteren /
daer van wy hier na sullen spreken. En dat dese
orden niet en is in een eenwe alleenlick gewest /
dat bewijst de bedieninge selve. So is dan oock
dit a. npt der regereinghe te allen tijde noodich.

9 De besorginge der armen was den Diaconen
bevoelen. Hoewel hy stelt in den Sendbrieff
tot de Gemeenten tweeelck Diaconen / daer hy
seyt: * Die geest / die geve in eemboudicheyt: ende
die barmherticheyt doet / die doetsē met bly-
moedicheyt. Dewijle hy daer sonder twyfelē
spreekt van de genen ampten der Gemeen-
te / so moeten daer twee verscheyden graden der
Gemeente sijn. Ende ten zy dat wy min gye-
voelen bedriecht / so berechtent hy niet de eerste /
de Diaconen die de aelmoessen in te deelen: ende
niet de andere / de ghene die hen selven begheven
hadden om den armen ende sielken te dienen:
sulcke waren so manighe weduwen / de welcke
Paulus meldet tot Timotheum. Wat de byou-
wen en mochten gheen ander openbaer ampt
bedienen / dan dat sy haer selven tot den dienste
der armen begaven. Ist dat wy dit aen nemen
(ghelick het gantschelic aen te nemen is) so sul-
len daer tweederley Diaconen wesen / in te
de welcke de somnighe sullen dienē in te verdelin-
ghe der dinghen die den armen der Gemeente
toe comen / ende de andere sullen den armen selve
dienen. Ende hoewel de naem der Diaconen
wijder strekt / so noemt nochtas de Schryftuere
dese engentlick Diaconen / van de Gemeente
verordent sijn / om de aelmoessen in te deelen /
en de armen te besorgen: der welcker ooyfpron-
insettinge ende bedieninge van Luca in de han-
delingen der Apostelen beschreven is. Want doe
van de Grieken een muermuringe verweckt
was / om dat hare weduwen vergeten worden
in den dienste der armen / so hebben de Apostelen
hen selven ontschuldicht / dat sy niet en konden
byede het woort ende de raffen bedienen / ende
hebben van der menichte des volck begeert / dat
sy souden seven deucht same mannen verkiefen /
om dien dienst last op te leggen. Siet hoedange
Diaconen de Apostolische Gemeente hadde /
ende hoedange ons betacint te hebben na haer
crempel.

10 Nu dewijle men behoort * alle dingē in de
Gemeente ozdentlic ende bequamelick te doen /
so en is daer gheen dinc waer in men dit selve
moet neestrichlicker onderhouden / dan in het
ordineren der regereinghe: want daer en is in
geen dinc nieerder perijckel / dan in de ozderinge

1. Coz. 9. 16.

De osdre
beroescht /
dat een pedet
kercke sijn
enghen lers-
dreo hebb-
nochtas dat
met ecke
daer aen soo
soude ver-
bonden sijn /
dat hy oock
andere niet
sonde mogen
behelpelick
wesen / want
neer dat hee
alsoo dooz
openbare ans
constept ghe-
raden ware
ghebonden.

Actoz. 14. 23.

Tit. 1. 5.

Phil. 1. 1.
Col. 4. 17.

Bisschoppen /
dat is / Op-
stenders / On-
derlingen /
Heeders en de
Dienares
sijn by den
Apostele een-
derley dinc.

Tit. 1. 5.

Phil. 1. 1.

Actoz. 20. 17.

Rom. 12. 7.
1. Coz. 12. 28.

Andere bedre-
ninge / 1002
eene / in ges-
den / ende /
worden nas
gheiaten.

* Waer twee
ampten sijn
der die altnog
blieden te we-
ten het On-
derlingheyt
ende Diacon-
schap welcke
tot den dienste
des woorts
behooren /
waer van
daer nae ghes-
landelt sal
worden.

Rom. 12. 8.

De teppen
der Diaconē
van den Apo-
stelen onder-
schieden.

Rom. 12. 8.

1. Tim. 5. 10.

Sommighe
sunder die
woort de ael-
moessen sou-
dragen / sou-
ninghe die de
armen selve
besozghen.

Actoz. 6. 3.

* Iet derde
der des Ca-
pitels van de
bestellinghe
ende beroe-
pinghe der
Diaconen der
kercken.
* 1. Coz. 14.
40.

der regeeringe/ ist dat daer yet onozdentlicx geschiet. Dan om dat ongeruyt ende oproerighe menschen niet en souden lichtbeerdichelijc verstaen het leeraerij oft de regeeringe te aengaen/ soo is namelijk verordent / dat niemant ongeroepen het gemeyn ampt in de Gemeente aenneme. Daerom op dat yemant ee waerachtich dienaar der Gemeente geacht worde/ so moet hy ten eersten behoorzlich geroepen zyn/ ten anderen moet hy sijn roeping volgen/ dat is/ het ampt dat hem bevolen is / aennemen ende bedienen. Dit machmen dicsmael by Paulum aenmercken: de weleke byna altyts sijn beroepinghe ende ghetrouwicheyt in de bedieninghe sijn ampts verhaelt/ als hy sijn Apostel-ampt wil bewysen. Ist dat Paulus die soo groot een dienaar Christi was/ niet en bestaet autoziteyt aen te nemen om in de Gemeente ghehoort te worden / anders dan om dat hy dooz het bevel des Heeren daer toe verordent is / ende om dat hy getrouwelijc doet dat hem bevolen is: wat grooter onbeschaemtheit soude het wesen/ waert dat eenich mensche / een van dese twee dinghen niet hebbende/ wilde sulcke eere aennemen. Maer dewyle wy boven wat gheroert hebbe dat het noodich is den last aen te neme/ so laet ons nu alleenlic van de roepinghe spreken.

11 Dese handelinghe is in vier dinghe gelegen: namelijk / op dat wy weten hoedanighe Dienaers men moet verordenen / hoemense moet verordenen / wiese behoort te verordenen / ende met wat ceremonie ende wijse hy moet in haer ampt ghestelt worden. Ick spreke van de uytwendighe ende openbaer roepinghe / de weleke de openbaer ordeninghe der Gemeente aengaet: maer die hyneliche roepinghe gae ick voozby/ daer van een pegelic Dienaer in sijn conscientie ghetuyghnisse heeft vooz God / van de weleke de menschen niet en conne getuyghnisse geven. Ende dit is ee goede getuyghnisse onses herten/ dat wy noch dooz eergiericheyt/ noch dooz ghewinsoekinghe/ noch dooz eenige andere behoorzliche begheerte/ maer dooz de vzeese Gods ende begerte om de Gemeente te stichten/ het ampt als het ons voozgestelt wort/ aen nemen. Dese getuyghnisse is eenen pghelicken van ons noodich (ghelijc ick geseyt hebbe) ist dat wy onsen dienst willen Gode aengenaem maken. Maer die is niet te min vooz de Gemeente behoorzlich gheroepen/ die oock dooz boose conscientie daer toe gecommen is/ so verre sijn boosheyt niet openbaer en zy. Men pleecht oock te segghen/ dat tot den dienst geroepen zyn/ oock de ghene die men mit ee bequaem siet om het ampt te bedienen: te weten/ om dat geleertheit met Godsalicheyt ende andere gaven eens goeden Pastoors/ is als een voozbereydinghe daer toe. Want de ghene die de Heere heeft te voren tot soo groot een ampt verordent/ die wapent hy eerst met sulcke goede gaven/ als tot de volbruinghe noodich zy/ op dat sy niet ydel noch onberopt daer toe comen. Daerom als Paulus tot de Corinthen seluyvende/ wilde van de ampten handelen/ soo heeft hy eerst de gaven verhaelt/ met de weleke sy moeten vooz sijn die de ampten bedienen. Maer dewyle dit het eerste is van de vier stucken die ick ghestelt hebbe / soo laet ons nu daer van handelen.

12 Hoedanighe Wiffchoppen men behoort te verkiezen / dat leert Paulus rijchelick in twee plaetsen / maer de sonna is dit / te weten/ dat men geene moet verkiezen anders dan die ghesont zyn in de leere/ ende heplich mit leven / ende met geen openbaer zonde besmet/ waer dooz sy

mochte haer autoziteyt verliezen/ ende de die ick vermaect worden. Het selve is oock gantschelic van de Diaconen ende Ouderlinge. Men in eer altyts toefien dat sy tot het ampt dat hen opgeleyt wort/ niet onbequaem en zyn/ dat is/ dat sy begaeft zyn met sulcke gabe als tot volbruinghe haers ampts sullen noodich wesen. Also doe Christus wilde de Apostelen senden/ so heeft hy met sulcke wapenen ende gaven vertic/ de weleke sy niet en souden derden. Ende Paulus eenen goeden ende waerachtigen Wiffchop afgebeelder hebbende / vermaent Timotheum/ dat hy hem selven niet en besmette / Wiffchoppen verkiezende die sile niet en zyn. Dat punt hoemense behoort te verkiezen / dat en verstaet ick niet van de ceremonie der verkiezinghe/ maer van de Godsalighe vzeese ende sochvuldicheyt dienen in de verkiezinghe behoort te hebbe. Hier uyt comt dat vasten ende bidden / dwelck (ghelijc Lucas verhaelt) de geloovige ghebruycht hebben/ doe sy Ouderlinghen maecten. Want dewyle sy verstonden dat sy niet en sake besich waren/ daer seer veel aen ghesegghen was/ soo en dorften sy daer in gheen dinc aengaen / sonder met seer groote vzeese ende sochvuldicheyt. Ende vooz nemelick hebben sy tot God ghebeden om den Gheest des raets ende der onderschepinghe te gheerighen.

13 Het derde stuck dat wy boven gestelt hebben: was / wie de Dienaers behoort te verkiezen. Van dese sake en tan men gheenen sekeren regel uyt de instettinghe ofte roepinghe der Apostelen nemen/ dewyle die met ghemeyn roepinghe niet allesins over een en comt. Want dewyle de dienst onozdentlic was/ soo moesten de gene die hem souden bedienen/ dooz des Heeren eygenen mont gheroepen ende verordent worden. Soo hebben van de Apostelen hen selve tot het were ghevoecht/ niet dooz eenighe menscheliche verkiezinghe / maer dooz het eenighe bevel Gods ende Christi. Hier uyt ist dat de Apostelen wiffende eenen anderen in de plaetse Jude stellen/ niet en dorven yemant daer toe sekerlic noemen/ maer stellen daer twee mannen/ op dat de Heere met het lot verclare welcken van beyden hy wil laten in de plaetse Jude comen. Op dese wyse moet men oock verstaen / dat Paulus seyt dat hy niet van menschen / ofte dooz menschen is een Apostel ghemaecht / maer dooz Jesum Christum / ende God den Vader. Dat eerste / te weten / niet van menschen / hadde hy niet alle Godsalige Dienaers des Woorzts ghemeyn: want niemant en conde dit ampt behoorzlich bedienen / sonder van God gheroepen te zyne. Maer het ander quam hem eyghentlic ende sonderlic toe. Daerom als hy hier op roemt / soo en roemt hy niet alleenlic dat hy heeft het ghene dat eenen waerachtighen ende oprechtigen Pastoor betaent/ maer hy vertoont oock de teekenien sijnz Apostelschaps. Want dewyle dat by den Galaten oock sommighe waren / die sijn autoriteyt wilden vercleynen / segghende: dat hy een was uyt den ghemeynen hoop der Wiffchoppen / van de vooz nemste Apostelen verordent: soo was het hem noodich/ dat hy bewees hem selven geensins mindere te zyne/ dan de andere Apostelen/ om alfoo de weerdicheyt sijnder ydelicheyt te bevestigen/ wetende dat sy sochten die te niete te maken. Daerom betuycht hy dat hy niet en is dooz menschen oozdeel/ gelijc een gemeyn Wiffchop verzozen / maer dooz den mont ende openbaer ghetuyghnisse des Heeren selve.

Geb. 5. 4.

Hier stucken in desen hand. del.

Tweederden beroepinghe/ uytwendighe ende inwendighe: Ende hoe datse beyde sijn aen te meercken.

1. Corin. 12. 7.

1. Hoedanighe Dienaers der kercken dat men verkiezen sal. 1 Tim. 1. 6. 1. Tim. 3. 2. 2. Tim. 2. 24.

Luc. 21. 15. ende 24. 40. Marc. 16. 15. Acto. 1. 8.

1. Tim. 5. 22. 2. Hoe dat men verkiezen sal.

Acto. 14. 23.

Acto. 1. 24.

3. Van wie sy verzozen sullen worden.

Waerom de Apostelen van Christo alleen verzozen zyn.

Acto. 1. 23.

Van des heyligz Apostels Pauli beroepinghe ende verkiezinghe. Gal. 1. 12.

De ordinare
Heerders
worden van
andere Heer-
ders gheleest.

14 Dat het in de rechte roepinghe der Bis-
schoppen gantschelic behoorlick is / dat de Bis-
schoppen door menschen vercozen worden / dat
en sal niemant versaken die verstant heeft : de-
wyle van dese sake soo vele ghetuyghenissen der
Schryftueren zyn. Het en is ooc hierentegen niet
dat Paulus seyt / dat hy niet van mensche / noch
door menschen en is gheroepen gheweest. Want
hy en spreekit daer niet van de oordenliche ver-
kiefsinghe der Dienaren / maer schryft hem sel-
ven toe het ghene dat sonderlinghe den Aposte-
len toe quam. Hoewel de Heere heeft oock Pau-
lum alsoo upt en sonderliche privilegie door
hem selven geroepen / dat hy nochtans daeren-
tusschen de oorden der roepinghe der Gemeente
ghebruyckte. Want Lucas verhaelt aldus :
' Doe de Apostelen vasteden ende baden / seyd de
heylighe Geest : Schept my Paulum ende
Barnabam upt / tot het werck daer toe iche
uptvercozen hebbe. Waer toe diens : dese upt-
scheidunginge ende oplegginge der handen / als de
heylighe Geest sijn verkiefsinghe betuycht hadde /
anders dan om dat de oorden der Gemeente in
de verkiefsinghe der Dienaren door menschen /
sonde onderhouden worden? Soo en heeft dan
God sulcke oorden niet connen met eenige claer-
der ghetuyghenisse bewyzen / dan als hy te vo-
oren gheseyt hebbeden / dat hy Paulum tot eenen
Apostel der Heydenen verozdent heeft / noch-
tans wil dat hy van der Gemeente daer toe
ghestelt worde. Dit selve machmen oock in de
verkiefsinghe Mattheie sien. Want dewyle het
Apostolisch ampt soo groot was / dat sy niet en
doysten na haer oordeel pement daer toe verkie-
sen / soo stelden sy twee mannen / op dat het lot
op den eenen valle; op dat de verkiefsinghe alsoo
een openbaer geruyghenisse upt de Deniel hebbe /
ende nochtans de oordeninghe der Gemeente
niet gantschelic verlaten en worde.

Galat. 1. 1.

Maerom dat
menichmael
vonnige upt
het gheval der
Apostelen /
oock van un-
schen zyn
vercozen ghe-
weest.
† Acto; 13. 2.

Acto; 9. 15.
ende 17. 2.
ende 22. 21.

Acto; 1. 23.

Dese verkie-
fsinghe en staet
niet by eenen
alleen: maer
hier moeten
over slaen an-
dere Heerders /
en moet oock
daer by een-
men die he-
williginge en
goetkenninge
des volckes
dwelck niet
versehen den
bewijsende
ende ghetuy-
ghenissen waer
wordt ghe-
maect.
† Tit. 1. 5.
† 1. 2. 2.

Acto; 14. 23.

15 De vraghe is nu / of de Dienaer moet van
de gantsche Gemeente / ofte alleenlick van de
Mede-dienaren ende Ouderlingen / ofte alleen-
lick door een menschen autozitept / verozdent
worden. Die willen dat die recht sal by eenen
eenghen mensche wesen / die vryngen voozt het
ghene dat Paulus seyt tot Titum: ' Daerom
hebbe ick u in Creta gelaten / om dat ghy soude
in alle steden Ouderlingen stellen. Item / tot
Timothear: ' En lege niemande haefelick de
handen op. Daer sy dwalen ist dat sy meynen
dat Timotheus te Ephesien / oft Titus in Cre-
ta / hebben een Conincliche heerschappie ghe-
bruyckte / om alle durch na haer goetduncken te
verozdenen. Want sy zyn de Oberste gheweest /
alleenlic om met goden ende Godsaligen raet /
den volcke noot te oordenen niet an.
Ende op dat ick niet en schyne pet hier toe te
dichten / soo sal ick het met een gelijck erenwel
verclaren. Want Lucas verhaelt dat Paulus
ende Barnabas hebben Ouderlinge verozdent
in de Gemeente: maer hy gheeft oock mede de
wijse te kennen / als hy seyt / dat syse door ker-
stemmen ofte verkiefsinghe des volckes verozdent
hebben. Soo dan sy twee verozdedense / maer de
gantsche meniche verclaerde met opgheheven
handen (ghelijck der Grieken ghebruyck was
in de verkiefsinghen) welken sy wilden hebben.
Alsoo spreken oock de Latijnsche Historischy-
vers dickmael / segghende: ' Dat de Kerscheere
heeft de Officiers ghemaecht / ende dat segghen
sy om gheen ander oorzake / dan om dat hy de
ker-stemmen heeft ontfangen / ende het volck
in de verkiefsinghe beweecht ende gheregeert.

Het en is voorwaer niet gheloovelick / dat Pau-
lus heeft Timothoo ende Tito meer toeghela-
ten / dan hy selve heeft aenghenomen. Ende wy
sien dat hy selve pleecht Bischoppen te veroz-
denen upt de verkiefsinghe des volckes. Soo moet
men dan de voorsehven plaetsen alsoo verstaen /
dat sy het gemeyn recht ende wytheit der Ghe-
meente niet en vermindereen. Soo seyt dan
Cyprianus wel / als hy betuyche dat het upt
Godlike autozitept comt. dat de Dienaer in te-
ghenwoordicheit des volckes / wordt voozt harer
aller ooghen vercozen / ende door haer gemeyn
oordeel ende ghetuyghenisse / vercozen ende be-
quaem gheleest ende bevesticht. Want wy sien
dat sulck is door het bevel des Heeren in de Le-
vitische Priesters onderhouden / dat men se voozt
het volck brachte eer sy gheheyltich worden.
Op gheen ander wyse en wordt Matthias tot
het gheselschap der Apostelen ghestelt: Oock en
worden die selve Diaconen niet anders veroz-
dent / dan in teghenwoordicheit ende door het
goetduncken des volckes. Dese exempelien seyt
Cyprianus / bewyzen dat de insertinge ende ver-
oordeninghe des Dienaers niet en behoort te ge-
schien / anders dan in de tegenwoordicheit des
volckes: op dat de verozdeninghe oprecht ende be-
hoorlick sy / door eens yeghelick ghetuyghenisse
ondersocht zynde. So sien wy dan / dat dese roe-
pinge des Dienaers is behoorlick ende upt den
woorde Gods / daer de ghene die bequaem ghe-
acht zyn / worden upt het eendrachtich mede ge-
voelen ende goetduncken des volckes / verozdent.
Voozt / dat de andere Pastoozen moeten de ver-
kiefsinghe regeeren en matigen / op dat door licht-
veerdicheit / ofte door boofse listen / ofte door op-
roer / niet en worde van de meniche gesondicht.

Lib. 1. Ep. 13.

Levit. 8. 6.
Num. 20. 27.

Acto; 1. 25.
end. 6. 2.

16 Nu moeten wy spreken van de ceremonie
ende wyse in de verozdeninghe des Dienaers /
dwelck het vicede stuck is / dat wy in de roepin-
ghe der Dienaren gestelt hebben. Het is open-
baer dat de Apostelen als sy pement toe den
dienst verozdenen / geen ander ceremonie ghe-
bruyckten en hebben / dan de oplegginge der han-
den. Ende ick meyne dat dese wyse is gecomen
upt de geuisonde ende ghebruyckte der Heeren /
de welcke door de oplegginge der handen Gode
voorstelden / dat sy wilden gheseghent ende ghe-
heyltich hebben. Als heeft Jacob sijne handen
op Ephraim ende Manasse ghelept / als sint
wilde segenen. Dit selve heeft onse Heer deden.
volcht als hy voozt de kinders ghelept ick meyne)
In dese selve beduydinge gebot der Wet de han-
den op Israhel door de oplegginge der handen
Kerkecht / dat sy dien Gode voorstelden en offer-
den / welken sy in den dienst stelden. Hoewel sy
hebben dese oplegginge gebruyckte over de gene
dien sy sicutliche gaven des Geestes gaven. Hoe
heerzo / dit is een gemeyn ende openbaer wyse ge-
weest / so wantter sy pement tot den dienst der
Gemeente wilden roepen. Aldus hebben sy de
Pastoozen / ende Leeraers / ende Diaconen ver-
ozdent. Ende hoewel daer geen seker gebot en is
van de oplegginge der hande / nochtans dewyle
wy sien dat sy is altyts van de Apostelen ghe-
bruyckte gheweest / soo moet haer neerstighe on-
derhoudinghe ons als een ghebodt zyn. Ende
het is voorwaer voorderlick / dat de weer-
dicheit des diensts worde niet sulcke een
rechten den volcke aengheprezen / ende dat
oock de ghene die verozdent wordt / nu niet
sijn selfs en is / maer tot den dienst Gods
ende der Gemeente begheven. Boven desen
en sal

4. Met wat
cerimonie en
wendinghe
manere oer-
men de ker-
ken-Die-
naers sal
verozdenen.

Gen. 10.
Mat. 19. 15.
Mat. 10. 16.

Acto; 19. 6.

Dan de op-
legginge der
handen en is
gheen seker
gebodt: Alleen
het gebruyck
ende de ghe-
woonte heeft
ons de selve
aengheprezen.

en sai het gheen pdel tecken wesen / soo het tot synen rechten dooz sy onck wedergebrachte woerde. Want ist dat de Gheest Gods gheen dinck en heeft te verghes in de Ghenepte inghestelt / soo sullen wy wel ghevoelen / dat dese ceremonie van hem veroydet / niet en sal omnut wesen / soo verre sy niet en woort tot eenich superstitieux gebryue verandert. Ten laetsten moeten weten / dat de gantsche menichte niet en heeft de handen op hare Dienaren gelept / maer de Pastooren alleen. Hoewel het is onselier / of altnits vele de handen opghelept hebben / oft niet. Het is openbaer dat het alsoo gheschiedt is / in de verkielinghe der boozscheyden Diaconen / ende in de veroydeninghe Pauli ende Barnabe / ende sommighe andere gheschiedt is. Maer Paulus selve verhaelt erghens / dat hy maer / ende niet andere vele / Timotheo de hant opghelept heeft. Ick vermane u (sept hy) verweckt de gawe Gods die in u is / dooz de oplegginghe mynder handen. Want dat in den anderen Sendtbrief gheseyt woort / van de oplegginghe der handen des Priesterschaps / dat en verstaet ick alsoo niet / ghelyck of Paulus sprake van het geselschap der Priesteren: maer ick verstaet daer dooz de ordeninghe selve / ghelyck of hy septe: Maect dat de ghenade die ghy dooz de oplegginghe der handen ontfanghen hebt / doe ick u eenen Ouderlinck ofte Priester maect / te / niet pden en zy.

Het iij. Capittel.

Van den stant der ouder Ghemeynte, ende van de wijse der regeeringhe die voor het Pausdom ghebruyckt wert.

Dos verre hebben wy gheschandelt van de Dozden der regeeringhe der Ghemeynte / ghelyc sy ons uyt den supbere woerde Gods overghegeven is / ende van de diensten ghelyck sy van Christo veroydent zyn. Nu op dat dese dinghen ons claerlicher ende ghemeynsaemlicher gheopenbaert / ende oock beter in onse herten ghedruyckt woerden / soo sal het nut wesen in dese dinghen de forme der ouder Ghemeynte te kennen / de welcke ons een beelt der Godlicher insettinghe sal voor ooghen stellen. Want hoewel de Bisschoppen te dien tyde vele regulen ghemacht hebben / in de welcke sy seneu meer uyt ghroeken / dan in de heylighe Schryftuere uyt haer regernag: soo hebben sy nochtans alle des woorts Gods sijn tot den eenighen reghel can sien dat sy bynae niet ge / dat men lichtelick vzeemde van Gods woort ghem hebben / dat of schoon in haer insettinghe wat gebre / Ende re / nochtans dewyle sy niet oprechte neersticheyt ghearbert hebben de insettinghe Gods te onderhoude / ende niet verre daer van gedwaelt en zyn / soo sal het seer voozderlick wesen / hierint cozte te verhalen / hocdanich haer gebryue gheweest zy. Ghelyck wy gheseyt hebben / dat de Schryftuere ons dyerlep Dienaren aenprijft / alsoo alle de Dienaren die de oude Ghemeynte hadde / die heeft sy in dyse ordenen onderscheyden. Want uyt de ordenen der Ouderlingen woerden eensdeels Pastooren ende Leeraers vercozen / die andere dienden tot de regeeringhe / straffe ende vermaninghen. De Diaconen hadden de sozgher armen / ende de uytdeelinghe der aeluoessen. De Lesers ende Acolyten / en waren gheene namen eenichs ampts: maer de ghene die sy Clericos noemden / de selve onderwesen sy vander jonckheyt aen / tot sekere oeffeninghen ont der Ghemeynte te dienen / om dat

sy souden te bet verstaen waer toe sy veroydent waren / ende te haren tyde te bereydet tot het ampt comen / gelick ick terstont sal byeder bewysen. Daerom / als Hieronimus / de Ghemeynte in vyf ordenen gedeelt heeft / soo telt hy ten eersten Bisschoppen / ten ander Ouderlingen / ten derde Diaconen / daer na de gheloozighe int gemeyn / ende ten laetsten de ghene die de beginselen haers gheloofts wesen: ten anderen / Clercken ende Monicken en gheeft hy geen epgheyn plaetse.

2 Den gemeyn dien het leer ampt bebolé was / die noemden sy Priesters / dat is Ouderlingen. En dese hebben uyt haren ghetale in alle steden eené uytvercozt / welcke sy sonderlinge noemde Bisschop: om dat uyt de gelickheyt geen twist en soude comen / ghelick het pleecht te geschien. Nochtans en was de Bisschop niet also in meerder eere ende weerdicheyt / dat hy soude heerschappe hebbe over syne medegeselle: maer gelick in den Raet een de President / ofte Burghe meester is / om de sake dooz te stellen / sententien en raet te vraghen / in raet te geven / vermanen en andere dingé voozte gaé / en dooz sijn autozitept de gantsche handelinge te regeren / en dat dooz gemeynen raet veroydent is / te volbrange: sulck officie hadde de Bisschop in de vergaderinghe der Ouderlingen. En de oude Leeraers selve belijden dat dit is dooz menschelicken raet nae den woot des tijts in ghebracht. Aldus schryft Hieronimus in den Sendtbrief tot Titum: Een Bisschop ende een Ouderlinck was een dinck. Ende eer dooz het ingheven des dyrvels twist in de heilige quam / en onder het volck gesept wert / Ick ben Pauli / Ick ben Cephe / waeren de Ghemeynte met gemeyn eendrachticheyt der Ouderlinge geregeert. Daer na om de woortien aller tweedachticheyt uyt te ropen / is de gantsche sozge eenen Ouderlinge ober gegeven. Daerom gelijc de Ouderlingen wete dat sy uyt de gewoonte der Ghemeynte zyn die onderwozen / die ober hen gestelt is: also moeten de Bisschoppen ooc weten / dat sy meer dooz gewoonte / dan dooz de waerheyt der ordeninge des Heren / zyn boven de Ouderlinge / en dat sy behooren de Ghemeynte met gemeyne raet te regeren. Op een ander plaetse leert hy nochtans / dat het een seer oude insettinghe is: want hy septe dat de Ouderlingen in Alexandria / van Marco den Quangelist aen tot Heraclam ende Dionysium toe / hebben eenen uytvercozen / en in een hooger plaetse gestelt / den welcke sy Bisschop noemde. So hadde dan een welckie stad een geselschap ofte collegie van Ouderlingen / die Pastooren en Leeraers waren. Want sy waren alle beboert / het welcke Paulus den Bisschoppen beboert: en om dat sy souden zaet na hen achter laten / so aenlypden sy om jongelinge te leeren / die hen selven tot de heylige leeringe begeven hadde. Et pegelike stad hadde haer onitggede landouwe / de welcke uyt die stad Dienaren haelde / en als een lichaem der Ghemeynte gerekent was. Et pegelike collegie ofte gheselschap was om bydes wille (ghelyck dooz septe is) eenen Bisschop onderwozen: de welcke alsoo in eer weerdicheyt de andere te boven ginck / dat hy der vergaderinghe sijner broederen onderwozen was. Als het ommeligghende lant soo groot was / dat de Bisschop niet en conde slomme sijn ampt volbrange / soo woerden in sekere plaetsen in het lant Ouderlingen veroydent / die in de minste saken des Bisschops ampt bedienden. Dese waren ghenaeint Lant-Bisschoppen / om dat sy in

Van wien de handen opghelept werden.

Acto. 6. 6. ende 13. 3.

2. Tim. 1. 6.

1. Tim. 4. 14.

Die de oude kercke is geregeert gewest.

Dese regernag: in al is met den regel en woort Gods gestelt geweest.

De oude kercke heeft de Dienaren in drielep orden onderscheyden: waer van twee verclaert woerden: De tweede welcke is het Ouderlingeschap / woort naghesaten: ende woort gehandelt van de kerckelicke straffe cap. 12

In Esa. cap. 9.

1. De Ouderlingen / ofte Herders / ober welcke (om de goede ordene onderhouden) de Bisschop gestelt was.

Het ampt des Bisschops.

Ouderlinck ende Bisschop sijn een.

1. Cor. 1. 12. ende 3. 4.

Epist. ad Evangelium. Dese orden is een oude insettinghe.

Tit. 1. 9.

sp in het lant des Bisschops persoon byoeghen.
 Maer soo veel het ampt aengaet daer van
 wy nu spreken/bepde Bisschoppen ende Ouder-
 lingen/moesten het woort Gods ende der Sa-
 cramenten bedienen. Want het heeft alleenlick
 te Alexandrien verordent gheweest/dat een Ouder-
 linc niet predicken en soude/om dat Arius
 daer de Ghenepute verstoort hadde/ gheleijck
 Socrates schijft in het negenste boeck d'historie
 Tripartite. Nochtans Hieronimus bekent ooc
 dat dit selve hem niet en mishaecht. Het soude
 vooraer een ongheschiedt monster geacht ge-
 weest hebben/hadde doe penant he elven voor-
 eenen Bisschop uytghegheven/ die niet met der
 daer bewesen en hadde he selven tot eenen waer-
 achtighen Bisschop te zyne. Soo was dan te
 dien tyde sulcke strenghe orden/dat alle de Die-
 naers ghedwonghen woerden haer ampt te vol-
 byngen dat de Heere van hen eyschte. Ende dit
 en is niet alleenlick in een eeuwte geschiet. Want
 ook sels ten tyde Gregorij/ doe de Ghenepute
 nu bynae vervallen was (sp was pimmers doe
 verre van de oude supberheyt a'gheweken) en
 was het niet verdraghelick/dat eenich Bisschop
 niet en soude prediken. Hy sepe erghens dat een
 Priester siet/ ist dat sijn stemme niet ghehoort
 en wort: want hy verwecket de toornicheyt des
 verboighen kichters tegen hem/ als hy sonder
 prediken sijn levē ept. Ende op een ander plaets
 se/als de Apof e beruycht dat hy vā harer aller
 bloet reyn is/ soo woerden wy door dese stemme
 overwonnen/ghedwonghen/ ende beschuldicht/
 die wy Priesters genaemt worden/ ende boden
 onse eyghen quaer dat wy hebben / oock ander
 menschen doot op ons laden: want wy dooden
 daer soo vele als wy dagelijc k rau ende swij-
 ghende sien na de doot gaen. Hy noemt hem sel-
 ven ende andere swijghende / om dat sp niet soo
 neerstrich en waren in het werc als het betaem-
 de. Dewijle hy die niet en paert/ die haer ampt
 half volbrachten: wat meynit ghy dat hy soude
 ghebraken hebben/ waert dat penant sijn ampt
 gearfche'ick verlaten hadde? Soo is dan dese
 orden langhe gheweest in de Ghenepute / dat
 het voornaemste werck des Bisschops was/het
 volck niet Gods woort voeden / ofte de Ghe-
 nepute niet ghesoude leere stichten heymelick
 ende openbaer.

Het ampt des Bisschops ende der Ouderlingen.

Epist. ad Evagium.

Wetick was in de oude kercke strengheick onderhouden.

Epist. 4.

Hom. in Luc. 12.

Van den Opperbisschoppen ende Pastoraelen/ welcker ghebyrck seer selven was.

Tot wat ende de sp ingestelt waren.

Hierarchia (dat is de opperste regeringe) is een onepgentlick naem/ en der Opperbisschoppe onepghelick daer toe ghebyrck hebben/ hy is pimmers der Schijftuere onghewoon.

woon. Want de heplighe Gheest heeft willen toefien/dat niemant en soude eenige heerschappie byoomen affinen van de regeeringe der Ghenepute handen. Maer ist dat wy desen naem archter latende/de sauc acuse/so sijn wy bevin- den dat de oude Bisschoppen niet en hebbe wil- len een ander sojme der Ghenepute dichten/dat de ghene die God door sijn woort geleert heeft.
 5. Oock en was doe het ghebyrck der Diaconē niet anders/dan het was by de Apostelen. Want sp ontfanghen de daghelickche offerhan- den ende jaerlickche incosten / om die tot het recht ghebyrck uyt te gheven/dat is/ om eens deels den Dienaren/ eensdeels den armen tot onderhoudinge uyt te deden: maer dit gheschiede nochtans nae het goetduncken des Bisschops/ den welken sp alle jare rekeninge deden. Want dat de Canones alomme verordenen / dat de Bisschop moet de besjicker aller goeden zyn/ dat en is niet also te verstaen/ gelijc of hy door hem selven de sojghe ghedraghen hadde / maer om dat het hem toequam te ordineren wie de Diaconen souden in gheneput onderhoudinghe ende voedinge der Ghenepute aennemen/ ende wien ende hoe veel men eenen pegelicken soude gheven van het gene daer oer oer bleef. Want hy moeste toefien / of de Diaconē sijn ampt ge- trouwelick bediende. Want in de Canones/dat is / reguien / die den Apostelen toegheleijcken worden/leest men aldus: Wy ghebraken dat de Bisschop sal de dinghen der Ghenepute in sijn macht hebben. Want ist dat de diebare ziele der menschen hem be'rouet zyn / soo behoort hy veel meer de besorginghe des gheits te hebben/ soo dat onder sijn auctoriteyt alle dunck den ar- men uytghedeelt worde door de Ouderlingen/ en ende Diaconen: op dat sy niet aile vrees ende sojge gedient worden. Ende in het Antiochijsche Contriium is verordent dat men de Bisschop- pen sal bedwingen die de dinghen der Ghenepute te handelen sonder het weten der Ouderlingen ende Diaconen. Maer het en is niet noodich langhe hier van te spreken/dewijle het uyt vele Epistelen Gregorij openbaer is/dat oock te sijn- nen inde doe anders de ordeninge der Ghenepute seer gheschient waren / nochtans dese onder- houdinghe ghebleven is/ te weten/dat de Diaconen waren dienars der armen onder de auto- riteyt des Bisschops. Ende het is der waerheyt ghelijc/dat de Ouderdiaconen waren mit eer- ste den Diaconen toe geboecht/om dat sp haer dienst by de armen souden ghebyrcken / maer dit onbescheit is niet der tijt wech ghenomen. Ende de Opperdiaconen heeft men doe begon- nen te stellen / als om des grooten goets wille een neerstrigher bedieninghe noodich was: hoe- wel Hieronimus verhaelt/dat sp oock te sijnen tijde geweest zyn. Sp hadden de opperste befoz- ginghe der renten/besittinghen/huyftraets/ende der dagelickcher offerhanden. Daerom schijft Gregorius tot den Salonicischen Opperdia- ton/dat hy sal schult hebben / ist dat het uyt de gorden der Ghenepute door onachtsaemheyt/ ofte door penants bedroch verlorē gaet. Dat men de Opperdiaconen verordende om het Euangelium te lesen/ende het volck tot bidden te vermanen: Item/ om den dynckeliker in het heplighe Nachmael te gheben / dat gheschiede om haer ampt te vertieren / om dat sp dat sou- den niet te meerder Godzcesentheyt bedienen/ dewijle sp niet sulcke teekenen vermaent wo- de/ dat sp niet eenich onheplich ontfangerchap en bedienden/maer enen geestelicken ende Go- de gheheplichen dienst.

Act. 6. 2. Diakonē/welcke te ewe de orden der Dienaren in de or- der he'roest der seker op- ghelickche ampt.

Sp hadden den Bisschop tot een toesender.

Cap. 35.

Tren de Opperdiaconen tot mebrhul- ders/ende de Opperdiaconen.

Epist. ad Me- poranum. Epist. 12. lib. 2.

Het lesen des Euangelij is een beereit ampt der Diaconen/ alleen om be- cene ingestelt.

De updeckinghe der kerckelike goedereen is booztigs dese gheweest.

6 Hier upt machinen oock oozdeelen / welck het ghebuyck der gerstelicker goeden/ende hoe danich de updeckinghe gheweest is. Men vint alomte/beyde in de oordeninghe der Concliten/ ende by de oude schryvers / dat al wat de Ghemeynte besit in laut ofte ghelt / by der armen partrimonie goet. Daerom worden de Bisschoppen ende Diaconen dicsmael vermaent / dat sy moeten ghebatrichich zyn / dat sy niet haer eygen goet en handelen / maer dat tot den nootduyft der armen veroydent was: ende dat sy sulken des bloets schuldich zyn / ist dat sy sulck goet onghetrouwelick onder hen houden ofte verquisten. Daerom worden sy vermaent sulck goet niet grootte byese ende cercheninghe als in het aenschyn Gods / sonder aensien der persoonen upt te deelen / den ghenen dien het toe comt. Hier upt comen de ware betuyginghen by Chrysostomum / Ambrosium / Augustinum / ende andere dierghelike Bisschoppen / daer mede sy doozt het volck haer gheheylheyt ende oprechticheyt betuyghen. Doozt dewyle het recht is ende oock doozt de Wet des Heeren gheboden / dat de ghene die der Ghemeynte dienen / niet den ghemeynen goede der Ghemeynte ghevoedt wozyden / ende oock sonninghe Dienaren te dien tijde haer eyghenen goet Gode geheyltich hebende / niet haren wille waren arm geworden: soo gheschiede de updeckinghe alsoo / dat den Dienaren gheen onderhoudinghe en gebzack / ende dat de armen niet vergheten en wozyden. Nochtans wert daer toe gesien dat de Dienars de andere moeten een eyenpel der soberheyt geven die niet soo veel en hadden dat sy't mochten tot overdaet ofte leckernie misbzuycken: maer alleenlic dat sy daer mede mochten haer armoede onderhouden. Want Hieronymus seyt: Jst dat de Clercken die doozt harer ouderē goet connen onderhouden wozyden / ontfanghen het gene dat den armen toe comt / soo doen sy kerckrooff / ende doozt sulck misbzuyck / eten ende dyncken sy hen selven het oozdeel.

1. Dat daer van de armen getrouwelick onderhouden soude werden.

2. Dat den kercke-dienaren hare bezwaerlike onderhoudinghe niet en soude ontzeken.

Referent cap. Cencos 1, & 2

Dese bedieninghe is by ende willich gheweest.

Daerna werden de renten der kercken in vree beten ghedeelt.

I. Titul. 3. 2. Cap. Paulinum 15. qu. 11. 3. Referent ca. Mos 11. 12. qu. 11. 12

om daer mede gastby te zyne / ende byeenbelinghen te ontfangen: het ander boozt de Clercken: het derde boozt de armen: het vierde tot reparatie des Tempels. Soo en mochte dan de Bisschop niet nemen tot syn gebzuyck / anders dan dat tot synen matighen ende soberen cost ende cleedinghe noodich was. Als eenich Bisschop begonste onnaticich te wozyden / ende overdaet ofte pomperic te bedryve / die wert terfont van sijne medeghesellen vermaent: ende soo hy niet ghehoorzaem en was / soo wert hy afgheset.

8 Doozt het ghene dat sy tot vercieringhe der Tempelen gebzuyeten / dat was ten cersten seer weynich: daer nae doe de Ghemeynte wat rijcker ghewozyden was / soo hielen sy nochtans mate in dese sake: ende nochtans alle het silver dat daer toe ghebuyckert wert / dat bleef altyt gheheel den armen / als daer eenige groote noot quamen. * Also heeft Cyillus de vaten ende cleederen des Tempels vercocht / ende de arme daer mede ghevoedt / doe te Jerusalem sulcke dierte was / dat men niet en conde anders der armoede te hulpe comen. * Desghelyc oock / doe een groote menichte der Jherusen vercof van honger / so heeft Acatius de Bisschop te Amida / de Clercken vergadert / ende een schoon oratie ghedaen hebende / segghende: Onse God en heeft noch schotel / noch dynckbecken van noode / want hy en eet noch en dynckt niet / soo heeft hy de vaten laten sincken tot ghelt / om de ellendighe daer mede te verlossen / en spysen. Hieronymus oock de onnaticighe vercieringhe der Tempelen straffende / pyyst Cruperim den Bisschop te Tholosa (de welke te hynen tijde lefde) om dat hy het lichaem des Heeren dooche in eenen kof van wiffen gemaect / en het bloet in ee glas / ende en liet gheenen armen hongher lijden. Dat ick weynich te voren van Acatius gheseyt hebbe / dat verhaelt Ambrosius van hem selven. Want doe de Arrianen hem beschuldichden / dat hy de heylighe vaten ghebocken hadde tot verlossinghe der ghevangenen / soo heeft hy hem seer lustichlick ontschuldicht / segghende: De ghene die de Apostelen heeft sonder gont uptghesonden / die heeft oock de Ghemeynten sonder gont verfaemt. De Ghemeynte heeft gont / niet om te bewaren / maer om upt te geven / ende in den noot te hulpe te comen. Wat noot ist te bewaren het ghene dat gheen hulpe en doet? Weten wy niet hoe veel gouts ende silvers de Assyriers hebben van den Tempel des Heeren genomen? Jst niet beter dat het de Dienaer doet tot ghesincken / tot onderhoudinghe der armen / als haer anders gheen hulpe en is / dan dat het een kerckroover werch dooghe? Sal de Heere niet seggen: Waerom hebt ghy soo veel armen laten sterben van hongher / ende ghy hadt gont waer doozt ghysse hadt comen worden? Waerom hebt ghy so veel ghevangenen laten van de byanden werch leyden / ende en hebtse niet verlost? Waerom zyn daer soo vele van de byanden gedoot: Het is beter dat men de levendighe vaten beware / dan de metalen. Hier op en suit ghy niet comen antwoorden: want wat seudt ghy seggē? Jck hebbe gevreesd dat de Tempel Gods soude sijn vercieringhe ghebreck hebben. Hy soude antwoorden: De Sacramenten en soecken gheen gont: ende dat doozt gont niet ghecocht en wozt / dat en wozt doozt gont niet aenghenacim. De vercieringhe der Sacramenten is de verlossinghe der ghevangenen. Somnia / wy sien dat het seer waerachtich was / dat de selve Auther op een ander plaetse seyt / te weten: Dat al het ghene dat de Ghemeynte doe besadt / diende om

Ende hoewel het derde deel deser renten beset werde tot vercieringhe der heylighe dinghen: nochtans so is het / sodick wils als de noot eschiet / den armen wegherepicht gheweest. * Treffelike spraken / gesuyghemissen ende exempelen int Epistolo / Acatio / Hieronymo / Cruperio en Ambrosio tot dien ende de verhaelt. * Tripart. Hist. lib. 1. § Lib. 11. cap. 16. Ad Meptia-num.

Lib. 1. de Offic. cap. 2.

armie

Lib. 3. Epist. 31. & 33.

Soo veel de Clercken aen gaen waer onder oock waeren de Dienwachters en Acolythen dat is Volgers dat en sijn maer namen van oeffeninghen en vooz bereydinghen van jongelinge gewest.

1. Pet. 5. 3.

Wat andere deel des Capittels handelt van de beroeping der Dienaren. 1 Cap. 3. Se 1. 1. 2.

arme ghebyeckelicken te onderhouden. Item/ dat het al den armen toe quam dat de Bisschop hadde.

9 Dese diensten die wy verhaelt hebben/ sijn in de oude Ghemeente gheweest. Want de andere die van de oude schryvers ghemeldet worden/ sijn meer oeffeninghen ende vooz bereydinghen/ dan seldere diensten. Want de heplige mannen willende nae hen der Gemeente zaet aelster laten/ soo hebben sy jonghelinghen die dooz der anderen wille ende autoziteyt hen selven tot den geestelicken kirch begave/ in haer trouwe ende bewaringhe / ende regeeringhe aenghenomen: ende dese hebben sy van jonckheyt aen dooz sulche oeffeninghen onderwesen / om dat sy niet en souden ongheschiedt ende onwetende wesen/ als sy tot den dienst verozdent worden. Ende alle de gene die dooz sulche begunselen gheoeffent worden / waren met eenen ghemeenen naem ghe-naemt Clerici. Ick wilde wel dat hen een bequamer naem hadde ghegheven geweest: want dese naem is uyt onverstant / ofte punners uyt een verkeerde ghesintheyt ghecomen: dewyle de gantsche Gemeente is van Pietro ghenamemt Clergie, dat is/ de erde des Heeren. Dochtraus was de insettinghe heplich ende vorderlich / te wesen / dat de ghene die hen selven ende haren arbeyt wilden der Gemeente heplighen/ souden also onder de bewaringe des Bisschops ovghevoedt worden/ om dat niemant en soude de Gemeente dienen/ anders dan die te voren wel onderwesen ware/ ende van sijn eerste jonckheyt aen de heplighe leere ingedoncken hadde/ ende dooz strenghe regeeringhe sijn selfs een heplich ende ghesetadich leven aengenenomen hadde/ ende van wereltliche sozge hiezemde/ ende de geesteliche sozge ende oeffeninghe gewoon is. Ende ghelijck de jonge kirchlieden dooz heymeliche woystelingen onderwesen worden tot den waerachtigen strijt: alsoo waren daer oock seldere begunselen/ in de welke de Clerck geoeffent worden eer sy tot den dienst ghesiedt worden. Soo wort hen dan ten eersten ghegheben de sozge/ om den tempel open ende toe te doen. Ende dese noemden sy Deurwaerders. Daer nae worden ghenomemt Acolythen de ghene die den Bisschop in sijn huys dienden/ ende hem altyes volghden/ ten eersten/ tot eere/ ten anderen/ om dat uyt sijn alleen gaen/ met en soude eenich quaet vermoeden comen: boven desen/ om dat sy souden alsoo lanc so meer den volcke bekent worden/ ende eenighe autoziteyt gheerenghen: Item/ om dat sy souden leeren eens pegelich aenschijn verdragen/ ende vooz eenen peghelicken spraken/ ende met beschaemt en worden/ als sy Dienaers gemaectt zijnde / voort quamen om het volck te leeren/ soo lietmen se lefen uyt den predickstoel. Op dese wyse worden sy by graden verheben/ om dat sy haer meersticheyt souden in een pegeliche oeffeninghe bewyfen tot dat sy Onderdiaconen gemaectt worden. Dit wil ick alleenlick segghen/ te weten/ dat dese dinghen meer waren begunselen der jongher Dienaren/ dan diensten die onder de waerachtige ampten der Gemeente gheteelt worden.

10 In het ghene dat wy gheseyt hebben / het eerste ende tweede in de roepinghe der Dienaren te sijn/ te weten/ hoedainghe men tot Dienaren moet verkiezen, ende wat grooter Godvreesentheyt men daer toe moet ghebruycken: hier in heeft de oude Gemeente na ghevolcht de leere Pauli/ ende de exempel der Apostelen. Want sy plaechten tot de verkiezinghe der Pastoore met groote vrees ende sozghuldighe aenroepinghe

des Godlichen naems/ te vergaderen. Boven desen hadden sy een wyse van ondersoekinghe/ dooz de welke sy het leven ende de leere der ghe-ner die sy souden verkiezen/ ondersochten na den reghel Pauli. Maer sy sondelichen hier alleenlick een weynich dooz onmatighe strengicheyt/ om dat sy meer wilden hebben in den Bisschop dan Paulus eyschte: ende vooz nemelick als sy metter tyt den Bisschop het houwelick verboden. Maer in andere dringen quam haer onderhoudinge over een met de beschryvinge * Pauli. Voozt in het ghene dat wy in de derde plaetse ghesiet hebben/ te weten/ wie de Dienaren behooren in te stelle/ en hebbe sy met altyes eenley oorden ghehouden. Int eerste en wert selfs niemant tot het ghetal der Clercken aenghenomen / sonder het goetduncken des gantschen volck: soo dat Cyprianus hem selven neerstelick ontfelhdicht, dat sy eenen Anthonin hadde tot eenen leser verozdent sonder de Gemeente te draghen: om dat sy dat hadde byten de ge-woonte hoewel niet sonder oorsake/ ghedaen. By spzeerck aldus: Liebe broeders / in de verozdeninghe der Clercken plegen wy u eerst te draghen/ ende eens peghelich zeden ende verdiensten met gemeenen raet te overlegge. Maer dewyle in die egypten oeffeningen geen groot peryckel en was/ dewyle sy tot lange beproevinge/ ende niet tot grooten dienst aengenoemt werde/ so heeft men oghelouden het goetduncken des volck te draghen. Daer na heeft het volck gemeenlick oock in de verozdeninghe der Dienaren/ uytgenomen alleenlick de verozdeninghe der Bisschoppen / het oordeel ende de verkiezinghe den Bisschoppen ende Priesteren overghegheben/ om dat sy soude sien wie daer toe bequaem ende weerdich waren: uytghenomen als men eenen Onderlinck verozdende in een Parochie/ want doe moeste de menichte der plaetse by name daer in bewillighen. Ende het en is gheen wonder dat het volck in desen deele niet en is seer sozghuldich geweest/ om sijn recht te behoude: want men maecte doe selfs gheene Onderdiaconen die niet in het Clerckichap en hadde langhe beproeft geweest/ onder de strengicheyt des levens die sy doe ghebruycken. Ende also sy in het Onderdiaconichap beproeft waren/ soo worden sy tot Diaconen verozdent: daer na quamen sy tot de eere der Onderlinghen/ als sy hen selven ghetrouwelick ghedraghen hadden. Alsoo en wert niemant tot den dienst verhebt/ die niet te voren vele jaren lanc waerachtelich beproeft waren onder des volck ooghen. Daer waren oock vele Canones ofte regulen om hare gebreke te straffen: soo dat de Gemeente niet gene boose Onderlingen ofte Diaconen beswaert en wert/ soo verre sy de remedien ende middelen niet en verliet. Hoewel in de verkiezinghe der Priesteren was oock de bewillinge der burgeren versocht: het welke oock betuycht wort dooz den eersten Canon/ distinct. 67. de welke Anacleto wort toegheschreven. Euidelick alle de ordinerungen gheschieden ten ghesetten tijde des jaers/ om dat niemant en soude bederckelich sonder des volck wille hem selven in den dienst stellen/ ofte te lichtelic sonder getuyge daer toe verheben worden.

11 In de verkiezinghe der Bisschoppen heeft het volck langhe sijn vryheyt behoude/ soo dat niemant verroz en wert die niet allen den volcke aenghenamen was. Daerom ist in het Antiochensche Concilium verordet/ dat niemant en soude teghen des volck wille verozdent worden. Het welke oock Leo de eerste/ neerstelick bevesticht. Hier uyt comen dese sententien: Men sal

1. Tim. 3. 2. hier is niet te rgt wat ghesondicht dooz onmatighe strengicheyt t. 2. aen sien van dat se thowelick verboden. * 1. Tim. 3. 2.

Lib. 2. Epist. 5.

In het derde hoofstuck van de ordonerninghe der Dienaren/ aengande de bewillighe des volck/ so en is de seldic in d'oude kercke niet altyt op eendeclepe wyse onderhouden geweest/ ende waerom dat het volck niet en is seer sozghuldich geweest om sijn recht te behoude.

Op wat tijt de ordinerunge geschieden.

Maer in de ordinerunge der Bisschoppen heeft het volck langhe sijn vryheyt behoude. * Epist. 90. cap. 2.

dien

dien verkieſen/ welke de Clergie ende het volc ofte het meeste ghetal daer van begeeren. Item/ Die moet van allen vercozen worden dese sal regeert. Want so wie onbekent ende onbepoest verordent wort / die moet dooz ghewelt nighesfelt worden. Item/ Men sal dien verkieſen/die van de Clercken uptvercozt/ ende van den volcke begheert is/ ende hy sal dooz de Bisschoppen des lants/en niet de autoziteyt des Bisschops der hoofstade gheheylcht/ ende ingestelt wozen den. De heylighe Vaders hebben soo neerstichlick toegheſien/ dat dese vyphet des volcs niet en soude ernestins vermindert worden/dat het algemejn Concilium dat te Constantinopolen versamelt was/doen het Nectarium verozdenede/ niet en heeft willen dat doen/ sonder de bewillinge ende goetduncken der gantscher Clergie ende des gantschen volcs: ghelyck het openbaer is upt den Sendebrief tot het Concilium te Roome gesonden. Daerom als een Bisschop eenen verozdende die nae hem soude den dienst aennemen/dat en bleef niet anders vast/dan alst het gantsche volck wiste. Van welke sake wy niet alleenlick een exempel/ maer ooc een forme ende wyse hebben by Augustinum in de naminge Crady. Ende als Theodozitus verhaelt dat Athanasius heeft Petrum ghenacmt tot eenen nacomer/ soo stelt hy terstont daer by/ dat het is dooz de orden der Ouderlinghen bevesticht/ ende dooz de Oberste ende het gantsche volck goet gheacht.

Epist. 110.
Habetur apud
Theodoricum
lib. 4. cap. 20.

Paderhant
ijer in vooz
sien met een
ge afpalinge/
datmen de
sake in het
goetduncken
van het onbe
dachte brenk
niet en soude
laten staen.

12. Ick bekenne dat het seer wel verozdent is in het Laodiceuse Concilium / datmen de verkieſinghe niet en sal den volcke toe laten. Want het en seer qualick gheschieden/dat soo vele hoofden jouben een sake eendzachtlick ten eynde venghen. Ende dat spreekwoort is bynae altyts waerachtich/ dat het ghemeyn volck tot contrarie ghesinscheden gheveelt wort. Maer teghen dit perijckel was seer goede remedie gestelt. Want ten eersten verozen de Clercken alleen/ ende den ghenen welcken sy vercozen hadden/ stelden sy voor de Overheyt ende Regeerders. Ende als dese daer op raec gehouden hadden/ so bevestichden sy de verkieſinghe als sy hen behoortlick dochte: ende als sy hen niet behoortlick en dochte/ soo vercozen sy eenen anderen die hen bequamer scheen. Daer na wert de sake voor de menichte ghebracht/ de welke/ hoewel sy een sake voor-oordeel niet gebonten was/ soo en conden sy nochtans niet soo veel oproers maken. Ofte als men van de menichte begonde/ soo gheschiede dat alleenlick om te weten wien sy voornemlick begeerden: ende also de begeerte des ghemeynen mans gheschoort was/ soo vercozen eerst daer na de Clercken. Also en conden de Clercken niet verozdenen welcken sy wilden: ende het en was hen nochtans niet noodich den dwarsen begheerten des volcs gheschoortsaem te zyne. Dese orden stelt Leo erghens als hy seyt. Men moet de begheerte der burgeren/ ende ghetuyghenisse der volcken / ende het goetduncken der eerwerdigen regeerderen/ ende de verkieſinghe der Clercken verachten. Item/ Men moet hebben de ghetuyghenisse der regeerderen/ ende onderschuyvinghe der Clercken/ ende de bewillinge des Raets ende des volcs: anders (seyt hy) en can het geenins geschieden. En de verozdeninge des Laodiceusen Conciliums/ en wil anders niet/dan dat de Clercken en regeerders hen selve niet en late vā de onvoorsichtige menichte verleyde: maer dat sy liever dooz haer voorsichticheyt ende gestadicheyt de dwase begeerte des volcs verhinderen/ soo wanneer het noodich is.

Epist. 87.

13. Dese wyse der verkieſinghe hadde noch ten tijde Gregorij haren loop/ ende het is der waerheyt gheylck/ dat sy langhe daer na gheduerd heeft. Daer worden vele Sendebrieven by hem ghelesen/ de welke een seer clare ghetuyghenisse deser sake gheven: want soo wanneer ergens een Bisschop te verozdent is/ so plecht hy te schyven tot de Clergie / tot de regeerders / ende tot het volck/ somtijts oock tot den Heere/ na dat de regeringhe der stadt was. Ist dat hy om den ongheschieden stant der Ghemeynte eenighen Bisschoppe die daer naest woont/ beveelt de opsticht in de verkieſinghe te hebben / soo wil hy nochtans altyts dat de verozdeninge openbaer/ ende dooz haerder aller onderschuyvinghe bevesticht sy. Ja oock doe de Milanen een genaemt Constantus/ was Bisschop gemackit/ dewijle om de inbzekinghe der vanden vele tot Genua ghevlich waren / soo meent hy dat de verkieſinghe niet en sal behoortlick wesen / ten sy dat oock die te samen gheeroepen zynde / daer in bewilligen. Ja het en zyn noch geen vyf hondert jarē voorloef / dat de Paus Nicolaus verozdent van de verkieſinghe des Roomschen Bisschops/ op dese wyse/ te wetē/ dat de Cardinaelbisschoppen souden de eerste zyn/ ende dat sy daer na souden de Clergie tot hen nemen/ ende dat ten laetsien de verkieſinghe soude bevesticht zyn dooz de bewillinghe des volcs. Ende in het eynde verhaelt hy de voornemende ordeninge Leons/ ende ghebiet dat sy namacks plaecte hebbe. Ist dat de boofheyt der Godloosen soo gheweldich is/ dat de Clercken bedwonghen worden upt der stadt te gaen om een scapier verkieſinghe te maken/ soo beveelt hy nochtans dat sommige upt den volcke daer by zyn. De bewillinge des Keysers (soo veel men mach verstaen) was alleenlick in twee Ghemeynten noodich/ te weten/ in de Roomsche ende Constantinopolitaensche: om dat daer twee Keysersliche stoelen waren. Want dat Valentinus Ambrosium met macht sandt tot Milanen om de verkieſinghe des nieuwe Bisschops te regeeren / dat was blyten orden / ende gheschiede om den grooten oproer welcken de burgers de Ouderlinge maechten. Ende te Roome was de autoziteyt des Keysers in de verkieſinghe des Bisschops soo groot / dat Gregorius seyt/ dat hy selve is dooz des Keysers ghebot tot de regeringhe der Ghemeynte ghesielt: hoewel hy nochtans op behoortlick wyse van den volcke begheert was. Het was doe de ghewoonte/ datmen den ghenen welcken de Regeerders/ Clercken ende het volck verozdent hadden/ terstont den Keiser te kennen gaf / om dat hy de verkieſinghe soude dooz sijn bewillinge bevestighen / ofte dooz sijn teghenspreken te niete maken. Ende teghen dese verozdeninghe en stryden de verozdeninghen niet die van Gratiano versamelt worden / in de welke met anders gesept en wort/ dan dat het ouderdraghelick is/ dat de ordentliche verkieſinghe soude wech ghenomen worden/ ende de Connel nac sijn begheerte den Bisschop stellen / ende dat de Bisschoppen der Hoofsteden niet en behooren dien te heylighen/ die also dooz geweldige heerschappe verozdent is. Want de Ghemeynte te verooden van haer recht/ so dat het gantschelick worde eenen mensche na sijnen lust overghegeven / dat is een ander dinck dan den Connelc ofte Keiser die ere geven/ dat hy de behoortlike ende rechte verkieſinghe dooz sijn autoziteyt bevestighe.

14. Nu moet wy verklaren op wat wyse de Dienaren der ouder Ghemeynte zyn na de verkieſinghe in haren dienst inghesielt gheweest.

Dese wyse van verkieſen heeft langhe daer na ghebuet.

Setwage hieer van is Gregorius.

In quoque Epist. compluribus.

Lib. 2. Epist. 69

Ende Nicolaus. Dist. 21. cap. In nomine.

Epist. 5. Lib. 1.

Ende teghen dese maniere en stonde niet de bewilligen van Gratiano.

† Cremonien die men heeft gebuyckit in de instellinghe des dienaren in de oude kercke.

Die

Dit hebben de Latijnsche gheuoert ordinerin-
ghe ofte hepliginge: ende de Griekische hebben
ooc niet twee woordje beteekent / de welke op-
legginghe der handen beteekenen. Daer is een
ordeninge des Nicenischen Conciliums / dat de
Bisschop der Hoofstadt niet alle de Bisschop-
pen des lants souden vergaderen / om den geneen
die verrozen is in te stellen. Ende ist dat sommig-
ghe dooz de lantshept des weechs / ofte dooz
sieckte / ofte eenighen anderen noot verhindert
worden / dat nochtans ten minste die daer ver-
gaderen / ende dat de ghene die daer niet teghen-
woordich en zijn / haer bewillinge dooz Send-
brieven betuyghen. Ende doe dese vrghel ten
eynde niet meer ghehouden en wert / soo is hy
daer nae in vele Concilien vernieut gheweest.
Ende alle ofte minners de ghene die gheen on-
schult en hadden / worden geboden tegenwooz-
dich te zyne / om dat de gene die veroydent wert /
soude te beter in leere ende levē ondersocht wo-
de: want de sake en wert niet sonder onder soer-
kinge volbracht. Ende het is claer upt de wooz-
den Cypriani / dat sy niet gheropen en worden
na de verkiefinge / maer dat sy voortyden plach-
ten in de verkiefinghe te zyne: ende dat om dat
sy souden de sake matighen / om dat onder het
volck gheen beroerte en soude comen. Want als
hy gheseyt heeft dat het volck macht heeft om
weerdighe Dienaren te verkiefen / ofte onweer-
dige te wepgeren / soo seyt hy weynich daer na:
Daerom moeten wy dat van de Godlike ende
Apostolische infettinge neerstichlich onderhou-
den ende bewaren / dwelck oock by ons bynae
dooz alle landen wort ghehouden / te weten / dat
om de verkiefinghe ende infettinghe behoozlich
te volbringen / de naeste Bisschoppen des selven
lants vergaderen by dat volck / den welcke men
eenen Bisschop wil veroydent / ende dat de Bis-
schop vercozen worde in tegenwoordicheyt des
volck. Maer doe sy somtijts laet vergaderden /
ende daer perckiel was dat sommighe souden
sulcke infellinghe misbruycken / ende oorzake
daer upt nemen om het ampt ongeretichlich
te begheeren / soo achtde men dat het gheuoerch
was dat de Bisschoppen vergaderden / als die
verkiefinghe gheschiet was / om hen behoozlich
te ondersoeken ende heplighen.

15 Hoewel dit alomme sonder uptneminghe
gheschiede / soo is niet der tijt een contrarie ghe-
woonte in ghecomen / te weten / dat de ghene die
verrozen waren / tot de hoofstadt quamen om
veroydent te worden. Het welke meer geschiet
is dooz eergericheyt ende vervalchinge der ou-
der infettinghe / dan dooz eenige goede oorzake.
Ende weynich daer na als nu de autoriteyt des
Roomschen stoels was grooter gheworden / is
een ander ghewoonte / die noch booser was / op
ghecomen / te weten / dat de Bisschoppen bynae
van gheheel Itale te Roome hare veroydenin-
ghe haelden. Het welke men mach in de Send-
brieven Grego:ij sien. Alleenlich in wepinghe
steden de welke niet soo lichtelich af en lieten /
wert het oude recht ghehouden / gelyck daer een
creynpel van Milane gheschreven is. Moghe-
lich hebben alleenlich de hoofsteden haer pri-
legien behouden. Want alle de Bisschoppen des
lants plachten in de hoofstadt te versamenen /
om den Opperbisschop te ordineren ende heplighen.
De ceremonie die sy ghebruyckten / was
oplegginghe der handen. Want ick en lese niet
dat sy yet anders ghebruyckte hebben: anders
dan dat de Bisschoppen eenige vertieringe had-
den in de vergaderinghe / waer dooz sy van de
andere Ouderlinghen onderschepden waren.

Epist. 4. Lib. 1.

Welcke al-
lengh keus
becaender 18.

Lib. 2. Epist.
69. & 78.

Wat bit booz
een ceremonie
was.

De Ouderlingen ende Diaconen worden oock
dooz de eenighe oplegginghe der handen veroy-
dent: maer een pegheuch Bisschop niet sijn ghe-
selschap der Ouderlinghen / heeft sijne Ouder-
lingen gheordineert. Ende hoewel sy alle te ge-
lycke dat selve deden: nochtans dewyle de Bis-
schop vooz ginch / so dat het als dooz sijn bewe-
ginge geschiede / daerom wert het des Bisschops
ordeninghe genaemt. Daerom wort dicsmael
by de oude Leeracrs gelesen / dat tusschen eenen
Ouderlinck ende Bisschop geen onderschept en
is / anders dan dat de Ouderlinck gheen macht
en heeft om te ordineren.

Het v. Capittel.

De oude forme der regeeringe is gantsche-
lick door de tyrannie des Paus verdorven.

N is het noodich dat wy de oorden der re-
geeringhe der Gemeente / die heden van
den Roomschen stoel ende van alle sijne dienaren
ghehouden wort / ende het gantsche beelt dier
Hierarchie die sy altyts in den mont hebben /
vooz ooghen stellen / ende niet de oorden der ou-
der Gemeente die wy beschreuen hebben / ver-
ghelycken: op dat het upt de vergheylchinghe
openbaer wort / wat Gemeente die hebben / die
dooz den enckelen naem haerder Gemeente ra-
sen om ons te beswaren / ofte eer om te verdruc-
ken. Ende het is best van de roepinghe te begyn-
nen / op dat wy sien / wie / ende hoedanghe / ende
op wat wyse sy tot desen dienst gheropen wo-
den. Daer na sullen wy aenmerckē hoe getrou-
welck sy haer ampt volbringen. Wy sullen de
eerste plaetse den Bisschoppen gheuen: ende ock
of het hen eerlick waer dat sy in dese plaetse de
eerste oorden hebben. Maer de sake selue en can
niet lyden dat ick soude selfs een weynich dese
sake aenroeren sonder haer seer groote schande.
Nochtans sal ick ghebachtich wesen wat mijn
voornemen sy in desen boeck: en ick en sal mijne
woozden / de welke behooren tot eenduidighe
leere ghevoert te zyne / niet laten byten hare
paleu uptbloepen. Nochtans laet mi yemant
upt de ghene die niet gantschelick de schaente
afghelept en hebben / my antwoorden hoedani-
ghe Bisschoppen heden alomme vercozen wo-
den. Voozware de leere te ondersoeken / to een
sake die veel te langhe verstorven is: ofte ist dat
men eenichsins de leere aenstet / soo verkieft men
eenigen Wet- gheleerden die beter can lijden in
het Rychtshups / dan predicken in de Gemeente.
Het is openbaer dat in hondert jaren nau de
hondertste der vercozenen / yet van de Godlike
leere gheweten heeft. De eeuwen die vooz dien
tijt gheweest zijn / en verbruyge ick niet / om dat
sy veel beter gheweest zijn / maer om dat wy af-
leenlich van de Gemeente die nu is / handelen.
Ist dat men wil de zeden ende het leven ouder-
soeken / soo sullen wy seer weynighe / ofte bynae
gheene vinden / die niet en souden dooz de oude
Canones gheoordeelt geweest hebben / onweer-
dich te zyne. Die gheen dyonchaert en was / die
was een hoerceder: ende die oock van dese hooft-
hept byp was / die was een tupscher ofte jagher /
ofte in eenighen anderen deele des levens onge-
schickt. Want de mensche wert na de oude Ca-
nones / om in uder gebreken van het Bisschop-
dom verhindert ende uptgheloten. Ende dit is
het alderongheschickste dat men mach vinden /
dat oock kinderen nauwe thien jaren ont / zijn
dooz des Paus toelatinghe Bisschoppen ghe-
maecht. Sy zijn tot sulcke onbeschaentheyt
ende dwaelsheyt ghecomen / dat sy sulcke een al-
dergrootste schandelichheyt niet en vlien / die
gantsche

Wie en hoe
danghe Bis-
schoppē over
at int Paus-
dom vercozen
worden.

1. Daer wort
gheen onder-
soekinghe van
de leere ghe-
daen.

2. Belangen
de de zeden /
soo worden
baer vercozt /
ofte ongeleer-
de / ofte onge-
bondene van
leuen.

Ofte kind-
ren / ofte in
grobe schant-
bleckige men-
schen.

gantsechtich teghen het ghemeyn gheboelen der natuere is. Hier uyt machmen sien hoe heyligh ende Goddycesende de verkiefingen geweest sijn daer soo groote onachtfaemheyt was.

2 * Nu in de verkiefinghe der Bisschoppen/ is het gantsechtich recht des volck wech ghenomen. De begheerten/ keur- stemmen/ bewillighen/ onderteekeninghen/ ende alle andere dierghelike dinghen/ sijn vergaen: ende alle de macht is den Canonicken over ghegheuen. Dese verkiefsen wat Bisschop sy wilken/ ende brenghen hem daer na vooz de ooghen des volck/ niet om ondersocht/ maer om aengheden te worden.

Maer Leo receyt hier teghen/ dat gheen reden dit toe en laet/ ende seyt dat het gewelt is. Ende als Cyprianus betwepche dat het uyt het Goddelike recht comt/ dat een Bisschop niet en wort vereoyen anders dan door de bewillighe des volck/ soo bewijst sy dat de contrarie gewoonte stryct teghen Gods woort. Daer sijn soo vele Concilien ende ordeninghen die het seer strenghelick verbieden anders te laten geschien: ende gebieden dat het te niete sy/ ist dat het anders gheschiet.

Ist dat dit waer aeychtich is/ so en is heben noch door Gods recht/ noch door der kercken rechte/ geen bejournliche verkiefinge in het gantsechtich Pausdom. Maer of schoon daer geen ander quaet en ware/ hoe sullen sy nochtans comen ontschuldighen dat sy de Ghemeynte alsoo van haer recht berooft hebben? Maer het was (seggen sy) alsoo noodich om de verdorventheyt des tijts/ dat de macht om eenen Bisschop te verkiefsen/ soude weynighen ghegheuen worden/ dewijle de haet ende boose begheerte by het volck ende by de Overicheyt/ meer vermochten dan een recht ende gesont oordeel. Of wy hen sehoon toe gheuen dat dit de wyterste remedie gheweest sy in soo verdorven een sake: nochtans als nu dese medeeyne wort bevonden schadelicker te zyne dan de sekerste die daer door gheheelt wort/ waerom en wederstaetmen oock dit niet we quaet niet? Sy segghen: Het is den Canonicken claerlick gheboden wat sy in de verkiefinge der Bisschoppen sullen volgen. Maer twyfelden wy dat oock voozjden het volck versfont hem selven door seer heylighe Wetten gebonden te zyne/ als sy saggen dat hen een regel uyt Gods woort was vooz ghestelt/ als sy verghaderden om eenen Bisschop te verkiefsen? Want dat eenighe woort Gods waer door de waerachtighe ghedaente een Bisschops ons woort bescheyven/ behoorde niet rechte weerdiger te zyne dan hondert dupseue Canonen ofte regulen: ende nochtans is het niet soo seer boose ghesintheyt verdorven gheueest/ dat het wy geen Werd noch gerechticheyt en achtete. Welckes oock heben/ hoewel daer seer goede Wetten gheschreven sijn/ soo blyhen sy nochtans in de boecken begraven. Hierentusfelsen is het een ghemeyn ghebepel geworden/ ende (ghelick of het behoorde te zyne) oock vooz goet gheacht dat dyonchaerts/ hoereerders ende tusschepheers alomme tot dese eere verheben worden: ick segghe te weynich/ maer boden desen segghe ick/ dat de Bisschopdominen ende Pausstoozzen sijn besoldighe der overspelen ende hoerrien: gewoorden. Want als sy den jageren ende voghelaren ghegheuen worden/ soo moetaen achten dat de sake seer wel ghevallen is. Het is veel te onbeschoelike datmen sulcke groote grouwelicheyt soude eenem/sins ontschuldighen. Ick segghe dat het volck voozjden eenen seer geeden reghel hadde dewyle hen Gods woort leerde/ dat een Bisschop behoort te zyn ontschuldich/ een goet Aeraer/ gheen betyter/ etc.

Daerom is da de verkiefinghe der Bisschoppen den volcke ontnome/ en den Bisschoppen geueven? Namelick/ om dat onder den opreer ende twerdracht des volck/ Gods woort niet ghehoort en wert. Ende waerom en soudmen heben oock den Bisschoppen de verkiefinghe niet ontnemen/ dewyle sy niet alleenlick alle Wetten en bycken noch en seheuen/ maer alle schaemte af wozen/ ende door oncuyscheyt/ ghebwaerfclinghe ende eergiericheyt den hemel niet de aerde vermenighen.

3 Maer sy sieghen als sy seggen dat dit is tot een remedie gebonden. Wy lesen wel dat de seiden voozjden in de verkiefinge des Bisschops hebben dieclmael oproerich geweest/ nochtans en heeft niemant opt bestaen te dencke van den burgeren haer recht te benemen. Want sy hadden andere middelen door de welcke sy sulcke seplen verhynderde ofte betreden als sy nu geschiet waren. Maer ick sal segghen wat het sy. Doe her volck begende onachtfaem te zyne in de verkiefinghe/ ende dese sozghelick of sy hen niet en betremde/ den Bisschoppen over gaven/ so hebben de Bisschops dese oorfsake misbrypcht tot de vzeede heerschappie die sy nu bedryue/ de welcke sy daer na met nieuwe Canonen/ dat is/ reghelc besesticht ende versterckt hebben. Daer ordendaer mede sy de Bisschoppen ordineren/ en is niet anders dan een enckel spot: want de ghedaente ende selijn der ouder soeckinghe die sy daer doen/ is soo pdel ende magher/ dat sy oock selfs gheenderley verwe en heeft. Daerom/ dat de Pincen ende Dozzen hebben door een verbont vande Roomsche Bisschoppen vercregen/ dat sy souden selve de Bisschoppen nemen/ daer in en heeft de Ghemeynte gheen nieuwe schade gheleden: want daer door is alleenlick den Canonicken de verkiefinghe ontnomen/ die sy sonder eenich recht tot hen gerocken/ ofte pinners gestolen hadde. Het is voozwaer een seer schandelick exempel/ dat uyt het Hof Bisschoppen gesonden worden/ om de Ghemeynten in te nemen: ende het soude den Godsalighen Dozzen betamen hen selven van sulcke verdorventheyt te onthouden. Want het is ten Godloose betoovinghe/ soo wanneer over een volck woort een Bisschop ghestelt/ den welcken sy niet en begereu/ ofte pinners met vyer stemme niet en bewillighen. Maer de ongheschiedte ghewoonte die in langen tijt is in de Ghemeynte geweeft/ heeft den Dozzen oorfsake ghegheuen/ dat sy de presentatie ende voozstellinghe der Bisschoppen/ souden hen seluen aentrecken. Want sy hadden liever dat het haer weidact gheacht sy/ dan der geuer dien het niet meer toe en quam als haer/ ende die het alsoo wel misbrypcten als sy.

4 Dit is de sehoon reepinghe/ om der welcker wille de Bisschoppen eenen hen selven der Bisschoppen naemmers te zyne. Sy seggen dat het recht Bisschoppen te maken/ hen alleen toe comt. Maer daer in verbaefen sy seer booselick de ende insettinghe/ dat sy door haer ordineren gheene Ouderlinghen en maken die het volck mochten vegeeren ende beeden/ maer Bisschops die offerhande doen. Desgheliker als sy Diaconen maken/ so en handelen sy niet van het rechte ende eyghen gheburch der Diaconen: maer sy ordineren alleenlick tot sekeren ceremonien/ aengaende den lielic ende de plateel. Maer in het Chalcedonsche Concilium/ is hierentegen verordent/ datmen niemant en soude ordineren sonder oock mede hem in een seker platte te stellen/ daer sy sijn ampt soude bedieuen. Dit verbodt deses Conciliums/ was om twee oorfsaken seer

Wiltloepiger ontelegginghe van de antwoort op de eerste antwoort/ welcke des volck/ der Bisschops pē (afsondere) hent van hōme/ ende der Pincen faulē ontdecken.

In het Pausdom is de verkiefinghe van Querekinghen ende Diaconen gātsch wech.

1. Overmits sepe tot een ander ende ordineren. Ditt. 70. cap. 1.

Verkiefinghe der Bisschoppen. 3. In de verkiefinghe is het recht des volck wech ghenomen: waer teghen dat Leo Cyprianus ende de Synoden spreken.

Wolcht dan/ dat mit Paus doen/ gheen rechtmaetighe verkiefinghe overgebleuen en is.

1. Wylucht.

Antwoort.

2. Wylucht.

Antwoort.

Wardanghe verkiefinghe der Bisschoppen ghedaen hebben ende wy sy vereoyen hebben. Wilt de besneuten mit Pausdom geuef worden.

1. Tusschen.

seer mit / te weten / om dat de Ghemeynten niet en souden dooz onnodigen cost beswaert worden / noch aen ledige menschen hanghen / dat sy behooren den armen uyt te deelen. Souden desen om dat de ghene die verordent worden / souden dencken dat sy niet en worden tot cere verhebe / maer dat hen een ampt bezolen wordt tot het welcke sy hen selven dooz sulcke openbaer aenneminge en betuyginge verbinden. Maer dese Pauselicke meesters die meynen dat men in de Religie op geē dinc en moet achte hebbe / anders dan op den buyck / hebben eerst uytgelept dat de tytē welcken die moeten hebben / die te ordineren sijn / is reinte die tot onderhoudinge genoech sijn / het sijn uyt patrimonie goet / ofte uyt eenich beneficie. Daerom als sy Diaconen ofte Priesters maken / soo en sozghen sy niet waer die sulken moeten dienen / maer sy geven hen de ordē / soo verre sy ruyck ghenoech sijn / om hen selven te voeden. Maer wat mensche sal dar aen nemē / dat de tytē die dooz de ordeninge des Consiliums geepficht wort / sijn een jaerlicksche reinte tot onderhoudinghe. Ende dewyle de Canones die daer nae ghemaect sijn / ghebreken dat de Bisschoppen moeten de Priesters voeden die sy sonder ghenoechsaem tytē ghemaect hebben / om dat sy alsoo souden wederhouden worden van te lichtelick Priesters te maken / soo is daer oock een uytvlucht ghebonden / om dese swaerheyt te ontgaen. Want de ghene die Priester ghemaect wort / beloofte dat sy niet sulcken tytē als hy daer noemt / sal te vrede wesen. En alsoo wort hy verhindert van onderhoudinge te epfichen. Ick verfwinge dus sent bedriegeren die hier gheschiet / ghelyck dat sommighe pdele titelen van beneficien ofte Capellen liegen / van de welcke sy niet en comen selfs vyf stupvers jaerlick ontfāgē. Item dat sommighe beneficien leenen / heymelic belovende die terstont weder te geven / hoe wel sy somtijts niet weder ghegeven en worden. Ende andere diergelijcke nispsteren.

5 Maer oft sy schoone de groffte misbuycken wech namen / is dit niet altyts een veel te ongeschick dinc / dat men eenighen Priester ordineret sonder hem eenige plaecte te gheven / want sy en ordineren niemant anders / dan om offerhande te doen. Maer de behoorlicke ordineringhe der Priesteren / dat is / Ouderlinghen / is tot de regeringhe der Ghemeynte geroepen te sijn / ende de behoorlicke ordineringe der Diaconen / is tot de bezorginghe der armen gheropen te sijn. Het gene dat sy doe dat beschaduwē sy wel niet vele comperten / op dat de eebondige dooz den schijn tot eerbiedinghe verweckt worden / maer van wat weerde comen dese momaensichten sijn by de verstandige / dewyle daer geen dinc onder en is / dat vast ofte waerachtich sijn. Want sy gebuycken ceremonien die sy uyt het Godendom gehael / ofte uyt hen selven gediecht hebben : de welcke het beter ware te verlaten. Maer van de behoorlicke ondersoekinghe / van de bewillinge des volcx / ende van andere nootzakelike dingen / en wort daer niet ghemeldet : want na de schaduwē ende dat guyselspel dat sy maken / en vragē ick niet. Ick noeme het een schaduwē / dat sy so spottelick gebeer / ende roeringe des lichaems maken / de welcke sy uyt de nabolginghe der onnutter ouder wijse nemen. De Bisschoppē hebben hare Stedehouders / die de leeringhe ondersoeken der gener die te ordineren sijn. Maer wat ondersoecten sijn te weten / of sy hare Missen comen lesen / of sy een gemeyn woort dat hen int lesen vooz comt / comē derlincē ofte conjugerē / of sy eē woort verstaē /

ende sijn beduydinge weten te seggen : want het en is niet noodich dat sy souden den sin eens eenichs verskens weten te verclaren. Nochtans en worden oock die van het Priesterdome niet verworpen / die oock in dese kinderliche begineselen seyen / soo verre sy eenighe vane van ghelt ofte gonsse mede brengen. Het is van den selven sope dat daer de ghene die te ordinerē sijn / tot den altaer comen / vrymael in vryemder tale ghevraecht wort / of sy die cere weerdich sijn / ende een / diese noyt gesien en heeft / ende ooc de vragē niet en verstaet / maer nochtans dese partie mit spel heeft / op dattet volmaect sijn / antwoort : Sy sijn weerdich. Maer mede soudenmen dese heylige Vaders comen beschuldighen / anders dan dat sy in so openbare kerckdoovingen spelende / God ende de menschen sonder eenighe schaemte bespotten. Maer dewyle sy dese salie soo lange gebuyckit hebben / soo meynen sy dat hen nu sulcx gheoorloft is. Want soo wie tegen dese soo openbare ende so verhytelicke grouwelen bestaet sijn mont op te doen / die wordterstont gehandelt gelyc of hy de doot verdient hadde. Souden sy dat doen waert dat sy meynen dat daer een God is.

6 Nu hoe veel vragē sy hen beter in de collatie ofte gevinge der beneficien / welcke salie dooz tyden plaec in de ordineringhe te gheschiet / maer is nu gantschelick daer van verseyden. Ende de wijse van beneficien te gheven ofte geerygen / is by hen menigerck : want het en sijn niet alsculck de Bisschoppen die de beneficien geven : sy en hebben oock niet altyts volle macht over de beneficien / der welcker sy de collatozen gheveent sijn : maer andere hebben de presentate / ende de Bisschoppē behouden den tytē der collatie / om der eeren wille. Daer sijn oock Reservationen uyt de scholen / ende resignatien / die somtijts enckelick / somtijts om wisselinghe gheschiet. Item reschrypten / pvedentien / en al wat daer meer sulcx is. Sy vragē alle hen selve alsoo / dat d'een niet en can den anderen yet verwinten. Ick darf seggen dat heden nauwe een beneficie onder hondert in het Pausdom gegeven wort / sonder Simonie / gelyc die dooz de oude Leeraers beschreven is. Ick en segge niet dat sy alle de beneficien niet ghetelden gelde coopen : maer wyss ny eenen uyt twintich die een beneficie geerycht sonder onbehoorlicke middelē. Sommighe geerygenise dooz maechschap / sommighe dooz autocept der ouderen / sommighe dooz dienst. Somma de beneficien en Priesterdome niet worden geveē niet op dat de Gemeynten voozien wordē / maer op dat die voozien worden diese ontfangen. Daerom noemen syse beneficien / dat is weldaden / met welken naem sy genoech te kennen gheven / dat syse anders niet en achten dan gaven der Woort / de welcke daer dooz de kircksluyden gonst soecken / ofte haren arbeyt vergelden. Ick verfwinge dat dese beneficien worden den Barbieren / Koeken / Mulyndryveren ende diergelijcken verachtelick menschen geveē. Ende men en is byna om geene andere dinghen meer noch swaerder gheluyf in de Richeluyfen / dan om beneficien ende Priesterdommen : soo dat men mach seggen / dat sy niet anders en sijn dan tot eenē roof den hondē vooz geworpen / om daer na te jagen. Is dit verdragelic dat eē mische sal genoent sijn. Vastoor der Gemeynte / die sy heeft in genomen / gelyc eentant wort den vanden afgewonnē / ofte die sy heeft dooz proces gewonnen / ofte met gelt gherocht / ofte dooz onnutte dienst verdiet / ofte diese dooz jonckheyt noch bynae sprackeloos zijnde /

2. Teghen de wisselinghe des Goddelicke woorts / est deo Chalcedonensis Synodi / worden sy aen gheen plaets gheselt.

3. Met dupsent bedriegeren beblecken sy den naem ende de daet.

4. Wederlegginghe van dese verdoz beheden. 1. Van het rechte ende der ordonninghe.

5. Van de onverschokinghe / ende andere noodige dincghen.

6. Maer tegen de goddeloofte ende bloetdorsinghe menschen gestelt hebben hare seer pdele en veele en sijn beblintheyt.

Hoe ende van wien de beneficien in Pausdom ghegeven worden. + Wederlegginge van de twede bevozentheyt / aenopde de bestellinghe der plaetsen / welke sy noemen gifte der beneficien / alwaer becleren misbuyck met soze woort den vertoont wort.

Daerom dat de Priesterdommen de beneficien / dat is / weldaden gheheent worden int Pausdom.

heest als een erve van sijnen oom ofte nebe/ ofte oock sonnyes bast'aert ghebozen zynde/ van sijnen vader vercreghen?

7 Soude het volck/ hoe verdooven ende onge-regelt het was/ tot sulcke ongebonden vryheyt ghecomen hebben? Maer dit is oock een ongeschickter ende wonderliker monster/ dat een mensche (ick en segghe niet hoedsamelyc een mensche/ primers sulcx een die hem selven niet en can regeren) gheselt woort/ om vyve ofte ses Gemeenten te regeren. Men mach hebben in der Dozzen hoven sien/ jongelinge die driemael Abten/ tweemael Bisschoppen/ ende eenmael Opperbisschoppen sijn. In vele steden sijn Canonickie die niet vyve/ sesse/ ende seven Prie-sterdommen gheladen sijn/ dooz de welke sy gheen sozge en dragen/ anders dan om de rente te ontfangen. Ick en wil hen niet teghenwozpen dat het woort Gods alomme hier tegē roept: want dit en heeft nu lāgē tyt niet eē hāp autozytēts by hen gehad. Ick en wil hen oock niet tegenwozpe/ dat in vele Conclien sijn vele seer strēge regulen tegen dese groote ongeschicktheyt ghemaeckt: want sy verachten dese oock sterckelick so wannere sy willen. Maer ick segghe dat dese twee dingen grouwelick ende schandelick sijn/ als die gantschelic tegē God/ tegen de natuere/ ende tegen de regeringe der Gemeente stryden/ te weten/ dat een roover alleen meer/ dan na een Gemeente jaecht: dat die een Pastoor ofte Herder genaemt woort/ die niet en cā by sijn ludde sijn/ oock of hy schoon wilde. Ende nochtans sijn sy soo onbeshajent/ dat sy sulcke schandelicke grouwelen niet den naem der Gemeente decken/ op dat sy niet gestraft en woerde. Ja dat meer is/ in dese schandelicke stucken is de heylighe successie ofte navolginge ghelegghen/ daer van sy roemen dat de Gemeente is van de Apostelen aen/ onder hen behouden ghebleven.

8 Nu laet ons sien hoe ghetrouwelick sy haer ampt bedienen/ het welke het tweede merck is in de waerderinghe eens behoozlichen Pastoors. Onder de Priesters die daer ghemaect woerden/ sijn sommighe Monicken/ sommighe noemen sy wereltliche Priesters. Dat eerste ludde/ te wete/ der Monicken/ is der onder Gemeente onbekēt geweest: en dat die sulcke plaetsen hebbe in de Gemeente/ dat stryde so seer tegen de Monische professie/ dat de gene die vooztyde uyt de Cloosters woerde tot Clerckie voozē/ niet langer Monickē en blicven. Ja ooc Gregorius/ (te wiens tyde nochtans verl ghebreec was) en heeft dese vermenigunge niet toe gelaten. Want hy wil dat die het Clerckischap verlaten/ die Abten geworden sijn: om dat niemant behoozlick en beyde Monick ende Clerck sijn/ dewyle het een dooz het ander verhuudert woort. Nu waert dat ick vyveechde hoe die sijn ampt can wel bedienen/ die dooz de Canones is verlaert ontweerditij te zyne: ick bidde u/ wat souden sy antwozden? Sy sullen my die ontydighe ordeninghe Innocentij ende Bonifacij voozbrēghen/ dooz de welke de Monicken alsoo tot de erre ende macht des Prieesterchaps woerde toegelaten/ dat sy nochtans in hare Cloosters bli-ven. Maer wat reden is dit/ dat een onghelcort esel dooz een woordelic de gantsche outheyt verwozpt/ soo haest als hy den roomischen stoel heeft inghenomen? Maer van dese sake sullen wy hier nae handelen. Dit sal ons nu genooch sijn/ dat het in de eerste kercke is vooz eē groote ongheschickthent geacht geweest/ dat een Monick soude een Prieesterchap bedienen. Want Hieronimus verlaeckt hem selven het ampt

eens Prieesters te doen/ als hy onder de Monicken leeft: ende houdt hem selven vooz eenē uyt den volcke die van de Prieesters geregeert woort. Maer op dat wy hen dit toe gheven: nochtans wat dienst doe sy? Somunge uyt de mendicanten ofte bedelmonicken/ pzedicant: alle de andere Monicken singhen ofte minnuelen hare mis-sen in hare hoven. Maer Christus en heeft niet gewilt dat men soude daer toe Prieesters maken/ noch de natuere des diensts en cant ooc niet lyden. Dewyle de Schyftuere betuycht openelick/ dat het eenen Prieestere/ dat is Ouderlinge toe comt/ sijn eyghen Gemeente te regeren: ist niet een Godloose ontheypliginghe/ dat men de heylighe insettinghe Gods tot een ander eynde verdraept/ ja gantschelic verandert? Want als sy geordineert woerden/ soo woort hen nanelick verboden te doen het gene dat God allen Prieesters beveelt. Want men sijnge hen dit liedelic/ Eē Monick sy niet sijn Clooster te vrede/ ende en verwozdere hem selven noch Sacramenten uyt te deelen/ noch eenich ander ampt dat de Gemeente aen gaet/ te bedienen. Laetse nu versaken/ ist dat sy comen/ dat het een openbaer bespottinghe Gods is/ dat pemaent Prieester woort/ om hem selven van het waerachtighe ende opprechte ampt des Prieesterdoms te onthouden: ende dat de ghene die den naem heeft/ niet en mach de sake hebben/ der welcker naem hy draecht.

9 Nu come ick tot de wereltliche Prieesters/ onder de welke sommighe sijn Beneficiarsen (ghelyck sy sycken) dat is/ sy hebben Prieesterdommen ende beneficien/ uyt de welke sy ghevoerd woerden: ende sommighe arbeiden dagelick in singhen ende Masse doen/ ende leven uyt den loon daer dooz vercreghen. De beneficien hebben sozge der zielen/ gelyck Bisschopdommen ende Pastozien: ofte sijn renten ende besoldinghen der menschen die nae haren wellust leven/ de welke niet singen den cost ghecryghen: ghelyck Canonickschappen/ Prebenden/ Pensonagen/ Digniteyten Capellen/ etc. Hoewel als nu de dinghen optwaerts ende nederwaerts verkeert sijn/ soo woerden Abdien ende Prioorschappen/ niet alleenlick den wereltlichen Prieesteren/ maer ooc (dooz een pzevilegie/ dat is dooz een ghemeene ende alomme ghebruyckte ghewoonte) den jonghen kinderen ghegeven. Wenggaende de huerlinghen die den daghelichschen cost soecken/ wat souden die anders doen/ dan dat sy doen: te weten/ oneerlick ende schandelic hen selven tot vuyl gheleerl verhueren/ vooz nemic in so groote menichte daer van de werelt nu vol is. Daeromme dewyle sy niet en dozven openbaerlick bedelen/ ofte dencken dat sy dat doende/ niet veel en souden vercrygen/ so loopen sy omme gelix verhongerde honden/ ende dooz ontydige aeliggunge gelix dooz bassen/ trecken sy den menschen oock teghen haren wille af dat sy mogen in haren dozzen vuyel sieken. Waert dat ic hier wilde verclare wat grooter schande der Gemeente het sy/ dat de erre ende het ampt des Prieesterdoms so verre vervallen is/ daer en soude geen eynde wesen. Daerom en hebben de Lesers niet te verwachten/ dat ick ober dese schandelicke onwereldicheyt soo seer sal elaghen/ als sy wel weerdich is. Ick segghe niet coze te woerden: Ist dat het Prieester-ampt is (ghelyck het woort Gods gebiet/ ende de oude Canones eyschen) de Gemeente voeden/ en het Gheestelick rijke Christus bedienen: alle sulcke Prieesters die geen ander werc noch loon en hebbe/ dan in de roopmanschap der Massen/ en sijn niet alleenlic ledich

Daer nae/ dat er een alken gheselt woort om vyf ofte ses kercken te regeren.

Welcke seer schandelicke verdoovt: heden besstraff woerden met seer ernstighe regels van vele Conclien.

Hyt andere deel des Capitelis roonende haer trouwelick sy haer ampt bedienen.

1. De Priestern/ gheen plaetsen hebende onder de Priesters.

Epist. 1. lib. 1.

Wolvlucht.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

Acto 20. 28.

3. Antwoort.

Dan de wereltliche Prieesters. 2. De Prieesters/ waer van sommighe sijn Beneficiarsen dat is/ besittē ders der beneficien sommighe ghehuet de/ die de beneficien gemeent/ sijn Bisschoppen/ Pzochpapē/ Canonicken/ Cappellanē/ Abte Pzoer.

De schuerde.

Dese woerden bestraff met Gods woort. 1. Coz. 4. 1.

ledich in bē dienst/ maer en hebben ooc geen be-
hoozlie ampt/dwelc sy mochtē bedienē. Want
hen en woort geen plaerse gegeven om het volck
te leeren: ende sy en hebben geen volck om te re-
geeren. Int cozte/ sy en hebben niet anders dan
een altaer om Chystum daer op te offeren: het
welcke niet en is Gode/maer de dupvelen offer-
hande doen/ ghehjelyc wy op een ander plaerse
sullen sien.

10 Ick en roere hier niet de gebreken der per-
soonen/ maer alleenlick dat inwendighe quaet
dat in haer insettinghe ghewoortelt is. Ick sal
boven desen noch een dinc segghen/ dwelck in
hare oorden sal qualick lypden: maer dewyle het
waerachtich is/soo moect icht seggen: te weten/
dat het selve is van den Canonicken/ Deken/
Capellanen/Prevoosten/ ende alle de ghene die
niet ledighe beneficien ghevoedt worden. Want
wat dienst comē sy der Gemeynite doen? Want
de pzedikinghe des Godliken woortz/ de sorge
der regeeringe/ ende de uytdeelinghe der Saera-
menten/ hebben sy van hen gewoopen/ als pac-
ken die veel te swaer ende lastich waren. Wat
hebben sy dan meer waer doo? sy mogē roemen
hen selven waerachtighe Prieesters te zyne? Te
weten / sy hebben noch de sancs ende ponyperie
der erenomen. Maer wat gaet die de sake aē?
Ist dat sy de gewoonte ende het gebruyce voozt-
brengen/ende dat dese wyse langen tyt gheueert
heeft: so stelle ic wederom de beschryvinghe Chy-
str daer tegen/ in de welcke hy ons uytgedruet
heeft/ welcke de waerachtighe Prieesters zyn/ en
wat sy behooren te hebben die willē sulck schyn-
nen. Ist dat sy niet en connen soo hart een Wet
verdraghen/ dat sy hen selven souden onder den
regel Chystr stellen/ so moeten sy ten minste lye-
den/ dat dese sake doo de autozitept der eerster
Gemeynite/ ghemiddelt worde. Maer het en sal
hen niet bet gaen/ ist dat sy doo de oude Cano-
nes geoordeelt worden. De ghene die tot Cano-
nlick verandert zyn/ die behoort Ouderlinge
te zyne/ gelyck vooztyn den die ware/ die niet den
Bisshoph uut gemeyn de Gemeynite regerden/
ende sijne medegesellen waren in het Pastooz
ampt. Die dignitepten der Capitulen (gelyck
syf noemen/ en gae de regeeringe der Gemeyni-
te niet aen: veel min de Capelrien ende andere
dierghelike onnutte namen. Waer voozt sullen
wy dan alle sulcke achtē? Doo waer het woort
Chystr/ende de onderhondinge der ouder Ghe-
meynite/ swyft uyt van de eere des Prieester-
schaps. Sy willen nochtans Prieesters zyn/ en
geuen hen selve daer voozt uyt. Maer men moet
haer mon- aensichte afreken: ende also sullen
wy bevinde/ dat haer gantsche professie en o-
zde seer vzeemde ende seer verre is van dat Prie-
ster- ampt/dwelc ons de Apostelen beschryuen/
en in de eerste Gemeynite geepicht wert. Daer-
om dewyle alle sulcke oorden niet wat titulen
sy oock verciert worden/ men zyn/ ofte pmiuers
noch doo de insettinge Gods/ noch doo de ou-
der hondinge der Gemeynite bevesticht en
zyn/ soo en moeten sy geen plaerse hebben in de
beschryvinghe der Sheestelicker regeeringe/ de
welcke is doo den mont des Heerē gheplicht/
ende van de Gemeynite aenghenomen. Ofte/ ist
dat sy willen dat icht sechtelicker en claerlicher
syflicke/ dewyle de Capellant/ Canonicken/ De-
canen/ Prevoosten/ en dierghelike ledighe bup-
ken/ niet selfs den alderminsten vingher steken
aen eenich deelken des dienstz die noot sake-
lick vā de Prieesters geepicht wort/ so en ist niet ver-
dragelic/ dat sy die eere valschehelic hen selve toe-
schryvende/ de heplige insettinge Chystr bycke.

Wat dese
ghemeynes
der bene-
ficien/ die niet
ledighe wic-
stedominen
geboedt wor-
den/ gheenen
dienst in der
kercken en
doen/ sulck
woort bewe-
sen.

Tegen spre-
kinghe.
1. Antwoort.

2. Antwoort.

Canonicken.
Hoodamghe
de Canonice-
ken wesen
moesten.

De andere
tegen spre-
kinghe.
Antwoort.

Beslyt: Dat
dese bestrers
der beneficien
niet en zyn
Prieesters/ in
veel eer too-
bmaers.

11 Du zyn daer noch de Bisshoppen ende re-
geerders der Parochien / de welcke och of sy
neerstichept deden om in haer ampt te blyuen.
Want wy souden hen gheerne toe laten dat sy
een herlich en eerlic ampt hebbe/ waert dat sy t
bediciden. Maer dewyle sy de Gemeyniten die
hen bevolen zyn/ verlatende/ ende de sorge daer-
van andere opleggende/ willen Pastoozen ghe-
acht zyn/ so doen sy even gehelyc of het ampt des
Pastooz ware/ niet doen. Waert dat ee woec-
kenaer die noyt eenen doet uyt der Stadt en stelt/
syfde dat hy een Lantbouwer ofte Wjingarde-
nier ware: ofte waert dat ee kryghsman die al-
tyts in den krygh ende leger gewest is/ en noyt
noch lichte hups noch boeckken gheuen en heeft/
hem selven uyt gabe voozt eenen Wergeleerden/
wie soude sulcke stinckende ydelheyt liden?
Maer die doe noch ongeschichtelicker/ die wil-
ken oprechte Pastoozen der Gemeynite geacht
ende ghenaeint zyn/ ende en willen nochtans
gheene Pastoozen zyn. Want onder hoe vele is
daer een / die selfs schijnt de regeeringhe synder
Gemeynite te bedienen? Vele zyn daer die haer
leuen lanch de renten der Gemeyniten inslickē/
tot de welcke sy niet selfs eenmael en gaen om
de selve te sie. Andere gaen alle jare eenmael/ ofte
selden haren outfanger/ oy dat sy niet en verlies-
sen van de huer. Als dese verdervinge begonde
erstmael in te comen / soo hebben de ghene die
sulcke ledicheyt wilden gebruycken / hen selven
doo privilegien beholpen ende uytghecocht.
Maer nu sietmen selden penant by sijn Ghe-
meynite woonen. Want sy achten de Gemeyni-
ten niet anders dan pacht- goeden/ in de welcke
sy hare stedhouders stellen als pachters ofte
outfangers. Maer dit is selfs tegen het geboe-
len der natiere/ dat penant sy een Pastooz ofte
Herder eender kudde/ daer van hy noyt ee schaep
ghesien en heeft.

12 Het schijnt dat ten tijde Gregorij is som-
nich zaet deses quaets ghesien geweest/ soo dat
de regeerders der Gemeyniten begonde onacht-
saem te zyne in het volck te leeren: want hy be-
claccht die swaerlicke op sommighe plaerse. De
werelt seyt hy is vol Prieesters: ende nochtans
en bintmen niet vele arbeypdeers in den ooght:
want het Prieesterliche ampt nemen wy wel
aē / maer wy en volbrenge het werē des dienstz
niet. Item dewyle de Prieesters gheen liefde en
hebben/ so willen sy Heeren schijnen/ ende en be-
kennen hen selve niet vaders te zyne. De plaese
der vernderinge veraanderen sy tot verheffinghe
ende heerschappie. Item/ Maer wat doen
wy Pastoozen/ die wy den loon outfanghen en
geene wercklieden en zyn? Wy zyn tot dingē
vervallen die ons niet aen en gaen: wy nemen
een dinc aē/ ende doen een ander. Wy verlaten
den dienst der pzedikinghe/ ende soo verre ick sie/
wy worden Bisshoppen ghenaeint tot onse
straffe/ dewyle wy de naem der eere ende niet
der cracht houden. Dewyle hy so groote seher-
pichept der woorden gebruyct teghen de gene
die alleenlich traghe/ ofte niet geduer icht in haer
ampt en waren / ick bidde u wat soude hy seg-
ghen/ waert dat hy saghe dat byna niet een on-
der alle Bisshoppen/ ofte pmiuers seer weyni-
ge zyn/ die eenmael in alle hare leuen in den pze-
dichsoel comē/ ende onder de andere Pastoozen
nauwe een van hondert? Want de sake is heben
tot sulcke uytstinnichept gecommē / dat hy geacht
wordt voozt de weerdichept des Bisshops te
cleyn te zyne / dat hy soude den volcke Gods
woort verondigen. Ten tijt Bernardi / was
de sake noch wat voozder vervallen dan ten

Van de Pas-
tyche Bis-
schoppe ende
Pastoozen.
De Bis-
schoppe ende
regeerders
der Pas-
toezen/ hae-
kercken/ hae-
latende/ ende
hare reger-
tinghe: wech
woort/ ende/
beroeinē haer
van renen
pden natu.

Dit zaet de-
ses quaets is
ten tyde van
Gregorio ge-
weest/ welke
de huerlin-
ghen heftich
ghesicht
heeft.
Hom. 17.

Ende heeft
oock Bern-
nardus in
sijnen tijde
ditelick ge-
scholden.

tijde Gregorij: maer wy sien oock hoe bitterlich hy de gantche oorden beschelt / ende het is noch tans der waerheyt gelijck / dat sy doe niet warden beter waren dan sy nu zijn.

13 **E**t seer geoorde bescheidinge van de Papijsche bedieninghe.

13 **I**st dat penant dese gantche reggeringhe die heden onder het Pausdom is / wil behoovelic aenmercken ende overlegghen / die sal bevinden datter gheen roofoest en is / waer in de roovers so byzettelick niet so ongebonden stouticheyt reggeeren. Doozwact alle dinck is daer der insettinghe Christi so onghelijck / ja soo byzende daer van / ende van de oude insettingen ende zede der Gemeente so wijt verandert / ende stryft so seer teghende reden ende natuere / datmen Chyristo gheen meerder onrecht en can doen / dan als sy sulcke onghelijckere reggeringhe met sijnen naem beschermen en bedecken. Sy seggen: Wy zijn de pilaren der Gemeente / voosstanders en voozgangers der Religie / stedehouwers Chyristi / ende hooften der geloovighen: want de Apostolische macht is dooz successie ende nabolginge op ons ghecomen. Met dese onnutte dincken verheffen sy hen selven sonder ophouden / gheijck of sy tot steenen ende bloeck spaken. Maer so dicke mael als sy hier op sullen roemen / salick wederom van hen byzagen / wat sy niet de Apostelen ghemeyn hebben. Want wy en handelen hier niet van eenige erbelycke eere / die oock soude mogen den slapenden gegeven worden / maer wy handelen van yet prezick / anuyt / dwelck sy soo fier blien. Desgheliker als wy seggen dat haer rijke is des Aertchichts pyaume / soo segghen sy terstont daer teghen / dat het is de eerwerdiche Hierarchie die so dicke mael van groote en heylige mannen gheprezen is. Maer dat is gelijck of de heylige Vaders de kerckeliche Hierarchie / ofte de geesteliche reggeringhe / gheijck hen die van de Apostelen aen overghegheven was / prysende / van desen groten ongheschiedten hoop die vol verwoestinge is / gedooft hadden / in de welcken Bisschoppen ofte (gelijck het ghemeynelick gheschiedt) grove ezels zijn / die niet zelfs de eerste ende gemeene begunstelen des geloofs en weten: ofte oock somtijts anderen die noch versey van de voester-byzide comen: en isti dat daer eenich gheleerde zijn (de welcke men nochtans selven vint) die meynen dat een Bisschopdom niet anders en is dan een tijtel van pompe en grootshelpe: daer de regerders niet meer en denken van de knidde te wippen: ende voeden / dan een schoemaker van laste te houwen: daer alle dincken sijn niet dan met Babylonische verwoestinge verwoert: soo dat hier vaderlicher insettinghe / niet zelfs een kercken meer ghesten en wort.

14 **B**espottelicke doozwinginghe deser Papijscher kercken-dienars.

14 **M**aer wat sijn wesen ist dat wy comen haer leven te cramen: waer sal dat licht der werelt wesen / het welcke Christus in hi eysche? waer sal die heylicheit wesen / die als sijn der aerde mochte wesen? Daer en is heyl onder de mensche geen orde die schandeliker sy in overdaet / oncuyschep / wellust / ende allerley ongheregelicheit. Men vint in ghaen ander orden soo bequame noch gheleerde meesters aller valscheit / bedroch / veranderinge / ende ongetrouweicheit / vergheens en vintmen soo groote behendicheit / noch stouticheit om selve te doe. Zeli verzwinge haer groetscheit / hooderdicheit / rooverie / ende wyctheyt. Ic verzwinge de onghetrouwen byzide ende stouticheit in alle de deelen haers levens: van de welcke te byzagen de werelt soo seer verwoept is / dat het niet en is te byzagen dat ick sal schijn de sake te groot te maken. Zeli wil een dinck segghen / het welcke sy

15 **W**atwoort.

15 **L**aet mit de Diaconen doozcomen / ende de seer heylige updeelinghe der goeden der kercken die sy gebuycken. Hoewel sy en maken nu haer Diaconen gheensins daer toe: want hen en wozt gheen dinck bevolen / anders dan dat sy aen den altare dienē / het Evangelium lesen ofte singhen / ende ick en weet niet wat beuselighen meer doen. Van aelmoessen / van sozge voozde armen / ende van den gantchen dienst welcke sy vooztyden deden / en wozt hen niet bevolen. Zeli syzke van de insettinge: want ist dat wy aensien wat sy doen / so en hebben sy metter daer geen dienst / maer alleenlich eeren getret tot het Priesterdome. De gene die der Diaconen plaetse hebben in de Wisse / die gheven in een dinck eenen ydelen schijn der oude gewoonte: want sy ontfangen: de offerhande eer de consecrante geschiet. Het is een oudt ghebruyck gheweest / dat de geloovighen male anderen cusseden / ende haer aelmoessen tot de altare byachtē / eer sy het Awontmael aten: also gaven sy eerst dooz dat tecken / daer nae oock dooz haer weldaet / haer liefde te kennen. De Diaconus die de ontfaenger der armen was / ontfinc hier de ontfaenger der armen was / ontfinc hier de ontfaenger der armen wert / om wy te deelen. Nu en comt wy de aelmoessen niet meer tot de armen / dan of sy in de zee gewozen woorden. Soo bespotten sy dan de Gemeente niet dat leughenachtich Diaconschap. Doozwact sy en hebben daer in niet dat niet de insettinge der Apostelen / ofte met de onderhoudinghe der onder Gemeente over een comt. De updeelinghe der goeden hebben sy tot een ander eynde verkeert / ende hebben also geordincert / datmen gheen onozdentlicher dinck en can dichten. Want gelijck de roovers de roof onder malanderen deelen als sy de reyende mensche verwoert hebben: also als dese het licht des Godliken woorts hebben upghebluicht / soo meynen sy (als de Gemeente de kiele afgesinden hebbende) dat gheen dinck dat tot reuch heyligh ghebruyck ghegheven ende gheheyligh was / en mochte van haer rooven en de grijpen byz zyn. So hebben sy dan gedeelt / en de pegel heeft tot hem ghevoertken soo veel also hy soude.

16 **W**atwoort.

16 **E**nde alsoo is de oude gewoonte de welcke wy verlaet hebben / niet alleenlich verdoort ende verandert / maer oock gantche ommegekeert ende werch ghenomen. Het meeste deel hebben de Bisschoppen ende steersche Priesters ghevoert / de welcke dooz desen roof sijn rijke ghevoorden / ende in de Canonicken verandert. Nochtans dat haer deelinghe niet en is sonder broecten ende twist gheschiedt / dat is daer wyt openbaer / dat sy tot op desen dach teghen malanderen te rechte gaen. Dor het byz sy hebben hier dooz toe ghesten dat wyt alle het goet der Gemeente niet een nuyt tot de armen en comt

17 **H**et leben der Seestelicken naets onder het Pausdom.

17 **H**et leben der Seestelicken naets onder het Pausdom. Dat 5. 14. Daer zeden sijn de seestelicken dinsten van allen.

17 **H**et leben der Seestelicken naets onder het Pausdom. Dat 5. 14. Daer zeden sijn de seestelicken dinsten van allen.

18 **E**nde mit sal bacans geen bidden die niet na der onder regts beduynen gehoozt ghevanen / ofte ten minnen by haer anuyt afghesiet te worden.

18 **E**nde mit sal bacans geen bidden die niet na der onder regts beduynen gehoozt ghevanen / ofte ten minnen by haer anuyt afghesiet te worden.

oock selve niet en sullen comen verfaet. Te weten / dat onder de Bisschoppen byna niet een / en onder de Pastooren niet de hondertste en is / die niet en zy te verbanen / ofte ten minsten van sijn dienste af te setten / waer datmen haer leven nae de sude Canones oordeelt. Het schijnt ongheloovelich dat ick segge / soo seer is de sude reggeringhe vervallen / dooz de werelic ghebeden was / der Clercken leven heerstichlich te ondersuecken: maer het is gantcheijck alsoo. Laetse nu gaen alle die onder de banne des Roomschen stoets stryden ende verchten / ende hem aenhanghen / ende laetse van de Priesteliche oorden roemen die by hen is. Het is voozwaer openbaer dat de oorden die sy hebben / niet en is van Chyristo / noch van sijn Apostelen / noch van de Vaders / noch van de oude Gemeente.

15 **L**aet mit de Diaconen doozcomen / ende de seer heylige updeelinghe der goeden der kercken die sy gebuycken. Hoewel sy en maken nu haer Diaconen gheensins daer toe: want hen en wozt gheen dinck bevolen / anders dan dat sy aen den altare dienē / het Evangelium lesen ofte singhen / ende ick en weet niet wat beuselighen meer doen. Van aelmoessen / van sozge voozde armen / ende van den gantchen dienst welcke sy vooztyden deden / en wozt hen niet bevolen. Zeli syzke van de insettinge: want ist dat wy aensien wat sy doen / so en hebben sy metter daer geen dienst / maer alleenlich eeren getret tot het Priesterdome. De gene die der Diaconen plaetse hebben in de Wisse / die gheven in een dinck eenen ydelen schijn der oude gewoonte: want sy ontfangen: de offerhande eer de consecrante geschiet. Het is een oudt ghebruyck gheweest / dat de geloovighen male anderen cusseden / ende haer aelmoessen tot de altare byachtē / eer sy het Awontmael aten: also gaven sy eerst dooz dat tecken / daer nae oock dooz haer weldaet / haer liefde te kennen. De Diaconus die de ontfaenger der armen was / ontfinc hier de ontfaenger der armen wert / om wy te deelen. Nu en comt wy de aelmoessen niet meer tot de armen / dan of sy in de zee gewozen woorden. Soo bespotten sy dan de Gemeente niet dat leughenachtich Diaconschap. Doozwact sy en hebben daer in niet dat niet de insettinge der Apostelen / ofte met de onderhoudinghe der onder Gemeente over een comt. De updeelinghe der goeden hebben sy tot een ander eynde verkeert / ende hebben also geordincert / datmen gheen onozdentlicher dinck en can dichten. Want gelijck de roovers de roof onder malanderen deelen als sy de reyende mensche verwoert hebben: also als dese het licht des Godliken woorts hebben upghebluicht / soo meynen sy (als de Gemeente de kiele afgesinden hebbende) dat gheen dinck dat tot reuch heyligh ghebruyck ghegheven ende gheheyligh was / en mochte van haer rooven en de grijpen byz zyn. So hebben sy dan gedeelt / en de pegel heeft tot hem ghevoertken soo veel also hy soude.

16 **E**nde alsoo is de oude gewoonte de welcke wy verlaet hebben / niet alleenlich verdoort ende verandert / maer oock gantche ommegekeert ende werch ghenomen. Het meeste deel hebben de Bisschoppen ende steersche Priesters ghevoert / de welcke dooz desen roof sijn rijke ghevoorden / ende in de Canonicken verandert. Nochtans dat haer deelinghe niet en is sonder broecten ende twist gheschiedt / dat is daer wyt openbaer / dat sy tot op desen dach teghen malanderen te rechte gaen. Dor het byz sy hebben hier dooz toe ghesten dat wyt alle het goet der Gemeente niet een nuyt tot de armen en comt

17 **H**et leben der Seestelicken naets onder het Pausdom.

17 **H**et leben der Seestelicken naets onder het Pausdom. Dat 5. 14. Daer zeden sijn de seestelicken dinsten van allen.

18 **E**nde mit sal bacans geen bidden die niet na der onder regts beduynen gehoozt ghevanen / ofte ten minnen by haer anuyt afghesiet te worden.

19 **H**et oude gebruyck der kerck is van den Papijsche Diaconen verdoort.

20 **H**oe de Papijsche Seestelicken de goeden der Gemeente eff der armen gerooft heeft. Ende bequamen gelycknisse.

21 **D**e Bisschoppen ende Canonicken hebben de kerckeliche goeden / welke van den recht Diaconen eertijts becomen werden / onder haer genomen / ben armen de selve ontrocken hebbende.

comt den welckē het tē minste half toe quam. Want de Canoncs schryven by name het vierde deel den armen toe/ ende een ander vierde deel schickten sy daerom den Bisschoppen toe / om dat sy't souden tot gast-vypheyt en andere wel-daden gebruycken. Ick swinge wat de Clercken behoorden niet haer deel te doen/ ende waer toe sy het moesten gebruyckē: want het laetste vierde deel diwelc tot onderhoudinge der Tempelen ende huysen/ ende tot andere onkosten verordent was/ moeste in den noot den armen bereypt zyn/ dat is ghenoech bewysen. Ick bidde u/ waert dat sy een glimsterkende vryse Gods in haer herte hadde/ souden sy dese conscientie comen verdragen dat alle het gene daer dooz sy ghevoedt en ghecleet worden/ npt dieste/ jac npt herckroef comt? Maer dewyle sy dooz Gods oordel weynich groeet worden / so behoorden sy pynners te dencken dat het menschen zyn die ghevoelen/ reden ende verstant hebben den welcken sy willen doen te verstaen/ dat sy soo schoone en welghescheickte ozyden in haer Ghemeente hebben/ als sy pleghen te roemen. Laetse npt niet royte woordē antwoorden oft het Draconschap zy een vypheyt tot stelen ende rooven. Ist dat sy dit verfaen/ so sullen sy oock moeten behennen dat sy gheen Draconschap meer en hebben: dewyle sy hen de gantsche bedieninge der goeden der Ghemeente/ is openbaerlich in de Godloose kerckrosvinghe verandert.

17 Maer hier gebruycken sy een seer schoone verwe/ want sy segghen dat de weerdicheyt der Ghemeente wort bequamelick onderhouden dooz dese grootheyt ende pomperte die sy gebruycken/ ende sy hebben sommighe onder hen die soo onbeschasint zyn/ dat sy als de Conculicke vercieringhe in de Pryesterlike ozyden ghesien worden/ bestaen openbaerlich te roemen/ dat sy eerst alsoo de Prophteten volbyngen/ met de welcke de oude Prophteten de rierlichheyt des ryer Christi beschreuen hebbe. Sy seggen: God en heeft dit niet te verghefs sinder Ghemeente beloofte: De Coningen sullen comen/ en sullen vooz u aenschyn aenbedden/ en gaven tot u byngen. Staet op / staet op / o Sion / wordt niet uwer sterckheyt becleet/ met de cleedinge uwer eerlicheyt. Sy sullen alle van Saba comen gont ende wiroock bynghende / ende den lof des Heeren vercondighende: Alle het vee van Cedar sal tot u gebrachte werden. Ist dat ick lange besich ven om dese onghescheickte onbeschasintheyt te wederleggen/ soo vrese ick dat ick sal selve onghescheickte schynen. Dacrom en wil ick niet lichtveerdichlich woorden te verghefs gaffen. Nochtans vraghe ick: Waert dat eenich Jode die ghetuygenissen misbruyckte/ hoe souden sy se wederleggen? Te wete/ sy souden son plompheyt berispen/ om dat sy de dinghen die geestelick van het geestelicke rijke Christi geseyt zyn/ tot het vlesch ende tot de werelt trocke. Want wy weten dat de Prophteten onder het beelc der aertscher dingen/ ons hebben de Hemeliche eerlicheyt Gods afsgebeeldet/ de welcke behoort in de Ghemeente te schynen. Want dese zegheuinghen die dooz de woorden der Prophteten nptghedyndt worden / en heeft de Ghemeente npt min gehadt dan ten tyde der Apostelen: en nochtans bekent een regelich dat de cracht des ryer Gods doe alderseerf bloeyde. Wat beduyde dan de woordē der Prophteten? Te weten/ Dat al wat ergens dierbaer/ hooghe ofte rierlich is/ moet den Heere onderwoyde wordē. Ende dat sy name van de Coninghen gheseyt wordē/ dat sy haer sceptren sullen Christo onderwoyden/

ende hare troonen vooz sijne voeten nederlegghen/ ende haren rickdom der Ghemeente heyligen/ want met comen sy segghen dat het waer achtrichlicher ende volcomenlicher gheschick is/ dan doe Theodosius sijn verwerpen cleere ende kerserliche vercieringhe verlatende/ heeft hem selden als een npt den volcke vooz Godende de Ghemeente tot openbaer penitente vernedert? Item als hy ende andere nms gelijck Doctē/ haer nptsticht ghesaen/ ende sorghe gheoygen hebben/ om de huyver leere in de Ghemeente te houden / ende de rechtsomighe Kerckes te beschermen ende onderhouden. Maer dat de Pusters doe gheuen overvlooyghen rickdom en hadden / dat machmen ghenoech verstaen npt te woort des Aquilgenen Conculicums/ in het welcke Ambrosius de overse waer te weten: dat De armoede in de Pusters des Vieren is eerlich. De Bisschoppen hadden doe vooz waer eenich goet / waer dooz sy hadden mogen een sielliche vercieringhe der Ghemeente machten/ hadden sy sulc gheacht de rechte vercieringhe der Ghemeente te zyne. Maer dewyle sy wisten dat gheen dank meer teghen het ampt der Pastooren is dan met der tafelen lecheruit/ met der cleederen rierlichheyt/ met menichte der dienstlickeyt/ ende met grootheyt palapsen luytich ende hooverdich te zyne: soo volghen sy de oetmoedicheyt/ manicheyt/ jac de armoede selve die Christus onder sijne dienaren gheheylight hadde.

18 Maer op dat wy't hier niet te lanc en machien / soo laet ons wederom in een royte sonuna verfacien hoe verre de wyrdelichghe/ ofte verquistinge der gorden der Ghemeente nu zy van dat waer achtrich Draconschap / diwelc ons is dooz Gods woort bevolen/ en van de oude Ghemeente onderhouden. Ie segge dat het verkerdelick gebruyckē wort dat tot vercieringhe der Tempelē gebruyckē wort/ te zy dat het gheschick in sulcker mate als de natuere des Godlicken diensts eyfcht/ ende de Apostelc ende andere heylige Vaders met leere ende exempelen verordent hebben. Maer waer wordt heden niet sulc in de Tempelen ghesien? Het wort al verwoyden/ niet alleentich dat nae de oude soberheyt / maer oock na eenighe eerliche majesteit geschick is. Gec dmelc en is behagelic anders dan dat overdaet en verdozvet heyt des ryer bewijst. Hierentussen zyn sy soo verre van eenige behoorliche sozge vooz de lebendige Tempelen/ dat sy heber souden menich dypsent armen laten dooz hongere verderven/ dan den alderminsten helck/ ofte een seer cleyn vaethen byken om haer armoede te onderhoude. Op dat ick niet swaers en segge npt my selven/ so wilde ick alleentich dat de Godsalige Leers bedachtē/ waert dat nu de bovenghemelde Crispinus Bisschop van Tholosa/ ofte Acanus/ ofte Ambrosius/ ofte pennat diergelijck van de dooden op stonde / wat souldē die seggē. Voort waer sy en souldē niet pynen dat in so grootē noot der armē het goet der Ghemeente als overvlooydich/ tot andere dinghen gebruyckē wort. Op dat ick swinge dat dese dingē daer aen het gehangē wort (of daer schoon geene armen en waren) menichsins schadelich is. ende gheensins voozderlich. Maer ick late de menschen varen. Dese goeden zyn Christo gegeven en gheplicht: so moermele dan na Christi wille en goetduncklic wyrdelc. Sy sullen te verghefs dat deel Christo ter rekenichap byngen / diwelc sy bynten sijn bevel nptgequinst hebben. Noewel om de waerheyt te seggen / daer en wort niet veel van de ozydenlike reuten der Ghemeente / tot sulcē

Mat. 2. 11.
Apoc. 4. 10.
Esal. 60. 3.
Apoc. 21. 24.
Theodosius.
Ambrosius
woort diwelc becleet de tafelen van de Pasterliche coovers.
Een ander tegenbruyckē ge der selver/ van der Tempelē en laet. Acto. 6. 3.
Hoe het goet der Ghemeente in het Dausdom gebruyckē oft nptghedeelt wort.
1.
2.
3.
4.
5.
6.
M m w he on

Een Godly
seeliche te
ghen. Ick
ge: defect
rooz
vees.

Psal. 72. 10.

Jes. 52. 1.
Esal. 60. 6.
Mat. 2. 11.

1. Antwoort.

2. Antwoort:
Waer in dat
de aengeroeg
geluygenissen
veerlaet
worden.

3. Coningen/
die Christus
aenbedden.

ke onkosten / te weten / tot vaten ende cleederen des Tempels ghebruyckt. Want daer en sijn geen soorijcke Bisschopdommen / noch so vette Abbdien / noch epndelick soo vele noch so groote benefictien / die ghenoech sijn om de gulsticheyt der Priesteren te vullen. Daerom dewijle sy hen selven willen sparen / soo bedweghen sy het volck dooz superstitie / dat sy het ghene dat sy behoorden den armen te deelen / nu gheven om Tempelen te maken / om Beelde op te richten / om vaten en juwelen te roopen / ende om dierbare cleedinghe te gecrygen. Dit is de stroomwal waer dooz alle de daghelicksche aelmoessen verflonden worden.

19 Mengaende de rente die sy upt de ackers en besittingen ontfangen / wat sal ick anders seggen / dan dat ick nu gesept hebbe / ende dat voozogen is? Wp sien niet wat ghete ouwicheyt de gene die Bisschoppē ende Abben genaemt worden / het meeste deel der goeden der Ghemeente bedeckē. Wat uytsticheyt ist onder hen Christuselicke ordē te soeken? Behoorden sy niet menichte der dienstmechten / tierelicheyt der huyfen / costelicheyt der cleederen ende spgfen / de welksten der Voosten na te volgen / daer haer leven behoorde een sonderlielc exempel der soberheyt / maticheyt / en ootmoedicheyt te sijn? Boven desen / den gene dien dooz het eenwige en onveranderliche woort Gods verbiēt vuyt gewin te soeken / ende ghediet met sterchten cost te vyzden te zijne / betaemt het seer qualick / ende is verre van haer amyt / dat sy niet alleenlick doypen ende sloten en gheerijghen / maer oock seer groote heerlicheyden ende Voostdommen in nemen / ende ten eynde oock selfs kintchen besitten? Of sy schoon Gods woort verstaadē / wat sullen sy nochtans antwoorden op de oude regule en ordinantien der Concilien / in de welke geboden woort / dat de Bisschop sal sijn huyfsken niet verre van de Gemeente / ende oncosteliche tafē ende huyftraet hebben? Wat sullen sy antwoorden op dien lof / daer mede het Agnolienische Concilium seyt / dat de armoede cerlick is in de Priesters des Heeren? Want het gene dat Hieronymus schryft tot Nepotianum / dat de armoede vyeindelingen behoorden sijn tafē te kenne / ende Christus niet hen: dat sullen sy verwoopen / als een dinc dat veel te swaer is. Maer dat sy terfont daer nae seyt / dat sullen sy hen schamen te versaken / te weten / dat het de eere eens Bisschops is / dat sy den armen vooziet / ende dat het aller Priesteren schande is / dat sy eyghenen rijckdom soeken. Dit en comen sy nochtans niet aen nemen sonder hen allen niet schande te laden. Maer het en is niet noodich dat ick hier niet harde woorden verfolge / dewijle ick niet anders en hebbe ghewilt / dan bewijse dat de oprechte ordē des Oracouschaps / is over langen tijt van hen wech ghenomen: op dat sy niet meer op desen tytē en roemen om haer Gemeente te paffen. Ende ick meyne dat ick dit ghenoech ghedaen hebbe.

Hu vij. Capittel.

Van de hoocheyt des Roomschen stoels.

De lange hebben wy de ordenen der Gemeente verhaelt die in de regeringhe der ouder Ghemeente gheweest waren: maer daer nae met ter tijt verdooven / ende ten eynde meer ende meer ghescheut sijn / ende nu in de Pausteliche gemeente den naem alleculsch behouden / maer in der waerheyt niet anders en sijn dan monnenlichtē: om dat de Godsalighe Lescer soude upt de vergheelijkinge mogen oordeelen /

wat Ghemeente de Roomsche hebben / om der welcker wille sy ons met schein inghe beschuldighen / om dat wy van hen afgeweken sijn. Maer het Hoofst der gantscher ordē / dat is / de hoocheyt des Roomschen stoels / waer upt sy willen bewijse / dat de algemeyn Ghemeente by hen alleen is / daer van en hebbe ick niet gesproken: want het en heeft sijne oorspronck niet upt de insettinge Christi / noch upt het gebuyck der ouder Gemeente ghelyck de andere bovenverhaelde deelen: de welke wy hebben bewisen van outs gewest te zijne / ende metter tijt gantschelijck verandert / jac gantschelijck een nieuwe sojme aenghedaen te hebben. Ende nochtans arbeypden sy om der Werelt te doen verstaen / dat de voozneemste / ende byna de eenighe bant der eencheyt der Ghemeente is / dat wy by den Roomschen stoel blyven / ende in sijn ghehoorsamenheyt volherden. Dit is / segge ick / het fundament daer op sy voozneemelick stemmen / als sy willen ons de Gemeente benemen / ende hen selven toeschrijven / te wetē / dat sy het hoofst behoude / ac het welke de eencheyt der Gemeente hangt / ende sonder het welke sy moet scheuren ende vzelien. Want alsoo achten sy dat de Gemeente is een geboude ende gecreicht lichaem / ten zy dat sy den Roomschen stoel als haren hoofde zy onderwoopen. Daerom als sy van haer Hierarchie handelen / so is dit altyts haer begin / dat de Roomsche Paus / als de stedehouder Christi die het hoofst der Gemeente is / in de plaetse Christi over de algemeyn Gemeente gestelt is: ende dat de Gemeente niet anders wel ghestelt en is / ten zy dat de Roomsche stoel hoocheyt hebbe boven alle de andere. Daerom moeten wy oock verclaren hoedanich dit zy / op dat wy ghen dinc voozby en gaen / dat tot de behoortlike regeringhe der Gemeente dient.

2. So laet dan dit den gront ende de somma deser handelinghe sijn / te weten / of het tot de waerachtige Hierarchie (gelijck zy die noemen) ofte regeringe der Gemeente / noodich zy eenen stoel te hebben onder de andere die in werdieheyt ende macht upt neim / op dat sy het hoofst des gantschen lichaems zy. Maer wy doen der Gemeente veel te groot onrecht / ist dat wy haer desen noot opleggen sonder Gods woort. Daerom ist dat onse tegenstryders willen overtrijghen dat sy begeeren / soo moeten sy eerst bewijse dat sijnke regeringhe van Christo ingestelt is. Om dit te bewijse / byenghen sy upt de Wet vooz het opperste Priesterdom / Aen het opperste oordeel dwelck God te Jerusalem ingestelt heeft. Maer dit is licht te wederleggen / ende dat menichsing / ist dat hen een wederlegginge niet genoech en is. Ten eersten / of schoon een dinc is onder een volck nut gewest / daerom en wozenen dooz ghen reden bedwonghen dat selve tot over de gantsche werelt te strecken. Ja daer is een groot onderscheyt tusschen een volck / ende de gantsche werelt. Dewyle de Joden voortiden waren op alle zijden van de afgoden / dienaren ommeering / so heeft God (om dat sy niet en souden door verscheyden seligegescheyden wordē) dē stoel sijn dienste in midde des lants gestelt / daer heeft sy eenē Oversten ofte voostander gestelt / op den welken sy alle souden sien / op dat sy also mochte te bet in eeneheyt behouden worden. Maer als nu de waerachtige Keltigie is over de gantsche werelt verheyt / wie en siet niet dat het gantschelic ongeschiet is / dat over de regeringe van Doffe tot dē Weste / en mēsch gestelt woort: Want dat is even gelijck /

Daerom dat gheue mentē giedē: it is in de voozgaens de Capitel van de hoocheyt in der kercken.

De welke nochtans de Dapsten seggen / den banc der kerckelike eeneheyt te sijn.

Ende van desen grontes gelic handelen de van hare opperste regeringe in der kercken nemen in haer beginck.

De somma deser handelinghe. Of de hoocheyt noodich zy tot de regeringe der kercke.

De tegenstriders segghen ja / en willen dat bewijse upt de aenmeeringhe van het opperste Priesterdom.

1. Antwoort: daer in de oorsaken ontdeckt worden van dese instellinghe onder de Wet.

De laetste antwoort / welke bozoonr / dat de Diaconge der kerckelike goederen gantschelijck is omgekeert gheweest van desen oncreynen roovers / die hare bunc gebiēt hebbe.

Tit. 1. 7.

Concil. Cartha. 4. cap. 24. x. 15.

De somma ende het eemich ooghe merck des handels van de Daken schap.

Conse somme Roomsche behalvinghe des vierden ende vijftien Capittel.

gelijck / of pemaent wilde dat de gantsche werelt moefte vā eenē Stadthouder geregeert wordē / om dat eē landouwe ofte heerlicheyt niet meer dā eenē Stadthouder en heeft. Maer daer is ooc noch een ander reden / waerom dat niet en moet tot een ereynpel ghetrocken wordē om nae te volghen. Een pegelick weet wel * dat de opperste Prieſter is een voorbeeld Chryſti gheweest. Maer nu als het Prieſterdom verandert is / moet oock dat recht verandert wordē. Maer tot wien iſt verandert? Niet voorwaer tot den Paus (ghelijck hy onbeſchaembelick deſe roemen / als hy deſe plaerſe tot hem treckt) maer tot Chryſtum / de welke deſe eere gheenen anderē ober en gheeft / ghelijck hy dat ampt alken ſonder ſtedelhouder ofte nacomen bedient. Want dat Prieſterdom en is niet alleenlick in de leere gelegē / maer oock in de verſoeninge die hy dooz ſijn doot volbracht heeft / ende in de voorbidtinghe die hy noch by den Vader doet.

2. Antwoort: Daer in bes toont wort dat het opz perſte Prieſterdom niet en can ghetrocken wordē tot den Paus van Cloonen. * Heb 7.12.

1. Joan. 2. 1. 1. Tim. 2. 5. Heb. 7. 24.

Beloffs-redenen tot beſeherminghen vā de Cloonen ſchen ſloet / genomen upt den menſchen Teſtamente. * Matt. 16. 18 1. Joan. 2. 1. 5.

1. Pet. 5. 2.

2. Antwoort.

Joan. 20. 23.

2. Cor. 5. 18. ende 10. 16.

3. Antwoort: Daer mede het ſonnamē daer op ſp haer meest verlaten / dooz een waerachtige en rechte manighe uytlegginghe der belofte Chryſti vā de ſentelen / worz omgeſtooten. * Matth. 16. 19.

3 Soo en moeten ſy dan ons niet met een eenwighe Wet binden aen dat ereynpel dwelck (gelijck wy ſien) tydelick geweest is. In het newe Teſtament en hebben ſy niet daer mede ſy haer gevoelen mochtē beveſtigen / anders dan dat tot eenen Apofteleleſt is: * Ghy zijt Petrus / ende op deſen ſteen ſal ich mijn Ghemeynte bouwen. Item / Petre hebt ghy wy lief? tu weyt minne ſcheypen. Maer iſt dat ſy deſe beveſtingen willen erachtich maken / ſoo moeten ſy eerſt bewiſen dat Chryſtus den gheenen dien hy ghebet ſijne ſcheypen te wyden / oock den ſelven heeft macht ober alle Ghemeynten ghegheven: ende dat binden ende ontbindē niet anders en is / dan de gantsche werelt regeeren. Maer Petrus vermaent alle andere Ouderlingen / dat ſy de Ghemeynte voede / gelijck hy bevolen was. Hier upt machmen verſtaē dat Chryſtus dooz die woorden niet meer Petro gheboden en heeft / dan den anderen: ofte dat Petrus ſijn recht dat hy ontfanghen hadde / heeft den anderen gemeyn ghemaeckt. Maer op dat wy niet te verghefs en ſijven / wy hebben op een ander plaerſe upt den mont Chryſti een clare uytlegginghe / wat binden ende ontbinden zy: te weten / de zonde houden ende vergheven. De wiſe van binden ende ontbinden / leert de gantsche Schryftuere alomne / ende voornemlick verlaerte Paulus ſeer wel / als hy ſeyt / dat de Dienaren des Evangelij bevel hebben om de menſche Gode te verſoenen / ende dat ſy oock mede macht hebben wrake te doen ober de ghene die deſe weldaet verwoyden.

4 Doe ich andelick ſy deſe plaerſen verdracpen / in de welke van binden ende ontbinden gemeint wort / dat hebbe ich boden gheroeft / ende ſal het weynich hier na moeten breeder verclaren. Nu moeten wy aileenlick aenmercken wat ſy upt de antwoorde Chryſti tot Petrum willen bewiſen. Hy heeft hem de ſentelen des rijer der Hemelen beloofte: Hy heeft geſeyt * dat het ſonde in den Hemel ghebonden wesen / al wat hy ſoude op der aerde binden. Iſt dat wy in het woort ſentelen / ende in de wiſe van bindē eens zijn / ſoo ſal de wiſt terſtont een eynde hebben. Want de Paus ſal den laſt die den Apofteleleſt bevolen is / gheerne laten varen / welke laſt vol arbeits ende waercherts zijnde / hem ſoude van alle ſijne welluſten ſonder ghewin berooven. Dewile de Hemelen ons geopenit wordē dooz de leere des Evangelij / ſoo wort ſy ſeer wel niet den naem der ſentelen verciert. Ende de menſche en wordē op gheen ander wiſe ghebonden ende ontbonden / dan als het geloove de ſonnighe Gode

verſoent / ende de ſonnighe dooz haer ongelooſticheyt verdoemt wordē. Waert dat de Paus hem ſelven niet meer rechts aen en namē / ſo en ſoude (gelijck ick meyne) niemant hem binden noch teghen hem ſtriden. Maer dewiſe deſe ſuccesse ende navolginghe grooten arbeits ende gheen ghewin mede brenge / ſo en behaecht ſy den Paus niet: ſoo comt in hier upt het begin des ghegheſte weten / wat Chryſtus Petro beloofte heeft. Ick verſtaē upt de ſake / dat daer niet anders beteeckent en wort / dan de weerdicheyt des Apofteleleſten dienſt / welke weerdicheyt niet en can van den laſt verſcheyden wordē. Want iſt dat deſe beſchrywinghe / de welke ick gheſtelt hebbe / wort aenghenomen (de welke niet en can ſonder groote onbeſchaemtheit verwoyden wordē) ſoo en wort dooz die woorden gheen dinc Petro ghegheven / dat niet en zy oock ſijnen medegheſellen ghemeyn ghewerſt: want anders en ſoude niet alleenlic den perſoonen onrecht gedaen wordē / maer de maſtept der leere ſoude oock vercozt ende vercrenckit zijn. Sy roepen hier teghen: maer ick bidde u / wat voordeel iſt dat ſy haer ſchip aen deſe ſteerofe ſtooten? Want ſy en ſulle nemmermeer comen maken dat de macht om te binden ende ontbinden niet en zy aildenden Apofteleleſten ghegeven / gelyc hem allen de verconding des Evangelij bevolen is. Sy ſegghe: Chryſtus heeft Petrum tot eenen overſten der gantscher Gemeente geſeyt / als hy hem beloofde de ſentelen te gheben. Maer dat hy doe Petro beloofde / dat gheeft hy op een ander plaerſe allen den anderen mit ghemeyn. Iſt dat het ſelve recht dat Petro beloofte was / hem allen ghegheven is / waer in ſal hy boden ſijne medegheſellen wesen? Sy ſeggen daer in / dat hy t niet den anderen mit ghemeyn / ende oock alken op hem ſelven ontfanghen heeft / het welke den anderen niet ghegeven en is / anders dan mit ghemeyn. Maer of ick hier mit Cypriano en Auguſtino antwoorde / dat Chryſtus dat niet ghedaen en heeft om dat hy den eenen menſche ſoude bodē den anderē verbeſſen / maer om dat hy de eenheyt der Ghemeynte ſoude alſo aenuyſen. Want alſo ſpreckit Cyprianus: De Heere heeft alleen den Diſcipulen in de perſoon eens menſchen / de ſentelen ghegheven / om hare aller eenheyt te beteeckent: want de andere waren dat Petrus was: ſy hadden gelycke eere ende macht: maer Chryſtus begint van eenen menſche om te beuyſen dat de Ghemeynte een is. Ende Auguſtinus ſeyt: Waert dat Petrus niet de Ghemeynte en beduyde / ſoo en ſoude de Heere niet tot hem ſegghe: Ick ſal u de ſentelen gheben. Want iſt dat dit tot Petro alleen geſeyt is / ſoo en heeft de Ghemeynte de ſentelen niet: ende iſt dat ſe de Ghemeynte heeft / ſoo heeft Petrus / doe hy de ſentelē ontfick / de gantsche Gemeente beteeckent. En op een ander plaerſe: Doe ſy alle ghebraccht waren / heeft Petrus alleen gheantwoort: Ghy zijt Chryſtus / ende hem wert gheſeyt: Ick ſal u de ſentelen geven / ghemick of hy de macht om te binden ende ontbinden alleen ontfanghen hadde: daer hy alleen vooz allen dat gheantwoort heeft / ende dit niet hen allē / als den perſoon der eenheyt dragende / ontfangen heeft. Hy alleen is dooz allen genaemt / om dat in hem alleen eenheyt is.

5 Maer ſy ſeggen dat die woorden: Ghy zijt Petrus / ende op deſe ſteerofe ſal ick mijn Gemeente bouwen / en wordē nergens tot niemant anders dan tot Petrum geyproken. Maer wat ſpreckit Chryſtus van Petro / anders dan dat Paulus ende Petrus ſelve van alle Chryſtenen

Welcke ſentelen den anderen Apoſtelen ſoo wert als Petro beloofte ende geſcheyden.

Haer 2. beſwys reden. Matt. 18. 20.

Joan. 20. 23.

Haer 3. beſwys reden.

Antwoort / waer in wt de woorden Cypriani en Auguſtini de voozgaente uytlegginghe beveſicht wort. De ſimplic. Praſar.

Homil. in Joan. 59.

Homil. 11. Reſpet. Hom. 124

Haer 4. beſwys. Matt. 16. 18.

Antwoort.

Ephe. 2. 20.

nen spreken, Want Paulus seyt dat Christus de ijerste hoecristen is/ op den welken hy getimmert worden/ die tot eenen heyligen Tempel des Heeren opwassen. Ende Petrus ghebet ons levendige steenen te zyne/ op dat wy op dien ijerberozen ende diebaren steen ghesondeert zynde/ dooz dese stamenbindinghe ende stamenvoeginghe met onsen God/ ende met in alrederren vereeninghen. Zy segghen: Petrus is boven de andere gheweest/ dewylye hy sonderliel den naem heeft. Ick late gheerne dese eere Petro toe dat hy in de tinnertuge der Ghenepte onder de eerste ghestelt worde/ ofte (ist dat sy dit ooch liever hebben) dat hy de eerste sy aller gheloovighen: maer ick en sal niet toe laten/ dat sy hier uyt beslupten/ dat hy overhant ende heerschappie over de andere heeft. Want wat wyse van beslupten is dat? Hy gaet de andere te boven in vpericheyt/ leere ende staendicheyt: ergo, hy heeft macht over hen. Alsoo mochte men met beteren schijn beslupten/ dat Andreas bovē Petrum is in de orde/ om dat hy eer was dan Petrus/ en heeft Petrum tot Christus gebaryt. Maer ick late dit varen: ick late toe dat Petrus voren gaet: maer daer is groot onderschept tusschen de eere/ waer dooz penant voren de andere gaet/ ende de macht waer dooz penant over de andere gestelt is. Wy sien dat de Apostelen byna altyt Petro dit toeghegheven hebben/ dat hy in de vergaderinge gheprohen/ ende hen eenichsins voren ghegaen heeft/ de saken vooztellende/ vermaende en bewegende: maer van de macht en leuen wy gantscheliel niet.

1. Pet. 2. 5.

Trede.

1. Antwoort/ Waer in het roeghelaten wort.

Joan. 1. 40. ende 41.

2. Antwoort/ Waer in een onderschept ghemaect wort tusschen de orde ende de macht.

Maer 5. b. 2. loys: Op Petrus is de kercke ghegront: oerwaer datter ghelept wort/ Op desen steen sal ick de kercke bouwen.

Antwoort: Waer in den sin der woorden gheopen wort.

Mat. 16. 16.

1. Cor. 3. 11.

* Bebestinge deser antwoort niet hee ghemingheissen der Schrifsturen/ welke ons oerdringen/ dat Petrus den anderen Apostelen is ghelijel/ ende haer medehulper gheueft/ ende ghemē Heere.

6. Hoewel wy en sijn noch tot de handelinghe niet ghecomen/ maer ick wil nu alleentliel bewisen/ dat sy deel te sichteveerdichte beslupten/ als sy uyt den eenighen naem Petri/ willen een heerschappie over de gantsche Ghenepte oprichten. Want de oude heusen/ met de welke sy in het begin hebben ghesocht het volck te bedriegen/ en sijn niet weerdich verhaelt/ veel min wederlept te worden: te weten/ dat de Ghenepte is in Petro ghesondeert/ om dat tot Petrum gheseyt is: Op dese steenrotze sal ick mijn Ghenepte bouwen. Zy segghen/ sommige oude Leeraers hebben dat alsoo uytghelept. Maer dewyle de gantsche Schrifsture daer teghen is/ wat wort haer autoriteyt teghen God ghestelt? Iae wat sijn den wy van den sin der woorden/ ghelijel of sy dinsten ofte twiselsachtich ware/ daer niet elc anders noch sekerders en can gheprohen worden? Petrus heeft uyt synen ende sijnder broederen naem beleden/ dat Christus is de Sone Gods. Op dese steenrotze tinnert Christus sijn Ghenepte: om dat dit (ghelijel Paulus seyt) het eenighe fundament is/ vnten het welke gheen ander fundament en can ghelept worden. Ende ick en verwozpe daerom de autoriteyt der Vaders niet/ om dat ick gheene ghetungheissen uyt hen en hebbe om te bewisen dat ick segge: ist dat ickse wil vooztbringen: maer ghelijel ick gheseyt hebbe/ ick en wil niet te vergaende misgheleli sijn van soo clare een sake sijn den: voozmenelich dewyle sy van andere is over langhen tijt neersichtich gheuoech gehandelt ende verhaert.

7. Hoewel men it en can in der waerheyt dese sake beter verclaren/ dan de Schrifsture selve/ ist dat wy alle de plaetsen sy een vringen/ in de welke sy leert wat anwyte ende macht Petrus onder de Apostelen ghehadt heeft/ hoe hy hem ghebraghen heeft/ ende ooch hoe hy van hen is gheacht gheweest. Doorloopt al wat daer ghescheven is/ ghy en sult niet anders vinden dan

dat hy is een onder de twaelve/ ende eben ghelijel als de andere/ ende haer medegheselle/ maer niet haer Heere geweest. Als daer niet te doen is/ soo siele hy wel dat voren in den raet/ ende vermaent watenen behoort te doen: maer hy hoort socke de andere/ ende en geest hen niet alleentliel plaetsen om haer ghevoelen te seggen/ maer laetse oozdeelen ende ordineren na haer ghevoelen: ende also sy niet verordent hebben/ soo volcht hy dat selve/ ende is ghehoorsam. Als hy tot Pastoren schryft/ soo en ghebet hy niet als heerschappie hebbende: maer noemtse sijn medeghesellen/ ende vermaentse vrendelich en liefliel/ ghelijel men met sijn ghemelien plecht te handelen. Ende also hy beschuldicht wort dat hy is tot de Hedenen ghegaen/ ende hoewel dat onrechte gheschiet/ so antwoort hy nochtans/ ende ontschuldicht hem selven. Als sijn medeghesellen hem bevelen met Joanne in Samariam te gaen/ so en wepgeret hy sulx niet. Als de Apostelen hem senden/ soo gheuen sy daer mede te kinnen/ dat sy hem niet houden voren haren Oversten: ende als hy daer in ghehoorsam is/ ende de boot schap aenmeent die sy hem bevelen/ so bekennt hy daer mede hem selven haer medegheselle te sijn/ ende niet heerschappie over hen te hebben. Ende of seshoon niet van dese dinghen beschriben en waren/ so soude nochtans de eenige Sendebyef tot de Galaten ons liehtliel alle twiselinghe be-nemen/ waer in Paulus in twee Capitelen bynae niet anders en doet dan dat hy bewyft hem selven in de eere des Apostelschaps Petro ghelijel te zyne. Hierom verhaelt hy dat hy is tot Petrum ghecomen/ niet om sijn onderdanicheyt te wisen/ maer alleentliel om de eendrachticheyt der leere allen menschen te betuyghen. Hy en verhaelt ooc niet dat Petrus yet sulx van hem gheueft heeft/ maer dat Petrus hem heeft de rechter hant ghegheven tot een teeken des geselschaps/ om dat sy sonden int ghemeyn in den wijngaert des Heeren arbeypden. Hy betuycht dat hem gheen nimmer ghenade ghegeuen en is onder de Hedenen/ dan Petro onder de Joden. Ende ten laetsten/ dat Petrus doe hy niet ghetronwelich en handelde/ is van hem ghestraft ende vermaent/ ende ghehoorsam geweest. Alle dese dinghen bewyfen elcrliek dat Paulus ende Petrus ghelijel warē/ ofte minners dat Petrus niet meer machts ghehadt en heeft over de andere dan sy over hem hadden. Ende dit handelt Paulus niet voozghenomen raet/ om dat me-mant en soude in het Apostelschaps Petrum ofte Joannen/ boven hem stellen/ de welke medeghesellen ende niet Heeren waren.

8. Maer op dat ick hen van Petro toelate dat sy begheeren/ te weten/ dat sy sy de overste der Apostelen gheweest/ ende hen in weerdicheyt sy te boven zogaen: so en hebben sy nochtans geen oorsake om niet een eenich exempel eenen algemeenen reghel te maken/ ende van het gene dat eenmael gheschiet is/ een eenwighe Wet te maken/ daer nochtans de sake anders eschiet. Daer was een de opperste onder de Apostelen: te weten/ dat was om dat sijn en elc en ghelal waren. Ist dat een heeft over twaelve ghestelt gheweest/ sal daer uyt volgen dat een niet ober hondertduisent menschen ghestelt worden? Ist dat twaelv mannen hebben eenen onder hen ghehadt diese alle regeerde/ dat en is geen wonder. Want dat sijt de natuere/ dat eschiet der menschen aert/ dat in alle vergaderinghe/ hoewel sy alle ghelijel macht hebben/ nochtans een sy als de regeerder ende matiger/ op den welckē alle de andere sien. Daer en is ghemē Hof sonder President/ noch gheen

Acto. 15. 5.

1. Pet. 5. 1.

Acto. 8. 14.

Gal. 1. 23. ende 2. 8.

Ende hoewel ho den anderen Apostelen in eenige eere te boven ghegaen hest/ so en helpt dat nochtrons gheensins tot des Hoornschen Daus hoochste tegeeringe over alle kercken ende Heerders der gantscher werelt.

gheen sachtthuyf sonder Burgermeester / noch gheen gheselschap sonder Overste. Alsoo en soude het noch geen wonder noch ongeschicht zyn/waert dat wy beleden dat de Apostelen sulcke hoocheyt Petro toeghelaten hebben. Maer het ghene dat onder weynige mit is/dat en moeten niet terstont tot de gantsche werelt trecke/ om de werlke te regeren/ een mensche alleen/ genoegsaem is. Maer dit (segghen sy) heeft alsoo wel plaetse in het gantsche lichaem der natiere / als in een peghelick deel/ te weten / dat daer een opperste Hoofst zy over al. Ende hier van nemen sy een bewys upt de Byen ende Cranen/ de welcke altyts niet vele / maer alleenlick enen leytman verlusten. Ich en verwoyde voozwaer de erenypelen niet die sy voozbreynghen / maer comen oock de byen upt de gantsche Werelt over hoop om eenen Coninc te verkiezen: neen/ maer een peghelick Coninc is met sijnen Byhoofst te vreden. Also oock onder de Cranen heeft een peghelicke beide haren epgheenen Coninc. Wat conincen sy hier upt anders bewysen/dan dat een peghelicke Gheuepente behoort haren Bisschop te hebben. Daer na wysen sy ons tot behoortelike erenypelen: sy bynghen de woorden Homer voozt / daer hy seyt: dat het niet goet en is dat vele het regiment ofte de heerschappie hebben/ ende dieghelyste sententien/ die by de Heydensche Schryvers tot prijs des eenhoofdigen eyt ghelesen worden. Maer hier op is goet te antwoorden/want Vlyses by Homerum en oock andere/en wysen niet alsoo een eenhoofdich rijcke ghelijck of een behoortde de gantsche werelt te regeren / maer sy willen te kennen gheuen dat een rijcke gheen twee Coninghen en hndr: ende dat een Dorst gheenen medegheselle in sijn heerschappie en hndt.

Haer 6. beswys-reben/ genomen van een ghelcke kenne ofte erenypel.

Antwoort/ Waermede dat erenypel des Roomscen Paus bequamenlick omghebecept wort.

Haer 7. beswys/ genomen van burgherlike erenypelen.

1. Antwoort.

2. Antwoort: Waer in de burghelike regeringhe ondersekende wort van de kerckelike. Want in der kercke behoort en leeft Christus / niet wiens politie ofte regeringhe / welke met dwelike woerden booghescheyden is/ ons betaemt te wesen. Ephes. 4. 15.

Haer 8. beswys/ van het Onberhoofst.

1. Antwoort.

erest bewysen dat dese dienst van Christo berooydent is. Want de Apostel leert dat de gantsche bedieninghe is dooz alle de leden gheuept / ende dat de cracht van dat eenighe hemelsche hoofst comt. Ofte ist dat sy yet elcaders willen / de wille de Schryuere betrefte dat Christus het Hoofst is/ ende hem alleen dese erre toeschryft/ so en moet sy gheenen anderen ghegeuen worden ten zy dat Christus selue yemant sijnen Stradhoudet ghemackit heeft. Maer wy en lesen alleenlick niet dat Christus yet sulcx ghebaen heeft/maer het selue mach ooc overbloedichlick upt vele plaetsen wedereypt worden.

Ephes. 1. 22. ende 4. 15. Coloss. 1. 18. ende 2. 10.

10 Paulus beschryft ons in sommige plaetsen een levende beelt der Gheuepente / maer hy en meldet daer niet van ee hoofst. Ja men mach er upt sijn beschryvinghe merken / dat sulcx vrede is van de insettinghe Christi. Christus ten Hemele opvarende/ heeft sijn sientelike regerwoordicheyt van ons wech gheuomen: maer hy is nochtans opghedaren om alle dunck te verbullen. Doo heeft dan de Gheuepente hem noch teghenwoordich / ende sal hem altyts teghenwoordich hebben. Ende als Paulus wil bewysen hoe wy hem teghenwoordich hebben/ soo wederroeyt hy ons tot de dienste die hy gebruyckt. De Heere (seyt hy) is in ons allen nae de mate der genade die hy eenen pegelicken lede ghebaen heeft. Daerom heeft hy sommige ghestelt tot Apostelen / sommighe tot Pastooren/ sommighe tot Enangelisten/ sommighe tot Lerearen/etc. Daerom en seyt hy niet dat Christus heeft eenen over al ghestelt/ die sijn plaetse soude bewaren? Want dit was in die plaetse sere noordich/ en en behoortde niet achtergelaten te worden/waert dat het waer ware. Hy seyt dat Christus ons by staet. Maer hoe? Te wete/ dooz den dienst der menschen de welcke hy over de Gheuepente ghestelt heeft/ om die te regeren: waerom en seyt hy niet liever / dooz het dienstelick hoofst / het welck hy in sijn plaetse veroydent heeft? Hy noemt wel de eenheyt/ maer in God ende in het gheloove Christi. Den menschen en schryft hy niet toe/ anders dan in den gheuepente dienste/ende eenen pegelicken sijn sonderelike mate. Als hy daer ghelept hadde: Een lichaem/ een gheest/ een hope der roepinghe/ een God/ een Gheloube/ ende een Doop/ waerom en stelt hy niet oock terstont daer by: Een Paus die de Gheuepente in eenheyt houde? Want hy en hadde niet bequamer sinnen segghen/waert dat het alsoo ware. Laet de plaetse wel aemercken/ het is sonder twyfel dat hy daer heeft willen de Veylige en Geestelike regeringhe der Gheuepente gantschelick vooz oogen stellen/ de welcke de nacomers genaemt hebben Hierarchie. Maer hy en stelt niet alleenlick ee eenhoofdich rijcke onder de Dienaren der Gheuepente/maer geeft oock te kenne/dat daer geen en is. Hy heeft oock sonder twyfel wille de mate der tsamenboeginghe upeinducken/ dooz de welcke de geloovige aen Christo het hoofst hangen. Nochtans en meldet hy daer niet alleenlick gheen dienstelick hoofst/ maer schryft oock eenen pegelicken lede sonderelike werkinghe toe/ na de mate der genade die eenen peghelicken ghegeuen is. Wy en hebben oock van de vergelickinge der hemelscher ende der aertsecher Hierarchie niet scherpsinnighelick te filosofieren. Want aengaende de hemelsche Hierarchie/ en moeten wy niet boven maten wys zyn: ende om de aertseche Hierarchie op te richten/ en moeten wy geen ander erenypel volgen/ dan dat de Heere selue ons in sijn woort afghebreidert heeft.

2. Antwoort. Dat Paulus in de beschryvinghe der kercke/ gheen meldinghe gedaen heeft van een onberhoofst.

Ephes. 4. 10.

Ephes. 4. 7. ende 11.

Ephes. 4. 4: De Pastoren beschuldigen den Apostel van een onberachtfaemhen/ ende onwetentheyt.

De 3. Antwoort. Dat het niet en volcht dat de Paus van Roome zeyen onderhoofde/ alhoewel dat Petro dien naem ware toegelaten.

11 Nu of ich schoon hen dat ander toe gade/ het welcke sy nemen meer en sullen by verstandighe menschen vercrighen: te weten / dat dese hoocheyt der Roomischer kercke alsoo in Petro inghesiet is/ dat sy soude door eeuwige successie ofte nacominghe alle eytse blyven: waer uyt sullen sy conuen bewyisen nochtans dat de stoel alsoo te Roomen ghesiet is/ dat soo wie Bisschop te Roome is, over de gantsche werelt gestelt zy. Met wat recht binden sy dese weerderheyt aen ee plaetse/ de welcke sonder eeniger plaetse meldinghe ghegheven is? Sy seggen: Petrus heeft te Roome geleest/ ende is daer gestorven. Maer wat heeft Christus selve ghedaen? heeft hy niet te Jerusalem syn Bisschopdom bedient doe hy leefde/ ende heeft hy niet steruende het Byscoperyt volbracht? heeft de Prince der Pastooren/ de opperste Bisschop/ ende het hooft der Ghemeente niet conuen der plaetse die eere gheuen: ende heeft Petrus die veel munder is/ dat conuen doen? Syn dit niet meer dan kinderlike beuselighen? Christus heeft Petro de hoocheyt ghegheuen: Petrus heeft te Roome gheseten: ergo hy heeft daer den stoel deser hoocheyt ghesiet. Doorwaer op dese wyse behoorden de Israeltiten voortyden den stoel der hoocheyt in de woestijne te stelle/ daer Moses de opperste Leeraer/ ende de Prince der Propheten/ syn ampt bedient heeft/ ende ghestorven is.

Verblucht. Petrus heeft geleest te Roome ende is al daer ghestorven: derhaluen geniet soodanich recht ende boorddeel de Roomische kercke. Antwoort.

Deut. 34. 5.

Interde.

12 Nochtans laet ons sie hoe sijnelich sy't besuyten. Sy segghen: Petrus was te Roome de oberste onder de Apostelen: ergo de Gemeente in de welcke hy synen stoel hadde/ moet dit privilegium hebben. Maer waer heeft hy eerst synen stoel ghehad? Sy segghen te Antiochien. So ist dan recht dat de Antiochische Gemeente dese hoocheyt haer seluen aentrecke. Sy bekennen dat sy voortyde is de hoochste gewest: maer dat Petrus van daer verhuysende/ de eere die hy met hem gebracht hadde/ heeft te Roome ghedraghen. Want daer is onder den naem des Paus Marcelli/ een Sendtbrief tot de Ouderlingen der Antiochische Gemeente/ in de welcke hy aldus schryft: De stoel Petri is in het begim by u gheweest / de welcke daer nae door des Heeren bevel/ tot ons ghebracht is. Alsoo is de Antiochische Gemeente/ de welcke voortyden de eerste was der Roomischer Gemeente ghewesen. Maer door wat propheete wiste de goede man dat de Heere dat alsoo gheboden hadde?

1. Antwoort. Waer in bewesen wort datmen de hoocheyt/ nae onser reghen studeert selve segghen/ der Antiochischer kercke opdraghen moet.

12. qust. 1. ca. Rogamus.

2. Antwoort.

Want ist datmen dese sake sal door een recht eyndighen/ soo ist noodich dat sy antwoorden/ of sy willen dat dit privilegie den persoon aengact/ of der sake/ ofte beyde: want een van beiden moet zyn: Ist dat sy segghen dat het alleenlick den persoon aengact/ so en gaet het da' de plaetse niet aen: Ist dat sy seggen dat het de sake alleen aengact/ soo en wort het dan om des persoons doot ofte verhuysinghe niet wech ghenomen/ als het eenmael der plaetse ghegheven is. Soo moeten sy dan seggen dat het beyde den persoon en de plaetse aengact: maer alsoo en sal de plaetse niet alleen aen te merken wesen/ maer de persoon moet oock met de plaetse over een comen/ ende bequaem zyn. Sy moghen hier uyt kiesen wat sy willen: sal terfont ende liejelic bewyisen ende overtuigē/ dat Roome sonder eenighe reden/ haer seluen dese hoocheyt aentreckt.

3. Antwoort. Waer in de Wapsten ghebracht worden tot ongeschrikte dinghen.

13 Nochtans het zy also/ laet de hoocheyt van Antiochia tot Roome gebracht zyn/ ghejelic sy beuselē. Waerom en heeft nochtans Antiochia de tweede plaetse niet behouden? Want ist dat Roome daerom den oppersten stoel heeft / om dat Petrus daer tot het eynde sijns lebens ghe-

seten heeft: wien salmen het den tweede stoel geven/ dan dier Stadt daer hy synen ersten stoel ghehad heeft? Daerom wat is daer gheschiet dat Alexander is boven Antiochia gestelt? Hoe is het betamelich dat eens Discipels Gemeente zy boven den stoel Petri? Ist datmen een pegelike Gemeente behoort te eeren nae de weerderheyt haers sondaeturs / wat sullen wy seggen oock van de andere Ghemeenten? Paulus noemt drie Apostelen die schenen pilaren te zynne/ te weten/ Jacobum/ Petrum/ ende Joannem. Ist datmen ter eeren Petri de eerste plaetse gheeft der Roomischer Gemeente / verdienen de Ephesische ende Jerusalemische Gemeente niet de tweede ende derde plaetse/ dewyle Joannes en Jacobus daer in gheseten hebben? Maer nu heeft de Jerusalemische Gemeente de laetste plaetse ghehad onder de Patriarchen. Ende de Ephesische Gemeente en heeft niet zelfs mogen in den uytersten hoerck blyuen staende. Men heeft noch andere Gemeenten voozby gegaen/ en oock alle die Paulus gefondeert heeft. Item/ die de andre Apostelen bedient hebben. De stoel Marci die alleenlick een uyt de Discipulē was/ heeft sulcke eere vercregen. Sy moect bekennen dat dit zy en verkerde orde geweest/ of sy moeten ons toe laten/ datmen niet altyts moet eenen pegelike Gemeente sulcke eere geven/ als die hadde diese gefondeert heeft.

Galat. 2. 9.

14 Hoewel dat sy segghen dat Petrus zy Bisschop der Roomischer Gemeente geweest/ ich en sie niet wat verkertheyt sy daer van hebben. Doorwaer dat by Eusebium gelesen wort dat hy daer 17. jaren lanck Bisschop gheweest / dat can lichtelick wederlept worden. Want het is openbaer uyt het eerste ende tweede Capittel tot de Galatē/ dat hy ontrent twintich jaren nae den doot Christi / te Jerusalem was/ ende dat hy daer nae is te Antiochia gecomen: maer hoe langhe hy daer gheweest zy/ dat is onseker. Gregorius seyt seuen/ maer Eusebius seyt 17. jaren. Maer van der doot Christi aen tot het eynde des rijcx Neronis (onder den welcken Petrus ghelijck sy verhalē/ ghedoot is) en salmen niet meer dan seuen ende dertich jaren vinden. Want de Heere heeft gheleden onder den Keyser Tiberio/ in het achtienste jaer sijns rijcx. Ist datmen nu twintich jaren afrozt/ de welcke Petrus te Jerusalem gewoont heeft/ gelijck Paulus betuycht/ so sullen daer ten hoochsten 17. jarē blybe/ de welcke nu moeten op twee Bisschopdommen gedeelt worden. Ist dat sy langhe te Antiochien gebleuen is/ soo en conde hy te Roomen niet sitten dan eenen cleynen tijt. Het welcke men noch claerlicker can bewyisen. Paulus heeft tot de Romeynen gheschreven / doe hy was in den wech reyende tot Jerusalem/ waer hy ghevangen wert/ ende tot Roome ghelept. Soo ist dan der waerheyt gelijck/ dat dese Sendtbrief is vier jarē geschreven eer hy te Roome quam. En daer en wort noch niet ghemeldet van Petro/ de welcke niet en behoorde verfweghen te zynne/ hadde hy de Gemeente te Roome doe geregeert. Ja oock in het eynde des Sendtbriefs daer hy vele Godsalige verhaelt die hy doet groeten/ te wotten/ daer hy alle meldet die hem bekent zyn/ daer swijcht hy noch gantschelic van Petro. Het en is niet noodich datmen hier scherpsinnighlick bewyisen/ minners by verstandige menschen: want de sake selve / ende oock het gantsche argument des Sendtbriefs/ gheeft ghenoech te kennen dat Petrus niet en behoorde verfwegen te zynne/ hadde hy te Roome gheweest.

4. Antwoort: Waer mede betuycht wort/ dat Petrus gheen Bisschop te Roome is geweest.

Galat. 1. 18.

Galat. 2. 1.

Rom. 15. 29.

Rom. 16. 3.

Woorde ber-
claringe van
de vierde
antwoort.
Acto. 28. 16.

Phil. 2. 20.

2. Tim. 4. 16.

Werdicht.

1. Antwoort.

Epist. 2. ad
Iammar.

2. Antwoort:
waer in woort
den wederen
sprakers haer
feggen toege-
laten.

3. Antwoort:
genomen dan
de aemner-
kinghe des
Apostels
schaps Petri.

12. besmyt.
* Haer o. be-
wys. reden.
De eenicheyt
der kercken
en can anders
niet gehouden
worden / dan
soo wanneer
daer is een
opperste
hoofd in der
kercke / dwelc
de Guden be-
kenden te zijn
den Room-
schen Bis-
shop.

15 Daer na woort Paulus gebangen te Roome ghebracht. Lucas verhaelt dat de Broeders hem ontfanghen hebben / maer van Petro en seyt hy niet. Paulus schrijft upt Roome tot vele Ghemepnten. Ende in sommighe Sendbrieven schrijft hy oock de groetenisse sommigher broederen: nochtans en gheeft hy niet selfs met een enkel woort te kennen / dat Petrus doe daer gheweest is. Ick bidde u / wien sal het geloofelick wesen / dat Paulus hem soude hebben connen verswijghen / hadde hy daer gheweest? Iae als hy tot de Philippensen schrijvende / seyt dat hy niemant en heeft die soo ghetrouwelick het werck des Heere besocht als Timotheus / ende claecht dat sy alle soecken dat haer epgen is. Ende tot den selben Timotheum schrijvende / claecht hy noch swaerlicher / dat hem niemant en heeft by ghestaen in sijn eerste bescherminghe maer dat sy hem alle verlaten hebben. Waer was dan Petrus doe? Want ist dat sy segghen dat hy doe te Roome was / soo sprycket he Paulus groote schande / te kennen ghedende dat hy het Euangelium verlaten heeft: Want hy sprycket van de gheloobighe / want hy seyt terstont daer by: God en wil het hen niet toerekenen. Hoe langhe dan ende te wat tijde heeft Petrus de Ghemepnte te Roome gheregeert? Sy segghen: De ghemepn meyninghe der Schyveren is / dat hy de Ghemepnte heeft geregeert tot der doot toe. Antwoort / Maer de Schyvers en draghens niet eens / wie sijn nacomer gheweest is: sommighe seggen dat Linus heeft nae Petrum de Ghemepnte gheregeert / ende sommighe segghen dat het Clemens gheweest is. Ende sy verhalen vele ongeloovelicke fabulen / van de disputatie die Petrus soude ghehad hebben met Simon den Doovnaer. Augustinus van de Supersticien sprykende: seyt dat het upt eenen lichtverdigghen waen gheromen is / dat te Roome een ghewoonte is / dat men niet en vast op dien dach op welken Petrus Simonem in Magium overwan: Int coyte / daer is soomenigherley meyninghe van de dinghen die te dien tijde geschiet sijn / dat men se niet en behoort sich verdedichlick te gheloooven / almen yet daer van leest. Ende nochtans om dese schoon overcominge der Schyveren / en striede ick daer teghen niet dat Petrus te Roome gestoyven is: maer dat hy daer Bisschop gheweest is / ende doornemelick eenen langhen tijt / dat en can ick niet wijs worden. Ick en byaghe oock niet seer daer na / dewyle Paulus beruycht dat het Apostelschap Petri sonderlick den Joden toe quam / ende het sijn den Heydenen. Daerom ist dat wy dat verbondt dwelck sy onder malcanderen gemaecte hebben / willen vooz goet houden / ende vooz een seker ende vaste oydeninghe des heyligen Gheests achten / soo moeten wy meer het Apostelschap Pauli aensien / dan het Apostelschap Petri: want de heylige Gheest heeft alsoo onder hen ghedeelt / dat hy Petrum den Joden / ende Paulum den Heydenen heeft toegescluyct.

16 * Laet ons nu comen tot de oude Ghemepnte / op dat het openbaer woerde dat onse teghenstridders haer alsoo lichtverdedichlick ende valscherlick daer op verhooveerden / als op de gestuyghenisse des woorts Gods. Daerom als sy dit als een artijckel haers gheloofs voortbrynghen / te weten / dat men niet en can de eenicheyt der Ghemepnte houden / ten is dat op der aerde

een opperste hoofd is / den welcken alle de leden gehooysaem sijn: ende dat desheere daerom heeft Petro / ende nae Petrum den Roomschen stoel dooz het recht der successie ofte nacominge / dese hoocheyt ghegheven / om dat sy soude tot het eynde toe te Roome blyden. Sy houden staende dat dit is van den beginne aen onderhouden geweest. Maer dewyle sy vele ghetuyghenissen verkerdelick verdraypen / soo wil ick ten eersten segghen / dat ick niet en versake dat de oude Schyvers alomne der Roomscher Ghemepnte groote eere toeschyven / ende eerwerdichlick daer van sprycken. Het welcke doornemelick (gelijck ick meyne) om drie oorzaken gheschiet. Want de meyninghe de welcke ick en weet niet hoe / was ghemepn gheworden / te weten / dat sy dooz den dienst Petri was ghesondeert ende inghestelt / was seer crachtich om eere ende autoriteyt te vercruyghen: ende daerom wert onder de Ghemepnte in het Westen / de Roomsche Ghemepnte ghenamint de Apostolische stoel. Ten anderen / dewyle Roome het hoofd des Rijcs was / ende dewyle het gheloovelick was dat daer mannen waren die in leere / doozsichsicheyt / wetenicheyt ende offeninge / ende bezoyvinghe veler dinghen / andere te boven gingen: soo was het recht dat men daer op achtte hadde / op dat het niet en scheene dat de edelheyt der Stadt ende oock andere seer uytnemende gaven Gods veracht worden. Ten derden / dat doe de Ghemepnte in het Oosten ende in Griekenlant / ende oock in Africa / dooz vele verscheyden meyninghen teghen malcanderen oproerich waren / de Roomsche Ghemepnte is veel vreedfamer ende stiller gheweest. Alsoo ist gheschiet dat vele heylighe Bisschoppen upt hare Ghemepnten ghestooten zynde / dickmael tot Roome als tot een haven ofte vlietberch bluchte: den. Want gelijck de Westersche min scherp sinenich sijn ende crager van verstande dan de gene die in Asia ende Africa sijn: alsoo en sijn sy oock niet soo meynlichich. Soo heeft dan de Roomsche Ghemepnte hier dooz groote autoriteyt vercregen / om dat sy in de twyfelachtige tijden niet en is soo oproerich gheweest als de andere / ende dat sy vastelicker dan alle de andere is gebleven by de leere die sy eenmael ontfange hadde: ghelijck wy terstont sullen beter verclaren. Om dese drie oorzaken (segge ick) is sy in groote eere ghehouden / ende mer vele ghetuyghenissen der ouden Schyveren verciert gheweest.

17 Maer als onse tegenstridders willen hier upt der Roomscher Ghemepnte een Overheyt ende opperste macht toeschyven / so doen sy veel te verkerdelick / ghelijck voozseyt is. Ende op dat dit claerder worde / so sal ick ten eersten niet coyte woorden bewysen / wat de oude Leeraers ghevoelt hebben van dese eenicheyt / op de welcke onse teghenstridders soo seer staen. Als Hieronymus tot Nepotianum schrijvende / heeft vele exempelen der eenicheyt verhaelt / soo is hy ten eynde tot de Hierarchie der Ghemepnte gheromen / seggende: Een pegelike Ghemepnte heeft haren Bisschop / Opperpriester ende Opperdiacoon: ende alle de orden der Ghemepnte / is in dese regerders ghelegen. Hier sprycket een Roomsch Priester / ende prijst de eenicheyt in de orden der Ghemepnte: maer waerom en berhaelt hy niet / dat alle de Ghemepnten sijn dooz een hoofd als dooz eenen bant onder malcanderen vereenicht? Hy en hadde gheen bequamer dineck tot de teghenwoordighe sake comen by byenghen: ende men can niet segghen / dat hy't upt vergetenheyt heeft achter ghelaten / want hy en

1. Antwoort / aenwysende drie oorzaken / waerom de Guden hiecke groote eere oghedragen hebben der Roomscher kercke.

2. Antwoort / betoonende wat de Guden ghevoelt hebben van de eenicheyt der kercke: dat se nochtans geen hoocheyt der Roomscher kercke hebben roegescheben / de welcke haer soude over andere kercken strecken / maer hebben dese eere hien so allen / als den enighen algheinen hoofdes der kercke oghedragen.

De simplic.
Prelat.

Hy en soude gheen dinck lieber voortghebracht hebben/hadde de sake alsoo geweest. Soo heeft hy dan sonder twyfel gesé dat dit de waerachtighe wyse der eenheyt was / die seer wel van Cypriano beschreven wort in dese woorden: Daer is alleenlick een Bisschopdom/waer van een pghelick Bisschop een volcomen deel heeft: ende daer is alleenlick een Ghemeente/de welke wort in vele wijt uytghebreyt door den wasdom der vruchtbaerheyt. Ghelijck het licht der Sonne een is / ende veel radien heeft: ende ghelijck een boom vele tacken heeft/maer alleenlick een bol/dwelck op vaste wortelen staet/ende ghelijck uyt een fonteyne vele beken vloeyen / hoe wel in den oorspronck de eenheyt blyft: alsoo ist oock niet de Gemeente/de welke van het licht des Heren overgocen zynde / hare radien over de gantsche werelt uytbreyt / ende het is nochtans een dinck dat alomme uytghebreyt wort/ende de eenheyt des lichaems en wort niet ghescheiden: sy verbreyt hare tacken over de gantsche werelt / sy gheeft beken die door vloeyen/ende nochtans is daer een hooft ende een oorspronck/ etc. Bodem desen/de brynt Christus en mach niet gheschent worden: sy weet een hups/ sy bewaert de heylicheyt eender slaepamer niet supber schaemte. Hier siet men dat hy het eenige Bisschopdom Christi algemeyn maecht / onder het welke de gantsche Gemeente verdaet wort: ende dat sy alle volcomen deel daer van hebben/die onder dit Hoofst Bisschoppen sijn. Waer is de hoocheyt des Roomnschen stoels / ist dat het gheheel Bisschopdom by Christum alleen is/ende ist dat pgheluck Bisschop daer van een volcomé deel heeft: Dit dient daer toe/op dat de Leser in het cortte versta / dat die artichel welcken de Pappisten voozt onwyselick houden/van een aertse hooft in de Hierarchie ofte regeringe der Gemeente/ sy den ouden Leeraren gheheel onbekent gheweest.

Het vij. Capittel.

Van het begin en voortganck des Roomnschen Pausdoms, tot dat het hem selven heeft tot dese hoocheyt verheven, door de welke de vryheyt der Gemeente verdruct,ende alle regeringhe is wech ghenomen.

Wat eerste deel des Capittels waer in ontdeekt wort den aenbanck des Roomnschen Pausdoms int Aeneische Smoede: daer het nochtans de eerste plaetse niet en ghecrucht.

Aengaende de hoocheyt des Roomnschen stoels/en is gheen onder bevestinge dan de ordeninghe des Aeneischen Conciliums/door de welke de eerste plaetse onder de Patriarchen/wort den Roomnschen Bisschop ghegeven/ende hem wort de soeghe der onnueghenden Gemeenten bevolen. Dewyle dit Concilium de lauden/alsoo den Patriarchen toegebeelt heeft/dat een pghelick sijne sekere palen hebbe/soo en wort voozwaer daer door de Roomnsche Patriarche ende Bisschop niet gesiet toe een hooft aller anderer Bisschoppen ende Patriarchen/maer wort een uyt de voornemste ghemaect. In dit Concilium waren Vitus ende Vincencius uyt den name Julius des Roomnschen Bisschops/de welke te dien tijde de Roomnsche Gemeente regeerde:ende desen twee wert de vierde plaetse ghegeven. Ich bidde u/hadde Julius voozt het hooft der Gemeente bekend geweest/souden sijne Legaté toe in de vierde plaetse verwoyden gheweest hebben? Soude Arhanasius de overste des Conciliums geweest hebben/daer de ghedaente der Hierarchie orden aldermeest behoorde gesien te worden? In het Ephesische Concilium schijnt dat Celestinus (de welke doe Bisschop van Roomen was) heeft sissen ende ommewegghen ghebruycht/ om de weerdicheyt

* Ja dat meer is/ in den na volghenden Concilien hebben de andere Bisschoppen d'eerste plaetse ghehad.

sijns stoels te bewaren. Want doe hy sijn Legaten daer sandt/so beval hy sijn plaetse Cypriano den Bisschop van Alexandrien / de welke anders soude de Overste gheweest hebben. Waer toe diende dit bevel/ anders dan om dat hy soude eenheidsins in den eerste stoel sijn? Want sijne Legaten sieten in de leegster plaetse/ sy worden ghelijck de andere van haer gevoelen gebraccht/ende sy onderteekenen nae haer orden: hieren tusschen stelt de Patriarche van Alexandrien den naem des Roomnschen Bisschops/ by sijnen naem. Wat salick seggen van het tweede Ephesische Concilium / in het welke Dioscorus de Alexandrynsche Patriarche / was de overste/ als vā rechts wege/hoewel de Legaté Leo des Roomnschen Bisschops daer teghenwoozdich was? Sy sullen seggē dat dit Concilium niet en sy rechtinnich gheweest / in het welke Flavianus verdoemt/ende Eutyches gerechtveerdicht / ende sijn godloosheyt goet gheacht wert. Maer doe het Concilium vergaderd wert/doe de Bisschoppen onder maleandere de plaetsen deelden: soo saten voozwaer de Legaten der Roomnscher Gemeente niet anders dan in een heplich ende oprecht Concilium. Ende nochtans en stryde sy niet om de eerste plaetse/maer laten die eenen anderen: het welke sy niet en souden doen/waert dat sy meynden dat die niet rechte hem toe quame. Want de Roomnsche Bisschoppen en hebben hen noyt geschaemt grooten strijt aen te nemen voozt haer eere: ende om die alleen de Gemeente die maect niet vele schadelike stryden te quellen: maer dewyle Leo saeh dat het veel te onbetamelick een begheerte sijn soude/waert dat hy begheerde dat sijne Legaten de eerste plaetse hadden / soo heeft hy dat laten varen.

Wederlegginge van een uytblycht.

Noch sy en hebbe in dien tyt om den hoochsten stoel niet dooben kyoen.

2. Daer na is het Chalcedonische Concilium gekomen / in het welke de Legaten der Roomnscher Gemeente hebben door des Keysers toelatinghe de eerste plaetse inghenomen. Maer Leo selve belgt dat dit een onordentlick privilegium was. Want als hy dit van den Keyser Marciano/ende Pulcherā Augusta begeert/so en sent hy niet dat het hem toe behoort / maer went alleenlick dit voozt/dat de Oosterse Bisschoppen die in het Ephesische Concilium de overste waren / alle diurch verstoort/ende haer macht qualick misbruyckt hadden. Daerom dewyle het noodich was dat daer niemant de overste ende regeerder gheselt worde die ghestadich ware / en dewyle het der waerheyt niet ghelijck en was/dat de gene die eenmael so lichtveerdich ende berouflick geweest hadden/souden tot dese sake bequaem wesen/so bidt hy dat de regeringhe hem overghegeven worde/om der anderen ghebrek ende onbequaemheys wille. Wat door een sonderlike privilegie ende buyten orden begheert wort/dat en gheschiet voozt waer uyt gheen ghemeyn Wet. Als dese eenige voozwendinghe ghebruycht wort / te weten/dat het noodich is eenen anderen nieuwen President te stellen/om dat de eerste hen qualick gedragghen hadden / soo ist openbaer/dat het voozdien tijt niet gheschiet en is/ noch ooc en behoort eenwiel te zyne/maer dat het alleenlick om des teghenwoozdighen perijckels wille gheschiet. Soo heeft dan de Roomnsche Bisschop de eerste plaetse in het Chalcedonische Concilium / niet om dat die plaetse den Roomnschen stoel toe behoorde/maer om dat in dat Concilium een ghestadich ende bequaem regeerder noodich was/dewyle de ghene die dat behoorden te regeeren/hen selven door haer onmachticheyt ende onghereghelt:

Ende hoetvel de Roomnsche kercke in het Chalcedonische Concilium de eerste plaetse heeft inghenomen/nochtans is dit op een onordentliche wyse geschiet.

regheleheyt / upt die plaectse ghesloten hadden. Het ghene dat ick nu segghe / dat wort oock niet der daer door den nacomer Leonis bewesen. Want doe dese langhen tijt daer na sijne Legaten sandt tot het vijffte Constantinopolitacense Concilium / soo en heeft hy niet geueven om de eerste plaectse / maer laet Mennam den Constantinopolitacense Patriarche / gheerne den ouersten zyn. Also ooc in het Carthagenense Concilium / in het welcke Augustinus was / heeft Aurelius de Opperbisschop die plaectse de oberste gheuewt / ende met de Legaten des Roomsehe stoels: hoewel hy nochtans daer van de autoziteyt des Roomsehe Bisschops strecken. Ja daer is oock een algheemeyn Concilium gheschouwen gheweest in Italic / in het welcke de Roomsehe Bisschop niet en was. Ende Ambrosius was daer de Overste / de welcke doe groote autoziteyt hadde by den Keyser: in dat Concilium en wort van den Roomsehe Paus niet gemeldet: Soo ist dan doe door de weerdicheyt Ambrosij gheschiet / dat de Milaense stoel hoogher ende eerliker was / dan de Roomsehe.

3 Aengaende den tyt el deser hoochheyt / ende andere hooverdighe tytelen / op de welcke hy nu over-seer roemen / en is het niet swaer te oordelen / wannere ende waer upt sy ghecomen zyn. Cyprianus meldet dielmael Cozuekan den Roomsehe Bisschop / ende en noemt hem niet anders dan Broeder / ofte medebisschop / ofte medegheselle. Ende als hy schryft tot Stephanum den nacomer Cozuech / soo en maectt hy dien niet alleenliek hem ende den anderen ghesels / maer spreeket hem oock hardelick an / somtijts van hooverdiecheyt / somtijts van onwetendicheyt berispende. Daer nae hebben wy oock / wat de gantsche Africaense Gemeente na den tijt Cyprian / gheoordeelt heeft. Want het Carthagenense Concilium heeft verboden dat niemant en soude de Prince ofte Overste der Priesteren / ofte de eerste Bisschop ghe-naemt worden / maer alleenlic de Bisschop des eerste stoels. Ist dat niemant wil de boecken en historien doozoeken die ouder zyn / die sal bevinden dat de Roomsehe Bisschop is doe niet den gemeene naem Broeder / te vrede geweest. Doozwaer so lange als de waerachtige en supergedaente der Gemeente duerde / waren alle de hooverdighe name niet gehoort / met de welcke daer nae de Roomsehe stoel heeft begonnen hem selven te verhooverdigen: men wisse niet wat een opperste Bisschop / ende eenich hooft der Gemeente op de aerde was. Ende hadde de Roomsehe Bisschop bestaen yet sulck hem selven toe te schynen / daer waren verstandighe mensche om te seuen sin dwaesheyt te straffen. Hieronymus ee Roomsehe Priester zijnde / heeft gheerne de weerdicheyt sijnder Gemeente geprefen / soo veel de sake ende de ghelegentheyt des tijts dat toe liet: nochtans sien wy hysse mede onder de andere ghestelt heeft. Ist datmen (seyt hy) autoziteyt soeket / de werelt is merder dan een stad. Wat brengt ghy my de gewoonten eens stads voort: wat brengt ghy teghen de ordeninghen ende instatinghen der Gemeente / weynige menschen voort / waer upt hooch moer comt? So waer een Bisschop is / het zy te Roomen of te Eugubien / ofte te Constantinopelen / ofte te Aegien / hy is van eender selver verdienstoms / ofte vernederinghe der armoede / en makeu enen Bisschop noch hoogher noch legher.

Noch ten is in de anderen Concilien van den nae volghers niet verworpen.

Het Romeense Concilium.

Noch de ouder de Waters en hebben den Roomsehe Bisschop niet sulcken tyt el ende name niet ver-eert.

Lib. Epist. 2. & lib. 4. Epist. 6.

Cap. 47.

In Epistola ad Evagium.

is eerst ten tijde Gregozij twiſt ende strijt ghe-worpen: de oorzake daer van / was de eergiericheyt Zoanais des Constantinopolitacense Bisschops. Want dese wilde algheemeyn Bisschop zyn het welcke niemant vooz die tijt ver-socht en hadde. Zin besen strey en claecht Gregozius niet dat hem sijn recht dat he toe quam / ontromen wort / maer seyt sterckelick dat sulck een naem was onheyligh ende ongodlich / ja dat hy was ee voozbode des Antichrijsts. De gantsche Gemeente (seyt hy) valt van haren scaen / ist dat die valt / die algemeyn Bisschop genaemt wort. Ende op ee ander plaectse: Het is een seer dooerlich dielc hyssemeit te verdragen / dat alle andere veracht woorden / en dat een onse broeder ende medebisschop / alleen Bisschop gheuacme woerde. Maer wat wort dooz dese sijn hooverdiecheyt anders bewesen / da dat de tijde des Antichrijsts na nabij zyn: Want hy volck he dien na die het gheschop der Engele verachtende / heeft willen opekmaken om alle de opperste te zyne. Op een ander plaectse tot Eulolium Alexandrinum / en Anastasium Antiochemum. Daer en heeft neyt penat upt mine voozsate desen onheyligh naem wille gebuyche: want ist dat een wort genaemt Algemeyn Patriarche / so wort den anderen den naem Patriarchen benomen. Maer verre zy dat van ee Christelick herte / dat niemant soude willen dat hem selven auzerck / waer upt hy de cere sijnder broederen soude eeniching verroyten. Dien Godsoeken naem bewilighen / en is niet anders / dan sijn ghehoode ende trouwe wech worpen. Het is (seyt hy) een ander dielc dat wy moeten doen / om de eernicheyt des gheloofs te bewaren / dan dat wy moeten doe om de hooverdiecheyt ende verheffinghe te wederstaen. Ick segge stouetelick dat niemant hem selven noemt / en begeert gemeent te worden / Algemeyn Priester / in dese sijn verheffinghe is hy een voozlooper des Antichrijsts / want hy stelt hem selven boven andere / dooz hooverdiecheyt. Item wederom tot Anastasium Alexandrinum schryuende: Ick hebbe gheseyt dat hy gheen vrede en can met ons hebben / ten zy dat hy de verheffinghe en hooverdiecheyt des superstitieusen en hooverdighen naems beterde / den welcken de eerste afualler heeft gebonden: ende (op dat ick dat onrecht verswige / diwelck uwer ce en geschiet) ist dat een ghenaemt wort algheemeyn Bisschop / so valt de gantsche Gemeente / soo wannere dese valt. Maer dat hy schryft dat dese cere is in het Chalcedonense Concilium / Leon genoot gheweest / dat en is gheenings der waerheyt gelijck: want daer en wort niet sulck in de handelinghe des seluen Conciliums geses. Ende Leo selve die niet vele Sendbriueven de ordeninghe bestydt ende strast / die daer was ter cere des Constantinopolitacense stoels gemaect / en soude sonder twiſel dit alderbehaeghelike argument niet versweg hebben / hadde het waer gheweest dat die cere hadde hem voorgestelt gheweest / ende dat hysse geweyghert hadde / en dewyle hy anders eergierich genoech was / soo en soude hy niet geerne yet verswegen hebben / dat tot sijnen lof diende. Soo is dan Gregozius daer in bezogghen gheweest / dat hy moende dat die eerliche naem was den Roomsehe stoel genoot in het Chalcedonense Concilium / op dat ick verzwinghe dat het heerliche is / dat hy betuypt dat selve van een heyligh Concilium ghecomen te zyn / dat hy ongodlich / boos / onheyligh / ende hooverdiech moemt / ja seyt dat het is van den duivel bedacht ende gevoude / en van des Antichrijsts voozlooper ge-

Daerentge / so heeft Gregozius / met romaine de Groote / desen tyt el daps peclck tegen geseide / doen de Constanti-nopolitacense Bisschop na den seluen font / noch hy en heeft hem selben / volgende het rechte ghas enen stoel / dien niet toe-gheeren. lib. 4. Epist. 76. Marciano, August. Constantia August. 78. Luiden lib.

ejusdem lib. Epist. 80.

Aviano Dial. Epist. 78. ejusdem lib.

lib. 6. Epist. 188

Hoewel soe schyn het dat hy den Constantinopolitacense Bisschop heeft upt ghe-uouwen op dat hy den Roomsehe stoel de welcke niet en can enen medeghenoot en verdrag / soude betonen / niet sonder dat beschruckelick noedel Gods ober de Werserke keereken.

Lib. 4. Epist. 76 ad Mauri, Eulolii, supra & Epist. 72. Lib. 7.

Euseb. Epist. Theolal.

penbaert. Ende nochtans seyt hy daer nae/ dat het sijn voozate gheweygert heeft / om dat alle Byschops met en souden haer beroertliche eere verliesen/ waert dat men den eenen wat sonderlyt gave. Item op een ander plaetse: Niemand en heeft opt sulck eenen naem willen hebben/ niemant en heeft dien lichtveerdigen naem tot hem getrocke/ om dat hy niet en soude schijnen die boeders van haer eere te rooven/ waert dat hy hem selven een sonderlicke oft opperste eere toeschrebe.

Het tweede deel des Caputels ghewende te betrekken de eergericheit des Roomschen Doctels om dat sy de hoorcheit aen haer sonden craghen.

5 Ick come nu tot de jurisdictie ende heerschappye/ de welke de Roomsche Byschop wil sonder tegenstryken over alle Gemeenten hebben. Ic weet wat grooter strydt vooztyden hier van gheweest is: want de Roomsche stoel heeft te allen tyde heerschappye begert over de ander Gemeenten. Ende het en sal niet onbetreuelich wesen/ dat wy ondersoeken op wat wyse hy is metter tyt tot eenige macht gheromen. Ick en spzke noch niet van dit ongemeten gewict/ het welke hy niet seer langhe en heeft tot hem getrocken: want daer van sulken wy te sijnder tyt handelē. Maer het is mit hier met cozte voozden te verklaren hoe ende dooz wat middel hy hem selven vooztyden heeft verheven / om wat rechts over de andere Gemeenten te hebben. Doe de Gemeenten in het Oosten verscheurt waren dooz den wylde der Arranen / onder de Keysser Constantio ende Constante / des grootē Constantin soon: dewyle Athanasius de voozreemste beschermmer des rechtsinnigen geloofs/ uyt sijn Byschopdom verstoeten zijnde / bedwonghen wort dooz dese ellendicheit te Roomte te comen / om de raserie sijnder vanden eenichsins doez de autozytept des Roomschen stoels/ te wederstaen: ende de Godsalige die aen gevoychten worden/ te verstercken: soo wort hy van Julio / die doe Byschop te Roome was/ eerlich ontfanghen / ende vercreech dat de Byschoppen int Westen aen nasien sijn sake te beschermen. Daerom dewylle den Godsalighen grootelick de uytwendighe bescherminge noodich was/ en dewyle sy sage dat sy in de Roomse Gemeente seer goede bescherminge hadde/ soo gaben sy hem gheerne soo veel autozytepts als sy mochten. Maer dit alle was alleenlich om dat de ghemeynschap der Roomseher Gemeente soude groot gheacht worden / ende om dat men soude seer sehandelich achtē/ van haer verbannen te zijne. Daer nae wert sy oock seer verheven dooz de boose ende die ongheslychlicheit leeden / de welke oock tot Roome haer uytvlucht namen/ om het behoortlic oordeel te onblijen. Daerom als eenich Byschop van sijnē Byschop/ ofte eenich Byschop van het Concilium sijns lants verdoemt was/ soo beriep hy terstont op Roome. Ende dese beroepingen namen de Roomse Byschoppen ghewillichlicher aen van het betacende/ om dat het sechen een uyt nemēde autozytept te zijne/ dat sy midde/ in de saken der Gemeenten/ die verre ende wijt gelegen waren/ also doe Eutyrhes van Flavianoden Constantinopolitaenschen Byschop verdoemt was/ soo heeft hy sijn beclach gedoen by Leo den Roomschen Byschop. De welke geen dinc aen siende/ heeft de boose sake haestelick en liecheveerdichlick aenghenomen te beschermen: ende heeft seer op Flavianom gescholden/ gheylch of hy eenen onschuldigē mensche verdoemt hadde/ eer hy de sake verhoort en bekent hadde. Ende dooz dese sijn eergiericheit maecte hy dat de boosheyt Eutyrhes eenen tijt lanck versterckt wert. Het is openbaer dat dit dincmael

Sy ontfange seer eerlich de Godsalighe ingewekene ende Salighen.

Sy hoorde aen de beroepingē van de gene die gebānen waren/ ende oock de raderen der leetters.

* Welcke eergericheit de kercken in Africa ghevoeken hebbe.

geschiet is in Africa: want soo haest als eenich boeve was dooz een behoortlic recht overwonne/ so vluchtēde hy terstont tot Roome/ de gene die hem geoordeelt hadden/ met vele lasteringen beswarende. Ende de Roomse stoel was altyts bereyt tot der sulcher bescherminge. Welckie ongeschelicheit de Africaensche Byschoppē bedwongen heeft een wet te make/ dat niemant en soude over de zee appelleren ofte beroepen/ en soo wie dat dede die soude niet den ban gheschast worden.

6 Maer hoe het gheweest sy / laet ons nochtans sien wat recht ofte macht de Roomse stoel doe hadde. De kerckelike macht is in dese vier hoofstucken verbaet/ te weten/ in de ordineringe der Byschoppen / versamelinghe der Concilien/ jurisdictie/ en hoozinghe der partien die op sulche Gemeente beroepen/ ende in vermaninghe ende straffinghe. Alle de oude Concilien gebieden dat de Byschoppen sullen geordineert wordē van de Byschoppē der Hoofstadt des selven lants: sy en ghebeden nergens den Roomschen Byschop te roepen/ anders dan in sijn lant. Maer metter tyt ist gheromen dat alle de Italishe Byschoppen sijn te Roome geroemen om gheschicht te worden / uytgeromen de Byschoppen der Hoofsteden/ de welke hen selven niet en hebben laten tot dese dienstbaerheyt brengen: maer als erghens een Byschop in een Hoofstadt te verordenen was/ soo sandt de Roomse Byschop daer eenen uyt sijn Byschopsteren/ met om de ordineringe te regeren/ maer alleenlic om daer tegenwoordich te zijne. Daer van men een exempel mach sien in eenē Sendtbrief Gregoy in de hepliginge Constantij des Byschops van Milanē/ na de doot Laurentij. Doewel ick en meyne niet dat dese insettinge sy seer out gheweest: maer dewyle sy int eerste om eere ende goetwillicheit te bewyzen / alomme hare Legaten souden tot getuygen der ordineringe/ om de onderlinghe ghemeynschap te betuygen: soo is het ghene dat eerst gewillichlick geschiede/ namaels noot salielick gracht geworden. Doe/ Het is openbaer dat de Roomse Byschop vooztyden geen macht en hadde om Dienaren te ordineren/ anders dan in sijn Byschopdom ende Patriarchie / dat is / in de onnueligende Gemeenten/ gelijk het Nieuwe Concilium syzrecht. In de hepliginge der Byschoppen was eē gewoonte Synodische Sendtbriefen te sende/ waer in de Roomse Byschoppen niet hooger en waren dan de andere. De Patriarchie wā eē gewoon terstont als sy verordent en gheschicht wā/ haer trouwe te ysegele met eē opēbaer gheschift/ waer mede sy betuyghden/ dat sy in de heilige ende rechtmatige Concilien bewillichde. Also bevestichde sy maedere haer verkiepinghe/ haer gelooft belijden. Hadde de Roomse Byschop dese belijdinghe van de andere ontfanghen / ende selve niet moeten oock sijn belijdinghe doen / soo hadde hy daer dooz beclent gheweest hoogher te zijne: maer dewyle hy moeste der ghemeyner wet onderwoopen sijn / ende also wel selve sijn belijdinghe doen/ als van andere episcopen / soo was dit voozwaer een tecken dat hy een medegheselle ende niet een Heere was: Hier van hebbe wy een exempel in den Sendtbrief Gregoy tot Anastasium ende Cyriacum van Constantinopolen / ende op een ander plaetse tot alle de Patriarchen te samen.

7 Nu volgen de vermaninghen ende straffinghen / de welke de Roomse Byschoppen oock vooztijde van andere leden/ gelijc sy tegen andere

Onderdacten soo gebuicken de Roomse Byschoppen alleen in haer ghebet van Patriarch'schap de kerckelike macht om Byschoppen in te stellen/ Concilien te vergaren/ ewighe saken niet te leggen/ ende te straffen de teghenwoorders.

Lib. 1. Epist. 68 & 70.

* Anast. lib. 1. Epist. 25. Cynac. lib. 6. Epist. 169. Ad Patriar. lib. 1. Epist. 14. * Want als sy eenige met vermaningen gestraft hadden/ so sijn sy van den selven ofte van anderen mede Byschoppen waerlich bestraft ghesweest.

andere gebuypten. **Treneus** de Bisschop van **Lions** / heeft **Victorien** den **Roomschop** Bisschop swaerlich ghestraf / om dat hy liechtveerdichlick om een sleyn sake / de **Ghemeynte** dooz een schadelicke tweedyacht verstooyde. Ende hy was de straffinge gehoozsaem sonder tegenstrycken. Die bypht was doe ghemeyn den heylighen Bisschoppen / dat sy den **Roomschen** Bisschop byoederlick vermaenden / ende berispen / soo wanneer hy sonderlicke. Ende wederom soo wanneer het noodich was / heeft de **Roomsche** Bisschop andere vermaent ende berispt / als sy eenich ghebezek hadden. Want als **Cyprianus Stephanum** / den Bisschop van **Roome** vermaende / dat hy soude de Bisschoppen in **Gallia** vermaenen / soo en sept hy niet dat **Stephanus** sulcx schuldich is / om dat hy hoogher macht heeft / maer om het gheneyn recht dat de **Heilichs** onder malcanderen hebben. **Ick** bidde u / hadde **Stephanus** de **Roomsche** Bisschop doe ooc over **Gallia** gestelt geweest / soude **Cyprianus** niet geseyt hebbe: **Bedwingt** de Bisschoppen in **Gallia** / want sy zijn uwe onderfaten? **Maer** hy sprecht veel anders / segghende: **De** byoederlicke ghemeynschap / waer dooz wy aen malcander en onderlinge verbonden sijn / eyscht dat wy moeten malcanderen vermaenen. Ende wy sijn oock hoe strenghe ende bittere woorden dese man / die anders sachtmoedich was / ghebyupht tegen **Stephanum** / als hy hem te seer verheft. So ist dan openbaer / dat de **Roomsche** Bisschop gheen justitietie noch autoriteyt en hadde over de ghene die onder sijn Bisschopdom niet en waren.

Epist. 13 lib. 3.

Ad Pontificum contra Epist. Stephanum.

En sy en hadden niet het rechte om te beroepen eenighe **Wardinales** **Dynoden** / dan allen in **Carthagen**. De bestellinghe des **Conciliums** stont by den **Kepser** allec.

Tripart. hist. lib. 4.

Nach oock de andere Bisschoppen en hebben den **Roomschen** stoel niet erkent.

der sake tot hem te trecke: maer hy is alreys bespot geweest / soo wanneer hy is bypt sijne paelen getreden. **Ick** swyge van de Bisschoppen in het **Oosten** ende in **Grecia**: **Het** is openbaer dat de Bisschoppen in **Gallia** sterckelike de **Roomschen** Bisschop wederstaen hebben / als hy seheen heerschappie over hen aen te nemen. In **Africa** hebben sy lange daer van ghestreden. Want doe in het **Alexandriense** **Concilium** / int welcke oock **Augustinus** was / die verbannen waren / die over de zee geappelleert ende beroepen hadden / soo heeft de **Roomsche** Bisschop ghearebeyt om dese ordeninghe te niet te maken. Hy sandt sijne **Legaten** om te vertoonnen dat hem dit privilegie gegeven was. De **Legaten** byaesten de handelinghe des **Alexandriense** **Conciliums** voozt / de welke sy upt de lisse haerder **Geneymte** genomen hadden. De **Alexandriense** Bisschoppen wederstonden / segghende: datmen niet en behooyde den **Roomschen** Bisschop in sijn epgheyn sake geloove te geven / ende dat sy daerom wilden senden tot **Constantinopolen** / ende tot andere **Griekische** steden / daer getrouwer copien des **Alexandriense** **Conciliums** bewaert waren. Ende het wert bevonden / dat daer in niet sulcx geschreven en was / als de **Roomsche** Bisschoppen voozwenden. Alsoo bleef die verordeninghe vast / dooz de welke de opperste kennisse ende het iusterste oordeel wert den **Roomschen** Bisschoppe benomen. In welke sake een schadelicke onbeschamtheit des **Roomschen** Bisschops ghesien wert. Want dewyle hy bedryghelick het **Sardienische** **Concilium** voozt / het **Alexandriense** verdoende / soo wert hy schandelick in openbaer valscheyt bevondē. **Maer** die hadden noch meerder ende schandelicke boosheyt / die enen valschen versierden **Sendtbyef** by de handelinghen des **Conciliums** stelden / in welken **Sendtbyef** ick en weet niet wat Bisschop van **Carthago** de hooverydicheyt **Kurelij** / die sijn voozate was / verdoende / om dat hy bestaen hadde den **Roomschen** stoel gehoozsaemheyt te wepgheren: ende gaf hem selven ende sijn **Ghemeynte** onder den **Roomschen** Bisschop ootmoedelick verghedinghe begheerende. **Wit** sijn die eerlicke ende oude daden / dooz de welke de majesteit des **Roomschen** stoels ghefondeert is: als sy onder de voozwendighe der outheyt soo kinderlick lieghen / dat het oock de blinde conuen voelen. **Kurelij** (sept hy) dooz dubbelse stouticheyt ende hartnackicheyt ooghelassen zynde / heeft **Christo** ende den heylighen **Deetro** onghesoozsaem gheweest / ende daerom is hy te verbannē. **Maer** wat salt wesen van **Augustino** / ende van so vele **Waders** die in het **Alexandriense** **Concilium** ghelweest zijn? **Maer** het en is niet noodich / dat dwaes ende ongefouren gheschysse / met vele woorden te wederlegghen / het welke niet sels de **Papisten** / die niet geheel onbeschamē en sijn / conuen sonder groote schamte aensien. Alsoo oock **Gratianus** dese ordeninghe verhaelt hebbende / dat de ghene die over de zee appelleren / sullen verbannen wordē / soo stelt hy daer by (ich en weet niet dooz boosheyt of dooz onwetentheyt) dese uytneuninghe: **Ten** sy mogelijk dat sy tot den **Roomsche** stoel appelleren. **Wat** salmen desen beesten doen / die so seer sonder geneyn ghevoelen sijn / dat sy dat selve banē wet uytneant / om het welke de wet gemaect is / gelyck een pegelic mach siē? **Want** als het **Concilium** verbiet over de zee te appelleren / soo verbiet het alleenlick dat niemant tot **Roome** en appellere. **En** dese goede uytlegger heeft **Roome** van dese wet uytghenomen.

Ja de Bisschoppen in Carthagen hebben hem erkent weleken.

Van gelricke de Africae sijn.

Hic habentur 1. volum. Conc.

Als den Roomschen Paus onbeschamtheit ontbrekt / ende sijn valscheyt kennelick was.

Item als bes Gallianat rheit al den dach quam dooz sijn dwaelicke uytneuninghe. 2. Quall 4. cap. Placuit.

Wengaende de heerschap die oec d' andere keeren ende sakeu/so blyckt uit die loffelicke historie dat den Roomsehe bisschop me niet ghe-
habt en heeft.

10 Maer (op dat ick eenmael hier van een eynde make) hoedanich de macht en jurisdictie des Roomsehe bisschops voortijden geweest is / dat sal dooz een historie openbaer worden. Ee man genaemt Donatus a calis nigris, had de Ceclianum den bisschop van Caerthago besesuldichst/ de welke oock ingehoorst verdoent wert. Want dewyle hy wiste dat de bisschoppen tegen hem vereenicht waren/ soo wilde hy daer niet comen. De sake is van daer ghecomen tot den keiser Constantinum. Ende dewyle de keiser wilde dat de sake dooz het oordeel der bisschoppen gecyndicht worde/ soo heeft hy de kennisse daer van bevolen Meliadi den Roomsehe bisschop/ den welken hy oock sommige bisschoppen tot medeghesellen gegeven heeft/ ynt Italia / ende Gallia / ende Hispania. Ist dat het dooz oydentlicke jurisdictie den Roomsehe stoel toe quam/ de appellatien te hoorzen in de sake der Gemeente / waerom lndt hy dan dat andere medeghesellen daer by geselt worde/ nae het goetduncken des keisers? In waerom neemt hy dit oordeel aen / meer dooz het bevel des keisers/ da' dooz sijn autoziteyt? Naer laet ons hoorzen wat daer na geschiet is. Ceclianus geyecht daer de overwinninge / ende Donatus a calis nigris, van sijn valsche besesuldichge verstellen zijnde/ appelleert. Constantinus heeft het oordeel deser appellatie de' bisschoppen van Arlen bevolen. Dese sidd als rechter/ om van de sententie des Roomsehe bisschops nae sijn goetduncken te oordelen. Ist dat de Roomsehe stoel de opperste macht heeft / soo dat men van daer niet en mach appelleren/ waerom laet dan Meliades hem dit groot ongelic geschiet/ dat de bisschop van Arlen boven hem gestelt worde? Ende wie is de keiser die dit doet? Te wete/ Constantinus/ van den welken sy roemen dat hy niet alleenlich alle sijn neersticheyt / maer oock bynae alle de macht sijn ruer ghebruycht geeft / om de weerdicheyt ende hoosheyt hars stoels te vermeerre. So sie wy dan nu hoe ver de Roomsehe bisschop doe allesins was vā die opperste heerschappie van de welke hy roemt/ dat sy hem van egypto over alle Gheimepnten gegeven is / en lecht dat sy hem in alle eulwe is dooz de bewillinge der gāseker waerelt gegebē.

Aug. e. lib. 162 in beu. col. lat. conca Donat. ec. alib.

Noch de tē- rāme die in desen heele het Paul nom gebuoke heeft over andere keten-kenen doen der Roomseher Paulen Decretale Sēdit. heb. ge' voordeel/ de welke gepelheit ende eergiericheit openbaer gemact wort: t. Dicit. 2. cap. Sact. o. a. r. e. n. a.

11 Ick weet dat daer vele Sēdit. b. i. e. v. en gebode sijn / dooz de welke de Paulen alle dine desen stoel toe gheven ende stouwelich toe schynen. Maer een pghelich die een wey. m. l. v. s. t. a. n. s. ende gheleert hepts ruer / wret dat meest alle de byeden ende gheboden soo onghesicht ende onghelonten sijn / dan men leghelich can sien ynt wat werck wenschel sy ghecomen sijn. Want wat menschedie ghefont en michter is / soude menmen dat die lehon. v. p. legginghe Anacleti ware / die van Cratiaso onder Anacleti naem verhaelt wort/ te wete / dat Cephas is te seggen / hoost. Dier vele diegelicke beseslinghen die Cratiansus heeft sonder verstant te hoope ghelapt / worden heden van de Dapsien tegen ons misbruycke / om haer en hepligen stoel te beschermen: ende dufdangen domp en rooch daer mede sy voortijden in de dupsternisse de onghelerte bespotteden ende bedrogen / willen sy noch heden in dese groote claerheyt des licht/ vercoopen. Maer ick en wil niet seer arbeyden om de dinghen te weder legghen/ de welke selve dooz haer over-groote ongheselichheyt / hars selven openbaerlich wederleggen. Ick behene dat daer ooc waerachtige Sēdit. b. i. e. v. der ouder Paulen sijn / dooz de welke sy de hoosheyt hars stoels seer verheffen: gelyc sommige die

Leo geschreven heeft. Want gehje die man geleert ende wel te sprake was / also sochte hy ooc bobē matē seer eere en heerschappie. Maer of de Gemeente sijn getuygenisse geloofte hebbe / als hy hē selve also heeft verheven / dat is de vragē. Het schijnt dat vele sijn dooz sijn eergiericheyt verbolgen geweest / en hem wedertraē hebben. Hy stelt in eien Sēdit. b. i. e. v. den Ghesalonenfen bisschop in sijn plaetse / in Grecia en daer ontrent / en in eien andere de' bisschop van Arle / ofte eene' anderen in Gallia. Also stelt hy ooc voornitsoam de' Hispanische bisschop in sijn plaetse in Hispania. Maer hy seyt alomine dat hy sulche gheboden gheeft op dese conditie / te weten / dat de bisschoppē der Hoofsteden hare oude privilegien gheheel ende onghesicht behouden. Ende Leo selve verclaert dat dit een is ynt die privilegien / dat de bisschop in de Hoofstād. moet eerst versocht worden / soo wanneer daer eenige twijfelinghe ofte swaricheyt comt. So beval van Leo sijn plaetse in andere landen sommighen anderen bisschoppen op dese conditie / dat niemant ynt de' bisschoppen en soude daer dooz van sijn oydentlicke jurisdictie / noch gheen bisschop der Hoofstād. van de kennisse der appellatien / noch geen Concilium in eenich lant van de ordineringhe synder Gheimepnten verhinderd worden. Wat was dit anders dat Leo dede / dan hem selven van alle jurisdictie onthouden: ende alleenlich soo veel de wet ende natuere der gemeenschap der Gemeente lndt / hem selven voorstellen om alle twisten neder te legghen?

V. d. l. p. 85.
Epist. 83.
Epist. 89.

12 Ten tijde Gregozij was de oude wyse seer verandert. Want als het enjcke te neder geworpen ende verscheurt was / als Gallia ende Hispania dickmael met vele ellendicheden gheslagen / Zephyrium verwoest / Italia gequelt / ende Africa dooz gebuerige janmer byna verdozven was: soo hebben alle de' bisschoppen alomine hem selven te meer tot den Roomsehe bisschop geboecht / om dat in soo groote verwoestinghe der burgerlicke regeeringhe / de gheheelheyt des ghelooft soude blyden / ofte pimmers niet gheheel vergaen. Hier dooz is niet alleenlich de weerdicheyt des Roomsehe stoels / maer ooc sijn macht seer vermeerderd. Doewel ick en vraghe soo seer niet daer nae dooz wat middelen dat gheschiet is: het is voozwaer openbaer dat hy doe meerder was dan in voozleden tijde. Ende nocht ang was het verre van sulche onghelonten heerschappie / dat een soude na sijnen lust oder de andere geregeert hebbe. Maer de Roomsehe stoel hadde dese eerweerdicheyt / dat hy de wederstaenige en verachters wederhield / en bedwane die hem selve niet en hietē van hare medeghesellen beweghen ende regeeren. Want Gregozius betuycht dickmael neerstlich / dat hy alsoo ghetrouwelich den andere' bisschoppen haer recht bewaert / als hy selve sijn recht van de andere eyscht. Ick en begeere / seyt hy / niet dooz eergiericheyt dat eens anders recht is: maer ick begeere alle sijn ingue broeders te eeren. Daer en is geen woorz in alle sijnē schryftē daer mede hy hooverdiehlicher roemt van sijn groote hoosheyt / dan dese: Ick en weet niet wat bisschop den Apostolischen stoel niet onderworpen en is / als hy wort niet schult bevondē. Nochtans seyt hy te stont daer by: Waer gheen schult en is / daer sijn sy alle eden ghelnech / dooz het recht der ootmoedicheyt. Hy trecht hem selven aen / dat hy het recht heeft te straffen de ghene die ghelonticht hebben: maer ist dat sy alle doct dat hen toe comt / so marckt hy hem selven allen

en al ist dat in Gregozij en seer vermeer is gheschiet des Roomsehe bisschops autoziteyt / so en streckte de selve noch tans nergens toe / dan om andere' bisschoppen te helpen / ende dat dooz gebiden van den keiser / ende oeffeninghe van de' bisschoppen seloc.
Ad Mediolan. cleram. Epist. 68. lib. 2.
Ad Dom. n. cum Cathag. Episcopum. Epist. ulu. lib. 2.
Epist. 64. lib. 7

allen eben gelijk. Ende hy schryft wel dit recht hem selven toe/ ende de ghene die wilden/ bewijlichdēt: maer de andere drē het niet en behacchbe die mochten bypelick daer tegen spycken: ghehlych het openbaer is/ dat sonninge gebaen hebben. **Boven desen** spycket hy daer van den Bisschop van **Bisance** / de welck in het Concilium des selve lauts verdoemt zynde/ heeft het gantsche oordeel verwoyden. **Dese hartueckicheyt** deses mensches / hebben sijne medeghesellen den Keyser te kennen ghegheven. **De Keyser** sielde **Gregozium** over dese sake. **So sien wy dan** dat **Gregozium** niet en soecht pet te doen daer mede de oydentlicke jurisdictie mochte gebrocht worden: ende dat hy dat selve dat hy doet om andere te helpē/ niet en doet anders dan dooz het bevel des Keysers.

13 **So was dan** die alle de macht des Roomsechen Bisschops/ te weeten/ dat hy hem selven teghen de hare neckige ende ongheteinde hoofden selde/ daer eenighe ongewoon remedie noodich was: ende dat om de andere Bisschoppen te helpen/ ende niet om te verghinderen. **So dan** hy en treckt hem selven niet meer aen over de andere/ dan hy op andere plaetsen eeren pegelicken toe laet over hē: als hy belijt dat hy bereypt is om van eenen pghelicken vernaeue ende verbeteret te worden. **Alsoo ghebiet hy** ergens den **Aquilaerischen Bisschop** te **Roome** te come om rekeneschap sijns geloofs te geven in eē artickel/ daer in hy was tegen de andere twistich geworden. **Nochtans en ghebiet hy't** niet dooz hyn eyghen macht/ maer om dat het dē Keyser bevolē hadde. **Ende hy en seyt niet** dat hy alicē sal de Krijcht daer van wesen: maer beloofst dat hy sal een Concilium vergaderē/ van het welke de gantsche sake sal gheoordeelt worden. **Ende hoewel** daer doe noch sulche maticheyt was / dat de macht des Roomsechen stoels hare sekere palen hadde/ over de welke sy niet en mochte treden: ende dat de Roomseche Bisschop niet meer en was over de andere Bisschoppen/ dan de andere over hem: soo ist nochtans openbaer / hoe seer sulche standt des Roomsechen stoels **Gregozio** misghaccht heeft: want hy claecht somtijts dat hy onder het dectsel des Bisschopdoms / is wederom tot een wereltlicke levē gebraecht geweest: ende dat hy meer was in aerfliche sake verwerret/ dan hy opt hadde geweest in sijn wereltlicke leven: ende dat hy in de eere des Bisschopdoms verdruct wort/ dooz de menicheit der wereltlicker handelighen. **Ende** op een ander plaecte seyt hy: **Ich** worde dooz foo groote packen der handelighen neder ghedruct/ dat de geest geensins tot de hemellicke dinghen opgheheven en wort. **Ich** worde dooz de menicheit der saken/ ghelijch dooz waterbaren gheslaghen: ende nae dat gherust leven dat ick ghelept hebbe / worde ick dooz het onweder eens veroerliche ende ongherusten levens verdruct: soo dat ick te rechte mach seggen: **Ich** ben in de diepte der zee ghecomen / ende het onweder heeft my verdrucken. **Hier** upt machmen verstaen wat hy soude geseyt hebben/ hadde hy te desen tyde geweest. **Ist** dat hy schoone het ampt eens Pastoors niet en valbrachte/ so bedierde hy'e nochtans. **Hy** onthiele hem selven van de bedieninge der burgerlicker regeeringhe: ende hy bekende hem selven niet de andere den Keyser onderwoyden te zyne. **Hy** en stact hem selven niet in de regeeringhe anderer Ghemeenten / anders dan als hy nootfakelick daer toe bedwonghen wert. **Ende** nochtans schijnt hy hem selven in een doolhof te zyne/ om dat hy niet en mach erke-

Daerenbin den/ hoewel dat de Roomseche Bisschop andere als haerders aen sprack/ ende hare alken niet en ooz dreide/ soo ist nochtans dat dit altemael Gregozio seer misghaccht heeft/ dat hy dooz sulcke sozgen alfoo worde verghinderet en ovgchouden/ dat hy tot bereye dingen heit niet en mochte begheden.
* lib. 2. de epist. 37. epist. 16.

Theocris. epist. 5. lib. 1.

Anaf. Antioch. epist. 7. & 25. lib. 1.

lick gheheel in het Bisschops ampt besich zijn. 14 **Te** dien tyde heeft de **Constantinopolitaeische Bisschop** tegen dē Roomseche om de hoocheyt gescreven/ ghehlych vooysept is. **Want** doe de stoel des Keyserrijer te **Constantinopolē** bevesticht was / soo seken de majesteit des Keijer te epfiche/ dat de **Constantinopolitaeische Ghemeente** / soude ooch na de Roomseche de eerste plaecte hebben. **Ende** voozwaer in het begin en was geen dinc crachtiger om der Roomsecher Ghemeente de opperste hoocheyt te geven / dan dat het hooft des Keijer daer was. **Men** vint by **Cratianum** een geschryft / onder den naem des **Paus Lucinus** / waer in hy seyt / dat de steden daer de Hooft bisschoppen moeten sitten / niet anders veroydent en zyn / dan nae de wijse der burgerlicker regeeringhe/ die daer te voren gheweest hadden. **Item** noch een ander onder den naem des **Paus Cle mens** / daer hy seyt / dat de Patriarchen zyn gestelt in die steden daer vooztiden de opperste Heydensche Priesters waren. **Het** welke niet waer en is / maer is nochtans upt de waerheyt ghenomen. **Want** het is openbaer/ dat om minst beaanderighen te make/ de landē gedeelt/ en d' opperste en Hooft-bisschoppen zyn in de steden gestelt / die in eere en macht de andere te bovē ginge. **Also** was in het **Catharische Concilium** veroydent/ dat in de steden die in de burgerlicker regeeringe de hoochste waren/ souden ooch de hoochste Bisschopdommen wesen. **Ende** waeret dat de eere der burgerlicker regeeringe van eē stad ver anderde tot eē ander stad/ so soude ooch het recht des Hooftbisschops tot de selve stad ghebracht worden. **Maer** als **Innocentius Bisschop** te **Roome** / sach dat de oude weerdicheyt der stad vergine / also de stoel des Keyserrijer was te **Constantinopolē** gestelt/ so heeft hy vresende dat de hoocheyt sijns stoels soude vergaē / een contrarie wet gemaect/ in de welke hy seyt/ dat het niet noodich en is dat de Hooftstede der Ghemeente ver andere/ gelijch de Hooftstede des Keyserrijer. **Maer** mē moet niet rechte de autoziteit des Conciliums meer achtē/ dan het geboelē eens mensches. **Boven** desen en moet wy **Innocentio** niet gelooven in sijn eygē sake. **Hoe** het 30 / so geeft hy nochtans hier mede te kennē / dat het van dē beginne aē also is veroydēt geweest / dat de Hooftstede soude na de iurwendige oydeninge des Keijer gedeelt worden.

15 **Wt** dese oude instettinge is het eerste **Constantinopolitaeische Concilium** veroydēt / dat de Bisschop vier stad soude in eere de eerste plaecte hebben na dē Roomsechen Bisschop / om dat **Constantinopolen** was een nieu Roome. **Maer** doe langen tijt daer nae dit selve te **Chalcedone** veroydent was / so heeft **Leo** strangelic daer tegen gestaen. **Ende** hy en heeft niet allenlicker veracht / dat ses hondert Bisschoppen ofte meer veroydent hadden / maer heeft se ooch niet swaren schijny ende lasteringhe bestoymt / om dat sy anderen Ghemeenten ontnomen hadden/ dat sy der **Constantinopolitaeische** niet en ontsagen te gheven. **Ich** brode u / wat mochte desen mensche verwerken / dat hy om so cleyn een sake de werelt verstooyde / anders dan sijn eergiericheyt? **Hy** seyt dat het behoort onder anderlick te blijven dat het **Arcienische Concilium** eenmael veroydent heeft. **Maer** dat is / ghelijch of het **Christelic** geloove in perijckel ware / als d' een Ghemeente hoogher gheacht wordt dan de ander: ofte ghelijch of de **Patriarchen** tot een ander eynde inghestelt waren / dan om de Politie ende iurwendighe regeeringhe te onderhouden. **Ende** wy weten dat de **Politie** / gelijck

Het derde deel des Caspites/ dwelt gheert te kennen den actus was der Roomsecher hoocheyt/ in te becheyden de palen van den hooftbisschoppen.

Difund. 80.

Cap. 1.

Daer upt ghyvolcht is dat Decreet ofte besluit van her Ausrinische Concilie.

Dwelck van Innocentio eergerechlick is te niet gemaect.

Hier upt is ghelesen een grooten steyt van d'eerste en de tweede plaecte tusschen de Bisschoppen van Constantinopolē ende Roome.
1 Socrat. hist. tripart. lib. 9. Cap. 13.
Item in Decret. 1. 2. dist. cap. Constantinopol.

En is te vooyghen ghecomen der Roomsecher Bisschoppen eergiericheit/ welke geenen 1. 2. seer been noch medeghehouden en heeft willen gheben.

de tijden menigerley zijn / alsoo oock menigher-
 ley veranderinghen ontfangt / ja oock epscht.
 So ist dan van geender weerde dat Leo tegen-
 woyp / te weten / datmen niet en behoort der
 Constantinopolitaische Gheuepnte die eere
 te gheuen / die dooz het Nicensche Concilium
 was der Alexandrynscher Gemeepnte gegeven.
 Want datmen sulcke ozeninghen mach na ge-
 legghentheyt des tijts veranderen ende werch ne-
 men / dat leert oock het gemeeyn gevoelen. Maer
 hoe comt dat onder alle de Bisschoppen in het
 Oosten niemant gheweest en zy / die daer tegen
 stonde / hoewel het hen aldermeest aenginck?
 Doozwaer Protorius was daer / de welke te
 Alexandrien in Dioscorus plaetse gestelt was:
 daer waren oock andere Patriarcken / der welcke
 her eere vermindert wert. Die moesten daer te-
 ghen ghestaen hebben / ende niet Leo die onder-
 coyt in sijn plaetse bleef. Nu daer alle de Bis-
 schoppen in het Oosten swijgen / ja daer zy alle
 bewillighen / daer stelt de Roomische Bisschop
 alleen hem seluen teghen. Het is licht te oorde-
 len wat hem daer toe roert: te weten / hy vooz-
 sach het ghene dat weynich daer na gheschiede /
 namentlich / dat Constantinopolis niet en soude
 niet de tweede plaetse te vrede zijn / maer oock
 teghen Roome strijden om de eerste / dewyle de
 eere der onder Roome begonde te vergaen. Nochtans
 en heeft de Roomische Bisschop dooz alle
 sijn roepen niet comen de ordeninghe des Con-
 ciliums verhuider noch onvaft maken. Daer-
 om als sijne naomiers sagen dat sy daer teghen
 niet en vermochten / soo hebben sy de hartner-
 kichheit siecklich laten varen / ende hebben geleden
 ende verozdent / dat de Constantinopolitaische
 Bisschop soude de tweede Patriarcke zijn.

16 Maer weynich daer na / te weten / ten tijde
 Gregozij / is Joannes Bisschop te Constanti-
 nopolen soo verre ghecomen / dat hy hem seluen
 noemde alghemeeyn Bisschop. Dier heeft Gre-
 gozius hem seluen staetvastelich tegen gestelt /
 om dat hy in een seer goede cause niet en soude
 sijnen stoel onbeschermt laten. Ende voozwaer
 de hooverdichheit ende raserie Joannis / was
 onverzagelick / dewyle hy wilde dat de epiden
 sijnis Bisschopdoms souden soo verre strecken /
 als de epide des Keysers rijck. Nochtans en trecht
 Gregozius dat niet hem seluen aen / dat hy
 Joanni wepghert: maer straft dien naem als
 boos / ongoddelick / ende grouwelick. Ja hy is
 in eenen Sendbrief teghen Eulolium den
 Alexandrynschen Bisschop verbolghen / om dat
 hy hem niet sulcken tijtel gheert hadde. Siet
 (seyt hy) in het begin des Sendbrieffs tot my
 gesonden / hebt ghy my die sulcx verboden heb-
 be / willen dien hooverdigen naem in drucken /
 my algemeeyn Paus noemende. Het welke ick
 uwe heplicheyt bidde dat sy't niet meer en doe:
 want het wort u ontnomen / dat eenen anderen
 meer dan het behoortlich / wordt ghegheuen.

17 Ten laetsten doe Mauritius verflaghen
 was / heeft Phocas / die in sijn plaetse ghestelt
 wert / Bonifacio den verden toeghelaten / dat
 Gregozius gheensin en beghreede / te weten /
 dat Roome soude het hooft aller Gemeepnten
 zijn. (Want Phocas was / ick en weet niet om
 wat soylake den Romeynen gonstigher / ja om
 dat hy daer sonder strijt gheeroot was.) Aldus
 wert die twist gheepudicht / ende te neder ghe-
 lept. Nochtans en soude dese weldaer des Kei-
 sers den Roomischen stoels niet soo voozderstelck
 gheweest hebben / en hadden niet daer na andere
 dinghen daer toe ghecomen. Want weynich
 daer nae wert Gretia ende gheheel Asia van de
 ghemeynschay des Roomischen stoels afghesne-
 den. Ende Gallia hielt hem in sulcher weerde /
 dat sy hem niet ghehoorzaem en was / anders
 dan soo verre als het haer behaechde. Maer doe
 wert sy eerst tot dienstbaerheit ghebracht / als
 Pipinus het Coninckrijcke heeft ingenomen.
 Want doe Zacharias de Roomische Bisschop
 hem in de trouweloesheit ende rooverie gesjol-
 pen hadde / soo dat hy den rechten ende behoor-
 licken Coninck verstoeten hebbeende / het rijcke
 als eenen roof tot hem track: soo heeft Zacha-
 rias dien loon ghecregen / dat hy Roomisch Bis-
 schop zijnde / soude jurisdictie over de Gemeepn-
 te in Gallia hebben. Gelyck de roovers plegen
 den roof int ghemeyn te deelen / welken sy erij-
 ghen: alsoo hebben dese twee goede mannen on-
 der malsanderen eens gebzagen / dat Pipinus
 soude de aertsehe ende burgerlike heerschappie
 hebben / als nu de rechte ende behoorlike Co-
 ninck berooft was: ende dat Zacharias soude
 het hooft aller Bisschoppen wesen / ende de gee-
 stelike macht hebben. De welke wel in het
 begin swack was (ghelyck het plaech in nieuwe
 dingen te geschien) maer is daer na dooz de au-
 toytept Caroli Magni byna om een ghelijcke
 oorzake bevesticht: want hy was oock des
 Roomischen Bisschops schuldenaer / om dat hy
 dooz des seluen gonste / was tot het Keysersrijcke
 ghecomen. Ende hoewel het gheloovelick is /
 dat de Gemeepnte alomme eerst seer misnacckt
 waren / soo ist nochtans opeubac: dat de soyme
 der onder Ghemeynte doe eerst in Gallia ende
 Duytschlant gantschelick verdupstert wert.
 Daer zijn noch in de kiste des Hofes te Parijs /
 coyte Histozien van dien tijt / de welke van de
 dinghen der Ghemeynte sprekende / melden van
 verbonden die Pipinus / en oock Carolus met
 den Roomischen Bisschop ghemaect hebben.
 Hier uyt machmen verstaen dat de oude stande
 doe verandert was.

18 Doe te dien tijde de dinghen alomme boos-
 ter woeden / is oock onder tusschen de tpaunie
 des Roomischen stoels bevesticht / ende vernere-
 der geweeft: ende dat eensdeels dooz onwetent-
 heyt / eensdeels dooz luyfheit en ondeughentheyt
 der Bisschoppen. Want doe de Roomische Bis-
 schop alle dinghen hem seluen alken aen track /
 ende sonder mate hem seluen meer ende meer
 tegen alle recht bleef verheffende / soo en hebben
 de Bisschoppen sulcke vpericheyt als sy schul-
 dich waren / niet ghebruyct / om sijnen boosen
 lust te wederstaen: ende of sy selchon den moet
 gheschadt hadden / soo ghebrack hen nochtans
 wijsheit ende voozichtigheit / soo dat sy tot soo
 groot een sake niet bequaem en waren. Soo
 sien wy dan hoedauige ende hoe wonderlicken
 ongheschechte een onthepliginge ende verwoe-
 stinghe aller hepliger dinghen / ende verderbinge
 der gantscher ordeninghe der Ghemeynte / te
 Roome gheweest zy ten tijde Bernardi. Hy
 claecht

Als nu des
 Constantino-
 politaische
 Bisschops
 vooztaender
 geboort was /
 heeft hy den
 naem / daer na
 hy soo lange
 gestaen had-
 de / voozwaer
 den vooz-
 waer ende
 liek gecregen.

Dewelc seker
 dan gheender
 weerden en
 hadde ghes-
 weest / te ware
 dat de Room-
 iche Pausen
 haer gesteken
 hadden in de
 kercke van
 Brackelick.

Nochtans
 heeft de Con-
 stantinopolit-
 aische Bisschop
 beel ghebaen / op
 dat hy den
 Roomischen
 mochte af-
 fetten.

Li b. 7. Epist. 30

Welcke too-
 selen zijn te-
 ghemeyn
 heeft bes-
 wouwen.

Ma der hant
 is de tpaunie
 des Paus
 allengskens
 verleech /
 welke Ber-
 nardus in sy-
 nen tijt met
 bittere slaech-
 ten beweet.

Lib. r. De consider. ad Eugenium.

Circa finem lib. 4.

De somma van sulcken areffelicken mans elacht; ten/welcke van de na' volghende Pausen niet en sijn aen ghenomen/ ja bespot sijn gheweest.

Lib. 3.

Der Godfachtighen mannen ghedachten die sijn in Bernarado aenmeerken onder dat gheschielicke Sabel. Het vierde deel des Capitels. 4002 wet dat dese weerdicheit ende hoerheit die in Gregorij int haer plaetse hadde/ des Roomsche kercke moechte toegelaten werde/ noch tans en doerse gantsche niet tot de tighenwoordighe hoerheit des Paus.

elacht dat de menschen die met eergiericheyt/ geltgiericheyt/ simonie/ kerckroof/ hoererie/ en dierghelike ongeschielike boose stucken besmet sijn/ wpt de gantsche werelt te Roome comen/ om dooz de Apostelsche autoxypt/ cere/ ende dienst der Genepnte te vererigen/ ofte behoude/ ende dat bedroef ende lagenlegginghe/ ende ghewelt de overhant verereghen hebben. Wy sepe dat de wijse van oordeel die doe gebruyckt wert/ grouwelick is / ende onbetamelick / niet alleenlick der Genepnte / maer oock den richte hupse. Wy roept dat de Ghenepte is vol eergierighe menschen/ ende dat daer gheene en sijn die meer verseychte sijn van boosheyt te doen/ dan die roovers in hare roofnest als sy den roof der repender menschen deelen. Daer sijn (sept hy) weynighe die na den mont des Wetgeueers sien/ maer sy sien alle na sijne hauen. En noch tans niet t'ourechte: want dooz die hande worden alle de Pauselike dinghen ghedaen. Daer nae spreckt hy tot den Paus/ seggende: Wat ist dat de ghene/ die tot u segghen wel aen/ wel aen/ van den roof der Ghenepte gerocht worden? Het leuen der armen woxt in de straten der rijken gesaeyt: het silber glinstert in den slyckmen loopt daer toe van alle ziden/ het wordt wech ghenomen/ niet van den armsten/ maer van den sterckste: ofte inogelick van den genen die seerst woxt loopt. Nochtans en heeft dese gewoonte / ofte eer dese dootlike verdervinghe/ haer begin van u niet ghehad: maer oft God gabe dat sy in u ee eynde hadde. Hiercutusschen comt ghy/ ee Pastrooz ende Herder zijnde/ woxt met veel dierbare vertieringhe onnuchanghen. Waert dat ick het doozte seggen/ dit is meer een wepde der duibels/ da' der schape. Heeft Petrus also gedaen? heeft Poulus aldus gespot? Woe Hof is meer ge woon der menschen goet te ontfanghen/ dan goet te maken. Want de boose en wozen daer niet gebetert/ maer de goede wozen verstaet. Doozt/ de misbruycke der namen ende tytelen die hy verhaelt / en soude niemant sonder groote vergrouwinghe lesen. Ende ten eynde van die ongebonden begeerte des Roomschen stoels om jurisdictie te misbruycken / beslypt hy aldus: Ick spyeke van de maerlinge ende elachte die de Genepnten genepn hebben. Sy roepen dat sy gerozt ende ontleedt worden. Daer sijn geene ofte seer weynige Genepnten die dese woude niet en ghedoelen/ ofte niet en vzeelen. Vzaecht ghy wat woude? De Abten wozen den Bisschoppen ontnomen/ ende de Bisschoppē den Opper-bisschoppen/ etc. Het is wonder ist dat men dit can ontschuldighen. Als ghy alsoo doet / soo bewijst ghy dat ghy de volheyt der macht hebt / maer niet der rechtverdiecht. Ghy doet dat om dat ghy de macht hebt/ maer de vzaeg is of ghy't behoort te doen. Ghy zyt ghestelt om eenen peghelicken sijn eere eude sijnen graet te bewaren/ ende niet om te beuijden. Dese weynige dingen hebbe ick willen verhalen wpt vele/ eensdeels om dat de Lesers souden sien / hoe swaerlick de Ghenepte doe verballen was/ ende eensdeels om dat sy souden bekennen/ niet wat grooter droefheyt ende verseytinghe alle de Godsalighe dit jaumerlick verdozt gheleden hebben.

19 Nu of wy heden den Roomschen Paus schoo de hoerheit/ en groote jurisdictie toe liet/ die sy in de middelmatige tyden hadde / gelijck ten tijde Leonis ende Gregorij: wat is dat by het teghenwoordighe Pausdom vergheleken? Ick en spyeke noch niet van die aertliche heerschappie/ noch van die macht in de burgerlicke

regeeringhe/ waer van wy hier nae te haerber plaetse sullen handelen: maer sels de geestelike regeeringhe op de welcke sy roemen/ wat heeft die/ daer in sy niet de conditie des dooznoemden tijts over een come? Want de Paus en woxt nu niet anders bescheide/ dan dat hy zy het opperste hooft der Ghenepte op der aerde / ende de alghemeyn Bisschop der gantscher werelt. Ende als de Pausen selve van haer macht spreken / soo segghen sy met groote hooberdicheyt dat sy hebben de macht om te ghebeden / ende dat de andere moeten nootdadelick ghesoorfaen sijn: dat men alle hare wetten ende infettinghen moet achtē gelijck of sy dooz de Godlike stemme Herri bevestigt ware: dat de Conclien eens lants van gheender weerde en sijn/ om dat sy de teghenwoordicheyt des Paus niet en hebben: ende dat hy mach wpt een pegelike Genepnte Clercken ordineren/ ende die toe hem roepen die op een ander plaetse gheordineert sijn. Diergelijcke ontallike vele dinghen vint men in den te hoop gheschrypten boeck Bratiani/ de welcke ick niet en verhael / op dat ick den Leseren niet te moepelick en zy. Nochtans comen sy tot dese somme/ te weten dat de Roomsche Paus alleen de macht heeft om de opperste kerke te nemen van alle saen der Genepnte/ het zy om de leere te onderscheyden/ ofte bescheiden/ ofte om wetten te gheuen / ofte om eenighe regeeringe in te stellen / ofte om oordeel te gheuen ende recht te doen. Ende de privilegien die sy sien selven aentrecken in de referbatten (gelijck sy die noemen) die sijn te lanck ende te onnut om te verhalen. Ende (dwelck het aller onverzamelike is) sy en laten gheen oordeel op der aerde om haren boosen lust mede te bedwingen ende verhinde ren/ ist dat sy sulcke groote macht misbruycke. Het en zy (segghen sy) niemant gheoorloft het oordeel deses stoels te verhandelen/ om de hoerheit der Roomscher Ghenepte. Item / de Riechter en sal noch van denkerker/ noch van de Conclien/ noch van de gantsche Clergie/ noch van het volck geoordeelt worden. Dit is woxt waer te seer overwillicht / dat een mensche hem selven stelt om alle menschen ende dingē te oordeelen/ en onder niemants oordeel en wil staen. Maer wat salt wesen ist dat hy tyrannie ghebruycke teghen het volck Gods? ist dat hy het rijke Christi verscheurt ende verwoest? ist dat hy de gantsche Ghenepte verstoort? ist dat hy het Pastroozs ampt verandert tot rooverie? Ja al ware hy de alderboofte/ so verfaect hy hem selven ghehouden te zijne om reikenschap te gheuen. Want dit sijn der Bisschoppen woorden: Anderer menschen saken heeft God willen dooz menschen eyndighen: maer den obersten deses stoels heeft hy onder sijn oordeel alleen ghestelt. Item de daden der ondsaten wozen van ons gheoordeelt / maer de onse van God alleen.

20 Ende om dat sulcke geboden ende wetten souden te meer gheacht worden / soo hebben sy bedrieghelike de namen der ouder Pausen daer onder ghestelt/ gelijck of alle saken van den eersten beginne aen alsoo verdozent gheweest hadde: daer het nocht anders seker is / dat het nieu ende onlaner ghesmeedt is / al wat den Roomschen Paus meer toe schryft dan wy verhaelt hebben dat hem dooz de oude Conclien gegeuen was. Iae sy sijn tot so groote onbeschaemtheyt gecomen/ dat sy een gheschryft ghemackt hebben onder den naem Anastasij des Constantinopolitaenschen Patriarches / de welcke daer in betuyckt/ dat het dooz oude regulen verdozent is/ dat men geen dinck en sal doen/ oock in de alder

Nicolaus, cujus sententia hæc in decretis 17. quæst. 3 c. Nemi. 11. Innocentij 9. quæst. 3. c. Memo.

Simmach. 9. quæst. 3. aliorum. Antherius 1b1. c. facta.

Noch oock en sijn de dinge ghe/ die sy eysschen van den Ouden/ (gelijck sy daer in hegt) haer niet toe ghelaten.

ibidem c. Aquiquis.

veerste landen/ sonder dat eerst den Roomschen stoel te kennen te gheven. Het is openbaer dat dit seer valsch is/ ende boven dien/ wie sal gelooven dat de Roomsche stoel 3p soo seer verheven gheueest/ van den ghene die een vpant der cere ende weerddicheyt des Roomschen stoels was? Maer die Antichristen moeste tot sulcke raserie ende uptsinnicheyt comē/ op dat haer boosheyt mochte allen verstandigen menschen openbaer worden/ soo verre sp willen hare ooghen open doen. De decretale Sendtbriefuen die van Gregozio den neghensten versamelt zijn: Item/ de Clementijnen/ ende Extravaganten Martini/ gheben noch claerlicker en niet volderen monde alomne een onmenschelike wyetheyt ende een tyranie/ ghelijck der ongheschieder Barbarscher Conninghen/ te kennen. Dit zijn de miraculen/ waer upt de Papisten willen haer Pausdom gheacht hebben. Hier upt comen die schoone articulen des geloofs/ die heden in het Pausdom gheacht zijn/ gelyck of sp upt Gods mont ghesproken waren: te weten/ Dat de Paus niet en can dwalen/ Dat de Paus is boven de Concilien/ Dat de Paus is een algemeyn Bisschop aller Ghemeynten/ ende op de aerde opperste Hoofd der Gemeynte. Ick verseyge noch vele wonderlicker ongheschiedheden/ de welke de dwase Canonisten in hare scholen uptbleeten/ de welke nochtans niet alleenlick bewillicht/ maer oock gheprezen worden van de Papistische Theologen/ op dat sp hare Afgod staetere.

21 Ick en wil teghen hen niet handelen met het uiterste recht. Een ander soude teghen dese groote hooverddicheyt de woorden Cyprian stellen/ de welke hy gebuyckct heeft tot de Bisschoppen die in het Concilium waer/ daer van hy de oberste was. Niemāt van ons en seyt dat hy een Bisschop der Bisschoppen is / noch en dwingt sijne medegeselle door ee wyede tyranische vzeefe/ dat hem noodich 3p ghehoorzamen te zijne. Een ander mochte hen teghenwoopen dat wepnich daer nae was te Carlhago verozdent / te weten: Dat niemant en soude Prince der Priesteren ofte opperste Bisschop genaemt worden. Hy mochte vele getuyghenissen voortbryngen upt de Histozien ende Canones/ upt de Concilien ende vele sententien/ upt de boeckē der ouder Leccaren / dooz de welke de Roomsche Bisschop mochte vernebert ende in ozden ghebracht worden. Maer ick late dese dingen vaer/ op dat ick se niet en schijne veer te strengelick te dyve. Nochtans laet de alderbeste beschermers des Roomschen stoels my antwoorden / hoe sp hen niet en schamen den tytel des alghemeynen Bisschops te beschermen/ den welcken sp sien dat hy soo menichmael is van Gregozio niet den Van gheslagen. Ist dat de ghetuyghenisse Gregozij moet plaetie hebben / soo gheven sp daer dooz te kennen / dat haren Paus de Antichrist is / om dat sp hem maken alghemeyn Bisschop. De naem/ Hoofst / was ooc also wepnich gebuyckct. Want hy spzeert op een plaetse aldus: Petrus was een uytneemende lidt in het lichaem / Joannes / Andreas / Jacobus / waren sonderlicker volckē Hoofden. Nochtans zijn sp alle ledē der Gemeynte onder een Hoofst: jae de Veplyghen vooz de Wet / de Veplyghen onder de Wet/ ende de Veplyghen onder de genade/ zijn alle onder de leden ghestelt / om het lichaem des Heeren te volmaken: ende niemant en heeft hem selven opt willen laten Alghemeyn Bisschop noemen. Ende dat de Paus hem selven toe schrijft dat hy macht heeft om te gebieden/ dat comt qualick over een niet het ghene dat

Gregozius op een plaetse seyt: Want doe Eulorius de Alexandrijnsche Bisschop hadde tot Gregozium gheschreven op dese wijze: Gelyck ghy my gheboden hebt: soo heeft Gregozius aldus daer op gheantwoort: Ick bidde u/ neem dat woort/ Ghebieden/ wech van myne oogen: want ick weet wie ick ben/ ende wie ghy zijt: ma uwen graet zijt ghy myne broeders / nae ulwe heplich leven zyt ghy myne vaders. So en hebbe ick dan niet gheboden: maer ick hebbe u willen te kennen gheven het ghene dat my dochte nut te zijne. Dat de Paus syn jurisdictie alsoo sonder eynde upt bryet/ daer in doet hy groot en schandelick onrecht/ niet alleenlick den anderen Bisschoppen / maer oock allen Gemeynten/ de welke hy op sulcke wijze verscheuet ende van een plucht/ om dooz haren val synē stoel te timmeren. Dat hy hem selven stelt boven alle oordeel/ ende wil alsoo op een wyede tyranische wijze regneren / dat sijnen lust alleen vooz een Wet 3p: dat is voozwaer onweerdigher ende vzeemder van alle wyse der Ghemeynte / dan dat het cenichsins can verdraghen worden. Want het is gantfchelick vzeemde / niet alleenlick van alle Godsalich ghevoelen / maer oock van alle menschelick ghevoelen.

22 Maer op dat ick niet bedwongen en woode alledinghen te verhalen / ende verclaren/ soo vzaghe ick wederom/ de ghene die heden willen de beste ende getrouwe beschermers des Roomschen stoels gheacht worden/ of sp hen oock niet en schamen den teghenwoordighen standt des Pausdoms te beschermen/ de welke gelyck het openbaer is/ hondertmael verdoovēder is/ dan hy was ten tijde Gregozij ende Bernardi: de welke nochtans te diec tyt soo seer den heplighen mannen misghaechde. Gregozius claecht in vele plaetsen/ dat hy dooz vzeemde saken boven maten berominert woort: dat hy onder de beerwe ende bercksel des Bisschopdoms / is wederom tot een wereltlick leven ghebracht: dat hy daer in soo velen aertfchen sozghen diende/ als hy nae sijn onthouden opt in het wereltliche leven diende: dat hy verbrucht woode dooz den grooten hoop der wereltlicker saken/ so dat het herte gheensins en woort tot hemelliche dingen verheber: dat hy met de menichte der saken als mer waterbaren woort gheslaghen/ ende dat hy dooz het onweder des beroerlicken levens verbrucht woort/ so dat hy met rechte mach seggen: Ic ben in de diepte der zee gecommen. Hy mochte nochtans onder die aertfche sozghen het volck dooz openbare seruoonen leerē / int hepmelike vermanen ende straffen daer het noodich was: hy mochte de Gemeynte voegen ende schicken/ sijnen medeghesellen raet gheben/ ende tot haer behoorlick werck vermanen. Boven desen bleef hem noch wat tijts om te schynben: ende nochtans verlaecht ende beweert hy sijn ellendicheyt/ dat hy is in het diepste der zee verdroncken. Ist dat de bedieninghe sijns tijts een zee was / wat sullen wy van het teghenwoordich Pausdom segghen? Want wat overeenominge heeft het teghenwoordich Pausdom met de bedieninghe ten tijde Gregozij? Het Pausdom en heeft nu gheen vzediclinghen/ gheeu sozghen der discipline ende regeringe / geen neersticheyt noch arbeyt over de Ghemeynten / gheeu gestelcke bedieninge: somma/ het en is anders niet dan werelt. Ende nochtans woort dese doolhof soo seer gheprezen / ghelijck of men gheen dincken mochte vindiē dat beter verozdent ende geschickte ware. Item hoe claecht ende siecht Bernardus / als hy de ghebreken sijns tijts aensiet: Wat soude hy dan

Lib. 7. epist. 2

Gregozius de 9. i. dat kuis ende sommige andere en 3p hier mede niet te vzeeden gheueest/ sp welke verseert hebben andere dingē die heel onbetamelike ende onberdiaz ghelick zijn.

Hoewel dat teghen hare maerwilticheyt Cyprianus mocht ghesleit werden / ende de pnytelicke geestelicheyt der Concilien / hi: dozien / ende der ouden Godsgheleerden: nochtans soo daer mede alleen wederlept/ datse van hareit Gregozio niet wigheden zyn verwoopen.

De beschermer des Pausdoms moeten wel tot de hoorstic onbeschaemtheit gecommen zyn: nademate Gregozius ende Bernat: dits seer droefelike geselacheit hebben over de vooz hre haers tyts / de welke bekent is nu hondertmael meerder ende grooeter te zyn/ ende met gantfche cracht ghevoert ende veruereert te wordē van den Paus vā Roomen. Epist. 5. li. 1. ad Theopit.

Epist. 2. lib. 4. ad Iohannem Constantino-pol.

hy dan

hy dan doen waert dat hy dese onse pferre ceuwe saghe / in de welcke de hoocheyt is op het uytterste. Wat ongheschiedicheyt is dit / dat men niet alleenlick voor heyligh ende godlick beschermt het ghene dat alle de heylighen tot allen tyde niet genepnen monde verwoyzen en verdoemt hebben: maer dat men oock der selver getugnisse misbruyckt tot bescherminghe des Pausdoms / het welcke hen gantschelick onbekent was? Hoewel van den tyt Bernardi / bekennue ick dat daer doe soo groote verdooyentheyte alder dinghen was / soo dat hy onsen tyde niet en zy fer onghelick gheweest. Maer de ghene die uyt de middelmatige ceuwe (te weten / in welke Leo / ende Gregorius / ende dierghelicke leeden) eenighe bedekinghe soeken / die en hebben gantschelick geen schaemte: want sy doen eben ghelijck of pemaent om het eenhoofdicke rycke der keyseren te bevestigen / den ouden stant des Roomschen rijck pzeferre: dat is / gelijck of pemaent den lof der bysheyt ontleende / om de wyerde tyranne te vercrieren.

23 Ten laetsten / of men schoon hen alle dese dinghen toe liete / soo ghetuyghen sy nochtans eenen nieuwen steydt / als wy versaken dat te Roome een Ghemeynte zy / die bequaem zy tot sulcke gaderen als wy versaken dat te Roome een Bisschop is die bequaem zy om sulcke priuilegien der hoocheyt ende werddicheyt te hebbe. Soo laet dan alle die dinghen waerachtich zyn (de welke wy nochtans bewesen hebben te niete te zyne) te weten / dat Petrus is door den mout Christi ee algemeyn hooft der Gemeynte ghenacint: dat Petrus de eere die hem ghegheuen was / in den Roomschen stoel ghestelt heeft: dat dit door de autozyteyt der onder Ghemeynte verordent / ende door lancke ghebruycke bevesticht is: dat de opperste macht altyt is van eenen pghelicken door ghemeyne eendrachticheyt den Roomschen Bisschop gegeven geweest: dat hy is aller sake ende menschen richter / ende selbe onder niemants oordeel ghestelt gheweest: laetse oock noch niet hebben ist dat sy willen / ick antwoorde nochtans niet eenen woorde / dat gheen van alle dese dinghen plaetse en heeft / ten zy dat te Roome een Gemeynte en Bisschop zy. Het is noodich dat sy ny dit toe laten te weten / dat Roome niet en can een moeder der Ghemeynte zyn / ist dat sy selve gheen Ghemeynte en is: Item dat die niet en can de Prince der Bisschoppen zyn / die selbe geen Bisschop en is. Willen sy dan den Apostolischen stoel te Roome hebben: sy daer te Roome ee waerachtich ende oprecht Apostelschap tonnen. Willen sy te Roome een oppersten Paus hebben: soo laetse wy daer eenen Bisschop tonnen: Maer wat waer sullen sy connen eenighe gedaente der Gemeynte tonnen? Sy noemense wel / ende hebbense dieckmael in de mont. Maer de Gemeynte wert voorwaert door hare sekere teckenien bekent: ende ee Bisschopdom is eenen naem eens ampts. Ick en spreke hier niet van den volcke / maer van de regeeringhe selve / de welke moet altyt in de Ghemeynte lichten. Waer is te Roome sulcke dieuist als de insettinghe Christi eyche? Laet ons ghedachtich zyn wat te voren van het ampt der Priesteren ende Bisschoppen gheseyt is. Ist dat wy willen het ampt der Cardinalen nae dien regel ondersoeken / soo sullen wy behyden dat sy gantschelick gheene Priesters / dat is / Ouderlinghen en zyn. Ic wilde oock wel weten of de Paus eenich dinc heeft dat eens Bisschops ampt aen gaet. Het opperste ende eerste werck in des Bisschops

ampt is / het volck met Gods woort te leeren: het tweede ende naeste is de Sacramenten uyt deelen: het derde / vermanen / verweken / ende oock de ghene die sondighen / berispen / ende het volck in een heylighe orden houden. Wat doet de Paus van alle dese dinghen? Iac wat beprist hy hem selven te doen van allen desen? Daerom laetse seggen hoe sy willen / dat die een Bisschop zy / die geenderley deel noch wert des Bisschops ampts met synen adremisten vinger aen en roert / oock niet selvs na den uytwendighe schijn. 24 Het en is niet van zenen Bisschop ghelijck van eenen Coninc. Want of sehoon een Coninc niet en doet dat eygentlic eenen Coninc toe comt / soo behout hy niet te min de ere ende den tytel. Maer in eenen Bisschop aensiet men het bevel Christi / het welke altyt moet in de Ghemeynte plaetse hebben. Daerom laet de Papisie wy dese knoop ontbinden. Ic segge dat haren Paus niet en is de Prince der Bisschoppen / dewyle hy gheen Bisschop en is. Sy moeten eerst bewysen dat hy een Bisschop is / ist dat sy willen overtuygen dat hy de Prince der Bisschoppen is. Maer wat sullen sy seggen / dewyle hy niet alleenlick gheen dinc en heeft dat den Bisschoppe eyghentlick toe comt / maer eer alie contrarie dingen heeft? Maer o God / waer sal ick hier beginnen? sal ick van de leere beginnen / of van het leven? Wat sal ick segghen / ofte wat sal ick swyghen? waer sal ick een eynde nemen? Ick segge dit: dewyle de werelt heden is niet soo vele verdooyde ende Godloose leeringhen / ende niet soo menigherley supersticie verbult / ende niet soo vele dwalinghen verbluut / ende in so groote afgoderie versoncken: dat van alle dese dinghen nergens niet en is dat niet en zy uyt het Pausdom gecomen / ofte pimmers daer door zy bevesticht gheweest. Daer en is oock gheen ander oorsake waerom de Pausen soo fer tegen den voortganc des Euangelij rasen / ende alle haer macht te wercke stellen om dat uyt te roepen / alle Coningen ende Vorsten daerom tot wyetheyt verwecke: anders dan om dat sy sien dat geheel haer rijke vergaet ende te neder valt / soo haest als het Euangelium Christi de overhand heeft. Leo is wyet gheweest / en Clemens bloetgierich / ende Paulus onmenschelic. Maer sy en zyn niet soo fer door natuer gezeven geweest om teghen de waerheit te stryden: maer meer om dat sy desen eenighen middel hebben om haer macht te beschermt. Daerom dewyle sy haer rijke niet en connen behouden / ten zy dat sy Christum berispen / so arbeyden sy in dese sake / ghelijck of sy voor haer eyghen hof / huys / ende hooft streden. Wat sullen wy dan seggen? sulke wy bekennē dat de Apostolische stoel daer is / daer wy gheen dinc en sien / anders dan een grouwelicke afwijkinghe? Sal die een stad houder Christi zyn / die openlic betuycht hem selven den Antichrist te zyne / met rasenden arbeyt het Euangelium verbolghende? Sal die ee nacomer Petri zyn / die niet vyer ende sweert ghewelt bedryft / om te neder te woypen al wat Petrus ghemeynt heeft? Sal die het hooft der Ghemeynte zyn / die de Ghemeynte van Christo / die het enige waerachtighe hooft is / afsnijt / en in haer selven verstheurt? Of sehoon Roome vooztyden het hooft aller Gemeynten gheweest zy / soo en is sy van dien tyt aen / dat sy is begomien des Antichrists stoel te zyne / niet meer ghebleuen dat sy was.

25 Sommige meynen dat wy veel te bitter ende onedelick zyn / als wy segge dat de Roomsche Paus is de Antichrist. Maer de ghene die

1.
2.
3.
Het 2. Beswys / niet op de autozyteyt van de middelinge Christi.

Maerom de Pausen sulcke weretheyt teghen de Ghelicken bedryben.

Besluit / dat Roome beidsdaechs niet en is den Apostolische / maer den afvallighen Stoel: noch oock niet en is een Moeder der kecken / maer der dwalinghen / ende de kroon van den Antichrist.

* Bewijs van dit besluit te wet / dat den Paus den Antichrist zy uyt Paulo ende Daniel. Welcker beyder meeninge (in sonderheit des Apostels) verstaert woort.

Het vyfde en laeste deel des Capitelis / inhoudende die voornaemste antwoort / dat te werke de Paus in der kercken Gods gheen Bisschop en zy.

Verclaringe deser antwoort.

* Bewijs waer in dat woorden beghaelt de stucke die eygentlick eens Bisschops ampt afgaet.

alsoo

also geboelen/en verstaen niet dat sy oock Paulus met onnatieheyt beschuldigen/den welcken wy nae volghen als wy alsoo spreken: jae uyt des welckes mont wy alsoo spreken. Ende op dat niemant ons tegen en woerpe/ dat wy de woorden Pauli verkeerdelich verzaepen tegen den Roomschen Paus/ soo sal ick met coete woorden bewijzen/ dat sy niet en connen anders dan van het Pausdom verstaen worden. Paulus schryft dat de Antichrist sal in den Tempel Gods sitten. Ende de Geest op een ander plaetse/ het beelt des Antichrists beschrijvende in den persoon Antioch/ bewijst dat syn rijke sal in groot sprekenheit ende lasteringhe Gods ghelegghen wesen. Hier uyt verstaen wy dat het is een tyranne/ die meer over de zielen/ dan over de lichamen streckt/ ende dat sy tegen het geestelike rijke Christi oghericht wort. Boven desen dat sy sulc is/ dat sy noch den naem Christi/ noch den naem der Ghemeente wech en neemt: maer dat sy eer den naem Christi tot een deksel misbruycht/ ende onder den tijtel der Gemeente/ ghelijck onder een momaensicht/ verborghen is. Ende hoewel alle kercken ende sekeren die van de beginne aen geweest sijn/ tot Antichrists rijke behooren: nochtans als Paulus scryt/ dat de afwijkinghe sal eerst comen/ soo gheeft hy dooz dese beschrijvinghe te kennen/ dat de stoel der grouwelicheyt dan sal oghericht worden als de Ghemeente sal doer en alghemeen afwijkinghe bevanghen wesen/ hoewel alomme beleden der Ghemeente in de waerachtighe eenicheyt des gheloofs volherden. Ende als hy daer by stelt dat te synen tijde de Antichrist heeft in verborghentheyt het werck der ongherechticheyt begonnen te bearbeyden/ het welcke hy daer nae soude int openbaer wercken: daer uyt verstaen wy dat dit ongheriet ende ellendicheyt niet en soude dooz eenen mensche aen gebracht/ noch in eenen mensche gheepndicht worden. Dooz als hy den Antichrist met die tecken beschrijft/ te weten/ dat sy sal Gode sijn eere nemen om die hem selven toe te schryven: so sal dit het boozneemste tecken sijn/ dwelck wy moeten volgen als wy den Antichrist soeken: booznemelick/ daer hy dooz sulcke hooberdicheyt tot openbaer verscheuringhe der Ghemeente voortgae. Daerom bewijse het openbaer is/ dat de Roomsche Bisschop heeft schandelich tot hem ghetrocken het ghene dat seer eyghentlick Gode ende Christo toe quam/ soo en moeruen niet twiesselen/ dat hy de leytman ende boozgaenger des selven godloosen ende grouwelicken rijck.

2 Thesi. 2. 4.
Dan. 7. 25.

Watter uyt de spreken Pauli volcht.

Verhalben en moctmen gheen ons die hoocheyt bint den aen Rome/ niet te ghenstaende eerijcs d' eerste stoel van alle kercken daer gheweest is.
† Euseb. lib. 3. cap. 5.

26 Laet nu de Papisen comen/ ende ons de outheyt tegen woepen/ gelyck of in sulcke groote verkeertheit aller dinghen/ conde de cere des stoels bint: staende daer gheenen stoel en is. † Eusebius verhaelt dat God sijn Gemeente die te Jerusalem was/ heeft ghebracht in een ander stadt/ gheuaemt Pella/ om dat hy sijnder wrake/ de welcke hy wilde over Jerusalem doen/ soude plaetse maken. Het ghene dat wy hoozen eenmaal geschiet te zijne/ dat heeft wogen dickmael geschien. Daerom darnen de cere des oppersten stoels alsoo aen een plaetse bint/ dat de ghene die de alderverbolghenste vpant Christi/ de opperste teghenstijnder des Euangelij/ de aldergrootste verscheurder ende verwoeser der Ghemeente/ de alderwreeste moozder ende vleschouwer aller heplighe is/ moet niet te min de Stedehouder Christi/ de naemer Petri/ en de opperste regeerder der Gemeente geacht worden/ alleenlick om dat hy dien stoel heeft ingeno-

men/ die booztijden is de alder eerste gheweest/ dat is veel te spottelick ende onghesicht. Ick wijge wat grooter onderschept daer is tussche des Paus cancelrie/ ende een wel gheschickte orde der Gemeente. Doewel alle de twyfelinge deses handels mach seer wel dooz dit een stuck werch ghenomen worden. Want niemant die ghesont van verstande is/ en sal het Bisschopdom in het loot en in de bullen beslupten: ende veel min in dat meesterchay des bedochs ende listicheyts/ in welcke dingen dat geestelike rijck des Paus/ ghelijckmen meyne/ ghelighen is. Daerom heeft een seer wel gesept/ dat de Roomsche Ghemeente daer van de oude Schrijvers melde/ is over langen tijt verandert in een hof/ dat nu te Rome ghesien wort. Ick en straffe hier de ghebreken der personen niet: maer ick bewijse dat het Pausdom selve gantschelick ende gheheel teghen de wijse der Ghemeente strijt.

27 Maer ist dat wy willen tot de personen comen/ soo weetmen wel ghenoech/ hoedanige Stedehouder Christi wy sullen vinden: te weten/ Julius/ ende Leo/ ende Clemens/ en Paulus sullen pilaren des Christelicken gheloofs/ ende de opperste uytleggers der Kelighe wesen/ de welcke niet anders van Christo ghehouden en hebbe/ dan dat sy in de Lutmensche schole geleert hadden. Maer wat verhaele ick dize ofte vier Pausen/ gelyck of het twyfelick ware/ hoedanigkelighe de Pausen met het gantsche collegie der Cardinalen over langen tijt beleden hebben/ ende oock heden behyden. Want het eerste hooftstuck dier verborghen Theologie/ die onder hen regneert/ is/ Dat daer gheen God en is. Het tweede/ Dat al wat van Christo ghescheyden is/ enckel leughen ende bedoch is. Het derde/ Dat de leere van de laetste wederopstandinghe ende het toecomende leven/ enckel fabel ende leughen is. Sy en gevoelen niet alle alsoo/ ende daer sijn weynige die alsoo spreken: dat bekennen ick: maer nochtans is over langen tijt dit begonnen de ordentelike Kelighe ende het geloode der Pausen te zijne. Doewel dit seer openbaer is allen den ghenen die Rome kennen/ soo en laten nochtans de Papische Theologen niet af/ te roemen dat het dooz het privilegie Christi verordent is/ dat de Paus niet en can dwalen/ om dat Petro gheseyt is: Ick hebbe dooz u geboden/ op dat uwe gheloove niet en vergae. Ick bidde u/ wat voordeel doen sy so onbeschaemdelick spottende/ anders dan dat de gantsche werelt daer dooz verstaet/ dat sy soo seer sijn tot de hoochste schandelicheyt gecomen/ dat sy noch God/ noch de menschen en breefen?

alder eerste/ obernus de Roomsche kercke ober laughen een cancelrie ende schandelike coop handelinghe der anders is.

Tot noch toe is van de sake selve ghesproken: nu wort van de personen ghandelt/ est booz eerst/ soewel de kerckge aengaeft.

De Roomsche Pausen hebben over langen tijt beleden/ dat ter ghenen God en is/ ende dat het Euangelium ende de leere van het ewighe leven enckel fabel ende leughen sijn.

Luc. 22. 32.

28 Maer laet ons dencken dat de godloosheyt der boozdoender Pausen verborghen is/ om dat sy die noch dooz prediken noch dooz boeken gheopenbaert/ maer alleenlick aen de tafel en in de slaepramer/ ofte pinners in hups voortghebracht hebben. Nochtans ist dat sy willen dat het privilegie dwelck sy boozwenden/ selier ende vast sy moeten sy Joannem der Pausen schryppen/ de welcke heeft openbaerlijhouden staende/ dat de ziele sterffelick sijn/ ende niet de lichamen vergaen tot den dach der wederopstandinghe. Ende op datmen sie dat de gantsche stoel met sijne boozneemste steunselen doe gantschelick gheballen was: daer en heeft niet een Cardinael hem selven tegen soo groote raserie ghestelt/ maer de Parische schole heeft den Coninck van Franckrijcke daer toe ghebracht/ dat hy dien Paus bedwanc te wederroepen. Ende de Coninck verboot den sijnen eenighe

Oock Joannes de 22. van dien naem/ gelyck Gerson gheboortich/ die doe ter tijt leefde. heeft insonderheyt gheboortich in de leere van der sijnen om sterffelickheyt. Dit betupect Joannes Gerson/ die te dien tijde leefde.

eenighe ghemeynschap met hem te hebben/ ten ware dat hy hem terfont bekeerde: ende dat de de hy nae ghewoonlicke wyse dooz den uptrouper vercondigen. So heeft dan de Paus Joannes/ dooz desen noot bedwongen zijnde/ de dwalinghe af gheswozen. * Dit exempel maect dat ick niet meer en moet teghen ingue vpan den stryden van het ghene dat sy segghen/ dat de Roomische stoel ende syn Pausen niet en comen in het gheloove dwalen / om dat tot Petrum gheseyt is. Ick hebbe vooz u gebeden / op dat u gheloove niet en beswijcke. Doozwaer dese is dooz soo schandelicke een dwalinghe van het rechte gheloove afghewallen/ dat hy den nacomenen een claer exempel is/ dat sy niet alle Peeters en zijn / die sinte Peeters nacomers zijn in het Bisschopdom. Hoewel dit is oock soo kinderlick/ dat daer op geen antwoorde noodich en is. Want ist dat sy wille tot de nacomers Petri trecken al wat tot Petrum is gheseyt geweest/ soo sal daer wt volgen/ dat sy alle dupvels zijn/ dewyle de Heere oock tot Petrum gheseyt heeft: Gaet achter my Satan: want ghy zyt my hinderlick. Want het is ons alsoo licht dit laetste teghen hen te wenden/ als het hen licht is/ dat ander ons teghen te wozen.

De Paus besdwongen om syn dwalinge te wederroepen.
 Derhalven behoort men hem niet het regisler der Pausen te schrappen/ ofte veel meer soo isst ongheschiedt/ dat sy by den ghen van de baslichen bant geloobe des Roomischen Noels.
 Luc. 22. 32.

Matt. 16. 23.

Daer nae / so heel het leven belangt.

29 Maer ick en wil niet stryden niet pdelheyt noch niet ongheschiedtheyt: daerom keere ick wederom tot het ghene dat ick ghesaten hadde. Datmen Christus ende den heylighen Gheest/ ende de Ghemeynte alsoo aen een plaetse bint/ dat soo wie daer de Overste is/ al waer hy oock de dupvel/ moet de Stedehouder Christi / ende het hooft der Ghemeynte gheacht zijn/ om dat daer voortijden de stoel Petri geweest is: dat is (segge ick) niet alleenlick ongoddelick/ ende laetsteringhe teghen Christus/ maer is oock veel te ongheschiedt een wonder / ende veel te vzeende van het ghemeyn ghevoelen. De Roomische Pausen zijn nu over langhen tijt gantschelick sonder eenige Religie/ ofte zijn seer groote vpan den der Religie. Soo en wozen sy dan daerom niet stedehouder Christi/ te weten/ om den stoel op welken sy sitten/ niet meer dan een afgod die in den Tempel Gods ghestelt wort / vooz God te achten is. Dooz/ ist datmen haer leven romt te ondersoeken: fact de Pausen selve vooz hen selven antwoorden/ wat sy in haer gantsche leven hebben/ waer dooz sy mochten vooz Bisschoppen bekent worden. Ten eersten/ dat sy het leven dat te Roome gelept wort/ niet alleenlick dooz de vingheren sien ende wijgen/ maer oock gijlich met een heymelicke bewillinghe / goet maken/ dat en betacnt gantschelick geene Bisschoppen/ de welke behoort dooz scherpe regeringhe de fronte vryheyt des volck te dwingen. Maer ick en wil soo strenghe niet zijn/ dat ick se soude niet anderer menschen zonden bewaren. Maer dat sy met haer huyghesin / bynae met het gantsche Collegium der Cardinalen / ende met de gheschete hande der Clercken/ soo seer tot alle oncupseheyt/ dopperheyt/ schandelicke onreynicheyt / ende tot allerley boose stucken begheben zijn/ dat sy meer schijnen onnatuerlicke monstren dan menschen te zijne / daer in openbaren sy voozwaer dat sy gheensins Bisschoppen en zijn. Sy en hebben niet te vzeesen dat ick haer schandelicke sal voozder ontdekken. Want het verdoet my soo stinckenden dyck te handelen: ende ick moet de eerbare oozen ver schoonen: ende ick meyne dat ick niet dan ghe noech bewesen hebbe dat ick wilde te weten/ al hadde Roome voortide het hooft der Ghemeynten gheeweest/ dat sy nochtans hebben niet weer-

De Roomische Pausen zijn sonder God/ ofte geswozen vpan den der Religie / ende niet alleen dooz haer eyghen/ maer oock dooz grouwelicke zonden van andere seer ontteert.

Afcomerfepinghe der Cardinalen en der Roomischer Clergie.

dich en is/ vooz den alderminsten teen der voeten gheacht te worden.

30 Aengacnde de Cardinalen (ghelijck sy die noemen) ick en weet niet hoe het gheschiet is/ dat sy soo haestelick zijn tot soo groote waerdicheyt ghecomen. * Dese naem en quam ten tijde Gregozi manande toe / dan den Bisschoppen alleen. Want soo wanneer hy Cardinalen medet/ so en stele hy die niet in de Roomische/ maer in alderley andere Ghemeynten: soo dat in het cozte een Cardinael/ Priesier/ niet anders en is dan een Bisschop. By de Schryvers die vooz den tyt Gregozi geweest zijn/ en vnde ick dien naem niet. Nochtans sie ick dat de Priesiers te Roome die men nu Cardinalen noemt/ waren minder dan de Bisschoppen / de welke sy nu verre te boden gaen. Hec is openbaer dat Augustinus seyt: Hoewel na de mannen der ere die in de Ghemeynte ghewoonlicke ghebruyekt wozen/ een Bisschop meerder is dan een Priesier/ soo is nochtans in vele dinghen Augustinus minder dan Hieronymus. Hier en onderscheyt hy voozwaer een Priesier der Roomer/ her Ghemeynte niet van eenighen anderen: maer stelte alle even ghelijck onder de Bisschoppen. Ende dit heeft soo seer onderhouden gheweest/ dat in het Carthaginensche Conclium doe daer twee Legaten des Roomischen stoels waren/ te weten/ een Bisschop ende een Priesier/ dese Priesier is in de alderlaetste plaetse gestelt. Maer op dat ick niet te seer oude dinghen en verhael / daer is ten tyde Gregozi een Conclium te Roome gehouden / in het welke de Priesiers ter laetster plaetse sitten/ ende verschepe van de Bisschoppen onderschrijven: ende de Diaconen en hebben gheen plaetse in de onderschryvinghe. Ende voozwaer te dien tyde en hadden de Priesiers drie te Roome waren/ geen ander ampt/ dan dat sy den Bisschop in de bedieninge der Leere ende der Sacramenten/ holpen ende bidden. Maer nu is de sake soo seer verandert/ dat sy der Keyseren ende Coningen conincs ende marchschap ghewozen zijn. Sy zijn sonder twyfel niet den Paus haer hooft/ alsoo lancr soo meer ghewassen/ tot dat sy tot dese opperste hoocheyt verheben wozen. Nochtans hebbe ick dit oock als doozgaende met cozte woorden willen aenroeren/ om dat de Leers zonden te bet verstaen/ dat de Roomische stoel/ ghelijck hy heden is/ seer onghelijck is van dien ouden Roomischen stoel/ met den welken dese hem selven wil beschermen. Maer hoedanighe de Roomische Priesiers oock voortijden moghen geweest zijn/ dewyle sy geen oprechten noch waerachtigen dienst in de Ghemeynte en hebben/ soo en hebben sy niet anders dan een pael verweende monn-aenlicke. Iae dewyle alle het ghene dat sy hebben/ gantschelick den waerachtigen Priesier-ampye contrarie is/ soo moeste hen gheschien dat Gregorius soo dickmael schryft: Ick segge het weenende/ ick verrondighe het suchende: dat dewyle de Priesierlicke ozen van binnen ghevallen is / oock niet en sal comen langhe van buyten staen. Iae eer moeste in hen verbult worden/ dat Malachias van sulcken seyt: Ghy zyt afgeschelken van den werch / ende hebt vele menschen in de Wet doen struyckelen. Soo hebt ghy dan het verbondt Levi te niet ghemaect / seyt de Heere. Daerom sie ick hebbe u versmadelick ende veracht ghemaect allen den volcke. Nu late ick alle Godsalighe bedencken/ hoedanich de opperste hoocheyt der Roomischer Hierarchie in der welker de Papisen niet en twyfel dooz godloose onbeschaeht heyt oock het woort Gods te on-

De Cardinales en zyn oerters niet anders ghesweest als Priesiers der Roomischer Kercke/ ende waren veel minder dan de Bisschoppen.
 * Epist. 15. & 77. & 79. Lib. 2. Epist. 6. 25. & Marcus alij.

Epist. 19. ad Hieronymum.

Maer gelijck sy nu zijn soo en bedienen sy geen waerachtich noch wettelick ampt in der kercken.

Lib. 4. Epist. 25 & 15. Lib. 5. Epist. 7. & alibi.

Malak. 2. 8.

28. Ewmt dese handels.

te onderwoopen/het welck behoorde den Hemel ende der aerde/den menschen ende den Engelen/ eer weerdich ende heyligh te zijne.

Het viij. Capittel.

Van de macht der Ghemeynte, aengaende de articulen des geloofs: ende met wat ongebonden vryheyt dese macht zy in het Pauldom ghetrocken gheweest, om alle suyerheit derleere te vervalichen.

ND volcht de derde plaetse / van de macht der Ghemeynte / de welke eensdeels in eenen peghelicken Bisshof / eensdeels in Concilien / de welke eens lants / ofte algemeen zijn / ghesien woirt. Ick spreck alleenheit van de geestelickemacht / de welke der Ghemeynte epgentlick toe comt. Ende dese is gheiegen in de leere / ofte in de jurisdictie / oft in de wetten te gheuen. De leere heeft twee deelen / te weten / de autozitept om articulen des gheloofs te maken / ende die te verclaren. Eer wy beginnē van een peghelick stuck bysonder te handelen / soo willen wy de Godsalighe Lesers vernemē hebben / dat sy alle het ghene dat van de macht der Ghemeynte gheleert word / moeten voeghen tot dat epide / tot het welcke zy gelijc Paulus betuycht / gegeven is: te weten / tot opbouwinge ende stercktinghe / ende niet tot verderdinghe ende afbrekinghe. Ende die gene dese behoortlick gheuytken / en achten hem seluen niet meer te zijne / dan Dienaers Christi / ende oec mede dienaren des volck in Christo. Ende om de Ghemeynte op te bouwen ende stercken / is dese eenighe middel / te weten / dat de Dienaers selue arbeiden om Christo sijn autozitept te bewaren / de welke niet en can behouden ende ongheschiedt lijden / ten zy dat sy hem laten dat hy heeft van de Vader ontfanghen: te weten / dat hy zy de eenighe Meester ende Leeraer der Ghemeynte. Want van hem alleen / ende niet van eenighen anderen is daer gheschreven: Hoort hem. So moet men van de macht der Ghemeynte niet booselick versteren / maer in seltre palen beslupten: op dat sy niet nae lust der menschen herwacres en gints waer te getrocken en woide. Hier toe sal het seer nut wesen te aenmercken hoe sy vā de Propheten en Apostelen beschreven woirt. Want ist dat wy enkeleick den mensche toe laten sulcke macht en te nemen / als sy willen / soo can een peghelick heyligheliken / wat grooter een deure daer geopen woirt tot wyanne / de welke heyligh woirt ver van de Ghemeynte Christi te zyn.

2. **W**arom moet men hier gedencken dat alle de autozitept ende waerdicheyt die de heylighe Gheest in de Schryfturen den Priesteren / ofte Propheten / ofte Apostelen / ofte nacomeren der Apostelen toeschijft / niet eyghentlick oien seluen menschen / maer den dienste / over den welken sy geset sijn / ghegeuen wort: ofte (op dat wy clarecker spreken) dat sulck ghegeuen woirt den woorde / wārens dienste hen bevalden is. Want of wy sechoon alle ordentlike verhaelden / soo en sulden wy niet binden dat sy eenighe autozitept om te leeren ofte antwoorden / gheschadt hebben / anders dan in den naem ende door het woort des Heeren. Want also sy tot het ampt gheropen woorden / soo woirt hen oech uide bevolen niet doort te brengen wy hen seluen: maer wy den mont des Heeren te spreken. Ende sy en kengese niet doort om van den volcke gheschoort te worden / eer hy hen gheboden heeft / wat sy spreken moeten / dat sy niet en moeten spreken byten het woort. Moestes selue de Priince aller Propheten / moestē

boven alle andere gheschoort worden: maer hy woirt eerst met gheboden onderwesen / dat hy gantschelick niet en bestae te vercondighen / anders dan van den Heere. Daerom woirt gheseyt dat het volck de leere Moyses aengenomen hebende / heeft in God ende in s'Wolē sijnē dienste sijnē ghelooft. De autozitept der Priesteren / is oock niet ware dreynginge bevesteijt / op dat sy niet veracht en woide. Maer de Heere bewijst oec mede met wat conditie sy moestē gheschoort wordē / also hy seyt dat hy sijn verbout gemact heeft mei Levi / om dat de Wet der waerheyt sonde in sijnen mont zyn. Ende weplich daer uae / seyt hy: De lippen des Priesters sullen de wijsheyt bewaren / ende men sal de Wet vragē wypt sijnen mont: want hy is de Engel des Heeren der heyligharen. Daerom ist dat een Priester wil gheschoort worden / soo moet hy hem selven draghen als een bode Gods / dat is / de gheboden die hy van sijnen authente ontfanghen heeft / moet hy ghetrouwelick verhaelen. Ende vaer ghesproken woirt van hem te hoozen / daer woirt namelick gheboden / dat sy sulken achtervolghende de Wet Gods antwoorden.

3. **W**at macht de Propheten mit gemeyn gheschadt hebben / dat woirt seer wel by Ezechielē beschreven / daer hy seyt: Ghy sone des mensches / ick hebbe u tot eenen waechter ghegheven den huise Israēl: soo sult ghy dan her woort hoozen wypt mijnen mont / ende hem wypt my vercondigen. Woirt die niet verboden eenich dinck wypt hem selven te diehten / die geboden woirt het ghene dat hy sal spreken / wypt Gods mont te hoozen? Ende wat ist van den Heere te vercondighen / anders dan alsoo spreken / dat hy derf stontelick roemen / dat het niet sijn eygen / maer Gods woort is / dat hy heeft voortghebracht? Dit selue is oec by Jeremiam in andere woorden: Eē Prophete / seyt hy / die eenē droom heeft / die vertelle eenen droom / ende die mijn woort heeft / die spreke mijn waerachtich woort. Hy gheeft voortwaer hen allen een Wet: ende die is sulck / dat hy niet en lydt / dat penant meer leere dan hem geboden is. Ende daer na uoert hy t al ras / wat van hem alleen niet gecomen en is. So en heeft dan niemant wypt de Propheten sijnen mont open gedaen / ten zy dat de Heere hem de woorden heeft ingegebe. Daerom vint men so dicke mael by hem: Het woort des Heere: De last des Heeren: Albus seyt de Heere: De mont des Heere heeft het ghesproken. En dat te rechtē / wāt Salas riep dat sy ontrepn lippen hadde. Jeremias bekende dat hy niet en wiste wat hy seide / om dat hy een linc was. Hadde sy haer eyghen woort ghesproken / wat conde wypt den onrepen ofte wypt den dwasen mont comen / anders dan dat onreyn ende dwaes ware? Maer haer lippen waren heyligh ende reyn / als sy begonnen instrumenten des heylighen Gheests te zyn. Als de Propheten niet desen toom gebonden zyn / dat sy gheen dinck en moghen leeren anders dan dat sy ontfanghen hebben: daer nae worden sy niet groote macht / ende wypt uende tytelen bereiert. Want als de Heere betuycht dat hy t gestelt heeft ober volcken ende rijken / om wypt te scheimen / wypt te roepen / te verberben / ofte breken / te trimmeren / ende planten: soo stelt hy ter stont de oorzake daer by / te weten / om dat hy sijnne woorden heeft in haren mont gheset.

4. **H**u ist dat wy de Apostelen aensien: sy woorden wel niet vele schoone tytelen bereiert / te weten / dat sy het licht der werelt zyn / ende het sout der aerde: dat men se moet gelijc Christum selue hoozen: dat al wat sy op der aerde binden / oft ont-

Van de kerkekenen of regeremighe der kercke is ghehandelt in de secon eersse Capitelien. Nu wort van der selver macht ghespreke waer van die sullen booghesleit woorden. 1. De leere. 2. Wyt geben van wetten. 3. De jurisdictie ofte het ghebeit. 4. Door welke die stucken gedaen wort of noodige beuanninge van het ende des gantschen handels aengaende dese machē. * 2. Cor. 10. 8. ende 13. 10.

Matth. 17. 5. Mar. 9. 7. Luc. 9. 35. Marc. 16. 19. Act. 3. 22.

Het eerste stuck des machts bestaet in de leere / waer in die eenē ick aē te mecken come / dat de autozitept si wedercomen die den Die naren der kercken ghegeuen is / niet den menschen selue / maer haeren die sy waer sy ont gheset sijn / van de heylighe Schryft toegheuen en wort. Dwe aengheueit wort verlic e in 1. Thoe en den Dieckē. * 2. Cor. 10. 8. ende 13. 10.

Exod. 14. 31. Deut. 17. 9.

Mal. 2. 4. ende 6.

Deut. 17. 10.

Daer na in de Prophetē.

Ezer. 3. 17.

Jer. 23. 28.

E sal. 6. 5. Jer. 1. 6.

Jer. 1. 10.

Ten laetsten in den Woorden ende Christo selue.

Matt. 5. 13.
Luc. 10. 16.
Joan. 20. 23.

oft ontbinden/ sal oock in den Hemel gebonden of sie ontbonden worden. Maer hare naem geeft te kennen hoe veel hen in haer ampt is toeghelaten: te weten/ist dat sy Apostelen/ (dat is/ ghesonden boden) zijn/ soo en moeten sy niet spreken al wat hen belieft: maer sy moeten de gheboden des ghenes diese ghesonden heeft/ getrouwelick over draghen. Ende de woorden Christi zijn claer genoegh/ met de welke hy haer boorschap beschryft/ als hy hen ghebedt te gaen/ ende te leeren alle Heydenen/ al wat hy hen gheboden heeft: Ja hy selve heeft dese Wet aenghenomen/ ende hem selven opghelept/ om dat sie niemant en soude wepgheren. Mijn leere (seyt hy) en is niet myne/ maer des Vaders die mij ghesonden heeft. Hoewel hy altijts de eenige ende eenwige Raetsman des Vaders gheweest is/ ende van den Vader een Heere ende Meester aller menschen ghestelt is/ nochtans dewijle hy het leers ampt bedient/ soo leert hy door sijn exempel alle Dienaren/ wat reghel sy in het leeren moeten volgen. Soo en is dan de macht der Scrijvete niet sonder eynde: maer is den woorde Gods onderwoopen/ ende eenichsins daer in bestoten.

Matt. 28. 19.

Joan. 7. 16.

Maer upt dat volcht/ dat de kerche ghebonden is aen dat gheschickte woort Gods.

Fiedt is dese Christus is den eenighen Leeraer der kerche/ mit wiens mont de Dienaers ghehouden zijn te seheyppen/ wat sy anders en ter salte hent voorsz draghen.
* Matt. 11. 27.

Maer op veel manieren heeft hie gezeleert/ welke nochtans de Godesalighe tot den seiden Leeraer alijnt ghelept hebben. En selick dooz openbarighen/ ende de selve geensins wiyffelachtich.
Maer nae/ dooz de Wet en Propheet.

volcke mochten leeren/ ende om dat alle de leeringhe die sy gaven/ soude nae dien reghel ghemeren worden. Daerom als nae de ghevinghe der Wet/ den Priesteren gheboden woort dat sy moeten upt den mont Gods leeren/ soo is de sun daer van/ dat sy niet en moete leeren dat vreesde sy van dien aert der leere/ die in de Wet des Heeren verbaet is: ende het was hen onghewoont loft yet daer toe ofte daer af te doen. Daer nae zijn de Propheeten ghecomen/ dooz de welke God wel menare voozeggighen geopenbaert heeft/ die tot de Wet gheraden worden/ maer en waren nochtans soo men niet/ maer quamen oock upt de Wet/ en saghen daer op als op haer eyghen merk. Want aengende de leere/ sy zijn alieenlick uptlegghers der Wet gheweest: ende sy en hebben gheen ducht daer toe ghedaen anders dan voozeggighen van toecomende dinghen. Wtghenomen dese dinghen/ en hebben sy niet anders vooztgebracht/ dan enckel verclaringhe der Wet. Idacer dewijle het Gode bebaecht heeft/ dat de leere soude claerder en vreesder upt comen/ op dat sy mochte den swaeken consciencien te better geoesch doen/ soo heeft hy oock geboden de Propheeten te beschryben/ ende vooz een deel sijnz woortz te houden. Hier toe zijn oock mede de Historien gecomen/ de welke oock de Propheete selve beschryve hebben/ maer dooz het ingheven des heylighen Gheests. De Psalmen telle ick onder de Propheetien: Want dat wy den Propheeten toe schryve/ dat is oock den Psalmen ghenem. Soo was dan dit gheheel lichaem upt de Wet Propheetien/ Psalmen/ ende Historien ghenaeche/ den Israetelijken volcke Gods woort/ nae des welches reghel de Priesters ende Leeraers tot de toecomste Christus moesten haer leere voezghen: ende hen en was niet geoozloft ter rechter noch ter linker hant af te wijken: want haer gantsche ampt was in dese palen besloten/ dat sy den volcke souden upt den mont Gods antwoorde gheben: Het welke upt een claer plaetse Malachie verstaen woort/ daer hy hen ghebet der Wet ghedachtich te zyne/ ende daer op te sien/ tot dat de vercondinghe des Evangelij quame. Want alsoo verbaet hy hen alle vreesde leeringhen/ ende en laet hen niet toe een hanz van den wech af te wijken/ weicken Moses hen getrouwelick getoont hadde. Ende dit is de oorzake/ waerom Davud de hoocheyt der Wet soo grootelick pynt/ ende haer soo vele tierliche tytelzen toe schryft/ te weten/ om dat de Zoden niet en souden eenighe vreesde leere begeeren/ dewijle de gantsche volmachticheyt in de Wet besloten was.

Mal. 2. 7.
Deut. 4. 3.
cub. 12. 32.
3 of. 23. 0.

Welcke Propheete so vele de leere aengaeft/ zyn ghecomen die hooren ende Psalmen.

In hare schryften sijn ghecomen die heylighe historien ende Psalmen.

Mat. 4. 4.

7 Maer als nu ten laetste de Wijsheyt Gods wert in het vleesch gheopenbaert/ soo heeft hy ons niet volken monde gheopenbaert al wat van menscheiken verminste cam van de Hemelschen Vader ghenamit/ ende behoort ghedacht te worden. Daerom nae dat Christus de sonne der rechtveerdicheyt heeft begonnen te schijnen/ soo hebben wy een volmaechte claerheyt der Godlikeit waerheyt/ ghelyck het in den middach pleecht seer luechtich te zyne/ hoewel/ daer het te voren wat duyster was. Want de Apostel en heeft voozwaer niet eel gemeyn ducht willen vercondigen/ als hy schreef dat God wel vooztijde heeft menichsins ende op menigerley wijs tot de Vadersen ghesproken dooz de Propheeten: maer dat hy in dese laetste tijde heeft tot ons begonne dooz sijnen lieve Sone te spreken. Want hy beteekent/ ja geest openbaerlic te kinne/ dat God vooztaen niet meer/ ghelyck te voren/ dooz verseyden menschen tot ons spreken soude/

1. Tim. 3. 17.
Eyndelick/ dooz hem selben als hy in den vleesche hem geopenbaert heeft.

Mat. 4. 2.

Heb. 1. 1.

noch Propheetien op Propheetien senden / ofte opē baringē op openbaringē geve / maer dat hy also alle leere in synē Sone vervult herft / dat dit moet vooz syn uperste en eeuwige getupgemisē gheacht worden. Daerom wordt dese gantsche tyt des newwē Testaments / van dat Christus niet de vercondinghe syns Evangeliumis ons verschenen is / tot den dach des oordeels toe / de laetste ure / de laetste tyden / ende de laetste dagen ghenacint : te weten / om dat wy met de volmaectheyt der leere Christi te vrede zijnde / souden leeren gheen ander newe leere dichten / noch van eenighen anderen ghedicht / acnemen. Daerom en ist niet te vergherefs dat de Vader ons heeft sonderlick synen Sone tot eenen Leerær veroydent / ghebiedende met eenighen mensche / maer hem te hoorzen. Hy puzt ons wel syn leeraamt niet cozte woorden aen / als hy seyt: Wozt hem / maer daer is mer in verbaet dan de ghemeyne man meput. Want het is alsoo veel als of hy ons van alle leeringhen der menschen afgebracht / ende vooz desen eenighen Leerær ghesicht hadde / ghebiedende van hem allen alle leere der salicheyt te begheeren / op hem allen staen / hem allen aenhanghen: int cozte / syn stemme allen hoorzen / ghelyck de woorden luden. Ende vooz waer wat soude de mensche nu moghen verwachten ofte begheeren / als het woort des leuens selve ghemeynsaenlick ende teghenwoozdichlick hem seiven verclacht heeft? Iac het betaemt dat alle menschen monden gestoten zyn / nae dat die eenmael ghesproken heeft / in den welcken de Hemelsche Wader heeft alle scharten der wetenschap ende wysheyt verbroeghen : ende heeft alsoo ghesproken / ghelyck het der wysheyt Gods (de weicke in gheenen deele ghebeydelich en is) ende den Messias (van den welcken men de openbaringe aller dingen verwachtē) betaemde: dat is alsoo dat hy den genē die na hem mochte comen / geen plaetse en heeft gelaten / om yet anders te leere.

8 Daerom laet ons dit vaste ende seker zyn / dat wy niet anders en moeten vooz Gods woort achten / noch in de Ghemeynste plaetse geven / dan dat eerst in de Wet ende Propheeten / daer nae in de Apostolische geschriften verbaet is: ende dat daer gheen ander wyse en is / om behooslich in de Ghemeynste te leeren / dan na den regel syns woorts. Hier upt verstaen wy oock dat den Apostelen niet anders toegelaten en was / dan dat de Propheeten vooztyden hadden: te wetē / dat sy de orde Schryftuere souden verclaren ende upelegghen / ende bewyisen dat het ghene dat daer in gheleert wordt / in Christo vervult is: ende dat sy nochtans dit selve niet doen en souden / anders dan upt den Heere / dat is dooz de leydinghe ende inghevinghe des heylighen Gheests. Want Christus heeft de bootschap ende het auyt hem met dese conditie bepaelt / als hy hen gheboost / dat sy souden gaen ende leeren / niet wat sy liechebeerdichlic gedicht hadden / maer al wat hy hen gheboden hadde. Ende men soude niet claerders seggen / dan dat hy op een ander plaetse seyt: Ghy en sult niet laten Raabbi noemen: want daer is een newe Meester / te weten / Christus. Ende om die te dieper in haer herten te duncken / heeft hy't tweemael op de selve plaetse verclacht. Ende dewyile sy het ghene dat sy upt den mont haers Meesters ghehoort ende gheleert hadden / niet en konden om haerder grovicheyts wille verstaen / soo wort hen de Gheest der waerheyt beloost / van den welcken sy souden tot het rechte verstant aller dingen beweert worden. Want

men moet dat wel aenrekenen / dat Christus seyt dat de heylighe Gheest sal ingheben met allerlep dunck / maer akeentlick alle het ghene dat hy te vozen met synen mont gheleert heeft.

9 Daerom Petrus seer wel van synen Meester gheleert zynde / hoe veel hem gheoozloft was / en schyft hem selven noch oock eenighen anderen gheen ander dunck toe / dan dat hy de leere die van God ghegeven is / updoeit. * Die sprac / seyt hy / die spreke ghelyck Gods woort / dat is / hy sprac niet twyfelachtich / ghelyck die pleghen te waenken / die me seker en zyn noch vast in haer constancie / maer dat hy sprac niet een groot verrouwen / gelick het eenen dienstknecht Gods betaemt / die met selere gheboden ghewapent is. Wat is dit anders / dan alle vonden des menschelicken vermits (wie hy oock zy dese voort brenge) verwoopen / op dat het supber woort Gods in de Ghemeynste Gods vooz ghehouden ende gheleert worde? ende aller menschen (van wat orden sy oock moghen zyn) leernighe ofte eegedichtseien wech nemen / op dat het ghene dat God veroydent heeft / alleen blyve. Dit zyn die gheestelike wapenen / de welcke Gode crachtich zyn om stercken daer mede neder te woopen / met de welcke de ghetrouwe kynchsknechten Gods moghen allen raet neder legghen / ende alle hoorheyt die haer verheft teggen de kenisse Gods: ende alle ghedachten ghevanghen leyden om Christo ghehoorsaem te worden. Siet hier een overgrootē macht / waer mede de Dienaers der Ghemeynste (met wat naem sy ghenacint worden) behooren begaeft te zyne / op dat sy met Gods woort alle dunck skontelick verstaen: ende alle cracht / eere / wysheyt / ende hoorheyt der werelt bedwingen / der majesteit des woorts te wycken en ghehoorsaem te zyne: op syn macht steunende / ober allen van den menschen tot den minsten bevel hebben: het hups Christi tinnere / des duvels hups nederwoopen / de schapen weyden / de wolven verdyben: de ghene die leerlick zyn / onderwysen ende vermanen: de wederspanninghe ende hartnechighe berispen / straffen / dwinghen / binden ende ontbinden: ten laetste / ist dat het noot is / blimen ende donderē: maer al in Gods woort. Hoewel tusschen de Apostelen ende hare nacomen is (ghelyck vooz seyt is) dit onderscheyt / te weten / dat de Apostelen zyn sekerē ende ontwyselike schryvers des heylighen Gheests geweest / ende dat daerom hare gheschriften zyn vooz Gods woort te achten: maer de ander en hebben geen ander auyt dan te onderwysen ende te leeren / het ghene dat in de heylighe Schryftuere gheopenbaert ende versegheit is. Soo beslypten wy dan dat den ghetrouwen Dienaers nu niet toegelaten en is / dat sy souden moghen eenighen newen artichel des gheboofs smiden / maer dat sy moeten envoudelich in die leere blyben / der welcker God ons alle sonder uptnemen heeft onderwoopen. Als ick dit segghe / soo en wil ick niet alleenlick te kennen gheben / wat een verghelicken gheoozloft zy / maer oock wat de gantsche Ghemeynste doen mach. Soo veel eenen verghelicken aengact / Paulus was voozwaer den Corinthen een Apostel veroydent van den Heere / nochstans seyt hy dat hy gheen heerschappie en heeft ober haer gheloope. Die sal nu verstaen sulcke heerschappie hem selven toe te schryven / die Paulus betuypt hem selven niet toe te comen? Hadde Paulus dese onghelonden bysheyt in het leeren goet gheacht / dat een Pastoor soude niet rechte willen ghelooft

1. Joan. 2.18. Welche beijinghe gheacint wort / de laetste uerete. om dat de God salyken met de volmaecte leere Christi te vreden zyn / de geen andere byuen dat ghescheden woort Gods souden versieren.

1. Marc. 9.7. Inc. 9.35.

Col. 2.3.

Joan. 4.25.

Daer upt volicht: dat het menaert gheoozloft en is yet anders in der kerck te leeren / dan dat in den Propheetische ende Apostolische geschriften / ghebovinge des Gheestes Christi / bescreven is.

1. Matt. 28.20

1. Matt. 23.8.

Joan. 14.26. ende 16.13.

Noch ten is niet toegelaten den Apostelen / noch den Apostolischen mannen / noch oock der gantscher kercke dese vonden ober te treden. * 1. Bewijs / van de ghetwongen Petri ende Pauli. 1. Pet. 4.11.

2. Cor. 10.4.

2. Bewijs / gedenken van een argument van tussche toe het maeste. De Apostelen zyn aenwoort Gods gebonden geweest / hoe veel te meer mochten dan die andere Dienaers der kercken haer aen dat selve gheschreven woort houde.

2. Cor. 1.24.

1. Cor. 14. 29.

gheloofst hebben al wat hy leert: soo en soude hy dese oorden noyt by de Cozynthien ingheselt hebben / dat de andere souden oordeel als twee ofte drie Propheeten spraken: ende dat de eerste soude swyggē / waert dat het eenen anderen sittenden / gheopenbaert ware. Want met dese wijse en heeft hy niemāt gespraet / maer heeft eens pegelick autozytept den oordeel des woortz Gods onder wozyten. Maer acrugaende de gantsche Ghemeynte / mochte yemant segghen / dat het een ander diuck ware. Ic antwoorde / dat Paulus oock op een ander plaetse dese twyffelughe wech neemt / als hy seyt / dat het geloove is upt het gheschoot / ende het gheoor upt Gods woort. Ic dat het gheloove aen het eenighe woort Gods hangt / ist dat het daer op alleen siet ende rust / wat plaetse sal het woort der gantscher werelt hebben? Ende hier aen en can niemant twyfselen / soo verre hy weet wat het geloove zy: want het moet op sulche vasticheyt steunen / dat het teghen den Dupvel ende alle helsche listen / ende teghen de gantsche werelt overwonnen ende omvertsaecht blijve staende. Dese vasticheyt en sullen wy niet anders dan in het eenighe woort Gods vinden. Woden desen is het een alghemeyn reden / de welke wy hier behooren te aensien: te weten / dat God daerom den menschen de macht beueint uenwe artychelen des gheloofts voort te brenghen / op dat hy alleen onse meester zy in de gheestelike leeringhe / ghelijck hy alleen waerachtich is / als die noch lieghen noch bedrieghen en can. Dese reden gaet alsoo wel de gantsche Ghemeynte aen / als eenen peghelicken gheloofighe.

3. Adat meer is / oock de ghechte hercke in ghemeyn / achtervolghende dat in d'antike helicke ghemeyn / d'antike Paul. Rom. 10. 17.

2. Welcke / steunende op de autozytept des hoochste Leermeesters / dat is / Gods.

Rom. 3. 4. Heb. 6. 18.

Hier teghen / so hebben de Cozynthie Paulsen een andere leere voorgebragt.

Dat hare Conclien met en comen dwalen.

Dat daerom hare gheoorloft zy niet te weeringhen te smeden / diecke alle Christen als artikele des gheloofts verbonden sijn aen te nemen.

der Gemenyten macht is nleuwe articulen des gheloofts te smeden.

11 Laet ons ten eersten hooren met wat argumenten sy bevestigen dat dese autozytept der Ghemeynte ghegheven is: daer nae sullen wy oock sien / hoe veel hen dat mach helpen dat sy van de Ghemeynte voortzuyngen. Sy seggen: De Ghemeynte heeft seer schoone belofte / dat sy niemmermeer en sal van haren Bywedeom verlaten worden / maer sal dooz sijnen Gheest gelept worden tot alle waerheyt. Maer onder de belofte die sy plegghen voort te zuyngen / zyn der vele die alsoo wel eenen peghelicken gheloofige mensche als der gantscher Ghemeynte gevee zyn. Want hoewel de Heere tot de twaelf Apostelen sprack / doe hy seide: Siet ic ben met u tot de voleyndinge der werelt toe. Item / Ich sal den Vader bidden / ende hy sal u eenen anderen ver trooster gheben / te weten / den Geest der waerheyt: soo en heeft hy dat met alleenlick den twaelfen te samen beloofst / maer oock eenen peghelicken van hen: ja oock den anderen Discipulen die hy doe aenghenomen hadde / ofte die daer na tot hem quamen. Als sy sulcke belofte die vol troosts zyn / alsoo uytlegghen ghelijck of sy niemande onder de Christen / maer der gantscher Ghemeynte te samen ghegheven waren / wat doen sy anders / dan dat sy den gheloofigen alle haer ghelooft benemen / het welke sy behoorden upt sulcke belofte te hebben / om hen selven te verstercken? Ich en versake hier niet / dat het gheselschap der gheloofigen met menscherley verseyden gade voortzuynde / met eenen veel meerderen ende rijcker schar der Ghemeynter wijsheyt begaefst zy dan een peghelick bysonder: ick en wil oock niet / dat het alsoo zy int ghemeyn tot alle gheloofighen ghesproken / ghelijck of sy alle even gelijck den geest des verstaens ende der seere hadden: maer ick segge dit / om datmen den byanden Christen niet en moect toe late dat sy de Schryftuere tot een verkerde sin draepen / om een quade sake te beschermen. Maer ick late dit varen / ende beijde sterfeliclyc het gheue dat waerachtich is / te weten / dat de Heere sonder ophouden den sijnen by staet / ende die selve dooz sijnen Gheest regeert. Dat dese Geest niet en is een Geest der dwalinge / onwetticheyt / lengen / ofte dypsternisse: maer dat hy is een Geest van seker openbaringe / wijsheyt / waerachticheyt / ende licht / van den welken sy mogen onbedriegelick leeren / wat hen gegeven zy / dat is / welck de hope haerder roepinghe zy / ende welck de rijckdom der eerlicheyt der erve Gods zy in de Heylighe. Maer delwijse de gheloofige in dit vleesche alleenlick een smake ende een voortzuycht deses Gheests ontfanghen / oock de gene die niet uptnemender gaven boven andere begaefst zyn: soo en is hen niet beter dan dat sy haer swachtheyt bekennende / hen selven sochtbuldichlick binnen de palen des Godlichen woortz houden: op dat sy niet terstont van den rechten wech en dwale / ist dat sy na haer eygen ghevoelen verre af wijcken: te weten / soo verre sy noch ydel zyn van den Geest / dooz den welken alleen het goede van het quade onderscheyden wordt. Want sy bekennen alle met Paulus / dat sy noch niet en zyn tot het voortgheselde merck getouwe. Daerom soechen sy inder dagelicksche voortganc te doen / dan in haer volmaechtheyt te roemen.

Der Dapine bewys / reden der Dapinen. De kercke wort ghelept in alle waerheyt. * r. Antwoort. Dese belofte is niet alleen aen de gantsche kercke int ghemeyn / maer oock aen alle en peghelicken gheloofighen ghesdaen. * Matth. 28. 20. Joan. 14. 16.

2. Antwoort. Daer in het voornemen der weder sprakers om gheert wort: De heylighe Geest en leert geen dwalingen / die tegen het gheschreyden woort Gods zyn. * 1. Cor. 2. 12. * Eph. 1. 18. * 3. Antwoort. De waerheyt daer in de gheloofige gelept worden / is gelegen in het geschreyde woort Gods.

Phil. 3. 12

12 * Maer sy sullen hier tegen segghen / dat het selve dat eenen peghelicken der Heylighen eensdeels ghegheven wort / oock al gantschelick ende volcomelick der Ghemeynte toe coemt.

Hoewel dit eenichsins schijnt der waerheyt ghelyck te zijne / soo versake ick nochtans / dat het waer zy. God heeft wel de gave sijns Geestes enen pegelicken isde uptghebeelt by mate / dat den gantschen lichame niet en ghebeecht / dat hem noodich zy / als de leden die gaven int ghemeyn ghebruycken. Maer de rijckdom der Gemenpnte is altyts sulck / dat haer veel ghebeecht tot de opperste volarcachtheyt / op de welcke onse tegenstrijders roemen. Dochtrons en woxt de Ghemepnte daerom niet verlaten in eenigen deele / maer heeft altyts genoech / want de Heere weet wat haer noodich zy. Maer op dat hysse in oemwedrichtheyt ende Godsalighe maricheyt houde / soen gheest hy haer niet meer dan hy weet haer nut te zijne. Ick weet wat sy hier oock plegghen teghen te wozen / te weten / dat de Ghemepnte is gherepuycht door het Wadt des waters in het woort des levens / om dat sy soude zyn sonder rimpel ofse finette: ende dat sy daer van op een ander plaese ghenacnt wordt de pilae ende vasticheyt der waerheyt. Maer in de eerste plaese wort meer geleert wat Christus daghelich in de Ghemepnte wercht / dan wat hy nu volmaecht heeft. Want ist dat hy dagelich alle de sijne heplich / supwert / verciert / en sinnetten repuycht / so ist voozwaer openbaer / dat sy noch sonnighe sinnetten ende rimpelen heeft / ende dat tot haer heplichmakinghe noch wat ghebeecht: maer de Ghemepnte nu gantschelich heplich / ende allestins onbesmet achtet / wiens leden alle besmet ende in eenigen deele onreyn zyn / dat is ydelheyt ende sabel. So ist dan waer / dat de Ghemepnte gheheplicht is van Christo: maer in dit leven wordt alkenrick het beginfel deser heplichmakinghe gesien: ende het eynde / ende de volcomen vervullinghe daer van sal dan ghesien worden / als Christus de Heplighe der Veruyghen haer sal waerachtelich ende volcomelic met sijn heplicheyt vervullen. Het is oock waerachtich dat haer sinnetten ende rimpelen zyn wyghelwische / maer alsoo dat sy noch daghelichs uytgheuwische worden / tot dat Christus doo: sijn toecomste sal gantschelich wech nemen al wat noch overgebleve is. Want ist dat wy dit niet toe en laten / soo sal het ons noodich wesen met de Delagianen te segghen / dat de rechtverdrichtheyt der gheloovighen volmaecht is in dit leven: ende met de Catharen ende Donatisten / gheenswachicheyt in de Ghemepnte te liden. De tweede plaese heeft gantschelich enen anderen sin dan sy voozwenden / ghelich wy ergens bewesen hebben. Want als Paulus Timotheum onderwesen ende tot het waerachtighe Bisshops ampt gheleert heeft / soo seide hy: dat sy dat ghedaen heeft / om dat hy soude weten / hoe hy behoort in de Gemenpnte te wandelen. Ende om dat hy niet te meerder sochtvuldichtheyt ende nycticheyt soude daer in arbeypden / soo seyt hy daer by / dat de Gemenpnte selve is ee pilae en vasticheyt der waerheyt. Wat wilsen dese woorden anders / dan dat de waerheyt in de Ghemepnte bewaert wordt / te weten / door den dienst der predikinghe? Ghelyck hy op een ander plaese leert / dat Christus heeft Apostelen / Daastoozen / ende Leeraers ghegeven / om dat wy niet meer en souden met allerlep wint der leer inghe ommegezyden / ende van de menschen bedrogghen worden: maer met de waerachtighe kennisse des Soons Gods verlicht zijnde / alle te samen comen tot de eenicheyt des gheloofs. Soos dan dat de waerheyt niet en woxt in de werelt uytghebluscht / maer blijft onghescheit / dat gheschiet om

dat de Ghemepnte haer ghetrouwe verwaerster is / dooz der welcker arbeyt ende dienst sy onderhouden wordt. Maer ist dat dese bewaeringe is in den dienst der Propheeten / ende Apostelen ghelegghen / soo volcht daer uyt / dat sy geheel hier aenhangt / te weten / dat het woort Gods getrouwelich bewaert wordt / ende sijn supberheyt behoude.

13 Ende op dat de Lesers te beter versien / waer in dese handelinghe vooznemelich ghelegghen is / soo sal ick met rozte woorden verclaren / wat onse tegenstrijders begheeren / ende waer in wy hen weder staen. Dat sy segghen / dat de Gemenpnte niet en can dwalen / dat dient hier toe / ende sy legghent alsoo uyt / te weten / dat sy mach ghemestelich sonder woort warden / dewyle sy dooz den Geest Gods gheregeert wordt / dat sy niet en can ghevoelen noch spreke / anders dan de waerheyt / wat sy oock woort seyt. Ende dat daerom al wat sy verordent / opebryten Gods woort / moet niet anders geacht worden / dan ee seker woort Gods. Ist dat wy dat eerst toe laten / te weten dat de Ghemepnte niet en can dwalen in dinghen die tot de salicheyt noodich zyn / soo is dit onse meyninghe / dat het daerom is / om dat sy alle haer eyghen wysheyt verwozpende / haer selve laet van den heplighen Geest leeren dooz Gods woort. So is dan dit onderschept tusshen hen ende ons. Sy stellen de autoziteyt der Ghemepnte by te het woort Gods: maer wy willen dat sy aen het woort ghebonden zy / ende en liden niet dat sy daer van verscheyden worde. Ende wat wonder ist dat de byupt ende de discipline Christus onder haren bypdegom ende Meester ghestelt wordt / op dat sy altyts neerstichlick aen synen mont hanghe? Want dit is de wyse eens wel gheschickten supps / te weten / dat het wyf der heerschappie des mans ghehoorzaem zy: ende dit is de reghel eender wel gheschickter schole / dat alkenrick des Meesters leere daer gehoozt wordt. Daerom en moet de Gemenpnte niet uyt haer selven wys zyn / noch uyt haer selven yet bedencken: maer moet haerder wysheyt een eynde maken / als hy af laet te spreken. Op dese wyse en sal sy geen betrouwen hebben op alle hare vonden: maer daer sy op Gods woort steunt / daer en sal sy dooz gheen onghelooovichtheyt noch twyfselinghe wauchelen / maer sal met groote verscherthheyt ende onbeweghelicke stantvasticheyt rusten. Alsoo oock op de groote belofte die sy heeft / betrouwend / sal sy hebben waer maer sy haer ghelooobe mach seer wel onderhouden: soo dat sy niet en twyfele dat de heplighe Gheest / die de alderbeste leytfinan des verchten weerts is / altyts by haer is: maer sy sal oock mede gedachtich wesen / wat byucht God wil dat wy uyt synen Gheest ontfangen. De Geest seyt sy in welken ick sal van den Vader sende / die sal in al die waerheyt seye. Maer hoe? Want hy sal (seyt hy) in u geven al wat ick tot u ghesproken hebbe. Soos vercondicht hy dan / dat wy niet anders en moeten van synen Gheest verwachten / dan dat hy onse verstant verlichte om de waerheyt snyder leere te versien. Daerom spreect Christusomus seer wel / segghende: Vele roemen op den heplighen Gheest: maer die spreken dat haer eyghen is / die bedecken hen te vergheefs met den gheest. Ghelyck Christus betuyche dat hy niet van hem selven en sprack / om dat hy uyt de Wet sprack ende uyt de Propheeten: alsoo ist dat ons yet byuten het Euangelium wordt onder den naem des Gheests

De 2. en 3. bezwys-reden der Baptelen is ghenomen ist op plaesen Pauli. Ephes. 5. 25. Mitwoort op de tweede bezwys-reden / waer in die in des Apostels van de supberheyt der kercke geopt wort. 1. Tim. 3. 15.

Mitwoort op het 3. autgimeit / dooz ende sulwat sin de kercke ghemacht wort ren plaese ende vasticheyt. 1. Tim. 3. 15.

Ephes. 4. 11.

Der Papp 11. 4. bewysred / hangde aen de eerste. De kercke wort ghelept in alle waerheyt / der gaven en can sy niet dwalen. Ende wat voozen verstant de tegenstrijders daer uyt nemen. Antwoort / becoonde in wat meyninghe de kercke niet en can dwale.

2. Bevestiginge ghedaen uyt de armmeit / kinge der naem van de kercke.

Item / van de heerticheyt des gheloofs ende der hope der selver.

Joan. 16. 7. ende 13.

Serm. de sancto de ad. rando Spiritu. Joan. 12. 50. ende 14. 10.

Rom. 10. 4.

Gheests in de hant ghesteken / dat en sullen wy niet gheloooven. Want ghelijck Christus de vervullinghe der Wet ende Propheten is : alsoo is de Gheest de vervullinghe des Euangelij : dus verre Chyphostonnus. Nu machmen lichtelick verstaen / hoe qualick onse teghenstryders doen / die tot gheen ander eynde van Gheest voozwenden / dan om leering die van den woorde Gods verschepden ende vyerende sijn / onder den naem des Gheests aen te pynsen : hoewel hy wil onderschepdelick met het woort Gods sijn / gelyck Christus dat selve van hem beruycht / als hy hem sunder Ghemeynte beloofte. Het is voozwaver alsoo. De foberheyt die de Heere eenmael sunder Ghemeynte gheboden heeft / die wil hy altyt onderhouden hebben. Hy heeft verboden per tot sijn woort toe te doen / ofte daer van af te trecken. Dit is een onveranderlick ghebodt Gods en des heyligen Geests / het weicke onse teghenstryders willen te uere maken / als sy dichten dat de Gemeynte woort dooz den Geest sonder woort / gheregeert.

Wat een ongeschick en goddeloos beduyt het is / dwelck de Apostelen tipen de voozwaver de doozsittelinge willen maken.

Deut. 4. 3. ende 12. 32. 3of. 23. 6.

14 Hier murmelen sy wederom teghen ons / dat de Ghemeynte heeft moeten sommige dinghen tot de gheschryften der Apostelen toedoen / ofte dat de Apostelen selve hebben moeten niet den mont vervullen / dat sy niet claer gheuoert bestreuen en hadden : ende om die te bewyzen / brenghen sy voozt dat Christus tot sijne Discipulen geseyt heeft : Ich hebbe u nocht vele dinghen te segghen die gij nu niet en coyt dragen : ende dese dringhen legghen sy upt / dat het sijn verordeninghen ende instettinghen die sonder Schryffture / ende alleenlick dooz ghewoonte ende ghebruyck aenghenomen waren. Maer wat onbeschaemt is dit? Ich bekeme dat de Discipulen noch zo of ende onverstandich / jae bynae onleerlick waren doe de Heere dit tot hen sprack : maer waren sy oock doe niet dese tracteyt bevanghen / doe sy haer leere bescreuen / soo dat het hen daer nae noodich gheweest sy met den mont te vervullen / dat sy in hare geschryften dooz onwetenheyt vergheten hadden?

Het 5. argument der Apostelen dat het noodich was dat de kercke het ghebeek des gheschreuen woorts Gods dooz aengebingen en niet dooz gheschreift soude verbulen.

Joan. 16. 12

1. Antwoort.

Is dat sy nu dooz den gheest der waerheyt in alle waerheyt gheleyt zinde / haer leere bescreuen hebben / wat heeft hen verhuindert de volmaechte kennisse der Euangelische leere daer in verbaten / ende verseggelt te laten? Maer wel aen / laet ons hen gheuen dat sy begheeren / laetse alleenlick die dinghen toonen / die sonder gheschryft moesten gheopenbaert worden: ist dat sy bestaen dit te aengagen / so wil ich niet Augustin woorden teghen hen haubelen / te weten: Dewijle dat de Heere versweghen heeft / wie van ons sal segghen : Het sijn dese ofte die dinghen? ofte ist dat het peinant bestaet te segghen / waer mede sal hy't bewyzen? Maer wat stryde is te verghese? Want het is oock den kinderen bekend / dat in de Apostolische gheschryften die dese menschen achten crempel ende half te zijne / de vucht hier op: baringhe sy / die de Heere doe den sinnen beloofde.

Joan. 16. 13.

2. Antwoort.

Homil. in Ioan. 56.

3. Antwoort.

15 Maer sy seggen: Wat? heeft Christus niet alle het gheue dat de Ghemeynte verordent / bynten twiselinghe geseyt / als hy ghebet dien vooz eenen Depden ende Publicaen te achten / die bestaet daer teghen te spraken? Antwoorde. Ten ersten / en wordt daer niet ghemeldet van de leere / maer de auto: itept der straffe wordt daer alleenlick beuysst om de ghebreken te beteren / op dat de gene die vermaent ofte ghestrafe sijn / niet en bestaen hen selven teghen het oordeel der Ghemeynte te stellen. Maer het is wonder dat dese boeven soo onbeschaemt

Het 6. argument.

2. Antwoort.

2. Antwoort.

zijn / dat sy sulcke ordeninghe verlatende / niet en twiselen upt dese plaerse haer wyceheyt te ghebruycken. Want wat sullen sy ten eynde daer upt bestuyren / anders dan dat de eendachtheyt der Ghemeynte niet en is te verwoyden / die minnermeer anders dan in de waerheyt des woorts Gods gheleghen is? Sy segghen: Men moet de Ghemeynte hooren. Wie verfaect dat? want sy en oordeelt niet anders dan upt des Heeren woort. Ist dat sy per meer epshen / soo moeten sy weeten dat dese woorden Christus hen geen voozdeel en doen. Ich en moet oock daerom niet te strengheerich schijnen / om dat ich dit so sterckelick houde staende / dat het der Ghemeynte niet ghecozloft en is eenighe menwe leere / dat is / per meer leeren / ende als Gods willic voozstellen / anders dan dat de Heere dooz sijn woort gheopenbaert heeft. Want de verstandighe menschen sien wel wat grooter perijckel het sy / ist dat die menschen eenmael soo veel rechts toe laet. Sy sien oock wat grooter een oorzake men den godloosen gheeft om te schynpen ende spotten / ist dat men seyt dat het ghene dat de menschen verordenen / moet onder de Christusene gheacht worden ghelyck of het upt Gods monde quame. Boven desen / moeten men oock aenmercken dat Christus nae gheleghenheyt sijn tyt sprekende / desen naem geeft den rade ofte vperstare / op dat sijne Discipuler namaels leeren de heylighe tsamencominge der Ghemeynte in eere houden. Ist dat wy onsen teghenstryderen willen gheleoven / soo soude een pghelicke stadt ende dozp de vperheyt hebben nauwe articulen te sinde.

3. Antwoort.

4. Antwoort.

Datt. 5. 22.

16 De exempelen die sy ghebruycken en doen hen gheen voozdeel. Sy segghen dat de kinder doop niet soo seer en is upt een openbaert woort Gods / als upt de ordeninghe der Ghemeynte ghecomeu. Maer het soude een ellendighe upvlucht wesen / waert dat wy om den kinderdoop te beschermen / bedwongen worden tot de bloote auto: itept der Ghemeynte te vlien: maer het sal op ee ander plaerse genoech openbaert worden dat het veel anders is. Desghelijck dat sy ons teghenwoyden / dat het nergheens in de Schryffture en is / dat in het Nicenische Concilium gheoordeelt is / dat de Sone is van der selver substantie met den Vader: daer in doen sy den Vaders groot onrecht / ghelijck of sy Arrium hebeverdichlick verdecant hadden / om dat sy niet en heeft willen in hare woorden sweeren / hoewel hy die gantsche leere beleet / die in de Prophetische ende Apostolische boecken verbaet is. Ich bekeme dat die selve woort / in de Schryffture niet en is. Maer dewijle daer so duchtmael beruycht wort / dat daer ee eenich God is / en wederom Christus so duchtmael ghenacant wordt de waerachtighe eenwighe God: en niet den Vader / wat doen de Vaders des Nicenischen Conciliums anders dan dat sy den natuerlichen sin der Schryffture eendoudelick verclaren? Ende Theodoritus verfaelt / dat de Keiser Constantinus heeft in het begin des Conciliums aldus ghesproken: Als wy van Godlike dinghen disputeren / so moeten wy de leere des heylighen Gheests dooz oorghen hebben. De Euangelische / ende Apostolische / ende Prophetische boecken / geven ons den wille Gods claerlick te kennen. Daerom laet ons den twisf aflegghen / ende upt de woorden des Gheests verclaringhe der vraghe nemen. Daer en was doe meinant die teghen dese heylighe vernaminghe sprack. Niemand en heeft daer tegen nptgenomic dat de Gemeynte mach

Bestiginge van het voozgaende seste argument: De kinderdoop is dooz het beuysse en ordinarie der kercken / mit gebuuek ghecomen / en de leeringhe van dat ghelecke ende eenderleu wesen des Soons met den Vader. Cap. 16. des ses boeck.

Antwoort op het laetste stuck. Deut. 6. 5. ende 10. 17. Esa. 9. 5. 1. Joan. 5. 20. Rom. 9. 5. Joan 10. 30. ende 14. 9. ende 17. 5. Lib. 1. cap. 5. Hist. Eccles.

van den haren wat daer toe stellen : ende dat de Gheest met en heeft alle dinck den Apostelen gheopenbaert / oestepimmers den nacomenen te kennen ghegheven / ofte per sulcx. Ist dat het waerachtich is dat onse teghenstryders willen segghen/soo heeft ten eersten Constantinus verkeredelic ghedaen / dat hy der Gemeente haer macht heeft ontnomen : ten anderen / is het een groote onghetrouwicheyt aller Bisschoppen gheweest / dat daer met een en is opghestaen om de vyshpeyt der Gemeente te beschermen: want alsoo swijghende / hebben sy het recht der Gemeente verraden. Maer dewyle Theodozitus verhaelt dat sy gheerne hebben aenghenomen dat de Keyser seyde / soo ist openbaer / dat dese nieuwe leere doe gantschelic onbekent was.

Het ix. Capittel.

Van de Conclien ende haer autoriteyt.

No of wy sehoon hen alle dinck toe lieten / dat van de Gemeente voorszeyt is: soo en sullen sy nochtans doock niet selfs alsoo veel gewoone hebbe. Want al wat van de Gemeente gheseyt woort / dat brenghen sy terstont op de Conclien / om dat die nae haer meynunge de Gemeente afbeiden. Iac dat sy soo haer neesachlick stryden om de macht der Gemeente / dat en doen sy om gheen ander oorsake / dan om den Paus ende synen dienaren toe te schryven al wat sy comen behouden. Maer eer ick dese questie beginne te verclaren / moet ick hier eerst int rozte twee dingge seggen. Ten eersten / dat ick hier sal den roon seer cozt houden / so dat ick den teghenstryder niet en sal lichtelic per toe laten / dat en is niet daerom dat ick de oude Conclien minder achte dan het betaemt. Want ick houde die van herte in eerweerdicheyt / ende begere dat sy by alle menschen haer eere hebben. Maer hier is eenighe mate te houden / te weten / dat Christus niet ontnome en woerde. Nu is dit Christus recht / dat hy de Overste zy in alle Conclien / ende geenen mensche tot eene mede geselle en hebbe in dese weerdicheyt. Ende ick segghe / dat hy dan eerst de overste is / als hy de gantsche vergaderinghe door syn woort ende Geest regeert. Ten anderen / dat ick den Conclien niet soo veel toe en late als onse teghenstryders begere / dat en doe ick niet ghelyck of ick de Conclien vreesde / ghelijck of sy haerder sake ghelyck gaven / ende onser sake teghen waren. Want ghelyck wy om onse leere volcomenlic te bewyssen / ende het gantsche Pausdom onnue te slooten / overbededichlic ghenoech ghewapent zyn met Gods woort / soo dat het niet seer nootdich en zy per meer te begereen : alsoo hebben wy oock toe beyden dese dinghen ghenoech in de oude Conclien / waert dat het nootdich wane.

2 Laet ons nu van de sake selve sprekien. Ist dat nu in de Schryfuere soecht wat autoriteyt de Conclien hebben / soo en is daer gheen clareder belofte dan in dese woorden Christi: Waer twee ofte drie vergadert zyn in mynen naem / daer ben ic midden onder hen. Maer dit is alsoo veel van allerley cleyn ende particuliere vergaderinghe / als van een algemeyn Concilium gesproken. Nochtans en is daer in het geschil niet ghelegghen: maer in de conditie die daer by ghesleelt woort / te weten / dat Christus dan sal eerst midden in het Concilium wesen / ist dat het in synen naem vergadert woort. Daerom of onse teghenstryders sehoon dursent Conclien der Bisschoppen voortbrenghen / soo en sullen sy daer door niet winnen / noch en sullen ons niet maken te ghelooven dat sy seggen / te weten / dat

haer Conclia door den Geest Gods gheregeert woorden / ten zy dat sy eerst bewyssen dat sy in den naem Christi versamelt woorden. Want alsoo wel comen de godloose ende boose Bisschoppen tegen Christus raet houden / als te goede ende Godsalige in synen naem vergadere. Van dese sake hebben wy claer bewys in vele ordenningen ende insectinghen die van sulcke Conclien gecomen zyn. Maer hier van sulcke wy hier na gandelien. Nu antwoorde ick alleenlic met eenen woerde / te weten / dat Christus niet en beloofte anders dan den ghenen die in synen naem vergadere. Daerom laet ons sien wat het zy / in den naem Christi te vergadere. Ick verclare dat die in den naem Christi vergadere / die het gebot Gods / dwelck verbiet den woerde Gods per afoste toe te doen / verwoypande / nae haer eyghen goetduncken ordineren wat sy willen: ende niet de Schryfuere / dat is / die den eenigen regel der volmaekter wysheyt niet te vrede zinne / urt haer eygen hooft per mens dichten. Doozwær dewyle Christus niet beloofte en heeft in alerley Conclien te zyne / maer heeft die Conclien / in de welcke hy wil zyn / niet en sonderlic merck gheteekent / om daer door de oprechte ende behoelike Conclien van de andere te onderscheyden: het en betaemt ons niet dese onderscheydinghe te verachten. Dit is het verbondt dat God voortyden niet de Levitische Priesteren ghemaect heeft / te weten / dat sy souden upt synen mont leeren. Dit heeft hy altyts van de Propheten geeycht: wy sien dat hy dese Wet oock den Apostelen ghestelt heeft. Die dit verbont seken / die en gheweerdicht God noch de eere des Priesterdoms / noch eenighe autoriteyt te laten. Laet de teghenstryders wy desen linsop ontdoen / ist dat sy willen mijn geloove / der menschen insectingen sonder Gods woort dienstbaer maken.

3 Want dat sy meynen dat de waerheyt in de Gemeente niet en blyft / ten zy dat sy onder de Pastooren zy / ende dat de Gemeente selve niet en is / ten zy dat sy in de gemeene Conclien gesien worde: het is verre dat dit altyts zy waer gheweest / ist dat de Propheten ons waerachtighe ghetuygenisse haers tijts ghesaten hebben. Daer was te Jerusalem ten tyde Esare ee Gemeente / de welcke God noch niet verlaten en hadde. Ende van de Pastooren sprecket hy aldus: Ware wachters zyn alie blind / en en wieten niet. Sy zyn alie stonane honden / en en comen niet haesen. Sy liggen den slaven / ende hebben den slaep lief: ende de Pastooren selve en weten / noch en versien niet: ende so sien gantschelic op haer eyghene weggen. Op dese selve wyse sprecket oock Ozeas: De wachter Ephraim niet God / is een sterck des voghelaers / een haet in het huyt Gods. In welke plaetse hy spotte de wachters niet God stelt / leereende dat de voorwendinge des Priesterdoms ydel is. De Gemeente duerde oock ten tyde Jeremie: daerom laet ons oock hooren / wat hy van de Pastooren seyt: Van den Prophete nen tot den Priestere toe / soecht een pghelick leugen. Item de Propheten propheteren leughen in mynen naem: hoewel ick se niet gefonden noch geboden en hebbe. Ende op dat wy niet te lanck en maken / sijn woorden verhalende / men lese wat hy in het gantsche dyte ende twintichste / ende veertichste Capittel gheschreven heeft. Ende te dien selven tyde en heeft Gesechiel niet sachtelicker ghehandelt. De opzoerighe vergaderinghe (seyt hy) der Propheten is midden in haer / ghelijck een leen die bysefyt ende roof neemt. Maer Priesters

Te weten / so sy in Christi name vergadert woorden.

Wat dat te segghen zy. Conc. 4. 2. ende 12. 32. Apoc. 22. 18.

Es gebuerlich kennecken / bin weiteliche Conclien.

Mal. 2. 7.

Mat. 28. 20

Teghenwoordinghe in de kercken en blyft de waerheyt niet dan onder de Pastooren / dat is / Conclien. 1. Antwoort. Waer in upt denouden Testamente ghecoont woort / dat eynghe Hierbees den ge. 11 der werenschap est waerheit met ghehaet en hebben. 2. Esa. 56. 10. 1. Oze 9. 8.

Jer. 6. 13.

Jer. 14. 14.

Eze. 22. 29.

Die ses booztighes bracht he wags redenen tot verbedinghe van de autoriteit der kerke in het boozgald. de Capittel / en helpen de Bapstiden gheentins.

Beantwoordinghe op een heymliche regh woordinghe waer in bewesen wort dooz eenighe bequaeme regh / wat en hoe danighe Conclien daer behooren te wesen.

Dan waer de Conclien haer autoriteyt hebben.

Mat. 18. 20.

sters hebben mijn Wet ghescheyt / ende mijn heylighdom ontghelicht: ende en hebben gheen ongheschept gemaeckt tusschen het heylighe ende ongheschept / etc. Diergheliche slachten zijn alomme in de Propheeten / soo datmen daer gheen dinck soo veel en vindt.

4. Wenant mochte segghen dat dese dinghen moghelick onder de Joden plaetse ghedadt hebben / maer dat onse tijden byz zijn van soo groot een quaet. Oel of dat waer ware: maer de heylighe Geest heeft vercondicht / dat het soude anders wesen: want de woorden Heeri zijn claer: **1. Gelyck (seyt hy) onder her Israeltische volck valsche Propheeten gheweest zijn: alsoo sullen oock onder u valsche Leerars wesen / de welcke sullen verderffeliche seeten in byengen. Siet ghy hoe hy vercondicht dat daer staet perijckel te comen / niet van den gemeynen man / maer van de ghene die hen selven als Pastoozen ende Leerars imtgheden. Voben desen hoe dirmael is het van Christo ende sijne Apostelen voorsept / dat der Gemeynthe stont groot perijckel van de Pastoozen te comen? Iac Paulus bewijst opbaerlick / dat de Antichrist sal in den Tempel Gods sitten. Waer mede hy te kennen gheeft / dat die groetweliche esseendicheyt daer van hy spreeckt / van niemant en is te verwachten / anders dan van de ghene die als Pastoozen in de Gemeynthe sullen sitten. Ende hy bewijst op een ander plaetse / dat de beginsel sulches groeten quaets nu vooz de durre zijn. Want als hy de Ephesische Bisschoppen aen spreeckt / so seyt hy: Ick weet dat na mijn afscheyde sullen grypemde wolven tot u in comen / de welcke de kudde niet en sullen sparen. Ende upt u selven sullen mannen op staen / die verkeerde dinghen sulcken spreken / om die Discipulen af te trecken achter hen. Wat groeter verdoventheyt is daer moghen comen onder de Pastoozen in desen langhen tyt / de wije sy in soo corzen tyt conden soo seer ver anderen ende verkeeren? Ende op dat ick niet veel papier s en bulle niet langhe verhalinge: wy wordē dooz exempelē byna aller eendē vermaent / dat de waerheyt niet altyts en wort in den schoot der Pastoozen bewaert / ende dat oock de gesontheyt der Gemeynthe niet altyts in der Pastoozen regimēt gheleghen en is.**

5. Nochtans en moctmen onse woorden niet alsoo nemen / ghelyck of ick de antoziteyt der Pastooze wīde alomme ende lichaeverdieghelick trancken. Ick vermaent alleenlick dat wy moeten tusschen de Pastoozen een onderscheyt maken / op dat wy niet terstont en denken dat die alle Pastoozen zijn / die Pastoozen ghenoemt worden. De Paus met de gantsche kudde sijnder Bisschoppen / handelen ende weuden alle dinghen na haren lust / om gheen ander oozsake dan om dat sy Pastoozen ghenaemt worden / hoewel sy de gehoorszameicheyt des woorts verwoyzen hebben / ende hierentusschen arbeypden sy om den menschen wijs te maken / dat sy niet en comen van het licht der waerheyt verlaten worden / dat de Geest Gods ceutwelich in hen blijft: dat de Gemeynthe in hen staet / ende met hen sterft. Maer dit is ghelyck of de Heere nu gheen oordeel meer en hadde / om de werelt heden met de selve straffe te straffen / daer mede hy vooztyden de ondancbaerheyt des Israeltischen volck ghewolken heeft: te weten / de Pastoozen niet blinckheyt ende onverschamtaende. Dese seer dwāse mensche en verstaen oock niet / dat sy het selve liet singhen dat die andere vooztyden songhen / doe sy teghen Gods woort streden. Want de vpaanden Jeremie hebben hen sel-

ben aldus teghen de waerheyt gewayent / ende gheseyt: Comt / ende laet ons gedachten tegen Jeremiam bedencken: want de Wet en sal niet vergaen van den Priester / noch de raet van den wyfen / noch het woort van den Propheeten.

6. Hier upt en men heylighelick antwoorden op dat ander van de Gemeynthe Conclien. Men en can niet versaken dat de Joden een waerachtighe Gemeynthe ghehadt hebben onder de Propheeten. Dādde men doe een gemeyn Conclium verfaemt upt de Priesters / wat een ghedaente der Gemeynthe soude dat geweest hebben? Wy hooren wat God met eenen ofte twee Priesteren / maer der gantscher oyd vercondicht. De Priesters (seyt hy) sullen verseycken / ende de Propheeten sullen vreesen. Item / De Wet sal van de Priesters vergaen / ende de raet van de Onderkigen. Item / De nacht sal u vooz een ghelichte wesen / ende de dupleynisse vooz een raetsel / ende de Sonne sal over de Propheeten onder gaē / ende de dach sal over hen verdupstert worden / etc. Wel aen / hadden doe alle die sulcke in een Conclium vergadert geweest / wat geest soude haer vergaderinghe gheregeert hebben? Van dese sake hebben wy een schon bewijs in dat Conclium dat Rehab vergadert heeft. Daer waren vier hondert Propheeten. Maer dewyle sy niet gheen ander vooznemen vergadert en waren / dan om den Godloosen Conclie te phynstricken: soo wordt de Saran van den Heere ghesonden / om een seughenachtich geest te zyne in haerder aller mont. Daer wordt de waerheyt van hen alle verdoemt / Micha wordt vooz een ketter verdoemt / gheslaghen / in de gevanckenisse gewozen. Alsoo ist oock Jeremie ende oock andere Propheeten gheschiet.

7. Maer een exempel dwelck boven andere weerdich is verhaelt te worden / sal ghenoech zijn. In het Conclium dat de Opperste Priester ende Phariseen te Jerusalem tegen Christum vergaderden / wat was daer in strafelicken uptwendigen seljin aengacnde? Want hadde doe te Jerusalem gheen Gemeynthe gheveest / so en soude Christus nummermeer hem tot de offerhanden ende andere Ceremonien geboecht hebben. Daer was een groote vergaderinghe: de Opperste Priester selde de sake vooz / ende regeerde de handelinghe: de gantsche Priesterlike orden sādē daer met hem: nochtans wordt Christus daer verdoemt / ende sijn leere verwoyzen. Dat sūck bewijst wel dat de Gemeynthe gheensins en was in dat Conclium besloten. Maer (mochte pemaent segghen) het en is niet te vreesen dat ons yet sulck soude gheschien. Wie heeft ons dat verscheret? Want in so groote een sake gheerust te zyne / dat is te groote sozghelooft heyt. Iac dewyle de Gheest dooz den mont Pauli met vptgheduckte woorden voozseyt / dat daer soude afwēckinghe comen / (de welke niet comen en can / ten zy dat de Pastoozen eerst God verlaten) waerom willen wy hier tot onse verderf blint zijn? Daerom en moctmen geēfins toe laten / dat de Gemeynthe zy gheleghen in de vergaderinghe der Pastoozen / de welke de Heere nergheus belooft en heeft / dat sy sullen altyts goet wesen / maer heeft vercondicht dat sy somtijts sullen boos wesen. Ende als hy ons vermaent van die perijckel / dat doet hy om dat wy souden te voozlichtigher wesen.

8. Dier mochte pemaent segghen: Sullen dan de Conclia gheen antoziteyt hebben om pet te beslupten? Ick segghe ja: want ick en segge hier niet dat alle Conclien te verdoemen / ende alle hare ordeningen te verwoyzen zijn. Maer hier

De 3. Tegenwo: pinge. De aighenome Conclien te vresen een die ander lins niet en mocht te besaen. antwoort. Daer in de metweerdicheyt van dese tegenwozpinghe met sommighe clare exempelē eerfelick upt den ouden Testamente ontdeckt wort. * Jer. 4.9. * Eze. 7.26. * J. 3.6.

1. Reg. 22.5. 22.

Daer na / upt den ouden Testamente. Joan. 11. 47.

Beantw ooz dinghe van een tegenwozpinghe.

2. Thes. 2.3.

De 4. Tegenwozpinghe. Nochtā sijn de Conclien aen te nemen.

2. Antwoort upt den nieuwen Testamēte. Daer in voozseyt is dat onsen tyt van Jodas inghe schade gheenlins en sal byz wese. 1. 2. Wet. 2.1.

Mat. 24. 11. ende 24.

2. Thes. 2.4.

Act. 20. 19.

Bevestiginge genomen van exempelē die bycans tot allen tijden geweest sijn.

En voozominge van ee tegenwozpinghe: Dat elck ende een wet beket / dat het niet alle Herders en sijn / die haer daer vooz uptrgheden.

Act. 12.4.

Act. 18. 18.

mach wederom peimant seggen/ dat ickse te seer
vernedere/ soo dat het eenen peghelicken vyzp
aen te nemen ofte te verwoyden dat de Conclia
verozdent hebben. Ick segghe neen/ maer soo
wannet pet voortgebracht wort dat in eenich
Concilium verozdent is/ soo wil ick datmen ten
eersten neerstrechlick aenmercke/ te wat tyde dat
Concilium zp gehouden hetz/ om wat oorz
sake ende tot wat eynde het zp ghehouden ghe
weest/ ende wat menschen daer in gewest zyn.
Ten anderen/ datnē dat selve datmen handelt/
nae den regel der Schryftuere ondersoekke: ende
dat op sulcke wyse dat de verozdeninghe des
Conciliums haer cracht hebbe/ ende zp als een
voorzdeel ende waerschouwinghe/ maer noch
tans de voornoemde ondersoekinghe niet en
verhindere. Oeh of die wyse van eenen peghe
licken onderhoude woze/ die Augustinus leert
in het derde boeck teghen Maximinum. Want
als hy desen hetter die van de verozdeningen der
Concilien street/wilde met cozte woordē dwin
ghen/ heeft hy aldus ghesproken: Ick en moet
u her Nicenische Concilium/ noch ghy my het
Armenische teghenwoyden/ om daer upt te
oozdeelen eer de sake onderlocht zp: Icken ben
niet gebonden aen de autozycept des Armeni
schen Conciliums/ noch ghy aen de autozycept
des Nicenischen Conciliums. Laet ons reden
tege redē stels/ en de sake handele mit de autozy
cept der Schryftuere/ die noch u noch my epze/
maer ons beyden gemeyn zyn. Aldus souden de
Concilien haer behoortlike majestept hebben:
maer hi rentusschen soude nochtans de Schryf
tuere in de opperste plaetse zyn/ op dat alle din
gen harē regel onderwozpe worden. Aldus ne
men wy die oude Concilien gheerne aen/ als het
Nicenische/ her Constantinopolitaensche/ her
eerste Ephesische het Chalcedonsche/ ende dier
ghelicke die ghehouden zyn om dwalinghe te
wederlegghen/ wy houden de sulcke vooz er
weerdich ende heyligh/ soe veel de articulen des
gheloofs aengae: want sy en verbatē niet an
ders dan de supber ende rechte uytlegginge der
Schryftuere/ de welke die heylighe Vaders
dooz gheestelike wysheyt gevoecht hebben om
de vanden der Kelighe/ die doe op stonde/ te we
derstaen. Wy sien oock in sommige later Con
cilien een waerachtighe begheerte ende neerst
heyt tot Godsalicheyt/ Item clare teeruenen
des verstantes/ der leere ende voorszichtigheyt.
Maer ghehele byna alle dinghen pleghen erger
te worden/ alsoo machmen in de laetste Conci
lien sie hoe wyte de Gemeente is ondertusschen
van de supberheyt dier quiden renwen afsche
welen. Ick en wyssele oock niet dat oock in die
verdozden tyden sommighe goede Bisshoppen
zyn in de Conclien gheweest. Maer daer is ge
schiet/ ghelijck de Roomse/ waersheeren vooz
tijden selve betraecht hebben/ dat het in haren
ract gheschiede. Te weten/ bewijle de sententien
gheteit ende niet ghewegen en worden/ so moe
ste het beste deel dinnael van het quaetste ober
wonen wordē. Zy hebben voozwaer vele on
goddelicke sententien voortgebracht. Waer het
en is niet noodich van allen exempelē vooz te
bruyghen/ eensdeels om dat het soude veel te
lanich worden/ ofte eenideels om dat het andere
soo neerstlich ghedaen hebben/ datmen niet en
can veel meer daer toe doen.

deelen/ Te weten/ (ghelijck ick meyne) om dat
wy sullen upt de Schryftuere oozdeelen/ dat het
gene dat daer in verozdent is/ niet rechsuauch
en is. Want dit is de seker Wet/ waer mede
mense can onderschepden. Het is nu ontrent ne
ghen hondert jaer/ dat het Concilium te Con
stantinopolen onder de keiser Leo vergadert/
gheoozdeelt heeft/ dat de beelden die in de ker
ken waren/ moesten afghewoyden ende ghebro
ken worden. Wepnich daer nae heeft het Nice
nische Concilium/ dwelch Terne des keisers
moeder tot spijt vergaderde/ verozdent/ datmen
de beelde soude wederom oprichten. Welck van
dese beyden sullen wy vooz een recht Concilium
bekennen: Het laetste heeft int gemeyn de ober
haut ghehouden/ dwelck den beyden heeft in de
kerken plaetse ghegheven. Maer Augustinus
seft/ dat sulc niet en can geschiet sonder ober
groot perijckel der afgoderie. En Epiphanius
die vooz dien tyt was/ spreekē veel strenghe
ker: want hy seft/ dat het ongeoozloft en grou
welick is/ datmen beelde siet in den Tempel der
Christenen. De ghene die alsoo gesproken heb
ben/ souden die dit Concilium vooz goet acyē/
waert dat sy heden leefden? Ist dat het waer
achtich is dat de Historieschryvers verhalen/ en
dat in de handelinghen des selven Conciliums
gheschieden staet/ soo en zyn niet alleenlick de
beelden/ maer oock de eeringhe der beelden/ daer
aenghenomen geweest. Het is voozwaer open
baer/ dat sulcke verozdeninghe is van den Sa
tan ghecomen. Ende wat sullen wy seggen/ dat
sy de gantsche Schryftuere verbaelichende ende
verscheurende/ bewijzen dat syse bespoet hebben?
Het welke ick boven genoecht verclaert hebbe.
Voe het zp/ de Conclien die tegen male anderen
contrarie ende onrens zyn/ en sullen wy niet an
ders comen schepden/ hoewel daer vele sulcke
gewest zyn/ ten zp dat wyse alle niet de weest
selhale aller menschen ende Enghelen/ dat is niet
Gods woort ondersoeken. Also nemen wy het
Chalcedonsche Concilium aen/ ende ver wo
zpe het tweede Ephesische/ om dat de Godloos
heyt Entiegh hier in bevesticht wert/ de welke
het Chalcedonsche verdoende. Het oozdeel de
ser sake en hebben die heylighe mannen niet ge
nomen/ anders dan upt de Schryftuere: en wy
volghense in onse oozdelē/ op sulcke conditie dat
Gods woort/ het welke hen vooz ghelucht
heeft/ ons oor vooz lichte. Laet nu de Papisten
oock gaen/ ende nae haer wille comen/ dat de
heylighe Gheest aen haer Concilium gebonden
ende ghehecht is.

2e vāns ghes
nomen van
het concil
des Constā
tinopolitaen
schen ende
Nicenischen
Conciliums.

Item des
Chalcedons
schen ende
des tweeden
Ephesische
Conciliums.

10 Hoewel oock in die onste ende supberste
Conclien is oock wel wat sepls/ het zp om dat
die mannen doe daer teghenwoozdich/ hoewel
sy gheleert ende voorszichtig waren/ nochtans
niet de teghenwoozdige saken becommerē ende
belast zynde/ vele andere dingen niet en voozsa
ghen: ofte om dat sy met swaerder ende nood
gheer dinghen besich ende belast zynde/ son
dinghen aen de welke mit was ghelegen/ niet
aenghestien noch gheacht en hebben: ofte om dat
sy oock menschen zynde/ hebben conuen seplen:
ofte om dat sy veel te seer beweecht warē. Van
dit laetste (dwelc het alderharste schijnt te zij
ne) is een seer clare exempel gheweest in het Ni
censische Concilium/ het welke (ghelijck het
weerdich is) van allen niet grooer eendracht
ticheyt in grooer eerweerdicheyt ghehouden
wort. Want hoewel sy daer om het vooznem
ste hooftstuck onles gheloofs te beschermen/ ge
comen waren/ ende Arius teghen den welken
sy moesten stryden/ daer teghenwoozdich was/
ende

dat de sup
ber Conci
lien wat sen
ten ende ghe
brekē gehabt
hebben/ is
dooz hier ooz
saken ofte
middelen ge
comen.

Exempel hier
van sien wy
in de Nicen
sche Synode
alwaer de
Bisshoppen
onder male
anderen met
swaer wylde
ghestreden
hebben.

Wiltwoort/
waer in een
onderscheit
ghemacete
woort/ datnē
sewel sal als
nein/ so berce
als sy met
den regel der
Schryftuere
ober een con
men.

Maer dat ghe
bruyghnisse
Augustinu.

Exempelen
hier van zyn
het Nicen
sche Concl
tinopolitaen
sche en Epe
sische / etc.
Concilien.

Maer de
godloose
Conclien
salmen ver
werpen.

Die tegen
stendende
Conclien sal
men sien te
bereyngē: of
die niet de
waerheit
Gods ober
een comen/
salmen aen
nemē: welke
daer van zyn
bescherpen/
salmen ver
werpen.

2 Doort/ wat sal ic de Conclien verhalē die
met andere Conclien stryde? Niemand en moet
my hier oock teghenwoyden/ dat van de Conci
lien die tegen male anderen stryden/ het een niet
oprecht en zp. Want waer upt sullē wy dat ooz

ende in de eendrachticheyt der ghence die om te ghen Arrium te stryden / daer gecomen waren / seer veel ghelegghen was: so hebben sy nochtans in sulcke groote verjickel ghevest zynde / ja gheleijck of sy alle ghestadicheyt / maricheyt / ende menschelelikeheyt vergheten hadden / den voozghenoemden strydt achter latende (ghelijck of sy niet voozghenomen wille hadden gecomen geweest om Arrio vrentschap te bewyfen) begonnen maekenderen niet onderlingen twist te verscheuren / ende den stryde tegghen maekenderen te wenden / welcken sy behoorden tegghen Arrium te beweghen. Daer worden schandelicke lasteringhen ghehoort / besetlinghen gheschreven / ende daer en soude des twists gheen eynde gheweest hebben / tot dat sy maekenderen te niete ghenaeckt hadden / hadde de Keiser Constantinus dat niet verhindert / de welcke wepgerende over haer leven een kichter te zyne / heeft sulcke onnatighe ongheschelelikeheyt meer niet lof dan niet straffe gebetert. Ist niet wel der waerheyt ghelijck dat de ander Concilia die daer nae ghevolcht zyn / oock in vele dinghen gheseyt hebben? Het welcke niet noodich en is niet vele woorden te bewyfen: want ist dat yemant de handelinghen wil doozlesen / die sal daer vele swachheden vinden / op dat ick niet swaerder en segghe.

11 Ende Leo des Roomsehe Pausen twyffelt niet den Chalcedonischen Concilio / het welcke hy bekent recht sinnich in de Leere te zyne / eergiericheyt ende roeckeloose heytveerdicheyt op te legghen. Hy en versaclet niet dat het een oprecht Concilium was: maer hy beruycht openlick / dat het dwalen mochte. Ick sal inoghelijck seghen ongheschelelikeheyt ende onbequaemheyt te doen / als ick arbejde om sulcke dwalinghen te bewyfen: dewyle onse tegghenstryders bekenden dat de Concilia moghen dwalen in dinghen die tot de salicheyt niet noodich en zyn. Maer dese arbeyt en is niet te vergheeffen. Want hoewel sy bedwonghen zynde / dat wel niet den mont behyden / nochtans als sy alle verordeningen aller Concilien / in allerley sake sonder eenich onderscheyt / willen als een seker woort des heyligen Gheests ons in de hant steken / soo eyffchen sy meer dan sy in het begin gheseyt hadden. Wat willen sy als sy also stryden / anders dan dat de Concilia niet en comen dwalen: ofte ist dat sy dwalen / dat het nochtans niet gheoorloft en is de waerheyt te sien / maer datmen de dwalinge moet flatteren? Iken wil niet anders bewyfen / dan datmen daer upt en versaclet / dat de heylighe Gheest alsof de Godsalighe ende heylighe Concilien gheregeert heeft / dat sy daerentusfchen hen wat menschelelike heyt gheschien / om dat wy niet te seer en soude op mensche betrouwen. Dit ghevoelen is veel beter dan het geboelen Gregorius Naziansen / te weten / dat hy noyt gheen goet eynde ghesien en heeft van eenich Concilium. Want die seyt opentlick / dat alle de Concilien / sonder oock eenich upt te nemen / een quaet eynde gehadt hebben / ende die en laet hen ooc niet veel autozitepts. Het en is nu niet noodich dat ick van de Concilien eens lants noch bysonder spreke: want upt de algemeyne Concilien machme wel lichtelick verstaen / hoe veel autoziteyt oock de andere moeten hebben om artickelen des gheloofs te maken / ende allerley leere aen te nemen.

12 Maer als onse Papisfen sien dat alle de dinghen daer mede sy haer sake beschermen / seer swach zyn / soo comen sy ten eynde tot die upterste ende ellendighe uptvlucht / te weten / Hoewe

sy in verstant ende raet plompy zyn / en seer boos van herte ende wille: soo blifft nachtrants het woort des Heeren / het welcke ons ghebiet den Oversten ghehoorzamen te zyne. Maer wat salt wesen ist dat ick segghe / dat de ghene die sulck zyn / geene Oversten en zyn: want sy en moeten hen selven niet meer toeschryven / dan Josue hadde / de welcke een Propheet des Heeren / ende een sonderlick Pastoor was. Maer laet ons hoorzen niet wat woorden hy van den Heere wort in synen dienst geset: De boeck des Wets / seyt hy / sal van uwe mont niet gaen / maer ghy salt die bedencken nacht ende dach / noech ghy en salt niet afwycken ter rechter noch ter linker hant / dan salt ghy uwen wech rechte maken / ende dien verstaen. Soo sullen dan die onse geestelicke Oversten zyn / die noech herwaert noch ginswaerts af en wycken van de Wet des Heeren. Ist dat wy moeten sonder eenighe twyffelinghe allerley Pastooren leeringhe aen nemen / waer toe heeft het dan ghedient / dat de Heere ons so dicht nael en so soeylvuldrichlick doozsien eygen mont vermaent / dat wy der valscher Propheeten woort niet en sulken hoorzen? En wilt (seyt hy dooz Jeremiam) niet hoorzen de woorden der Propheeten die u propheeteren / want sy leeren u ydelheyt / ende niet upt den mont des Heeren. Iken / macht u van de valsche Propheeten / die tot u comen in sehaeps clederen / maer zyn van binnen grijpende wolven. Joannes suide ons oock te vergheeffen vermanen de gheest te beproeue of sy upt God zyn. Dit die oordeel en worden niet seifs de Enghelel upt ghe-nomen / veel min de dwyvel met sijne leughenen. En wat ist dat Christus seyt: ' Ist dat de blinde den blinden leyt / soo vallen sy beyde in de gracht. Gheeft hy daer mede niet ghenoech te hemmen / dat daer veel aen ghelegghen is hoedantighe Pastooren wy hoorzen / ende dat wy niet en moeten heytveerdichlick allerley Pastooren hoorzen? Daerom en moete sy ons met hare tijtelen ende hooghe namen niet verstrycken / om tot de ghemeynschapy haerder dwalinge te trecken: want wy sien dat de Heere ons heeft met sonderlike soeylvuldrichheit willen waerschouwen / dat wy ons niet en soude laten van andere tot dwalinghen leyden / onder wat nae n het oock ware. Want ist dat dese antwoorde Christus waerachtich is / soo en comen alle blinde leytsteden / hoe sy oock genaemt worden / Bisschoppen / Prelaten / ofte Pausen / niet anders doen / dan de ghene die sy leyden / met hen in den selven put doen vallen. Daerom en sullen wy ons dooz gheene namen der Concilien / Pastooren / ofte Bisschoppen (de welcke sy also wel conuen te onrechte voorwenden / als te rechte hebben) laten verhinderen haerder aller geesten nae den regel des Godliken woorts Gods / te beproeuen of sy upt God zyn / dewyle ons vele exempelen der woorden ende saken daer toe vermanen.

13 Dewyle wy bewyfen hebben / dat der Gemeynte geen macht ghegeven en is / om nieuwe leeringhe op te richten: soo laet ons nu spreken van de macht die de Papisfen haer gheben in de uptlegginghe der Schysuere. Wy bekennen voozwaer gheerne / soo wanneer van eenighen artickel des geloofs twist comt / dat dan gheen beter noch sekerder middel en is / dan datmen een Concilium versamele van waerachtighe Bisschoppen / om daer dien artickel / om den welcken twist is / te ondersoeken. Want sulck een verclaringhe sal veel meer te achten wesen / in de welcke de Pastooren der Gemeynte een-

1. Antwoort. Dat hare Oversten rechte Oversten en zyn.

Josua. 1. 7. 8.

2. Antwoort. Datmen de valsche Propheeten / overmits het wesen ghepuckte berbot / moet bieden. Jere. 23. 26.

Matt. 7. 15.

1. Joan. 4. 1. 2. Antwoort. Datmen de geesten sal beproeuen / ende die blinde niet na volgen. Matt. 15. 10

1. beklint des seer handelinge van de macht der kercke so veel de saken der leerlinge aen gaen.

1. Het laetste deel des Capitels / van de macht der kercke / aensgaende de uptlegginghe der Schysuere.

En ander exempel in de Chalcedonische Synode / die Leo Roomanus hare eergiericheyt ende onbedachte vermeticheyt berlogt.

Maer toe woort foodamighe fanten ende gebicken boozgheacht.

Epist. 59. ad Pilocipium.

Even dit salmen oock soo verstaen van de Probinciale Concilien.

Verblucht der Papisfen upt den heb. 3. 17.

dzachtichlick den naem Gods aengheroepen hebbende/eens gheworden zijn/dan of een pegelick bysonder te hups lutske verclaringe bonde ende den volcke leerde/ ofte wepnighe menschen die maecthten. Boven desen als de Bisschoppen by een vergaderet zijn/ daer comen sy bequaemlicher int ghemeyn raetslaghen / wat ende op wat wyse sy moeten leeren / op dat de verschepdenheyt gheen ergernisse en make. Ten derden/ leert Paulus dese wyse / om de leeringen te oordeelen. Want als sy enet pegelicker Gemeynte te toe gheeft/ dat sy de leeringen sal onderschepden/ so bewijst sy wat oorden men moet houden om sware saken te handelen / te weten / dat de Gemeynten sullen te samen de sake ondersoeken/ ende kennisse daer van nemen. Ende de reden der Godsalicheyt leert ons alsoo / ist dat peimant de Gemeynte verstoort niet enen onghewoonlicken artijckel/ ende de sake soo verre comt / dat daer swaerdere twist is te vreesen/ sy sullen ten eersten de Gemeynte vergaderen/ ende de voozghestelde sake ondersoeken: ende also syse wel ondersocht hebben/ so sullen sy de verclaringe daer van upt de Schyftuere voort brengen/ waer door de twyselinghe mach onder het volck weeth ghenomen/ ende der Godloosen mont gestopt worden/ op dat sy niet en bestaen voozder voort te gaen. Alsoo/ als Arius is op gestact/ is het Nicenische Concilium vergadert gheweest / de welcke door haer autoziteyt heeft het boose voornemen Aryn gebroken/ ende de Gemeynten die sy ghequelt hadde/ tot vrede weder ghebracht / ende de eeuwighe Godheyt Christi teghen sijn godloose leere besthermt. Daer nae doe Ennomius ende Macedonius nieuwen oproer maecthten / soo heeft men oock met sulck een remedie door het Constantinopolitaense Concilium haer raserie wederstaen. Door het Ephesische Concilium is de dwalinghe Nestozij verdraven. Eyndelick dit is van de begiune aen de oordenlicke wyse gheweest in de Gemeynte om eenichse te houden / so wannet de Satan tegenichse yet voort te brenghen. Maer wy moeten ghedachtich zijn / dat men niet in alle tijden ofte plaetsen sulcke mannen en vint gelijc Athanasius/ Basilus/ Cyrillus/ ende dier gelicke beschermeren der waerachtigher salighe waren/ de welcke de Here doe verwechte. Jae laet ons ghedachtich zijn/ wat te Ephesen in het tweede Concilium gheschied is / daer de dwalinghe Entpchi de overhant ghehouden heeft/ ende de heplighe man Flavianus niet sommige andre Godsalighe mannen ghebannen/ ende upt den lande gheworpen is/ ende vele dier gelicke boose stuelie geschiet zijn: het welcke daer door quam/ om dat Dioscorus een oproerich en boos mensche dat Concilium regeerde/ ende niet de Geest Gods. Maer/ peimant mochte segghen) daer en was doe gheen Gemeynte. Dat bekenne ick. Want ick achte gautselichelick dat de waerhent in de Gemeynte daerom niet en vergaet/ of sy schoon van een Concilium verdructe wordte: maer wort wonderlick van den Here bewaert/ op dat sy wederom te haerder tijt voortcome ende overwinne. Maer ick segghe / dat niet altnijts dat de waerachtighe ende seker uptlegginghe der Schyftuere en is / die door een Concilium bewillicht ende aenghenomen is.

Schyftuere noemē/ al wat in de Concilien verordent is. Van het Vaghever/ van de aenbidunghe der heylighen/ van de Doelbrechte/ ende dier ghelicke dinghen en salmen niet een syllabe vinden in de Schyftuere. Nochtans dewyze sy alle door de autoziteyt der Gemeynte verordent zijn / dat is/ (op dat wy waerachtigher spreken) door meyninghe ende ghewoonten aenghenomen: soo salmen een pegelick stuck daer van moetē achte voort uptlegginge der Schyftuere. Ende niet allenlic dit: maer ist dat euech Concilium per verordent tegen de Schyftuere/ dat sal oock uptlegginge der Schyftuere gheuoent worden. Christus ghebie eenen pegelickten te dyncken upt den dynckbeker/ de welcken sy in het Abont mael gheeft. Het Constantinische Concilium heeft verboden den dynckbeker den volcke te gheuen/ maer wil dat hem allenlic de Priesters dyncken. Nu willen sy dat dit/ dwelch recht tegen de infettinge Christi strydt/ sal voort een uptlegginge der Schyftuere gehouden worden. Paulus seyt dae de verbiedinghe des houwelckes is een ghewepnigheyt der diuvelen: ende de Gheest seyt eigens: * het houwelick is eenen pegelicken heplich ende cerlick. Dat sy nu hebben den Priesteren het houwelick verboden/ dat beghereu sy voort een waerachtighe ende oprechtte uptlegginge der Schyftuere ghehouden te hebben: soewel geen dyncken can ghedicht worden dat voortder sy dan de Schyftuere. Ist dat peimant bestaet synen mont daer teghen open te doen / die sal een ketter gheacht worden: want het is een verordeninge der Gemeynte/ tegen de welcke men niet en mach spreken noch appelleren/ en van der welcker uptlegginghe men niet en mach twyselen of sy waerachtich sy. Wat wil ick veel tegen dese so grote onbeschaemtheit spreken? want ick hebbe geuoech overwontē/ als ickse bet oont hebbe. Dat sy leeren van de macht om de Schyftuere goet te maken/ dat late ick willens varen. Want dat sy het woort Gods alsoo den oordele der menschen onderwoopen / dat het daerom soude vast zijn/ om dat het den menschen behaecht / dat is soo groot een lasteringhe dat sy niet weerdich en is verhaect te worden / en ick hebbe oock boven daer van gesproken. Nochtans wil ick hen een dinck vraghen. Ist dat de autoziteyt der Schyftuere ghesondert is in het goetduncken der menschen/ upt wat Concilium sullen sy comen eenighe verordeninghe daer van brenghen? Zeli dencke daer en is geen. Waerom heeft dan Arius hem salben in het Nicenische Concilium laten overwinnen door ghetuyghenisse upt het Euangelium Joannis voort ghebracht? Want nae deser menschen meyninghe/ was het byn de Schyftuere te verwoopen / want sy en was te voren door gheen algemeyn Concilium bewillicht noch goet ghemackht. Sy brenghen een ont register voort / het welck ghenaeint wort Canon/ ende segghen dat die is door het oordele der Gemeynte ghemackht. Maer ick vraghe nu wederom/ in wat Concilium dat die Canon gemaect sy. Hier moeten sy stom worden. Hoe wil ick beghereu boven desen te weten / hoedanich dese Canon nae haer meyninghe gheweest sy. Want ick sie dat onder de oude Leeraers hier van niet sekers en was. En ist dat het moet plaetse hebben dat Hieronymus seyt/ soo moeten de boecken der Nachaberen / Tobias/ Ecclesiasticus/ ende dier gelicke/ onder de Apocryphen ghestelt worden: het welcke dese menschen gheenling toe en laten.

I. Cor. 14. 29.

Wat wat fonteyn datmen dese uytlegginghe halen sal.

De autoziteyt der Concilien/ ende wyse om te onderhouden de eenicheyt in der kecke.

14. 1. Maer de Papisie soeken ee ander eynde/ als sy leeren dat de Concilien macht hebben om de Schyftuere upt te leggen / ende datmen van de uptlegginghe der Concilien niet en mach appelleren. Want dese verwe ende voozwendighe misbyrpenken sy/ op dat sy het uptlegginghe der

Daer door dat sy gheen dincert hebbe in hare Concilien egene dat reghen de G. Schyftuere seyt.

Mat. 26. 26

Stelck als dat betuyche cerlick het verbod van de nuttinge des Abontmaels onder benve de gebaenten: Daer nae het verbod des houwelckes. 1. Timor. 4. 2. Heb. 13. 4.

En andere onbeschaemtheit/ dat sy de goetkenninge der Schyftuere den oordele ende het behaghen der menschen onderwerp. 1 Cap. 8. sect. 9. & lib. 1. cap. 7.

Antwoort op een register sprekent van de Papisie.

Het x. Capittel.

Van de macht der Ghemeynte om wetten te maken : waer in de Paus met de sijne seer groote wreetheyt over de zielen ghebruyckt heeft.

Nvolcht het tweede deel der macht der Ghemeynte / de welcke (ghelijck sp willen) ghelegghen is in wetten te gheven / yst welcken oorspronck ontallicke vele menschelike infertingen ghecomen zijn / de welcke alle dienen om de arme conscientien te verwozghen. Want sy en vreesden niet meer dan de Schriftgheleerden ende Pharizeen den menschen lasten op de schouderen te legghen / de welcke sy niet en hadden willen niet eenen vingher aen roeren. Ick hebbe erghens boven gheleert / wat groeter en bleesichvants ende quellinghe der zielen het is / dat sy van de Oorbiertje beloven. In andere wetten en wozyt soo groot gheen ghewelt ghesien / nocht ans de alder verdaghelickste wetten die sy gemact hebbe / verdryck de conscientien seer wydedelick. Ick verwoyge dat sy den dienst Gods veralschen / ende God selve die de eeuige Wetgever is / van sijn recht berooben. Van dese macht moeten wy nu handele / te weten / of het der Ghemeynte gheoorloft sy niet hars wetten de conscientien te verscricken. In dese handelinge en wort van de Politische oydeninghe met groert / maer alleenlick dat God moet gedrent worden nae den reghel van hem ghegeven / ende dat de gheestelike byphey / de welcke wy niet God hebben / ons moet gesont ende ongeschent bijiven. Dooz de ghemeyne wijse van spreken / wozyden alle de geboden die de menschen bypten Gods woort van den dienst Gods ghemactit hebben / menschelike infertinghen ghenamnt. Tegghen dese stryden wy / en niet tegghen de heylighe ende nutte oydeninghe der Ghemeynte / die tot de regeeringe / ofte eerbaerheyt / ofte vrede dienen : ende wy stryden daer tegghen / op dat die onnatighe ende Barbarische heerschappie / die over de zielen ghebruyckit wort / van de gene die wilken Pastoozen der Ghemeynte genaemt wozyde / maer metter daer seer wyrede vreeschouwers zijn. Want sy segghen dat de wetten die sy maken / gheestelick zijn / ende de zielen aen gaen / ende dat sy noodich zijn tot het eeuwighe leven. Maer aldus wort den rycke Christi (gelijck boven gheseyt is) ghewelt aengedaen : aldus wort de byphey die de Heere der conscientie der ghebovighen ghegheven heeft / gantschelic verdryckt / ende te neder gewozyen. Ick verwoyge nu niet wat groeter Godloosheyt sy de onderhondinghe haerder wetten ghebeden / dewijne sy leeren datmen moet daer dooz verghedinghe der zonde / ende rechtveerdicheyt / ende salicheyt beruyghen / dewijne sy de gantsche somma der Godsalicheyt daer in steilen. Ick wil alleenlick dit behouden / datmen niet en behoort den conscientien eenigen noot op te legghen / in die dinghen / in de welcke sy van Christo zijn byp ghemactit / ende ghelijck boven gheleert is / niet en comen sonder de selve byphey by God gheruyst zijn. Sy moeten eenen eenigen Coninck bekennen / te weten / Christum haren verlosser / ende sy moeten dooz een Wet der byphey te wete / dooz het heylighe woort des Evangelij gheregeert worden / ist dat sy de ghenade / die sy in Christo eenmael vercreghen hebben / willen behouden / soo en moghen sy in gheen dienstbaerheyt ghehouden / noch niet gheene banden ghebonden wozyden.

2 Dese wetgebers bepynen wel dat hare insettingen zijn wetten der byphey / ende een lief-

lick jockt / ende een licht pack : maer wie en siet niet dat sy dat enkelick liegen. Het is wel waer dat sy gheen swaricheyt in hare wetten en ghevoelen / dewijne sy de vreesse Gods verwozyen hebende / alsoo wel de wetten Gods / als hare eyghene wetten sozghelocklick ende grootelick verlaten. Maer de gene die per sozghuldich zijn booz haer salicheyt / die zijn verre daer van / dat sy souden sien selven bekennen by te zyne / soo lange als sy in dese stricken verwoerret zijn. Wy sien hoe sozghuldichlick Paulus in desen deele ghewandelt heeft / soo dat hy niet selfs en heeft bestaen in eenighe sake de conscientie te bewaren. Het welcke niet en was sonder oorsake. Wy sach doozwaer hoe seer de conscientien souden ghewondet wozyden / waert dat de dinghen die de Heere heeft byp ghelaten / hen als noodich geboden wozyden. Ick entegghen zijn de infertingen byna ontellick / die dese menschen seer strengelick met de straffe der ewighe doot gebieden ende oplegghen / ghelijck of sy tot de salicheyt noodich waren. En onder dese selve infertingen zijn vele seer swaer om onderhouden : en waert datmen alle by een bracht / soo zijn sy onmogelick / soo groot is de hoop daer van. Hoe ware het dan mogelick dat sy niet en soude niet overgroote benaetheyt ende vreesse bevanghen wozyden / die niet so groote swaricheyt verladen zijn? Soo wil ick dan hier tegghen dusdanighe infertinghen stryden / de welcke inghestelt wozyden / om de zielen inwendelick booz God te binden ende bevreest te maken / gelijck of sy dinghen verbaten / die tot salicheyt noodich waren.

3 In dese sake wozyden vele daerom verweret / om dat sy gheen goet onderscheyt en maken tusschen het geestelike wozydeel Gods / ende der conscientien / ende het upwendighe wozydeel der menschen. Sobé desen wort de swaricheyt dies te meerder / om dat Paulus gebiedt / de Overicheyt ghehoorzaem te zyne / niet alienelick up vreesse der straffe / maer ooc om der conscientien wille. Daer upt volcht dat de conscientien ooc aen Politische wetten verbondt sijn. Waer het also / so ware het al te niete dat wy in het booz gaende Capittel gheseyt hebben / ende nu van de gheestelike regeeringhe segghen sullen. Op dat wy desen knoop ontbinden / so is het ten eersten noodich / te weten / wat de conscientie zy. Ende de beschijwinghe der conscientie moeten wy nemen upt de beduydinghe des woorts : want gelijck de menschen als sy dooz den geest ende veruust de kennisse ende wetensschap der dinghen waren / ende daer upt gheseyt wozyden die te weten / waer upt dat woort Wetensschap comt / dwelck in het Latijn is Scientia : alsoo also de menschen een gevoelen des oordeels Gods hebben tot een ghewighe in hem selven / dooz het welcke het comt dat sy niet en conuen hare zonden bedecken / maer wozyde als schuldich zijnde / tot den Richtstoel getrocken / wozyt dit gevoelen ghenamnt Conscientia. Want sy is een wetensschap tusschen God ende den mensche / want sy en lyde niet dat de mensche in hem sijne zonden bedecke / ofte gantschelic verghete / maer verwoycht hem soo verre dat hy hem selven schuldich bekent. Dit is het ghene dat Paulus wil als hy seyt : dat de conscientie ooc mede den menschen betuycht / als sy dooz hare ghedachten beschuldicht ofte ontschuldicht wozyt in het wozydeel Gods. Een enkel kennisse soude mogen in den mensche als bestoten bijven. So so dan dit gevoelen / dwelck den mensche booz den Richtstoel Gods sielt / den mensche als een bewaerder ghegheven / ons alle sijne secreten te sien ende be-

Dit tweede deel der heere ketterer macht / is de fonteyne van alle menscheleke infertingen. Matt. 23. 4.

Lib. 3. cap. 4. sect. 4. enoe navolghende meelt. Ick. 17.

Den handel der sake.

Wilen wozyt den handel gedrebt tegen die onlanct inghevoerde infertinghen.

Die gebodes loofhant der seer infertinghen.

Jar. 2. 12. 2 Welcke hoewel datse de Papien met heerliche mteelen becreet so zynse noch als niet allen swaer / maer ooc onmogelick om te onderhouden.

1. Cor. 7. 35.

Op dat de sake te bequaner mochte becreet wozyde / so salmen het begunsel nemt van de beschijwinghe der conscientie. 1. Tim. 13. 1.

Wat de conscientie zy.

Item. 2. 15.

maer

merckē / op dat geē dinc in dupsternisse verbozge en blyde. Hier uyt count ooc dat oude spzeerwoort: De conscientie is also veel als dupseut gheruygen. Op dese selve wyse heeft Petrus de vraginge der goeder conscientie tot God gestelt vooz gherusticheyt des herten / als wy van de ghenade Christi seker zynde / ons selven onderisacht vooz God stellen. Ende de Ruthem des Sendthyses tot de Hebreen seyt: Gheen conscientie der zonden niet hebben / vooz / ghebyzt ende verlost zyn / soo dat de zonde ons niet meer en beschuldicht.

1. Pet. 3. 21.

6.

Verclaringhe deser beschrydinghe / ende wat tot een goede conscientie noodsich is. 1. Tim. 1. 5.

4 Daerom gelijck de goede wercken de menschen aensien / also gact de conscientie God aen / so dat de goede conscientie niet anders en zy dan de inwendighe gheheerheyt des hertes. Naer dit gevoelen schryft Paulus dat de verbuilinghe der Wet zy / de liefde uyt supderder conscientien / ende onghewensden gheloove. Daer na berwyft hy oock in dat selve Capittel / hoe seer sy verscheyden is van een enkel ghevoelen / seggende / dat sommighe zyn van den gheloove gevallen / om dat sy de goede conscientie verlaten hadden. Want met dese woorzen geeft sy te kennen / dat sy is een levende gefintheyt om God te dienen / ende opzichte begeerte om Godsalichlick ende heplichlick te leven. Somtijts streckt sy oock tot de menschen / gelijck als Paulus by Lincan betuycht / dat hy neerstlicke ghedaen heeft / om met goeder conscientie te wandelen vooz God ende vooz de menschen. Maer dit is daerom geseyt / om dat de vuychten der goeder conscientien tot de menschen comen / maer eyghentlick sprekende / aensiet de conscientie alleenlick God / gelijck ick nu gheseyt hebbe. Hierom segghen wy dat de een Wet de conscientie verbint / als sy den mensche enckellick verbint / niet eenige mensche / maer God aensiene. Exempel / God en heeft niet alleenlick gheboden dat onse herte moet supder ende repn zyn vā alle onreynscheyt / maer verbiet alleley onreynscheyt der woorzen ende uytwendighe dertcheyt. Of schoon niet een mensche in de gantsche werelt en ware / soo is nechtans mijn conscientie deser Wet onderwoyen. Daerom soo wie hem selven onreynschelick dyaecht / die en sondiche niet alleenlic om dat hy sijnen broederen quaet exempel geeft / maer sijn conscientie is oock vooz God schuldich. Hier is een ander sake in middelmatighe dingen die in haer selven moghen ghedaen ofte gelaten worden. Want wy moeten ons van sulcke dinghen onthouden / so wanneer daer dooz eenige ergernisse comt / maer dat gheschiet niet vyper conscientien. Also spracch Paulus van vleesch dat den afgoden geoffert is. Ist dat vernaut (seyt hy) daer swaricheyt in maect / soo en eet dat niet / om der conscientien wille / maer ick segghe niet om uwer conscientien wille / maer om des naesten conscientien. Een gheloodich mensche soude sondighen / waert dat hy eerst vermaent zynde / nochtans dies niet te min sulch vleesch ate. Maer hoe wel hem om sijns broeders wille noodich is daer van te onthouden / ghelijck dat van God verordent is / soo en laet hy nochtans daerom niet de vyzheyt snyder conscientie te behouden. Soo sien wy dan hoe dese Wet gheen ghewoensamenheyt en eyscht / anders dan aengaeve het uytwendighe werck / ende de conscientie vyz laet.

1. Cor. 10. 28. 1 Ende de wyse aen soodanighe wetten ende insettingen gesins de conscientien der menschen behaoren ghevondt te zyn / Soo ist dat Paulus / leende dat men de Overkent gheloozsaem sal zyn om der conscientien / wiens meninghe wort te kennen gesgheden / gesins de vyzisten dwalinghe van de insettingen / die de conscientien behouden / toesnom.

Act. 24. 10.

Exampelen / dwelcke verclaren de beschrydinghe der conscientien / ende datse alme op God moet staen.

1. Cor. 10. 28. 1 Ende de wyse aen soodanighe wetten ende insettingen gesins de conscientien der menschen behaoren ghevondt te zyn / Soo ist dat Paulus / leende dat men de Overkent gheloozsaem sal zyn om der conscientien / wiens meninghe wort te kennen gesgheden / gesins de vyzisten dwalinghe van de insettingen / die de conscientien behouden / toesnom.

last opghelept wort. Want onse conscientien en hebben niet te doen met de menschen / maer met God. Hier toe dient dat ghemeyn onderschept tusschen het uytwendighe werckelike ende Politische oordeel / ende het oordeel der conscientie. Doe de gantsche werelt met seer grove dupsternisse der onweteneheyt bevangen was / is nochtans dese cleyn glimster des lichts overghebleven / dat sy bekenende de conscientie des mensches boven alle menschelike oordeelen te zyne. Doe wel sy het ghene dat sy met eenen woorde beleden / daer nae metter daet ghekreent lit ende verlaecht hebben / soo heeft God nochtans gewilt / dat oock doe eenighe gheruyghentisse der Christeliker vyzheyt soude over blyven / waer dooz de conscientien moesche van de wreedt tyranie der menschen ghevryt worden. Maer noch en is de swaricheyt niet wech ghenomen / die uyt de woorzen Pauli comt. Want ist dat men den vyzint moet ghehoorzacien zyn / niet alleenlick om der straffe / maer oock om der conscientie / so schijnt daer uyt te volghen / dat de wetten der vyzinten oock in de conscientien heerschappie hebben. Ende is het sake dat dit waer achtich is / so sal oock dat selve waer zyn van de wetten der gheesteliker vyzinten. Ick antwoorde dat men moet onderschept maken / tusschen het algemeyn / ende de stucken bysonder. Want hoe wel een pghelike Wet bysonder de conscientie niet en verbint / soo worden wy nochtans dooz het algemeyn ghebode Gods ghebonden / het welke ons de autozitept der Overicheyt bevelde ende ghebiet. Ende hier in is de handelinghe Pauli ghelegghen / te weten / dat de Overicheyt moet gheere zyn / om datse God verordent heeft. Hierentussche en leert hy niet dat de wetten die van hen ghegheven worden / de inwendighe regeeringhe der ziele aen gacien / dewyle hy alomme den dienst Gods ende den geestelicken regel / om recht verdedichlick te leven / boven alle insettingen aller menschen verheft. Daer is oock noch een ander dinc aen te mercken (het welke nochtans aen het voozgaende hangt) te weten / dat de menschelike wette ende insettingen van der Overicheyt ofte van de Gemeente ghemaect ende inghestelt / hoe wel het noodich is dat mensche onderhoude / (ic sprekke van de goede ende rechte wetten) nochtans in haer selven daerom de conscientien niet en verbinden / om dat de gantsche noot der onderhoundinge is om het ghemeyn eynde (te weten / op dat onder ons goede orden ende Politie zy) ende niet in de gheboden dinghen ghelegghen is. Maer van desen orden zyn de wetten verre verscheyden / die een nieuwe sozine ende regel des Godsdiens geschieden / ende eenen noot stellen in vye dinghen.

1. Cor. 13. 1.

En andere eeden / hangende aen de voozgaende.

6 Wāt sulc zyn hede de geestelike ofte hertelike insettingen in het Pauldom / de welke tot waerachtighen ende nootfaleicken Godsdiens inghestelt worden. Ende ghelijck sonnelick zyn / also zyn sy oock outelike banden ende stricken om de zielen daer mede te vangen ende te bindē. Ende hoe wel wy in de uytleggunghe der Wet / een weynich hier van gheroert hebbe / nochtans dewyle dese plaecte bequame is / om volcomelick daer van te handelen / so wil ick nu arbeide om de gantse somme daer van te vergaderen / ende nae de beste orden die my mogelijk is / te handelen. Ende dewyle wy van de wreedt heere happe / die de valsche Wisschoppen hen selven aen trecken om te leeren al waerhen lust / boven ghenoech gheseyt hebben / so sal ick dat stuc nu geheel achter laten / ende sal alleenlick de macht verclare die sy willen hebben om

Hy comt tot de sake selfs.

Maer in de gantsche handelinghe besstaet.

om wetten te gheven. Soo verladen dan onse
balsche Bisschoppē de conscientien met nieuwe
wetterē/ voozwendēde dat sy zyn geesteliche wet-
ghebbers van den Heere ingestelt/ dewijle de re-
geeringhe der Gemeente hen bevolen is. Daer-
om seggē sy/ dat het Christus volck moet noot-
sakeclck onderhouden al wat sy ghebeden ofte
infetten: ende dat de ghene die sulcx overtreden/
met dobbel ongheloozsaemheyt sondighen/ te
weten/ dat sy teghen God ende teghen de Ghe-
meente weder spammich zyn. Doozwaer waert
dat sy waerachtighe Bisschoppen waren/ soo
soude ick hen in desen deele eenige antwoort toe
geven: niet soo veel als sy willen/ maer soo veel
als tot de verozendinghe eender goeder Politie
noodich is. Maer mi/ dewijle sy gheenins en
zyn dat sy willen geacht worden/ soo en comen
sy gheen dinc/ hoe cleyn het oock zy/ hen selven
aentrecken/ sonder hen selven te veel aen te trec-
ken. Maer dewijle wy dit selve oock op een an-
der plaetse gheseyt hebben/ soo laet ons hen hier
teghenwoozdich soo veel machts geven/ als den
waerachtighen Bisschoppen toe comt: so seggē
ic nochtā dat sy daerom niet en zyn wetgebers
over de gheloovighe gheselt/ soo dat sy upt hen
selven souden moghen enen regel des levens
maken/ ofte het volck dat hen bevolen is/ tot
hare infettinghen dwinghen. Als ick dat seggē/
soo verstaec ick dat het hen niet gheoozloft en is/
het ghene dat sy sonder Gods woort upt hen
selven bedacht hebben/ der Ghemeynte te ghe-
beden/ ende op te legghen/ als dat nootakeclck
moet onderhouden worden. Dewijle dit recht
den Apostelen onbekent was/ ende so dickmael
den Dienaren der Ghemeynte dooz den mont
des Heeren benomen is/ soo ist wonder hoe sy
het bupren der Apostelen exempel/ ende teghen
het openbaer verbodt Gods/hebbē bestaen aen
te nemen/ ende heden dozven besthermen.

7 Al wat tot den volmaechten regel / om wel
te leven/diende/dat heeft God geheel also in sijn
Wet verbaet / dat hy den menschen niet ghela-
ten en heeft/dat sy souden mogen daer toe bren-
ghen. Ende dat heeft hy ten eersten daerom ge-
daen/ om dat hy soude vooz de eenighe Meester
ende bewegher onses levens geacht worden: de-
wyle de gantsche gerechtigheyt des levens daer
in gheleghen is / dat wy alle onse wetken nae
sijnen wille (die de rechte regel is) schikken. Ten
anderen/ om dat hy ons soude betuygen dat hy
van ons gheen dinc seerder en begeert/dan ge-
hoozsaemheyt. Hierom seyt Jacobus: So wie
sijnen broeder oozdeelt/die oozdeelt de Wet: en so
wie de Wet oozdeelt/die en is niet ee onderhou-
der/ maer ee Lichter der Wet. Maer daer is een
Wetghever / de welcke de macht heeft salich te
maken ende te verderben. Wy hoozen dat God
dat alleen hem toe schijft / dat hy ons dooz sijn
woort ende dooz sijne Wetten regeert. Ende dit
selve was te voren van Esaia gheseyt / hoewel
wat dypsterck: De Heere is onse Coninck / de
Heere is onse Wetgever / de Heere is onse Rich-
ter/hy sal ons salich maken. Doozwaer in bey-
de plaetsen wordt bewesen / dat die macht heeft
over levē ende doot/ die recht heeft over de ziele.
Jac Jacobus betuycht dat claerlick. Nu / dit
en can gheen mensche hem selven toe schryven.
Soo moctmen dan bekennen dat God de eeni-
ghe Coninck der zielen is / de welcke alleen de
macht heeft om salich te maken/ ofte om te ver-
derben/ gelijc die woorden Esaie luyden/ dat hy
is de Coninck e ide Richter / ende Wetghever/
ende Salichmaker. Daerom / als Petrus de
Pastoorzen vermaent van haer ampt / soo ver-

maent hysē dat sy alsoo de kudde weyden/dat sy
gheen heerschappie en ghebruycken teghen de
Clergie / met welcken naem hy de erbe Gods/
dat is / het gheloovighe volck betreckent. Ist
dat wy dit overlegghen/dat het niet gheoozloft
en is eenigen mensche toe te schryven/ dat God
betuycht hem selven alleen toe te conen: so sul-
len wy verstaen / dat hier dooz alle de macht is
afgherozt / die sy hen selven aen trecken/die hen
selven willen verheffen om eenich dinc in de
Ghemeynte sonder Gods woort te ghebeden.
8 Doozt/ dewijle de gantsche sake hier in is
gheleghen/ te weten/dat het den menschen niet
gheoozloft en is hem selven te verheffen om
Wetten te gheven/ ist dat God de eenighe Wer-
ghever is: soo moeten wy oock mede die twee
redenen onthouden die wy gestek hebbe / wace-
om God die hem selven alleen aen treckt. De
eerste is / op dat de wille Gods ons zo een vol-
maechte regel aller rechtverdiecht end hys-
licheyt: ende op dat also in de kennisse des God-
licken wilies zo de volmaechte wetschapp om
wel te leven. De tweede is/ dat God alleen (als
men de wyse soecht om hem recht ende wel te
leeren) heerschappie heeft over onse zielen / den
welcken wy moeten ghehoozsaem zyn/ende sy-
nen wille volghen. Als wy dese twee redenen
aanmercken / soo sal het licht zyn te oordelen
wat infettingen der menschen zyn tegen Gods
woort. Want sulck zyn alle de infettingen die
ghedacht worden tot den waerachtigen Gods-
dienst te behooren / ende aen der welcker onder-
houdinghe de conscientien ghebonden worden/
ghelijc of het noodich wace dat mense onder-
hield. Soo moeten wy dan gedencen/dat alle
der menschen wetten / moeten met dese weech-
schale ghewegen worden/ ist dat wy willen een
seker ondersoeckinghe ende beproovinghe heb-
ben / die ons nergkens en late dwalen. Met de
eerste reden strjft Paulus in den Sendtbyef tot
de Colossen/ teghen de valsche Apostelen/die
sochten de Ghemeynte met mensche lasten te
verdrucken. Ende de tweede gebuyckst hy meer
tot de Galaten oock in sulcken sake. Soo han-
delt hy dan in den Sendtbyef tot de Colossen
/ datmen de leere van den waerachtighen
Godsdienst/ niet en moet halen van menschen:
want de Heere heeft ons ghetrouwelick en vol-
comelick onderwesen hoe hy wil ghedient zyn.
En om dit te bewysen/ seyt hy in het eerste Ca-
pittel / dat in het Euangelium alle wijshyeit
verbaet is / waer dooz de mensche volmaecht
wozt in Christo. In het begin des tweeden Ca-
pittels/ seyt hy/dat alle schatten der wijshyeit en
des verstantz zyn in Christo verborghen / daer
na besuyt hy daer upt dat de geloovighe moe-
ten toe sien / dat sy niet dooz pbel Philosophie
afgeleyt en woze van de kudde Christi/ na in-
fettinghen der menschen. Ende in het eynde des
Capittels/ verdoemt hy noch stoutelicker allen
eygen-willigē Godsdienst/dat is/ alle gedich-
ten dienst/welcken de menschen vooz hen selven
dirhten / ofte van anderen ontfanghen/ende alle
geboden die de menschen bestaen upt hen selven
van den Godsdienst te gheven. Soo hebben wy
dan dat alle die infettingē ongodlick zyn/in der
welcker onderhoudinghe de Godsdienst gedicht
wozt/gelegen te zyne. De plaetsen daer mede hy
in den Sendtbyef tot de Galaten drijft / datmen
niet en moet den conscientien enen strick aen
worpen/om dat sy moeten van God alleen ghe-
regeert worden/ zyn claer ghenoch/ vooz neme-
lick in het vyfde Capittel. Daerom sal het ghe-
noeth zyn dat ic hie aenghetwefen hebbe.

Corze neder-
legginge des
wils/ alsoo
datter ee on-
derscheydinge
ge gemaect/
ende den re-
gentydenen
igene hy seg-
ghen wil toe-
gelaten wozt.

Nem datter
gheloochene
woze/ want
en is de wa-
pitten niet ge-
oozloft den
conscientien
wetten te-
ghens Gods
woort op te
legghen.

Want in
Gods Wet
is ons gheert
een volcomen
recht om
beidende te
leven: ende
om twee ooz-
saken is God
ons enigen
Wetghever.

Jac. 4. 11.

Esa. 33. 22.

1 Pet. 5. 2.

Oberlegginge
ghe van de
eerste oozsa-
ke.

Oberlegginge
ghe van de
tweede.

Maer upt
nootakeclck
volck/dat
de mensche-
like infecties
ghen/ghelick
sy int Paulus
dom ber geet
worden/ den
woozden
Gods cons-
traryt zyn

Col. 2. 5.

Gal. 5. 2.

9 Maer dewijle de gantsche sake beter sal door
 crenpelen verclaert woerden/ so sal het nut we-
 sen/ eer wy voorder gaen/ dese leere tot onse ty-
 den te boeghen. Wy segghen dat de Geestelike
 infettingen/ daer mede de Paus ende sijne Die-
 naers de Ghemeynte beswaren/ schadelick ende
 ongodtlich sijn/ maer onse teghenstryders be-
 schymermen dat sy heyligh ende salich sijn. De in-
 fettinghen sijn tweerlep/ want de sommige sijn
 dan ceremonien/ ende de sommighe gaen meer
 de regeeringhe aen. Hebben wy dan oorsake om
 teghen dese bepderlep infettingen te stryden? wy
 hebben voorder grooter oorsake dan wy be-
 gheeren. Ten eersten/ leeren de Auteurs daer
 van niet claerlick/ dat de rechte Godsdiensst daer
 in verbaet woert? Daer toe gebuycken sy ha-
 re ceremonien/ anders dan op dat God daer
 door ghe dient woerde? Ende dat en geschiet niet
 alscienlick door onverstant des onghelcerden ge-
 meynen volckis: maer door de ghene die de Lee-
 rers en regcerders sijn. It en sprake noch niet
 van de groote grouwelc/ daer mede sy gearbeyt
 hebben om alle Gods salicheyt wech te nemen:
 maec sy en souden niet dichten dat het soo grou-
 welicke sonde ware/ eenige haerder infettingen/
 hoe clepne sy oock sijn/ met te volbyengē/ waert
 dat sy den dienst Gods met haren gedicht selen
 en onderwoopen. Daerom ist dat wy hede niet
 en connen verdraghen het ghene dat Paulus
 gheleert heeft onverzagelick te zyne/ te weten/
 dat de wijse om God te dienen/ onder der men-
 schen goetduncken ghestelt woerde/ wat sonde-
 lighen wy daer aen? voornemlich als sy ons ge-
 bieden God te dienen/ nae de elementen ende in-
 fettinghen deser werelt/ het welcke Paulus be-
 tuycht teghen Christum te zyne. Wederom en
 ist niet onbekent met wat grooter noot sy de
 conscientien dinge om te onderhouden al wat
 sy ghebidden. Als wy hier teghen spraken/ soo
 hebben wy de sake gemeyn met Paulo/ de welcke
 gheensins en lydt/ dat de conscientien tot
 dienstbaerheyt der menschen ghedrongen woer-
 den.

10 Woven desen ist noch ergher/ dat als men
 eenmael begonnen heeft den Godsdiensst in sulcke
 pdele ghedicht selen te stellen/ terstont nae de
 verkeertheyt alchts en ander grouwelicke boos-
 heyt volcht/ de welcke Christum den Phariseen
 verwijt/ te weten/ dat het gebodt Gods te niete
 woert om der menschen infettinghen. Iken
 wil niet mijne epgghene woerden niet stryden
 teghen onse wergheders/ die te desen tyde sijn:
 ick gheve hen toe dat sy ghewonnen hebben/
 ist dat sy hen selven connen censichsins van dese
 beschuldighen Christi ontschuldighen. Maer
 hoe souden sy hen selven connen ontschuldighen?
 want het is by hen veel grooter sonde in het
 eynde des jaers de oorsichtiche achter te late/ dan
 het gantsche jaer lanck en het alderbooste leven
 ghelept te hebben: sy achtent veel waerder een
 weynich vleesch op den bydach ghesmaect te
 hebben/ dan alle dage het gantsche lichaem met
 hoerren besmet te hebben: sy achtent grooter
 misdact/ op eenen dach die ick en weet niet tot
 welcker Heylighen eere geuyert woert/ de hant
 aen een eerlick werck ghesteken te hebben/ dan
 alle de leden gheduerichlick in seer boose stucken
 ghebruyekt te hebben: sy achtent schadelicker
 dat een Priestter een wijf trout/ dan dat sy in
 dupsent overspelen verwerret woert: sy achtent
 schadelicker dat eenant een beloofde peregrina-
 ge repse/ ofse bevaert niet en betaelt/ dan of sy
 alle andere beloften byse: sy achtent ongodde-
 liker niet uytghequist te hebben tot de onghel-

selichte/ pdele ende onnutte overdaet der Tem-
 pelen/ dan de armen in haren upterste noot niet
 geholpe te hebbe: sy achtent grouweliker eenen
 asgod voorder: te gaen/ sonder hem eere te bewy-
 sen/ dan alkerlep menschen sehadelick ghehan-
 delt te hebben: sy achtent booser op selier uren
 vele woerden sonder verstant met uytgemun-
 niet te hebben/ dan noyt een ooyrche gebedt/ in
 het herre bedacht te hebben. Wat ist het ghebodt
 Gods te niete maken om haerder epgghen infet-
 tinghen wille/ ist dat dit het met en is? te weten/
 dat sy de onderhoudinghe der gheboden Gods
 flauwelick ende als voorder gaende/ bevelen/ en
 de onderhoudinghe haerder epgghen gheboden/
 soo nauwe ende strenghelick eyschen/ ghelyck
 of de gantsche cracht der Gods salicheyt daer in
 ghelegen ware/ als sy de overtredinge der God-
 liker Wet niet clepne volderinghen straffen/
 ende de alderminste overtredinghe eeniger haer-
 der gheboden/ met gheen minder straffe en we-
 ken/ dan met gedankkenisse/ verbauninghe/ wper-
 ende swaert. Tegen de verachters Gods en sijn
 sy niet seherp/ noch onghenadich/ maer de gene
 die haer verachte/ die vervalge sy tot het upter-
 ste niet onverstentlick haet: ende alle de eenvou-
 dighe die sy door haer valsche leere ghevandhen
 houden/ die onderwijsen sy alsoo/ dat sy betre-
 souden verdraghen dat de gantsche Wet Gods
 te niete ghemaect woerde/ dan dat een letterken
 in de gheboden der kerken (ghelyck sy die noe-
 men) verginghe. Ten eersten woert swaerlick
 daer in ghesondicht/ dat d'een den anderen ver-
 acht/ verdoemt/ veroordeelt ende verwoert/ om
 seer clepne dingen/ ende de welcke by sijn waert
 datmen niet Gods oordeel te vrede ware. Maer
 nu woerden de onnutte infettingen ende elemen-
 ten deser werelt (ghelyck Paulus die noemt tot
 de Galaten schryvende) meer gheacht/ dan het
 hemeliche woort Gods/ gelyck of dat een clep-
 quaet ware. Ende de ghene die bynae gherecht-
 veerdicht woert in overspel/ die woert in spijse
 veroordeelt: sy verbieden een wijf te trouwen/ en
 laten toe/ hoeren te houden. Dit is de vrucht der
 deser ghehoorzamenheyt die vol overtredinghe is/
 de welcke alsoo wyt van God af wyelijt/ als sy
 haer seer nae de menschen buyelijt.

11 Daer sijn oock noch twee ander sware
 sepen/ de welcke wy in de selve infettingen mis-
 ppyssen. Ten eersten/ dat sy ten meesten deele on-
 nutte ende somtijts oock onghesichte ende on-
 beguame dinghen ghebidden: ten anderen/ dat
 de Godsalighe conscientien door de ontelicke
 groote menichte verbruikt ende overlade woer-
 den/ ende ghelyck in eenen Jodendom verval-
 lende/ alsoo aen de schadulwen gheleest woerden/
 dat sy niet en connen tot Christum comen. Wat
 iclike onnut ende onghesicht noeme dat en sal
 der wijshet des vleeschs niet geloobelick schyn-
 nen: der welcker sy so seer behage/ dat sy meynt
 dat de Ghemeynte gantschelick mismaect
 woert/ als sulcke dinghen woerden wech genomē.
 Maer dit ist dat Paulus schryft/ dat sy eenen
 schijn der wijshet hebben in Godsghedichten
 dienst/ in ootmoedicheyt ende vernedertheyt/
 ende om dat sy schynen door haer strengicheyt
 het lichaem te connen temmen. Dit is door
 waer een seer goede vermauninghe de welcke wy
 nemmermeer en behooren te vergeten. De men-
 selicke infettinghen bedryghen (seft sy) door
 eenē schijn der wijshet. Maer waer upt heb-
 ben sy dese verwe? te weten/ dewijle sy van men-
 schen ghedicht sijn/ wy bekent het menshelick
 vernut daer dat sijne is/ en neemt het liever aē/
 dan het alderbeste dat met sijn pdeleht niet soo
 wel

Col. 2. 20.

Gal. 5. 1.

2. Om haren wille woert Gods ghebat te niete.

Beloghs van dese tweerde goddelic- heyt waer in dat eenighe stucken vers- haelt/ en hare infettinghen vergheliken worden by Gods gebod- aen.

Mat. 15. 3.

Item/ wort sulce bewesen daer upt/ dat Gods ghebodt niet alleen in het Paus dom veracht/ maer oock ten aensien van dese infettinghen/ te niete gemaect en begraven woerden.

weberlegs ginge van suodanghe groote gods belooftcheyt.

Gal. 4. 9.

3. De Papi- stiche infet- tighen sijn onnut ende onghesicht. 4. Ontelick/ ende? souden dom vernemē- wende.

Col. 2. 23.

+ Oorsake waer upt dat dese onnutte ende onghel- selichte te infettinghen een verwe van wijshet sijn.

wel ober een comt. **Wilt** desen/ dewijle sy schijn-
 nen bequame oeffeninghen te zyne tot ootmoedich-
 eijne/ om dat sy dooz haer joek den gheest der
 menschen neder gebzucht houdē/ daer upt wo-
 den sy ten tweeden aengheprezen. Ten laetsten/
 om dat sy schijnen te dienen/ om den lust des
 vleeschs te bedwingen/ daerom schijnen sy wyl-
 selick ghebonden te zyne. **Maer** wijnt **Paulus**
 hier toe/ heeft sy die moenaensichten onder-
 socht/ ende verclaert/ op dat sy de eenvoudighe
 niet dooz valschen schijn en bezieghen/ dewijle
 sy achtende dat het ghenoech was om die te ne-
 der te legghen/ dat hyse ghenoecht hadde men-
 schen ghebichtselen/ so gaet hyse alle sonder we-
 derlegginghe voozby/ gelijck of hyse niet en acht-
 ede: ja om dat hy wiste dat alle gebichte Gods-
 diensten in de Gemeente verdoemt waren/ ende
 dat de ghelooovighe soo veel te min betrouwens
 daer in hebben/ hoe sy den menshelicken ver-
 nisse seerder behaghen: om dat hy wiste dat de
 valschen schijn der iuwendigher ootmoedich-
 heyt/ soo wijt van de waerachtighe ootmoedich-
 heyt vershejden is / dat mensche lichtelike moechte
 onderscheyden: eyndelick / dewijle hy wiste dat
 sulcke strengheijt niet meer ghaecht en was
 dan lichamelicke oeffeninghe/ soo heeft hy ghe-
 wilt dat de menshelicke insettinge souden dooz
 die selve dinghen wederlejt worden / dooz de
 welke sy den onseleerden aengeprezen worden.

12 Alsoo oock heden en woedt niet alleenlick
 het onghelcerde gheneyn volck/ dooz den schijn
 der ceremonien ghevanghen/ maer oock hoe een
 peghelick meer met wereltliche wijshijt opge-
 blasen is/ soo veel te lichtelicker woedt hy daer
 dooz bezoghen. **De** gebruyde hyprocriten/ ende
 de dwase broelkens/ meynen dat men niet beters
 noch ruelickers en can vinden. **Maer** de ghene
 die grondelick ondersoecten/ ende nae den regel
 der Godsalichejt waerachtelick overlegghen/
 waer toe sulcke ende so vele ceremonien dienen/
 die verstaen ten eersten dat het beuselingen zijn/
 ende gheen mit noch byacht en hebben: ten an-
 deren dat het verstrickinghen zijn/ om dat sy de
 ooghen der aenselhouweren niet pdel pomperie
 bezieghen. **Ich** spreke van de ceremonien/ on-
 der de welke na der **Papisten** meyninge groote
 verborghent heden schryuen: maer wy bevin-
 den dat het enckel bezieghen zijn. **Het** en is
 gheen wonder dat de **Autheuren** daer van soo
 verre ghevalen zijn / dat sy met onnutte beuse-
 linghen/ hen selven ende andere bezoghen heb-
 ben: want sy hebben eensdeels een exempel ghe-
 nommen upt de **actien** der **Hydenen**/ ende eens-
 deels zijn sy de oude ceremonien der **Wet** **Mosis**
 nae ghevolcht / de welke niet meer ons toe en
 quamen dan de offerhandē der bestē en andere
 dierghelicke dingen. **Dooz** waer of daer schoon
 gheen ander argument en ware / nochtans ijt
 die tsamenlappinghe die soo qualick vereenicht
 is / en can manant die ghesont verstant heeft/
 wat goets verwachten. **Ende** de sake selve be-
 wijst ghenoech / dat vele ceremonien gheen an-
 der ghebruyck en hebben / dan dat sy het volck
 verblinden/ meer dan leeren. **Alsoo** achten oock
 de **Hyprocriten**/ dat veel ghelegghen is in die niet-
 we **Canones**/ de welke de regeeringe meer ver-
 keeren dan bewaren: maer ist datse penant be-
 ter insiet / die sal bevinden dat sy niet anders en
 hebben dan eenen pdele ende onnutten schijn.

13 Nu (op dat wy tot het ander sepl come)
 wie en liet niet dat de insettingen/ tot de welke
 sy altyts meer ende meer toe ghehoort hebben/
 zijn soo vele gheworden/ ende tot sulcke een groot
 getal gecomen/ datse de **Christelike** **Gemeente**

gheensins en can draghen? **Hier** ist gheco-
 men dat in de ceremonien een waerachtich **Jo-**
 dendom ghesien woedt/ ende sommighe onder-
 houdinghen zijn des **Goosalighen** herken een
 swaer vleeschbanck ende quellinghe. **Augustus**
 claechede te sijnen tijde / dat alominc het
 woort **Gods** veracht zynde / soo veel voozne-
 mens was / dat die seerder berispt wert / die in
 de acht daghen nae sijnen doop de aerde niet den
 blooten voer gheraecht hadde / dan die hem sel-
 ve met dronckeschap besmet hadde. **Hy** elaechede
 dat de **Gemeente** / de welke **God** dooz sijn
 barmhertichejt heeft willen vyz hebben/ so seer
 verladen ende verdzucht woedt / dat de conditie
 der **Joden** verdzaghelicker ghewerst zy. **Hadde**
 de heylighe man te onsen tijde geleest / met wat
 grooter elaghe soude hy de dienstbaerhejt be-
 weent hebben / daer in de **Gemeente** nu is?
Want het ghetal der ceremonien is thienmael
 meerder / ende een peghelicke letter woedt hon-
 dertmael strengelicker geboden ende gepecht?
Alsoo pleecht het te gheschieten: als die verkeerde
 wetghebers eenmael hebben heerschappe ghe-
 reghen/ soo en maken sy geen eynde van gebte-
 de en verbieden / tot dat sy tot de iusterie stren-
 gichejt ende eygensinnichejt comen. **Het** welcke
Paulus oock wel te kennen gheeft met dese
 woorden: **Is** dat ghy der werelt gestorven zijt/
 wat woede ghy en insettinghen ghebonden/
 gelijck of ghy der werelt leefdet? **En** eet dat niet/
 en sijnact dat niet / en voert dat niet aen. **Hier**
 beschrijft hy voozwaer seer wel den voozgangck
 der valscher **Apostelen**. **Het** begin is ijt swer-
 stie / te werē / dat sy verbieden oock een wepnich
 van eenighe spijs te eten: ende als sy dat verree-
 gen hebben/ soo verbieden sy nock dat men se
 selfs en mach proeven noch sijnact: ende als
 hen dit oock woedt toeghegheven / soo achten
 sy't onghedoort dat ment met eenen vingher
 aentoece.

14 Dese woede regeeringhe in menshelicke
 insettingen/ straffen wy heden te rechte/ om dat
 de elleidighe consistentien wonderlick ghequelt
 worden dooz ontellicke vele geboden/ ende dooz
 de onnuttighe strenghe oplegginghe daer van.
Van de **Canones** die tot de **Discipline** ende re-
 geeringhe dienen / is nu erghens gheseyt. **Wat**
 sal ich seggen van de ceremonien/ dooz de wel-
 ke het gheschiet is/ dat **Christus** half begraven
 is/ en wy tot **Jodische** ceremonien vervalle zijn?
Augustinus seyt: * **Christus** onse **Heere** heeft
 sijn volck te samen ghebonden met **Sacramen-**
 ten/ die seer wepnighe ijt ghetal / seer groot in
 bedwinginge / ende seer licht om te onderhouden
 zijn. **Maer** die menichte ende vershejdenhejt
 der ceremonien/ daer in wy heden de **Gemeente**
 verwerret sien / is soo wijt van dese sterfte een-
 voudichejt/ dat ment niet ghenoech en can ver-
 tellen. **Ich** weer met wat listichejt sommighe
 seherpstuighe menschen dese voothejt ontschul-
 digen. **Sy** seggen/ dat onder ons vele menschen
 zijn so grof en ouderstandich / als in het **Israe-**
 litische volck waren: ende dat om der sulcker
 wille dese dingen zijn tot een onderwijninge in-
 gestelt: en hoewel sy den verstantigen niet noo-
 dich en zijn/ so en moecht syse nochtans niet ver-
 achtē/ dewijle sy sien dat sulck den swackē broe-
 derē nut is. **Ich** antwoorde dat wy wel weten
 wat nē den swackē broederē schuldich is: maer
 wy seggen hier entegē/ dat die de wylse niet en is
 om de swackē broederē te hulpe te come / te we-
 tē/ dat sy met groote hoopē der ceremonien bla-
 de woede. **God** en heeft niet te ghees dit onder-
 schejt gestelt tusschē ons ende het **Israeltische**
 volck/

Welck van
Augustino/
 na de leeringe
 des **Apostels**
 gheschrift is.
 Ad Januar.
 Epist. 19.

Col. 2. 20.

Woe schade
 sijk dat die
 ontelbare ge-
 tal der inset-
 tinghen/ dooz
 de kercke ge-
 west is.

Woben int
 eynde sect. 12.
Item int ge-
 hede cap. 12.
 ende inson-
 ne heyt int epist.
 de sect. 27.
 * Epist. 118.
 ad Januar.

Het selbet
 wederlegginge.

De pdelhejt
 ende bezie-
 ghelichejt
 van de inset-
 tinghen/ die
 niet het **Jo-**
 dendom ende
 Heydenom
 gemeenschap
 hebben / wort
 dooz ghescre-
 ken.

14. **Sy** zijn so
 ijt getal ver-
 meerderet/
 datse om der
 menichheit
 wille onder-
 dragelic zijn.

volck/ dat hy het Israelitische volck heeft willen kinderlick onderwyfen met teekenen ende figueren: ende dat hy ons heeft willen fterhtelic leerē / sonder soo vele uytwendige dingen. Paulus seyt: Gelyck een kind wort na de mate sijnder jonckheyt van den Schoolmeester geregeert/ ende in bewaringhe gehouden: also worden ooc de Jode bewaert onder det Wet. Maer wy zijn den volwassenen ghelijck / die uyt de voochdie ende bezogringhe der voozommozen verlost zynde / de kinderlicke enderwysinghe niet en behoeven. Dochere heeft voozwaer wel vooz ghesen / hoedamich de gemeyn man soude wesen in syn Ghemeyne / ende hoe hy moeste gheregeert worden. Ende nochtans heeft hy op dese voozuoende wyse ons van de Jode onderscheyden. Soo ghebyrpen sp dan eenen dwaesen middel / als sp willen den onberstandigen te hulpe comen / het Jodendom weder op richten / dewelck Christus wech genomen heeft. Dese verscheydenheyt des oude ende nieuwen volck / heeft oock Christus met syne woorden beduyt / doe hy tot de Samaritaensche vrouwe seide / doe de tijt ghecomen was / in den welcken de waerachtighe aenbidders God souden aenbidde in den geest ende waerheyt. Dit was voozwaer te alle tijde geschiet / maer dit onderscheyt is tusschen den ouden Godsoenst / ende de nieuwen / te weten / dat ten tijde Moses de geestelike aenbiddinghe Gods was met vele ceremonien afghelieldet ende eenichijns bewinypelt: maer nu als die wech genomen zijn / soo aenbidmen eenvoudichlicker. Daerom die dit onderscheyt wech nemen / die verderben de ozen die van Christo ingestelt ende bevesticht is. Neman mochte seggen: Salmen nu den groden onberstandighen menschen gheen ceremonien geben / om haer onberstant daer mede te hulpe te comen? Dat en segge ic niet: want ick achte gantschelic dat hen sulcke hulpe noodich is. Maer ick wil hier alleenlick datmen sulcke mate daer in ghebyrpe / dat Christus daer door verclaert / en niet verduysert woyde. God heeft ons daerom weynige ende liechte ceremonien ghegeben / om dat sp de tegenwoordicheyt Christi souden toonen. Den Joden zijn vele ceremonien ghegheuen / om dat sp souden beelden Christi zijn / die doe met teghenwoordich en was. Ick segge dat hy niet teghenwoordich en was / niet aengaende zijn cracht / maer aengaende de wyse / daer mede sp beduyt ende vooz ooghen gestelt wert. Daerom / op dat hier in mate ghehouden woyde / soo ist noodich die weynicheyt in geral / ende liehticheyt in de enderhoudinghe / ende weerdicheyt in de beduydinghe / die oock haer claecheyt heeft / te behouden. Wet en is niet noodich te segghen / dat dit niet geschiet en is / want een pegetlick en het niet syne ooghen sien.

15 Hier gae te vooz hy wat schadelickier meynighen den menschen inghegeben worden / te wete / dat de gedichte ceremonien zijn offerhanden daer mede God ghedient / de sonde verfoent / ende de salicheyt vercreghen woydt. Sp sullen segghen dat de dingen die goet zijn / niet en connen door sulcke aeghedichste dwaalinghen ghescheat worden: dewyle oock in wercken die van God geboden zijn / oock alsoo waerlick en gesondicht worden. Maer dit is onberdraghelic / datmen den wercken / die lichtveerdichlick door menschen goerbanchen gedicht zijn / so veel eere toe schrijft / dat sp ghiaecht worden het eeuwighen leben te verdienen. Want de wercken die God gheboden heeft / worden daerom vergolden / om dat sp om der ghehoorzamheyt willen

den Wetgheber behaghen. Soo en worden sp dan niet om haer epgghen weerdicheyt / noech om haer epgghen verdienste gheloot: maer om dat God onse ghehoorzamheyt die wy hem bewyzen / soo groot acht. Ick spreck hier van de volmaerhticheyt der wercken / die van God gheboden / ende van den menschen niet volbracht en woyt. Want daerom en zijn de wercken die wy doen / niet aenghenam / anders dan uyt de onverdiente mildicheyt Gods / om dat onse ghehoorzamheyt daer in cranch ende creupel is. Maer dewyle hie gheen twist en is / wat de wercken sonder Christo vermogen / so sullen wy die vage late vare. Maer dat de tegewoordige handelinghe aen gaet / dat ver hale ick wederom: te weten / dat alle de prijs ende lof / welcken de wercken in haer hebbe / is alleenlic uyt het aensien der ghehoorzamheyt / de welcke alle woyt van God aengestit / gelyc de Propheten betuycht / seggende: Ick en hebbe niet geboden van offerhanden / maer alleenlic dat ghy soudt neerstrichlic wyn stenne hozen. Ende van de gedichte wercken spreckt hy ergheyn / segghende: Ghy geeft uwe ghelt uyt / ende niet om vroot. Item / Te vergheys dienen sp ny niet menschen gheboden. Daerom en sullen sp dat geensins connen ontfchuidighen / dat sp het ellendige volck laten de rechtveerdicheyt die sp souden vooz God stellen / ende daer vooz vooz den Rychtstoel Gods bijven staende / in die uytwendighe beuselingen soecken. Voben desen is dit ghebreck niet weerdich berispt te zijne / dat sp onderstaen ceremonien te ghebyrpen / ghelyck of sp een gupchelspel vercoonden ofte rooversche woyden lasen. Want het is openbaer / dat alle ceremonien gebrueckelic ende schadelick zijn / ten zy dat de menschen daer vooz tot Christusum beweecht ende gelept worden. En de ceremonien die int Paulsdom ghebyrpekt worden zijn van der leere verscheyden / op dat sp de mensche behouden in teekenen die geen beduydinge en hebben. Ten laesten schyuen sp vele van gierige mispappen ghevonden ende gedicht te zijne / om gelt daer vooz te gherrighen: ghelyck de buyck een veruustich toustenaer is. Maer hoedamich de oorzpronck zy / daer uyt sp gecome zijn / so zijn sp alle also tot schandelic gewin vercoydt / dat het meeste deel daer van moet afgeroyt worden / ist dat wy willen maken dat die onthepliche ende Godloose roopmanschap / in de Gemeente niet ghebruyct en woyde.

16 Hoewel het ghene dat ick segghe van de menschelike infettingen / schynt alleenlick van desen teghenwoordighen tijt gesproken te zijne: soo sal nochtans het ghene dat ick hier ghelept hebbe / een eeuwighen leere te allen tijde mit ende voozderlick wesen. Want soo wanneer de menschen niet dese superstitie bevaughen worden / dat sp willen God dienen niet hare epgghe ghedichtelen / soo worden alle de wetten die sp tot dit eynde maken / terstont ghetrocken tot dese grove mispappen / die wy nu verhaelt hebbe. Want God en dreyt niet of ofte twee eenwe / maer alle tyden niet dese verboekinghe / dat hy de ghene die hem niet menschen leeringhe dienen / sal niet blintheyt en onberstant slaen. Dese verblintheyt maecht terstont dat sp geenderlep onghefelychicheyt en blien / die soo vele vernamighen Gods versinade / door haren epggenen wille selve dese dootliche stricken hen selven aen trecke. Ist dat neman wil enckelic sonder eenige circumstantien weten / wat menschelike infettingen te alle tijde moete van de Gemeente verwoyden / ende van alle Godsalige mispappen

Gal. 4.1.

Want so leiden ons wederom tot het Jodendom.

Joan. 4.23.

De geestelike aenbidders heren sp wederom vooz hare ceremonien.

Enndelick so beduytteen in de claecheyt Christus soe seer / dat hy niet en can ekenen woyden.

De Papisstiche niet zingen daren de superstitieuse mensche daer gheuen / dat sp haer laten voozstaen / dat se son sacreficien niet alleen om te verfoenen maer ooc om te verdienen.

Wederlegginghe van dese dwalinghe.

Jec. 7.22.

Esa. 55.2. ende 29.13. Matth. 15.9.

6. Die infettingen van de leere verscheyden / en den roone anders met dan een gupchelspel / ofte loofverte.

7. Sp zijn al trinael om schandelic gewin in gheest.

17. Nu comt hy weer en seer mit gemeen / dat alle andere soodanige infettingen dierghelike ghebueken zijn onderwoyden. Item waerom uyt Esa. 19. 13.

Esa. 29.13.

Wat vooz infettingen van de kercke behoort verwoyde te zyn.

woerden : soo sal dit een sekier ende claer beschij-
vinghe daer van wesen/de welcke wy boven ge-
stelt hebben/te weten: Dat sulcke zijn alle de wet-
ten die sonder Gods woort van de mensche ge-
maectt worden om te leeren dese wijsse hoe men
moet God dienen / ofte om de conscientien aen
eenighe superstitie te binden / gelyck of sy saken
geboden die tot de salicheit noodich waren. Ist
dat tot een van desen ofte tot beyde oock noch
andere ghebreken comen / te weten/ dat sy dooz
haer menichyte de claerheyt des Euangeliums
verdupsteren: dat sy niet en stichten/ maer meer
onnutte ende sporteliche vercommeringen zijn/
dan waerachtighe oeffeninghen der Godsalic-
heyt: dat sy tot onreynicheyt ende vupl ghewin
dienen: dat sy veel te swaer zijn om te onderhou-
den: ofte dat sy niet boose superstitionen befinet
zyn: soo sullen wy dooz dese dinghen te lichtelike-
ker bekennē/ hoe veel quaets in sulcke mensche-
like wetten gheleghen zy.

17 Ick hoorze wat sy vooz hen selven aut-
woorden / te weten / dat hare insettinghen niet
van hen/maer van God comen: want de Ghe-
meypnte wordē van Gods woort gheregeert/
soo dat sy niet en can dwalen:ende de autozitept
der Gheimeypnte / ghelyck sy roemen / is in hen
ghelegen. Als sy dit vercregen hebben, so volcht
oock daer upt/dat haer insettinghen zyn open-
baringhen des heyligen Gheests/ de welcke niet
en comen veracht woordē/ ten zy dat God god-
looslick veracht worde. Ende op dat sy niet en
schijnen yet sonder groote Nuthouren te doe/ so
doen sy te verstaen / dat het meeste deel haerder
insettinghen zy van de Apostelen gecomen:ende
segghen dat het dooz een creynpel gheueghē can
bewesen worden/wat de Apostelen in ander din-
ghen ghedaen hebben / derwijle sy in een Conci-
lium vergadert zynde / upt het gheuoelen des
Conciliums allen Heydenen vercondicht heb-
ben/ dat sy hen selven souden van afgoden of-
fer/ bloet/ende verslichten onthouden. Wy heb-
ben boven erghens verclaert/ hoe valscheleich sy
den tijtel der Gemeypnte aenemen om hen sel-
ven te beschermen. Ende soo veel de tegenwoor-
dige sake aen gaet / ist dat wy alle momansich-
te ende valsche colouren willen af trecken/ende
het gene daer vooz wy voornemelick behooren
te sorgen/ ende dwelch ons oock aldermeest aen
gaet/Waerachtelick willen aen sien/te weten/
hoedanich een Gheimeypnte Christus wil heb-
ben/op dat wy ons na sinen regel schicken ende
boegen: soo sal het ons lichtelick openbaer we-
sen/dat de genie die de palē des Godliche woortē
voorzp gaen/ende lichtveerdich/ende dertel zyn
om nicuwer wetten te maken / geen Gemeypnte
Gods en zyn. Want sal die Wet/ die eēmael der
Gheimeypnte ghegheben is / niet eenwelick bly-
uen/te wesen dese: Wat ick u ghebiede/ dat sul-
dy onderhouden ende doen: ghy en sult daer niet
toe noch afdoen. Ende op eē ander plaetse: Ghy
ensult tot het woort des Heeren niet toe doen/
ende ghy en sult ooc daer niet afdoen: op dat sy
u moghelick niet en straffe/ ende ghy een leuge-
naer bebonden wort. Dewijle sy niet en comen
versaken dat dit tot de Gheimeypnte ghesproken
is/wat doen sy dan anders / dan dat sy de hart-
necighe verachtighe der Gheimeypnte pynsen/
voemende dat sy nae sulck verbodt dies niet te
min bestaen heeft / van den haren tot de leere
Gods te doen/ ende daer in te vermengen? Het
zy verre dat wy souden der sulcker leugenen be-
willigghen / niet de welcke sy der Gemeypnte soo
groote schade doen: maer wy sullen verstaē dat
sy valscheleich den naem der Gheimeypnte vooz-

wenden / soo wanneer sy sulcke begeerlichheyt
der menschelicker lichtveerdicheyt voortbrin-
ghen / de welcke haer selven niet en can binnen
de palen Gods houden/sonder hooverdichlick
daer over te treden/ende nae hare bonden upt te
loopen. Daer en is niet bedecte/ noch dupster/
noch twyfelachtich in de woorden des Heeren/
niet de welcke de gantsche Gemeypnte verboden
wort/den woerde Gods yet toe ofte af te doen/
daer van den dienst Gods ende gheboden der sa-
licheyt ghehandelt wort. Maer men mochte
segghen dat dit was alleenlick van de Wet ge-
sproken/mae de welcke noch de Propheeten ende
de gantsche bedieninge des Euangelij gecomen
is. Ick bekennē dat voozwaer/ ende segge oock
daer toe / dat het meer vervullinghen der Wet
zyn/ dan toefettinghen ofte afstekinghen. Ist
dat God niet en heeft gheleden dat den dienst
Mosis/ die nochtans dooz vele bewimpelungen
(op dat ick alsoo segghe)dupster was/soude yet
toeghedoen worden / tot dat sy dooz synē Pro-
pheten / ende ten eynde dooz sinen lieven Sone
claerder leerinnghe gawe : waer om en sullen wy
niet denken dat het ons veel strengelicker ver-
boden is yet te doen tot de Wet / ofte Pro-
pheten / ofte Psalmen / ofte Euangelium? De
Heere en is niet verandert / de welcke over lan-
ghen tijt betuycht heeft/ dat sy dooz geen dinct
so leer vertoont en wort/dan als sy dooz men-
schen insettinghen gheoert wort. Hier upt co-
men die clare woorden/de welcke behoorden al-
tijts in onse ooren te luyde : Ick en hebbe uwen
Vaderen op den dach doe ic hie upt Egyptē ley-
de/ niet ghesproken van offerhande : maer dit
hebbe ick hen gheboden/ segghende: Dooz mijn
stemme / ende ick sal uwe God zyn / ende ghy
sult mijn volck zyn / ende sult wandelen in alle
weghen die ick u sal ghebieden. Item Ick heb-
be uwe Vaders sterckelick betuycht / segghende:
Dooz mijn stemme / ende andere dierghelicke
sententien: maer dese is boven andere uptnemē-
de: Begeert God oock offerhande/ende niet veel
meer dat men synder stemme ghehoorzaem zy?
Want de gehoorzaamheyt is beter dan de offer-
hande: ende gehoorzamen is beter dan het vette
der rannen te offeren. Want reghenstrijden is
gelyck een zonde der waerseggeren: ende niet ge-
hoorzaem zyn / is ghelyck de ongherechtheyt
der afgoderte. Soo ist dan licht te bewylen/dat
men alle de menschelicke vonden die in desen dee-
le dooz de autozitept der Gheimeypnte beschermē
worden/valscheleich der Gheimeypnte oeffschuyt/
dewijle sy niet en comen van godloosheyt ont-
schuldicht worden.

18 Hierom stryden wy byzelick teghen dese
wrede heer schappie der menschelicker insettin-
gē/ die ons wort onder dē naem der Gemeypnte
hooverdichlick tegen gelwozen. Want wy en
behjotten noch lasteren de Gemeypnte niet/ ghe-
lyck onse vbandē van ons liegē om ons spyt te
doe: maer wy geve haer dē lof der gehoorzaam-
heyt/de welcke de meeste lof is dien sy begheert.
Sy selve doen eer der Gemeypnte seer groot on-
recht/ als spse tegen hare Heere wederspannich
maken/dichtende dat sy voozder getrede is/dan
haer dooz Gods woort geoorloft was : op dat
te verlungge dat het eē uptnemēdr onbeschaem-
heyt ende boosheyt is / altho van de macht der
Gemeypnte te roepen:ende hierentusschen niet te
willen weten / wat haer van den Heere ghebo-
den is / ende wat ghehoorzaemheyt sy Gode
schuldbich zy. Maer ist dat wy (ghelyck het bes-
taent) soecken met de Gemeypnte eendachtich
te zijne / soo is tot dese sake veel noodigher te
P p ij aen

Der Papis-
argumenten
tot besche-
minghe van
hare insettin-
ghen.
1. Dat hare
insettinghen
zyn van Gods
ende van
Gods kere-
ke/ die niet
dwale en can.

Act. 15. 20.
ende 29.
cap. 8. sect. 20

1. Antwoort.
Dat dat niet
de kercke
Gods zy die
tot den woort
de Gods
meuwde wet-
ten wil by
voeghen.

Deut. 12. 32.
Dn. 30. 6.

* 2 Ant-
woort. Syn-
lden sijn
seer lasterlick
tegen de ware
kercke op/
welcke tot
den ghefche-
ben woort:oe
Gods gātes
niet toe ofte
daer aen
doet.

3 Antwoort:
Ten was niet
geoorloft yet
tot de leere
des wets by
te doen : beel-
te nu tot de
leere des
Euangelij.

Ier. 7. 22

Ier. 11. 7.

1. Sam. 15. 22

4 Antwoort:
Dat dese ons
besch. aemt-
heyt niet en
is te liden/
darmen aletg
van de machē
der kercke sal
roepen/ ende
overtu. schē
berfwoeghen/
wat hem dā
den Heere be-
bolen is / ende
wat gehoor-
zaamheit hā
desen gebode
schuldbich is.

aensien ende gheedencken wat de Heere ons ende de Gemeynthe gebiet/ op dat wy hem eendrachtichlych ghehoorzaem sijn. Want wy sullen sonder twyfel seer wel met de Gemeynthe over een comen / ist dat wy alle sijn den Heere ghehoorzaem sijn bewysen. Dat sy segghen dat de oorspronck der insettinge/ daer mede de Gemeynthe dus lange verducht is/ 3p van de Apostelen gecome/ dat was enckel bedroch: dewyle de gantsche leere der Apostelen arbeit ons te verjinderen dat de conscientien niet gheene nieuwe onderhoudinghen beswaert en worden/ ofte dat de Godsdiens niet onse vromde niet besmet en worden. **Hoe dese defen/ ist dat in de Historien en onder Schryveren eenich geloofde geest/ soo is het den Apostelen niet alleenlyck onbekent / maer oock onghelooft geweest/ dat dese menschen hen toe schryven. Sy en hebben hier niet te segghen dat vele insettinghen der Apostelen door gebreke ende ghewoonte waren aen ghenomen/ de welke nochtans niet beschreven en worden / te weten/ die/ de welke sy/ doe Christus noch leefde/ niet verstaen en konden/ maer nae sijn Hemelvaert door de openbaringe des heyligen Geestes geleert hebben. Van de uytlegginge deser plaetsen hebben wy erghens gesproken. En aen gaende de teghenwoozdighe handelinghe: sy maken hen selven boozwaer bespottelic/ als sy seggen/ dat die over-groote verborghentheden die den Apostelen soo lange tijt onbekent waren / sijn eendeels gheveest Jodische ofte Heydensche onderhoudinghen/ die lange te voren sommighe by de Joden/ sommighe by alle de yden openbaer gheweest sijn: ende eendeels ommitte ghebeeren ofte bewegingen des lichaems / en pdele ceremonien / de welke ezelachtighe mispappen/ die noch swemmen noch lesen en connen/ seer wel connen volbrengen: ja die de kinderen ende soteten soo bequaemlyck comen nae diehten/ dat sy moge seyn de alderbequaemste Bisschoppen sulcx heyligen dienst te zyne. Al waert dat daer gene Historien en waren/ soo souden nochtans de verstandighe menschen uyt der sake selve geneoeh dencken / dat die groote hope der onderhoudinghen ende ceremonien/ niet en 3p haestichlyck in de Gemeynthe door ghebroken/ maer metter tijt weynich te samen ingesloopen. Want dewyle die heylighe Bisschoppen/ die alder naest der Apostelen tijt waren/ sommighe dingen inghestelt hadden/ die tot gorde orden ende regeringhe dienden: soo sijn daer nae menschen ghecomen die nae den anderen/ die niet ghenoech boozsichtich/ ende veel te curieus ende begeerlic waren: onder de welke de laeste altyts door dwase vpericheyt ghearbeit hebben om hare boozsaten te boven te gaen in nieuwe dinghen te binden. Ende dewyle het te vreesen was / dat hare nieuwe vonden / nyt de welke sy lof ende prijs behoeerden/ oock by de natoniers souden eer lange tijt vergaen: soo hebben sy de onderhoudinghe daer van / met groote strengicheyt gheboden. **Wt dese verkeerde vpericheyt is ons het meeste deel der ceremonien gecome/ de welke sy ons vooz Apostolische insettinghen in de hant steken. En dit betrypge oock de Historien.****

19 + Ende op dat wy t niet te lanc en maken/ so sullen wy niet een exempel te vreden sijn. Het Nachtmael des Heren wert seer eenvoudelic van de Apostelen nytghedeelt. De eerste natoniers der Apostelen hebben om de waardicheyt der verborghentheyt te vercierren/ waer daer toe verordent/ dat niet te verwoyde en was. Maer daer nae sijn die dwase sinnen ofte navolghers ghecomen/ de welke onder tusschen weyniger lep

stuckkens daer aen lappende/ de Priestelicke cleedinghe/ vercieringhe der altaren/ ghebeeren ende bewegingen des lichaems/ ende den gantschen huystraet der onnutter dinghen / welcken wy in de Misse sien / ons ghemaect hebben. Maer sy segghen datmen vooztijden ghelooft heeft / dat alles dat in de gantsche Gemeynthe eendrachtichlych gheschiede / was van de Apostelen gheronnen: ende sy brenghen Augustinum voozt tot enen ghetuyghe daer van. Maer ick sal dese hare teghenwoozinghe alleenlyck met Augustin woorden wederlegghe. De dingen (sept hy) die in de gantsche werelt onderhouden worden / die machmen verstaen / verordent te zyne van de Apostelen/ ofte alghemeyne Conclien / der welcker autoriteyt in de Gemeynthe seer nut is: ghelyck dat het lyden des Heren/ en de wederopstantinghe/ ende de opvaert ten Hemel/ ende de comste des heylighen Gheestes jaerlicx ghehouden wort: ende ist dat daer noch yet sulcx is/ dat alomme van de gantsche Gemeynthe onderhouden wordt. Dewyle hy so weynige exemplen verhaelt/ wte en can niet sien dat hy de onderhoudinghen die doe gewoonlic ware/ te weten/ a. leculke die eevoudighe en weynighe/ en matighe onderhoudinghen/ door de welke het wat was de Gemeynthe in orden te behouden/ heeft willen den getrouwen ende eerweerdigen Antheuren toe schryven? Maer hoe wijt is dit noch van het gene dat de Papistische Leeraers willen/ te weten / dat sy niet een soo elken ceremonie en hebben/ die niet en moet vooz Apostolisch gheacht sijn.

20 Op dat ick cozt make / soo sal ick alleenlyck een exempel vooztbrenghen. Ist dat hen penant vzaecht van waer sy het wywater hebben: soo antwoorden sy terstont: Van de Apostelen. Maer dese vont des wywaters / wort ick en weet niet welcken Roomse Bisschoppe toe geschreeve/ de welke noyt en soude de Doop niet sulcx een vzeent ende onbequaem teeken besmet hebben/ hadde hy den Apostel raet ghevzaecht. Hoewel het en schijnt ny der waerheyt niet ghelyck/ dat dese heyliginghe des wywaters soo oudt 3p als die Historie meldet. Want dewyle Augustinus seyt/ dat sommighe Gemeynaten te synen tyde de wasschinghe oerboeten wepgherden/ nae Christi exempel te gebuychen / om dat die ceremonie niet en soude schynen den Doop aen te gaen / soo gheeft hy daer mede te kennen/ dat te dien tyde gheenderlep wasschinghe en was/ die met den Doop eenighe gheychemisse hadde. Hoe het 3p/ ick en sal gheensins toe laten dat dit 3p van enen Apostolischen gheest gecomen/ dat de Doop eenichs verniet woort / als hy door een daghelict teeken in ghedachtmissen ghebracht wort. Ick en vzaghe oock daer niet na/ dat de selve Augustinus op een ander plaets oock andere dingen den Apostelen toe seghet. Want dewyle hy niet sekers daer van en heeft / maer alleenlyck sommighe gissingen/ soo en moctmen soo groot een sake daer nyt niet oordeelen. **Te laetsen/ of wy schoon toe lieten/ dat de dingen die Augustinus verhaelt/ sijn van der Apostelen tijt gheronnen/ soo is nochtans daer in een groot onderscheyt/ datmen eenighe oeffeninghe der Godsalicheyt in siet/ de welke de gheloobigghen moghen niet byper conscientie ghebruycken / ende oock hen selven haer van onthouden / ist dat het gebuyde daer van / hen niet nut en is: ofte datmen een wet maect/ waer door de conscientien in dienstbaerheyt verstriet woort. Maer nu/ wie ooc de**

groot

Het 2. argument der Papien. Dat hare insettinghen Apostolisch sijn. Antwoort/ welke sulcx loochent. Ja dat meer ten 3jn maect enckele bebruegeen.

Joan. 16. 12.

Ofte veel meer soo sijn sy Joodsche ofte Heydensche onderhoudinghen/ ofte onghescheickte ende pdele ghebeeren ende ceremonien.

Welck moe de meerste aenmerkingen der kerckelike historien kennenlyck is.

+ 2. Schriftighe van de boozgandte antwoort op het 2. argument/ ghenomen van den oorden Wabes en gebonden sijn/ de selve sijn seer bescreven van den Papiisten.

Hiet teghen Augustinum voozt.

Epist. 118.

Antwoort op haer teghen spreken.

De tweede cleedinghe genomen van het wywater.

Epist. 118. ad Januar.

De tweede antwoort op het 2. argument: so eenighe ceremonien van den oorden Wabes en gebonden sijn/ de selve sijn seer bescreven van den Papiisten.

groot misbyuck ghetomen zijn / soo mogen sp sonder eenigen laster des Auteurs verwoyden woerden: want sp en zijn noyt alsoo bevolen geweest / dat sp souden moeten eeuwichlick blyue.

21 Het en helpt hen oock niet vele / dat sp het exempel der Apostelen voozwenden om haer tyranie daer mede te ontschuldighen. Sp segghen: De Apostelen ende Ouderlingen der eerste Ghemeynte hebben buyten het bevel Christi een wet ghemactit / waer dooz sp allen Heydenen geboden / dat sp souden hen selven van afgoden offer / verstrieten / ende bloet onthoude. Ist dat hen dit gheoozloft was / waerom en sal haeren nacomeren niet gheoozloft wesen het selue nae te volghen / soo wanneer het de sake epscht? Maer oech of sp altyts / ende oock in dese sake na volshden. Want ick segge dat de Apostelen daer niet meus ingestelt noch veroydent en hebben: het welke ick lichtelic can niet sterke reden bevestighen. Want dewyle Petrus in dat Concilium seyt / dat God verfocht wozt / ist datmen den Discipulen eenich jock op seyt / soo spreect hy teghen sijn eyghen sententie / ist dat hy daer nae toe laet datmen hen eenich jock op legghet. Ende hen wozt daer een jock opghelept / ist dat de Apostelen dooz haer eyghen autozytept veroydenen / datmen moet den Heydenen verbieden afgoden offer / bloet / ende verstrieten te eien. De swaricheyt blyft noch / te wete / dat sp het nochtans seynnen te verbieden. Maer dese swaricheyt sal heytelic wech ghenomen woerden / ist dat permant den sin deser veroydeninge naerder aemmerct: in het welke het eerste ende meeste stuck is / datmen den Heydenen moet haer bypheyte laten / ende datmen se niet en moet beroere / ofte van de onderhoudinghen der Wet swaricheyt maken. Dus verre comt die veroydeninge seer wel met ons ober een. Ende de uytneiminge die terstont daer na volcht / en is niet ee' nieuue Wet van de Apostelen gemaect / maer een eeuwich ghebot Gods / van de liefde niet te byken: ende daer dooz en wozt oock niet een hayt uyt de bypheyte veroyt / maer de Heydenen woerden alleenslick vernemant hie sp hen selven sulien na hare broeders matige / en boege / op dat sp haer bypheyte niet tot der broeder ergernisse en misbyucken. Daerom laet dit het tweede stuck in dese veroydeninge zyn / te wete / dat de Heydenen sull' haer bypheyte veruyckelich sonder hare broeders te hinderen ofte veruyckeren. Neman mochte segghen: Sp ghebeden nochtans een seker dinck. Antwoorde: Sp leeren ende beduyden so vrel te dien tyde nut was / met wat dinghen sp mochten hare broeders verergheren / op dat sp hen selven daer van onthouden. Nochtans en doen sp niet niens van den haer tot die eeuwige Wet Gods / dooz de welke de verergeringe der broederen verboden is.

22 Ghelijck of de Pastoozen die Ghemeynte regereen die noch niet wel gheschickt en zijn / als den haren verboden openbaerlick des bypdaels vreesch te ete / oft op byrdaghe opentlic te arbeypden / ofte pet sulcx / tot dat de swacke / onder de welke sp leden / stercker woerde. Want hoewel dese dinghen in haer selven byp zijn / als sp sonder superstitie gheschijen / soo en connen sp nochtans sonder seyl niet gesehen / soo wanneer de broeders daer dooz gheergert woerden. Ende de tijt is sulck / dat de gheloowighe sulcx niet en connen vooz de swacke broeders doe / sonder der selver conscientien waerlic te woude. Die soude segghen dat de ghene die sulcx verboden / een nieuue Wet maecthen / dewyle sp alleenslick de erghernissen wederstaen / die opentlick genoegh

van den Heere verbode zijn? Men can oock niet meer van de Apostelen segge / der welke vooz nemen niet anders en was / dan dat sp wilden de Wet van erghernisse te blien / voozhouden / ende alsoo de dooflike der erghernisse wech nemen: ghelijck of sp gheseyt hadden: Het is des Heeren ghebode dat ghy niet en sulde de swacke broeders verergheren noch hinderen: Het ghene dat den afgoden gheoffert is / noch dat verstriet is / noch bloet en cout ghy niet eten sonder de swacke broeders te ergheren. Soo gebieden wy u dan in des Heeren woort / dat ghy sulcx niet en eet niet erghernisse. Daer de Apostelen die selue aenghesien hebben / daer van is Paulus een seer goet ghetuyge / de welke sonder twyfel met haer Concilium over ee' comde / aldus schryft: Mengaende de spijse die den afgoden gheoffert wozt / wy weten dat een afgod niet en is. Maer sommighe etense met sulcke conscientie / ghelijck of sp den afgoden gheoffert ware: ende dewyle haer conscientie swack is / soo wozt sp besmet. Siet toe dat uwe macht niet een erghernisse en woerde den swacken. So wie dit wel aemmerct / die en sal vooztaen niet bebyghen woerden dooz de ghene die haer wreede regeringe willen bedenken met de Apostelen / ghelijck of dese dooz haer veroydeninghen hadden begomnen de bypheyte der Ghemeynte te benemen. Maer op dat sp bedwongen woerden dese mijn wederlegginghe goet te maken / soo laetse my nu antwoorden / met wat recht sp bestaen hebben dese veroydeninghe wech te nemen: te weten / om dat daer gheen peryckel meer en was van die erghernisse ende tweedacht die de Apostelen wilden verhinderen: ende sp wisten datmen de Wet moet achten nae haer eynde. Daerom dewyle dese Wet ghegheben is / om de liefde te onderhouden / so en is daer in gheen dinck geboden / anders dan soo verre het de liefde aengaet. Als sp bescemmen dat de overtredinge deser Wet niet anders en is dan een veroydeninge der liefde: bekennen sp niet oock daer mede dat sp niet en is een ghedichtfel tot de Wet Gods gedaet / maer ee' oprecht en eenvoudighe toeboeginghe tot de tyden ende zeden der ghenen dien sp ghegheben wert?

23 Maer onse tegenstanders houden staende dat wy hare wetten moete hoogen sonder eenighe uytneiminghe / al waren sp ons oock hoortertmael onbeyoelick ende hinderlick: om dat hier niet gheepscht en wozt / dat wy moeten de dwalinghen goet achten / maer alleenslick dat wy de harde heerschappie der ghener die over ons ghesetel zyn / moeten byagen / de welke ons niet en betaemt te wepgheren. Maer hier comt ons de Heere oec seer wel te hulpe dooz de waerheyt sijns woorts / ende verlost ons uyt sulcke dienstbaerheyt / die bypheyte gevende die hy ons dooz sijn heyligh bloet vereregen heeft: de welke hy meer dan eenmael in sijn woort versegelt heeft. Want sp dichten boofselick dat hier alleenslick gheepscht wozt eeuwighe sware verbyckinghe in onse lichaem te draghen: maer daer wozt geepscht dat de conscientien van haer bypheyte / dat is / van de weldaet des bloets Christi berooft / ende dienstbaerlick ghequeet woerden. Hoewel wy willen oock dit laten varen / ghelijck of het wepnich tot der sake die. Maer hoe veel menen wy dat daer een ghelegghen is / dat sp den Heere sijn rijcke ontnemen / dwelech hy soo strengelijck hem selven aentrecht? Sijn rijcke wozt hem ontnomen / so wanneer hy met wetten der menselijcker insettinghe ghedient wozt: want hy wil alleen de Wetgheber sijns dienst zyn. Ende op dat niemant dit ee' cleyn sake en achte /

Hy is 100

Het 3 argumēt der Pastoren: dwele is ghenomen van der Apostelen Aotres ghel.

Acto. 15. 20.

1. Antwoort / verclarēde die plaetse vā de bypheyte.

Het eerste hoofstuck deses Apostolischen bespiss.

Dat tweede hoofstuck.

Corepennighe deser plaetse / waer in vertoont wozt / dat sommighe dinghen mit waisdom gedyckelic / eenē tyt lanc van den gods salighen lof: der eenighe superstitie / zonnen toe gelaten wozt / om der swackē broeders wille.

1. Cor. 8. 1.

De 2 antwoort: gheint men van der tēpsekeren bekenemisse: Want so den makē het Apostolische bespiss te meere / na welckes exempel nochtans ha hare inferuighen willen verstercken.

De 3 antwoort: Sulcke tyranie / nemende op het exempel der Apostelen / is twaefins te mispysst. 1. Om datse niet alleen de lichaem / maer oock de conscientien vgnicht. Ten. 2. datse God sijn heerschappie beneemt / waer int dat dā verschickelike ooz deelen volge.

Es. 29. 13.

soo laet ons hoorzen hoe groot het de Heere acht. Dewyle / leyt hy / dit volck my gheveest heeft met menschen gheboden ende leeringhen: siet / so sal ick hen met een groot ende verschydenich wonderliks werck verschycken: want de wysheyt sal van synen wysen vergaen / ende het verstant sal van de oude wysken. Op een ander plaetse: Sy dienen my te vergeefs / treurende leeringhen die menschen geboden zijn. Ende voorsz waer dat de kinderen Israels hen selve met vele afgoderte besmet hebben / de gantsche oorzake hier van wort deser onreynner vernieninghe toegheschreven / te weten / dat sy de geboden Gods overtredende / nieuwe gheboden Godsdiensst ghevocht hebben. Daerom wort in de heylighe wysdicht verhaelt / om dat de nieuwe inwoonders die de Babylontsche Coninc in Samariam ghebracht hadde om het land te bewoone / zijn van de wilde besken versienet ende versonden geweest / om dat sy de oordeelen ende wetten des Gods diens lants niet en wisten. Al hadden sy in de ceremonien niet ghesondrecht / soo en soude nochtans de ydel pomperie Gode niet behaecht hebben: maer hierentusschen heeft God dese onheyliginge syns diensts wilken wyken / om dat de menschen gedichtelen inbrachten die vreedwaren van syn woort. Hier wylt wort daer nae geseyt / dat sy dooz sulcke straffe verschycken zynde / hebben de ceremonien aenghenomen die in de Wet verordent waren: maer dewyle sy den waerachtighen God noch niet supber en dienden / soo wort daer tweemaal verhaelt / dat sy God yeesden ende niet en yeesden. Daer wylt wy verstaen / dat een deel der eerbiedinge die wy hen schuldich sijn / daer in geleghen is / dat wy in synen dienst enkelick volgen dat hy ons gebiet / ende geene onse bonde daer in vermengen.

Matth. 15. 9.

ca.

2. Reg. 17. 24. 32.

Ende hierom worden dicsmaal de Godsalighe Coninghen gheprezen / om dat sy ghedaen hebben nae alle de gheboden / ende niet en sijn afgeweken ter rechter noch ter linker hant. Ick come voozder: al ist schoon dat in eenighen ghedichten dienst opentlick gheen godloosheyt en schijnt / soo wort hy nochtans strengelick van den Gheest verdoemt / dewijle daer afwijkinge van Gods gebot is. De altair die Achas maecte / des welkes exempel mit Samaria ghebracht was / mochte schijnen de vereerlinge des Tempels te vernieren / dewyle het vooznamen was / Gode alleen daer offerhande te doen / het welke hy eierliker soude op desen nietwien altair doen dan op dien en sien ende ouden: nochtans sien wy dat de Gheest dese stouticheyt verdoemt om gheen ander oorzake / dan om dat de vonden der menschen in de dienst Gods onreynne vervalschingen sijn. Ende hoe de wille Gods ons elackerliker gheopenbaert is / soo veel te min can de stoute hooverdieghen / om wat mens te dichten / ontschuldicht worden. Ende daerom wort de zonde Manasse te rechte met dese geleghentheyt beswaert / dat hy eenen nieuwen altair gemaecht heeft in Jerusalem / van welke stadt God ghesproken hadde: Ick sal mynen naem daer stellen: want alsoo wort de antwoort Gods ghelijck met voozghenomen rade verwozen.

2. Reg. 22. 1. ende eib. 18.

2. Reg. 16. 10.

2. Reg. 21. 3.

Zen is oock gheen won: der/want de menscheleke bonden nu: hagenen God seer in de sake der religie.

24 Sommighe menschen sijn verwondert / waerom God so strengelick dreyghet verschyckelike dingen te doen den volcke / van welchen hy met menschen leere ghedient wort: en waerom hy seyt / dat hy te ver gheefs ghedient wort met menschen gheboden. Maer waert dat sy saghen wat het sy in de sake der Religie (dat is / der Hemelscher wysheyt) de mont Gods alleen

te hoorzen / soo souden sy oock mede sien dat het geen cleyn oorzake en is / waerom de Heere sulcken verkeerden dienst verwozt / die hem nae den lust des menschelicken vernufts ghedaen wort. Want hoewel de gene die sulcken wetten tot godsdiensst ghemaeckt / onderdanich sijn / en menschen der ootmoedicheyt geven in haer ghehoorzamenheyt: soo en zynse nochtans niet ootmoedich vooz God / den welke sy de selve wetten opleggen die sy houden. Dit is de oorzake waerom Paulus ons soo neerstelick ghebiet toe te sien / dat wy niet bezoghen en worden dooz menschen leeringen / ende dooz eyghen wilighen dienst die bukten Gods woort is van menschen bedacht. Het is voozwaer alsoo: onse ende aller menschen wysheyt moet ons dwaes worden / op dat wy Gods alleen late wys sijn. Desen wech en volghen die niet / die hen selven dooz onderhandinghen die nae menschen goetduicken gedicht sijn / wilken Gode aengenaem maken / ende hen een overtredeuse ghehoorzamenheyt oock teghen synen wille bewijen / de welke den menschen ende niet Gode ghedaen wort. Ghelyck het langhen tyt hier te vozen / ende oock tot onsen tyde gheschiet is / ende noch heden gheschiet in de plaecten in de welke de heerschappie des schepels meer gheacht wort / dan des Scheppers selve: daer de Religie ende Godsdiensst (ist datment alsoo noemen sal) niet meer ende dwasse supersticien ontreynicht is / dan opt eenich Heydenschap. Want wat soude het menschelick vernuft comen vooztbyngen / anders dan alle dinc dat vleeschelick en dwaes waer / ende dat waerachtichlic bewese van wat authent het ghecomen sy.

25 Dat oock de beschermers der supersticien voozwenden / dat Samuel heeft in Ramatha geoffert / ende dat het Gode behaecht heeft / hoewel het tegen de Wet geschiede: daer op is licht te antwoorden / dat daer niet en was een ander altair teghen den eenighen altair opghericht: maer dat hy de stadt daer hy woonde / heeft vooz de bequaemste verordent / om daer de offerhanden te doen / dewyle de arche des verbonts noch gheen seker plaetse en hadde. Doozwaer dese heylighe Propheete en hadde niet vozen yet nieuws op te brenghen in den Godsdiensst / daer God soo strengelick verboden hadde / yet daer toe ofte daer af te doen. Hengacide het exempel Manasse / ick segge dat het is sonderlic en bukten oorden gewest. Hy heeft Gode geoffert / hoewel hy een gemeyn man was / en het heeft Gode behaecht: te weten / om dat hy t gebaen heeft / met dooz lichtbeerdighe beweginghe syns herten / maer dooz Hemelsche inghevinghe. Maer hoe seer God de dingen verwozt / die de menschen wylt hen selven dichten om God te dienen / dat wort dooz Gedons exempel wel bewesen / wiens Eghod niet alkenick hem ende synen huyfigheime / maer oock den gantschen volcke is tot eenen val bedegen. Somnia / allerley menschelike boue / daer nude de menschen soeken God te dienē / en is niet anders dan een ontreyninghe der waerachtigher heyligheyt.

26 Sy segghen / waerom heeft dan Christus gewilt / dat de menschen souden de onberdanghelicke pakken draghen / die de Desziden ende Pharizeen bonden? Maer ick vraghe hen hier: entegen / waerom Christus op een ander plaetse gebiet / vooz den sierdeesen der Pharizeen te waachten? by den sierdeesen verstaende / alle haer eyghen leeringe die sy in de supberheyt des woorts Gods vernienghen. Wat willen wy claerders / dan dat ons gheboden wort haer gantsche

Hied is dese: Dat dese wysheit booztcomt npt de hooverdieghen est gebovust heyt.

Col. 2. 4.

Dwelck met een exempel bevesticht is.

Het 4 Argumēt deē Wapstē ghen men ban ees ngr exempel Joni. 1. Sam. 7. 17 Antwoort op het eerste exempel.

Jud. 13. 19. Antwoort op het 2 exempel.

Jud. 8. 27.

Het 5 ende laetle argumēt deē Wapstē. Dat Christus soos danige laetle wet heeft wilten draghen. * Matth. 23. 5. * Matth. 16. 6

gantſche leere te ſchouwen ende blien. Hier upt
 moghen wy ſeker weten / dat de Heere oock in
 die ander plaetſe niet en heeft gewilt dat de conſcientie
 ſyns volck ſoude niet der Pharizeen
 eyghen inſettinghe ende leere ghequelt worden.
 Ende de woorden ſelve en geven ſulck niet upt/
 ſoo verre ſp niet gedꝛcept en worden. Want als
 de Heere daer wilde het levē der Pharizeen bit-
 terlick beſchelden / ſoo heeft hy ſyne toehooꝝders
 te vozen eenvoudelicken onderweſen / hoewel ſp
 in het leven der Pharizeen niet en ſaghen dat ſp
 mochten nadoelghen / dat ſp nochtans niet en
 ſouden laten te doen / dat van hen geleert wert /
 als ſp ſaten in den ſtoel Moſis / dat is / om de
 Wet te verclaren. So heeft dan Chriſtus alleen-
 lick willen waerſchouwen / dat het volck niet
 en ſoude de leere verachten om de booſe exempe-
 len der Leeraren. Maer dewyle ſommige dooꝝ
 gene rede beweercht en woꝝde / en altyes antoꝝt-
 cept eſſehen / ſo ſal ic de woꝝde Auguſtini hier
 onder ſtellen / de welke gantſchelick dit ſelve
 beduyden. Over de ſchacpſtal des Heeren (ſept
 hy) ſijn ſommige gheſtelt die ghetrouwe ſijn /
 ende ſommige die huerlinghen ſijn. Die ghe-
 trouwe ſijn / die ſijn waerachtighe Paſtoꝝren;
 Hooꝝt nochtans dat oock de huerlinghen noo-
 dich ſijn. Want vele in de Gemeente die aert-
 ſche goeden ſoecken / prediken Chriſtum / ende de
 ſtemme Chriſti woꝝde dooꝝ hen ghehoꝝrt; ende
 de ſchape volgen niet den huerlinck / maer den
 Herder dooꝝ den huerlinck. Hooꝝt hoe de Heere
 ons de huerlinghen bewezen heeft: De Schyft-
 geleerden / ſept hy / ende Pharizeen ſitten op den
 ſtoel Moſis; doet het ghene dat ſp u gheboden /
 maer en wilt niet doen het ghene dat ſp doen.
 Wat heeft hy daer anders gheſeyt / dan dat ſp
 ſouden dooꝝ de huerlinghen de ſtemme des Hee-
 ren hooꝝren? Want in den ſtoel Moſis ſittende /
 leeren ſp de Wet Gods; ſoo leert dan God dooꝝ
 hen. Maer iſt dat ſp leeren dat haer eyghen is /
 ſoo en wilſe niet hooꝝren / noch en wilt het niet
 doen. Dus verre Auguſtinus.

27 Nu dewyle vele onghelucke menſchen
 hooꝝende / dat het tegen God is dat de conſcientie
 der menſchen dooꝝ menſchelic leeringhen
 ghehouden worden / ende dat God te verghoꝝfs
 daer dooꝝ gedient woꝝt / oock mede alle de wet-
 ten verwoꝝpen / dooꝝ de welke oꝝden in de Ge-
 meente gehoude woꝝt; ſo iſt mit hier oock haer
 dwalinghe te wederlegghen. Het is vooꝝwaꝝr
 hier ſeer ſtibberich ende licht om te valle: want
 men ſiet niet verſtant wat onderſcheyt tuſſchen
 deſe wederley wetten ſp. Maer ick ſal de
 gantſche ſake met coꝝte woꝝden aldus vercla-
 ren / op dat de ghelyckheyt niemant en bedꝛie-
 ghe. Ten eerſten ſullen wy dit weten / iſt dat
 wy ſien dat in allerley geſelſchay der menſchen
 eenighe regeringe ende Politie noodich is / om
 de gemeente vꝛede te voeden / ende eendꝛachtig-
 heyt te behouden; iſt dat in allerley handelinghe
 der dinghen altyes moet eenighe oꝝden ſijn / om
 eerbaerheyt ende oock zedicheyt te onderhouden:
 ſoo is dit vooꝝnemelick in de Gemeenten aen
 te merken / de welke door een goede geſchickte
 oꝝden aller dinghen onderhouden worden / ende
 ſonder eendꝛachticheyt gantſchelick niet ſijn en
 connē. Daerom iſt dat wy de welvaert der Ge-
 meente ſoecken / ſo moeten wy gantſchelic neer-
 ſichlick beſoꝝgen dat Paulus gebiet / te weten /
 dat alle dinck betamelick ende oꝝdentlick ghe-
 ſchie. Ende dewyle de zeden der menſchen ſeer
 verſcheyden / ende de gheest ſoo menigerley / ende
 de vernuften ende oꝝzdeelen ſoo oneens ſijn: ſoo
 en is gheen Politie noch regeringhe vꝛaſt ghe-

noech / ten ſp dat daer ſekere wette geſtelt woꝝ-
 den: noch daer en can gheen ceremonie onder-
 houden worden ſonder eenige ſeker verzoꝝdende
 forme. Daerom en ſtraffen wy niet alleenlick
 de wetten die hier toe dienen; maer ſeggen oock
 dat de Gemeenten lam ende gheſicht / en gant-
 ſchelick miſmaecht ende gheſcheyden worden /
 ſo wanneer ſulcke wetten wech genomen woꝝ-
 den. Want men can niet hebben dat Paulus
 eſſeyt / te weten / dat alle dinck bequaemelick en
 oꝝdentlick gheſchie / ten ſp dat de oꝝden ende be-
 quaemheyt dooꝝ ſekere onderhoudinghen als
 dooꝝ banden ghehouden woꝝde. Dit moetmen
 alleenlick in die onderhoudinghen uptnemen /
 te weten / datmen niet en gheloove dat ſp tot de
 ſalicheyt noodich ſyn / op dat ſp de conſcientien
 niet en binden; ende datmen niet en meyne God
 daer mede te dienē / op dat de Godſalicheyt daer
 in niet gheſtelt en woꝝde.

28 Soo hebben wy dan een ſeer goet ende ge-
 trouwe teckē / waer dooꝝ de godloofe inſet-
 tingen (de welke de waerachtige Kēligie verduy-
 ſtere / ende de conſcientien verladen) onderſchey-
 den woꝝde van de behoꝝzliche onderhoudinghen
 der Gemeente: te weten / iſt dat wy ghedach-
 tich ſijn dat de behoꝝzliche inſettingen der Ge-
 meente altyes verzoꝝdet ſijn / op dat in de heylighe
 vergaderinge der geloovigē alle dinc geſchie
 betamelick en niet behoꝝzliche weerdtcheyt; ofte
 op dat ſp daer dooꝝ als dooꝝ eenige banden der
 zwaerheyt en maticheyt / in oꝝden onderhouden
 woꝝde. Want ſo waermen verſaet dat eē Wet
 ghegheben is tot eerbaerheyt ende voeghelick-
 heyt / daer is de ſuperſtitie wech ghenomen / in
 de welke die vallen die den dienſt Gods ſtellen
 in menſchelicke inſettingen. Wederom alſmen
 bekent dat ſp alleenlick het gheueyn gebꝛuyck
 aengaet / ſoo is de vailſche meynunghe van be-
 dwaenck ende noot wech ghenomen / waer dooꝝ
 de conſcientien ſeer verſchickt worden / doe-
 men meynde dat ſulcke inſettinghen tot de ſa-
 licheyt noodich waren. Want hier en woꝝt niet
 gheſocht dan dat de liefde dooꝝ onderlinghen
 dienſt onder ons behouden woꝝde. Maer hier is
 noodich noch elaeꝛlicher te beſchryven wat on-
 der die betamelickheyt ofte eerlicheyt / ende
 oock onder de oꝝden die Paulus bevellet / verbaet
 woꝝt. Het eynde der betamelickheyt ofte eerlic-
 heyt is / eensdeels op dat wy dooꝝ ſulcke be-
 hulpselen tot Godſalicheyt verwerkt worden /
 als daer ceremonien toegebaen worden om de
 heylighe inſettinghen te eerwerdigher te ma-
 ken: eensdeels oock op dat maticheyt ende ghe-
 ſtadicheyt die in alle eerlicke handelinghen be-
 hooꝝt te ſijn / hier aldermeest geſien woꝝde. In
 de oꝝden is het vooꝝnemſte / dat de regeerders
 den reghel ende de Wet der rechter ende behoꝝz-
 licher regeringhe weten; ende dat het volck dat
 gheregeert woꝝt / tot ghehoꝝzaemheyt Gods /
 ende goede zeden gelwent worden. Item / op dat
 de Gemeente wel gheſtelt zijnde / vꝛede ende
 eendꝛachticheyt hebbe.

29 Soo en ſullen wy dan dat niet betamelick
 noemen / daer in niet anders dan vꝛdel behaghe-
 licheyt is: ghelick wy daer van een exempel
 ſien in die gꝛepelſche vercleringhe ende poin-
 perie die de Papſten gebꝛuyckē in hare Gods-
 dienſt / daer in men niet anders en ſiet dan eenen
 ſchijn der onnutter tierlickheyt / en de overdaer
 ſonder vrucht. Maer dat ſal ons betamelick en
 eerlic weſen / dat tot de eerwerdicheyt der heylig-
 her Sacramenten alſoo dient / dat het een be-
 quaem oeffeninghe ſp tot Godſalicheyt / ofte
 pꝛimers dat tot ſulcke vercleringhe dient / als
 der han-

1 Antwoꝝt /
 waer in aen-
 gewelen woꝝt
 des Heeren
 Chriſti boꝝz
 nemen.

2 Antwoꝝt.
 Auguſt. in
 Ioan. tract. 46.

Het 2 deel
 des Capitel
 reſs van de
 werellicke
 ende rechte
 inſettinghen
 der kerche.

Welcke ſom
 dāmet ſteunt
 eerſtelick op
 den algeme-
 nen grontre-
 gel des Apo-
 ſtels / dat alle
 dinghen ghe-
 ſchickelick
 ende oꝝdent-
 lick gheſchie-
 den ſouden.

1 Coꝝ. 14. 40.

Maer hier
 in ſijn twee
 ſake te ingel.

Als nae deſen
 rechtmoer de
 Papſtiche
 inſettinghen
 onderſocht
 woꝝde / ſullen
 ſp boꝝz om be-
 tamelick ende
 onoꝝdentlick
 bekent woꝝ-
 den.

Wat Paulus
 verſaet
 in die woꝝ-
 den / betamelick
 ende oꝝ-
 dentlick.

En den Pa-
 piſtichen cer-
 monien en
 is niet betā-
 melick.

En beſchꝛ-
 yve dan de
 waerachtighe
 betamelick-
 heyt.

der handelinghe betaemt: ende dat het niet en zy sonder vzych / maer de gheleovighe vermane / niet wat grooter Godvzeentheyt en eer werkdichheyt / sy behooren die heylighe dingen te handelen. Nu op dat de ceremonien ons in Godsalicheyt oefenen / soo moeten sy ons recht tot Christus leyden. Desghelyc en sullen wy niet seggjen dat de ozden geleghen zy in de beufelachtighe pomperien / de welke niet anders en hebben dan eenen ydelen cicclicken schijn / maer in sulck een schickinghe ende voeginge / de welke alle verwerpinghe / ongheschiedheyt / wederspannichheyt / ende alle beroerte ende tweedzacht wech neeme. Van het eerste / te weten / van betamelichheyt ende eerlichheyt / hebben wy exempel by Paulum / ghelyc / datmen niet en behoort onheylige dynckeren by het Nachtmael te houden: Dat de vrouwen niet en behoort mit openbare te comen onghedeckt. Ende wy hebben andere vele exempel in het daghelickhe ghebruyck: gelick dat wy niet gheboogen knien ende blooten hoofde bidden: Dat wy de Sacramenten des Heren niet verachtelic / maer met eenige werkdichheyt uytdeelen: Dat wy in de begravinghe der dooden eenighe eerbachheyt gebuycken / de verozdende daghen tot het Nachtmael: dat Paulus verbiet de vrouwe in de Gemeente te leere / en ander diergelicke dingen. En voornemelic de ding die de Discipline en regeringe aengaen / ghelyc de hinderleere / de straffe / der banninghe / het vasten / etc. Alsoo mogen wy alle de insettinghen der Gemeente die wy als heylighe ende mit aen nemen / in twee deelen stelen / want sommighe gaen de ceremonien ende wijse der handelinghen aen / sommighe dienen tot de regeringhe ende yede.

By de pomperien der Wapsten en is geen ozden.

Exempelen van waerachtighe ozden. 1. Coz. 11. 5. ende 21.

Exempelen van Christuselick betamelichheyt.

1. Coz. 14. 34.

Ende niet synde anders gheene insettinghen / dan alleen die op Gods aenroepent ghegront ende int der heylighe Schrift genomen sijn.

1. Coz. 14. 40.

En 2. moer den de insettinghen sijn Goddelick / alhoewel sy dan den menschen schynen ingheset te sijn.

gheopenbaert: soo moet hy als de eenighe Meester in dese dingen alleen gehoozt worden. Ende dewyle hy in de uytvëndighe regeringhe ende ceremonien niet en heeft willen een pghelick dinc bysonder ghebeden wat wy moeten volghen / om dat hy voorszach dat die moesten nae gheleghentheyt des tijts sijn / ende niet en achtende dat een wijse te allen tijde bequaem was / soo moctmen hier de ghemeyne regulen aen sien die hy gegheven heeft / om daer nae te voegen ende matighen al wat in de Gemeente noodich is tot ozden ende betamelic ecelichheyt te gebieden. Ten laetsten / dewyle hy daerom daer van gheen dinc uytduchelick gheleert en heeft / om dat sy niet noodich en sijn tot salicheyt / en mocten nae eens pghelicks volc ende tijts zeden mit aldus / nu alsoo ghevoecht worden tot sichtighe der Gemeente: soo machmen also wel het gene dat gewoonlick is veranderen ende wech nemen / als wat nicus instellen / ghelyc het der Gemeente mit ende voorszachlic is. Ick bekene wel datmen niet en moet lichtverdelic noch dickmael / noch om slepne oorzakē tot vernieuwinghe ofte veranderinge loopen: maer de liefde sal seer wel oordeelen wat hinderlich of stichtelick zy: ende ist dat wy de liefde laten vergeen / soo sal alle dinc wel gaen.

De liefde is de beste eegester van de selve / welke op de sichtighe der kerke list.

31. Voorz het betaemt den Christuselick volck het ghene dat nae desen reghel is ingheset / met byper conscientie / ende sonder eenige supersticie / ende met ghewillighe gehoozsaentheyt te onderhouden / niet te versmaden / noch dooz onachtsaentheyt voorsz te gaen: soo verre ist dat het penant behoort dooz hooberdichheyt ende wederspannichheyt openlic te vchie. Nu mocht te penant vzaghen: Wat vlyheyt can de conscientie hebben / daer men soo seer tot ghehoozsaentheyt ghehouden is? Ick segghe dat de conscientie niet te min by en is / ist dat wy overdencken dat het geene onberanderlicke ende eenwigge geboden en sijn / daer aen men altyts vast ghebonden zy: maer dat het uytwendige oeffeninghen der mensheliker swachheyt zy: de welke ons niet allen noodich en sijn / hoewel wyse alle gebuycken: om dat wy schuldich sijn de liefde onderlinge onder ons te onderhouden. Het wtelc men in de bobē-verhaelde exempel in mach aenmercken. Wat sullen wy segghen: is daer soo veel in der vrouwen salte gheleghen / dat sy niet en mach bloots hoofte uyt gaen? Is haer soo strengelick gheboden te swigen / dat sy niet en mach sonder groote zonde spreke? Is in de knepelinghe / ofte eenich dinc in de begravinghe soo groote verborghentheyt / datmen niet en mach sonder groote zonde late? Aen. Want of een vrouwe haer moeste soo seer haesten om haren naesten te helpen ende by te staen / dat sy haer hoofte niet en ronde deeken / soo en sondrest sy daer in niet met ongedechten hoofde daer toe soepende. Ende daer mochte sulcke een ure sijn / soo dat het beter ware dat sy spzalie dan dat sy sweghe. Item / wie dooz eenich ghebreck niet en ronde knepen / dien en ist niet verboden staende te bidden. Ten laetsten / het is beter den dooden in tijts ter aerde te byeughen / dan nae en lynen sleet / ofte nae de ghene die fouden mede ter begravinghe gaen / soo langhe te vertoeven / dat de doode onbegraven beginne te rotte. Nochtans wordē wy niet te min dooz de wijsen ende wercken des lants / ende dooz den reghel der zeaerheyt ende matichheyt onderwelen / wat wy in sulcke dinghen doen ofte laten sullen: waer in of sehoon pet dooz onwetentheyt ofte verghetentheyt ghesepelt wordt / soo en is het niet ghesondich:

Daerom comt het den Christusē / soodanighe insettinghen niet te bezachten / noch te verschymen / mer getrouwelick te onderhouden / eff dat met een brede conscientie.

Dit beslegt wordt niet exempel / welke dinc wils woghen dooz balse / betelart.

Sommige zegghen waer te nuen.

dicht: maer ist dat het dooz versnadinghe ofte verachttinghe gheschiet / soo is die wederspannichteit te misprijzen. Desgelijc en is daer niet een gheleghen/wat daghen/uren/plaetsen/ende waer. **W**almen men op eenen dach ghebruyck. **M**aer daer moeten sekere daghen ende ghesette uren zijn / ende een bequaem plaetse om alle het volck te vaten / is het dat men eenighe achte heeft om vrede te houden. **W**ant de onsekerheyt deser dinghen / soude groote oorzake gheven tot ruyt ende gheleghen / waer het sake dat een peghelick mochte na synen lust de dinghen veranderen / welke tot de ghemeyn oorden dienen: want waert dat dese saken vry gestelt woude na eens peghelick goetduncken / soo en soude nemmermeer een dinc tonnen allen beschaghen. **I**st dat permant wil hier tegen stryde / en wijsen zijn dan het betacmt / die sie selve toe waer mede hy syn eygenstinnicheit mach vooz: **G**od verantwoozden. **P**ochtans moet ons dat ghenoech zijn / dat **P**aulus seyt: dat wy de wyse niet en hebben om teghen te stryden / noch de Ghemeynten Gods. **S**oo moettmen dan seer neersichlick toe sien / dat daer gheen dwalinghe in en come / die dit supber ghebruyck verbalsche ofte verduystere. **H**et welke sal gheschien / ist dat alle de onderhoudinghen openbaerlick / niet ende voozderlick zijn / ist dat men seer weynighe infertinghen toe laet: ende vooznemelick / ist dat de **P**astooz syn gherouwe leere daer by ghebruyck / ende daer dooz boose meyninghen upt sluyt. **D**ese kennisse ende wetenschap maect dat een peghelick in dese dinghen syn vryheyt heeft / ende dat nochtans een peghelick van selfs sijnder vryheyt een noot op leyt / soo verre die betamelichheyt daer van wy ghesproken hebben / ofte de liefde dat eyscht. **V**ove desen / dat wy selve dese dingen sonder eenighe superstitie onderhouden / ende de selve niet te strenghelick van andere en eyschen / op dat wy den dienst Gods niet te beter en achte om de menicheit der ceremonien: op dat d'een Ghemeynte niet d'ander en verachte / om de verscheydenheyt der discipline. **T**en laetsten / dat wy ons selven hier geen seker wet stellende / het gantsche gebryck en eynde daer van tot sichtighe der Ghemeynte sechtien / so dat wy want her de sichtighe der Ghemeynte eyscht / sonder eenighe eyghenisse hyden / niet alleenlick dat yet veranderd wozde / maer oock dat alle de onderhoudinghen die wy te vozen ghebruyck hebben / wech ghenomen wozden. **W**ant dat de gelegentheyt des tijts somtijts eyscht / dat sommighe wyzen die anders niet voos noch onbetamelick en waren / na de bequaemheyt der sake wech genomen wozden: dat leert ons de bebindinghe in dese teghenwoozdighe eeuwe. **W**ant dewyle de blintheit en onweentheyt des voozleden tijts soo groot gheweest is / soo hebben de Ghemeynten niet soo seer verdozen meyninghe / ende niet soo seer groote neersicheyt / vooz desen tijt aen de ceremonien der Ghemeynte ghaughen / dat sy nu nauwe connen gendeck van die ongheschiede supersticien ghesupbert wozden / sonder vele ceremonien wech te nemen / die moghelick vooztyden niet sonder oorzake ingestelt en waren / ende gheen sonderlicke godloosheyt en hebben.

Het xj. Capittel.

Van de jurisdictie der Gemeente, ende het misbruyck daer van, dat in het Pauldom gesien wort.

No volcht het derde deel der macht der Ghemeynte, te weten, de jurisdictie / de welke

wel het vooznemste stuck is in een welgestelde Ghemeynte. **E**nde de gantsche jurisdictie der Ghemeynte dient tot de discipline / van de welke hy terstont sullen handelen. **W**ant ghelijc gheen stad / noch gheen doorp en can staen sonder **O**vericheyt ende regeringhe: alsoo (ghelijc ick boven gheleert hebbe / ende nu moet wederom verhalen) is oock der Ghemeynte haer gestellicke regeringe noodich: de welke nochtans gantschelick van de burgherlicke regeringhe verschepde is / en die niet alleelic niet en verhindert noch vermindert / maer veel meer seer helpt en vozderet. **S**oo en sal dan dese macht der jurisdictie niet anders wesen in forma / dan een bequaem oorde die tot de onderhoudinghe der Ghemeynte r regeringhe ghestelt is. **T**ot dit eynde hebbe van de beginc aen in de Ghemeynte sekere regerders gestelt geweest / die achte sonden hebben op de zeden / ende de seplen straffen / ende het ampt der macht der scutelen bedient. **W**an dese oorden sprecht **P**aulus in den Sendebrief tot de Corinthien / * ende noemtse Regeringe. **I**tem tot de Romanen als hy seyt: **S**o wie regeert / die regeert met sochtvuldicheyt. **W**ant hy en sprecht daer niet tot de **O**vericheyt (want daer en was doe gheen **C**hristen **O**vericheyt) maer tot de ghene die by de **P**astoozen gheboecht waren tot de gheestelike regeringe der Ghemeynte. **E**nde oock tot **T**imotheum sprecht hy van tweederley **O**verlingen / want hy meldet sommighe die arbeiden in het woort / ende sommighe die het predick ampt niet en bedienen / en nochtans wel regeeren. **M**et dese laetste verstaet hy sonder twyfel de ghene die tot de regeeringe der zeden / ende over het gantsche gebryck der scutelen gestelt waren. **W**ant dese macht daer van hy sprecht / is gheheel in de scutelen ghelegen / de welke **C**hristus der Ghemeynte ghescheven heeft / in het xvij. Capittel **M**atthei: daer hy strenghelick ghebiet die van der Ghemeynten wege te vermanen / die haer broederen sonderlicke vermaninghe veracht hebben: ende ist dat sy in haer hart neersicheyt voortgaen / soo leert hy datmen die moet van de Ghemeynte afsnijden. **I**n dese vermaninghen ende berijpinghen / en connen niet gheschien sonder kennisse van de sake te nemen: ende het is noodich eenige oorden ende oordeel te gebrycken. **D**arom ist dat wy de belofte der scutelen niet en willt te niete maken / den van ende de vermaninghen der Ghemeynte / ende andere dierghelike dingen wech nemen: soo moeten wy der Ghemeynte eenighe jurisdictie toe late. **D**e **L**esers moet aenmercken dat in die plaetse niet gheschiet en wozdt van de ghemeyn autozitept der leere / ghelijc in het xvj. Capittel **M**atthei / ende in het xx. **J**oannis / maer dat **C**hristus daer het recht en oordeel dat in de **J**odische **S**ynagoge was / heeft voortgaen in sijn Ghemeynte ghebruyck. **T**ot dien dach toe hadden de **J**oden haer regeringhe ghelad / de welke **C**hristus soo verre de supber insettinghe onderhouden wozdt / in sijn Ghemeynte bevesticht / ende dat seer strenghelick. **W**ant het was alsoo noodich / dewyle de roeckeloose ende hooverdighe menschen anders souden het oordeel der ouster ende verachtelicker Ghemeynte versnaden. **E**nde op dat de **L**esers niet verweret en wozden om dat **C**hristus de dinghen die wat verscheyden zijn / met de selve wozden beduyt / so ist mit desen knoop te ontbinden. **S**o zijn daer dan twee plaetsen / die spreke van binden en ontbinden. **D**een is in het xvj. Capittel **M**atthei / daer **C**hristus **P**etro beloofte hebben: dat hy hem sal de scutelen des **R**ijcs der hemelen

Ghemeynte die hand del van de macht der kercken noemde de leere / ende c' mas ken van wet ten / reflect den handel van de selve macht / ken gaede de Jurisdictie / ofte gebuyck / welke handelinghe ten eynde wozdt ghebruyck in dit ende her na volgende Capittel. **E**nde de woortfakes / t'ghene / den oorzake en beschrijvinge deser Jurisdictie wozdt niet weynighe wozden geroont / ende bewesen met des **P**apstels woortden. **I. Cor. II. 22** **† Rom. 12. 8.**

1. Tim. 5. 17.

Dit ghebiet hangt aen de scutelen die der kercke gegeven sijn:

Matth. 18. 15. 16. 17.

De aenmerckinge der scutelen is tweederley. **1. Mat. 16. 19** **Joan. 20. 23.**

Daer van de verlegginge / sijnde niet twee plaetsen der **E**uangelien voozgebruyck / by gheboecht wozt.

Aeden / waers am.

I. Cor. II. 16.

Het d' adere sijde de woortfakes / 1. **D**at mer ergens eenige dwalinghe in en come / die dese infertinghen besniet.

2. **O**fte eenighe supersticie / die welke die godsinghe ofte liefde quetse.

3. **O**fte eenighe nootwoudicheit / die daer de beyden der kercken soude wilsen wech nemen.

incelen geben/terstont daer nae seyt: Dat al wat hy op de aerde sal binden ofte ontbinden / sal in den Hemel vast wesen. Met welke woorden hy niet anders en beduyt/dan dat hy by Joannem seyt niet andere woorden als hyse sendt om te predikē: Wien ghy (seyt hy) de zonden vergeeft/ dien sullen sy vergeven worden: ende wien ghy de zonden behout/ dien sullen sy behouden worden in de Hemel. Ick sal en verlegginge voozt hringhen die niet scherpynich/ noch ghebonghen/ noch verdraept/maer oprecht/ bequaem/ ende licht te verstaen is. Dit gebodt van de zonden te vergeven ende te behouden/ ende die belofte die Petro geschiet is van binden ende ontbinden/ en moet uergens van verstaen worden dan van den dienst des woortz/ het welke de Heere den Apostelen bevolen hebbende / heeftse oock mede het ampt van bindē ende ontbinden ghegheben. Want wat is de somma des Euangelij/ anders dan dat wy alle dienstknachten der zonde ende des doots zynde ontboudē ende verlost worden dooz de verlossinghe de welke is in Christo Jesu/ ende dat de ghene die Christum den Verlosser ende Salichmaker niet aen en nemen noch bekennen/zijn tot de eeuwige gevanghenisse ende doot begheben? Doe de Heere dese bootschap synen Apostelen gaf over alle natien te dragen/ om te bewysen dat het syn bootschap was/ende van hem quam/so heeft hyse met dese seer clare ghetuyghenisse verciert / ende dat tot een uptinnende sejoon bevestinge synder Apostelen / ende oock aller der gener tot de welke sy die bootschap souden dragē. Het was den Apostelen noodich een vaste ende grondelicke vastheyt haerder predikinghe te hebben/de welke sy niet a. keentlic en moesten niet onepideliken arbept/soze/swaricheyt ende periculen be dienen/maer oock ten ywide met haer bloet versegghen. Om dat sy/ segghe ick / souden weten dat haer predikinghe niet te vergeefs noch pdel/maer vol macht ende cracht ware: soo was het hen noodich te weten / dat sy in soo groote be nantheyt ende swaricheyt / ende in soo groote periculen soude ontwijfelic wete/dat sy Gods sake handelde: om dat sy souden weten dat God met hen was/ of schoon de gantsche werelt hen teghen stont: om dat sy Christum den Nutheur synder leere niet teghenwoordich op der aerde stende / souden verstaen dat hy in den Hemel is om de waerheyt der leere die hy hen bevolen hadde / te bevestighen. Wederom betaemde het hen tochoozderen seer sekerlick betuycht te zyne dat de leere des Euangelij niet en was der Apostelē woort/maer Gods woort selve: dat sy niet en was een stemme upt der aerde geseen / maer upt den Hemel ghedaelt. Want dese dinghen/te weten/verghevunghe der zonden / de belofte des eenwigghen levens / ende de bootschap der salicheyt / en moghen in des menschen macht niet zyn. So heeft dan Christus in het Euangelium betuyelt / dat in de predikinghe des Euangelij gheen dinc en is/uytghenouwen den dienst: dat hy die is die dooz haren mont soude alle dinc spreken ende beloben. Ende dat daerom de verghevunghe der zonden/de welke sy vercondichden/ is de waerachtighe belofte Gods: ende dat de verdoeninghe / de welke sy vercondichden/ is een seker oordeel Gods. Ende dese betuyginghe is tot alle eenwen ghegheben/ ende blijfe seker ende vast om ons alle te verseceren/ ende gerust te make/ dat het woort des Euangelij/van wat mensche het oock vercondicht wordt/is de eentlic sententie Gods. by den oppersten Richte stoel vercondicht / in den boeck des levens ghe

scheben/ende in den Hemel vast ende seker. Dier hoozen wy dat de macht der sleutelen / is in die plaetsen enkellich de predikinghe des Euangelij: ende dat het niet soo seer een macht / maer meer een dienst is allinen de menschen aensiet. Want Christus en heeft dese macht niet epgentlick de menschen ghegeven/maer synen woortde/ wace van hy de menschen heeft dienacrs ghemaect. De ander plaetse van binden ende ontbinden/is in het 18. Capittel Matthei/ daer Christus aldus sprecht: * Ick dat een byoeder de Gemeente niet en hoozt / die zy u als een Wepden ende Collenaer. Ick segge u voozt waer / al wat ghy bint op der aerde/ dat sal ghebonden wesen in den Hemel: ende al wat ghy ontbint / dat sal ontbonden wesen. Dese plaetse en is niet ga. it. schelich der eerster plaetse ghelyck / maer is een wepnich anders te verstaen. Nochtans en make ickse niet so seer verschepden/ maer sy hebben veel ghelykenisse met malcanderen. Want ten eersten zyn sy hier in ghelyck / dat sy beyde zyn een gemeen sententie ende een macht om te binden ende ontbinden (te wete/ dooz Gods woort) het selve gebodt/ende de selve belofte. Maer hier in zyn sy verschepden / dat de eerste plaetse sonderlinghe is van de vercondinghe ende predikinghe/ de welke de dienacrs des woortz bedienen/ ende dat de ander de Discipline ende den Wan aengaet/die der Gemeente bevolen is. De Gemeente bint den ghenen / welchen sy verbant: niet omdat sy den sulken tot het eeuwige verderf / ende tot de eeuwighe vertwijfelinghe verwoypt / maer om dat sy hen leven ende zeden verdoemt: ende hem nu van sijn verdoemnisse vermaent / ten zy dat hy hem bekeert. De Gemeente ontbint den genen welken sy tot haer gemeenschap ontfangt: om dat sy hem als deelachtich maect der gemeenschap die sy heeft in Christo Jesu. Daerom/ op dat niemant hartneckichlick het oordeel der Gemeente en verfinade / ofte cleyn achte/ dat hy dooz de gemeente stemme der gheloovigen verdoemt is: soo betuycht de Heere dat sulck een oordeel der gheloovighen niet anders en is dan een vercondinghe synder sententie/ ende dat het vast ghehouden wordt in de Hemelen/dat sy op der aerde doe. Want sy hebbē het woort Gods/ daer mede sy de hooft verdoemt: sy hebbē Gods woort waer dooz sy de ghene die hen bekeeren/ in ghenade ontfanghen. Ende sy en connen niet dwalen / noch van Gods oordeel af wijcken: want sy en oordeelē niet anders dan upt Gods Wet/ de welke geen onsker noch aertsche mepinghe/ maer de heplighe wille Gods/ ende het Hemelsche woort is. Ut dese twee plaetsen / de welke ick meyne met cozte woorden sterckelich ende waerachtelich verclaert te hebbē/wilsen de rasende Papijsten sonder eentich onderschept / nae dat sy dooz hare dwalinghen gedreven worden/somtijts haer oozbichte/ somtijts haren ban/ somtijts hare juridicte/ somtijts het recht om wetten te maken / ende somtijts hare pardoenen op rechtē. Ende de eerste plaetse gebuycken sy oock/om de hoocheyt des kroonschen troels te bevestighen. Op dese wijse weten sy hare sleutelen te voeghen tot wat sloten ende deuren sy willen / soo dat het mach schijnen dat sy haer leven lanck in de sinee-conste zyn gheoeffent gheweest.

3 † Want dat sommighe meynen dat die dinghen zyn tijtlick ende vergaenclich gheweest/ dienende tot dien tijdt doe de Overicheyt noch beende van de Christelicke Kellinghe was: die seplendact in / dat sy niet en aemmercken wat

Want sinte is de predi-
catie en den
dienst/ende
mer het ghe-
biedt ende
macht.

Dat tweede
deel/dwelck
behoort tot
de discipline
des Wans/is
tghene daer
van in dit Ca-
pitel gehan-
delt wort.
* Matth. 18.
18.

Op wat som-
danemen sy
naer ghe-
grou.

Hoe sy moet
welen.

Het misbruc
van de wees-
derley me-
schept der
aensiet in het
pauzdom.

† Dese disci-
pline des
Wans is ges-
chiet wace
uit dat
bodeht: dat
die dwalen/
die daer meyn-
nen datse
ghen plaetse
en heeft / daer
Christelicke
Overheden
zyn.

Joan. 20. 23.

Matth. 16. 19.

Dat eerste
deel der sleu-
telen/dwelck
siet op den
dienst des
woortz/en is
niet te trecke
op tē handel
van dat ketes-
he teke ghy-
bet en recht.

grooter onderschept daer zy tusschen de macht der Ghemeente / ende de burgherlicke macht. Want de Ghemeente en heeft de macht des swerts niet om te straffen / noch heerschappie om te bedwingen / noch ghevancenkisse / noch andere straffe / die de Overichept pleecht te ghebruyken. Vanden desen en soecht sy niet dat de ghene die ghesondicht heeft / teghen synen wille ghestraft worde : maer dat hy door ghewilliche castydunghe sijn leetschap ende beteringhe bewyse. Zoo is dan hier een groot onderschept : want de Ghemeente en treekt haer gheen dunck aen dat eyghentlick der Overichept toe comt : noch de Overichept en mach niet doen het ghene dat van de Ghemeente gescheet. Dit sal door een exempel claerder worden. Ist dat pemaent heeft droncklich ghedroncken / so sal hy in een wel-gheschickte stadt niet geuancenkisse ghestraft worden : is dat pemaent ghehoerrecht heeft / die sal ghelyck / of eer meer der straffe hebben. Alsoo sal den Wertten der Overichept / ende den uytwendighen oordele ghenoech ghedaen worden. Maer het mach gheschieden dat de sulcke gheen berou noch beteringhe en bewyse / maer veel meer teghen nuwmele ende grint : Sal de Ghemeente daer stille wesen? Sulcke en comen niet toegelate worden tot het Nachtmact / sonder Christo ende sijn der heplighe ufsertinghe onrecht te doen. Ende het is reden dat de ghene die de Ghemeente met een quaet exempel verberghert heeft / die selve ergernisse met een openbaer bewijs sijn der beteringhe wech neme. De reden die voortghebracht wort van de gene die anders gevoelen / is veel te swaek. Christus / segghen sy / heeft desen last der Ghemeente bezolen / doe daer noch geen Overichept en was / die het soude bedient hebben. Maer het geschiet die kinael dat de Overichept te traghe is : ja moghelick somtijts dat sy selve zy te berispen : het welcke oock den Keiser Theodosio geschiet is.

2. Antwoort. Vanden desen mocht men dit selve segghen byna van den gantschen dienst des woorts. So moeten dan nae deser menschen ineyninghe / de Pastoozen niet langher de openbare zonden berispen / noch sy en moeten niet langher schelden / straffen / ende dreygen. Want daer sijn Christelicke Overicheden die dese dinghen moeten met den sweerde beteren. Ja maer ghelyck de Overichept behoert de Ghemeente te supderen door uytwendige straffe en dwanch : alsoo moet oock de Dienaer des woorts der Overichept te hulpe comen / op dat daer niet soo veel ghesondicht en worde. Alsoo moeten dese twee diensten vereenicht sijn / soo dat sy malc anderen helpen ende niet en verhindere.

3. Antwoort. Ende voerwaer ist dat pemaent de woorden Christi naerder aenmerck / die sal sichrellick sien dat daer een eenwighe ende niet een verganckelicke stant ende oorden der Ghemeente beschreuen word. Want het en betaemt oock niet dat wy de gene die onser vermaninge niet en willen ghehoorzamen sijn / der Overichept ober gheven : het welcke nochtans moeste gheschieden / waer de Overichept in de plaetse der Ghemeente ghecomen. Ende wat salmen seggen van dese belofte : Voorwaer / voorwaer ick segghe u / al wat ghy handt op der aerde : Salmen seggen dat dese belofte tot een ofte tot weynige jaren streckt? Vobē desen / Christus en heeft hier niet mees ingesect / maer heeft de ghewoonte gebolcht die in de Ghemeente sijns volcks altijts onderhouden geweest is : waer moede hy te kennen ghegheben heeft / dat de Ghemeente niet en can sonder de geestelicke jurisdictie sijn / de welke sy van den

beginne aen gehadt heeft. Ende dit is door ghemeyn eendzachtichept aller tijden bevesticht geweest : Want dese geestelicke jurisdictie en is niet trestont wechgenomen / als de Keisers en Overicheden hebben begonnen tot Christus te comen : maer is alleenlick alsoo geschick dat sy de burgherlicke regeeringhe niet en vercozt / ofte daer mede vermengt en worde. Ende dat te rechte : want ist dat de Overichept Godsalich is / soo en sal hy niet willen de ghemeyn ghehoorzamenhept aller kunderen Gods wepger / welker ghehoorzamenhept dit het minste deel niet en is / dat men hem selven der Ghemeente onderwozt / die uyt Gods woort oordeelt : soo verre ist dat de Christelicke Overichept soude moeten dit oordeel wech nemen. Want wat mach daer cerlicher wesen (sept Ambrosius) dan dat men segghe dat de Keiser zy een sonder der Ghemeente? Want een goet Keiser is binnen de Ghemeente / ende niet boven de Ghemeente. Daerom de gene die de Ghemeente ver oobē van dese macht / om de Overichept te verciere / die vervalschen de sententie Christi / niet alleenlick met een valsche uytlegginge / maer verdoenen oock swaerlick alle de heplighe Bisschoppen / die van den Apostelen tijden aen soo vele gheweest sijn / dat sy de eere ende het anuyt der Overichept door eenen valschen schyn hem selven aenghetrocken hebben.

5. Maer wederom is het nut te aenmercken welch vooztijden zy het waerachtige gebuyck der jurisdictie der Ghemeente gheweest / ende wat grooter misbruyck daer in ghecomen zy : op dat wy weten wat nu zy te verwoyden / ende wat uyt dat oude ghebruyck zy wederom op te richten / ist dat wy willen des Antichrists ryeke af brycken / ende het waerachtige ryeke Christi wederom oprichten. Te eerste is dit het eynde / te weten / op dat men de ergernisse verhindere : ende of daer eenighe erghernisse gecomen ware / dat men die wech neme. In het gebuyck moet men twee dinghen aenmercken : te weten / dat dese geestelicke macht gantschelicke verscheppen worde van t recht des swerts : en dat sy moet niet na eens menschen goetduncken / maer door behoortlicke eendzachtichept bedient worden. Vepde dese dinghen hebben in de supber Ghemeente onderhouden gheweest. Want de heplighe Bisschoppen en hebben haer macht niet ghebruyck dooz boeten ofte ghevancenkissen / ofte dooz andere burgherlicke straffen : maer sy hebben / ghelyck het betaeude / het enige woort Gods gebuyct. Want de alder strengste straffe der Ghemeente / is de Ban oft affwydinghe / de welke niet dan in de noot gebuyct en wort. Ende dese en cyscht cracht noch ghewelt / maer is te vreden met de macht des woorts Gods. Dominia / de jurisdictie der ouder Ghemeente en was niet anders dan een werckelick (op dat ick alsoo spreck) verclaringhe van het gene dat Paulus leert van de geestelicke macht der Pastoozen. Dus is (sept hy) macht ghegheben om stereliten te neder te woynen / om alle hoocheyt te vernederen die haer verheft teghen de kennisse Gods / om alle ghebachten ende verstant daer mede te onderwoynen / ende ghebangingen te leyden tot ghehoorzamenhept Christi / hebbende bereyde straffe teghen alle ongheloozamenhept. Ghelyck dit gheschied dooz de predikinghe der leere Christi : also oot op dat de leere niet veracht noch bespot en worde / moet de gene die hem selve voozt huytgemootē des geloofs uyt gebe / oordeelen na dat selve dat daer geleert wort. Dit en cā niet geschie / te zy dat by de dieft des woorts

Ende dar se onder een Keiser en Christelicke Overicheden ingheset is.

Epist. 23. ad Valencua.

Wat het ooghe meck ende gebuyck is gheweest van dit kerckelicke Rechte in de oude kercke.

1. Dese gheestelicke macht is gantschelicke ghescheyden gheweest van het recht des swerts. 1. Cozint. 6.4.

2. Cozint. 10.4.

Get onderschept tusschen de burgherlicke ende kerckelicke macht met een exempel verclart / welke tekenen gheve de nootwendicheit van dat kerckelicke recht.

Teghen sprekinghe.

1. Antwoort.

2. Antwoort.

3. Antwoort.

Wetstiging van dat te bozen geseyt is : te weten / dat de Discipline des Bana geduech is.

ooc zo het recht en de autoziteyt/die te roepē die heymelick zijn te binanē ofte scherpelic te strafsen: Item de autoziteyt om die af te houde van de ghemeynschap des Nachtsmaels / die niet en connen aenghenomen woerden/sonder so groote verbozghentheyt te onchepligen. Daerom als hy op een plaetse seyt / dat het ons niet en betaent de ghene die buyten zijn te oordeelen / soo onderwoypt hy de kinderen der Gemeynthe onder het oordeel ende straffe der Gemeynthe/waer dooz hare seplen moghen ghebetert worden/ende hy gheeft te hemmen/dat daer doe sulck oordeel ende recht ghebruyckt wert / waer van gheen ghelooovich mensche by en was.

1. Cor. 5. 12.

2. Hy en werck de niet bedide naer enes menschen goerduncken/maer dooz een wettelicke verfaemlinghe.
7 Epist. 14. lib. 2. & euiden Eb. Epist. 19. & abbi.

Epist. 10. lib. 3.

1. Tim. 5. 17.

Ende is allenckes int den werge gromē. Want ten eersten hebben de Clercken alleē dese herē kelicke rechtē beghandelt.
7 In 5. cap. 1. ad Timo.

Daer naer heeft den Bisschop tot hem alleē gecroocken/dat der gantscher Gemeynthe gegeve was.

6. **U**sdanghe macht als wy verhaelt hebben/en was niet by enen mensche alleen / om nae sijn goetdunckē te doe wat hem luste: maer was by het gheselschap der Ouderlinghen/ die in de Gemeynthe waren / soo veel als de Raet in eē stad. Als Cyprianus meldet wie die waren/ die te sijnen tijde die macht bedienden / soo pleecht hy de gantsche Clergie by den Bisschop te stellen. Maer hy bewijst oock erghens/dat se de Clergie also bediende/ dat daerentusschen het ghemeyn volck van de kennisse der saken niet en wert uytghesloten. Want aldus schijft hy: Van den beginne aen myns Bisschopdoms/hebbe ick voozghenomen sonder den raet der Clergie / ende sonder de bewillinghe des volcx gheen dinc te doen. Maer dit was de gemeyn ende ghewoonlicke wijse/ te weten/ dat de jurisdictie der Gemeynthe dooz den raet ende het gheselschap der Ouderlingen bedient wert : ende de Ouderlinge/ gelyck gesept is/ waren tweeslep. Want sommighe waren verozdent om te leeren/ende de andere hadden allencklich achte op de zeden. Maer dese ordinantie is allenckens van haren oorzponck afgheweken: soo dat ten tijde Ambrosij de Clercken alleen de kennisse namen van de sake der Gemeynthe. Het welcke hy selve verlaecht met dese woordē: De oude Synagoge/ende daer nae de Gemeynthe heeft hare Ouderlinghen gehad/ sonder der welcker raet gheen dinc gedaen en wert: het welcke ick niet en weet/dooz wat onachtfaenicheyt her vergaen is/ten zo mogelick dooz luycheyt der Leeraren/ ofte meer dooz haer hooberdicheyt: dewyle sy willen allen wat gesien worden. Hier sien wy hoe swaer het dien hepligen manne is/ dat van die wel gheschickte ende goede regeringhe wat vergaen is: hoewel daer noch een ozden bleef/ die primers verdraghelick was. Wat soude hy dan segghen/ waert dat hy dese nussmaelicheyt saghe / in de welke bynae niet een tecken dier ouder regeringhe ghesien en wordē? hoe soude hy dit beweenen? Ten eersten heeft de Bisschop reghen alle recht / hem alleen aengetrocken dat der Gemeynthe ghegheven was. Want het is even ghelijck of een Proost/Baelu/ofte Neyer/ den Raet verwoypt/ende alleē regneerde. Maer ghelijck de Bisschop is nae de erre ende ozden hooger dan de andere: alsoo is in het gantsche gheselschap der Ouderlingen meer autoziteyts dan in enen mensche. Daerom is het veel te boos een stuck gheweest / dat een mensche heeft die ghemeyn macht hem alleen aenghetrocken/ en der wyeder tyranischer begheerte een deure open ghedaen/ ende der Gemeynthe ontnomen dat haer toe quam/ ende het gheselschap der Ouderlinghen / het welcke de Gheest Christi tot enen raet der Gemeynthe verozdent hadde/ werch ghemomen ende verwoypt heeft.

7. **M**aer ghelijck altyts het een quaat uyt het ander comt / alsoo hebben de Bisschoppen dese

sake van hen gestoorē/gelijc of sy hen niet wercklich en ware/ende hebbense anderen eygheliept. Hier uyt sijn de Officialen ghemaelct/ de welke souden dese sake bedienen: en en segge noch niet hoedanich een aert van volck het zo / maer ick segge alleenlick dit / dat tusschen hen ende de wereltliche Richters geen onderschept en is. Ende nochtans noemē sy't noch een geestelicke jurisdictie/ hoewel daer van aertliche dingen alleenlick ghehandelt wordē. Of daer sehoon met anders gmaets in en ware. hoe en schame sy hen niet een Richters volgheluyfs/ te noemen een oordeel der Gemeynthe? Maer men gebuyck daer/segghen sy/ vermaninghen ende den Ban/ Ja men suot alsoo met God: want ist dat een arm mensche eenighen gheestelicken persoon wat ghelcks schuldic is / soo wordt hy gedachbaert: ende ist dat hy verschijnt/soo wordt hy geseuen te betalen: ende ist dat hy dan niet en betaelt/soo wordt hy vermaent: ende nae de tweede vermaninge continen tot den Ban. Ist dat hy niet en verschijnt / soo wordt hy vermaent tot het oordeel te comen: ist dat hy ten ghesetten daghe niet en verschijnt / soo wordt hy de tweede repte vermaent ende terstont verbannē. Ick bidde u / wat is hier in dat met de insettinghe Christi / ofte met de oude ghewoonte / ofte met de wijse der Gemeynthe over een comt? Sy segghen: Men straf daer oock de zonden. Jaer hoereten/oncrupselheden / byonckenschappen / ende diergelicke boosheyt en sijden sy niet alleenlick/maer voedense ende versterckense oock met heymelicke bewillinge/ ende dat niet alleenlick onder het volck/maer ooc in de Clercken ende Priesteren selve. Sy dachvaerden wel sommighe uyt velen/op dat sy niet en schijnen veel te seer dooz de bingheren te sien/ ofte op dat sy daer gelt uyt suipt. Ic verfwyge de rooverie/ diebere/ende kerckroobtinghen/ die daer uyt versamelt worden. Ic verfwyge hoedanighe mensche gemeynlick tot dit ampt vercozen worden. Het is gheuoet datmen lieftelick en bewijsen dat gheen dinc seerder teghen de insettinghe Christi en is/ dan haer jurisdictie/ hoewel sy connen dat sy geestelick is: de welke nochtans niet meer gelijckemisse en heeft met de oude ghewoonte/ dan het licht met de duysternisse.

8. **H**oewel wy niet alle dinghen gesept en hebben/die mochten hier by gebacht worden/ende oock de selve dinghen die wy gesept hebben/ met cozte woorden overloopen sijn: soo betrouwe ick nochtans dat ick onse teghenstrijders alsoo overwonnen hebbe / dat niemant heeft te twijfelen / dat de gheestelicke macht / daer op de Paus niet alle sijn rijcke hem selven verhooverdicht / is een Godloofe ende onrechtverdighe tyranie over Gods volck teghen sijn woort. Ende onder den naem der gheestelicker macht / vervate ick de stonticheyt om nieuwe leeringhen te sincken / met de welke sy het ellendighe volck van de oprechte simberhent des Goddeliken woorts af wenden: ende oock de ongherechtighe insettinghen/ daer mede sy het volck verstrickt hebben/ ende oock die valse jurisdictie der Gemeynthe/ die sy dooz hare Suffraganen en Officialen ghebruyckē. Want ist dat wy Christo laten sijn rijcke onder ons hebben/ soo moet dese gantsche wijse van regneeren terstont vallen. Maer van het recht des swerts/dat sy hen selven ooc aentrecken/ en is ons niet noodich hier te handelen/ om dat het niet en wordt over de conscientien gebuyct. Nochtans ist nut ooc in desen deele te aenmerckē/dat sy altyts hen selve gelijc blijven

Ten laeften hebbe de Bisschoppen dat se alleen by haer selven behelben / anderen die sy Officialen noemen oogheluyfs/ en dat geestelicke recht verandert in wereltliche richtien.

Exempelen die dese godsdeloofe disorde dooz strycken.

Verhael van die dinghen die welcke van den beginne des 8. Cap. tot noch toe gheseyt sijn.

7 De sommit is dat Christus ghesult heeft/ dat sijn Dienaers gheswert souden werden van de boighelike hertschappene aertliche regeeringhe.

ende gheen buick min en zijn dan Herders ofte Pastooren der Gemeente / waer dooren sy willen ghehouden worden. Ick en roere hier oock gheene ghebreken sonderlicker menschen / maer de ghemeyn boosheyt ende yeste der gantscher orden: de welcke soude erupel ende onvolmaect gheacht zijn/waer sy niet met machtigen rijckdom ende hoobedijge tytelen verciert. Ist dat wy aengaende dese sake de autozeijte Christi soecken/hy heeft sonder twijfel de Dienare syne woortz willen van burgherlike heerschappie ende aertseje regeringhe af trecken/doe hy leyde: De Coninghen der Heydenen hebben heerschappie over hem: maer ghy niet alsoo. Want hy geeft te kennen/niet alleenlick dat het ampt eens Pastoors verscheppen is van het ampt eens Princen/maer dat sy soo wyt verscheppen zijn/ dat sy niet en connen in eenē mensche over een comen. Want datse Moses beyde bedient heeft/ dat is ten eersten dooz en sonderlick ende selfsame mirakel gheschiedt: ende ten anderen is het vergaenselick geweest/ ende alleenlick dooz dien tyt / tot dat de saken beter gheschiedt worden. Ende als de Heere daer nae een seker sojme beroydent/ soo behoudt Moses de burgerlike regeringhe: ende wordt gheseyden her Priestersdom synen broeder Aaron over te laten: ende dat te recht: want het is boden natuere dat een mensche soude beyde dese ampte genoeth doen: ende dit is te allen tijde neerstichlick in de Ghemeynte onderhouden gheueest. Ende soo lange als de Ghemeynte eenighe gedaente behouden heeft / soo en heeft daer niemant onder de Wiffchoppen ghedacht het recht des swerts hem selven acut te trecken / soo dat het ten tijde Ainzoshi een ghemeyn spreckwoort was/ dat de Keysers meer het Priesterschap begheert hebben/dan de Priesters het Keysersdom. Want een peggelick hiet vast ende selict dat hy daer nae seyt: te weten/dat de palayfen den Keysere/ende de Ghemeynten den Priestere toe quamen.

9 Maer doe daer een middel en wech bedacht ende ghehouden was/ waer dooz de Wiffchoppen den tijtel / de eere / ende het ghewin haers ampts mochten sonder eenigen last ende sojchewuldicheyt behouden: soo is hen / op dat sy niet gantschelick ledich en bleuen / het recht des swerts ghegheuen/ ofte sy hebben eer selve genomen. Maer hoeculien sy ten eynde dese onbeschaemtheyt connen bescherme: Betacinde het den Wiffchoppen dat sy hen selve in het ricken der wereltlicker dinghen / ende regeren der sieden ende landen / souden alsoo verwerren / ende becommeringe aen nemen/ die soo veynde van haer ampt waer/ in het welcke sy so veel werer hebben/ dat sy daer nau ghenoechsaem toe zijn/ al waren sy gheselc ende sonder ophouden daer in bestich/ende dooz gheene verhanderingen daer van afghetrocken? Iae sy zijn tot sulcke stouticheyt gecomen / dat sy hen niet en ontsien te roemen dat de eere des ryer Christi / aldus na haer weerdicheyt bloeyt/ ende dat sy hier dooz niet te seer van de deelen haerder roepinghe afgetrocken en wordē. Aengaēde het eerste/ Ist dat dit eē betamelike vereteringe des hepligen dienst is/ dat sy tot sulcke hoecheyt verheuen zijn/ dat sy oock den oppersten Woosten ende Coninghen verscheulicklick zijn: soo hebben sy oorsake om niet Christo te lijue/ de welcke haer eere swaerlick verclepnt heeft. Want wat mochtmen nae haer meyninghe lasterlicker daer van spreken/ dan dat Christus geseyt heeft: te weten: De Coninghen ende Princen der Heydenen hebben heerschappie over hem: maer ghy niet alsoo.

Nochtans en leyt hy syne dienstkenchten geen swaerder wet op / dan hy selve eerst ghedragen ende aengenomen heeft. Wie heeft ny (seyt hy) tot eenen Richter ende veelder ghestelt tusschen u? Wy sien dat hy het ampt des gerichtz enckelick van hem woort/ het welck hy niet doe en soude/waert dat het met syn ampt over eē quame. Sullen de dienstkenchten hen selven niet laten tot dien regel byngen/ der welcker de Heere hem selven heeft onderwoort? Het ander/ te weten/ dat sy dooz sulcke wereltlike heerschappie niet te seer afghetrocken en worden van haer ampt ende roepinghe/ ick wilde dat sy dit selve alsoo wel met de bewindinghe bewesen/ghelick sy't wel lievelick connen seggen. Maer dewyle het den Apostelen niet behaecht en heeft het woort Gods te verlaten/ ende de tafels ofte aelmessen te bedienen/ soo worden sy daer dooz overtycht / dat eē mensche niet en can een goet Wiffchop ende een goet Prince zijn. Want ist dat de Apostelen/ de welcke na de groote gaben/ met de welcke sy begaest waren/hadden mogen veel swaerder en last draghen/dan enige andere menschen die nae hen ghebozen zijn / nochtans beliden hebben/dat sy niet en hebben connē beyde het woort ende de tafelen bedienē/ hoe soudē dese arme menschen/ die hy de Apostelen niet en zijn te vergelijcken/ comen der selver neersticheyt hondenmael te boven gaen? Het is voozwac veel te onbeschaemde ende stoute roethe loofheyt geweest/ sulc te versoeken. Nochtans sien wy dat het geschiet is: maer wat daer van ghecomen is/ dat is openbaer: want het en conde gheen ander eynde hebben / dan dat sy haer ampt verlatende/ hebben een veyern ampt aenghenomen.

Luc.12.14.

Antwoort op haer tweede seggen.

Act.6.2.

Dese spraken begifelen ende voozganck. Waer bo oock aen ghelwesen woort op wat trappen tot noch toe eubelick sy op ghecomen sijn.

10 Het is sonder twijfel/ dat sy upt elerne begifelen zijn wepnich te samen soo verre ghecomen. Want sy en hebben niet den eersten voet niet connen soo verre op treden/maer sy hebben somtijts met listicheyt ende heymelick bedroch hen selven bederckelick verheuen / soo dat niemant en voozacht dat het alsoo gheschieden soude eer het geschiet was: somtijts hebbe sy de Woosten verschiende ende dreyghende / meerder macht van hen gheereghen: somtijts siende dat de Woosten niet onghewillike en waren om te gheuen/hebben sy der selue dwase ende onvoozichtighe gewillicheyt misbrupekt. Dooztijden dewyle de Godsaltighe met en sochten teghen maleanderen te rechte te gaen/soo hebben sy/soo wanneer eentich gheschil tusschen hen geuel / de sake den Wiffchoppen ogghegheuen / om dat hy die soude scheyden nae syn gheueesen: om dat sy van syn opprechticheyt niet en twijfelden. Met sulcke nuddelighen waren de oude Wiffchoppen driemaal verladen / ende dat grootelic teghen haren wille/ghelijck Augustinus erghens berupeht: nochtans hebben sy dese moepte/hoe wel niet gheene aengenomen/ om dat de partiden niet en soude tot het ewigge oordeel loopen. Dit dese middelingen/ tot de welcke de menschen hen selven gewillichlick begaven/ ende in de welcke gantschelic geen pleytinge noch dinginge en was/ hebbe de Papisten eē ordentlike jurisdictie gemaecht wepnich tijts daer na/ doe sieden en landen dooz menigerley swaricheden benant worden/so hebbe sy Wiffchoppen genomen tot Patroonen / om dooz hen beschermt te wordē. En dese Wiffchoppē hebben dooz wonderlike listē hen selve upt Patroon/ Heere gemaect. Adē eā niet versake dat sy het meeste deel dooz geweld en oproert inghenomen hebben. De Prince die gewillichlick de Wiffchoppē jurisdictie

Matt.20.25 Luc.22.25.

Exod.18.16.

Exod.28.1.

Refert hoc Homil. de Basilii tradendis.

Het teghen spreken der Papisten.

Ten eersten seggen sy/dat dooz sulcke pompelic de eere Christi verhoecht wordē ende bloeyt. Ten tweeden/dat sy niet en worden van de sicken haerder beroyninghe afghetrocken. Antwoort op haer eerste seggen. Matt.20.25 Luc.22.25.

De eerste trap is nich wilschept. De 2. eergisrichent. De 3. gewelt. De 4. ghebeghe.

ghegheben hebben/zijn dooz menigherley listen daer toe ghebracht ghewest. Maer of schoon sulcker Dincen goevertierenheyt eenigen schijn der Godsalicheyt ghehad heeft / soo en hebben sy nochtans dooz dese verseeerde midelheyt niet seer de nutticheyt der Ghemeynthe gevoozert / der welcker oude ende oprechtte regeringe ende discipline sy also verdoorben / ja op dat ick waerachtichlicher spreke / gantschelick wech ghenomen hebben. De Bisschoppen die sulcke goedicheyt der Dincen misghewilt hebben tot haer epghen veroordeel / die hebben dooz dit eenighe bevynges overvloedichlick ghenooch betuycht / dat sy gene Bisschoppen en waren. Want hadden sy eenich voneken des Apostolischen gheestes ghad / so soude sy sonder twyfel upt den mont Pauli gheantwoort hebben: De wapenen onses krychs en zijn niet vleschelic / maer geestelick. Maer sy worden dooz blinde begheerlicheyt also getrocken / dat sy hen selven ende hare natomers / en de Gemeynthe verdoorben hebben.

11 Ten laetsten en heeft de Roomsehe Paus met clepne heerschappien niet te vrede zijnde / ten eersten Coninckrijcken / daer nae oock het Keyserrijcke in ghenomen. Ende om dit beside dat hy dooz enkel rooverie verereghen heeft / dooz eenighe verwe te behouden / soo roent hy sonitjts dat hy't heeft dooz Gods rechte / sonitjts dat het Constantinus gegeven heeft / sonitjts beschermnt hy't met eenigen anderen tytcl. Ten eerste antwoorde ick niet Bernardus: Of hy't schoon dooz eenighen anderen middel hem selven aen trecke / soo en doet hy't nochtans niet dooz eenich Apostolisch recht. Want Petrus en heeft niet comen gheven dat hy niet en hadde: maer hy heeft sijne natomers ghegheben dat hy hadde / te wete / sochvuldicheyt over de Gemeynthen. Ende dewijle de Heere ende Meester sept / dat hy niet ghestelt en is tot eenen Richter / niet sels om tusschen twee menschen te oordeelen / soo en moet het de Dienstknecht ende Discipel niet onweert achten / dat hy niet en is een Richter over alle menschelike. Bernardus spreect daer van burgherliche oordeelen / want hy sept daer nae: So is dan uwe macht in de zonden / ende niet in de besittinghen: want om der zonden / ende niet om der besittinghen wille / hebt ghy de scutelen des rijer der hemelen ontfanghen. Welck dunckt u de meeste weerdicheyt te zijne / de macht om zonden te vergheven / of de macht om lant te deelen? Het en is gheen gelickentisse. Dese verganckelicke ende aertsehe dingen hebben hare Richters / te weten / de Conincken ende Dincen der aerde. Wat neent ghy de palen eens vzeemde ampts inete. Item / hy spreect aldus tot den Paus: Ghy zint een oberste gheworden / maer waer toe? Want ick neyne / dat het met en is om heerschappie te bezijben. Daerom als wy willen ons selven groot achten / soo moeten wy ghedencken dat ons is een dienst opghelept / ende niet een heerschappie ghegeven: Lert dat u niet een scepter maer een mes noodich is / om den wijngaert des Heeren te snijden. Item / het is openbaer / dat den Apostelen wordt heerschappie veeboden. Hoe sult ghy dan gaen / ende u selven het Apostel-ampt aen trecke / als ghy heerschappie hebt / ofte heerschappie als ghy het Apostel-ampt hebt? Ende terfont daer na: De Apostolische forme is dese: Den wordt verboden heerschappie te hebben / en geboden te diene. Hoewel dit also van eenen missehe gesproken is / dat het allen openbaer is dat hy de waerheyt spreect: ja hoewel de sake selve openbaer is sonder eenighe woorden / so en heeft

nochtans de Roomsehe Paus hem selven niet gheschacint in het Arelatensche Conclium te oordeelen / dat het recht der beyder sweerden / (te weten / des gheestelicken ende des wereltlichen) hem toe comt dooz het Godlike recht.

12 Kengaende dat sy segghen dat het hen van den Keiser Constantinus ghegeven is / de gene die in de Historien der tyden pet gheoeffent zijn / dien en ist niet noodich te leere hoe fabelachtich ende spottelick dit zy. Maer wy willen de Historien laten vare. Gregorius alieen is ons een bequaem ende ghenoochsaem ghetuyghe deser sake. Want soo wanneer hy van den Keiser spreect / soo noemt hy dien sijnen genadichsten Heer / ende hem selven sijnen onweerdighen dienstknecht. Item / op een ander plaetse: Onse Heere en zy niet haestelick op de Bisschoppen verholghen / om dat hy aertsehe heerschappie heeft: maer hy hebbe een sonderlicke acmerckinghe op dat hy alsoe sonder sijn heerschappie ghebruycke / dat hy hem om den ghenen / wiens dienars sy zijn / eere ghebe. Hier sien wy dat hy wil ghelyck een upt den volcke / onderwoorpen zijn. Want hy handelt daer niet eens anders / maer sijn epghen sake. Ende op een ander plaetse: Ick betrouwe in den almogenden God / dat hy den Godsalighen Heeren sal een lauch leven verleenen / ende ons onder uwe hant nae sijn barmherticheyt beschicken. Dese getuygenissen en bynghe ick niet voort / ghelyck of ick vooz ghenomen hadde dese vraghe van de grise Constantini / grondelick te handelen: maer alleenlick op dat de Lesers / ghelyck voozbracende / sien / hoe kinderlick de Papisen lieghen / als sy arbeypden om hare Paus aertsehe heerschappie toe te schryve. Daerom is de onbeschacintheyt Augustini Steuchi / te grooter ghewest / die in soo verlozen een sake heeft bestaen den Roomschen Paus sijn tonge te vercoopen. Dalla hadde dese fabel crachtichlick wederlept / het welcke hem een gheleert ende scherpsinnich man zynde / licht was om doen. Nochtans dewijle hy in de dinghen der Ghemeynthe niet seer gheoeffent en was / soo en hadde hy't niet al gheseyt dat tot der sake mochte dienen. Steuchus comt daer voort / ende zaect ongefouten beuselinghen / om de oogen der werelt in soo elaeer een licht te verdupstieren. Ende hy beschermnt voozwaer soo slaywelick sijn Heeren sake / dat hy mochte schynen sulcx te bevyngen / ende Dalla ghelyck te gheven. Maer de sake ist weerdich dat de Paus sulcke beschermers daer toe sooze: ende sulcke boeben en cersheers / die hen selven daer toe verhueren / zyn weerdich van haren loon bezoygen te worden / ghelyck Eugubino gheschiet is.

13 Voort / ist dat penant den tyt soecht / in welke dese gedichte heerschappie des Paus is begonnen op te comen / het en is noch gheen vijfhonderd jaren voozleden / dat de Paus noch den Dincen onderwoorpen bleef / ende sonder de autoriteyt des Keisers niet ghemaclet en wert. De oorlike der veranderinghe deser orden / is gheweest de Keiser Henricus / de vierde deses naems / de welke een lichtveerdich roeckeloos mensche was / sonder raet / met groote stouticheyt en een ongegeschickten leven. Want doe hy de Bisschopdomanen des gantschen Duytschen lants in sijn Hof vercochte / ofte gelijck roof upt deelde: soo heeft Wyldebrandus / dat is / de Paus Gregorius / van den Keiser getercht zijnde / een beha: helicke oorlike ghenomen om hem selven te wyken. Ende dewijle hy scheen een goede ende Godsalige sake te beschermen / so wert hy dooz vele gonste geholpe. Ende Henricus was

Daeromken den so dringht hy hy / doch niet onwaerheit / dat Constantinus hen sulcx gegeven heeft / op dat hy sijn epcannie soude houwen staes de.

Epist. 3. lib. 2. Epist. 20. lib. 3. Epist. 6. lib. 2. Epist. 31. lib. 4.

Epist. 34. lib. 4.

Welcke gifte pochtent ontdeckt wort.

De 5. vob. looficheyt.

2. Cor. 10. 4.

De laetste erap is / de herbozghent heyt der ongherechtheyt / ende de dorpelische caserie des Antichrist / om hem selven te steken in Coninckrijcken ende regeringhe. Lib. de consider. 25.

Luc. 12. 14.

Leggen dese epianne heeft Bernardus hy sijnen tpe sterckelick gheroepen. 7 Lib. de consider. 2.

r Dies niet leggenlaende so heeft noch zans den Paus het recht van bepede sweert om hem toe gheuyten.

Op wat tijt ende wase dat de Roomsehe Pansen tot Antike Aertsehe werelicheit weerdichent gheromcn zyn.

oock

oock om sijne boose regeeringe van velen Prin-
 ten gheshaet. Ten eynde/ghelyck Hildebrandus
 (die hem selven noemde Gregorius den sevend-
 den) een ouerpry ende boos mensche was / alsoo
 heeft sy de boosheyt sijns herren geopenbaert:
 het welcke een oorsake gheweest is / dat sy van
 velen die met hem verbonden waren / verlaten
 werden. Nochtans heeft sy soo veel ghemaect/
 dat sijne nacomers mochten niet alleenlick het
 jock der onderdanicheyt af woypen/ maer oock
 de keisers selve onderwoypē. Daer toe ist oock
 gheschiet / dat vele keisers daer nae zijn meer
 den keiser Henrico/dan den keiser Julio ghe-
 lyck gheweest: soo datse de Paus sonder groote
 swaricheyt conde hem onderwoypen/ dewyle sy
 sozghelooftich ende ondeghentlick te hups le-
 dieh bleven/daer het seer noodich was/ de boose
 begheerten der Pausen niet deucht ende behoo-
 llike middelen te verschinderen. Aldus sien wy
 met wat verwe sy die seloon giste Constantini
 voozwenden/legghende dat Constantinus heeft
 het Westersche keiserrycke den Paus overge-
 gheven.

14 Van dien tijt aen en hebbe de Pausen niet
 afgelaten anderre Woysten heerlichheden/ som-
 tijts dooz bedroef / somtijts dooz onghetrou-
 wichheyt / somtijts dooz kirckelijc in te nemen: sy
 hebbe doo de stadt selve / de welcke doe vyz was/
 ontrent over hondert ende dertich jaren hem on-
 derwoypen: tot dat sy te eynde tot sulcke macht
 zijn gecromē/ als sy nu hebben: ende om de wel-
 kie te behoude ende vermeerren/ sy dese twee hon-
 dert jarē (want sy begondent eer sy hen de stadt
 onderwoypen) de gantsche Chyristen werelt also
 veroert hebben/ dat sy bynae is te niete gewo-
 den. Het is gheschiet / dat ten tyde Gregorius
 regeerders ende bewaerders der gheestelicker
 goeden / hebben dooz ghewelt hen selven gestelt
 in besitd sommigher goeden die der Gemeente
 toe quamē/ en hebbe de selve (gelike in cōfiscatie
 pleecht te gheschijen) sekeren namen ghegheven
 tot een teeken der afwinnunge. Doo heeft Gre-
 gorius een Conterium der Bisschoppen verfa-
 maet ende die onheylighe wyse strengelick we-
 derstaen/ ende ghevozacht/ of sy eenen gheestelic-
 ken persoon niet en achtreden als verbannen/ die
 van selfs sochte op sulcke wyse eenich besitd in
 te nemen: desghelyc of sy eenen Bisschop niet
 en achtreden als verbannen die sulc ghebode te
 doen/ ofte niet en strafte als het tegen sijn bevel
 gheschiet was. Sy hebben alle gheoordeelt dat
 sulck een persoon was also verbannen. Ist dat
 het so groot een boosheyt is dat sy den van ver-
 dient/ als een geestelicke persoon dooz sijn eygen
 autoziteyt ende besitd/ hem selven aen treckt dat
 der Gemeente toe comt: dewyle nu dese twee
 hondert jaren lauck / de Pausen niet anders en
 bedencken dan kirckelijc / bloetstoztinghe / verder-
 vuinghe der heyrer achtē / roovinge ende mooz-
 dringhe der steden/ ellendicheyt ende jammer der
 volcken / verwoestinghe der rijcken / alleenlick
 om heerschappien in te nemen / die hen niet toe
 en comen: wat verbanningen eenen genoerch-
 saem sijn/ om sulcke boose exempel te straffen/
 Het is voozwaer sonder twyfel dat sy geen dinc
 min en soecken dan de eere Chyristi. Want waert
 dat sy gautschelick alle wereltliche macht ghe-
 willichlick over gabe/ daer van en soude de eere
 Chyristi/ noch de gefonde leere/ noch de salicheyt
 der Gemeente gheen perijchel hebben. Maer
 sy zijn blind ende rasende dooz de eenige beger-
 te der heerschappie: daerom meynen sy dat geen
 dinc en sal onghescheit blyven / ten sy dat sy
 heerschappie ghebyrucken niet strengicheyt

ende ghewelt / ghelyck de Propheet sept.
 15 Op de jurisdictie is oock een vyzheyt / de
 welcke de gheestelicke personen in het Paus-
 dom aen nemen. Want sy meynen dat het hen
 niet en betaemt dat sy in sake die haren persoon
 aengaen/sonden vooz den burgerlicken ofte we-
 relsken Rychter verschynen/ ende meynen dat
 de weerdicheyt ende vyzheyt der Gemeente
 daer in ghelegghen is/ dat sy van gemeente cooz-
 deelen ende wetten vyz sijn. Maer de oude Biss-
 schoppen die het der Gemeente seer strenghe-
 lick bewaerden / hebben gheoordeelt / dat noch
 hen/ noch harer eyden geen onrecht en gheschie-
 de/ dat sy onderwoypen waren. Oock hebben de
 Godsalighe keisers sonder eenich weder spre-
 ken de gheestelicke personen altyts / soo wan-
 neer het noodich was/ tot haren Rychtstoel ge-
 darhvaert. Want aldus spreect Constanti-
 nus in eenen Sendryef tot de Nicomedensche
 Bisschoppen: Ist dat eenich Bisschop onwille-
 liche berocerte maect / die sal dooz de hant des
 Dieners Gods / dat is / dooz mijn hant ghe-
 dwonghen worden. Item Valentinus: Goe-
 de Bisschoppen en spreken niet teghen de macht
 des keisers: maer sy bewaren oprechtelick de
 geboden Gods des grootē Conincs/ en zijn on-
 sen wetten gehoozsaem. Dit hiele doe een pege-
 lich vast ende selck. De saken der Gemeente
 worden van den Bisschop gheoordeelt: gelyck
 als een Clerck niet misdaen en hadde teghen de
 burgerliche wetten / maer alleenlick dooz de
 Canones beschuldicht wert: soo en wert sy niet
 gherocpen tot den gemeenten ende burgerlic-
 ken Rychtstoel/maer de Bisschop was in de sa-
 ke sijn Rychter. Besghelijc/ soo wanneer eenige
 sake ghevuel/ aengaende het geloove/ ofte per dat
 eyghentlick de Gemeente aen ginc: soo on-
 dersochte de Gemeente selve die sake. Alsoo
 moctment verstaen dat Ambrosius schryft tot
 Valentinianum: Owe vader ter eerlicker ghe-
 dachtenisse / en hreft niet alleenlick met den
 monde gheantwoort / maer soek met wetten
 verozdent / dat in de saken des gheloofs die
 behoorde te oordeelen / die een bequaem ampt
 ende autoziteyt daer toe hadde. Item/ Ist dat
 wy de Schryftuere ende oude exempel aenstē/
 wie sal versaken dat in de sake des gheloofs/ ick
 segghe in de sake des gheloofs / de Chyristelicke
 keisers plegghen van de Bisschoppen/ ende niet
 de Bisschoppen van de keisers gheoordeelt te
 worden? Item / O keiser/ ick soude tot uwen
 Rychtstoel gheromen hebben / hadden my de
 Bisschoppen ofte het volc willen laten coninc:
 de welcke seiden / dat de sake des gheloofs be-
 hoorde in de Gemeente vooz het volck gehan-
 delt te worden. Sy wil dat de geestelicke saken/
 dat is/ de saken der keltigē/ niet en bejozen tot
 den burgerlicken Rychtstoel getrocken te wo-
 den/ daer de wereltliche saken ghehandelt wer-
 den: ende sijn stantvasticheyt hier in wozt met
 goede rechten van allen geprezen: nochtans hoe-
 wel sy goet recht heeft / soo comt sy soo verre/
 dat sy sept / dat sy wil wjcken waert dat de
 keiser wilde met geweld handelen. Ick en sal/
 sept sy/ niet willen de plaets verlaten/ die my
 bevolen is: maer ist dat ick bedwonghen wo-
 de / soo en can ick niet teghenstriden/ want onse
 wapenen sijn bidden ende weenen. Hier moeten
 wy aenmercken deses heylighen mans sonder-
 liche maticheyt ende voozichtigheyt / ende
 moedicheyt / en betrouwen. Justina des kei-
 sers moeder sochte hem van de regeeringhe der
 kercken af te woypen / om dat sy hem niet en
 conde tot het ghevoelen der Arrianen trecken.

Van dese
 Paepseke ty-
 tanne is
 Hildebrandus
 een onsupper
 ende boos
 mensche/ wer-
 sende reit op
 bouwee ende
 Rychter.

Met wat
 arglisticheit
 sy de Stadt
 Rome ende
 andere heer-
 licheiden un-
 ghenomen
 hebben.

Habetur lib. 4.
 Regit. cap. 8

Hor qualick
 haer luden
 dit rooide am
 stact.

Dese vyz-
 heyt die sy
 vlamen hac-
 cecepgghen/
 is den onden
 Bisschoppen
 onbekent.

Referur lib. 1.
 Theod. cap. 40
 lib. 4. Theo-
 doric. cap. 8.

Siet teghen
 Paepde dat
 sy de saken
 des geloofs/
 ofte al wat
 eyghentlick
 de Bisschop-
 pe toe quamē/
 van den we-
 re Rycht-
 sten niet toe
 en heten/ de
 kennisse van
 dien hac-
 ce onnemen.

Hom. de bu-
 travendis.

Der ouden
 Bisschoppen
 maticheyt:
 dapperheyt/
 stantballic-
 hent/ en vooz-
 sichticheyt/
 stevicheyt ge-
 hrelicke reghe-
 de Pauselike
 ke vyzheyt.

Ende dit soude gheschied hebben / hadde hy in het Keysericlike Palaps ghecomen om syn sake te bepleyen / doe hy gheroepen wert. Daerom seyt hy / dat de Keysere niet bequaem en is om so groot een sake te riechten: het welcke de noot des tijts / ende oec de natuerre der sake eyschte. Want hy achtede dat het hem beter was te sterbe / dan met syn bewillinghe sulcke een exempel den naemeren te laten: ende nochtans en denckt hy niet om te wederstaen / waer dat de sake niet gewelt ghehandelt worde. Want hy seyt / dat het den Bisschop niet toe en comt / het geloove ende het recht der Ghemeente niet wapenen te beschermen. Maer in andere oorsaken bewyft hy hem selven bereypt / te doen al wat de Keysere gebiet. Ist dat hy schattinghe eyscht (seyt hy) wy en wepgheren niet / het lant der kercke betaelt schattinghe. Ist dat hy den gront selve eyscht / hy heeft macht die te nemen: niemant van ons en siet hem daer teghen. Op dese wyse spreckte oock Gregorius: De sin des genadichsten herre (seyt hy) en is my niet verbozghen / dat hy hem niet pleecht te moeyen met de saken die de Priesters aengaen: op dat hy geen sin met onse zonden beswaert en worde: hy en seyt niet dat de Keysere gantschelick niet en mach de Priesters riechten: maer seyt dat daer schiere saken sijn / die hy moet den oordeele der Ghemeente laten.

Lib. 3. epist. 20

Wat de oude Bisschoppen met hare stantbaerheit sechten.

16 Ende doot dese selve upeneminghe en hebben die heylighe mannen niet anders gesocht / dan dat de Bynnen die niet seer tot de rechte heylighe ghesint en waren / niet en souden doot haer ghewelt ende boose begeerte / de Ghemeente in haer ampt verhinde. Want sy en hebben niet mispreken / dat de Bynnen somtijts haer autoziteyt ghebruycken in de saken der Ghemeente / soo verre dat niet tot verstooyinghe / maer tot bescherminghe der oorden der Ghemeente / ende niet tot afzekinghe / maer tot versterkinghe der regeringhe gheschiede. Want dewyle de Ghemeente gheen maect en heeft om te dwinghen / noch oock niet en behoort te begeeren (ick spreke van burgherliche dwinginghe) soo comt het den Godsalighen Coningen ende Bynnen toe / de heilige met wetten / ende gheboden / ende oordeelen te houden staende. Op dese wyse doe de Keysere Mauricius sommighe Bisschoppen geboden hadde dat sy hare medeghesellen / die van de Barbarische ypanden verdraven waren / souden ontfanghen: soo bevesticht Gregorius dit bevel / ende vermaente tot ghehoorsaemheyt. Ende hy selve van den selven Keysere vermaent zynde / dat hy hem soude met Joanne den Constantinopolitansen Bisschop verfoenen / soo gheeft hy wel reden: waerom hy niet en is te beschuldighen: maer en beschermt hem niet met syn bypheyte / ghelijck of hy byp ware van het werclike rijckthuyt: maer beloofte meer ghehoorsaem te zyn / so verre het de conscientie toe lacht: ende seyt oock inede dat Mauricius gedaen heeft / ghelijck eenen goeden Bynne betaemt / als hy den Bisschoppen sulcke dinghen ghebiet.

Het xij. Capittel.

Van de Discipline der Ghemeente, wiens voorneemste ghebruyck is in de straffe ende afsnijdinghe ghelegghen.

Dat eerste deel des eerste stucx: van de macht der Quelen / ofte van de ghemeyne discipline der kercke.

NW moect wy de Discipline der Gemeente / der welcker handelinghe wy tot hier toe hebben wygheselt / met korte woorden verclaren. Dese discipline is meest in de macht der sleutelen ende Gheestelike jurisdictie ghelegen. Op dat wy dit te beter verstaen / soo moeten wy de Ghemeente deelen in twee oordeelen: te weten /

in de Clergie ende het volc. Met desen gewonliken naem Clercken / verstaen ick de gene die een openbaer ampt in de Gemeente bedienen. Wy sullen eerst spreken van de ghemeyne discipline / der welcker een pegelick moet onderdanich zyn: daer nae sullen wy comen tot de Clergie / de welke boven de ghemeyne discipline oock haer eygen heeft. Maer dewyle sommighe de Discipline so seer haten / dat sy oock selve van den naem vereschicken / so moeten dese dit weten. Ist dat geen gheselschap / jaec gheen hupsghesin hoe cleyne het sy / en ean in rechten stant ghehouden worden sonder Discipline: soo moet de Discipline veel noodigher zyn in de Gemeente / de welke behoort alderbest gheschiedt ende gheordneert te zyn. Daerom / ghelijck de salighe leere Christi / is de ziele der Gemeente / alsoo is de Discipline in de Gemeente als zenuwen / doot de welke de leden des lichaems aen malcander vlyden / een peghelic in syn plaetse. Daerom / alle de ghene die willens ofte doot onwetenheyt begeeren de Discipline te niere te byengen / ofte te verhindeeren dat sy niet weder opghericht en worde / die soecten voozwac de uperste verdervinghe der Gemeente. Want wat sal daer van comen / ist dat het eenen peghelicen geozloft is dat hem behaecht: Maer dit soude gheschiedt / waer dat by de predikinghe der leere niet oock heymelicke vermaninghen / berispinghen / ende beteringen / ende andere dier ghelicke behulpselen en waren / de welke de leere houde staende / ende niet en laten ledich zyn. So is dan de Discipline als een toom / waer doot die wederhouden ende geteint worden / die teghen de leere Christi weder spauwich zyn: ofte gelijck een spoor / ofte pychel / waer doot die verwercht worden die niet seer ghewillich zyn: ende somtijts oock ghelijck een vaderlike geesfel / waer doot de gene die swarclich ghesondicht hebben / goevertierentlick / en na de sachtmoedicheyt des Gheests Christi / gecastyt worden. Soo dan dewyle wy nu sien sommighe beginselen der grouweliker verwoestinghe in de Gemeente comen / om dat daer gheen sochtvuldicheyt noch wyse en is om het volck te behouden in de gehoorzaamheyt Christi / so roept de noot selve dat hier eenighe hulpe ende remedie noodich is. Nu is dit de eenighe remedie die Christus gheboden heeft / ende altyt onder de Godsalighe is ghebruyck gheweest.

De nootwendicheit des discipline.

De seer groote nutticheit der selver.

De trappen daer van.

2 Het eerste fundament der Discipline is / dat de heymelicke vermaninghen ylaetse hebben: dat is / ist dat niemant van selfs niet en doet dat hy behoort / ofte hem selve qualick ofte oneerlic byacht / ofte yet doet dat straffens weerdich is / dat hy hem late vermanen: ende dat een peghelic / so wanneer het de sake eyscht / soecken sijn byoder te vermanen. Vooznelick dat de Pastooren ende Ouderlinghen hier in neerstich zyn / der welcker ampt is niet alleenlick openlick te prediken / maer oock van hupse te hupse te vermanen / daer sy doot de leere die int gemeyn ghegheben wort / niet ghenoech voozt en gaen: ghelijck Paulus leert / als hy verhaelt dat hy heymelick ende van hupse te hupse geleert heeft: ende betuycht dat hy van haerder aller bloet onschuldich is / om dat hy niet opgehouden en heeft eenen pegelicken nacht ende dach met tranen te vermanen. Want dan heeft de leere tracht ende autoziteyt / so wanneer de Dienaer niet alleenlick allen te samen uptlept wat sy Christo schuldich sijn / maer oock eenen middel ende toeganc heeft om dat selve van die te eyschen / die hy siet dat sy der leere wepnich ghehoorsaem / ofte veel te traghe zyn. Ist dat niemant sulcke

1. De besondere vermaninghen.

Actoij. 20. 26. ende 26.

Des

2. 28. straffin' **vermaninghen hartnechlichc** bewoyp/ ofte
ghe dooz ghes
tuyghen.
in sijne zonden vooztgaende / bewijst dat hyse
vermaent: soo ghebiet Christus den sulcken/ als
hy ter tweeder reyse by ghetuyghen vermaent
13 / voozt het oordeel der Gemeente / dat is / voozt
het gheselschap der Ouderlingen te roepen: ende
daer strenghelecker te vermanen als dooz ghe
mepn autozietet / op dat hy hem selven onder
woyze ende ghehoorzaem zy / is het dat hy de
Ghemeynte in eere ende weerde houdt. Is het
dat hy niet selfs alsoo ghebozen en woyt/maer
in sijn boosheyt volhetet / dan ghebiet Christus
datmen hem als enen verachter der Gemeente
te van het gheselschap der ghelooibigen af smijt.

3. 28. straffin' **Maer dewijle hy daer alleenken van hey**
melicke zonden spreeket / so moctmen dit onder
schept maken / te weten / dat sommighe zonden
zyn heymelick / ende sommighe ghemeyne ende
openbaer. Van de heymelicke zonden seyt Chri
stus tot enen pegeliche: Vermaent uwen vrees
der tusschen u ende hem alleen. Van de openba
re seyt Paulus tot Timotheum: Straffte in al
ler teghenwoozdicheyt / op dat de andere vrees
hebben. Want Christus hadde voozseyt: Ist dat
uwe broeder heeft teghen u gefondicht / ende dit
wooyt / tegen u, en cannen niet anders uytleg
ghen / dan ghelijck of hy gheseyt hadde: Ist dat
uwe broeder alsoo gefondicht heyt dat ghy het
alleen weet. Ende dat de Apostel Timotheum
gebiet die openlick te straffen / die openlick ges
fondicht hebben / dat heeft hy selve ghedaen te
ghen Petrum: want doe die alsoo sonwichde / dat
hy openbaer ergernisse gaf / soo en heeft hy hem
niet heymelick vermaent / maer voozt de Ghe
meynte. So sal dan dit de behooyliche oorde zyn /
te weten / dat wy in heymelicke zonden te straffe
sen vooztgaen / nae de grade die van Christo ges
stelt zyn: ende in openbaer zonde terstont voozt
gaen tot openbare berispinghe der Gemeente /
soo verre de erghernisse openbaer en gemeyn is.

4. **Wy moeten oock noch een ander onders**
schept hebben / te weten / dat sommighe zonden
zyn licht / ghelijck seyen / sommighe swaerder
als boose stricken. Om dese laetste te beteren / en
moctmen niet alleenlick vermaningen ofte bes
scheldinghen / maer oock strengere reindeien ge
brypcken: ghelijck Paulus bewijst / die den Co
rinthien overspelet niet alleenlick niet wooy
den castyt / maer oock met den Ban straft / soo
haest als hy de boose daer vernomen heeft. Soo
beginnen wy nu beter te aenmercken / hoe de
gheestelicke jurisdictie der Ghemeynte die dooz
Gods wooyt de zonde straft / zy en seer goede
sulpe der ghesontheyt / ende een fondament der
orden / ende vant der eenicheyt. Darron als de
Ghemeynte openbare overspeelders / hoerreed
ders / dieven / roovers / oproetmakers / mepnee
dighe / valsche ghetuyghen / ende anderen die ghe
like: Item / hartnechighe (die oock van clepne
zonden vermaent zynde / God ende sijn oordeel
bespotten) van haer gheselschap af smijt / soo en
doet sy niet onbehooyt / maer ghebruyckt de
jurisdictie die haer is van God gegheven. Ende
op dat niemant sulck oordeel der Gemeente en
vermaent / ofte clepne achte dat hy dooz de een
drachtighe stemme der ghelooibigen verdoemt
is / soo heeft de Heere betuycht / dat dit selve niet
anders en is dan een vercondinghe snider sen
tentie / ende dat het in de Hemelen vast ende se
ker is / dat sy op der aerde doen. Want sy hebben
het wooyt des Heer / waer mede sy de boose ver
doemen: sy hebben het wooyt des Heeren / waer
mede sy die in ghenade ontfanghen / die hen be
keren ende beteren. Die meynen dat de Ghe

meypnten counen langhe staen sonder desen bant
der Discipline / die woorden dooz haer meypninge
bedroggen: ten zy dat ons mogelijk dit beuyg
sel niet no diech en is / dat de Heere voozste heeft
ons noodich te zyn. Ende voozwart hoe seer
noodich het ons zy / dat sal uyt sijn menigker
ghebruyck beter ghesten worden.

5. **Daer zyn drie piden / op de welcke de Ge**
meynte siet in sulcke straffingen ende affijndin
ghe. Ten eersten / op dat niet niet lasteringhe
Gods / die onder de Christenen ghenamte noch
ghereken en woorden die een boos ende schan
delich leven leyden / ghelijck of de heilige Ghe
meynte Gods ware enen hoop ongeschickter
ende booser menschen. Want dewijle sy het
lichaem Christi is / so en ca sy dooz sulcke schan
deliche ende stinckende ledē niet besmet worden /
sonder den hooft Christe eenighe schande te
doen. Darron op dat niet sulck en zy in de Ghe
meynte waer dooz den heylig / en naem Christi
schande aengheduen worde / so moctmen die
uyt sijn huygighe scooten / dooz der welcke o
reynicheyt de Christelicke naem soude schande
gerrigen. Ende hier moeten en oock rchte heb
ben op het nachtmael des Heeren / op dat hrt
niet onthuytich en worde / ist datme it sonder
onderschept uytdeit. Wāt het is waerachtich /
dat de gheusdien de uytdeeling hi bevolen is ist
dat hy wetens ende willens eenē onweerdigen
toelaet / den welcken hy hadde mogē niet recht
daer afhouden / is niet sulcken kerckdoof te be
schuldighen / ghelijck of hy het lichaem des Hee
ren de hondē vooztelde. Darron straft Chry
stomus swaerlick de Priesters die dooz vrees
der grooten ende machtighen / niemant en doof
ten van het nachtmael afhouden. Het bloet /
seyt hy / sal van wren handen geeycht wooyden.
Ist dat ghy den mensche vrees / soo sal hy u be
spotten: maer ist dat ghy God vrees / soo sult
ghy oock van de menschen selve ghevreesd zyn.
Laet ons noch scypter / noch purperen eledere /
noch Connelike croonen vrees: wy hebben
hier meerder macht. Ick sal doozwaer liever
mijn lichame overgheven ter doot / ende sal lie
ver mijn bloet laten stozen / dan sulcker ontrep
ninghe beelachtich worden. Soo dan / op dat
deser seer heylighe verborghenheyt geen schan
de aengedaen en worde / soo moctmen in de uyt
deelinghe daer van groote onderscheptinghe ge
bruycken: het welcke nochtans niet en can ghe
schen / anders dan dooz de jurisdictie der Ghe
meynte. Het ander eynde is / op dat de goede
niet (ghelijck het pleecht te gheschjen) dooz ghe
duerighe ghemeynschap der boosen verdooven
en wooyden. Want dewijle wy soo seer ghenegen
zyn tot afwijkinghe / soo en is geen dunck lich
ter dan dooz boose ermyelen van den rechten
loop des levens afgeheyt te worden. Dit eynde
heeft de Apostel aenghetereken / doe hy den Co
rinthen gheboot dat sy den hoererder souden
van haer gheselschap scheyden. Een weynich
suerderems / seyt hy / verfuert het gatsche deech.
Ende hy sach hier in so groote perijckel / dat hy
den ghebovighen verboot alle ghemeynschap
met de boosen. Ist dat (seyt hy) niemant ee broe
der onder u ghenamte / is een hoererder / ofte
giertich / ofte afgodendienaer / ofte dronckaert /
ofte quaetspreklich / met sulck en late te niet toe
oor selfs te erf. Het derde eynde is / op dat de sel
ve beschaemt zynde / beginnen leerleschap te heb
ben van haer onreynicheyt. Alsoo ist hen oock
mit dat haer boosheyt gheschafte worde / op dat
sy dooz het geboelen der roede opgeweker wooy
den, die dooz toeghevinghe souden hartnechiger

Cor. 12.
ende de
Discipline
sal gebruyck
worden.
1. Op dat de
god loofen
tot des Hee
ren castel coes
gbelaten
3. moe. Chy. No
mer omghe
vermaent
aen en dooz.
1. Col. 1. 24.

Heimil 10
March 3.

2. Op dat
de erie
en berderbert.

1. Cor. 5. 6.
ende 11.

3. Op dat sy
haer bekeren
souden.

Daer nae zyn
de trappen
der zonde aen
te mercken.

Maer. 18. 15.

2. Tim. 5. 20.

Gal. 2. 14.

Hoe datmen
sal handelen
om b. n. de des
se saen te bes
terren.

Item men
sal onders
schept ma
ken tusschen
zonden ende
boose stucke.

1. Cor. 5. 4.

De grohe
zonde salmen
steinghelick
bestaffen.

Maer. 16. 19.
ende 18. 18.
Joan. 20. 23.

2. Thes. 3. 14. **W**orzen. Dit geest de Apostel te kennen/ als hy aldus sprekeket: **A**ls dat penant onser leere niet gehooyden en is/ teckent dien: en vermengt u niet dien niet/ op dat hy beschaemt worde. Item op een ander plaetse/ daer hy seyt/ dat hy den Corinthischen hoereerder heeft den duyvel over ghegheven/ om dat de gheest soude salich worden in den dach des Heeren: dat is/ (ghelyck ick het uptlegge) dat hy hem niet een ijelicke verdoeninghe ghecastyt heeft om dat hy soude eeuwelike salich worden. Ende hy seyt daerom dat hy hem den duyvel over geest/ om dat buytē de Geneynte de duyvel is/ gheijck Christus in de Geneynte. Want dat sommige dit verstaen van seker quellinghe des vleeschs/ dat dunckt in seer onseker te zijn.

Maet wat matichent daemen de zonden so gemeyne als heymelicke sal verbeterē.

6 **A**ls wy nu dese drie eynden hebben/ so moeten wy noch sien hoe de Geneynte dit deel der Discipline/ welck in de iudicatie ghelegen is/ bedient. Ten eersten moet wy dat onderscheyt behouden dat boven ghesiet is/ te weten/ dat sommige zonden heymelicke sijn/ ende sommighe openbaer ende gemeyne. Openbaer zonden sijn daer van niet alleenlicke een ofte twee ghetuygē en sijn/ maer die nu openbaer met egerijste der gantseker Geneynte ghedaen worden. Heymelicke zonden noem ic/ niet die gantscheleken den menschen verhoogen sijn/ gelyc de zonden der gheveynsen Hypocriten (want die en comen onder het wordeel der Geneynte niet) maer sulcke zonden noem ic heymelic/ die niet en sijn sonder getuygen/ en nochtans niet openbaer en sijn. In de openbare zonden en sijn de graden der vermaningen die Christus verhaect niet noodich: maer waer openbaer zonde is/ daer moet de Geneynte haer werck doen/ den sondaer roepē ende straffen na de mate der zonde. De heymelicke zonden en comen voor de Geneynte niet so de sondaer niet hartueclich en is/ na die regel Christi: **A**ls dat hy die getuygen niet en hoorst/ so segt het der Geneynte. En als het so verre ghecomen is/ dan moet men een ander onderscheyt maken tusschen boose stuesken/ ende seplen. Want in lichte seplen en moeten soo groote strengicheyt niet gebruiken/ maer het is ghenoech met woorden te castyden/ ende dat soetelicke ende vaderelicke/ soo dat de sondaer daer doot niet verbiertē noch beschaemt/ maer tot hem selven ghebuytē worde: op dat hy hem niet verblide dat hy vermaent en verbeterē is/ dan bedoebe. Maer de boose stuesken moeten sekerpelicke straffen: want het en is niet ghenoech dat de ghene die de Geneynte geertent heeft door een boose daet/ met woorden alleenlicke ghestrafe worde/ maer hy moet voorenen tijt afgeschonden worden van de ghemeynschap des Rachtmaels/ toe dat hy sijn beteringe bewesen heeft. Want Paulus en beschelt den Corinthischen hoereerder niet alleenlicke met woordē/ maer stoot hem oock upt de Geneynte/ ende strafe de Corinthen dat sy hem so lange gheleden hadden. Dese wijse heeft de onde ende welgeschickte Geneynte ghehouden/ doe de behoortelicke regeeringe hare loop hadde. Want als penant eenige boosheit gedaē hadde/ waer upt egerijste gecomen was/ soo wert hem ten eersten geboden van het Rachtmael te blijven/ daer na hem selven/ voor God te vernederē/ ende voor de Geneynte sijn leetschap ende beteringe te betuygen. Daer waren oock seker dinge diemen den ghenen die ghesondicht hadden opleyde/ om dat sy souden teekenen der beteringe sijn. Als hy dat also gedaen hadde dat der Geneynte genoech gedaen was/ doe wert hy door

Matth. 18. 17.

Item/ delich te ende sware zonden.

1. Corinth. 5. 5.

oplegginge der handen tot genade ontfangen: welcke ontfanginghe diclamael van Cypriano ghenaeint wort/ vrede: de welcke oock de wijse niet eozte woorden beschrijft. Sy doen/ seyt hy/ penitente enen sekere tijt lanck: daer na bekenen sy haer schuld/ ende ontfangen vrede en ghemeynschap door de oplegginge der handen des Bishops ende der Clercken. Hoewel de Bishop ende sijne Clercken verfoenden alsoo de sondaer niet de Geneynte/ dat oec de bewijlinghe des volckes daer toe noodich was: gelyck hy erghens leert.

Epist. 2. lib. 1. Epist. 3. 4. lib. 3. de euidem lib. Epist. 26.

7 **D**ese Discipline was so gemeyn sonder enige uynenninge/ dat oock de Prinsen met den ghemeynen man hem selven onderwoyden om die te dragē/ ende dat te rechte/ dewyle het openbaer was/ dat sy quam van Christus/ den wercken alle Coninge behooren onderdanich te sijn. Also doe Theodosius om de bloetsottinghe in Constancia gheschiet/ was door Ambrosium van de gemeynschap der Geneynte afghesueden/ so heeft hy alle sijn Conincliche verteringe die hy en hadde/ afgelept/ ende openbaerlicke in de Geneynte sijn zonde beweent/ die hy door bedriegelicke aenbrenninge gedaen hadde: ende heeft niet siehten ende tranen vergevinghe begeret. Want ge sote Coninghen en moeten niet achten dat het hem schandelich is/ dat sy door Christus den Coninc der Coninghen hem selven ootmoedichke neder woypen/ ende het en moet hem niet misghagen dat sy door de Geneynte gheoordeelt worden. Want dewyle sy in haer Hof bynagheen dinc en hooren anders dan flatteringhen/ soo is het hem niet dan nootzakelicke door den mont der Pastooren van den Heere ghestrafe te worden. Jae sy behooren te wenschen van de Pastooren niet ghespact te worden/ op dat ic de Heere spare. Ick gae hier voorby door wien dese jurisdictie behoort bedient te worden/ dewyle het op een ander plaetse gheseyt is. Maer ick segge alleenlicke dit daer toe/ te weten/ dat in de affuydinge dit de rechte vooytganc is/ welken Paulus leert/ namelicke/ dat de Onderlingen dat niet alleen en doen/ maer dat de Geneynte oock dat wete en bewillige: maer dat het gheschiet op sulcke wijse dat de handelinghe niet geregeert en worde door de menichte des volck/ maer dat het volck dit acumerelic als een ghetuyge en bewaerd dace van/ op dat niet eenich dinc en geschie van weynighe menschen door boose begheerte. Ende de gantsche loop der handelinghe moet oock boven de aenroepinge des naems Gods sulcke ghestadicheyt hebben/ dat daer door de tegenwoordicheyt Jesu Christi bewesen worde: op dat het sonder twyfel sy dat sy selven sijn oordeel regeert.

Niemant en salmen dan dese discipline/ noch met eenigen Prins/ ee/ by houdē.

Amb. lib. 1. Epist. 3. in ora. habita in tunete. Theod.

Epist. 17. 14. ende 19. 16. 1. Tim. 6. 15.

Dan wien est met wat orde vā handelen gesen sal ghesoefet worden.

1. Corinth. 5. 5.

8 **H**oestans en moeten niet vergeten/ dat der Geneynte sulcke een strengicheyt dient/ die niet van gheest der sachtenmoedicheyt over een comt. Want wy moeten altyt nederstichtelic roeken (ghelyck Paulus gebiet) dat de gene die ghestrafe wort/ niet door droefheyt verstonden en worde/ want alsoo soude de meereye seijn worden. Maer de regel deser matichent can alderbest upt het eynde genomen worden: want dewyle door de affuydinge gesocht wort dat de sondaer hem bekeere/ ende dat de boose eruypleken wech ghenomen worden/ op dat de naem Christi niet gelastert en worde/ noch andere tot navolginge des quaets verweckt en worden: ist dat wy dese dinge aensten/ soo sullen wy selictelic comen oordeelen hoe verre dese strengicheyt behoort te streckē/ ende waer sy moet eynde nemen. So dan als de sondaer getuygenisse gheest

Maet wat gematichent des gemoets dat se sal behandelt worden.

2. Corinth. 2. 7.

Steden genomen upt het eynde der seker.

geest sijnder beteringe/ ende dooz de ghetuygenisse de ergernisse/ so veel in hē is/ wech neem: so en moet men hem niet voorder dvinghen: ist dat hy gedrongen wozt/so is nu de strengheyt boven mate. In desen deele en can de strengheyt der Gude geenius ontschuldicht worden/ de welke ganschelijck met des Heeren woort niet ober een en quam/ ende was seer sozgelick. Want doe sy den sondaer nu seve/ ende nu vter/ nu drie jaren/ ende nu voort alle syn leven lanck gheboden sijn berou ende beteringe te bewijfen/ ende van de ghemeynschap des Rachtmaels te blyven: wat mochte daer upt volge/ anders dan groote gheveynstheyt oft nufftoosicheyt: Desgelijc dat die eemael ghevallen was/ de twee de reyse niet toegelaten en wert tot penitentie/ maer wert tot de epade sijns levens upt de Gemeynthe geworpen/ dit en was noch niet noch redelick. Daerom. so wie dese sake wel aenmerckt/ die sal oordeelen dat sy onvoorsichtichelijck ghehandelt hebben. Hoewel ick misprijst hier meer de gemeyn gewoonte/ dan ick die alle beschuldige diese gebuyck hebben/ want het is seker/ dat sy sommigen misjaecht heeft: maer sy ledense om dat sye niet en eonden beteren. Dooz waer Cyprianus geeft te kennen/ dat hy niet en is willens so strenge geweest. Onse sijnfaemheyt (seyt hy) ende sachtmoedicheyt/ ende vriendelicheyt/ is bereyt allen den ghenen die comen. Ick wensche ende begeere dat sy alle tot de Gemeynthe wederkeeren/ ende dat alle onse medestrijders binnen den heyligher Chrysti/ en in de woonstede Gods des Daders beslotē woorden. Ick vergeve alle dinc/ ende sie vele dincen dooz de vinger/ begeerende de vwoederschap te vergaderen/ oock het ghene dat teghen God ghesondicht is/ en onderoelcke te niet volcomelick: ick sondige byna selve/ de zonden meer dan het betacint/ vergevende. De ghene die wederkeeren ende haer zonde met ootmoedighe ende sterchte voldoeninghe belijden/ die neme ick aen met gewillige ende volcomen liefde. Chyposostomus is wat harder/ maer spreect nochtans aldus: Ist dat God soo vriendelick is/ waerom wil een Pastoor so hart schijnen? Boven desen weten wy wat sachtmoedicheyt Augustinus ghebruyck heeft teghen de Donatisten/ soo dat hy niet getwijfelt en heeft tot Bisschoppen aen te nemen de gene die van de sekerheyt ende scheuringhe waren wedergekeert/ ende dat terstont nae haer bekeeringhe. Maer dewyle een contrarie wijse de overhaant ghereghen hadde/ so waren de heylige Wannen bedwoonghen van haer eyghen oordeel te wijcken.

9 Ende geluck dese sachtmoedicheyt van den gantschen lichame der Gemeynthe gheepscht woze/ dat sy goedertierenlic/ ende niet met de upterste strengheyt de gevallen sondaers en straffe/ maer liever na het gebot Pauli/ de liefde tot hen verstercke: also behoozt doe een pegetlick bysonder hem selven tot dese goedertierenheyt ende vriendelicheyt te matighen. Soo en moeten wy dan de ghene die upt de Gemeynthe geslotē sijn/ niet uptropen upt het getal der uptvertozenen/ noch de hope van hen wech wozen/ ghelijck of sy nu verlozen waren. Het is wel geoorlooft dat men se acht vyeinde te zyne van de Gemeynthe/ ende also oock van Chrysto: maer alleenlic vooz dien tijt/ in welken sy in de afwijkinge blyven. Ende ist dat sy dan oock meer hartneekicheyt dan vriendelicheyt bewijfen/ so sullen wyse nochtans den ooydele Gods bruelen/ ende u namaels beter van hen hope dan wy tegen wozt dirclyck sien: ende daerom niet

laten God vooz hen te bidde. Ende (op dat ick niet eenen woode verbate) wy en moeten niet den persoon/ de welke in Gods hant ende wille is/ tot de doot overgheben: maer wy moeten alleenlic eens ghelijck wercken wegen dooz Gods woort/ hoerdaen die zyn. Als wy desen reghel volghen/ so voighen wy Gods oordeel meer dan wy het onse voort brenghen. Maer der bypheynt in het oordeelen en moeten wy ons niet aentrecken/ het en zy dat wy willen der craecht Gods een mate seile/ ende sijnder barmherticheyt een wet gheben/ de welke soo wanneer het hem beliest/ de alderbooste maerck de alderbeste/ ende de ghene die vyeen de waren/ in de Gemeynthe plant. Ende dit doet de Heere/ op dat hy alsoo der menschen meyninge bedryege/ ende liehtveerdicheyt beuene: de welke meer haer selven in het oordeelen toefschyft dan het betacint/ ten zy dat sy ghedwoonghen worden.

10 Want dat Chrystus belooft/ dat het sal in den Hemel gebonden worden dat de sijne op der aerde binden/ daer meet hy de macht om te binden met de straffe der Gemeynthe: dooz de welke de gene die afgesneden ende verbannen woorden/ niet en woze in het eeuwige verdoemisse/ noch in de eeuwige verdoemenisse geworpen: maer als sy hooren dat haer leven en zeden verdoemt woorden/ so wozen sy oock van haer eyghen eeuwige verdoemenisse versekerd/ te zy dat sy hē bekeeren. Want dit ondersecht is tuffer en den van ofte affsindinghe/ ende die verbloekinghe die genaemt wozt Anathema. Het Anathema gheeft den mensche ober tot het eeuwige verdoemisse sonder eenighe hope der vergevinghe: maer de van ende affsindinghe straffe meer de wercken ende zeden: ende hoewel oock de menschen daer dooz ghestrafe wozen/ so gheschiet dat nochtans also/ dat sy van haer toecomerde verdoemenisse vermaet zynde/ tot salicheyt wederopen wozen. Ende ist dat hy wederkeert/ so is de Gemeynthe bereyt hem te ontfanghen/ ende haerder ghemeynschap deelachtich te maken. Maer het Anathema wozt selven ofte nimmermeer gebuyck. Daerom hoewel de Discipline der Gemeynthe ons niet en laet groote gemeynschap hebben met den ghenen die gebannen ofte afgesneden is: so moeten wy nochtans/ met wat middelen wy connen/ arbeiden dat sy hen beteren/ ende tot de eenicheyt der Gemeynthe wederkeeren. Het welke oock de Apostel leert/ segghende: En wiltse niet achten als byanden/ maer vermaentse als vwoeders. Ten zy dat dese vriendelicheyt int heymelicke ende int openbare onderhoude woze/ so ist te vreesen dat wy straffers/ sullen scherprechtters wozen.

11 Om de Discipline te matighen/ is oock seer noodich dat Augustinus seyt tegen de Donatisten handelende/ te weten/ ist dat eenighe menschen sien dat de gebreken niet necstichelijck gheuech dooz de Ouderlinghen ghebeter en wozen/ dat sy daerom niet en moeten terstont van de Gemeynthe afwijken: ofte ist dat de Pastooren niet en conne na haer begeerte alle dinc sypveren noch beteren dat gebrekelick is/ dat sy daerom niet terstont den dienst en verlaten. Ofte dooz onghewoonliche hardicheyt de gantse Gemeynthe verstooren. Want het is seer waerachtich/ dat hy schryft/ te wete/ dat so wie met berispe beter al wat hy eā/ ofte het gene dat hy niet en eā beterē/ uptsluyt soder de bāt des vyeets te vrike: ofte het gene dat hy sonder de bāt des vyeets te vrike niet en eā uptsluyt/ grectichelijck misprijst/ en sterckelic draecht: dat die niet en is te beschuldigen noch te straffen. Ende hy seyt

In wat deel sommige upt den Guden als te seef gheveest sijn.

Maer dooz aengecommen gewoonte als eyghen caet.

Ad Cornelii Epit. 3. lib. 1. Waer ban dat Cyprianus Chrystus ende Augustinus sijn gruppē.

Niet alleen en moet de ghehele Heerke maer ooc een vedde hōrmaer haer tot dese maticheyt voezge: op dat upt die disciplina niet en worde een pyinbank.

2. Cor. 2. 7.

En ten can oock nergens heen getooken worden/ dewelcke Chrystus gesoek heeft van beblinden ende ontfinden.

1. Matth. 18. 18.

Het gebuyck van bannen is seer seldens ofte gantslic heick geen.

1. Cor. 16. 22.

2. Thes. 3. 15.

Et te groote suericheyt sullen oock midē/ so wel de ghemeynsman als de herders.

Lib. 2. contra Iamēn. cap. 9

Lib. 3. cap. 1.

Eph. 4. 1.

Cap. 1.

Mat. 13. 29.

Tegeu welck stuck de Doctoren seer lechick gesondicht hebben.

En hi onsen eyt de wederdoopers/ welcke van Augustinus in de persoon van hare Zwaerchen met levende beswe afgeschilt wort woort. 1 Cap. 1.

2. Cor. 11. 14.

op een ander plaetse de oorzaak te weten dat als te Godsalighe middel ende wyse der Discipline der Ghemeynte/ moet almits de eenicheyt des Gheestes in den bants des vyzers aensien: welcken bant de Apostel ons ghebet te bewaren malsanderen verdragende: ende als dese niet bewaert en wort/ soo en is de medeyne der straffe niet alleenlick te verghiefs/ maer begint oock sejadeltick te zyne/ so dat sy niet langher een medeyne en blyft. Soo wie/ seyt hy/ dit neerstlick bedenckt/ die en verhaelt de scherpicheyt der Discipline niet in de bewaringe der eenicheyt/ noch en vzerckt den bant der eendrachticheyt niet door onmatige straffinghe. Hy bekent wel dat niet alleenlick de Pastooren en moeten hier in arbeiden/ op dat in de Ghemeynte gheen ghezeck en blyve/ maer dat een pghelick moet na sijn vermoghen daer na staen: hy en verswicht oock niet dat de ghene die versymt de boose te vermauen ende beteren/ voor God schuldbich is/ al ist dat hy haeren zonden niet gonstich en is/ noch niet hen en sondicht. Ende ist dat hy sulck een persoon is/ dat hyse can van de ghemeynschap des Sacraments afhouden/ en nochtans dat niet en doet: dat hy dan sondicht tot sijn eyghen verderf. Hy wil alleenlick dat het gheschic niet boozschichheit/ de welcke de Heere oock gebiet/ op dat het hozen niet gehindert en worde/ als men het oncrupt uptwyet. Daer na beslypt hy upt Cypriano: Soo moet dan de mensche barmhertichlick beteren dat hy can/ ende dat hy niet en can beteren/ dat sal hy lybsaemlick dragen/ en met liefde besuecht en beweenen.

12 Dit seyt hy om de onmatighe hardicheyt der Donatisten/ de welcke in de Ghemeynten ghebreken siende/ die de Bisschoppen wel met woorden berispyten/ maer niet en strafden (om dat sy niet en meynen door desen middel eenighen boozgangh te gecrijghen) so hebben sy de Bisschoppen grouwelicken gelaftert gelijc verraders der Discipline: ende hebben hen selven door een boose seheuringhe/ van de Ghemeynte Christi afgesheiden. Ghelych heden de wederdoopers doen/ de welcke gheen Chyristelike vergaderinghe en bekennen/ ten zy dat sy alleens Enghelicke volmaechtheyt hebben: ende onder het dechsel deser hardicheyt alle stighinghe afzeken. De sulcke (seyt Augustinus) soeken gheheele volcken die sy in den roem haers naems verstruet hebbe/ tot hen te trecken/ ofte pynners tweedachtich te maeken/ niet door haet der zonde anderer menschen/ maer door liefde haers twiwl: want sy zyn opgheblasen met hooberdieht/ rafende door haetueckicheyt/ listich niet lasteringe/ beroerslick met tweedacht/ ende op dat het niet openbaer en worde dat sy het licht der waerheit niet en hebben/ so decken sy hen selven met de schaduwe der ongenadiger strengicheyt: en het gene dat in de Schyftuere bevole wort met matige heplinge ende beteringe sonder veroringe der liefde/ en met bewaringe der eenicheyt des vyzers te doen om de gebric des naechte te beteren: dit gebuycken sy tot een oorzaak der afwijkinghe ende Godlooser scheuringe. Also verandert de dupel hem selven in eenen Engel des helles/ als hy door een strengicheyt die enen schijn der rechtbeerdicheyt heeft/ raet geese tot bloedighe wrethet/ niet anders soekende dan den bant des vyzers ende eenicheyts te verberken ende af te veken: want als dese vast ende sterck blift onder de Christenen/ soo wort alle sijn cracht swach om schade te doen/ de listighe iagen ende stricken worden ghebruycken/ ende de raet die tot

verwoestinghe boozghenomen is, bergaet ende verswint.

13 Als Augustinus dit al geseyt heeft/ so gebiet hy boozmeelick een dreck/ te weten/ Ist dat de menichte niet en zonde besmet is/ so moet daer de strengicheyt niet barmherticheyt ghematticheyt worden. Want dat men daer soude een uytsepinge maken/ die raet (seyt hy) soude pael ende sejadeltick zyn/ want hy soude Godsoogs ende hooberdiech wordē/ ende maer de goede swacke verstooren/ dan de moedige boose beteren. Ende dat hy daer anderen gebiet/ dat selve heeft hy oock gecontwicht gevolve. Want daer hy tot Aurelium den Carthaginensche Bisschop schryft/ daer elacht hy dat onckelichayt alomme in Africa onghestraft regneerde/ ende vermaent dat int Concilium der Bisschoppen versamle/ ende remedie daer teghen ghebruyckte. Ende daer nae seyt hy: Ich meyne dat sulcke dingen niet met scharychheit noch met haetueckicheyt/ noch als met heerschappie te ghebruycken wech genomen en worde: maer meer met leeren dan met gebiede/ ende meer met vermanen dan met dreyghen. Want alsoo moeten handelen met de menichte der sondaren. Maer de strengicheyt moeten ghebruycken teghen weyniger menschen zonden. Nochtans en verhaelt hy niet dat de Bisschoppen daerom moeten door de bingheren sien ofte wyggen/ om dat sy niet en comen de openbare zonden strengelick straffen: gelijck hy daer na selve dat verhaert. Maer hy wil dat de wyse der straffinghe also ghematticht worde/ dat sy so verre het hen moghelick is/ liever ghesontheyt dan verdervinghe/ den lichame aenbruinghe. Ende daerom beslypt hy ten eynde aldus: Daerom en moeten oock dat gebod des Apostels niet vergeten/ dat hy gheeft van de boose af te segheden/ als het sonder den vyzde te vzeken gheschien en: want hy en heeft niet gewilt dat het anders gheschien soude: ende wy moeten oock dit onderhouden/ dat wy malsanderen verdragende/ arbeiden om de eenicheyt des Geestes te behouden in den bant des vyzers.

14 Het ander deel der Discipline die niet eyghentlick in de macht der seutelen verbaer en wort/ is daer in gelegen/ dat de Pastooren het volck na den noot des tijes vermanen tot vasten-dagen ofte ghemeyne gebede/ ofte tot andere oeffeninge der ootmoedicheyt ende bekeringe: van welcke dingen noch tijt/ noch mate/ noch wyse gheleert en wort in Gods woort/ maer staet in het oordeel der Ghemeynte. Ende gelijc dese dingen seer nut ende voozderlic zyn/ also zyn sy van der Apostelen tijden aen altyt in de Gemeente ghebruyckte gheweest. Noewel de Apostelen selve en zyn de eerste Auteurs daer van met geweest/ maer hebben het exempel daer van wt de Wet en upt de Propheeten ghenomen. Want wy sien daer in/ dat so wan meer eenighe groote sake boozhanden was/ het volck wort te samen gheroepen/ ten de geboden te bidden en vasten. So hebbe dan de Apostelen dat nagelochte/ dat den volcke Gods niet nieu en was/ ende dat sy boozlaghen dat het soude voozderlick wesen. Dit selve is oock van andere oeffeninge/ booz de welcke het volck tot Godsalicheyt verwecht/ of in ghehoorsameicheyt can ghesouden worden. Daer zyn alomme exempel in de heplige Diffozen die niet noodich en zyn verhaelt te worden. In somma moeten aldus weten/ so wanneer twiwl is in de religie/ die door een Concilium/ ofte door een oordeel der Gemeente moet gecpndicht worden/ of soo

Dese matie brot salmen alsdan meck ghebruycken/ wannert niet alleen weynighe maer de de menichte besmettelick hent der zonde bebranghen is.

Settick als Augustinus ghebruyckte. Cap. 2. lib. 3. contra Par.

1. Cor. 3. 7.

Eph. 4. 2.

Het andere stuck van de alghemeyne Discipline/ siende ou de vasten-dagen ofte openbare gebede/ ende andere heplige oeffeninge.

Welck by den trouwen Dienaren Gods in het oude en newe Testa/ met gebuyckelick is ghebruyck. 1. Joel. 2. 15.

Tot wat ghebruyck dat men de alghemeyne Discipline sal bruycken.

wannert

wanneer men handelt van eenen Dienaer te verkiefen: epndelick/so wanneer een swaer ofte wichtige sake ghehandelt wort: wederom soo wanneer teerkennen der tooynichheit Gods ghesien worden/gheleijck pestilencie/krzych/ ofte die re tijt/ soo is het een heyligh/ ende te allen tijde een voozderelick diene/dat de Pastooren het volck tot ghemeyn vasten ende bidden vermanen. Ist dat penant de getuygenissen die wyt den ouden Testamente moghen voozgebacht worden/niet aen en neemt/ gelyck of sy niet der Christen Gemeente niet over een en quam: het is openbaer dat oock de Apostelen also gedaen hebben. Hoewel aengaende de ghemeyne ghebeden/ ick meyne datmen nau penant sal vanden die daer van soude twyffelen. Daeromme laet ons een weynich spreken van het vasten/ om dat vele meynen dat het niet soo noodich en is/ dewyle sy niet en verstaen wat mit daer wyt comt: sominghe verwoyent oock gantschelick/ gheleijck of het te vergeefs waer: ende alsint het gebruyce daer van niet wel en weet/ so comt inichelick tot superstitie vallen.

Van het vasten.

Welck drie eynden heeft.

Het eerste eynde betaelt meer sommiger menschen vasten. Het tweede eynde.

Het derde eynde.

Dat openbaere vasten betaelt gheselichheit zonde met het gebet/ plegen de herders soo dierwaerlyt almen om eenige groote saken God moeue bidden te ghebeden.

Acto. 13. 3.

Acto. 14. 23.

15 Een heyligh ende behoortich vasten heeft drie eynden: want wy ghebruycken om onse vleesch te rennen ende te casten/ op dat het niet te dertel en zy/ oft om bequaemer tot ghebeden ende heylige ghedachten te zyn/ ofte op dat het zy een getuygenisse onser vernederinge vooz God/ als wy willen onse schuld vooz God behyden. Het eerste eynde heeft seiden plaetse in eenen gemeenten vastendach/ om dat aller menschen lichamen niet eensyn gestelt en zyn/ daerom betaemt het beter sommiger menschen vasten. Het tweede eynde dient allen mit gemeyn/ ende oock eenen pegelicken bysonder: want het is alsoo wel der gantscher Gemeente noodich dat sy haer selven tot ghebeden bereyde/ als eenen pegelicke gheloobighe. Ende het derde eynde oock desgelyck: want het gheschiet somtijts dat God een vlesch slaet mit krich/ ofte peste/ ofte eenige ellende. In sulcke ghemeyne straffe moet het gantsche volck sijn schuld bekennen. Ende ist dat de haer desheer penant bysonder slaet/ die moet dit selve alleen/ ofte met sijn huyfghesin doen. Dit is voozmenelick ghelegghen in de gheschiede des heren: Want als de geest ende het herte gesint is gelyck het betaemt/ soo cant nau wesen sonder ten uptwendighe getuygenisse te ghebeden: ende dit dan aldermeest/ als het gheschiet tot ghemeyn strichtinge/ op dat sy alle haer zonde openbaerlick bekijden/ Gode den lof der rechtveerdicheit gheuen/ ende maekenderen onderlinge een pegelick dooz sijn exempel vermanen.

16 Hierom wort het vasten/ dwelck een teerkennen der vernederinghe is/ ghewoonlicker ghebruyck van de Gemeente int ghemeyn/ dan van somanige menschen bysonder: hoewel het (geleijck voozsept is) der gantscher Gemeente/ ende eenen pegelicken bysonder ghemeyn is. Daerom soo veel de Discipline daer van wy nu handelen/ aengact: soo wanneer men moet om eenige groote sake bidden/ soe ware het mit vasten ende bidden te gebieden. Alsoo als de geloozige te Antiochien wilden Paulo ende Barnabe de handen op leggen/ soo hebben sy ghevast ende ghebeden/ om dat sy haeren dienst/ aen weckien so veel gelegghen was/ souden te beter Gode bevelen: Also oock daer na hebben dese bryde gevast ende ghebeden/ als sy Dienaren ober de Gemeente stelden. In dusdanich vasten en hebben sy niet anders aengesien/ dan om dat sy souden bequaemer ende veerdigher worden om te bid-

den. Dit bevinden wy voozwaer wanneer de buyck vol is/so en is het herte noch de geest niet so seer opgheheven tot God/ datmen can ernstichlick ende niet vperige beweginghe tot bidden geneghen worden/ ende daer in volherden. Aldus is te verstaen dat Lucas schryft van Act. 2. 37. Anna/ Dat sy Gode gedient heeft mer vasten ende bidden: Want sy en stelt den dienst Gods niet in het vasten/ maer sy geest te kennen dat die heylige vrouwe haer also geoeffent heeft tot ghebuericheit des gebets. Sulck was oock het vasten Nehemie/ doe sy vperichlick God vooz Neh. 1. 4. de verlossinge sijns volck baer. Om deser saken wille seyt Paulus dat de Gheloobighe wel doen/ 1. Corint. 7. 5. als sy vooz eenen tijt hem selven ont houden van bplinginghe/ op dat sy te vperichlick ende onbecommerlicker bidden ende vasten. Sy stelt het vasten als een behuytsel by het bidden/ te lieken ghebede dat het niet mit en is/ anders dan so veere het tot dit eynde gebruyckelick wort. Vonden desen als sy te deser plaetse den getrouden gebied/ maekenderen de onderlinge goetwillicheit te betalen/ soo ist openbaer dat sy niet en sprecker van de dagelickse ghebeden/ maer van ghebeden die om eenigen sonderlicken noot gheschiet.

17 Wederom/ ist dat daer pestilencie/ ofte honger/ ofte krich/ ofte eenige ellende schijnt eenigen lande ofte volcke voozhanden te zyne/ soo behooren de Pastooren oock dan de Gemeente te vermanen tot vasten en bidden/ om den tooyn Gods notmoedichlick af te bidden. Want als God eenich perijckel laet verschijnen/ soo geest sy te kennen dat sy hem selven tot wrake bereyt/ ende eenichsins wapent. Daerom gelyck voozden de misdadige menschen plachten den baert te laten wassen/ swarte cleederen aen te doen/ ende hen selven ootmoedichlick te vernederen/ om barmherticheit van den richter te vercrigen. Also oock/ als wy vooz den richtstoel Gods beschuldicht zyn/ so ist oock der eerlickheyt Gods beramelick/ ende der gemeener strichtinge voozderlick/ ende oock ons selven mit ende salich/ dat wy niet jammerlicker uptwendighe bewijlinghe onser droefheyt/ soecken sijn strengicheyt af te bidden. Ende dat dit onder het Joodsche volck gewoonlick gebruyckelick wert/ dat machmen lichtelick verstaen wyt de voozden Joels: want als hy ghebiet de basupne te blasen/ het volck te vergaderen/ eenen vasten te gebieden/ etc. so sprecker sy ghelijck van dinggen die gewoonlick gebruyckelick worden. Weynich te voren hadde sy gheseyt/ dat God vooz ghenomen hadde de zonden des volck te ondersoeken/ ende dat de dach haers oordeels nu nae hy was/ ende haddese gheroepen dat sy souden comen antwoorden. Daer nae roept sy/ ende vernemte haer te haesten tot den sack/ ende tot de asche/ ende tot weenen ende bidden: dat is/ om oock dooz uptwendighe betuyginghen hen selven vooz den Heere neder te woypen. De asche ende den sack betaemde mogelick dien tijde meer dan den onsen/ maer de testamentoeppinge/ ende vergaderinge/ ende weene/ ende vasten/ ende dierghelijcke dinggen/ dienen oock sonder twyffel onsen tijde/ soo wanneer de ghelegghentheit onser falcken dat alsoo epscheyt. Want dewyle het een heylige oeffeninge is/ om hem selven te vernederen/ ende de vernedertheit te bewijzen: waerom souden wy die min ghebruycken dan het Jodische volck/ in gelicken noot? Wy lesen dat niet allenlick de Israelitische Gemeente ghevast heeft tot een teerkennen der droefheyt/ de welcke dooz Gods woort onderwesen ende geschickt

Act. 2. 37.

Neh. 1. 4.

1. Corint. 7. 5.

1. Corint. 7. 5.

Item/ so dics wils als daer eenige ghemeyne ellende voozhanden was.

Exempelen van dien lesen wy onder de Wet. Joel 2. 15.

1. Dan. 7. 6. ende 31. 13. 2. Reg. 1. 12. 3. 1. 3. 5.

schickt was/ maer oock de Jambiten/ de welcke gheen seere en hadden/ anders dan de verton- dinghe Zone. Waerom en souden wy niet dat selbe oock doen? Maer sommighe mochten seg- gen/ het is een uytwendighe ceremonie/ de welcke oock in Christo haer eynde neemt/ gelyck de andere. Antwoorde/ Jaer sp is oock noch he- den den geloovigen een seer goet behulpsel/ ende een nutte vermaninge gelyck sp altyt gewest is/ om hen selven te verwerken/ op dat sy dooz haer over-groote sozghelooft/ ende onacht- saemheyt God niet meer ende meer tergen/ als sy van hem ghecastijt worden. Daerom als Christus sijne Apostelen ontschuldicht dat sy niet en vasten/ so en seyt sy niet dat het vasten zy gantschelick wech genomen: maer stelt het uyt tot ellendighe ende doevighe tyden. De tyt sal (seyt sy) comen dat de Synagoga sal van hen wech ghenomen worden.

18 Maer op datme in den naem niet en dwa- le/ so laet ons beschrijven wat vasten zy. Want wy en verstaen daer dooz niet alleenlick matre- heyt ende ghesparicheyt in spijse/ maer wat an- ders. Het leven der Godsalighen moet wel niet soberheyt ende ghesparicheyt ghenaricht zyn/ op dat het in syuen gantschen loop eenen schijn des vastens nyt geve. Maer daer is boden dien een tytlic vasten/ te wete als wy upt de gewoon- liche wijse va leve/ ons selve per ontrect/ het zy dooz eenen dael/ ofte dooz eenen sekeren tyt/ ende ons selven een strengher/ ende nauwer mate in spijse ende dranch ghebriden/ dan wy ghewoon zyn. Ende dit is ghelegghen in drie dinghen/ te weten/ in de tyt/ in de qualiteyt ofte hoedanic- heyt en in de mate der spijse. Zy den tyt verstaet/ dat wy inchteren die wercken volbringe/ om de welke wy voornemen te vasten. Ghelyck als pemaunt vast om des gemeynen gebets wil- le/ die blijft sonder eten tot dat het ghepdracht is. De qualiteyt ofte hoedanicheyt is daer in gelegghen/ dat wy alle lecker spijse vermydende/ ende met slechte spijse te vrede zynde/ de kiele niet en verwerken. De mate is daer in gelegen/ dat wy ghesparichlicker ende min eten dan wy ge- woon zyn: ende alleenlick tegghen den noot/ ende niet tot lust.

19 Maer men moet voornemelick altyt toe sien/ dat daer geen supersticie in en come/ gelyck voortijden met groote schade der Ghemeente gheschiet is. Want het ware beter gantschelick gheen gebuyck des vastens te hebben/ dan dat het neerstichlick onderhouden/ ende daerentus- selen verdozen worde met valsche ende scha- delicke meyningen/ tot de welke de werelt on- dertusschen dicke mael verbaet/ ten zy dat de Pa- stoozen met groote neersticheyt ende voorsich- ticheyt dat verhinderen. Het voornemste is/ dat sy altyt drijve dat Joel leert/ te wete/ datmen moet het herte/ en niet de cleederen scheuren: dat is/ dat sy het valse beynanen dat het vasten in hē selven/ niet seer groot by God gheacht en wort/ ten zy dat de inwendighe beweginge ende gesint- heyt des herten/ een waerachtich misshagen der zonde ende sijns selfs/ waerachtighe verootmoed- dinghe ende waerachtighe suerte upt de vreesse Gods daer by zy. Jaer dat het vasten om gheen ander oozake mit en is/ dan om dat het tot dese dingē een behulpsel is. Want God en vervloect gheen dicke seerder/ van dat de menschen soe- ken hem te bedriegen/ vooz de onnooselheyt des herten eenigen uytwendighen schijn toonende. Daerom schelt Esaias dese ghebeuyftheyt seer dapperlick/ dat de Joden meynen dat Gode genoech gebaen was/ als sy alleenlick ghevast

hadden/ hoewel sy haer Godloofheyt ende on- repne ghedachten in het herte vorden. Is het (seyt sy) sulck een vasten dat de Yecre vercozen heeft/ etc. Zoo is dan het gebeuyfde ende hypo- critische vasten/ niet alleenlic een onnutte ende pdele vernoevinghe/ maer oock een seer groote grouwelichheyt. Voben desen moctmen noch een ander quact/ dat ten desen seer na is/ groo- telick schouwen/ te weten/ dat wy niet en ach- ten dat het vasten zy een Godsdiens/ ofte een werck dat de ghenade Gods soude verdienen. Want dewyle het in hem selven noch goet noch quact en is/ ende niet vozderlick en is/ anders dan tot die eynden/ de welke men daer in moet aensien/ so ist een seer schadelicke supersticie/ dat- men vermengt met de wercken die God ghebo- den heeft/ ende die in haer selven sonder eenich ander aensien noodich zyn. Sulck was vooz- tijden de raserie der Manicheen: de welke Au- gustinus wederlept/ ende elackelick ghenoech leert/ datmen het vasten moet alleenlick niet de voozghenoemde eynden waerdeeren/ ende dat het Gode niet en behaecht/ ten zy dat het daer toe ghebruyckt worde. De derde dwalinghe en is niet so Godloos/ maer is nochtans sozgelick/ te weten/ datmen het vasten te strengelic opschiet/ als een uyt de voornemste Godlike wercken/ ende datmen niet onmatighen lof also verheft/ dat de menschen meynen wat groots gebaen te hebben/ als sy ghevast hebben. In desen deele en derf ick de oude Yecers niet gheheel ontschuldighen/ dat sy een zaet der supersticie ghe- snerpt/ ende een oozake deser tyranne ghegeven hebben/ die daer nae op gecomen is. Men vint by hen wel sommighe gesonde ende voorsichtighe redenen van het vasten/ maer daer nae/ vintmen onmatighe lof des vastens/ waer dooz het onder de voornemste dencken verheven wort.

20 Ende doe hadde oock de supersticieuse on- derhoudinghe des veertichdaelichen vastens alomne plaetse gheereghen: om dat de gemeyn man meynde daer mede Gode eenen uptnemen- den dienst te doen/ en de vasthooren present vooz een heylighe navolginghe Christi: hoewel het openbaer is/ dat Christus niet en heeft daerom veertich dagen ghevast/ om dat sy anderen sou- de een exempel gheben: maer om dat sy metter daet soude betuyghen/ dat de vercondinghe des Euangely die sy also begonde/ gheen mensche- liche/ maer een Godlike leere is. Ende het is wonder dat scherpsinnighe mensche hebben con- nen in soo groten dwalinghe vallen/ de welke dooz so veel ende clare redenen wederlept wort. Want Christus en vast niet dicke mael veertich daghen (het welke sy hadde moeten doen/ hadde sy willen sulck eenen jaerlickschen va- sten in stellen) maer sy vasten alleenlick een- mael/ te weten/ als sy hem selven bereyt tot de vercondinghe des Euangely. Op en vast oock niet nae menschelike wijse ghelyck sy behoorde te doen / hadde sy willen de men- schen tot navolginghe verwecken: maer sy toont veel meer een exempel waer dooz sy mochte alle menschen verwecken om hem te verwonderen/ eer dan om hem nae te volghen. Ten laetsten/ dit vasten Christi en is niet an- ders dan ghelyck het vasten dat Moses ghevast heeft/ doe sy de Wet upt Gods hant ontfick. Want dewyle dit mirakel in Mose gheschiet was/ om de autoziteyt der Wet te bevestighen: so moeste het oock in Christo gheschien/ op dat de Wet niet en schene het Euangelium te boven te gaen. Het en heeft noyt pemaende in: ik si ge- comen onder het volck Israe/ scdantich een vasten

Matt. 9. 15. Luc. 5. 34. Het vasten bes- naer inson- derheyt in drie dinghen. In den tyt/ in de maniere van spijse/ en in de ghespa- richeyt ofte soberheyt.

Maer op dat hier geen su- persticie in en suppe/ moete wy drie sake waer nemen.

1. Datme sal de herten en niet de cleede- ren scheuren. Joel. 2. 13.

Esai. 58. 5.

2. Moctmen wachten/ dat men het vasten niet en houde vooz eenen Godsdiens/ ofte vooz een verdienende werck.

L. b. de mori. Manich. cap. 13. & lib. 30. contra Fau- lum.

3. Datme de soberheyt oft het afzeken van voedsel niet onma- tighen en puy- se.

Welck bes- wole het ghes- chiet is/ heeft upt een verkeerde na- volginghe de onderhou- dinghe van veertich dagē te vasten/ ste- de gegrepen. Matth. 4. 2.

Welcke su- persticieuse onderhou- dinghe wober- leyt wort met drie redenen.

2. 3.

Erub. 24. 18. ende 34. 28.

fasten op te richten nae het exempel Moses. Daer en heeft oock niemant upt de Propheeten ende heylige Vaders dat na ghevolcht/hoewel sy nochtans tot alle oeffeningen der Godsalicheyt moedich en vperich waren. Want datmen leeft van Elia/dat hy veertich dagē geleest heeft sonder eten ofte dymcken / dat dienste alleenlick om dat het volck soude bekennen dat hy van God verweckt was/ om de Wet weder op te richten / van de welke bynae ghesceel Israeel was af ghevallen. Soo is dan dit euelick een verkeerde navolginghe gheweest/ende oock vol superstitie/te weten/ dat sy sulck een vasten gepresen hebben onder een deksel der navolginge Christi. Hoewel in de wyse des vastens was doe seer groote verscheydenheyt/ gelijck Cassiodorus verhaelt upt Socrate/ in het neghende boeck sijnder Historie. Want de Romeynen seyt hy en vasteden niet meer dan drie weken/ maer sy vasteden alle dage uptghenomen den sondach ende saterdach. De Ilyrische ende Griekische vasteden ses weken / andere vasteden seven weken/ maer sy vastede onder-tusschen ende allelick sommige dagē. Daer was oock also groote oneenicheyt in het onderscheyt der spijse. Sommighe en aten niet anders dan broot ende water/sommighe aten daer toe oock moes/sommighe hebben visch ende vogelen gheten/ sommighe en maecten gheen onderscheyt in spisen. Dese verscheydenheyt meldet ooc Augustinus in den laetsten byes tot Januarium.

21 Daer na sijn booster tijde geweest/en tot de verkeerde vpericheyt des gemeyn volck / is ooc gerome de onwetenheyt en grobicheyt der Bisschoppen/ en haer begerte tot heerschappie/en wyerde strigheyt. Daer sijn Godloose wetten gheschreven/ waer doot de confestien niet verderfelicke stricken ghebonden worden. Men heeft verboden vleesch te eten/gelijck of de mensche daer doot onreyn worde. Daer toe sijn ooc Godloose meyninghen gheromen/d' een boben d' ander / tot datmen in de diepte aller dwalingen gerome is. En op dat geen boosheyt achter gelaten en worde / soo hebben sy onder een seer ongeschiet deksel begonue met God te spotten. Want de lof des vastendaerhs wort in de alderuytmeneste ende leckerste spijse gesocht: gheen lekerne en eā dā genoegh sijn: te geenē anderen tyde en heestmen so overvloedige noch so menigerley/noch so soete spijse. Met sulcke en soo lustichee tafel meynē sy bequamelic Gode te dienē. Ze swijge dat de gene die wille de alderheyllichste sijn/ hen selvde te geenē anderē tyde so vol en sticken. *Somma* / dese menschen stellen den oppersten Godsdienst daer in/ dat sy hen selven van vleesch onthouden/ ende dat uptgenomen/ in allerley ander leker spijse overvloedich sijn. Wederom achte sy't voor de uyterste Godloosheyt/ ende datmen nau kan metter deot versoemen / ist dat peinant overvynich specks ofte roeck vleesch met grof broot ghevoest heeft. Hieronymus verhaelt dat oock te sijnen tijde sommighe gheweest sijn/ die God niet sulcke beuselinghen bespotten: de welke lieten upt allen laude de alderlekerste spijse byenghen/ om dat sy geen olpe en souden eten: Zae om ghewelt te doen teghen haer natuere / soo hebben sy hen selven onthouden van water te dymcken / maer deden soete ende costelike suppens maken / de welke sy niet upt eenen dymckbekker / maer upt een selpe droncken. Dit seyl dat doe in wepnighe was/ dat is nu in alle tricke menschen/ te weten / dat sy tot gheen ander eynde en vasten / dan om leckerlick te eten. Daer ick en

wil niet veel woordē quisten in een sake die niet so seer twijfelachtich en is. Zek segge alleenlick dit / dat de Papisen noch in het vasten / noch in alle andere deelen der Discipline/ eenige oorzake en hebben om haer selven te verheffen / gelijck of sy noch eemeh dinc hadden dat loflick ware. 22 Nu vlesche het ander deel der Discipline/ dwelck sonderlinghe de Clergie aen gaet. Dese is gelegen in de Canones/die de oude Bisschoppen hen selven ende haerder oorden opgelept hadden. Ghelijck / Dat gheen Clerck hem selven en gheve tot jagen/ noch tot spelen / noch tot brassen: dat geen Clerck en soude noch woerker noch coopmanschap doen: dat gheen Clerck en soude hem selven in de dans vinden: ende andere dierghelijck regulen. Daer waren oock straffen by ghestelt/ booz de welke de autozyt sulcker regulen / de welke sy Canones noemden / bevesticht wert / om datse niemant en soude ongestraft overtreden. Tot dit eynde wert eenen pghelicken Bisschoppe de regeeringhe sijnder Clergie bevolen / om dat hy de Clercken soude nae de Canones regeeren ende dwinghen. Tot dit eynde warē jaerlicksche overzieningen/ ende vergaderinghen verorden/ om dat de ghene die onachtfaem waren in het gene dat sy behoorden te doen/ souden vermaent worden / ende dat de ghene die gefondicht hadden/sonden na de mate der overtreddinghe ghestrafte worden. Ende de Bisschoppen selve hadden alle jare een Concilium/ja in voortghen alle ses maende/ in welke Concilien die gheoordeelt worden / die pet ghesdaen hadden anders dan het behoorde. Want so eenich Bisschop te hart ende onredelick was teghen sijn Clercken / die mochte tot sulcken Concilium appelleren / al hadde oock maer een alleen gheleecht. Men strafte daer seer strenghelick/ soo dat de ghene die gefondicht hadde/ van sijn ampt afgheset wert / ende oock booz eenen tijt van het Nachtmael af ghehouden was. Ende dewijle dat een gheduerighe oorden was/dat men alle jaer een Concilium hielt/ soo en plachten sy het Concilium nimmermeer te sesheden sonder plaetse ende tijt des naeste Conciliums te verordenen. Want een alghemeyn Concilium te vergaderen dat quam alleenlick den Keyser toe/gelijck alle de oude Historien betuygen. So lange als dese strengheyt onderhouden wert / soo en eyschen de Clercken niet meer van de volcke doot het woort / dan sy met haer exempel ende werck bewisen:jae sy waren veel strengher teghen hen selven / dan tegen den ghemeynen man. Ende het betaemt boozwaer also/dat het volck met lichter ende verdragelicker Discipline geregeert worde/en dat de Clercken over hen selven secherper dootdeel gebuyckē/ ende min hen selven dan den anderen toe geben. Maer hoe dese gantsche Discipline te niete ge worden is/dat en is niet noodich te segghen/dewijle heden de Clercken de alderonggeschickteste ende ongebandeste sijn/en sijn tot sulcke roeckeloose bysheyt uptgebzoken/dat de gantsche werelt teghen hen upt roept. Op dat alle de oude strengheyt niet en sijnne by hen gantschelic begraven te zijne/ soo bekenne ick wel dat sy de oogē der ewondigē bedriegē met sommige schandwē/de welke niet meer met die oude zedē ober eē en comē / dan der Simmen navolginge ober eē comt met het gene dat de menschen met reden en raet doe. Daer is een plaetse by Fenophontem/ weerdtich datmense verhaelt / daer sy leert/dat de Perlen doe sy vā de insettinge haerder ouderen schandelick afgeweken / en van die strenghe wijse des levens tot weelicheyt ende

T'beduylt/ dat in het Pausdom de alghemeyne Discipline gantsch niet in werck gestelt wort. Dat andere stuck der kerckelicke Discipline/ dwelck de Clergie aen gaet.

Goedanich ende hoeltraf sy ceteris geseest is.

Hoe ellendich sy bedens daechs te niete is gheworden.

Lib. 8. Ped. Cyri.

1. Reg. 19. 8. Du was wel by den ouden int gebuyck/ maer op verscheoden wijse.

Daer na sijn wetten gegebē van d' onrecheyt der spijen: ende sijn inghtloopen te scheyde misbapcken al van Teronimus upt af.

Ad Nepocianum.

leckerheyt verballen waren/ noch tans om dese schande te decken/ de oude gewoonte neerstichlick onderhouden hebben. Want dewijle sy ten tijde Christi soo groote soberheyt ende maticheyt ghebruyckten / dat hen niet noedich en was de neuse te snupten/ ende dat het oock schande ghecrehent wert : soo is by de natoniers die Gelighe gebleve/ dat niemāt en mochte de neuse snupte/ maer de stinckēde vorchtichede die sy upt overdaet vergadert hadden/ was hen gheoorloft op te stuypen ende in te houden tot verrottinge toe. Alsoo hadden sy een ont ghebodt / waer dooz sy't onghoorloft achtēden troesen ofte dynclickbakers ter tafel te brengen : maer dat dese goede nabolgers hen selven soo vol wyns soepen/ dat menshe moeste wech draghen / dat was by hen verdraghelick. Het was verordent datmen soude eenmael des daechs eten : dit ghebodt en hebben sulcke nabolghers niet afghelozoken/ maer hebben van de middaerlyc aen/ tot den middernacht hare gulsighe maectijden ghehouden. Sy hadden een wet dat de heyreracht moeste haer dachrepe nuchteren doen: dese wet en hebben sy niet gebroken/ maer hebben daer upt een gewoonte aengenomen haer dachrepe op twee uren te gendighen / om verinoeptheyt te schouwen. Soo wannere de Papisten willen hare verdozven regulen voozwenden / om daer dooz te bewyisen dat sy niet de oude Vaders over een comen/ soo sal haer spottelicke nabolginge ghenoech dooz dit exempel openbaer worden / soo datse gheen maelder ofte schylber en soude conuen beer afmalen.

23 Sp zijn veel te strenghe ende ongheseggelick in een sake / te weten / dat sy niet en willen den Priesteren het houwelick toe late. Het wat groeter vyphet de hoererie by hen regneert/ dat en betaeint niet te segghen: ende sy zyn dooz haren stinckende maechdelicke staet/ gantschelick verhart gheworden tot alle onreynicheyt. Hoewel dese verbiedinghe bewyist claerlick hoe schadelick alle die insettinghen zyn : want sy en heeft niet alleenlick de Gemeynthe berooft van goede bequame Pastoozen / maer heeft enen grouwelicken poel der boosheyt inghebracht/ ende heeft vele zielen in den stroomwal der verwyselinghe gerooyen. Doozwaer dat den Priesteren het houwelick verbode is/ dat is geschiet dooz godloose wyerde tyranie / niet alleenlick teghen het woort Gods/ maer oock teghen alle gherechticheyt. Ten eersten te verbieden dat de Heere heeft by ghelaten/ dat en was gheensins gheoorloft. Boven desen/ dat de Heere by name toeghesien heeft dooz sijn woort / op dat dese vyphet niet benomen en worde/ dat is so claer/ dat het gheen langhe bewysinghe noedich en heeft. Ick gae vooz by dat Paulus meer dan in een plaetse wil dat een Bisschop een wyf hebbe: maer wat mochte sy crastelickers seggen/ dan als hy upt den heylighe Geest vercondicht/ dat in de laetste tijden sulck Godloose menschen wesen/ die het houwelick sullen verbieden/ ende en noemse niet alleenlick bedrighers/ maer ooc dupvels. Soo is dan dit een heylighe hemelsche voozsegginge des heyligen Geests / waer in de hy sijn Gemeynthe heeft willen van den beginne aen tegen alle periculen wapenen/ voozseggende dat de verbiedinghe des houwelick is een leere der dupbelen. Maer sy meppen wel te ontblie/ als sy niet dese sententie Montanum/ de Tatiane/ Eueratiten/ en andere oude ketters ydoemē. Dese alle (segge sy) hebben het houwelick verdoemt: wy en verdoemēt niet/ maer verbiedent alleelick de geestelick persoonē/ meppende dat

het hen niet seer en betaemt. Maer of schoon dese voozsegginge in de vooznoemde eerste mael vervult is/ so en is dies niet te min oock van dese gheproven. Doc en is dese kinderlicke scherpheyt niet weerdich gheoorloft te worden/ te weten/ dat sy verlake dat sy't verbieden/ om dat sy't niet allen en verbiede. Want dit is eben gelijck of een tyran verlaecte dat sijn wet ongherechtig is / dooz de welke hy niet gheheel de stad/ maer alleenlick ee deel daer van verdrucht.

24 Sy segghen hier tegen / dat daer moet een onderfchept zyn tusschen de Priesters ende het volck. Maer heeft oock de Heere niet te voren ghesien/ met wat vertieringhe de Dienaers der Gemeynthe behooren upt te nemen? Aldus beschuldighen sy Paulus/ ghelijck of hy de orden ende eierlickheyt der Dienaren der Gemeynthe/ verstoort ende gesehent hadde/ om dat hy enen goeden Bisschop volcomelic beschryvende/ onder de andere gaven die hy in enen Bisschop noedich acht/ bestaen heeft oock het houwelick te stellen. Ick weer wel hoe sy dit upleggen / te weten/ datmen niet en moet dien tot enen Bisschop verkieuen / die sijn ewerde wyf ghehadt heeft. Ick bekenne oock dat dese uplegginghe niet men en is : maer upt het verbolck der woorde Paulus is openbaer/ dat sy valsche is: wāt hy beschryft terstone daer nae hoedanghe de de hysfrouwen der Bisschoppen ende Diaconen moeten zyn. Paulus telt het houwelick onder de vertieringhen eens Bisschops : maer de Papisten leeren dat het houwelick een verdraghelike zonde is in de orden der Dienaren. En het en is hen niet genoegh dat sy't aldus int gemeynhe gelaet hebben/ maer noemene daer en boben in hare Canones/ een onreynicheyt en besmettinghe des vleeschs. Een pegelick mach by hem selven denken upt wat werckwinckel dit getomen zy. Christus acht het houwelick so weerdich/ dat hy wil dat het een beelt zy synder heyliger vereeninghe met de Gemeynthe. Wat mochtmen claerders segge om de weerdicheyt des houwelick te verheffen? Daerom / hoe en schamen sy hen niet dat onreyn ende besmet te noemen/ in het welke een beelt der geestelicker ghenade Christi verchijnt?

25 Hoewel dese haer verbiedinghe des houwelick soo claerlick strijt teghen Gods woort/ soo vinden sy nochtans in de Schrifture wat daer mede sy't wille beschermen. Te weten / dat de Levitische Priesters/ so wannere haer gebeurte was om te dienen/ moesten van hare wyfve blyven om supber en onbesmet den heyligen dienst te handelen. Daerom soude het seer onbetamelick zyn/ dat ouse heylighe dienst/ de welke veel hooger is/ ende dagelick gheschiet/ soude van getroude personen gehandelt worden. Maer dit is ghelijck of de dienst des Euangeli/ en het Levitische Priesterschap / eenderley dienst ware. Want de Levitische Priesters hebben als een voozbeelt / Christus in vooz ooghen ghestelt / de welke een middelaer Gods ende der menschen zynde/ ons soude dooz sijn seer volcomē supberheyt den Vader versoenen. Ende dewijle de sondige menschen niet en konden allesins een voozbeelt dier heyligheyt zyn/ noch tans om dat sy se fouden niet somnighe dinghen af beelden / soo was hen gheboden dat sy boben menschelike wyse fouden hen selven reynighen / als sy tot het heylighdom ginghamen : want sy beelden doe eyghentlick Christus in af / om dat sy ghelijck bydenmakers ende versoeners / om het volck met God te versoenen / verchienen in den tabernakel / de welke een beelt des hemelschen

En exempel/ dwelck op de Papisten seer wel past.

In het verbieden den Priestere het houwelick hebben de Papisten alle haer cracht van de kerckelicke discipline ghebruyckti.

Wederlegginge van dese godloose tyranie upt der heylighe Schrift.

1. Timot. 3. 2. Tit. 1. 6. 2. Tim. 4. 3.

Antwoort op der Papisten inbengingen op dese spreucke des Apostels.

Het eerste argument der Papisten tegen het houwelick der Priesteren.

1. Tim. 3. 2. Tit. 1. 6. Antwoort:

Werbliche. Antwoort.

Spiritus ad Episcopos Hispaniam.

2. Cor. 7. 23. 24. 25. 26.

Het 2. argument der Papisten.

Antwoort.

richtstoels was. Dewijle de Pastoorzen der
Christelicker Gemeente heden sulcken persoon
niet en draghen / soo worden sy te vergeefs met
de Levitische Priesters vergheleken. Daerom
berondicht de Apostel onbetwacht sonder ee-
nighe uytneeminghe / dat het houwelick onder
alle menschen eerlick zy / maer dat over de hoc-
reerders en overspeelers sal het oordeel Gods
comen. Ende de Apostele selve hebben dooz haer
eygen exempel bedwefen / dat het houwelick ge-
uen ampte hoe heyligh het oock zy / ontweerdich
en is. Want Paulus betwicht / dat de Apostelen
niet alleenlick hare wijden behouden hebben /
maer oock dat syse oock niet hen onnegheleyt
hebben.

Yrb. 13. 4.

1. Cor. 9. 5.

Het 3. argu-
ment der Pas-
toren.

Antwoort.

26 Boven desen is het een wonderlike on-
beschaemtheit gheweest / dat sy dese schoon-
cupscheit hebben als een noodich dinc gheba-
den / tot seer groote schande der ouder Gemeen-
te: de welke wel overbloedich gheweest is in de
supber leere Gods / maer is nochtans uytne-
miender gheweest in heylicheit. Want ist dat sy
niet en vraghen nae de Apostelen (gelijck syse ple-
ghen grootelick te versuaden) ick bidde u / wat
sullen sy seggē van alle de oude Vaders / de wele-
ke het houwelick der Bisschoppen sonder twy-
fel niet alleenlick gelede / maer oock goet geacht
hebben? Hebbē sy dan een schandeliche ontheyl-
liguige des heyligen diensts geboort / dewijle sy
nae dese menschen mepinge dien niet behoort-
lick / maer onrepuclick bedient hebbē? Men heeft
wel in het Nicenische Concilium gehandelt van
dese sake / gelijck altyts sommige superstitieuse
menschen zijn / die altyts wat nieuws voort bre-
ngen / om gepresen en verheven te worden. Maer
wat wert daer verordent / te wete / men heeft de
sententie Daphnutij aenghenomen / de welke
oordeelde dat het cupscheit was by sijn eyghen
wijf te slapē. So is dan het houwelick heyligh
onder hen ghebleven: ende het en is hen niet tot
schande geworden / noch sy en geloofde niet dat
het eenichsins conde haren dienst besmetten.

Hist. triparr.
lib. 2. cap. 14.

Het 4. argu-
ment der Pas-
toren: want
gebracht van
den prius des
maechdelicke
staets / die sy
doen boven
het houwe-
lick.

27 Daer na zijn tijden gecomen / in de welke
de maechdelicke staet veel te seer verheve wert /
soo datmen int ghemeyn gheloofde dat nau ee-
nighe deucht daer by te vergelijcken was. Ende
hoewel het houwelick niet als onrepuclick verdoemt
en wert / so wert nochtans sijn weerdicheit also
vertleynt / ende sijn heylicheit verdurpft / dat
niemant en scheen sterckelick ghenoech nae vol-
maecktheit te staen / dan die hem selven van het
houwelick onthield. Hier uyt zijn die Canones
gheromen / dooz de welke ten eersten verboden
is / dat de gene die tot de orde des Priester schaps
gheromen waren / niet en souden trouwen: ten
anderen / datmen niemant in de orden en soude
aen nemen / anders dan die ongetrouwt ware /
ofte die sijn wijf verliete. Dewijle het Priester-
schap seheen dooz dese dinghen groote eerweer-
dicheit te ghecrighen / soo bekenne ick dat sy
oock van ouden tijde aen zijn met grooten lof
aenghenomen gheweest. Maer ist dat onse te-
ghenprekers ny dese onthoep teghenwozen /
soo wil ick ten eersten antwoorden / dat ten tijde
der Apostelen / ende sommighe reuuen daer nae
die vytheit gheweest is / dat de Bisschoppen
wijden hadden: ende dat de Apostelen / ende an-
dere Pastoorzen van grooter autoziteyt / die in
haer plaecte volchden / dese vytheit sonder swa-
richheit ghebzuyche hebben. Het exempel dier
ouster Gemeente behooren wy met rechte
meerder te achten / dan dat wy souden dencken
ons onbehoorlick ofte schandelick te zijne / dat
sy doe met lof ghewoonlick ghebaen hebben.

1. Antwoort.

Boven desen segghe ick / dat te dien tijde doe de
maechdelicke staet te seer ghepresen / en het hou-
welick veracht wert / niet alsoo den Priesteren
gheboden en wert ongetrouwt te zijne / ghelijck
of het een nootdinc ware: maer om dat
de ongetrouwe waren boven de getrouwe ge-
acht. Ten laetsten / dat de gene die niet bequaem
en waren om ongetrouwt te blyuē / niet gedwon-
ghen en worden noch dooz noot / noch dooz ge-
welt om hen selven van het houwelick te ont-
houden. Want hoewel te dien tijde de hoererie
dooz seer scherpe wetten ghestraff wert / so was
den ghenen die trouwen / alleenlick gheboden den
dienst te verlaten.

De 2. Ant-
woort.

De 3. Ant-
woort.

28 Daerom soo dreckmael als de beschermer
deseer nieuwer tyranne / sulcken soecken haren
maechdelicken staet te beschermen met de ghe-
woonte der ouder Gemeente / so moctmen we-
derom vā hen enseyt / dat sy sulcke ee cupscheit
in hare Priesters bewisen ende wederoprech-
ten / ghelijck in de oude Gemeente was / dat sy
de overspeelers ende hoerers wech neme-
op dat sy de gene dien sy het eerlick ende cerbaer
ghebzuyck des houwelicks niet toe en laten / niet
en laten tot alleley onreyscheit vallen. Laetse
die oude berganghen Discipline weder opricht-
ten / dooz de welke alle onreyscheit ende dertel-
cheit gedwongen worden: laetse de Gemeente
beziyen van dese so schandeliche onreyscheit /
dooz de welke sy langentijt uafmaeckit is. Als
sy ons sullen dit gegont hebben / dan sijn sy we-
derom te vermanen dat sy dese sake niet en ghe-
bieden als noodich / die in haer selve byp zijnde /
na de nutticheit der Gemeente geboecht wort.
Nochtans en segge ick die niet gelijck of ick ach-
tede datmen eenichsins behoort sulcke regulen
plaetse te geben / dooz de welke de Dienaers der
Gemeente gedwongen worden niet te trou-
wen: maer op dat de rechtsinnige verstaen / hoe
onbeschaemdelick onse tegenprekers dooz den
tytel der onthoep verstaen het heylige houwelick
in de Priesters te lasteren. Kenghende de vaders
der welcker boeckien men noch leeft / sy en hebbē
uytgenomen Hieronymus / niet sels als sy uyt
haer eygen goetduncken gesproken hebben / niet
so booselick tegen de cerbaerheit des houwelicks
gesproken. Wy sullen te vrede sijn met een ghe-
togenisse Chyostom / de welke niet en mach
schijnen het houwelick te seer ghepresen te heb-
ben / dewijle sy een van de voornemste puy-
fers des maechdelicken staets ghewerst is. Wy
spreekt aldus: De eerste graet der cupscheit
is de onbesmette maechdelicke staet: de tweede
is een ghetrouwe houwelick. Soo is dan de
cupsche liefde des houwelicks / de tweede spetie
der cupscheit.

De besuyt
van het ver-
den des Prie-
sterlichen
houwelick /
bewijsende
wat datmen
behoort tegen
te spreken / so
dreckwils de
Pastoren has-
te ghebrich-
selen besche-
men dooz een
boozwendig-
ghes der on-
thoep.

De Ouden
en hebbē doo
dese dwalng
ge met ghees-
lick toeghe-
staen.

Homil. de In-
uent ons cru-
cis.

Het xij. Capittel.

Van beloften die Gode gheschien, de wel-
ke een yegelick lichtverderch belooft, ende
hem selven ellendichlick daer in verweret
heeft.

Het is boozwaer elagelick / dat de Gemeen-
te der welcker vytheit niet het dierbaer
bloet Christi geroecht is / alsoo dooz zweede heer-
schappie verbruyck / ende dooz so grooten hoop
der insettinghen opna verfoncken word: maer
eens peggelick eyghen uytstuncheit bewijst
ghenoech / dat die niet sonder seer rechtveerlige
oorsake en is den dubbel / ende sijnen dienaren
toeghelaten ghewerst. Want het en was niet
ghenoech dat sy het jocke Christi verlatende / al-
lerley lasten droeghen die hen van de valsche
Leeraren opgelcpt word: maer hebben ooc een
pegghelick

Dooziganc
van de bob-
verhaelde
waanne der
valsche her-
deren / tot op
dese nabolgē
de handelms-
ghe.

pygghelick hen selven epgene packen gemaect/ ende hopen grabende/ hen selven dieper verfonten. Dit hebben sy gedaen als een pygghelick om te seerst eenighe beloften bracht heeft / dooz de welke hy boven de ghemeyne banden strenge- licker en nauwer geboude worde. Daerom de- wijle wy bovē geleert hebbe dat de Godsdienst is vervalschet gheweest dooz de stouticheyt der gener die onder de tijtel dat sy Pastoorē warē/ heerlichappie over de Gemeynē gedreven heb- ben/ als sy dooz hare ongherechte werken de el- lendighe zielen verstrickt hebben: soo en sal het niet onbetamelick wesen/ is het dat wy hier een ander quaet toonen / dwelck han dat eerste niet wijt verscheyde en is: op dat het openbaer wor- de / dat de werelt nae haren boosen aert altyes met wat verhandringhen sy soude / de behui- pinghen verwoyzen heeft / dooz de welke sy be- hoorde tot God ghebracht te worden. Ende op dat het te beter openbaer worde / dat dooz de be- loften seer groote verdervinghe ghetomen is / soo moeten wy ghedachtich zyn / van de gront- reden die boven verhaelt zyn. Want wy hebben ten eersten geleert / dat in de Wet Gods verbaet is / al wat tot een Godsalich ende heplich leven noodich is. Wederom hebben wy gheleert / dat de Heere om ons te beter af te trekken van de be- denkinghe ende soekinghe mentwer werken / den gantschen lof der rechtveerdicheyt heeft in de enkel ghoozsaemheyt sijns Willes besloten. Ist dat die waerachtich is / so tamen wel lich- telick oordeelen / dat alle gedichte Godsdiens- ten die sy ons dichten om Gode daer dooz te beha- ghen / hem niet aenghenaem en zyn / hoewel sy ons seer behagen. Ende voozwaer de Heere sel- ve en verwoypte niet alleenlick in vele plaetsen der Schryfture openbaerlick / maer achte oock seer grouwelick. Hier uyt coint ons een twofel- linge van beloften die buyten het uytgedruckte woorz Gods / Gode ghedaen worden / watmen daer van moet ghewoen / of een Chyisten men- sche sulcke beloften doen mach / ende hoe verre hy daer mede verbonden wort. Wy beloven den mensche sulcke dinghen als die wy menen dat sy hem aenghenaem / ofte dat wyse hem schul- dich zyn. Soo moeten wy dan veel neersich- tich toe sie in de belofte die wy Gode doe / mer de- welcken wy moete met de aldermeeste ernstie- heyt handelē. Hier heeft de superstitie wonder- lick geregneret: soo dat de menschen sonder ooz- deel / ende sonder onderschept Gode terstont be- looft hebben al wat hen in den sin ofte oock in den mont quam. Hier uyt zyn die beuselachtige beloften / ja oock wonderlike ongheschiede- den gecomen by de Heydenen / dooz de welke sy veel te vpyelick met hare Goden ghespeelt ende ghespeelt hebben. Maer ock of oock de Chyiste- nen dese lichtveerdighe stouticheyt der Heyde- nen niet na gebolcht en hadden. Het en betaem- de voozwaer niet: maer wy sien dat nu vele ja- ren geen diench gewoonlicker gewest en zy / dan dese ongheschiedicheyt / te weten / dat het volck de Wet Gods verachtēde / vande dooz begeerte om Gode te belouē al wat hen dooz eenē doorn is in den sin ghetomen. Ick en wil niet hatelick vermeeten / noch alle stucke vertellē hoe swaer- lick ende hoe menichsins hier in gesondicht zy. Maer ick hebbe dit willen seggen / op datmen te beter sie dat wy geen onnoodige vrage voort en stellen / als wy handelen van beloften die Gode ghedaen worden.

Wat sommige aigheimeyne fondamenten wort de soont / wat men van de beloften sal ghewoen.

Goet supersti- tieuse niet alle de Hey- denen / maer oock de Chy- stenen geson- dicht hebben in beloften te doen.

Den gant- schen handel van belofte / bestaet in drie punten.

dingen aemmercken: te weten / wie die zy dien de belofte belouē wort: wie wy zyn die belover: en niet wat meyninge wy belouē. Het eerste moe- ten wy aemmercken / op dat wy bedencken dat wy met Gode handelen / den welckē de ghooz- saemheyt soo seer behaecht / dat hy vercondicht dat alle eyghenwillighe Godsdiens- ten verdoelct is / hoe schoon ende sterlick hy oock in der men- schen ooghen zy. Ist dat alle eyghenwillighe Godsdiens- ten / de welke wy selve sonder ghevodt dichten / grouwelick is vooz God / soo volcht daer uyt / dat gheen Godsdiens- ten hem en can be- hage anders dan die dooz sijn woorz bevesticht is. Daerom en laet ons soo groote vpyheyt niet aen nemen / dat wy souden bestaen Gode yet te beloven / daer van wy gheen ghetuyghnisse hebbe hoe het Gode bejaecht. Want dat Pau- lus seyt dat het al zonde is / wat sonder geloove gheschiet / dewijle dit tot alle werken ende han- delingen streckt / so heeft het vooznemelick dan plaetse als de mensche alle sijne gedachten recht op God wendt. Ja is het dat wy oock in de al- derminste dinghen (gelick Paulus daer handelt van het onderschept der spijten) valic ofte dwa- sen / soo wannet wy geen sekerheyt des gelowens en hebben: hoe veel te matigher behoort wy te zyn als wy een sake aengaen / aen de welke seer veel ghelegghen is? Want geen dinc en behoort ons seerder ter herten te gaen / dan het geue dat den dienst Gods aen gaet. Soo sal dan dit het eerste zyn in de beloften / te weten / dat wy ons nerenmeer en sullen voeghen om yet te belo- ven / ten zy dat wy eerst in onse conscientie seker zyn / dat wy niet lichtveerdichlick en beginnen. Ende de conscientie sal dan vpy van lichtveer- dichheyt wesen / als God onse Aaptman is / ende dooz sijn woorz te kennen gheeft / wat goet ende nut ghedaen zy.

1. Wie die zy dien men be- lofte doet / naemlick / God.

Col. 2. 23.

1 Tim. 14. 23.

Den selver en moemen niet anders beloven dan dat hy selve beghaert.

2. Wat wy doch zyn / die beloften doe.

Hier sullen wy eerste onse erchte oer- wegen. Dat nae sullen wy acht hebben op onse be- roepinghe.

Cap. 11.

1 Tim. 12. 3. 1. Cor. 12. 16. Anders ons sondigen wy lichtelick.

Dwelck met exempel be- wesen wort. Act. 23. 12.

Jubi. 11. 30.

3 In het tweede dat in de belofte te aemmer- ken is / wort verbaet dat wy moete onse macht meten / en onse roepingē aensien / op dat wy de vpyheyt die God ons geveē heeft / niet en ver- achtē. Want soo wie Gode yet belouē dat in sijn macht niet en is / ofte dat tegen sijn roepin- ghe stryft / die doet lichtveerdichlick: ende die de weldaet Gods verachtē / waer dooz de mensche here ober alle dinc gestelt wort / die is ondan- baer. Also ick also sprake / so en verstaet te niet dat eenich dinc zy also in onse epgene matigh geleg / dat wy op ons macht betrouwēde / soude mogē dat Gode beloven. Want het was seer wel int Krausitaneische Concilium veroordent / dat wy geen dinc behoortlick Gode en beloven / anders dan dat wy van sijn hant ontfanghen hebben: wāt het is al sijn enkel gabe / wat hem ghesceft wort. Maer dewijle God nae sijn mildicheyt / sommige dingen heeft in onse macht gestelt / en sommige ons geweygert: soo moet een pygghelick (gelick Paulus gebiet) de mate der gabe die hem geveē is / aensien. So en wil ick hier niet an- ders segghen / dan dat de beloften die wy Gode beloven / moeten zyn na de mate die God ons in sijn gabe gestelt heeft: op dat wy ons selven niet en verder ven / ons selven te veel toe schyghende / ist dat wy arbeiden om meer te doen dan hy toe laet. Exempel: Doe die mooyders die Lucas medet / beloofden geen spijse te eten eer sy Pau- lum ghedoot hadden: al hadde dit seloon ghen boose raet gheweest / so en was nochtans de roetkeloofte lichtveerdicheyt niet te verdrighen / dat sy eens mensche levē en doot / in haer macht stelde: also heeft Iphite van sijn dwaesheyt ge- strafte gheweest / doe hy dooz roetkeloofte vperic- heyt / egn ondoozsichtighe belofte gedaen heeft.

3

In dusdanighe beloften/ is dit een uptnemen-
de raserie / dat soa vele menschen beloven onge-
trout te blijven. Want de Priesters/ Monic/ en
Nonnen/ en bedencken haer swachhept niet/
ende dencken dat het in haer macht is bupten
houwelick cupsch te blijven. Maer dooz wat
propheetie zijn sy geleert/ dat sy haer leven lanck
comen de cupscheyt houdē/ de welcke sy tot den
epnde des levens beloven? Sy hoozen de stem-
me Gods van de gemeyn nature der mensche/
Het en is den mensche niet goet alleen te zijne.
Sy verstaen/ ende och of sy't niet en geboeiden/
dat de zonde in ons blijvende / niet en is sonder
seer strenge pyckels. Dooz wat betrouwen be-
staen sy die alghemeyn roepinghe haer leven
lanck van haren hals te wozpen/ dewijle de ga-
be der cupscheyt dickmael nae dat het bequaem
is/ alleenlick dooz eenen sekeren tijt ghegheven
wordt? Soo en hebben sy in sulcke hartnecke-
hept niet te verwachten / dat heu God sal hel-
pen/ maer moeren meer gedencken dat daer ge-
scheyden is: Ghy en sult den Heere uwē God
niet verfoecken. Want dit is God verfoecken of
tempteen / dat de menschen stryden teghen de
nature die God hen gegeven heeft/ ende sijne te-
genwoozdige gaben verachten/ gelijck of sy hen
niet a. n en gingen. Ende nu en doen dese geeste-
liche persoonen niet alleenlick dit/ maer zijn ooc
soo verre gecomē / dat sy het houwelick/ welck
God synder inajesteyt niet onweerdich geacht
en heeft in te stellen / welck hy betruycht allen
menschen eertlick te zijn: welck Christus onse
Heere dooz sijn tegenwoozdichept gheheylt/
en met sijn eerste inrikel vertriet heeft/ dit hou-
welick (segge ick) bestaen sy besmettinge te noe-
men: alleenlick op dat sy den onghhouden staet
niet wonderlicken lof verheffen. Maer dat on-
getrouw te zijne veel een ander dinc is van macht
ofte cupsch te zijne/ dit bewijzen sy seer clarelick
niet haer eyghen leven/ het welcke sy nochtans
niet over-groote onbeschamehept te Engelsch
leven noemen. Sy doen voozwaer den Engelen
Gods hier in veel te groot onrecht / dat sy hoe-
reerders/ ober speelders/ ende ooc die veel booser
ende schandelicker zijn/ den Engelen gelijck ma-
ken. Het en is voozwaer hier niet noodich hare
argumenten te ghebruycken/ dewijle sy dooz de
falte selve openbaerlick overtuycht worden.
Want wy sien opentlick met wat grondelic-
ker straffen de Heere sulcke hooveerdichept en
verachtighe synder gaben / die upt een valsche
betrouwen comt/ gewozen heeft. Die verboz-
ghenstuckken verschwyge ick/ om der schaemte
wille/ ende het is meer dan te veel datmen daer
van weet. Datmen geen dinck en moet beloven
dooz het welcke onse beroepinghe verhindert
wordt / dat is sonder twyfel. Ghelijck dat een
huysvader belooft eenighe ander lasten aen te
nemen/ dooz de welcke hy moet wijf ende kinde-
ren verlaten: ofte dat de ghene die bequaem is
in Overichept te zijne/ belooft gheen ampt aen
te nemen als hy verezen wozt. Maer wat het
is dat wy geseyt hebben / dat wy niet en behoo-
ren onse byshept te verwozpen / dat is dupster/
ten is dat het verclaert worden. Soo is dus dit
de sin daer van. Dewijle God ons heeft heeren
over alle dinghen gestelt / ende die ons alsoo on-
derwozpen om dat wyse souden ghebruycken
na dat het ons nut ware: so en moeten wy niet
hopen dat het Gode sal behagen/ ist dat wy ons
selven dienstbaer maken den uptweyendigen din-
ghen / dooz de welcke wy behoozen ghesolpen te
worden. Dit segghe ick om dat sommige men-
schen den lof der ootmoedichept soecken / hen

selven in vele onderhoudinge verwerrende: van
de welcke God niet te vergeefs ons en heeft wil-
le byp lare. Daerom is het dat wy wille dit pe-
rijckel ontgaen/ so moet wy altyt gedachtich
zijn/ dat wy geefins vā de ozde wijcke/ de wel-
cke de Heere heeft in sijn Gemeente in gheselt.
4 Nu come ick tot het derde/ datmen in belof-
ten moet aenmercken/ te weten/ dat daer veel is
aen ghelegheuen niet wat herte ende ghesuthept
men Gode eenich dinck belooft/ ist datmen wil
dat het hem aenghenaeu is. Want dewyle de
Heere het herte/ en niet den uptwendigen schijn
aensiet/ soo can een dinck Gode behagelick ende
aenghenaeu zijn/ ende dat selve can hem groot-
telick misnagen/ ist dat het voornemen des her-
tes des kelovers anders is. Is het dat ghy also
belooft u selven te onthouden van wijn te dym-
ken/ ghelijck of in sulcke onthoudinge wat hep-
lichepts ghelegghen ware / soo zijt ghy supersti-
tius: maer is het dat ghy't tot eenich ander
goet eynde belooft/ soo en can het niemant mis-
pyjfen. Daer zijn/ so veel ick can oordeelen/ vier
eynden/ tot de welcke onse beloften moeten ghe-
schien/ en van dese vier eynden stelle ick de twee
in voozledē tijt / ende de ander twee in den toe-
comenden tijt. Tot den voozledē tijt dienen de
beloften die wy Gode doe/ om onse danckbaer-
heyt te betuyge: vooz de weldaden die wy van
hem ontfangen hebben/ ofte om onse selven om
onser zonden wille te straffen / op dat wy alsoo
de verbolghenthept des Heeren af bidden. Die
eerste beloften moghen wy noemen oeffenin-
ghen der danckbaerheyt: ende de andere oeffe-
ninghen der beteringhe. Van die eerste hebben
wy ee exempel: van de thiende die Jacob Gode
beloofde / waert dat hy hem ghesont wedreom
in sijn vaderlant brachte. Voozen desen in de on-
de offerhanden des vrees/ de welcke de Godsa-
lighe Coninghen ende Dozsten b:loosden Gode
te offeren / waert dat sy victorie gheereghen in
den rechteveerdighen strijck / welcke sy wilden
aen gaen: ofte waert dat hyse verlost als sy in
eenighen grooten noot waren. Aldus moetmen
alle die plaetsen in de Psalmen verstaen/ die van
beloften spreken. Sulcke beloften moghen wy
heden ghebruycken / soo wanneer de Heere ons
van eenich jammer / ofte van sware siecke / ofte
van eenich ander ongherief verlost heeft. Want
dan en betaemt het eenen Godsaligen mensche
niet qualick / dat hy eenige belooft offerhande
Gode heyltich tot een teeken dat hy sijn wel-
daet bekent / op dat hy niet ondanckbaer en schij-
ne. Houdanich de andere beloften zijn diemen
doet om den tooyne Gods af te wenden/ dat sal
genoech dooz een exempel bewesen worden. Ist
dat peimant is dooz gulsichept in eenighe zonde
gefallen/ die mach wel om sijn onmatichept te
castrijden/ hem selven alle lekker spijse vooz eenen
tijt verbieden / en dat met een belofte / op dat hy
hem selven te nauwer daer toe verbinde. Nocht-
ans en stelle ick den ghenen die alsoo gheson-
dicht hebben/ gheen wet: maer ick wijse alleen-
lick wat hen geoozloft is / die meyuen sulck een
belofte hen nut te zijne. So is dan sulcke belofte
also geoozloft / dat sy daerentusschen ooc byp is.
5 De beloften die den toecomenden tijt aen-
gaen/ dienen eensdeels (ghelijck boden gesert is)
op dat wy voozichtigter worden/ ende eensdeels
op dat wy ghelijck dooz eenighe pyckels ver-
weckt wordē / om te doe dat wy schuldicke zijn.
Ist dat peimant siet dat hy soo seer ghenegeu is
tot eenich seker ghebruyck / dat hy in een dinck/
dwele anders niet boos en is / hem selven niet
en can matighen / sonder terstont tot quaet te
vallen;

3. Maer wat herte ende gesinthept wy die belofte doen sullen/ so wy wille dat se God behagelick is.

Daer zijn vier eynden der beloften/ waer van de twee op den voozledē / de andere twee op den toecomenden tijt / ende t'zjhe oeffeninghen van dancksegginghen ende bloetbeerdichept.

Exempelen ende nuttes hebben van de eerste soozten der beloften. Gen. 28. 20.

Psal. 22. 26. ende 56. 15. en 116. 14. 18.

Exempelen ende nuttes hebben van de laatste soozten der beloften / waer van de eerste soozten der beloften / waer van de eerste soozten der beloften / waer van de eerste soozten der beloften.

Het ende des beloften / de welcke in den toecomenden tijt gheboort worden.

Wijle daer op die Wapstische Ciersge niet en heeft ghelet/ heeft sy schadelick ende schrickelick ghesondicht.

Sm. 2. 18.

Maeren van de Papisten het houwelick soo verstaen hebben/ heeft se God verfoecken/ schrickelick gheleest. Deut. 6. 16. Matth. 4. 7.

Herb 13. 4. Joan. 2. 2. ende 9.

Daerom en sullen wy niet aen beloven dat segghen onse beroepinghe stry.

Noch wy en moeten oock niet de byshept der weespen/ die wy van den Heere bereete gheen hebben.

vallē: die en sal niet ongeschickts doe / ist dat hy her gebruyt des selfē dincx hem selven tot eenen sekeren tijt verbiet/ ende belooft sulcx niet te gebruycken. Ghelijck / ist dat penant bevinde dat dese ofte die cleedinghe hem sozghelick is/ om de ydelheyt ende berheffinghe die hy daer in heeft/ ende nochtans dooz het welbehaghen dat hy daer in heeft/ sulcke cleedinghe seer begeert: wat mach hy beter doe/ dan dat hy hem selve dwinghe om die te laten / op dat hy alsoo van alle twyfelinghe vry zy? Desghelijcx ist dat penant verghetelick is/ ofte traghe tot noodighe wercken der Godsalicheyt/ waerom en soude hy niet dooz een belofte sijn verghetelicheyt verweken/ ende sijn traeccheyt af legghen? Ick bekenne wel dat beyde dese belofsten eenen schijn cender kinderlicher onderwysinghe hebben: maer dewyle sy behulpselen der swachheyt sijn / soo en wordē sy van de grove ende onvolmaechte niet sonder nut ende voordeel ghebruycht. Daerom sullen wy de belofte die om cē van dese vooznoemde vier eynden gheschieden/ vooznelick in uytwendighe dinghen/ achten behoortlick ende ooyrecht te zijne/ so verre sy met Gods woort conuen bevesticht worden / ende met de beroeyninge wel over een comen/ ende nae de mate der gaven die God ons ghegheven heeft/ ghemeten sijn.

Leeringe van de belofte in ghemen. Die algemeyne belofte aller Christen.

6 Nu is het licht te besluypen / watmen van alle belofsten int ghemeyn moet gevoelen. Daer is een belofte aller ghelooovighen int ghemeyn/ de welke in den Doop belooft is / ende dooz de kinder-leere/ ende het gebruyt des Nachts maels bevesticht wordē. Want de Sacramenten sijn ghelijck hantichyften / met de welke de Heere ons sijn barnhericheyt / ende daer uyt het eeuwige leven geeft / ende dooz de welke wy wederom hem ghehoorzamenheyt beloven. De sonne ofte pinnetz de sonna der belofte / is dat wy den duyvel versalien/ ende ons selven Gode tot dienst waerheyt begheven / op dat wy sijnen heylighen gheboden ghehoorzamen sijn / ende de hooffe begheerten onses vleeschs niet en doen.

Welcke heyligh is ende salich.

Dewyle dese belofte ghetuyghenisse heeft in de Schryfture/ jae van allen kinderen Gods gheepscht wort/ soo en moetmen niet twyfselen dat het heyligh ende salich is. Het en is hier teghen niet / dat sulcke volmaechte ghehoorzamenheyt der Wet/ als de Heere van ons eyscht / niemant in dit teghenwoozdighe leven en can volbringen. Want dewyle dese belofte die God van ons eyscht/ te weten/ dat wy hem sullen ghehoorzamen sijn/ verbaet is onder het verbont der ghenade/ onder het welke oock de vergevinge der zonde/ ende de Gheest der heylighmakinge verbaet is: soo is onder de belofte die wy doen/ oock althits te verstaen / dat wy sullen God om hulpe ende om vergevinge der zonden bidden. In het ooydeel der particuliere ende sonderlicher belofte/ moeten wy de drie voozschyden regulen ghe-denckē/ waer uyt wy sullen sonder perijckel mogen ooydeelen hoedanich eene pegheliche belofte zy. Nochtans en moet niemant denckē/ dat ick de selve belofsten die ick heyligh achte/ alsoo aen prijfe/ dat ick soude willen dat sy daghelic gheschiedē. Want hoewel ick niet en derf yet gebiedē vā getal ofte tijt der belofte/ nochtans ist dat penant wil mijne raet volge/ die sal selfē belobē/ en allelic vooz eenē tijt. Wāt ist dat penant lichebeerdich is om vele belofte te belobē/ die en sal sijn belofsten niet verstickelijc houden / en sal lichteelic tot superstitie vallē. En ist dat penant een eeuwige belofte doet/ die false met grooter swaricheyt en walginge betale/ ofte false ooc betaē te byckē/ dooz de lancheyt vermoeyt zijnde.

Maer die bysondere beoeynten salmen nae de drie voozgaende reg is onder soecken ende af weten.

7 Nu en ist niet verborghen/ met wat grooter superstitie de werelt in desen deele is hevangen gheweest sommughe eeruuen lanch. Een heeft belooft gheenen wijn te dyncken/ gelyck of geueu wijn te dynckē/ een Godsdiens ware Gode behaghelick. Ander heeft belooft te vasten/ d'ander geen vleesch te eten selere dagen lanch/ denckende dat daer in eenige sonderlike Godsdiens gelegen was. Daer worden oock andere dinghen belooft die noch kinderlicher sijn/ hoe wel die gheene kinderen en sijn diese beloven. Want hier is groote wysheyt gheacht geweest/ datmen belooftē tot selere heplighe plaetsen te repen / sountjts oock den wech te voete te volpindighen/ ofte met den half naectaten lichame/ om te meer verdienste dooz de vermoeytheyt te gheeryghen. Ist datmen dese ende dierghelijche belofsten/ in de welke de werelt langē tijt wonderlicken vperich geweest is / wil na de bodengheschreven regulen ondersoecken / soo salmen bevinden dat sy niet alleenlic sijn beuselachtich/ maer ooc vol openbarer Godloosheyt geweest. Want of schoon het vleesch anders ooydeelt/ gheen dinck en is grootwelcker vooz God dan ghedichte Godsdiens. Hier toe sijn oock die schadelicke ende verdoemde meyninghen ghecomen/ te weten/ dat de ghebeynde hypocriten meynen een sonderlike groote rechtveerdicheyt ghecreghen te hebben/ als sy sulcke beuselachtighe dinghen volbracht hebben: sy stellen de ooyperste Godsalicheyt in sulcke uytwendighe onderhoudinghen: ende sy verachten alle de andere die schijnen niet so seer na sulcke dingē te vragē.

Maer mit gheweel bekent is / hoe ellenorich den staec der menschen gheweest is vooz sommige jaeren/ welke lichebeerdige ende superstieuse belofte deden: welck eerselick int gemeyn becoont wort.

8 Het en is niet noodich hier allerley belofsten te verhalen. Maer dewyle de Cloosterbelofsten sijn in groote eerweerdicheyt gehoude / om dat sy schijnen dooz het ooydeel der gantscher Ghemeynte/ goet gheacht te zijne: soo moeten wy met roete woorden daer van een weynich spreken. Ten eerste/ op dat niemant tot bescheminghe der Monikerie ghelijck sy heden is/ vooz in byenghe / dat sy langhen tijt ghestaen heeft/ so moetenmen weten dat vooztijden een veel ander wijse des levens gheweest is in de Cloosteren dan daer nu is. De ghene die hen selven wilde in seer groote strengtcheyt ende ljdtsaemheyt oeffenen/ die gingē in de Cloosteren. Want te dien tijde was by de Monicken sulcke ofte strengher Discipline / ghelijck als vooztijden was by de Lacedenomen / onder de Wetten Ipurgi. De aerde was haer bedde/ het water haren dyanch/ byoot haer spise/ crypt/ wortelen ende olve haer voozmeeste leckerie. Sy ontghielden hen van alle lecker spise ende vertieringē des lichaems. Dit mochte schijnen bodende waerheyt ghesproken te zijne / ten ware dat het betuycht wordē van de ghene die het ghesten ende gheproeft hadden/ als van Gregorio Nazanzeno / Basilio / ende Chysostomo. Dooz sulcke oeffeninghen bereyden sy hen tot hooger ampten. Want dat de Cloosters doe waren als zaet der Dienaren der Ghemeynte/ dat betuyghen die vooznoemde perfoonen genoech/ want sy sijn alle in de Cloosteren ooghveoedt / ende daer uyt tot het Bisschops ampt gheroepen) en meer andere groote mannen des selven tijts. Ende Augustinus betuycht dat dit oock te sijnen tijde ghewoonlich was / dat de Dienaren der Ghemeynte uyt de Cloosters ghesaelt worden: want hy schryft tot een Collegie van Monicken aldus: Wy vermanen u voozbers in den Deere/ dat ghy uwe vooznamen bewaert / ende tot den eynde volhert: ende ist dat uwe moeder der Ghemeynte te eenighen tijde uwen dienst

Hoedanich het leven der Monicken vooz eyde geweest zy. Daer nae int bysonder in de belofsten der Monicken. Ende is alsoo hier eenen inganc tot het ewe deel des Capittels. Eestelick wort voozgestelt hoedanich het leven der ouber Monicken gheweest zy: waer uyt openbaer is/ hoe ongelick ende bespoetelic der Monickerie zy.

Epit. 12.

dienst beghert/ soo en neemt dat niet aen met verheffinghe/noch en wepghert sulcx niet dooz luyheyt: maer weest Gode ghehoorzaem met sachtmoedighen herte. En acht uwe ghemack niet boden den noot der Gemeynthe: want had den goede heylige mannen haer/ in haer kinde ren te baren niet willen dienen/ so en soude ghy geen middel ghehad hebben om ghebozen te worden. Hy spreect daer van den dienst/ dooz den welken de gheloovighe gheestelick weder ghebozen worden. Item tot Aurelium: Wanneer die tot den dienst der Gemeynthe aengenomen worden die de Cloosters verlaten hebben/ soo geestmen den Cloosters oorzake om te vallen/ ende der oorden der Dienaren geschiet groot onrecht: want wy plegen upt de ghene die in de Cloosters blijven/ alleenlick de alderbeste ende gheprezente tot Dienaren aen te nemen. Ten 3^{en} mogelick dat van ons een spottelick spreec woort worde/ te weten/ ghelijclanen ghemeynlick seyt: Een quaet Chozael is een goet sauger/ datmen also oock op ons spotte/ seggende: Een quaet Monick is een goet Pastoor. Het is veel te clagelick ist dat wy de Monicken tot soo verbervelicke hooverdicheyt verheffen/ ende de Dienaren der Gemeynthe soo groote versinaetheyt weerdich achten: want sommijts can oock een goet Monick nauwe een goet Dienar worden/ te weten/ als hy ghenoech gheschick van levé/maer niet genoechsaem in de nootfakeliche leere en is. Dit dese plaetsen ist openbaer / dat Godsalige menschen plegen hen selven dooz de Cloosterlike Disciplinie te bereyden tot de regeringhe der Gemeynthe/ om dat sy souden bequaemer ende gheschickter soo groot een ampt aengacn. Niet dat sy alle tot dit eynde quamen / ofte oock daer nae stonden / dewijle sy ten meesten deele onghelicket waren: maer de ghene die daer toe bequaem waren/ die worden verzoen.

9 Nochtans beschijft hy ons de forme des ouden Clooster levens/ voornemlick in twee plaetsen. Te weten/ in het boeck vande zeden der algemeyner kerckie/ daer hy teghen de Manicheen schrijvende/ de heylicheyt der Monicken beschrijmt: ende in een ander boeck/ ghe-naemt/ Van het werck der Monicken/ daer hy sommige afvallige Monicken beschijlt/ die haer insettinghe begonden te verberben. Ick sal hier de sonna der dinghen die hy daer van schrijft/ also verhalen/ dat ich oock/ soo verre het mogelick is/ sal sijne eyghene woorden ghebruycken. Sy hebben/ seyt hy/ den wellust deser werelt versinaet: ende zyn te samen tot een ghemeyn levé/ dat seer heyligh ende supber is: bergadert/ te samen levende in bidden/ lesen ende dispute ren: niet ovg: blafen dooz eenighe hooverdicheyt/ niet vroelick dooz ernighe hartneckicheyt/ niet spytich dooz eenige nydicheyt. Pie-mant en besid pet dat syn eyghen is: niemant en is den anderen lastich. Sy wercken met hare handen/ waer dooz het lichaem in acht onderhouden/ ende de gheest van God te bedencken niet verhindert worden. Haer werck gheben sy over in de handen der gener die sy Dekens noemen. Ende de Dekens beschicken alle dinc met groote sochtvuldicheyt/ ende doen rekeneschap dooz eenen/ welken sy Vader noemen. Dese vaders en zyn niet alleenlick seer heyligh van le ven/ maer oock seer uptnemende in Godlicker leere/ sy zyn uptnemende in alle dinghen/ ende soelken sonder eenige hooverdicheyt het vooz-deel der gener die sy Zonen noemen. Ende ghe-lyck sy groote autoziteyt hebbe om te gebieden/

alsoo hebben hare sonen grooten wille om ghe-
hoorzacn te zyne. In het laeste des daechs co-
men sy/ een pegelic upt sijn woonste/ noch nich-
ter zynde/ om dien vader te hooren: ende tot een-
nen peghelicken vader comen ten minsten drie
dusent menschen (hy spreect voornemlick
van Egypten/ ende de landen in het Oosten)
daer na vermakten sy haer lichamen met spijse
ende dranch/ so veel der gesentheyt noodich is:
ende een peghelick bedwingt sijn begheerliche-
heyt/ op dat hy niet overdadich en sy/ oock selfs
in de spijse die daer tegenwoordich is/ de welke
woynich ende sober is. Sy en onthouden hen
selven niet alleentlick van vleesch ende wijn/ om
de oncupseheyt te temmen/ maer oock van an-
dere dingen die de begerlichheyt des buyx ende
der siele soo veel eer verwecken/ ghelijck sy som-
migen seymen supberder ende heyliger te zyne.
Daerom doen sommige spottelic/ die de schan-
delike begerlichheyt der uptnemender spijzen
goet achten/ soo verre sy tot gheen vleesch en
strect. Wi wat van den nootfakelicken cost over
blyft (daer blyft seer veel over/ dewijle sy met
hare handen wercken/ ende ghespartich zyn in
spijse) dat wort den armen ghedeelt/ met ineen-
der sochtvuldicheyt dan sy't gewonnen hebben.
Want sy en soeké geenias de overbloedicheyt
deser dinghen/ maer maken allesins dat het gene
dat overvloedich is/ by hen niet en blyve. Daer
nae als sy die strengicheyt verhaelt heeft/ daer
van hy te Milanen en op andere plaetsen exem-
pelen gesien hadde. Hierentusschen (seyt hy) en
wort niemant ghedronghen tot sulcke strengic-
heyt die hy niet en can draghen: niemant en
wort opghelept dat hy wepghert: niemant en
wort oock daerom van de andere gheoordeelt/
om dat hy hem selven bekent swack te zyne om
andere na te volghen: want sy zyn ghedachtich
hoer grootelick de liefde bevolen is: sy zyn ghe-
dachtich dat den repnen alle dinc niet is/ etc.
Daerom doen sy alle neersticheyt/ niet om seke-
re spijzen als onreyn te verwoyden/ maer om de
begheerlichheyt te temme/ ende de broederlike
liefde te behouden. Sy zyn ghedachtich dat de
spijse tot den buyx/ ende de buyx tot de spijse
verdoent is/ etc. Nochtans onthouden vele
stercke hen selven daer van / om der swacken
wille. Vele en hebben dese oorzake niet/ maer
onthouden hen daer van / om dat sy hen selven
willen niet onsofelicke spijse onderhouden.
Daerom de selve die gesont zynde/ hen selven
van seker spijzen onthouden/ ghebruyckens sieck
ende sonder eenich onnuesse/ ist dat de welbaert
dat eycht. Vele en dyncken geenem wijn: noch
tans en inepnen sy niet dat sy daer dooz souden
besmet worden / waert dat sy wijn droncken:
want den swacken die niet en comen sonder
wijn gesontheyt getrygen/ doen sy seer mildelic
wijn gheben: ende soo sommighe wepgheren te
sulcker noot wijn te dyncken / die vermanen sy
broederlick/ op dat sy niet dooz ydel superstitie
eer swacker dan heyliger en worden. Also oeffe-
nen sy hen selven neerstichlick in Godsalicheyt/
ende weten dat de oeffeninghe des lichaems tot
eenen cleynen tijt dient. De liefde wort voorne-
melick van hen bewaert/ na de liefde wort spij-
se/ spzack/ cleedinge/ ende aenschijn ghevoert.
Iken vereenicht in de enige liefde: tegen de lief-
de doen/ wort geacht ghelijck teghen God doen:
Soo wie de liefde wederstaet/ die wort uptghe-
woyden ende gheschouwer: ist dat pernant de
liefde ergheert/ die en wort niet selfs enen dach
geleden. Dewijle de heylighe Augustinus met
dese woorden heeft gelyc in een tafel beschreben/
Ar itj hoedanich

T'fainens
conyck.
Hare manie-
re van effe-
ninge en
inakinghe.
Tren maric-
heyt in spise
ende dranch.
Liefde tot de
armen.
Strengicheyt.
Ibidem cap. 33
Tit. 1. 15.
1. Corint. 6. 13
Onthoudin-
ge van spijse.
Dienelicke
heyt.
Daer haet een
die supersti-
tien.
Liefde.

Epil. 6.

Afschilderin-
ghe der ouden
Monicken
niet Augusti-
nus.

De moribus
Eccles. Cathol.
cap. 31.
* Hare God-
salicheyt.
* Hare oot-
moedighe
baerheyt.

Hare armoes-
de.
Hare handen
werck.

Dusshoudin-
ghe.

Onberwij-
nghe.

hoedanich voortjden de Monicherie was/ soo en heeft het ny niet verboten die hier te verha-
len/ hoewel sy wat laue waren: dewyle ick saech
dat ick noch langher soude gheweest hebben/
hadde ick dit selve upt verscheyden Schryvers
vergadert/ hoc seer ickit oock gesocht hadde zoet
te maken.

10 Ick en hebbe hier niet voozghenomen dit
argument gheheel te handelen/ maer alleenlick
als voozby gaende/ te hemmen te geven/ niet al-
leculich hoedanighe Monicken de oude Ghe-
meente hadde/ maer oock hoedanich de Profes-
sie der Monicken was: op dat de verstantighe
Lefers mogen upt de verghelijkinghe versien/
hoc ontbeschaint die sijn/ die om de regenwooz-
dighe Monicherie te beschermen/ voozbyen-
gen/ dat de Monicken van ouden tijde aen ghe-
weest sijn. Als Augustinus ons die heplighe en
oprechte Monicherie beschryft/ soo wil hy dat
daer in geene dinghen strengelich ghepsecht en
wozden/ die ons dooz het woort des Heeren
vry ghelaten sijn. Maer nu en wozden ghesue-
dinghen strengeliker ghepsecht. Want sy ach-
ten dat het een onbergheliche soude zy/ ist dat
penant in het colcru/ ofte in de ghedaente des
cleets/ ofte in den aert der spuse/ ofte in andere
beuselachtighe ende conde ceremonien een wep-
nich van den voozgheselden reghel afwijct.
Augustinus hondt sterckelic staende/ dat het de
Monicken niet gheoorlooft en is ledich op an-
derer menschen seft te leven. Hy seyt dat sulck
gheen exempel gheweest en is te sijnen tijde in
wel geschiete Cloosters. Maer onse Monicken
stelt haer voozneemse heplicheyt in ledicheyt.
Want waer datmen haer ledicheyt wech na-
me/ waer soude dat leven sijn/ dat in aenmer-
kinghe ofte speculatie ghegheuen is/ daer merde sy
(ghelyck sy roemen) alle andere menschen te bo-
ven gaen/ ende der Enghelen ghelyck wozden?
Augustinus wil dat sulcke Monicherie niet an-
ders en zy dan een oeffeninge ende behulpsel tot
Godsalige wercken/ die allen Christenen bevo-
len sijn. Wat? dewyle sy de liefde stelt vooz-
ceuen oppersten ende bynae den eenighen re-
ghel der Godsalicheyt/ sullen wy dencken dat
hy oproet ofte wreedacht pijsst/ waer vooz
wepninghe menschen onderlinge aen malcand-
ren verbonden sijnde/ hen selven van het gant-
sche lichaem der Gemeente af scheyden? Jae
hy wil dat sy dooz haer exempel sullen anderen
menschen voozlichten/ om eenicheyt der Ghe-
meente te bewaren. Maer de Monicherie deses
reghenwoozdighen tints/ is soo wyt hier van/
datmen nau soude comen per binden dat onge-
licker (op dat ick niet en segge/ meer contrarie)
ware. Want onse Monicken en sijn niet te vze-
den niet die Godsalicheyt/ in de welke alleen
Christus wil dat sijne Discipulen sonder op-
houden besich sijn: maer diechten/ ick en weet
niet wat nieuwe Godsalicheyt/ dooz der wel-
ker bedeukenge sy willen volmaectiter sijn dan
andere menschen.

11 Ist dat sy dit versaken/ soo begheere ick
van hen te weten/ waerom sy haer ozden alleen
noemen den staet der volmaecticheyt/ ende den
naem der volmaecticheyt allen roeyngen Gods
ontreken. Die Sophistische aenwoozde en is
ny niet verbotghen/ te weten/ dat haer ozden
niet daerom ghenamt en wozt de staet der vol-
maecticheyt/ om dat hy de volmaecticheyt in
hem verbaet/ maer om dat hy de alderbeste
staet is om volmaecticheyt te gheerijghen. Als
sy willen hen selven vooz het onverstantighe
volck pijsen/ den jongeltinghen eenen strick aen

wozpe/ hare privilegien beschermen/ ende haer
weerdicheyt tot anderen menschen versmaet-
heyt verheffen/ soo roemen sy dat sy sijn in den
staet der volmaecticheyt. Maer als sy soo seer
ghedronghen wozden dat sy niet en comen dese
pdel hooverdicheyt beschermen/ soo nemen sy
dese uytvlucht/ te weten/ dat sy de volmaecti-
cheyt noch niet vercreghen en hebben/ maer dat
sy nochtans in dien staet sijn/ in den welcken sy
boven andere menschen nae de volmaecticheyt
staen. Hierentusschen behouden sy desen los op
het gemeyn volck/ dat het leven der Monicken
alleen zy een Engelick/ volmaect/ ende onson-
dich leven. Onder dit deffel dynde sy seer vrye-
baer rooymanschap/ maer dese uytvlucht ende
matighe blyft in wepnighe boeckien begra-
ven. We en siet niet dat dit een onberdageuiche
bespottige is? Maer laet ons met hen hande-
len ghelyck of sy haerder ozden niet meer toe en
scheyden/ dan ghelyck of sye noemden eenen
staet/ om volmaecticheyt te vercreghen. Vooz-
waer als sy haerder ozden desen naem geven/ so
onderscheyden sy die daer dooz als met sonder-
lick mercktecken/ van alle andere wyse des le-
vens. Ende wie soude dit verdagen datmen so
grootte eere gheeft eerder ozden die nuyghens in
de Schryftuere/ oock niet selfs met een syllabe
bevesticht noch gepsefen en is: ende dat alle roe-
pinge Gods dier selver eere onweerdich geacht
wozden/ de welke nochtans niet alleent vooz
den hepligen mont Gods geboden/ maer oock
niet seer schoone tytelen ende namen bereert
sijn? Ende ick bidde u/ wat groter onghelick
wozt Gode ghedaen/ als ick en weet niet wat
gedichte wyse des levens wozt verheben boven
alle andere wysen des levens/ die God veroz-
dent/ ende dooz sijn ghetuyghenisse ghepsefen
heeft?

12 Wel aen/ laetse seggen dat ickse valsche
beschuldicht hebbe/ als ick boven geseyt hebbe/
dat sy niet te vreden en sijn niet den reghel van
God ghegeven. Maer al waer se schoon dat ick
swege/ soo beschuldigen sy selve hen sijn meer
dan ghenech: want sy leeren openlich/ dat sy
meer lasts aenreimen/ dan Christus den sijnen
heeft eyghelept: te weten/ om dat sy den Ena-
gelischen raet van sijnen vpane hief te hebben/
van gheen wyake te begeren/ van niet te swe-
ren/ etc. beloven te houden: tot welke dinghen
de Christenen int ghemeyn niet verbonden en
sijn. Wat outheyt byeng? sy ons hier in voozt?
Dit en is noyt eenigen onse Leeraer in den sijn
gheromen: sy roepen alle met gemeynder stem-
me/ dat Christus gantscheuick niet een woode-
ken gesproken en heeft/ den welcken men niet en
moet ghehoorzacu sijn. Ende sy leeren alom-
me sonder eenige twyfelinge/ dat dese selve din-
gen gheboden sijn/ van de welke sulcke uptleg-
ghers seggen/ datse Christus alleenlick geraden
heeft. Maer dewyle wy boven gheleert hebben/
dat dit een seer schadelicke dwalinghe is/ soo sal
het hier ghenech sijn niet zoete woozden aen-
geteekent te hebben/ dat de Monicherie die
wy heden hebben/ op dese meyninghe ghesou-
deert is/ de welke alle Godsalige te rechte moe-
ten verwoercken: te weten/ datmen diecht dat daer
eenighe volmaectiter reghel des levens zy/ dan
dese gemeyn regel/ die der gantscher Gemeente
van God gegeven is. Al wat op dit fondament
ghetimmeret wozt/ dat en can niet anders dan
grouwelich sijn.

13 Maer sy brenghen een ander argument
haerder volmaecticheyt voozt/ het welke sy
meypnen seer sterck te zyne. Want tot den jonge-
linck

Hoe seet de
mentwe Mon-
nich rie van
de oude afge-
weken 19.

Hoedanich de
Monicherie
te velen tge
32.

Dooz onbe-
dachte reu-
gicheyt.

De opere Mo-
nachorum.

2. Dooz ons
nachte ledich-
heyt.

3. Dooz't bal-
sche roefcheyt
ken van de
volmaectich-
heyt.

Wederleg-
ginge van des-
se versierde
ende seer vals-
sche Monich-
sche vol-
maecticheyt.

Wederleg-
ginge van een-
igen spreken.

Toegane tot
de salie selbe.

Het 1. Argu-
ment tot bes-
scheemighe
der Monichs-
cherie. 10
maechicheyt.
Antwoort.

Matth. 5. 44

Het 2. Argu-
ment.

Mat. 19. 21.

Antwoort.

1. Corin. 13. 3.

Col. 3. 14.

De tweede antwoort/ waer in de sprecker Chri- stus/ die de Monicken misbruicken/ beclaert wort.

Luc. 10. 25.

lick die na de volmaectheyt der rechtbeerdicheyt vzaechde/ heeft de Heere gheseyt: Ist dat ghy wilt volmaect zijn/ so vercoopt al wat ghy hebt/ ende ghebet den armen. Ich en disputere noch niet of sp dit doen: maer laet ons hen dat nu tegenwoozdichlick toe geven. So roemen sy dan dat sy zyn volmaect ghewozden/ alle het hare verlatende. Maer ist dat de sonne der volmaectheyt hier in geleghen is/ wat ist dan dat Paulus leert/ dat de ghene die alle het syne heeft de armē gegeven/niet en is/tē zyn dat hy de lieude hebbe. Wordanich is de volmaectheyt/ de welke te mete wort met den mensche/ ist dat daer gheen liefde en is? Hier moeten sy in antwoozden/ dat het wel het opperste/ maer niet het eenighe werck der volmaectheyt is. Maer Paulus spreckt oock hier tegen/ de welke niet en twyfelt de liefde sonder sulcke verlatinge syns goets/ te noemen den vant der volmaectheyt. Ist dat het seker is dat de Meester ende Discipel wel niet maleanderen over een comen/ ende de een claerlick versaeckt dat de volmaectheyt des menschen daer in gheslegghen zy/ dat hy alle syn goet verlaet/ ende betuycht wederom dat de volmaectheyt wel can sonder sulcke verlatinge zyn: so moeten sien hoe dese woorden Christi te verstaen zyn: Ist dat ghy wilt volmaect zijn/ soo vercoopt al wat ghy hebt. De sin en sal niet duyfter wesen/ ist dat wy aenmercken tot wien dese woorden gesprocken zyn/ dwelck men in alle predikingen Christi moet altyt aenmercken. De jonghelick vzaecht met wat wercken hy sal in het eeuwige leven comen. De wyle hy dan Christum vzaechde van de wercken/ so sendt Christus hem tot de Wer: ende dat te rechte/want de Wet is de wech des ewigen levens/ als sy in haer selven aen- gheinticht wort: ende dat sy te swack is/ om ons tot salicheyt te brenghen/ dat is alleenlick dooz onse verdoventheyt. Met dese antwoozde verclaert Christus/ dat hy gheenen anderen wech en gheeft om het leven te schikken/ dan die doortijden in de Wet des Heeren ghegheven is. Also gaf hy der Wet Gods getuygenisse/ dat sy is een leere der volmaecter rechtbeerdicheyt: en hy bliet ooc mede de lasteringe/ op dat hy niet en schene het volc dooz eenigē nieuwen regel des levens/ tot verlatinge der Wet te verwecke. De jongelin: die wel niet boos vā herte/ maer dooz eē voos betrouwe opgeblasen was/ antwoort/ dat hy van sijn kintheit aē/ alle de gebode der Wet ghehouden heeft. Het is sonder twyfel dat hy boven maten wylt daer van was/ tot het welke hy roemde hem selven getomen te zyne. Ende hadde dese sijn roeminge waer geweest/ soo en soude hem tot de opperste volmaectheyt niet gebroken hebben. Want wy hebben boven bewesen/ dat de Wet volmaecte rechtbeerdicheyt in haer verbaet: ende dit selve is daer upt openbaer/ dat de onderhoudinghe der Wet is de wech der ewigher salicheyt ghenaeint. Om desen jongelick te kennen te geven hoe cleynen voortganc hy in de rechtbeerdicheyt ghedaen hadde/ van de welke hy veel te stoutelick roemde dat hyse volvzaecht hadde/ soo was het noodich sijn seyl te verlaten/ dwelck hem seer ghemeyn was. Want dewijle hy rijt was/ so was sijn herte aen sijnen rijckdom ghescherjt. Daerom dewijle hy dese sijn verborghen wonde niet en voelde/ so wort hy van Christo ghepynckelt/ als hy seyt: Gact/ vercoopt al wat ghy hebt/ ende ghebet den armen. Hadde hy soo goet een bewaerder der Wet geweest als hy meende/ soo en hadde hy niet vzoedich wech ghegaen/ dit

woort ghehoort hebbende. Want soo wie God niet gantscher herten lief heeft / die en acht niet alleenlic vooz dreck al wat tegen de liefde Gods strijt/maer verwozpt sulcx oock als seer schade- lick. Daerom dat Christus desen rijcken vze- lcke gebiet te verlaten al wat hy heeft/ dat is evert gelijck of hy gebode dat een eergierich mensche alle sijn eere/ ofte een gulstich mensche/ alle sijn leckernie/ ofte een oncupstich mensche/ alle de instrumenten snyder oncupstheyt moeste verlaten. Also moeten de conscientien brenghen tot het ghevoelen haer sonderlicken ghebreck ende quaets/ als sy dooz gheen ghemeyn vermanin- ghe gheroert en woorden. Daerom is het te ver- gheefs/ dat sy dese particuliere ende sonderlike sententie Christi willen trecken tot een alghe- meyn uytlegginghe/ gelijck of Christus de vol- maectheyt des mensches in de versakinge der goeden stelde: daer hy alleenlick heeft willen met de woorden den jongelick die hem selven boven mate seer behaechde/ sijn wonde en swe- re doen ghevoelen: om dat hy soude verstaen/ dat hy noch verre van die volmaecte gelooz- sacht heyt der Wet was/ de welke hy hem sel- ven anders vasschelick toe sezeef. Ich bekenne wel dat dese plaetse is van sommighe Vaders qualick verstaen geweest/ ende dat daer upt de soekinghe der epgghenwilliger armoede ghero- men is: dooz de welke die alleenlic geacht wo- den salich te zyne/ die alle aertsche dingē verla- tende / hem selven naect Christus over gaben. Maer ick betrouwe dat allen den goeden/ ende den ghenen die niet streygerich en zyn/ sal dooz dese mijn uytlegginghe alsoo ghenuech ghedaen zyn/ dat sy niet en sullen van den sin Christi twyfselen.

Maer in dat de Monicken seplen.

14. Hoewel de Vaders en dachten geen dinct min dan sulck een volmaectheyt te bevestigen/ die daer na van de gherapte Sophisten is ghesmet/ om alsoo eenen tweederley Christendom op te richten. Want de herckroovische leere en was noch niet gebozen/ waer dooz de oorden der Monickerie wort by den Doop vergeleken/ jae openlick gheleert wort dat sy een forme eens tweeden Doops is. Wie twyfelt daer aen/ dat de Vaders zyn niet gantscher herten van sulcke lasteringhe vzeemde gheweest? Ende dat laeste dat Augustinus betuycht in de oude Monicken gewest te zyne/ te weten/ dat sy hen selven ghe- heel tot de liefde voerghden/ wat noot is het met woorden te bewijzen dat dese nieuwe Monicke- rie seer vzeemde daer van is? De sake spreckt selve/ dat die alle van de Gemeente af wjcken/ in de Cloosters gaen. Want wat sullen wy segghen? schepden sy hen selven niet af van het rechte ghelofschap der gheloovighen/ hen selven eenen sonderlicken dienst/ ende een epgghen uyt- deelinghe der Sacramenten aen nemende? Wat is de ghemeynschap der Gemeente schepden/ ist dat dit het niet en is? Ende op dat ick in de bergelijkinghe die ick begonnen hebbe/ voozt bare/ en eenmael besuypt/ wat heeft dese nieu- we Monickerie in desen deele dat dien ouden Monicken gelijck zy? Hoewel die oude Monic- ken verscheyden van andere menschen woou- de/ so en hadde sy nochtans geē verscheyde Ge- meente: sy warē met de andere der Sacramen- ten deelachtich/ sy quamē in de gemeene verga- deringhen/ ende waren daer een deel des volcx. Maer dewijle dese nieuwe Monicken hen selven eenen epgghen alt aer opghericht hebben/ wat hebben sy anders dan den bande der eenheyt af- ghebroken? want sy hebben hen selven van den gantschen lichame der Gemeente af gesneden/

Maer dat hare epgghen woortē (seg- gede dat hare cappe eenich- tins zy de ans deren Doop) ende de sake selfs betuyche dat de nieuwe Monicken een afchev- dunge maken van Gods Gemeente: So blyckt/ datte zyn so veel duyvs plaetfen van scheutmas- kers: alse zyn hoden/ daechs Cloo- sters: Gelijck dat openbaer is upt de oer- schepden na- men ende ce- gels van haer sentēste oze- den.

ende den ozdentlicken dienst versmaect/ dooz den welcken de Heere wil de vrede ende liefde onder sijn volck bevaert hebben. Daerom segge ick/ dat alle de Cloosters dienien hebben siet/ sijn kertersehe affcheuringhen / de welcke de ozden der Gheinepnte verstoot hebben/ sijn van het rechte geselschap der ghelooighen af gesneden. Ende op dat dese afwysinghe niet dunster en ware/ soo hebben sy hen selven vercheppen namen van secten ghegheven. Ende sy en hebben hen niet gheschaemt te roemen in het ghene dat Paulus soo grouwelick acht/ dat hy't niet en ran swaer genoegh maken. Ten 3° dat wy moegheick meynen dat Christus van de Cozintheu gedepst was/ doen d'een op den eenen/ ende d'ander op den anderen Leeraer hem selven verhooverdichde: ende dat het mi geschiet sonder Chri- sto onrecht te doen/ dat vooz Christenen som- nighe ghenoeint worden Benedictinen/ som- nighe Franckscanen/ ende sommige Domini- ranen: ende dat sy alsoo niet dese namen ghe- noemt worden / dat sy soechende van den ghe- meynen hoop der Christenen/ onderschepden te zyne / dese tytelen hen selven hooverdichlick aen trecken vooz een sonderlike belydinghe der religie.

1. Cozint. 1. 12
ende 3. 4.

Ende is noch hier alle haer orde selfs he- den daechs quaet en vol gebreec/ maer ooc hare zede sijn verre seer verdozben.

15 Dit onderschept tusschen de oude ende onse nieuwe Monicken/ dat ic dus verre verhaelt hebbe/ en is niet so seer in het leven als in de ozden selve geleghen. Daerom moeten de Lesers gedachtich zyn/ dat ic meer van de Monickerre ofte ozden der Monicken/ dan van de Monicken selve gesproken hebbe: ende dat ick die ghe- breken aengheterekent hebbe / die niet in wep- niger Monicken leven sijn/ maer die van sulcke inferinghe ende ozden des levens niet en con- nen geseheyden worden. Ende wat grooter on- derschept tussche de oude ende onse nieuwe Mo- nicken 3° in het leven ende in de zeden/ dat en is niet moodich van stuck tot stuck te verhaelen. Het is openbaer/ dat geen ander ozden der nieu- selien seerder met allerley schandelicke zonden besmet is: daer en is nergheus vperigher twee- dracht/ haet/ twist/ ende eergiericheyt. Men leest wel in weynige Cloosters eerlic/ ist dat het eer baerheyt te noemen is / als de oncuyscheyt soo verre bedwonghen wordt / dat sy niet tot openbaer schande upt en vzeke: nochtans sal- men nau onder thien Cloosteren een vinden/ dat niet meer ee bozdecl/ dan een huys der cuys- cheyt 3°. En wat grooter soberheyt ghebruy- ken sy in spijs ende drauck: De swynen en wor- den niet anders in den swynen-stal gheneest. Waer op dat sy hemet en beelagē/ gelye of ickse veel te ongenadelick handelde: so en wil ick niet voozder gaen. Hoewel een vghelick die de sake selve weet/ sal bekenmen dat ick in dese weynige dinghen die ick gheseyt hebbe/ niet anders dan de waerheyt gesproken hebbe. Hoewel de Mo- nicken ten tijde Augustini/ na sijn epghen ghe- turgheuisse so seer heplichlick leeden/ so claecht Augustinus nochtans/ dat daer vele onmeloo- pers waren/ die dooz boose listen ende bedroch- den sechten ende eendoudigen het gelt affsimpt- ten/ die de reliquien der Martelaren onnue dra- ghende/ schandelicke koopmanschap dreden/ jaē vooz reliquien der Martelaren/ allerley men- schen doode vrenen roonden: ende met vele dier- ghelicke boose stucken/ der ozden schande deden. Ende ghelick hy seyt dat hy gheene betere per- soonen ghesien en heeft/ dan de ghene die in de Cloosters wel vooz gegaan waren: also claecht hy oock dat hy gheene boosere ghesien en heeft/ dan die in de Cloosters verdozben waren. Wat

De opere Mc- nachorum in sine.

soude hy segghen waer dat hy heden saghe dat de Cloosters dooz soo vele ende soo schandelicke zonden overvloepen ende bynae versten? Ick en segghe niet anders/ dan dat alle menschen seer wel belient is. Nochtans en comt dese schande niet allen Monicken toe/ sonder eenighe upne- minghe. Want gelych de reghel ende Discipline om heplichlick te leven/ noyt en is soo wel ghe- stelt gheweest in de Cloosters/ dat daer niet al- tijts sommighe ondengende geweest en sijn/ die den anderen onghelick waren: alsoo en segghe ick niet dat de Monicken also sijn van die hepl- iche outheyt af geweken/ dat sy niet noch som- nighe goede in hare kuden en hebben: maer des- wijle dese goede seer weynige en verstroyt sijn/ soo sijn sy in die groote menichthe der boosen verbozgen/ ende en worden niet alseulick ver- smact/ maer oock ghequelt/ ende somtijts wre- delick gehandelt van de andere/ de welke ghe- lyck het Wiletsche spreekwoort houdt) meyn- nen dat geen goet mensche en behoort plaetse by hen te hebben.

16 Ick betrouwe dat ick dooz dese vergelij- kinghe der ouder Monickerre/ met de nieuwe ghedaen hebbe dat ick wilde/ te weten/ dat het daer dooz openbaer wort dat onse Cappacets t'onrecht het exempel der ouder Gheinepnte vooz wonden/ om haer ozden ende professie te besterme. Want sy sijn van die oude Monicke soo wylt vercheppen/ als de Simmon wylt ver- schepden sijn van de menschen. Hierentusschen beherne ick dat coek in de oude wijse die Augu- stinus beschryft/ wel wat is dat wy niet seer en behaecht. Ick late wel toe/ dat sy in de uytwen- dighe oeffeningen dier strenger Discipline/ niet en sijn supersitius gheweest: maer ick segghe dat sy niet en sijn vyz gheweest van dwase be- geerte/ om ander verkerdelick nae te volghen. Het was lustich alle aertsehe goet te verlaten/ om van alle aertsehe sochtvuldicheyt vyz te zyn- ne: maer de sozge om een huysgesin Godsalich- lick te regeeren / is veel meer by God gheacht/ daer een heplich huysgesin vyz van alle ghe- giericheyt/ ende eergiericheyt / ende andere be- gheerlicheyden des vleeschs/ alleculick voozge- nomen heeft om in een seker roepinghe Gode te dienen. Het is lustich verre van ghemeynschap der mensche in ee eenfaem plaetse te philofophe- ren: maer het en betaemt de Christelicke saecht- moedicheyt niet/ gelyck upt haet des mensche- licken gheslachts/ in een woestijne ofte eenfaem plaetse te vlien / ende oock in de wercken te verlaten/ die de Heere vooz nemelick gheboden heeft. Of wy schoon toelaten dat in die ozden ende professie geen ander quaet geweest en wa- re/ so is nochtans dit geen cleyn quaet geweest/ het welke een boos ende onnut exempel in de Gheinepnte ghebracht heeft.

17 So laet ons in sijn hoedanige de beloften sijn/ dooz de welke de Monicken deses tijts in haer ozden treden. Ten ersten/ dewijle sy wil- len eenen nieuwen ende gedichten Godsdiens in stellen/ om Gode daer dooz te behaghen: soe be- stuyte ick upt het gene dat ick boven geseyt heb- be/ dat alle het ghene dat sy beloven/ Gode een grouwel is. Ten anderen/ dewijle sy sulck een wijse des levens dichten als hen beliest / son- der aen te sien offe God daer toe roept / offe / of God sulck een leven goet acht: soo segghe ick dat het een lichtverdrich roeckeloos ende onge- oozloft bestaan is: want haer conscientie en heeft niet waer op sy vooz/ God mach steunen: ende al wat upt den gheloobe niet en is/ dat is zonde. Doven desen/ dewijle sy hen selven aen

En in de ou- de Monikes die is oock al waer/ dat soo seer niet en behoort aen- ghenomen te zyn: dwelcke meest in dier gebreken aen- gewest wort.

1.

2.

3.

4.

Hoedanich de beloften der Monicken sijn. Een alghemeyne vyz de legginghe der Monic- schre belofst. De eerste. De tweede.

Rom. 14. 23.
De derde. pele

bele verkeerde en Godsocke Godsdieste verbin-
den die heden in de Monickerie verbaet zijn/ soo
segge ick dat sy niet Gode/ maer den Dupbel
gheheplicht worden. Want ist dat de Prophece
heeft moghen segghen / dat de Isracliten hare
kinderen den dupbel en niet Gode geoffert heb-
ben/ alleenlic om dat sy den waerachtigē God-
dienst niet ongheslighe ceremonien vervalscht
haddē/ waerom en soudemē niet mogē dat selve
seggē van de Monicken/ die met de cappe eenen
strick van dupsent superstitien hen selven aen
trecken? Nu hoedantich zijn haer belosten?
Sy beloven Gode een eeuwighe maechdelicke
cupscheit/ gelijc of sy eerst met God een verbont
ghemaccht hadden dat hysē sonde van den noot
des houwelijc verlossen. Sy en connen niet
segghen dat sy dese beloste niet anders en doen/
dan betrouwende op Gods ghenade/ want de-
wijle Christus selve vercondicht / dat het niet
euen pghelicken ghegheven wort/ soo en be-
taemt het ons niet dat een pghelick sal betrou-
wen dat hem die sonderlicke gave ghegheven
zy. Die sulcke gaven hebben/ die mogense ghe-
buptken: e. de wanneer sy gevoelen dat sy niet
het vlesch ghequelt worden/ soo moeten sy tot
de hulpe Gods blien/ door wiens cracht alleen
sy mogen wederstaen. Ist dat sy niet en connen
wederstaen/ soo en moeten sy de remedie die hen
voorzestelt wort/ niet versmadē. Want sy wor-
door een ontwyfelicke stemme tot het houwelic
geroepen/ dien de gave der cupscheit niet gege-
ven en wort. Ick noeme cupscheit/ niet waer
door het lichaem alleenlic supber van hoererie
bewaert wort/ maer waer door oock het herte
ende gheest/ van alle onreynicheit vry blijft.
Want Paulus en ghebedt niet alleenlic de
uytwendighe oncupscheit/ maer oock de in-
wendighe brandinghe des herten te blien. Sy
segghen: Dit is van alsoo langhen tijt als men
mach ghedencken/ een ghewoonte gheweest/
dat de ghene die hen selven wilden geheel Gode
begheven/ oock cupscheit belosden. Ick be-
kenne voorzwaer dat dese wijse oock van ou-
den tijde aen gheweest is/ maer ick en beken-
ne niet dat die eeuwe soo vry gheweest is
van alle smette/ dat men soude moghen voor
eenen regel achten/ al wat te dien tijde gheschiet
is/ ende metier tijt is oock de onghesegghelike
strengicheit in genomen/ die den ghenen die be-
looft hadden/ gheen plaetse gelaten en wert om
te betrouwen. Het welke openbaer is upt de
woorden Egyptiani/ daer hy aldus spreect: Ist
dat eenighe machden hen selven upt den ghe-
loobe hebben tot Christus begheven/ laesse in
reynicheit ende cupscheit sonder eenighe fabel
volherden. Laesse alsoo sterck ende ghestadich
den loon haerder maechdeliker cupscheit ver-
wachten. Maer ist dat sy niet en willen ofte
niet en connē volherden/ so ist beter dat sy trou-
wen/ dan dat sy door haren wellust in het vyer
ballen. Waert dat yemant nu wilde de beloste
der cupscheit niet sulcke redelicheit matigen/
niet waer lasteringē en soude hy niet vercheurt
worden? Soo zijn sy dan verre van de oude wij-
se afgeweken/ die niet alleenlic geen matighe
noch verghevinghe toe en laten/ ist dat yemant
sijn beloste niet en can houden: maer dordeelen
oock sonder eenighe schaemte/ dat de sulche/ ist
dat hy een wijf trouwende/ oncupscheit schout/
swaerlicker sondich/ dan of hy door hoererie
ziel ende lichaem besmette.

18 Maer sy blijven noch daer by/ ende ar-
beyden om te bewijsen dat sulcke belosten oock ten
tijde der Apostelen gheweest zijn: om dat Pau-

lus seyt/ dat de weduwen haer eerste trouwe
versaecten ende byaken/ die eenmael tot den
gemeynen dienst aengenome zynde/ noch trou-
den. Ick en versake niet dat de weduwen die
hen selven ende haren dienst der Ghemeinte be-
loofden/ oock mede belosden eeuwelic ongetrou-
te blijven/ niet dat sy daer eenighen Godsdienst
stelden/ ghelyckmen daer na heeft begonnen te
doen: maer om dat sy sulcken dienst niet en con-
nen doen/ als sy niet haers selve/ ende van het
joch des houwelijc vry en waren. Als sy dan
der Ghemeinte dese beloste ghedaen hebbende/
omme saghen na een nieu houwelic/ wat was
dat anders dan de roepinghe Gods van haren
hals worpen? So en is het dan gheen wonder/
dat hy seyt dat sy door sulcke begeerten Christus
wederspannich waren. Ende daer nae om de
sake te verwaren / seyt hy dat sy niet alleenlic
niet en doen het ghene dat sy der Ghemeinte be-
looft hadden/ maer oock de eerste beloste die sy
in den Doop ghedaen hadden/ byaken ende te
niete maken: in welke beloste oock verbaet is/
dat een pghelick sal sijn beroepinghe volgen/
ende daer in God dienen. Ten zy mogelick dat
yemant liever heeft dit te verstaen/ dat sy ghe-
lyck alle schaemte verlozen hebbende/ oock alle
eerbaerheyt af leyden/ ende hen selven tot alle
ongherelicheit begaven/ door haer onghes-
chreit ende ongebonden leven/ geen dinc mit
bewysende / dan dat sy Christelike vrouwen
waren: Dese sin enoe uytlegginghe behaecht
my seer wel. Soo antwoorden wy dan/ dat de
weduwen die doe tot den dienst der Ghemein-
te aengenomen worden/ hen selven dese conditie
op leyden/ dat sy souden eeuwelic onghetrou-
te blien: ist dat sy daer nae noch trouwen/ soo
verstaen wy lichtelick dat dan gheschiet is dat
Paulus seyt/ te weten/ dat sy de schaemte af-
ghelept hebbende ongherelicher worden/ dan
het den Christelicken vrouwen betaemde. Ende
dat sy alsoo niet alleenlic gesondicht en hebben
de trouwe bykende/ die sy der Ghemeinte be-
looft hadden: maer dat sy oock van de ghemein-
te wet/ ende gewoonte der Godsaliger vrouwen/
zijn af geweken. Maer ick segge ten eersten/ dat
sy niet anders belooft en hebben onghetrou-
te blien/ dan om dat het houwelic niet over een
en quam niet den dienst welken sy aen namen:
ende dat sy hen niet verbonden en hebben niet te
trouwen/ anders dan soo verre de noot haer der
roepinghe dat eyschte. Ten anderen segge ick/
dat sy niet alsoo en zijn verbonden gheweest/
dat het hen niet oock dan beter en zy gheweest
te trouwen/ dan door het vlesch ghequelt te
worden/ ofte tot eenighe oncupscheit te vallen.
Ten derden segge ick / dat Paulus sulck een
oude der weduwen verordent/ die ghemeinlick
bupten perijckel is: voornemlick/ als hy ghe-
bict alleenlic die weduwen te verketen/ die
niet een houwelic te vrede gheweest hebben/
ende nu te bozen een bewijs haerder cupscheit
ghegeven hebben. Wy en misprisen de beloste
der cupscheit niet/ anders dan om dat sy woze
verkeerdelick voor euen Godsdienst ghaecht:
ende om dat sy liegverdelick belooft wort van
de gene dien de macht niet ghegheven en is om
hem selven te onthouden.

19 Maer hoe heeftmen dese plaetse connen
trecken tot de Romē. Want de oude wedu-
wen waren verzozen tot Diaconissen/ niet om
God door saugen ofte minnelingē die sy niet
en verstaen/ te vermaken / ende voort ledich te
leven: maer om dat sy de Ghemeinte souden in
de bezorginghe der armen dienen/ ende niet alle
byrichte

2. Tim. 5. 12.
Antwoort/
betclarende
die plaetse vā
de weduwen
die de Ghe-
meinte Gods
di. inden.

1. Timot. 5. 9.

De 3. Inrede/
treckende de
plaetse des
Apostels van
de weduwen
tot de Roma-
nen.

Deut. 32. 17.
Psal. 106. 37.

De bysondere
wederlegginge.
1. Van de be-
lofte haerder
onthoudinghe.

Maatt. 19. 11.

1. Corint. 7. 9.

De eerste in-
rede.

Antwoort.

Epist. 11.

De tweede in-
rede/ tot ver-
dedigginge vā
de beloste
haerder onth-
houdinghe.

Wantswoord/ welcke be- staet in drie redenen.

hyerichheit ende neersticheit de werckē der lief- de soecken te volbrēngen. Sp en beloofden niet ongetrouwt te blijven/ om Gode daer mede eeni- ghen dienst te doen/ dat sy haer selven onthielden van het houwelick: maer alleenlick om dat sy also beter onverhindert en onbecommeret wāre om haeren dienst te volbrēngen. Ten laetsten/ en deden sy dese belofte niet int begin haerder ioncheit/ noch ooc als haer leven noch midden in sijn bloepen was/ soo dat sy daer nae hadden moeten te late leeren tot wat val sy haer selven gebzacht hadden: maer als sy nu schenē buyten alle verijckel te zijne/ so hebben sy een heylige en onsozzelike belofte gedaen. Maer op dat ic die twee eerste dingē late baren/ ic segge dat het on- gezoost was dat eenige vrouwe aengenomen woorden om cupscheit te belooven eer sy tsestlich jaren out waren: dewijle de Apostel Paulus de weduwe van tsestlich jaren allentlic toe laet/ en de gene die jonger zijn/ ghebiet te trouwen ende hinderen te baren. Daerom en can het niet ont- schuldicht worden dat van dese tsestlich jaren/ ten eersten twaelve/ ende daer nae twintich/ ende daer nae dertich jaren zijn afghezoost ghe- weest: en het is noch veel min te verbragen/ dat ellendige mepkens eer sy om der groote ionck- heit wille hebben connen haer selven bekē- nē/ ofte eenichsins beproeven/ niet allentlic dooz bedroef ende listen bewectht/ maer oock dooz ghewelt ende dringinghen bedwonghen wo- den / die verbloecte stricken aen te trecken. Ick en wile niet lanc machien / om de twee an- dere belofcen die de Nonicken ende Nonnen doen/ te bestrijde/ te weten/ dat sy armoede ende ghehoosfacinheyt beloven. Ick segge allen- tick dit: Boven dat selike belofcen niet vele su- perstitien vermengt zijn/ gelijc de saken te desen tijde gestelt zijn: so schijnen sy ooc genaect te sij- ne/ op dat de gene diese belofte/ byde God en den menschen bespottē/ maer op dat ic niet en schij- ne alle stuelen te booselic te verwaren en groot te maken/ soo sal ick niet de gemeyn wederleg- ginghe/ die boven ghestelt is/ te vrede zijn.

Dese inrede wort selfs ge- draent op de wederzijde kerse. 1. Tim. 5. 14.

Dit zijn de twee belofcen van armoede ende gehooz- saenheyt.

Of de belof- ten die licht- veerdich ghe- daen wo- den van de ont- houdinge des huwelick/ ooc de conscien- tien verbin- den.

Wantswoord- dinghe deser vryge.

Rom. 14. 23.

wercken is/ dooz het welcke wy seker zijn dat sy Gode behaghen. Daerom dewijle een Christen mensche niet en behoort yet aen te gaen/ anders dan niet dese versekertheit/ ist dat sy dooz on- wetenheyt eenich werck licht oer diechlick aen- ghenomen heeft/ waerom en soude sy van die dwalinghe verlost zijnde/ sulck werck niet laten baren? Ende dewijle de onvoozichtighe belofcen sulck zijn/ so en is een mensche niet allentlic daer dooz niet verbonden / maer moetsē oock afzē- ken. En boven desen en zijn sy niet allentlic niet geacht vooz het aenschijn Gods/ maer zijn oock groutelick/ gelijc boven beseten is. Het is te vergeefs van een onnoodige satic langer te han- delē. Dit eenige argument dinct my overblo- diechlick genoech te sijne om de Godsalighe con- scientien gerust te makē en van alle swaricheit te verlossen: te weten/ dat alle wercken die niet en comen upt een supder fonteyne/ noch ooc tot geen behoozlic eynde gesticht en zijn/ van God verwoyten worden/ en also verwoyde worden/ dat sy ons niet min en verbiet daer in voozt te gaen/ dan te beginnē. Want hier upt volcht dat de belofcen die upt dwalinge ofte superstitie be- looft zijn/ van gheender werde by God en zijn/ ende behoozen van ons verlaten te worden.

21 So wie dese antwoorde sal weten / die sal oock daer mede connen die beschermen / die de Nonickerie verlatēde/ eenige eerlicke wijse van leven aengen. Sy woeden swaerlick beschul- diecht/ dat sy haer trouwe en eedt/ en die hāt/ die (ghelijckmen in het ghemeyn ghehoost) niet en can ontbonden worden/ daer mede sy Gode en der Gemeente verbonden waren/ af ghebroken hebben. * Maer ick segge dat daer geen van ge- weest en is/ daer God af vreecht dat de mensche opricht. Boven desen/ of wy schoon toelietē dat sy zijn verbonden geweest/ doe sy God niet ken- nende/ in dwalinge verwerret waren: so segghe ick dat sy nu / als sy dooz de kennisse der waer- heit verlicht zijn/ oock mede dooz de ghenade Christi vry zijn. Want ist dat het cruyc Christi soo groote cracht heeft/ dat het ons verlost van de verbloekinghe der Wet Gods/ aen de welke wy verbondē warē: hoe veel te meer sal het ons van vzeemde banden verlossen/ de welke niet anders en zijn dan listighe wetten des dupvels. Daerom de ghene die Christus niet het licht sijns Euangely beschijnt/ die verlost ende bezynt sy sonder twyfel van alle stricke/ die sy dooz su- perstitie aen getrocken hadden. Hoewel sy heb- bē ooc een ander bescherminge/ te weten/ ist dat sy niet bequaen en waren om buytē houwelick te blijven. Want ist dat een onmogelike belofte is een seker verderf der ziele/ de welke de Heere wil behouden ende niet verlozen hebben/ soo volcht daer upt datmen niet en moet in sulcke belofte blijven. Nu/ hoe onmogelick de belofte der cupscheit zy den ghenen die dese sonderlicke gave niet en hebben / dat hebben wy boven ge- leert: ende of ick schoon sweghe / soo gheeft het de bevindinghe te kennen. Want het en is niet onbekent hoe vol oncupscheit byna alle Cloo- sters zijn. Ende ist dat eenige Cloosters schij- nen eerbaerder dan de andere/ so en zijn sy noch- tans daerom niet cupsch / om dat sy het quaet der oncupscheit binnen verborghen houden. Doozwaer aldus straft God niet groutelic- ke exempelen de stouticheit der menschen/ als sy haer swaekheyt verghetende/ teghen haer natuere dat begheeren/ dat hen niet en is ghege- ven: ende de middelē die God hen in de hant ge- gheven heeft / verachtende / betrouwen dat sy dooz hartneckighe wederspannigheyt/ sullen de sickele

Wt de booz- gende ant- woort toschē/ dat de selve onbultich bes- schuldicht wo- den van datse haer trouwe ghe- broken soude hebbe/ die van haer Thomis- kerie tot een eerbaere ma- nner des le-vens haer bes- gheben. * Dae selbee eerste besche- minge is/ de Christelicke vryheyt. Galat. 3. 3.

Maer andere bescherminge is/ dat men in een onmoge- liche ende bee- ziele schade- liche belofte niet en be- hoozt te blij- ven.

siecke der ontuschept overwinnen. Want hoe sullen wy het anders noemen dan hartnecktheit/als yemant vermaect zijnde dat hem noodich is te trouwen / ende dat hem het houdwelic tot een reynedie ghegheven wort/sulcke vermaninge niet alleenlick en veracht noch versmaect/maer dwingt hem selven oock met eenen ede tot verachtninghe des selves.

Het xiii. Capittel.

Van de Sacramenten.

Onse gheloobe te bevestighen ende verstercken / hebben wy een ander behulpsel dwelck der vercondinge des Euangelij gelijc is / te weten / in de Sacramente / van de welcke het ons seer noodich is eenighe seker leere te geven / om daer upt te leeren tot wat eynde sp ingestelt zijn / ende hoemense nu moet ghebruycken. Ten eersten / moeten aenmercken wat een Sacrament zy. Wy dunkt dat dit sal een eynvoudige ende eygen beschryvinge zijn / ist dat wy seggen dat een Sacrament is een uytwendich tecken / waer dooz de Heere de belosten sijnder goetwilicheit tot ons / in onse conscientien verseggelt / om de swachtheit onses geloofs te verstercken: en waer dooz wy weder om onse liefde tot hem / en dooz hem / en dooz de Engelen / en dooz de menschen betuygen. Men mach oock anders cozter beschrijven wat ee Sacrament zy: te weten / ist dat wy segghen / het is een ghetuygnisse der Godlicker ghenade tot ons / dooz een uytwendich tecken bevesticht / met onderlinghe betuyginghe onser liefde tot hem. Vepde dese beschryvingen zijn van de beschryvinghe Augustini / daer hy seyt dat een Sacrament is een sienlick tecken eens heplighen diync / ofte een sienlike forme der onsenlicker ghenade / in den sin niet verchept / maer verclarende de sake beter ende sekerlicher. Want dewijle in die coztheit der beschryvinghe eenighe dupsterheyt is / in de welcke vele onghelerde seplen / soo hebbe ick den willen met meer woorden uytzucken / om dat daer gheen twijffelinghe en soude blijven.

2 Waerom de oude Leeraers dit woort in dese beduydinghe ghebruyckt hebben / dat en is niet dupster. Want so wanneer de oude uytlegger des Nieuwen Testaments / heeft willen dat Griekische woort Misterion (dat is / verborghentheit) over setten in Latijn / vooznelick daer van Godlike dingen ghandelt wort / soo heeft hy't overgeset met dit woort Sacramentum. Alsoo set hy die plaecte over tot de Ephe sien: Om dat hy ons soude bekent maken het Sacrament sijns willens. Item / Ist dat ghy nochtans ghehoort hebt van de bedieninge der genaden Gods / die wy ghegheven is aen u / dat wy naede openbaringhe is het Sacrament te kennen gegheven. Ende tot de Colossen: De verborghentheit die verborghen was vooz eerlwen ende geslachten / maer nu geopenbaert is sijnen Heplighen / den welcken de Heere heeft willen den rijckdom deses Sacraments te kennen gheven. Item tot Timotheum: Dit is een groot Sacrament der Godsalicheit / dat God is gheopenbaert in den vleeshe. De Oversetter en heeft in sulcke plaetsen daer hy Sacrament ghestelt heeft / niet willen stellen verborghentheit / om dat hy niet en soude schijnen ee woort te ghebruycken / dwelc de hoochheit der sake niet ghenoech npt en duecte. Zoo heeft hy dan ghestelt Sacrament / vooz verborghentheit der hepligher ende Godlicker dinghen. In dese beduydinge hebben de oude Leeraers der Gemeente /

dit woort Sacrament, dickmael ghebruyckt. En het is ghenoech bekent / dat Doop ende Nachtmael / die wy Sacramente noemē / by de Griekien Mysteria, dat is / verborghentheit / genaemt worden: so dat dese twee woorden / te weten / Sacramentum, ende Mysterion, even vele beduyden. Ende hier wpt ist ghecomen / dat men dit woort oock ghebruyckt heeft vooz een tecken / waer dooz hooge ende geesteliche dinghen vooz oogen ghestelt worden. Het welcke oock Augustinus ergens te kennē geeft: Het ware (sept hy) lane te handele van de vercheptheyt der tecken / de welcke als sy hemeliche en geesteliche dingē aengae / Sacramente genoemt worden.

3 Dit dese beschryvinghe die wy gestelt hebben / verstaen wy / dat nimmermeer gheen Sacrament en is / anders dan daer Gods woort en belofte voozgaet: maer dat het Sacrament meer woort ghelijc een aenhande by het woort ghestelt / op dat het de belofte bevestighe ende versegge / ende ons eenichsins seker ende vast make: ghelijc God vooziet dat sy eerst onser ontweentheyt ende traechteyt / ten anderen ooc onser swachheit noodich zijn: nochtans (om eygentlic te spreken) niet so seer om sijn heplich woort te bevestighen / als om ons in het geloobe daer van te verstercken. Want de waerheit Gods is in haer selven vast ende seker ghenoech / ende en can geen beter bevestinge hebben dan van haer selven. Maer dewijle onse gheloobe cleyn ende swach is / ten zy dat het allestins versterkt / ende dooz alle middelen onderhouden worde / so wort het terstont verclaghē / twijfelachtich / onghestadich / en verbaert. Ende also voecht de barmhertighe Heere hem selven dooz sijn ongemeten goedertierenheyt / nae de mate onses verstant / soo dat het hem niet en verbeelt / ons die wy acrtich zijnde / ende altyts ter aerde cruppēde / ende in het vleesch hanghende / niet geestelich en bedencken / noch oock begripen / dooz dese aertse onderwysinghen ende leeringhen tot hem te seplen / ende in het vleesch selve enen spiegel der gheestelicker dinghen vooz te stellen. Want waert dat wy sonder lichaem waren (ghelijc Chyposstomus seyt) soo soude hy ons dese selve dingen naect ende sonder lichaem geven. Maer nu / dewijle onse zielen in onse lichamen woonē / so geeft hy ons onder sienlike dinghen de geesteliche. Niet dat de nature der dinghen die ons in de Sacramenten voozgestelt worden / sulcke gave heeft: maer om dat se van God tot dese beduydinghe gheteeckent zijn.

4 Ende dit is dat men ghemeynlick seyt / dat een Sacrament is ghelegen in het woort ende uytwendich tecken. Want by het woort / moeten wy verstaen niet een woort sonder verstant ende sonder gheloobe in gebasen / dat alleenlick dooz het gheluyt / ende ghelijc dooz tooversehe belesinghe soude macht hebben om de teckenē te hepligen: maer een woort het welcke vercondicht zijnde / ons maect te verstaen wat het sienlick tecken beduyt. Daerom en ist niet sonder groote onthepelinghe der verborghentheit geweest / dat in het Paulsdoin gheschiet is. Want sy hebben ghemeeynt dat het ghenoech was dat de Priester de woorden der consecratie mummelde / dewijle het volck daer sonder verstant verwondert staet. Ja se hebben met vooz ghenomen raet daer toe gesien / op dat daer van geen leere tot het volck en quame: want sy spreken al in Latijn by het onghelert volck. Daer na is de superstitie so verre gecomen / dat sy geloost hebben dat de consecratie niet en moeste anders dan met heesche mummelinghe ghedaen

Het eerste deel des Capittels / houdende van de Sacramenten uit ghemeyn.

Wat het Sacrament zy.

Andere beschryvinghe.

Da de bekeeringhe des woorts.

Ephe. 1. 9. ende 3. 2.

Col. 1. 26.

1. Tim. 3. 16.

Epist. 5. ad Marcellum.

Verclaringe der vooz noemer beschryvinge. Waerom dat God niet een Sacrament ons sijn belostenissen bevestelt.

Homil. 60. ad populum.

2. Wat dit vooz een woort zy / dat tot het element moet comen / waer upt dat het Sacrament bestaet.

worden/ so dat sy van weynigen gehoort woorden. **Maer** Augustinus spreect veel anders van het Sacramentel woort: **Lact**/ sept hy/ het woort comen tot het teeken/ ende het woort een Sacrament. **Want** waer doo? heeft het water soo groote cracht/ dat het lichaem ghenakende/ het herte wascht/ anders dan doo? het woort: ende dat niet om dat het woort gelyck woort/ maer om dat het gheloof woort: **Want** oock in het woort selve is het doo?zende gelijc een ander dinck dan de blyvende cracht. **Dit** is het woort des gheloofs dwelck wy predicken/ sept Paulus. **Maer** uyt in de handelingen der Apostelen gheseyt woort: **Doo?** het gheloofe haer herten reynighende. **Ende** Petrus sept: **Als**oo maect ons oock de Doo? salich/ de welke is niet een afwisselinghe der onreynicheyt des vleeschs/ maer een vraginghe der goeder conscientie. **Dit** is d'at het woort des geloofs dwelck wy predicken: doo? het welke sonder twyfel de Doo? ghescheycht woort/ op dat hy mach reynighen. **Hier** siet ghy dat het woort moer gepredicht worden/ op dat het geloofe daer uyt come. **Ende** wy en hebben niet seer te arbeiden om dit te bewysen/ want het is openbaer wat Christus ghedaen heeft/ wat hy ons ghebooden heeft te doen/ wat de Apostelen nae ghevolcht zijn/ ende wat de eerste ende supder Ghe-meynite onderhouden heeft. **Iac** het is vanden beginne der werelt aen bekent/ soo wanneer God den heiligen Vaderen eersich teeken voorgestelt heeft/ dat oock een onderscheydelike hant der leere daer by gheweest is/ sonder de welke onse sinnen souden doo? het ydel aenschouwen verflagen worden. **Daerom** als wy hoozen van het Sacramentel woort melden/ soo moeten wy dat verstaen van de belofte/ de welke doo? de claer stemme des Dienaers ghespredicht zynde/ het volck ghelijck metter hande leyt/ tot het gene daer toe het teeken streect ende ons beweecht.

Men moet oock die niet hoozen/ die arbeiden om hier tegen te stryden met een argument dwelck meer scherpynich dan sterck is. **Sy** seggen: **Wy** weten dat het woort Gods/ dwelck doo? de Sacramenten garr/ is de waerachtige wille Gods: ofte wy en weten niet. **Ist** dat wy't weten/so en leeren wy uyt de Sacramente dat wy daer nae ontfaigen/ niet nieuws. **Ist** dat wy't niet en weten/so en salt ons het Sacrament niet leeren/ wiens gantsche cracht in het woort gelegen is. **Dese** sullen mit corte dese antwoorde hebben: **De** zeghelen die aen placaten/ bullen/ chaters/ ende andere opene brieven gehanghen worden/ in haer selven alleen aengesien/ en zijn niet/ ende souden te vergeefs daer aen gehangen zijn/ waren dat pergament daer aen sy hangen/ niet gheschreven: maer daerom en bedesighen noch versegghen sy niet te min het gene dat beschreven is/ als sy aen de geschreven chaters gehangen worden. **Sy** en comen niet comen dat wy dese selghenisse van nieuws gebicht hebben/ dewylse **D. m. h. s. s. s.** selve die ghebruyck heeft/ daer hy de **W. s. s. s.** dinghe eenen segghel noemt: daer hy voorgehomen heeft te bewysen dat de **W. s. s. s.** dinghe niet en was **Abraham** tot rechtveerdicheyt ghegeven/ maer tot een versegghelinghe des verbonts/ doo? des welckes geloofe hy te vooren gerechtveerdicht was. **Ende** ick bidde u/ waeromne soude dat penant ergeren/ dat wy leeren dat de belofte doo? de Sacramenten verseggelt worden/ dewylse oock onder de belofte/ d'een doo? d'ander bevesticht woort? **Want** hoe een versegghelicheyt belofte openbaerder is/ soo veel te be-

gnamer is sy om het geloofe te bevestigen ende verstercken. **Icu** de Sacramenten byenghen seer claer belofte mede: ende hebben boven het woort sonderlinghe dit/ te weten/ dat sy ons de belofte lewendich ghelijc in een tafel gheseyldeert/ doo? ooghen stellen. **Ende** dat onderscheyt dat tusschen de Sacramenten ende segghelen van placaten ofte chaters is/ het welke hier plecht teeghen gheworpen te worden/ en raect ons niet berouwen/ te weten/ dewylse beide de Sacramenten ende selcke zegghelen in lichamelike dinghen deser werelt/ ghelegghen zijn/ dat de Sacramenten niet en comen ghenoechsaem zijn om de Gheschielike ende ewighe belofte Gods te versegghen/ ghelijc de zegghelen pleghen aender **P. n. t.** manieren van tydelike ende verganckelike dinghen te hanghen/ om die te versegghen. **Want** een ghelovdich mensche/ als hem de Sacramenten doo? ooghen zijn/ soo en blyft hy niet in dien vleescheliken spiegel/ maer is nae de overeencominghe des lichameliken teekens/ met het ghene dat daer beteckent woort/ doo? Godsalighe aenmerkinge opstijmt ende tot de geestelike verborghentheyt des Sacraments.

6 **Ende** dewylse de Heere sime belofte noemt verbonden/ ende de Sacramenten/ verbonts teekenen: soo cammen van de verbonden der menschen een gelgheuisse by byenghen. **De** oude hadden de wyse tot bevestigen haerder verbonden/ dat sy een seughe maecteden. **Wat** soude een geslachte seughe ghemaect hebben/ waren de woorden des verbonts niet daer by? **Iac** waren die woorden niet daer voor gegaen? **Want** daer worden die mael seugen geslachtet sonder eenighe inwendighe ofte hooghe verborghentheyt. **Wat** ist in hem selven d'anden de rechter hant gheeft/ ofte daer in slaet dewylse die mael de vanden in maecanders hant slaen om quaet te doen? **Maer** als de woorden des verbonts zijn doo? gegaen/ soo worden doo?waer doo? selcke teekenen de conditien des verbonts bevesticht/ hoewel sy eerst zijn doo? woorden bedacht ghemact ende verordenet. **So** zijn dan de Sacramenten offemingen doo? de welke het geloofe des woorts Gods ons versekeret ende bevesticht woort. **Ende** dewylse wy lichamelic (dat is/ met den vleesch) beleet zijn/ soo worden sy onder lichamelike dinghen vertoont: op dat sy ons also nae onse swaech verstant onderwysen/ ende als kinderen doo? des Schooldmeesters hant leyden. **Hierom** noemt Augustinus het Sacrament een sientick woort: om dat het de belofte Gods als in een tafel lewendich doo? ooghen stelt. **Men** mach oock andere ghelijckemissen by byenghen/ doo? de welke de Sacramenten claerlicher beteckent worden: ghelijc/ waert dat wy de Sacramente noemden pilaren onses geloofs. **Want** gelyc een huys wel op sijn fondament staet ende rust/ maer nochtans sterckeliker bevesticht woort/ doo? de pilaren die daer onder ghestelt worden: alsoo staet het ghelovde op het woort Gods/ gelyc op sijn fondament/ maer als de Sacramenten daer toe comen/ so steunt het daer op noch vastelicker/ ghelijc op pilaren. **Ofte** als wy segghen/ dat de Sacramenten zijn spiegel/ in de welke wy den ruyck dom der genade Gods/ welken hy ons schenct/ inoghen aenmercken. **Want** (ghelijc nu doo? seft is) hy openbaert daer hem selven/ soo verre wy hem doo? onse plomphent ende grovicheyt comen behiemen/ ende betuycht sijn goetwillicheyt ende liefde tot ons daer doo? claerlicher dan doo? sijn woort.

Homil. in Ioan. 13.

Rom. 10. 8.

Acto. 15. 9.

1. Per. 3. 21.

Rom. 10. 17.

Tegen de gene/ die het woort/ ofte Gods belofte/ teusse soeck van het elemeent/ ofte tecken te seppen.

Rom. 4. 11.

De Sacramenten zijn tecken ende versegghelicheyt: doo? welke her hulpe wy ghelovden die dinghen/ welke in Gods woort gheschreven sijn.

Gen. 6. 18. ende 9. 9. ende 17. 2. **Tot** dien ende woort sy ghenoecht verbonts tecken.

In Ioannem Hom. 85. lib. 19. contra Faustum.

Ende so sijn doo? ons ghelijc als pilaren ende spiegel.

Noch ten hundert niet/ dat de Sacramenten de Godloofn uptgerepcht worden: want al ebenwel zijn sp getuyghenissen der ghenaden Gods.

Welcke genaude niet en wort dā alle ban den ghelooibigen aen ghenomen.

In Ioannem.

Gal. 3. 27. 1. Co. 11. 12, 13

1. Egenwoort ptinghe tegen dese spijenick.

Luc. 17. 5.

7 Sp en argunienteren ooc niet bequamelick genoegh/ als sp willen segghen/ dat de Sacramenten niet en zijn ghetuygenissen der ghenade Gods/ om dat sp oock den Godloofen ghegheben wordē/ die nochtans daer dooz niet te meer en ghevoelen dat God hen genadigher is/maer halen eer swaerder verdoenissen. Want na dit argunient soude oock het Euangelium geen getuygenisse der ghenade Gods zyn/ dewyle het van velen ghehoort/ ende versmaet wort: noch Christus oock selve en soude de ghenade Gods niet betuygen/ dewyle hy van velen gesien ende bekent was/ onder de welke niet vele hem aen ghenomen hebben. Dit selve machmen oock in Bullen en Placaten sien: want hoewel het volc weet dat de segel is van den Prince gecomē/ om sijnen wille te versiegelen/ so wort hy nochtans van den meesten deele veracht en bespot: andere en vzaghen niet daer nae/ ghelijck of hy hen niet aen en ginghe/ andere lasteren ende verbloeken hem: soo dat de berghejkinghe die ick boven ghestelt hebbe / ons behoort niet ende meer te beschaghen/ dewyle beyde die saken soo wel over een comen. Soo ist dan seker dat de Heere ons dooz sijn woort/ ende dooz de Sacramenten/ sijn barmherticheyt en het verbont sijnder genaude booz stelt: maer en wort niet ghevaet anders dan van de gene die het woort ende de Sacramenten/ met een seker gheloove ontfanghen: ghelijck Christus eenen pghelicken is van den Vader tot salicheyt booz gestelt: maer nochtas niet van allen bekent noch ontfanghen en is. Als Augustinus dit heeft willen op een plaetse te kennen gheben/ soo heeft hy gheseyt: Dat de cracht des woorts wort in het Sacrament booz ghestelt: niet om dat het ghesproken/maer om dat het ghelooft wort. Daerom als Paulus tot de ghelooibighe spijerck/ soo handelt hy alsoo van de Sacramenten/ dat hy de gemeynschap Christi daer in besluyt: gelijc als hy seyt: Ghy alle die in Christo gedoopt zijt/ hebt Christus aenghedach. Item op een ander plaetse: Wy alle zyn een lichaam ende een gheest/ die wy in Christo ghedoopt zyn. Ende als hy van het verlicke gebuych der Sacramenten spijerck/ soo en schuyft hy dien niet meer toe dan den onnutten ende ydelen figuren: waer mede hy te kennen gheeft/ hoewel de Godloofe ende hopen reynen dooz haer boose verdoeptheyt/ het werck ende de vrucht der Godlicker genade in de Sacramenten seer verdoeken ofte verdupstern/ ofte verhindeert/ dat nochtans daer dooz de Sacramenten niet verhindeert en worden/ wanneer ende soo diehnael als het Gode belieft/ een waerachtich getuygenisse van de gemeynschap Christi te byenghen/ noch oock de Geest Gods dat selve booz te stellen ende te volbringhen/ dat de Sacramenten beloven. Soo besluyten wy dan/ dat de Sacramenten waerachtichlick genaemt worden ghetuygenissen der ghenaden Gods/ ende als eenige zghelen der goetwillicheyt Gods tot ons/ ende dat sp ons die versegende / alsoo onse gheloove onderhouden/ boeden/ verstercken ende vermeerren. De redenen die sommighe plegghen tegen dit gevoelen boort te byenghen/ die zyn veel te licht ende swaek. Sp segghen dat onse gheloove niet en can beter worden/ ist dat het goet is: want het en is/ segghen sp/ gheen gheloove/ ten z dat het onbewegelic/ ende sterckelic/ ende onveranderelic op de barmherticheyt Gods steunt. Maer het ware den desen beter dat sp met de Apostelen baden / dat de Heere haer gheloove vermeerde/ dan dat sp sozgelooftelic sulcke volmaecticheyt

des gheloofs boozwenden/ die nopt geen mensche vercreghen en heeft/ noch oock pmanant en sal vercreghen in dit leven. Laetse antwoort den wat gheloove sp inepnen dat die hadde/ die septe: Ick gheloove Heere / comt inijnder ongeloovicheyt te hulpe. Want dat gheloove was oock goet / dwelck eenichsins begonnen was/ ende conde beter worden/ soo de ongheloovicheyt wech ghenomen wert. Maer sp en worden niet gheen beter argunient dan met haer epgnen conscientie overwonen. Want ist dat sp hen selven bekennen sondaers te zyne (het welke sp gheensins en connen verloechenen) soo moeten sp dat selve der onbolmaecticheyt haers gheloofs toeschynen.

8 Maer sp segghen: Philippus heeft den Caerlinghe gheantwoort datmen hem mochte doopen/ waer dat hy van gantscher herten geloofde. Ende wat plaetse soude de bevestinge des Doops daer hebben/ daer het gheloove dat gantsche herte verbult? Wederom vzaghe ick hen/ of sp niet en ghevoelen dat het meeste deel haers herten sonder gheloove is/ of sp niet alle dage nieuwen wasdom en bekennen? Een Heere den mensche heeft ghecremt dat hy leerende out wert. So zyn dan wy Christenen niet dan ellendich/ ist dat wy out wordē sonder pet te leeren/ daer ons gheloove besloot te allen tijde te wassen/ tot dat het opgewassen zy tot eenē volwassenen man. Daerom en is upt gantscher herten gelooven/ in dis plaetse/ niet volmaectelic Christo ghelooven/ maer alleenlick hem van herten ende niet ongheweypnde gheest aen nemen/ met sadt daer van zyn/maer met vperghe begheerte nae hem/ hongheren ende dorsten/ ende tot hem siechtē. Dit is de wijse der Schriftuere/ dat sp dat noemt van gantscher herten te gheschieten/ dat ongeveynselic ende vperichlick gheschiet. Ghelijc in dese plaetsen: Ick hadde u ghesocht met alle mijn herte. Ick sal u met gantscher herten belijden/ en diergelijcke plaetsen. Ghelijc wederom daer hy de gheveynde en bedziegers beschelt/ so pleecht hy hen te veruerten dat sp een dobbel herte hebben. Woven desen seggen sp: Ist dat het geloove dooz de Sacramente vermeerert wort/ so is de heplige Geest te vergeefs ghegeven/ wiens cracht ende werck is het geloove beginnen/ verstercken en volpndighen. Ick bekenne wel dat het geloove is epgentlich ende gantschelic/ het werck des heplighen Geests: ende dat wy van hem verlicht zynde/ Gode ende de schattē sijnder mildicheyt bekenne: ende dat sonder het licht des Geests onse verstant soo blint is/ dat het geen dinck en can verstaen / ende soo plomp dat het niet van Geestelike dingen en can geteekē. Maer booz een weldaet Gods die sp prisen/ aenmercken wyer die. Want ten eersten leert ende onderwijst de Heere ons met sijn woort: ten anderen bevesticht hy t ons met Sacramenten: ten laetste verlicht hy onse herte dooz het licht des heplighen Geests/ en maect den woortē en den Sacramenten toeganch in het herte/ de welke anders niet boozder en soude dan in de ooren ende ooghen comen/ en en souden het inwendige niet roeren noch beweghen.

9 Daerom wil ick de Lesers vermaent hebben/ dat ic den dienst om het geloove te verstercken ende vermeerren/ niet alsoo den Sacramenten toe en schuyde (het welke ick boven genoegh met clare woorden uptgedrukt hebbe) ghelijc of ick inende dat daer aldenks/ ick en weet niet wat verbozghen cracht in ware: waer dooz sp

Antwoort.

Marc. 9. 24

1. Antwoort 2. Egenwoort ptinghe.

1. Antwoort

Eph. 4. 13. 2. Antwoort/ verclaren de plaetse de Lucas.

1. Gal. 11. 20. ende 11. 2. ende 13. 2.

1. 1. Alim 12. 3. 3. Egenwoort ptinghe.

Antwoort.

*Dat het geloove ghegeeft wort dooz de Sacrament bevesticht en vermeerert te worden/ dat en woyt niet enighe hepmelike cracht der Sacrament/ noch ooc niet also den Sacramenten eenichsins toe ghescheyden/ dat dit allemael met en soude hangen af de inwendige werckinge des heplighen Geests.

upt haer selven souden connē het geloove doo-
 derēen verstercken: maer om dat sy van de hē-
 re zyn ingestelt om tot versterkinghe ende ver-
 meeringe des geloofs te dienen. Waer dan doen
 sy eest haren dienst te rechte / als de gheest die
 inwendighe meester daer by comt: dooz des
 welches cracht alleen onse herten doozdringen/
 ende onse ghesinscheden beweecht worden/ ende
 de Sacramenten toeganch in het herte ghetry-
 ghen. Waer den Gheest niet en is/ daer en con-
 nen de Sacramenten niet meer doen in onse
 herten / dan ghelijck oft de Sonne in der blan-
 den ooghen seyne / ofte een stemme der doobea-
 oozen sloeghe. Soo make ick dan dit onder-
 scheid tusschen den Gheest ende de Sacramen-
 ten / dat de cracht des werck by den Gheest zy/
 ende dat de Sacramenten als instrumenten al-
 leenlick sulck eenen dienst hebben die sonder de
 werkinge des Geests ydel ende onnut zy: maer
 veel crachts hebbe / als de Gheest wie herre
 werckt. Nu is het claer hoe een Godsalich herre
 nae dit ghevoelen in het gheloove dooz de Sa-
 cramenten ghestercht wort: te weten / ghelijck
 de oogen sien dooz de clachtyt der Sonne / ende
 de ooren hoozen dooz het gheluyt der stemme.
 De ooghen en souden dooz gheen licht sien / ten
 ware dat sy eē scherpsighe des gesichts in hen
 hadden / waer dooz sy van selfs verlicht wor-
 den: en de ooren souden te vergeefs merter stem-
 men geslagen worden / waren sy niet bequaem
 ghemaect om te hoozen. Nu is dat het waer-
 achtich is (ghelijck het ons behoort ontwisse-
 lick te zyne) te weten / dat het werck des Gheests
 in onse herten is om het geloove te ontfangen/
 ophouden / voden ende verstercken: gelijck het
 gesicht in onse oogen maect dat wy het licht
 sien / ende het ghelooze in onse ooren / dat wy de
 stemme verstaen: soo volcht daer upt dit beyde/
 te weten / dat de Sacramenten niet een hanz
 voozdeels en doen sonder de cracht des heyligen
 Gheests: ende dat sy dies niet te min in die her-
 ten / die nu van dien meester / te weten / van den
 heyligē Gheest onderwese zyn / het geloove ster-
 ket en meerder maken. Dit onderscheid is daer
 alleē / dat onse ooren en doge natuerlike macht
 hebben om te hoozen en sien: maer dat Christus
 dat selve boven de mate der natuer dooz son-
 derlike genade in onse herten werckt.

in ulve redenen ghelegghen zy: ten zy oock dat hy
 eenen leerlicken aert hebbe / ende bereypt zy om
 de leere te hoozen: ten laersten / ten zy dat uwe
 trouwe en voezichrycheyt also by hē geacht zy/
 dat hy daer dooz half beweecht worde om uwe
 raet ghesozfaen te zyne. Want daer zyn vele
 hactuechighe hoorden / die men nemmermeer en
 can niet eenige redenen bapgen: ende waanneer
 me van de getrouwicheyt twyfelt / waanneer de
 autoxyt verstaet wort / so en can me oof den
 genen die leere zyn / niet veel aen rabe. Weder-
 om daer alle dese dange zyn / daer sullen sy vooz-
 waer maken / dat de gheene dien ghy raet gheest/
 sal na uwe raet doen / de welke hy anders sou-
 de bespot hebben. Dit werck oock de Gheest
 Gods in ons: wat op dat het woort niet te ver-
 geefs in de ooren come / noch de Sacramente in
 de oogen / so bewyft hy dat het God is / die daer
 tot ons spyeert / hy verlichtet de hardicheyt onses
 herten / ende beweecht ende voecht het herte tot
 de ghoozfaenicheyt die het de woorde schuldich
 is: somma / hy bryngt die uytwendige woorden
 en Sacramente van de ooren tot in de ziele. So
 wort dā onse geioobe dooz het woort en de Sa-
 cramenten / bevesticht / als daer dooz de goede
 wille des Heuvelschen Vaders ons wort vooz
 oogen gestelt / dooz des welches lieuuisse aen de
 vasticheyt onses gheloofs staet / en vermeerder
 wort. De Geest bevesticht het geloove / als hy
 de selve beoefstingede woortz ende der Sacra-
 menten / in onse herte dzyet en crachtich maect.
 Hierentusschen en can de Vader der lichten niet
 verhinbert worden onse herten dooz de Sacra-
 mente als dooz middelen te verlichten / gelijck hy
 onse lichamelike oogen verlicht dooz de radien
 der Sonne.

En ten pro-
 pooste ghe-
 brycht.

Het besuyt /
 dat het geloo-
 ve verstercke
 wort dooz't
 woort ende
 Sacramentē.

11 Dat het uytwendighe woort dese eygen-
 schap heeft / dat heeft de hēre gheleert / als hy't
 in de parabel noemt zaet. Want gelijck een zaet /
 so het in een woest en ongeoeffent eynde des ac-
 lers valt / niet en can anders dan sterben / maer
 ist dat het in een wel geoeffent hoozenvelt valt /
 soo dzyecht het overbloedige dzycht. Also oock
 het woort Gods / ist dat het in eenigen hartue-
 ligen mensche valt / so verdozt het gelijck of het
 in een zant geworpen waer: maer ist dat het in
 een ziele valt die dooz de hant des heyligē Geests
 bearbeyt is / soo sal het seer dzychtbaer wesen.
 Nu is dat het woort den zaden gelijck is / waer-
 om en souden wy niet segghen dat het ghelooze
 sijn begun / wasdom ende volmaecticheyt: necint
 upt den woorde / ghelijck wy segghen / dat upt
 den zaden hoozen spruyt / opwast / ende tot ruyt-
 cheyt comt: Want is verstaet het beyde seer wel
 in verseynde plaetsen. Wat als hy de Conynthe
 wil gedachtich maken / hoe crachtichlick God
 dooz hem gewoche heeft / soo roemt hy dat hy
 den dienst des Gheests heeft: even ghelijck of de
 cracht des heylighen Geests onverschepdelick
 by sijn predikinge waer / om het herte van bin-
 nen te verlichten ende heweghen. Maer als hy
 op een ander plaetse wil leeren / wat het woort
 in hem selven vermach / als het van de men-
 schen gepredicht wort / so vergelijck hy de Die-
 naers niet Lant-bouwers / de welke haren ar-
 beyt ende neerfelicheyt in de oeffeninge des lants
 ghedaen hebberde / niet meer en connen daer toe
 doen. Ende wat soude de ploeginge / zaeyninghe /
 ende natmakinghe voozdeels doen / waert dat
 het ghene dat ghesaeyt is / niet dooz de weldaet
 Gods de cracht tot den wasdom en ghetreghel
 Soo besuyt hy dan dat de ghene die plant / ende
 de ghene die nat maect / niet en zyn / maer dat
 men het gheheel moet Gode toefschyven / die
 alleen

Van de
 bermeerde
 ringe des ge-
 loofs dooz
 de predicatie
 des woortz /
 bevesticht
 niet de cracht
 des h. Geests /
 nachras niet
 onder eē ver-
 mengt / maer
 ondeschep-
 den.
 * Matt. 13. 4.
 Luc. 8. 15.

1. Conint. 2. 4.

1. Conint. 3. 6.

4. Tegenwoor-
 pinge / hang-
 de aen de
 derde.

Wilt woort.

De welke
 meer gelij-
 kenisse claer-
 der wort ghe-
 maect.

10 Hier inde woorden oock de tegenwoor-
 pinge / hangende aen de derde.
 Wilt woort.
 De welke meer gelijkenisse claerder wort ghemacht.

alleen de waerdoin gheeft. Soo bewijfen dan de Apostelē de cracht des Geests in haer yndigheit/ soo verre alsse God als ordentliche instrumenten ghebruycht/ om sijn geesteliche genade te verelaren/nochtrans moet mē dit onderschept weten/ op dat wy gedachtich sijn wat de mensche in hem selven vermach/ende wat Gode eyghentlick toe comt.

12 Ende de Sacramenten sijn so seer versterkinghen onses gheloofs / dat de Heere somtijts de Sacramenten wech neemt / als hy het vrouwen der dingen/ die dooz de Sacramenten beloost waren/wil wech nemen. Als hy Adam van de onsterffelicheit beroofte/ so seft hy: Dat hy niet en neme van de vrucht des levens/ ende eeuwielich leue. Wat hoorren wy hier? hadde die vrucht comen Ade die onsterffelicheit weder gheuen/ die hy verlozen hadde? Neen: maer dat is so veel als of hy geseft hadde: Op dat hy niet een pdel betrouwen en hebbe van de onsterffelicheit/ so hy het tecken mynder belofte hadde/ soo laet hem oock dat ontnomen worden/ dwelc hē eenige hope der onsterffelicheit mocht te geuen. Op dese wyse daer Paulus de Ephesien vermaent dat sy souden ghedencken dat sy vzeemde waren van de Testamenten/ ende vzeemt van de gemeynschap Israels/ende sonder God ende sonder Christo waren/ so heeft hy daer ooc geseft/ dat sy niet en sijn der besnydinge declachtich gheueft. Waer in de hy te kennē geeft/ dat sy uptgestotē wāc van de belofte/ die het tecken der belofte niet ontfanghen en hadden. Doozt/ aengacude haer ander teghenwozpinge/ te weten/ dat de eere Gods den creatueren gegeuen wort/ als in hem so groote cracht toefchynst/ ende dat de eere Gods aldus soo veel verminderd wort / hier op machinen lichetlick antwoorde/ dat in de creatuerē geen cracht gestelt en wort. Wy seggen alleentlic dit/ dat God middels en instrumentē gebuyet/ die hy vooz siet vooz dierlic te zyne/ op dat alle dinclic tot sijn eere diene/ dewyle hy de Heere en Meester over al is. Daerom gelijck hy dooz broot ende ander sijnse onse lichamen voede: ghelijck hy dooz de Sonne de werelt verlicht/ ghelijck hy dooz het vyer de warmte gheeft: ende nochtans noch broot/ noch sonne/ noch vyer pet en sijn/ anders dan soo verre hy ons sinnen zegen dooz dese instrumenten wpt deelt: alsoo voede hy oock onse gheloove gheestelich dooz de Sacramenten/ der welckter eenige ampt is: sijnē belosten ons vooz oogen te stellen/ jac panden daer van te zyne. En ghelijck ons betraent in andere creatueren/ die dooz de mildicheit ende goeder icenheyt Gods tot onse ghebruyck verordent sijn/ geen betrouwen te stellen/ noch die ghelijck oorzaken onses goets te verheffen noch pynsen: also en moet onse betrouwen eoc niet in de Sacramentē staen/ noch de eere Gods hen toe geschzeben worden/ maer onse geloove en behydinghe moet alle dingen achter latende/ tot den Auctor der Sacramenten ende aller dinghen opgelieuen worden.

13 Een laetsten/ dat sommige en argument maken upt den naem des Sacraments/ dat en heeft gheen vasticheit. Sy segghen/ hoewel het woorz Sacramentum vele beduydinghen heeft/ by de Latynsche schryvers/ soo heeft het nochtans alleentlic een beduydinghe die den teekenen betraent: te wete/ die beduydinghe/ dooz de welckie het dien gewoonliche eede beteekent/ welckie de Erenchslinēchten den Keyscr doen/ als sy tot den erench aenghenomen worden. Want ghelijck de wrenwe erenchslinēchten dooz dien erenche eede haer trouwe den Keyscr beloven / ende behyden

dat sy van sijn erenchslinēchten sijn: also bekennen wy oock dooz onse teekenen dat Christus onse hertze ende hooftman is/ ende betuyghen dat wy onder sijn bancken striden. Hier toe geuen sy oock ghelijckheissen om de sake te claerder te maken: te weten / ghelijck de Romeynen waren van de Griechē dooz de cleedinge onderscheyden: gelijck te Rome de Scaten van malsanderen onderscheyde waren/ en pegellic dooz sijn tecken / te weten / de Raetsheeren van de Ridders dooz de vuerpit ende ronde schoen: wederom de Ridders van het gemeyn volck/ dooz den rinch: alsoo dragen wy oock onse teekenen dooz de welckie wy van de onheplighe onderscheyden worden. Maer upt het gene dat vooz seft is/ is het claer ghenoech/ dat de oude Leerars die den naem Sacrament, ven teekenen ghegeuen hebben/ niet aengesien en hebben/ hoe die woorz by de Latynsche schryvers gebuyet weert: maer dat sy/ nae dat het hen nu docht/ dese menwe beduydinghe daer toe ghebicht hebben: waer in de het slichetlic heplighe teekenen soude beduyden. Ist dat wy willen scherpsinnichlic hooger ondersoeken/ so mochtē sy schynen desen naem Sacrament, niet sulckē overrecominge tot dese beduydinge getrocken te hebben/ gelijck sy het woorz Geloove, tot die beduydinge/ in de welckie het nu gebuyet wort/ ghetrocken hebben. Want hoewel Geloove, beteekent de waerachticheit in het volbrēngen der belofte: so hebben sy nochtans de scherhept/ of te dat seker betrouwe/ dwelc men van die waerachticheit heeft/ Geloove ghenacint. Op dese wyse / hoewel de erenche eede / de welckie in Latyn wort Sacramentum genoemt/ den erenchslinēchten toe comt/ waer dooz sy ven selven tot den Keyscr begeben: so hebbe sy hem den Keyscr selve toe geschzeben/ ende daer in de een tecken beduyt/ waer dooz de Keyscr de erenchslinēchten en neemt. Want de Heere beloost ons dooz de Sacramenten/ dat hy ons sal tot een God/ ende wy hem tot een volck sijn. Maer wy laten sulckē scherpsinnicheden varen: dewyle ick meyne genoech niet clare argumenten bewisen te hebben/ dat de oude Leerars niet anders aenghesien en hebben/ dan dat sy wilden te kennen geuen/ dat het teekenen heplighe ende geesteliche dinghen waren. De gelickenissen die sy by vrenghen van de velt-teekenen der erenchslinēchten/ die nemmen wy wel aen: maer wy en connen niet liden, dat sy het gene dat het laetste ende minste is in de Sacramenten/ achten het eerste ende het eenighe te zyne/ dat men daer in behoozt te bekennen. Maer het eerste is/ dat sy onsen gheloove by God dienen/ ende het laetste is/ dat sy onse behydinghe by de menschen betuyghen. Maer dese laetste beduydinghe / hebben die ghelijckheissen haer placse. Maer laet daerentusschen die eerste beduydinghe blyuen: want anders en souden de Sacramenten niet veel te beduyden hebben / waert dat sy niet behuyfelen onses gheloofs / ende aenhanckelen der leere en waren / tot die selve epnde ver-

14 Wederom moeten wy weten / dat ghelijck dese de cracht der Sacramenten verzoien/ ende haer ghebruyck gantschelijck wech nemen/ alsoo oock wederom op d'ander zijde sommige sijn/ die ick en weert niet waer verborghen crachten den Sacramenten toe dichten/ van de welckie men nergens en leest datse God hen ghegeuen heeft. Ende dooz dese dwalinghe worden de eerboudighe ende slechte menschen so gelijck bedrogen/ dewyle sy geleert worden de gawe Gods

§ f ij daer

Op wat wyse en hoe deere de Sacramenten sijn versterkingen onses gheloofs. Gen. 3. 22.

Ephes. 2. 12.

5. Tegenwozpinghe.

Antwoort/ niet een seer gemeyne ghehekenisse beclaect.

6. Tegenwozpinge van de ghene die de Sacramentē segge anders niet te zyn/ dan eenighe bloote teelcten.

1. Antwoort is ghenomen by de heere claringhe des woortz.

2. Antwoort van de sake selfs.

Wetberlegginge van een introde

Tegen de genē die de Sacramenten meer dan sy behoozt/ segghen.

daer te soeken/ daer sy niet en connen ghebon-
den worden: en worden lanck so meer afgetro-
cke van God/ so dat sy doo de waerheyt Gods/
enckel pdelheyt aen nemen. Want de schoolsehe
Sophisten hebben met groote eendzachticheyt
geleere/ dat de Sacramenten der nieuwer Wet
(dat is/ die nu onder de Christenen ghebruyck
worden) rechtveerdich maken/en genade geve/
soo verre sy doo geen dootsonde verhuider en
worden. Het waer qualich te segghen hoe scha-
delic ende femynich dit gevoelen zy/ ende dat dies
te meer / ont dat het nu vele eeuwen lanck is/
meest alomme met grooter schade der Genepu-
te aenghenomen/ ende synen loop gehadt heeft.
Het is geheel een duyvelsch gevoelen: want de
wijle daer doo rechtveerdicheyt beloofte wort
sonder gheloove/soo worden de zielen daer doo
tot in het berderf geworpen. Ten anderen/ de-
wijle daer doo de oorsake der rechtveerdicheyt
in de Sacramenten ghesocht worden/soo wort
het verstant der ellenborge mensche die van na-
tuere veel te seer tot aertsche dinghen gheuegen
zijn/ doo dese supersticie verwerct ende gebon-
den/ dat sy meer op het gesichte des lichaemli-
ke dinex/ dan op God rusten. Van welke we-
dingen het te wenschen ware/ dat wyse niet soo
wel bevonden en hadden/ soo verre ist dat het
soude noodich zijn die met vele woorden te be-
wysen. Wat is een Sacrament ghebruyck son-
der gheloove/ anders dan en seer seker verderf
der Genepnte? Want dewyle men upt de Sa-
cramenten geen diinc en moet anders verwaech-
ten/dan ghelijck de belofte luydt/ende de belofte
also wel de ongeloovige niet den toorn dzyecht/
als sy den gheloovighe ghenade voorsiet: soo
worden die bezoghen/ die meynen dat hen yet
meer doo de Sacramenten ghegheuen wort/
dan dat hen doo het woort Gods voorgeselt/
ende van hen doo waerachtich gheloove aenge-
nomen wort. Waer upt oock een ander volcht/
te weten/ dat het betrouwen der salicheyt niet
en staet op de deelachticheyt der Sacramenten/
gelijc of de rechtveerdichmakinge daer in gele-
ghen ware: de welke in Christo alleen gelegen
is/ende also wel doo de versegelinghe der Sacramen-
ten/ ons (ghelijck wy weten) gedeelt wort: ende
en oock sonder de versegelinghe der Sacramen-
ten volcomen zijn. Soo seer waerachtich ist/
dat oock Augustinus ergens schryft/ dat de on-
sienliche repninghe van sonder sienlich teeken
zijn: ende wederom/ dat het sienliche teeken
en zijn sonder waerachtiche heplichmakinge.
Want de menschen (gelijc de selve Augustinus
op een ander plaetse spreckt) doen Christus
sometides aen/ soo verre dat sy de Sacramen-
ten ontfanghen/ somtijts soo verre dat sy ghe-
heplicht worden. Ende dit eerste en de goe-
den ende boosen ghemeyn zijn: maer het laetste
roemt eyghentlick den goeden ende Godsal-
ghen toe.

Sacrament in de uytverzoene alleelic doe dat
sy betrecken. Item daer sy van de Joden als
dus spreckt: Hoewel Sde sacramenten allen ge-
meyn waren/ soo en was nochtans de ghenade
niet ghemeyn/ de welcke de cracht der Sacra-
menten is. Also is oock in het Vadt der weder-
geloozte alien ghemeyn: maer de genade selve/
waer doo de leden Christi niet haer doofst we-
derghebozen worden/ en is niet allen ghemeyn.
Wederom schryft sy op ee ander plaetse aldus
van het Nachtmael des Heeren: Wy ontfangen
oock heden de sienliche spijse: maer het Sacra-
ment is een ander dreck dan de cracht des Sa-
craments. Hoe comt het dat vele tot haer ver-
documentisse ontfangen het ghene dat sy van den
altare ontfanghen? Wane de bete des Heereu
was Jude sijnij/ niet om dat sy yet quarts
ontfinc/ maer om dat sy vie boos was/ het
goede qualich ontfinc. Ende weynich daer na/
het Sacrament deser sake/ dat is/ der eenicheyt
des lichaems ende des bloets Christi/ wort in
sommige plaetsen alle daghe/ ende in sommige
plaetsen op sekere daghen in die tafel des Heeren
bereyt: ende van die tafel etent sommige tot het
leven/ende sommighe tot de doot. Waer de sake
selve de welke het Sacrament beteckent/ wort
allen den ghenen die daer van deelachtich wor-
den/ tot salicheyt/ ende niemande tot verderf.
Ende een weynich daer te voren hadde sy ghe-
sept: Sy en sal niet sterben die daer van sijn/ eren/
te wete/ die de cracht des Sacraments toe comt/
ende niet alleentlick het sienliche Sacrament: die
het inwendichlick eet/ende niet die het uytwen-
dichlick eet: die het niet der herten eet/ ende niet
die het niet den tanden byt. Hier hoorz men als
omme dat het Sacrament alsoo van sijn waer-
heyt verscheppen wort/ doo de ontveerdicheyt
des gheues die het niet/ dat het niet anders en
blijft dan een ydel ende onnutte figure. Ist dat
ghy wilt niet een ydel teeken sonder de waer-
heyt/ maer de sake mede met het teeken heb-
ben/ soo moet ghy het woort/ dat daer in be-
sloten is/ alsoo niet den gheloove aen nemen.
Alsoo sult ghy soo groot voordeel hebben upt
de Sacramenten / ghelijc ghy daer doo
grooten voortgangh doet/ in de ghemeynschay
Christi.

De Baptis. pas-
valorum in
151. 78.

In Ioan.
Homil. 26.

16 Ist dat dit duyvel is om der rotheyt wil-
le/ soo sal icke breder verclaren. Ick segghe dat
Christus de materie ofte (so het dat peinant dit
woort liever heeft) de substantie aller Sacra-
menten is: dewyle sy in hem alle haer vasti-
heyt hebben/ende niet blyuen hem en belouen:
daerom is de dwalinghe Longobardi te onber-
draghecliker/ de welke elackelich de Sacramen-
te siet tot oorsake der rechtveerdicheyt en sake-
heyt. Soo moeten wy dan alle oorsaken die het
menschelic vermist dacht/laten varen/ en ons
aen Christus/ die de eenige oorsake is/houden.
Daerom so veel wy doo den dienst der Sacra-
menten geholpen worden/ om de waerachtige
kennisse Christi in ons te voeden/ verstercken
ende vermeerren/ ende oock om hem waerach-
tich te behtten/ en synen rickdom te ghebruy-
ken: soo veel crachts hebben sy by ons: ende dit
gheschiedt als wy het ghene dat daer doo ghe-
siet wort/ met waerachtigen geloove ontfan-
ghen. Peinant in mochte nu seggen: Waken dan
de Godloose menschen doo haer ondanckbaer-
heyt dat de oordeninge Gods te vergeefs ende te
niete zy? Antwoorde. Het en is also niet te ver-
staen dat ick gheseyt hebbe/ghelijc of de cracht
ende waerheyt des Sacraments ghelegen wa-
re in de conditie ofte wille des genes die het ghe-
bruyckelt.

Wanneer ber-
claringe van
t gene boben
geseyt is.

Lib. 4. Ser. 16.
Ditt. 1.

De 2. tegen
woyninghe.

Antwoorde/
welcke is be-
vesticht met
de antwoort
van Augusti-
nus.

Tegenwoor-
dinghe der
School-leer-
zaers van de
cracht der
Sacrament
der nieuwer
W.

1. Antwoort

2. Antwoort

Lib. 3. de
qual. v. c.
tett.

Lib. 5. de Ba-
ptis. contra Do-
n. cap. 24.

Wetons deser
antwoort upt
Augustinus/ de
welcke ee on-
derscheyt
maer tussche
het Sacra-
ment/ ende de
sake des Sa-
craments.

15 Hier upt comt dat goet onderscheyt (soo
het wel verstaen wort) dat Augustinus diemael
siet tusschen het Sacrament ende de sake des
Sacraments. Want sy en geeft niet alleentlick
te kennen dat de figuren ende de waerheyt in het
Sacrament verbaet wort/ maer oock dat de
figuren ende waerheyt niet also aen malcanderen
ghebonden en zijn/ dat sy niet en souden onnen
gescheppen worden: ende dat men als sy te samen
zijn/ moet altyts het teeken van der sake onder-
scheppen/ op dat wy niet het gene dat den eenen
toe comt/ den anderen toe en schyven. Van de
berfchepdinghe spreckt sy/ als sy sept/ dat de

huypt. Want het ghene dat God ingheestelt heeft/ blijft vast ende seker/ ende behoudt syn nature/ hoe de menschen oock veranderen: maer dewyle het vooystellen ende gheven een ander dinck is dan het ontfanghen: so can het teecken dat dooz het woort Gods gheplecht is/ waerachtelick zyn dat het ghenaemt woyt/ ende syn cracht behoude: hoe wel de boose ende Godloose menschen gheen vooordeel daer upt en hebben. Maer Augustinus antwoort op dese vraghe met wepnige woorden/ seggende: Of ghy het sehoon vleeschelick ontfangt/ so en laet het daerom niet gheestelick te zynne: maer u en ist niet geestelick. Ende ghelyck Augustinus in boven geschreven plaerten vermaent/ dat het Sacrament van geender werde en is/ ist dat het van syn waerheyt verscheyden woyt: alsoo vermaent hy op een ander plaetse/ datmen oock/ daer de teekenen ende de waerheyt te samen zyn/ moet een onderschept ghebruychen/ op dat wy niet te seer in het uptwendighe teeken en hanghen. Ghelyck (seyt hy) de leeter te volghen ende de teekenen vooz de beteekende dingen te nemen/ een dienstmaetliche swaerheyt is/ alsoo is ooc de teekenen tot ghenederley nuttiecheyt uptlegghen/ verdooldt menschen dwalinge. Hy stelt twee seplen diemen hier moet vlien. Het een is/ als wy de teekenen alsoo nemen/ ghelyck of sy te verghееfs ghegheven waren/ ende dooz onse verdrachtcheyt/ jaer verborghen beduydinghen te niete maken/ ofte verclepnende/ maken dat sy ons gheen vzuucht en bzinghen. Het ander is/ als wy onse verstant boven het sienlicke teeken niet verheffende/ den seiven den lof dier goeden toe schynen/ die ons niet ghegheven en worden anders dan van Christus alleen/ ende dat dooz den heylighen Gheest/ die ons oock selfs Christus deelachtich maect: ende dat alsoo/ dat de uptwendighe teekenen behulpselen daer toe zyn: de welke dewyle sy ons tot Christum beweghen/ soo woyt haer gantsche nuttiecheyt onweerdichlick te niete ghenaeckt/ als sy tot eenich ander eynde ghewendt worden.

Homil. in Ioan. 26.

Lib. de doct. Christ. cap. 5.

God het gene dat goede tijdingen van de menschen/ ofte voozpenninghen in de verbonden te maken zyn: te weten/ sy en geven upt hen selve gheen genade/ maer voorschappen ende vertooneuse ons/ ende (ghelyck sy panden ende teekenen zyn) bevestighen ende versterken ons die dinghen die dooz de midicheyt Gods ons ghegheven zyn. De heylighe Gheest is de gene die de gaven Gods met hem bzingt/ ende den Sacramenten in ons plaetse gheeft/ ende maect dat sy in ons vuzichtbaer zyn: dese Gheest en woyt niet eenen peggelicken sonder onderschept dooz de Sacramenten aenghebracht/ maer de Heere geest hen sonderlick den sinen. Ende hoe wel wy niet en versaken dat God selve dooz seker cracht syns Gheests by syn insettinghe te genwoordich is/ op dat de wyderlinge der Sacramenten/ de welke hy verordent heeft/ niet onvuzichtbaer noch pde en zy: soo segghen wy nochtans dat de inwendighe genade des Geests moet op haer seiven bedacht ende overlept worden/ ghelyck sy van den uptwendighen dienst verscheyden is. Soodoer dan God waerachtichlick al wat hy dooz teekenen telooft ende afbeeldet: ende de teekenen en zyn oock sonder haer crachte niet/ op dat de Kintjeur daer van waerachtich ende gheerouwe bejonden worde. De vraghe is hier alleenlick/ of God dooz syn eyghen/ ende (ghelyck sy spreken) inwendighe macht werckt/ ofte niet werck den inwendighe teekenen over geest. Wy segghen/ dat de vooz neemste werkinghe by hem gheheel blijft/ wat instrumenten hy oock daer toe gebruyekt. Als dit van de Sacramenten geleert woyt/ so woyt haer weerdicheyt wel vhepzen/ ende haer ghebruyck elaelick bewesen/ ende in allen desen woyt goede mate ghehouden/ soo dat hen gheen dinc toe gescheve en woyt dat niet en betaeint/ noch wederom hen eenich dinc benomen en woyt dat hen toeroint. Verrentusschen woyt dit ghedichtsel wech ghenomen/ waer de ooc de ooc sake de verheverdt/ smalinghe/ ende de crachte des heylighen Geests/ woyt in de teekenen ghelyck in vaertkens ofte wagens bestoten: ende die vooz neemste cracht die van de andere verswegt was/ woyt beshepdelick verclaert. Hier moer men oock aenmercken/ dat God inwendichlick werckt het ghene dat de Dienaer dooz de uptwendighe handelingen beduyt ende betuyelt: op datmen niet den sienlicken mensche toe en schynve/ dat God hem seiven alleen aentreckt. Dit vermaent oock Augustinus wysselick/ seggende: Hoe heylighen Moses ende God bepredt Moses en heylicht met in Gods plaetse: maer Moses repucht niet sienlicke teekene dooz synen dienst/ ende God repucht niet on sienlicke genade dooz den heylighen Geest: waer in oock de gantsche vzuucht der sienlicher Sacramenten gelegghen is. Want wat voozdeel doen dese sienlicke Sacramenten/ sonder de heylighe der on sienlicke ghenade.

De forma des handels vā de crachte der Sacramenten.

Wat by het Sacrament Altaris is de sake des Sacraments selve/ so dierwilt als het recht woyt bedient/ sulic is openbaer upt een seer bequame seltyckenisse.

Hier moeten wy toe sien dat wy den Sacrament niet meer dan het besaemt/ toe schynen.

17 Daerom sullen wy seker ende vast houdē/ dat de Sacramenten geē ander were en hebben dan het woort/ weick werck is Christum ons vooz oogen stellen/ ende de schatten der hemelicher ghenade in hem: ende sy en doen geen nut noch voozdeel/ ten zy dat sy met gheloode ontfanghen worden: even ghelyck wyyn ofte olye/ ofte ander nat/ hoo veel men daer in giet/ so sal het nochtans buyten vloepen en verlozen gaen/ ist dat het vat daer in ment giet/ niet open en is: het vat sal wel alomme nat bestoet zyn/ maer het sal niet te min pdeel bliuen. Boven desen moeten wy toe sien/ dat wy niet in een ander gelijcke dwalinge en vallen dooz het gene dat de vooz Leeraers te veel/ om de weerdicheyt der Sacramenten te verheffen/ gesehven hebben: te weten/ dat wy niet en dencken dat eenighe verborghen cracht aen de Sacramenten ghebonden zy/ dooz de welke sy dooz haer seiven ons moeyen de ghenade des heylighen Geests gheven/ ghelyck de wyyn woyt in de schale ofte dymckbelic ghegheven: want hen is alleenlick dit ampt van God gegeven/ dat sy ons de goetwilticheyt Gods tot ons betuyghen ende bevestighen: ende en zyn niet voozder nut/ dan soo verre de heylighe Gheest daer toe comt/ die onse verstant ende herte open/ ende ons bequame maect om dese ghetuyghenisse te vaten: waer in oock ment ghetuyghen ende verscheyden gaven Gods elaelick ghesien worden. Want (ghelyck boven gesept is) de Sacramenten zyn ons van

18 De naem Sacrament, gelijc wy daer van dus verre ghesproken hebben/ verbaet int ghemeyn alle teekenen die God opt den menschen bevolen heeft/ om hen daer dooz gerust ende seker van de waerheyt sinder belosten te maken. * Sulcke teekenen heeft sy somtijts willen in naturlicke dinghen stellen/ somtijts heeft hyse in miraculen ghegheven. Van de eerste zyn dese exempel/ dat hy Adam ende Eva heeft den boom des levens tot eenen pant der onsterfelicheyt ghegheven/ om dat sy die souden gherustelick ghelooden/ soo langhe als sy van die vzuucht aten. Item/ als hy den Reggenboghe

Sij wij heeft

Wat hier meer te aenmercken zy. Quen. ver. cell. lib. 3. cap. 14.

Het andere deel des Capittels van den Sacramenten ut besonder.

De wat uptgesteekte betrekkeninge des naems Sacrament/ verbaet de alle teekenen int ghemeyn die opt den menschen gegeven zyn/ op dat God haer meer versterken soude van de waerheyt sinder belofte: het zy dat hy de selve geroont heeft in naturlicke dinghen/ ofte in miraculen/ waer van dat exempel vooz gheset woort. Gen. 2. 17. ende 3. 3.

Gen. 9. 13.

heest Noe vande sijnen nacomeren gestelt tot een ghebenedicteeken/ dat hy voortgaen niet meer en sal de werelt niet der vloet verderben. Dese dinghen hebben Adam ende Noe tot Sacramenten gehad. Niet dat de boom hē de onsterfelicheyt gaf/ de welke hy niet en conde hem selven gheben: noch oock dat de Reghenboghe (de welke allenlich een wederstaen der radien der Sonne teghen de wolcke is) te achtich was om: de waterbloet te verhinderen: maer om dat hem een teeken van Gods woort ingedrukt was/ om dat sy souden ghetuygenissen ende segghen sijn der verbonden zyn. Die boom was wel te bedenken een boom: ende de boghe een boghenmaer als hen een merck ingedrukt is door Gods woort/ soo is hen een nieuwe forme ghegeven/ om dat sy souden beginnen te zyne dat sy te bozen niet en waren. Ende op dat niemant en dencke dat dit te vergeefs geseyt wort/ soo is die boghe oock heden ons een ghetuyge des verbonds dat God met Noe gemaect heeft: ende soo wanneer wy desen boghe sien / soo moghen wy dese belofte daer in lesen/ te weten/ dat de werelt niet meer en sal door de vloet der waterē verdozen worden. Daerom/ ist dat eenich vernuftich mensche wil onse gheloobe bespotten/ seggende/ dat sulche verscheppen verwe in den Reghenboghe/ natuerlich comt opt het wederstaen der radien der Sonne teghen de wolcke die teghen ober de Sonne staet: dat sulken wy wel bekennen/ maer sulden daerintussen sijn onbestant bespotten/ dat hy niet en bekent dat God de Heere een regeerder der natuere is: de welke nae sijn goetduncken alle creatueren gebuyet tot dienst synder eerlichheyt. Hadde hy der Sonne/ ofte den sterren/ ofte der aerde/ ofte den steenen sulcke gheboecktecken in ghedrukt/ soo souden die alle ons Sacramenten zyn. Want waerom en is het onghemunt ende het ghenunt selver niet van eender selver weerde/ dewylte het gantschelic de selve materie is? te weten daerom dat het onghemunt niet anders en heeft dan sijn natuere: ende het ghenunte heeft een seker forme ontfangen/ waer door het een pennick is/ ende eenen meitwen pyn heeft. Ende sal God niet mogen sijn creatueren niet sijn woort teekenen/ op datse Sacramenten worden/ daer sy te bozen enichel creatueren waren? Van de andere teekenen te weten/ die God door miraculen ghegheben heeft: zyn dit exempelien/ Dat hy Abrahama heeft een licht ghelich in eenen roetgenden oven ghetoocht. Als hy Gedeons vles heeft nat bedant daer de aerde doore bleef: wederom als hy de aerde bedant heeft/ ende het vles doore ghelaten/ om Gedeon seker te maken van de overwinninghe: als hy de schaduw des uywert heeft tijnen kinnen achter waerts ghetoochen/ om Ghericham in de belofte synder ghe'ontheyt te bevestighen. Als dese dinghen gheschieden om de swachheyt haers gheloofs te helpen ende stercken/ soo waren sy oock Sacramenten.

Genes. 15. 17.
 Jadic. 6. 37.

2. Reg. 20. 9.
 Esa. 38. 7.

Van den ordinaeren ende gewooneelich Sacrament in de kercke Gods.

Lih. 9. contra Fauum Man. cap. 11.

19 Waer hier te deser tegenwoordiger pietsse/ hebben wy vooghenomen sonderlinghe te handelen van de Sacramenten/ die de Heere heeft willen in sijn Gemeente in stellen/ om dat sy daer souden gewooneelich gebuyekt worden/ om daer door sijn dienars in een gheloobe ende in de behydinghe des eenighen gheloofs/ te boeden. Want (op dat ick de woorden Augustini gebuycke) de mensche en connen in gesderlep'elicheit/ noch in de waerachtige/ noch in valsche vereenicht worden/ ten zy dat sy door eenighe ghemepnschap der sichtsbaerliker teer-

kenen ofte Sacramenten te saken ghebonden worden. Daerom dewylt de goederkerensie vader sach dat dit noodich was/ soo heeft hy van den beginne een sekerre oeffeninge der Godsalicheyt ingestelt: de welke de Dypvel daer na menschen vervalscht ende verdozen heeft/ tot Godloosen ende superstiteusen Godsdiensse selve veranderende. Hierupt zyn alle die wysen der offerhande ende andere verkerde Godsdienssen op de Heydenen ghecomen: de welke hoewel sy vol dwalingen ende supersticien waren/ seogheven sy nochtans te kennen/ dat de menschen in de behydinghe der keligie/ niet en connen sonder sulche uytwendighe teekenen zyn. Maer dewylt dese Heydenische offerhanden ende Godsdienssen op gheen woort Gods en staenden/ noch tot die waerheyt ghebruyekt en worden/ die in alle teekenen behoort vooghesiet te zyne/ soo zyn sy niet meer dighelich te worden/ daer men van de heptighe teekene handelt/ die van God inghestelt zyn/ ende van haer fundament niet en zyn afgeweken: te weten/ dat sy zyn hulpselen der waerachtighe Godsalicheyt. Ende zyn niet in enchele teekenen ghelegghen/ ghelyck de Reghenboghe/ ende de Boom des levens/ maer in ceremonien/ ofte (ist darnie dit liever heeft) de teekenen die hier ghegheven worden/ zyn ceremonien. Ende ghelyck boven gheseyt is/ dat sy van des Heeren woghe zyn getuygenissen der genade ende salicheyt: alsoo zyn sy oock wederom van onsen weghe/ teekenen onses gheloofs ende keligie/ niet de welke wy opentlick ons selven tot den Heere begeben/ ende hē onse trouwe beloven. Daerom heeftse Christus omus bequameelick verbindunge genamit/ door de welke Gods ons niet hem vereenicht en verbint/ en wy tot supberheyt en hepticheyt des leuens verbonde wordē: want hier wort onderlinge belofte tusschen God en ons gemaect. Want ghelyck de Heere daer belooft dat hy wil uytwischē en wech nemē al wat wy door onse zonde misdoen ende verdient hebben/ ende ons niet hem in sijnen eengeborene Sone versoent: alsoo verbindē wy ons wederom door dit opentlick teeken tot neersticheyt in Godsalicheyt ende onnooselheyt: soo datmen te rechte mach segghen / dat sulche Sacramenten zyn ceremonien / door de welke God wil sijn volck oeffenen/ ten eersten / om het gheloobe in het herte te stercken/ verweken ende bevestighen: ten anderen / om de keligie by de menschen te betuyghen.

20 Dese selve Sacramente zyn ooc verseyden: ghelweest / nae de verseyden ghelegghenheyt des tyts/ nae de wyse der bedieninge/ waer door het den Heere behaecht heeft hem selven op dese ofte op die wyse den menschen vooz ooghen te stellen. Want hy heeft Abrahama ende sijn nacomeren de behydinghe bevolen/ ende heeft daer na oock reyningen ende offerhanden/ ende andere ghebruycken opt de Wet Moyses / daer hy geboecht. Die zyn der Joden Sacramenten ghelweest tot de comste Christi: door den welken dese zyn afgelcet/ ende tuere Sacramenten inghestelt/ de welke de Christeliche Gemeente nu gebuyet/ te weten/ de Doop/ en het Nachtmacel des Heeren. Te sprake van de Sacramenten/ die tot het gebuyet der gantscher Gemeente zyn verorden. Want hoewel ic de oplegginge der handē/ waer door de dienars der Gemeente in haer ampt ghestelt worden / niet onwillich late een Sacrament noemen: also en telle ickse nochtans niet onder de ordentlicke ende algheemne Sacramenten. Kengaende andere din-

19e noodich is zyn.

Wat sy van Gods wegeit zyn.

Haer gebuyet en oogenere.

20 worden twesins gebedt. Gen. 17. 10.

In het derde boec Thosias. Te weten/ in Sacramenten des ouderen ende nieuwen Testaments.

1. Mat. 28. 19. en 20. 26.

ghen dienen ghewoonlick booz Sacramenten ghehouden heeft / wy sullen coztz hier nae sien waer booz wyse sullen achten. Oewel die oude Sacramenten der Joden hebben tot dit selve eynde ghedient / tot het welcke oock de onse dienen / te weten / om tot Christus te brengen / ende bynae metter hant te leyden: ofte eer ghesyde beelden sien booz ooggen te stellen / om bekende te worden. Want dewyle wy boue gelyc hebben / dat de Sacramenten sijn gelyc seghelen / dooz de welke de belofte Gods versegelt worden: ende dewyle het seer seker is / dat den menschen noyt gheen belofte ghegheuen en is / anders dan in Christo: so moeten sy ons Christus toonen / souden sy ons van eenig belofte leeren. Hier toe dient dat Hemeliche exempel des Easbernakels / ende des werelicken Godsdiensts / het welke Moysi gheetoont was op den berch. Daer is alleenlick een ondersheyt / te weten / dat de Sacramente des ouden Testaments den beloofden Christus afghebeeldet hebben doe hy noch verwarcht weret / ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / betuygen dat hy ghegheuen ende vertoont is.

21 Dese dingen sullen veel claerder worden / als een pegelick sal bysonder verclaert sijn. De Besnydinge was den Joden een teeken / waer dooz sy vermaent worden / dat al wat upt des mensche jaet comt / dat is de gantsche mensche like nature / verdooven is / ende noot heeft gesnoept ende ghesupbert te worden: boven desen was hy een bewys ende ghedenckteeken / waer dooz sy hen selven versterkten in de belofte die Abraham ghegheuen was van het ghesegende zaet / in het welke alle natien der werelt souden ghesegent worden / van het welke sy oock haer segeninghe moesten verwachten. Nu / dit salige zaet was Christus (gelick Paulus leert) in den welcken sy alleen betrouden / ende hoopten wederom te ontfangen dat sy in Adam verlozen hadden. Daerom was hen de Besnydinghe het gene dat Paulus betuycht / te weten / een seghel der rechtverdieht des gheloofs / dat is / een seghel waer dooz sy sterckelicker versekerd worden / dat haer gelooove / waer dooz sy dat zaet verwachten / hen by God tot rechtverdieht gelyc weret. Waer wy sullen op ee ander plaets bequaemlicker de vergelykinge der Besnydinge en des doops handelt. De wasschingen ende reynigheyt selben hen haer onreynicheyt ende besmetheyt booz oogghen / dooz de welke sy van nature onreyn waren: ende sy beloofden ende beteckenden een ander badt ende wasschinghe / waer dooz alle hare onreynicheit souden afgewischt worden. Ende dit badt was Christus: dooz des welckes bloet wy ghewasschen zijnde / sijn reynicheyt booz het aenschijn Gods brengen / op dat sy alle onse onreynicheyt decke. De offerhanden vermaendense van haer ongerechticheyt / ende leerden oock mede dat in het oozdeel Gods eeuighe voldoeninghe noodich was. Ende dat daerom een opperste Priester soude de Middelaer tusschen God ende de menschen wesen / de welke Gode soude voldoen dooz het uptstozten syns bloets / ende dooz de offeringhe dier offerhande die tot vergevinge der zonden soude ghenoech wesen. Dese opperste Priester was Christus: hy heeft selve sijn eyghen bloet ghestozt / hy heeft selve de offerhande gewest: want hy heeft hem selven den Vader ghehoorzamen geofferd: dooz welke ghehoorzamenheyt hy de ongheloozsaenheyt des menschen / die de verholgentheyt Gods verwekte / heeft afgewascht.

22 + Mengende onse Sacramenten / die bewij-

sen Christum so veel claerlicher als hy den menschen naerder gheopenbaert is / nae dien hy van den Vader waerachtichlick ghegheuen is / salck als hy beloofte was. Want de Doop betuycht ons dat wy gereynicht en afgewascht sijn: het Nachmael betuycht ons dat wy verlost sijn. In het water wort de afwasschinghe / ende in het bloet de voldoeninghe afghebeeldet. Dese twee worden in Christus ghehouden / de welke (ghelyck Joannes seyt) is ghecomen in waer ende bloet: dat is / om te reynighen ende verlossen. Van dese sake gheeft oock de Gheest Gods ghetuygenisse / Jac dese drie sijn te samen ghetuyghen / te weten / het Water / het Bloet / ende de Gheest. In het Water ende Bloet hebben wy ghetuygenisse der supberinghe ende verlossinghe: maer de Gheest / de welke de boozneemste ghetuyghen der ghetuygenisse is / versekerd ons sterckelick. Dese hooghe verborghentheyt is ons seer claerlick in het eruyt Christi vertoont / doe upt sijn heylighe zijde water ende bloet vloeyde: het welke Augustinus daerom te rechte de Fonteyne onser Sacramenten noemt: van de welke wy nechtans sullen moeten wat byder handelen. Ist datmen wil egt niet tjt vergelycken / soo ist daerom twyfel dat de genade des Geests haer selven hier overblordighlicher vertoont. Want dat beaemt der rechticheyt des eyerChristi: gelyc wy upt vele plaetsen / en booznemeelick upt het sevendende Capittel Joannis verstaen. Na die verstaet moectme nemen dat Paulus seyt / te weten / dat onder de Wet sijn schaduw geweest / maer het lichaem in Christo. Sijn booznemen en is niet te ghetuygenisse der genade te niet maken / in de welke God boozrijden hem selven wilde den Vaders behouwen waerachtich te sijn / niet meer dan wyse hebben in den Doop ende het Nachmael te niet maken: maer hy wil dooz vergelykinge verheffen ende groot maken dat ons ghegeuen is / om dat het menande en soude woinder schijne dat de reynouwen der Wet dooz de comste Christi werch ghenomen sijn.

23 Doozt (op dat ick oot dit met coztz woorden roere) dat groot onderscheyt is gantsche te verwoyen / dat de School-leeraers maken tusschen de Sacramente des ouden en nieuwen Testaments / gelyck of de Sacramenten des ouden Testaments / alleenlick de genade Gods afghebeeldet hadden / ende dat de Sacramenten des nieuwen Testaments / de genade teghenwoordichlick gaven. Want Paulus de Apostel schryft den eenen niet niet toe dan den anderen / als hy leert dat de Vaders de selve gheesteliche spise met ons ghegheten hebben: ende beduyp dat Christus dese spise was. Wie sal bestaen dat een ydel teeken te mak / dwele de Joden waerachtichlick Christi deelachtich maecht? Ende de gheleghentheyt der sake die Paulus daer handelt / heipt oock seer dit onse gevoelen: want op dat menant op een stauwe kennisse Christi / ende op eenen ydelen naem des Christendoms / ende op de uptwendighe teekenen betrouwende / en bestaet het oordeel Gods te versnaden / soo siet hy exempelen der strenghe straffen Gods booz oogghen die den Joden gheschiet sijn / op dat wy wotten dat de selve straffen ons staen te comen / ist dat wy ons tot de selve zonden begheuen. Nu / op dat dese vergelykinge bequaem ware. so moette hy bewysen / dat tusschen hen ende ons gheen verscheydenheyt en is in die goeden / op de welke hy ons verbiet ydelicheit te roemen. So maecht hyse dan ons ghelyck inde Sacramenten / ende en laet

De welke alle bepde daer henen sijn / datse ons tot Christus als metter hant leyden. 2. Coz. 1. 20.

Dwele openbariche sijet in den Sacramenten des ouden Testaments.

Genes. 22. 18.

Gal. 3. 16.

Rom. 4. 11.

Heb. 9. 1. ende 14.

1. Joan. 1. 7. Apoc. 1. 5.

Heb. 4. 14. ende 5. 5. ende 9. 11.

1. Tim. 2. 8. Rom. 5. 19. 7. Daer nae in des Sacramente des nieuwen Testaments.

1. Joan. 5. 6.

Joan. 19. 36.

Homil. in Joan. 19. 36. Cap. 14. 2.

Col. 2. 17.

Wat het doop gade volck dat der School leeraers leere van het onderscheyt des Sacramente des ouden ende nieuwen Testaments. 1. Coz. 10. 3.

Wederlegginghe des dwalings.

ong

ous geenderlep voordeel/ waer door wy souden mogen moet gheerijghen ongestraft te bliuen. **Wp en moghen oock niet meer onsen Doop toe schrijven/ dan Paulus op een plaetse der Besnydinghe toe schryft/ als hyse noemt eenen segghel der recheverdiecht des gheloofs. Daerom al wat ons heden in de Sacramenten ghegheuen wort / dat ontvinghen de Joden voortijden in hare Sacramenten / te weten / Christusum met sijne Gheestelike gaben. Wat er acht onse Sacramenten hebben/die selue gheuoeden sp oock in de hare: te weten/ dat sp hen waren segghel der gonste Gods tot hen / tot de hope des rechtewighen leuens. Hadden sp goede uitlegghers des Sendtbyes tot de Hebrezen gewest/ soo en souden sp alsoo niet ghedwaelt hebben: inderbewijle sp daer lasen dat de zonden door de ceremonien der Wet niet uytgheuischt en waren/ iac dat de oude schaduwen ende figuren gheen cracht en hadde tot rechtverdiecht/ so en hebben sp de vergheleijcninghe die daer ghehandelt wort/ niet aengemerckt/ ende bewijle sp dat alleen verstonden/dat de Wet door haer seiven haren Dienaren geen voordeel en dede/ soo hebben sp enkelick gempint / dat de figuren pdel ende sonder haer waerheyt waren. **Maer het voornemen des Apostels is/de Wet der Ceremonien te niete te maken/ tot dat sp tot Christusum ghebracht worde / in den welken alleen alle haer cracht gheleghen is.****

24 Maer sp sullen hier teghen byzenghen / het ghene dat hy Paulum van de letterelike Besnydinghe ghelesen wort/ te weten/ dat sp by God van gheender werde en is/ dat sp gheen voordeel doet / ende dat sp pdel is. Want sileste sententien schijnen de Besnydinge veel minder te maeken dan de Doop is. **Maer het en is alsoo niet: want men mach niet rechte oock dit selue van den Doop segghen: iac het wort oock van den Doop gheseyt/ ten eerste door Paulum selue/ daer hy bewijst dat God niet en vrecht na silesthe uytwendighe wasschinghe door de welcke wy tot de selighe aengenomen worden / ten 2^{den} dat het herte inwendichlich ghesupbert worde / ende tot het laetste in supbercheyt volgheder: ten laetsten van Petro / als hy betuycht dat de waerheyt des Doops niet in de uytwendighe wasschinghe geleghen is / maer in de goede gesturgenisse der conscientie. **Maer penant mochte seggen/dat Paulus schijnt oock op een ander plaetse de Besnydinge die met handen geshiet/ gantsehelic te verstaen/ daer hyse met de Besnydinghe Christi vergelijct. Ick antwoorde/ dat oock selst te dier plaetse haer weerdicheyt niet verlept en wort. Paulus handelt daer teghen de ghene diese achteden noodich te zyne/ als sp nu wech ghenomen ende afghelapt was. Soo vermaent hy dan de ghelouighe de oude schaduwen af te laten/ ende in de waerheyt te staen. Gelijc of hy seide: **Dese Meesters willen dat ghy uwe lichaem laet besnyden. Maer ghy zijt Geestelick besneden nae der ziele ende na het lichaem. Soo hebt ghy dan de gabe der sake selde de welcke veel meer ende weerdiger is dan de schaduw. Maer hier teghen mochte penant seggen/ dat de figuren daerom niet te verachten en was/ om dat sp de sake hadden: want de aflegginge des oud: mensches/ daer van hy sprac/ was oock by de Vaders: den welken nochtans de uytwendighe besnydinghe niet te vergheefs en was. Dese tegenwoordinghe voornemt ende verhindert hy/ als hy terstont seyt / dat de Colossen in met Christusum begraven waren door den Doop. **Daer mede hy te kennen gheeft/ dat de********

Doop heden den Christenen is/ dat den Joden de Besnydinghe was: en dat daerom Besnydinge niet en can den Christenen opgeslept worden/ sonder den Doop onrecht te doen.

25 Maer het is swaerder om te antwoorden/ op het gene dat daer nae volcht/ ende nu hebben van wy verhaelt is/ te weten/ dat alle Jodische ceremonien zyn schaduwen der toecomenddinghen gheueest / ende dat het lichaem is in Christus. **Ende het is noch veel swaerder dat in vele capitulen des Sendtbyes tot de Hebrezen ghehandelt wort / te weten / dat het bloet der besten / niet tot de conscientie en ghe-rochte: Item/ dat de Wet hadde de schaduweder toecomender goeden / ende niet het uytghebruchte leel der dingen selue/ dat de onderhouders der Wet Moyses niet en ronden daer door volmaektheit gecrighen/ etc. **Hier op wil ick antwoorden ende verhalen het gene dat ick nu aen gherocet hebbe / te weten / dat Paulus de ceremonien niet daerom en heeft schaduw genoemd / om dat sp gheen vastighen en hadden/ maer om dat haer volbzenginge eenichsins tot de verchynninge Christi uytgestelt was. **Souen desen segge ick/ dat het niet en is te verstaen van haer cracht/ maer van de wijse haerder beduydinghe. **Want tot dat Christusum gheopenbaert was in het vleesch/ hebbe alle tecken als schaduw des afwesende Christi gewest/ hoe wel sp de tegenwoordicheyt haerder cracht/ en ooc der crachte Christi den geloovighen inwendichlich bewesen. **Maer men moet voornemelic aenmercken / dat Paulus in dese plaetsen niet enkelich/ maer by vergheleijcninghe spzeckt. **De wijle hy handelde teghen de valsche Apostelen/ die de Godsalicheyt stelden in de ceremonien alleen sonder Christusum aen te sien: so was het genoeg om hen te wederlegghen / dat hy allenclick bewees wat de ceremonien in haer selven vermoghen. **Dit heeft oock de Auctor des Sendtbyes tot de Hebrezen gevoleht. **So moete wy dan gebachtich zyn/ dat daer va de ceremonien niet in haer natuerlich verstant ghenomen/ maer tot een valsche ende verkeerde uytlegginghe verdract/ ende niet van haer recht ende behoorlich gebuyck/ maer van het superstitieus misbuyck ghandelt wort. **Wat wonder ist da/ dat den ceremonien van Christusum versheyden/ alle cracht ghenomen wort? **want alle tecken worden te niete / daer de betreckende sake wech ghenomen wort: **Alsoo oock Christusum/ daer hy handelt met de gene die mynden dat het Manna niet anders gewest en zy dan spijse des buyck/ daer voerht hy sijne woorden nae haer grove mynninghe/ ende seyt dat hy beter spijse gheeft/ waer door de zielen tot de hope der onsterfelicheyt geuoedt worden. **Maer dat penant elacerder antwoorde begheert: de somme van al is dit: **Ten eerste/ dat alle de ceremonien der Wet Moyses/ pdel ende van geender werde en waren/ als sp niet tot Christusum geuecht en worden. **Ten anderen/ dat sp alsoo tot Christusum dienden/ dat sp doe eerst haer vervullinghe hadden/ als Christusum in het vleesch geopenbaert was. **Ten laetsten/ dat sp moesten door de comste Christi te niete worden/ gelijc de schaduw vergaet door het claer licht der Sonne. **Maer ick spreke nu ghesparckelich hier van/ om dat ick de langher handelinghe des sake uyt stelle tot die plaetse/ in de welcke ick voorgenomen hebbe den Doop met de Besnydinghe te vergelijcken.********************************

26 * Moghelick zyn dese Sophisten oock bedrogghen gheueest/ door den onnatigen lof der Sacramenten/ die de oude Lectaers onsen tecken

Rom. 4. 11.

Heb. 10. 1.

1. Tegenwoordinghe der School-leeraers/ daer by sp seggen dat Paulus de Besnydinghe minder ghemaeckt heeft dan de Doop.

7. Corinth. 10. 5.

1. Wet 3. 21.

Col. 2. 11.

Antwoort/ welke verstaet het voornemen des Apostels.

2. Tegenwoordinghe/ genomen vnt de plaetsen der Schyfturen/ die de gantsche Wet met alle hare ceremonien ende offerhanden vnt ghehele schynen wech te nemen. Heb. 10. 1. 4.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Antwoort 3.

Antwoort 4. aen u ghende het voornemen des Aucteurs tot den Heb.

Joan. 6. 27.

Antwoort 5. welke de somme van alle d'andre begrepe/ ende tot die voornemen d'ingh. 1. 2. 3.

* 3. Tegenwoordinghe/ welke is boozighe/ bracht uue de ouden Lectaers/ daerom die de Sacramenten des menschen verhoes uytvornemende seer vlyen.

In psalmo enar. Psal. 73.

kenen toe schryben. **Ghelijck dat Augustinus** seyt: dat de Sacramenten der ouder Wei / den Salichmaker alleenlick beoofden: maer dat onse Sacramenten de salicheyt geben. Dewyle sp niet en aenmerckten dat dese ende diergelycke wijzen van sprecken onepghen waren/ ende bo- ven de mate gingen/ so hebben sp oock hare on- matige articule vooztgebracht: maer gantshe- lick op eenen anderen sin/ dan de oude Leeraers geschreven hebben. Want Augustinus en heeft daer niet anders willen seggen/ dan dat hy selve op een ander plaetse schryft/ te weten/ dat de Sacramenten der Wet Moys/ vercondicht hebben dat Christus comen soude/ ende dat de onse vercondighen dat hy ghecomen is. Ende teghen Faustum: ' Dat de beloften des ouden Testaments/ waren beloften der dinghen die te veruullen waren: maer dat de Sacramenten des nieuwen Testaments/ teekenen zijn der dinghen die volbracht zijn: ghelijck of hy wilde seggen/ dat de Sacramenten des ouden Testaments/ Christus aen afghelieldet hebben doe hy noch verwacht wert: ende dat onse Sacramen- ten hem teghenwoordichlick voozt ooghen stel- len/ die nu gheghevelick is. Hy sprecket van de wyse der beduydinghe ofte afbeeldinghe/ ghelijck hy op een ander plaetse te kennen geeft/ seggen- de: De Wet ende de Propheten hadden Sacra- menten/ de welke te voren vercondichden din- ghen die stonden te gheschijen: maer de Sacra- menten onses tijts betuyghen dat ghecomen te zijne/ dat die andere vercondichden dat het stont te comen. Maer wat sijn gheboelen was van der sake ende vander cracht/ dat verclaert hy in vele plaetsen: ghelijck als hy seyt/ dat de Sacra- menten der Joden wel aengaende de teekenen verseyden waren van de onse/ maer dat sp in de sake die daer bedicht wort/ eben ghelijck den onsen waren: dat sp na den sienlicken schijn ver- seyden/ maer nae de Gheestelicke cracht eben ghelijck zijn. Item/ onse geloobe ende der Israe- liten geloobe is een/ hoewel in verseyden teekenen: ick segghe alsoo in verseyden teek- enen/ ghelijck in verseyden woorden/ want de woorden veranderen haer ghelijck nae den tijt: ende oock en zijn de woorden niet anders dan teekenen. De Vaders hebben den selven Gheestelicken drauck ghedroncken/ maer niet den selven lichamelicken drauck. Soo siet dan dat het selve geloobe is gebleven/ maer de teek- enen zijn verandert. Doe was de steenrotse Christus: nu is Christus dat in den altaer ghe- stelt wort. Sp hebben voozt een groot Sacra- ment ghedroncken/ het water dat upt de steen- rotse vloeyde/ wat wy nu drincken dat weten de geloobige. Ist dat men de sienlicke gedaente aenmerck/ so ist wat anders: maer ist dat men de verstandelicke beduydinge aenmerck/ sp heb- ben den selven geestelicken drauck gedroncken. Op een ander plaetse: In de verborghentheit/ was haer spijse ende drauck en de onse een: maer sp was een in beduydinghe/ ende niet in het ge- sichte. Want de selve Christus was hem in de steenrotse afghelieldet / ende ons in het vleesch gheopenbaert. Hoewel wy laten toe dat oock in desen deele wat onderschepts zj. Want sp be- tuyghen beyde dat de goetwillicheyt des Vaders in Christo/ ende de gaven des heylighen Geests ons ghegheven wort: maer de onse betuyghent oentlicker ende claelicker. In beyden wort Christus vooztgesteld/ maer in de onse overvloey- dichlicker ende volcomelicker/ te weten/ na dat onderschept des ouden ende nieuwen Testa- ments/ daer van wy ghesproken hebben. Ende

dit ist dat de selve Augustinus (den welcken wy als den besten ende ghetroousten betuygher onder alle de oude Leeraers/ die in nael voozt bryngen) heeft willen leeren/ als hy seyt/ dat nae de ver- schynninge Christi/ Sacramenten in gestelt zijn/ wepnigher mit getal/ meerder in beduydinghe/ ende uptnemender in cracht. Hier zijn de Lesers oock als vooztgebracht/ te vermanen/ dat al wat de Sophisten ghebeuelt hebben de opere operato (ghelijck sp wycken) dat is van het ghe- woychte werck/ niet alleenlick vafsel is/ maer oock teghen de natuer der Sacramenten stryft/ de welke de Heere in ghestelt heeft/ op dat de gheloovighe ydel ende aem van alle goet/ gheen dinc daer toe en bryngen anders dan armoede. Daer upt oock volcht/ sp de Sacramenten ont- fanghende/ niet en doen waer dooz sp mochten lof verdienen/ ofte dat in dese handelinghe in de welke God alle het werck doet/ ende wy alleen- lick inders zijn/ ons gheen werck en can toege- schreven worden.

De doctrina Christi, libr. 3. Epistol. ad Iam.

Wintwoort/ dat hare spreucken bo- ven de mate gaen ende te verstaen zijn niet van de cracht/ in aen van de maer der bez- duydinghe. Quert. supr. ap. 11. 2. cap.

Lib. contra Lit. Paul. cap. 27.

Homil. in Ioan. 26.

Homil. in Ioan. 45.

In Psal. 77. lib. 19. contra Faul. cap. 13.

Het xv. Capittel. Van den Doop.

DE Doop is een tecken der Christenheyt/ waer dooz wy tot de gemeynschap der Gemeente aenghenomen worden/ op dat wy in Christo gepliant zijnde/ onder de kindere Gods geacht worden. Ende hy is ons ghegheven tot dit eynde (het welke ick gheleert hebbe allen Sacramenten ghemeyn te zijne) te u eten/ ten eersten/ op dat hy onsen gheloobe by God/ daer nae onser beluydinge by de menschen diene. Bep- de dese eynden sullen wy ozentlick handelen. De Doop gheeft onsen gheloobe drie dinghen/ de welke wy oock sullen een peggeliche byson- der verclaren. Dit is het eerste/ dat hy ons van den Heere wort vooztgesteld/ om een tecken ende bewijs onser reynighe te zijne: ofte (op dat ick mijnen sin beter verclare) op dat hy ons ghe- lijck een gheseghelde placact/ waer dooz hy ons bevesticht dat alle onse zonde alsoo uptgewischt/ uptgheroept/ ende wech ghenomen zijn/ dat sp nimmermeer voozt sijn aenschijn en come/ noch gemeldet/ noch toegherkent en worden. Want hy wil dat alle de gene die ghelooven/ tot verge- vinghe der zonden gedoopt worden. Daerom/ de gene die meppen dat de Doop niet anders en is dan een merck ende tecken/ waer dooz wy onse Keligie by de menschen belijden/ ghelijck de reynschincken haers Heeren liebreve draghen tot een tecken dat sp hem dienen: dese/ segge ic/ die alsoo meppen/ en hebben het ghene dat het voozmeeste in den Doop is/ niet aenemerck. Te weten dit/ dat hy van ons behoort ontfan- gen te worden met dese belofte/ Dat alle de gene die ghelooven/ ende ghedoopt zijn/ sullen salich worden.

De beschij- vinge des Doops.

Deselven doornaciste eynde.

Welck in d. 10 dinghen meest beslaet. 1. Dat den Doop be- tuycht de verghinghe der zonden.

Mat. 16. 16.

Dese verghen- binghe der zonden wort met sijn nige ge- tuygenissen der Schriftuer- en beuelsen. Ephes. 5. 26 Tit 3. 5.

1. Pet. 3. 21.

2. Op dit verstant moet men verstaen dat van Paulo gheschreven wort/ te weten/ dat de Gemeente van Christo haren Wypdegom is ge- heplicht ende gherepocht dooz het Badt der wedergeboorte in het woort des levens. En op een ander plaetse: Dat wy na sijn barmherticheyt zijn salich ghemaect dooz het Badt der wedergeboorte/ ende vernieuwinghe des heylighen Gheests. Ende dat Petrus schryft/ dat de Doop ons salich maect. Want hy en heeft niet willen seggen/ dat onse reynighe ende salicheyt dooz het water volmaect wort: ofte dat het wa- ter in hem selven cracht heeft/ om te reynighe en vernieuwen: noch dat de Doop zj een oorzake der salicheyt/ maer alleenlick dat dooz dit Sacrament de kennisse ende versekertheyt sulcher gaven

gaben ontfangen wort/ het welcke in de woortden selve opentlick ghenoech verclaert wort. Want Paulus stelt het woort des lebens/ ende den Doop des waters te samen/ gelijc of hy wil. de seggen/ dat onse reynighe en hepliginghe ons dooz het Euangelium gebootschap wort/ ende dat sulcke bootschap ons dooz den Doop versegelt wort. En Petrus seyt terstont daer na/ dat de Doop niet en is een aflegginge der onreynicheyt des lichaems/ maer een goede consenticie by God/ de welke upt den gheloove comt. Iae de Doop en belooft ons gheen ander reynighe dan dooz de bespynginghe des bloets Christi: het welcke dooz het water beduyt wort/ om de ghelijckenisse der reynighe ende afwasschinge die het heeft. Daerom/ wie sal segghen dat wy dooz dat water gereynicht worden/ het welcke sekerlick betuycht dat het bloet Christi is onse waerachtige ende enige reynighe? soo datmen de dwalinge der ghener die alle druck der cracht des waters toe schyven/ nergheins mede beter en mach wederleggen/ dan dooz de beduydinge des Doops selve: de welke ons alsoo wel van dit sientlike teeken dat dooz onse ooghen ghestelt wort/ als van alle andere middelen af trect/ om onse herten aen den eenighen Christum te verbinden.

3 Men moet niet dencke dat de Doop alleenlick dooz den voorszeden tijt ghegeven wort/ soo datmen dooz de zonden/ in de welke wy na den Doop vallen/ souden moeten andere nieuwe middelen der reynighe ende versoeninge soeken in eenighe andere/ ick en weet niet wat Sacramenten/ ghelijc of de cracht des Doops vermaen ware. Dooz dese dwalinghe ist gheschiet/ dat voortijden sommighe niet en wilden den Doop anders dan in den upersten noot des lebens/ ende in den laesten adem ontfangen/ om alsoo vergevinghe des gantzen lebens te ghecrighen. Welcke verkeerde voorszichticheyt/ de oude Bisschoppen so dickmael in hare boecken straffen. Wy moeten alsoo dencken/ dat wy eenmael dooz alle onse leven afgewassche ende gereynicht worden/ wat tijt het oock sy in welken wy gheboopt worden. Daerom soo wanneer wy sulen ghesondicht hebben/ soo moeten wy den Doop wederom in gedachtenisse byengen/ ende daer mede het herte wapenen/ op dat het altijts van de vergevinghe der zonden seker ende gherijst sy. Want hoewel hy eenmael toeghedient zijnde/ schijnt voorszeden te zijne/ soo en is hy nochtans den nacomenden zonden niet te riecte. Want de reynicheyt Christi/ is ons daer in gegeven/ de welke altijts haer cracht heeft/ ende dooz gete smetten wech genomē en wort/ maer bedekt selve alle onse onreynicheyt/ ende wischte se upt. Nochtans en moctmen hier upt gheen byshept nemen om namaels te sondigē/ (ghelijc wy voorszeden hier dooz gheensins tot sulcke stouticheyt onderwesen en wordē) maer dese leere wort alleenlick den ghenen/ die/ als sy ghesondicht hebben/ dooz hare zonden beladen/ vermoept/ ende bedrukt zijnde suchten/ ghegeven/ op dat sy hen selven daer dooz weder op riechten ende vertroosten/ op dat sy niet tot verwijfelinghe noch mistroosticheyt en vallen. Alsoo seyt Paulus/ dat Christus ons is een versoener gheworden tot vergevinge der voorszeden zonden. Waer mede sy niet en verfaekt dat wy eenwighe ende gheduerighe verghevinghe der zonden in Christo totter doot toe vercringen: maer hy gheeft te kennen dat Christus is van den vader den ellenighen sondaren alleentlick ghegeven/ de welke dooz het byant pfer haer

consenticie ghewont zijnde/ den wederijn soeken. Den sulcke wort de barmherticheyt Gods voorgefelt. Waer de gene die upt de vergevinghe willen oorzake ende byshept tot sondighen nemen/ die en doen niet anders dan dat sy den toorn ende het oordeel Gods teghen hen selven verwerken.

4 Ick weet wel datmen int ghemeyn anders gheleert heeft/ te weten/ dat wy na den Doop/ dooz penitentie ende dooz de macht der sleutelē/ vergevinghe der zonden ghecrighen/ de welke ons in de eerste wedergeboorte dooz den eenigen Doop ghegeven wort. Maer de ghene die dit dichten/ die dwalen daer in/ dat sy niet en bedencken dat de macht der sleutelen daer van sy spreken/ also aen den Doop hangt/ dat sy geensins en can vershepen worden. De sondaer ontfangt vergevinge der zonden dooz den dienst der Ghemeynte/ te weten/ niet sonder de vercondinghe des Euangelij. En hoedanich is die? namelijk/ dat wy dooz het bloet Christi gereynicht wordē van onse zonde. Waer welc is het teelick en getugenis des afwasschingē/ anders dan de Doop? So sie wy dan/ hoe dat dese vergevinge de Doop aensiet. Dese voornoemde dwalinge heeft ons eē gedicht Sacramēt der Penitentie gemaect: waer van ic bovē wat geroeert hebbe/ en sal het gene dat noch daer van te seggen is/ te sijnder plaetse volcypndighen. Het en is gheen wonder dat de mensche/ die na haer plomphyept boven mate aen uptwendighe dingen hangen/ oock in desen deele haer onverstant gheopenbaert hebben/ dat sy niet de supber insectinghe Gods niet te byde zijnde/ nienuwe behulpeliken selve gedicht ende voortgebracht hebben. Maer is de Doop niet selve het Sacramēt der Penitentie ende beteringe? Ist dat ons de Penitentie ende beteringhe alle onse leven lanck bevolen wort/ soo moet oock de cracht des Doops haer soo wijt ende verre strecken. Daerom ist sonder twijfel/ dat alle de Godsalighe alle haer leven lanck/ soo wanneer sy dooz het ghevoelen haerder zonden gequest worden/ hen selven beslaen tot de gedachtenisse des Doops te wenden/ om hen selven daer dooz te bevestigen en versterken in het betrouwen dier eeniger ende ewiger afwasschingē/ die wy in het bloet Christi hebben.

5 De Doop bynght ons noch een ander byucht/ om dat hy ons onse doodinge in Christo toont/ ende daer in een nieu leven. Want (gelijc de Apostel seyt) * wy zijn in den doot Christi ghedoopt/ ende niet hem begraven tot de doot/ op dat wy in nieuwichheit des lebens wandelen. Mer welke woorden hy ons niet alleenlick en vermaent tot een navolginghe/ ghelijc of hy seyde dat wy dooz den Doop vermaent worden/ om nae het exempel des doots Christi/ onsen boosen begheerten te sterben: ende nae het exempel sijnder wederopstandinghe tot rechteverdieht verwerkt te worden. Maer hy verhaelt de sake veel hoogher: te weten/ dat Christus ons heeft dooz den Doop sijnder doot deelachtich ghemaeckt/ op dat wy daer in geplamt worden. Ende gelijc een spruyte sijn substantie ende voedsel haelt van den wortel daer in sy geplamt is: alsoo oock de ghene die den Doop niet sulck een gheloove aen nemen als sy behoozen/ die gevoelen waerachtichlyc de cracht des doots Christi in de doodinge haers vleeschs: ende ooc nae de cracht sijnder wederopstandinghe in de levendichmakinge des Geests. Hier upt neemt sy oorzake om aldus te vermaenen: Ist dat wy Christenen zijn/ soo moeten wy der zonde ghestorven zijn/ ende de rechtverdieht leven. Dit selve

De dwalinge der gener wort wederlept/ die anders geboortē den Doop en de boere sulck een berdeelingē maken/ dat: de verginghe der dootē zonden de Doop/ ende de verginghe der toecomenden der dootē toe schyven.

Ende dese verginghe is niet alleen dat de doop/ leven maer oock van de toecomende zonden te verstaen.

Nochtans en moctme hier upt geen onreynicheyt te sondighen nemen.

Rom. 3. 25.

Het streeke ende/ ofte profie des Doops is/ dat wy verslaen/ dat wy in de afsteebinghe en in een nieu leven te gelijc met Christo worden ingeplant. * Rom. 6. 3.

selue argument gebuyet hy op een ander plaetsen/ te weten/ dat wy besijden zijn/ ende den oude mensche uptghedaen hebben/ nae dat wy door den Doop in Christo begraven zijn. Ende nae dit verstant heeft hy in de boven-verhaelde plaetsen/ den Doop genoomt een Wadt der wedergeboorte ende berientwinge. So wort ons dan ten eersten de onverdiende vergevinghe der zonden/ ende toerekeninghe der rechtveerdicheit beloofte/ ende ten anderen de genade des heylighen Gheests/ waer door wy tot nieuwichheit des levens verandert worden.

6 Ten laetsten heeft onse gheloope oock dese byucht upt den Doop/ dat hy ons sekerlick betuycht/ niet alleenlick dat wy in de doot ende in het leven Christi gheplant zijn: maer dat wy also in Christo vereenicht zijn / dat wy alser sijner goeden deelachtich worden. Want daerom heeft hy den Doop in sijn lichaem gheplecht/ om dat hy hem soude niet ons gemeyn hebben als enen seker bant der eenicheit ende gemeynschay die hy gheweerdicht heeft met ons te maken: so dat Paulus daer upt leert/ dat wy hinderen Gods zijn/ om dat wy Christum hebben aengedaen. Also sien wy dat de vervullinge des Doops in Christo is/ waerom wy oock seggen dat hy het gene is/ dat eygentlick in den Doop aengesien wort. Daerom en ist geewonder dat Lucas verhaelt/ dat de Apostelen in sijnen naem gedoopt hebbe/ hoewel hem nochtans gheboden was/ oock in den naem des Vaders/ en des heylighen Gheests te doopen. Want alle de gaven Gods die in den Doop voorgestelt worden/ die worden in Christo allen bedonden. Niet te nam het en can niet gesche/ dat de gene die in Christum doopt/ niet en soude ooc mede den naem des Vaders ende des Gheests aenroepen. Want daerom worden wy door sijn bloet gereynicht/ te weten/ om dat de barmhertighe Vader ons na sijn onbegripelike goedertierenicheit tot genade ontfanghende/ heeft desen Middelaer tusschen hem ende ons gestelt/ om dat wy door deszen sonder ghenade ende gonste by hem ghecryghen. De wedergherboorte ghecryghen wy eerst alsoo door sijn doot ende wederopstandinge/ als wy door den Geest gheplecht worden/ ende een nieuwe ende gheschielike natuer ghecryghen. Daerom hebben ende sien wy eenichsins de oorsake onser reynighe ende wedergeboorte in den Vader/ de materie in den Dode/ ende de byucht in den heylighen Gheest. Aldus heeft ten eersten * Joannes ghedoopt / alsoo hebben oock de Apostelen ghedoopt/ te weten/ met den Doop der beteringhe tot vergevinghe der zonden: ende met den naem Penitentie verstaen sy sulcke een wedergeboorte: ende door de vergevinghe der zonden/ verstaen wy afwaschinghe der zonden.

7 Waer upt het ons oock seer seker is/ dat de dienst Joannis / ende de dienst die daer nae den Apostelen bevolen wort / gantschelic een is. Want het is daerom niet een ander Doop/ om dat hy van verseyden hande bedient is: maer dewyle het de selve leere is / soo wort daer door bewesen dat het oock de selve Doop is. Joannes en de Apostelen zijn in een leere over een gecomen: sy hebben beyde ghedoopt tot penitentie ende beteringhe/ tot vergevinghe der zonden/ ende in den naem Christi / door den welken de bekeeringhe ende verdinghe quam. Joannes seide dat de zonden der werelt doot/ het Lam Gods gedragen worden. Waer mede by behydt ende betuycht / dat Christus is den Vader een aengenaem offerhande/ een verfoer der recht-

veerdicheit/ ende Autheur der salicheit. Wat hadden de Apostelen comen meer tot dese bekinghe stellen? Daerom en moet niemant daer in beroert zijn/ dat de oude Leeraers orbruyden om een onderscheit tusschen Joannes ende de Apostelen te maken: want wy en moeten haer gevoelen so groot met achtē/ dat wy soude daer door de basticheit der Schryftuer verwaschen. Want wie sal liever Christophorum ghe-looven daer hy seyt/ dat in den Doop Joannes geen vergevinghe der zonden verbact en is/ dan Lucie die daer teghen seyt/ dat Joannes heeft den Doop der bekeeringhe ghepredicht tot vergevinghe der zonden? Men moet oock die scherpsinnicheit Augustini met toe late/ daer hy seyt/ dat de zonden waren in den Doop Joannis in de hope vergeven: maer dat sy in den Doop Christi waerachtelich bergebt waren. Want dewyle de Euangeliste claerlick betuycht / dat Joannes in sijnen Doop vergevinghe der zonden beloofte heeft: wat noot ist desen lof des Doops Joannis te vermindere/ daer ons geen noot daer toe byngt? Ende ist dat penant een onderscheit tusschen den Doop Joannis ende der Apostelen soeck in de Schryft/ die sal gheen ander vinden/ dan dat Joannes doopt in den ghenen die comen soude: maer de Apostelen in den ghenen die hem selven nu vertoon hadde.

8 Dat nae de wederopstandinge Christi zijn overvloedigher gaven des Geests uptghehoert/ dat en dient niet om tusschen de Doop en onderscheit te maken. Want die Doop welken de Apostelen bedienden / doe Christus noch op de aerde wandelde/ was de Doop Christi ghe-naemt: nochtans en was de Gheest daer in niet overvloedigher dan in den Doop Joannis. Ja oock nae de Hemelvaert Christi en worden die Samaritanen/ hoewel sy in den naem Jesu ghedoopt ware/ niet geē meerder mate des Geests begaest dan de geloovighe daer te vozen/ tot dat Petrus ende Joannes tot hen gefonde worden om hen de handen op te leggen. Ick meyne dat de oude Leeraers zijn allenlic daer door beduygen ende beweert gheweest/ om te segghen dat de Doop Joannis alleenlick een vooyberpdinghe was tot den Doop Christi/ te weten/ om dat sy lasen dat de ghene die den Doop Joannis hadden ennael ontfangen/ sijn van Paulo wederom ghedoopt geweest. Maer hoe seer sy gheseyt hebben / dat sal te sijnder plaetse claerlick geoyent worden. Wat ist dan dat Joannes seide dat hy doopt met water / maer dat Christus sal comen/ ende sal doopen met den Gheest ende niet vper? Dit can niet weynig woorden verclaert worden. Want hy en heeft daer niet willen den eenen Doop onderscheyden van den anderen: maer hy heeft sijnen verfoon met den verfoon Christi vergeliken/ leerende dat hy het water alleenlick toe diende/ ende dat Christus de ghever des Geests was: de welke oock dese sijn cracht soude door een sientlic mirakel verclaren/ als hy soude den heylighen Geest onder de ghedachte der vperigher tonghen op sijne Apostelen senden. Wat hebben de Apostelen boven dit comen roemen? Wat comen oock die meer roemen / die heden doopen? Want sy zijn Dienaers des upwendighen teekens alleenlick/ ende Christus is de Autheur der inwendigher ghenade: ghelyck de selve oude Leeraers alomme leeren / ende voornemlick Augustinus: de welke dit argument voornemlick ghebruyckt teghen de Donatisten/ te weten/ Dat Christus de oberste in den Doop is/ wie oock de Dienaers sijn die daer doopen.

Col. 2. 12.
Tit. 3. 5.
Het derde ende is dat wy soo met Christo wien bereynicht: dat wy aller sijnre goedere deelachtich sijn.
Matt. 3. 13.
Gal. 3. 27.
Act. 8. 16. ende 19. 5.
Matt. 28. 19.
Matt. 3. 6. 11.
Luc. 3. 16.
Het tweede eli derde ende is elier en opbaer soo wel in Joannis/ als de Apostelen Doop.
Joan. 3. 13. ende 4. 1.
Act. 2. 38. ende 3.
Tot dit enders de Doop Joannis en der Apostelen gantschelic eenberst.
Joan. 1. 29.

Homil. 4. Matth. 14. Luc. 3. 3.
Lib. 5. de Baptis. contra Donat. cap. 10
Luc. 3. 26.
Act. 19. 4.
Tegwoordinge dan de genen wort wederleert/ die den Doop Joannis berseyden na den Doop der Apostelen.
Act. 8. 14. 17.
Act. 19. 3. 5.
Matt. 3. 11.
Act. 2. 3.

Epistelck/ zyn of wel- baden des Doops in de bolcke van Israel dooz den drugante van der zee ende ver- oer- linge ons af- ghebeldet. 1. Cor. 10. 2. 2. Cor. 14. 21 ende 26.

9 Dese dinghen die wy van de doodinge ende afwaffchinghe gheseyt hebben/ zyn in het volck Israel afgheveerdet geweest: waerom Paulus oock seyt/ dat sy in de wolcke ende zee gedoopt zyn. De doodinge wozt afgeberdet/ doe de here dat volck herse/ upt de hant Pharaons/ ende upt die wycede dienstbaerheyt verlost/ hen eenen wech dooz de roode zee gemactit/ ende Pharaonien selve en de Egyptische vbande/ die dat volc van achter verdoelchden/ daer in verdooncken. Want op dese wyse beloofte ende bewyft hy ons dooz het tecken in den Doop/ dat wy upt de Egyptische geboanckenisse dat is/ upt de dienstbaerheyt der zonde/ dooz syn cracht verlost zyn/ dat onse Pharaon dat is/ de duple verdooncken is: hoelael hy noch alsoo niet af en laet ons te quellen. Maer ghelyck die Egyptische vbande verdooncken zijnde/ niet in den gront der zee verfoncken en was/ maer aen den oever vercla- ghen liggheende/ noch dooz een grouwelick aen- schouwen de Isracliten verschynre/ soo en tonde hy nochtans gheen hinder doen. Alsoo dyeycht ons noch dese onse vbande/ toont sijne wapenen/ende wozt wel ghevoelt/ maer en can ons niet overwinuen. De welcke was een tecken der repninghe. Want ghelyck de Here de Isracliten niet de wolcke bedekte/ende vercoel- linge gaf/ om dat sy niet en soude dooz de groote hitte der Sonne beson- ken ende vergaen: alsoo behenten wy ons selven dooz het bloet Christi bedekt ende beschert mit te zyne/ op dat de stren- gicheyt Gods/ de welcke waerachtichlick een onverdaghelick vper is/ ons niet en overballe. Ende hoewel dese verborghentheyt doe dypfcer ende wepnighen bekeut was: nochtans de wyse daer gheen ander middel en is om salicheyt te gherynghen/ anders dan dooz dese twee gheua- den/ soo en heeft de Here die oude Vaders/ die hy tot erfghenamen aenghenomen hadde/ van deser beuden ghenaden-tecken niet willen be- rooden.

Aum. 9. 13.

Sommigher anderer zeg- worping / de welcke dooz men een vol- maecten staet na den Doop.

Wiltwoort/ die aenghebr- eide bekeer- tse heet blyft na den Doop.

Gal. 5. 9.

En is oock sels in den songen kinde- ten.

10 Nu is het openbaer hoe valsck het is/ dat sommighe over langhen tyt gheleert hebben/ waer in sommighe noch blyuen staende/ te we- ten/ dat wy dooz den Doop ontbonden en ver- lost woorden van de erfsonde/ ende van de ver- doozentheyt die van Adam in alle de natonens verbyct is/ende dat wy weder ghebracht wo- den tot de selve rechtveerdicheyt en repnichent der nature/ die Adam soude behouden hebben/ hadde hy in die geheelheyt daer in hy geshapen was/ blyuen staende. Want sulcke Leeraers en hebben wyt verstaen/ wat de erfsonde/ wat de ervelike rechtveerdicheyt ende wat de ghenade des Doops is. Wy hebben boven gheleert/ dat de erfsonde is verdoozentheyt onser nature/ de welcke ten eersten ons onder den toorn Gods wozt/ende oock wercken in ons voortbringt/ de welcke de Schriftuere noemt wercken des vleeschs. Doo moeten wy dan dese twee dingen niet onderschept aenmercken/ te weten/ dat wy in alle deelen onser nature alsoo gheschent ende verdozen zynde/ nu alleenlick om sulcker ver- doozentheyt wille niet rechte vooz God ver- doent ende veroordeelt zyn/ den welcken gheen dreck en can behaghen/ anders dan rechtveer- dichent/ onwoelicheyt ende supberheyt. Jae oock de kinderkens selve brynghen haer verdo- ennisse mede van des moeders buyk: de wel- ke het zaet haerder ongherechtheyt in hen be- storen hebben/ hoel el sy de vrucht daer van noch niet voozt en brynghen. Jae haer gantsche nature is een zaet der zonde: daerom en can sy niet anders dan hatelick ende grouwelick vooz

God zyn. De gheloobighe zyn dooz den Doop seker/ dat dese verdoeninghe is van hen wech ghenomen: dewyle (ghelyck dooz seyt is) de Here dooz dit tecken beloofte dat hy volco- men ende grondelike verghewinghe ghegeven heeft/ beyde der schult die ons soude toeghere- lict worden/ ende der straffe die wy om sulcker schult wille/ souden moeten lyden. Sy gheery- gen oock rechtveerdicheyt/ maer sulcke als het volck Gods can in dit leven gheerynghen/ te weten/ dooz toerckenninghe alleenlick: om dat de Here dooz syn barmherticheyt de sijne vooz rechtveerdicheyt ende ontschuldighe acht.

Doch soo zyn de gedoopte wyverzoen Gods recht- beredich dooz toerckeninge der gerechte- hent alleen in desen leven.

11 Het tweede dat wy hier moeten aenmere- ken/ is/ dat dese verdoozentheyt ende verdoozent- heyt in ons nimmermer en rust/ maer altyts nieuwe vruchten baert/ te weten/ de wercken des vleeschs die wy boven beschreuen hebben: even gelyc een byandende oven altyts vlamme ende sprancken upt geest/ ofte gelyc een fontey- ne sonder ophouden water upt giet. Want de boofe begheerlicheyt en vergaet nimmermer gantschelick in de menschen/ noch en wozt niet uptgheblucht tot dat wy dooz den doot van die lichaf des doots verlost zynde/ ons selven gant- schelick uptghedaen hebben. De Doop beloofte ons wel dat onse Pharaon verdooncken is/ ende dat de zonde ghedoot is: maer nochtans niet alsoo/ dat sy niet meer en zy/ noch ons meer moeyte en make: maer alleenlick dat sy niet en overwinne. Want so lange als wy sullen in dese geboanckenisse des lichaems ghesloten blyuen/ soo sullen daer overblyfselen der zonde in onse vleesch woonen: maer ist dat wy de belofte die ons in den Doop ghegeven is dooz het geloobe houden/ soo en sullen sy in ons niet regneren. Maer niemant en bedryege hem selve/ niemant en flattere hem selven in syn epgé quaet/ als hy hoozt dat de zonde altyts in ons woont. Dese dinghen en woorden niet gesept/ op dat de ghene die anders meer dan te seer tot sondigen ghene- ghen zyn/ gherustelick in hare zonden slapen: maer alleenlick op dat de ghene die dooz haer vleesch gehittelt en de geprickelt woorden/ niet en verflaunen/ noch den moet verlozen en geben. Maer dat sy veel meer dencken/ dat sy noch in den wech zyn/ende dat sy gelooven dat sy groo- ten voortganck gedaen hebben/ als sy dagelic ghevoelen dat haer boofe begeerte een wepnich ghemindert wozt/ tot dat sy geroen en zyn daer sy henen willen/ te weten/ tot het yperste ver- berf haers vleeschs/ het welcke in het verberf des sterflicken levens sal volbracht woorden. Hierentusschen en moeten sy niet laten neer- stichlick te stynden/ hen selven tot voortganck moet te gheven/ ende tot volcomen victorie te verwecken. Want dit moet hen oock een oozsa- ke zyn om neerstichlicker te arbeypde/ dat sy sien dat hen nae langhe neersticheyt noch veel ar- bepts te doen staet. Wy moeten weten dat wy tot doodinghe onses vleeschs gedoopt woorden/ de welcke van den Doop aen/ in ons begommen wozt/ in de welcke wy dagelic voort varen: ende sal dan volbrachte worden/ als wy sullen upt dit leven verchupen tot den Here.

En dese aen- geboene ver- doozentheyt/ maect den Godsaligen loop haers levens deel te doen.

Nochtans en neem sy daer dooz geel vpa- bent om te sondighen/ jae veel meer houbde sy haer te souhuldi- gher ende te neerstiger om in dese heerren woort te wane- delen.

12 Hier en seggen wy niet anders/ dan dat de Apostel Paulus in het zevende Capittel tot de Romeynen opentlick verclaert. Want doe sy van de onverdende ghenade ghehandelt had- de/ soo heeft hy (dewyle sommighe Godloofe daer upt besloten/ dat de mensche mochte liden na sijnen lust/ om dat wy dooz de verdienste der wercken Gode niet aenghenam woorden) ter- stont daer nae gesept/ dat alle de gene die niet de rechtveerd-

Dat dese ver- doozentheyt den Godsalig- ge veel moep- ten maect/ in ons broont met het crime- pel ende i'ge- tungheynisse des Apostels Pauli.

rechtbeerdicheyt Christi becleet worden / oock mede dooz den Geest weder ghebozen worden / en dat wy den voozgenannten deser wedergeboozte hebben in den Doop. Hier uyt vermaent hy de geloovighe / op dat sy der 30. de geen heerstijap- pie toe en laten in hare leden. Ende dewyle hy wiste dat altyt eenig je swachtheyt was in de gheloowighe / soo heeft hy / op dat sy daer dooz niet infaemodich en worden / eenē troost daer by ghestelt / te weten : Dat sy niet en zyn onder de Wet. Wederom / dewyle het hadde mogē sijn- nen dat de Christenen mochten sijn selvan ver- heffen / om dat sy niet en zyn onder het joch der Wet / so handelt hy hoedanch de wechrenun- ghe der Wet 3p. ende welck het rechte gebuyck der Wet 3p. welke vrage hy me ewemael uyt- ghestelt hadde. De somma is : Dat wy van de strengicheyt der wet zyn verlost / op dat wy Christo aenhanghen. Ende dat het werck der Wet is / dat wy van onse boosheyt over wonne zynde onse onmacht ende ellende bekeimen. En dewyle de verdoyventheyt der nature niet soo veel gesien en wort in eenen onheyligē mensche die sonder vreesē Gods / na sijn boose begheerte leeft / soo seet hy een exempel daer van in eenen wedergebozen mensche / dat is in hem selven. Soo seyt hy dan dat hy eenen eenwighen steyt heeft met de overblyfselen des vleeschs / ende dat hy dooz ellendig je dienstbaerheyt ghebonden gehouden wort / soo dat hy niet en can hem sel- ve gesjeet tot de gehoosfaemheyt der Godlicher Wet overgeven. Dacrom wort hy bedwongen sichten de uyt te roepen / seggende : Je ongeluc- tich mensche / wie sal wy verlossen vā dit lichaē / dwelc der doot onderworpen is? Ist dat de kin- derē Gods in de geuancuansse gebonde gehou- den worden soo lange als sy leuen / so moeten sy seer benaut zyn dooz het overdencken haers pe- rijckels / tē 3p dat dese vreesē verstuert worde. So seet hy dan hier toe een verbrooslinge daer by / seggende : dat den ghenen die in Christo Jesu zyn / gheen verdoemighe meer en is. Waer in hy leet / dat de gene die de Heere heeft eenmael tot ghenade aenghenomen ende in de gemeen- schap Christi geplaut / ende dooz den Doop tot het gheselschap sander Scheynste aenghenom- men / hoewel sy van de zonde beseten zyn / ende die in hem o. m. a. d. aghen / dat sy nochtans van des schuld ende verdoemighe vry zyn / dewyle sy in het gheloove Christi verherden. Ist dat dit de slechte ende oprechte uytlegginge Pauli is / soo moeten wy niet schynen per vreesē te leuen.

13 De Doop dient onser belijdinghe by de menschen op dese wyse : te weten / om dat hy een tecken is / waer dooz wy openlick beliden / dat wy willen onder het volc Gods geresit wor- den : ende waer dooz wy betuyghen dat wy in de dienst des eenigen Gods / ende in de eenighe Richtighe met alle de Christenen over een comen : ende ten laetsten / waer dooz wy onse gheloove openlick betuyghen / soo dat niet alleenlich onse heeren Gode lobden / maer oock onse con- ghen / ende alle de leden onses lichaems den lof Gods beclen / en met wy beduydingen sy con- nen. Want al' so wort al wa : onse is / tot ghe- hoor : aemkeert der eerlichheit Gods begeben / van de welke geen dinc en behoort ydel te zyn : ende andere menschen worden dooz onse exem- pel tot ghelieke oeffeninghe ende neerlicheyt verweckt. Dit aensach Paulus doe hy de Co- rinthien vrachde of sy in den naem Christi ge- doopt waren. Waer mede hy te kennen gaf / dat sy / dewyle sy in den naem Christi ghedoopt

waren / hen selven tot hem begheben / hem ghe- swozen / ende haer trouwe hem by de menschen beloofte hadden / soo dat sy niet meer en woyn- ten eenen anderen beliden anders dan Chri- stum alleen : soo verre sy de belijdinghe die sy in den Doop ghedaen hadden / niet en wonden versaken.

14 Dewyle het nu verclaert is / wat onse Heere in de uytsettinghe des Doops heeft aengesien : so ist licht te oordeelen hoe wy dien moete ont- fanghen ende gebuycken. Want soo verre sy tot versterkinghe ende onderhoudinghe onses gheloofs ghegheuen wort / soo moeten wy hem als van de hant Christi des Ruchteurs selve / ontfanghen / wy moeten seker ende vast achten dat hy de ghene is / die dooz het tecken tot ons spreekt : dat hy de ghene is die ons verpicht / afwische / ende de ghedaentemisse onser zonden werck neemt : dat hy die is / die ons sijn d. doot declachtich maect / die den dwelc sijn rijcke be- neemt / die de cracht onser booser begheerte trent : ja die een niet ons wort / op dat wy hem aengedaen hebende / kinderen Gods gheaelt worden. Dat hy (segge ic) so waerachtichlick ende sekerlick dese dingen inwendighlick in onse herten doet / ghelyck wy sekerlick sijn dat onse lichamen uytwendighlick gedoopt ende gewas- schen worden. Want dese overeencominge ofte vergelykinge / is een seer seker regel der Sacra- menten : te weten / dat wy in lichamelike din- gen de geestelike sijn / ghelyck of sy tegenwooz- drehtic voor onse oogen stonden / dewyle het den Heere behaecht heeft ons die niet sulcke figureē dooz oogen te stellen : niet om dat sulcke genade in het Sacrament gesloten ende ghebonden is / om dooz des Sacraments cracht ons gegeuen te worden : maer alleenlic om dat de Heere dooz dit mere ende tecken ons sijnen wille betuycht : te weten / dat hy ons alle dese dingen wil geuen. Ende hy en voede niet alleenlic onse ooghen met een ydel schouwspel / maer leyt ons tot de te- genwoozdighe saac / ende volbrengt crachtich- lick dat hy met de figure afbeeldet.

15 Hier van mach Coznelius de Vooftman over houdert een beuys zyn / de welke verge- vinghe der zonden hebende / ende met sientlike gaben des heylighe Geests begaest zynde / ge- doopt wert : ende en heeft dooz den Doop niet begheert een breeider verghevinghe der zonden / maer een sekerder oeffeninghe des gheloofs : jae een vasticheyt des betrouwens uyt sulck eenen pant. Hier uyt mochte remant seggen : Ist dat de zonden niet en worden dooz de cracht des Doops afgewasshen / waerom heeft dan Ana- nias tot Paulum gheseyt dat hy sijn zonden soude afwasshen dooz den Doop? Ick ant- woorde / dat wy gesept worden te ontfanghen ende vererighen / dat wy dooz onse gheloove ghevoelen ons van den Heere ghegeuen te wor- den / het 3p dat hy't dan eerst betuycht / ofte het gene dat hy ons betuycht heeft / meer ende sterc- helicker bedesticht. Soo heeft dan Ananias willen alleenlich dit segghen : O Paule / op dat ghy seker 3yt dat uwe zonden u vergeuen zij / soo wort ghedoopt. Want de Heere beloofte in den Doop verghevinghe der zonden : soo ont- faangt dese / ende weest gherise. Hoewel ick en hebbe niet voorge : omme de cracht des Doops te verleyden / soo dat tot het tecken de selve selve ende de waerheyt niet en souden comen / so verre God dooz de uytwendighe middelen werck. Maer uyt dit Sacrament / gelyc ooc uyt alle de andere / en verengen wy geen dinc / anders dan soo veel wy dooz het geloove ontfangen. Ist dat

Rom. 6.14.

Rom. 7.24.

Rom. 8.1.

Het tweede ende des Doops is / dat hy by de mensche onse dienstbaerheyt betuycht : en hoe sulc gheschiet.

1 Cor. 13.

Niet andere deel des 1. as 1. tel 3 dwelc is onder- scheiden in 4 stucken. 1. Wan het gheb unck des Doops / soo veel de versterkinge des geloofs ariygaet.

Beloffs / dwelck be- cleert wort met het erem- el Coznelij ende Pauli. Actoz. 10.48.

Actoz. 9.17.

Het geloove dat niet en is / soo sal het wesen toe een getuygenisse onser ondanckbaerheyt / waer dooyt wy vooz God schuldich woerden / om dat wy de belofte die daer ghegheven wozt / niet en gelooven. Maer soo verre het een teeken onser belydinghe is / soo moeten wy daer dooyt betuygen dat onse betrouwen op de barmherticheyt Gods staet / ende dat onse repenicheyt gelegen is in vergelinge der zonden / de werke ons dooyt Jesum Christum vercregen is : ende dat wy in de Ghenepte Gods comen / op dat wy in een gevoelen des geloofs ende der liefde niet alle geboovighen eerbachtychlick leuen. Dit laetste heeft Paulus ghemeynt / daer hy seyt / dat wy alle in eenen Seest gedoopt zyn / op dat wy een lichaem zyn.

Dan het ghebruyck des Doops aen gaende de belydenisse des gheloffs.

1. Coz. 12. 13.

Dan de onwerdicheyt ofte weerdicheyt des Dienaers / dat daer dooyt den Doop gheschiet niet gheghebt ofte genomen wozt.

16 Dooyt / ist dat het waerachtich is dat wy besloten hebben / te weten / datmen het Sacrament niet en moet achtē wpt de hant des genes die het wptdact / maer gelijc wpt de hant Gods / van den welcken het sonder twyfel comt : soo moghen wy daer wpt verstaen / dat den Sacramenten niet ghegeven noch ghenomen en wozt dooyt de weerdicheyt des Dienaers die het wpt deelt. Ende gheschiet onder de menschen als een beest gelonden is / soo verre het gheschijste ende het teeken genoegh bekent wozt : soo en is daer niet aen gelegen / wie / ofte hoedanich de byenger des byests gheweest zy : also moet het oock ons genoegh zyn / dat wy het gheschijste ende teeken onses Heeren in syne Sacramenten bekennen / van wat Wyf-vrager sy oock mogen gebracht woerden. Hier dooyt wozt de dwalinghe der Doctoren seer wel wederlept / die de cracht ende de weerde des Sacraments in de weerdicheyt des Dienaers stelden. Sulck zyn heden onse Wederdoopers / de welke segghen dat wy niet wel gedoopt en zyn / om dat wy van God wose Afgoden-dienaers in des Paus rijcke ghedoopt zyn : daerom rafen sy na den Wederdooyt. Tegen der welcker ongeschiet heden wy sterckelich genooch fullē gewaert woerde / ist dat wy bedienelien dat wy ghedoopt zyn / niet in eenichs menschen naem / maer in den naem des Vaders / en des Soons / ende des heyligen Geests : ende dat het daerom niet eens mensches / maer Gods Dooyt is / wie hy oock zy die hem bedient. Hoe seer onwerde ende groote verachtters der gantscher Godsalicheyt die geweest zyn / die ons gedoopt hebben : soo en hebben sy ons nochtans niet gedoopt in de gemeynchap haerder onwerthcheyt ofte Godloofheyt / maer in het geloove Jesu Christi : want sy en hebben niet haer / maer Gods naem aengheroept / sy en hebben ons oock in gheenen anderen naem ghedoopt. Ist dat het Gods Dooyt was / soo was oock voozwaer de belofte van de vergelinge der zonden / dooydinge des bleefhs / lewendichmakinge des Geests / ende deelachticheyt Christi / daer in besloten. Also en heeft het de Jode niet verhandert / dat sy van de onreue ende afvallige Priesters beleden waren : noch het teeken en was daerom niet te vergeefs / so datmen se soude hebben moeten wederom besuyden. Maer het was genoegh datmen tot synen rechten ooytsonch byachte. Dat sy segghen / datmen in de vergaderinghe der Godsaligen behooyt te doopen : daer mede en comen sy niet maken dat de gantsche cracht bevoemen zy / dooyt het gene dat eensdeels ghebechlick is. Maer als wy leeren datmen behooyt te doen / op dat de Dooyt supder zy / ende vyz van alle besmettinghe : soo en nemen wy de insettinghe Gods niet werck / hoewel de Afgoden-dienaers die veruastchen. Want hoewel de

Maer int volck dat niet die niet herdooyt en sal die onder her dooyt zyn. *Wat. 28. 19

Besmettinghe / vooztijden dooyt vele superstitien besmet was / soo is sy nochtans altyt vooz een teeken der ghenade ghehouden gheweest : Ende Esaias ende Ezechias doe sy de ghene die van God afgeweken waren / wpt geheel Israel versamelden / so hebben syse tot geen ander Bestuydinghe gheroepten.

17 Dooyt / dat sy ons vraghen wat ghelooft nae onsen Dooyt ghevolcht zy sommighe jaren lanc / op dat sy daer wpt beslypē dat onse Dooyt te vergeefs is / dewyle hy ons niet gheschijst en wozt / anders dan dooyt het wooyt der belofte niet den geloove ontfangen. Hier op antwooyden wy / dat wy iangen tyt blind ende ongeloochlyc zynide / de belofte die ons in den Dooyt ghegheven was / niet geweren en hebben : maer dat nochtans de belofte selve / dewyle sy van God was / altyt seker ende vast / ende waerachtich gebleven is. Of schoon alle mensche seugenachtich en ongetrouwe waren / so en laet nochtans God niet waerachtich te zynē : of schoon alle menschen verlozen en verdoemt waren / so byst nochtans Christus de salicheyt. So bekennen wy dan / dat de Dooyt ons vooz dien tyt niet een hant voozdeels gedae en heeft / doe de belofte die ons daer in ghegeven wozt / sonder de welke de Dooyt niet en is / veracht bleef. Maer nu als wy dooyt Gods genade ons hebben begonnen te bekeeren / so besijulbigen wy onse verblindicheyt ende hardicheyt des herten / dat wy vooz sijn soo groote goddelicheyt / soo langhe ondanckbaer gheweest zyn. Wy ghelooven dat de belofte niet vergaen en is / maer dencken liever aldus : God belooft ons dooyt den Dooyt verghevinghe der zonden / ende dese belofte der verghevinghe sal hy sonder twyfel allen ghelooovighen gheuen. Dese belofte was ons in den Dooyt voozghestelt : soo laet ons dan die dooyt het ghelooft aenemen. Daerom als de Heere her Jodische volck tot bekeeringe roept / soo en gebiet hy hen niet wederom besneden te woerden / om dat sy (ghelick voozseyt is) dooyt der Godloosen hant besneden waren / ende eenen tyt lanc in de selve Godloofheyt heruweret / gheleest hadden : maer sy hermaentse alleenlick tot de bekeeringe des herten. Want hoewel sy het verbont ghevolken hadden / soo bleef nochtans het teeken des verbonts dat de Heere inghestelt hadde / altyt vast en ongeschiet. So woode sy dan dooyt dese eenighe conditie / te weten / dat sy sien souden bekeeren ende beteren / weder ghebracht tot dat verbont / dwelck de Heere eenmael niet hen in de Bestuydinge gemaect hadde : welcke Bestuydinghe sy nochtans van der hant des Godloosen Priesters ontfangen / en so veel in hen was / wederom ontrepenicht / ende haer vzecht te niete ghemact hadden.

Noch ten 19 nter banch genorch / dat de Wederdoopers ho binghen nae melick / dat wy eitelche jaren gebteb zyn nae den Dooyt blind ende ongheloochlyc.

3. Tim. 3. 3.

Want God belofte byst vast ende seker.

Ende God de Joden tot bekeeringhe roepende / en gebiet niet / datse haer twy anderen maer souden laten besuyden.

18 Maer sy meppen eenen bycrighen pylt seyteten / als sy voozbrenghen * dat Paulus die wederom gedoopt heeft / die eenmael met Joannis Dooyt gedoopt waren. Want ist dat (ghelick wy beheden) de Dooyt Joannis ende onse Dooyt een is : soo is de Dooyt / die sonder waerachtighe leere geweest is / te verwooyt en veracht / en wy moeten van nicus weder ghedoopt woode in de waerachtighe salighe / de welke wy nu eerst aengenome hebben : gelijc de Conynckliche eerst qualic onder wesen zynide / daer na als hen het rechte geloove geleert was / daer in weder gedoopt woerden. Sommighe meppen dat daer een verkeert naboygher Joannis gheweest zy / diese niet den ersten Dooyt eer in pdel superstitien dan in de waerheyt ghedoopt hadde. Het welke sy schynen hier wpt te nemen / te weten /

Ende dat is oock seer swark datse haer niet het exempel Paulus als of hy eenighe Diferus ten herdooyt hadde * 2. Cor. 19. 3. 5

weten / dat sy belijden hen selven gantschelick niet van den heylighen Geest te weten: in welke onwetentheyt Joannes syne Discipulen niet en soude ghelaten hebben. Maer het en is der waerheyt niet ghelijck / dat de Joden / al hadden sy nuumermeer ghedoopt gheworden / gantschelick geen kennisse des heylighen Geests en souden ghelacht hebben / de welke dooz soo vele getuygenisse der heyligher Schryftuere verclaert is. Daerom dat sy antwoerden dat sy niet en weten / of daer een Gheest zy / dat moct men verstaen ghelijck of sy seiden / dat sy noch niet ghedoopt en hebben of de gaven des Geests daer van dat se Paulus brachde / den Discipulen Christi ghegeven worden. Maer ick late toe dat het de waerachtighe Doop Joannis was / daer mede sy gedoopt waren / ende dat het oock de selve Doop was daer mede Christus doopte: maer ic segge dat sy niet en zijn weder gedoopt geweest. Wat wilken dan dese woorden / Sy zijn gedoopt in den naem Iesu? Sommige verstaen daer upt alleentlick dat se Paulus met de oprecht te leere onderwesen heeft: maer ick hebbe liever dat te verstaen van den Doop des heylighen Gheests / dat is de sientlike gaven des Gheests / die dooz de oplegginghe der handen ghegeven worden: want die worden somtijts onder den naem des Doops verstaen. Ghelijck de Apostelen op den Dinerterdach zijn der woorde des Heeren van den Doop des vaders en des Geests / ghedachtich gheworden. Ende Petrus oock / doe hy sach dat die gaven op Cornelium ende sijn hupsghesin / ende sijn maechelchay uptgestoet waren. Hier teghen en sijn dat niet / dat daer nae gheseyt wort / te weten / doe hy hen de handen op ghelept hadde / soo viel de heylighe Gheest op hen. Want Lucas en verhaelt daer niet twee verscheyden dinghen: maer voicht daer een wijse die den Joden ghelwoonlick is / als sy een sake verhalen / de welke ten eersten de somma der sake voostellen / ende daer nae breeder verclaren. Dit mach een peghelick upt het verbolck der woorden aenmercken. Want hy seyt: Dit ghedoopt hebbede / zijn sy ghedoopt in den naem Iesu. Ende doe Paulus hen de handen op ghelept hadde / soo viel de heylighe Geest op hen. Met dese laeste woorden wort beschryven hoedanich de Doop geweest zy. Ist dat de eerste Doop dooz onwetentheyt gescheent wort / so datmen die moet met eenen anderen Doop beteren: soo hadden voornemlick de Apostelen moeten weder ghedoopt worden / de welke ghehele die jaren lanch nae haren Doop / nau ende weynich van de supver leere ghesmaect had den. Ende nu wat waterstroomen souden ons ghenoech sijn / om soo mentelichmael te wederdoopen / als daer onwetentheyt dooz de barmherticheyt Gods dagelick in ons ghebeteret wort.

19 De cracht / weerdicheyt / nutticheyt / ende het epude deser verborghentheyt / moeten nu (gelijck ick meyne) openbaer genoech sijn. Aengaende het upwendighe reerken / och of de rechte instellinghe Christi so veel als sy behoort / vernomghen hadden: om de stouticheyt der menschen te verhuinderen. Want gelijck of het een verachtelic dinc geweest hadde / na het ghebor Christi met water te doopen / also heeftmen een zegeninge gevonden / ofte eer een betooveringe / waer dooz de waerachtighe heyligheyt des waters ontrenicht wort. Daer nae is de wassen heerse ende her christina daer toe gedaen: ende het schen dat de blasinghe om den Dupvel te beswerpen / de deure tot den Doop open dede. Hoewel het my

niet verborghen en is / hoe out de oorspronck deser toelappinghe zy / soo is het nochtans my ende allen Godsalighen gheoorloft te verwoyen / al wat de menschen hebben bestaen tot de insettinghe Christi te stellen. Ende als de Dupvel sach dat sijn bedrageren byna in het begiu des Euangelij / dooz dwase liecheverdricheyt der werelt / sonder grooten arbeit aenghenomen worden / soo heeft hy tot groter besporinghen dooz gebroken. Hier upt heeftmen dooz onghelonden stouticheyt / ghespoufel ende diegelijckbeuselinghen / openlick tot versmaetheyt des Doops aenghenomen. Dooz dese bevindingen moeten wy leeren / dat daer niet beters / noch heylighers / noch onsofgelickers en is / dan met de eerighe autochteyt Christi te vrede te sijn. Daerom ist veel beter / sulcke ghepelsche pomperien achter te laten / waer dooz de eenvoudigen oogen verstricht / en het verstant verhindert wort: ende soo wanneer yemant te doopen is / dien in de vergaderinge der gheloovighen voostellen / ende Gode te offere / daer het de gantsche Gemeente als getuyge / aensiet / ende voosthem bidt: Item / datmen de behydinghe des geloofs / daer mede hy moet onder wesen worden / daer verhaelt / ende de belosten die in den Doop verbaet sijn / verclare: ende datmen daer nae doope in den naem des Vaders / en des Soons / ende des heylighen Geests: ende alsoo ten laetsien met ghebeden ende dancksegginghe wederom te hups seude. Alsoo en soude gheen dinc achter ghelaten worden dat tot de sake dient / en die eenige ceremonie daer van God de Auteurs is / soude seer claertich seghen / met geene vzeemde onreynicheden besmet zijnde. Doozt / of de gene die ghedoopt wort / geheel in het water gesteken worde / ende dat dremael / ofte eenmaal / ofte alleenlic met water bespunge worde / daer is seer weynich aegelge: maer dit moet de Gemeente by sijn de verscheydeheyt der lande. Hoewel het woort / doopen / beduyt geheel in steken: het welke de oude Gemeente oock ghedaen heeft.

20 Oock gheschiet het verkeerdelich / als de gene die geene dienaers der Gemeente en zijn / bestaet te doopen: want het is ee deel des dienstes der Gemeente / alsoo wel als het Nachtmael upt desen. Want hy en heeft noch den vrouwe / noch oock allerley nannen geboden te doopen / naer / den genen die hy tot Apostelen verordent hadde / heeft hy dit gebot gegeve. Dat nu over vele eeuwen / ende bynae van het begin der Gemeente aen / een ghewoonte gheweest is / dat in het perickel des doots / oock de ghene die geene Dienaers der Gemeente en waren / doopten / als de Dienaer niet in tijt en quam / ick en sie geen sterke reden om dat te beschermen. Oock en hebben de oude Leeraers selve / die dese wijse gehouden ofte gelede hebben / niet vast gewet / of het te rechte geschiede. Want dese ruyfclinge gheest oock Augustinus te kennen / als hy seyt: Ick en weet niet of gebot wederom te doopen is / die upt noot van eenen gemeene man gedoopt is. Want als het geschiet sonder noot / soo wort een vzeemt ampt aengegrepen / ende ist dat het dooz noot geschiet / soo ist gheen zonde / ofte het is een verghelvelike zonde. Van de vrouwen is sonder eenighe upneminghe in het Carthaginensche Concilium verordent / dat sy gantschelick niet en souden doopen. Maer men mochte segghen / het is te vzeelen dat de ghene die cranch is / sal van de gabe der wederghewoonte berooft worden / ist dat hy sonder Doop sterft. Aen voorwaer: God betuypt dat hy onse kinderen eer sy ghebozen worden / tot sijne kinderen

† Gespoufel oft diegelijckbeuseling / dooz welke menscheleke bonden den Doop op menigherhande ende gantschevzeemde maniere over vele jaren gheschient is.

De maniere en ceremonie des Christus licken ende oprechten Doops.

De doppling moet by sijn

4. Wem dat de beooringhe des Doops toe comt. Te weten / niet eenighele / noch ooc van vrouwen: maer de Dienaren der Gemeente. Waer upt dat de Doop van de gemeene man ende den vrouwen geconien is.

Lib. contra Epit. Pam. cap. 13.

Cap. 100.

Desse Gods loof verdozen sijn: wort werbetert.

Sen. 17. &

Joannis Doop: Ende wat het zy / in den name Iesu gedoopt worden.

Act. 1. 5. ende 2. 16. Act. 11. 16.

2. Van de gebraken / daer mede dit draeyment is beulect ghevest.

2. Betoonderighe des wazers Waascheersfen. Het Christusma offte de falsdinghe. Die nprblasinge.

aen neemt/ als hy belooft dat hy wil onse God zijn/ ende onses zaets nae ons. In dit woort is haer salicheyt verwaet. Daer en sal oock niemant bestaen so lasterlick van God te spreken/ dat hy soude segghen/ dat de belofte Gods in haer selven niet crachtich genoech en ware om te doen dat sy belooft. Wat groeter schade dese artijckel qualick verstaen/ aen ghebrachyt heeft/ te weten/ dat de Doop noodich is ter salicheyt/ dat aenmercken weynige menschen: ende daerom zijn sy oock te ondoozsichtigher. Want als dese ineyninge de ober hant heeft/ dat sy alle verlozen zijn/ die niet water niet gheedoopt en woorden/ so is onse conditie erger dan de conditie der Jode was/ gelijc of de genade Gods nu minder ware dan sy onder de Wet was: want Christus sal ghebrachyt worden ghetomen te zyne/ niet om de belofte te volbrengen/ maer om die wech te nemen: want de belofte die doe ghenoechsaem was/ om dooz haer selven vooz den achtsten darh salicheyt te geven/ soude nu sonder de hulpe des teeckens crachteloos zyn.

noemt Paulus claerlick zonde. So mozt dan veel swaerlicher ghesondicht/ daer een vrouwe doopt/ want daer wozt de reghel van Christo ghegheven/ claerlick overgheteden: dewyle wy weten dat de dinghen die de Heere te samen gevoecht heeft/ niet en behooren vereschepden te worden. Maer ick late dit al varen: ende wil alleenlick dat de Leser aenmercke/ dat Sephora daer geen dinc min voozghenomen en hadde/ dan Gode eenen dienst te doen. Want siende dat haer kint in perijckel des doots was/ soo grinde ende murmurerde sy/ ende wozt de voozhuyt niet verbolghenticht ter aerde: ende lijst also teghen haren man/ dat sy oock teghen God tooz nich is. Somnia/ het is openbaer/ dat gheheel dit werck is upt een onnatige verstoortheyt ghetomen: want sy lijst tegen God ende haren man: dat sy bedwongen wozt haers soons bloet te stozten. Boven desen/ of sy sehoon haer in alle andere dingen wel gedraghen hadde/ so en was nochrans hierent ussiche dese lichtveerdicheyt niet te ontschuldighen/ dat sy haren sone besneden heeft in haers mans tegenwoozdicheyt/ de welke niet een gemeyn man/ maer de opperste Prophete Gods was/ soo dat noyt geen meerder Prophete in Isracl gewest en is: het welke haer niet meer gheoorloft en was/ dan het den vrouwen heden gheoorloft is/ in de teghenwozdicheyt des Dscheops te doopen. Maer dese vraghe sal terstont sonder eenighe moepte dooz dese gront-reden gecyndicht worden/ te weten: Dat de kinders niet en worden uptghesloten upt het rijke der Heerelen/ die sterben eer sy gedoopt worden. Ende het is bovengheseyt/ dat den verbonde Gods groot onrecht gedaer wozt/ ist dat wy daer in niet gerust en zijn/ gelijc of het in hem selven swack ware: want sijn vrucht en cracht en is noch in Doop/ noch in eenich ander dinc ghelegghen/ dat daer hy mach gestelt worden. Het Sacrament wozt ten laetsten tot het verbant ghedaen/ ghelijc een zeghel/ niet om der belofte Gods cracht te gheven/ ghelijc of sy in haer selven crachteloos ware: maer alleenlick om die te versegghen. Hier upt volcht dat de kinderen der geloovigen niet gedoopt en worden/ om dan eerst kinderen Gods te worden/ gelijc of sy te vozen vzeende van de Ghemeynte waren/ maer dat sy meer dooz dit openbaer teeken in de Ghemeynte aengenomen worden/ om dat sy oock te vozen dooz de belofte tot het lichaem Christi behoorden. Daerom/ ist dat in de achterlattinghe des teeckens noch onachtfaemheyt/ noch versmadinghe en is/ soo zyn wy sonder eenich perijckel. Soo ist dan veel beter der ordeninghe Gods die eere te gheven/ dat wy van niemant de Sacramenten en halen/ dan dienste de Heere bedolen heeft. Daerom en niet en kan van de Ghemeynte ontfanghen/ de ghenade Gods en is niet also daer aen ghebonden/ wy conneuse wel dooz het gheloofte upt Gods woort ghecrughen.

Rom. 14. 23.
Antwoort 2.

Is oock van Teruliano ende Epiphano verwozgen.

Lib. contra Haec. 3.

21 Ende wat ghebruyck vooz Augustinum gheweest zy/ dat machmen ten ersten upt Teruliano verstaen/ de welke seyt dat het den vrouwen niet gheoorloft en is in de Ghemeynte te spreken/ jae ende oock noch te leren/ noch te doopen/ noch te offeren/ op dat sy geen manlick/ veel min een Priestlerlic ampt/aen neimen. Van dese sake is oock Epiphanius een goet getuyghe/ daer hy Marcioni verwygt/ dat hy den vrouwen toe liet dat sy doopen souden. Ick weet wel de antwoorde der ghener die anders ghevoelen/ te weten/ dat daer een groot onderscheyt is tusschen een ghemeyn ghebruyck/ ende een onozdenelike middel in den upersten noot: maer dewyle hy geen dinc upt en neemt/ daer hy seyt/ dat het een spot is datmen den vrouwen toe laet te doopen/ soo ist openbaer ghenoech dat dit misbruyck van hen ghestraft wozt/ soo dat het ghemeyns en is te ontschuldighen. Ende in het derde boeck daer hy leert dat het oock selfs der hepligher moeder Christi niet toegelaten en was/ en stelt hy geen upneminghe.

Teghenwozdinge wel het ereynsel van Sephora is besbesicht. Erud. 4. 25.

Antwoort 1.

22 Hier wozt t'onrecht het exempel Sephore voozt ghebrachyt. Want dat de Enghel Gods te vrede was/ als sy haren sone besneet: daer upt wozt t'onrecht besloten dat haer daer Gode behaechde. Want anders soudenmen moeten segghen/ dat die Godsdiens welken de Weydenen die upt Assyria in Samarien gebrachyt waren/ opghericht hadden/ Gode behaechde. Maer men mach niet ander sterke redenen bewysen/ datmen t'onrecht nae volcht dat een dwase vrouwe ghebaen heeft. Daer dat ick seide dat dit een sonderlick werck gheweest is/ dewelck men niet en behoort tot een exempel nae te volgen/ en dat tusschen de Besnijdinge en den Doop een onderscheyt is/ voozneemlick dewyle men nergheens en leest dat vooztijden den Priesteren zy een sonderlick ghebot ghegeven dat sy souden besnijden: dit ware genoech om sulcx te wederlegghen. Want de woorden Christi zijn openbaer: Gaet, leert alle volcken, ende dooptse. Dewyle hy de selve stelt tot vercondighers des Euangeli/ ende tot dienars des Doops/ ende niemant in de Ghemeynte (ghelijc Paulus betuycht) dese eere hem selven aentrecht/ maer die van God ghecroepen is/ ghelijc Aaron: soo grijpt die een vzeemt ampt aen/ die sonder behoellicke roepinghe doopt. Al wat wy doen niet twyfelachtigher conscientie/ oock in seer clepne saken/ ghelijc in spijse ende dranc/ dat

Matt. 28. 19.

Hebr. 5. 4.

Van trien datmen den Doop sal bealen.

Het xvj Capittel.

Dat de Kinderdoop leet welmer de insettinghe Christi ende natuete des teeckens over een comt.

Voort/ dewyle sommighe rasende Gesteente desen tude grote verstooringhe in de Ghemeynte gemaect hebben, om den Kinder doop/ en ooc noch niet af en late, verstooringe te maken: so moet ic/ om haer raen te dwingen, enen aenhanck daer by setten. Ende ist da. dese aenhanck pemaende sal te lanck schynen. Lic. lid de 178

Antwoort 3. Dat de jonge kinderen van het rijke der hemelen niet gheveert en worden/ de welke dieck wils lieben/ eer sy niet het water gheedoopt worden/ behoudens dat daer geen beachtighe ende beslijpmanisse en zy.

Van trien datmen den Doop sal bealen.

De moofas kelchent de hand in van den kinders doop.

ick dat hy overlegge dat de supberheyt der Lee-
re in een seer groote sake/ ende de vrede der Ghe-
meynte behoort van ons soo groot gheacht te
woyden/ dat wy geen dinnck en behooren te wal-
ghen dat tot bepde dese dinghen dicke. Woven
desen sal ick arbeypden om dese handelinghe
alsoo te voeghen/ dat sy niet wepnich dienen
en sal tot elcader openinghe der verborghent-
heyt des Doops. Sy stryden teghen den kin-
derdoop met een argument/ dwelck voozwaer
eenen grooten schyn heeft/ om gonste te ghe-
crighen/ segghende/ dat de Kinderdoop door
gheen insettinghe Gods grondteert / maer
alleenlick door menschen stontcheyt/ ende ver-
keerde curieulheyt in ghebracht/ ende daer nae
door dwase licheverdrichheyt in ghewoonte
gheroments. Want een Sacrament en heeft
gheenen gront / ten sy dat het op het seker fon-
dament des woorts steune: Maer wat salt
wesen/ ist dat het (als de salie sal wel aegemerct
wesen) openbaer woyt/ dat de heylighe insettin-
ghe Gods r'onrecht met sulcke lasteringhe be-
suaert woyt? Soo laet ons dan ten eersten den
oorspronck des Kinderdoops ondersoeken. En
ist dattet bevonden woyt dat hy alleenlick door
lichtverdrichheyt der menschen ghedicht is/ soo
sullen wy hem laten varen ende de waeracht-
ghe onderhoudinghe des Doops/ met den eem-
gen wille Gods nieten. Maer ist dat het bewe-
sen woyt dat de Kinderdoop met sekere autoris-
teyt des woorts Gods bevesticht is/ so moeten
wy toefien dat wy de heylighe insettingen Gods
mitsijfende/ niet ooc den Authent selve onrecht
en doen.

2 Ten eersten is het openbaer ende beken-
noech/ dat de rechte aenmerckinghe der teeken-
nen/ niet alleenlick in de uptwendighe ceremo-
nien ghelegghen is/ maer meest aen de beloofte
hangt/ en aen de gheestelike verborghentheden/
om de welke af te beelden de Heere de ceremo-
nien verordent heeft. Daerom soo wie wil vol-
comelic leeren wat cracht de Doop heeft/ waer
toe hy dient/ ende gantschelic wat hy sy: die
en moet sijn ghedachte niet in het tecken
ende in het lichamelick schouspel laten blyven/
maer meer dat op de beloofte Gods slaen/ ende
tot de inwendighe verborghentheden op heffen
die ons daer voozghestelt woyden. Soo wie
dit heeft/ die heeft de volcomen waerheyt des
Doops/ ende de gantsche substantie daer van
verregghen. Ende daer upt sal hy oock ghe-
leert woyden/ hoe ende waer toe de uptwendighe
besprenginghe des waters ghebruyck woyt.
Wederom/ soo wie dese dinghen verachtelick
voozby gaet/ ende sijn verstant alleenlick aen de
sienelike ceremonie gehecht ende gebonde heeft/
die en sal noch de cracht/ noch de epghenschap
des Doops verstaen: noch oock wat het water
beduyt/ noch waer toe het ghebruyck woyt.
Dit is met soo vele ende clare ghetuyghenissen
der Schryftuere bevesticht/ dat het niet noodich
en is/ nu veel daer van te spreken. Soo moeten
wy dan nu upt de beloofte die in de Doop gege-
ven sijn/ ondersoeken wat cracht ende natuere
hy heeft. De Schryftuere bewijst dat de remin-
ghe der zonden die wy in het bloet Christi ver-
erijgen/ hier eerst vertoont woyt. Woven desen/
de doodinghe des vleeschs/ die in de deelachtic-
heyt sijns doots ghelegghen is/ door de welke
de gheloovighe tot nieuwichheyt des levens we-
derghebozen woyden/ ende ooc de genepnschap
Christi. Tot dese somma machmen bryngghen
al wat in de Schryftuere van den Doop ghe-
leert woyt: uptgenomen dat hy woven desen een

tecken is om onse Keligie by de menschen te
betuyghen.

3 Dewyle onder het volck Gods de Besnij-
dinge was in de plaecse des Doops eer hem de
Heere inghestelt hadde: soo laet ons sien wat on-
derschept tusschen dese twee teekenen sy / ende
waer in sy niet malcanderen over een comen: op
dat wy daer upt verstaen wat men van het een
op het ander mach bryngghen. Als de Heere Abza-
ham gebiet de Besnydinge te bewaren/ soo seyt
hy eerst/ dat hy sal hem ende sijnen zaden ee God
wesen: ende dat by hem de ghenoechsaenheyt
ende overbloedicheyt aller dinghen is / om dat
Abraham soude achten dat de hant Gods hem
soude een fonteyne alles goets wesen. In wel-
ke wooyden de beloofte des ewigen levens ver-
baet is/ ghelijck Christus dat upt leyt/ daer upt
een argument makende/ om de onsterfelicheyt
der gheloovigghen ende wederopstandinghe te
bewysen. Want (seyt hy) God en is gheen God
der dooden/ maer der levendighen. Daerom als
Paulus den Ephesien vertoont / upt wat ver-
derf de Heere hen verlost hadde/ soo beslypt hy/
dat sy noch Christum/ noch God/ noch hope en
hadden/ ende bryende van de Testam. enten der
beloofte waren / om dat sy niet toeghelaten en
waren tot het verbont der besnydinge. De eer-
ste toegank tot God/ ende de eerste ingank tot
het onsterfelicke leven/ is vergevinghe der zon-
den. Waer upt volcht/ dat dese beloofte ober een
comt met de beloofte des Doops van onse rep-
ninge. Daer na eyscht de Heere van Abraham/
dat hy vooz hem wandele in oprechticheyt ende
omsofheyt des herten: het welke de doodinge
ofte wedergeboorte aengact. Ende om dat me-
nant twyselen en soude dat de Besnydinge een
tecken der doodinghe des vleeschs is / soo ver-
claert Moses dat opentlicker/ als hy het Israe-
litische volck verniaent den Heere de voozhuyp
haers herten te besnyden / om dat het upt alle
natiën der werelt verdozen was tot een volck
Gods. Ghelijck God gebiet te besnyden als
hy Abrahams nacomers hem tot een volck aen-
neemt: alsoo vercondicht Moses/ dat het moet
aen het herte besnyden woyden / waer mede hy
de waerheyt der vleescheliker besnydinghe te
kennen geeft. Woven desen leert hy/ dat het een
werck der ghenade Gods is / op dat meinant
en soecke door sijn epghen cracht daer toe te co-
men. Alle dese dinghen woyden soo diekmael
van de Prophten gheleert ende ingebuyck/ dat
het niet noodich en is vele ghetuyghenissen hier
vooz te bryngghen/ de welke van selfs alomme
ghewonden woyden. So hebben wy dan dat de
Vaders sulcke Geestelike beloofte gheladht heb-
ben in de Besnydinghe/ gelie ons in den Doop
ghegheven woyt: want de Besnydinghe betec-
hende hen de verghewinghe der zonde/ ende doo-
dinghe des vleeschs. Woven desen ghelijck wy
gheleert hebben/ dat Christus het fundament
des Doops is / in welken bepde dese dinghen
sijn: alsoo is hy oock het fundament der Besny-
dinghe. Want hy woyt Abraham beloofte/ ende
in hem de zegheninghe aller volcken. Om wel-
ke gaven te versegghen/ het tecken der Besny-
dinghe daer by ghestelt woyt.

4 Nu commen lichtelic sien/ wat overeen-
minghe/ ende wat verscheppenheyt in dese twee
teekenen sy. De beloofte/ waer in ghelijck wy
verclaert hebben/ de cracht der teekenen ghele-
gen is/ is in beyden een: te weten/ van de vader-
licke gonste Gods/ van de vergevinghe der zon-
den/ ende van het ewighe leven. Een anderen
is in beyden de selve sake afgebeeldet / te weten/
Et iij de we-

Hocdanige
beloofte
aen het teek-
nen des was-
cers gehangt
sijn/ en can
niet beters
gemeet woy-
den/ dan in
de instellinghe
der Besny-
dinghe.
* Col. 2. 12.
† Gen. 17. 9. 10

Mat. 22. 32.
Luc. 20. 38.

Ephes. 2. 12.

Deut. 10. 16.

Deut. 30. 6.

† Die beloofte
niet dat be-
teekenen e-
dine in de Bes-
nydinghe en
in den Doop
is in sulcker
veegen een-
delen ende
slebe/ datter
grē verschep-
penheyt ge-
bonden en
woit. dan als
ic in de upt-
wendighe ceres-
monie.

De nuttie-
heyt des kin-
derdoops.

Den oors-
pronck des
Kinder-
doops is van
God.

Dit selve
voort bewisen
upt de aen-
merckinghe
der beloofte.

Welcke be-
soonen die
cracht ende
natuere des
Kinder-
doops.

de wedergeboorte. **W**oebē desen het fundament/waer op de vervullinghe deser dinghen staet / is in heiden een / te weten / Christus. So en is dan in de inwendighe verborghentheyt geen onderschept/waer uyt de gantsche cracht ende eegenschap der Sacramenten te achten is. De verschepdenheyt die daer is / die is in de uytwendighe ceremonie ghelegghen / de welke het inderste deel in de Sacramenten is / want het voorneemste is in de belofte ende beduyde sake ghelegen. So machmen dan besluyten dat het oock al tot den Doop behoort / dat der Besnydinghe toe comt / uytghenomen het onderschept der sieneliker ceremonie. Tot dit verstant ende vergelijkinge worden wy door den regel des Apostels / gelyck metter hant ghelept / door welchen regel wy geboden worden alle uytlegginge der Schriftuere nae de mate ende overeencominge des geloofs / te sechken. En voorwaer de waerheyt laet haer in desen dele bynae metter hant voelen. Want even gelyck de Besnydinghe den Joden de eerste ingangh tot de Gemeente was / om dat sy hen eē teeckē was / waer door sy seker worden dat sy tot het volck en huyfgesin Gods aengenomen waren / en wederom waer door sy betuyghden en beleden dat sy hen selven tot God begaven. Also worden wy ooc door den Doop van God aenghenomen / op dat wy onder sijn volck ghescheyden worden / ende wederom / op dat wy betuyghen dat wy ons tot hem begeben. Waer doot sonder twyfel openbaer is / dat de Doop is in de plaetse der Besnydinge getomen / om dat selve by ons te doen / dat voortyden de Besnydinghe by de Joden dede.

5 Nu / ist dat wy wille ondersoekē of de Doop te rechte oock den kinderen gegeven wort: sullen wy niet segghen dat die veel te onghescheit / jaete uytstimmē is / die alleenlic op het teekē des waters / ende op de uytwendighe onderhoudinghe wil blyven siende / ende niet wil sijn herte tot de Gheseliche verborghentheyt wenden: De welke soo sy eenichsins aenghesien wort / so salt openbaer wesen dat de Doop te rechte den kinderen ghegeven wort / als die hen toe comt. Want de Heere en heeft hen voortyden de Besnydinghe niet ghegeven / sonder hen aller dingen deelaetich te maken die doe door de Besnydinge beduyt waren. Anders soude hy wonderlick met sijn volck ghespot hebben / hadde hyse niet beduytelicke teekenen beduyghen: het welke grouwlich is selfs te hoorzen. Want hy vercondicht elckerlic dat de Besnydinghe des kints sal als een segghel wesen / om de belofte des verbonts te versegghen. Ist dat het verbont vast ende seker blyft / so comt het heden also wel den kinderen der Christenen toe / als het onder het oude Testament der Joden kinderen toe quam. Ende ist dat sy der dinghen die door den Doop bereekent worden / deelaetich sijn / waerom sal hen het teekē geweygere worden? Ist dat sy te sake die daer afgherbert wort / ende de waerheyt daer van vercrigen / waerom salmense van de figure / daer in de sulckse beduyt wort / verhandere? Hoewel het uytwedige teekē is alsoo aen het woort gheheyt / dat het niet en can daer van ghescheyde worden: en ist dat het nochtans daer van ghescheyden wort / ic bidde u / welc van beiden sullen wy meer achten? Door waer dewyle wy sien dat het teekē den woort de dienstich is / so sullen wy seggen dat het oock onder het woort is / ende dat het woort hooger te achten is. Daerom dewyle het woort des Doops den kinderē toe geschiet wort: waerom sal het teekē / dat is / de aenhanck des woorts

hen geweygere worden? Dese eenighe tēden / al waert dat daer geene andere meer en wāre / soude genoech sijn om alle die te wederlegghen / die daer teghen willen spracken. Dat sy hier teghen byenghen dat een seker dach tot de Besnydinge verordent was / dat is enckellic een uytvlucht soeckinghe. Wy bekennen dat wy nu niet en sijn aen sekerē daghen ghebonden / ghehelic de Joden waren: maer hoewel de Heere gheenē sekeren dach en verordent / nochtans dewyle hy verclaert dat het hem behaefte dat de kinderen openlic in sijn verbont aengenomen worden: wat soeckē wy meer?

6 Hoewel de Schriftuere opent ons moech sekerder kennē: **T**eder waerheyt. Want het is ontwyfellic dat het verbont dat de Heere eenmael met Abraham gemaect heeft / niet min heiden den Christenen toe comt / dan voortyden den Jodischen volcke. Ten sy moghelick dat wy meynen dat Christus door sijn comste de genade des Vaders vermindert en vercoyt heeft / het welke men niet en soude comen sonder grouwelicke lasteringhe seggen. Daerom gelyck der Joden kinderen / heplich zaet genaemt waren / om dat sy deses verbonts erfgenamen gheworden zijnde / vander Godloosen kinderen onderscheyden worden: also worden oock der Christenen kinderen heplich geacht / die alleenlic eenen geloovigē vader / ofte eē gelovigē moeder hadden / ende sijn nae de ghetuyghnisse Pauli / van het onreyn zaet der Afgoden-dienaren / onderscheyden. Nu dewyle de Heere terstont nae dat hy het verbont met Abraham ghemaect hadde / gheboden heeft dat door een uytwendich Sacrament in de kinderen te versegghen / wat oock sake hebben de Christenen / waerom sy dat selve heden niet en souden in hare kinderen betuyghen en versegghen? Dat wy ooc hier niemant teghen en worpe dat de Heere sijn verbont niet gheen ander teekē gheboden en heeft te bevestighen / dan met de Besnydinghe die nu overlanghen tyt heeft opghoudē. Want men can hier lichtelick antwoorden / dat de Heere de Besnydinghe tot bevestinghe sijns verbonts ingestelt heeft / soo langhe de tyt des ouden Testaments duerde: maer dat oock nae de Besnydinge altyts de selve oorsake der bevestinghe blyft / de welke wy niet de Joden ghenepn hebben. Daerom moeten wy altyts neersteliche aensien wat ons met hē gemeyn sy / en wat sy verseyghden van ons hebben. Het verbont is gemeen: de oorsake der bevestinghe is oock gemeen: maer de wyse der bevestinghe is alleenlic verseyghden / om dat sy de Besnydinghe hadden / in wiens plaetse wy den Doop hebbe. Anders waert dat die ghetuyghnisse / waer door de Joden van de salicheyt haers zaets bevesticht wāre / ons benomē wāre / so soude het door de comste Christi geschiet sijn / dat de genade Gods ons nu min betuyghet is / dan sy te voren den Joden was. Ist datmen dit niet en can segghen sonder seer groote lasteringhe Christi / door den welchen de oneyndelike goetheyt des Vaders claerlicher en mildelicker dā opt te vore / is op der aerde uytgestort / en den menschen verclaert geweest / so moeten wy bekennen datse nu niet en moet seerder verduyftert / noch niet minder ghetuyghnisse verclaert worden / dan sy voortyden onder de duyfere schaduwē der Wet verclaert is.

7 Daerom / als de Heere Jesus wilde een bewijs gheven waer uyt de werelt mochte bekennen dat hy meer was ghetomen om de barmherticheyt des Vaders te vermeerderen / dan om te vercoyten / soo ontfangt hy vriendelick de kinderē.

Wederlegginge van een tegenwoort / van de sekeren bynae naech der besnydinghe.

De tweede betuyf-reden des kinderdoops hier op het verbont / welck God niet Abraham gemaect heeft.

I. Cor. 7. 14

Genes. 17. 12.

Wederlegginge van een tegenwoort.

Die 3. besnyf-reden. Door Christi comste is nu gheschiet dat Gods genade ons duyfsterder / ende minder betuyghet: sonder als sy te voren den Joden was.

Die 4. besnyf-reden. Naer in de sprucke Christi si daer hy de jonge kinderē vriendelick ontfangt.

Mat. 12. 3. ende 6.

Waer uyt volcht dat niet min den Doop toe comt den songhen kinderen der Christenen / also de Besnydinghe de Jodischen kinderen: en daerle niet en behooren van het teekē geweyere te worden / welke des bereekenden dinct deelaetich sijn.

de kinderkeus die hem toe ghebracht worden/ ende beschijnt de Discipulen diese wulden verhin- deren tot hem te comen: om dat sy de gene dien het rijke der hemelen toe quam/ afwenden van den gheuen/ dooz welschen alleen de inganch tot den Hemel geoyent wozt. Maer penant mocht te segghen/ wat gelijcknisse heeft de Doop dese onghelingshe Christi/ daer mede sy de kinderkeus ontfangen heeft? Want daer en staet niet dat hyse ghedoopt heeft/ maer dat hyse ontfangē/ ommechelst/ ende gefegent heeft. Daerom ist dat wy willen het exempel Christi na volgen/ so moete wy vooz de kinderkeus biddē/ maer wy en moete se niet doopē. Maer laet ons de wercken Christi te wespitch neerstlichker acumercken dan sulcke mensche doe. Want wy en moesten dat niet licht oerdrichlich vooz by gaen/ dat Christus gebiet de jonge kinderkeus tot hem te brenghen met dese reden: Want der sulcker comt het rijke der hemelen toe. En daer na betuyche sy sijnen wille met den wercke/ als hyse ontfangē/ ende dooz syn ghebet ende zegeninghe den Vader beveelt. Ist dat het betaeint de jonge kinderkeus tot Christus te brenghen/ waerom betaeint het niet datmen se ontfanghe tot den Doop/ tot dat tecken onser gemeynschap met Christo? Ist dat het rijke der hemelen hen toe comt/ waerom sal hen het tecken ghewerpt worden/ waer dooz ghelijck de toeganch tot de Gemeynthe geoyent wozt/ op dat sy daer in aen ghenomen zijnde/ onder de erfgenamen des hemelschen rijck geschreven worden? Wat grooter onrecht sullen wy doen/ ist dat wy die van Christo weeren/ die Christus tot hem roept? ist dat wy die van sijne gaden berooven/ die hy daer mede vertiert? ende ist dat wy die upstapten/ die hy selue toe laet? Ist dat wy willen onderzoeken hoe wijt het van den Doop sy dat Christus daer ghebaen heeft: welck sullen wy nochtans grooter achten/ dat Christus selue niet syn ontfanginge/ ommechelst/ oplegginge der handen/ en gebet betuycht/ dat de kinderkeus sijne zyn/ en van hem geheplicht worden/ ofte dat wy dooz den Doop betuygē/ dat sy in het verbont verbaet zijn? Met de andere uptbluchtē daer mede sy dese plaerse wille ontvlē/ en doef sy niet anders/ dan dat sy haer ontweeren hept openbaren. Want om dat Christus sepr: Laet de clepne kinderkeus tot my comen/ daer upt besuyten sy dat de kinderen groot ende out waren/ so dat sy gaen conden. Maer de woort die de Euangelist daer ghebyet/ bedupden jonnghe kinderkeus die aen des moeders bozt hangen. Daerom beduyt dat woort comen. daer enclieke naerdenen. Siet hoedanighe stricken sy bedwongen worden te stellen/ die tegē de waerhept verhart zijn. Woort/ het en is ooc niet sterker dat sy seggen dat het rijke der hemelē daer niet en wozt den kinderkeus/ maer den gene die den kinderkeus gelijc zijn/ toegeschjebē/ om dat Christus sepr/ dat het rijke der hemelē den sulckē toe comt/ en en sepr niet dat het hē toe comt. Want ist datmen die wrl acumemen/ hoedanighe sal de reden Christi wesen waer mede hy wil bewijzen dat de jonnghe kinderen niet vreemde van hem en zijn? Als hy gebiet datmē de kinderkeus laet tot hem comen/ soo sprecht hy daer sonder twyfel van de waerachtighe kintheit. En op dat dit geen wonder en schijne/ so sepr hy dat het rijke der hemelen de sulcken toe comt. Ist datmē daer onder moet de kinderkeus verstaen/ so is het sonder twyfel dat niet dat woort/ sulcker. de selue kinderkeus/ en die hen gelyck zyn/ beduyt worden.

8 Au siet een pegelick wel dat de kinderdoop nopt en is van mensche gefinnet geweest/ dewyle hy so seer dooz de Schijsture bewesen wozt. Het en heeft oock geenich ghewisen dat sonninghe seggen/ datmen niet en vint dat erghen een kind is dooz de handē der Apostelen gedoopt geweest. Want hoewel dit werckp name van de Euangelisten verhaelt en wozt: nochtans dewyle sy oock niet upt ghenomen en worden/ soo wannēer sy verhalen dat eenighe huwighelimen gedoopt zijn: wie sal daer upt besuyten (ten sy dat hy upt sinnich sy/ dat de kinderē niet en zijn gedoopt gheweest? Waer dat sulcke argumēten eenighe cracht hadden/ so moesten oock den vrouwen het nachtmael verberden/ dewyle wy niet en lesen dat sy ten tye der Apostelē zijn tot het nachtmael toegelaten gheweest: maer wy zijn hier niet den reghel des gheloofs te vreden. Want als wy overleggē wat de insettinge des nachtmaels mede brenge/ soo ist daer upt licht te oozdeelen/ wien men het moet upt deelen: het welcke wy ooc in den Doop acumerckē. Want als wy aensien tot wat eynde de Doop in ghestelt is/ soo sien wy claerlich dat hy also wel den jonnghe kinderkeus/ als den ouden menschen toe comt. Soo en cammen se daer van niet berooven/ sonder den wille Gods opencliek te bedriegen. Dat sy het slechte gemeyn volc doen verstaen/ dat vele jar en nae de wederopstandighe Christi/ de kinderdoop is onbekent gheweest: daer in lieghen sy schandelick: want daer en is gheen Schijver soo out die den oozspronck des kinderdoops den Apostelen niet toeschijft.

9 Au moeten wy sint cozte te kennen gheben/ wat vrucht de geloovige upt dese onderhoudenighe hebben die hare kinderen in de Gemeynthe brenghen/ om te laten doopen/ ende oock wat vrucht de kinderkeus daer upt hebben/ die met het heplighe water gheboopt worden/ op dat se ruemant als pdel ende onnut en verachte. Hoewel ist dat penante in den sin comt de kinderdoop te bespotten/ die bespot daer mede het ghedot der Besuydinghe/ dwelck de Heere ghegeven heeft. Want wat sullen sy connen voozt brenghen tegen den kinderdoop/ dat niet oock tegen de Besuydinghe ghebract en wozt? Alsoo strafte de Heere de hoorder diehept der ghenē die terstont verdoemen het gene dat sy dooz het geboelen haers vleeschs niet en vaten. Maer God wapent ons niet andere wapenē/ dooz de welckie haer dwaefhept mach wedrlept worden. Want dese heplige insettinge Gods en behoozt niet pdel genoemt te woze/ dooz de welckie wy geboelē dat onse geloove niet uptnemēde troost geholpen wozt. Want dooz het tecken Gods/ den kinde ghegheven/ wozt de belofte die den Godsaligen vader ghegheven is/ ghelijck dooz eenen ingedonckten zegel bevestit/ ende de Heere geest daer dooz te kennen/ dat hy niet alleenlick hem/ maer oock sijnen zede sal een God wesen/ ende niet alleenlick hem en wil godichept ende gonste bewijzen/ maer oock sijnen nacomeren tot in het duyfentste geslachte toe. Dewyle hier in de groote mildichept Gods haer vertoont/ soo wozt daer seer groote oozsake gegeven om de eerlickhept Gods te vereowdigen/ ende de Godsalighe herten worden niet sonderlickē blinshap overgoten/ waer dooz sy oock mede te seerder verweret worden/ om so lieflickē vader wederom lief te hebbē: siende dat hy ooc dooz hare nacomers sozge draecht. Ich en acht te dat niet soo penant wilde segghen/ dat de belofte behoozt ghenoech te zyne om de salichept onser

Mat. 19. 13.
Mar. 10. 14.
Luc. 18. 16.

Tegen spreke.

Antwoort: waer in dat de daer Christi neerstlich ooregelept/ en op de kinderdoop seer bequaemlic gepast wozt.

Inrede.

Antwoort.

Em andere Inrede.

Antwoort.

Teghenwoort vinge. Dat geen jonnghe kinderen van de Apostelen gedoopt zyn gheweest.

Antwoort 1.

Act. 16. 15. ende 32.

Antwoort 2.

Teghenwoort vinge. Dat de kinderdoop een niemw sake is.

Antwoort daer in sijn gheboortem wozt.

Tewederlept mitchept d' vrucht des kinderdoops.

Antwoort de ander.

Antwoort vinge an onse tegen spreke.

onser

bu'te kinderen te bevestighen: want het heeft Gode anders bevest. / de welcke onse swachheyt wel kennende / ons heeft willen soo veel in dese sake tot geven. Daerom / de ghene die de belofte van de barmherticheyt Gods over haer kinderen aen nemen / die moe: en gedencken dat syse behooren / in de Geenspinte te hengen / om met het teeken der barmherticheyt te laten verseggen / ende hen s'even daer upt tot vaster betrouwen te verstercken / als sy teghenwoozdichlick met hare ooghen sien / dat het verbont des heren in haer kinderen schamen ghezuchte wort. **Belunderkens** hebben ooch wat voordeels upt haeren Doop / dewyle sy in het lichaem der Geenspinte geplant zynde / den anderen leden te aengeneren ende te meer bevoelen zyn. **Woe** desen / als sy groot worden / soo worden sy daer dooz seer vernaeert ende verweert om Godersfelicks te dienen / van den welcken sy dooz het gewooneck ende openbaer teeken snyder aenweninge / zyn tot kinderen aenghenomen / eer sy dooz de jonckheyt hem hebben conné voor hare Dader bekennen. **Ten laetsten** moet ons die dreynginge seer verschycken / te weten / dat God dien sal straffen / die verachte sijn hinc met het teeken des verbonts Gods te teekenen / om dat dooz s'urke verachtinghe / de aenghebooden ghe-nade verwoyen / ende eenichjins verswoyen woze.

2. Van mege
de gebooyde
kinderen.

Genes. 17. 14

Het tweede
teeken des Ge-
enspintes / dooz
stellen de ge-
enspinten
der kinderen.
Hier 18 ghe-
noemt van de
beschermede
heit der Be-
snydenisse en
des Doops /
die sy die oer-
len maken.
1. Gattet ver-
schende dat
ge' bereckent
wordt.
2. Dat het
verbont be-
scheyden is.
3. Dat die na-
me der kinderen
figureren / dat
is onnaget
is e' wat de
teekent.
Die eerste
antwoort.
Daer geen
beschermede
dinge' be-
kent worde
noch dat het
verb' mit oer-
len' bes-
cheyden is.

10 Laet ons nu de argumenten ondersoekē / waer mede sonnighe raende bessejn met a' en late in dese heylige in ettinge Gods te bestuden. **Ten eersten** / dewyle sy ghevoelen dat sy boven maeten seer gedrongen worden dooz de gheheyl- heyt des Doops ende der Besnydenisse / soo soeken sy ruffchen dese twee teekenen groot onder sech' te maken / op dat sy niet en sejnnen in eenighen dinghe met ma'sanderen ober en te comen. **Want** sy segghen / dat de dinghen die daer dooz beduyt worden / verscheyden zyn / en dat het gantschelyck en ander verbont is / ende dat de naem der kinderen / moet op verscheyden wyse verstaen zyn. **Ende** als sy het een sic hiet van willen bewysen / soo segghen sy dat de Besnydinghe sy en figuren der doodinghe des vleeschs / en niet des Doops gheweest: het wele- he wy hen voorwaer seer gheene toe laten. **Want** het diene seer wel tot onse sake. **Ende** wy en ghebruycken gheen ander bewys om onse ghevoelen te bevestighen / dan dat de Doop ende Besnydinge zyn beide teekenen der doodinghe onses vleeschs. **Hier** upt beslypen wy / dat de Doop is in de plaetse der Besnydinge gheset / om o' dat selve beoz ooghen te stellen dat de Besnydinghe woort in den Joden beuzde. **Als** sy willen bewysen dat het verscheyden ver- honden zyn / die dooz de Besnydinge ende Doop bescreve worden / met wat onghesekerter Fonteyne verbaeschen sy de Schysnuere: ende dat niet alleenlick in een plaetse / maer alsoo dat sy niet ghesort noch gheheyl en laten. **Want** sy achten de Joden so vleeschelic / dat sy den bes- teten gheslacher zyn dan den menschen. **Wa** sy segghen dat het verbont dat God met hen ghe- maect heeft / met voorber en s'recht / dan in dit teghenwoozdichleven: ende dat de belofsten die hen ghegeven waren / alleenlick het tegenwooz- dighe ende lichamelicke leden aengaan. **Is** dat dese leere waarachtich is / wat salmen van het Jodische volc seggen / anders dan dat het eeren tyt lane is dooz de welckheit Gods s'adt geweest / (ghelickmen eenen hoop swijnen pleecht in den swijnestaf te nesten) om ten eynde eenwelick te vergaen? **Want** soo haest als wy de Besny-

dinge ende de belofsten die daer aen hange / booz- bryngen / soo antwoozden sy dat de Besnydinge een letterlick teeken was / ende dat de belofsten zyn vleeschlick gheweest.

11 Doozwaer / is dat de Besnydinge een let- terlick teeken was / so moeten en dat selve oock van den Doop segghen. **Want** de Apostel Co- los. 2. en maect het een met meer geestelick dan het ander. **Want** hy seyt dat wy in Christo be- sneden zyn / met een Besnydinghe die niet met handen gheschiet en is / dooz de atleggenghe des lichaems der sonde die in onse vleesch woonde / het welcke hy de Besnydinghe Christi noemt. **Daer** na seyt hy tot verclaringe dezer sententie: **†** Dat wy dooz den Doop met Christo bega- ven zyn. **Wat** wil hy met desen woorden segghen / anders dan dat de vervullinghe ende waerheyt des Doops / oock mede is de waerheyt ende vervullinghe der Besnydinghe / om dat sy beyde een dinc beduyden ende asbeelden? **Want** hy wil bewysen dat den Christenen de Doop is / dat te voyden den Joden een Besnydinghe was. **Ende** dewyle wy nu claerlick bewisen hebben / dat de belofte des Doops / ende der Besnydinge / ende de verborgheitheden die daer dooz vooz ooghen gheset worden / met ma'sanderen wel ober een comen / so en wil te teghenwoozdichlick niet langer daer in blyben. **Maer** wil de geloo- vige allenlick vernemen / dat sy oock als ick swijghe / by hen selven overleggenghe / of men dat moet vooz een aertich ende letterlic teeken ach- ten / onder hat welcke niet anders verbaet en is / dan dat Hemelick ende gheestelick is. **Maer** op dat sy de eenvoudighe niet langer en bedreygen / so wil ick als vooz by gaende een tegenwooz- inge wederlegge / met de welcke sy haer seer schan- delicke leugen beschermen: het is ontwyfelick / dat de voozste belofsten / in de welcke dat ver- bont verbaet was / dat de Deere in het oude Te- stament met Israel gemaect heeft / gheestelick waren / ende het eenwige leven aengingen. **Woe** ven desen / dat se de Daders / gelijc het betaende / geestelick verstaen hebben / om daer dooz een be- trouwen des teercomenden levens te geringen / om met gantscher ghesintheyt des herten daer nae te staen. **Hier** en wyl sy en versaken wy niet / dat hy hem sijn gonsse ende goet willicheyt met aertsehe ende lichamelicke weldaden betuycht heeft: en wy seggen dat de hope der geesteliker belofsten / is dooz de selve weldaden bevesticht geweest. **Gelijc** doe God de eenwige salicheyt sijnen dienstknechte Abrahe belooft heeft / soo heeft hy een ander belofte van de besittinge des lants Canaan daer by gheset / om hem een seker bewys snyder weldaden vooz ooge te stel- len. **Op** dese wyse moeten alle de aertse he- belofsten verstaen / die den Jodischen volcke ghe- geven zyn / soo dat die gheestelike belofte / als het hoort daer u' / altyt de opperste zy / om der welcker wille oock die andere ghegeven zyn. **Dewyle** ick dese dinghen in het onderschept des ouden ende neuen Testaments breeder ghe- haubden hebbe / soo scheyde ick nu niet cozte woorden daer van.

De 2 ant-
woort sye
kende beede
van het bes-
bont daer
mede bewese
wort dat het
verbont in de
Doop ende
Besnydenisse
niet verchept
de en is: het zy
dat die teer-
kenen / ofte
die betreeken
de sake aen-
ghemerckt
wort.
* Colos. 2. 12.
† Rom. 6. 4.

Genes. 15. 2
ende 18.

12 In den naem kinderen / binden sy dit on- derchept / te weten / dat in het oude Testament die Abraham's kinderen ghe-naemt zyn / die upt sijn zaet haren oozpronck hadden: maer dat nu die Abraham's kinder en ghe-naemt zyn / die Abraham's geloof na volgen. **Ende** dat daer- om dese gheestelike kinder en des neuen Te- staments / die dooz Gods woort tot het eenwige leven wederghelichen zyn / dooz die vleeschelic- ke kinderen afgheliebet waren / die dooz de Besnydinghe

* De 3 ant-
woort. **Wat**
de naem der
kinderen niet
en sy figuren
te en yet an-
ders berees
kende / maer
enkele en is
sijn eygen be-
dijndelike /
dat hy eene
deelen zy in
beide da-
eramenen.

Besnydinghe

Befijndinghe in het verbont gheplant worden. In dese woorden sien wy wel een sleyn glimsterken der waerheyt: maer dese lichtveerdighe geesten sondighen swaerlic daer in/ dat sy aengrijpende waer hem eerst ter hant comt / op een woort hartneckelick blyden staende / als sy behoorden voort te lesen/ ende vele dingen niet met malcanderen te vergheleken. Hier uyt en ist niet mogelijk dat sy niet dicmas en dwalen/ om dat sy geen dine grondelic en ondersoecken. Wy bekenen voort waer dat het vleeschelicke zaer Abzaje/ heeft eenen tyt lanch gheweest in de plaetse des gheestelicken zaers/ dwelck doot het gheloove in hen geplamt wort. Want wy worden sijne kinderen ghenacmt/ hoewel wy gheen vleeschelicke maechtschap niet hem en hebben. Maer ist dat sy niet en het genedat sy elaclic ghenoech te kennen gheven/ te weten / dat den vleeschelicken zaden Abzaje noyt de gheestelicke zeghen Gods beloofte en is/ hier in seplen sy seer. Daerom moeten wy dat beter aenmercken/ daer toe ons de Schrifturen seyt. Soe beloofte dan de Heere Abzaje dat hy hem sal een zaer gheven / waer in alle de natien der werelt souden gheseghent worden: ende beloofte oock mede dat hy hem ende synen zaden sal een God wesen. Alle de ghene die Christus den Rucheur deser zegeninghe doot het gheloove aenemen/ die zijn erfghenamen deser beloofte: ende worden daerom Abzajans kinderen ghenacmt.

13 Ende hoewel de eynden des rijckis Gods/ zijn nae de wederopstandinge Christi/ wyt ende bzeet in alleckp natien sonder onderschept begonnen verbeert te worden/ om dat nae de woorden Christi/ de geloovige souden van allen eynden vergadert worden / die in de hemelsche ecclesielicheyt souden niet Abzajans/ Jaac ende Jacob plaetse hebben: so hadde nochtans de Heere dese groote barmherticheyt vele eeuwen daer te voren den Joden gebaen. Ende dewyle hy alle andere natien voort by gaende/ dit eenighe volck vercozen hadde / om sijn ghenade daer in voort eenen tijt als bestouen te houden / soo heeft hye sijn eygendom ende sijn vercozen volck ghenacmt. Ende om sulcke weldaet te bewysen / is de Besijndinghe ghegheven gheweest/ met der welcker teekenen de Joden souden gheleert worden/ dat God hen de Rucheur der salicheyt was: doot welke kennisse hare herten tot de hope des ewighen levens opgeheven worden. Want wat sal dien ghebekenen/ welcken God eenmaal heeft in sijn trouwe ende bewaringhe aengenomen? Daerom als Paulus wil bevestigen dat de eyndenen zijn niet de Joden Abzajans kinderen/ so spreect hy aldus: Abzajam is in de voort huyt doot het gelooft gerechtveerdicht geweest. En daer nae heeft hy het teekenen der Besijndinghe ontfanghen/ tot een zeghel der rechteveerdicheyt des geloofs/ om dat hy soude ee Vader zijn alier geloovigen/ beyde in de voort huyt/ ende oock in de Besijndinghe: met der gener die alleentlick op de Besijndinghe roemen/ maer die dat gelooft nabolgen/ dat Abzajam onse Vader in de voort huyt hadde. Sien wy hier niet dat hyse beyde van gelijcker weerdicheyt maect? Want Abzajam was de Vader der Besijndinghe voort eenen tyt die doot de ordeninghe Gods ghestelt was. Ende nae dat die middelmaer (ghelijck Paulus schrijft) ghebroken was/ doot den welcken de Joden van de Heydenen verscheyden waren/ soo is hen oock de toegant tot het rijcke Gods gheopent/ ende Abzajam is oock haer Vader gheworden: ende dat sonder het teekenen der Besijndinghe / om dat sy den Doop in de plaetse

der Besijndinghe hebben. Ende dat hy by name seyt dat Abzajam dien gheen Vader en is/ die uyt de Besijndinghe alleentlick zijn/ dat is om sommighe Joden hoedmoedicheyt te wederstaen / die de jorghe ende neersicheyt der Godsalicheyt verlatende / alleentlick op de eerevrouwen roemden. Ghelijckmen heden die menschen ydelheyt mach wederlegghen / die in den Doop niet anders en soeken dan water.

14 Maer daer sal noch een ander plaetse hier teghen voort ghebracht worden uyt den Sendbrieff tot de Korinthen/ daer hy leert * dat de gene die uyt den vleesche zijn/ geen Abzajans kinderen en zijn: maer dat die alleen voort Abzajans zaer gherelent zijn/ die kinderen der beloofte zijn. Want de plaetse schijnt te kennen te geven/ dat Abzajans vleeschelicke maechtschap geest doot deel en doet / der welcker wy nochtans wat toeschrijven. Men moet neerstichlick aenmercken/ wat sake Paulus daer handelt. Want als hy wilde den Jode bewysen/ hoe weynich de goetheyt Gods aen Abzajans zaer gebondt was/ ja hoe weynich voort deels het in hem selve doet: so stelt hy Jinael ende Esau tot een bewijs daer van: de welcke / hoewel sy nae den vleesche de natuerlike afcomste Abzaje waren/ nochtans zijn verwozen gheweest / ende de zeghen is in Jaac ende Jacob ghebleven. Hier uyt volcht het gene dat hy daer nae seyt / te weten / dat de salicheyt is in de barmherticheyt Gods ghelegghen / de welcke hy doet den genen dien hy wil: ende dat de Joden gheen oort sake en hebben om in het verbont hen selven te behaghen ofte roemen / ten sy dat sy de Wet des verbonts houden/ dat is/ den woortde gehooft aem zijn. Wederom als hy hen dat ydel betrouwen op haer geslachte benomen heeft: ende nochtans wederom siet dat het verbont dat God eenmaal niet Abzajans natomere gemaccht hadde/ gheen mens en can te niere zijn/ so leert hy in het elfte capittel/ dat mede de vleeschelicke maechtschap Abzaje / niet en moet van haer weerdicheyt berooven: doot de welcke de Joden de eerste ende natuerlike erfghenamen des Euangelij zijn/ ten sy dat sy doot haer ondanebaerheyt zijn daer van verbeert geworden: ende dat nochtans alsoo / dat de hemelsche zegeninghe niet en is gantschelick van haer gheslachte vergaen. Daerom hoewel sy hartneckich/ ende verbontbrekers waren / soo noemt hyse nochtans heyligh (soo groote eere schijnt hy dien geslachte toe/ den welcken God gheweerdt heeft sijn heyligh verbont te gheven.) Ende ons so wy niet hen vergeliken worden/ acht hy ontidighe kinderen Abzaje/ ende dat wy sijne kinderen zijn doot aenmerkinghe/ ende niet doot nature: ghelijck of een spruyte van haren boom gheseden zijnde/ in eenen anderen boom gegriffyt en geplamt worde. Daerom/ op dat sy van haer ydelheyt ende voortdeel niet berooft worden/ so moesmen hen eerst het Euangelium vercondigen. Want sy zijn in het huyt gesien Gods als de eerste gebozen. Daerom in oeffinen hen dese eere geve / tot dat sy het verwozen/ ende doot haer ondanebaerheyt maecten. dat het tot den Heydenen quam. Maer hoewel sy niet groete hartneckicheyt blyden tegen het Euangelium: sijn de/ so en moeten wyse daerom niet versnaden: als wy overlegghen dat de zegeninghe Gods oock noch onder hen is/ gelijck de Apostel betuyptet/ * dat sy minnermeer en sal van hen wijcken: want de gaben en roepinghe Gods zijn sonder berou.

15 * Siet hier wat eracht die beloofte heeft/ die Abzajans natomeren gegeven was/ ende hoe men

Col. 2. 12.
Tegensoekē tegen de bozbringhelte antwoort.
* Rom. 9. 9.
Antwoort/ verclarende de plaetse des Apostels.
Rom. 9. 15. 18
* Rom. 11. 29.
* Mat. 10. 5. 6
* Rom. 13. 26. 46
* Mat. 10. 5. 6
* Rom. 11. 29.
* Mat. 10. 5. 6
* Rom. 13. 26. 46
* Mat. 10. 5. 6
* Rom. 11. 29.
* Mat. 10. 5. 6

Gal. 4. 18. Rom. 4. 12.

Gen 22. 18. ende 26. 4.

De Jootsche clepne kinderen/ ghelick doe der Christenen zijn in het verbont Gods begrepen. * Matt. 8. 11. Luc. 13. 28.

Dwelck met het teekenen der Besijndinghe: nisse is bewijst. Exod. 19. 5.

Ghelick de Apostel gheuyptet. Rom. 4. 10.

Ephes. 2. 14.

menſe moet ariſten. Daerom/ hoewel wy niet en twyſelen dat de eenighe verkieſinghe Gods vye heerſchappye heeft in het onderſcheyde der erſgenamen des eyer van baſiaerden en vreen: de: ſoo ſien wy nochtans oock mede dat hem be- haecht heeft de zade Abzahje ſonderlike bar- heitſcheyt te doen/ ende de ſelve met de Beſin- dinghe te verſegelen/ op dat ſp te beter betuycht worde. Dit ſelve is ooc nu onder de Chriſtinen/ want ghelyck Paulus leert dat de Joden van hare ouderen geyeplichte worden/ alſoo leert hy oock op een ander plaetſe / dat de kinderen der Chriſtinen de ſelve heytſcheyt hebben van hare ouderen. Daer upt het volcht / dat ſp te rechte onderſcheyden worde van de andere die onreyn zijn. Wie can nu twyſelen dat het ſeer valsche is/ dat ſp daer na ſeggen dat de kinderen die voor- tijden beſneden worden/ alleenlich een figurere geweest ſijn der geſtelicher kintſcheyt/ de wel- ke door de wedergeboorte des woorts comt? Want Paulus en philoſophjeert ſoo diepe niet/ als hy ſchryft * dat Chriſtus een Dienaer der Beſindinge is / om de belofte te volbrengen die den Vaderen gegeven waren: gelijc of hy al- dus ſprake: Dewyle het verbont dat God niet Abzaham gemaakt heeft/ ſijn zaet aengaet/ ſo is Chriſtus / om de belofte die van den Vader eenmaal gegeven was/ te volbrengen/ tot ſal- cheyt des Jodiſchen volck gecommen. Hier ſiet me dat hy oock nae de wederopſtandinghe Chriſti/ berſtaet dat de belofte des verbonts niet onep- gentlick / noch op allegoriſche wyſe alleenlich/ maer gelijc de woerden luyden/ den vleefche- ken zade Abzahje moeſte verbult worden. Hier toe dient ooc dat Petrus de Joden vertondicht/ dat hyet Euangelium hen ende haren zade door het rechte des verbonts toe quam: ende dat hyſe daer nae kinderen/ dat is erſghenamen des ver- bonts noemt. Hier mede comt oock een ander plaetſe Pauli niet qualic over een/ daer hy ſeyt/ dat de Beſindinge is den kinderkins ingedruet tot een ghetuyghe: iſſe der ghemeynſchay die ſp met Chriſto hebben. Ende iſt dat wy haren beuſelighen ghehoor gheven/ wat ſalmen ſeg- ghen van die belofte met de welke de Heere in ſijn Wet ſijnen dienſtanechten beloofte dat hy haren zade ſal ghenadich weſen tot in het duy- ſentſte geſlacht? Sullen wy hier toe allegorien blien? dat soude veel te ſpottelick een uytvlucke zijn. Of ſullen wy ſegge dat deſe belofte te niete is? maer alſoo ſoude oock de Wet te niete wor- den/ daer Chriſtus meer is ghecomen om die te verſtercken / ſoo verre ſp ons tot goet ende tot ſalicheyt dient. So moet dan ſonder twyfel zijn dat God den ſijnen ſoo goet ende vrendelick is/ dat hy oock hare kinderen die ſp baren/ wi on- der ſyn volck ghetelt hebben.

16 De onderſcheydinghe die ſp boven deſen willen tuſſchen de Beſindinge ende den Doop ſtellen/en zijn niet alleenlic ſpottelick/maer ooc ſonder eenige reden/ ende ſtrijden tegen malean- deren. Want als ſp geſeyt hebben/ dat de Doop tot den eerſten dach des geſteliche ſtrijts dient/ ende de Beſindinge tot den achtſten dach/ als nu de doodinge des vleefchs geſchiet: ſoo veran- deren ſp terfont hare woerden/ vergetende wat ſp eerſt gheſeyt hebben/ ende noemen de Beſin- dinghe een figurere der doodinghe des vleefchs: ende den Doop noemen ſp een begraveniſſe/ tot de welke gheene en behooren gebracht te wor- den/ anders dan die nu doot zijn. Wat raserie der uytſumiger menſchen soude ſo qualick over een comen gelijc deſer menſchen reden? Want na haer eerſte redenem moet de Doop hoor de

Beſindinge gaen/ ende nae haer tweede reden/ wort hy in de laetſte plaetſe gheſteit. Maer het en is niet meus / dat het menſchelick vernuft alſoo opwaerts ende neberwaerts wentelt/ als het al wat de menſchen ghedroomt hebben/ ge- lynch een ſelver woort Gods aen neemt ende aen- bidt. Soo ſeggen wy dan van dat eerſte onder- ſcheyt dat het een enkel droom is. Iſt dat men van den achtſten dach wude een allegorie ma- ken/ ſo en betaeuendet nochtrons niet alſo te alle- goriſeren. Maer het ware veel beter/ dat men nae de oude Leeraers den achtſten dach duyde/ op de wederopſtandinghe die ten achtſten dage gheſchiet is / waer upt de uitenwicheyt des le- vens gheleert wort: ofte dat men hem duyde op den loop des teghenwoordighen levens / waer in de doodinghe altyts moet haren voortganck hebben / tot dat ſp als dit leven volepndicht wort / ſelve oock volmaecht worde. Hoewel het inach ſchynen dat God de teederheyt der jonghen kinderkins heeft willen ſparen / als hy de Beſindinge tot op den achtſten dach upt- geſteit heeft/ om dat de niere woude den jon- ghen kinderkins terfont als ſp van der moe- der ghecomen waren / ſoude jozghelick ghe- weeft hebben. Daer ander reden en is oock niet ſtercker / te weten / dat wy die te voren ghe- ſtorben zijn / door den Doop g'edoot worden: want de Schryfftuere ſprecket openlich daer teghen / leerende dat wy in den doot begraven worden / om dat wy ſouden ſterven / ende nae die doodinghe des vleefchs voortaan ſtaen. Het is oock van alſoo grooter werde dat ſp ſeggen/ dat men oock de vromen niet en moet doopen/ iſt dat men wil den Doop met de Beſindinge ghe- lynch maken. Want iſt dat het onnuſſe- lick is / dat de heylighmakinghe des Iſraelti- ſchen zacts / door het teelken der Beſindinge betuycht is / ſoo iſt daer upt ſelver / dat ſp ghe- gheven is om beyde mannen ende vromen te heylighen. Maer het teelken wort alleenlich den manneliken lichamen inghedruet / de welke van natuere daer toe bequaem waren: nochtans alſoo / dat oock de vrouwen door hen eenichhins der Beſindinge deelachtich wa- ren. Daerom ſullen wy hare duſdanghe beu- ſelinge verwoopen / en by de gelikeniſſe die de Doop met de Beſindinge heeft/ vaſt bliuen/ de- wyle wy ſie dat ſp ſee: wel in de inwendige ver- borgeneheyt / in de belofte / in het gebuyck / en in de cracht met een anderen ohereen comen.

17 Sp incipen oock een ſo ſterke reden voort te brengen / waerom men de kinderkins niet en moet doopen: als ſp ſegghen / dat ſp door de jonckheyt noch niet bequaem en zijn om de ver- borgentheyt die daer in beteeckent wort / te va- ten: te weten / de gheſteliche wedergeboorte/ de welke in de jonghe kinderkins geen plaetſe en heeft. Daerom beſtuypen ſp / dat men iſſe moet alleenlich voer Adams kinderen houden / tot dat ſp tot die oude ghecomen zijn / die tot de we- dergeboorte bequaem is. * Maer hier teghen ſtrijt alomme de waerheyt Gods. Want iſt dat men iſſe moet onder Adams kinderen laten/ ſoo worden ſp in de doot ghelaten: want wy en connen in Adam niet anders dan ſterven. Maer Chriſtus hierenteghen gabieſe tot hem te brengen. Daerom dat? te weten / om dat ſp het leven is. So maect hyſe dan ſijns ſelvs deel- achtich / op dat hyſe lewendich make: maer deſe menſchen verwoopenſe verre / en verwoopenſe totter doot. Want iſt dat ſp willen ſegge dat de kinderkins daerom niet verlozen en gaen / om dat ſp geacht worden Adams kinderen te zijn / ſoo wort

16. 2. 7. 14.

Beſindinge des beluops upt des Xpo- ſels woortde. Rom. 15. 8.

Act 17. 39. Joel 2. 28.

Act 17. 3. 25.

1 Cor. 20. 5.

En aenhande des eerſte aeg- giments des wederdoop- perck / die daer ſeggen dat de ceremonien van de Beſin- deniſſe en van de Doop een- cleynen iſt beſcheyden zijn / ende dat de halben een- ſcheydicheyt ſp tuſ- ſchen deſe Sacramente.

Antwoort. Hoewel dat aengaende de dach/ de Be- ſindinge en eenen ſekeren iſt hadde / en de Doop niet: nochtrons en iſſe / aenmo- pend de ſake ſelver / gantsch gheen ver- ſcheydicheyt.

1 Cor. 6. 4.

Intrede: dat men de vrou- wen niet en ſal doopen / dewyle ſp onder de Wet niet en waren beſneden.

Antwoort.

Act 2. argu- ment der we- derdooperen van deſe 17 afdelinghe tot de 22. 19 / dat de jonge kin- deren nie be- quaem en zijn om den Doop te ontfangen / en dat menſe daerom niet en moet doopen.

* Antwoort.

Wederleg- ginge vande 1 uytvlucke.

ſoo wort

soo woert haer dwalinghe oberbloedichlick ge-
noech dooz de ghetupghemijne der Schijfture
obecwonen. Want bewijse sp vercondicht dat
sp alle in Adam sterben/ so volcht daer upt/ dat
daer gheen hope des lebens en is anders dan in
Christo. Daerom moeten wy Christo deelich-
tich zijn/ op dat wy erfghenamen des lebens
worden. Wederom/dewijle daer geseheven is/
dat wy alle van nature der roozmicheyt Gods
onderwoopen/ ende in zonden ontfanghen zijn/
het welcke altijt de verdoeminge mede brenge:
soo moeten wy upt onse nature verhuypen/ eer
wy tot het rycke Gods comen comen. En wat
machmen claerders segghen/dan dat vleesch en
bloet niet en can het rycke Gods besitē? Dac-
rom laet eerst te niete worden/ al wat onse is
(dwelech niet gesehiet sonder wedergeboorte) en
dan sullē wy dese besittinge des rijckes. Som-
ma/ist dat Christus/ghelyck hy seyt/waerach-
tichlick het leven is / soo moeten wy ingeplant
worden / op dat wy upt de dienstbaerheyt des
doots verlost wordē. Maer hoe worden (seggen
sp) de kinderē wedergeboortē / die gē kennisse des
goers noch des quaets en hebbe? Wy antwoort-
de dat het werck Gods / horwel het ons onbe-
gripte is / nochtans niet en laet te gesehē. En
dat de kinderliens die salich worden (gelyc daer
voorzwaert sommighe salich worden) oock van
den Heere wedergeboortē wordē / dat is onwyl-
felich. Want ist dat sp een aenghebooren verdoe-
ventheyt upt des moeder's buick mede brenge:
soo moeten sp daer van gecapicht worden / eer
sp toeghelaten worden tot het rycke Gods / in
het welcke gheen dinc en comt dat onreyn ofte
besmet is. Ist dat sp sondaers ghebooren wor-
de / ghelyck David ende Paulus betuygen/ soo
blywe sp in de ongenade ende in den haet Gods/
ofte sp moeten geclyverdericht worden. Ende
wat soeken wy voorzder / als de Richter selve
eyentlick betuycht / dat niemant en can tot het
hemellicke leven comen / anders dan die weder-
gebooren is? Ende om sulcke teghensprekers
den mont te stoppen / heeft sp in Joanne den
Dooper/den welken sp in des moeders buick
ghehuycht heeft / een bewijs ghegheven / wat
in de andere can gesehien. Die uptvlucht en
doet hen gheen woordel / dat sp segghen dat dit
alleenlick eenmael gheschiet is : waer upt niet
terstont en volcht / dat de Heere alsoo preecht als
len kinderliens te doen. Want wy en argumen-
teren alsoo niet: maer willen alleenlick bewysen
dat sp onrechtē de cracht Gods in sulcker
nawicheyt beslypten / daer in sp haer niet en
wil laten sluyten. Sp nemen noch een ander
uptvlucht / de welcke van geeder meerder wer-
de en is / segghende / dat dese wyse van spreken/
Van des moeders buick aen, soo veel te seggen
is/als van der jonckheyt aen. Maer mē mach
claerlick sien dat de Enghel dit Zacharie ver-
condigende / heeft wat anders willen seggen / te
beten / dat het kindcken dat noch niet gebooren
en was / soude van den heyligen Gheest verbult
worden. Daerom en moeten wy niet soeken
Gode een wet te stellē / dat hy niet en soude mo-
gē heyligē die hy wilde / gelyck hy desen ghep-
licht heeft: wāt syn cracht en is niet yminder.
13 Ende voorwaer daerom is Christus van
sijn eerste jonckheyt aen gheplich gewest / om
dat hy soude sonder ouderscheyt upt alleley
outheyt sijne uptvercoene in hem selven heylig-
ghen. Want ghelyck hy in de schult der onghes-
hoofsaemheyt werck te nemen / de welcke in onse
vlesche gesehiet was / heeft dat selve vleesch aen
ghedaen / om daer in vooz ons volmaecte ge-

hoofsaemheyt te bewijsen: alsoo is hy oock van
den heylighen Gheest ontfanghen gewest / om
dat hy dooz des selven heylicheyt volcomelick
doorzoten zijnde / die selve soude in ons stozten.
Ist dat wy in Christo hebben een seer volco-
men exemplaer aller ghenade die God sijnen
kinderen bewijst / soo sal hy ons oock in desen
dece et bewijs wesen / dat de jonckheyt der kin-
derliens niet is seer vrecnde van de heylichma-
kinge en is. Hoe het is / so stellē wy nochtā dit
bupten twijfel / dat niemant der uptvercoenen
upt die regenwoozdich levē geroepen en woert/
die niet eerst gheheylighet ende wedergebooren en
woert dooz den Gheest Gods. Dat sp hier regen
dooztbrenge dat de Gheest Gods in de Schijf-
ture gheen wedergeboorte en bekent / anders
dan die upt het onzederfelliche jaet / dat is / upt
Gods woort gheschiet / daer mede segghen sp de
woorden Deren veracderdelich upt / de welcke hy
alleenlick spreect van de gheloovige / die dooz
de vercondighe des Evangelij geleert waren.
Wy bekenen wel dat den sulcken het woort is
het eenighe jaet der wedergeboorte. Maer wy
segghen dat daer upt niet te beslypen en is / dat
de jonge kinderliens daerom niet en comen we-
dergebooren worden / dooz de cracht Gods / de
welcke hen alsoo licht ende bereyt is / ghelyck sp
ons onbegripte ende wonderlick is. Voben
desen soude het sozghelick zijn te segghen / dat de
Heere gheenims en can hem selven den kinder-
liens te kennen gheven.

19 Maer het gheloove (seggen sp) comt dooz
het gheoy / ende de kinderliens en hebben noch
het gheoy / des gheoyz niet / noch en con-
nen God niet kennen / ende zijn ghelyck Moyses
leert / sonder kennisse des goets ofte quaets.
Maer sp en aenmerckē niet dat de Apostel / als
hy seyt dat het ghelooze upt den geloove comt/
alleenlick spreect van de ozdentlike wyse die
God preecht te houdē als hy sijnē roept: ende
dat hy Gode niet enen ewigen regel en stel-
soo dat hy niet en soude comen anders wer-
ken. Gelyck hy voorzwaert vele op ander wyse
geroepen heeft / die hy alleenlick dooz de inwen-
dighe verlichtinghe des Gheests / sonder eenige
uptwendighe vercondighe des woorts / niet
sijn kēnisse begaest heeft. Ende dewijle sp me-
nen dat het soude seer onghesichlick zijn / waert
dat men den kinderliens eenighe kennisse Gods
toeschrebe / de welcke Moyses seyt dat sp noch
goet noch quaet en verstaen : soo laet sp / ick
bidde u / antwoorden / wat swaricheyt daer in
ghelegen is / ist dat men seyt dat de kinderliens
in eenich deelen dier ghenade ontfangen / daer
mede sp weynich daer na sullē oberbloedichlick
begaest worden? Want ist dat de volheyt des
lebens is in de volmaecte kennisse Gods ghe-
segghen: voorzwaert dewijle de kinderliens die ter-
stont sterben / in het eeuwighe leven varen / soo
worden sp ontfanghen om het regenwoozdige
aenschijn Gods te aenschouwen. Daerom / de-
wijle dat se de Heere sal niet volle claerheyt sijns
lichts verlichten / waer om en soude hy de selve
niet (ist dat hy wil in dit teghenwoozdige leven
niet een cleyn glinster beschynen: vooz nemelick
dewijle sp niet eer vā haer outwēdicheyt beroest
en wordē / dan als sp vā de gevanckenisse haers
vlesch verlost wordē? Niet dat ic wil seggē dat
sp dat selve geloove hebbe / dwele wy in ons ge-
voelen / ofte gauw schelic sulcke kennisse / die desen
geloove ghelyck is (het welcke ic lieber wil in
twijfelingē late) maer ic wil allelic et weynich
sulcker mensche dwase hooberdicheyt verhin-
derē / die gerustelic al wat hen in de mont comt /
10 b besaen

1 Cor. 15. 22.

Ephes. 2. 3. Gal. 5. 17.

1 Cor. 15. 50.

Joan. 11. 25. ende 14. 6.

Wederlegginge van de 2 uptvlucht.

1 Cor. 21. 27. Gal. 5. 17. Ephes. 2. 3.

Joan. 7. 3. Luc. 1. 1.

Wederlegginge van de 3 uptvlucht.

Wederlegginge van de 4 uptvlucht.

1 De 2 Antwoort op het 2 argument genome van Christus eerste / welcke bā kintē be-
nē gheplich is / op dat hy ons in hem soude heylighen.

Des uptvlucht.

1. Pet. 1. 23.

1. Pet. 1. 23.

Gen. 10. 17 De 6 intvlucht bewijse de jonghe kinder en geen gheloope en h. vā / so en behoovten haer oock hee tecken des gheloofs niet te gheben. Deut. 1. 39. 1. Antwoort.

2. Antwoort. Van de kennisse Gods / die de jonghe kinderen ontfanghen.

10 a b Antwoort van l'geloove der lange kindere en in dit leven salten geboeten.

bestaen te verfoecken ofte te houden staende.
 20 Maer sy dzingen noch styver aen/seggende / dat de Doop is een Sacrament der bekeeringhe ende des gheloofs: ende dewyle de kinderliens noch tot bekeeringhe/noch tot geloove bequaem en zyn / soo moeten toe sien datmen de bedupdinghe des Doops niet ydel en make / ist dat hy den kinderliens gegheven wort. Dese yulen worden meer tegen God / dan tegen ons geschoten. * Want het is dooz vele plaetsen der Schriftuere seker / dat de Besnydinghe een tecken der bekeeringe was. Boven desen wort het van Paulo genaemt: een zeghel der rechtveerdicheyt des gheloofs. Soo moeten sy God vragehen / waerom hy gheboden heeft dat tecken den kinderen te gheven. Want dewyle de selve oorzaken in den Doop zyn / die in de Besnydinghe zyn / soo en kunnen der Besnydinghe geen dinc gheven / datmen niet en moet oock den Doop toe laten. Ist dat sy haer ghewoonlike upvlucht soecken / seggende / dat die kintse jonckheyt een figure was der gheesteliker kinderen. soo is hen nu die wech ghestopt. Soo dan / dewyle God de Besnydinghe / de welke een Sacrament der bekeeringhe ende des gheloofs was / den kinderliens ghegeven heeft / so en ist geen wonder dat nu de kinderliens des Doops deelachtich worden: ten zy datmen wil openlick de insettinghe Gods lasteren. Maer in dit werck Gods / ghelick in alle andere sime wercken / schijnt ghenoch wijshepts ende rechtveerdichepts / om der godloofen lasteringhe te wederleggen. Want hoewel de kinderliens ten tijde doe sy besneden worden / niet en verston den wat dat tecken bedupde: soo worden sy nochtans waerachtichlick besneden tot doodinghe haerder verdooven ende besnette nature / na de welke sy daer nae moeten staen als sy volwasen worden. Int coyte / dese teghenwoort / ghesan lichtelick wederlept worden / als wy seggen dat sy ghedoopt worden tot toecomende bekeeringhe ende geloove / dewyle het zaet daer van / dooz de verbozghen werckinghe des Gheests in hen is / hoewel de dinghen selve in hen noch niet ghesien en worden. Met dese antwoorde worden alle de argumenten wederlept / die sy upt de bedupdinghe des Doops teghen ons brenghen. Ghelyck dat hem Paulus noemt een Wadt der wederghewoorte ende vernieuwinge. Waer upt sy besneden / datmen den Doop niemant en moet gheven dan den ghenen die tot sulcke dinghen bequaem zyn. Maer wy mogen daer teghen segghen / datmen oock niet en behoorde de Besnydinge te geve anders dan den wederghewoorenen / dewyle sy de wederghewoorte bedupde. Ende alsoo sullen wy de insettinghe Gods verdoemē. Darcum / gelick ich nu dicsmael ghelept hebbe) en hebben de argumenten gheen macht teghen den Doop / die dienen om de Besnydinge te crancken. Sy en tonnen hier oock niet ontgaen / als sy segghen / dat het vast ende seker is al wat op de autozitept Gods gefondeert is / al ist datmen gheen reden daer van en siet: ende datmen dese eerbiedinghe den kinderdoope niet schuldich en is / noch oock andere dierghelijcke dinghen / die ons dooz het uptgheduckte woort Gods niet gebode en zyn. Want sy worden altyts dooz dit argument gebangē / te weten: Het gebot Gods van de kinderliens te besnyden / was oprecht en onstraffelick / ofte het was weerddich gestraft te worden. Ist dat daer in niet ongeschickts en was / so en kunnen ooc in de onderhouwinghe des kinderdoops gheen ongeschickthept tonnen.

21 De ongeschickthept die sy hier willen bewyzen / wederleggen wy aldus: De ghene die de lere gewerdicht heeft te verkiefen / ist dat sy het tecken der wederghewoorte ontfangen hebende / upt dit tegenwoort leben verbescheden eer sy groot worden / soo vernieut hye dooz de onbegryppelike cracht syns Gheests / op sulcke wyse als hy alleen booziet dat mit te zyne. Ist dat sy tot iule onderdom come / dat sy de waerheyt des Doops tonnen leeren / soo worden sy hier dooz te meer tot vernieuwinge verwocht / als sy leeren dat hen terstont in haer eerste kintseheyt / het tecken der vernieuwinge gegeve is / om dat sy die souden haer levē lanch bedeneke / ende daer na staen. Hier toe dient het ghene dat Paulus in twee plaetsen leert / dat wy met Christo dooz den Doop begraven worden. Want daer dooz en verstaet hy niet dat de gene die ghet oopt wort / moet eerst met Christo begraven zyn / maer de leere die onder den Doop verbaet wort / leert ende verclaert dat enkelick den genen die nu gedoopt zyn: so dat niemant en can upt dese plaetse bewyzen dat de leere moet dooz gaen. Op dese wyse hebben Moses ende de Propheeten het volck vernieut / wat de Besnydinghe bedupde / de welke sy nochtans ontfangen hadden doe sy jonge kinderen waren. Dat selve doet oock Paulus als hy tot de Galaten schryft / dat de gene die gedoopt zyn / Christus aengedaen hebbe. Darcum seyt hy dat: Te weten / om dat sy souden namaels Christo leven / dewyle sy daer te vozen dat niet gedaen hadden. Ende hoewel het tecken moet van de volwassene ontfanghen worden achter dat sy het verstant des teckens hebben / so sullē wy nochtans terstont verclaren dat het een ander dinc is van de kinderliens. Men moet oock niet anders ghevoelen van de plaetse Petri / waer in sy groote hulpe mepen te hebben / te weten / daer hy seyt / dat de Doop niet en is een afwisselinge om de onreynicheit des lichaems af te wisselē / maer een getupgenisse eender goeder conscientie dooz God / dooz de wederopstandinge Christi. Sy willen wel daer upt houden staende / dat de kinderdoop niet anders en is dan ydel roock / om dat hy verre is van dese verbozghentheyt. Maer sy seplen altyts hier in / dat sy willē datmen altyts moet de beteckende sake hebbe / ermen het tecken getrijcht. Want de verbozghentheyt der Besnydinge was ooc in de selve getupgenisse der goeder conscientie gelegē. Hadde dese getupgenisse altyts moete dooz den Doop gaē / so en hadden de jonge kinderliens niemmermeer dooz Gods gebot besneden gheleest. Maer dewyle hy bewyft dat de getupgenisse der goeder conscientie onder de verbozghentheyt der Besnydinge vvaer is / en nochtans ooc gebiet de elerne kinderliens te besnyde / so geeft hy daer mede genoch te kennē / dat de Besnydinge tot de toecomende tijt gegeve was. Darcum en moeten in de kinderdoop geē ander tegewoortdige cracht epffche / dan dat hy het verbot dwic de Heere met hē genaect heeft / bevesticht en ysegele. De ander bedupdinge des Sacraments / sal daer nae volgen / te wat tijde God die boozheit heeft.

22 Ich meyne dat daer nu niemant en is / die niet claerlick en siet dat alle dusdanige redenen enkele verdarvinghen der Schriftuere zyn. Ende andere dierghelijcke redenen die daer noch zyn / sullen wy nu ooc overloopen. Sy seggen dat de Doop wort tot verghedinghe der zonden ghegeven. Dit bekennen wy wel / ende seggen dat het onse leere genoch versterkt. Want dewyle wy sondaers ghebozen worden / soo is ons

De 7 int blucht. Den Doop is een Sacrament der boectveerdicheyt ende des geloofs: dewyle nu de jonghe kinderen in dese dinc niet en hebben en de hooien sy tot de ghemeynse schaw des teckens niet toegelaten te worden.
 * Antwoort 1. De jonghe kinderen zyn besneden geveest / soo machense ooc wel dooz zyn.
 1 Row. 14. 11.

De 2. Antwoort. So worden ghet doopt op de toecomende boectveerdicheyt ende geloove: daer van het zaet in haer is verbozghen.
 Cit. 3. 5.

Antwoort. Dinghe op d'eerste mēte / ghenomen van des Doops weerdicheyt.

De andere wude.

Antwoort.

De 8 upz blyck genoe men dat een ongeschickte sake.
 Antwoort 1.

1 Rom. 6. 4. Col. 2. 12.

Gal. 3. 27.

1. Inede. 1. Pet. 3. 21.

Antwoort 2.

1. Pet. 3. 21.

1. Het 3. argument der wederdooveren. De Doop wort ghegeven tot verghedinghe der zonden. Maer de jonge kinderen noch niet gebondicht / darcum en salmense niet doopen.

ous van des moeders bupek aen / berghebinge der zondē noodich. Ende dewijle God dese hope niet en beneemt / dat hy den jongen kinderkeus wil barmherticheyt doen / maer verseker die veel meer / waerom soude wy het teeken beneemen / dwelck veel minder is dan de sake selve? Daerom het ghene dat sy willen teghen ons byengen / dat wonden wy wederom tegen hen / ende segghen datmen de jonge kinderkeus niet en behoort het teeken der verghevinge der zonden te wepgheren / dewijle hen de verghevinghe selve ghegheuen is. Sy byengen oock de woorden Pauli tot de Ephesien doot / daer hy seyt / dat de Gemeente vanden Heere gereynicht is doot het Badt des waters in het woort des levens. Men soude niet bequameliker voort byenghen om hare dwalinghe te wederstaen: want hier uyt hebben wy een goet bewys / te weten / ist dat Christus wil doot der Doop sijn afwaschinghe becruecht hebben / daer mede hy sijn Gemeente reynicht / soo en schijnt het niet recht dat hy niet en soude oock in de cleene kinderkeus sijn getuygenisse hebben / die niet rechte een deel der Gemeente gheacht sijn / dewijle sy erfghenaemen des heilichen ijer ghenaeint sijn. Want Paulus spreect daer van de gantsche Gemeente / als hy seyt / dat sy is doot het Badt des waters ghereynicht. Alsoo oock uyt het ghene dat hy op een ander plaetse seyt / dat wy in het lichaem Christus gheboopt sijn / beslupten wy dat de kinderkeus / die Christus onder sijne leden leit / moet doopen / op datmense niet van sijn lichaem af en scheure. Hier siemen met wat gewilt / ende met hoe veel plaetsen der Schriftuerē sy teghen de behulpselen onses gheboofs streyden.

Antwoort / byengende het dootmoede argument te haer selfs.

Ephes. 5.26.

Ende is dese antwoort b. verlicht met de autoriteit des Apostels / die onse wederpactie is int byschen de.

1. Cor. 12.13.

Het 4. argument der wederdoopen / genomen van hee gebuyck in de Apostelen ege.

Acto. 2.37.

Acto. 8.37.

1. Antwoort op beide de plaetsen / welke van den eghen spreken in eenen vzeemen sin verbaert sijn.

23. Aencomen wy tot het ghebyrck / ende tot de ghelwoonte der eculve der Apostelen: in de welke (ghelyck sy segghen) niemant ghedoopt en wert / dan die eerst sijn gheloope ende bekeeringhe beleiden heeft. Want doe Petrus van de ghene die hen wilden bekeren / ghebruyck wert wat sy moesten doen / so antwoort Petrus hen / dat sy sullen eerst beteringhe doen / ende daer na ghedoopt worden tot verghevinge der zonden. Desghelijc oock doe de Camerlinck begheerde ghedoopt te worden / heeft Philippus gheantwoort / dat sy mochte ghedoopt worden / soo verre hy uyt gantscher herten ghelooft. Hier uyt meynen sy te comen beslupte / dat de Doop niet en moet gegeven worden / anders dan daer eerst gheloope ende bekeeringe is. Maer ist dat wy dese rede plaetse geds / so sal de eerste plaetse / in de welke het geloove niet gemeldet en wort / leeren dat de bekeeringe alleen genoech is: ende de ander plaetse / in de welke gheen bekeeringe gheepscht en wort / sal bewijzen dat het geloove alleen gheneech is om gedoopt te worden. Ick meyn sy sullen segghen dat d'een plaetse d'ander helpt / ende datmense daerom moet by malcander stellen. Ick segghe oock datmen moet andere plaetsen daer by stellen / die eenichsins dienen om desen kinoy te outdoen. Want daer sijn vele plaetsen in de Schriftuerē / der welckie verstant in de constantie ende ghelegentheit der plaetse ghelegghen is. Waer van wy in dese teghenwoordighe plaetsen een exempel hebben. Want de ghene toe de welke Petrus en Philippus die segghen / hebben bequame ontheyt om nae bekeeringhe te staen / ende gheloope te hebben. Wy segghen oock sterckelick / datmen sulcke niet en behoort te doope / ten sy dat haer bekeeringe ende geloove gesien worde. p. m. m. s. so verre het na mensche oortdeel en ondersocht

worzen. Maer het is clær genoech / datmen de kinderkeus moet van de sulcke onderscheyden. Want als voortyden yemant hem selven tot de Zoden boechde / om de religie niet hen gemeente hebben / soo moeste hy eerst het verbont ende de Wet des Heeren leeren / eer hy besieden wert / om dat hy van een yzende water was / met de welke dat verbont niet gaemaecht en was / dwelck doot de Besnydinghe bevesstet wert. 24. Alsoe oec / als de Heere Abrahamum aen neemt / soo en begint hy niet van de Besnydinghe / daerintusschen verstant hem: wat hy niet dat teeken meent: maer hy vereondiche eerst wat verbont hy met hem wil maken / daer nae als Abraham de belofte genoeft heeft / soo geeft hem de Heere dit Sacrament. Waerom is in Abraham het gheloope eer dan de Besnydinge / ende in Isaac de Besnydinge / eer hy eenich verbont heeft: Te weten / om dat de ghene die volwassen sijn / in een verbont aengewone wert / van het welke hy so lange is yzende geweest / moet eerst de conditie des verbonts leeren: maer den kinde dat hem ghoft is / en is dat niet noodich / dewijle hy doot eenwelck recht na de soynie der belofte / int van des moeders bupek aen / in het verbont verbact is. Ofte (oy dat de sake clærlicher en costelicker beduyt worde) ist dat de kinderkeus der geloovigen sonder hulpe des verstants / des verbonts deelachtich sijn / soo en moet hen daerom het teeken niet gewepghert worden / om dat sy het niet en verstant. Dit is voortwaer de oorsake / waerom God seyt / dat de kinderen der Ifraeltien hem ghegenerert ende gheboogen worden. Want sonder twyfel de kinderen der gener die hy belofte dat hy wil haerzacks God sijn / houdt hy voort sijn kinderen. Maer die ongeloo dich is / en van ongeloo dighe ouders geboren / die is yzende van de gemeentschap des verbonts geacht / tot dat hy doot het gheloope met God vereenicht wort. Daerom en ist geen wonder datmen den sulcken het teeken niet en geest / wiens beduydinghe in hem soude ydel ende bedriegelich sijn. Nae dese inpruinghe schryft Paulus ooc / dat de Heydenen so lange sy in haer afgoderie versoncken waren / sijn bukten het Testament gheweest. Hier mede can de gantsche sake (ghelyck ick meyne) clærlick gheoyent worden. De ghene die het gheloope Christi eerst aen nemen als sy groot geworden sijn / die en moeten sonder gheloope ende bekeeringhe niet gedoopt worden / dewijle sy so lange yzende van het verbont sijn / ende comen niet anders dan doot het gheloope ende bekeeringhe / des verbonts deelachtich worden. Ende de kinderen die haren ooypronek hebbe van Christus / die moeten tot den Doop ontfangen / gelyck sy / soo haer als sy ghebooren sijn / van God tot de erve des verbonts ontfanghen worden. Hier toe dient dat de Euangeliste verhaelt / dat de ghene die hare zonden beleiden / van Joanne gedoopt worden: welck exempel wy achten dat het heden is nae te volghen. Want ist dat een Querk begeert gedoopt te worden / tien en souden wy niet lieverde die sijn doopen / eer hy behydninge sijnz geloofs gedaen hadde / waer mede hy moeste der Gemeente gheneech doen. 25. Boven desen byengen sy de woorden Christus voort / die in het derde Capittel Joannis geselen worden / meynende dat daer doot geepscht wort / dat de wederghewoorte teghenwoordichlick sy alsimen den Doop ontfangt / dewijle Christus seyt: Ten sy dat yemant wederghewoorte wort uyt het water ende Geest / soo can hy in het rijcke der hemelen niet comen.

2. Antwoort / dat van den jongen kinderen in die plaetsen niet ghandelt en wort.

3. Antwoort / genomen van de aemmerc kintre des verbonts en der besnydinge / misse Abrahams ende Isaac.

1. Gen. 15. 1. 2. Gen. 17. 11.

4. Antwoort. Van het teeken en salmen niet weeren / die des be teeken den dmer / dat is des verbonts deelachtich sijn.

3. Eze. 16. 20. ende 23. 37.

Daerom dat de jonge kinderen bukten het verbont / niet besieden en werde onder de Wet / noch oec niet ghedoopt en werden onder den Euangelio.

Ephes. 2. 12.

Daer teghen so worden de kinderen der Christus tot den Doop ontfanghen.

Matth. 3. 6.

Het 5. argument der wederdoopen / genomen uyt de spreucke Christus tot Nicodemum.

Joan. 3. 5.

Siet (segghen sy) hoe de Doop dooz den mont des Heeren/ een wedergeboozte genaemt wort. Waerom geben wy dan den Doop den kinderlijs/ de welke niet en can sonder wedergeboozte zyn/ der welke der kinderlijs niet doelachtich en zyn? En eersten seplen sy hier in/ dat sy menpen dat de plaetse van den Doop syzeekit/ om dat sy vā water meldet. Want als de Heere heeft Nicodemus de verdorventheyt synder nature uytghelept ende geleert/ dat hy moet wedergebozen worden/ dewylle Nicodemus droomde van een lichaemlike wedergeboozte/ so greeft Christus oock de wyse te kennen/ hoe wy van God wedergebozen worden/ te weten/ dooz water ende Gheest/ gelijck of hy seude: Dooz den Gheest/ die als een water is/ om de ghelooovige zielen te reynighen ende bespungen. Soo neme ick dan het water ende Gheest/ enckelich vooz den Gheest/ de welke als een water is. Ende dit en is gheen nieuwe wyse van spreken/ want sy comt gantschelijck over een met dese plaetse Matth. 3. 11.

Matth. 3. 11. Die ghene die nae wy comt/ die is de ghene die doopt in den heyligen Gheest/ ende in het vper. Waerom gheheyl/ inden Gheest/ ende in het vper doopen/ is/ Den heyligen Gheest geben/ de welke de nature en het werck des vpers heeft in de wedergeboozte/ alsoo dooz het water ende dooz den Gheest wedergebozen worden/ en is niet anders/ van/ Die tracht des Gheests ontfanghen/ de welke dat doet in de ziele/ dat het water in het lichaem doet. Ic weet dat het andere anders verstaet/ maer dit is sonder twyfel het oprechte ghevoelen/ want Christus en wil daer niet anders leeren/ dan dat een pegetich moet sijnen epgenen aert afleggen/ ist dat hy na het hemelsche rijke Christi staet. Hoewel/ waert dat ick wilde sulcke cranche reden vooz bzingen als sy doen/ soo ware het wy licht wederom segghen syen te bzeughen/ dat upt haer reden (of wyse sehoon toe sieten) soude volgen/ dat de Doop moet zyn eer het ghelooove/ ende de bekeeringe is/ want in de woorden Christi/ is het water eer ghestelt dan de Gheest. Het is seker dat dit van de gheesteliche gaden te verstaen is: ende ist dat die nae den Doop comen/ soo hebbe ick mi vercreghen dat ick wil. Maer men moet sulcke beuselingen laten vare/ ende dese eenvoudige uytlegginge houden/ die te voozgebaecht hebbe/ te weten/ dat niemant en can in het rijke Gods gaen/ eer hy wedergeboze is dooz het levendige water/ dat is/ dooz den heyligen Gheest.

26 Nu ist openbaer/ dat men oock moet vooz wozpen het ghebichtsel der gener/ die alle tot de eeuwige doot veroordeelen/ die niet gedoopt en zyn. Of dan na haer begeerte de Doop alleelijck den volwassenen gegeven worde/ wat sullē sy segghen van een kind/ het welke in de beguelsen der Godsalicheyt wel en behoortlic onderwisen wort/ ende haestelijck sterft/ als de daely des Doops na hy is? De belofte des Heeren is claer/ te wete/ dat so wie in den Sone geloof/ niet en sal de doot sie/ noch in het oordel comē/ maer dat hy is van de doot in het leven ghecomen: men leest niet dat hy ergens die verdoent heeft/ die noch niet ghedoopt en was. Het welke ick niet en wil alsoo ghenomen hebben/ gheheyl of ick te kennen gabe/ dat men den Doop vpytelich mochte verstaen. Zeh segge dat dooz sulcke verachttinghe het verbont Gods gebrohen wort: so verre ist dat icelise sonde connen ontfanghen/ maer wil alleelijck bewysen/ dat de Doop soo noodich niet en is/ dat men sonde terstont dencken dat die verloze ware/ die de Doop niet en ghecreghe. Want ist dat wy willen haer

ghebichtsel aen nemen/ soo sullen wy alle die sonder uptneminghe verdoemen/ die dooz aenich geval van de Doop verhindert worden/ hoe groot oock haer ghelooove is/ dooz het welke sy Christus stam selve besitten. Boven desen/ verwozpen sy alle de kinderen tot de eeuwige verdoemenisse/ die sy den Doop weggeren/ die nae haer epgen belydinge tot der salicheyt noodich is. Nu moeghen sy sien hoe wel sy niet de woorden Christi over een comen/ dooz de welke het rijke der hemelen den kinderen toegeschreven wort. Ende of wy sehoon hen alle direct toe lieten/ soo veel het verstant deser plaetse aen gaet/ soo en sullen sy nochtrans niet connen daer upt beslupen/ ten sy dat sy die leerunghe van de wedergeboozte der kinderen die wy geseit hebben/ eerst te niete maken.

27 Maer sy roemen dat sy en seer groote beselherminge hebbe/ in de insettinge des Doops/ de welke sy verhalen upt het laetste Capittel Matth. 28. daer Christus sijne Apostele tot alle volcken sendende/ twee geboden gheeft/ het een/ dat sy se souden leeren/ het ander/ dat sy se souden doopen. Boven desen stellen sy daer by/ upt het laetste Capittel Marci: 16. Soo wie geloofst ende ghedoopt is/ die sal salich wesen. Wat soecken wy voozder/ segghen sy/ dewylle de woorden des Heeren openlick luyden/ dat men eerst moet leeren/ ende daer nae doopen/ ende den ghelooove de eerste plaetse/ ende de tweede de Doop toe schyben? Ende dese oorden heeft de Heere selve onderhouden/ de welke heeft willen eerst te sijnen dertichste jare gedoopt worden. Maer/ O goede God/ hoe menichsing berwerē sy hier hen selven/ ende openbaren haer onwetentheyt? Want daer in dwalen sy te kinderlick/ dat sy de eerste insettinghe des Doops upt die plaetsen halen/ den welken Christus van den beginne synder predikinghe aen/ den Apostelen geboden hadde. So en moeten sy dan niet houden staende/ dat men upt die twee plaetsen moet den reghel en de wet des Doops halen/ gelijck of de eerste insettinge daer van/ daer in verbaet waet. Ende op dat wy hen dit sepl vergehen/ nochtrans wat cracht sal dat argument hebben? Waert dat ick wilde uptvlucht soecken/ ick soude die hier seer veel vinden. Want dewylle sy so stijf op de oorden der woordē staet/ dat sy beslupen dat men moet eerst leerē/ dan doopen/ en eerst geloove/ dan gedoopt worden/ om dat daer staet/ Ooer/ predickt en doopt. Item/ Soo wie geloofst ende gedoopt wort/ waerom en soude wy niet ooc seggē/ dat men moet doopt eerne leert de onderhoudinghe der dingen die Christus geboden heeft/ te wete/ om dat daer geschrebe staet: Doopt/ en leert onderhouden al wat ick u gebode hebbe? Dit selve hebben wy oock te kennen ghegheben in de sententie Christi/ die boven verhaelt is van de wedergeboozte des waters ende Gheests/ want is het dinnent moet alsoo verstaen ghelijck sy begheeren/ soo moet voozwaer de Doop eerst zyn/ dan de gheesteliche wedergeboozte/ want het water wort daer eer genaemt dan de Gheest. Wat Christus en sept mer dat wy upt de Gheest ende water/ maer upt den water ende Gheest moeten wedergebozen worden.

28 Nu seghen dese haer overwinneliche reden daer op sy wat betrouwen/ eensdeels getranclit te zyn: maer dewylle de waerheyt sterclite ghenoch heeft in haer eenvoudicheyt/ soo en wil ick dooz sulcke clerne beuselingen niet ontvlien. Soo sullen sy dan dese grondeliche antwoorde hebben/ te weten/ Wat Christus in die plaetsen vooznelick/ van de vercondinghe des

28 * Nu seghen dese haer overwinneliche reden daer op sy wat betrouwen/ eensdeels getranclit te zyn: maer dewylle de waerheyt sterclite ghenoch heeft in haer eenvoudicheyt/ soo en wil ick dooz sulcke clerne beuselingen niet ontvlien. Soo sullen sy dan dese grondeliche antwoorde hebben/ te weten/ Wat Christus in die plaetsen vooznelick/ van de vercondinghe des

1. Antwoort. Daer wordt op die plaetse niet dan den Doop ghesproken.

Matth. 3. 11.

Antwoort 2. Dat den Doop vooz het ghelooove en boerbeerlicheyt gaet. Maer by de eerste antwoort sullen wy blyven.

Verclaringe der spreucken Joannis 3. est s. waerupt volcht/ dat men de dwalinghe der gener verwozpen moet/ die alle onghedoopte totten eeuwige doot veroordeelen. * Joannis. 5. 24.

Matth. 19. 14.

Het 6. argumēt der wederdoopen/ genomen upt het ghebot est exempel Christus/ de welke bevolen heeft dat men eenelick leeren/ reimen doopen moet. Matth. 28. 19. Marc. 16. 16.

Matth. 3. 13. Luc. 3. 23.

Antwoort 1. Dat men upt dese plaetsen noch waer noch reghel des Doops moet halten.

Antwoort 2. Dat die wederprekeres haer selven beverten.

Matth. 28. 19. Marc. 16. 15.

Antwoort 3. Hier wort men sonderheyt het bebel om bes Euan-gelium te prediken/ gegebē/ daer by den dienst des Doops gheleg als eenen aenhanck geboecht wort. Euan.

Euangelij een gebot geeft / ende stelt den Doop ghelijc eenen aenhanck daer by. Ten anderen en woxt hier niet anders van den Doop gemeldet / dan so verre sijn bedieninge den leere ampte onder woypé is. Want Christus sendt de Apostelen om het Euangelium allen geslachten der werelt te vercondigen / om dat sy alomne dooz de leere der salicheyt / menschen die te vozen verlossen waren / souden tot sijn eynde versamelen. Maer wie / ende hoedanich ware die menschen die sy souden versamelen? Het is seker dat daer alleenlick van die gemeldt woxt / die bequaem sijn om de leere te ontfanghen. Ende daer nae seyt hy / dat de salcke moeten ghedoopt worden als sy onder wesen sijn : en stelt dese belofte daer by / dat de gene die ghedoopt sijn / sullen salich wesen. Is oock in de gantsche reden een spllabe van de kinderkens? Wat argument is dan dit daer mede sy ons bestoumen? De ooghewassen menschen moeten eerst onder wesen worden / op dat sy ghelooven eer sy ghedoopt worden. Soo ist dan ongeoorloft kinderliks te doopé. Al wilden sy hen selven byken / soo en sullen sy upt dese plaetse niet anders bewijfen / dat datme den genen die bequaem sijn om te hoozen / moet eerst het Euangelium prediken eer sy ghedoopt wordé: want van dese alleé woxt daer gesprokē. Hoe sullé sy hier upt verhinderé de kindere te doopé?

29 Ende op dat oock de blinde moghen deser menschen bedziengerien tasten / soo sal ickse dooz een seker elcer ghelijckemisse te kinnen gheben. Waert dat peinant wilde segghen datmen de kinderkens niet en behoort spijse te gheben / om dat Paulus niet toe en laet dat peinant etc anders dá die wercké: soude dese niet weerdich sijn van enen pegelicken bespot te worden? Waerom? te wete / om dat hy het gene dat van sekere menschen / ende van sekere oude gheseyt is / sonder onderschept trecke tot alle menschen. Dese menschen en doen oot niet mit. Want het gene dat (ghelijck een pegelick siet) alleenlick van de ooghewassen menschen gesproken is / dat trecken sy oock tot de kinderkens: ende willen de kinderkens onder dien reghel stellen / die alleenlick den ooghewassen menschen ghegheven was. Aengaende het exempel Christi / dat en doet hen geen voordeel. Hy en is niet ghedoopt geweest eer hy dertich jaren out was / dat is wel waer / maer de oorzaak is openbaer: te weten / om dat hy doe wide dooz sijn predikinghe een vast fondament des Doops leggen / ofte eer dat fondament bevestighen / welck wy nisth te vozen van Joanne ghelept was. Daerom doe hy wilde dooz sijn leere den Doop in stellen / soo heeft hy hem / om sijnder insettinghe inerder autoriteyt te gheben / dooz sijn eyghen lichame gheplecht / ende dat in sulcke bequaemheyt des tijts als het alderbest betaemde / te wete / als hy wilde beginnē te predicken. Int coyte / sy en sullen daer upt niet anders bewijfen / dan dat de Doop sijn begin ende oorspronck ghehadt heeft upt de vercondinghe des Euangelij. Ist dat sy willen het dertichste jaer stellen tot den Doop / waerom en onder houdé sy dat niet: maer laten enen pegelicken toe tot den Doop / nae dat hy na haer ooydeel noch geleert heeft? Ja Serbetus een van hare Leerars / de welke hartnekelick op de dertich jaren dzingt / heeft te sijnen eenen en twintich jaer hem selvé vooz enen Propheete uptgegeven. Maer is dit verdraghelick / dat peinant hem selven vooz enē Leeract der Ghenevinte 3p.

30 Ten laetsten seggē 3p / dat daer geen oorzaak

is om den kinderkens inder den Doop te gebé / dan het Nachtmael / tot het welke sy nochtans niet toegelate en wordé. Maer de Schijstuerer heeft hier een groot onderschept bereekent. Het is wel voortgden in de oude Gemeente een gebuyck geweest / ghelijckmen in Cappiano ende Augustino leest: maer die wyse te rechte afgelept. Want ist dat wy die aert en eegenschap des Doops aenmercken / so is hy voozwaer gelijck ee inganc en bebedinge tot de Gemeente / waer dooz wy onder Gods volck getelt worden: ende een trecken onser gheestelicker wedergeboorte / dooz de welke wy tot kinderen Gods wedergebozen worden. Hier entegē is het Nachtmael den ooghewassen veroydent / die de wecke kinderschept verlaten hebbende / bequaem sijn tot vastste spijse. Dit onderschept wordé claerlick in de Schijstuerer bewisen. Want aegaede de Doop / en maect de Heere geen onderschept in het onderdoon. Maer het Nachtmael en depl: hy niet enen pegelicken upt / maer alleenlick den genen die bequaem sijn om het lichaem des Heeren te onderschepden / haer eygen conscientie te ondersoeken / den doot des Heeren te vercondighen / ende sijn eraecht te overlegghen. Willen wy pet clarders dan dat de Apostel leert / als hy vermaent: dat een pegelick hem selvé beproebe en ondersoeké / ende also van dat groot etc / en van dien Dzinckbeker dzincké. So moet dan de ondersoekinghe vooz gaē / tot de welke de kinderkens niet bequaem en sijn. Item / wie het onweerdichlick eet / die eet en dzincké hem selvé de verdoemenisse / niet onderschepde het lichaem des Heeren. Ist dat niemant en can weerdichlick des Nachtmals deelachtich sijn / anders dan die de weerdichlept des lichaems Christi can behooylick onderschepden / waerom souden wy onsen jongen kindere sijn vooz lebendichmakende spijse geven? Ende wat wil dat gebot des Heeren: Ghy sult dat doen tot mynder gedachtenisse? Item dat de Apostel daer upt beslupt / seggende: Soo wannert ghy dit groot sult eten / soo sult ghy den doot des Heeren vercondighen tot dat hy come. Ick bidde u / hoe sullen de kinderliks de sake gedaechtich sijn / die sy nopt verstaen noch ghevoert hebben? wat vercondinghe des crucpes Christi sullen wy van hem epfchen / wiens eraecht en weldaet sy noch niet en connen verstaen? In den Doop en woxt niet sulck gebode: daerom ist tussche dese twee teckenē groot onderschept / het welke wy oock in het oude Testament / in gelijcke teckenē aenmercken. De Besnidinghe / de welke (gelijck het openbaer is) met onsen Doop over een comt / is den kinderen veroydent. Maer tot het Nachtmael in wiens plaetse nu het Nachtmael gecomen is / en worden niet alle menschen toe gelaten: maer wert eerst van die behooylick gegeten / die so oudt waren dat sy eonde van de beduydinghe des Paeschlams brage. Waddē dese mensche noch re brijse verstant / soo en souden sy in so elact een sake niet seplen.

31 Hoewel het my verdriet de Lesers niet soo veel beuselingen te verladen / nochtans ist noodich die ceterliche redenen niet coyte wooyden te wederleggen / die Serbetus / de welke een verticeringe onder de Wederdoopers is / hem selven tot de strijt tegē ons bereydende / voozt brenge. Hy seyt dat de Sacramenten Christi / gelijck sy volmaect sijn / moetē gebuyck wordé van de ghene die volmaect / of tot volmaectheyt bequaem sijn. Maer hier op is licht te antwooyde / te weten / dat de volmakinge des Doops / de welke haer totter doot toe bestreckt / verkeerdelic getrockē woxt op eenē sekere tijt int leven.

D v ij Doben

Het 7. argumēt der Wederdooperen. Dit en moet de jonge kinderen toe den Doop niet toe late / oermits sy geen gemeenschap hebben met het Avont / mael des jaeren. Antwooyt / toonende dat de nuttinghe en ghemeenschap van beide de Sacramenten dan malcanderen te onderschepden sijn / van warghen den tijt ende de personen.

1. Besoys up de wooyden des Apostels / welke de jonghe kinderen nachtelick van de tafel des Heers werck. 1. Coz. 11. 28

1. Coz. 11. 29.

2. Besoys. Daer mede ee bergelijckinge gemaect woxt van de Besnidinghe en het Paeschelen / met onse Sacramenten. Exod. 12. 26.

Het laetste deel des Capittels / wes verlegghende die argumenten van Serbetus.

Den eerste argument.

Antwooyt.

1. Mar. 16. 16. Antwooyt 4. Wan den jongen kinderen en woxt geen verhael ghe daer in die plaetsen.

Antwooyt 5. Waer mede hy de derde anwooyt versterckte.

2. Exel. 3. 10.

Antwooyt 6. Ist dat Christus out sijn be 30. jaren / ghedoopt 18. 1. Luc. 3. 23.

Boven desen segghe ick / datmen dwaeselic de
 volmaecticheyt epscht ten eersten daghe / tot de
 welke de Doop ons alle onse leuen lanc sonder
 ophoude beweercht. **Op** seyt dat de Sacramentē
 Christi teekenen zijn / tot ghe'dachtensse inge-
 steit / op dat een peghelic overlegge dat hy met
 Christo begraven is. **Ick** antwoorde / dat het
 niet noodich en is te wederlegghen het gene dat
 hy upt sijn hoofte gedicht heeft. **In** de woorden
 Pauli bewijsen dat het eygentlick den Pacht-
 male toecoint / dat Servetus tot den Doop
 treckt / te weten / dat een peghelic hem selven
 ondersoefte. **Van** den Doop en wort nergheens
 sulver per gheleert. **Waer** upt wy besluyten / dat
 die behoorzlick ghe'doopt worden / die door de
 ionckheyt niet bequaem zijn tot de ondersoef-
 kinghe. **Het** derde dat hy voortbrengt / te weten /
 dat sy alle in den doot blyden / die in den Sone
 Gods niet ghe'looven / ende dat de toornicheyt
 Gods op hen blyft: ende dat daerom de kinder-
 kens die niet en comen ghe'looven / in haer ver-
 doemnisse liggen. **Daer** op antwoorde ick dat
 Christus daer niet spreeckt van de alghe'meyn
 schult / waer mede alle Adams nacomers be-
 vanghen zijn / maer dat hy alie'nlick de verach-
 ters des Evangelij dreycht / die de ghenade die
 hen aengheboden wort / hooverdelick en hart-
 nerkelick verwoyde. **Wit** en gaet de kinder-
 kens niet aen. **Ick** stelle oock hier tegen eē contrarie
 reden / te weten / **Wat** alle de ghene die God zeg-
 ghent / van Adams ver'boeckinghe verlost zijn.
Daerom dewyle het seker is / dat de kinder-
 kens van hem ghesegent zijn / soo volcht daer upt dat
 sy van der doot verlost zijn. **Wy** bringt oor val-
 schelick voort dat ne'ghens ghe'lesen en wort /
 te weten / **Wat** alle de ghene die upt den Gheest
 geboren is / de stemme des Gheests hoort. **Ende**
of wy schoon toelieten dat dit reghens geschre-
 ven ware / soo en sal hy noch tans daer upt niet
 anders bewijsen / dan dat de gheloovige tot ge-
 hoorzacinhēyt gheschickt worden / nae dat de
 Gheest in hem werckt. **En** dat van sekere men-
 schen gesproken is / dat en behoortmen niet sou-
 der onderscheyt tot alle menschen te trecken.
Ten vierden seyt hy: **Dewyle** het gene dat na-
 tuerlick is / eerst is / soo moetmen den tijt ver-
 wachten die totten Doop / die geestelick is / be-
 quaem sy. **Hoewel** ick bekenne dat alle Adams
 nacomers upt vleesch geboren zijn / ende van
 des moeders byrck aen haer verdoeminge dra-
 ghen / soo segge ick nochtans dat God daerom
 niet verhuudert wort te'sfont remedie daer niet
 ghen te brengen. **Want** Servetus en sal niet
 bewijsen datmen moet sonnighe sekeren jaren
 out zijn / eer de gheesteliche menwicheyt des le-
 uens beginne. **De** ghene die upt gheloovighē
 ouders ghebozen worden / hoewel sy van na-
 tuere beriozen zijn / soo zijn sy nochtans (gelijck
 Paulus betuycht) heplich door genade / die bo-
 ven nature is. **Daer** na brengt hy een allegorie
 boort / te weten / dat David in de sterckte Sion
 opelinnende / noch blinde noch creupel met
 hē gekypt en heeft / maer alleenlick strenge knecht-
 knechten. **Maer** wat salt wesen / ist dat ick hier
 teghen een ander parabel stelle / waer in God de
 blinde ende creupel tot de hemelsche maeltijt
 roept: hoe sal Servetus desen knoop ontdoen?
Ick vraghe oock of de creupel ende blinde niet
 te voren met David geynght en hadden? **Maer**
 het is te vergheefs dat ick langhe teghen dese
 sijn reden speke / de voelcke (gelijck dese Lesers
 sullē upt de heylige Historie bewinde) upt enkel
 valscheyt en leugen gesmeede is. **Boven** desen /
 bringt hy noch een ander allegorie voort / seg-

ghende / dat de Apostelen zijn visschers der men-
 schen gheweest / ende niet der clepnder kinder-
 kens. **Maer** ic vraghe wat het beduyt / dat Chri-
 stus seyt / te weten / dat in de nette des Evangelij
 alleley visschen ghevanghen worden / maer de-
 wyle het ny niet en behaecht in allegorien te
 spelen / so antwoorde ick / dat het den Apostelen
 niet verboden en wert / den kinder- kens te doo-
 pen / als hen het leer- ampt bevolen wert. **Doer-**
wel ick begere noch te weten / waerom hy seyt
 dat de kinder- kens geene menschen en zijn. **Ten**
 sebeden seyt hy / dewyle den gheestelicken gee-
 stelcke dingen toecomen / soo en zijn de kinder-
 kens tot den Doop niet bequaem / dewyle sy
 niet geestelick zijn. **Maer** ten eersten is het opes-
 baer / hoe verkeerdelick sy de plaecte Pauli
 draepen. **Paulus** spreeckt daer van de leere / en
 bewijst den Coynthē haer onachtfaemheyt /
 dat sy die hen selven meer dan te seer in scherps-
 smicheyt behaechden / noch de begunnen der
 hemelscher leere niet gheleert en hadden. **Wie**
 can hier upt besluyten / datmen den kinder-
 kens moet den Doop ontsegghe / die God upt ghe-
 nade tot sijne kindere aen neemt / hoewel sy upt
 vleesch geboort zijn: **Wat** hy seyt / datmen se moet
 in gheestelicke spijse voeden / ist dat sy menschen
 zijn: daer is licht op te antwoorden / dat sy door
 den Doop toegelate worden in de kudden Chri-
 sti / ende dat hen het tecken der aeneminge ge-
 noech is / tot dat sy opghewassen zynde / vaste
 spijse connen draghen. **Ende** datmen daerom
 den tijt der ondersoekinghe moet verwachten /
 de welcke God clarelick in sijn heplich Pacht-
 mael epscht. **Daer** na seyt hy / dat Christus alle
 de syne roept tot het heplich Pachtmael. **Maer**
 het is openbaer gheuoecht dat hy niemant toe-
 en laet anders dan die nu te voren bereypt zijn /
 om de ghedachtensse sijns doots te houden.
Daer upt volcht dat de kinder- kens die sy ghe-
 weerdicht heeft te onghelven / in eenen ver'schep-
 den ende epgghen graet staen / tot dat sy groot
 worden: ende dat sy nochtans niet vzeemde en
 zijn. **Wat** hy voort seyt / dat het een ongeschick
 wonder is / dat een mensche niet soude eten als
 hy geboren is. **Ick** antwoorde dat de ziele an-
 ders ghevoecht worden dan door het uytwendighe
 eten des Pachtmaels: ende dat daerom Chri-
 stus niet te min den kinderen een spijse is / hoe-
 wel sy het uytwendich teeken niet ghebruy-
 ken: ende dat het eē ander dine is van de Doop /
 door den welcken hen alleenlick de deure tot de
 Ghe'meynte open ghedaen wort. **Wederom**
 seyt hy dat een goet huyfsegeerder sijnē huyf-
 ghesin spijse gheeft te sinder tijt. **Of** ick schoen
 die toe late / ic bidde u door wat recht sal hy ons
 beschrijven te wat tijde men moet doopen / om
 te bewijsen dat de kinder- kens te ontijde gedoopt
 worden? **Boven** desen brengt hy voort / dat Chri-
 stus den Apostelen gheboden heeft / dat sy hem
 souden haestighen tot den oogst / dewyle de ac-
 kers wit ende rijp wordē. **Doer** waer / Christus
 wil daer alleenlic dat de Apostelē groote vrucht
 haers arbeyts voozt handen siende / hen selven te
 blymoedighelick tot het leer- ampt bereyden.
Wie soude hier upt besluyten / datmen alleenlic
 in den tijt des oogsts moet doopen? **De** elfste re-
 den is / dat hy seyt / dat in de eerste Ghe'meynte
 alle de Christenen / discipulen waren. **Maer** wy
 hebben boven gheseyt / dat hy onwyselick het
 ghene dat van sommige gesproken is / wil van
 allen verstaen. **De** opghewassen menschen die
 nu onderwesen waren / en hen selven tot Chri-
 stum begheven hadde / zijn discipulen genaemt /
 gelijck de Joden onder de Wet / moesten Moysis
 discipu-

Het 2. argu-
ment.

Antwoort.

Het 3. argu-
ment.
Joan. 3. 36.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Inrede.

Antwoort.

Het 4. argu-
ment.
1. Cor. 15. 46

Antwoort.

1. Cor. 7. 17.
Het 5. argu-
ment / dwelck
is een ghees-
telicke bes-
oupinghe.

Antwoort 1.
2. Sam. 5. 2.
Luc. 14. 21.

Antwoort 2.

Antwoort 3.
Het 6. argu-
ment oock
gecontē sijn-
de op een gee-
stelcke be-
boudinghe.

Math. 4. 19

Antwoort 1.
Matt. 13. 47.

Antwoort 2.

Het 7. argu-
ment.
1. Cor. 2. 23.

Antwoort.

Het 8. argu-
ment.

Antwoort.

Het 9. argu-
ment.

Antwoort.

1. Witblycht.

Antwoort.

De 2. Wit-
blycht.

Mat. 24. 45
Antwoort.

Het 10. argu-
ment.
Joan. 4. 35.

Antwoort.

Wat 11. argu-
ment.
Act. 11. 26.

Antwoort.

discipu-

discipulē zijn: nochtans sal niemant daer upt te rechte besluptē / dat de kinderkens zijn byeemde geweest/die God betuypt heeft dat hyse als syn hupsigenootē hout. **Bobē** desen/sept hy/dat alle Christenē byoeders zijn/en dat wy de kinderkes daer vooz niet en houden/so lange als wyse van het Nachtmael uytstuypen. **Maer** ick byenghe wederom dese grontreden vooz / te weten / dat alle de erfghenamen des rijck der Hemelen / zijn leden Christi: Item dat de ommehelsinge Christi een waerachtich tecken der aenmeninghe was / waer dooz hyse by de ooghewassene ghesteit heeft / en dat sy daerom niet te min tot het lichaem der Ghenepute behooren / hoewel sy eenen tyt lanck het Nachtmael niet en gebuypten. **De** Koeber aen het trupce / is niet te min een byoeder der godsalighen gheweest / hoewel hy noyt tot het Nachtmael ghecoemen en is. **Daer** nae sept hy dat niemant onse byoeder genaemt en wordē / anders dan dooz den Gheest der aenmeninghe / de welke alleenlich dooz het ghehoorz ghegheven wozt. **Ick** antwoort / de / dat hy altys tot het selve bedorck ende valsche argument valt / om dat hy het ghene dat van de ooghewassene menschen alleenlich gheseyt to / verkeerdelick oock tot de kinderen trecht. **Paulus** leert daer de oydentlicke wyse der roepinghe Gods / te weten / dat hy syne uytvercozene tot het gheloove byengt / hen ghetrouwe Leraers verwekēde / dooz der welker dienst en arbeyp / hy hen de hant gheeft. **Die** soude hem daerom doozben eenen reghel geben / dat hy niet en soude moghen dooz een ander verbozghen wyse de kinderen in Christo planten? **Dat** hy sept / dat **Cornelius** is ghedoopt gheweest / nae dat hy den heylighen Gheest ontfanghen hadde: hoe verkeerdelick sy uyt een exempel eenen gemeynen reghel maken / dat is openbaer uyt den **Camelinc** ende de **Samaritanen** / in de welke God een ander oorden ghehouden heeft / so dat sy gedoopt worden eer datse de gaven des Gheests ontfinghen. **Syn** vyfthiende reghel / is meer dan dwaes: hy sept dat wy dooz de wedergheboozte goden wordē: ende dat die goden zyn / tot de welke het woort Gods ghesproken wordt: het welke gheen plaetseē heeft in de cleyne kinderkens. **Dat** hy den gijeloovighen Godheyp toeschryft / dat is een van syne raserie die ick nu teghenwoozdichlick niet en wil wederlegghen: maer het is een schandelicke onbeschaenheyp / dat hy dese plaetse des **Psalms** / so verkeerdelick verdraeyt. **Christus** sept dat de **Overheden** by den Propheete worden goden genaemt. om dat sy een ampt bedienē dat hen van God bevelen is. **Maer** het ghene dat van het bevel der regeeringhe tot sekere menschen ghesproken is / dat trecht dese bequaem uytlegghe tot de leere des **Euangely** / om daer dooz de kinderkens uyt de Ghenepute te dyuben. **Hy** sept wederom / dat de kinderkens niet en moghen nientwe menschen gheacht worden / om dat sy dooz het woort niet wederghebozen worden. **Maer** het ghene dat ick nu dickmael gheseyt hebbe / dat verhaele ick wederom / te weten / dat de leere een onverderffelic zaet is / om daer dooz wedergebozen te worden / als wy bequaem zyn om die te ontfanghen: maer dat God sijn mate der wedergeboozte weert / als wy dooz de jonckheyp nocht niet leerlic en zyn. **Daer** na keert hy wederom tot syne allegozien / segghende / dat in de **Wet** een **Schaep** ende **Ghepte** niet ghecoffert en worden terfont als sy van de moeder quamen. **Ist** dat wy de figuren hier toe willē trecken / soo sal het nu licht wesen wederom te seg-

ghen / dat alle de eerstghebozene **Gode** heyllich waren / soo haest als sy van de moeder quamen: ten anderen datmen moesse een eenparich **Lam** offeren. **Maer** uyt sal volghen / datmen niet en moet mammelicke onde verwachten: maer dat eer de vrychten die noch nieu ende teeder zyn / van God tot offerhande vercozen worden. **Wozben** desen sept hy / dat niemant en can tot Christus stum comē / anders dan die te vooz van **Joanne** bereyt zyn. **Maer** is het ampt **Joannis** niet alleenlich vooz eenen tyt geweest? **Ende** op dat ick dit late varen / vooz waer die vooz bereydinghe en is niet gheweest in de kinderkens die Christus heeft ommeghehelt ende ghefeghent. **Daerom** laet hem vore niet sijn valsche grontreden. **Ten** laetsten beichremt hy niet **Trismegisto** ende **Sphilia** / dat de heylighe afwassinghen niemanden toe en comen dan den ooghewassenen. **Diet** wat eerlicher een ghevoelen hy heeft van den **Doop** Christi / den welken hy wil nae de onheylighe wyse der **Hepdenen** ghe-regelt hebben / op dat hy niet anders bedient en wordē / dan ghelijck het **Trismegisto** behaecht. **Maer** wy achtē de autozytept Gods meer / den welken het beifest heeft de kinderkens hem te heyligen / en aen te nemē dooz eē heyllich tecke / wiens cracht sy dooz de jonckheyp noch niet en verstondē: **Wozben** achtent oot niet geozloft te zyne / datmen het soude uyt die reynghen der **Hepdenen** half / daer dooz de eenwige en onberanderliche **Wet** Gods / die sy in de **Besuydinghe** ghegheven heeft / soude in onsen **Doop** verandert worden. **Ten** laetsten sept hy: **Ist** datmen de kinderkens mach sonder verstant doopen / soo mach den **Doop** al spelende van kinderen bedient worden. **Maer** aengaende dese sake / mach sy teghen **God** klyven / uyt wiens gebot de **Besuydinghe** oock den kinderen toe quam / eer sy verstant hadden. **Was** sy dan daerom een spottelick dunck / oft alsoo den kinderen onderwoopen / dat sy die hadden moghen al spelende bedienen ende verkeeren? **Maer** het en is gheen wonder dat dese verwoopen gheften / ghelijck of sy niet uyt sinicheyt gheslaghen worden / alserlep seer grove ougheschickheden tot bescherminghe haerder dwalingen voozbyengen: om dat **God** haer hoohmoedicheyt ende hartuechicheyt / rechtveerdichlick met sulcke raserie wyrecht. **Ick** betrouwe voozwaer dat ick nu gheopenbaert hebbe / met wat crancker behulpselē / **Serbetus** de **Wederdoopers** syne byoeders gheholpen heeft.

32 **Ick** meyne dat het nu niemande die tuchter ende verstandich is / sal dupstier ofte tuchtsachtich wesen hoe lichveerdichlick sy de **Ghemeynte** Gods verstoozen / die om den kinderdoop gekyft ende twist maken. **Maer** het is niet aen te mercken / wat de duypel dooz soo groote listicheyt soeckt te doen: te weten / hy soeckt een sonderlike vrycht des betrouwens en der geestelicker blyschap / die hier uyt te nemen is / ons te berooven / ende oock de eerlichheyp der goetheyp Gods soo seer te vercranchen. **Want** hoe behaghelick is den **Godsalighen** herten / dat sy niet alleenlich dooz het woort / maer oock dooz her aenschouwen haerder oogē verskiert wozen / dat sy by den hemelschen **Vader** zo veel genade hebben / dat hy oock vooz hare natomers sozgedraecht? **Want** hier in machmen sien dat sy een seer voozichtigheyn hupsvaders persoon aen neemt / die oock niet selfs nae onse doot afen laet vooz ons te sozghen / maer voozset ende besozcht oock onse kinderen. **Behooren** wy niet hier dooz **Davids** exempel ons niet gantscher

Het 12. argument.
Antwoort.
Matt. 19. 15.
Marc. 10. 16
Het 13. argument.
Antwoort.
Acto. 10. 44.
Het 14. argument.
Antwoort.
Acto. 8. 27.
Het 15. argument.
Antwoort 1.
Psal. 23. 6.
Joan. 10. 35.
Antwoort 2.
Het 16. argument.
Antwoort.
Het 17. argument / ghenomen van een gheestelicke beduydenisse.
Antwoort.

Exod. 13. 2.
Exod. 22. 5.
Het 18. argument.
Antwoort.
Het 19. argument.
Antwoort.
Het 20. argument.
Antwoort.
Daerom dat de **Sathan** teghen den kind doop soo gheuelich hem stelt.
1.
Aenbenen sijn dese.
2.
Psal. 48. 11.
Du zijg herten

herten tot dancksegginghet verheffen / op dat dooz sulck ee bewijs sijnder goetheyt / sijn naem geheplicheit worde? Dit / dit segghe ick / soeket de dupbel / als hy soo seer tegen den kinderdoop strijt: op dat de betuytinghe der ghenade werch ghenomen worde / ende dat alsoo de belofte / dis daer dooz booz onse ooghen gestelt wort / Wepnich te samen ten eynde vergaen ende verswinde. Daer upt niet alleenlick een godloose ondanchbaerheyt reghen de barmherticheyt Gods ende soude come / maer ooc een rachtje om de kinderen tot Godsalicheyt te onderwijfen. Want wy en worden niet wepnich dooz desen pynckel verwecht / om onse kinderen ernstlick in de herte Gods ende onderhoudinghe der Wet op te brengen / als wy overleggen dat sy eerst onse als sy ghebozen sijn / van God voor sijne kinderen gehouden ende bekent worden. Daerom ist dat wy niet en willen de weldadicheyt Gods booselick verdupstere / so laet ons onse kinderhens tot hem brengen / den welken hy onder sijne hupfghenoeten / dat is / onder de leden der Ghepente / plaetse gheeft.

Het xvij. Capittel.

Van het heylighe Nachtmael Christi, ende wat het ons aenbrengh.

Nat God ons heeft eenmael in sijn hupfghesin aengenomen / ende dat niet om ons alleenlick booz sijne dienstknachten / maer oock om booz sijne kinderen te houden / soo neemt hy ons oock aen den gantschen loop des levens ons te voeden / op dat hy hem selve bewijse eenen seer goeden hupfvader / ende sochbuirdich booz sijn kinderhens te zijne. En hy en is noch hier mede niet te vrede / maer gheeft oock eenen pant om ons dese ghebuercighe mildicheyt te versecieren. So heeft hy dan tot dit eynde noch een Sacrament sijnder Ghepente ghegheven / dooz de hant sijns eenichgeboren Soons / te weten / een geestelike spijse / daer in Christus betuycht dat hy een levendichmakende broot is / waer dooz onse zielen tot de waerachtighe ende salighe onsterffelicheyt ghevoet worden. Ende dewijle de kennisse sulcker grooter verborghentheyt seer noodich is / en nae haer grootheyt een neerstighe verclarighe epiecht: ende dewijle de dupbel om de Ghepente van desen onbegheplichen schat te berooven / ober langen tijt heeft ten eersten wolcken / ende daer na oock dupstereyt aenghebracht / om dese sake te verdupstere: boven desen oock twijst ende strijt aenghebracht / om daer dooz de herten der erwoudigen van de swaerhe deser gheesteliker spijse te verdupstere / ende oock te onsen tijde dese selve list gebuycht heeft / soo sal ick ten eersten de sonna der sake alsoo veruaten / dat het oock de ongeleerde moegen verstaen: ende daer na die knopen ontdoen / dooz de welke de wurbel heeft ghesocht de werelt te verstricken. Ten eersten wijt broot ende wijn teerkeuen / waer dooz dat onsenliche voetsel dat wy upt het vleesch ende bloet Christi ontfanghen / ons wort booz ooghen gestelt. Want gelijc wy in den Doop van God wedergebozen / ende in de ghemepenschap sijnder Ghepente gheplant / ende dooz aenneminghe sijne kinderen ghemaect worden: alsoo seggen wy dat hy het aimp eens godde hupfvaders doet / ons sonder ophouden spijse ghevende / om ons in dat leven te onderhouden en bewaren / tot het welke hy ons ghebaert heeft. Au de eenige spijse onser ziele / is Christus / ende daerom roept ons de hemelsche Vader tot hem / op dat wy dooz sijn ghemepenschap gevoet zijnde / onderustehen cracht

gherijgen / tot dat wy tot de hemelsche onsterfelicheyt come. Ende dewijle dese verborghentheyt der heymeliker bereeninghe Christi in de Godsalige onbeghepelic is / soo stelt hy ons een figure ende beelt daer van booz ooghen / in sienliche trekenen / die nae de mate onses verstantis seer bequaem sijn / jae hy maect dese dooz panden ende teerkeuen ons soo seker / ghelijc of sy met onse ooghen ghesien worden: want dese seer ghemepensaem ghelycknisse can oock van de grooffte verstanden gebact worden / te weten / dat onse zielen van Christus gevoet worden / ghelijc dit lichaemlick leven dooz broot ende wijn onderhouden wort. Soo sien wy dan nu waer toe dit Sacrament dient: te weten / om ons te lievestighen dat het lichaem des Heeren alsoo eenmael booz ons opgeoffert is / dat wy het nu ontfanghen ende nutten / ende alsoo de cracht dier offerhande in ons ghevoelen: ende dat sijn bloet alsoo eenmael booz ons uptgestoet is / dat het ons een eeuwighe danck is. Ende alsoo luyden de woorden der belofte / die daer by ghestelt sijn / te weten: * Neemt / dit is myn lichaem dat booz u overghegheven wort. Soo worden wy dan geboden dat lichaem / dat eenmael tot onse salicheyt geoffert is / te ontfanghen / ende te eten: op dat wy siende dat wy daer van deelachtich worden / vast ende seker houden dat de cracht sijnder levendichmakender doot / sal crachtich in ons wesen. Daerom hy oock den dynckelicker noemt het verbont in sijn bloet. Want dat verbont dat hy eenmael dooz sijn bloet bevesticht heeft / wort eenichsins dooz desen dynckelicker verberst / oft eer gheduerich ghemaect / soo veel de versterkinghe onses gheloofs aengact / soo wanneer hy ons sijn heyligh bloet te dyncken gheeft.

2 De Godsalige zielen comen groote vrucht ende saeticheyt des betrouwens upt dit Sacrament hebben / dewijle sy daer in een ghepense hebben dat wy een met Christo ghe worden sijn / soo dat wy al wat sijne is / mogen onse noemen. Hier upt volcht dat wy gheuselick mogen betrouwen dat het eeuwighe leven / waer van Christus esghedenen is / oock onse is: ende dat wy het rijcke der Heuilen / daer in hy nu ghecome is / niet meer en connen verliesen dan hy selve: wederom dat wy niet en connen dooz onse zonde verdoent worden / van der welcker schult hy ons verlost heeft / dewijle hy die wil hem toegheken hebben / ghelijc of sy sijne waren. Dit is een wonderlike verwifelinghe / die hy nae sijn onmeelike mildicheyt met ons ghebruycht heeft / te weten / dat hy een sone des menschen met ons ghe worden zijnde / ons met hem kinderen Gods ghemaect heeft: dat hy ter aerden neder dalende / ons de opvaert ten Hemel geopene heeft: dat hy onse sterffelicheyt aennemende / ons sijn onsterffelicheyt ghegheven heeft: dat hy onse swachtheyt aennemende / ons dooz sijn cracht verstercht heeft: dat hy onse armodie op hem nemende / ons sijnen rijckdom overghegheven heeft: ende dat hy den park onser onrechtveerdicheyt / dooz den welken wy verladen waren / heeft op hem ghenomen / ende ons met sijn rechtveerdicheyt berleet.

3 Van alle dese dingen hebben wy soo seker een betuyginghe in dit Sacrament / dat wy moeten vast ende seker houde / dat sy ons waerachtelich ghegheven worden / eben ghelijc of Christus selve tegenwoordich booz onse oogen ghestelt / ende met onse handen gehandelt wort. Want dit woort can ons niet liegen noch bebruyghen / te weten / Neemt / Es / Dynck / dit is myn

Tot wat zonde ons de selve est gheen andere in gheest sijn.

Zebefinghe ghenomen van de misteluinghe. * Matth. 26. 26. Mar. 14. 17. Luc. 22. 19. 1. Cor. 11. 24.

Dese Sacraments beleten niet rijckent ende vruchten aennemende den Godsaligen.

† Dat Nachtmael des Heeren ons de wonderlike weldade onser betrouwen ge / ende Christus selve. † Welc upt de woorden der insettinghe elaelick blyckt.

De dese dwalinghe der wederdoopen comt boozt insondercheyt twee derien quart. 1. Ondanckbaerheyt tegen God. 2. Crachtje om de kinderen tot Godsalicheyt te onderwijfen.

† Beuyt / dermaende datmen de kinderen tot God souben brengen.

Daerom dat het heylighe Nachtmael van Christo is inghestelt.

Joan. 6. 51.

Die noodich de kennisse deser verborghentheyt.

Wat dooz teerkeuen in dese verborghentheyt sijn.

mijn lichaem dat vooz u ghegheben wozt: Dit is mijn bloet dat tot verghewinghe der zonden uptghefozt wozt. Als hy' r ons ghebiet te ontfanghen / soo geeft hy te hemmen dat het onse is: als hy' t ons ghebiet te eten / soo geeft hy te kennen dat het een substantie met ons wozt: als hy van syn lichaem seyt / dat het vooz ons overgegeven is / ende van syn bloet dat het vooz ons uptghefozt is / daer mede leert hy dat het beyde meer onse dan syne is: want hy heeft het beyde niet tot syn voozdeel / maer tot onse salicheyt aenghenomen ende afgheeyt. Ende men moet wel merckelich aemmercken / dat de meeste en byna de gheheele cracht des Sacraments / ghelegghen is in dese woorden: Dat vooz u overgegeven wozt: Dat vooz u uptghefozt wozt. Anders en soude het ons niet seer wonderlic zijn / dat het lichaem ende bloet des Heere mit uytgedeyt woze / hadde sy niet eenmaal tot onse verlossinghe ende salicheyt ghegeven gewest. Soo woorden sy dan onder het byoot ende den wyne vooz ooghen ghestelt / op dat wy seeren dat sy niet alleenlick onse en zijn / maer oock dat sy ons tot een boersel des gheestelichen levens geueven zijn. Dit is het ghene dat wy boven vermaent hebben / te weten / dat wy van de lichamelicke dinghen / die ons in het Sacrament voozgestelt zijn / dooz een verghelijkinghe ende oecoreninghe tot gheestelicke dinghen ghelept woorden. Alsoo als het byoot ons tot een tecken des lichaems Christi geueven wozt / soo moet men terstont dese ghelijckenisse bedencken: Ghelijck het leven onses lichaems dooz byoot geueuet en onderhouden wozt: alsoo is het lichaem Christi de eenige syne om onse siele te voede / en leuedich te maken. Als wy de wyne aensien / die ons tot ee tecken des bloets is voozgestelt: so moeten wy dencken wat den wyne den lichame aenbrengt / op dat wy rekenē dat het selue ons geestelick dooz het bloet Christi aengebracht wozt: de crachten des wyne zijn goeden / vermaeken / verstercken ende verbyolickē. Want ist dat wy ghenoech aemmercken / wat ons de overginghe des heylighen lichaems / ende de uptstoringe des bloets voozdeels ghebaen heeft / soo sullen wy claerlick sien / dat dese eegenschap des byoots ende wyne / nae sulche verghelijkinghe seer wel met het lichaem ende bloet Christi / ons aengaeude / ober een comen / als sy ons uptghedeypt wozen.

In welke aengheuewen wozt / wat dat in sonderheit sal aemmercken.

Die overreninghe der tecken en der beckerē der dinghen.

Welcke dat de boomēnisse sijn sijn des Sacraments. Joan 6.55.

Joan. 6.51.

4 So en is dan het voozneemste deel des Sacraments niet / het lichaem Christi enckelick en sonder hooghet aemmerkinghe ons te geueuen: maer veel meer die belofte / dooz welcke hy betuycht dat sijn vleesch waerachtichlic onse sijnse / en dat sijn bloet onse dranc is / waer dooz wy tot het eeuwighe leven geuordt wozen: Item dooz de welcke hy hem selue betuycht het byoot des levens te zyne / ende dat so wie daer van eet / inder eeuwigheyt sal leuen: dese belofte (segghe ick) te versegghen ende bevestighen: ende op dat dit geselhe / ons tot het crupce Christi te senden / daer dese belofte waerachtichlick volbracht en alleuiss vervult is: dit is het voozneemste werck des Sacraments. Want wy en ontfangē Christi niet behooulick noch tot salicheyt / anders dan soo verre hy is gherupst gheueest / te weten / als wy de cracht sijns doots leuedichlick gheuoelen. Want dat hy hem seluen heeft het byoot des levens ghenoeut / desen naem en heeft hy niet upt den Sacramente ghenomen / gelijck sonninghe dat verkerdelick uptlegghen: maer dewyle hy ons sulck was van den Vader ghegeuen / daerom heeft hy hem selue sulc bewesen /

als hy onser sterffelicheyt deelachtich geworde zynde / ons sinder voddelicher onsterffelicheyt deelachtich gemaect heeft: als hy hem selue tot ee offerhande geuede / onse veruoeckinge heeft op hem genomen / om ons niet sijnē zegen te overgietē: als hy dooz sijn doot / de doot verflonden heeft: als hy in sijn wederopstandinghe onse verderffeliche vleesch / duelick hy aenghenomen hadde; tot eerlichheyt ende onderderffelichheyt verweert heeft.

5 Nu moet dit al dooz toebeginge tot ons comē: dit geselhe dooz het Euangelium / en claerlicker dooz het heilige Maetmael / daer hy hem seluen met alie sijne goeden ons voozstelt / ende wy hem ontfanghen. Soo en begint dan Christus niet eerst dooz het Sacrament het byoot des levens te zyne: maer dewyle het ons doet gedencken dat Christus is het byoot des levens gheuozen / op dat wy het sonder ophouden eten / ende ons een sinake daer van gheeft / soo maect het dat wy de cracht des byoots gheuoelen. Want Christus beloude ons dat al wat hy ghedaen ofie gheleuen heeft / is om ons leuedich te maken gheselheyt. Wonen desen dat dese leuedichmakinghe eeuwig is / waer dooz wy sonder eynde gheuoedt / onderhouden / ende bewaert wozen in het leue. Want gelijck Christus ons niet en soude het byoot des levens gheueest hebbe / hadde hy niet om onser wille gozen gheueest / ghestooven / ende weder opghestaen: alsoo en soude hy na het byoot des levens niet zijn / ware de cracht ende byucht sinder geboorte / doots / ende wederopstandinge / niet een eeuwig en onsterffelick dinc. Dit is gheheel seer wel van Christo uptghedrukt / met dese woorden: Het byoot welken ick sal geue / is mijn vleesch / het welcke ick gheuen sal vooz het leuen der werelt. Met welke woorden hy ons sonder twyfel te kennen gheeft / dat sijn lichaem ons daerom sal tot byoot wesen tot het gheestelick leuen onser siele / om dat het soude vooz onse salicheyt ter doot ghegheben wozen: ende dat het ons ghegeuen wozt om te eten / als hy' t ons dooz het gheloude deelachtich maect. Soo heeft hy dan eenmaal sijn lichaem ghegheuen dat het soude byoot worden / te weten / als hy hem seluen tot verlossinghe der werelt heeft laten crupren. Op gheeft het daghelic / als hy hem seluen dooz de stemme des Euangelij voozstelt / op dat wy sinder deelachtich wozen so verre als hy gherupst is: Item als hy dese gheuinghe dooz de verborghentheyt sijns heylighen Maetmaels berseggelt: ende als hy dat selue inwendichlick volbrengt / dat hy uptwendichlick beteecken. Hier moeten wy twee seplen vlien / te weten / dat wy niet en schijnen de uptwendige teckenē te seer vercleppen / ende van hare verborghentheden af te scheuren / aen de welcke sy eenichsins gebonden zijn: noch oock te seer te verheffen / en daerentusschen oock de verborghentheden te verdupstieren. Dat Christus het byoot des levens is / waer dooz de ghelouighe tot eeuwighe salicheyt geuordt wozen / dat en verfaecht men: aen dan die gantschelic godloos is. Maer op wat wyse men sinder deelachtich wozt / daer in en romen de ghelouighe niet alle over een. Want daer zijn sonninghe / die het lichaem Christi te eten / en sijn bloet te drucken / niet enen woorde uptlegghen: segghen de / dat het niet anders en is dan in Christus geloouen. Maer in die schoonpredikinghe daer Christus ons het eten sijns vleesch aen puyt / schijnt Christus wat hoogers te willen leeren / ende uptdrucken / te weten / dat wy dooz de waerachtige deelachticheyt Christi /

Verclaert sijn de eene sijn aenker des eersten Maet / volck den anderen aenker te weel / hoe dat wy Christus dat byoot des levens sullen ontfanghen.

Joan. 16. 51.

Samelick dooz den gheloude.

Alwaer wy ons dooz twee saute te minde hebbe: te weten / dat wy die teckenē niet te seer en vercleppen / ofte en verheffen.

Daertho den soo moet dese aenne- ttinghe niet alleen op het gheloove/ inder oec op des gheloofs werckinge en vrucht se.

lewendich gemaecht worden: welcke deelachticheyt hy oec met die woordē / eten en drinken, beduyt / om dat niemant en soude meynen dat hy dat leven dat wy in hem ontfanghen / dooz enckel kennisse ontfangt. Want ghelyck het lichaem niet dooz het aenshouwen / maer dooz het eten des broots ghevoedt wort : alsoo moet de ziele oock waerachtichlick Christi deelachtich worden / op dat sy dooz sijn cracht tot het gheesteliche leven ghevoedt worde. Hierentus- sigen behenuen wy dat dit eten niet anders en gheschiet dan dooz het gheloove : ghelijckmen geen ander en can dichten. Maer tusschen myne woorden ende de hare / is dit onderscheyt / dat sy segghen / dat het lichaem Christi eten / alleenlick is gelooven: en ick segge / dat ic geloovende het lichaem Christi eet / om dat hy dooz het geloove onse wort: ende dat dese etinghe een vrucht des gheloofs is. Ofte ist datment claerlicher wil hebben: Sy segghen dat dit eten het geloove is / maer ick achte dat het eer uyt de geloove comt. In de woorden is het onderscheyt wel cleyn / maer in de sake is het groot. Want hoewel de Apostel leert dat Christus in onse herte woont dooz het gheloove / soo en sal nochtans niemant segghen / dat dit woonen Christi in ons / het geloove zy: maer sy ghevoelen alle dat daer een ny: nemēde vrucht des geloofs verclaert wort / te weten / dat de gheloovighe dooz het gheloove verrenghen dat Christus in hen blyft. Op dese wyse als de Decree hem selven heeft het broot des levens genoemt / soo en heeft hy niet alleenlick willen leerē / dat onse salicheyt is in het geloove / sinder doot ende wederopstandinghe geleghen / maer dat oock als wy waerachtichlick sinder deelachtichlyc worden / sijn levē in ons comt / ende onse wort / ghelyck het broot den icheame sterckte gheeft / als het tot voetsel ghenomen wort.

Wat het zy / Christus eten.

Ephef. 3. 17.

In wat verstante is sijn gheest / dat is wort des levens. Joan. 6. 51.

Maer Augustinus ende Chrysostomus anto. is seyt wort bescreven / dat se voer vā het etē geseyt is.

Joan. 6. 52.

Hom. in Ioan. 31 & 40. & alibi. Mat. 2. 41.

Homil. 60.

6 Augustinus / den welcken sy tot hare beschermer nemen / en heeft oock niet gheen ander verstant gescreven / dat wy het lichaem Christi eten ghelovende / dan om te kennen te gheven dat de etinghe des geloofs / ende niet des monts en is. Het welcke ick niet en versake / maer segge noech daer toe / dat wy Christum dooz het gheloove ontfanghen / niet die ons van verre verschiynt / maer die hem selvē met ons vereenicht / op dat hy onse hoofft / ende wy sijne leden zyn. Nochtans en verwoyde ick niet gantscheleich die wyse van spreken : maer segge alleenlick dat het gheen volcomen verclaringhe en is / ist dat sy willen beschryven wat het zy / het vleesch Christi eten. Anders sie ick dat Augustinus dese wyse van spreken dichmael ghebruyckte heeft: ghelyck als hy seyt in het derde Boeck van de Christelike leeringe: Te zy dat ghy het vleesch des Soons des menschen eet : dat is een wyse van spreken / waer dooz geboden wort datmen des liden des Heeren moet deelachtich zyn / en mittelic in gedachtenisse houdē / dat sijn vleesch voor ons gecruyst ende gewondt is. Item als hy seyt / dat die drie duysent menschen die dooz de predikinghe Deteri bekeert worden / het bloet Christi dat sy wreedelick ghestort hadden / ghelovende ghedroncken hebben / maer dese welbaet des gheloofs prijst hy oy vele andere plaetsen / te weten / dat dooz het gheloove onse zielen niet min ghevoedt en worden dooz het vleesch Christi / dan onse lichamen dooz het broot dat wy eten. Ende die is het ghene dat Chrysostomus op een plaetse schryft / te weten / dat Christus niet alleenlick dooz het gheloove / maer oock metter daet maecht dat wy sijn

lichaem zyn. Want hy en verstaet niet dat sulck goet anders dan dooz het gheloove comt: maer wil alleenlick die uyt stuyten / dat niemant dencht dat wy dooz een bloote bedenkinghe / Christi deelachtich worden. De ghene die willen dat het Nachtmael zy alleenlick een tecken der uytvëndigher belijdinghe / die gaē ick nu voozhy: want ick meyne haer dwalinghe ghe- noech wederlept te hebben doe ick van de Sacramenten mit ghemeyn handelde. De Lesers sullen alieenlick dit aemercken: Als de dynck- becker ghenamt wort het verbont in sijn bloet / soo wort daer een belofte uytgheduyct / de welcke dient om het gheloove te verstercken. Waer uyt volcht / dat wy het Nachtmael niet reecht en ghebruycken / ten zy dat wy op God sien / ende aemmenen dat hy ons voozsiet.

Lic. 22. 20.

7 Woven desen en doen die my niet ghenoech / die bekennende dat wy eenighe ghemeynschap met Christo hebben / als sy die willen toonen / ons alleenlick des Gheests Christi deelachtich maken / het vleesch ende bloet Christi verwy- ghende. Gelyck of alle dese dinghen te vergerfs gesproken waren / dat sijn vleesch waerachtich- lick spys is / dat sijn bloet waerachtich dranc is : dat niemant het leven en heeft dan die sijn vleesch eet / ende dat bloet drinckt / etc. Daerom dewyle het openbaer is / dat de ghemeynschap Christi haer voozder bestreckt dan deser menschen beschrijvinghe / de welcke veel te nauwe is / soo wil ick hoe verre haer de ghemeynschap sterckt / met coze woordē verclaren / eet ick van dat ander seyl dat haer tegen is / handele. Want tegen de Leeraers die de teckenē sonder mate verheffen / sal ick moec te meer woordē gebruycken / de welcke nae haer grof onverschant een on- gheschichte wyse van Christi vleesch ende bloet te eten ende drincken sindeende / Christum van sijn vleesch berooden / ende tot een ydel ghedicht- sel veranderen. Ist dat nochtans so groote ver- bozghentheyten can met eenige woorden verbaet worden: het welcke ick sie dat ick niet selfs in mynen gheest ghenoech en bate. Het welcke ick gheerne bekenne / op dat niemant de hoosheyt deser verbozghentheyten met de mate mynder kintheyt en mete. Maer ic vermaene de Lesers dat sy haer gevoelen binnen dese veel te nauwe palen / niet en houden / maer lieber arbeiden om veel hooger op te klimmen / dan sy souden dooz mijn leydinghe comen comen. Want soo wan- neer ick van deser sake spreke / als ick ghearbeyt hebbe om alle dine te segghen / soo dunckt my noech selve / dat ick seer weynich nae de weerde- heyt der sake gheseyt hebbe. En hoewel de geest meer can bedencken dan de tonge can uyt spre- ken / soo wort hy nochtans dooz de grootheyt der sake overvallen ende overwommen. Soo en can ick dan niet anders dan tot verwonderinge deser verbozghentheyten uytbraken / dewyle myn gheest niet genoechsaem en is / om die te bedenc- ken / noch mijn tonge om uyt te spreken. Nocht- ans sal ick de somma myns ghevoelens niet coze woorden eenichmael verclaren : de welcke ick houde waerachtich te zyne / ende betrouwe dat sy van den godsalighen herten niet en sal mispreken worden.

Ende ten is niet genoech / dat sommige verwoyde het vleesch ende het bloet Christi / dese ghemeynschap anders niet dan geestelic verstaen. Joan. 6. 55.

Nochtans is de verboz- gentheyt des- ter ghemeyns- chap soo groot / dat ic moet beken- nen / dat de- mensche in desen leven niet genoech- saem en can beghepen / waerom hier van sal mo- gen oorzake.

8 Ten eersten wortē wy uyt de Schryftuere gheleert / dat Christus van den beginne aen is gecweest dat lewendichmakende Woord des Daders / de fonteyne ende oorspronck des lebens / waer uyt alle dinghen altyts haer leven ontfangen hebben. Daerom noemt hem Joannes somtyts ' het Woord des levens / en schryft som- tyts ' dat het levē is in hem gecweest / te kennen gheben:

* So beel als den Schryber deses boec verstaen can / is soobantich. Eer stelck / datter gatsch gen leden en is dan alleen in Christo. 11. Joan. 1. 2. 1. Joan. 1. 4.

En tweedē.
 Dar hy dit
 leven heeft op
 twee manle-
 ren.
 1. Van hem
 ſelven/ als
 God wesen
 de.
 2. Dat ſtozt
 de ſelbe le-
 ven in ſijn af-
 ghenomen
 vleesch/ op
 dat daer upt
 tot ons
 bloepen sou-
 de de ghe-
 menſcheyt
 des levens.
 *1. Joā 1.1.2.

ghebende / dat hy oock doe ſijn cracht heeft in alle creatueren uptgeſtozt / waer dooz ſy mochtē ten adem ende leven hebben: maer hy ſeyt nochtans daer na/ dat het leven doe eerst is geopenbaert geweest / als de Sone Gods onse vleesch aenghenomen hebbende/ hem ſelven heeft alsoo vooz gheſtelt / dat hy met ooghen gheſien/ ende niet handen nochte gheſaundet worden. Want hoewel hy oock te voren ſijn cracht in de creatuere uptſtozede/ nochtans dewyle de menſche dooz de zonde van God verberentt zynde/ de gemeynſcheyt des levens verlozen hadde / ende de doot ſach van allen zyden over hem comen/ soo moeste hy tot de ghemeynſcheyt ſyns woortē aenghenomen worden / om wederom hope der onsterffelicheyt te gecrygen. Want hoe groot ſal dat betrouwen wesen/ dat penant daer upt ſal gecrygē/ dat hy hoozt dat het woortē Gods/ waer van hy ſeer verte is/ de volheyt des levē in hem heeft/ maer in hem ſelven en rontomme hem/ niet vooz ſijne oogen en heeft / anders dan de doot. Maer als dese / die de fonteyne des levē is/ heeft begommen in onse vleesch te woonen/ soo en is hy niet verre van ons verborgen/ maer laet hem teghenwoozdelick met handen voelen. Jae dat ſelve vleesch/ daer in hy woont/ heeft hy ghemaect ons levendichmakende te zyne / op dat wy dooz der ſelver deelachticheyt tot onsterffelicheyt gebedt worden. Ick ben (ſeyt hy) het broot des levē / die van den Hēmel ben afghecomen. Ende dit broot dat ick ſal gheven is mijn vleesch/ het welcke ick ſal geven vooz het levē der werelt. Met welcke woorden hy leert ende te kennen geeft/ dat hy niet alleenlick het leven is/ ſo verre hy het ewigē woortē Gods is/ dwelck upt den Hēmel tot ons afgēcomen is / maer dat hy afcomende de cracht in onse vleesch/ dwelck hy heeft aengewonen/ uptgheſtozt heeft / om dat wy daer upt ſouden des levē de deelachtich worden. Hier upt volcht nu oock / dat ſyn vleesch waerachtichlick ſpyſe is/ ende ſijn bloet waerachtichlick drinck: met welcke doctſelen de gheloobige tot het ewigē leven ghevoert worden. Zoo hebben dan de Godſalighe nu hier in uptnemenden troost/ dat ſy nu het leven in haren epyghet vleesch vinden. Want alsoo en comen ſy niet alleenlick lichtelick tot het leven comē / maer het comt hen van ſelfs te gemoete. Laet ons alleenlick den schoot onſes herten open doen om het te ontfanghen/ ende wy ſullen hebben.

Joan. 6. 48.
 ende 51.

Beſteſtigin-
 ghe upt
 cilus.

9 Ende hoewel het vleesch Chryſti ſoo groote cracht vā hē ſelve niet en heeft/ dat het ons soude levendich make: het welcke in ſijn eerste conditie ſelve der sterffelicheyt onderwozpe was/ en nu met onsterffelicheyt begaest zynde/ dooz hem ſelven niet en leeft: ſoo woort het nochtans te recht levendichmakende ghenaemt/ dewyle het dooz de volheyt des levē overgoten is/ om dat het ons daer van soude deelachtich maken. Jae dit ghevoelen legghē ick met Cyrillo dese woorden Chryſti upt: Gelyck de Vader het leven heeft in hem ſelve/ alsoo heeft hy den Sone ghegheven dat hy het leven heeft in hem ſelven. Want hy ſpyreckt daer epyghetlick van ſijne gaben: met die hy van den beginne by den Vader beſeten heeft/ maer daer mede hy in dat ſelve vleesch / in het welcke hy hem ſelven vertoont heeft/ is begaest ende verriert ghewerft. So bezwyft hy dat oock in ſijn menſchelicke natuere de volheyt des levē woont: ſoo dat de ghene die ſyns vleeschs ende bloets deelachtich woort/ oock mede des levē deelachtich is. Het welcke men dooz ten exempel mach verclaren.

Joan. 5. 26.

Want ghelijck het water upt de fonteyne ſontēts ghedroncken/ ſontēts gheput / ende ſontēts dooz watergoten ghelept woort om de aker te vochtighen: welcke fonteyne nochtans upt haer ſelven niet ghenoechſaem en is tot ſoo vele ghebruycken/ maer van den waterſpronck ſelve/ de welcke ſonder ophoudē vloeyt/ ende der fonteyne dichmael nieuwe overvloedicheyt toebringt: alsoo is het vleesch Chryſti als een rijcke ende onbergancheliche fonteyne / de welcke het leven / dat in haer upt de Godheyt ſpruyt ende ſpringt / tot ons upt ſtozt. Nu / wie en ſiet niet dat de ghemeynſcheyt des vleeschs ende bloets Chryſti/ alleen die na het Hēmelſche leven ſtaen/ noodich is. Hier toc dienē die ſententien des Apoſtels: Dat de Ghemeynte is het lichaem Chryſti ende ſijn vervullinghe / ende dat hy het broot is / waer upt het gaetſche lichaem te ſaemen ghevoecht/ ende te ſamen ghebonden/ dooz de ſamenvoeginghen opwaſt: dat onse lichaem leden Chryſti zyn. Welcke dinghen niet en comen gheſchien / ten zy dat hy gheheel niet Gheeft ende lichaem niet ons vercreucht zy. Maer die ſeer nauwe gemeynſcheyt/ waer dooz wy met ſyn vleesch vercreucht woort/ verlaert hy met noch een meerder ghetuygheſſe / als hy ſeyt/ dat wy ledē ſyns lichaems zyn/ upt ſijn beenen ende upt ſyn vleesch. Ten epinde/ willen de betuyghen dat dese ſake meerder is dan men ran upt ſpreken/ ſo epyndicht hy ſyne woorden/ upt oepende ende ſegghende: Dat is een groote verborghentheyt. Soo ſoudet dan een uptnemende uptſinnicheyt zyn / niet te bekennen dat de gheloovighe eenighe ghemeynſcheyt met het vleesch ende bloet des Hēeren hebben: dat welcke Paulus betuycht ſoo groot te zyne/ dat hyſe lieber heeft te verwonderen dan te verclaren.

Ende met
 een ghemeyn
 exempel ofſie
 gelyckheyt.

Epheſ. 1. 22.
 ende 4. 15.

1. Cor. 6. 15.
 Waer upt
 keimelick is/
 niet alle hoe
 dat Chryſti
 vleesch levē
 diech maecht/
 maer oock
 hoedaenich
 onse gemeen-
 ſcheyt met
 Chryſto zy.
 *Epheſ. 5. 30.

10 De ſomma is / dat onse zielen dooz het vleesch Chryſti ghevoert worden/ ghelijck broot ende wijn het lichamelick leven voeden ende onderhouden. Want anders en soude de ghelijcke uſſe des teckens niet met de betreckende ſake over een comen / ten ware dat de ziele haer ſpyſe in Chryſto vonden: het welcke niet en can gheſchien/ ten zy dat Chryſtus waerachtichlick erniet ons woort / ende ons voede dooz het eten ſyns vleeschs/ ende drincken ſyns bloets. Ende hoewel het onghelovdelich ſchijnt/ dat dooz ſoo wyde verſcheydenheyt der plaetsen het vleesch Chryſti soude tot ons comen / om ons tot een ſpyſe te zyne/ ſoo moeten wy nochtans gedencken/ hoe verre de verborghen cracht des Geestes zy boven alle onse ghevoelen/ ende wat groter dwaesheyt het zy / dat wy haer onmeteliche grootheyt willen met de mate onſes verſtants meten. Dacrom laet het geloove bedencken het ghene dat onse verſtant niet en ran vaeren/ te weten/ dat de Gheest de dinghen waerachtichlick vercreucht die dooz de plaetsen verſcheyden zyn. Nu dese heplighe ghemeynſcheyt ſyns vleeschs ende bloets / waer dooz hy ſijn leven in ons upt ſtozt / ghelijck of hy in onse beenen ende merck doozdronghe / die betuycht ende verſoghet hy oock in het Nachmael / ende dat niet met een ydel ende naecht tecken / maer de cracht des Geests/ daer bewyſede/ waer dooz hy volbrēgt dat hy beloofte. Ende voozwaer de betreckende ſake woort daer van hem enen pegelicken vooz gheſtelt ende ghegheven / die in de gheſtelicke maeltyt zy: hoewel hy van de ghelovdighe alleen vrychtbaerlick ontfangen woort/ die sulcke groote mildicheyt met waerachtighen geloove ende danckbaerheyt des herten ontfanghen. Hierom ſeyt Paulus / dat het broot dat wy brycken/

Welcke ghe-
 menſcheyt
 dooz gheene
 verſcheyden-
 heyt der
 plaetsen can
 derhuden
 worden.

Ende de ſelve
 woort alsoo in
 het heplighe
 Abontmael
 verſegelt/ dat
 wy daer in
 niet een ydel
 tecken/ maer
 de ſake ſelve
 ontfanghen.

Gelyck Vaders
 ons betuycht

1. Coz. 10. 16.

Egheitwoz pinghe/ dat het is en onz zughen wijsse van spzeken. Ontwoz.

En sekeren ende vast en regel van den Sacramentz.

Es slurut des eersten deels des Capitels: Dat te wez/ het Sacrament des Abontmaels twee stucken heest. 1. Die heylighe melche tecken. 2. De geselliche waerheit. Welcke stucken haer begrippe. de beoupinge/ de materie en de vruchten.

bjcken/ de ghemeynschap des lichaems Christi is: ende dat de Dincbeke/ welcke wy dooz het woort ende ghebeden daer toe hepligen/ de ghemeynschap sijns bloets is. Hier en moet niemant tegenwozpen/ dat het een onepghen wijsse van spzeken is / waer dooz de naem der beteehender sake/ den teekene ghegeuen wort. Ick bekenne voozwaer dat de bykinge des bjaots en teekens is/ ende niet de sake selve. Maer als wy dit toeghelaten hebben / soo sullen wy uyt de gebinge des teekens recht beslupten / dat de sake selve oock ghegeuen wort. Want niemant en sal te eenigen tyde bekenen te seggen/ dat God een pdel teeken gheeft / ten zp dat hy wil God niet valscheyt ende bedrieginghe beschuldigen. Daerom / ist dat de Heere dooz de bykinge des bjaots/ waerachtichlick de deelachticheyt sijns lichaems voozwoz dooghien stelt / soo en machmen niet twyselen dat hyse waerachtichlick aenbietet ende gheeft. Ende de ghelooovige moeten gantschelic desen regel weten/ te weten/ Dat sp/ soo wannere hy de teekene sien / die van God ingestelt sijn/ oock moeten denken ende gheloooven/ dat de beteechende sake daer oock waerachtichlick ende sekerlick is. Want waerom gheeft de Heere u het teeken sijns lichaems in de hant/ anders dan om van de waerachtige deelachticheyt sijns lichaems te verskeren? Ist dat het waerachtich is dat het sienlike teeken ons gegeuen wort/ om de gave der onseuliker sake te versegelen: soo moeten wy betrouwen dat ons sijn lichaem selve so sekerlick gegeuen wort/ als wy tegenwoz dichlick sien/ dat ons het teeken sijns lichaems ghegeuen wort.

11. Doo segghe ick dan/ het ghene dat afrejt is in de Ghemeynte ghelert geluoft/ ende oock heden gheleert wort van alle de ghene die rechtstunich sijn/ te weten/ dat in het heylige Nachtmael twee dinghen sijn / te weten / de sienlike ende lichamelike teekenen/ de welke vooz onsen ooghen ghestelt zijnde / ons de onseulike dinghen nae des wachthept onses verstantis afbeelden: ende de gheestelike waerheyt / die dooz de uytvendinghe teekenen beduyp/ ende voozgestelt wort. Als ick stichtelich wil vertoonen hoe daerich dese waerheyt zp / soo plege ick drie dinghen te stellen: te wete/ de beduypinghe/ ende de materie die daer in ghelegghen is/ ende de cracht ofte vrucht die uyt beude volcht. De beduypinghe is in de beloften ghelegen/ de welke eenichsins sijn in het teeken vermengt. De materie ofte substantie noeme ick Christum / niet sijn doot ende wederopstandinge. En by de vruchte verstaen ick de verlossinghe / rechtveerdicheyt / heyligmakinghe / het eenwich leven/ ende alle andere weldaden die Christus mede brenghet. En hoewel alle dese dinghen het gheloove aengaaen: soo en late ick nochtans niet toe datmen soude segghen/ dat ick/ als ick segge dat Christus dooz het gheloove ontfangen wort / soude daer mede inepnen/ dat hy allentlic dooz het verstant ende dooz bedenkinge ontfangē wort. Want de beloften stellen hem vooz oogen / niet om dat wy souden in het pdel aenschouwen en in de naechte kennisse blyve: maer om dat wy synder souden waerachtichlick deelachtich worden. En voozwaer ick en sie niet hoe permant betrou dat hy in het crupte Christi verlossinghe ende rechtveerdicheyt/ ende in sijn doot het eenwige leven heeft / ten zp dat hy vooznemelich op de waerachtige gemeynschap Christi steune. Want die goeden en souden ons niet toe comen/ waert dat Christus niet eerst hem selven onse en maechte. Doo segghe ick dan / dat Christus ons in het

Nachtmael dooz de teekenen des bjaots ende wyngs / wordt waerachtichlick vooz ghestelt/ oock sijn lichaem ende bloet / waer in hy alle ghehoofacinhert volbracht heeft / om ons rechtveerdicheyt te gheringhen: te weten / ten eersten / op dat wy niet hem een lichaem wozen: ten anderen / op dat wy souden substantie deelachtich gheworden zijnde / oock de cracht in de ghemeynschap aller goeden ghevoelen.

12. Nu come ick tot die hyperbolische/ dat is/ onnaccige vermengingen/ die dooz superstitie sijn in gecome: want de dupel heeft hier want deelike listicheyt gebuyrt/ om der menschen geest van den Hemel af te trekken / ende tot verkerde dwalinghe te byngghen/ ghelyck of Christus aen het bjaot gheheyt waer. Ende ten eersten en moeten wy niet sulck een teghenwoz dichheyt Christi in het Sacrament droomen/ ghelyck de Pauselike constenaers gedicht hebben/ dat het lichaem Christi tegenwoz dichlick voozgestelt worde/ om met handen gehandelt/ met tanden ghenoystelt / ende met den mont in gheslickte te worden. Want dit was de sozme der woorden / daer mede de Paus Nicolaus Berengarius mede wederoepē / tot een getuyghenisse synder bekeringhe / welke woorden soo wonderlicken onghefchicht sijn/ dat de Auteurs der glossen/ selve uytroep / seggēde/ dat het te byseken is/ dat daer uyt sal een ergher ketterie comen/ dan de ketterie Berengarius was/ ten zp dat de Lesers wijselich toe sien. Ende hoewel Petrus Lombardus seer arbeyt/ om de onghefchicheyt der woorden te ontschuldigen/ so is hy nochtans meer tot een ander ghevoelen gheuecht. Want ghelyck wy niet en twyselen dat hy nae de eenwige conditie der menscheitker natuere in een seker plaetse begrepen wort/ ende in den Hemel is/ tot den welken hy eenmael opgherlommen is / tot dat hy weder come om te oozdeelen: also achten wy het gantschelich ongheoozloft te zijne / datmen hem tot dese verganckelike teekenen trecht/ ofte denck dat hy alomme tegenwoz dich is. Ende dit en is oock voozwaer niet noodich om synder deelachtich te worde: want de Heere geest ons dese weldaet dooz sijnē Geest/ te weten/ dat wy met lichaem/ geest/ ende ziele/ een met hem worden. Doo is dan de Geest Christi de hant deser vereeninge / dooz den welken wy te samen gebonden worden: ende hy is oock ghelyck een watergote/ dooz den welken al wat Christus is ende heeft/ tot ons comt. Want ist dat wy sien dat de Sonne met hare radien op de aerde schijnende/ eenichsins oot haer substantie in de aerde geest/ om haer vruchten te geueeren / voeden ende stercken: waerom soude de beschijnninghe des Geests Christi/ niet soo trachtich sijn in de gemeynschap des vleeschs ende bloets Christi tot ons te byngen: Daerom als de heylige Schryftuere van onse deelachticheyt die wy niet Christus hebben/ sprecht / soo schryft sy de gantsche cracht daer van de Geeste toe. Maer uyt velen sal een plaetse ghenoech wesen. Want Paulus leert dat Christus niet anders dan dooz sijnen Geest in ons woont: waer mede hy nochtans dese gemeynschap des vleeschs ende bloets Christi daer van wy mispreekē/ niet wrech en neemē/ maer leert dat / dat het de eenige Geest maecht dat wy den gantsen ende gheleien Christum besitten/ ende in ons blyvende sijn.

13. De School leeraers die vā sulcke groote ongeddelicheyt verclenken waer. hebben sijn verlicker gheproken: ughra. 5. en. een sp niet anders

Dooz de teckenemen word ons Christus waerachtichlick ghegeuen ende aenghedient.

Het andere deel des Capitels/ ghebrocht zijnde tot neghen articulen.

1. De aensmerckinge en wederlegginghe van de Paepelike wesentlike beaendeninge des bjaots en des wyngs. *Istare ooz spzouck ende onghefchicheyt.

Waerom datmen sal verwerpen. Dist. 2. ego Berengarius.

Art. 1. 11.

Chrysost. Sermon quodam de Spiritu Sancto.

Dese wederlegginghe wort bedreichte niet een ghelyckentisse.

Het den sijn der Schryftuere.

Het het gesuyghenisse Pauli. Rom. 8 9-10.

*Wat dat voozem wesentlike beaenderinge gesicht hebben de Schoolleeraers.

anders dan sy scherpsinniger verstrickinge gebruycken. Sy laten toe dat Christus niet plaetselick noch lieghamelic daer en is; maer dichten daer na een wijse/ de welke sy selve niet en conuen verstaen/noch ooc anderen verclaren: waer van nochtans de somma is/datme moet Christus in de ghedaente des broots soecken. Want waer sullen wy segghen? Als sy segghen dat de materie ofte substantie des broot in Christus verandert wort/ hechten sy dan niet de substantie des lichaens Christi aen de verwe des broots; te weten/ aen de witticheyt/ de welke sy daer allen laten vanden broode? Maer sy segghen dat hy alsoo in het Sacrament is/dat hy nochtans in den Hemel blijft/ ende dat sy geen ander tegenwoordicheyt en stellen/ dan der ghestaltisse. Maer wat woorden sy voortbrengen/om daer mede te bedriegen/ soo is dit het eynde ende somma daer van/ te weten/dat het gene dat vooren broot was/dooy de consecreringhe Christus wort/ soo dat voortaen onder de verwe des broots/ Christus verborghen zy. Het welck sy hen oock niet en schamen claerlick uyt te duclicken: want de woorden Lombardi sijn/ dat het lichaem Christi/ dwelch in hem selven sienlick is/ nae de consecratie onder de ghedaente des broots verborghen ende bedeckt wort. Ende also na dit gevoelen/ en is de forme ende figure des broots niet anders dan een monaenicht/ waer dooy het ghesichte des lichaens wech genomen wort. Ons en sijn oock gheene groote gispinghen noodich om te bevinden wat bedorch sy willen met dese woorden maken; want de sake selve seyt het claerlick. Want in wat grooter superstitie nu vele eeuwen lanch niet alleenlick het ghemeyn volck/ maer oock de Oberste selve sijn ghehouden gheweest/ ende oock heden ghehouden worden/ dat machmen sien: want van het waerachtich ende oprecht gheloove sijn sy niet soztwuldich dooy het welck alleen wy tot de ghemeynschap Christi conuen/ende niet hem blivuen: maer soeken alleenlick sijn vleefthelike teghenwoordicheyt te hebben/ de welke sy buyten Gods woort ghesmeedt hebben/ menende dat Christus hen alsoo ghenoech teghenwoordich is. Soo sien wy in somma/ dat uyt dese vermitsighe scherpsinnicheyt dit gheromen is/ dat het broot gheacht zy God te sijn.

Gaer dwa
lvighe wort
weerdelept.

Lib. 4. Di. 12.

Wat ende
hoe graote
superstitien
dat dese dwa
linghe inghe
b:ocht heeft.

Maerom dat
dese wesen
like veran
deringhe ver
siert is.

Coeghen de
H. Schuften
re ende tegen
het eendrach
tich geboeien
der vader ges
nupten.

14 Hier uyt is die gedichte transubstantiatie gheromen/ vooz de welke sy heden strengheliker stenden dan vooz alle andere hoofstucken haers gheloofs. Want oock de opperste smeden der plaetselicker teghenwoordicheyt/ en conden niet verclaren hoe het lichaem Christi in de substantie des broots vermenst ware/ sonder terstont daer dooy velen ongheschiedheden plaetsen te geven. Soo moesten sy dan tot dit gedichtsel vlien/ te weten/ dat het broot in het lichaem Christi verandert wort: niet dat het lichaem eyghentlick uyt het broot gemaert wort: maer om dat Christus de substantie des broots te niet maect/ om hen selven onder de figure en gedaente des broots te verbergen. Het is wonder dat sy tot sulcke onwetentheit/ jaet tot sulcke ylompheyt gecomen sijn/ dat sy niet alleenlic tegen de heylige Schrijuere/maer ooc tegen het eendrachtich geveele der ouder Gemeente/ dit onnatuerlic monster hebbē voortgebracht. Ick belienne vooz waer dat sommige oude Leccero dat woort Veranderinge, gebuycht hebbe: met dat sy de substantie der uytwendiger teekenen wilde wech nemen/ maer om dat sy souden leeren dat het broot tot het Sacrament ver-

ordent/ ende begheuen/ wijt vercheiden was van ghemeyn broot/ jaet dat het nu een ander broot was. Maer sy leeren alomme claerlick dat het heylighe Nachtmael twee deelen heeft/ te weten/ een aertich/ ende een hemellich/ ende het broot ende den wijn noemen sy eendrachtichlick het aertse deel. Doorwaer was onse tegenstrider seggen/ sy en hebben tot dese haer leere geen hulpe/ noch ghetuyghenisse der oude Lecceren/ hoewel sy die bestraen teghen het openbaer woort Gods te stellen. Want dese haer leere en is niet over seer langhen tyt ghesicht/ ende in de voozgaende tyden die beter waren doen de religie noch swijver was/ en hoesamen hier van niet geweten: maer alleenlic als de swijverheit nu seer besmet was. Daer en is niemant onder de oude Leccers/ die niet met clare woorden en bekent/ dat de heylighe tekenen des Nachtmals/ broot ende wijn sijn: hoewel sy/ gelyck voozseyt is/ die somtijts met menigherlyc tytelen vercleren/ om de weerdicheyt des Sacraments te pynsen. Want dat sy seggen dat in de consecratie een verborghen veranderinghe geschiet/ soo dat het nu wat anders zy dan broot ende wijn/ ick hebbe boven vermaent dat sy daer dooy niet en willen te kenneen gheuen/ dat sy te niete worden/ maect dat mense nu moet anders achten dan ghemeyn spijse/ die alleenlick om den huyel te voeden/ verordent is: dewyle in dit broot ende wijn ons de gheselickelike spijse ende byanch der ziele voozgheselt wort. Dit en verclaken wy oock niet. Maer dese smeden des menwen gheloofs segghen: Ist dat daer een veranderinghe is/ soo moet uyt de substantie des broots het lichaem Christi worden. Ick belienne wel dat het broot ende wijn anders ghe worden sijn/ dan sy te vooren waren: maer ist dat sy dit willen tot haer ghedichtsel trecken/ so laetsen wy antwoyden/ wat veranderinghe nae haer ghevoelen in den Doop geschiet. Want de Waders stellen hier in oock een wonderlike veranderinghe/ als sy segghen/ dat uyt het vergaenckelich trecken/ een geestelike wasschbade der ziele wort/ ende nochtans en verlaecht niemant dat het water daer blijft. Maer sy segghen/ dat sulckis niet en is in den Doop/ gheheli in het Nachtmael is/ Dit is mijn lichaem. Maer de vraghe en is hier niet van de woorden/ der welckier verstant claeer genoch is/ maer meer van dat woort Veranderinghe; het welck niet meer en moet beduyden in het Nachtmael dan in den Doop. Daerom laetsen varen met haer netten ende stricken die sy in spilsben maken/ waer dooy sy niet anders en doen dan dat sy bewyisen hoe qualick sy met goede reden ghewapent sijn. Ende de beduydinghe en soude niet anders over een roumen waert dat de waerheyt die daer beduyt wort/ niet dooy het uytwendighe teeken lebendichlick uytgheduyct en worde. Ende Christus heeft dooy het uytwendighe teeken willen betuyghen/ dat sijn vleesch spijse is: waert dat sy alleenlick een ydel ghesichte des broots/ ende niet waerachtich broot vooz en selde/ waer soude die overreynomnghe ofte gheschicknisse sijn/ de welke ons moet van het sienlike tot het onsenlike leyden? Want of sehoon alle dinghen wel over een quamen die sy segghen/ soo en soude daer dooy niet meer beduyt worden/ dan dat wy dooy den schijn des lichaems Christi ghevoed worden. Gheslyck waert dat in den Doop niet anders en ware dan een ghedaente ende schijn des wateres/ die onse ooghen bedrooghe/ soo en soude

Want hoo
wel sommige
dat woort
veranderinge
gebruyck
hebben/ soo en
hebben sy
nochtans
nimmermeer
de Paepsehe
Transsub
stantiatie/
dat is/ de
wesentlike
veranderinge
bekent.
* Tegenwoort
plighe.

Antwoort 1.

Antwoort 2.

Wederleg
ginge van een
Antede.

En ghewisse
ende gegron
de wederleg
ginge van de
Paepsehe we
sentlike ver
anderinghe/
dat te weten
de beteeke
ninghe des
Nachtmals
niet en can
over el comt
ten zy dat het
wesen van de
uyterlike
teekenen bly
ben.

hy ons gheen seker pant der afwasschinghe zyn: jae ons soude door dat bedrieghelick schou-
spel oorzake gegeven worden om te wanchelen.
Doo wozt dan de natuer des Sacraments te
niet gemaect/ ten zp dat in de wyse der beduy-
dinge het aertich teeken niet de hemeliche ende
gheesteliche sake over een come. Ende daerom
verlieten wy de waerheyt deses Sacraments/
ten zp dat het waerachtighe lichaem Chyristi/
door het waerachtich broot door ooghen ghe-
stelt ende afgebeeldet woode. Ick segghe we-
derom: Dewyle het Nachtmael niet anders en
is dan een stielicke betuyginghe dier belofte die
in het seste Capittel Joannis staet / te weten/
Dat Chyristus is het broot des levens / welck
uyt den Hemel is gheromen: soo moet daer stiel-
lick broot in het Nachtmael zyn / op dat daer
door dat geestelick broot bebet ende afgebeeldet
woode: ten zp dat wy willen alle de vrucht ver-
lieten / die de Heere in desen derle onser swaerheyt
toegeeft. Nu waert dat daer alleenlick een pdel
ghedaente des broots / ende niet een natuerlick
en waerachtich broot en blede / hoe soude Paul-
lus besuipen / dat wy alle een broot ende een
lichaem zyn: die wy te ghelijcke eens broots
deelaertich zyn?

15 Sp en souden noyt so schandelick door des
Dyabls listen bedrogen geweest hebben / had-
de sy niet betoobert geweest met dese dwalninge/
dat het lichaem Chyristi in het broot beslotē zynde/
door den lichamelickē mont in den buyc come.
De oorzake deses so beestelicke geduyfels / was
dat de consecratie so veel crachtes by hen hadde
als een tooberliche belesinghe. En dese grontrede
was door hen verborge / te weten / dat het broot
gheen Sacrament en is anders dan dien men-
schen / tot de welke het woort gewent woort: ge-
lyc het water des Doops in hem selve niet ver-
andert en wozt / maer begint ons te zyne dat het
te boyen niet en was / so haest als de belofte daer-
aen gehangen is. Dit sal claerder worden door
het exempel eens ghelijcken Sacraments. Het
water dat uyt de steenrotse vloepde in de woer-
stijne / was den Waderen een merc en teeken der
selver sake die ons de wijn in het Nachtmael af-
beudet. Want Paulus leert / dat sy den selven
geestelicken dyanck ghedroncken hebben. Maer
uyt dit water en droncken niet alleenlic de men-
schen / maer oock de beesten. Waer uyt men lich-
telick verstaet / dat in de aerteliche elementen als
sy tot dat geestelicke gebuyge gevoecht woorden/
ghen ander veranderinghe en geschiet / anders
dan so veel de menschen aen gaet / so verre sy hen
zegelen der beloften zyn. Boven desen / dewyle
het voornemen des Heeren is / (ghelijc ick in
diesmael geseyt hebbe) ons door bequame mid-
delen opwaerts tot hem te verheffen / soo wozt
dit ongoddelike van die verheert / die ons roepen
tot eenen Chyristum die onder het broot onstielic
verborghen is. Te weten / om dat (ghelijc sy
meppen) de Hemel deel te wyz van hier ver-
scheyden is / so dat ves menschen verstant ende
geest niet en can door de Hemelen dringhen / om
tot Chyristum te comen. Daerom dat hen de na-
tuere verhinderde / dat hebben sy ghesocht met
een veel hinderlicher remedie te beteren / te we-
ten / om dat wy enen Chyristum op der aerden
etende / niet en souden noyt hebben by dien he-
melischen Chyristum te comen. Dit is de noot
waer door sy bedwongen zyn het lichaem Chy-
risti te transfigureren. Hoewel ten tijde Bernar-
di / de wyse van spreken was te hart geworzen /
so en wistmen nochtans doe niet van de trans-
substantiatie / en in alle tjdē daer te boyen was

dese gelijckenisse in aller menschen mont / te we-
te / dat het stielic broot en wijn / en de geesteliche
sake te saine warē in dit Sacrament. Sp schy-
nen wel scherpsinnichlic te antwoorden / op die
woorden / Broot ende Wijn / maer sy en zeygen
niet door dat met der teghenwoordigher sake
over een come. De roede Jhosif (segghen sy) in
een serpent verandert zynde / hoe wel sy een ser-
pent gynaemt wozt / soo behout sy nochtans
oock haren ouden naem / ende blyst een roede
genaemt. Also meppen sy dat het oock niet min
behoortich en is / dat het broot hoewel het in een
niet substantie verandert is / nochtans wel on-
epghentich / maer niet onghesichtelick broot
genaemt en wozt / om dat het in de oogen broot
schijnt. Maer wat ghelijckenisse vinden sy tus-
schen dat groot mirakel ende haer gedichthe be-
dziegerie / daer van geen ooghe op der aerden en
can ghetuyghen? De Egyptische Tooveraers
ghebryckten haer tooberie / om den Egypti-
schen volcke wyse te maken / dat sy goddelicke
cracht hadden / om de creatuere boven de oyden
der natuer te veranderen. Jhosif comt daer
ende verduyt haer bedziegerien / ende bewyft dat
de onverwinnelicke macht Gods met hem is:
dewyle sijn roede alle de andere verstant. Maer
dewyle die veranderinghe sichtbaerlick ghe-
schiede / soo en dient sy tot de teghenwoordighe
sake niet / ghelijc voorsyft is: ende terstont daer
na is de roede sichtbaerlick tot haer oude forme
weder gecomen. Bove desen en waert niet of
die haestighe veranderinge in ver substantie ge-
schiede. Men moet oock aemercken dat Jho-
sif roede haren naem behoudt / als sy verghel-
ken wozt by der Tooveraers roeden / de welke
sy daerom niet en heeft willen slanghen noe-
men / om dat sy niet en soude schynen een ver-
anderinge te kennen te geven / de welke niet en
was: want die Tooveraers niet anders dan de
oogen der aenschouwen verstrickt en hebben.
Maer wat gelijckenisse hebben die dingen met
dese sententien / Het broot dat wy byken: Soo
wanmer ghy van desen broode eet: Sy hielden
ghemeynchap in de bykinghe des broots / etc.
Het is seker dat de Tooveraers alleenlic de oo-
ge verstricten en bedrogen. Daer is meer twij-
selinghe aengaende Jhosif / door des welckes
hant het Gode niet swaerder en was uyt de
roede een serpent te maken / ende wederom een
roede uyt hee serpent / dan de Engelen met
bleefselicke lichamen te beleden / ende wep-
nich daer nae wederom te ontcleeden. Waer de
sake des Nachtmals sulck / ofte bynae ghe-
lijc / soo soude haer wederlegginghe eenighe
verwe hebben. Zoo moeten wy dan dit seker
ende vast houden / te weten / dat het vleesch
Chyristi ons niet waerachtichlick noch bequa-
melick tot sprijse beloest en wozt in het Nachtmael /
ten zp dat de waerachtighe substan-
tie des uytvendinghen teekens / daer mede
over een come. Ende (ghelijc d' een dwal-
inghe uyt d' ander comt) de plaetse Jeremie is
soo dwaelich verdract om de transubstan-
tatie te bevestighen / dat ick mi schame die te
verhalen. De Propheete claecht dat in sijn broot
is hout ghelept / te kennen ghevende dat sijn
broot is deo de wreethert der vpauden bitter
gheworzen. Ghelick oock David met ghe-
lycke wyse van spreken claecht dat sijn broot
is niet galle / ende sijn dyanck met edelk ver-
menght gheweest. Dese goede Leerers wil-
len door allegorie uytlegghe / dat het lichaem
Chyristi is aen het erpwe gheheert gheweest.
Sy seggen dat somwylghe oude Leerers alsoo
ghewoet

Der tegenwoordinge vā de roeds Jhosif / welche in een slinghe verandert is / wozt wederleert / ende en staet gantsch de Paerfche betandeninge niet voor. * Erud. 1. 3. ende 7. 10.

Erud. 7. 12.

Noch sy en heeft ooc geen gelijckenisse met de woorden van de insettinge des Abontmels. * 1. Cor. 10. 16 ende 11. 26. Act. 2. 42.

De 2 tegenwoordinge.

Antwoort. Jec. 11. 19.

Psal. 69. 22.

Bevestiginghe uyt de woorden Chyristi Joan. 6. ende des Apostels Joan. 6. 35.

1. Cor. 10. 17.

2 Tot dese dwalninghe vā de welen-liche veranderinge heeft oorzake gegeven die consecratie / de welke is gelijc als een tooberinghe.

Exod. 17. 6.

1. Cor. 10. 4.

Maer in so en is het broot voor hem selven geen Sacrament / maer broot dē menschen het broot gestelt wozt.

Antwoort op een inrede.

Gheboelt hebben. Maer het ware beter sulcke onwetentheyt te verghewen/ ende die sehande te deeken / dan noch sulcke onbeschaentheyt daer toe te ghebruycken / waer dooz hys dwinghen om vbandelick teghen het rechte verstant des Propheten te strijden.

2. De dwa-
nghe der ge-
ner wort ont-
derkt die de
lichamelicke
teghenwoor-
dicheyt Chri-
sti niet ende
by het broot
ende wyn be-
scheyden/
waer niet dat
die alomtheit
is gesproken.

16. Andere die sien dat de verghelijkinghe des teekens met de beteeckenide sake niet en mach wechgenomen worden/ sonder de waerheyt des Sacraments te niete te maken / bekennen dat het broot des Nachtmals waerachtichlielc is een aertsehe ende verderffelicke substantie/ ende gheerfins verandert en woort / maer dat het lichaem Christi daer onder bestoten is. Waert dat sy haer ghevoelen alsoo verclaren / dat sy seppen dat in het Nachtmal als het broot ghe- gheven wort / oechde waerachtighe gade des lichaems Christi is / om dat de waerheyt ende beduyde sake niet en can van haer teeken ver- scheyden worden: soo en soude ick niet seer daer teghen strijden. Maer dewyle sy het lichaem Christi selve in het broot stel.ende/ leeren dat het can op eenen tyt alomme zyn/ het welcke tegen sijn natuer is: ende willen dat het daer verbor- ghen schupel/ als sy segghen onder het broot: so is het noodich sulcke listigheden ende weynich te openbaren. Want ick en hebbe noch niet dooz ghenomen dese sake gantsehelic te volprijden: maer alleentlic enen gront te leggen tot de han- delinghe die terfont volgen sal. Soo willen sy dan dat het lichaem Christi onsentlic ende on- metelic sy/ op dat het onder het broot schupel: want sy en meynen niet dat sy anders sinder deelachtich worden / ten zy dat sy in het broot dalende de wyse der nederdalinghe/ waer dooz hy ons opwaerts tot hem opboert/ die en ver- staen sy niet. Sy ghebruycken alle verwe die sy kennen: maer als sy't al geseyt hebben/ so is het openbaer genoeg dat sy willen dat het lichaem Christi in het Nachtmal ter plaetse teghen- woordich zy. Waer upt come dit? te weten/ om dat sy gheen ander deelachticheyt des lichaems ende bloets Christi en connen varen / ten zy dat die in de vereeninghe in een plaetse / ofte in het ghevoelen der handen/ ofte in eenighe grove in- klavinghe in het broot ghelegghen zy.

De somma
deser dwalun-
ghe.

17. Ende om dese dwalinghe die sy enmael hebben aangenomen/ hartneclichlic te beseher- men/ en onsentlic sommige onder hen niet te seg- gen/ dat het vleesch Christi noyt ander mate ge- hadt en heeft/ dan so wyt ende dyet de hemel en de aerde streckt. En dat hy to een kint upt sijnz moeders buyck ghebozen/ opghewassen/ in het cruype wutgerelck/ ende in het graf bestoten ge- weest/ dit is (seggen sy) dooz eenige dispensacie ofte Godlike bechehtinghe gescheet/ dat hy ge- bozen geworzen/ gestorven is/ ende andere men- scheliche dinghen gedaen heeft/ dat hy in de ghe- woonlicke ghedaente sijnz lichaems is na sijn wederopstandinge gesien geweest/ ende ten he- mel opgebaren/ dat hy ten laetsten oock na sijn optluninghe is van Stephano ende Danilo ge- sien geweest: dat dit oock is dooz de selve dispen- sacie ghescheet/ om dat de menschen souden sien dat hy is tot eken Come in den hemel gestelt. Maer wat is dit anders dan Martorem we- derom upt de helle te verwecken? Want nie- mant en wisseit dat Christus een vhaantastich lichaem ghadaet heeft/ ist dat hy sulcke conditien ghadaet heeft. Andere nemen een scherpsinniger wyluecht/ seggende dat dit lichaem dwelck in het Sacrament ghegheven wort/ een glorieus ende onsterffelicke lichaem is / ende dat daerom geen wonder en is/ dat het in vele plaetsen son-

De ghedicht-
selen d'Wit-
que s'hen ofte
besehteniers
der alom-
theit die de
waerheit der
nateren in
Christo on-
der een ver-
wenghen.

Act. 1. 3. en 9.
en 7. 55. en 9. 3

Dee sommi-
ghe schalcke
opblucht.

der eenige plaetse ende soyme onder het Sacra- ment zy. Maer te vage hoedanich een lichaem gaf Christus sijnen discipulen des nachts eer hy leed? Iude de woerde niet dat hy hen dat stee- felte lichaem gegeven heeft/ het welcke terfont daer na soude overgelevert worden? Sy seggen: hy hadde doe te voren sijn eerlichheyt den dyen Discipulen op den berch laten sien. Dat is wel waer/ maer dooz de clachtheyt heeft sy hen een ure tijts willen een snake der onsterffelickeheyt gheben. Hierencusschen en sullen sy daer gheen dobbel lichaem vinden / maer dat het eenich eckel lichaem/ dwelck Christus doech/ is niet nieuwe eerlichheyt verciert gheweest. Maer doe hy in het eerste Nachtmal sijn lichaem uptdeelde/ was die ure na by/ in de welcke hy soude van God gheslaghen ende vernodert/ sonder eere ghelyck een melactsch mensche lig- ghen: soo verre ist dat hy doe soude hebben wil- len de eerlicheyt sinder wederopstandinge ver- toonen. Ende ist dat hier in d' een plaetse het lichaem Christi sterffelic ende verwoopen ghe- sien / ende in d' ander plaetse onsterffelic ende eerlich gehouden wert / soo wort daer een groo- te venster oygdaen/ tot Martions dwalinghe: Hoewel ist dat haer meyninge recht is/ so moet dit dageer gescheen: want sy moeten bekennen dat het lichaem Christi / dwelck in hem selven sentlic is/ onsentlic onder het broot verborgen wort: En nochtans de gene die dusdanige onge- schelcheden uptspouwen/ en sehamen hen niet alleentlic met van dese sehande / maer lasteren ons oock groetelick / om dat wy niet hen niet en ghevoelen.

Antwoort 1.

Mat. 17. 21

Esa. 53. 4

Antwoort 2.

Antwoort 3.

18. Wel aen/ ist dat sy willen het lichaem ende bloet des Heeren aen broot ende wyn hechten/ soo moet het lichaem ende het bloet van inal- canderen verscheyden worden? Want ghelyck het broot verscheyden van den Dynckbeker ge- gheven wort / alsoo sal het lichaem dat aen het broot gheheest is/ moeten verscheyden zyn van het bloet/ dwelck in den Dynckbeker bestoten is. Want dewyle sy segghen dat het lichaem in het broot/ ende de wyn in den Dynckbeker is/ ende het broot/ en de wyn/ in verscheyden plaet- sen zyn / soo moeten sy bekennen dat het bloet moet van het lichaem verscheyden zyn. Dat sy plegghen te seggen dat dooz medevolginge (ghe- lyck sy't noemen) het bloet in het lichaem is/ ende het lichaem in het bloet, dat is veel te ydel/ dewyle de uptwendige teekenen/ te weten/ het broot ende de wyn / daer in het lichaem ende het bloet bestoten worden/ soo verscheyden zyn. Maer ist dat wy niet onse ooghen ende herten opwaerts tot den hemel opghelieven worden/ om Christus daer in de eerlicheyt sijnz ryer te soecken: gelijc de teekenen ons tot den geheelen Christus leyden/ daer sullen wy onder het tee- ken des broots sijn lichaem eten/ ende onder den wyn verscheydelic sijn bloet dyncken / op dat wy hem alsoo ghelyck bestitten. Want hoe- wel hy sijn vleesch heeft van ons wechgheno- men/ ende is met sijn lichaem ten hemel opge- varen: soo siet hy nochtans ter rechter hant des Vaders: dat is / hy regneert in de macht ende Majesteit/ ende eerlicheyt des Vaders. Die- renke en is niet gheen ander onderscheyt der plaetsen / noch niet gheen mate bepaelt/ Chri- stus can sijn cracht waer het hem belieft / in den hemel ende op der aerde strecken hem selven dooz sijn cracht teghenwoordich bewyfen / al- tints by de syne zyn/ sijn leben in hen gheben/ op dat hy in hen leve / op dat hys ghesfont onder- houde/ verstercke ende beware/ niet anders dan

Enige onge-
rynde dinghe
welcke de
dwalinge van
de lichamelike
teghenwoor-
dicheyt by de
broode betge-
seltschappen.

Weberleg-
ginge van een
uptblucht.

En oprecht
en Godsalige
verclaringhe
van den warck
ende rechte
boekenden sur
der woorden
Christi: gelijc
ooc in de na-
volgende 19
afoclinghe.

ghelijck of hy met den lichame teghenwoozdiech ware: sonna / hy canse me: sijn lichaem vordē/ des welckes genepischap hy dooz de cracht sijns Geests in hen uytstoyt. In dese wijse ontfanghen wy het lichaem ende het bloet Christi in het Nachmael.

den tot vergevinge der zonden. Paulus en Lucas segghen: Dese Driekblier is het nieuwe Testament in mijn bloet. De beschermer des Transsubstantiaere willen dat dooz het woozdekē/Dit, de ghedaente des bzoots betoont zy/ om dat de consecratie dooz het gantsche begryp der woozden vier reden gheschiet / ende om dat daer geen substantie en is dienen soude comen toonen. Maer is het dat sy so seer sozchvuidich zijn van de woozden/om dat Christus betuypt heeft dat sijn lichaem te zyne/ dat hy den Discipulē in de hant gaf: so is voozwaer dit gedichtsel/ te weten / dat het ghene dat bzoot was/ nu sijn lichaem zy/ seer wijt van de epgeschap deser woozden. Dat Christus heeft in sijne handen ghenomen/ ende sijne Discipulen gegeven / dat betuypt hy sijn lichaem te zyne. Ende hy heeft bzoot in sijne handē genomen: wie en soude dan niet verstaen/ dat daer oot bzoot gecooit wort? ende dat het daerom een seer ongheschick dinc is/ datmen tot de ghedaente des bzoots trecke/ dat Christus van het bzoot selve seyt. Andere vlicden tot een uytlegginge die noch seerder bewonghen ende geweldichlick verzoep is/ als sy segghen/ dat het woozdekē/ Is, wort gestelt vooz/ Wort Vandert/ ofte getranssubstantieert. Daerom en comen sy niet segghen/ dat sy dooz de ecrweerdicheit der woozden seer beweerht zijn. Want het en is in geen natie/ noch in geen tale ghehoort/ dat het woozdekē/ Is, soude beduyden / in een ander dinc verandert te zyne. Aengaende de ghene die bekennen dat het bzoot in het Nachmael blyft/ende willen dat het niet te min het lichaem Christi zy/ sy hebben ondermalc anderen groote verschepdenheyt. Die wat matichlicker spreken / hoewel sy seer dzinghen op de letter der woozden / Dit is mijn lichaem. soo wozen sy nochtans daer nae wat sachter/ ende seggē dat het so veel is / ghelijck of daer gesept ware/ dat het lichaem Christi is met het bzoot/ in het bzoot / ende onder het bzoot. Wy hebben nu te vozen wat gesproken van haer gevoelen/ ende sullen weyrecht hier nae meer daer van seggen. Nu spreke ic alleenlic van de woozden/ dooz de welke sy (gelyck sy segghen) verhoindert worden toe te laten/ dat het bzoot gheuoert worde het lichaem Christi/ om dat het eck trecke daer van is. Maer ist dat sy in die woozden geenderley onepgen wijse van spreke toe en laten/ waer o vlien sy van de eenvoudige woozden Christi tot haer wijse van spreken/ die wijt verschepden zijn? Want daer is groot onderscheyt tusschen dese reden: Het bzoot is het lichaem Christi: ende tusschen dese: Het lichaem Christi is met het bzoot. Maer dewyle sy sagghen dat het niet mogelijk en was dat dese enkel reden: Het bzoot is het lichaem Christi/ soude blyven staende / soo hebben sy dooz dese wijse van spreken/ als dooz tronme keeren willen onvlien. Andere die stouter zyn/ en hebben niet gheerwijst te segghen/ dat het bzoot is het lichaem Christi/ onepghentlick sprekende/ ende alsoo bewyzen sy waerachtichlick / dat sy op de letter staen. Ist dat penant seyt: Soo is het bzoot dan Christi/ ende God: sy sullen verstahe / om dat het in de woordē Christi niet npt gedrukt en is. Maer het en sal hen geen voozdeel doen dat sy't versaken / want sy ghevoelen alle eendzachtichlick/ dat de gantsche Christus ons in het Nachmael voozgestelt wort. Maer het is een onderdrazghelick lasteringhe / datmen sonder onepghen wijse van spreken/ soude van een vergaenclich ende verderfelic dinc seggen dat het Christus is. Nu vraght ick hen/ of dese

Luc. 22. 17. 19. 1. Cor. 11. 24.

Welcke tegen de berelatinge van de beschermer is ghener die de werentlike veranderinge secken/ der dinge wort.

En teghen de ghene die de lichamelike tegwoozdiechheit Christi dypden.

Deselver uytblichen worden wederleert/ ende tot lastelicke ongerijnde dingen ghezoecht.

Maer vooz de waerachtige tegwoozdiechheit Christi in het Nachmael zy.

Maerachtige en welentlike ghegenepischap des lichaems of des bloets des Geeten.

De waerheyt ende basticheit der teerogvoelē der inopinaēhe.

Ende bescreben van oproerich ghesien.

3 Dooz hant hare lasteringhe bedryt.

1 Dooz uytlegginge der woozden der inueringhe.

Mat. 26. 26 Mat. 14. 22.

19 Wy moeten sulcke tegenwoozdiechheit des lichaems Christi in het Nachmael stellen/ dooz de welke het aen het bzoot niet ghehecht/ noch in het bzoot besloet en worde/ want het is openbaer/ dat dooz sulcke dingen sijn hemelliche crachticheit vercozt wort. Item/ de welke hem sijn mate niet en beneime / noch op eenen tyt in verschepden plaesen stelle / noch onmeteliche grootheyt te schrybe / die haer dooz den hemel ende de aerde soude strecken: want dese dinghen steyden claerlick teghen de waerheyt der menschelicker natuere. Dese twee uytneemingen en moeten wy ons nimmermeer laten beneimen: op dat de hemeliche eertlicheit Christi niet vercozt en worde/ het welke gheschiet als hy aen de berganchelike creaturē in der werelt/ eenichsins gebonden wort. Item op dat sijnen lichaem gheen dinc toeghedicht en worde/ dat niet de menschelike natuere niet overeten en comt/ het welke gheschiet als het gracht wort onmetelick ofte in vele plaesen op eenen tijt te zyne. Als dese ongeschickelicheit hem zyn wech genomen/ so neime ick gerne aen al wat mach dienen om de waerachtige ende substantiale deelachticheit en genepischap des lichaems ende des bloets Christi / die onder de heylighe teekenen des Nachmaels voozgestelt wort: ende dat alsoo/ dat wy niet en inepen dat wyf allenclich dooz bederchinghe ofte verstant ontfanghen / maer waerachtichlick tot spijse des ewigen lebens ghebruycken. Daer en is gheen oozsake waerom dit ghevoelen soo seer van der werelt gehaet ende veroozdeelt wort/ anders dan dat de duyvel haer verstant heeft niet grotwelcke cooverie verstricht. Voozwaer het ghene dat wy hier leeren/ dat comt allesins seer wel met de Schryftuere over een/ het en is niet ongeschick / noch duyfter/ noch twyfelachtich/ noch vreen. de van de waerachtige Gobsalticheit ende grondeliche strichinge. Int cozte / daer en is vici ergherlic in / anders dan dat sommighe eenwen als de onwetentheyt ende ongheschickicheit der Sophisten in de Schemepute regneerde / het claerlicht ende de openbare waerheyt is verducht gewest. Nochtans bewijse de Duyvel ooch heden dooz oproerliche gheesten soecht dese selve waerheyt niet wat lasteringhe ende schande hy en / te besmetten / ende tot gheen ander dinc meerderen arbeyt en doet: soo moeten wyse dies te neerstickeliker beschermen.

20 Maer eer wy voozder comen/ moeten wy de insettinghe Christi selve verclaren: vooz nemelick / om dat die tegenwoozpinghe onsen weder sprekers seer behagelich is/ die sy teghen ons brenghen / te weten / dat wy van de woozden Christi af wycken. Daerom/ om van desen valschen haet daer mede spon beswaren / verlost te werden / sullen wy seer bequamelick beginnen van de uytlegginge der woozden der insettinghe des heeren. De drie Euangelisten ende Paulus verhalen dat Christus heeft bzoot ghenomen / ende dat ghevolken als hy ghedaencht hadde/ ende sijnen Discipulen gegeven ende gesept: Recint/ eet/ dit is mijn lichaem dat vooz u gegeven ofte gebroken wort. Van den Driekblicher schryven Mattheus ende Marcus aldus: Dese driekblicher is het bloet des Nieuwen Testaments/ dwels vooz velen sal uytgestoyt wort

of dese twee redenē even veel bedieden/ Christus is de Sone Gods/ en/ Het byoot is het lichaem Christi. Ist dat sy toe late dat die twee redenen niet ober een en comen/ her welcke sy bedwongē woorden te bekenen/ laetse dan antwoorden waer upt dat onderschept comt. Ick meyne sy en sullen geen ander onderschept byenghen/ dan dat het byoot woort op Sacramentaelijc wyse gheuoemt het lichaem Christi. Hier upt volcht dat de woorden Christi niet en staen onder den gemeinen regel/ en niet en moeten nae de Grammatica ondersocht woorden. Ick vraghe oock alle de ghene die epgensinnichlic ende hartnēckichlic op de letter staen/ of in de woorden Luca daer hy seyt/ dat de Dynickeliker is het Testament in syn bloet/ niet dat selue uptgezoekt en woort dat in de boozgaende uptgedruet is/ daer hy het byoot noemt het lichaem. Voozwac daer was alsoo veel swaricheyt in d' een deel des Sacraments/ als in het ander. Ende bewijle de tocht der woorden dypster is/ soo woort de sin beter niet meer woorden verlaert. Daerom soo wanneer sy upt een woort willen houden staende dat het byoot is het lichaem Christi/ soo wil ic upt meer woordē bequame uptlegginge vooztbyenghen/ dat het is het Testament in syn lichaem. Want wat willen wy seggen? is daer een getrouwer ende bequamer uptleggher te soekien dan Lucas ende Paulus? Nochtans en wil ic hier dooz de gemeenschap des lichaems Christi/ die ic beleden hebbe/ niet vermindere/ maer wil alleenlic die dwase hartnēckicheyt wederleggen/ waer dooz sy soo byandelich van de woorden streyden. Ick versta upt Paulo ende Luca/ dat het byoot is het lichaem Christi/ om dat het is het verbont in het lichaem Christi. Ist dat sy daer tegē streyden/ so en hebben sy desen streyt niet tegen wy/ maer tegen den Geest Gods. Doewel sy elage dat sy dooz eerwerdicheyt der woorden Christi gheroert woorden/ dat sy ic niet en dozyen onepgentlic verstaen/ bewijle hyse opentlic gelycken heeft/ so en is nochtans dese boozwendighe niet genoechsaem om alle de redenen/ die wy daer teghen byenghen/ alsoo te verwoyden. Dierentusschen moectmen weten/ hoedamich dit Testament in het lichaem ende bloet Christi zy: want anders en soude het verbont/ dat dooz de offerhade des doots bevesticht is/ ons niet worden licht zyn/ ware de verborgen gemeenschap niet daer by/ waer dooz wy niet elijc een woorden.

21 So moeten wy dan bekienē dat den teckenē de naē der beteckende sake gegeve woort/ om de gelyckenisse en overeencominge die sy daer in de hebben: ende dit gelychiet wel dooz een onepgher wyse van sprecken/ maer niet sonder seer bequame overeencominge. Ic late de allegozien en parabolē daer en/ op dat niemant en segge dat ic upvlucht soelic/ en byten de tegenwoordighe sake trede. Ic segge dat het een wyse van sprekē is/ die alomne in de Schriftuere gebruyet woort/ als men van Sacramentē handelt. Want men can niet anders nānen dan onepgentlic dat daer gheseyt woort/ dat de Besinghinge het verbont is: dat het Lam de doozganc is: dat de offerhanden der Wet der soeningē zyn: ten lasten dat de stentrotse/ waer upt het water in de woestijne vloepde/ Christus was. Ende daer en woort niet alleenlic den naem der weerdichster ende hoochster sake/ der ontwerdiger en leegher sake ghegeven: maer daer en tegen woort oock de naem des sienlicken teekens der beteckender sake toegeseyden: gelyc daer geseyden is/ dat God Mose vercheuen heeft in de doozne bosch:

daer de kiste des verbonts genaemt woort God/ ende het aenschijn Gods: en de dupve/ de heplige Geest. Want hoewel het tecken na de substantie onderschepte is van de beteckende sake/ om dat dese gheestelich ende hemelich is/ en het tecken lichamelich ende sienlic: nochtans derwyle het de sake. om de welcke vooz dooghen te stellen het gheplicht is/ met alleenlic af en beeldet gelyc een naect ende ydel tecken/ maer ooc waerachtichlic aenbiedt/ waerom en soude hem de naem ver sake met met rechtē toe comen? Ist dat teckenen van menschen gedicht/ de welcke niet beelden der afwesender dinghen/ dan teckenen der tegenwoordigher dingen zyn/ welcke afwesende dinghen sy oock dicke mael bedyegelic afbeelden/ ende nochtans niet der selver naem vertert worden: so mogen de teckenen die van God ingheselt zyn/ niet veel meerder reden de namen der dinghen dzagen/ de welcke sy altyt sekerlic ende onbedyegelic bedieden ende vestippen/ ende hebben de waerheyt der selver dinggen altyt niet hem. Soo is dan daer soo groete gelyckenisse ende overeencominge der teckenen en beteckenden dinggen/ dat men lichelic van d' een op d' ander comt. So mogen dan onse tegeghers af laten hare ongefoutē geclermenten tegen ons upt te staen/ ons Tropisten noemende/ als wy de Sacramentael wyse van sprecken uptleggen/ na het gemeen gebuyt der Schriftuere. Want ghelyc de Sacramenten in veel dinggen te gelyc ober een comē/ also hebben sy oock in dese wyse van sprecken ghemeynschap. Daerom ghelyc de Apostel leert/ dat de steen/ upt den welken den Isracliten gheestelicken d' anck vloepde/ sy Christus geweest/ om dat sy een sienlic tecken was/ onder het welcke de gheestelike d' anck wel waerachtichlic/ maer niet sienlic ontfangen wert: also woort heben het byoot genaemt het lichaem Christi/ derwyle het tecken is waer dooz de Deere ons de waerachtige etinge sijns lichaems aenbiedt. Augustinus en heeft ooc niet anders geboelt noch gesproke: op dat het niemant gelyc en sien gedicht sel en verachte. Waer/ seyt hy/ dat de Sacramenten niet en hadden een gelyckenisse der dinggen der welker Sacramenten sy zyn/ soo en souden sy oock ghene Sacramenten zyn. Ende upt dese gelyckenisse ontfangen sy ooc de namen der dinggen dien sy gelyc zyn. Daerom gelyc op eenige wyse het Sacrament des lichaems Christi/ is het lichaem Christi/ ende het Sacrament des bloets Christi/ is het bloet Christi: alsoo woort oock het Sacrament des geloofs/ gheuoemt geboet. Daer zyn vele diergelycke plaetsen in Augustinus/ de welcke ick hier soude te bergees vooztbyenghen. derwyle dese eenighe genoechsaem is/ uptgenomen dat de Lesers te vermanen zyn/ dat dit selue van den hepligen Augustino geleert woort in den Sendebrief tot Emodium. Het is een onnutte upvlucht/ dat sy segghen/ dat Augustinus niet en imeldt vā het Nachtmael/ als hy seyt dat het een gewoonlicke wyse van sprekē is in de Sacramenten: want ist dat men dit moet roclate/ so en maechmen niet argumentē van het gheheel tot een deel/ en dit argument en soude ooc niet deugen: Alle dieren comē hen selve roere/ ergo ee offe en preet comen hen selven roere. Doewel de selve heplige Augustinus neēt alle lager disputatie wech/ als hy seyt/ dat Christus niet gheuyfde en heeft dat sijn lichaem te noemen/ doe hy het tecken sijn lichaems gaf. Item op een ander plaets seyt hy: Het was ee wonderliche lydt saemheyt Christi/ dat hy Judam tot de maeltge ontfinc/ in de welcke hy de

Verbalde en
wijcken niet
dan de woort
de Christi/ die
de selue mpt
leggen nae de
regimate des
gheloofs/ ja
deel meer can
selve op de
beschermet
van de licha
melike tegē
woordicheyt
ghedaen
woorden.
Luc 22.20.
I. Cor. 11.29.

Luc 22.17.19
I. Cor. 11.24.
25.

Mat. 13.16.

I. Cor. 10.4.

Item in
Augustinus.

Epist. 23. ad
Bon.

Wetvlucht
dar Augustinus
banit
d' ontfinc
en sprekē.
Antwoort.

Wetvlucht
39nde mer
tweerde
getuygenisse
Augustinus
be.

Contra Adi
mantū Mani
chzum. cap. 12
& alibi in Pl. 3

Daerom dat
den naem vā
het beteckende
de d' anck den
Sacramentel
lichen tecken.
nē gegeve zo/
dat woort upt
Christuere.
liche plaetsen
bekent ghe/
maecht.

Genes. 17.10.
Exod. 12.27.
Leu. 9.0.16.
Exod. 17.6.
I. Cor. 10.4.

Exod. 3.2.
Psal. 84.8.
I. Cor. 10.4.

figure sijns lichaems ende bloets heeft sijnen Discipulen bevolen/ ende ghegheben.

22 Nochtans ist dat eenich ephghensinnich mensche tot alle andere dinghen blind zijnde/ alleenlick op dit woordcken staet/ Die is, ghelijck off hier dooz dit Sacrament van alle andere Sacramenten ghescheyden ware: soo is het licht te wederlegghen. Sy seggen dat het woordcken/ Is, soo groot cracht heeft/ dat het niet en mach onepghentlick ghenomen worden: Ist dat wy hen dit toelaten/ voozwaer in de woordde Pauli is dit woordcken/ Is, daer hy seyt/ dat het broot dat wy bzeken / is de ghemepuschap des lichaems Christi/ ende de ghemepuschap des lichaems is een ander dinck/ dan het lichaem selve. Ja dit selve woordcken is byna alomne/ daer van de Sacramenten gehandelt wort: Dit sal u mijn verbont wesen/ Dit Lam sal u het Pascha wesen. Ende op dat ick niet meer voozt en bzeinghe / als Paulus seyt dat de steen was Christus/ waerom heeft dat woordcken daer meer cracht/ dan in de reden Christi? Laetse oock antwoorden/ als Joannes seyt: de heylige Gheest en was noch niet / om dat Jesus noch niet geglozificiert en was: wat cracht heeft daer dat woordcken/ was, want ist dat sy willen by haren reghel vast blijven / soo sullen sy het eeuwighe wesen des Heests wech nemen/ ghelijck of sy sijn begin hadde van de opeluninghe Christi. Epadellick/ laetse antwoorden / wat het beduyt in de woorden Pauli / daer hy seyt: dat de Doop is een Badt der wedergeboorte en vernieuwinghe : de welcke nochtans sonder twyfel velen onnut is. Maer daer en is niet sterckers om hen te wederlegghen/ dan dat Paulus seyt/ dat de Ghemeynte is Christus. Want een ghelyckenisse van het lichaem des mensches vooztgebracht hebbende/ stelt hy terstont daer by/ Alsoo is Christus: waer mede hy niet en verstaet den eenigheborn Sonen in hem selven/ maer in sijn leden. Ick meyne mi niet dese redenen ghemaect te hebben / dat de valsche beschuldighen stincken/ daer mede onse vanden ons beseluidighen/ als sy alomne segghen dat wy de waerheyt der woorden Christi werch nemen : de welcke wy alsoo gheloozsaemlick aen nemen als sy/ ende oock niet meerder eerbiedinghe ende Geduyceent heyt overlegghen. Ja haer over- groote sozgheloozheyt gheeft ghenoech te kennen/ dat sy niet seer veel en vragē wat Christus heeft willen segghen/ soo verre sy dooz hem eenen seijlt hebben om haer hardnekkicheyt te beschermen: ghelijck onse onbesoekinghe ons moet en ghetuyghenisse zijn/ hoe groot wy de autoriteyt Christi achten. Sy seggen indichlicke dat wy dooz menschelicke ghevoelen verhindert woorden te ghelooven/ het ghene dat Christus dooz sijnen heyligen mont heeft vooztgebrachte. Maer ic hebbe nu ten meesten deele verelaert/ ende al hier na noch clarder woordde/ hoe onbeschootlick sy ons dese schande na seggen. Soo en zijn wy dan dooz gheen dinck verhindert de woorden Christi te ghelooven/ ende soo haest als sy ons die ofte dat te kennen gegeven heeft/ daer in te vrede ende gherust te zyne. De vraghe is hier alleenlick dese/ of het ongheloozlost sy het rechte verstant te soekken.

23 Dese goede meesters willēde geleert seijnen/ verbieden oock een hant breet van de letter af te wyken. Maer ick hierentegghen als de Schryftuere God noemt eenē erijchman/ siende dat die wijse van spzeken soude hart wesen/ soo en twijfse ick niet dat het een ghelijckenisse is van menschen ghenomen. Ende voozwaer

de Anthropolomozophiten en hebben vooztjden met gheen ander dinck de oude rechtsinnighe Leeraers beswaert / dan om dat sy dese woorden/ De oogē Gods sien/ Het is tot sijne oogē ghecomen/ Sijn hant is uytghereckt/ De aerde is de voerbanch sijnder voeten/ etc. te strengelijck houdende / riepen datmen Gode sijn lichaem benam / dwelck de Schryftuere hem toefchryft. Ist dat wy dese wet aen nemen/ so sal het gancse licht des gheloofs niet groote barbarische ongheschechtheyt overvallen worden. Want wat wonderlicke ongheschechheden en sullen de onheylighe geesten niet connen vinden / ist datmen hen toelact met een pghelick letterken te bevestighen wat sy willen? Dat sy segghen dat het der waerheyt niet ghelijck en is/ Dat Christus als hy sijnen Apostelen eenen sonderlicken troost in teghenspoet bereyde / soude onepghentlick ofte dupsterlick ghesproken hebben/ dat en is niet teghen ons/ maer voozt ons. Want hadde het den Apostelen niet in den sin ghecomen/ dat het broot by ghelijckenisse ghe-noemt wort het lichaem Christi / om dat het een teeken was des lichaems Christi/ soo soude sy sonder twyfel dooz so wonderlic een sake verdoert gheweest hebben. Want Joannes berhaelt dat sy bynae te dier selver tijt / in seer cleyn swaricheden verwerct woorden. De genedie onder makanderen vzaechden hoe Christus soude tot den Vader gaen/ ende hoe hy soude uyt de werelt gaen: Item / die niet en verston den van de dinghen die Christus van den Hemelschen Vader seyde/ hoe soude dese so lichtelick ghelooft hebben/ dat teghen alle reden is / te weten / dat Christus soude sienlick dooz hare ooghen ter tafel sitten/ ende onsenlick onder het broot besloten wozen? Daerom/ dewijle sy het broot sonder twyfelinghe etende / haer eeuwachtich ghevoelen betuyghen/ hier uyt ist openbaer / dat sy de woorden Christi verstaen hebben/ ghelijck als wy: want sy werden ghe-dachtich dat de naem der beteekender sake den teekenen toegescheven wert / het welcke in de Sacramenten niet en moet nieu schijnen. Soo hadden dan de Discipulen daer uyt sekeren ende claren troost/ ghelijck als wy. Ende daer en is gheen ander oozsake / waerom sonninghe onse uytlegginghe verwozen / anders dan om dat se de Dupbel dooz sijne tooberje verblint heeft/ so dat sy dupsterlicke dichten/ daer een bereyde en bequame uytlegginge is. Voden desen/ ist datmen wil de woorden soo stuf houden/ soo soude Christus verkeerdelick wat anders van het broot segghen / dan van den dynckbeker. Het broot noemt hy sijn lichaem / ende den wijn noemt hy sijn bloet: dit sal een onbescheyden dobbelinghe der woorden wesen/ ofte een dekinghe waer dooz het lichaem van het bloet verscheyden wort. Jac alsoo waerachtichlick sal van den dynckbeker gheseyt worden: Dit is mijn lichaem also van het broot selve / ende wederom van het broot sal mogen gheseyt worden/ dat het sijn bloet is. Ist dat sy antwoordde datmen moet aensien tot wat eynde ofte gebruyck de teekenen zijn ingesta. dat bekenne ick wel: maer hierentusschen en connen sy niet maken dat haer dwalinghe dese ongheschechtheyt niet mede en bzeinghe/ te weten / dat het broot sy het bloet/ en de wijn het lichaem Christi. Doozt en weet ick niet wat sy hier mede meynen / als sy bekenne dat het broot ende het lichaem verscheyden dinghen zijn / ende houden nochtans staende/ dat d'een mach hand ander epgentlick ende sonder eenighe figure gesept woorden: ghe-lych of

1 Tegenwoz- pinghe uyt ure woorden (dat is) genouwen.

Antwoort 1.

1. Cor. 10. 16.

Genes. 17. 13. Erod. 12. 43. 1. Cor. 10. 4.

Joan. 7. 39.

Antwoort 2.

Act. 3. 5.

Antwoort 3.

1. Cor. 12. 12.

1 Tegenwoz- pinghe/ dat wy na de phi- losofie ende niet nae de heylighe Schryftuere handelen. Antwoort.

2 3 Tegenwoz- pinghe/ datme van de wo- den Christi gautsch niet en behoozt af te werden. Antwoort/ wensende tot groote onges- chechtheiden.

4 Tegenwoz- pinghe/ dat Christus in het Abont- mael slaer ende dup- telick gespro- ken heeft. Antwoort.

Joan. 14. 5. ende 16. 17.

17 Waerom dat dat dteghen- stryders der rechtgeboel- der leere die uytlegginghe der woorden Christi in het by Abomael verwerpen.

Clare beer- sterckinghe deser uytleg- ginghe uyt de woorden der uytlegginghe selfs.

Ighc of pemiant wilde segghen/ dat het cleet wel een ander dinc is dan de mensche/ maer dat het nochtans epgheentlick een mensche ghenoeit wort. Hierentusschen stellen sy haer overwinninghe in hartneekicheyt ende lasteringhe. Sy segghen dat Christus was leughenaerich gemaecte/ ist datmen uptlegginghe der woorden Christi soeckt. Nu moghen de lesers lichtelick oordeelen/ wat grooter onrecht ons dese leetmeesters doen/ als sy de seerhete enwondighe doen te verstaen/ dat wy de autozytept ende het ghesloobe der woorden Christi/ wech nemen/ de welcke wy bewelen hebben dat sy van hen verkeert ende verwerret / ende van ons getrouwelick ende bequamelick verclaert worden.

24 Waer de schande deser leughen can niet gantschelick uptghewescht worden/ ten zy dat wy oock noech een ander beschuldighe weberleggen. Want sy segghen dat wy alsoo op menschelelike reden staen/ dat wy niet meer der moghentheyt Gods toe en schryden/ dan de ozden der natuere can wyde/ ende het gemeyn gevoelen upt geeft. Waer van sulck onrecht beschuldighen beroepe icht ny op de selve leere die ick gegeven hebbe: de welcke claerlic genoech bewijst/ dat ick dese verborghentheyt niet met de mate der menschelicker reden en mete/ noech den wetten der natuere en onderwoyden. Ic bidde u/ hebbe wy van de Philosophen der natuere geleert/ dat Christus alsoo upt den hemel onse zielen voedt met sijn vleesch/ ghelijck onse lichaem met broot ende wijn ghevoedt worden? Waer upt heeft het vleesch de cracht dat het de zielen levendich maect? Sy sullen alle segghen/ dat het niet natuerlick en gheschiet. Het en sal oock niet met menschelick vernuft ober een comen/ dat het vleesch Christi tot ons in comt om ons een vordersel te zyne: Antwoort/ so wie onse leere gemaect heeft/ die sal getrocken worden om de verborghen mogentheyt Gods te verwonderen.

25 Waer dese goede beschryvers der mogentheyt Gods/ sinneden hen een mirakel/sonder het welcke sy meynen dat God niet sijn macht niet en vermach. Ick begeere de Lesers noch eenmael vermaent te hebben/ dat sy neerstighlick aenmercken wat onse leere mede blyngt/ of sy op het gemeyn menschelick ghevoelen staet/ ofte dooz de vleingelen des gheloofs boven de werelt comt/ende dooz de hemelenclint. Wy segghen dat Christus dooz het onwendighe tecken/ en dooz sijnen Geest tot ons weder daet/ op dat hy waerachtighlic dooz desubstantie sijnz vleeschs ende sijnz bloets/ onse zielen levendich make. So wie in dese wepinge woorden met vele miraculen en ghevoelt/ die is meer dan plompe: want daer en is geen dinc seender tegen de natuere/ dan dat de zielen sonder een gheschick ende hemelsch leven hebben upt vleesch dat sijnen oozspronck heeft upt ver aerde ghenomen/ ende der doot is onderwoyden ghelueft. Daer en is geen dinc ongeloeveliker/ dan dat de dinggen die so wyte als hemel en de aerde stret/ verscheyden zyn/ in soo wyde verscheydenheyt der plaectse niet alleentlick en versamen/ maer oock vereenighen/ soo dat de zielen voetsel ontfangen upt het lichaem Christi. Dat dan dese verkeerde mensche af late/ ons dooz schandelike beschuldighe spyt te doen/ gelijck of wy de ongenieten macht Gods quaertwillighlic vercoosten. Want sy dwalen seer dwafelic/ ofte liege onbeschamelic. * Want hier en is de wane niet wat God heeft conuen doen/ maer wat hy heeft willen doen. Wy segghen dat gheschiet is wat hem belieft heeft. Het heeft hem belieft dat Christus

soude in allen dinghen den byoeberey ghelijck worden/ uptghenomen de zonde. Voordanich is onse vleesch? is het niet sulck/ dat het sijn seker grootte heeft in een seker plaectse begrepen/ ghevoelt ende gesien woze? Waer (sy seggen) waerom en soude God niet comen maken dat een vleesch in vele verscheyden plaectsen zy/ dat het in geen plaectse begrepen en worde/ dat het noch mate noch gedaete en hebbe? Upt sinnege/wat begeert ghy van de moghentheyt Gods/ dat sy make dat het vleesch zy/ ende geen vleesch en zy? Ghelijck of ghy begheert dat sy make dat het licht zy/ beyde licht en duyfternisse? Waer hy wil dat het licht zy licht/ ende dat de duyfternisse zy duyfternisse/ ende dat het vleesch zy vleesch. Wy sal wel als hy wil de duyfternisse in licht/ en het licht in duyfternisse veranderen: maer als ghy wilt dat tusschen licht ende duyfternisse geen onderscheyt en zy/ wat doet ghy anders/ dan dat ghy de ozden der wijsheyt Gods verdract? So moet dan het vleesch/ vleesch zyn/ ende de geest/ gheest: ende een ghelijck dinc met sulcke conditie alst van God gheschepen is. Ende die is de conditie des vleeschs/ dat het in een seker plaectse zy/ ende dat het sijn mate ende forme hebbe. Met sulcke conditie heeft Christus het vleesch aenghedae/ den welcken hy (ghelijck Augustinus seyt) wel heeft onverderfelicheit ende onsterfelicheit ghegeven/ maer en heeft de natuere ende waerheyt des vleeschs niet wech ghenomen.

26 Sy seggen dat sy het woort hebben waer dooz de wille Gods is openbaer ghelueft. Ja ist datme hen toelaet de gave der uptlegginge waer dooz het woort verclaert ende verstaen wort/ upt de Gemeynete verstoeten. Ic bekeme wel dat sy het woort hebbe/ maer sy hebben gelijc het woort zyden de Antropomorphiten hadden/ doe sy een lichamelick God maecten: Iem gelijc het Macrion en de Danielien hadden/ doe sy dichteden dat het lichaem Christi hemelsch ofte phantastich was. Want sy hachten dese ghetimghenissen dooz: De eerste Adam is vander aerde aerselch/ de tweede Adam is upt den hemel hemelsch. Ic/ Christus heeft hem selven veruusticht/ de gedaente eens dienstknechts aengenomen hebbende/ ende in de ghelijckemisse gevonden als een mensche. Maer dese grove eters en meynen niet dat daer eenighe machte Gods zy/ ten zy dat de gantsche ozde der natuere te niet gemaectt worde dooz een ongescheit monster/ dat sy in haer herseken gesmeed hebben: het welcke meer is God ombangen/ en hem seker palen stellen/ als wy willen dooz onse gedichtelen beproeve wat hy vermach. Want upt wat woort hebben sy't ghenomen/ dat het lichaem Christi in den hemel seculick is/ ende op der aerden onkenntic verborghen is in outelicken vele byortkens byoots? Sy sullen segghen/ dat de noot dat escheit dat het lichaem Christi in het nachtinuel gegeven worde. Te weten/ dewijle sy willen dat vleeschelick eten upt den woorden Christi besuypen/ soo zyn sy/ dooz haer ewighen fantastie beweectt zijnde/ bedwonghen gheueft/ dese sekerpsinnighe reden te smeden/ teghen de welcke de gantsche Schuere strijt. Dat sy seggen dat wy de mogentheyt Gods vercoosten/ dat is valsch/ want sy wort oock seer dooz onse seere verheven ende geghefen. Maer dewijle sy ons altyt beschuldigen/ dat wy God sijn eere benemen/ om dat wy dat verwoyden/ dat nae gemeyn gevoelen niet licht en is te ghelouven/ hoewel het dooz den mont Gods beloof is: soo antwoorde te hen noch eenmaal dat selve dat ic

5 Tegenwoort pinghe/ dat top op menschelelike reden staen dat in de alre nachterheyt Gods een afbreck doen.

Antwoort 1.

Antwoort 2. welcke dese tegenwoort pinghe doost op de seggesprekers.

* Want de almachticheyt Gods en is geen swaerheyt in desen handel/ maer dan de wille.

Heb. 4. 17. Inrede. Antwoort 1. met Augustinus ons geniggenisse dede siege.

Epist. ad Dardanum.

6 Tegenwoort pinghe/ dat ons tegpaectie blyft by de wtgedinete woorden Christi. Antwoort 2.

1. Cor. 15. 47.

Phil. 2. 7.

Antwoort 2.

2. Antwoort 2. dinge dan een upblide.

7 Tegenwoort pinghe/ dat wy Christi woort den niet en achten.

Antwoort 2.

hoben geantwoort hebbe/ te weten / dat wy in de verborghenheiden des gheloofs/ den raet des gemeynen gevoelens niet en volgen/ maer met sekerlicheit leerlicheit/ ende met den geest der sachtmoedicheit/ den welcken Jacobus puyt/ de seere ontfangen die upt den hemel gecomen is.

Maer ic en versake niet dat wy daer mitte ende bequame maticheit volge/ daer sy seer schadelte dwalen. **Als** sy de woorden Christi hooren: Dit is myn lichaem/ soo diesten sy een mirakel dat seer wylt van de sin Christi is. Ende als upt dit gedichtsel schandelicke ongheschiedelicheiden volgen/ soo versincken sy hen selven in den afgront der almogentheyt Gods/ omi alsoo het licht der waerheyt upt te bliffchen/ omi dat sy nu dooz woorsichtige haesticheit in stucken gevallen sijn. Hier upt come dese hooberdige epgensuicheit: **Wp** en willen niet weten hoe Christus onder t broot verborgen is/ maer sijn niet dese sijn stemme te vrede: Dit is myn lichaem. **Maer** wy arbeiden ghehoorzaemlicke ende sochvuldichlich/ omi in de gantsche Schryftuere een goet gesont verstant deser plaetse te vinden: ende en nemen niet met verlicke vpreicheit/ lichtberedichlic ende sonder onderscheit aen/ al wat ons eerst in den sin comt: maer wy gebuyelen neerstige overlegginge/ ende uenme dien sin aen/ welcken de hepligebrest ons leert ende in geest: op den welcken wy betrouwende/ verachten alle aertse wysheit/ die daer tegen mach ghebracht worden. **Ja** wy houden onse sinnen gebanghen/ op dat sy niet en bestaen een eenich woordken tegen te minnemen: ende wy veroornochigense/ op dat sy niet en bestaen daer tegen op te staen. Hier upt is die uplegginge der woorden Christi ghecomen/ de welke upt het eenwiel gebuyt der Schryftuere allen Saceramenten gemeyn is/ gelijch sy alle weten/ die een wepmich in de Schryftuere gheoeffene sijn. **Wp** en achtent ons ooc niet ongeoorloft te sijn/ dat wy nae het exempel der hepliger Mager/ in een swaer sake vzaghen/ hoe het mach gheschieden.

26 **Maer** dewyle geen dinc crachtiger en sal wesen omi het geloove der Godsalige te bevestigen/ dan dat sy leeren dat de seere die wy gestelt hebben/ is upt het sunber woort Gods ghenomen/ ende op sijn autoyterpe steunt: so sal ich dit oock niet soo coze woorden alst myn moghelic is/ openbaer maken. **Wp** woerde niet dooz Aristotelen/ maer dooz den heplighen Gheest gheleert/ dat het lichaem Christi/ nae sijn wederopstaedinge sijn seker mate behoort/ en sijn plaetse in den hemel heeft/ tot den laetsten dach toe. **Het** en is my niet verborghen/ dat sy de plaetse sijn die tot dese sake voozgebracht worden/ soz ghelooftlic verwoyen. **Soo** wanneer Christus seyt/ dat hy sal wech gaen/ ende de werelt verlaten: soo seggen sy dat die wechganginghe niet anders en is/ dan een veranderinghe sijn sterffelicken stanes. **Maer** alsoo en soude Christus den heplighen Gheest niet senden/ omi het ghebreck sijn afwesens (gelijch hy sprecket) te vervullen/ want hy en soude in sijn plaetse niet gecomen sijn: ende wederom/ Christus en soude oock selve niet upt de hemelliche glorie weder gedaelt sijn/ omi de conditie des sterffelicken leuens aen te nemen. **Dooz** waer de rouste des Geests/ ende de Vandelbaert Christi/ sijn dinghen die tegen malcander en moeten vergheleken worden. **Ende** daerom ist niet moghelich/ dat Christus soude nae het vleesch hy ons wonen/ op sulcke wijse als hy sijn Geest sende. **Boven** desen seyt hy oock **upt** **wechlich**/ dat hy niet en sal altyts niet sijn **Doch** sijn in de werelt wesen. **Sy**

menen dit ooc seer wel te wederleggen/ seggende/ dat Christus daer wil segghen/ dat hy niet altyts en sal arm ende ellendich/ ende der nootfakelicheit des sterffelicken leuens onderwoyen wesen: **Maer** de ghelegentheyt ende circumstantie dier plaetse/ is gantschelic daer teghen: want daer en woze niet gehandelt van armoede ofte van den ellendigen stand des aertschen leuens/ maer van dienste ende eere. **De** salvinge en behaechde den Discipule niet/ omi dat sy meneden dat die cose onnut ende te vergeefs/ en byna overdaet was/ en daerom hadden sy liever ghesadt dat men den armen gegeven hadde/ dat sy menenden overdadichlich gequist te sijn. **Christus** antwoort dat hy niet en sal altyts teghenwoordich wesen/ omi alsoo gheerert te worden. **Augustinus** en seyt het oock niet anders upt/ de welke aldus spreket met clare woorden/ als Christus septe: **Ghy** en sult my niet altyts niet hebben/ doe sprack hy van de tegenwoordicheit sijn lichaems/ want na sijn Majesteit/ na sijn voozsieninge/ nae sijn onuyt sprekelecke ende onsekerlicheit genade/ wort dat vervult dat va he gheseyt is: **Siet** ic ben met u tot de volcynninghe der werelt: maer na het vleesch/ dwelch het woort heeft aengenome/ na het welke hy van der Macht geboze is/ na het welke hy is van de Joden gevangen geweest/ en nae het welke hy is aen het hout gheheyt/ van het crupre ghenomen/ in doecken gewonden/ in het graf ghelept/ ende in de wederopstaedinge geopenbaert gheweest/ seyt hy: **Ghy** en sult my niet altyts niet u hebbe. **Waerom?** Omi dat hy na de lichamelike tegenwoordicheit/ heeft verterich dagē verkeert met sijn Discipulen/ ende is ooghelcomen/ daer sy hem niet den oogen ende niet met den voeten gelept gedaen hebben. **Wp** en is hier niet: want hy sidt daer ter rechterhand des Vaders. **Ende** nochtans is hy hier/ want nae de tegenwoordicheit sijnder Majesteit en is hy van hier niet gegaen. **Item/ Wp** hebben Christus altyts niet ons/ na de tegenwoordicheit sijnder Majesteit: maer na de tegenwoordicheit des vleeschs/ is recht gheseyt: **Ghy** en sult my niet altyts hebben. **Want** de Gemeynte heeft hem nae de tegenwoordicheit des vleeschs ghehad weynige dagē: maer nu heeft sy hem dooz het gheloove/ maer en siet hem niet met den ooghen. **In** welke plaetse hy (op dat ich oock dit mit coze aenteekene) Christus op drierlep wijse teghenwoordich maecht/ te weten/ dooz sijn Majesteit/ doozsieninge ende onuyt sprekelecke ghenade/ onder de welke ich die wonderlike gemeynschap sijn lichaems en bloets verlate: so verre wy verstaen dat sy dooz de cracht des heplighen Geests gheschiede/ ende niet dooz een gedichte besluptinghe sijn lichaems onder het broot. **Want** onse Deere heeft betuycht/ dat hy vleesch ende beene heeft/ die niet tasten ende sien mach. **Ende** dat wech gaen en op climmen/ en bereckenen niet eenen sijn van opclimmen ende wech gaen de geve/ maer beteeckenē waerachtichlich te doen dat de woorden bededen. **Nemane** mochte seggen: Sullen wy dan Christus in een seker plaetse des hemels beslupten? **Ich** antwoorde niet Augustino/ dat dese vragē seer curieus ende ydel is/ so verre wy nochtans ghelooven dat hy in den hemel is.

27 **Wat** bediet de naem der opclimminge die soo dickmael verhaelt is/ bediet het niet dat hy heeft een plaetse verlaten/ en in een ander gegaen? **Sy** segghen neer: omi dat na haer gevoelen/ hy de hoochde de eerlicheit des rijer alleenlick beteeckent wort. **Maer** hoedanich is de wijse

Act. 1. 27.

Antwoort 2.

8 Tegenwoordinge/ dat in den Sacrament een mirakel is/ sijnende op de almarichheit Gods.

Maer upt dat sy seer hooberdich ende traedich spreken.

Luc. 1. 34.

4. Het rechtgevoelende brenst wort niet andere redenen upt het woort Gods geopenbaert. De eerste reden is ghenomen dat de aemerkinghe der waerheyt des lichaems Christi welke van der tegenwoordighen bespooringhe is bescreuen. Joan. 14. 12. 25.

* De 2. is ghenomen van de sijnliche Christus dat hy niet altyts sal wesen in der werelt. Ende wort de selve reden niet verclaringhe van Augustinus bescreuen. Mart. 26. 11.

Tract. in Ioan. 50. Joan. 12. 8.

Mart. 28. 20

Act. 1. 9.

Coze beteeckeninge van Augustinum mensumighe.

* Lib. 4. de Sc. Sym. cap. 6. De 3 reden/ is ghenome van die aemerkinghe des heplighen Christus daer hy ghedant wort een wederlegginghe van de argumenten der ghenen die de alomheyt voozsien.

Acto 1.9.
Marc 16.19.
Luc 24.51.

Wijse van opelminnen gheweest? hebben niet de Discipulen gesien dat yp is in de hoochde opge- varen? Derhalven de Evangelisten niet claerlic/ dat yp is in de hemelen opgeuonen gheweest? Dese seijerpsinnighe Dognuten seggen dat yp is dooz een wolcke wech genomen uyt het ghesichte/ om dat de geloude souden leeren dat yp daer na niet en soude in de werelt sekerlic wesen. Maer hadde yp willen een onsenacke teghen woordheyt verskeren/ so hadde yp moeten in eenen ooggenblich vees winden/die een wolcke hadde hem moeten decken/ eec yp hem van oer plaetse verroerde. Maer als yp hoeghe in de lucht opvaert/ en ee wolcke onder hem siende/ leert dat me hem niet meer en moet op oer aerde soeket/so beslupte wy geentlick dat yp nu hyn woonste in de hemel. Maer die Engelien en gheen dat gheen uwerre tegenwoordheyt se hemmen/ maer maken enkeren de Discipulen ghesingulijnder hemelbaer/ gelick die hem niet haren ooghen heboven sien opeminnen/ op dat haer gheen wijseinge meer van en zp: even gelick of yp seiden: Gyp zebt geuen dat yp is ten hemel opgedaren/ ende heeft de hemelinge heer- schappte aanghenomen: voorszacn moet ghy hylaelick ver wachten dat yp een sacher der werelt weder come: want yp en is nu niet in den hemel ghebaren/ om dien alken te besiten/ maer om u ende alle Godsalighe niet hem te versamelen.

Phil 3.20.

Et wil blicht van de siende- liche ende on- sijneliche te- genwoordhe- yte Chri- stus: wort weder- leyt.

De autoris- cept der Da- der en seant- geensins de dwalingen van Christi- licheitliche tegenwoor- dicheyt toe.

Des Augu- stino wilde sp- wel haer be- helpen/maer yp is haer teghen. 1 A. Bonif. Ephi. 22.

Contra Ada- manium Ma- nichzum. bb. 12.

met sulca gheboelen/ghelijck yp schijft dat het vercreet wort in den buyk/ want yp stelt dat daer yp. Dit teghen en is oock niet dat yp seyt/ dat het vzoor vercreet wort/ als het Sacra- ment volzacht is: want yp heeft wepnic te voren geseyt/ Dewyle dit Sacrament den men- schen vercreet is/ het welke dooz menschen be- dient wort/ soo mach het in eere ende weerdic- heyt zyn ghelijck een heyligh drach/ maer niet ghelijck een mirael. Yp en wil oock niet an- ders seggen in een ander plaetse/ de welke onse reghenrynders veel te ondoozsichtrichlic toe- hen trecken/ te weten/ dat Christus hem selven heeft eenichsins in syne handen gebaghen/ doe yp het vzoor des Nachtmaelis sijnen Discipulen spidee. Maer dewyle yp daer dat woorde- nen/ eenichsins, ghebzupclat/ dwelck een ghe- hkenisse v. diet/ soo geeft yp ghenoech te ken- nen/ dat het in gaam Christus niet waerachtich- lick noch wezentlick en is onder het vzoor beslo- ten gheweest. Ende dit en is gheen wonder: de- wyle yp op een ander plaetse laerlick seyt/ dat de inganen ist dat men hem mate en plaetse be- uenit/ nergens en sullen zyn: ende dat sp gant- sijnelick niet en sullen zyn/ om dat sp nergghens en zyn. Het is veel te wack dat sp segghen/ dat daer niet ghehandelt en wort van het Nach- mael/ in het welke God een sonderlicker archt bewijst. Want de vrage is daer/ van het vlesch Christus/ ende de heylige Augustinus antwoort eyghentlick daer op/ segghende: Christus heeft sijnen vlesche onsterfelicheyt ghegeven/ maer en heeft de naturee niet wech ghenomen. Maer de forme des vleschs en moeten niet dencken dat yp alomine is: want wy moeten toefien dat wy de Godheyt des Idelaelers alsoo bescher- men/ dat wy de waerheyt sijnis lichaems niet wechen nemen. Want het en is niet noodich/ dat/ al wat in God is/ alomine zp gelick God selve. Ende terstont stelt yp dese erden: Want de eenighe persoon Christus/ is beyde God ende mensche: nae sijn Godheyt is yp alomine/ ende nae sijn menscheyt is yp in den hemel. Hoe sou- de yp soo onachtlaen gheweest hebben/ dat yp het Sacrament des Nachtmaelis/ dwelck so groore een sake is/ niet en soude uytghenomen hebben/ hadde het tegen de leere gheweest die yp daer handelde? Ende nochtans is dat perant wil neerstichlic lesen dat wepnic daer nae volcht/ die sal bevinden dat ouder de gheneyn leere/ oock het Nachtmael verbaer is/ te weten/ dat Christus/ die de eenighebozen Sone Gods/ ende oock des menschen Sone is/ alomine ghe- heel teghenwoordich is nae sijn Godheyt: ende dat yp in den Tempel Gods (dat is/ in de Ges- nepnte) woont als God/ ende dat yp in een se- ker plaetse des hemels is/ nae de seker mate sijnis lichaems. Hier sien wy dat yp/ om Christus niet de Ghenepnte te vercreenighen/ het li- chaem Christi niet uyt den hemelen treckt: het welke yp voorszacn doen soude/ waer dat het lichaem Christi onsen gheen waerachtighe spijse en ware/ sonder onder het vzoor beslot te zyne. Op een ander plaetse beschijnt yp/ hoe de ghes- loodighe Christus in besitten. Wy hebben hem (seyt yp) dooz het teeken des crupes/ dooz het Sacrament des Doops/ ende dooz de spijse ende drack des Altaers. Ick en wil hier niet handelen hoe bequamelick yp een dwase sup- stitie stelt onder de teekenen der teghenwoor- dicheyt Christi: maer die de teghenwoordic- heyt Gods vergelijckt yp het teeken des crup- ses/ die gheest ghenoech te kennen/ dat yp Chri- sto gheen twee lichamen toe en dirjt/ om dat de ghen

Lib. 1. de Tri- nic. cap. 10.

In Psal. 33. Een seer schoone plaetse ban Augustinus/ welke alle bzeelamen menschen meer dan ghenoech doet.

Epist. ad Dec. danum.

Tract. 50. 12 Ioannem.

Waarom se- pte Christus van de- kerken der cruyers

gene die sienlick in den Hemel sidt/ soude onder
 het vroot verborghen zijn. Ist dat hier vercla-
 ringhe noodich is / soo woxt terstont daer nae
 daer by ghestelt/ dat wy Christus altyts heb-
 ben nae de teghenwoordicheyt synder Majes-
 stept: maer dat hy nae de teghenwoordicheyt
 sijn lichaems waerachtichlyk gheseyt heeft:

Mat. 26. 11. Ghy en sulc my niet altyts hebben. Maer sy
 segghen / dat oock daer by staet. Daer sijn on-
 uytzichelike ende onsenlickie ghenade ghes-
 seijet het dat van hen ghesproken is: Ick ben
 by u tot de volspendinghe der werelt toe. Maer
 dit en doet hen gheen voordeel: want dit woxt
 ten eynde op de Majestept gheduyt / de welke
 aenreghen her lichaem ghestelt woxt / ende
 het vleesch woxt namelick van de ghenade ende
 cracht onderscheyden. Ghelijck hy op een an-
 der plaetse seyt / dat Christus nae sijn lichame-
 liche teghenwoordicheyt / sijne Discipulen ver-
 laten heeft / om dat hy soude niet hen zijn nae
 sijn gheestelike tegenwoordicheyt: waer mede
 hy sonder twyfel claerlick het wesen des vleesch
 onderscheyt van de cracht des Gheests / dooz de
 welke wy niet Christo vereenicht wozen / die
 wy anders dooz de wijde verschedenheyt der
 plaetse / verre verscheyden sijn. Dese selve wyse
 van spreken ghebruycht hy die maet / ghelijck
 als hy seyt: Wy sal wederom niet lichamelike
 teghenwoordicheyt comen / om de levende ende
 doode te oordeelen nae den reghel des gheloofs /
 ende nae de ghesonde leere: want nae de geestel-
 ke tegenwoordicheyt is hy by de Gemeente ge-
 weest / ende sal daer by wesen in de werelt tot de
 volspendinghe der werelt toe. Soo woxt dan dit
 tot de geloovighe gesproken / de welke hy heeft
 begommen salich te maken dooz sijn lichamelike
 teghenwoordicheyt / ende is na sijn lichame-
 liche teghenwoordicheyt van hen ghescheyden /
 om dat hyse soude niet den Vader bewaren nae
 sijn gheestelike tegenwoordicheyt. Dat woort
 lichamelick, te nemen voot sienlick, dat is
 spottelick: want hy stelt het lichaem ende de
 Goddelike cracht tegen malcanderen: ende als
 hy daer by seyt / dat Christus niet den Vader
 ons bewaert / soo seyt hy claerlick / dat Christus
 ons sijn genade uyt den hemel sendt dooz sijnen
 Gheest.

Augustinus
verclaert hem
selven.

Mat. 26. 11.

Mat. 28. 20

Dootende
ghebet om
dooz des: cla-
re spreck:
de dwainghe
van de licha-
melike teghe-
woordicheyt
Christi.

6 wederleg-
ginghe van
de onsen-
like teghe-
woordicheyt
des lichaems
Christi wel-
ke van den
tegenstege-
tel verlicke is.

- 1.
- 2.
- 3.

Acto. 3. 21.

Antwoort op
de 1 uyt-
blucht.

conditie der ghemeynder natuere onderwozen
 worden. Maer dese antwoorde byengt niet haer
 de raserie der veri (de welke te rechte alle God-
 saligen grondelic is) te weten / dat het lichaem
 Christi is van sijn Godheyt verflonden. Ick
 en segge niet dat sy alsoo gevoelen: maer ist dat
 onder de gaben sijn geglozificerden lichaems
 oock veruaet is / dat het onsenlick sy / ende alle
 dinck vervulle / soo ist openbaer / dat de substanc-
 tie des lichaems welk ghenomen woxt / ende
 dat daer gheen onderscheyt tusschen de Godde-
 licke ende menschelicke natuere ghelaten woxt.
 Souden desen / ist dat het lichaem Christi soo nie-
 nigerley is / dat het in d' een plaetse gesien woxt /
 ende in d' ander onsenlick sy / waer is dan de na-
 tuere des lichaems / het welke sijn seker mate
 heeft: waer sal oock de eenheyt sijn? Cerrullia-
 nus argumenteert veel beter / als hy beslypt dat
 Christus een waerachtich natuerlick lichaem
 hadde: dewijle de figure daer van in het Sa-
 crament des Nachtmals ons woxt voorge-
 steit tot eenen pant ende sekerheyt des gheeste-
 licken levens: want de figure ofte teeken sou-
 de valsch sijn / ware het niet waerachtich dat
 daer dooz afgehebet woxt. En vootwaer Chri-
 stus sprack van sijn geglozificert lichaem / doe
 hy seide: Siet / ende tast / want een gheest en
 heeft noch vleesch noch beenen. Siet / Christus
 selve betuycht niet sijn mont / dat hy waerach-
 tich vleesch heeft / dat ghevoelt ende ghesien can
 worden. Ist datmen dese dingen wech neemt /
 soo en sal het nu niet meer vleesch sijn. Sy soe-
 ken haer altyts te bedecken niet de dispensatie /
 die sy ghesmeert hebben. Maer het ghene dat
 Christus enckelic vercondicht / dat behoort wy
 alsoo aen te nemen / dat het sonder uytneeminge
 hy ons plaetse hebbe dat hy wil segghen. Hy
 bewijst dat hy niet en is een ydel ghesichte: om
 dat hy in sijn vleesch sienlic is. Ist datme wech
 neemt dat hy als een eyghenschap der natuere
 sijn lichaems toe schryft / salmen dan niet
 moeten een nieuwe beschryvinge des lichaems
 sinder? Nu / waer sy hen wenden / haer gebied-
 te dispensatie en heeft geen plaetse by Paulum /
 daer hy seyt / dat wy den Salichmaker uyt den
 hemel verwachtten / de welke onse verachtel-
 ke lichaem sal sijnne gloziefusen lichame ghelijck
 maken. Want het en is niet te verwachten dat
 wy souden Christo ghelijck wozen in de din-
 ghen / die sy sijnen lichame toe dichten: soo dat
 wy souden een yghelick een onsenlick ende on-
 metelick lichaem hebben. Daer en sal oock nie-
 mant soo lichtveerdich ghevonden worden / die-
 men dese soo groote onghelijckheyt soude ma-
 ken te ghelooven. Soo en moeten sy dan den
 gloziefusen lichame Christi niet toetschynen /
 dat het een gave heeft / waer dooz het soude op
 eenen tyt in vele plaetsen sijn / ende in gheen se-
 ker plaetse begrepen worden. Ant coze / sy
 moeten openlick de wederopstandinghe des
 vleeschs versaken / ofte toelatendat Christus
 niet hanelsche eerlichheyt berleet zijnde / niet en
 heeft het vleesch afgelept. dewijle hy ons in onse
 vleesch sal hier selver eerlichheyt deelachtich
 ende medeghenooten maken: want de weder-
 opstandinghe sal ons niet hen ghemeyn sijn.
 Want wat leert de gamische Schriftuere claer-
 licker / dan dat Christus / ghelijck hy onse waer-
 achtich vleesch heeft aenghenomen / doe hy uyt
 de Maghet ghevoren wert / ende in onse waer-
 achtich vleesch heeft ghesleden / doe hy voot
 voldebe / alsoo oock weder op staende / dat sel-
 ve waerachtich vleesch heeft wederom aenghe-
 nomen / ende ten hemel opghewoert? Want
 dit is

4 wederleg-
ginghe uyt
Cerrulliano.

Luc. 24. 39.

5 Wt de
sienlike
Christi / oock
nae de berey-
scapste.

6 wederleg-
ginge genome
van de bes-
chryvinghe
des waren
lichaems.

Phil. 3. 21.

Antwoort
op de 2 uyt-
blucht.

7 wederleg-
ginge genome
van een
ongescheit-
heyt.

8 Van uyt-
druckelike
getroffen
der Schrif-
tuere / wel-
ke een waer-
achtich vleesch
Christi
toetschynen.

dit is de hope die wy hebben van onse wederopstandinghe ende opbaert ten Hemel / te weten / dat Christus is weder op gestaen / ende ten hemel opgeronnen: ende (ghelyck Tertullianus seyt) den pant onser wederopstandinge met hem in den hemel ghebyzaghjen heeft. Nu hoe cranck ende swack soude die hope zyn / waert dat dit selve onse vleesch niet waerachtichlich in Christo opgeweekt ende in den Hemel ghecomen en ware? Dit is de waerachtige eigenschap des lichaems / te wete / dat het in een seker plaetse zy / sijn seker mate ende gedaente hebbe. Daerom laet dat dwase gedichsel varen / waer dooz beyde het verstant des mensche en Christus aen het byoot gehecht worden. Want waer toe dient die verborgh tegenwoordichheit onder het byoot / anders dan op dat de gene die willen met Christo verreniche zyn / niet dat tecken gherust zyn? Maer de Deere heeft niet allelic onse oog / maer ooc alle onse sinne wilke upt der aerde opheffen / de byouwe verbreidende hem aen te roete / tot dat hy tot den Vader opghercomen ware. Als hy siet dat Maria dooz Godsalighe eerbiedinge wil hem sijne voeten kussen / soo en is daer gheen oorzake waerom hy dat soude mispysen ofte verbiede / tot dat hy in den Hemel ontfaenge is / anders dan om dat hy niet en wil op eenighe andere plaetse dan in de Hemel gesoekt worden. Dat sy seggen dat hy daer na is van Stephano gesien geweest: Daer op is licht te anwoorde / dat het Christo niet noodich en was daerom sijn plaetse te veranderen / de wyle hy macht hadde om sijns dienstekeijts oogte so scherpsichrich te maken / dat sy tot in den hemel sagen. Dit selve moerimen oock van Paulo seggen. Dat sy segghen dat Christus is upt het ghestoten gras gaen / ende dooz ghestoien deuten tot sijne Discipulen ghecomen / dat en diende oock niet om haer dwalinghe te beschermen. Want ghelyck Christus opt water ginch / gelijc of het een vast paviment geweest hadde: also en ist geen wonder ist dat de hardicheit des grassieens hem geueken heeft / om daer dooz te gaen. Hoewel het is der waerheit beere ghelyck / dat de grassieen is dooz Christi bevel wech ghenomen / ende terstont als Christus uptgegaen is / wederom op sijn plaetse ghecomen. Ende in te comen / als de deuren ghestoten zyn / en is niet dooz de vaste materie der deure comen / maer dooz sijn Godlike cracht hem selve een wech make / so dat hy onderseins onder sijne Discipulen stont / gantschelic dooz een wonderlike wylse / doe de deuren ghestot waren. Dat sy upt Luca voortbrengen dat Christus is haestrichlich verswonden ende vergaen upt de oogen der Discipulen / niet de welcke hy nae Emans ginch / dat en is hen niet voozderlic / maer het helpt ons. Want als hy wilde maken dat sy hen niet en sagen / en es hy niet onsielich geworden / maer is alleenlich upt hare ooghen gheueken. Ghelyck hy oock niet hen gaende / niet een nieu aensichte aen gedaen en heeft / om dat hy niet en soude bekenit worden / maer heeft (ghelyck Lucas betuyfijt) hare oogen gehouden. Maer dese menschen en veranderen Christum niet allentlick / op dat hy in de aerde woone / maer willen oock dat hy hem selve niet gelijc en zy. Int cozte / als sy aldus beuelen / hoewel sy niet in een woort en seggen dat het lichaam Christi een gheest zy / so seeren sy dat nochtans ende geuent te hemmen met vele onme-woozden: ende en zyn noch hier mede niet te vreden / maer belesden het oock met dingen die gantschelic contrare zyn: waer upt nootfakelick volcht / dat het tweelc zy.

Maer of wy hen schoon toe lieten dat sy van de onsieliche tegenwoordicheit clappen / soo en soude nochtans noch niet bewesen zyn / dat hy sonder mate is / ende anders soctien sy te vergeefs Christusum onder het byoot te besuyte. Ist dat het lichaam Christi niet en alomme zyn en eenen tijt / soo en sal het niet geloofelick wesen dat het onder het byoot in het Nachtmael verborghen is. Hierom zyn sy bedwongen gheueft ongeschicelich te dichten / dat het lichaam Christi alomme is. Maer wy hebben dooz vaste ende clare ghetuygenisse der Schryftuer bewesen / dat het lichaam Christi seker plaetse ende mate heeft / ghelyck ander menschen lichamen. Doven desen / dat hy dooz sijn opstinninge ten Hemel / openbaer gemackel heeft / dat hy niet in alle plaersen en is / maer dat hy d'ee plaetse verlaet / als hy in een ander comt. Ende dese belofte: *Ick ben niet in tot de nolyendinghe der werelt toe / en is niet van sijn lichaam te verstaen.* Want ten ersten / bewyle daer van een geduerighe Verreniche gesproken wort / soo en soude die niet comen blyuen / ten ware dat Christus ooc bukten het gebuyck des Nachtmael lichaems lich in ons woonde. Ende daerom en hebben sy gheen oorzake om so bitterlich van de woozden des Nachtmael te kyben / op dat sy Christus int Nachtmael onder het byoot besuyten. Ten anderen bewylt het verboelch der woozden / dat Christus in die belofte gheuefins van de tegenwoordicheit sijns vleeschs en spzeet / maer dat hy sijnen Discipulen ouerwinneliche hulpe beuoelt / dooz de welcke hy te teghen allen aenuloop des dubbels ende der werelt beschermte ende beuoert. Want de wyle hy hen ee swaer ampt beuoelt / so verstercht hy te met het betrouwen sijnder teghenwoordicheit / op dat sy niet en byesen te aengaen ofte verfacchdelich te bedienengelijc of hy wilde segghen / dat hen sijn ouerwinneliche hulpe niet en sal gheueken. Maer dat dese menschen niet en wilsen alle ding verwerren / souden sy niet behooren de wijse der tegenwoordicheit te ondersechen? Ende vooz waer sommige hebben lieber met groote schande haer onwetentheite te openbaren / dan een weynich van haer dwalinge af te wycken. Ick en spzeke niet van de Papisten / der welcker leere verborgheliker / ofte pinniers tierlicher is: maer sommige worden alsoo dooz strygticheit gedreuen / dat sy segghen / dat het lichaam Christi alomme is / daer sijn Godheyt is / van de welcke het niet en en versechen worden / om dat die twee naturen in Christo vereenicht zyn. Maer dat is / ghelyck of dooz dese verreniche een dinc gemact worde / dat noch God noch mensche en ware. Dit heeft wel Eutyches / en daer na Serueti meyminge geweest. Maer upt de Schryftuer verstaen wy clarelic / dat de enige persoon Christi / also is upt twee naturen / dat nochtans een pgheliche nature haer epgheenschap ongescheit behont. Sy sullen hen schamen te verlaeken / dat Eutyches is te rechte verdoemt gheueest: maer het is wonder / dat sy niet en aenmercken wat de oorzake sinder verdoeminghe zy / te weten / dat hy het onderscheit dat tussche de persoonen is / wech nemende / ende de eenheite des persoonen voozwendende / van God een mensche / en wederom van den mensche God maecte. Daerom / wat grooter uptsinneheite ist / dat sy lieber den Hemel met de aerde vermenagen / dan dat sy het lichaam Christi niet en souen upt den Hemel trecken? Want dat sy tot hare bescherminghe dese ghetuygenissen voortbrengen: *Niemant is opgebaren tot den hemel /*

De ghene moeten nootfakeliche de alomheite den lichame Christi toe die de welcke doornen dat lichaam Christi onder het byoot beuoert.

Het 1 argumēt van de beschermers der alomheite wort met versechen den bewylt den wederlept. Dat. 28. 20

- 1.
- 2.
- 3.

Haer twede argument / welck ghemenschap heeft met het geboelen van Eutyches en Seruetus.

Haer derde argument / dat de heylighe Schryftuer, Joan. 3. 13

9 Van het sondamēt onses gheboes.

10 Van een ongeschickte heyt.

11 Van teger dat Christus wil ghesocht worden op waerds in de Hemel. Joan. 20. 17.

Act. 7. 55. De 3 ende 4 upbluche wort wederlept: weleske 18 / dat Christus is van Stephano en Paulo gesien: Item dat hy upt het ghestoten gras is gecomen: en niet roeghedaten deuten ooc sijnen Discipulen is inghegaen / volcht dan dat Christus lichaem op der aerden is. Act. 9. 4. † Matt. 28. 6 Joan. 20. 19. † Matt. 14. 15

Kintwoort op de 5 uptbluche.

Luc 24. 16.

12 Wederlegginge des ghedichsels van de onsieliche tegenwoordicheit. Welck ghedichsel dwercken Christus sijn smedit.

ander

andere dan die uyt den hemel neder ghecomen is / de Sonne des menschen die in den hemel is. **Item / De Sonne die in den schoot des Vaders is / die heeft het ons verclaert / daer in toomen sy oock haer onverstant / dat sy de ghemenpichap der eyghenschapen verachten / de welke niet te verghieft en is voortijder van de heylighe Vaders geuonde. Voorwaec als Paulus seyt / dat de Heere der eerlichheyt ghetruyst is / soo en meyns hy daer mede niet dat Christus yet gelede heeft in sijn Godheyt: maer dat hy / die verachte ende versmaect in het vleesch leede / ooc God ende de Heere der eerlichheyt was. Op dese wyse was oock de Sonne des menschen in den Hemel: te weten / om dat de selue Christus / die nae het vleesch de Sonne des menschen was / ende op der aerde woonde / oock God was in den Hemel. Alsoo wort te dier selver plaecte oock geseyt / na sijn Godheyt / dat hy is neder ghedaect: niet dat sijn Godheyt den Hemel verlate heeft / om haer seluen in het lichaem te besclipen: maer om dat sy / hoewel sy alle dinck verbulde / nochtans in de menschelichheyt Christi / lichamelick / dat is / natuerlick ende op eenighe onuytsprekeliche wyse woonde. Daer is een onderschept ghe-woonlich in de Scholen ghebruyck / het welke ick my niet en schame te verhalen / te weten dit: **Hoe wel de gantsche Christus alomne is / soo en is nochtans al wat in hem is / niet alomne.** Ende oock of de School-leeraers selue de cracht deser reden wel aenghemerck hebben: want alsoo hadde men moghen dat dwase ghe-dichtsel van de vleescheliche tegenwoordicheyt Christi verhanderen. Soo dan / dewijle onse Middelaer gheheel alomne is / soo is hy al-tijts by de sijne / ende in het Nachmael bewijft hy hem seluen op sonderlike wyse teghen-woordich te zijne / nochtans alsoo / dat hy ghe-heel daer is / maer niet al wat in hem is: want (ghelyck gheseyt is) aengaende sijn vleesch / is hy in den Hemel / tot dat hy ten oordele sal verschiuen.**

31 De ghene die geen tegenwoordicheyt des vleeschs Christi in het Nachmael en verstaen / ten sy dat het in het broot sy / die dwalen seer. Want alsoo wort van hen de verborgen wer-kinghe des Geests uytgesloten / dooz de welke Christus met ons vereenicht wort. Sy en meynen niet dat Christus ons teghenwoordich is / ten sy dat hy tot ons neder dale: gelijc of wy niet euen wel sijn tegenwoordicheyt en hadde / soo hy ons tot hem opvoert. So is dan het geschil alleenlic van de wyse der tegewoordicheyt: want sy stellen Christum in het broot / ende wy achtent ongeoorloof dat in hem uyt den Hemel treckel. De Lesers mogent oordeelen welc rechte ende waerachtiger sy: alleenlic dat dese la-steringe ophoude / dat Christus uyt sijn Nach- mael gestooten wort / so hy niet onder het broot bedect ende verborgen en is. Want derlike dese verborghentheyt hemelich is / soo en ist niet noo- dich Christum neder op der aerde te trecken / op dat hy met ons vereenicht sy.

32 Doozt / ist dat remant my vzaecht van de wyse der teghenwoordicheyt / soo en sal ick my niet schamen te bekennen / dat dese verborghen- heyt so hooge is / dat sy noch dooz mijn vermist verstaen / noch dooz mijne woordē verclaert en can worden: ende op dat ick elaeliclier syzke / ic bevinde het beter dan ick can verstaen. Daer- om neime ick sonder langer disputatie de waer- heyt Gods aen / in de welke ic mach onbevrees- rusten. Hy seyt dat sijn vleesch is mijnder zielen spijse / ende sijn bloet eenen drinck. Met sulche

voedtsel late ick hem mijn ziele voeden. In sijn heyligh Nachmael gebiet hy my / onder de teer- lieuen des broode ende wyns / sijn lichaem ende bloet te eten ende drincken: ic achte sonder twi- fel dat hy: waerachtichlic geest / ende dat ic ick waerachtichlic onsefange. Ic verwozpe de on- gefehete dingē alleenlic die schijnen der hemel- seker Majesteit Christi met te betamen / ofte van de waerheyt synder menschelicker natuer vze- de te zijne: want sulche drincken moeten teghen Gods woort stryden: het welclic leert dat Chri- stus also is in de eerlichheyt des hemelichen rijc ontfanghen / dat hy niet meer in de werelt en is te soecken: ende schijnt daerentusschen synder menschelicker natuer toe / al wat eenen waer- achtighen mensche eyghentlic toe comt. Ende dit en moet niet vzeende noch tegen reden schij- nen: want ghelyck het gantsche rijcke Christi geestelich is / also en moetnē ooc al wat hy niet sijn Ghenechte doet / niet na de wyse deser we- relt verstaen. Ofte op dat ick Augustini woort- den ghebruyckeliche: Dese verborghentheyt wort wel van menschen gehandelt / maer dooz God- deliche wyse: Sy wort wel op der aerde gehan- delt / maer dooz hemeliche wyse. Dit is (segge ick) de tegenwoordicheyt des lichaems die het Sacrament eyscht / de welke daer met so groo- te cracht verschijnt / dat sy niet alleenlic onse herten een onuytsprekelic betrouwen des eeuwi- gen levens aen vzeingt / maer ons ooc van de on- sterffelichheyt onses vleeschs verscliert. Want het wort nu van sijn onsterffelich vleesch leuen- dich / ende eenichsins synder onsterffelichheyt deelachtich ghemaect. De ghene die dooz haer onnatige wijzen van syzken hooger gedieuen worden / die en doen niet anders dan dat sy de eeuuondighe ende clare waerheyt dooz haer be- wimpelinghen verdwysieren. Ist dat peinaude noch niet genoech gedaen en is / die oberdenckeliche hier een weynich niet my / dat wy nu van een Sacrament syzke / ende dat al wat in het Sa- crament is / het gelooue aengact. Ende het ge- looue voeden wy alsoo wel niet dese deelachtiche- yst des lichaems Christi / die wy verhaelt heb- ben / als de gene die Christum uyt den Hemel trecken. Hierentusschen belijde ick vpytelich / dat ick de vermenginghe des vleeschs Christi met onse ziele / ofte de instoztinghe die sy leeren / gantschelic verwozpe: want het is ons ghe- noech / dat Christus dooz de substantie hius vleeschs onse ziele lebendich maect / ja sijn eygen leven in ons stozt / hoewel het vleesch Christi selue in ons niet en comt. Doven desen is de re- gel en overeencominge des geloofs (na de wel- ke Paulus gebiet alle uytlegglinge te schijcke) in desen deele sonder twijfel opentlic op onse zyde.

33 * Dat selue moctmen ooc oordeelen van de ghemenpichap / de welke sy niet en bekennē / ten sy dat sy het vleesch Christi onder het broot in- sticken. Maer wy doen den heylighen Gheeste groot onrecht / ist dat wy niet en gelooven dat het dooz sijn onbegripeliche crachte gheschiet / dat wy niet het vleesch ende bloet Christi ghe- menpichap hebbe. Ja hadde de cracht deser ver- borghentheyt / gelijck sy van ons gheleert wort / en over vier hondert Jarē der onder Gemeen- te bekent was / nae haer weerlichheyt oberleert gheweest /

1. Joan. 1. 18.
1. Cor. 2. 8.

De ghemen- schap der ey- genschapen in Christo is van den bes- sehermeres der alomheyt wechgenouit. Item / dat waerlicheyt onderschept der School- leeraers / die daer segghen / dat de gehele Christus ober al sy / noch- tans niet al dat in Christo is.

Teghen dese verheerde vleescheliche- te teghen- woordicheyt der Papisten / en der ghene die lichamen Christi in en niet het broot seggē / en en die de alom- heyt leeren / wort ghesel- de waerach- tige teghen- woordicheyt des vleeschs Christi / welc- ke gheschiet dooz de ver- borghene ver- eeniginge des h. Geestes.

Wat dat broot en is / wort bewest: alsoo noch- tans / dat de wyse bekenit worde onbe- gripelich is. 32.

De engerlij- de drincken moctmen verwoopen.

Luc 24. 26.

1. Cor. 10. lib. 4. cap. 34.

De onnatige manierē van syzken van onsen tegen- parten wat sy weerecht.

Doozt ghe- looue gemet wy niette daet Christi.

Maer de vermenginghe ende instoz- ringen van de waenwilligheit beoort / moct- ten wy bres- werpen.

Rom. 12. 3.

1. Joan. 4. 2.

2. Joan. 7. * En noch toe sijn woort- ghesellic die dingē / welc- ke schijnen te behooren tot het heylighe Abontmael / soo veel als God / die ons sulc gheeft / aengact / soo reestel noch te verclaeren de drincken die ons naerder betreffen. In 3. sonderheyt / onse gemeen- schap met het vleesch ende bloet Christi.

gheweest/ soo hadden genoech geweest om daer mede te vrede te zijne/ en vele schadelicke dwalingen hadden verhuindert geweest/upt de welke geouwelicke twisten ontsteken zijn/ met de welke de Gemeynte voortyden en oock te onsen tyde/ ellendighlick gequelet is: dewyle curiuse mensche die hyperbolische ende onmatige wyse der teghenwoordicheyde afschen/ die de Schryfuerer nopt geleert en heeft. En dewyle sy van een sake/ die sy dwaselic en licheveerdichlic gebicht hebben/so beroerlic seyden/ gelijc of het begin en het eynde der Godsalicheyt in dese inslyptinge des lichaems Christi onder het vroot/geleeg ware. Het betaemde voornemelick dat wy wisten hoe het lichaem Christi/ dwelc eenmael vooz ons gegebē is/ onse wort/ en hoe wy syns uptgestozē bloets declachtich worden: want dit is den gantschen Christum besittē/ op dat wy alle sijne goedē gebuycken. Maer mi laten sy dese dingen bare/ in de welke so veel gelegen was/ ja dese dingen worden veracht/ en by na begraven/ ende men heeft in dese doze vzaage alleen een goet behagē/ te weten/ hoe het lichaem Christi onder het vroot/ ofte onder den schijn des vrootz verborzen sy. Sy seggen valsche/ dat alle het gene dat wy van de geestelicke etinge des lichaems Christi leeren/ is tegē de warachtige en wesentlike etinge/ gelijc sy spreken: want wy sien alle op de wyse/ de welke by hen vleeschelick is/ als sy Christum in het vroot besuyten: en by ons is sy geestelick/ om dat de verborzghen cracht des Geests/ de bant onser vereenige met Christo is. Daer ander tegenwoyninge en is oock niet warachtighet/ te weten/ dat wy alleenlick de vzych aen roeren/ de welke de gheloovige upt het eten des vleeschs Christi hebben. Want wy hebben boven ghesepd/ dat Christus selve de materie des Nachmaels is: en dat de vzych daer upt comt/ dat wy dooz de offerhande syns doots van sonden verlost/ en dooz sijn bloet gewassen/ en dooz sijn weder opstandinge tot de hope des hemelichen levens/ op geheven worden. Maer dat dwase gedichtsel/ daer van Lombardus de aetheit is/ heeft haer verstant verkeert/ dewyle sy meynē dat het etē des vleeschs Christi/ een Sacrament is. Want hy spreekt aldus: Het Sacrament sonder de sake/ is de gedaente des vrootz en wijns/ het Sacrament met de sake/ is het vleesch en bloet Christi: de sake sonder het Sacrament is sijn gheestelick vleesch. Item een wepnich daer na: De sake die daer in veruact en beduyt woort/ is het eygen vleesch Christi: de sake beduyt en niet veruact/ is het gheestelicke lichaem. Dat hy een onderseheyt maect tusschen het vleesch Christi/ en de cracht die het heeft om te voeden/ daer in ghevoele ick met hem: maer dat hy dicht dat het een Sacramēt is/ selfs alst onder het vroot vsslotē is/ dat is een onderzagerelicke dwalinge. Hier upt is een valsche beydinge der geestelicker etinge gecomen: dewyle sy nemē hebben/ dat oock de goddeloose en boose menschen het lichaem Christi aten/ of sy ooc schoon seer bzeemde daer van waren. Maer Christi vleesch selve is in de verborzghentheyt des Nachmaels alsoo wel een gheestelick dinck/ als de ewighe salicheyt. Waer upt wy verstaen/ dat alle de gene die den geest Christi niet en hebben/ niet meer en connē het vleesch Christi eten/ dan wijn dzycken daer in geen smaek en is. Christus wort voozwaer veel te ontweerdichlic verscheyt/ als sijn doot en crachteloos lichaem den ongeloovigen gegeven

sijne woordē stryden opentlic daer tegen/ daer hy seyt: So wie mijn vleesch eet/ en mijn bloet dzyck/ die blijft in my/ en ick in hem. Sy seggen dat daer niet ghehandelt en wort/ van het Sacramentelick eten/ het welke ick bekenne/ so verre sy niet altgts ober den selven steen en struyckelen/ te weren/ dat het vleesch Christi mach sonder enige vzych ghegeten worden. Ick wilde wel van hen weten/ hoe langhe sy het vleesch Christi behouden/ als sij ghegeten hebben. Hier en sullen sy/ na mijn verstant/ geenen uptganch vinden. Maer sy segghen dat de trouwe ende waerheyt Gods niet en can dooz de ondanckbaerheyt der menschen pet vercozt ofte vermindert woort. Ic bekenne dat voozwaer/ ende segge dat de cracht der verborzghentheyt onghefchent blijft/ hoe wel de goddeloose die soecken te niet te make. Maer het is nochtans een ander dinck/ vooz gestelt te worden/ dan ontfangē te worden. Christus geeft enen pegelicāen dese geestelicke spijse/ en schein hen desen geestelicken dzyck: maer de sommighe ontfangent niet grooter begeerte/ en sommige verwoyent niet grootte hoodereidicheyt. Sullen dese spijse ende dzyck haer nature verliesen/ om dat sy van velen verwoyent worden? Gase tegenstryders sullen segghen/ dat haer gevoelen dooz dese ghelijckenisse geholpen wort/ te weten/ dat het vleesch Christi/ hoe wel het by de ongeloovige noch reucke noch smake en heeft/ nochtans niet te min Christi vleesch is. Maer ick segghe dat het niet en can sonder de smake des gheloofs ghegheten worden: ofte (is het dat pemande de woorden Augustini meer behaghen) ick segghe dat de menschen niet meer upt het Sacrament en halen/ dan sy in het vat des gheloofs versamelen. Aldus en woort het Sacrament niet vercozt/ jae sijn waerheyt ende cracht blijft onghefchent/ al is het dat de goddeloose van sijn declachticheyde pderwerch gaen. Ji dat sy wederom segghen/ dat dese woordē: Dit is mijn lichaem/ vercozt worden/ als men seyt dat de godloose niet anders dan verganchelick broot en eten: hier op is licht te antwoorden/ dat God niet en wil bekent worden warachtich te zijne dooz die ontfanginge/ daer mede hem de godloose ontfanghen/ maer dooz de stantvasticheyt sijnder goetheyt/ als hy becept is den ontweerdigen te gheben/ jae hen mildelick anbiet dat sy verwoyent. En dit is de ghelijckheyt des Sacraments/ de welke de gantsche werelt niet en can schenden/ te weten/ dat het vleesch en bloet Christi alsoo warachtichlick den ontweerdighen als den uptvercozenen geloovigen Gods ghegheven wort: nochtans is het oock mede warachtich/ ghelijc het regenwater op eenen harden steen vallende/ of bloeyt/ om dat het niet en can daer in comen/ dat alsoo ooc de godloose dooz haer hardicheyt de ghenade Gods verfooten/ dat sy niet en can in hen wercken. Voben desen en can Christus niet meer sonder geloobe aengenomen worden/ dan een zaet in het vper upt spzyten. Dat sy vzagē hoe Christus can den sommigē tot vergebinge comen/ ten sy dat sy hem ontweerdichlick ontfanghen/ dat is veel te cranc: want wy en lesen nergens dat de menschen de doot op sijn halen/ Christus ontweerdichlick ontfanghende/ maer eer verwoyende. Oock en helpt hen die parabel niet/ daer Christus seyt/ dat het zaet des Godlickē woortz onder de doornē op wast/ en daer nae verstict en verdozen wort. Wāt Christus leert daer wat cracht een tijlic en ongestadich

Joan. 6. 50.
Het 1. Tegen
sprecken tot
bekeeringe
van dat mors
delick eten.

Het 2. Tegen
sprecken.

Het 3. Tegen
sprecken.

Het 4. Tegen
sprecken.

Het 5. Tegen
sprecken.

Het 6. Tegen
sprecken.
Matth. 13. 7.

Welcke/ al ist
dact gheestelick
ende niet
mondelic is/
nochtans soo
en laetse daer
om niet dadelick
ende warachtich
te syn. Want de
vzaghe en is
niet/ of wy
dat waer vooz
ons ghecuriuse
richte lichaem
Christi ontfangen
(want dat is buyten
swaerheyt)
maer op wat
wijse.

Lib. 4. Dist. 8.

Wederlegginge van de
valsche uytlegginge der
Schoolmeesters/
welcke dzyven en
mondelicke
ende vlesche-
like etinge des
lichaems Christi.

geloofde heeft/ het welcke onse teghenstrijders niet en meynen noodich te zyne/ om het vleesch Christi te eten/ en sijn bloet te drinckē/ dewyle sp Judā in desen deele Petro gelijc maken. Ja haer dwalinghe wordt eer in die selve parabel wederlept/ daer Christus seyt/ dat het eēzaet op den wech valt/ en het ander op de steenē/ en dat noch d'een noch d'ander wortelen en geerijcht. Waer upt volcht/ dat der ongelooovigē hardicheyt Christi verhuident/ dat hy niet en ran in hem comen. So wie begeert dat onse salicheyt door het D. Nachtmals geholpen worde/ die en sal niet bequamer sijn vādē/ dan dat de geloovigē tot Christum den Sone Gods/ die de rechte fonteyne is/ gelept worden/ om daer upt het lebē te hālē. De weerdicheyt des Nachtmals wort hooge genoeghe gheprezen/ als wy weten dat het een behulpsel is/ waer door wy in het lichaem Christi gheplant worden/ ofte in hem geplant zijnde/ meer en meer aen hem wassen/ tot dat hy ons niet hē in het Hemelsche leven vereenighe. Sy segghen: Waert dat sy des lichaems ende bloets Christi niet deelachtich en waren/ so en hadde se Paulus niet moeten des lichaems en bloets Christi schuldich maken. Waer ick antwoorde/ dat sy niet schuldich gemaect en worden om dat syt gegeten hebben/ maer alleenlic om dat sy de verborghentheyt ontheplich hebben/ den pant der hepliger vereenighe niet God ver tredende/ welcken sy be hoorzen met eerbiedinghe te ontfanghen.

Matth. 13. 5.

Het 7. teghen spreken. 1. Cor. 11. 29.

Het 8. teghen spreken/ voozt ghebracht upt Augustino/ dien vatiche lich na gevev/ dat hy haer dwalinge toes stont.

Joan. 6. 50. Homil. in Ioan. 21. 26.

Verclaringhe vande spreuc ke Augustini.

Ware getuyghenissen des selven teahen dat monde lich eten Erub. 16. 54.

dere die het Manna aen/ Gode behaerht hebben. Waerom? Om dat sy die sienlicke spijse geestelick verstoncken/ geestelic hongerden/ geestelick smaercten/ op dat sy geestelick daer van versact worden. Want wy hebben ooc hupden sienlicke spijse ontfanghen: maer het Sacrament is een ander dinc dan de cracht des Sacraments. En weynich daer na: Waerom/ so wie in Christo niet en blyft/ en in wien Christus niet en blyft/ sonder twyfel die en eet het vleesch Christi/ noch en drinckē sijn bloet niet geestelick/ al ist schoon dat hy het teerlic des lichaems en bloets Christi sienlic en vleesche lic met de tanden bijt. Hier hoorzen wy wederom dat het sienlick teercken wort tegen de geestelicke etinge gestelt. Waer door dese dwalinge wederlept wort/ te wetē/ dat het on sienlicke lichaem Christi/ Sacramentelick/ warachtelick gegeten wort/ hoe wel het niet geestelic gegeten en wort. Wy hoorzen oock dat hy den onhepligen en oureynen niet meer toe en schijft/ dan dat sy het sienlicke teercken eten. Hier upt comt sijn woorz/ dwelc seer gemeyn is te weten/ dat de andere Dysticpen gegeten hebben het broot/ dwelc de Heere was/ maer dat Judas het broot des Heeren gegeten heeft: waer door hy de ongelooovigē claerlic vā de deelachtichz des lichaems en bloets upt sluyt. Hier toe dient het ooc dat hy op een ander plaetse seyt: Wat verwondert ghy u dat Jude is het broot Christi gegeven/ door het welcke hy soude den dwybel over gegeve worden: dewyle ghy daer entegē siet dat Paulo is eē Engel des dwybels gegeven/ door den welcken hy soude volmaect worden in Christo/ Wy seyt wy op een plaetse/ dat het broot des Nachtmals is oock dien het lichaem Christi geweest/ tot de welcke Paulus septe: Soo wie het onweerdichlic eet/ die eet en drinckē hem selven het oozdeel: en datmen niet en moet seggē dat sy niet ontfanghen en hebben/ om dat syt qualic ontfangen hebbē. Waer hoe dit te verstaen sy/ dat verclaert hy op een ander plaetse openlicker. Wāt sonderlic vooz genomen hebbende te besighven/ hoe de boose ende verwozprene/ die het geloofē Christi niet den mont belijden/ en niet de werckē verfaen/ het lichaem Christi eten (en dat tegen sommighe menschen meyninghe/ die meyniden dat de sulcke niet alleenlic het Sacrament. maer ooc het lichaem selve aten.) Waer men moet (seyt hy) niet meynen/ dat sy het lichaem Christi eten/ dewyle sy niet en zyn onder de leden Christi te rekenen. Want op dat ick andere dingen verswijge/ sy en connen niet te samen Christi ledē/ en eender hoeren ledē zyn. In rozte/ als de Heere seyt: So wie mijn vleesch eet/ en mijn bloet drinckē/ die blyft in my/ en ick in hem/ so geeft hy te kennen wat het sy/ het lichaem Christi niet Sacramentelick/ maer warachtichlick eten: want dat is in Christo blijven/ op dat Christus in hem blyve. Want hy seyt/ dat gheslck of hy wilde seggen: So wie in my niet en blyft/ ende in welcken ick niet en blyve/ die en moet niet segghen noch meynen dat hy mijn vleesch eet ofte mijn bloet drinckē. Laet de Aelers aenmerckē dat hy dese twee teggē malcander stelt/ te wetē/ Sacramentelic en warachtichlick het lichaem Christi eten: en daer en sal geen twyfelinghe meer wesen. Dit selve bevesticht hy oock claerlick met dese woorzen: En wilt niet wden mont/ maer uwe herte bereyden: want hier toe is ons het Nachtmal bevolen. Siet/ wy gheloooven in Christum/ als wy hem door het ghelooofē ontfanghen.

Homil. in Ioan. 59.

Hom. 61. 3. Cor. 12. 7.

Lib. 5. de Repris. contra Donatist. 1. Cor. 11. 29.

Hoe de goddeloose dat lichaem Christi eten.

Joan. 6. 29.

Te wetē/ Sacramentelic/ ende niet warachtelick.

Lib. de civ. Dei 21. cap. 25.

Wy

Op weten wat wy in het ontfangen dencken: wy ontfangen een cleyn beekken / en worden in het herte verfaet: soo en worden wy dan niet geuoet dooz het ghene dat wy sien / maer dooz het gene dat wy geloouen. Hier beduyt hy oock het gene dat de godloose eten / op het sienlike tecken / ende leert dat Christus niet ontfangen en woird anders dan dooz het ghelooe. Alsoo leert hy oock op een ander plaetse claerlic / dat beyde de goede ende boose der teckenen deelachtelij worden / en sluyt de boose uyt van het waerachtich eten des vleeschs Christi. Want waert dat sy de sake selue ontfingen / so soude hy gantschelijck dat niet versweghen hebben dewyle het tot de sake seer wel diende. Op een ander plaetse van de etinghe des lichaems Christi / ende van hare byzucht sprekende / besluyt hy aldus: Het lichaem ende bloet Christi sal eenen peghelticken tot leuen wesen / ist dat het ghene dat in het Sacrament sienlike ontfangen woird / inder waerheyt gheestelick ghegeten / ende geestelick gedzoncken woird. Daerom de ghene / die / om met Augustino ober een te comen / willen versaghen dat de ongheloobighe des lichaems ende bloets Christi deelachtelij worden / moeten ons het lichaem Christi sienlike booz oogen stellen: want Augustinus leert dat de gantsche waerheyt des Sacraments gheestelick is. Ende men mach sekerlijck uyt syne woorden verstaen / dat het Sacramentelick eten / als de waerheyt niet en woird toe gelaten dooz ongheloobigheyt / soo veel is als het sienlike ende uytwendich eten. Waert datmen sonder het lichaem Christi waerachtelick eten / sonder gheestelick te etē / wat soude hy mepnen / als hy seyt: Dit lichaem dat ghy siet / en suld ghy niet eten / noch het bloet drucken / dwelck vande gene / die wy sullen crupen / sal uytgestoort worden. Ick hebbe u een Sacrament beuolen / het welke u sal lebendich maken / gheestelick verstaen zijnde. Hy en heeft voozwaer niet willen versake / dat het selue lichaem ons in het Nachmael voozghestelt woird / dat Christus ons tot offerhande voozghestelt heeft: maer heeft de wijse beduyt hoe wy het eten en deelachtich worden / te weten / dat het in de Hemelsche glorie ontfangen zijnde / ons dooz de Godlike cracht des geests het leuen in gheeft. Ick bekenne wel dat Augustinus diemael dese wijse van spreken gebuyck / dat hy seyt dat het lichaem Christi van de ongheloobighe gegeten woird: maer hy leyt hem seluen uyt / seggende / dat siet etē Sacramentelick. En hy beschijft ergens de gheestelicke etinghe / in de welke de genade dooz onse betē niet verfondē en woird. En op dat onse tegestriders niet en seggē / dat ick niet eenen grooten versamelden hoop der sententien tegen hen strijde / soo wilde ick wel weten wat sy connen op dese eenighe sententie antwoorde / daer hy seyt / dat de Sacramenten in de uytverozene alleen volbruyge dat sy beuoden. Sy en sullen voozwaer niet doorbefasien / dat het byoort in het Nachmael het lichaem Christi beduyt. Waer uyt volcht dat de ongheloobighe des lichaems Christi niet deelachtich worden. Dat Cyrillus ooc niet anders en geuoelt / dat is opēbaer uyt dese woorden: Ist dat niemant in gesmoltē was noch ander was giet / so woird het eē was met den anderen gantschelijck vermengt: also moet oock de gene die het vleesch en bloet des Heere ontfangt / niet hem vereenicht woird / so dat Christus in hem en hy in Christo gebonden woird. Ic mepne dat het niet dese woorden openbaer

is / dat die het lichaem Christi niet waerachtelick noch wesenlike en etē / die het allelijck Sacramentelick etē / wāt het en can vā sijn cracht niet vershepde woirdē: en dat de getrouweheyt en sekerheyt der beloften Gods / daerom niet te swackert en woird / die niet en laet uyt de Hemel te regenen / hoe wel de steenen ende steenortzen de vorchticheyt des regens niet in en nemen.

35 Als wy dit weten / so sullen wy oock liejelic vā de vleeschelicke aenbiddinge af getrokken woirdē / de welke sommige dooz weleerde liejveerdicheyt int Sacrament opgerechte hebben / om dat sy hy selue aldus overleiden: Ist dat het lichaem Christi daer is / so is dan oock sijn siele en sijn Godheyt met sijn lichaem / want sy en sijn vā maldanderen niet vershepden woirden: so moet men dan Christus daer aenbidden. Maer ten eersten / of niemant verfaecte dat dese dingen niet en moghen vershepde woirdē / wat souden sy doen? Want of sy schoon seer seggen dat daer soude groote ongeschietheyt uyt volghen / waert dat niemant het lichaem vā der siele en vā de Godheyt vershepden wilde / mochtās wat verstandich en nuchter mensche sal geloouen / dat het lichaem Christi / Christus is? Sy mepne dat seer wel met hare argumentē te bewijzen / maer delugle Christus vā sijn lichaem / en vā sijn bloet niet ondscheyt spreect / en de wijse der tegenwoordicheyt niet en beschijft / hoe sullē sy uyt het gene dat wij selachtich is / seker en vast maken dat sy willen? Wat sullen wy dā seggen? Is het dat hare conscientien dooz eenich geuoelē swaerlich gerocert worden / sullen sy niet terstont met hare argumentē vergaen en te niete woirdē? te wetē / als sy sullē sien dat sy geen seker woort Gods en hebben / op het welke alleen onse sielē steunen / als sy tot tekenichap gerocert worden / en sonder het welke onse sielen terstont verflaewem: Itē / als sy sullen bedenckē dat de leere en de exempelen der Apostelen tegen hen staen / en dat sy alleen de Achteuren deser haerder mepninge sijn. Tot sulcke beweginge comen oock noch andere sware puzkelen en knagingen der conscientien. Wat was het eē cleyn sake / God aen te bidden in dese gestalte / daer vā ons niet verozdent en is? Als van den waerachtigen en oprechtē Godsdienst gehandelt woird / behoort men dan met so groote liejveerdicheyt dat te bestaē / daer van uoyt niet eē woort gelesen en woird? Maer hadden sy niet sulcke ootmoedicheyt als het betaemde / alle hare gedachten in Gods woort gehouden / so soude sy voozwaer ghehoort hebbe / dat hy gescreet heeft: Beemt / eet / drinct: en sy souden desen gebode ghehoorsaem geweest hebben / niet het welke hy gebiet het Sacrament te ontfangen / ende niet te aenbiddē. De gene die het na het gebodt Gods sonder aenbiddinge ontfangē / die sijn seker dat sy van het gebodt Gods niet afwijcken: en daer en is niet beters dan sulcke gheerusticheyt / als wy eenich wert beginnē. Sy hebben het exempel der Apostelen / van de welke wy niet en lesen dat sy neder gevallen sijn / ende het Sacrament aengebeden hebben / maer dat sijn / gelijck sy aen de tafel saten / genomen ende ghegheten hebben. Sy hebben het gebuyck der Apostolischer Ghemeynte / daer Lucas verhaelt dat sy gemeynschap gehouden hebben / niet in de aenbiddinge / maer in de byzichte des broots. Sy hebben de Apostolische leere / daer mede Paulus de Corinthische Ghemeynte onderwijst / betuygende dat hij van den Heere ontfangen heeft dat hy sien leerde.

8. Van de ghe-meynlichap oite neringhe gact hy booz tot de aenbiddinge. Ende woird eestelick bedoont hoe onualt de te-der onler we-der yekeren sy vā het me-gebevalch van den daer het ander is.

Daer na / het wat lichtveer diebedt ende hooveerdicheyt sy opgeblijuen sijn / als sy de tecken aenbiddende / tot het woort Christi wat doen / en dat gebuyck der Apostolische hercke gheerulus en volghen.

Act. 2.42.
1. Cor. 11. 23.

Contra Fau- sum lib. 13. cap. 16.

Scrm. 2. de verb. Apost.

Gheestelick / ende waerachtich / 19 bp. Augustinus ewe veert te seggen. In 2. al 58.

In wat verstant hy leyt dat het lichaem Christi van den ongheloobighen gheten woird.

Homil. in Ioan. 28.

Cyillus gheboelen van de neringhe des vleeschs Christi. In 6. cap. Ioan. cap 17.

Dese dwalun-
ge vande teer-
kenen aen te
bidden is ver-
woopen.

36 Alle dese dingen dienen hier toe/te weten/
op dat de Godsalige Lesers overlegghen/ dat
het seer sozgelic is in groote sware sake vā het
eenvoudige woort Gods af te wycken tot onse
eigene droomē. En het gene dat dus verre ge-
fert is / dat behoort ons in dese sake alle swa-
rcheit wech te nemen. Want de Godsalighe
sien moeten tot den Hemel op gelieuen wor-
den/ om Christum daer behoort te ontfangē.

Ist dat het werck des Sacraments is / het
swacke verstant des mensches te heipē/ op dat
het op ronne om de hoorscheit der geestelijc-
ker verborghentheden te vaten/ soo dwalen die
van den rechte wech om Christum te soecken/
die in het uytwendich teerckē blyben. Wat sul-
len wy dan seggen? sulle wy versake dat eenen
superf. treusen Godsdienst te hūe/ als de men-
schen vā het broot neder vallē om Christum
daer in te aenbidden? Dit quaet heeft sonder
twyfel het Nicenische Concilium willen ver-
hindere/ als het den Christenen verbiet haer
verstant inge nederheyt aen de voozgheselde
teercken te hechten. Dit selve is oock de oor-
sake waerom vooztijde is verozdent geweest/
datmen voez de consecratie soude het volc met
luyder steunne vernemen het herte opwaerts
te heffen. Ende de Schryftuere selve en ver-
haelt ons niet alleenlic neersichlick dat Chri-
stus tē hemel op gecommen is : waer dooz hy
de teger woordicheyt sijns lichaems heeft van
onse gesichte en gemeynschap wech genomen :
maer ooc op dat sy ons alle vleeschelicke ghe-
dachten van Christo beneme : so gebiet sy ons/
onse verstant opwaerts te heffen/ soo wanneer
sy van hem meldet/ ende hem inden Hemel te
soecken/ daer hy sidt ter rechter hant des Va-
ders. Na desen regel behoozdemen hem liever
geestelic inde hemelsche glorie aen te biddē/ dā
dese so sozgelicke aenbiddinghe te dichten/ die
vol grober en vleeschelicker meyninghe van
God is. Daerom/ de gene die de aenbiddinge
des Sacraments gedicht hebben / die en heb-
bense niet alleenlic uyt hen selven ghedroomt
bupten de Schryftuere / in de welcke niet een
woort daer vā en can getoout worden/ daer sy
nochtans niet en soude vergetē geweest hebbē/
hadde sy Gode bejaecht/ maer hebben ooc te-
gē de Schryftuere/ na het goetduncken haerder
begeerlicheyt hen selve eenen God gesmeet/ en
den levenden God verlaten. Want wat is af-
goderie/ ist dat dit geene en is/ alsinē de gaven
vooz den geveert? In welke sake tweefins
geondicht is : want men heeft Gode sijn eere
benomē/ en der creatuere gegheben : ende hy
wozt ooc in sijn besmette en ontheplijche wel-
daet onteert/ bewyle men uyt sijn heplich Sa-
crament eenen grouwelicken afgod gemackt
heeft. Maer laet ons hier tegē/ op dat wy niet
inden selven put en vallen/ onse oozen/ oogen/
herte / verstant en tonge gantschelic aē de hepl-
lige leere Gods hechten. Want sy is de schole
des hepligen Gheests/ die de alderbeste Leer-
meester is / inde welke men so wel gheleert
wozt/ dat het niet noodich is van elders pet
te halen : ende al wat daer in niet gheleert en
wozt/ dat moctmen gheeren niet weten.

37 Nu (gelijck de superstitie een mael bupten
de palen getredē zijnde/ geen mate en can hou-
dē) zijn sy veel woorder gevallen/ want sy heb-
ben wijzen en ceremonie gedicht/ die vande in-
settinge des Nachtmacels seer vzeemde zijn: al-
leenlick om dat sy den teerckene des Nach-
macels souden Godliche eere doen : Wy doen
(segghen sy) Christo dese eere. Ten eersten/
waert dat dese aenbiddinge in het Nachtmacel
geschiede/ soo soude ick seggen/ dat sy dan eerst
behoortlic geschiede/ als met het teercken/ maer
Christus selve inde hemel sittende/ aengebedē
wozt. Maer nu onder wat deelsel seggē sy/ dat
sy Christum in dat broot aenbidden/ daer sy
gheen belofte deser sake en hebben? Sy con-
sacrerē ende heplighen een hostie (ghelijck sy
die noemen) om dat syse souden niet pompe-
re onne dragen/ ende gelijck in een schoupel
vooz oogen sicken/ om geert/ aengebedē/ ende
aengeroepen te worden. Ick draghe dooz wat
cracht sy die mepnen behoortlic geheplicht te
zijne/ sy sullen dese woorden voozt bzeingē: Dit
is mijn lichaem. Maer ic sal hier tegen voozt
bzeinghen dat daer oock mede gheschreuen is/
Aemint/ en eet. En dit en sal ic niet souder rede
doen : want dewyle de belofte aen het ghebode
hangt / so segge ic dat sy also daer in beslotē is/
dat sy daer vā geschepden zijnde/ gantschelic te
niet wozt. Dit sal dooz een ghelijck exempel
beter verclaert worden. De Heere heeft ons
een ghebode ghegeuen/ segghende : Aenroep
my : ende een belofte daer by gestelt/ segghende:
Ic sal u verhooren. Waert dat yemat Petrum
ofte Paulum aenroepende/ wilde op dese be-
lofte roemē/ soude niet een pegelick seggen dat
hy verkeerdelick dede? En ic bidde u/ wat doen
sy anders die t' gebot van het eten des broots
achterlatende/ dese afgeschreue belofte grijpē?
Dit is mijn lichaem/ op dat sy die misbzupele
tot ceremonien/ die vzeemde van de insettinge
Christi zijn? Soo moeten wy dan gedachtich
zyn/ dat dese belofte dien gegebē is/ die het ge-
bot houden dat daer by gestelt is : ende dat die
gantschelic geen woort en hebben/ die het Sa-
crament tot andere dingen gebuycken. Wy
hebben boven geleert hoe het Sacrament des
hepligen Nachtmacels onsen geloove dient. En
bewyle de Heere ons dese so groote mildicheyt
sijnder goetheyt/ die wy boven verclaert heb-
ben/ niet alleenlic in gedachtenisse en bzeinghe/
maer ons gelijck in de hant geeft/ en verwerkt
om die te bekennen : so vermaent hy ons oock
mede/ dat wy niet en moeten vooz sullelic on-
gemeten goetdadicheyt ondancbaer zyn/ maer
eer die na haer verdienste loben/ en prijzen/ en
niet dansegginge verclaren. Daerom als hy de
insettinge des Sacraments heeft sijnen Apo-
stelen gegeuen/ soo heeft hy hen geleert dat zijt
souden tot sijnder gedachtenisse doen. Dit leyt
Paulus uyt / dat het is de doot des Heere ver-
condighen. En dit is opentlick en te samen met
eendzachtigen monde claerlick behyde/ dat alle
onse betrouwen van het ewige leven vā salic-
heyt/ is in de doot des Heeren gelegen: op dat
wy hem dooz onse belijdinge eeren/ ende dooz
onse exempel andere vermauen om hem eere
te gheben. Hier sictmen wederom waer toe
het Sacrament dient/ te weten/ om ons in de
ghedachtenisse des doots Christi te oeffnen.
Want dat wy gheboden worden/ de doot des
Heeren te vercondighen/ tot dat hy coemt om
te oordeelen/ dat en is niet anders dan dat wy
moetē dooz de belijdinge des monts verclare/
het ghene dat onse geloove in het Sacrament
bekent heeft : te weten/ dat de doot Christi
onse leven is. Dit is het tweede ghebruyck
des Sacraments/ dwelck de uytwendige be-
lijdinghe aengaet.

38 Ten deuden heeft de Heere gewilt/ dat het
ons soude tot eē vermaninge dienē : want wy
en comen dooz geen ander vermaninge crach-
tichlicker vermaent worden tot reynicheyt
ende

waert dat dese aenbiddinge in het Nachtmacel
geschiede/ soo soude ick seggen/ dat sy dan eerst
behoortlic geschiede/ als met het teercken/ maer
Christus selve inde hemel sittende/ aengebedē
wozt. Maer nu onder wat deelsel seggē sy/ dat
sy Christum in dat broot aenbidden/ daer sy
gheen belofte deser sake en hebben? Sy con-
sacrerē ende heplighen een hostie (ghelijck sy
die noemen) om dat syse souden niet pompe-
re onne dragen/ ende gelijck in een schoupel
vooz oogen sicken/ om geert/ aengebedē/ ende
aengeroepen te worden. Ick draghe dooz wat
cracht sy die mepnen behoortlic geheplicht te
zijne/ sy sullen dese woorden voozt bzeingē: Dit
is mijn lichaem. Maer ic sal hier tegen voozt
bzeinghen dat daer oock mede gheschreuen is/
Aemint/ en eet. En dit en sal ic niet souder rede
doen : want dewyle de belofte aen het ghebode
hangt / so segge ic dat sy also daer in beslotē is/
dat sy daer vā geschepden zijnde/ gantschelic te
niet wozt. Dit sal dooz een ghelijck exempel
beter verclaert worden. De Heere heeft ons
een ghebode ghegeuen/ segghende : Aenroep
my : ende een belofte daer by gestelt/ segghende:
Ic sal u verhooren. Waert dat yemat Petrum
ofte Paulum aenroepende/ wilde op dese be-
lofte roemē/ soude niet een pegelick seggen dat
hy verkeerdelick dede? En ic bidde u/ wat doen
sy anders die t' gebot van het eten des broots
achterlatende/ dese afgeschreue belofte grijpē?
Dit is mijn lichaem/ op dat sy die misbzupele
tot ceremonien/ die vzeemde van de insettinge
Christi zijn? Soo moeten wy dan gedachtich
zyn/ dat dese belofte dien gegebē is/ die het ge-
bot houden dat daer by gestelt is : ende dat die
gantschelic geen woort en hebben/ die het Sa-
crament tot andere dingen gebuycken. Wy
hebben boven geleert hoe het Sacrament des
hepligen Nachtmacels onsen geloove dient. En
bewyle de Heere ons dese so groote mildicheyt
sijnder goetheyt/ die wy boven verclaert heb-
ben/ niet alleenlic in gedachtenisse en bzeinghe/
maer ons gelijck in de hant geeft/ en verwerkt
om die te bekennen : so vermaent hy ons oock
mede/ dat wy niet en moeten vooz sullelic on-
gemeten goetdadicheyt ondancbaer zyn/ maer
eer die na haer verdienste loben/ en prijzen/ en
niet dansegginge verclaren. Daerom als hy de
insettinge des Sacraments heeft sijnen Apo-
stelen gegeuen/ soo heeft hy hen geleert dat zijt
souden tot sijnder gedachtenisse doen. Dit leyt
Paulus uyt / dat het is de doot des Heere ver-
condighen. En dit is opentlick en te samen met
eendzachtigen monde claerlick behyde/ dat alle
onse betrouwen van het ewige leven vā salic-
heyt/ is in de doot des Heeren gelegen: op dat
wy hem dooz onse belijdinge eeren/ ende dooz
onse exempel andere vermauen om hem eere
te gheben. Hier sictmen wederom waer toe
het Sacrament dient/ te weten/ om ons in de
ghedachtenisse des doots Christi te oeffnen.
Want dat wy gheboden worden/ de doot des
Heeren te vercondighen/ tot dat hy coemt om
te oordeelen/ dat en is niet anders dan dat wy
moetē dooz de belijdinge des monts verclare/
het ghene dat onse geloove in het Sacrament
bekent heeft : te weten/ dat de doot Christi
onse leven is. Dit is het tweede ghebruyck
des Sacraments/ dwelck de uytwendige be-
lijdinghe aengaet.

38 Ten deuden heeft de Heere gewilt/ dat het
ons soude tot eē vermaninge dienē : want wy
en comen dooz geen ander vermaninge crach-
tichlicker vermaent worden tot reynicheyt
ende

Ten 6 van de
belofte en het
bevel des in-
stellers. Waer
daer en is ge-
bevel van dese
aenbiddinge
ge : waer uyt
volcht / dat
die aenbid-
ders der ter-
kenen gheen
Sacrament
en hebben.
Gal. 5. 15.
Aen d'ghen-
men van een
gelick getuy-
genisse der
Schryftuere /
dwelck by
het bevel die
belofte
voecht.

Sodan en is
dit Sacrament
niet ghegeuen
en aen te bid-
den/ maer tot
andere eynde.
Luc. 22. 19.
1. Om ons te
verwercken tot
danckseggan-
ghe.
1. Cor. 11. 26.

2. Om ons te
oeffnen in de
gedachtenisse
des doots
Christi.

3. Om ons te
verwercken tot
reynicheyt
en heplicheyt
des levens.

1. Van Chri-
sto sels. Die
een autheur
ende inleider
des Sacra-
ments is.

2. Van het
Nicenische
Concilie.

3. Van de ou-
de gewoonte.

4. Van de
Schryftuere
sels welcke
tot den Col. 3.
2. ende elders
onse sinen
tot in de He-
mel verheft.
Act. 1. 9. 10.

Gal. 3. 2.

Waer uyt dat
volcht/ dat die
aenbiddinghe
der teercken
euckele afgo-
der is.

Daer teghen
dat gewissen
raet en ind-
bel moct ghe-
bruyckt wo-
den.

Ten 5. vande
nature en in-
stellinghe des
Sacraments/
waer mede
dat d'el man-
niet vā aen-
bidden gheen
insouder een
en comt.

ende heplicheyt des levens / en oock tot liefde / vrede ende eendzachticheydt. Want de Heere maect ons daer alsoo sijns lichaems deelachtich / dat hy gantschelick een niet ons wordt / ende wy niet hem. Ende dewijle hy niet meer dan een lichaem heeft / waer van hy ons alle deelachtich maect / soo moeten wy alle dooz sulcke deelachticheyt een lichaem worden. En dese eenheyt wort ons dooz het broot afgebeeldet / dwelck in het Sacrament voozghestelt wort: het welcke upt vele granen gemact is / die alsoo onder malcanderen vermengt zijn / datmen deen van de andere niet en can verscheyden: op dese wyse behooren wy oock niet so groote eendzachticheyt der hertē vereenicht te zijne dat gheen tweedzacht noch geskil tussehe een en come. Dit hebbe ick liever niet de woorden Pauli te verclaren / daer hy seyt / dat de drinckbeket der segeninge den welcken wy segenen / is de ghemeynschap des bloets Christi: en het broot der segeninge dwelck wy brencken / is de deelachticheyt des lichaems Christi. Soo zijn wy dan alle een lichaem / die van een broot deelachtich zijn. Wy sullē goeden voortganc in het Sacrament gedaen hebbe / ist dat dit gebachte in onse herten gebruyct is / te weten / dat wy niemant van onse broeders en connen hinderē / versmaden / verwoepen / sehendē / ofte eencilijns ergerē / sonder daer mede dooz onse ongelijck dat wy hem doē / oock Christum te hinderen / verachten en sehenden: dat wy niet en connen met onse broeders oneens zijn / sonder oock mede met Christo oneens te zijne: dat wy niet en connen Christum lief hebben / sonder hem in onse broeders lief te hebben: ende dat wy sulcke sozge als wy booz onse lichaem dragen / oock moeten booz onse broeders dragen / dewijle sy leden onses lichaems zijn: ghelijck de sinerte die een lidt des lichaems heeft / oock van alle de anderen leden ghevoelt wort / dat wy oock alsoo moeten medelijden hebben / als onsen broeder eenich quaet toegeromē is. Daerō en ist niet sonder oorzake / dat Augustinus so dicmael dit Sacramēt noēt eenē Sant der liefde. Want wat scherper prikkel moechte daer gebuyct wordē / om de onderlinge liefde onder ons te gebuyckē / dā als Christus hē selvē ons gebēde / ons niet allelicke dooz zijn exempel en vermaēt ons selvē booz malcanderen te gebē: maer dewijle hy hē selvē ons allen gemeyn maect / so maect hy dat wy alle een in hem zijn.

39 Hier upt wort seer wel besticht dat te erges gesept hebbe / te weten / dat de rechte uptdeelinghe des Sacramēts niet en is sonder woort. Wāt alle de nutticheyt die ons upt het Nachtmael coēt / die epseht dat het woort daer in is: Is het dat wy zijn in het gheloove te verstercken / oft in de behdinge te oeffens / ofte te vermanē tot het gene dat wy schuldich zijn / soo is het woort daer toe noodich. Daerō en cā geen dinck verkeerdelicker geschien in het Nachtmael dan dat het in eē stōme hādellinge verandert wort / het welcke onder des Pauli tyranie geschiet is. Want sy willen dat de gantsche cracht der consecratie in de mepinghe des Priesters gelegē / gelijc oft het volc niet aen en ginge / den welckē de verborghē heyt behoort voornemelick verclaert te wordē. Dese dwaelinghe is daer upt gheromen / dat sy niet en aenmercken dat die belostē dooz de welke de consecratie geschiet / niet tot de teekenen selve / maer tot de gene diese ontfangen / ghesproken worden. Christus en spreect niet tot het broot op dat het sijn lichaem worde: maer ghebiet

zijne Discipulen het broot te eten / ende belooft hen de gemeynschap zijns lichaems en bloets. Paulus en leert oock gheen ander orden / dan dat den ghelooovigen met het broot en niet den drinckbeket oock de belosten voozghestelt wordē. Het is voozwaer also. Het en betaemt ons hier niet eenige tooversche belesinghe te dichten / so dat het soude ghenoech zijn de woorden gemummelt te hebbe / gelijc of sy van de teekenen gehoozt worden: maer wy moeten verstaen dat de woorden een levendige predikinghe zijn / de welke de hoorers sticht / ende tot in haren geest doozdringt / ende in hare herten gedruet wort / en haer cracht toont in de volbringinghe der dingen die sy belooft. Hier upt is het openbaer / dat de wechlegginghe ofte bewaringhe des Sacraments onnut is / de welke sommige menschen willen hebbe om den cranken buytē orden upt te deelen. Want sy sullē de insettinghe Christi sonder woort ontfangen / ofte de dienaar sal de warachtige uplegginghe der verborghē heyt by het teecken gebruyckē. Als het sonder woort gegeve wort / so is daer misbruyck en seyl. Alwie de belostē daer verhaelt / en de verborghē heyt verclaert / op dat sijn met bruyct ontfangen die het ontfangen sullen / so en hebben wy niet te twyffelen dat dit de warachtige consecratie ofte hepliginghe is. Daer toe sal dā die ander consecratie des broots dienen / de welke niet geschiet en is in de teghenwoordicheyt der gener die het ontfangē: Daer de gene die sulcx doen / seggē dat sy het exempel der ouder Ghemeynte hebben. Ick bekenne dat: maer in soo groot een sake / inde welke men niet sonder groot perijckel en mach seplē / is het sekerste de waarheyt selve te volghen.

40 Doozt / ghelijck wy sien dat dit heplighe broot des Nachtmals des Heeren / is een soete en lieffelicke / en salichmakende geestelicke spijse / den Godsalighen dienaren Gods / dooz der welcker smake sy ghevoelen dat Christus haer leven is / de welke hy tot dancksegginge verwerkt / en tot onderlinge liefde vermaent: also wort het wederom tot seer schadelick seyn verkeert / allen den genen / der welcker ge-loove daer dooz niet geboet noch ghesterckt en wort / ende die daer dooz tot dancksegginge en liefde niet verweckt en worden. Want gelijck de lichamelicke spijse / als sy den buyck vint met schadelicke humoren bevangen / oock selve verdooven wort / en meer hindert dan boet: Alsoo oock dese geestelicke spijse / als sy in een siele valt / die dooz boothoet onreyn en besmet is / so brenghet sijn tot grooteren ende merderen val: niet dooz haer eygen ghebreck / maer om dat den onreynen en ongelooovighen gheen dine reyn en is / hoe seer het ooc dooz des Heeren segeninge geheplicht is. Wāt gelijck Paulus seyt: Diese onweerdichlick eten en drincken / die sijn den lichaems en bloets des Heeren schuldich / ende eten ende drincken hen selven het oordeel / dewijle sy het lichaem des Heeren niet en onderscheyden. Want sulcke menschen die sonder eenighe boncke des ghe-loofs / sonder gesintheyt der liefde / gelijck beestē tot het Nachtmael comen / die en onderscheyden het lichaem des Heeren niet. Want so verre sy niet en gelooven dat dit lichaem haer leven is / soo doen sijn sulcke versmaetheyt aen als sy connē / dewijle sijn van alle sijn weerdicheyt beooven: ende als sijn also ontfangen / so ontheplighen sijn en besmetten. Ende ist dat sy teghen hare broeders vzeemde ende twistich zijnde / bestaē het heplighe tecken des lichaems

4. Ende tot liefde en vrede de reghen onsen maesten.

1. Cor. 10. 16.

En seer noodighe vermaninghe om tege onsen naesten dese liefde ende vrede te houden.

Welcke met Augustini ghetwengnisse bevesticht is.

Hier upt begint hoe seer het vzeemde is van de nature des Sacraments / dwelck in het Paulsdom

1. Doozt verkeert in een stōme hādellinghe.

2. De Consecratie wort tot de rechte mensel's ende niet tot de nuttens ghebaen.

3. De woorden worden worden sonder verstant en richthighe ghemummelt.

4. De wechlegginghe des broots gheschiet te verghes / als de wyngmaghtlaeten wort.

5. De waerachtighe consecratie ofte hepliginghe en wort niet beskent.

6. Het exempel der ouder misbruyck.

De laatste artikel des tweede deels / handelende booz het eerste vanden genen die onweerdichlick tot de Tafel Christi tredē.

Titum 1. 15.

1. Cor. 11. 29.

Wie de selve sijn.

Christi met haren twist en oneerichheit te vermengē/ so en ist dooz hen niet dat het lichaem Christi met verscheyt/ en zijne leden van een ander ghepluict worden. Soo en zijn sy dan niet tonreke des lichaems ende des bloets des Heeren schullich/ dewijle zijt dooz soo sehandelijcke godloosheit ontrepmigē. Daerom ontfangen sy hen selven de verdoemenisse/ om dat sijt aldus onweerdelic eten. Want hoe wel sy geen gelooft en Christus en hebben/ so belijden sy nochtans het Sacrament ontfanghende/ dat sy haer salicheit in hem alleen stellen/ ende alle betrouwen op eenich ander dinck versaken. Daerom beschuldigen sy hen selven/ ende geven getuygenisse tegen hen selven/ ende versegghen selve haer eyghen verdoemenisse. Boven desen hoe wel sy dooz haer ende quaetwillicheit tegen hare broeders/ dat is/ teghen de leden Christi ghedeelt ende oneens zijnde/ gheen deel in Christo en hebben: soo benipgen sy nochtans/ dat in Christo ghemeynschap te hebben/ ende met hem veremicht te zijne/ de eenighe salicheit is. Dierom ghebiet Davylus dat de mensche hem selvē beproebe eer hy van dit broot etc/ ofte van den dynckbekeer dynckte. Waer mede sy (ghelijck ick verstaē) heeft willen eenen pghelicken vermanen dat hy in hem selven gae/ ende met hem selven overlegghe of hy met het inwendich betrouwen sijns hertē op die salicheit ruste/ die hem Christus vercreghen heeft: ende of hy de salicheit dooz de belijdinghe sijns monts bekent. Boven desen of hy met neersticheit in onnosselheyt ende heplijck soeckt Christus na te volghen: of hy na het exempel Christi bereyt is hem selven dooz sijne broeders te gheben/ ende hem selven dien uyt te deele/ met de welke hy Christus genepen heeft: of hy gelijk hy in Christo gerekent wort/ also oock wederom alle broeders acht ledē sijns lichaems te zijne/ en of hyse gelijc sijne leden begeert te stercken/ beschermen/ en helpen. Niet dat dese wercken des geloofs en liefde nu mogen volmaecht in ons zijn: maer om dat wy moete daer na staē/ en begeeren het begonnē gelove dagelick meer ende meer te verstercken en te vermeerderen.

41 Ghemeynlick als men de menschen heeft willen tot dit weerdige eten des Sacraments bereyden/ soo heeft men de ellendige conscientien swaertlick ghequelt ende gheruyft: ende men heeft nochtans geen dinck boozt gebacht dat tot de sake diende. Men sepe/ dat die het Sacrament weerdichlick aten/ die in den staet der genade waren. En in den staet der genade zijn/ was swyber ende repn van alle sonde zijn. Maer niet sulcke leere worden alle de mensche die opt op der aerde geweest zijn/ ofte noch zijn/ van het gebryck deses Sacraments verstoote. Want ist dat wy moete onse weerdicheit vā ons selven hebbē/ so ist met ons verloren/ wy en hebbē anders niet dā wanhoeye en het verderf te verwachtē. Want of wy schoon alle onse vermaghen ende neersticheit doen/ soo en sullen wy nochtans geen en anderen booztgancck doen/ dan dat wy dan eerst sullen alder onweerdichst wesen/ als wy aldermeest sullen ar beyde om onse weerdicheit te soekē. Daerom dese sweete te genien/ hebben sy een wijse bedacht om weerdicheit te gecrijgē/ te weten/ dat wy so veel in ons is/ souden ons selven ontfsoecken/ ende rekeninghe onser werckē van ons eyschen/ en dooz berou/ en biechte/ en volboeninge onse onweerdicheit versoene: maer hoedanich dese wijse der versoeninghe sy/ dat

hebben wy te sijner plaetse ghesept. So veel de tegenwoordige handelingen aen gaer/ ick segge dat de verslagē conscientien/ die dooz hare sondē verschuyt zijn/ verlt te cranckē troost in dese dingē hebben. Want ist dat de Heere verboden heeft dat niemant zijns Sacraments deelachtich en worde/ anders dan die rechtweerdich en ontschuldich sy: so is daer een seer groote verskericheit noodich dooz de welke men: at soude gerust zijn van syn rechtweerdicheit die van God gheepscht wort. Maer waer dooz wort ons dese gerusticheit bevestight/ te wetē/ dat de gene die gedaē hebbē dat in hē was/ soudē dooz God genoech gedaē hebbē. En al ware het also/ wanneer sal noch eens yemant dooven segghen dat hy ghebaen heeft dat in hem was? Daerom/ dewijle wy gheen sekericheit onser weerdicheit en gecrygen/ so sal de toeganc tot het Sacrament altijts ghesloten blijven/ dooz dat grondelick verbodt/ waer dooz vercondicht wort/ dat die hen selven het oordeel etich ende dynicken/ die in het Sacrament onweerdichlick eten ende dynicken.

42 Nu mach men lichtelick oordeelen hoe danich dese leere sy/ die onder het Pausdom regneert/ en van wat Auctoritē sy gecomē sy/ dooz welker leere ommenshelicke strengicheit sy de ellendige sondaers/ die niet verskericheit en droefheit aē gebochtē zijn/ vande troost deses Sacraments berooft: in het welke nochtans hen alle soerlicheit des Euangelij dooz ghestelt wert. Dooz waer de duyvel en hadde de menschen gheeynsen connen eer ende beter verderben/ dan als hyse soe dwaes ende ongeboelich maect/ dat sy de smake deses voetsels niet en gecrygen/ dooz de welke sy de Heemelsche Vader wilde voede. Daerom op dat wy tot sulcken bal niet en comen/ so laet ons ghebdencken dat dese heplige maeltijt is den cranecken medicijne/ der sondaren troost ende der armen milde gave: in de welke de ghesonde/ rechtweerdighe/ ende rijcke/ soo daer eenighe connen gebonden worden/ geen nut en hebben. Want dewijle Christus ons daer in wort boozgestelt tot spijse: soo verstaen wy dat wy sonder hem van hongher vergaen/ ghelijck de cracht des lichaems vergaet dooz hongere ende ghebreck van spijse: Boven desen/ dewijle hy tot leven ghegeven wort/ soo verstaen wy dat wy sonder hem in ons selven gantschlick doot zijn. Daerom de alderbeste weerdicheit die wy tot God brengen comen/ is/ dat wy hem onse ondeugentheit en onweerdicheit offeren/ op dat hy ons dooz sijn barmherticheit hem weerdich make: dat wy in ons selvē geen betrouwe en hebben/ op dat wy in hem getroost worde: dat wy ons selvē vernederē/ op dat wy van hem op gehebe worde: dat wy ons selven beschuldigen/ op dat wy van hem gerechtweerdicht worden: Item/ dat wy na de eenicheit staē die hy ons in sijn Sacrament beveelt: en dat wy in ons allen gantschlick een siele/ een herte/ en een tonge wenschē/ gelijck hy ons alle en in hem maect. Ist dat wy dese dinghen bebaecht en obermerct hebben/ soo en sullen wy nemmermeer dooz dese gedachten neber geslagghen worden/ hoe seer sy ons oock bestozmen/ te wetē/ hoe soudē wy die aem en naect vā alle goet zijn/ en wy die niet ontrepmichz der sonden besmet zijn/ het lichaem des Heere weerdichlick eten? Wy sullen liever denckē dat wy arm zijnde/ tot den medicijneester comen: dat wy sondaers zijnde/ tot den auctor der rechtweerdich-

Wederlegginge van de se Waerhe onder soeckinghe.

4. Ende wat een swaer oordeel sy hebben te verwachten.

Teghen dit quaet stelt de Apostel desen raet ende mededynckte/ te weten/ een ernstighe ondersoekinghe van eenen vegeticken: ende hoe danich sy wort wesen. 1. Cor. 11. 28.

Maer de valsche van den Pausden ingheboerde ondersoekinghe/ wort bewesen te zijn/ een sekerhelicke questinghe/ de welke de menschen van des Heeren Tafel afweert.

T Weluyt/ dat die van den Pausden ingheboerde ondersoekinghe/ een ghebichtel is vā eenen leigensachtigheit gheest.

Daer teghen wort gheseyt Christelike beoepinghe/ welke dese stucken begrjpt.

1. Die Aemmerkinghe der weerdicheit ende cracht Christi.

2. Het gheboelen onser onweerdicheit/ welke ons tot Christus leyt.

beerdich.

7. De wasdom des gheloofs ende der liefde.

Alfoo noch tans dat wy den moet niet verloyen en moeten geue hoe wel dat het ghelooe swackende de liefde onvolmaect is: na demael dat Nachmael met en is ingheselt vooz den ghelooen die volcomen zijn ende sonder ghebreck/maer vooz de crancen en swack in den ghelooen/ en sonder die haren doeblycht niet tot de volcomenheyt Christi.

Ende sommighe zinnige boert upt eenige supersticie/ ende menscheit een noot van gemaect.

Weerdicheyt comen: ten laetsten dat wy doot sijnde/conten tot den leuendichmaker: Item/ dat die weerdicheyt die ons van God geboden wort/voornemelic gelegen is int gelooue/het wacke alle dinc in Christo/ en geen dinc in ons en stelt/ en in de liefde/te werē, in sulcke liefde/ dat het ghenoech is/ dat wyse onvolmaect Sode voozstellen/ op dat wyse vermeerdere ende betere/ dewijle wyse niet en comen volmaect hebben. Andere die niet ons gevoelen dat de weerdicheyt in het ghelooe/ ende in de liefde gelegen is/ hebben nochtans in de mate der weerdicheyt wy gedwaelt/ epschende dat het gelooue so volmaect is/ dat daer geen meerder volmaectheyt en can toe comen/ ende soo groote liefde/ als de liefde die Christus ons bewesen heeft. Maer hier dooz wordē ooc alle mensche afgehoudē vā het heylige Nachmael. Wāt ware haer gevoelen warachtich/ niemān en soude het Nachmael eten/ anders dan onweerdichlick: want sy souden alle te ghelycke van onvolmaectheyt overtuyt worden. En hoowāer het is veel te groote plomphēyt (op dat ick niet en segghe dwaetheyt) sulcke volmaectheyt in het ontfangen des Sacraments te soecken/ dat het Sacrament daer dooz te niete en te vergheefs wort. Het welcke nochtans niet en is vooz de volmaecte inghestelt/ maer vooz de crancē en swacke/ om de gesintheyt des geloofs ende der liefde te verwecken/ vermanen/ ende oeffenen/ ende om vepder gebrack te beteren.

43 † Doozt aengaende de wijse der uptwendiger handelinge/ daer en is niet aen gelegen of de gheloovighē het bzoot in de hant nemen of niet/ of sijt onder malcanderen deelen/ of dat een pegeliet eet dat hem geuewē wort/ of sy den bzinckeler in des Dienaers hant weber overgeben/ of de naesten voozgebe/ of het bzoot geedeesent ofte ongedeesent is: of de wijn root of wit is. Dese dinghen sijn in de bysheyt der Gemeente gelegen/ hoe wel het is seker dat de wijse der ouder Gemeente was/ dat sijt alle in de hant nimen. En Christus seide: Weelt het onder u. De hystorie verhalē dat het geedeesent en gemeen bzoot geweest is vooz de tyt Alexandri des Roomische Bischops/ de welke de eerste was die in ongesuert bzoot sijn geneucht hadde: maer ic en sie niet om wat oorsake/ anders dā om dat sy het volc meer soude dooz dat nieuwe schouwel/ tot verwonderinge teercken/ dā in de warachtige Kelgē onderwijsen. Ick besweere alle de gene die eenige begeerte tot Godsalicheyt hebben/ of sy niet seer claerlic en sien/ hoe veel claerlicker de eere Gods hier haren schijn geue/ ende hoe veel overbloediger soetichēyt des geestelijckē troosts de geloovighē hier upt hebbē/ dā upt die onnutte gynchelsche beuselingen/ de welke gheen ander nut aen en brengen/ dā dat sy het geboelē des verwonderden volc bedriegen. Dit noemen sy het volc in de Kelgē behouden/ te meten/ als het dooz supersticie dwaes en verstandeloos gemaect sijnde/ ghetrocken wort tot wat dinc men wil. Ist dat remant wil dijdange vonden dooz de oncheyt beschermen/ ick weet oock selve wel hoe oudt het ghebruyck des Chrysinā/ ende der inblasinge is/ ende hoe coets na der Apostelen tijden het Nachmael des Heeren is met menschelike insettingen ghelick beroest geweest. Maer dit is de overwillicheyt der menschelicker stouticheyt/ de welke haer selven niet can onthouden/ sonder in de verborghenheyt Gods alijt te spelē/ en dertelheyt te bewyssen.

Maer wy moeten gedenckē dat hy de gehoovsaemheyt sijn woorts soo groot acht/ dat hy wil dat wy daer in syne Enghelen en de gantsche werelt oordeelen. Alsinen desen grooten hoop der ceremonien laet varen/ so moechmen het Nachmael seer bequamelic aldus bedienē te wetē/ datmen dieken/ en te minsen alle weke der Gemeente voozstede: en datnē ten eersten gemeene gebeden dede/ en daer na predice/ en dat de Dienaer daer na bzoot ende wijn op de tafel hebbende/ de insettinghe des Nachmaels verhaelde/ ende daer na de belofte verclaerde die wy daer in hebben: ende dat hy oock mede alle die affonderde/ die dooz Gods verbode van het Nachmael verstooten zijn: en datmen daer na bade dat de Heere gelijc hy ons dit heylighe voetsel dooz sijn groote mildicheyt gegeven heeft/ also ooc ons onderwyse en schicie om dat met geloove en dankbaerheyt des herts te ontfange: en dat hy ons/ wy die in ons selven onweerdich zijn/ dooz sijn barmherticheyt weerdich make tot sulcke maeltyt. Dan soudemen Psalmen singen ofte pet lesen/ ende de Dienaers souden het bzoot byckē/ en den volcke geue/ en de geloovighē souden niet voegelicke orden der heyligher spys deelachtich worden. Als het Nachmael volpēndicht ware/ soudemē het vole vermanē tot een opzecht geloove/ ende tot belijdinge des geloofs/ tot liefde en tot een levē dat den Christenen betacint: te laetsten soudemen God danken ende hem lof singhen. Ende als dese dinghen geepndicht waren/ soo soudemen de Gemeente in vrede laten gaen.

44 Het gene dat wy dus verre vā het Nachmael geprookē hebben/ geest overbloedichlic te kennē/ dat het niet ingestelt en is om eenmael des jaers/ en dat lichtbeerdichlic te ontfangen/ gelijc het nu gemeenlic geschiet: maer om dat het soude dicmael van de geloovighē gebruyck worden/ om dat sy souden dicmael het lyden Christi gedencken/ ende mer dese gedachtenisse hare geloove boeden en stercken/ en sijn selven vermanen om God te loben en te behyden/ en sijn goetheyt te singē: en ten laetsten om dat sy dooz dese gedachtenisse des boots Christi/ souden onderlinge liefde versterckē/ en ooc aen malcanderen bewyssen en betuygen/ der bant deser liefde in de eenheyt des lichaems Christi aenmerckende. Wāt so waitere wy des teerckens des lichaems des Heere deelachtich wordē/ so wordē wy gelijc met een gegeven en ontfangen teercken een aen den anderen tot alle wercken der liefde verbonden/ op dat niemant van ons pet en doe waer dooz hy sijne broeder hindere/ noch achter en late waer mede hy hem mochte helpē dare het de noot epscht/ en daer sijt vermach. Dat de Apostolische Gemeente dijdanic een gebruyck gehad heeft/ dat verhaelt Lucas in de handelinge der Apostelen/ als hy seft/ dat de geloovighē volstandich bleven in de leere der Apostelen/ ende ghemeynschap ende bzekinge des bzoots/ ende ghebeden. Men behoort gantschelich alsoo te doen/ dat geen vergaderinghe der Gemeente gehouden en wordē sonder hercondinghe des woorts/ ghebeden/ ende uptdelinghe des Nachmaels ende aelmoessen. Dat dese orden aldus is by de Corinthen in ghestelt gheweest/ dat machmen ghenoech upt Paulo verstaen/ ende het is openbaer/ dat sy daer na vele seuwen lanck is gebruyck gheweest. Want hier upt comen die onde reghels diemen Anacleto ende Callisto toe schijft/ te weten/ dat alle de ghene

Dese ceremonien achtergelate sijnde/ wordē de uptwendighe ceremoniale handelinge des Nachmaels coeliclike/ ende ha de wyse der ouder kercke/ ende dat ten meesten beete/ beschijve ten ende de selve op het gheschiedelicke schiedent mach werden.

Ten derden/ wort bewesen dat het gebruyck des Nachmaels by allen Christenen dicwils geschieden moet.

1. Wort sulcē bewesen met het gebruyck ende oeffeninge der tynberder kercke. Art. 2 42.

2. Het by instellinge ende ordonantie der onderwijscoppen.

die niet en willen upt de kercke gestoten worden/moeten als de consecratie gheschiet is/het Sacrament ontfanghen. Ende in die oude regulen diemen die Apostelen toefehyft/ staet/dat de ghene die niet en blijven tot het eynde/ ende het heylighe Nachtmael niet en ontfangen/te straffen zijn/als die de Gemeente ontrent ende beroerlick maken. In het Antiochensche Concilium/ is oock verordent/ dat de gene die in de kercke comen/en de Schriftnere hooren/en van het Nachtmael blijven/ sullen van de kercke verboden zijn tot dat sy dit ghebreck gebetert hebbē. Het welcke nochtans in het eerste Toletaensche Concilium is verfoet/ ofte pimmers met saechter woordē voorgefelt gewest: nochtans wort daer oock verordent/ dat de ghene die nemmermeer het Nachtmael mede en nutten als sy de vercondinghe des woortz ghehoort hebben/ moeten vermaent worden: ende ist dat sy na de vermaninge hen selven noch van het Nachtmael onthouden/ dat sy dan moeten uytghesloten worden.

Daer mede sy die onachtsaemheyt des volcx strengelick bestraff hebben.

Het menschevuldighe ghebruyck des Nachtmaelz ten tijde Augustini. In 6. ca. Ioan. tract. 26.

45 Met dese infettinghen hebben de heylighe mannen willen onderhouden/ dat het Nachtmael diemaels ghebruyekt worde/ghelijck het van de Apostelen ingestelt was: dewyle sy saagen dat het den geloovigen seer nut ende salich was/ende dat het door ghemeyn onachtsaemheyt des volcx wepnich te samen/verginde ende te niere wert. Augustinus betuycht van sijnen tijt/sprekende aldus: Het Sacrament deser eucharistie die wy hebben in het lichaem Christi/wort in sommige plaetsen alle daghe/ in sommige plaetsen op sekere dage in des Heerē tafel voorgefelt/ en van die tafel ontfangen/ den sommigē tot het levē/ den anderen tot het verderf. En indē eerste sentbrieff tot Januarium: Sommige zijn alle dage des lichaems en bloets des Heerē deeliachtich/ sommige ontfangēt op sekere dage/in sommige plaetsen wort het alle dage voorgefelt/ in sommige plaetsen alleelic op de Saterdach en Sondach/ en in sommige plaetsen op de Sōdach alleelic. En dewyle gelijck wy geseyt hebben/het volc diemaels slap en trage was/so hebbē de H. manne daer vā strengelic vermaent en geseholden/om dat sy niet en souden schijnē dese slapheyt door de vingere te sien. Hier van hebbē wy een exempel by Chrysostomum/op den sentbrieff tot de Ephesen: tot den gene die de maeltijt onterde/ en wert niet geseyt/Waerō zijt ghy aengeset/maer/Waerom zijt ghy ingecomen? Soo wie der Saeramentē niet deeliachtich en is/die is stout en onbeschaemt dat hy daer by staet. Ic bidde u/of peinant ter maeltijt geroepen ware/ende quamē/en de handen wiesche/en acnsate/en sehene hem selven te voegen om te eten/ en nochtans niet en proefde/soude die niet der maeltijot en den weede schande aen doen? Alsoo oock als ghy staende onder de gene die hen selven door het ghebedt bereyden om die heylighe spijse te eten/ soo hebt ghy daer mede beleeden dat ghy een zijt wt dat selve getal/ dewyle ghy niet en zijt weelzogaen/en eet ten eynde niet mede: ware het niet beter dat ghy daer niet verschenen en hadt? Ghy meucht seggē: Ick bens onwerdich. So waert ghy dan ooc der gemeynschap des gebets onwerdich/ de welke eē berepinghe is om het Nachtmael te eten.

Welcke besuynt is ten tijde Chrysostom. In cap. 1. Hom. 26. Matt. 22. 12.

† De Diepsche gewoonte/ de welke ghebet eens in't jaer het Nachtmael te houden/ is een afraselicke vout/ al ist datse niet en heeft comen eerste-lick voortcomen wt een gantsch onsuivere fonteyne.

46 † En voerwaer dese gewoonte/ de welke ghebet/ eenmael des jaers het Nachtmael te houden/ is sonder twijfel een vout des Dypvels/wie de mensche oock gewest w/door des welckes dienst sy ingebracht is. Men seyt dat

Zepherinus de aetheur hier verordeninge geweest is: maer het en is niet geloovelic dat die ordeninge sulck geweest sy ghelijck wyse nu hebben. Want hy was mogelick met wepnich dooz sijn ordeninge sijnder Gemeente vorderlick/ na dat de tijden doe waren. Want het is sonder twijfel dat het Nachtmael doe den geloovigen voorgefelt wert/ so diemaels als sy vergaderden: en het meeste deel der gheloovigen heeft sonder twijfel dat ontfangen/ maer dewyle het nauwe te eenighen tijde conde gheschiet dat sy alle te gelycke het Nachtmael arē/en nochtans sulcx noodich was/op dat de gene die onder de onheylighe menschen en afgodendienaers vermengt waren/haer geloove dooz eenich uytwendich tecken betuychden/ soo hadde de H. Man desen dach om der ordent en politie wille in gestelt/ in welke alle het Christen volck soude dooz de deeliachticheyt des Nachtmaelz sijn geloove beliden. Maer de nacomers hebben dese goede infettinghe Zepherini qualyck verbract/ als sy een seker Wet ghemaeckt hebben van jaerlijcx eenmael het Nachtmael te houden: waer dooz het gheschiet is dat sy by na alle/ als sy eenmael des jaers het Nachtmael ghehoude hebbē/het gantsche jaer voort gerust geweest zijn/ gelijck of sy seer wel wat sy schuldich ware/ gedaet hadden. Zy behoordē veel anders te doe: men behoorde ten minsten alle weke de Tafel des Heeren den Christenen voorgefelt te hebbē/om de beloften te verclaren/ dooz de welke wy daer in mochtē gesteltē gevoet worden: mē behoorde niemant tot het Nachtmael te dwingen/maer mē behoordē alle daer toe te vermanē en verweckē/ en ooc de trage en slappe te beschelden. Alsoo souden sy alle te gelijck als hongherighe menschen tot de spijse comē. Daerom en hebbe ick boven niet sonder oorsake geclacht/dat dese gewoonte van eenmael des jaers Nachtmael te houden/is dooz des Dypvels listen ingebracht: de welke eenen dach in het jaer verordenende/de menschen het gheheel jaer lanck trachē en onachtsaem maect. Wy sien wel dat dit verkeert misbruyck is ten tijde Chrysostomi begonnē in te comē/maer men mach oock sien hoe seer het hem mischaecht heeft. Want in de boven verhaelde plaetse beclaecht hy swaelijck/dat dese sake soo ongelijck gaet/dat sy op andere tijden des jaers niet selfs als sy reyn zijn/tot het Nachtmael comen: ende dat sy te Paesschen daer toe comen: oock als sy onreyn zijn. Daer na roept hy uyt/ segghende: O ghewoonte/O verkeerde meyninghe. Soo is dan de dagelijckesche offerhande te verghiefs/ te vergheefs saen wy aen den altaer/ dewyle daer niemant met ons deeliachtich is. Hier sien wy dat Chrysostomus dese gewoonte gheenstiens gheprezen en heeft.

De medecijne tegē dit quaet is oock in ons sentigt besuynt.

Ende hier Chrysostomus begett/maer niet vercreghen.

47 Wt den selvē werwinckel is oock een ander infettinghe ghecomen/ waer dooz half het Nachtmael de beste deele des volcx Gods gestolen/ ofte pimmers ontnomē is/te wten/het tecken des bloets Christi/het welke de Lecken en wereltlicken (want met sulcke namen noemen sy de erve Gods) is verbodē/en wepnigen geschozenen ende gesmeerden tot eygen- dom gegeven. Het gebodt des ewigen Gods is/dat sy alle daer upt drincken: het welke de mensche bestaat met een nieuwe en contrarie wet te niere maken/ghiedende dat sy niet alle daer upt en drincken. En op dat sulcke wetgebers niet en schynen sonder oorsake tegē God te stryden/ soo spreken sy van yecghelen die geshien

Ten vlerden/ worde bewesen/ dat de gemeynschap onder een ghebaente alleet die in het Dausdom geschiet/ eē bysvelsche vout sy.

Marc. 14. 13. Matt. 26. 27.

geschieden mochten/ waert dat dese dynckbeker
alomme eenen pegelgheken ghegheven worde.
Maer dit is gelyc of de ewige wyshypt Gods
sulcke perijctie niet en hadde connē sien noch
aemmercken. Voben desen gebruycken sy een
scherpsinnich argument (gelyck sy meynen)
te weten dat een genoegh is vooz beyde. Want
ist dat (seggen sy) het lichaem Christi daer is/
so is Christus ghehele daer/ de welke niet en
can vā sijn lichaem afgeschepde wordē. So is
dā dooz medevolginge het lichaem in het bloet
verbaert. Siet hier de overeencominge onses
gevoelens met God/ als het eē weynich bypo-
tlich begint dertel en moedich te zyne. De Hee-
re toont het byoot/ en seyt dat het sijn lichaem
is/ ende als hy den dynckbeker toont/ so noemt
hy hē sijn bloet. Maer de verwaende stouti-
heyt des menschelycken vernufts/ roept hier
tegen dat het byoot bloet is/ dat de wyne het lie-
chaem is; eben gelijc of de Heere sonder oorzake
met woorden en met teeckenen/ sijn lichaem
van sijn bloet onder schepden hadde: ende gelyc
of het opt gehoozt gheweest hadde/ dat het lie-
chaem ofte bloet Christi/ God en mensche ghe-
naemt wort. Dooz waer hadde hy hem selven
geheel willen beteckene/ soo hadde hy mogen
seggen: Ic bent: gheslyck hy in de Schrytuere
plecht te spreke/ ende en soude niet gesept heb-
ben: Dit is mijn lichaem/ Dit is mijn bloet.
Maer dewijle hy wilde de swacheyt onses ge-
loofs te hulpe comen/ so heeft hy den dynckbe-
ker verschepe/ van het byoot voozgesteld/ om
dat hy soude leeren dat hy ons alsoo wel tot
dyncken als tot eten genoeghsaem is. Nu ist
dat het een deel wort wechgenomē/ so en vindē
wy daer niet meer dan half voetsel. Daerom
of het schoon warachtich ware datse seggen/ te
weten/ dat het bloet in het byoot zy dooz haer
medevolginge/ die sy dichten/ ende wederom
het lichaem in den dynckbeker: so berooven sy
nochtans de godsalighe sielen van de verster-
kinghe des gheloofs/ de welke Christus als
nootdadelick gegeven heeft. Soo moeten wy
dan hare scherpsinnicheden laten varen/ ende
die nutticheyt ende behulpinghe behouden/ de
welcke wy uyt dat dobbel tecken hebben/
dwelck Christus ons verordent heeft.

Ende dat die
voorsien-
ders deser
dwalninghe
voorzien
veemge perij-
cten ende uyt-
bluchten/ dat
en mach haer
niet helpen/
dwelcke oock
wort weder-
geleert.

Maerom dat
Christus
byoot ende
wyne heeft on-
der schepde
ende niet uyt-
dynckelike
woorden ghe-
naemt om lie-
chaem ende
bloet.

Maer uyt
blucht der
Papisten.

Antwoorde.

Maer laeste
opblucht
dat de sacche
allē tot de
missprijsters/
alsonavolgers
van de Apo-
stels behoort.

In plaetse vā
ern antwoorde
op dese haer
laeste uyt-
blucht/ wort
tegen gheset
1. Die eerste
vraghe.

wy hier na sullen te zyn der plaetse handelē. En
hoe wel hy doe het Nachtmael den twaelven
gegeven heeft/ so heeft hy nochtans hē geboden
dat sy also souden doer/ te weten/ dat zyt also
souden onder makenderen uytdeelen. Ten an-
derē vraghe te/ waerom in dien beteren tyt van
de Apostelen aen tot duffent jaren daer na/ alle
geloovige sonder uytneemen zyn beyder tecke-
nen deelachtich gheweest? heeft oock de Ghe-
meynte niet geweten wat gasten Christus tot
sijn Nachtmael ontfanghen heeft? Het soude
een seer schandelicke onbeschaemtheyde zyn/
dat men hier soude achterwaerts treden ofte
uytvlucht soecken. Wy hebben de historie der
kercken/ wy hebben de boecken der oude Lee-
raren/ de welke openbare getuygenissen deser
sake gheben. Tertullianus seyt: Onse vlesch
wort met het lichaem ende bloet Christi ghe-
suyt/ op dat onse siele met God geboet wor-
de. Ambrosius seyt tot Theodosian: Hoe
sult ghy met sulcke handen het heplige lichaem
des Heeren ontfangen? Dooz wat stonticheyt
sult ghy met uwen mont des dynckbeker des
dierbaren bloets deelachtich worden? Hiero-
nymus seyt: De Priesters die het brood des
Nachtmals hepligen/ ende het bloet des Hee-
ren den volcke uytdeelen. Chrysostomus/ Het
en is niet gelyck in de oude Wet/ daer de Prie-
ster zyn deel adt/ ende het volck dander: maer
hier wort een lichaem en een dynckbeker al-
len ghegeven: al wat in het Nachtmal is/ dat
comt den Priester en den volcke ghemeyn toe.
Dit selve betuycht August. In vele woorden.

49 Maer wat disputere ick van een sake die
seer openbaer is? Men lese alle de Griecse
ende Latijnsche Schryvers: men sal alomme
sulcke getuygenissen vindē. En dese gewoonte
en is niet vergaen/ so lange als daer eē druppel
der gheheelheyt is in de Gemeente ghebleven.
Gregorius/ welchen men te recht mochte den
laesten Bisschop van Roome noemē/ leert dat
het oock te zynen tijde is onderhoude geweest/
als hy seyt: Ghy hebt nu niet hoorende/ maer
dynckende gheleert/ wat het bloet des Lams
zy: sijn bloet wort in der geloovigen mont ge-
stort. Iac vier hondert jaren na sijn doot/ doe
nu alle dinck erger ghesworden was/ heeft dese
gewoonte noch gebiert. Want het en was niet
alleenlyck vooz een gewoonte/ maer ooc vooz
eē onberanderlycke Wet gehouden. Want de
insettinge Christi/ was doe in eere gehouden/
en mē twyfelde niet dat het schandelijcke ker-
roof was die bingen te schepde die van de Hee-
re te samē gestelt zyn. Want Gelasius spract
aldus: wy hebbē verstaen dat sommige alleen-
lyck het heplige lichaem des Heeren/ en hen van
den dynckbeker onthouden: en dewijle dese son-
der twyfel schijnen/ ick en weet niet met wat
superstie bevangen te zyne/ soo laetse de Sa-
cramenten gheheel ontfanghen/ ofte hen selven
van de geheele Sacramente onthoude. Want
de deelinghe deses Sacraments en geschiet niet
sonder grooten kerroof. Men aemmerde doe
de reden Cyprian/ dooz de welke voozwaer
een Christē herte behoort dwerecht te wordē/
daer hy seyt: Doe leeren ofte verweken wijse
om in de belijdinghe Christi haer bloet te stof-
ten/ ist dat wy hen/ die soude tot de stryft gaen/
sijn bloet wengeren! Ofte hoe maken wijse tot
den dynckbeker der martirye bequaem/ ist dat
wijse niet eerst dooz het recht der ghemeyn-
schap in de Gemeente toe en laten om den
dynckbeker des Heeren te dyncken? Dat de
Canonisten die verordeninghe Gelasij op de
Prie-

2. De tweede
vraghe welke
is van ghe-
maecht niet
getuygenisse
en gebuyck
der onder-
kercke.

Lib. de refur.
car.

Refer Theodo-
rit. Li. 3. cap. 18.

Hiero. in a. Ma-
lach.

Christo. in
2. cor. cap. 8.
Homil. 18.

Ziebere aem-
merkinghe
vā dese twee-
de vraghe/
welcke is be-
wisen met de
authoyteit
Gregorij/
Gelasij ende
Cyprian.

Refer de con-
fess. Dist. 2. ca.
Compromis.

Serm. 5. de lap-
sis.

Præsters dypden dat is soo kinderlick dat het niet noodich en is wederlept te worden.

3. Die derde vraghe.

50 Ten derde vraghe ick / waerom hy van het vroot enckelick gelyc heeft dat sye souden eten: ende van den dymckbeker / dat sy alle souden daer uyt dymcken? Te weten / gelyc of hy met vooz ghenomen raet wilde dese listicheyt des Duppels verhinderen. Ten vierde vraghe ick / ist dat de Heere den offerpriesteren allen gewerdicht sijn Nachmael te geven / ghelyc sy wilen segghen: wat mensche heeft dan opt bestaen de vreende die de Heere uytghesloten hadde / tot deelaechtheyt te roepen? ende tot deelaechtheyt die gave die in haer macht niet en was / ende sonder eenich ghebodt des geens diese alleen en gheben. Jaer dooz wat stontelijchde hebben sy huyden dat ghebruyck / dat sy den volcke het tecken des lichaems Christi uytdeelen / ist dat sy noch gebodt noch exempel des Heeren en hebben? Ten vyften vraghe ick / of Paulus liecht daer hy tot de Corinthen seyt / dat hy van den Heere ontfanghen heeft dat hy hen gheleert hadde? Want hy verclaert daer nae dat hy geleere heeft / dat sy alle souden beyder tecken en deelaechtrich worden. Ist dat Paulus van den Heere geleert heeft dat mensche moet alle tot het Nachmael toe laten: so mogen dese mensche toe sien van wien sij ontfanghen hebben / dat sy by na alle het volck Gods daer vā verstoeten: wāt sy en connē God niet tot eenen autheur daer vā make / by den welcken Ja niet en is Heen. Ende noch bestaen sy sulcke grouwelen met den naē der Gemeynte te dencken en beschermen: gelyc of dese Antechristen / die de leere ende insettinge Christi so liechtelic vertreden / verwoesten en te niere maken / de Gemeynte Christi waren: ofte gelyc of de Apostolische Gemeynte gheen Ghemeynte en ware / in de welke de gantsche cracht der religie ghebloept heeft.

5. Die vyfde. 1. Cor. 11. 23.

2. Cor. 1. 19. Ghesluyt.

Het xviij. Capittel.

Van de Paulelicke Misse, door de welke het Nachmael des Heeren niet alleenlick onbeylicht, maer oock te niere ghemaect is.

De Waepsche Misse is het hooftstuck aler grouwelen die teghen het N. Nachmael sijn gebonden en inghesluyt.

Hare beschijvinghe.

Met dese en dierghelijcke vonden heeft de doppel gelyc met groote dypsternissen / gesocht het N. Nachmael te verdupsterē ende besmetten / om dat het pinners niet en soude supber in de gemeynte behouden wordē. Maer dit is het hooft der verschrikelicker grouwelichheyt geweest / dat hy heeft een teckē ogerich / waer dooz het Nachmael niet alleenlick verdupstert en verkeert / maer ooc gantschelick te niere geworzen / en uyt der mensche gedaechtenisse wech genomen is: te weten / als hy by na de gātse werelt heeft met dese seer schandelicke dwalinghe verblint / soo dat sy ghelooft heeft dat de Misse sy een offerhande om vergewinge der sonden te gheertighen. Doe de verstandichste en beste Schoolleeraers dese leere in het begin verstaen hebben / daer en vraghe ick niet na: laetse varen met hare dozenachtige en verwerrede scherpsinnicheden / de welke of sy sechou mochten enckelichs beschermut worden / so sijn sy nochtans van alle goede Christenen te verwoyzen / om dat sy niet anders en doen dan dat sy de claerheyt des Nachmaels niet vele dypsternissen bedekken. Soo sullen dan de Lesers verstaen / dat ick dese dinghen late varen / en tegen die meyninghe strijde / die dooz den Roomschen Antechrist / en dooz sijne Propheeten de gantsche werelt over ghesaep

is / te weten / dat de Misse is een werck waer dooz de Præster die Christi daer offert / en de gene die in de offerhande sijn / de genade Gods verdienē: ofte dat het een ver soenoffer is / waer dooz sy God versoenē. En dit en is niet alleenlic een gemeyn meyninghe des gemeynē mans geweest: maer het werck en de handelinghe selve wort also van hen gedaen en geboecht / dat het een maniere der versoeninghe is / waer dooz vooz de sonden der levendigen en doode Gode wort genoech gedaen. Dit geven ooc de Woorden uyt die sy gebruycken: en men can ooc uyt het dagelicksche gebruyke niet anders verstaen. Ick wert hoe diepe dese peste gewortek is: en met hoe grooten schijn dese goets sy bedert / hoe sy met den naem Christi beleet is / hoe vele daer geloovē dat in den eenigē naē der Misse / de gantsche somma des gheloofs verbaet sy. Maer als het dooz Gods woort sal claerlic bewesen sijn / dat de misse hoe seer sy ooc verciert / sy / Christi groote lasteringe aē doet / sijn eruyce begraeft en verdrukt sijn doot doet vergeten / de vrucht die wy daer uyt hebbe / wech neemt / het Sacrament waer dooz de ghedachtenisse des doots Christi soude blijven vercrant ende te niere maect: sal sy eenighe so sterckie ende diepe wortels hebben / die niet en sonden conuen dooz dese gheweldige vijle / te weten / dooz Gods woort / afgeschouwen en uytgheropt worden: sal sy connen eenigen soo clercken schijn hebben / waer onder sy soude moghen verborgē blijven / ende dooz dit licht des Woorts Gods / niet gheopenbaert worden?

Welcke bye der vertoont wort.

De cracht der sel gruwels.

Bijderlep goddeloosheyt der sel ver.

2. Laet ons dan bewijzen het gene dat wy ter eerster plaetse gestelt hebbe / te wete / dat Christus in de Misse schandelic en onberdragelick gelastert wort. Want Christus is vā den Vader gemaert de eenige hooge Præster / ende dat niet vooz enen tijt lanck / gelyc wy lesen dat de hooge Præsters in het oude Testament gemaert waren / de welke niet en tonde een ewich Præsterdom hebben / dewijle haer levenssterffelic was: waerom hē ooc nacomers noodich wāre die in der gestorvde Præsterē plaetse wederō ingestelt worden. Maer dewijle Christus onsterffelic is / so en ist niet noodich yemant na hem in sijn plaetse te sielē. Zo is hy dan vā den Vader verordent Præster in der ewichheyt na de ordē Welchisedech / om dat hy soude ewichlick dat onepndelic Præsterdom bedienē. Dese verborghentheyt is lange te voren in Welchisedech afgebeidē geweest / den welchen de Schriftuere eenmaal voortghespracht hebbende / als eenen Præster des levendigen Gods / daer na nergens meer en meldet / gelyc of hy geen eynde des levens ghehadt en hadde. Naē dese gelykenisse is Christus ghe-naemt een Præster naē de ordē Welchisedech. Nu de gene die dagelic offeren / die moeten tot die offerhanden Præsters maken / ende die als nacomers en stedehouders Christi / in Christi plaetse stellen. Ende hier dooz en verooven sy Christi niet alleenlick vā sijn eere / noch vā sijn ewich Præsterdō: maer soekten hem oock vā de rechter zijde sijn Vaders te verstoeten / dewijle hy daer niet sitten en can / sonder oock mede ewich Præster te zijne. Sy en connen niet segghen / dat de Offerpriesters niet en worden in Christi plaetse gestelt / ghelyc of hy doot ware / maer dat sy alleenlic sijn stedehouders sijn ewigen Præsterdoms / het welke daerom niet te min en blifft staende. Want sy worden dooz de woorden des Apostels ghe-dzongen / dat sy niet en connen alsoo ontblint: want

1. De eerste goddeloosheyt der Waepscher Misse. Een onberdragelike lasteringe doet sy aen Iesum Christum in sijn staandensēngen hooghewich Præster der Gemeynte / veel Præsters / (als offer niet eenen was) in sijn plaetse sielē. Heb. 5. 5 en 10. en 17. 17. 21. en 9. 11. ende 10. 21. Psal. 110. 4. Gen. 14. 18.

Der Apostelen uytlicke wort wederlept.

Want hy sepd't dat daer meer Priesters ghe-
maectt zijn/om dat sy dooz de doot verhuindert
worden eewichlick te blijben. So is dan Chri-
stus die dooz de doot niet verhuindert en wozt/
een eewich Priester/en hem en zijn gheene me-
degesellen noodich. Nochtans zyn sy soo onbes-
chaet/dat sy Melchisedech's exempel gebzup-
ken om haer godloosheyt te beschermē. Want
dewyle Melchisedech bzoot en wyn dooz ghe-
stele heeft/so beschypte sy dat het sy een voozpel
haerder Misse geweest/gelyc of de gelykenisse
die tusschen Christus en Melchisedech is/ge-
legē waer in de offeringe des bzoots en wyns:
het welke so cranck is/dat het niet noodich en
is te wederleggen. Melchisedech heeft Abzaha
en synen volcke bzoot en wyngegeven/ om dat
hyse/die dooz de repse ende dooz den stryjt ver-
moept waren/ soude vermaken ende stercken:
maer waer gaet dit de offerhande aen? Moses
zynst de vriendelicheyt des heyligen Coninc.
Onse tegenstrijders willen onbequaemlick
hier upt een verborghentheyt sincken/daer van
niet ghemeldet en wozt. Sy bestreycken noch-
tans haer dwalinge met een ander verwe/om
dat terfont daer na volcht: Ende hy was een
Priester des Alderhoochsten Gods. Zek ant-
woozde en segghe/ dat sy verkerdelick tot het
bzoot en wyn trecken/ het gene dat de Apostel
van de segeninge verstaet. Dewyle hy dan een
Priester Gods was/so heeft hy Abzaham ge-
segghent. Waer upt de selve Apostel (de welke
de beste uptlegger is) de weerdicheyt Melchi-
sedech's bewysst: want de ghene die ghesegent
wozt/ is munder dan de gene die segent. Ware
die offeringhe Melchisedech's een figuree ende
voozbeelt der offerhande der Misse gheweest/
ick bidde u/ soude de Apostel/ die oock allerlep
clepne dinghen ondersoeck/ soo groot een sake
vergheten hebben: Maer wat sy seggen/ sy sul-
len te bergheefs soecken de redenen des Apo-
stels te niete te maken/ daer hy sepd't/ dat het
recht ende de eere des Priestersdoms onder de
menschen een epnde heeft/om dat Christus die
onsterffelic is/ de eenige en eewige Priester is.
3 De tweede cracht ende deucht der Misse is/
dat sy het cruce en lijden Christi verduystert
en te niete maect. Het is sonder twijfel dat het
cruce Christi wozt onnigestooten/ als daer
eenē altaer wozt opgericht: want ist dat hy in
het cruce hem selven heeft tot een offerhande
gegeven om ons inder eewicheyt te hepligen/
ende ons een eewige verfoeninge te gecrigen:
soo blift sonder twijfel de cracht deser sijnder
offerhande sonder epnde. Anders en soude wy
gheen eerlicker gevoelen hebben van Christo/
dan van de offen en kalveren die onder de Wet
geoffert waer/ der welker offeringe daer upt
wozt bewesen crachteloos te zijne/ om dat sy
dicmael vernieut worden. Daerom moeten
belijden dat de offerhande Christi/ die hy in het
cruce volbracht heeft/ gheen cracht en hadde
om in der eewicheyt te repnigē/ of dat hy dooz
een offerhande eenmael geoffert/ de heplinghe
en repninge in der eewicheyt volbracht heeft.
Dit is het ghene dat de Apostel sepd't/ dat dese
opperste Priester Christus is eenmael dooz de
offeringhe sijn's selfs verfehenen in de volenp-
dinge der werelt/ om te sonde wech te nemen.
Item/ Dat wy dooz den wille Gods sijn ghe-
repnicht dooz de offerhande des lichaems Jesu
Christi eenmael geschiet. Item/ Dat Chri-
stus dooz een offerhande de gheplichde in der
eewicheyt volmaectt heeft. En daer nae stelt
hy een seer schoon sententie/ segghende: Dat/

na dat de vergebinge der sonden ons eenmael
verregen is/geen offerhande meer en is. Dit
heeft Christus oock met sijn laetste stemme en
adem verclaert/ doe hy sepd't: Het is vervult.
Wy pleggen op de laetste woorden der ghene
die sterben/gelyc op een stemme Gods/achte
te hebben: Christus steruende betuycht dat het
dooz sijn eenighe offerhande volbracht en ver-
vult is/al wat tot onse salicheydt diende. Sal
het ons geozloft wesen dagelick ontellicke vele
offerhanden aen te lappen aen dese offerhan-
de/der welker volmaecticheyt hy so claerlick
betuycht en beholen heeft? Dewyle het hepli-
ghe woort Gods niet allenlick en sepd't/ maer
oock roept ende betuycht/ dat dese offerhande
eenmael volbracht is/en dat haer cracht ewe-
lic blijft: de gene die een ander offerhande soe-
ken/geven die niet te kennen dat sy dese offer-
hande Christi onvolmaectt en swack achten?
Nu de Misse/ de welke in gestelt is om alle da-
ghe meer dan hondert duyfent offerhanden te
doen/ waer toe dient sy/ anders dan dat hier
mede het liden Christi/ waer in hy hem selven
tot een eenige offerhande eenmael den Vader
geoffert heeft/ vergeten en begraven ligge? Wie
en soude niet sien/ anders dan die blind ware/
dat het des dupbels stouticheyt geweest is/ die
tegen sulcke clare ende openbare waerheyt ge-
streden heeft? Het en is ny niet verborghē/ met
hoedanige verstrickingen de vader der leugen
pleecht dit sijn bedroch te decken/ te weten/ sy
sepd't dat het niet vele en menigerlep offerhan-
den en sijn/maer dat de selve eenige offerhande
dicmael verhaelt wozt. Maer sulcke roock ran
sonder arbeyt verzeven worden: want de
Apostel wil in de gantsche handelinghe be-
wysen/ dat daer niet alleenlick gheene andere
offerhanden en zyn maer dat die eenighe offer-
hande is eenmael geoffert gheweest/en niet en
moet meer geoffert woze. De scherpsinnich-
ste onder onse tegenstrijders/ gebzupken noch
een bederter uytvlucht: seggende/ dat die offer-
hande niet wederom verhaelt/ maer toe ghe-
voecht wozt. Maer dit gebichtsel ran ooc lich-
telick wederlept worden. Want Christus en
heeft hem selven niet geoffert op dese condicte/
dat sijn offerhande soude daghelick met nieu-
we offerhanden bevesticht worden: maer om
dat de vrucht daer van/ ons dooz de bercondin-
ghe des Euangelij/ en dooz het uytdeelen des
Nachtmaels soude toe ghebeelt worden. Also
sepd't Paulus/ dat Christus onse Daeschlam ge-
offert is/ ende gebiet ons te eten. Dit is (segge
ich) de wijse waer dooz de offerhande des cruce
ons toe ghevoecht wozt/ als sy ons wozt
toe ghebeelt om te gebzupken/ ende als wijse
dooz het gheloobe ontfanghen.
4 Maer het is nut te hoorē op wat fundament
sy de offerhande haerder Misse bevestighen.
Want sy trecken hier toe de offerhande Ma-
lachie/ dooz de welke de Heere belooft datmen
sal alle de gantsche werelt dooz Brantoffer en
supber offerhande sijnen Name offeren. Maer
het en is den Propheeten niet nieu noch onghewoon/
dat sy van de roepinghe der Heydenen
sprekende/ den geestelicken godsdienst/ tot den
welcken sijse vermanen/ dooz de uytwendighe
Ceremonien der Wet beduyden: om also den
menschen haers tijts ghemeynsaemlicker te
kennen te geven/ dat de Heydenen soude tot de
warachtige gemeynschap der selige geroepen
worden. Gelijck sy oock int gemeyn de waer-
heyt der dinghen/ die dooz het Euangelium is
vooz oogen gestelt geweest/ plegen niet de beel-

De andere redē/welcke mer Christus laetste stemme bevesticht heeft. Joan 19. 30.

De derde redē.

De vierde redē ghenoemē van de instellinghe der Missen selue.

1. Weblucht.

Antwoozdt.

2. Weblucht.

Antwoozdt/welcke mer het ghetuygēnisse Dauh/ is bevesticht.

1. Cor 5 7.

De 3. uytvlucht: upt de spyncke Malachie. Mal. 1. 8.

1. Antwoozdt/welcke openē des Propheeten Da.

Welcjs ghe-
noemē upt
andere plaats
fen.

Welcke sy met het exem-
pel van Melchisedech bescheymen.

Antwoozdt/ verclaren de plaetse Mis. Gen. 14. 18. Heb. 7. 1.

Jurede.

Antwoozt 1. upt des Apostels woordē.

Gen. 14. 18. Heb. 7. 7.

Antwoozt 2.

3. Die tweede gobbelloosheyt der Misse is/ dat ebat cruce Christi onstloot/ ende oprecht een altaer. Heb. 9. 12.

De eerste redē van de welke seer sterck is.

Heb. 9. 26.

Heb. 10. ende 14 ende 26.

den en schaduwe haers tijts te beschrijven. Also hebbe sy de bekeringe tot God beduyt dooz de opelminninge tot Jerusalem/de aenbiddinge Gods/dooz de offeringe aller ley gaven: en de groote kiennisse Christi/daer mede de geloovighe souden in syn ryck begaest worden/dooz doornen en gesichten. Daerom het gene dat sy vooztzenge upt Malachia, dat is der Propheete Sale gelijc/daer sy voozsept/va de drie altaren die in Assyrien, Egypten/en Jodenlant soude opgericht worde. Want ic vrage ten eersten/ of sy niet en bekennen dat de verbullinge deser Propheetie in het rycke Christi sy. Ten anderen, waer die altare sijn/ ofte wanneer sy opt sijn opgericht gheweest. Ten derden of sy meynen dat een pegelick Rycke moeste synen tempel hebbe/ gelijc de Jerusalemsehe tempel in Judea was. Is het dat sy dese vragen aenmercken/so sullen sy/gelijc ick meyne/bekennen dat de Propheete dooz beelde die synen tijde bequaem waren/ ghepropheetert heeft van den geestelicken Gods dienste die in de gantsche werelt soude verbruyt worden: het welke wy hen vooz een antwoorde geven. Nochtans dewyle alomme van dese saie exempelen gebonden worden/ soo en sal ick niet lanck sijn vele verhalende. Hoe wel sy sijn oock hier in ellendichlijck verblint/dat sy geen offerhande en bekennen anders dan de offerhande der Misse: want de gheloovighe offeren oock warachtelick Gode een reyn offerhande/ van de welke wy weynich hier na sullen spreken.

5 Nu come ick tot het derde werck der Misse/waer in wy moet verclare hoe sy de warachtige doot Christi verdupstert/en upt der menschen gedachtenisse wech neemt. Want gelijc onder de menschen de vastichz des testamentis is in de doot des testamentmakers geleg: also heeft ooc onse Heere dat Testament mer sijn doot bevesticht/ dooz het welke sy ons heeft vergevinge der sonde/ en de ewige rechtveerdichz gegeve. De gene die in dit testament bestaen niet te verandere ofte vernieuwe/die versaken sijn doot/ ende achtense als van geender weerde. En wat is de Misse anders dan gantschelic ee ander en nieu testament? Want wat sulle wy segge:beloof niet een pegelicke Misse een nieuwe vergevinge der sonden/ ende een nieuwe verrijnginge der rechtveerdicheyt: soo dat nu so vele testamenten sijn/ als daer Missen sijn? Dat dan Christus wederom come/en dit Nieuwe Testament met een ander doot/ ofte eer de ontellicke vele testamenten der Missen/ met ontellicke dooden bevestige. So hebbe ick dan in het begin warachtichlijck geseyt/ dat de eenige ende warachtighe doot Christi/dooz de Misse verdustert en wech genomē wort. Wat dient de Misse niet recht daer toe/ dat Christus/waer het mogelic/wederom geboot worde? Want waer een testament is (seyt de Apostel) dat moet dooz de doot des testamentmakers bevesticht worden. De Misse gheeft een nieu testament Christi upt: so erscht sy dan dat Christus wederom geboot worde. Boven desen is het noodich dat het ghedoodt worde dat gheoffert wort:daerom ist dat Christus in een pegelicke Misse geoffert wort/so moet sy oock te aller ure in dunsent plaetsen wreedelick gedoodt worden. Dit en is mijn argument niet/maer des Apostels/ daer sy seyt: Hadde het Christo noodich geweest hem selven dickmael te offeren/so hadde sy moeten dickmael lijden van den beginne der werelt aen. Ick bekenne wel dat sy hier ee berepde antwoorde hebben/

mer de welke sy ons oock op leggen dat wijse touwrecht beschuldigen: want sy seggen dat sy beschuldicht worden met het gene dat sy noyt gedacht en hebben/noch oock conne doen. Wy weten wel dat de doot ende het leven niet en is in haer macht. Wy en aensien oock niet of sy vooz nemen Christum te dooden/maer willen alleenlic bewisen wat grooter ongeschietheyt upt haer godloose ende boose leere volcht. Het welke ick upt den mont des Apostels bewijse. Of sy schoon hondert mael hier tegen roepen/dat dese offerhande onbloedich is: ick segge dat het in des menschen macht niet gelegen en is/dat de offerhanden souden haer natuere veranderen: want alsoo soude de heplige ende onveranderliche insettinghe Gods/ te niet worden. Waer upt volcht dat dese grontreden des Apostels vast ende seker is/ te weten/ dat in de offerhanden bloestortinghe noodich is/ op dat daer afwasschinghe sy.

6 Nu moeten wy spreke van het vierde ampt der Misse/te wete/hoe sy de vucht die wy upt de doot Christi hebben/ons ontnemt/dewyle sy maecht dat wijse niet en bekennen noch bedenke. Wat wie sal dencke dat sy dooz de doot Christi verlost is/als sy een nieuwe verlossinge in de Misse siet? Wie sal betrouwe dat hem de sonden vergebe sijn/ als sy een nieuwe vergevinge siet? Sy en commen ooc niet ontvlien/ segghende/ dat wy in de Misse om geen ander oorzake vergevinge der sonden en hebben/dan om dat sy dooz de doot Christi verereghen is. Want dit is so vele gelijc of sy seyen/dat wy va Christo verlost sijn op conditie/ dat wy ons selve verlossen: wat dusdanige leeringe is van de dienaren des duyvels gesaeyt/en sy beschermense hupde met roepē/moerbe en vande/ te weten/dat wy/als wy Gode den Vader Christum in de Misse offeren/door het werck deser offerhande/vergevinge der sonde gecrijgen/en des lydens Christi deelachtich worde. Wat sal dan het lyde Christi sijn anders dan een exempel der verlossinge/ op dat wy daer upt leeren ons selven verlossen:Christus selve als hy ons wil in het Nachtmal versegelen dat onse sonden vergebe sijn:so en gebiet hy de Discipulen niet op dat werck te blijven staen/maer wistte op de offerhande sijns doots: te kennen ghewende dat het Nachtmal een gedenckteeken is/waer upt sy mochten leeren dat de versoenoffer/waer dooz Godt versoent wort/moeste alleenlich eenmael geoffert worden. Want het en is niet ghenoech te weten dat Christus de eenige offerhande is: ten sy dat wy ooc weten/dat hy alleenlich eenmael moeste geoffert sijn/so dat onse geloove aen het cruce ghehecht sy.

7 Nu come ick tot de laeste deucht der Misse/te weten/ dat het heplige Nachtmal waer in de Heere de gedachtenisse sijns doots hadde afghebeelbet/ is dooz de Misse wech genomen en te niere gemaeet. Want het Nachtmal is een gawe Gods de welke niet dan besegginge te ontfange is:Maer de offerhande der Misse/wort tot een verghelbinge ghedicht/ de welke God tot betalinge ontfangt. So wijt als ghewen onderscheyden is van ontfangen/so groot onderscheydt is tusschen het Sacrament des Nachtmals/en een offerhande. En dit is een seer ellendige ondanebaerheyt des mensches/dat sy God sijnen schuldenaer maecht/ daer sy behoorde de mildicheyt der godliker goetheyt te bekennen ende danckbaer te sijne. Het Sacrament des Nachtmals beloof dat wy dooz de doot Christi niet alleenlic en sijn eenmael

Joel 2. 28. Psal. 2. 17.

Psal. 19. 21. 23. 24.

2. Antwoort

3. De derde godloosheyt der Misse is/ datse den doot Christi upt der menschen ghedachten verbigt.

Want sy vermeticht dat Testament Christi.

Sy doot ende crupicht Christum op een nieu. Heb. 9. 16. 25. 26.

Der Dapiste 7. uptvlucht.

Antwoorde.

2. Verblichte van haer onbloedighe offerhande. Antwoorde.

Heb. 9. 22.

4. De vierde goddeloosheyt der Misse is/ datse ons keneent de vucht des doots Christi.

Wetvlucht.

Antwoorde.

Levendighe ontwerpinge deser goddeloosheyt.

5. De vijfte goddeloosheyt der Misse is/ datse dat Abontmael des Heren wech ghenomen heeft. Want in het Nachtmal geft ons de Vader sijnen Sone Christum. Daer in de Misse offeren de Discipuliers Christum den Vader.

mael tot het leven wederghesicht / maer oock sonder ophouden levendich gemaectt worden / om dat alle de deelen onser lichheit zijn doe in syn doot volbracht geweest. Maer de offerhande der Jdise leert ons veel anders / te wete / dat Christus moeste daghetert gheoffert worden / om ons eenichstins vsozderheit te zyne. Die behoort de Nachtmael in de ghemeyn vergaderingh der Gemeente upt te deelen / op dat ons daer voor mochte de ghemeynschay gheleert worden / dooz de welke wy alle in Christo veremecht zyn. Dese ghemeynschay wort dooz de offerhande der Jdise wechghenamen: want na dat dese dwalingshe heeft plaerse ghehad / dat daer moeten Puersters zyn om vsoz het volck te offeren / soo en herfemen niet langer de Gemeente der geloovige her Nachtmael des Heeren uptgederle na het ghebor des Heeren / gelick of het nu den Jdijstereu overgegeven ware. En den partuculieren Jdissen is de wech gheopen / de welke meer een wpt sluytunge bewyzen / dan de ghemeynschay die van den Heere ingestelt is: want de Jdijspape slijpt hem seiven af van den gantschen hoop des gheloovigen volck om syn offerhande alleen te eeren. Een partuculiere Jdise noeme ick / soo wanneer den gheloovighen her Nachtmael des Heere niet uptgebeelt en wort / al ist dat daer sechon vele menschen tegenwoerdich zyn.

8 Kenigende den naem Jdise, ick en hebbe noyt comen goederen weder upt hy gherouwen zy / anders van dat het my der waerheyt gelick dunckt / dat hy is van de offerhande gerome die in het Nachtmael geschieden. Maer op dat wy het ghekyf van den naem laten varen / ick segge dat de partuculiere Jdissen gantschelick teghen de insetinghe Christi striden / en dat sy daerom een godloose onthepliginghe des Nachtmals zyn. Want wat heeft de Heere ons gheboden / te weten / dat wyt seuden in nemen en onder ons dreif. Wederlich is de onderhoudinghe dre Paulus ons leert te weten / of bykinghe des vsoz / de welke een ghemeynschay zy des lichaems ende bleet Christi. Daerom / wat gelackensse ist / als her en seert sonder nydderent? Maer sy seggen / die en doot het vsoz de gantsche Gemeente. Maer dooz wat ghehoert is dat niet en cunck van God en oren / als en alken tot hem trecke dat niet en behoort anders dan onder veien de ghesagen? Maer de wylde de woort der Christe ende Jdijne daer afwaert zyn / soo machmen niet vsoz de woort de hestamen dat daer glicke nachtmael des Heeren / maer een valsche verken de nabosigunge des Nachtmals re / soo waer gheen breimunge des bodts en is tot ghemeynschay ende declachicheyt der geloovigen. En valicheyt en is vsoz de verderunge sinder grooter verborghetheyt / en ghesluit niet sonder godloofheyt. So is dan in de partuculiere Jdissen en godloos misbryck. Ende (gelick d'ichmael in de delighe d'een sent 12 d' ander roant / na dat die wyse te vsozmael op ghecomen datmen offer sonder nydderent / soo heestmen vsoztaen begonden in alle hoerhe der kercken onclerlike dese Jdissen te doen / ende het volck her vsoz te ende guntwaert te verslijpden / her welke behoort in een te vergaderen / en de verborghetheyt sinder eenheyt te bekennen. Laetse nu versaken dat afgoderie te zyne / dat sy in de Jdise het vsoz toonen / op datment in Christi lare se aenbide. Het is te vergheest dat sy de beloken van de teghenwoerdicheyt Christi vsoz enghen: de welke op wat wyse datment se ocsange seyt / nochtans niet en zyn

ghegeven / om dat de onreyme ende onheplighe menschen souden het lichaem Christi maken so wanneer sy willen / ende toe wat misbryck sy willen: maer om dat de gheloovigen met Gode vsozende onderhondinghe het bevel Christi navolghende / in het honden des Nachtmals / souden waerachtichlick sinder declachicheyt zyn.

9 Beven desen is dese verdachicheyt der oude Gemeente doe sy noch sinder was / onbekent ghewest. Hoewel de ghene die onder onse teghenstanders de onbeschaemte zyn / haer salie willen hier inde bedechen: soo ist nochtans seker dat de gantsche oude Gemeente hen tegen is / gelick wy boven in andere dughen bewesen hebbe / ende oock met de oude Jdijstereu neerssechlick te leuen / can sekerlick bevonde worden. Maer eer ick een eynde make / vsozge ick omme herders her Jdijstereu se wy sepe dat dese wyse van offeren Gode aenghenamen is / daer van sy geen ghehoert hebben / en de welke sy niet met ten spake ter Schrifture en rouwen bebest: ghenende weeren soch hierentuffen dat de ghemeynschay Gode aenghenamer is dan een offerhande ende dat hy niet eyscht: datmen sinder seuen ghehoert geve / dan datmen hem offeren? Dav: in oren bewylt sy den Apostel hoozen segghen / dat menant den naem ofte ere des Jdijstereu ons sonda seiven af treckt / anders dan die gherouwen is gelick Aaron: jae dat oock Christus selve hem seiven niet en heeft daer in gheest / maer is der roepinghe des Vaders ghemeynschay ghevest: soo moeten sy bewyzen dat God de autheur ende insetter haers Puersterdoms is / ofte sy moeten bekenen dat die ere van God niet en is / tot de welke sy niet geroepen zijnde / zyn dooz onbehoorliche seuticheyt vsozghetrocken. Sy en rouwen niet en letterlic rouwen daer dooz haer Puersterdom en beselmerit worden. Daerom en souden dan hare offerhanden niet te niete worde / de welke niet en rouwen sonder Puerster gheoffert worden?

10 Ist dat verant hier wil sententien vsoz hengen: die sy hier ende ginder upt de oude Heerders afghelieurt heeft / ende niet haer autment bewyzen dat de offerhande die in het Nachtmael gheaden wordt / anders te verstaen is dan wy verstaen: den sulchen wilke wy dese roent antwoorde gheben: Ist dat sy willen dat ghelackich der offerhande dat de Papisten in de Jdise gedichte hebbe goet maken / de oude Leeraers en behermen nergens sulchen kercken oof. Sy ghebymschen vel dat woort Offerhande / waer sy verclare dat sy niet anders daer by en verstaen / dan de ghebachtensse der waerachtigher offerhande / die Christus onse eenighe Puerster gelike sy alomme seggen) af het certyce volbracht heeft. Augustinus seyt: De Helvee hebbe dooz de offerhande der kerke die sy Gode offerden / hen seiven gheoffert in de Prophetie der toetomender offerhande die Christus gheoffer heeft: Maer de Christenen houden dooz de herlige offerunge ende deelinghe des lichaems Christi / de gedachtensse der offerhande die van Christus gheschiede. Hier leert hy vsoz waer dat seve dat met vele vsozden in den boeke van het geloude tot Petrum Diacoonen ghescheben is / wie oock de Kuther daer van zy. De woorden zyn. Weet vastelick / en en twijfelt geenstins / dat de eenichgeborene Sone bleefelch om onsent wille gelwozen zijnde / hem seiven heeft vsoz ons gheoffert Gode tot ee welkerkende offerhande: den welke en de Vader en de herlige Geest / te tijde des ouden Testaments bestee gheoffert worden / ende den welken niet den Vader ende hepligen

Dan desen grouwel heeft de sijnere Gemeente niet gheweeten.

Noch en la oock niet in d'woort Gods te binden. 1. Sam. 15. 22.

Jobe. 5. 4.

Het andere deel des Capitelts vsozcomens de upt de 9 afdeelinghe. Dat sommighe onde Leeraers dat Nachtmael wel genoemt hebben een Offerhande / maer gheen Offerhande der besoenunge gelick de Papisten van haer Jdise vsozmen.

Dwelck met Augustinus ghemeynsse bewyzen wort. Lib. 20. contra Faustum cap. 18.

Dat vsozmael is dooz allen Christenen een ghemeyn Sacrament / maecde Jdise is vsoz de Jdijstereu allef.

Jdise

Danz dooz vsoz in de Jdise.

De besonden te vsoz en he de Papen bu haer al leen oock zyn ren godde / en mit herlighunge van sephen is sonnael. 1. 2. 26. Luc. 14. 22. Luc. 22. 1. 1. 2. 10. 10.

Maer mit se 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Geest (met de welke hy een Godheyt heeft) de heylighe Gheheymte de gantsche werelt dooz niet af en laet de offerhande des hoofts en wijs te doen. Want in de offerhande der beesten/was het vleesch Christi afgebeeldt, dwelck hy soude vooz onse zonden offeren: en sijn bloet, dwelck hy soude tot verghevinge onser zonden wptstozen: maer in dese offerhande is eē dancksegginge ende ghedachtenisse des vleeschs Christi/ het welke hy vooz ons gheoffert heeft / ende sijn bloets / dwelck hy vooz ons wptghestoyt heeft. Hier wpt sepe Augustinus selve in vele plaetsen/ dat het niet anders en is dan een offerhande des los. Int coyte/ men sal in vele plaetsen by hem vinden/ dat het sachtenmael des Heeren om geen ander oorzake en wozyt offerhande ghenaeint/ dan om dat het is een ghedachtenisse/ beelt ende ghetupghenisse dier sonderlicker/ ende eeniger/ ende waerachtigher offerhande / met de welke Christus ons gherenicht heeft. Daer is oock een seer schoon plaetse in het vierde boeck dan de Drievuldicheyt Cap. 24. daer hy van de eenighe offerhande ghesandelt hebbeude/ aldus besuyt: Dewyle in de offerhande vier dinghen aenghemerckt wozyden/ te weten/ wien de offerhande gedaen wozyt/ van wien sy geoffert wozyt/ wat daer gheoffert wozyt/ ende voozt wien het gheoffert wozyt: soo heeft de eenighe ende waerachtighe Middelaer selve ons dooz de offerhande des vzeers met God versoent / ende blyft een niet den ghenen dien hy geoffert heeft / en heeft die in hem een ghemaect / vooz de welke hy offerde: ende hy die offerde / is het selve dat hy offerde. Alsoo spyeerck oock Chypostomus. En de eere des Priesters dorns schynven sy alsoo Christus toe / dat Augustinus betuycht dat het sal Antichrists steinne wesen/ ist dat peinant eene bisschop stelt tot eenen Middelaer tusschen God ende de menschen.

Spis. 200. ad Honosatum.

Contra adv. cum legis sapius.

Lib. 2. contra Parm. cap. 8.

Sommighe nocht as niet den Guben schynen al seer toe be schaduwten des Wets daer ooghen ghekeert te hebben. Galat. 3.1.

Daerom en is niet sekerbers/ dan by Gods woort te blyven.

Dwelck niet digrieh ghe noch van daer is oercept.

12 So wie het wil nersuchlich oberleggen/ die sal aenmercken dat tusschen de offerhande der Wet ende onse sachtenmael/ wozyt dooz het woort des Heeren dit onderschept ghestelt / te werē/ hoewel sy de selve cracht des doots Christi den Jodischen volcke vooz oogen gestelt hebbe/ die ons dooz het sachtenmael vooz gehouden wozyt/ dat het nochtas doe op eē ander wyse geschiede. Want de Levitiche Priesters moesten doe de offerhande af beelden die Christus soude volbringen: daer wert eē offer beest gebuycht/ de welke Christus afbeelde/ daer was een alt aer om daer op te offeren: int coyte/ alle dinck wert daer alsoo gehandelt/ dat de gedaente der offerhande die Gode tot verzoeninghe moeste gheoffert wozyden/ vooz ooghen gestelt wert. Maer als nu dese offerhande gheschiet is/ soo heeft de Heere ons een ander wyse inghestelt / te weten/ om den ghelooovigen volcke de vrycht der offerhande die hem van sijnen Sone geoffert is/ vooz sogen te stellen. Soo heeft hy ons van een tafel gegeven / om daer van te eten/ ende niet eenen alt aer om daer op te offeren: hy en heeft gheene Priesters gemaect om te offeren: maer Dienaers om de heylighe spijse upt te deelen. Hoe de verborghentheit hooger ende heyliger is/ met soo veel te grooter Godvresentheit ende eerewerdicheyt behooyde sy gehandelt te wozyden. Daerom is het best dat wy alle stouticheyt des menschelicken vernufts verlatende / blyden alleenlic in het gene dat ons de Schryfuer leert. Ende voozwaer ist dat wy bedencken dat het des Heeren ende niet der menschen sachtenmael is/ soo en moete wy ons dooz ghen alt coytep der menschen/ noch dooz ghen ghebyuyck veer jaren laten eē stroobyeer daer af leyde. Daerom als de Apostel wil het sachtenmael des Heeren reynigē van alle seplen/ die doe in de Gheheymte der Coziuchen gecomen waren/ so gebuyct hy den alder besten middel/ ende byengtē woer om tot de infertinghe Christi/ bewysende datmen daer upt moet eenen ewighen reghel nemen.

13 Doozt op dat niet enich kysfachtich mensche ons upt dese namen Offerhande en Priester, eenen strijt make/ soo sal ick oock niet coyte wozyden verclare/ wat ick in de gantsche handelinghe met den naem Offerhande, ende niet den naem Priester, beduyt hebbe. De ghene die den naem Offerhande, tot alle heylighe ceremonien ende handelingē des Godsdiensts trecken / ick en sie niet dooz wat reden sy dat doen/ want wy sien dat het een geduerige gewoonte der Schryfuer is / dat sy Offerhande noemt/ dat van de Griecten somtijts Chylia/ somtijts Phosphora / ende somtijts Telete ghenoeint wozyt. Het welke int byede genomen / verbaet al wat Gode gheoffert wozyt. Soo moeten wy dan hier een onderschept maken/ maer alsoo dat wy nochtans dat onderschept van de Sacrifitien der Wet Moysis nemen/ dooz de welke de Heere ons heeft wilck de gantsche waerheyt der offerhande sijnen volcke af beelde. Ende hoewel de offerhanden der Wet meniger sepe waren/ soo comen sy nochtans alle onder twee deelen verbaet wozyden. Want sy geschieden vooz de zonden/ met eenighen schijn der voldoeninghe: waer dooz de schult vooz God versoent wert: ofte sy warē teekene des Godlickē diensts en betuygingen der Aelgie/ somtijts vooz een gebet om Gods genade te begeere/ somtijts tot dat segginge/ om danckbaerheyt des herē vooz de ontfangē twelcaden te bewisen/ somtijts tot een enkel oeffeninge der Godsalicheyt / om de bevestingē des verbots te vernieuwē. Tot dit laetste dide

Want men moet eē groot onderschept maken in sepe be offerhanden/ d'alt aer/ dat heylighe/ d'alt aer/ dwelcke ghenoeint wozyt een offerhande der dancksegginge.

Sekeren regel in desen hande.

1. Coz. 11. 26.

Van de offerhande ende den Priester.

De naem Offerhande.

Het onderschept in sepe/ dat der soen offer / en het danckoffert.

de byant

de byantoffer/spijsoffer/erstelinghen/ ende vze-
 doffer. Daerom sullen wy oock om leeren
 welke de offerhanden in twee deelen stelen/
 waer van het een sal gelegen zijn in de cere ende
 dieft die de geloovige Gode bewyfen; ofte ooc in
 danckfegginge/ wat sulcke offerhande en woyt
 van niemande gedaen/ anders van van de gene
 die de onghemeren weidanden Gods gevoelen de/
 hen selven geheel met alle hare wercken weder-
 om tot hem begheven. Het ander is in verfoe-
 ninghe ghelegen: ende een verfoenoffer is/waer
 mede men wil den tooyn Gods stillen / ende sy-
 nen oordele voldoen/ ende de zonden daer mede
 afwischen: op dat de fondacer van de onrepu-
 cheit der zonde ghesuyvert / ende tot de repu-
 cheit der rechtbeerdicheit weder gebzacht zyn-
 de/wederom Gode byzaghe. Alsoo wordent in
 de Wet Verfoenoffers ghenoomt / die tot rep-
 nunghe ende wechueninghe der zonden geoffert
 worden: met dat sy ghenoechsaem waren om de
 ghenade Gods te vererighen/ ofte de ongerei-
 nigheyt wyl te wischen: maer om dat sy sijn een
 waerachtighe offerhande afbeelden / de welke
 ten eynde van Christus alleen in der waerheyt
 volbracht is. Van hem alleen is sy volbracht/
 om dat sy niet en soude van andere gedaen wo-
 de: ende is eenmael van hem volbracht/ om dat
 de cracht der eenigher offerhande Christi/ een-
 wighelick duert/ ghehlyck hy selve dooy sijn stem-
 me betuyelt heeft/ dese hy seyde/ dat het voldoen
 ende verlut was/ dat is/ dat het al met sijn een-
 nighe offerhande voldoen ende volbracht was/
 wat om de ghenade des Vaders/ verghewinghe
 der zonden/ rechtbeerdicheit ende salicheit te
 vererighen/ noodich was: ende dat daer gant-
 schelick niet meer en ghebrecht: noch oock een-
 selve plaetse vooy een ander offerhande ooverge-
 blieden is.

14 Daerom beslupte ick dat het een schande-
 liche ende onbedragheliche lasteringhe Christi
 ende synder offerhande is/ die hy vooy ons dooy
 sijn doot aen het cruys offerbrachte heeft/ dat
 penant met den nieuwe verbintge dencht ver-
 gebinghe der zonden te geerighen/ God te verfoe-
 nen/ ende rechtbeerdicheit te hebben. Nu / wat
 soeken men anders dooy de Wisse / dan dat wy
 dooy de verbintge deser nieuwer offerhande/ sou-
 den des lydens Christi dectachtich woeyden? En
 om dat de raserie soude sonder mate zyn/ so was
 het herte weynich dat in souden segghen/ dat in
 de Wisse een gemeyn offerhande vooy de gant-
 selve Gemeente gedaen wert/ te ware dat sy ooc
 noch daer boven senden/ dat het in hare macht
 gelegen is/ dit offerhande den desen ofte de dien/
 wien sy willen/ sonderlich toe te voeghen: ofte
 een eenighelicken dese wil met geit coopen.
 Ende hoewel sy niet en hebben connen soo diere
 vercoopen als Judas/ so hebbe sy nochtans om
 dooy eenich teerich het exempel haers stutheuts
 en dooygangers wyl te geven/ de gelickheyt des
 getals ghehouden. Judas vercochte Christum
 vooy dertich silbaren penningen: ende dese ver-
 coopen hem soo veel in hen is: outrent vooy der-
 tich roeyen penningen. Maer Judas ver-
 cochte hem alleenlic eenmal/ ende dese soo me-
 nighmael als sy eenen rooy: an geerighen. Wy
 seggen dat sy sulck een Priester en zyn/ dat sy
 souden dooy sulck een offerhande het volck met
 God versoent/ ende dooy de zonden ghenoech
 doen. Want Christus is de eenige hooge Prie-
 ster des nieuwe Testaments/ tot den welken
 alle Priesterdommen gebzacht/ en in hem besto-
 ten en gecpridicht zyn. Ende al hadde de Schrif-
 tuere van het eenwige Priesterdom Christi niet

gemeldet: nochtans bewijse God de oude Prie-
 sterdommen af geset hebbende / gheen ander en
 heeft in gestelt/ so blijf het argument des Apo-
 stels vast: Dat niemant die cere hem selven aen
 en trecht/ anders dan die van God geroyen is.
 Dooy wat stouticheit b. staen dan dese kerck-
 rooy die J. d. papen te roeyen/ dat sy bleefch-
 houwers ofte offerers Christi / ende Pri. sters
 des lewendighen Gods zyn?

15 Daer is een seer schoon plaetse by Plato
 nem / daer hy van de oude woeydinge en ver-
 foenofferen sprekende/ het dwal. berouwe der
 booyer menschen bespot / de welke meynde dat
 hare boose stücken daer mede ghehlyck met een
 seyl ofre cleet bedeckt waer/ so dat se van de Gode
 niet gesien en woeyden/ ende gaven hen selven te
 gherusteliker tot sonde/ ghehlyck of sy met God
 te verbant gemaecht hadden. In welke plaetse
 hy seymt het ghesuyvel der verfoeninghe der
 Wisse/ ghehlyck sy heden gebuycht woeyt / te no-
 pen een poghelick weet wel dat het ongeoorloft
 is eenen anderen te bedriegen / den widaen
 onrecht te doen/ de weesen te berouwen / den ar-
 nie verbrut te doo/ eens anders goet dooy boose
 listen tot hem te reeken / ofte dooy valscheit en
 bedrooch te gheringhen/ ende dooy ghehlyck
 tyraniche vrese penant oovervallen/ dit behē-
 nen sy alle boos ende ongodelick te zyne. Hoe be-
 staen dan soo vele menschen alomte alie dese
 dinghen te doen/ ghehlyck of sy't oock ongestift
 souden doen? Dooy waer ist dat wy't wel oover-
 leggen/ sy en zyn dooy gheen falsche soo moedich
 tot alle boosheyt/ anders dan om dat sy betrou-
 wendat sy dooy de offerhande der Wisse/ ghehlyck
 dooy een behoerlicheit betalinge sulken Gode ge-
 noech doen / ofte punners dat sy dooy de Wisse
 sulken heyltelick met hem handelen. Woven de-
 sen gaet Plato voort / ende bespot de grove
 plompheyt der gheuer/ die meynen dooy sulcke
 voldoeninge de straffe af te coopen / die sy an-
 ders souden in de helle lyde. Ende waer toedie-
 nen heden de Zaerghetiden/ ende het meeste deel
 der Wisse/ anders dan op dat de gene die haer
 leven lanch seer wyrede tyannen / ofte seer gie-
 righe roovers/ ofte die tot allerley boosheyt ver-
 gheven gheweest zyn/ moghen het Vagheper
 onegaen/ ghehlyck of sy dooy den prijs der Wisse
 verlost waren?

16 Onder de andere offerhanden die tot
 danckfegginghe gheschyn/ zyn alle wercken
 der liefde veruact / met de welke wy den Heere
 selve in sijn ledereeren / als wyse onse broede-
 ren bewyfen. Item alle onse ghebeden/ ende las-
 ende danckfegginghe/ ende al wat van ons ghe-
 schiet om God daer mede te dienen. Welche
 dinghen alle in een groter offerhande ghele-
 ghen zyn/ waer dooy wy met ziele ende lichaem
 tot eenen tempel Gods ghehepicht worden.
 Want het en is niet ghenoech dat onse wyl-
 wendighereken tot sijnen dienst ghevoericht
 worden: maer het betaemt oock dat ten eersten
 wy / ende daer nae al wat onse is / hem ghe-
 hepicht ende ooverghegeven zy: op dat al
 wat in ons is / sijnder eene dieue / ende soe-
 lie die te vernieeren. Duslanghe offerhanden
 en dienen niet om den tooyn Gods te stillen/
 noch de verghewinghe der zonden te gheer-
 ghen/ noch om rechtbeerdicheit te verdrinen:
 maer alsentelick om God te prisen / verheffen/
 ende groot te maken. Want sy en connen Gode
 niet aenghenacem noch bel. ghelick zyn / ten zy
 dat sy van die roeyen / die hy mit verghewinghe
 der zonden ghegheven / ende dooy eenen ande-
 ren middel met hem versoent / ende daerom

Wnderen na-
 men van het
 Danckoffer.

Wat dat het
 Verfoenoffer
 is.

Exod. 29. 36.

Te weten/
 gheen ander
 dan alleen de
 dooy Christi.
 Hebr. 10. 10.
 14.

3. Jan. 19. 30.

Waer int
 dat volcht/
 dat oock met
 het Abont-
 ment des Hee-
 ren deel wey-
 nigher de
 Paerliche
 Wisse van
 ghesent waer
 een e. Ver-
 foenoffer-
 hande.

Noch batter
 dooy niet con-
 ne zyn. Ofre
 priesters/ die
 dese Wisse
 indinieren.

Hebr. 5. 4.

Welcker
 nocht ooc
 van Plato
 seer bescaft
 wort als hy
 poghelick bes-
 lachte/ de ges-
 ne/ welke
 dooy betrou-
 wen dan soo
 dan nae bes-
 soeninghen te
 hante. In
 dighen/ men-
 nene dat se
 daer dooy
 van haer
 de s. verlost
 woeyden.
 Lib. 2. de Res-
 pub.

Tor de
 Danckoffer-
 hande behoort
 ten alle de
 wercken der
 Godsalicheng
 ende der hof-
 den tege. In
 sijn nasiken.
 Rom. 12. 1.

Welcke ma-
 nieren van
 offerhande
 gantich met
 ons dienen
 de om Gods
 tooyn te stil-
 len.

Ende sy en
can van de
Ghemeynte
Gods niet
gherechten
worden.

* Welc met
de ghetuyge
nisse des
Propheeten
en des Apo-
stels bewesen
wort.
† Mala. 1. 11.

Rom. 12. 1.

Hebr. 13. 16.

Wbil. 4. 18.

Ghebeden/
Dankseg-
ginghen ende
dierghelycke
heylige offer-
tingen sijn
om die oof-
faken offer-
handen ghe-
heeren.

Psal. 141. 2.

Wzee 14. 3.

Psal. 51. 21.
Hebr. 13. 15.

In sulc een
bestant wort
oock dat
bcninael een
Dankseg-
ginghe ghe-
noemt.
* En alle ge-
toovigen sijn
ten dien aen-
sienes Pries-
ters.
† 1. Pet. 2. 9.

Hebr. 6. 20.
ende 9. 11. 2.

* Apoc. 1. 6.
* Welckyt/
dat den groen-
wel der i. Nisse
is den
Dinckbes-
ker/ daer mee
de broncken
gemaect sijn/
de Coningen
der aerden/
ende de volck-
ken.
† 1. Cor. 17. 2. 4.
ende 18. 3.

van hare schult verlost heeft. Ende dusdanighe offerhanden sijn der Ghemeynte soo noodich/ dat sy niet en can sonder die sijn. Soo sullen sy dan eculwich wesen / soo langhe als het volck Gods sal staen / ghelyck wy nu boden * uyt den Propheete gehoozt hebben: ist dat wy also wilken de Propheete verstaen: † Van den opgancken der Sonne aen / tot den neder ganch toe / is mynen naem groot onder de Heydenen: ende in alle plaecte wordt byantoffer / ende reyn offerhande gheoffert mynen name: want mynen naem is verchytichelick onder de Heydenen / seyt de Heere: soo verre ist van ons dat wy sulche offerhanden wech nemen. Alsoo ghebet ons Paulus onselich aem Gode te offeren tot een levende heylige Gode aenghename offerhande / ende redelicken Godsdienst. In welcke plaecte hy seer dupdelic ghesproken heeft / segghende: dat dit onse redelicke Godsdienst is / want hy heeft daer mede verstaen / de gheselctike wyse om God te dienen / de welcke hy bedecktelick teghen de vleeschelicke offerhanden der Wet Moses gheselct heeft. Also wort de werdadicheyt en aelmoessen genaemt / offerhande / daer mede men Gode behaecht. Also wort de mildicheyt der Philispeusen / daer door sy Paulo in sijn armoede te hulpe quamen / genaemt ee welckerende offerhande: also sijn alle goeden wercken der geloovighe / gheselctike offerhanden.

17 Ende wat wil ick vele verhalen? want dese wyse van spreken wort dicke mael in de Schryftuere ghevoinden. Ine oock doe het volck Gods noch onder de uytwendighe onderwyninge der Wet gehouden was / soo verclaerden noch tans de Propheete genoech / dat de vleeschelicke offerhanden waerachtighe dingen verbat / die der Christelicker Ghemeynte ende den Jodischen volcke gemeyn sijn. Wt dese oorsake heeft David ghebeden dat sijn ghebet ghelyck een reuck offer sonde opklommen vooz het aenschyn Gods. Ende Oras heeft de danksegginghen ghenoecht Calveren der lippen / de welcke David op een plaect se noemt: Offerhande des losfs. Den welcken Paulus oock nae volcht / ende leyt het uyt dat dese offerhanden des losfs sijn / de byucht der lippen der gheney die sijnen naem belijden. Sonder dusdanige offerhanden en can het Dacht mael des Vereren niet sijn: want als wy daer in sijn doot vercondighen / ende danck seggen / soo en doen wy anders niet / dan dat wy offerhanden des losfs offeren. Van dese offeringe worden alle de Christenen 1 een Conincliche Priersterdom ghenoecht / te weten / om dat wy door Christum Gode offeren de offerhande des losfs / ende de byucht der lippen die sijnen naem belijden. Want wy en verchynen niet onse gaven vooz het aenschyn Gods niet sonder middelaker ende voorszake: maer Christus is de middelaker ende voorszake / door den welcken wy ons selven / ende al wat onse is / Gode den Vader offeren. Hy is onse hooghe Prierster / die in het Heylichdom des Hemels ingegaen sijn: de / ons den toeganch opent. Wts de Altar / waer op wy onse gave legge / so dat wy in hem doyen al wat wy doyen? Hy is segge ick / de gene die ons heeft den 1 Vader een Conincgelicke ende Prierster ghemaect.

18 * Wat is daer nu meer / anders dan dat dese groenwelckicheyt der Wisse oock van de blinde gesien / en van de doove gehoozt / en van de kin-deren verstaen worde / de welcke in eenen gou- den ketel gesehonck / alle Coninge en volcken der aerde van den oppersten tot den nedersten / alsoo heeft broncken gemaect / en met plompe

heyt en onverstant gheslagen / dat sy onverstandiger dan de onredelicke beest sijn / het eerste en laeste haerder salicheyt in desen dootlichen stroom-wal gestelt hebben. De dupvel en heeft voozwaer noyt geen erachtiger wayt gebuyrt om her rycke Christi te bestoznen en overwinne. Dit is die Helena / om de welcke de bypanden der waerheyt yeden met soo groote uytstimmicheyt / raserie / ende wyertcheyt stryden: ende sy is waerachtichelick een Helena / met de welcke sy hen selven also besinneten door geestelicke hoererie / de welcke de alder groenwelckste is. Dier en roere ick niet selfs met mynen alderminsten vinger aen / de grode misbyucke / van de welcke sy mochten cragen dat de supverheyt haerder heyligher Wisse / ontheplicht is: te weten / wat schandelicker Wisse-maecten sy houden / wat vuylder gewin sy soetken / hare Wissen doende / en niet wat grooter begerte sy haer giericheyt volgen. Ick geve allewelck te kennē / en dat met coyte ende slechte woorzen / hoedanich de alderheylichste heylicheyt der Wisse is / om de welcke sy verdient heeft sommige hondert jare lanc / soo seer aengesien ende geeert te worden. Want om dese soo groote ver booghentheden nae haer werde te verclaren / wart een meerder boeck noodich: ende de schandelicke onreynicheden die een peghelick met sijn oogen siet / en wil ick hier in niet vermengen / op dat een peghelick verstaec dat de Wisse haer adreuptnienste ghehechheyt ende oppechticheyt / sonder haer aenhanckelen ghenomen / van onder tot boven toe vol allerley godloosheyt / lasteringe / afgoderie / ende hiercliroof is.

19 Nu hebben de L'ers in een coyte somma verstaelt / byna al wat wy geacht hebben nut te sijn dat men soude weten van dese twee Sacramenten: der welcker ghebyuck van den beginne des Nieuwen Testaments aen / tot het eynde der werelt toe / der Christelicker Gemeente gegeven is: te weten / om dat de Doop soude sijn ghelyck een taganch in de Gemeente / ende een begin der behydinghe des gheloofs: ende dat het Nachmael soude sijn ghelyck een spijse / door de welcke Christus sijn huyf ghesien alenys gestelick voedr. Daerom ghelyck daer 1 niet meer en is dan een God / een geloove / een Christus / ende een Ghemeynte / de welcke is sijn lich aem: alsoo en is daer oock niet meer dan een Doop / ende en wort niet meer dan eenmael gegeven. Naer het Nachmael wort dicke mael uytgedelt / op dat de ghene die eenmael tot de Ghemeynte verstaelt sijn / moghen verstaen dat sy altyts door Christum ghevoert worden. Boven dese twee Sacramenten en moeten de gheloovighe gheen ander bekennen / ghelyck daer oock geen ander van God ingheselct en is. Want dat het niet en is in des mensche macht noch goetduncken ghelegghen / nuwe Sacramenten op te richten ende te verordenen / dat sal een peghelick wel verstaen / die ghedachtich is dat boven opentlick ghenoech verclaert is / te weten / dat de Sacramenten van God ingheselct sijn / om dat sy ons souden van eenige belofte die hy ons ghegheben heeft / keeren / ende sijnen goeden wille tot ons beruyghen: Item / die overlept dat niemant Gods ract sinan gheweest en is / die ons soude comen per sekers van sijnen wille beloven / ofte vercleren hoe hy teghen ons ghesint is / wat hy wil gheben ofte wepgheren. Want hier uyt wort oock mede bestoren / dat niemant en can een tecken voozstellen tot de eenighe ghetuyghnisse des wilkes ende der belofte Gods: hy is alken die by ons can van hem

Ende die Helena
daerom
sy niet sulcke
wyertcheyt
sien.

De tweedige
namen der
Wisse.

Het laeste
deel des
Capitels
ber-
halende de
somme van
twee
saken van
den
1. Doop en
Nachmael
behoort te
weten: ende
wort met es-
nen beoont/
waerom dat
men dat
1. Doop
niet / ende dat
2. Doop
niet / ende dat
3. Doop
niet / ende dat
4. Doop
niet / ende dat
5. Doop
niet / ende dat
6. Doop
niet / ende dat
7. Doop
niet / ende dat
8. Doop
niet / ende dat
9. Doop
niet / ende dat
10. Doop
niet / ende dat
11. Doop
niet / ende dat
12. Doop
niet / ende dat
13. Doop
niet / ende dat
14. Doop
niet / ende dat
15. Doop
niet / ende dat
16. Doop
niet / ende dat
17. Doop
niet / ende dat
18. Doop
niet / ende dat
19. Doop
niet / ende dat
20. Doop
niet / ende dat
21. Doop
niet / ende dat
22. Doop
niet / ende dat
23. Doop
niet / ende dat
24. Doop
niet / ende dat
25. Doop
niet / ende dat
26. Doop
niet / ende dat
27. Doop
niet / ende dat
28. Doop
niet / ende dat
29. Doop
niet / ende dat
30. Doop
niet / ende dat
31. Doop
niet / ende dat
32. Doop
niet / ende dat
33. Doop
niet / ende dat
34. Doop
niet / ende dat
35. Doop
niet / ende dat
36. Doop
niet / ende dat
37. Doop
niet / ende dat
38. Doop
niet / ende dat
39. Doop
niet / ende dat
40. Doop
niet / ende dat
41. Doop
niet / ende dat
42. Doop
niet / ende dat
43. Doop
niet / ende dat
44. Doop
niet / ende dat
45. Doop
niet / ende dat
46. Doop
niet / ende dat
47. Doop
niet / ende dat
48. Doop
niet / ende dat
49. Doop
niet / ende dat
50. Doop
niet / ende dat
51. Doop
niet / ende dat
52. Doop
niet / ende dat
53. Doop
niet / ende dat
54. Doop
niet / ende dat
55. Doop
niet / ende dat
56. Doop
niet / ende dat
57. Doop
niet / ende dat
58. Doop
niet / ende dat
59. Doop
niet / ende dat
60. Doop
niet / ende dat
61. Doop
niet / ende dat
62. Doop
niet / ende dat
63. Doop
niet / ende dat
64. Doop
niet / ende dat
65. Doop
niet / ende dat
66. Doop
niet / ende dat
67. Doop
niet / ende dat
68. Doop
niet / ende dat
69. Doop
niet / ende dat
70. Doop
niet / ende dat
71. Doop
niet / ende dat
72. Doop
niet / ende dat
73. Doop
niet / ende dat
74. Doop
niet / ende dat
75. Doop
niet / ende dat
76. Doop
niet / ende dat
77. Doop
niet / ende dat
78. Doop
niet / ende dat
79. Doop
niet / ende dat
80. Doop
niet / ende dat
81. Doop
niet / ende dat
82. Doop
niet / ende dat
83. Doop
niet / ende dat
84. Doop
niet / ende dat
85. Doop
niet / ende dat
86. Doop
niet / ende dat
87. Doop
niet / ende dat
88. Doop
niet / ende dat
89. Doop
niet / ende dat
90. Doop
niet / ende dat
91. Doop
niet / ende dat
92. Doop
niet / ende dat
93. Doop
niet / ende dat
94. Doop
niet / ende dat
95. Doop
niet / ende dat
96. Doop
niet / ende dat
97. Doop
niet / ende dat
98. Doop
niet / ende dat
99. Doop
niet / ende dat
100. Doop
niet / ende dat

† 1. Cor. 10. 23.
Rom. 11. 34.

hem selven dooz een tecken betuygen. Ick salt coeter ende moghelick grovelicker/ maer nochtans claerlicher segghen: Een Sacrament en sal nimmermeer sonder belofte der salicheyt wesen. Of schoon alle de menschen in de vergaerde waren / so en comen sy upt hem selven ons niet beloven van onse salicheyt. Soo en comen sy dan oock upt hem selve geen Sacrament oprechtien.

20 Soo moet dan de Gemeente Christi niet dese twee te vrede zijn/ende niet alleentlick gheen ander derde Sacrament teghenwoordighlick toelaten ofte bekenen/ maer oock niet sels besgheeren noch verwachten tot het eynde der werelt toe. Want dat den Zoden na verseyden gegheentheyt des tyts / voben haere oydentlickhe Sacramenten/ sommige andere gegeven worden/ gelijc het Wan/ het water upt de steenrotse/ het metalen Serpent/ ende die gelicke dooz dese veranderinge worden sy vermaent/ niet te staen op sulcke figuren/ der welcker stant niet vast en was: maer wat beter van God te verwachten/ dwelck sonder vergaen ende sonder eynde soude vast blyven. Maer het is veel en ander dinc van ons / den welcken Christus gheopenbaert is/ in welcken alle schacten der werelcseyde end wyfshypt zijn verborgen met sulcke rijke overvloedicheyt/ so dat tot dese schacten eenige menwe toewoopinge te hopen ofte begeeren / waerachtelick is God terghen ende teghen ons verwecken. Wy moeten alleentlick den eenighen Christus hongerhen/ soecken/ acusen ende leeren/ tot dat die groote dach groopenbaert wort/ in den welcke de Heere de eerelicheyt syns rijcs sal volcomenlyc openbaren/ ende hem selve sulck als hy is/ ons vertoonen. Ende hierom wordt dese onse ceuwe in de Schryftuere gheenaent/ de laetste ure/ de laetste daghen/ ende de laetste tyden / om dat niemant en soude hem selven dooz een valsche verwachtinghe eeniger menwerleere/ ofte openbaringhe bedyngghen. Want de hemellicke Vader heeft vooztijden dicsmael en manichijns ghesproken dooz Propheeten: maer in dese laetste tyden heeft de hemellicke Vader ghesproken dooz synen lieben Sone / die alleen van den Vader openbaren/ ende heeft hem in der waerheyt volcomenlyc gheopenbaert / soo veel ons mit ende noodich is / dewyle wy nu dooz hem / ghelijc dooz enen sprekelyc den Vader aenschouwen. Dooz/ ghelijc nu den menschen benomen is menwe Sacramenten in de Gemeente Gods te maken: alsoo ware het oock te wenschen dat in de selve/ die van God verordent zijn / gheenderley menschelike vonden vermengt en worden. Want ghelijc de wijn dooz inghegoten water verstant ende verderft/ ende het gantsche deere dooz den verningden suerdeken veruert: alsoo wort oock de supberheyt der Sacramenten Gods niet anders dan ontrepnichte / als de menscheyt van den sinnen daer toe doet. Ende nochtans sien wy hoe seer de Sacramenten van haer rechte supberheyt afgheueken zijn / ghelijc sy heden ghehandelt worden. Daer zijn alomne meer dan te veel pompelien ende ceremonien: en hierentusschen en wort het woord Gods niet gheacht noch ghemeydet / sonder het welcke de Sacramenten selve geene Sacramenten en sijn. Jae de ceremonien selve van God inghestelt / en comen onder soo grooten hoop der menschelicker ceremonien/ het hoofte niet ophaffen/ maer ligghe als verdruct. Hoe wepnich wort in den Doop ghesten van het ghene dat daer behoort alleen te schynen/ ende aenghesten te worden/ te weten/

van de Doop selve? gelijc wy boven geslaecht hebben. Het Rechtmael is gantsehelick begraven/ als het in de Wisse verandert is/ uptegenomen dat het eenmael des jaers met een halve ende ghescheude ghedaent ghesten wort.

Het xix Capittel.

Van de vijf Sacramenten valschelick alsoo gheenaent: waer verclaert wort dat dese vyve, die dus langhe zijn int ghemeyn voor Sacramenten gheacht gheweest, gheene Sacramenten en zijn, ende wordt bewesen hoedanich sy zijn.

Dese voozseyden handelinghe van de Sacramenten/ hadde de leerlicke ende matige Lesers moghen te vrede stellen / dat sy niet en souden euerelick voozder gaen/ noch (uptegenomen die twee Sacramenten die sy bekenen van den Heere inghestelt te zijne) eenige andere Sacramenten sonder Gods woort aennemen. Jaer dewyle de mepinghe van de seben Sacramenten/ die byna in alre mensche mont is/ ende alle scholen ende sermoonen doozwandelt heeft/ ende dooz de laetlicheyt des tyts wortelen gecregen heeft / ende oock noch in der menschen herte gheplant is: soo hebbe ick het geacht nut te zijne/ dat ick de andere vyve / die tot de waerachtighe ende rechte Sacramenten des Heeren ghewoonlick getelt worden/ soude op haer selven ende naerder ondersoeken / ende alle haer aenghefcreken verwe afcrekende / den eendoudighen vooz oogen stellen/ om te aenschouwen hoedanich sy zijn / ende hoe valschelick sy dus langhe zijn vooz Sacramenten gheacht gheweest. Ten eersten/ wil ick hier allen Godsalighen betuycht hebben / dat ick desen steyt van den Sacrament/ niet dooz twyfgiericheyt aen en neme: maer dat ick dooz sware oorzaken beweecht worde om teghen het misbruyck daer van te spreken. Het en is my niet verborge/ dat de Christusenen heeren zijn / gelijc over alle dinghen / alsoo oock over de woorden: ende dat sy daerom mogen na haer goetdinken/ de woorden na de dinghen voren/ soo verre de Godsalighe sin behouden wort / al ist dat in de wijse van spreken eenighe onepgenschap is. Ick late dit al toe / hoewel het ware beter dat de woorden den saken onderwoyzen ware/ van dat men de saken den woord onderwoypt. Maer het is ee ander dinc in den naem Sacrament. Want die seben Sacramenten stellen / die verbatense oock alle onder dese beschryvinghe des Sacraments/ dat sy zijn sienlick gedaent/ en beelden der onsenlicker genade Gods: sy makense oock alle vaten des heyligen Geests / in sumenten/ waer dooz de rechteveerdicheyt gegeven/ en oorsaken/waer dooz de genade vercregen wort. Ja de Meester der sententien selve/ seyt dat de Sacramenten der Wet Moysis niet eygentlick Sacramenten genoemt en worden: om dat sy niet en gaven dat sy beduyden. Ick bidde u/ ist oock verdragelick / dat de tecken die de Heere met synen mont ghesplich/ en niet uptnemende belofte vertert heeft/ niet vooz Sacramenten gheacht en worden/ ende dat hierentusschen dese eere gegebē wort/ dien ceremonien/ die de menschen upt hem selven bedachte hebben / ofte ymmers sonder seker gebot Gods onderhoude? So moet sy de beschryvinge des woorts / Sacrament. Veranderen/ ofte hem selven van het gebuyt des seben woorts onthouden/ waer dooz daer na valsche en ongeschickte mepingen comē. Sp seggen: Het upteerste olpsel is ee figure en oorzake der onsenlicker genade / om dat het een Sacra-

Dit wort met een seer gheweldich argement besescht.

Dat de Christusenen niet dese twee bebooren te vreden te zijn/ wort bewesen niet de vergelicunge der tyden/ soo vooz als na Christusam. 1. Cor. 10. 3. 1. Tim. 2. 8. Joan. 3. 14. Col. 2. 3.

1. Joan. 3. 2. 1. Joan. 2. 18. 1. Pet. 1. 20.

Geb. 1. 2.

1. Tim. 10. 22.

1. Cor. 13. 12.

Wat dat de van mensche berubde Sacramenten/ ofte ahangselen/ welke den heyligen Doop beontrepnichte en dat Abontmael begraven h. been/ te wege venghen.

T'fament voeringe des segen woort digt handclis/ mer den hant del des heyligen Doops enoe Abontmaels. De oorzake van dien.

De noot stentende op gewichtighe saken.

Maer vand die vooz namide is/ de goetloofheyt der vaders/ die den menschen ken ceremonien mee toeschyken van Gods instellinghen.

Met ee dyppe delicereempel wort dat besescht.

ment is. Ist datmen hen niet en moet toe laten dat sp beslupten upt het woort Sacrament, soo moet men hen voortwaer in dat woort selve wederstaen / op dat wy het niet also doe en late dat het een oorzake sulcher dwalinghe zp. Wederom als sp bewyfen dat het oylfel een Sacrament is / soo segghen sp dese oorzake daer by / te weten / om dat het in een uptwendich tecken en het woort gheleyghen is. Ist dat wy daer noch ghebot noch belofte in en vnden / wat moghen wy anders dan teghenspreken?

2 Nu ist openbaer dat wy niet en huyben om het woort Sacrament, maer dat wy van der sake selve niet sonder oorzake sijnben. Daerom moeten wy sterckelick behouden dat wy boven niet onoverwinnelike reden bewisen hebben / te weten / dat de macht om Sacramenten in te stellen / by God alleen is. Want een Sacrament moet dooz ee seker belofte Gods de coassistentien der ghelovighen ophessen ende vertroosten / de welke nummermer en souben sulche verckeringhe van eenighen mensche ontfanghen. Het Sacrament inder ons een ghetupghenisse sijn des goede wille Gods tot ons / daer van en can gheen mensche noch Enghel ghetupghenisse geven / want niemant en heeft Gods rachsman gewest: Soo is hy dan alleen die dooz behoortlike autoziteyt van hem selven ghetupghenisse gheeft. Het Sacrament is een zeghel waer dooz het Testament ofte de belofte Gods / versegghelt wort: de welcke niet en soude conne dooz lichaemlike dingen deser werelt versegghelt worden / ten ware dat sp dooz de cracht Gods daer toe veroydent ende ghevecht waren. Soo en can dan de mensche gheen Sacrament in stellen: want het en is in geens menschen cracht geseggen / te maken dat ander soo cleyn ende verachtelike dinghen / soo groote verborghentheden Gods verbaet zp. Het woort Gods moet daer eerst sijn / het welke maect dat het Sacrament een Sacrament zp / ghelyck Augustinus seer wel leert. Boven desen is het mit eenich ondersecht tusshen de Sacramenten ende andere ceremonien te houden / te zp dat wy willen veel ongeschichtheyt se late. De Apostelen hebben niet ghebegghen kuyen ghebet en: sal ons dan de knepbupginge een Sacrament sijn? De Discipulen hebben hen nae het Ooste ghevent als sp baden: sal na het Ooste sien / ons een Sacrament sijn? Paulus wil dat de manne in alle plaetse eynen handen ophessen / ende men leeft dickmael dat de Heplighen niet opgheheven handen ghebeden hebben: soo laet dan oock de uptreckinghe der handen een Sacrament worden. Int cozte / laet alle de ghebeten der Heplighen / Sacramenten wordē / hoewel ick en soude oock hier nae niet seer vraghen / waer dat daer mede niet meer onghericks en quame.

3 Is het dat sp willen de autoziteyt der onder Ghemepnte teghen ons byngen / soo segge ick dat sp bedroch soecken. Want dit ghet al van seven Sacramenten / en wordt uerghens by de oude Leeraers der Ghemepnte ghevonden: het en is oock niet elac te wat tude het eerste mael is opgherconen. Ieli behenne wel dat sp in het woort / Sacrament / somtijts wel te vyz sijn: maer wat bedupden sp daer mede? te weten / alle ceremonien ende uptwendighe wijfen / ende alle oeffeninghen der Godsalicheyt. Maer als sp spreken van de teckenen / die behooren ghetupghenisse der ghenade Gods tot ons te sijn / so sijn sp met dese twee / te wetē / met den Doop / ende met het Nachtmal te vreden. Ende op dat niemant en dencke / dat ick dit valschelick segge /

soo sal ick hier wepnighe ghetupghenissen Augustini voortbyngen. Tot Januariio spreect hy aldus: Ten ersten wil ick dat ghy weet / het ghene dat het voozneemste deser handelinge is / dat onse Heere Christus * (ghelyck hy in het Euangelium spreect) ons heeft een soet jock aenghedaen / ende een licht pack opgelept. Hierom heeft hy het ghelofschay des menwen volcs te samen ghebonden met Sacramenten die seer wepnich in ghet al / seer licht om onderhouden / ende van seer uptnemende bedupdinge sijn: ghelyck de Doop in den naem der Driewuldicheyt gheplecht / ende de gemepnshay des lichaems ende bloets des Heren / ende soo daer yet anders is in de heplighe Canonische Schryftuere bevolen. Item in het boeck van de Christelike leere: Naec de weddroppandinge des Heren / sijn van de Heere ende oock dooz de Discipline der Apostelen sonnighe wepnighe teckenen dooz vele veroydent / ende de selve seer licht om doen / seer uptnemende van bedupdinge / ende seer supberlick om te onderhouden: ghelyck de Doop / ende de uptdeelinghe des lichaems ende bloets des Heere. Waerom en meldet hy hier niet van dat heplich getal / te weten / van seven? Ist oock der waerheyt ghelyck dat hy t soude verfweghen hebben / hadde het doe in de Ghemepnte inghestelt gewest: vooznemelick / dewyle hy anders in de aemmerkinghe des ghetals curieuse is / dan het noodich ware? Ja als hy den Doop en het Nachtmal noemt / en de andere verfwijcht / gheeft hy daer mede niet ghenoech te kennen / dat dese twee Sacramenten van sonderelike weerdicheyt sijn / ende dat andere ceremonien veel min sijn te achten? Daerom segge ick dat dese Sacrament-leeraers / met alleenlick het woort Gods / maer oock het gheboelen der onder Ghemepnte teghen hen hebben / hoewel sp seer daer op roemen. Maer laet ons nu tot die dinghen selve comen.

Van het Formsel.

4 Het was voortziden een ghebyupck dat der Christenen kinderen opgewassen sijnde / dooz den Bisschop ghebracht worden / om bebydinghe haers geloofs te doen / ghelyck geepscht wert van de gene die groot sijnde / tot de Doop ghebracht werden. Want als een opghewassen mensche wilde ghedoopt worden / soo wert hy eenen tyt lanc in de hoofstucken der Keligie onderwesen / tot dat hy behoortlick ghelcrt sijnde / conde vooz den Bisschop ende vooz het volck sijn gheloode behyden. Waerom de gene die in haer kintshcye ghedoopt waren / dewyle sp doe haer gheloove by de Ghemepnte niet beleden en hadden / so worden sp als sp upt haer kintshcye gheromen / ofte mit groot ghe worden waren / wederom van de anders vooz den Bisschop ghebracht / de welke se onder vzaechde nae de wijse ende forme der kinder-leere / die doe ghemepnelick ghebyupcht wert. Ende om dat dese sake / de welke anders bejoozde te recht groot ende heplich geacht te worden / soude in meerder eerweerdicheyt ghelhouden worden / soo heftmen oock de ceremonie der oplegginge der handen daer toe ghebyupcht. Alsoo wert dat kint / sijn gheloove beleden ende bewisen hebbende / met zegheninghe laten gaen. Dese wijse wort dickmael van de Oude ghemelbet. De Paus Leo seft: Ist dat niemant wederkeert van ketters / die en sal niet wederom gedoopt worden / maer de cracht des heplighen Gheests sal hem dooz de oplegginghe der handen des Bisschops ghegeven worden: het welke hem te voren ghebyack.

Epist. 118. Augustinus / die ghelyck in de plaste van alle staen mach en heeft niet meer also twee Sonderelike ghetupghenisse der ghenade Gods tegen ons / en der Christenen Sacramenten bekent. Matth. 11. 29. Lib. 8. cap. 9.

† Belemme / dat de Paepsefche Sacrament-leeraers noch Gods woort / noch dat eens dachtich geboelen der onder kecken aen haer zp hebben.

Hoedanich die Formsel eert nro gheweist is.

De oplegginge der hand.

Epist. 119.

Waer unt karmelick / datter met ghehandelt wort van de woortben / maer dan seer ghewichtighe saken: Ende dat de menschen gheen Sacramenten in stellen.

Es. 40. 13. Gen. 11. 34.

Hom. in Ioan. 90.

Daer na / dat het mit is datter ee ons verschept susses de Sacramenten ende andere ceremonien ghehouden wort / op dat met alle die Sacramenten veranderen. 1 Act. 9. 40. ende 20. 36. 1 Tim. 2. 8.

Noch oock by den kerckelick schrijvers worden gheen 7 Sacramenten ghebonden.

brack. Hier sullen onse teghenstijders roepen/
dat dit te rechte een Sacrament ghenaeint is/
waer in de heplighe Gheest ghegheuen woꝛdt.
Maer Leo selve verclaert op een ander plaetse
wat hy met die woꝛden meent. Wie (seyt hy)
van ketters ghedoopt is / en sal niet wederom
ghedoopt worden / maer sal dooꝛ de oplegginghe
der handen met de aenroepinghe des heplig-
gen Gheests bevesticht woꝛden; want hy heeft
alleenlick de forme des Doops sonder heplig-
ghe ontfanghen. Hieronymus meldet oock van
dese bevestinghe / teghen de Luciferianen. Ende
hoewel ick bekenne dat Hieronymus daer in
wat gesept heeft / dat hy seyt / dat het een Apo-
stolische onderhandinghe is: soo is hy nochtans
verree van deser menschen onre chreikheyt. En
hy verfoet dat selve als hy seyt / dat dese zegening-
ghe is den Bisschoppen alleen ghegheuen / meer
tot eere des Priestersdoms / dan upt noot. Soo
prijfe ick dan sulckie oplegginghe der handen / die
enckellick tot zegheninghe gheschiet, ende wilde
dat sy heden tot haer rechte gebuyckel wederom
ghebracht ware.

Maer de ghene die daer nae zijn ghecomen/
hebben die oude ordeninghe bynae gansselick
wech ghenomen / ende ick en weet niet wat ge-
dichte bevestinghe / de welcke Formel oft Formel
ghenaemt woꝛdt tot een Sacrament Gods
opghericht. Ende sy hebben ginedicht / dat de
cracht deser bevestinghe / ofte deses Formels
is den heplighen Gheest ghegheuen / tot was-
dom der ghenade / de welcke soude in den Doop
ghegheuen zijn tot onnooselheyt: dat de ghene
die in den Doop wederom geboren zijn tot het le-
uen / gheforme woꝛden totten strijt. Dit Formel
woꝛdt vo:brachte met sineeringhe ende met
dese woꝛde: Ick teekene u met het teeken des
heplighen cruces / ende verstercke u met de sal-
dinghe der saucheyt / in den naem des Vaders /
ende des Soons / ende des heplighen Gheests.
Het is al wel sehoon ende behaghelick / maer
waer is het woꝛt Gods / dat beloofst dat de
Geest daer sal tegenwoꝛdich zijn? Sy en con-
nen niet een de alderminste letter voortbragē.
Maer upt sullen sy ons dan verscherē dat haer
salvinghe sy een vat des heplighen Geests?
Wy sien daer olpe / te weten / dieck ende vet nat:
maer niet meer. Augustinus seyt: Laet het
woꝛt comen tot een teeken / en het sal een Sa-
crament woꝛden. Sy moeten segghe ick sulk
een woꝛt voortbraghen / ist dat sy willen dat
wy in de olpe yet anders aenmercken dan olpe.
Maer dat sy / gheineck het betacnt / bekenden
hen selven dienaers der Sacramenten te zyne /
soo en hadden wy niet langher te stryden. De
eerste conditie eens dienaers is / dat hy niet en
doe sonder bevel. Wel aen / laetse enick bevel de-
ses diensts voortbraghen / ende ick en sal niet
een woꝛt daer toe segghen. Ist dat sy geen be-
vel en hebben / soo en comen sy haer godsloose
stonticheyt niet ontfchuldige. Hierom vrach-
de Christus de Phariseen / of de Doop Joannus
upt den He:nel was / ofte upt de menschen. Had-
den sy geant woꝛt / upt de menschen / soo hadde
het elaeer geweeft / dat hy soude pdel ende onnut
gheweest hebben: ende hadden sy geant woꝛt /
upt den Hemel / soo hadden sy moeten de leere
Joannus bekennen. Daerom en hebben sy niet
bestaen te segghen dat hy upt menschen was /
op dat sy Joannem niet te seer en lasterden. So
dan / ist dat het Formel upt menschen is / soo
woꝛt het betuyckel pdel ende onnut te zyne: ende
ist dat sy willen doen te verstaen dat het upt
den Hemel is / soo laetse dat betuyssen.

6 Sy beschermen wel hen selven met het
exempel der Apostelen / de welcke sy achten geen
dunk sonder oorlike ende reden ghedaen te heb-
ben. Dat is wel waer: ende wy en souden se niet
teghenspreken / waert dat sy hen selven bewesen
navolgher z der Apostelen te zyne. Maer wat
hebben de Apostelen ghedaen? Lucas verhaelt
* dat de Apostel die te Jerusalem waren / hoo-
rende dat Samaria het woꝛt Gods aengenom-
men hadde / hebben Petrus en Joannem daer
ghesonden / ende dat dese vooꝛ de Samaritanen
ghebeden hebben / op dat sy mochten den heplig-
ghen Gheest ontfanghen / de welcke noch op
niemand onder hen ghecomen was / maer wa-
ren alleenlick ghedoopt in den name Jesu. Nae
het ghebet hebben sy hen de handen op ghelept /
dooꝛ welcke oplegginghe der handen de Samari-
tanen den heplighen Gheest ontfanghen heb-
ben. Ende dese oplegginghe der handen meldet
hy in meer plaetsen. Ick hoorde wat de Aposte-
len ghedaen hebben: te weten / sy hebben haer
dienst ghetrouwelick volbrachte. De sientlike
ende wonderlike gaben des heplighen Geests /
die hy doe op sijn volck upstorte / heeft de Heere
willen van sijn Apostelen dooꝛ oplegginghe der
handen laten bedienē ende updeelen. Ick den-
cke dat onder dese oplegginghe der handen gheen
hoogher verborghenheyt en schuypt: maer dat
sy de ceremonie ghebruyckel hebben / om daer
dooꝛ te beteckenen dat sy die Gode bevolen en
offerde / op de welcke sy de handen leide. Waert
dat dese dienst / welken de Apostelen doe bedien-
den / noch in der Gemeente ware / soo soudemen
oock de oplegginghe der handen moeten behou-
de: maer waer toe dient de oplegginghe der han-
den / na dat de ghenade niet meer gegeuen wort?
Vooꝛwaert de heplighe Gheest is noch by het
volck Gods: want sonder sijn leydinghe ende be-
weginghe en can de Gemeente niet zyn. Ende
wy hebben een eeuwige ende onvergancliche
belofte: dooꝛ de welcke Christus de ghene die
dozsten tot hem roept / op dat sy leuende water
drincken. Maer de wonderlike crachten ende
openbare werkinghen die dooꝛ de oplegginghe
der handen upghedoopt woꝛden / hebben opge-
houden / ende moesten alleenlick eenen tijt lanck
duerē. Want de nieuwe vercondinghe des Euan-
ghel / ende dat nieuwighe Christi / moeste dooꝛ
onghehoorde ende onghewoonlickemiraculen
verclaert ende verheuen woꝛden. Ende als de
Heere dese heeft afgelaten / soo en heeft hy daer-
om niet terstont sijn Gemeente verlaten: maer
heeft te kennen ghegeuen / dat de hoocheyt sijnz
Kruis / ende weerdicheyt sijnz woꝛts / hoochlic
ghenoock gheopenbaert was. In wat deel dan
comen dese guphelaers seggen / dat sy de Apo-
stelen nae volghen? Sy moesten dooꝛ de opleg-
ginghe der handen maken / dat de cracht des
heplighen Geests haer terstont openbaerlick
vertoonde. Maer dit en doe sy niet: wat willen
sy dan hen selven beschermen met de opleggin-
ghe der handen / de welcke de Apostelen (gelijck
wy lesen) wel ghebruyckel hebben / maer gant-
selick tot een ander eynde?

7 Dese reden is even gelijck of pemaent leer-
de / dat de blas / daer mede de Heere sijnz Disci-
pulen aengeblasen heeft / een Sacrament ware /
waer dooꝛ de heplighe Gheest ghegheuen woꝛ-
de. Maer als de Heere dat eenmael ghedaen
heeft / en heeft hy niet ghewilt dat het oock van
ous gheschiede soude. Op dese wijse hebben oock
de Apostelen de handen op ghelept / te dien tijde
doe het den Heere beliefde nae hare ghebeden de
sientlike gaben des heplighen Geests te geuen:

Der argu-
ment der Pa-
pisten tot
boostant
van haer
Formel is
ghenomen
van het eren-
pel der Apo-
stelen.
* Actoꝛ. 8. 15.

Antwoort 6.

Antwoort 2.

Joan. 7. 36.

Der Paeps-
scher guphe-
laers pbel-
heyt.

Bevestinghe
der booz-
gaender ant-
woꝛt / genos-
men van een
gelijcke exem-
pel Christi.
Joan. 20. 22.

Eplil. 77.

Salme heden
tot haer cen-
ne ghebruyck
wederom
bruyghen.

Joordanech
Formel nae
verhaent in
gheboert is.

Goe balsche-
lick is: die een
Sacrament
ghenome
woꝛt.

Want een
heest noch
Soons woꝛt
niet noch ce-
nich bevel.

Mat. 21. 25.

Goe dat men
de oorspron-
ke die Formel
maeckē / en
mach het
niet bestaen.

en niet om dat hare narcomers souden dat pbel ende onnut teercken sonder vzuete nae volghen/ gelijk dese Simmen doen. Ist dat sy bewyfen dat sy in de oplegginge der handen de Apostelen na volghen (in de welcke sy nochtans geenius den Apostelen ghelyck en zyn/ anders dan dat syse ick en werc niet hoe/ verkeert elck nae volghen) waer upt hebben sy nochtans de olpe/ de welcke sy noemen de olpe der salicheyt? Wie heeft hen geleert in de olpe salicheyt te soeken/ ende der olpe seneracht om te verstercken toe te schyben? Heest Paulus hen dat gheleert/welcke ons seer van de inferringhen deser werelt verre af treckt/ ende gheen dinc seerder en verdoemt dan op sulche ondersoudinckens te staen? Maer ick segghe stoutelick niet upt myselfen/maer upt den Heere/ dat de gheue die dese olpe noemen een olpe der salicheyt/ de salicheyt die in Christus is/ verwoepen/ Christum verlaten/ ende geen deel in het rijcke Gods en hebben/ want de olpe dient den bupck/ende de bupck der olpe/ maer de hccere salse beyde te niete maken. Want alle dese swacke dinghen die dooz het gebupck selve vergaen/ en gaen het rijcke Gods niet an/ het welcke gheestelick is/ ende nimmermeer en vergaet. Hoe dan mochte yemant segghen/ wilt ghy niet desen selven reghel oock het water meten waer mede wy gedoopt worden/ ende het byoot waer wy waer mede het Pacht mael des Heeren ghehouden wordt? Ick antwoorde d' tinc in de Sacramenten die van God verzoent zyn/ moet twee dinghen aensien: te weten/ de substantie des lichamelicken dinc dat ons vooz ghefelt wordt/ ende de soyne ofte het merckteercken dat dooz het woort des Heeren daer in gheduyct is/ waer in alle de cracht gelegen is. Daerom soo verre byoot/wyn/ende water/ die in de Sacramenten vooz onse oogen ghefelt worden/ haer substantie behouden/ soo heeft altyt de reden Pauli plaets: De spijse romt de bupck toe/ en de bupck der spijse/ maer God salse beyde te niete maken. Want sy vergaen ende verswinden met de ghedaente deser werelt. Maer so verre sy dooz het woort Gods gheheylt worden om Sacramenten te zyne/ soo en houden sy ons niet in het vleesch/ maer leeren ons waerachtelick ende gheestelick.

8 Maer laet ons noech naerder besie/ hoe vele ongheschechte monstren dooz dese vette olpe gevoedt worden. Dese besneerders seggen dat de heylighe Gheest in den Doop woort tot onnooselheyt/ en in het soymfel tot wasdom der ghenaden ghegheuen: Item/ dat wy in den Doop weder ghebozen worden tot het leven/ ende dat wy in het soymfel ghewapent worden tot den strijt. Ende sy zyn soo seer onbeschaemt/ dat sy segghen dat de Doop niet en can sonder het soymfel volbracht worden. O boosheyt. Zyn wy dan in den Doop niet met Christus begraven/ sijnder doot delachtelick zijnde/ op dat wy oock sijnder wederopstandinghe deelachtelick worden? Dese ghenepnschap in de doot ende het leven Christi/ noemt Paulus de doodinghe onses vlescho/ ende lebendichmakinghe des Gheests: om dat onse onde mensche ghedoot is/ op dat wy in nieuwicheyt des lebens wandelen. Wat is tot den strijt gewapent te worden/ ist dat dit het niet en is? Ist dat sy elen geacht hebben het woort Gods te vertreden/ waerom en hebben sy niet ten musten de Genepnte gebreest ende geeert/ dewylse sy wellen alomme soo ghehoorlanckederen der Genepnte geacht worden? Maer wat machme waerders tegen dese hare leere dooz byenghen/ dan dat ooz deel

des Niletacenschen Conciliums: te weten: Soe wie seyt dat de Doop woort alleenlick tot verghyvinghe der zonden ghegeuen/ ende niet tot hulpe der toecommender genade/ die sy verbloect. Ende dat Lucas in de boven verhaelde plaets seyt/ dat daer sommighe ghedoopt waren in den naem Jesu Christi/ die den heyligen Gheest niet ontfanghen en hadden/ daer mede en wil hy niet enckelick segghen/ dat sy gantschelick gheen gave des Gheests ontfangen en hadden/ die metter herten in Christus geloofden/ ende hem met den mont beleden/ maer sy sprecket daer van sulcke ontfanginge des Geests/ waer dooz de openbare crachten ende seinteliche gaven ontfanghen worden. Alsoo hebben de Apostelen den Gheest ontfanghen op den Pinxterdach/ hoewel langhe te voren hen van Christus geseyt was: Ghy en zyt niet de gene die daer sprecket/ maer het is de Gheest uwes Vaders die in u sprecket. Siet hier alle die upt God zyt/ dat boose ende verderfftelicke verderf des dupvels. Het gene dat waerachtelick in den Doop ghegeuen woort/ dat lecht hy in sijn soymfel ghegeuen te worden: op dat hy alsoo de onwoozsichtighe dieftelick van den Doop af leyde. Wie soude mi twyfelden dat dit des dupvels leere is/ waer dooz de belosten die den dooze epgentelick ghegheuen zyn/ tot een ander dinc verdracht? Hier woort segghe ick bevonden op wat fondament die schoon sneeringe steunt? Het is Gods woort/ dat alle de gheue die in Christus gedoopt zyn/ Christum mee sijne gaven aengebden hebben. Het woort desee sneerders ofte salvers is/ Dat wy in den Doop gheen beloste ontfangen en hebben/ waer dooz wy souden in den strijt ghewapent zyn. Dat eerste woort is waerachtelick: daerom moet dit ander leughen zyn. Soe can ick dan dit soymfel beter beschryben dan sy t' dus lange beschryben hebben: te weten/ dat het is een uytneemende lasteringe des Doops/ waer dooz het ghebupck des Doops verdupstert/ ja wech ghenomen woort: ende dat het een valsche beloste des dupvels is/ waer dooz wy van de waerheyt Gods afgetrocken worden. Ofte (ist dat yemant dit liever heeft) dat het is een olpe/ die dooz de leughen des dupvels ontrepucht is/ daer mede de eenboudighe herten gelijk met overgegoten dypsternisse bedrogen worden.

9 Boven desen seggen dese sneerders/ 'dat alle de gheloovigen moeten den heylighe Gheest dooz de oplegginghe der handen nae den Doop ontfanghen/ op dat sy volmaecte Christenen bevonde worden: want daer en sal nimmermeer gheen volmaect Christen zyn/ anders dan die niet het soymfel des Bisshops is besneert geweest: dit zyn hare woordde: Maer ick meyne dat het al in de Schyftuere beschryve ende verwaert was/ wat tot het Christendom noodich was. Maer mi (ghelyck ick sie) moeten den rechten regel der heilige bupten de Schyftuere soeken. Soe worden dan de Christenen dooz de wysheyt Gods/ dooz de hemellicke waerheyt/ en dooz de gantsche leere Christi/ alleenlic begonnen: maer dooz de olpe des soymfels worden sy volmaect. Met dese leere worden alle de Apostelen/ ende soo vele Martelaren verdoemt/ de welcke sonder twyfel noyt en zyn besneert noch ghesoynt gheweest: want de olpe en was noch niet gemaect/ welcke olpe de gheue daer aen sy ghesneert wordt/ in alle Christenheyt volmaect/ ofte eer Christenen maect/ die noch geene Christenen en waren. Maer of ick schoon segghe/ soo wederlegghen sy hem selven overbloedich:

Gal. 4. 9. Col. 2. 10.

Antwoort 3. genomen van een ongenomde ende gods loofe spijse/ ke bec genee/ die haer olpe noemen een olpe der salicheyt.

Beantwoort 2. dinghe van de uptblycht.

1. Cor. 6. 13.

Het 2 argument des Paulus dat den Doop sonder het soymfel niet rechtelick en eel volbracht werden.

Rom. 6. 4. Antwoort 1.

De beschryvinge desee antwoort/ genomen upt het beupt dan het Niletacensche Concil.

Acto. 8. 16.

Acto. 2. 4. Matt. 10. 29

Antwoort 2. daer in dat aenroeten godloosheyt des leers niet ontdeckt woort.

Gal. 3. 27. D' eerste is/ dat de Doop sonder het soymfel niet en is. De conlec. dist. 5. cap. 2. Spiritus sancti.

De beschryvinge van dit soymfel.

De 2 godloosheyt is/ dat wy niet en connen volcomen Christenen zyn sonder het soymfel. 1. V. ba. cap. 1. De conlec. dist. 5. Con. Aur. cap. Vt jejunij. De conlec. dist. 5. 7. D' eerste wederlegginge des leers godloosheyt.

De 2 wederlegginghe.

bloedichlick genoeck. Want het hoe beelste deel haers volcr sinneren en formen sy na de Doop? Waerom lyden sy dan salcke halde Christenen onder hen / der welcke onvolmaectheyt sy lichtelick conden beteren? Waerom laten sy hen soo onachtfaemlick dat achter laten / dat niet en can sonder groote zonde achterghelaten worden? Waerom en cyschen sy niet strenghelicker dat dinct dat soo nootfabelick is / ende sonder het welcke niemant en can salcheyt gerrygen? ten zy dat mogelick yemant dooz haestige doot verhindert woort: vooz waer dewyle sy het soo vpyckelick laten versmaden / soo bekennen sy bedelickelick dat het soo seer niet te achten en is / als sy het hooghe verheven hebben.

10 Ten laetsten segghen sy: dat dese heplige sinneringe is in meerder eerwerdicheyt te houden / dan de Doop selve: om dat sy sonderlinghe dooz der Bisschoppen handen bedient woort / daer de Doop dooz alle ghemeyn Priesters ghegeven woort. Wat soudemen hier seggen / anders dan dat sy gantschelic wtsinnich zijn / dat sy hare bonden soo seer verheffen / ende de heplighe infettinghen Gods daer by gherustelick verachten? Onbeschaemde mont / beltaet ghy dat sinner dat dooz den stauck uwes adems alleenlick ontrepnicht / ende dooz de munnnelinghe uwer woorden betoovert is / tegen de Sacramenten Christi te stellen / ende niet het water dat dooz Gods woort gheheplicht is / te vergelycken? Maer dit heeft uwe ongheselyckheyt te clepue gheacht / maer hebt oock uwe sinner hoogher gheacht. Dit zijn de oydeminghen ende instellingen des heplighen Apostolischen stools. Maer sommighe onder hen hebben dit / dwelck oock na haer ghevoelen een onghelonden raserie is / begonnen en wpenick te matigen. Het Formsel is / (eggheuy sy) in meerder eerwerdicheyt te houden: moghelick niet om dat daer meerder cracht ende nutticheyt in is / maer om dat het van weerdigher personen ghegheven woort / ende in het weerdichste deel des lichaems gheschiet / te weten / in het voozhoofte: ofte om dat het meerderen wasdom der deuchden geest / hoewel de Doop tot verghevinghe der zonden crachtich is. Maer gheven sy niet met de eerste reden te keere: dat sy den aristen zijn / als sy de cracht des Sacraments in de weerdicheyt des Dienaers stellen: Nochtans laet het alsoo zijn / dat het Formsel weerdigher zy / om de weerdicheyt der hande des Bisschops. Maer ist dat hen yemant vzaecht / waer uyt den Bisschoppen sulck voozdeel ende privilegie ghegeven zy / wat reden sullen sy voozbynghe / anders dan haren boosen lust? Sy moeghen segghen: De Apostelen alleen hebben dit recht gebuyekt / dewijle sy alleen den heplighen Gheest uptghedeelt hebben. Zyn dan de Bisschoppen alleen Apostels? Jae zijn sy oock Apostels? Maer laet ons hen oock dat toe gheven: waerom en willen sy niet met dit selve argument bewyzen / dat de Bisschoppen alle moeten het Sacrament des bloets in het Nachtmael des Heeren aenroere? Het welcke sy den ghemeynen manne wepgheren / om dat het van den Heere den Apostelen alleenlick ghegeven wert. Ist dat het den Apostelen alleen ghegeven was / waerom en beslypten sy niet daer uyt / dat het den Bisschoppen alleen ghegeven was? Maer te dier plaetse maken sy de Apostelen rechte Priesters: ende hier woerden sy dooz de vzaeyninghe haers hoofts elder swaers getrocken / soo dat sye onvoozsiens Bisschoppen maken. Ten laetsten / Ananias en was gheen Apostel / tot den welcken Paulus

nochtans ghesonden was / om sijn gesichte wederom te gheerijghen / gedoopt te worden / ende niet den heplighen Gheest verbult te worden. Ick sal noch dit oock tot den hooyp stellen. Ist dat dit dooz Godlick recht / der Bisschoppen ampt was / waerom hebben sy bestaen dat den ghemeynen Priesteren te gheven / ghelijck in eenen Sendtbrief Gregoy ghelesen wort.

11 Hoe cranch / ongheselyck ende dwaes is de ander reden / te weten / Dat sy haer Formsel weerdigher achten dan den Doop Gods / om dat in de forminghe het voozhoofte niet olve besinert woort / ende in den Doop de top des hoofts: ghelijck of de Doop oock niet olve / ende niet met water gheseliede. Ick betuyghe alle Godsalighe / of dese boeven niet alleenlick en soeken de supberheyt der Sacramente niet haren suerdeelen te verderben. Dit hebbe ick ergens geseyt / dat de Sacramenten niet so grooten hooyp der menschelicker vonden bedecht zijn / dat de infettinghe Gods nau can dooz clepne reien ende spleten eenighen schyn gheven. Ist dat yemant my doe niet en ghelooft / die gheboove nu ten muncken sijne meester. Siet / sy laten het water varen / ende en houdent van geen der weerde / maer verheffen haer eenighe olve in den Doop. Maer wy segghen hierentusschen / dat in den Doop oock het voozhoofte ghedoopt woort met water. By welck water wy haer olve niet enen seront weerdich en achten / noch in den Doop / noch in het Formsel. Ist dat yemant hier tegen seyt / dat haer olve nochtans vierder verechte woort: soo antwoorde ick / of schoon het goets daer in ware / so wort het dooz dien pyns verdooven: soo verre ist datmen dat sehandelicke bedoch soude mogen dooz dieverie vercoope. Met de derde redt make sy haer godloosheyt openbaer / als sy segghen / dat haer Formsel meerder wasdom der deuchden heeft / dan de Doop. Dooz de oplegginge der handen hebben de Apostelen wel de sennelike gaben des Gheests toeghebedient: maer in wat sake bewijst deser sinneres vet sijn vuychtbaerheyt? Maer laet varen sulcke matigers / die eenen herckroof met vele herckrooven bedecken. Het is ghelijck een knoop Gordij niet ontbindelick / den welken het beter is dooz te snyden / dan so seer te arbeiden om te ondoen.

12 Doozt / als sy sien dat sy noch Gods woort / noch gelosbelckie reden en hebben / soo byngheuy sy / ghelijck sy plegen / de outheyt voozt: segghende / dat dit een leer onde onderhoudinghe is / de welcke dooz het ghebruyck veler eerwen bevesticht is. Maer of dit schoon waerachtich ware / soo en ist hen nochtans niet voozderlick. Een Sacrament en is niet uyt der aerden / maer uyt den hemel: noch uyt menschen / maer uyt God alleen. Soo moeten sy bewyzen dat God de auther haers Formsels is / ist dat sy willen vooz een Sacrament gheacht hebben. Maer wat willen sy hen niet de outheyt beschermen / dewyle de oude leeraers also sy willen epgheentlick spreken / nergghens meer dan twee Sacramenten en verhalen? Waert dat de bescherminghe ende vasticheyt onses gheloofs moeste van menschen ghehaelt worden / soo souden wy hier een onverwinnelike sterchte hebben: te weten / dat de oude Leeraers nergghens die dinghen vooz Sacramenten bekent en hebben / die dese sinneres lieghen Sacramenten te zijne. De oude Leeraers spreken van de oplegginge der handen / maer noemen sye een Sacrament? Augustinus seyt opentlic dat sy niet anders en is dan een ghebet. Dat sy my hier

Act. 9. 17.
De 5 weders legginghe.
Diss. ps. cap. prevent.
Daer na / om datse geschiet aen dat weerdichste deel des lichaems.
Antwoort 1.
Daer in onbedekt woort dese boeven godloosheyt.
Antwoort 2.
Ten derde / om datse meerder wasdom der deuchden heeft.
Weberlegginghe.
Het 3 argument der Bisschoppen is ghevoelen van de oude ghewoonte.
Antwoort 3.
Antwoort 4.
Antwoort 5.
Antwoort 6.
Antwoort 7.
Antwoort 8.
Antwoort 9.
Antwoort 10.
Antwoort 11.
Antwoort 12.

De 3 godloos sicheyt is / dat hare salbunghe in het formel den Doop overtreft / eck dat eerlic dacton / datte van ee werc digeren verson ghegheven woort.
Cap. De his voo, dunct.

Lib. 4. Sent. dunt. cap. 2.

De eerste weederlegginghe.

De 2 weders legginghe.

De derde.

De vierde.

hare stinckende onderschepdinghe niet teghen en woypen/ te weten / dat Augustinus dat niet ghesp. oken en heeft van de oplegginge der handen/ die dient tot soymen ofte bevestingen/ maer van de oplegginge der handen die dient tot hyslinghe ofte uersoeninghe. Den boeck Augustini is gheschickte ende worde geleesen: ist dat ick tot eenen anderē sin verdrage dan het Augustinus onderschepden heeft / soo bidde ick dat sy my niet alleenlick nae hare ghewoone te niet lasteringen en overvallen/maer oock bespouwen. Want sy spreken oock dat ghene die upt de sechuringe/ tot de eenicheyt der Gemeente weder keeren. Ende seyt dat het niet noodich is datmen de sulcke wederom doope: maer dat de oplegginghe der handen ghenoech is/ op dat de heere hem doorden bane des byets den heylighen Geest geve. Ende de wyse het hadde moghen ongheschickte ende wonder eijne / en datmen niet soude wederom de hant opleggen dan wederom te oopen: soo rouwt sy het onderschep. segghende: Want wat is de oplegginghe der handen/ anders dan es gebet over de mensche? En dat dit de sin is/ dat is openbaer upt een ander plaetse/ daer sy seyr: Den Keeren die tot de Gemeente wederkeeren/ seyr men de handen op/ om datmen soude verenigen in de iefde. de welke een seer groote gade des heylighen Geests is / ende sonder de welke al wat in den mensche heyligh is/ gheen cracht en heeft.

Lib. 3. De Baptismo contra Denatit. cap. 16.

Lib. 5. cap. 23.

Dat Formel dat in den Euden eerste mit ghebruyck was is seer p. 3. 1. k.

Ende by ons sin in de Christelike Kercke. 1. weder opghenicht.

13 Het wace te wenschen dat wy de wyse onderhouden/ die g. l. i. c. a. v. e. r. m. a. e. n. t. h. e. b. b. e. by de Oude was / eer die verkeert ghedichsel des Sacraments geboren wert. Niet dat daer sulck een Formel ware gheheylt dele menschen dichten het welke niet selfs en can ghenoech worden sonder den Doop onrecht te doen/maer dat daer een hinderkerre ware/ waer dooz de lindenren ofte jonghelinghen rekinghe haers ghewoons dooz de Gemeente gaven. Want het soude een seer goede wyse der onderwysinghe der kindren zyn / waer dat een seker Forme der leere daer toe beschreven ware/ de somma byna aller hoofdstucken der heilige verbatende / ende ghemeynsaemlick verelacende waer in de gantsche Gemeente der ghelovighen behoort te bewilligen: dat de kinderen thien jaren out zyn/ de hen selfs der Gemeente vertoonden / om haer ghelooft te behouden: dat sy van alle hoofdstucken gevraecht worden / ende op een pegelick antwoorden/ en geieert worden het gene dat sy niet en wisten/ ofte niet wel en verstonde: dat sy alsof het eenighe waerachtighe ende oprechte ghelooft daer mede de ghelovighen eendrachtichlick den eenighen God dienen/ vooz de Gemeente beliden. Waer dat dese discipline te desen tijde praet hadde/ soo soude voozwaer sommighe Ouderen onachtzaamheyt vermaent en gheprectet worden / die de onderwysinghe der kinderen gherustelick verlaten/ gelijk of sy hen niet en en ginghe/ de welke sy van niet en sonden sonder openbare selhande comen achter laten: en daer soude meerder eendrachticheyt des geloofs onder het Christen volck zyn/ en daer en soude so groote onwetentheyt/ en onverschant in velen niet zyn: sommighe en souden niet so lichtveerdichlick dooz menwe en vruende leeringen verkeert worden. Int corte/ es pegelick soude eenen bequams te gane tot de Christelike leere/ ende een cozt begryp daer van hebben.

Van Penitentie.

14 **N**iet het Formel stelde sy de Penitentie/ van de welke sy soo onbeschepdelick

ende verwerentlick spreke / dat de conscientien gheen vasticheyt noch secherheyt upt haer leere en connen hale. Ne sy hebbe op een andere plaetse int langhe verelact/ wat wy van de Penitentie upt de Schyssture gheleert hadden / ende oock daer nae wat sy daer van leeren: men ceten wy alleenlick ten wat cosfate die ghehad hebben die dese meyninghe dat de Penitentie een Sacrament is. op ghebruyck hebbe / de welke langhen tijt in de kercken ende scholen gheregnert heeft. Nuchtans sal ick eerst niet cozt woorden wat segghen van het ghebruyck ende wyse der onder Gemeente / mer de welke de Papisten hen bedecken om haer geschickte te bevestigen. Sy hebben in openbare Penitentie dese wyse ghehouden. dat die ghene die haer voldoentighe die hen opghiert was/ volbrachte hadden/ niet openlike oplegginghe der handen wederom verdoent worden. Wat was het teeken der vergheninghe / waer dooz de sonder getreest ende ghesencht wert / vooz Ged in het betrouwen der vergheninghe sinder zonde / ende de Gemeente verdoent wert / dat sy hem in eerste byedehel in ghenade ontfanghen / ende alle gheschickte der ergerisse laet varen. Dit noemt Cyprianus de l. a. c. 2. v. 2. gheben. Ende om dat dese sake soude te weerdigher rudenmeer gheacht zyn by het volck / soo was het verzoent dat sy altyt moeste dooz de autoriteyt des Bisschops ghescheen. Hier upt comt dese ordeninge des tweeden Carthagenischen Conciliums. Het en sy den Bisschop niet ghecozlost eenen bis openlike penitentie doer / in de Missie te verzoenen. Ende een ander ordeninghe des Arastischen Conciliums: Die in den tijt haer penitentie upt die leeren verhepden die saluen sonder epinginghe der handen / v. a. e. r. m. e. d. e. m. e. n. s. c. h. e. e. t. e. v. e. r. s. o. e. n. e. n. / t. o. r. d. e. g. e. m. e. y. n. s. c. h. a. p. t. o. e. l. a. t. e. n. / m. a. e. r. i. s. t. d. a. t. s. y. v. a. n. h. a. e. r. s. i. c. h. t. e. o. p. t. o. m. e. n. / s. o. s. u. l. l. e. n. s. y. s. t. r. a. e. n. o. n. d. e. g. h. e. n. d. i. e. p. e. n. i. t. e. n. t. i. e. d. o. e. n. / e. n. d. e. a. l. s. h. a. e. n. t. y. t. s. a. l. v. e. r. v. i. l. s. w. e. s. e. n. / s. o. s. u. l. l. e. n. s. y. d. o. z. d. e. o. p. l. e. g. g. i. n. g. h. e. d. e. r. h. a. n. d. e. n. d. e. s. B. i. s. s. c. h. o. p. s. / v. e. r. s. o. e. n. t. w. o. r. d. e. n. I. t. e. m. e. e. n. o. r. d. e. n. i. n. g. h. e. d. e. s. d. e. r. d. e. n. C. a. r. t. h. a. g. e. n. i. s. c. h. e. n. C. o. n. c. i. l. i. u. m. : E. e. n. P. a. s. t. e. r. e. n. s. a. l. d. a. n. g. h. e. n. d. i. e. p. e. n. i. t. e. n. t. i. e. d. o. e. t. / n. i. e. t. v. e. r. s. o. e. n. e. n. s. a. l. e. r. a. n. t. o. z. i. e. p. t. d. e. s. B. i. s. s. c. h. o. p. s. N. i. e. d. e. s. e. o. r. d. e. n. i. n. g. h. e. n. w. a. r. e. n. g. e. m. a. e. c. k. t. o. m. d. a. t. d. e. s. t. r. e. n. g. i. c. h. e. y. t. d. i. e. s. y. w. i. l. d. e. n. b. e. w. a. e. r. t. h. e. b. b. e. / n. i. e. t. e. n. s. e. n. d. e. d. o. z. d. e. l. i. c. h. t. v. e. e. r. d. i. g. e. s. a. c. h. t. m. e. d. i. c. h. e. y. t. v. e. r. v. a. l. l. e. n. W. a. e. r. o. m. w. i. l. d. e. n. s. y. d. a. t. d. e. B. i. s. s. c. h. o. p. s. s. o. u. d. e. k. e. n. n. i. s. t. d. e. r. s. a. l. k. e. r. e. m. e. n. / d. e. w. e. l. c. h. e. g. e. l. i. c. h. t. h. e. t. g. e. w. o. o. n. l. i. c. h. w. e. s. e. n. / i. n. d. e. o. n. d. e. r. s. o. e. k. e. n. g. h. e. s. o. u. d. e. v. o. o. r. s. i. c. h. t. i. g. h. e. r. w. e. s. e. n. D. o. e. w. e. l. C. y. p. r. i. a. n. u. s. l. e. e. r. t. e. p. e. e. n. p. l. a. e. t. s. e. / d. a. t. n. i. e. t. a. l. l. e. e. n. l. i. c. h. d. e. B. i. s. s. c. h. o. p. / m. a. e. r. o. o. c. k. d. e. g. a. n. t. s. c. h. e. C. l. e. r. g. i. e. d. e. h. a. n. d. e. o. p. l. e. y. d. e. / w. a. n. t. s. y. s. p. r. e. e. t. a. l. d. u. s. : S. y. d. o. e. n. e. e. n. e. n. b. e. h. o. o. r. l. i. c. h. t. i. g. t. y. t. l. a. n. c. h. p. e. n. i. t. e. n. t. i. e. / d. a. e. r. n. a. c. o. m. e. n. s. y. t. o. t. d. e. g. e. m. e. y. n. s. c. h. a. p. / e. n. d. e. o. n. t. f. a. n. g. h. e. n. h. e. t. r. e. c. h. t. d. e. g. e. m. e. y. n. s. c. h. a. p. d. o. z. d. e. o. p. l. e. g. g. i. n. g. h. e. d. e. r. h. a. n. d. e. n. d. e. s. B. i. s. s. c. h. o. p. s. e. n. d. e. r. C. l. e. r. g. i. e. W. a. e. r. n. a. i. s. d. e. s. a. l. k. e. d. o. z. l. a. n. c. h. i. c. h. e. y. t. d. e. s. t. y. s. s. o. v. a. r. e. g. h. e. t. o. m. e. n. / d. a. t. s. y. o. o. c. k. h. a. y. t. e. n. d. e. o. p. e. n. b. a. r. e. p. e. n. i. t. e. n. t. i. e. / i. n. h. e. m. e. l. i. c. h. e. a. b. s. o. l. v. e. r. i. n. g. h. e. n. d. e. v. e. r. g. e. b. i. r. g. h. e. n. / d. e. s. e. e. r. e. w. o. n. i. e. g. h. e. b. r. u. y. c. k. t. h. e. b. b. e. n. H. i. e. r. u. p. t. c. o. m. t. b. y. G. r. a. t. i. a. n. u. m. d. a. t. o. n. d. e. r. s. c. h. e. y. t. t. u. s. s. c. h. e. y. t. v. a. n. o. p. e. n. b. a. r. e. e. n. d. e. h. e. m. e. l. i. c. h. e. v. e. r. s. o. e. r. i. n. g. h. e. I. c. h. a. c. h. t. e. d. a. t. d. e. o. n. d. e. o. n. d. e. r. h. o. u. d. i. n. g. h. e. / d. a. r. v. a. n. C. y. p. r. i. a. n. u. s. m. e. l. d. e. t. / i. s. h. e. l. i. c. h. t. e. n. d. e. d. e. G. e. m. e. n. t. e. m. i. t. g. h. e. w. e. e. s. t. e. n. d. e. i. c. h. w. i. l. d. e. d. a. t. s. y. t. e. d. e. s. e. n. t. i. d. e. w. e. d. e. r. o. p. g. e. r. i. c. h. t. w. a. r. e. H. i. e. r. g. a. n. d. e. d. e. s. e. a. r. t. d. e. v. e. r. s. o. e. n. i. n. g. h. e. / h. o. e. w. e. l. i. c. h. e. m. e. t. e. n. d. e. r. s. e. v. e. r. w. o. y. p. e. n. / n. o. c. h. s. t. r. e. n. g. e. l. i. c. h. s. t. r. a. f. f. e. n. / s. o. a. c. h. t. e. i. c. h. i. n. d. e. h. a. n. g. d. a. t. s. y. s. o. n. o. o. d. i. c. h. n. i. e. t. e. n. i. s. D. e. e. h. e. t. s. y. w. y. s. i. e. n. n. o. c. h. t.

Lib. 3. cap. 4. ende 4.

Teghen de welke eerste l. k. bevelen wort: waer tot de openlike oplegginge der handen ghedient heeft.

Lib. Epist. 2. Epist. 2.

Cap. 23.

Lib. Epist. 2. Epist. 11.

In Decret. 26. quest. 6.

Welcke op-
legginghe der
hande is als
eeren baffen
gront van
het Sacra-
ment der pe-
nitentie (se-
len).

nochtans dat de oplegginghe der handen in de penitentie is een ceremonie van menschen ingeset / ende niet van God / ende dat mensche onder de middelmatighe dinghen / die in haer selven noch goet noch quaet en zijn / ende onder de uptwendighe oeffeninghen moet stelen: niet onder de verachtelike oeffeninghen / maer die nochtans moeten niet soo hooghe gheacht zijn / als de ghene die God ons dooz syn woorz geboden heeft.

Daer na / en
ghin sp daer
in niet en is
nider mal-
canderen / op
wat wyse /
wie in wat
derstant de
penitentie
ghelept wort
een Sacra-
mentie syn.
Lib. 4. fen.
dit. 22. cap. 2.

15 Maer de Pauselicken Theologen ende School-lectaers (der welcker ghewoonte is alle dinck niet valsche oplegginghe te vervalschen) arbeypden seer om hier een Sacrament te vinden: het welke niet en moet wonder schijnen: want sp soecken het ghene dat niet en is. Nochtans als sp niet beter en mogen / soo laten sp de sake verwerret / onseker en niet menigher- sep inepninghe vermengt. Doo segghen sp dan / dat inogelick de uptwendighe penitentie een Sacrament is: ende ist dat het also is / soo segghen sp: dat sp dan meynen dat het is een tecke der inwendiger penitentie / dat is / der doefhept des herten / de welke de bedupde sake des Sacraments sal wesen. Ofte dat sp bepde te gelijck het Sacrament zijn / ende niet twee Sacramenten / maer een volmaecht. Maer dat de uptwendighe penitentie is het Sacrament alleenlick / ende dat in de inwendighe sp bepde de bedupde sake ende het Sacrament. Ende dat de verghevinghe der zonden is de bedupde sake alleenlick / ende niet het Sacrament. De gene die de beschrijvinge des Sacraments van ons boden gheset / ghebachtich zijn / die moghen dit / dat de Papijsten een Sacrament noemen / daer inde ondersoekken ende bepproeven / ende sp sulsen behinden / dat het niet en is een uptwendige ceremonie van de Heere verozdent tot versterckinge onse gheloofs. Ist dat sp segghen dat mijn beschrijvinghe gheen wet en is / der welcker sp moeten onderdanich zijn: soo laets Augustinum hoozen / den welcken sp / ghelijck sp willen schijnen in grooter eerwerdichept te houden. De Sacramenten (sept hy) zijn sienlick in gestelt / om der vleeschelicker mensche wille / om dat sp van de dinghen die niet ooghghen ghesien worden / dooz de Sacramenten ghebrachte worden tot de dinghen die daer upt verstaen worden. Waer connen sp yet sulcx selve sien ofte anderen toonen / in het ghene dat sp een Sacrament der penitentie noemen? De selve sept op een ander plaets: Het wozt daerom een Sacrament genoemt / om dat daer in een ander dinck ghesien ende een ander verstaen wozt. Het gene dat ghesien wozt / dat heeft een lichamelike gedaente: dat verstaen wozt / dat heeft een geestelike cracht. Dese dinghen en connen niet het Sacrament der penitentie dat sp dichten niet over een: waer in gheen lichamelike ghebaente en is / die de geestelike vrycht soude dooz houden.

Al wat sp
doozwendt /
so en past de
beschrijvinge
des Sacra-
ments ghe-
nus daer op.

Lib. 3. quæst.
Ver. Tck.

In sermone
quodam de
Bapuf. infant.

Werk tierlicke
het conom sp
des Priesters
absolutie een
Sacrament
noemen / als
de penitentie.

Mat. 16. 19.
ende 18. 18.
Joan. 20. 23.

16 Ende (op dat ick dese heesten in haer eygen perck overwinne) ist datme hier eenich Sacrament soecht / hadde men niet veel tierlicker conomen segghen / dat de absolutie des Priesters een Sacrament is / dan dat de uptwendige ofte inwendige penitentie een Sacrament is? Want van de absolutie hadde men lichelick connen segghen / dat sp een bequaem ceremonie is / om onse gheloove van de verghevinghe der zonden te bevestighen: ende dat sp de belofte der sleutelen heeft / gelijck sp die noemen: Al wat ghy bindt ofte ontbindt op der aerden / dat sal ontbonden ende ghebonden zijn in den Hemel. Maer men

hadde moghen daer teghen seggen / dat vele ge-
absolueert worden van de Priesters / de welke
niet sulcx en ghecrigghen dooz sulcke absolutie:
hoewel na haer leere de Sacramenten der nieu-
wer Wet / behooren te geben dat sp af beelden.
Dat is spottelick / want ghelijck in het Nichte-
mael tweeder ley etinge is / te weten / de Sacra-
mentelike etinge / dwelck den goeden ende den
boosen gemeyn is: ende de geestelike / de welke
den goede alleenlick toe comt: waerom en sou-
den sp niet oock dichten dat daer tweer ley ab-
solutie ware? Nochtans en hebbe ick noch niet
connen verstaen / wat sp met dese hare leere wil-
len maken: de welke hoe verre sp van de waer-
hept Gods verscheypden is / dat hebben wy ghe-
leert doe wy van die sake handelden. Ick wil
hier alleenlick bewijzen dat sp dooz dese waer-
hept niet verhindert en wozde / de absolutie des
Priesters een Sacrament te noemen. Want sp
inogen dooz den mont Augustini antwoozden:
Dat de hepligginghe somtijts is sonder sienlick
Sacrament / ende dat het sienlick Sacrament
soms tijts is sonder inwendige hepligginge. Item /
Dat de Sacramenten in de uptverzoene alle-
lick volbruyngghen dat sp af beelden. Item / Dat
soms tijtge soo verre Christus aen doen / dat sp
de Sacramenten ontfanghen / ende somtijtge
soo verre dat sp gheheplicht wozden: te weten /
dat bepde goede ende boose Christus soo verre
aennemen / dat sp de Sacramenten ontfangen /
maer dat alleenlick de goede Christus so verre
aen nemen / dat sp gheplicht wozden. Op heb-
ben voozwaer meer dan kinderlick gesept / ende
zijn in de clare Sonne blind gewest / dewijle sp
in soo groote swarichept verwerret zijnde / een
sake die soo clare ende eenen pghelicken bekend
was / niet verstaen en hebben.

Diet teghen
staende / dat
de Priesters
mer alige
crachtelick
vrij spreken
om dat sp
lieden bresen
dat daer te
ghen soude
connen ghe-
sept wozden.

Lib. 3. quæst.
ver. Tck. De
Bapuf. par.
vulorum. lib.
3. De Bapuf.
contra Dona-
tist.

17 Nochtans op dat sp hen niet en verheffen /
in wat deel sp haer Sacrament stellen / so segge
ic dat het nochtans niet recht niet en behoort
dooz een Sacrament gheacht te wozden. Ten
eersten om dat gheen sonderlike belofte Gods
tot dese sake ghevonden en wozt / de welke het
eenighe fondament des Sacraments is. Ten
anderen / om dat alle de ceremonie die hier en
voozt ghebrachte worden / is een enkel gedicht-
sel der menschen: ende wy hebben bewesen dat
de ceremonien der Sacramente / niet en connen
anders dan van God ingestelt wozden. Doo ist
dan leughen ende bedroch gheweest / dat sp van
het Sacrament der Penitentie gedicht hebben.
Ende dit ghebrachte Sacrament hebben sp ver-
riert niet sulcken lof als het betaemde: seggen-
de / dat het is een planche na de schipbreucke: om
dat de ghene die het cleet der onnooselhept / dat
hy in den Doop ontfanghen hadde / dooz sijne
zonden besmet heeft / mach dat selve dooz de pe-
nitentie wederom reynighen. Waer het is (seg-
ghen sp) Hieronymi sententie. Ick antwoozde /
wiens sententie het oock is / so en can het noch-
tans niet ontschuldicht wozden van godloof-
hept / ist datmensche nae haer gheboelen upte-
ghelijck of de Doop dooz de zonde werchgheno-
men wozde / ende niet veel meet en behoort den
sondaer in den sin te comen / so wanneer hy denck
op verghevinghe der zonden / om hem daer upt
te troosten / inoedt te getrijgen / ende sijn geloof-
de te verstercken / dat hy sal verghevinghe der
zonden ghecriggen / de welke hem in den Doop
beloost is. Waer het ghene dat Hieronymus
met een harde ende onreppghen wijse van spreken
ghelept heeft / te weten / dat de Doop (van den
welcken die af vallen die verdienen afghesneden
te zijne) wozde dooz de Penitentie vernieu: die
stercken

Maer in
wat deel sp
dit Sacra-
ment ghele-
t hebben / so en
is het gheen
recht Sacra-
ment.

Daerom
hebben sp te
sonter ghe-
sondicht / als
sp die Peni-
tentie hebben
ghebreten de
tweede tafel
na de schip-
breucke.
lib. 4. fen. dist.
14. cap. 1. Do-
pocient. dist.
1. cap. 2.

teeken dese goede uytleggers tot haer godloofheyt. Daerom souden men seer bequamelic spreken/alsmen den Doop noemde een Sacrament der Penitentie / dewyle hy den ghenen die soeken penitentie ende bereringhe te doen/ ghegheben is tot een bevestighe der ghenade/ende tot eenen zeghel des betrouwens. Ende op dat men mant en meyne dat dit onse ghedichtsel is/so en is het niet alleenlic welc over een comende met de woorden der Schryftuere/maer schijnt oock de gheneyen ende seker sententie der ouder Gemeente gheweest te hebben. Want in het boeck van den gheloebe tot Petrum (het welcke Augustino toegheschreven wort) wort de Doop een Sacrament des geloofs en der Penitentie genoemt. Ende wat loopen wy tot onser getuyghenissen/ghelijck of men mochte het claerders ofte oopenlichers begheeren dan dat de Euangeliste verhaelt/ dat Joannes heeft ghepredicht den Doop der Penitentie tot verghevinghe der zonden.

Van het laeste Olysel.

Het derde ghedichte Sacrament is het laeste Olysel/ het welcke niet anders dan dooz eenen Dierster ghegeven en wort/ende dat in het uytcrste des levens/ ende met olve die den Bisschop gheheylt heeft / ende met dese woorden: God verghebe u dooz dese heylighe Salvinge/ ende dooz sijn Overlicken haren herticheyt / al wat ghy ghesondicht hebt dooz het ghesichte/ dooz het ghehoor/ dooz het riecken/ dooz het ghevoelen/ ende dooz het saaken. Sy diecken dat dit Sacrament twee crachte heeft/ te weten/ om de zonde te vergeve/ ende de lichaemelic cranckheyt te verlicke/ ist dat het also nut is: ofte anders/ de salicheyt der ziele. Ende sy seggen dat de instellinghe deses Sacraments/ van Jacobo beschreve is/ daer hy seyt: Ist dat niemant cranck is onder u/ die roepe de Oudersinghen der Gemeente / op dat sy over hem bidden/ hem salvende met olve in den naem des Heeren/ het ghebet des geloofs sal den crancken ghesont maken / ende de Heere sal hem oprechten: ende ist dat hy in sonden is / soo sal het hem vergeven worden. Dese sineringe is even ghelijck de oyllegginghe der handen die ick bebben verclaert hebbe/ te weten / een gheheylighe ghebruyckheyt/ waer dooz sy sonder reden ende vruchte willen den Apostelen gelijck sijn. Marcus verhaelt dat de Apostelen in haer eerste sendinghe / achtervolghende dat bevel dat sy van den Heere ontfangen hadden / de dooden verwerit/ de t'lybels uytgeworpen/ de melaetsche gheroynt/ de crancke ghesont gemaect/ ende in de heylighe der crancken olve ghebruyckheyt hebben. Sy salden (seyt hy) dese crancken met olve/ ende sy worden ghesont. Dit heeft Jacobus aenghesien / daer hy ghebruyck der Oudersinghen te roepen om den crancken te salven. Waer dat in salche ceremonien ghen heoghe verhoort ghyent/ verbaet en is/ dat sullen die lichelic crancken mercken en oordeelen/ die aensien wat grooter vyshert de Heere ende sijnne Apostele in dese uytwendighe dinghen ghebruycklic hebben. De Heere willende den blinden siende maken / heeft uyt stof ende uyt sijn speckel sal gemaect/ sonninghe heeft hy dooz aentasten gheuezen/ ende sonninghe dooz sijn woort. Op dese wijse hebben de Apostelen sonninghe siecken gheuezen/ affteuclich dooz het woort / sonninghe dooz het atmoeren/ ende sonninghe dooz salvinge. Maer sy moegen seggen/ dat het der waerheyt ghelijck is/ dat dese salvinge (gelijck oock andere diege-

like dinghe) niet en is liefsverdrichlic gebruycklic geweest. Ick bekenne dat: nochtans en hebben wyse niet gebruycklic als een instrument der heylighe/maer alleenlic als een teeken/om dat de ongeleerde souden daer dooz vermaent worden van waer sulche groote cracht quame: te wete/ om dat sy dien lof niet den Apostele toe en seghen. Ende dat de heylighe Geest ende sijnne gaven bereckent worden met de olve / dat is seer ghemeyn ende gewoonlic. Maer de gabe der heylighe is vergaen gelijck oock andere miraculen/ de welcke de Heere heeft willen eenen tijt laten geschiet/om de nieuwe vercondinghe des heylighe Euangeliums in der eeuwichheit wonderlic te make. Daerom of wy schoon toe hede/ dat de salvinge sy geweest een Sacrament der crachten/ die doe dooz de hande der Apostele geschieden: so en comt het nochtans ons niet toe/ dewyle het ons niet ghegheben noch bedolen en is sulche crachten te doen.

19 En wat reden hebben sy meer om uyt dese salvinghe een Sacrament te maken/ meer dan uyt alle andere teckenien die ons in de Schryftuere verhaelt worden? Daerom en machten sy niet ee haedwater Siloa/ op dat de crancke te sekerer tijde des jaers hen selven daer in hede? Sy seggen dat die soude te vergeefs gheschiet. Doozwaer het en soude niet meer te vergeefs gheschiet dan dese salvinge. Waerom en legghen sy niet op de doode/ dewyle Paulus eenen jongeluck weder opgerweckt heeft/ op hem liggende? Waerom en is mach uyt speckel ende stof gemaect/ met een Sacrament? Sy seggen/ alle de andere crenyde sijn sonderlic geweest/ maer dit wort van Jacobo gebode. Ick antwoorde/ dat Jacobus heeft dit gesproken in dien tijt doe de Gemeente noch sulche zegen gebruycklic. Sy segge wel dat haer salvinge noch de selve cracht heeft: maer wy bevindert anders. Niemant en verlaondert hem nu dat sy de ziele die sy kenden van Gods woort / dat is van het leven en van het licht bereoft/ ende onverstanchich/ ende oock blind te sijn/ so stoutelic bedrogen hebben: dewyle sy hen niet en schamen te willen oock het levende ende gesonde geboelen des lichaems bedriegen. So maken sy dan hen selven spottelic/ als sy roem dat sy de gabe der gesontmakinge hebben. De Heere helpt doozwaer de sijnne te alien tijde/ende geneest hare cranckhede/ so want mer het noodich/ also wel nu als voortghen/ maer en bewijst liechtans de opebare crachten niet/ noch en doet nu gheene miraculen dooz de handen der Apostelen: want die gabe was alleenlic voer: eenen tijt/ en is oock eensdeels dooz de vandaerbaerheyt der cranckheyt verstant verbaet.

20 Daerom ghelijck de Apostelen niet sonder oorsake dooz het tecken der olve oopenlic bebruycklic hebben/ dat de gabe der gesontmakinge niet haer eygen/maer des heylighe Geests cracht was: also doen wederom dese den heylighe Geest groot onrecht/ die seggen dat haer stinkende ende crachtelocke olve/ de crachte des heylighe Geests is. Want dit is gelijck of pemaent seyde/ dat alle olve de cracht des heylighe Geests waere/om dat sy in der Schryftuere met olve beduypt worden: Iem ghelijck of men seyde dat alle duypten de heylighe Geest waren / om dat hy in de ghedaente eender duypten verschenen is/ maer sy moegen hier van toe sien. Soo veel ons aengaeft ist ghenoech dat wy seker weten dat haer salvinghe ghen Sacrament en is/ dewyle sy niet en is ee ceremonie van God veroynt/ noch eenighe belofte en heeft. Want als wy dese twee dinghe in het Sacrament epische/te weten/

psal. 45. 8.

Daer nae en comen sy met ghen meerder rooz uyt dese salvinge maken een Sacrament/ dan wy andere enige teckenien die in der Schryftuere verhaelt staen. 1 Joan. 9. 7. 1 Cor. 10. 10

Ten 3. bare sijnne omme hebbe daer sijn eenen cracht ende waerlic ghe-

Ten 3. bare sijnne omme hebbe daer sijn eenen cracht ende waerlic ghe-

Den Doop is een Sacrament der penitentie.

Ciracur Decret. 3. qu. 1. f. 1. cap. humilitate.

Mat. 1. 4. Luc. 3. 3.

Beschryvinghe van het laeste Olysel.

Dewelcke sy segge dat het in des Apostels Jacobs woorden ghegont is. Jac. 5. 14.

Maer heeft sijnne oordynen oordynen te ghebruyckliche ghebruyckheyt. Marc. 6. 13.

Apoc dese plaeste Jacobus en helpt den Kranken met de wylde dese Apoc seche salvinge gheuezen is en betelck ende miraculen. Joan. 9. 6. Marc. 9. 29. Luc. 18. 42. Marc. 3. 6. ende 5. 16. ende 19. 12.

weten/dat het **z**p een ceremonie van God ver-
 ordent/ende dat het een belofte Gods hebbe/soo
 opseken wy daer oock mede dat die ceremonie
 ons ghegheven **z**p/ende dat die belofte ons aen-
 gaet. Want niemant en sal nu willen seggen dat
 de Besnydinghe nu een Sacrament der Ehy-
 stieliker Gemeynthe is/hoewel sy van God ver-
 ordent was/ende de belofte Gods hadde: want
 sy en is ons niet bedolen gheweest/ende de be-
 lofte die daer aen ghehanghen was/en is ons
 niet op de selve conditie ghegheven. Dat de be-
 lofte die sy in haer saldinghe strengelick vry-
 ven/ ons niet ghegheven en is / dat hebben wy
 claerlick bewesen / ende het woort dooz de bevy-
 dinghe verclaert. Die ceremonie behoorde ghe-
 bysprit te worden alleenlick van de ghene die
 niet de gave der ghesontmakinghe begaest wa-
 ren/en niet van dese vlesesghouwers/die crach-
 tigher zyn om te dooden dan om te ghenesen.

21. Hoewel/al waert schoon dat sy conde be-
 wesen dat het tot desen ene dient / dat Jacobus
 ghebriet van de saldinghe (het welcke verre van
 hen is) soo en souden sy niet selfs alsoo haer sal-
 dinghe seer vorderen/ niet de welcke sy ons dus
 langhe besmeert hebben. Jacobus wil datmen
 alie de gene die cranch zyn/ sal salden: maer dese
 en salden de cranche niet/maer besmeert de half
 doode lichamen niet haer vet / als de ziele niet
 tusschen de lippen is/ ofte (ghelyck sy sycken) in
 het uiterste. Ist dat sy in haer Sacrament
 crachtigher medecyne hebben / waer dooz sy de
 swaerheyt der siecke comen ghenesen / ofte
 ymmenier der ziele eenighen troost aenbrin-
 gen / soo zyn sy seer wyet dat sy haer medecyne
 nimmermeer intits en gheben. Jacobus wil
 dat de siecke ghesalft worden van de Onderlin-
 ghen der Gemeynthe: maer dese en laten niet toe
 dat yemant haer olpe smeere / anders dan een
 Bishope. Dat sy seggen dat het woort Ouder-
 lingen, by Jacobum beduyt Priesters, en dat
 sy seyt Ouderlingen vooz eenen Ouderlick/
 dat is een seer cranche reden / ghelyck of de Ge-
 meynthe te dien tyde sulcke groote hoopen Prie-
 sters ghehad hadde/ dat sy hadden comen niet
 yemant en seer yocessie gaen om de heylighe olpe te
 draghen. Als Jacobus sterckelick ghebet de
 siecke te salden / soo en verstaet ick daer nyt geen
 ander saldinghe/ dan niet genueyn olpe: daer en
 staet oock niet anders in de woorden Marii.
 Maer dese en kennen gheen olpe wederich ghe-
 noech/anders dan die van den Bishop gehep-
 licht/ dat is / niet veel adems verwermt / niet
 groote ruyninghe betoebet/en negemaet
 niet gebogen lippen ghegroet **z**p: te weten/dye-
 maet/Deest ghegroet heylighe olpe: dyamael/
 Deest ghegroet heylighe Ehyphmael: en dyamael/
 Deest ghegroet heylighe Balsom. Van wien heb-
 ben sy sulcke besweeringhen gheleert? Jacobus
 seyt/dat de siecke ist dat sy in zonde is/ sal ver-
 gvinge hebben/als men hem sal ghesalft/ende
 over hem ghebeden hebben: te weten/op dat hy
 verlichtinge snyder en anckheyt ghetuyghe / als
 de schuld der straffe wech ghenomen is. Waer
 mede sy niet en meynen dat de zonden dooz de
 bettesheyt der olpe wech ghenomen worden/
 maer dat de gebeden der geloovigen/ daer mede
 sy hem Gode behesen / niet en sullen te vergees
 wesen. Maer dese liegen dat dooz haer heylighe/
 dat is / grondelicke olpe / de zonden verghen
 worden. Diet hier wat grooteren voozganck
 sy sullen doen/ of men hen sehoon toe laet de ge-
 tuygenisse Jacobij na haren lust te misbruycke.
 Ende op dat wy niet langher en arbeyden om
 dese godloosheyt te bewylen / soo comt ons hier

hare Distozien te hulpe / want sy verhalen dat
 de Paus Innocentius/ die te die tyde Augusti-
 in de Roomsche Gemeynthe regeerde/verordent
 heeft/dat niet alleenlick de Priesters / maer ooc
 alle huyzenen soude elre gebuyck/ daer mede
 salvende als het hem ofte de hare noodich ware.

Van de Ordenen.

22. In de vierde plaetse hebben sy ghestelt het
 Sacrament der Orden / het welcke soo
 vrychtbaer is / dat daer seuen Sacramentien
 niet comen. Ende dit is een sporeelick burch dat
 sy segghen dat daer seuen Sacramenten zyn en
 seken derthien Sacramenten als sy willen die
 seken verhalen. Sy en mogen niet segghen dat
 dese seuen Sacramenten der orden alle een Sa-
 crament zyn: om dat sy alle tot ee Priesterdom
 dienen / ende zyn ghelyck trappen die tot het
 Priesterdom op te climmen. Want dese heylighe
 openbaer is dat een yeghelick deser Sacramen-
 ten daverliche Sacramenten hest / ende sy oock
 segghen dat het daverliche gaven zyn / soo en en
 niemant twyfelden dat het moere seuen Sacra-
 menten genaemt worden / ist dat wy haer leer
 acunemen. Ende wat sy zeken wy daer van/ ge-
 lyck of het twyfelachtich ware/ dewyle sy opet-
 lick ende claerlick bewylen/ dat daer seuen zyn?
 Ten eersten sullen wy niet cozte woorden ver-
 claren / hoe vele ende dwase onghegeschickheden
 sy ons voozbruyngen/ als sy ons hare ordenen
 wille vooz Sacramenten aenbruygen. Daer na
 sullen wy handelen of de Ceremonie die de Ge-
 meynthe in de verordeninghe der Ordenen en
 gebuycken/ moer eenichsins een Sacrament ge-
 naemt zyn. Soo maken sy dan seuen ordenen
 ofte gradien des Priesterdoms / de welcke sy
 niet den naem Sacrament vercleren. Dese or-
 denen zyn Doozwaerders / Lesers/ Beswee-
 ders/ Kcoluthen/Onderdiaconen/Diaconen en
 Priesters. Ende sy segghen datter seuen zyn/om
 de sevendaverliche gabe des heylighen Geests/ daer
 mede die moeten begaest zyn / die tot dese orde-
 nen verheven worden. Ende sy woort hen ver-
 meedert in de ordenen. Ten eersten is dit haer
 ghetal/ niet verclerde yntegginge der Schrift-
 tuere geheylighe/om dat sy meyne by Esaiam
 sefde cranche des heylighen Geests gelesen te heb-
 ben/ daer Esaias te die plaetse in der waerheyt
 niet meer en verhaelt dan seffe/ende en heeft oot
 daer niet willen alle de gaven des heylighen
 Geests verhalen. Want op andere plaetsen
 woort sy alsoo wei ghenomen * de Gheest des le-
 vens der heyligheymakinghe ende der acunem-
 inghe tot hinderen / als by Esaiam de Gheest der
 wysheyt/ des verstants / des raets / der sterck-
 heyt/des wetenichays / ende der vyese des he-
 ren. Doewel andere die seker yntuygher zyn/ en
 maken niet seuen/maer neghen ordenen/ te we-
 ten/na de gelijkenisse der triumpherender Ge-
 meynthe/ gelijc sy sycke. Sy stryde oock tegen
 walsanderen/dewyle sommighe willen dat de
 Cleerliche cruyne **z**p de eerste orden / ende het
 Bishopdom de laetste: en sommighe de cruyne
 yntuyghende/het Archbischopdom oock onder
 de ordenen tellen. Zydons maectt ef ander on-
 dersecht/ want hy onderschept de Psalmisten
 van de Lesers en de Psalmisten: seer hy over de
 gefange/en de Leser o over het lesen der Schrift-
 tuere/waer dooz het volck geleert woort. En dit
 onderschept woort in de Canones onderhont.
 Wat wille sy dat wy in sulcke groote versey-
 dertheyt sullē volge ofte bliē. Sulle sy segge dat
 daer seuen ordenen zyn? De meester der sehoole
 leert wel also: maer de seer verlichte Leerær s/
 segghen

Sigebert in
 Chron.
 Wiltende
 van het
 vrychtbare
 Sacrament
 der Orden
 sycke neemt
 sy hem vooz/
 twee omghen
 te ondersoek-
 ken.

1. Hoe vele
 hoe leer wale-
 getricke onge-
 schickheden
 sy ons vooz-
 bruyngen.
 2. Of de
 kerckelicke
 Orden oock
 een Sacra-
 ment **z**p.

Lib. 4. Sent.
 Dist. 34. cap. 9.

Ten eersten/
 dat sy daer
 seuen maken/
 dat seffe is
 niet een on-
 weteuthent
 ende al te seer
 groote onbe-
 dachtsaem-
 heyt voozge-
 comen.
 1. Esai. 11. 2.
 * Eze. 1. 20.
 Rom. 1. 4.
 ende 8. 15.
 Dit is Hugo-
 nis menig-
 gle ende dese
 ander 16
 Suetonijus bay
 Parys.
 11. 16. 7.
 & Mo. alle-
 gatur cap. Cle-
 ros. dist. 21.
 & dist. 33. cap.
 Ector. & cap.
 Othianus.
 1. Tentwees-
 den in acco-
 denen sy ons
 die Malcans
 deren selfs
 niet / hoe veel
 ofte wie de
 Orden 32. 1.

* Ten eersten/
 woort be-
 soont. dat
 het oysel der
 Papistie niet
 over eenen
 romt niet de
 saldinghe die
 van den dyo-
 stel bevolen
 is/ende dat
 niet bydoes-
 lep verghes-
 lighen.

Zac. 5. 14.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

segghen anders: en weder om zijn sp onder mal-
randeren onens. Boven desen leeren ons deser
heplige Canones oock anders. Hier siet ghy de
grote eendrachticheyt der menschen / die van
Godlike dingen sonder Gods woort twisten.

En 3. so ma-
ke sp gantsch
ontrechtelick
Christum in
een peder van
dese orden
haren merge-
felte / ende
sp hare bod-
den te be-
ser moghen
aenpellen.
Joan. 2. 15.
Joan 10. 7.
Ame 4. 17.
Matt. 9. 35.

23 Maer die gaet alle dwachepet te boven/
dat sp in alle dese ordenen Christum haren me-
degheselle maken. Ten eersten segghen sp heeft
hy eens Doozwaerders ampt bedient / doe hy
de coopers ende vercoopers met de ghesel uyt
snoerhens ghemaect / uyt den Tempel dyef.
Ende hy bewijst hem selven eenen Doozwaer-
der te zyne / als hy seyt : Ick ben de deure. Hy
heft eens Lesers ampt aengenomen / doe hy in
de Synagoge Chanaan las. Enns beswoerers
ampt heeft hy bedient / als hy des blinden ende
stommen tonghe ende oogen met sprecksel aen-
roerende hem hoorende ende spreke de maecte.
Hy heeft hem selven bewesen een Acoluthum/
dat is / volgher te zyne met dese woorden: Doo
wie ny volcht / die en wandelt in duysterisse
niet. Het ampt der Onderdiatonen heeft hy be-
dient / als hy een lynen cleet om hem goydende/
de voeten der Discipul gewasfchen heeft. Den
persoon der Diatonen heeft hy ghebeyagen / doe
hy syn lichaem en bloet in het Sacrament uyt-
deelde. Het Priesier ampt heeft hy volbracht
doe hy hem selven heeft de Vader tot een offer-
hande opghoeffert. Dese dinghen eammen soo
qualick sonder lachen hooren / dat ick ny ver-
wonderde of sp oock sonder lachen ghescheyden
zyn / ist dat het nochtans menschen gewest zyn
diese ghescheyden hebben. Maer booznemelick
is haer scherpsinnicheyt weerdich aengemert
te worden / de welke sp ghebruycken als sp int
woort Acoluthus filosofieren / ende leggent
uyt dat het is ceterofarius. Welck ick in epne
een tooversch woort te zyne / het is pmaners
allen volcken ende tonghen onbekent: daer Aco-
luthus by de Grieken niet anders beduyt / dan
een die achter remant volcht. Hoewel dese din-
gen zyn so heufelachtich ende spottelick / dat ick
te recht mocht bespot worden / soo ickse wilde
einstichelk wederlegghen.

Joan 8. 12.
Joan 13. 4.

Matt. 26. 26
Matt. 27. 50
Ephes. 5. 2.

24 Nochtans op dat sp niet langher selfs de
vroukens en bezieghen / soo moeten wy haer
pdelheyt niet cozte woerden ontdekken. Sy or-
dineren ende maken met groote pomperie haer
Lesers / Psalmisten / Doozwaerders / Acolu-
then / tot sulcken dienst welcken sp den kinderé /
ofte pmaners den lecken overgeven. Want wie
ontfreet nietse de wassen keeffen / wie giet wa-
rer ende wyu met de ampulle in den keel / an-
ders dan een hint / ofte eenich ander leck men-
sche / die het doet om gewins wille? Zyn oock
niet sulcke die daer singhen / ende die deure des
Tempels sluyten / ende op doe? Want wie heeft
oyt in hare Tempelen even Acoluthum ofte
Doozwaer der ghesen / sijn ampt bedienen? Ja
die in sijn kintshereyt het ampt der Acoluthé be-
dient heeft / die en bedient het niet meer als hy
Acoluthus gemaeckt is / en also genaeint wort:
soo dat sp schijnen met boozgenomen wille het
ampt wech te worpen / als sp den naem ontfan-
gen. Hier siet ghy waerom het hen noodich is /
niet Saer aneuten ghesplichet te worden / en den
hepligen Geest te ontfanghen / te weten / op dat
sp lech gaen sonden. Ist dat sp willen seggē dat
dit de verdrachticheyt des tints is / dat sp haren
dienst verlaten veracht / so moeten sp oock
niede behuuen / dat heve in de Gemeente noch
gebruyck noch vrucht en comt / van hare hepli-
ge ordenen / de welke sp soo wonderlick pnyen:
ende dat haer gantsche Gemeente vol verbloet

En 4 is
het nietse
dein deser or-
den anders
met dā pbel-
hent / geen le-
ker ampt
niet haer
vringheude.

En spotte-
like uyt-
blacht.

kinghe is / dewyle sp de wassen keeffen ende de
Ampullen / laten van de kinder en ende onhepli-
ge menschen gehandelt worden / de welke nie-
mant weerdich en is aen te roeren / anders dan
die tot Acoluthé ghespliche zyn: Item / dewyle
sp de gefangen den kinderen overgeven / de wel-
ke niet en beswoerden anders dan uyt eenen ghe-
splichden moent gehoozt te worden. Maer tot
wat eynde maken sp hare beswoerers? Ick ver-
staec dat de Joden hare beswoerers hadden:
maer ick sie oock dat sp also genaeint waer om
te beswoeringhen die sp deden. Maer wie heeft
oyt gehoozt dat dese gedichte beswoerers die nu
ghetnaecht worden / eenich werck haers anpns
ghedaen hebben? Men heeft dat hen is macht
gegeven om de handen te leggen op de uyt sinni-
ge ende beserene menschen: maer sp comen den
Duyvelen met wijs nact / dat sp sulcke macht
hebben / niet alleenlich om dat de Duyvelen hen
niet en willen wycken / maer oock om dat de
Duyvelen macht hebben over hē: want mē sal
nau van onder thiene een vanden / die niet van
den boosen geest ghedreyden sp. Daerom al wat
sp van hare kēpne ordenen clappen / dat is uyt
dwase leugne gesinct. Van de oude Acoluthen
en Doozwaerders en Lesers / hebbe wy op een
ander plaetse ghesproken / daer wy de orden der
Gemeente verclaerden. Hier hebbe wy alleen-
lich boozgenomen te sryden teghen desen nieu-
wen vout des seunderley Sacraments der
Priesierlike ordenen: waer van nergens niet
gelesen en wort / anders dā by dese ongeschickte
voebē / nieuwe School-keeraers en Canonisie.

Daerpsche
beswoerders.
Acto. 19. 13.

Wat wy
van dese bes-
woeringe des
ongheschicks-
ter azen ge-
voelen sellen.

25 Nu laet ons sien wat cereinouen sp ghe-
bruycken. Ten eersten alle de gene die sp tot ha-
ren kring aen nemen / die maken sp Clerckē met
een gemeen teckē. Want sp schreeneuse het hant
af op den top des hoofts / op dat daer dooz als
dooz een croont / ghelyck sp seggen / de Coninck-
like eerweerdicheyt beduyt worde: want de
Clercken behooren Coningen te zyne / op dat sp
hen selven ende andere regieren. Want Petrus
spreeft van hen aldus: Ghy zyt dat uytbero-
ren gheslachte / dat Conincklike Priesierdom /
dat heplighe verereghen volck. Maer dit is een
kerckroof / dat sp het gene dat der gantsche Ge-
meente toeghescheyden wort / hen selven alleen
aentrecken / ende hooveerdichlich op den naem
roemen / welcken sp den geloobigen ontnomen
hadden. Petrus spreekt tot de gantsche Ghe-
meente: maer dese verdrachten sijn woerden tot
weynige geschoorene / gelick of tot die alleen ge-
seyt ware: Weest heyligh: Item / ghelyck of sp al-
leen doozt bloet Christum verereghen waren / ende
gelick of sp alleen dooz Christum waren Gode
een Conincklike Priesierdom ghemaect. Sy
bruyngen daer nae noch andere redenen booz /
dat de top des hoofts bloet ghemaect wort /
om te bewyssen dat haer gedaente onderhuidert
tot Gode is / om niet onghedecliken aensichte de
kercklicheyt Gods te aenschouwen: ofte op dat
sp daer dooz ghelere worden / dat sp moeten de
seylen des moets ende der oogē affhoopen. Ofte
de scheeringe des hoofts is een allegginghe der
tytelcker dinghen / en het hant dat daer rontom
nede de cruyne blijft / beteeckē het overbliffel der
goede die sp tot onderhoudinge behouden. Alle
duch in figuren: te weten / em dat het zeyl des
Tempels noch niet ghescheurt en is. Daerom
make sp hē selve wijs dat sp seer wel gedaē heb-
bē al wat sp behoort / als sp sulcke dinghen niet
der cruyne afgebeeldt hebbe / en en doe niette
daer niet dā al dat sp afgebeeldt hebbe. Doe la-
ge sullē sp ons niet sulc bedroch en betooveringe
bespotten?

2. Tot het
tweede co-
mend: of te
weten / die
orden behoort
ghenaeint te
worden een
Sacrament /
so wort aen-
gewelen / niet
wat te gooz-
te pbelheyt
sp hare
Clercken op
den top van
hooft scheer-
ren.
* Cap. dup. 12.
qu. 1.
T. 1. Det. 2. 2.

Lib. 4 Sent.
dist. 24. ca. 2.
qu. 1. 1.
Daer nae /
niet wat ons
seete ende on-
bestandighe
redenen in
dese instellin-
ge verbedige.

lib. 4. Sent. c. 24. cap. 1.

bespotten? De Clercken beduyden niet een wep-
nich afghefchozen hays; dat sy de overbloedig-
heyt der tijtlicker goeden wechgewoopen heb-
ben / dat sy de eerlickheyt Gods aenschouwen/
ende dat sy de begheerlickheyt der ooghen ende
oozen ghedoot hebben. Maer daer en is gheen
accr der menschen die gierigher / plomper ende
oncuyscher zy. Waerom en hebben sy niet tie-
ver de waerachtige heplicheyt te bewyfen / dan
met valsche ende leughenachtighe teeken en in
eenen schijn der heplicheyt te bewyfen?

En berden/
dat sy den
oorspronck
van dese hare
crimine van
den Nazare-
nen ofte van
Jherusalem/
Hircalla/
Hircalla ende
Paulo nemt;
de ongeschre-
telick den
Joden nae
volghen.
1. Cor. 13. 13

26 Doort als sy segghen dat de crupne der
Clercken haren oorspronck ende haer oorsake
heeft van de Nazaree; wat bewyfen sy daer me-
de / anders dan dat hare Sacramenten upt die
Jodische ceremonien ghesporete zijn / ofte eer / dat
sy ee enckel Joodscheyt zijn. Dat sy segge dat
Hircalla / Hircalla ende Paulus selve een belofte
aengenome hebende / het hooft gheschozen heb-
ben om dat sy souden ghereynicht worden: daer
in gheben sy haer grove onbetentheyt te ken-
nen. Want men leest dat nergens van Hircalla:
ende van Hircalla is het oock onseker / want de
scheerlinge des hoofts mach alsoo wel op Pau-
lum geduyt worden als op Hircalla. En op dat
wy het niet toe en laten dat sy soeken / te wer-
de / dat sy in Paulus een exempel hebben / so moeten
de eendoudighe Lesers aenmercken / dat Pau-
lus noyt sijn hooft gheschozen en heeft tot eenige
heplicheyt : maer alleenlick om der swachheyt
synder vjoederen te dienen. Sulche beloften ple-
ghe ick te noemen / beloften der liefde / ende niet
der Godsalicheyt: dat is / niet aengenomen om
Gode eenigen Godsdienst te doen / maer om der
swacken daberstant te draghen / gelijk sy selve
seyt / dat sy den Joden ee Jode geworde is / etc.
So heeft sy dan dit gedaen / ende dat alleenlick
renniael / ende voor eenen cleppen tyt / om hem
selven een wepnich nae der Joden swachheyt te
voegghen. Maer als dese de repninghe der Na-
zareen willen sonder eenich gebuyck na volge /
wat doen sy anders dan dat sy een nieu Joden-
dom oprichten / dewyle sy verkeerdelick soeken
het oude na te volghen? Wt de selve conficentie
ende Godbyesentheyt is de Secretale Sendt-
brief ghemaect / de welke nae Pauli leere den
Clercken verbiet lauch hays te dragē / maer dat
sy't moeten roust af sijden / gelijk ee cloot. Ge-
lyck of de Apostol lerende was allen mannen
betaent / hadde niet de roide scheeringhe der
Clercken betonnen getweest. Hier upt mogen
de lesers denckē / wat grooter cracht ende weer-
dicheyt de ander verborghentide hebbe die hie
na volgen / de welke sodanich te begin hebben.

Waerom
dat Paulus
van weghen
de belofte
sijn hays ghe-
schozen heeft.

1. Cor. 9. 20.

Rom. 6. 18.

Cap. prohibe.
dit. 21.
1. Cor. 11. 4.

Den oors-
pronck van
de crupne der
Clercken / is
openbaer upt
Augustino.
August. De
opere Mona-
cho. in fine.
Item in Re-
tract.

27 Waer upt de crupne der Clercken haren
oorspronck ghehadt heeft / dat is openbaer ghe-
noech upt * Augustino. Want dewyle te dien
tjde niemant lauch hays en droech / anders dan
de gene die wilde tierlick schynē / en een sehoon-
heyt sochten die niet wel den mannē en betaent-
de: so schein het geen goet exempel te zyne / sulck
den Clercken toe te laten. Waerom wert den
Clercken geboden het hays te coytē / of te schee-
ren / om dat sy niet en souden eenen schijn geve /
van weerce ofte onbehoorlick vercieringe. En
dese wyse van het hays te coytē ofte scheeren /
was soo ghemeyn / dat sommighe Jhoniccken
haer hays lieten wassen tot een teeken ende on-
derfcheyt haerder uptnemender heplicheyt / die
sy wilden boben andere mensche hebben. Daer
na doemen wederom begonde hays te dragē /
ende sommighe Vepdenen tot het Christendom
quamē / die altyt lauch hays ghedragen had-
den / ghelijck Gallia / Duptsylant / ende Enge-

Den woort
ganch der
liber.

lant: soo ist der waerheyt ghelijck / dat de Cler-
cken alomme het hooft gheschozen hebben / om
dat sy niet en souden schynē de vercieringe des
hays te soecken. Ten laetsten / doe alle dinghen
verdooven / ende de oude insertinghen verkeer-
t / oft tot superstitie verandert waten: dewyle sy
in de scheeringhe der Clercken gheen oorsake en
saghen (want sy en hadden niet anders dan een
dwase navelgvinghe behouden) soo hebben sy
dele verborghentheyt ghesinnodt / de welke sy
nu niet groote superstitie ons aenruyfen / tot een
bevestinge haers Sacramēts. De Veurwaer-
ders ontfanghen de seutelen des Tempels / als
sy gheheplicht worden / op dat sy daer upt ver-
staen dat hen de bewaringhe des Tempels beho-
ren wort. De Lesers ontfanghen den heplighen
Bybel. De Beswerders ontfangen de sozmen
haerder besweringhen / die sy ober de wpefimi-
ge ende besetene souden gebuyckē. De Acoluten
ontfanghen wassen keerssen ende een anpulle.
Siet / dit zijn de ceremonien de welke so grote
cracht hebben / dat sy niet alleenlick teekenē /
maer oock oorsake der onsekerliker genade zijn
moeten. Want dit eyschen sy nae haer beschi-
vinghe / als syse willen onder de Sacramenten
getelt hebben. Maer op dat ick niet coyte woort
den een eynde make / ick segghe dat sy seer onge-
schicktelick doe / als sy in de seholē erde in hare
Canones / dese muste ordeuen tot Sacramen-
ten maken: dewyle sy (ghelijck oock de selve be-
lijden die dit leeren) der eerste Ghemeynte zyn
onbekent / en vele jaren daer na gedicht gewest.
Maer dewyle de Sacramentē de belofte Gods
verbaten / soo moeten sy niet van Engelen noch
van menschen / maer van God alleen inghestelt
worden: de welke alleen ran de belofte gheven.

28 Daer zijn noch drie Oydnen / de welke sy
de meeste noemen: onder de welke het Onder-
diaconeschap (ghelijck sy segghen) getelt is / nae
dat die hoop der minster oydne is begonnen op
te wassen. Ende dewyle sy voor dese meeste oyz-
denen schijnen Gods woort te hebben / soo noe-
men sy dese sonderlick upt eerbedinghe / Heilige
oydenen. Maer wy moeten sien hoe verkeer-
delick sy de insertinghe des Deeren misbruycken.
Wy sullen beginnen van de oydnen der Priest-
ren / want alsoo noemen sy de ghene / der weic-
ker ampt het is (ghelijck sy seggen) de offerhan-
de des lichaems ende bloets Christi ou den al-
taer te offeren / de ghebeden te spreken / ende de
gaben Gods te zegghen. Waerom ontfangen
sy in haer oydninghe een plattel met hostien /
tot een teeken dat hen wort macht ghegheven
om Gode vredeoffers te offeren: ende haer han-
den worden ghesmeect / tot een teeken dat hen
macht om te herlighen gegheven wort. Maer
van de ceremonien sullen wy hier nae spreken.
Van de sake selve segghe ick / dat sy niet al-
leenlick niet een lettercken en hebben upt Gods
woort / dwelck sy voozwende / maer dat sy oock
de oydnen die God ingestelt heeft / niet en hadden
connen schadelicker verdragen. Ten eersten /
moeten wy voor seker ende vast houdē het gene
dat wy in de handelinghe van de Messe geseyt
hebben / te weten / dat alle de gene die hen selven
Priesters noemē om versoenoffte te doe / Chri-
sto groot onrecht doen. Wy is van den Vader
met eenen erdt verozdent / ende gheheplicht tot
eenen Priester na de oydnen Melchisedech sonder
eynde en sonder naconier. Wy heeft eenmael de
offerhande der eeuwigē verfoeninghe gheoffert:
en bidt oock nu vooz ons / in het heplighe der De-
melen ingegaen zijnde. In hē zyn wy alle Prie-
sters / te weten / om lofen dancksegginge / en om

Haer verbor-
ghentheyt.

De andere
ongelucke
ceremonien
daer mede sy
de verwaer-
dicheit / lesers /
beswerders
ende volgees
wgen.

Zijn niet
werdich dat
sy mer den
naem des
Sacraments
bereect wor-
den.

Soo heet als
de offerprie-
sters belage.

Der weicker
ampt beschi-
ven wort.

1. Doet sy het
Priesterdom
Christi onges-
lijck / seggen
de darke een
offerhande
der verfoer-
ninghe doen.

Psal. 110. 4.
Eheb 5. 0.
ende 7. 3.

onghelve/en al wat onse is Gode te offeren. Dit heeft hem alleen sonderlick toe gheronnen / dat hy door sijn offerhande soude God versoenen / ende de zonde wech nemen. Ende dewylse dese Priesters dat hen selven aentrecken / waer enmen segghen anders dan dat haer Priesterdom ee grouweliche lieckroofts? Sp zyn voorwaer veel te ongheselicht als sp het bestaen een Sacrament te noemen. Soo veel het waerachtige ampt des Priestersdoms aengaeft / dwelck ons dooz den moort Christi gheboden is / ick houde het gheerne voor een Sacrament: want daer is ten eersten een ceremonie die uyt de Schryftuere genomen is: ten anderen betuycht Paulus dat sp niet ydel noch te verghiefs/maer een getrouwe teeken der gheesteliker ghenade is. Maer dat te het ter derde plaetse by de Sacramenten niet ghestelt en hebbe/ dat is om dat het niet allen Christenen gemeyn en is/maer een sondersliken dienst aengaeft. Maer als ick dese eere des dienste/die Christus verordet heeft/ toefschryve / soo en moeten de dwafelicke Priesters hen selven daer op niet verheffen. Want Christus heeft geboden uptdeelders sijns Euangeliums ende snyder Sacramenten te verordenen / ende niet offerpapen te maken. Hy heeft ee bevel ghegeven van het Euangelium te prediken / ende niet van offerhande te doen. Hy heeft de gave des heylighen Gheests beloofst / niet om de zonden te versoenen / maer om de regeringhe der Gheimeynte behoortlick te bedienen ende onderhouden.

29 De ceremonien comen met de sake selve seer wel ober ee. * Doe de Heere de Apostel sandt sin het Euangelium te vercondigen/so heeft hy in hen geblafen: niet welck teeken hy de cracht des heylighen Geests/daer mede hysse begaefde/voorz oogde gestelt heeft. Dese inblatinge hebben dese goede mannen oock in gebuyck behouden/ ende gelijck of sp den heylighen Geest condem upt haer kele blasen/ also minnelic sp over de gene die sp Priesters maken/seggende: Ontfangt den heylighen Geest. Soo seer soecken sp geen dinc behoort te gaen/dat sp mogen verkerdelick nachichten/ niet ghelyck guphelaers(want die en maken geē gebeer sonder conste noch sonder bewydinge)maer gelijc sinnen/ de welke dertelc ee sonder eenige verhuysinge/ alle dine na volge. Sp seggen: Wp volgen het exempel des Heeren nae. Maer de Heere heeft vele dingen gedaen/ de welke hy ons niet en heeft willen tot exempel stellen. De Heere heeft wel tot sijn Discipulen gesept: Ontfangt den heylighen Geest/maer hy heeft ooc tot Lazarus gesept: Lazare comt upt. Hy heeft oock tot den gheestelicken gheseyt: Staet op ende wandelt. Waerom en seggen sp die selve niet tot alle dooden ende gheestelicken? Christus heeft een teeken snyder Godlicker cracht bewesen / doe hy op sijn Apostelen blasende/ hen den heylighen Geest ghegeven heeft. Ist dat sp arbeden om dit oock selve te doen/ so soecken sp God in der wercken der Godheyt na te volgen/ ende byna die selve tegen God om prijs te doen: maer het is verre dat sp sulc souden comen doen / ende en doen anders niet dan dat sp met sulc ongheselicht ende dwacs ghebeer/Christum besporen. Sp zyn wel so onbeschaemt/ dat sp bestaen te segghen/ dat de heylighe Gheest van hen ghegeven wort/ maer hoe waerachtich dit zy / dat leert de bevyndinghe/ dooz de welke wy sien dat de ghene die sp tot Priesters gheprecht hebben/ upt peerde/riels/ ende upt dwafel/ uytsumige ofte rasende wordē. Nochtans en bestyde ick hierom niet / maer

straffe alleenlick die ceremonie selve / de welke niet en behoort tot een exempel ghetrocken te worden: dewylse Christus die wat ee treckē sijns sonderlickē Jherusalem/ gebuyck heeft: so verre ist dat sp come daer mede onschuldich zyn dat sp segghen dat sp Christus: daer in na volghen. Maer van wien hebben sp doch de salvinge ontfangen? Sp antwoerden dat spse ontfangen hebben van de kinderē Aaron/ van de welken oock haer oorde zyn begun heeft. So hebben sp liever hen selven altyts niet verkerde exempel te beschermen/ dan te bekennen dat het gene dat sp dwafelic aen nemē / van hen bedacht ende gevonden is. Maer hierentussen en aenmerken sp niet / dat sp hen selven der kinderen Aarons nacomers makende/ den Priestersdomme Christus onrecht doen/ het welke alleen dooz alle de oude Priestersdommen afghebeeldet ende beduyt was. Daerom zynse alle daer in besotten ende volbracht geweest / ende houdē in hem op gelijck wy meer dan eenmael verhaelt hebben/ ende gelijck de Sendtbrief tot den Hebreen dat elacklick betuycht. Ist dat sp in de ceremonien Jherusalem so groot behagen hebben/ waerom en offeren sp niet koepen/halverē / en lammerē? Sp hebben wel ee groot deel des ouden Tabernakels/en des ganselicken Jherusalem Godsdienste: maer dit gebreck is noch in haer heylighe/ dat sp geene halveren noch koepen en offeren. Wie en siet niet dat dese onderhoudinghe der Salvinghe veel schadelick is dan de Beswydinghe: hoornemelic/ als een superstitieuse ende Jherusalemse meyninghe van de weerdicheyt des werck. daer by is? De Joden stelden het betrouwen der regherichicheyt in de Beswydinghe: ende dese stellen de gheestelicke gaven in de Salvinghe. Daerom dewylse sp soecken de Leviten nae te volgen/ soo blaven sp af van Christo/ende verlaten het Jastooz an pt.

31 * Dit is haer schoon heylighe Olve/ de welke (gelijck sp seggen) ee merck indruyck / dwelck niet en can uytgheweselt worden. Gheleick of men olve niet en conde niet sandt en soudt / ofte (ist dat sp stuyver aen cleest) niet sepe afwyssech. Maer dat merck is gheestelick. Wat gemeynschap heeft de olve niet de ziele? Hebben sp vergheten dat sp upt Augustino voortbrenghen: te weten: Ist datmen het woort afterecht van het water / soo en sal daer niet anders blyden dan water: want het is dooz het woort dat het een Sacrament is. Waer wat woort connen sp in haer olve tonen? Sullen sp dat woort voortbrenghen? dat Moys gheboden is van de salvinge der kinderen Aarons: maer daer wort oock geboden van den rock/ van het Exhod/ en van alle andere dinghen daer mede Aaron ende sijnne sonen moesten verkerē en beleet worden. Daer wort geboden van een half te slachten / van het vet te bynden / ende ontalliche mal diergelijcke onderhoudinghen / soo dat ick my ver wonderē waerom sp alle de andere achterlatende / in de salvinghe der olve alleen een behagen hebben. Ist dat sp begeeren besprengt te worden/ waerom hebben sp liever met olve dan met bloet besprengt te worden? Te weten / sp arbeden om een seer veruustich dinc te doen/ nau elick/ upt het Christendom/ Jodenom/ en Heptendom/ gelijck upt tesamē geboechde lappen/ ee heylighe te maken. So stinct dan haer olve / dewylse sp geen sout/ dat is/ geē woort Gods en heeft. Nu is daer noch de oplegginge der hadē / de welke is wel toelate in de waerachtige en behoorlike ordeninge der Dienare ee Sacrament te zynen/ maer segge dat sp in dit selc geē plaetse en heeft/ daer

Waer upt openbaer is/ dat haer Priestersdom geen Daeremint en is/ maer ee gods delooflicheyt ende ketekroobete.

1. Tim. 4. 14.

2. Yace 2. 21. neringhe en heeft gheen Gods woort.

Mat. 28. 19. Mar. 16. 15. Joan. 21. 15.

Dwafelicke ende godloofselick hebben in die aanbalinge Christi naghelicht. Joan. 20. 22

Antwoort op ee uytbruyck.

Joan. 20. 22. Joan. 11. 43. Mat. 9. 5. Joan. 5. 8.

Wederlegginge van een ander goddeloof upt bruyck.

4. Yace 2. 21. el wort mee goet bekent.

Want sp brenghen wederom in het Jodenom/ doch ondoelcomen.

Dien volgen de so worden sp atyalighe van Christus/ ende wolden/ maer gheen Jherusalem. * 5. Wort besprengt dat te oplegginghe der handen hier gheen plaetse en heeft maer der selver plaetse heeft bebruyck der Olve/ des water porreslike goddeloofheit ondeckt wort. i. 1. Cor. 30. 30

daer sy den bevelē Chyſto niet ghehoorzaem en zyn/ noch het eynde en aensien tot het welcke de belofte ons behoort te leyden. Ist dat sy niet en willen dat het teeken hen ontuomen worde/ so moeten sy't tot de sake voegen tot de welcke het berozdent is.

Zengende de zakenen/ so wort de ceremonien/ daer mede sy ghehele worden/ ende hare handes lingen/ dan de instellinge ende bebruinghe der water zakenen wy t bescheyden synde/ berwoyden als wesen de egelechte conrtate den woode Godes ende de ordeninge der Apostolischer kercke.

32 Tegghen de orden der Diaconen en soude ick oock niet stryden/waer het dat de dienst/ die ten tyde der Apostelen in de supver Gheuepnte was/ weder opghericht worde. Maer wat gelyckheyt is in de Diaconen die sy nu maken? Ick en spzake niet van de menschen (op dat sy niet en craghen dat ick haer leere t'ourechtē om der menschen ghebeelen verachte) maer ick segge dat sy vooz sulcke Diaconen als sy ons niet haer leere beschynden/ t'ourecht ghetuyghemisse halen van het exempel dier Diaconen die in de Apostolische Gheuepnte ingestelt waren. Sy segghen dat het haren Diaconen betacint den Priesteren sy te staen/ende te dienen in alle dinghen die in de Sacramenten ghesthen / te wesen/ in den Doop/ in het Chyſma/ in de platteel/ in den kelck/ in de offerhanden te bewaren/ den altaer op se zickē / de tafel des Heere te bereyden ende decken / het cruyte te draegen de Epistel en het Euangelium tot het vooch te fragen ende prediken. Is hier een woort van den waerachtighen dienst der Diaconen? Aer ons nu de instellinge hooren. De Bisshop leynt alle de handē op de ghene die Diaconen berozdent worden. Sy leynt hen eē staie op haer sincker schouder / op dat sy verstaen dat sy het licht soek des Heeren ontfangen hebben/ om daer dooz al wat tot de sincker zyde dient/ der vrees Godes te onderwoyren. Sy geeft hen eene tēxt des Euangelij / op dat sy hen seluen bekennen predikers des Euangelij te zyne. Maer wat gaen dese dinghen de Diaconen aen? Het is even ghelyck of pemaent seyde dat hy Apostelen berozdent / de welcke hy alleenlick stelt om wier oock te zanden/ de beelden te vereieren/ de Tempelen te vagen/ de nymfen te vangen / ende de honden eē veraghen? Wie soude toe laten dat sulckemenschē Apostelen ghenaeint/ ende met de Apostelen Chyſt vergheleken worden? Daerom en moeten sy voozraen niet lieghen dat die Diaconen zyn/ die sy alleenlick tot hare gynchelspele berozdent. Ja met den naem selue geuen sy gheuepnt te kennē hoedamich sy zyn. Sy noemense Leuten / ende willen dat sy haer begin en haer oorsake upt de kinderen Levi hebben. Het welcke ick wel toe late / soo verre dat syse niet met vreedē pluymen en vereeren.

Man dē Oude diaconen sakenen eben die selue gheboelen/ ende van allen mit geymen ende in eender sijnne.

33 Wat noot is van de Onderdiaconen te spzeken? Want hoewel sy voozrijden waerachtighelick de armen besochden/ so schyden sy hen nu ick en weer niet wat beuselachtighen dienst toe / te weten / dat sy den kelck ende de platteel/ ende de ampulle niet water / etc. tot den altaer bzenghen / ende water gieten om de handen te wasschen/ etc. Ende dat sy segghen van de offerhanden te ontfanghen / dat verstaen sy van de offerhanden die sy insticken. Met desen dienst roint oock de ceremonie seer wel over een / daer mede sy berozdent worden. Te weten / dat hen van den Bisshop wozyde een kelck ende platteel in de hant ghegheuen/ ende van den Opperdiacono een water pulle / ende dier gearte beuelingen. Sy willen dat wy bekennen dat de heylighe Geest in dese beuelingen bestoten zo: maer wat Godsalich mensche soude dat toe laten? Maer op dat ick eenmael een eynde make/ men mach van dese oordeelen gelyck van de andere: want het en is ny niet noodich vreedē te ver-

*Dat de heylighe Geest gheestelick in dese ceremonien bestoten wozyde / dat daerom de selue de naem der Sacramenten geuen ons behoort te vagen.

halen dat boven verelaert is. Dit sal den matighen en leerlicken (want sulcke hebbe ick voozgenomen te leeren) genooch wesen / te weten/ dat geen Sacrament Godes en is/ anders dan daer een ceremonie getoont wozyt aen eē belofte hangēde/ ofte eē te sy dat de belofte in de ceremonie gesien worde. Hier en is niet selfs een syllabe eē niger seker belofte: daerom soudenē te vergeefs een ceremonie soechen om de belofte te bevestigen. Wederom en leestmen niet dat eenige ceremonie die sy ghebruychen/ van God berozdent sy. Soo en can dan daer geen Sacrament zyn.

Van het Houwelick.

34 Het laetste Sacrament is het Houwelick/ het welcke wel alle geloovighen bekennen van God ingestelt te zyne: maer tot den tyt Gregoij toe en heeft men want ghesien / dat het vooz een Sacrament ghegheuen is. Ende wat verstandich mensche soude dat opt gedacht hebben? Het is wel een goede ende heylighe ordeninge Godes: maer de Lantmeringhe / tūmeren/ sejoemakers ende barbiere conste/ zyn oock rechte ende behoorzliche ordeninghen Godes/ in en zyn nochtans gheene Sacramenten: Want in een Sacrament en wozyt niet alleenlick geepscht dat het Godes werck sy/ maer oock dat het sy een yorwendige ceremonie van God berozdent / om de belofte te bevestighen. Maer dat sulce niet en is in het Houwelick/ dat mogen oock selfs de kinderen oordeelen. Maer het is (seggen sy) een teekē eens heyligen diner/ dat is/ der gheesteliker vereeninge Chyſti met de Gheuepnte. Ist dat sy niet het wooyt teeken/ verstaen een merck ons van God voozgheselt/ om onse geloobe te versterken / so dwalen sy verre/ ende ist dat sy slechtelick eē teeken verstaen dat tot gelykenisse voozgebrachte is/ soo sal ick bewyſen hoe scherpsinnigē sy argumenteren. Paulus seyt: Ghelyck d'een sterre van d'ander verſcheyden is in slachtheit/ alsoo sal de wederopstandinghe der dooden wesen. Dit sal een Sacrament wesen. Chyſtus seyt: Het rijk der hemelen is ghelyck een mostaert graen: dit is een ander Sacrament. Wederom: Het rijk der hemelen is gelyck een suertseffem: siet hier het vierde Sacramēt. Elias seyt: Siet de Heere sal sijn kudde weyden ghelyck een Herder: siet hier het vierde. Op een ander plaetse seyt hy/ de Heere sal gelyck een reufe upt gaen: siet hier het vyffte. Ende wat eynde ofte mate sal daer ten eynde wesen? Op dese wyse sullen alle dinghen Sacramenten wesen: soo veel parabolen ende ghelyckemissen in de Schryftuere zyn / soo vele Sacramenten sullen daer wesen. Jaer dieſte sal oock een Sacrament wesen / dewyle daer gheschreven is: De dach des Heeren sal wesen ghelyck een dach in der nacht. Wie soude dese Doophisten comen hooren soo dwaselick spzeken? Ick bekenne wel dattet seer goet is/ dat wy soo wanneer wy reuen wijngacert aensien/ gedachtich wozyden dat Chyſtus seyt: Ick be de wijn/ stoek/ ghy zijt de wijnranken/ ende mijn Vader is de Lantman. Item / soo wanneer wy euen Herder sien met sijn kudde / dat ons oock in den sin come/ dat Chyſtus seyt: " Ick ben een goet Herder: myne schape hoort mijn stemme. Maer ist dat pemaent sulcke gelykenisse wil onder de Sacramenten stellen/ die is nietesuyt noodich. 35 Sy bzen gen nochtans de wooyde: Paulus voozt in de welcke/ ghelyck sy segghen/ de naem Sacrament / den Houwelicke toegheſeyden wooyde: Soo wie/ seyt hy sijn wyf niet heeft / die heeft hem seluen lief. Aen want en heeft opt sijn

Op dat het daerder mach blyckē/ dat het houwelick gheert Sacrament en sy/ worden ettelick de bewyſen der teghenwoykers wechghenomen / ende wozyt betoont dattet veel Sacrament ter stont sullen ontfangen gheuy/ soo wy al enen eens ghelyck als sy doen/ begerden onse reden te maken.

I. Coz. 13. 4. 2.

Mat. 13. 34. ende 33.

Esa. 40. 11. Esa. 42. 1. 3.

I. Thes. 5. 2.

Joan. 15. 1. 5. Joan. 10. 1. 1. Teu twees den/ wozyt bewesen/ dat de plaetse des Apostels/ der welcker woylegginge daer by gheboecht wozyt/ de dwainige der teghenwoykers gelykenis en beschermit.

I. Thes. 5. 2. 5.

eyghen vleesch ghehaert/maer voedt ende onder-
 houdt het ghelyck oock Christus de Gemeente:
 want wy zyn leden syns lichaems / van syn
 vleesch ende van syn beenen. Daerom sal de me-
 sche Vader ende Woeder verlaten / ende synen
 wyve aenhanghen / ende sy sullen twee in een
 vleesch wesen. Dit Saerament is groot: maer
 ick segghe in Christus ende in de Gemeente.
 Maer de Schysuere alsoo handelent / is de aer-
 de niet den Hemel vermengen. Paulus willen-
 de den mannen bewysen wat sonderlike liefde
 sy behooren tot hare wyven te dragen / sielt hen
 Christus tot een exempel vooz ooghen. Want
 ghelyck Christus alle seghenten der liefden heeft
 op syn Gemeente uytghehoert / de welke hy
 ghetroont heeft / alsoo wil hy dat een pghelyck
 ghesint zy op syn wyf. Daer nae seyt hy: Soo
 wie syn wyf lief heeft / die heeft hem selven lief/
 ghelyck Christus de Gemeente lief ghehadt
 heeft. Ende willende seeren hoe Christus de
 Gemeente lief ghehadt heeft ghelyck hem sel-
 ven / jae haer hy hem selven heeft een ghemaeckt
 niet syn bruyt de Gemeente / soo schryft hy
 Christus toe dat Adam by Moses van hem sel-
 ven seyt. Want doe Deba vooz Adam's ooghen
 ghebracht was / de welke hy wiste dat sy uyt
 syn zyde ghemaeckt was / soo seyd hy: Dese is
 een beë uyt mynen beene / ende vleesch uyt myn
 vleesch. Dit betuycht Paulus al gheestelick in
 Christus ende in ons verbult te zyne / als hy seyt
 dat wy ledt syns lichaems zyn / van syn vleesch
 ende van syn beenen / jae een vleesch niet hem.
 Ende ten laeste roept hy uyt / seggende: Groot
 is dese verborgentheyt / ende om dat niemant
 dooz twyfelachticheyt der woorden en soude
 bedrogghen worden / soo verclaert hy dat hy niet
 en spreckt van vleeschelicke vereringhe des
 mans ende wijs / maer van het geestelick hou-
 welick Christi ende der Gemeente. Ende het
 is voozwaer een groote verborgentheyt / dat
 Christus heeft laten hem een ribbe optnemen /
 op dat wy daer uyt ghemaeckt worden: dat is /
 dat hy doe hy sterck was / heeft willen swack
 zyn / om dat wy dooz syn sterckicheyt sonde ver-
 sterckt worden / so dat wy nu selve niet en leven /
 maer dat hy in ons leeft.

Gen. 2 23.

Gal. 2. 20.

Door sake
 deser dwa-
 linghe is ghe-
 sporen niet
 het tweed-
 sel verstaet
 des woort is.
 Want dat
 woort Sa-
 crament heb-
 ben so qua-
 lick verstaet:
 waer int dan
 datter men
 gherken ont-
 gheschick-
 hent noot-
 comt / sa haer
 affter toeghe-
 laten woort /
 dat het hout-
 welick is Sa-
 crament 39.

1 Tim 3. 9.
Ephes. 1. 9.

dachtich te zyne wat sy gheseyt hebben. Maer
 is het niet een herseleose lichaemachticheyt / dat
 sy het houwelick / welck sy niet en naemden
 Sacrament verrent hebben / dan nae Cnup-
 micheyt ende vleeschelike besmetten genout.
 Zyt niet en groote ongheghechicheyt dat sy den
 Puysteren een Sacrament verbiuden: Zyt dat
 sy willen seggen dat sy den Puysteren het Sa-
 crament des houwelick niet en verbiuden / maer
 alleenlich de oncuyschicheyt des byslapens: sy en
 eennen alsoo niet ontgaen. Want sy leeren dat
 het byslapen selve een deel des Sacraments is /
 ende dat de oncuyschicheyt die wy met Christus hebben
 in de gehechicheyt der nature / ons daer dooz eerst
 afghebedet woort: ende dat man en de wyf niet
 anders dan dooz de byslappinghe / een vleesch en
 worden. Hoe wel sommighe onder hen hebben
 hier twee Sacramenten ghehouden / te weten /
 het een van God ende de ziele / in den Bruyde-
 gom ende de Bruyde: ende het ander van Christus
 ende de Gemeente / in den man ende het wyf.
 Hoe het zy / soo is nochtans nae haer leere / de
 byslappinghe een Sacrament / waer van men
 geenen Christen en behoort uyt te sluyten. Ten
 zy dat moghelick de Sacramenten der Christe-
 nen soo qualick over een comen / dat sy niet en
 mogen te samen staen. Daer is noch ten ander
 ongeschicklicheyt in haer leere. Te weten / sy segge
 dat de ghenade des heylighen Gheests gheghe-
 ven woort in het Sacrament: ende sy leeren dat
 de byslappinghe een Sacrament is: ende seggen
 nochtans dat de heylighe Gheest nimmermeer
 in de byslappinghe is.

37 Ende om datse de Gemeente niet en sou-
 den slechtelick bespotten / wat groter een hoop
 dwalinghen / seughenen / bedochs ende boos-
 hepts hebben sy tot dese eenighe dwalinghe ghe-
 daen? soo dat men mochte segghen / dat sy niet
 anders dan een speloncke aller groutwelckicheyt
 ghesocht en hebben / als sy uyt het houwelick
 een Sacrament ghemaeckt hebben. Want als
 sy dat der werelt wijs ghemaeckt hebben / soo
 hebben sy de kennisse ende het oordel der hou-
 welick sake tot hen ghetrocken: te weten / om
 dat het een Gheestelike sake was / de welke de
 wereltliche Richters niet en behoorden aen te
 reeren. Voven desen / hebben sy om haer werde
 tymanne te bevestighen / weten ghemaeckt / de
 welke eensdeels opentlick teghen God / ende
 eensdeels teghen de menschen / ende onrecht zyn.
 Ghehelt dat de houwelicken / die jongelinge
 onder maleanderen sonder bevel der ouderen
 ghemaeckt hebben / vast bliuen. Dat onder de
 maechschap tot den seunden graet toe gheene
 behoelike houwelicken en comen zyn / ende dat
 sulcke houwelicken die ghemaeckt zyn / moeten
 ghescheyden worden. Ende sy die ten graden
 tegen het rechte aller Oepdenen / ende oock tegen
 de Politie Moets. Dat een mandie een ober-
 spelich wyf verstoeten heeft / niet en mach een
 ander wyf trouwen. Dat het gheestelike
 maechschap niet en mach maecanderen trou-
 wen: Dat men van de seuenste welcke vooz Paes-
 schen totten achtfden dach na Paeschen: ende
 in de drie welken vooz Joannes geboorte / ende
 van den Advert aen tot den Dertiendach /
 gheen bruyloft en mach houden: ende die ghe-
 helike ontellicke vele wette / de welke sanch wa-
 ren te verhalen. Ende wy moeten enmael uyt
 deser dreck comen / waer van wy langher ghe-
 sporen hebben dan onse herte heeft willen lij-
 den. Nochtans ick meyne wat goets gedaen te
 hebben / dewyle ick desen ezelen de leeuw huyt
 eensdeels afghetrocken hebbe.

Lib. 4. Sent.
 tit. 17. cap. 4.
 de in Deel. 27
 quat. 2. cap.
 Quom totie-
 las. glos. 4.
 Lex Divina.
 Ibidem Deel.
 lib. 4. Sent.
 tit. 33. cap. 2.
 de in Deel. 27
 quat. 2.
 cap. Quom-
 194.

Ten laeste
 doen in die
 eenmael heb-
 ben der cre-
 ghen / hebber
 sy oock een
 haer geoc-
 ken de ken-
 nisse van
 houwelicke
 sake.

Hebben als-
 doe eensdeels
 goddeloof /
 eensdeels see-
 onbulliche
 weten ghe-
 maect.

Deut. 18. 6.

T'bellust des
 ses Capitu-
 fels.

Het xx. Capittel.

Van de Politische regearinghe.

Voort dewyle wy boven tweeley regearinghe in den menschen ghestelt hebben / ende van de eens die in de ziele ofte in den inwendigen mensche ghelegghen is / ende het eenwighe leven aengaet / boven ghenoech ghespyoken hebben: so opstelt dese plaetse dat wy oock van de ander / die al eenlick de uytwendighe burgherliche rechte verdrichtheit aengaet / wat spycke. Want hoewel dese handelinge schynt van de ghestelcke leere des gheloofs / de welke ick in dit boeck voorge-nomen hadde te handelen / vzeemde te zyne: so sal nochtans het verdoelich bewyzen dat ickse te rechte daer by stelle / jac dat my de noot dwinge te doen / voornemelic dewyle op den zyde sommighe wysenighe ende Warbarische menschen rasen om dese orden die van God ingestelt is / te niete te maken: en de plurimstrecker der Dymen haer macht soo conmaticklyk verheffen / dat syse niet en twyffelen tegen Gods heerschappie te stellen. Ist datmen dit tweederley quaet niet en vermindert / so sal de oprechticheit des geioofs vergaen. Boven desen / hoe goederterentlick God in desen deele het voordeel des menscheleken gheslachtet gesocht heeft / dat betaemt ons groetlick te weten / op dat wy te meer tot Godalicheit bewerchte worden / om onse danckbaerheyt te betuyghen. Ten eersten / eer wy tot de sake selve comen / soo moeten wy dat onderschept houden / dwelck bovē van ons ghesiet is / op dat wy dese twee regearingen die gantzelick versepden zyn / niet (ghelyck vele plegghen) onvoorsichtelck en vermenigen. Want als sy hoorē dat in het Euangelium sulcke vyzheyt belcoft wort / die onder de menschen noch Connck / noch overhept en bekent / maer den eenighen Christus aensiet / soo meynen sy dat sy ghen vyzicht haerder vyzheyt en comen hebben / soo langhe sy eenighe macht over hen sien. Daerom meynen sy dat daer geen dinc en can wel gaen / ten zy dat de gantsche werelt verandert worde / ende een nieu aenschyn ghecrnghe / soo dat daer noch rechten noch wetten / noch Overstaden en zyn / noch yet sulck dat sy mey-men haerder vyzheyt hinderlick te zyne: Maer so wie menschen lichaem en ziele. Item tusschen dit tegenwoordich verganckelic / en dat tecon-mide eenwich levē weat ee onderschept te make / die sal heyltelick verstaen dat het Ghestelcke Kynck Christus / ende de burgelicke oordeninghe / seer versepden dinghen zyn. Daerom dewyle het een Jodische pdeheyt is / het Kynck Christus onder de ordeninghen deser werelt te soeken ende te beschuyten / soo sullen wy liever dencken dat de Schryfuere claerlick leert / te weten / dat het een geestelicke vyzicht is / die uyt de welbaet Christi comt / ende ghebachtich zyn dat wy alle dese vyzheyt / die ons in hem belooft ende voozghesiet wort / moeten in hare palen beschuyten. Want waerom ist dat de selve Apostel die ons ghebr in de vyzheyt te staen / ende ons onderhet joch der dienstbaerheit niet te wozyen / op een ander plaetse de dienstbaerheit der bier van haeren stant fozghelicklyk te zyne: anders dan om dat de ghestelcke vyzheyt seer wel can met de Politische dienij baerheyt staen: Na dit ghevoelen moettē doch dese sime sententien verstaen: In het rycke Gods en is noch Jode noch Greck / noch Man noch Wys / noch Dienstbaerheit ofte Vyne. Item: Daer en is noch Jode noch Greck / noch Voorsuyt / noch Besnydinghe noch Barbaerus / noch Septha / noch

Dienstbaer / noch Vyne: maer Christus al in allen. Waer mede sy te kennen geest / dat daer niet aen ghelegghen en is in wat conditie men is by de menschen: noch onder wiens wetten men leest: dewyle in die dinghen het Kynck Christus niet ghelegghen en is.

2. Nochtans en dient dit onderschept niet hier toe / om dat wy souden dencken dat de gantsche Politie ofte burgherliche regearinge een onreyn dinc zy / ende de Christus menschen niet aen gae. Want aldus roepen ende roemen uyt sinighe menschen dien de ongebonden vyzheyt behagghen. Dewyle wy door Christus den oordeninghen deser werelt ghestorven / ende in syn rycke ghestelt zyn / ende sitten onder de hemelsthe / so en betaemt het ons niet / ende is verre beuden onse weerdicheit / dat wy niet dese onreynicheit ende onreyn fozghelickheid becom-mert worden / die in dinghen ghelegghen zyn die van den Christus mensche vzeemde zyn. Waer toe dient (segge sy) de Wetten sonderlichthuys ende lichtstoel: Ende wat heeft een Christus mensche niet het lichthuys te doen: Ja dewyle het niet geoorloft en is te dooden / waer toe dienen de Wetten ende oordeelen: Maer gelyck wy boven vermaent hebben / dat dese regearinghe versepden is van dat ghestelck ende inwerdich rycke Christi: also moeten wy oock weten dat sy tegē malcanderen niet en stryden. Want dit ghestelck rycke maecte nu hier op der aerden in ons een begin des hemelshen ryck / ende begint eenichsins de onreynelike onverganclicheit te leven. Maer dese uytwendighe regearinghe is veroydent om soo langhe als wy onder de menschen hier sullen leven / den uytwendighen Godsdienst te onderhouden ende beschermen / de ghesonde leere der Godsalicheit / ende den stant der Ghemeynte te beschuyden / onse leven nae de ghemeynscheyt der menschen te boeghen / ende nae de burgherliche rechteverdrichtheit te schrycken / vzeutshay niet malcanderen te maken / gemeyn vzeede ende ruste voeden: welke dinghen alle ick bekeme te vergers te zyne / ist dat het rycke Gods sulck alst in ons is / dit teghenwoordich leven wech neemt. Maer ist dat de wille Gods is / dat wy hier op der aerde vzeemdelingen zyn / dewyle wy soecken tot dat waerachtighe vaderlant te comen: ende ist dat dese onre vzeemdelinghen op der aerden wooringhe / sulcke behulpselien noodich zyn: soe be-nemen die de mensche sijn menschelike nature die hem willen sulcke dingen ontneemen. Want als sy segghen dat in de Gemenste behoort soo groote volmaecticheit te zyne / dat haer maticheit genoechsaem zy vooz alle wetten: soo dichten sy dwaeslick sulcke volmaecticheit die in der menschen ghemeynscheyt minnermeer en can ghewonden worden. Want dewyle de ongeschickte menschen: soo overwillich boos ende hartneckich zyn / dat sy nau comen vooz groote strengicheit der wetten bedwonghen worden: Want meynen wy dat sy doen souden / waer dat sy sagghen dat haer stont vyzheyt mochte ongestraft blijen / dewyle sy niet selfs vooz ghewelghenoech verhindert en worden van quaet doen?

3. Maer wy sullen hier nae bequamer plaetse hebben van de vyzicht ende nutticheit der Politie te spycken. Nu wil ick allckenlick datmen verstaen / dat het ee onmenschelike ongeschickheyt is / datmen die soeckt wech te nemen / der welcker ghebruyck alsoo noodich is onder de mensche / als broot / water / Sonne ende Lucht:

Het andere ende laet die saken des Boeck mens-gaende de leen ingeens borghelicken lebens.

Maer: dan te saken noodich is.

1. Op dat de Raet door pers maghen regeninge saken doen.

2. Ten 2 om de plurim-strecker der Dymen den mant te saken.

3. Om dat wy dat vanc-baerheit tegen God mogen te wech worden.

Tegen de dwalinge der Raet door pers / wort bewaert dat de Politische regearinghe ghemeyns en sijn tegen de e heyltelike vyzheyt.

4. Ist dat het vanc-baerheit van het ghestelcke Kynck Christus moet te wech worden.

5. 1.

1. Col. 2. 21. Gal. 3. 28.

1. Tegendwoordinghe der Raet door pers / dat de borghelike regearinghen Christus mensche niet en betaemt. Col. 3. 11.

2. Datse van naturen soodanich is / datse regeringe recht sijn tegē de Christelike beghoussse.

Tegen beide dese teghenwoordinghen wort be-toont dat het Politische regement sodaynich is / datse oock in die leuen eenichsins ee begin maecte van de onreynicheit.

Ezeze. 12.

Ende datse oock onselvich / die wy in der kercke ende Politische bekeere / seer noodich is.

2. Bewijs van dese antwoort / datse wetten / dese regearinghe ons niet alleen dienstellic is in aertsche saken / maer oock te beschermen ende te verdricken Christuselike.

ende der welckier werddicheyt noch veel grooter is. Want sy en dient niet alleenlick op dat de menschen leven/eten/dzinenen/ ende onderhouden worden/ hoewel sy voozwaer alle dese dingen verbaet als sy maecht dat de menschen te samen leven: nochtans segge ick en dient sy niet hier toe alleenlick/ maer oock op dat geen afgoderie/noch lasteringhe teghen den naem Gods/ ende teghen syn waerheyt/ noch andere diergelicke erghecrussen der Religie/ opentlick onder het volck geslaect en worden: op dat de gemeynruste niet verstoort en worde/ op dat een pghelick het sijne onghescheit ende andereoort behoude/ op dat de menschen sonder bedroch ende hinder niet miltanderen handelen/ op dat eerbaerheyt en maticheyt plaect onder hen hebbe: somma/ op dat onder de Christenen een opbaer forme der Keligie ende vrendelicheyt onder de menschen sy. Niemaent en sy verwonderd dat ick de sozge om de religie recht te stellen/ nu der menscheliker politie overghede/ de welck ick boven schyne buyt der menschelijc macht gestelt te hebben. Want ghelijck ick te vooren den menschen niet toeghelaten en hebbe nae haer goetduncken werten van de Keligie ofte van den Godsoens te maken: alsoo en late ick hen sulck oock nu niet toe/ als ick de politifche ordeninghe puzze ende bevestighe/ de welcke daer toe arbeit dat de waerachtighe Keligie die in de Wet Gods verbaet is/ niet opentlick dooz opbaer godloofheyt/ vyzelick ghescheit noch besmet en worde. Maer de lezers sullen dooz de claerheyt der ordē geholpen zijnde/ bet verstaen wacimen van de gantsche politifche regeeringe moet gevoelen/ ist dat wy hare deelen verseyndelick handelen. Der politifcher regeeringhe zijn drie deelen/ te weten/ de Overicheyt die de bewaerster der Wetten is: de Wet nae de welckie sy regeert: ende het volck welck dooz de Wetten gheregeert wort/ ende der Overicheyt ghehoosacem is. So laet ons ten eersten het ampt der Overicheyt aenste/ oft een behoelliche ende Gode aenghenamie roepinghe sy/ hoedanich de dienst ende hoe groot de macht sy: daer nae met hoedanighe wetten een Christelike politie behoozt gheregeert te worden: ten laetsten/ wat voordeel volck upt de Wetten heeft/ en wat onderdanicheyt het der Overicheyt schuldich is.

4. De Heere en heeft niet alleenlick betruyct dat de dienst der Overicheyt hem aenghenam is/ maer heeft oock de werddicheyt daer van seer verheven ende ons seer aenghepuzen/ ghelijck (op dat ick sommighe plaetsen verchale) dat alle Overicheit* Geden genaemt wordē/ niemant en dencke dat in dien naem wepnich gelegē sy/ want daer dooz wordt beduyt dat sy van God bebel ende Godlike autoziteyt hebbe/ en gantschelic Gods persoon dragē/ des welckies plaetse sy eenelichs bewarē. Dit is niet mijn gebichtsel/ maer de uytlegginghe Christi/ daer hy seyt: **†** Ick dat de Schriftuere die genaemt heeft Gode/ tot de welcke Gods woort geseht is: **†** Wat is dat te segghen anders dan dat hen van God bebel gegeve is/ op dat sy hem in syn ampt dienen? en dat sy (gelijck Moses en Josaphat seiden tot de Richters die sy in alle stede Ende steden) oozdeel ende recht doyen/ niet vooz mensche/ maer vooz God. Hier toe dient oock dat de wijshheit Gods dooz den mont Salomons betuycht te weid/ dat het sijn werck is dat de Coninghen regeeren/ ende dat de Raetsheren recht doen: dat de Prinsen heerlichappie hebben/ ende dat alle de Richters der aerden syn goetdadich. **†** Want dat is ghelijck of daer gheseyt ware/ dat

het niet en geschiet dooz menschelike boofsheyt dat de macht aller dinghen op der aerde is by de Coninghen ende andere Overste/ maer dat het gheschiet dooz voozieninghe ende heylighe ordeninge Gods/ den welken het alsoo belieft de regeeringe der mensche te voege: want hy staect hen by/ ja regeert oock als sy werten geven in recht doen. Het welcke Paulus oock opentlick leert / als hy de regeeringhen oock telt onder de gaven Gods/ de welcke nae de meingerley ghemade verseyndelick uptgedrept worden / en behozen van de dienaers Christi tot opbouwninghe der Gemeente gebuycht te worden. Want hoewel hy daer epgentlick spzeckt van de vergaderinge der Ouderlingen/ die in de eerste Gemeente gestelt wordē om de gemeyn discipline te regeeren (dwelck ampt hy in den Sendsbrieff tot de Corinthen noemt regeeringhe) nochtans dewyle wy sien dat de burgerlike macht tot dit selve eynde dient / so is het sonder twyfel dat hy ons daer alderley behoelliche regeeringhe aenpuzt. Maer hy spzecht veel claerlicker daer hy epgetic van de sake handelt. Want hy leert dat de macht is een ordeninghe Gods: ende dat daer geene machte en zijn anders dan van God verozdent. Ende dat de Prinsen Gods dienaers zijn/ den genen die wel doen tot lof/ ende den genen die quaet doen / tot wzaake. Hier toe dienen de exempelē der heyliger mannen/ der welckier sommighe over Coninckrijcken/ gelijck David/ Josias/ ende Ezechias: sommighe over heerlichappien/ gelijck Joseph/ ende Daniel: sommighe over de regeeringe eens vyzen volck/ gelijck Moses/ Josue/ en de Richters geweest zijn: der welckier dienst de Heere bewelen heeft hy aengenaem te zijne. Daerom en moet niemaent twyfelē dat de politifche macht is een roepinghe die niet alleenlick vooz God heylig en behoellick is/ maer dat sy is de alderheyligheste / en int gantsch leven der menschen de alderreerlichste.

5. De ghene die begheeren dat onder de menschen gheen regeeringe en sy/ die seggen/ hoewel voortijden over het grēve Jodische volck Coninghen ende Richters geweest zijn/ soo en comt nochtans dese diefstkechtelike wijze der regeeringhe niet over een met de volmaectheyt die Christus heeft met sijn Euangelium aenghebracht. Maer hier in en openbaren sy niet alleenlick haer onweethheyt/ maer oock haer dwelische goddeerlicheyt / dewyle sy hen selven sulck een volmaectheyt toe schryve/ daer vā met het honderste deel in hen gesien en wort. Maer hoedanich sy oock zijn/ soo is dit licht om werberleggen: want als David de Coningen ende Prinsen vermaent den Gode te ruffen/ soo en ghebiet hy hen niet haer heerlichappie af te leggen/ ende een gemeyn leven aen te nemen: maer de macht daer mede sy begaect zijn/ Christus te onderwoopen / op dat hy alleen boven al sy. **†** Desgelijck als Elias beloofte dat de Coninghen sullen Docters / ende de Coninginnen Docterschen der Gemeente wesen/ soo en beuremt hy hen de Coninckelike eere niet: maer stelte eer niet enen eerlichen tittel den Godsaligen Dienaren Gods tot patersonen en beschermer: want de Propheete gaet de comste Christi aen. Ick late wilkens vele getuygenissen achter die alomme gevonden wordē/ en vooznemelick in der Psalmē/ in de welcke allen regeerderen haer recht toegschreven ende bevesticht is: **†** Maer bovē al is daer een schoon plaetse by Paulus/ daer hy Timotheum vermaent datmie in de gemeene vergaderingē behoort te bidde vooz de Coningen/ en siet ten stont de rebe daer by/ te weten/

Daer nae/ worde dese handelinge toe meerder claericheyt/ in die vooznaemste licken begrepe.
1. Van de Overicheyt.
2. Van de Wetten.
3. Van het gemeene volck.

† Dat de bedieninghe der Overheden Gode bebaert/ heeft hy dat dooz sijn stemme ende groote pphelike redēden genoech: jaen beuycht.
† Prod. 22. 8.
† Psal. 82. 1.
† ende o.
† 1. In woorden Gode gheheelen.
† Joan. 10. 35

Deut. 1. 17.
† Psal. 19. 6.
† Psal. 8. 14.
2. In woorden gheschiet van Gode wylsheyt.

Rom. 12. 8.

1. Cor. 12. 28.

Rom. 13. 1.

3. Wordē dat oock bedienlich met exempelē der heyliger mannen/ die in dese bedieningē geweest hebben.

Teghenstekinghe: dat den 3oden/ ende niet oent Christenen/ die politie is ingelick ghesweest.

Antwoort int David/ Elias ende Paulo dat den stant der kerke by den dārchs der besberminghe ende bewaringhe der Overheden bevolen wordē.
† Psal. 2. 12.
† Sal. 49. 23.

1. Tim. 2. 2.

weten/

de andere stonden verre te hoben gaet: niet in hem selven/maer om dat het seer selden geschiet dat de Coninghen hen selven soo matichelijc houden / dat haer wille nimmermeer van het ghene dat recht is af en wijche: ofte dat sy niet sulcke wijsheyt en doozsichticheyt begaest zyn/ dat een pghelijck Coninck sien soude soo veel noodich is. So comt het dan dooz der menschen sepl ende ghebreck / dat het onsozghelijcker ende verdrzghelijcker is/dat sommighe regeeren / op dat sy malcanderen onderlinghe helpen / leeren ende vermanen / ende op dat daer te meer straffers ende dwinghers zyn / ist dat pemant hem selven te seer verheft. Gelyck de bevindunghe altijts bewesen heeft / dat dese regeeringhe sommiger voozneemiger mannen de beste is/also heeft het de Heere oof dooz sijn autozcept bevesticht / dewyle hy die onder de Ystracliten inghestelt heeft / doe hyse wilde in den alderbesten stant houden / tot dat hy een figurere ende beek Christi voozfelde in David. Ende ghelijck te gerne bekennet dat gheender ley regeeringe gheluckeliker en is dan dese/daer de vyzhept sulcke matichheyt heeft als het betaenit / en begunnelich tot ghebuerichheyt gheschicht is: alsoo achte ick oock die seer gheluckich te zynne/die in sulcke conditie moghen zyn: ende als sy neerstelijck ende stantvastelijck arbeeden om die te bewaren ende te behouden / soo achte ick dat sy niet anders en doen dan sy behooren. In de Overicheden moeten niet grooter neersticheyt daer na staen / dat sy niet toe en laten dat de vyzhept tot der welcker bescherminghe sy ghestelt zyn/ in gheenen deele verzozt / ende veel min verornen worde: ist dat sy daer in te trage ende sozgelooz zyn / soo zyn sy onghetrouwe ende meynedich in haer ampt / en verraders haers vaderlants. Maer ist dat de ghene over de welcke de Heere een ander regeeringe gestelt heeft/soo dat sy van Woysen ofte Dineen geregeert worden / de regeeringhe tot hen selven trecken/ op dat sy daer dooz beweelt worden/ om een veranderinghe te soeken / soo sal dit ghedaechte niet alleenlick dwaes ende ydel / maer oock gantschelijck schadelick wesen. Ist dat men wil d ooghen niet op een stad alleen staen / maer de gantsche werelt ober sien ende aenmercken/of ymners tgesichte wat verre strecken/so sal men voozwaer bebinden dat het niet sonder oorzake dooz de voozsieninge Gods alsoo geschicht is/dat verseyden landen op verseyden wisse geregeert worden. Want gelijck de elementen niet en comen niet malcanderen ober een comen / anders dan dooz een ongelijcke getemperticheyt: alsoo worden dese verseyden regeeringen seer wel dooz haer verseydenticheyt behouden. Hoewel het en is niet roodich sulcx te segghen den ghenen die niet den wille Gods te vrede zyn. Want dewyle dat het Gode belieft heeft Coninghen te stellen ober de Coninckrijcken/en ober byze stede ende volcken andere Regeerders: wie sy zyn / die hy ober de plaets daer wy woonen gestelt heeft / dien moeten wy ghehoosfaem ende onderdanich zyn.

ghelijck dat dooz de bevindunghe seifs en dooz Gods autozcept waer en bevonden.

Dese vyzhept ley regeeringhen zyn dan God/dooz wiens dooz Achticheyt het geschiet/dat verseyden de landen geregeert worden op verseyden maerren.

Wetlaetste stuck des eerste deels/ handelende van het ampt der Overicheden.

9 Nu moeten wy int eerste verclaren hoedanich het ampt der Overichhept dooz Gods woort beschreyden wort/ende waer int ghelegen zy. Dattet streckt tot bepde de tafelen der Wet / dat mochtmen oock uyt de Heydensche sehzijbers leeren / waert dat het de Schyztuere niet en leerde. Wat daer en heeft niemant van't ampt der Overichhept/ende van werten te geben/ende van Politische ordeninghe gheschreyden/die niet van de heilige ende de Godlichen dienst sijn begun gemaect en heeft. En alsoo hebbe sy alle be-

leden dat daer geen burgerlicke regeeringhe en can geluckelijck ingesect worde / ten zy dat de eerste sozge zy van de Godsalicheyt: ende dat de Wette verkeert zyn/ die Gods recht ende dienst voozlyp gaende / allenlick der menschen nut soecke. Daerom dewyle de heilige by alle Philosophy / en oock dooz het algemeen eendrachtich geboeken aller Heydenen / den eersten gract heeft / so moeten de Christelicke Overicheden en Dineen hen selven schamen van haer onachtichheyt / ten zy dat se hier in sozge dzagen. En wy hebben nu bewesen dat dit hen sonderlinge van God bevolen is: ghelijck het oock recht en behoort is dat sy arbeeden om de ere Gods te vozder en bescherm / wiens Stadthouders sy zyn/ende dooz wiens weldaer sy regeeren. De heilige Coninghen worden oock in de Schyztuere hierom aldermeest gepresen / dat sy de vervalschen ofte verballen Godsdienst weder opgericht hebben / ofte dooz de heilige sozge ghezagen hebben / om dat sy onder hen soude sijn ver en gesont blospen. Hierentegen onder de sepsen die comen daer geen behoortiche regeeringe en is / stelt de Schyztuere dat daer ge Coninck in Israel en was / en dat daerom een pghelijck dede dat he behaechde. Hier uyt wort de dwaesheyt gheopenbaert der ghenen die willen dat de Overichhept de sozge der heilige en des Godlichen dienst verlatende / alleenlick onder de menschen recht do. Gelyck of God regeerders uyt sijnen naem gesiet hadde die aertliche sake souden eyndigen, en achter gelaten hadde het ghene daer veel meer aen gelegen is te weten, dat men he na het supber ghebot der Wet soude dienen. Maer de veroerliche menschen worden hier toe gedreben dooz een begheerte om alle dinghen te vernieuwe / dat sy alle de gene die de schepdinge der Godsalicheyt soude straffen/ begaet wechgenomen te hebben. Mengaende de tweede tafel / Jeremias gebiet den Coningge oordeel en recht veerdicheyt te doen / den verbyzichte te verlossen van de hant des genes die hem t'onrechte beschuldicht: den vzeemdelick, de weduwen ende de weesen niet te bedroev / noch onrecht te do / en ge onschuldich bloet te sozzen. Tot dit selve dient de vermaninge die in den 82. Psalm gesen wort / te weten / dat sy moeten den armen en gebrekelicken recht doen / den armen hulsoosen gunt laten / den armen uyt de hant des verbyzickers verlossen. Ende Moses seyt tot de gene die hy in sijn plaect ghestelt hadde: Laetse de sake haerder vzoederen hooren/en tusschen den eenen vzoeder en den ander / ofte tusschen den vzeemdelinck oordeelen/ghen aensichte in het oordeel beliennen / also wel den cleynen als den grooten hooren/ooch gemeen mensche vzeesen: want het is Gods oordeel. Ich gae dese dinghen voozlyp / te weten / dat de Coningen hare peerden niet en vermeneschbuldighen / dat sy hen selven niet tot giericheyt en geben / dat sy hen selve niet en verheffen boven haer vzoeders. Item / dat sy alle de dagen haers lebens niet af en late de Wet des Heeren te bedencken. Dat de Richters niet en wijchen tot d'een zijde noch tot d'ander / dat sy geen gade en ontfangen / en diergelicke dinghen die alomme in de Schyztuere geseen worden: want als ick hier t'ampt der Overicheden verclare / en is mijn voozrekenen niet so seer de Overicheden selve te onderwijzen / als andere te leeren wat de Overicheden zyn / en tot wat eynde sy van God gestelt zyn. So sien wy dan / dat de Overicheden sijn bescheimers en leiders der gheempner onrechticheyt / matichheyt / zuchticheyt / eerlicheyt en ruste / dat haer eenige nut

Der selve voornamen sozge moer wesen / de onderhoudinge der Christelicke heilige ende waer Godsalicheyt.

Dit selve wort niet exempel en ghebruykt sijn bewesen.

Item met een contra bewoys.

Jude 21. 25. Ende met een argument genomen van een ongheschiedicheyt.

Jer. 22. 7. Inaer andere sozge moet wesen / de beclininghe der rechticheyt / die heil / dwelck met getunggenissen bewesen wort.

Deut. 1. 16.

Deut. 17. 15.

Deut. 16. 19.

Rom. 13. 3.

Psal. 101.

† Om hier
20. sal ik wille
zijn in van
God met
machende
ghewelt ghe-
wappent.
* Gewelt met
bereynghe
ende straffe/
daer in de
alle gemene
tegeringhen
verstaen.
† Jer. 21. 12.
ende 22. 3.
* Ergentwo-
pingen tegen
de by s-ber-
haele leere/
be welke
d'Overhe-
den plaese
verkeken in
die kercken
Gods.
* Eerlicheit de
Wet Gods
ghebr/ dat
wy ons sul-
ken onthou-
den van bloet
der Christus-
nen te vergit-
ten. In die
der kercken
Gode en sal
menant wes-
ken die
penant ver-
drucke ende
betschadighe/
seer de Pro-
pheten. Maer
de Overhe-
den vergaen
bloet ver-
drucken ende
betschadigen.
Daerom
sal ghy den
Overhe-
den die men-
schelicheit te
men tegen de
Wet Gods
ende les inge
der Prophe-
ten.
† Rom. 11. 9.
cubr. 05. 25.
† Rom. 20. 13.
† Rom. 5. 17.
† Mat. 5. 21.
* Ant voor.
De Overhe-
den rechten
Gods ooz-
deelen ende
verdrucken dat
hy sonighe
in het straf-
en van de boelen/
dat oock al
sulcke een
goede op sichte
een van de
boozmaetle
ende Princ-
like deuch-
den ende een
gemaynste
haerder Gods-
salicheit 30.
* Rom. 13. 4.
* Erod 3. 12.
* Erod 7. 28.
* Erod. 32. 27.

sticht is de gemeyn weibaert ende byede aller menschen soeken en vorderen. Van dese deucht den beloof David een exempel te wesen / als hy sal tot het Contrackenke gebrecht worden / te weten / dat hy niet en sal in eenighe boosheit bewilligen / maer dat de godloose lasteraers en hooverde / sullen hem grouwelick wesen: en dat hy sal goede en getrouwe raetsleden aenme- nien. En dewyle sy dit niet en connen doen son- der de goede van der boosen onrecht te bescher- men/en de bedructen hulpe te doen / so moeten sy oock met macht gewapent sijn / om de boose ende quaetdoenders (door de welke de gemeyn ruste beroert ofte verstoort wort) strengelick te dwingen. Want wy bevinden dat gantschelick waerachtich te sijn dat Sion seide / te weten / dat alle burgerliche rege- inge gelegen sijn in pyjs en straffe / en dat de gantsche burgerliche Wifelyme vervalt en te niete wylt / waer pyjs ende straffe wechgenomen worden. Want vele staen seer stanwelick na het ghene dat goet ende recht is / ten zy dat de deucht geert worde / ende der booser menschen lust en can niet anders dan dooz strengelicheit ende straffe gedwongen wor- den. Ende dese twee dingen sijn van de Prophe- ten verbaert / als hy de Coninghen ende andere Overheden ghebet oozdeel ende recht te doen. Rechtveerdicheit is de ennoofelen aen nemen / beschermen ende verlossen: oozdeel is der boosen stonticheit wederstaen / haer gelwelte verhin- den / ende boosheit straffen.

10 Maer hier seljaer een swaer vzaage uyt te comen / te weten / Ist dat alle Christenen dooz Gods Wet verboden worden te dooden / ende de Propheete betuycht van den heylighen Verch Gods / dat is van de Gemeynte / dat sy daer in niet en sullen verdrucken noch hinder doen / hoe can de Overicheit Godsalich sijn ende bloet storten? Maer ist dat wy verstaen dat de Overicheit mit straffen niet en doet uyt haer selven / maer het oordeel Gods selve volbringt / soo en sullen wy dooz dese waricheit niet verhindert worden. De Wet des Heeren verbiet te doode: maer op dat de dootslaghen niet onghestraft en sijn / so geeft de Wetgever selve sijnen diena- ren het swaert in de hant / om dat tegen de doot- slaggers te gebruyke. Het en betaemt de God- salighen niet penant te verdrucken ende hinderen: maer der Godsaligen verdruckingen dooz des Heeren bevel wycken / en is niet hinderen noch verdrucken. Och of wy althits niet onse herten aenmercken / dat hier niet gehandelt en wort dooz mensche lichtveerdicheit / maer dooz de autoriteit Gods die het beveelt: waer dese autoriteit voor gaet / daer wort minner mee van den rechten wech gedwaelt. Te zy dat me- genich der rechtveerdicheit Gods een toom aen- gedaen is / op dat sy de boosheit niet en straffe. Ist dat het ons niet geoorloft en is Gode een Wet te stellen / waerom sullen wy sijnen diena- re t'onrechte schuld ey legge? Paulus seyt: Sy en draghen het swaert niet te vergeefs / want sy sijn dieners Gods / om hem in sijn toorn- cheit te dienen / ende wrake te doer over de quaet- doenders. Waerom ist dat de Princen en andere Overheden weten dat Gode geen dinc aen- genamer en is dan hem gehooy- am te sijn / soo moeten sy in desen dienst neersich sijn / ist dat sy willen haer Godsalicheit / rechtveerdicheit / en ghelicheit / Gode aengenaem maken. * Dooz dese beweginge wert Moses geroert doe hy be- lievende dat hy dooz de cracht Gods was tot eenen verlosser sijns volck verordent / den Egn- ptischen konich. Item / doe hy de afgoderie des

volck straffe / op eenen dach drie duysent man- ne slaende. En David doe hy in het laetste sijns levens Salomon sijn sone geboort Joab ende Semei te dooden. Waerom seit hy dat oock on- der de Contrackenke deuchden / te weten / de gods- loose der aerden te dooden / op dat de werckers der boosheit verdrucken worden uyt de Stadt Gods. Hier toe dient oock die Salomoni toegekijnde woer: Ghy hebt rechtveerdicheit liegghad / ende ongerechticheit ghehaet. Hoe romt Moses / die so lieck en sachtmoedich van aerde was / tot so groote wyetheit te vanden / dat hy van t' bloet sijnder broeder bespzyngt en nat zynde / de leger doorloopt / tot inculve mooy- dingen: Hoe heeft David / die in al sijn leven so sachtmoedich was / dat bloedighe testament in sijn upterse gemaceht / te wete / dat sijn sone niet en soude t'grys hant Joabs en Semeis laten met vrede ten grave comen? Maer als sy dooz dese wyetheit de wrake die he van God bevo- len was / volbracht hebben / soo hebben sy daer mede hare handen gheheylt / de welke sy son- den ontrepent hebben / hadden sy sulcke boos- heit ghespaert. Salomon seyt: Ongherech- ticheit doen / is by de Coningen ee grouwel: want de thoon wort in rechtveerdicheit bevesticht. Item / De Coninc die op de thoon des ooz- deels siet / die sypent sijnne oogen over alle quact. Item / Et wyls Coninc verstroopt de godloose / en draect op het rad. Item / Preemt de schym- wech van het silber / en de silbermint sal een vat maken: neemt den boosen wech van het aen- schouwen des Coninc / ende sijn thoon sal in rechtveerdicheit bevesticht word. Item / Die den boosen rechtveerdicht / en die den rechtveer- dighen veroordeelt / die sijn beyde Gode grouwe- ligen. Item / De wederpanninge gerycht quact / en tot hem wort ee wraet bode gesonde. Item / die tot den boosen seyt: Ghy zijt rechtveerdich / desen verbloeken de volcken ende natten. Nu ist dat haer waerachtighe rechtveerdicheit is / de quaetdoenders en godloose met uytgherecken sweerde te vervolgen: so sulck sy hem selve groo- telick schuldich maken / ist dat sy het swaert op- stecken / ende hare handen reyn van bloet houde / als daerentussen de boose menschen dooden ende moord / so verve ist dat sy dooz sulcke ver- draechsalicheit souden van goetheit en recht- veerdicheit geprefen worden. Alleenlich dat de strengicheit niet al te wraet en zy / ende dat de Kuchstoel niet te haestich noch te sechveerdich en zy int veroordeelen. Want ick en ben der on- ghelicheit wyetheit niet gonstich / noch en meyne oock niet dat men een rechtveerdich ooz- deel can geven / ten zy dat de goedertierenheit althits daer by zy / de welke de beste en sekerste raetsman der Coningen / en bewaerder des Co- minckelike stoels is / ghelyc Salomon seyt: en niet t'onrechte booynden van eenen / de vooz- neemste gaveder Princ gemacut is. * Nochtas moet de Overicheit dese twee aensien / te wete / dat hy niet dooz strengicheit in eer en hindere dan ghene: noch sup- sicutuelick eenen naem der goedertierenheit soeckende / in seer wyede vryendelicheit valle / onnatighe goedicheit met vele misseghede bewysende. Wat daer heeft voortjden ee niet sonder oozsake gelyt / dat het quact is onder eenen Princ te leven / onder den welken ge dinc groozloft en is: maer dat het veel booser is te leven onder eenen Princ / on- der welken alle dinghen coningloft sijn.

11 Ende dewyls het sijnthys den Coningen en volcken noodich is de wapen aen te trecken / ende krych te voeren om sulcke wrake te doer: so mach:

1. Reg. 2. 5.

Psal. 101. 8.
Psal. 45. 8.

De welke met
ghetuyghe-
nissen der
schijnuel-
en exemplen
Moses / Da-
vids / Salo-
mons beve-
sticht wort.
* Psal. 16. 12.
* Psal. 20. 8.
* Psal. 20. 26.
Psal. 25. 4.

Psal. 17. 15.

Psal. 17. 11.

Psal. 24. 24.

* Psal. 20. 28.
* Maer al-
hier moeren
wee steclup-
pen gewacht
worden / een-
stelic danmen
niet al te seer
en soecke den
naem van
godderen-
heyt / daer na
dat men niet
al te seer straf-
ende wrae
en is.
† Apud Dio-
nem.

* Wat de
boozgans
aenwoert
volcht / dat
a le oozloft /
die aengeno-
me wrake om
een openbare
en algemene
wrake te doer /
welckelick sijn
ende recht.

machinen noch hier uyt weten/ dat de krijghen ende stryden die aldus aenghenomen worden/ ooyrecht ende behoozlick zyn. Want ist dat hem macht gegeven is om de ruste ende vrede haerder heerlichappie te beschermen/ de oproerigen der ongeruster menschen te dwingē/ de gene die dooz ghewelt verduckt zyn/ te helpen/ ende de boose daden te straffen/ sullē sy de macht conuen bequamelicher ghebyrucken dan als sy verhuideren de raserie des genes die de ruste eens pegetlicke bysonder/ ende alle int ghemeyn verstoort/ oproer maecht/ gheweldichlich verduckt/ ende groote boosheyt bedryft? Ist dat sy moeten bewaerden ende beschermers der Wetten zyn/ so moeten sy oock wederstaen den werket aller der gener die dooz haer boosheyt de Discipline der Wetten verderben ende verhanderen. Ja ist dat sy te rechte de Roovers straffen/ dooz der welelier onrecht alleenlich sommighe wepinghe beschadicht worden/ sullen sy het gantsche lant laten dooz rooverien verducken ende verwoesten sonder straffen? Want daer en is gheen onderschept/ of het een Coninc is/ ofte de wiste des voier/ die een ander lant/ daer in sy gheen recht en heeft/ overvalt/ ende byandichel quelt: sy zyn also wel d'een als d'ander vooz Roovers te achtē ende te straffen. So leert dan de gerechticheyt der natuere/ ende het ampt selve/ dat de Prinzen ghewapent zyn niet alleenlich om des ghemeynen mans sepien te straffen/ maer oock om de landen die onder haer trouwe en bewaringhe staen/ dezē krijch te beschermen/ als sy byantlich gequest worden. En de heylige Geest verelaert niet vele ghetuyghenissen der Schysmatuere/ dat sulche kuyghen behoozlick zyn.

12 Ist dat hier verant seyt/ dat in het Nieuwe Testament geen getuygenisse noch exempel en is/ waer dooz gheleert wort dat de kingly den Christenen geoozlost is: soo antwoorde teken eerste/ dat de selve ooyfakē des kingly die vooz tyden was/ nu oock blyft: ende dat daer tegen geē ooyfakē is/ waerom der Overicheyt soude verbode zyn syne onderdat te beschermē. Te anderen/ dat men in de Apostolische Schysmatuere niet en moet een uytgedruichte verclaringhe deser dinghen soeken: der welcker voornemen niet en is een politriche regeringe te ordinerē/ maer het gheestelike eyke Christi in te stellen. Ten laetsten/ dat daer in oock int coyte te kenmen gegeven wort/ dat Christus dooz syn comste gheen dinc in desen deele veranderē en heeft. Want op dat ick Augustinus woorde gebuyche waert dat de Christelike Discipline alle krijghen verdoende/ / soosond' Joannes den kingly knechten die raet vrachden om salich te worden/ liever geseyt hebben/ dat sy moesten de wapen af leggē/ ende alle kingly verlaten. Maer nu seyt sy tot hem/ dat sy niemant en moeten stellen noch onrecht doen: maer niet haer besoldinghe te vrede zyn. Dien sy ghebet niet haer besoldinghe te vrede te zijne/ die en verbiet sy vooz waer niet te krijgen. Maer alle Overicheden moeten hier neerstichlich toe sien/ dat sy haer en lusten niet en hant toe en gevē/ maer sullen liever als daer strafte moet gebuycht zyn/ niet dooz herseleose toornicheyt/ noch dooz haer gevredē vrede: noch dooz onverschonlick ewerchicht byanden: maer sullen oock (ghelych Augustinus spreke) medeliden hebben niet de ghemeyn natuere in den ghenen/ in den welken sy de boosheyt straffen. Ofte als sy moeten de wapen aentrecken teghen de byanden/ dat is/ teghen ghewapende roovers/ soo en sullen sy dat niet doen uyt leytveerdighe

ooyfakē/ noch de ooyfakē nemen die hem voozcount/ anders dan dooz seer groeten noot bedwoughen. Want ist dat wy behoozen veel bette doen/ dan de Heydenen seeren/ onder de welcke een geseyt heeft/ dat men dooz vē krijch behoozt vrede te soeken/ soo behoozt men vooz waer alle middelen te soeken/ erme de wape acmeene. Int coyte/ sy en moeten hem in geenderley bloestoytinghe laten dooz eenighe eygen gesuycheyt verleyden/ maer alleenlich dooz een ghemeyn ghedweten ghelept worden. Anders nu byspelen sy haer macht seer qualick/ de welken hem niet tot haer eyghen voozdeel/ maer om andere menschen te helpen ende dienen/ ghegheven is. Dit dat selve recht om te krijghen/ comen oock garmsoenen/ verbonden/ ende andere burgherliche versterkinghen. Garmsoen noeme ick de kingly knechten/ die tot bescherminge der palen des lants/ in de Steden gestelt worden/ verbonden noeme ick/ de overrekinghen die de Prinzen die een maenderen ghelant zyn/ niet maleanderen maken/ dat sy/ soo daer eenige bevoerte in hare landē come/ wilsen d'enden anderen niet haer macht te hulpe comen/ om de vanden des menscheleken ghesachtes te overvallen: Burgherliche versterkinghen noeme ick/ alle dinghen die in den kingly ghetuycke worden.

13 Ten laetsten wil ick oock dit hier by stellen/ dat tollen ende schattighen zyn behoozliche reuten der Prinzen/ de welcke sy wel voornemlich moeten gebuychen om ghemeyne lasten haers ampts te byaghen: maer mogen se noch tans oock mede ghebyrucken tot eierlichheyt haers huyfgesins/ de welcke eenichsins de weerdicheyt des Ryege nae volcht. Ghehele wy sien dat David/ Ezechias/ Jofias/ Jofaphat/ ende andere heylige Coninghen/ Item Jofeph ende Danciel hebben na de mate des persoons/ welken sy droegen/ sonder schade der Godsalicheyt/ costelick gheleest van de gemeyne reuten. Ende wy leken by Ezechiel/ dat den Coningen seer veel lants roegheschicht was. Want hoewel daer het gheestelick Ryege Christi afgebeeldet wort/ so neem noch als de Propete het exempel van een recht en behoozlick ryege onder de menschen. Rechtans moeten de Prinzen wederom gedachtich zyn/ dat haer reuten meer zyn de gemeyn schat des volcs/ dan haer eygen threesoor/ ghehele Paulus betuycht: waerom sye niet en connē sonder openbaer onrecht quetsien/ noch overdadichlich verdoen: ofte sy sullen eer dencken dat sy byna zyn het bloet des volcs/ soo dat het een seer harde onvriendelicheyt ware/ dat niet te sparen. Sy moeten oock achten dat haer schattighen hoedanch sy zyn/ niet anders en zyn dan behulpselen der gemeyner nootfakelicheyt/ met de welcke het elendighe volck sonder ooyfakē te vermoepen/ vrede rooberie is. De verclaringhen deser dinghen en maecht den Prinzen ghemeyn moet tot overdaet ende quysinghe der godden (ghelych het voozwaer niet noodich en is hare lusten/ daer mede sy van selfs veel te seer branden/ meer te ontfleken) maer dedwyle daer veel aen yelighen is/ bat sy met goeder conscientie de en wat sy doen/ op dat sy niet dooz godloose stonticheyt tot verachtighe Gods en comen/ soo moeten sy leeren hoe veel hem geoozlost is. En dese leere en is oock de gemeyne manne niet te vergeefs/ op dat sy niet en bestaē lichtveerdichlich op der Prinzen onkosten te lasteren/ al ist dat sy boven de ghemeyne ende burgherlike mate gaen.

14 Naest de Overicheyt zyn de Wetten/ de welcke

Cicilia Offe.

Hier volche oock int/ dat de Garmsoenen verclantē nissen ende andere burgherlike versterkinghen geoozlost zyn.

Item/ Tollen ende Schattighen.

Ex. 48. 21.

Hoewel oock hier de Overicheden wel coetlicke hebbe/ datse al egerne datte haer onderwilt/ met een goede conscientie vooz God aenhanghen/ 1. 10. 13. 0.

De ghemeyne man sal hem oock onthouden van alle leelce lasten tegen den Prinzen/ ist Overicheden.

De eerste reden.

De 2 reden.

De 3 reden.

Clalluyt.

De 2. teghen: Wapinghe/ daer en is in het meewe Testament geen exempel ofte getuygenisse/ of welck leert/ dat de kingly den Christenen soude geoozlost zyn. * Antwoort/ hebbende daer kedē/ de welcke is niet het getuygenisse Augustinus uyt den bysden sendibrief tot Marcellus bevesticht. † August. Epist. 5. ad Marcella. ‡ Item met Joannus des Doopers bevel tot den kingly knechten. * Luc. 3. 14. Ondertruschen moeten men toefien/ dat de Overicheden niet ghebeiden en worden meer dooz haer geerlicheyden ofte eyge gesintbedē/ dan dooz lieve en bewegēthent tot het ghemeyne welbaeren.

Dat andere stuck des handels: Da de Wetten en hare nutte heyt ende nootfakes lichheyt.

welcke seer stercke zenuwen/ ofte (gelijck Plato ende Cicero seggen) de ziele der burgerliker regeeringen zijn/ sonder de welcke de Overicheyt niet en can staen/ gelijck oock wi drom de Wetten gheen eracht en hebben sonder Overicheyt. Daerom en condemen niet waerachtichlichs seggē/ dā dat de Wet is en stomme Overicheyt/ en dat de Overicheyt is en levende Wet. Doozt dat ick beloofte hebbe te seggē/ met wat Wetten men een Christelike politie behoort te regereē/ daer upt en heeft niemant een lange disputatie/ welck de beste aert der Wetten is/ te verwachten: want dit soude te vergeefs lanclic worden/ ende het en gaet de tegenwoozdige plaetse ende handelinghen niet aen: maer ick sal alleenlick met rozte woorden/ ende ghelijck vooz by gaende/ te kennen gheven/ met wat Wetten sy mach Godsalichlick vooz God gebuycken/ ende onder de menschen behoortlick geregeert worden. Ende dit selve hadde ick ooc gantschlick liever verswegen/waert dat ick niet en verstonde/ dat vele hier in sozghelick dwalen. Want daer zijn sommighe die meynen dat de burgherliche regeeringhe ongheschiedt is / die Moyses Wetten gheen plaetse en gheeft / maer door ghemeyne Wetten der Heydenen gheregeert woort. Hoe sozghelick ende veroerlick dit ghevoelen is/ dat moghen andere bedencken / het sal my genoech zijn belwesen te hebben/ dat het valsche en dwaes is. Maer wy moeten de ghewoonlick deelinghe bejouden/ waer door de Wet Gods door Moysen gegeven/ gebaelt woort in zeden/ ceremonien/ ende oozdelen: ende wy moeten een peghelick deel aenmercken / op dat wy weten wat daer van ons aegact ofte niet. Naer hierentusschen en is niemant niet dese waricheyt beladen: dat oock de oozdelen ende ceremonien de zeden aengaan. Want de oude Leeraers die dese deelinghe gheleert hebben / hoewel sy wel wisten dat de twee laetste deelen/ te wete/ de ceremonien ende oozdelen/ oock de zeden aengaan/ soo en hebben sye nochtans onder de Wetten der zeden niet willen noemen / om dat sy moghen verandert ende wech ghenomen worden sonder de zeden te herozten. Maer het eerste deel hebben sy sonderlinghe gheenaemt Wetten der zeden / sonder het welcke de waerachtighe heyligheyt der zeden / ende de onveranderlike wyse des behoortlickens levens/ niet en can staen.

Nae dat der ghemeyne dwalinghe werch ghebdaen is/ welcke acht reclatende Moyses geregeert/ aen nemen de Wetten der Heydenen.

Het andere scheidt des weis die door Moysen ghegeven is/ be laet in de wet der zeden/ der ceremonien/ ende der rechten.

De somme ende het eynde de van de Wet der zeden.

Der ceremonien. Sal 4.4.

Der Recht.

15 Soo sal ick dan van de Wet der zeden begintinc/ de welcke in twee hoofstucken verbaert zijnde (waer van het een God niet een supver ghelooft ende Godsalichheyt te dienen/ ende het ander, de menschen ongebeynsdelick lief te hebben/ enckelick ghebiet) is een waerachtige ende ewighe reghel der rechtveerdicheyt/ gegeven allen menschen aller eeuwen en naren die haer leven willen na den wille Gods schicken. Want dit is de ewighe ende onveranderlike wille Gods/ dat hy van ons allen gebient woort/ en dat wy malcanderen onderlinghe lief hebben. De ceremonien der Joden / waren een onderwijsinghe waer door het den Heere beliest heeft syn volck gelijck in de kintshereyt te oeffenen/ tot dat de tyt der volshereyt quam/ in welck hy sijn wysheyt soude te vollen der werelt openbaren/ en de waerheyt der dingen die doe door figueren afgebeelt worden/ volbrengen ende door oogen stellen. De Kersten ofte Wetten nae de welcke sy moesten oozderlen/ leeren sekerer regulen der gherechticheyt ende rechtveerdicheyt/ om daer door in onnoofselheyt ende vrede onder malcanderen te leven. Ende ghelijck de oeffeninghe der ceremonien wel eygentlick de leere der God-

salicheyt aenginck (want sy hielt de Gemeynthe der Joden in de salighe ende dienst Gods) soo conde sy nochtans van de Godsalicheyt selve wel onderscheyden worden. Alsoo oock de sozme ende wyse der rechtē ende oozdelen Moyses/ hoewel sy enckelick diende om de selve liefde / de welcke door de ewighe Wet Gods gheboden woort/ op het alder best te bewaren/ so hadden sy nochtans wat verscheyden van het ghebot der liefde. Daerom ghelijck de ceremonien hebben comen sonder schade der Godsalicheyt wech ghenomen worden: alsoo comen oock de ewighe gheboden ende wercken der liefde wel blijven/ als dese ordeninge der rechten ende oozdelen Moyses wech ghenomen zijn. Ist dat dit waerachtich is/ soo hebben voozwarc alle Heydenen bypheypt om salcke Wetten te maken/ als sy vooz sien hen voozderlick te zyne: de welcke nochtans moeten niet den ewigghen reghel der liefde gheneten worden/ op dat sy in de sozme alleenlick verscheyden / maer in den gront ende in het eynde eens zijn. Want de Barbarische ende onredelike Wetten / ghelijck die waren die gheboden de dieven te eeren/ ende onozdentlike byslayinghe toe lieten/ ende andere die noch veel schadelicker ende ongheschiedter zijn / en achte ick vooz gheene Wetten: want sy zijn vzeemde niet alleenlick van alle recht oec dicheyt / maer oock van alle menscheilicheyt ende vziendelichheyt.

16 Dit sal daer woorden ist dat wy in alle Wetten dese twee dinghen gelijck het betacmt/ aenmercken te weten/ de ordeninghe der Wet/ ende de gherechticheyt/ op der welcker reden de ordeninghe selve ghesondert is. De gherechticheyt is onder alle volcken alleenlick een/ om dat sy natuerlick is: ende daerom moet aller volcken Wetten de selve gherechticheyt voozgheselt zijn/ nae den aert der sake. De ordeninghen der Wetten dewijle sy sommighe circoustantien ende ghelegentheden hebben / aen de welcke sy eensdeels hangen/ soo moghen sy wel verscheyden zijn/ soo verre sy alle tot de selve gherechticheyt strecke. Nu dewijle de Wet Gods/ de welcke wy de Wet der zeden noemen/ niet anders en is van een ghetuyghenisse der Wet der natuer/ ende dier constantie de welcke God in der menschen herte ghevoucht heeft / soo is het seker dat de gantsche gherechticheyt daer van wy nu spraken/ in de Wet der zeden beschreue is. Daerom moet sy ooc alleen de regel/ merck/ en eynde aller Wetten zyn. Alle de Wetten die na desen regel gemact/ na dit eynde gebeycht/ en niet dese pale gecyndacht zijn/ die en hebbe wy niet te verworpen/ of sy schoon vā de Wet Moyses/ ofte ooc van malcanderen verscheyden zijn. De Wet Gods verbiet te stelen. Wat straffe teghen de diefte ghesielt was in de Joden politie/ dat machmen sien in het tweede boeck Moyses. Andere volcken seer oude Wetten/ hebben de diefte niet dobel vergheldinghe ghestraft: andere Wetten die daer nae ghevolcht zijn/ hebben onderschept ghemacact tusschen openbare ende heymelike diefte/ sommighe zyn ghecomen tot verbanninghe/ sommighe tot geoffelinge/ ten laetsten sommighe tot doodinghe. De Wet Gods verbiet valsche ghetuyghnisse te geben. Ende valsche ghetuyghnisse wert onder de Joden ghestraft met de selve straffe die de beschadickte soude ghehabt hebben / hadde hy nietter waerheyt overtuyscht gheweest: in sommighe plaetsen woort sy alleenlick met groote schande ghestraft/ in sommighe plaetsen met de galghe. De Wet Gods verbiet te doo-

De beurt/ dat allen est peghelicken volcken bypheypt gegeven is Wetten te maken/ die sy verlaen haer voozderche te zyn/ alleen dat se nae den ghebuerighen regel der liefden gheneten worden.

Daerom moet oock in alle Wetten in swanghe gaen de gherechticheyt ende de instellinghe: waer van d'eerste onbeswegelick ende baet moet zyn: d'ander can betantert woort na ghelegentheit der saken.

Exod. 22.5. Dit woort mit eenighe ercimpelen verclaert/ gemeynen sijnde upt de Wetten te legte de dieven/ valsche ghetuyghen/ doorlagers/ ende oerzprelders.

Deut. 19.12.

den. Ende dootslach woerdt alomne by alle Wetten niet de doot ghewroken / nochtans op verſchepden wiſe. De Wet Gods verbiet overſpel te bedryven. De overſpeiders woerden ter eender plaecten ſtrengheſtelic / ende ter ander plaecten ſachtelick gheſtraft: Nochtans ſien wy hoe ſp in ſulcke verſchepdenheyt / alle tot het ſelve eynde ſtrecken. Want ſp ſtellen alle geſplich ſtraffe teghen de boofſe wercken die dooz de eenwighe Wet Gods verboden zyn: te weten / teghen dootſlaghen / dieſten / overſpelen / valſche ghetwinghemiffen: maer in de wiſe der ſtraffe en comt ſp niet over een. En het en is ooc niet noodich / noeh nut. Sommighe landen ſouden terſont dooz rooven ende moorden verdozen worden / waert dat ſp niet niet gronwelicke erenpelfe de dootſlagge en ſtraffen. Sommigen eenwen is het noodich de ſtraffen te verſwaren.

16. Iſt dat daer eenighe beroerte ghycomen is / het quaet dat daer upt pleecht te comen / moet men niet nieuwe mandaten betren. Ten tijde des krijschs ſouden alle goede zeden vergaen / waert dat men niet ſtrengeliker toe en ſage. In dierent tijt / ofte in peſtilentie / ſoude alle dinghe vergaen / waert dat men niet meerder ſtrengheſt en gebuyckte. D'een volck is ſeerder tot een ſopl geneghen / ten zp dat het ſtrengelick ghedwongen woerde. Iſt dat pemaent gheergert woert in deſe verſchepdenheyt der Wetten / de welke tot de onderhoudinghe der Wetten ſeer bequaem is / ſal die niet ſelvjne quaetwillich te zyne / ende het gemeyn nut te beynden? Want dat ſommighe ſeggen dat der Wet Gods die dooz Moſen gegeven is / groote ſmartheit aengebuen wort / dat die ghyen plaecte en vint / ende andere meenwe niet verheven ende gebuyckte worden / dat is ſeer pdel: want andere wetten en worden niet boven de Wet Moſis verheven / als ſp meer aenghenomen ende ghezeſen worden / niet dooz enkel vergelijkinghe / maer dooz de gheleghentheyt ende conditie des tijts / plaecte ende volck: ſp en woert oock niet afghelept / dewyle ſp ons noyt ghegheven en is. Want de Heere en heeft ſe dooz de hant Moſis niet ghegheven om onder alle volcken vercondicht te worden / ende alomne plaecte te hebben: maer dewyle hy het Jodiſche volck onder ſyn trouwe beſchermer ghe en de bewaringhe aenghenomen hadde / heeft hy oock willen ſonderlick haer Wergheber zyn / ende heeft / gelike het eenen wiſen Wet ghever betacnt / in de Wetten ſonderlicke achte ghehad op het voordeel ende nut dies volck.

17. Nu moeten wy voort ſien het ghene dat wy ter laetſter plaecte geſtelt hadden / te weten / Wat voordeel ende nut het geſelſchap der Chriſtenen heeft upt de Wetten / oordeelen ende Overricheden. Hier aen hangt oock een ander vragge / te weten / wat eere de gemeyn man dar Overicheyt ſchuldich is / ende hoe verre ſp haer moeten gehoosſaem zyn. Vele meynen dat het anuyt der Overicheyt te vergeſſen is onder de Chriſtenen / te weten / om dat het ſien niet gheoorloft en is de hulpe der Overicheyt te ſoeken / dewyle ſien verbroken is te wreken / ende te rechte te gaen. Maer dewyle Paulus claerlick hier teghen betuyckelt / * dat de Overicheyt is een Dienereſſe Gods tot onſe nut / ſoo verſtaen wy daer upt dat ſp alſoo van God verordent is / om dat wy dooz haer hulpe ſouden teghen der boofſer menſchen onghelick in vrede ende ruſte leven. Iſt dat ſp ons te vergheſſen tot hulpe ende beſcherminghe ghegheven is / ten zp dat ons gheoorloft is ſulcke weldaet te gebuycken / ſo is het openbaer ghenoech / dat wy oock moghen ſonder

godloofheyt haer hulpe ſoeken / ende ons daer op beroepen. Maer hier moet ick niet twederſey menſchen handelen. Want daer zyn ſommighe menſchen die ſoo grooten luſt hebben om te dinghen / plepen ende rechte / dat ſp minnermeer ruſte en hebben ten zp dat ſp tegen andere in het recht ſlaen: Ende ſp gaen in het recht niet grooten bitteren haet / niet upreimighe begeerte om wreake ende hinder te doen / ende niet onverſoellicke hartuelichent / tot verderwinghe haers teghenſtrijders. Ende hierentwiſchen beſoeken ſp ſulcke boofheyt dooz eenen ſelvjn des rechtens / op dat ſp niet en ſelvjnen pot onrecht te doen. Maer al is het gheoorloft den broeder dooz het recht te dwinghen / daerom en is niet terſont gheoorloft hem te haten / noch ſin hinder ende ſchade te ſoeken / noch ongenadichlick te vervolghen.

18. So ſullen dan de ſulcke wetten / dat de rechtten gort ende behoortlick zyn / als ſp recht ghebuyckte worden. Sp worden recht ghebuyckte bepde van den epſcher ende verweerer / als de verweerer gedaecht zynde / ten gheteten daghe verſchint / ende met ſulcke onſchult als hy heeft ſyn ſake beſchermt ſoude bitterheyt / begeerten de alleenlick het ſyne niet recht te beſchermen: ende als de epſcher onrechtverdricklick in ſin lichacn ofte in ſyn goet verdrickt zynde / hem ſelven onder de trouwe ende hulpe der Overicheyt gheeft / ſyn clachte doet / ende epſicht wat recht is: maer ſonder eenighe begheerte om te hinderen ofte wreken / ſonder bitterheyt / ofte haet / ofte twiſtgierticheyt: maer liever beropt zynde ſyn recht te verlaten / ende alle dielck te liden / dan een vyantlick herte teghen ſinen te ghenſtrijder te dragen. Maer als ſp niet quaetwillicheyt / haet ende nyt bevanghen / ende met toornigheyt onſteken zyn / ende wreake ſoeken: ofte int coyte dooz vyerlicheyt des teghenſtrijders alſoo onſteken zyn / dat ſp yet van de liefde vercoyten: ſoo en can de gantſche handelinghe oock eender ſeer rechtverdrigher ſake niet Godlick zyn. Want alle Chriſtenen moeten die eenmael weten / dat minnermeer gheen ſake hoe rechtverdrick ſp oock zp / van pemaent can rechtverdricklick gehandelt worden / ten zp dat hy tot ſinen tegenſtrijder ſulck goetwillicheyt dracht / ghelick hy ſoude waert dat de ſake daer in ſp oneens zyn / ghepndicht ende gheſicht ware. Moghelick ſal pemaent ſeggen / dat met ſulcke maricheyt memant vooz het recht en comt / maer ſoude een groot wonder weſen dat ſp in pemaent ghevonden woerde. Ick bekenne dat voozwaer / dat de ghewoonten deſes tijts ſulc zyn. dat men niet menſchen en vint die alſoo te rechte gaen: nochtans en laet de ſake ſelve niet goet te zyne als ſp dooz gheen toevalende boofheyt ontrent en woert. Ende als wy hoorzen dat de hulpe der Overicheyt een goede gabe Gods is / ſoo moeten wy dies te rechtſchliker toe ſien / dat ſp dooz onſe ſchilt niet ontrennicht en woert.

19. De gene die alle handelingen die vooz het recht gheſchien / gantſchlick verdoemen / die moeten verſtaen dat ſp daer mede oock de heylighe ordeninghe Gods verwoyzen / ende een gabe van de ghene die den repnen conuen repn zyn: * ten zp dat ſp moghelick willen Paulus met beoſheyt beſchuldighen / de welke de valſche beſchuldiginghe / die ſyne vanden hem opgelept hadden / ende oock hare liſten ende boofheyt verclaert / en van hem geuont heeft: Iſt / het privilegie der Roemiſcher Stadt hem adgetrocken ende gebuyct vooz den rechtſtoel / ende

De gherechticheyt beſtaet by alle beteke foobanighe boofſe ſtucken: De inſtellinghe der ſtraffe is beſchepden.

En andere aenmerckinghe van de inſtellinghe na de ghelegentheyt der eyde ende der pecten ſoonen.

Hoe dat die Politische Wet Moſis alſnoech eenichſins duert / en hoe ſp te niete gaen is.

Het laetſte ſine veler by ſondere hamreſtinghe van de Politische bedieninghe aenſiende het volck. Waer dan de ſomina in twee hooftponten gelyghen is. Het 1 is van het ghebuyckte der Wetten / ſoo beſiden gheuepen man aengact. * Rom. 13. 4.

Der Overicheyt autoeriteit ende alſien bevelenicheit om te bedienen de burgerlike luſten / ende die de mildaden ſtraft / ſo ſtraft hy eersſtelic de menſche / die niet goede onbeduidlicheyt hebben.

Ende woert aengeweſen wat vooz een maricheyt daer zyn moet daer na hoe alſulke warden haer hebben te ſchikken.

Dart nae worden de wederdoopers wederſent / die alle gertches ſaken heetende gantſch beſwoyzen. * Act. 22. 2. ende 24. 12. ende 25. 10.

doe het hem noodich was / van den ongerechtighen Stadthouder / tot des kersers rechtssoel geappelleert heeft. Het en stryft hier teghen niet / dat de wy aegtericheyt allen Chyistenen verboden is / de welke wy oock verre van aller Chyistenen rictingen verdynden. Want ist dat men om eenighe burgerlike sake te rechte gaet / men gaet den rechten wech met / ten zy dat men niet onschadelike en voochdicheyt sijn sake den rijckere gelyck den gemeynen beschermer / beveelt / sonder eenighe begeerte van wederom quaet te vergelden: ofte ist dat men eenighe ware lyfsake verbodet / wy willen dat de beschuldiger sulck zy / dat hy niet gheen wy aegtericheyt bevaengen / noch doot eenich ongeluck dat hem geschiet is / ghevoert zijnde / tot den rechtssoel en come / maer alleenlic wilende het vooznemē des schadelicken mensches verhinderē / op dat hy der gemeynen welvaert niet hinderlic en zy. Als daer geen wy aegtericheyt herte en is / so en wozt daer niet gefondicht tegen dat gebot dooz het welke de Chyistenen de wrake verbodē wozt. Maer pe-mant mochte seggē: * De Chyistenen en wozen niet alleenlic verboden wrake te begeeren / maer hen wozt oock gheboden de hant des Heeren te verwaachten / de welke beloofte den verdruchten ende benauden hy te staen: en dat die dese hulpe ende wrake Gods verrasschen / die van de Overicheyt hulpe begheeren vooz hen ofte vooz andere. **Ick segghe neen / want men moet dencken dat de wracke ende bescherminge der Overicheyt / niet en is eens mensches / maer Gods / de welke (ghelicks Paulus seyt) ons van God dooz menschen dienst ghegheven wozt.**

20 **Wy en stryden oock niet teghen de wozen den Chyist / met de welke hy ons verbiet het quaet te wederstaē: ende gebiedt de rechter wanghe te bieden den ghenen die ons aen de luyfter wanghe gheslagghen heeft: ende oock den mantel te laten den genē die onsen rock neemt. Chyistus wil wel daer de herten der sijner soo wijt verschycken van quaet te vergelden / dat sy liever souden noch cennael soo veel onghelycker liden / dan begheeren dat te vergelden: van welke lijtsaemheyt wyse oock niet en willen af leyden. Want de Chyistenen moeten warachtichlyck sijn ghelyck een volck dat ghemaeckt ende ghebozen om versmaetheyt te dyaeghen / ende der boosheyt / bedrygherte ende bespottinghe der alderbooster menschen onderwozen is: ende niet alleenlic dit / maer sy moeren alle sulck quaet lijtsaemlyck verdragen: dat is / sy moeten soo sachtymoedich sijn / dat sy een onghelyck liden / hen selven tot een ander bereyden / in alle haer leven niet anders verwachtende dan gheduerichlyck het cruce te draghen. Hierreusschen moeten sy dien goet doen / van den welke sy onrecht liden: ende die zegenen diese verdrucken / ende arbeyden om het quaet niet goet te overwinnen / het welke haer eenighe overwinnighe is. Aldus gefint zijnde en sullen sy niet ooghe om ooghe / tant om tant soecken / ghelyck de Phariseen hare discipulen leerden wracke begeeren: maer sullen (ghelyck wy van Chyisto onderwesen wozen) dat hen haer lijtsaemghemutsel / ende dat hen het hare boosheit ontvonen wozt / alsoo liden / dat sy sulck onghelyck soo haest als het hen gheschiet is / sullen ghewillichlyck vergheven. Dochtaus en sal dese gerechtigheyt en matheyt des herten hen niet verhinderē de liefde tot haer vyanden onghescheut behoudende / de hulpe der Overicheyt tot bescherminghe haerder dinghen te ghebeyncken / ofte om des gemeynen nuts wil-**

le te begheeren dat een verkeert ende schadelick mensche ghestraft woze / den welcken sy sien dat hy niet en can anders dan met der doot gebeteret worden. Want Augustinus seyt wel met der wareheyt dat alle dese ghevoden hier toe dienen / op dat een rechtveerdich ende Godsalich mensche bereyt zy lytsaemlyck te verdragen de boosheyt der menschen / de welke hy begeert dat sy goet wozen / op dat het ghetal der goeden menschen nieerder wozt / liever dan dat hy sonde met gelycke boosheyt oock hen selven tot der boosten ghetal gheven. Boven desen dat de sententie meer dienen tot de inwendige bereydinghe des herten / dan tot het werck dat in het openbaer gheschiet: op dat de lytsaemheyt ende goetwillicheyt binnen in het verborghe des herten behouden woze / ende dat in het openbare gheschiet dat wy sien hen uut te sijne dien wy behooren goet te gonne.

21 **Dat men pleecht hier teghen te bynghen dat Paulus gantsechlyck verbiet te rechte te gaen / dat is oock leughen. Men can lichtlyck upt de wozen Pauli verstaen / dat in de Ghemeynthe der Corinthen een onmatighe gewoonte was van teghen malcanderen te richten: soo dat het Euangelium Chyisti / ende de gantsehe leere de welke sy beleiden / daer dooz der lasteringhe ende versmadinghe der booser menschen onderwozen wert. Dit strafte Paulus ten eersten in hen / dat sy dooz haer onnatich richten ende pleeten / het Euangelium by de ongheloobighe te schande maectten. Ten anderen dat sy byoeders teghen byoeders alsoo tegen malcanderen twistich waren. Want sy en verdraghen niet alleenlic geen onrecht / maer sochten oock malc anders goet ende schade. So strafte Paulus dese twistgiericheyt / ende niet enkielic alderley handelinge in het recht. Maer (sy segghen) hy betuyecht gantsechlyck dat het een swachheyt was / dat sy niet liever schade en leden dan te rechte ginghen om het hare te beschermen: te weten / dewyle sy so lichtelic dooz allerley schade beweert wozen / ende om seer cleynen saken tot het recht liepen / soo seyt hy dat het een teeken is dat sy veel te licht om tergen / ende niet wel tot lytsaemheyt geschickt en waren. De Chyistenen moeten voozwaer altyt liever van haer recht wycken / dan tot het recht loopen: dewyle sy nau kunnen daer upt comen sonder verstooyder van herte / ende hatigher te ghen haren byoeder te zyne. Maer als pe-mant siet dat hy sonder der liefde schade ofte hinder te doen / can sijn sake beschermen / der welker verlies hem soude seer schadelick wesen / die mach dat doen sonder yet teghen dese leere Pauli te sondighen. Int coyte / (ghelyck wy int eerste ghesceert hebben) de liefde sal eenen ghelycken seer goeden raet gheven: ende alle de handelinge die sonder de liefde aenghenomen wozen / ofte boven de liefde gaen / die achten wy sonder twyfel onrechtveerdich ende Godloos te zyne.**

22 **Het eerste dat de onderfaten haerder Overicheyt schuldich sijn / dat is / haer ampt hooge ende eerweerdich achten / bekennende dat het is een bevel ende jurisdictie van God ghegeven: en der Overicheyt om des ampts wille als de dienaren ende Stadthouderen Gods / eere bieden. Want men vint sommighe menschen die haren Overicheden seer gehoosamen sijn / ende en souden niet willen dat daer gheene en waren / den welcken sy onderdanich moesten sijn / want sy weten dat het alsoo der ghemeynen welvaert noodich is: maer en hebben mochtans van de**

Epist. 3. ad Marcellinum,

4 Tegenwoort ptinghe. Paulus heeft in de ghemeyn alle plepinghe verboden. Antwoort / berelarende de placse des Apollis, 1. Cor. 6.6.

Het ampt der Chyistenen is het verolgen van haer plepinghen.

* Dat andere hoofpoint des laetsten sturc / van de erbedinghe ende gheboortsaemheyt die de ghemeyn man den Overicheden is schuldich. Ende eerste luyck woer bereyscht eerbedinghe / dat de ghemeyn man van haren Overicheden een seer cerliche geboelen hebben sal.

1 Tegenwoort ptinghe / dat den Chyistenen verboden is alle wrake. 1. Tim. 19. 18. Matt. 5. 39. Marc. 32. 35. Rom. 12. 19. Antwoort.

Rom. 12. 19. Marc. 32. 35. 1. Cor. 28. 1. 2 Tegenwoort ptinghe. Den Chyistenen wozt bebozen den herte te verwaachten.

Antwoort.

Rom. 13. 4.

3 Tegenwoort ptinghe. Chyistus verbiet dat men den quade niet en sal teghen staen / etc. 1. Matt. 5. 39. Antwoort.

De Chyistenen zonden Chyistus wel boldoen / ende des Overicheden hulpe al evenwel ghebyncken.

Overicheyt selve geen ander ghevoelen/dan dat het een nootfakelijck quaet zy. Maer Petrus epische wat meer van ons/als hy gebiet den Coninc te eeren/ende Salomon als hy gebiet God ende den Coninc te vreesen. Want onder dat woort Eeren, verbaet Petrus een onghewepust en goet gevoelen van de Overicheyt: en als Salomon den Coninc hy God stelt/so bewijst hy dat hy vol heylige eerweerdicheyt is. En Paulus verheft ooc die Overicheyt seer/ als hy sijt dat wy moeten gehoorsaem zyn/ niet alleenlick om der toornicheyt ende straffen wille/ maer oock om der conferentie. Waer mede hy beduyt dat de onderfate niet en behooren alleentlic dooz de vrees die Princen ende Stadthouderen beweecht te worden om hen onderdanich te zyn/ gelijk die plegen den gewapenden vanden hen selven te onderwoopen/ die de doot vooz ooghen sien: maer oock om dat de gehoorsameicheyt die hem gesecht/ Gode selve bewisen wort/ de wijle haer macht van God is. Ick en sprek niet van de menschen ghelijck of dwaesheyt/ ofte ondergheentheyt/ ofte wreetheyt/ en zede die ongescheide ende vol boosheyt zyn/ dooz het momaensichte der eerweerdicheyt moeten bederck/ ende gelyc deuchden ghepeelen worden: maer ick segge dat de ozden selve eerbiedinghe weerdich is/ so dat wy alle de ghene die over ons ghestelt worden/ moeten in weerde houden/ ende hen eere bewijsen om haer der heerschappie wille.

23 Hier upt volcht oock een ander/ te weten/ dat sy also tot eerbiedinghe beweecht zijnde/ hen oock haer gheljoosameicheyt bewijzen/ als hare geboden te volbrengen/ ofte schattingen te betalen/ ofte eenige gemeyne lasten te dragen die tot gemeyn bescheerminge dienē/ ofte eenige andere bevelen te doen. Paulus seyt: Een pegelic zy den Machten die in hoocheyt zyn gehoorsame: want so wie der Macht wederstaet/ die wederstaet de ordeninge Gods. Iem: Vermaentse dat sy den Overicheden ende Machten onderdanich zyn/ dat sy den Overicheden gheljoosame/ ende tot alle goede werken bereyt zyn. En Petrus seyt: Weest aller menschelicker creatuere (ofte eer/ghelijck ick het uytlegghe/ alker menschelicker ordeninge) onderdanich om des Heeren wille/ het zy den Coninc als den Oppersten/ ofte den Stadthouderen die dooz hem ghesonden worden/ tot wyake ende straffe der quaetdoenderen/ ende tot lof der gener die goet doen. Ende op dat de onderfaten betuygen dat sy de onderdanicheyt niet en veyusen/ maer ongewepustelic ende van herten onderdanich zyn/ soo ghebiēt Paulus oock vooz de salicheyt ende voozhoect der Overicheden te vidden. Ic vermane dat me bidde/ sineעה/ voozbidde ende danche vooz alle menschen/ vooz Coninghen/ ende alle de ghene die in hoocheyt ghestelt zyn/ op dat wy een gherust ende vreesaem leven leyden/ met alle Gods salicheyt en eerbaerheyt. En hier in en bedryege niemant hem selven. Want dewijle men niet en can der Overicheyt wederstaen/ sonder oock mede Gode te wederstaen: of men schoon schijnt te mogen ongestraft en ongewapende Overicheyt te versmaden/ so is nochtans God gewapent die zyn verachters niet en sal ongestraft laten. Doozt onder dese gehoorsameicheyt verlate ick een maticheyt/ in de welke de gemeyn man hem selven moet houden/ te weten/ dat sy niet van selfs in de regeeringhe en treden/ noch lichtveerdichlick tot het ampt der Overicheyt dooz en vresen/ noch gantschelijck pēt de regeeringhe aengaende en bestaen. Ist dat in de gemeyn ordeninge pēt moet gebeterē wordē/ daerom en sal de gemeyn

man niet op oerich wesen/ noch selve de handen daer en slaen/ de welke hem behooren in desen deele ghehouden te zyn/ maer sal het der kennisse der Overicheyt overgeven/ de welke alleen hier de handen vry heeft. Ick merke dat de gemeyn man ghen danc en moet bestaen sonder bevel: want als hy van den Stadthouder bevel heeft/ so heeft hy dan oock selve autoriteyt. Want ghelijck men plecht de ractsmannen des Princen te noemen igne oozen ende ooghen/ alsoe moghen de ghene die de Prince dooz sijn bevel siele om sijn werck te volbrengen/ met rechte des Princen handen ghenocmt worden.

24 Maer dewijle wy dus verre de Overicheyt bescheven hebben/ die waerachtichlick zy dat sy ghenacmt wort/ te weten/ een Vader des lants (gelijc de Poete seyt) een Herder des volcs/ een bewaerder des vrees/ een Stadthouder der rechtveerdicheyt/ en een bescheermder der onwooselicheyt: soo soude die te rechte uyt sinlich geacht worden/ dien sulcke heerschappie niet en behaechde. Maer dewijle men byna in alle eeuwen exempelē heeft/ dat sommige Princen in alle dese dingē in de welke sy behoorden groote neersticheyt te doen onachtzame zynde/ sonder eenige sochtvuldicheyt in wellust lebē: sommige haer eyghen soekende/ alle kercken/ Pubvlegien/ en vordelen vercoopen/ sommige de armen volcke al wat het heeft ontsovdē/ om daerna in oberdabighe geschechten te quisten: sommige de sypen roovende/ machden en getroude vrouwen schendende/ ende de ontfchuldighe doovende/ enkel rooverie bedryven: datme dese moet vooz Princen bekennē/ en haren bevelē/ so verre het mogelick is/ gheljoosame zyn/ die en cannen niet dese menschen wys maken. Want dewijle sy in sulcke groote seplen die so onweerdich en vreesende zyn niet alleentlic van der Overicheyts/ maer ooc van des menschen aert/ gemeyn seghen des beelts Gods en sien/ het welke in de Overicheyt behoort te kercken: Ist/ dewijle sy ghen teerhen sulc dienaers Gods en sien die den goeden tot lof ende den boosen tot straffe gegheven was: soo en hemmen sy oock daer sulck gheenen Stadthouder/ wiens autoriteyt ende weerdicheyt de Schriftuer ons bevelē ende aenprijt. Ende voozwaer den herte der menschen is altyts sulc een gevoelen ende gesinicheyt aengebozen gheweest/ dat sy alsoe seer der tyzannen haten ende verbloeken/ als sy de behoorsame en oprechte Coninghen lief hebben ende eeren.

25 Maer ist dat wy op Gods woort sien/ dat sal ons voozder leyden/ so dat wy niet alleentlic en sullen dien Princen onderdanich zyn die haer ampt wel en niet sulcke trouwe als sy schuldich zyn bedryven/ maer oock allen die eenichsins de Overste by ons zyn/ al ist dat sy geen danc min dan haer behoorsame ampt en doen. Want hoe wel de Heer betuycht dat Overicheyt een seer groote gabe sijnder goetdabicheyt is/ tot welvaert ende salicheyt der menschen/ en den Overicheden selve verordenē wat sy doen moeten: so geest hy nochtans ooc mede te kennen/ dat alle Overicheden hordamich sy oock zyn/ de heerschappie van hem alleen hebben. Dat de ghene die tot vordel der ghemeyn welvaert tegeere/ waerachtige exempelē en bewysingen sijnder goetdabicheyt zyn/ ende dat de ghene die onrechtveerdichlick en ghrwelt de ende regneren/ van hem om de ongherechtheyt des volcs te straffen verweekt zyn: ende dat sy alle te gelycke met de heylighe Waj seyt begaest zyn/ niet de welke God de behoorsame Machten voozsiet. Ick en sal niet voozder gaen eer ick sommighe

Nochlichte
berdich tot
het ampt der
Overicheyt
bekende.

hoevel dat
alle menschen
bekent dat
die verhaede
saken de goe
den Princen
ende Overicheden te bewijsen schuldich zyn: noch dā sinder bevelē dien men niet en can wys maken/ dat men de selve behoort te bewijsen aert de tyzannen.

Maer wat dat
hy sal ghe
hoorsame
heyt bewijsen.

Rom. 13. 1.

Eit. 3. 1.

1. Pet. 2. 13.

En dat met
gen onbre
valliche ghe
sincheit des
herten.

1. Tim. 2. 1.
Het welvaren
en den vooz
spoet der
bechept Gode
bebelende.

Natelijck le
gende en hem
sil dragende:
ghen op ooc
inakende.

Maer Gode
woort bevelt
ons/ dat wy
niet alle den
goeden Princen
en sullen on
derdanich
zyn/ maer ooc
allen den ge
nen die in re
geeringe sijn/
hoevel sy
niet weedinge
en doen/ dan
dat haer dooz
sulcke ampt
betacmt.

schere

sehere exempelen deser sake ghegheven hebbe. Nochtans en hebben wy niet seer te arbeiden om te bewyzen dat een boos Coninc is de oorzaak nietheyt Gods over dat lant: want ick meyne dat niemant daer teghen sal spreken. Niet mede en woort oock niet meer geseyt van eenen boosen Coninc/ dan van eenen rooiber die penant goet roof: ofte van eenen oberpecker/ die penants bedde ontrepncht: ofte van eenen moorder die penant soecke het leven te benemen: want de Schysuere seie alle dusdanighe ongereyden onder de verbloekinghe Gods. Maer laet ons liever arbeiden om dat te bewyzen/dar niet soo lichtelick en can den menschen in haer sierte in vallen: te weten / dat in eenen boosen ende aller eere onweerdigen mensche/ soo verre hy de Overste is/ die upnemende en Godlike Macht is/ de welcke God den Dienaren sijnder rechtverdiendheit ende sijns oordeels ghegheven heeft. ende dat daerom de onderfaten hem moeten in sulcke eere ende weerde houden / soo veel de ghemenen ghehoorsamenheit aengaet/ ghelyck syrenen seer goeden ende deuchtesamen Coninc soude houden soo hy hen ghegheven waer.

26. Ten eersten wilde ick dat de Lesers nederstelick aenmerchten / het gene dat niet sonder oorzaak soo diernael in de Schysuere verhaelt wort. te weten / Gods voorsieninghe ende sonderlick werck in de wylbeelinge der Coningheheit ende inselvinghe der Coninghen die hy wil wilske. Ende by Danelen veranderinge der Heere de tyden/ ende de veranderinge der tyden/ hy woort Conincgen af / ende richte Coninghen op. Item / Op dat de menschen bekennen dat de Raderhoofste is machtich in het rijke der menschen / soo sal hy het gheben wien hy wil. Dardaninge sententien sijn veel alomte vele in de Schysuere / maer sonderlinghe in de Prophetie Daniels. Wederom een Coninc Nabucadnezar was / die Jerusalem overwan / te weten / een seer strengher ende machtich overwiner ende verwoester anderer Coninghen. Nochtans seyt de Heere by Ezechielen/ dat hy hem het Egyptische lant ghegheven heeft/ vooz den dienst die hy hem ghedaen hadde / dat lant herwoestende. Ende Daniel seyde / tot hem: Wy Coninc sijn een Coninc der Coninghen/ wien de Goddes Demeels een machtich / ende sters / ende eerlick Conincrycke ghegheven heeft: u segghe ick heeft hy ghegheven alle de landen daer der menschen kinderen woonen / ende wilde vresen / ende de voghelen der lucht. Hy heeftse in uwe hant ghegheven / ende niet u daer vooz heerichzappie ghegheven. Wederom tot sijnen sanc Belsasar / God de alderhoofste heeft wien vader Nabucadnezar een rijke ende hooghryt/ ende eere/ ende eerlickheit ghegheven / ende om de hooghryt die hy hem ghegheven hadde / warden ende byespen alle volcken/ gesachten ende namen vooz sijn aenschouwen. Als wy hooren dat hy is van God tot eenen Coninc geset / soo moeten wy oock dat hemelike bevel van den Coninc te eeren ende vresen / gedencken ende alsoo en sullen wy niet wyselen oock den alderboosen tyran in sulcke eere te houden / als de Heere hem gheweerdicheit heeft te geven. Doe Samuel den volcke Israels verconshede: wat het soude van sijn Coninghen sijn / seyde hy a dits: Dit sal het recht des Coninc wesen die oocder u sal regaereen/ hy sal uwe seer en tot hem nemen / ende aen sijnen waghens stellen / op dat sy sijn ryders sijn / ende op dat sy sijn lant ploegen ende sijnen oogst maepen / ende wapenen sijnken. Hy sal uwe dochters nemen /

op dat sy sijn schilberstchen / hoofsters ende basters sijn. Hy sal uwe ackers ende beste wijuberghe ende oliffbergen nemen / ende sijnen dienstknachten gheben. Hy sal uwe ghesarpede ende wijnbergen veertkenden / ende sijnen camerlinghen ende dienstknachten gheben. Hy sal uwe dienstknachten/ ende dienstmaechden/ ende ezels nemen / ende in sijn werck stellen. jae hy sal oock thende van uwe kudden nemen / ende ghy sult sijn dienstknachten wesen. Vooz waer / de Coninghen en souden dat niet meer rechte doen / dat vooz de wet tot alle maticheyt ende gherechticheyt onder wesen waren: maer die wert een recht ober het volck genaemt / den welken het moeste onderdanich ende gehoorsam sijn/ ende niet en mochte wederstaen: ghelyck of Samuel ghesent hadde: De begheerlichheit der Coninggen sal tot sulcke stoute vyfheyt comen/ de welcke ghy niet en sult moghen verhinderen / maer alleenlick de geboden onfanghen ende ghehoorsam sijn.

27. Daer is een seer schoon ende upnemende plaecte by Jeremiam / de welcke hoewel sy lant is / nochtans ny niet en sal verdyeten hier te verhalten / en dat sy dese gantse handelinghe seer ooyentlic verclaert. Ick hebbe de aerde gemaect ende de menschen (seyt de Heere) ende de dieren die op der aerde sijn / vooz mijn groote cracht / ende vooz mijn upgherechten arm: ende ick gevele den gien die ny in mijne oogen bevaecht. So hebbe ick dan nu alle dese landen ghegheven in de handen Nabucadnezar mijns dienstknachts: en alle volcken en groote Coninggen sullen hem dienen / tot dat de tyt sijn lants sal comen. Ende het sal gheschien / dat ick dat volck ende dat encke dat den Coninc van Bablonien niet en sal dienen / sal verwoesten met den sweerde/ hongher ende pestilencie. Daerom dient den Coninc van Bablonien / ende ghy sult leven. Hier sien wy niet wat grooter ghehoorsamenheit de Heere dien wyreden ende verduchdelicken tyran wilde gheert hebben / ende dat om gheen ander oorzaak / dan om dat hy het rijke besit. Welcke besittinghe bewees dat hy vooz Gods ordeninghe was op de Conincliche thron gheset / ende tot de Conincliche Majesteit verheven / de welcke het niet geoorloft en was te wederstaen. Ist dat wy altyt vooz ooghen hebben / dat dooz de selve ordeninghe / vooz de welcke de autoziteyt der Coninghen verordent is / oock de boose Coninghen rughestelt worden: soo en stellen die oyoerighe gedachten nummermeer ons in den sin comen / te weten / dat men den Coninc behoort nae sijn verdienste te handelen: ende dattet niet recht en is / dat wy ons souden dien onderwoyden / die hem selven niet en byacht ghelyck het eenen Coninc betacint.

28. Het ware te verghaets dat penant seyde dat dit ghebot is sonderlinghe den Isracliten ghegheven. Want men moet aenmercken op wat reden de Heere dat sondeert: Ick hebbe (seyt hy) Nabucadnezar het rijke ghegheven: Daerom dient hem / ende ghy sult leven. Soz wien dan het rijke ghegeven is / dien moet men sonder twyfel dienen. Ende so wanneer de Heere penant tot Conincliche hooghheit verheft / soo beruycht hy ons daer mede sijnen wille / dat hy wil dat die regneere. Want hier van sijn gemaep getingemissen der Schysuere: ghelyck om de ongerechticheyt des lants sijn daer vele Princen. Item: Hy beneemt den Coninghen de onderdanicheyt / en verhefse wederom tot moogentheit. Als wy dit bekennen / soo en gebreec

Job 34. 10.
Esee 13. 12.
Esaie 3. 4.
Esaie 10. 5.
Wout. 28. 29.

On dat men da suler u ach aenmercken worden twee in die not der Schysuere holoen. 1. Dat niet sonder Gods booyenticheit en sonderlinghe inelkinghe die Overheide geset wort. Dan. 2. 21. ende 37.

Ezech. 29. 19.

Dan. 2. 37.

Dan. 5. 18.

2. Dat hare dat woort mede die hermaeynghe dat wy hier souden sijn: s hooz aent.

1. Sam. 11. 12.

Maer het bech. 30. 103 Coninc by Danel.

De Jertma wort des Prags stracts auctoritent es schuldige geshoozlicheit bevesticht. Jert. 27. 5.

* Tegenwozpinghe. Dit bevel is sonderlinghe den Isracliten ghedaen. Antwoort: waer mede behoort woort dat het algemeen is ghesest: bewynghe alle gelyckelce dat men den ghenen wien dat rijke ghegeven is / moet te dienen staen. Jere. 27. 17.

Dese antwoort woort bevesticht met ettelcke ghetuoghesissen. P. 20. 28. 2. Job. 21. 16.

Act. 29. 7.

Ende met het exempel Davids.

1. Sam. 24. 7. 11.

Met wat gedachten die haer onderdachticheit sullen becomen/watke onderdachten sullen leven.

Wederlegginge van den tegenwozigen. Ephes. 6. 1.

Ephes. 5. 26.

1. Pet. 3. 7.

De eerste gedachte.

ons niet dan dat wy den Oversten dienen/ ende leven. Daer is wy den Propheten Zeeenaim oock een ander gebot des Heeren/waer mede sy syn volck ghebet de vrede der Stadt Babylon te soeken/ tot de welcke sy gebaughen gebracht waren: ende God vooz haer te bidden: om dat sy in dier Stadt vrede/ souden ooc vrede hebben. Siet de Israelite die van alle haer goet berooft/ upt hare hupfen gestooten/upt haer lant gedreven/ ende tot ellendige dienstbaerheyt gebracht waren/ wort gheboden vooz de welvaert haers overwinners te bidden: niet ghelyck ons geboden wort te bidden vooz de guse die ons vervolgen: inder dat syn Kyelic tu ruse ende welvaert bewaert zy/ op dat sy ooc voozspoedichlic daer onder leven. Alsoo David nu door Gods ordeninghe tot eenen Coninc vercozen/ ende met syn heylige olpe ghesalfte zynde/ hoewel hy byten syn verdienste wezedelic van Saul verbocht wert/ soo heeft hy nochtans het leven syns vervolghers heyligh gheacht/ om dat de Heere hem tot de ere des Kijer gehepliche hadde. Het zy verre van my (sezt hy) dat ich vooz den Heer soude mijnen heere den ghesalfden des Heeren die doen/ dat ich mijn hant soude aen hem slaen/ want hy is de ghesalfde des Heeren. Item: Mijn ziele heeft u gelpaert/ende ich hebbe ghelept: Ich en sal mijn hant niet slaen aen mijn heere/ want hy is de ghesalfde des Heeren. Item: Wie sal syn hant slaen aen den ghesalfden des Heeren/ ende onschuldich wesen? De Heere leest/ ten zy dat de Heere hem slaet/ ofte syn dach come dat hy sterbe/ ofte in den kynch oncomie: so zy het verre van my dat ich mijn hant soude slaen aen den ghesalfden des Heeren.

29 Sulcke eerbiedinghe ende gesintheit zyn wy allen onsen Overste schuldich/hoedanich sy oock zyn. Welcke ich daerom dickmael verghale/ op dat wy leeren dat wy niet en moeten ondersoeken hoedanich de menschen zyn/maer dat het ons ghenoech zy/ dat sy door den wille des Heeren dien persoon draghen/ den welken hy een onderwozzeliche Maestep ghegheven ende inghebrucht heeft. Maer pemaent mochte segghen: De Overste zyn oock wederom haer ampt den ondersaten schuldich. Dit hebbe ich mi beleden. Maer ist dat perant daer upt besluet datmen alleenlic de rechtveerdigen Overste ghehoorzamicheyt schuldich is/ de argumetere dwaefelich. Want de mannen zyn haren wyben/ ende de anders haren kinderen hulpe ende begherunge schuldich. Maer of de mannen ende de anders niet en doen dat sy schuldich zyn/ of de anders den welken Paulus verbiet hare kinderen tot roozmicheyt te terghen/ soo hart ende ongeschickelich zyn teghen hare kinderen/ dat sy e door haer onghenuechicheyt seer vermerpen: ende of de mannen schandelic handelen met hare wyben/ de welcke sy behooren liefre hebben/ en gelijc wechse vaetkens te sparen/sulke daerom de kinderen den anderen/ende de wyben hare mannen niet ghehoorzam zyn? Jaes sy zyn oock den hoosen ende ongeschickten onderwozzen. Ende dewyle wy niet en behooren te aenmercken hoe en ander ons doet wat hy schuldich is/ maer moet alleenlic ghedaechlich zyn/ ende vooz ooghen houden wat hy selve behoort te doen: so moet dit hier voornemelic plaecte hebben by de ghewone onder eens anders macht ghestelt zyn. Daerom ist dat wy van eenen harden Prince wezedelic ghequelt worden/ ist dat wy van eenen gertigen Prince onmatelich gheschat worden/ ist dat wy van eenen onachtzamen Prince verlaten worden/

ofte ist dat wy van eenen godloosen Prince om der Godsalicheyt wille verdrukt worden/ so laet ons ten eersten onser zonden ghedaechlich worden/ de welcke sonder twyfel dooz sulcke geffelen des Heeren geacht zyn. Hier upt sal een ootmoedicheyt comen/ de welcke onse onghedacnheyt sal dwinghen. Daer nae laet ons ghedencken dat het ons niet toe en comt sulch quact te beteren: inder dat wy niet anders en conuen doen dan de hulpe des Heeren aenroepen/ in wiens hant de herten der Coningen/ en veranderinge der rijken zyn. Wy is de God die in de vergaderinge der goden sal staen/ en midde onder hen de gode oordelc: vooz wiens aenschyn alle Coninghe sulden neder vallen en beven/ ende ooc alle Richters der werelt die synen Chystrum niet geest en hebben/ die onrechtveerdige wetten gheschreven hebben/ om den armen int recht te verdrieken ende der sahe der swacken geweld te doen: om weduwen ende weesen te rooben.

30 Ende hier wort syn wonderlicke goetheyt/ ende macht/ ende voorszeminghe openbaer: want somtijts verwecht hy sommitte upt syne dienstlinechten opentlic/ ende wapentlic met syn bevel om een boose heerschappie te straffen/ ende het volck dat onrechtveerdichlic verdrukt is/ upt syn jammerlicke ellende te verlossen: somtijts ghebruyckte hy daer toe de raserte der menschen/ die yet anders in den sin hebben ende soeken era ander dinc te doen. * Alsoo heeft hy het volck Israet door Moosen upt de wyede terranne Pharaons verlost: dooz Ohomel upt het ghewelt Chusan des Coninc van Sprien/ ende dooz andere Coninghen ofte Richters upt andere dienstbaerheden verlost ende tot vryheyt wederghebracht. Alsoo heeft hy de hooverde ghehept Egypte dooz de Egyptische/ ende de hooverde moedicheyt der Egyptische dooz de Assyrische: ende de wreetheyt der Assyrischen dooz de Chaldeen ghestrafe/ ende de sozghelose stouticheyt der Stadt Babylon dooz de Meden ende Persen gheteint/ als Egyptus nu de Meden overwoonen hadde/ ende de ondankbaerheyt der Coningen Juda ende Israet/ ende de godloose wederstandicheyt over syne so groote weldaden heeft hy somtijts dooz de Assyrische/ ende somtijts dooz de Bablonische ghedwonghen ende ghestrafe: hoewel niet al op gheliche wyse. Want dewyle de eerste waren van God behoortlich gheroepen om sulc te doen/ soo en hebben sy teghen de Coninghen krych voerende/ de Maestep die dooz Gods ordeninge den Coningen ghegheven was/ niet te niete ghemact: maer dewyle sy van God gewapent waren/ soo hebben sy de minder macht niet een groter ghedwonghen/ even ghelyck de Coninghen moghen hare Stadthouders straffen. Maer d'andere hoewel sy dooz Gods hant ghesicht woode waer toe het hem belude/ en onweteende syn werck volbrachten/ soo en hadden sy nochtans niet anders dan boosheyt in den sin.

31 Maer hoe der menschen wercken gheacht worden/ so heeft nochtaus de Heere niet te min syn werck daer dooz volbracht/ de bloetgierige scepteren der hooverdigher Coningen ghekenede/ ende onverdrageliche heerschappien te niete makende. Laet de Prince dit hooren ende vergeschicken. Nochtans moete wy hierentusken seer neerstrelich toekien/ dat wy de authoriteyt der Overicheden die volgroter eerweerdicheyt is/ ende van God dooz seer strenge geboden bevesticht is/ gheensins en verachten/ noch dore teghen en stryden/ al ist dat de persoen die

San. 9. 7.

De 2 ghesachte.

1. Iou. 21. 1. Psal. 82. 1.

Psal. 2. 10. Esau 10. 1.

De 3 ghesachte: Men sal verhoopen dat God de heere ter bruyneert upt daer in voozien sal/ die de moete willicheyt der Spannen meet te bewinghen/ est dat op twee berlen manieren. * Erod. 3. 7. t. Iudic. 3. 9. Ende in de nae boeghede Capittelen.

De ghewone man is schuldich haren mannen wie sy oock zyn/ onderdanch te wesen.

hebben/ seer onweerdich zijn/ ende de selve dooz haer boosheyt soo vele in hen is / ontrepungen. Want al ist dat de castijdinghe eender ongebon- den weede heersechappie/ de wzaake des Heeren is: soo en moeten wy niet eerstont denken / dat sp ons gheboden is / den welken anders gheen bevel ghedaen en is/ dan dat wy sullen gehoors- saem zijn/ ende lyden. Ick spreke alijts van die menschen die gheen Overicheyt en zijn. Want soo daer nu eenighe minder Overicheiden ghe- stele zijn / om den boosen lust der Coninghen te matighen (ghelijckelijch ghenaemt Sphoz) / teghen de Coninghen ghestelt waren/ ende de Conin- gen haer beschermer des volck / teghen haer opperste regeederen hadden/ ende desghelijc oock de Atheische/ ende ghelijckelijch moghelick oock heb- den in alle Kinghen de drie Ordenen zijn / als sp vergaderinghe houden/ die verbiede ick niet al- leenlick niet hen selven achtervolghende haer auyt teghen de weede stouticheyt der Co- ninghen te stellen: maer segghe oock dat sp ontrentlicke ende meynedich zijn / ist dat sp dooz de vinghen sien als de Coninghen overwil- lichelijch ende onnatelijch het arm volck quel- len: want dat is de bysheyt des volck bedre- ghelijck verraden ende over geven/ der welcker beschermer sp dooz Gods ordeninghe ghestelt zijn.

32 Maer in de gehoorsamenheyt diemen (ge- lijckelijch wy gheleert hebben) den Oversten schul- dich is / moeten alijts upnemen / jaer vooz- nemelick toe sic / dat sp ons niet af en leyde van de gehoorsamenheyt Gods/ wiens wille moeten aller Coningen begeerten onderwozen zijn/ en vooz wiens ordeninge alle haer gebode moeten wijcken / ende wiens Majesteit alle haer scer- teren moeten onderdanich zijn. Ende voozwaer datmen om den menschen ghenoech te doen/ dien vertooznt / om wiens wille men den men- schen ghehoorsamen is / dat is een seer verkeert werck. Soo is dan de Heere de Coninc der Co- ninghen: de welcke alleen vooz al ende boven al moet ghehoort zijn/ soo wanneer hy synen heylighen mont opdoet: ende daer nae zijn wy den menschen onderwozen die over ons ghestelt zijn/maer niet anders dan in den opperste Heere ende God: teghen den welken soo sp yet ghe- biden/ dat en moet niet gheacht noch gerekent zijn: wy en sullen hier oock nae alle de weerdic- heyt die de Overicheiden hebben/ niet vraghen/

der welcker gheen onrecht en gheschiet / als sp onder die sonderliche ende waerachtelijck op- perste macht Gods ghestelt wort. Naese dese reden seyt Daniel dat hy teghen den Coninc niet ghesondicht en heeft/ als hy synen godloosen ge- bode niet ghehoorsaem en was: want de Co- ninc was vueren synen palen getreden: ende en dede niet alleenlick den menschen onrecht/ maer maerke seide syn macht te nerte/ synen hoornen tegen God verheffende. Ende hiereeneghe wort het volck Israels gheslact/ dat sp den ghebode des godloosen Coninc te ghehoorsaem waren. Want doe Jeroboam gouden kalven en ghe- maecht hadde/ soo hebben sy tot sin behaghen den Tempel Gods verlaten/ ende de nieuwe su- perficien aenghenomen: ende den comers zijn oock alsoo siegherich gheweert om hen sel- ven nae haer der Coninghen behaghen te buy- ghen. Dit verwaert de Prophete hen strengelijck dat sp de gheboden haers Coninc aenghenom- men hebben: soo verre ist dat sp dooz de vooz- wendinghe der ghehoorsaemheyt souden los verdrimen / daer inede de woosche pluymsre- kers hen selven decken/ ende de eenvoordighe be- dzieghen / segghende: Dat hen niet gheoorloft en is yet te wygheren / dat de Coninghen hen recht overghegeben hadde / als hyse over de regeertughe der menschen ghestelt heeft / oft ghelijck of de aertsche macht verrozt worde als sp haren antheur onderwozen wort/ vooz den welken oock de Hemelsche heersechappien be- ven. Ick weet wel wat groeter perickel van dese stantvasticheyt mach comen/ dewyle de Co- ninghen dat seer onweerdichelijck nemen/ als sp vernedert ofte veracht wordé: der welcker ver- bolghentheyt een bootschap des doots is/ ghe- lijck Salomon seyt. Maer dewyle dit van Pe- tro den Hemelschen vercondigher betupect is/ datmen meer moet Gode dan den menschen ghehoorsaem zijn: soo moeten wy ons niet dit gedachte troosten dat wy van de gehoorsamen- heyt bewijfen die God eyscht/ als wy liever alle dinck lyden dan van de Godsalicheyt af wijt- ken. Ende op dat onse herten niet en verflau- wen/ so vermaent ons Paulus niet noch eenen anderen preekel / segghende / dat Christus ons daerom soo dierre gecocht heeft/ om dat wy niet en souden ons selven der boosheyt begheerten der menschen/ dienstbaer maken/ ende veel min ons tot haer godloosheyt begheben.

Ende al eben wel comen oock mindere Overicheiden ghestelt worden/ die welcke haer auyt is haer teghen de weede stouticheyt der Coninghen te stellen / ende des volck bysheyt te beschermen.

Maer soo verre sal men Coningen en andere Over- hede gehoorsamen zijn/ soo verre als haer befluytun- ghen ende ordonantien niet Gods woort over een comen. Want soo sp yet daer te- ghen ghebre- den/ soo moes- ten wy gheb- dencken en desen reghel datmen God meer moet ghehoorsaem zijn/ als den menschen.

San. 6. 22.

Gen. 5. 13. 1. Cor. 12. 30.

Mat. 16. 14. Act. 5. 29.

1. Cor. 7. 23.

G O D E L O F.

1911 11 10

Register der onderwijsinghe der Christelijcker Religie IOANNES CALVINI.

Het eerste ghetal wijst aen den boeck / het tweede de Capittelen / het derde de sectien ofte taelien van elck Capittel.

A.

Van de Acoluten.

Daer waren Acoluten in de oude Ghemeynte / boeck 4. cap. 4. tal. 1. ende tal. 9.

Van Adams val.

Adams val en is niet gecomen uut gulsicheit der kele / maer uut ongeloo- bicheit: want hy heeft Gods Woort ende waerheyt betracht / ende is tot des dubbels lenghen afgeweken. Ende de ongeloochicheit heeft der eergiericheit ende hooberdicheit plaetsje gemaect / hy de welcke oock ondanchbaerheyt was. Ende de eergiericheit heeft weder- spaanlicheit ghebaert / boeck 2. Capittel. 1. tal. 4.

Bewijle oock de andere creatueren eenichsins zijn dooz Adams val mis- maect getweest / so en ist geen wonder dat het gantsche menschelycke ghes- lachte daer dooz verdozen / dat is / van zynen eersten oorspronck afge- weken / ende der verbloekinghe onder- woopen gheweest is. Dat de oude Lee- rers dit genaemt hebben eersonde- ren dat so nochtans dit hoofstuck der leere niet so wel als het betaemde / ver- claert en hebben. Ende dat hierentus- schen Pelagius grootelijck ghebwaelt heeft / doe hy sende dat de sonde van den eersten mensche in alle de naeco- mers coemt / alleelijc om dat sy de son- de des eersten menschen na volghen / ende niet om dat sy hem is aengebozen: die woort bewesen met redeaen ende ge- ringhenssen der Schryftuere boeck 2. cap. 1. tal. 5. 6. Ende al ist dat die ghe- buech boornemelijck in de siele ghelegen is / dat nochtans daerom tot bestrif- ghe deser leere die disputatie onnodich is / of de siele des kints coemt uut de siele des Vaders / want de oorsake des- ser smettelijcker cranchent en is niet in de substantie des blesches ofte der siele / maer om dat God het also verzo- den hadde dat de eerste mensche die gaben die hy van God hadde / soude booz hem ende booz de zijne hebbe ende verliesen. Ten laetsten dat het teghen dese leere niet en is dat de kinderen der Ghelooedighen gheheplicheit worden / boeck 2. cap. 1. tal. 7.

Dese sententie dat dooz Adams val alle de natuerlijcke gaben in den men- sche verdozen sijn / ende dat de gaben die boven natuer waren wech gheuo- men zijn / is van belen gebuuet / maer van wensighen berstaen gheweest / boec 1. cap. 2. tal. 4. ende tal. 16. Welcke sententie verclaert woort / cap. 2. tal. 12.

Te weten / dat de gaben die boven natuer waren zijn wech genomen ge- weest / als het geloove / de liefde Gods ende des naesten / de neerlicheit tot heilicheit en rechtveerdicheit: maer dat sy wedergegeven worden in Chri- sto. Ende dat de natuerlijcke gaben / als het verstant ende het herte / zijn verdozen gheweest / om dat de gefont- heit des verstant ende de rechticheit des herten oock mede wech ghenom- men waren. Item dat de reden in den

mensche niet gantschelijck en is wech genomen / maer eensoels vercrancht / ende eensoels gheschent gheweest: Item dat de wille des mensches / be- wyle hy van de natuer des mensches niet en can versheppen worden / niet en is vergaen geweest / maer met boos- se begeerlicheiden behanghen ghewor- den / boeck 2. cap. 2. tal. 12.

Wat God niet alleelijc den val des eersten mensches / ende daer in den val der nacomenen boozsien ofte toe ghe- laten / maer oock na zyn goetduncken geboecht heeft. dat woort dooz de ghe- tungenissen der Schryftuere ende Au- gustini bewesen / boeck 3. cap. 23. tal. 7.

Van Afgoden.

De Schryftuere vercrert God met sekere namen ende teekenen / niet om hem aen een plaetsje ofte volck te bin- den / maer om zyn heplijcke Godheyt van afgoden te onderscheyden / boeck 1. cap. 8. tal. 15.

De uitlegginghe des eersten ghe- bots / daer bewesen woort dat de aen- biddinge / het betrouwen / de aenroep- pinghe / ende dancksegginge / gantsche- lijck Gode alleen toe comen: ende dat niet een hap / daer van eenighen ande- ren en can toe geboecht worden / sonder Gode groot onrecht te doe / booz wiens oogen alle dingen openbaer zijn / boeck 2. cap. 8. tal. 16.

Uitlegginge des tweeden ghebots / waer van afgoden ende beelden ghe- handelt woort / boeck 2. cap. 8. tal. 17.

Dat de Schryftuere om ons tot den warachtighen God te leiden / claerlijck alle goden der heydenen uut sicut / boeck 1. cap. 10. tal. 3. Ende noozneme- lijck alle afgoden ende beelden / boeck 1. cap. 11. tal. 1.

Dat God onderscheyden woort van de afgoden / niet alleelijck op dat hy alleen God ghenaemt woerde / maer op dat hy gantschelijck alleen geteert ende gediend worde / ende op datmen al wat der Godheyt toe coemt / gerten ande- ren toe en schijue / boec 1. cap. 12. tal. 1.

Dat de eerlicheit / Gods dooz gods- loofse lenghen vervalscht woort / so wan- neer men hem eenighe forme aendieyt / boeck 1. cap. 11. tal. 1.

Dat alle beelden die gemaect wor- den om God af te beelden / enckelnek Gode misghagen: die woort bewesen met getungenissen ende redenen / boeck 1. cap. 11. tal. 2. Ende dat het verbot van geene beelden te maken / niet den Joden alleen aengaet / Int selve.

Dat God booztyde zyn tegenwooz- dichent dooz sekere sienlijcke teekenen den gantschen volcke / ofte sommigen ontbrecozenen also vertoont heeft / dat sy dooz die selve teekenen vermaent waren van het onbegrijpelijck wesen Gods / boeck 1. cap. 11. tal. 3.

Dat de Papijsten wotsinnich zijn / die de beelden Gods ende der heplighen beschermen dooz het exempel der Cherubim die den ghenaden stoel deckten / dit woort oock dooz de ghetungenisse Timenalis bewesen / boeck 1. cap. 11. tal. 3.

Dat de beelden gheene Goden zijn / dat bewijst de matete selve / ende oock de makinge / de welcke dooz menschen handen volbracht woort / boeck 1. cap. 11. tal. 4.

Teghen de Ghecken die geen beelde Gods en synden / maer latense toe te schilderen ofte malen / boeck 1. cap. 11. tal. 4.

De sententie Gregoij daer op de Papijsten steunen / te weten / dat de beelden zijn der ongheleeden boecken / woort wederleert dooz de getungenissen Jeremie / ende Habacuc: Item Lac- tancy Eusebij / Augustini Varronis / ende met de ordeninge des Elibertyn- schen Conciliums / boeck 1. cap. 11. tal. 5. 6. 7.

Dat de beelden der Papijsten / daer mede sy de heplijcke Martelaren ende de Godsalighe maechden booz ooghen stellen / exempel zyn van schandeghe- ke overdaet ende oncupsheit / boeck 1. cap. 11. tal. 7. ende tal. 12.

Oyt de vercondinghe des woorts Gods / ende op de uytdeelinghe der Sacramenten sal het volck meer lee- ren dan uut dryssent houten crupen / boeck 1. cap. 11. tal. 7.

De oudtheit ende oorsprong der af- goderie. is dat de menschen niet ghe- loovende dat God knyen is / ten sy dat hy hem selven bevyse blesche- lijck teghentwoozdich te zyne / hebben teekenen opghericht / dooz de welle- ke sy ghelooften dat hy bieschelijck booz hare oogen was / boeck 1. cap. 11. tal. 8. Na sulck een gheedichsel volcht erfont de aendbadinghe Gods ofte eerder creature in het beelt: ende bes- de is dooz de Wet Gods verbonden / tal. 9.

Teghen de gene die tot bescherminghe der grouwelijcker afgoderie booz- wonden dat sy de beelden booz ghene goden achten / woort bewesen dat oock de Joden het gouden calf / makende / noch de heydenen hare beelden ende afgoden makende / niet en achtenden dat sulcke dinghen God waren / ende nochtans en canse niemant van af- goderie onschuldigen / boeck 1. cap. 11. tal. 9.

Dat de Papijsten alsoo wel als de heydenen ende afgodische Joden dese menninghe hebben dat sy God selve dienen onder de beelden / boec 1. cap. 11. tal. 10. Ende dat sy niet en connen ontblien met hare onderscheyt tus- schen Dulia, ende Latria, tal. 11. ende tal. 16. ende cap. 12. tal. 2.

Dat het beeldefinden ende schilde- ren niet gantschelijck verwoopen en woort / als de afgoderie ofte beelden dienst verdoemt woort: maer dat daer mede gheenscht woort dat die conften niet anders dan behoozlijck ende rechte ghebruyekt en worden: ende dat God niet ghesheden noch gheschildert en woerde / maer darm alleelijc die din- ghen snijde en schildere die de ooghen connen sien / boeck 1. cap. 11. tal. 12.

Van beelden in tempelen der Chri- stenen / boeck 4. cap. 9. tal. 9.

De afgodendienaers selve in alle eeuwen hebben natuerlyck geboelt dat daer een eenich God is: maer dit gheboelen en heeft niet voor der ghescreckedan om sonder onschult te zyne. boec 1. cap. 10. tal. 3.

De afgoderie is een groot bewijs dat de kennisse Gods is natuerlyck in aller menschen herte in ghedrucke / boeck 1. cap. 3. tal. 1.

Van Afsaet.

Dat de afsaten so lange plaetse ghehad hebben / dat is een bewys der grooter dwyftersnisse der dwalinge daer in de menschen sommighe eeuwen lanck zyn berjoncken gheweest. boec 3. cap. 5. tal. 1.

Wat de afsaten zyn na der Papijsten leere: waer upt betuyche worde dat sy zyn een ontheplighinghe des bloeds Christi. Item een seer schoone verghelekinghe Christi met de Pauselycke afsaten / oock aldaer.

De godloose leere der afsaten wort wederlept dooz upnemende schoone sententien Leonis des Roomschen Bisschops / ende Augustini: ende daer wort bewesen dat het bloet der Partes laren niet onduchthbaer en is / hoe wel het gheen plaetse en heeft in de verghebinghe der sonden. boeck 3. cap. 5. tal. 3. ende 4.

Dat het Euangelium Gods moe leugenaachtich zyn / ofte de afsaten: ende welck de oorspronck der afsaten schijnt te zyne / boeck 3. cap. 5. tal. 5.

Van Archbisschoppen.

Soeckt Opperbisschoppen.

Van het Avontmael des Heeren.

Soeckt het Nachmael des Heeren.

B.

Van het Beel Gods in den mensche.

Dat het sy dat de mensche gheschapen is na het Beel Gods: waer oock de onnutte uptelegginge Osiandri ende sommighe anderer menschen / wort wederlept / ende bewesen / dat het Beel Gods boozemelijck in het verstant ende herte / oft in de siel ende in hare machten gheleiden is: hoe wel het oock in den upweidighen mensche zynen schijn gheeft: en tot alle de uoetnemenheyt strecke / daer mede de mensche alle andere diere te bobē gaet. boeck 1. cap. 15. tal. 3. ende boeck 2. cap. 2. tal. 1.

Dat het beel Gods in het beghin is in Adam gheleiden gheweest in het liche des verstant / in de rechticheyt des hertes en in de gesonticheyt aller deelen / dat wort bewesen upt de wederoprichtinge der verdooven natuere / daer mede Christus ons vernieuet nae het beel Gods / ende dooz andere argumenten / boeck 1. cap. 15. tal. 4.

Van Beelden.

Soeckt Afgoden.

Van Begeerlijckheyt.

Ondersechende tusschen begheerlijckheyt ende raet / boeck 2. cap. 8. tal. 49.

Dat alle begeerlijckheden der menschen boos zyn ende sonde / niet so verre sy natuerlyck zyn / maer om dat sy alle ongeschied zyn dooz de verdoovenheyt der natuere. Ende dat Augustinus alsoo geboelt heeft / ist datmen hem neerstichlyc aenmerct / boec 3. cap. 3. tal. 12. Dit wordt upt vele plaersen zinder boecken bewesen / boeck 3. cap. 3. tal. 13.

Van de belosten Gods.

Dat alle de belosten niet sonder oorsake in Christo besloten en worden: dewyle een peggelijcke belofte is een be-

tuyginge der liefde Gods tot ons / de welcke niemant lief en heeft buyten Christum. Dat oock Naaman upt Syrien ende Cornelius de hooftman over hondert / ende de Camerlyke Cardaces / tot welcke Philippus gebuyche wert / niet en sijn sonder kennisse Christi gheweest / hoe wel sy een seer cleyn smaccke van hem / ende een ghelooove hadden dat eensoerls onclaeer was / boeck 3. cap. 2. tal. 32.

Dat het Gode / om de liefde der rechtbeerdicheyt / ende den haer der ongerechticheyt in der menschen herte te drucken / niet genoegh en was naelike geboden dooz gestelt te hebben / maer heeft oock daer by gestelt belosten der segeninge / beyde des tegenwoordigen levens / ende der ewiggher salicheyt: Item / bypginghen beyde der teghenwoordiger ellendicheden / ende des ewighen doots. Ende dat dooz de bypginghen / de overgrootte swaerheyt Gods: ende dooz de belosten / sijn liefde tot de rechtbeerdicheyt / en oock wonderlijcke mildicheyt tot de menschen / betuycht wort / boeck 2. cap. 8. tal. 4.

Van de belofte daer mede God be- looft sijn barmherticheyt in dupsent gheslachten te berbyeyden / boeck 2. cap. 8. tal. 21.

Dat de belosten der Wet / hoe wel sy met conditien zyn / nochtans niet te verghees ghegheven zyn / boeck 2. cap. 7. tal. 4.

Van belosten der menschen.

Of de Christene menschen wel moghen belosten doen / die buyte het uptghedrucke woord Gods gheschien: ende waer booz sy te achtē zyn / boec 4. cap. 13. tal. 1. ende tal. 6.

Datmen in de belosten te doen moet drie dingen aenmercken / te weten: wie hy sy dien wt beloven / namelijc God / den welken ghehoorzaemheyt be- haecht / boec 4. cap. 13. tal. 2. Item / wie wt zyn die hem wt beloven / op dat wt onse macht aensien / ende onse roepinge aenmercken / op dat wt de gabe der byzheyt die de Heere ons gegeven heeft niet en verachten / tal. 3. Ende mer wat herte wt Gode wt beloven / tal. 4.

Van de belofte der euyghheit der Driesteren / Moniken ende Nonnen / boec 4. cap. 13. tal. 3. ende tal. 17. 18. 19.

Der belosten zyn vier eynden / waer van de twee den boosleeden / ende twee den toecomenden tijt aensien / boeck 4. cap. 13. tal. 4. 5.

De belofte die in den doop beloofte wort / is allen Christenen ghemeen / boeck 4. cap. 13. tal. 6.

Van de lichtbeerdicheyt ende superstitie der werelt in belosten te doen / boeck 4. cap. 13. tal. 1. ende tal. 7.

Van de Oorbiechte.

Van de Oorbiechte strejden de Schoolleraers tegen de Canonisten / de welcke seggen dat sy niet en is upt Gods bevel. Wederlegginghe der argumenten der Schoolleraeren / waer van het eerste is / dat de Heere in het Euangelium de melaetsche die hy gerechticheit hadde / gesonden heeft tot de Driesters: waer de rechte oorsake dier daer bewesen wort / boec 3. cap. 4. tal. 4.

Wederlegginghe haers tweeden argument / te weten / Dat de Heere sijn Discipulen geboden heeft Lazarum / welcken hy opgheweekt hadde / van de graf dorcken te ontbinden ende te verlossen / boeck 3. cap. 4. tal. 5.

En waerachtighe uptelegginge dier twee plaersen / met de welcke sy haer

biechte willen bevestige: te weten / om dat de gene die tot den doop Joannis quamen haer sonden beleeden: ende om dat Jacobus wil dat wy malanderen onse sonden belyden / boeck 3. cap. 4. tal. 6.

Dat het een seer oude gewoonte ge- weest is / datmen dooz den Driester biecht / maer dat het een drie sake was / als een politijche Discipline / ende niet als een wet van Christo ofte van de Apostolen ghestelt: ende dat dese gewoonte is naemaels van Beccario Bisschop der Constantinopolitaenscher Gemeente afgelept geweest / om dat een Diaconus onder dat bevel met een getrouwe wyf te doen hadde. Dat dese byzannische wet niet en is den Gemeenten opghelept gheweest dooz de eynden des veerden Innoentij / ober drie hondert jaren / boeck 3. cap. 4. tal. 7.

Van de afbyekinghe deser gewoonte worden ghetuyghentien verhaelt upt Christostomo / Bisschop der Constantinopolitaenscher Gemeente / boeck 2. cap. 4. tal. 8.

Uytelegginghe der Wet Innoentij van de belydinghe aller sonden: waer menigherley sententien der Pauselijcker lezaren verhaelt worden van het gesal ende gebuyck der seutelen / ende van de macht om te binden ende ontbinden / boeck 3. cap. 4. tal. 15.

De schandelycke onweerdicheyt aller hoofdstucken der Wet der biechte / datmen moet alle de sonden verghalen / boeck 3. cap. 4. tal. 16. Ende een claer beschryvinghe dier swaer quellinghe / daer mede de ellendige conscientie menschen gequelt wordē / aldaer tal. 17.

Dooz een gelijckemisse wort beschryben hoe het meeste deel der werelt heeft dese spotticheyt ende bezorgicte aengienomen. Dat het een onmogelijcke wet is / ende dat de menschen daer dooz gebeyst worden. Daer na wort een seer seker reghel der biechte bewesen / ende het exempel des Publicaens dooz ghestelt / boeck 3. cap. 4. tal. 18.

Wederlegginghe deses hoofstuckes / Dat de sonden niet vergeben en worden ten sy datmen boozgenomen heeft te biechten. Item / wederlegginghe haerder teghenwoordinghe. Datmen niet en can oordeelen eernien de sake kent / dat is / datmen niet en mach absolutie geven: ten sy dat alle de sonden verhaelt zyn / Int selfde.

Dat het gheen wonder en is dat wt de Oorbiechte beuwoepen: ende dat onse teghenstrijders haer balschelijck dese nutticheyt toeschijven / de wyle sy de mensche tot stouticheyt om te son- dighen wapent / boeck 3. cap. 4. tal. 19.

Dat sy te vergeefs demacht der seutelen boozwenden / dewyle sy gheene naecomers der Apostolen zyn / noch den heyligen Gheest en hebben: want sy daghelijc sonder onderscheyt ontbinden / ende de Heere gheloben heeft te binden: ende binden dat de Heere gheloben heeft te ontbinden / boeck 3. cap. 4. tal. 20.

Dat sy seggen datmen de macht der seutelen somtijts mach ghebuicken sonder wetenenschap / dat wort bewesen balsch te zyne: want alsoo soude de absolutie ende verghebinghe onseker zyn. Waer oock ghehandelt wort van de verghebinghe ofte verdoeminghe / de welcke de Dienaers des Euangelij / oft de Gemeente vercondicht upt Gods woort / en van de versekerthene der vercondinghe / boeck 3. cap. 4. tal. 21.

De absolutie der Priesteren in het Pausdom is onseker / also wel van des Priesters wege die de absolutie gheeft / als van des geens wege die zijne sonden bejst; maer dat de Evangelische absolutie ende vergevinghe seker is: de welke in dese eenighe conditie ghelegen is te weten / Dat de sondaer vergevinghe der sonden soekt in de eenigge offerhande Christi / ende in de ghenade die hem aangeboden is / gherust wort / boeck 3. cap. 4. tal. 22.

Dat de Papijsche Leeraers / als sy voortwenden dat de macht om te absolveren den Apostolen ghegeven is / valschelech tot de oortrechte trecken / het ghene dat Christus eensdeels van de bercondinghe des Evangelij / ende eensdeels van den Van ghesproken heeft. De dwalingen Lombardi ende zijns gelijken in dese sake: en van den genen die sy absolveren ende de sonden vergeven / straffe ende voldoeninghe oplegghen boeck 3. cap. 4. tal. 23.

Somma dec dingen die geleert zijn / wat gheboelen de Sacramente behooren te hebben van de Oortrechte boeck 3. cap. 4. tal. 24.

Van de warachtighe Biechte.

Wat biechte ende belijdinge der sonden ons door Gods woort geleert sijn te weten / dat wy moeten Gode belijde die onse herte kent / en alle onse gedachten weet boeck 3. cap. 4. tal. 9.

Dat upt dese heemliche belijdinge die Gode gheeft / ooc een gewillige belijdinghe booz de menschen volcht / soo wanneer de eere Gods ofte onse veranderinge dat eyscht. En dat deser belijdinge booz de mensche / een ordentlijck gebuycke geweest is onder de Joden / ende oock hyden is in de Gemeente: maer dat sy nochtans buyden de oorden op sonderlijcke wijsse behoort ghebuycke te worden / soo wanneer het ghevalt dat de Gemeente int gemeen in eenighe sonde ghevallen is / ofte dooz eenighe gemeen ellende berduet is. Ende van de nutticheit deser belijdinge boeck 3. cap. 4. tal. 10. en 11.

Van twee andere wijsen der heemlicher biechte ofte belijdinge waer van de eerste geschiet om onsen wille / als wy begeeren van de Broeders getroost te zijne: om dat het gebode der sonden ons benaut ende quelt: in welke sake wy de Pastoren voornemelijck moeten aanspreken / en dese hulpe wyselijc ende matichelijc gebuycke op dat daer geen dienstbaerheit in gebracht en worde. De ander dient om onsen waerke verfoenen en te brede te stelle / ist dat sy in eenighe sake dooz onse seel gehindert is. Hier onder wort oock verbaet de belijdinge der gener die oock met ergeringe der gantscher Gemeente gesondicht hebben / boeck 3. cap. 4. tal. 12. ende 13.

Dat de macht der Neutelen plaerse heeft in dese dierleij belijdinge: en van de byzucht die de gene die belijden / daer int hebbe / bewijse sy weten dat hen de vergevinge der sonde van Christo bercondicht wort / boeck 3. cap. 4. tal. 14.

Daer is ee generael ofte gemeen belijdinge / en een particulier ofte sonderlijcke belijdinge boeck 3. cap. 20. tal. 9.

Van Bisschoppen.

De naem Bisschop was in de oude Gemeente in alle collegien der Dienaren eeren ghegeven om der politie ende regeringhe wille / ende niet om dat hy soude over de ander heerschappijc hebben / boeck 4. cap. 4. tal. 2.

Dat alsoo wel de Bisschoppen als andere Priesters moesten het woort

Gods prediken ende de Sacramenten updrucken / boeck 4. cap. 4. tal. 3.

Dat de oude Gemeente van na de leere der Apostolen onderhouden heeft in de roepinghe der Dienaren / boeck 4. cap. 4. tal. 10. 11. 12. 13.

Hoe de Dienaers der oude gemeente zijn in haven dienst verordent als sy berozen war / boeck 4. cap. 4. tal. 14. 15.

Van de ceremonie waer mede de warachtighe Dienaers verordent waren / boeck 4. cap. 19. tal. 28.

Dat dickmael den jere verdoeben oorden der Priestere Propheeten ende Pastors geweest is / boeck 4. ca. 9. tal. 3. 4. 5.

Watmen niet sonder upneminge en moet den Pastoren der Gemeente ghehoorsaem zijn / maer in den Heere en in zijn woort boeck 4. cap. 9. tal. 12.

Goedanighe en wie in het Pausdom Dienaers gemaect worden / boeck 4. cap. 5. tal. 1.

Dat het recht des volcs int berkeisen der Dienaren is wech ghenomen / ende dat de oude Canones zijn overgeceeden tal. 2. ende 3.

Goedanighe Priesters in het Pausdom gemaect worden / ende waer toe / boeck 4. cap. 5. tal. 4. 5.

Dat de gebinge der Beneficien in het Pausdom boeck 4. cap. 5. tal. 6. 7.

Hoe getrouwelijc alle Priesters in het Pausdom haer a. n. p. verdrone / weder sy Manike zijn ofte werliche / gelijc de Canonike Decane etc. Parochiapapen en Bisschoppe boeck 4. ca. 8. 9. 10. 11.

Omachtichheit der ghener die de gemeenten regerde ten tijde Gregorius ende Barnabi / boeck 4. cap. 5. tal. 12.

De gantsche geoaene der roepinghe der kercken die hyden is onder het Pausdom is gelijc een troefschace in roobers regnerende onder toet of mate / boeck 4. ca. 5. tal. 13. Hoe aangeboden het leven der Priesteren / Bisschoppen / etc. in het Pausdom sy / boeck 4. cap. 5. tal. 14.

C.

Van de Cardinalen.

Wanneer de naem der Cardinalen eerst zijn begin gheat heeft ende hoe sy so haetliche tot so groote hoocheit gecomen zijn / boeck 4. cap. 7. tal. 30.

Van Ceremonien.

Dat de oude ceremonien wech genomen zijn soo veel het gebuycke aengaet alleenlijc / ende niet so veel het eende aen gaet (want dat hebben wy hyden seer claerlijc ende crachtelijc in Christi) ende dat haer honticheit daer dooz niet bercoyt en wort / boeck 2. cap. 7. tal. 16.

Dat de oude ceremonien in haer selven aengemeret / en buyden Christi / terrechte van Paulo genaemt worden hantschiffen die ons teghen zijn / boeck 2. cap. 7. tal. 17.

De insetters der ceremonien in het Pausdom / ordineren onderhouden die ten meestendele onnut / ende sonder tijts oock ongeschiet zijn / hoe wel sy eeren schijn der wijsheit hebben: Woben desen verclanden sy de conscientien dooz haer oenghemeten menichte / boeck 4. cap. 10. tal. 11. 12. 13.

Watmen niet en can de ceremonien des Pausdoms ontfuldigen / seggende / dat sy zijn tot onderwijninghe der ongeleerden in ghestelt / na het exempel der ceremonien der wet: want hier is een claer onderscheit tusschen ons / en het oudt volc / boeck 4. cap. 10. tal. 14.

De ceremonien des Pausdoms worden geacht te zijne offerhanden om de

sonden te verfoenen / ende het centwighle leuen te verdienen: sy zijn sonder leere / ende zijn aen om gelt mede te bangen / boeck 4. cap. 10. tal. 15.

Van Christo.

De Godheit des Soons wort beswojen boeck 1. cap. 13. tal. 7.

Teggen sommighe heranen die den Soone Gods bedecte ge zijn oerwichepelen veruoghende dat hy doe eerst heeft begonnen te ghene / doe God in de Scheypinge der werelt sprack / boeck 1. cap. 13. tal. 8.

Wenigerleij ghetuighenissen der Schryfture / ooc de welke de Godheit Christi bewojen wort: ende ten eersten upt het oude Testament / boeck 1. ca. 13. tal. 9. 10. Daer na upt het nieuwe Testament / Int selde tal. 11.

Wenighe der Godheit Christi upt de wercken die hem de Schryfture toefschijft / boeck 1. cap. 13. tal. 12. Item / upt miraculen ende sommighe andere / Int selde tal. 13.

Onderscheit tusschen Christum mirakel doende / ende de Propheeten oerde Apostolen ghelijcke wercken doende / boeck 1. cap. 13. tal. 13.

Dat Christus de warachtighe substantie des menschelijcke vleeschs heeft aengedaen / ende niet valsche gedaente ofte momaenlichte des mensche (gelijc de Marcioniten dichte) noch ooc geen hemellich lichaem gelijc de Maniche dichte / die wort bewesen ooc seer veel sterke plaetsen der Schryfture / boeck 2. cap. 13. tal. 1.

Verlegginge der plaetsen der Schryfture die Marcion toe verbesinghe zijn der dwalinge verdoende / gelijc oock Marcionis ende oerherden sommighe heranen Bisschoppen / boeck 2. cap. 13. tal. 2. ende 3. Daer oock die nieuwe Martiolen wederlept worden / die seggen dat de byouden geen saet en hebben / om alsoo te bewijzen dat Christus een lichaem upt niet aengenome heeft. Daer worden oock andere dinghen wederlept / die sy booz ongeschiethep booztzenghen / tal. 3.

Van de opcliminge Christi / soeck Hemelvaert.

Van Christo den Verlosser / soeck Verlosser Christus.

Van het Byskerdom Christi / soeck Byskerdom Christi.

Van Clercken.

Van de Clercken in de oude Gemeente / boeck 4. cap. 4. tal. 9.

Van Concilien.

Watmen moet mate houden in de Concilien te eere / op dat men Christum niet en vercoyte: ende dat onse leere ten meestendele in de oude Concilien bevesticht wort / boeck 4. cap. 9. tal. 1.

Dat de Schryfture den Concilien geen autoziteit en geeft ten sy dat sy in de naem Christi vergaderd worden: ende wat dat sy / boeck 4. cap. 9. tal. 2.

Dat het leugen is dat de Papijsten segge / dat de waerheit in de gemeente niet en blijft / ten sy dat sy onder de Pastooren sy: ende dat daer oock geen Gemeente en is / ten sy dat sy in de generale Concilien gesien worden / boeck 4. cap. 9. tal. 3. 4. 5. 6. 7.

Watmen moet aenmercken als men handelt van de autoziteit eens conciliums: ende dat Augustinus een seer goede wijsse beschijft / boeck 4. ca. 9. tal. 8.

Dat de concilien tegen malcanderen strijden / tal. 9. Ende dat oock in de eerste ende oude concilien seplen ghevonden worden / tal. 10. 11.

REGISTER.

Van de Conscientie.

Dat de conscientien als sy bersekertheit haerder rechtveerdichmakinghe dooz God soeken moeten de gantsche rechtveerdichheid der Wet vergheten/ boeck 3. cap. 19. tal. 2. 3.

Dat de conscientien der Geloobigen der Wet onderdanich sijn/ niet als dooz den noot der Wet bedwongen: maer dat sy van het jock der Wet vry sijnde/ ghewillighlyck den wille Gods ghehoorsaem sijn/ boeck 3. cap. 19. tal. 4. 5. 6.

Dan de vyshede der conscientien in upwendighe ende onsekerre dinghen/ boeck 3. cap. 19. tal. 7. 8.

Dat de conscientien der geloobigen dooz de weldaet Christi vyshede oec cregen hebbende/ upr aller menschen macht verlost sijn: ende hoe men dit moet verstaen: waer oock van de geesteliche ende politische regeringhe ghesandelt wort/ ende hoe men dese twee regeringen moet onderscheyden/ boeck 3. cap. 19. tal. 14. 15.

Dat de conscientie sy/ ende van het gemoen onderscheyt tusschen het upwendich oordeel en het oordeel der conscientien/ boeck 4. cap. 10. tal. 3. ende 5.

Van het crucpe te draghen/ Soecktyd saemheyt.

D.

Van Diaconen.

Dan tweederley Diaconen/ boeck 4. cap. 3. tal. 9.

Dat in de oude kercke de Diaconen dat selve ampt gehaot hebben/ dat sy hadden onder de Apostolen. Van de Onderdiaconen ende Opperdiaconen/ wannert sy eerstmael genaect sijn/ boeck 4. cap. 4. tal. 5.

Dan het ghebruyc der goeden der kercke/ ende hoe sy in de oude kercke gedeelt waren/ boeck 4. cap. 4. tal. 6. 7.

Dan de Papyfische Diaconen/ van haer dienst ende van de ceremonie haerder bezozdeninge/ boeck 4. cap. 19. tal. 32.

Dan de Papyfische Onderdiaconen ende van haer bruselachtighen dienst/ ende van haer sporteliche bezozdeninge/ boeck 4. cap. 19. tal. 33.

Dan de Papyfische Onderdiaconen/ ende haer instellinghe/ boeck 4. cap. 5. tal. 15.

Dat de Papyfien gheen Diaconenschap meer en hebben/ detwijle de gantsche bedieninge der goeden der kercke daer openlich tot lieckroof verclaert is/ boeck 4. cap. 5. tal. 16. 17. 18. 19.

Wederlegginge der ongeschicktheit sommiger Papyfien/ die van de overdaet der Wiesteren ende der gantscher Pauselijcker kercke seggen dat het de vierlichheit des rijck Christi sy/ die van de heplige Prophten boozsept is/ boeck 4. cap. 5. tal. 17.

Van Diefte.

Oprekkinge des achtsten ghebotes/ waer gehandelt wort van menigerley aert der diefte/ ende van sommige dinghen/ die welcke hoe wel sy de menschen anders oordeelen/ nochtans by God diefte gheacht worden. Item dat die een Dief is/ die niet en doot het gene dat hy na zinnen roep anderen schuldich is/ boeck 2. cap. 8. tal. 45.

Wat wy moeten doen om desen ghedode ghehoorsaem te sijne/ dat wort bewesen dooz menigerley exempel/ nae gheleghentheit der personen ampten: Int selfde/ tal. 46.

Van den dienst der Ghemeynre.

Dan den dienst der Ghemeynre/ ende van de ghene die desen middel om telectren besmaden/ boeck 4. cap. 1. tal. 5.

Van de cracht des dienst/ tal. 6.

Dat God die zyn Semepnte mochte alleen dooz hem selven leeren/ ofte dooz Engelen/ nochtans dat doer dooz den dienst der menschen om dize oorsaken/ boeck 4. cap. 3. tal. 1.

Dat de dienst der Ghemeynre met selhoone namen inde Schijfuerre verciert ende gepresen wort/ tal. 2. 3.

Dan Apostolen/ Prophten/ Euan-gelisten/ Pastoren/ ende Leeraers: ende wat eens pegelijck ampt sy/ tal. 4. 5.

Dat het boornemte des ampts der Apostole ende Pastoren/ is het Euan-gelium berondighen/ ende de Sacramenten up te deelen/ boeck 4. cap. 3. tal. 6.

Dat de Pastoren also aen hare Semepnte ghebonden sijn/ dat sy niet en mogen daer van scheyden sonder ghemeen autoziteyt/ boeck 4. cap. 3. tal. 7.

Dat de gene die Semepnten regeren/ inde Schijfuerre genaemt worden Bisschoppen/ Ouderlingen/ ende Herders/ boeck 4. cap. 3. tal. 8.

Dat niemant en behoort hem selven int leeraeramp ofte in de regheeringhe der Ghemeynre in te steken/ maer dat hy moet ghecroepen sijn/ boeck 4. cap. 3. tal. 10.

De berondinghe des woorts Gods wort vergheliken by het zaet dat in de aerde ghewoezen wort: waer upt wy verstaen dat de gantsche byucht coemt van de segheninghe Gods/ ende van de cracht des Gheests/ boeck 4. cap. 14. tal. 11.

Hoedanighe Bisschoppē men behoort te verkiezen/ hoe ende van wien sy behooren bezozen te worden/ ende met wat ceremonien mensche behoort in te stellen/ boeck 4. cap. 3. tal. 11. 12. 13. 14. 15. 16.

De oude Semepnte dooz het Pausbom heeft alle haer Dienaren gedeelt in drie ozdenen/ te weten/ in Pastoren/ Ouderlingen/ ende Diaconen/ boeck 4. cap. 4. tal. 1.

Dan het bebel om sonden te vergheden ofte te binden/ het welcke een deel der macht der Neutelen is/ ende dient tot den dienst des Woorts/ boeck 4. cap. 11. tal. 1.

Vande Discipline.

Dat de Discipline een seer noodich dinc is in de Semepnte/ boeck 4. cap. 12. tal. 1.

Dan de heymelijcke bermaningen/ die welcke het eerste fundament der Discipline sijn/ boeck 4. cap. 12. tal. 2.

Dan de Ouderlingen der Semepnte/ die met de Bisschoppen achte hebben op de zeden/ boeck 4. cap. 3. tal. 8.

Dat oock de Wincen met den volcke behooren der discipline der Semepnte onderdanich te sijne: en dattet voortijden also gewest is/ boeck 4. ca. 12. tal. 7.

Dan de oude discipline der Clergie/ ende van de concilie diemen alle jaren in een veegelijck lant plach te houden: ende dat dese oiden in het Pausdom begraven is/ wpr genomen dat sy noch tick en weer niet wat schaduwē daer van behouden/ boeck 4. cap. 12. tal. 22.

Van de doot Christi.

Hoe wel Christus in den gantschen loop zijnder ghehoorsaemheyt (dat is in alle zijn leven) onse salicheit ghewoecht/ ende onse salichmaker gewest is/ dat de Schijfuerre nochtans om

de wijse der salicheit te selkerlijcker te beschrijven/ die sonderlinge ende peegelijck siet in de doot Christi. In de welke zyn gewillige ghehoorsaemheyt de eerste plaetsē heeft: die welcke nochtans alsoo gewillich was/ dat hy niet sonder stont zyn eyghen ghelichheit afghelept heeft. Men moet oock zyn verdoeminge ofte verdoedinge aenmercken/ inde welke men twee dinggen moet aentien: te weten/ dat Christus onder de ongerechtighe gerekent wert: en dat nochtans zyn onnosselheyt diemaet betuycht was/ ooc dooz den mont des Richters/ boeck 3. ca. 16. tal. 5.

Dat men moet de maniere des doots Christi aenmercken/ te weten/ dat hy is gestorven aen het verbloecht cruce: ende dat het moeste also gheschten/ om dat wy souden verlost worden van den bloeck onder den welcken wy waren/ den welken hy op hem ghenomen/ overwonnē ende wech genomen heeft: ende datter in de offerhanden Josos/ is onder figuren dooz ooghen ghestele geweest/ het welcke dooz vele getuppen genissen Esaiē ende der Apostolen betuycht wort in Christo eerst verclaert te worden/ tal. 6.

Dat ons bende in de doot/ ende in begravinghe Christi tweerley weldaet dooz ooggen gestelt wort/ te weten/ de berlossinghe van de doot/ ende de doot dinge onses vleeschs/ tal. 7.

Van den Doop.

Beschrijvinge des Doops. Het eerste eynde des Doops/ dat hy dient om onse betrouwen by God te verstercken. Het ander eynde/ dat hy onser vlijdinghe dooz de menschen dient. De Doop werckt in onse geloove drie dinggen: het eerste/ dat hy is en tekenen onser reyniginghe/ bevestighende dat alle onse sonden vergeben sijn/ boeck 4. cap. 15. tal. 1. Dat hy bewesen wort dooz getuppenissen der Schijfuerre: ende dat wy niet dooz water gherepenicht en worden/ maer dooz het bloed Christi/ tal. 2. Int selfde.

Dat de Doop niet alleenlijck den hoopedientij aen en gaet/ maer dat wy daer dooz eenmael dooz alle onse leven gewasschen ende gherepenicht worden: ende dat wy nochtans hier upt geen vyshede om te sondighen en moeten nemen/ tal. 3.

Dat de macht der Neutelen (ghelijck zijt noemen) dat is/ de dienst der Semepnte/ waer dooz ons dagelijck vergebinge der sonden vercondicht wort/ niet en moet van den Doop versegheden worden/ tal. 4.

De ander byucht des geloofs upt de doop/ is/ dat hy ons onse doodinghe ende niet leven in Christo booz ooggen stelt/ boeck 4. cap. 15. tal. 5. Int selfde.

De derde byucht des geloofs upt den Doop/ is/ dat hy betuycht dat wy also met Christo vereenicht sijn/ dat wy alle zijner goeden delachtich sijn. Daerom siet de doop epgewelijck op Christum ende de Apostolen hebben in den naem Christi gedoopt/ in den welken wy de materie onser wedergeboorte ende reynighe hebben/ ghelijck wy de oorsaecke daer van hebben in den Vader/ ende de byucht ende het eynde in den Heylighen Gheest/ tal. 6.

Dat de doop Joannis ende der Apostolen een doop geweest sy/ hoe wel sommighe Oude anders gheleert hebben/ boeck 4. cap. 15. tal. 7. niet teghenstaende dat de gaben des Gheests overbloedigher ghegebeben sijn/ na de wederopstan-

beropftandige Chyfti/Ende dat men hieronfchen moet in den doop den perfoon Chyfti onderfcheyden bā den perfoon Joannis / ende den Apoftolen ende der anderen Dienaren / tal. 8.

Wat beide onse doodinge ender eyniginghe is den volcke Iſraels afghebeeldt geweest dooz den dooiganc der Zee / ende dooz de beroelinge dec wolcke / boeck 4. cap. 15. tal. 9. Int ſelfde.

Dat het balfch is dat ſommige gheleert hebben dat wy dooz den doop tot de ſelve rechrberdicheyt ende eynicheyt der nature wedergeghathr wordē die Adam in het begin hadde. Ende dat in de kinderen Gods noch overblyſſelen der ſonde blyſſen (joe wel ſu niet en regneerē) waer dooz ſp moeten tot neechicheyt der wecke worden ende geen ooyjake nemen om he a ſelven te ſtatteren / boeck 4. cap. 15. tal. 10. 11. Dit wort beſtecht uyt Paulo. tal. 12.

Hoe de doop dient onſer belgdinghe bp de menſchen / boeck 4. cap. 15. tal. 13.

Hoe de doop gebuyckte wort bende tot beſcrevinge des gheloofs / ende tot belgdinghe by de menſchen. Waer getoont wort dat de garen Gods niet in het Sacrament beſttenē / ſijn om ons dooz de cracht der Sacramenten gegeven te worden / boeck 4. cap. 15. tal. 14. Int ſelfde.

Dat dooz de weerdicheyt ofte onweerdicheyt des geens / die den doop bedient / geen dinc gegeven noch gemenen wort / tegen de Donariſte / en tegen onſe Wederdoopers die willen dat wy wederom gedoopt worden om dat wy gedoopt ſijn geweeſt in het eyckede des Pauls / boeck 4. cap. 15. tal. 16. Haere argumenten worden wederlept.

De doop is een Sacrament der penitentie het gantſche leven lanc geduerende / ſo dat daer geen nieu dooo noo dichen is / boeck 4. cap. 19. tal. 17.

Van de beſeling des waters bā de waſſen keeriſſen Chyſti / blalinghe / ſperckel ende dieſelghe beuſelinghe / die gheſtele ſijn by de Aerbre cere monie Chyſti ende hoe men die ſal bedienen / boeck 4. cap. 15. tal. 19.

Dat het den dienaren der Gemeente / ende niet den ghemeynen man toe coemt den Doop te bedienen / tal. 20. 21. 22.

Van den Doop der kinderen / ſoeck Kinderdoop.

Van de Drievuldicheyt.

Dat wy in het eenighe enckel wesen Gods moeten drie beſcheyden perſoonen aenmercken / boeck 1. cap. 13. tal. 2.

Teghen de gene die den naem Perſoon / in deſe handelinghe verdoemen / ende verwoypen om de nieuwichheit / boeck 1. cap. 13. tal. 3. 4. 5.

De heplighe Leeraers ſijn bedwoyden gheweeſt ſommige nieuwe wooyden te dichten om de waerheit Gods te beſchermentegen ſommige liſtighe menſchen / dieſe met uwtbluchten bewooyen / ghelgk teghen Arrium dat wooyt Homouſion / tegen Sabellium dat wooyt Perſoon / boeck 1. cap. 13. tal. 4. ende 16. Ende van het beſcheyden gebouen Hieronimi / Hilarij / ende Auguſtini in het gebuyck deſer wooyden tal. 5.

Dat wy beſtaen by het wooyde Perſoon in de handelinghe bā de Drievuldicheyt / boeck 1. cap. 13. tal. 6. Ende van de dwallinghe deſer wooyts / Int ſelfde tal. 22.

Ghelgk God hem ſelven vooz de coemſte Chyſti claerſch geopenbaert heeft / alſo is hy ooc doe in dze Perſoonen gemeinſaem. Jcker bekent gewooyden / boeck 1. cap. 13. tal. 16.

Getuygentijſen der Schyftuere dooz de welke betoewen wort hoe de Vader van het Wooyt / en het Wooyt van den Seect onderſcheyden is / boeck 1. cap. 13. tal. 17. En dat de Vader bā het Wooyt en van den Seect / en den Seect bā den Vader en bā het Wooyt in de Schyftuere onderſcheyden wort / bepde dooz de aenmerkinghe der oydē / en dooz hare epgenſchappen / boeck 1. cap. 13. tal. 18.

Dooz dit onderſcheyt der perſoonen en wort de alder eenhondichſte eenheyt Gods niet wech ghenomen / boeck 1. cap. 13. tal. 19.

Wat de oude Vaders meynen als ſp ſegghe dat de Vader is het begin des Soons en dat nochtans de Sone zyn wesen van hem ſelbe heeft / Int ſelfde.

En coyte ſon na wat wy van het eenighe wesen en dze Perſoonen Gods behooren te ghelouwen / boeck 1. cap. 13. tal. 20. Ende dat wy moeten ſo recht eide / natichlyck hier dan pnyooyheren / op dat wy noch niet onſe geſachren noch met onſe tonge buonen de paelen des wooyts Gods en t. eden / Int ſelfde tal. 21.

Wederlegginge der raſerien Serberti in dit hooftſtuc der leere / boeck 1. cap. 13. tal. 22.

Wederlegginge der dwalinge ſommiger boeken / die ſegghe dat de Vader warachtygk ende ewgentlyck de eenighe God is / ende dat hy den Sone en den Seect makende / zyn Godheyt in hen uyt geſtozt heeft / boeck 1. cap. 13. tal. 23. Ende dat het balfch is dat ſp ſegghe / te weten / dat de Vader dat alleē te verſtaen is / ſo wanneer God g. nelder wort in de Schyftuere / tal. 24. Item dat ſp perſoonen dichten die een regelgk ſoude een deel der Godheyt ſijn / tal. 25.

Wederlegginge der gene die ſegghe dat Chyſtus iſt dat hy ewgentlyc God is / bekeerdeſlyc Sodes Sone ggeuoemt wort / Int ſelfde / tal. 26. Antwoorde op vele plaerſen die ſp tot beſtinghe haers geboelens vooytbrēyghen uyt Jreneo / daer hy ſeyt dat de Vader Chyſti de eenighe ende ewighe God Iſraels is / Int ſelfde / tal. 27. Item antwoorde op de plaerſen die ſp uyt Tertulliano vooytbrēyghen / Int ſelfde tal. 28. Dat Jukinus Hilarius / ende Auguſtinus met ons gheboeien / Int ſelfde / tal. 29.

Dat de Sone is van de ſelbe ſubſtantie met den Vader / boeck 4. cap. 8. tal. 16.

Van de Duyvelen.

Het gheue dat de Schyftuere leert van de duyvelen / dar dient hy na op dat wy ſoichbuldich ſijn / om haere liſten te ontgaen / ende ons te wapenen met de wapn die ſterck genoeg is om dien ſeer machtygen vyant te wederſtaen / boeck 1. cap. 14. tal. 13.

Ende op dat wy te het vermett worden om dit te doen / ſoo becondicht de Schyftuere dat daer niet een duyvel ofte twee / maer grootte hepyſcharen der booser gheesten ſijn die crlych teghen ons boeren / ende tot wat bedundinghe ſo ſomtghs ſpreect als van eenen duyvel ende niet van vele / boeck 1. cap. 14. tal. 14.

Het behoort ons tot eenen ewtygen ſtrijte tegen den Duyvel te berwecken /

dat hy alomme ghenaeemt wordt onſe ende Gods vyant / boeck 1. ca. 14. tal. 15.

Maer deſe boofhent zyn der nature en is niet uyt de ſcheyplinge / maer uyt verdooythent / Int ſelfde tal. 6.

Dan de ooyjake wyſe / tijt ende aert / des vals der boofen Engelen te onderſoeken / is creuſcheyt / dewyle het de Schyftuere beſwooycht / Int ſelfde.

Dat de duyvel van hem ſelven ende van zyn boofheit heeft / dat hy met begeerte en vooyntemen tegeu God ſtegt / maer dat hy niet en can doen noch bolbrēygen anders dan ſoo veel God wil ende toe laet / boeck 1. cap. 14. tal. 17. De welke dat alſoo matich / dat hy den duyvele gheen heerſchappne toe en laet in de ſelen der gheloubyghen / dewyle ſp ten laetſten altyds overwinnen (hoe wel ſp in ſommige ſonderlycke handelinghen ghewont worden ende vallen) maer gheeft hem alleenlyck de godloſe te regeren / op dat hy in hare ſelen ende lichaemen heerſchappne hebbe / Int ſelfde / tal. 18.

Tegen de gene die ſeggē dat de duyvelen niet anders en ſijn dan boofse g. ſintheiden ende beweginge / ende daer wort dooz gheruppigenſen der Schyftuere betoewen / dat de duyvelen zyn gheesten die ſinnen ende verſtaen hebben / boeck 1. cap. 14. tal. 19.

Van het Eedſweeren.

Oytlekkinge des derden ghebods: waer in deſe dze dingen verbaert worden te weten / dat wy van God niet en ſullen dencken noch ſpreckē anders dan met eerbiedinghe / noch oock van zyn woort ende eer weerdighe verbooygentheden: noog ooc bā zyne wercken: boeck 2. cap. 8. tal. 22.

Dat het eedſweeren ſp / dat het een godsdien ik is / en dat wy daarom moeten toe ſien dat in onſe eeden geen laſterlyghe des Godlycken namens en ſp / het welke geſchiet alſmen eenen quaden eede doet: noch oock geen beſcheringhe des Godlycken naem / het welke gheſchiet alſmen liechtberdige ofte onnooydige eeden doet / ofte in de mandes anders dan in Gods naem / boeck 2. cap. 8. tal. 23. 24. 25.

Teghen de Wederdoopers wort betoewen wat de Schyftuere / dat alle eeden niet verboden en ſijn: ende dat Chyſtus geen dinc verandert en heeft van den reghel des eedſweeren / die in de Wet gegeven is / boeck 2. cap. 8. tal. 26. het welke oock dooz zyn exempel beſtecht wort / ende dat niet alleenlyc het eedſweeren booy de Oerichent / maer oock booy zynen naeſten ghelooft is / behoudens de maticheyt die de Wet ghebiet / Int ſelfde / tal. 17.

Van de Enghelen.

Dat de Engelen ſijn creature Gods / hoe wel het Moſes niet uyt en dwyket in de hiſtorie der ſcheyppinge / boeck 1. cap. 14. tal. 3.

Hy en betaemt niet te onderſoeken van den tijt ende oorden daer in de Enghelen geſchappē ſijn: dewyle de Schyftuere daer van niet en leert / de welke wy moeten als eenen reghel volghen / boeck 1. cap. 14. tal. 4.

Waerom de hevelſche gheesten genaemt worden Engelen / overcrachten / Crachten / Doſten / domnen / Macht / heerſchappnen / Chyloren / ende Gnden / boeck 1. cap. 14. tal. 5.

De Schyftuere leert van de Enghelen het gene dat tot onſe vertrooyſtinge / A. lij. ende

ende tot berstercktinghe onses gheloofs dient te worden/ dat sy zijn opbeeders ende beschrekers der werl daer Gods tot ons: ende dat op menigherlep wyse/ boeck 1. cap. 14. tal. 6.

Dat een pegelje niet van eenen Enghel alleen bewaert en wort/ maer dat de Engelen alle te samen eendzachtelike waken dooz onse salicheyt: ende dat het daerom te bergreys is datmen braecht/ of eenen pegeltycken meniche een Enghel ghegheben is om hem te bewaren/ boeck 1. cap. 14. tal. 7.

Van de meniche ende oiden der Enghelen te braghen/ dat is curieus heyt/ ende die te beschrijven/ is lichtbeerdicheyt. Ende dewyle sy gheesten zyn/ waeromse de Schryftuere beschryft ghebeluighelt/ onder de Cherubim ende Seraphim/ boeck 1. cap. 14. tal. 8.

Tegen de Sadduceen ende dierghelike onheylige menschen wort bewesen dat de Enghelen niet en zyn Qualitates, dat is/ Hoedanicheiden ofte inghebinghen sonder substantie maer warachtige geeste/ boec 1. cap. 14. tal. 9.

Van superstitie hier in te sijnwen/ ende dat wy niet en moeten den Engelen toe schrybe dat God alle toe coemt ende Christus/ boeck 1. cap. 14. tal. 10.

Om dit perjekel te schoutwen/ moeten wy anmercken dat God harin dieust ghebruekt/ niet uyt noot/ gheleijc of in zyn werc sonder hen niet doen en conde/ maer tot troost onser swackheyt. Int selfde/ tal. 11.

Enoe dat daerom al wat van den dienst der Engelen gesep wort/ moet ghebruekt worden tot die eynde/ op dat wy alle onse ongelooicheyt overwinen/ ende onse hope te sterckelijcker op God stellen: ende niet op dat wy afghelert worden van God/ Int selfde/ tal. 12.

Dat oock de Enghelen toe de gelijckemisse Gods gheschapien zyn/ boeck 1. cap. 15. tal. 3.

Van Erghernisse.

Dat erghernisse men moet blen/ ende wat erghernisse men moet berachen. Item wat ghegheben erghernisse sy/ ende wat ghenomen erghernisse sy/ boeck 3. cap. 19. tal. 11.

Welcke de swacke zyn die wy niet en moeten berergeren/ het welke verlaert wort met de leere ende het exempel Pauli/ boeck 3. cap. 19. tal. 2.

Dat ons geboden is toe te sien dat wy den swacken geen erghernisse en geben/ dat heeft plaetse alleentlic in middelmatighe dinghen die in hen selven noech gaet noch quaet en zyn: ende dat daerom die dese leere berkerdelijc misbrueken/ die segghen dat sy Wisse hoozen om der swacken wille/ boeck 3. cap. 19. tal. 13.

Van het Euangelium.

Dat Christus hoe wel hy den Joden bekent was/ nochtans in het Euangelium eerst is doozgheselt: ende dat de heilige Daders de ghenade gesmaecte hebben/ die ons hupden boldromelijc doozgheselt wort: dat sy den dach Christi gelien hebben/ hoe wel dupsterteliker/ wienis erlichheit nu openlijc in het Euangelium haren schijn geeft/ boeck 2. cap. 9. tal. 1. ende tal. 2. waer oock gheuoont wort dat het Euangelium egentlijc ende sonderlijc genaemt wort de bercondinge der ghenade/ die in Christo ghegeven ende doozgheselt is.

Teghen de leere Serbeti/ de welke

onder dese hoortwendinge/ dat wy dooz het geloope des Euangelij de verbuellinge aller belosten hebben/ de belosten te niet maect. wort bewesen/ hoe wel Christus ons in het Euangelium de boldheyt aller geestelijcker goede doozstele. dat nochtans het ghebrueck daer van altyds onder de bewatinghe der hope bewaert wort/ soo langhe als wy hier leven/ ende dat wy daerom noch moeten op de belosten rusten/ boeck 2. cap. 9. tal. 3.

Tegen de dwalinge der gener die de Wet nemmermeer anders met den Euangelio en verghelicken/ dan gelijc de berdiensten der werken mer de onberdiende roeckeninge der rechtbeerdicheyt/ boeck 2. cap. 9. tal. 4.

Dat Joannes de Dooper een ampt gehadt heeft midden tusschen de Propheten die de uitleggers der Wer waren/ ende de Apostollen die bercondigers des Euangelij waren/ boeck 2. cap. 9. tal. 5.

F.

Van het Fersfel ofte Formsel.

En ceremonie der oplegginghe der handen/ als de kinderen der geloovighe die in hare eerste kint heyt gedoopt zyn/ daer na haer geloope beliden/ als sy opgewassen zyn/ boec 4. cap. 19. tal. 4.

Van het Dauselijck Sacrament des fersfels/ dwelc in de plaetse dier heyligher inseringhe ghetomen is/ tal. 5.

Datmen hier te bergheeft het exempel der Apostollen dozwent/ tal. 6. Laesteringhe/ als sy het fersfel noemen Olte der salicheyt tal. 7. 8. Ende als sy seggen dat het gene boldmaecte Christus en zyn die met des Bisschops fersfel niet ghesmeert en zyn/ tal. 9. Item datmen desesmeeringe moet eerwerdigher achten dan de Doop/ tal. 10. 11.

Dat het te wenschen ware dat de gewoonte der ouder Ghemeynte weder opghericht worde/ te weten/ dat sy de opgewassen kinderen deden haer geloope beliden/ boeck 4. cap. 19. tal. 13.

G.

Van het Ghebet.

Dat het warachtighe geloope niet en ran zyn sonder aenroepinghe Gods/ boeck 3. cap. 20. tal. 1.

Hoe noodich ende hoe menichsins nit de oeffeninge des gebers sy/ boec 3. cap. 20. tal. 2. Int selfde. Hoe wel God ons niet en verlaert oock als wy niet en bidden/ noch oock noot heeft bermaent te worden/ tal. 3.

De eerste regel om wel ende behoortlic te bidden/ is dat wy ons niet herte ende sin also boegen/ gelijk het die vermaent die hem boegen om met God te spreken/ boeck 3. cap. 20. tal. 4. 5.

De tweede regel/ dat wy biddende altyds onse armoede ende gebreec boelen/ ende ernstelijc dencken de dat wy dat al geber hebben/ dat wy biddende begeeren/ in het bidden een vperighe ende ernstighe begeerte hebben om te vercrigen/ tal. 6.

Datmen te aller tijt moet bidden: ende dat oock als alle dinghen seer wel staen/ de gedachtenisse onser sonden ons niet wepnich en behoort te beweghen tot de oeffeninge des ghebets/ boeck 3. cap. 20. tal. 7.

De derde regel om wel ende behoortlic te bidden/ is/ dat wy alle het be-

trouwen onser epgghener gloze verlaeten: op dat wy niet dooz onse pdel opgeblasentheyt van zyn aenschyn en vallen/ soo wy niet ons selven toe schyben/ boeck 3. cap. 20. tal. 8.

Het begin om wel te bidden is oortmoedichlic zyne sonden beliden/ ende verghewinge begeeren/ boeck 3. cap. 20. tal. 9.

Hoe sommighe geboden der hepligen te verstaen zyn/ in de welke sy schynen haer epggen rechtbeerdicheyt te betuygen/ om van God verhoort te worden/ boeck 3. cap. 20. tal. 10.

De vierde regel om wel te bidden is/ dat wy also dooz warachtige oortmoedicheyt verlagghen zyn/ niet te min gemoert worden/ om te bidden dooz een seker hope/ dat wy sullen verhoort worden. Dat also het geloope ende de penitentie te santen comen in het ghebet/ boeck 3. cap. 20. tal. 11.

Dan de sekerheyt des geloofs/ waer dooz de gheloobighe sekerlijc houden dat God hen ghenadich is/ ende hoe noodich sy in de aenroepinghe: ende dat de bersekerheyt niet vercrant en wort dooz de kenninghe onser ellende/ boeck 3. cap. 20. tal. 12.

God gebiet dat wy sullen hem aenroepen: ende belooft dat wy sullen verhoort worden: beyde is noodich/ op dat wy met geloope aenbidden/ boeck 3. cap. 20. tal. 13.

Daer worden vele belosten Gods verhaert/ so dat die niet en connen ontschuldich zyn die dooz de soeticheyt dier belosten niet vercrant en worden om te bidden/ boeck 3. cap. 10. tal. 14.

Daer worden sommighe plaersen uptgeleert/ dooz de welke God schijnt sommigher ghebeden verhoort te hebben/ die op gheen beloste en stonden/ boeck 3. cap. 20. tal. 15.

Dat God aengaende de bter regulen om wel ende behoortlic te bidden/ vele swachheden en ongeschietheden in de zijne verdraecht/ boeck 3. cap. 20. tal. 16.

Datmen altyds moet bidden in den nae Christi alleen/ boec 3. ca. 20. tal. 17.

Ende dat de geloobighe noyt en zyn anders verhoort gewest/ tal. 18.

Dat de gene die anders bidden/ niet anders te verwachten en hebben inden thoon Gods/ dan roozn en verschietkinghe/ tal. 19. Int selfde.

Dat het tegen het ampt des Middelaers Christi niet en is/ dat wy ghebeden worden een dooz den anderen te bidden/ boeck 3. cap. 20. tal. 19.

Tegen de gene die de gestozen hepligen nemen tot doozbidders by God/ ofte vermenghen de doozbiddinghe Christi/ met de gebeden ende berdiensten der dooden/ boeck 3. cap. 20. tal. 20. Int selfde.

Dat dese dwaesheyt in het Dausdom tot grobe godloofheyt/ en grouwelijckhe kerckroof gewassen is/ tal. 22.

Wederlegginghe der argumenten/ met de welke de Papisten willen de doozbiddinge der hepligen bevestigen/ tal. 23. 24. 25. 26.

Dat wy niet en behooren de gestozen heplighen aen te bidden/ dewyle dese dienst epggentlic Gode alleen toe coemt/ boeck 3. cap. 20. tal. 27.

Dat het ghebet menigerlep is/ booznemelijc van de dancksegginge: Item van de gheduerige oeffeninge der gheboobighen/ in de ghebeden/ ende in dancksegginghen/ boeck 3. cap. 20. tal. 28. 29.

Van de lange gebeden der Papisten: Item/ van alle pomperien in de gebeden

ben te schuwen / ende van hemelijcke plaetfen te soeken om te bidden: Item / van gemeyne gebeden / boeck 3. cap. 20. tal. 29.

Wat de gemeyne gebeden moeten in ghemeyn dele gheschieden: van de knipschuyppinge ende ontdekkinge des hoofts in gebeden / boeck 3. cap. 20. tal. 33.

Dan de ongemeten goetheit Christi / de welke ons oock forme des gebets geleert heeft. ende wat grooteren troost wy daer upt hebben / boeck 3. cap. 20. tal. 34.

Hoe het gebet des heeren geoeft wort / tal. 35.

Oplegginghe des selven ghebets / tal. 36. etc.

Dat het ghebet des heeren aenflens volmaectt ende opzecht is / tal. 48.

Datmen daer niet en moet toe doen / hoe wel men andere woorden mach ghebruycken int bidden / tal. 49.

Dan het betrouwen dat wy bidden daer upt dat God ons zynne lincroeten noemt: welck betrouwen niet selfs dooz het geboel onser sonde moet gefwackt worden / boeck 3. cap. 20. tal. 36. 37.

Hoe wel wy moggen dooz alle menschen ende (dooz nemeliche dooz de huysgenooten des geloofs) behoudt te bidden: dat wy nochtans dies niet te min moghen dooz ons ende dooz sommige sekeren menschen sonderlyck bidden / boeck 3. cap. 20. tal. 38. 39.

Van de stoutheyt in het bidden / de welke de heere den zynen toelaet / ende van het betrouwen ende de hope om te bereyghen / boeck 3. cap. 20. tal. 47.

Dat het goet is dat een wegelijck van ons hem selven sekeren uen stelt om hem in het ghebet te oefnen soo verre het sonder superstitieus / ander houdinghe gheschiedt / boeck 3. cap. 20. tal. 50.

Datmen in alle gebeden moet neersichelijck toe sien / dat wy God niet een enigge sekeret constantien en vinden. Int selfde.

Van volherdinge ende lijtsaemhent in de oefeninghe des gebets / boeck 3. cap. 20. tal. 51. 52.

Van de genootsaemhent der kinderen die sy den anderen schuldtich zyn. Oplegginge des bynnen ghebets / zyn epinde ende somma / boeck 2. cap. 8. tal. 35.

Hoe wij hier dat woort Eere streef / ende dat het drie dinghen verbaet / te weten / eerbiedinghe / ghehoosaeemhent ende danckbaerheyt / Int selfde / ende tal. 36.

Van de belofte die by het byfste gheboort gheselt is / van de lanccheyt des levens / ende hoe verre sy hupden ons aengaet / boeck 2. cap. 8. tal. 37.

Hoe ende hoe menichsins God de ongheloozsame strafte. Datmen nochtans den ouderen ende anderen gheen ghehoosaeemhent schuldich is anders dan behoudens de Wet Gods / tal. 38.

Van het Gheloove.

Dat de naem des Gheloofs anders ghenomen wort by de heylighe Leeraers / dan by de wereltlycke Schrybbers / boeck 4. cap. 14. tal. 13.

Dat het Geloove God aenliet / ende hoe dat te verstaen is / boeck 2. ca. 6. tal. 4.

Van het Gheloove: teghen de ghene die by het woort Geloove / niet anders en verstaen dan een ghemeen gheboelen dat de Euangelische historie waerachtich sy / ende segghen dat het gheloove enckelijck God aenliet / ende la-

ten daerenuffchen Christum achter / sonder den welcken gheen gheloove en is / noeh gheen toegauck tot God / boeck 3. cap. 2. tal. 1.

Teghen de leere der Schoolleeraers van het duyster ofte onclaeer gheloove: dewyle het gheloove een laer kennisse der goetheit Gods epscht / waer in onse rechtverdiechthet ghelegghen is / boeck 3. cap. 2. tal. 2.

Dat onse gheloove so langhe als wy in dese werelt beemiddelingen zyn / dooz vele oberbliffelen der ontwetentheid onclaeer is / ende dat het gheloove in eenen peghelijken algem met ongheloochiepde vermengt is / (waerom vele exempelen ghelien worden inde Discipulen Christi / eer sy tot volcomen verlichtinge quamen) en dat het nochtans seer warachtich is / dat by het gheloove oock altyt verstant is / boeck 3. cap. 2. tal. 3. 4.

Dat daer een eerbiedinghe tot Christum ende leerlijcheit is / met een degeerte om dooz te gaen / de welke met den tytel des Gheloofs verciert wort / hoe wel het alleenlyck een vereddinghe tot het gheloove is / ende dat dit mochte een onclaeer gheloove genaemt worden / maer dat het nochtans verre is van het ghedichtfel der Papijsten / boeck 3. cap. 2. tal. 5.

Dat het warachtich gheloove / ofte de warachtighe kennisse Christi is / als wy hem aennemen / sulck als hy van den Vader doozgeeft wort / te weten / beleet met zyn Euangelium: ende dat het gheloove ende het woort op maecanderen sien / want het woort is de fonteyne des geloofs / ende is een spiegel waer int gheloove Soort aenliet / boeck 3. cap. 2. tal. 6.

Dat het gheloove hoe wel het alle stucken des woorts geloof / nochtans eyghentlijck daer in de goetwillicheit ende barmherticheit Gods aenliet / dat is de beloften der ghenade die op Christum gefondeert zyn / in der welcker verstant ende sekerheyt de herten dooz den Geest berlichtt ende bevesticht worden: hier upt wort de beschrijdinghe des gheloofs verstaen / boeck 3. cap. 2. tal. 7.

Tegen het onverschep der Sophisten tusschen het gefoynt ende onghesoynt geloove: waer upt het openbaer is datle noot van de sonderlycke gabe des Sheests ghedaent hebben / dewyle het gheloove nimmermeer en can van de godsalighe gelintheit gheschepden worden / boeck 3. cap. 2. tal. 8.

Dat het woort Gheloove verschepden beduydinghen heeft / ende dat het sommijts genomen wort dooz de cracht om miraculen te doen (welcke gabe oock de godloose sommijts hebben) dat het oock sommijts oneygentlijck genomen wort dooz de kennisse Gods die in sommighe godloose ghelien wort / de welke meer een schaduwte ende beelt des gheloofs is / boeck 3. cap. 2. tal. 9. 10.

Dat de godloose sommijts oock by na sulck gheboelen hebben als de uytberoeyne / maer dat sy nochtans niet grondelijck de cracht der gheesteliker ghenade en gheboelen: ende dat dit gheboelen nochtans een werck des heylighen Sheests is / maer dat het wijt is van de sonderlycke ghetuyghenisse die hy den uytberoeynen geeft / boeck 3. cap. 2. tal. 11.

Dat nochtans de Geest niet bedriegelijck en is / als hy sommijts den berworpenen een wepnich kennisse des Euangelij / ende een cleyn geboelen der

iefde Gods gheeft het welcke daer na verwinnt. Dat oock sommijts in hare herte een liefde tot God verweert wort / de welke nochtans niet opzecht / maec om des loons wille sy. Te epinde wort beloren / dat daer sommighe zyn die het gheloove niet en beynsen ende nochtans geen warachtich gheloove en hebben: het welke wederom beynicht wort dooz gheeygenissen der Schryftuere / boeck 3. cap. 2. tal. 12.

Ende dat sulck gheboelen gheloove inde Schryftuere ghenaeemt wort / hoe wel oneygentlijck / boeck 3. cap. 2. tal. 13.

Dat het gheloove sommijts ghenomen wort dooz de leere der godsalicheit ende sommijts van eenich stuck / ende sommijts van den dienst der Gemeynete / boeck 3. cap. 2. tal. 13.

Dat het gheloove wel te rechte genaemt wort kennisse en wetenschap: en dat het nochtans sulcke kennisse is die meer in versekerheyt dan in begryp gheligen is: dewyle het alleins ongemeten is / dat onse verstant dooz het gheloove baer / boeck 3. cap. 2. tal. 14.

Dat het gheloove niet en is in een twyfelachtighe meyninghe ofte duyster verstant ghelegghen / maer dat het een volcomen ende vaste sekerheyt epscht / boeck 3. cap. 2. tal. 15.

Dat vele alsoo de barmherticheit Gods vaten / dat sy seer cleynen troost daer in hebben om dat sy twyfelden of God hen genadich is: maer dat het geboelen der volker versekerheyt des geloofs deel anders is / de welke dooz nemelijck daer in gheleggen is / dat wy de beloften der genade achten niet alleenlyc herten ons warachtich te zynen: maer lieber die binnen in onse herten aennemende / onse maken: hier upt wort verstaen wie warachtichlyc mach geseyt worden gheloochich te zynen / boeck 3. cap. 2. tal. 15. 16.

Dat de gheloochighe in het bekennen der goedicheit Gods tot hen / niet alleenlyck diekmael met ongeruchicheit gequelt en worden / in oock niet seer swaere bescheychingen sommijts verlaeghen worden / ende dat dies niet te min het gheloove zyn sekerheyt mede brenget: want al ist dat de gheloochighe seer aenghevochten worden / so en ballen sy nochtans nimmermeer af van dat seker betrouwen dat sy eenmaal van de barmherticheit Gods ontfanghen hebben: maer hoe wel sy altydts teghen haer eyghen swaekheyt stryden / soo overwinnen sy nochtans ten epinde: het welke dooz vele exempelen in David bewesen wort / boeck 3. cap. 2. tal. 17.

Beschrijdinghe des streids des bleesch tegen den Geest inde gheloochighe siele / tal. 18.

Versekerheyt der Godlijcker goetwillicheit / boeck 2. cap. 2. tal. 18.

Teghen de seer schadelijcke Idilosophie / sommiger halber Papijsten / de welke wel bekennen dat wy so wanneer wy op Christum sien / volcomen materie vinden om goede hope te hebben / maer willen nochtans dat wy onghestadich ende twyfelachtich zyn dooz het aenschouwen onser ontwerdiepheit. Ende dat daer wort bewesen dat wy niet te min de salicheit bewachten moett / dewyle Christus dooz een wonderlijcke gemeynschap alle datghe meer ende meer in een lichaem met ons bereenicht / boeck 3. cap. 2. tal. 24.

So haest als wy een cleyn druppelken des geloofs hebben / soo beginnen wy te

wy te sien dat God ons ghenadich is/ herwelcke wy wel van verre sien/maect wy sien het nochtans niet so seker een gesichte/ dat wy seker zijn dat wy niet en seken. Wepde dese dingen worden bevesticht door de ghetupghenisse Pauli/ boeck 3. cap. 2. tal. 19. 20.

Dat het geloobe hem selden met het woort Gods wapent om den aanloop der besaekinghe te wederstaen/ en dat een Godsalich herte hem nemmermeer en laet het betrouwen der darinherticheit Gods onnemen/ hoe wel het niet vele overblijfselen des ongeloofs beslozint wort/ boeck 3. cap. 2. tal. 21.

Hoe wel het geloobe in de goetwillicheit Gods op de welcke het siet/ hem selven voornemelijc een seker bewaeringhe des ewigen levens doozs stelt: so zijn nochtans oock de belofsen des teghenwoordigen levens daer in verbaet/ ende een daffe gerustige hope alles goets: sulck als upt het woort Gods can ghebaet worden/ boeck 3. cap. 2. tal. 28.

Dat Gheloobe hoe wel het Gods woort geheel aenmerct (dat is oock de ghehouden verboden/ ende dreygingen) nochtans de ondervondende belofte der ghenade voor een fondament heeft/ ende daer op alleenlijc siet: ende dat hierom het Euangelium ghenaeint wort het woort des geloofs/ ende gestelt wort teghen de Wet/ boeck 3. cap. 2. tal. 29.

Ende dat wy nochtans het gheloobe dooz dit onderschende niet en bescheynen/ ghelijc Pighius onbeschaemdelijc ons conrecht op leyt/ tal. 30.

Dat het woort Gods alsoo noodich is den gheloobe/ als de levende wortel des booms der burch: ende datmen by het woort moet oock stellen de aenmerkinghe der moghentheyt Gods/ sonder de welcke wy het woort niet wel en ontfanghen/ noch soo hooghacht als het betaemt. En dat wa moeten een werckende macht aenmercken/ te weten/ uut de wercken Gods/ ende uut zijne weldaden/ die sonderlinghe ons/ sommighen anderen ofte der gantscher Ghemeente gheschiet zijn/ boeck 3. cap. 2. tal. 31.

Dat de gheloobighe somtijts alsoo handelen/ dat sommighe dwalinghen met haer geloobe vermengt zijn/ ende dat si schijnen buyten de palen des geloofs te treden/ maer nochtans alsoo dat het geloobe de oberhand behoude. Dit wort dooz de exempelen Sare ende Rebeca bewesen/ de welcke God heeft in hare eromme afwijkingen dooz eenen verbozghen thoon in de gheboort/ saemheyt zijns woorts behouden/ Int selfde.

Dat om onser blintheit ende hartnechicheit wille het woort niet ghenoechsaem en is tot het geloobe/ ten sy dat de Geest Gods onse verstant verlichte/ ende onse herte dooz zijn cracht verstercke/ ende dat hy het geloobe niet alleenlijc en begint in ons/ maer oock ghelijc by crappen vermeer/ boeck 3. cap. 2. tal. 33.

Dat niemant en can in Christus ghelooven/ anders dan dien het ghegeven is/ Int selfde/ tal. 34.

Ende dat het gheloobe daerom ghenaeint wort de Sheest des geloofs/ en het werck ende welbehagen Gods/ ende dat het ee sonderlijcke gave Gods is/ de welcke hy dooz een sonderlijcke privilegie gheeft den ghenen dien hy wil/ Int selfde/ tal. 35.

Dat het niet genoegh en is dat verstant berlicht wort met het verstant des woorts/ ten sy dat de sekerheyt des woorts oock in het herte gestuert worde/ welcke beyde dingen de Sheest werckt: de welcke daerom genaemt wort een segel ende boozpenninghe/ ende Geest der belofte/ boeck 3. cap. 2. tal. 36.

Dat het geloobe/ hoe wel het dooz menigeler dwijfelinghe gezeven wort/ nochtans altydes ten eynde upt den stroomwal der verfoekinghen uptcomt/ ende seer lieflijcke ruste geericht/ boeck 3. cap. 2. tal. 37.

Teghen de schadelijcke leere der Schoolleeraren te weten/ dat wy van de genade Gods tot ons niet en mogen anders gevoelen oft oordelen dan upt een giffinge ende vermoedinghe upt de zeden ende wercken der Wet/ boeck 3. cap. 2. tal. 38.

Dat sy seer ellendighlijc blint zijn om dat sy segghen dat het lichtveerdicheit is/ dat wy een outwyselijcke kennisse des godincken willens hebben/ Int selfde/ tal. 39.

Tegen haer swacke uytblucht/ te weten dat sy segghen/ hoe wel wy na onse teghenwoordige rechtveerdicheit mogen van de ghenade Gods oordelen/ dat het nochtans onseker blijft of wy jullen volstandich sijden/ Int selfde/ tal. 39. 40.

Dat de beschijdinghe die in dat cap. tal. 7. ghegheven is/ wel ober een roemt met de beschijdinghe die de Apostel ghebruyckt heb. 11. Ende de raserge der Schoolleeraren/ die seggen dat de liefdes boven geloobe ende hope/ wort wederleert dooz de getupghenisse Barnardi/ boeck 3. cap. 2. tal. 41.

Dat uut het gheloobe altydes hope roemt ende dat de hope niet en can van het gheloobe verscheyden worden/ soo dat de ghene die gaven hope en heeft/ oock so ider geloobe is. Item dat het geloobe dooz de hope gevoet ende versterckt wort: ende hoe nootdijckelijc de hope is om het geloobe te verstercken/ dwelck dooz so menigeler verfoekinghe bestreden wort/ boeck 3. cap. 2. tal. 42.

Dat geloobe ende hope om de ghelijcheit ende obereencominge die sy tot malcanderen hebben/ somtijdes deen voor d'ander ghenomen/ somtijes by malcanderen ghestelt worden. Item wederlegginghe der dwalinghe Petri Lombardi/ de welcke twee fundamenten des geloofs stelt/ te weten/ de ghenade Gods/ ende de verdiensten der wercken/ boeck 3. cap. 2. tal. 43.

Dan de onvolmaechtheit ende versterkinghe/ ende vermeerlinge des geloofs/ boeck 4. cap. 1. tal. 7. 8.

Dan de somma onses gheloofs des Credo ghenaeint/ ofte Symbolum Apostolorum/ boeck 2. cap. 16. tal. 18.

Beslunt ende somma des capitteles van den geloobe/ waer in het cozte de goeden verbaet worden die wy hebben upt het gene dat van Christus verhaelt wort in den Credo/ tal. 19.

Vande Ghemeente.

De Gemeente is de moeder der geloobighen/ boeck 4. cap. 1. tal. 1.

Oplegginghe des artijckels/ Ick gheloobe ende heylighe Ghemeente/ boeck 4. cap. 1. tal. 2. 3.

Dat de heyligheyt der Ghemeente noch niet volmaecht en is/ boeck 4. cap. 8. tal. 12.

Dan de onsentlijcke Ghemeente/ Item/ van de sentlijcke Ghemeente/

wilens teekenen zijn/ de opprechte becondinge des woorts/ ende bedieninge der Sacramenten/ boeck 4. cap. 1. tal. 7. 8. 9. 10. 11.

Dat wy niet en behooren van dat gheselschap af te wjchen daer in dese teekenen gesien worden. tal. 12.

Dar in de leere ofte updoeringhe der Sacramenten can somtijts wat gheschiet comen/ om het welcke wy nochtans de gemeenschap der Gemeente niet en moeten verwoopen/ ende deel inly om de onvolmaechtheit oes levens/ ofte verdoortentheit der zoenen/ waer in de Wederdoopers geraecte worden/ boeck 4. cap. 1. tal. 12. 13. 14. 15. 16. ende doozs.

Dat de Gemeente alsoo heplich is/ dat sy alrijts nochtans met vele ghebricken bevangen is/ en nochtans daer in niet en laet Gods Ghemeente te zijne boeck 4. cap. 1. tal. 17. 18. 19. Dan de macht der Gemeente soo deel de artijckelen des gheloofs aengaet.

Dat alle de macht die de Gemeente heeft/ niet eyghenlijc den menschen/ maer den woort Gods (wilens dienst haer is bevolen) ghegheven wort. Ende dat daerom der Gemeente niet gheloofst en is per anders te leeren/ dan dat sy van den herre ontfanghen heeft: dit wort bewesen dooz het exempel der Propheten/ en Apostolen/ ende Christus selve/ boeck 4. cap. 8. tal. 1. 2. 3. 4. ende tal. 8. 9.

Dat Christus alrijts zijn Gemeente geleert heeft/ maer nochtans verscheyden wijzen om te leeren ghebruyckt heeft nae verscheydenheyt des tges/ dooz de ghescheyden Wet/ onder de Wet ende Propheten/ ende ten laetsten als hy in betheleem verscheyden is/ boeck 4. cap. 8. tal. 5. 7.

Van de valsche Ghemeente.

Dat daer geen Gemeente Gods en is/ daer de leughen ende valscheyt het rijcke ingenomen heeft: het welcke geschiet in het Pausdom/ boeck 4. cap. 2. tal. 5. 6.

Dat de ghene die van het Pausdom afgwijken/ gheene ketteren noch verscheunders der Gemeente en zijn/ boeck 4. cap. 2. tal. 5. 6.

Eschsoon vermant wil de seken der Papischer Gemeente verclonen en beken/ so en is nochtans haer stant niet beeter dan de stant der Gemeente was in het rijcke Israel onder Arobeam/ boeck 4. cap. 2. tal. 7. 8. 9. 10.

Dat nochtans dooz de goetheit Gods noch onder het Pausdom sommighe boestappen ende teekenen der Gemeente bligen/ ende dat alsoo verbult wort dat daer ghescheyden is/ te weten/ dat de Antichrist sal siten in de tempel Gods/ boeck 4. cap. 2. tal. 11. 12.

Verghelijkinghe der macht der warrichter Gemeente in het leeren met de wreetheit des Paus/ ende der zijnes in nieuwe artuculen des geloofs te maken/ boeck 4. cap. 8. tal. 10.

Dan den artijckel der Papischen dat de Gemeente niet en can dwalen/ boeck 4. cap. 8. tal. 13.

Dat het leugen is dat sy seggen dat de Gemeente moeste wat dooden tot de geschriften der Apostolen/ boeck 4. cap. 8. tal. 14. 15. 16.

Wederlegginghe der argumenten/ daer mede de Papischen willen bewisen dat den Gemeente macht ghegheven is om nieuwe artuculen des gheloofs te smeden/ boeck 4. cap. 8. tal. 11. 12.

REGISTER.

Van God.

Dat de Schrijftuer/ als sp leert dat her wesen Gods onepndelijc ende geestelijc is/ niet alleenlijc de dwalingen des ghemeynen mans / maer oock de scherpsinnigheden der onheyliger Philosophie. Item/ de dwalighe der Manicheen van de twee beginselfen/ ende der Anthropomorphiten van den lichamelijcken God wedeckelt/ boec 1. cap. 13. tal. 1.

Hoe het te verstaen is dat God geseyt wort inde hemelen te zijne/ ende wat leere men daer uyt sal bestuipen/ boeck 3. cap. 20. tal. 40.

Wat het sp/ dat Gods naem gheheplich wort/ boeck 3. cap. 20. tal. 41.

Van het rijcke Gods onder de menschen / zijnen doortganck ende verbulginge/ boeck 3. cap. 29. tal. 42.

Van de kennisse Gods / soect in het woort kennisse Gods.

Van den Heylighen Gheest.

Schetuyghemisse dooz/ de welcke de Godheyt des Gheests bewesen wort/ boeck 1. cap. 13. tal. 14. 15.

Dat de heylighe Geest een bant is waer dooz Christus ons crachtelijc met hem vereneicht / ende dat sonder hem onnut is al wat Christus tot salicheyt des menschelijcken geslachts geleden ende gedaen heeft/ boec 3. cap. 1. tal. 1. ende tal. 3.

Dat Christus op een sonderlijcke wijze den heyligen Geest hadde/ te wesen / om ons van de werelt af te schepden. Ende dat hy hier uyt genacmt is de Geest der heplijcmakinge. Item/ waerom hy nu des Vaders / nu des Soons Geest ghenacmt is: en dat hy ghenacmt wort de Gheest Christi/ niet alleenlijc so verre Christus dat eenighe woort is / maer oock soo verre hy de Middelaer is/ boeck 3. cap. 1. tal. 2.

Oprellegginghe der namen daer mede de Schrijftuere den Gheest verriert/ daer van het begin ende van de gantsche wederoprichtinghe onser salicheyt ghehandelt wort. De Geest der aenneminghe tot kinderen / de pant ende seghel onser erve/ leven/ water/ olpe/ ende salvinge/ water fonteyne/ hant Gods/ etc. tal. 3.

Dat het gheloohe het boozcneemste werck des Gheests is/ ende dat daerom moet ten meesten deele van het gheloohe verstaen zyn / dat alomme in de Schrijftuere gelesen wort om de cracht des Gheests uyt te drucken/ tal. 4.

H.

Van de Hemelvaert Christi.

Dat Christus hoe wel hy wederopstaende heeft begonnen zyn eerlijcheyt ende cracht volcomelijcker te verclaren / dat hy nochtans eerst dooz zyn opclimminge ten hemel/ warachtelijc zyn rijcke begonnen heeft: om dat hy doe meerder oberbloedicheyt zijns rijck ntegestoort/ ende zyn rijcke grootelijcker ghevoert/ ende meerder macht getoont heeft/ bepde de zijne helpende/ ende zijne vanden te neder woepende. Dat hy nochtans alsoo afwesende is nae den bleefche / dat hy altnits alomne is nae de teghenwoordicheyt der maerkeft/ ende niet de gheloowighe nae de onwtsprehelijcke ende onsenlijcke ghenade/ boeck 2. cap. 16. tal. 14.

Dan de sittinghe Christi ter rechter hant des Vaders/ ende menigherlep vruchte die onse gheloohe daer uyt heeft/ tal. 15. 16.

Van het Houwelijck.

Oprellegginghe des sedenden gebots/ daer mede de heere de hoererye verbiert/ en cupheyt en repnicheyt eyscht/ de welke wy moeten niet heere en oogen/ en verteringe des lichaems / ende met der tonge/ ende met maticheyt der spijse ende des dranc boeden ende bewaten/ boeck 2. cap. 8. tal. 41. 44.

Dat cupheyt een sonderlijcke gabe Gods is/ de welke hy niet eenen pegelijcken/ maer sommighen geeft/ ende dat somtijts booz/ eenen iyt. Dien dese gabe niet ghegheben en is / die moeten gantschelijc het houwelijck aennemem/ het welke van den heere is tot hulpe der menschelijcker nootfakelijcheyt ingestelt/ boeck 2. cap. 8. tal. 41. 42. 43.

Dat de getroude lieden moeten toesien dat sy gantschelijc niet toe en laten dat der eerlijcheyt ende maticheyt des houwelijck niet en verraemt/ boec 3. cap. 8. tal. 44.

Dat het houwelijck verkeerdelijc een Sacrament ghenacmt wort van de Papijten/ boeck 4. cap. 19. tal. 34.

Dat hen de plaefse Pauli niet woort derlijc en is/ met de welke sy hen selven willen decken/ tal. 35.

Dat sy hierentusschen tegen den selven strijden/ als sy dit Sacrament haeren Priesteren verbieden ende segghen dat het onrepliecheyt des blesch is/ boeck 4. cap. 19. tal. 36.

Dat de Paus onder het deksel deses Sacraments verkeerdelijc de kennisse ende het oordeel der houwelijckfaken tot hem oetrocken / ende Werten gemaect heeft van het houwelijc/ die eensdeels openlijc teghen God/ ende eensdeels gootelijc teghen de menschen waren: de welke verhaelt worden/ boeck 4. cap. 19. tal. 37.

I.

Van Inscttinghen der menschen.

Deswile de heere / doe hy eenen segghel der warachtiger rechtveerdicheyt wilde geben / alle de deelen daer van in zijnen wille gestelt heeft/ so ist daer uyt openbaer dat alle de goede wercken die de menschen uyt haer vernuft dichten/ niet geacht en zyn: maer dat de rechte God/dienst in gehoosaeinheyt alleelijc gelege is / en dat die de oorspronck/ moeder / ende bewaerster aller deuchden is/ boeck 2. cap. 8. tal. 5.

Van menschelijcke inscttingen / dat is/ van gebode die vanden dienst Gods buyten zyn woort van menschen ghemacmt zyn: ende van hare ongodlijcheyt ende nootfakelijcheyt/ boec 4. cap. 10. tal. 1. 2. ende 5. 6. 7. 8.

De inscttingen des Paus ghenacmt Kerckelijcke inscttingen / diemen eensdeels tot de ceremonien/ ende eensdeels tot de discipline ghebuyct / ende de ongodlijcheyt der bepder / dat de gods dienst daer ingestelt / ende de consciencie daer toe gedwongen wort/ boeck 4. cap. 10. tal. 9.

Om dese inscttinghen wille wort het ghebode Gods te niere ghemaect/ tal. 10.

En waerachtich teeken der menschelijcke inscttingen die behooren van de Ghemeynte berwoepen / ende van alle Godsaligen misprijzen te worden/ boeck 4. cap. 10. tal. 16.

Tegen sommigher menschen boozwendinge die de inscttingen des Paus beschermen / seggende dat sy uyt God zyn / dewile de Kercke niet en can dwalen / ende van den heyligen Geest

gheregheert wort/ boeck 4. cap. 10. tal. 17.

Dat het enckel bedroch is / dat men den oorspronck der inscttinghen daer mede de Ghemeynte dus lange is verducht gheweest / den Apostolen toe schrijft/ boeck 4. cap. 10. tal. 18. 19. 20.

Dat de tpraminge der Werten des Paus totrechte onschuldicht wort/ dooz het exempel der Apostolen die den heydnen geloven haer te onthouden van het geyne dat den Afgoden gheoffert/ ofte dat verstrickt was / ende van bloet/ boeck 4. cap. 10. tal. 21. 22.

Soo wanneer de heere met menschelijcke inscttinghen gebiedt wort/ so wort hem zyn rijcke benomen: ende dat dit altyds een seceswaer sonde gheveest is dooz God / dat wort dooz exempel ende gheruchemissen der Schrijftuere bewesen / boeck 4. cap. 10. tal. 23. 24.

Dat de menschelijcke bonden niet en conuen bescheert worden dooz het exempel Menoha/ die een ghemeyn man zijnde / offerhande dede / ofte Samuels: die in Raanatha offerande dede/ boeck 4. cap. 10. tal. 25.

Noch oock dooz het exempel Christi/ daer hy gebiedt die onlidelijcke lasten te dragen / die de Schrijben ende Pharisien opleden / boeck 4. cap. 10. tal. 26.

Van heplighe ende nutte inscttinghe der Ghemeynte/ ende van haer epode/ boeck 4. cap. 10. tal. 1.

Van inscttingen der Ghemeynte die behooren heplijc geacht te zyn/ als die warachtelijc dienen tot eerbareheyt ende oorden / ende de vrede bewaren in de Ghemeynte / boeck 4. cap. 10. tal. 27. 28. 29.

Datmen moet neerftichlijc aenmecken welke sulck zyn/ tal. 30.

Dat het Christen volck die behoort te onderhouden: ende wat dwalingen men hier moet schuwen: ende hoe hierentusschen de consciencie haer bijhept behouden/ tal. 31. ende 32.

K.

Van de Kennisse Gods.

God kennen / en is niet alleenlijc dencken dat daer een God is / maer werre het gene dat ons van hem te wesen aengaet/ ende tot zyn eere nut ende boozderlijc is/ boeck 1. cap. 2. tal. 1.

De kennisse Gods moet ooc dienen/ ten eersten om ons tot gheese ende eerbiedinghe te onderwijzen / ten anderen om dooz haer lepinge ende onderwijnghe alle goet van hem te begeeren ende hem daer van te danken/ boec 1. cap. 2. tal. 2. ende cap. 5. tal. 8.

Dat de Philosophen geen ander kennisse Gods gehad en hebben / dan die hen alle onschult ontnomen / ende niet tot de waerheyt ghebracht heeft/ boeck 2. cap. 2. tal. 8.

Dat allen menschen dit ghebooren natuerlijc aengeboren is/ te weten/ dat daer een God is / boeck 1. cap. 2. tal. 3. Ende dat op dat sy dooz haer epgghen oordeel verdoemt worden die hem niet godient en hebben/ boeck 1. cap. 3. tal. 1.

Hoe wel alle menschen van nature weten dat daer een God is/ so verstaen den nochtans sommige in superstitie sommige wijcken willens boofelijc af van God/ boeck 1. cap. 4. tal. 1.

Van Kercken. Soect Tempelen.

Van den Kinderdoop.

Dat de kinderdoop met de inscttinghe Christi/ ende met de natiere des teckens

REGISTER.

reerkens wel ober een coemt / boeck 4. cap. 16.

Dat de Doop is in de plaetse der Besnijdinghe gereden: Jitem / wat gelykenisse ende wat verscheydenheyt de Doop ende de Besnijdinghe met malsanderen hebben / boeck 4. cap. 16. tal. 3. 4.

Wesijle de herre oor de kinderkens beslachtrich maect der sake die in den Doop bereekent wort: so en moeten hen den Doop niet wepgeren / boeck 4. cap. 16. tal. 5.

Dat so oock ban den herre wedergebozen worden / tal. 17. 18. 19.

Wesijle wy dat selve verbonnt hebben / dat God met Abraham gemaect heeft / ende in de kinderkens heeft wilken door het notwendige Sacrament versegelt hebben: so heeft oock hynden de Doop plaetse in hen boeck 4. cap. 16. tal. 6.

Dat de kinderdoop te rechte bevesticht wort daer mede dat Christus de kinderkens heeft oingheleest ende hen de handen opghelept / tal. 7.

Wederlegginge sonninge argumenten die tegen den kinderdoop sijn / den / boeck 4. cap. 16. tal. 8. ende tal. 22. 23. ende tal. 25. ende tal. 27. 28. 29.

Dat de geloofige ouders ende oock de kinderkens selve groote vrucht upt den kinderdoop hebben / boeck 4. cap. 16. tal. 9. De welcke de dypel ons soert te ontneren: dooz de Wederboopers / tal. 32.

Wederlegginge der argumenten der tegenstrijderen / die seggen / dat in den Doop andere dingen betrickent worden: dan in de Besnijdinge: dat wy en ander verbont hebben dan dat oude was: Dat de naem kinderen nu anders te verstaen is dan hy doe was / boeck 4. cap. 16. tal. 10. 11. 12. 13. 14. 15.

Daer worden oock noch andere onverscheydingen wederlept / die sy tusschen den Doop ende de Besnijdinghe ghedicht hebben / tal. 16.

Jtem dat sy seggen dat de Doop sy en Sacrament der penitencie ende des gheloofs: welke twee dinghen in de kinderen gheen plaetse en hebben / tal. 20. 21.

In de volwassene moet het geloof ende verstant voor den Doop gaen: maer inde kinderen der gheloobighe gaet de Doop voor het verstant / boeck 4. cap. 16. tal. 24.

Tegen die gene die alle de ongeboorte verdoemen / boeck 4. cap. 16. tal. 26.

Dat Christus niet gedoopt en wert eer hy dertich jaer ondt w is om seer goede oofsake / ende dat dit nochtans den tegenstrijderen des kinderdoops niet vordelick en is / boeck 4. cap. 16. tal. 29.

Wacrom men den kinderkens niet en moet het Nachtmal gheben / noch den Doop wepgeren / boeck 4. cap. 16. tal. 30.

Dele argumenten Secreti / daer mede hy den kinderdoop bestrijt / ende wederlegginge der selver / boeck 4. cap. 16. tal. 31.

Dan den kinderdoop / boeck 4. cap. 8. tal. 16.

Van Krijch.

Dat het een behooflycke krijch is / als het der Overichent noodich is / de wapen aen te doen om die opentlick te straffen / die de ruste des landts verstooren / wie sy oock sijn / in woonders ofte vromde vanden / boeck 4. cap. 20. tal. 11.

Tegen de gene die seggen dat daer geen exempel noch getuygenisse in het nieuwe Testament en is / waer dooz den krijch den Christenen gheoorlooft sy. Jtem dat de Overicheden moeten neerstelijck coesien / dat sy in de wapen aen te trecken niet en hant haren begeerlijckheden toe en gheben. Gheslyck de krijch den Christenen gheoorlooft is / also ooc garnisonen / verbonden ende burgerlijcke versterkingen / boeck 4. cap. 20. tal. 12.

L.

Van het Leven des Christen Mensches.

De regel om het leven te sechicken is in de Wet verbaet / wort oock alomme geleert in verscheyden plaetsen der Schryfture: ende dat niet sonder oorden / hoc wel niet soo curieuselijck als by de Philosophen / boeck 3. cap. 6. tal. 1.

De Schryfture doet hier in twee dinghen te weten / sy verweert ons tot liefde der rechtveerdicheyt / ende geeft eenen regel om dien te volghen. Het eerste doet sy niet menighleep argumenten ende redenen / boeck 3. cap. 6. tal. 2.

Dat de Schryfture hier veel beter fundamenten neemt dan in alle boeken / by de Philosophen ghebonden worden / boeck 3. cap. 6. tal. 3.

Tegen de gene die de kennisse Christi hoortwenden / maer niet gaer leven ende zeden de leere Christi niet upt en drucken / boeck 3. cap. 6. tal. 4.

Hoe wel een preeghelick wel behoort na volmaectheyt te staen / ende daerom te wenschen / soo moeten noch tans die voor Christenen achten / die noch niet soo grooten voortganck ghe daen en hebben. Dat wy moeten alrijts daer nae staen ende arbeiden / ende nochtans niet clemoedich sijn om den cleppen voortganck welken wy doen / boeck 3. cap. 6. tal. 5.

De deelen eens welgesechicken levens upt de plaetse Pauli / de aenrekinghe der genade Gods / de verfaekinghe der godloosheyt en wereltlycke begeerlijckheden / soberheyt / rechtveerdicheyt / Godsalichent (welcke diagen warachtighe heyligher beduyden) ende hope der saeligher onsterfelijckheyt / boeck 3. cap. 7. tal. 3.

Van het toecomende leven.

Dat God ons dooz menighlepe ellendigheden onderwijst tot verachttinge des tegenwoordigen levens / op dat wy ernstighelick dat toecomende leven begeeren / boeck 3. cap. 9. tal. 1. 2. ende tal. 4.

Dat wy dit teghenwoordich leven moeten alsoo berachten / dat wij niet en haren / noch tegen God ondanbaer en sijn / wiens goederterienheyt oock dooz dit tegenwoordich leven den ghe loobigen betuycht wort / boeck 3. cap. 9. tal. 3.

De gene die den doot te seer vreesen / worden vermaent dat de Christenen meer behooren dien daech te begeeren / de welke haerder ellendigheden die by na nemmermeer af en laten / sal een eynde make / ende hen met ewigge blijshap ober gieten / boeck 3. cap. 9. tal. 5. 6.

Wande uptnemende weerdicheyt der ewiger gheluckicheyt (de welke het eynde der wederopstandinghe is) van wiens soetichent wy hier behooren sonder ophouden een smaecte te hebben.

Dat wy nochtans moeten eintelijckheyt schutwen / waer upt onnoedighe

ende schabelijcke bzagen ende speculativen rijzen. Jtem / dat de kinderen Gods niet en sullen alle een ghelijcke mate der eerlyckheyt in de hemelen hebben / boeck 3. cap. 25. tal. 10. 11.

Waer oock gantwoort wort op de bzaghen die sonninge boozbzagen van den staet der kinderen Gods nae de wederopstandinghe.

Hoe het te verstaen sy: dat het ewige leven sonninge genaemt wort Besoonninge der wercken / boeck 3. cap. 18. tal. 2. ende tal. 4.

Van het teghenwoordige Leven ende zijne behulpselen.

Dat in de Schryfture een seer goede wijse voorgestelt wort / hoemen de goede deser werelt moet ghebruycken / boeck 3. cap. 10. tal. 4. 5.

Ende datmen moet twee seplen blien / te weten / datmen de conscientien niet te strengelijc en verbinde / noch de onmatiger begeerlijcheyt der mensche te veel toe en ghebe / boeck 3. cap. 10. tal. 1. ende tal. 3.

Dat het seer noodich is / dat een pegelijck van ons in alle handelinghen des levens sijn roepinghe volge / op dat wy niet liecheveerdichelijc / noch met twyfelachtigher conscientie en beginnen / boeck 3. cap. 10. tal. 6.

Dat God geweericht oor de nootfakelijckheide onses aertsehen lichaems te hulpe te comen: ende hoe het te verstaen sy / dat wy bidden om daghelijck groot / boeck 3. cap. 20. tal. 44.

Van Lijfsaemheyt.

Dat wy moeten ons selven verfaeken om het cruce te bzagen / dewijle God wil alle de sijnen onder het cruce oeffenen / ban sijn eerstegebozen Sone beginnende: ende dese ghemeenschap die wy met Christo in het lyden ende cruce hebben / geeft ons een groote oofsake tot verdraechsaemheyt ende troost / boeck 3. cap. 8. tal. 1.

Dat het ons ooc veler oofsaken wilke noodich is / onse leven gebuerlijck onder het cruce te leyden: ten eersten / om onse hooverdicheyt ende onse betrouwen / dat wy op onse macht hebben / af te legghen: ende dat oock den alderheylighen dese remedie noodich is / dat wy betwefen dooz het exempel Davids / boeck 3. cap. 8. tal. 2.

Dat onse betrouwen op God hier upt bevesticht / en onse hope vermeerdert wort / tal. 3.

Woben desen / op dat onse lijdsaemheyt vercocht worde / ende op dat wy tot gehoofsamenheyt onderwefen worden / tal. 4. Het welke ons seer noodich is / dewijle de derelicheyt onses vleeschis so groot is om het jock Gods af te woopen / soo haest als hy ons goedelijck handelt / tal. 5.

Somtijds oock om de vooleden seplen te beteren / waer in wy bekennen dat hy hem tegen ons draeght gelyc een goet vader: maer de ongheloobighe worden dieckmael hartneckigher / tal. 6.

Dat het een sonderlijcke troost is / soo wanneer wy om der rechtveerdicheyt wille eenighe schande / ofte schade / ofte jammer lijden / welck cruce den geloobigen seer engentlijck toe coemt / boeck 3. cap. 8. tal. 7. ende 8.

Hoe nootfakelijck het den gheloobigen sy / in de bitterhent der verdriekinghen met dese ghedachte ghewapent te worden / Dat God hen lief heeft / maer op hare sonden toornich is / boeck 1. cap. 4. tal. 34.

REGISTER.

De verfallinghe ons zelfs is eensdeels ghelegen in verbaerchsaemheyt ende ghesaemheyt / de welke wy sulen hebben als wy in het soecken des goets ofte der gerusticheyt des tegenwoordigen levens: ons seluen gheheel Gode overgheben / ende gheenen midelen soecken / noch hopen / noch bedencken om voojspoet te greeghen / anders dan upt den seggen Sods / boeck 3. cap. 7. tal. 8.

Also en sullen wy nemmermeer dooz onghoosloofde middelen / noch niet onrecht onses naesten / onse doozdeel soecken: noch oock dooz onmatighe begeerte des waerlijck ruydoms ofte eere byanden. Ten laetsten sullen wy byzijn van hooverdicheyt als onse saken gheluckelijck vallen: ende van onlijcksaemheyt / als wy ongheluckelijck sijn boeck 3. cap. 7. tal. 9.

Iet welke oock tot alle ghevallen des tegenwoordigen levens streekt: de welke de ghelooftghe bekennen dooz de hant Sods haers Vaders / ende niet dooz de soeytynre geregeert te worden tal. 10.

Dat delijtsaemheyt der geloovigen niet en is sonder geboelen der smerte / maer dat sy dooz goddelijck verwooslinghe strijt tegen het natuerlijck gheboelen der smerte. Dat daerom de Stoische lichtsaaemheyt te verwoopen is / ende dat wenen ende bzeesen in hem selben gheen sonde en is / boeck 3. cap. 8. tal. 8. ende 9.

Beschrybinge dier tegenstridinghe die in de herten der Godsalighen geenerereert wort upt het geboelen der nature / dweleik niet en can gantschelijck affghelept worden / ende upt de ghesintheit der Godsalicheyt / dooz de welke het natuerlijck gheboelen moet overwoonen ende gheest: int worden / boeck 3. cap. 8. tal. 10.

Dat daer een groot onderscheyt is tusschen de philosophische ende Christelijcke lichtsaaemheyt: dewyle de philosophen leeren datmen moet liden ende gehoorsaaem sijn om dat het noodich is: maer Christus leert dat wy moeten verbaegghen ende gehoorsaaem sijn om dat het recht / ende oock ons salich is / boeck 3. cap. 8. tal. 11.

Van de liefde des naesten.

Tegen de Schoolleraers wort bewisen dat ons wort geboden met ons selben maer onsen naesten lief te hebben / boeck 2. cap. 8. tal. 54.

Dat onder den naem des naesten / oock de ghene die ons seer byende is / rii onse byant verbaert wort / Int selfde tal. 57. Daerom worden de Schoolleraers ba onwetentheit gestraft: die seggen dat het ons niet geboden / maer gheraden is gheen wrake te begeeren / ende onse byanden lief te hebben: ende dat de onderhoudinghe deser dingen alleenlyc den Monicken noodich is: die hen daer toe verbonden hebben: ende daer wort bewisen dat de oude Leeraers anders geboelt hebben ende ooc Gregorius selve / Int selfde 56. 57.

Dat ons lichtsaaemheyt noodich is / op dat wy onsen naesten goet doende / niet moede en worden: ende dat wy de ontweerdicheyt der menschen ofte andere conditionen die ons sonden moghen verhinderen / niet en moeten aensien / maer God selve / de welke het gebree / boeck 3. cap. 7. tal. 6.

Om de liefde allelins te volbrengen en ist niet ghenoech alle wercken der liefde te doen / maer men moet oock

dooz een oprechte beweginge der liefde doen. Waer in het boozneemste is / dat wy den persoon des geens die wy sien onse hulpe gebreck hebben / aennemen: alsoo salmen de hooverdicheyt ende andere smerten der liefde ontbiien / boeck 3. cap. 7. tal. 7.

Dat Christus ende oock de Apostolen in het verhalen der somma der Wet / somtijts de eerste tafel achterlaeten: niet dat der menschen onnooselge lebe meer dient tot de somma der rechtbeerdicheyt dan Godsalicheyt Soo dienen: maer om dat de ongebevisde liefde des naesten een waerachtich bewys der Godsalicheyt is / boeck 2. cap. 8. tal. 52. 53.

Tegen de Pharisaeen onses tyes / die seggen dat wy dooz de liefde guerechtbeerdicht worden / boeck 3. cap. 18. tal. 8.

Optlegginge des thinden gebots / waer dooz niet alleenlyc allelele raet ende booznemen om te hinderen verboden wort / gelyc in de boozgaende geboden / maer oock alle begeerte ofte lust die teghen de liefde is / boeck 2. cap. 8. tal. 49. ende tal. 58.

Dat God te rechte iulcke vrechtghe liefde ende so groote rechticheyt van ons eyscht / Int selfde / tal. 50.

Optlegginge des seften gebots: waer dooz niet alleenlyc dootdael ofte haer des naesten verboden wort / maer ons wort oock de bewaeringhe zyns levens bevolen / om dat de mensche is onse bleefch ende de beelde Sods / boeck 2. cap. 8. tal. 39. 40.

Van Leughen.

Optlegginge des negenden gebots / dooz het welke de ijere de balshereyt verbeert ende bedwingt / dooz de welke wy dooz leughen ofte dooz lust tot achterclap vernaedts naen hinderen / ofte yem schade doen / boeck 2. cap. 8. tal. 47.

Dat wy aengaende dese sake beel sondigen / alift dat wy niet en liegen: dat nochtans hier wijselijc een onderscheyt ghemacht wort tusschen het quaet spreken dat hier verdoemt wort / ende tusschen de betuinginghe ofte bescheldinghe die gheschiet upt begeerte om onsen naesten te beeren eere tal. 48

Dan de Waerdelijcken staet. Soect onghelouwen den staet.

Van den Mensche.

De mensche wort dooz de kennisse zyns zelfs niet alleenlyc verweert om God te soeken / maer wort oock gelyc metter hant ghelent om hem te vinden / boeck 1. cap. 1. tal. 1.

Dat de Scheppinge des mensches is e openemende bewijs der mogentheit / goetheit ende wysheit Sods / waerom hy van sommighe philosophen een cleyn werelt genaemt wort / boeck 1. cap. 5. tal. 3.

Ondanchbaerheit der menschen die de teekenen der voorsieninghe Sods in de siele ende in het lichaem gheboelen de / God niet en loben / boeck 1. cap. 5. tal. 4.

De kennisse ons zelfs is tweederley te weten hoedanich hy was in den eersten oorspronck / ende hoed nich hy is nae Adams val. Ende dese laetste kennisse ons zelfs en moeten wy niet nemen sonder de eerste / op dat wy niet en schynen onse verdoventheyt / God / den Antheure der nature toe te schygen / boeck 1. cap. 15. tal. 1.

Dat den mensche de kennisse zyns zelfs seer noodich is / de welke (ghelijc de waerheit Sods beschryft)

hier in gelegen is / ten eersten / dat hy overleggende tot wat eynde hy gheschapen / ende niet groote gaven begaet is / gevele arn God hange / de welke hem alle dinghen gheschoncken heeft. Ten anderen / dat hy sijn ellendighe conditie nae Adamo val overleggende / hem selben waerachtelijc misghage / ende een matwe neressticheit om God soecken aenneme / op dat hy in God wederom die godden gertgge / ban de welke hy gheleed pdel gebonden wort. So moeten wy den coelien dat wy hier den doozdeel des bleefschs / noch den boecken der filosofien / geen ghehooren gheben: de welke ons sonden maken seer qualijc ons selven te kennen / dewyle sy ons in de overlegginge onses goets allewelijc behouden / boeck 2. cap. 1. tal. 1. 2. 3.

De mensche en can nemmermeer tot de supere kennisse zyns zelfs comen / ten sy dat hy eerst het aenfeijn Sods aenmerckte / dat is / upt Sods woort beginne te bekennen en ober te leggen / hoedanich hy sy / ende hoe uptneemende de volmaecte sijn rechtbeerdicheyt / wy / h / opt ende dencht sy / nae de welke wy ons moeten boegghen / boeck 1. cap. 1. tal. 2.

Dat oock de Aboerhenlijckste menschen sijn niet dierse sive beschrevinge verclagen geweest / soo wanmeer God hen ap onghewoonlijcker wijse sijn tegenwoordicheyt ende eerlijckheit geopenbaert heeft / boeck 1. cap. 1. tal. 3.

Dat de gantsche mensche verdooven is tende in verstant ende wille / dat wort bewisen upt vele plaetsen der Schryftuere / booznemelijc daer sy den mensche noemt bleefch: het welke ooc van het opperste deel der siele verstaen is / boeck 2. cap. 3. tal. 1.

Dat de menschen te vergherfs pet goets in haer nature soecken: dit wort bewisen upt Paulo: de welke van het gantsche ghesachte der kinderen Adams sprekele / ende niet de boose zeden eender eentwen staeffende / maer de geduerige verdoventheit der nature beschuldigende den menschen de rechtbeerdicheyt / dat is / de geheelheit ende reyne heyt beneemt / daer nae ooc het verstant ende ten laetsten de bzeese Sods / boeck 2. cap. 3. tal. 2.

Wederlegginge der tegenwoordinge / de welke eenighe boozdzynghen van sommighe menschen / de welke / dewyle sy dooz de leudinghe der nature sijn alle haer leuen lanck tot de onffeninghe der deucht begheben gheweest / ons selven te vermanen dat wy niet en moeten ghedencken dat de nature des menschen gantschelijc verdooven is. So wort dan bewisen dat God de verbaertheit der nature / dooz de welke de mensche gheheel besmet is / niet inwendelijc en reyniche in sulcke menschen / ghelijc hy in sijne uwaercozene boet: maer dat hyse nochtans somtijts dooz sijn boozseninghe in de ongheloubighe wederhout / op dat sy niet tot het werck upt en bzeke / ende dat hyse menichsins verhindeert ende bedwingt / soo beree hy weer dat het nut is tot de ghemeen bewaeringe aller dinghen / boeck 2. cap. 3. tal. 3.

Ende dat de deuchden die (ghelijc) men leeft in sommighe ongheloubighe gewereft sijn / geene bequame argumente te sijn om de rennichteit der nature daer mede te bewyzen / dewyle het heere binnen boos / ende dooz eergieticheyt verdooven / en dooz getn begeerte om

REGISTER.

Gods eere te verheuyden beweert en wort: ende dewijle het ghene gemeenpe gaben der natuere / maer sonderlike genaden Gods zijn / de welke hy verheuydentlyck / ende nochtans nae een seker mate den onghelooibighen menschen uordeelt / ghelyck dicmael den Coninghen / somtijts oock anderen / boeck 2. cap. 3. tal. 4.

Van de Middelaer Christo.

Dat Christus om het ampt des Middelaers te volbrēngen / moeste mensche worden / want God hadde het also bezoyent gelijck het ons alderbest was: dewijle gheen ander en mochte een Middelaer tusschen God ende de menschen zijn om wederom vrede te maken / noch ons Gods kinderen maken / noch de erbe des hemelschen rijk weder geben / noch doot des menschees ongheloozsaemheyt / sijn gehoorzsaemheyt tot een remedie stellen / boeck 2. cap. 12. tal. 1. 2. 3.

Teghen de ydel ende ongestadighe speculatie / der ghene die segghen dat Christus soude mensche geworden hebben / al en hadde het tot de verlossing des menscheelicken geslachts niet noodich geweest. Ende hier wort met vele redenen en getuygenissen bewesen / dat het veel te groote lichtverdericheyt is / een ander oorjake ofte eynde te dichten / waerom Christus mensche geworden is / dewijle de gantche Schryfture betuucht dat hy is met den bleesche becleet geweest om onse verlosser te worden / boeck 2. cap. 12. tal. 4.

Ende dat het niet gheoorlooft en is / wyder van Christo te ondersoecken: ende dat de ghene die dat doen / soecken doot godloose stouticheyt enen nieuwen Christum te dichten: waer Olan der ghestraefte wort / die dese queste wederom te desen tijde doot ghebracht heeft / ende wil seggen dat dit gedicht sel doot geen getuygenisse der Schryfture wederlept en wort tal. 5.

Sijn gontreden wort wederlept / te weten / Dat de mensche gheschepen is na de beelde Gods: om dat hy geschapē is na het exempel des toecomenden Christi / om hem gelijck te zijne / den welken de Vader nu vooghenomen hadde met den bleesche te beelden: ende daer wort bewesen dat de beelde Gods in Adam was in die opnemens de gaben daer mede God hem begaeft hadde / welcke opnemensheyt oock is in de Enghelen / tal. 6. ende 7.

Tegen noch andere tegenwoordingen ofte ongeschelicheiden die de selve Olan ander vreeft ghelyck dat Christus dan niet anders en soude dan by gheballē ghebooren zijn: ende dat hy soude gheschape zijn na de gelijcknisse Adams: ende dat de Enghelen gheen hooft en souden hebben / ende dat de menschen niet en souden Christum tot enen Coninc hebben etc. Int selfde.

Wie de twee natueren in Christo eenen persoon des Middelaers maken: het welke bewesen wort doot een ghelycknisse genomen van de bereeninge der siele ende des lichaems in enen mensche. Daer na wort met vele plaetsen bewesen dat de Schryfture somtijts Christo toe schrijft dat enghelick der godliker natuere toe comt: ende somtijts / dat men moet sonderlyc van sijn menscheelike natuere berfaen: Item / dat sy somtijts bereender natuere toe schrijft het gene dat der andere naeuer enghelicklyc toecomet: welke wyse van spreken genaemt wort She-

mepmakinghe der eyghenscappen / boeck 2. cap. 14. tal. 1. 2.

Dat sy oock somtijts Christo toe schrijft dat beyde de natueren te ghelycke verbaet / ende noch met d'een noch met d'ander op haer selven gheuoech ober een coemt / het welke somighe oude Leeraers niet ghenoech aenghemerck en hebben / maer het is nochtans mit datmen aenmercke om vele kinopen te ontbinden: ende om de dwalinghe desooyende Eusebes te schynen / tal. 3. 4.

Item wort oock de dwalinghe Serbeti wederlept / de welke een ghedichtsel npt het wesen Gods / ende Gheest / ende bleesch / ende drie ongheschapen Elementen ghemaect / ghestele heeft doot den Sone Gods. Sijn listicheyt wort ondeelic: ende daer wort bewesen het ghene dat hy versaeckt / te weten / dat Christus oock / eer hy in het bleesch ghebooren wert / Gods Sone was: om dat hy is dat Woort / dat doot de tyden npt den Vader ghegeueert is / tal. 5.

Item / daer wort bewesen dat hy waraechtlyck ende eyghentlyck is Gods Sone in het bleesch / dat is / in de menscheelike natuere: maer nochtans nae de Godheyt ende niet nae het bleesch ghelyck Serbetus sept / tal. 6.

Oplegginge sommiger plaetsen / die van hem ende sijne nabolgers ghebreven worden tot bescherminge haerder dwalinghe. Item daer wort ontdeckt / dat hy sept dat Christus eer hy in het bleesch verschenen is / nergheens ghevaemt en wort Gods Sone / anders dan oneyghentlyck / tal. 7.

Item ontdeckinghe der dwalinghe aller der ghene die Christum niet en bekennen den Sone Gods te zijne / anders dan in het bleesch: ende de grootste berstriekinghen Serbeti worden in het cozte vooghestelt / met de welke hy hem selven ende sommighe andere betoobert heeft / te niete makende het ghene dat het sunder gheloope hout van den persoon des Soons Gods: ende daer npt wort besloten dat de hooye der salicheit gantghelick uytghelinsche was doot de listighe ommeuonden diens onteynen honts / tal. 8.

Van de Misse.

Wat de Misse sy / npt de beschijvinge des Roomschen Antichrists en sijnre Propheeten / boeck 4. cap. 18. tal. 1.

De eerste deucht der Misse / dat Christus daer in seer ghelassert wort / dewijle sijn etwlich priesterchap daer niet bekent en wort / dewijle een ander in sijn plaetse ghestelt wort: dat dit gheschiet in de Misse / of schoon de Papisten wat anders voorzwenden / boeck 4. cap. 8. tal. 2.

De tweede deucht der Misse / dat sy eenen anderen altaer oprechtende / het crupper Christi ommeftoot / ende sijn eenighe ende ewighe offerhande te niete maect ende begraeft doot een nieuwe offerhande / tal. 3. ende tal. 9. ende tal. 14.

Uytlegginghe der plaetsen Malachie / met de welke sy huyden willen de offerhande der Misse beschermen / tal. 4. cap. 18.

De derde deucht der Misse / dat sy de warachtighe ende eenighe doot Christi te niet maect / ende npt de gedachtenisse der menschen wech neemt / tal. 5.

De vierde deucht der Misse / dat sy ons de vrucht der doot Christi onteemt / tal. 6.

De vijfte deucht der Misse is / dat sy het heylighe Nachtmael waer in de heere de ghedachtenisse / sinder doot in ghedrucht hadde / te niete maect ende wech neemt / boeck 4. cap. 18. tal. 7.

Waer npt de naem der Misse coemt / tal. 8.

Det de offerhande der Misse niet en can beschermt worden / doot de antoeynt der ouder Leeraeren / de welke wel het Nachtmael dicmael een offerhande ghevaemt hebben / maer in een ander verstant dan de Papisten doen. Dat nochtans de selve oude Leeraers schynen daer in veel te seer afgeweken te sijn tot de schabotwen der Wet / boeck 4. cap. 18. tal. 10. 11.

Dat vele doot becoonden dat sy in de Misse hebben deel te gerusteliker in souden ende boosheyt leben / boeck 4. cap. 18. tal. 15.

De alderherlichste heylicheyde der Misse / boeck 4. cap. 18. tal. 18.

Van de Monikerije.

Dat de Cloosters doot tyden sijn gelijck het zaer der Dienaren der Shemepnten gheweest: waer oock int Augustino de soyme der ouder Monikerije beschreven wort: ende dat sy boortijde int den arbeyt haerder handē leefden: waer npt het openbaer is / dat de Monikerije te desen tijde verre een ander dinck is / boeck 4. cap. 13. tal. 8. 9. 10.

Van den hoovertighen naem der volmaectheyt / daer mede de Moniken haer Monikerije vereeren / boeck 4. cap. 13. tal. 11. Om dat sy beloven te onderhouden het ghene dat Christus in het Euangelium raet (ghelyck sy segghen) aen het welke de andere Christen niet verhouden en sijn / tal. 12. Ende om dat sy al het hare verlaten hebben / tal. 13.

Dat sy alle van de Shemepnte afwijcken die den selven in de Cloosters begheben / dewijle sy segghen dat haer Monikerije is een soyme des tweeden Doops / etc. boeck 4. cap. 13. tal. 14.

Dat de Papistische Monikerije deses tijts / aengaende het leben ende zeden / wijt verseyden sijn van die oude Moniken / boeck 4. cap. 13. tal. 15.

Dat oock in de oude Monikerije sommighe dinghen straffelick waren / ende dat die een schadelick exempel in de Shemepnte ghebracht hebben / die de autheuren daer van gheweest sijn / boeck 4. cap. 13. tal. 16.

Dat de Moniken met hare beloften den selven niet Gode / maer den duppelen heylighen / boeck 4. cap. 13. tal. 17.

Dat alle onrechte en onbehoorlijcke beloften hy God van gheender weerde en sijn / ende hy ons niet en behooren geacht te worden / boeck 4. cap. 13. tal. 20. En dat daerom die onrechte beschuldicht worden / dat sy haer belofte ghebroken hebben / die de Monikerije verlaten / ende eenich eetlyck leben aennemen / tal. 21.

N.

Van het Nachtmael des Heeren.

Van de teekenens des Nachtmals / te weten / broot ende wijn: ende waerom de heere ghewilt heeft dat wy die souden ghebruycen / dit wort bewesen int sijnne woorden in het Nachtmael / boeck 4. cap. 17. tal. 1.

Dat wy een groote vrucht der soetheyt ende des betrouwens hebben npt dit Sacrament / dwelech beruueht dat wy alsoo met Christo bereenicht

zijn in een lichaem / dat wy moghen al wat hem toecoen / onse noemē. boec 4. cap. 17. tal. 2.

Dit wort verclaert uyt de woorden des Nachtmals tal. 3.

Dat het voornemste des Nachtmals niet en is het lichaem Christi ons te geven sonder hogger aenmerckinge / maer veel meer ons die belofte te versegghen / daer mede hy betuycht dat zijn vleesch warachtichlyck onse spijse is / tal. 4.

Het Nachtmal en maect niet dat Christus eerst beginne het broot des leuens te worden / maer dat wy de cracht des broots gevoelen : dat hy eenmaal zijn vleesch heeft ghegeven doo; het leuen der werelt / ende daghelijck gheeft : dat wy moete coelie dat wy de cecke nē des Sacraments niet te seer en verheffen noch vercleynē : Dat het eēt des vleeschs Christi niet en is het geloode / maer eer de vrucht des geloofs. tal. 5.

Dat Chrysostomus ende Augustinus also geboelt hebben / ende wat Augustinus meent als hy seyt dat wy geloobende het lichaem Christi eēt / tal. 6.

Dat die te wepnich seggen / die gheboelen dat wy alleenlyck des Sheest Christi deelachtich worden / ende melken niet van zijn vleesch en bloet. Dat de verborghentheit des Nachtmals so groot is / dat het herte niet en can sulcke grootheyt niet gedachten verbatē / noch detongte uytsprecken / tal. 7.

Hoe verre haer de grondelijcke ghemenschap Christi streckt / waer bewesen wort dat Christus die van den beginne aen / is het lebende woort des Vaders gheweest / zijn aenghenomen vleesch heeft ons lebendichmakende gemaect / boeck 4. cap. 17. tal. 8. ende 9.

Dat de gheloobighe dat warachtichlyck eeten / hoe wel het wijt van den bescheppen is / tal. 10.

Dat het Sacrament des Nachtmals in twee dinghen ghelegen is / te weten / in lichamelijcke teekenen / ende in de gheestelijcke waerheyt / de welke dese dingen verbaet / te weten / de beduydinghe / de materie / ende de vrucht / boeck 4. cap. 17. tal. 11.

Dan de veranderinge ofte transsubstantiatie des broots ende wijns in het lichaem ende bloet Christi / welke veranderinge de Pausche constenaers gediacht hebben / boeck 4. cap. 17. tal. 12. 13. etc. ende tal. 20.

Dat sy geen getuygenisse der ouder Leeraers en hebben : ende wat de oude Leeraers gemenpt hebben / als sy seyden dat in de consecratie een verborghen veranderinghe gheschiet. Item dat de beduydinghe des Nachtmals niet ober een en coemt / ten sy dat de substantie der uytwendigeteekenen blijve / tal. 14.

Dat het broot alleenlyck dien menschen / tot de welke het woort geboecht wort / een Sacrament is / waer oock sommighe argumenten der Leeraers der transsubstantiatie wederlept woorden / tal. 15.

Dan sommighe die wel toe laten dat de substantie der teekenen blijft : maer dewijle sy in het broot ende onder het broot het lichaem Christi stelle / so balen sy op een plaetselijcke tegenwoordicheyt / ende dichten dat het lichaem Christi alomme sy / boeck 4. cap. 17. tal. 16. 17. 18. ende tal. 20.

Haer tegenwoordingen worden wederlept / tal. 21. 22. 23. 24. etc.

Dat dese leere niet geholpen en wort doo; ghetuyghenissen Augustini / noch

doo; de autozitept der Schryfture / tal. 28. 29. 30. 31.

Sommige andere tegenwoordingen worden wederlept / ende voornemelyck dat sy segghen / dat al wat wy van de gheestelijcke einge segghen / sy tegghen de warachtighe ende wepnelijcke einge / waer oock bewesen wort dat oock den ongheboelighen het lichaem Christi voozghestelt wort / ende nochtans van hen niet ontfangen en wort / tal. 33.

Ende dat de woorden Augustini niet en mogen daer tot getrocken worden / daer hy seyt / dat de Sacramenten niet vercoert en worden doo; de ongelooberheyt der menschen tal. 34.

Hoe het lichaem ende bloet Christi ons in het Nachtmal voozghestelt wordē / ende hoedanighe tegenwoordicheyt men daer moet stellen / boeck 4. cap. 17. tal. 18. 19. ende tal. 32.

Dan de uytlegginge der woorden Christi in het Nachtmal / boeck 4. cap. 17. tal. 20. 21.

Dat het lichaem Christi seker mate ende plaet se heeft / ende in den hemel is / tot de volpdinghe der werelt toe / boeck 4. cap. 16. tal. 26. 27.

Dan de vleschelijcke aenbiddinghe / ende medevolginghe der Papiſten / van de consecratie der Hostie (ghelyck zyt noemen) en ommevolginghe in de ommevangangen ende pontperpen / boeck 4. cap. 17. tal. 35. 36. 37.

De verborghentheit des Nachtmals moet ons tot dancksegginghe verwerken / in de ghedachtenisse des doodts Christi oeffenen / tot heyligheyt des leuens / ende voornemelyck tot liefde ontfellen / boeck 4. cap. 17. tal. 37. 38.

Dat het Nachtmal (wils behoorlijcke uytdeelinghe niet en is sonder woort) in het Pausdom verandert is tot een stomme handelinghe. Waer oock gehandelt wort van de bewarighe ofte wechlegginghe des Sacraments / om den crancken luyten oorden te gheben / boeck 4. cap. 17. tal. 39.

De ghene die het Nachtmal ghetuycken sonder gheloope ende liefde dien wort het tot seer schadelijck sijn verandert / en sy worden te rechte zijns lichaems ende bloets schuldich / boeck 4. cap. 17. tal. 40.

Dat de leere der Papiſten de consciēten wydedelijck quelt / als sy willen de menschen weerdich maken om het lichaem Christi te eten : ende dat de dubbel niet en heeft bequamelijcker connen de menschen verdoerden. Item van den besten middel om die perijckel te schouwen : ende dat die dwalen / die eschelen dat de gheloobighe een volmaect geloope moeten in het Nachtmal hebben / boeck 4. cap. 17. tal. 41. 42.

Dat in het Nachtmal / aengaende de uytwendighe ceremonie / vele middel dinghen sijn / ende hoe het mach bequamelijck uytgedesert worden / boeck 4. cap. 17. tal. 43.

Dan datmen te desen tijde selden het Nachtmal uytdeert / het welke een tecken is der vrachtinghe / ende het heeft voozgheden den hepligen Vadersen seer mishaecht. Ende dat de gewoonte / de welke gebiet eenmaal des jaers het Nachtmal te eten / sonder twyfel een bont des dubbels is / boeck 4. cap. 17. tal. 44. 45. 46.

Dat het uyt des dubbels werckwinckel gecomen is / datmen het teekē des bloeds heeft den ghemeynen manne / ofte (gelijck sy seggen) den leeken ontnomen / die wort bewesen uyt de autozitept der Schryfture / ende uyt

het gebuyck der ouder Chempente oock vier hondert jaer nae den dood Gregorij / ende met vele andere argumente / boeck 4. cap. 17. tal. 47. 48. 49. 50.

Dan de medevolginge des bloets in het vleesch Christi / de welke de Papiſten dichten / boeck 4. cap. 17. tal. 47.

Dat het Nachtmal des Heeren ontheplicht wort als het eenen pregelijken sander onderscheyt uytghedeert wort : ende van het ampt der Dienaren in de onweerdighe bā het Nachtmal te houden / boeck 4. cap. 12. tal. 5.

En cozte somina dec dinghen die wy begoozen van de Sacramenten te weten : ende waerom het Nachtmal dickmal / ende de Doop alkenlyc eenmaal gebuyck wt / boeck 4. cap. 18. tal. 19.

Van de Nederdalinghe Christi ter Hellen.

Dat de Nederdalinghe Christi ter hellen een seer goede bevoorzegentheit verbaet / ende dat sy goetelijck dient tot de vrucht ende het eynde onser beslossinghe. Verschepden uytleggingen deses artijckels worden voozt gebracht en wederlept boeck 2. cap. 16. tal. 8. 9.

En uytlegginge uyt Gods woort vooztgebracht / die heyllich Godfatic / ende vol sonderlijcken troofs is / ende oock doo; der ouder Leeraers getuygenisse bevesticht wort / te weten / dat Christus niet alleenlyck de lichamelijke doot gestorven en is / maer oock de strengheyt der wake Gods gheboelt heeft / om dat hy soude den toorn Gods stillen / ende zijnen rechtverdiēgen oordele genoech doen : ende dat hy daerom moeste tegen de heylsche heylcrachten / ende tegen de grouwelijckheyt des ewigen doots strijden. Dat nochtans God hem noyt tegē gestaen / noch toornich geweeft en heeft : maer dat hy de waricheyt der Godlijcker strengheyt gedragen heeft / om dat hy doo; de hant Gods gellagen ende beruyckt was / ende alle teekenen der toornicheyt ende straffe Gods geboelt heeft / tal. 10. 12.

Tegen sommighe boose ende ongheloorde boeven die dese uytlegginge wederstaen / seggende / dat den Sone Gods onrecht ghesiet / en dat hem wanhope en verwoyſelinghe toe geschieden wort / de welke tegen het gheloope is. Soo wort dan tegē de sulcke doo; openbaer ghetuygenissen bewesen / dat dese twee dinghen seer wel ober en comen / te weten / dat Christus warachtichlyck gelyct heeft / in den Seest beroert ende verſchickt / ende allelins berſocht gheweest heeft / gelijck wy : ende nochtans sonder sonde / tal. 12.

O.

Van Offerhanden.

Onderscheyt tusschen de Offerhanden der Wer / Polus / ende het Nachtmal des Heeren in de Christelijcke Semeynte / boeck 4. cap. 18. tal. 12.

Wat het woort Offerhande eygentlijck beuyt : ende van verschepden offerhanden onder de Wer / de welke mogen in twee deelen verbaet worden / so dat sommighe sijn Dancofferen / ende sommighe sijn Verſoenofferen / boeck 4. cap. 18. tal. 13.

De doot Christi is onse enighe verſoenoffer : maer daer sijn vele danckofferen te weten / de wecken der liefde / ghebeden / lof / dancksegginghe / ende al wat van ons tot Godsoemft ghebaert

REGISTER.

Daen woort/ boeck 4. cap. 18. tal. 13. ende 16. 17.

Dese offerhanden hebben bagheslijck plaetse in de Ghemeente/ ende in het Naechmael des Heeren: ende daerom zijn alle Christenen Priesters.

Van de Officialen.

Van de Officialen (gelijck syse noemen) der Papisstischer Bisschoppen/ boeck 4. cap. 11. tal. 7. 8.

Van het Olysel.

Goedanchelike bedieninge des upersten Olyfels sp/ ende met wat sojme der woorden het gegeven woort/ ende dat het niet en can doot/ die oortzietpe Jacobi/ noch doot het exempel der Apostolen beschermte woorden/ boeck 4. cap. 19. tal. 18.

Want de gabe der ghesontmakinge die booztyden den Apostolen ghegeven was/ en heeft nu over langhe tyt in de Ghemeente niet ghewordt/ tal. 19. 20.

Ende of sy sehoon nocht in de Ghemeente ware/ so is nochcans de eeremonie der Apostolen wyt verscheyden van dese godloofse onderhoudinge der Papissten: der welcker godloofheyt bewesen woort/ als sy de olpe beswoeren/ ende der olpe toe sechjyden dat den heylighen Gheest toe coemt/ tal. 21.

Van den onghewouwen staet.

De onbeschaemtheit der ghenen die den onghewouwen stant nootfakelijck achten/ upt groote lasteringe der ouder Ghemeente. Met wat trappen dese tweede tpannie is in de gemeente ghecomen: ende dat sy niet en can beschermte woorden met de boozwendinge sommigher ouden regulen/ die sy Canonen noemen/ boeck 4. cap. 12. tal. 26. 27. 28.

Dat den Priesteren het houwelijck verbodt is doot godloofse tpannie ende teghen Gods woort/ ende teghen alle gherechticheit/ boeck 4. cap. 12. tal. 23.

Wederlegginge haerder tegenwoordinghe dat de Priesters moeten doot enich tecken onderscheyden zijn van het volck tal. 24.

De lasteringhe des Paus dat het houwelijck is besmettinge des vleeschs ende onreynicheit/ boeck 4. cap. 12. tal. 24.

Dat het spottelijck is dat sy de verbedinghe des houwelijck beschermen met het exempel der Lebitcher Priesteren/ die verschenden van hare wijden slapen als sy souden int heylighen gaen/ boeck 4. cap. 12. tal. 25.

Van Oordeel in Burgherlijcke dinghen.

Van het ghebruyck der Obericheiden: wecten ende oordeelen onder de Christenen. Dat het de Christenen geoorloofte is haer recht booz de Obericheit te verbolghen/ soo verre het gheschiet sonder de Godsalicheit ofte liefde des naesten te vercoeten/ boeck 4. cap. 20. tal. 17. 18.

Datmen altijts moet waerachticheit schouwen/ in alle handelinghe diemen booz den Richter verbolcht/ tal. 19.

Dat het gebot Christi van oock den mantel te geven de genen die onsen toe neemt/ en burgerlijcke sententie/ niet en verbeden booz de Obericheit zyn recht te verbolghen/ ende de hulpe der Obericheit te ghebruycken tot de bescherminghe zijnder saken/ tal. 20.

Dat Paulus niet gantschelijck alle richtinghen ende plantinghen en verbiect/ maer dat hy de onnatighe raserie

te richten ende plantingen strafe in de Conincen/ tal. 21.

Van her laetste Oordeel.

Dan de sienstliche teghenwoordicheit Christi/ als hy sal berseghnen ten laetsten daghe: van het oordeel der levendigen ende dooden: ende dat onse gheloofte te rechte op dien dach dencke: ende van den upnemenden trooft/ die onse consciencien daer upt hebben/ boeck 2. cap. 16. tal. 17. ende 18.

Dan de onbegrijpelijcke swaricheit der waerhe Gods tegen de berwoopene/ boeck 3. cap. 25. tal. 12.

Dan Oorlooghe/ Soeckt Crich.

Van Ootmoedicheit ende vernederinghe.

Dat wy ons niet warachtelijck en verootmoedighen noch vernederen (ghelijck het God van ons eyscht) ten sy dat wy ons selven bekennen gantschelijck pdel van alle goet ende rechtverdricheit te zijne/ boeck 3. cap. 12. tal. 6.

En exempel deser ootmoedicheit woort bewesen in den Publicaen/ tal. 7.

Dat wy moeten de hoobedicheit ende sojgeloofheyt laten baren/ om der roepinghe Christi plaetse te geven/ boeck 3. cap. 12. tal. 8.

Dat het niet te vreesen en is dat de mensche hem selven sal te veel onnemen/ so verre hy leert het ghene dat hem ghebrecke/ in God te ghecrighen. Een woort dat den menschen hem selven verhest/ dat is en dupbelse woort/ hoe wel het ons soet is: om het welcke te wederstaen/ vele sware sentencien verhaelt woort upt de Schysure/ doot de welcke de mensche swarelijck te nebergheffaghen woort: ende vele beloften doot de welcke alleenlijck dien menschen ghenade beloofte woort/ die doot het geboelen haerder armoede hy na vergaen/ boeck 2. cap. 2. tal. 10.

Item sommighe schoone sentencien Christofomi ende Augustini/ van de warachtighe ootmoedicheit/ boeck 2. cap. 2. tal. 11.

Vande opstimminge Christi ten hemel/ Soeckt hemelbaert Christi.

Van de oplegginge der handen.

Dan de oplegginghe der handen in de bezodeninghe der Dienaren/ boeck 4. cap. 14. tal. 20.

Dan de oplegginghe der handen/ als men Papisstische Priesters maect/ boeck 4. cap. 19. tal. 31.

Dan Opperbisschoppen en Patriarcen/ Soeckt boeck 4. cap. 4. tal. 4.

Van de ordenen der Dienaeren der Paulijcker Ghemeente.

Het Sacrament der Orden vaert den Papissten selve ander Sacramentkens/ van welcker name ende onderscheit sy noch oncen: zijn/ boeck 4. cap. 19. tal. 22. Haer godloofse spottelijcke dwaesheyt/ dat sy in allen desen Christum haren medegheselle maken/ tal. 23.

Dan de Orden der Scoluten/ Deurwaerden ende Leseren/ boeck 4. cap. 19. tal. 24. Ende met wat ceremonien sy ghemaect worden/ tal. 27.

Dan de orden der Bestoerers/ boeck 4. cap. 19. tal. 24.

Dat de ordenen der Psalmisten/ Deurwaerden ende Leseren/ pdele namen: zijn int Pausdom/ dewijle sy selve sulcke diensten niet en bedienen/ maer een eenich kint ofte mensche/ boeck 4. cap. 19. tal. 24.

Dan de crupne der Clercken/ ende haer beduydinge upt de leere der Papissten/ boeck 4. cap. 19. tal. 25.

Dat sy verkeerdelijck berghelcken woorden met Paulo/ die een belofse doende/ zyn hoof geschouwen heeft/ ofte tot de oude Nazareen/ tal. 26.

Opr Augustino woort bewesen waer upt de crupne haren oorspronck heeft/ tal. 27.

Dan de dize meeste ordenen: ten eersten van de orden des Priestersdoms: waer bewesen woort dat de Papissten de orden die van God inghestelt is/ seer schandelijck berkeert hebben/ ende dat sy Christo den eerolgen en eenighe Priesters onrecht doen/ boeck 4. cap. 19. tal. 28.

Dan de blasinge als sy Priesters maken/ ende dat sy verkeerdelijck met sulcke een ceremonie Christum na volgen: waer gehandelt woort dat de Heere veel dinghen gedaen heeft/ in de welcke hy niet en heeft willen doen en exempel gheven/ boeck 4. cap. 19. tal. 29.

Dan het onuprechtelijckheyt tecken der heyligher olpe/ daer mede de Papisstische Priesters gesmeert woort: ende dat sy verkeerdelijck haren oorspronck nemen van Aarons kinderen: ende dat sy af vallen van Christo/ dewijle sy vergeren nabolgers der Lebitchen te zijne/ boeck 4. cap. 19. tal. 30. 31.

Van de Overicheden.

Dat de dienst der Obericheit niet alleenlijck booz God heplijck ende behoelijck is/ maer oock seer heplijck/ ende seer eerlijck in het gantsche leuen der Godsaligen: dit woort bewesen doot vele plaetfen der Schysuere/ daer in sy ghepzeven ende vercoert woort/ ende doot exempelen der hepligher mannen die de burgerlijcke macht bedient hebben/ boeck 4. cap. 20. tal. 4.

Dat de Godsalige Obericheden behoorden doot dese gedachte verwerct te worden tot haer ampt/ ende dat het een vertroostinghe is/ om de swaricheit haers ampts te verzoeken/ boeck 4. cap. 20. tal. 6.

Teghen de gene die seggen: Hoe wel booztyden onder de Wet Coninghen en Richters het volck Gods geregeert hebben/ dat nochtans sulcke dienstlicheitliche wijse der regeeringhe niet over een en coemt met de volmaektheit die Christus met zyn Enangelium ghebracht heeft/ boeck 4. cap. 20. tal. 5. Int selve.

Dat die dwalen die niet en willen dat de Obericheit sojge drage booz de Relijg/ dewijle haer ampt tot depde de tafelen der Wet streckt. Opr de Schysuere woort bewesen dat de Obericheit ghestelt is/ bepde om den dienst Gods/ ende de gemeen biede ende eerbereit te vesehermen: het welcke sy niet en connen alomme doen sonder macht des swerts/ boeck 4. ca. 20. tal. 9.

De braghe hoe de Obericheit can godsalich zijn/ ende het swert gebruycken/ ende menschen bloet sloeten/ woort verclaert unt de Schysuere/ ende bewesen dat sy niet alleenlijck niet en sondicht de boofse straffende/ maer dat die en Conincliche deucht ende bewijninge haerder godsalicheit is. De Obericheden moeten twee seplen vlien/ te weten te groote strengicheit/ ende superstitieuse begeerte om goedertieren gheachte te zijne/ boeck 4. cap. 20. tal. 10.

Dat de onderfaten schuldich zijn een goet eerlijck gheboelen van de Obericheit gelijck van de Dienaers en Stadhouders Gods te hebben/ so veeld de orden aen gaet: niet dat sy de seplen der menschen moeten booz deuchden achten/ boeck 4. cap. 20. tal. 22.

Item

Item daerde ondersaten moeten haer ghehoorzaamheyt bewijzen met goetwilligen herte / wanneer men den gheboode moet onderdanich zijn ofte schattinge betalen, etc. Dat sy haer salicheyt ende boosspoot moeten Gods bevelen / geenen opdoer maken / noch in het sinpt der Obericheyt treden / tal. 23.

Datmen oock de Princen die boos van leben / ende wyet in regeringhe zijn / sulcke eerbiedinge schuldich is (so veel de ghemeyn ghehoorzaamheyt aen gaet) ghelyck den seer goeden Coningen / boeck 4. cap. 20. tal. 24. 25.

Want sy en hebben de macht niet sonder de boosheitinghe ende het sonderlike werck Gods: het welke boos bescyepden getuygenissen ende exempelen der Schysuere bevesticht wort: ende daer wort bewesen met wat aenmerckinge sy haer onlydtsaemheyt moeten bedwingen / die onder sulcke godloose ende boose tyrannen geseten zijn / tal. 26. 27. 28. 29. 31.

Dat het den geenen die geen Obericheyt en zijn / niet gheoorlooft en is tegen de Tyrannen op te staen / maer alleenlyck den geenen die na de Wetten des rijck ofte des lants / tot beschermers der byjheyt des volck gestelt zijn / boeck 4. cap. 20. tal. 31.

Dat de Heere door wonderlike goetheit ende goederierenheyt somtijts dienstrecht bevoect om de Tyrannen te straffen: ende dat hy somtijts de raserije der menschen daer tot ghebruyckt / hoe wel sy yet anders in den sin hebben / boeck 4. cap. 20. tal. 30.

Datmen in de ghehoorzaamheyt die men den Coningen ende Stadthouderen schuldich is / altydes moet uotnemen: Dat sy ons niet afen leyden van de ghehoorzaamheyt Gods: ende dat hen geen onrecht en geschiet als wy hen wegheeren ghehoorzaam te zijne in het gene dat sy tegen God gebieden: Ende dat wy schuldich zijn God meer ghehoorzaam te zijne / hoe wel de geenen die daer in stantvastich blijben / staet seer groot ende seker peijckel te comen / boeck 4. cap. 20. tal. 32.

P.

Dan Pardoem. Soeket Afaet.

Van den Paus.

Dat de hoocheyt des Roomschen Staels niet en is upt de infestinghe Christi / boeck 4. cap. 6. tal. 1. 2. 3. 4.

Ende dat Petrus geen heerschappie gehad en heeft in de Semepnte / noch onder de Apostolen / tal. 5. 6. 7.

Dat het oock niet nut en is / noch oock gheschien can dat een mensche sy ober de gantsche Semepnte / tal. 8. 9. 10.

Of sehoon Petrus heerschappie in de Semepnte gehad hadde: so en soude daer upt niet volgen dat de stoel hier heerschappie soude moeten te Rooime zijn / boeck 4. cap. 6. tal. 11. 12. 13.

Dat Petrus geen Bisschop te Rooime gheweest en is / dat wort door vele argumenten bewesen / boeck 4. cap. 6. tal. 14. 15.

Dat de heerschappie des Roomschen staels niet en roemt upt de gheboorte der ouder Semepnte / boeck 4. cap. 9. tal. 16. 17.

Dan het begin ende den wasdom des Roomschen Paus / tot dat hy hem in dese hoocheyt verheben heeft / door de welke de byjheyt der Semepnte verduyckt / ende alle maticheyt wech

ghenomen is / boeck 4. cap. 7.

Dat de Roomsche Bisschoppen / noch hare Legaten in vele concilien de eerste plaetsen niet ghehad en hebben / boeck 4. cap. 7. tal. 1. 2.

Dan de hooberdicheyt tijtulen ende namen die de Paus hem selve aentrect / wanneer ende hoe sy op gecomen zijn / boeck 4. cap. 7. tal. 3.

Gregorius seyt: Dat de naem Algemeyn Bisschop / is van den dypvel bedacht en van de becondiger des Antichrists vercondicht / boeck 4. ca. 7. tal. 14.

Dat de Roomsche Paus seyt / dat hy jurisdictie heeft ober alle de Semepnten / dat wort bewesen valsch te zijne uut het gebuyt der ouder Semepnte / boeck 4. cap. 7. tal. 5.

Alfoo wel in de oyzeninghe der Bisschoppen / tal. 6.

Als in vermaninghen ende straffen / tal. 7.

Ofte oock inde tsamen coeypinghe der concilien / tal. 8.

Ofte in het recht / ofte in de macht om de appellatien te hoozen / tal. 9. 10.

Dat de oude Roomsche Pausen in vele byeden haren stoel veel te eergelichlyck verheben hebben / maer men heeft hen oock daer in gheen gheloobe ghegheben / dat sy oock sommige gheschiften gedicht / ende den menschen in de handen gesetken hebben / gelyck of sy ober langen tijt van heylige mannen gheschreyden gheweest hebben / boeck 4. cap. 7. tal. 1. ende tal. 20.

Hoe wel ten tijde Gregorius de autoziteyt der Roomsche Bisschoppen seer groot gewoyden was / so was sy nochtans verre van die ongebonden heerschappie ende wyetseyt: dit wort bewesen upt de boecken Gregorius / boeck 4. cap. 7. tal. 12. 13. ende tal. 22.

De Constantinopolitaensche Bisschop en de Roomsche Bisschop / hebben tegen malcanderé om de hoocheyt gestreden / boeck 4. cap. 7. tal. 14. 15. 16.

Tot dat Phocas den verden Vontfacio toe liet dat Rome soude het hoof aller Semepnten zijn: het welke Pinus daer nae bevesticht heeft als hy den Roomschen stoel heerschappie gaf ober alle de Semepnte in Dianckryck / tal. 17.

Dat van dier tijt aen de wyetseyt des Roomschen stoels meer ende meer gewassen is / een deels door onwetentheyt / ende eensdeels door ondeughentheyt der Bisschoppen: welke verwoestinghe der gantscher oorden der Semepnte Bernardus beweent / ende den Paus verwijt. tal. 18. ende 22.

Dan de hooberdicheyt ende onbeschaemtheyt des Roomschen Bisschops in de berheffinghe haerder opperste macht ende autoziteyt / boeck 4. cap. 7. tal. 19. 20.

De welke wederlept wort upt Epiziano ende Gregorio / tal. 21.

Dat Rooime niet en can een moeder aller Semepnten zijn / dewijle sy gheen Semepnte en is: ende dat de Roomsche Bisschop niet en can de opperste Bisschop zijn / dewijle hy geen Bisschop en is / boeck 4. cap. 7. tal. 23. 24.

Dat de Paus is die Antichrist / dat wort bewesen upt Paulo / boeck 4. cap. 7. tal. 25.

Al hadde de Roomsche Semepnte voortnden de opperste eere ende hoocheyt gehad so en moeste dese eere ende hoocheyt aen de plaetsen niet ghebonden zijn / boeck 4. cap. 7. tal. 26. ende 29.

Dan de zeden der stad Rooime / der

Pausen ende de Cardinalen / ende van haer Theologie / boeck 4. cap. 7. tal. 27. 28.

Dat de Roomsche Paus eerst de Coninckrijcken / daer na ooc het keiserrijcke ingenomen heeft: het welke dien niet en betaemde die wil een nacomer der Apostolen zijn. Dit wort bewesen upt de waere vermaningen Bernardi / boeck 4. cap. 11. tal. 11.

Dan de giste Constantini / daer mede de Paus zijn tooverije wil bedecken / tal. 12. ende dat het noch geen byschoont jaer gheleden is / dat de Pausen noch den Princen onderwoypt waren: ende door wat oorsake sy de onoerdanicheyt afgelept hebben / tal. 13.

Dat sy de Stadt Rooime haerder macht onderwoypt hebben / ontrent ober hondert ende berich jaren / tal. 14.

Van Penitentie.

Dat de Penitentie coemt upt den geloobe / ende niet door het geloobe / boeck 3. cap. 3. tal. 1.

Wederlegginge der redenen der geenen die anders gheboelen. Dat nochtans daer door niet beduypt en wort eenige tijt waer in het gheloobe de Penitentie baert: maer dat alleenlyck bewesen wort dat niemant hem selven en can ernstichlyck tot Penitentie boegen / ten sy dat hy weet dat hy Soor toe behoort. Item van de dwalinghe sommigher Wederdooperen / Jesupren ende dierghelicken / die haren nieuwelingen sekere dagen beozenen om Penitentie te doen / boeck 3. cap. 3. tal. 2.

Dat sommige geleerde oock door deses tijt twee deelen der Penitentie gheskelt hebben / te weten / de doodinghe (de welke men gemeynlyck naemt Conitricie) ende levendichmakinghe / de welke sy bekeerdelijck upleggen / dat sy is een bercooytinge upt het gheloobe der barmherticheyt Gods: want sy beduyt meer een begheerte om wel ende recht te leben / boeck 3. cap. 3. tal. 3.

Dat andere tweederley Penitentie stellen / te weten / een wettelike / ende Euangelische: ende van beeyden woorden exempelen ghefelt upt de Schysuere / boeck 3. cap. 3. tal. 4.

En warachtighe beschuydinge der Penitentie upt de Schysuere: ende dat de Penitentie hoe wel sy niet en can verseyden worden van het gheloobe / nochtans moet van het gheloobe onderscheyden worden / boeck 3. cap. 3. tal. 5.

En claerder uplegginghe der beschuydinghe der Penitentie: daer ten eersten bewesen wort dat de bekeringhe tot God daer noodich is: dat is de veranderinghe / niet alleenlyck in dewendighe wercken / maer in de siele selve / boeck 3. cap. 3. tal. 6.

Ten anderen / dat sy coemt upt een ernstighe byese Gods. Daer oock ghehandelt wort van de doofseheyt die nae God is / boeck 3. cap. 3. tal. 7.

Ten derden wort daer uptghelept het ghene dat boven gheseyt was / dat de Penitentie gelegen is in twee deelen / te weten / in doodinge des vleeschs / ende levendichmakinge des Gheests / boeck 3. cap. 3. tal. 8.

Dat wy beyde dese dinghen hebben / ut de delecticheyt die wy hebben in Christo / te weten / het eerste upt de delecticheyt zijns doots / ende het laetste / upt de delecticheyt zijnder wederopstandinge. Ende dat also de Penitentie is een vernieuwinghe des

REGISTER.

beeltes Gods in ons / ende een wederoprichtinge tot rechtveerdicheit dooz de weldaet Christi en dat dese wederoprichtinge niet op ee wyle tyts in ons volbracht en wort boeck 3. cap. tal. 9. 3.

Maer dat in alle de heylighen / soo langhe sp in dit sterfelijk lichaem woonen / noch matrice blijft om tegen haer vleesch te streyden / dat alle rechtsinnige Oude leeraers also geboelt hebben: boornemelijck Augustinus / die dese boncke der boosheyt ende sieckte der begeerlijcheit inde upvercozene naemt Swackheyt / en oock somtijts sonde / ende datter waerachtichlyck sonde is / boeck 3. cap. 3. tal. 10.

Dit wort bevesticht dooz de getuighenisse ende uyt de somma der geboden. Ende dat God geseyt wort zyn Gemenpte te repnyghen van alle sonde / dat moet meer van de schult / dan van de matrice der sonde verstaen zyn / de welcke niet af en laet te woonen in de wedergebozene (maer laet af in hem te wederneen) hoe wil sy niet toeghe-rekent en wort. boeck 3. cap. 3. tal. 11.

Verclaringe der seuen oorzaken / ofte eenden / ofte vruchten / ofte deelen der Penitentie / de welcke Paulus verhaelt: ende zyn dese / te weten / neerstlicheit / ofte sochbuldicheit ontfchuldin-ghe / verbolgenheyt / vrese / begheerte / vbericheit en wyake. Waer oock uyt Paulus gheleert wort / datmen moet maer houden in sulcke straffe en vrese / ende dit wort oock verclaert dooz ons schoon bermaninge Bernardi / boeck 3. cap. 3. tal. 15.

De vruchte der Penitentie is liefde tot God / ende liefde tot de menschen: Item heplicheit ende veruicheit in het gantsche leven: maer alle dese dinghen moeten beginnen van de inwendighe gheneghentheyt des herten / waer uyt daer na de uotwendighe getuighenissen comen. Waer oock ghehandelt wort van sommighe uytwendighe offerlinge der Penitentie / de welcke de oude Leeraers schijnen meer te seer te dijghen / boeck 3. cap. 3. tal. 16.

Dat de bekerlinge des hertes tot God het boornemste hoofstuck der Penitentie is. Dat de sack ende asche / ende weenen / ende bawen diernael van de Oude booz de coemste Christi ghebruickt zyn / als reecken der openbaer Penitentie: ende de twee laeste mogen noch plaets hebben om den toorn Gods af te bidden in ellendighen ende duckyckelike tijden der Gemenpte / boeck 3. cap. 3. tal. 17.

Dat de naem Penitentie onepgentlijck deser uotwendigher belijdinge ghegeben wort. De openbaer belijdinghe der sonde en is niet altyds noodich maer de heomelijcke belijdinghe booz God en mach nemmermeer achter ghelaten worden: in de welcke wy niet alleenlyck en behooren de versche sonden te belijden / maer dooz het misghaghen eeniger swarer sonden behooren wy te comen tot het oberdencken der boosleden sonden. Dan sonderlijcke Penitentie die van boosdoenders / ende van sommighe andere gheepsche wort / ende van de oydentlijcke Penitentie / in de welcke de kinderen Gods (oock de alder volmaeckste) hen selven moeten haer lichen oeffenen / boeck 3. cap. 3. tal. 18.

Dat de Heere de zijne daerom onberdient rechtveerdicht / oer dat hys oock mede soude dooz de heplichmakinge zyns Sheests / tot waerachtighe rechtveerdicheit vernieuwen: dat Jo-

annis / Christus / ende de Apostolen daerom gepredicht hebben Penitentie ende beregheninghe der sonden / ende de cracht deser wyse van spreken wort claerlycker uytghelept / boeck 3. cap. 3. tal. 19.

Dat de Christenen moeten hen selven sonder ophouden in Penitentie oeffenen / ende dat die grooten booz-ganch ghedaen heeft / die gheleert heeft hem selven grootelyck te misghaghen / boeck 3. cap. 3. tal. 20.

Dat de Penitentie een sonderlijcke gabe Gods is tot de welcke hy alle mensche roept / de welcke hy geeft allen den gene die hy wil salich maken / ende de welcke gelyck de Apostel betuyche / nem mermeer en sal ghegeben worden allen moet willighen afwyckeren / der welcker boosheyt onbereghelijck is / dat is / den ghenen die sondigghen in den heylighen Sheest / boeck 3. cap. 3. tal. 21.

Hoe wel de ghebepnsde Penitentie Gode niet en behaccht / soo spaert God nochtans somtijts booz enen tijt de hppocrijten / die eenigen schijn der bekeringe geben: niet om hare wille / maer een ghemeyn exempel / op dat wy te blymoedigher leeren ons selven tot ongebepnsde Penitentie voeghen. Die wort bewesen dooz het exempel Aegad Esau / ende der Jsaaciten / boeck 3. cap. 3. tal. 25.

Dat de Schoolleeraers schandelijck dwalen in de beschijdingen der Penitentie die sy geben / ende dat syse oock onbequaemelijck deelen / als syse deelen in smerte ende in musfelinghe des herten / belijdinge des monts / ende vloeddinghe des werck. Waer oock ghehandelt wort van sommighe vragen die sy dijghen / uyt de welcke men licherlyck mach verstaen dat sy snateren van dinghen die sy niet en kennen / als sy van de Penitentie spreken / boeck 3. cap. 4. tal. 1.

Als sy dese drie dinghen epffchen in de Penitentie / so stellen sy oock de beregheninghe der sonden nootsaekelijck daer by: ende ist dat het also is / soo en isse niet ellendigher dan wy / dewyle wy nemmermeer en moghen gheruste conscientie hebben. Het welcke ten eersten bewesen wort in de musfelinghe des herten / die sy willen hebben / boeck 3. cap. 4. tal. 2.

Dat daer een groot ondrscheyt is tusschen sulcke leere der contritie ofte bermusfelinghe des herten / ende de bereghentheyt die de Schrijtuere epsche van de fondaren te weten / op dat sy na de barmherticheit Gods hongeren en dozken / boeck 3. cap. 4. tal. 3.

Hoe het te verstaen is / dat de Oude schrijvers mevonden dat niemant de openbaere Penitentie die doe booz sware sonden geescht weet / niet meer en mocht tweemaal doe / dan den Doop tweemaal ontfanghe / boeck 4. cap. 1. tal. 27.

Van de Penitentie daer van de Papisten een Sacrament maken.

Dan het ghebunck der ouder Gemenpte in de openbaer Penitentie: ende van de oplegginge der handen tot beregheninge. Item dat de oplegginge der handen metter tijt oock in hemelijcke absolutien is gebuyct geweest / boeck 4. cap. 10. tal. 14.

Verschede meyningen der Schoolleeraers / hoe de Penitentie een Sacrament sy: ende dat de beschijdinge des Sacraments op haer niet en

sluyp / boeck 4. cap. 19. tal. 15. 16.

Dat het lenghen ende bedozch was dat sy van hee Sacrament der Penitentie gedichte hebben / ende dat syse niet eenen ongoddighen ende schandelijken naem beccieren / als sy segghen dat de Penitentie is na den Doop een planc om daer op gelyck van schijpzo-ke uyt te swimmen / boeck 4. cap. 19. tal. 17.

Van Politische regeeringhe.

Datmen de Politische regeeringhe moet onderscheyden van de inwendighe regeeringhe der siele: datmen die niet en moet hoozen die arbeiden om de Politische regeeringe te niete te maken ghelijck of sy den Christenen niet noodich en ware / ofte gelyck of de geestelycke dijghet der siele daer dooz verdoorn worde. Item datmen oock de plumpstrijckers niet en moet hoozen / die der Politischer regeeringhe veel te veel toe schijghen / ende teghen de heerschappie Gods stellen / boeck 4. cap. 20. tal. 1. 2.

Dat de Politische regeeringhe een gabe Gods is / ende den menschelijken geslachte veel nuts aembzengt / ende geen cleyn behulpsel en is om den stane der Religie te beschermen. Dat de Politische regeeringe drie deelen heeft / te weten / de Obericheit / de Werten / ende het Volk / boeck 4. cap. 20. tal. 3.

Dan dierleer burgerlycke regeeringe / te weten / Aristocrata, Democratia, endt Monarchia, datmen niet enckelijck en can beschijghen welck de beste sy: dat het nochtans dooz de seplen der menschen coemt / dat het beter ende verdzagelijcker is / dat sommighe regeeren / dan dat een alleen regeert. Maer dat alle drie de boozscheyden regeeringe van God zyn / en menichsins van hem verozdent worden / en datter Volk moet onberdanich zyn / ende niet na zyn goetduncken vernieuwinghe soecken / boeck 4. cap. 20. tal. 8.

Dan de dijghet die de Papistische Clercken hen selven aantrecken / de welcke den ouden Bisschoppē der Gemenpte onbekent was / boeck 4. cap. 11. tal. 15.

Dat in saken des geloofs booztijden de Gemenpte de kennisse nam ende oozdelde ende niet de Princen / hoe wel sy de Princen oock somtijts in de sake der Gemenpte gebuyct hebbe / alleenlyck tot bescherminge / ende niet tot berfoozinghe der ouden der Gemenpte / boeck 4. cap. 11. tal. 15. 16.

Dan het recht des sweerts / dat de Bisschoppē in het Pausdom hen selven aengetrocken hebben: ende hoe sy uyt clepne beginselen metter tijt so grooten booztganch ghehad hebben / boeck 4. cap. 11. tal. 9. 10.

Van de Predestinatie.

Dat de kennisse der leere van de Predestinatie een seer soete vruchte is: ende heeft boornemelijck dierderlep nutticheit. Ende die worden vermaent die dooz enige curieusheyt gedreven zyn / de / boven de palē der Schrijtuere treden tot in het verbozghen der godlijcker wijsheyt / boeck 3. cap. 21. tal. 1. 2.

Item de ghene die niet en willen de Predestinatie gemeldt hebbe. tal. 3. 4.

Dat de Predestinatie sy / ende wat de boozwertenschap Gods sy / ende dat den verkerdelijck onder vander gheheit wort. Een exempel der Predestinatie in het gantsche Abrahams geslachte / alment met de andere heydenen vergeelijck / boeck 3. cap. 21. tal. 5.

Dan

REGISTER.

Van de gene die de boozwetenſchap der verdienſten maken een oorzake der Predeſtinatie / Item van andere die tegen God kyben dat hy ſommighe berkieft ende de andere verlaet / boeck 3. cap. 22. tal. 1.

Wat de twee dinghen niet en ſtrijden / te weten / dat God door de vercondinghe zyns woorts vele menſchen roept / ende daerentuffchen weynighen de gabe des geloofs geeft / boeck 3. cap. 22. tal. 10.

Tegen de gene die alſo de berkieftingge toe ſtaen dat ſy ſeggen dat niemant van God verwozen en wort / boeck 3. cap. 23. tal. 1.

Wat de verwozene te bergeefs tegen God kybe / bewijſe God hen niet ſchuldich en is / ende gheen dinc en wil anders dan rechtveerdichlyck ende de wylle ſy rechtveerdige oorzacken haer der verdoemteniffe in hen ſelben vinden / boeck 3. cap. 23. tal. 2. 3. 4. 5.

Antwoorde op de godloose braghe ſommige menſchen die bragten waerom God den menſchen die dincen tot ſonde rehent / tot de welke ſy door den noot zyn der Predeſtinatie conuen / boeck 3. cap. 23. tal. 6. ende tal. 8. ende tal. 9.

Befchrybinghe der Predeſtinatie / boeck 3. cap. 23. tal. 8.

Teghen de ghene die upt de leere der Predeſtinatie beſklypen / dat God een wyſmer der Perſoonen is / boeck 3. cap. 23. tal. 10. ende 11.

Tegen de Swynen die onder het deckſel der Predeſtinatie gheueft in hare ſonden boozgaen / ende tegen alle de ghene die ſegghen dat alle neerſtiepſe om wel te leden moet ballen / ſoo lange als deſe leere ſtaet / boeck 3. cap. 23. tal. 12.

Teghen de gene die ſegghen dat alle beermaningen toteen godſalich leven / door deſe leere te niete gemaect worden / dat de predikinghe haren loop heeft / ende dat nochtans de kenniſſe der Predeſtinatie niet verhuudert en wort / boeck 3. cap. 23. tal. 13.

Datmen de wiſe om de waerheyt te leeren in dit hooftſtuc der leere moet alſo maectighen / datmen ſoo veel alſi mogelijk is / ergereniffe ſchynde / tal. 14.

Hoe wel het door der menſchen boozheyt ende ondanchbaerheyt gheſcheit / dat ſommighe der predikinghe des woorts Gods geboozſaem zyn ende de andere die ſelbe beſmanaden / ofte daer door meer verblind ende verhardt worden / ſoo moetmen nochtans oock mede weten dat ſulcke verſcheydenheyt coemt upt den herboghigen raet Gods / ende dat het onghewoonlyc is een hooſger oorzake te ſecken / boeck 3. cap. 24. tal. 12. 13. 14.

Opſettinghe ſommigheer plaetſen / met de welke God ſchyn te kernen te gheben / dat het niet en gheſchiet door zyn veroydeninge dat de ongerechtige bergaen / anders dan ſo verre ſo tegen zynen wille ſelbe van ſelfs de door op hen halen / ende daer wort bewefen dat deſe plaetſen niet en ſtrijden tegen de leere der Predeſtinatie / boeck 3. cap. 24. tal. 15. 16. 17.

Wat de alghewenpheit der beſoſten der ſalicheyt niet en ſtrijt tegen de leere der Predeſtinatie der verwozenen / ende dat ſy nochtans niet ſonder ſeer goede oorzake als algemeyn gedachte worden boeck 1. cap. 24. tal. 16.

Waer ooc wederlept worden ſommighe teghen woordigen der genen die dit hooftſtuc der leere verſaken.

Van het Priesterdom Chriſti / ende zyn Ritte ende Prophetich woort.

Dat wy moeten booznemelich dyedinghen in Chriſto aenmercken / op dat wy weten waer toe hy vanden Vader geſonden is / te weten zyn Prophetiſch ampt / zyn rycke / ende zyn Priesterdom / ende dat de naem Chriſtus (ofte Meſſias ende Geſalfde) de welke hem gegeven wort / van de dyle dinggen te verſtaen is / hoe wel hy ſonderlyck om des ryer wille alſoo gheuaert wort. Hoe wel hy altyt Propheten ende Leeraers zyn der Ghewenpente gegeven heeft / ſo hebben nochtans alle de godſalige het volle licht des verſtants verſwacht / en dat hy doe hy verſcheem / is een Propheten geſalfte gewest / niet alleenlyck door hem ſelben / maer oock door zyn ganſche litchaem / boeck 2. cap. 15. tal. 1. 2.

Aengaende zyn rijcke / moetmen ten eerſten aenmercken dat zyn natueren gheestelyck is / waer upt oock verſtaen wort dat het ewich is / ende de ewicheyt is tweerley / waer in den den ganſchen liebame der Gewenpente / toe coemt / ende dander coemt eygentlyck eenen pegelijcken limate toe. Sy worden beide verlaert door genuygeniſſen der Schryfuere / tal. 3.

Dat wy de nutticheyt des ryer Chriſti niet en conuen anders baten / dan als wy bekenen / dat het geestelyck is / ende dat de nutticheyt te weten dinggen booznemelich gelegen is / te weten / daerit ons in alle goet / dat toe de ewiche ſalicheyt der lielen nootdich is / vreesmaect / ende daerit ons ſterck maect / en wapent tegen den duvel en alle zyn gewelt / en dat Chriſtus daerom meer booz ons dan booz hem ſelof regneert / waerom wy niet ſonder oorzake Chriſten genaemt worden. Dat het tegen de ewicheyt des ryer Chriſti niet en is / dat van hem geſep / wort / dat hy ten laetſten dage al God en den Dadere het rycke overgheben / ende diemelijcke ſententien tal. 4. 5.

Aengaende zyn Priesterdom / daer wort bewefen datmen moet begripen van de doot Chriſti / op dat wy der cracht ende nutticheyt daer van deelachtich worden / dat hier upt volcht dat hy ee ewich boozbildere is / door wiens boozſpake wy gonſte geerijgen / waer upt wy ſtonticheyt om te bidden / ende geuſticheyt der conſecration geerijgen / ten laetſten dat hy alſo een Priester is / dat hy ons oock zyne medegheſellen in ſulcke groote eere maect / op dat de offerhanden des lofs ende ghebets die wy offeren / hem aenghenas zyn / tal. 6.

R.

Van de Rechtveerdichmakinghe des Gheboofs.

Van de rechtveerdichmakinghe des gheloofs / ende ten eerſten van de beſchrybinghe des naems / ende der oorzake boeck 3. cap. 11.

Wat aen dit hooftſtuc der leere van de rechtveerdichmakinghe des gheloofs ſeer veel ghelegen is / boeck 3. cap. 11. tal. 1.

Wat het ſy Gerechtveerdicht te worden door de werken / Item wat het ſy Gerechtveerdicht te worden door het geloobe / dit wort bewefen upt de Schryfuere boeck 3. cap. 11. tal. 2. 3. 4.

Tegen de dwalinghe Oſtandit / van de weſentlycke rechtveerdicheyt / waer door de menſchen van het gheboe-

len der onberdiender ghenade Chriſti berooft worden / boeck 3. cap. 11. tal. 5. 6. 7. etc. tot 13.

Tegen het ghebedelſel Oſtandit / de welke ſeyt dat Chriſtus dewyle hy God ende menſche is / ons is na zyn godlycke natueren / en niet na zyn menſchelycke natueren / tot verheben dieſe gewozen boeck 3. cap. 11. tal. 8. 9.

Tegen de gene die een roeyveer dieſe heyt dichten / die upt het geloobe ende upt de werken te ſamen geſmeet / ſy daer wort bewefen dat deſe moet ballen als dander ſtaet boeck 3. cap. 11. tal. 13. 14. 15. 16. 17. 18.

Dat wy door het geloobe alleen gerechtveerdicht worden dat wort bewefen upt de Schryfuere boeck 3. cap. 11. tal. 19. 20.

Dat de rechtveerdicheyt des geloofs is de verſoeninge met God / de welke in de bergedinge der ſonden alleen gelegen is / dit wort met gheuygeniſſen der Schryfuere beſeſicht / boeck 3. cap. 11. tal. 21. 22.

Dat wy door de enige boozſpake der rechtveerdicheyt Chriſti geerijgen dat wy door God gerechtveerdicht worden boeck 3. cap. 11. tal. 23.

Dat wy om de onberdiende rechtveerdichmakinghe vaſt te ghebooben / moeten onſe herten opheffen tot den rechtſoel Gods / door den werken geedinc aengenaem en is anders dan dat alleſyn geueel ende volmaect is / wiens verſchynelijcke maerſchep beſchreven wort upt verſcheyden plaetſen der Schryfuere / boeck 3. cap. 12. tal. 1. 2.

Dat alle de godſalige Schrybers bewijſen / dat alſmen met God moet handelen / de eenighe toeblichtheit der conſcientie is in de onberdiende vauwheit / die herouwe der werken uptgedoten zynde / dit wort bewefen door de gheuygeniſſen Auguſtini ende Barnardi / boeck 3. cap. 12. tal. 3.

Datmen om de onberdiende rechtveerdichmakinghe moet twee dinghen aenmercken / te weten / dat de eerlicheyt des heeren ongeschent blyue / het welke geſchied ſo wanneer hy alleen rechtveerdicht bekend wort / want ſo wie in hem ſelben roemt / die roemt teghen God boeck 3. cap. 13. tal. 1. 2.

Ten anderen / dat onſe conſcientien lieflyck booz zyn oordeel ruſten / tal. 3. 4. 5.

Voedamich het begin der rechtveerdichmakinghe ſy / ende zynne gebuerige boozgaen / boeck 3. cap. 14. gheheel.

En eorte ſomma des fundamentes der Chriſtelijcker leere upt Pauls / boeck 3. cap. 15. tal. 1.

Dat de wiſe Timmerlieden rechte en ordentlyc op dit fundament timmeren / het ſy dat daer leere ofte beermaninge oft betrooſtinge nootdich ſy / tal. 8.

Dit de goede werken niet te niete gemaect en worden door de leere der rechtveerdichmakinghe / boeck 3. cap. 16. tal. 1.

Dat het ſeer balſch is dat de herten der menſchen van de gheſintheyt tot goede werken afghewent worden / als wy hen de meeninghe van te verdiepen benemen / boeck 3. cap. 16. tal. 2. 3.

Dat het een ſeer balſche beſchuldiginghe is / dat ſy ſeggen dat de menſchen verſwacht worden tot ſondigen / als wy de onberdiende bergedinge der ſonden betuyghen / ende ſegghen dat de rechtveerdicheyt daer in gelegen is / boeck 3. cap. 16. tal. 4.

Wat het bebupt dat de Schryfuere

somtjts sept / dat de gheloobighe ghebeerdiche wozden dooz de wercken / boeck 3. cap. 17. tal. 8. 9. 10. 11. 12. Jtem dat de doenders der Wet ghebeerdiche wozden / boeck 3. cap. 17. tal. 13. Jtem / dat de ghene die in zijn ghecheelhept wandelt / rechtbeerdich is / tal. 15.

Oplegginghe sommigher plaetsen / in de welke de gheloobighe haer rechtbeerdicheit stoutelyck booz het oozdeel Gods stellen om te laten onderfoecken: ende daer wozt bewesen dat sy niet en stryden teghen de onderdiende rechtbeerdichmakinghe des gheloofs / boeck 3. cap. 17. tal. 14.

Wat de woorden Chyisti / Jst dat ghy wilt tot her leven comen / so onderhoudt de gheboden / niet en stryden teghen de onderdiende rechtbeerdichmakinghe des gheloofs / boeck 3. cap. 18. tal. 9.

Dan de Reden des mensches / Soect Vernuft.

Van de Religie.

De noot dwinght de verwoorpene te bekennen dat daer een God is / boeck 1. cap. 4. tal. 4.

Dat die dwalen die segghen dat de Religie ghebonden is dooz listicheydt weynigher menschen / om het slechte boeck in regel te houden / boeck 1. cap. 3. tal. 2.

Gock wozden de godloose menschen bedwonghen te bekennen dat daer een God is / boeck 1. cap. 3. tal. 2.

Ende wat Dabid meent / als hy sept dat so niet en gheboelen dat daer een God sy / boeck 1. cap. 4. tal. 2.

Dan het Rycke Chyisti / soeckt Dyeferdom Chyisti.

Van de Roepinghe.

Dan de crachtighe ofte inwendighe roepinghe / de welke een seker ghetuyghenisse der bekieffinghe / is ende op de enige onderdiende darmherlicheypt Gods staet / boeck 3. cap. 24. tal. 1. 2.

Teghen de ghene die in de Dyeferstianatie den mensche maken Gods medewercker: Jtem die de bekieffinghe aen het gheloobe hangen / boeck 3. cap. 24. tal. 3.

De sekerheyt onser bekieffinghe moeten kennen uut Gods woort: ende roepinghe: ende wy en moeten niet dooz bryken tot den ewighen raet Gods / boeck 3. cap. 24. tal. 4.

De Vader heeft ons in den eenighen Chyisto ontberozen / soe moeten wy dan de bastericheyt onser bekieffinghe in hem aenmercken / tal. 5.

Ende dat also / dat wy daer upt ooc comen bast te betrouwen dat wy sulden tot het ewnde volherden / boeck 3. cap. 24. tal. 6. 7. 8. 9.

Daer is tweederley roepinghe / te weten / de univiersael ofte algheemne / boeck 3. cap. 24. tal. 8.

Dat de ontberozene booz de roepinghe gheen onderschepe en hebben van de andere: ende dat het balsch is dat sommighe droomen dat van der gheboorte aen / eenich zaet der bekieffinghe in hare herten gheplant is / die wozt bewesen dooz menigherlen exempelen ende ghetuyghenissen der Schryftuere / boeck 3. cap. 24. tal. 10. 11.

Ghelijck de heere de salicheit zijnder upeberozenen / tot de welke hijse dooz zijnen ewighen raet berozent hadde / volbringht dooz de cracht zijnder roepinghe: also heeft hy oock zijne oozdeelen teghen de verwoypene / dooz

de welke hy zijnen raet van den bosbruygt / en zijnder Dyeferstianatie eenen wech maect: die wozt breet behandelt / boeck 3. cap. 24. tal. 12. 13. 14. etc.

S.

Van den Sabbath.

Oplegginghe des vierden ghebots / zijn epnde / ende drie oozsaken die daer in aen te merken zijn / boeck 2. cap. 8. tal. 28.

De eerste oozsake / is de afbeeldinge der gheestelijcker ruste / dat is / onser heplichmakinghe / dat dese de eerste plaetse ghehadt heeft / wozt bewesen upt verscheyden plaetsen / Jnt selfde / tal. 20.

Waerom de heere den sevenden dach verozdent heeft / Jnt selfde / tal. 30. 31.

Dat dit deel bewijle het de ceremonien aenginck / wech genomen is dooz de eornste Chyisti / Jnt selfde.

De twee andere oozsaken / te weten / dat daer sekerre ghesette daghen zijn / om inde Ghemepne te versamelen / ende dat den dienstknechten ruste van het werck ghegheben woze / dese twee dienen allen ceuten / boeck 2. cap. 8. tal. 32.

Dan de daghen / inde welke de Ghemepnte vergadert om het woort Gods te hoozen / ende ghemepne gheboden te doen: waer van de onderhoudinghe des Sondaches ghehandeldt wozt / boeck 2. cap. 8. tal. 32. 33.

Datmen hier in moet supersticie sehouwen / Jnt selfde / tal. 34.

Van de Sacramenten.

Wat een Sacrament sy / boeck 4. cap. 14. tal. 1.

Hoe de oude Leeraers dat woort ghebruyck hebben in de bedupdinge / tal. 2. ende tal. 13.

Dat daer nemmermeer geen Sacrament en is ten sy dat daer eerst een belofte sy / de welke de heere daer mede verseghelt / alsoo onser onwetentheyt ende traechteyt / ende oock swackheyt te hulpe comende / tal. 2. ende 5. 6. ende 12.

Dat het Sacrament ghelegghen is in het woort ende uptwendich teecken: maer datme het Sacramentael woort moet anders nemen dan de Papisien menen / boeck 4. cap. 14. tal. 4.

Dat de Sacramenten niet te min zijn ghetuyghenissen der ghenaden Gods / hoe wel sy oock den godloosen ghegeven wozden / die daer upt swaerder verdoemenisse gheerjgen / boeck 4. cap. 14. tal. 7.

Dat onse gheloobe also bebesticht / wozt dooz de Sacramenten / dat de bebestinghe nochtans in de inwendighe cracht des heplighen Gheests ghelegent is / boeck 4. cap. 14. tal. 9. 10. 11. ende dat gheen cracht ghestelt en wozt in de creaturen / tal. 12.

Teghen de dupbelsche leere der Sophistische schoolen / te weten / dat de Sacramenten der nieuwer Wet rechtbeerdicheyt ende ghenade gheben / so verre wy dat niet booz de dootsonden verhanderen / boeck 4. cap. 14. tal. 14.

En goet onderschept Augustini tusschen het Sacrament ende de sake des Sacraments: waer dooz bewesen wozt / dat de godloose niet anders en ontfanghen van het Sacrament / dat is / het untwendich teecken / hoe wel God Chyistum warachtelijck inde Sacramenten boozstelt / boeck 4. cap. 14. tal. 15. 16.

Datmen niet en moet menen dat eenighe verbozghen cracht aen de Sacramenten ghebecht ende ghebonden sy / waer dooz sy souden dooz haer selben ons de gaben des heplighen Gheests geven / boeck 4. cap. 14. tal. 17.

God heeft booztyde den zijnen sommighe Sacramenten boozghefelt in miraculen / ende sommighe in nacuerlijcher dinghen / van den boom des levens / ende van den regenboge / boeck 4. cap. 14. tal. 18.

Dat de Sacramenten zijn van des heeren weghe ghetuyghenissen der genade ende salteypt / en wederom van onsen weghe teecken onser belydinnghe / boeck 4. cap. 14. tal. 19.

Dat de Sacramenten der Jodischer Ghemepnte onder de Wet dat selve epnde hadden dat de onse hebben / te weten / Chyistum: den welchen onse Sacramenten nochtans claerlijcker boozstellen. Daerom moeten de Schoolsche leere verwozen / te weten / dat de Sacramenten des ouden Testaments de ghenade Gods afgebeeldt hebben: maer dat onse Sacramenten de ghenade teghenwoozdichelijck gheben / boeck 4. cap. 14. tal. 20. 21. 22. 23.

Oplegginghe sommigher plaetsen der Schryftuere / ende ghetuyghenissen der ouder Leeraers / upt de welke de sake sehynt anders te verstaen te zijne / Jnt selfde / tal. 24. 25. 26.

Van vijf Sacramenten valschelek also ghenamt.

Als wy segghen dat de vijf Sacramenten die de menschen ghebonden hebben / gheene Sacramenten en zijn / soo en stryden wy niet van den naem / maer van der sake selve: want de Papisien willen dat dese Sacramenten zijn sienlijcke gedaenten der onsenlijcker ghenade / boeck 4. cap. 19. tal. 1.

Deel redenen waerom de menschen niet en moghen Sacramenten in stellen: Jtem datmen moet een onderschept maken tusschen Sacramenten ende andere ceremonien / boeck 4. cap. 19. tal. 2.

Datmen dooz de authoyteypt der ouder Ghemepnte niet en can bewijzen dat ghetal der seben Sacramenten / boeck 4. cap. 19. tal. 3.

Hoe wel de oude Ghemepnte booz tijden meer Sacramenten ghehadt heeft / so moet nochtans de Chyisten Ghemepnte te bryde zijn met de twee Sacramenten die Chyistus ingestelt heeft: ende dat den menschen niet gheoorlooft en is andere Sacramenten te maken / ofte pet toe te doen tot dese twee / boeck 4. cap. 18. tal. 20.

Van den Sanck der Kercken.

Dat de stemme ende de sanck van gheender werde en is in de gheboden / ten sy dat de beweginghe des herten daer by sy / boeck 3. cap. 20. tal. 31. en tal. 33.

Dan het ghetuyck des Sanghs in de Ghemepnten / boeck 3. cap. 20. tal. 32.

Van de Scheppinghe der werelt.

Hoe wel God behoort upt de scheppinghe der werelt bekend te wozden / soo heeft hy nochtans de Wyfste der scheppinghe willen inde Schryftuere stellen / ende den tijt aenwijzen / boeck 1. cap. 14. tal. 1.

Daer wederlept wozt de onheilige lasteringhe der ghene die bragghen waerom het Gode niet ert in den sin gheromen

REGISTER.

ghecomen en is den Hemel ende de Aerde te maken / Int selfde.

Dat daerom oock verhaelt wort dat het werck der scheppinghe uiter in eenen ooghenblick / maer in seuen daerghen is volbrachte gheweest: dat daer na de orden beschreuen wort / te weten / dat Adam niet en is gheschapen gheweest eer God de werelt met alleley goet verriect ende bereyct hadde / boeck 1. cap. 14. tal. 2. ende tal. 22.

Wederlegginge der dwalinge Maer nicht van de twee beginselen boeck 1. cap. 14. tal. 3.

Dat de kennisse Gods / die in het schepel der werelt haren schyn gheeft / ons niet en can dooz haer seluen tot den rechten wech brengen / die wort bewesen upt de Schrifsture / boeck 1. cap. 5. tal. 13. ende dat wy nochtans gheen ontseggulunghe en comen hebben / tal. 14.

Hoe wel de aenmerckinge des hemels ende der Aerden / ende der regeringhe daer van / ons verweckt om God te dienen / so zyn nochtans de dinghen oock den alderwijsen Philosophen / sonder warachtighen voortgauck bergaen boeck 1. cap. 5. tal. 10.

Uter nut coemt de ontellicke menichheit der goden / en onnodelijcke secken / ende menningen der Philosophen van God / die teghen malcanderen stegden / boeck 1. cap. 5. tal. 11.

Het wesen Gods is onbegrijpelijk: maer heeft hem seluen eenichsins sienelijck vercoont / sekerre teekenen zijnder eerlijckheit in zijne wercken uptdrukkende / boeck 1. cap. 5. tal. 1.

De wijshert Gods en wort niet alleenlijck beuocht dooz het ghene dat de Philosophen ende gheleerde mannen aenmercken in den Hemel ende Aerde / maer oock dooz het ghene dat de ghemeyn man met zijne ooghen siet / boeck 1. cap. 5. tal. 2.

Dat wy om met warachtighen geloobe te baten het ghene dat ons noodich is / van God te weten / moeten de hysiozie der scheppinghe weten / gelijk sy van Mose geschreuen is / wiens voornemste hooftstuck int coite verhaelt wort boeck 1. cap. 14. tal. 20.

Dat de aenmerckinge der wercken Gods (dat is de scheppinge aller dingen) dient voornemelijck tot twee eynden. Ten eersten / op dat wy zijne crachten die hy openlijck in zijne creaturen vercoont / met dooz ondancbare onachtsaemheyt ofte verghetelijch dooz hy en gaen / boeck 1. cap. 14. tal. 21.

Ten anderen / op dat wy leeren de selue ons tot boeghe / om daer dooz verwekte te worden om op hem te betrouwen / hem te aenroepen / prijsen ende listte hebben boeck 1. cap. 14. tal. 22.

Van de Schrifsture, ende Gods woort, ende de autoriteyt daer van.

Dat de menschen niet wel upt de aenmerckinge der gheschepen dinghen God en bekenen / noch onderschepden van de ghedichte goden / ten sy dat sy dooz het lichte des Godlijcken woorts gheholpen worden: ende dat God de zijne leerende / die orden ghehouden heeft / niet alleenlijck vindt dat hy de Joden tot zijn sonderlijck volck vercozen heeft / maer oock van den beginne an / Adam / Noe / ende andere Vaders / onderwijfende boeck 1. cap. 6. tal. 1.

Dooz Godlijcke aenspraken oft gesichten ofte andere menschen dienst /

hebben de Vaders het woort ghehad / dwelck sy seker ende dast geloof hebben / dat het Gods woort was / dooz het welke sy hem bekenen hebben den warachtighen God schepet enoe regeerder aller dinghen te zijne. Welck woort hy daer na tot niet ende dooz deel der menschen in alle eeuwen / inde Wet ende Prophteren / ghelyck in openbare tafelen verseggelt / boeck 1. cap. 6. tal. 2. ende 3.

Maer oock dooz ghetungentissen der Schrifsture besticke wort / dat men by de aenmerckinge der creaturen oock moet de leere des woorts stellen / op dat wy gheen poel enre wanckelbare kennisse Gods en hebben.

Van de ghene die segghen dat de autoriteyt der Schrifsture gheleght is in het oordeel der Ghemeente: ende hoe qualijck het mer ons soude gaen waert dat het alsoo waere / boeck 1. cap. 7. tal. 1.

Dat dit ghedichtsel seer wel wederleert wort upt de plaetse Pauli / Ephe. 2. dat de gheloobighe zyn gheimmert op het fundament der Apostolen ende Prophteren / boeck 1. cap. 7. tal. 2.

Dat Augustinus meent dat hy seyt dat hy den Euangelio niet gheloovent en soude / ten ware dat de autoriteyt der Ghemeente hem daer toe roede / welke plaetse sy bekeerde sijne draepen tot bescherminghe haerder dwalinge / boeck 1. cap. 7. tal. 3.

Alst dat daer vele andere argumenten zyn / dooz de welke crachtelijck bewesen wort dat de Schrifsture van God gecomd is / soo en gelooven noch tans onse herten niet anders dan dooz de verborghen getuggenisse des Heiligen Gheests / dat het God is die in de Wet ende Prophteren / ende in het Euangelium spreeckt: ende die wort upt vele plaetsen Esais bevesticht / boeck 1. cap. 7. tal. 4. ende 5.

De doeghelsche beschickinge der Godlijcker wijshert / de leere die geen aerdtische smake en heeft / de schoon overencominghe aller stricken onder malcanderen / ende voornemelijck de nederheit der verachtelijcker woorden die de hooghe verborghenheiden des rijer Gods upt spreken / zyn de tweede behulpinghen om h't gheloope der Schrifsture te bevestigen boeck 1. cap. 8. tal. 1. ende 2. ende tal. 11.

Item de outheit der Schrifsture / dewyle de boecken van andere Religionen jongher zyn dan de boecken Moysis / de welke nochtans niet eenen nieuwen God en doch / maer heeft den Israeeliten den God haerder Vaders voor gestelt / boeck 1. cap. 8. tal. 3. ende 4.

Dat Moses de onere Levi zijns Vaders / noch de inueneringhe Aarons zijns broeders / ende Marie zijns susters niet en verswijcht / noch zijne eyghene hinderen en verheft / dat zijne bewijnghen dat in zijne boecken niet en is dat van menschen ghedicht / boeck 1. cap. 8. tal. 4.

Item alle de miraculen die gheschiet zyn alsoo wel in de ghebinge der Wet / als ten anderen tijde / boeck 1. cap. 8. tal. 5.

Welcke Miraculen de Heydensche schrijvers niet en hebben comen verfaeken / maer hebben ghesent dat Moses sulc dooz tooborne gedaet hadde: welke valsche beschuldiginghe dooz seer stercker redenen wederleert wort / boeck 1. cap. 8. tal. 6.

Item dat Moses in Jacobs persoon sprekende / den gheslachte Juda

de heerschappige toe schrijft / ende de roepinghe der Heydenen: booz seyt (waer van het eerste vier hoerde jaren daer na: her ander by na twee dunsent jaren daer na ghechiet is) dese dinghen bewijfen dat het God selve is die in Moysis boecken spreeckt / boeck 1. cap. 8. tal. 7.

Dat Esaias de ghebaentnisse der Joden booz seyt / ende oock haer verlossinghe dooz Cyprius (de welke vondere jaren na zyn doze ghebozen is) dat Jeremias eer het volck ghebaenghen wech ghelept wert booz seyt eenen tyt van tseventich jaren / welcken tyt lanch sy souden ghebaenghen blyden: dat Jeremias ende Ezechiel in verseheden plaetsen zynde / in alle hare woorden wel over een comen: ende dat Daniel toecomende dinghen booz seyt toe geses honderdeste jaer toe: dese dinghen zyn seer sekere bewijnghe om de autoriteyt der Prophtischer boecken te bevestighen boeck 1. cap. 8. tal. 8.

Teghen sommighe onheplighe bespotters / die zagen hoe wy weten dat het de boecken Moysis ende der Prophteren zyn die wy onder hare handen lesen: Item hoe wy weten oft daer oot seinghe Moyses geweest sy / boeck 1. cap. 8. tal. 9.

Item die zagen waer van wy de exempelaren der heyliger boeck en hebben dewyle dat se Antiochus alle heeft doen verbranden: waer oock ghesproken wort van de wonderlijcke boozlijninghe Gods / dooz de welke de boecken so hele eeuwen lanch bewaert zyn onder so vele byanden ende wreede verborghinghen / boeck 1. cap. 8. tal. 10.

De eenwoudicheyt der woorden der drien Euangelisten de hoedijcke mistern veruaten: de woorden Joannis niet soaer sententien van hooghe donderende de hemelsche Majesteit in de gheschiften Pauli ende Petri haren schyn ghebende de oudbouwen roepinghe Martther / ende Petri ende Joannis up: jaer schipken tot de predikinghe des Euangelij: de bekeeringhe Pauli die een byant des Euangelij was / ende zyn roepinghe tot het Apostel aemt / zyn teekenen / dat de heylighe Gheest die is / die in hare gheschiften spreekt / boeck 1. cap. 8. tal. 11.

Soo vele eeuwen / ende soo menigheley volcken / ende soo verscheden herenten en zachtich gheboelen in het aenemen der Schrifsture / Item de uptnemende godsalicheyt sommiger menschen moeten de autoriteyt der Schrifsture by ons bevestigen / boeck 1. cap. 8. tal. 12.

Item heriloeer soo veler Martelaren die om de behudinghe der Schrifsture hebben met standvastighe ende verstandighe vericheyt tot God / de doot aenghegaen / boeck 1. cap. 8. tal. 13.

Teghen de onheplighe die het lesen ende de leere der Schrifsture verlatende / op den Gheest roemen / ende tot Openbaringhen vliegghen / boeck 1. cap. 9. tal. 1. ende 2.

Wederlegginghe haerder teghenwoopinghe / te weten / dat het onrecht is dat de Gheest Gods / den welken alle dinghen moeten onderwoopen zyn / soude der Schrifsture onderwoopen worden boeck 1. cap. 9. tal. 2.

Item dat sy segge dat wy op de dooden de leere steunen / boeck 1. cap. 9. tal. 3.

De heere heeft de sekerheit der leere ende des Gheests aen malcanderen gebonden / Int selfde.

REGISTER.

Sulck als God ons dooz de aen-
merkinghe des hemels ende der aerde/
ende andere creaturen woijt af ghe-
bedect: sulck woijt by ons oock van de
Schriftuere vooz ooghen ghestelt / te
weten / dat hy sp ewich / vol goetheit/
goederticheit / barmherticheit /
rechtveerdicheit / oordel / waerheyt/
ende oock tot het selve epnde / boeck 1.
cap. 10. tal. 1. ende 2.

Watmen moet ghevoelen van de
mache der Schemynne in de uytleg-
ginge der Schriftuere / boeck 4. cap. 9.
tal. 13.

Dat de Roomschen verkeerdelijk
de voozwendinghe deser macht mis-
bruycken tot bevestinge haerder dwa-
linghen ende lasteringhen tal. 14.

Dan de Sicke. Soeckt Ziele.

Van Sonde.

Wederlegginghe der sententie Pla-
tonis / dat de menschen niet en sonde-
ghen anders dan dooz onwetentheyt:
Item / der ghener die segghen / dat in
alle sonden voozghenomen boosheyt
is / boeck 2. cap. 2. tal. 22. 23. 25.

Tegen het onbecnaem onderscheyt
der Sophisten tusschen dootliche ende
berghelycke sonde: ende teghen haer
balsche beschuldiginghe / als sy segghen
dat wy de sonden alle eben groot ma-
ken / boeck 3. cap. 4. tal. 28.

Tegen haer verkeerde fantasie van
den vreggelycken sonden (de welke
sy segghen dat de begeertelicheden zyn
daer inne de mensch met voozbraet
niet en bewillige / ende die niet lanck
int herte blyden) woijt bewesen / dat alle
scaden (oock de alder minste begeer-
lychheyt) den doot verdriuen / ende
dootlyck zyn: behalven in den geloob-
igen / die dooz de barmherticheit Gods
berghenisse daer van verrijgen / boeck
2. cap. 8. tal. 58. 59.

Hoemen dat moet bestaen dat God
de ongherechtigheyt der Daderen be-
soeckt in de kinderen in het derde ende
vierde ghelechte: ende of sulcke wyake
der Sootlijcker rechtveroorticheyt be-
taemt / boeck 2. cap. 8. tal. 19. 20.

Van de Erf-sonde.

Dytlekkinghe ende verclaringhe der
Erfsonde boeck 4. cap. 1. tal. 10. 11. 12.

En warachtighe beschypinghe der
Erfsonde / ende een verclaringhe der
beschypinghe waer bewesen woijt dat
niet alleenlyck de straffe en is van A-
dam: op ons ghecomen: maer dat oock
de gemeyn verdorventheyt is van hem
in ons gheromen / ende hoe sy ons is
een vceinde / ende nochtans ooch onse
eyghen sonde. Item / dat dese verdor-
ventheyt ende smatten niet en heeft al-
leenlyck den lust ende de begeertelichheit/
maer oock het berst int ende binnenste
herte behanghen / soo dat gheen deel
der siele van dese verdorventheyt by-
en is / boeck 2. cap. 1. tal. 8. 9.

Teghen de ghene die bestaen God
met hare sonden te beschuldighen / om
dat wy segghen dat de menschen van
nature sondich zyn. Ende daer woijt
bewesen dat de mensche natuurlijke ber-
dorben is (op dat niemant en dencke
dat dit ghebreck dooz boose gewoonte
ofte verkeeringhe ghecregen woijt) ende
dat dese verdorventheyt nochtans van
der nature niet en coemt / maer dat sy
een toe gheballen dinck is / ende gheen
eyghenschap der substantie / boeck 2.
cap. 1. tal. 10. 11.

Van de sonde in den Hey-
lighen Gheest.

Warachtighe beschypinghen der

sonden in den Heylighen Gheest / ende
cempelen uyt de Schriftuere / boeck 3.
cap. 3. tal. 22.

Dat sy niet en is een sonderlijk sepl
ofte twee / maer een alghemeyn afwe-
kinghe / wiens beschypinghe uyt den
Apostel verclaert woijt: dat het gheen
wonder is dat God altyds sal onver-
soenlyck wesen den gheenen die alsoo
vervallen zyn / boeck 3. cap. 3. tal. 23.

Want hy beloofte de berghevinghe
der sonden dien alleenlyck / die berou-
we hebben / ende beteringhe doen: het
welcke de sulcke nemmenmeer en sullen
doen. Ende hoe wel de Schriftuere
sommighen sulcken toe schryft / dat sy
ghesucht ende ghescheept hebben / soo
en is dat nochtans gheen penitentie
noch bekeeringhe gheweest / maer eer
blinde quellinghe uyt verwoestinghe
ende wanhoop. Int selfde / tal. 24.

Van Superstie.

De Superstien en worden dooz
haer sechticheyt niet onschuldich / want
haer binthent is met ydelheyt / hoo-
veerdicheyt ende hartnechteheyt ver-
menght / boeck 1. cap. 4. tal. 1. ende 3.

Als de Superstie wil Gode beha-
ghen / soo bespot sy hem met leughen-
achtighe becleringhen / boeck 1. cap. 4.
tal. 3.

De Superstieuse en comen tot
God niet anders dan ongewillich ende
dooz dienstknechtelike vzeefe / boeck 1.
cap. 4. tal. 4.

Alle die de super Religie herbalsche /
die wycken af van den eenighen ende
warachtighen God / alst schoon dat
sy de eendrachticheyt der Ouden ofte
de ghewoonte eenigher stede volghen /
boeck 1. cap. 5. tal. 12.

Hoe de Superstie verseghden sy
van de Religie / dat woijt bewesen uyt
de beduydinghe der woorden / Super-
stie / Religie / ende Eusebie / boeck 1.
cap. 12. tal. 1.

Van de listicheyt der Superstie /
als sy den eenighen Gode de opperste
plactse toe laet / en eenen grooten hoop
minder goden rontomme hem siel /
boeck 1. cap. 12. tal. 1. ende tal. 3.

Dan sweeren. Soeckt Ede/sweeren.

T.

Van de Tempelen.

Van de Tempelen der Christenen
om de Schemynne daer in te bergade-
ren / boeck 3. cap. 20. tal. 30.

Dat het niet nur en is in de Tempe-
len der Christenen eenighe beelden te
hebben die woijt dooz de autoriteyt der
ouder Leeraren / ende dooz de redenen
Augustini bewesen / boeck 1. cap. 11.
tal. 13.

De bereendinghe des woorts ende
de Sacramenten / zyn de levendighe
beelden die alleen in de tempelen der
Christenen betamen / boeck 1. cap. 11.
tal. 7. ende tal. 13.

De godloosheyt des Aeneischen
Conciliums dat dooz het bebel der
Kiesferinne Arenes ghehouden wert /
de stinckende onghechlichkeit ende
dwaesheden in het bescherme der beel-
den inde Tempelen ende der aenbid-
dinghe der beelden / boeck 1. cap. 11.
tal. 14. 15. 16.

Van de becleringhe der Tempelen
in de oude Schemynne / boeck 4. cap. 4.
tal. 8. ende cap. 5. tal. 18.

Van het Testament Out
ende Nieu.

Van de ghelijchheyt ende oer een
cominghe des Ouden ende Nieuwen

Testaments: waer bewesen woijt dat
sy in der substantie en sake selve be-
de een zyn / ende alleenlyck in de bedien-
ghe verseghden zyn. De ghelijchheyt
so voornemelyck in drie stücken ghele-
ghen / boeck 2. cap. 10. tal. 1. 2.

Het eerste / dat de Daders int Oude
Testament niet en stonden op de aer-
diche geluckicheyt: maer dat sy vooz-
nemelyck het toecomende leven aenge-
sien hebben. Die woijt bewesen uyt
Paulo / de welke seyt dat de belofsten
des Euangelij daer in verbaet zyn /
Int selfde / tal. 3.

Dit selve woijt oock bewesen uyt de
Wer ende Prophteren: ten eersten dooz
het aenmercken der woorden des ver-
bonds / Ich den uwe God: Int self-
de / tal. 7. 8.

Item / Ich sal de God uwe zaedts
wafen na u tal. 9.

Woven desen oock uyt het leven der
Heylighen Daderen: te weten Adams/
Abels / ende Noahs / tal. 10.

Abrahams / tal. 11. Isaac ende Ja-
cobs / tal. 12. 13. 14.

Item / uyt vele gheruyngissen Da-
vids / tal. 15. 16. 17. 18.

Item Jobs / tal. 19. Ende der laet-
ster Prophten int ghemeyn tal. 20.

Maer voornemelyc Ezechielis / tal.
21. Esaien ende Danielis / tal. 22.

Ten epnde woijt dat ghebel besloten:
waer oock wederom sommighe ghe-
ruyngissen uyt het Nieuwe Testa-
ment doozt gebrecht worden / Int self-
de / tal. 23.

Het tweede / Dat het Oude Testa-
ment niet op menschen verdienste/
maer op de onberdende barmhertic-
heyt Gods steunt / Int selfde / tal. 4.

Het derde / dat het berbont der Da-
deren met God / oock doe ghelegghen
was in de kennisse Christi des Midde-
laers / Int selfde / tal. 4.

Dat de Israeltien onder de Wet/
oock in de beduydinghe der Sacra-
menten den Christen volcke gelijc wa-
ren / boeck 2. cap. 10. tal. 5. 6.

Dierderley onderscheyt tusschen het
Oude Testament ende het nieuwe / by
de welke men oock het vijfte mach
stellen. Het eerste / Hoe wel de heere
oock voortijden de sielen zijns volck
heeft willen tot de hemelsche cere-
schicken / soo heeft hyse hen nochtans
onder aerdische weldaden eenichlyns
laten sien ende swaken / op dat sy
mochten te beter in de hope daer van
ghevoet ende ghesteect worden: maer
nu als de genade des toecomenden le-
bens claerlijcker dooz het Euangelium
gheopenbaert is / soo berheft hy onse
herten rechts weechs om die te bedene-
ken / de minder oeffeninghe / die hy by
de Israeltien ghebruyckte / achercla-
tende / boeck 2. cap. 11. tal. 1.

Warom oock de Israelitische Ge-
meynte is bergheliken by eenen jon-
ghen erfghenaem die bande Doochden
ende Voorzmonderen gheregeert woijt /
tal. 2.

Dat de Oude Daders om dese ooz-
sake dit leven ende de seggheninghen
deses lebens soo groot geacht hebben /
tal. 3.

Het tweede onderscheyt is in de si-
gueren / dooz de welke het Oude Tes-
tament een beel ende schaduwe der
gheestelijcker goeden toonde: maer het
Nieuwe Testament sielt ons daer van
de teghenwoordighe waerheyt / ende
het lichaem dooz ooghen. Hier by
woijt oock gheseyt waarom de heere
dese oorden onderhouden heeft: ende
daer

REGISTER.

daer na oock een beschijvinge des ou-
der Testaments gheselt / Int selfde /
tal. 4.

Dat hierom geseyt wort dat de Joden
zijn dooz de leydinghe der Wer tot
Christum ghelept geweest eer hy in het
bleesch vercoont wort / tal. 5.

Het welke oock in de upnemenste
Propheeten / ende die met sonderlycke
gaben des Gheests begaef waren /
plaetse ghehadt heeft / tal. 6.

Het derde onderschept wort ghenom-
men upt het 31. cap. Jeremie / ende upt
het 3. cap. des tweeden sentbrieffs tot
de Corinthen : te weten / dat het Oude
Testament letterlyck / ende het Nieu-
we gheestelyck is : Item dat het Oude
is een instrument des doots / ende het
Nieuwe es instrument des levens / etc.
Int selfde / tal. 7. 8.

Het vierde onderschept is / dat de
Schriftuere het Oude Testament
noemt een Testament der dienstbaer-
heyt / om dat de herren vreesachtich
maeckte / ende het Nieuwe een Testa-
ment der dighheit / om dat het de her-
ren tot een goet betrouwen ende tot
gerusticheyt brenge. Dese dyalectische
onderscheptinghen zijn vergelykingen
der Wer met den Euangelio / ende
het onderschept verbaet oock de belof-
ten die dooz de Wer gegeven zijn. Dat
de Vaders onder de Wer ende onder
het Oude Testament also geleest heb-
ben : dat sy niet en zijn daer op blyuen
staende / maer altyt na het Nieuwe
ghestaen / ende seker gheneynscap
daer in ontfanghen hebben / tal. 9.
ende 10.

Het vyfste onderschept is / dat de
Heere dooz de coemste Christi heeft een
volck afgesondert ende uutgenomen /
om daer in zijn verbont te stellen / ghe-
lyck of hy daerentusschen de andere
vergeten hadde. Also is de roepinghe
der heydenen een merckelyck teeken
dooz het welke de upnemenste des
Nieuwen Testaments vordt het Oude
sonde verclaert worden : welke roepin-
ge der heydenen so ongeloovelyck een
sake was / dat sy oock selfs den Apo-
stolen selve / die in het lesen der Pro-
pheten gheoocften / ende met den heyl-
igen Geest begaefst waren / noch nieu
scheen / tal. 11. 12.

Wesluyt deser plaetse / es antwoorde
op vele teghenwoydinghen sommigher
menschen die dese veranderinghe in de
Ghemeynte / ende soo verscheiden wyse
van leeren / ende soo groote verand-
ringhe der ceremonien dooz groote on-
geschickthept achten / Waer bewesen
wort dat de gestadicheyt Gods in dese
veranderinghe ghesien wort / ende dat
hy gheen dreck ghebaen en heeft an-
ders dan wyselijck / rechtbeerdichelijck /
ende in barmherticheyt / als hy zijn
Ghemeynte anders regeert in haer
kintchept / dan als sy opghetwassen is :
Item dat hy de openbaringhe zijnder
ghenade heeft dooz de coemste Christi
in een volck ghebonden / de welke hy
daer na heeft op alle natiën uptgestoet /
tal. 13. 14.

Van Tolende Tribuyt.

Van Tribunten ende Tallen ende
schackinghen / etc. diemen den Pynen
geraelt / hoe de Pynen die mogen met
goeder conscientie gebuycken / boec 4.
cap. 20. tal. 13.

V.

Van het Vagevuyt.

Datmen de leere van het Vagevuyt
niet en moet dooz de vingenen sien / de-

wijle het een verderffelijck ghebedichtsel
des dubvels / doozt welke het cruyce
Christi te niete wort / etc. boeck 3. cap. 5.
tal. 6.

Oplegginghe sommigher plaetsen
der Schriftuere / die de Papisten ver-
keerdelijck draepen tot bevestighe
haren Dagheuyers / boeck 3. cap. 5.
tal. 7. 8. 9.

Antwoorde op de teghenwoydinghe
der Papisten / dat het een seer out ghe-
bryck der Ghemeynte is / daer men
soude dooz de doode bidden. Waer
bewesen wort dat de Oude dat sonder
Gods woort ghebaen hebben / dooz ee-
nighe verkeerde bpericheyt / om dat de
Christenen niet en souden schynen voo-
ser te zynen dan de heydenen / waert dat
sy luyt waren inde sojghe dooz de doo-
den. Dat hierentusschen groot onder-
schept is tusschen dat sepl der Ouden /
ende de harnackte dwalinghe der Pa-
pisten / boeck 3. cap. 5. tal. 10.

Van het Vasten.

Dat dat deel der discipline der Ghe-
meynte dat ghelegen is in de bezode-
ninghe des vastens / ofte der Bedel-
ghen / ende hoe de Pastoren dat behoor-
ten te doen / boeck 4. cap. 12. tal. 14. 15.
16. 17.

Daer men moet toe sien dat in het
vasten geen superstitie en come / tal. 19.

Het heyligh ende opzecht Vasten
heeft dize epnden / boeck 4. cap. 12.
tal. 15.

Beschijvinghe des vastens / boeck
4. cap. 12. tal. 18.

Dat de superstitie des beertichdagi-
schen vastens / ende van de versche-
den onderhoudinge daer van / boeck 4.
cap. 12. tal. 20. 21.

Van de Verdiensten der wercken.

De verheffinghe der verdienste der
Wercken / maect alsoo wel den lof
Gods te niete van zijn ghebinghe der
salicheyt / als de sekerheyt der salicheyt
boeck 3. cap. 15.

Dat die de oprechticheyt des ghe-
loofs qualijck gheboort hebben / die
den naem verdienste / den goeden wer-
ken vooz Gods oordeel toe geschreben
hebben : ende dat de oude Leeraers wel
dien naem ghebrycke hebben / maer
alsoo dat sy in vele plaetsen bewesen
hebben / dat sy den wercke der salicheyt
niet toe en schryuen / boeck 3. cap. 15.
tal. 2.

Oplegginghe sommigher plaetsen /
mer de welke de Sophisten willen
bewijsen / dat ons hy God verdienste
toe gheschreben wort / boeck 3. cap. 15.
tal. 4.

Dat de loon der rechtbeerdicheyt in
de enkel goedicheyt Gods gelegen is /
dit wort dooz de autoriteit des Apo-
stels ende Augustini bewesen / boeck 2.
cap. 5. tal. 2.

Dat het balsch is dat Christus ons
de eerste ghenade alleentlijck verdient
heeft / ende dat wy daer nae dooz
onse wercken verdienem / boec 3. cap. 15.
tal. 6. 7.

Vau de Verdienste Christi.

Datmen recht ende eppentlijck seyt
dat Christus ons de ghenade Gods
ende salicheyt verdient heeft : waer be-
wesen wort / dat Christus ons niet al-
leentlijck een instrument ofte Dienaer
der salicheyt / maer oock een Aetheur
ende Dince daer van is : ende dat de
ghenade Gods niet herdupstert en
wordt dooz sulcke wyse van spreken :
want de verdienste Christi en staet niet
teghen de barmherticheyt Gods / maer

is daer in gelegen : ende die dingen die
been onder dander verbaet worden / die
en sctijden teghen malcanderen niet /
boeck 2. cap. 17. tal. 1.

Dit onderschept tusschen de ver-
diensten Christi ende ghenade Gods /
dooz bevestige upt vele plaetsen der
Schriftuere / tal. 2.

Vele ghetuygenissen der Schrif-
tuere worden voortgebracht / upt de
welcke grondelijck ende sekerlijck be-
wesen wort dat Christus ons warach-
tighelijck dooz zijn gheboortsaemheyt ge-
nade by den Vaders berecghen ende
verdient heeft / tal. 3. 4. 5.

Dat het een dwale curieusheyt is /
dat sommige dragen of Christen oock
per dooz hem selven verdient heeft ende
dat het lichaerlicheyt is sulcx te hou-
den staende / tal. 6.

Van Derzaechsaemheyt des cruy-
ces. Soeckt Iydrsaemheyt.

Van Verghevinde der sonden.

Teghen de ghene die sulck een bol-
maecticheyt droomen in die leven / dat
het niet noadich en sy verghebinge der
sonden te beghieren / boeck 3. cap. 20.
tal. 45.

Dat de vergebinge der sonden / ende
hoe de sonden worden schulden ghe-
naemt / ende hoe wy geseyt worden an-
deren te vergeben die tegen ons gheson-
dicht hebben / Int selfde.

Dat het onderschept tusschen schult
ende straffe : ende een seer ftercke weder-
legginge oer raserge der Papisten / die
daer seggen / dat God de schult ver-
geeft / ende de straffe behout / ende dat
wy die moeten met bolboeninghen af-
coopen / boeck 3. cap. 4. tal. 29. ende
tal. 30.

Waer oock bewesen wort dat sy niet
en connen ontblen met haer onder-
schept dat sy maken tusschen de ewi-
ge ende tijtelijke straffe.

Dat sommige plaetsen der Schrif-
tuere / met de welke sy haer dwalinge
willen bevestigen : waer bewesen wort
dat daer tweederley oordeel Gods is /
te weten / een oordeel der straffe ende
wrake / ende de een ander der castjdi-
nghe ende beteringe : welke twee men
necesselijck moet onderschepten / boec
3. cap. 4. tal. 31.

Dat de gheloobighe altyt seer ghe-
sicht hebben dat oordeel der wrake af
te bidden : maer dat sy het oordeel der
castjdinghe lieflijck ende gherustich-
lijck ontfanghen hebben / om dat het
een ghetuygenisse der liefde heeft.
Item dat de heere gheseyt wort tooz-
nich op de zijne te zijne / dat en is niet te
verstaen van den raet ofte ghesintheyt
Gods diese castje / maer van het groot
gheboelen der sinere daer mede sy be-
vangen worden / so haest als sy eenige
strengcheyt van hem moeten dragen :
ende dat hen sulcx niet is. Maer de
berwoopene hierentusschen beginnen
eensdeels de straffe ende wrake des
oordeels Gods te dragen / als sy met
zijn geessel gellagen worden. Alle dese
dingen worden bevesticht dooz getuy-
genisse der Schriftuere / ende dooz
de uplegginge Chrysostomi ende Au-
gustini / Int selfde / tal. 32. 33.

Dat God Davids oersepel verghe-
ben hebende / hem nochtans gestraft
heeft tot een gemeyn exempel es oock
om hem te verordenen : ende dat de
gheloobighen dien God genadich is /
hierom daghelijck allen ellendicheiden
deser werelt onderwoyten sijn / boeck 3.
cap. 4. tal. 35.

Opleg

REGISTER.

Uitlegginge des artijckels des geboofs vā de berghebinge der sonde/ boeck 4. cap. 1. tal. 20. 21.

Dat der Ghemeynte de sleutelen ghegheuen zijn om de sonden te vergesben/ niet alleenlyck den ghenen die mit eerst tot Christus bekeert worden/ maer den ghelooibighen het gantsche leven lanck/ boeck 4. cap. 1. tal. 22.

Dese leere wort met ghetuygenissen der Schryfuer bevesticht teghen de Novatianos ende sommighe onder de Weerdoopers / die dichten dat het volck Gods dooz den Doop wedergebozen wort tot een Engelsech leven/ ende dat daer na gheen berghebinghe meer en is dooz de ghene die gheballen zijn/ tal. 23. 24. 25. 26. 27.

Teghen de ghene die segghen dat het een onderghebelijcke sonde is/ als nemande willens de Wet ooberscedt/ tal. 28.

Van den Verlosser Christo.

Dan de kennisse Gods des Schepers ons onmit is / ten sp dat oock het gheloobe daer by come/ het welcke ons God in Christo tot enen Vader ende verlosser boozstelt: ende dat dese leere in alle eeuwen dat den beginne der werelt aen plaets ghehadt heeft onder de kinderen Gods/ boeck 2. cap. 6. tal. 1.

Dooz menighelep argumenten ende ghetuyghenissen der Schryfuer worde bewesen / dat de gheluckighe stant der Ghemeynte is altyts in Christo ghesonderet gheweest. Want de eerste aenmeninghe des iudicoonen volcx/ de behoudinghe ende bewaringhe der Ghemeynte / ende verlossinghe iudicoonen per yckelen / ende de wederoprichtinghe na de verstopinghe / is altyts dooz de ghenade des Middelaers ghemeynt: ende alle de godsalighe en hebben noyt geen hope gehad anders dan in Christo/ boeck 2. cap. 6. tal. 2. 3. 4.

Dat wooneerftichlyck moeten ooberslegghen / hoe Christus de verlossinghe volbracht heeft/ op dat wy in hem blyden/ al wat ons noodich is/ dewijle hy (gelijck Bernardus seyt) ons is een licht / sijne/ olie/ ende font/ etc. boeck 2. cap. 16. tal. 1.

Verclaringe hoe het ober een coemt/ dat de Schryfuer seyt: dat God onse dyant was/ tot dat wy dooz Christum met hem versoent worden: hoe wel hy ons Christum ghebende/ ende ons niet zijn darmhericheyt booz comende/ daer mede zijn liefde tot ons bewesen heeft: ende daer wort bewesen dat de Schryfuer dese endetergelijcke wijse van spreken ghebruyckt / om hem selben na onse gheboelen te voegen: ende dat sy nochtans niet tonrechte alsoo en spreckett. Dit wort al dooz de autozietep der Schryfuer ende ghetuyghenisse Augustini bewesen/ tal. 2. 3.

Dan vernederinghe. Soeckt Gootmoedicheyt.

Van het Vernuft des menschen.

Datmen het menscheelijck vernuft niet en moet alsoo gantschelijck verblint achten / ghelijck of her in gheenderlep dinghen eenich verstant hadde: maer dat het noch eenighe scherpsinnicheyt herft / dewijle het natuerlijck ghetrocken wort om de waerheit te ondersoeken. Ende dat nochtans dese gheneghentheyt terfont tot pdelheyt verbalt / dewijle het menscheelijck verstant soo plompy is / dat het niet en can den rechten wech houden om de waerheit te ondersoeken: ten anderen / en onderschept het dickmael niet/

nae welcket dinghen kennisse het behoort te staen/ boeck 2. cap. 2. tal. 22.

Dat des menschen vernuft verstantich is in aerfche dinghen / dat wort dooz exempel bewesen: ten eersten/ in de burgerelijcke regeeringhe / ende in de huyfregeringhe / dewijle daer niemant en is die niet en verstant dat de menichte der menschen moet onder wetten gehouden zijn/ ende de beginsele en den gront deser wetten can een pegelijck verstaen/ boeck 2. cap. 2. tal. 13.

Item in den mensche is ee bequaemheyt om de vrye consten ende hantconstru te leeren / ende oock te vermeerren ende vercleren (hoe wel deen bequaemter is dan dander.) Naer nochtans is het licht des vernufts en verstant in den mensche soo ghemeyn / dat het gantschelijck een onbediende gave Gods is in enen pegelijcken mensche: het welcke God te kennen gheeft / als hy sommighe dwafte ende onverstandighe laet ghebozen worden: Item als hy maect dat den in scherpsinnicheyt / dander in oozdeel / een ander in lichaerflicheyt iudicoonen: Item als hy sonderlijcke roeringhen ende gheneghentheden in de mensche druypt / niet alleenlyck na eens pegelijck roepinghe/ maer oock na ghelegetheyt des tyts/ ende der sake die te handelen is/ boeck 2. cap. 2. tal. 14. ende tal. 17.

De bindinghe der consten/ de bequame leeringhe ofte dieper ende iudicoonen mender kennisse die in de oude Wet geleerde Philosophen ende Medicinen (die boozwaer onghelooibighe menschen gheweest zijn) ghesien worden/ vermauen ons dat het menscheelijck vernuft/ hoe wel het seer van zijn gheheelt verballen is / nochtans noch mer iudicoonen gaben Gods verciert is/ boeck 2. cap. 2. tal. 15.

Dat het gaben des heiligen Geests zijn / die de heere gheeft wien hy wil (oock den goelooften) tot ghemeyn nut des menscheelijcken ghelacke: ende dat wy daerom die moeten ghebruycken / al ist dat sy ons dooz den dienst der onghelooibighen toe ghedeelt worden: den welcken sy pdel ende vergantschelijck zijn / dewijle sy selve gheen vast fundament der waerheit en hebben/ boeck 2. cap. 2. tal. 16.

Dat het menscheelijck vernuft blint is in dinghen die het rijcke Gods aengaen/ de welke in drie stucken verbaet zijn/ te weten / God kennen / ende zijn vaderlijcke gonste tot ons / en de wijse des lebens die nae den regel der Wet moet geschickt zijn/ boeck 2. ca. 2. tal. 18.

Hier toe worden vele plaetsen der Schryfuer boozdt ghebruyckt / tal. 19. 20. 21.

In het derde stuck schijnt het menscheelijck vernuft wat scherpsinniger te zijn dan in de twee eerste / dewijle de mensche dooz de wet der nature tot eenen rechten regel des lebens onderwisen wort: maer dese kennisse is onbolmaect / ende en dient in de onghelooibighe nergens toe/ dan op dat sy sonder onschilt worden/ ende sy en connen dooz dit natuerlijck licht / de waerheit in een pegelijck stuck niet sien. Waer oock de sententie Chemistij verclaert wort / te weten / dat het menscheelijck vernuft selden seplit in de aenmerkinghe int ghemeyn / maer dat het seplit in de sonderlijcke ofte particuliere aenmerkinghe: ende daer wort bewesen dat het oozdeel dat de mensche heeft in de onderschepinghe des goets ende quacts/ niet alomine ghesont ende on-

ghesent is. Want het en baer die dinghen niet / die de boozneemste zijn in de eerste tafel der Wet/ te weten/ van het betrouwen op God/ etc. Ende hoe wel het wat meer verstant heeft in de tweede tafel / soo wort her nochtans somtijds bedonden ghebrackelijck te zijn: ghelijck als het acht teghen reden te zijn datmen die heerschappie die te hart ende weert is / moet verdragen/ ende het onghelijck niet wecken: Item/ her en bekennt de sonde dec booser gheerte niet in de gantsche onderhoudinghe der Wet / boeck 2. cap. 2. tal. 22. 23. 24.

Dat de scherpsinnicheyt onses vernufts in alle de deelen des lebens niet gheacht en wort booz God / ende dat de gave der verlichtinghe onsen verstante noodich is / niet alleenlyck in het begin/ ofte enen dach lanck/ maer in enen pegelijcken oogcnblick tijts/ boeck 2. cap. 2. tal. 25.

Siet oock in het woort Wy goet duncken/ sommighe dinghen die hier toe dienen.

Van de Versackinge zijns selfs.

Het eerste in onse leven na den regel der Wet te sehtcken / is aenmercken dat wy ons selven niet toe en comen/ maer Gode gheheplich / ende tot hem begheben zijn. Ende dat wy daerom moeten ons selven ende onse redenen ende vernuft (het welke alleen wy souden na der Philosophen leere hoozen) versaken op dat wy dooz woort: ende dooz den Geest des heeren gheregeert/ worden/ boeck 3. cap. 7. tal. 1.

Item dat wy niet en moeten soeken dat ons toe coemt / maer dat na den wille des heeren is / ende tot zijn eere dient: dat dit de versackinghe onses selfs is / sonder de welke en werelt vol ghebruyck in des menschen siele verbozghen is: ende of daer schoone eenighe deucht schijnt / die wort dooz verkeerde eergiericheyt ghesent/ boeck 3. cap. 7. tal. 2.

De versackinghe of boodinghe ons selfs / is eensdeels de menschen aengaende/ ende eensdeels (ende dat booznemelijck) God aengaende. De schryfuer ghebet ons twee dinghen / aengaende de mensche / te weten dat wijse eerwerdigher achten dan ons selven/ ende ons selven ghetrouwelijck begheben in haer boozdeel ende nut te soeken. Hoe het eerste hier van gheschiet moet/ wort geleert/ boeck 3. cap. 7. tal. 4.

Ende hoe de schryfuer ons ooc gelijc metter hant leyt totter ander/ tal. 5. Siet sommighe dinghen die hier toe dienen/ boeck 3. cap. 20. tal. 43.

Van de Verfoeckingen.

Dan verscheden wijse der verfoeckingen / ende hoe God gheeft ons te verfoecken/ boeck 3. ca. 20. tal. 46.

Dan het Doymfel. Soeckt Formfel.

Vande Voorzieninghe Gode.

Dat de onghelooibighe menschen dooz het bleeschelijc geboelen God den Schepper anders bekennen / dan wy dooz het gheloobe / het welcke oock leert dat hy de regeerder aller dinghen is / niet dooz eenighe algemeyn roeringhe / maer dooz een sonderlijcke boozsieninghe / die oock tot de alderminste mussche streckt/ boeck 1. cap. 16. tal. 1.

Dat de onbevende dinghen / hoe wel sy een pegelijck haer natuerlijck eyghenschap hebben / nochtans haer cracht niet en gheben anders dan so verre sy dooz de teghenwoozdige hant Gods beweert worden: dit wort bewesen

REGISTER.

wesen upt de Sonne / want ter de Sonne was / heeft God het licht doen zijn / ende de aerde met alderley goet vervult. Wp lesen oock dat de Sonne twee daghen ghestaen / ende oock dooz Gods bevelthien graden achterwaert ghegaen is / boeck 1. cap. 16. tal. 2.

Item upt de sterren ende teechenen der aerde / van de welke de ongelooDIGHE byesen tal. 3.

Dat de almoghentheyt Gods sonder ophonden in het werck is / so dat sp oock in alle particuliere ende sonderlycke wercken besich is / ende dat daer niet en gheschiet / anders dan dooz haeren raet : de ghene die dit niet en bekennen / die verdooben / God van zijn ere : en verkleppen zijn goetheyt / ende wy daerenteghen ontfanghen dubbel byicht daer upt boeck 1. cap. 16. tal. 3.

Dat de boozsieninghe Gods niet alleenlyc en aensiet wat daer gheschiet / maer oock alle uprecoemste matich. Waer upt dat gedichtsel van de naecte troenterschap neder ghelept wort / ende van de boozsieninghe die alleenlyc als gheneyn sp : Item de dwalinghe der Epicureen / ende der ghener die Gode gheen ander heerschap toe en schygen / den da hoben her middelste der licht. Datmen nochtans wel mach een algemeyne boozsieninghe stellen / maer also dat de sonderlycke boozsieninghe niet verdupstert en worde / dooz de welke niet alleenlyc sommighe / maer alle sonderlycke handelninghen gheregeert worden boeck 1. cap. 16. tal. 4. ende 5.

Dat God niet alleenlyc het begin der roeringhe en regert : dat bewijst de bychebaerheyt des eenen / ende de onbychebaerheyt des anderen raets : dewyle hy een bychebaer Jaer : zynen seggen / ende een onbychebaer Jaer zijn wrake noemt boeck 1. cap. 16. tal. 5.

Datmen de boozsieninghe Gods in de regeringhe der werelt niet sonderlynghe aenmercken in het menscheijck ghesachte / ende eens peghelner mensches beschedden conditie ende menscheijck schickinghe der uprecoemsten / boeck 1. cap. 16. tal. 6. 7.

Teghen de ghene die segghen dat dese leere van de boozsieninghe Gods / is een leere der Stoischen Philosophen van den onbermydelijken noot / boeck 1. cap. 16. tal. 8.

Op per hy ghevalle gheschiet : waer oock de sententie Baslij verhaelt wort / te weten / dat Shebal ende Forcupne kendeusehe woorden zijn : ende Augustijn / Dat het hem leet is dat hy den naem Forcupne ghebruyck heeft. Dat nochtans soo veel ons aengaet / die dinghen moghen ghesent worden by ghebal te gheschiet / die in haer nature aenghemerckte / of na onse wetschap overlept / sulck sehghen / al ist dat so in Gods verborghen raet nootzakelijck gheschiet : Item dat alle toecommende dinghen moghen ghevallich ghenome worden / als die ons onseker zijn / boeck 1. cap. 16. tal. 8. ende 9.

Dat dinghen men moet aenmercken / om dese leere van de boozsieninghe Gods tot haer recht eynde te boeghen / op dat wy haer byicht weten. Ende als wy de oorzaken der dinghen die gheschiet / niet en sien / soo en moeten wy niet deneken dat die dinghen dooz het ghewelt der nature ghebeuden worden / noch teghen God muemureren : maer wy moeten zijne verborghen oorzaken in sulcke eerwerdicheyt houden / dat zijn wille ons sp een seer rechte

beerdige oorzake aller dinghen / boeck 1. cap. 17. tal. 1.

Teghen sommighe honden die op de leere van de boozsieninghe Gods hypden geschelden / wort upt de Schrijftuere bewesen / hoe wel God zynen wille in de Wet ende in het Euangelium alsoo gheopenbaert heeft / dat hy de herten der zynere verlicht booz het verstant des Gheests / om de verborghentheden te verstaen die daer in verbaert zyn / de welke anders onbegrypelyck zyn : dat nochtans de wyse der tegeeringhe der werelt / gheenaemt wort een diepe afgeont : want hoe wel ons hare oorzaken verborghen zyn / soo moeten wyse nochtans in groote eerwerdicheyt houden / boeck 1. cap. 17. tal. 2.

Dat sulcke onheplighe menschen dwafelijck opzoerich zyn / segghende : Ist dat de leere van de boozsieninghe Gods warachtich is / soo zyn de ghebeden der heplighen berkeert / met de welke sp om eenighe toecommende sake bidden ende datmen niet en moet raetslagghen van toecommende dinghen ende dat de menschen die pet teghen den wille Gods gedaen hebben / nochtans niet ghesondicht en hebben : dese dwalinghen sullen die schuwten ende ontgaen / die in de aenmerkinghe der boozsieninghe Gods / sullen matich ende oormoedich wesen / boeck 1. cap. 17. tal. 3. etc.

Aengaende de coecommende dinghen / de Schrijftuere bewijst dat de menscheijcke raetsdaghen wel over een comen met de boozsieninghe Gods / want wy en worden dooz zyne ewighe berodeninghen niet verhindert ons selven onder zynen wille te boozsien / ende alle onse dinghen te beschicken / want de onkosten van raetsdaghen ende toelien / zyn den menschen van God in ghegeven / om daer mede zjnder boozsieninghe te dienen in de bewaringhe onses epgenen levens / boeck 1. cap. 17. tal. 4.

Dat alle de gheschiedenissen des boozleden tyts niet en zijn geschiet sonder den wille Gods / ende dat nochtans de ghene die de boozheyt doen / niet en comen ontschuldich worden / want sp worden dooz haer epgen conscientie overruypt / ende zyn niet den wille Gods / maer haerder epgener begheerlijckheyt onderdanich. Sp zyn wel instrumenten der godlijcker boozsieninghe / maer alsoo dat sp de boozheyt ghebeel in hen selven bebinden / ende dat wy God niet anders dan een rechte ghebruyck haerder boosheyt gebonden en wort / boeck 1. cap. 17. tal. 5. ende cap. 18. tal. 4.

Waer het selve bewesen wort in de bercklesinghe des Coninx Jerobeam / als de thien gheslachten van het huys Davids afweken / Item in de doodinghe der kinderen Achabs / ende in de overleveringhe des Soons Gods.

En godsalige en heplige bedenkinghe der boozsieninghe Gods / de welke ons de reghel der godsalicheyt leert / is ten eersten dat wy seker zynde / dat gheen dinc by ghebal en gheschiet / onse ooghen alstij laen op God / gheelijc op de boozneemste cause en oorzake aller dinghen / ten anderen dat wy niet en twyflen dat zijn sonderlycke boozsieninghe booz ons waerck / het sp dat wy met goede oft quade menschen / ofte met andere creaturen te doen hebben. hier toe moeten de beloften Gods upt de Schrijftuere nemen die dat selve betuygen : der welke exempel ber

baect worden / boeck 1. cap. 7. tal. 6.

Ende daer hy moctmen oock de gheuwghenissen der Schrijftuere stellen / de welke leeren dat alle de menschen onder de macht Gods zyn / het sp dat wy haer byenterschap moeten getrigghen / ofte onser vanden boofheyt dwinghen ende wederstaen : ende dewyle hy dit laetste mentchlyns doet / te weten / hen somtyes haer verstant benemende / somtyes hen verschyckende dat sp niet en aeng : en dat hyse heefte laten met verstandighen rade booznemmen : sointges oock haer rafene ghevelter bequamec tyt afbykende : na dese kennisse moet nootzakelijc danckbaerheyt des heeren volgen in de boozspoet / boeck 1. cap. 17. tal. 7. ende lyotfaemheyt ende liegrycke machtheyt des heren in teghenspoet / als ons menschen hinder ofte schade doen gheelijc dooz de exempel Josephs van zake broeders vercocht / ende Jacobs van Chalonen verduyckte / ende Davids van Semi ghelastert / bewesen wort. Ist dat het coemt dat wy dooz menschen toe doen / dooz eenighe ellendicheyt bedrukt worden / so sal dese selve leere een seer goede remedie zyn teghen onlydighe ambheyt / dewyle de Schrijftuere betuypt : dat oock de tegenpoet ende het ongheluck van God coemt / boeck 1. cap. 17. tal. 8.

Hoe wel een godsalich man booznemelijc op de boozsieninghe Gods liet / soo en sal hy nochtans de mindere oorzake niet dooz hy gaen. Daerom ist dat hy van eenighe menschen weldaer ontfangen heeft / soo sal hy van herten bekennen ende beliden dat hy aen dien verbonden is : ist dat ghy hem selven ofte pemande eenighe schade ghebaen heeft / dooz onachtfaemheyt ofte onboozsichticheyt dat sal hy hem selven wijten : veel min sal hy boose ricken ontschuldigen. In toecommende dinghen sal hy booznemelijc achtte hebben op de mindere oft tweede oorzake : noch rans alsoo / dat hy in zijne raetsdaghen zyn epgen gheboelen niet en volghet / maer hem selven der wijsheyt Gods bebele / noch zyn betrouwen op de upwendighe dinghen stelle om daer in gantschelijck gherust te zyne als hy die heeft / ofte vertzucht te zyne als hem die ghebeken / boeck 1. cap. 17. tal. 9.

En schoon beschryvinghe der gheleuckicheyt der Godsalighen die op de boozsieninghe Gods rusten : ende wederom der ellendigher benaetheyde met de welke sp anders moeten bevangen worden / dewyle sp dooz des swarheyt dres aertschen tabernakels / soo velen siekten ende cranckheden onderwozpen zyn / dewyle te huys ende van huys / te water ende te lande / van menschen ende van den Dupdel haer leben ende salicheyt belegert is / boeck 1. cap. 17. tal. 10. 11.

Dat teghen de leere van de boozsieninghe Gods die plaetsen der Schrijftuere niet en zijn / daer gesep wort / dat het God is berouwé / want sp daer (geelijc oock daer sp seyt dat God toornich is) haer selven na onse verstant benederende / God beschyft / niet sulck als hy in hem selven is / maer sulck als hy van ons gheboelt wort. Item dat God den Ninibiten ghespact heeft / de welke hy ghebruyck hadde binnen bertich daghen te verdooben : ende dat hy het leben Ezechie verlangt heeft tot velt jaren / den welken hy een tegenwoozsighe doot bercondicht hadde : want sulcke byspinghen ende bercondinghen

dingen verbaaten een heymelijcke conditio; het welke seer wel bewesen wort in een ghelijck exempel van Abimelech die om Abraham's wijs wille van God berispt werct / boeck 1. cap. 17. tal. 12. 13. 14.

Teghen de ghene die soekende maectich te zyne/ willen de rechtbeerdicheit Gods dooz leughen beschermen/ seggende dat alle de boosheyt die de duypvel ende alle de berwoypene doen/ wel dooz het toe late Gods/ maer niet dooz zyn boozsieninge noch wille gheschiet. Ende dat de menschen niet en doen anders dan dat God by hem seluen beroydent heeft/ ende dooz zyn verbozghen regeeringhe beschickt / dat woze bewesen upt de beroyctinghe Jobs/ ende bedrieginghe Achabs/ ende dooz dinghe Christus/ ende upt Absaloms overspel met zyns Vaders wyben/ ende met vele andere exempelen/ boeck 1. cap. 18. tal. 1.

Ende dat dit niet alleenlijck in uytwendige handelingen plaecte en heeft/ maer oock in heymelijcke roeringhen. Want dooz de verhardinghe Pharaonis ende andere gheuyghenissen/ wort bewesen dat God oock in het ghemoeet ende herte der verwoypenen werckt. Ende het en is hier teghen niet dat des duypvels werck oock dickmael daer in coemt: want God werckt niet te min/ maer na zyn wijsse ende mate/ te weten rechtbeerdighe wyake doende/ boeck 1. cap. 18. tal. 2.

So en is dan God geen authour der boosheyt/ Int selde/ tal. 4.

Dat die onderdaghelijck hooverdich zyn/ die onder eenen schijn der ootmoedicheit ende maticheit dese leere verwoypen. Wederlegginghe der teghenwozpinghe der ghene die seggen/ is dat daer niet anders en gheschiedt dan dat God wil/ soo zyn daer twee verscheyden willen in God/ dewijle hy dooz verborgen raer beroydent/ dat hy opentlijck in zyn Wer verboden heeft: ende daer woze bewesen dat God niet en strijdt teghen hem selven/ dat zyn wille niet verandert en woze/ dat hy niet en beoost gelijc of hy niet en wilde het ghene dat hy wil/ maer dat de eenighe ende enckel wille Gods/ ons menigherlep schijnt/ om dat wy dooz de swackheit onses verstanten niet en connen vaten hoe hy op verscheyden wijsse een dinc wil ende niet en wil. Ten laefften wort uot de autoriteit Augustini bewesen/ dat de mensche somtijes en dinc met goeden wille wil/ dat God niet en wil/ ende dat de mensche somtijds met eenen quaden wille wil het ghene dat God wil met eenen goeden wille boeck 1. cap. 18. tal. 3.

Aenmerkinghe der moghentheid Gods/ in de regeeringhe des scepfels des hemels ende der aerde/ ende aller dinghen die daer in zyn/ boeck 1. cap. 5. tal. 5.

Dat God dooz zyn boozsieninge also het geselschap der mensche regeert/ dat hy hem selven beoost milde/ barmhertich/ rechtbeerdich/ en strenge te zyne/ boeck 1. cap. 5. tal. 6.

Dat die gheschiedenissen in het leben der menschen die geacht worden dooz ghebal ofte foxtipne te gheschiet/ alle zyn teekenen der boozsieninge Gods/ boeck 1. cap. 5. tal. 7.

Ende dat wy daer dooz behooren verweckt te worden tot de hope des toecomenden levens/ Int selde/ tal. 9. Hoe God werckt in het herte der zinder/ ende de Sathan in het herte

der godloosen/ maer alsoo/ dat sy niet ontfchuldicht en worden/ boeck 2. cap. 4. tal. 1.

Dat God oock in de godloose werct/ ende in het selbe werck daec in de duypvel wercke: ende dat God nochtans niet en woze en authour der sonde genaemt/ noch oock de duypvel/ noch de godloose ontfchuldicht: maer dat sy van malsandeten snderescheyden worden/ beyde in het eynde/ eil in de wijsse des werckens/ boeck 2. cap. 4. tal. 2.

Dat de oude somiges dese dinghen niet der wercken Gods/ maer zinder boozwetenschap ende toelatinghe toeghescheyden hebben/ om dat de godloose niet en sonden daer upt oozfakenemen onerweerdlijck van de wercken Gods te spraken. Maer dat de Schriftuere nochtans als sy seyt dat God den mensche verblint/ berhart/ etc. wat meer dan een toelatinghe beduyt: hoe wel God op tweederlep wijsse werckt in de berwoypene/ te weten/ dat hyse verlaede ende zynen Gheest van hem wech neemt: boven desen/ dat hyse oock den duypvel/ die de dienaar zinder toornicheit is/ ober gheeft/ boeck 2. cap. 4. tal. 3. 4.

Dat oock des Sathans dienst daer tot coemt om de berwoypene te berwecken ende pzikelen/ soo wanneer se God dooz zyn boozsieninge tot dit ofse tot dat schickt/ boeck 2. cap. 4. tal. 5.

Van Vreefe.

Dat de gheloobighe dickmael met hzeefe ende ongheloobigheyt bebangen worden upt het gheboelen haerder epgheuer swackheyt/ boeck 3. cap. 2. tal. 17.

Daer is een ander hzeefe die de gheloobighe gheerlijghen upt de exempelen der wyake Gods ober de godloose/ ofte upt de aenmerkinghe haerder epgheuer ellende. Dat sulcke hzeefe niet alleenlijck niet en is teghen het ghelooze/ maer oock den gheloobigen seer aenghepzen woze: ende dat het gheen wonder en is/ dat in een gheloobighe siele/ beyde hzeefe ende ghelooze te saken zyn/ dewijle daerenteghen in de ongheloobighe is beyde onachtfaemheyt ende venautheyt/ boeck 3. cap. 2. tal. 22. 23.

Dat de hzeefe des heeren upt tweederlep gheboelen coemt/ te weten/ dewijle wy God eeren als onsen Vader/ ende hzeesen als onsen heere: ende dat het geen wonder en is/ dat beyde dese gheneghentheden in een herte comen/ boeck 3. cap. 2. tal. 26.

Ende dat dit een ander hzeefe is/ dan de hzeefe der ongheloobigen/ de welke men int gemeyn noemt dienst knechtelijcke hzeefe tal. 17.

Van de Christelijcke Vrijheyt. Hoe noodfsakelijck de kennisse der Christelijcker brijheyt sy/ boeck 3. cap. 19. tal. 1.

Dat de Christelijcke brijheyt in drie stucken gelegen sy. Waer van het eerste gehandelt woze/ boeck 3. cap. 19. tal. 2. 3. hee tweede/ tal. 4. 5. 6. ende het derde/ tal. 7. 8.

Dat de Christelijcke brijheyt een gheestelijcke dinc is/ ende dat sy verkerdelijck uytgehende woze van de ghene die haer boose lusten daer mede beschermen/ ofte dese misbrypcken met vereringhe haer swacken bryoderen/ boeck 3. cap. 19. tal. 9. 10.

Van het Vry goerduncken of den Vrijen wille. De mensche hadde zyn bry goerde

duncken in de eerste conditio zjnder scheppinge/ boeck 1. cap. 15. tal. 8. maer heeft het dooz zynen val verloyen. Dat de Philosophen die niet ghewoeten en hebben/ ende dat die gauschelijck onwijs zyn/ die de Philosophen volgen/ den mensche noch het brye goerduncken toeschryvende/ Int selde.

De wanckelbaec en cranckle macht des bryen goerdunckens/ de welke was in den eersten mensche/ en ontfchuldicht zynen val niet/ boeck 1. cap. 15. tal. 8.

Dat het niet allentijck tot de eere Gods dient/ maer oock ons nut is/ te weten/ dat alle onse crachten en rietstock/ ja enckel roock zyn: maer dat wy daerentusschen moeten toelien dat wy niet oozfaken moeyt daer upt en nemen/ als den mensche alle rechticheit onnomen woze/ maer wy moeten liever daer dooz berweckt worden om alle goet in God te soecken/ daer van wy pbel zyn. Dat het brye goerduncken van zyne beschermers meer nedergelept dan versterckt woze/ boeck 2. cap. 2. tal. 1.

De Philosophen stellen drie machten in de siele/ te weten/ het verstant/ de sinnen/ ende den wille ofse lust: ende meynen dat de reden des menschelijcken verstantes ghenoechsaem is tot goede ende rechte regeeringhe: ende dat de wille wel van de sinnen gequeelt woze tot quaet (soo dat hy hem selven seer qualijc can der reden onderwozen) maer dat hy nochtans brye derkiekinghe heeft/ ende niet en can berhindert worden de reden als eenen lijnderman in allen dinghen na te holden: Item/ dat de deuchden ende sonden in onse macht zyn boeck 2. cap. 2. tal. 2. 3.

Hoe wel de oude Leeraers der Ghepente bekenden/ dat de gheheleheyt ende ghesontheyt des verstantes/ ende de brijheyt des willes swaerlijck gewont was dooz de sonde/ so hebben sy nochtans veel te Philosophelijck van dese sake ghesproken/ ten eersten om dat sy niet en souden schijnen een dinc te leeren dat na menschen vernuete ongheschickt ware: ten anderen ende booznemelijck om dat sy den bleefte dat van selfs tot het goede deel te trage is/ niet en souden een nieuwe oozfaken tot luyheyt gheben/ gelijc bewesen woze upt vele sententien Chrysofostomi ende Hieronimi. De Griecse Leeraers booznemelijck/ ende aldermeest Chrysofostomus/ hebben het brye goerduncken boven maten verheben. Nochtans zyn de oude alle (ontghenomen Augustinus) soo onghestadich ende wanckelbaer in dit stuck der leere/ dat men by nae niet sekeres upt hare boecken en can halen: ende de ghene die daer nae ghecomen zyn/ die zyn d'een booz ende d'ander na/ tot ergher verballen.

Item verscheyden beschrybinge des bryen goerdunckens tot Origene/ Augustini/ Bernardo/ Anselmo/ ende Pietro Lombardo/ en Thoma/ boeck 2. cap. 2. tal. 4.

In wat dinghen men int ghemeynen mensche het brye goerduncken toe schijft: ende van d'ijderlep wille des mensches/ boeck 2. cap. 2. tal. 5.

Item/ van het ghemeyn onderschepe des d'ijderlep willes/ int selde.

Of de mensche ganechelijck verooft sy van de macht om goet te doen/ ofte dat hy noch eenighe swacke macht heeft: waer oock dan het ghemeyn onderschepe

berſcheyt der werckende ende meere werckender genade ghehandelt woijt/ ende wat daer in miſſachet/ boeck 2. cap. 2. tal. 6.

De wyle de menſche niet anders en can geſeyt worden zyn bype goetduncken te hebben/ dan om dat hy willens quaet doet/ ende niet bedwonghen: ſo waerhet der Gemeenſte ſeer nut/ dat dit woijt by goetduncken/ noyt ghebypet gheweeft en hadde/ dooz welck woijt de menſchen toe een verkeert betrouwen ghecomen zyn. De oude Leeraers verclaren oock dieckmael wat ſo mer dat woijt meynen: voornemelijck Augustinus/ upt den welcken vele plaetſen booyt ghebyacht worden/ in de welke hy de cracht des bypen goetdunckens wech neet eil te niere maect/ ende noemt het een dienſbaer goetduncken/ ende verclare de ſake ſelve hoedanich ſo zy met vele woorden/ boeck 2. cap. 2. tal. 7. 8.

Hoe wel de oude Leeraers ſomtijt her bype goetduncken deel te ſeer beſeſſen ende twyfelachtich ende verſeſepdenlijck van deſe ſake geſproken hebben/ ſoo is het nochtans openbaer upt hare ſententie vele/ dat ſp de macht der menſchen niet ofte ſeer wepnich gheacht/ ende alle den lof der goeder wercken den heylighen Gheeft/ toe gheſcheyden hebben: van welke ſententien ſommige verhaelt worden upt Cyprianus/ Augustinus/ Eucherius/ ende Chryſoſtomus/ boeck 2. cap. 2. tal. 9.

De macht des bypen goetdunckens moctmen niet upt de uoercoemſte derdinghen/ maer upt de verkieſinghe des oordels ende gheſintheit des willes achten/ boeck 2. cap. 4. tal. 8.

Teghen de beſchermers des bypen goetdunckens wort betwefen/ dat de menſche nootſakelijck ſondicht/ ende dat het nochtans daerom hem niet te min moet toegereken worden: Item/ dat de menſche willens ſondicht/ ende nochtans de ſonde niet en can vermijden/ boeck 2. cap. 5. tal. 1.

Teghen een ander teghenwoyplinge/ daer in ſp ſegghen/ dat het tegen reden is dat den menſche ſtraffe ogghelept/ ofte loon gegeven wort/ iſt dat bepde de deuchden ende ſonden niet en comen upt het bype verkieſen des goetdunckens/ boeck 2. cap. 5. tal. 2.

Item/ teghen het gene dat ſp ſeggen iſt dat de wille des menſches niet en heeft macht om goet ofte quaet te verkieſen/ ſoo ſouden alle menſchen moeten goet ofte quaet zyn/ boeck 2. cap. 5. tal. 3.

Teghen de ſelve wort oock gheleert/ dat men niet te vergeefs den Sondaer en vermacit ende ſchelt/ hoe wel het in zyn macht niet en is ghehoorſaem te zyne: ende wat de vermaninghen ende beſchuldighen wercken/ bepde in de ongheloobighe ende in de gheloobigen/ boeck 2. cap. 5. tal. 4. ende 5.

Opt de gheboden der Wet Gods en moctmen niet beſlupen/ dat de menſche zyn bype goetduncken heeft/ ende macht om yet te doen: want God en gebiet niet alleenlic wat wy moeten doen/ maer belooft ooc genade om ghehoorſaem te zyne/ boeck 2. cap. 5. tal. 6. 7. ende 9.

Wat wort alſo wel betwefen in de gheboden/ dooz de welke onſe eerſte bekeeringhe toe God ghepſeche wort/ als in de gheboden/ die enckelijck van de onderhoudinghe der Wet ſpreken/ ende oock in de gheboden die ghebieden in de ontfanghen ghenade Gods te blijen.

Want de ſelve God die deſe dinghen van ons eſeht/ die beuſeht oock dat de bekeeringe des Sondaers/ de geplicheyt des levens/ ende de ſtantbaſtieheyt in het volherden/ zyne onberdienende gaben zyn/ ende dat de lof daer van hem alleen toe coeme/ ende niet en moet den menſchen mede gheſceid worden/ boeck 2. cap. 5. tal. 8. ende 9.

De conditie der velofen/ iſt dat ghy wilt/ iſt dat ghy hoorc/ ende dieghelijcke/ en bewyſen niet dat de menſche een bype macht heeft om te willen ofte hooren: ende nochtans en ſpor God niet met den menſche als hy hen ſulicke conditie ſtelc: ende waer toe ſulicke veruyplinghen bende toe de Godſalighen ende godloſſen dienen/ boeck 2. cap. 5. tal. 10.

De plaetſen daer in God den Iſtaeliten verwoyt dat het haer ſchult alleenlic is dat ſp niet alleley goer van hem ontfanghen hebben/ en bewyſen niet dat het in der menſchen macht is dat quaer te onblijen daer mede ſp gequel worden. Daer oock ghehandelt wort van het ghebypuck ſulcker veruyplinghen bepde teghen de ghene die hartneeklichlic in hare ſonden vooregaen als teghen de ghene die hen laten leeren/ ende tot penitentie bekeeren. Item/ dat de Schyſtuere ſomtijt ſchijnt ons het werck enſcedels toe te ſchryjben/ dat doet ſp alleenlic om ons van de luyheyt onſes bleefſchs te berwerken/ boeck 2. cap. 5. tal. 11.

Wat de plaetſe Moſis/ het ghebot is na by in uwen mont/ ende in uwe herte/ etc. de beſchermers des bypen goetdunckens niet en helpt/ dewyle hy daer niet van de naecte geboden/ maer van de Euanghelijſche gheboden handelt/ boeck 2. cap. 5. tal. 12.

Dat hen oock de plaetſen niet meer en helpen/ daer gheſeyt wort dat de Heere verwacht ende liet wat de menſchen doen ſullen/ boeck 2. cap. 5. tal. 13.

Noch oock de plaetſen daer de goede wercken ghenoecht worden onſe wercken/ ende daer wy geſeyt worden te doe dat heyllic ende den Heere behagelijck is. Ende daer wort betwefen dat de gheeft Gods alleen/ alle goede toeringe in ons werct/ maer nochtans niet gelijc of wy blocken warc/ boeck 2. cap. 5. tal. 14.

Optlegginge ſommiger plaetſen der Schyſtuere/ de welke de vanden der ghenade Gods/ miſſbypcken om het bype goetduncken te beveſtigē/ boeck 2. cap. 5. tal. 16. 17. 18. 19.

Van Papiſtiſche Voldoeninghen.

Dan de Voldoeninge der welcker de Papiſten de derde plaetſe geben in de Penitentie/ van de behooldinghe der ſtraffe als de ſchult verghen is/ ende van dieghelijcke leugenen/ de welke te neder vallen als de onderblende verginge der ſondē dooz den naem Chriſti daer teghen gheſtelt wort/ boeck 3. tal. 25.

Teghen de laſterlijcke leere der Schoollerare/ die ſeggen dat de verginge der ſonden/ ende de verſoeninge eenmael gheſchiet in den Doop/ maer datmen na den Doop moet wederopſtaen dooz volderinghe/ boeck 3. cap. 4. tal. 26.

Dat Chriſtus dooz ſulicke dwaallinge van zyn eere berooft/ ende de byde der conſcientien berooft wort/ dewyle ſp nommermeer en moghen ſeker ende haſt houden/ dat hare ſonden verghen zyn/ Ant ſelſde/ tal. 37.

Wat in de plaetſe Danielis daer hy Nabuchadnezer ghebiet zyne ſonden dooz rechtverdiepht te verſoenen/ dat verſoenen is meer van den menſchen dan van God te verſaen: ende dat daer niet de oorſake der verginge beſchryben en wort/ maer deel meer de wiſſe der warachtigher bekeeringhe. Dit ſelve wort verhandelt van ſommige andere plaetſen der Schyſtuere/ boeck 3. cap. 4. tal. 36.

Optlegginghe dier plaetſe in den Euangeliu/ haer zyn vele ſonden bergeven/ want ſp heeft ſeer lief ghehad: te weten/ dat de lieſde niet en is de oorſake der verghinghe/ maer een bewijs daer van/ boeck 3. cap. 4. tal. 37.

Dat de oude Leeraers der gemeente/ niet dan de volderinghe geſproken en hebben met ſulicke meyninghe als de Papiſten: ende dat ſp verſtonden dat de gene die Penitentie deden/ daer dooz den menſchen ende niet Sode volderden/ boeck 3. cap. 4. tal. 38. 39.

Van volherdinghe/ boeck 2. cap. 5. tal. 3.

Tegē die ſeer booſe dwalinge dat de volherdinge den menſche gegeve wort na hare verdienſte/ na dat een pegelijck hem ſelbē niet ondanſbaer bewefen en heeft der eerſter genade/ ende daer wort betwefen dat twelcins in die ſententie gedwaelt wort. Ende van dat gemeyn onderſcheyt tuiſſchen de werckende ende mede werckende ghenade ende hoe Augustinus die gebypuck heeft/ de ſelbe verſoetende met een ſeer bequacem beſchryvinghe/ boeck 2. cap. 3. tal. 11.

W.

Van de Wederghoorte. Tegen ſommige Wederdoopers die in de ſtede der Wederghedoorte/ ick en weet niet wat upſininge onmatlicheyt dichten/ te weten/ dat de kinderē Gods die wedergebracht zyn tot den ſtaet der onnoſelheyt/ niet meer en moeten arbeiden om den luſt des bleefſchs te bedwingen/ maer dat ſp moeten alleenlic de lepdinge des Gheests volgen/ boeck 3. cap. 3. tal. 14.

Van de Wederopſtandinge Chriſti.

Dat al wat wy vā het erupce/ doot/ ende begravinge Chriſti gelooben/ onvolmaechtheyt is ſonder zyn Wederopſtandinge. Dat wy byderley huyche daer upt hebben/ te weten/ dat hy ons rechtverdiepht vercregen heeft booz God/ ende dat ſp ons een pandt is der toecomender Wederopſtandinge/ ende dat wy dooz zyn lebe nu wedergeboien worden tot nieuweheyt des levens/ boeck 2. cap. 16. tal. 13.

Optlegginghe der hiſtozie der wederopſtandinge Chriſti/ boeck 3. cap. 25. tal. 3.

Van de laetſte Wederopſtandinge.

Dewyle hope ende ligſaemheyt den gheloobigen ſeer noodich zyn/ op dat ſp in den loop haerder roeyninge niet en beſwijcken: ſoo heeft die een groeten booytganck in den Euangeliu gedaen/ die tot gduerige bedenkinghe der ſaliger Wederopſtandinge ghewent is/ boeck 3. cap. 25. tal. 1. 2.

De artijckel vā de laetſte Wederopſtandinge/ verbaet ee leere die vā groeter weerde/ ende waer om te verſaen is: ende om dat de gheloobighe ſouden deſe waricheyt oberwinne/ ſoo raont de Schyſtuere twee behulſelē/ te weten/ de ghelijc

gelyckenisse Christi/ en de almoghen-
heyt Gods/ boeck 3. cap. 25. tal. 3. 4.

Tegen de Saduceen die de Weder-
opstandinghe betsaecten: ende tegen
de Chiliaften die het rijcke Christi in
dupfelen jaren bestuypen/ boeck 3. cap. 25.
tal. 5.

Tegghen de dwaelinge der gene die
dichten dat de sielen niet en sullen ten
laetsten dage hare lichamen wederom
aennemem/ met de welcke sp nu beheet
zyn/ maer dat sp sullen andere nieuwe
lichamen hebbe/ boeck 3. cap. 25. tal. 7. 8.

Van de wijse der laetster wederop-
standinghe/ boeck 3. cap. 25. tal. 8.

Hoe de wederopstandinghe/ die een
sonderlijcke gabe Gods is/ de godloo-
sen ende van Gode betwoopen ghe-
mepn sp/ boeck 3. cap. 25. tal. 9.

Van de Wercken.

Een bergelijckinge der repnicheyt
Gods met de gantsche rechtveerdic-
heyt der menschen/ boeck 3. cap. 12.
tal. 4. 5.

Het gantsche menschelijck geslachte
wozt gedeelt in vier deelen/ ende daer
wozt bewesen dat sp alle gheen heplijc-
heyt noch rechtveerdicheyt en hebben:
ten eersten in de gene die niet geen ken-
nisse Gods begaef en zyn/ in de wel-
cke/ hoe wel sommigge groote gaben
Gods gesien worden/ nochtans niet
repnis en is/ boeck 3. cap. 14. tal. 1. 2. 3.
4. 5. 6.

Die selve wozt bewesen in de ghene
die de Sacramenten ontfanghen heb-
ben/ ende met den naem Christenen
zyn: maer God dooz hare wercke ver-
saecte: Item/ in de ghebeynsde Hypo-
criten die de boosheyt des herten niet
pdel bedroch dekke/ boeck 3. cap. 14. tal. 7. 8.

Wat ooc de kinderen Gods die wa-
rachtelijck dooz zynen Geest weder-
ghebozen zyn/ niet en connen dooz een-
ghe rechtveerdicheyt haerder wercken
dooz het oorzake Gods staen: wât daer
en can geen oet werck in hen getoont
worden dat niet dooz eenige onreptic-
heyt des vleeschs bespynght/ en daer-
om verdoemelijck en sp: ende al waert
datmen conde sulcke wercken binden/
so is nochtans een sonde ghenoech om
alle ghebachtentisse der voorgaender
rechtveerdicheyt wech te neme/ boeck 3.
cap. 14. tal. 9. 10. 11.

Wederlegginge der upebliechten der
Papisten van de rechtveerdicheyt der
wercken/ ende voornemelijc des grou-
welijcken monsters van de wercken/
die sp meynen te doen/ boven dat sp
schuldich zyn/ boeck 3. cap. 14. tal. 12.
13. 14. 15.

Alfimen van de wercken spzeekt/ so
moeren twee schadelijcke pesten upt
onse herten verdrifden/ te weten/ dat
wp gheen betrouwen en stellen in de
rechtveerdicheyt der wercken: ende dat
wp oock den wercken gheen eere toe en
schijnen/ boeck 3. cap. 14. tal. 16.

Dierderlyc oorzake in onse salicheyt
worden ghestelt ende verclaert upt de
Schriftuere: en daer wozt bewesen dat
ander de vter oorzake de wercken geen
plaerfe en hebben/ boeck 3. cap. 14. tal. 17.

Hoe het te verstaen sp/ dat de heylig-
ghen hen selven somtijcs troosten dooz
de ghedachtentisse haerder onnoselheyt
ende gheheylheyt: ende dat de onber-
diende rechtveerdicheyt in Christo daer
dooz gheenlins vercozt en wozt/ boeck 3.
cap. 14. tal. 19. 20.

Daer de Schriftuere seyt dat de
goede Wercke der menschen God ver-
wecken om hen denicht te doen/ daer en

wijst sp niet de oorzake/ maer meer de
oorden/ boeck 3. cap. 14. tal. 21.

Waerom de Heere in de Schriftuere
de goede Wercken noemt onse werck-
ken/ ende vergebdinghe beloofst/ boeck 3.
cap. 15. tal. 3.

Tegghen der Sophisten gbedichts-
sel van de Wercken der zeden/ dooz de
welcke de menschen Gode souden be-
haggen eer sp in Christo geplant wo-
den/ boeck 3. cap. 15. tal. 6. ende cap. 17.
tal. 4.

Wat het ghene dat God dien beloofst
heeft die hem selben in rechtveerdic-
heyt oeffnen/ den wercken der gheloo-
vighen bergolden wozt/ maer datmen
diederlep oorzsaecten daer van moec
aensien/ boeck 3. cap. 17. tal. 3.

Datmen moet tweedrelyc aenne-
mercken upt de Schriftuere: ende hoe
wel de laetste daer van de goede wer-
ken des mensches aensien/ so comt sp
nochtans ooc upt de onberdiende barm-
herticheyt Gods/ boeck 3. cap. 17. tal. 4. 5.

Als God ghepelt wozt dien goet te
doen/ die hem lief hebben/ so en wozt
dit niet gestelt als een oorzake waerom
hp hen goet doet/ maer om te bewysen
hoe hp hen goet doet/ ende hoe danich
sp zyn dooz Gods ghenade/ boeck 3.
cap. 17. tal. 6.

Wtlegginghe sommigher plaetsen/
dooz de welcke in de Schriftuere de
goede wercken genoemt worden/ Rechts-
veerdicheyt: ende daer wozt bewesen
dat sulcke plaetsen niet en zyn tegen de
leere der rechtveerdichmakinghe des
gheloofts/ boeck 3. cap. 17. tal. 7.

Wat een ofse sommigge goede wer-
ken niet genoechsaem en zyn om recht-
veerdicheyt dooz God te hebben/ hoe
wel een sonde genoechsaem is tot ver-
doeminghe: ende dat de gronteden
hier geen plaetsen heeft/ te weten/ dat
de dingen die malcanderen tegen ende
contrarie zyn/ onder eenen regel staen/
boeck 3. cap. 18. tal. 10.

Waerom de Heere seyt dat hp dat
den wercken berghelt/ dat hp te bozen
booz niet ende onberdient ghegheben
heeft/ boeck 3. cap. 18. tal. 3. Ende dat
hp also onser swacheyt te hulpe coemt/
op dat wp niet en verflauten/ tal. 4.
ende tal. 6. 7.

Wat de rechtveerdicheyt der goeder
wercken die de geloebige doen daer in
gelegē is/ dat sp dooz bergebvinge Gode
aenghenaeem zyn/ boeck 3. cap. 18. tal. 5.

Van der Wer-

Wat de Wet/ dat is/ de forme der
Religie die dooz Mozen vercondicht
is/ niet en was gegheben om het volck
Israel daer in te behouden/ maer om
de hope der salicheyt dooz Christum in
hare herten te boede tot dat hp quame:
dat wozt daer dooz bewesen dat het
verbont so dickmaect hp God verhaelt
wozt hp Mozen: Item/ dooz de cere-
monien beyde der offerhande ende der
swasschingen: Item/ dooz het recht
des Diersterdoms in het geslachte Le-
vi/ ende dooz de Conincklijcke weerde-
heyt in Davids nacomers. Wat oock
de Wet der thien gheboden ghegheben
is om de mensche te bereyde om Chri-
stum te soeken/ boeck 2. cap. 7. tal. 1. 2.

Ende dat dit geschiet de wijse splons
allelins van sonde oberwint/ ende alle
onshulpe beneemt/ op dat sp ons bewe-
ghe om bergebvinge te begeeren/ boeck 2.
cap. 7. tal. 3. 4.

Wat het onmogelijck is de Wet te
onderhouden/ dat wozt upt de Schrift-

tuere bewesen ende verclaert/ boeck 2.
cap. 7. tal. 5.

Wat het gebuyck en werck der Wet
der zeden/ dat is/ der thien gheboden
diederlep is. Ten eersten dat sp de
rechtveerdicheyt die alleē Gode aenge-
naem is/ toonende ons sp als te Spie-
ghel/ waer in wp onse onmacht ende
swacheyt/ ende daer upt onse onghere-
rechticheyt/ en ten laetste/ upt de beyde
onse verbloekinghe mogē sien/ ende dat
hier dooz niet eenighe ondeughentheyt
der Wet bewesen/ maer de eere der
goerdadicheyt Gods gheroont wozt/
de welcke dooz zyn ghenade ons te hulpe
coemt/ dat wp mogen doen dat hp ons
gheliet/ ende dooz zyn barmherticheyt
onse ballen ende gebreken wech neemt:
Ende dat nochtans dit werck der Wet
niet gantschelijck af en laet in de ver-
woypene/ boeck 2. cap. 7. tal. 6. 7. 8. 9.

Ten anderen/ dat sp de verwoypene
bedwinght dooz dzeefe der straffe/ so
dat sp de boosheyt die sp algtis int her-
te dzaghen ende lief hebben/ niet dooz
onghebonden stouticheyt en halbig-
ghen: Item dat sp oock de kinderen
Gods dooz de wedergheboozte/ ban
uptwendige vertelheyt af trect/ boeck 2.
cap. 7. tal. 10. 11.

Ten derden/ Wat de Wet den ghe-
loobigē/ hoe wel sp nu dooz Gods vin-
ger in hare herten gheschreuen is/ hen
nochtans noch twaelvins voozderlijck
is: want dooz de bedenkinghe der Wet/
worden sp meer bevesticht in het ber-
star des godlijckē willes/ en tot onder-
danicheyt verweert en versterct/ op dat
sp dooz de ondeughentheyt des vleeschs
niet en veraarde/ boeck 2. cap. 7. tal. 12. 13.

Want de verbloekinghe der Wet is
den geloobigen wech genomen/ op dat
sp haer niet meer tegghen hen en verbes-
fen/ verdoemende ende berberbende/
boeck 2. cap. 7. tal. 14.

Upt de thien geboden der Wet leere
wp dat selst/ dat wp dooz het ingeben
der Wet der natuere alleenlijc een wep-
nich ghesmaect hebben. Ten eersten/
dat wp Gode eerbiedinge/ liefde/ ende
dzeefe schuldbich zyn: dat hem de recht-
veerdicheyt behaecht/ ende de onrecht-
veerdicheyt mishaecht. Ten anderen/
dat wp/ als onse leden na de regel der
Wet ondersocht wozt/ niet weerdich en
zyn onder de Creaturen Gods plaetse
te hebben: ende dat wp onse macht
obermerkende/ niet alleenlijck te swach
zyn om de Wet te volbruggen/ maer
oock gheen macht haer toe en hebben.

Beide dese dinghen maken doerme-
dicheyt ende vernederinge in ons/ waer
dooz wp gheleert worden tot de barm-
herticheyt Gods te blien/ ende hulpe
zinder ghenade te begheeren/ boeck 2.
cap. 8. tal. 1. 2. 3.

Bewijle God een geestelijc Wetge-
ber is (dat is/ also wel tot de siele als
tot het lichaem spzeecht) so eyscht de
Wet niet alleenlijck uptwendighe eer-
baerheyt/ maer ooc inwendighe en geest
rechtveerdicheyt/ ende gantschelijc en
gelsche supberheyt/ boeck 2. cap. 8. tal. 6.

Het welcke bewesen wozt dooz de
uptlegginghe Christi selve/ daer hp de
verkeerde uptlegginghe der Pharizem
wederlept/ die alleenlijck/ ich en weet
niet wat uptwendighe onderhoudinge
der Wet/ eyschten/ tal. 7.

Daer is algtis meer in de gheboden
ende verboden der Wet/ dan de wooz-
den uptdrucken: daerom moeten om
die wel en recht upt te leggē/ aenmerck-
ken/ welcke de oorzake ende het eynde
eens pegelijc gebots sp/ daer na moet
men

men van het ghene dat daer gheboden ofte verboden woijt / tot het contere argumenteren / op dat wy verstaen dat niet alleinlyck het quade verboden is / maer ooc dat het goede geboden woijt / boeck 2. cap. 8. tal. 8. 9.

Waarom God in de gheboden zijn der Wet also met coete woorden ghesproken heeft / veel meer verstaende dan hy uytduyckt / tal. 10.

Van de deelinghe der Wet in twee tafelen / ende dat sy ons leert dat God te dienen / sy het eerste fondament (in de siele) der rechtbeerdicheydt / boeck 2. cap. 8. tal. 11.

Van de deelinghe der thien geboden / ende hoe vele gheboden men moet stellen in de eerste ende in de tweede tafel / Int selfde tal. 12. ende tal. 50.

Oplegginghe der gheboden Gods: waer bewesen woijt dat de heere int begin der Wet dierderley argumenten gebruyckt om haer maectste te bevestighen: ten eersten / dat hy bewysende dat hy de opperste macht / recht / ende heerschappie oer ons heeft / ons gheschielijck doot den noot treckt tot ghehoorsamheyt. Ten anderen / dat hy ons doot de soetichheit der belofte der genade / treckt ende lockt. Ten laetsten / dat hy ons doot de gedachtenisse der ontfangen weldaet tot ghehoorsamheyt verweckt / boeck 2. cap. 8. tal. 13. 14. 15.

Dat de Wet niet alleinlyck eenighe beginselen der rechtbeerdicheyt en leert maer ooc haer warachtige volcindinge de uytduykinge des beels Gods / ende volcomen heylicheyt / de welke gheheel verbaet woijt in twee capitelen te weten / in de siele Gods ende des naesten / boeck 2. cap. 8. tal. 51.

De Wet der natuere / boeck 2. cap. 2. tal. 22.

Van Politische Wetten.

Dat de wetten niet en comen sonder Ouericheyt / noch de Ouericheyt sonder wetten zijn. Tegen de ghene die menen dat die burgerlycke regeeringhe niet wel gheschiedt en is / ten sy dat sy doot de Politische wetten Moiss gheschiedt: hier toe woijt de Wet der Moiss ghebeelt / in jeden / ceremonien ende oordelen / ende doot de aenmerkinge des epndes eens peghelijcken deels / woijt bewesen dat het allen heydnen by sy Politische wetten te maken / boeck 4. cap. 20. tal. 14. 15.

Soo verre sy gheboecht woijt den tot die natuerlycke gherechticheydt / der welcker reden in de Wet der zede Moiss beschreven is. Dat daerom de straffen moghen verscherpen / na verscherpenheyt des lants / der eentwen ende andere circumstantien / dit woijt bewesen doot exempel / tal. 16.

Van den Wille des mensches.

Of de wille alleins verdozen ende geseht sy / so dat hy niet anders dan quaet en bare: ofte dat hy noch eenich byje goetduncken behouet. Waer die ghemeyn sententie van den Philoso-

phen ghenomen / verclaert woijt / te weten / dat alle dinc doot natuerlycke inbeginghe het goede begeeren: ende daer woijt bewesen datmen daer uyt niet en can de byghedyt des willes bewysen / boeck 2. cap. 2. tal. 26.

Dat de siele niet alleinlyck crancke macht / maer oock geen macht en heeft om van selfsone het goede te staen: ende hoe wel de gantsche mensche onder het ghewelt der sonde leyt / so is bootwaer de wille seer nauwe daer van bevangen: dit woijt bewesen doot gheruyghenissen der Schriftuere ende Augustini / boeck 2. cap. 2. tal. 27.

Dat de mensche doot zijn en dal niet den wille / maer de ghesontheyt des willes verlozen heeft / soo dat hy hem selven niet selfs en can vercleren tot het goede: veel min boeghen: maer dat hy van noots weghe tot quaet getrokken ende ghelept woijt (hoe wel niet bedwonghen / maer willens) dit woijt bewesen uyt Augustino ende Barnardo / ende daer woijt niet vele woorden een ondersecht getoont tussche noot ende bedwanek / boeck 2. cap. 3. tal. 5.

De wille der heere het goede in onse herten begint ende volmaect / dewijle hy in ons het willen weret (dat is / den goeden wille) dewijle hy een nieu herte in ons maect / het steenen herte wech neemt / ende een vleesch herte gheeft: soo volcht daer uyt dat de wille des mensches gantschelijck verdozen is / en niet goets en heeft / boeck 2. ta. 3. tal. 6.

Dat eedenen ende verscherpen gestuygenissen der Schriftuere / woijt seer claerlyck bewesen dat God den goeden wille in de zijne werckt / niet alleinlyck dien van den beginne an bereydende ofte bekeerde (soo dat hy daer na uyt hem selven per goets en doe) maer dewijle het van God alleen coemt / dat de wille siele tot het goede gereicht / ende beweert woijt om daer na te staen: boven desen dat de verclinginghe begeerte ende neersticheydt niet en beswycken noch beslauwe / maer tot het volbringen toe doot baren: ten laetsten / dat de mensche staerbaestelijck daer in voojdt gaet / ende tot den eynde toe volghet / boeck 2. cap. 3. tal. 7. 8. 9.

Dat het valsch is datmen nu beleentwen lanck gheleert heeft / te weten / dat God also onsen wille coert: dat het daer na in onse verclinginghe staet die roeringhe te volgen ofte te wederstaen / ende andere dierghelijcke sententien / woerden doot de autoriteit der Schriftuere ende Augustini wederlept / boeck 2. cap. 3. tal. 10. 11. 12. 13. 14.

Dat de wille des mensches oock in wercken die in hen selven noch rechtbeerdich / noch ongerechtich en zijn / ende meer tot het lichamelijck dan tot het geestelijck leven dienen / niet by en is / maer doot Gods sonderlijcke roeringhe geboghen ende beweert woijt tot goedertierenheyt / barmherticheyt / toornicheyt / vrees / ende de andere verscherpen genegentheden / so wanneer hy wil zijnder booyfeninghe eenen wech maken / dit woijt bewesen uyt de Schrift-

ture / dagelijcke bebyndinge en autoriteit Augustini / boeck 2. cap. 4. tal. 6. 7.

Van den Wille Gods.

Dan den verdozenen wille die van ons gewillige gehoorsamheyt eyscht / boeck 3. cap. 20. tal. 43. ende boeck 3. cap. 24. tal. 16.

Dan het Wjwater. Soest boeck 4. cap. 10. tal. 20.

Z.

Van de Ziele.

Dat de siele ofte geest des mensches niet alleinlyck en is een blaes / meer een onsterffelijck wesen / ende nochtrins geschapen: die woijt bewesen met de consensentie / kennisse Gods / ende soo vele sejoone gaven daer mede de siele des mensches begaefte is ende oock met die dinghen die de siele doot den doot int het slapen handelt: Item doot vele argumenten uyt de Schriftuere ghenomen boeck 1. cap. 15. tal. 2.

Boven desen daer mede dat de mensche na het beelt Gods gheschapen is / tal. 3.

Tegen de gene die de natuere bootwendende / de booyfeninge ende regeeringe Gods versaken / die haer in soo wonderlijcke ende by nae ontallijcke machten der sielen vertoont / boeck 1. cap. 5. tal. 4. 5.

Wederlegginghe der dwalinge der Manicheen ende Serbert / die seggen dat de siele haer oorspronck heeft uyt de substantie Gods: Item der dwalinghe Orizand / die het beelt Gods in de siele niet en bekent sonder wesentlijcke rechtbeerdicheyt / boeck 1. cap. 15. tal. 5.

Onder de Philosophen en heeft by na niemant sekerlyck van de onsterffelijckheyt der siele ghesproken / maer sy hechten de machten der siele aen het tegenwoordige leven: daer de Schriftuere haer also de opperste plaetse in de regeeringe deses levens toeschryft / dat syse oock daer doot verweckt om God te dienen. Item van vele sielen ende verclieyden deelinghe der machten der siele nae de Philosophen / boeck 1. cap. 15. tal. 6.

Een ander deelinghe die met de Christelijcke seere verer oer een coemt / te weten / dat sy ghebeelt worden in bestand ende wille: ende van deser byder werck ende macht in de eerste conditie des mensches / Int selfde / tal. 7. 8.

Dat noch in de seelen ende gebekens der siele overblijffsel des zaets der Kellinge zijn / boeck 1. cap. 15. tal. 6.

Dan de dwalinghe der ghener die menen dat de gantsche mensche in de doot vergaet / ende dat ten eynde de sielen sullen met de lichamen weder opstaen / boeck 3. cap. 25. tal. 6.

Van den staet der siele: van der doot aen tot den laetsten dach / Int selfde.

Dat Barnardo een beschrybinge der ellendigheden der gheloozigher siele in haer selven aengemeckt: ende daerom teghen haer sekerder roeminghe in Christo / boeck 3. cap. 2. tal. 25.

AVGVSTIIN MARLORAET,

Wenscht den Christenen ende de neerstighe Lesers deses, salicheyt van den Heere.

Alle de ghene die dese twee navolghende Tafelen, ende sonderlinghe de tweete lesen sullen, die sullen hen mogen verwonderen wat my in den sin ghecomen is te vergaderen alle de passagien van der Schrift, die in de selfde ghealligeert, ende voor den meesten deel uyt gheleyt zijn, ende dat naer datter soo vele drucken uyt ghegaen zijn: daer dat dit (soo verre alst eenich profijt in hadde moghen brenghen) behoorde vroegher ghedaen geweest te hebben: specialijk over drie Iaren, als den Autheur soo seer ghearbeyt heeft over desen boeck, dat boven veel profitelijke additien die hy in hout, is oock voort ghecomen de tsamen stellinghe van de selfde additien, ende voleynt met de ghetalen: Soo dat hy de gheheele somma der Christelijcker Religie begrepen heeft in vier boecken, de welke onderscheyden zijn in capittelen, ende de selfde in diverse bedeeelinghe. Nochtans en loochene ick niet, dat het profitelijcke soude gheweest hebben, hadder doe yemant ghetrouwelijck ghearbeyt om te vergaderen dese passagien: het welke ick selve voor ghenomen hadde te doen, volghende de begheerte van den Drucker. Maer doen ick van mijn ampts weghe elders beroepen was, ofte als nu het werck gheeynt wert, ende andersins als voortijts ghecortigeert ende geordineert, soo hebbe ick bedwonghen gheweest dese saken naer te laten, ofte ymmers op te schorsen. Want sindert dat desen boeck is uyt gegaen, soo wel in Latijn als in Françoys, ende over al wort ghestelt ter venre, om dat ick sach dat daer niemant en was die neersticheyt dede in het vergaderen van de passagien der Schrift, tot het ghebruyck van een groote Tafel, ende dat ick verstant wat een profijt dat daer af comen soude voor een yeghelijk: soo en hebbe ick my niet connen onthouden van alle mijn forghedaet inne te bestellen na mijn vermoghen, ende na de moeyte die my de storin van dese beroerlijcke tijt toeliet. Maer op dat alle saken te sekerder ende correcter voort comen souden, soo en hebbe ick my niet willen betrouwen op de getalen die daer van den drucker waten aen de margine gestelt, ende voortijts gedrukt: want als ick die al hadde over gesien ende geconfereert, so bevont ick datter vele valsche waren, noch meer achter ghelaten, ende eenige en waren niet gestelt in hare plaetsen, ghelijck dat de Correcteurs lichtelijck gebeuren can, te nemen het een voor het ander, die niet hervaren en zijn in de heylige Schriftuere. Als ick die al gebetert hadde, so vele alst my mogelijck was, ende toe ghevoecht de ghene diemen naer ghelaten hadde, soo hebbe ick vergadert, ende daer naer in ordene ghestelt de passagien van de Heylighe Schriftuere, volghende het Oude ende nieuwe Testament. Ende ist dat daer eenighe naer gelaten zijn, het sy door het vergeten, ofte andersins (want het qualijk ghebeuren can, daer en gaet een hauwe verloren in eenen grooten ooght) soude wel hopen, dat daer seer weynighe ghevonden sullen worden, ende oock dat de Tafel diemen naer de dese drucken sal, weynich gheaugmentiert sal wesen: Nochtans bidde ick, ende vermane dese Lesers, ist dat sy wat bevinden, dat zijt den Drucker aen gheven, op dat de saken daghelijcx volmaeckter moghen werden. Dat moetmen oock weten, dat de veert kens die int langhe ghestelt zijn in de Tafel, en zijn in de Institutie niet gheheel ghealligeert, maer noch veel min gheexponeert ofte verclaert, maer alleenlijk een deel, het welck wy nochtans niet te vergheefs ghedaen en hebben. Want het ghebeurt somtijts dat in diverse plaetsen van de Institutie, ghealligeert worden diverse passagien die ghenomen zijn van eenighe deelen des veers. Ende om datmen soude moeten hebben ghebruycken repetitien in het reekenen van de plaetsen, ende van de ghetalen, de welke den Leser verdriet hadde moghen in brenghen, soo hebbe ick liever ghehadt het veers gheheel te stellen ende achtervolghen, dan het selfde te deelen in veel partijen, ende te ghebruycken onnoodelijke repetitien. Soo vele de nutbaerheydt belangt die den Leser vercrijghen mach uyt dese mijnen arbeyt, boven het ghene dat my de experientie gheleert heeft door der ghelijcke Tafelen die ick ghemaect hebbe tot mijn studie ende exercitie op de voorseyde Institutien hier voortijts ghedruckt: Ick mach ten minsten verskeren de ghene die noch niet wel hervaren en zijn om te handelen de heylige Schrift, ende die goet herte hebben om hen lieden selven te imployeren tot den dienst der Kercken, ende oock de ghene die daghelijcx daer toe arbeeyden: het sal ghebeuren dat sy hier vinden sullen groote openinghe om wel sekerlijk ende gheluckichlijk de Schriftuere uyt te legghen, soo wel van de Propheten, als van de Apostelen: ende de passagien hier ghealligeert, ende andere dierghelijcke, te accomoderen tot haer lieders warachtighe meyninghe, welck is de stichinghe der Kercke. Al ist dat wy Commentarien ghenoech hebben die ons verclaren den vollen sin van de heylige Schriftuere die wy lesen, nochtans sy de selfde gheschreven hebben, ende in de selfde gheluckichlijk ghearbeyt hebben, hebben te vreden gheweest met de bloote ende puere verclaringhe van den text. Daeromme, de ghene die alleene ghebruycken de hulpe van de Commentarien, en sullen niet lichtelijck connen verstaen, tot wat ghemeyne plaetsen dat het argument tghene dat ghehandelt wordt, gheresereert moet worden: ten sy dat sy wel ervaren zijn in de hooftpuncten der Religie. Maer die dese Tafel begheert te ghebruycken, naer dat hy de passagie ghevonden sal hebben die de selve uyt leyt, sal sien, hoe, ende tot wat meyninghe die te verlaen is, het sy tot verskeringe vande warachtige leere, ofte tot wederlegginghe van de wederpartijen, ofte tot vercinghe van de passagien die teghens malcanderen schijnen te strijden.

DEN BRIEF TOT DEN LEZER.

Het welke tot groot ghebruyck sal wesen, niet alleene tot vertijckinge van eenighe materie, maer ooc tot voldoeninghe van de gheene die begeeren gesterct te wesen in de principale puncten der Christelijcker Religie. Het is wel kennelijck hoe cout ende flau dat haer lieder redene is, die niet anders voort en brengien, dan datse in de Commentarien ghelesen hebben, na dat haer lieder Autheurs, die de selfde ghemaect hebben (ick verstaē de gheleerste ende excellentste) expresselijck ghearbeyt hebben tot corticheyt, op dat de Lesers ghebruycken souden ghemeyne plaetsen, om die breeder te verclaren die sy cortelijck vinden uyt gheleyt in de Commentarien. Voort na dat wy daghelijcx in de hant niet en hebben tghene dat de Autheren geschreven hebben op den Bybel: ende oock dat daer noch veel boecken zijn op de welke men gheen Commentarien en vindt, namelijc van hem die Autheur is van desen boeck: So sal dese Tafel de Lesers seer behulplich wesen, door datse duystere ende sware passagien verclaren sal: Ofte sy sullen moghen vinden een subijte verclaringhe, ofte ten minsten eenighe toeganck tot onderloekinghe van den warachtighen sin. Soo vele als belangt de oversettinghe, ick hope dat de Lesers niet vreemt sal schijnen te wesen, dat ick meer naer ghevolcht hebbe de woorden van den Bybel, dan als so die Ioannes Calvinus gheroert heeft in dese Institutie. Want gelijck hy seer geleert is, ende een man die vele ghelesen heeft, so zijn wercken wel betuyghen, en heeft altijds gheen boecken van expositiē voor hem als hy schrijft, ende dat om dat hy de Schriftuere vast heeft: Want het niet noodich is dat hy alle het gene dat hy uyt het Oude ende Nieuwe Testament verhaelt, met so vele woorden beschrijve: het is genoeg dat den sin so getrouwelijc gehouden worde, ende de eygenschap van de vocabulen so neerstelijck in ghevolcht worde, dat hy lichtelijck de lasteringhe van een yghelijck schuwe: uyt gheweert van de sulcke, die gheerne begrijpen sulcx als sy selve niet den minsten deele niet na volghen en connen. Daerom ick ghepersuadeert zijnde dat het den Autheur niet ondanckbaer wesen en soude, noch dat het ooc den Lesers niet vreemde en soude schijnen te wesen, dat de passagien ghenomen souden worden, ghelijck sy staen in de laetste translatie van den Bybel, soo vele het Oude Testament aen gaet uyt den Hebreuschē, ende so vele het Nieuwe belanght uyt den Griecche: En hebbe ooc gheen swaricheyt ghemaect de passagien van de heylighe Schriftuere andertins te stellen (soo veel de woorden belanght) dan somen die vint in de Institutie: So dat tgene dat somtijts gealligeert is in de derde persone, sal in de Tafel gestelt worden in de tweede, oft ooc anders: altijts sonder eenighe veranderinghe van den sin, ghelijc dat een yghelijc sal moghen jageeren ist dat hy alle saken neerstelijc overleyt, sonder eenich quaet vonnisse, ende begrijpende opinie, de welke dickwils maect dat de lichte ende curieuse gheesten, alst dat sy veel lesen, luttel profiteren in haerliedē arbeyt. Soo veel als de namen ende de gheralen van de boecken ende capittelen des Ouden Testaments aengaet, soo en hebben wy niet na ghevolcht de ghemeyne overstellinghe, maer de ghene die na den Hebreuschē text overghestelt is. Dat is de oorsaecke dat wy hebben willen den Leser waerschuwen, op datmen niet en neme den eersten boeck der Coninghen, voordē eersten Samuelis, ende den tweeden der Coninghen, voor den tweeden van den voorsayden Prophete: ghelijck die dickmael ghedaen hebben, die tot noch toe het ghetal op de margine ghestelt hebben van alle de Institutien die ghedruct hebben gheweest tot deser tijt toe, soo dat sy meer aenghehanghen hebben de groote Concordantien van den Bybel, die ghemaect hebben gheweest op de ghemeyne overstellinghe, na de welke sommighe boecken des Ouden Testaments zijn andertins ghenamt, ende de Psalmen andertins bedeeft dan na de Hebreuschē translatie, ghelijck een yghelijck mach bekennen. Ten laetsten, na dat het soo is dat ons in desen boeck alle de hooft-stucken van de Christelijcke Religie wijt ende trouwelijck uytgheleydt worden, ende dat wy door dese middel ghemackelijc moghen wederlegghen de valsche opinien van onse wederpartye, alle de ghene die hen begheven willen tot de lesinghe deses, om daer inne te profiteren met leerfaemheyt ende rechte affectie, daer en is gheen twijfel aen, hy en sal overvloedelijc profiteren, ende andere oock moghen bate doen: wiens conscientien hy soo stercken sal, dat de selfde door gheen saken en sullen connen besmet worden, wēende versékert dat haerliedē gheloove steunt op het fundament der Apostelen, ende der Propheten, welke hebben ghesproken ende gheschreven, begaeft zijnde door den gheest Gods, de welke ghebiet datmen zijn woort (tghene dat hy voor lief ende costelijc hout) hoore, lese, handele, ende ontfanghe, in alle vreesē ende reverentie, sonder yet daer af ofte toe te doen van den onsen, op dat wy ten rechten niet berispt en worden van ydelheyt. Daeromme laet ons dese woorden Gods lesen, die soo profijtelijc ende nootfaeckelijc zijn, met alle eenvoudicheyt ende vreesē Gods, ende daghelijcx voortvaren in de gratie ende kennisse Christi, die alleene Salichmaker is, hooft ende Doctoor der Kercke, den welcken sy glorie nu ende inder ewicheyt, Amen.

Desen eersten in Mey, 1578.

De eerste Tafel van sulcke materie als desen teghenwoordighen Boeck inhoudt.

Het eerste ghetal beteeckent den boeck / het tweede het Capittel / het derde de bedeelinghe.

A.

Abraham vader der geloobigen / boeck 2. cap. 10. tal. 11.
 Abraham wert alleene dooz het geloobe gherechtveerdicht / 3. 11. 13.
 Acausus Bisschop van Amida. 4. 4. 8.
 Achab. ende zijn leetfchap. 3. 3. 25 / ende 3. 20. 15.
 Acoluthen / en haerlieder officie / 4. 4. 9. ende 4. 19. 23.
 Adam de factse / siet Christus.
 Adam gevallen dooz Gods proibiditie. 3. 23. 8.
 Adam hoe hy ghevallen is. 2. 1. 4.
 Adams val. 2. 1. 4.
 Administratie van de Sacramenten / is een deel van de kerckelijcke dienst. 4. 15. 20.
 Aenbedinghen is men God alleene schuldich. 2. 8. 16.
 Aermen ende de sozge diemen ower heulieden djagen moet in de kercke. 4. 3. 8.
 Aenroepinghe coemt upt den geloobe. 3. 20. 21.
 Aenroepinghe diemen Gode schuldich is alleene. 2. 8. 16.
 Afsaten zijn ghelapt tot de satisfactien. 2. 5. 1.
 Afsaten ende haren oorspronck. 3. 5. 5.
 Afschietinghe woijt verdoemt. 1. 11. 1. ende 2. 8. 16. 17.
 Aghoderie ende haren oorspronck. 1. 5. 11. ende 1. 11. 8.
 Allegozien die onproffytelich zijn / moeten niet laten. 3. 5. 19. ende 3. 4. 4.
 Ambrosius en zijn grootmoedicheyt. 4. 12. 7.
 Anachema wat hebeteekent. 4. 12. 10.
 Anselmus. 2. 2. 4.
 Antichristus ende zijn stoel in de kercke. 4. 2. 12.
 Antropomorphiten. 4. 17. 23. 25.
 Apollinaris was een warachtich heere. 2. 16. 12.
 Apostolen ende haerlieder menninghe in haerlieder schriften. 4. 20. 12.
 der Apostolen onderschept ende haerlieder successities. 4. 8. 9.
 Apostolen hebben begaefe gheweest met de goddelijcke gheest / ende ghesproken ende gheschreven. 4. 8. 9.
 Apostolen hoe worden sy meergeachtet dan Joannis den Dooper. 2. 9. 5.
 Apostolen welck zijn die eyghentijck. 4. 3. 4. 5.
 Archidiaconen / ende haerlieder oorspronck in de kercke. 4. 4. 5.
 Aristocratia / dat is / daer de beste ende de boornaemste regeren / is in ghestelt van God tusschen de Israelliten. 4. 20. 8.
 Aristoteles Philosophie. 1. 5. 5 / ende 1. 15. 7. ende 2. 3. 23.
 Arius den heretijck woijt versterken. 1. 13. 4. 16.
 Atraculen des gheloofs / Soeckt Simbolium der Apostolen.
 Autoriteit der Concilien. 4. 8. 10. 11. ende 4. 9. 1.
 Autoriteiten der Concilien. 4. 8. 10. 11. ende 4. 9. 11.

Autorteyt van de Roomsche kercke. 4. 6. 16.
 Avontmael des Heeren hoe die in ghestelt is. 4. 17. 1. 20.
 Avontmael des Heeren in twee saken ghelegghen / 4. 17. 11. 14.
 Avontmael des Heeren in ghebruyck. 3. 25. 8.
 Avontmael des Heeren wijlent den kinderen ghegheben. 4. 16. 30.
 Avontmael des Heeren bedeckt in het Pausdom. 4. 18. 1.
 Nieuwe Testament ende Nieuwe waer in dat sy gheerlijck zijn. 2. 10. 1.
 het Nieuwe Testament is dooz Christo gheconfirmeert. 2. 10. 4.

B.

Barmherticheyt ende waerheyt hanghen te samen. 3. 14. 4.
 Basilus. 1. 14. 20. ende 1. 16. 8.
 Bclachelijcke openbaringhe van verdriepde menschen. 1. 9. 1.
 Bedieninghe des woorts is noodich in de vergadringhe. 4. 1. 5 / ende 4. 3. 2. 3 / ende 4. 1. 4. 11.
 Begrauinghe / Soeckt Sepulture.
 Seelden zijn gheoorlooft ende onghesoorlooft. 1. 11. 12.
 Bekeringhe diemen bebinden carin de Sacramenten. 4. 17. 14. 15.
 Belijdinghe der sonden is nootfaleg. 3. 3. 17.
 Belijdinghe der sonden is menigerlep. 3. 20. 9.
 Belofte van Jephthe. 4. 13. 3.
 Belofte der supberhent. 4. 13. 18.
 Belofte Gods is dooz niet ghegeven / ende is het fondament des geloofs. 3. 2. 29.
 Beloften Gods zijn alleen crachtich in de uptbrecozen. 3. 24. 17.
 Beloften Gods ende haer ghebruyck. 2. 5. 10.
 Beloften Gods zijn al ghesloten in Christo. 3. 2. 32.
 Beloften ende haer ghebruyck tegghen de gheloovighe ende ongheloovige. 2. 5. 10.
 Beloften des Wets ende des Euangeliums / hoe sy accorderen tusschen malcanderen. 3. 17. 1.
 Beloften en haer beteeckenisse. 4. 13. 1.
 Belofte der charitate. 4. 19. 25.
 Beloften der gheloobigen / stellen vier saken doot. 4. 13. 4.
 Belofte der Moniken is verwaent. 4. 13. 3. 17.
 Beloften die verwaent zijn / mach men ende moemen breken. 4. 13. 20.
 Benedictie Gods heeft een groote cracht. 3. 7. 8. 9.
 Beneficien wien darsse ghegheben zijn in het Pausdom. 4. 5. 6.
 Berengarius. 4. 17. 12.
 Berispinghe dooz de oebtreeders des Wets. 2. 5. 11.
 Beroepinghe der gheloobigen ende de menninghe. 3. 6. 2. ende 3. 25. 1.
 Beroepinghe der Herdenen. 2. 11. 11. 12.
 Beroepinghe der Pastoren is gelegen in vier saken. 4. 3. 11.
 Beroepinghe is tweederlep. 3. 24. 8.

Beroepinghe van een yghelijck moet aenmerckt wesen. 3. 10. 6.
 Besnydenisse waer in verschilt sy in den Doop. 4. 14. 21. ende 4. 16. 3.
 Beswoerders in het Pausdo. 4. 19. 24.
 Betrouwen der gheloobighen. 3. 24. 7.
 Betrouwen is men God alleene seculdich. 2. 8. 16.
 Bisschoppen beteecken somtijts ouderlinghen / herders / ofte dienaers. 4. 3. 8.
 Bisschoppen welcke men verkiefen moet. 4. 3. 12.
 Boorden zijn te verachten. 4. 5. 18.
 Boorde is den lichaeme noodelijck. 3. 20. 44.
 Boort neemt aen de name van het lichaem Christi. 4. 17. 20.

C.

Caligula was een stoute verachtter des Godheps. 1. 3. 2.
 Calumnne woijt verdoemt. 2. 8. 47.
 Canoniken welck zijn die in het Pausdom. 4. 5. 10.
 Capellanen in de Papische kercke. 4. 5. 10.
 Cardiaalen hoe sy verheben zijn in de kercke. 4. 7. 30.
 Cassius rechter stoel. 4. 20. 10.
 Cathartens. 4. 1. 13.
 Catholycke kercke. 4. 1. 2.
 Cato. 3. 10. 4.
 Catechiserin in de kercke. 4. 19. 13.
 Celestijnsche heretijken worden te neder geleert. 2. 1. 5. ende 3. 23. 5.
 Ceremonien die van Christo ghesepaerredt zijn die zijn onproffytelijck. 4. 14. 25.
 Ceremonien zijn geweeret dooz de toecoenste Christi. 4. 15. 25.
 Charitate coemt dooz upt den geloobe. 3. 2. 4. 1.
 Chiliaften / ende haerlieder beuselen van het Rijke Christi. 3. 25. 5.
 Christelijcke vyghet is gheestelijck. 3. 19. 9.
 Christelijcke vyghet is in drie saken ghelegghen. 3. 19. 2.
 Christenen gheloobighen gheuoemt. 2. 15. 5.
 Christenen met der name. 3. 6. 4.
 Christi lichame nuttē ofte eten. 4. 17. 6.
 Christus communicateert altemets zijn name de kercke. 4. 17. 22.
 Christi leere is de siele van de vergaderinghe. 4. 12. 1.
 Christus is het hoost der Enghelen. 3. 22. 1.
 Christus doot heeft een groote cracht. 2. 15. 5.
 Christi vleesch eten. 4. 17. 6.
 Christus lichame heeft een eynde gheuomen. 4. 17. 26.
 Christus lichame is een tempel gheuoent. 2. 14. 4.
 Christus lichame hoe woijt in den Avontmael gheten. 4. 17. 22.
 Christus broeder aller gheloobighen. 2. 12. 2.
 Christus alleene fondament der kercken. 3. 15. 5.
 Christus

DE TAFEL:

Chriftus op dat hy mediator wesen soude / moeste aennemē menschelyc vleesch. 2.12.1.4.
Chriftus volmaectste beelde Gods. 1.15.4.
Chriftus rechter van de gehele werelt. 2.16.17.
Chriftus substantie van de Sacramenten. 1.14.16. ende 4.17.11.
Chriftus alleene middelact tusschen God ende de menschen. 1.14.12. ende 2.6.2.3. ende 2.12.1. ende 2.16.16. ende 2.17.1.4. ende 3.20.17. ende 4.12.25.
Chriftus eggen tegenstellinge van den doop. 4.15.6.
Chriftus het bydoet des lebends. 4.17.5.
Chriftus Propheete / Coninck ende Priefter. 2.15.1.
Chriftus warachtighe spiegel onser bekeelinghe. 3.24.5.
Chriftus Priefter. 2.12.4. ende 2.15.6. ende 4.18.2. ende 4.19.28.
Chriftus alleene salcymaker van alle uretcrozen. 3.24.9.
Chriftus Sone der gerechticheyt. 2.10.20. ende 3.25.1. ende 3.8.7.
Chriftus volepdinghe des Wets. 2.7.2.
Chriftus ontrent den dertich jaren ge- doopt. 4.16.29.
Chriftus veel tribulatiē onderdanich. 3.8.1.
Chriftus in het Euangelie gheopen- bart. 2.9.1.
Chriftus sonder eenighe sonde. 2.13.4. ende 2.16.5.
Chriftus heeft ons bereegen de gratie Gods ende het ewige leven. 2.17.1.
Chriftus ewich God. 2.13.7. ende 2.14.2.
Chriftus God ende mensche. 2.12.2.
Chriftus heeft twee natueren. 2.4.1.
Chriftus waeromme is hy Jhesus ge- naemt. 2.16.1.
Chriftus een ander Adam. 1.15.4. ende 2.12.7.
Chriftus is een Advocaet. 3.20.17.
Chriftus is een Enghel ghenoomt. 1.3.10. ende 1.14.5.
Chriftus is alleene auteur van miraculen. 1.13.13.
Chriftus moet gesocht worden in den hemel. 4.17.29.
Chriftus heeft aenghenomen het wa- rachtich wesen onses vleesch. 2.13.1.
Chriftus lie eer rechter hant van God zijn Vader. 2.14.3.
Chriftus alleene is ghenoech vooz alle ghebovighen. 2.16.19.
Chriftus sal comē tē oordeele. 2.26.17.
Chriftus is verciert met lebendichma- kende vleesch. 4.17.9.
Chriftus heeft ons dooz zijn doot het leven aengebrocht. 2.16.5.
Chriftus is eer hellē gedaelt. 2.16.8.9.
Chriftus heeft veertich dagen ghebapt ende waeromme. 4.12.20.
Chriftus heeft aengēnomē onse cran- cheden geweeert de sonde. 2.16.12.
Chriftus begaest met volmaecte ge- rechteheyt. 3.14.12.
Chrifti bedienste. 2.17.1.
Chrifti miraculen. 1.13.13.
Chriftus heeft geweeert onse sonden dooz syn obediente. 2.16.5.
Chriftus officie. 2.6.2. ende 2.5.2. ende 2.12.4. ende 3.12.7.
Chriftus met onepndelick cracht be- gaest. 2.15.5. ende 2.16.16.
Chriftus Kneke is ewich. 2.15.3. ende 3.25.5.
Chriftus Kneke is gheestelick. 2.15.3. ende 4.5.17. ende 4.17.18. ende 4.20.1.12.13.

Chriftus is van der doot verresen. 2.16.13.
Chriftus overwinneer vā den Sathan. 1.14.18.
Chriftus is Aetheur des lebends. 2.17.1.
Chriftus het hoost van de Kercke. 4.6.9.
Chriftus het hoost van menschen ende van Engelen. 2.12.1/ ende 3.2.2.1.
Chriftus alleene het voedsel van onse sielen. 4.17.1.
Chriftus alleene Doctoos ende Mees- ter van der Kercke. 4.3.3. en 4.8.78.
Chriftus de sone Davids. 2.13.3.
Chriftus is egyptelick de sone Gods. 2.1.4.5.
Chriftus het epnde des werelts. 1.6.2. ende 2.6.4. ende 2.7.2.
Clap der Gypsenatē belachelijc. 1.8.4.
Clercken welke waren die dooztijders. 4.4.9.
Clercken byzhept. 4.11.15.
Concilien tegen malcanderen stryden- de. 4.9.9.
Concupiscentie wozeerdoemt. 2.8.49.
Concupiscentie is een sonde vooz God. 3.3.12.13.
Concupiscentie in de gene die herbozen zyn. 3.2.10.
Confirmatie oft boztingen der Pa- pisten. 4.19.4.
Coninghen moetmen gehoozsaem we- sen. 4.20.8. ende 4.20.32.
Conscientie hoe die beduyp woze. 3.19.15. ende 4.10.3.
Constantinus. 4.11.12.
Constantinus gabe. 4.11.12.
Continentie wae het beteeket. 4.13.17.
Continentie is een sonderlinge gabe. Gods. 2.8.42.
Cornelius Centurio waerom is hy ge- doopt. 4.15.15.
Cornelius was herbozen eer hy het Es- uangelium gehooz hadde vā Pietro. 3.24.10.
Cornelij gheloope. 3.2.32.
Crates Chibanus. 3.10.1.
Crups Chrifti een triumphante wa- ghene. 2.16.6.
Crups / Soeckt tribulatie. 4.19.26.27.
Crupne der clercken. 4.19.26.27.
Crupne en hare doozpiont. 4.19.26.27.
Coninckrijcke ofte Coningen / Soeckt Coninckrijcke ofte Coninghen.
Curtensheyt moetmen schutwen. 1.4.1. ende 1.14.1.4.7.8.16. en 1.15.8. ende 2.1.10. ende 2.12.5. en 2.16.18. ende 2.17.6. ende 3.20.24. ende 3.21.1.2. ende 3.25.6.10.

D.

D Abid een figure ende beelde Chrifti. 3.20.25.
Dancksegginge is den geloovi- ghen noodelijck. 3.20.28.
Deelen der Kerckelijcke discipline. 4.12.22.
Diakonissen in de Kercke. 4.13.19.
Diakens zyn ewerderlep. 4.3.9.
Diakens in de vergaderinge ende haer lieder officie. 4.3.9.
Diakenen in het Pausdom hoedanich die zyn. 4.5.15. ende 4.19.32.
Dieste is verboden. 2.8.45.
Dienaers en haer lieder officie. 2.8.46.
Dienaers des woozdts / Soeckt Pa- stoors.
Dienst Joannis ende der Apostolen was een. 4.15.7.
Dionisius vā de hemelsche Hierarchie. 1.14.4.
Discipline der Kercke. 4.12.1.
Discipline der Kercke moet berfoet worden. 4.12.9.

Discipline van die van Lacedemonien seer hart. 4.13.8.
Disputatie tusschen Petrum ende Si- monem den tooberaer. 4.6.15.
Dissimulatie van sonnighe woze be- rispt. 3.19.13.
Diverse maniere van leeringe in de Kercke naer den eysch des tijes. 4.8.5.6.7.
Doctoors zyn nootelijck in de Kercke. 4.3.4.
Doodinghe des vleesch. 2.16.7.
Donatisten zyn seer hart. 4.12.12.
Donatisten worden wederlep. 4.1.13. ende 4.15.16.
Doop ende haer bereckenisse. 4.15.1.
Doop vā Christo ingestelt. 4.16.17.27.
Doop is een Sacrament der penitē- tien. 4.15.4.
Doop met Ceremonien. 4.15.19.
Doop in de plaerse van die Besnijde- nisse. 4.14.24. ende 4.16.6.
Doop hoe verschilt sp van de Besnij- denisse. 4.14.21. ende 4.26.3.
Doop hoe is sp noodelijck. 4.16.26.
Doop en is niet te meerder te achen om des Dienaers wille. 4.15.16.
Doop brenge mede drie saken toe het Chriftelijcke Gheloope. 4.15.1.
Doop van Joannes ende der Aposto- len is een. 2.9.5.
Doop en is niet te vermenwen in het Pausdom in hen liedeu die eens ge- doopt hebben geweeft. 4.15.16.
Doop oft sp bedient mach wesen van een pibaet mensche. 4.15.20.
Doortlaen verboden. 2.8.39.
Dreveludicheyt der personen is in God. 1.13.1.2.3.4.
Droefheyt is tweederlep. 3.3.7. ende 3.2.4.
Dwalinge zyn diekmael met den ghe- loobe vermengt. 3.2.31.
Dwalinghe der wederdooperen. 2.2.8.26. ende 2.10.1.7. ende 3.2.14. ende 4.1.13. ende 4.12.12. ende 4.16.1. ende 4.20.2.
den Duppel is een wesentlijck gheest. 1.14.19.
den Duppel in wat manieren is hy boos. 2.3.5.

E.

E celesticus is een schrijver van twyfelachtighe authoortepdr. 2.5.18.
Eenen God. 1.10.3. ende 2.8.16.
Eerbaerheyt moet in de Kercke ghe- houden zyn. 4.10.29.
Eere diemen de ouders schuldich is. 2.8.15.
Eere is drieberlep. 2.8.36.
Eere heeft diverse beteeckeninghe. 2.8.35.
Eerste ghebozenenschap woze altemets van God versmaet. 3.22.5.
Eder is een sperte van Godlijcke des- feninghe. 2.8.23.
Ede die pibaet is / oft sp toeghelaten is of niet. 2.8.27.
Eelicheyt der Kercke. 2.15.3.
Eelich leven waerom dat het loon wert ghenant. 3.18.3.4.
het Eelich leven is den doel daer alle menschen naer schieeen. 2.10.11.
Engenschap van bepde de naturen Chrifti. 2.14.1.
Elite vasten. 4.12.20.
het Epnde van elk ghebot moet aen- ghemerckte wesen. 2.8.8.9.
Epnde vā onse wedergebooze. 3.3.19.
het Epnde van elk ghebot. 2.8.35.36.
der Engelen officie. 1.14.6.12. en 3.20.23.
Engelen waerom dat sp soo genoemt worden. 1.14.5.
Engelen

Engelen waeromme woorden sy heys
crachten ghenaeamt. 1.14.5.
Engelen woorden altemets Goden ge
naemt. 1.14.5.
Engelen waeromme woorden sy Crach
ten ghenaeamt. 1.14.5.
Engelen en maectmen niet aenbidden.
1.14.11.
Engelen zijn geordineert tot de salie
heyt der ghelooibighen. 1.14.7.
Engelen van God geschapen. 1.14.3.4.
Engelen geschapen naer Gods gelijc
kenisse. 1.15.3.
Engelen zijn Gheften van wesentlijcke
natuere. 1.14.9.
Engelen hebben diverse namen.
1.14.8.
Epicuriën wat sy ghevoelen van de
Godheyt. 1.2.2.
Epicuriën zijnder altyds vele. 1.16.4.
Epiphanius. 4.9.9. ende 4.15.21.
Erfsonde. 2.1.5.4. ende 4.15.10.
Erebisshoppēn hoe sy ingestelt zijn
in de kercke. 4.4.4.
Esau ende zyn leetschap. 3.3.25.
der Evangelisten officie. 4.3.4.
Evangelium vooz een openbaer ver
claringhe van de verborghentheyt
Christi 2.9.2.
Evangelium wordt altemet de ver
doemde geboortschap 3.2.4.1.
Evangeliumschilt vādewet. 2.9.2.3.4.
Evangelie aensiet het geloove. 2.11.17.
Eusebius. 1.11.6. en 4.6.14. en 4.7.26.
Eutrochus hecetyck. 2.14.4.8. ende
4.17.30.
Excommunicatie verschilt van Ana
thematie. 4.12.10.
Excommunicatie heeft drie eynden en
middelen. 4.12.5.
Exuperius Bisshop van Tholoufen.
4.5.18.

F.

Fraelsche noot der Stoerē 1.16.8.
Fortupne is een woort der heys
denen. 1.16.18.
Fortupne en heeft ghem cracht. 1.16.
1.4. ende 3.7.10.
Fondament der kercke. 1.7.2. en 4.2.1.
Fondament des gheloofs / is een be
lofte van God vooz niet. 3.2.29.

G.

Genius. 1.5.2.
Garnisoen in de steden. 4.20.12.
Gheboden ende die ghebuertich.
3.20.7.
Gheboden der Hypocriten zijn wals
ghelijck vooz God. 3.20.29.
Gheboden der overleden heylighen.
3.20.21.
Geboden publijcke sijn Gode behage
lijck. 3.20.20.29.
Ghebet sonder ophouden. 3.20.7.
Ghebet ende zyn bereekenisse. 3.20.2.
Ghebet is alle geloobigen noodlijck.
3.20.2.
Ghebet is profijtlijck menigherlep.
3.20.2.
Ghebet hoe dattet ghedaen moet sijn.
3.20.4.7.8.9.11.
Gheboden Gods en zijn niet te reke
nen naer de faculteyt der menschen.
2.5.4.6.
Gheboden des Wets hoe sy te aensien
sijn. 2.8.8.
Gheboden Gods en connen van de
menschen niet volmaectelijck onbe
honden worden 2.5.4.6.
Gheboden zijn drijderhande. 2.5.6.8.
Ghebuertich der Astrologie. 1.5.5.
Ghebuertich der vermaninghe. 2.5.5.
Gheestelijcke goedinghe hoe sy vooz

tijes bedeckt hebben geweest. 4.4.6.
Gheestelijcke vergaderinghe noodich.
2.8.32. ende 4.1.5.
Ghehoor om te ghelooiben. 3.2.6.
Ghehoor saemheyt is Gode alderbe
quaemst. 2.8.5.
de Ghehoorsaemheyt Christi heeft ons
sonden ghewert. 2.16.5.
Ghehoorsaemheyt diemen den anderen
schuldich is. 2.8.38.
Ghehoorsaemheyt diemen de Conin
gen ende de Overheden schuldich is.
4.20.8.22.23.32.
Ghehoorsaemheyt tot de Princken is
folgelijck. 4.10.31.32.
Ghelyckenisse tusschen Christum ende
Mosen. 2.11.4.
Gheloften / soeckt belosten.
des Gheloofs diverse bereekenisse.
3.2.13.
Ghelofs natuere. 3.13.4.
Ghelofs fundament is Gods belofte.
3.2.29.
Ghelofs wassinghe is noodich. 4.14.7.
Ghelofs teghenwoydinghe. 3.3.19.
het Gheloove wort altemets genomen
vooz hope. 3.2.43.
Ghelove vooz betrouwen. 3.2.15.
Ghelove vooz macht van miraculen te
doene. 3.2.9.
Ghelove dat oprecht is. 1.7.5. ende
3.2.6.7.41.
Ghelove is een gave Gods. 1.7.5. ende
2.3.8. ende 3.4.1. ende 3.2.3.4.
Ghelove coemt vooz verkiepinghe.
3.22.10.
Ghelove berghefeshap de doctryne
ofte leeringhe 3.2.6
Ghelove en is sonder verstat niet 3.2.3
Ghelove is met de hope ghevoecht
3.2.42
Ghelove moet seker ende vast sijn
3.2.39
Ghelove op wat maniere woort
werck gheheeren 3.2.39
Ghelove is moeder der aentroyninghe
3.10.1
Ghelove is woortel vā alle goet 4.13.20
Ghelove genereert penitentie 3.2.1
Ghelove alleene maect rechtbeerdich
3.11.19. ende 3.17.10
Ghelove regenerert de menschen
3.3.1
Ghelove van de verachte 3.2.10.11
Ghelove van Simon den tooberaer
3.2.10
Ghelove der Sophisten is deurtrect
3.2.2.
Ghelove dat een seijn heeft of: e niet
en heeft upt de Sophisten 3.2.8
Gheloven datter een kercke is / ende
niet in de kercke 4.1.2
de Ghelooibighe worden rechtbeerdich
ghenaemt ende vooz wat middel
4.15.10
Ghelooibige sijn kinderen Gods 4.17.2
Ghelooibighe sijn sondaers in dese we
relt 3.3.11.12
Ghelooibighe sijn Priesters gheheeten
2.15.6
Ghelooibige sijn van God geleert 3.2.6
Ghelooibige met volgepepen becom
mert 3.2.18
Ghelooibige sijn altyds beschermt 3.24.7
Ghelooibige sijn mede deelachtich in de
doot ende verrijenisse Christi / ende
vooz wat middel 3.3.9
Ghelooibighe brengen altemets vooz
haertleider onnosselheyt ende vol
maectheyt 3.14.18.19
Ghelooibige waerom worden sy Chri
stēnen ghenoeemt 2.15.5
Ghelooibighe hebben altyds oozloghe
1.14.13.15.18. ende 3.3.10. ende 3.20.
46. ende 4.15.11.12.

der Ghelooibighen tribulatiē 3.4.32.
ende 3.8.1
Ghelooibighen doel 2.10.11. en 3.25.2.
Ghelooibighen conditiē 2.15.4. ende
3.8.1. ende 3.9.6.
Ghelooibighen breefe. 3.2.21.22
Ghelooibighen begheerte 4.13.4.
Ghelooibighen weerdicheyt 1.4.2. ende
2.16.16. ende 4.17.2.
Ghelooibighen ghelijck 2.15.4. ende 3.
25.10
Ghelooibighen dencht 2.5.5
Ghelooibighen volmaectheyt 3.17.15
Ghelooibighen factitie 4.18.4.16
Ghelooibige sijn overwinners van den
sathan 1.14.18
Ghelooibighe versmaden den doot
3.5.9
Ghemeynschap der heylighen 4.13
Gherechticheyt Christi is volmaect
3.14.12.
Gherechticheyt der wercken en mach
niet vergadert sijn upt den loon
3.18.1
Gherechtbereidicht worden vooz God
3.11.2. ende 3.17.12.
Ghetuyghenisse des heylighen Gheest
3.1.3
Ghevoelen der Godheyt is in t' smen
sghens herte geprent 1.2.3. ende 1.3.1
Ghetrecken en justificeert den mensche
niet 3.17.11
Ghetrecken des bleeschs comen van de
erfsonde. 4.15.10
Ghetrecken supererogatif / dat is /
meer gedaen dan men schuldich is.
3.14.14
Ghetrecken ende haer gherechticheyt
3.18.1
Ghetrecken die goet sijn / comen vooz
de gratie Gods 2.3.13
Ghetrecken die goet sijn comen upt
den gheloove. 4.13.20
Glozie der ghelooibigen naer dit leben
3.25.10
Glozie der ghelooibighen in dese We
relt 2.15.4. ende 3.13.1
God en moet niet vertoecht worden in
een sichtbare figurē 1.11.1
God hoe wort hy geseyt te wesen in
den hemel 3.20.40
God kan tweelins bekent worden
1.2.1
Gods van sinpelen ende onepndelijck
wesen 1.13.2
God heeft met ons en met de Vaders
verbont gemaect / maer met diverse
siche middelen 2.10.2
God en wort niet ghepaert met ghe
veynsde leetschap 3.3.25
God hoe hy verblint ende verhardt de
godloose 2.4.3
God hoe dat hy werckt in des men
schen herten 2.4.1
God die werckt tweederlep in de upt
berozene 2.5.5.
God en geeft maer alleenlic de uptber
ozene de weldaet 2.2.6. ende 2.3.14
God bereijct de menschen met sijn be
nedictie 3.7.8.9
God stozt sijn genade in alle creaturen
1.5.5
God regeert al vooz sijn doozsicht
heyt 1.16.1
God beruycht sijn gramschap in de
boose 3.25.12
God voozroemt de menschen met sijn
goetheyt vooz niet 3.14.5. en 3.2.42
God aensiet liever het herte dan de ge
wercken 3.14.8. ende 3.20.31
God hoe dat hy de boose ghebuertich
1.18.1.
God sterct tot de zijne in diverse ma
nieren 3.15.4. ende 3.1.9.5. ende 3.20.
12.19. ende 4.17.14

DE TAFEL.

God wil dat zijn woort altemets becondicht worde de godloose 3.14.13
God en is gheen upnemmer van personen 3.23.10
God is oorspronc ende fonteyne alles goets 1.2.1
God en is geen antheur der sonden. 1.14.16/ende 1.18.4/ende 2.4.2
God kent allene de herten 2.8.23/ende 3.4.9
God alleene is 'Schepper van alle saken 1.14.3
God is Lectaer der ghelooftighen. 3.2.6
God is rechter van de ghehele werelt 1.16.6
God is een gheestelijcke wcdtghgeber 2.8.6.
God is van naturen liberael 3.20.26
God is booz hem selven de wet 3.23.2
God is Almachtich 1.16.2.3
God is Synodogom van de kercke 2.8.18
God is een eewich Coninck 3.20.24
God is altijes hem selven gelijk. 1.4.2.3/ende 2.11.13
God hoe maectt hy hem siehtbaer in de Derfoone Christi 2.9.1
God waeromme heeft hy de werelt geschapen in ses daghen. 1.14.22
God heeft des menschen leuen met palen beschreuen. 1.16.9/ende 1.17.4
Goddelijcken dienst is het eerste fondament der gherechticheyt 2.8.11
God die is men alleen dancksegginge schuldich 2.8.16
Godsalicheydt van den Eunuchus. 3.2.32
Gods beelde in den mensche. 1.15.3. ende 2.12.6.
Gods gramscap is meest op de boose 3.25.12
Gods name moet aengenomen wesen met grooter eere 2.8.22
Goede meyninghe 2.2.25
Goede tusschen quade 3.21.7/ende 4.1.8.13
Gouberneurs der kercke. 4.3.8
Gratie Gods is byp 3.21.6/ende 3.22.2
Gregorius opinie van de beelden 1.11.5
Gregorius Naziansenus 2.13.17/ende 4.9.11
Spoote moet der heplighen. 3.8.8

H.

Heplicheyt des lebens is de dael der berkielinghe 3.23.12
der heydenen ongetwijde tempelen 4.1.5
Heplicheyt des lebens is het eynde der upberkielinghe 3.23.12
Heplichmaken de name Gods 3.20.4.2
Heplighen die overleuen zijn/ ofc sy dooz ons bidden 3.20.24
den heplighen Gheeft is Gods die eewich is 1.13.14
heplighen Gheeft is een inwendich leeraer 3.1.4
heplige Gheeft ende zijn officie 3.2.36
heplige Gheeft ende zijn werck 4.14.8.9
heplige Gheeft en heeft gheen woonstebe in de boose 2.2.16
heplighen verschuyken somwijse van de Goddelijcke presentie 1.1.2
hemelbaert Christi 2.16.14
heretiken ende Schismatiken schillen 4.2.5
Herten der mensche in de macht Gods 1.18.1.2
Het selfe werck/wert toegeschickt andere die schijnen contracte te wesen 1.18.4 ende 2.4.2.
Het opperste goet van Plato 2.3.3

Het opperste goet van den mensche 3.25.2
Hierarchie van het Pausdom 4.5.13
Hicronymus woijt begrepen 1.13.5
Hildefzant die Gregorius de sebede was 4.11.13
hoerle woijt berdoemt 2.8.41
Homerus 1.17.3 ende 2.2.17/ende 4.6.8
Hope met den geloobe geborcht 3.2.42
Hope is voortyts van God aenghenomen gheweest om het goet 3.2.31
Hope ende haer nauere 3.25.1
Hope streckt haer doozder dan de doot 3.24.7
Hope dooz het gheloobe 3.2.43
Horatius 1.11.4
hoederdicheyt is begynsel vā alle quact 2.1.4
hoederdicheyt is den mensche in gegriffijc 1.1.3
hobelingen ende plumpstrijckers zijn sozghelick 4.20.31.32
het houwelijc is van God geordneert 2.8.41
Houwelijc en is gheen Sacrament 4.19.34
Houwelijc en moet niet verboden zijn de dienaren der kercke 4.12.23
hypocritie is den mensche aengeboren 1.1.2
hypocritische ghebeden zijn walgelijc dooz God 3.20.29
der hypocriten nauere 1.4.4
hypocrate eenicheyt. 2.14.5.

I.

Iacob scheen te wesen miserabel in leuen 2.10.12
Jacobs leeder 1.14.12
Jan Baptiste ende zijn dienst 4.15.17
Jan Baptists officie 2.9.5
Jan Baptiste was de middele tusschen de Wet ende het Euangelie 2.9.5
Jan Baptiste was Heraut van het Euangelie 2.9.5
Jan Baptiste hoe dat hy Elias gheheten wordt 2.9.5
Jephres belofte 4.13.3
Jesuiten 3.3.2
Ignacius 1.13.29
Intentie van alle gelobgen 2.10.11 ende 3.25.2.
Intercessie der heplighen 3.20.21
Iosephus 1.8.4/ende 2.8.12.
Ireneus 1.13.27/ende 2.6.4/ende 2.14.7 ende 4.7.7
Isaac conditie soo vele de werelt beslangt 2.10.12
Isaac sonde 3.2.31
Judas hoe dat hy van God verrojen was 3.2.4.9
Judas hoe hy communiceerde in den Abontmael Christi 4.17.34
Juden zijn de eerste geboren in Gods familie 4.16.14
Juredicte in den mensche is tweederleyp 4.19.15
Jurisdicte in de kercke 4.11.1
Jurisdicte Ecclesiastice in wiens macht 4.7.5. ende 4.11.1
Justinus martelaer 1.10.3
Juuenalis. 1.11.3

K.

Kennisse Gods in den menschen herte ghedrukt 1.3.1.
Kennisse Christi 3.2.6
Kennisse des menschen is noodelijc 1.1.1
Kennisse des menschen is tweederleyp 1.15.1
Kennisse des Hemelsche lebens in des menschen herte ghedrukt 1.15.6

kercke is siehtbaer 4.1.9.10
kercke is tweelins te bemercken 4.1.7
kerckens plaetse 4.1.9
kercke heeft haer autoziteyt ofte jurisdicte 4.11.1
kerckens perfectie 4.8.12
kerckens eewicheyt 2.15.3
kercke heeft opt in de werelt gheweest 4.1.17
kercke Catholijcke / ofte vndersele 4.1.2
kercke hoe is sy heplich 4.1.13.17/ende 4.8.12
kercke is het rijcke Christi 4.2.4
kercke woijt oock altemets met Christi name ghenaeamt 4.17.22
kercke is moeder der ghelooftighen 4.1.1
kerckens conditie eer het Pausdom was 4.4.1.2
kercke Papistich 4.2.2
kercke mach dolen 4.8.1.3
kercke/hoe dat sy gesticht moet wesen 4.8.1
kerckens siele / is de leeringhe Christi 1.21.4
kercke heeft groote autoziteyt 4.1.10
kercke woijt altijes van den Heere bescherme 2.15.3
kercken Discipline 4.1.29
kercken fundament 1.7.2.ende 4.2.1
kerckens macht is onderwoepen het woort Gods 4.8.4
kerckelijcke vergaderinge zijn nootsekelijc 2.8.32 ende 4.1.5
kinder leeringhe in de kercke 4.19.13
de kinderen brengen de verdoemnisse mede upt haerlieder moeders bupck 4.15.10
kinderen doop woijt geprobeert ende gheconfirmert met der Schryfte 4.16.1.
kinderen zijn vā God herboert. 4.16.17
kinderen moeten gedoopt zijn 4.16.1
koningen ende Magistrate worden goden ghenaeamt 4.16.31
koninghen en behoorden gheen staeraters ontrent hen lieden te hebben 4.20.32
koninckrijcken worden bedield dooz de boozlichticheyt Gods. 4.20.26
Kupsheyt 2.8.43/ende 4.12.26/ende 4.13.18.

L.

Lacedemonische leeringhe 4.13.9
Lactantius 1.4.3/ende 1.11.6
Latria ende Dulia hoe sy schillen 1.4.3 ende 1.12.2.
leeringe des geloofs in het Pausdom/ is ghecorrumpeert 3.2.1
leeringe der Penitentie is van de Sophisten ghecorrumpeert 3.4.1
leuen der Christenen 3.3.20/ende 3.6.1
het leuen tegenwoozdich is een beneerdie Gods 2.8.37
leuen tegenwoozdich is royt ende pdele 3.9.2
leghen is verboden alsdeels 2.8.47
loon is den ghelooftighen beloofd. 3.18.3
Loofroep van Gregorius de sebeste. 4.11.13.

M.

Macdonius heertich wert wederlept 5.13.6
Macht Gods hoe sy aenghemerckt moet zijn 1.14.20.21/ende 1.16.3/ende 3.2.31.
Macht der kercken is begrepen in blec punten 4.7.6
Macht der kercken is onderwoepen het

DE TAFEL.

het woordt Gods. 4.8.4
 Macht van te binden ende van te ontbinden 3.4.14.15
 Macht der Propheten 4.8.3
 Magistraet ende haer weerdicheydt 4.20.24.
 Magistraet ende haer officie 2.8.46/ ende 4.20.9
 Magistraet moet men obedieren 4.20.8.22.23
 Magistraet is Gode onderdanich. 2.8.38 ende 4.20.32.
 Magistraet mach dooden sonder sonde 4.20.10.
 Magistraten zijn van God gheordineert ende beharghen hem 4.20.4
 Magistraten zijn genaemt met de name Gods. 4.16.31
 Magistraten zijn stedehouders Gods 4.20.6.
 Manicheen heretiken worden wederlept. 1.13.1/ende 1.14.3/ende 1.15.5/ende 2.1.11/ ende 2.11.3/ende 2.13.1.2/ende 2.14.8/ ende 3.11.5/ende 3.23.5/ende 3.25.7/ende 4.12.19
 Manieren van sweeren die ghemeen zijn in de heylige Schrifturen. 2.8.24
 Marcioniten 1.13.1.2/ende 4.17.17
 Maria de moeder Christi was maeschap van Joseph 2.13.3
 Menninghe die goet is 2.2.25
 de Menschen zijn ontalliche perijckelen onderwoopen 1.17.10
 de Mensche is een clepne werelt gheleyck 1.5.3.
 Misse ende haren oorspronck 4.18.8
 Misse ende haer birtuuten. 2.15.6/ende 4.2.9/ ende 4.18.1
 Misse ende haer macht/ in het Pausdom 4.5.9
 Michael Serbetus was een wederdooper 4.16.31
 Michael Serbetus wordt wederlept. 1.13.10.22/ende 1.15.5/ende 2.9.3/ende 2.10.1/ende 2.14.5.6.7/ende 4.16.29.31/ende 4.17.29.10.
 Melians ende haerlieder proberbie. 4.13.15.
 Misericordie ende de waerheyt zijn te samen gheboecht 3.13.4
 Misericordie Gods is ober alle creaturen wtghehoert 1.5.5
 Misse soecht Misse. 4.3.8
 Moderateurs van de kercke 4.3.8
 Modestie is den geloobigen noodich. 2.2.1.11.
 Monica de moeder van Augustinus 3.5.10.
 Monoreliten wordē verstenen. 2.16.12
 Moses ende zijn leeringhe 1.8.3
 Moses hoort aller Propheten 4.8.2
 Moses heft vriendelich ghescheyden. 1.14.3
 Moses ende zijn leeringhe 1.8.3
 Moses waerom heeft hy 40. daghen ghebast 4.12.20
 Moniken en hebben niet bekent gheweest in die oude kercke 4.5.8
 Moniken ende haerlieder bedorven manieren 4.13.15
 Moniken zijn een sooghelijcke secte. 4.13.14
 Moniken doen verwaende beloften. 4.13.3.17.

N.

Naman van Syden ende zijn dencht 3.2.32
 Naersten ende zijn beteeckenissen 2.8.55
 Name Gods hoe dat sy moet gheheylt wesen 2.8.22/ende 3.20.4
 Name Christi wort altemers de kercke toeghegheben 4.17.22
 Nature en haer verdooyentheyt. 2.5.1.

Nehemias ende zijn vasten 4.12.16
 Nestorius Heretich 2.14.4.5
 Nonnen hebben onbekent ghetweest in de oude kercke 4.13.19
 Noot is tweederlep 1.16.9
 Noot ende bedwancheschillen 2.3.5
 Novatianen wordē wederlept. 3.3.21/ende 4.1.23.

O.

Obedientie / soekt gehoorsaemhepdt.
 Offerhande/ soekt Sacrificie.
 Offtialen waer toe zijn sy geordineert. 4.11.7
 Offtie der Pastooren schilt van het officie der princen 4.11.8
 Opstel daerme de cranche mede smeect en is gheen Sacrament 4.19.18
 Onder diakens in de kercke 4.4.10
 Onder diakens in het Pausdō. 4.19.33
 Onderscheppinghe der siele 1.15.6
 Onderschept tusschen God ende menschen. 2.8.6/esh 2.10.9/esh 30.20.26.
 Onderschept tusschen den rechtebeerdigen ende onrechtbeerdighen 3.14.2
 Onderschept tusschen de Wet ende het Euangelium 2.9.2.3.4
 Onderschept tusschen de noot ende bedwanch 2.3.5.
 Onderschept tusschen Pastoors ende Doctooys 4.3.4
 Onderschept tusschen de vaders ende gheloobigghen onder het Nieuwe Testament. 2.7.16/ende 2.9.1.2.4/ende 2.10.5/ende 2.14.5/ende 4.10.14/ende 4.14.23.
 Onderschept tusschen de warachtighe Religie ende de superstitie. 1.12.1
 Onderschept tusschen de Sacramenten van de oude ende nieuwe Wet. 4.14.23.26.
 Onderschept tusschen de schismatiken ende heretiken 4.2.5
 Onderschept tusschen het oude en het nieuw verbont 2.11.1
 Onderschept van het beuselachtich gesozmdē ende ongesozmdē ghelooft. 3.2.8.
 Onderschept van Dulla ende Latria. 1.11.11/ende 1.12.2
 Onderschept in der scholen van drie manieren van brycheden. 2.2.5
 Onderschept der scholen van de nootfakelijchheyt 1.16.9
 Onderschept tusschen straffe en schult. 3.4.26
 Onderschept dat belachelich is van doodelijke sonde ende vergevelijke sonde. 2.8.58/ende 3.4.28
 Onderschept tusschen het Sacrament ende de sake selve van den Sacramente 4.14.15
 Ongheloozsaemheyt is het eerste bedef van het menschelijke geslachte 2.4.1
 Ongelooft is oorspronck van alle quaet 2.1.4
 Onse Dader/ te weten het dagelijc gewet wort upghelept 3.20.36
 Onwerentheyt en is niet alleene sonde. 2.1.22
 Oorblechte en haer fundament. 3.4.4.5
 Oorberlen Gods tweederlep 3.4.31
 Oorbeelen hoe dat sy recht zijn. 4.20.18
 Oorlogen in wat manieren dat sy wetelijck zijn. 4.20.11
 Oorsake vande interresse der Heyligen 3.20.21.
 Oorsaken onser salicheydt zijn viere. 3.14.17.21
 Oorspronck der Religie 1.12.1
 Oorspronck van het Wjwater. 4.10.20
 Oorspronck van des verhardinge van de boose 3.24.14.

Oudene is ghebonden van de Scholieren booz een Sacrament 4.19.23
 Origenes. 2.2.4.27/ende 2.5.17/ende 2.8.12/ende 3.22.8.
 Olander wort wederlept. 1.15.3.5/ende 2.12.5.6.7/ende 3.11.5
 Oude Testament: Soekt Nuwe.
 Ober ghegheben te worden den Dupsel. 4.12.5.
 Overspel verboden 2.8.4.1
 Ovidius. 1.15.3/ende 2.2.23.

P.

Paps boozcomende upt berginghe der sonden 3.13.4.
 de Paus noemt hem selven stadholder Christi/ 4.6.2
 Paus is Antechrist. 4.7.21.25/ende 4.9.4.
 Paus heeft het Westersche rijcke hem onderwoopen 4.11.13.
 Paus hoe is hy so verheben 4.7.1
 Paphnutius ende zijn opinie van de supberheyt/ 4.12.26
 Papijsche kercke 4.2.2
 Papijsten zijn simmen Christi. 4.19.29
 Papijsten / hoe sy de beelden beschermen 1.11.5.
 Papijsten en kennen Christum niet. 2.15.1.
 Papijsten ende haerlieder vastinghe. 4.12.21.
 Pastoor ende Bisshop 4.3.8.
 Pastooren in de kercke 4.3.4.5
 Pastoors ende Doctoozen zijn noodich in de kercke 4.3.4
 Pastoors ende haerlieder officie. 2.8.46/ende 3.3.17/ende 4.1.1.5.22/ende 4.3.6/ende 4.8.1/ende 4.12.14.17.18.
 Pastoors en haer lieder macht. 3.4.14
 Pastoors ende haerlieder beroepinghe 4.3.11
 Patientie is den geloobigen noodelijck 3.8.1/ende 3.20.52/ende 3.25.1
 Patientie der geloobigen schilt van de patientie der Philosophen 3.8.11
 Patriarchen in der kercke 4.4.4
 Pelagianen heretiken/ worden wederlept. 2.1.5/ende 2.2.21/ende 2.3.7/ende 2.7.5/ende 3.22.8.
 Penitentie die oprecht is 3.3.5
 Penitentie die oprecht is/ comt upt den ghelooft 3.3.1
 Penitentie is een groote gabe Gods. 3.3.21/ende 3.24.15
 Penitentie is een deel des Euangeliums 3.3.1
 Penitentie en is gheen Sacrament. 14.19.14.15
 Penitentie ende haer ghewerken. 3.3.15.6
 Penitentie ende haer deelen. 3.3.3.8
 Penitentie die en wert in Gode niet verbonden/ 1.17.12
 Penitentie van Achab. 3.3.25/esh 3.20.15
 Persecutie booz gerechticheyt 3.8.7
 de Persen aenbaden de Sonne 1.11.1
 Persoone ende haer beteeckenisse in de Schrifture 3.23.10
 Persoone in God 1.13.6
 Persoonen drie in een Godlijck wesen. 1.13.2
 Petrus en hadde geen autoirept ober de andere Apostolen 4.6.5
 Petrus en heeft tot Rome niet getweest 4.6.14
 Phigius heretich 3.2.30
 Philosophen ende haerlieder opinie van de vrije wille 2.2.3
 Photas heeft te Rome geseten als een beschermer. 4.7.17
 Plato Philosophy 1.5.10
 Plautus. 1.17.3.
 Plutarchus. 1.2.3.
 Politie

DE TAFEL.

Pollitie der Kercken die en is niet te verachten/ 4.10.27
Pollitie tusschen de Christenen. 4.20.3
Predestinatie ende haer beteeckenisse. 3.21.5.
Predestinatie ende haer beschepdinge is waer/ 3.21.1
Predicatie des Euangelliums is den quaden ghemeene 3.24.1
Presente Gods verbaert de menschen 1.1.3.
Presters ende haer leder officie. 4.12.2
Presterschap Christi 4.6.2
Priken en moetmen niet flatteren/ 4.20.1.
Primaetschap van de stoel van Rome. 4.6.1.
Priuate vermaninge zijn in de kercke noofsakelijck 4.12.2
Propheten sijn interpreteerders des Wets 1.6.1/ende 4.8.6
Propheten hebben de goetheit Gods gefigureert door aertsche beneficien 2.10.20.
Propheten en haerleder macht. 4.8.3
Proceubin bande Mitsers. 4.13.15
Providentie Gods tegen alle creaturen. 1.16.1.4
Providentie Gods/ hoe sy te aenmercken is 1.17.1/ende 1.5.6.7
Providentie Gods in de bedeeelinghe van Coninckrijcken 4.20.26
Purgatozie hoe dat sy ghedicht is. 3.5.6.7.

Q.

Quade begheerte: Soeckt Concupiscencie.
Quade enghelen/ ende haerleder val 1.14.16
de Quade al sijn sy instrumenten Gods/ nochtans en sullen sy niet onschuldig sijn 1.17.5/ende 1.18.4/ende 2.5.5/ende 3.23.9
de Quade woorden verhardt met de Godlycke straffe 3.4.32/ende 3.8.6
de Quade hor sy God byeson 4.10.23
de Quadesijn menichmael seer begaeft 3.14.2.3.
Quadragelime te onderhouden is supersittieus. 4.12.20.

R.

Rbecca ende haer faute 3.2.31
Rechte ghebruyck van het eerslich goet 3.10.1
Rechte Kercke 4.1.1
Rechte kercke schilt vele bande valsche 4.2.1
Rechte maniere van leeringe in de kercke 4.8.8
Rechtebeerdicheit partiael is ghedicht van de Sophisten 3.14.13
Regeringe is tweederlep in den mensche 3.19.15/ende 4.20.1
Regeringe Christi die is ewich. 2.15.3/ende 3.12.7
Religie ende die warachtighe. 1.12.3/ende 1.4.3
Religie ende haren oorspronck. 1.12.1
Repetitien gebuycken de Hebrueusche vele 1.15.3
Rebelatien van de fantasijcken. 1.9.1
Rijcke Gods 3.3.19
Romanisten vermeten hem lieden te berghhefs ende verwaendelijck / dat sy hebben de successie der Apostolen. 4.2.2.3.
Roome en is het hooft niet van alle de Kercken. 4.7.17.

S.

Sabellus heretijck/woyt wederlept 1.13.4
Sabbath ende haer warachtighe

onderhoudinghe. 2.8.28.
Sabbath hoe sy te neder gelept is door de toecomsche Christi 2.8.31
Sacrament ende sijn warachtighe beteeckenisse/ 4.14.1
Sacrament en is sonder belofte niet. 4.14.4.
Sacramenten/ est die twee in de kercke 4.14.20/ende 4.18.20.
Sacramenten sijn in grooten gheale/ volghende de scholieren 4.19.1
Sacramenten ende het ghebruyck van dien 4.14.13
Sacramenten des Wets schilden van de Euangelische 4.14.23.26
Sacrificie is Gode behagelijck. 3.7.1
Sacrificie ende het gebuyck van dien 2.7.1.17/ende 2.12.4
Sacrificie der Gelooigen. 4.18.4.16
Saduceen ende haerleder opinie van de Enghelen 1.14.9
Saduceen ende haer lieder verstande van de sielen/ 1.15.2
Saduceen woerden wederlept. 2.10.23/ende 3.25.5
Saet der Religie is in het verstant der menschen/ 1.3.1/ende 1.5.1
Saet des Wets is in alle menschen. 2.2.13.
Salicheit die coemt door de verkleeninghe Godes/ 3.24.4.5
Salicheit der Ghelooigen met alle haer deelen / is gelogen in Christo. 2.16.19.
Salicheit ende van de vier oorsacken van dien/ 3.14.17.21
Sainson hem wreckende over sijn byanden / heeft eensdeels gefondicht 3.20.15.
Sara ende haer sonde 3.2.31
Satan autheur van alle quaetheit ende boosheyt/ 1.14.15
Satan autheur des twilfs 4.17.1
Satan woert diberscheijck genaemt. 1.14.13.
Sata woert geheet ghest Gods. 2.4.5.
Satan is een dienaar van de wreake Gods 1.18.2/ende 2.4.2
Satan is Gods schemeluckel. 1.8.2/ende 4.14.19
Satan hoe sy weret in de verbloechte. 2.4.2.
Satan en bermach niet sonder het toelaten Gods/ 1.14.17/ende 1.17.7
Satan en can de kercke niet schadigen naer sijn wille 1.14.18
Satan ende sijn subelijchheit 3.20.46/ende 4.1.1.11.13/ende 4.14.19/ende 4.15.19/ende 4.16.32/ende 4.17.12/4.18.18.
Satisfactie ghedicht van de Sophisten 3.4.25/ende 3.16.4.
Schandalen moetmen schuwē. 3.19.11
Schandale is tweederlep 3.19.11
Schadt der kercke / hoe die de Papien noemen/ 3.5.3
Scheppinge des menschen. 1.15.1/ende 2.1.10/ende 2.3.11/ende 2.5.18.
Schismatiken wie die egentlijck sijn 4.2.5.
Schryftuere brenghet de menschen de kernisse Gods/ 1.6.1
Schryftuere maect mentie van de kercke in twee manieren 4.1.7
Schryftuere als al is simpel / is nochtans van groeter waerdē. 1.8.1
Schryftuere is van groeter profijt. 1.9.1.
Srael Christi is ter rechter hant sijns Vaders/ 2.16.15
Schoot Abrahā 3.25.6
Schult ende straffe woerden te samen ghesete 3.4.29
Sette der Moniken is seer sojghelijck 4.13.14.

Seneca 2.1.3/ende 3.8.4
Seneca doet zijne elachten/nopende o' Afgoden/ 1.11.2
Sephora heeft sijn sone besneden/ ende in wat manieren 4.15.22.
Sepulture der doozbadeten/ ende haer beteeckenisse 3.25.8
Sepulture Christi / ende beteeckenisse des selfs/ 2.16.7
Seruetus: Soect Michael Seruetus de siele is van onsterffelijcker wesen. 1.15.2.6.
der Sielen twee deelen 1.14.7
Sielen sijn onsterffelijck. 1.15.2/ende 2.10.9.
Sielen van God gheschapen 1.15.5
Significatie van Anathema. 4.12.10
het Singhen in de kercke in gebrocht. 3.20.32.
Symbolum der Apostolen / dat is / de articulen des Gheloofs 2.16.18
Simonie ende haer beduydinge. 4.5.6
Simpelheit van de heylige Schryft is van groeter cracht 1.8.1
Simon de toodenaer ende sijn geloobe 3.2.10.
Smenichens excellentie 1.15.3.4
Sleucien van het rijcke der hemelen. 4.6.4/ende 4.2.10/ende 4.11.1.
Solberheyt is den gelooigen noodelijck 1.9.3.
Solon 4.20.9
Sondaersbooz ongebonden menschen 3.20.10.
Sonde in den heylighen Geest. 3.3.22.
Sonde die vergebelijck is upt de Sophisten 2.8.58.
alle Sonde van haer selven is doorlijck. 2.8.59.
Sonde is tweederlep. 4.12.3.6.
Sonden/waeromme woerden sy schulden ghenamt. 3.20.45.
Sonden der Vaders/ hoe woerden die in de kinderen ghestraff. 2.8.19.20.
Sonden der heylighen sijn vergeuelijck 2.8.59.
Sonden buyten de Gemeente en sijn niet te vergeben/ ofte en woerden niet vergeben. 4.1.20.
Sonden en canmen niet tellen elck bysonder. 3.4.16.18.
Sonne woert anbeden van de Persianen 1.11.1.
Sparwater waer dat het upt spruyp. 4.10.20.
Sperien der belijdinghe. 3.4.12.
Stelen is verboden. 2.8.45.
Stelen woert gedaen menigerlep. 2.8.45
Strichtinge is den Ghelooigen noodelijck 4.1.12. ende 4.8.1.
Stroische opinie van den noot. 1.16.8.
Sticht der ghelooighen is ewich. 1.14.13.15.18. ende 3.3.10/ende 3.20.46. ende 4.15.11.12.
Subdiakens/ leest Onderdiakens. 3.3.1.19.
Somma des Euangelliums. 3.3.1.19.
Somma hoe het Dagebier ghedicht is/ soeckt Purgatozie. 8.2.11.
Somma des Wets. 2.8.16.
Superstitie is different van de ware Religie. 1.12.11.
Superstitie ende haren oorspronck. 1.12.1.
Superstitieuse onderhoudinghe van daghen/ woert verdoemt 2.8.31.
Supberheyt/ soeckt Continentie.

T.

Teekenen van uptwendighe penitentie 4.12.14.17.
Teghenwoyninghe des geloofs in de goetheit Gods. 3.3.19.
Teghenwoyninghe des geloofs 3.3.19.
Tempelen

DE TAFEL.

Tempelen ende haer gebzupck. 3.20.30
ende 4.1.5
**Tempelen der Gyfecken werden be-
brant ende gheruineert van Kerys.**
3.2.30/ende 4.1.3.
**Tempelen ende haerlieder overbloedige
gheverietinghe** 4.5.18
Cematie vandiverfche fpecte. 3.20.46
Cemteren God/ ende zyn beteeckeniffe
4.13.3.
Certullianus. 1.10.3/ende 1.13.6.28/
ende 2.14.7/ende 3.20.48/ ende 3.25.
7/ende 4.15.21/ende 4.17.29.48.
Theodosius Biffchop 1.11.14.
Theodosius Biffchop van Airc. 1.
11.15.
**Theodosius de Kexer heeft open-
baertlyck zyn fchuld bekent** 4.12.7
**Theologie der Pausen ende Caroina-
len** 4.7.27
Thomas van Aquinen 2.2.4/ende
3.22.9.
Tlichaem is oock God gheheplich.
3.25.7.
Toeroemfte Chryfti in het oordeel.
2.16.17.
**Trasubstantie is van de Sophiften
ghedicht** 4.17.12.14.15
Tribuyt is men de Princen fchuldich.
4.20.13.
Tribulatten van God gefondē. 1.17.8.
**Tribulatten zyn den Geloovigen noo-
dich** 3.8.1
**Tribulatten zyn in diversche manieren
noodich** 3.4.32.33.34/ende 3.8.2.3
**in Tribulatie moetme altyes het eyn-
de aenmercken** 3.9.1
**Tribulatten der Gheloovighen ende
der ongheloovighen zyn diversch.** 3.
4.32/ende 3.8.1.
**Tribulatten van de goddelofen zyn
bermaledijt/** 3.4.32.33
**Turckē stellen eenē afgod in de plaets
van God.** 2.6.4
**Wederlep riptneminge van men-
fchen by God** 3.17.4
**Twee naturen ende persone van den
Mediateur** 2.14.1
**Twee foorten van de Kerckelycke o-
rdinantien** 4.10.29
**Twift in de kercke om de vntverfale
rijtele der Biffchoppen** 4.7.4
Twift om der kinderen doop. 4.16.32.

V.

**Vaders onder het oude Testa-
ment.** 2.7.16/ende 2.9.1.2.4/
ende 2.10.5/ende 2.14.5/ende
4.10.14/ende 4.14.23.
Valla. 3.23.6.
Valfchen cedt is verbloekt. 2.8.24.
Varro. 1.11.6.
Vaften ende haer definie. 4.12.18.
**Vaften is heplich ende wettelyck/ende
heeft drie middelen** 4.12.15.
Vaften ende haer ghebzupck. 3.3.17.
Vaften in wat manieren is sp noodich
4.12.14.
Vaften van Moses. 4.12.20.
Vaften van Elias. 4.12.20.
Vaften van Chryftus. 4.12.20.
Vaften der Papiſten. 4.2.21.
Veghevier hoe dat gedicht is. 3.5.6.7.
**Veertich daghen te onderhouden is
superficiere.** 4.12.20.
**Verachtinge bā de Kerckelycke dienst/
en fal niet ongewojken blijden.** 4.1.5
Verachtighe des doots. 3.9.5.
**Vercozene allene zyn bequame de gra-
de Gods/** 2.2.6.
**Verdienſte is contrarie de fupberhene
des gheloofs.** 3.15.2.
Verreninge Gods met de gheloovighen
2.8.18.

Vergaderinghe in den name Chryfti.
4.9.2.
**Vergaderinghe tot gheestelycke faec-
ken is noodich.** 2.8.32.
**Verghebinge der sonden woxt gebon-
den allene in de kercke ofte verga-
deringhe.** 4.1.20.
**Verghebinge der sonden is den eerften
roeganc tot de kercke ende het rij-
ke Gods** 4.1.20.
**Verghebinge der sonden genereert by-
de** 3.13.4.
**Verkielinghe woxt met becoepinghe
gheconfirmiert** 3.24.1.2.
Verlozen byagen moeten verwoopen
1.14.1.4. ende 2.12.5.
Verlossinge is in Chryſto allene. 2.6.1
**Vermaninghen die pibaec zyn / zyn
noodich in der kercke** 4.12.2.
**Vermaninghen zyn den gheloovighen
profytelyck ende ooc nootlyc.** 2.7.12.
Vermaninghen tot vasten ende bidden.
4.12.14.
Vergheiffen Chryfti 2.16.13.
**Vergheiffen des vleesch is hart om te
ghelooen/** 3.25.3.
**Vergheiffen des vleeschs is den goe-
den ende quaden ghemeen.** 3.25.9.
**Vergheiffen die fal wonderlyck ghe-
fchieden** 3.25.8.
Verfaken hem ſelven. 3.3.8. en 3.7.1.2.
Verfant ende zyn cracht 2.2.2.
**Verfant ende wille zyn twee deelen
der siele** 1.15.7.
Verfant met het ghelebbe gemengelt
3.2.3.
**Verfant van menschen / is blind in
gheestelycke dinghen** 2.2.19
**Verrellinghe ruffchen het geloobe ende
t'woort Gods.** 3.2.6.2.9.31. ende 3.11.
17. ende 3.22.10.
Vertrouwinghe der geloovighen. 1.14.6/
ende 1.16.3. ende 1.17.11. ende 2.8.21/
ende 2.16.5.18. ende 3.8.7. ende 3.9.
6. ende 3.15.8. ende 3.20.51. ende 3.
25.4. ende 4.1.3.
Verwoicht booz gerechticheyt 3.7.8
Verwozene zyn van God verhaedt.
3.24.16.
**Verwozene en hebben geen excuſe als
sp sondighen** 3.23.9
**Verwozene en byezen God niet als
foot betaemt/** 3.2.27.
Verwozene ende haerlypder geloobe.
3.2.11.12.
**Verwozene ende haerlypder arme
conditie ofte ſtaet** 3.25.6
**Verwozene ende haer straffe fal seer
groot wesen** 3.25.12
**Verwozene mogen het woort Godes
hoozen/** 2.5.5.
de Verwopinghe na den wille Gods.
3.22.11.
Virgilius. 1.5.5
Vanden moetme verninken. 2.8.35.36
**Vicarius van den Biffchop / wat exa-
minatie dat ho ghebzupckt** 4.5.5.
**Vier manieren van menschen die ghe-
juſtificeert zyn** 3.14.1.
**Vier faecken is men God ten eerſten/
ende booz al ſchuldich** 2.8.16.
Vijf ſinnen in den menſche 1.15.6
het Vleesch ſtrijt teghen den gheest. 3.
20.17.18.
Vloeken wert verdoemt 2.8.47.48.
Doorzerepinghe der Papiſten. 2.2.27
**Doorzichticheyt Gods: Zoekt Pro-
videntie.**
**Doorzichticheyde Gods wat sp betee-
kent** 3.21.5
**Opplugginge der handen oft een Sa-
crament is** 4.1.4.20
**Opplugginge der handen in de verkie-
linghe der Paſtooren** 4.3.16
Oppeſte Prieſter in de Wat was een

figure Chryſti. 4.6.2. ende 4.12.2.5.
ende 4.14.21.
Youtwen en mogē niet doope. 4.15.20
**Youtwen worden begrepen in de ghe-
ſachten onder den name van de
mannen** 2.13.3.
**Dreefe Gods hoedanich die is inde
verbloekte/** 3.2.27. ende 4.10.23.
Dreefe des Heeren. 3.2.26.
Dreefe der gheloovighen. 3.2.21.22.
**Dydom die de Clercken tot hem lyp-
den ghetrocken hebben** 4.5.15.
**Dye wille van den menſchen booz den
bal** 1.15.8.
Dye wille van den menſche. 1.15.8.
ende 2.2.1 ende 2.5.1.
**Dyheyt des volcs in het verkieſen der
Biffchoppen** 4.4.11
**Dytreckinghen der handen als men
bidt** 3.20.16
**Dyverkielinghe is geconfirmiert dooz
becoepinghe** 3.24.1
der Dyverkielinghe volſtandicheyde.
3.24.4.
**Dyvercozenen allene gelooben wa-
rachtelijck/** 1.7.5/ ende 3.2.11/
ende 3.24.2.
Dyvercozenen allene / byezen God.
2.3.4.
**Dyvercozenen allene / en connen niet
bergarn/** 3.24.6.7.
**Dyvercozenen allene / blijben in den
gheloope/** 3.24.6.
**Dyvercozenen ſchillen vele van de
berdoemde/** 3.2.27. ende 3.4.32. en 3.
8.6. en 3.9.6. en 3.13.3. en 3.20.16.29.
Dyverkielinghe Gods is etwlich. 3.21.1
Dyverkielinghe om niet 3.22.1.
**Dyverkielinghe is het fundament der
kercken/** 4.1.2.
**Dyghedinghe is epgheſchap der ge-
loovighen/** 2.3.11.
Dyghedinghe is een gave Gods. 2.3.11
ende 2.5.3.
Dolmaektheyt der kercken 4.8.12
Dolmaektheyde der gheloovighen.
3.17.15.
Dolmaektheyt des geloofs. 3.17.15.

W.

Waken altyes 1.14.15.
Werck des heyligē Geests
4.14.8.9.
**Wederdooperſche dwalinghe: Siet
Dwalinghe der Wederdooperen.**
Wedergebooze dooz het geloobe. 3.3.1
Wedergebooze ende haer eynde. 1.15.4
ende 3.3.1.
Wedergebooze ende haer trappen. 4.
16.31.
Wedergebooze upt de Anabaptiſten.
3.3.14.
**Weduwen die out zyn / oft sp haerlie-
den houden moeten ſonder trou-
wen** 4.13.18
Weerdicheyt der menſchen. 1.15.3.4
Weerdicheyt der Gheloovighen. 1.14.
2. ende 2.16.16. ende 4.17.2.
**de Werelt is gheſchepen om het men-
ſchelyck ghedachte.** 1.16.6.
Werelijcke Prieſters in het Pausdom.
4.5.9.
de Wer ende haer ſomma 2.8.11.
Wer ende haer gebzupc. 1.12.1. en 2.7.1
Wer ende haer officie. 2.7.6. ende 3.19
2. ende 4.15.12.
**Wer Gods is van Moses in dyen be-
dele** 4.20.14.
Wer der zede beſtaet in twee. 4.20.15
**Wer van Moses is miraculeuſelijck
bewaert** 1.8.9.
Wer/ waerom is sp geopendact. 1.6.2
Wer/ hoe is ſo ter neder gelept. 2.7.14.
Wer die gheestelijck is. 2.8.6.
Wer en

DE TAFEL.

Wet en kan niet gehouden worden om de cranchtheit des vleeschs. 2. 5. 6. 7. ende 2. 7. 4. 5.
 Wetten die civyl zijn / moghen gheoor-
 donnet werden van menschen. 4. 20. 15.
 Wetten die politick zijn / zijn stercke ze-
 nuwen van de ghemene welvaert. 4. 20. 14.
 Wille Gods is recht. 3. 24. 16.
 Wille Gods is ewerling te vermercken. 1. 17. 2.
 Wille Gods is de meeste cause van alle dinghen / 1. 14. 1. ende 1. 16. 8. ende 1. 17. 2. ende 1. 18. 2.
 Wille Gods / is de noot van alle saken. 3. 23. 8.
 Wille Gods moet naer geboelcht zijn. 3. 20. 4. 5.

Wille Gods is de meeste regel der gerechticheit / 3. 23. 3.
 Wille van de menschen / hoe dat sy af ghenomen wert in de weder ghebo-
 rentheit. 2. 5. 15.
 Wille ende berstant zijn twee deelen der sielen. 1. 25. 7.
 Wille van de mensche is in Gods hand den. 2. 4. 6. 7.
 Wille in de gent die herbozen zijn. 2. 3. 6. ende 2. 5. 15.
 Wyshheit die waerachtich is. 1. 1. 1.
 Waerke moer men Gode over gheben. 2. 8. 57. ende 4. 20. 20.
 Waergherichteit is verboden. 2. 8. 57. ende 4. 20. 20.
 Waergherichteit in Samson. 3. 20. 15.

X.
X Enephon. 1. 5. 12. ende 4. 12. 24.
 Terres verbrandt ende woijt omme alle de Tempels van Sreeten. 4. 1. 5.

Y.
 Falosie. Soeckt Zele.

Z.
Z Acharas Paus / ende zijn onge-
 trouwenheit / 4. 7. 17.
 Zele hoe sy verweckt woijt dooz-
 lectschep. 3. 3. 15.
 Zele onghemerecht. 2. 2. 25.
 Zephainus ende zijn oydinantie van te celebreren het Nachtmal des heeren. 4. 17. 46.

Eynde deses eersten Tafels.

Een ander Tafel innehoudende de passagien vanden Bybel, naer de ordene van de boecken des Ouden ende Nieuwen Testaments.

Het eerste ghetal volghende terstont achter den text / Wijsf aen den boeck van de Institutie / het tweede het Capittel / ende het derde de bedeckinghe.

Genesis Cap. 1.

1. **I**den beginne schrey Godt Hemel ende Aerde. 1. 14. 20
 2. Ende de gheest Gods swebede opt water. 1. 13. 14. ende 1. 13. 22.
 3. En Godt sprack: Het wordelichte / ende het weertlicht. 1. 13. 7. ende 1. 16. 2. ende 1. 13. 8.
 11. De Aerde late op gaen gras / ende cruut dat hem vesadt. 1. 16. 2.
 26. Laet ons een mensche / een beelt na onse ghelijckenisse maken. 1. 13. 24. ende 1. 15. 3.
 27. Godt schrey dan de mensche naer zijn beelt hy schreyse / segge ick na de ghelijckenisse Gods. hy schreyse man ende wijf. 1. 11. 14. ende 1. 15. 3. en 2. 1. 1. ende 2. 2. 1. ende 2. 12. 6.
 28. Ende regereet ober de visschen in der Zee / ende ober de voghelen des hemels / ende ober alle gedierten die heil op Aerden toeten. 1. 14. 22.
 31. En Godt sach aē al wat hy gemaect hadde / en siet / het was al seer goet: Doe weet uyt about en moigen den seften dach. 1. 14. 22. ende 3. 23. 8.
 2. 1. Also wert volbracht hemel en Aerde met haer gheheele heyt. 1. 14. 4.
 2. Also volbracht God aen de sevendē dach / zijn werck dat hy gemaect hadde / en rustede aen den sevendē dach van alle zijne wercken die hy ghemaeckt hadde. 1. 14. 2. ende 2. 8. 30.
 7. En God de Heere maecte den mensche van het stof der Aerden / en blies in zijn aensicht den adē des lebens: ende also weert de mensche een lewendighe siele. 2. 14. 8. ende 1. 15. 5.
 9. En oock den boom des lebens midde in de hof en de boom der kennisse des goets en des quaets. 4. 14. 18.
 17. In welckē dage dat ghy daer van etet / sult ghy den doot sterden. 3. 2. 7.
 18. Hier en is niet goet dat de mensche alleen en / ick sal hem een hulpe maken: die hem ghelijck sy. 4. 13. 3.

23. Nu is dat been van mijnen been / ende vleesch van mynen vleesch: daeromme salmense mannen heeten / om dat sy van den man genomen is. 2. 12. 7. ende 4. 19. 35.
 3. 4. De Slanghe sprack tot den wyve: Ghy en sult gheenderley wijse sterben. 1. 14. 15.
 6. Het wijf dan siende dat den boom goet om eten was / ende lieffelijc aentien / ende een lustighe boom om wijfheyt te bereyghen: sy nam van de vrucht ende adt / ende gaf haren man oock daer van / en hy adt. 2. 1. 4.
 15. Ick sal byantschap setten tusschen u ende den wyve ende tusschen uwen zede / ende haren zede / dat selve sal u dat hooft verreden / ende ghy sult hem in de berfenen steken. 1. 14. 18. ende 2. 10. 20. ende 2. 13. 2.
 17. Doe commet sult ghy daer af eten / u leben lanck. 3. 14. 13. ende 2. 10. 10.
 22. Nu dan op dat hy zijne hande niet uyt en trecke ende neme oock van den boom des lebens / ende ete / ende leve ewelijck / laet ons hem uyt woepen. 4. 14. 12.
 4. 4. Ende de Heere sach aen Abel ende zijn offer. 3. 14. 8.
 7. Syn wille sal u onderwoepen wesen / ende sult heerschen ober hem. 2. 5. 16.
 8. Doe sy op belt waren / berchlef hem Cain teghen zijn broeder. ende sloech hem doot. 2. 10. 10.
 10. De stemme des bloets uwes broeders roept tot my van der aerden. 3. 2. 7.
 13. Mijn sonde is grooter dan dat sy my vergeben mach worden. 3. 3. 4.
 6. 3. Mijn geest en sal niet strijden inder euwichheit met den mensche / want hy en is niet dā vleesch / etc. 3. 14. 1.
 5. Doe nu de Heere sach dat der mensche boosheit groot was op aerde / en als le het dichte / en poogen haer herren lanck soo booser werct. 2. 2. 25.

6. Doe beroudeet de Heere dat hy den mensche ghemaeckt hadde. 1. 17. 12.
 18. Met u wil ick een verbont maken. 4. 14. 6.
 22. Ende hoe dede al wat hem God gheboot. 2. 10. 10.
 8. 21. Dat voornemē vā des menschen herten is quae vā der jonckheyt op. 2. 2. 25 / ende 2. 2. 27. ende 3. 14. 1.
 9. 2. Owe dreefe ende verschycken sy ober alle gedierte op aerden / ober alle vogelen onder den hemel / en ober al wat hem op aerde roert / ende alle visschen in der Zee / zijn in uwe hand ghegheben. 1. 14. 22.
 9. Siet ick make met u een verbont / ende met uwen zede na u. 4. 14. 6.
 13. Mijnen voghe sal ick setten in de wolcken / welcke sal het recken zijn van het verbont tusschen my ende de aerde. 4. 14. 18.
 24. Doe hoe opwaerte vā zijne wijn / hy bebant wat hem zijnen cleynsten font ghebaen hadde. 2. 10. 10.
 25. Hy sprack: Verbloet sy Canaan / hy sal zijn een knecht der knechten van zijnen broederen. 1. 11. 8.
 27. God bryede Japhet uyt / en late hem woonen in de hutten Sems / ende Canaan sy zijn knecht. 1. 11. 8.
 12. 4. Abraham ginekt ghelijc de Heere hem ghelept hadde. 2. 10. 11.
 10. Daer quam eenen dieren tijt in dat land / ende Abraham / toech af in Egypten / etc. de selfde.
 13. Ick bidde u / seghe dorch / ghy zijt mijn sustere: int selfde.
 17. Naer de Heere sloech Pharao met groote plaghen ende zyn hups / om de wille van Sarai Abrahams wijf. 2. 8. 19.
 13. 7. Ende daer rees twist tusschen den herderen van Abrahams beere / ende tusschen den herderen van Lots beere / etc. 2. 10. 11.
 11. Alsoo schepdēse den eenen van den anderen / int selfde.
 14. 13. Doe quam daer een die ontrommen

DE TAFEL.

- me was/ ende bootschapt het Abrahams en Gheleerwer/ Ant seifde.
18. Ende Gheleerwerde Coninc van Sabaem voochte voocht sijn wijnen/ ende hy was een pilsfer Godes des alderhoofstien. 4.18.2.
15. 1. Abrahams en vrees niet/ ick ben uwen schilt en uwe seer groote loon. 2.11.1/ ende 3.25.10/ ende 4.16.11/ ende 4.16.24.
5. Kenst nu den hemel ende eel de sterren/ ront ghyse tellen/ also (sept hy tot hem) sal u saet zyn. 3.18.2.
17. Na dat de Sonne onderghygaen was/ daer wert een dupsteehert/ liet een roockende oven/ en een bleslampe dooyghe ende tusschen dese geplepe stucken. 4.14.18.
18. Ick sal uwen zaden dit land geben/ van de riviere Egypten aen tot aen de groote riviere Euphraten. 4.16.11.
16. 2. Siet de heere heeft my toeghefloten/ dat ick niet ghebaven en can: Ick bidt u gaet in tot myn maget/ of ick missechten/etc. 3.2.31.
5. Doe seide Sarai tot Abraham/ het onrecht datmen my doet is op u/etc. 2.10.11.
5. Ick selve heb u mijn maghet ghegheoren in uwen schoot. 3.2.31.
9. De Engel des heere seide tot haer: Keert weder tot u vrouwe. 1.14.6.
15. Ende Agar daerde Abraham een soon. 2.10.11.
17. 2. Ick sal mijn verbont tusschen u ende my maken/ ende sal u gantsch seer vermeerderen. 3.18.2.
5. Ick heb u ghemeecht een vader van vele volcken. 2.10.11.
7. Ick sal mijn verbont maken tusschen u ende my/ ende tussche uwen zaden naer u by haren nacomelingen met een eedwisch verbont/ dat ick uwen God sijn/ ende uwes zaden nae u. 2.8.21/ ende 9.10.9/ ende 3.13.1/ ende 4.15.20/ ende 4.16.3.
10. Al wat manige is onder u/ sal besneden worden. 4.14.20/ en 4.16.3.
12. Ghy sulc het blesch aen uwen booyhupt besneden/ ende het sal een tecken zyn mijns verbonts tusschen my ende u. 4.16.24.
12. Een pegelick knechten wanneer het acht dagen oude is/ sal besneden worden/ tusschen u ende uwen gheflachte. 4.16.5. en 4.16.6. en 4.16.30.
13. So sal mijn verbont in uwen blesche wesen/ booyzen eedwisch verbont. 4.17.22.
14. Maer het knechtken/ onbesneden/ van welke het blesch bijnne booyhupt niet en sal ghesneden zyn/ diens siel sal uytgeropt worden uyt zynen volcke. 4.16.7.
8. Ick sal mijn verbont opzicheren met Isaac/ 4.14.6.
18. 1. De heere bescheen hē weder omme inde hagen Mamre. 1.14.5.
2. Siet daer stonden drie mannen teghen hem over. 1.14.9.
10. Ick sal tot u weder kerren/ na den tyt des levens: Ick/ so sal Sara u wijsen een soon hebben. 3.18.2.
23. Of daer noch bysich rechtbeerdighen in de stadt zyn/ sount ghy die oock alsoo ombjenghen/ en sulc ghy aen die stadt niet verghen om de bysich rechtbeerdighe die in haer zyn. 3.20.15.
27. Siet ick hebbe begonnen te spreken met den heere hoe wil ick aerde ende affschen den. 1.15.2.
19. 1. Ende op de abont quamen daer twee Engelen tot Sodome. 1.14.9.
20. 2. Ende seide van zynen wijver het is mijn sustor. 2.10.11.
3. Siet ghy sulc sterben om het wijfs wille die ghy genomen hebt/ want sy is eens mans getrouwt wijf. 1.17.14.
18. De heere hadde toeghefloten alle baermoders des hups Abimelech/ om Sara Abrahams wijfs wille. 2.8.19.
21. 2. Ende Sara werdt bebycht/ ende baerde Abraham eenen soone in zyn onderdort. 2.10.11.
10. Deyft dese dienstmaecht uyt met haren soone. 2.10.11. ende 4.2.3.
12. Ende al wat u Sara seggen sal/ weest haer stemme ghehoosam/ want in Isaac sal u het saet ghe-noemt worden. 3.22.6.
24. Doe sprack Abraham ick sal sweeren. 2.8.27.
25. En Abraham straf Abimelech/ om des waterspues wille die Abimelechs knechten met ghewelt ghenomen hadden. 2.10.11.
22. 1. Na dese geschiedenisse beyoefde God Abraham. 3.8.4/ en 3.20.46.
2. Neemt Isaac uwen eenigen soon die ghy bemint/ ende gaet henen int land Mozia/ ende offert hem aldaer tot een byantoffer. 2.10.11.
3. Abraham stonde des moygens byoech op/ ende zadelde zynen Esel/ ende nam met hem twee van zyne knechten/ ende Isaac zyn soon/ ende ghecloofte hebende hont tot den byantoffer/ maechte hem op den wech/etc. 3.18.2.
8. God sal hem beoylen een schap totten byantoffer. 1.16.4.
12. Du weet ick dat ghy God byest/ ghemerck dat ghy uwen eenighen soon niet verchoont en hebt om mijn wille. 3.8.4.
16. Ick hebde by my selve gestwojen sepe de heere/ om dat ghy sulc ghebaert hebt/ ende en hebt uwen eenighen soone niet ghespart. 3.18.2.
17. Dat ick u zaet gebenedyden ende vermeerderen sal/ gelijk de sterren aen de hemel/ ende als dat sant aen den oever des zees/ het seifde.
18. Ende alle volcken der aerden sulen gheseghent worden dooy zaet/ om dat ghy mijne stemme ghehoosam geweest hebt. 2.13.1. en 4.14.21.
23. 4. Ick ben een byeamdelick ende uplandisch man/ tusschen u liden/ gheeft my een erf begabnisse by u/ op dat ick mijn doode begabe die booy my leyt. 3.25.8.
7. Doen stont Abraham op/ ende nepchde hem booy het holt des lants des kinderen van het. 1.12.3.
12. Doe nepchde hem Abraham booy den volcke des lants. 1.12.13.
19. Daer na begroef Abraham zyn wijf Sara in de speloncke des ackers Machpelach ontrent Mamre/ dat is hebyen in het lant Canaan. 3.25.8.
24. 7. Die sal zynen Engel booy u henen senden. 1.14.6/ ende 1.14.12.
12. Ende sprack: O heere de God mijns meesters Abraham/ ick bidt u doet my huyden ontmoeten/ ende doet darmheerichpede aen mynen meester Abraham. 1.14.12.
25. 27. En Isaac beminde Esau/ want het wiltvanch was zyn spuse. 3.2.31.
26. 1. Ende het gheschiede een dierden tijt in het lant/etc. Ende Isaac rooch tot Abimelech Coninc der Philistijnen in Gerar. 2.10.12.
4. En ick sal u zaet vermenichvuldigen als de sterren des hemels/ en ick sal u nacomelinge dese landt geben/ en in uwen zaden sulc alle volcken op aerden ghegheent werden. 2.13.1.
7. Hy antwoorde: Sy is mijn sustor; Want hy vreesde te segghen/ sy is mijn wijf. 2.10.12.
15. De darsse verstoppe alle booyputten/ die de knechten van zynen vader Abraham gegaben hadden. 2.10.12.
20. De herderē van Gerar twissten met de herderē bā Isaac etc. 2.10.12.
31. Ende sy stonden des moygens seer byoesh op/ ende sy swoeren bē een den ander. 2.8.27.
35. De welcke marchen Isaac en Rebecca grooren herseer. 2.10.12.
27. 9. Gaet in henen totten cuddes/ ende neemt my daer twee van de beste boeykens/etc. 3.2.31.
14. Hy ginck/ ende namse/ en vreesde se zyne moeder. 2.10.14.
27. Doen rooch hy den reuck van zyn cleeberē/ ende gebenedyde hem/ seggende: Siet den reuck mijns soons is ghelijck een reuck des belts dat de heere gheseghent heeft. 3.11.23.
38. En Esau heffende op zyn stemme/ wende. 3.3.24. ende 3.3.25.
39. Siet in bette wooningen des aerden sy uwe plaetse/ ende in de dauwe des hemels van boven af. 3.3.25.
28. 5. En Isaac sant Jacob. 2.10.12.
12. Dier ooc de Engelen Godes elomen daer aen/ op ende neder. 1.14.12.
20. Doe byoomde hy/ en liet/ een lerders stont op der aerde/ ende het oppersta daer bā raecte af de hemel/etc. 2.9.2.
18. Jacob stont des moygens byoech op/ ende nam den steen die hy onder zyn hooft ghelept hadde/ ende stelde hem tot een tecken/ ende goot daer slpe boven op. 1.17.15.
22. Ende van alle het ghene dat ghy my hebt ghegheven/ wil ick u het thende gheben. 4.13.4.
20. Ende Jacob diende seben jaren om Rachel/ 2.10.12.
23. Des abonts nam hy zyn dochter Lea/ en vreesde tot Jacob. 1.10.12.
27. Welcne dese werke met de dese sijn wy sullen u oock die ander ghebeu/ booy den dienst die ghy my noch ander seben jaren doen sulc. 2.10.12.
30. 1. Doe Rachel sach dat sy Jacob niet ghebaert en hadde/ benyde sy haer sustor/ ende sprack tot Jacob: Gheeft my kinderen/ anders so sal ick sterben. 2.10.12.
2. Na ick in de plaetse Godes/ die de bycher uwen lysa belet heeft. 1.16.7.
31. 1. Ende Rachel stal haers baders afgoden. 1.17.8.
23. Ende hy nam zyn vaders met hem/ en jaechde hem na seben dachrepen/ ende crech hem op den berech Galaad. 2.10.12.
40. Daerds berterde my de hitte/ en snachts de bycht/ ende den slaep bloot van mijn ooghen. 2.10.12.
53. Daer Jacob swoer by de vreesde zyns baders Isaac. 2.8.27.
32. 1. Ende Jacob ginck zynen wech/ ende de Engelen Godes ontmoetden hem. 1.14.5.
7. Doe vreesde Jacob seer/ ende hem wert danghe. 2.10.12.
30. Ick ben te secht aller uwe welbaet/ ende aller reouwe die ghy aen uwen knecht ghebaert hebt/ want ick/etc. 3.20.14. ende 3.20.26.
11. Ick bidt u helpe my van de hant mijns vaders van de hant Esau/ want ick vreesde hem/ dat hy niet en come/ en slaet my/ de moeder met de kinderen. 2.10.12. ende 3.20.14.
28. Want ghy hebt met God/ ende met den menschen genwyschap. 1.14.5.
29. Jacob

DE TAFEL.

29. Jacob bjaechde segghende: ick bid u hoe heet ghy? hy beantwoorde: Waerom bjaechdy hoe ic heete? Ende hy seggende hem aldaer. 1.13.10
30. Ende Jacob hiet de name des plaerens Phaanuel. Want ick hebbe God gheuen (seft hy) aensicht aen aensicht ende mijn siele heeft verlost gheweest 1.11.10.
33. Ende hy ginc booz hen hemen/ ende nepchde hem op der aerden/ tot seuenmael/ tot dat hy tot zynen broeder quam 2.10.12.
34. Ende Jacob weet gewaer dat hy zyne dochter Dina geschenkt hadde/ etc. 2.10.12.
25. Simeon ende Lebi broeders van Dina/ namen elck haer/ weete/ ende quamen stoutelyck in de stadt/ ende doodden al wat manlyc was. 2.10.12 ende 4.1.24.
29. Ghy hebt my ontruff/ dooz dien dat ghy my hebt doen stincken booz de inwoonders deses Lants 2.10.12
- 35/18. Ende doe nu de siele schepoe (waet sy stof) sy noemde etc. 2.12.12
22. Ruben ginc hemen/ ende stiep hy Bala zyns vaders by wyf/ het welck Israael ghewaer weest. 2.10.12/ ende 4.1.24.
- 37/18. Ende eer hy hen quam/ loeghen sy enen raet teghen hem/ om hem te doodden 4.1.24.
28. Alsoo daer sommitghe Mediamiten coopliden booz by gingen/ togen sy hem upt den eyn/ ende vercochten hem aen de Ismaeliten twintich stucken silbers 4.1.24
32. Ende sonden desen bouten toech/ ende brochten hem tot haren vader/ etc. 2.10.12.
38. Doe gaf hy het haer/ lach by haer/ ende sy wert van hem met kinde 2.10.12 ende 4.1.24.
- 42/6. Doe nu de broeders van Joseph tot hy quam/ biefen sy booz hy neder ter aerden op hare aensichten. 1.12.3.
36. Ghy hebt my mynder kinderen berooft/ Joseph is niet meer/ Simeon en is niet. ende ghy sult Benjamin nemē/ alle dit gaet over my. 2.10.12.
- 43/14. De God almachtich ghebe u lieden beremberticheit booz die ma/ dat hy u wederom late utwen andere broeder ende Benjamin/ maer ick sal berooft zyn van kinderen/ ghehick ick alreede berooft ben. 2.4.6.
- 45/8. En nu ghy liede en hebt hee niet met gesonde maer God etc. 1.17.3.
47. Ende Jacob groetede Pharao. 1.11.15.
- De daghen des jaers mijns lebens/ hebbe icoet geweest en boos. 2.10.12.
29. Ick bidde u/ begraeft my in Egypten 2.10.13
30. Maer als ick slapen sal met mijn vaders/ ghy sult my upt Egypten boeren/ ende sult my begraven in hare graben 2.10.13 ende 3.25.8.
35. Ende Israael nepchde hem opt bedde ten hoofde 1.11.15.
48. Ende Israael stack zyn rechtech hant/ ende lepdese op het hoofd Ephraim/ etc. 4.3.15.
16. Den Enghel die my bewaert heeft booz alle quaet/ ghebendijnde zyn kinderen 1.1.4.6.
16. Ende de name van mijne vaderen Abraham ende Isaac/ werde aengheropen op hen 3.20.25.
19. Sijn jonckste broeder sal grooter wassen dan hy/ ende zyn zaet sal een groot volck worden 3.22.5.
- 49/5. Simeon ende Lebi/ inffruymenten des booshepts/ dooz haer

- moozdinghe 1.8.4.
9. Juda mijn soon/ ghy zijt hooch ghecomen dooz groote overwinninghe: hy heeft neder ghekuile/ ende hem gheleget als een Ecuwe/ ende als een Kerwinne/ etc. 1.8.4.
10. De Scerpec en sal van Juda niet ghenomen worden/ noch de Meester van zyne doeren/ tot dat Silo come/ ende den selven sullen de volcken aenhanghen 1.8.6.
18. Heere ick hebbe utwe salicheit verstaen 2.10.14.
- 50.20. Ghy hebt boozwaert ghaet tegen my gedachte: maer God heeft tot goet ghedacht/ op dat ick dede/ naer dat ghy hunden liet etc. 1.17.8.
25. Wanneer God u besochten sal/ soo doert mijn gebeente met u lieven van hier. 2.10.13.

Exodus Cap. 2.

12. **E**nde opsiende hy waerts en ginswaerts doen hy sach/ dat daer gheen mensche en was/ hy verdoech den Egyptenaer/ ende verberchede in het sant. 4.20.10.
32. Ende den Enghel des heeren/ verscheen hem in een vterige blamme/ in het midden des bosch 4.17.21.
6. Ick ben den God utwes vaders Abraham/ de God Isaac/ ende den God Jacob. 2.8.15/ ende 2.10.9.
8. En den neder geroacht dat lese verlosse bande Egyptenaer hat en haer uplepede upt desen lande etc. 4.20.30
10. Soo gaet nu henen ende ick sal u tot Pharao senden/ op dat ghy mijn volck uplepedet 4.8.2.
14. Die ghene dies is/ die heeft my tot u ghesonden 1.13.23.
21. Ende ick sal dit volck ghenaeue gheben booz den Egyptenaer/ dat wannet ghy lieden upt trecket/ niet ledich upt en trecket 1.17.7.
43. Hy sprack: werpten ter aerden/ ende hy wleypen op der aerden: ende verkeerde in een Slanghe 4.17.15.
11. Wie heeft den mensche de mont ghegheben/ ofte wie heeft den stommen/ of doaden/ of slinden/ of blinden ghemaect/ heb ick niet ghe-daen de Heere 1.13.14.
21. Siet toe dat ghy alle de wonbere booz Pharao doet/ die ick u in uwe hant ghegheben hebbe/ dan ick sal zyn herte verharden/ dat hy het volck niet verlaten en sal. 4.24.13
22. Ic sal zyn herte verharden/ en hy en sal het volck niet late gaen. 1.18.1.
25. Doen nam Sephora enen steen/ ende besneet haren soon de boozhuyp 4.15.22.
67. En sal u booz mijn volc aennesmen/ en wil utwe God zyn etc. 2.10.8
22. Ende Aaron nam ten wijve Elisaba de dochter Aminadab/ de suster van Naou/ de welke hem vaders Nadab/ ende Abin/ ende Eleasar/ ende Ithamar 2.13.3.
71. De heere sprack tot Moyses/ hiet ick hebbe u tot enen God geset over Pharao/ ende Aaron utwen broeder sal u Propheet zyn 1.13.9.
3. Doch ick sal Pharaos herte verharden/ ende sal mijn teekenen ende wonderen bermenichfuldighen in Egypte 1.18.2/ en 2.4.3/ ende 2.4.4
10. En Aaron wierp zyn roede booz Pharao/ en booz zyne dienaren/ ende sy verkeerde in een serpent 4.17.15.
11. Doen riep Pharao de wijfen ende tooveraers/ ende de toovenaren van Egypten deden oock alsoo met hare besweren 1.8.5.

12. Sp wleypen een pghelijck haer roede/ ende daer werden Slanghen upt/ maer Aarons roede verlosse hare roeden 7.17.15.
15. Als nu Pharao sach dat hy lucht ghecreghen hadde/ weest zyn herte verhaert 1.18.2.
31. Ende Pharao verhardede dicrepe noch sijn herte 1.8.2.
10. Ende de heere sprack tot Moyses/ gaet henen tot Pharao/ want ic zyn ende zynre knecht/ en herten verhaert hebbe/ op dat ick dese myne teekenen onder hen doe 2.4.4.
- 12.3. Want de heere sal het volck genade geben booz den Egyptenaeren/ ende Moyses was een seer groot man in Egypten/ laut soo wel booz de knechten Pharao als booz den volcke 2.4.6.
- 12.5. Ghy sult een Lam nemen/ daer gheen seel aen en is/ een manliche/ een jaer out 4.16.31.
26. En als u kindere segge sult wae dienft is dat die ghy doet 4.16.30.
43. Sulc is de ordonnance des Pascha/ ghem bycembelick en sal daer van eten 4.17.22.
46. Ghy en sult gheen been van hem bryken 1.16.9.
- 13.2. Heplicht my alle eerst gebozen/ openende alle moeder cussche/ de kinderen Israels/ soo wel van menschen als van beesten: want her is mijn 4.16.11.
- 14.19. Ende den Enghel Gods (die booz den heere Israels roech) vertrick 1.14.6.
21. Doen repchte Moyses zyn hant over de zee/ ende de heere lere wech baren den gantschen nacht/ dooz enen stercken Oosten wint/ etc. 4.15.9.
26. De heere sprack tot Moyses/ repcht u hant over de zee/ ende de wateren sullen weder tot vallen over de Egyptenaers/ op hare wagheneer/ ende op hare peerden 4.15.9.
32. Ende het volc bryede den heere/ ende geloofden aen God/ ende Moyses zyn dienere 4.8.2.
- 15/3. De heere is eē crijchman/ zyn naem is ewich. 1.13.24/ en 4.17.23.
- 16.7. Ende sinoighens sult ghy des heeren heerlyckheyt sien/ want hy heeft u murmureren teghen hem ghehoort. Wat zyn wy dat ghy teghen ons murmureet 1.8.5.
14. Als den dau die gheballen was wech was/ doen lach daer in de woestijne een cleyn ront dinck/ als den rijn op den lande is. 4.17.34/ ende 4.18.20.
- 17.6. Siet ic sal aldaer staen op eene steencor: in Horeb/ ende sult den steen slaen/ ende daer sal water upt loopen dat het volck drinke 4.17.15/ ende 4.17.21/ ende 4.18.20.
15. Ende Moyses boude een Altar/ en noemde hem Jehohannissi. 1.13.9
- 18/16. Wanneer sy eenige sake hebben/ comen sy tot my: dan rechte ick tusschen d'een ende d'ander/ ende lere hen Godes wetten ende rechte 4.11.8.
- 19.5. So sult ghy mijn eghendoim zyn booz alle volcken/ hoe wel dat de gantsche Werde mijne is 4.16.13.
6. Ende ghy sult my een Dickeleyc Coninckrycke ende een heplich volc zyn 2.7.1.
16. Doe nu den derden daech quam/ ende moeghen was/ verheft hem een donderen ende blixemen/ ende dicke wolcken op den berch/ ende ten ghe-
lyp

DE TAFEL.

- hijpt eender stercker basupne / waer
af al her volck dat in den leger was/
bereschickt wert. 1.8.5.
- 20/3. Ghy en sult gheen ander God
neben my hebben. 1.13.24
4. Ghy en sult u geen gesneden beest
noch eenighe ghelegkenisse maken/
van het ghene dat boven in den He-
mel / noch van dat daer beneden op
der aerden / noch dat in de wateren
onder de aerde is. 1.11.1. ende 1.11.
12. ende 1.13.24.
5. En bediſe niet aen / ende en dient
hen niet: want ic de Heere uwe God/
ben een jalouſe God / die daer be-
soecke der baderen misdaedt op den
kinderen tot in het derde ende vierde
lidt die my haten. 1.12.1.
6. En doe barmherticheit aen vele
dunſenden / die my lief hebben ende
mijn geboden onderhouden. 2.10.9.
13. Ghy en sult niet dooden. 4.20.10.
24. Al welke plaetse ic mijns naems
gedachtenisse stichten sal / dan wil ic
tot u comen ende u seghenen. 4.1.5.
- 21/17. Die zijnen vader ofte moeder
vloecht / sal de doot sterben. 2.8.36.
13. Maer hy en heeft hem geen lagen
ghelept / maer God heeft hem laten
in zijn handen ballen/etc. 1.16.6. en-
de 1.18.3.
- 22/1. So daer nemant een Osse ofte
Schaepe gestolen heeft / ende dat ge-
doodet ofte bercocht heeft / die sal
hijf Offen booz eenen Osse weder
gheuen ende vier Schapen booz een
Schape. 4.30.16.
2. Daer soo den dief niet ghevonden
en is / de meester van den huys sal
booz de Richters comen / om te rich-
ten of etc. 4.20.4.
11. Den eede des Heeren salmen tus-
ſehen hen bepen laten comen / om
te waken oft hy zijn hant aen zijnes
naefsten have niet en heeft laten co-
men. 2.8.26.
29. Ghy en sullet niet bertrecken te
offeren uwe harde / ende uwe wercke
bzuchten. 3.7.5.
- 24/1. Ghy en sult een balsche aen-
clachte niet ghelooven: ghy en sult
geene godloosen bystand doen / om
balsch ghetuyge te zijn. 2.8.47.
4. Als ghy uwes byanders offe ofte
ezel gemoet / dat hy doodt / so sult ghy
hem weder tot hem bzingen. 2.8.56.
5. Als ghy den ezel uwes byants siet
onder zijnen last legghen / soo en sult
ghy niet versuypen hem op te be-
ſen: ghy sult hem opheffen met hem.
2.8.56.
12. Op dat uwen offe ende ezel ruste /
ende dat de sone van u dienstmaeche
en byemdelinc hem vermake. 2.8.32
13. Ende der anderer Gods name
en sult ghy niet gedencken / ende upe
uwen monde en sullet sy niet ghe-
hoort worden. 2.8.25.
19. Ghy sult bzingen in het huys des
Heere uwes Gods het eerste linc van
de eerste buichte op uwe belde. 3.7.5.
20. Siet ick sende een Engel booz u
henen / op dat hy u beware op den
wech / ende dat hy u leude inde plaet-
se die ick u bereyt hebbe. 1.14.6.
- 24/18. Ende Moses ginc midden in
de wolcke / ende clam op den Berch/
ende bleef op den Berch beertich da-
ghen ende beertich nachten. 1.8.5.
ende 4.12.20.
- 25/17. Ghy sult eenen ghenadenstoel
maerken van louteren goude / twee
ellen ende een halve sal zijn lengde
zijn / ende anderhalf elle zijn byede.
1.11.3.
18. Ghy sult oock twee Cherubims
maken van gesneden goude / op bep-
de eynde van den ghenadenstoel. 1.11.3.
21. Ende sult de ghenadenstoel boven
op de arcke setten / ende in de arcke
legghen het ghetuygenisse dat ick u
gheuen sal. 1.11.3.
40. Ende siet toe dat ghy het maecte
naer het patroon dat ghy op den
berch gesien hebt. 2.7.1. en 4.14.20.
- 28/9. En ghy sult nemen twee On-
steeenen / ende daer op graben de na-
men der kinderen Israels. 3.20.18.
10. Op eenen pegelicken ses namen/
naer de ordonantie haers ouder-
doms. 3.20.8
11. Dat sult ghy booz de steensny-
ders doen die de segelc graben. 3.20.18
12. Aaron sal hare namen dragen op
beide zijn schouderen / tot gedachte-
nisse booz den Heere. 3.20.18
21. Ende sullen na de twaelf namen
der kinderen Israels staen / ghegra-
ven van steensnyders een pegelick
zinnen naem / na de twaelf stammen
3.20.18.
- 29/9. Ende ghy sult beude Aaron
ende hem met de goidelen gozden/
ende hem huypen op setten / ende het
Priesterdom sullen sy hebben booz
ewighe wyse / etc. 4.2.9
36. Ende sult daghelijc een offe tot
een sondoffer slaen / tot een verſoe-
ninghe / ende sult den altaer ontſon-
dighen als ghy geoffert hebt. 2.17.4.
ende 4.18.13.
- 30/10. En Aaron sal op zijnen hooz-
nen verſoenen eenmael des Jaers
met den bloede de sondoffers tot
een verſoeninghe. 2.15.6.
30. Ghy sult Aaron ende zijne sonen
salben / ende wignen sy tot Prie-
sters. 4.19.31.
- 31/3. Ick hebbe Besceel herbult met
den geest Gottes / met wijsheyt ende
berstant / ende allerley conſte. 2.2.16
13. Houde mijnen Sabbath / want
de selve is een tecken tusſchen u ende
my / op uwe nacominghen. 2.8.29
- 32/1. Op / ende maect ons Goden die
ons booz gaen / want wy en weten
niet wat doen man Moſe gheschiet
is / die ons upt Egypten ghelept
heeft. 1.11.8
4. Ende spraken: Dit zijn u Gode /
O Israel / die u ghelept hebben upt
het lant van Egypten. 1.11.9.
27. Een pegelick binde zijn swaert
op zijn lendenen / ende dootgae wech
ende weder bander eenet poorte tot
ter ander inden leghe / ende een pe-
gelick verſlae zijnen broeder. 4.20.10
32. Nu verghheet hen haer sonden /
ofte anders soo schydt nu wt den
boecke die ghy gheschreven hebt
3.20.35.
- 33/19. Ick sal genade doen aen dien
daer ick wil ghenade aen doen / ende
ick sal my ontfermen aen den gene
die ick wil ontfermen. 2.5.17. ende 3.
11.11. ende 3.22.6 / ende 3.22.8.
ende 3.24.15.
20. En sprac: Ghy en sult mijn aen-
sicht niet eonnen sien: want de men-
sche en can my niet sien ende leven
1.11.3.
- 34/6. Als de Heere booz hy hem he-
nen ginc / hy riep met luyder stem-
me: Heere / Heere / sterck / barmher-
tich / ende genadich / ende lanckmoed-
dich tot toone / oberbloedich in ghe-
nade ende trouwe. 1.10.2.
7. Verſoekende der baderen misdaet
op de kinderen / ende op de kinderen
van haer kinderen / tot in het derde
ende vierde gheslachte. 2.8.19.
28. Ende was daer met den Heere
beertich daghen ende beertich nach-
ten / sonder bzoote te eten ende water
te dzincken. 4.12.20
29. Doe nu Moses banden berch
Sinai ginc / houdende in zijn hant
de twee tafelen des ghetuygens / en
wist niet dat de huyt van zijn aen-
sicht glinsterde / als hy met den Hee-
re sprac. 1.8.5.
- 35/2. Ses daghen suldp arcepen /
maer den sevendsten dach suldp he-
lich houden der gheheeler ruste des
Heeren. 2.8.29.
30. Moses seude tot den kinderen
Israels: Siet de Heere heeft ghero-
pen / namenslyck / Besceel de sone Juri
2.2.16.
- 40/34. Doe bedekte een wolcke de
hutte des beschepts / ende de heer-
lijckheyt des Heeren verbulde de
wooninghe. 1.8.5.

Leviticus. Cap. 1.

2. **W**ie onder u liden den
Heere een offer doen
wil / hy sal offeren van
de besten ossen ende schape. 4.14.20
4. Ende sal zijn hant legghen op des
bzantoffers hooft / ende het sal hem
aenghenaem zijn. 4.3.16.
5. Ende sal eenen jonghen offe booz
den Heere slaen. 4.18.12.
- 4/2. Als nemant onwetende sal ghe-
sondicht hebben te ghen eenighe van
den gheboden Godes / etc. 2.1.28.
- 5.13. De Priester sal hem alsoo zijne
sonde die hy ghedaen heeft verſoe-
nen / ende het sal hem verghen we-
ſen etc. 2.17.4.
- 8/6. Ende Moses nam Aaron ende
zijne sonen / ende wieschse in water
4.3.15.
- 11/44. Ende zijt heplich / want ick
ben heplich. 4.19.25
- 16/2. Spreecke tot uwen broeder
Aaron / dat hy niet tot aller tijt in
het inwendighe heplichdom en gae
achter het boozhanckel booz den
genadenstoel die oter kiste is. 2.15.6
21. Ende Aaron zijn handen beude
op het hooft des booz legghende /
sal op hem kennē alle de sonde der
kinderen Israels / en alle haer over-
treddinge in alle hare sonden. 3.4.10.
- 18/5. Welcke doende de mensche / hy
salder in leven. 2.8.4 / ende 2.17.5 /
ende 3.14.13 / ende 1.17.3.
6. Niemant en sal hem tot zijnen
naefsten bloetbyndelinc maken / om
haer schaemte te bloeten. 4.19.37
- 19/18. Ghy en sult u niet wreken /
ende gheenen toone gehouden tegen
de kinderen uws volck. 4.20.19.
- 19/2. Ghy liden sult heplich zijn /
want ick ben heplich / ic ben de Heere
uwe God. 2.8.14 / en 3.6.2 / en 4.19.25
12. Ghy en sult niet balschelijc swee-
ren by mijnen name / ende onthepli-
ghen den naem uwes Godes. 2.8.24
16. Ghy en sult gheen achterclapper
onder u volck zijn. 2.8.47.
31. Ghy liedē en sult u niet keeren tot
de waerſeggher / ende en onderſoect
niet banden teckenbedieders / om u
liden booz hen te ontreynigen. 4.1.5
- 20/6. Wanneer een mensche hem
totten waerſeggers ende teckenbe-
dieders keert / datse hen nae hoere-
ren / soo sal ick mijn aensichte tegen
die mensche setten / ende sal hem wt
zijn volcke ropen. 1.8.5.
7. En hepliget u selve / en zijt heplich /
want ick bf de Heere u God. 4.19.25

DE TAFEL.

9. **I**st dat peimant zijnen vader of zijne moeder bloeckt / hy sal de doot sterben 2.8.36
- 26 **3** **I**st dat ghy wandeldt in mijn wetten / ende bewaert mijn geboden / ende die doot / etc. 2.5.10
- 4 **I**ck sal u den regen tot zijner ghebeneden / etc. 1.16.5. ende 2.8.4
- 12 **E**nde ick sal wandelen int midden van u / ick sal u God zyn / ende ghy mijn volck 2.10.8
- 20 **D**wen arbeyt sal berlozen zyn / ende u lander sal zyn bzuichten niet dazighen / ende de boomen op der aerden en sullen hare bzuichten niet gheben. 3.20.44.
- 23 **I**st dat ghy daerom u noch niet en beert ende wandelt reghen mp / etc. 1.17.8.
- 26 **A**s ick u den stock des bzoots sal ghebzoken hebben / dan sullen rhyen bzuorwen u bzoot in eenen oven bakken / ende men sal u het bzoot met gewichte gheben 3.20.44
- 33 **I**ck sal u verstoppen onder de eyndeden / ende het swaerde uwe ercken achter u henen / dat u lant sal woest zyn / ende uwe steden een wildernisse 2.11.1
- 36 **E**nde den ghenen die van u lieden ober dlyben / sal ick een berfaecht herte maken. 1.18.2. ende 2.4.6.

Numeri. Cap. 6.

5. **S** lange als den eyt zijner belofte duert / en sal geen scheemmes op zyn hoofot comen. 4.19.26.
- 18 **E**nde sal de becloofden het hoofde zyn der belofte bescheyre doot / de deure der hutten des bescheyts. 4.19.26
- 9/18 **S**o lange de wolcke op de hutte bleef / so lange lagen sp stille / 4.19.5
- 11/9 **W**anneer des nachts den dau op den legber biel / so biel het man daer mede op 1.8.5
- 18 **H**eplicht u lieden op uwozen / ende ghy sult bleesch een / etc. 3.20.51
- 31 **D**oe doer de wint uyt vanden heere / ende liet quackelen comen vander zee 1.16.7
- 33 **E**n het bleesch noch wesen de rifschen hare tanden / eer het op was / de heere bercoomde hem reghen zyn volck 3.20.51
- 12/1 **E**nde **M**arie ende **K**aro. i sprekent tegen **M**ose om het wijs wille / de **M**ozinne die hy ghenomen hadde / want hy hadde een **M**ozinne ghenomen. 1.8.4
- 14/43 **W**ant de **A**malckiters en **C**anaaniters zyn daer booz / u / ende ghy sult doot / swaert vallen / daerom ne om dat ghy u vanden heere hebt gekeert / de heere en sal niet u niet zyn. 2.5.11.
- 15/32 **D**e kinderen **I**sraels wesen de in de wildernisse / vonden een man die hout gaderde op den **S**abbath / etc. 2.8.29
- 16/24 **S**eght den menichte / ende spreckt: wycke contomme van de woonlicke **C**ozath ende **D**athan / ende **A**braam 1.8.5
- 20/10 **E**nde **M**oses ende **A**ron deden alle het volck bergaderen booz den steen / ende sepdet tot hen : hoor nu ghy weberpannighe sullen wy u lieden nu niet water doen comen uyt den steen 1.8.5
- 46 **E**nde doet **A**ron : zyn elederē uyt doen / ende doerse **C**leazer zynen soon aen 4.3.15
- 21/8 **M**arckht u een metalen slanghe / ende rechtf: op tot een tercken / wie

- ghebeten is / ende lierse aen / die sal ghenesen 4.18.20
- 9 **E**nde **M**oses maeckte een slanghe van metael ende rechtf: op : ende wanneer een slanghe peimant ghebeten hadde / die sach het metalen serpende aen ende hy vleef levende. 2.12.4.
- 23/10. **D**at ick sterue den doot der rechtheerdighen / ende dat mijn laeste shepdinghe ghelich sp met hare. 2.10.14.
19. **G**od en is niet ghelijck den mensche / dat hy lieghe noch ghelick der menschen soon / dat hy hem berouwe. 1.17.12.
- 28 **3**. **S**iet dit zyn de offeren die ghenede den heere offerē sult. twee lammeren van een jaer sonder blecke ten daghelijckshen offer 4.1.5.

Deuteronomium. Cap. 1.

16. **H**oorjt uwe bzoederen / ende richtet recht ruffchen enen neghelijcken mensche ende zynen bzoeder / ende den bzoedelinc die met u is. 4.20.4. ende 4.20.6 ende 4.20.9.
39. **D**we clepne kinderen daer ghy van sepdet / sp sullen tot eenen roof worden / ende uwe sonen die nu noch gort noch quaet en weren / die sullen der in comen. 4.19.19
- 23/0 **D**e heere u God hadde zyn geest verhart / ende zyn herte verstoet / op dat hy u hem in uwe handen gawe. 1.18.2. ende 2.4.3. ende 2.4.4.
- 4/2. **G**hy en sult niet toe doen tot den wooyde die ick u ghebiede / ende en sult daer oock niet af doen. 4.9.2.
7. **W**elck is het volck dat so groot is die de goden also zyn nakende / ghelijck de heere onse God ons is nakende / in alle het gene daer wy hem ober aentoeppen 3.24.15
- 9 **M**aer wacht u / ende bewaert u selwel / dat ghy niet en verghet het ghene dat uwe oogen gesien hebben / en dat het van u herte niet en scheude alle de dagen uwes lebens. 2.8.5
- 11 **E**nde ghy quaemt by ende stonde aen het leeghe vanden berch / welke vernende tot midde aen den hemel / ende daer was dunsternisse / en wolcken ende donckerhent. 1.11.3
15. **S**oo bewaert nu uwe sielen wel / want ghy en hebt geen gelykenisse gesien op dien dach als de heere met u sprack. 1.11.2
- 16 **O**p dat ghy u niet en dederft / ende maeckt u eenich beel dat ghelijcknisse sp van man ofte wiif. 2.8.17
17. **G**helijckenisse van alle bee dat op aerden is / ofte van alle voghel / hebende vleughelen dat vleecht onder den hemel 2.8.17
- 5/14. **O**p dat u knecht ende u dienstmaecht ruste hebbe gelijk ghy. 2.8.32
17. **G**hy en sult geen dootlager wesen 4.20.10.
- 6/5 **G**hy sult den heere uwen God lief hebben / van gantscher herten / van gantscher sielen / ende van gantscher cracht. 2.7.5 / ende 2.8. 51 / ende 3.19.4.
13. **G**hy sult den heere uwen God bresen ende hem dienen / ende by zynen naem sweeren. 2.8.25.
16. **G**hy en sult den heere uwen God niet tempteren 4.13.3
- 25 **E**nde het sal onstot gerechtigheyt gerekent worden / soo wy doen ende houden alle dese geboden die hy ons gheboden heeft 3.17.7
- 17/6 **G**hy zijt den heere uwen God

- ren heplich balt: **G**od de heere heeft u bercozen tot een volck des epgheidoms / uyt alle volcken die op aerden zyn 2.8.14
7. **D**e heere heeft u niet bercozen / om dat uwer meer waren dan alle volcken / want ghy zijt het cleynste onder alle volcken. 3.17.5.
8. **M**aer om dat hy u lief gehat heeft / ende op dat hy zynen eedchelde / die hy u vaderen geuwozen heeft. 3.22.5.
9. **S**oo sult ghy nu weren / dat de heere uwe God een God sp / een getrouwe God / onderhoudende berbonde ende weldaet in dienst gheslachten die hem lief hebben / ende zyne gheloden houden 3.17.5.
12. **E**nde wanneer ghy lieden dese rechten hoorjt / ende houft / ende daer na doet / soo sal de heere uwe God u oot hande het verbac en weldaet die hy uwe vaderen geuwoze heeft 3.17.1
13. **H**y sal u lief hebben / ende u gebenedigen / ende u nietichuldigen / ende hy sal de bzuicht uwes lichaems gebeden / ende de bzuicht des lants. **I**nt selde.
- 8/2 **G**hedencht alle de wech doot / de welke u de heere heeft doe wandele / dese beereck **J**aren lanch / op dat hy u versochte en beproefde 3.20.46
3. **O**p dat hy te kennen gawe / die mensche niet alleenlyck en leest van den bzoeder / maer dat de mensche sal lede vā alle het gene dat uyt de mont des heeren coemt 1.16.7 / en 3.20.44
- 9/6 **D**och wetet nu / dat het niet en is om u gherechtigheits wille / dat de heere u God u dit goet lant gheeft om te besitzen / want ghy zijt een hertneckich volck 3.21.5
- 10/12 **I**n **I**srael / wat escher delheere uwe God van u / anders dan dat ghy den heere breset / etc. 2.8.51
14. **S**iet de hemelen / ende de hemelen der hemelen / de aerde ende al dat in haer is / behoozen den heere uwen God toe. 2.11.1. ende 3.21.5
14. **N**achtans herft **G**od tot uwe vaderen alleene lust gehadt / ende heeft se bemint ende heeft haer zaet bercozen na hen. 3.21.5
16. **S**efnjt het voozhuyt van u herte ende en weest nu vooztaen niet hartneckich. 2.5.8. ende 3.3.6. ende 4.1.6. 3.ende 4.16.21.
20. **G**hy sult den heere uwen God bresen / hem sult ghy dienen / hem sult ghy aenhanghen / ende by zynen naem sweeren. 2.8.25
- 11/26. **S**iet ick legghe bedē doot te amliche den seggen ende den bloeck. 3.17.1.
- 12/13. **W**acht u dat ghy uwen bzant offer niet en offert in alle plaecten die ghy siet. 4.2.9.
14. **M**aer ter plaecten daer u de heere sal bercozen hebben / in een van u geslachten daer sult ghy uwen bzant offer offeren / ende doen al het ghene dat ick u ghebiede. **I**nt selde.
28. **O**nderhoudt ende hoodjt alle de wooyden die ic u gebiede / op dat het u wel gae / ende uwe kinderen naer u in ewelchept. 2.8.5.
32. **E**nde ghy en sultter nocht doe / noch af doen. 4.10.17
- 13/3. **D**e heere uwe God beproeft u / om te weten of ghy den heere u God lief hebt / van gheselber herten ende gantscher sielen. 3.20.46
- 14/2. **G**hy zijt den heere een henlich volck / ende **G**od heeft u bercozen onder alle volcke / die op aerden zyn om hem een eygen volck te wesen. 2.8.14.

DE TAFEL.

- 16/10. Ende sult houden den sceft der werken den heere uwe God dat ghy een bygwiltich offer uwer hant gheeft / na dat de heere uwe God u ghebenedighe heeft 4.18.8
19. Ghy en sult het recht niet verkeeren / ende en hebt gheen acht op personen / ende ghy en sult gheen gavenemen. Want de gifte verblindt de oogen der wijzen / ende verkeeren de saken der rechtveerdighen 4.20.9
- 17/8. Als een sake dooz een rechter te swaer zijn sal / tusschen bloet ende bloet / tusschen handel ende handel etc. 3.4.4.
9. Ende ghy sult comen tot der pijnsfieren ende Lebiten / ende den rechter die tot dier tyt wesen sal / ende blyghen etc. 3.4.4/ende 4.8.2
11. Haer de wet die sy u leeren / enoe dat recht dat sy u segghen / sult ghy doen 4.8.2
12. De metsche die dooz vermorcent hept / de Priesteren niet en sal willen hoozen / die daer aen des Heeren uws Gods dienst staet / ofte rechter / die sal sterben / ende sult het quaet wpt Israel supberen. Int selfde.
16. Hochtans en sal hy niet veel personen vergaderen / ende sal het volck niet weder in Egypte brenge. 4.20.9
- 18/11. Hoch pemane die den dooden raet bjaecht 3.5.6
13. Sijdt volmaecht met den heere uwen God 2.8.51
15. De heere uwe God / sal u in propheete verwecken / gheluck ick / uwe middē ban u te weten / wpt midden uws broeders : dien sult ghy hoozen 4.1.5
- 19/18. Dan sult ghy hem doen / ghehlyck hy zijn broeder meynde gedaen te hebben 4.20.16.
- 21/18. Als pemant een peghenwillich ende onghehoos / saem kint heeft / die niet en hoorit na zijn vaders noch moeders stemme / ende als sy hem rastigen / ende hen niet hoozen en wil 2.8.36.
23. Want een opgehangē is verbloect dooz God. 2.7.15/ende 2.16.6
- 23/5. Hier de heere veranderde de vermaledigdinghe in de segeninghe om dat u den heer uwen God lief hadde 3.21.5
- 24/13. Maer sult hem zinnen pandt wederghen / als de Sonne onder gaet / dat hy in zyn cleet slape / ende u ghebenedighe / ende dat sal u dooz God rechtveerdicheit zijn 3.17.7
- 26/18. Ende de heere heeft u heden ghesent / dat ghy zijn eyghen volck zijn sult / gheluck hy u ghesent heeft / op dat ghy alle zijn geboden onderhoudet 2.8.14
- 27/26. Vermaledijst sy hy / die niet en verbult alle de woorden deser wer / dat hy daer na doe. 2.7.15/ende 2.16.6 ende 3.11.19 / ende 3.12.1 / ende 3.14.13 / en 3.17.1. en 3.17.8 / en 2.7.5.
- 28/1. So ghy de stemme des Heeren uws Gods gehoos / saem zyt / onderhoudende ende doende alle zijn gebode die ick u hebde gebiede : so sal de heere uwe God u dat hoochste maken boven alle volcken op aerden. 1.17.8 ende 2.5.10.
2. Ende alle dese ghebenedigdinghen sullen ober u comen / ende sullen u omvangen / als ghy den woorde des heeren uws Gods gehoos / saem zijn sult 2.8.4
12. Ende de heere sal u zinnen schat openen / te weten / den hemel dat het zegene. 1.16.5
29. Ende ghy sult ghewelt ende onrecht moeten lijden al u leven lanch / ende niemant en sal u helpē. 4.20.25
36. De heere sal u ende uwen Coninc die ghy ober u ghesede hebt / dijben onder een volck dat ghy niet en kent noch u vaderen 2.11.1
65. Want de heere sal u een bezende herte gheben / ende onmacht der oogen / ende een vermachte siele. 2.4.6
- 29/2. Ghy lieden hebt gesien alle het ghene dat de heere ghedaen heeft / dooz uwe ooghen int lant van Egypten 2.2.20
4. Ende de heere en heeft u gheen herte ghegheden om te kennen / ende oogen om sien / ende oore om hoozen / tot op huyden 2.2.20
18. Dat niet misshien eenich man ofte wyf / ofte eewich ghesin / ofte geslachte onder u sy / wiens herte hem heden ban den heere onsen God afghekeert hebbe / om te gaen / etc. 3.17.5.
19. Ende ofte hy al schoon de woorden bā deser vermaledigdinge hoorit / ende nochtans hem ghebenedighe in zijn herte / ende segghe : Ick sal bjede hebbe al ist dat ick mijner herten goerduncken na volghe / op dat den broncken met den doofstigen verlozen gaet 3.17.5
20. Ende dan sal hem de heere niet willen vergheben / maer dan zinnen loozne ende pber roocken ober als sulcken man / ende alle vermaledigdingen sullen op hem comen die in desen boecke gheschreven staen. 3.3.7.
29. De heymelijckheyt des heeren ons Gods is ons / ende onse kinderen gheopenbaert eewelijck / dat wy doen sullen alle de woorden ban dese wet 1.17.2/ende 3.21.3
- 30/2. Ende bekeert u tot den heere uwe God / dat ghy zijne stemme hoorit in al het ghene dat ick u heden gheboden hebbe 3.3.6
3. Dan sal de heere uwe God u ghebanckenisse keeren ende uwer ontfermen / ende sal u weder vergaderen wpt alle volcken daer u de heere uwe God henen verstoopt heeft / ende hy sal u van daer vergaderen / al waer dy aen des hemels epnde verstootten 4.1.24.
6. Ende de heere uwe God sal u herte besnijden / ende het herte uwer nacomelinghen / dat ghy den heere uwen God lief hebt. 2.5.8. ende 2.5.12/ende 3.3.6/ende 4.16.3
10. Als ghy de stemme des heeren uws Gods hoorit / houdende zijn geboden ende rechten / gheschreven in desen boeck des wets / ist dat ghy u bekeert tot den heere uwen God van gantscher herten / ende bā gantscher sielen. 1.7.5.
11. Dat ghebodt dat ick u heden gebiede / en is u niet verborghen / noch heere. 1.5.12.
12. Hoch in den hemel / dat ghy meught segghen / wie wil ons inden hemel baren etc. 1.17.2. ende 2.5.12.
15. Het is oock niet ober gheene zijde bander zee : dat ghy meucht seggen : Wie wil ons ober de zee baren / ende ons brenghen / etc. 2.5.12.
14. Want dat woort is seer na hy u / in u mont / ende herte : om te doen. 2.5.12. ende 3.24.3.
15. Siet ick hebbe u heden dooz ghesent dat leven ende dat goet / de doot ende dat quaet. 3.17.1.
19. Ick neime heden tot ghetughenissen teghen u hemel ende Aerde /
- dat ick u dooz gelept hebbe het levent ende de doot / de seghtinghe ende vermaledigdinge / etc. 2.5.4. en 2.7.3.
- 32/5. Sy hebben haer selven bedozen dooz haer leven dooz God / die segge ick / die zijn kinderen niet en zijn maer een berkeert geslachte 1.8.6.
8. Doe de Alderhoochste de volcken deplde ghelijck erbe / als hy scheppde de sounen der menschen / doen stelde hy de palen des volck etc. 2.11.11. ende 3.21.5.
15. Doen hy bet ende sdt wer / wert hy weeldich / hy is bet ende diek / ende sterck gheworden / ende also heeft hy God verlaten. 3.8.5.
17. Sy hebben den Dupelen gheoffer / ende mit Gode. 4.13.17.
21. Sy hebben my verweekt met jalouste in dat ghene dat God niet en is. 1.13.15.
35. My behoort de straffe ende vergheldinghe 2.8.56. ende 4.20.19
46. Meemt ter herten alle de woorden die ick heden teghen u priesteren / op dat ghy se u kinderen beede / ende dat se houden ende doen alle de woorden ban dese wet 2.7.13.
- 33/3. Alle zijn heplighen zijn in u hant 2.10.9.
29. Ghy zijt gheluckich Israel / wie is als ghy / O volck / ghy die salich dooz den heere wort etc. 2.10.8
- 34/5. Ende Moses dien aer des heeren sterf aldaer in der woabiten lant / nae den woorde des heeren. 4.6.11.
- Iosue. Cap. i.
7. **E**n wijckt niet daer af / noch ter rechter noch ter linker hant / op dat ghy u elockelijck bjaecht ober al waer ghy gaet. 4.9.12
8. Dat dit boeck des wets ban uwe mont niet en gaet / maer sult daer inne pepfen dach ende nacht / etc. 4.9.12.
- 2/1. Ende quamen in dat hups eender hoeren / die hiet Rachab / ende laghen daer ter herberghe. 3.24.11.
9. Ick weet dat de heere u dit lant ghegeven heeft / want een verscheitken is op ons gheballe ban uwen rweghen / ende alle inwoonders des lants zijn ban uwe toecomste verstaecht gheworden 2.4.6/
11. Ende sedert dat wy sulc ghehoort hebben / is ons herte verstaecht / ende daer en is gheenen oprichten / moet mer in vermandt dooz uwer toecomste / want de heere uwe God is een God leyde boven inden hemel / ende onder op der aerden. Int selfde.
- 5/14. Ick ben een woort ober dat heyt des heeren 1.14.5.
- 7/19. En Iosue seyde tot Achan : mijn soon / gheeft de heere de God Israels de eere / ende lof / ende gheeft mi te kennen wat ghy gedaen hebt. 2.8.24.
- 10/13. Doe stont de Sonne stille / etc. 1.16.2.
- 11/20. Ende dat geschiede also ban den heere / op dat haer herten verhart souden worden / om de kinderen ban Israel in bataille te doen comen 1.18.2.
- 24/2. O vaders hebben eertijts ghewoont ober d'ander zijde bander rive / te wete / Thare de vader Abrahams / ende van Nachor / en hebbe de vreemde godē gediēt. 1.11.8. en 3.24.2
3. Doen nam ick uwen vader Abraham op ghene zijde des waters / ende leude hem in allen den lande Canaan. 3.24.2.

DE TAFEL:

Iudicum. Cap. 2.

I. Samuel. Cap. 1.

1. **E**nde de Enghel des Heeren rooij op tot Gilgal in Bochtim/ etc. 1.14.6.
28. Maer als hen de Heere Rechters verwecke/ so was de Heere met den Rechter/ ende help hen uut de handen haerder byanden/ soo langhe de Rechter leefde 3.3.25. ende 3.20.15
39. Doe riepen de kinderen Israels totten Heere/ ende de Heere verweete hen eenen helper/ diese verlost/ etc. 3.20.15/ ende 4.20.30
12. Maer de kinderen Israels deden noch boozt quaet booz den Heere. 3.20.15.
15. Doen riepen sy tot den Heere/ ende de Heere verweete hen eenen helper/ Ahod den soue Jera/ etc. 3.20.15
11. Ende de Enghel des Heeren quam ende sadt onder een eycke etc. 1.14.6
14. Maer de Heere keer de tot hem/ ende sprac: Gaet in dese uwe ccacht/ ende ghy sult Isracl verlossen uut de hant der Midianiten. 1.13.10. ende 1.14.5.
- De Gheest des Heeren trock Sideon aen/ ende als de basynne blie/ riep hy Abiezer op hem 2.2.17
37. Siet ick sal een vel met de wolfe gheheel in de locht legghen/ ende ist dat den dau alleen sy op het vel ende dat op de gantsche aerde etc. 4.14.18
27. Ende Sideon maecte een lystroec daer van/ ende stelde in zyn staet Ephraim: ende de kinderen Israels bezeyden hererrie daer mede/ het welcke heere Sideon endezijn hupse tot berderf 4.10.25
20. Anders so gae daer byer uut Abimelech/ ende verlinde de manne tot Sichem/ en het hups Hello/ etc. 3.20.15
30. Ende Jephthe ghelooft den heere een ghelofte/ ende sprack: Gheeft ghy de kinderen Ammon in mijn hant 4.13.3
10. Siet/ de man is nu gheopen haert/ die heden tot my quam 1.14.6
- Al ist dat ghy nu schoon hout/ soo en ete ick doch van u broot niet: maer wildy den heere eenen byants offer doe/ so meuchdyt offerē 1.13.10
28. Warcom draecht ghy also na mijnen name/ want hy is verbozgen 1.13.10
- Manue nam een boeckhen ende een spyffoffer/ ends offerde God op den steen 4.10.25
21. Wy sullen de doot sterben/ want wy hebben God ghesien 1.13.10/ ende 1.14.5
23. Waert dat de Heere lust hadde ons te dooden. soo en hadde hy den byants offer ende spyffoffer van onse handen niet ghenomen 1.13.10
28. O heer mijn God/ ick bidde u/ weest mijner ghebardich: O God/ geest noch allenlyc di mael cracht/ op dat ic my eens weke op de Philistynen 3.20.15
- 21.25. In die tijden en wasser gheen Coninck in Isracl/ maer een peghe-lych dede het welch hem docht recht te wesen. 4.20.9

Ruth. Cap. 3.

13. **M**er en listet hem niet u te nemen/ soo wil ic u nemen/ so waer also de Heere te leefte 2.8.17

13. **E**nde Anna sprack in haer herte/ dan allenlyck roerden haer lippen/ ende men hoorde den haer stemme niet/ soo dat heli meynde dat sy doonck was. 3.20.33
26. De heere is de ghene die oodert ende lebendich maect/ die in het graf leyt/ ende weder daer uut. 3.20.52.
9. Hy sal bewaren de voeten zyns heylighen/ maer de godloosen sullen re ntere werden in de dupprentisse 2.10.18.
26. De heere sal zynen Coninc macht gheben/ ende derzooghen de hooyne zyns ghesalfden 2.6.2
25. Maer sy en waren de stemme haecs Daders niet ghehoorsam/ want de heere woudest dooden. 1.18.3/ ende 3.24.14.
34. Ende dat sal u een teeken zyn dat ober uwe sonen Hophni ende Phinhas comen sal/ sy sullen alle beyde op eenen dach steeben 1.18.1
29. Ende ghy sult tot sien/ gaet sy henen op den werch haerder palen na Beth Semes/ so heeft hy ons alle dat groot quaet gedaen/ etc. 1.16.9
37. Ist dat ghy van gheleider heere tot de heere bekeert/ weert de dreem- de goden upt midden dan u ende Astaroth/ ende berept u we herten tot den heere 3.3.5
6. Sy basten dien dach/ ende seiden aldaer: wy hebben ghesondicyt e- ghen den heere 4.12.17
17. Ende daer bouwede hy den heere eenen Altaer 4.10.25
37. Sy en hebben u niet berwozpen/ maer sy hebben my berwozpen/ op dat ic ober haer niet en heerschappe 4.20.6
11. Dat sal des Coninc rechte zyn die ober u heerschen sal/ hy sal: uwe sonen nemē booz zynne wagen 4.20.26
6. De Geest des Heeren sal beere diegh worden/ u/ ende sult met hen propheteren/ soo sulop een ander man worden 2.2.17/ ende 2.3.4
9. Doe hy zyn rugge keerde om van Samuel te gaen/ God beranderde hem zyn herte in een ander 3.2.12
26. Saul ginck in zyn hups tot Gabaal/ ende daer ginghen met hem een deel des heers/ welcke God het herte roerde 3.2.17
- 11/6. De Gheest Gods weert beere diegh ober Saul/ als hy die woorden ghehoort hadde 2.4.6
15. Doen ginck alle dat volck na Gilgal/ ende maeccken Saul aldaer tot eenen Coninc booz den heere in Gilgal 1.8.6
22. Maer de heere en sal zyn bolc niet verlaten om zyns grootē narms wille: om dat het de heere belieft heeft u hem tot een volck te maken 3.21.5
44. Ende Saul sprack: God doe mo dit/ God doe my dat/ Jonathan ghy moet de doot steeben 2.8.24
11. Het berout my dat ick Saul tot een Coninck gestelt hebbe/ want hy is van my gekeert/ en en heeft mijne woorden niet volbracht: daeromme weert Samuil bedroeft/ ende riep den gantschen nacht tot den heere 1.17.12/ ende 3.20.15
22. Meent ghy dat de heere behagen heeft aen offer ende byants offer/ als aen ghehoorsamhent des stemmen des heeren: de ghehoorsamhent is better dan offerhande/ ende hoozen is better dan dat vette van den rammen 1.11.13

4.10.17/ ende 4.18.9

23. Ongheloozsaemhent is een sonde ter toovergen/ ende wederspan- nent heyt is afgoderie/ daerom om dat ghy des heeren woort hebt berwozpen/ soo heeft hy u oock berwozpen dat ghy gheen Coninck en zyt. 4.10.17/ ende 3.4.33. ende 3.22.6
  29. De stercke Israels en sal niet liven/ ende en sal gem niet beconwen/ want hy en is niet ghelgch een mensche dat hy hem berouwe 1.17.12
  30. Ende hy sprack: Ick hebbe ghesondicht/ maer eert my booz de overen etc. 3.3.4
  35. Samuel beweende Saul om dat het den heere gherout hadde dat hy Saul tot een Coninck ghemarecht hadde/ etc. 3.20.15
  16. Hoe langhe draecht ghy rouwe om Saul/ die ick verwozpen hebbe/ op dat hy ober Isracl niet meer en heere sche 3.20.15/ ende 3.22.6
  37. Doen nam Samuel zynen olpheozen/ ende salde hem midden onder zyne broedren 1.8.6/ en 2.2.17
  14. Enen boosen geest van den heere maecte hem ongerust 1.14.17/ ende 1.18.2
  14. Den gheest des heeren weert van Saul/ ende eenen boosen/ etc. 2.4.5
  19. Ende den boosen geest des heeren quam ober Saul/ alsoo hy sadt in zynen hupse/ ende hadde een spiece in zyn hant 2.4.5
  26. Ende Saul ginck aen d'een zyde des berchs/ ende David ende zyne mannen ginghen ober d'ander zyde des berchs 1.16.9
  27. Maer daer quam een bode tot Saul/ ende sprack: Gaest u ende coemt/ want de Philistynen zyn int lant gheballe 1.16.9
  - 24.7. Dat late de heere berre van my zyn dat ick dat doe soude/ ende mijn hant laen aen mijn heere den ghesalfden des heere mijns Godes 4.20.28
  11. Ick hebbe u ghespaert/ want ick sprack: Ick en wil mijn hant aen mijnen heere niet laen/ want hy is de ghesalfde des heeren/ Int selfde.
  - 26.9. David seide tot Abisai: En bederft hem niet/ want wie is die zyn hant legghen sal teghen de ghesalfde des heeren/ ende ontschuldich blijen? Int selfde.
  12. Sy stiepen alle/ want de heere hadde se in een slaep late vallē 1.18.2
  23. De heere vergelbet eenen vegelycken na zyn gherechticheyt ende ghe- loode/ want hy hadde u my van daghe in myne handen ghegheben 3.17.14.
  13. Ende namen hare beenderen ende begroebense onder een boom in Jabes/ ende vasten den seven daghen. 4.12.17.
- II. Samuel. Cap. 5.
8. **D**er upt septmen en laede geen lammen noch blinden int hups comen 16.31
  14. Ist dat hy eenich quaet doet/ ick sal hem straffen met menschen roede ende met menschen kinderen slagen 3.4.32
  19. Want ghy de heere Sebaoth/ de Godt Israels/ hebt de oore uws knechts gheopent ende ghesep/ ick wil u een hups timmeren 3.20.13
  28. Nu heere ghy zyt God/ en de uwe woorden zyn warachtich/ ghy hebt alsulck goet ober uwen knecht ghesproken 3.20.14
  - 10/12. Hebt een goede mort/ ende laet ons 2.11.13

DE TAFEL.

ons sterck zijn vooz ons volck / ende vooz de steden ons Gods / ende de herte doe wat hem behaert. 1.17.9

11 4 Ende Dabid siet boden henen ende dedese halen / ende doen sp by hem quam / slyp hy by haer. 4.1.24

15 Hy scheyt aldus inden bylef: stelt Driam in den hoeck des steyts / daer het alderherst is / ende keert u aeyter van hem af dat hy verflaghen worde ende sterbe. Int selfde.

12/12 Ghy hebt her int heymelijck ghebaen / maec ick sal die doer ter priefte van gheheel Israel. 1.18.1

13 Doen seide Dabid tot Nathan: Ick hebbe ghesondicht teghen den heere / ende Nathan seide tot Dabid / soo heeft oock de heere u sonde wech genomen ende en sille niet sterben 3.3.4 / ende 3.4.10 / ende 3.4.31 / ende 4.1.24

14 Nochtans om dat vooz dese gheschiedeuisse die vanden des heeren hebt oecalle ghegheven om lasteren / soo sal de sone sterben die u gebozen is. 3.4.33

16/10 Want de heere hebt hem gheheeren vloekte Dabid / wie mach nu seggen waerom doet ghy also. 1.17.8 / ende 1.18.1 / ende 1.18.4.

22 In vanden Absalom een hutte opt dach / ende Absalom beslepe de concubynnen zijns vaders vooz de ooghen des gheheelen Israels. 1.18.1 / ende 1.18.4.

17/7 Doe sprack Chusai tot Absalom: Den raet die Achitophel nu ghegheben heeft en is niet goet 1.17.7.

14 Daer de heere haddet soo gheschick / dat den goeden raet Achitophels herhinderet weert / op dat de heere ongeluck oder Absalom venghen soude 1.17.7 / ende 2.4.6

22 20 Hy seidet nu upt in dat ramp / ende verlostede my / op dat hy hadde mi lief 3.17.5

21 De heere heeft my vergolden nae myne gherechticheydt / ende heeft my vergolden nae de reynicheydt mynder handen / Int selfde.

24/1 De gemaeschap des heeren bevolch weder teghen Israel / ende beweechde Dabid onder hem dat hy sprack: Gaet henen ende telt Israel ende Juda 1.14.18

10 Ende dat herte storch Dabid naer dat het volck getelt was. Ende Dabid sprack totten heere: Ick hebbe swaerlijck ghesondicht int gene dat ick ghebaen hebbe 3.3.4

20 Ende aenbadt op zijn aensichte ter aerden / ende sprack. 1.12.3

I. Regum. Cap. 1.

16 **E**nde Wachfabe nepchde haer / ende aendadt den Coninck. 1.12.3.

21 Ende als mijn heere den Coninck met zijnen vaderen ontsapen is / soo sullen ick ende mijnen soon moeten ghehaedt zijn als sondaers. 3.12.3

25 Ghy weert wat my gedaen heeft Joab de sone Suraja: wat hy de twee velchoofmannen Israels dede etc. 4.20.10

6 Doet na utwe wijsheit dat ghy zijn grins hant niet met vreden int gras en brenge / het selfde.

8 Ghy hebt by u Dmel den sone Gera des soons Jemini van Rahurim / die my schandelijcke vloekte / ende sijt doe ick na Mahanam ginch. Int selfde.

8/23 Ghy die dat berbont ende ont-

fermherticheypt hout dijne knechten die vooz u wandelen met gheele der herten 3.17.5

46 Maec hebdense teghen u ghesondicht / want daer en is gheen mensche of hy en fondicht / ende dat ghy gram zyt / etc. 2.7.5 / ende 3.14.9 / ende 4.1.25.

47 Ende datse berou hebben in haer herte aldaer ickse gebangen sal ghelept hebben 4.1.25

48 God sp met ons / op dat hy ons herten tot hem neyge / dat wy wandelen in alle zyne weghen ende houden zijn gheboden / leden ende rechten die hy onse vaderen gheboden heeft 2.3.9

11/12 Nochtans om de wille van uwen vader David / soo en sal ick het in uwen tijt niet doe. Maec te salt vzen vanden hant uten soons 2.6.2

23 God sal hem ooc een ander wyant verweken 1.18.4

31 Siet ick sal het rijcke vzen van de handen Salomons / ende u sal ick thien stammen gebeden 1.18.1

34 Ick en wil oock dat geheele rijck uot zijn handen niet nemen / maer ic wil hem tot eenen Dozt maken zijn leefdagen. om David myns knechts wille 2.6.2

39 Waerom wil ick het gheslaecte Davids berooemden / maer niet erwijlijck. Int selfde.

12/10 Ende de jonghe die met hem opgewassen waren seiden tot hem: ghy sult totten volcke / etc. 1.17.7

15 Ende de Coninck en verhoorde het volck niet / want sulck was de befehickinge Godes / om zijn woort te bevestighen / etc. 1.17.7 / en 1.18.4 / ende 2.4.6

20 Geen van de stammen en volcken het hups Davids / van alleenlijck die van Juda 1.18.4

28 Doen de Coninck raet genomen hadde / maecte hy twee gulden calveren / ende sprack tot hem / het is u te dele op te gaen na Jerusalem / Israel / dit zijn u gode die u upt Egipten lant ghelept hebben 4.2.8

30 Ende dat woijt hen tot sonde / want her volck ginc vooz het een tot Dan toe 4.20.33

31 Hy maecte oock een hups der hoochten / ende maecte vzefters dan den alderhoochten volcke / die niet en waren van de sonen Lebi. 4.2.9.

15/4 Want om Davids wille gaf hen de heere zijn God een licht te Jerusalem dat hy zijn soon na hem verweken soude / ende onderhonden Jerusalem 2.6.2

18/10 Soo waraerlich als de heere utwe God leeft / daer en is geen volck noch Coninckrijcke derwaerts dat mijn heere / etc. 2.8.27

41 Crecke opwaerts ende eet ende drinck want het ruyfcht al wildet seer reghenen seide Elias tot Achab 3.20.3

42 Ende Eli clam op het opperste Carmel / ende vuychde hem ter aerden / ende seide zijn hooft tusschen zijn knpen / Int selfde.

34 Ende sprack tot zijne knape: gaet op ende siet ter zee waerts / hy ginch op ende sach / ende seide: daer en is niet / hy sprack: gaethenen weder seventwerf / Int selfde.

19/8 Ende hy ginc dooz de cracht der selber spijse veertichdagen ende veertich nachten tot aen den berch Gods Hozeb 4.12.20

18. Ick heb noch laten overdijben seben dupsent menschen die haer knpen vooz Saal niet ghebuycht en hebben 4.1.2

21/12 Ende lieten eenen vasten ueroepen ende deden Dabid sieten op het opperste eynde des volck. 4.12.17

23 De heere seide tot Eli Thelbire / etc. 3.3.25

29 Siet ghy niet dat Achab hem vooz my vernedert heeft / om dat hy hem vooz my vernedert heeft / Ick en sal die quaet in synen tijt niet laten geschieden 3.3.25 / ende 3.20.15

22/6 De Coninck Israels vregaderde ontrent ses hondert Dropheten 4.9.6

21 Ende daer ginc een geest upt ende hieft hem vooz den heere / ende seide: ick sal hem int hooft steken. 1.14.17 / ende 1.17.7 / ende 1.18.1

22 Hy seide: ic sal upt gaen ende wesen een leighenachtigen gheest in de mont van alle zijn Dropheten. 4.9.6

27 De Coninck seide / leght desen in de ghevankens ende gheeft hem vooz te eten / ende waer te drincken tot dat ick weder in vrede come. Int selfde.

II. Regum. Cap. 5.

17 **D**oen sprac Baeman / ende mocht dan utwen knecht met een last van deser aerde ghegeven worden / so vele als twee muplen draghen / want u knetht en wil niet meer anderen goden offeren ende brantoffer doen / dan de heere 3.2.32

18 Dat de heere utwe knecht daer van wilt verghen / als mijn mteker sal gaen in / etc. Int selfde.

19 Ende sprack tot hem / gaet met vreden: ende als hy een velc weech van hem wech ghetrocken was op den lande / Int selfde.

6/15 Wee mijn heere wat sullen wy nu doen 1.14.11

16 Dier is meer die by ons zijn / dan die / die by hen zijn 1.14.12

17 Heere opent hem de ooghen dat hy sie / doen opende de heere de knape zijn ooghen dat hy sach: Ende hert doen was de berech bol hperige peerde ende waghens / rontom Elsee. 1.14.7 / ende 1.14.8 / ende 1.14.11.

31 God doe my dit ende dat / ist dat hebben rthoofst Elise des soons Zaphar op hem blisse 2.8.24

10/7 Doen nu den bylef tot he quam / soo namen sy de kinderen des Coninck ende onthoofden h. mannen / etc. 1.18.4

10 So bekennet ghy pmer datter geen woort des heeren opter aerden is gheballen / Int selfde.

16/10 Ende doen de Coninck Ahas ee alcaer sach die tot Damasco was / seide de Conine des selven Alcaers beelde de gelijcknisse totten priefter Dzia / soo den selven ghemaeckt was 4.10.23

17/24 Ende de Coninck van Assyen liet volck van Babel ende Cutha romen / Int selfde.

32 Bewijle sy den heere vreesden / maecten sy sommighe tusschen hen om vzefters te wesen op de hoochten / etc. 3.2.13 / ende 4.10.23 / ende 4.15.22.

25 Maer doen sy daer begonsten te woonen ende den heere niet en vreesden / sant de heere Lecuten tusschen hen / die doodense 4.10.23

33 Alsoo vzeiden sy den heere / ende stenden

DE TAFEL.

- dienden oock den afgoden / naer des bolex wijse van daer sy ghebrachte waren. 3.2.12.
34. Ende noech op heden doen sy nae de onde wijse dat sy noch den heere en blyscen / noch naer zyn wetten le- ven / Int selfde. 3.2.12.
- 19/4. So heft u gebet op booz de ober- gelubene die noch zyn. 3.20.14
35. Ende den Engel des heeren toech up / ende doode hondert ende vijft- achtentich duysent mannen. 1.14.6.
- 20.1. Bescijck u hups / want ghy moet sterben ende niet leven. 1.17.12.
2. Ende hy keerde zyn aensichte na de want / ende badt den heere / ende sprack. 3.3.4.
3. Och heere ghedenck doch dat ick ghetrouwelyck booz u ghewandelt hebbe / en met een oprechte herte / ende hebbe ghedaen dat u wel behaecht. 3.14.19. ende 3.20.10.
5. Siet ick wil u gesont maeken / op den derden dach sult ghy opgaen int hups des heeren. 1.17.12
9. Sal de schaduw thien graden booz waerts gaen / of salse thien gra- den achter waerts gaen. 4.14.8
11. Doe riep de Propheet Esate tot den heere / ende de schaduw ginc achter waerts te rugge thien graden aen den wijser Achas. 1.16.2.
- 21/4. Hy timmerde oock Altaren in den hups des heeren / daer af de heere gheseyt hadde / ick wil mijnen naem te Jerusalem setten. 4.10.23.
16. Ende Manasses slojtede veel on- noosel bloet / soo dat hy Jerusalem daer af verbulde van het een epnde toech ander. 3.24.11.
- 22.1. Ende dede dat den heere wel behaechde / ende wandelde in alle de wegen zijns vaders Davids / ende en woec niet noch ter rechter noch ter linker hant. 4.10.23
8. Ende Helkias den grooten prie- ster septe tot Saphan den schryver / ick hebbe dat wetboeck ghebonden in dat hups des heeren / ende Hel- kias gaf dat boeck tot Saphan / en- de hy las. 1.8.8.
- I. Chronijcken. Cap. 18.
2. Ende een voetschabelle den boe- ten onses Gods. 4.1.5.
- II. Chronijcken. Cap. 19.
6. Siet toe wat ghy doet / want ghy en hout dat gherichte den menschen niet / maer den hee- re. 4.20.4. ende 4.20.6.
- Nehemia. Cap. 1.
4. De ic sulckewoorden booz- de / sadt ick ende wende / ende droech rouwe twee dagen lanck / ende vastede biddende voor den God des hemels. 4.12.16.
5. Och heere God van den hemel / ghy groote ende verschyckelijcke God / die daer hout dat beront en- de bermherticheit den ghenen die u lief hebben / ende u gheboden hou- den. 3.17.5.
7. Wy hebben ons van u verbecmet / dat wy niet ghehouden en hebben u gheboden / bevelen ende rechten / die ghy bevolen hebt uwen knecht No- ses. 3.14.11.
- 9.14. Ende ick hebbe hen uwe Sab- both condich ghemaecte. 2.8.29.
- Job. Cap. 1.
6. Mer het gheviel op eenen dach / doen de kinderen Gods quamen / ende booz

- den heere traden / so quam de Sa- tan oock onder hen. 1.14.7. ende 1. 14.19. ende 1.18.1. ende 2.14.5.
12. De heere sprac tot Satan: Siet / al wat hy heeft dat sy in uwer hant / sonder alleen aen hem en daet u hant niet. 1.17.7.
17. Doe hy noch sprack / quam daer een / ende septe: De Chaldeen maec- ten drie spitzen / ende oerbeten de hemelen / ende namen se wech / ende sloeghen de knapen met den seherpte des waerts / ende ic bent alleen ont- comen. 2.4.2.
21. De heere heeft het ghegheben / de heere heeft het genomen: Den naem des heeren sy ghebenedigt. 1.17.8. ende 1.8.1. ende 1.18.3. ende 2.4.2.
- 2/1. Ende Satan quam tussche hen- lieben om te verseyghen booz den heere. 1.14.17. ende 1.14.19. en 1.18.1.
- 4/17. Hoe can een mensche rechtvees- digher zyn dan God? of een man repnder zyn dan die hem ghemaecte heeft. 3.12.1.
18. Siet onder zijne knechten en isser gheen sonder ghebreck / in zyne En- ghelen vint hy sochete. 3.12.1. ende 3.17.9.
19. Hoe veel te meer die in leem hups- sen woonen / ende die op aerde geson- deert zyn / sullen van woymen ghe- gheten worden. 1.15.1. ende 1.15.2. ende 3.12.1.
- 5/17. Salich is de mensche die God straf / daerom en wepghert de ca- sijdinghe des Almachtighen nict. 3.4.32.
- 9/2. Ick weet seer wel / dat een men- sche niet rechtveerdich blijven en mach teghen God. 3.12.2.
20. Ick en wil my niet rechtveerdich maken / myn mont soude my verdoe- men: make ick my rechtveerdich / hy rechtet my onrechtveerdich. 3.12.5.
- 10/15. Wen ick godloos / so is de wee- ober my: ende of ick rechtveerdich ware / so en sal ick myn hooft niet opheffen. 3.14.16
- 12/18. Hy ontvint der Coningen be- dwanck / ende godet met eenen goz- del haer lendenen. 4.20.28.
20. God keert wech de lippen der warachtigen en neemt wech de sin- nen des ouden. 2.4.4.
- 13/15. Al doode hy my / soo sal ick in hem hopen. 2.20.19. ende 3.2.21.
- 14/4. Wie sal repn maken dat oncept is / daer en is niet een. 2.1.5. ende 3.12.5.
5. Heeft hy niet zynen bestemden tijt / het ghetal zijnder maenden staet by u ghy hebt een perck gheset / dat en sal hy niet overgaen. 1.16.9.
17. Ghy hebt myne overtreddinghe in een bundelken versegheldt / ende mijn mis daet daer toe ghedaen. 3.4.29.
- 15/15. Siet / onder zyn heplighen en is niemand onstraffelijck / ende de hemelen en zyn niet repn booz hem. 3.12.1.
16. Hoe veel te meer een mensche bie een grouwel en boos is / die het on- recht dinct als water. 3.12.5.
- 19/25. Ick weet dat myn Verlosser leeft / ende hy sal my hier naemaels up der aerden optwecken. 2.10.19. ende 3.25.4.
26. Daer nae wanneer dit lichaem verknacht sal zyn / ick sal in mijnen bleesche God sien. 2.10.19
27. Den selven sal ick sien / ende myn ooghen sullen hem aenschouten / ende gheen ander: myn niceen zyn

- verteert in mijnen schoot. Int selfde. 2.10.17.
- 21/13. Sy passeren haer dagen met goet / ende dalen terfont neder naer het graf. 2.10.17.
- 25/5. Siet de man en sehynde noch niet ende de sterren en zyn niet repn booz zyne ooghen. 3.2.1.1.
- 26/14. Siet de palen van zijne wegen / wat een cleyn dinct ist dat wy van hem hooren / wie sal de hoochept zyn- ner macht verstaen. 1.17.2.
- 28/12. Waer wil men dan wijshede binden / ende waer is de stede des verstants. Int selfde. 1.17.2.
21. Sy is verholen booz de oogē aller lebendighen / oock verbozghen den vogelen onder den hemelen. 3.12.1.
23. God weet den wech daer toe / ende kent hare stede. 3.12.1.
28. Ende septe tot den mensche: Siet de blyscen des heeren is de waer wijshede. 1.17.2. ende 3.2.26
- 34/30. Om dat een hupebelace ober hen regeert / het volck tot schandale. 4.20.25.
- 36.27. Hy maect het water tot clepne druppelen / ende den regen doet reg- nen als etc. 1.5.5.
- 41/2. Wie heeft my wat te bozen ge- daen dat ic hem vergelde. al wat on- der den hemel is / is myne. 3.14.5.

Psalter.

- 1.1. **W** El hem die niet en wandelt in den caede der godloosen / noch treckt op den wech der sondaers. 3.17.10.
2. Maer heeft lust tot de Wedt des heeren ende denckt daer op dach en- de nacht. 2.7.13.
- 2.2. Waerom richten de Coninghen der aerden hen op / ende raetslagghen de heeren met malsanderen / teghen den heere ende zynen ghesalfden. 2.16.3.
3. Laet ons segghen sy verscheuren hare banden ende van ons werpen hare seelen. 2.16.3.
4. Maer die in den hemel woont sal met hen lachen / ende hen bespotten. 1.5.1. ende 2.16.3.
8. Spijstet ban my soo wil ick u den heydenen tot erbe gheben / ende de eynden des werelts booz u wacome- linghen. 2.11.11.
9. Ghy sult se met eenē pferen scepter ontwee slaen / als potten sult ghyse bysselen. 2.15.5. ende 4.1.19.
12. Cufft den sone / dat hy hem niet en stoot / ende ghy vergaet op den wech / etc. 2.6.2. en 4.20.5. en 4.20.29
- 3/6. Ick legghen en slape gantseh met vreden / want alleen ghy heere helpt my. 3.2.37.
- 4/7. Och heere verheft ober ons het licht dijns aenschijns. 1.11.14.
- 5/4. Heere ghy sult broeck mijn stem- me hooren / broeck sal ick my tot u schicke / en daer op mercken. 3.20.12.
8. Ick daerenteghen sal in u hups gaen in de oberbloedicheit uwer ge- nade / ende ic sal aenbidden in uwen heplighen Tempel in uwe blyscen. 3.2.23. ende 3.20.11.
- 6/1. Och heere en straf my niet in uwen toorne ende en castij my niet in uwer gramschap. 3.4.32.
- 7/7. Staet op heere in uwen toorne / verheft u teghen de gramschap my- ner vyanden / waecht booz my inden gericht dat ghy ghycondineert hebt. 3.20.15. ende 3.17.17.
9. Richt my heere na mijn rechtveer- dicheit en mijn onnoselheit. 3.17.14

DE TAFEL.

83. Opt den monde der jonghe kinderen ende supgheltinghen / hebop u macht roeghericht 1.16.3.
5. Wat is de mensche dat ghy zyner geendet ende der menschen kint dat ghy hem besoeckt? 1.5.3/ ende 2.13.2
- 9 11. Ende die hopen op u die uwen name kennen 3.2.31.
- 10 11. Hy spreckt in zijn herte: God heeft het vergeten / hy heeft zijn aensicht verhoogen / hy en salt nemmermeer sien 1.4.2.
- 11 4. De Heere is in zynen Tempel / 1.5.1.
- 12 3. Een spreckt ratten ander leeninghen / ende spreken met diepactige tongen / met dat bel herte. 4.14.8
7. De woorden des Heeren zijn louter als doozlouter silber in aerdenen oben / beproeft levenmael 3.2.15.
- 14 1. De so for spreckt in zijn herte: daer en is gheen God 1.4.2.
2. De heere saeh van den hemel op der menschen kinderen / om te sien of pemaent verstandich ware ende na God brachde 3.14.1
3. Daer en is niet een die goet doet / jaer niet een 2.3.2.
- 15 1. Heere wie sal in u hute verkeren / ende wie sal woenen op uwen heiligen berch? 3.17.6/ ende 3.24.8.
2. Die sonder blecke wandelt / ende recht doet. ende spreckt de waerheyt in zijn herte 3.6.2/ ende 3.17.6
- 16 2. Ghy zijt mijn Heere / mijn goet comt niet tot u 2.8.53.
3. Mer tot de jeulighen die op aerd den zijn / maer tot den bymen daer ick mijn welde hagen in hebbe. 1.11.14/ ende 2.8.53/ ende 3.7.5.
5. De heere is het deel van mijn erfdeel ende van mijn goet / ghy onderhont mijn erve 2.11.2/ ende 3.25.10.
10. Want ghy en sult mijn siel int graf niet laten / ende niet toe laten dat uwen heylighen deroote. 3.25.3
- 17 1. Heere verhoort mijn gherechticheyt / meret op mijn roepen 3.17.14
9. Als ghy mijn hert sult beproeft hebben ende besocht des nachts / ende geproeft ghy en sulter niet blieden / Int selfde.
15. Ick sal u aensicht sien in gherechticheyt / ende ick sal verfaet werden / wannet ick opwake naer u beelt. 2.10.17/ ende 3.25.10.
- 18 1. Ick hebbe u lief van herten O Heere 3.20.28/ ende 4.17.23
20. Ende hy boede my int in het rupine / ende hy verlost me want hy hadde my lief 3.17.5.
21. De Heere doet wel aen my naer mijnder gerechticheyt / ende hy heeft my vergolden naer de swaerheyt mijnder handen 3.17.5/ ende 3.17.14
28. Ghy helpt den ellendighen volcken / ende de hooge oogen vernedert ghy 3.12.6.
31. Het mooit des Heeren is sonder blecke ende doozlouter / hy is een seult booz alle die op hem betrouwen 3.2.15.
- 19 1. De Hemelen bestellen de eere Gods 1.5.1/ ende 1.6.4.
8. De Wet des Heeren is sunder ende berquiter de sielen / de ghetunghenisse des Heeren is ghetrouwe / gebende den onberstandigen wijsheyt 2.7.12/ ende 4.8.6.
13. Wie is die can merken zijn ghebaken? bergheeft my de berboigen gebeken 3.4.16/ en 3.4.18/ en 3.17.2.
- 20 4. Hy gebent alle uwe spijffer / ende dijn byantoffer moet tot affchen worden 3.20.18.
10. Helpt Heere: de Coninck verhoore ons wannet wy roepen 2.6.2.
- 22 1. Mijn God mijn God waerom hebop my verlaten? 2.16.11.
5. Ons baders hebben op u berout / sy hebben op u betrouwen ghehad / ende ghy hebt verlost 3.20.26.
26. Ick wil myne beloften betalen booz dien die hem bzeesen 4.13.4
- 23 4. Ende wannet ie alreede wandelbe in het dal der sehaduwen des doods / soo en bzeefde ick gheen ongeluck / want ghy zijt by my. 1.17.11/ ende 3.2.21/ ende 3.2.28.
6. Dat goede ende barmherticheyt / sullen my volghen mijn leedaghen / ende sal woenen in den huse des Heeren ewighelick 2.3.12.
- 24 3. Wie sal op des Heeren berch gaen / ende wie sal vast staen aen zyner heyligher stede 3.6.2.
4. Die onschuldighen handen heeft / ende repn van herten is / die zyn hert niet en begheeft toe leugens ende en sweert niet valschelegh / Int selfde.
6. Dat is het ghesachte dat naer u bracht / die daer soeckt dijn aenghesicht Jacob 3.24.8.
- 25 1. O Heere ick heffe mijn siele tot u 3.20.5.
6. Gedenckt Heere aen uwe barmherticheyt ende naer uwe goedertierenheyt / etc. 3.3.18/ ende 3.20.9.
10. De wegen des Heeren zijn enckel goetheyt ende waerheyt dien die zijn verbont ende ghetuyghenisse onderhouden 3.2.7/ ende 3.17.2.
11. Om dijns naems wille Heere weest ghenadich mijner misdaet / want sy is groot 3.17.2.
18. Siet aen mijn jammer ende elende / ende bergheeft my alle mijn groote sonden 3.20.9.
- 26 1. Heere rechtet my want ick wandel in mijn ontschult / ende ick hebbe mijn betrouwen op den Heere gheset / etc. 3.17.14.
2. Proeft my Heere ende besoeckt my / repnicht mijne nieren ende mijn herte 3.20.45.
5. Ick hate de bergaderinghe der boosin / ende en bekeret niet met den godloosen 3.17.14.
8. Heere ick hebbe lief de stede uwer hups / ende de plaetse daer u eere woont 1.11.14.
9. Raep mijn siele niet wech met den godloosen / noch mijn leven / etc. 3.17.14.
- 27 1. De Heere is de stercke mijns levens / booz wien sal ick bzeesen 1.17.11.
3. Want my een heyt belende / soo en sal mijn hert niet bzeesen / Int selfde.
10. Mijn vader ende moeder hebben my verlaten / maer de Heere neent my aen 3.20.36.
14. Derwacht op den Heere / weest ghetroot ende onberfaccht / ende verberst den heere 3.2.17.
- 28 8. De Heere is haer stercke ende is de stercke die zynen ghesalfden helpt 2.6.2/ ende 2.6.3.
- 29 3. De stemme des Heeren is op de wateren / de Sod der eeren dondert / de Heere is op groote wateren 1.6.4
- 30 6. Zijnen toorn duert een oogenblik ende zyn goet behagghen duert ten leven 1.10.18.
7. Doen het my wel ginck sprac ick / ick en sal nemmermeer nu toeren / want Heere dooz u welbehagghen hebbe ghy mijnen berch sterck ghemaeckt / maer soo haest ghy u aensicht berchdet berchzichte ick 3.8.2.
- 31 2. Heere ick hebbe mijn hope op u gheset / en laet my nemmermeer te sehanden worden / ende verlost me booz u gherechticheyt 3.11.13
6. In uwe handen bevelde ick mijnen gheest / ghy heet my verlost / O waerachtighe God 3.20.26.
16. Mijn tyden zijn in uwe yant. 1.17.11.
23. Ick sprack in mijn vertzagghen / ick ben van u weegghen verstoeten. 3.2.16.
- 32 1. Wel hem die zyn overtreddinghe is bergeeden ende wiens sonden zyn bedeckt 3.4.29/ ende 3.11.11/ ende 3.14.11. ende 3.17.10.
5. Ick heb u mijne sonden bekent / ende mijn misdaet en heb ick niet berfswegghen: ick sprack / ick wil den Heere myne overtreddinge bekenen 3.4.9.
6. Daerom sullen u alle heylighen bidden ter rechter tyt. 3.20.7/ ende 3.20.26.
- 33 6. De Hemel zyn dooz het woort des Heeren ghemaeckt / ende alle zyn heyt dooz de gheest zyns monts. 1.13.15/ ende 1.16.1.
12. Wel den volcke / welcker de Heere een God is / ende dat hy tot een erbe verzozen heeft 2.10.8/ ende 3.2.28/ ende 3.21.5.
13. De Heere siet van den hemel / ende siet alle de kinderen der menschen 1.16.1
18. De ooghe des Heeren is op de gene die hem bzeesen / ende betrouwen op zyn goetheyt 3.20.40.
22. Heere uwe goedicheyt sy op ons / also wy ons hope op u hebbe 3.20.12
- 34 7. Doen dese ellendige riep / hoor de hem de Heere. ende help hem upt alle zijne nooden 3.20.26.
8. De Enghelen des Heeren legeren hen rondom dien die den Heere bzeesen 1.14.6/ ende 1.14.8/ ende 3.20.23
15. Went u vant quaet ende doet het goet 3.3.8.
16. De ooghen des Heeren sien op den rechtveerdighen / ende zyn oogen naer haer roepen. 1.16.7/ ende 1.20.3/ ende 3.20.10.
17. Maer het aensicht des Heeren is teghen hen die quaet doen / om haer ghedachtenis upt te doen van der aerden 1.16.7.
- 34 22. De doot der quaetdoenders is seer quaet 2.10.14/ ende 2.10.18.
23. De Heere verlost de sielen zyn der knechten 2.10.16.
- 36 1. Het is van den gront mijns herten van der godloosen wegghen gesproken / dat sy gheen bzeefe Gods en hebben 1.4.2.
2. So berkeren hen onder malcander den selve dat sy hare boose saecke boorderen / op dat sy boofheyt hatelijck maecten / Int selfde.
6. Heere u goetwillicheyt is strecken de tot aen den hemel / ende u getrouweicheyt tot aen den wolcken 3.2.7.
7. O gherichten zijn gelyck een diepte 1.17.2/ ende 3.25.5.
10. Want by u is de lebendighe fonteyne / ende in u licht sien wy het licht 2.2.20.
- 37 7. Derberst den Heere met patiente / ende betrou op hem 3.2.37.
22. Zijne ghesegghende beerden het lant / maer zijne verbloete woorden uptgheroort 2.11.2.
- 38 2. Heere castijt my niet in uwen toorn / ende en straft my niet in uwe gramscap 3.4.32.
5. Mijne sonden zijn ober mijn hoof ghegaen

DE TAFEL.

- ghegaen / ende als een swaert laft
 zynse mp te swaer gewoeden 3.4.16.
 39/10. Ick swygghe / ende en doe my-
 ner mont niet open / om dat ghy ghy
 daen hebt 1.17.8.
 13. Ick ben een bzeemdelinck booz u
 als alle mijne vaders 2.10.15
 14. Laet af van mp / op dat ick mp
 vercuyl / en ick henen gae / ende
 niet meer hier en sy 3.20.16.
 40/4. Ende heeft in een nieu lier in
 myn mont ghegevene loben onsen
 God / vele sullen dat sien / ende sullen
 bzeesen / ende hen betrouwen op den
 Heere 3.20.26 / ende 3.20.28.
 6. Heere mijn God ghy hebt veel
 wonderen ghedaen / ende is onmo-
 ghelijck te vertellen booz u alle uwe
 gebachten tegen ons. 1.5.9 / en 1.17.1.
 7. Offer noch spijffer en behagen u
 niet / doch de oozen hebt ghy mp
 open ghedaen 3.22.10.
 8. Doe sprack ick : Siet ick come /
 inden boeck is van mp ghescheyden
 2.16.5.
 9. Mijn God ic hebbe lust om uwen
 wille te doen / Int selfde.
 11. Ick hebbe verbezt uwe getrou-
 wicheyt ende u salicheyt / ende en
 hebbe u goetheyt niet besweghen /
 noch uwe waerheyt in groote ver-
 gaderinghen 3.2.7.
 12. Laet dijne goedicheyt / ende trou-
 we mp alle weggen behoeden / Int
 selfde.
 42/5. Gheneest mijn siel want ick
 hebbe teghen u ghesondicht 3.20.23
 42/3. Mijn siel doofst na God / na
 den levendighen God / wanneer sal
 ick comen om te verschynen booz u
 aensicht? 4.17.25.
 5. Ende ick vergheselschapeste tot in
 het hups des Heeren / met stemme
 des gesanct ende des lofs / etc. 3.4.9.
 6. Waerom bedroeft ghy u mijn siel /
 ende zijt soo onrustich in mp / hoop
 op God 3.2.16.
 43/5. Waerom bedroeft ghy u mijn
 siel / ende zijt soo onrustich in mp /
 hoop op God / Int selfde.
 44/4. Sy hebben het Lant niet in-
 ghenomen booz haer swaert / ende
 haer arm ende heeft hen niet ghehol-
 pen / maer uwe rechter hant / uwe
 arm ende het licht was aensichtes /
 want ghy bemiddeste 3.21.5.
 21. Hadde wy den Naem des Hee-
 ren ons Gods vergheten / ende ons
 handen upghetreckt tot bzeemde
 Goden 3.20.27.
 22. God soude hy dat niet weten :
 want hy is het die der herten seer-
 ten weet 3.20.27.
 23. Maer wy worden om uwen wil-
 le daghelick ghedoodet / ende worden
 gheacht als nachtscheyden 3.25.3.
 45/7. God uwen stoel blijft altyt
 ende ewelichelijck / ende den scepter
 uwer rijcks is een scepter der recht-
 heerdicheyt 1.13.9.
 8. Ghy hebt lief gherechticheyt / ende
 haer godloosheyt / Daerom heeft u
 God ghesalf met olve der bzeucht /
 meer dan uwe ghesellen / 2.15.5 /
 ende 4.19.18 / ende 4.20.10.
 13. De dochter Epy sal met gesehent
 u aensichtich bidden / ende de rijken
 des volcs 1.11.15.
 4/12. God is ons toedluchte ende
 stercke / ende tot groote hulpe hebbe
 wy hem in noot bevonden. 3.2.37
 3. Daerom en bzeesen wy niet al
 waert schoon dat de werlt bergin-
 ghe / ende dat de bergghen in de Zee
 soncken / Int selfde.
 6. God is int midden by haer / daer-
 om en sal hy haer niet roepen. 4.1.3.
 47/3. De Heere is de alderhoochste /
 ende verschickelijck ende grooter
 Coninck ober de ghegele werelt.
 1.13.24.
 5. Hy verkieft ons ten Ervdele de
 heerlicheyt Jacobs / dien hy lief
 heeft. 3.21.5.
 48/9. Alsoo wy ghehoort hebben / soo
 sien wy het aen der stad des Heeren
 Zebaoth / aen de stad onses Gods /
 God onderhout de selve ewelijck.
 1.11.14.
 11. God als dijnen Name / so is oock
 uwen roem / tot aen der werelt epi-
 de : dijne rechter hant is vol gherech-
 ticheyt. 3.20.41. ende 4.16.32.
 49/7. Die hen verlaten op haer goet
 ende roemen op haren geooten ryck-
 doin. 2.10.17.
 8. Niemand en can zynen broeder
 betlossen noch Gode zyn versoenin-
 ghe gheben. Int selfde.
 11. Want men can sien / dat de wyse
 sterben / ende dat oock de forren / ende
 narren vergaen / Int selfde.
 12. Wat is haer lust dat haer hupsen
 altoos dueren / ende hare woonin-
 ghen / etc. Int selfde.
 13. Maer de menschen blijft niet in
 eere / maer sal den onverstendighen
 dee ghelijck zyn / die ganssch ver-
 gaen / Int selfde.
 14. Dit haer doen is enkel dwaes-
 heyt / haer nacomelinghen volghen
 geerne haer leerlinge na / Int selfde.
 15. Spilggen int graf als schapen /
 de door knaechse / en de brome sullen
 ober hen heerschen des mogghens /
 Int selfde.
 50/15. Koep mp aen in zyt des
 noets / ende ick salder u upt trecken /
 ende ghy sult mp eeren 3.20.13.
 ende 3.20.28. ende 4.17.37.
 23. Wie danckoffert die prijst mp
 4.18.17.
 51/3. God zijt mp ghenadich na
 dijne goedertierenheyt / etc. 3.4.9.
 6. Op dat ghy recht bevonden wert
 in u gherechten 1.18.3. ende 3.11.11.
 ende 3.23.2.
 7. Siet ick ben gebozen in boosheyt /
 ende mijn moeder heeft mp in son-
 den ontfanghen 1.1.5. ende 3.3.18.
 ende 5.20.9. ende 6.16.17.
 12. God schept in mp een reyn
 herte / ende verniet in mp een rech-
 ten gheest. 2.2.25. en 2.2.27. en 2.3.9
 17. Mijn Heere opent mijn lippen /
 ende mijn mont sal u lof bercondi-
 ggen 3.20.22.
 19. De offerhanden die God beha-
 ghen zyn eenen verlagghen gheest /
 God ghy en verwerpt niet een
 belangst ende nederich herte 3.20.16.
 21. Dan sullen u behaghen de offer-
 handen der gerechticheyt / de bjane-
 offer ende gansschen offer / dan sal
 men ealderen op dijnen altaer offer-
 ten 4.17.17.
 52/10. Maer ick sal blijven in het
 hups Godes ydelijck eenen gromen
 oljff boom 2.10.17.
 53/4. Daer en is niemant die goet
 doet / ja niet een 2.3.2.
 55/23. Werpt uwen laft op God ende
 hy sal u verlichten / ende hy en sal
 nemmermeer toe laten dat de recht-
 heerdige stupckelijck. 1.17.6. en 2.10.17
 24. Maer ghy God sulste affkooten
 in de put des verders 2.10.17.
 56/5. Ick hebbe mijn hope op Gode
 ghefelt / ick en sal ghem dinghen
 bzeesen die de menschen mp doen
 konnen. 1.17.11.
 10. Wanneer ick u aenroep / mijn by-
 anden keeren te rugghe / ende daer
 dooz weet ick dat Gode dooz mp is.
 3.20.12.
 13. God u beloften zyn op mp /
 daerom sal ick u loben. 4.13.4.
 59. 11. God vertoon mp zyn goe-
 dertierenheyt / God sal mp ingnet
 lust aen mijn byanden laten sien.
 2.3.12.
 60. 14. Met Gode willen wy daden
 doen / hy sal onse byanden met de
 boeken treden. 3.20.46.
 61. 9. Ontlastet uwe herten booz hem /
 God is ons betrouwen. 3.20.54
 10. Een is niet van der menschen
 kinderen / de groote Heeren en zyn
 niet dan leughenen. 2.3.1.
 63. 4. D goetheyt is beter dan het le-
 ven. 3.2.28. ende 3.17.14.
 65. 2. Gode men looft u in Zion / ende
 u betaelmen ghelosten. 3.20.29.
 3. Ghy verhoort de ghebeden / daer-
 om come alle vreesch tot u. 3.20.13.
 5. Gelusalech is hy die ghy verkieft /
 ende doet hem by u come / op dat hy
 woont in uwe hoben / etc. 3.21.5.
 68. 19. Ghy zijt in de hoochten ge-
 baren / ende hebt de ghebanchnisse ge-
 vanghen. 1.13.11.
 21. Ende Heere Heere / die vander
 doot betlosser. 3.25.4.
 36. Gode ghy zijt wonderlijc in uwen
 heplichdom / de Gode Isaerls is de
 ghene die stercke ende macht gheeft.
 1.11.14. ende 4.7.2.
 69. 3. Ick ben versoncken in diepen
 oym / daer gheen vasticheyt en is.
 4.7.13.
 5. Ick moet betalen dat ick niet ghe-
 roof en hebbe. 2.16.5.
 22. Sy geven mp galle te eten / ende
 edelck te drincken. 4.17.15.
 29. Welckste upt den boeck des le-
 dens / dat sy met de rechtbeerdighen
 niet aengeseyden en worden. 2.10.
 18. ende 3.24.9.
 71. 2. Verloft mp dooz u gherechtic-
 hent / en come mp ter hulpe. 2.11.12.
 72. 8. Hy sal heerschen ban den zee tot
 aen dander / ende ban den water / tot
 aen des werelts epnde. 2.11.11.
 11. Alle Coninghen sullen hem aen-
 bidden / ende alle volcken sullen hem
 dienen. 4.5.17.
 73. 2. Ick dan noch hadde schier ge-
 stupckelijck met mijne voeren / mijn
 treden hadden by naest ghedubbert.
 3.9.6.
 17. Tot dat ick ben ghegaen int hep-
 lichdom / ende hebbe ghemerckt op
 epnde. 2.10.16. ende 3.9.9.
 26. Wanneer mijn vreesch ende mijn
 herte vermachte / so zyn toch Gode
 allerijde mijns herten troost / ende
 mijn eutwich deel. 2.11.2.
 74. 2. Ghedenck aen u gemeente die
 ghy van oute verwoyden hebt / ende
 u ten erfdele verlost hebt / ende aen
 den erfde Zion daer ghy op woont.
 3.20.14.
 9. Onse trecken en sien wy niet
 meer / daer en zyn gheen Propheeten
 meer / ende gheen Leraer en leert
 ons. 2.15.1.
 75. 7. De verhoogginghe en comt
 noch van den opganc / noch van den
 neberganc / noch van der gheverch-
 te in de woestijne. 1.16.6.
 77. 10. Heeft Gode vergheten ghenade
 te doen / heeft hy dooz toozne ghelof-
 ten zyn medelijden. 3.2.16.
 11. Doe sprack ick : het is mijn doot /
 doem werde ick ghedachtich der ja-
 ren

DE TAFEL.

- ren van den arm des alderhoochsten. 3.2.31.
- 78/8. Ende niet en werden als hare vaders/ een teghenwilligh ende onghewoontsaem gellachte/welcker heere niet recht en was/ ende haren gheest en was niet ghetrouwe tot God. 2.5.11.
36. Ende huichelhelden hem met haren mont/ ende soghen hem met haren tonghe. 3.3.25.
37. Doch haer herte en was niet recht tot hem/ ende en waren hem niet ghetrouwe in zijn verbont/ Int selfde. 2.5.11.
49. Hy font op hen zijnen gelimmghezen toorn/ gramscappelle/ verborginghe/ ende ampt/ het welcke is de beoeninghe der booser Enghelen 1.14.17.
60. Dat hy zijne wooninge tot Sphoter waren/ de hute daer hy onder den menschen woonde 2.6.2.
67. Ende berwiep de hute Joseph/ ende verhoos met de stamme Ephraim 2.6.2. ende 3.22.6
70. Ende heeft vercozen David zijnen dienaar. ende heeft hem ghenomen van de schraep stallen 2.6.2.
- 79/9. O God onse hulper/ helpt ons om dijns naems eere wille/ ende berloft ons/ ende berghheeft ons onse sonden om dijns Naems wille 3.20.14.
13. Maer wy die u volck zijn/ ende de ende van uwer wepde dancken u ewelichlyc ende vertellen uwe eere inder ewelicheit 3.7.10.
- 80/2. Ghy die sidt tusschen de Cherubynen toont uwe claerheyt 1.13.24. ende 2.8.15. ende 4.1.5.
4. God byenght ons weder/ ende laet sichten dijn aenlicke soo ghenesen wy 3.2.28.
5. Heere God der heeren/ hoe langhe wildt vercoornen teghen het ghebet uws volck 3.20.16.
18. Dijn hant beschutte het volck uwer rechter hant/ ende die menschen sonen die ghy vast vercozen hebt 2.6.2.
- 81/11. Ick ben de Heere u God/ die u wt Egypten lant ghelept hebde 3.2.31.
- 82/1. God staet in de bergadecinghe Gods/ ende rechten onder de goden 4.20.4. ende 4.20.6. ende 4.20.29.
3. Doet recht den armen/ ende weesfen/ ende helpt den ellendighen ende nootdusfighen aen haer recht. 4.20.9.
4. Verlost den berachten ende armen/ ende treet hem wt de hant der gods loofen/ Int selfde.
6. Ick sprack: Ghy zijt Goden/ ende zijt alle kinderen des alderhoochsten 1.14.5. ende 4.27.4.
- 84/1. Hoe lieflyck zijn dijne wooningen/ Heere Sebasth 4.1.5.
3. Mijn siele verlangte ende berfucht seer nae de boorhoven des Heeren/ mijn hof ende siele verheugen haer in den lebendighen God 2.11.2.
8. Syn gaen van v'een deucht tot in de ander/ dat een pegelick berfchijne booz God in Zion 4.17.21.
- 86/2. Bewaert mijn siele/ want ick ben heplich 3.20.10.
5. Want ghy Heere zijt goet ende genadich/ ende vā grooter goedicheit/ den ghenen die u aentoeppen 3.2.29.
11. Heere leert my uwen wech/ op dat ick wandele in u waerhept/ verreechte myn herte dat ick uwen naem vreesse 2.2.27/ ende 2.3.9.
- 88/17. Uwe gramscappen zijn over my gegaen/ ende uwe berfchickingen hebben omberduet 3.4.3.4.
- 89/4. Ick heb een verbont gemaect met mynen uwercozen: Ick heb mynen knecht David gheswozen 4.1.17.
5. Ick sal u zaet ewelichlyc berheffen/ ende sal uwen stoel laten dueren in alle eeuwen. Int selfde.
31. So zijn sonen mijn wet berlaten/ ende mijn ghebet niet en houden 3.4.32. ende 4.1.27.
32. Soo sp myne ordeninge onthelighen/ ende myne rechten niet en houden 3.4.32.
33. Soo sal ick hare sonden met de roede besoecken/ ende hare misdacc met plaghen 3.4.32. ende 4.1.27.
34. Ende myne ghenade en sal ick niet van hem trecken/ ende myne waerhept niet laten seplen 3.4.32. ende 4.1.27.
36. Ick hebbe eens gheswozen by mynder heerlijckheyt dat ick David niet lieghen en sal 2.15.3.
37. Zyn zaet sal ewelich zijn/ ende zynen stoel dooz my als de Sonne. Int selfde.
38. Als de Mane sal hy ewelichlyc bebestiche werden/ ende inden hemel salder seker getupge zijn 2.15.3.
- 90/4. Dussent jaren zijn dooz uwe ooghen/ ghelucky den dach die gisteren dooz hy is/ ende als een nachtwake 3.2.42.
7. Wy zijn verteret dooz uwen toorn/ ende zyn vercoert dooz uwe gramscap 3.4.34.
9. Want alle onse daghen zijn hem ghegaen dooz uwen toorn/ ende hebben onse jaren doozbracht als een ghepeps 3.25.12.
11. Wie kent de sterckte uws toorns/ ende wie vreesst hen dooz sulcke uwe grimicheit. Int selfde.
- 91/1. Wie onder de bescherminghe des Alderhoochsten woont/ ende onder de sehaduwe des Almachtighen blijft/ete. 1.17.6. ende 2.8.41.
3. Die sal u verlossen vanden striek des jaghers/ ende van schadelucky peffe 1.17.11.
11. Hy sal zijnen Enghelen bevelen datse u bewaren in alle uwe weggen 1.14.6. ende 2.8.42. ende 3.20.23.
15. Als hy my aentoeft/ soo sal ick hem verhooren: Ick sal hy hem zijn inden noot/ ic sal hem daer upt trecken/ ende tot eere maken 3.20.14.
- 92/6. O Heere hoe groot zyn uwe wercken/ uwe ghedachten zyn seer diepe 2.10.17.
7. Een dwaes en weet dit niet/ noch een sot en verstaet sulx niet 1.5.9.
13. De rechteverdighe sal groenen als een palmboom/ hy sal waffen als een ceder op Libanon 2.10.17.
14. Die geplant zijn in den hupse des Heeren/ sullen inden boozhede onses Gods bloeyen. Int selfde.
- 93/1. De Heere heerfchet/ hy is met heerlijckheyt gheleert: De Heere is vercoert met sterckte/ ende isser mede ommezoet 1.6.3.
5. Hephicheit is de cleragie uws huys ewelichlyc 1.6.4.
- 94/11. De Heere weet dat de gedachten der menschen pbel zijn 2.2.25. ende 3.14.1.
12. Shelucksalich is de mensche die ghy castijdet/ ende hebt hem geleert dooz uwe wet 3.4.34.
19. Als ick veel becummernissen in mijn herte hadde/ soo berheuchde uwen troost mijn siele 3.20.7.
- 95/7. Soo ghy heden zyn stemme hoozt 3.2.6.
8. En berhart uwe herten niet/ ghelijc in Jeriba ende Massa in de woestijne 2.5.11.
- 69/10. Segget onder den Hepheden dat de Heere Coninck sp/ ende hebde zyn eycke soo wy/ etc. 1.6.3.
- 79/1. De Heere is Coninck/ dies berlyde hen dat aetreyck/ ende de Epalanden zijn dolyck. Int selfde.
7. Bidder hem aen alle ghy Goden 1.13.11. ende 1.13.23.
10. Hy bewaert de lielen zijnder hephighen/ vander godloosen hant sal hyse verlossen 2.10.16.
11. Het licht is upt ghestoet booz de rechteverdighen/ enoe vreecht booz den vromen herten. Int selfde.
- 99/1. De Heere is Coninck/ ende de volcken vreesen/ hy sidt op Cherrubin/ daeromme beweghet haer de aerde 1.6.3. ende 2.8.15.
5. Berheft den Heere uwen God/ ende bidt hem aen tot zijnder boevanck/ want hy is heplich 1.11.15. ende 4.1.5.
9. Berhoocht den Heere onsen God/ ende bidt hem aen booz zynen hephighen berch/ want de Heere onse God is heplich 1.11.15.
- 100/3. Bekemet dat de Heere God is: hy heeft ons ghemaect/ ende niet wy onse selven wy zyn zyn volck/ ende de schapen zynet wepde 2.3.6. ende 3.21.5.
- 101/3. Ick en sal geen boose saecken booz mijn ooghen leggen: Ick hare de obertraders/ ende en late hen niet by my blyden 4.20.9.
8. Dwoer sal ick verbelgen alle gods loofen inden lande/ dat ick upt de stad des Heeren alle quaetdoenders uptrope 4.20.10.
- 102/14. Ghy sult u op maken/ ende over Zion ontarmen 1.13.11.
16. Van sullen alle volcken den Heere vreesen/ ende alle Coninghen der aerden uwe eere. Int selfde.
18. Hy wende hem ten bede der berlaten/ ende berfmaede haer gebet niet 3.20.28.
19. Dat sal geschieden worden op de naemelinghen/ ende dat volck dat hier naer sal gheboeren worden/ sal den Heere loben. Int selfde.
21. Op dat sy tot Zion ppediken den name des Heeren/ ende zynen lof te Jerusalem. Int selfde.
26. Ghy hebt dooztijds de aerde ghesondeert/ ende de Hemelen zyn herre uwer hande. 1.13.11. ende 2.10.15
27. Sy sullen vergoeten/ maer ghy sult blyffen/ ende sy sullen alle berouden als een cleet/ etc. 2.10.15.
28. Maer ghy blijft ewelichlyc/ ende uwe jaren sullen nemmermeer eynde nemen. Int selfde.
29. De kinderen uwer knechten sullen blyffen/ ende haer zaet sal dooz u gheden. Int selfde.
- 103/20. Looft den Heere ghy zijne Enghelen sterck in dauchden: die ghy zyn bevel uercriet/ ende hooft de stemme zijns woorts 1.14.4.
8. Bermhertich/ ende genadich is de Heere/ geduldich ende van grooter goedertierentheyt 3.2.29.
- 104/2. Hy cleet hem met het licht als met een cleet. 1.5.1.
4. Hy maect de winden tot zijne boeden/ ende de bierblammen tot zijne dienaren 1.16.7.
15. Ende den wijn berheuche des menschen

DE TAFEL.

- menschen herte / ende zijn aensicht
clær werde dan olpe 3.10.2.
17. Sy wachten alle op u dat ghy
hen spijse geeft tot haerder tijt. 1.16.1
20. Wanneer ghyt hen gheeft / soo
vergadere zyt / wanneer ghy u hant
open doet / soo worden sy verfacdicht
met goet. Int selfde.
29. Maer soo haest ghy u aensicht
verbozghet soo verschicken sy / ende
wanneer ghy hare ade wech neemt /
soo vergaen sy / ende worden weder
tot stof etc. Int selfde.
30. Soo ghy weder uwen adem upt
laet / soo worden sy gheschapen / ende
vernieuwen het aensicht der aerde.
Int selfde.
- 105/4. Soet zijn aensicht altyt. 4.1.5
6. Ghy her zaet Abrahams zyns
knechts / ghy kinderen Jacob zyns
uptberozen 3.21.5.
25. Iy verkeerde haerder herte soo/
dat sy zijn volck haeden / ende zyne
knechten dachten te overballen.
1.18.2. ende 2.4.4.
- 106/3. Ghelucksalich zijn die / die de
gherechtigheyt houden / ende doen
recht tot alle tijden 3.17.10.
4. Heere weest myner gedachth / na
de genade die ghy uwe volcke geloos
bet hebt: bewijst ons u hulpe. 4.1.4
12. Doen geloofden sy aen zyn woort
den / ende fonghen zynen lof. 3.20.15.
13. Maer sy vergaten terstont zyne
werken / ende sy en verbeeden zynen
raet niet. Int selfde.
31. Ende dat wert hem gherekent tot
rechtveerdicheyt / boozt ende boozt
eewichlyk 3.17.7. ende 3.17.8.
37. Want sy offerden hare sonen ende
dochteren den duibelen. 4.13.17.
46. Ende hetse barmyerticheyt vin
den booz alle de ghene die hen ghe
vaughen hadden 2.4.6.
47. Heere onse God helpt ons / ende
vergadert ons upt de Heydenen / dat
wy uwen heyligen Naem danken /
ende roemen d'ghen lof 3.20.28.
- 107/4. Als sy dolende ginghen in de
woestijne in een ongebarend wech /
en bondē geē bewoōde stadt. 1.5.7
6. Doen riepen sy tot den Heere in ha
ren noot / ende hy verlostē van hare
angsten 3.20.15.
13. Ende sy riepen tot den Heere in
haren noot / ende hy help hen upt
haren angsten. Int selfde.
16. Om dat hy onestucken breekt
metalen deuren / ende laet ontweeren
ysere grendelen 2.16.9.
19. Ende sy riepen tot den Heere in
haren noot / ende hy help hen upt
haren angsten 3.20.15.
25. Iy beval ende dede boozt comen
een storm wints / die de vacē verchief
1.16.7.
29. Ende hy stilde het ontweeren / ende
de baren sweghen. Int selfde.
40. Iy maecte de Dorsten veracht /
ende doeste dolen op woeste plaetsen
daer gheene wegen zijn. 1.18.2. ende
2.2.17. ende 2.4.4.
43. Die wint is / die sal hier op achten
ende sal des Heere goetheyt bemere
ken 1.5.7.
- 110/1. De Heere heeft geseyt tot mij
nen Heere: Sidt aen minder rech
ter hant / tot dat ick uwe vbanden
tot een schabelle uwerboeten maecte
2.1.5.3. ende 2.16.16.
4. De Heere heeft geswooren ende ten
sal hem niet berouwen / dat ghy sint
een d'pictē eewichlyc naer de wijse
Melchisedech. 2.11.4. ende 2.1.5.6.
ende 4.18.2. ende 4.19.28.
6. Iy sal richten onder de Heydenen /
hy salt al verbullen met doode sic
hamen: Iy sal het hoof verfinyten
over een groot volck 2.15.5.
- 111/1. Ick sal den Heere danken van
gantscher herten in den raet van de
rechtveerdighe 4.14.8.
2. De werken des Heeren zijn groot
ende gheachtet van de gheene diese
liet hebben 1.18.3.
10. De breesse des Heeren is het be
ginfel der wysheit. 2.3.4. en 3.2.26.
- 112.1. Gelucksalich is hy die de Heere
breesst / ende neemt groeten lust tot
zjne gheboden 3.17.10.
6. De rechtveerdighen en weert nem
mermeer vergheten 2.10.16.
9. Zijn rechtveerdicheyt blyft re
wichlyc / zynen hoornē wort ver
hoocht met eeren. Int selfde.
10. Het begheeren der godloosen sal
vergaen. Int selfde.
- 113/6. Welcke hem vernedert om te
sien op hemel ende op aeden. 1.16.5.
7. Die den betachtēden verheft upt
den stof / ende verhooyt den armen
upt den dyck 1.5.7.
9. Die den onvuchtēden / kinderen
geeft / en maectē blijdemoeder. 1.16.7
- 115/3. Doerwaer onsen God is in den
hemel / ende doet al wat hem belicft.
1.16.3. en 1.18.1. en 1.18.3. en 3.24.15
4. Hare afgoden zyn gont ende silber/
werken der menschen handē. 1.11.4
8. De ghene diese maken zyn haer
de ghelyck / ende die op hen vertrouwen.
Int selfde.
- 116/1. Ie hebbe den Heere lief / want
hy hoorde de stemme myns ghebets.
3.20.28.
7. Mijn siel weest nu weder te vze
den / want de Heere heeft u goet ghe
daen 3.2.17.
12. Hoe sal ick den Heere berghelden
alle zijne weldaden die hy my ghe
daen heeft 3.20.28.
13. Ick sal den kelck der berlossinghe
nemen / ende sal aenroepen den naem
des Heeren. Int selfde.
14. Ick sal nu mijn ghelofte betalen
den Heere booz alle het volck. 4.13.4.
15. De doot zynner heylighen is weert
ghelouden booz den Heere. 2.10.14.
ende 2.10.18.
18. Ick sal mijn ghelofte den Heere
betalen booz alle zyn volck 4.13.4.
- 117/2. Zijn ghenade ende waerheyt
is gewelddich over ons in eewicheyt
3.2.7.
- 118/6. De Heere is boozt my / daerom
en breesse ick niet wat my den men
sche doen can 1.17.11.
18. De Heere castijt my wel / doch hy
en levert my den doot niet 3.4.32.
25. Heere ick bidde u helpt my. 2.6.2.
26. Ghelooft sy die daer coemt in den
Name des Heeren. Int selfde.
- 119/1. Wel diē die sonder blecke le
ven / die in de Wet des Heeren wan
delen 3.17.10.
10. Ick soeck u van gantscher herten /
laet my niet seplen van dijnē ghe
boden 2.2.28. ende 4.14.8.
14. Ick verheughe my in den wech
uwer ghetupghenissen / als in aller
ley rijkdom 3.2.15.
13. Opent my de ooghen / dat ick sie
de wonderen uwer Wet 2.2.21.
34. Leert my uwe Wet / dat ickse be
ware ende onderhoude van gant
scher heeten 2.2.25.
36. Necht mijn herte tot uwe ghe
tupghenisse / ende niet tot de glerie
heyt 2.3.9. ende 2.5.11.
41. Heere dat u genade tot my rome /
ende u hulpe naer u woort 3.2.31.
43. Ende neem niet van mynen
monde het woort der waerheyt / wat
ick hope op uwe rechten 3.2.17.
71. Het is goet dat ghy my becoort
moedicht hebt / dat ick uwe rechten
leere 3.4.31.
76. Uwe ghenade moet my troosten /
ghelyck ghy uwen knecht beloofst
hebt 3.13.4. ende 3.20.14.
80. Mijn herte blyde rechtshapen in
uwe rechten op dat ic niet tot schan
den en worde 2.2.27.
103. O hoe soet zijn uwe woordē in mij
nē mont / jaer soeter vā honich. 3.2.15.
105. U woort dient mijn doeren tot
ren lantecne / ende een licht op mijne
wegen. 1.17.2. ende 2.7.12. en 4.8.6.
111. Uwe ghetupghenissen zijn myn
eewighe erbe / want sy zyn myns
herten brenche 3.2.15.
112. Ie neyge mijn herte om te doe naer
u rechten altoos en eewichlyc. 2.5.11.
127. Daerom hebbe ick uwe ghebo
den lief / meer dan gont / ende edel
ghesteente 3.2.15.
133. Leert my den wech in uwen
woordē / ende laet geen onrecht ober
my heerschappen 2.3.9.
- 121/4. Siet de behoeder Israels en
laept niet / noch en slumert niet.
3.20.3.
- 130.1. Opt de diepten roep ick Heere
tot u 3.20.4.
3. So ghy Heere acht neet op de sondē /
Heere wie sal befaet. 3.12.1. en 3.17.13
4. Maer hy u is vergevinge op dat
men u breesse 3.3.2. ende 3.16.3.
- 131/2. Wanneer ick mijn siel niet en
settede / ende en silde / soo wert mijn
siel ghespeent / als een van zyn moe
der ghespeent wort 3.7.9.
- 132/1. Ghedenck Heere aen Dabid /
ende aen alle zyn lyden 3.20.25.
7. Wy sullen in zjine wooninge gacn /
ende aenbidden booz zjine voetscha
belle 4.1.5.
11. Ick sal op uwen stoel setten de
bryche uwes lijfs 2.13.3.
13. De Heere heeft Zion bercozen /
ende heeft lust daer te woonē. 4.1.17.
14. Dit is mijn ruste eewichlyc / hier
wil ick woonen / want het bevalt
my 4.1.5.
- 133/3. Want aldaer heeft den Heere
zjn segen ende het leven beloof / al
toos ende eewichlyc 2.11.2.
- 135/15. Der Heydenen afgoden zyn
silber ende gont / van menschen han
den ghemaect 1.11.4.
- 138.1. Ick dancke u van gantscher
herten / booz den Goden wil ick u lof
singhen 4.14.8.
2. Ick sal uwen naem danken booz
uwe goetheyt ende trouwe 3.2.7.
8. Het werck uwer handen woude
ghy niet verlaten 3.24.6.
- 140/14. De rechtveerdighe sullen uwen
naem belijden / ende de godsalighe
sullen by u woonen 2.20.16.
- 141.2. Mijn ghebet sy boozt u aenge
naem als een roock offer / ende mij
ner handen opheffen als een abront
offer 3.20.14. ende 4.18.17.
- 142.6. Daerom heer schreyde ick tot
u en sepe / ghy zijt mijn hope mijn
deel in de lande der levendige. 2.11.2.
8. De rechtveerdighe sullen ontrent
my comen / om dat ghy my dat goet
ghedaen hebt 3.20.26.
- 143/2. Ende en trecht niet int gerich
te met uwen knecht / want boozt hy
en is geen lebendich mensche recht
veerdich. 2.7.5. ende 3.12.2. ende 3.
14.15. ende 3.17.14. ende 3.20.8.

5. Ick ghedencke aen de boozeden tijden/ te oedenkenke altoos u daden 3.4.31.
 144 15. Wel den volcke diet alsoo gaet/ doch wel den volcke diens de Heere een God is. 2.10.8. en 3.2.28.
 145/3. De Heere is groot ende seer pysselijck/ soo dat zijn grootheid onbegrijpelijck is 1.5.8.
 5. Ick sal vertellen uwe schoone eere/ ende uwe wonder dade. Int selfde.
 8. De Heere is goedich/ ende ghenadich/ traecht tot rooyn/ ende van grooter goederierenheyt. 1.10.2. ende 3.20.29.
 9. De Heere is alleen goedich/ ende zijne ontfermherticheyt is over alle zijne wercken 1.5.5.
 13. D'vrecke is een eedwich rijcke/ ende u heerschappie duert boozt ende boozt 1.13.24.
 18. De Heer is na hy allen die hem aenroepen/ die hem inder waarheyt aenroep. 3.20.3. en 3.20.7. en 3.20.14
 19. Hy doet de wille vande godbeseffenden/ ende hooft haer schreyen/ en helpt hen 3.20.5. ende 3.20.13.
 147/9. Hy gheeft den vee zijn voeder/ ende den jonghen Raden die hem aenroepen 1.16.5.
 10. Hy en heeft gheen lust aen de stercke des percks/ noch zijn wel gheballen aen der menschen beenen 2.2.10.
 20. Hy en heeft soo niet ghedaen aen allen volcken/ ende en heeft hen niet te keanen gegeven zijne rechte. 3.21.6

Proverbia. Cap. 1.

1. **D**e blyscap des Heeren is een beginfel der wijsheyt 3.2.26.
 2/21. De rechtbeerdighe sullen de Kerde betwoonen / ende de vromen sullen daer in blijben 2.11.2.
 22. Maer de godloosen sullen uptgevoert werden/ vander aerde/ ende de berachters sullen der upt verdelghet werden. Int selfde.
 3/11. Mijn soen en berwoypt de castijdinge des Heeren niet/ ende en weest niet onberduidich over zijne straffe. 3.4.32.
 12. Wat de Heere castijt de gene die hy lief heeft/ en geijne den vader het kind daer hy behaghen in neemt 3.8.6.
 8 15. Dooz my regheeren de Conin ghen/ ende de Princen doen recht. 4.20.4. ende 4.20.7.
 22. De Heere heeft my beseten vant beginfel zijner weggen/ ende was boozt zijne werken 1.13.7.
 23. Ick hebbe heerschappie ghehad/ van ewicheyt / van aenbeginne boozt der arden. Int selfde.
 24. Ick was ghegheneret doen de diepten noch niet en waren/ doen de fonteynen noch niet en syzonghen met water 1.13.7. ende 2.14.8.
 9/10. De blyscap des Heeren is het beginfel der wijsheyt 3.2.26.
 10/7. De gedachtenisse der rechtbeerdighen sal ghevenedijt wesen/ maer de name der godloosen sal verrotten 2.10.18. ende 3.17.15.
 12. Haer verwoecht wijsf/ maer liefde bedeckt alle oebertredinghe. 3.4.31. ende 3.4.36.
 12/14. De mēsche wert vergoldē naer dat zijn hande verdient hebbe. 3.18.1
 28. Op den wech der gerechticheyt is het leven/ ende op den ghebaenden pad en is gheen doot 3.17.15.
 13/13. Die het ghebot breeft sal ghesont werden 3.18.1.

- 14/12. Den godloosen veracht zijnen naesten/ maer die medelijden heeft niet beducte/ is gelukkig. 3.17.10
 26. In de blyscap des Heeren is vast betrouwēn/ ende daer is verkercht heyt in boozt/ zijne kinderen. 3.14.19.
 15/3. De ooghen des Heeren sijn over alle plaetsen/ siende den quaden ende goeden 4.17.23.
 8. Den offer der godloosen is den Heere eenen groutwel/ maer de offerhande der rechtbeerdighen is hem aenghenaem 3.14.8.
 16/1. De toebereydinge der herten is van de menschen/ maer de berantwoordinge der tongen is dooz den Heere 1.16.6.
 2. Eenem peghelijcken dunckt/ zynen wegen supber te sijn/ maer de Heere beweicht de herten 3.12.5.
 4. De Heere heeft alle dine gemaect om zyns selfs wille/ oock den godloosen ten boosen daghen 3.23.6.
 6. De misdaet wert verghēven dooz goedicheyt ende trouwe/ ende dooz de blyscap des Heeren vermijmen het quaet 3.4.31. ende 3.4.36.
 9. Des menschen herte staet zynen wech aen/ maer de Heere alleene leyt zynen pad 1.17.4.
 12. Boosheyt te doen is een groutwel boozt de Coninghen/ want dooz gherechticheyt wort den rhyoon bedesicht 4.20.10.
 14. De gramschap des Coninc/ is als een bode des doots/ maer een wijs man false vermijden 4.20.32.
 33. Het lot wort in den schoot ghevozen/ maer het valt als de Heere wil 1.16.6.
 17/11. Een wederspannich mensche soeckt niet dan quaet/ maer een groutwelijcke bode sal over hem comen 4.20.10.
 15. Die de godloosen rechtbeerdich/ ende die den rechtbeerdighen berdoemt / sy zijn beyde een groutwel boozt den Heere. Int selfde.
 18/10. Den naam des Heeren is als een sterke Surety/ de rechtbeerdighe loopt daer hen/ ende wort beschermt 1.13.13. ende 3.20.14.
 19/17. Die den armen barmherticheyt doet/ die leent den Heere/ ende sal hem het goede vergelden. 3.18.6.
 20/7. De kinderen der rechtbeerdighen wandelende in vromicheyt/ sullen ghelukkig sijn naer hem 2.8.21.
 8. Een Coninck die op den stoel sit te richten/ berstropet alle quaet met zijn ooghen 4.20.10.
 9. Wie isser die segghen can: Ick hebbe mijn herre gesupbert: ick ben supber van sonden 3.13.3.
 12. Soo wel de soze die hoozt/ als de ooge die siet/ God heeftse alle beyde ghemaect 2.4.7.
 20. Die zynen vader ofte moeder bloeckt/ diens keerse sal uptgeblust worden midden int dynstere. 2.8.36.
 24. De gangen des menschen comen vanden Heere: hoe sal dan den mensche zynen wech verstaen 1.16.6
 26. Een wijs Coninck verstropet de godloosen ende blyngt het rad over hen 4.20.10.
 21/1. Het herte des Coninc is in de handen Gods ghelijck waterbeken/ hy nepcht het waer hy wil. 1.18.2. ende 2.4.7. ende 4.20.29.
 2. Eenem pegelijcken duncket zynen wech recht sijn 3.12.5.
 24/21. Mijn soen blyest den Heere ende den Coninck 4.20.22.
 24. Die tot den godloosen sept/ ghy

- zijt rechtbeerdich / dien bloecken die hede/ ende het volc hatet hē. 4.20.10.
 25/2. Het is Gods eere een sake verberghen/ maer het is der Coningen eere een sake te ondersoeken. 3.21.3.
 4. Neemt het schijn vanden silber/ soo wert daer een repn vat upt: neemt den godloosen wech boozt den Coninck/ ende sijn stoel wort met gherechticheyt bevesticht 4.20.10.
 21. Ist dat de gene die u haer hongere/ gheeft hem te eten/ ende heeft hy doost/ gheeft hem te drinken. 2.8.56
 27. Ghelge niet goet en is te veel heynichs te eten/ also en is het oos geen eere te ondersoekē na zyn eere. 3.21.2
 26/10. De meester die allen dinghen heeft ghemaect/ die beloonet beyde den sot ende oeberteder 3.23.4.
 28/2. Om de boosheyt des lanctwille/ zynder veel Princen. 4.20.28.
 14. Geluckelich is de mā/ die altye blyscapachtich is / maer die zyn herte berderd/ hy sal int quade valle. 3.2.23.
 29/13. Een arm man/ ende een rijk/ ghemooten hen onder malcanderen/ doch de Heere lieket haer beyde ooghen 1.16.6.
 30/4. Hoe is zynen naem/ ende de naē bā sijn soot dat ghy weet? 2.14.7
 5. Alle woorden Gods sijn ghesupbert/ ende is enen schilt boozt den genen die op hem betrouwen. 3.2.15
 6. Doet tot zyne woorden niet toe/ op dat hy u niet en berispe/ ende een leughen aen bedonden wert. 4.10.17.

Ecclesiasticus. Cap. 1.

11. **D**e aenschap te alle de wercken die mijn hant gemaect hadde/ ende sach dat het al pdelheyt was en jammer. 2.2.12.
 3/19. Want het gaet den mensche als den vee/ ghelijck deen sterft/ so sterft oock d'ander/ ende hebbe beyde een derley adem: ende de mensche en heeft niet meer dan het vee/ want alle dineck is pdelheyt 3.2.38.
 21. Wie weet of den adem der menschen opwaerts gaet/ ende den adem des bees nederwaerts onder der arden gaet 3.25.5.
 7/30. God heeft den mensche recht geschapen/ maer sy hebben vele onsen ghesocht 2.1.10. ende 2.5.18.
 9/1. Gheen mensche en kenne/ noch de lisse noch den haet dien hy boozt hem heeft 3.2.38. ende 3.13.4.
 2. Het geschiet den eenen als den anderen/ den rechtbeerdighen als den godloosen 1.16.9.
 4. Een levendigen hont is beter dan een dooden leu 3.25.5.
 5. De levendighen weten dat sy sterben sullen/ maer dooden wetene niet/ etc. 3.20.24.
 6. Ende haer liefde/ ende haer/ ende nijt/ is alreede vergaen/ ende en hebben gheen deef meer op der arden/ in allen dat onder de sonne gheschiet 3.20.24.
 12/7. Ende dat den gheeft weder tot God keere/ dien hen ghegeven heeft. 1.15.2. ende 1.15.5.

Cantica. Cap. 1.

14. **T**ont my uwe ghestalte/ en laet my u stemme hooren/ want u stemme is soet/ ende u ghesicht behagghelijck. 1.11.14.
 5/3. Ick hebbe mijnen rock wēt ghehoghen/ hoe sal ick hem weder aenrekenen: ick hebbe mijne voeten gewassen/ hoe sal ickse weder wipen maken. 3.16.4.
 Efaia.

5. **W**at salmen meer oen u
 nae; so ghy des afwys-
 hes dies te meer maect;
 het gantsche hooft is cranck / gant-
 sege herte is mat. 3.4.33.
 10. Ghy Princ van Sodomā hoort
 de woorden des Heeren. Ghy volcs-
 ken van Gomorra nepcht u ooren
 tot het woord onses Gods. 4.1.18.
 12. Wie heeft dat van nwen handen
 gheepst? 3.14.15.
 13. En offert booztaen geen offerhan-
 den meer; ten is maer pdehert; het
 reuckwerck is my eenē groenwel; ick
 en can niet meer gelyde uwe nieuwe
 Manē etc. 2.8.34. ende 3.14.8.
 14. Mijn siele haet uwe manue Manē
 en uwe sceftdagē; sy zyn my overber-
 dyetich / ic bese moede te lhyde. 4.2.10
 15. Wanneer ghy uwe handen uot
 reyt; so verberghē ick myne ooghen
 van u; en wanneer ghy veel biddet/
 so en sal tek niet hooren; want uwe
 handen zyn vol bloeco. 3.20.7.
 16. Hoyt op van quaet doen. 3.3.8.
 17. Leert goet doen soect trecht / helpe
 den berduyckten / staet de weelen
 booz; ende beschermt de weduwen.
 2.8.52. ende 3.3.8.
 18. Wanneer u sonden root warē als
 soymillioen; soo sullense wit woorden
 als linoen; ende wanneer sy alreede
 root warē als rozzyn derwe; so sullen
 sy wit als wolte worden. 3.4.29.
 19. So ghy my hoert en ghebooz;at zyt/
 so sult ghy deo lants goet etc. 3.5.10.
 20. Wegghert ghy daerentegen; ende
 zyt onghelooz;at; so sal u het swaert
 eten; want de mont des Heeren seyt
 het. Int selfde.
 28. Haer lant is verbulē met afgoden/
 sy hebben aenghebeben het werck
 haerder handen; / welck hare bingē-
 ren ghemaect hebben. 1.11.4.
 31. Stet de heere / heere Godt der
 heppscharen / sal van Jerusalem ende
 Juda wech nemen alrelep troost en
 stercke; de stercke des boozes ende
 des waters. 1.16.7.
 3. Ick sal hen kinderen tot Hunnen ge-
 ven; / ende de clepne sullen over hen
 heerschappie hebben. 4.20.25.
 41. Laet ons slechts nae uwe; naem
 herten; op dat onse s; maechenbt van
 ons genomen worde. 2.22.25.
 58. Wee den ghenen die d'een huys
 tot d'ander toe doen; / ende d'een velt
 tot het ander treckt; / tot datter geen
 plaetse meer is. 3.19.9.
 26. Want hy sal een banier op heffen
 onder de heydenē die veere woonen/
 ende salse locken van den eynde der
 aerden. 1.18.1. ende 2.2.4.
 67. Ick sach den heere sitten op ee-
 ren hooghen en verheben stoel; ende
 zyne panden verbuiden den Tem-
 pel. 1.13.11. ende 1.13.23.
 2. De Seraphijnen waren onder hem/
 ende een pegelyck van hen hadde ses
 vleughelen. 1.11.3. ende 1.14.8.
 5. Wee my; want het is met my ghy-
 daen; / want ick ben eenen mensche
 van onrepede lippen. 4.8.3.
 6. Ende daer vlooch een Seraphim
 nae my; / in wiens handen een kof-
 was die hy van den Altaer met een
 tanghe ghehnamen hadde. 1.11.3.
 9. En spack; Saet en segt desen bolc-
 ke; Hoozt ende en berstaet niet; / etc.
 1.13.15. ende 3.23.23. ende 3.24.13.
 10. Der stoekt het herte deses volcs; en
 slopt hare ooren ende verblint hare
 ooghen; dat sy niet en sien. 2.4.3.

7/4. Hoet u en weest stille; en u herte sy
 onvertsaecht booz dese twee stercken
 der roochē de brādē. 1.17.11. en 3.2.17
 14. Siet; een maechte sal bevrucht
 werden; / ende sal eenen soon baren/
 wiens naem sy Enmanuel heeten
 sal. 2.6.3. ende 2.12.1.
 18. Ter dier tijt sal de heere blafen na
 de vlieghe; / die daer aent eynde der
 wateren Enpzi ende na de Wie die
 int lant Assur is. 2.4.4.
 8.14. Maer hy sal zyn eenen steen des
 aenstoots ende als een steen der ber-
 derffemisse / booz de twee huysen
 Israels. 1.13.11. ende 1.13.23.
 16. Sint de ghetuygenissen toe; ende
 verseggelt de Wet mynen jongen.
 3.22.10
 17. Ick verwachte op den heere / die
 zyn aenlicht verborghen heeft van
 het huys Jacobs; ick wacyt op hem.
 3.2.42.
 18. Siet hier ben ick; / ende mha kin-
 deren die my de heere ghegheben
 heeft. 3.22.10.
 9/6. Een clepne kindt geboren ende een
 soon is ons ghegheben; / welckers
 heerschappie is op zynen schouwer;
 ende zynen naem sal gheheeten wor-
 den; / wonderlijck / rader / stercken
 Godt; ewich Vader Prince der hze-
 den. 1.13.9. ende 2.15.1. ende 2.17.6.
 ende 3.13.4.
 12. Syn hant is noch uptghestreckt.
 4.17.23.
 10/1. De bloeck is op hen die quade
 wetten maken. 4.20.29.
 5. O wee Assur die myner gramscchap
 roede is; / ende den stoek die in hare
 handen is; / myne geimmicheyt. 1.18.
 1. ende 4.20.25.
 6. Ick sal hem senden tegen een hu-
 cheltich volck; / ende hem bebel g;
 den teghen het volck myns toorns;
 dat hy het becoode en uptdeple; / en-
 de vertrede het onder de boeren als
 dreck. 1.18.2.
 12. Ter dier tijt als de heere al zyn
 werck sal volbracht hebben; / op den
 Veerch Sion ende Jerusalem. 1.18.1.
 15. Sal een byl beroumen tegen dien
 die daer mede houtwet; oft eenē Sa-
 ghe teghen de ghene diese streckt; ge-
 llyck of de roede haer bechies teghen
 de ghene diese op heft; / ende dat de
 stoek hem verhiebe of hy gheen hout
 en ware. 2.4.4.
 11/2. Ende den Geest des Heeren sal
 op hem rusten; / den Sheest der wijs-
 heyt ende verstant; den Sheest des
 raets ende stercke; / den Sheest des
 wetenschap ende vrees des Heeren.
 2.15.5. ende 4.19.22.
 3. De Sheest sal hem rieckende in de
 vrees des heeren; hy en sal niet rich-
 ten na het gesichte zynen oogen; / ende
 sal niet berispen na het hooren; zyns
 ooren. 2.3.4.
 4. Ende sal den boosen dooden booz
 den Sheest zynen lippen. 1.13.15.
 9. Men sal niet hinderen; noch scha-
 doen aen yemant in mynen heelen
 heplighe berghe. 4.20.10.
 10. Ter dier tijt sullen de heydenen
 vraghen na die woitel Isai; / welke
 is opgeheben tot een banier der bolc-
 ken. 1.13.13
 12.1. Heere ick sal u loben; / al ist dat
 ghy teghen my bergamt hebt ghe-
 weest; / wāren toorn is afghewendet/
 ende ghy troost my. 3.4.32.
 14.1. De heere sal medelijden hebben
 op Jacob; en Israel boozt aen noch
 berkiefen. 3.21.5.
 27. De heere der heppscharen heeft

het bevolcken; / wie salt weeren; / ende
 zyn hant is uptghestreckt; / wie salt
 afstercken. 1.17.14.
 19.18. Ter dier tijt; daer sullen byf-
 steden wesen int lant van Egypten/
 die de tale sullen spreken van Cana-
 an; ende sullen sweccen by den Godt
 der heppscharen. 2.8.13.
 19. Ter dier tijt oock salder een Al-
 taer des heeren wesen int midden
 van Egypten. 4.18.4.
 21. Ende de heere sal bekent wesen
 van die van Egypten; / ende ter dier
 tyt sullen de Egyptenaren den heere
 kennen; / ende sullen hem offeren/
 ende spijffer offeren; / ende sullen den
 heere ghelofen doen; / ende sullense
 volbrēngghen. Int selfde.
 23. Ter dier tyt salder een wech we-
 sen van Egypten in Assur; / ende den
 Assur sal in Egypten comen; / ende
 den Egyptenaren in Assur; / ende de
 Egyptenaren sullen den heere dies
 nen met Assur. Int selfde.
 25. Den welcken de Godt der heer-
 scharen seggen sal; segghende; ghe-
 segent zyt ghy myn volc van Egypten
 ten; ende Assur myner handen werck.
 1.18.1.
 25.1. Ghy hebt wonderlijcke dinghen
 ghebaen; / uwe booznemen van out s
 af; / zyn ghetrouwe ende warach-
 tich. 3.24.4.
 8. Hy sal den doot verberben ewich;
 llyck; / ende de heere sal de tranen af-
 droogen van alle aenlichtē etc. 3.9.6
 9. Siet dit is onsen God; / wy hebben
 hem verwacht ende hy sal ons ver-
 lossen. 1.13.10. ende 1.13.24.
 26.1. Wy hebben een sterke stadt; / de
 muere en geweren zyn hepl. 1.17.6.
 19. Maer u doode sullen leuen; / en ber-
 rijfen met myn lichaē; / ontwaect u en
 berlijt u. 2.10.21. ende 3.25.4.
 21. De heere is uptgegaen van zyn der
 plaetse; / om te besoecken de misdaet
 der inwoonderen des lants; / teghen
 hen; / dan sal het lant haer bloet open-
 baren; / ende niet langer verheelen ha-
 re gheboode. 3.25.8.
 28.16. Wie gelooft die en sal hem niet
 haesten. 1.13.13.
 29.13. Om dat dit volck my naecte
 met den monde; / en my oert met zyn
 lippen; / maer zyn herte is verre van
 my; / ende haer beere etc. 3.20.7.
 ende 3.20.31. ende 4.10.15. ende 4.10.
 16. ende 4.10.23.
 14. Dierom siet; ick sal dit volck we-
 derom doen verwonderen; / ende booz
 schickelijcke ende wonderlijcke sa-
 ken; / dat is dat de wijsheyt van haer
 wijzen sal bergaen; / ende het verstant
 van haer verstantighen sal te nice
 werden. 4.10.6.
 30/1. Wee den rebellighen kinderen
 seyt de heere. Dat sy raet nemen en-
 de niet van my; / ende hen bedeckert
 met een deesfel ende niet van my; / etc.
 3.20.28.
 15. Owe stercke sal wesen in swygen
 ende hope. 3.2.37.
 33. De cupl is van langen tijt bereyt/
 ja den selven is ooc bereyt booz den
 Coninck; / welke hy gemaect heeft
 diep ende wijt; / zyn boufel is diep
 ende volhrpt des houts; / en den wint
 des heeren is gelyck eenen vantsul-
 phers; / diese ontsteekt. 3.25.12.
 31/1. Wee den ghenen die neder nae
 Egypten gaen om hulpe te hebben/
 ende hebben haer hope op peerden/
 ende stellen haer betrouwen op wa-
 ghens; / etc. 3.20.28.
 7. Ter dier tijt een peghelijck sal
 wech

- wech werpen / zijn beelden van silber / ende zijn afgoden van goud / die utwe handen u tot sonde ghemaect hebben 1.11.4.
- 33/14. De sondaers sullen bzeffen in Sion / ende verschriekinghe sal den hypocriten beanghen / segghende: wie dan ons sal comen woonen met een verblindende bier? wie dan ons sal woonen met de cenwighe bitter? 3.12.1. ende 3.17.6.
22. De heere is onse rechter / de heere is onse weghhever / de heere is onsen Coninc / ende hy sal ons verlossen. 2.10.8. ende 2.15.5. ende 4.10.7.
24. Het volc dat daer in woont / sullen jaer sonde geveert worden. 4.1.20.
- 35/8. Ende als daer sal een baen ende wech zyn / ende sal gheheten worden den gelyghen wech / ende de ghene die onreyn is / en sal daer niet op gaen 4.1.17. ende 3.6.2.
- 37/4. Heft dan u ghebet op voer de rechte die daer noch ghevonden worden 3.20.5.
16. Heer der heerscharen / den God Israels die daer ic op den Cherubinen / ghy zyt alleen God van den rijken deser werelt 2.8.15.
32. Dan Jerusaleem sullen noch optgaen de overgeblevenen / ende de verlosse van den berech Sion 4.1.4.
35. Ick sal dese stad beschermen / op dat ickse beware om mijnent wille / ende om de wille Davids mijn knecht 2.17.5.
36. Ende den Enghel des heeren gineck uwe / ende sloecher in den leger van de Assyrien / hondert tachtentich ende vyf duysent / etc. 1.14.6.
- 38/1. De heere seft aldus: befehicht u huys want ghy sult sterben / ende en sult niet meer leve 1.17.12. en 3.3.4
3. De heere: Ick bidde u hebt gheachtentisse / hoe dat ick voer u ghe wandelt hebbe in waerheyt / met volcomener heere / ende dat ick ghe daen hebbe dat u behaecht 3.20.10
5. Siet ick sal tot uwe daghen vyftien jaren toe doen 1.17.12.
8. Siet ick sal de sehaduwe wederom doen heeren etc. 4.14.18.
20. De heere heeft my gheholpen / daerom sullen wy mijne liedekens singhen / al de dagen ons lebens in Godes huys 3.20.28.
- 39/6. Siet de daghen comen / dat alle het ghene dat in uwen huuse is / ende alle het ghene dat uwe Daders begadert hebben tot op desen dach / sal ghedaegen worden in Babylonien. Men salder niet laten spreect de heere 1.8.7.
7. Sp sullen oock van uwe sonen nemen / die upt u comen sullen / die ghy gheneteren sult / ende sullen Camerlinghe zyn in het hof des Conincs van Babylonie 2.8.19.
- 40/2. Zijn tijt is verbylt / zijn boosheit is vergheten / sy heeft van de handen des heeren ontfanghen het dobbel van alle hare sonden 3.4.35.
3. De stemme sal roepen in de woestijne: bereyt den wech des heeren / maect in de woestijne de wech recht voer onsen God 3.3.2.
6. De stemme septe roept / en te sepe de: wat sal ic roepen etc. 2.9.5. en 2.10.7
11. Hy sal zijn eudde weyden als een herder 4.19.34.
12. Wie is hy die de wateren gemeten heeft met zijnder wyf / ende den hemel ghebaert met zijne spannen / ende het dreck der aerden met drie vingheren / etc. 3.2.31.
13. Wie onderrichtet den gheest des heeren / oft wie heeft zyn raetsman gheweest / ende wie heeft hem ghe toont / etc. 4.18.19. ende 4.19.2.
17. Alle volcken zyn voer hem of sy niet en waren: ende achise als een niet / ende ydel dreck 3.2.25
18. Wien suldy God dan na beelden / ende wat gelykenisse sult ghy hem stellen? 1.11.12. ende 1.11.12
21. Heeft u niet ghebootschapt ghe weest vanden beginne / hebt ghy niet verstaen vanden aenbeginne der aerden? 1.11.4. ende 1.14.7.
22. Hy sit boven de rondscheit der aerden / etc. 1.5.5.
29. Maer hy heeft den bermoeppen cracht / ende vermenichsulliche den crachteloosens hare stercke 2.2.10.
- 41/7. Den timmerman sloech metten hamer het dieck glaz op den aenbeelt / ende septe: het is bequiem / om tsamen te boegen / alsoo bedet hy bast houden met naegelen op dat het niet en roerde 1.11.2.
9. Ick hebbe u vercozen / ende niet verrecken 3.21.5.
29. Siet sy zijn als ydelheyt / ende hare wercken zyn gaestich niet / hare afgoden zyn wint en ydelheyt. 1.11.2
- 42/1. Siet mijn knecht / ic sal my op hem rusten / etc. 4.14.2.
8. Ick en sal mijn eere tot geenien ander gheben / noch mijnen lof den afgoden 1.13.9.
9. De dingen die noch comen sullen / vercondighe ick u te vozen / ende doe u cont wat nieuws / Ick false u laten hoozen eer sy gheschiet zyn 1.8.7.
10. Singt den heere een nieu liet / zyn lof sy vanden eynde des werelts / etc. 3.20.28.
13. De heere sal uptcomen als een Kintse 4.13.34.
- 43/1. En bzeest niet want ick hebbe u verlost / ende hebbe u gheropen by uwen naem: hy hoor my toe. 3.2.31
10. Ghy zyt mijn gheruppen spreect de heere / ende mijn knecht die ick vercozen hebbe. Waerom ghy sult bekennen ende my gheboven / ende verstaen dat ick ben: booz my en is gheen God ghemaect / ende daer en sal gheen wesen na my 1.7.5.
11. Ick bent / ick ben die de heere is / ende daer en is gheen helper anders dan ick 3.4.15.
25. Ick doe upt utwe obertredinghe / om mijnent wille / ende en ghedencke utwer sonden niet. 1.13.12. en 3.4.15
- ende 3.4.25. ende 3.20.45.
- 44/3. Ic sal water storten op de gende die dorst hebben sal / ende rivieren op de ghene die dsooghe zyn. Ick sal mijnen gheest storten op u zaet / ende mijn seghenen op uwe nacommelingen. 2.2.10. ende 3.1.3. ende 3.2.39
6. Ick ben de eerste / ende de laetste / ende daer en is geen ander God dan ick 1.13.23. ende 1.13.24.
12. Den sint neemt pier ende buyet colen / ende boozmet met den hamer / ende arcbepet daer aen met gantscher cracht zijns arms / lijdt oock honger / dat hy niet meer en can / ende en dynckt gheen water tot dat hy onmachtich wert 1.11.4.
22. Ick hebbe uwe sonden upghe daen als de wolecke / ende u misbaddeden als den nebel / keert u tot my / want ick hebbe u verlost 3.4.29.
- 45/1. De heere sende aldus tot Cyrus zijn ghesalfden / die ick by zynen rechter hant grijpe / op dat ic de volcke te onderdanich make voer zyn aen
- sichte / ende dat ick berekenke de mieren der Coninghen / op datmen booz hem de deuren open doe / ende dat de poorten niet ghesloten en zyn. 1.8.7.
7. Daktende het licht / ende scheppen de de wyfstermissen / makende vrede / ende scheppende teghen spoet: Ick ben de heere die alle dese dingen doe 1.17.8. ende 1.18.3.
9. Maer wee den heeren die twister met zynen Scheppere / namelighen / den seker / met den Potbaker des leems: Spreekt oock yet leem tot zynen Potbaker / waerom hebt ghy my alsoo ghemaect? ende u werck en is niet recht? 1.11.2.
23. Alle knpen sullen booz my buyghen / ende alle tonge sal my sweeren 1.13.11. ende 1.13.23. ende 3.5.8. ende 3.25.7.
- 45/25. Alle het saet Israels sal in den heere gherechtveerdicht worden / ende sullen haer zijner beroemen. 3.13.2. ende 3.14.16.
- 46/5. Na wien hebt ghy my gebeledet / ende gheelyck ghemaect? teghen wien hebt ghy my vergheliken / dien ick gheelyck zyn soude? 1.11.12.
- 47/6. Ick hebbe vergramt gheweest teghen mijn volck / ende hebbe mijn erbe ontwaert 3.4.32.
- 48/10. Siet ick heb u geloutert / doch niet als silver / ick hebbe u uptvercozen upt den oben der ellenden. 3.4.32
16. De ewighe heere / ende zyn gheest heeft my gesonden. 1.13.14.
- 49/15. De moeder can sy haer kind vergheten / dat sy gheen barmherticheyt en doe aen de bucht haers lichaems / etc. 1.17.6. ende 3.20.36.
23. De Coninghen sullen u boester heeren wesen / ende de princeessen u boester vrouwen / etc. 4.20.5.
- 51/6. De hemelen sullen vergaen als roock / ende de aerde sal ghesloten werden als een eiset / ende hare inwoonders sullen oock uptgheropt werden. Maer mijn heyl blyft ewichlijck / ende mijn gherechticheyt en sal niet vergaen 2.10.15.
- 52/1. Waect / waect op Sion / treck uwe stercke aen / bereit u met eerlijcke cleederen ghy heylighe stad Jerusaleem: Den onbesneden noch den onreynen en sal niet meer ober u comen 4.5.17. ende 4.1.17.
3. Ghy zyt om niet vercoecht geweest / ghy sult oock sonder ghele gheleest worden 3.4.25.
7. Hoe schoon zyn op den berech de boeten des boden / die daer vrede berecondighen? 4.3.3.
- 53/1. Wie isser die onse predikinghe gheloof / ende wien wort den arm des heeren gheopenbaert. 1.7.5. ende 3.22.10.
4. Voorwaer hy heeft onse swaचेht ghedraghen / ende op hem gheladen onse erackcheyt / nochtans hebben wy gheacht dat hy gheueft / ende van God gelagen / ende gheplaecht was. 2.12.4. en 3.4.27. ende 4.17.17.
5. Doch hy is om onse misdaet wille geueft / ende om onse sonden wille gellage / de straffe ba onse vrede leyt op hem / en dooz zijn wonden hebben wy gesontcheyt. 2.12.4. ende 2.16.5. ende 2.16.9. ende 2.17.4. ende 3.4.30.
6. Wy hebben al ghedooft als schapen / een pghelijck is ghegaen op zynen wech: De heere heeft op hem gelept onse aller sonde. 2.16.6. ende 3.4.27. ende 3.12.5. ende 3.24.11.
7. Hy is ghesteeft ende ghemaect / nochtans

nocheans en opant hy zynen mont
niet: hy is ter nacht gheleert als een
schap: ende is stom gelge het schap
hoor zynen scheerder/ ende doet niet
open zynen mont 2.6.5.

8. Hy is wt den kercker/ ende gerecht
te genomen/ wie wil zyns levens int
vertellen/ want hy is wt den lande
des leuenighen gherope/ etc. 2.15.3.

10. De Heere heeft hem willen moe
selen door angst/ ghemeecht dat hy
zyn siele ghestelt heeft voor de sonde:
hy sal faet hebben ende langhe le
uen. etc. 2.7.2.

11. Hy djaecht selbe hare sonden
2.16.5. ende 3.11.8.

12. Om dat hy met den quaetdoen
ders gherelent is geweest. 2.16.5.

54/13. Alle uwe kinderen sullen van
den Heere geleert werden/ ende daer
sal byde tusschen uwe sonen wesen.
1.7.5. ende 2.2.20. ende 3.20.10. ende
3.24.14.

55/1. Alle ghy die doest hebt/ coemt
tot den wateren/ ende ghy die gheen
ghelt en hebt/ coemt/ coopt/ ende
eet/ etc. 2.2.10. ende 3.1.3. ende 3.15.4.

2. Waecom leit ghy u ghelt sonder
byoor te hebben/ ende uwen arbept
sonder verbulen te woerden/ 3.14.15.
ende 4.10.15.

3. Neecht u oogen coemt tot my ende
hoort/ soo sal uwe siele leuen/ ende ic
sal met u een ewich verbont ma
ken/ een seker weldaet aen Dabit
ghedaen 2.6.3. ende 3.2.6.

4. Siet ick hebbe hem den volcken
tot een ghetuyghe gegheuen/ tot een
prince ende ghebieder der volcken.
2.6.3. ende 2.25.1.

6. Soeckt den Heere/ dewyle dat hy na
is 3.3.20.

56/1. Hout het recht/ ende doet gerech
tichept/ want myn heyl is nae by/
ende myn gherechtichept dat sy ge
openbaert wojde. Int selfde.

2. Gheluckich is den mensch die sulce
doet/ ende den sone des menschen die
het vast hout/ ende die den Sab
bot hout/ etc. 2.8.29.

7. Ick false byenghen op mynen heyl
ighen berech/ ende false berhenghen
in myn huys des ghebets/ ende ha
ren offer ende byancoffer sullen my
aenghenaem zyn op myne Altar:
want myn huys sal een bedehuyg
geheeren wojde allen volcke. 3.20.29

10. Alle hare wachters zyn blind/ su
sy en weten niet/ sy zyn stomme
honden/ etc. 4.9.3.

57/15. Siet wat de hooghe ende bec
hebe die in te wichept woont/ spreckt
est wies name heulich is. etc. 3.12.6.

58/5. Is dat de vasten die ic becozen
hebbe/ dat de mensche hem seluen
eenen dach quaetdoet/ ofte zyn hooft
vout/ etc. 4.12.19.

6. Is dit niet lieber de vasten die ick
becozen hebbe/ dat ghy ontknoopt
de knoopen der boosheit/ etc. 3.3.6.

7. En ontrecke u niet van uwen blec
sehe 3.7.6.

9. Dan suldy my aenroepen/ ende ick
sal u behoeden/ ghy suld roepē/ ende
hy sal spreken hier ben ick. 3.20.14.

13. So ghy uwen voet vanden Sab
bath keert/ dat ghy u behaghen niet
en doet/ op mynen heplighen dach.
2.8.31. ende 2.8.34.

59/1. Siet de hant des Heeren en is
niet berecht/ dat hy niet helpe en sou
de/ ende zyn oore en is niet berstopt/
dat hy niet en soude hooren. 3.11.21

2. Maer uwe misdaden hebben u van

uwen God gheshepen/ ende uwe
sonden hebben zyn aensichte van u
verboegen/ op dat hy u niet en hoorde
2.12.1. ende 3.21.11.

7. Haer voeten loopen om te schadi
ghen/ ende sy haesten hem om het
onnoeset bloec te vergieten: hare ge
dachten zyn boose geochten/ haren
wech is enkel verderen ende she
de 2.3.2.

15. De Heere heeft dat ghesien/ ende
het heeft hem misgaecht/ om datter
gheen gerechtichept is. Int selfde.

16. Ende God sach datter niemant
en was/ ende verwonderde hem dat
niemant hem en vercoonde: daecom
helpt hy hem seluen met zynen arm/
ende zyn gherechtichept onderstaunt
hem 3.14.6.

17. Hy was geleet met gerechtichept
als met een pantzer/ ende den helm
des heyls was op zyn hooft. 3.11.12.

20. Dien tot Sion sal de verlosser co
men/ ende dien die hem van sonden
bekeert in Jacob. 3.3.20. ende 3.3.21.

21. Mynen Gheest die in u is/ ende
mijne woorden die ick in uwe mont
gheselt hebbe/ en sullen van uwen
monde niet wycken/ noch van uwen
zaets mont/ etc. 1.7.4. ende 1.9.1.
ende 4.1.5.

60/2. Siet de dunsterhept sal de aere
de bedecken/ ende donckerhept den
volcken: maer de Heere heffet hem
op over u/ ende zyne eerlychhept sal
over u ghesien zyn 2.3.1.

6. Sy sullen alle upt Seba comen/
ende byenghen gont/ ende weroock/
ende des Heeren lof vercondigen/ als
le de schapen kiedat sullen hen toe u
vergaderen 4.5.17.

19. Ghy sult de sonne niet meer hebbe
sdaechs tot een liech/ ende het liech
der manen en sal niet schyne. 2.2.10.

61/1. Den Gheest des Heeren Heeren
is ober my/ want hy heeft my ghe
salf/ hy heeft my gefonden om goe
de tijdinghe te byaggen/ etc. 2.15.2.
ende 3.3.20. ende 3.4.3. ende 3.12.7.

3. Men false heeten boomen der ghe
rechtichept/ ende de planten des
Heeren om hem te prijsen. 3.14.16.

63/10. Sy hebben wederspannich
gheweest/ ende hebben bedroeft den
gheest Gods 1.13.15.

16. Ghy zyt doch onse Vader/ al en
weert Abraham van ons niet/ ende
Israel ons niet en ient. Maer Heere
ghy zyt onsen Vader ende verlosser.
3.20.25. ende 3.20.36.

17. Heere waecom hebt ghy ons laten
af dwalen van uwen weggen/ ende
hebt ons herte afgekeert dat wy u
niet en vreesden 2.4.4. ende 3.3.21.

64. Ghy hebt gram gheweest na dat
wy ghesondicht hadden 3.20.8.

6. Ende wy zyn alle ghelyck byple
hept/ ende alle onse gherechtichept
zyn als een dieckich cleet: wy zyn al
te samen verwelcket als bladere/ etc.
3.2.25.

65/1. Ick hebbe gesocht geweest van
den ghenen die nae my niet en bya
ghen/ ende hebbe gebonden geweest
van den ghenen die my niet en soch
ten 3.24.2.

2. Ie hebbe den gantschen dach myn
handen upt ghestreekt tot den onge
hoorsamen volcke/ welke wandelt
in eenen woosen wech 3.24.16.

16. Wie hem seghenen sal op aerden/
die sal in den rechten God seghenen:
ende die sweeren sal op aerden/ die
sal in den rechten God sweeren. 2.8.23

24. Het sal gheschieden dat ick se hooren

sal eet sy roepen: ende als sy noch
sprecken/ soo sal ick se hooren. 3.20.14

25. Sy en sullen niet meer schadigen
ofte verderen op mynen gantschen
heplighen wech 4.20.10.

66/1. Den hemel is mijn stoel/ ende
de aerde is mijn voetbanck: waer
sal dan dat huys wesen dat ghy my
sult bouwen/ ende waer sal de place
se wesen in jherusalem. 3.20.30. ende
4.17.23.

2. Op wien sal ick sien dan op den he
druichten/ ende gheboken gheestes/
ende aen den ghenen die voor myne
woorden beuen? 3.12.6.

22. Gelick als den nieuwen hemel/
ende de nieuwe aerde die ick maken
sal/ door my staen/ spreck de Heere/
sal uwe zaet ende uwen name vast
wesen 2.10.22.

23. Het sal gheschieden/ dat een
maent na den anderen/ ende van
den Sabbath tot d'ander/ alle
bleefsch sal comen bidden voor myn
aensicht 2.8.30.

24. Haren woym en sal niet steruen/
ende haer werp en sal niet wt blif
schen/ ende sullen allen bleefsch eenen
grouwel zyn. 3.25.12.

Ieremias Cap. 1.

6. **O** Heere Heere/ ick en can
niet spreken/ want ick ben
een kind 4.8.3.

9. Siet/ ick hebbe mijne woorden in
uwe mont gheleut. Int selfde.

10. Siet/ ick hebbe u heden ghestelt
over volcken ende Coninckrycken/
op dat ghy scheurt/ verbyreekt/ ver
schoort/ ende verberbet/ ende dat ghy
bouwt ende plantet. Int selfde.

2/13. Myn volck heeft twee quaden
ghedaen: Sy hebben my verlaeten/
my die de fonteyne ben des lebend
ghen waters/ om hen putte te gra
ben/ iae gheboken putten/ die gheen
water en connen houden 3.20.14.

3/1. Ende spreckt: Ist dat peimant
zyn wyl verlaet/ ende sy treckt van
hem/ ende neemt eenen anderen/ etc.
2.8.18. ende 4.1.25.

2. Slaet u ooghen op de hoochten/
ende siet waer ghy niet hoerere en
hebt bedreven/ etc. 2.8.18.

12. Keert weder ghy afballighe Is
rael/ seyt de Heere/ ende ick en sal
mynen room over u niet laten comē/
want ick ben goodich/ etc. 4.1.25.

4/1. O Israell/ soo ghy u bekeert
(spreckt de Heere) soo keert u toe
my: ende soo ghy uwe groutwelen
wech doet van myn aensichte/ ghy en
sullet niet verboert woerden/ etc.
2.5.10. ende 3.3.6.

4. Bloeghet op het nieuwe/ ende en
zaept niet onder de doornen/ ghy
mannen Juda/ ende ghy inwoon
ders van Ierusalem besnijdet u den
Heere/ ende doet wech de hoorhuyt
uwes herten/ etc. 2.5.8. ende 3.3.6.
ende 3.3.7. ende 4.16.21.

9. Te dier tijt (spreckt de Heere)
sal den Coninghen ende den Dorcken
het herte ontballen/ de Dnesteren
sullen berfloort/ ende de Propheeten/
verfchickt zyn 4.9.6.

11. Ter selver tijt salmen desen volcke
ende Ierusalem seggen: Het coemt
eenen dorzen wint etc. 1.16.7.

14. O Ierusalem wafst u herte om
der boosheit wille/ etc. 2.5.8.

5/3. O Heere/ u ooghen sien se niet op
de waerhept/ ghy hebste ghesla
ghen/ ende sy en voelens niet: ghy
placcheste/ maer sy wep gerte de castij
E ij dinghe;

- dinghe: sp hebben haer aensichten verhart meer dan de steenen/ ende en hebben niet willen weder keeren 3.4.35. ende 3.14.8.
7. Hoe soude ick u dat bergheden? u sonen hebben my verlaten/ ende sweeren by de ghene dat gheen Goden en zijn/ etc. 2.8.23.
14. Om dat woort dat ghy gheseyt hebt: Siet/ ick sette mijn woorden in uwen mont als uwer/ ende die vole sal zijn als hout/ ende false verblinden 3.24.13.
- 6.13. Doozwaer een pegelich begreep hem tot gherechte/ ban den minsten af tot den meesten toe: soo wel de Propheete als den Priestet/ sp doen altemael valscheyt 4.9.3.
- 7.4. En veroude u niet op bredige ghelike woorden/ seggende: Het is den tempel Godes etc. 4.2.3.
5. Soo ghy uwe wegen goet maect/ ende u werken/ ende doet recht tusschen den mensche ende zynen naasten/ etc. 3.17.1.
13. Om dat ghy alle dese werken hebt ghedaen/ seyt de Heere/ ende dat ick droech den opghestaen/ om tot u liden te spreken/ ende en hebt my niet gehoor: ick hebbe u geroepen/ ende ghy en hebt my niet gheantwoort 2.5.11.
14. Ick sal desen hups oock doen/ op den welken mynen naem aenghevoepen wert/ etc. gelijck ick tot Silo ghedaen hebbe. Int selfde.
21. Ick en hebbe uwe vaderen niet gesproken noch geboden/ doen ickse uyt Egypten leyde eenighe brants offer ende ander offer 4.10.15.
22. Maer siet wat ick hen gheboort/ ende sprack. Hoozt mijn stemme/ ende ick sal u lieder God zijn/ etc. 4.10.15. ende 4.10.17.
27. Ghy sult hen alle dese woorden segghen/ maer sy en sullen u niet hooren: ende ghy sult roepen/ ende sy en sullen u niet antwoorden. 2.5.11.
28. Siet hier het volck/ het welcke niet ghehoort en heeft de stemme haers Heeren haers Godes. Int selfde.
- 9.13. Wie hem beroempt/ die beroeme hem dies dat hy my weet ende kent/ etc. 1.13.15.
22. Een wijse en beroeme hem niet op zijn wijshede/ de sterke en beroeme hem niet op zijnder sterckheyt/ ende een rijcke en beroeme hem niet op zijn rijckdom 3.13.1.
23. Maer wie hem beroemen wil/ die beroeme hem dies dat hy my weet ende kenne/ dat ick de Heere ben/ etc. 1.10.2.
- 10.2. En bycreeft de teekenen des Heemels niet gelijck de heydenen. 1.16.3
8. Sp zijn altemael sotten ende dwaesen want een hout is hen een bericht der poelheyt 1.11.5.
11. De goden die noch hemel noch Aerde ghemaecte hebben/ sullen van de Aerde vergaen/ ende onder den hemel 1.13.23.
23. Ick weet Heere dat des menschen wech niet en is van hem selven/ ende en is niet in zijn macht zijn boeten op zinnen wech te lenden 1.16.6.
24. O Heere castye my met mate/ ende niet in uwer grimmicheyt/ op dat ghy my niet tot niet en maect 3.4.32.
- 11.7. Want ick hebbe uwen vaderen berouphet/ in dien daghe dat ickse uyt Egypten gheleyt hebbe/ tot op desen dach/ ende betuyghde/ ende sprack: Hoozt mijn stemme 3.20.7. ende 4.10.17.
8. Maer sy en hebbense niet gehoor/ ende en hebben haer ooren niet gheveert/ etc. Daarom hebbe ick over hen doen comen/ alle dese woorden des verbonts die ick hen gheboort te doen/ etc. 3.20.7.
11. Siet ick sal quaet over hen laten comen/ het welcke hy niet ontgaen en sullen connen. Sy sullen tot my roepen/ maer te en false niet verhooren. Int selfde.
19. Laet ons zijn broet met houte verderben/ ende laet ons hem uyt roepen van de aerde der lebendigghen 4.17.5.
- 12.16. Ende soo sy van mijn volcke leeren hare wegghen/ ende sweeren by mijnen naem/ namensich/ soo wacc als de Heere leeft/ als sy geleert hebben/ etc. 2.8.23.
- 14.7. O Heere onse misdaden hebt verdient/ maer helpt doch om uws naems wille/ want onse onghesoozsaemheyt is groot/ wy hebben teghen u ghesondicht 3.20.8.
14. De Propheete prophetiseren valsch in mijnen name/ ick en hebse niet gesonden 4.9.3.
- 15.1. Wanneer Moses ende Samuël boozt my stonden/ soo soude mijn herte tot dit volck niet wesen: woortse wech van mijn aensicht/ ende datse wech gaen 3.20.23
- 17.1. De sonde Juda is met pferen griffien ende met scherpe Diamanten ghescheyden/ in de tafelen haers herten gegraben/ ende op de hoornen aen den altaer 3.4.29.
5. Soo spreect de Heere: Verhloecht is de mensche die op menschen betrouwt/ ende set dat bleesch boozt zynen arm/ ende treckt zijn herte banden Heere 2.2.10.
9. Het herte is doortrocken ende verkeert/ wie salt kennen? 2.3.2. ende 3.14.1.
21. Slaet uwe sielen gade/ ende draecht geen pack op den Sabbath/ om te brenghen dooz de poorten van Jerusalem 2.8.29.
22. Ende en boert gheen pack op den Sabbathdach uyt u hups/ ende en doet gheenderleyp werck/ maer heplighet den Sabbathdach. Int selfde.
27. Maer ist dat ghy my hoozt/ ende dat ghy den Sabbathdach heplighet/ ende dat ghy gheen pack en draecht/ ende en coeint niet dooz de poorten/ etc. 2.8.29.
- 18.8. Ist dat dit volck/ daer ic tegen spreke/ hen keert van zijn quaet/ soo sal my oock verouwen het ongeluck dat ick hen dachte te doen 1.17.12.
18. Coemt ende laet ons teghen Jeremiam raetlagghen/ want de Priesters en comen niet dwalen inde wet/ noch de Wijse in raden/ noch de Propheeten onrecht leeren 4.9.5.
- 20.2. Ende Phasur looch den Propheete Jeremiam/ ende sandt hem in de ghedanken die in de hooge poortte Benjamins was/ by het hups des Heeren 4.9.6.
- 21.12. Richtet des morgghens gherechte/ ende verlost den ghenen die onderdruct is dooz de hant van de ghene die hem onghelijck doet/ etc. 4.20.9.
- 22.3. Richtichtet gerechtheyt/ ende verlost den genen die onderdruct is dooz de hant des genen die hem onghelijck doet. Int selfde.
- 23.1. Wee den Herbers die bernielen ende herstropen de sehopen mijnder wepde/ seyt de Heere 4.9.3.
5. Siet/ de baghen comen/ spreect de Heere/ daer ick David sal opwezen/ een recht spuyte/ ende hy sal heerschen als een Coninck: hy sal gheluck hebben/ ende sal doen recht ende gherechtheyt op ter aerden. 2.6.3.
6. Siet/ dit sal zynen naem zijn doer ghy he mede noemen sult/ te weten: De Heere onser gerechtheyt 1.13.9 ende 3.11.8.
16. Hoozt niet de woorden der Propheeten/ die u propheetere/ ende leeren pdele dinghen 4.9.2.
24. Verwille ick niet hemel ende Aerde/ seyt de Heere? 4.1.5.
28. Een Propheete die droomen heeft/ die predicke droomen: ende die mijn woort heeft/ die predicke mijn woort 4.8.3.
- 24.7. Ick sal het volck Juda herte gheben/ om my te kennen/ want ick ben de Heere/ ende sy sullen mijn volck zijn/ ende ick sal haer God zijn/ want sy sullen hen tot my keeren van gantscher herte 2.2.20.
- 25.11. Ende al dit lant sal woest ende verbaest wesen ende die volck sal den Coninck van Babylonien tsebentich jaren lanck dienen 1.8.7.
12. Ende als de tsebentich jaren dooz by sullen zijn/ te sal den Coninck van Babylonien/ ende dat volck besoecken/ spreect de Heere. Int selfde.
29. Siet/ ick beginne te plaghen de stadt daer mijnen naem aen gheropen wort/ ende ghy liden sult ghy by gaen/ etc. 3.4.34.
- 27.5. Ick hebbe de aerde gheinaeckt/ ende de menschen ende het bec die op aerden zijn/ etc. 4.20.27.
6. Ende nu hebbe ick alle dese landen ghegheben in de handen Nabuchoodonosors/ Coninck van Babylonien/ mijnen dienaer/ etc. 4.20.27. ende 4.20.28.
7. Ende alle volcken sullen hem ende zynen kinderen dienen/ ende ooc den soon van zynen soon dienen/ tot dat den ryt zyns lants come 4.20.27.
8. Het sal gheschieden dat het volck ende Coninckrijcke/ dat den Coninck van Babylonien Nabuchoodonosor niet dienen en sal/ ende wie zynen hals onder het jock niet en sal gheben/ etc. Int selfde.
9. Ghy liden dan/ hoozt niet u Propheeten/ noch u waersegghers/ noch u droomers/ noch u toovenaers die u segghen: Ghy en sult den Coninck van Babylonien niet dienē. 4.9.3
14. Ende en hoozt niet de woorden der Propheeten/ die segghen: Ghy en sult den Coninck van Babylonien niet dienen. Int selfde.
17. Hoozse dan niet/ maer dient den Coninck van Babylonien/ op dat ghy leeft/ etc. 4.20.28.
- 29.7. Versoekt de bzebe der stadt/ daer ick u hebbe laten wech boeren/ ende bidt den Heere boozt haer/ want in hare bzebe sult ghy bzebe hebben. Int selfde.
- 31.18. Ick hebbe Eghraim hooren claghen/ ghy hebt my ghecastijdet/ ende hebbe gecastijst gewerft als een wulpsch calf. Bekeert my/ soo werde ic bekeert/ want ghy zijt de Heere mijn God 2.3.5. ende 2.5.8. ende 3.24.15.
19. Doozwaer doen ick bekeert wert/ dede ick boete/ ende doe het my verstant

DE TAFEL.

- roest wert / loech ick op mijn heu-
pe/ etc. 2.5.8.
31. Siet de daghen comen/ spreek
de Heere/ dat ick een nieu verbont
maken sal met het huys Israels/
ende met het huys Juda. 2.11.7.
ende 3.4.29.
32. Niet als het verbont dat ick met
haer Vaders gemacht hebbe doen
ickse by der hant nam/ om hem nye
het lant van Egypten te leyden/
welck verbont sp met ghehouden en
hebben/ hoe wel dat ickse dwinghen
moeste/ etc. 2.5.9. ende 2.11.7.
33. Naer die dagen spreek de Heere/
ick sal mijn wer in haer ferten/ ende
falsche schynen in haer herte/ ende sal
haer God zyn/ ende sp mijn volck.
2.8.14. ende 3.20.45.
34. Ick sal haer misdact bergheden/
ende en sal haer sonden niet meer
gedencken 3.4.29. ende 3.20.45.
36. Soo spreek de Heere die de
Sonne gheeft daechs tot een licht/
ende de ozden der Mane ende de
Sterren 4.1.17.
- 32/16. Ende doe ick den coopbyc
Baruch den sone Aeria ghegheben
hadde/ ick badt den Heere 3.20.15.
18. Die barmherticheyt doet in du-
fenden/ ende bergheldet de misdact
der vaderen inden boesem haer kin-
deren na hen 2.8.19.
39. Ende ick falsche een herte ende een
wech geben/ op datse my eewichlyck
byesen/ ende dat het hen wel gae/
ende hare kinderen na hen 2.3.8.
- 33 8. Ende ick falsche supdeert van
alle haer misdact/ met welke sp re-
ghen my ghesondicht hebben/ ende
sal hen alle hare sonden bergheden
door welke sp gesondicht hebbe etc.
3.20.45. ende 4.1.20.
16. Ter selver tijt sal Juda geholpen
werden ende Jerusalem sal woonen
in sekerheyt/ ende ick hoemen den
Heere onsen God heeten sal/ te wete/
onse rechtbeerdicheyt 1.13.9.
- 42/2. Wat ons ghebet door u valle/
ende bidt den Heere uwen God door
ons/ etc. 3.20.14.
9. Soo spreek de Heere God van
Israel tot den welcken ghy my ghe-
sonden hebt dat ick utwe gebet door
hem brenghen soude. Int selfde.
- 48 10. Verbloect sp die des Heeren
werck traghelyck doet 4.20.6.
- 50/20. Te dien daghe ende te dier
tijt/ spreek de Heere salmen de mis-
dact Israels soecken/ ende en sal niet
verschynen: ende de sonden Juda/
ende en sullen niet gebonden weeden
3.4.29.
23. Hoe is den hamer van de gant-
sche Kerde verslagen ende gebroken/
hoe is Babylon verkeert tot een
verwoestinge onder den heydenen/
2.4.4.
25. De Heere heeft sijnen schat open
ghedaen/ ende bestet de vaten zijns
rooyen upt gelangt/ want het is het
werck des Heeren/ Heeren der heere-
scharen/ in het lant van Chaldeen.
1.18.1.
- Clacchlieden. Cap. 3.
8. **E**nde wanneer ick schrepe
ende roepe/ soo snijpe by mijn
ghebet buccen 3.20.16.
58. Dat noch quaet noch goet en come
upt den mont des alderhoochsten
1.17.8.
- 4/20. De ghesalfde welke is de
Gheest onser mont/ is ghehangen in
haer caplen/ onder wiens schaduwe
wy gheseyt hebben/ wy sullen onder
den heydenen leven. 2.6.2.
- Hezekiel. Cap. 1.
20. **W**er sp yenen wouden
gaen/ daer ginghen sp/
ende de wielen hielden
haer by hen op/ want de gheest der
dieren. etc. 4.19.22.
23. Ghy menschen kint/ ick sepnde
u tot den kinderen Israels/ aen een
onghehoor/aem volck/ het welke
legghen my weder/spannich is/ want
sp en haer baders hebben regen my
misdact tot op desen dach. 3.24.13.
4. Het zyn onbeschaemde kinderen/
ende van obstinate herren/ daer ick
u aen sepnde. Int selfde.
- 3 17. Ghy menschen kint/ ick hebbe
u tot eenen wachter ghestelt in het
huys Israels: ghy sult hoozen de
woorden mijns monts/ ende haer
waerschutwen 4.8.3.
18. De goddeloose sal in zyn boosheyt
sterben/ maer ick sal zyn bloet van
uwe handen effschen. 4.3.6. 1.14.2.5
- 7/26. Het een ongeluc sal op het ander
comen/ ende een gheuecht op het an-
der/ sp sullen het gheuechte den Pro-
phete brenghen. De Wet sal vergaen
by den Priester/ ende den raet der
Ouderen 1.18.2. ende 4.9.6.
- 10/4. Ende de heerlicheyt Gods
verhief hem op de Cherubims/ op
den dorpel vanden huys 4.2.3.
5. Ende men hoode vleughelen der
Cherubinnen ruffchen tot buccen
door den doozhof 1.14.8.
- 11/19. Ick sal hen een herte gheben/
ende sal hen een nieu herte gheben:
Ick sal het steenich herte uut haer
vlesch wech nemen/ ende sal hen een
bleschelyck herte gheben. 1.13.10.
ende 2.3.8. ende 2.5.5. ende 3.24.1.
20. Op dat sp in myne werten/ wan-
delen/ ick sal hen een herte gheben/
op dat sp mijn rechten houden/ ende
die doen/ ende datse mijn volck zyn/
ende dat ick haer God sp 2.5.5.
- 12/2. Het is een weder/spannich huys
3.24.13.
13. Ic sal mijn netten ober hen span-
nen/ dat sp in mynder jacht gheban-
ghen worden/ ende ick falsche na Ba-
blylonien brenghen/ in het lant der
Chaldeen/ dat sp niet sien en sullen/
ende sullen daer sterben 2.4.4.
- 13 9. Sp en sullen niet meer in de
vergaderinge mijns volcs zyn/ ende
en sullen niet meer gheschreven zyn
in het gheschryft van het huys Is-
raels 3.24.9. ende 4.1.4.
- 14 9. Ende als de Propheete sal be-
dogen wesen/ ende dat hy wat ghe-
sproken heeft: Ick de Heere hebbe
sulck een Propheete bedrogen/ etc.
1.18.2.
14. Waert dat dese drie mannen in
het midden vanhen waren/ te weten/
Noe/ Daniel/ ende Job/ die sullen
haer sielen verlossen door haer recht-
beerdicheyt 3.20.23.
- 16/20. Ghy hebt utwe kinderen die
ghy my ghebozen hadt/ ghenomen/
ende hebse hen gheoffert om te ver-
sinden 2.2.11. ende 4.16.24.
- 17 20. Ic sal mijn net ober hem strec-
ken/ ende sal in mijne jacht gheban-
ghen worden/ ende sal hem doen in
Babylonien comen/ ende sal aldaer
met hem rechten om dies wilke dat
hy hem also aen my vergeepen heeft
2.4.4.
- 18/4. De siele die sondicht die sal ster-
ben 2.8.4. ende 3.4.28.
9. Die in mijn gheboden sal getwan-
delt hebben/ ende sal mijn rechter
ghehouden hebben om waerheyt te
doen/ die is rechtbeerdich/ hy sal le-
ven spreek de Heere 3.17.15.
20. De mensche die sondicht die sal
sterben/ de soon en sal zijns vaders
misdact niet dragen/ ende de Dader
en sal de misdact zijns soons niet
draghen etc. 2.8.9. ende 2.8.19.
ende 2.8.20. ende 2.8.59. ende 3.3.24.
21. Maer so de godloose hem bekeert
van alle zyne sonden die hy ghedaen
heeft/ ende dat hy alle mijn geboden
beware/ ende doet recht ende gerech-
ticheyt/ hy sal leven ende niet sterben
3.3.24. ende 3.4.18. ende 3.17.15.
23. Begere ick de doot der sondaren
spreek de Heere/ ende niet liever
dat hy hem van zyne wech keere en
delebe? 4.1.25.
24. Soo hem de rechtbeerdighe van
zine rechtbeerdicheyt keert/ ende
dat hy doosheyt doet/ ende leeft na
alle groutwelen die een Godloose
doet/ etc. 3.4.29. ende 3.14.10.
27. Ende als hem de godloose sal be-
keeren van zyne ongerechticheyt die
hy ghedaen heeft/ ende doet recht
ende wel/ die sal zine siel levendich
behouden 3.4.29.
31. Werpet van u alle utwe overtre-
dinghe door de welke ghy overtre-
den hebt/ ende maect u een nieuwe
herte ende Gheest/ etc. 3.3.6.
32. Want ick en begere de doot niet
van de ghene die sterft/ spreek de
Heere God/ bekeert u/ ende leeft
4.1.25.
- 19/12. Ende den Oosten wint ber-
dozde zyne bucht 1.16.7.
- 20 11. Ende ick gaf hen mijne gebou-
den/ ende ic leerde hen mijn rechten/
door welke de mensche leeft die se
hout 3.17.3.
12. Ick gaf hen oock mijnen Sab-
bath/ op dat het waer een tecken
ruffchen hen ende my/ op dat sp be-
kennen sonden dat ick de Heere ven
diese heylighe. 2.8.29.
42. Ende sult weten dat ick de Heere
ben/ als ick u sal hebben doen comen
in het lant Israel 3.13.1.
43. Ende daer sult ghy utwe weghen
ghedencken/ ende alle utwe wercken
daer ghy u mede ontrepnicht hebt.
Int selfde.
- 22 8. Ghy hebt mijne heplichdom-
men beracht/ ende hebt berontre-
nicht mijne Sabbathen 2.8.29.
25. De besweeringhe van zyn Pro-
pheten is in het midden van haer/ sp
hebben de sielen verblonden als een
buzellende Kru 4.9.3.
26. Hare Priesters hebben mijn Wet
verkeert/ ende hebben mijn heplich-
dom onthelicht: sp en hebben tus-
schen den hepligen ende onhepligen
gheen onderschept geset. Int selfde.
- 23 37. Ende haer kinderen die sp my
ghebaert hebben/ hebben sp door het
uwer doen passeren om haer te ver-
sinden 4.16.24.
38. So hebben op dat mael mijn
heplichdom onthelicht/ ende heb-
ben mijn Sabbath berontrepnicht.
2.8.29.
- 28 10. Ghy sult der onbesneden doot
sterben door de handen der heem-
delinghen/ om dat ick ghesproken
hebbe/ sept de Heere Heere. 2.10.18.
- 29/4. Ick sal u een ghebit in den
mont legghen/ ende de visschen in
uwe wateren aen utwe schubben
hanghen 1.17.11.

19. Siet ick sal Nebucadnezar den Coninck tot Babel Egypten lant geben / dat hy haer goet wech neme / ende haer berooven ende plonderen sal / ende dat sal hy zynen leghe tot sult gheben 4.20.26.

20. Heer lant Egypten sal ick hen geben / vooz zynen arbepe die hy daer om ghedaen heeft / want sy hebben my ghedient / spreect de Heere. 4.20.26.

31/18. Ghy sult slapen int midden der onbesnedenen / mer den ghenen die met den sweerde ghedoot zyn / dat is Pharao ende alle zyn menichre 2.10.18.

33 8. De godloose sal om zyn gods loofsheyt wille sterben / maer zyn bloet sal ick van uwe hant epfischen 4.12.5.

21. Ick en begheere de door der sondaren niet / maer dat hy van zyne weggen afftae / ende leve 3.24.15.

14. So hy hem van zyne sonden bekeere / ende gherechticheyt doet / ende rechte / etc. 3.17.15.

34/4. Maer ghy heerschet over haer in hardicheyt / ende strengicheyt. 4.11.14.

23. Ende ick sal hen enen Herder verwecken diese werden sal / ce wesen / mijn knecht David / hy false boeden / ende sal haer Herder wesen 2.6.3.

35/21. Maer ick hebbe mynen hepligen naem ontfemer / die het huys Israels onthepligher hadde onder den heydenen daer sy henen quamen 3.4.30.

22. Ick en doens niet vooz u huys van Israel / maer om mynen hepligen naem die ghy onthepligher hebt onder den heydenen. 3.12.3. ende 3.15.2.

35. Ende sal reyn water op u spzen ghen / ende ghy sult ghesubbert zyn van alle busplicheyt / ende ick sal u sijn bereen van alle u afgoden 3.1.3.

26. Ende ick sal u een nieu herre gheben / ick sal u oock enen nieuwen Sheest in u geben / ende sal dat steenen herte wech van uwen vleesche nemen / ende sal u een vleeschelijck herte gheben. 2.3.6. ende 2.5.8. ende 3.24.1. ende 3.24.15.

27. Ick sal mijnen Sheest int midden van u stellen / ende sal maken dat ghy sult wandelen in mijn wetten / ende dat ghy mijn rechten sult houden / ende doense. 1.3.10. en de 2.3.6.

32. Ick en doet niet om uwent wille / spreect de Heere God / ende dat het u cont sy / dat ghy beschaemt ende verbaest wert van alle uwe weggen ghy huys Israels. 3.4.30. ende 3.12.3. ende 3.15.2.

37/4. Ende hy sprack tot my / propheteert op dese beenderen / ende seght : Ghy drooge beenderen hoorz het woort Gods 1.10.21

25. Ende David mijn knecht sal haer Dince wesen ewichelijck 2.6.3.

26. Ick sal oock met hen een verbont des vrees maken / ende het sal my een ewich verbont met hen wesen / Int selfde.

48/21. Wat nu noch overblijvende is / dat sal altemael vooz den vorsten zyn : het afghefonderde heplichdeel / ende het huys des heplichdoms / etc. 4.20.13.

35. Als dan sal de stadt ghenommt worden / Jehona Sama. 1.13.4.

21. **H**y sedt den Coninck af / ende settet den Coninck in 4.20.26.

37. Ghy Coninck / ghy zijt den Coninck der Coninghen / den God des hemels heeft u het Coninckrijcke gescheven / de macht / de cracht / ende de eechelijcheyt 4.20.26.

44. Ende ter tijt sulcker Coninghen / de God der hemelen sal een rijke opwecken / het weleke nemmermeer verstroyt en sal worden / ende dat Coninckrijcke en sal op gheen ander volck comen / her sal alle dese Coninckrijcken in stucken brycken / ende ten epnde maken / maer her sal ewichelijck blijven 2.15.3.

4/24. Daerom / O Coninck / laet u mijn raet welbeschaghen / ende verlost u van uwe sonden dooz gherechticheyt / ende uwe misdaet dooz barmherticheyt aen den armen. 3.4.31. ende 3.4.36.

5/18. O Coninc / den hoochsten God / gaf Nabuchodonosor uwen vader het rijke / macht / eere / ende heerlicheyt 4.20.26.

6/22. Maer vooz u Heere Coninck en heb ick niet ghedaen 4.20.32.

7/4. De eerste was als een Leeu / ende hadde vleugelen van enen Arent / ick besach hem tot dat haer vleugelen uytghetrocken werden 1.8.7.

10. Chien dupfent milions stonden vooz hem / het gerechte wert gehouden / ende de boecken werden gheopent. 1.14.5. ende 1.14.8. ende 3.2.41

25. Hy sal den hoochsten lasteren / ende de hepligen des hoochsten betitelen / ende sal menen den tijt te veranderen / ende de Wet 4.7.25

9/5. Wy hebben gesondicht / wy hebben quaet gedaen / wy hebben voosheyt ghebaen / wy hebben wederspannich gheweest / ende hebben afgheweken van uwe gheboden ende recheen 3.4.9.

7. O Heere / uwe is de gerechticheyt / ende onse is de schaemte / etc. 4.20.29

10. Ende en hebben niet ghehoort de stemme des heeren ons Gods / om te wandelen in zyne wetten die hy ons vooz ooghen gheset heeft dooz zyne knechten de Propheten 2.5.11.

18. Wy en verthoonen u ons gheboden niet naer onse gherechticheyt / maer naer uwe groote barmherticheyt 3.20.8. ende 3.20.14.

24. Daer zijn tseventich weken bestemt over u volck ende op uwe heplighe stadt / om de onghetrouwicheyt te epnden / ende de sonde te segelen / ende de ewighe gherechticheyt te brengen 2.7.2. ende 2.15.1. en 2.15.6

27. Hy sal het verbont bevestighen met velen een weke lanck / ende int midden der weken sal hy den offer ende spysoffer doen ophouden / etc. 4.2.12.

10/13. Maer den vorst des Coninckrijcken van Persen wederstont my. 1.14.7.

20. Nu sal ick my wederkeeren / om te stryden met den Coninck van Persen 1.14.7.

12/1. Ter dier tijt sal hem opheffen Michael den grooten Doest die vooz de sonen dijns volck staet / ende sal een tijt des durt wesen. 1.14.7. ende 1.14.8. ende 2.10.12.

2. Ende vele die onder de aerde legghen en slapen / sullen opwaken :

deene ten ewighen leben / ende de andere ter ewigher smaetheyt ende schande 3.2.5.7.

3. De leeraers nu sullen lehren alle de glimsteringhe des hemels / ende de ghene die daer vele toe de gerechticheyt wijzen als de sterren / alsoos een ewichelijck. 3.25.10.

Hosea. Cap. 1.

11. **O**ck de kinderen Juda ende de kinderen Israels sullen esamen verlamelt werden / ende sullen hen een hooff maken ende uyt den lande op trecken 2.6.5.

2/5. Om dat haer moeder geboerleert heeft / ende diese ghedragghen heeft hout schandelijcken / want sy heeft gesproken : ick sal mijne voeten naelooopen 2.8.18.

18. Ter dier tijt sal ick hen een verbont maken met den dieeren op den velder / ende met de voghelen des hemels / ende met den woymen op aerden 4.1.20.

19. Ick sal u met my verloben in ewicheyt / ick wil u met my verloben in gherechticheyt ende gherechte / in genade ende barmherticheyt. 3.14.6. ende 4.1.20.

23. Ende ick sal medelijden hebben met Louhama / ende sal tot Louhami spreken : ghy zijt mijn volck / ende hy sal my antwoorden : Ghy zijt mijn God 3.14.6.

3/5. Da die tijt sullen hem de kinderen Israels bekeeren / ende sullen den Heere haer God soecken / ende David haeren Coninck / ende sullen den Heere breeven ende zyne ghenade / in de laeste thden 2.6.3. ende 3.2.23.

5/11. Ephraim sijde gherwelt / ende smaet / hy is int recht gebroken / om dat hy heeft willen hem vergheden tot geboden der menschen 4.20.32.

15. Ic sal gaen ende keeren wederom aen mijn plaets / tot dat sy haer sebul bekennen / ende mijn aensichte soeken 2.5.13.

6/1. Coemt ende keert weder tot de Heere / want hy heeft verscheurt / hy sal oock heelen / hy heeft gheslaghen / ende sal oock verbinden 3.3.2.

7/8. Ephraim is als een coecke die niet om gekeert en wert 3.4.35.

8/4. Sy maké Coninckrijcken maer niet dooz my 1.18.4.

9 8. De wachter van Ephraim is met mijnen God / nu is de Pophere die stricken leyt in alle hare weggen / tweck byantschap is in het huys Gods 4.9.3.

12/5. De ewige God is de God der hepscharen / Ewich is zynen naem 1.13.10.

13/11. Ick hebbe u een Coninck gescheven in mijnen toorn / ende sal hem wech nemen in minne grimnicheyt. 1.18.4. ende 4.20.25.

12. De misdaet Ephraims is te samen ghebonden / ende hare sonde is bewaert 3.4.29.

14. Ick sal uyt der hellen beloffen / ende van den doot bevrijden / doot ick sal u een begif zyn / ende uwe wederbenisse O helle 3.25.10.

14/3. Weere wech alle misdaet / ende doer het goet / soo willen wy offeren de offer onser lippen u. 3.4.30. ende 3.20.28. ende 4.18.17.

4. Als nu en laet ons niet helpen / wy en sullen niet meer op peerden rijden / ende en sullen niet meer spreken tot de wercken onser handen / ghy zijt onse

onse goden: want de twesfen vinden
by u ghenade 1. 11. 4.
5. Ick sal hare overtredinghe weder
heelen: ende ick salse goerne lief heb-
ben / want myn toorn is van hen
ghewendect. 3. 14. 6.

Ioel. Cap. 2.

12. **B** Scheert u tot my van gant-
scheer herten / in vasten in
weenen / ende in leetwesen
2. 5. 8. ende 3. 3. 17.
13. Vreecte u herten / ende niet uwe
cleederen 3. 3. 16. ende 4. 2. 2. 19
15. Blafet de basynne te Sion / ver-
condighet een vasten / vergadere de
menichte 4. 12. 14. ende 4. 12. 17.
28. Daer na so sal ick mynen gheest
storten op alle vleesch / ende uwe so-
nen ende dochteren sullen propheete-
ren / uwe ouderen sullen droomen
droomen / ende uwe jongbelinghen
sullen ghesichten sien. 2. 15. 2. ende
3. 1. 2. ende 4. 18. 4.
32. Die den naem des Heeren an-
roep / die sal gheholpen worden:
want de verlossinghe sal op den berech
Sion ende te Jerusaleem wesen.
1. 13. 13. ende 1. 13. 20. ende 3. 20. 2.
ende 3. 20. 14. ende 4. 1. 3. ende 4. 1. 4.
8. 17. Jerusaleem sal heplich wesen /
ende de vzeemdelingen en sullen niet
meer dooz haer gaen 4. 1. 17.

Amos. Cap. 1.

2. **D** e heere sal upt Sion
brullen / ende sal zyne stem-
me upt Jerusaleem hoozen
laten 2. 8. 15.
3. 6. Jffer doech eenich ongeluck inde
stadt dat de heere niet ghebaen en
heeft 1. 17. 8. ende 1. 18. 3.
4. 7. Ick hebbe u den reghen weder-
houden / want het noch drie maen-
den was tot den Dooft toe: ende ick
dedet op d' een stadt egeenen / ende op
d' ander stadt niet 3. 22. 10.
5. 14. Soecht het gort / ende niet
het quaet / op dat ghy leven meucht
2. 5. 10.
6. 1. Wee den ghenen die op haer ghes-
mach leven in Sion 3. 19. 9.
4. Die op vbozen legheer slapen / ende
bedryghen overbloet in haren bed-
den. Int selfde.
8. 11. Siet / de dagen comen / spzeekt
de heere / heere dat ick den hongher
op het lanc seyn den sal: niet de hong-
gher des vdoets noch dorst des wa-
ters maer na het gehoor des woorts
des heere 3. 22. 10.
9. 1. Te dier tijt sal ick de veruallen
hutte Dabids op rechten / ende hare
gaten toe sluyten / ende wat af ghe-
broken is weder op rechten: ick sal
se op bouwen ghelyck sp hiet dooz
tijt heeft gheweest. 2. 6. 3.

Abdias.

17. **M** Aer daer sal verlossinghe
zyn op den berech Sion.
4. 1. 13.

Jonas. Cap. 1.

4. **D** e heere verghes een groot
te wint op de zee / ende
daer wert een groot tem-
pest 1. 16. 7.
2. 20. Maer ick sal u offeren in de
stemme des lofs: ende sal mijn ghe-
lofte betalen / want de salicheit is
vanden heere 3. 20. 28.
3. 4. Binnen dertich daghen sal Ni-
nive vergaen 1. 17. 12.
5. Soo ghelooften de mannen Ni-

nive den heere: ende gheboden een
vasten: ende cleeden hen in sacken.
van de meeste af tot de minste 3. 3. 4.
ende 4. 12. 17.

10. **D** e heere sach op haer wercken /
dat was datse hen bekeert hadden
van haren boosen wech / ende liet
heroeude God van het quaset dat hy
ghedacht hadde hen te doen: ende en
dede het niet. 1. 17. 14.

Micha. Cap. 2.

13. **D** En doozvraer is dooz hen
opgehearen / sp hebben ge-
boken ende zyn dooz gge-
gaen: sp hebben de poozte gebroken /
ende zyn daer dooz ghegaen: ende
haer Coninck is dooz hen henen ge-
gaen ende de heere dooz aen 2. 6. 3
3. 6. De nacht sal u in plaecte der ge-
sichten wesen / ende de dinstrentsen
in stede der waerssegginghe: de sonne
sal onder gaen / ende de dinstrentsen
steren 4. 9. 6.
5. 2. Ende ghy Betlehem Ephrata
zijt cleyn ghehouden onder den dinst-
rentsen Juoa / nochtans sal upt u
voorzcomen de welcke heere sal zyn
in Israel etc. 2. 14. 7.
15. Ick sal uwe ghesneden beelden /
ende afgoden van u weeten / ende
sult niet meer aenbidden het werck
uwer handen 1. 11. 4.
7. 9. Ick sal de toorn des heeren ghe-
uldich draghen: want ick heb ces-
gen hem gesondicht / tot dat hy mijn
sake recht / etc. 3. 4. 32.
19. Hy sal alle onse misdaet te neder
legghen / ende sal alle onse sonden
snyce in de diepte des meers. 3. 4. 29.

Habacuc. Cap. 1.

12. **O** heer mijn God / mijn
heplighe: zyt ghy niet van
den beginne? Alsoo
Heer en sullen wy niet sterbe. 2. 10. 8
2. 3. Of sp vertoest / verbept haer:
want sp sal in tijts comen 3. 2. 4. 2.
4. De rechtveerdighe sal in zyn ghe-
loobe leven 3. 14. 11. ende 3. 18. 5.
18. Wat helpt het ghesneden beelt:
want zynen maker heeft het ghesne-
den: het is een ghegoten beele: ende
meester der leugenen / nochtans ver-
laet hy hem daer op / dat hy komme
afgaden maecte 1. 5. 12. ende 1. 11. 5.
20. Maer de heere is in zynen hepli-
gen tempel / ende de gantsche werelt
sp dooz hem stille. 1. 5. 12. ende 1. 10. 3.
3. 2. In toorn weest gebachtich uwer
ontfermherricheit 3. 4. 32.
3. God quam van t' Zuiden. 1. 13. 27.
13. Ghy zijt uoghagaen om de sal-
licheit uwer volck om de salicheit
niet uwen ghesalfden. 2. 6. 3.

Zephania. Cap. 1.

5. **E** n de die / die op de daken het
heyz des hemels aenbidden /
die het aenbieden ende swee-
ren by den heere ende by Melchom
2. 8. 23.
3. 11. Ick sal van u wech nemen alle
die u onmanierlich verbigden / ende
en sult vooztae u niet meer verheffen
op mijnen heplighen berech 3. 12. 6.

Haggai. Cap. 2.

12. **V** raget de Priesteren om
de wet / ende spzeekt / of
peniant heplich vleesch
dzooge aen de slippé zyns cleets / etc.
3. 14. 7.

3. **B** Scheert u tot my spzeekt de
heere der heyzscharen / ende
ick sal my na u keeren. 2. 5. 9.
ende 3. 24. 15.

2. 4. Ende een ander Enghel ginck
hem te gheuoer / welcke toe hem
spzack: loopt ende spzeekt tot die
jonghen segghende: Jerusaleem sal
bewoont worden sonder mueren /
om de beclieit der menschen ende
bee dat daer inne zyn sal 1. 13. 10.
8. Doozwaer die u gheraken sal / die
sal den appel van mijn ooghe gera-
ken 1. 13. 10. ende 1. 17. 6.
11. Ter dier tijt sullen hen veel volc-
ken by den heere boeghen / ende sul-
len mijn volck wesen / ende ick sal by
u woenen / dat ghy sult woenen dat de
heere der heyzscharen my tot u ge-
sonden heeft 1. 13. 10.
12. De heere sal Juda erben dooz
zijn deel in den heplighen lands /
ende sal Jerusaleem weder verkiefen
3. 21. 5.
3. 10. Ter selver tijt spzeekt de heere
der heyzscharen / sal een peghelgck
van u zyn naesten nooden onder den
wyngaert ende onder den bigh-
boom 3. 13. 4.
7. 14. Ende het gheschiede dat ghe-
lyck ic vrep / ende sp my niet en hoo-
den / soo sullen sp oock roepen / ende
ick en salse niet verhooren / sept de
heere der heyzscharen 3. 13. 24.
9. 9. Verblift u grootelijc dochter
tot Sion / dochter tot Jerusaleem
juweht. Siet dijn Coninck die toe
u coert / wesende rechtveerdich ende
een helper / etc. 2. 6. 3. ende 2. 17. 6.
11. Ghy laet dooz het bloet uws ber-
bonts upt / uwe gebangen upt den
cupl daer geen water in en is. 2. 16. 9
12. 4. Ter dier tijt spzeekt de heere
sal ick alle preeden schuw / ende alle
Rupteren vange maken 4. 9. 5.
13. 9. Die sal mijnen naem aenroe-
pen: ende ick sal hem verhooren /
ende ick sal segghen: ris mijn volc /
ende hy sal segghen: de heere is
mijn God 3. 20. 13.
14. 9. De heere sal Coninck wesen
over de gantsche aerde. Ter dier tijt
salder maer een heere wesen / ende
zijn naem sal een wesen. 1. 12. 3.

Meleachi. Cap. 1.

2. **E** sau was hy niet Jacobs
vzoeder / spzeekt de heere
3. 21. 6.
3. Ende ick hebbe Esau gehaet / ende
Jacob lief ghehad. Int selfde.
6. De soon eert zynen vader / ende de
knecht vzeekt zyn meester / ist dat ick
hader ben / waer is mijn eere / ende
ben ick meester / waer is mijn vzeekt
2. 8. 14. ende 3. 6. 3. ende 3. 2. 26.
11. Doozwaer van den opganck der
sonnen / totten nederganck is mijn
naem groot ruffchen den volcken /
ende in alle plaetsen offermen mijn
naem vbrantoffer ende repnen offer-
hande 4. 18. 4. ende 4. 18. 16.
2. 4. Ende ghy sult weten dat ick u
die ghebot ghesonden hebbe / op dat
mijn verbant zyn soude met Levi /
spzeekt de heere. 4. 2. 3. ende 4. 8. 2.
5. Mijn verbant is met hem ten le-
den ende vrede / ick hebt hem ghege-
ben dat hy my vzeest: want hy
vzeest my / ende heeft verbaert ghe-
weest om mijns naems wille. 4. 2. 3.
6. De wet der waarhept heeft in zij-
nen mont gheweest / ende in zijn lip-
pen

- pen en is gheen misdaet ghebonden. 4.2.3. ende 4.8.1.
7. Want de lippen des Profeters sulsen de wysheit bewaren/ en dan zijnen monde salmen de wer bracht etc. 4.8.2. ende 4.8.6. ende 4.9.2.
8. Maer ghy lieiden hebt van den wech gheliet/ ende hebt vele gheergheert in de Wet/ ende het verbont Levi verbroeken. 4.7.30.
- 3/1. Ende in cozte tijt sal de Heere in zijnen Tempel gaen/ welcke ghy soect/ ende den Engel des verbonts dien ghy begeert. 1.13.10. en 1.14.9.
17. Ick sal hen vergheden/ ghelick een peggelgch zynen soon verghceft die hem dient. 3.19.5.
- 4/1. Siet den dach is ghecomen berevende als een oven/ende alle verachtees ende godloofen sullen als stroo zyn/en false verteren/etc. 3.24.12.
2. Maer u die ghy mynen naem yceft/sal oppaen de sonne der gherechticheyt/etc. 2.6.15. ende 3.24.12.
4. Ghedenck des Wets Moyses mijns dienaers/ de welcke ick hem gaf in Hozeb dooz gheheel Isracl. 4.8.6.
5. Siet ick sende u heli de Prophete/ eee den grooten ende verschickeliken dach des Heeren come 2.6.5.
6. Yp sal de herten der vaderen bekeeren totten kinderen/ ende de herten der kinderen tot haer vaderen. 4.1.6.
- Tobias. Cap.3.
25. **E**nde Raphael wert gesonden om hen bedpen ghesontheyt te gheben 1.14.2.
- Wijlheyte. Cap.14.
16. **D**er nae wert sulcke een quade wijse metter tijt dooz een wet ghehouden/ ende de beelden hebben aengehouden getweeft dooz het gebot der Egyptianen 1.11.8.
- Ecclesiasticus. Cap.15.
14. **H**y heeft den mensche van aenbeghinne gheschapen/ ende hem de moghentheyt zijns raets ghelaten/ hem ghebende zyn instellinghen ende gheboden. 2.5.18.
15. Zoo ghy wilt/ sult ghy de gheboden houden/ ende sy sullen u oock bewaren/ ende sult u getrouwichheit verhoonen daer ick lust in nemen sal. Int selfde.
16. Yp heeft u het bier ende water boozghelept/ om u hant upt te reppen daer ghy wilt. Int selfde.
17. Het leven/ ende de doot/ het goet ende het quaet zyn booz den menschen/ het gheen dat hem belieft sal hen ghegheden worden. Int selfde.
- 16.15. Alle weldaer sal hare stede binden/ want een peggelgch sal binden naer zyn wercken/ende naer het bestant van zyn pelgrimage. 3.15.4.
- Baruch. Cap.2.
18. **M**er een siele die seet beboeft is/ende vernedert/ ende jammerlijcken ende klauwelijcken wandelt/ende die haer ooghen begeben/ en de siele die hongert/ sullen u eere ende gherechticheyt gheben 3.20.8.
19. Want nu heere onse God wi/liggen booz u met onsen gebede/ niet vā weghen der gerechticheyt onser vaderen ende Coninghen/ etc. 3.20.8.
20. Maer om dat ghy uwen toozn ende gramschap ober ons gesonden hebt/ ghelick ghy de Propheten u dienaren gesproken hebt. Int selfde.
- I. Machabeus. Cap.1.
45. **E**nde verbranden metten vierre de boecken des wets Gottes/ die sy bonden. ende verscheurdense. 1.8.9.
- II. Machabeus. Cap.12.
43. **S**y maken een bejamelinghe van twee duysent Dagnas silber/ die sant hy na Jerusalem ten sontoffer/ etc. 3.5.8.
- 15/39. Ift dat ick wel gheseyt hebbe ende wel totter hystorie dienende/ dat is myn booznemen gheweest/ maer ist dat ick slechtelgch ghesproken hebbe/ soo hebbe ick doch myn vermoghen ghebaen. Int selfde.
- Mattheus. Cap.1.
5. **S**alamon ghenererde Boos uyt Rahab/ ende Boos ghenererde Obed uyt Ruth/ Obed ghenererde Jesse 2.13.3.
16. Jacob ghenererde Joseph den man Marie/ uyt welcke is gebozen Jesus/ die ghebeeten wort Christus. Int selfde.
21. Ende sy sal een kint baren/ ende sal zynen naem Jesus heeten/ want hy sal zyn volck verlossen van hare sonden 2.6.1.
23. Siet een maghet sal beurucht worden/ ende sal een soon baren/ ende sal zynen naem Samuel heeten/ dat is te seggen/ God met ons. 2.12.1.
- 2/6. Ende ghy Bethleem int Joodsche lant/ zyt gheensins de kleinste onder de Dofsten Juda/ want upt u sal de leydtsman boozcome die myn volck regheren sal 2.14.7.
- 3/2. Joannes seyde: betert u/ want het Coninckrycke der Hemelen is na hy 3.3.2. ende 3.3.5. ende 3.3.19.
6. Ende sy werden van hem gedoopt in de Jozdaen/ bekennende hare sonden. 3.4.6. ende 4.15.6. en 4.16.24.
11. Ick doope u wel met water tot bekeerlinge/ etc. 4.15.6. ende 4.15.8. ende 4.16.25.
12. Yp heeft zynen wan in zyn hant/ ende sal zynen doofschloer supbere/ ende sal de tartwe in zyn schuere samelen/ maer hy sal het cas verbranden met een onafbluffelijck uiter. 3.25.12. en 4.1.13. ende 4.1.19.
13. Doen quam Jesus van Galileen naer de Jozdane tot Joannen/ om gedoopt te worden van hem. 4.15.6. ende 4.16.27.
15. Latet nu wesen/ want wy moeten alsoo alle gerechticheyt volbrēghen/ doen liet hy hem ghehouden. 2.16.5.
16. Ende hy sach den Sheest Gottes neder dalen ghelijck een duypde ende op hem comen. 1.11.3. ende 4.17.21. ende 4.19.20.
17. Siet een stemme van den Hemel segghende: Dit is mijn wel beminde sone/ inde welcke ick mijn welbehaghen ghenomen hebbe. 2.16.11. ende 3.2.32. ende 3.8.1. ende 3.24.5.
- 4.2. Ende als hy veertich daghen ende veertich nachten ghebast hadde/ hongherde hem 4.12.20.
3. Ende de verfoecker quam tot hem/ ende spyack: Soo ghy Gottes sone zyt/ soo gebied dat dese steenen brooden worden 3.20.46.
4. De mensche en sal niet alleentgch by den broode leven/ maer by alle woorde dat upt den monde Gottes come 3.20.41.
10. Jesus seyde: Gaet wech Satan: want daer staet ghescheven/ ghy sult den heere uwen God aenbids/ ende hem alleene dienen 1.12.3.
11. Doen verliet hem de Satan/ ende de Enghelen quamen ende dienden hem 1.14.6.
17. Van dice tijt begoft Jesus te predieken/ ende te segghen/ betert u/ want het Coninckrycke des Hemels is na hy. 2.9.2. en 3.3.2. en 3.3.19.
19. Volcht my na/ ende ick sal u vifsefers der menschen make. 4.16.31.
- 5/3. Salich zyn die arme van geeste: want het rycke des Hemels behoort haer toe 3.17.10.
4. Salich zyn die treurige: want sy sullen verrooft worden 3.8.9.
8. Salich zyn die supber van herte zyn/ want sy sullen God sien. 3.25.6.
10. Salich zyn die/ die om de gerechticheyt vervolcht worden: want het Coninckrycke Gottes is haer. 3.8.7.
12. Verblift ende verheugt u/ want uwen loon is groot in den Hemel. 3.18.1.
13. Ghy zyt het sout der aerden. 4.3.3. ende 4.8.4.
- 2/4. Ghy zyt het licht des werelts. 4.3.3. ende 4.5.14.
15. Men ontsecke gheen licht/ om onder een coozn mate te stellen maer op den eandiaer/ ende het licht alen die in den hupse zyn 1.11.14.
16. Laet also uwe licht booz den menschen lichten/ op datse uwe wercken sien/ ende uwen Vader loben die in de Hemelen is 3.16.3.
17. Meynt niet dat ick gecomen ben/ om de Wet ofte Propheten te ontbinden: ick en ben niet gecomen om die te ontbinden/ maer te verullen. 2.7.14.
19. Zoo wie van een ban dese alderminste gheboden ontvint/ ende de menschen alsoo leert/ die sal de minst gheheten worden in het Coninckrycke der Hemelen: maer die dese doet/ etc. 2.8.36.
21. Ghy hebt ghehoort datter tot den ouden gheseyt is: ghy en sult niet dooden/ ende wie doodet/ die sal weerdich zyn ghestraft te worden dooz het oordeel 4.20.10.
22. Maer ick segghe u: wie tonceeste op zynen broeder toornich is/ die sal des oordeels schuldich zyn. 2.8.7. ende 2.8.39.
23. Soo ghy uwe gabe op den Altare offert/ ende daer ghedaeltich wort/ dat uwen broeder wat teghen u upt staende heeft 3.4.12.
25. Weest haestelijck veraccordeert met uwe partie/ dewyle dat ghy noch met hem op de wech zyt/ op dat/ etc. 3.5.7.
26. Doozwaer ick segghe u: dat ghy niet en sult daer upt comen/ tot dat ghy den laetsten quadant pennick betaelt hebt 3.25.6. ende 3.5.7.
28. Wie een brotwe aensiet/ om die te begheren/ hy heeft alreede ober spel met haer ghebaen in zyn herte. 2.8.7.
34. En sweert geenlins noch by den Hemel/ etc. 2.1.26. ende 4.1.12.
39. Maer ick segge u/ en wederstaet den quaden niet/ maer soo u verstant staet aen uwe rechte wanghe/ soo bier hem oock dander. 4.20.19. en 4.20.20.

44. Hebt uwe bpant lief/ segenis/ die u verbloeken. 2. 8. 57. ende 3. 7. 6. ende 4. 13. 12.
45. Op dat ghy kinderen zijt ws Daders die in de hemelen is/ want hy doet zyn sonne opgaen/ over goede ende oere quade/ etc. 3. 20. 15. ende 3. 24. 16. ende 3. 25. 9.
46. Soo ghy lief hebt die u lief hebben/ wat loon sult ghy hebben? Doen de Tollenars oock niet het selfoc? 2. 8. 57.
- 6/2. Wanneer ghy aelmoessen doet/ doet ghem trompet booz u blasen/ ghelyck de ghebepnsde doen in hare vergaderinghen/ ende op de straten op dat sy van den menschen gheereet werden. Doozwarr segh ick u/ sy ontfangeren haren loon 3. 7. 2.
6. Maer als ghy bidde gaet in u/ sererteramer/ ende sluptende uwe denre toe: bidt den Vader die int verbozghen is 3. 20. 29.
7. Ende als ghy bidt/ soo en weest niet veel sprekende als de heydenen doen: want sy meyne dooz haer veel spreken verhoort te worden. 3. 20. 29.
9. Bidt ghy dan aldus/ Onse Vader die daer zijt in die hemelen/ etc. 3. 20. 6. ende 3. 20. 34.
11. Gheeft ons huyden ons daghelijcks broot 2. 5. 14.
12. Ende vergeeft ons onse schulden ghelijck wy oock onse schuldenaren vergheben 3. 4. 39. ende 4. 1. 23.
24. Daer uwe schat is daer sal oock u heere wesen. 3. 2. 25. ende 3. 18. 6. ende 3. 25. 1.
23. Maer in dien u ooghe boos is/ so sal ghel u lichaem dupster wesen: in dien dan dat het licht dat in u is/ dupsterhept is/ hoe groot sal dan de dupsterhept selve wesen? 3. 2. 25.
- 7/7. Bidde ende u sal gegeven worden/ soeckt ende ghy sult binden/ clopt ende u sal open gedaen worden 3. 20. 13.
11. Jst dat ghy lieden dan/ hoe wel dat ghy boos zijt/ uwe kinderen goede dinghen cont gheben/ hoe veel te meer sal uwe Vader die in de hemelen is goede gaben gheben diese van hem vergheren? 3. 20. 36.
12. Al wat ghy wilt dat u mensche doen/ doet ghy hen dat oock/ want dat is de Wet en Propheten. 2. 8. 53.
15. Wacht u van de valsche Propheten die tot u comen/ in schaeys cleederen/ maer van binnen zyn sy grijpende wolben 4. 9. 2.
- 8 4. Siet dat ghijt gheen mensche en segt/ maer gaet ende vertoont u den pziester/ ende offert u gabe die Jdosen ghoboden heeft haer tot een gherupghenisse 3. 4. 4.
10. Doe Jhesus dit hoorde/ verwonderde hy hem/ ende sprack tot den ghenen die hem na volchden: ick en hebbe in Israel soo groot gheen geloobe ghebonden 3. 2. 13.
11. Vele sullen van Oosten ende van Westen comen/ ende met Abraham/ Isaac/ ende Jacob in het Conincryck der hemelen sitten. 2. 10. 23. ende 4. 16. 13.
12. De kinderen des Conincryck/ sullen uptghelwoopen worden in de upeerste dupsternisse/ daer wecinnghe wesen sal ende kneerselinghe der tanden 3. 25. 12.
13. Ende Jhesus septe tot den hooftman: Saet henen/ ghelijck ghy gelooft hebt soo gheschiede u: ende ter dier selver tijt is zyn knecht ghesont ghelwoorden 3. 20. 11.
25. Ende zyn Discipulen gingen tot hem/ ende weecten hem op seggen: de: heere behoert ons want wy vergaen 3. 2. 21.
29. Jhesus ghy sone Godes/ wat hebt ghy met ons te doen: zijt ghy hier ghecomen om ons te quellen oer het tyt? 1. 14. 19.
- 9/2. Ende liet sy bzachten tot hem eenen gichtighen mensche op een bedde liggende/ ende Jhesus haer gheloobe iende/ septe hy tot den gichtighen soon: hebt goeden moete uwe sonden zyn u vergheben. 3. 2. 13. ende 3. 4. 35. ende 3. 20. 9.
3. Somminghe upt den Schryftghelcerden sepden in haer selven/ desen lastert 1. 13. 12.
4. Jhesus bekennende haer ghedaechten. Jst selde.
5. Want welck is liehter te segghen/ uwe sonden zyn u vergheben/ of te seggen: staet op en wandel? 4. 19. 29
6. Op dat ghy wetet/ dat de sone des menschen macher heeft op aerden de sonden te vergheben/ (doe septe hy tot den gichtighen) staet op neem u bedde op/ ende gaet henen in u hups 1. 13. 12.
12. Die gesont zyn en behoeben geen medergynicteit/ maer die cranck zyn 2. 12. 14.
13. Jek en ben niet ghecomen om te roepen de verheerdinghe/ maer de sondaers tot bekeringhe. 3. 3. 20. ende 3. 12. 7. ende 3. 14. 5.
15. Connen oock de bzuiplost kinderen treurlic zyn soo langhe de bzuipbegon by haer is? 3. 3. 17. en 4. 12. 17
29. Jhesus raerde de ooghen des blinden/ segghende: u gheschiede na u gheloobe. 3. 2. 43. ende 3. 4. 22. ende 3. 20. 11. ende 4. 19. 18.
34. De Pharijeen sepden: hy woyp de dupbelen upt dooz den pince der dupbelen 3. 3. 22.
35. Ende Jhesus ginck om in alle steden ende vlercken/ leerende in hare vergaderinghe/ ende predickende het Euangelium des Conincryck/ etc. 2. 9. 2.
- 10/1. Ende zijne twaelf Discipulen tot hem gheroepen hebbende/ gaf haer macht over de onreyn geesten. 4. 3. 5.
5. En gaet niet na de heydenen/ noch gaet niet in de sieden der Samaritanen 2. 11. 12.
8. Genesseit de crancke/ repnichte de melaetsche/ verweckt de dooden/ drijft de dupbelen upt 1. 13. 15.
18. Ghy sult booz Doxten ende Coninghen gelept worden/ om mynent wille/ haer ende den heydenen tot een gherupghenisse 3. 4. 4.
20. Want ghy en zijt niet die daer spreckt/ maer de Gheest ws Daders die dooz u spreckt 4. 19. 8.
28. En bzeest de ghene niet die het lichaem dooden/ ende en connen de sielen niet dooden/ maer bzeest veel meer den genen die machrich is hende lijf ende sielen te berderben in der helle 1. 15. 2. ende 3. 25. 7.
29. Woorden niet twee muskens om een penninck vercoet? nochtans en valt niet een van dese op de aerde sonder uwen Vader. 1. 16. 1. ende 1. 16. 5. ende 1. 17. 6.
30. Ende u zyn oock alle de hupzen des hoofts gherelt 1. 16. 2.
31. En bzeest dan niet/ ghy zijt meste weerdiech dan veel muskens. 1. 17. 6.
33. Maer die my verloochen sal booz den menschen/ die sal ick oock verloochen van mynen hemelischen Vader 4. 1. 26.
11. 10. Dese is het/ van welcken gheschrieben is. Siet telc sende myn Enghel booz u aensichte/ die uwen wech bereyden sal booz u 3. 2. 19.
11. Ende den ghenen die van bouwen ghebozen zyn/ en is niemant opgesaen die grooter dan Joannes des Doopet: nochtans die de minste in het Conincrycke der hemelen is/ is meerder dan hy. 2. 9. 5.
13. Alle de Propheten ende Wet hebben tot op Joannem ghepropheetet 2. 11. 5. ende 2. 11. 10.
23. Ende ghy Caparnaum die verheben hebt gheweest tot aen den hemel/ ghy sult verneederet worden tot in der hellen: want hadde in Sodo ma die crachten ghedaen gheweest die in u ghedaen zyn/ sy waec op desen dach noch ghebleven 3. 24. 15
25. Ter dier seluce tijt antwoorde Jhesus/ ende septe: ick danck u Vader heere des hemels ende der aerden/ dat ghy dese dinghen booz de wyse verbozghen hebt/ ende hebt den cleynen goepnbaert 3. 2. 34.
27. Niemant en kent den Vader/ van de Sone/ ende die het de Sone openbaert 4. 8. 5.
28. Coemt alle tot my die belast ende beladen zijt/ ende ick sal u oncladen. 3. 3. 20. ende 3. 4. 3. ende 3. 12. 7. ende 3. 18. 9.
29. Neemt mijn jock op u/ ende leert van my dat ick sachtermoedich ende oormoedich van herte ben/ ende sult ruste binden in uwe sielen 3. 18. 9.
30. Mijn jock is liefelijck/ ende mijn last is licht 4. 19. 3.
- 12 24. Ende de Pharijeen dat ghehoort hebbende/ sepden: dese drijft de dupbel upt dooz Weelzebub pzin/ ee der dupbelen 3. 3. 22.
31. Alle sonde ende lasteringe sal den menschen vergheben worden/ maer de lasteringhe teghen den Gheest/ en sal den mensche niet vergheben worden. 3. 3. 21. ende 1. 13. 15. ende 3. 3. 22.
32. Soo wie spreken sal teghen den Soon des menschen/ het sal hem vergheben worden/ wie spreken sal tegen den heyligen Gheest etc. 3. 5. 7
41. Die mannen van Ninive sullen opstaen in het oordeel met desen ghedachte/ ende sullen verdoemen: want sy hebben haer bekeert/ etc. 3. 24. 15.
43. Wanneer den onreynen gheeft upt den mensche ghebaren is/ soo doozwardelc hy dooz dooze plaatsen/ soeckende ruste ende en bwinse niet/ etc. 1. 14. 4. ende 1. 14. 19.
- 13/4. Ende als hy sacpde/ is ten deel des saets by den weghe gheballen/ ende de boghelen zyn gecomen ende hebben ghegheten. 3. 22. 10. ende 4. 14. 11. ende 4. 17. 33.
5. Ende het ander is gheballen/ op steenachtighe gront/ daer het niet veel aerde en hadde 4. 17. 33.
7. Ende het ander is gevallen onder de doornen/ ende de doornen zyn ghewassen ende hebben verfmacht. 4. 17. 33.
9. Die ooren heeft om hoorzen/ die hoorze 3. 23. 13.
11. Om dat het u ghegheben is/ te verstaen de verhooghentheden des Conincryck der hemel: maer desen is het niet gegeven. 1. 7. 5. en 3. 24. 13.
16. Maer uwe ooghen zyn sach/ want sy sien/ ende uwe ooren want sy hoorzen 2. 9. 1.

17. Doozwaer ick segghe u/ dat vele Propheeten ende rechteoerdige/ hebbē den begeert te sien dat ghy liet/ ende niet hebbeet niet ghesien 2.11.6.
24. Het Coninckrijcke der Hemelen is ghelick een mensche die goet sac in synen acker gesaect heeft. 4.1.13.
29. Ende seide tot hen: Neen/ op dat ghy het oneruyt vergaderende/ niet oock te ghelycke de terweupt en plucht 4.12.11.
31. Het Coninckrijcke der Hemelen is ghelyck een mostaert eozen/ het welcke een mensche heeft ghenomen ende in synen acker gesaect. 2.10.3. ende 4.19.34.
33. Hy seide hen een ander ghelyckenisse: het Coninckrijcke der Hemelen is ghelyck eenen deeffem/ welcke een byouwe neemende berecht in drie maten meels/ tot datter al ghejuert is 4.19.34.
39. Ende de byant diese saeyt io den byupel 1.14.4.
37. Het Coninckrijcke der Hemelen is ghelyck een net/ dat geworpen is in de zee/ ende allerley sootten vā etc. 4.13. ende 4.16.31.
- 14/25. Ende ter vierder wake des nachte/ ginch Jhesus tot haer wan delende op de zee 4.17.29.
- 15/3. Waerom overtreect ghy het ghebot Gods dooz uwe insettinghe. 4.10.10.
4. Want God heeft geboden seggen/ de/ eert Vader ende Moeder/ ende die Vader oft moeder bloecht die sal de doot sterben 2.8.36.
8. Dit volck coemt my by met den monde ende eert my met de lippen: maer haer herte is verre van my. 3.20.31.
9. Maer te vergheefs eeren sy my/ leerende dooz leerlinge geboden der menschen 4.10.15. ende 4.10.25.
13. Alle planten die mijn Hemelsche Vader niet geplant en heeft/ sal uyt gheropt woerden. 2.3.9. ende 3.2.12. ende 3.23.1. ende 3.24.6.
14. Laetse baren/ sy sijn blinde leyt/ lieden der blinden: Ende in dien deen blinden den anderen leyt/ soo ballen sy beyde in de gracht. 3.19.11. ende 4.9.2. ende 4.9.12.
24. Ick en ben niet ghesonden/ dan aen den verloren schapen des huys Israels 2.11.12.
- 16.6. Siet toe ende wachtet u van den deeffem der Pharizeen/ ende Saduceen 4.10.26.
12. Doe verstonnen sy dat hy niet gheseyt en hadde dat sy haer wachten soude hā de deeffem des huyses/ maer van der leere des Pharizeen ende Saduceen. Int selfde.
16. Ghy zyt Christus de sone des levendighen Gods 4.6.6.
17. Ghy zyt salich Simon Jona sone/ want bleesc ende bloet en heeft u dat niet gheopenbaert/ maer mijn vader die in de Hemelen is. 2.2.19. ende 3.1.4. ende 3.2.34.
18. Ende ick segghe u oock dat ghy zyt Petrus: ende op den Steen sal ick mijn gemeente timmeren. 4.6.3. ende 4.6.5.
19. Ick sal u de sleutelen des Coninckrijck der Hemelen gheven/ ende wat ghy binden sult op der aerden/ dat sal inden Hemel ghebonden wesen/ ende wat ghy ontbindt op der aerden sal in den Hemel ontbonden wesen. 3.4.12. ende 4.1.22. ende 4.2.10. ende 4.6.4. ende 4.11.1. ende 4.12.4.
23. Wycket van my wech Satan: want ghy zyt my hinderlijck. 4.7.28
24. Dooz my yemant wil na comen/ die versake hem selven/ ende neeme sijn cruce op/ ende volghe my na. 3.7.2. ende 3.8.1.
27. De sone des menschen sal comen in de eerlyckheyt syns vaders/ met sijn Enghele: ende dan sal hy eenen pegelycken vergelden na sijn wercken 3.18.1.
- 17.2. Ende hy is verandert ghewoerden dooz haer/ ende sijn aenghelicht wert blinkende ghelyck de sone: ende sijn elcderen wieden wit als het licht 4.17.17.
5. Doen hy noch sprekende was/ liet een lichteighe wolcke beschaduwede haer/ ende liet een stemme uyt de wolcke segghende. Dese is myn weltebe sone in de welcke ick myn welbehaghen ghenomen hebbe/ hoor hem. 2.15.2. ende 3.2.32. ende 3.8.2. ende 3.20.48. ende 4.8.1. ende 4.8.7.
- 18/10. Ick segge u dat hare Engelen in de Hemelen alcyts sien dat aenghelicht syns vaders die in de Hemelen is 1.14.7. ende 1.14.9.
11. Den Sone des menschen is ghescomen om salich te maken dat verloren was 2.12.4.
15. Heeft uwen broeder teghen u ghesondicht/ soo gaet heuen ende strafte hem tusschen u ende hem alleene. Indien hy u hoort/ soo hebt ghy hem ghemonnen 4.12.3.
17. Indien hy haer gheen gehoor en gheeft/ soo seght het der ghemeente: ende indien hy oock der ghemeente gheen ghehoor en gheeft/ soo hout hem als een heyden ende Tollenaer 4.8.15. ende 4.11.2. ende 4.12.3.
18. Doozwaer ick segghe u: wat ghy op der aerden binden sult/ dat sal in den Hemel ghebonden wesen. Ende wat ghy op der aerden ontbinden sult/ dat sal in den Hemel ontbonden wesen. 3.4.12. ende 3.4.20. ende 4.1.22. ende 4.2.10. ende 4.8.4. ende 4.18.4. ende 4.12.4. ende 4.12.9.
19. Wederom segghe ick u/ soo daer twee onder u eens sijn op aerden/ van eenich dinc dat sy beghereen sullen/ dat sal haer gheschieden van mynen vader die in de Hemelen is. 3.20.30.
20. Daerder twee ofte drie in mynen naem versamelt sijn/ daer ben ick int midden van haer. 4.1.9. ende 4.6.4. ende 4.9.2.
22. Ick en segge u niet tot sebenmael/ maer tot seventich sebenmael. 4.1.23.
29. Soo viel dan sijn mede dienst knecht voor sijn voeten neder/ ende badt hem segghende: weest lanckmoedich ober my/ ende ick sal u al beralen. Int selfde.
- 19/6. Alsoo en sijn sy niet meer twee/ maer een bleesch. Daerom wat God tsamen ghevoecht heeft/ dat en verscheide gheen mensche 4.15.22.
11. Alle menschen en vaten die woort niet/ maer dient geveben is. 2.8.42. ende 4.13.17.
12. Daer sijn ghesnedene die van moeders hybe alsoo ghebozen sijn/ ende daer sijn ghesnede die van den menschen ghesneden sijn 2.8.42.
13. Doen werden daer kinderkens tot hem ghebracht/ dat hy de handen op haer legghen ende bidden soude. Ende de Discipul strafte. 4.16.7
14. Laet de kinderkens en verbiet hen niet tot my te comē: want sulck behooft dat Coninckrijcke der hemel toe. 4.16.7. ende 4.16.26. ende 4.16.17
15. Ende als hy haer de handen op ghelept hadde/ seghde hy van daer 4.3.15.
17. Daer en is niemant goet dan God alleen/ wilsoy gaen int ewich leven/ hout de ghebooden. 1.13.13. ende 1.13.24. ende 3.18.9.
18. Ghy en sult niet dooden. Ghy en sult gheen overspel doen. Ghy en sult niet stelen etc. 4.2.8.35.36.37.
19. Eert Vader ende moeder. 2.18.12.
21. Zoo ghy wilt vermaect wesen/ gaet/ vercoopt wat ghy hebt/ ende ghebet den armen/ etc. 4.13.13.
25. Als sijn Discipulen die hoorde/ werden sy verlagghen/ segghende: wie eandē dan salich woerden? 2.7.5
16. Ende Jhesus sach aen/ seggende tot hen. Op den menschen is dat ons moghelijck/ maer by God is alle dinc moghelijck. Int selfde.
28. Jhesus seide tot haer: doozwaer segghe ick u dat ghy die my ghevolcht zyt in de wederghewoorte als de sone des menschen sal sitten in de thoonne sijnder heerlyckheyt/ sult ghy oock sitten op de twaelf thoonnen/ oockdelende de twaelf gheslachten Israels. 2.16.18. ende 3.25.10.
29. Ende soo wie huysen/ ofte broeders/ oft susters/ oft vader/ oft moeder/ oft wyf/ oft kinderen/ oft ackeren verlaet om mynen naem/ die sal hondertfoud ontfanghen/ ende het ewighe leven beerben. 3.25.10.
- 20/1. Dat Coninckrijcke der Hemelen is gheslyck eenen huysheer/ die des moghens boeche op stont/ om arbeiders te hueren in sijnen wijn gaert 3.18.3.
25. Ghy weet dat de Oberste der heydenen ober de selve herersten: ende die groot sijn/ ghebruycken macht ober haer. 4.11.8. ende 4.11.9.
26. Also en sal het onder u niet wesen: maer wie onder u wilt groot wonden/ die sy uwe dienaar 4.11.8.
28. Ghelyc de sone des menschen niet en is ghecomen om ghedient te worden/ maer om te dienen/ ende sijn siele te gheben tot rantsoeninge booz desen 2.16.5.
- 21/9. Ende de sehaven die booz ghegheven/ ende naer volcheden: riep segghende: Hofanna den sone Davids: ghepreken sy die daer coemt in den naem des Heeren 2.6.4.
22. Ende al wat ghy begeert in uwe ghebeden/ gheboovende ghy sult het ontfanghen 3.20.11.
25. De doop Joannis van waer is hy uyt den Hemel/ of uyt de menschen? Die overlepen sy by haer selven/ ende seiden: segghen wy uyt den Hemel soo sal hy ons segghen/ waerom en hebt ghy hem niet ghehoort? 4.19.5.
31. Wie van dese twee heeft de wille des vaders gedaen? sy seiden hem de eerste: Jhesus seide tot haer: Doozwaer ick segge u: de tollenaers ende de hoeren sullen u boozgaen int Coninckrijck Gods. 2.8.14. ende 3.7.2.
- 22/2. Het Coninckrijcke der Hemelen is gelve een Coninck die sijnen soone een byuplost berept hadde 3.24.8.
12. Dient hoe zyt ghy hier in gecomed/ sonder het byuplost elee? 4.17.45.
13. Wint hem handen ende voeten/ ende woort hem uyt in de uperste byupsternisse/ daer sal wesen wrentinghe ende knerfelinghe der tanden. 3.25.12.
14. Vele sijn der geroepen/ maer weenich uytvercozen 3.24.6. 23. Te

DE TAFEL.

23. Te dien daghen quamen de Sa-
duccen tot hem die daer seggen dat-
ter geen opstandinge der dooden is.
2.10.23.
30. Want in de opstandinghe / en
trouwen sp niet / noch en werden
oock niet te houwelijcke gegheben:
Maer sy zyn ghelijck Engelen
Gods in den Hemel. 1. 4. 9. ende
1. 15. 3. ende 2. 12. 6. ende 3. 25. 11.
ende 4. 1. 4.
32. Ick ben de God Abrahams / de
God Isaac ende Jacobs: God en
is gheen God der dooden maer der
levendighen. 2.10. 9. ende 4. 16. 3.
37. Ghy sult lief hebben den Heere
uwen God / niet alle uwer heeren/
upt alle uwer sielen / ende uwe alle
uwen verstante. 2. 8. 11. ende 2. 8. 51.
ende 3. 3. 11.
38. Hier tweede diwelck desen ghelijck
is / ghy sult lief hebben uwen nar-
sten als u selven. 2. 8. 11.
43. Hise noemt hem dan Dabio Hee-
re? 1. 13. 15.
23. 3. Sp binden swarc ende onre-
ghelijcke lasten / ende leggense op de
gheduerden der menschen / maer selve
en willen sy die niet aen roeren met
haren vingher. 4. 10. 1. ende 4. 10. 16.
8. Ghy en sult u niet meester laten
noemen / want een is u meester / na-
melijck Christus. 4. 8. 8.
9. Ghy en sult niemant vader noe-
men op der aerden: want een is uwe
Vader die in de hemelen is. 3. 20. 38.
23. Ende hebt achter ghelaten het
swaerste in de Wet / namelijck / doot-
deel / barmherticheit / ende geloobe.
Dit moestmen doen / ende dat ander
niet achter laten. 2. 8. 32.
25. Wee u Schrijftgheleerden ende
Phariseen ghebeynde die daer het
buptenste des dynenbats ende scho-
rels verpicht / ende binnen zyn sy
vol roofs en onmaticheits. 3. 4. 36.
37. O Jerusalem / Jerusalem / die
daer de Propheeten doot / ende steen-
nichste die tot u ghesonden zyn / hoe
menichmael hebbe ick uwe kinderen
willen vergaderen / etc. 3. 24. 10.
24. 11. Ende bric valsche Propheeten
sullender op staen / ende sullender
bele verlepden. 4. 9. 4.
14. Ende dit Evangelium des Co-
ninciger / sal doot / de ghehele werelt
ghepredicht worden tot ghecupghen-
nisse allen volcke: ende dan sal het
eynde comen. 3. 4. 4.
24. Want daer sullen valsche Chri-
sti ende valsche Propheeten opstaen /
ende sullen groote teekenen ende
misaentun doen / alsoo dat sy oock
(waer mogelijck) de uytvercozene
verlepden sonden. 4. 9. 4.
30. Ende dan sal het teekenen van den
sone des menschen verschijnen in
den Hemel: Ende dan sullen alle
gheslachten op der aerden huilen/
ende sullen den sone des menschen
sien comen in der wolcken des Hee-
mels / met groote cracht ende eerly-
heyt. 2. 16. 17.
37. Want van dien daghe / ende van
dier uren / en weet niemant / noch
oock de Engelen der hemelen / dan
alcken mijn Vader. 1. 14. 9.
45. Wie is nu een ghetrouwe ende
voorsichtige dienstknecht / die zynen
Heere over zyn huusghesin ghestelt
heeft / om haerlieder spijse te gheben
te bequamet tijt. 4. 16. 31.
25. 3. De dwase namen hare lampen /
en en namt geen olie met haer. 3. 5. 7.
21. Doen sepd de Heere tot hem / wel
goede ende getrouwe dienstknecht /
ghy hebt over wepnich ghetrouwe
gheweest / over vele sal ick u setten /
gaet in de vrecht wo Heeren. 1. 3. 11.
23. Wel goede ende getrouwe dienst-
knecht / ghy hebt over wepnich ge-
trouwe geweest / etc. 1. 3. 1. en 3. 15. 4.
29. Ende pegghelijck die daer heeft
dien sal ghegerven werden / ende hy
sal overvloedich hebben: Ende wie
niet en heeft / van dien sal oock het
ghene dat hy heeft wech ghenomen
worden. 2. 3. 11. ende 3. 15. 4.
31. Als de sone des menschen sal co-
men in zyn eerlyckheyt / ende alle zyn
heylighe Engelen met hem / etc.
1. 14. 9. ende 2. 1. 6. 17.
32. Ende alle volcken sullen booz hem
vergaderen / ende hy salse van
een ander schepden ghelijck de herder
de schapen van de bocken sepeyt.
3. 25. 9.
34. Coemt ghy gheseghende mijns
vaders / belst dat Coninckepeke dat
u bereyt is van den beginne der we-
relc. 3. 18. 1. ende 3. 18. 2. ende 3. 18. 3.
ende 3. 24. 16.
35. Want ick hebbe hongherich ghe-
weest / ende ghy hebt my gheluyt:
ick ben doot / gheweest / ende ghy
hebt my te dynicken ghegheben / etc.
3. 18. 1.
40. Doortwaer soo wat ghy enen van
dese mijne minste broederen gedaen
hebt / dat hebt ghy my gedaen. 3. 18. 6.
41. Gaet wech van my ghy ver-
bloecte in dat eerlyghe wyer / dat
bereyt is den dubbel ende zynen
Engelen. 1. 14. 14. ende 1. 14. 19.
ende 3. 25. 5.
46. Ende dese sullen gaen in de ewi-
ghe pijn: ende de rechdeerdighe
in dat ewich leven. 3. 25. 5.
26. 10. Waerom zyt ghy dese vrouwe
moelijck / want sy heeft een goet
werck aen my ghedaen? 3. 2. 58
11. De arme hebt ghy altyes by u:
maer my en hebt ghy niet altyes.
4. 3. 1. ende 4. 17. 26. ende 4. 17. 28.
12. Dat sy dese salve op my gegoten
heeft / dat heeft sy ghedaen om my
te begraven. 3. 28. 8.
15. Ende sepd: wat wilde my ghe-
ben / ende ick sal hem u overleveren?
Ende sy setten hem dertich silbere
penninghen. 4. 18. 14.
26. Als sy aten / nam Jesus het
bzooc / ende als hy ghedancit had
de / brack hyt / ende gaff zynen Di-
scipulen / ende sepd: nemet / eret /
dat is mijn lichaem. 4. 14. 20. ende
4. 16. 30. ende 4. 17. 1. ende 4. 17. 20.
ende 4. 19. 25.
27. Ende hy nam den dynickbeker
ende danckte / ende gaffen haer /
ende sepd: dynicket alle daer upt.
4. 19. 14.
38. Doen sepd hy tot haer: mijn sel
is bedrukt totter doot / blyft hier
ende waeckt met my. 2. 16. 12. ende
3. 8. 9.
39. Ende een wepnich boozder gaen-
de / viel hy op zyn aensichte / bidden-
de ende segghende: Mijn Vader in-
dient moghelijck is / laet desen beec-
ker van my gaen / nochtans niet ge-
lyck ick wil / maer ghelijck ghy wilt.
2. 16. 12.
47. Doe begonst hy te verbloecken /
ende te sweeren: ick en kenne den
mensch niet. 4. 1. 26.
53. Meent ghy dat ick nu niet mij-
nen vader can bidden / ende hy sal
my meer dan twaelf legioenen En-
ghelen gheben? 1. 14. 8.
57. Ende Petrus werte ghedachtich
des woortz Jesu / die tot hem gesep
hadde / eer den hane crapen sal sulen
my driemaal versaken: Ende ginek
upt / ende weende bitterlyck. 3. 3. 4-
72. 4. Ick hebbe ghesondicht / ver-
dennde dat onnooij bloet / maer sy
sepden: wat gaet ons dat aen / daer
suldy roeten. 3. 3. 4-
12. Ende befehndrecht zynde van de
Overpriesters ende Quoddinghen /
en antwoorde niet. 2. 16. 5.
14. Hy en antwoorde hem niet op
eenich woort / soo dat de Stadhou-
der seer verwonderd wert. Int selfde.
23. Doe sepd de Stadhouder / wat
heeft hy dan quars gedaen? Ende
sy riepen te meer / segghende: Laet
hem crupenighen. Int selfde.
24. Als nu Pilatus sach dat hy niet
en voozderde / maer dat daer meer-
der opziet wert / heeft hy water ghe-
nomen ende zyn handen booz het
volck ghewasschen / segghende: ick
ben ontschuldich van den bloede des
ses rechdeerdighe / siet toe. Int selfde.
46. Ende ontrent der negenst uren /
repe Jesus met luyder stemmen / seg-
ghende: Eli Eli Lama Sabatha-
mi / dat is / mijn God / mijn God /
waerom hebdy my verlaten? 2. 11.
16. ende 2. 16. 12.
50. Ende Jesus wederom met luy-
der stemmen roepende / gaf den
gheest. 4. 19. 23.
52. Ende de graben werden geopent /
ende veel lichamen der heylighen die
ghelapen hadden / stonden op.
2. 10. 23. ende 3. 25. 7.
53. Welcke upt de graben ghegaen
zynde na zyne verrijenisse / quamen
in de heylighe stadt / ende worden van
vele ghelien. 2. 10. 23.
66. Doe gingen sy ende bewaerden
het graf / versegghende den steen
metter wacht. 2. 25. 3.
28. 5. De Enghel antwoorde ende
sepd tot de vrouwen / vrecht ghy
niet / etc. 1. 14. 6.
6. Hy en is hier niet / maer hy is op-
ghesien ghelijck hy ghesep heeft.
4. 17. 29.
7. Seght zyne Discipulen dat hy is
opghesien van de dooden. 1. 14. 6.
11. Als sy nu ghegaen waren / liet /
sommighe van den waechers / qua-
men in de stadt ende bootschaptent
den Overpriesters en al dat daer ghe-
schiet was. 3. 25. 3.
12. Doe vergaderden sy met de Qu-
dinghen / ende raet ghebouder
hebende / gaben sy den crijsh-
knerchten gelts genoech. Int selfde.
13. Segghende: segt dat zyne Disci-
pulen zyn des nacht ghecomen / ende
hebben hem ghestolen dewijle ghy
stept. Int selfde.
18. Alle macht is my ghegheben / in
hemel ende op aerden. 3. 15. 5.
19. Waerom gaet / ende leert alle volc-
ken / haer doopende in den name des
Vaders / des Soons / ende des heyl-
ighen Gheests. 1. 13. 16. ende 4. 3. 6.
ende 4. 8. 4. ende 4. 14. 20. ende 4. 15. 6.
ende 4. 15. 18. ende 4. 15. 20. ende 4. 15.
22. ende 4. 16. 27. ende 4. 19. 28.
20. Ende siet / ic ben met u alle de da-
gen / tot de volcindinghe der werelt.
2. 16. 14. ende 4. 8. 8. ende 4. 8. 11. ende
4. 17. 26. ende 4. 17. 28. ende 4. 17. 30.

Marcus. Cap. 1.

1. **H**et begin des Evangelij
Jesu Christi / des Soons
Gods. 2. 10. 2.

f 4. Joann

4. Joannes was in de woestijne doopende / ende p[re]dicke[n]de den doop der bekeeringhe / tot verghebinghe der sonden 3.3.19. ende 4.19.17.
15. Ende seggende de tijt is verbuld / ende het Coninckrijcke Gods is na by ghecomen / betert u ende ghelooft den Euangelio 3.3.19.
- 3/15. Ende dat sy macht hebben sonden / de siecken te ghenesen / ende de dubbelen upt te woepen 1.13.13.
28. Doozwaer ick segghe u / dat alle sonden den kinderen der menschen vergheben sullen worden / ende de lasteringhe / daer sy God mede gheslastert sullen hebben 3.5.7.
29. Wie den Heplighen Gheest lasteren sal / die en sal gheen verghebinge hebben in der ewicheyt. 1.13.15. ende 3.3.22.
- 6/7. Ende gaf haer macht over de onreyn gheesten 1.13.13.
13. Ende sy wierpen veel dubbelen upt / ende salsden veel siecken met olie / ende maecten se gefont. 4.19.18. ende 4.19.21.
- 7/33. Ende hy hem wech ghenomen hebbende van der schare aen desen zijde / stact hem zijne vingeren in zijn ooren / ende ghespoghen hebbende / raeckte hem zijn tonghe 4.19.23.
- 9/24. Heere ick geloove / coemt mijne ongheloobiecheyt te hulpe 4.14.7.
43. In de hette / in dat onupeblusfche lijck vper 3.25.12.
44. Daer haren wozm niet en sterft / ende het vper niet uptghebluscht en wort. Int selfde.
- 10/9. Daerom wat God tsamen gevoecht heeft / dat en scheidt gheen mensche 4.1.1.
30. Die niet hondertfout en ontfange in desen teghenwoozdigen tijt / hupfen / ende broeders / ende susters / ende moeders / ende kinders / ende ackers / met de verboijginghe / ende in de toecomende werelt het ewich leben. 3.18.3.
- 11/24. Al het ghene dat ghy begeeren sult al biiddende / ghelooft dat ghyt sult ontfanghen / ende het sal u gheschieden 3.20.11.
- 12/18. De Saduuceen quamen tot hem / de welcke segghen / dat daer gheen opstandinge oerdooden en is / ende brachden hem seggende. 3.25.5.
- 13/32. Ende van dien dage ende ure / en weert niemant / noch oock de Engelen / noch de Zone / dan alleene de Vader 2.14.2.
- 14/22. Ende als sy aten / nam Jesus het broot / ende als hy ghebant hadde / heeft hy dat ghebroken / ende haer ghegeven / ende gheseyt : Heemt / etet dit is myn lichaem. 4.17.1. ende 4.17.20.
43. Ende hy nam Petrum / ende Jacobum / ende Joannem met hem / ende begonste verlichyct ende weemoedich te worden 3.8.9.
34. Ende seyde tot haer : mijn siele is bedroeft totter door / blyst hier ende waecht 2.16.12.
- 15/28. Also wert de Schryfftere verbult die seyt. Hy is met den quaet doenders gherekent 2.16.5.
- 16/9. Hy wert eerst gesien van Maria Magdalene / upt welke hy se den dubbelen ghewoepen hadde. 1.14.14.
15. Gaet dooz de gescele werelt / ende p[re]dicke het Euangelium alle creaturen. 4.3.4. ende 4.3.12. ende 4.16.27. ende 4.19.28.
16. Die ghelooven sal / ende ghe-
- doopt sal zyn / sal salich worden. 4.15.1. ende 4.16.27.
19. Ende na oat de heere met haer gheprocken hadde / wert hy opgenomen ten Hemel / ende sidet ter rechter hant Gods. 2.14.3. ende 4.17.27.
- Lucas. Cap.1.
6. Sy waren bevocht rechtveerdich booz God / wandelende in alle gheboden ende rechtveerdichmakingen des Heeren ontfasfelyck 3.17.7.
15. Ende hy sal verbult zyn met den Heplighen Gheest / van zijns moeders lyde aen 4.16.19.
17. Ende hy sal booz zyn aculiche gaen in den gheest ende cracht Elie / om de herten der vaderen tot den kinderen te bekeeren / ende de onghelooz saemheyt tot de boozsichticheyt der rechtveerdighen / om de heere te verpden een wel gesticht volc. 4.1.6.
31. Ende liet / ghy sult bebrucht worden / ende eenen sone barca / ende zynen naem heeten Jesus 2.16.1.
32. Dese sal groot wesen / ende sal de sone des alderhoochsten ghenoomt worden : Ende God de heere sal hem den thoonne zijns vaders Davids geben 2.14.4. ende 2.14.7.
33. Ende hy sal over het hups Jacobs regneren / in der ewicheyt / ende zijns Coninckrijer en sal gheen eynde wesen 2.14.3. ende 2.15.3.
34. Maria seyde tot den Engel : hoe sal dat gheschieden / want ick gheen man en bekenne 4.17.25.
35. De Engel antwoorde ende seyde tot haer : de Heplige Gheest sal over u comen / ende de cracht des alderhoochsten / sal u overschaduwten. Daerom oock dat heplighe dat upt u ghebozen sal worden / sal Gods sone ghenoomt worden 2.14.5.
43. Van waer coemt my dit / dat de moeder des Heeren tot my coemt / 2.14.4.
54. Hy heeft Israael zijnen knecht opgheholpen / ende hy wert zijner hepligher verbont gedachtich. 2.10.4.
72. Om barmherticheyt te bewyfen aen onse vaderen ende gedachtich te wesen zyn heplich verbont 2.10.4.
73. Ende des eers die hy tot Abraham onsen vader gheswozen heeft. Int selfde.
74. Dat wy verloft zijnde upt de handen onser vanden / hem dienen souden sonder breefe 3.16.2.
77. Ende om zyn volck kennisse der saltebeyt te gheben / in verghebinghe der sonden 3.11.22.
79. Op dat hy soude schijnen den genen die sitten in duysternisse / ende schaduwe des doots / om onse voeten te rechten in de werch des b[re]ets. 2.12.4.
- 2/11. Namelijck / dat heden u geboren is / die daer is Christus de heere in de stadt Davids 2.15.5.
13. Ende terstont was daer met den Engel een menichte der hemelscher heplischaren / die God loofden. 1.14.5.
37. Ende sy was een weduwe / ontrent van bierentachtentich jaren / de welke niet en quam upt den Tempel God dienende met basten ende bidden / nacht ende dach 4.12.16.
52. Ende Jesus wies op in wijsheyt / ende ouderdom ende ghenade / by God / ende den menschen 2.14.2.
- 3/3. Ende hy quam in alle het lant ontrent de Jozdaem / p[re]dicke[n]de den Doop der bekeeringhe / tot berghebinge der sonden. 3.3.19. ende 4.15.7. ende 4.19.17.
8. Dacacht dan brachten die der bekeeringhe weerdich zyn / ende en begint niet te segghen by u / selven : wy hebben Abraham tot eenen Vader / want ick segghe u / dat God machricht is upt dese steenen Abraham kinderen te berwecken 3.3.5.
14. De crighslieden brachden hem oock / seggende : Ende wy wat sullen wy doen / hy seyde tot haer : en doet niemant overlast / noch beschuldicht niemant valscheijc ende weest te vreden met uwe bejoldinghe. 4.20.12.
16. Joannes antwoorde : ick Doope u wel met water : maer daer coemt een stercker dan ick / dien ick niet weert en ben zijne schoentiem te ontbinden / die sal u Doopen met den Heplighen Gheest / ende vper. 3.1.3. ende 3.1.4. ende 4.15.6. ende 4.15.7.
22. Ende de Heplige Gheest quam neder in lichamelijke ghedaente / gelijk een duvde op hem : Ende een steinne quam upt den Hemel / seggende : Ghy zyt mijn wel lieve Zone / in u hebde ick myn welbehagen ghenomen 4.17.21.
23. Ende Jesus begonste derlich jare[n] ondt te zyn / ende was also men mepende / de sone Joseph / die was de sone hett 4.16.27. ende 4.16.29.
38. Die was de sone Henos / die was de sone Serh / die was de sone Adam / die was de sone Gods. 2.12.7. ende 2.13.3.
- 4/17. Ende hem wert ghegeven dat boeck des Propheeten Esai / ende als hy het boeck open ghebaen hadde / want hy de plaetse daer gheschreben was 4.19.23.
18. Den Gheest des Heeren is op my / daerom dat hy my ghesalfte heeft / ende heeft my uptghesonden om den armen te Euangeliseren / ende te genesen die ghebroken zyn van herte. 2.15.2. ende 3.3.20. ende 3.4.3.
- 5/14. Jesus gheraecte den maetschen / die ghenesen was / ende gheboot hem dat hyt niemant segghen en soude : maer seyde hy : Gaer / ende vertoont u selven den Priestere / ende offert booz uwe repninghe / ghelijck Moses geboden heeft haer tot een ghetupghenisse. 3.4.4.
34. Ondt ghy de byplofts kinderen / soo langhe als den Wywdegoort met haer is / doen basten / 4.12.17.
- 6/13. Als het dach was / riep hy zyn Discipulen : Ende verkoos upt haer twaibe / die hy oock Apostelen noemde 4.3.5.
23. Verblift u in dien dage / ende verheucht u / want siet uwen loon is groot in den Hemel 3.18.1.
42. Wee u ghy rijcke / want ghy hebt uwen trooft 3.19.9.
36. Sijt barmhertich gheijck uwe Vader oock barmhertich is. 3.7.6.
- 7/29. Ende alle het volck / ende Tollenaers die met Joannes Doopgedoopt waren / dit hoozende / rechtveerdichden God 3.11.3.
35. Maer de wijsheyt is gherechtveerdich ban alle haer kinderen. Int selfde.
36. Ende een van den Phariseen bade Jesus / dat hy met hem ate : ende hy ginc in des Phariseen hups / ende sadt aen tafel 3.4.37.
47. Daerom segghe ick u : haer zyn veel

DE TAFEL.

- heel sonden vergeben/ want sy heeft seer lief gheghabt: maer die wepnich beregheden woort/ die heeft wepnich lief 3.4.31.
2. Ende sommighe vrouwen/ die van boose gheesten ende crancheden genesen waren/ Namelijck: Maria Magdalene / uut de welcke seben dupdelen ghegaen waren. 1.14.14.
7. Het ander zaet viel tusschen de doornen/ ende de doornen wiessten tsamen op/ ende verstickent. 3.2.10.
13. Ende die op de steenroose zijn/ dat synse die het woort met vzeuchden ontfanghen/ als sy het hoozen/ ende dese en hebben gheen woort/ ende gheloooben woort een eyde/ ende ter tijt der verfoekinghe vallen sy af. Int selfde.
15. Maer dat in de goede aerde valt/ zijn de ghene die het woort hoozen/ ende in een goet syn herte bewaren/ ende in volstandieheyt duchten dzaghen 4.14.11.
- 9/23. Zoo myn pement wil na volghen/ die versake hem selven/ ende neme daghelijc syn cruce op/ ende voighe my 3.15.8.
26. Wie hem mijns / ende mijner woorden schaemt/ diens sal hem de Sone des menschen schamen/ als hy comen sal in zijnder eerlijckheyt. etc. 1.14.9.
55. Jhesus hem ommekereende strafte/ segghende: Ghy en weert niet van wat gheest ghy zijt 3.20.15.
- 10/1. Daer dese ordinerde de Heere oock noch tsebeuech ander/ ende sansse upt/ twee ende twee woort zijn aenlicht 4.3.4.
6. In dien daer een Sone des vides is/ soo sal uwe vrede op hem rusten/ anders sal uwe vrede tot u weder keeren 3.23.13.
16. Wie u hoozt/ die hoozt my/ ende wie u berwoypt / die berwoypt my. 4.3.3. ende 4.8.4.
18. Ick sach den Satan ballen upt den hemel als een bliet 1.14.18.
20. Mochtans en berlijt u daer inne niet dat de gheesten u onderwoypen woorden: maer berlijt u dat uwe namen geschreben zijn in den hemel 3.24.9.
21. Ter selber ure berheuechde hem Jhesus in den gheest / ende sepde: ick dancke u Vader/ dat ghy dese din ghen boort/ de wijsse ende verstantighe verhoeghen hebt / ende hebt den clepen gheopenbaert: Ja Vader/ want het heeft u alsoo bejaecht. 3.2.24.
22. Ende hy om ghekeert/ sepde tot zijne Discipulen: alle dinck is my van mijnen Vader overghegeben/ ende niemant en weet wie de Sone is / dan de Vader: ende wie de Vader is/ dan de Sone/ ende dien het de Sone sal willen openbaren. 3.2.1. ende 4.18.20.
23. Salich zijn de ooghen die sien het ghene dat ghy siet 2.9.1.
24. Want ick segghe u: Dat veel Prophten ende Coninghen hebben begeert te sien het gene dat ghy siet/ ende en hebben niet ghesien. 2.9.1. ende 2.11.6.
25. Meester wat sal ick doen/ dat ick dat ewich leven besitten mocht? 4.13.13.
27. Ghy sult den Heere uwen God lief hebben / van gantscher herten/ ende van gantscher sielen/ ende van gantscher cracht ende verstant/ ende uwen naesten als u selve. 2.8.11
30. Een mensche quam af van Jherusalem nae JERICHO/ ende viel onder de moordenacs. etc. 2.5.19.
36. Wie van dese drien dunckt u de naeste gheweest te hebben/ den ghenen die onder de moordenacs ghevallen was? 2.8.55.
- 11.2. Ende hy sepde tot haer: Als ghy bidt/ soo segt: Onse Vader die daer zijt/ etc. 3.20.6. ende 3.20.34.
3. Gheeft ons huyden ons daghelijc hoot 2.5.14.
21. Wanneer een sterke gewapende zijn hof bewaert/ soo blyft het ghene dat hy beside/ met vreden. 1.14.13. ende 1.14.18.
22. Maer als daer een ober roemt die stercker is dan hy/ ende hem berwint/ soo neemt hy hem zyn wapen/ in de welcke hy vertroude/ ende deplz zynen roof upt 1.14.18.
39. Ghy Phariiseen/ ghy repnicht nu het buytenste des dynckvats/ ende der schotel/ maer het binnenste van u is vol roofs ende booshepts. 3.4.36
- 12/5. Vreeft hem/ die na dat hy ghehoort heeft/ oock macht heeft in de helle te woypen 1.15.2.
10. Zoo wie een woort spreckt tegen den sone des menschen/ het sal hem vergehen woorden: maer wie ghelestere sal hebben teghen den Heelighen Gheest/ dien en sal het niet vergehen woorden. 1.13.15. ende 3.3.21 ende 3.3.22. ende 3.5.7.
14. Mensche/ wie heeft my een rict ter ofte deulder ober u gestelt? 4.11.9 ende 4.11.11.
- 14/21. Gaet haer selijck upt in de straten/ ende wijckte der stad/ en vzeugt de arme/ ende ghebreckelijcke/ ende creupels/ ende blinde hier in. 4.16.31.
- 15/7. Ick segghe dat daer alsoo veel blyghap sal wesen inden hemel/ ober een sondaer die hem bekeert/ meer dan ober neghenentneghentich rechtbeerdighe/ die gheen bekeringe en behoeven 1.5.4.7.
20. Als hy noch verre van daer was/ sach hem zijn Vader/ ende wert beroert mer barmherticheyt/ ende tot hem loopende / viel hem aen den hals/ ende eufte hem 3.20.37.
- 16.2. Hy riep hem / ende sepde tot hem: Wat ist dat ick van u hoor? Gheestrecken schap van uwe regeeringhe/ want ghy en sult boortzen niet meer moghen regeeren 3.10.5.
9. Ick segge u oock: maect u vrienden van den onrechtbeerdigen ryckdom/ op dat wanneer u ontzyken sal sy u moghen ontfangen. 3.18.6.
15. Ghy zijt die u selven rechtbeerdicht boortzen menschen/ maer God kent uwe herten. 3.11.3. ende 3.12.2.
16. De Wet ende de Prophten zijn tot Joannem: ende van dier tijt aen woirt dat Conincryc Gods geuangelisect/ ende een peghelijck doet daer ghewelt 2.7.16.
22. Ende het gheschiede dat dese belaelc sterf/ ende wert ghedraghen vanden Enghelen in Abrahams sehooc. 1.14.7. ende 1.15.2. en 3.25.6
- 17/3. Indien uwe boeder teghen u sondicht/ soo strafte hem: ende indien hy hem bekeert/ soo vergebet hem 3.7.6.
5. Doe sepden de Apostolen tot den Heere: Vermeerdert ons gheloobe. 4.14.7.
7. Wie isster onder u/ die een dienstknecht heeft ploegende/ ende de beestken hoedende/ die hem wanneer hy weder roemt upt? etc. 3.14.15.
10. Alsoo ghy oock/ als ghy sult geu hebben al wat u bevolen is/ so daeght: Wy zijn onnutte dienstknechten/ wy hebben ghedaen dat wy schuldich zijn 3.14.14. ende 3.15.3.
14. Ende als hyse sach/ sepde hy tot haer: Gaet ende vertoont u den Meester. Ende het gheschiede doon sy henen gunghen/ werden sy gecrepscht 3.4.4.
20. Ende gebraccht wesende van de Phariiseen wanacere het Conincryc Gods comen soude/ antwoorde hy haer/ ende sepde: Het Conincryc Gods en comt niet met uyterlycke ghebaer 2.15.4.
- 18/1. Hy sepde oock tot haer een gheleghentisse/ daer van datmen altyt bidden moet/ ende niet hermoept woorden 3.20.7.
13. Ende de Tollenaer stont vā verre/ ende wilde oock niet zyn oeghen na den hemel slaen: maer sloech op zyn borst/ segghende: O God/ weest my sondaer genadich. 3.4.18. en 3.12.7
14. Ick segghe dese ginc gherecht/ veerdicht in zijn huys/ meer dan de ander: want wie hem selven berheft/ die sal vernedert woorden/ ende die hem vernedert / die sal verheben woorden 3.4.35. ende 3.11.3.
42. Ende Jhesus sepde tot hem. Woort siende/ u geloobe heeft u gheholpen. 4.19.18.
- 19/17. De Heere sepde: Wel ghy goede dienstknecht/ om dat ghy in het minste ghetrouwt zijt gheweest/ so hebt maecht ober thien steden 2.3.12.
26. Een peghelijck die daer heeft/ sal ghegeben woorden/ ende den ghenen die daer niet en heeft/ sal oock wech genomen woorden dat hy heeft Int selfde.
- 20/27. Doe quamen tot hem sommighe Saduceen/ de welcke berfaken datter een opstandinge is. 2.10.23. ende 3.25.5.
37. Dat de dooden op staen/ heeft oock Moses betoont hy den doornen bosch: Als hy den Heere noemt/ den God Abraham / den God Isaac/ etc. 2.10.9.
38. Ende God en is niet een God der dooden/ maer der lebendighen 4.16.3.
- 21/5. Ick sal u mont ende wijsheyt geben/ den welken sy niet en sullen connen teghen sprekken/ noch teghen staen/ alle die haer teghen u setten. 4.3.11.
28. Als dese dinghen beginnen te geschieden/ soo siet op/ ende heft uwe hoofden op/ want uwe verlossinghe is na hy 3.9.5.
- 22/27. Ende hy nam den dynckbeker/ danckte ende sepde: Neemt desen/ ende dekten onder u. 4.17.20. ende 4.17.43. ende 4.18.8.
19. Ende hy nam het voot/ dancte/ ende brack het/ ende gaff haer/ segghende: Dat is mijn lichaem dat boort u ghegeben woirt/ doet dat tot mynder ghedachtenisse. 4.3.6. ende 4.15.20. ende 4.17.30. ende 4.17.20. ende 4.17.37.
20. Desghelijc den dynckbeker nae het Abontmael/ segghende: Desen dynckbeker is het nieuwe Testament in mijnen bloede/ her welcke boort u vergoten wert. 2.11.4. ende 2.17.4. ende 4.17.6. ende 4.17.20.
25. De Coninghen der Heydenen boeren heerfehappie ober haer/ ende die ghewelt ober haer hebben/ woort den ghenadighe Heeren ghenoomt. 4.11.8.

4. 11. 8. ende 4. 11. 9. ende 4. 20. 7.
 26. Maer ghy niet alsoo: maer die de geootste onder u is/ die sy ghelyck de minste: ende die regheert/ als een die dient 4. 1. 1. 8.
 32. Waer ick hebbe dooy u gebeden/ dat u geloove niet af en late. 3. 2. 4. 6. ende 4. 7. 27. ende 4. 7. 28.
 43. Ende van hem werc ghesien een Engel upt den hemel/ hem versterkende 1. 14. 6. ende 2. 16. 12.
 44. Ende zyn sweert werc ghelyck druppelen bloets/ op der aerden af loopende 2. 16. 12. ende 3. 8. 9.
 61. Ende de heere hem om keerende/ sach Petrum aen: Ende Petrus werc ghedachtich des woortz des heeren/ namelijk: hoe hy hem gheseyt hadde: Eer de hane craepen sal/ sult ghy my dyemael versaken. 3. 4. 35.
 62. Petrus ginck buyten/ ende weende bitterlijck 3. 3. 4.
 23/4 2. Ende seyde tot Jesum: heere weest mijns ghedachtich/ als ghy in u Coninckrycke sult comen. 3. 24. 11. ende 4. 16. 31.
 43. Doe seyde Jesus tot hem: Dooy waer ick segge u dat ghy heden met my sult int Paradyz syn. 3. 25. 6.
 46. Doe riep Jesus met luyder stemme: Waer ick bebele myn gheest in uwe handen. 1. 15. 2. ende 3. 25. 6.
 24/5. Sp seiden tot haer/ wat soecht ghy de levendighen by de dooden. 1. 14. 6.
 6. Hy en is hieer niet/ maer hy is opghestaen/ gedenckt hoe dat hy u geseyt heeft als hy noch in Galilea was 3. 25. 3.
 11. Ende hare woorden schenen haer als versuftheyt/ ende en gheloofden haer niet 3. 2. 4.
 12. Ende Petrus stont op ende liep tot den grave/ ende nederbuckende/ sach hy de lijnen doecken alleen ligghen/ ende ginck wech/ verwonderende by hem selven van dat daer gheschiet was. Int selfde.
 16. Maer haer oogghen werden ghehouden/ dat sy hem niet en keuden. 4. 17. 24.
 26. Moeste Christus niet dit lyden/ ende tot zyne heerlyckheyt in gaen? 2. 17. 6. ende 3. 18. 7. ende 4. 17. 32.
 27. Ende hy begoft van Jose aen/ ende alle de Propheeten/ ende leyde haer upt in alle de schryften/ wat van hem selven gheschrieben was. 1. 9. 3. ende 3. 2. 34.
 31. Hy bequam upt haren oogghen. 4. 17. 29.
 39. Kenshout mijne handen ende voeten/ want ick bent selve. Taft my ende liet/ want een geest en heeft noch vleesch noch beenderen/ gelijck ghy liet dat ick hebbe. 2. 14. 2. ende 3. 25. 3. ende 4. 17. 29.
 44. Het was noodich dat alles beruidt soude worden wat van my geschrieben is in de Wet/ Josias/ ende Propheeten ende Psalmen 3. 5. 8.
 45. Doe opende hy haer het verstant/ om de schryften te verstaen 3. 2. 34.
 49. Alsoo isser gheschrieben/ ende alsoo moeste Christus lyden/ ende ten derden daghe weder op staen banden dooden 2. 12. 4. ende 3. 3. 19.
 47. Ende in zijnen naem bekeeringhe ende verghelynghe der sonden ghepredickt worden/ onder alle volcken/ beginnende van Jerusalem. 2. 12. 4. ende 3. 3. 1. ende 3. 3. 19.
 49. Blyft ghy dan in de stad Jerusalem/ tot dat ghy aenghebeden

wozt/ met crachte upt den hoochsten 4. 3. 12.

51. Ende het gheschlede als hijs seggende/ dat hy van haer schepde/ ende voert op na den hemel. 4. 17. 27.

Ioannes. Cap. 1.

1. **I**nden beginnet was het woort/ ende het woort was by God/ ende dat woort was God. 1. 13. 6. ende 1. 13. 11. ende 1. 13. 22.
 3. Alle dinghen zyn dooy dat selve gemaecte 1. 13. 7. ende 1. 13. 17.
 4. Jnden selven was het leven/ ende het leven was het licht der menschen 1. 13. 13. ende 1. 15. 4. ende 2. 2. 19. ende 2. 6. 1. ende 4. 17. 8.
 5. Ende het licht schynt in de duysternisse/ ende de duysternisse en heeft het licht niet begrepen. 2. 2. 12.
 9. Dat warachtighe licht was dese/ die allen menschen verlicht/ comende in de werelt 2. 12. 4.
 10. Hy was in de werelt/ ende de werelt is dooy hem ghemaeckt/ ende de werelt en heeft hem niet ghykent. Int selfde.
 12. Maer alle die hem aengghenomen hebben/ dien heeft hy macht ghegeven kinderen Gods te worden/ namelijk/ die in zynen naem gelooven. 2. 6. 1. ende 3. 1. 4. ende 3. 20. 36. ende 3. 22. 10.
 13. De welcke niet upt den bloede/ noch upt den wille des vleeschs/ noch upt den wille des mans/ maer upt God ghebozen zyn. 2. 2. 19. ende 2. 13. 2. ende 3. 1. 4.
 14. Ende het woort was vleesch geworden/ ende heeft onder ons ghewoont: ende wy hebben zyne eerlijckheyt ghesien/ een eerlijckheyt als een eenich ghebozen vanden Vader/ volgenaden ende waerhepts. 1. 23. 11. ende 2. 12. 4. ende 2. 14. 1. ende 2. 14. 8.
 16. Ende wy hebben alle van zyne volheyt ontfanghen/ ende ghenade/ dooy ghenade. 2. 13. 1. ende 2. 15. 5. ende 3. 11. 9. ende 3. 20. 1.
 17. Want de wet is dooy Mozen ghegeven: maer de genade ende waerheyt/ dooy Jesum Christum ghevozen 2. 7. 16.
 18. Niemand heeft opt God ghesien/ de eenich ghebozen Sone die in den schoot des Vaders is/ die hebet ons verclaert. 1. 13. 17. ende 2. 2. 20. ende 2. 9. 1. ende 4. 17. 30.
 23. Ick ben de stemme des ghenen dien roept in de woestijne: Maect recht den wech des heeren/ ghelijck Eliaas de Propheete gheseyt heeft. 2. 9. 5.
 29. Siet hier het Lam Gods/ die besonden des werelts wech neemt. 2. 14. 3. ende 2. 16. 5. ende 2. 17. 4. ende 3. 4. 26. ende 4. 15. 7.
 32. Ende Joannes ghetuyche/ seggende: ick hebbe den gheest sien neder dalen ghelijck een duyve/ ende bleef op hem. 2. 15. 5. ende 4. 19. 20.
 33. Ick en kende hem niet: maer die my ghesonden heeft om te doopen in den water/ die seyde my: Op wien ghy sult den Gheest sien neder dalen/ ende op hem blijven/ die selve ist die in den heylighen Gheest doopt. 2. 15. 5.
 36. Siet hier het Lam Gods. 2. 9. 5.
 40. Andreas de broeder Simonis Petri/ was een van dese twee/ die het van Joanne ghehoort hadden/ ende hem naboleghden 4. 6. 5.

42. Ende hy byachte hem tot Jesum Int selfde.

51. Hier nae sult ghy den hemel gheopen sien/ ende de Engelen opclimende/ en nederdalende op den sonnes menschen. 1. 14. 12. ende 2. 9. 2.
 2/1. Ende Jesus was oock ghenoot tot der duyloft/ ende zyne Discipulen 4. 13. 30.
 9. Als de opperdischmeester/ dat waeter dat wyngeworden was geproeft hadde etc. Int selfde.
 15. Ende Jesus maecte een gheest van snoeckens/ ende dyceffe upt den Tempel oock de Schapen ende Offer/ ende hy stoyte der twisselaren ghebt/ ende keerde de tafelen om. 4. 19. 23.
 19. Jesus antwoorde: byrecht defen Tempel/ ende in drie dagghen sal ick hem oprichten. 2. 14. 4. ende 3. 25. 7.
 21. Maer gy sprack van den Tempel zyns lichaems. Int selfde.
 23. Als hy te Jerusalem was op het Pascha in het feest/ gheloofden veel in zynen naem/ die de teekenen sageden die hy dede 3. 2. 5.
 24. Jesus en betroude hem selve haer niet/ want hy kende alle. 3. 2. 12.
 3/3. Dooy waer segge ick u: ten sy dat peimant anderwerf ghebozen werde/ soo en can hy het Coninckrycke Gods niet sien. 2. 3. 1. ende 4. 16. 17.
 5. Ten sy dat peimant gebozen woode upt den waeter ende Gheest/ soo en can hy int Coninckrycke Gods niet ingaen 4. 16. 25.
 6. Dat vanden vleesche ghebozen woort/ is vleesch/ dat upt den gheest ghebozen woort/ dat is gheest. 2. 1. 6. ende 2. 3. 1.
 13. Ende niemant en isser opgebaren ten hemel/ van die van den hemel neder ghecomen is/ den Sone des menschen/ die in den hemel is. 2. 14. 2. ende 4. 17. 30.
 14. Ghelijck Moses de Slangge in de woestijne verhoocht heeft/ alsoo sal de Sone des mensche verhoocht worden 2. 12. 4. ende 4. 18. 20.
 16. Alsoo lief heeft God de werelt gehad/ dat hy zynen eenighen ghebozen Sone ghegeven heeft/ op dat die in hem ghelooft niet en vergaet/ maer het ewich leven hebbe. 2. 12. 4. ende 2. 16. 4. ende 2. 17. 2. ende 3. 14. 17. ende 3. 24. 5. ende 3. 24. 7.
 23. Ende Joannes doopte oock in Enon by Salem 4. 15. 6.
 27. De mensche en can niet ontfangen/ soo het hem upt den hemel niet ghegeven en is 2. 2. 20.
 33. Die zyn ghetuyghenisse aenghenomen heeft/ die heeft beseghelt dat God warachtich is 3. 2. 8.
 34. Want den welcken God ghesonden heeft/ die spreckt Gods woort/ want God geeft hem den geest sonder mate 2. 13. 1. ende 2. 15. 5.
 36. Wie in den Sone ghelooft/ die heeft het ewich leven: ende wie den Sone onghelooft/ die en sal het ewich leven niet sien: maer den toornes Gods blijft op hem. 4. 16. 31.
 4/1. Als nu de heere bekende/ dat de Phariseen gehooft hadden/ dat Jesus meer Discipulen maecte ende doopte dan Joannes 4. 15. 6.
 14. Maer wie dynckt banden water dat ick hem gheben sal/ die en sal inder ewicheyt niet dooyten: maer het water dat ick hem gheben sal/ dat sal in hem worden/ etc. 3. 1. 3.
 22. Ghy

DE TAFEL.

22. Ghy aenbidt dat ghy niet en weert/top aenbieden dat wy weten: want de salicheit is upt den Joden. 1.5.12. ende 1.6.4. ende 2.6.1.
23. Maer de ure coemt/ ende is nu/ dat de waerachtighe aenbidders/ den Vader sulen aenbieden inden gheest ende waerheyt. 3.20.30. ende 4.10.14.
24. God is een Gheest 1.13.24.
25. Ick weet dat de Jhesus comen sal die ghenaeint is Christus/ als die sal ghecomen zyn/ sal ons alle dinghen vercondighen. 2.15.1. ende 4.8.7.
35. Siet/ ick segghe u/ heft uwe oogen op/ ende lier de landen/ want sy zyn wit tot den ooght 4.16.31.
42. Ende seyden tot der vrouwen: wy en gheloooven nu niet meer om uwer woorden wike/ want wy hebben selve ghehoort/ ende weten dat dese waerachtelyck is Christus de Salichmaker des werelts. 3.2.5.
53. Doe bekende de Vader dat het in de selfde ure was/ in de welke Jhesus tot hem seyde: u sone leeft: ende hy ghelooofde ende gheheel zyn huyghelan. Int selfde.
58. Jhesus seyde tot hem: staet op/ neemt u bedde op/ en wadelc. 4.19.29.
17. Mijn Vader werckt tot nu toe/ ende ick wercke oock. 1.13.7. ende 1.13.12. ende 1.16.4. ende 2.14.2.
18. Daerom sochten de Joden dies re niet hem te dooden/ want hy niet alleene den Sabbath brack/ maer oock om dat hy gheseyt hadde/ dat God zyn Vader was/ hem seluen God ghelyck makende 1.13.12.
21. Want ghelyck de Vader de dooden opweckt/ ende levendich maect: Alsoo maecte oock den Sone levendich wien hy wil 2.14.3.
22. Want den Vader en oordeelt niemant: maer heeft alle oordeel den Sone gegeven. 2.14.3. ende 2.16.18.
23. Gh dat sy alle den Sone eeren ghelyck sy den Vader eeren/ wie den Sone niet en eert/ die en eert oock den Vader niet die hem ghesonden heeft 2.6.2. ende 2.14.3.
24. Wie mijn woort hoort/ ende gheleest hem die my ghesonden heeft/ die heeft het ewighe leven/ ende en coemt in de verdoemenisse niet/ maer is van den doot doozghedaen in het leven. 2.9.3. ende 3.15.6. ende 3.24.5. ende 3.25.1. ende 4.16.26.
25. De ure coemt/ ende is nu/ dat de doode sulen hooren de stemme des soons Gods/ ende diese sulen ghehoort hebben/ die sulen leven. 2.5.19. ende 2.12.4. ende 3.14.5.
26. Ghelyck de Vader het leven heeft in hem selven/ alsoo heeft hy oock den Sone ghegheben het leven te hebben in hem selven 4.17.9.
28. Derwondert u dies niet/ want de ure sal comen/ in de welke alle die in de graben zyn/ zyn stemme hooren sulen 3.25.4. ende 3.25.7.
29. Ende die goet ghedaen hebben/ sulen upt gaen ter opstandinge des levens/ ende die quaet ghedaen hebben/ ter opstandinge der verdoemenisse 3.18.1.
32. Een ander iser die van my gheseyt 1.13.17.
35. Ijn was een brandende keelder/ ende ghy woldt u een wyle in zyn licht verblinden. 2.9.5.
36. De wercken die my mijn Vader gegeven heeft om te volbrengen/ etc. 1.13.13.
44. Goe condt ghy gheloooven/ die van malanderen eere neemt/ Ende de eere die van God alleene coemt/ die en soecht ghy niet 3.11.9.
46. Waert dat ghy Jhosif geloofet/ ghy soudt my gheloooven: want hy heeft van my ghesegheben 2.9.1.
627. Arbeyt niet om verganckelycke spijse te hebben/ maer om de spijse die in het ewich leven blijft/ welke u de Sone des menschen geven sal. 3.18.1. ende 4.14.25.
29. Dit is Gods werck/ dat ghy geloof in hem die hy ghesonden heeft. 3.18.10.
35. Ick ben dat broot des levens/ die tot my coemt en sal gheen hongherlyden: ende die in my gheloofte en sal niemmeer doosten. 3.24.5. ende 4.17.4.
37. Al wat my mijn Vader gheeft/ sal tot my comen/ ende ick en werpe hem niet upt die tot my coemt. 3.22.7. ende 3.24.6.
38. Want ick ben van den Hemel gedaelt/ uer om inghen wille te doen/ maer des ghenes die my ghesonden heeft 2.14.2.
39. Ende de wille des Vaders die my ghesonden heeft/ is dat ick niet en decliese van al het gene dat hy my ghegheben heeft: maer dat ick hem op wecke ten upersten dage. 3.22.7. ende 3.22.10. ende 3.24.6. ende 3.24.7. ende 3.25.8.
40. Dit is oock de wille des ghenen die my ghesonden heeft/ dat een gelyck die den Sone liec/ ende in hem ghelooft/ hebbe het ewighe leven. 3.22.10. ende 4.24.6.
44. Niemand en can tot my comen/ ten sy dat de Vader die my gesonden heeft/ hem teecke/ ende ick sal hem op wecken ten upersten daghe. 2.2.20. ende 2.5.5. ende 3.24.1. ende 3.23.5. ende 3.22.7.
45. Daer is ghescheyden in de Propheten: Sy sullen al van God gheleert zyn. Wie dan van den Vader ghehoort heeft/ ende gheleert heeft/ coemt tot my. 1.3.10. ende 2.2.20. ende 2.3.7. ende 2.5.5. ende 3.2.34. ende 3.24.1. ende 3.24.14.
46. Hier dat pemant den Vader gesien heeft/ dan die van God is/ die heeft den Vader gesien. 3.2.34. ende 3.22.10. ende 3.24.1.
47. Die in my ghelooft/ heeft het ewighe leven 1.13.15.
48. Ick ben dat broot des levens. 3.11.9. ende 4.17.4. ende 4.17.8.
49. Owe baders hebben het Manna inde woestijne ghegheten/ ende zyn ghestorven 2.10.6.
50. Dit is het broot dat van den Hemel af ghecomen is/ op dat de mensche die daer van eet/ niet en sterde. 2.10.6. ende 4.17.34.
51. Ick ben dat broot dat van den Hemel af ghecomen is/ soo pemant eet van den broode/ hy sal ewichlyck leven: ende het broot dat ick gheben sal/ is mijn vleesch/ welck sel gheben sal booz het leven des werelts. 3.11.9. ende 4.11.7. en 4.17.5. ende 4.17.8. ende 4.17.14.
53. Doe seyde Jhesus tot haer: Doozwaer ick segge u/ ten sy dat ghy het vleesch des soons des menschen eet/ ende zyn bloet drinckt/ ghy en hebt in u het leven niet. 3.11.9. en 4.17.6.
54. Die mijn vleesch eet/ ende mijn bloet drinckt/ hy heeft het ewighe leven/ ende ick sal hem opwecken ten upersten dage. 3.11.9. ende 4.17.34.
55. Want mijn vleesch is waerachtich spijse/ ende mijn bloet is waerachtich drank 2.17.5. ende 4.17.8.
56. Die mijn vleesch eet/ ende mijn bloet drinckt/ hy blijft in my/ ende ick in hem 4.17.33.
57. Ghelick my de lebendige Vader ghesonden heeft/ alsoo lebe ick oock dooz den Vader: ende die my sal eeren/ sal oock dooz my leven. 2.17.5.
65. Daerom hebbe ick tot u gheseyt/ dat niemand tot my comen en can/ ten sy dat het hem van mynen Vader ghegheben is 3.23.13.
70. Heb ick niet u twaelve upvercoeren/ ende een van u is een dupbel? 3.22.7. ende 3.24.9.
716. Mijn leere en is mijne niet/ maer des ghenen die my ghesonden heeft 2.8.26. ende 4.8.4.
37. Ende op den laesten/ ende grooten dach des seests/ vant hem Jhesus aldac/ ende riep/ segghende: Ick pemant doostich die come tot my/ ende drincke. 2.16.4. ende 3.1.2. ende 3.1.3. ende 4.19.6.
39. Den heylighen Gheest en was noch niet ghegeven/ want Jhesus en was noch niet verheerlycht. 4.17.22.
812. Jhesus sprack/ segghende: Ick ben dat licht des werelts/ die my volcht/ die en wandelt in de duysternisse niet/ maer hy sal dat licht des levens hebben. 2.14.3. ende 3.2.1. ende 3.11.12. ende 4.19.23.
16. Ick en ben niet alleene/ maer ick ende de Vader die my ghesonden heeft 1.13.17.
26. Die my ghesonden heeft is waerachtich/ ende de dingen die ick dan hem ghehoort hebbe/ die segghe ick in de werelt 2.8.26.
30. Als hy dit sprack/ geloofden vele in hem 3.2.5.
31. Doe seyde Jhesus tot de Joden die in hem ghelooft hadden: Soo ghy in mijn woort blijft/ soo zyt ghy waerachtich mijn Discipels 3.2.12.
34. Doozwaer ick segghe u: So wile sonde doet/ hy is der sonden dienstknecht 2.2.27.
44. Ghy lieden zyt upt den Vader den Dupbel 1.14.15.
45. Hy is een dootlager gewest van den beginne/ ende en is niet ghebleven inde waerheyt/ want de waerheyt en is in hem niet. Als hy leghen spreect/ dan spreect hy van zyn eyghen: want hy is een leghenaer/ ende een bader der leghenen. 1.14.16. ende 1.14.18. ende 1.14.19.
47. Die van God is/ die hoort de woorden Gode: ende daerom en hoort ghijse niet/ om dat ghy van God niet en zyt 4.2.4.
50. Ick en soecke mijn eere niet/ daer is een die soect ende oordeelt. 2.14.2
56. Abraham utde Vader heeft hem verheicht/ op dat hy mynen dach sien soude/ ende heeftse ghesien/ ende is in verblift. 2.9.1. ende 2.10.4.
58. Doozwaer segge ick u: Eer Abraham was/ was ick 2.14.2.
93. Noch hy en heeft niet ghesondicht/ noch zynen vader/ noch zyn moeder: maer op dat de wercken Gods in hem souden gheopenbaert worden 1.17.1.
5. Soo langhe ick inde werelt ben/ ben ick het licht der werelt. 2.14.3.
6. Als hy dit gheseyt hadde/ spooch hy op der aerden/ ende maecte sij sijc

DE TAFEL.

- Ghec upt dat speecksel/ ende smeert
 de dat sijck op de ooghen des blinden
 4.19.18.
7. Jhesus seyde: Gaet wascht u in het
 water Siloe / welck upt ghelept
 wort/ upt gesonden. Hy ginck daer/
 ende wiesch hem/ ende werct siende.
 4.19.19.
24. Sy seyden tot hem: Gheeft
 God eere 2.8.24.
31. Wy weten dat God de sondaren
 niet en hoort: maer soo permant
 Goddychich is/ ende zynen wille
 doet/ dien hoort hy. 3.20.7. ende 3.
 20.10.
- 10/3. De deurwaerder doet desen
 op / ende de schapen hoorzen zyn
 stemme / ende hy roept zyn scha-
 pen hy namen ende leyste upt.
 3.24.6.
4. Ende als hy zijne schapen upt ge-
 laten heeft/ hy gaet booz ben/ ende
 de schapen volghen hem: want sy
 kennen zyn stemme. 3.22.10. ende
 4.2.4.
5. Ende een bzeemden en sullen sy
 niet nabolgen/ maer sullen van hem
 loopen: want sy en kennen de stem-
 me des bzeemden niet 3.22.10.
7. Dooz waer ick segghe u/ dat ick de
 dencke der schapen ben 4.19.23.
9. Ick ben de deuce soo permant dooz
 my ingaet/ die sal behouden wesen:
 hy sal upt ende ingaen/ ende wepde
 blinden 2.14.3.
11. Ick ben den goeden herder/ de
 goede herder set zyn leven booz zyn
 schapen 4.19.34.
14. Ick ben den goeden herder/ ende
 ick kenne myn schapen / ende ben
 van de mijne bekent 4.2.4.
15. Ghelyckerwijs mijn Vader my
 kent/ soo kenne ick myn Vader:
 ende sette mijn leven booz mijn scha-
 pen 2.16.5.
16. Ick hebbe noch ander schapen
 die van dese stalle niet en zyn: ick
 moetse oock toebzingen/ ende sy sul-
 len mijne stemme hoorzen 3.24.6.
17. Daerom heeft mijn Vader my
 lief/ om dat ick mijn leven late/ op
 dat ick wederom neme 2.12.4.
18. Niemand neemt het van my/
 maer ick late booz myn selven: ick
 hebbe macht dat te laten/ ende dat
 weder te nemen. 2.12.4. ende 2.16.5.
26. Maer ghy en ghelooft niet/ want
 ghy en zyt van mijne schapen niet.
 3.22.10.
27. Myn schapen kennen mijn stem-
 me/ ende ick kenne/ ende sy vol-
 ghen my oock 3.24.6.
28. Ick ghebeve het ewich leven/
 ende en sullen niet bergaen inder ee-
 wicheyt: niemant en false oock van
 mijne handen nemen. 3.15.5. ende 3.
 21.1. ende 3.22.7. ende 3.24.6.
29. Mijn Vader diese my gegheben
 heeft/ is meerder dan alle: ende nie-
 mant en canse upt mijns Vaders
 handen grissen 3.22.10.
30. Ick ende mijn Vader zyn een.
 2.8.26.
34. Staeter niet ghescheden in uwe
 Wer/ ick hebbe gheseyt dat ghy go-
 den zyt? 4.16.31.
35. Ist dat sy die goden heeft ghehe-
 ten tot welken het woort Gods ge-
 schiet is/ ende de schrift en can niet
 ghebroken worden 4.20.4.
37. Ist dat ick de weecken mijns Va-
 ders niet en doe/ soo en ghelooft my
 niet/ etc. 1.13.13.
- 11/25. Ick ben de opstandinghe/ ende
 het leven. Die in my ghelooft/ al is
 hy doot/ soo sal hy leven. 1.13.13.
 ende 2.12.4. en 3.25.9. ende 4.16.17.
41. Vader ick danck u dat ghy my
 verhoort hebt 1.13.13.
43. Als hy dit gheseyt hadde/ riep hy
 met luyder stemme/ Lazare coemc
 upt 4.19.29.
44. Doe quam den dooden npt/ ghe-
 bonden an handen ende voeten met
 graefsoecken/ ende zyn aensicht met
 een sweetdoeck omme wonden.
 Jhesus seyde tot hem: Ontbint hem
 ende laet hem gaen 3.4.5.
47. Doe versamelde de opperste Jhe-
 sers ende Pharizzen den raet/ ende
 seyden: wat doen wy 4.9.7.
- 12/27. Vader helpt my van deser ure:
 maer daerom ben ick in dese ure ge-
 comen 2.16.12. ende 2.12.4.
28. Vader verclaert uwen naem.
 2.12.4.
31. Nu is het oordeel der werelt. Nu
 sal de oberste deser werelt upt ghe-
 worpen worden 1.14.13.
32. Ende wanneer ick sal verhoort
 wesen vander aerde, soo sal ickfe alle
 tot my selven tecken 3.25.6.
39. Daerom en conden sy niet ghe-
 looben om dat Esajas sept. 3.24.13.
41. Dit seyde Esajas als hy zyne eer-
 lijcheyt sach, ende sprack tot hem.
 1.13.11. ende 1.13.23.
49. Ick en hebbe van my selven niet
 ghesproken 4.8.13.
43. Want sy hebben meer lief gehad
 de eerlijcheyt der menschen/ dan de
 eerlijcheyt Godes 3.11.9.
- 13/4. Stont op van den Abontmael
 ende leyde zijne cleederen af / ende
 nam enen lynen doeck ende omgort
 de hem 4.19.23.
15. Want ick hebbe u lieben een cr-
 empel ghegheben / dat ghelijck ick
 ghedaen hebbe ghy lieden oock doet
 3.16.2.
18. Ick en sprake niet van u lieben
 alle/ ick weet welcke ick verzozen
 hebbe 3.22.7. ende 3.24.9.
34. Ick ghebe u een nieu ghebot/ dat
 ghy malcanderen lief hebt/ ghelijck
 ick u lief ghehad hebbe 3.16.2.
- 14/1. Ghy ghelooft in God/ ghelooft
 doek in my 1.13.13. ende 2.6.4.
5. Thomas seyde tot hem: Heere
 wy en weten niet waer ghy gaet:
 hoe comen wy dan den wech we-
 ten? 4.17.23
6. Ick ben de wech / de waerheyt/
 ende het leven. 1.13.17. ende 2.6.1.
 ende 3.2.1. ende 3.20.21. ende 4.16.17
8. Philippus seyde: Toont ons den
 Vader / ende het is ons ghenoech.
 4.17.23.
10. Ghelooft ghy niet dat ick in mijn
 Vader ben/ ende dat de Vader in my
 is? de woorden die ick u segghe / ick
 en seggese van my selven niet / maer
 de Vader etc. 1.13.18. ende 2.14.2.
 ende 4.8.13.
11. Ghelooft my dat ick in den Va-
 der ben / ende de Vader in my: oft
 anders gelooft my om der wercken
 wille 1.13.13.
13. Ende wat ghy in mijnen naem
 sult begheeren/ sal ick doen/ op dat
 de Vader in den Sone verclaert
 worde 3.20/17.
16. Ende ick sal den Vader bidden/
 ende hy sal u een ander trooster ghe-
 ven / op dat hy in ewicheyt by u
 blijve 1.13.17. ende 4.8.11.
17. Namelijck den gheest der waer-
 heyt / welcke de werelt niet en can
 ontfangen/ want sy en liet hem niet
 noch en kent hem niet: maer ghy
 kent hem/ want hy woont by u ende
 sal in u wesen 3.1.4. ende 3.2.39.
26. Maer de trooster de heylighe
 Gheest den welken den Vader jent-
 den sal in mynen name/ die sal u alle
 dinghen leeren / ende indachrich
 maken / al wat ick u gheseyt hebbe.
 2.2.21. ende 3.1.4. ende 4.8.8. ende
 4.8.13.
28. De Vader is meerder dan ick.
 1.13.26.
30. Ick en sal niet veel meer met u
 lieden spreken/ want de oberste deser
 werelt coemt / ende en heeft in my
 niet 1.14.13. ende 1.14.18.
- 15/1. Ick ben de ware wynstock/ ende
 mijn Vader is de lancman. 2.3.9.
 ende 2.14.3. ende 4.19.34.
3. Ghy zyt nu cepn om het woort dat
 ick u ghesproken hebbe 3.6.3.
5. Ick ben de wynstock/ ghy zyt de
 wyntanchen/ die in my blijfe/ ende
 ick in hem/ die dyaecht veel vrucht-
 ten: want sonder my en cont ghy
 niet doen. 2.2.8. ende 2.3.9. ende 2.
 5.4. ende 4.19.34.
10. Soo ghy mijne gheboden hout/
 so sult ghy in mijn liefde blijven:
 ghelijck ick oock mijns Vaders ge-
 boden ghehouden hebbe/ ende blijve
 in zijne liefde 3.16.2.
16. Ick hebbe u gheest dat ghy he-
 nen gaet ende vrucht dyaecht/ ende
 dat uwe vrucht blyde. 3.22.3. ende 3.
 22.8. ende 4.1.6.
19. Hadt ghy van de werelt gewesst/
 de werelt soude het hare lief heb-
 ben: Nu om dat ghy van de werelt
 niet en zyt / maer ick hebbe u upt de
 werelt verzozen / daeromme haet u
 de werelt 3.22.7.
26. De Gheest der waerheyt die van
 den Vader uitgaet 1.13.17.
- 16/2. Sy sullen upt de Sinagogen
 worpen 4.2.6.
7. Yet is u goet dat ick henen ga-
 e. 1.13.26. ende 2.16.14. ende 3.25.3.
 ende 4.17.26.
11. Van oordeel / om dat de oberste
 deser werelt veroordeelt is. 1.14.12.
12. Ick hebbe u noch vele te segghen:
 maer ghy en contse nu niet dya ghen.
 3.21.1. ende 4.8.14.
13. Maer als die sal ghecomen zyn/
 de Gheest der waerheyt/ hy sal u in
 alle waerheyt leyden. Want hy en
 sal van hem selven niet spraken/
 maer wat hy sal gehoozt hebben/ etc.
 1.9.1. ende 3.2.34. ende 4.18.8. ende
 4.8.13.
17. Sommighe van zijne Discipulen
 seyden onder hen/ wat is die/ dat hy
 ons sept: Een weplich tijt sult
 ghy my niet sien/ etc. 4.17.23.
20. Ghy sult weenen ende huplen/
 ende de werelt sal haer verblijden:
 ghy sult dzoeblich wesen/ maer uwe
 droefheyt sal in blijfchap verandere-
 ren 3.8.9.
24. Tot nu toe en hebby niet begheert
 in mijnen name: begheert/ ende ghy
 sult ontfangen/ op dat uwe blijfchap
 volcomen sy 3.20.17.
26. In dien daghe sult ghy in mijnen
 name bidden 3.20.18.
28. Ick ben van den Vader npt ghe-
 gaen/ ende ben in de werelt ghesen-
 men/ wederom verlate ick de werelt/
 ende gaet totten Vader 4.17.26.
- 17.3. Dit is het ewighe leven dat sy
 u kennen alleen den zemighen wa-
 rechtighen God/ Jhesum Christus
 welken ghy gesonden hebt. 1.13.26.
 ende 2.6.1. ende 3.2.3.
5. Ende nu verclaert my ghy Va-
 der

DE TAFEL.

der by u ſelven / niet der cleerheyt die ick hadde by u eet de werelt was. 1.13.8. ende 1.13.22. ende 2.14.2.

6. Ick hebbe utwen naem den menſchen ghecoopenbaert / die ghy my van der werelt ghegheven hebt: ſy waren utwe / ende ghy hebt ſy my gheghebet. 3.24.1. ende 3.24.6.

9. Ick bidde u vooz haer: Ick en bidde niet vooz de werelt / maer vooz die: die ghy my gegeven hebt / want ſy zyn utwe 3.2.7.

12. Als ick niet haer was / doe be-waerdeſt ick in utwen naem: Die ghy my hebt ghegheven / heb ick bewaert / ende niemant van haer en is verlozen / dan de ſone der ver-derſſeniffe / op dat de Schryft be-vult woerde. 3.23.7. ende 3.24.6. ende 3.24.7. ende 3.24.9.

15. Ick en bidde u niet dat ghijſe upt de werelt neemt / maer hen bewaert van den boofen 2.4.11.

19. Ende ick heplighe my ſelven vooz haer / op dat ſy oock gheheplicht worden inder waerheyt. 2.13.1. ende 2.13.4. ende 2.15.6. ende 2.17.6. ende 3.11.12.

21. Op dat ſy alle een zyn / ghelijck ghy Vader in my / ende ick in u / op dat ſy oock in ons een zyn / op dat de werelt gheloobe dat ghy my geſon-den hebt 3.2.24.

18.4. Jefus wterende al het ghene dat hem ſoude gheſchieden / ginck upt ende ſepde tot haer: Wien ſoecke ghy? 2.16.5.

36. Mijn rijke en is niet van deſer werelt: waer mijn rijke van deſer werelt / ſoo ſonden mijn dienars vooz my ſtrijden / op dat ick den Joden niet ober ghelobte en worde: maer nu is mijn rijke niet van hier. 2.15.3.

37. Wie upt der waerheyt is / die hoorz mijn ſtemme 4.2.4.

38. Pilatus ſepde tot hem: Wat is de waerheyt? Ende als hy dat geſept hadde / ſoo ginck hy wederom upt tot den Joden / ende ſepde haer: Ick en binde gheen ſchult in hem. 2.16.5.

19/30. Als Jefus den edick genomen hadde / ſepde hy: Ict is volbracht. 4.18.3. ende 4.18.13.

34. Een van de cryſchnechten dooz ſtae hem de zijde met een ſpeere / ende terfont quam daer bloet ende water upt 4.14.22.

36. Gheen van zijne beenderen en ſul-len ghebroken worden 1.16.9.

20.8. Doe ginck oock de ander Diſ-cipel in / die eerst tot den grabe ghe-comen was / ende ſacht / ende ghe-loofdet 3.2.4.

17. En raecht my niet / want ick en hen noch niet op gebaren tot mijn Vader 2.12.2. ende 4.17.29.

19. Als het dan abont was te dien ſelven daghe / den eerſten der Sab-bathen / ende de denken ghefloren waren / daer de Diſcipulen verſa-melt waren / etc. 4.17.29.

22. Als hy dit gheſept hadde / blies hy op haer / ende ſepde: Ontfanght den heplighen Gheeft. 4.19.7. ende 4.19.29.

23. Wien ghy de ſonden bergheeft / dien wordenſe bergheben: ende wien ghijſe houdet / dien zynſe ghehouden. 3.4.12. ende 4.1.22. ende 4.2.10. ende 4.6.3. ende 4.6.4. ende 4.8.4. ende 4.11.1. ende 4.12.4.

28. Mijn Heere ende mijn God. 1.13.11.

31. Maer den zyn gheſchreven / op dat ghy gheloobet / dat Jefus is Chriſtus de ſone Godes. Ende op dat ghy gheloovende / het eewighe leven hebt in zynen name 3.2.6.

21.15. Simon Jona ſoon / hebt ghy my liever dan die? hy ſepde tot hem: Ja heere / ghy weet dat ick u lief hebbe. hy ſepde tot hem: Wepet det mijn lammeren. 4.6.3. ende 4.11.2. ende 4.19.28.

18. Als ghy jongher waert / ſoo goz det ghy u ſelven / ende wandeldet waer ghy wildet / etc. 3.8.9.

Handelinghe der Apokolen.

Cap. I.

8. **D**En welcken hy oock hem ſelven na zyn lyden leven de vooz gheſelt heeft / dooz beel onweyſelike teekenen / daer weert van haer gheſien deertich da-ghen lanck / etc. 2.16.14. ende 3.25.3. ende 4.17.17.

5. Joannes doopre in water / maer ghy ſult in den heplighen Gheeft ghedoopt worden niet lange na deſe daghen 4.15.18.

8. Maer ghy ſult ontfanghen de cracht des heplighen Gheefts / die op u comen ſal / ende ſult myne ghe-tuyghen weſen / te Jeruſalem ende in gheheel Judea / etc. 4.3.12. ende 4.19.28.

9. Als hy dit gheſept hadde / wert hy op ghenomen daer zyt ſaghen / etc. 2.16.14. ende 3.25.3. ende 4.17.17. ende 4.17.27.

10. Zoo ſtonden twee mannen by haer in witte cleederen 1.14.6.

11. Deſe Jefus die van u werch ghe-nomen is in den hemel / ſal alſoo co-men gelijck ghy hem ten hemel hebt ſien op baren. 1.14.6. ende 2.16.17. ende 4.17.24. ende 4.17.27.

15. Ende in die daghen ſont Petrus op midden onder de Diſcipulen / (ende daer was ontrent een ſchare van hondert ende twintich menſchen.) 4.3.15.

23. Ende ſy ſtebender twee / name-lijck Joſeph genaemt Berſabas / wiens toenaem was Juſtus ende Matthias 4.3.13. ende 4.3.14.

26. Ende ſy wierpen het lot / ende het lot viel op Matthias: ende hy wert met ghemeyner bewillinghe be-co-ren tot de elde 4.3.15.

23. Ende van haer werden gheſien verdepde tonghen ghelijck byer / ende ſadt op eenen peghelijck van haer 4.15.8.

4. Ende ſy werden alle becvult met den heplighen Gheeft / ende be-gonſten te ſpreken met ander tongen 4.19.8.

16. Wie den naem des Heeren ſal aenroepen / ſal ſalich zyn 1.13.20.

23. Deſen die dooz beſcheyden raet ende voozſichticheyt Godes ober ge-gheven was / hebt ghy ghenomen / ende ghedoot / ende gheeruypeghet dooz de handen der onrechtbeerdighen 1.18.1. ende 3.22.6.

24. Welcken God op geweekte heeft / ende de ſmerten des doots ontban-den / nae dien dat het onmoghelijck was dat hy van haer ſoude gehou-den worden 2.16.11. ende 2.16.12.

33. Na dien dat hy dan dooz de rech-

techant Godes verhoocht is / ende de beloſten des heplighen Gheefts van den Vader ontfanghen heeft / ſoo heeft hy upghehoort die / dat ghy nu ſiet ende hoorz 2.16.15.

37. Joannes Wocders / wat ſullen wy doen? 3.3.4. ende 4.16.22.

38. Beterre u / ende dat een peghelijck van u ghedoopt werde in den name Jefu Chriſti / tot berghebinghe der ſonden 4.15.6.

39. Dis deſe beloſte ghedaen / ende utwe kinderen / ende allen den genen die bette zyn / ſoo vele alſſer de Heere onſe God toe roepen ſal 4.16.5.

41. Die nu zyn woort geerme ontfin-ghe / worden ghedoopt: ende daer werden te dien ſelven daghe toe ghe-daen ontrent drie duyſent ſielen. 4.15.6. ende 4.17.6.

42. Sy bleven beſtandich in de leere der Apokolen / ende in de bebedun-ghe / ende in de byekinghe des broots / ende gebeden. 4.17.15. ende 4.17.35. ende 4.17.44.

3.6. Doe ſepde Petrus: Ick en heb-be noch gout noch ſilber / maer dat ick hebbe / dat ghebe ick u: In den name Jefu Chriſti van Nazareth / ſtaet op ende wandelt. 1.13.13. ende 4.19.18.

15. Ende de Dozſt des levens hebt ghy ghedoodet / welcken God van de dooden heeft op gheeweckt / waer af dat wy getuyghen zyn 2.17.1.

18. Maer God heeft alſoo berbuult al wat hy voozſept hadde dooz de mont zynner Propheeten / dat Chriſtus moeſte lyden 1.17.1.

19. Beterre u dan / ende bekeert u / op dat utwe ſonden upt gedaen worden 3.3.20.

21. Welcke den hemel moet behou-den / totter tijt dat het al weder op ghericht worde wat God geſproken heeft dooz den mont aller zynner hepligher Propheeten. 2.16.15. ende 4.17.29.

25. Ghy zyt kinderen der Propheeten / ende des verbonts dat God tot onſen vaderen beſtelt heeft / etc. 2.10.23. ende 4.16.35.

26. Cis vooz u eerst dat God Jefum zynen ſoon verweekte heeft / ende geſonden om u te ſeghenen / op dat een peghelijck hem afkere van zyn doof-heden 3.3.20.

4.12. Ende daer en is in gheen an-deren fallicheyt: want daer is gheen anderen naem onder den hemel den menſchen ghegeben / waer dooz wy ſalich moeten werden. 2.16.1. ende 2.16.14.

28. Om te doen al wat utwe hant ende utwen raet te bozen beſcheyden hadde te gheſchieden. 2.16.1. ende 1.18.3.

32. Ende de menichte der gheloobighe / was een herre / ende een ſiele. 4.1.3.

5.3. Ghy en hebt den menſche niet gheloghen / maer Gode 1.13.15.

16. Ende daer quam oock een menichte der onſliggende ſteden tot Jeruſalem / byzenghende crancken / ende die van outeyne gheerfen ghe-pijnliet waren / ende ſy werden alle ghefont 4.11.18.

29. Men moet Gode meer ghehoorz-faem zyn dan de menſchen 3.3.19.

31. Deſen heeft God dooz zyn rechter hant verhoocht / tot een Dozſt ende Salichmaker / om Iſrael bekeerin-ghe ende berghebinghe der ſonden te gheben 3.3.19.

41. Soo ginghen sy dan berbljge ban des Raets aensichte / om dat sy waerdich gewest waren dooz zynen naem verstaercheyt te liden. 3.8.7.
6. In dien daghen als de Discipulen vermenichfuldichden / quam daer een murmureringhe der Jherusalemse teghen de Heere / om dat de weduwen in de daghelijckhe bedieninghe der armen veracht werden. 3.2.6.
2. De twaelve ropen dan de menich te der Discipulen / ende sepden ten is niet goet / etc. 3.2.6. ende 4.3.15. ende 4.11.9.
3. Kieft onder u seben mannen die goet ghetuyghenisse hebben vol des heylighen Gheests ende wijsheyt / etc. 4.3.9.
6. Als sy ghebeden hadden / lepden sy haer de handen op 4.3.15.
7. Ende her woort Gods wics / ende het gheral der Discipulen vermenichfuldichde seer te Jerusaleem / etc. 3.2.6.
10. Sy en ronden der wijsheyt ende den Gheest niet wederstaen / daer Stephanus dooz sprack 3.3.22.
75. Ende en gaf men gheen erfdeel daer in / oock niet eenen doestap. 2.10.13.
28. Wilt ghy my alsoo dooden / ghelelijk ghy gister den Egyptenaer dedet? 4.20.10.
44. Den Tabernakel der ghetuyghenisse was onder onse vaderen in de woestijne / ghelijck hy gheordineert hadde die Moysi sepd / dat hy dat maken soude na her voorbeeld dat hy ghesien hadde 2.7.1.
48. De Alderhoofste en woont niet in tempelen met handen ghemaect 3.20.30. ende 4.1.5.
53. Ghy die de Wet ontfanghen hebt dooz den dienst der Enghelen / ende en hebtse niet ghehouden. 1.14.9.
55. Maer hy vol des heylighen Gheests / houdende zyn ooghen nae den Hemel / sach de heerlijkheyt Gods / ende Jesum staende ter rechter hant Gods. 4.17.17. ende 4.17.29.
56. Ende sepd: Siet iek sie de hemelen open / ende den Sone des menschen staende aen de rechter hant Gods. 2.16.15. ende 4.17.29.
59. Ende steenichden Stephanum / welcke aenriep / segghende: Heere Jesus ontfanght mynen Gheest. 1.13.13. ende 1.15.2. ende 3.25.6.
- 8.13. Ende Simon ghelooft oock selve / ende ghedoopt zijnde bleef by Philippum / ende als hy de reckenen / etc. 3.2.10.
14. Sy sonder haer Petrum ende Joannem 4.6.7. ende 4.15.8.
15. De welcke quamen af / ende vanden booz haer / dat sy den heylighen Gheest ontfinghen 4.19.6.
16. Hy en was noch niet op eenighe ban haer ghecomen / maer sy waren alleenlick gedoopt inden naem des Heeren Jesu. 4.15.6. ende 4.19.8.
17. Ende sy lepden de handen op haer / ende sy ontfinghen den heylighen Gheest. 4.15.8. ende 4.16.31.
18. Simon siende dat dooz de oplegginghe des handen der Apostolen den heylighen Gheest ghegheben wert / soo boot hy haer ghelt. 3.2.10.
22. Bekeert u van dese uwe boosheyt / ende bidt God / of u die ghedaeliche uwe herten vergheben wort. 4.1.26.
27. Philippus stont op ende ginc henen: ende liet een Broodman / die een Cameline was ende een machtige Candaces der Coninginne van Ethiopien / welke ghecomen was te Jerusaleem om aen te bidden. 3.2.32.
31. Welcke Camelinck seyde: Hoe soude ic sie verstaen / ten ware dat my iemand onderwese 3.2.32.
37. Philippus seyde: Ghelooft ghy van gantscher herten / soo ist gheoorlooft 4.14.8.
38. Sy daelden beide in het water / Philippus ende de Camelinck / ende hy doopte hem. 4.16.22. ende 4.16.31.
- 9.1. Saulus nu ontflecken wende met dreyghen ende moorden teghen de Discipulen des Heeren. 3.2.6.
3. Ende als hy reysde / ist gheschied dat hy by Damasco quam / ende hem ondoech snellijc een licht vanden Hemel 4.17.17.
4. Ende ter aerden gheballen zijnde / hoorde hy een stemme tot hem segghen: Saul / Saul / wat verboleht ghy my? 3.25.3. ende 4.17.29.
6. Staet op / ende gaet inde stad / ende daer sal u ghesept worden / wat ghy doen sult 4.3.3.
10. Ende daer was een Discipel in Damasco / ghenaemt Ananias: tot welcken de Heere sepd in een gheliche: Anania. Ende hy sepd: Hier ben ick Heere 3.2.6.
13. Heere ick hebber vele van desen man hooren spreken / etc. 1.13.13.
14. Ende hy heeft hier macht / etc. te binden alle die inwen naem aenroepen. Int selfde.
15. Hy is my een uptbercozen bat. 4.3.5.
17. Ananias ginc dan / ende quam in dat huys: ende zyn handen op hem legghende / sepd: Saul broeder / de Heere / te weten / Jesus die u op den wech die ghy quaemt / gheopenbaert is / etc. 4.19.10.
19. Alsoo was Saulus sommighe daghen met de Discipulen die te Damasco waren 3.2.6.
25. Soo namen hem de Discipulen des nachts / ende lieten hem ober de muer af met een coorde in een coef. Int selfde.
26. Sy en ghelooften niet dat hy een Discipel was. Int selfde.
36. Te Joppe was oock een Discipulinn ghenaemt Tabitha / het welcke bereeckent Dorcas / welke was vol goede werken ende aelmoessen die sy dede. Int selfde.
38. Want Lidda by Joppe was: De Discipulen hoorende dat Petrus daer was / sonden sy tot hem. Int selfde.
40. Ende alste Petrus al upt gesonden hadde / knielde hy neder. 4.19.2.
- 10.2. Godsalich ende Godvrechtich met gheheel zynen huyfghesinne / ende vele aelmoessen ghelovende den volcke / ende God alseyt biddende. 4.19.2. ende 3.24.10.
3. Ho sach in een ghelichte openbaerlick omtrent der neghenster uren des daechs den Enghel des Heeren hem aen comen 4.3.3.
25. Ende als Petrus in quam ginc hem Cornelius te gemoeite / ende balende hem te voete / aē badt hē. 1.12.3.
31. D ghebet is verhoort / ende uwe aelmoessen sijn dooz God in gedachtenisse 3.2.32.
34. Nu berntme ick in der waerheit dat God geen uptnemer der persoonen en is 3.17.4. ende 3.23.10.
42. Ende heeft ons bevolen den volcke te prediken / ende te betuyghen / dat hy de ghene is die van God geordineert is / om rechter te wesen over levende ende dooden. 2.16.17.
43. Besengheben alle Propheeten ghetuyghenisse / dat soo wie in hem gheoorlooft / sal in zynen naem vergheven ghe der sonden ontfanghen. 3.4.15. ende 3.5.2.
44. Als Petrus noch dese woorden sprack / soo viel de heylighe Gheest op alle die het woort hoorden. 4.16.31.
48. Ende beval datmense doopen soude in den naem des Heeren. 4.15.15.
- 11.3. Ghy zijt tot den onbesneden ghegaen / ende hebt met haer ghetuyghenisse 4.6.7.
4. Doe begoft Petrus ende lepoet haer opdenlyck upt. Int selfde.
16. Doe dachte ick op het woort des Heeren / hoe dat hy ghesept heeft: Joannes doopte met water / maer ghy sult met den heylighen Gheest ghedoopt worden. 3.2.3. ende 4.15.18.
18. Als sy dit ghehoort hadden / stegen sy stille / ende ptesen God / segghende: Soo heeft dan God oock den Heydenen bekeeringhe ghegheben tot den leven 3.3.21.
26. Soo dat in Antiochien begonsten de Discipulen eerst Christenen genoemt te worden. 3.2.6. ende 4.16.13.
29. Ende onder de Discipulen bestoet een pegelijck / na dat hy vermoecht te sepden / etc. 3.2.6.
- 12.15. Ende sy sepden: Als zyn Enghel 1.14.7.
- 13.2. Schepdet my Barnabam ende Saulum upt / tot het werck daer ick se toe gheeroepen hebbe. 4.12.14.
3. Na dat sy ghebast ende ghebeden hadden / ende haer de handen op gelept / lietense gaen. 4.3.15. ende 4.12.4. ende 4.12.16.
36. Als David zynen tijt den ract Gods ghedient hadde / is ontslapen / ende hy zynen vaderen ghelept / ende heeft verrottinghe ghelien. 3.20.23.
38. Soo sy u dan sonder ghy mannen broeders / dat u verghebinghe der sonden vercondicht wort dooz desen 3.11.3. ende 3.11.22.
39. Ende van allen daer ban ghy niet en condet in de wer / Moysi rechte beerdich worden: Soo wie aen desen ghelooft / die wort gherechtvaardicht 2.17.5. ende 3.11.3.
43. Welcke sy aen spraken / ende lieten haer in de genade Gods te blijben 2.5.8.
48. Ende de Heydenen dit hoorende / werden berbljge / ende ptesen het woort des Heeren: ende alle de ghene die tot den ewighen leven gheordineert waren / ghelooften. 3.2.11. ende 3.24.2. ende 3.2.13.
52. De Discipulen waren berbljge met blijshap ende den heylighen Gheest 3.2.6.
- 14.16. Die in boozleden tijden alle de Heydenen heeft laten wandelen in hare weggen. 1.15.15. ende 2.11.11.
20. Maer als hem de Discipulen omringt hadden / stont hy op / ende ginc inde stad 3.2.6.
22. Dooz veel berdruckinghen moecten wy int Conincrycke Gods esawien. 3.8.1. ende 3.18.7. ende 3.25.8.

DE TAFEL.

23. Ende als sy in de Ghemeynten hadden Ouderlinghen gecoren ende gheboden mer vasten/ bebalden zy den Heere. 4.3.7. ende 4.3.12. ende 4.3.15. ende 4.12.16.
- 15/7. Als daer nu geooten twist was/ stont Petrus op ende seyde: Mannen broeders/ ghy weert/ etc. 4.6.7.
9. Ende daer en is geen onderscheide eusschen haer ende ons/ hebbende hare herten gherepneyt doozt ghe-loobe 3.14.8. ende 4.14.4.
10. Waerom quelt ghy nu God/ om een yock op de Discipulen te legghen/ etc. 3.2.6.
11. Maer wy gelooben dat wy salich sullen wesen dooz de ghenade Jesu Christi/ ghelyck sy oock 3.5.4.
20. Maer daermen haer behooyde te seghen/ dat sy haer onthouden van de besmettinghe der afgoden/ ende van hoerrie/ ende van verstrickinge/ ende van bloet. 4.10.17. ende 4.10.21.
29. Wat ghy u onthoudt van den Afgoden offer/ etc. 4.10.17.
- 16/1. Ende hy quam te Derken ende Ipstram/ ende siet/ daer was een Discipel met namen Timotheus/ eender geloobigher Footscher vrouwen soon/ ende eens Grietschen vader 3.2.6.
3. Wsen wilde Paulus hebben met hem te reysen/ ende nam hem aen/ ende besneet hem om der Joden wille/ etc. 3.19.12.
14. Ende een broetwe met name Lydia/ een purper vercooperster van de stadt Thyatyrn/ Godweesende/ hoorde ons/ wiens herre de Heere opende 3.24.13.
15. Ende als sy ende haer huyshelst ghedoopt waren/ etc. 4.16.8.
33. Ende wert terstont ghedoopt/ ende alle de zijne 4.16.8.
37. Maer Paulus seyde tot haer: Sy hebben ons/ wy die Romeynen zyn/ onbeoordeelt openbaerlyck ge-geesselt/ ende inden kercker ghewo- pen: ende wooyense ons nu heyme- lyck ont. Men/ alsof niet/ maer laetse selve comen/ ende ons upt ley- den 4.20.19.
- 17/18. Want wy zyn oock zyn ghes- achtte 1.5.3.
27. Op dat sy den Heere soecken sou- den/ of sy hem doch ghedoelen/ ende binden mochten/ hoe wel hy niet berce en is van eenen peder onder ons. 1.5.3. ende 1.5.8. ende 1.5.13.
28. Dooz hem leven wy/ ende zyn wy/ ghelyck oock sommighe van u Doeren gheseyt hebben: want wy zyn oock zyn ghesachte. 1.15.5. ende 1.16.1. ende 1.16.4.
29. Wy dan die Gods geslaechte zyn/ en moeren niet meynen dat de God- heyt den goude of sie silber/ etc. 1.11.2
30. Ende dese tijden der onwetene- heyt heeft God ober ghesien/ ende vercondicht u alle menschen alom- me/ dat sy haer bekeeren 3.3.7.
32. Ende als sy van de opstandin- ghe der dooden hoorde spreken/ hielden sommighe daer haeren spot mede 3.25.7.
18. Ende als hy zyn hooft te Cen- ehren gheschoen hadde/ want hy hadde een belofte ghedaen. 4.19.26.
13. Versterkende alle de Discipulen. 3.2.6.
19. Ende daer sommighe Disci- pulen ghehouden hebbende/ hy se- de/ etc. Int selfde.
3. Waer in zyt ghy ghedoopt: wel- ke seyden/ in Joannes doopsel. 4.15.8. ende 4.15.18.
4. Joannes heeft ghedoopt mer den doop der bekeeringhe/ den volcke seg- gende dat sy gheloooben souden/ ende de ghene die na hem quam etc. 4.15.7.
5. Als sy dit hoorde/ werden sy ghe- doopt in den naem des Heeren Jesu. 4.15.6. ende 4.15.8. ende 4.15.18.
6. Ende als Paulus haer de handen opghelept hadde/ quam de heylighe Sheest op haer/ ende sy spraken in- tonghen ende propheeterden. 4.3.15.
- 6.12. Soo dat oock sweeddoecken ende gozdoelen van zynen lyde gedra- ghen werden op de crancke/ ende de cranckheden van haer wegginghen/ ende de onreypne gheesten van haer upvoeten 4.19.18.
15. Ende sommighe upt den Joden onnuclopende ueswerders/ heb- den haer onderwonden den naem des Heeren Jesu te noemen ober de ghene die boose gheesten hadden/ seggende: wy sweeren u dooz Jesu dien Paulus predieckte. 4.19.24.
- 20.1. Als nu den oppoer gestit was/ riep Paulus de Discipulen ende groetse/ etc. 3.2.6.
10. Ende als Paulus afghergaen was viel hy op hem/ ende als hy hem omvanghen hadde/ seyde: En weest niet beroert want zyn siele is in hem 4.19.19.
17. En sant van Alleten na Ephe- sen/ ende ontboort de Ouderlinghen der ghemeente 4.3.8.
18. Ghy weert hoe ick van den eersten daghe of/ dat ick in Atram gecomen ben/ mer u alle tijt ghetweest hebbe. 4.3.7.
20. Ick en hebbe niet verhoogen dat u profytelyck was/ dat ick u niet betcondicht ende openbaerlyck ghe- leert en hebbe/ ende in de hupsen. 4.1.22. ende 4.3.6. ende 4.11.14.
21. Betupghende beude den Joden ende Grieken/ de bekeeringhe tot God/ ende her geloode in onsen Hee- re Jesum Christum. 3.2.1. ende 3.3.2. ende 3.3.5.
26. Ick name u heden tot gheruppen/ dat ick van aller uter bloede reyn- ben 4.4.3. ende 4.12.2.
28. Soo hebt dan nu acht op u sel- ven/ ende op de geheele eudde/ waer in de h. Sheest u Bisschoppen geset heeft/ om de ghemeypnte Gods te hoeden/ welke hy met zynen bloe- de verreeghen heeft. 1.13.11. ende 2.14.2. ende 3.5.2. ende 3.11.8. ende 4.3.8. ende 4.5.8.
29. Ick weet dat na mijn affshepben/ greppende wulven onder u comen sullen/ die de eudde niet sparen en sullen 4.9.4.
30. Ende upt u selven sullen mannen op staen/ die verkeerde dingen spre- ken sullen/ om de Discipulen af te trecken achter haer. Int selfde.
31. Daerom waerck ende ghedeneck/ dat ick dyle jaen lanck niet op ghe- houden hebbe nacht ende dach een pghelick met cranen te bermannen. 4.3.6.
36. Ende als hy dit gheseyt hadde/ knielde hy ende badt met haer allen. 4.19.2.
- 21.4. Ende Discipulen ghebonden hebbende/ bleben wy daer seben da- ghen 3.2.6.
- 22.1. Mannen broeders ende Da- ders/ hoor wy in de bescherminghe die ick nu booz u ghebruyck. 4.20.19.
16. Staet op ende laet u doopen/ ende wasschen van uwe sonden/ aen- roepende den naem des Heeren. 4.15.15.
15. Ende sach hem die tot my seyde: haest u/ ende gaet rasschelyck int Jerusalem/ want sy en sullen myn gherupgenisse van u niet aen nemen 4.17.17. ende 4.17.29.
25. Ende als sy hem met riemen aen- ghebonden hadden/ seyde Paulus tot den hooftman over hondert die by hem stont. Ist u gheoorlooft es- sen Roomschen ende onberwosen mensche te gheesselen? 4.20.19.
- 23.1. Ende Paulus zyn ooghen op den raet houdende/ seyde: ghy man- nen broeders/ ick hebbe mer aller goeder conscientie Gode geoint tot op desen dach 3.7.14.
8. De Saduceen segghen dat daer gheen verghenisse/ noch Enggel/ noch Sheest en is. 1.14.9. ende 1.15.2. ende 2.10.23. ende 3.25.5.
12. Als het dach ghewoorden was/ liepen sommighe Joden by een/ ende verblochten haer selven/ seggende: dat sy noch eten noch drincken en souden/ tot dat sy Paulum ghedoot hadden 4.13.3.
- 24.12. Sy en hebben my noch inden tempel bonden met pemant dispu- rende/ of vergaringhe des volck ma- kende/ noch inde sinagogen noch in stadt 4.20.19.
15. Ende hope op God hebbende/ dat de opstandinghe der dooden co- men sal/ beude der rechtberdighen ende onrechtberdighen/ de welke sy oock selve verwachten 3.25.9.
16. Ende hier na oeffene ick my sel- ven/ om een onergelycke conscientie alle tijt te hebben dooz God ende den menschen. 3.19.16. ende 4.10.4.
- 25/10. Doe seyde Paulus. Ick stae aen des keesers riehtoel daer ick moet gheoordeelt worden: den Jo- den en heb ick gheen onghelyck ghe- daen/ ghelyck ghy oock wel weert. 4.20.19.
11. Soo ick yet ghedaen oft bedreben hebbe/ dat der doot werddich is/ soo en wegger ick niet te sterben/ maec in dien dier dingen daer sy my mede beschuldighen gheen en is/ niemant en mach my hen gheben/ ick beroepe my op den keeser 4.20.19.
- 26/17. Verlossende u handen volcke ende heydenen tot de welke ick u sende 3.2.1.
18. Om hare ooghen op te doen/ op dat sy haer dan de dupsternisse be- keeren tot den lichte/ ende van de macht des Dupbels tot God/ op dat sy herghevinghe der sonden ont- fangen/ ende deel onder de ghene die dooz den geloode in my ghep- licht zyn. Int selfde.
20. Maer hebbe eerst de ghene die in Damasco waren/ ende te Jerusalem ende in geheel Judea/ ende den he- denen bercondicht/ dat sy haer sou- den beteren/ ende tot God bekeeren/ doende wercken die der bekeeringhe werddich zyn 3.3.5.
- 28.15. Van waer de broeders van ons gehoor hebben/ quamen ons teggen 4.9.15.
16. Als wy te Komen gecomen wa- ren/ die hooftman gaf de gheban- ghen/ etc. 4.6.15.
25. Den heylighen Sheest heeft wy

DE TAFEL.

wel ghesproken tot onsen haden
ren dooz Esaiam den Propheete.
1.13.25.

Romeynen. Cap. 1.

1. **P**aulus een dienstknecht Jesu
Christi / geroepen tot een
Apostel / vercozen om te pre-
dicken dat Evangelium Gods.
2.14.6. ende 4.3.10.
2. Welcken hy te vozen belooft had
de dooz zijn Propheeten inder Hepti-
gheeschapst 2.10.3.
3. Van zijnen Sone / die gheworden
is upt den zaden Davids na den bleef-
sche. 2.13.1. ende 2.13.3. ende 2.
14.6.
4. Ende crachtelijck bewesen is te
zijn Gods sone na den gheest der
heplichmakinghe / dooz de opstan-
dinghe van de dooden. 2.16.13. ende
4.19.22.
5. Dooz welcken wy hebben ontfan-
ghen genade ende dat Apostelschap /
tot ghehoorfaemheit des gheloofs /
dooz zijnen naem onder alle de hep-
denen. 3.2.6. ende 3.2.8. ende 3.
2.29.
7. Ghenade ende vrede sy u van So-
de onsen vader / ende den Heere Jesu
Christo 1.13.13.
9. God is mijn ghetunghe dien ick
diene met mynen gheest in den
Evangelio zijns Soons / dat ick
sonder verlaten uwer altijes ghe-
dencke 2.8.27.
16. Ick en sehamme my des Evan-
geliums Christi niet : want het is de
cracht Gods tee salicheit allen die
gelooven / den Joden doornemelijck
ende oock den Sylecken. 2.9.4. ende
2.10.3. ende 3.2.29. ende 4.1.5.
17. Want de gherechticheit Gods
wozt daer in ontdeckt / upt geloove /
tot gheloove ghelijck gheschreven is :
de gherechticheit sal upt den geloove
leben. 3.2.29. ende 3.11.19. ende 3.
2.3.2.
19. Daerom dat het gene dat kennelijck
is aen God / openbaer is in haer :
want God hebet haer gheopenbaert
1.5.1. ende 1.15.13.
21. Daerom dat sy God ghekent
hebben / ende en hebben hem als
God niet gheert noch ghedancke /
maer zijn pdel gheworden in hare
gedachten / ende haer ontfandich
heete is verdupstert gheworden.
1.15.12.
22. Welcke haer selven dooz wijs
houden / zijn tot gheworden. 1.4.1.
28. Ende ghelijck sy niet bedacht en
hebben om God te kennen : alsoo
heefste God overghegheben tot
eenen onbedachtsamen sin / op dat
sy deden dat niet en betaemt. 1.
18.2.
26. Die een pghelijck verghelden
sal nae zijne wercken. 3.16.3. ende 3.
18.1.
11. Want hy God en is gheen upne-
minghe der personen 3.23.10.
12. Want alle die sonder wet gheson-
dicht hebben / sullen oock sonder
wet vergaen. Ende alle die in de
wet sullen ghesondicht hebben / sul-
len oock dooz de wet verdoemt wo-
den 2.2.22.
13. Dooz God en zijn sy niet recht-
beerdich die de wet hoozen / maer die
de wet doen sullen gerechtbeerdicht
worden 3.11.15. ende 3.17.13.
14. Want als de heydenen / die de
wet niet en hebben / van natuerre het

- inhout des wets doen : dese de wet
niet hebbende / zijn haer selven een
wet. etc. 2.2.22.
15. Als die betoonen het werck der
wet in hare herten gheschreven / de-
wyle haer conscientie mede getuucht
ende de gedachten inaleanderen be-
schuldigghen 3.19.15. ende 4.10.3.
  25. Soo ghy een overtreder der wet
zijt / soo is uwe besnydinghe dooz
huyt gheworden 4.14.24.
  - 3/4. Maer God worde warachtich
ghebonden ende alle menschen leit-
ghenachtich 4.15.17.
  9. Hoe dan / hebben wy boozdeel?
Jin gheender manieren / want wy
hebben dooz bewesen dat beyde Jo-
den ende Sylecken alle onder de son-
den sijn 3.4.6.
  10. Ghelijcker gheschreven staet :
Daer en is niemant rechtbeerdich /
jas niet een. 2.1.9. ende 2.3.2. ende
2.5.3.
  12. Daer en is niemant die goet doet /
daer en is oock niet een 2.5.3.
  15. Haec voeten zijn siel om bloet te
storten. Jnt selfde.
  19. Wy weten dat wat de wet spreect /
dat sy spreecte tot de gene die onder
de wet zijn / op dat alle mont gestope
worde / ende de ghehele werelt dooz
God verdoemelijck sy. 2.7.8. ende
2.10.3. ende 3.4.6.
  20. Daerom en sal geen bleesch dooz
de wercken der wet gerechtbeerdicht
worden dooz hem : want dooz de
wet coemt bekennighe der sonden.
2.5.6. ende 2.7.7. ende 3.11.19.
  21. Maer nu is de rechtbeerdicheit
Gods gheopenbaert sonder de wet /
ende betuycht vande wet ende Pro-
pheten. 2.9.4. ende 2.10.3. ende 3.
11.18. ende 3.11.19.
  24. Wy worden om niet gerechtbeerd-
dicht upt zijne ghenade / dooz de ver-
soeninghe in Christo Jesu. 2.5.3.
ende 2.16.5. ende 2.17.5. ende 3.4.30.
ende 3.11.4. ende 3.11.19. ende 3.15.6
ende 3.20.45.
  25. Welcken God gheordineert heeft
tot versoeninghe dooz het gheloove
in zijnen bloede / tot betuyfinghe
zijnder gherechticheit dooz de ver-
ghebinghe der boozleden sonden.
4.15.3.
  26. Om te deser tijt zijne gherechticheit
te betuyfen / op dat hy gherech-
tich sy / ende den ghenen die upt den
gheloove Jesu Christi is / rechtbeerd-
dich maken. 3.11.12. ende 3.13.1.
ende 3.13.2. ende 3.14.17.
  27. Waer is dan uwen roem? hy is
uptgheloten : dooz waer wet / der
wercken? neen / maer dooz de wet
des gheloofs. 3.11.13. ende 3.4.
13.2.
  - 4/2. Want so Abraham upt de wer-
ken gherechtbeerdicht is / soo mach
hy roemen / maer niet hy Gode.
3.11.13. ende 3.11.18.
  3. Abraham gheloofde Gode / ende
het wert hem gherekent tot recht-
beerdicheit 3.17.8. ende 3.17.10.
  4. Den ghenen die werelt / en woze
den loon niet gherekent na genade /
maer na schult 3.11.20.
  5. Maer die niet en werckt / maer ge-
looft in hem die den ongodlijcken
rechtbeerdicht / desen wozt zijn ghe-
loove tot rechtbeerdicheit gheree-
kent 3.11.3. ende 3.11.6.
  6. Ghelijck oock David spreect van
de salichmakinghe des menschen /
die God rechtbeerdicheit toe ree-
kent sonder wercken / segghende.

- 2.17.5. ende 3.11.4. ende 3.11.20.
ende 3.11.22.
7. Salich zijn sy / wiens ongherech-
tigheden vergheten zijn / etc. 3.11.11.
10. Hoe ist dan hem tot rechtbeerdic-
heyt gherekent? als hy was inde be-
snydinghe / of als hy was inde booz-
huyt? 4.16.13.
11. Ende hy ontfinc het tecken der
besnydinghe tot eenen segiel der
rechtbeerdicheit des gheloofs / die
inde boozhuyt was. 4.14.5. ende 4.
14.21. ende 4.14.23. ende 4.16.20.
12. Den vader der besnydinghe / na-
melijck de ghene die niet alicen nye
der besnydinghe is / etc. 4.16.12.
13. Want de belofte en is Abraham ofte
zijnen zaden niet toegherekent dooz de
wet / maer dooz de rechtbeerdicheit
des gheloofs 3.14.11.
14. Want ist dat de ghene die upt de
wet zijn / erfghenamen zijn / soo is
het gheloove pdel gheworden / ende
de belofte tot niete gemaect. 3.11.11.
ende 3.13.3.
15. Want de wet werckt toozne /
want waer gheen wet en is / daer en
is oock gheen overtreddinghe. 2.7.7.
ende 3.11.19.
17. Ghelijck gheschreven is / ick heb-
be u gestelt tot een vader veler volc-
ken / dooz God dien hy geloof heeft /
die dooden levendich maect / ende
roept het ghene dat niet en is / als of
het ware. 2.10.11. ende 3.2.25. ende
3.14.5.
21. Ende wetende dat de ghene die
hem belooft hadde machich was te
doen 3.23.1.
25. Welcke is overgelebert dooz onse
sonden / ende op gheweckt om onse
rechtbeerdicheit. 2.16.5. ende 2.
16.13.
- 5/1. Wy dan gerechtbeerdicht zijnde
dooz den geloove / hebben vrede met
God / dooz onsen Heere Jesum Chri-
stum 3.2.16. ende 3.13.5.
3. Wetende dat de verdoockinghe
lijdt / saemheyt werckt 3.8.3.
5. Ende de hope en beschaemt niet /
want de liefde Gods is in onse her-
ten upt ghestort dooz den heplighen
Gheest die ons ghegheben is. 3.1.2.
ende 3.2.12.
8. God bewijst zijn liefde tot ons /
want Christus dooz ons ghestort
ben is / doe wy noch sondaers wa-
ren. 2.12.4. ende 2.16.4. ende 3-
4.25.
9. Soo sullen wy dan nu dooz zijn
bloet gherechtbeerdicht zijnde / veel
meer van den toozn behouden wo-
den 2.16.5.
10. Want ist dat wy byanden zijnde /
versoent zijn gheworden met God /
dooz de doot zijns soons / soo sullen
wy versoent zijnde / veel meer behou-
den worden / dooz zijn leben. 2.16.2.
ende 2.16.5. ende 2.17.3. ende 2.16.4.
ende 2.17.6. ende 3.11.21. ende 3.
14.6.
12. Ghelijck de sonde dooz eenen men-
sche op de werelt gheoomen is / ende
dooz de sonde de doot / ende alsoo de
doot tot alle menschen gheoomen is /
in welcken alle menschen gefondicht
hebben. 2.1.6. ende 2.1.8. ende 2.
13.4.
15. Maer de ghenade en is niet ghe-
lijck de misdaet : want soo dooz de
eenigen Adams misdaet / vele gestor-
ben zijn / so is de genade Gods / ende
de gabe dooz de ghenade eens men-
schen Jesu Christi veel meer over-
bloedich gheveest in velen. 3.5.4.
16. Ende

DE TAFEL.

16. Ende de weldaet is alsoo/ niet ghelyck dat in ghecomen is/ dooz dien eenen die ghesondiche heeft: want de schulte is upt een misdaet in ghecomen tot verdoementse: maer de ghenade woxt gegheben upt vele misdaden tot rechtveerdichmakinghe 2.17.3. ende 2.17.4.
19. Ghelyck dooz eens menschen ons gheboozsaemhept/ vele tot sondaers gewozden zyn/ alsoo oock dooz eens menschen gheboozsaemhept/ fullen vele tot rechtveerdighe woerden. 2.11.4. ende 2.16.5. ende 1.17.3. ende 3.11.4. ende 3.11.9. ende 3.11.12. ende 3.11.23. ende 4.14.21.
20. Ende de wet is boden desen in ghecomen/ op dat de misdaet vermeerderd woerde: maer waer de sonde vermeerderd is/ daer is de ghenade veel overblijgher gheweest. 2.5.6. ende 2.7.7.
63. Ende weet ghy niet dat wy alle die in Christusum Jesum gheboort zyn/ in zynen doot gheboort zyn? 4.15.5.
41. Wy zyn dan met hem begraven/ dooz den doop inden doot: op dat ghelyck Christusum upt den dooden verweckt is/ wy oock alsoo tot eerlijckhept zyns baders/ in nieuwerhept des levens wandelen. 2.8.31. ende 2.16.7. ende 2.16.13. ende 3.3.5. ende 4.16.16. ende 4.16.21. ende 4.19.8.
6. Verende dat den ouden mensche die ons is/ met hem gecrupeicht is/ op dat het lichaem der sonden niet ghebaen en woerde/ op dat wy niet meer die sonde en dienen. 3.3.9. ende 3.3.11.
12. Zoo en laet dan de sonde gheen oberchant hebben in uwe sterffelycke lichaem: om haer in hare lusten gheboozsaem te zyn 3.3.13.
14. De sonde en sal gheen oberchant ober u hebben: want ghy en zyt niet onder de wet/ maer onder de genade 3.19.6. ende 4.15.12.
18. Ende byp gemaect bander sonde/ zyt ghewoerden knechten der gerechtichept 3.6.3. ende 3.16.2.
19. Ick spreke menschelijck/ om de swaackhept wu bleeschs/ gelijk ghy uwe leden begheben hebt tot dienst knechten der onreynichept / etc. 3.24.10. ende 3.25.8.
23. De besolginghe der sonden is de doot/ maer de gave Gods is het ewighe leven/ dooz Jesum Christusum. 2.8.58. ende 2.8.59. ende 3.4.28. ende 3.14.21.
71. Weet ghy niet broeders (want ick spreke tot de gene die de wet weten) dat de wet heerschappte heeft ober den mensche/ soo langhe als hy leeft? 4.15.12.
7. Wat sullen wy dan segghen/ Is de wet sonde? Dat sy veere. Maer ick en hebbe de sonde niet ghekent van dooz de wet/ etc. 2.5.9. ende 2.7.6.
12. De wet is dan heplich/ ende het ghebodt is oprecht ende goet. 2.9.4.
14. Want wy weten dat de wet geestelijck is 2.8.6.
15. Want dat ick doe dat en bekenne ick niet/ want ick en doe niet dat ick wil 2.2.27.
18. Ick weet dat in my/ dat is/ in mijn bleesch gheen goet en woont/ want den wille hebbe ick wel: maer het goet te volbringhen dat en vinde ick niet 2.1.9.
19. Ick en doe dat goet niet dat ick wil/ maer ick doe het quaet dat ick niet en wil 2.2.27. ende 3.3.11.
20. Ist dat ick doe dat ick niet en wil/ soo en doe ick dat niet niet/ maer de sonde die/ etc. 2.2.27.
23. Maer ick sie een ander wet in myne leden/ de welke stryft teghen de wet myns ghenues/ ende my de wet der sonden die in myne leden is/ ghevanghen maect 3.3.14.
24. Ick ellendich mensche wie sal my verlossen van dit lichaem des doots? 3.9.4. ende 3.11.11. ende 4.15.12.
81. Soo en is nu dan gheen verdoementse/ den ghenen die in Christusum Jesu zyn/ etc. 3.4.28. ende 4.15.12.
3. Want dat der wet onmogghelijck was/ daerom dat sy dooz het bleesch cranck was/ heeft God ghedaen zynen Sone sepndende in ghelijckmakinghe des sondighen bleeschs/ ende booz de sonde/ de sonde verdoeme in het bleesch. 2.7.5. ende 2.12.4. ende 2.13.1. ende 2.13.4. ende 2.16.6. ende 3.2.32. ende 3.4.27. ende 3.11.23.
6. Want het verstant des bleeschs is doot/ maer het verstant des Geests/ is leven ende vrede 2.3.11.
7. Daerom dat het verstant des bleeschs byantschap teghen God is/ want het en woxt der wet Gods niet onderdantich/ want het en can oock niet. 2.1.9. ende 3.3.8. ende 3.20.24.
9. Maer ghy en zyt niet inden bleesch/ maer in den gheest/ dewijle de gheest Gods in u woont: maer soo peinant den gheest Christi niet en heeft/ die coeme hem niet toe. 3.1.2. ende 3.2.39. ende 4.17.12.
10. Ist dan dat Christusum in u is/ soo is wel het lichaem doot om der sonden wille: maer de gheest is het leven om der rechtveerdichmakinghe wille. 2.1.6. ende 3.1.3. ende 3.2.24. ende 3.25.3. ende 4.17.12.
11. Ist dat den gheest des ghenen die Jesum vanden dooden op gheweckt heeft/ in u woont/ soo sal hy die Christusum van den dooden verweckt heeft/ oock uwe sterffelycke lichaem levendich maken/ dooz zynen gheest die in u woont. 1.13.18. ende 3.1.2. ende 3.2.39. ende 3.25.3. ende 3.25.8. ende 4.17.12.
14. Alle die dooz den gheest Gods ghelept woerden/ die zyn kinderen Gods 3.2.39.
15. Ghy en hebt niet ontfanghen de gheest des dienstbaerhepts/ weder om tot dzeefe: maer ghy hebt ontfanghen den gheest der aenneminge tot kinderen/ dooz welken wy roepen/ Abba/ o vader. 2.11.9. ende 2.14.5. ende 3.1.3. ende 3.2.11. ende 3.13.5. ende 3.20.1. ende 3.24.1. ende 4.19.22.
16. Desen selven gheest betupect mede met onsen geest/ dat wy kinderen Gods zyn 3.2.39.
17. Ende ist dat wy kinderen zyn/ soo zyn wy erfghenamen Gods/ ende mede erfghenamen Christi/ etc. 2.12.2.
19. De creatieren verwachten met grooter begheerlijckhept de openbaringhe der kinderen Gods. 3.9.5. ende 3.25.2.
20. Want de creatieren zyn verwachten onderwoyzen/ niet willens/ maer/ etc. 2.1.5.
22. Want wy weten dat alle creatieren mede sichten/ ende mede benant zyn/ toe noch toe. 2.1.5. ende 3.25.2.
23. Ende niet alleenlijck sy/ maer oock wy selve/ die de eerste brucht des gheests hebben: Wy selve segghe ick/ sichten in ons selven/ verwachtende de aenheminghe der kinderen/ namelijk/ de verlossinghe onses lichaems 3.18.3. ende 3.25.11.
24. Wy zyn in hope salich gewoorden: maer de hope diemen liet en is geen hope: want dat peinant liet/ waer om sal hy dat oock hoopen 2.9.3.
25. Ist dat wy hoopen dat wy niet en sien/ soo verwachten wy niet hydtsaemhept. 4.2.41. ende 3.2.41. ende 3.25.1.
26. Desghelijck coemt oock den geest onse cranckheden te hulpe/ want wy en weten niet wat wy bidden sullen alsoot behoort/ maer de Gheest selve bidt dooz ons 3.20.5.
27. Die de herten ondersoect/ weet wat des gheests ghevoelen sy/ want hy bidt booz de heplighen/ etc. 3.20.5. ende 3.20.34. ende 3.18.7. ende 3.24.1.
29. Die hy te bozen ghekent heeft/ die heeft hy oock te bozen gheozdineert den veelde zyns soons ghelijcksoo mich te woerden/ op dat hy de eerste ghebozen sy onder veel broeders. 2.13.2. ende 3.1.1. ende 3.1.3. ende 3.8.1. ende 3.15.8.
30. Die hy te bozen geozdineert heeft/ die selve heeft hy oock gheroepen/ ende die hy gheroepen heeft/ die selve heeft hy oock gherechtveerdicht/ ende die hy gherechtveerdicht heeft/ die selve heeft hy oock vercrlijck. 2.5.2. ende 3.14.20. ende 3.18.4. ende 3.24.6.
32. Die zynen ephghenen sone niet gespaert heeft/ maer hem booz ons alien ober gegheben: hoe en soude hy ons niet met hem alle dinck segenken? 2.14.7. ende 2.17.6. ende 3.24.5.
33. Wie sal de uptberozene Gods beschuldighen? God ist die rechtveerdich maect. 3.11.3. ende 3.11.6. ende 3.11.11.
34. Wie ist die verdoemt? Christusum is dooz ons ghestorben/ Ja veel meer die oock opgeweckt is/ de welke oock ter rechterhand Gods is/ de welke oock booz ons bidt. 2.16.13. ende 2.16.16. ende 2.16.18. ende 3.20.20.
35. Wie sal ons van de liefde Christi scheppen? verdrukkinghe/ ofte denaughte/ ofte verbolginghe/ oft hongher/ oft naecthept/ oft baerlijckhept/ oft swaert 3.13.5.
36. Wy woerden om uwent wille gheacht den gantschen daeh/ ende zyn gheacht als slachtschapen. 3.9.6. ende 3.25.3. ende 3.14.19.
38. Want ick sien versekerd/ dat noch doot/ noch leven/ noch Enghele/ noch Overheden/ noch machten/ noch teghenwoordighe/ noeh toetomende. 3.2.16. ende 3.15.8. ende 3.2.40. ende 3.2.4.6.
39. Noeh boeche/ noch diepte/ noch eenige ander creatuere/ sal ons connen scheppen van de liefde Gods/ welke is in Christusum Jesu onsen Heere. 3.2.16. ende 3.2.28. ende 3.2.40.
93. Ick soude selve wenschen verworpen te zyn van Christusum booz mijn broeders/ die mijn maechschap zyn na den bleesch 3.20.35. 5. Welc

5. Welcker de baders zijn / ende uyt welke Christus is / soo deel het vleesch aen gaet / de welke is over al God te pynen inder ewicheit / Amen. 1.13.11. ende 2.13.3. ende 2.12.1. ende 2.14.9.
6. Sy en zijn niet al Israelliten die uyt Israël zijn. 3.22.4. ende 4.2.3.
7. Noch oock alle Abrahams kinderen om dat sy uyt Abrahams zaet zijn / maer in Israël sal u dat zaet ghenaeemt worden. 3.21.7. ende 4.16.14.
8. Dit is niet die na den bleefse kinderen zijn sijn Gods kinderen / maer de kinderen der belofte worden int zaet gherekent. 3.21.7.
11. Want als de kinderen noch niet ghebooren en waren / noch yet goets of quaets gedaen en hadden / op dat de verkiefsinghe / etc. 3.22.4.
12. Niet uyt de wercken / maer uyt den roependen wert tot haer geseyt: De meeste sal de minste dienen. 3.2.25.
13. Ghelyck gheschreven is / ick hebbe Jacob lief ghehad / ende Esau ghehaet. 3.21.7. ende 3.22.11.
14. Wat sullen wy dan segghen? is God onrechtveerdich? dat sy verre. 3.22.8.
15. Ick sal ghenadich wesen dien ick ghenadich ven: ende sal ontfermen dien ick ontferme. 3.22.6.
16. Sou en gaet het dan niet na pe / maer willen oft loopen / maer na Gods ontfermen. 2.5.4. ende 2.5.17. ende 3.24.1.
17. Daer toe heb ick u beroeckt / op dat ick aen u myn macht bewijfen soude / ende op dat mynen name berondicht worde in geheel den lande. 3.24.14.
18. Soo ontfermt hy dan wiens hy wilt / ende verhaet wien hy wil. 1.18.1. ende 3.22.1.
20. Maer Omensche wien zijt ghy die teghen God antwoort? 3.23.1. ende 3.23.4. ende 3.24.16.
21. Heeft de potbacke ghenen macht te maken een vat ter eeren ende ter oneeren uyt den selven elompe? 3.17.5.
22. Oft God willende toorn bewijfen / ende zijn moghentheit bekent maken / heeft de vaten des toorns ten verderve bereyt / met groote lanckmoedicheit voort ghebracht. 1.14.18. ende 3.23.1.
24. De welke hy oock gheroepen heeft / namelijc ons / niet alleen uyt den Joden / maer oock uyt den Heydenen. 3.24.16.
32. Sy hebben haer ghestooten aen den steen der aenstootinghe. 1.13.23.
33. Siet ick legghen in Sion eenen steen der aenstootinghe / ende der eergheernisse. 1.13.11.
33. Soo wie in hem gheloofte en sal niet beschacmt wesen. 1.13.13.
10. 3. Want dewijle de rechtveerdicheit Gods haer onbekent is / ende soecken haer eygen rechtveerdicheit op te richten / soo en zijn sy der rechtveerdicheit Gods niet onderwoopen gheweest. 3.11.13.
4. Christus is het eynde der wet / tot rechtveerdicheit / allen den ghenen die ghelooften. 1.6.2. ende 2.6.4. ende 2.7.1. ende 3.2.6. ende 4.8.13.
5. De mensche die dit sal gedaen hebben / sal daer inleben. 3.11.14. ende 3.11.17. ende 5.17.3.
6. Maer de rechtveerdicheit des geloofs / die sprecket aldus: En segt niet in u herte: wie sal ten hemel op varen? dat is / Christum van boven af bynghen. 1.17.2.
7. Of wie sal inden afgrontieder dalen? dat is / Christum vanden dooden op werken. Int selfde.
8. Dit is het woort des gheloofs dat wy priedicken. 2.5.12. ende 3.2.29. ende 3.2.30. ende 4.1.4.
9. Ist dat ghy met uwen monde belijdet den heere Jesum / ende met u herte geloofte dat God hem van den dooden op gheweckt heeft / soo suldy behouden worden. 3.11.14.
10. Meiter heeten ghelooften ter rechtveerdicheit / maecmetten monde belijteme ter salicheit. 3.2.2. ende 3.2.8.
11. Wie in hem gheloofte / en sal niet beschacmt wesen. 1.13.13.
14. Hoe sullen sy dan hem aenroepen / in den welcken sy niet ghelooft en hebben? ende hoe sullen sy in hem ghelooften / van den welcken sy niet ghehoort en hebben? 3.20.1. ende 3.20.11.
17. Het gheloofte is uyt het ghehoort / ende het ghehoort is uyt het woort Gods. 3.20.27. ende 4.1.5. ende 4.8.9. ende 4.16.19. ende 4.16.31.
- 11/2. God en heeft zijn volck niet beroeppen dat hy te voren bekent heeft. 3.22.6.
4. Maer wat seyt tot hem de Godsdelijcke antwoorde? Ick hebbe my selven noch seuen duysent mannen oberghelaten / die haer knipen voort Baals veelt niet ghebovghen en hebben. 4.1.2.
5. Alsoo dan is oock te desen tijde een oberblijffel gheworden na de verkiefsinghe der ghenade. 3.21.1.
6. Ende is het uyt ghenade / so en ist nu niet uyt de wercken / anders en is de ghenade gheern ghenade / etc. 3.14.5.
16. Ist dat de eerstelingen heplich zijn / soo is oock de masse heplich: ende ist dat de wortel heplich is / soo zijn oock de tacken heplich. 4.16.15.
17. Ist dat sommighe tacken afgebroken zijn / ende ghy een wilde olyfboom zynde in haer zijt ingegreffyt / ende des wortels ende der hefticheit des olyfbooms mede deelachtich gheworden. 3.1.1.
20. Wel: sy zijn doot / ongheloofticheit af gebroken / ende ghy zijt doot / het gheloofte gestaen: verliest u niet / maer breeft. 2.3.22. ende 3.24.6.
26. Ende alsoo sal gheheel Israël salich worden / ghelijck gheschreven staet: De verlosser sal uyt Sion comen / ende sal de godloofheit afwenden van Jacob. 3.3.21.
29. De gaben ende roepinghe Gods / en comen hem niet veronwen. 4.16.14.
32. Want God heeft alle onder de ongheloofticheit gheloren / op dat hy allen soude barmhertich wesen. 2.7.8. ende 3.23.11. ende 3.24.16.
3. O diepe rijckdom der wijsheit / ende oock der kennisse Gods / hoe onbegrijpelijk zijn zijne oordeelen / ende onbevindelijck zijne weggen. 1.17.2. ende 3.23.5.
34. Want wie heeft den sin des heeren bekent / ofte wie is zijn raetsman gheweest? 3.2.34. ende 4.18.19. ende 4.19.2.
35. Wie heeft hem eerst ghegheben / ende het sal hem vergolden worden. 3.14.5. ende 3.22.3. ende 3.23.11.
36. Want alle dinc is uyt hem / ende doot hem / ende tot hem. 2.8.13. 12/1. Ick bidde u broeders / doot de barmherticheit Gods / dat ghy uwen lichamen Gode begheft / en lebrude / heplige / ende wel behagende offerhande / welke is uwen redelijcken Gods dienst. 2.5.4. ende 3.7.1. ende 3.16.3. ende 4.18.16.
2. Ende en woort deser werelt niet gelijck / maer woort berandert doot de vernieuwinghe uwen ghemoots / op dat ghy menicht bezwoeren wat de goede / ende wel behagende / ende volmaechte wille Gods sy. 2.1.9. ende 3.3.8.
3. Maer dat God een pegelijck de mate des geloofs gedepte heeft. 4.13.3. ende 4.16.4.
4. Gheghep wy in een lichaem vele leden hebben / maer alle de leden niet een werck en hebben. 3.16.2.
6. Het sy propheten / propheten na te mate des gheloofs. 4.16.4. ende 4.17.32.
17. Het sy bedieninge / oeffent u in het bedienen: het sy die leert / in het leren. 4.3.8.
8. Het sy die beernaent / int beernaen: die heeft in eenhoudicheit / die reghret in neerficheit: die barmherticheit doet in blymoedicheit. 4.3.8. ende 4.3.9. ende 4.11.1. ende 4.20.4.
10. Meest bemeecht tot malsanderen met broederlijcke liefde: ween den anderen niet oer boozgaende. 3.7.4.
14. Seghentse die u verbolgen / seghent / ende en verbloekt niet. 4.20.20.
19. D selven niet wrekende alderlijfste / maer gheeft den doorn plaetse: want daer is gheschreven: my is de wrake / ick sal vergelden sprecket die heere. 4.20.19.
21. En woort niet oberwinnen het quaer den quade / maer oberwint het quaer met het goet. 4.20.20.
- 13/1. Een pegelijck sy der booznemeelijcker macht onderdanich: want daer is geen macht dan van Gode / ende die machten zijn van Gode geordincert. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.10.1. ende 4.20.4. ende 4.20.7. ende 4.20.13.
4. Want het is Gods dieneesse tot goet / maer ist dat ghy quaet doet / soo breeft / want sy en daren dat sweert niet te bergheefs / want tis Gods dieneesse ende weerciteresse tot straffe den ghenen die quaet doet. 4.20.10. ende 4.20.17. ende 4.20.19.
5. Warem moeten onderdanich zijn / niet verulck om der straffe / maer om der conscientie. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.20.22.
6. Want hierom betaelt ghy oock schattinghe / want sy sijn Gods dieneesse: tot die selve gheduerelijck arbejdende. 4.20.13.
8. Meest niemant niet schuldich dan malsanderen lief te hebben / want wie den anderen lief heeft / die heeft de wet verbult. 2.4.53.
9. Want dit: Ghy en sult gheen oberpel doen: Ghy en sult niet dootslaen: Ghy en sult niet stelen: etc. ende soo daer enich ander ghebot is / woort in desen woorde begrepen. Ghy sult uwen naesten lief hebben ghelijck u selven. 2.8.57.
14. Maer doet aen den heere Jesum Christum / ende en bezochte het vleesch niet tot lusten. 3.1.1. ende 3.10.2.

DE TAFEL.

- 14/1. **Heert op/ den genen die cranc is in het gheloobe/ niet tot twisfighe tsamensprekinghe** 3.19.11.
5. **De een acht den eenen dach meer dan de ander/ den anderen acht alle daggen ghelijck: een pegghelijck sp derseker in zjn gevoelen.** 2.8.33.
10. **Want wy juist al vooz de Krijgstoel Christi gestelt worden.** 1.13.23. ende 3.35.8.
11. **Want daer is geschreuen/ ick lebe sepe de heere: dooz mp sal alle knpe dypghen/ ende alle tonghe sal den heere belijden.** 1.13.11. ende 1.13.25. ende 3.25.7.
13. **Laet ons dan malsanderen niet oozdeelen/ maer oozdeelt lieder dit/ dat den broeder gheen oozfakke tot ballen oft aenstooren ghegheben en woide** 3.19.11.
14. **Ick weet ende houde vooz seker/ vooz den heere Jesum/ datter niet onreyn en is van gem selven: dan de ghene die pet meyne onreyn te zjn.** 3.19.8.
17. **Het Coninckrijcke Gods/ en is noch spysse noch dzanek: maer rechtverderchept/ vrede ende blyfchap dooz den heylighen Gheest.** 2.15.4. ende 3.17.4.
22. **Hebt ghy gheloobe/ hebt dat hy u selven vooz God. Saltich is hy die hem selven niet en verdoemt in het ghene dat hy aen neeme** 2.19.8.
23. **Maer wie twisfelt oir is veroozdeelt ist dat hijt eet/ wane hy en eet niet upt den gheloobe/ ende al wat upt den ghelooede niet en is/ dat is sonde.** 3.5.10. ende 3.15.6. ende 4.13.2. ende 4.13.17. ende 4.13.20. ende 4.15.22.
- 15/1. **Wp die sterck zjn/ sijn schuldich der swacken cranchheden te dzagen/ ende niet ons selven te behaggen.** 3.19.11.
5. **De God der ljdtsaemhept ende beretroostinghe ghebe u/ dat ghy eenlins onder malsanderen gheboeelen meucht in Christo Jesu** 4.2.5.
6. **Op dat ghy God den vader onses heeren Jesu Christi/ meucht een dzachtelijck met eenen monde pynsen** 3.20.29. ende 3.20.31.
8. **Want ick segge: dat Jesus Christus ghewozden is een dienaer der besnydinghe om de belosten der vaderen vast te maken.** 3.2.32. ende 4.16.15.
12. **Daer sal wesen een wortel Jesse/ ende die hem opheffen sal om de heydenen te regeeren/ in hem sullen de heydenen hopen** 1.13.13.
19. **Soo dat ick van Jerusalem aen/ ende vordom tot Illisicum toe/ het Euangelium Christi veruult hebbe.** 4.3.4.
20. **Ende alsoo eergierich gheweest ben/ om het Euangelium te predicaken/ niet daer Christus ghenoeemt was.** Int selfde.
25. **Ende mi gae ick na Jerusalem/ diende den heylighen** 4.6.14.
30. **Ende ick blode u broeders/ dooz onsen heere Jesum Christum/ ende dooz de liefde des gheests/ stryde met mp in uwen ghebden dooz mp tot God** 3.20.20.
- 16/3. **Ghoet Pysillam ende Aquilam/ mijne medehulpers in Christo.** 4.16.14.
7. **Ghoet Andronicum ende Juniam/ mijne maghen ende mede ghebangerhen/ de welke vermaert zjn onder de Apostelen/ ende oock vooz mp in Christo gheweest is** 4.3.5.

20. **Ende de God des vreden/ sal den duppel coztelijck onder uwe boeten vercreden** 1.14.18. ende 3.15.5.
25. **Maer de onderkinghe der verbozghenthept/ die van ewighen tijden verwegghen is gheweest** 2.9.4.
26. **Hu gheopenbaert/ ende dooz de Propheetische schriften/ na het bevel des ewighen Gods/ etc.** 2.9.4.

I. Corinthen. Cap. I.

1. **P**aulus geroepen tot een Apostel Jesu Christi/ dooz den wille Gods/ ende de broeder Sostenes 4.3.10.
3. **Genade ende vrede sp u van Gode onsen vader/ ende den heere Jesu Christo** 1.13.13.
9. **Gods is ghetrouwe dooz welcken ghy gheeroepen zyt/ tot de ghemeynschap zjns soons Jesu Christi onsen heere** 3.5.5.
11. **Want mp is te kennen ghegeuen broeders/ dooz sommighe upt Cloes hupsghelonne van u/ dat daer twist onder u is** 4.1.14.
12. **Ick segge daer van/ dat een pegghelijck van u sepe: Ick ben Pauli/ ende ick ben Apollo/ ende ick ben Cephe/ ende ick ben Christi.** 4.13.14.
13. **Is Christus gheclept? is Paulus vooz u ghecurpelt? of zyt ghy inden naem Pauli ghechoopt geweest?** 3.5.2. ende 4.15.13.
20. **Waer is de wijse? waer is de schryber? waer is de onderfoecker deses werelts? en heeft God niet de wylhept deses werelts dwaes ghemaeckt?** 2.2.20.
21. **Want dewijle inde wijfhept Gods/ de werelt God niet ghekent en heeft dooz de wijfhept/ soo hever Gods behaecht/ dooz een dwase pzedickinghe/ de ghelooovighe te behouden** 2.6.1.
23. **Wp predicken den gecurpelden Christum/ die den Joden een ergernisse is/ ende den Grieken een dwaerhept** 3.24.14.
26. **Ghy siet uwe roepinghe/ datter niet en zjn vele wijse na den bleefche/ noch vele machtighe of edele geroepen en zjn** 3.23.10.
30. **Wt hem zyt ghy in Christo Jesu/ de welke ons wijfhept van Gode gewozen is/ ende rechtverderchept/ ende heplichept/ ende verlossinghe.** 2.15.2. ende 2.16.19. ende 3.3.19. ende 3.4.30. ende 3.11.6. ende 3.11.12. ende 3.14.17. ende 3.15.5. ende 3.16.1.
- 2/2. **Ick en hebbe niet gheacht pet te weten onder u/ dan Jesum Christum/ ende den selven ghecurpelden.** 1.13.13. ende 2.12.4. ende 2.12.5. ende 2.15.2. ende 3.2.1.
4. **Ende mijn woort ende mijn pzedickinghe en is niet ghetweest in bewegghelijcke woorden dooz menscheijcke wijfhept/ maer betooninghe der gheestelijcker macht.** 1.8.1. ende 4.1.6. ende 4.14.11.
5. **Op dat uwe gheloobe niet en sp in wijfhept der menschen/ maer inde cracht Gods** 3.2.35.
8. **De welke gheen Oberste deses werelt bekent en heeft: want hadden zije bekent/ soo en hadden sp den heere der eerlijckhept gheenlins ghecurpelt.** 1.5.12. ende 2.14.2. ende 4.17.30.
10. **Maer God heeft het ons gheopenbaert dooz zjnen Geest: want**

- de Gheest doozseekt alle dinghen/ oock de diepten Gods.
- 1.13.14. ende 3.2.34.
31. **Wat mensche weet het ghene dat des menschen is/ dan de gheest des menschen die in hem is? Alsoo en weet oock niemant het ghene dat Gods is/ dan God** 3.2.34.
12. **Wp en hebben den gheest des werelts niet ontfanghen/ maer den gheest die upt God is/ op dat wy weten wat ons van Gode geschonken is** 3.2.39. ende 4.8.11.
13. **Ende hoegghende geestelijcke dinghen/ tot geestelijcke dingen.** 4.16.31.
14. **De naturclijcke mensche en begriypt niet dat des gheests Gods is/ want het is hem dwaerhept/ ende hy en kan niet verstaen het gene dat gheestelijck onderschepden woort.** 2.2.20. ende 3.2.34.
16. **Wie heeft de mepninghe des heeren ghekent/ die hem soude raet gheben? maer wy hebben de mepninghe Christi** 1.13.14. ende 3.13.4.
- 3/2. **Ick hebbe u niet melck gheboert/ ende niet niet spijse/ want ghy en vermoecht noch niet: Ne nu en vermeucht ghyt noch niet** 3.19.13.
3. **Want dewijle onder u nijt is/ ende twist ende tweedzacht/ zyt ghy dan niet bleefelijck/ ende wandele na den mensche?** 4.1.14.
4. **Als deen sepe/ ick ben Pauli/ ende d'ander ick ben Apollo/ zyt ghy dan niet bleefelijck?** 4.4.2. ende 4.13.14.
6. **Ick hebbe gheplant/ Apollo heeft nat ghemaecte/ maer God heeft den wasdom ghegheben** 4.14.11.
7. **Die plant en is niet/ noch die nat maect/ maer God die het wasdom geeft.** 2.5.4. ende 3.23.14. ende 4.1.6.
8. **Een pegghelijck sal zjnen loon ontfanghen na zjnen arbeyt.** 3.16.3. ende 3.18.1.
9. **Wp zjn Gods medewerckers: ghy zyt Gods ackerwerck ende timmerwerck** 2.5.17. ende 4.1.6.
11. **Niemant can een ander sondamment legghen dan het ghene dat geleert is/ Jesum Christum.** 3.15.5. ende 4.6.6.
12. **Ist dat pemant op die sondamment timmer/ gont/ silber/ ontfelike ghesteente/ hout/ hop/ stoppelen** 3.5.9.
13. **Een pegghelijck werck sal openbaer worden/ want den dach sal het openbaren/ want het sal dooz het byt geopenbaert worden.** Int selfde.
14. **Soo pemants werck blijft dat hy daer op getimmert heeft/ die sal loon ontfanghen.** Int selfde.
15. **Soo pemants werck berlyant/ soo sal hy schade lyden/ maer hy sal behouden worden/ nochtans alsoo als dooz byt.** Int selfde.
16. **Weet ghy niet dat ghy Gods tempel zyt/ ende dat de Geest Gods in u woont?** 3.6.3. ende 3.16.2. ende 3.25.7. ende 4.3.1. ende 1.13.15.
19. **De wijfhept deses werelts is dwaerhept vooz God/ want daer is geschreuen: hy ghyt de wijse in haer listichept** 1.5.7. ende 2.2.20.
21. **Soo en roeme dan niemant op menschen: want het is alle uwe.** 4.19.1.
- 4/1. **Soo achte ons een pegghelijck als dienaar Christi ende updeleiders der verbozghentheden Gods.** 4.3.6. ende 4.5.9.
4. **Want ick en weet mp selven geens dincks schuldich/ nochtans en ben**

- ick daer dooz niet rechtbeerdich / maer de heere ist die my oordeelt. 1.14.18. ende 3.12.2. ende 3.17.14.
5. En oordeelt niet dooz den tyt tot dat de heere coemt / die int licht sal byengghen dat in de dupsternisse beroygghen is / ende openbaren / etc. 3.12.4.
7. Wie scheyt u? ende wat isser dat ghy niet ontfanghen en hebt? ist dat ghy het ontfangen hebt / wat coemt ghy als of ghy het niet ontfanghen en hadt. 2.5.2. ende 3.7.4. en 3.24.12.
15. Ick hebbe u gegeneert in Christus Jesu dooz het Euangelium 4.1.6.
- 5/1. Men hoort gantschelijck dat daer hoererie onder u is / ende sulcke heerterie die oock onder de heere nen niet ghenamt en wort 4.1.14.
2. Ende ghy zijt opghelassen / ende en hebt niet liever rouwe gedragen / op dat hy / die dat werck ghebaen heeft / soude uyt midden van u wech ghebaen worden 4.1.15.
4. Dat hy inden naem ons heeren Jesu Christi / in uwe vergaderinge / met mijnen gheeste ende met de macht ons heeren Jesu Christi. 4.11.5. ende 4.12.4.
5. Dat segge ick de sulcke sal den Satan overghegheven worden / tot verderbinghe des bleefchs / dat de gheest behouden worde in den dage des heeren Jesu. 4.12.5. ende 4.12.6.
6. En weet ghy niet dat een wesplich suerdeserns het gheheel deech suer maecte? 4.12.5.
7. Want oock Christus onse pascha is dooz ons gheoffert. 4.12.13. ende 4.18.3.
11. Ift dat pemant die een broeder ghenamt wort / een broeder is / of een gergaert / of een afgoden die naer / of een lasteraer / of een dionckaert / of een roovert / dat ghy met sulken een niet eten en soudt. 4.1.15. ende 4.12.5.
12. Wat hebbe ick oock de ghene die buyten zijn te oordelen / oordeelt ghy niet de gene die binnen zijn? 4.11.5.
- 6/6. De broeder gaet met den broeder te rechte / ende dat onder de ongheloobighe 4.20.21.
7. Soo is daer pimmers gebreck onder u / dat ghy met malcanderen te rechte gaet 4.1.14.
9. Weet ghy niet dat de onrechtbeerdighe het Coninckrijcke Gods niet en sullen besitten? 3.4.21. en 3.24.10
10. Laet u niet verlepden / noch hoerders / noch afgoden dienars / noch overspelers / noch oncupische / noch die by mannen ligghen / noch dieven / noch gierigaerts / noch dionckaerts / noch lasteraers / noch roovers / en sullen t'Coninckrijcks Gods niet besitten 3.4.21.
11. Ghy zijt gherechtbeerdicht in den naem ons heeren Jesu / ende inden gheest onses Gods. 1.13.14. ende 3.1.1. ende 3.6.3. ende 3.14.6. ende 3.24.10.
13. De spijse is dooz den buyck / ende den buyck dooz de spijse : maer God false bepde te niet maken. 3.25.8. ende 4.13.9. ende 4.19.7.
15. En weet ghy niet dat u lichaem leden Christi zijn. 3.6.3. ende 3.25.8. ende 4.17.9.
19. En weet ghy niet dat uwe lichaem een tempel des heylighen Gheestes is / die in u is / dien ghy van Gode hebt : ende ghy en zijt wo selfs niet. 1.13.15. ende 3.6.3. ende 3.25.8. ende 3.25.7. en 4.3.1.
20. Ghy zijt hier ghecocht / eert dan God in uwen lichame / ende in uwen gheest / de welcke Gods zijn. 2.17.5. ende 3.25.7.
- 7/2. Nochtans om der hoererie wille sal een peghelijck man zijn epgghen wijf hebben / ende een pegelijck wijf haer epgghen man 3.8.43.
3. De man sal den wijve de schuldighe goerwillicheyt betalen / desgelijcks oock het wijf den manne. 4.12.16.
5. En onthout malcanderen niet / het en ware uyt bepder bewillinghe tot eenen sekeren tyt / om tot vasten ende bidden te voegghen / etc. Int selfde.
7. Ick wilde dat alle menschen waren ghelijck ick ben / maer een peghelijck heeft zijn gabe van God / de een alous / de ander alsoo 2.8.42.
9. Maer ist dat sy haer niet connen onthouden / so laetse trouwen / want het is beter te trouwen dan te byanden 2.8.43. ende 4.13.17.
14. De ongheloobighe man is gheheplich dooz het wijf / ende het ongheloobighe wijf is gheheplich dooz den man : want anders waren uwe kinderen ontreyn / maer nu zijn sy heplich. 2.1.7. ende 4.16.6. ende 4.16.15. ende 4.16.31.
19. De besnydinghe en is niet / ende de boozhuyt en is niet / maer de onderhouwinghe der gheboden Gods. 4.14.24.
21. Int ghy dienstbaer gheroepen / weest niet becommert / maer soo ghy oock conde byt worden ghebruyckt dat liebet 4.20.1.
23. Ghy zijt diere ghecocht / en wort gheen dienstknachten der menschen. 4.20.32.
31. Die dese werelt ghebruycken / als niet ghebruyckende / want het wesen deser werelt gaet boozhuyt. 3.10.1. ende 3.10.4. ende 4.19.7.
34. Een wijf die onghetrouwt is / ende een machet besozicht het ghene dat den heere aen gaet / op dat sy heplich sy / bepde aen lichame ende aen gheeste 2.8.43.
35. Dit segge ick tot uwen boozdeele / niet om u int strick te byngen / maer daer toe dat het u / etc. 4.10.2.
- 8/1. Van het ghene dat den Afgoden gheoffert wort / weten wy dat wy kennisse hebben 4.10.22.
5. Hoe wel daer zijn die Goden gheormt worden / het sy inden hemel of op der aerden 1.13.11.
6. Soo hebben wy nochtans maer eenen God / die den Vader is / uyt welken alle dinghen zijn / ende wy in hem : ende eenen heere Jesum Christum / dooz wien alle dinghen zijn / ende wy dooz hem. 1.13.11. ende 2.3.6. ende 2.14.3. ende 2.15.5.
9. Maer liet toe dat dese uwe macht / niet eenichins eenen aenstoot en worde den ghenen die cranck zijn. 3.19.11. ende 4.10.22.
- 9/1. Wen ick niet een Apostel? ben ick niet byt? hebbe ick Jesum Christum onsen heere niet gheleert? zijt ghy niet mijn werck inden heere? 3.14.15. ende 4.1.14. ende 4.17.17. ende 4.17.29.
2. Ghy zijt de zeghel mijns Apostelschaps inden heere 4.1.6.
5. Hebben wy niet de macht / een sufter ten wijve ober al mede te ledden / ghelijck oock de ander Apostelen / ende broeders des heeren / ende Cephas? 4.12.25.
12. Maer wy en hebben dese macht niet ghebruycke : maer wy berouwen al / op dat wy geen verbinghinghe en gheben den Euangelio Christi 3.14.15.
16. Weet my ist dat ick het Euangelium niet en vercondighe 4.3.6.
19. Want ick van allen byt zynde / hebbe my aller dienstknecche ghemacekt / om dat icker te meer winnen soude 3.19.12.
20. Den Joden ben ick gheworden als een Jode / om dat ick den Joden winnen soude 4.19.26.
22. Den crancken ben ick gheworden als cranck / om dat ick de crancken winnen soude. Ick ben allen al geworden / om dat ick pminers sommighe winnen soude 3.19.12.
- 10/1. Broeders ick wil wel dat ghy weet dat onse baders alle onder de welcke gheweest zijn / ende alle dooz de see gheghaen zijn 2.10.5.
2. Ende zijn alle in Jose ghebapt inde welcke / ende inde see 4.15.9.
3. Ende hebben alle de selve gheestelijcke spijse ghegheten. 4.14.23. ende 4.18.20.
4. Ende hebben alle den selven gheestelijcken djanck gedoncken : want sy hebben gedoncken vande geestelijcke steenroose die volghde / ende de steenroose was Christus. 1.13.10. ende 2.9.1. ende 4.14.26. ende 4.17.15. ende 4.17.21. ende 4.17.23.
5. Maer in velen van haer en heeft God gheen welbehaghen ghehad / want sy zijn inde woestijne verlaaghen 4.14.24.
11. Dese dinghen zijn haer alle gheschiet tot exempel / ende zijn beschreben tot onser vermaninghe / op de welcke het epnde der werelt ghecomen is 2.3.22. ende 2.10.5.
12. Soo dan / wie hem laet buncken dat hy staet / die liet toe dat hy niet en valle 3.2.40. ende 3.24.6.
13. En heeft gheen besoeckinghe behagghen dan menschelijcke. 3.20.46.
16. Den dinclicker der dancksegginghe dien wy segghen / is die niet de gemeynschap des bloets Christi? Het broot dat wy byken / is dat niet de gemeynschap des lichaems Christi? 4.17.10. ende 4.17.15. ende 4.17.22. ende 4.17.38. ende 4.18.8.
17. Wy vele zijn een broot / ende een lichaem : want wy vele zijn alle eens broots deelachtich 4.17.14.
23. Alles is my gheoorlooft / maer alles en is niet oorzooelijck : alle dinghen zijn my gheoorlooft / maer alle dinghen en sichten niet 3.19.12.
25. Eet van alles dat int bleefschuyts vercocht wort / sonder pet te onderbygghen na de conscientie. 3.19.11
28. Maer ist dat u pemant sepe? Die is den Afgoden gheoffert / soo en eet dat niet / om dies wille die u dat te kennen gheeft / ende der conscientie. 2.3.6. ende 2.3.9.
29. Maer issegge der conscientie niet wo selfs / maer des anderen. 4.10.4.
31. Het sy dan dat ghy eet / of dinct / of pet doet / doet het al ter eeren Gods 3.20.44.
32. Weest soo dat ghy gheen ergernisse en geest / noch den Joden / noch den Griecken / noch der ghemenne Gods 3.19.11.
- 11/4. Een ghelijck man die vint ofte propheteert met gedecten hoofden / die onteert zijn hoost 4.19.26.
5. En

DE TAFEL.

5. Een pegelijcke vronwe die bidt ofte pprophetet met ongedecten hoofde/ die ontceert haer hoofte 4.10.29.
7. De man en moet zijn hooft niet decken/ want hy is het beelt ende eerlyckheyt Gods/ maer de vronwe is des mans eerlyckheyt 1.15.4.
16. Jst dat peinant segynt gencuechte te hebben int kyben/ wy en hebben die ghewoonte niet/ noch de ghemeynte Gods 4.10.31.
20. Wanneer ghy dan hy een te samen coemt/ soo en eetmen des Heeren abontmael niet 4.18.12.
22. Hebdop gheen hunsen om te eten ende te dinccken/ of ietmaect ghy de ghemeynte Gods? 4.10.29.
23. Jck hebbe vanden Heere ontfangen/ het gheue dat ick uoock gegeven hebbe 4.17.35. ende 4.17.50.
24. Ende als hy ghedancckt hadde/ brack hyt/ ende seide: Brecmt/ eet/ dit is mijn lichaem/ welck dooz u ghebroken wort/ doet dit tot myn= der ghedachteuiffe. 4.17.1. ende 4.17.20.
25. Wefghelijcks nam hy oock den dincckbecker naec den Abontmael/ seggende: Desen dincckbecker is het niende Testament in mynen bloede: doet dit soo menichmael als ghy dien dincckt/ tot mynder ghedachteuiffe 4.17.20.
26. Soo menichmael als ghy die broot sult eten/ ende desen dincckbecker sult dinccken/ sult ghy den doot des Heeren vercondighen/ tot dat hy come. 4.16.30. ende 4.17.15. ende 4.17.37.
28. Een pegelijc pzoede hem selven/ ende ere alsoo van dien broode/ ende dinccke van dien dincckbecker. 4.1.15. ende 4.16.30. ende 4.17.40.
29. Wie ontweerdichlyc eet ende dincckt/ die eet ende dincckt hem selven het oordeel/ niet onderschepden/ de het lichaem des Heeren. 4.1.15. ende 4.16.30. ende 4.17.33. ende 4.17.34. ende 4.17.40.
31. Waer dat wy ons selven oordeelden/ soo en souden wy niet gheoordeelt worden 3.3.18.
32. Als wy gheoordeelt worden/ wy worden vanden Heere ghecleert om dat wy niet en souden niet de werelt verdoemt worden. 3.4.33. ende 3.8.6.
- 12/3. Jck gheue u te kennen dat niemant dooz den gheest Gods sprekende/ Jesum en verbloecte: ende niemant en can segghen dat Jesum de Heere is/ dan dooz den heylighen Gheest 2.2.20.
6. Ende daer zijn verschepden werckingen/ maer het is de selve God/ die alle in allen werckt. 2.3.6. ende 2.3.9.
8. Want den eenen wort ghegheben het woort der wijsheyt dooz den Gheest/ ende den anderen het woort der kennisse dooz den selven Gheest. 4.3.11.
10. Den anderen verschepden tonghen/ den anderen uitlegginghe der tonghen 1.13.14. ende 3.2.9.
11. Ende alle dinghen werckt de eenlycke ende selve Gheest/ deplende eenen pegelijcken het zijne alsoo hy wil. 1.13.14. ende 4.13.3.
12. Ghelijck het lichaem een is/ ende heeft veel leden: ende de leden eens lichaems/ hoe wel sy vele zijn/ nochtans zyn maer een lichaem/ alsoo oock Christus. 1.13.16. ende 3.7.5. ende 3.16.2. ende 4.17.22.
13. Wy alle zijn in eenen gheest/ tot een lichaem ghechoopt/ het sy Joden ofte Sijcken/ etc. 4.14.7. ende 4.15.1. ende 4.16.22.
25. Om datter gheen tweedacht in den lichame wesen en soude/ maer dat de leden ghelijcke sorghe dooz malcanderen dragen soude. 1.3.20.20
28. Ende God heeft sommighe inder ghemeynte gheset: ten eersten Apostelen/ ten anderen Doopteren/ ten derden Leeraers/ daer na ecachten/ daer na gaben der ghesoncmakinghe/ helpers. etc. 4.3.8. ende 4.11.1. ende 4.20.4.
31. Zyt ghy vperich na de beste gaben? Jc wyse u noch een beter wech. 3.2.9.
- 13/1. Al waert dat ick met tonghen der menschen ende der Enghelen sprake/ maer gheen liefde en hadde/ soo waer ick als een elinckende metael of lippende velle gewordē. 2.5.4
2. Ende of ick alle gheloobe hadde/ dat ick bergen versetten conde/ ende en hadde de liefde niet/ soo en ware ick niet 3.18.8.
3. Ende oft ick al mijn goet tot der armen onderhoudinghe gabe/ ende of ick mijn lichaem oer gabe om te verbranden/ maer gheen liefde en hadde/ soo en soudeet my niet helpen. 4.13.13.
4. De liefde is lanckmordich/ sy is wiendelijck: de liefde en is niet afgonstich/ de liefde en is niet lichtverdiich/ niet opgheblasen. 3.7.5. ende 3.7.6.
9. Wy bekenen eensdeels/ ende wy ppropheteren eensdeels 3.20.20.
10. Maer als het volmaecte sal gecomen zijn/ dan sal het gheue dat eensdeels gheschiet/ vergaen. 3.2.13.
12. Wy sien nu in eenen spiegel duyfsterlycken/ maer dan sullen wy sien aenlicht aen aenlicht. 3.25.11. ende 4.18.20.
13. Ende nu blijven dese drie: Ghe-loobe/ Hoope/ ende Liefde/ maer de meeste van desen is de Liefde. 3.18.8
- 14/15. Wat ist dan? Jck sal met den gheest bidden/ ende ick sal oock met verstande bidden: Jck sal met den gheest singhen/ ick sal oock met verstande singen. 3.20.5. ende 3.20.32.
16. Want soo ghy dancksegghet met den gheest/ soo sal de ghene die vanden rechten volcke is/ Amen segghen op uwe dancksegginghe. 3.20.33.
29. Ende dat daer twee of drie Doopteren spreken/ ende dat de andere oordeelden 4.8.9. ende 4.9.13.
30. Jst dat het eenen anderen daer sittende/ gheopenbaert is/ soo wijghe de eerste 4.1.12.
34. Laet uwe wijben inde ghemeynte swijghen/ want het is haer niet gheoorlooft te spreken/ maer moeten onderwoyden zijn 4.10.29.
40. Laet alle dinghen eerlijck/ ende met orden gheschieden. 2.8.32. ende 3.20.29. ende 4.3.10. ende 4.10.27. ende 4.10.30.
- 15/6. Daer nae is hy ghesien meer dan van vijfhondert broederen op eenmael/ vanden welcken vele noch leden/ ende sommighe zijn ghestorben 3.25.3.
10. Jck hebbe meer ghearbept dan sy alle: niet ick/ maer de ghenade Gods die met my is. 2.3.12. en 4.1.6
12. Ende ist dat Christus ghepre-dickt wort/ dat hy upt den dooden op ghewecke is/ hoe segghen dan sommighe onder u datter gheen opstandinghe der dooden is? 3.25.7. ende 4.1.4.
13. Jst datter gheen opstandinghe der dooden en is/ soo en is Christus/ etc. 3.25.3.
14. Jst dat Christus niet opgeweckt en is/ soo is onse pprockinghe ydel/ Jnt selde.
16. Jst dat de dooden niet opghewect en worden/ soo en is oock Christus niet opghewerkt 2.13.2.
17. Ende ist dat Christus niet opgewerkt en is/ soo is uwe gheloobe ydel/ ende ghy zyt noch in uwe sonden 2.13.2. ende 2.16.13.
19. Jst dat wy in dit leven alleenlyck onse hope op Christus hebben/ soo zyn wy de ellendichste van alle menschen 3.9.6. ende 3.18.4.
20. Maer nu is Christus van den dooden op gheweckt/ als de eerste linck van den ontfapen 2.16.13.
21. Na dien de doot dooz een mensche is/ soo is oock de opstandinghe der dooden dooz een mensche. 2.1.6.
22. Ghelijck sy alle dooz Adam steruen/ alsoo sullen wy alle dooz Christus levendich worden 4.16.17.
23. Maer een pegelijck in synen orden/ Christus de eerste linck/ daer na 3.25.3.
24. Ende daer na het epnde/ als hy het Contereycke Gode den Vader sal overghegheven hebben/ als hy alle heerschappie/ ende alle oberheyt/ ende macht/ te niere sal ghemaecte hebben. 1.13.26. ende 2.14.3. ende 2.15.5.
25. Want hy most heerschappie hebben/ tot dat hy alle zyn vanden onder syn voeten getept heeft. 2.16.16.
28. Ende als het hem al sal onderwoyden wesen/ dan sal oock de sone selve/ die het hem al onderwoyden heeft/ hem onderwoyden worden/ op dat God sy al in allen. 1.3.26. ende 2.8.30. ende 2.14.3. ende 2.15.5. ende 3.20.42. ende 3.25.12.
36. O dwaes/ dat ghy zaepet dat en wort niet levendich/ ten sy dat het sterbe 3.25.4.
39. Alle vleesch en is niet eenderlen vleesch/ maer er ander is het vleesch der menschen/ een ander der besten/ een ander der visschen/ een ander der boghelen 3.25.8.
41. Een ander heerlyckheyt heeft de Sonne/ ende een ander heerlyckheyt heeft de Maen/ ende een ander heerlyckheyt hebben de Sterren: want de een Sterre is van d'ander verschepden in heerlyckheyt 4.29.34.
45. De eerste mensche Adam/ is gecwoerden tot een levendighe siele/ ende de laeste Adam tot een levendich/ makende gheest. 1.15.4. ende 3.1.2.
46. Het gheestelijcke en is niet eerst/ maer het natuerlycke/ daer na het gheestelijcke 4.16.31.
47. De eerste mensche vander aerden/ aertsch: de tweede mensche is de Heere vanden hemel. 2.12.7. ende 2.13.2. ende 2.13.4. ende 4.17.25.
50. Vleesch ende bloet en connen het Contereycke Gods niet besietten/ ende de verderbinghe en beside de onderberffelijckheyt niet 4.16.17.
51. Siet ick segghe u een verborghentheyt: wy en sullen niet alle slapen/ maer wy sullen alle verandert worden 2.16.17. ende 3.25.8.
52. In een puncte des tijts/ in eenen ooghenblyck ter laester basunnen (want sy sullen blasen) en de doode

- fullen op gheweckt worden onberderfelyck' ende wy fullen verandere worden 2.16.17.
53. Want dit verderfelycke moet ons verderfelyckheyt aen doen: ende die fierfelycke moet onsterfelyckheyt aen doen 3.25.7.
54. Als die verderfelycke sal onberderfelyckheyt aen ghedaen hebben/ etc. dan sal het woort geschieden dat gheschreven staet: De doot is besonden tot overwinninghe. 3.25.10.
16. 2. Op sicken eersten dach der werke een pegelyck van u by hem selven legghen/ als eenen pegel vergaederende na dat by/ etc. 2.8.33.
7. Want ick en wil u nu int doozgaen niet sien/ maer ick hope enen tyt lanck by u te blyven/ ist dat het de Heere toe laet. 1.17.11.

II. Corinthen. Cap. I.

2. **G**henade ende byde sy u van God onsen Vader ende den Heere Jesu Christo. 1.13.13.
3. De Vader der barmherticheyt/ en God aller vertroostinghe. 3.20.37.
6. Ende ist dat wy verdruyt worden/ dat gheschiet dooz utwe vertroostinghe ende salicheyt/ de welke gewacht wort dooz verdraechsaemheyt der selver verdrukkinghen/ die wy oock lyden: ist dat wy ghetroof worden/ dat gheschiet dooz utwe vertroostinghe ende salicheyt 3.5.4.
18. Want onse roem is dit/ namelyck het ghetuyghenisse onser conscientie dat wy in enyvondicheyt/ ende Godlycke oprechticheyt niet met bleefselijcke wijfheyt/ etc. 3.2.41. ende 3.17.14.
19. De sone Gods Jesus Christus die onder u dooz ons ghepredicht is/ dooz my ende Silvanum/ ende Timotheum/ en is niet geweest ja ofte neen/ etc. 4.17.50.
20. Alle beloften Gods sijn in hem Jae/ ende sijn in hem Amen/ etc. 2.9.2. ende 3.2.32. ende 3.20.17. ende 4.14.20.
22. Die ons oock verseglicht heeft/ ende onse herte den pant des Geests Gods ghegheven heeft. 1.7.4. ende 3.1.3. ende 3.2.36. ende 3.24.1.
23. Maer ick aenroep God tot ghetuyghe op mijn siele/ dat ick om u te sparen/ noch te Corinthen niet gequam en ben 2.8.24. ende 2.8.27.
24. Niet dat wy heerschappie voeren over uwen ghelooft/ etc. 4.8.9.
26. Het is den sulcke ghenoech dat by van velen ghestraft is 3.4.12.
7. Zoo dat ghy ter contraren hem meer moet bergheden/ ende vertroosten/ op dat sulcke in overbloedigher droefheyt niet eenichsins en vergaet. 4.1.29. ende 4.12.8.
8. Daerom bidde ick u dat ghy de liefde aen hem bevesticht 4.12.9.
16. Den desen/ een reucke des doots/ ende den desen/ een reucke des levens/ ten leven - 2.5.5.
33. Dewijle het openbaer geworden is/ dat ghy den byzef Christi zijt/ dooz ons bedient/ gheschreven niet met lichte/ maer met den Gheest des levendighen Gods/ niet in steenen Tafelen/ maer in bleeschelijcke Tafelen/ des herten 2.8.57.
5. Niet dat wy van ons selven bequam sijn/ nec te denken/ als wy ons selven/ maer dese bequaemheyt

- is int God. 2.2.25. ende 2.2.27. ende 2.3.6.
6. Die ons oock bequame dienaers des nieuwen Testaments gemaect heeft/ met der letter/ maer des Gheests: Want de letter doot/ maer de Gheest maect levendich. 1.9.3. ende 2.7.2. ende 3.1.4. ende 4.1.6. ende 4.14.11.
7. Ist dat de bedieninghe des doots int letteren in steenen gedrukt/ eerlyck gheweest is/ soo dat de kinderen Israels Moses aensicht nie en konden aensien 2.7.7.
8. Hoe en sal niet meer de bedieninghe des Gheests eerlyck wesen? 1.9.3.
9. Want ist dat de bedieninghe der verdoemnisse eerlyck was/ veel meer is de bedieninghe der rechtveerdicheyt overbloedich in eerlyckheyt. 2.11.7. ende 4.3.3.
14. Haer sinnen sijn verhart gheworden: want tot op den huydighen dach blyft dat selve decksel in het lesen des ouden Testaments sonder ontdecken/ het welke dooz Christusum wort te niete gemaect. 2.10.23.
15. Maer tot op desen huydighen dach als Moses ghelesen wort/ leet dat decksel op haer herte. Int selve.
17. De Heere is de Geest: ende waer de Gheest des Heeren is/ daer is de byzefheyt 2.2.8.
18. Ende wy alle met onbedecken aensichte/ de eerlyckheyt des Heeren als in een spiegel aenschouwende/ worden in het selve veel verandert van eerlyckheyt tot eerlyckheyt/ als van des Heeren Gheest. 1.15.4. ende 1.15.5. ende 3.2.20. ende 3.3.9.
- 4/4. In de welke de God des werelts de sinnen verblint heeft/ namelyck der ongheloobighe/ om dat sy niet sien en souden het licht des Evangelium des heelichheyt Christi. 1.14.13. ende 1.18.2. ende 2.4.1. ende 2.9.11.
6. God die gheseyt heeft/ dat het licht int de duysternisse soude lichten/ die heeft in onse herten ghelichet/ etc. 2.9.1. ende 3.2.1. en 4.1.5. en 4.3.3.
7. Maer wy hebben desen schat in aerden vaten: op dat de uytneemende macht/ Gods sy/ ende niet uyt ons 4.1.5. ende 4.3.1.
8. Als wy allesins worden bedruyt ende niet venout/ wanchelmoedich maer niet mismoedich. 3.8.9. ende 3.15.2.
9. Dervolcht/ maer niet berlaten/ te neder gheworpen/ maer niet verdorven 3.15.8.
10. De doodinghe onsen Heeren Jesu Christi altijt in onsen lichame ommedyghende/ op dat oock het leven onses Heeren Jesu in onsen lichame soude gheopenbaert worden. 3.15.5. ende 3.15.8. ende 3.18.7. ende 3.25.3. ende 3.25.7.
13. Ende dewijle wy eenen selven Gheest des gheloofts hebben/ gelijck gheschreven is. Ick hebbe geloof/ ende daerom hebbe ick ghesproken: wy ghelooven oock/ ende daerom spjcke wy 3.2.35.
- 5/1. Wy weten dat/ in dien die onse aertse hups deses tabernakels gebroken wort/ so hebben wy een timmeringhe van Gode/ te weten/ een ewich hups in den hemel/ dat sonder handen gemaect is 3.25.6.
2. Want hierom sichten wy/ ende beghereen met onse woonstede/ die van den hemel is/ overleert te worden 3.9.5.

4. Wy en willen niet ontfet maer overgeleert worden/ op dat het fierfelycke van den leven verlonnen werde 1.15.2. ende 3.9.5.
5. Die ons oock den pant des Geests ghegeven heeft 2.9.3. ende 3.2.30.
6. So hebben wy dan altyts goeden moer/ ende weten dat wy repulden in die lichaem sijn/ weten dat wy uytwoonen van den Heere. 1.15.2. ende 3.2.14. ende 3.9.4. ende 3.25.1. ende 3.25.6.
7. Want wy wandelen dooz ghelooft/ maer niet dooz aenschouwen. 3.2.14.
8. Maer wy hebben goeem moer/ ende hebben liever te verghyven uyt den lichame/ ende te gaen woenen by den Heere 1.15.2.
10. Wy moeten al verschijnen dooz den rechtvoel Christi/ op dat een peerlyck behale in zyn lichaem/ nae dat by ghedaen heeft/ het sy goet of te quaer. 1.13.11. ende 1.15.2. ende 3.18.1. ende 3.25.7.
17. Zoo dan penant in Christo is die is eenen nieuwe creature: het oude is voo by ghegaen/ siet/ het is al niet gheworden 3.2.32.
18. Ende alle dunck is uyt Gode/ die ons met hem selven verfoent heeft dooz Jesum Christusum/ ende heeft ons de bedieninghe der verfoeninghe ghegeven. 3.2.29. ende 3.2.32. ende 3.5.5. ende 3.11.4. ende 4.6.3.
19. God was in zyn lichaem/ de werelt hem selven verfoenende/ hen hare sonden niet toerekenende/ ende heeft het woort der verfoeninghe in ons gheselt. 2.12.4. ende 2.17.2. ende 2.32. ende 3.4.25. ende 3.11.22. ende 3.14.11. ende 4.1.22.
20. Zoo sijn wy dan bootschappers uyt Christi name/ als of God dooz ons vermaende. 3.4.27. ende 4.1.22. ende 4.3.1.
21. Want hem die gheen sonde ghekent en heeft/ heeft by dooz ons sonde gemaect/ op dat wy in hem sonden rechtveerdicheyt Gods worden 2.16.5. ende 2.16.6. ende 2.17.2. ende 3.5.2. ende 3.11.11. ende 3.11.22. ende 3.11.23.
6. 8. Dooz eere ende oneere: dooz lasteringhe ende prijs 3.8.8.
16. Ghy zijt den Tempel des levendighen Gods. 1.13.15. ende 3.6.3. ende 3.16.2. ende 4.3.1.
- 7/1. Dewijle dan wy dese beloften hebben/ liebe/ laet ons ons selven renigen van alle besmettinghe des lichaems ende des geests/ ende heylighmakinge volbrengen in de byzef Gods. 1.15.2. ende 2.5.11. ende 2.9.3. ende 3.3.9. ende 3.16.2. ende 3.25.7.
10. De droefheyt die na Gode is/ die bringet dooz berou te salicheyt/ die onberouwelijc is: maer de droefheyt der werelt weret die doot. 3.3.7. ende 3.4.2.
11. Dese selve utwe droefheyt die nae God was/ wat neersteicht sy in u gewacht heeft/ ja wat onschuldigher/ jae verontweerdinghe/ etc. allesins hebt ghy u selven bewesen dat ghy reon sijt in die daet 3.3.15.
- 8/17. Zoo volent nu oock het doen: op dat/ ghelijck de goetwillicheyt bereyt was om te willen alsoo oock het volbrengen sy van het gene dat ghy hebt 2.5.8.
16. Ende Gode sy lof/ die dese neersteicht dooz Tito int herte ghegheven heeft. Int selve.

DE TAFEL.

Tot de Galaten. Cap. 1.

17. Namelijck dat hy mijn bema-
ninghe aenghenomen heeft. Jae hy
seer neerstich zijnde / van selfs ghe-
willich tot u gecomen is. Int selfde.
9/6. Wie sparcichlyck saept / die sal
oock sparcichlyck maepen / ende wie
mildetlyck saept / die sal oock milde-
lyck maepen 3.18.6.
7. Een peghelijck ghebe / ghelijck hy
in zyn herte boozneem / niet met
swaermoedicheyt oft upt bedwan-
ghe : Want God heeft den blipmoed-
dighen gheber lief 3.16.3.
12. Want de beoentinghe deser offer-
hande en boldoet niet alleenlyck het
ghebeek der heylighen : maer maect
oock overbloedich dat God dooz
belen ghebancke woze 3.7.5.
- 10/4. De wapenen onses crijghs en
zyn mischbleeschelijc : maer machtich
dooz God / om de stercken neder te
woepen. 4.8.9. en 4.11.5. en 4.1.10.
6. Ende hebben verpde wyake te-
ghen alle onghewoozsaemheyt / als
uwe ghehoorzsaemheyt sal verbult
wesen 4.6.3.
8. Want of ic oock wat meer toemde
van onse macht / die ons de heere
ghegheven heeft ter stichtinge / ende
niet tot uwer berderbunge / soo en sal
ick niet beschaemt worden 4.8.1.
- 11/14. Ende het is gheen wonder
want Satan selve / verandert hem
in een Engel des lichts. 1.9.2. ende
4.12.12.
- 12/2. Ick weet enen man in Christo
oer beerthien jaren / (oft in den lie-
hame dat en weet ick niet / of bupten
den liehame dat en weet ick niet /
God weet het) dese wert tot den der-
den hemel opgenomen. 1.9.1. ende
1.14.4. ende 4.3.3.
4. Hy is opghenoint geweest in het
Haradjs / ende ghehoort onuytspre-
kelijcke woorden / die een mensche
niet spreken en mach 1.14.4.
7. Ende op dat ick dooz de uptne-
mende openbaringen my niet boven
mate en soude verheffen / soo is my
gegeven een prikkel in het vleesch / de
Engel Satan / dat hy my met buy-
sten slaen soude / om dat ick my niet
hooghe verheffen en soude. 1.14.18.
ende 3.3.14. ende 4.17.34.
8. Hierom heb ick den heere dziemael
ghebeden / op dat hy soude van my
wijken 1.13.20.
9. Ende hy sepde : mijn ghenade is
u genaechsaem / etc. op dat de macht
Christi in my woone. 1.13.20. ende
1.3.13. ende 3.3.14.
21. Dat my mijn God niet wederom
en benedede hy u als ick come / ende
sal moeten rouwe hebben oer vele
die te bozen gefondicht hebben / ende
gheen berou ghehad en hebben / etc.
3.3.18. ende 4.1.27.
- 13/4. Want hoe wel hy upt swack-
heyt heeft ghecrupcighet gheweest /
soo leest hy nochtans upt de macht
Gods : want wy zijn oock swack in
hem / maer sullen niet hem leben
dooz de crachte Gods aen u. 2.13.2.
ende 2.14.6. ende 2.16.13.
5. Ondersoeckt u selven of ghy in het
gheloove zijt : beproeft u selven : be-
kent ghy u selven niet dat Jesus
Christus in u is? etc. 3.2.29.
10. Mac de macht die my de heere
ghegheven heeft tot stichtinge / ende
niet tot berderbunge 4.8.1.
13. De genade des heeren Jesu Chri-
sti / ende de liefde Gods : ende de ge-
meenschap des heylighen Gheests
sp met u allen / Amen. 3.1.2.
1. Paulus een Apostel / niet van
mensen / noeh dooz men-
schen / maer dooz Jesum
Christum ende God den Vader / die
hem upt den dooden berweert heeft.
4.3.13.
2. Ende alle de broeders die met my
zijn / den Ghemeenten in Galatia.
4.1.14.
3. Ghenade sp u lieden / ende bjebe
van Gode den Vader / ende onsen
heere Jesu Christo 1.13.13.
6. My verwondert / dat ghy so hae-
stelyck verlatende hem / die u in de
ghenade Christi gheropen heeft /
oberghebracht woze tot een ander
Euangelium 4.1.27.
8. Maer al waert oock dat wy / of
een Engel upt den hemel / u anders
predikten / dan dat wy u gepredicht
hebben / die sy verbloecte 4.9.12.
16. Te openbaren zyn sone in my / om
dat ick hem Euangeliseren soude
tusschen de hepoenen / etc. 3.2.7.
18. Dat drie jaren quam ic te Jeru-
salem om Petrum te belien / etc.
4.6.7. ende 4.6.14.
- 2/1. Na beerthien jaren ben ick wes-
derom te Jerusalem ghecome met
Barnaba 4.6.14.
3. Maer Titus die met my was / hoe
wel hy een Grieck was / en wert
nochtans niet bedwonghen hem te
laten besnijden 3.19.12.
6. God en acht het aenlien der men-
schen niet 3.23.10.
7. My was bevolen het Euange-
lium tot de hepbenen / gelijck Petro
de Joden 4.6.7.
8. Want die in Petro crachtich was
tot het Apostelschap der besnijdin-
ghe / was oock crachtich tot de hep-
benen 4.1.6. ende 4.6.7.
9. Ende als Jacobus / ende Cephaa /
ende Joannes / die gheacht waren
Colommen te zijn / hebben bekent de
ghenade die my ghegeven was / etc.
4.6.13.
14. Maer als ick sach dat sy de boe-
ten niet reche en droeghen na de
waerheyt des Euangelij / sepde ick
tot Petrum / in aller teghenwoozdie-
heyt. Ist dat ghy / etc. 4.12.3.
16. Wetende dat de mensche niet ge-
rechtveerdicht en woze upt de wer-
ken der Wet / maer dooz het geloove
Jesu Christi etc. 3.17.2.
19. Want dooz de Wet ben ick der
Wet afghestorven / om dat ick Gode
leben soude / ende ic ben met Christo
ghecrupst 2.16.7.
20. Ende ick lebe / niet ick nu / maer
Christus leest in my / etc. 4.19.35.
- 8/1. O ghy uptcinnige Galaten / wie
heeft u betovert / dat ghy de waer-
heyt niet en sout ghehoorzsaem zijn-
dien Jesu Christus dooz de ooghen
heeft doozgheschildert geweest / ende
onder u gecrupst. 1.11.7. ende 4.1.27.
ende 4.18.11.
2. Hebt ghy den Gheest ontfanghen
upt de werken des Wets / oft upt
den gheloove dat ghy ghehoort hebt?
3.2.33. ende 4.1.6.
6. Ghelijck Abraham Gode gheloofst
heeft / ende het is hem tot rechtveer-
dicheyt gherekent 3.17.8.
8. Ende de Schijfte boozliende dat
God de hepbenen rechtveerdicht
upt den gheloove / heeft te bozen
Abrahe bercondicht / segghende : In
u sullen alle de hepbenen gesegghent
worden. 3.11.3.
10. Alle die upt de werken des Wets
zijn / die zijn onder den bloeck : want
daer is gheschreven : Verbloect is
een pegelijck etc. 2.7.5. ende 2.7.17.
ende 2.16.2. ende 3.11.19.
12. De Wet en is upt den gheloove
niet / maer de mensche die dit doet /
sal daer in leven. 3.11.18. en 3.11.19.
13. Christus heeft ons berloft van de
verbloekinghe der Wet / ende is dooz
ons de verbloekinghe gheworden /
want daer is gheschreven : Ver-
bloect / etc. 2.7.15. ende 2.8.57. ende
2.16.2. ende 2.16.6. ende 2.16.19.
ende 2.17.4. ende 3.4.27. ende 3.11.12.
ende 3.19.3. ende 4.13.21.
16. De beloften zijn tot Abraham ge-
seft / ende zynen sone. Hy en seft niet :
ende den saden / als in belien / maer
als in eenen : Ende uwen sone / welcke
Christus is. 2.6.2. ende 2.13.3.
ende 4.14.21.
17. Ende dit segghe ick : het verbout
dat te bozen van Gode op Christus
bebesticht is / woze dooz de Wet (die
nae vier hondert ende dertich jaren
quam) niet crachteloos ghemaect /
om de belofte te niet te doene. 3.11.20
18. Ist dat de effenisse upt de Wet
coemt soo en coemt sy nu niet upt de
belofte. Maer God heeftse Abrahe
dooz de belofte geschoncken. 3.11.17.
19. Waer toe is dan de Wet? Sy is
om der overtredinghen wille daer
toe geset / tot dat het saet quame dien
het vloofst was / ende sy is dooz de
Engelen gecordineert / dooz de hant
des Middelaers. 1.14.9. ende 2.5.6.
ende 2.7.2.
21. Is dan de Wet teghen de belofte
Gods? dat sy verre. Want waer
daer een Wet ghegeven die conde
lewendich maken / soo ware warach-
telijck de rechtveerdichtep dooz de
Wet 3.11.19. ende 3.4.6.
22. Maer de Schijft heeft het al on-
der de sonde belotten / om dat de ve-
lofte upt den gheloove Jesu Christi
soude den gheloobigghen ghegeven
worden 3.4.6.
24. Soo dan de Wet is onse leyder
tot Christus gheweest / om dat wy
upt den geloove sonden gerechtere-
dicht woode. 2.7.2. en 2.7.11. en 2.11.5
27. Want soo vele van u in Christus
ghedoopt zijn / die hebben Christus
aenghedaan. 3.1.1. ende 3.1.13. ende
4.14.7. ende 4.15.6. ende 4.16.21.
ende 4.19.8.
28. Daer en is Jode noch Grieck / daer
en is noch dienstbaer noch hype /
daer en is noch man noch bouwe /
want ghy zijt alle een in Christo
Jesu 2.11.11. ende 4.20.1.
- 4/1. Ende ick segghe / soo langhe de
erfghenam een kint is / soo en is
tusschen hem ende eenen dienst-
knecht gheen onderschept / hoe wel
hy heere is van allen. 2.11.2. ende 2.
11.5. ende 2.11.13. ende 4.10.14.
2. Maer hy is onder mombaers ende
desoeters / tot den tijt die den Vader
gheset heeft 4.10.14.
3. Alsoo oock / als wy kinderen wa-
ren / doe waren wy dienstbaer ghe-
maect onder de uptwendige inste-
tinghe der werelt 4.10.14.
4. Maer als de volhent des tijts ge-
come is / heeft God zynen Soue
uptgesonden gebozen van der bou-
we / gewoorden onder de Wet. 2.16.5.
ende 2.7.15. ende 2.11.11. ende 2.12.7
ende 2.13.1. ende 2.13.3. ende 2.17.5.
ende 4.10.15.
5. Om dat hy de ghene die onder
de Wet

DE TAFEL.

- de Wet waren / verloffen soude / om dat wy de aenneminge tot kinderen ontfanghen fouden. 2.7.15. ende 3.19.2.
6. Ende want ghy Gods kinderen zyt / heeft God den Gheest zyns Zoons uytghesonden in uwe herten / die roept: Abba & Vader. 2.14.5. ende 3.1.3. ende 3.2.11. ende 3.13.5. ende 3.20.37.
8. Maer doe ghy God niet en kent / diendet ghy den ghenen die van natuere gheen Goden en waren. 1.4.3. ende 1.12.3.
9. Ende nu als ghy God kent / jae meer van Gode ghekent zyt / hoe went ghy u wederom tot cranche ende ghebreekelycke insettinghen / ende wilt die wederom van bozen aen dienen. 4.1.27. ende 4.10.10. ende 4.19.7.
10. Ghy onderhout daghen / ende maenden / en tijden / en jaren. 2.8.33.
11. Ick hreese dooz u / dat ick sal te verghhefs aen u lieden gheardept hebben 2.8.33.
22. Want daer is gheschreven / dat Abraham twee sonen hadde / eenen van der dienstmaechte / ende ene van der vyse 2.7.17. ende 4.2.3.
24. Het welke hy ghelykenisse ghesproken wort / om wat anders te beduyden: want die zyn de twee testamenten: een van den berch Sina / daer ter dienstbaerheyt gheneereert / het welke is Agar 2.11.9.
25. Want Agar is de berech Sina in Arabia ende coemt ober een niet dat Jerusalem dat nu is / ende is dienstbaer met hare kinderen 3.2.6.
26. Maer het Jerusalem dat op waeris is / dat is by / de welke is onser aller moeder 4.1.1.
28. Wy dan broeders / zyn kinderen Isaack nae der belofte 4.16.12.
30. Dyzt uyt de dienstmaechte ende haren sone / want de sone des dienstmaechts / en sal met den sone der vyse niet erben 3.18.2.
- 5/1. So staet dan in de bypheet / daer mede ons Christus by ghemaect heeft: ende en wort niet wederom met den jocke der dienstbaerheyt behanghen. 3.19.2. ende 3.19.14. ende 4.10.8. ende 4.10.9. en 4.20.1.
4. Ghy die dooz de Wet wilt gerechtbeerdicht worden / Christus is van u pdel gheworden / ghy zyt van der ghenade ghevallen 3.19.14.
5. Wy verwaeghten in den Gheest unt den gheloove / de hope der rechtbeerdicheyt 3.2.43.
6. Hoeh besnydenisse noch boozhuyt / en heeft eenighe macht in Christo Jesu: maer het gheloove dat dooz de liefde erachtich is 3.11.20.
13. Want ghy zyt ter bypheet geroepen broeders / alleenlyck dat ghy de bypheet niet en gebruet tot een oorsaecke den vleesche: maer dient maecanderen dooz de liefde 3.19.11.
14. De gheheele Wet wort in eenen woode verbult / namelick in desen: Ghy sult u woen naesten lief hebben / ghelyck u selven 2.8.53.
17. Het vleesch begheert reghen den Gheest / ende den Gheest reghen het vleesch / etc. 2.7.5. ende 2.2.27.
19. De wercken des vleesch zyn openbaer / de welke zyn / overspel / hoererie / onreynicheyt / oneerlyckeheyt. 2.1.8. ende 3.14.1. ende 4.15.10.
- 6 10. Dewyle wy eyt hebben / laet ons goet doen aen een peghelcken / etc. 3.7.6. ende 3.20.38.
14. Het sy better van my / dat ick soude roemen / anders dan in het crups onses Heeren Jesu Christi / dooz het welke de woelc my ghecrupicht is / ende ic de werelt. 2.16.7
15. Want in Christo Jesu en gheelt noch besnydinghe / noch boozhuyt. 4.14.24.
17. Dooztaen niemant en make my moepte / want ick draghe de teeckenen onses Heeren Jesu in mynen liebhame. 3.18.7. ende 3.23.8.

Tot den Ephesien. Cap. 1.

2. **G**Enade ende vyede sy u lieden van Godt onsen Vader / en de Heere Jesu Christo. 1.13.13.
3. Die ons seggheent heeft met alleley gheseelgeken seggen in de hemel / segge goeden in Christo 3.22.10.
4. Ghelyck hy ons in hem uytvercoeren heeft / eer des werelts groent gheleyt was / om dat wy fouden wesen heplich etc. 2.3.8. ende 3.8.53. ende 2.12.5. ende 2.16.4. ende 3.15.5. ende 3.17.15. ende 3.19.2. ende 3.22.1. ende 3.23.12. ende 3.24.3. ende 3.24.5.
5. Die ons van te bozen heeft geschiet tot de aenneminge der kinderen / dooz Jesum Christum in hem selven etc. 2.12.5. ende 3.11.4. en 3.18.2
6. Tot pyse zynner heetlycker genaden / in de welke hy ons aengenaem ghemaect heeft in den beminden. 2.17.2. ende 3.2.32. ende 3.11.4.
7. In den welcken wy de verlossinghe hebben dooz zyn bloet / etc. 3.4.30.
9. Ons te kennen ghevende de verbozghentheyt zyns willen / na zyne goetwillicheyt die hy boozgenomen heeft in hem selven. 3.14.2. ende 4.19.36.
10. Dat hy in de uytdeelinghe der botheyt des ryts / soude weder in een versamelen in Christo / al wat in de hemelen / etc. 2.12.5. ende 3.20.21.
13. In den welcken ghy oock hoopt / na dien ghy het woort der waerheyt ghehoort hebt / namelick het Evangelium uwer salicheyt / etc. 1.7.4. ende 2.9.3. ende 2.10.3. ende 3.1.4. ende 3.2.36. ende 3.24.1. ende 3.24.8.
14. De welke is het pant onser erven / dat wy in verlossinghe gantschelyck bezijet worden / etc. 3.24.8.
17. Dat den God onses Heeren Jesu Christi / de Vader der heerlyckheyt u gebeden Gheest der wysheyt / etc. 2.2.21.
18. Dat ghy meucht sien / hoedanich de hope sy daer hy ons toe gheropen heeft / ende hoedanich de ryckdom der heerlyckheyt zynner erven in de heplighen sy. 3.2.16. ende 4.8.11.
20. Die hy ghewoont heeft in Christo als hy hem van de dooden opgewect heeft / ende te zynner rechterhand gheset heeft in de hemelen. 2.1.15.
21. So ven alle Overheyt / ende macht / ende geweld / ende heerschappie / ende allen naem die ghenoeint wort / niet alleenlyck in deser werelt / maer oock in de roecomende. 1.14.5. ende 2.15.5. ende 2.16.15.
22. Ende heeft hem ober alle dinck tot een hoofft ghegheben der Gemeente 2.15.5. ende 4.6.9.
23. De welke is zyn lijf / ende de bevullinge des ghenen die alle dinck in allen verbult. 2.15.5. ende 3.20.38. ende 4.1.10. ende 4.17.9.
- 2/1. Als ghy doot waert dooz de misdaden ende sonde 3.24.10.
2. Daer ghy booztijden in wandel / det / nae onsen loop deser werelt / nae den Oversten der macht des lichts ende des Gheests / die nu werelt in de kinderen der ongeboozsaenheyt. 1.14.13. ende 1.14.18. ende 2.4.1. ende 3.14.10.
3. Onder de welke wy ooc alle booztijden ghewandelt hebben in de heertten onses vleeschs doende de wille des vleeschs / ende der gedachten / etc. 2.1.6. ende 2.1.11. ende 4.16.17.
4. Maer God die ryck is in barmherticheiden / heeft ons dooz zyne groote liefde / daer mede hy ons lief ghevade heeft 3.14.5.
5. Soek doe wy doot waren dooz de misdaden / mede levendich ghemaect met Christo 2.5.19.
6. Ende heeft ons mede op ghewect / ende mede gheset in de hemelen in Christo Jesu. 2.16.16. ende 3.15.6. ende 3.25.1.
8. Ghy zyt uyt ghenade salich gheworden dooz het gheloove / ende dat niet uyt u / het is Gods gade. 3.13.2. ende 3.14.11.
9. Niet uyt wercken / op dat niemant en roeme 3.13.2.
10. Want wy zyn maeksel zyn / gheschapen in Christo Jesu tot goede wercken / die ons God te bozen berept heeft / om dat wy daer in wandelen fouden. 2.3.6. ende 3.21. ende 3.14.5. ende 3.15.7. ende 3.23.13.
11. Ghedenck dat ghy booztijden heydenen inden vleesche / de boozhuyt ghenaemt waert / vande ghene die ghenaemt zyn besnydinge in den vleesche / die met handen gheschiet. 4.14.12. ende 4.16.15.
12. Dat ghy / segghe ick / te dier tijt buyten Christum waert / verberemt van het burgereschap Israels / etc. 1.4.3. ende 1.5.12. ende 2.6.1. ende 3.24.10. ende 4.14.12. ende 4.16.3. ende 4.16.24.
14. Hy is onse vyede / die uyt bepde een ghemaect heeft / etc. 2.7.17. ende 2.11.11. ende 3.2.28. ende 3.2.32. ende 3.13.4. ende 4.16.13.
16. Ende om dat hy die bepde soude in een lichaem Gode verfoenen dooz het cruce / etc. 2.17.2.
19. So zyt ghy dan niet meer gasten ende bremde inwoonders / maer mede bozghers der heplighen / ende buysgenoten Gods 3.25.1.
20. Ghetinmert op het fondament der Apostelen ende Prophten / etc. 1.7.2. ende 4.2.1. ende 4.2.4. ende 4.6.5. ende 4.1.9.
21. Waer op de gheheele timmeringe gheboecht wort / tot een woonstede Gods in den Gheest. 3.15.5. ende 3.16.2.
- 3/2. So ghy oock gehoozt hebt van de bedieninghe der genaden Gods / die my ghegheben is aen u 4.1.4.2.
7. Waer af ick een Dienaar gheworden ben / na de gaven der ghenaden Gods die my ghegheben is na de werckinge zynner mogentheit. 3.22.7
10. Op dat nu den Overste ende machten in den hemel dooz de ghemeynte bekent worde de menigherlen wysheyt Gods. 1.18.3. ende 2.11.12. ende 3.24.16.
12. Ende welcken wy hebben de bypmoedicheyt ende den toeganck met een vertrouwe / dooz het gheloove aen hem. 3.2.15. en 3.13.5. ende 3.20.12.

DE TAFEL.

14. Hierin buyghe ick mijn knyen tot den Vader onses Heeren Jesu Christi 3.2.15.
15. Wie welcken alle maechschap in de Hemelen ende op de aerde ghe-naemt wort 2.14.7.
16. Dat hy u lieden nae zijnen heerlijcken rijkdom ghebe, dat ghy met cracht versterckt wort dooz zijnen Gheest/ in den inwendighen mensche 2.12.5.
17. Dat Christus dooz het gheloove in twee herten woone. 2.9.3. ende 2.12.5. ende 4.17.5.
18. Op dat ghy lieden in de liefde in ghelovetende ghesondeert zijnde/ menche begripen met alle heplighen/ etc. 2.12.5. ende 3.2.14. ende 3.14.19.
19. Ende bekennen de uptnemeude liefde der kennisse Christi/ op dat ghy lieden inde liefde inghelovet/ etc. 2.12.5.
- 4/2. Verdrijghende malcanderen in deliefde 4.12.11. ende 4.12.13.
3. Heerlich zijnde om de eenicheit des geests te houden/ dooz den bant des vreden 4.12.11. ende 4.12.13.
4. Ghy zijt een lichaem / ende een gheest/ ghelijck ghy gheroepen zijt tot een hope uwer roepinghe. 4.1.3. ende 4.3.1. ende 4.6.10.
5. Waer is een heere/ een Gheloove/ een Doop 1.13.16. ende 4.2.5.
7. Naer eenen peghelijcken onder ons/ is ghenade ghegheven/ nae de mate der gade Christi. 2.15.5. ende 3.1.2. ende 4.6.10.
8. Als hy is op gebaren in de hoochere/ heeft hy de ghebancknisse ghevanghen ghenomen. 1.13.11. ende 2.16.16.
10. Die neder gecomen is / is de selvedie oock op gebaren is boven alle Hemelen/ om dat hy alle dinck/ etc. 2.16.14. ende 4.1.2. ende 4.6.10.
11. Hy heeft ghegheven sommighe ret Apostelen/ sommighe tot Propheeten/ sommighe tot Evangelisten/ sommighe tot Herders ende Leeraers 4.1.1. ende 4.1.5. ende 4.3.4. ende 4.6.10. ende 4.8.12.
12. Tot volmaeckinghe der heplighen/ tot den wercke des diensts/ etc. 4.1.5.
13. Tot dat top alle comen tot de reuchep des gheloofs/ etc. 4.14.8.
14. Op dat top niet meer kinderen en zijn/ als die betweecht ende omme gheboert worden met allelep win den der leere/ in onghestadicheit der menschen/ etc. 4.3.1.
35. Maer op dat top nae de waerhyt staende/ met liefde allelins op wasschen in hem/ die het hooft is/ namelijk Christus. 2.16.15. ende 3.1.1. ende 3.1.3. ende 4.5.2. ende 4.6.9. ende 4.17.9.
16. Wie welcken gheheel het lichaem te samen gheboecht/ ende te samen gebonden/ dooz alle de toegheboechde leden/ etc. 2.13.1. ende 4.6.9.
17. So seg ick dan die/ ende betupget inde heere/ dat ghy lieden niet meer en wandelt gelijc oock de ander hyr den waderle inde pbelhept/ etc. 2.3.1.
18. Verdruyftert zijnde in haer verstant/ ende verzeemt van het leven Gods 2.3.1.
20. Maer ghy en hebt Christum alsoo niet gheleert. 3.2.6. ende 3.6.4.
22. Te weten/ dat ghy den ouden mensche na de eerste wandelinghe/ die dooz de begeerte der dwalinghe/ verberst/ fout af legget. 3.3.8. ende 3.6.4.
23. Ende wederom vernieuwt worden in den gheest uws ghemoets. 2.1.9. ende 2.3.1. ende 3.3.8. ende 3.7.1.
24. Ende doet aen den nieuwen mensche die na God gheschapen is / tot warachtighe rechtveerdicheit ende heplicheit 1.15.4.
27. Noeh en gheeft den dupbel gheen plaetse 1.14.18.
28. Die ghestolen heeft/ en siele niet meer/ maer arbejdt liebec / ende wercke dat goet is met zijne handen/ etc. 3.14.10.
30. Ende en bedroeft den heplighen gheest Gods niet/ waer mede ghy lieden versegelt zijt tot den dach der verlossinghe 2.5.8.
- 5/1. Soo weest dan Gods nachvolghers als liebe kinderen 3.6.3.
2. Wandele inder liefde / ghelijck Christus ons lief gehad heeft/ ende heeft hem selven booz ons ghegeven tot een offerhande ende slachtoffer booz ons/ Gode tot een welckecken/ de crucke 2.17.5. ende 4.19.22.
6. Laet u lieden van niemant verleyden niet pdel woozden/ want om deser dinghen wille coemt de rooijne Gods over de ongheloozsame kinderen 3.2.27.
8. Ghy lieden waert booztijden dupsternisse/ maer nu zijt ghy licht inden heere/ wandelt als kinderen des lichts 3.16.2. ende 3.24.10.
14. Ontwaect ghy die slaep/ ende staet op van den dooden/ ende Christus sal u liepen 2.5.19.
23. Want de man is het hooft des wijs/ ghelijck oock Christus het hooft der Ghemeente is. 3.6.3. ende 4.6.9.
25. Ende heeft hem selven booz haer ghegeven. 4.1.17. ende 4.8.12. ende 4.20.29.
26. Om dat hijse heplighen soude/ die hy heeft gherepocht/ etc. 3.3.11. ende 3.6.1. ende 4.1.13. ende 4.15.2. ende 4.16.22.
27. Om dat hijse booz hem ferten sois/ de een ghemeente die heerlijck ware/ ende noch blecke noch rimpel en hadde / ofte yet desghelijc. 3.3.11. ende 4.1.10.
28. Alsoo zijn de mannen schuldich hare wijden lief te hebben ghelijck haer eyghen lichaem / wie zijn wijf lief heeft / die heeft hem selven lief. 4.19.35.
29. Want niemant en heeft opt zijn eyghen vleesch ghehaet/ maer hy boedt ende onderhout het/ ghelijck oock de heere de gemeente. 4.18.35.
30. Wy zijn leden zijns lichaems/ van zijnen bleesehe ende van zijnen beenen. 2.12.2. ende 2.12.7. ende 3.1.3. ende 4.17.9.
32. Dese verbozghenthept is groot/ maer ick segge in Christum/ ende inde ghemeente 4.12.24.
- 6/1. Ghy kinderen weest uwen ouden ren ghehoozsaem in den heere/ want dit is recht. 2.8.36. ende 2.8.38. ende 4.20.29.
4. Ende ghy vaders en betwecke uwe kinderen niet tot gramschap/ maer boeft op dooz de leere ende bermaninghe des heeren. 4.20.29.
9. Ende hy hem en is gheen uptneminghe der personen 3.23.10.
10. Ten laersten mijn broeders/ woort machrich in den heere 2.5.8.
12. Wy en hebben den strijt niet teghen vleesch ende bloet/ maer teghen de overste/ etc. 1.14.13. ende 1.17.8.
13. Hierom neemt aen de geheele wapen Gods / op dat ghy lieden/ etc. 1.14.13. ende 2.5.11.
16. Boven al/ neemt aen den schilt des gheloofs/ waer mede ghy lieden menche alle de vperighe pylen des doosen upr blusschen. 3.2.21. ende 3.20.12.
18. Met aller biddinghe ende smeekinghe/ biddende te allen tijden in den Gheest/ etc. 3.20.5. ende 3.20.7. ende 3.20.12.
19. Ende dooz mij/ dat mij sprake ghegheben worde tot de openinghe mijns mōts met bymoedicheit/ etc. 3.20.20.

Tot de Philippen. Cap. 1.

1. **P**hilus en Timotheus/ dienstknechten Jesu Christi / etc. 4.3.7. ende 4.3.8.
4. Altijt in alle mijn ghebeden booz u alle met blyschap biddende. 2.2.25.
6. Vertrouwende dit selde/ dat hy die in u lieden begonnen heeft het goede werck/ dat volbrungen sal tot op den dach Jesu Christi. 2.3.6. ende 3.18.1. ende 3.24.6.
20. Na mijn over groote verlangenhe ende hopen/ dat ick in ghene dinghen sal beschaemt worden/ maer Christus sal ghelijck alle tijt/ alsoo ooc nu/ mer alle bymoedicheit/ etc. 3.2.43.
23. Want ick worde van dese twee benaut/ begheernde te vercheyden van den lichaem/ ende met Christo te zijn 3.9.4.
29. Want u lieden is ghegeven in de sake Christi/ niet alleentigh in hem te gelooven/ maer oock booz hem te lieden 2.17.5.
- 2/2. Soe berult mijn blyschap/ dat ghy lieden eens ghelint zijt/ eenderlep liefde hebbende/ etc. 4.2.5.
3. Doet niet dooz twistinghe oft pbel eere/ maer dooz oorwoedicheit achte een peghelijck den anderen beter dan hem selven 3.7.4.
5. Dat gheboelen sy in u lieden/ het welcke oock in Christo Jesu was. 4.2.5.
6. De welcke in de ghebaente Gods zijnde/ en hebet booz gheen roof gheacht / Gode eben ghelijck te zijn. 1.13.11. ende 1.13.24.
7. Maer heeft hem selven vernieuwt/ de gedaente eens dienstknechts aengghenomen hebbende/ den menschen ghelijck gheworden/ ende in het ghelaet ghewonden als een mensche. 1.13.24. ende 2.13.2. ende 2.16.5. ende 4.17.25.
8. Heeft hem selven vernedert/ ghehoozsaem zijnde tot der doot / ja de doot des crupes. 2.13.2. ende 2.14.3. ende 3.15.8. ende 4.14.21.
9. Daerom heeft hem oock God hoochlijc verhoocht/ ende heeft hem eenen name ghegheven / welke is boven alle namen. 2.11.12. ende 2.13.2. ende 2.15.5. ende 2.16.15. ende 2.17.6.
10. Dat in den name Jesu buyghe alle knye/ etc. 1.13.24. ende 2.11.12. ende 2.14.3. ende 3.5.8.
12. So dan mijne liebe/ ghelijck ghy lieden alle tijt ghehoozsaem geweeft zijt/ niet allene in mijne tegenwoz dicheit / etc. 2.5.11. ende 3.2.23. ende 3.18.1.
13. Want het is God/ die in u lieden werckt het willen ende het volbringen/ nae zijn welbehaghen. 2.2.27.
- Sijg ende

DE TAFEL.

- ende 2.3.6. ende 2.3.11. ende 2.5.11. ende 3.2.23. ende 3.11.12.
15. Op dat ghy lieden onbeschuldichelijck zijt/ ende eenvoudich/ ende onstraffelijcke kinderen 3.17.15.
17. Ende of ick ghecoffert woerde ober de offerhande ende bedieninghe was geloofs/ so ben ick blijde/ ende verlijde my met u allen 3.2.6.
12. Want ick en hebbe niemant als oom gemoet/ die eenvoudelijck booz u lieden sozghen soude 4.6.15.
21. Want sp soecken alle dat hare is/ niet dat Christus Iesu is 4.6.15.
- 3/5. Een Hebzeusch wpt den Hebzeen/ na de insettinghe eens Phartzus. 3.24.10.
6. Ja de vierchept een verbolgher der Ghemeente/ na de rechtbedichept/ etc. 3.24.10.
8. Ja oock achte ick alle dingen schaamde te zijne/ om de weedichept der kennisse Jesu Christi myns Heeren/ etc. 3.11.13. ende 3.25.2.
10. Dat ick hem kenne/ ende de macht zjnder opstandinghe/ etc. 2.16.13. ende 3.8.1. ende 3.15.8. ende 3.25.2.
12. Alst dat ick mi den boozgesetten pps ghecreghen hebbe/ oft nu volmaect ben/ maer etc. 4.8.11.
13. Een dinck doe ick/ verghetende wat achter rugghe is/ etc. 3.14.13. ende 3.25.1.
15. Soo vele dan als onser volmaect zijn/ laet ons dit ghevoelen hebben: ende ist dat ghy lieden yet anders ghevoelt/ dat sal u God ondecken. 3.2.4. ende 4.1.12.
20. Maer onse Burgerschap is in de hemelen: van waer wy den salichmaker verwachten/ den heere Christum Iesum. 3.25.2. ende 4.17.27. ende 4.17.29. ende 3.25.3.
21. De welke onse verbederde lichaem beranderen sal/ etc. 3.25.3. ende 3.25.4. ende 3.25.8. ende 4.17.29.
- 4/3. Ja ick bidde u oock mijn trouwe ghesele/ helpt de houtwen de welke met my in den Euangelio ghestecken hebben/ etc. 3.24.9.
6. Weest in gheue dinghen sozchbuldich: maer laet in alle dinghen uwe begheerten by Gode bekend worden/ etc. 3.20.28. ende 3.20.40.
12. Ick weet verbedert te zijne/ ick weet oock overbloedich te zijne/ allesins ende in allen ben ick geleert/ etc. 3.10.5. ende 3.19.9.
18. Ick ben segghe ick verbult/ nae dat ick van Epaphrodito ontfanghen hebbe/ dat van u lieden gesonden was/ etc. 4.18.16.
14. In den welcken wy de versoeninghe hebben/ dooz zjn bloet/ nameelijck de verghebinghe der sonden. 2.17.5. ende 3.4.30. ende 3.15.5.
15. De welke is get breidt des onsenlijcken Godes/ de eerste ghebozen aller creatueren. 2.2.20. ende 2.6.4. ende 2.12.4. ende 2.12.7. ende 2.14.2. ende 2.14.5.
16. Want dooz hem zijn alle creaturen gheschapen die in de hemelen zijn/ ende die op der aerden zijn/ die sienelyck zijn ende onsenlijck/ etc. 1.14.10. ende 2.12.7.
18. Ende hy is het hoofst des lichaems der Ghemeente. 2.12.7. ende 4.6.9.
20. Ende dooz dien al te versoenen tot hem selven/ tot vrede ghebracht hebende dooz het bloet zjns erupes/ vrede dat op der aerden/ ende dat in den hemel is. 1.14.10. ende 2.17.2. ende 3.4.27. ende 3.15.5.
21. Soo heeft hy dan u lieden/ die ghy voortghen verbeemt waert/ ende vanden dooz den sin/ etc. 2.16.2. ende 3.14.6.
22. Nu sekerlijck versoent in dat lichaem zjns vleeschs/ dooz de doot. 2.16.2.
24. Nu verblijde ick my in mijn lieden/ vooz u/ etc. 3.5.3. ende 3.5.4. ende 4.12.5.
26. Die verbozghenthept/ die verbozghen is gheweest van de eeuwen/ ende van de gheslachten: maer nu gheopenbaert is zjnen Heplighen. 2.11.1.2. ende 2.7.17. ende 3.2.14. ende 4.14.2.
- 2/2. Op dat haerlieder herten vertroost worden/ te samen ghevoecht in de liefde/ ende tot allen rijckdom des ontwyfelijcken verstants/ etc. 3.2.14.
3. In den welcken zijn alle deschaten der wijshept ende kennisse verbozghen. 2.12.4. ende 2.15.2. ende 3.12.13. ende 2.11.5. ende 3.11.12. ende 4.8.7. ende 4.10.8. ende 4.18.20.
8. Siet toe dat daer niemant sy/ die u lieden roove dooz menselijcke wijshept/ etc. 4.10.8. ende 4.10.24.
9. Want in hem woont de gheheele volhept der Godhept lichamelijck. 1.13.13. ende 3.11.5.
10. Ende ghy lieden zijt in hem volmaect/ die het hoofst is aller overichept ende macht. 1.14.3. ende 4.6.9.
11. Dooz den welken ghy lieden ooc besneden zijt/ met der besnijdinghe die sonder handen gheschiet/ etc. 4.14.24. ende 4.16.11.
12. Wesende met hem begraven dooz den Doop/ etc. 3.25.8. ende 4.15.5. ende 4.16.21.
13. Ende heeft u lieden die ghy doot waert dooz de sonde/ ende dooz de boozhuyt was vleeschs/ mede levedich ghemaect met hem/ ende heeft u alle de misdaden vergeven. 2.7.17.
14. Hebbende wpt gewisheit het hantgeschijft der insettinghe/ dat tegen ons was/ etc. 2.7.17. ende 2.17.5. ende 3.4.25.
15. Ende heeft de Oberheden ende Machten verooft/ ende in dat Cruyce openbaerlijck gheboort ten roone/ ende ober hen getrumpheert 2.16.6.
16. Dat u lieden dan niemant en oozdele in eten oft in dincen/ oft in den deele des feestdaechs/ Neumaents/ oft der Sabbathen. 2.8.33.
17. De welke zijn de schaduwte der toecommende oinghen/ maer het lichaem is Christus. 2.7.16. ende 2.8.31. ende 4.14.22. ende 4.14.25.
19. Ende het hoofst niet en behout/ waer upt het ghehele lichaem dooz aenboudingen ende tsamen binden/ ghen toe ghevent. ende te samen gevoecht/ op waest met Godlijcken wasdomme 2.15.1.
20. Ist dan dat ghy lieden met Christus ghestorven zijt/ ende by van de ordeninghe der werelt: waerom woert ghy ghelijck die in de werelt leven/ met insettingen belast? 4.10.9. ende 4.19.7.
21. Als ghenaker niet/ smaket niet/ handelt niet 4.10.13.
23. De welke hebben wel eenen segghen der wijshept/ in gewillighen dienste/ ende doormoedichept/ etc. 4.10.11. ende 4.10.24. ende 4.13.2.
- 3/1. Ist dan dat ghy lieden met Christus op gheweckt zijt/ soo soeckt ghy ghene dat boven is/ daer Christus is sitende ter rechterhand Godes. 3.6.3. ende 4.17.36.
2. Besoecht dat boven is/ niet dat op der aerden is 4.17.36.
3. Want ghy lieden zijt ghestorven/ ende uwe leven is met Christus verbozghen in God/ etc. 2.16.7. ende 2.16.13. ende 3.25.11.
5. Soo doodet dan uwe aertse leden hoerecie/ ontepuichept/ quade beweginghe/ quade begeerten/ ende gierichept/ de welke is afgoden dienst 2.16.13.
6. Om de welke den toorn Godes coemt ober de kinderen der onghewoonthept 3.2.27.
9. Lieghet niet den eenen tegghen den anderen/ na dat ghy lieden upt ghedaen hebt den ouden mensche met zjne werken 3.3.8.
10. Ende hebbet aen ghedaen den nieuwen/ de welke vernieut woert tot kennisse/ na de ghelicknisse des ghenen die hem gheschapen heeft. 1.15.4. ende 2.12.6. ende 3.3.9.
11. Waer in niet en is Syleck ende Jode/ Besnijdinge ende Boozhuyt/ verre Heemde/ Scepta/ Dinck knecht/ Dype/ etc. 4.20.1.
14. Ende boven al dit/ doet aen de liefde/ de welke is de bant de volcomenhept. 2.8.53. ende 3.18.8. ende 4.13.13.
16. Leert ende vermaent malcanderen/ ende singt den heere in uwe herten met Psalmen ende Loffanghen/ ende geestelijcke Liedekens. 3.20.32.
20. Ghy kinderen/ weest uwe cude ren in allen ghehoorzam 2.8.37.
24. Dewyle ghy lieden weet dat ghy van den heere de verghebinghe der erffenisse ontfangen sult/ etc. 3.18.2.
25. Ende daer en is gheen upnaminghe der personen 2.3.10.
- 4/3. Ende bidt oock mede vooz ons/ dat ons God de deuce des woort open doe/ etc. 3.20.20.
17. Ende segghet Archippo/ siet toe dat ghy den dienst verbult/ dien ghy aen genomen hebt in den heere. 4.3.7.

Tot de Collossen. Cap. 1.

4. **N** dat wy uwe ghelooide in Christus Jesu ghehoort hebben/ ende de liefde tot allen Heplighen 2.10.3. ende 3.18.3.
5. Om de hope die u liede in de hemelen wech ghelept is/ etc. 3.18.3. ende 3.25.1.
9. Daerom van dien daghe aen dat wy het ghehoort hebben/ en houden wy niet op vooz u lieden te binden/ etc. 2.2.25.
10. Ende wassende in de kennisse Gode 2.2.25.
12. Danckende den Vader die ons bequaem ghemaect heeft/ etc. 3.22.1.
13. Die ons wpt de macht der duysterenisse verlost heeft/ etc. 3.15.6.

De eerste tot den Thessalonicen. Cap. 2.

18. **D** aeromme hebben wy willen tot u lieden comen/ ick Paulus tweemaal/ ende de Satanas heeft ons verghindert. 1.17.11.

DE TAFEL.

De eerste tot Timotheum. Cap. 1.

19. Want wat is onse hope / of blijfchap / of croone des roems / etc. 3.25.10.
35. Gecome hebbe ick het niet langher con u. berouwen / maer gebem ghesonden om uwe ghelooft te kennen / etc. 3.20.46. ende 4.1.6.
12. Ende de Heere verbulle u / ende make u verbodich in der liefde tot malcanderen / ende tot een peghelgekan 2.5.6.
13. Op dat ghy uwe onstraffelijcke herten berstercke tot heplicheit booz onsen God ende Vader / etc. 3.17.15.
43. Want dit is de wille Gods / namelijk uwe heplichmakinghe. 3.16.2.
7. Want God en heeft ons niet gheopen tot onredicheit / maer tot heplicheit. 3.16.2. ende 3.19.2. ende 3.23.13.
15. Want dat segghen wy u booz het woort des heeren / dat wy die leuen ende overblighen tot de toecomste des heeren / sullen de ghene die ontslapen sijn / niet booz gaen. 3.25.8.
16. Want de Heere selve sal met eenen geschreye ende stemme des Archangels / ende banynne Godes neder comen van den hemel / ende die in Christo ghestorven sijn / sullen eerst op staen 1.14.8. ende 2.16.17.
17. Daer na wy die leuen / ende overblijden sijn / sullen te samen met hem op genomen worden in de wolcken / den Heere te ghemoete inde lucht / ende alsoo sullen wy altyt met den Heere wesen 2.16.17.
52. Want ghy lieden weet selve seer wel / dat den dach des heeren comen sal ghelijck een dreef in der nacht. 4.19.34.
9. God en heeft ons niet gheset tot toorn / maer om salicheit te gheeyghen dooz onsen Heere Jesum Christum 3.16.2.
17. Bidde sonder op houden. 3.20.7. ende 3.20.28.
18. Weest danckbaer in alle dingen / want dit is de wille Gods in Christo Jesu aen u 3.20.28.
19. Wilsche den geest niet wpt. 1.9.3. ende 2.5.11.
20. Veracht de prophetie niet. 1.9.3.
23. Ende de God des vtedes heplijghe u gheheel volmaecktelijck / ende uwen volmaecken gheest ende siele / ende lichame woerde bewaert onstraffelijck in de toecomste onses heeren Jesu Christi. 3.6.3. ende 3.17.15. ende 3.25.7.

De tweede tot den Thessalonicensen. Cap. 1.

4. **W**ij selve roemen van u lieden in de gecompnede Gods / van uwe ijdelheyt ende ghelooft in alle uwe vervolginghen ende verdrukkingen die ghy lijdet 3.2.11.
5. Het welcke is een bewijfinghe des rechtbeerdighen oordeel Gods / op dat ghy waerdich ghemaect woort den Coninckrijcke Gods / booz het welcke ghy lieden lijdet. 3.2.11. ende 3.18.7.
6. Bewijf het recht is by God / den ghenen die u verdrukken / verdrukkinghe te vergelden. 3.9.6. ende 3.18.7. ende 3.25.4.

7. Ende u lieden / die ghy verdrukt woerde / ruste met ons als de Heere Jesus sal geopenbaert worden van den hemel / met de Enghelen synner macht 3.18.7.
9. De welcke sullen straffe lijden / namelijk de ewijghe verderwinghe van den armenijde des heeren / ende van de heerlijckheyt synner macht. 3.25.12.
10. Als hy sal comen om vercort te worden in synne heplijghe / ende wonderbaer te worden in alle de ghelooftijghe (want onse ghetuygenisse is by u ghelooft gheweest) te dien dagge 3.25.10.
11. Daerom wy oock altyt vreden booz u lieden / dat onse God u oec berouwinghe werddich houde / ende vervulle yet wel begaggen der ghetuyghen / ende het werck des gheloofts met machte 2.5.8. ende 3.2.35.
23. Dat u niemant en beslegge in gheender maniere / want wy en coent niet ten sp dat recht den afval come / ende de mensche der sonde / namelijk de sonde oec verderffemisse geopenbaert woerde. 4.9.7.
4. Hem selven setrende ende berouffende / boven al wat ghenemmet wort God / ofte Ghehoort: soo dat hy als oft God ware / sidt in den tempel Gods / hem seluen wpt ghebene booz God. 4.2.12. ende 4.7.25. ende 4.7.29. ende 4.9.4.
9. Te weten dien / wiens toecomste is na de werckinghe des Satans / in alle macht / ende teekenen / ende wondergeden des leughenen. 1.4.17.
11. Ende daerom sal hem God senden de werkinghe der dwalinghe / op dat sp de leu jenen ghelouven. 1.14.17. ende 1.18.2. ende 2.4.5.
12. Op dat sp alle gheoordeelt worden / die de waerheit niet ghelooft en hebben: maer hebben een wel behagghen ghegadt in de ongherechtigheyt 1.18.2. ende 2.4.5.
13. Maer wy moeten altyt God dancken booz u liede vdoeders in den Heere / dat u God vanden beginne vercozen heeft tot salicheit / booz de heplichmakinghe des Gheests / ende gheloofticheit der waerheit. 3.1.4.
14. Waer toe wy u ghetoeopen heeft / booz onse Euangellium om te vercoryghen de heerlijckheyt onses heeren Jesu Christi 2.10.3.
36. Wy gebieden u lieden vdoeders / in den name onses heeren Jesu Christi / ontrect u van allen vdoeder die onbehoorlijck wandelt / ende niet na de leere die wy van ons ontfaen ghen heeft 4.1.26.
10. Want oock doen wy by u lieden waren / gheboden wy u dit / namelijk / wilde pemant niet wercken / dat wy oock niet eten en soude 4.16.29.
12. Den sulcken ghebieden ende vermanen wy dooz onsen Heere Jesu in Christum / dat sy niet stilhent werckende / haer eyghen vdoet eten. 4.1.26.
14. Ist dat pemant onsen woerde niet ghehoorfaem en is / teekent die dooz enen sendt vdoet / ende en vermenght u niet met hem / op dat wy beschaemt woerde 4.12.5.
15. Ende en hout hem niet als vphant / maer vermaent hem als een vdoeder. 4.12.10.

8. **H**et eynde des ghebots is de liefde / wpt repnet herre / ende goeder conscientie. onghewensden ghelooft. 2.5.6. ende 2.8.51. ende 3.2.12. ende 3.19.16. ende 4.10.4.
9. Weetende dit / namelijk dat den rechtveerdighen de wet met gheert en is / maer oen ongherechtighen ende onghereghelden / ongoddelijcken ende sonaaren / den ongherechtighen ende onrepen / den vadermoeders ende moedermoeders / etc. 2.7.10.
13. Die ick te voren een lasteraer was / ende verholpget / enoe verducker: maer wy is vancerticheit heyt gheschiet / om dat ick ontwende ghevaen hebbe dooz ongheloofticheit 3.3.22.
15. Dat Jesus Christus in de werelt gecomen is om de sonaaren salicheit te maken: onoe de welcke ick de messe den 2.12.5.
17. Den Coninck der eerwen / den onbergankelijcken / onsentelijcken / enoe alleene wijen Gode / sp eere ende pps moer eueghelicheit / Amen. 1.13.11. ende 1.13.24.
19. Ghebende ghelooft ende een goet de conscientie / welcke soninghe verwoydenoe etc. 3.2.12.
21. Soo vermane ick nu booz al datmen blode / enoe smeercke / ende verbidde / en dancke booz alle menschen 3.20.19. ende 4.20.23.
2. Dooz Coninghen / ende alle die in hoorheyt sijn gheset / op dat wy een gheruhtich ende stille leuen lepen moghen / in alle Godsalicheit ende eerlijckheyt 4.20.5. ende 4.20.3.
4. Die wil dat aen menschen salich woerden / ende tot de kennisse der waerheit comen 3.24.15.
5. Want daer is een God / enoe een middelaeer Gods / enoe der menschen / de mensche Christus Jesus. 2.12.1. ende 2.17.5. ende 3.20.17. ende 3.20.20. ende 4.12.25.
6. Wie hem selven ghegheben heeft tot een verfoeninghe dooz allen / de welcke is dat ghetuyghenisse te zynen ijde berouwend. 2.17.5. ende 3.4.30.
8. So wil ic dan dat de mannen bidden in alle plaetsen / opheffende heplijghe handen / sonder toornicheit ende murmuren. 3.20.29. ende 3.25.7. ende 4.19.2.
32. Soo moet van een bisschop onghelijck sijn / eender vrouwen man / wacker / nuchteren / ghemanieret / herbergich / gheschiet om te leeren. 4.3.12. ende 4.4.7. ende 4.4.10. ende 4.5.2. ende 4.12.25. ende 4.12.24.
9. Die de verbozghentcheit des gheloofts houden in repnet conscientie. 3.2.13. ende 4.19.36.
15. Welcke is de Ghemepnte des lebenden Gods / de pilae ende basticheit der waerheit. 4.1.10. ende 4.2.1. ende 4.8.12.
16. Ende sonder twijfel / de verbozghentcheit der Godsalicheit is groot / God is geopenbaert in den bleefche. 1.13.11. ende 4.14.2.
41. De gheest seft duptelijck / dat in de laeste tijden sommighe sullen afhallen van den ghelooft / ende de berlepende gheesten aenhanghen / ende de leeringhe der dupuelen. 4.9.14.
2. Leerende leughenen dooz hypocrisie /

DE TAFEL.

erijde / der welcke conſeientie is als mer een byantijſter afghebyane. 4.9.14.

3. Verbiedende te trouwen/ende ghebruyende te onthouden van ſpyſe die God gheſchepen heeft / om te ghebruycken met danckſegginghe den ghelooſighen/ ende die de waerheyt bekennen 4.9.14. ende 4.12.23.

4. Want al dat God gheſchepen heeft/ is goet: ende daer en is niet verwoyelijck / als het met danckſegginghe ghenomen woze 3.19.8.

5. Want het woze gheheplich dooz het woort / ende dooz het ghebet. 3.19.8. ende 3.20.28.

6. Op gheboet in de woorden des geloofs/ ende der goeder leere/ welke ghy doozgaens na ghevolcht hebt. 3.2.13. ende 3.2.6.

8. Maer de Godſalicheyt is tot alle dinghen pofytelijck: als die beloſte heeft des teghenwoordighen ende roecomen den lebens. 2.9.3. ende 3.2.28. ende 3.20.44.

10. Want hier toe arbeypden wy/ende woorden berſmaect/ om dat wy in den lebenden God hopen/ die een ſalichmaker is aller menſchen/ maer aldermeest der ghelooſighen 3.8.8.

13. Hout u aen het leſen / vermanen / ende leeren / tot dat ick come. 1.9.1.

14. Vergeet de gabe niet die in u is/ die u ghegheben is dooz de Prophetie/ met oplegginghe der handen des Hierſterſchaps. 4.3.15. ende 4.19.28.

19. Men ſal de weduwe verkieſen die niet min en ſp dan teſtich jaren/ die eens mans wyf gheweſt ſp. 4.3.9.

12. Hebbende het oordeel dat ſp het eerſt gheloobe verwoypen hebben. 4.3.18.

17. De Ouderlinghen die wel regeeren/ ſullen dobbelder eere weerdich gheacht woerden/ voornemelijck die arbeypden in den woorde ende leere. 2.8.35. ende 4.11.1.

20. Die fondighen/ ſtraſſe in aller teghenwoordicheyt/ op dat oock de ander byeſe hebben 4.12.3.

21. Ick beuyghe dooz God/ ende den heere Jeſum Chriſtum/ ende de uytvercozen Engelen/ dat ghy die bewaert ſonder woort oordeel/ etc. 1.14.9. ende 1.14.16. ende 3.23.4.

22. Leght niemant haſtelijcken de handen op/ noch woze niet deelachtich van ander menſchen ſonden. 4.3.12. ende 4.3.15.

64. Die is opgeblaſen/ ende en weet niet/ maer is wyſinnich in byaghen ende woorden ſtrijde/ wpt de welke coemt nijt/ twiſt/ laſteringhe/ quaede bedenckinge 1.13.3.

10. Want gherecht is een wortel van alle quaet/ tot de welke de ſommighe luſt hebbende/ zijn af gheſwaelt van den gheloobe/ ende hebben hen ſelven met vele ſmeeten doozſtecken 3.2.13.

16. Die alleene onſterfelijcheyt heeft/ ende woont in het licht daer men niet en can toe gaen: den welcken gheen raenſche gheſien en heeft/ noch ſien en can. Deſen ſp eere ende mache inder ewichheit/ Amen. 1.6.3. ende 1.18.3. ende 3.2.1.

17. Den rijken in deſer werelt ghebiet/ dat ſp niet hooverdich en zijn/ noch hope en ſetten op den ongheſtaadighen rickdom/ maer op den lebendighen God/ etc. 3.18.6.

20. O Timothee/ bewaert dat u beſtrouwt is/ ſchuwende het onhepliche nidel ſpyken/ ende de regenſchende redenen/ der baſchelijck ghe-naemder wiſſheyt 1.16.8.

De tweede tot Timotheum. Cap. 1.

1. Paulus een Apoſtel Jeſu Chriſti/ dooz den wille Gods/ nae de beloſte des lebens dat in Chriſto Jeſu is/ etc. 2.9.3.

6. Ick vermane u/ verweckt de gabe Gods die in u is/ dooz de oplegginghe mijner handen 4.3.15.

9. Die ons heeft ſalich ghemaeckt/ ende heeft ons gheroepen met een heplighe roepinghe/ niet om onſer wercken wille/ maer nae zijn booyemen ende ghenade/ etc. 2.12.5. ende 3.14.5. ende 3.22.3. ende 4.1.26.

10. Ende mi gheopenbaert dooz de verſchijninge onſes ſalichmakers Jeſu Chriſti die de doot heeft te niete ghemaeckt/ etc. 2.9.2. ende 3.25.1.

12. Om welcke oorſaken wille ick dit oock lyde / ende en woze oock niet beſchaemt: want ick weet wien ick gheloof hebbe/ ende den verſeeker dat hp is machtych/ dat ick by hem hebbe te bewaeren tot dien dach 3.2.31. ende 3.25.4.

14. Bewaert den goeden pant die u betrouwt is / dooz den heplighen Gheest die in ons woont 3.2.33.

18. De heere gebe hem dat hp barmherticheyt vinde by den heere in dien daghe 3.25.10.

210. Daerom berdyaghe ick het al/ om de uytvercozen/ om dat ſp de ſalicheyt ſouden gheerijghen/ die in Chriſto Jeſu is/ met ewighe eerlicheyt 3.5.4.

11. Iſt dat wy met hem gheſtoyben zijn/ ſoo ſullen wy oock niet hem leſen/ etc. 3.15.8.

13. Iſt dat wy ongheeloobich zijn/ hp blijſt nochtans ghetrouwe / hp en can hem ſelven niet verlooehen. 1.4.2. ende 3.20.36.

16. Maer de onheplighe ende pdele ſpraken wederſtaet: want ſp ſullen tot meerder godloofheyt ghedijen. 3.2.13.

19. Maer het baſte fundament Gods ſtaet / ende heeft deſen jehel: De heere kent die de zijne zijn/ etc. 3.22.6. ende 4.1.2. ende 4.1.8.

20. In een groot huys en zijn niet alleenlyck gouden ende ſilveren vaten/ maer oock houten ende aerden: ende ſommighe ter eeren/ maer ſommighe ter oneere 3.15.8.

25. De ghene die teghen ſaen/ met alle ſaechtmoedicheyt onderwiſſende of hen God te eenighen tijde gabe/ dat ſp hen bekeerende/ de waerheyt bekenden. 1.14.18. ende 3.3.21. ende 3.24.15.

26. Ende dat ſp van de banden des dubbels ontgaende (banden welcken ſp ghevanghen zijn) ontwaecten tot zijnen wille. 1.14.18. ende 3.3.21.

37. Die alchts leeren/ maer nemmermeer ter kenniſſe der waerheyt connen ghecomen 3.2.5.

8. Helick Jannes ende Jambyes tegen Moſen ſtonden/ alſo ſaen/ etc. 3.2.13.

16. Alle de ſchryft is van Gods in ghegheben/ ende oorzoozlijck tot leerlinge/ tot ſtraffinghe/ tot verſege-

linghe/ tot onderwiſſinghe die in de rechtbeerdicheyt is. 1.9.1. ende 2.7.14.

17. Op dat de menſche Gods gheheelp/ tot alle goede wercken volmaectelijck onderweſen 1.9.1.

4. Ick beuyghe dan dooz God/ ende den heere Jeſum Chriſtum/ die de lebende ende de dooden oordeelen ſal in zijne verſchijninge ende in zijn Coninckrijcke 2.16.17.

8. Dooz ſoo is my de eeren der rechtbeerdicheyt wech ghelept/ de welke my te dien daghe gheben ſal de heere/ etc. 3.18.4. ende 3.25.4.

16. In mijne eerſte berantwoordinghe ſtont my niemant by / maer ſp berieten my alle. 4.6.15.

Tot Titum. Cap. 1.

1. Paulus el dienſtknecht Gods/ ende Apoſtel Jeſu Chriſti/ na den geloobe der uytvercozenen Gods/ ende kenniſſe der waerheyt/ die na de Godſalicheyt is. 3.2.12. ende 3.22.10.

5. Daeromme hebbe ick u in Creta ghelaten / om dat ghy het ghene dat ghebeerdelijck is / voort ſoudet te rechte byenghen/ ende in alle ſteden Ouberlinghen ſetten / ghelijck ick beroydent hadde. 4.3.7. ende 4.3.8. ende 4.3.15.

6. Iſt dat pemant is onſtraffelijck/ eener broutwen man/ die gheloobighe kinderen heeft/ etc. 4.3.12. ende 4.12.23.

7. Een Biſſchop moet onſtraffelijck/ etc. 4.5.19.

9. Die aen dat ghetrouwe woort dat na de leere is/ baſt hout/ op dat hp machtych ſp oock te vermanen dooz de gheſonde leere/ etc. 4.3.6.

13. Dit ghetuygeniſſe is warachtich / om welcke oorſaken wille ſtraſſe dapperlijck / op dat ſp ghefont woerden in het gheloobe. 3.2.13.

15. Alle dingen zijn den repnen repn/ maer den onrepnen ende ongheboſigen is een dieck repn/ etc. 3.19.9. ende 4.13.9. ende 4.17.4.

22. De oude mannen/ dat ſp ſober zijn/ gheſtaadich/ voorzichtighe/ ghefont in den gheloobe/ liefde/ ende ijtſaemheyt 3.2.13.

11. De ſalichmakende genade Gods/ is verſchonen allen menſchen. 2.12.4. ende 3.7.3. ende 3.16.2. ende 4.1.26.

12. Ende onderwiſſt ons / op dat wy de godloofheyt ende wereltlijcke begheerlijcheden verſakende/ machtych / ende rechtbeerdelijck / ende Godſalichlyck leven in deſe teghenwoordighe werelt. 3.16.2. ende 3.25.1.

13. Derwaertende de ſalighe hope ende verſchijninge der eerlicheyt des grooten Gods / ende onſes ſalichmakers Jeſu Chriſti. 3.9.5. ende 3.16.2.

3/1. Vermaentſe dat ſp den woſten ende Ouberheden onderdanich ende gehoozſaem zijn/ tot alle goede wercken bereyt zijn 4.20.23.

4. Maer nae dat de goedertierenheyt Gods onſes ſalichmakers is / ende de liefde tot de menſchen gheopenbaert is/ heeft hp ons ſalich ghemaeckt. 2.5.17. ende 3.14.5. ende 4.1.26.

5. Niet wpt de rechtbeerdighe wercken die wy ghedaen hadden / maer nae zijn barmherticheyt/ dooz het wade der wedergeboorte/ etc. 1.13.14. ende

DE TAFEL.

ende 3.4.25. ende 4.15.5. effi 4.16.20. ende 4.17.22.
 7. Op dat wy gerechtverdricht/ dooz zijn ghrnade erfghenamen worden souden na der hope des ewighen levens 3.15.6.
 9. Maer wederstaet de dwafte draeghen/ ende rekenighen der geslachten/ ende twiflinghen/ ende stryden van der wet/ want sy zijn onpofytelyck ende pdel 2.12.5.

Tot den Hebreen. Cap. 1.

1. **G**od boozijden dicmael ende menigerleij wyse tot de Vaderen ghesproken hebbende dooz de Profeten. 2. 9. 1. ende 2. 15. 1. ende 4. 8. 7.
 2. Heeft in het laetste van dese dagen tot ons ghesproken dooz den Soone. 1. 13. 7. ende 4. 8. 7. ende 4. 18. 20.
 3. De welke dewyle hy is het schynsel zijnder heyligheyt / ende het uytghedruckte beelt zyns wesens/ ende draecht alle dinck met zynen machtighen wooyde / ende de verpinghe onser souden dooz hem selven ghemaectt hebbende is geseten ter rechterhande der Majesteit in de hoochste plaetsen. 1. 13. 2. ende 1. 13. 12. ende 1. 16. 4. ende 3. 2. 20. ende 2. 14. 3.
 4. Soo vele weerdigher gheworden dan de Enghelen/ als hy uytneemighker naem boven hen vercremen heeft 1. 14. 9.
 6. Ende alle de Enghelen Gods sulsen hem aenbidden. 1. 13. 11. ende 1. 13. 23.
 10. Ghy heere hebt inden beginne de aerde ghesondeert/ ende de hemelen zijn wercken uwer handen. 1. 13. 11. ende 1. 13. 23. ende 1. 13. 26.
 14. Zijn sy niet alle dienstbarighe gheeffen/ die tot dienst uyt ghesonden worden/ om de ghene die erfgenamen der salicheyt sullen wesen. 1. 14. 9. ende 3. 20. 23.
 15. Hy en heeft de Enghelen de toecemende werelt niet onderwoopen daer wy van spreken 1. 4. 9.
 9. Maer wy sien dat Jhesus met eerlijckheyt ende eere ghecroone is/ de welke een weynich eeres minder geworzen is dan de Enghelen/ dooz het liden des doots/ om dat hy dooz Gods ghenade/ booz allen de doot smaken soude. 1. 13. 26. ende 2. 16. 7.
 11. Want oock hy die heplijck marckt/ ende de ghene die gheheplijck woorden/ zijn alle uyt eenen/ om welke oorsaken wille hy hem niet en schaemt hen broeders te noemen. 2. 13. 2.
 14. Om dat hy dooz de doot te niere maken soude den ghenen die de machte des doots hadde/ dat is den duwvel. 1. 14. 18. ende 2. 13. 1. ende 2. 13. 2. ende 3. 11. 12.
 15. Ende verlossen soude alle die met blyse des doots/ alle het leven lancck der Slavernie onderwoopen waren. 2. 16. 7.
 16. Want hy en neemt boozwaer de Enghelen niet aen/ maer hy neemt Abrahams zaet aen. 1. 14. 9. ende 2. 13. 1. ende 2. 13. 2.
 17. Daarom moeste hy allefins den broederen ghelijck worden/ om dat hy barmhertich wesen soude/ ende een ghetronwe hooghe Priester/ etc. 2. 13. 1. ende 2. 16. 12. ende 2. 16. 19.
 3. 14. Wy zijn Christi deelachtich ge-

worden/ soo verre wy het beginsel des vertrouwens tot den eynde steck houden 3. 2. 16.
 4. 9. Soo blijft dan een ruste den volcke Gods 2. 8. 29.
 14. Dewyle wy dan eenen grooten oberpriester hebben/ Jhesus de sone Gods/ die dooz de hemelen in ghegaen is 2. 7. 2. ende 4. 14. 21.
 15. Want wy hebben gheen oberpriester die niet en soude connen medeliden hebben met onse cranckheden/ maer die in alle dinghen/ na ghelijckheyt heeft besocht gheweest sonder sonde. 2. 12. 1. ende 2. 12. 7. ende 2. 15. 1. ende 2. 16. 12. ende 4. 17. 24.
 16. Daarom laet ons toe gaen met bymoedichheit tot den thron zynner ghenade: op dat wyt barmherticheyt gheeruyghen ende ghenade binden in de bequame tijt der hulpe. 3. 20. 12. ende 3. 10. 17.
 5. 1. Want een heylighe hoochpriester uyt de menschen ghenomen/ wort booz de menschen ghefelt in het ghene dat hy God te oene is: om te offeren gaden ende slachtofferen booz de sonde 2. 12. 4.
 4. Niemand en neemt hem selven die eere aen: maer die bait Gode ghe-roepen wort/ ghelijckerwijs oock Aaron. 4. 3. 10. ende 4. 15. 22. ende 4. 18. 9. ende 4. 18. 14.
 5. Alsoo oock Christus en heeft hem selven niet verzeijger om hoochpriester te worden/ maer hy die tot hem ghesproken heeft/ etc. 4. 14. 21. ende 4. 18. 2.
 6. Ghy zijt Priester in der ewicheyt na de ordeninghe Melchisedech. 4. 19. 28.
 7. De welke in de daghen zyns bleeschs/ als hy gebeden ende smeekinghen met stercke roepinghe ende tranen hem die machtich was/ etc. 2. 16. 11.
 8. Hoe wel hy de Soone Gods was/ soo heeft hy uyt het ghene dat hy gheleden heeft/ ghehoosfaemheyt gheleert 3. 8. 1.
 10. Ende is van God ghenacmt hoochpriester / na de ordeninghe Melchisedech 4. 18. 2.
 6. 4. Want het is onmoghelijck/ dat de ghene die eens verlicht gheweest zijn/ ende de hemelsche gaden ghesmaectt hebben/ ende des heplighen Gheests deelachtich gheweest zijn. 3. 2. 11. ende 3. 3. 21. ende 3. 3. 23.
 6. Ende afvallich worden/ dat sy wederomme berneue worden tot bekeeringhe/ etc. 3. 3. 21.
 10. Want God is niet onrechtverdrich/ dat hy uwe werck soude vergheten/ ende den ardeyt der liefden/ etc. 3. 18. 7.
 13. Want doe God Abraham beloofde/ dewyle hy gheenen meerderen en hadde om by te sweeren/ swaer hy by hem selven 2. 8. 25.
 16. De menschen sweeren by hem die meerder is/ ende de eedt tot versterkinghe ghedaen/ is hen het eynde alder teghensprekinghe 2. 8. 27.
 7. 3. Sonder vader/ sonder moeder/ sonder geslachte/ die noch begin der daghen noch eynde des levens hebbende/ maer den Sone Gods gheleken/ blijft Priester in der ewicheyt. 4. 19. 28.
 7. Nu is het sonder eenich teghenspreken/ dat de minder van den meerder gheseghent wort 4. 18. 2.
 11. Ist dan dat de volcomenheyt

dooz het Levitische Priesterdom was/ etc. 2. 11. 4.
 12. Want het Priesterdom verandert zynde/ is het oock noot/ dat oock veranderinge der wet gesche. 3. 4. 4. ende 4. 6. 2.
 17. Ghy zijt Priester in der ewicheyt na der ordeninghe Melchisedech. 4. 18. 2.
 19. Want de wet en heeft niet heyligh ghemaectt maer die eozhenginghe van een beter hope/ etc. 2. 7. 17. ende 2. 11. 4.
 21. Maer dese niet eedtsweeringhe/ dooz den ghenen die tot hem gheseyt heeft: De heere heeft geswozen ende het sal hem niet berouwen: Ghy zijt Priester in der ewicheyt/ na de ordeninghe Melchisedech 4. 18. 2.
 22. Soo veel beter is die verbont/ daer van Jhesus is Wooghe gheworden 4. 18. 2.
 24. Maer dese om dat hy ewelijck blijft/ heeft een onvergankelijck Priesterdom 2. 15. 6.
 25. Waer uyt hyse te dullen can salich maken/ die dooz hem tot God gaen/ dewyle hy altijes leeft om booz hen te bidden 2. 16. 16.
 8. 1. De somma van dat wy segghen is dit/ namelijck/ dat wy hebben sodanighen hoochpriester/ die gheseten is ter rechter hant des Troons der Majesteit in de hemelen. 2. 16. 15.
 5. Want liet (seyde hy) dat ghy het al maect na den boozbeelde die u op den berch gheetont is 2. 7. 1.
 6. Maer nu heeft dese onse hoochpriester soo veel beter bedieninghe ghecreghen/ als hy eens beters verbonts Middelaer is/ dat in betere beloften bevesticht is 2. 16. 12.
 9. 1. Soo hadde van het eerste verbont inghestelt wijzen des Gods dienst/ ende een wereltlijck heplijckdom 4. 14. 21.
 7. Maer inden tweeden Tabernakel ginck alleenlijck de hoochpriester eens des Jaers/ niet sonder bloet dat hy offerde booz hem ende des volck misdaden 2. 15. 6.
 8. Waer mede de heplighe Gheest beduyde/ dat de wech tot het heylighdom noch niet groept en was/ dewyle de eerste Tabernakel noch zynen stant hadde 2. 15. 6.
 9. Welcke Tabernakel was een afbeeldinghe na tegenwooydigen tijt/ in den welcken gaden ende slacht-offeren gheofferet werden/ die den Dienare niet en connen heplijck maken na der conscientie. 2. 7. 17. ende 2. 11. 4. ende 4. 14. 25.
 11. Maer Christus de hoochpriester der toecomende goeden/ etc. 4. 14. 21. ende 4. 18. 2. ende 2. 16. 16.
 12. Noch dooz Wocken ende Calberen bloet/ maer dooz zijn eygen bloet eenmael in ghegaen in het heplighe/ een ewigge verfoeninghe gebonden hebbende 2. 17. 4. ende 4. 18. 3.
 13. Want ist dat het bloet der sieren ende bocken/ ende de affchen van der hoe ghesprenght op de bevelcker/ hem heplijck tot repnichteit des bleeschs 2. 17. 4.
 14. Hoe veel te meer sal het bloet Christi/ die dooz den ewighen geeft hem selven Gode onstraffelijck gheofferet heeft/ uwe conscientien repnighen van de doodelijke wercken/ om den lebendighen God te dienen? 2. 16. 6. ende 3. 16. 1. ende 4. 14. 21.

15. Ende daerom is hy een Midde-
laer des nieuwen Testaments / op
dat / etc. 2.17.4. ende 2.7.17.
16. Want waer een Testament is /
daer is het van noodde / dat de doot
des Testamentsmakers in come.
4.18.5.
22. Ende alle dinghen werden by na
met bloede gherepucht na der wet :
ende sonder bloetstotinghe en ghe-
schiet gheen vergheninghe. 2.15.6.
ende 2.17.4.
26. Maer nu is hy eens in de vol-
epndinghe der tijden / tot aflegginghe
der sonden / verschenen dooz zyn
selfs offerhande 4.18.3.
27. Ende ghelyck den mensche ghe-
set is eens te sterben / ende daer naer
het oordeel. 2.16.17. ende 3.25.8.
28. Alsoo oock Christus eenmaal
gheoffert / om veler sonden wech te
nemen / sal ten anderen male sonder
sonde ghesien worden / den ghenen
die hem verwachten ter salicheyt.
3.25.2.
- 10 1. De wet hebbende de schaduwde
der toetomende goden / ende niet
het beelc der dinghen selve / can
met de offerhanden die sy alle jare
de selve sonde ophouden offeren /
nemmermeer heplich maken de
ghene die daer toe gaen. 2.7.16.
ende 2.7.17. ende 2.11.14. ende 4.
14.23.
2. Anders en souden sy niet op ghe-
houden hebben gheoffert te werden /
daerom dat sy die dienen / geen con-
scientie der sonden meer hebben sou-
den / eenmaal gherepucht zijnde. 3.
19.15. ende 4.10.3. ende 4.14.25.
4. Want het is onmoghelic dat
het bloet van Stieren ende Voc-
ken / de sonde soude wech nemen.
4.14.25.
7. Doe seyde ick : Siet / ick come /
(in het begin des boec is van my
geschreven) om dijnen wille te doen /
God 2.16.5.
8. Als hy boven ghesent hadde :
Nachtoffer ende gaden / ende vrant-
offer / ende offer dooz de sonde en
hebt ghy niet gewilt / noch sy en heb-
ben u niet behaecht / etc. 2.16.5.
10. In welken wille wy ghehep-
liche zijn dooz de offerhande des lie-
baens Jesu Christi / eenmaal ghe-
daen 3.6.3. ende 4.18.3.
14. Want met een offerhande heeft
hijse ewichlyck gheheplichte / die
gheheplichte worden. 3.5.2. ende 4.
18.3.
19. Welcke wy dan broeders / by-
heyt hebben tot den inganc des
heplichdoms / dooz het bloet Jesu.
3.20.20.
20. Dooz den nieuwen ende lebenden
wech dien hy ons bereyt heeft dooz
den boozhanck / dat is / dooz zyn
bleefte 3.20.18.
26. Want soo wy willens sondigen /
na dat wy de kennisse der waerheyt
ontfanghen hebben / daer en is geen
offerhande meer ghebleven dooz de
sonde. 3.3.21. ende 3.3.23. ende 4.
18.3.
27. Maer de bresfelijcke verwach-
tinghe des oordeels / ende bitterheyt
des weers / die de vanden verkin-
den sal 3.25.12.
29. Hoe veel swaerder straffe mennis
ghy lieden dat hy sal weerdich ghe-
acht worden / die den sone Gods
verdeden heeft / ende het bloet
des Testaments ontreyn gheacht
heeft / etc. 3.3.21.
36. Want verdraechsaemheyt is u
lieden noodich / op dat ghy den wille
Gods ghedaen hebbende / de belofte
gheerghen moecht 3.2.37.
- 11 1. Het gheloobe is een verseker-
heyt der dinghen diemen hoopt / ende
een bewijs der dinghen diemen niet
en siet 3.2.41. ende 3.25.1.
3. Dooz het gheloobe verstaen wy /
dat de werelt dooz Gods woort be-
rept is / soo dat de dinghen die wy
sien / niet nye sientheke dinghen ghe-
maect en zijn. 1.5.1. ende 1.5.13.
ende 1.16.1.
6. Maer sonder gheloobe ist onmo-
ghelyck Gode te behaghen : Want
wie tot God coemt / die moet geloos-
ben dat God is / ende dat hy den ge-
nen die hem soeken loont. 3.11.15.
ende 3.14.4. ende 3.20.40.
7. Dooz het gheloobe Noe van
Gode vermaent van het ghene dat
men noch niet en sach / bycnde / etc.
3.2.30.
9. Dooz het gheloobe ginck hy wou-
nen in het land der belofsten / als in
een byzant land / etc. 2.10.13.
17. Dooz het gheloobe heeft Abraham
als hy versocht wert / Isaac ghe-
offert / ende hy die de belofte ontfan-
ghen hadde / heeft zynen eenich ghe-
bozen Sone gheoffert 3.19.6.
21. Ende aenbadt op het opperste
zijner roede 1.11.13.
- 12/3. Want oberleghet dat dese sulcke
een teghenspreken der Sondaten
teghen hem geleden heeft / op dat
ghy niet slau en wort / ende slap in
uwe ghemoet 3.3.15.
5. Ende ghy lieden hebt de verma-
ninghe vergheten / de welcke tot u
als tot hare kinderen spreeket : mijn
sone en veracht de castijdinghe des
Heeren niet / noch en verstaet niet /
als ghy van hem gestraffet wordet.
3.4.32.
8. Maer ist dat ghy lieden sonder
castijdinge zijt / daer van sy alle dees-
lachelic gheworden zijn / soo zijt ghy
dan Baslaeden / ende niet kinderen.
3.8.6.
9. Dooz / wy hebben doch onse blees-
schelijcke vaderen ghehad die ons
castijden / ende wy byzefdense : sul-
len wy niet veel meer den Vader der
Gheesten onderdanich wesen / ende
leven? 1.15.2.
17. Want ghy lieden weet dat hy
oock daer na / als hy de segentinghe
beerden wilde / verworpen wert :
want hy en vant gheen plaetse des
berous / hoe wel hy die met tranen
sochte 3.3.24.
18. Ghy lieden en zijt niet ghecomen
tot den tastelijcken Berch / ende
brandende byer ende donekerheyt /
ende dupsternisse / ende ontwedder.
2.11.9.
22. Maer ghy lieden zijt ghetomen
tot den Berch Syon / ende tot de
stade des lebendigen Gods / tot dat
hemelsehe Hierusalem / ende de ver-
gaderinghe der ontalijcker Engelen.
1.14.9.
23. Ende tot de Ghemeynte der
eerstghebozenen die in den hemel
gheschreven zijn / ende tot God
den Richter ober alle / ende tot de
gheesten der volcomen heplighen.
3.25.6.
- 13/4. Het hontwelick is by allen eer-
lyck / ende een onbebleekt bedde :
maer de hoercedders ende oberspeel-
ders sal God oordeelen. 4.9.14.
ende 4.12.25. ende 4.13.3.
8. Jesus Christus is gisteren ende
heden de selve / ende in der eelwecheyt
2.10.4.
15. Laet ons dan dooz hem altijts
Gode de Offerhande des lofs offer-
ren / dat is de byucht der lippen / die
zinnen Naem belijden. 3.20.28. ende
4.18.16. ende 4.18.17.
16. En vergeet niet der weldadicheyt
ende ghedeelsaemheyt / want met
sooanige offerhanden behaechtmen
Gode. 3.4.36. ende 3.7.5. ende 3.15.4
ende 4.18.17.
17. Weest uwe boozgangheren ghe-
hoosfacem ende onderdanich / want
sy waken dooz uwe sielen / als die re-
kenschap gheben sullen. 1.15.2.

Iacobus. Cap.1.

2. **M**ine Broeders / acht dat
booz groote byuchte / als
ghy in beelderhande der
foekinghen coemt 3.20.46.
12. Salich is de man die verfoekim-
ghe verdraecht : want als hy sal be-
zoekt zyn / sal hy de croone der eer-
lyckheyt ontfanghen / de welcke de
heere belooft heeft / den ghenen die
hem lief hebben 3.17.10.
13. Niemand die verfoekt wort / seg-
ge dat hy van Gode verfoekt wort :
Want God en can niet gheen quade
verfoekt worden : hy en verfoekt
oock niemant 3.20.45.
15. Daer naer / als de begeerlyckheyt
ontfanghen heeft / daert sy de sonde /
ende de sonde als sy volbyacht is /
bynght de doot boozt 3.3.13.
14. Maer een peghelic wort ver-
socht / als hy van zyne epgen be-
geerlyckheyt afgetrocken ende ver-
loekt wort 3.20.46.
17. Alle goede gifte ende volmaecte
gabe is van boven comende van den
Vader der lichten / by den welken
gheen veranderinghen / of verander-
lycke beschaduwinghe en is. 1.13.8.
ende 2.2.21. ende 4.14.10.
21. Daerom alle duplicheyt ende
overbloet der boosheyt wech wou-
pen / ontfanght met alle liechlyckheyt
het woort dat in u gheplant wort /
het welck uwe sielen can salich ma-
ken 4.17.27.
- 2/5. Heeft God niet de arme deser
werelt berouwen / om rijck te zyn in
het Seloove ende erfghenamen des
Coninckrijck / dat hy belooft heeft
den ghenen die hem lief hebben. 3.
23.10.
10. Want soo wie de ghehele wet
ghehouden heeft / ende in een dinc
mistreet / die is in allen schuldich.
3.14.10. ende 3.18.10.
14. Wat nutticheyt ist / mijne broe-
ders / soo vermant seyt dat hy het ge-
loobe heeft / ende en heeft de wercken
niet / can hem dat gheloobe salich
maken? 3.2.9. ende 3.2.12.
19. Ghy gheloofst dat daer een God
is : ghy doet wel / de Dupvelen ghe-
loobent oock / ende grouwden. 3.
2.10.
21. Is niet Abraham onsen vader
uyt de wercken gherechtverdict /
als hy Isaac zynen Sone op den
Altaer gheoffert hadde? 3.17.11.
- 4/3. Ghy bidt ende en ontfanght nie
daerom dat ghy qualick bidt / om
dat ghyt in uwen wellusten verdoen
soudt 3.20.7.
6. Maer sy heeft meer der ghenade /
daer in dat sy seyt / God wederstaet
den hooverdighen / maer den nede-
righen

DE TAFEL.

- riggen gheeft hy ghenade. 2.2.10. ende 3.12.5.
8. **D**aket tot God/ ende hy sal tot u naken: Reputicht de handen ghy fondaect: supbert de herten/ ghy wylfelmoedighe 3.3.16.
11. **D**ie van zynen broeder qualijck spzecc ende zynen broeder oordeel/ die spzeck qualig van de Wer/ etc. 4.10.7.
12. **D**aer is een wetgheber / die can behouden ende verderben. 4.10.7.
14. **D**ie ghy niet en weet wat moez ghen gheschieden sal: want wat is u leven? het is een damp/ etc. 3.20.28.
15. **D**aer booz ghy segghen sout: Jst dat de heere wil/ ende ist dat wy leven/ soo sullen wy dit of dat doen 3.20.28.
- 5/12. **D**ooz alle dingen/ mijne broeders/ sweert niet/ noch hy den hemel/ noch hy der aerden/ noch eenigen anderen eede/ maer utwe ja sp ja/ ende utwe neen neen 2.8.20.
13. **J**s daer pemant onder u in wyden? dat hy bidde: J's daer pemant goet moets? dat hy linghe. 3.20.7.
14. **J**s daer pemant onder u cranck? dat sp de Sudderlinghen der Sheemante ontbieden/ ende dat sp ober hem bidden/ etc. 4.19.18. ende 4.19.21.
15. **E**nde het gheber des gheloofs sal den liecken helpen/ ende de heere sal hem ophelpen: ende ist dat hy ghesondicht heeft/ het sal hem vergeven worden 3.20.11.
16. **B**elge malcanderen de misdaden/ ende biot booz malcanderen: op dat ghy ghesont wooydet: Want een crachtich gebet des Reechbeerdigen vermach vele. 3.4.6. ende 3.4.11. ende 3.20.27.
17. **E**lias was een mensche sulcker beweginghe onderwoopen als wy/ ende hy hadt een gheber dat het niet reghenen en soude/ ende het en regghende niet op der aerden/ drie jaren ende ses maenden lanck. 3.20.26.
- De eerste Brief Petri.
 Cap. I.
2. **D**ie bercozen zijn na de boozhenicheit Gods des Vaders dooz de heylighmaekinghe des Sheests tot ghehoosamenheit ende besprenginghe des bloets Jesu Christi: de ghenade ende brede sp u vermenichfuldicht. 3.1.1. ende 3.14.6. ende 3.22.6. ende 4.15.2.
3. **G**heloose sp God ende de Vader onses heeren Jesu Christi/ etc. 2.16.13.
5. **D**ie ghy in de cracht Gods bewaert woyt/ dooz het gheloove/ tot de salicheit die berept is/ om ten laetsten tijden ontdekt te worden. 3.2.42. ende 3.18.3.
7. **O**p dat de bespoedinghe was gheboof veel costelijcker dan de bespoedinge des gouts sp het welcke verganckelijck is/ ende nochtans dooz het wyer bespoeft woyt 3.8.4.
9. **V**ercoyghende het eynde uwes geloofs/ namelijk utwer sielen salicheit. 1.15.2. ende 3.18.3. ende 3.25.1.
11. **O**ndersoeckende op wat oft hoedanigen tijt de Sheest Christi die in hen was/ bereckende te voren/ etc. 1.13.18. ende 2.9.1.
12. **D**en welcken gheopenbaert is/ dat sp niet hen selden maer ons dit bediende dat u nu vercondicht is/ dooz de ghen die u ghepredickt hebben het Euangelium/ etc. 2.9.1. ende 2.11.6.
15. **M**aer ghelijck hy die u geroepen heeft/ heplich is/ woyt ghy oock heplich in alle uwe wandelinghe. 3.6.3.
16. **W**eest heplich/ want ick ben heplich 3.6.2.
18. **W**etende dat ghy niet met verganckelijcke dinghen/ siluot ofse goute verlost en zyt/ upt uwe vdele wandelinghe die u van den anderen overghegeven was 2.17.5.
19. **M**aer met den dierbaren bloede Christi/ als een onstraffelijcken ende onbeleckten lamis. 2.17.5. ende 3.6.3.
20. **D**e welcke wel boozsien was booz de scheyptinge der werelt/ maer is gheopenbaert in dese laetste tijden om utwent wille. 3.22.6. ende 4.18.20.
21. **D**ie ghy booz hem gheloof in God/ die hem upt de dooden opgeweekte heeft/ ende hem eerlyckhepe ghegeven heeft om dat ghy gelooove ende hope op God hebben sout. 2.16.13. ende 3.2.1. ende 3.2.43.
22. **H**ebbende dan uwe siele gerepicht in de ghehoosamenheit der waerheyt/ dooz oen Sheest tot ongebepnsde broederlijcke liefde/ hebt malcanderen/ etc. 1.15.2. ende 2.5.11.
23. **S**ijnde wedergebozen/ niet upt verganckelijcken/ maer upt onvergankelijcken sate/ dooz het wooyt des levenden ende eerwighelijck blijvenden Gods. 2.10.7. ende 3.2.21. ende 4.1.6. ende 4.16.18. ende 4.16.31.
- 2/5. **W**oyt oock ghy selve als levende steenen ghetimmeret/ tot een ghesterlijc huys/ ende heplich bysterdom/ om Sheestelijcke offerhanden te doen/ etc. 4.6.5. ende 4.18.16.
9. **G**hy zijt een upvercozen gestacht/ een heplich volck/ een vercoyghen volck om dat ghy sout vercondigen de deughden des ghenen/ die u upt der dupsternisse gheroepen heeft tot zynen wonderlijcken lichte. 2.7.1. ende 3.13.2. ende 4.18.17. ende 4.19.25.
11. **L**iebe ick vermane u als upclanders ende bjeemdelingen/ onthout u van de vleeschelijcke begheerlijckheden/ die reghen de siele stryden. 1.15.2.
13. **S**o weest dan alle menschelijcker ordiuate onderdanich/ om des heeren wille/ het sp den Coninck/ als den Obersten 4.20.23.
17. **E**ert een pghelijcken. Hebt het broederschap lief. Weest God. Eert den Coninck. 4.20.7. ende 4.20.22.
21. **C**hristus heeft oock geleden booz ons/ een exempel achterlatende om dat ghy zyne voetstappen sout nabolgen 3.16.2.
24. **D**ie onse sonden selve in zynen lichame ghedraghen heeft op het hout/ om dat wy van der sonde ghescheyden/ der rechteberdicheit leven souden: dooz wiens wonden ghy ghenesen zyt. 2.16.6. ende 2.17.4. ende 3.4.25. ende 3.4.27. ende 3.4.30. ende 4.15.21.
25. **G**hy waert als dwalende Schape/ maer ghy zijt nu bekeert tot den herder ende Bisschop utwer sielen. 1.15.2. ende 3.25.6.
- 3/7. **V**esghelijck ghy mannen/ woont met haer niet wyfheyt/ ghebende haer eere als den crancksten vate/ oock als medeghenooten zynde der ghenaden des levens/ op dat uwe gebeden niet verhindert en worden. 4.20.29.
18. **W**ant Christus heeft oock eens geleden booz de sonde/ hy eechtheit dieh/ booz de onrechtverdighe: om dat hy ons tot God soude bringen/ ghestozen na den vleesch/ maer lewendich ghemaecte na den Sheest. 2.13.2.
19. **I**n den welcken hy oock comende/ heeft ghepredickt den Sheesten/ die in de ghebanckenisse zyn. 2.16.9.
21. **D**es welcken teghenbeelde de Doop/ ons nu oock behoet: niet daer mede de duplichkeiten des lichaems afgewassen worden/ maer waer dooz de goede conscientie God vzaecht/ dooz de opstandinghe Christi. 3.19.15. ende 4.10.3. ende 4.14.4. ende 4.14.24. ende 4.15.2. ende 4.16.21.
- 4/3. **W**ant het is ons ghenoech/ dat wy den boozgaenden tijt des levens der heydenen wille gedaen hebben/ wandelende in wellusten/ etc. 3.15.8. ende 3.24.11.
8. **M**aer booz al/ hebt tot malcanderen sterkere liefde/ want de liefde bedeckt vele sonden. 3.4.31. ende 3.4.36.
10. **D**ient malcanderen/ een pghetijc na dat hy gabe ontfangen heeft/ als goede updeelders der menigheleghen ghenade Gods 3.7.5.
11. **J**st dat pemant spzeckt/ dat hy spzeke als Gods wooyt. 3.8.8. ende 4.8.9.
17. **W**ant het is tijt dat het oordeel van den huyse Gods beginne: ende ist dat het eerst van ons begint/ wat sal het eynde wesen? etc. 3.4.34.
- 5/1. **D**e Sudderlinghen die onder u lieden zijn/ vermane ick die een mede Sudderlinck ben/ etc. 4.6.7.
2. **W**epdet de euidde Gods die onder u lieden is 4.10.7. ende 4.6.3.
3. **N**och als heerschappe voerende ober het volc dat u bevolen is. 4.4.9. ende 4.10.7.
5. **G**od wederstaet den hoobreedighen/ maer den nederiggen gheeft hy ghenade 3.12.5.
6. **V**ernedert u lieden dan onder de crachtighe hant Gods/ op dat hy u verhooghe te zynen tijt 3.2.40.
7. **W**ooyt alle uwe sochbuldiepep om hem/ want hy vzaecht sozghen booz u lieden 1.17.6.
7. **W**ooyt alle uwe sochfuldiepep om hem/ want hy vzaecht sozghen booz u lieden 1.17.6.
8. **W**eest nuechteren/ waecte/ want uwe wederpartie de dupel gaet omme als een brieschende Leeu/ sockende wien hy bevalde. 1.14.13. ende 1.14.18. ende 3.20.46.
10. **D**e God aller ghenade/ die ons/ wy die een wepnich tijt bedrukt zijn/ gheroepen heeft tot zyne eerwighen heerlijckheit in Christo Jesu/ die selve volmake/ bedestighe/ der sterkere/ ende fondere u lieden. 3.2.40.

Den tweeden Brief Petri.

Cap. 1.

4. **D**Aer mede dat ons die seer eerlike ende groote belof- ten ghegheben sijn om dat ghy daer dooz soue der Goddelij- ker natuere delectachtich sijn/ etc. 3. 11.10. ende 3.25.10.
5. Ende tot dit selve oock alle neer- sticheyt doende / bewijst hier toe deucht in uwen gheloobe: ende in de deuchte wetenschap 2.5.11.
10. Daeromme Broeders/ wescf lie- der neerstich om uwe beroepinghe ende berkiepinghe vast te maken: Want als ghy lieden dat doet/ sult ghy te gheenem tyde strupchelen. 3.5.8.
14. Dewijle ick weet dat de afleggin- ge mijns Tabernakels haest comt/ ghelijc onse heere Jhesus Christus my heeft te kennen ghegheben. 3. 25.6.
19. Ende wy hebben dat Propheeti- sche woort/ welke seer vast is ende ghy doet wel/ als ghy daer acht op hebt/ als op een licht dat op een du- ster plaetsch schijnt/ etc. 1.9.2.
21. Want de Propheete en is vooijer den niet dooz menschen wille geghe- ven/ maer de heylighe menschen Gods hebbenise ghesproken/ gedje- ven zynde van den Gheest Gods. 1.13.7. ende 1.13.15.
21. Daer hebben oock valsche Pro- pheete onder den volcke gheweest: ghelijc oock onder u lieden valsche leeraers wesen sullen/ etc. 4.9.4.
4. Ist dat God de Enghelen/ als sy ghesondicht hadden/ niet ghespaert en heeft: maer heeftse niet ketenen der dupsternisse in de helle ghewo- pen/ etc. 1.14.16. ende 1.14.19.
9. De heere weet de Godsalighe upt de verfoekinghe te verlossen: ende de onrechtveerdighe tot den dach des Oordeels ter straffe te houden. 3.20.46.
19. Van wien pemant overwonnen is/ diens Dienstknecht is hy ghe- worden 2.2.8.
- 3.4. Waer is de belofte zijner toe- coemste: want van dat de Vaders ontslapen sijn/ blyse alle dinck/ als van den beginne der Scheyppinghe aen 3.2.4.2.
8. Maer weest niet ontweden van die een dinck/ liefde: dat enen dach hy den heere is ghelijc dupsent ja- ren/ ende dupsent jaren gelijc enen dach 3.2.4.2.
9. Niet willende dat pemant ber- gae maer wiltse alle tot bekeeringhe ontfanghen. 3.24.15.

Den eersten Brief Ioannis.

Cap. 1.

1. **D**A van den beginne was/ dat wy ghehoort hebben/ dat wy gheleien hebben met onse ooghen / dat wy aenschoutet hebben / ende onse handen ghe- handelt hebben / van den woorde des levens. 2.14.2. ende 2.14.7. ende 4.17.8.
7. Maer ist dat wy in het liecht wandelen / ghelijc hy in het liecht is / soo hebben wy ghemeynschap met malcanderen / ende vloect Jhesu Christi zijns Soons repniche ons van alle sonde. 2.17.4. ende 3.5.2. ende 4.14.21.
9. Ist dat wy onse sonden belijden/

- hy is gecrouwe ende rechtveerdich: op dat hy ons de sonde verghebe/ ende repninghe van alle ongerechte- heyt 3.4.10. ende 3.20.9.
10. Ist dat wy segghen dat wy niet ghesondicht en hebben/ soo maken wy hem leighenachtich / ende sijn woort en is in ons niet 3.20.45.
- 2/1. Ist dat pemant ghesondicht heeft/ wy hebben Jesum Christum/ eenen rechtveerdighen doozbidder by den Vader. 3.4.26. ende 3.40.17.
2. Ende hy is de verfoeninghe vooj onse sonden: ende niet allenlyck dooz onse sonden/ maer dooz geheel des weelcs. 2.17.2. ende 3.4.26. ende 3.20.20.
12. Ick selzyve u kinderkens/ want de sonden sijn u vergheben dooz zynen naem 2.17.5. ende 3.4.26.
18. Kinderkens/ het is de laeste tyt/ ende ghelyc ghy ghehoort hebt dat den Antechrist comen sal 4.18.20.
19. Sy sijn van ons wptghecomen/ maer sy en waren van ons niet: want hadden sy upt ons gheweest/ soo souden sy met ons gheleuen hebben/ etc. 3.3.23. ende 3.24.6. ende 3.24.7.
20. Maer ghy hebt de Salvinghe van den heylighen / ende weet alle dinck 3.1.3.
23. Soo wie den Sone verfaecht/ die en heeft oock den Vader niet. 2.6.4.
27. Maer de Salvinghe die ghy van hem ontfanghen hebt / blyse in u: ende ghy en hebt gheenem noot dat u pemant leere/ maer ghelyc u de sel- ve salvinghe / etc. 3.1.3.
- 3/1. Siet hoe groote liefde heeft ons den Vader bewesen / namelijc: dat wy kinderen Gods ghenaeint wo- den/ daerom en kent ons de werelt niet/ want sy en heeft hem niet ghe- kent 3.6.3. ende 3.20.36.
2. Alder liefste/ nu sijn wy kinderen Gods/ ende het en is noch niet ghe- openbaert wat wy wesen sullen: maer wy weten als hy sal gheopen- baert sijn/ dat wy sullen ghelijc wesen / want wy sullen hem sien ghelyc hy is. 2.9.3. ende 3.2.14. ende 3.11.10. ende 3.25.10. ende 4.18.20.
3. Ende een verghelijc die dese hope op hem heeft/ die repniche hem sel- ven ghelijc hy repn is 3.16.2.
8. Die sonde doet / is upt den dup- bel / want de dupbel sondiche van den beginne: hier toe is de Sone Gods verschenen / om dat hy de wercken des dupbels verderben soude. 1.14.15. ende 1.14.18. ende 1.14.19. ende 3.15.8.
9. Soo wie upt Gode ghebozen is/ die en doet gheen sonde/ want sijn zaet blyft in hem / ende hy en can niet sondighen/ want hy is upt God ghebozen 1.3.10. ende 2.5.11.
10. Hier in sijn de kinderen Gods ende de kinderen des dupbels open- baert etc. 1.14.19. ende 3.16.2.
15. Soo wie zijnen Broeder haet/ die is een doordlagher: ende ghy lieden weet dat gheen doordlagher het ee- wich leven heeft in hem blijvende. 2.8.39.
16. Hier in hebben wy de liefde ghe- kent/ dat hy sijn leven dooz ons ghe- stelt heeft: en wy sijn schuldich dooz de Broeders het leven te stelle. 2.14.3
20. Want ist dat onse herte woacht/ God is meerder dan onse herte/ ende weet alle dinck 3.4.18.

22. Ende al dat wy bidden/ dat ont- fanghen wy van hem / want wy houden sijn gheboden / ende doen dat vooj hem behaghelelyc is. 3.20.7. ende 3.20.10.
24. Want wie zijne gheboden hent/ die blyft in hem: ende hier aen be- kennen wy etc. 3.1.4. ende 3.2.3.
- 4.1. Alder liefste/ en gheloof niet alle gheesten/ maer beproeft de gheesten of sy upt God sijn. Want daer sijn veel valsche Propheeten upt ghegaen in de werelt 4.9.2.
3. Een verghelijc gheest die niet belijet dat Jhesus Christus in het vleesch ghecomen is/ die en is upt God niet. 4.17.32.
10. Hier in is de liefde / niet dat wy God lief ghehadt hebben/ maer dat hy ons lief heeft ghehad/ ende sijn Sone ghesonden/ etc. 2.17.3. ende 3.14.6.
11. Alder liefste/ ist dat God ons al- soo lief ghehadt heeft / soo moeten wy oock malcanderen lief hebben. 3.16.2.
13. Hier aen bekennen wy / dat wy in hem blyven / ende hy in ons / dat hy ons van zynen Gheeste ghegheuen heeft. 3.1.4. ende 3.24.2.
18. In de liefde en is gheen vrees / maer de volcomen liefde drijft de vrees upt/ want de vrees heeft be- naucheyt: ende wie vrees / en is niet volcomen in de liefde 3.2.27.
19. Wy hebben hem lief / om dat hy ons eerst lief ghehadt heeft. 2.16.3.
- 5/4. Al wat upt God ghebozen is / overwint de werelt: ende dit is onse overwinninghe die de werelt over- wint/ namelijc/ ons geloobe. 1.18.3. ende 2.5.11. ende 3.2.21.
6. Wese ist die daer coemt dooz water ende bloet / namelijc: Jhesus Christus niet dooz water alleen- lijck / maer dooz water ende bloet. 4.14.22.
7. Die zijnder die ghetupghenisse gheben in den hemel/ de Vader/ het Woort / ende de heylighe Gheest / ende die drie sijn een 3.1.1.
8. Oock zijnder drie die ghetup- ghenisse gheben op der aerden: de Gheest ende het Water / ende het Bloet: ende die drie sijn tot eenen. 3.1.1.
12. Wie den Sone heeft / die heeft het leven: wie den Sone niet en heeft / die en heeft het leven niet. 3.14.4. ende 3.15.6.
14. Ende die is het vertrouwen dat wy by God hebben: ist dat wy wat bidden maer sijnem wille dat hy ons bechoort 3.20.5.
15. Ende ist dat wy weten dat hy ons verhoort / wat wy bidden / soo weten wy / dat wy de beden heb- ben/ die wy van hem ghebeden heb- ben 3.20.5.
18. Soo wie upt God ghebozen is/ die en sondicht niet: maer die upt God ghebozen is / bewaert hem sel- ven/ ende de doofe en ghenaeckt hem niet 2.5.11.
12. Wy weten dat wy upt God sijn/ ende de werelt is gheheel in het voofe gheleghen 3.2.14.
20. Wese is den warachtigen God / ende het ewich leven. 1.13.11. ende 1.13.26.
21. Kinderkens bewaert u selven van de Afgoden/ Amen. 1.11.13.

DE TAFEL.

Den tweeden Brief Ioannis.

7 **D**ier zijn vele verlepders in de werelt gheromen / die niet en beighden dat Jhesus Christus in het vleesch gecomen is : Dese is de verlepder de Antichrist. 4.17.32.

Iudas.

6. **E**nde de Engelen die haer begin niet gehouden en hadden / maer hare woonstede berlaten hadden / met eewighe banden onder de duysternisse / tot den sojberle des grooten daechs be- waert heeft. 1.14.16. ende 1.14.19. ende 3.25.6.

9. Michael den Archanghel / als hy teghen den dupbel street / ende handelde van het lichaem Mosi / en berfde hem de schult der lasteringhe niet opleggen / maer septe: De Heere straffe u. 1.14.8. ende 1.14.19.

Apocalypsis, ofte Openbaringhe Ioannis. Cap. 1.

5. **H**em die ons heeft lief ghe- habt / ende van de sonden gewasschen in zijne bloede. 4.14.31.

6. Ende heeft ons gemaect Conin-

ghen ende Priesters Gode zijnen Vader 2.15.6. ende 4.18.17.

5/13. Ende oock alle creature die in den Hemel is / ende op der aerde / ende onder der aerde / ende in der see / ende al wat daer in is / hoorde ick segghen / etc. 3.5.8.

7/14. Dese zijn die gecomen zijn upt groote verdukinghe ; ende hebben hare cleederen ghewaschen / ende sy hebben hare cleederen wit gemaect in het bloet des Lams 3.5.2.

13/5. Ende haec is eenen mont ghe- gheben om groote dinghen ende lasteringhe te spreken 4.7.25.

14/13. Salich zijn de dooden die in den heere sterben : De Gheest septe : dat sy rusten van haren ardept / ende hare wercken volghen hem na. 3.5.10.

18/6. Vergheit haer ghefick sy u oock vergolden heeft / ende betaeltse dob- bel nae haer wercken 3.9.6.

19/10. Ende ick viel booz zijne voeten om hem te aanbidden / ende hy septe tot my : Siet dat ghijt niet en doet / ick ben utwe mede dienstknecht / etc. Aanbidt God 1.12.3. ende 1.14.10.

20/4. Ende ick sach Thronen / ende sy saten daer op / ende hen wert het oordeel ghegheben : ende de sielen der ghenere die onthooft waren om het gherupghenisse Jhesu / ende om het woorde Gods / ende die de Beeste

noch haer Beelt niet aengeboden en hadden / ende hadden het mercktees- ken niet ontfanghen aen haer booz- hoofte / noch aen haer rechterhant / ende sy leefden ende regnerden met Christus duysent jaren 3.25.36

21/27. Ende in haer en sal niet comen / dat onreynicheit / ofte grou- welicheit doet / of leughenen spreect : maer die gheschreven sijn in den boeck des levens / van het Lam 4.16.17.

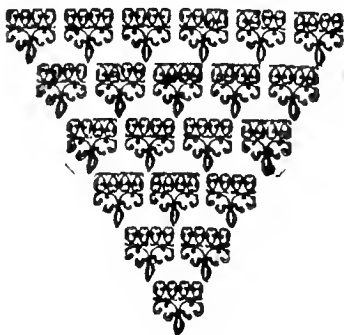
22/8. Ende der ick ghehoort ende ghesien hadde / viel ick neder om te aanbidden booz de voeten des En- ghels die my dit toonde. 1.12.3. ende 1.14.10.

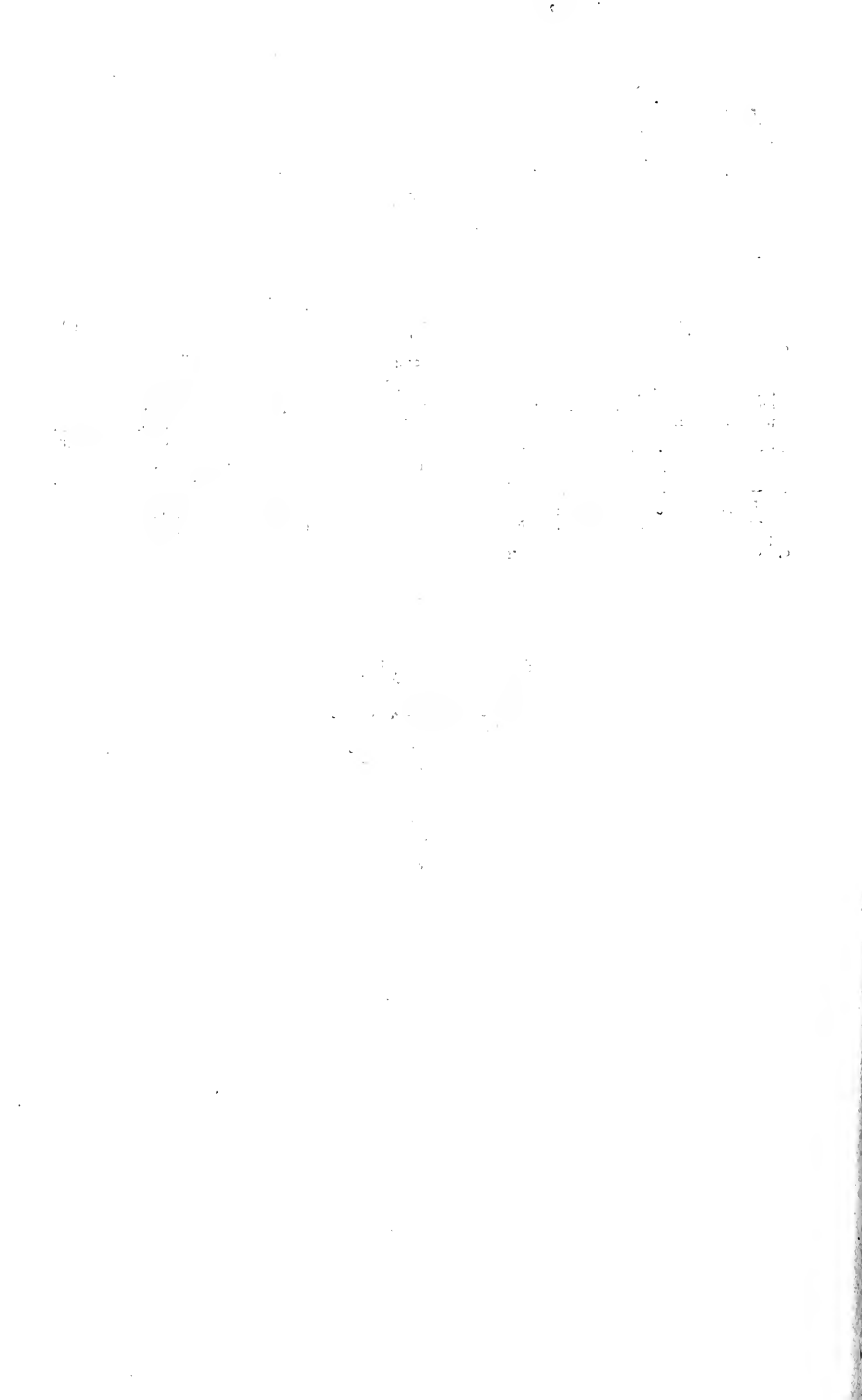
9. Maer hy septe my : Siet dat ghy het niet en doet / want ick ben utwe mede dienstknecht / ende utwe voo- deren der Propheten / ende der genere die de woorde deses boecx bewa- ren : Aanbidt God 1.14.10.

18. Ist dat pemant toe doet tot desen : God sal toe doen op hem de plaghen die in desen boeck gheschreven sijn. 4.9.2.

19. Ende ist dat pemant af doet van de woorde des boecx deser Prophetie / God sal sijn deel af doen van den boecke des levens / ende van de Heylighe Stadt / ende van dat in desen boeck gheschreven is. 4.9.2.

E B A D E.

EEN SVPPLICATIE
VAN DE
NOODIGHE REFORMATIE
DER
CHRISTELICKER
KERCKE IN HET
PAVSDOM,

Overghegheben van den Heeren IOH. CALVINO, aen
KEYSER CAREL DE VIIFDE, ende allen Vorsten op
den Rijcdach tot Spier vergadert.

Wt het Latijn in de Nederduytsche sprake ghetrouwvelick overgheset,
door CAR. AGRIC. Leeraer der Ghemeynte tot Rijnsburch.

1. Pet. 4. 11.

Ist dat pемant spreekt/ dat hy sprake als Gods woort. Ist dat pемant dient/
die diene als upt de cracht die God gheeft: op dat God in allen gheprezen
wozt dooz Jesum Christum/ de welcke heeft de cerckicheyt ende
macht van eeuwichheit tot eeuwichheit/ Amen.

TOT LEYDEN,
By Ian Paedts Jacobsz. ende Ian Bouvvensz.

Anno M. DC. II.

Tot den Christelicken Leser.

Heen meerder sorghē in desen ellendighen leven en behooren de Christenen aen te nemen, dan datse God rechtelick leeren kennen, ende dien hy ghesonden heeft Iesum Christum, nae dien daer in bestaet her eeuwige leven, en de eeuwige salicheyt: En dat niet eenen tijt lanck alleen; maer oock, dat sy in de selve levendichmakende kennisse moghen wassen ende volherden. Want alsoo de Sathan, door sijne oude ende ghewoonelicke nijdicheyt van den beginne aen, ghe-tracht heeft, dese vreuchden-rijcke kennisse Gods des Vaders, ende sijns Soons Iesu Christi ofte uyt de herten der menschen ghelijck te drijven, ofte ten minsten te verdonckeren, voor vreemde, ende van menschen ghesmede Gods-diensten, ende menigherley supersticien: Soo heeft hy oock in dese onse laetste tijden sijn beste ghedaen, om de werelt in de swāre blintheyt haers herten, ende diepe onwetentheyte haers verstants te houden, soo haest als hy sach, dat sijn rijcke erghens in eenen hoec deffselven schade ende verlies soude lijden, door de oprechte ende ongheveynsde vereeringhe der Goddelicker Majesteit, de welcke daer gheschiede nae den regel ende voorschrift der ghesonder leere, die ons in de H. Schriftuere suyverlick aengheteeckent staet. Ende alsoo hy wel weet, dat de menschen tot haers selfs liefde leer gheneghen zijn: ende daer in een sonderlinghe behaghen ende verwonderinghe nemen, datse niet uysterlicken pracht ende cierlickheyt den Goddelicken dienst voor den ooghen becleet ende verciert sien, die door de autoriteyt ende dat goetduncken van gheleerde ende by der werelt aenfiendelicke personen opgherecht is: heeft hy door sijne seer vrouwe werckmiddelen de Christenheyt alsoo betoovert ende beguychelt met de vervloecte Afgoderie, ende verscheyde opghepronckte manieren van God te dienen ende te vereeren, die noyt van God en zijn bevolen, die men nochtans alleen schuldich is in sijn woort ghehoor te gheven, ende te ghelooven; Noch van Christo in den Nieuwen Testamente inghestelt, die onsen eenighen ende waeren Herder is, ende nae wiens roepende stemme wy alleen moeten luysteren, jae die alleen de volcomene Leeraer der gherechticheyt is; Noch van den Apostelen schriftelick is vervaert, die nochtans uyt den mont Iesu Christi, haers Meesters, de gantsche wijfheyt, ende den volcomenen raet onser salicheyt ontfanghen hebben, ende ons wel dier bevolen, de selve onghefchent tot allen tijden te bewaren by verlies van onse salicheyt. Ende naedemael dat wel alle Christenen int ghemeyn, by den welcken den yver tot Gods eere, ende de verbreydinghe sijnes aenbedelicken Naems ghespeurt wort, arbeyden moeten, dat het ghene dat Gode toe comt, Gode oock worde ghegheven, dat is, dat Gods woort suyver ende onbeveleckt soude moghen aenghenomen, beleeden ende bewaert, ende alsoo de arme ongheruste consciencien, nae elcx van God verleende talent-pont, in der liefde tot salicheyt gheholpen werden: Soo ist nochtans, dat insonderheyt den ghenen dit last eyghentlick is opgheleyt, de welcke de Heere daer toe gheroepen ende uytghesonden heeft, datse, als Herders ende Leeraers in Christo plaetse ghestelt zijnde, de opsicht van de schapen haers oppersten Herders ende Meesters trouwelick souden waer nemen, om de selve met de ghesonde leere der waerheyt te weyden, ende te roepen uyt de schadelicke ende dorre weyde der menschelicker insettinghen ende gheboden, daer ziele ende lichaem in versmachten. Maer door wat middel sullen sy dit te weghe brenghen? Wy antwoorden, door de macht die sy van den Heere ontfanghen hebben, welke is, datse sullen niet de basuyne haers monts des Heeren woort ende wille blasen voor alle mans ooren, dat een yeder, van wat staet ende conditie hy oock zy, den Heere van herten soecke, sijn woort alleen aenhanghe, op hem alleen sijn betrouwen stelle, van hem alleen alles goets verwacht, in Christo Iesu alleen verghevinghe der zonden ende dat eeuwige leven soecke, ende de waere verfoeninghe in hem, als den eenighen Middelaer ende Voorspake putte: Eyndelick, in leven ende in sterven in sijn lijden, doot ende opstandinghe den onbedrieghelicken ende bestandigen troost volcomelick scheppe: Daerenteghen alle afgoderie ende supersticien verlate, alle van menschen verdichte Gods-diensten verwerpe, eyghen goetduncken ende vvijsheyt versake: eyndelick, gheen dinghen en beginne, die niet met dat clare ende uytghedruckte bevel Gods zijn ghewapent, ende in Gods gheschreven woort haren grontslach hebben. Iae naedemael God betuycht Esai. 49. dat Coningen Voester-heeren zijn, ende de Vorsten sooghvoesteren in der Ghemeynten Gods; ende de selve haers ampts ende schuldighen plichts weynich ofte dickwils niet in desen deele zijn ghedachtich: Sal dan oock de trompette des Goddelicken woorts haer schoon gheluyt gheven in haer Hoven ende Pallaissen, om haer te vermanen ende aen te porren, datse met den Coninghen Iosia ende Ezechia de verbeteringhe des waeren Gods-diensts soo voor haer selven, als voor hare onderfaten, aengrijpen ende voorderen willen, ende dat sonder vertragen, ende langhe beraetslaginghe, op dat het verderf haerder onderfaten van haren handen niet gheeyfcht en worde, ende haer landtschappen den vloec in plaetse van den zeghen niet en verwachten. Waer in dat haer in sonderlinge vyericheyt, Nathan, Gad, Esaias, Elias, Elifus, ende andere heylighe Propheten in haren

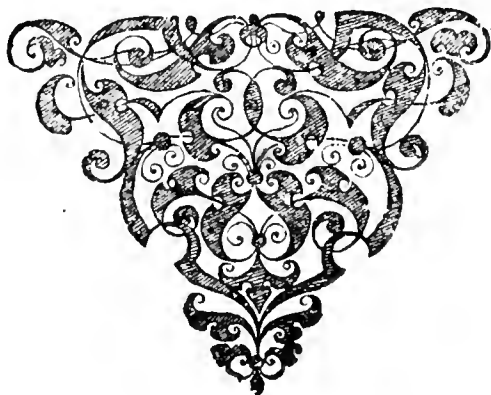
Ioan. 17. 3.

Ioel 2. 29.

tijt ghedraghen hebben : ghelijck dat oock van Christo ende sijnen Apostelen ons van dien gheen cleyn exempel naeghelaten is ; ende van seer vele naemachtighe our-Vaders tot dien eynde ontallicke schoone vermaen-redē in haer schrijven te vinden zijn. Welcker aller exempel vele vrouwe ende Godsalighe Pilaren der Kercke in onse tijden naeghevolcht zijn : daer met rechte de eerste ende voornaemste plaetse wel mach hebben , de eerwerdighe Leeraer D. Lutherus, den welcken God verweckt hebbende, met Elie gheeft soo begaeft ende gedreven heeft , dat hy int midden van de seer dicke duysterheden des werelts voort-ghetreden zijnde, Duytslant door Gods mede-werckende cracht de ooghen gheopent, ende edel ende onedel, hooghe ende leeghe personen de suyvere kennisse der waarheyt ingheplant: eyndelick de salicheyt alleen in Christo Iesu stantvastich eenen yeder geleert ende bekeert gemaect heeft. Waer op dat in dit sware ende heylighe werck vervolcht hebben andere seer lofwerdighe mannen , onder welcke gheensins de minste en is de hooch-verlichte ende seer treffelicke Leeraer IOHANNES CALVINVS , de welcke hem in sulcker voeghen in dit stuck ghequeten heeft, dat alle nacominghen in groote verwonderinghe staen, wanneer sy sijne boecken oversien. Insonderheyt blijkt sijnen drijvenden yver tot Gods waarheyt ende eere in dese oortmoedighe supplicatie aen den grootmachtichsten Keyser Carel de vijfde, ende den doorluchtichsten Vorsten des Rijcx, op den Rijcxdach te Spier vergaert : daer hy dit eenighe hooghelickende ernstich verfoeckt , dat sy doch willen de Reformatie der Kercken Christi, die door den last der veelheyt van menschelicke Gods-diensten verdruckt ligt , by der hant nemen, toonende daer by den hoogh-dringhenden noor, die gheen vertreck langher toe en laet, inghevalle sy eenen ghenadighen God begheeren te hebben, ende haer Rijcke ende landen niet en willen laten in eenen desolaten staet vervallen. Het ware wel te wenschen, dat alle Christelicke Regenten in dese onse vereenichde Nederlanden dit gheschrift des Heeren Calvinii , ghelijck het onpartijdich is gheschreven , alsoo oock onpartijdich mochte van de selve ghelesen, ende overpeynst worden, ten eynde sy sorghe droeghen , alsoo met de Reformatie door Gods bysondere ghenade ende beleydinghe dese landen gheluckelick gheseghent zijn, datse van ghelijcke mochten daer in versterckt worden van daghe tot daghe: ende waer door de selve tot eenighe tijden mochte gheraken tot een vercrenckinghe, dat alsdan allen moghelicken vlijt terstont soude moghen aenghent worden, om tselve met sulcke neersticheyt uyt hare Steden ende Dorpen te weeren, door hare van God-ghegeven autoriteyt ende macht, als alle vrome Leeraers ende arbeyders in Gods wijngaert met haer bevolen leer-ampt by tijde ende by ontijde tselve behertighen. Wy en twijffelen oock niet, of de onpartijdighe Leser, ende die Gode sijn eere begeert op te draghen , sal int lesen van dit teghenwoordighe werck des Heeren Calvinii, alsulck wel-behaghen ende stichtinghe vinden, dat hy't met eens ghelesen te hebben , hem niet en sal ghecontenteert houden: lae, sal daer door oorsake nemen, met ghevouden handen , ende gheboghen herte den Heere van hier boven te dancken voor sijn over-groote ghenade, die hy bewesen heeft in de herstellinghe des rechten ende reynen Gods-dienst in dese ende andere landen ende Coninckrijcken. Eyndelick sal hy genootsaeckt zijn te bidden , dat hy ons by alsulcke weldaet wil bewaren , ende verwecken altijt Princen ende Regenten die voor alle dinghen op de eere der Goddelicker Majesteyt ende sijn gheheylichde Kercke willen sien, ende den Sone cussen , ende in kinderlicke vreesse dienen, Psal. 2. Waer toe dat God de Vader sijn ghenade wil verleenen door Iesum Christum sijnen Sone, Amen. Ghedaen den 9. Julii, Anno 1601.

Vwer aller dienstwillighe Dienaer

CAROLVS AGRICOLA Leeraer der
Ghemeynte Christi tot Rijnsburch.

Een ootmoedighe vermaninghe

aen den onoverwinnelicken KEYSER CAREL DE
VIFDE: Mitsgaders aen den Doorluchtichsten Vorsten/
ende andere Staten / nu zijnde op den Rijerdach te Spier vergadert/
datse willen ernstelick aennemen de sozghen van de Reformatie der
kercken Christi.

Grootmachtich-
stkeijser des Rijer-
dach is van uwe
Majesteit r samen
gheroepen / waer in
ghy u met de Door-
luchtichsten Vorsten
des Rijer/ ende ande-
ren Staten begheert
te beractslaghen van
te verteren van reger-
woordighen stant der
kercken Christi / den welcken wy alle sien seer
ellendich/ ende bycrans gheheel verlozen. Wan-
neer dan ghy leden nu salt gaen sitten / om hier
over u te beractslagen / soo versoeke ende bidde
ick ootmoedich vooz eerst ende vooz al uwe
Majesteit/ en daer na u Doorluchtichste Prin-
cen/ en seer treffeliche man: / dat ghy u niet en
wilt beswaren tegene te lesen ende neersich over
te legghen dat ick sal te voozschijn brengen. De
sake is alsoo groot ende ghewichtich / datse met
rechte u. l. behoort te vermanen / om vlijlich
de selve aen te hooren. Ende ick sal de selve alsoo
vooz u. l. ooghen stellen / dat ghy lichtelick sult
comen oordeel: wat dat u. l. te doen sal staen.
Ick ben die ick ben / soo bekenne ick nochtans /
dat ick in desen aenghenomen hebbe te verdedi-
ghen / soo wel de Godsalighe Leere als oock de
kercke Godes. Daerom achte ick dit eenige al-
leen weerdich te wesen / dat ghy my niet en wey-
ghert soo ver ghelooz te gheben / tot dat het
openbaer worde of ick my selven sulcken tijtel
valschelick toeschijve / of dat ick trouwelick be-
wijse ende metter daer vertoone / tghene dat ick
vooz de hant bringe. Ende hoewel dat ick geen-
sins my selven bequaem kenne tot de en last:
nochtans soo wauner mijn schuldighen plicht
van u. l. sal verstaen wesen / soo ben ick gantsch
niet bezweert / dat ick ofte van slappheyt / ofte
van vermetentheyt sal moghen beschuldicht
worden / bestaen hebbende soodanich werck aen
te grijpen. Twee dinghen zijnder / daer vooz de
menschen ghemeenlick plegghen tghene so doen/
haer te recommandere / ofte ten minsten te ver-
antwoorden. Want tghene dat eerlick is / ende
met godsalighen vlijt gedaen / honden wy prij-
selick te zyn: ende dat vooz gemeynen noot uyt-
geperst is / achten wy niet onweerdich ten min-
sten eenighe ontschuldighinghe. Da dien dan my
dit bejde wel beken is / en wijsele ick geensins
(also uwer aller bescheydenheyt is) of dat mijn
voornemen sult ghy lichtelick vooz goet beken-
nen. Want waer in soude ick doch beter ofte eer-
licker / waer in soude ick doch nootfabeliker /
in onderheyt in desen tijt minnen arbeit mogen
besteden / dan dat ick der kercke Jesu Christi/
der welcker men niet en betaemt yet te ontfeg-
ghen / ende die nu swaerlick cranch leyt / ende in
den uytersten noot is / verballen / nae mijn ver-
moghen te hulpe come: Hoewel dat niet ter sake
en doet / dat ick vele van my selven spjelic. Wilt
dit over sulc al doen eens nemen / als of sulc de

Dat ooghe-
met h des
Ruchens in
die sin schij-
beit.

eendzachtighe stemme ware van allen den ghe-
nen / die de kercke alrede nu hebben in haer ghe-
heel ghebrant / ofte begieren datse in haer goe-
de o: dze ende stant gebrant soude werden. Veel
Vorsten van gheen kleynder werden erde veel
treffeliche regerungen / zyn in deser sake doende:
Wt welker aller namen ick alleen soo spjelic /
datse niet meerder waerheyt dooz my alkenael
met eenderley moue te gheijck spjeken. Waer
by ghy leden noch voegen sult de ontelbare me-
nichte der Godsalighen / welke in versepde
plaetsen des Chrijtelicken bodems verstroyt
zijnde / nochtans eendzachtelick in desen handel
niet my toestemmen. Ten laetsten / houdet daer
vooz / dat dit de gemeyne reden is van allen den
ghenen die de teghenwoordige verdoventheyt
der kercke alsoo ernstelick betwernen / datse de
selve langher niet en connen verdraghen: noch
en sullen niet op houden ter tijt toe / dat se eenige
verbeteringhe sullen mercken. Ick wete niet
wat hatselike namen tot onser versmaetheyt
wy onteert worden / doch hoer datse nae haer be-
scheiden ons noemen / aertchoort middelere- tijt onse
sake / ende oozdeit daer nae uyt de selve / waer
vooz wy behoozen gherekent te worden.

2. Ernstelick en vooz niet ghebrant / of de
kercke met vele ende seer quade sterken beladen
is (want dat is by allen bekent / by den welcken
oock maer een tanc: ick oozde en is) / maer of
se zyn van sulcker aert / der welcker ghenevinge
langher uytstel niet verdragen en mach / alsoo
dat al te traghe medetijne te verachten / niet
prophjetelick en se noch behoozdelick. Wy worden
vass beschuldicht van een vermeteliche en god-
loose men: wu heyt / dat wy ons ver stont hebben
in der kercken yet uyt sinen ouden staet te bren-
ghen. Maer wat? Souden wy soo seer misdaen
hebben / dewijle dat sulc niet sonder reden / noch
qualick ghedaen en is: Daer zijnder / gelych ick
hoore / die oock hier in ons stontelick veroozdee-
len / om dat son: wighe meynen / dat wy wel be-
hoozden de verbeteringhe te begheeren / maer
niet aen te grijpen. Van welke ick tegen vooz
dich anders niet en wensche / dan alleen / datse
een weynich dat oozdeel op schorten / tot dat ick
uyt den handel selve sal bewesen hebben / dat wy
ons niet vooz den tijt verhaest hebbe: noch niet
lichtveerder / noch wat vzeemts teghen onsen
schuldighen plicht aenghenomen / eyndelick niet
met allen gedaen / van vooz den choortien noot
ghedwongen zijnde. Op dat ick dan sulc mach
te wege brengen / sullen wy vooz aen sien / van
welcke dinghen den strijt se.

3. Als God me begin den weerdighen man
Lutherini / ende andere verweert heeft / die daer
ons hebben vooz ghelichteer / om den wech der
salicheyt te vinde / ende vooz welker dreeft onse
kercken gegroot ende onderwesen zyn. So seg-
ghen wy / dat de hooftstukken der leere / daer in
de waerheit onser salighe / den repnen ende op-
rechten Godes dienst / ende der menschen salic-
heyt bestaet / bycrans te mere ghedaen waren:

Hoerhoed-
g: kerck: eren-
ghe: der ker-
ken.

Stant vooz
dinge der go-
ner / die de
aenghenome
Reformatie
niet vlijen.

Den bedroef-
den st. in der
kercke ten
tijde D. Lu-
theri.

1.

Van de noodige verbeteringe der Kercke Christi int Pausdom.

6. **W**p segghen oock dat het ghebruyck der Sacramenten op menigherley wyse geschiet ende verontsupvert is gheweest. **W**p seggen ten laetsten dat de regeringe der kercke in een gedaente van een versoepelike ende onverzaghelike tyzanne verandert is gheweest. **M**aer dese dinghen en sijn moghelick niet crachtich ghenoech om sommighe te beweghen / ten zy datse beter yptghedrukt worden. **D**aerom sal ick soo veel hier in doen / met voorwaer als wel de sake eyscht / maer soo veel ick can ende mach. **N**och tans en is mijn voornemen niet / om alle wijsstige puncten hier te verhalen / ende te ondercasten / want dat soude wel een lancck disput behoeven / d'welck als nu gheen tijt en is: **A**lleenlick wil ick voortbrenghe / wat voor rechtveerdighe ende nootwendighe oorzaken ons tot dese veranderinghe / die ons soo qualick afghenomen wort / ghedwonghen hebben. **H**oe el sulcx en can niet gheschieden / ofte ick moet drie dinghen daer in vervanghen. **E**rste: **l**ick / dat ick coytelick verhaele de ghebreken / die ons beweecht hebben inderijne te soeken. **D**aer na: **d**at ick sprake van de remedien selve / welke vā dē ou'ēn daer toe gebuyet sijn / hoe bequaem en oorzachtlic die waerē. **T**en laeste: **d**at ick verclare / hoe het niet en zy gheoorlooft verder yptstel te nemen / derwyle de sake verperscht teghe. **W**ooydighe beterschap. **D**et eerste sal ick arbeiden met weynighe woorden ober te loopen / overmits ick maer daerom sal aenroeren / om my den wech te openen tot de reste. **I**n de lasteringhe te wederlegghen van de heyllose stouticheyt ende oproerlicheyt / daer mede wy beswaert worden / als of wy niet onbehoorlicke haesticheyt / tegene dat ons niet toe en quam / onrechtelick aenghenomen souden hebben / sal ick wat langer bliuen.

4. **A**ls ghebruaecht wort / waer in dat meest by ons de Christelike Keitgie bestaet / ende hare waerheyt behoudt / soo ist ghewis / dat niet alleen dese twee stucken de hoochste plaetse hebben / maer dat ooc alle de andere / ende over sulcx de gantse cracht des Christendoms onder de selve begripen / te weten: **D**at God recht geeret ende ghedient worde: **D**at de menschen weten haer salicheyt daer ypt alleen te nemē: en wanner dat even dese dingen wech ghenomen worden / soo is alle onse bekenentnisse ydel ende te vergeefs / alhoewel dat wy ons des naems Christi grootelic roemen. **D**aer na volgen de Sacramenten / mit gaders de regeringhe der kercke / de welke ghelike sijn tot bewaringhe deser leere / ingheset / soo en moghen sy nergens anders toe dienen: noch ten mach van elders gheoordeelt worden / of sy heyllich ende ordentlick / ofte op een ander maniere bedient werden / dan alleen / wanneer sy tot desen eynde gestreect worden. **S**oo pānant hier van elacder ende verstandigher bericht begheert / die moet weten dat de regeringhe in der herliche / het ampt der Overden / ende de andere orden / als oock de Sacramenten / ghelyck als het lichaem sijn. **E**nde de leere die eenen reghel voorshijft om: **G**edrecht te dienē / ende toont waer op dat der menschen conscientien het vertronwen haerder salicheyt sullen stellen / is ghelick als de ziele / die het lichaem beadent / levendich en werckelich maect / eyndelich doet / dat het niet en zy een dooden ende onvrychtbaren romp. **D**an die dinghen daer van ick tot noch toe hebbe gesproken / en is by den godsaligen ende opzichten van hetten gheenen twisf noch swaricheyt.

* **D**u laet ons den waerachtigen Godsdienst

befchryven. **E**n is het voornaemste fondament van dien / datmen **G**od ghelyck hy is / bekenne den eughen **F**onteyne te wesen aller denck / der gherechticheyt / heyllicheyt / wijsheyt / waerheyt / moghentheyt / goetheyt / barintheit / heyt / des levens ende der salicheyt / ende daerom oversulcx hem int ghesceie toeschryve de eere van allerley goet / in hem alleen alle dinghen soeker: ende daerom op hem alleen de ooghen wooye / als ons pet van nooden is. **D**aer ypt spruyt doort de aenroeping / alle lof ende dancksegginghe / welke ghetyghemē sijn sinder eeren die wy hem opdragen. **D**it is de ware heyllichmakinghe sines naems / die hy insonderheyt van ons verperscht: waer by dat geboecht is / de vereringhe daer mede wy hem de eerbredinghe / die werdich is vergeert ende verheben te zyn / bewijen: der welke vereringhe alle de eremouen / als behulpfelen ende werck-middelen dienen / op dat het lichaem niet der zielen geoffent worde in de ware Godsdiensticheyt. **D**aer na volcht de verloocheninghe ons selfs / dat wy het vleesch ende de werelt versackit hebbede / moghen verandert worden in een nieuwichheyt des verstants: op dat wy niet voer ons selven alleen en leven / maer dat wy ons hem overgheven / om ons te regeren ende doort te dyben. **E**nde doer dese verloocheninghe worden wy gheschickt ghemaccht tot de ghehoorzaamheyt sines willens / alsoo dat sijn byese in onse herten regere / ende alle onses levens handel matighe. **D**at nu den waren ende opzichten dienst Gods / die hy allen voer geet keut / en daer aen hy een behaghen heeft / in dese stucken zy begrepen / leert niet alleen dit ober al de heylige Geest in der Schriftuere / maer oock onderrecht ons van sulcx sonder langhe disput / dat ghevoelen der Godsalicheyt. **E**nde daer en is van aenbegin gheen ander maniere om God te dienen gewest / behalven dat alleen dese geselike waerheyt / die by ons naecht is ende eenvoudich / in den ouden Testamente niet figueren bedelit was. **E**nde dit is het dat Christ woyden mede brenghen / seggende: **D**en tijt comt / dat de ware aanbidders den Vader aenbidde sullen in Geest en waerheyt. **W**ant hy en heeft niet dese wooyden niet willen loochenen / dat hy van den Outvaderen op sulcke een gheselike wyse gebreit was: maer heeft alleen willen aenwijsen het onverscheyt in dese ipterlike maniere van God te eeren / dat / waer sy den gheseliken dienst met vele figueren onschaduwet hadde / wy daeren tegen den selven srecht ende eenvoudich hebben. **D**och dit is altyr bondich gheweest / dat God die een Geest is / moet aengheropen worden in **G**heschē ende waerheyt.

6. **V**oorts den algheemeynen regel die den sijnveren Godsdienst vanden verdooyen affsheyt / is / dat wy ons niet en versieren tegene ons goet dunckt / maer dat wy daer op sijn / wat de gere ons voorschijft / die alleen macht heeft te gebiedē. **B**erhalven soo wy begheeren dat onsen dienst hem aenghenacē zy / soo sullen wy desen reghel veer striel oarhouden / die hy niet sroochster ernst over aldynt. **D**aer is nu wederley reden / daerom dat de Here verbiende ende verdoemē: de alle versierde Godsdiensten / ons alleen tot de ghehoorzaamheyt sines stemms roept. **W**ant ten eersten / dient dit grootelic tot bebestiginghe sinder aenhoritē / dat wy hem niet nae onsen goetduncken en dienen / maer by sijnē: wille heel ende vast bliuen. **T**en anderen / alsoo wy vol pdelhepts sijn / soo en roumen wy anders niet doen / dan afwalen / wanneer ons

De beschryvinghe des waren Godsdienst / ende waer in hy bejaet.
1. In de vereringhe der hemisse Gods.

2. In de aenroepinghe.

3. In de vereringhe Gods.

4. In de verloocheninghe ons selfs.

5. In de ghehoorzaamheyt sines willens.

Onderscheyt tusschen den dienst Gods in den ouden ende in den neuen Testamente.

Joan. 4. 24.

Regel / afscheyden den waren Godsdienst van den valschen Gods ongeschaduwte wooyt.

7. Lieben / waerom datmen op desen reghel sijn moet.

Het inhandt van dit gheschryft.

- 1.
- 2.
- 3.

Maer in de Christelike heilige gheschryften 30.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

* Het eerste hoofst luyck der Christelike kerckelicheit.

onse bypheyte ghelaten woijt: ende eenmael afge-
 werke zijnde van den werch/ en hondt wy acht-
 ter-nae niet op/ voozt dat wy niet menschte der
 superstitien oberladen worden. Daerom dat de
 Deere/ op dat hy't volcomen recht van heer-
 schappie hem alleen soude toeschyben/ bilstich
 tghene dat hy wil gedaen hebben/ ons alsoo ge-
 biet/ dat niet eenen alle menschen verwoyden
 sullen/ wat sy beneffens sijn ghebodt verdichte
 hebben. Oock soo doet God daer recht aen/ dat
 hy niet sijnen mont setere palen vooztelt/ dat
 wy gheen verkeerde Godsdiensten smedende/
 sijnen tooyn ober ons verwerken. Ick wete hoe
 swaerlich dat der werelt dit can wys gemaecht
 worden/dat God alle Godsoienste/ bytten sijn
 woozt inghestelt zijnde/ is verwerpende/ja veel
 eer blijft de inbeeldinge stijf/ ende is in alle men-
 schen ghebeenten ende merck ghewortelt/datse
 in al tghene wat sy doen/ghenoechsaem haer te
 vreden stellen/ als sy maer eenen pber der eeren
 Gods vooztwenden. Maer dewijse God niet alle-
 leen te vergheefs acht/ wat wy beneffens sijn
 ghebot voozt eenen Godsdienst aenemen/maer
 oock openbaerlic daer van eenen grouwel heeft:
 wat voozdeel hebbe wy dan/ daer tegen woztel-
 lende? Dat is de clare ende uytgedruete stemme
 Gods: Dat gehoosfacinheyt beter is dan offer-
 hande: dat hy te vergheefs gheert woijt niet ge-
 boden der menschen: dat alles leughen is/ wat
 sijnen woozde wozt toe ghedaen/ insonderheyt
 in desen deele: Dat eyghen-wilighen dienst niet
 dan ydelheyt en is. Daerom dewijle de kerchter
 van hier boven dit eenmael heeft uytghespro-
 ken/ soo en isser nu voozt aen gheenen tijt meer
 van twisten.

7 Wilt nu grootmaechtsichste kerpsier niet my
 grondich bekennen/ ende ghy voozluchtsichste
 Dorsten/ wilt my een neersichly opmercken
 verkieuen/hoe dat alle de dingen daer in heden-
 daechs het Chyristenryck den Goddelicken dienst
 stelt/ so gantsch van dese maniere zijn versey-
 den. Sy gheben wel met in den moude Gode de
 eere van alle goet/maer metter daet berooben sy
 hem ofte ten halben/ ofte ten meerderen deele/
 als sy sijne werckinge den hepligen uytdeelen.
 Laet de wederkyckers spotten ende lasteren so
 sy willen/ dat wy de elckne dwalinghen (so sy
 segghen) al te seer vergrooten: Ick sal enbou-
 delick de sake selfs vooztstellen/ ghelijckse eenen
 peder bekennt is. Alsoo zijn dan de diefsten Gods
 onder den heplighen uytghedeelt/datse den op-
 persten God als medehulpers zijn by geboecht
 om sijn saken te bewaren/ onder weicher me-
 nichte hy se huylen soude. Ende ick beelaghe an-
 ders niet/ dan dat de gantsche werelt niet eē ge-
 meyn spreckawoort dit is bekenende. Want
 wat is het anders datse seggen/dat de Deere/ om
 der Apostelen wille/ niet en can bekennt worden/
 dat de eere Chyristi ofte bedeckt/ ofte ten minsten
 verdooft worde? Kerchter volghende dese verdo-
 ventheyt/ wojde de werelt gheleert die levende
 water-Fonteyne te verlaten/ ende haer te gra-
 ven/ als Jeremias seyt) puttē die vol holen zijn/
 ende gheen water en gheuen. Want waer soet-
 hen sy doch haer salheyt en alle goet? In God
 alleen? Daer gantsche algheneyne leden coept
 daer teghen. Sy segghen wel/ datse alle goet da-
 den in God soeken: maer/ na dien sy elders dan
 in hem alleen dit selue doen/ soo en is dit haer
 voozgeuen maer eenen valschen deelsmantel.

8 Dat sulc waerachtich is/ sal bliken uyt
 de ghebeeten daer dooz de aenroepinghe Gods
 cerstelick is verdooven: daer nae bycans heel
 oinghekeert ende uytgheblust. Wy hebben ghe-

seyt/ dat de menschen dooz de aenroepinghe ghe-
 ruyghen/ of sy Gode sijne beschozlitte eere toe-
 schyuen. Waer uyt dan wy oock moghen af-
 nimen/ of sy de eere Gods/ die sy hem benomen
 hebben/den creatueren aen doen. Voozts/ woijt
 in de ware aenroepinghe Gods meer verseyche/
 dan allerley bidden/ namelick/ dat menschen
 ghemoet verseykinghe moct hebben/ dat God
 alleen de ghene is/ tot den welken hy sijnen toe-
 vlucht moct nemē: om dies wille/dat hy alleen
 in der noot can helpen/ ende daeroben sulc
 heeft beloofte te doen. Ende sulken sin en can
 menaent hebben/ dan de ghene/ de welke sijn
 ooghemerck heeft soe op het ghebot/ daer mede
 ons God tot hem roept/ als oock op de beloofte-
 nisse die hy tot het ghebot gebaen heeft van onse
 ghebeden te verhoopen. Waer op dat ghebot
 is soo wopnich ghepact ghewest/ dat niet ghe-
 neyne volck sonder onderscheyt aengheroepen
 heeft Engelen ende verseyden menschen sa-
 men met God. Die nu wat wyser waren/de sel-
 ue soo sy die niet in de plaetsen van God aen en
 ruyen/ hielden sy te minnisten voozt Midd-
 laers/dooz welker vooztbiddinghe sy van God
 souden verenghen tghene sy begheerden. Waer
 was dan de beloofte/ die alleen seint op Chyristi
 vooztbiddinghe: Daerom heeft hem elck beghe-
 ven tot si in verseyde patroonen/ voozby ghe-
 gaen hebende Chyristum Jesum den eenghen
 Middelaer: ofte al hadde Chyristus eenige plaet-
 se/nochtans bleef hy engheracht als een genueyn
 man onder eenen hoop volck. Rae dien nu daer
 niet en is/ dat meer stryft tegen de ware aenro-
 pinghe Gods/ dan twyfelinge ende misver-
 trouwen/ is sy soo uytcrmaten versterkt ghe-
 worden/datse voozt eenen kerghel ende Wet om
 recht te bidden/bycans ontfanghen is gewest.
 Maer hoe quam dat: Om dat de werelt niet en
 heeft verstaen/wat dit altemael in hadde: dat
 God van ons wil alleen aengheroepen wesen/
 ende beloofte sulc te doen al wat wy begheeren/
 volghende sijn bebel ende toefsegginghe: ende dat
 hy ons Chyristum vooztstelt als een voozspzake/
 om wiens wille dat onse ghebeden verhooyt
 worden. Seven dien laet de ghewoonlickhe ghe-
 beden onderseyt wojde/ die ober al in der ker-
 ke ghedaen worden/ men sake met ontallick
 veel onreynheden besmet vinden. So laet ons
 dan hjer uyt cozdeelen/hoe seer in dien deele den
 dienst Gods is gheschient ghewest. Ende geen
 minder verdoventheyt: en isser gewest in hare
 dancksegginghen/waer van ghetuygenisse ge-
 ven hare openbare Lofsanghe/waer in den prijs
 van alle goet den hepligen/ als Gods medehul-
 pers toeghelept wort.

9 Wat sal ick nu segghen van de aenbiddinghe?
 wat eerbiedinghe de menschen Gode willen aen-
 doen/ bewyuen sy die niet den boeken ende beel-
 den? Certeyn hy doolt/ die daer meynt een on-
 berseheyt te make tusschen dese en der Heydenen
 uytsemetheyt. Want God en verbiet niet alleen
 geen steenen aen te biddē/ maer oock sijne God-
 delicke vereeringhe haer aen te doen/ om daer in
 aenghebeden te worden/ wat vooztwendinghen
 sy oock moghen heden-daechs vooztzenghen/
 die dese grouwelicheyt soeken voozt te saen.
 Soodanighe dekmantels hebben eertits oock
 gebruyckt de Heydenen/ ten eynde sy hare god-
 soosicheyt eenen schijn gaven. Daeroben is
 het hemelick/ dat de verseyden heplighen in
 Gods plaetse aenghebeden worden/ ja hare ge-
 beenten/ cleederen/ schoenen ende afbedinghen.
 Hier sal my een cleeflaert vooztwerpen/datter
 zijn verseyden manieren van aenbiddinghen:

Die op three
 dinghen liet.
 1. Op Gods
 ghebot.
 2. Op Gods
 beloofte.

Op welke
 beide dinghen
 niet ghelet en
 is.

Enderteyn
 aenroepinghe
 by den Hey-
 denen en den
 Papisten.

Enderteyn
 beedinghen
 by den Pa-
 pisten.

1. Sam. 15. 22
 2. Mat. 15. 9.

Clare be-
 rooch des
 grooten on-
 berseheyt
 tusschen den
 waren ende
 valschen God-
 dienst.

Op gheben den
 hepligen tge-
 re dat God
 alleen toe
 souit.

Jerem. 2. 13.

Die biffel t in
 de aenroepinghe
 der Gods.

Onderscheyt in den vwaren ende valschen Gods-dienst.

1. als eerstelick *Dulia* (soo sy spreken) welke is een vereeringhe / die den verstorven heylighen ende haren afbeeldingen ende ghebeenten gegeven woert: Daer na *Latria*, welke een vereeringhe is die men Gode gheeft als hem alleen toebehoorende. Synidelick behalven dese twee manieren / ter wijsen dese dierre toegecomen heeft / is noch verlijt de derde trap der vereeringhe / die sy noemen *Hyperdulia*, waer mede sy de *Maget Maria* boven alle andere *Sancten* en *Sainten* verhooge. Al eben eens of dese subtyle onderscheydingen wel bekend sijn / ofte den genen in den sin come / die haer bynnen voer als sulcke beelden. Ondertusschen is de werelt vol *Afgoderie* / eben soo grof ende soo tastelick / als de oude *Afgoderie* van den *Egyptenaren* / die de *Propheeten* over al soo swaertick verbloeken.

2. In de maere van vereeringhe / die meer een bespooringhe is van een ghetuyghnisse van den dienst Gods.
 10. *Eckli siuck* sal ick costelick overloopen / overmits datse daer na wat vlytigher uytghe- streckt sullen worden. Soo come ick dan tot de ceremonien / welke daer sy behooren te wesen ghewichtigh ghetuyghnissen van den dienst Gods / sco zynse veel meer bespothingen van God. Want behalven dat het nieuwe *Toden- bod* in de plaetse des *gheuen* / het welke God met claerder stemme heeft afgeschick / wederom is verweckt dooz vele / ende dat hinderachtighe beuselinghen / die hier ende daer stamen verga- bert sijn / hebben sy noch daer in ghebrocht ette- liche godloofse grillen / ende sonninghe inheyt- ghe / ende die meer tot een toonspel / dan ter eeren van onse veltighe sijn opghestelt. Dooz waer ten eersten is daer in ghesondicht / dat dese groote maniche der ceremonien / die God dooz sijn *authoyteit* eemael heeft wech ghedaen / we- derom is ontfanghen gheweest. Waer nae / daer de ceremonien levende oeffeninghen der God- salicheyt behooren te wesen / dat de werelt vele onbeuoldeiche ende onnutte is gebuyckende / waer in sy haer te verzeesse besick houdt. Maer dat is al veel een selvdeliker pest / daer sy met dese hare ceremonien / hoedamich die oock sijn / met God gesjot hebben / al eben eens of de gant- sche crachte der Godsalicheyt ende des Gods- dienstes daer in besloten ware.

11. So veel de verloocheeninghe ons selfs aen- gaet / waer aen dat haer de verdergheloochte / streckende tot de vernemdinghe des levens / soo is de gantse leere ofte gheschick by den men- schen in vergijentheit gebaert / ofte pinners half begraven / alsoo datse van de opnighen / ende dat magherlick conde bekent worden. Hoeh- tans is dit de gheschickelike offerhande / die God sonderlinghe byst / dat wy ghedoot hebbende den ouden mensche in een nieuwer creatuere ver- andert werden. Het ran nasschen gheschieden / dat de *Predicanten* over sulcke woorden wat stameren / doch datse de crachte der saken niet en verstaen / bliet volck daer wy / datse ons dapper- lick eeghen spreken / als wy dit siuck des Gods- delichen dienstes arbeyden weder in sijn voer- gaenden stant te brenghen. Wanneer sy van *Woer* verdricheyt handelen / soo reeren sy alleen verachtelick aen de bysonderste punten / ende blijven slechts staen op de uytwendighe oeffe- ninghen des lichaems / welke nae het ghetuy- ghenisse *Pauli* / de grootse nutticheyt niet en hebben. Welche verheertheit daerom te man is te verdragen / om dat de werelt niet een scha- deliche dwalinghe de schaduwve voor de salie selfs nachvolcht / naedanael sy verlatende de wa- re *Woer* verdricheyt / met gantse her nerssticheyt trachtet na onthoudinghen des houwelier ende der *Wysen* / nae *Digelen* / ende andere (ghelyckse

Paulus noemt) ghebytelicke ende crantche in- settinghen des werelts.

12. Als wy gheseyt hebben / dat het woort Gods een merckteeken zy / d'welck den vwaren Godsdienst van den valschen ende verkeerden onderscheyt / soo is daer uyt lichtelick te behap- ten / dat de gantse maniere om God te eeren / welke heden in der werelt is ghebytelick / anders niet en is / dan enckele berdozventheyt. Want sy en letten daer op niet / wat God bevo- len heeft / ofte wat sy dooz recht kent / om selve gelijck alst reden is / ghehoorzaen / te wesen: maer gheven haer seiden toe de vryheyt / om Gods- diensten te verkeren / die sy daer na opdringhen in plaetse van ghehoorzaemheyt. Soo ick schy- ne de mate mit spreken te overtreeden / wel aen / laet alle de wercken / daer mede de werelt neypt God te vereeren / ondersocht worden. Ick en derf nauweliker het thierde deel uytmeuen / of alle dinghen sijn siecheverdrich in der menschen herseuen uytghebyet. Wat begeeren wy niet? Want God verwoypt / verdoemt en verbloekt alle verdrichte Godsdiensten / sy ley- den toon- sijn woorts in onsen mont / om ons by de enis- voudighe ghehoorzaemheyt te behouden. Soo waimeer wy het yock van ons gheworpen heb- bende / tot onse gedichtelen verbaalen / ende hem Godsdiensten opdraghen / die dooz menschele- ke vermetenheyt ghesmedet sijn / hoe datse ons oock toelachen / en sijn voer hem naer vele tappermen / voderien ende besnettingen. De beschermers der menscheliker infertingen heb- ben schoone ende verscherpe verwen / om de sel- ve op te smucken: Ende *Paulus* bekent oock / datse hebben enen waer den wnsheyt: maer de- wijle God in meerder werden heeft ghehoor- saemheyt / dan alle de offerhanden / soo sal dit crachtes ghenoech hebben / om te verwerpen allen Godsdienst / daer van gheen ghedode Gods en is.

13. Wat tweede ende t'voornaemste deel der *Chysteliker* Religie hebben wy daer in ghesit / als de menschen weten / waer in datse haer sal- cheyt soeken moeten. Ende heeft de kennisse onser salicheyt by te trappen. Ten eersten / moe- ten wy beginnen van het ghebeelen onser ege- ner ellendicheyt / d'welcke ghebeelen ons so ver- moet byenghen / dat wy als doot wesen in als- len dinghen den moer verlozen geben. Ende dit gheschiet als ons aengeloefen woert de ooz pene- keit ende trvelike verdorvenheit onser na- tueren / wesen de een fonteyne alles quaets / de welke in ons baert misvertrouwen / weder- spannichheyt teghen God / hoodernicheyt / grie- richeyt / quade insien / ende alkerp begheerlich- heyt die ons van alle oprechticheyt ende recht- verdricheyt afghen oel en sel vende / onder het yock der zonden gebangt houdt / mit sijn enen- neghelicken sijne zonden / verdrick worden / ten eynde sy be schact gen aelick zynde van wegen haerder selvdelicheyt / bevrooghen worden haer seiden te misphagen / ende sich ende al wat sy hebben by haer / dooz niet met alle te aceten. Daer na oock / worden daer teghen de conscien- tien ghedachwaert voer Gods rechterstoel / op datse hare hervioecktheyt erkenen hebbende / ende als ontfangen de bootschap des eenwighe doots / leeren voer Gods grantschap verdricken. Die is segghe ick / den eersten trap / om tot de salie- heyt te comen / dat de mensche by sich verdragen ende verbaest zynde / van alle hulpe des vleesches verdrunsele / ende nochtang sich niet en verharde- teghen dat oordel Gods / ofte / dat sy als ver- sijft zynde / sonder ghevoelen zy: maer bevende ende

Galat. 4. 9. Col. 2. 2. 1. Het besuyp van het woort gaeude.

Col. 2. 23.

Het andere ende t'boor- naemste hoofstuck der Chysteliker Religie / is de re- hie- nisse onser salicheyt. Ende heeft de re- hie- nisse onser salicheyt. Ende heeft de re- hie- nisse onser salicheyt.

Versehaemts heyt en is sijn

Versehaemts kunge voer Gods loof

2. In de maere van vereeringhe / die meer een bespooringhe is van een ghetuyghnisse van den dienst Gods.

3. In de bespooringhe / sijn selfs / die gheueel gheschiet is in de uprueninghe oeffeninghe des lichaems.

1. Tim. 4. 8.

ende beraut/van sinerte versuchte ende nae medeijne verlanghe. Van den eersten trap moet sy treden tot den tweeden: d'welck als dan gheschiet/ als sy dooz de kennisse Christi ogheersfen zynde/weder tot hem selfs comt. Want den mensche/die op sulcken voer/ gelijck gheseyt is/hem verclemt heeft/en reestert niet anders/dan dat sy hem keere tot Christum/ om dooz sijn ghenade van sijn ellende verlost te moghen worden. Die gene nu soeket in Christo salicheyt/die desselven cracht ende heerlijckheyt verstaet/dat is/die Christum erkent te zijn den eenigen Hooghsten. D'lester/ dooz wien wy met den Vader worden versoent: die sijnen doot vooz de eenighe offerhande aenmeemt/ daer mede onse zonden zijn gheboet/ Gods oordeel voldoen/ de ware ende volcomen gherechticheyt vercreghen: epudelic/ die tusschen hem ende ons niet en deelt/ maer bekent dat het is sijn genaden-rijcke gheschient/dat sy rechtveerdich zy vooz God. Van desen trap moeten wy klimmen tot den derden/ te weten: Soo wie in Christi ghenade/ ende in de vuzicht sijnes doots ende der opstandinge wel ende grondich is onder wesen/dat sy als dan op hem niet een vast ende sterck betrouwen hem verlate/ ende by hem sekerlick wete/ dat Christus also hem toebehoore/dat sy in hem besitte de gherechticheyt ende dat leven.

14 Merck in eens hoe jammerlick dese leere is onghestooten gheweest. Van de erfsonde zijn in de Scholen doozmachtighe vuzagen gedreven/waer mede sy dese seer schadelicke sieckte/ so veel alst doemelick was/verlicht hebben. Want als sy daer af handelen/soo vuzenghen sy't bynae tot gullichheit en boose onghetemperde lusten. Van de blintheyt ende pdelheyt des verstants/ waer upt dat ongeloope ende supersticie voozt comt: van de inwendighe boosheyt des herten/ van hooberdicheyt/ eergiericheyt/hartnerkicheyt/ ende van andere heymelicke boosheden/en maken sy geen woorden. Vare D'edicatien en zijn nock niet met allen beter. Soo veel aengaet de p'edicatie van den vyen wille/hocdanich was doch de selve eer dat Lutherus ende andere op de baen quamem? Wat vermocht sy anders/dan met enen p'delen waen van epgener cracht den menschen opblafen/datse alleen met wint opgevult zynde/ der ghenaden ende bystant des H. Gheestes gheen plaetse en gaven? Wat wil ick veel seggen? Daer en is onder ons geenen meerderen streyt/ ende daer in ons onse teghenpartie hartnerkigher teghen sycken/ dan in de rechtveerdichmakinghe/ of wy die dooz tgheloope/ ofte dooz de goede wercken vercrighen. Sy en sijden gheen/ins dat Christo dese eere ghegeven woze/ als dat sy woze onse gherechticheyt ghenacme/ ten zy dat oock de verdiensten der wercken een deel daer aen ghenieten.

15 Wy en spreke hier niet van de goede wercken/ of de gheloovighe deselve schuldich zijn te doen/of sy God aenghenaem zijn: ende of sy by God loon ontfangen: Maer of sy dooz hare weerdicheyt ons met God versoenen/ of wy dooz hare edelheyt dat eeuwighen leven vercrighen/of sy zijn vergeldinghen/welcke om wech te nemen der zonden schult/ vooz Gods oordeel betackt worden:ende of daer in te stelle zy eenich betrouwen der salicheyt. Soo ist dan/dat wy dese dwalinghen bestraffen: datmen den menschen ghebiet meer te sien op sijne wercken/dan op Christum/ om enen ghenadighen God te moghen hebben/ sijn ghenade te verdienen/ ende de erve des eeuwighen levens te vercrighen: epudelic om rechtveerdich te mogen zijn. Erstelick

proneken sy seer met de verdiensten der wercken/ als of sy God aen haer daer mede verbonnen hebben/maer wat is desen p'ael anders dan een schadelicke dzonckenichay des verstants? Want sy bidden haer selve aen in Christi plaetse/ende daer sy in de diepte des doots liggen verfourken/ dzoomen sy haer het leven te hebben. In-ghewalle ick schijne dese materie al te seer te vergrooten/soo moctmen gewisheitich verstaen/dat dese leere seer geneyn is in allen scholen ende kercken: Datmen dooz de wercken de ghenade Gods moet verdienen/ ende t'ewighe leven ontfangen: Dat het vaste betrouwen der salicheyt/een lichtveerdicheyt ende stoute vermetentheyt is/ten zy sake/dat het steune op de goede wercken: Dat wy met Gode versoent wozen/ dooz de voldoeninghe der goeder wercken/ ende niet dooz de onverdiende verghevinghe der zonden: Dat de goede wercken de ewighe salicheyt verdienen/ niet daerom datse om niet toegerekent worden ter gerechticheyt dooz de verdiensten Christi/ maer van wegen het verbrach des Wets: niet dat de menschen dooz de genadighe verghevinge der zonden/ maer dooz de wercken der voldoeningen (so syse noemen) met God bevedicht wozen/soo dickwils als sy van sijn ghenade afgheweken zijn: Dat den voldoeninghen te bate comen de verdiensten Christi ende der Martelaren/ doch by soo verre de sondaer weerdich is daer dooz geholpen te woze. 't is seker/dat met dese godloose meyninghen de werelt is betoovert gheweest/al ter dat Lutherus is bekent gheworden. Ende daer en is heden/ daerchs anders gheen stuck onser leere/ dat soo heftich ende hart-vorheitich onse wederpartien bestrijden.

16 Ten laetsten/dese seer pestilentielle dwalinghe heeft niet alleen ober al ingenomen het verstant der menschen: maer is gelijck als een van de p'incipale hoofdstucken gherekent/ daer aen men gheensins en moeste twyfselen: navelick/dat de ghelovighen altyts van Gods ghenade ende gunst moeten in twyfel staen ende onbersekerde conscientien hebben. Ende is alsoo dooz dese dypvelsche inberdinghe de cracht des gheboofs in den grent verstorven/de weldaet Christi uptghelwicht: ende der menschen salicheyt onghestooten. Want dat is eerst (als Paulus leert) dat Christelicke gheloope/waer dooz dat betrouwen in onse herten verwerkt woze/om alsoo vyzmoedich vooz den aensichte Gods te mogen verschijnen/ noch ten soude oock anders niet bestaen moghen tghene d'welck sy elders leert/dat wy't ghetuygenisse hebben onser aenneminghe/ versegelt van binnen dooz den H. sp'lighen Gheest/ waer dooz wy God noemen onsen Vader.

17 Maer waer toe dient doch dese twyfselinghe/ die onse vpaanden van hare leerjongheren verp'ssichen/dan alleenlick dat het gantsche gheloope van Gods beloften soude verdwinnen? Paulus maect sijn beduyt/ dat het gheloope p'del is ghewozen/ ende de belofte te niete ghebaen/ soo de ghene die upt de Wet zijn/ erfgenamen zijn. Waerom dat? Obermits/ navelick/dat de Wet den mensche in twyfel hout/dat sy hem in een seker ende sterck betrouwen niet en can te vrede stellen. Daerenteghen dzoomen sy een alsulck gheloope dat den mensche van de sekerheyt/ die Paulus verp'scht/ uptsluptende ende afftootende/ tot het gissen vuzengt/ dat sy ghelijck als een riet beweert woze. Nochtans en ist geen wonder/datse in alsulcke ongerijmheyt gantschelic zijn verfallen/ na dien sy ver-

De leere der Pausten valt de goede wercken.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Twyffelmoedicheyt is een pestilentielle dwalinghe.

Wat sy baccet

- 1.
- 2.
- 3.

Rom. 5.2.

Rom. 8.15.16

Wiebet verclaringe van t'boozse p'de.

Rom. 4.14.

De korebe trap/ is de kennisse Christi ende sijns ampes.

De derde trap/ is het vaste onberweghelicke betrouwen/ ende gemetheyt der conscientien.

Merckelich bewys/ hoe de boozheit de crappen ongewozen zijn in Pauzdom.

Van de erfsonde.

Van den vyen wille.

Van de goede wercken.

Misbruycken der H. Sacramenten.

troutwen haerder salicheyt eenmael hadden gesondeert op de verdiensten der wercken. Want ten mochte anders niet gheschieden/ of sp moesten van sulcke hoochte tot desen val comen. Want wat sal dooh de mensche in sijn wercken binden/ anders dan stoffe om te twyselen/ ende om epndelick te vertwyselen? Soo sien wy dan/ hoe dat d'een dwalinghe d'ander treckt.

18. **Alhier sult ghy/ onberw. Keyser/ ende Dooyl. Woysten/ egene wy te vozen geseyt hebben/ u in ghedachten byzighen/ dat de salicheyt aen de leere niet anders en hangt/ dan gelijck als des menschen leuen aen de ziele. Waermer dat alleen de supberheyt der leere ware geseyt geweest/ soo ware de kercke nu ghequerst met een doodelicke wonde. Daerom ist dat ick sal bewesen hebben/ dat se ten meeste deele vergaen was/ sal dan eben so veel wesen/ als of de kercke geseyt wozyde bycaus tot den laetsten onderganc ghewont te zyn/ dat hebbe ick voozhen wat voozby gaende te kennen ghegeven/ doch cozts daer nae sal ick elaeber openinghe doen. Nu come ick tot egene/ dat ick gheseyt hebbe/ ghelijck als het lichaem te wesen/ nanelick/ tot de regeringe der kercke ende bedieninge der Sacramenten/ welke/ al hadden sy/ nae het uytwendighe aenstel/ geen ghebreck: nochtans zyn sy/ overmits de verslooynghe der leere/ crachteloos ende bychteloos. Wat souden wy segghen/ so wanneer daer noch van binnen noch van bytten/ pet ghesonts en ware? Ten waer ghewisselick niet swaer om te bewisen. Soo veel aengaet de Sacramenten. Eerstelick soo ist/ datse niet de verborghentheden van Christus inghestelt/ al eben eens gehandelt/ ende vele menschelicke ceremonien bedacht hebben. Want daer zyn seven Sacramente/ sonder eenich ander onderscheyt/ ontfanghen gheweest/ waer van datter Christus naer twee bevolen hadde/ de andere waren alleen op menschelicke authoziteyt ghegronder/ ende was aen de selve niet minder de ghenade Gods ghebonden/ dan of sy Christus van binnen besloten hadden. Kennoyende de twee/ die Christus inghestelt heeft/ die zyn seer schyzelick ontrepnelyk. Den Doop is niet soo veel obertollighe aenhandfelen bewonden/ datmen nauwelick een cleyn teeken des ware ende reynen Doops en bemerket. En dat H. Nachtmael is niet alleen met vyeemde aenlappinge verdozen/ maer het is verandert heel in een ander gedaente. 't is openbaer wat Christus ons bevolen heeft te doe/ ende in wat ordy: nochtans sijn ghebor verachtende/ hebben sy in de plaetse van het H. Nachtmael een gupshelvel daer uyt gemaect. Want wat een ghelijcknisse heeft de Misse niet dat Wontnael des Heeren? Daer de geloovige onder haer nae Christus bevel behooren te genieren de H. waer-tyckenen des lichaems ende bloets des Heeren. Soo wozyt veel eer een uytstuytinghe in de Misse ghesien/ want de Priesters secht hem van dat ander volck/ om vooz hem selven alleen op te slijcken/ dat int openbaer behoorde vooztgebracht ende uytgedreft te wozyden. Daer nae/ als of sy een naebolgher van Aaron ware/ soo gelaet sy hem of sy een offerhande doen wilde om des volcs zonden te versoenen. Maer waer heeft Christus optmentie ghemaect van offerhande? Hy beveelt ons te nemen/ te eten/ en te drincken. Wie mach doch den menschen toe laten/ dat sy dat wozyden ontfanghen, in een offerhande veranderen? Daer toe doch dese veranderinghe/ dan dat het eeuwige ende onverbzekelike gebodt Christi moet wycken vooz dat vermetene beliben**

der mensche: Dat is voozwaer een groote boosheyt. Maer noch veel een ergheer superstitie is het/ datse dat wozyt als een verdienst/ om Gods ghenade daer dooz te verwerben/ den lebenden ende dooden toegeboecht hebben. Ende is alsoo de cracht des doots Christi tot een pdele ende batementelike handelinghe ghebracht/ ende niet eenen de eerlickeyt van het eeuwige Priestersdom den Heere Christo benomen/ ten epnde dat het den menschen soude worden overghegeven. Maer als nu het volck tot de nuttinghe geroepen wozyt/ soo ghebruycket maer het halve deel. Hoe verslaet men dat? Christus biedt den beker eenen peghelickien aen/ ende beveelt datse alle daer uyt drincken souden: De menschen daerenteghen verbiuden de vergaderinghe der geloovighen den Drinckbeker niet eens aen te roeren. Alsoo wozyden de teekenen na der menschen lust gescheyden/ welke nochtans niet eenen onverbzekelien bant/ dooz Christi authoziteyt tamen gheboecht waren. Voden dien/ de wyninghe/ soo des Doops als der Missen/ en schilt gantsch niet van tooverien. Want met het blasen ende mompelen/ ofte met wozyden diemen niet verstaen en can/ meppen sy heylighe verborghentheden te maken/ als of Christus gewilt heeft/ dat over sijn wooyt soude ghemurmelt wozyden/ om te verhandelen sijne heylighe verborghentheden/ ende niet veel eer met clare stemme uytghesproken. Met geen dupstere wooyde wozyt de cracht/ die natuer/ ende nuttricheyt des Doops in den Euangelio uytghebruyct. Christus en mompelt niet over het broot/ maer sprecht tot sijnen Apostelen niet verstandighe wozyden/ als sy sijne belofte verhaelt: ende voecht daer by dat ghebodt/ op dat onder den ghelovigen een gemeyne belijdenisse soude gedaen werden. Maer nu ter tijt int ghesach van predicatie/ wozyden gheblasen heymelike besweeringhen/ die meer dienen tot tooverachtighe consten/ ghelijck als ick geseyt hebbe/ dan tot Sacramente. Welcken eersten is teghen Gods wooyt/ datmen den volcke de ceremonien sterckts geeft aen te schouwen/ sonder de beteckeninghe ende warheyt van de selve te kennen te gheben. Want daer en is gheen ander ghebruyck der Sacramenten/ dan datme uyt Gods wooyt eben dat selve uytlegghe/ d'welck het teeken vooz ooghen siet. Derhalven/ overmits het volck aldaer anders niet en heeft/ dan pdele figuren/ om de oogen te vullen/ ende gantsch geen leeringe en verneemt/ om het rechte oogemerct ende fundament te verstaen/ soo blijft het hangen aen dat uytwendighe werck. Daer uyt dan spruyt de alderschadelickste superstitie/ datse de teekenen vooz de warheyt aenemen/ niet anders/ dan of de Sacramenten alleen genoegsaem ware ter salicheyt/ gheensius passende op de leere van de boetverdicheyt/ noch van tgheloode/ noch oock van Christus selve. Ende voozwaer dit godloose leersuck heeft niet alleen in swanghe ghegaen over al onder den onghelieden ende leeken/ maer oock in den scholen/ dat/ te wete/ de Sacramenten in haer selven crachtich zyn/ alleen dat niemant een dootzonde hem in den wech en stelle/ als of de Sacramenten tot eenich ander epnde ofte ghebruyck ghegeven zyn/ dan datse ons tot Christum leyden. Hier comt oock dit by/ datse dat broot/ d'welck sy gewijet hebben/ meer uyt een verkerbe betooveringhe/ dan uyt een godbychtighe maniere/ in een kistgen bewaer/ ende somentys pzelickelick ombdazhen/ om dat het soude in Christi stede ghereet ende aenghebeden wozyde. Daerom ist datse in den tijt des grooten

De leere der kercke is als de ziele des menschen.

De regeringhe ende Sacramenten der selver als het lichaem.

Bewijs/ dat de kerckelike ende Sacramenten verdozen zyn.

Des Doops becontrepulginghe.

Des Nachtmals verbaschinghe.

Misbruyck des Wontnaels by den Papisten.

3.
4.
5.
6.
7.
8.

noots haer tot dit groot/ als tot haer eenige bescherminge begheben/ tselve tegen alle schaden/ als een pferberatijf tegē alle sijn gebuyptken/ ende beshighent vooz het beste Doen-offer/ om daer mede aetaet der zonden van God te begeeren: Als of Christus sijn lichaem tot alle ongheschickte dinghen heeft willen oer gheben/ docu hy ons dat selve gaf in het Sacrament des Avontmaels. Want wat houdt de belofte in: te weten/ anders niet dan dat wy sijns lichaems ende bloets deelachtich sullen worden/ soo dickwils als wy sijn. **D**achtmael oeffens. Neemt/ sept hy/ etet ende drincket/ dat is mijn lichaem/ dit is mijn bloet: dit doet tot mijnder gedachtens. Verstaen wy nu niet dat de belofte van beyde zijden in hare palen besloten is/ aende welcke haer moeten houden/ die daer begheeren te nuttighen tghere daer daer wozt aengebden? **O**ver sulcx worden de ghene bedrogen/ die wat anders dan gemeyn ende onghelyck groot buyten het wettelike ghebuyck des Avontmaels mepen te hebben. Dit is ghewis een gemeyne onghelykinghe aller Sacramenten/ datse soo seclick te roop worden gestelt/ alleleens of sy tot gheen anderen eynde ingheset en waren/ dan om ghewins wille. **E**n ten is alsulcke cramerie niet die int heymelick ofte met besthaemtheit ghedaen wozt/ inder die int openbaer niet anders gezeven en wozt/ dan op een markt daer men allerhande dinghen vercoopt. **T**is kennelick/ vooz hoe veel dat elcke Missen in een peder Lantschap vercocht wozt/ vooz sommighe is haren prijs ende weerde ghestelt. **E**yndelick soo zyn de kercken/ alment wel oberlept/ niet inet allen verscheyden van de roop-winsels: ende daer en is gheen soozte van haren Godsbienst/ die niet aldaer te roopen staet.

19 **I**n geballe dat ick beginnen sal te vertellen de fauten vande kerckelike regeeringhe/ en weet ick geen eynde daer van te vinden/ daerom sal ick sommighe grove/ die niet en mogen verweghen werden/ coztelick aenwisen. **V**ooz al/ soo is het ampt der Herderen/ soo't van Christo ingestelt was/ oer langen tijt upt het gebuyck gheromen. **W**ant daerom heeft Christus in sijn kercke verordineert Bisschoppen ende Herders/ ofte hoe sy ghenoeit moghen worden/ datse na Paulus ghetuyghenisse/ de selve niet de gesonde leere souden strichten. **N**chervolghende desen reghel/ soo en isser gheen oprechten Herder der kercke/ dan die het ampt van leeren bedient. **M**aer op den dach van heden hebben bycans alle die den name van Herder draghen/ dit last op den hals van andere gheschoven: **W**t het getal der Bisschoppen wozt nauwelicx de hondertste ghevonden/ die eens op den Predickstoel climt om te leeren. **E**nde dat en is gheen wonder/ want de Bissdomme zyn verandert in heerschappien/ ende de Pastoozen ofte Herders die van minderen staet zyn/ mepen haer ampt te vervullen niet pdel geswet/ geheel van Christi bevel verbycint/ ofte nae het exempel der Bisschoppen/ laten sy't anderen bevolen wesen. **A**lsoo is het geschiet/ dat de Priersterdommen niet minder/ dan als gheuechliche Lantwoonnghen plegghen verhuert te worden. **W**at meer? **D**e geestelike regeeringhe die ons van Christo bevolen was/ is gheheel wech ghenomen: **d**aer entegghen isser een nieuwe ende versterde maniere van regeeren ingevoert/ welcke/ hoewel datse met Christi name gheet wozt/ nochtans en heeftse niet meer ghelykenisse niet hem/ als de werelt heeft niet Christi rijcke. **I**st dat my peinant vooz werpt/ datmen dien staet de schult

niet en behoozde te gheben/ soo daer eenige haer ampt niet en doen. **D**aer op antwoozde ick ten eersten/ dat dat ghebreck alomme gheweldich sijn plaetse heeft/ alsoo/ dat het nu in een openbare ghewoonte is gheromen. **D**aer nae/ **w**p nement so/ dat alle de Bisschoppē/ en de andere leegere Priersters/ elck in sijn bestelde plaetse heden daerchs ineyne te blyve/ en na te comē tgerie daer van datse bekentenisse doen: **W**at is nochtans dit by de ware instellinghe Christi? **S**y souden singhen ende grollen in der kercke: in gupehelachtighe cleedinghe souden sy haer vertoonen/ ende vele eerenomen wytrechten/ doch soo veel de soezhuldicheyt aengaet van te leeren/ die soude zyn of wepnich of geene/ maer niemant en can na het wytwijen des gebots Christi/ hem den name van Bisschop ofte Pastoor geben/ die sijn kudde niet des Heren woort niet en wepder.

20 **D**e wijle nu de vooztaenders der kercke ghelouden zyn die andere vooz te gaen/ ende te lichten meet een exempel van heyligen wandel/ hoe wel volghen de ghene in desen deele hare beroepinghe na/ die dese weerdicheyt heden daerchs besitte? **D**aer de werelt op het hoochste verborven is/ soo en isser nochtans geenen staet meerder niet allerhande schandelike daden verbaer. **I**ck wenschte datse my int gene dat ick spzke/ niet hare onschult mochten straffen/ hoe geerne soude ick dat haestelic wederroepen. **M**aer hare schandelicheyt is alle werelt vooz den oogen/ haer onbesadelike gerictheit ende roofachticheyt is openbaer: wel bekend is hare onwerdighelike hoochmoedicheit ende tyranne: **T**is vooz een gheimeyne wyse ende gebuyck by hare aenghenomen/ dat hare hupen vol gericrs zyn van onbeschaemde danserien/ datse seer heet zyn op dobbelen ende tupschen: en datse onder hare vele onnatige byasserten dnyben. **S**y beroemen haer van hare leekernien en allerley overblot/ als van treffelike deuchden. **D**at ick de andere dinghen vooz by gae/ de maechdelickē staet/ daer van sy soo bysonder zyn gheprezen/ hoe grootelick is sy bebleekt? **I**ck schaine my te openbaeren tghene d'welck ick liever wenschte verlust te blyven/ mochtet maer met stil wyghen ghebetert worden/ nochtans en wil ick niet de verborghen dinghen te voozschijn byenghen/ nade maer meer als ghenoech verfoepelicheden ende schanden alreede nu ter tijt aenden dach zyn. **L**ieve/ hoe menigen Prierster isser van hoerdom byp? **I**a hoe veel hupen zyn in een quaet geruchte/ oermits de daghelickse vrouschen derien: **H**oe veel eerliche hupgesinnē bedlecken sy met hare oncuysche luste? **I**ck en ben certyn niet seer belust om hare schandelike stuckē upt te byenghen/ ten is oock niet mijn vooznemen. **T**is nochtans oorbaer oer te leggen/ hoe seer dat het leven/ d'welc alomme heden daerchs by den Priersterlicken staet ghesien wozt/ verfehilt van het leven/ d'welc den waren dienaren Christi ende sijner kercken betaemt.

21 **D**it is oock geensins het laeste stuck van de kerckelike regeeringhe/ datmen de ghene die men ghebuycken sal/ recht ende ordentlick verkiefe ende tot het ampt bestelle. **W**p hebbe enen reghel upt Gods woort/ waer nae alle verkiezinghen gereguleert werden/ daer zyn vele storreghels van de oude Synoden vooz handen/ daer in voozsihtelick ende blitelic beichzeven wozt al tghene dat tot een rechte wyse van verkiefen dient. **L**aet onse wederprekers oer maer een eenich exempel van een welgheregelde verkiefinghe vooz byenghen/ ick salt haer geweten

Antwoort. I.

2.

Den staet van de Bisschoppen ende Priersteren der kercke/ is niet beuolent te sijn int Pausdom.

De fauten van de kerckelike regeeringhe int Pausdom.

Int Pausdom en is gheen rechte Herder.

Daer en is gheen rechte regeeringhe.

Teghenwozpinghe.

Hoe ordentlick de verkiefinge ende beuolent te sijn oer de kercke.

Fauten in de regeeringhe der Kercke int Pausdom.

nen gheben. Wy weten wel hoedamich een onderzoekinge des Herders de **D.** Geest verpicht doorden mont Pauli / hoedamich oock zyn de oude wetten der Vadersen. Wozt oock sulcx heden daerchs pet ghemerckit int maken van Bisschoppen? Jae hoe menich isser van die / welke tot desen staet verheben wordē / die maer tairneliker-wyse met sulcke denckden vertiert zyn / sonder welke de Kercken / dienaers met en connen beguacem zyn? Wy sien wat oorden de Apostelen ghyhouden hebben in Predicanten te verordineren / de welke daer nae de oude kercke nae ghevolcht heeft / ende cyndelick de oude reghels ghebieden te onderhouden. Jst dat ich elachtich valle / dat dese oorden heden daerchs veracht ende verwoyden wozt / heb ich daer geen oorsake toe? Of ich sepe de dat de Bisschoppen / wende alle eerbaerheyt vertreden / dooz hoochster oncere ende schande geboozdert zyn / dat en is niemant onbekent? Want de kerckelicke woerdicheden worden of met toeghesepden pyjs gheerocht / of met ghewelt ende wapen beseten / of dooz schandelich verdacht onder maleanderen vercergen / of dooz vuple pluywstrijckerie aenghehaelt / somtijts zynse oock belooninghen van hoerenweertichschap / ende die reghelijcke oncerliche handelinghen. Somma / veel onbeschaemder gaetmen hier mede te werck / dan men doet in eenige burghelike goederen.

22 Ende het waer wel te wenschen / dat de regeeringe der kercke alsoo verdorven ware / dat de gene / die regeeren / haer selven alleen sondichden: of pinners anderen niet schadelick en waren / dan alleenlic dooz quade exempelē. Maer dese boosheyt gaet alle de andere te boden / dat se een seer weede tyranie bedryben / ende dat over de zielen. Jae wat is de kerckelicke machyt / daer heden daerchs soo hoestmoedich van ghesproken wozt / doch anders van een vyte / onwetelike ende onmatighe heerschappie over de zielen / om de selve met een jammerlike dienstbaerheyt te verduicken? De Heere Christus heeft den Apostelen sulcke macht toeghelaten te gebuycken / die God te voren den Propheeten ghegeven hadde / te weten / een soodanigē die bepaelt was / op dat sy de uytzendinge booz haer selfs by den lieden souden bedienen. Dit is nu een gheduerighe wet van het Ambassaetichschap / dat de ghene die daer uytghesonden wozt / de aengenomen belastingen trouwelick ende met goeder conscientie uytrectite / die welck oock bysonderlick in den Apostelen uytghedrukt wozt / tot den welcken Christus spreect: Gaet henen / leert alle volckē al wat ich u geboden hebbe. Jtem / predickt niet al wat ghy wilt / maer dat Evangelium. Jst datter gheviacht wozt van de naolgers / wat macht dat sy hebben / die beschryft ons Petrus / als hy gebiet / dat alle die in de vergaderinge spreke / Gods woorden sullen boozt byzengen. Maer die nu Regenten der kercken willen wesen / nemen haer selve aen die vyshpeyt / dat se spreken wat haer gheleest: ende soo haest als sy uytghesproken hebben / dat se sonder eenighe onderzoekinge gheboozt moeten worden. Sy sullen hier teghens seggen / dat sulcx en lasteringe / want sy en nemen haer gheen ander recht aen / dan dat se met haer aultzoitēpt bevestigen tegen dat de **D.** Gheest heeft gheopenbaert. Soo sullen sy over sulcx onthennē / dat se de conscientien der gheloobigghen haren ghedichtfelen ofte believen onderwerpen / maer alleen den woorden des **D.** Gheestes / die sy gheopenbaert ghecrege hebbende / andere / niet daer by te doen een bevestiginge / vercondigen. Op / wat een cloetke

boozwendinghe / niemant en staet daer t wissel aen / dat men al tghene wat sy van den **D.** Geest ontfanghen hebben / ende van haer tot haer overghegheven sonder verreck / meer ghehoorsaem wesen. Maer als sy seggen / dat se gheen andere dinghen en connen boozdraghen / dan alleen des **D.** Geestes woorden / overmits sy van hem geregeert worden / noch dat het niet en can gheschieden / of het niet waerachtich zyn wat sy besuytē / dewyle sy op den stoel der waerheyt sitten: Jst het dan niet soo / dat se hare machyt nae haer believen gebuycken? Want soo haer goetdunckenheden booz Gods woorden te achten zyn / daer niet en valt op te seggen / aldaer is een heerschappie sonder eynde. Wat booz een tyran heeft opt soo onghemanier de iusticijheyt der onderfaten misbuyctit / dat hy al tgeue wat hy was ghebiedende / wilde als uyt den Hemel gemen zynde / ontfangen hebben? De tyranien begheeren wel dat men hare plaecaten / hoedamich die oock zyn / soude ghehoorsaem wesen: Maer dese begheeren veel meer / namelick / dat wy ghelooven souden / den **D.** Gheest te spreken / als sy ons opdynghen dat sy gheboozt hebben.

23 Daerom sien wy niet wat een harde ende onbillike dienstbaerheyt / sy / met dese macht ghewapent zynde / de zielen der gheloobigghen gevanghen ghehouden hebben. Sy hebben wetten op wetten ghemaect / weicke alle stricken der conscientien souden zyn / want sy en hebben de selve niet ghebuyctit tot de uytelike ordy / maer tot de gheestelike ende inwendighe regeeringhe / noch daer en was gheen eynde van / tot dat men quam tot dese seer groote menichte / die eenen doolhof niet seer onghelyck en is. Ende sommighe wetten schijnen heel ghemaect te zyn / om de conscientien te quelle ende te bedroeven. Mengaende de onderhoudinghe der selver / daer op wozt wel soo strengelick ghelet / als of de gantsche tractat der Godsalicheyt daer in bestont. Jae dat meer is / daer sy van de overtdinghe der gheboden Gods / ofte gantsch gheen swaerheyt en maken / ofte de selve so swaerlick niet en straffen / soo achten sy de hoochste misdact te wesen / wannet datter pet tegē der menschen besuytinghen bedreven is gheweest. Dewyle dan de kercke Gods niet suldanich tyranich joek wozt benant ghemaect / soo wozt de gene terfont booz eenen ketter beschuldicht / die daer een woort der teghen spreken: jae die rē bymoedich verhuylt / die is de boos schuldich. Ende op dat sy by dese bestittinge van sulcke onghelucke heerschappie moge byzēden / wesen sy het volck met hare bloedige plaecate van het lesen ende verstant der Schryftuerlike boeckē: Sy bliuen en tegens die die eenighen twist beginnen van wegen harer macht / ende nemt dese onmatighe strengelicheyt dagelien alsoo toe / dat se nu seker niet toelaten / pet van de kerckelike te ondersecken.

24 Als nu de Goddelike waerheyt dooz soo vele ende dicke duysterheden verhuylt / lach / de kerckelike met soo vele godloose superstitionen was ontreynicht / de Godsdienst dooz schynelike kerckrooverien verdorven / de reere Gods te weder ghesmeten / de welcke onser verlossingē met vele verkerde opmien overrompelt: de menschen droncken ghemaect zynde / met dat schandelicke vertronwen haer der goeder wercken / de salicheyt elders dan in Christo sochten / de bedicringhe der Sacramenten ten deele ghescheurt ende verwoest / ten deele oock dooz roophandelinghen onthyplicht was / de kerckelike regeeringhe

Der Pauses
licker Me-
nichbuldighe
wetten waer
toe sy dienen.

Dat verbaent
aen de selve
wetten.

Wannet
ende op wat
tint Lutherus
is opgheroc-
men.

Tyranie der
kerckelike
Regenten in
het misbuy-
cken van haer
macht ende
heerschappie
over de zielen
der menschen.

Mat. 28. 19

1. Pet. 4. 11.

Teghenwe-
singhe.

Antwoort.

ringe in et gantsch bedroefde betwoestinge ver-
andert: de gene die in de plaetse van Herders sa-
ten/ voozt eerst dooz't ongebonden leven de kerke
ke groterlicquetst: daer nae een wyerde ende
seer schadelicke tyranie ober de zielen bveuen:
de menschen/ gheleijk het vee / dooz allerhande
dwalingen int verderben voerden. Doo is Lu-
therus opghestaen/ ende daer nae synder andere
getomen/ de welcke met gesaemder arbept ghe-
socht hebben middelen en wegen/ dat den dienst
Gods van soo vele besmettingen gesupbert/ de
leere der Gedsalicheyt wederom in syn repu-
heyt gestelt: en de kerke upt sulcke ellendicheyt
in eenen lijdelicken staet gebrocht mochte wer-
den. Op welcken voet wy hedensdaechs noch
voozt waren.

25 Ende nademael ick te voren beloofst hadde
te sprecken van de medeynen/ welcke wy heb-
ben gebrocht tot verbeteringe deser gebreken/
sal ick nu ter tijt hier van handelen: Niet dat ick
de wyse die wy gehouden hebbe/ wil verhooven:
(want naderhand sal sulck blijcke) maer dat het
openbaer woerde/ dat al onsen arbept nergheins
op gesien en heeft/ dan dat de kerke / upt synen
quaetsten staet/ ten minsten tot eenen wat bete-
ren mochte comen. Onse leere is met vele ende
grouwelicke lasteringen aengebicht gewest/
en noch alle dage wozt: Andere roepen daer te-
gen seer heftich in haer predicatien: andere quel-
len ende bedrighen seer in haer uprghegheven
boeckten. Dan alle beyde woerde seer vele dingen
tsamen gebrocht/ daer inede datse meynen de sel-
ve leere strickende te make by den ongeleerden.

Maer de bekentenisse onses geloofs/ die wy D.
Majest. Oberwin. Aepser/ opgedragen heb-
ben/ is in der menschen hande/ die ons een heer-
lich getuygenisse geeft/ hoe dat wy ten onrecht
met soo vele hatelicke scheldwoorden ghequelt
worden. Ende hebben tot noch toe altyt bereypt
gewest/ om tekenichap van onse leere te geven/
gelyc als wy hedensdaechs ooc noch zijn. Ende
om niet veel woorden te make/ daer en woorden
geen leeringen in onsen kercken gehoort/ die wy
niet opentlick en belijde. Welcke nu hebbe een-
ghe swaricheyt/ die woorden dupdelick ende ter
goeder trouwe in onse behouenisse verclaert/ en
daer en is gantschelic niet / dat van den onsen
niet oberbloedich en is verhandelt / en niet stich
uytgelept. Waer upt dat de onpartijdige kerck-
ters moge verstaen/ hoe verre wy van alle god-
loosheyt verzeemt zijn. Dit is dooz waer bep-
de den onbroumen ende vroumen belicnt/ dat daer
in de onse niet weynich de kercke gedielt hebben/
datse niet alleen de werelt/ als upt de diepe dup-
sternissen der onwetentheyt tot het lesen der H.
Schriftueren verweckt hebben/ maer oock
grooten arbept gedaen/ om t'oppechte verstant
daer van te geven: en sommige stucken der Chri-
stelicke leere/ der welcker kennisse seer profyt-
lick is/ voozt alle dingen gheluckelick verclaert.

In de predicatien en werde bytans anders niet
gehoozt/ dan ouder wyden clappinge/ ofte eben-
so ongeschickte geordichselen: De scholen waren
vol getrommels van weghe de strydwende vzaegh-
stucken: de Helyche Schriftuere was men daer
in selden gedachtich: die de regeeringe der kerke
bewaerden/ droegen alleen sozghhe/ dat van haer
gewin niet afen ginge. Daer d' wat tot de kerck-
ken diende/ verdroegen sy niet beswaerlick. Dat
nu de onse dooz dusdanige gebreken eenige ver-
beteringe aenghebracht hebben/ bekennen oock
de onbroumste/ niet tegenstaende datse daer nae
onse leere met haer menichvuldich lasteren be-
rucht maken.

26 Maer ick en begeere niet/ dat dat sal dienen
tot onser verschooninghe/ dat de kerke upt on-
sen arbept veel profyts soude ontfange hebben/
ist dat wyse aen d'ouder sulck mochten hebbe be-
schadicht. Laet over sulck onse gantsche leere/
en de maniere van te bedienen de Sacramenten/
mitsgaders de regeeringe der kerke ondersocht
worden. Wy en sullen in dese drie stucken niet
bebonden woerde/ pet van de oude maniere ver-
andert te hebben/ dwelch wy niet en hebben ge-
socht tot den waren reghel des Godd. wooyts
te bzingen. Ende op dat wy tot de afdeelinghe
weder keeren/ die te voren van ons is gestelt: soo
moet men weten, dat alle swaricheden / die on-
der ons zijn/ nopende de leere/ die ghehooren/ of
tot den opzichten dienst / of tot het sekere ver-
trouwen onser salicheyt. Wy vermanen voozt
waer de lieden niet slouwelick noch onachtfa-
melick om God te dienen: ende in de maniere
van dien te besighyven/ en dwalen wy geen sijn-
g van haer rechte oogmerk/ noch wy en laten
niet upt/ dat ter saken dient. Wy predike de eere
Gods veel heertlicher/ dan me opt te vore pleecht
te doen: Wy doen ons beste/ dat de deuchde/ daer
in Gods eere haer glants heeft/ meer en meer
bekent mogen werde: Wy verheffen niet so veel
lofs als wy mogen/ sijne weldaden tegens ons.
Daer dooz woerde de lieden verweckt om groot
te maken sijne Majesteyt / om hem te bewyzen
eerbiedinge/ die werdelich is sodanighe heertlich-
heyt/ om te v'roonen ware danckbaerheyt des
herten: en belicnt om te belienmen al synen prijs
en lof. Daer dooz waer in haer gemoet het vaste
vertrouwen op God/ dwelcke daer nae de aen-
roepinghe is harende: Waer dooz wozt een pege-
lich onderwesen tot ware verhoeheninge syns
selfs/ op dat hy/ synen wille geschickt hebbe
tot de ghoosfaemheyt/ Gods/ sijne epgel-
lichheden verfaeke. Cortelick/ gelyc als God op
een geesteliche maniere van ons wil geert we-
sen/ al'oo houden wy oock met hoorlyker neer-
sticheyt aen / om te dryven alle de offerhanden
des geestes/ die hy ons bevelst ende aenprijst.

27 Want/ dat wy in sulcke vermaninghe ons
vlijtich besich houden/ en connen oock niet onse
wederprekers missaken: op dat de lieden/ wat
dooz weldaden sy begeere/ van niemant anders
dan van God de selve verwachten: op sijne goe-
dicheyt haer verlate: by sijne waerheyt blyven:
met gantscher ghesintheyt des herten tot hem
gedrebe woerde: met voller hope op hem: rusten:
hem in den tijt des noots/ dat is alle oogeblik
soecken: hem alle goetbuden toeschyven: ende
dat selve met dancksegginge betuygen. En is op
datse niet ver schriekt woorden tot God te gaen/
so wijzen wy aen/ dat den oozsponck aller goe-
deren in Christo ons voozghestelt zy/ waer upt
wy scheppen al wat ons van nooden is. Oock
zyn geduyghen onse boeckten en predicatien/ dat
wy dicswils en neestrich ons vercommeren/ de
ware boetbeerdicheyt eenen peder te bevelé: dat
de menschen haer vernuft en boose lusten/ mit-
gaders haer selven int gheheel souden verfaeken/
om geschickt wesende tot de ghoosfaemheyt des
eenigen Gods/ niet meer haer selve / maer hē te
leven. En wy en achterlate niet de uytwendige
diensten en wercken der liefde/ welcke alsodanighe
vernieuwinge na volgen. Dese wyse segghe
ick/ om God te dienen/ is gewis en gemisnig be-
dyegelic/ die wy wete hem aengenaem te zijn/
als / de welcke ons in sijn woort is beschreven.
Dit zijn dan alle de offerhadē der Christelicke
kercke/ die van hem een getuygenisse hebben.

28 Dewylc dan de eenighe God in onse ker-

De gantsche
leere de be-
dieninghe der
kerke
en regeeringe
der kerke
worden nae
den regel des
Godd. Keit
uooz bes-
handelt by
den Gher-
formeerden.

Wilt onder-
sacht/ hoe dat
de oprechte
bedieners
der kerke
haer draghen
op de predic-
noel/ soo veel
aengiert het
leer-aup.

De neerstige
en verchepte
vermaningen
van onse D.
dicanten tot
den volcke/
geben getuy-
genisse van
haer bezie-
ninghe.

Item de
boeckten ende
predicaten.

Het eerste
hoofstuck des
ses schrijfts.
Dan de me-
deynen tegen
al de voozt-
gaende gebre-
ken.

Is/ onse be-
kentenisse upt
des Heeren
in gedruichte
woort/ soo
mondelick
als schrijfte-
lick.

Item de re-
ne verclaren-
ghe der Chri-
stelicke leere
in onse pre-
dicatien.

Remedie teghens de voorgaende ghebreken.

Het besuyt/ soo veel aen- gaet het pze- dikan ende leeren van de Predicanten der gherefo- meerder ker- ken.

Oorzake/ waarom dat de Dap-ten onse kercken laesen.

ken met Gobbzuchtigen gebuycke/ ende sonder eenige supersticie acngherocpen wozt: sijn goet- heyt/ wysheyt/ woghentheyt/ waerheyt/ ende andere deuchde overvloediger/ dan elders wo- den geprezen: dat hy niet ware geloofde in Chri- sti naem aengerocpen wozt: sijne welsaden niet herte ende tonge wozen geprezen: de menschen sijnst vermaent wozen tot de eendoubige ende onverbalschte ghehoorfaemheyt: Coztitick/ de- wyle daer niet ghehoort en wozt/ dat daer niet sijn osge en heeft op de boozderinge van de hep- lichsmakinghe sijnes naems: Wat veroozsaecht dan haer/ om ons so qualick te onthalen/ daer sy haer Chyristen willen noemen? Voozt eerst/ dat wy sulcke grove afgoderien/ die ober al in de werelt gesien woze/ heftich/ gelijc alst noodich is/ beste affen/ dat en connen niet verdraghen de ghene die de dupsternisse liever hebben/ van het licht: Dat God in den beelden wozt aengheroe- pen/ dat valsche & ondsdensten in sijne name in- gestelt wozen: dat voozt den beelde der heyligen neder geknielt wozt/ dat den gebeenten der ghe- stofvenen Goddelicke eere wozt betwefen/ en dat diergelijcke andere grouwelen/ gelijc alse sijn/ wy oock also roepē te wesen. Om dier oor- saken wille tierē sy aldus op ons/ die onse leere haten: Sy maken van ons ketters/ dat wy dien God- delicken dienst/ die ober langen tyt van de ker- ke is voozt goet ende recht bekend/ derrē te grou- de werpen. Datse den naem der kercke/ in de plaecte van een rondasse/ alstu ende alsdan ons voozt werpen/ daer van sulien wy coztis daer nae spreken. Daerentussche/ wat voozt verkercht heyt is dit/ daer dese schandelicke verdoventheden des Goddelicken dienstes so openbaer sijn/ dat men nochtans de selve niet alleē en gaet verdedigen/ maer oock om die te bedecken/ met den dienst Gods onbesehaemdelick gaet beleden?

De Pauselic- ke Schy- beca be- moepen haer seer/ om de vereeringe der beelden te bes- schermen/ met teghen- staende sy met de Vere- formeerde de afgoderie verdoemen.

29 Want beyde ziden bekennen wy/ dat de af- goderie voozt God zp een verbloekre misdact. Rochtans als wy den dienst der Beelden aen- roeren/ daer stelen de wederpartien haer haest teghen/ om de keelicke daet/ die sy met ten monde met ons verdoemt hebben/ te beschermen. Iac/ dat meer te belachen is/ daer sy int Greecse wozt met ons over een draghen/ waermeer int Latijn overgeset wozt/ beginnen sy eerst alsdan tegen ons te rambeeren. Want sy verbedigē seer sterckelike de vereeringe der beelde/ daer sy nocht- lans de afgoderis verdoemen. Maer de cloek- sinige loochenen/ dat de eere/ die sy haren beel- den aendoen/ de selve eere is/ die sy noemen: La- triam: als of onder haer/ als by de oude Afgo- den- dienaers vergeleken woze/ eenich onder- schept ware. Gene hebben voozt gewent/ datse de hemelsche Godē dienē/ doch onder lichamelic- ke signetē/ die de selve gade te verstaen. Wat ist anders dat dese by brenge? Maer laet God sijn met sulcke upvluchte parpen? Hebben daerom de Propheten nagelaten te bestraffen de dwaes- heyt der Egyptenaren/ datse upt de heymelicke verborghenthen van hare Theologia voort- brachten scherpbindigheden/ om also te mogen ontgaen? Hoe/ menien wy dat oock de copere slange van den Joden is aengebēde geweest/ an- ders dan dat sy die geert hebben/ als een gelijc- kenisse Gods? Ambrosius seyt/ dat de heydenen het hout aenbidde/ over: niet sy menen dat het selve zp het Beelt Gods. Maer dat onsiidelicke Beelt Gods en is niet in t gene dat gesien wozt/ maer int ghene dat niet ghesien en wozt. Doch wat gesehet hedenbaerhs? Anelen sy niet voozt den beelden/ als of sy God daer hadden teghen- woozdich? En ten ware sake/ datse Gods cracht

in Psalm. 113.

ende ghenade aen bloeken ende schilberien bou- den/ souben sy/ als sy begheeren te bidden/ tot de selve haren toevlucht nemen?

30 Ende ick en hebbe noch de grootste supersti- tien niet aengeroert/ welcke nocht aus den on- erbaren met en mogen toeghericht wozen/ mit dien sy niet geneyne eendrachticheyt voozt goet aenghenomen wozen. Sy vericieren hare Afgoden als nu met bloemen ende cranffen/ als nu met supers/ cleeren/ gozdeis/ bypdeis/ en al- derhaer de byatbelingen: Sy ontsieckē voozt haer wase keerssen/ sy bewierocckenē/ sy draghenē om op hare schouderen ten pronckē. Sy loopen upt verre landen tot eene eenigen bleck/ niet te- gensaeckē/ dat se diergelijcke elijcs hebbe. Ins- gheijc/ daer in een kercke meer beelden sijn/ of van de maerckē Maria/ of van pemant anders/ so besueckē sy doch maer tē eenich/ als veel hy- liger dat aeghende. Als sy bidden voozt het Beelt van Chyristoffel ofte van Barbara/ so spreken sy haer ter eeren/ dat gebet des Herē niet de groe- tenisse des Enghels. Maer dat de beelden sijn of schoon/ of keroot/ schryben sy haer toe meerder heerlichheyt. Waer by sy oock haer noch enen nieuwen prijs toeleggen van wege de verficde ende leugenachtige mirakelen. Sommige/ seg- gen sy dat gesproken hebbe: sommige/ datse den byant in der kercken met haren voct uptgeblu- schet hebbe: sommige/ datse van selso van d'een loginrent in een ander verhuyst sijn: sommige datse van den hemel gheballen sijn. Ma dien dan de gantche werelt vervult is met dese en dierge- lijcke rasemen/ en dat selve voozt alle man open- baer is: soo ist nochtans/ dat wy/ die wy den dienst des eenighen Gods/ nae den regelh sijns woztis/ verbeit hebben/ ende neerlich in dien staet bewarē/ die wy supber sijn/ en onse ker- ken hebben gecreyncht niet alleen van alle afgo- derie/ maer oock van alle supersticie/ besul- dacht wozen/ van den dierst Gods gesehent te hebben/ en dat wy de vereeringe der beelde/ t at is/ de afgoderie/ gelijc als wy dat uptlegghen: maer onse upa. den noch liever dat noemē Afgoden- dienst/ werch ghedaen hebben.

31 Maer behalven so klare gerupgenissen der Schyftuere/ die altemet voozt vallen/ sient niet ons toe de autozitept van de oude kercke. Want so menige Schrybers van die so ster niet verergerde werelt/ alster noch voozt handen sijn/ en beschryben gheen ander misbyrck van beel- den onder den heydenen/ dan d'welck heden- daechs in der werelt ghesien wozt: ende en comt niet wepniger in onsen tyt te passe al tgene dat van haer gesept wozt/ dan t op de selve dede/ die sy doen bestraffen. Maer datse ons aanspreken van lasteringe/ om dat wy wech gedaen hebben so de beelden/ als oock de gebeente ende heyllich- dommen der verstorven heylighen. Daer op is sichte antwoort te geven. Want dese dingen en moesten niet meer gheweerdeert wozen/ als de tepere slange/ dewijle datter geē wepniger ooz- sake is geweest/ om dese dingen upt den wege te doen/ dan daer was om de copere slange van Ezehia gebroken te woze. T is gelwis dat de rasende Afgoderie/ daer mede dat mi also de her- ten der menschen sijn betoobert/ niet anders en ran ghenesen wozen/ dan dat men wech neemt de ooraken van rasen. En wy vernemen in eer- dan genoerch/ dat tgene waerachtich is dat Au- gustinus schryft/ dat niemāt het beelt aensiede/ en bidt/ ofte aenroepē/ die niet en wozt alsoo be- weert/ dat hy meent van het selve verhoort te wozen. Item/ dat de Beelden crachtiger sijn/ om de ongeluckige ziele te bypgē/ daerom datse hebben

Meniger leg- plonpe su- perstien mit Pausdom wozen valt: de kercken der gherefo- meerder ker- ke verwozt: t Maer den eeghel der by- schyft.

Wel leughe- nen den beel- den toeghe- dacht.

2 Daer en- na her reem- vel der oude kercke.

1- 25 antwoort- dinge van een lasteringhe.

Epist. 49.

Psalm. 115. 4.

hebben mont/oogen/oozen/boeten: dan om te verbetereu/om diens wille/datse niet en syziken/noch sien/noch hoozen/noch wandelen. Item/dat dooz de figure ofte afbeeldinge der leden geschiet/ende by maniere van syziken/uptgeperst wozt/dat het gemoet int lichaem levende/meynt dat het lichaem ghevoelen heeft/om dat het niet tghene dat hem seer is ghelijcende. Doyende de andere dingen/ t is niet te ghelooiben/hoe onbeschaemdelick dat de werelt is beschimpt gheweest. Dye voorhupden Christi can ick verhaelen: desghelijc verterhen nagels/welcke vooz de die gewesen worden/daer mede Christus is aen den cruce vast gemaect: dye roelien vooz dien ongenaenden/waer over de Lantskerchten het lot gewozen hebben: Twee opschryften boven het cruce: dye lanten/daer mede de syde Christi is gesteken: ontrent vyf linnen doelle/dae mede sijn lichaem int graf is omghewonden gheweest. Daer wozt voozder getoont dat gantsche gereetschap van t h. Nachtmact: ende onepndelike vele sutelingen. Daer en is geen heplige/die wat vermaert is / die sy niet toeghedicht en hebben twee ofte drie lichamen. Ick can een plaetse noemen/daer eenen pupinsteen vooz Petri hooftpan in grooter eere is ghewonden gheweest. Ende dooz schaemte woze te verhuider dat ick niet en syzike van andere dingē/ die veel verfoepelicker sijn. Daerom woze wy ten onrecht beschuldicht dat wy de kercke Gods van sulicke vuplichheit hebbe benecsticht te sijn verē.

32 Daer nae/soo beschuldigen ons de weder-syzikers darcum over den Godsdiens / dat wy de ydele/en niet min ongeschickte dinghen/ende die alleenlick om den hypocrityt te maken/ingestelt sijn/ achterwegē latende/ God in meerder eenboudicheyt dienen. Want dat van ons in den geestelicken dienst Gods niet en is vermindert geweest/ getuycht de sake selfs. Ja veel eer/doen hy ten minste deele upt het rechte gebruyse was ghecomen/ hebben wy/ als upt vyeender hant hem weder gebracht in sijnē voozgaenden staet. Nu laet ons sien/ of sy niet rechte op ons verstoort sijn. So veel de leere aengaet/ Ick segge alhier/ dat onse sake niet den Propheeten ghemeynt is. Want nae dat stuck van de Afgoderie/ so en isser niet/datse harder in haer volck strafsen/ dan dat sy den dienste Gods upt valsher meyninge in een uptwendighen pracht ghesiet hebben. Maer wat hebbe sy in eenre formae geyproken? Dat God op die ceremonien niet en acht/noch daer na niet en vzaecht/ als sy in haer seiden alleen gewecderct worden: dat hy tghelooobe ende de waerheyt des herten aensiet: ende dat hy de ceremonien tot geen ander eynde bevolen en heeft/ noch vooz goet aenreent/ dan datse souden sijn oeffeningen des geloofs/en der sijnverer aenroeyninge/ mitsgaders der danesgingen. Alle boelle der Propheeten sijn vol van sulicke betuygingen: Doch sy en hebbe in geen ander sake meer als daer in/ ghelijc wy geseyt hebben/gearbeyt. Ende dat de werelt nu meer/ als opt te vozen/ met dese blintheyt is bevangen geweest/ doen de onse te voozsijn quamen / en can sonder onbeschaemtheit niet gheloochheit worden. Was dan gantsch noodich/ dat de mensche met sodanige prophetsche bestraffingen aenghepoyt souden werden: ende van sulicke uptsmuchtheyt/ als niet gewelt/afgetrockē/datse vooztaen niet meer en souden meynē/dat men Gode voldede niet bloote ceremonien / als met een kinder spel. Aufgelijc wast van nooden/ dat de leere van den geestelicken dienst Gods/ die upt des menschen memozie verblagen was/ ghezo-

ben werde. Dat sulcx beyde trouwlic van ons tot noch toe geschiet zy/ ende als noch ghedaen wozt/daer van gheveu clare ghetuyghenisse soo onse boecken/als onse predicatien.

33 Maer dat wy tegen de ceremonien aldus uptghevaren hebben / ende op een plaetse oock een groot deel der selver afgeschafft/ so bekennen wy wel / dat in dese sake tusschen ons ende den Propheetē wat onderschepts zy. Want spledien voeren upt tegen haer volck/om dies wille/dat siet wel den Goddelicken dienst in de uptwendige ceremonien befloot/noch tans in sulcke/die van God waren ingestelt: Maer wy claghen/ dat de selve eere opgedragē wozt den versterden beuselinghen. Spledien/verwozpende de supersticien/lieten ongeroert de menichte der ceremonien/ die God hadde bevolen/ ende die nut ende beguamen vielen in den tyt van haer hinder-leeringe: Wy hebben vele gewoonten ghesocht te verbeteren/daerom datse ofte lichtverdelick ingelopen/ofte in een misbruyt gecomen waren: daer nae oock / datse op onsen tyt gheensins en voerden. Want ten zy sake dat wy alle dinghen niet en willen onder een vermengen/ soo is van nooden t' onderschept te houden tusschen het oude ende nieuwe Testament: dat de ceremonien/welcker orderhondinge onder de Wet nuttelick was / nu niet alleen en sijn overtollich/maer oock ongeschickte ende bevozen. Want/overmits sy alsden ter tyt den afwesenden Christum / ende noch niet verschenen zynde/voozstellende/ de hope sinder toecomste in der gelooviger herten waren boedende/ soo en doen sy anders nu niet/ dan sijn tegenwoozdige ende claer-schijnende heerlickheyt verdonkerē. Wy sien wat God ghedaen heeft. Want de ceremonien / die hy vooz eenē tyt lanck selve bevolen hadde/ de selve heeft hy in der eenwicheyt te niet te gedaen. Lieden hoozen wy upt Pauli mont/roestelick/om dat/ nae dat het lichaem in Christus gegeven was/ de schaduwē moesten ophouden: Daer na/om dat God nu op een ander maniere sijn kercke heeft willen leerē. Doen God sijn kercke van sodanige dienstbaerheyt/ als hy haer hadde oghelcrt/verlost heeft/Liebe/wat is dit vooz een verlickerheyt/datter van de menschen een nieuwe verweckt woze in de plaetse van de oude? Doen God eenen sekeren hupsteghel voozgeschreyden hadde: wat vooz een hoochverdrichheit is het eenen anderē contrarien/ende van hem eyentlick verwozen/ aen te stellen? Maer dat is het quaetste/daer God so menichmael met sulcke scherpe verboddingen alle balsche Godsdiens ten verboden heeft / dat hy niet anders dan met menschelike versieringhen gedyent en woze. Wt wat oozsake dan roepen soo seer onse vanden/dat de keligie van ons in desen deele so verwoest is? Alvozen/wy en hebben geensins/oock niet met den leynsten binger pet aengeroert/dan tgenē dat Christus verwozpt/ als hy verlaert/dat God te vergheefs gheert wozt dooz menschelike leeringhen. Hoewel dat dit wat moegelick soude te verdraghen geweest hebben: dat de menschen God sonder strichinge vereerende/ verlozen acbept deden: maer nochtans/dewijle hy elders op vele plaetsen/ gelijc als ick geseyt hebbe / nieuwe Godsdiens ten be-nessens sijn wozt/verbiet op te stellē/ ende verclact dat hy dooz sodanige stouticheyt swaerlick wozt verwozt / ende gheen sechre straffe daerom en dyccht/ so is het kennelick/ dat wy tot de verbeteringe/die wy als nu ghedaen hebben/dooz hoochster noot sijn ghetreden.

Onderseheue tusschen de beclaffinghe der Propheeten in haer tyt / ende der Predicanten in desen tēghenwoozdyghen tyt.

- 1.
  - 2.
- Wat quaet sy doen/die brel ceremonien brengen in de kercke. 1. Sy verdonkeren Gods eere.
2. Sy sijn sonder besceekinghe.

Gal. 4.4. Col. 2. 14. 17.

1. Lieden waerom de ceremonien denouden Testamentē nu ophouden.

2. Sy sijn een beswaringhe.

3. Sy verachten den hoochseghel Gods.

4. Sy eeren God niet menschelike vercleringhen.

5. Sy verachten Christus ghebet. Matt. 15. 9.

Verhael van eenige heerslichdommen Christi.

Der Gheerfommerden Godsdiens bestaet in eenboudicheyt/ ende niet in eenē notelicken pracht.

Wat de Propheeten puzerlyck ghestrafe hebben in haer dootck.

Joan. 4.

Het emnde ende nutticheyt der ceremonien.

Remedie teghens de voorgaende ghebreken.

Oorzaken/
waerom de
werelt haer
God dient na
de insecten
gen der men-
schen / van
Gods.

Col. 2. 23.

de werelt van wijs gemaect worden/dat God verwoept ende verdloecht / al wat tot synen dienst dooz menschelike vernuft versiert wort. Dese oorzaken zyn der van sulcke dwalinghen. Want elck is sijn lief de schoonsic / ghelyck het oude sprake woort luyt: alsoo comet dat tgene dat upt onsen hoofde is ghesproten / ons meer behaghelick is. Doch zyn de valsche Godsdiensten dickwils berleet met eenen schijn der wijsheyt / ghelyck als Paulus dat bekent. Boven dien / overmits sy ghemepnelick enen upterliken glants toonen/die de ooghen bevult/soo is het dat sy meer/vooz so vele als onse vleeschelike natuere aengaet/ behaghens aenbyengen/dan die dinghen die God alleen vereyscht ende pynt/mitsdien datse uptwendichlick soo toonaer niet en vallen. Nocht ans en isser/dat meer der menschen verstant verduyfert/om qualick van de sake te oordeelen / dan ghebepnyfheyt. Want dewijle de ware Godsdienstighe therte ende tghemoet moeten Gode opdraghen: soo willen die lieden altijt een maniere vinden om God te dienen/die geheel van hem verschepden is/datse/ te weten/ haer ghequeten hebbende in de ghehoorsaemheyt des lichaems / tghemoet vooz haer selven alleen behouden willen. Ende terwijlen sy hem opdringhen dat upwendige ghepyng/meynen sy dooz sulcke const voldacn te hebben / alsoo dat het niet van nooden en is/haer selven op te offeren. Ende dit is de oorzaak waerom dat de lieden veel liever aennemen onzallicke diensten der menschen/waer in sy haer onder eynde ende mate jammerlic vermoepen/wide waerom sy liever willen in eenen doolhof alijt dwalen/dan eendoudelick God dienen in Gheest ende waerheyt.

Wederleg-
ginge van de
lasteringhe/
dat wy den
lieden te veel
toegheben.

35 'T is dan een schandelicke lasteringhe/ dat onse vpanden ons belesghen/ als dat wy de lieden aenlocken dooz goet heyt / ende te vele toeghebens. Want soo men het stelt in permants keur: soo sal de natuerlike mensche altijt willen liever verchiesen/ ick en weet niet wat/dan sy soude willen toestaen God te dienē na het voozschrift onser leere. Gheloope ende Boetveerdicheyt is wel licht te noemen: maer het zyn dinghen/die op t waerste zyn te volbyenghen. Soo wie dan in dese twee saken den Goddelicken dienst stelt / de selve en gheeft gheensins den lieden den toom: maer sy vermaente daer toe/waer henen sy meest vreesen te comen. Waer van de sake selfs een seer overbloedighe ghetuyghe is. Want de menschen sullen haer binden aen veel ende harde wetten/tot vele ende moeyelicke gheboden haer dwinghen/ een streng ende beswaerlick jock haer oplegghen / ten laetsten allerley beswaerlickheyt haer aendoen laten/ alsmen maer slechts van therte gheen vermaen en doet. Waer upt het blycht / dat des menschen natuere vooz gheen dinc soo seer en grout/ als vooz de gheestelicke waerheyt / waer van wy ghestadelick predicken: overmits de selve niet dien schynbaren pyacht/ waer aen dat onse wederpartien haer so stijf houdē/ wozt overstolpt.

God dwingt
ons tot on-
berouwinge
syns dienste.

Hier toe dwingt ons selve de Majesteit Gods/ dat wy ons gheensins mogen van synen dienst verbyemden. Maer dien wy dan de nootwendicheyt des dienste Gods niet en connē ontgaen/ soo en weten wy niet meer te doen/ dan dwerse uptvluchten te soecken / op dat wy niet en behoeden recht aen vooz sijn aenschijn te comen: ofte veel eer sullen wy de inwendighe boosheyt des herten verbozgen houden dooz de upterlicke ceremonien/als dooz tierlicke schynselen / ende de ghehoorsaemheyt des lichaems stellen wy

als een middelschot daer teghen / dat wy met t herte niet en behoeden tot hem te naderent. Seer ongherne laet haer de werelt van soodanighe uptvluchten verstecken: Hier upt hoozt men dit alarm / datse upt dese schuyt-plaetsen/ daer sy sonder vrees met God hebben ghespot/ dooz ons tot het openbare licht getrokken zyn.

36 Wy hebben/ soo veel het bidden aengaet/ drie dinghen verbeteret. Want de voozbiddinge der heplighen verwoepen hebbende/hebben wy de lieden tot Christus ghewezen / op datse niet alleen God den Vader in sijne name leeren aenroepen/maer ooc op hem als den enigen Middelaer steunen. Doch hebben wyse gheleert eerstelick met vasten en stercken vertrouwen/ daer na oock met verstant ende kennisse bidden: daer sy te vozen ongerogelbe gebeden met onbekender sprake uptghelegghen hebben. Hier woorden wy met groenwelicke scheltwoozden aenghetast/ten eersten/dat wy den heplighen versmaetheyt aen doen/daer nae/ dat wy de gheloovighe van een groote welbaet berooven. Doch wy loochenen sulcx beyde / want dat wy niet toe en laten/dat haer dat amyt Christi toegeschreven woode/dat gesthiet sonder eenich ongelijc van haer. Daerom dan en benemen wy haer gheen eere/dan alleen die haer lichtveerdich en ten onrecht/ dooz der menschen dwalinghe/ ghegheben was. Ick en sal niet seggen/dat niet met den vinger soude comen aengelwesen worden. Dooz eerst/beelden de menschen haer in / als sy sullen gaen bidden/ dat God verre wech van haer is / noch dat wy hem gheenen toeganch gheopent en staet / dan t middel van eenighen d'attoon. Ende dese valsche meyninghe is niet alleen onder den onghelcerden ende onbedrebenen in swange/maer ooc onder de ghene dat lepers zyn willen van bliinden/zyn der die haer sulcx hebben inghebeeldet. Daer nae / in patroonen te soecken/ volcht een peder sijn gevoelen: De eene verkieft Martijn/ d'ander Michiel/ de derde Petrum: maer Christus Jesum en achten sy niet weerdich eenighe plaetse noch getal. Ja/ de hondertste wozt nauwelicx gevonden/ die niet en staet verbaest / als vooz ee nieuwe wonder/ als sy hoozt dat Christus een voozsprake gheenoemt wort. Christus over sulcx vergeten hebbende/ rusten sy alle ghelyck op de beschermingen der heplighen. Daer na waft meer ende meer die superstitie/ datse sonder onderschept de heplighen niet anders dan God aenbidden. Ick bekenne wel/ als sy wat onderschepdeliclier willē sprake/ datse anders van den hepligē niet en begeeren/ dan datse dooz hare gebeden wy God mogē geholpe worden: Maer sy versoecken ende bidden dickwils/ niet achtende op sulck een onderschept/ als nu God/ als nu de heplighen/ na dat haer sinenit gezeven worden. Ja ee peder Sanct heeft ooc sijn eygē bysonder last/ dat d' eene regen/ d' ander schoon weder verleent: d' eene van de coztse / d' ander van schipbyencke verlost. Doch dat ick verswijghe de onheplighe rascien der Heydenen / die nochtans alomme in den kercken gewelddich regeren/ soo sal dese godloosicheyt vooz alle d' andere gheuech wesen / dat de gantsche werelt van hier ende van daer vooz haer selven/ voozsprake aenhalende/ Christus/ die alleen van God voozgestelt was/ verachtet: ende vertrouwt meer op der heplighen/ dan op Gods bescherminghe.

37 Maer onse beschuldighers/ oock de ghene die onder anderen een weynich meer beschepdenthepts betoonen/ vereyschen in ons mate/ om dat wy heel ende al in onse ghebeden gheen ghewach en maken vanden verstorven heplighen.

De hoorbids-
dinghe der
hepligē wozt
verwoepen.

1.
2.
3.
Erebreken
lasteringhe
wozt beants-
woort.

1.

2.

3.

4.

Erghentoes-
pinghe.

Antwoort.

De wise om
te bidden
moet up
Gods woort
ghaet wozt
gehen.

ghen. Maer ick wilde wel van haer weten/wat sy meynen te sondigen/die den regel van Chri-
 sto den alder besten Jhesus/ende van allen Pro-
 pheten ende Apostelen ghestelt zijnde / trouwe-
 lick onderhouden: ende niet niet allen upt en la-
 ten/ d'welck ofte de H. Gheest in der Hepligher
 Schryftueren gheleert / ofte de dienaers Gods
 van den eersten aenwanc des werelts tot op den
 tijt der Apostelen/int ghebyrck hadden. Daer
 en is bytans gheen dinck daer van de Heplighe
 Gheest een neerstigher ghebodt gheest/dan van
 de ware maniere van bidden. Daerenteghen en
 isser gheen splabe/die ons leert onsen toevlucht
 nemen tot de hulpe van den verstorven hepli-
 ghen. Daer zijn noch voozhanden de ghebedden
 van vele gheloovighen / waer in dat oock niet
 een exempel van sulcx en is. De Israeliten be-
 gheerden wel somtijts van God/ dat hy des
 Abrahams / Isaac ende Jacobs/ in ghelycke
 des Davids wilde ghedachtich zijn. Maer sy
 en hebben niet dese woorden anders niet ghe-
 wilt/dan dat God ghedachtich zijnde sijns ver-
 bonts/dat hy met haer ghemaect hadde/soude
 willen na sijn belofte haren naconclinghen wel
 doen. Want het verbont der ghenaden/dat in
 Chrieto eyndelick te bevestighen was / hadden
 de heplighe Vaders in haren ende haerder nae-
 comelinghen name ontfanghen. Daeromme
 en bidden de geloovigen der Israelittischer kere-
 ke niet eenighen bystant van den verstorvenen/
 dooz de ghedachtinnisse der Vaders: maer ver-
 halen eenvoudelick de belofte die God haer ghe-
 gheven hadde te bewaren / tot datse in Chri-
 stiant bevesticht zijnde/ vervult soude werden.
 Wat een onbesnede neus-wijsicheyt is het dan/
 dat wy verlatende de wijse van bidden die Chri-
 stus ons heeft bevolen/sonder eenighe leere ende
 exempel/de voozbiddinghe der heplighen in on-
 sen ghebedden bynighen? Maer op dat ick dese
 plaetse cortelick besuyp: Soo set ick voer by
 sterck/bytghene dat Paulus leert: datter/naem-
 lick/ gheen ware aenroepinghe en is/ dan alleen
 die upt het gheloove voozt comt: ende dat het
 gheloove upt het woort Gods zp. Met welke
 woorden hy ghenoechsaem/soo ick meyne/upt-
 gheduyckt heeft/datter geen stercker fondament
 des ghebets erghen en zp / dan in het woort
 Gods. Ende als hy elders ghebet/het gheloove/
 dat is/ de sekerheyt der conscientie nootsakelick
 voozt te gaen in eenen pghelicken handel des le-
 bens/soo bewijst hy sulcx bysonderlick noodich
 te wesen in dit werck/ende dat meer dan in an-
 dere. Doch is dat bequamer tot dese teghen-
 woordighe sake/als hy betuycht/dat het gebedt
 aen Gods woort is hangende. Want t'is eben
 soo vele/of hy was verbiidende alle menschen te
 kicken/ten zp dat God niet woorden ons vooz-
 heuen gaet. Dit is vooz ons eenen basten meta-
 len muet / om den welcken om te stooten / alle
 poozten der hellen te vergheefs arbeiden sullen.
 Daerom dewijle datter van den eenighen God
 aen te roepen/een clare ghebet is/dewijle datter
 daer na een eenighe Middelaer voozghestelt is/
 dooz wiens voozbiddinghe onse ghebedden haer
 steunsel moeten hebben: dewijle datter oock de
 belofte by ghedaen is/ dat wy al wat wy in sijn
 nen name bidden sullen vercringen: So moeten
 die lieden ons ten besten houden/ist dat wy veel
 liever de sekere waerheyt Gods / als hare on-
 nutte ghedichtfelen volghen. Voozwact/die de
 voozbiddinghe der verstorvenen heplighen Gode
 in haer ghebedt voozlegghen / op datse te lich-
 ter hulpe van de selve/ tgene sy verfoechen/ deel-
 achtich worden / die moeten het eene ofte het

ander van dese twee bewijzen: ofte datse soo in
 Gods woort onderwesen zijn/ ofte dat de men-
 schen ghewoont zp te bidden nae haer believen.
 Maer t'is openbaer/ dat sy gheen soo wel ghe-
 tuppghenisse der Schryftueren / als een ghewis
 exempel der heplighen en hebben. Soo veel het
 andere aengaet / daer teghen sprecker Paulus/
 de welke loochent dat God aenghebedden can
 worden / dan alleen van den ghenen die in sijn
 woort onderwesen zijn te bidden. Hier upt comt
 dat vertrouwen/daer mede de Godesalighe her-
 ten/als sy haer sechicken tot bidde/ behoozen be-
 gaefte/ende ghewayent te wesen. De werelt bidt
 God wel aen/maer onderuiffchen is sy van den
 vooztgauck onseker. Want sy en rust niet op
 Gods belofte/noch en begenyt niet/ hoe heerlic
 dat het is/eenen Middelaer te hebben/dooz wien
 hy sekerlick vercringhen sal dat hy begheert.
 Voozts/soo gebiet ons God tot hem te comen/
 niet twijfelende. In sulcker voeghen doer het
 gebet/d'welck upt waren geloove voozt comt/
 dat ons God gunstich ende genadich is: Daer-
 entegen/so het niet twijfelachticheyt vercremcht
 is/makiet dat God hem van ons eer vercremcht.
 Want dat is eygentlic het ken- teycken/dwelck-
 ke de supere aenroepinghe des eenighen Gods
 secheyt van de onheplighe ende onghestadige ge-
 bedden der Heydenen. Daeromme soo wannier
 dit voozsecheyde ken- teycken wech genomen is/
 soo en can het ghebet vooztaen niet meer eenen
 Godesdienst wesen. Ende dit wil Jacobus lee-
 ren/Die wysheyt van doct heeft/ seyt hy/ die be-
 gheere de selve van God/maer dat hy niet ghe-
 loove begheere/niet twijfelende. Want die twij-
 felt/die is ghelijck de vloet der zee / die dooz den
 wint ghelwaestyt ende gedreyven woort. Ende dat
 en is gheen wonder/ist dat hy van Chrieto den
 waren Middelaer verstemt zijnde/ aldus dooz
 onsekerheyt en misvertrouwe wanckelbaer is.
 Want hy is alleen/ gelyc als Paulus seyt/ dooz
 welcken wy hebben bymoedicheyt vercregen/
 ende toegauck met vertrouwen tot den Vader.
 Wy en hebben dan de lieden/tot Chrieto ghe-
 brocht zijnde/ vooztaen niet meer geleert in het
 bidden ongestadich te wesen / ende te wancken/
 ghelijck als sy ghewoon waren: maer hebben
 haer bevolen sekerlick te rusten op het woort des
 Heeren: d'welck/wannier eenmael therte dooz-
 dyngt/sal verre alle twijfelinghe/die tegen tge-
 loove stryft/daer upt verdrayven.
 38 Daer restert dat derde ghebreck/dat wy
 hebben in het gebet belooft te verbeteren. Want
 als de lieden gheneynlick baden in onbesneder
 sprake / hebben wy haer gheleert te bidden niet
 verstant. Verhalben soo wort/ achtervolgende
 onse leere/elck alfoo by hem selven te bidden on-
 derwesen/dat hy verstant tgene dat hy bidt. Even
 alfoo zijn oock de opentlicke ghebedden in onsen
 kercken ghestelt/datse van eenen yderer moghen
 verstant worden. En de natuerlicke reden wijst
 ons dat/ al ist oock dat God daer van niet niet
 allen en hadde befaet. Want dit is het eynde des
 ghebets/dat de menschen Gode bekend maken
 haren noot/ende hem daer van een getupge sels-
 len/ende by maniere van spreken / hare herten
 voozt hem uptgieten. So en is dan van het bid-
 den niet byeinders / dan sonder sin en verstant
 de tonge roere. Maer me was tot sulcke plom-
 picheyt ghecomen/dat het ghebet in ghemeyne
 tale ghedaen/ bycrans conscientie werck werde.
 Ick wiste eenen Eref-bisschop te noemen/
 welke ghebrecht heeft te vangen/ende waer-
 lick te straffen den ghenen/die dat ghebedt des
 Heeren anders dan opt Latijn soude spreken.

1.
2.
Teghenwoz-
pinghe.
Antwoort.

Rom. 10. 14.

1.
2.
3.
Daerom
datmen mit
bidden/ hem
aen de waer-
heyt Gods
moet houden.

In het bidden
woort ver-
specht het
vertrouwen/
d'welck rust
op den vooz-
delae Chri-
stum.
1.

2.
3.

Jac. 1. 6.

Rom. 5. 2.
Eph. 2. 18.

De herbeta-
ringhe des 3
ghebreck in
het ghebedt:
Dat wy bid-
den moeten
in een bekene
de sprake.
1.

2.
3.

Remedie teghens de voorgaende ghebreken.

Woben dien ist byrans tghemeyne gevoelen ge-
weest van allen: datter niet aen gelegen en wa-
re/ in wat tale dat elck t'huys soude bidden/ als
maer het ghebedt upt een goede ineyninghe/ soo
sp segghen/ gheschiede. In de kercken bonden sp
goet tot groote weerlichheyt te strecken/ datmen
in gheen andere sprake/ dan int Latijn de ghe-
woonelicke ghebedden soude doen.

39 Doozwaer dit ghelijck wel een seltsaem
wonder te zyn/ ghelijck ick menwelck gheseyt
hebbe/ datmen God wil toesprecken met een
pdel gheluyt der tongen. Hoewel dat God selfs
niet en betuychde/ dat hem sulck insjaechde/ de
natuere nochtans/ sonder pmanants anders ver-
manen/ heeft daer van eenen afkeer. Daerenbo-
ven upt de gantsche leere der Schryftuere ist wel
lichtelick te oordeelen/ hoe seer dat foodantighe
valscheyt God verbloecht. Ende van de opent-
licke ghebedden der kercken/ hebben wy de elare
woozden Pauli/ dat de ongeleerden niet en con-
nen Ainen seggen/ so wanneer de danckseggin-
ghe in byemder tale gheschiet. Daerom dat het
te meer te verwonderen is/ dat de ghene die eer-
stelick dese verdraypde maniere inghevoert heb-
ben/ tot sulcke onbeschaemtheyt gecomen zyn/
dat sy de selve wijse van bidden met de hooch-
weerdicheyt des ghebets over- een stemmende/
sonderlinghe begheerden/ dwelck Paulus vooz
een seer groote ongherijnde sake achtet. Laet
onse wederypartyen/ so sp willen/ den spot hou-
den met onse wijse/ om dat wy alle ghelijck in
onse kercken God bidden in onse ghemeyne
lants- tale/ ende dat mannen en vrouwen son-
der onderscheyt singhen/ als slechts de H. Geest
ons een ghetuyghemisse gheeft upt den Hemel/
ende de ongemanderde wozzen die sonder ver-
stant elders ghesproken wozzen/ verfoeyt.

40 In het andere vooznamenste deel der leere/
daer in gheshandelt wort/ waer in dat der men-
schen salicheyt zy ghelegen/ ende dooz wat mid-
del sy daer toe connen gheraken/ wozzen vele
vraghen begrepen. Want als wy den mensche
ghebedden byten hem selven/ dat is/ in Christo
alleen/ de gherechticheyt/ ende dat leven te soec-
ken/ overmits sy by hem niet dan zonde ende
doot en heeft: Soo ist/ datter vooz eerst eenen
strijt op comt van den bynen wille/ ende sijne
crachten. Want soo de mensche in hem selven
wat vermach/ om by God wat te verdienen/ so
en sal hy nu int ghehele de salicheyt niet ont-
fanghen dooz Christi ghenade: maer hy gheeft
hem selven een deel daer van. Wederom/ soo
de gantsche salicheyt der ghenaden Christi
wort toeghelept/ soo en wort den mensche niet
met allen ghelaten/ daer mede hy hem selven
dooz sijne cracht ter salicheyt voozderlick zy.
Daer onse wedersprekers laten toe/ dat de
mensche van den H. Gheest tot wel doen alsoo
ghesholpen wort/ dat sy den selven een deel des
goet doens nochtans toeschynven. Dat geshiet
daerom/ overmits sy niet en vernemen/ hoe
groot een wonde dat onse natuere ontfanghen
heeft upt den val onses eersten Vaders. Sp be-
kiemen wel met ons de erfelicke zonde: maer
daer nae verclaynen sy hare crachte/ dooz dien
daese ineynen dat des mensche crachten alleen-
lick zijn gheswacht/ ende niet ghehelelick ver-
dozen. Daeromme doen sy alkulcke beschij-
vinge/ dat de mensche besinet zijnde/ met de aen-
ghevozene verdoventheyt/ wel niet bequaem
en is om goet te doen/ van wegen sijnder crach-
ten swachheyt: doch met Gods ghenade geshol-
pen zijnde/ heeft hy wat eyghens ende van hem
selfs/ dat hy by byengt. Wy daer teghen/ hoewel

wy niet en outkenne/ dat de mensche van selfs/
ende met bynen wille werckt/ als hy van den
H. Gheest gheregeert wort: nochtans segghen
wy/ dat sijne gantsche natuere met sulcke boos-
heyt bevanghen is/ dat hy tot alle goede wer-
ken gantschelic in hem selven onnut zy. Daer
in dan verschillen wy alle van de gene die haer
teghen onse leere stellen/ als sy/ noch den men-
schen ghenoechsaem verootmoedigen/ noch de
welbaer der wederghebooyte nae sijner weerde
verheffen: dat wy daerenteghen den mensche
soo ter neder sinjen/ dat hy tot niet ghebracht
zijnde/ soo veel de gheestelicke gerechtigheyt be-
langt/ van God leere bidden met om een deel/
maer om de volheyt der gerechtigheyt. Wy sul-
len moghelick schijnen by ertelicken niet al te
seer billicken rechtieren/ de mate te bobt te gaen.
Maer in onse leere en is niet met alle ofte onge-
reynits/ ofte vyeemits/ noch van de H. Schryf-
tuere/ noch oock van tghemeyne ghevoelen der
ouder kercke. Ja/ oock souden wy van wozzt
tot wozzt lichtelick upt Augustini mont con-
nen bevestighen/ al wat wy leeren. Daeromme
dat seer vele van de gene die andersins onse sake
niet wel en zyn toe ghebaen/ om datse zyn van
wat beteren oordele/ ons in desen deele niet en
derren teghenspreken. Gewisselick/ wy en ver-
schillen van anderen niet/ gheijck als ick geseyt
hebbe/ van alleen/ dat wy den mensche van sijn
armoede ende crachteloosicheyt oertuyghen/
ende beter tot ware ootmoedicheyt onderrech-
ten/ dat hy sijns selfs vertrouwen gantschelic
verwoyven hebbeude/ op God gheheel mach
rusten: Item/ tot danckbaerheyt/ dat hy al wat
hy goets heeft/ dat selve Gods goetheyt toe-
schynven mach/ gelyck het in der warheyt van
hem altemael comt: Maer slyeden daerentegen
sullen den ghenen die byontken gemaect is van
het verkeerit gevoelen der eyghen sterckheyt/ ten
valle byngen/ ende hem opblasen met een gods-
deloose trotsicheyt teghen God/ ten eynde dat
hy hem niet nien dan Gode/ de eere der gherech-
ticheyt toeschynve. Hier by comt noch het derde
ghebreck/ dat alle hare handelingshen van de
natuerlicke verdoventheyt byfangen in de grof-
ste begheerlichheden des vleesches besloten zyn/
ende datse de inwendighe siekten/ die veel scha-
delicker zyn/ niet eens aenroeren. Alsoo geschie-
det/ dat die in haer schole zyn onderwesen/ haer
in de leelichste zonden/ als sy maer zyn verboz-
ghen/ sozchloofelick flatteren/ als of sy niet met
allen en misdeden.

41 Daer na volcht de vraghe van de verdiens-
te ende weerdicheyt der werken. Soo veel ons
aengaet/ so verciere wy de goede werken met
ooychte vereringhen/ noch wy en loochenen
gheensins/ dat haeren loon by God bewaert is.
Maer wy nemen drie saken upt/ waer in de ge-
heelen grout deser handelinghe/ welke daer
noch reesterde tot der menschen salicheyt/ is be-
staende. Eerstelick segghen wy/ hoedanich dat
oock pmanants werken zyn/ dat hy nochtans
dooz gheen dinc rechtveerdich vooz God ghe-
reht en wort/ dan upt de ghenaden- eylike
barmherticheyt: Dat God sonder eenich aen-
sien der werck om niet den mensche in Christo
aenmeent/ hem Christi gherechticheyt als sijn
eyghen toerekenende. Dit noemen wy de ghe-
rechticheyt des gheloofs: als/ te weten/ de men-
sche/ pdel ende vernieticht van alle vertronwen
der werken/ dit eenighe middel hem voozstelt/
om by God aenghenaeem te wesen/ als hy de ge-
rechticheyt/ die hem ontbyrecht/ van Christo
outleent. Daer in doolt alijt de werelt/ (want
dese

Hoe quaet het
is in vyeem-
der tale te
bidden.

1.

2.

3.

1. Cor. 14. 16.

Hier begint
het tweede
hooftstuck
der ghelie-
ker religie/
waer in ende
by wien de
menschen
haer salicheit
moeten soec-
ken.

Het verschil
tussen den
Baptist ende
den Geseft
meerden dan
het suet der
salicheyt.

2.

3.

Wat de cracht
ende weerdic-
heyt der gods-
der werken.

Wie errey-
tien der gods-
der werken.

1. Sp en ma-
ken niemant
rechtveerdic-
dich.

dese dwalinghe heeft bycans t'allen tijden seer machtich gheweest/dat de mensche/hoe gebre-
 selich hy is/nochtans hem selven inbeeldet dat
 hy die ghenade eenichsins verdiene. Maer de
 H. Schryftuere seyt / datse altemael verbloecht
 zijn/die niet ten vollen onderhouden en hebben
 al tghene datter gheschreyben is in den Boeck
 des Wets. Onder desen vloecht moeten liggen/
 soo veel alffer geoordeelt worden na hare wer-
 ken: ende niemant en gater byt / dan die tver-
 trouwen van sijne wercken gheheelich verlaten
 hebberde/Christum heeft aeniger oockten/op dat
 hy in hem rechtveerdich / dooz de onverdiende
 aeneminghe Gods/ghehouden worde. Soo
 gheschiedet dan/dat wy rechtveerdich zijn/dat
 God sonder aensien van onse wercken / alleen
 dooz Christum hem met ons versoene: ende upt
 kinderen des toozins / dooz de onverdiende aen-
 neminghe/ tot sijne kinderen make. Want soo
 lange als God onse wercken aensiet/ so en viit
 hy gheen oorzake waerom hy ons behoode te
 beuennen. Daerom is het van nooden/dat hy/
 na dat onse zonden begraven zijn / de ghehoor-
 saemheyt Christi / welcke alleen sijn aenschijn
 verdraghen can/ons toeschijde/ ende dooz sijne
 verdienste ons omhelse/ als rechtveerdige. Dit
 is een clare ende gheduerige leere in der Schryf-
 tuere/welcke wel het ghetuggenisse heeft/alsoo
 Paulus seyt/van de Wet ende Prophten/maer
 nochtans is sy also dooz het Euangelium upt-
 ghelept/datmen nae gheen claerder licht en be-
 hoort te staen. Des Wets gherechticheyt ver-
 ghelijckt Paulus met de gherechticheyt des
 Euangely: Ghene stelt hy in de wercke/dese in
 Christi ghenade. Ende hy en depl niet tusschen
 de wercken ende Christum / maer hy schryft
 Christo int geheel toe/dat wy dooz God recht-
 veerdich gheacht worden. Twee dingen comen
 hier te vrighen: of tusschen ons ende God de
 eere onser salicheyt te deelen zy/ende of onse con-
 scientien dooz God haer vast moghen verla-
 ten op dat vertrouwen der goeder wercken.
 Van't eerste schryft Paulus/datse alle ghelijck
 ghesondicht hebben/ ende zijn verhindert te co-
 men tot de eerlicheyt Gods/op dat alle mont
 gestopt worde/en de gheheele werelt dooz God
 verdoemelic zy. Maer worden om niet gerecht-
 veerdicht upt sijn ghenade/dooz de versoeninge
 die daer is in Christo Jesu/ende dat tot bewy-
 singhe sijner gherechticheyt/op dat hy gerech-
 tich zy/ ende den ghenen rechtveerdich make/
 die upt den gheloove Christi is. Waer upt hy
 besuyt/dat alle beroeminghe des vleesches upt-
 ghesloten is. Dese beschrijvinghe van de recht-
 veerdichmakinghe des menschen/volghen wy
 in eenvoudicheyt na: Onse vpaunde roepen daer
 teghen/dat de mensche niet anders dooz Gods
 ghenade gerechtveerdicht wort/dan alleen dat
 een deel deses lofs bestae in sinen sijnen wercken.
 Van het andere maect de selve Apostel also sijn
 besuyt: * Ist dat de ghene die upt de Wet zijn/
 erfghenamen zijn/soo ist gheloove pdel gewor-
 den/ende de belofte te niete gemaect. Waer upt
 hy besuyt / dat wy erfghenamen zijn dooz het
 gheloove/op dat de belofte vast zy. Item/dat
 de gherechtveerdichde in Christo niet God vze-
 de hebben/ende booztaen niet meer dooz Gods
 aenschijn haer en vzeesen. Hy verstaet dan tgene
 dat elck van ons by hem selven verneemt / dat
 het/namelick/anders niet en can wesen/dan dat
 de conscientien niet gheduerighe onruste ghe-
 plaecht ende gheroert worden/soo lange als sy
 omsien na de bescherminghe haerder wercken/
 ende datse alsdan eerst goede ende stille gheru-

sichheyt ghenieten/als sy haer tot Christum be-
 gheven hebben/als tot de eenige haben des wa-
 ren toeverlaets. Tot dese leere en voeghen wy
 niet met allen by/maer tgene dat Paulus dooz
 een groote ongherynde sake acht / dat de con-
 scientien dooz ewigselinghe ongerust gemaect
 worden/ tellen onse vpaunden onder de eerste
 grontregghels haers gheloofs.
 42 Het tweede dat wy upt bedongen hebben/
 dient tot de verghewinghe der zonden. Want de
 wederspyzkers / overmits sy met en connen
 loochenen dat de menschen al haer leuen lanc-
 hincien / ende oock dictwils vallen / zijn oock
 bedwonghen te bekennen/ of sy willen/ of niet
 en willen/dat alle menschen behoeven verghew-
 vinghe der zonden/waer dooz het ghebreck der
 gherechticheyt vervult worde. Maer daer nae
 versieren sy volderdinghen/ daer mede de son-
 daren Gods ghenade af roopen. Op desen tray-
 stellen sy eerstelick de ghebreckicheyt. Daer nae
 de wercken/die sy noemen oertollich / ende de
 straffen die de sondaren van God aenghebaen
 worden. Ende dewyle sy mercken/dat dese ver-
 ghewinghen noch verre verseyden zijn van de
 gherechtighe mare / soo ist datse van elders een
 andere soorte van volderdinghe aenemen: te
 weten/van de hulpe der stentelen. Dooz de steu-
 telen nu/ segghen sy/wort den schat der kercken
 gheopent / op dat tghene wat ons ghebreck/
 vervult worde upt de verdienste Christi ende der
 Heplighen. Wy daerentghen segghen/dat den
 menschen upt ghenaden de zonden verghewen
 worden/ende en bekennen gheen andere volder-
 dinghe/dan aileen die Christus volbracht heeft/
 als hy dooz de offerhande sijns doots/ onse zonden
 versoent heeft. Alleen dan dooz de weldaet
 Christi segghen wy te gheliefden/dat wy met
 God versoent worden/ende dat hier gheender-
 hande verghewinghen ter rekeninghe gebrecht
 werden / overmits de hemeliche vader te vze-
 den zijnde met Christi versoeninghe / van ons
 gheen ander en verseyt. De H. Schryft stemt
 met ons in dese onse leere claerlick toe: hoewel
 datse niet onse / maer veel eer der alghemeyner
 kercken leere ghenacnt moet werden. Want
 dese wyse alleen/ om in Gods grunste wederom
 te comen/stelt ons de Apostel booz/dat/te weten/
 die de zonde niet en hadde ghekent / booz ons
 zonde zy geworden/op dat wy de gerechtigheyt
 Gods in hem souden werden. En elders/als hy
 van de vergewinge der zonden spzeet/ getuycht
 hy/dat dooz de selve ons de gherechticheyt son-
 der de wercken wort toegherkent. Dat dan de
 wederspyzkers haer laten voozstaen / dat sy de
 versoeninge met God / met haer volderdingen
 verdienen / ende de straffen/ daer aen sy dooz
 Gods rechtveerdich oordeel haer schuldich ge-
 maect hebben / astroopen / bekennen wy goet
 ront/ghelijck oock is een ver vloechte laster-
 inghe te zijn/dewyle alsoo te niete ghedaen wort/
 dat Esaias van Christo leert/dat/te weten/de
 straffe op hem leyt / op dat wy vzebe hadden.
 Waerom dat wy oock dat onnutte ghedichsel
 van de oertolliche wercken versoeten/ beweg-
 ghen ons daer toe vele/maer insonderheyt twee
 ghewichtige oorzaken. Om dat het gheensins
 lydelick en is/dat de mensche soude Gode meer
 connen bewijzen / als hy schuldich ware: ende
 om dies wille / hoe seer de menschen haer oock
 verstaen tot vele bywillighe dienstien/ soo doen
 sy nochtans al verlozen arbept / als sy hare
 verdichte Godsdiensten Gode opdynghen: ver-
 re van daer is het / datse moeten gkrecht wor-
 den versoeninghen/ om Gods toozine te stilien.

Maer Chri-
stus alleen.

Rom. 3. 21.

Rom. 10. 5.
etc.

Rom. 3. 19.
22. etc.
I Wan en
moeten de
sachheit met
deelen.

2 Noch ons
oock becla-
ten op onse
wercken.
* Rom. 4. 14.
ende 16.
Rom. 5. 1.

De tweede
receptie dee
goeder wercken.

Wat wy daer
dooz gheen
verghewinghe
der zonden
betreyghen.

De bekent-
nisse van de
veersamer-
de aengaende
de vergewinge
der zonden.

2 Cor. 5. 20

Rom. 4. 5.

Esai. 53. 5.

I.
Oorzaken/
waerom dat
de oertolliche
wercken ver-
woopen wor-
den.

Remedie teghens de voorgaende ghebreken.

2. **B**oven dien/en hebben wy niet moghen lijden/ ende hebben oock niet verdzaghen/ dat Christus bloet niet der Martelaren bloet also vermenigt worde/ dat om af te roopen de straffen die om der zonden wille geleeden worden/ daer upt soude worden enen op malanderen gheworpen hoop der verdiensten ende veldoeningen. Want dat bloet van enen Martelaer/ ghelyck Augustinus schryft/ en is niet tot verghevinghe der zonden uptghesoyt: dat is alleen Christus werck gheweest/waer in dat hy ons ghegheven heeft/ niet tghene dat wy souden nae volghen/ maer daer in wy ons souden verheugghen. Waer mede Leo sijn over een comt/ als hy alsoo schryft: Hoewel dat de doot van veel Heylighen rotselick was vooz Gods aenschijn/ sou en is noch tans de doodinghe van enen onschuldighen gheen verfoeninghe der werelt. De rechtbeerdighe hebben de croone ontfangen/ maer niet gegheben/ ende van de cloeknoedicheyt der ghebovighen sijn vooztgheromen de exempel der lijtaemheyt/ ende gheen gaben der gherechticheyt.

Tract. in Joan. 84.

Epist. 81. Item. 97.

De derde exceptie van de belooninge der wercken.

43. **O**ns laetste bespreck in het stuck van de goede wercken/ is van de belooninge der selver: datmen niet en meyne/ dat de verghevinghe der goeder wercken soude hanghen aen de verdienst ofte weerdicheyt der selven/ maer veel eer aen de loutere goedertierenheyt Gods. De wederprekers bekennen oock wel/ datter gheen ghelycheyt en zy tussche het verdienst des werer/ ende den loon. Maer tghene dat het meeste is in de ser saken/ en bedencken sy niet: dat/ te weten/ de goede wercken der gheloovighen nimmermeer soo reyn en sijn/ datse sonder verghevinghe moghen behaghelick wesen. Ick segghe/ datse niet over en legghen/ dat de goede wercken altoos niet eenich ghebreck ofte smette bevelekt sijn/ daeromme datse upt de volcomene liefde Gods/ die in de Wet gheprecht wort/ nimmermeer en vloepen. Verhalven leeren wy alsoo/ dat aen de goede wercken der gheloovighen altyt ghebreckit de hoochste supberheyt/ welke daer vermorchte Gods aenschijn te verdzaghen: jae datse eenichsins besinet sijn/ soo sy op het hoochste ondersocht worde. Doch als God eenmael de geloobighe in de genade der aenneminge tot kinderen heeft ontfangen/ dat hy alsoo niet alleen hare persoonen onthelst en bemint/ maer oock hare goede wercken/ alsoo dat hy de selve niet enigen loon verweerdicht. Te coztste geseyt/ gelijc alst van den mensche verhaelt is/ even alsoo rekenen wy van de goede wercken: dat/ nameelick/ die gerechtbeerdicht worden/ niet dooz hare weerdicheyt/ maer alleen dooz de verdienste Christi/ overmits de ghebreken/ waer dooz sy andersins niet aenghenaeem en souden sijn/ dooz Christi offerhande begreaven worden. Dese vermaninghe is seer mitrelick te verstaen/ eensdecis om de menschen in de vreesse Gods te houden/ dat sy haeren wercken niet toelegghen/ d'welcke voozcomt upt Gods vaderlike goetgunsticheyt: anderdeels om haer niet de aderbeste vertroostinghe te stercken/ datse den moet niet en geven verlozen/ als sy by haer overwegghen ofte de onreynicheyt/ ofte de onvolcomentheyt haerder wercken/ overmits sy hoozen dat de selve haer dooz de vaderlike goedertierenheyt Gods vergheben worden.

De goede wercken der gheloovighen sijn onbolmaecht/ en worden hare gebieken dooz Christi offerhande begreaven.

De nutticheyt deser leere.

- 1.
- 2.

Van de Sacramenten/ datter wege sijn/ ende geen seken.

44. **N**a de leere volgen de Sacramenten/ waer in van ons niet en is verbeter/ dat wy niet met stercke ende bebestichde authoriteyt en souden moghen verantwoorden: Doen men gheloofde datter seken waren van God inghestelt/ hebben

wyert upt dat ghetal vijf upt ghemousteret: ende betoont/ dat de ceremonien van menschen ingevoert sijn/ uptgenomen den houwelicken staet/ den welken wy wel bekennen van God bevolente wesen/ maer niet om een Sacrament te sijn. Doozwaer vooz niet en twisten wy gheensins/ als wy de ceremonien/ die dooz der menschen raet daer by ghedaen sijn/ al ist datse andersins niet quaet ende onnut en sijn/ affsheyden van sulcke heylige teykenen/ die niet sijnemont ons Christus bevoien heeft/ ende ghewilt datse sonde sijn getuygenissen der geestelike gaben: welke/ gelijc als de selve niet en sijn in der menschen macht/ alsoo en connen sy oock geensins van die ghetuyghen. Ten is ghewis gheen slechte sake/ de verborzen gunste Gods in onse herten te versegghen/ Christus aen te bieden/ ende te voren te legghen de weldaden die wy in hem mitten. Nae dien de Sacramenten Christi sulcke bedieninghe hebben/ soo wort hemel ende aerde onder een vermenigt/ wannec datmen de dinghen/ die van menschen aenghecomen sijn/ van de Goddelicke niet en onderschept. Hoewel dat hier tweederley dwalinghe plaecte geeregen hadde/ datse wech ghenomen hebben de herondercheyt tusschen Goddelick ende menscheutke dinghen/ enen afbreuck deden den 1. Dooz de Gods/ daer in de gewantsche cracht der Sacramenten bestaet: ende datse niet onwaerheyt gemeynt hebben/ dat Christus de insteller van de selve was/ die nochtans alle van den menschen haren oozspronck namen.

Het ampt der Sacramenteslike tecken.

Tweederley dwalinghe.

- 1.
- 2.

45. **V**an den Doop hebben wy van gelijken veel aenhanghselen afghesueden/ welke waren ten deele onnut/ ten deele van wegghen de uperstitie/ schadelick. Men wetet wel/ wat vooz een maniere van doopen de Apostelen van Christo ontfangen/ hoedamighe sy in haren tijt onderhouden/ epudelick haren nacomelingen achterghelaten hebben. Dese eenvoudicheyt/ die dooz d'authoriteyt Christi/ ende tgebruyck der Apostelen was bevesticht/ en heeft dese laetste werelt niet ghenoech ghedaen. Ick en wil nu geen woorden maken/ dooz wat goede redenen sy daer toe ghebracht sijn gheweest/ die de salvinge/ sout/ spoufel/ wasse keersen naederhant daer toe ghedaen hebben: alleen segghe ick/ dat niemant onbekent en is/ dat ofte de superstitie/ ofte de dwaesheyt soo toeghenomen heeft/ datmen in meerder weerden hield sulcke byvoersels/ dan men dede de waerheyt des Doops selve. Wy hebben ons oock beneersicht wech te doen dat verkeerde vertrouwen/ dwelck op de uperlike handelinghe alleen/ ende gheensins op Christus en sach. Want alsoo hebben sy/ soo in haer scholen/ als oock op den predickstoel de cracht der tecken verheben/ dat sy de lieden niet tot Christus stierende/ leerde haer trouwen stellen op de siendelike dinghen. Ten laetsten/ hebben wy de oude ghewoonte wederom inghebrocht/ dat den Doop niet de leere in onse kercken soude bedient werden. Daerenvoben verclaren wy neersich ende ter goeder trouwe niet alleen de nutticheyt des Doops/ die hy ons aenbringt/ maer oock sijn rechtmatich ghebruyck/ dat oock de wederprekers in desen deele niet en vinden pet datse moghen tegenpreken. Ende daer en is gheen dinck soo vzeemt van de natuere der Sacramenten/ als den volcke een pdele vertooninghe vooz te stellen/ sonder eenige verclaringhe te doen van de verborzentheyt der selver. Het ghene is wel bekent/ dat Gratianus upt Augustino verhaelt/ dat het water niet anders en is/ dan een element/ soo het woort daer

Wat in hee bedienens des Doops betect is.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

han

van is. Wat booz een woort dat hy nu meynt/ leyt hy trestont upt/ seggēde: Dat is het woort des geloofs/ dwelck wy prediken. Soo ennoeten dan onse vbanden niet vzeemt opfien/ als wy nuffissen ende verwerpen dat bloote gheben des teyckens/ sonder de kennisse van de verbozghentheyt desselven. Want het is een heylloose schepdinghe/ de welcke daer ontfroot de ordze die van Christo is ghesest. Hoewel datter noch een ander ghebrek in de ghemeyne ende elders ghewoonelike bedieninge toe comt/ nammelick/ datse de onwetentheyt eenen Goddelicken dienst rekenen te zyn/ ghelyck als in de tooverachtighe consten sulck plecht te geschieden.

46 Daer te vozen hebbe ick gheseyt/ dat dat N. Nachtmael des Heeren/ weseide dat andere Sacrament der Christelicker kercke/ niet alleen en zy verontreynicht/ maer bytans te niet ghedaen gheweest. Waerom dat ons veel te meer de verbeteringhe van dien stont te behertigen. Alvozen was van nooden/ dat godloose gedichtsel van de offerhande/ d'welck veel ongherijnde dingen inhiet/ upt der menschen herten te trecken. Want/ behalven dat teghen de dupdelike instellinghe Christi opgerecht was de gewoonten van te offeren/ wasser oock by gestelt dat seer schadelicke ghevoelen/ dar/ nammelick/ dat werck een verboeninghe was vooz de zonde. Also was de weerdicheyt des Priesterschaps/ die Christo alleen toe quam/ tot den sterffelicken menschen/ ende die cracht synes doots/ tot het werck ghebracht. Of dese fonteyne is oock ghevloeyt/ datse den levendighen ende den dooden haer sacrificie toeghevoecht hebben: Over sulcx na dat dese valsche opofferinghe upt de weghe is ghedaen/ hebben wy wederom opghebrocht de gemeynschap/ die ten meesten deele upt haer ghebruyck was ghecomen. Want als de lieden slechts alle jaren eens ter tafel des Heeren gingen/ soo meynden sy in dat heele jaer ghenoech te wesen/ als sy aensaghen/ dat van den Priestere werde verhandelt/ onder den deckmantel wel van des Heeren Nachtmael/ doech alsoo datter gheen teecken des Nachtmals en werde ghemerck. Want welcke zyn des Heeren woorden? Neemt/ seyt hy/ ende deleet onder u liden: Maer in de Wisse is het ghelact van opofferinghe in de plaecte van het ontfangen/ ende daer en is gheen uptbeelinghe/ jae oock gheen noodwilt. Want de Priestere/ als een afsgheseden lide van het lichaem/ bereypt vooz hem selve de offerhande/ ende ontfanghe alleen. O afgryselicheyt/ hoe seer verseyllen sy van maleanderen! Voden dien/ hebben wy het gebryck des Driekelckers het volck weder ghegheven/ welcke/ doen hy van den Heere den volcke niet alleen werde toeghelaten/ maer oock bevolen/ is gewis dooz niemants anders/ als dooz des Satans ingeben/ wech ghenomen gheweest. Vele ceteronien hebben wy afghebrochen/ eensdeels om dat de menichte der selver boven matē aengewassen was/ anderdeels/ om datter sommighe te seer roken na het Zodenom: sommighe/ als van overbarene menschen ghebonden zynde/ en passen niets te wyl op sulche ghewichtige verbozghentheyt. Maer wy laten toe/ datter anders gheen faute en is gewest/ dan alleen datse sonder oozsake daer in ghetropen waren. Was dat niet een genoechsame oozsake/ om de selve wech te doen/ overmits wy saghen dat ghemeyne volck daer ober stont verwondert?

47 Noech meerder noot heeft ons ghebreven/ om te verdoenen dat ghedichtsel van de veranderinghe des boozs ende wijns in het vleesch

ende bloet des Heeren. Item die maniere hau te bewaren/ ende om te draghen dat boot. Eerstelick/ so stryft sulcx tegen de clare woorden Christi: daer nae heeft dat selve een afgruyen van den gheduerighen aert der Sacramenten. Want dat en is gheen Sacrament/ daer men niet en siet het siendeliche teycken/ d'welck de gelikenisse heeft met de gheestelike waerheyt/ die sy beteyckent. Ende tghent dat Paulus van het Avontmact seyt/ is elar: Dat wy alle een boot ende een lichaem zyn/ die wy eens bootz deelachtich zyn. Waer is de ober- een conunge ofte gelikenisse des siendelick teyckens mit Nachtmael/ dat daer soude ober een draghen met het lichaem ende bloet des Heeren/ is dat het gheen boot en is dat wy eten/ noch geenen wijn/ dien wy drincken/ maer alleen een ydel ghesicht/ dat d'ooghen bezyecht: Voden dien voecht hem by dit ghedichtsel/ tersetent noch een erghere superstitie/ dat de lieden blyven hanghen aent boot/ als aen eenen God/ ende dat selve vooz God aenbidden: als wy sien dat gheschiet is. Want daer het Sacrament ons behoode te dienen/ om onse Godvuchtighe sinen na den hernel te strecken/ heeft de werelt dese heplighe teycken des Nachtmals tot heel een contere epide misbruyckel/ dat te weten/ sy tlyct tot Christum toe niet en souden opheffen/ te vreden zynde met het upterlike aenschouwen ende vereeren van de teyckenen. Maer de verdoventheyt is al te vzeemt van de instellinghe Christi/ dat dat boot met grooten praecht ende prael omghedraghen wort/ ofte op een hooge plaetse gestelt/ om aengebden te worden. Want de Heere replet ons in den Avontmact sijn lichaem ende bloet/ doch om te eten ende te drincken. Waerom stelt hy vooz erst het bevel/ daer mede hy gebied te neimen/ te eten/ ende te drincken: Daer nae voecht hy daer by de belofte/ daer mede hy ghetuycht/ dat tghene wy eten/ sijn lichaem/ ende dat wy drincke/ sijn bloet zy. Over sulcx die het boot tot eenen Godsdienst wech- gestelt bewaren ofte oindraghen/ derwyle sy de belofte van t bevel secheyden/ dat is/ eenen onlosfelicen bant vzechen/ beriden haer wel in/ lichaem Christi te hebben: maer en hebben niet anders dan eenen Afgod/ dien sy by haer selven gedroomt hebben. Want dese belofte Christi/ daer in hy ons aenbietet sijn lichaem ende bloet/ onder de teyckenen des boozs ende des wijns/ en behoort gheenen anderen toe/ dan den ghenen die daer neimen upt sijn hant/ om de gedachtenisse der verbozgentheyt te houden/ die hy selve bevolen heeft. Maer die het boot/ nae haer gorduancen/ tot een ander werck ghebruycken/ dese/ obermits sy de belofte missen/ en hebben niet meer dan haren doorn. Dooz het laeste/ hebben wy de seere ende verelaringhe van de verbozghentheyt/ die van t volck moet gheloozt worden/ wederom vooz ghenomen: daer te vozende Priestere niet alleen een vzeemde tale en ghebruyckte/ maer oock die woorden/ daer mede hy meynde tboort ende den helek te wijen/ heymelick mommelde. Hier en vanghen onse bestraffers niet/ waer in sy ons moghen berispen/ dan dat wy stichtelick ghebolcht hebben dat bevel Christi. Want hy en heeft niet gheen heymelike besweeringhe het boot bevolen/ dat het soude sijn lichaem wozen: maer hy heeft tot sijnen Apostelen met clare woorden ghesproken/ dat hy haer sijn lichaem gheest.

48 Middeler tijt/ ghelijck wy des Doops/ also dragen wy den volck oock des Avontmactszepide/ cracht/ nutticheyt ende ghebruyck ghe-

Wat berbe-
reemighe by
het behienen
des N. Avont-
mactsz gebaden
is.

Misbruyck-
ken des heyl-
ligen Avont-
mactsz.

De afghes-
like crants-
substantiate
wort bes-
doemt.

1. Cor. 10. 17.

8.

9.

Hoe de Gere-
formeerde het
N. Avont-
mact bedienē.

1 trouwe

Remedie teghens de voorgaende ghebreken.

1. trouwelick/ende met sulcker neersticheyt vooz/
als wy best comen. Vooz-aen vermanen wy
alle man/datse het gheloobe souden by vzenge
waer mede sy inwendich souden nuttighen/dat
den ooghen aldaer voozgestelt woort: dat is/dat
geestelicke voersel/ daer mede alleen de zielen ten
2. eenwighen leuen ghespijst worden. Wy betuy-
ghen / dat de Heere niet dese teykenen niets en
belooft/ ofte te verstaen gheeft / dat hy metter
daet ons niet en bewijst. Soo yudiken wy dan/
dat het lichaem ende bloet Christi niet alleen
3. ons int Abontmael van den Heere aengeboden/
maer oock van ons ontfangen woort. Nocht wy
en leeren niet/dat byoot ende wijn alleen souden
teykenen zyn/ maer boeghen terstont daer by/
dat de waerheyt/ die sy beteykenen/ te ghelijck
4. daer mede vereenicht is. Nocht wy en verwijs-
ghen niet / wat ende hoe uytneemende byuchten
wy daer uyt becomen/ en hoe heerlichen pant der
salicheyt ende des lebens onse consciencien als
5. hier gheheten. Ende gheswits/ sy en sullen vooz
wy dat niet loochenen/ die oock wat redelick-
hepts by haer hebben/datter vele claerdere uyt-
legginghe deser verborghentheyt by ons ghe-
hoozt woort/ende sijne weerdicheyt niet meerder
eere aenghepzeffen/dan elders eenichsins pleecht
te gheschieden.

Wat in de
kerckelike
regeringe ge-
breect is.

Het ampt der
Heerde en bes-
taet vooz
palick int le-
uen ende pze-
diken.

49 In de regeringhe der kercke / en hebben
wy van andere niets verschepté/waer van dat
ons de beste wyse niet en zy bekent. Het ampt
der Herderen hebben wy weder so na den Apo-
stolischen reghel/ als oock na de ghewoonte der
ouder kercke ghestelt: dat/ nanelick/ de gene die
in der kercken d'oberste zyn het volck souden
leeren: Wy houden oock staen / dat de selve by
sulcke weerdicheyt niet en behooren te blijven/
ten zy datse haer quijten in haer bevolen ampt
te doen. Wy hebben vermaent / datmen in de
verkiefsinge van de Heegerders nicrder Gods-
diensticheyt ende sozghen behoort te gebuychen/
ende hebben ons benesticht sulcx te doen. 't is
blijckelick / wat vooz een maniere van onder-
soekinghe de Bisschoppen oeffenen dooz hare
Suffraganen ofte se-houders / ende uyt de
byucht/die daer uyt spuyt/machmen gissinghe
maken. Want wat onwetende ende ongeachte
menschen sy alomme tot de Priestelicke eere
voozderen / en is niet veel belangs om te ver-
halen. Wy ons hoewel datter Dienaers gevon-
den worden van soo gheen grooter geleertheyt:
nochtans en woort gheen toeghelaten/ die niet
eenichsins matelicker wyse tot het leeren zy be-
quaer. Datse alle niet meer geleerthepts en heb-
ben/salmen eer den bedroefde tyt/dan ons sulcx
te laste legghen. Nochtans mogen wy nu ende
altijt rechtelick hier ober onsen roem wel dza-
gen/dat de Dienaers onser kercken niet en con-
nen gheacht worden niet onachtfaenheyt ver-
royen te zyn/als sy by anderen vergeliken wo-
den. Dewyle wy nu in de ondersoekinghe ende
verkiefsinghe haer wat te boven gaen/ soo ober-
treffen wyse verre daer in/ dat niemant by ons
de plaetse eens Pastoors en besidit / dan die sijn
ampt uytrechert. Verhalven en woort gheen
kercke by ons ghesien sonder ordinare ende ghe-
woonelicke pzedicatie des Goddelicke woorzts.

Waer mede
de Papisten
haer macht
beschermen.

50 Raedien dat onse vpaenden haer schamen
dese dinghen te loochenen (want wat voozdeel
soude sy in so groote claerheyt niet haer looch-
nen doen?) soo twisten sy cerstelick niet ons ober
haer recht ende macht/daer na ober de maniere
van te ordineren. Sy vzenghen voozt de oude
Set-regghels/de welke de Bisschoppen ende de
Gheestelickheyt tot Oversten stellen van dese

sake. Sy beroepen haer op de gheduerighe suc-
cessie en nabolginge/ daer dooz haer dese macht
van den tijden der Apostelen af/ van hant tot
gant overghelevert is gheweest. Ten soude dan
niet billick gheweest hebben/ segghen sy/ dat dese
macht elders ghebrocht hadde geweest/ doch
het ware te wensche/ dat sy dese besittinge/ daer
sy so inop mede zyn/ dooz haer verdienst behou-
den hadden. Maer ist dat wy overlegghen/ eer-
stelick niet wat opzede de Bisschoppen nu eenige
jaren aengheset zyn tot dese weerdicheyt/ daer
na/ hoe sy haer daer in dazghen/ eyndelick hoe-
danighe sy plegghen te kiesem/ die sy de regeringe
der kercke toe vertrouwen: dan sullen wy ver-
nemen/dat de successie daer mede sy so hoover-
dich zyn/ober langhe vergaen is. De oude Set-
regghels houden in / dat cerstelick de leere / daer
nae oock het leuen van den ghenen / die tot het
Bisdom ofte Priesterdome aenghenomen sal
worden/ alvozen niet voozgaende rechte onder-
soekinghe / bespreeft moet worden. Hier van
staet in de handelninghe des vierden Africani-
sche Conclij een claer bewijs. Voozts de macht
om den ghenen die van de Gheestelickheyt vooz-
gestelt was/ ofte te weygheren/ ofte aen te ne-
men / stont by het volck ende de Overheyt: ten
eynde datter gheen opghedronghen en soude
worden teghens den danck ofte wille van pe-
mant. Leo schrijft Epist. 9. Die daer ober alle
man als een Overste ghestelt sal worden / die
moet van alle man vercozen worden. Want die
als onbekent/ ende niet onderzacht zijnde tot
een hooft ghemaect woort/dese woort noorsake-
lick dooz ghewelt daer in ghebroghen. Item/
Epist 87. Men sal hem houden by tgherupge-
nisse der weerdichsten/ by de onderstrijvinghe
der Gheestelicken / by het bewillighen van de
oyden ende van het ghemeyne volck. Gheen re-
den en laet toe / dat dit op een ander wyse soude
moghen gheschieden. Dit is dat oock Cypria-
nus drijft/ende dat wel heftich/ segghende: Dat
het niet Goddelicke autoziteyt is betrachticht/
dat de Priestere in de teghenwoordicheyt des
volcx/ in alle mans ghesichte/ verroyden sal wo-
den: op dat hy als weerdich ende bequaem niet
tgherupghenisse van allen/ aengenomen mach
worden. Soo langh heeft dese regeringhe ghe-
staen / terwyle den stant der kercke hidelick is
gheweest. Want de vrieden Gregoij zyn vol
gherupghenissen/welcke te kinnen gheben/dat-
se in dien tyt neerstich zyn onderhouden ghe-
weest.

Wat oben
ende reghel
eerzts ghe-
houden is
gewest/ in de
aeneminghe
ende kerke-
singhe des
Priesters.

1.
2.

51 Ghelijck als de H. Gheest in der Schrif-
turen allen Bisschoppen opleet het ampt van
leeren/ alsoo souden als een seltsaem wonder ge-
houden hebben geweest in de oude kercke/ alster
een Bisschop ware ghenaeint gheweest/ die niet
te ghelijck hem en hadde bewisen eenen Herder
te zyn niet het leeren. Ende niet gheen ander
voozwacde en werden sy tot sulcke hoocheyt
opgenomen. Eben dese maniere onderhieltmen
onder den Priesteren / na dat elck hadde sijn se-
kerer Prochie. Hier uyt volghen dese becluptin-
gen: datse niet verre van haer kercke en loopen:
datse niet langh tyt en blijven. Om nu eenen
Bisschop aen te setten / wasser een wet ghestelt
in de Synodale stotregghels / dat andere Bis-
schoppen uyt de gantsche Provinctesamen
souden comen: wannet dat niet bequaemelick
conde gheschieden / dat alsdan ten minsten niet
mit dan drie daer by souden wesen/ende dat tot
dien eynde/ dat niemant / ofte dooz oproet hem
selven in en soude steken/ ofte heymelick daer in
cruppen/ ofte dooz slimmie weghen hem daer in
vzenghen.

Bisschoppen
ende drie-
sters hebben
eerzts moes-
ten leeren.

hzenghen. In de aenferinghe des Priesters ge-
bypuchte eicke Bisschop de vergaderinghe van
sijne Priesters. Dese dinghen/die in een hande-
linge war byeder vertelt/ ende nader bevesticht
reunden werden/ verjale ick alleen als voor-
gaende: overmits datmen daer upt heytelick
sal mogen oordeelen/in wat werden te houden
zj desen roock van de succesie den welken onse
Bisschoppen ons voorwerpen/ om onse oogen
te verblinden.

52 Sp seggen dat dese erffenisse haer achter-
ghelaten is gheweest van den Apostelen Chri-
sti/datse in der kercken alleen mogen aensetten/
die sy willen: ende elagen/dat wy in haer besit
met heyllose licheytericheyt ingeballen zyn/
overmits dat wy buyten haer auctoriteyt den
dienst bedienen. Waer upt bewisen sy dat? Om
datse gheduerich aen / den Apostelen altyt ghe-
volche zyn. Maer is dat ghenoech/daer alle die
andere dinghen niet oec een en comen? Spot-
telick soude dit ghewis wesen om te segghen/
nochtans segghen sy t. Men heeft gheen acht
in hare verliesinghe noch op't leven/noch op de
leere: den volcke is benomen de vyphyept van
stemmen te gheven: Ja de Canonicken hebben-
de uytghelosen de andere Geestelicheyt/heb-
ben de gantche macht aen haer getrocken. De
Paus van Roomen heeft oock de ordinerunghe
die sy den Provincialen Bisschoppen outno-
men heeft / aen hem alleen ghetoghen. Sy en
dencken op gheen dinc minder / dan op de be-
dieninghe van haren Bisdoms staet / als of sy
tot een wereltliche heerschappie vercozen wa-
ren. Spydelyck/dewyle sy al met malcanderen
eens zyn/ op datse niet ofte met den Apostelen/
ofte met de Heylighe Vaders der kercke souden
pet dierghelycke hebben: soo maken sy haer met
dese verwe allen schoon: datse dooz een gedue-
rich aen hangende verbodch van dese selve ge-
spyeten zyn. Ja cer teyn al of Christus wel eer-
tyts sulche wet ghemaect hadde / dat de ghene
die de kercke souden regeren/hoe sy oock wesen
mochten / bekent souden worden vooz Aposte-
len: ofte datter een erfeliche besittinge zj/wel-
ke soude niet minder comen tot de onweerdigen
als tot de weerdigen. Daer beneffens/is onder
haer besloten/ gelijc al sinen van den Miltjnen
seft/datse by hare vergaderinghe oock niet eenen
de ghelicken man souden ontfanghen: ofte soo sy
mitschen dooz't müssen dat gedaen hadden/ dat-
se dan dien persoon souden duiden. Ick spreke
van de menicheyt int ghemeyn/ want ick en wil
niet ontkennen / datter onder hare weynighe
goede zyn: Maer of sy swyghen dooz vrees/ of
sy worden niet ghehoort. Daarom/die Christi-
leere niet weert ende vper vervolghen/ die nie-
mant by toe laten om opzichelick van Chri-
sto te spreken / die den loop der waerheyt ver-
hindereu/ soo sy best connen en mogen/die sterc-
kelick haer daer teghen setten/dat de kercke/ die
sy met veel verdriet ghequest hebben/ haer niet
wederom oec ombe en helpe/die van de dienst
weeren/ van welcke sy een naedentken hebben/
datse van het weidaren der kercke wel en God-
salichelick ghevoelen: ofte/ soo sy nu aengenomen
zyn die wimonsieren: van dese / te weten/ was
te verwachten tot aller stont / dat sy selfs met
haer handen int ampt soude stellen trouwe die-
naers / die het volck in den Godsdienst souden
suppelicliet onder wysen.

53 Maer na dien onder haer de rede Grego-
rij/ als een spreecwoort ghebyupchelick is: Die
sijn vyphyept misbruykt / dat die oock verdient
sijn vyphyept te verliesen: Soo is het noodich/

datter ofte gheheel andere zyn/ende datse andere
tot de regereu: ghe der kercke verliesen/ende ten
andere wyse gebuycken: ofte/datse laten te cla-
schen / datse van tghene d'welck haer rechtelick
toebehoorde/snood lie ende ten onrechte zyn be-
rooft gheweest. Ofte ist dat sy t elacerder willen
weten/ soo sy vooz Bisschoppen willen bekent
worden/ datse alsdan moeten op een ander ma-
nere tot het Bisdom comen/ dan sy ghecomen
zyn: Oock op een ander wyse ende ghebyupck
aengheset werden: Spydelyck in het volck te
wepden/haer ampt verbullen/ op datse nu mo-
ghen behouden de macht om te benoemen/ ende
aen te setten / datse dan hernemen de opzichte
ende eruyt/ he onder seelinghe in leere ende les-
ven/ de welcke nu veel jaren by haer naegelaten
is geweest. Hoewel dat dese eenige reden so veel
als d'ysent gheben moet: dat namelick/ die alle
auctoriteyt in der kercken verlozen heeft / de
welcke niet der daet hem eenen vpaent vertoont
heeft van de ghesonde leere/ met hoedangen tij-
tel hy hem oader: ussichen soude moghen vooz-
gheven. T's kennelick/ wat de oude Synoden
van de Kerckers gebre en/ ende wat vooz macht
sy haer achter laten: Insonderheyt voozwaer
verbieden sy / dat niemant van de selve sal een
ordinerunghe beghereu. Verhalven en can me-
ma it die recht vooz staen/ van de ghene die dooz
de supverheyt der leere/ de eenicheyt der kercke
hant have. Wy segghen/ dat de ghene die in den
name der Bisschoppen hedenbaechs de kercken
regeeren/ in dier voegen niet en zyn trouwe be-
waerders ende dienars van de Godsalige leere/
datse veel eer zyn de vinnichste vpaenden der sel-
ver. Wy segghen/ datse haer dat eenighe onder-
winden te doen/datse Christum met sijn Evan-
gelische waerheyt verfooten hebbeude / de afs-
goderie/godloosicheyt ende de quaetste en scha-
delicste dwalinghen bevestigen. Wy segghen/
datse niet alleen niet woorden de ware leere der
Godsalicheyt hartnechtelick beverchten/waer
oock uyt sinnechlich tyranueren over alle / de
welcke beghereu de selve upt de d'ysperuusse te
trecken. Teghens alsoo vele verjanderinghen/
daer teghens sy haer op stellen / arbeyden wy
onse neersticheyt aen de kercke te wenden. Dit
is dan de oorfsake / waerom dat sy met ons so
eluwisch zyn / als souden wy op onbehoorliche
weghen in haer besit ghevallen zyn.

54 Soo veel de maniere ende ceremonie aen-
gaet in de regereu der kercken aen te setten:
de sake is quantsyns weerdich / om ons hier in
moepelike te wesen: om dat der Priestereu han-
den niet en worden by ons gesalvet: om dat wy
niet en blasen in haer aensicht: om dat wyse
gheen wit eleet / noch andere dierghelycke ver-
sieringhen aen en doen/ soo en ghelooven sy niet
dat de ordinerunghe recht van ons gheschiede.
Maer wy en lesen niet/dat certyts eenighe cere-
monie meer int ghebyupck was/ dan de opleg-
ginghe der handen. Het zyn al nieuwe dinghen/
noch sy en hebben nergens van daen eenighe
recommandatie/ dan alleen datse nu ghemeyn-
lick met sulche groote Godsdiensticheyt onder-
houden worden. Maer wat doet sulc tot de sa-
ke? Want in soodanighe ghewichtighe saken/
wozt meer dan der menschen auctoriteyt ghe-
socht. Daarom de dinghen/ die van menschen
ghevonden zyn/moghen wel sonder quetsinghe
der heilige verandert worden/ soo d'ickwils als
de ghelegghentheit des tijts sulc verpersicht: die
nu soo seer lange met en zyn op de bane geweest/
die hebben noch veel min te bededen. Doortz/
soo gheven sy haren Priestereu/dese verliesen/
den

Van de cere-
monien in de
regeu der
kercken
aen te setten
by den Apo-
stelen.

De succesie
by de Room-
sche kercke
is heel vceint
dan de oude
berkefinghe
ende aenfer-
tinghe der
regeu ders in
der kercken.

D'welck
wozt bewee-
sen.

De perso-
nelike suc-
cessie verliest
haer recht/
wanneer de
succesie der
leere daer aen
niet vcer-
moogt en
bigt.

Verbeteringhe teghens de voorgaende ghebreken.

den kelch ende de plateel in handen. Waer toe dat? Om de selve in te wyen tot het offeren. Waer door wat bevel? Want noyt en heeft Christus dese bedieninghe den Apostelen opgeleert/ ofte heeft begheert/ datse van hare naevolghers ongedelick/ datse ons soo lastich zyn van wegghen de maniere van omdinieren: waer in wy gantsch niet en versjillen van den regel Christi ende tgehuypck der Apostelen/ noch in minste van de ghewoonte der onser kerche: daer sy dese hare maniere van doe/ van welcher verhyppinge sy ons beschuldighen/ noch niet Gods woort/ noch niet eenighe vaste reden/ noch niet den dekmantel der outheyt en conuenbeschermen.

In het stuck van de kerckelike regeeringhe/ hebben sy hare wetten: upt welke wy die gheerne aennemen/ welke gheen stricken der conscientien en zyn/ ende dienen tot onderhouden van de ghemeene ordje: Maer die ofte door tyranie/ ofte tot verducinghe der conscientien opgeleert waren: ofte meer dienden tot superstitie/ dan tot sichtighe/ die zyn wy bedwonghen te verwerpen. Alhier beschuldighen ons eerstelick onse vanden van verachtinghe ende onredelicheyt. Daer na lastren sy ons/ dat wy des vleesches vlypht soekē/ op dat wy t'lock der discipline vanden halve ghewoonten hebende/ moghen nae onsen lust ende wille een onghewonden leven leyden. Maer/ ghelyck ick gheseyt hebbe/ wy en zyn dat gheensins teghen/ dat de wetten niet verbiedinghe gehouden moeten werden/ welke alken hier op sien/ dat strictefelic ende oydentelick alle dinghen onder den gheloofighen verhandelt moghen worden. Wy voozwaeren weygeren niet d'oor sake van elcke die wy hebben wech ghedaen/ aen te gheben/ waerom dat het van nooden was sulcx te gheschieden. 't is ghewisselick niet swaer om te bewyzen/ dat Gods kerche onder den last van de menschelike infettinghen beswaert gheleghen heeft/ ende by soo verre wy wilden/ dattet haer wel ginghe/ datse moeste verlichtinghe hebben. Augustini elachte is wel bekent/ in de welke hy den ellendighen stant by synen tyt swaerlick bewent/ dat de kerche/ die hy gewilt heeft datse door Gods barmherticheyt soude vlyp wesen/ alsoo te dieer tyt belast werde/ dat de gheleghentheyt der Joden verduingheliker soude hebben gheweest. 't is der waerheyt niet onghelyck/ dat van dien tyt af tghetal tot op thien dobbel toe aenghewassen sy. Maer veel meer heeft toeghenomen de strengicheyt van te doen de selve onderhouden. Doe/ of nu dese heylige Man weder op stonde/ ende saghe aen dese onepubelike vrelheyt der wetten/ onder welke de arme conscientien versoncken liggghende/ zyn suchtende? Of hy wederom aenschoude/ met wat strengicheyt sy de onderhoudinghe der selver af-cypheren? Onse beschuldighers sullen by avontieren hier op segghen/ dat wy met Augustino hadden moghen beschyppen/ soo daer wat onbetamelicx hadde gheweest/ ende datmen niet en behoozde eenighe verbeteringhe begonnen te hebben. Op dese teghenwoydinghe is licht te antwoorden. Want/ delwoide men meynde/ dat de menschelike wetten noodich waren te onderhouden/ so heeft dese se/hadelicke dwaltinge moeten verbeteret werden. Wy en loochenen niet dat de wetten/ die upt oor sake van de uperliche regeeringhe ghegheven worden/ ghehoorzamelick onderhouden moeten werden/ ghelyck als ick gesept hebbe: maer God is alleen de eenige

Wet-ghever/ die de conscientien regeert. Laet over suer hem alleen dese autozitept behouden/ die de Schryftuere hem op vele plaetsen toe-cyghent. In dese sake bestact eerstelick Gods cere/ die niet rechte niet mach vermindert worden. Daer na de geestelike vlypht der conscientien/ die Paulus gantsch niet en wil der menscheu goetduncken onderwoyzen hebben. Dat der halven onse schuldigher plicht was/ dat wy der gheloofigen conscientien van de onbeschozliche naverme/ daer mede sy verstrickt lagen/ souden bevryden/ dat selve hebben wy ghedaen ende geleert/ dat de conscientien vlyp ende onghewonden zyn van de wetten der menschen: Dat wy oock dese vlypht/ de welke door het bloet Christi is te weghe gebrycht/ niet en moeten lichtverduchlick overgheden. Soo wie ons in dese sake schuldich maect/ die moct oock nootdadelick Christum en de Apostelen in even de selve schult trecken. Noch en vertelle ick niet alle de andere schaden/ die ons ghenootsaecht hebben upt te varen teghens de menschelike leerdinghe. Twee sal icker alleenlick vooz ooghē stellen/ welke/ na datse ghehoort sullen wesen/ der trouwe ick/ dat alle onpartydige Lesers haer te vreden sullen houden/ te weten/ dat sommige van alsulke instellingen/ als het in onse macht niet en stont om: selve/ datse van ons cyschten/ te veruillen/ de menschen anders niet en ronden byenghen/ dan tot gheveynshyep/ ofte tot veruiffeninge. Maer by allen ghebeurdet/ dat Christus den Phariseen verweet/ dat om hare infettinghen Gods gheboden te niet werden ghedaen.

Ick sal hier eenighe exempelen/ daer upt dit noch elarder mach worden/ by byenghen. Die dinghen zijnder/ waerom datse over ons dus verstoort zyn: dat wy vlyp ghestelt hebben op elken dach vleesch te eten: dat wy den Priesteren t'houwelick toeghelaten hebben: dat wy de heymelike biechre/ die int oore des Priesters gheschiede/ verwoyzen hebben. Laet de weder-sprekers ny ter goeder trouwe antwoorden/ of by haer niet scherper ghestrafte en woerde de gene die op den vrydach vleesch ghezoeft heeft/ dan die int ghehele jaer gheboerich gehoerert heeft? Of het hier door een doodeliker laster ghewonden woert/ soo een Priester een huyfjouwe ghetrouwe heeft/ dan dat hy hondert-mael in overspel bevonden was? Of sy niet lichteliker vergheven/ soo penant vele gheboden Gods veracht heeft/ dan die syn zonden naeghelaten heeft eenmael des jaers int oore van den Priester te biechten? Liebe/ wat vooz een sefsaemt wonder is het/ dat vooz een lichte zonde/ ende die verghebinghe werdelic is/ te achten/ soo penant de heylighe Wet Gods gheschent hadde: maer die der menschen infettinghen overgetreden hadde dattet heeft moeten gerekent zyn een onverschonlick schelm-stuck te wesen? Ick bekenne soodanich exempel niet nauw' te zyn. Want oock Christus heeft van sulcke boosheyt/ ghelyck als ick gheseyt hebbe/ de Phariseen beschuldicht/ datse om hare infettinghen te niete maecten Gods geboden. Maer dit is des Antechrists vermetelicken hoochmoet/ waer van dat Paulus spreect/ dat hy sit in den Tempel Gods/ hem uptghewende vooz God. Want/ waer laet men die upermaten hooghe Majestept Gods/ nae dat de sterfelike mensche soo verre gheromen is/ dat sine wetten ende regels in meerder weerden ghehouden worden/ dan de ewighe gheboden Gods? Ick verwinghe/ dat de Apostel het verbod der synen en des houtwelicx noemt een leerdinghe der buybelen/ waer in ghewig

Wat booz wetten in de regeeringhe der kerche ghebuypck moeten werden.

Teghenwoydinghe.

Antwoort.

1. Cor. 14. 40.

Epist. 2. ad Romanos.

Teghenwoydinghe.

Antwoort.

De wetten derkerke regeeringhe derkerche moedich/ mocten op Gods cere/ ende geestelike vlypht der conscientien sijn.

Behalven de stricken der conscientien/ soo eenen noch andere schaden upt der menschen infettinghen.

Mat. 15. 6.

Behuys van het boozgaende door eenighe eremelen/ als door het eten des vleesches op vrydach/ etc.

Mat. 15. 6.

1. Cor. 2. 4.

1. Tim. 4. 3.

ghelwis meer als ghenoech quaets in gheleghen is. Maer de grootste godloosheyt is dese / dat men eenen mensche hoogher op siel / dan God. Ist datse segghen / dat ick de waarheyt niet en spreek / soo beroepe ick my op de sake selve.

57 Nu wel aen dese twee wetten / van de onthoudinghe des houwelick / ende van de coorbiechthe / wat zijne anders / dan grouwelicke pynbanchen der zielen / dat te weten / alle kercken dienaers beloven souden eeuwighe euytscheyt / ende als sy dese belofte ghesdaen hebben / dattet haer nimmermeer gheoorloft en soude zyn te trouwen: Hoe / of penant de gabe van onthoudinghe gheensins hebbende / mochte branden? Hier en mach / segghen sy / gheen uytvlucht heelpen. Maer de bewindinghe leert hoe veel betredatter hadde gheweest / dat foodanich jock nimmermeer den Priesteren opgelept en ware / dan in den oven der vleescheliker lusten ghesoten zijnde / altyt te branden. Die tegensprekers verhalten den lof des maechdelicken staets / mitsgader de nutticheden van de onthoudinghe des houwelick / om daer mede goet te doen / dat den Priesteren niet sonder coorsake t'houwelick is verboden gheweest. Sy wenden oock vooz / die deuchtfaenheyt ende eerbaerheyt. Maer sullen sy niet dit altemaal moghen bestaen / om in de conscientien stricken te legge / die de Deere Christus niet alleen vry ende onghelouden ghelaten heeft / maer ooc door sijn aushoytelyt / ende die baren prijs sijns bloets in de vryheyt ghestelt? Dit en verstaet Paulus hem niet te doe. Van waer comt dan sulche uerue toelatinge? Daer nae / dat dien maechdelicken staet tot in den hemel toe verheuen wozyt / wat dient doch dit tot de onthoudinghe der Priesteren / der welscher durpelheyt doet / dat de gaentlike werelt smickt? So sy die euytscheyt / die sy met woorden vooz gheuen / metter daet betoonden / soo sagde ick alsdan haer toe laten / om te segghen / dattet aldus betoende te geschieden. Maer mi / daerse al wel weten / dat het verbot des houwelick den Priesteren is een vrye toelatinge om te hoereren: Leue / mit wat aensichte deden sy eenighe wente maken van eerbaerheyt? Ende wiens schandelicheyt niet en is ruchtbaer ghewozyden / (op dat te niet de selve niet en behoefte lanc te spreken) die wil ick vooz den sichter-stoel Gods roepen / datse aldaer van ha eerbaerheyt handelen. Hier sal penant segghen / dat niemant opghelept en wozyt dese wet / dan die van seifs een onbedwonghe belofte doet. Maer wat can daer vooz een inderere noot bedacht wozyden / dan als syse bedwonghen tot beloven? Want dit wozyt altyt uyt bedonghen / datter niemant tot den Priestelicken staet mach toeghelaten wozyden / die hem niet te vozen door belofte tot gheduerighe onthoudinghe en heeft verbonden. Ende die belooft heeft / dat sy oock tegen sijnen d'ack bedwonghen sal wozyden om te enderhouden tegene sy eens belooft heeft. En mach hier teghen gheen onschult ghehoort wozyden. Daer nae segghen sy / dat de onthoudinghe / die alsoo a'gherpscht wozyt / vrywillich zy. Datse nu die schaden des houwelick verhaelen / ende de profytien der onthoudinghen / willen wy de Geden-rickers over laten dat sy van die dinghen hare redenen makende / in der Scholen haer oeffenen. Doch / watter eyt gheseyt is geweest / en mach soo veel niet ghelien / dat daeromme de arme zielen sulken schadelicke strich soude aengheduen vanden / daer mede sy altyt te wozyten hebben / so lange tot datse verwoztyt

zijn. Ende nochtans sietmen / dwelck bespottelick is / dat in sulcke verfoepelicke schandelicheyt de gheuepustheyt noch haer plaectse heeft. Want / hoedamighe sy zyn / nochtans achten sy haer seluen ter oorzake van dien betred / om datse gheen huysvrouwen en hebben. Eben alsoo gaet het met de coorbiechte. Want sy brenghen by een alle de nutticheden / die daer uyt voort comen: maer wy daerenteghen onnen / et minder aen wysen met veynighe peryckelen / die billick zyn te vreesen: wy conuenen oock seer vele ende groote schaden verhaelen / die daer uyt ghesproten zyn. Dese / segghen ick / zyn de bewysredenen / waer van datmen mach van beyde ziden handelen. Maer dien reghel Christus ghedueret altoos / die niet en can verandert wozyden / noch herwaerts ende ginswaerts gheboghen: jae daer van het niet en betoent eenighe swaricheyt te maken / dat de conscientien niet eenighe slaweyne niet benaut ghemaeckt en werden. Daerenboven soo isset foodamighe wet / die sy dynen / datse anders niet en can doen / dan de zielen pynighen / ende eyndelick verwozghen. Want sy wil hebben / dat een peder alle sine zonden eenmael des jaers sinnen eyghenen Priestere soude biechten: ende ten zy dat sulck gheschiede / zijne sonder hope van te verrijghen quijtschidinghe der zonden. Dat sulck oock niet van t'honderste deel en can gheschieden / hebben bevonden de ghene / die cruytelick / dat is / in de ware vrees Gods sulck versocht hebben. Want sy en conden haer door gheenderhande middel daer uyt helpen / sonder in wanhope te sincken. Maer die andersins op een sichte maniere Gode wil den voldoen / den seluen was die biechte een seer bequamen deelspaen vooz de gheuepustheyt. Want / dewilke sy achteden / soo haest sy haer zonden in d'oorde des Priesters uptghe spoghen hadden / datse haer vooz Gods kerker-stoel ghequeten hadden / waren sy te stout om te sondighen / overmits sy soo sichte ende soo een ghereede middel vonden / om tghene / datse op haer herte hadden / van haer te doen. Daer nae / doen in hare herten dit ghevoelen was / datse volbzachten tghene / dat de wet was ghebiedende / hielden sy't daer vooz / datse alle hare zonden / onder de vertellinghe / die sy deden / hoedamich spoeck was / begrepen / van de welcke sy oock het duyfentste deel niet en verfinden. Diet / waerom roepen onse vanden / dat de discipline der kercke van ons verwoest is gheweest / om dat wy hebben ghesocht de arme conscientien te helpen / op datse niet onder die seer vreesde tyranie verdrukt zijnde / sonden vegaen: ende om dat wy de hypoeriten uyt hare schuyt-hoeken toe dat elare licht herboozghetrocken hebben / datse oock haer seluen wat naeder souden onderfoecken / ende Gods gherichte / dwelck sy te vozen sochten te ontgaen / te better begonden te ghevoelen.

58 Doch sal penant moghen segghen / niet teghenstaende datter vele misbruycken waren / ende die de verbeteringhe wel verdien den / dat nochtans die wetten heylich ende mit in haer seluen wessende / ende door lange ende groote onthep als in ghepeltich / soo haest alsoo niet en behoeyden ghesheel uptghe-recept gheweest te hebben. Soo veel aangael hier eten des vleesches: daer op antwoozde ick anders niet / dan dat onse leere niet de oude kercke over-een dzaccht / waer in men

Welcke ghe-nomen van dat houwelick der Priestere.

Maerom den Priesteren t'houwelick verboden is.

2. Cor. 7. 35.

Teghenwozynghe. Antwoozt.

Welcke ghe-nomen van de coorbiechte.

Teghenwozynghe / ghe-nomen van de nutticheden ende oetheit der menschelike misfettensghen.

Antwoozde op het verbot der spijssell.

Verbeteringhe van de voorgaende ghebreken.

Wel weet / dat het byp was altyt bleefsch te eten / ofte daer van hem te onthouden. Het verbod des houwelijck by den Priesteren / bekenne ick out te wesen / insghelijck oock de belofte van ghebuerige onthoudinghe by den Monicken ende Waaghu. Maer ist datse toe late / dat de sekere wille Gods moet verre weghen boben de gewoonte der menschen / naedemael sp wel weten / dat hy aen onse zijde is / ende ons opentlick toe steint / wat wisten sp dan met ons vande outheyt? Claer is dese spyucke: Dat houwelic is eerlick by allen. Ende Paulus epygent de hupsbyouwen bysonder den Bisschoppen toe. Ende int gemeyn / roept hyse tot den houwelicken staet / die daer byanden. Verclaert oock een dupvelsche leere te zijn / soo wanneer t'houwelic verboden wozt. Waer toe dient het / dat men de gewoonte der menschen stelle tegen soo clare woorden des heyligen Gheestes / dan om de menschen boben God te verheffen? Waer nae / soo isser oorbaer hier op te letten / hoe onbillike waerdeerders sp zijn / die ons hec ghebypuck der ouder kercke booz werpen. Want / welcke outheyt isser van ouder ende weerddigher authoziteyt / dan die ten tijden der Apostelen was? Doch de wederprekers en sullen niet missaken / dat het houwelic in dien tijdt toeghelaten was / ende ghebypuckelick booz alle Dienaren der kercke. So de Apostelen niet booz goet inghesien en hebben / de Priesters van't houwelic te weeren / waerom dan beroofden sp de kercke van allulcken welbaet. Daer nae soo zijnder verloopou ontrent twee hondert ende vyftich jaren / tot het Concilium van Piree: al waer Sosomenus verhaelt / datter wel langhe ghehandelt was om te ghebieiden den Dienaren der kercke / dat se haer onthouden souden van't houwelic / maer dooz het ruffchen spyeken van Paphnuto, en heeft dien handel gheenien booztauck ghehad. Want bewijse hy selfs onghetrouck zijnde niet en wilde / datter sulcke wet soude ghenacckt werden / soo seyt hy dat de gantsche Synode geerne met hem daer in heeft bewillicht. Maer doe de superstitie allencykens toe nam / is de wet / die op dien tijt verwozpen was / wederom aenghenomen gheweest. Onder de Set-reghels / de welcke den Apostelen toegheschreven worden / niet soo seer van weghen der outheyt / als om de onsekerheyt der Authouren / isser eenen / die den Gheestelicken / nae datse zijn opghenomen in haer ozen / niet toe en laet te trouwen / dan alleen den Sanghers ende Lesers. Maer d'andere boozgaende Set-reghel verbiet den Priesteren ende Diaconen hare wijven / onder t'bedel van religie te verlaten. Ende in het vierde Capittel van het Saugrense Concilie wozt teghens die ghene den vloek uptgheprochen / die den ghetrouden Priesters van de andere heeft gheschepden / op dat sp dooz sulcke middel haer af houden souden van sijne offerhande. Waer upt dat bliickt / dat in die tijden noch wat meerder billichheyt gheweest is / dan dese laetste eeuw ghehadt heeft. Rochrans en heb ick alhier booz in niet ghenomen dese gantsche sake in desen handel te begrypen. Ick en hebbe maer wilten boozby-gaens aenwijsen / dat die eerste ende supdere kercke in desen deele ons soo seer niet teghen en is / ghelyck als onse byanden versieren. Maer op dat wy hare oock dat toe laten / waerom wehtans beschuldighen sp ons soo afgrijselick: als of wy heylighe ende onheylighe dinghen onder malcanderen hadden vermengt? Alleen eens / of het ons niet

licht en soude wesen teghens haer wederom in te vallen / dat wy niet de oude kercke veel beter eens zijn / als splieden. Wy stellen den Priesteren het houwelic byp / dwelck haer gheluwepgher hebben die Oude. Wat sullen sp inp antwoorden op de hoererte / die alomte onder haer plaetse heeft? Sy sullen segghen / dat sp't niet en pyssen. Maer sp hadden wel behooren scherpelick de selve te straffen / soo sp hadden willen die oude Set-reghels nacomen. Ist dat een Priester een wijf trout / soo heeft het Neocesarenische Synode ghestelt dese straffe / dat hy van sijnen staet afgheset woze. Maer ist dat hy overspel ofte hoerdom bedreven heeft / dat straf sp veel harder / dat hy / namelick / van sijnen staet afgheset zijnde / oock sal wozen afgheseden. Nu te tyt / ist dat perant een wijf trout / dat reentmen een dootlick laster te zijn: ende soo hy hondertmael ghehoereert heeft / dan wozt hy maer met een slepne somme ghelts ghestraf. Hier by segghe ick oock dit / soo wanneer hebensdaechs lesden / die d'eerste waren / om de wet van de onthoudinghe des houwelijck te gheben / de selve souden oock outwysfelick d'eerste zijn / om de wet te byeken / ghelckert zijnde dooz de teghenwoozdighe bevindinghen. Hoewel het soude al te onbillick wesen / ghelyck als ick gheseyt hebbe / dat der menschen authoziteyt ons soude verwijsen / als wy openbaerlick dooz Gods woort byp gheprochen wozen.

59 Aengaende de Bierste / soo hebben wy van de selve eenen cozteren ende ghereederen wech tot onser verantwoozdinghe. Want onse wederprekers en sullen niet bewysen comen / dat den gheloovigghen eenich bedwanck is op ghelept van te biechten booz den tyt van Innocentio den d'erden. Dese tyannen dan / out welcke te behouden / sp soo heftich teghen ons int harnas zijn / en is der Christenheyt niet bekenit gheweest ober dupsent ende twee hondert jaren. Maer t'is den Slot-reghel / seggen sp / des Lateranenschen Concilij. Jaet / ghelycker veel zijn. Die tamelick bewaren zijn int de Histozien / hebben kennisse niet alleen van de onwetentheyt der selver tijden / maer oock van de weetheyt. Ende dit pleech te ghebeuren / dat hoe de Regeerders onghelckert zijn / hoe sp meer ghenepht zijn om te heerschen. Waer beneffens alle Godvuchtighe herren sullen mijn ghetupghen zijn / in wat eenen doolhof alle die moeten verwerren / die daer meppen / datse aen dese wet verbonden zijn. Wy soodanighe selle pijniginghe der conscientien boechde haer oock noch die Godlastelicke opghelastentheyt / datse de verghevinghe der zonden daer in besloten hadden. Want sp maectken de lieden wijs / datter niemant van God aftaet en creech / dan de ghene / die daer beloofde te biechten. Lieve / wat is doch dit / dat die menschen upt haer eyghen hoost een maniere booz schryben / daer booz de sondaer met God versoent soude moghen wozen? Datse hem wrygheren die verghevinge / die God eenbondelick hem aenbiedt / ten zp dat die boozwaerde / die sp daer by ghedaen hebben / vervult zp? Van d'anderzijde was het volck met dese seer quade superstitie behanghen: datse hebben ghemeynt / soo dia / als sp hare zonden uptghechur hadden in des Priesters ooz / datse alsdan van alle schult byp waren. Dooz sulcke ghedachten bevulden veel menschen tot een

2. Op het verbod des houwelijck der Priesters.

1.

Heb. 13. 4.
1. Tim. 3. 2.
Tit. 1. 6.
1. Cor. 7. 9.
1. Tim. 4. 3.

2.

Histo. riparc.
bb. 2. cap. 14.

3.

3. Ontwaekt op de Oude Bierste.

Merckeliche schaden uut de Goddichheit.

1.
2.

4

verke

roetkeloose byzjeyt van te sondigen. Ende niet teghstaende / dat eenighe wat meerder vrese Gods by haer hadden / soo saghen sy nochtans meer op de Priestter / als op Christusum. Doozts / pyzjen ende nemen geerne aen alle verstandige / de openbare en ghewoonelicke bekenenisse / de Epziamus Exomologetin noemt / welcke den boevleerschen eertyts pleech opgelegte te worden / als sy niet der kercke haer wilden versoenen / allenclick dat de selve tot geen andet eynde en wozyde ghetrocken / dan daer toe sy was ingheselt. Eyndelick / soo en hebben wy in dese sake niet de oude kercke geen swaricheyt / maer willen stichs / ghelickeliken reden is / dat de meidwe ende onlangs opghecomene epzannie van den halve der gheloovighen verdruben sy. Daerom boven / soo perruant by synen Dienaer bysonder begheert te gaen / en byzidelick de oorzaken syndet benaught in des selven schoot te legge / op dat hy niet troost ende raet ghesolpen mach worden / dat sulcx Godsalichlick ende streckelick wel gheschieden can / en spreken wy gheensins teghen alleclick / dat dese byzjeyt niet en verandert in een eue noot-dwaer. Laec een peder hier in / segge ick / syn byzjeyt ghebyzjeken / om te doen / soo als hy weet hem niet te moghen wesen: laet niemants conscientie aen sekere werten verbonden zyn. Dese onse verantwoozdinghe / ghelick sy vol billickheys is / sal uwe Naesteyt / mitgheens u Doozlichtichste Doozsten / ghelick ick hope / ghenoech doen.

60 Maer niet teghstaende dat wy billick elaghen / dat de leere der waerheyt verdozen / ende de gheheele Christenheyt dooz vele fauten oorzachelick is gheweest / soo willen nochtans onse beschuldigers geensins behouwen / dat dat de oorzake sy gheweest / waerom dat de kercke aldus ontstelt / ende de werelt in roeren ghebracht moeste werden. Ghewillickelick wy en zyn soo hot-sinnich niet / of wy verstaen wel / hoe seer daten hem behoort te waechten dooz de openbare oproeren: noch wy en wozyden oock soo niet ghebreken / of wy worden oock besweecht / ja hebben van gantscher herten eenen schrick / als wy de stant der kercken so ongerust sien. Maer niet wat billickheyt wozyt ons de schult van de teghenwoozdinghe oproeren ghegeven / nae dien sy van ons gheensins en zyn aenghericht? Jae niet wat redelickheyt wozyt sy ons dooz dese lasteringhe / van dat de kercke dus t'ouzyde is / daer t'openbaer is / dat sy selfs autoheurs ende den doozpouck zyn van alle verfoozinghe? De wozyt / namelick elagen over de lannieren. Doen Lutherus hem int begynsel verdoonde / taste hy alleen maer soetelick aen weynighe misbyzjeken / ende sulcke die al te grof / ende onderzaghelick waren: ende dat niet sodanighe belectheyt / dat hy te kennien gaf / dat hy liever saghe de selve gebeter te zyn / dan dat hyse souden behooven te beteren. Hier is van onse tegen-partie terstont alaan geroepen geweeft: en als meer en meer den twist verwaekerde / hebben onse vbanden dooz t'naeste ingesien / de waerheyt niet ghewelt ende wyzeheyt te verdozen. Daerom / als onse lieden tot een vriendelick t'samenzprekinghe haer beriepen / ende begheerden / dat niet stille manieren alle oneenicheyt gheeffent mochte werden: zyn sy niet bloedige placaten wyedelick gequelt gewest / soo lange tot dat de sake tot dese ellendige verwoestinghe is gheromen.

61 Dese lasteringhe nochtans en is niet nieuwe. T'ghene / dat wy nu moeten hoorzen / heeft oock de godloose Achab eertyts den heylig-

gen man Elie ver weten: als dat hy Israeel verstooyde. Maer de heylighe Propheet heeft ons niet sijn verantwoozdinghe by ghesproken: seggende / ick en bent niet / maer ghy ende uwe Daders hups: om dat ghy verlaten hebt den Heere / ende zyt Baalim na gevocht. Daerom en is niet billick / dat wy des halven benije worden / om dat hedensdaeris al sulcken heftighen strydt om de religie / ontfestken onder den Christenen: ten sy dat sy eerst Eliaen wille verdoemen / niet den welcken wy een gemeyne verantwoozdinghe hebben. Wy ontfchuldicht hem alleen niet dese reden / dat hy niet en heeft gestreden / dan om te beschermen Gods leere / ende out te herstellen den surveren Godsdienst: maer die beschuldiginghen van beroceren ende hynbagien wozyt hy op de gene / die / op datse de waerheyt souden moghen wederstaen / een groot ghetert maectken. Ende wat hebbe wy anders dooz henen ghedaen / ende wat doen wy als noch / dan alleen / dat de eenighe God mochte onder ons gheert ende ghedient worden / ende sijne eeuwoudighe waerheyt in der kercken regeren? Soo onse teghenprekers sulcx dankeimen: soo behooren sy ten minsten daer te wozen ons te overtuyghen van godloose leere / eer sy ons dit qualick afneue / dat wy van haer in verseynde geboelen staen. Want / wat staet ons te do? Den vynde was alleen daer dooz te r'gghen / dat wy niet stil-swinghen die waerheyt souden verdruben. Hocwel dat het swinghen niet ghenoech soude gheweest hebben / ten hadde gheweest / dat wy de godloose leere / die openbare lasteringhen tegen God / ende sejadelickste supersitten / dooz heymelicke bewilligunge pyzen. Daerom / wat mochte wy anders doen / dan niet luyder stemme ten minsten betuyghen / dat wy niet hare godloosicheyt gheen ghemeynschap en wilden hebben? Soo hebben wy dan eenvoudelick ons beneersicht te doen t'ghene / dat ons ampt niet wees. Dat nu de sake tot sulcken vbandelicken twist onvoneken is / de schult des selven quaders is by den ghenen / die liever hebben ghewilt hemel en aerde over hoop te byenghen / dan de Godvruchtighe ende ghefoude leere haer plaerse te laten hebben: op datse hare eenmael aenghenomene epzannie eenichsins mochten behouwen.

62 Nochtans moet ons dit genoechsaem tot verantwoozdinge dienen / dat wy aen onse zyde de heylighe waerheyt Gods hebben / om welcke te houden staende / wy soo veel stryts verdozen. Doch onse vbanden teghen ons verdrubden / en doozloghen niet soo seer tegen ons / als wel teghen God selve. Daer nae / dat wy niet van selfs tot desen bzant des twists zyn ghecomen / maer zyn daer toe dooz hare onbestierelickheyt / buyten onse meynighe ghetrocken gheweest. Watter oock gheschiet is / soo en behoefmen ons niet hatelick te vallen. Want ghelickerwijs als wy niet souden den uytganc der saken regeren ende marighen / alsoo en conuen wy oock niet den selven verleenen. T'is out / ende tot allen tyden ghemeyn gheweest / dat de Godloose oorzake genomen hebben npt de Evangelische leere / om daer teghen te bolderen / ende dan niet dien elandichet Euan-gelium te belasten / als of het oorzake gheeft tot veel crackelen / welcke oorzake sy selve dooz hare vernemtenheyt ghesocht / ende wy gheensins haer ghegeven hebben. Ende ghelick in de eerste kercke die Propheetie heeft moeten vervult werde / dat de Heere Christus soude wesen sijn hupsgenoot eene stee der aefstootinge /

Arbepd? dat God recht gedient mach worden en is gheen oproet maken.

De waerheyt der leere beswaggen is de waere leere betraden.

Dooz de waerheyt moeste stryden.

Met de leere des Euan-gelii hebben de vbanden alre oorzake ghemomen teghen de kercke Gods te standen.

Goedaughe bekenenisse der sonden aen te nemen 3p.

1.

2.

Wederbyginghe van de beschuldiginghe / dat de Schrefozmeerde dooz saeck ende schult hebben da de bevoeren der kercken.

22e wys van herem. el Ichab. 28. 17.

Verbeteringhe van de voorgaende ghebreken.

Luc. 2. 34.

19 sal. 118, 22.

ende ergheruffe: alsoo en ist gheen wonder/ soo sulcx ooc in onsen tyt waer valt. 'T is wel vooz een seltzaam wonder te houden / dat de Soulicden verwerpen den steen / die int fondament de principale stede behoort te hebbe: doch/ dewijle sulcx van den beginne in Christus is gheschiet/ laet ons geen wonder geben/ als hebben soaerhs ons ooc sulcx wederbaert. Hier spzake ic aē uwe Waeslept / grootmachtichste Jaepser / en uwe hoochede/ Dooz lutchtelijste Dozste: Als dese onsalighe verwoestinghe der kercke / ende andere meer ontalliche schaden/ die dooz de tweedzacht opgherefen zijn / ofte in uwe gedachten vallen / ofte in der menschen reden verhaelt wordē / laet dā ooc niet eenē in uwe sin come / dat Christus gestelt is tot eē teekē / dat weder gesproke moet worden: dattet so dic wils als syn Euangeliem vercondicht wozt / terstont oock ontstreckt die rasernie der godloosen / om haer daer tegē op te steken. Soo dat npt sulcken strijt nootzakelick moet volghen een berort: dit is dan altijt ghebreest den stant ende gelegentheyt des Euangeliums van den beginne aen/ ende sal altijt wesen tot den eynde toe / dat nanelick de werelt syne pzedicatie met groote ende heftighe twistighe ontfangt. Maer alle boozsichtighe moeten hier op letten / datse verstaen / waer dooz de oozsake deses quaets ontspringt. Alle de ghene/ die sulcx sulken bedencken / sulken onse lychtelick van alle schult bezorgen: want wy waren schuldich der waerheyt getupgenisse te geben/ gelijc wy oock dat ghedaen hebben. Weeder werelt / ist dat sp Christus in liever wilt tē stryde beroepē / dā dien van hem aenghebodenen vrede omhelsen: want de gene/ die niet van hem en sal willen lyden eenige verbeteringe/ sal ontwijffelick t' onderghebracht werden.

63 Maer alhier wozt ons wederom boozgewozen/ dat niet alle gebozen der kercken mogen niet sodanige scherpbijende reinedien gebestert worden: noch so nauwe niet afgesneden: en datmen niet en moet teghen alle die fouten/ mederijne gebreken: maer datmen sommige soerelick sal straffen/ ende sommige dulde / so wannēer de verbeteringhe wat swaricheyts soude mogen mede brengen. Waer op antwoorde ic / dat wy so seer niet en zijn onbedorven in de kennisse van dit algemeyne leven / of u. p. wetē wel / dat de kercke alstijt onderwozen is geweest eenige gebreke / en altijt zijn sal: de welke de Godsalige wel sulē misprijzen / nochjans veel liever verdoagen/ dan datse ter oozsake van dien vpanbelick souden willen verlijten. Dooz / onse wederpartien veronghelijcken ons / als sp ons verschuldigen van al te groote strengicheyt: als of wy / om geringe en lichtwegende dwalingen / de kercke moeyten aenghericht hebben: want dese laster -woorde voorge sp noch tot de andere: datse de dingen / daer in dat wy swaricheyt gemaect hebben / met alle mogelike aerdicheyt vertekpen / ten eynde dat wy souden schijnen meer dooz kuydens lust / dā dooz een gerechtige oozsake hier toe beweercht gheweest te zijn. Want sp en doen dat niet dooz onwetēcheyt / maer dooz schalckachtigen ract: overmits sp nanelick wel wotē / dattet niet hatelichers en is / dan sulcke ongheschicktheyt / die sp ons aen seggē. Hoewel sp ooc hare godloosicheyt daer in openbaer maken / datse van de aldermeeste saken soo verachtelick spzeken. Maer is dat al wel: daer wy rlagē / dat den Goddelicken dienst is ontheplicht / Gods ere heel verclepnt / de leere der salicheyt dooz vele schadelicke dwalingē verwerret / de cracht Jesu Christi begraben / ende eyndelick alle heylighe saken met kerckrooverien besmet zijn / datse onse dwaesheyt belachen / als of wy van lichte ende gheringe saken handelende / ons ende de gantsche werelt te vergeefs moepelick vallē.

64 Doch / dewijle dese dinghen overloopen wyse / niet en connen aengheroert werden: soo verpsecht die plaerse / dat ick u. l. wat neerstiger verclare de weerdicheyt ende t' ghewichte van die dingen / daer van dat den stryct is: op dat het bijkeken mach / datse niet alleen niet en hebben moghen licht gheacht / maer oock op gheender haude maniere van ons naghelaten worden / of wy hadden ons aen de grouwelickste zonde / en godloose trouwloosicheyt teghen God schuldich ghemaeckt / dwelck van den dyen stucken / daer ick int beginsel vooz wy nam van te spzeken / het derde was in de v. z. Dooz eerst wilde ick wel weten / met wat stouticheyt sp haer bozven Christenen noemen / die ons beschuldighen / dat wy de kercke / om al te seer cieyne oozsake dooz tweedzachticheyt onbedachtzaam in voren gestelt hebben. Want soo wa: mer sp soo veel van onse heilige hielen / als de oude Afgoden - naers van hare ghesouden hebben / soo souden sp die neersticheyt / om de selve te beware / welke sp achteden / datse vooz alle andere sozgen en affairen behoorde aenghenomen te werden / soo niet verachten. Want als sp segghen / datse vooz kercke ende kercken verlijten / soo lasen sp haer dincen / dat sp de beste en aenghenamste reden van al by brengen / ende achten schier dien stryct / die tot bescherminghe van Gods ere / ende der menschen salicheyt / aengenoemē wozt / te wesen onnoodich. Want wy en kyde hier niet van des ezels schaduwē / gelijc alst gheseyt is: maer hier wozt van den gantschen inhoudt der Christelic ker religie ghedisputeert: schoon genomen / dat ons anders niet vooz en viele. Is dan by ons in sulcke cleynsachticheyt die eeuwige ende overbrekelicke waerheit Gods / die hy versekertheeft dooz soo veel heerliche ghetupgenisse: om welke te bevestigen / so veel heilige Prophten ende Marrelaren den doot zijn ghesorben: daer van de Zone Gods selve een Prophter ende getupghe is gheweest / welck hy eyndelick met synen bloede versghelt heeft: dat wy niet sien den ooghen ende swyghenden monde die souden laten ver treden?

65 Maer ick come van stuck tot stuck. Wy weten / wat vooz een verbloekte sake de Afgoderie is vooz God: en delictorien verhalen over al / met wat schytelicke straffen God de selve heeft gewozen / so aen den Israeliten / als oock aen andere volckē. Wy hoorē dat de selve wazake met synen mont vercondicht wozt ende ghebruycht van tijde tot tijde. Want hy spzeekt tot ons / als hy by synen heplighen name sweert / dat hy niet en wil lijden / dat sijn ere den Afgoden ghegheben worde: Ende als hy ghetuycht / dat hy 37 jaloers / en tot in het derde ende vierde ghesachte wil wazaken / niet allen alle andere zonden / maer oock insonderheyt dese. Dit is de zonde / om welckher wille Moses / wesende andersins een man van sachtsinnigher nature / dooz dat aendynben des Ghesstes bevolen heeft de Lebiten gints ende meer dooz het legheer te loopen / ende een pghelick synen vorder / vrient ende naeste te verstaen: Om welckher oozsake God soo menichmael sijn volck verwocht heeft / en met pest / hongher / sweert / ende allerlep ellendicheyt gestraft: waer om dat volck niet namen / eerstelick dat rucke Israels verballen is / daer nae her rucke Juda: Dat Jerusalem / de heplighe Stadt is verdestruect: Dat

Ondersoeckunghe der sake / daer ons dat den d'esse is tussche den Ghesstos / mieren ende Dapisten.

Afgoderie en machmen minnermeer onghetseft laten / overmits sp atesse schyckelick dan God gestraft is. Esa. 42. 8. Esa. 45. 23. Erod. 20. 5.

Erod. 32. 27.

Tegher wozinge / inhoudende op wat wyse / ende welcke gebreken / daer gestraft sulken worden.

Antwoort.

Wat den Tempel Gods/ die niet meer dan een op der aerden doen ter tijt en was/ is onighe- wozzen; dat dat volck/ d'welck upt alle natien sonderlinghe uytvercozen was/ daer mede hem God hadde verbonden/ d'welck alleen de edele merckteekenen Gods doorch/ ende onder sijne bescherminge ende heerschappie leefde/ daer uyt epudeliclyc Christus soude geboren wordē/ upter inaten seer is beangsticht/ van alle weerdicheyt ontbloot/ in ballingschap verdruben/ ende by- cans tot den onderganch ghebrocht gheweest. Het soude te sancly vallen/ alle dinghen hier te verhalen. Daer en is in den Propheetē geen blat dat niet en getuycht/ datter geen salie God meer tot grausichap verweet en heeft. Wat wil men dan seggen? Doē wy sagē/ dat ober al de opent- like afgoderie in der werelt soo gheweldich voozginclyc/ was het tijt langer dooz de wing- ren te sien? Dooz waer/ dit hadde even soo vele gheweest/ als dat men de werelt in haer verberf slapende/ soeteliclyc soude aenroeren/ ten epude sy niet en soude opghewacht werden.

66 Laet in uwe gedachten comē/ Onoverw. Kesper/ ende Dooz. Dorsten/ alle de besinnete- lichheden/ daer mede ick te vozen aenghewesen hebbe/ dat den dienst Gods outrepucht was: ghy sult ghewisseliclyclyc datter als een Sintbloet der goddeloosheyt dooz ghebrochen is/ daer mede de gantsche Aelghe versinoort soude worden. Waer uyt dat het quam/ dat men de bloelie Goddelicke eere bewees/ dat alomme de lieden daer vooz hare gebeden deden/ dat men haer toefschrebe Goddelicke weerdicheyt ende macht. Alhier werde den berstozen hepligen eere aenghebaen niet anders/ dan eerstys by den Israeliten Baal gheert werde/ ende meer andere manieren waren daer versiert dooz des Sathans sechalechheyt/ daer dooz Gods eere verscheurt soude werden. De Heere roept/ dat hy in jaloesheyt outwonschen is/ alst er enighen Afgode oppgericht wort: ende Paulus wijst met syn exempel aen/ dat de Dienaers Gods niet inlander behooren jaloes te wesen/ om de God- delicke eere vooz te staen. Ende ten is gheen al- lechten pver tot het hups Gods/ die de herten aller gheboovighen moet versinden. Doen dan Gods eere op soo veel manieren verontrep- nucht/ ofte veel eer gheraert werde/ souden wy niet dooz ooghtmelinghe en stil- swijgen trou- loos gheweest hebben? Sal niet den hout/ als hy sijnen Heere siet aendoen eenich ghewelt/ ter- stont baffen? souden wy dan al stil swijghende sien/ dat dien H. Name Gods gheschent soude werden dooz soo veel kerckroodrien? En war- soude dit dan sijn plaetse hebben: De versmaet- heyt dier/ die n' schede/ valt op my? Psal. 69. 10.

67 Maer niet wat recht souden wy comen vooz by gaen de bespottinghen/ dat God anders niet ghedient en werde/ dan niet uytwendighen gebaer/ ende dwaese gedichtfelen van menschen? Wy weten hoe grooteliclyc God de geveynstheyt is hatende. Ende dese regneerde in dien valsche- ghedichten Gods dienst/ die ober al gheneyn was. Wy hoozē niet wat bitterheyt van wooz- den alle de Propheeten bestraffen de Godsdien- sten/ die dooz der menschen vermetentheyt ghe- smedet zijn. De goede intentie/ dat is/ de dulle begeerte om alle dinck te doē/ werde dien besten regel geacht/ om God te dienē. Dooz waer/ uyt den gantschen Godsdienst/ so hy ingestelt is/ en was bycans niet/ dat eenich getuygenisse hadde van Gods woozt. Ten is geenen noot/ dat wy hier op ons eppen/ ofte op anderer mensche ooz- deel staen: Daer men sal luyfteren nae Gods

stem/ daer mede hy ghetuycht/ hoe hooghe de menschen bukten de palen sijnz woozts in haer eppen gedichtfelen gheen mate en houden. God byengt by twee oorzake/ waerom hy dat Ira- litische volck/ d'welc de Gofsalige ende heplige regeertinge der kercke ontcomē is/ niet verblint- hept strafe: te wetē/ hupchelic ende een versterde maniere van hem te dienen. Om dat dit volck niet hare lippen tot my nadert/ spreect de Heere/ doch haer herte verre van my is: ende om dat het my diene niet geboden der menschen/ Siet/ soo wil ick oock niet desen volcke wonderseck omgaen/ op het alderwonderkerste/ dat de wijf- heyt sijnre wijzen onder gae/ ende het verstant sijnre cloecken verblindet wordē. Even van ge- lijcke/ ofte oock eer meerder verkeerthent/ hert- schede openbaerlick in de kercken/ doē God ons heeft verwerlt. Doen God nu also tyt den he- mel donderde/ stont het ons dan toe stil te sitten?

68 Dat oock de maniere was in onbekende sprake/ tegen dat heidere gebot Gods gewoone- liche ghebeden te doen in den kercken/ sullen sy mogheliclyc achten een lichte faute gheweest te zijn. Waer/ dewyle het openbaer is/ dat God in dier voegen bespot was/ soo en moghen sy vooz ons niet ontliennen/ dat wy meer dan genoech rechtverdrige oorzake gehad hebben/ om sulcx tegen te spreken. Wat? Hoegē sy niet uyt in hare openbare gesangē grouwelicke Gods- lasterin- ghen/ die geen Godvuchtige/ sonder seer groot verschycken/ en conde aenhooren? De namē die Marie ghegeven zijn/ zijn bekent/ daer sy werde genoemt de pooze des Hemels/ de hope/ dat le- ven/ ende de salicheyt. Sy zijn tot sulcke raserie ende dulticheyt gheromen/ datse Marie toeghe- schreven hebben het recht/ om ober Christum te gebiede. Want noch wordet in vele kerckē ge- hoozt dien verbloechten en schandesticken sancly- bidt den Vader/ gebiet den Sone. Met gheen beleefder woorden vereert sy sommige versto- zen hepligen/ ende dat de gene/ die epgentlick de hare zijn/ dat is/ die sy na haer goet duncken int registere der heplighen ghebrocht hebben. Want onder seer vele dancksegginghen/ die sy Claudio ter eeren singhen/ noemen sy hem: Het licht der blinden/ den wech der dwaelse/ het leven ende opstandinghe der dooden. Met alsulcke Gods- lasteringe sijn hare gebeden/ die sy dagheliclyc int gelyck hebbe/ verwilt. De Heere vercondicht tegens de ghene seer strenghe straffen/ die sijnen naem vermenghen met den name Baals/ t'zē dat sulcx gedaen werde int sweeren/ ofte int bid- den. Wat vooz een wazke dan hangt ober onse hoofden/ die wy niet alleen de heplige/ als clep- ne Goden met hem vermenghen/ maer oock tot sijnre grooter versmaetheyt/ Christum ont- bloeten van sijn epgheue ende bysondere vere- ringē/ daer mede hem sijn Vader verciert heeft/ dat wy de selve den creatueren by leggē? Quam ons dan toe/ hier oock stont te zijn/ ten epude dat wy niet trouloofen stil- swijgen soodanich swaer oordeel Gods op ons souden laden?

69 Ieli swijgē/ datter niet enē met vast ghe- loove/ dat is met criste God aengebeden heeft/ ende sulcx oock niet en conde doē. Want na dien Christus in sulcker vogen/ gelyck alsinent be- vont/ begraven was: soo was het van nooden/ dat de lieden alst in twyffel stonde van de Wa- derlicke goetwillicheyt Gods tegen haer/ of sy haer wilde helpen/ ende dooz hare salicheyt soz- ge byagen. Wat? Is dat een lichte ende indelicke faute ghetwēst/ dat dat eeuwich Priesterdome Christi/ als wesen- de ten buete overgeven/ een pder heplige werde opgedragen? Laet ons ge-

Esa. 29. 13. 14

In onbekende tale ghe- woonliche ghebeden te doen is niet God spottent: Te meer/ dat de ghebeden van haer hepligen verbul- sijn met blaspheemien.

Waer in de afgoderie bes- dieben wort.

Act. 17. 16.

1. Cor. 6. 10. Joan. 2. 17.

Alsche ende versterde Soofortillen heeft God al- ruy seer ghe- haer: ergo/ so sullen wy se- nock besich- gaten.

Grouweliche outeringhe des Priesters- doms Chri- sti/ dooz de beereinghe der hepligen.

Verbeteringhe van de voorgaende ghebreken.

dencken dat de Heere Christus door synen doot hem dese eere vercrege heeft dat hy een ewige voozpyelic ende vrede-maker soude zyn / de welcke ons ende onse geboden synen Vader soude opofferen / die ons by synen Vader ghenade soude doen hebben / die ons soude gheben hope om te genicken tghene dat wy begheeren. Gheleych hy alleen vooz ons is gestorven / ende door synen doot ons heeft veer aencomen / also en laet hy niemanden tot de gheneynshap van dese sijnere eere comen. Wat isser dan vooz een verfoepeliker kerckroof / dan dit / dat alsnu en alsdan onse vpaenden in den mont vzaegen / dat Christus wel is de eenighe Middelaer onser verlossingen / maer dat alle de Heylighen Middelaers zyn onser voozbiddinghe? Wozt niet Christus also sonder eere ghelaten? Als of hy eenmael sin Priestertelic anpnt in synen doot volbrachte hebbede / dat selue den Heylighen wi hadde overghegheben. Salmen alsdan oock den mont toe houden / wanneer de voozmaeste werckheyt Christi / die hem soo dier staet / welcke hem door hoochster verstaetheyt is benomen / onder den heylighen / als een vandelich roof-goot uptghedeelt wozt? Maer alsoo sprykende / en loochenen sy niet / dat Christus oock alsnu vooz ons bidt / als wy slechts verstaen / dat hy sulcx doet met den Heylighen / als een / namelick / upt den hoep. Voozwac een uptnande eere heeft hem Christus verwozve door sijn bloet / ist dat hy alleenlick dit vercreghen heeft / dat hy soude wesen een metghesel Hagons ofte Lubini, ofte eens anderen / upt den ondersten dzoeffen des heylighstiens / die den Roomsche Paus na syn goetduncken opgheset heeft. Want hier en wort niet ghevraecht / of de ghene oock bidden van welcke sake beter is niet met allen te weten / namdaem de Schijsture daer van geen ghewacht en doet: Maer dat is het / daer van den stijt is / of wy moghen Christus voozbygaende / ofte niet veel wercx van hem makeude / ofte gheheel verwerpende / nae de bescherminghe der heylighen onsen : ofte / soo penant dupdeliker be-richt begheert / of Christus sy de eenighe hooge Priestere / die niet alleen vooz ons dat heylighdom Gods des Vaders en opent / ende alleen ons daer haren ghepbede / ende den Vader door sijn voozbiddinghe bevrucht / om onse ghebeden te verhooren : onder wiens bescherminghe wy ons begheben / ende wiens name wy in onse ghebeden ghebruycken moeten: ofte / dat hy dat anpnt niet den anderen heylighen mit gheneyn bidt.

70 Noewel ick hebbe boven bewesen / dat Christus onebloet is gheveest niet alleen van de eere sijn Priesterdoms / maer oock ten meesten deele van de ghenade aller sijner weldaden. Want hy wort wel een Verlosser gheheten docht also / dat de inden haer selven oock upt de dienstbaerheyt der zonde ende des doots / door haren wyen wisse verlossen. Hy wort wel ghenaeint gherechtereit ende salicheyt docht also / dat de menschen door de verdiensten haer der wercken / vooz haer selven de salicheyt verdienen. Wane de School-kerkers en gheben daer niet om / datse die onsonnmerlike weldaet der verlossinghe (om welcke te verclaren / geen welsprekentheyt noch van menschen / noch van Engelen en soude moghen voldoen) hier toe vzeughen / dat sy segghen / dat hy ons ghegheben heeft d'eerste verdienst / dwelck sy uptlegghen als een oozsake om te verdienen: Maer dat wy gheholpen zynde door sulcken middel / dat ewighe leven niet onse wercken verdienen. Sy bekennen wel / dat

wy door het bloet Christi van zonden zyn ghe-
wassen: doch alsoo / dat een yeghelick hem sel-
ven moet supbieren door hier ende daer aenghe-
nomene reyninghen. De doot Christi heeft
wel de naem van offerhande: doch alsoo / dat de
zonden verfoet moeten worden door de daghe-
licke offerhanden der menschen. Daer wort
wel geseyt / dat Christus ons niet synen Vader
verfoet heeft: maer daer wort besproken / dat
de menschen door hare vobosninghen de straf-
fen moeten afroopen die sy vooz Gods gerecht-
te schuldich zyn. Als daer ghesocht wozt ver-
vullinghe upt den dienst der sleutelen / ghe-
meerder eere en wort Christo aenghedaan / dan
Cypriano ofte Cyprio. Want sy vermengen in
een / de verdiensten der Martelare ende des Hee-
ren Christi / op datte daer upt souden maken
eene schat der kercken. Hoe menigterley woos-
den wy hier hoozen / zynse niet soo vceiderley
verbloechte Gods-lasteringhe / daer mede Chri-
sti heerlicheyt ghelasterc ende gheschent wozt?
Dat hy byrans tot niete ghemaect zynde / al-
leen maer den name en ghoudt / ende van de
eracht verstenen is. Hier behoorden wy quan-
tums stil toe ghesweghen te hebben / als wy den
Sone Gods dien de Vader alle gewelt / cracht
ende heerlicheyt ghegheben heeft / ende in wien
alleen hy ons beveelt onsen roem te dzaghen /
albus in de reike ghesiet sagen / dat hy een wep-
nich boven andere verheben ware? Als wy
merckten dat Christi weldaden vergieten wa-
ren / sijn cracht ooz der menschen ondank-
baerheyt begraven / den dierbaren pyss synes
bloets in cleynachticheyt ghecomen / de vrucht
sijnes doots byrans te niete ghedaen / ende byn-
delick / dat hy soo antrepnucht was door valsche
ende onheylighe meyninghen van menschen /
dat hy meer ghelych stieten een pdel ghespooch /
dan hem selven te wesen / souden wy dat al stil
ende vzedelick gheleden hebben? O verstaetheyt
herticheyt / als wy so wepnich ontroert woos-
den / sende dat Gods eere dus vernindert / op
dat ick niet en segghe / heel te neder gestooten is /
dat wy dat souden comen door ooghslypkinge
voozby passeren? O hoe qualick waren de wel-
daden Christi aen ons bestet / in dien wy ghe-
dooghen seuden / dat de ghedachtensse der sel-
ver door de godloose lasteringhen so souden ver-
smoert worden?

71 Ick come wederom tot het tweede deel
der Christeliker leere. Wie en bekent niet / dat
de liden over al rasen / alsoo dat meynen het
ewige leven te vercrighen door de verdienst
haer der wercken? Ick bekenne datse ondertus-
schen by hare wercken Gods ghenade voegen:
doch bewyle sy niet en gheloooven / datse op een
ander manere connen danckbaer zyn / dan soo
wanneer sy vooz weerdich gehouden worden /
soo is het openbaer / dat haer vertrouwen ende
beroeminghe in de wercken ghelegghen is. Dese
leere is vast gheneyn / ende meest in allen
scholen aenghenomen: ende dit ghevoelen is by-
raus in alle herten diep ghewoet: dat elck
van God alsoo bemint wozt / na dat hy't weer-
dich is. Wanneer dit alsoo aenghenomen wozt /
worden dan niet de zielen door een dupbelsche
stewmschickheyt om hooghe gheheben / op dat
sy door eenen swaerderden val daer nae souden
van boven ghestort werden in den afront der
vertwiffelinghe? Oe / is het niet soo / datse aen
God niet met ware gedienssticheiden / maer met
ontweerdighe fustelinghen willen verdienen?
Maedemael in de verdienstelike wercken dese
dinghen vooz de voozmaeste ghehoorden woos-
den?

Igoe schade-
lick den roem
ende eere
trouwen on-
ser goeder
wercken sy.

Dat Christus
van alle sijnere
weldaden
den wort be-
vooz woert
niet vele be-
wys tekenen
hevelicht.

den: als/ vele ghebedelien uptmompelen/ autaren oprechten/ daer op beelden ende tafereelen stellen/ te kercke gaen/ van d'een kercke in d'ander loopen/ vele Wissen hoozen/ sommighe roopen/ t'lichaem castjen ick en weet niet met wat afbreck van spijse / d'welck van een Christelick vasten gheheel is verscheyden/ ende hem beblijghen om de instellinghen der menschen te onderhouden. Iffer niet in de voldoeningen noch meerder uptsinneicheyt? Als sy/ te weten/ na der Heydenen ghewoonte/ soeken versoeninghen/ om daer mede haer met God te bedredighen. Maer nu/ als sy alle dingen geproeft hebbende/ haer langhe ende veel vermoeyt hadden / wat profijt deden sy? Want als sy alle dingen deden met een twijffelachtighe ende bevende conscientie/ so bevinck haer alstijt de verschickeliche be-naughteyt/ ofte veel meer/ de verbaerliche pynigheghe / daer van ick te voren seide / dooz dien datmen de menschen beval te twijffelen/ ofte by God met haren werken hatelick waren. Als nu dit vertrouwen op sulcken voet onghestooten was/ soo moeste met eenen gheschieden ege- ne dat Paulus schryft: dat de belofte van d'euwige erffenisse te niete gemaectt worde. Maer is alsdan der menschen salicheyt? Ende inghe- balle dat wy in soodanighen noot van spreken ghesweghen hadden / soo en souden wy niet alleen gheweest hebben teghens God ondanckbaer ende ontrou/ maer oock teghen den menschen stuer ende wreect/ over de welke wy sagen dat eeuwige verderfcomen / ten ware datse op den rechten wech souden weder ghebracht werden.

Rom. 4. 16.

Schendinghe
der Sacra-
menten Gods
en moet geen
sins onbes-
traft blijven.

72 Zoo wanneer den hont saghe / dat sijnen Heere eben soo grooten onghelick aenghedaden worde/ ghelijck alser wel groote versinaerheyt Gode in sijn Sacramenten bewesen wort/ hy soude terfont bassen / ende sijn leven eer in perzickel stellen/ dan dat hy stom zijnde/ soude toelaten/ dat met sijnen Heere soo qualick soude gehandelt worden. Behoorde wy dan Gode min- der ghehoorsaemheyt te bewijzen / als een beest den mensche pleecht te toonen? Ick verswighe datse de ceremonien / alleen dooz den wille der menschen ghesicht zijnde/ hebben in ghelijcken graet ghestelt met die van Christo inghestelde verborghenheden / ende welke daer sijn dooz een hemeliche autoriteyt bevolen: d'welcke nochtans verdiende wel scherpelick ghestrast te worden. Ende dat de verborghenheden selve dooz soo veel supersticien verdooven / dooz soo veel verkeerde inepninghen / daer van wy verhael ghedaen hebben/ ontrepnichte/ ende tot leelick ende schandelick ghewin / sonder eenighe schaemte/ voorghestelt hebben/ behoorden wy sulcx al dooz by gaende verdraghen te hebben? Christus heeft de Wisselaers upt den Tempel met den gheeffel verdooven/ hare tafelen met der hant onghelieert / ende hare crameren uptge- woopen. Ick bekenne wel / dat het niet allen menschen en is gheoorloft enen gheeffel in de hant te nemen: nochtans betamet dat met dien pver/ daer mede dat Christus was gedreven om sijn Waders ere te beschermen/ oock alle de gene ontfleken worden/ die daer bekennen / datse den Heere Jesu Christo toebehoort. Over sulcx alle de besmettingen des tempels / die Christus metter daet betoont heeft he grooteliecx te mis- hagen / behooren wy ten minsten met byper ende bestandigher stemme mannelick te ver- soepen. Wie en weet niet/ dat nu over langhen tijt in den kercken de heplighe diensten te coope sijn / niet wepnigher / dan de coop-waren int

Joan. 2. 14.

midde van de markt boortghebracht wor- den? Sommighe worden met bestelden pyns vercocht/ van ettelicke worden sy t/ na vele viedens/ eens.

73 Maer overmits daer in den H. Abont- male een merckelick exempel is / meer dan in d'andere/ ende daer in dat meer seelicheyts be- dreve wort: Liebe/ niet wat conscientie hebben wy comen soo vele ende heploose ontheplighe- ghen deselven/ dooz de vingheren sien? Na dien wy als nu worden ontzeken om die upt te drucken: met wat recht wort ons dat qualick afgenome/ dat wy in de selve te bestraffen / al te seer heftich soude geweest sijn? In d' overw. Keiser / ende Dooz. Voysten bidde ick alhier om dat H. lichaem Christi dat hy tot een offer- hande dooz ons heeft overghegheven/ ende om dat eerwerdighe bloet / d'welck hy tot onser repninghe ghestort heeft / dat ghy willet in uwe herten overlegghen/ in wat hooger weerd- den dat sulcke verborghenheyt behoort gehou- den te wesen / waer in dat ons het lichaem tot ee spijse / en dat bloet tot enen vranck geprefen- teert wort: met wat aendachticheyt ende soech- buldicheyt selve onbevleet behoort behaert te worden. Wat een ondanckbaerheyt waer het dan / so peinant dese hemeliche verborghenheyt / de welke ons Christus als een seer costeliche preete soo dier betrouet heeft / saghe van de ver- kens vertreden/ ende daer op stil sweghe? 'Tis nu soo / dat wy sien dat de selve niet alleen en wort vertredt/ maer oock met alderhande buy- licheyt besmet. Wat een bespottighe was het / dat de cracht des doots Christi werde gebrecht tot een menschelick guphelspel? Dat de Wis- Priestere als Christi naevolgher/ hem selde als enen Middelaer tusschen God ende de men- schen? Dat/ zijnde de cracht van de eenige offer- hande Christi verdonckert/ dupsent offerhanden ghedaen werden in een stadt tot versoeninghe der zonden? Dat Christus dupsent mael daghe- licer opgheroert werde/ als of het niet ghenoech en was / dat hy crumael dooz ons is gestorven? Om alle dese versinaerheden den Heere Christo aen te doen / hebben sy den tijtel des H. Abont- maels misbruyct. Want alleen onder den naem van de offerhande is den gheheelen hoop der sel- ver begrepen. Het en is wy niet onbekent/ wat dooz uptlegginge dat onse wederpartien dooz- wonden/ om soodanighe ongherijnde dinghen upt te wassen. Maer / mitsoen datse alle dese grouwelen / die ick verhaelt hebbe / onbeschaemdelick bedreven hebben / soo soeken sy daer in achter haelt zijnde/ menue vonden/ daer mede sy hare schande geefins bederke en imoge. Sy hebbe geleert dat de Wisse ee offerhande is / om daer mede de zonde niet allec der levendighe / maer ooc der doode te versoene. Wat boortgac doen sy nu met aldus haer te rugghe te houden / dan datse hare onbeschaemtheyt int licht bren- ghen? Hoe groot is oock de verontrepninghe des Sacraments / dewijle de oprechte heplig- ginghe deselven bestaet in de openbare predi- catie des Goddelicken woorts / dat het broot betoobert wort/ alleenlick met het geblas ende ghemurmel? Dat het niet in de vergaderinghe der gheloovighen uptgedeelt en wort/ maer by zijds van eenen alleen opghegheten/ ofte t'wozt tot een ander ghebruyck ghespaert? Ende alser eenighe uptdeelinghe gheschiet / dat alldan het volck vervoort wort van het halve deel / dat is / van den Drinkelicker / teghen dat sware verboe des Heeren? Wat dooz een uptsinneicheyt is het / datse versietru/ dat dooz hare besweeringen dat

Hoe dat de
Romansen
dat H. Abont-
mael onthep-
licht hebben.

wesen des broots vergaet/ op dat het verandert mochte werden in het lichaem Christi? Wat een verstaetheyt is het doch/ dat den coophandel der J. d. men niet gheen meerder eerbachheit gedaen en wort/ dan de vercoopinge van schoenen? Want is dat men aenmeent tghene datse segghen: dat selve en is niet anders dan de verdienste des doots Christi vercoopen. Dooz waer sy en doen Christo geen mindere verstaetheyt aen/ dan of sy hem int aenschijnt spoghen.

74 Wilt doch bedencken Overw. Kieper/ ende Doozluetichste Doxten/ wat certijns den Corinthen weder vaeren is/ om een eenich misbruyck des Sacraments / ende d'welck ten eersten aenstene niet soo swaer en was. Een weder achtte sijn eygen Avontmael van huys/ niet dat de rijcke selve sonden int ghemeyn s'amen byenghen/ maer datse ickerick souden gasterie houden/ ende de armen hongher laten lijden. Om die oorzaak/ seyt Paulus/ zynse niet een heilige ende bittere pestilencie van den heren ghecastijt geweest: de welcke Apostel nochtans te verstaen gheeft / dat het was een vaderlike roede / om datse de Heere tot bekeringhe soude roepen. Maer daer upt rekennighe/ wat ons staet heden daerho te verwachten/ die niet slechts een weynich van de rechte instellinge Christi afgewicke zijn/ maer daer van een seer groot stuck weechs afghetreden/ die wy niet in een sake alleen de supberheyt daer van gheschient/ maer de selve op verder sepe jaer afgrijckelike wyse beuypt hebben/ die wy oock niet slechts dooz een eenich misbruyck/ dat rechtenaerich ghebruyck deselven Sacraments hebben verdozen/ maer de gantsche bedieninghe omgeworpen. Ende daer aen en is gheen twyffel/ of God heeft een weynich tijts te vozen dese godloosheyt begonnen te waken. Alsin wort de werelt veel jaeren na een niet vele ende berisepde ellenden ende jammers geyerst: ende t' is bykans opt uiterste geyemen. Wy verwonderen ons wel over onse plaghen: ofte beelden ons andere oorfaeken in/ waerom dat God ons alsoo staet / maer ist dat wy beemercken hoe geringh dat selve sepl was/ daer mede de Corinthen dat V. Avontmael gheschient hadden/ wy dat daer de beknettinghen sijn/ daer mede heden daerho onder ons dat selve is ontrenticheyt ende bevelckt. T' is wonder/ dat wy niet en bekenen/ dat God/ die so strenghelich over de Corinthen wrake ghedaen heeft/ niet recht en over ons meer vergaemt is.

75 Hoe schandelich de verdozenthent van de kerckelicke regeeringhe gheweest is/ ist dat icke begheerde te vervolghen/ moechen icke wel in een onghedelich went treden. Van het leven der Doxteren alhier te spreken/ laet icke om veel redenen beruften/ hoe dat gheensins dese drie ghebrieken te lijden sijn/ machelich by hem selven mit vredenken nemen: dat namelic de ordje van de rechte vercoopinghe werch ghenomen zijnde/ over al de Doxterdonnaren inghenomen worden/ ofte dooz ghemelt/ ofte dooz gierighe aencoopinghe/ ofte dooz andere onvrouwe en seghelmaechtighe practicken. dat de voorscaenders veel eer ydele schaduwte zijn/ soo veel de bedieninghe haers aenp belangt / ofte doode beelden / dan ware Dienaren: eyndelich/ daer sy de conscientien niet Gods woort liehooren te regeeren/ dat sy die liever verduelic niet onrechtelike tyranie/ ende niet vele banden van godloose wetten ghevaughen houden. Jaer soude alsoo het belevven van menschen dooz het recht gaen / dat de verfoepelike confusie ende disordje int aenschijnt der Bisschoppes ende Doxteren d' overhand

nemen soude/ niet alleen met te verachten Goddelicke ende menschelike wetten/ maer oock met wech te woypen alle eerbachheit: dat dien coophandel selven soude werch zijn: ende/ als of dese ghebrieken niet soo seer en waren te achten / die verbeteringhe tot in de toecomende werelt uptgheftek soude worden? Als nu op de seghelmaechheit van t'leeren niet ghepast en wort / wat vooz een ghesalte des kercken-dienstes rekeert daer meer? Doozder steen wy hoe veel stryders Paulus aenghenomen heeft/ om de gheselickelike vryheyt der conscientie / en hoe heftich sy hem daer in stek. Maer die onpartydich wil oozderlen/ sal ghewisselich verstaen / dat wy nu veel meer billike oorfaeke hebben/ om heftige woorden te ghebruycken. Derhalven die daer niet en willen bekenen/ dat wy nu soo groote vervalsinghe van de gantsche leere der Godsalichheyt/ endem soo schandeliche verontrentinghe der Sacramente/ mit sgaders in alsulicke bescheynelike ellendicheyt der kercke niet en behoorden dapper outfelt te worden: de selve en hebbe wy niet anders connen paepen / dan dat wy den dienst Gods / de ere Christi / de salichheyt der menschen/ eyndelich de gantsche bedieninghe der kercke / dooz trouloose gheduldicheyt souden verraden. De name van vervalsinghe heeft wel eenen schoonen schijn / ende de denucht van verdozenthent is wel heerlich ende pysselich: maer vast ende tot den eynde toe sulck wy desen reghelen te houden: te weten/ dat wy geen sijn en sullen lijden / dat dien V. Name Gods niet godloose laster-reeden gheschientet worde / sijn eenwighe waerheyt dooz de seughenen des dubbels verstaen/ Christus bespoghen/ sijn verborghentheden ontcupert/ de arme ziele weerdelich ghedoot/ eyndelich/ dat de kercke dootlick ghewont zijnde/ tegen haer laetse berberf woyste. Want dat en ware gheen sachtmoechieheyt/ maer een naelatenheyt van die dinghen/ die wy vooz alle saken ghehouden sijn te voozderem.

76 Gheene ick tot noech toe vooz hadde/ hope ick ghenoechsaem bewesen te hebben/ namelic dat wy gheensins in de verbeteringhe van de ghebrieken straffer sijn gheweest / van de sake selfs verpicht. Ende onsen beschuldighers is sulck oock wel beken / daerom nemen sy haren toeblijcht tot de andere lasteringhen. Dat wy/ te weten met ons beleren niet anders uptgheest en hebben/ dan dat de Christenheyt / die andersins te voze in stille was/ niet inwendige tweedrachtighen ontsteken soude sijn. Want die verbeteringhe en is gantsch niet ghebrieken / jaer alle saken sijn tot meerder verergheringhe ghetomen: Weynich van de ghene/ die onse leere hebben aenghenomen / sijn daer dooz verbeteret geworden: jaer ettelichen heftse oorfaeke ghegeven/ ist niet tot grooter/ t' is tot onghbondener boosheyt. Sy woypen daerenboven ons vooz: dat onse kercken sijn sonder eenighe discipline/ sonder wetten van bannen/ sonder oeffeninghen der oetmoedicheyt/ dat dat gemeyne volck/ dwelck men niet en can bedwingen/ dooz veel toeghevens onbetreest by ootvontken en bertel wort. Een laetken maken sy/ dat wy gehact ende beuigt vliozden van weghen dat rooven der ghessekerer goederen. Want onse Doxten/ segghen sy/ sijn daer in niet anders ghevallen/ dan in een vbandelick roosgoet: ende in sulcker voeghen is de kercke dooz onbetreest ghewelt ontroofst van het hare: En heden daerho woort dat kerckelicke erfgoed sonder onderscheyt beseten ende ghebruyck van den genen/ die int midden van

23. Halven de beschuldiginghe/ dat de ghereformeerde te straf sijn gewest in den beginne der reformatie/ worden noch andere lasteringhen westerdent.

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

2. Bewijs te den genomen van her minste tot her meeste: Ist dat God de Corinthen om een misbruyck alleen gestraft heeft/ veel te meer kan sy lieden de beelhoudinghe onthelvinghe des Avontmaels.

1. I. Cor. II. 21.

3. Hoe seer dat de kerckelicke regeeringhe verdozen is onder de Romanisten/ wort wylloosich betoonet.

1. Die ghebrieken insonderheit niet te doen.

- 2.
- 3.

de twiſt-beroerte ſelbe bapten alle recht / ende ſouder eenen eerlicken naem ingenomen hebbe.

77 Ick en wil niet loochenen / doe ſonder kijnbagie de godloofſchept heerſchappie hadde / dat alſdan dat rijcke der ſelver dooꝝ onſteben in roeren was gheromen. Waert ſake / datſe alle van ſelſe ende ghewillich / ſoo't betainde / tot de gheſonde ende Godbzuchtighe leere / ſoo haect als die in der werelt was verſcherie / de hat verlcenct hadden / daer ſoude gheen mindere vrede ende ruſte by allen kercken hedensdaechs weſen van de tijt af / dat Chyſti Conincrycke bloepde / dan het was / als den Antichyſt ſijn tyzannie vercrecht. Laet der halven de gheue niet Chyſto gheen oorloghe inder voeren / diemen wel weet / datſe den loop der waerhept verhin- deren / ende dan ſal terſtonc ſeer goede eendzachtichept haer openbaren: ofte datſe booztaen op- houdē de ſchult van alle oneenichept / daer van ſp ſelve oorſake zyn / ons op den hals te leggen. Want booztaer dit is ſeer onbillick / miſdien ſp niet en willen hebben / datter op een ander con- ditie vrede van haer vercreghen wordē / dan dat de leringhe der Godſalichept verdreuen / ende Chyſtus als int graf wederom geſteken zijnde / den Antichyſt die kercke wederom onder hem breghe / dat ſp niet alleen als onſchuldige haer beroenen / maer ons ooc van ſelſe troſen: Dat wy / die wy anders niet en begheeren dan eenichept / daer van alleenlick de eeuwighe waerhept den bant is / moeten bzagē alle laſter ende haet: al eben eens of wy ſtrichters warē van alſulcke twiſten. Datſe ons verwtgen / als datter gheen profijtten uyt onſe leere geboleht en zyn: ſo wete ick wel / dat wy den onheplighen menſchen om dit oorſaken eenen ſpor en ſmaet zyn / dat wy ongenefelicke ſiercken verweckende / anders niet en doen / dan ver bitterheden aenrechtē. Want ſp achtē / dat alle remedien te verghcefs aenge- lept wordē in ſulcken verdozden ſtaet der kercke / de wyle daer geen hope van geſontmakinge booz handen en is. Daerom beſlupten ſp niet beter te weſen / dan dat onhepelicke quaet niet aen te roeren. Dic op ſulcke maniere ſpreek / die en verſtaen niet dat de verbeteringhe der kercke een werck Gods zyn / dwelck aen de hope ende mepinghe van menſchen niet inder en hangt / dan de opſtandinge der dooden / ofte diergelijche andere mirakel. Daerom en machmen die be- quaenſchept van handelen alhier niet verwach- ten / ofte van den wille der menſchen / ofte van de ghelegenthept der tyden: maer men behoort dooꝝ te bzeken dooꝝ het midden van alle hope- loofhept. De Herre wil dat ſijn Euangelium ghepredicht wort. Dit bevel laet ons ghehoor- ſaem weſen: ende laet ons volghen / daer henen ſp ons roept. Ten ſtaet ons niet toe den toeco- menden boozgancē te onderſoerken: dan alleen dat wy van den Heere niet wenschen ende bid- den ſullen begheeren / dat ſp dien op het beſte laet comen: dat wy oock niet allē vlyt / neerſtie- hept ende ſozchvondichept ſullē / daer nae tracty- ren / dat ſodanigē ons mach weder vare: onder- tuſſchen nochmans verduldich / ick bezdzaghen / hoedamck ſp oock ſoude moghen zyn.

78 Ober ſulck worden wy ten onrechte gela- ſter / dat wy ſoo veel profjits niet ghedaen en hebben / als wy wel hebben gheſocht te doen / ende te wenschen hadde gheweest. God beveelt ons te planten / ende nat te maken: Dat hebben wy ghedaen: ſp allern iſſet / die den waſdom gheeft. Hoe / of ſp nae onſen wenschen dien niet en begheert te verlcenen? Iſt dat het ſeker is / dat wy ons ampt nae behooren / trouwelick int

werck gheſtelt hebben / laet dan onſe vbanden van ons niet inder pet begheeren / datſe liever niet God gaen woorden maken / om dat ſp ſoo boozſpoedighen boozgancē niet en heeft ghe- geve. Hoewel dat geue oock / datſe boozwē- den / dat namelick onſe leere gheen vrycht joude ghedaen hebben / onwaerachtich is. Ick ſate ſtaen / die beſtraffinghe van de up-erlicke Afgo- derie / ende van ſoo vele ſuperſtitionen ende dwa- linghen: welcke niet te verghcefs ende pdel te achten en is. Maer en is dat al gheen profijt / dat vele waere Godſalige ons danc wete / datſe eens geleert hebben God niet repner herten te dienen: datſe begonnen hebben hem niet vpoli- licke conſentie aen te roepen: Datſe van de ge- duerige pyningē verlcloſt zynde / den opperhen ſmaeck Chyſti / daer in ſp ruſte ghemeten / heb- ben ontfangen? Iſt datmen eenich bez- ſelien begheert / dwelck openlick joude wylck te kennen gheben / ſo en gaet het niet ons ſoo heel qualick niet / ofte wy moghen wel van ſeer vele ons beroemen. Hoe mentige hebbe haer bekert / die te bozen een verdozden leven lepdende wa- ren / alſoo dat ſp ſchynen in nieuwe menſchen berandert te weſen? Hoe vele zyn der die niet re- genſtaende ſp in al haer boozgaende leven nims mer inder gheſtraft en waren / ſaer ter contrarien grooten lof hadden / nochtans niet eens achters waerts gegaen en zyn / maer inder haer leven be- tuppghen / dat onſen dienſt niet en zyn gheleest pdel ende vrychteloos? Onſe vbanden tonnen ons wel bezdzaghen / ende met hare laſter- rden ſcherden / principallick by den ongeleerde: maer dit ſullen ſp ons niet benemē / dat by den genen / die onſe leere aenghenomen hebben / inder ſup- berhepts / oorzeytlichepts / en ware heplichepts ghebonden wort / dan by alle de gene / die onder haer zyn de alderuptnemenſte. Iſt datter eerſte zyn / ghelijck wy bekennen datter maer te vele wordē bevonden / die het Euangelium miſ- brycken om haer den bezpdel lof te gheben ket boofhept: Dit is wel niet nieu / maer wat gaet het ons aē / dat wy daerom de ſchult van ſulck fouden moeten bzagen? Men weet wel / dat dat Euangelium den eenigen regel is om wel ende heplichlic te lebē. Wat nu niet alle meſche haer laten regeert: dat oock andere / als van het lock ontſlaghen zijnde / ſonder vzeſe ſtout wordē / int ghene bekennen wy waerachtich te weſen / dat Spineon ſepde / dat Chyſtus daerom geſet is / op dat de ghedachten uyt vele herten ont- deekt worden. Iſt dat het Gode beaecht het Euangelijſche licht daerom te ontſteken / dat die verbozghen boofhept der godloſen openbaer wordē / het ware ghewis de hoochſte onbe- ſchaemthept erde boofhept / danmen daer uyt oorſake nemen wilde / om de Dienaren des Euangelij / miſgaders hare predicatie te laſte- ren. Maer ick en ſoude haer geen onrecht doen / iſt dat ick tegene daer van ſp ons nijdich maken willen / ſelve op haer dreve. Wāt waer uyt ne- mie de verachtters Gods oorſake tot moerwil- lichept / dan datſe in het midden van de twiſt- beroerte / haer alle dinghen gheoorloft mepenen te zyn: Laetſe dan bekennen / dat dit laſter haer ſelven toe comt / datſe den loop der waerhept ophoudende / de onghewondene vryhept der on- broumen voeden.

79 I Datſe oock ſeggen / dat wy gheen diſci- pline noch wetten en hebben / om het volck in goede ordye te houden: Teghen alſulcke beſchul- diginghe hebben wy tweederlep antwoort ghe- veet. Iſt dat ick ſal ſegghen / dat wy een goede ende wel-geſteide ordye hebben / de daghelick ghe- predica-

Antwoort de op d'eerſte laſteringhe / dat de twee- bzachtichept in de religie van de Geres ſoznerde / maer dan de ſtomaniſten.

De 2 laſte- ringe als dat wy niet de Geresmaet gheen profijt gedaen en heb- ben / wort bez- antwoort.

Antwoort 1.

23 eether bet- raringe van de antwoort op de twee- laſteringhe.

1. Coꝝ. 3. 6.

Antwoort 2

Antwoort op de beereghe- ringe der miſ- ſchen in den tyt der Geres- maet.

1.

2.

Luk. 2. 35.

3.

De 3. laſte- ringhe als dat wy geen diſcipline noch wetten en hebbe in onſe kercke / wort beantw. oort op drie es- lep manere.

De verdorventheyt in de Kerckelicke regeeringhe.

predicatie van den onsen sullen my tegenspreken/ daer in sy haer beclagen/ dat de Discipline noch in verachttinghe is. Maer ick/ghelick als ick niet en loochene/ dat wy dit voordeel niet en hebben/ segghe alsoo oock/ datmen moet acht nemen/ by wien dat tot noch toe het ghebreck is gheweest/ ende noch ter tyt is/ dat wy selve niet en ghenieten/ ten eynde dat alsulcken de schult gegeven mach worden. Laet onse vanden/ soo sy connen/ loochenen/ datse alle dingen aen legghen/ om niet alleen onsen arbeyt te verhinderen/ daer mede wy de kercke tot bequame ordynde ende reghel mochten brengen/ maer oock om te verwoesten/ ende om te stooten al wat dooy ons begonne was. Wy arbeyde wel neerstich/ om de kercke op te bouwen/ maer als wy in het werck besich syn/ soo ist datse alsnu ende alsdan haer vandelick in stecken/ om die beginselen te verstoozen/ende ginnen ons gheen ruste om te moghen den stant der kercke in ordynde stellen. Als dan wijten sy ons/ als ee versmactheyt/ dese verwoestinghe daer va sy sels oozsake sijn. Wat dooy een beleestheyt is dit/ datmen alrijt moeyten maectit/ ende daer nae dooy een laster houdt/ dat ons niet en mach ghebeuren/ dooy middel van de selve/ alle die bejoozlicke stucken van de kercke te bestelle? Datter noch veel ontbreect tot de volcomenheyt/ sy ghetuyghen eerstelick God/ die onse versuchingen verstaet/ daer nae de mensche/ die hier over haer beclach doen. Doch/ sommighe dinghen/ die tot de discipline dienden/ hebben wy afgestelt. Te wete/ gelychterwijs als plegge te doe/ die een vervallen hups aen nemen te hermahen/ datse die te hoop gebrochte/ en onder maleanderen liggerde stucken van miracie ende houtwerck uyt trecken/ ende by een versamelen/ om daer nae de selve op sijn plaetse te brengen: Soo wast oock van rooden/ dat wy deden. Want/ so watter van de oude discipline was over ghebleven/ dat hadde in alsulcke verwoestinghe der kercke sijn oude ghedaente verlozen/ liggende tselve soo schandelic onder maleanderen/ ende over hoop ghevozen/ dat het nergens toe tot nut en te passe en conde comen/ ten sy dat eerst uyt dese ongeschicktheyt uytghetrocken hadde gheweest. So Maer of het God gade/ datse ons te minste met haer exempel berispen. Maer wat? wat dooy discipline hebben sy doch/ die daer roepen dat by ons gheene en is? Soude niet beter wesen/ datse met ons dooy God behenden haer ghebreck/ dan ons tghene verwijten/ dat op haer hoofden sels valt? Twee deelen zynder van de discipline: want d'ene behoort tot de Gheestelicheyt/ het andere tot het gemeyne volck. Nu wilde ick wel wete/ mer wat strengicheyt datse hare Gheestelicheyt in eerbare ende eynde zeden houden. Die seer supbere ende wyghelosen heylicheyt/ waer toe de oude setregghels die Gheestelicke verbinden/ gheve ick haer toe. Want ick weet/ hoe sy van binnen lachen ende spotté/ als yemant de selve witten/ nu ober langhe tyden verstorven zijnde/ uyt de lanchduerighe bergeteuthet op haelt. Ick en berepse maer alleen de ghewoonelicke eerbaerheyt by haren Gheestelicken: ist datse niet in byzomicheyt des levens overtreffen/ datse ten minste dooy schandelicke daden haer niet oncerlick en mahé. So yemant ofte dooy gheschencken/ ofte dooy gunste/ ofte dooy onbetamelicke diensten/ ofte dooy heymelicke gestolenrecommandatie tot het Priesterdome is gheronnen/ die setregghels segghen/ dat het is een verdoovinghe der Gheestelicker diensten/ ende ghebedden/ dat sulcx sal gestraft woz-

den. Wie van alle isser heden daerhs/ die op een andere maniere hier toe gheraect? Maer laet varen/ghelick als ick geseyt hebbe/ dese hoochste strafficheyt. Doch/ schoon ghenomen/ datse ter gheen vooy schryven witten en waren/ wat dooy een groote schande isser/ dat de huyfen der Bisschoppen winckels sijn van openbare ende schandelicke roopmanschap der kerckelicke diensten ende ampten? Wat sal ick van dat Roomse Hof segge/ al waer't nu een seer cleyne sake gheacht wort/ dat de Priesterdommen int opbaer opgheveylt worden: dewijle het belooninghen sijn van kroffiaenschappen/ tooverien/ en oncerlick septon? Ist dat by ons cenichsus dat menschelick verstant plaecte heeft/ wat een selfsaem wonder isser/ dat den kinderen van twaelf jaren dat Opper-bisdom toe vertrouwt wordt? Was oock Christo Jesu lecliker versmactheyt aenghedacn/ doen hy met vuysten gheslaghen wordte? Can me eyentlicker niet Gob ende niet den menschen den spot houden/ dan waermer een hint de heerschappie over het Christelicke volck ghegeven/ ende in den Stoel des Vaders ende des Herders gestelt wordte? Van den Priesteren en Bisschoppen beslipten de Set-regels alsoo/ dat elck in sijn eyghen plaetse de wacht houde: ende dat yemant verre van sijn kercke en sy. Doch/ genoen datter niet van sulcx bevolc en wert: wie en merckit nochtans niet/ dat de Christelicke naem oock by den Turcken tot een spottelic ghemackte wordt/ alser yemant een Herder der kercke ghenoeemt wordt/ soo hy doch niet ee mael in sijn gantsche levé daer in en roumt? Want dat yemant aldaer alrijt woonachtich sy/ daer hy een Herder is ghestelt/ daer van en hebben wy ober langhe tyt geen exempel veel geweten. De Bisschoppen ende Abten die hebben ofte selve haer eygen Hof/ ofte sy sijn ordinaris in der Woyste Hoven. De andere kiesien een plaetse nae haer gemack/ daer sy sachtelick en leckerlick moghen leven. Maer weleke in haren nest meer behaghen nemen/ die blyven waerlicks in hare kercken sitten: want sy sijn lupe buycken/ die gheen dinc minder en verssaen/ dan haer bevolen ampt. De oude Set-regghels hebben oock verboden/ datmen niemant twee kercke toe leggen en soude. Doch/ laet dat ongeseyt wesen. Maer met wat berde sal sulcke ongheschicktheyt verontschuldicht worden/ datter vijf/ ofte meer Priesterschappen eenen mensche opgedragen worden? Datter een yemant/ jae sommighe oock een hint bye Bisdommen besit/ soo wijt van maleanderen verscheyden/ dat hyse in een roum jaer nauwelier en tan omgaen/ al dede hy oock anders niet? Soo veel de ondersoekinghe bye des levens/ ende der kerke in den Priesteren/ die in den dienst sullen worden gestelt/ aengaet/ so berepsshende Set-regghels/ datse grondich ende volcomen sal gheschieden. Doch/ laet ons dit den tyt toe gheven/ datse aen dese al te seer straffe maniere niet ghebonden en worden. Maer wy sien hoe datter ongeleerde/ ende niet alleen gantsch onwetende/ maer oock onvooyzichtighe sonder onderseheyt inghelaten worden: Ende men heeft meer achttinghe op het vooygaende leven/ van eenen ezel-drijver/ als men hem wil gaen hueren/ dan men doet in het verkiezen van enen Priester. Icken versiere/ noch en doe daer niet met allen toe. Sy spelen een sabel/ ghelick als de Con. di. spelders in haer hutte/ op dat sy nae booten souden het beelt va ee oude gewoonte. De Bissel/ oppé/ ofte hare Stelholders brengen/ of sy't werdich sijn/ die sy vooyghenomen hebben aen te setten.

Engeregelt
heyt der Bissel
schoppe ende
des Room-
schen Hofes.

Wissbueck
in het ordines
ten dee per-
soonen ende
plaetsen.

Gelijcknisse.

2.
De tweede
antwoort.

Twee deelen
der discipline.

Wissbueck
in het exami-
neren der
Priesteren.

Dare

Daer isst een die antwoort / dat sp't weerdich zijn. Ende men behoef niet van verre een ghetupghe te gaen soeken / ofte niet gelt om te roopen: want / dewijle dese antwoort slechts dient tot de uytwendighe tecononie / soo ist dat alle Camerlinghen / Scheerders ende Doorters de selbe antwoort leeren. Doorters nae datse aengeset zijn / ende ontfanghen / soo moet in den Geestelicken gestraft worden oock het minste achterdencken van hoererie / achtervolghende de oude Set-regels: Ist datter ee vā sulcke schandellicke daet overtuypt woꝝt / soo salmen hem afsetten en af snijden. Doch laet ons wat laten vallen van de oude sekerpicheyt. Salmen daerom nochtans die dagelickse hoererie in haer alsoo verbragen / als of sp rechtelick toegelaten ware: Die Set-regels verclaren / datmen geen Geestelicken persoon en sal liyden / die hem ofte tot jagen / ofte tot dobbelen / ofte tot brasserien / ofte tot dansen begeeft. Ja sp weeren al de ghene uyt den dienst / die van een quaet geruchte zijn beschuldicht. Desghelijc oock alle de gene / die haer vernemen in onheplige handelungen / ende in bozgerlicke dienstē haer also stekē / datse verschindert worden om hare bedieninghe te bezorgen: Spndelicke gebieden sp / datmen de gene / die niet neerstich en zyn / in haer ampt nae te comen / swaerlick straffen / ende ten zjv datse haer beheren / heel afsette sal. Sp sullen daer op antwoozden / dat desen tyt sulcke sekerpe remedien / die soo nauwe alle gebreken weeren / niet toe en laet. Wel aen / latet also zyn / want ick beghere van haer geen groote supberheyt. Maer dat sodanige ongebor / dien bysheyt van te sondigen by den Geestelicken soude heerschappie hebbe / dat sp de werelt / die andersins seer is beoꝝbē / meer besmetten / dat eenighe andere staet / wie soude haer dat vergheuen?

81 Aengaende de discipline / die men gebuypt aen den gemeene man / die is sodanich: wannec dat slechts die Geestelicke mogen overmündert houde hare heerschappie / en van hare schattunghe ende rooverien gantsch niet met allen af en gaet / dat voozts schier alle andere dinghen / ofte wel toegelaten zyn / ofte ongemerckt overgelaen worden. Wj sien / hoe dat de zeden der menschen tot allerley boosheyt alomme verloopē zyn. Ende ick en wil geen andere getuygen van dese sake roepē / dan u selve. Onoverw. Aepser / en u / Doozl. Voostē. Ic bekenne datter wel veel oozaken comē bygebracht woꝝdē / waeromme dat sulc soo zjv: maer uyt velen is dese de vooz-naemste / dat de Priesters ofte dooz haer te groote toelatinghe / ofte onachtzaamheyt den boosen menschen te vele wils gegeve hebbe. Wat geschiet hedsdaerhs: hoedanigē sozge nemē dese aen / om die gebzake te reynigē / ofte ten nuntzen in dwange te houde? Daer zyn die vermaningen: Waer zyn die bestraffingē: die uytstuytinghe / dat ick de restē ver swigge / die daer is den besten bant der discipline / wat ghebruyck heeft zjv? Sp hebben wel onder den schein des Vang / enen tyranischen blizen / inden sp op den hartnekligē / so sp't noemē / schickē. Maer wat vooz hartneklicheyt straffen sp anders / vā der gener / die van gels saken by haren Richterstoel ghedachbaert zijnde / ofte vooz gherichte niet en zyn verchienen / ofte haren Schult-heeren om der armoede niet en hebben betaelt? Alsoo dat tgene / dwelck was de gesontste medecijne om de schuldige te genesen / alleentlic in sulcker boegen misbruyck woꝝdē / om die arme en onschuldige te quellen. Voozts / soo isst spottelick / datse die heymelicke misdaden somwijlen niet den Van

straffen: gelyck alffer wat gestolen is getweeft / en de man niet en voerde ghevoonden. Want dese maniere van doen is vzeent van Christi iustellingē. Zouē die / dewijle so veel openbare schandellicke stukken vooz aller werelt oogen staen / so en woꝝt daer in nochtans den Van niet eens gebuypt. En dozben sp ons noch verwoyten eenige ongeregeltheyt / daer nochtans by haer alle dingē so zyn verwoest: Hoewel dat wj gant sech niet geholpe en woꝝdē dooz haer lieber beschuldigingē / ist dat wj stekē in de selbe schult. Maer nochtans / de dingē die ick vooz hemē ghesepē hebbe / en strekten daer toe niet / datse die lasteringe / daer mede sp ons outereē / van ons soude af wiffen / dooz dien dat wj de selve op haer schuyben: maer / op dat ick soude betoonē hoedanige heerlicke discipline dese is geweest / die spragē vā ons aldus vercrancht te wesen. Doch ten wj een vergelickingē doen van beyde zijde / wj vzeesen niet / of onse vwoestinge / hoedanich die ooc zjv / sal ten minsten op sommigen tyt van alle Godsaligē van beter regel geoozdeelt woꝝden / dan alle haer liever oꝝdē / daer van sp haren roem dzaghen. Ic en staerre myselven niet in onse boosheden / als ick dese dinghen spreke. Ic wete wel / hoe veel saken daer by ons noch conuen ontbreken. En voozwaer / so wannec ons de Deere soude tot rekeninge roepen / wj soudē ons swaerlick conuen ontschuldigen: Maer als wj onsen vbanden moeten antwoozt geven / so hebben wj beter reden en lichtere victorie / dan wj soudē wenschen.

82 Van gelycker onbeschaeimtheyt isst / datse roepē / dat by ons de kerckelicke goederen genoemē / en tot onhepligē gebuypt aengelept woꝝdē. Ist dat ic wil seggē / dat by ons hier niet gesondicht en woꝝt / dat soude ic liegē. Gewisselic / selde gebeure so groote veranderingē / ofte sp bygē mede eenige schadē. Daerom / ist dat hier in wat misdaē is / en wil ick niet sehoon make. Maer met wat reden leggen ons onse vbanden sulck laster op? Dat de kerckelicke goede ē tot een ander gebuypt aengelept woꝝdē / seggē sp te wesen een kerckerooverie. Ic sta dat toe. Sp sette daer by / dat het van ons geschiet. Daer op segge ick / dat wj ons geensins en ontfie / om ons ter antwoozt te stellen: als sp slechts soek haer weder gereet vinden om haer antwoozt in te byngē. Daerom sullen wj sus van ons handelen: onder tusschen laet ons sien / wat sp doen. Van den Bisschoppen en spreke ic niet / dan dat alle man fiet / datse niet alle haer opstehē met de Prinzen des werelts in yacht van cleeren / in leekernie van tafel / in menichte van dienaren / in heerlicheyt vā salpessen / en in allerley overdaet / maer datse de kerckelicke goederen verquisten / en onnuttelicken verdoen in veel meer schandellicke costen te maken: Ic ver swigge het iagē / het dobbelen en tusschen / en andere wellusten / die geen cleyn deel van de inkomsten vermindē. Maer dit is al te seer onbetamelick / datse van der kercke nemen / tgene / datse aen hoerē en boeben te coste leggen. Dits nu gewisselic ongheschick / datse niet alle in groote opschietelicheyt en hoogen staet opghelassen zyn / maer oock den overvloet hebben van tgene / daer mede sp sulc al mogen doen. C'is voozmaels den tyt gheweest / dat by den Priesteren gheprezen werde die erlicke armoede / want sulc houdt in de handelinge van de Aquileiense Synode. Dor was vooztydē een wet ghemackē / dat de Bisschop niet verre van sijn kercke hebben soude een cleyn logijs / mitsgaders een slechte tafel en huystraet. Maer laet vā de die oude strengicheyt: nochtans / na dat nu vele

De 4. lasteringhe van de robbingē der kerckelicke goederen woꝝt brant woꝝt.

Ontruyfcheyt der Priesteren en andere misdadinghen der selver.

Misbruyck der discipline aen den gemeenen man.

Misbruyck des ghelickens van s.

Concil. Cap. 4. cap. 4. cap. 14.

De verdorventheyt in de Kerckelicke regeeringhe.

vele verdozventheden / met tſamen den rjedom
aenghelwaſſen waren / was doen ter tijt de oude
wee op een nieu beveſticht / datter vier deelen
van de Geſtelicke incomiſten ſouden gemaecht
woyden: D'ene ſoude toe comen den Biſſchop
vā wege ſijne gaſtbyreijcheyt / en opneminge der
armen: d'andere den Gheſtelicken: dat derde
den armen: dat vierde / den kerckē / om de ſelve
te onderhouden in haren ſtant. Gregorius be-
tuycht / dat deſe maniere in ſijnen tijt oock int
ghebnyck was. Daerenboven / ſchoon ghenom-
men / daer en zyn gheen wetten / ghelyck alſer
ſomtijts gheen en zyn gheweſt (want deſe / daer
van ich gheſproken hebbe / ghelyck oock d'an-
dere / zyn upt quade zeden voozt gecomen) noch-
tans ſal eē prder bekennen / dat gene dat Hiero-
nymus ſchryft / waerachtich is: Dat namelijk /
des Biſſchops cere is / voozt der armen goet ſozge
te d'zaghen: ende dat het alle Prieſteren ſcham-
de is / voozt haer ſelven rjedom te vergaderen.
Dit ſal oock miſſchien wat te bitter ſchijnen te
weſen / dat hy aldaer ghebiec / dat des Prieſters
tafel open ſal ſtaen voozt den byzandelinghen en
armen: maer nochtans iſſet even- Wel de waer-
heyt. Hoe naeder dat de Abten doozt de veelheyt
haerder incomiſten tot de Biſſchoppen comen /
hoe meer ſp den ſelven ghelyck zyn. Om dat den
Canonicke ende Prochraen Dapē een Prieſter-
ſcheyt alleen niet ghenoech en was tot wulpsit-
heyt / ſeckernie / en grooten ſtaet / hebben ſp enen
lichten wech ghevonden / om die ſchade te ver-
beteren. Wane ten hindert niet / dat een per ſoon
ontfanghe de incomiſten van vier ofte vyf Prie-
ſterdommen / de welcke in een maent roudē deel
meer op ſiecken / dan hy int gheheele jaer ont-
fangt. Vā de laſt en wozyder niet geſeyt. Want
daer zyn terſtont by der hant Capellanen / die
haer ſchouderden gheerne by ſetten / als ſp ſlechts
maer een cleynē poztie mogen daer van trecke.
Ja wepnighe wozynder oock ghevonden / die
met een Biſdom ofte met een Abdie zyn te byz-
den. De geſtelicke / welcke onderhouden wozy-
den van de gheimeene roſten der kerckē / daer ſp
nochtans wel comen met haer epghen patri-
monij goet haer behelpen / noemt Jeronimus
kerck-roovers. Wat ſullen wy dan van den ge-
uen ghevoelen / die daer te gelyck die Biſdom-
mē / dat is / vyftich ofte hondert cerclieke erſgoe-
deren doozt de keel iaghen? Ende op dat ſe haer
niet en beclage / dat ſp / overmits die ſchult van
aſſulcke wepnigē / onrechtelie moeten bezagen
wozyde / wat gevoelen ſullē wy dan hebben van
den ghenen / die daer niet alleen miſbzuycken die
openbare kerckelicke betalunghen / tot overda-
dicheyt ende welluſten / maer tot belooninghen
van hoeren ende borben? Nochtans en ſegge ich
ni niet / dat niet en zy ghemeyn. Daerenboven /
iſt dat ſp gebzuecht wozyden / met wat recht / ich
en ſegghe niet alle / maer die wepnighe / die daer
in de Prieſterdommen ſitten / oock die ſobere en
matelicke gagie nemen / ſoo en ſullen ſp op deſe
bzaghe oock niet hebben te antwoyden. Want
met wat dienſten verdienen ſp ſulck? Ghelyck
als hier voorzjts onder de wet / de ghene die
den outaer dienden / van den outaer leefden:
alſoo iſſet nu oock billich / dat die het Euange-
lium vercondighen / van den Euangelio leven:
ende God heeft dit alſo geboden. Dit zyn Pauli
wozyden: Laetſe ons dan Dienaers des Euang-
gelij voozt den ooghen byzenghen / die gagie wil
ich haer gheerne toe laten / want men moet den
dozſchenden Ofſe ſijnen mont niet toe binden.
Maer datmen de ploegende Ofſen ſoude laten
hongerlyden / ende de luze Ezels in de wepde

gaen / hoe byzant is doch dat van alle reden?
Sp ſullen ſegghe / dat ſp den outaer die-
nen. Ich antwooyde / dat de Prieſters onder de
wet / doozt des outaers dienſte / de roſt verdienen:
maer dattet een ander ſake is in den nieu-
wen Teſtamente / gheſey als Paulus getuycht.
Maer wat voozt dienſten gheſchieden daer ont-
treut den outaer / daer doozt ſp haer beroemen
den coſt weerdich te zyn? Te weten / datſe hare
Kliſſen doen / ende in der kercken ſingen / dat is /
datſe eenſdeels verlozen arbeit doen / eenſdeels
kerckrooverie begaen / daer mede Gods toozū
verweckt wozyt. Dicit hier / waerom dat haer-
lieden upt de ghemeyne goederen onderhout ge-
daen wozyt.
83 Deſe zynſe / die ons Pzinten beſchuldigen
van een verſoenelicke kerck-dieverie / datſe der
kercken erſgoet / zynde Gede opgheheylſt /
doozt ghewilt en rhyochſte onrecht gerooft heb-
ben / ende nu in onheplighe dinghen verquiften.
Ichi hebbe wel te byzen ghetuycht / dat ich alle
de ſaken / die by ons gheſchieden / niet en wil ver-
ontſchuldigen: Ja veel eer bekenne ich een miſ-
haghen te hebben / datmen gheen meerder ſoz-
ghe op ſommighe plaecten en bzuecht / dat die
reuten der kercken tot ſulcken ghebzuyck alleen
aenghelept mogen wozyden / daer toe ſp epgent-
lich zyn opghebzagen. Alle byzomen verſuchten
hier ober oock met my. Doch / daer van wozyt
hier teghenwoozdich alleen ghehandelt / of onſe
Pzinten doozt kerck-dieverie de kerck goederen
aengheſlaghen hebben / als ſp die upt der Prie-
ſteren ende Monicken handen ghenomen heb-
bende / aen haer gheſaelt hebben: Ofte / of ſp die
ſouden daerom ontheplygē / om datſe die elders
toe beſteden / dan om de dicke bypcken te meſte?
Onſe wederpartien verhandelen haer epghen /
ende niet Chryſti nocht der kercken ſaken. Ichi
bekenne certepn / datter eē ſwaer oozdeel ghezo-
ken wozyt teghen de gene / die de kerckē berooft
hebben / om dat ſp aen haer ſlaen tghene / dat der
kercken epghen was. Maer / daer wozyt reden
met enen ghegheben / te weten / om dat ſp den
ware Dienaren den ſekterſcht onthonde / en om
datſe aent bloet der armē ſchuldich zyn / de ſelve
van hunger doodēde. Maer wat gaet dit onſen
wederpartien aen? Want / wie upt haerlieder
hoop ſal ghetuyghen / dat Ambroſtus van hem
ſelven certzjts ghetuycht heeft / dat al wat hy is
beſitter de / der nootduyftigen goet zy? Zien dat
een Biſſchop niet met allen en heeft / dat den ar-
men niet toe en behooyt. Jae / hoe veel iſſer van
haer / die niet even byzondzoncken tghene / dat ſp
beſitten / en miſbzuycken / al of het haren wille
onderwoyzen ware om tſelbe in allerley overs-
daet te verdoen? Zoo maken ſp dan vergeeffſche
wozyden / dat haer die dinghen zyn benomen / die
ſp niet gheen recht en ghebzuycken / ende met
hoochſter ſchande ombzuechten. Want ſulck te
doen / en was niet alleen onſen Pzinten gheooz-
loft / maer oock gaurſchelick van nooden. Want
hoe? doen ſp ſaghen dat de kerckē werde ont-
bloot ende verlaten van ware Dienaren / ende
de incomiſten / die daer tot onderhouwt van den
Dienaren verozdineert waren / van den lupen
ende ſlechgaerhen achter gehonden werden:
doē ſp gewaer werde / dat het erſgoet Chryſti en
der armen / ofte van wepnighen ingeſlocht / ofte
in oberdadigher weelden ſonder ſchamte ver-
ſlampant wozyde / ſouden ſp dan niet de hant
daer aen geſlagen hebben? Ja / doen ſp mirckē /
dat de moctwillighe vpauden der waerheyt / op
dat kerckē - goet haer verlieten / ende tſelbe miſ-
bzuycken / om Chryſtum te beſtrijden / de leere
der

Hier deelen
der kerckelicke
he incomiſtē.

Ad Nepodia-
num.

c. Clericos 1.
capitulo 2.

1. Cor. 9. 9.

De wedet-
partien ma-
ken de Pzinten
verdoen van
het toozū
ben der here-
kelicke godes-
dieren.

Antwoort.

Epist. 1. lib. 5.
Epist. 31.
ende 33.

Nota.

der Godsalicheyt te dempen / de Dienaren der
 selver te verbolgen / souden sy niet terstont wyt
 haer handen het selve ghetrocken hebben / op
 datse niet met den rijkdom der kerckelike gheswa-
 pent ende voorsien souden wesen / om Christi
 Ghemeynte te quellen / De Coninck Jostias
 wordt dooz het ghetuyghenisse des heylighen
 Geestes geprezen / doen hy vernam / dat de heyl-
 liche schattinghen van den Priesteren qualick
 werden vertoert / dat hy synen diene-meester
 gestelt heeft / om het ghyet te ontfangen. Doch-
 tans waren sy Priesters / den welcken God de
 ordinare bedieninghe bevolen hadde. Wat sal-
 men dan niet die doen / de welcke noch den wet-
 telicken dienst waer nemen / noch oock niet al-
 leen de verbeteringhe des Tempels / gelyck als
 sprieken / versumpen / maer alle haer crachten
 ende rijkdommen aenwenden / om de kerckelike
 vernielen?

2. Chro. 24. 11

Wat boor be-
 dieninghe der
 gheestelicker
 goederen by
 den Geresoz-
 merden 39.

84 Maer hoedanich is dese bedieninghe? sal
 peinant segghen. Ghewisselick / hoewel sy niet
 heel by en is van beschuldiginghe / soo isse noch-
 tans ten minsten niet alleen beter / maer oock
 heyliger / dan sy is aē de zyde van onse vbande.
 De ware Dienaers woorden ten minsten daer
 van onderhouden / die het volck met de leere der
 salicheyt wepde / daer te vozen de kercken ont-
 bloot ende verlaten wesende van hare Herders /
 niet de cost van onderhoudinghe beswaert wer-
 de. Al waer te voze scholē ware ofte Arin-gast-
 hupfen / die blijven daer ter plaets. Op eenighe
 plaetsen sijn oock de incompsen beemerdert /
 maer nergghens vermindert. Oock sijn op vele
 plaetsen in stede van Cloosters / ingestelt Arin-
 gashupfen / die daer te vozen niet en waer: son-
 tijts ooc nienwe Scholen opgerect / daer niet
 alleē vooz de Meesters gagien bestelt sijn / maer
 de kinders woode ooc op die hope opghewoert /
 datse schijer ofte mozzen der kercken mogē die-
 selick vallen. Spindelick / so ontfangē die ker-
 ken veel profite int gemeyn up de selve goede-
 ren / die de Priesters ende Monicken alleen te
 vozen verbyasten. Ende gheen elpen deel garter
 oock wech tot luyte-costen / welke nochtans
 ter goeder trouwe in rekeninghe moeten comen.
 't is ghewis / datter veel meer vertoert wordē
 in soo drobbelachtighe saken / dan offer sekeren
 reghel ghemaect zijnde / de kercken onder mal-
 caanderen eens waren. Dat ware seer onbillick /
 dat onse Dyzinen en steden niet en souden willen
 lijden / datmen alsulcke costen soude doen / die
 daer niet en gheschieden van wegghen eenich by-
 sonder profijt / maer van wegghen den gemeenen
 noot der kerckelike. Daerenbouden / soo en vermin-
 deren onse tegenpartien met de rooverien ende
 onrechtverdighe schattinghen / daer mede dat
 de kercken onder den schijn van Offerhanden
 berooft werden: Doch nu sijn sy verlichtet.
 Maer om eene oorzake is byreans dese gantsche
 handelinge onnoodich: Dat nu vooz dize jaren
 onse Dyzinten ghetuycht hebben / datse / om dese
 goederen wederom te gheven / gheen wepgher-
 ringhe en wilden doen / ist dat de ghene / die niet
 alleen veel meer / ende dat niet soo gheenen eer-
 licken derkmanent / onder haer hebben / maer
 oock in de bedieninghe van dier / veel ongebon-
 denet sondigen / haer tot den selven regel willen
 late byenge. Daerom / Onoverwinnelick Key-
 ser vint uwe Matestept de selve met hare belof-
 te aen u verbonden. Daer is oock in der men-
 schen handen ten boeckken / alsoo dat dese sake
 niet en behoort te verlijnderē om dat eendracht-
 lich ghevoelen van de leere te voorden.

85 Het laetste ende t'vpsonderste laetst / daer

mede sy ons beswaren / is / dat wy van der kerckelike
 afgheschedden sijn. Ende alhier isst / dat sy
 ons gheweldich trosten / datter gheen oorzake
 en sy / om de eenicheyt der kerckelike te scheuren.
 Doch / hoe grooten onghelyck sy ons doen / daer
 van sijn ghetuyghen de boecken van den onsen.
 Dit sal dan nu haer roytelick tot een antwoort
 dienen: dat wy / uamelick / noch van der kerckelike
 verschedden sijn / noch dat wy gheenings ver-
 vrent en sijn van der selver ghemeynschap.
 Maer om datse met diensterliche tytel der kerckelike
 oock ten minsten d' ooghen der Godvucht-
 tighen ende trouwertighen plegghen te verblin-
 den: Soo bidde ick hooghelick u Onoverwinne-
 lick Keyser / ende Doochtichste Doyse / eer-
 stelick / dat ghy afghelept hebbende alle vooz-
 oordeel / die andere ooze gheheel wilt vergunnen /
 om aen te hoozen onse verantwoordinghe. Daer-
 na / dat ghy hoozende den name der kerckelike / niet
 en wilt terstont verschicken / op dat ghy ghe-
 dachtich zijt / dat sulcken stryde de Propheten en
 Apostelē in als gehadt hebben met de vermom-
 de kerckelike in haren tijt / ghelyck ghy siet dat wy
 met den Roomschen Paus / ende sijn gantsche
 sehare heden daerchs hebben. Als sy upt Gods
 bevel bymoedich straffen de Afgodē / super-
 stitien / verontreuninghe des Tempels / ende
 der Goddeliker dinghen / die onachtfacinheyt
 ende slapericheyt der Priesteren / haerder aller
 giericheyt / wreetheyt ende onozdentlike lustē /
 soo werde terstont in haer aensicht ghesmeten /
 dat heden daerchs de vbanden in den meset heb-
 ben: dat sy van het ghemeyne ghevoelen afwij-
 kende / de eenicheyt der kerckelike scheuren. De or-
 dinare regeeringhe der kerckelike bestont doen ter
 tijt by den Priesteren / de welke sy haer selven
 niet lichtveerdelick toeghelept en hebben / maer
 God hadde haer die in sijn Wet gegheven. Het
 ware te lanck in elck ende een dat aen te wijsen.
 Daerom sullen wy met dat eenighe exempel
 Jeremie te vreden wesen. Hy hadde te doen met
 de ghehele vergaderinghe der Priesteren / ende
 dit waren hare wapenen / om hem aen te vallen:
 Compt laet ons teghen Jeremiam raetlagen.
 Want de Priesters en connen niet dwalen in de
 Wet / ende de wyisen en conne niet spelen in ra-
 den / ende de Propheten en connen niet onrecht
 leeren. Hier was de hooge Priester / aen wiens
 oordeel / wie hem niet en hielt / die was den doot
 schuldich. Sijn gantsche gheslachte / aen het
 welke God overghegheven hadde de regeerin-
 ghe der Israeltischer kerckelike / doerch met hem
 over een. Ist dat hy de eenicheyt der Gemeynte
 breect / die daer met Gods waerheyt alleen ge-
 wapent zijnde / hem selven stelt teghen de ordi-
 nare Macht: Soo is dan dien Propheet een
 scheurmaker / die gantsch niet dooz sulcke drey-
 ghementen verflaut is gheweest / ten eynde sy
 niet standvastelick en soude voozwaren te stry-
 den tegen die Godloosheyt der Priesteren. Dat
 wy aen onse zyde hebben de eeuwighe waerheyt
 Gods ghepreddick van den Propheten en Apo-
 stelen / t' selve sijn wy bereyt te beluften: ende
 een peder can dat lichtelick verstaen. Maer niet
 desen muerbreker alleen worden wy te rugghe
 gheslaghen / dat geen reden ter werelt / waerom
 wy van haer kerckelike gheschedden sijn / ons en
 mach gelyck geuen. Maer wy ontkennen styf /
 dat sulck van ons gedaen woort. Wat hebben sy
 doch / daer mede sy ons blijven quellē? Gantsch
 niet / dan datse hebben de ordinare regeeringhe
 der kerckelike. Maer met wat beter recht spraken
 sulck de vbanden van Jeremia? Want doen
 ter tijt duerde ten minsten noch de Wet des

Antwoort
 inghe op
 ghene dat de
 wederpartien
 de Geresoz-
 merde be-
 schuldighen
 u lichteveerd-
 dige affonde-
 ringe van der
 Roomsche
 kerckelike.

Jer. 18. 18.

Deut. 17. 13.
 Mat. 2. 2. 3.

Teghentwoort
 pinge.

Antwoort.

De verdorventheyt in de Kerckelicke regeeringhe.

Priesterfchaps/die van God ingestelt was/ op dat de beroepinghe der selver seker soude wesen. Die yeden de opperste Priesters gheeten worden/ en sullen noch niet met Goddelicke noch met menscheleke wetten hare beroepinghe conuenen vast maken. Doch laetse in gheylche weerdicheyt staen. Ten zy datse te vozen den heylighen Propheete beschuldicht sullen hebbe vā scheuringe/ onder den beziegelicken naem der kercke/ so en sullen sy teghen ons ooch niet met allen wterrechten. Die Propheeten alleen hebbe ick ereimpels wijsse genocent. Maer alle d'andere betuyghen den selven stryct gheleden te hebben/ als de Godloose Priesters den tytel der kercke misbruykten/ om haer te overbailen. Wat hebben de Apostelen ghedaen/ hebben sy niet moeten de Jootsche Synagoge tot vpyanden tegen haer verwecken/ om dat sy haer vooz Jesu Chrysti knechten bekenden? Nochtans en hadden sy noch niet de weerdicheyt ende eere des Priesterfchaps verlozen. Doch/ sullen sy segghen/ verschilden alsoo de Apostelen ende de Propheeten in der leere van den Godloosen Priesteren/ datse middeler-tyt niet haer ghemeynschap hielden/ soo veel als die offerhanden ende ghebeden aengacn. Dat bekenn ick / soo verre datmense niet tot de Afgoderie en dwongh. Maer wat vooz eenē Propheete selen wy opt offerhande gedaen te hebben in Betjel? Die van den Godvrychtighen meynen wy oock ghemeynschap ghehadt te hebben niet den onrepenen Offerhanden/ doen van Antiochoden Tempel ontrepniet was/ ende daer in onheylighe ceremonien inghevoert waren?

Hier comt de heele sake op wter / dat ghy meucht verstaen / dat de knechten des Heeren minnermeer en ylegghen te passen op den ydelen tytel der kercken/ als hy werde voozgewenden tot om te bevestighen dat rijcke der Goddeloosheyt. Daerom en is niet ghemeyn den naem der kercke altyt in den mont te hebben / maer men moet oock goet oordeel gebuyckte / op dat wy mogen weten / welke de ware kercke / ende hoedamech hare eenicheyt zy. Maer dit is eerst van allen waer te nemen / dat wy de kercke van Chrysto haer hooft niet en scheidē. Als ic Chrystum noem / verstaec ick hem niet sijn Euangelische leere veremicht / die hy niet sijnen bloede versegelt heeft. Daerom / op dat de wederprekeren haer diets moghen maken / dat sy de ware kercke sijn / soo isser van nooden / datse vooz alle dingē bewijs doe / dat sy de supbere leere Gods hebben. Ende die is ghene / dat wy dichwilts segghen / dat de gheduerighe mercktecken der welgestelde kercken sijn / die ghesonde ydratie der leere / ende dat supbere ghebruyck der Sacramenten. Want na die Paulus getuyghet / dat de selve zy gegrent op de Propheetische ende Apostolische leere / ten zy datse op dat fundament ruste / salse haestelick moete vervallē. Ick heere wy tot onse tegēpartie. Dat sy Chrystum op haer zijde hebben / daer van beroemē sy haer wel heerlich: maer dan salmen haer hier in eerst ghelooven / als sy hem in sijn woorz voozdragē. Menichmael hondē sy ons vooz dat woorz kercke: Maer wy dragē / waer dat doch mach wesen de leere / die Paulus stelt vooz het eenighe fundament der kerckē. So siet mi gewisselic uwe Maestent / Onoverwinnelicken Keyser / dat ter eē groot onderscheyt zy / of onse vpyandē niet den naem / of niet der waerheyt der kerckē haer wapenen / om ons te overwimpelen. Die daer afstreden van de kercke / zijnde de algheimepne moeder der gheloovighen / de pilaer ende vastic-

heyt der waerheyt : dat de selve oock van Chrysto wycken / bekennen wy eben soo wel als sy lieden. Maer wy vereyffchen soodanige kerckelic die hare lunderen baert vooz dat onberderfellicke zaet tot onsterfellicheyt : die de ghebozene voedt niet de geesteliche spijse / dit zaet / ende dese spijse / is het woorz Gods: en die de supbere en gantsche waerheyt / die God in hare schoot geleyt heeft / vooz hare dienst belwaert. Dit is het ongetwyffelt ende onbedryegelic mercktecken / dwelc God selve sijnre kerckē ingeduyct heeft / om datse daer vooz bekent soude mogē werden. Schynē wy hier wat onbillic te begere? Als dā diergheleke niet vooz handē en is / so en blyct daer gheen ghebaente der kercke. Ist datmen niet den blooten name vooz comt : soo weten wy wel wat Jeremias seyt : Dat de Godloose Priesters haer te vergeefs van hare leugenachtighe redē beroemen / als sy roepen: Des Heeren Tempel / des Heeren Tempel / des Heeren Tempel / dewijle sy upt des Heeren Tempel eenen moortcupl ghemaectt hebben.

S7 Inghelijc betuygen wy / dat ons die eenicheyt der kercken heyllich zy / ghelijc van Paulo beschryven wort : ende segghen datse alle vervloectt sijn / die de selve op eniger manieren byken: Over sulc bewijst Paulus die eenicheyt niet dese grontrede: Datter een eenich God zy / een Geloove / eenē Doop: een Vader over allen / die ons tot een hope geroepen heeft. Derhalven sullen wy alsdan een licham sijn / ende eenen Gheest / ghelijc als hy op die plaetse gebiedt / ist dat wy den eenighen God aenhangen / ende dat soo wy onder maekenderen vooz den bant des geloofs veremoopt sijn. Voozts moeten wy gedachtich sijn des ghenen / dat hy elders seyt / dat het geloove comt upt Gods woorz. Derhalven laet ons dit vooz seker houden / dat alsdan onder ons heylighe eenicheyt bevonden wort / als wy in de supbere leere over een draghende / Chrysto Jesu inghelijst worden. Ghevisselic / soo het genoegsaem ware tegens allerhande leere hem te veracrslagen / niet wat tecken sal mi vooz acn Gods kercke onderscheyden moghen worden vā de onheylighe rotte der Godloosen? Daeromme soo ist / dat weynich daer nae de Apostel daer by voecht / dat den dienst van Chrysto ingesiet zy tot opbouwinge der kercken / tot dat wy comen tot de eenicheyt des gheloofs: dat is / tot de kennisse des Soons Gods: op dat wy gheen lunderē meer en sijn / als die onigevoert wordē niet allerley winden der leere: maer na de waerheyt staende niet liefde / in hem / die het hooft is / opwassen. Nochtē de Apostel oock clacder die gantsche eenicheyt der kercke begripen in de heylighe eendrachticheyt der waer leere / dan dat hy ons roept tot Chrystum / tot dē geloove / dat in de kennisse van hem begrepen is / ende tot de gheloozsaemheyt der waerheyt. Ende sulc en behoef gheen langhe bewijs by den ghenen / die daer overdencken / dat de kercke de selve Schaepstal zy / daer Chrystus alle d'overhoof van is. Alwaer alleen sijn stemme gheschoort / en van der veynder stemme onderscheidē wort. Ende dit bevesticht hy oock elders / als hy vooz de Romeynen God aenroep: datse alle eenderley gheboeden hebben mogen: maer in Chrysto / op datse eendrachtich God eeren.

S8 Derhalven / laet onse teghenpartie eerst gaen tot Chrystum / ende ons alsdan van scheuringhe beschuldigen / dat wy ons verstrout hebben van haer in der leere te scheidē. Dewijle ick nu openbaer gemaectt hebbe / dat Chrystus upt haer geselschap is verzeven / en sijnē Euangelische

Arrede.

Wilwoort.
1.
2.

De knechten des Heeren en hebben op den blooten name der kercke niet ghebruyck als sy de offerhande beselbe. inghepelt: maer hare oogen sijn op de leere Gods: die daer en het ware mercktecken der kercke.

Ephes. 2. 20.

Jerem. 7. 4.

De eenicheyt der kercke bestaet in de eenicheyt des supbercn Gods dienens ende des gheeloofs.
Ephes. 4. 5.

Rom. 10. 17.

Ephes. 4. 12.
14. 15.

Joan. 10.

Rom. 12. 3.
16.

De Gherec founerde volghen het exempel Chrysti haers hoofts / die hem van de valsche Phariseische kercke afgescheyden heeft.

sche leere uytgebâné / so en wete sy ons niet meer te beschuldige / dan dat wy Chyristo liever aenhangé / dan haer. Want / wien sullen sy doch dat wijs maké comé / dat alle de gene / die haer vā Chyristo / en syne waceheyt niet en wille laten afscypé / om haer in de macht der mensche over te geven / souden zyn scheinmakers / en vluchtige van tgeselschap der kercké? Ic bekenne voorwaer / dat men de Priesters eeren moet: en dat in de verachtlinge van de ordinaire macht groot verrijckel gelegé is. Over sulc / ist datse sulck seggē / datmē niet lrehtveerdich hem en behoort te stellē tegē de ordinaire macht / willen wy geerne tselve onder teekenen. Wāt wy en zyn dus bot niet / of wy merckē wel / wat een groote veroerte daer staet op te risen / in zy dat mē den Over-hoofden in haer authoyteit ontste. Laet van elcke kerckelicke synē Passoor in eere houden: Doch also / datter niet met alle en wort vruandert van de hoochste heersechappie Chyristi / waer onder sy en alle menschen haer moeten onderwerpē. Wāt God getuyghet dooz Malachiam den Propheet / dat hy op dien voet certijts de regeeringe van de Israclitische kercké de Priestere in handen gheset heeft / datse souden houden dat verdrach / dat hy met haer gemaccht hadde. Namelic / dat hare lippen souden bewarē die werenschap / en den volcke de Wee verklaren. Doen nu geen synē de Priesters dit verbont en hielden / soo spreect hy / dat sulck verbont dooz hare ontouchicheyt te niete gemaccht / en vooztaen van onweerde zy. Sy woode bedroge / ist dat sy meyne / datse op eenē anderen voet in de kerckelicke regeeringe gestelt zyn / dan datse soude zyn Dienars en getuygē van Gods warheyt. Hoe lange dan sullen sy tegē haer voozsechē ampt voozwaer / om te oozloogē tegē de warheyt Gods / te eynde sy aē haer niet die macht en nemē / de welke God anders niet / dan met dit bespēk / dwelt wy verhaelt hebben / oft certijts den Priesteren / of te niter tijt den Bisschoppen ghegheven heeft?

89 Doel / dewylc sy haer selven wijs gemaccht hebben / dat de gemeenschap der kercken verbaet is in die soorte van regeeringhe / de welke sy haer selven bedocht hebben / achtē sy haer stuc gewonen te hebben / als sy ons die verbeendinge van den Roomschen Stoel voozwerpē. Maer ten is ons niet swaer te antwoorden op de hoochste weerdicheyt van de Roomschen Stoel / daer af sy haer so seer beroemen. Doch desen handel en wil ic alhier niet ingaē / eensdeels om dat hy te laek soude vallen / anderdeels om dat daer van oversbloedich van den onsen geseheven is. Dit wil ic alleenlic maer van u begeerē Onoverw. Kieper / en Dooz. Dozsten / dat ghy leden Cyprianum / so dōt wille hoozen spreke / na welke oorde ghy souden liever moecht oordeelen de ware gemeenschap der kercken / welke onse tegenstrijders alleen op den Roomschen Paus brenge. Want als Cyprianus den oorzponck der kerckelicke eendrachticheyt gheset heeft alleen in het Bisdom Chyristi daer aen hy seyt / dat elc ende een hem int geheel en vast houden moet / so voecht hy daer na daer by: Dese kercké is eenderlep / de welke haer wyt uytstreckt in een menichte dooz de wasdom der vruchtbaecheyt / gelyck alser wel veel stralen der Sonnen zyn / maer een licht: veel ranchen des booms / maer eenen stam / op een vaste wortel gegroot: en vā eē Fonteyn vele waterche vloeopen: Hoewel die veelheyt selijnt verspreyt te zyn dooz de mildicheyt vā het overvloepen: nochtās blijft de eenicheyt in den oorzponck. Neemt eenen strael der Sonne vā het lichaem / de eenicheyt nochtās en schept haer niet. Breect vā de boom eenē tack / de vrucht en sal niet cōnē groenē: Schept de waterbelic van de Fonteyn / sy sal verdroogē: Also /

niet tegenstaende dat haer oock de kercké / oberstraect zynde met des Heere licht / over de gātse werelt verspreyt: soo isset nochtāns een licht / dat hem ober al verbruyt / ende die eenicheyt des lichaems en wort niet geseheyt. Darron vclaert hy / dat daer uyt kerckelen en scheuringe ontsaef / om datmen hem niet en keert tot den oorzponck der warheyt / noch om dat het hooft niet ghesocht / noch de leere des Hemeliche Meesters niet bewaert en wort. So sy ons sulcke heplige regeeringe connen by brenge / daer in de Bisschoppen also in grooter weerde zyn / datse niet en wepgeve Chyristo onderdanich te wesen: datse aen hem / als het eenige hooft / hangen / ende haer by hem houden: daer in sy onder malcanderen alsulcke broederlike gemeenschap nemē / datse dooz geen anderē bant / dan met Chyristi warheyt stamen zyn gebondē: alsdan / in gevalle datter eenige zyn / die de selve regeeringhe niet met eerbiedinge en hoochster gheoorzamenheit en onderhoude / so wil ic bekēnē / dat de selve allerlep verbloekingē weerdich zyn. Maer desen valsche seghin van het opperste regiment / waer mede onse tegestrijders aldus pzalē / wat gelykenisse heefse doch by die / daer Cyprianus van verhaelt? De eenige Paus van Roomen gebuyct in Chyristi plaect de opperste heersechappie / de welke sonder wet en maer / op eē tyrannische wyse / ja met ongebondener onbeschaemtheit / vā eenich tyān heerschet. De reste van het lichaem is niet ghetwilt nae des Paus / dan na Chyristi regel maer. Het licht / daer van Cyprianus spreect is uytgeblift: Het oorzponckelic vloeopen des Fonteyns toegestopt / eyndelic wort betoont alken de hoochheit des booms / van de wortel a ghehouwen zijnde.

90 Niet sonder oorzake isset / weet ick wel / dat onse tegenstrijders soo seer haer bemeypen om de hoochste weerdicheyt des Roomschen Stoels te verbedigen / daer in sy sien / dat niet alleu spriedē / maer oock alle hare saken bestaen. Maer wil u betamen Onoverw. Kieper / en Dooz. Dozsten / om toe te sien / en te verhoeden / datse u. l. niet / gelyck als sy den onovervarenen pleggen te doen / niet yvel blankhetse bedriegen. Alvozen moect sy ooc selve bekēnē / dat dese hoochste weerdicheyt dooz geen autoziteit van God / maer alleen dooz dat goetduncken van menschen is ingeselt. Als wy te muesse dat beroont hebbe / hoewel sy niet opstlick dat selve toe stemmen / soo schamen sy haer nochtāns eenich syn / om daer tegen haer te staen. We tijt isset wel certijts geverst / datse de Schyftuerlike getuygenissen stoutele misbruycken / om te bedestigen sulcke een grobe leughen: maer doen de sake wat nader gedeyde werde / condemnic lichte uyt hare handen singē / de splinters / die sy van verre vooz sweerden lieten sien. Verhalven van Gods woort verstenen zijnde / nemen sy haren toeblicht tot de outheyt. Doch van daer connen wyse ooc sonder moepten afstaen. Want dat allenreken de Roomsche Pausen opgecomē zyn tot sulcke hoochheit der eeren / die sy van overouvent vier hondert jaren inghenomen hebben / oft daer sy veel eer eensdeels dooz bedroch ende quade praetycken inghecropen / ofte met ghewelt inghebroken zyn gewest / verklaren grondich de Schyften der H. Vadersen / de handelingen der Conclien / en de Hystorien. Maer op dat wy dat kepde gaer toe gedē / om haer / segge ick / dat te laten houdē / dat den Roomschen Stoel de hoochste weerdicheyt van God verregen heeft / en dooz de geduerige eendachticheyt der ober kercken bevestiche is geweeft: So soude dan aldereerst dese dingē haer plaectse hebbe / so wanneer dat Roomē de ware kercké / ende den waren Bisschop hadde. Want de weerdicheyt des Stoels en sal niet be-

Malach. 2.7.

Beantwoorde dinge der Gereformeerde op het pnbactschap in der kercken / uyt Cyprianus no.

De Simplicitate Praiatorum.

Behoort gesinckenissen / der eendachticheyt in der kercken.

De Roomschen / alsoo sy haren boogen Stoel niet Gods autoziteit niet en connen bedriegen / nemen sy haren toeblicht tot de Outheyt.

Antwoort

staen/als waer dat geenen stoel meer en sal wesen. Liebe/waer in betoont hem de Paus van Roome eenē Bisschop te zyn/om dooz sodanigē van ons gerekent te mogē wesen? De sprucke Augustini is wel bekent: Dat het Wisdom eenen naem is des ampts/ en niet der eere. En de oude Spionden stellen dese stucke van eenē Bisschop: naemelic/dat volc wepde met de predicatie des woorts/ de Sacramenten bedienen/ de Geestelicheit en het volck onder de D. Discipline houden/ en hem ontsaen van alle onheplige sojgen des werelts/ te epude hy daer dooz niet verhindert en worde. De Priesters sullē in alle dese dingē den Bisschop behulpelic zyn. De Paus en de Cardinale wat gelact hebbe sy om diergelicke te doē? Laetse derhalven segghen / op wat voert dat sy willen ghehouden zyn vooz oprechte Herders/ die doch niet een eenich stuc haers ampts oock met den clepnschen vingher/jae niet eens na den uptwendighen schijn/aen en roeren.

91 Doch/op dat wy dit altemael haer toe late: Dat het eenen Bisschop zy / die hem in't gheheel onthout van alle de deelen sijns ampts: Dat dat een kercke zy/de welcke grenē dienst des woorts/ noch geen supber gelyck der Sacramenten en heeft: Doch wat isst/waer dat alle dingē daer tegen striden? De goddeloose superstitionen/ openlicke afgoderie en verkerde leeringē hebben nu seer veel jarē aldacr haer sit-plaetse gehat. De hoofstucken der leere / daer in insonderheyt de Christelicke religie bestaet / zyn ongewoopen: Christus is vooz de hoochste bespottinge gehouden geweest/dooz die dat de Sacramente tot schandelic gewin / en andere ontrepnigingē zyn aengesteld/ op dat Christus wederom eenichsins soude ghecrupricht mogē werden. Sal dit dan de Noeder zyn van alle kercken/welcke doch geen/ ic swijge gebaente/ maer ooc niet ee schreef der ware kercke en behout/also dat se alle de bandē der hepliger gemeenschap/die daer by dē geloovigen behoort te wesen/afgesnede heeft? De Paus van Roome stelt hem nu ter tijt tegē de wederopgaēde Evangelische leere niet anders / dan of het sijn leven woude ghelden. Bewys hy dan niet daer mede/ dat sijne Stoel geē vasticheyt anders en can hebben/ dā dat Christi ruche verdoēde worde? De Majesteit weert/wat een breet velt vooz my hier geopēt wort om te spreke. Doch/op dat ick van dese sake een cozt beslupt make/ so ontkenne ick/ dat dit de Apostolische Stoel zy/ daer niet dan een verseychelike afwijckinge gesien en wort. Ick ontkenne / dat hy is Christi Ste-houder/ die het Evangelium in dillicheyt vervolgende/ metter daer hem betoont dē Antechrist te wesen. Ick ontkenne dat hy en navolger Petrus is/ de welke om neder te stooten/ al wat Petro opgetimmert heeft/sijnen hoochsten blyt aenwendet. Ick ontkenne/dat hy het hooft der kercke is/die de afgesnedenē kercke van Christo dē warē en eenigē hoofde/dooz sijn tyannie vercheurt en verbeert. Laetse op alle dese dingē antwoort geve/ die dat hoochste regiment der kerckē also aen den Roomische Stoel willē binde/dat sy haer niet en ontsien de gewisse en betuychde leere des Evangelij minder te rekenē/dā des Paus auctoriteit. Ja laetse selve my antwoort geven : Alleen wilt ghy/ Onoverw. Keeser/ en Doozl. Vorstē/ overlegge/ of wy pet billicke ofte onbillicke versoeken.

92 • Daer upt sal outwiffelic u.l. oock mogen afnemē/ hoe dat onser tegenstridenen lasteringe gensins plaetse te geve en is/ als sy ons beschuldigen van goddeloose dertmetentheyt/ ende als van onbersoendelicke stouticheyt: om dat wy aenghanghen hebben de kercke te supberen van de besmettingen der leere ende der ceteruonien / sonder

te verwachten dat belieben van den Paus van Roomen. Ende sy en connen niet verstaen / dat alle man dit soude gheoorloft wesen. Maer/wat was van dien te verchopen / die upt sijn plaetse behoorde te wijcken / op dat de kercke tot eenen beteren stant mochte ghebracht werden: Daer na/wie hem indachtich wil make/ wat beginnelen en vooztganc Lutherus/en d' andere gehadt hebben / die en sal van ons geen ontfchuldiginge verpessen. Des alle dingē noch warē in ruste/ so heeft Lutherus dē Paus ootmoedich gebedē/ dat hy soude willē die seer groote sieckte der kercken aen nemen te genesen. Wat heeft hy gevoordert: Als de sake verder getomē was/hoe wel dat Lutherus sweech / so gozde nochtās de noot seer scherpelick om den Paus aen te drijven/ dat hy geē langer vertreck wilde make. Dit wasset/dat de gantsche Christenheyt van hem begerde. Het stonde in sijnē macht/ om de Godzuchtige weschingen van alle man te voldoe. Heeft hy't daerom gedaen? Hy went nu vooz/ eenighe beletsels. Doch/ist dat wy willē dē oozspronck gaē ondersoeckē/ so sullē wy bevindē/ dat hy alleē hem selvē/en anderē in dē wech staet/ datter niet gehandelt en mochte worde. Maer/wat blijve ic lange staē op dese geringe bewijs-redenē? Als of de eene sake/oste niet heerlick genoech/ ofte niet gewichtich genoech en zy: Dat hy van dē begiinc aē tot noch toe gheen andere hope getoont en heeft/ om met hem te handelen/ dan dat hy Christum wederom begrabēde/alle de goddeloosheyt/die daer was op dien tijt/ als wy te voozschijn quamen/ niet meer sekerre bonde/dā te vooz/ soude betacktigē. Dits/te weten/d' oozsake waerom dat oock heden daechs de wederpartien sterckelic verbiedē/datmē niet en soude de hant staen aē de verbeteringe der kerckē: niet daerom/ om dat het niet van nooden en zy (want sulcx te loochenen soude al te snoode onbeschaemheyt wesen) maer om dat sy willen/ dat so wel dat welbaren/ als tverderf der kerckē aen het goetduncken en dē wille alleen van den Paus van Roomen soude hangē.

93 Nu laet ons de Medertijne besichtigen / de welke alleen ons laten hebbe de gene/ die't vooz schande rekenen/datter soude eenē vinger getoert worde/ al wast dat met allerley verdyet de kerckē verducht worde. Sp heropen ons op een algemeen Concilium. Wat? Of het meerdere deel niet hartneckige herte in haer eyge verderf liep/ sullen wy daerom oock moeten mede verberden/ daer wy die macht hebben/ om onse welbarentheyt te besozgē? Maer't is niet betamelic/ seggen sy/ de eenicheyt der kerckē te verberckē: de welke alsdan gebzohē wort/ ist dat het eene deel/buyten d' andere in de leere des geloofs pet beslupt. Daer na vergrootē sy de schaden/die daer upt mochten ontstae: Datter niet anders dan een scheykelike verwoestingē/en enckele verwerlinge verwacht en can worde/ ist by aldien / dat ee pder volck en natie vooz hem selven een eygen maniere des geloofs in siekt. Dese dinghen souden wel te recht/ ende te passe alsdan gheseyt moghen werden/ soo wanneer upt sy selven een kintact der kercken de eenicheyt verachtende/ hem van andere wilde scepden. Maer dat en worde nu niet ghezeven. Oeh/ of dat mi mochte vercrege worden/ dat alle hoochste Regenten ende volcken des Christensdoms met een heplige overcendraginghe te ghehijck haren vingher opstaken/ om te verwarhten de verberinghe van de tegenwoordige schaden. Maer / dewijle wy sennighe sijn verseychden van eenen beteren stant : ende sijn wighe in den krijch ende andere sojgen verwart/ dat ic hier toe haer niet en connen verlegen. Deo larē dat: sullen wy op schozten / ons selven hier in te dierē

Augustini sprucke. Nota.

En can geen Apostolischen stoel wesen/daer een afgesnelike afgoderinge is van Christo ende sijnē Evangelische leere.

Laet be wags.

* De Roomen lasten de Geresoumeertben/ om dat se de Reformatie aengbangen hebbe blypen den raet des Paus. Antwoort.

Regentwoy pinge 1. Regentwoy pinge 2.

Antwoort op de eere te gles woypinghe.

niet

Antwoort op de 2. reghenwoyninge.

met te verwachtē tot dat andere zyn gereet? En op dat ick wat bymoediger de oorzpzone alleſquaets opene wy ſten dat den Roomſchē Paus zimmermeer / ſo verre hy mach / toelatē en ſal / dat alle kercken ſoudē bewilligē / ick ſegge niet / om eenen billickē ractſlach te mogen houden / maer om een Synode te mogen verſamelen. Wy ſal wel genoegh beloven / ſoo diekwils hy ſal gebraecht worden / als hy maer ſiechs merckt / dat alle wegen gefloten / ende alle inbodelen verhinbert zyn / om hier toe te comē. Maer hy heeft by der hand gereet de verhuideringē / die hy t'elckē by bēgt / op dat hem zimmermeer oorzalie van uytvlucht en ontbycken. Met hem bewilligen alle Cardinalen / Biſſchoppen / en Abten / weynige wyngenomen. Want op dat eene dencken ſpreeft / hoe dat ſpūt ghebyuptk van de eenmael aengeno. neue tpaunne mochten blijven / grenſus ſozchvuldich zijnde ober dat welvaren ofte t'vderf der kercken.

24 Aen en duchtē niet Onoverw. Acpter ende Doozl. Dozstē / dat het gene ick ſegge / u. l. ſoude ſwaer vallē om te geloofdē / ofte oock sulck wijs te mogē wordē. Ja veel eer ſo beroep ick uwer aller conſcientien tot getuygē / of ic anders wat verſhale / dan dat ghy dooz ſiere erbarentheyt bevondē hebt. Daerentuiſſchen leyt de kercke in de upterſte innot / onepndelike vele zielen / niet wetende waer ſp haer kerckē fullē / worden jannmerlick benaut: vele oock van de doot overraſt zijnde / tē zy dat ſe wonderlick van den Heere waert wordē / gaen verlozē / verſchepde ſectē comē op de baner: vele / der welker godloosheyt te voren nit verhozgen was / neimen uyt de tegenwoozdige onreuchteyt / de bypheyte / om gantsch geē geloove te hebbē: vele / van geen quader nature andersins weſende / woordē godloos. Daer en is geen Diſcipline om desē ſchadē vooz te romē: Under ons. die wy des eenigē naemns Chriſti comē / en eenderſep Doop hebben / en is niet te meer eendrachticheyts / dan of wy gantschelic van verſchepde religien warē. En / dwelck het alderellenidichſte is / ſo naecht / en is byraus vooz dē oggē een afgrifelicke verwoeſtinge der kercke / vooz welcke hergeeffe medeeijne gheſochz ſal wordē. Verhaaldē / na die mē hem niet al te ſeer en can haestē om de kercke / zijnde in ſo groote elendicheyt en perikelen / te helpen: wat doē dan de gene anders / dan met God en dē nēſchē ſpotten / die ons tot eē algemēn Concilie / daer geyt hope toe en is / verſende: Daerom / ofte de Doytſchen moeten ſulck oozdeel verdragen / dat ſe de kercke Chriſti in haer ryeke weder willē / al ſiende en ſtilſtende / laten vergaen / daer ſp dit wel beter condē: Ofte wat het van noodē is / dat ſe haer terſtont op makē / om de ſozge der ſelver aē te nemē. Hoewel ſp dit laetſte ſo vberdich zimmermeer en ſulien doen / of ſp ſullen alſnoch billick beſchuldicht wordē van al te groote verdragtinge. So wie daer mit den deekinantel van een algemēn Concilie gebuyckende / uyt ſtel in byengē / t'is ſieker / dat ſulck anders niet en ſoercken / dan dat ſp dooz ſodanige nerbicheyt den tye verlanzen. Soo zijne dan niet meer te hoozen / dan of ſp niet wozden bekenden tghene / dat ſe metter daer bewijzen. dat / te woenen / haer ſo veel gelegen is en haer eppen by onder profijt / dat ſp t'elbe niet en behgeren te verlaten / al ſoude oock de kercke te gronde vergaen.

25 * Maer / ſegghe ſp / dit ſoude wat nieuw en breints welen / want ten is noyt ghehoort / dat eē Pzobintie ſoude aen nemē en verlaerē de kenniſie van de leerſtukken der religie / ſo wanneer vā de ſelbe eenigē t'wilt gerefen was. Wat hoo-

re ic? Mepnē ſp dat ter werelt ſoude een leugen alleē dooz het oog-wenckē wijs gemackē mogē werde / de welcke weder leyt wozt met de Wiſtozien van alle tye: So menichmael alſiet een uweuwe ketterie is opgeſtaen / ofte dat de kercke dooz eenigē t'wcedzacht is ongeruſt geniaet gewest / pleechmen niet terſtont een Pzobintiael Synode tſamē te roepē / om aldaer die verſtooz / miſte te effenen? Maer eē is geē gebuyt geweest / tot eē generael Concilie te loopē / tē zy dat alvoz het pacticuliere int were geſtelē is. Meer dat de Wiſſchoppē uyt de gantsche Chriſtenheyt tſamē quamē te ſriceen / om Arrium te wederleggē / warentder al byp vele Synode vergadert geweest int Oost-quartier. De andere exempelē verſwige ick om coztheyts wille. Maer tgene dat onſe vbandē / als eē ongewoonelic wert veringdē / getuygē de boeckē van de oude Schryvers ozdinaer geweest te zyn. Wech dan niet deſen leugenachtigē decmantel van uweuwichteyt.

26 Soo deſe ſuperſtitie gheweest hadde by de Africaenſche Biſſchoppen / al veel te laet hadde de Donatiſtē en Pelagianen bereget geweest. Nu hadde de Donatiſtē eē groot deel in Africa tot haer rottērie getwockē: En daer en was geen plactē byp van de beſmettinge der ſelver. Dien twilt vā de eenicheyt der kercke / en rechte bedieninge deo Doops was vā ſeer grootē gewichte. Achtervolgēde nu de nieuwe Wiſſheyt van deſe / ſo moestē de recht-gevoelende Wiſſchoppē deſen hādel geſchobē hebbe op eē algemēn Concilie / op dat ſe haer niet af en ſuedē vā de andere leden der kerckē. Doē ſp t' daerom? Ja veel meer / om dat ſe achten woodich te zyn eenigē haesticheyt / om dē tegenwoozdigen byant uyt te bliſſſchen / dwingē ſp en vbervolgē de Donatiſtē / de ſelbe alſnu tot dē Synodium / alſnu tot een onderhandelingē ten ſtrijde beroepende. Laet onſe vbanden van wegē de godloos ſchepingē van der kercken Augustinum verdoemē / mitſgaders de andere heylige Wānē in ſijnē tye / die niet hem toeſteunden: Dat ſe niet alleē de Donatiſten dooz de authoriteyt van het Ryeck / ſouder eē algemēn Concilie te beroepen / ghebwoongen hebben om niet hem te byſpiteren / en geenſins onſie in een Pzobintiael Concilie uyt te boeren een ſeer ghezwichtinge ende ſozgelicke ſwaricheyt. Pelagius ſtaek oock aldaer den cam ober-eynde: terſtont werde t' Synodus ghehouden / om hem in ſyn ſtouricheyt te bedwingē. Als hy eenē cleynē tijt die boetveerdicheyt vepensēde ſijn nypſouſel weder om opgeſtoet hadde / dē angel ſijnder godloosicheyt in Africa geſtekē hebbende / heeft hy hem na Roomē geboecht / alwaer hy goedertierelic genorch was onthjaekt. Wat doen de Godvzuchtige Wiſſchoppē? Wendē ſp vooz / dat ſe alſeen maer eē litmaet zyn van de kercke / en dat ſe daerom de remedie moestē verwachtē van t' algemēne Concilie? Ja veel eer ſo comē ſp ſelfs te ſamen niet d' eerste gelegentheyt / en dat alſnu en alſdā: daer ſp dat godloosē leerſtuk / daerder doer vele mede beſmer was / niet dē Wan ſtraffen: en vertiare bymoedich / en beſluytē / wat dat men gevoelē ſal van de erf-zonde / en vā de genade der Wedergerboozte. Daer na ſendē ſp na Roomē de ropie vā de handelingē / eenſdels / dat ſe dooz gemēne authoriteyt en bewilligingē / der ketterē hartreclicheyt te beter en te ſterker mogē zyelie: eenſdels / dat ſe de andere waerſchouwē mogē vā t' perikel / daer vooz ſp haer al te wachten had en. Deo Roomſchē Paus labuyt ghebēre dracpen dit op wat anders: als of ſp dat vōmiſſe opgeſchoyt hadde / tot dat Innocentius / doē tē tye in der kercke regerende / t' gene / dat ſp gebadē

Wetog van exempelē: Arrius was byſchaemt genace in dē Pzobintie.

De Donatiſten zyn oock toe den pacticulieren Synode beſoeyt en.

Item Pelagius.

Ghe beeldekē in ſchaden daerter dooztē zomen uyt de opſtellinghe van de kerckē maer int een alghemēn Concilie.

* Partien: here Synode zyn de eerste medeeyne om de gebreken in der kercken te geseffen: ende dat en is niet uwe.

Reghenwoyninge.

3110002. hadden / van weerden hielde. Maer dese onbeschaemtheit woert meer dan genoech wederleeyt uyt het schijuen van de heylighe Vaders. Want sy en versoeken van Innocentio gheenen ract / wat sy in der saken doen souden: noch sy en gedraghen haer niet in het segghen van hem: noch sy en verwachten niet sijne wille ende authoriteit: maer sy seggē datse vā de sake kinnisse alreede genomen hebbē / en twonnisse gegebē / daer mede sy so wel den inan / als syne leere verdoornē hebben: dat hy selve siet haer exempel na te volghen / soo hy andersins in sijn ampt hem niet en wil ver supmelick aen stellen. Ende dese dingen ghebeurden doen ter tijt / als de kercken onder malcanderen noch verderlep gheboelen hadden in de gesonde leere. Daeromme / dwyle nu alle dingen tot den val gecorrupt sijn / ten zy dat snellick daer in woerde boozsien / om wat reden dan sullen wy haer beuilliginge verwachten / daer sy geensins eenige neccsichheit en sparen / om de waerheit Gods / die sy hebben verjacht / te verhindren / datse niet wederom aen het licht en come? Ambrosius hadde in syne tijt niet Aurentio eenen strydt van d' eerste hoofstuck onses geloofs / te wten van de Godheit Christi. Ende hoewel de Keysers het aen de znde van Aurentio hielt: nochtrans en beroept Ambrosius de sake niet op het algemeene Concilium / in die selijn / als of het zonde soude wesen / dat de selve elders ghepropudicht soude worden: maer hy beghereet sterchs / datmen in der kercke booz het volck hier van soude handē / overmits het een stuck was des geloofs. Daer toe dienen oock de Provinciale Synoden / die alle jaer t'weemael plegghen gehouden te worden / dan alle / dat de Bisschoppen onder haer souden beractslagē van die dingen / die daer waren aen den dach gecomen: Gelyck oock de ueghenthijeste Set-reghel van het Chalcedonische Synode inhoudt. De oude instellinghe beueelt / dat de Bisschoppen van een peder Provincie alle jaer t'weemael by een comen. Het Chalcedonische Synodus leght dat uyt / dat sulcx geschieden sal daerom / dat de nieuwe opgherefsene swaricheden daer souden worden te recht ghebracht. Maer dese segghen gheensins te betamen / dat de gebreken der leere ende des lebens / die alle man wel weet / souden eenichsins aengheroert worden / tot ter tijt toe / datter een algemeen Concilie soude gelept sijn. Iacoben met sulcken upvlucht hebben oock Palladius en Secundianus wesende Arrianen / verworpen dat Aquileiense Concilie / om dat het niet vol en algemeen en was. Sy weerden haer daer mede / dat alle de Oosterse Bisschoppen niet daer by en waren / ende wernich Oosterse verscheenen: Ende ghelwis / soo veel de Italiaense Bisschoppen belangt / soo was nauwelicx het halve deel van die vergaert. De Bisschop te Roome en was oock selve noch niet gecomen / noch en hadde der waert niemant van sijn Bisschops ghesonden / om sijn plaetse te betredē. Op welck alles Ambrosius antwoort / dat het geen nieuwe exempelen zy / dat de Westersche Bisschoppen Synode houden: overmits het altijt ghebruyckelick is gheweest / dat de Oosterse ouder malcanderen tsamen namen. Dat oock de Godsalige Keysers wijselick ghedaen hebben / die daer een Concilium uytgeroepen hebben / eenen pegelicken ghebende bye macht om te comen / en niemant eenen dwanck opleggende. Item / datter ghetomen sijn / die t' luffe ende beliefde: mits datter niemant verhoert en woerde. Doen de ketters in haer upvluchten boozt gingen / soo en hebben daerom

de heylighe Vaders van haer boozmenen niet afgelact. Doorzwaer / dooz sulcke exempelen en woert uwe Keysersliche Malesste niet belet / om het heele lichaem van t' ycke wederom te mogen byenghen tot een heylighe eendrachticheit dooz sulcke middel / als daer soude hem booz de hant presenten.

97. Hoewel dese onse wederpartien / die daer raden tot uytstellinge / gelyck als nu ghelept is / dit niet en doen / dat booz d'wertreck van den tijt cpudelic der kercken welbaert soude gheboozdert werden: maer sy soecken sterchs uyt sulcke verlanginge haer ghewin. Dooz / sy incrien / datse langhe ghenoech verstant hebben sulen / ist datse ons uyt setten comen tot een algemeen Concilie. Schoon genomen nu / datter gantich niet in den werch en zy / om een algemeen Concilie haestelick by een te doen versamen: Latet oock soo wesen / dat het in goeden ernst is vercondicht / dat den dach boozhanden is / ende alle dingen daer toe gereet sijn. Aldaer sal / namlie / de Paus van Roome het Opper-hoof welen: ofte / soo hy hem beswaren sal te comen / sal hy eenen uyt den Cardinalen in sijn plaetse bechtien: ende sal ontwiffelick dien verkiefen / die hy sal achten hem aldergetroust te wesen. De andere Cardinalen sullen hem aldernaest by sietē / daer na de Bisschoppen ende Abten: De ractsheren sullen de ghestoelten beslaen / uyt welcke sy gemeenlick geen andere en plegghen te verkiefen / dan die daer sijn tot haer lieben wel ghesint. Het en wil geschieden / datter sommige goede / ende dat wepnich int ghetal onder haer siren: maer die sullen veracht woerde van wegen datse soo wepnich sijn / ende booz vzeefle stammordich gemactit zynde / ofte gef hope van pet te boozderen hebbende / stil swijgē. Ist dat yemant mogelick hem verstout een woort te spreken / so sal hy metter vaert booz veel ghebruyen en roepens overvallen werden. Doch de veelheit sal haer alsoo aen stellen / datse eer alle dinck sal willen lijden / dan toe te laten / dat de kercke tot eenē beteren stant soude gebrecht worden. De leere gaeck boozhy. Woude God / datse maer sterchs oprecht en leer saem by de verhandelinge quamen. Maer t' is seker ende gewis / datse dit eenighe altemael sullen onder malcanderen in bedencken nemen: dat al watter soude mogen gesep / ende wat booz redenen daer in ghebrocht mochten werden / datmen daer niet nachhooren en soude. Iae sy sullen niet alleen met hartuechheit / ende wederspannichteit hare oore stopen / op datse der waerheit niet ghehoorsam en souden sijn / maer sullen haer oock niet wretcheit wapenen / en tegen de selve haer te stellen. Maer wat? Ist oock geuobelic / dat de gene / die gantich geen woort van de ghesonde leere en begheren te hooren / gheerne sullen wycken / soo haest als men tot de sake selfs ghecomen sal sijn? Sullen wy oock verhoopen / dat de gene / die alle dingen te wege byengen / dat het verballē rieke Christi niet wederom in de werelt op en soude staen / sullen wesen hulpers om t' selve te verwecken ende te boozderen? Sullen die oock haer alsdan byndelick ende manierlick comen beuysen / de welcke nu ter tijt niet woert en byer te gegē de waerheit rasen / ende andere na haer vermogen tot wretcheit op maken ende ontfickē? Maer op dat wy niet anders boozt en byengē / wil ick / Onverwinnelicken Keysers / en Dooz luytichste Doozen / uwe boozsichteheit laten oordeelen / of het sicutelick soude vallen / dat de Paus van Roome / ende sijn gheheele tsamenrottinge alleē de kercke in goede oorde sal stellē / ende

Wat de Keesers
wanten en
geentick soec
ken niet de
berlanginghe
des algemeen
en Concilij.

het exempel
Ambrosij.

Reden gemoen
van het
gebruick der
Provinciale
Synoden.

Regenwoort
gingt.

Antwoort
Ambrosij.

ende den seer verdozven staat der selver verbeter-
ten na den rechten reghel des Euangely. Ende
hoe lichtelick sp haer eyghen profyten plegghen
te vergeten/om dat sp alle/sonder daer op yet te
letten/ niet wille ende daer soude gedreven wo-
den / de sozghen van't gheeneene welbaren aen te
nemen / is u. l. dooz sekeren bebindinghen wel be-
kent.

De Princen/
alsoo sp Go-
den genaemt
worden/zijn
ghehouden
Gods eere te
besehermen/
ende niet nae
een algemeyn
Concilium
des Paus te
verwachten.

98 Sult ghy Onoverwinnelicken Keysers/
den selven de kerck toe vertrouwen / ten eynde
sp van de herstellinghe der selver nae haer goet-
duncken/ ofte veel eer/ na haren boosen lust/ sou-
den ordineren? Sult ghy twyffelachtich staende
haren wille verbeypden/ alsoo dat ghy nimmer-
meer aen nemen soude der kercken welvaert te
beherenighen / ter tyt toe/ dat sp daer in bewillig-
ghen? In gevalle die kennisse by haer sal staen/
sullen sp lichtelick haer selve uyt de swaricheyt
helpen. Want sp sullen verclaren / datmen soo
sal laten blyven. Waer laet ons dat soo nemen/
dat sp of dooz schameit/ ofte dooz uwe en der an-
derer Princen authoziteyt niet en sullen dur-
ven nae laten / om een weynich verfoeringhe
quansups te ghebruycken / ende van haer ghe-
welt oock wat te laten vallen / sullē sp daerom-
me van selfs hier toe tot eeniger tyt willen ver-
staen/om ghedwongen zynde/ Christi rycke op
te helpen? Tot wat een ander eynde wozyt haer
de sozghen van de verbeteringhe der kercken be-
volen / dan alken dat de schapen den wolven
overgelevert wozyden? So een van beyden moet
gheshieden / soo sonder nochtans beter wesen/
datmen de kerck vooz soo veel als verlaten
ende verlozen hielt / dan datse in handen van
sulcke Mededyns soude vallen. Het hadde wel
den ghenen betacint / die de naem ende plaerse
van Pastooren ofte Herders gebuycken / datse
alder-erft haer gejaest hadden / om den selven
bystante te doen. Ick bekenne / dat sp behoorden
haer als voozganghers te betoonen: ende dat de
Princen haer in soo heyligh een werck als me-
dehulpers ende medeghesellen by heiligheden be-
hoorden te voegghen. Waer in ghevalle sp het
niet en doen? Ofte so sp't van andere niet en be-
gheeren ghedaen te hebben? Of soo sp oock om
sulce te verhanderen/haer beste doel? Sullen wy
dan oock noch langher op haer moeten sien/al-
soo/ dat niemant hem en mach roeren / vooz al-
sp: sp haren buigheit om hooghe steken? Moet-
ten wy noch al haer ghewoonelick ghesanck
aenhooren? Datmen niet met allen sal hem on-
derwunden / vooz dat den Paus sulce goet ghe-
kent heeft. Verhalven sal uwe Medestept be-
lieven te verstaen / ende ghy Doozuchtichste
Doysten / nuttgaders alle naemachtighe man-
nen/ wilt in uwe herte overlegge/ dat de kerck
van hare Herders niet alken zynde verraden/
verlaten/ontbloot/maer oock ghepfaecht/ende
niet hoochster ellende gequelt/ eyndelick tot het
verderf gheset / tot uwe trouwerticheyt haren
toevlucht neem. Jae houdt het eer daer vooz/
dat u van God stoffe ghegheven wozyt / om een
heerliche ende merckelike proede te doen van
uwe eerbiedinghe teghens hem. Daer en is ter
werelt niet/daer over God wil/dat wy alle ons
meer sullen betoemmen / ende met grooteren
blijt bemoeven / dan dat de eere syns naems on-
ghescheent mach blyven / syn rycke bloepen / de
reyn leere in swanghe gae / welke alken ons
moet vooz lichten / om hem oprechtelick te die-
nen. Hoe veel te meer betacmet / dat dese dinghen
de Princen verzoegghen / bedencken / uytrechten
ende vervolghen? Den welken hy daerom ge-
weerdicht heeft syns naems deelachtich te ma-

ken / om datse op der aerde bewaerders ende be-
schermers souden wesen van syn eere.

99 Lieve en wilt den onheylighen menschen
uwe ooyt niet verleenen / die u niet een bedrieg-
liche berouminge van Conclie ter leure setten/
ten eynde de kercke geen verlichtinghe dooz u. l.
sonde gewaer wozyden: Want ofte sp verclepen
desen handel/ daer sp nochtans de aldergrootste
is/ op dat ghy / om dien aen te nemen/ u niet en
soude verhaesten: ofte sp dwingen u/ om wre-
delick den selven uyt te voeren. Tot noch toe
hebben verlozen arbeyt ghedaen de ghene / die
haer beste ghedaen hebben / om u / Onverwin-
nelicken Keysers / tot tyranie te ontfien / ende
u eenichsins die wapenen aen te doen. Vooz-
waer ghy hebt eenen treffelicken lof van sacht-
moedicheyt ende doozsichticheyt by uwen na-
comelinghen vercreghen / dat ghy u dooz de be-
roerliche raetslagghen / daer ghy dickwils ende
veelmaels mede ghequelt waert / nimmermeer
en hebt van gheduerighe verfoeringhe laten af-
bzenghen. Hebt doch neersich acht / dat desen
lof niet eenmael / dooz de onghesuylichheyt der
vanden van u uytghedreven en wozyt. Angu-
stinus bekent het een Godloose heerschappie te
wesen / wanneer dat de ketters verschrickte ghe-
maect / ende niet onderrecht en wozyden. It by
al dien / datmen alsoo niet handelen met de ket-
ters / die de kercke dooz hare onghesuylichheyt /
sonder gherechtighe oozsake beroeren / dat altyt
de leere vooz de bestaeninghe sal gaen: Hoe veel
te meer beleeftheys behoortmen in dese sake te
ghebruycken/daer in dat wy God ende de men-
schen tot ghetuyghen nemen / dat wy anders
niet en soeken / dan dat wy aē beyde zyden ons
in de supbere leere Gods eendachtelick gedra-
ghen? Dat de Paus van Roomen met synen
aenhanck niet dan van bloetsortē ende mooz-
den en spreekt / dies zyt ghy / Groot machrich-
ste Keysers / selve de alderbeste ghetuyghe. Waer
sake / dat ghy hare dulticheyt ghehoosacm hadt
gheweest / Duytslant hadde over langhe van't
bloet over ghebloeyt. Ende vooz u / Doozuchtich-
ste Doyste / en is sulce niet verbozge. Soude
de Gheest Gods haer soo heftich dynnen tot
foodanighe wyetcheyt? Waer dat isset. namelick/
dat de quade begheerte / die langhen tyt onber-
hindert / gheweldich gheregeert heeft / terstont
in uytstuylichheyt uytbreect / almenen aē vanght
te remmen. It datter eenige zyn / behalven die/
welcke ons gheerne sagghen niet ghewelt ende
wapenen onderzucht / de selve haten de sake/
daer sp gheen kennisse van en hebben / ofte dooz
dese blacobaleken ontvoneken / ofte dooz eenen
onbedachten pver van selfs aengepozyt zynde.
Want tgene / dat Tertullianus claecht / dat der
opcomende kerckie eerstelick is wederbareit / dat
ontmoet ons oock heden / daerhy / dat wy ver-
doemt wozyden van wegghen het vooz-oozdeel
van den naem alleen / sonder voozgaende onder-
foetlinghe van de sake. Ende wat isset / dat wy
in anders soo hoogheke begeeren / dan dat een-
mael oprecht kennisse ghenomen zynde / eyndelick
nae de waerheyt ende gerechticheyt / ende
niet nae eenen valschen opgenomen waen sou-
de gheoozdeelt mogen wozyden? Ende dit is eer-
tepin een heerlick bewijs van uwe vriendelick-
heyt/ende sonderlinghe wysheyt / Grootmach-
richste Keysers / dat ghy tot noch toe u frantva-
sich gheset hebt tegghen de uytstuyliche be-
geerte onser vanden / datse u niet en terchden
tot sulcke onbillike wyetcheyt. Doch daer re-
steert noch dit / dat ghy niet en wilt volghen de
schadelicke raetslagen der ghene / die onder den

Princen en
anderen haer
niet late van
den Paus en
sine abbeeren
ten opreepen
tegen de kies-
sijnare der
kercken.

schijn van uytstellinghe/dit heylige werck/ dat is/ de verbeteringhe der kercken nu over langhe betyden: ende dat veel ergher is / arbeypden om tot mete te maken.

100 Idogheerick dat daer noch een swaricheyt ont suler te wege te brengen / overich is/ welke u. l. wat mochte ophoude van te beginnen. Want gheen andere oorzake en keert sommighen/ die andersins niet qualick en zijn ghesint / af van sulch een heyligh voozmenen / dan dat sy/ al eer sy't besoeken/ beswyckē/ dooz dien dat sy geen betrouwen van voozganck en hebben. Maer hier zijn twee dinghen aen te merken: eerstelick/ datter so groote swaricheyt niet en zy/ als eenen wel in valt. Daer na/ hoe groot datse noch zy / dattet nochtrans u. l. niet en betaent / dat ghy van weghen sulcher gedachten ende vrese cleynmoedich wozt/ ist dat ghy by u overleght dat suler een werck Gods zy / om dwelck te hantshaben/ wy ons eyghen betrouwen sulen neer seeten/ ende onse meyninghe laten vallen. Dat eerste deel hier te verclaren / en come tot dit were niet te pas. De plaetse sal bequamer ende ghelegheuer wesen / als wy eens sulen gheromen zijn tot eenen rustighe veractsaeginghe. Dit sal ick alleenlick segghen : Dat de maniere van doen veel gerorder ende lichter sal wesen / ende gheensins van sulchen ghewichte/ als by den ghemeynen man wel wozt gheacht/ datter maer slechts moets genoech zy/ om te besoeken. Maer alsoo het een out spreek wozt is/ Datter niet heerlicks en is / dwelc oock niet met eenen swaer en arbeypdelc en zy: Der wonderen wy ons dan meer/ datmen dooz veel swaricheden moct woztelen / om te comen tot een seer groote ende uytnemende sake: Daer na/ geslijck als ick gheseyt hebbe/ ten zy dat wy Gode groot onghelick willen doen / soo ist reden/ dat wy hier onse herten goodgher verheffen. Want voozwaer wy wille Gods cracht met ons verstant af meten/ als wy gheen meerder hope van de herstellinge der kercken en nemen / dan de teghenwoozdighe gheleghentheyt ende stant der sake uytwist. Hoewel dat de hope cleyn schijnt/ nochtrans wil God / dat wy goets moets souden wesen/ ten eynde dat wy alle vrese van ons verjaecht hebbende / blymoedich ons tot het werck opmaken. Dese eere laet ons hem ten minsten bewijzen / dat wy op sijne cracht ons verlatende/ niet en weygeren te beproeven wat voozreenen voozganck hy soude willen verleenen.

101 Also haer nu ter tijt des rijer saken vertoonē/ so ist van nooden/ dat ghy Onverwiltelckste Keeser/ ende Doozlichtichste Voozste/ u seer vindt niet verschende sorgen verwerret/ ende dooz de belicheyt der saken versindert zijnde / gints ende weer swerft ende omgheoeven wozt. Maer/ die staet u. l. te bedencken: dat ghy dit eenighe ontwyselick boden alle andere dinghen moet ter herten nemen. Ick bens wel gewaer/ wat blyt/ wat heyligheyt/ wat sporen en wat vpericheyt de verhandelinghe van dese sake bereyscht. Ende ghewis/ ick wete wel / datter eenighe sulen wesen/ die haer verwonderen sulen/ dat ick nu soodanige uytgelesen ende schoone sake dus cout ben. Maer wat soude ick doen? Ick ben van weghen den last ende tghewicht van dese dinghen verlegghen. Daerom en sie ick niet beters/ dan eenvoudelick/ ende sonder eenighe glants ende hoodheyt van woorden de sake u. l. vooz te stellen: op dat ghy de selve moecht dooz eerstighe onderoekinghe overwegghen. Erstelick / laet in u gedachte comen de eilende

ghe schade der kerche/ de welcke soude moghen/ jac oock sere herten eenichsins tot barmherticheyt bewegghen. Jac/ sielt u vooz oogen die mismaecte ende onrepe gesteltenisse/ ende groote verwoestinghe/ die vooz alle mans ooghe staet. Wat? Hoe langhe silt ghy eyndelick gedulden/ dat de Wyrt Christ/ uwer aller vwoeder/ also te neder ghestooten / ende aengevochten sal liggen? Vpouderlick/ daer sy uwe tronherticheyt aenfoecht / ende dat u. l. by der hant is/ dat middel/ om de selve te helpen? Daer na/ wilt in uwe herten overlegge/ wat noch meer bittere dyofesheden nu aenstaende zijn. Want wy en zijn niet verre van den laetsten onderganck / ten zy dat ghy seer haestich dat beieghent. Christus sal wel wonderbaerlick / en byten der menschen meyninghe/ sijn kerche bewaren/ waert hem belieft: Maer/ dit segge ick/ ist dat noch een weymelch slechts van u. l. hier in vertoest wozt/ soo en sulen wy in Duystslaut gee gestalte van kerche vanden. Siet eens om / hoe veelvins dat haren val ghedrepeht wozt / ende hoe veel teekenen daer verclaren/ dat de selve alnu vooz de deure staet : De selve spreken ghenoech / al ist dat ick silt swijghe.

102 Hoewel dat dese teekene ons niet alleen en behoozen te bewegen dooz haer tegenwoozdich aenschouwen / maer oock te vermanen van de Goddelicke wyake. Want / overmits den Gods dienst dooz soo veel verkeerde meyninghen / ende Godloose verfoepeliche supersticien gheschent is / soo wozt de heylighe Maesteft Gods met gromwelicke ver sinactheyt onteert/ sijnen heylighen Name onthelicht / ende sijne eere met voeten ghetreden: Jac dewijle het gheheele Christendom openbaerlick besmet is met afgoderie / soo bidden de lieden haer eyghen gedichtelen aen / in de plaetse van God. Daer regneeren dupsenderhande soozten van supersticien / welke soo menigherhande bespoetingen zijn van hem. De cracht Christi is bycang uyt der menschen herten uytghelwicht: Dat betrouwen der salicheyt is ghebrocht tot ydele ende niet-weerdighe beuselinghen van ceremonien. Gheen weynigher verboeckle onrepenigunge en isser by de Sacramenten. Den Doop is dooz vele aenhandeliken outsupbert/ ende dat heylige Avontmael is tot allerley schande overghelbert: Eyndelick / soo is de gantsche religie in een andere ghesteltenisse verandert. Ist dat wy verlymmelick ons sulen bewijzen / om dese dringhen te versozghen: ghewisselick God en sal hem selven niet vergheten. Want / die daer niet en wil toe laten/ dat sijn eere openiger manieren soude vermindert wordē/ hoe soude hy't vooz niet achtē/ als de selve gerrenet/ en te gronde gewoopen wozt? Die al het volck drepeht een verwoestinghe / by de welcke de Prophecie ophoudt/ hoe sal hy ongestraft laten de openbare ende moetwillige verachtinge der Prophecien/ die onder ons is? De welcke in den Corinthen soo strengelick ghestraft heeft de clepne sinette sijns heylighen Avontmaels/ hoe sal hy ons verschodden/ inghevalle wy voozbarē de selve niet soo vele schandelicke kerckbrooderien te bevolken? De welcke dooz den mont aller Prophten ketuycht ende roept/ dat hy is ghewapent om te wreken de Afgoderie / sal hy by ons onghestraft laten soo veel grouwelen der Afgoderie? Ende voozwaer / alreede gheboelen wy't wel: want wy sien hoe hy ons brangsticht / ende met ghewapender haut verwoelst. De Turckische oozloge maect alle herten van menschen beduyt / ende verbultse niet beven

God is een straffe wesen van weghen de besuyptnisse der Reformatie sijnes Gods dienst ende sijn kercken.

Den voozganck van de aenghenomen Reformatie salmen God behelen/ als wesen de een were dat Goddelic niet tegghen staende alle de swaricheden/ die daer niet souden mogē volgd.

Daerint sulen vooz alle nae affaeren de Reformatie beginnen.

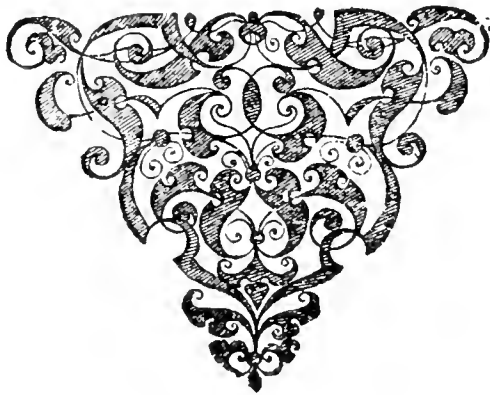
schudden: ende dat met rechte. Daer woijt be-
raetflacht ober de middelen tot weerstant. Dit
woijt oock wijselick ende noodich gedaen. Sy
roepen alle gelick/ dat men hem niet slechtelick
haesten moet. Ick bekenne dat sulc niet te haest
geschieden en can / soo wanneer daerentusschen
dien raetflacht van de kercke in synen voozgaen-
den stant te byenghen/ de welcke vooz al en eerst
moet gheschieden/ ofte niet versupint/ ofte ver-
achteert en worde. Want/ meer dan te veel is
hier in alrede vercoest gheweest. De oozsake
van den Turcksejē crych is in het midden van
ons besloten. De selve behooren wy albozen
wech te ruppen / ist dat wy willen den crych
gheluckelick van ons weeren.

103 Ober sulcx / soo dickwils vooztaen dese
steinne in ulwen oozen clinckit / als dat men de
teghenwoozdige Reformatie der kercken moet
upt stellen : ende dat de tijt voerly ghenoech co-
men sal/om te ghenssen de ghebreken der selver/
als alle andere dingen verrichter zijn. Hier van
staet u. l. Onoverwinnelickē Keiser/ en Dooz-
luchtichste Woosten wel te beraden / of ghy lie-
den ulwen nacomelinghen begheert nae te laten
eenich Rijke/ ofte geen. Maer/ wat sprekē ick
van de nacomelinghen? Want alrede siet ghy
liedē/ hoe dat het Rijke half verballen wesen-
de/ nae by synen laetsten val is. So veel als ons
aengaet / hoe dat de sake oock vallen sal/ soo sal
ons altijt onse conscientie by God bezyjde/ dat
wy ghetracht hebben sijn eere te verwoozderen/
ende sijnē kerckie te stichten : Dat wy ghetrou-
welick in dese sake ghearbept hebben : Ende-
lick/ dat wy hebben alles ghebaen/ wat in onse

macht was. Want dat alle onsen arbept / ende
vljē nergheus anders op ghesien en heeft / zjn
wy by ons selven hier van ghenoechsaem verse-
kert/ende hebben ons beneersticht/ dat wy sulcx
souden bekennt maken met clare getupgenissen.
Ende voozwaer/ dewijle dat wy weten/ dat wy
Gods sake alhier verfozen ende verhandelen/
so vertroutwen wy dat hy hem selven/ ende sijn
werck gheenifins en sal versupmen. Doeh/ hoc-
danielh oock den uptgaenck sal wesen / soo en sal
ons nimmermeer beroutwen van dat wy't be-
gonnen hebbe/ ofte dus verre daer in zjn vooz-
ghedaren. De heylighe Gheest is ons van onse
leere een ghetrouwe ende ghedwiff: ghetupghe:
wy weten/ segghe ick/ dat het de eeuwige waer-
hept is / die wy prediken. Wy wenschen wel/
ghelijck reden is / dat onsen dienst der werck
stichtelick mach wesen : maer om sulcx te mo-
ghen vercrighen/ comt Gode ende niet ons toe
te gheven. Ist dat eensdeels de hartmerckichept/
eensdeels de ondanchbaerhept der gener/ die wy
gheerne sien gheholpen/ alsoo verdient/ dat alle
dinghen sonder hope van eenighe voozderinge/
verlozen gaen: soo sal ick segghe tghene/ dat ee-
nen Chyristen bet aemt: ende sullen vooz goet be-
kennen alle de ghene/ die in dese heylighe belijde-
nisse begheeren toe te stemmen. Sterven sullen
wy: doch in den doot sullen wy oock overwin-
nen : niet alleen om dat dooz den doot eenen se-
keren ingaenck tot een beter leven ons sal gege-
ven worden: maer oock om dat wy weten/ dat
ons bloet sal wesen/ ghelijck het zaet om te ver-
brēden de waerhept Gods/ die nu verspoghen
woijt.

Het beslypt
dese ghe-
schafte ver-
baten de we-
dinghen:
Eerstelic en
bermaninghe
aen de Prin-
cen. Ten an-
derz een pro-
teflatte.

Het cynde.

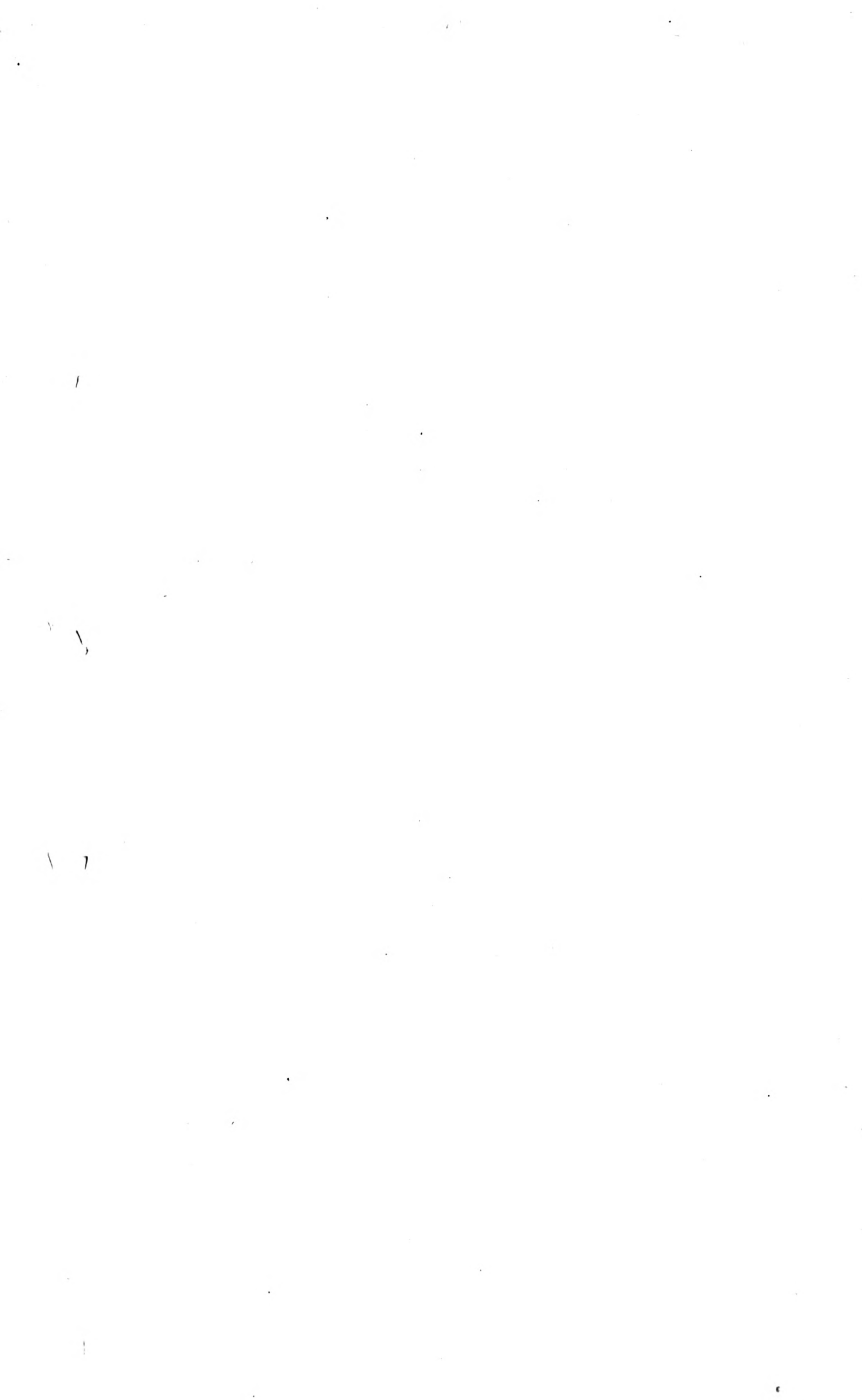
Register van de voornaemste hoofstukken, die in dit corte werck verhandelt werden.

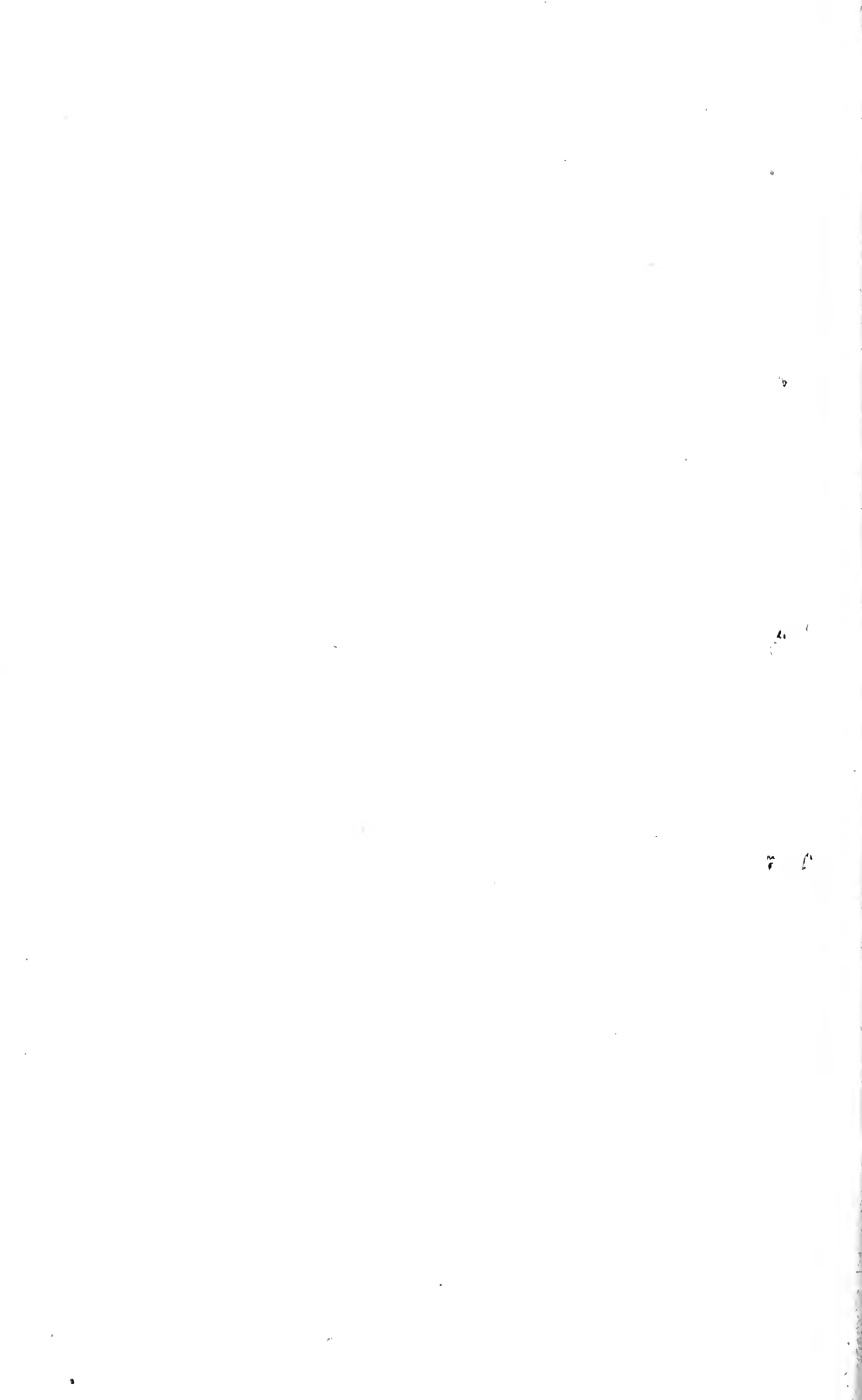
In het ghetal beteeckent de **F.** het folio/ ende de **C.** de columnne.

A.
A Enbiddinghe der Heydenen ende Papiſten eenderley. f.2.c.2.
 Enbiddingge dierderley by den Papiſten. f.2.c.2.
 Afgoderie en moet niet onghedraeft blijben. f.12.c.4.
 Abontmaels miſbruycken. f.9.c.1.
 Hoe't Abontmael van den Gerefomeerde den bedirnt wort. f.9.c.2.
B.
 Des Chriſtelickē Sans miſbruyck. 16.1
 Beelden beereynghe wort heftich beſchermt van de Paepſche Schryvers al iſt dat sy niet de Gerefomeerde de Afgoderie verdoemen. f.5.c.3.
 De Beelde veel leugene toegedicht. 5.2.
 Bekentniſſe der Gerefomeerde aengaende de vergebinge der zonden. 8.2.
 Wat booz bekentniſſe der zonden aen te nemen zy. f.12.c.1.
 Biddē moeten wy in bekende ſpake. 7.2.
 Int Bidden water bereyſcht wort. 7.2.
 Bidden in byende tale hoe quaet het is. f.7.c.3. ende f.13.c.2.
 De wiſe van bidden moet upt Gods woort ghehaekt worden. f.9.c.4.
 Biſſchoppen ende Prieſters hebben eere tyts moeten leeren. f.9.c.4.
C.
 Ceremonien der Papiſten in den Godsdienſt hoedanich ſy zyn. f.2.c.3.
 Der Ceremonie eynde en nutticheyt. 6.1
 Der Ceremonien dreghet/ wat quaet ſy in der kercken byngen. f.6.c.2.
 Dat Chriſtus van alle ſyne eyghe weldaden wort berooft wort mee vele redenen beſtecht. f.13.c.3.
 Corinthers gheſtraft om het miſbruyck van't Abontmael. f.14.c.3.
D.
 Diſcipline datſe na behooren niet en can ghebruyekt worden in der Gerefom. kercke by wien iuter comit. f.15.c.2.c.3.
 Diſcipline heeft twee deelen. f.15.c.3.
 Diſcipline hoe ſy miſbruyekt wort aen den ghemeynen naem. f.16.c.1.
 f Doops verbeteringhe. f.8.c.4.
 f Doops verontrempinghe. f.3.c.4.
E.
 Eſzonde/ hoe ſy int Pauſdom verſtept is. f.3.c.1.
 Evangelicke predicatie is oofſaek by den byanden der waerheyt van veel ſteyde. f.12.c.4.
G.
 De Gerefomeerde en hebben haer niet liekbeereyck van de Roomſche kercke afgheſceyden. f.17.c.2.
 De Gerefom. volgen het exempel Chriſti die heren van de valſche Phariſeeſche kercke afgeſpreekt heeft. f.17.c.4.
 Dat de Gerefom. verſchuldicht worden van oproer/ wort veroordeelt. f.12.c.1.
 Gods dienſt der Gerefomeerde hoedanich. f.6.c.1.
 Den waren Gods dienſt wort van den valſchen ondersceyden. f.2.c.1.
 Goeder wercken vrucht en wedericheyt. f.7.c.4.
 Goeder werck leere int Pauſdom. f.3.c.2.
 Goede wercken maken niet verhoerendich. f.7.c.4.
 Goede wercken en bedrienen gheen verbeteringhe der zonden. f.8.c.2.
 Goede wercken en bedrienen gheen beſtooninghe. f.8.c.3.

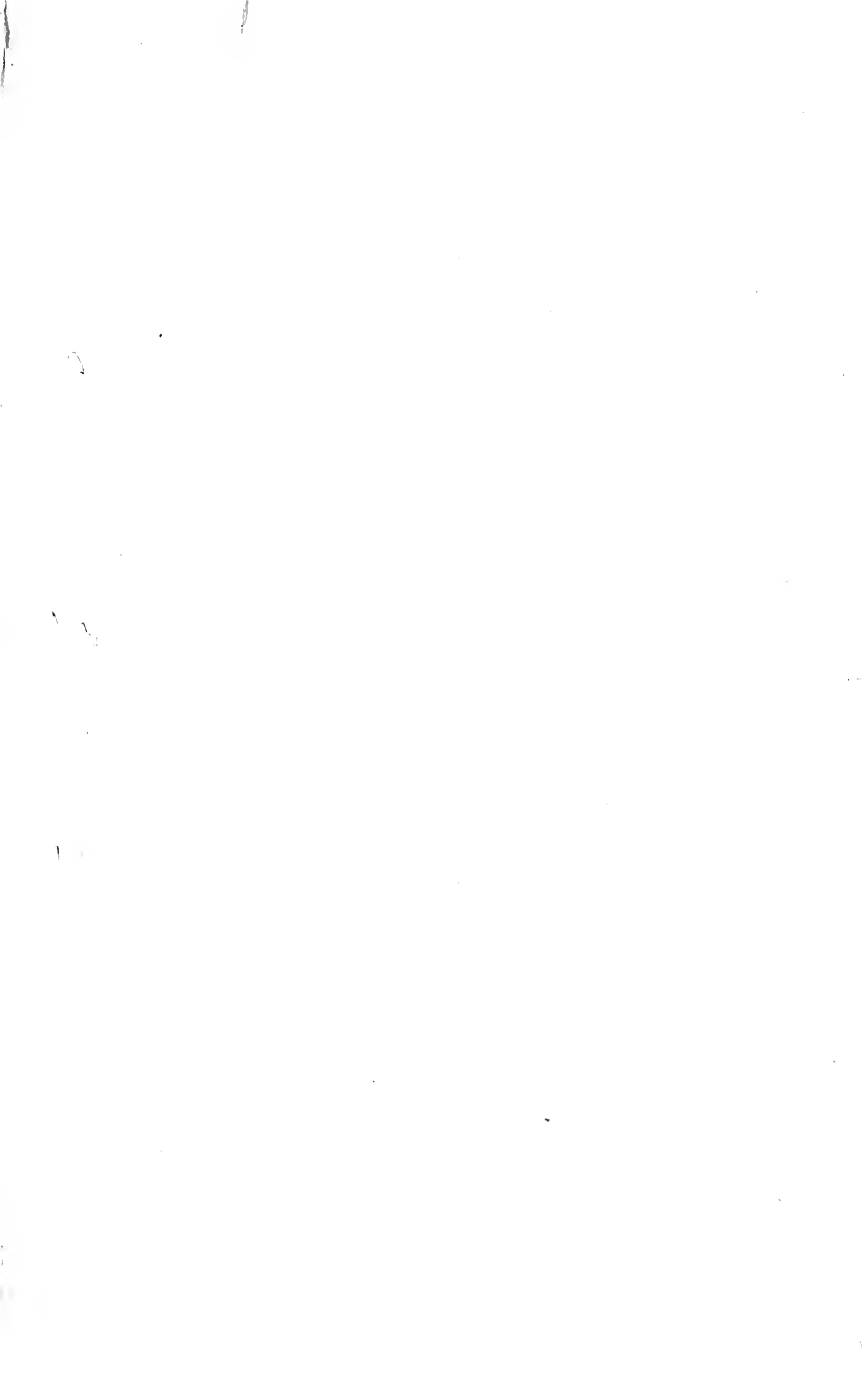
Op Goede wercken moeten wy ons niet verlaten. f.8.c.1.
Goede wercken der geloovighen zyn ondoelmaect. f.8.c.3.
Der goeder wercken nutticheyt. f.8.c.3
Der goeder wercken coem/ hoe ſchadelike de ſelbe zy. f.13.c.4.
H.
 Herderen ampt waer in ghelegen. f.9.c.3.
 Herderen int Pauſdom hoedanich. 4.1.
 Herderen verkieſinghe ende aenſettinghe hoe ſy toegare int Pauſdom. f.4.c.2.
 Heptlicdommen van Chriſto. f.6.c.1.
 Heptlicdommen der Paeſteren oetgheſaten. f.11.c.3.
 Heptlicdommen waerom den Prieſteren verboden. f.11.c.2.
I.
 Inſettinghen der Menſchen/ hoe ſchadelike ſy zyn. f.10.c.4.
K.
 Der kercken bedroefden ſtaet ten tijden Lutheri. f.1.c.2.
 Kerckeliker goederen onnutte verqueringhe. f.16.c.2.
 Der kercken Incompſten vier deelen. f.16.c.3.
 Kerckelike goederen worden van Gerefom. Regenten niet gerooft. f.16.c.4.
 Der kerckelike goederen recht gelyc. 17.4
 Kerckelike eenicheyt waer in ſy beſtaet. f.17.c.4.
L.
 Laſteringhe dat de Gerefomeerde te veel den liede toegebe wort wederleert. 6.3.
 Leere der kercke is als de ſtele/ de regeringhe ende Sacramenten als het liſchaem. f.3.c.3.
 Leeraers der Gerefomeerde rechten haer alleen nae den reggel des nygeſchickten Goddelicken woorts. f.5.c.2
 Lutherus op wat tyt by hem openbaerde. f.4.c.4.
M.
 Macht der Papiſten/ waer mede ſy beſchermt wort. f.9.c.3
 Nedeceynen tegen de gebreke des Pauſdoms aengaende het leer-ampt. f.5.c.1.
N.
 Nachtmals verbalfchinghe ende miſbruycken. f.3.c.3.
 Nachtmals onthepplinghe. f.14.c.2.
O.
 Oorzichte hoe ſchadelike ſy zy. f.11.c.2.4.
 Oorzaek waerom de Papiſten onſe leere laſteren. f.5.c.3
 Oorzaek waerom de werelt lieber Gerefom. dan de menſchen tuſtellinghe/ dan na Gods woort. f.6.c.3
 Overtollighe wercken/ waerom ſy verboden worden. f.8.c.2.
P.
 Prieſteren aenweninghe en verkieſinghe/ hoe ſy pleech toe te gaen. f.9.c.4
 Prieſterdom Chriſti gronwelike ontceert door der Heptigen beereynghe. f.13.c.2
 Prieſterdommen worden int Pauſdom vercocht. f.15.c.4.
 Prieſteren onwifſcheyt. f.16.c.1.
 Prieſters worden onordentlick aengeſet ende onvercocht. f.15.c.4.
 Puncten ampt aengaende de Reformatie der kercken. f.20.c.1.
 Propheeten wat ſy inſonderheyt geſtaeft hebben in haer volck. f.6.c.1.
 Der Propheeten beſtraffinghe in haer tyt/ ende der Predicanten in deſen tye

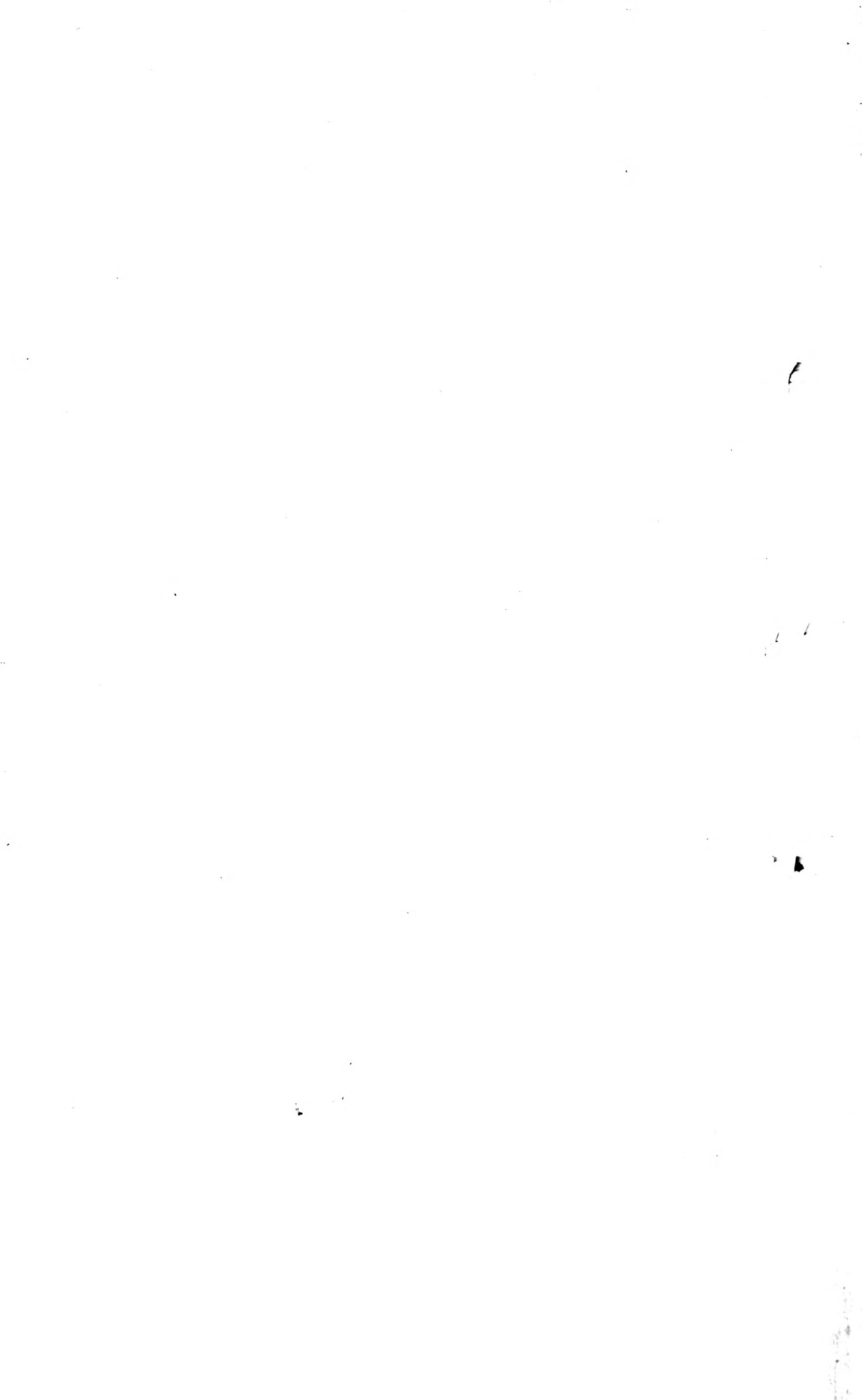
ghenwoordighen tyt/ waer in ſy zyn te onderſceyden. f.6.c.2.
R.
 Reformatie der kercke nootwendich. f.1.c.2.
 Reformatie der kercke hoe ſy ghelaſtert wort. f.14.c.4.
 Reformatie der kercke niet ſonder pzoſut. f.15.c.1.c.2.
 Reformatie waer op ſy haer oogemerck moet hebben. f.17.c.3.
 Reformatie/ wanneer menſe begunnen ſal. f.18.c.4.
 Reformatie upt te ſtellen/ is ſchadelick. f.19.c.1.
 Der Reformatien boortganck ſalmen Gode bevelen. f.20.c.3.
 Der Reformatien verſuymentniſſe wort van God gheſtraft. f.1.c.4.
 Regeeringe der kercke int Pauſdom leere verdooven. f.4.c.1. ende f.14.c.3.
 De Regenten ſtaet in der kercke is vol belmettinghe. f.4.c.2
 Rooyſche Regiment in der kercke hoedanich. f.18.c.1
 Religie der Chriſtenen waer in ſy inſonderheyt beſtaet. f.1.c.3
 Der Chriſteliker Religie hoofſteck hoedanich. f.2.c.4.
S.
 Sacramenten ghetal by den Gerefomeerden. f.8.c.3
 Sacramenteliker teekenen ampt. 8.4.
 Sacramenten ſchendinghe en moet niet ongeftraft blijen. f.14.c.1
 Salicheyt der menſchen waer in ſy moet gefocht weſen. f.7.c.3.
 Salicheyt moeten wy niet deele. f.8.c.1
 Synoden particulier zyn d'eerſte ſchickſyne tegen de gebreke der kercke. 19.1.
 Den Stoel der Apoſtelen en is daer niet/ daer men van Chriſto ende ſyne leere afwyekt. f.18.c.3.
 Den Stoel te Roomen wort niet beſchermt door de outheyt. f.18.c.2
 Succesſie der Romantie is heel byreint van de onde verkieſinghe ende aenſettinghe der kercke Regeerders. f.10.c.1
 Succesſie der perſonen en is niet ſonder de Succesſie der leere. f.10.c.1
 Superſtieten des Pauſdoms wort niet wepnighe verwoopen. f.5.c.4.
T.
 Tyrannie der kerckeliker regenten in het miſbruycken haerder macht over der arden. f.4.c.3
 Tyrannie der Romantie is heel byreint van de onde verkieſinghe ende aenſettinghe der kercke Regeerders. f.10.c.1
 Tyrannie der perſonen en is niet ſonder de Succesſie der leere. f.10.c.1
 Superſtieten des Pauſdoms wort niet wepnighe verwoopen. f.5.c.4.
V.
 Verloocheninghe onſes ſelvs/ waer in ſy int Pauſdom meeft gheſteelt wort. 2.3
 Verſchil tuſſchen den Papiſten ende Gerefomeerde aengaende t'ſtuck der ſalicheyt. f.7.c.4
 Verloocheninghe der Heptigen wort verwoopen. f.6.c.4
 Wyen wille/ hoe veel men dien toegegeven heeft. f.3.c.1.
W.
 De Waerheyt der leere verſwijgen is de waer leere verraden. f.12.c.2
 Wercken van de regeringhe der kercke/ hoe die moeten zyn. f.10.c.3
 Wercken tot de regeringhe nootdich/ waer op ſy moeten ſien. f.10.c.4
 Wercken beſteht int Pauſdom/ waer tot ſy dient. f.4.c.4.

Joannes Calvinus Laurentij boeke Weyden vnt In tulle Institute
Christianj Religionis A: 1541: 2°. Augustij

conuerten. 10: may t Amsterdam by de Werdels van Joost boens
An^o 1650:
t Amsterdam by Paulus Aertss van Raiofijn vort Weyden
in fol^o, De Wyt Vermaerde In tulle Institute, off onder
Wysinge inde Christelicke Religie, van D. Joan-
nes Calvinus / mit staadck des seffts Luuen, chde
stuck, en syn Beoepinget totten kercken dienst
= op nieuw sove duydolick, wt dit latyn, g franb ouerzset
Ende daer by noet syn Supplicatie, aen Keyser Carel de
V, ende Rycks vorsten, om de kerckete Reformen
int Pausdom, = oock noes de Sandelinge, vande Reliquien
dck Seylign op nieuw ouerzset = als moed des seffts trac-
taet om set Christendom te beuedigen, ende de kerckete
Reformen. Nu eerst in onse taele ouerzset
met een nieuwe letter, ende op syn Papier. 711

